

İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ANABİLİM DALI
ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM DALI

Doktora Tezi

**ANADOLU SAHASI KLÂSİK TÜRK
EDEBİYATINDA TERCÜME VE ŞERH
GELENEĞİ**

Sadık YAZAR

2502060060

Tez Danışmanı

Prof. Dr. M. A.Yekta SARAÇ

İstanbul-2011

T.C.
İSTANBUL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
MÜDÜRLÜĞÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz TÜRK DİLİ VE EDEBİYATI ESKİ TÜRK EDEBİYATI BİLİM Dalında 2502060060 numaralı Sadık YAZAR'ın hazırladığı "ANADOLU SAHASI KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDA TERCÜME VE ŞERH GELENEĞİ" konulu YÜKSEK LİSANS / DOKTORA TEZİ ile ilgili TEZ SAVUNMA SINAVI, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin 28.Maddesi 10.06.2011 CUMA günü saat: 14.00'de yapılmış, sorulan sorulara alınan cevaplar sonunda adayın tezinin*kabulü*.....'ne* OYBİRLİĞİ /OYÇOKLUĞUYLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATI(*)	İMZA
Prof. Dr. M. A. Yekta SARAÇ	<i>kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. A. Azmi BİLGİN	<i>kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Kemal YAVUZ	<i>kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Nihat ÖZTOPRAK (Marmara Üniversitesi)	<i>kabul</i>	<i>[Signature]</i>
Prof. Dr. Mustafa ÇİÇEKLER	<i>kabulü</i>	<i>[Signature]</i>

ÖZ

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğini toplu olarak ele alan bu çalışmada; XIII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte Batı Türkçesi ile üretilen tercüme ve şerh türü eserler derlenip tasnif edilmiş; edebî olarak değerlendirilenler de tanıtılmıştır.

Üç bölümden oluşan bu çalışmanın başına araştırmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgi verilen bir giriş bölümü de eklenmiştir. Birinci bölümde; konuyla ilgili yapılan akademik araştırmalar ile bu araştırmanın neticesinde ortaya çıkan tercüme ve şerh türü eserlerin kısmî olarak incelenmesinden hareketle, klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneği hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmanın ikinci bölümünde 15 ana başlık altına dâhil edilen 900 küsur edebî tercüme ve şerh türü eser kısaca tanıtılmışken; üçüncü bölümde ise edebiyat dışı olarak değerlendirilen tercüme ve şerhler klâsik ilim tasniflerine uygun olarak tasnif edilip kronolojik olarak listelenmiştir.

ABSTRACT

In this study which considers the translation and commentary tradition in the classical Turkish (Ottoman) literature, translations and commentaries that produced in the Western Turkish from the late XIII. century to the early XIX. century have been compiled and classified and the literary ones were introduced.

This study begins with an introduction which in has been given information about the aim, method and sources of the study that consists of three chapters. In the first chapter; general information has been given on the translation and commentary tradition in the classical Turkish (Ottoman) literature by evaluating some accademical studies related with the subject and examining translations and commentaries partly that has been the subject of this study.

While in the second chapter the 900-odd examples of the literary translation and commentary under 15 main topics have been introduced; in the third chapter non-literary translation and commentaries have been classified in accordance with the classical knowledge classifications and listed in chronological order.

ÖNSÖZ

Erken Cumhuriyet döneminden itibaren başlayan Klâsik Türk Edebiyatı araştırmaları son dönemlere kadar daha ziyade bu edebiyatın nazm/şiir yönü üzerinde yoğunlaştı. Bunun neticesinde, yurt içi ve yurt dışındaki muhtelif yazma eser kütüphanelerindeki dıvân ve mesnevîlerin bilimsel ölçütlerle Arap harflerinden Latin harflerine aktarılması, şekil ve muhteva bakımından incelenip tahlil edilmesi uzun bir süre boyunca bu araştırmaların temel uğraşısı haline geldi. Ancak 90'lı yılların sonu ile 2000'li yılların başından itibaren, Klâsik Türk Edebiyatı araştırmalarının konu yelpazesi genişlerken bu edebiyatın ihmal edilen diğer yönleri de sahanın araştırmacıları tarafından irdelenmeye başlandı.

Bu son dönem araştırmaların hakkını vermeye çalıştığı konulardan ikisini tercüme ve şerh oluştırmakta; bu kavramlar etrafında oluşturulan edebî geleneğin özellikleri saptanmaya ve üretilen eserler Latimize edilmeye çalışılmaktadır. Nispeten yeni de olsa yapılan birçok çalışma bulunmasına karşın, Batı Türkçesi ile üretilen ve yazma eser kütüphanelerinde dağınık bir şekilde bulunan tercüme ve şerh türü eserlerin henüz genel bir erevesi çizilememiştir. Bu eksikliğin giderilmesi maksadıyla yapılan bu çalışmada; Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme ve şerh geleneğinin ortaya konulmasının yanı sıra geniş bir bibliyografya da hazırlanmaya çalışılmıştır.

Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme ve şerh geleneğini bir bütün olarak ele alan bu alışma, XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte tercüme ve şerh kavramları etrafında Batı Türkçesi ile gelişen literatürün genel bir çerçevesini çizmek, araştırmalar sonucunda ortaya çıkan malzemeyi tasnif etmek ve elde edilen bibliyografik veriler ile tercüme ve şerh türü eserlerin giriş ve hâtime bölümlerinde yer alan bilgilerin incelenmesinden hareketle tercüme ve şerh geleneği hakkında genel bilgiler vermeyi hedeflemektedir.

Üç bölümden oluşan tez, çalışmanın amacı, yöntemi ve kaynakları hakkında bilgilerin verildiği bir giriş bölümü ile başlamaktadır. Bu giriş bölümünün ardından gelen I. Bölümde, konuyla ilgili yapılan araştırmalar ve bu çalışma boyunca elde

edilen veriler üzerinde yapılan incelemelerden hareketle Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme ve şerh geleneği hakkında genel bilgiler verilmiştir. Bu bağlamda öncelikle çalışmanın konusunu oluşturan temel kavramlar ve bu kavramlarla aynı anlam dairesinde bulunan diğer kavramlar hakkında bilgi verilmiş; daha sonra da bu iki kavramın birlikte ele alınmasının sebebi üzerinde durulmuştur. Konuya giriş mahiyetindeki bu bilgilerden sonra ayrı başlıklar altında ele alınan **şerh** ve **tercümenin** öncelikle tarihsel gelişimine yer verilmiştir. Daha sonra da bu iki kavram etrafında üretilen eserlerin yazılış sebepleri, muhtelif özellikleri bakımından yapılan tasnifleri gibi hususlar hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Çalışmamızın en hacimli bölümünü oluşturan II. bölümde; edebî olarak değerlendirilen tercüme ve şerh türü eserler yapılan tasnif dâhilinde, kronolojik olarak tanıtılmıştır. III. bölümde ise edebiyat dışı olarak değerlendirilen tercüme ve şerh türü eserler tasnif edilip listelenmiştir. Bu bölümün başında şerh ve tercüme edilen kaynak metinler hakkında da bilgiler verilmiştir.

Bu çalışma Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme ve şerh geleneğinin genel bir çerçevesini çizmeyi hedeflemekle birlikte, yukarıda bahsi geçen süreç içerisinde üretilmiş tüm tercüme ve şerh türü eserleri içeren bir bibliyografya vermeyi kesinlikle vaat etmemektedir. Henüz tamamlanamayan, tamamlananlar da teyit edilemeyen yazma eser kütüphanelerinin kataloglanma çalışmaları göz önünde bulundurulursa, bu çalışmanın her an geliştirilmeye muhtaç olduğu açıktır.

Bu çalışmanın oluşmasında kendilerine müteşekkir olduğum birçok kişinin emeği geçmiştir. Öncelikle çalışmam boyunca kıymetli zamanlarını bana ayıran danışman hocam M. A. Yekta Saraç'a; İngiltere'de bulunduğu süre içerisinde, tek nüshası bu ülkede bulunan eserlerin tanıtılması noktasında bana bilgi temin eden kıymetli arkadaşım Mücahit Kaçar'a da teşekkür ederim. Ayrıca biz araştırmacılara mükemmel bir çalışma ortamı sunan Süleymaniye Kütüphanesi'nin müdürü ve çalışanlarına da teşekkür ederim.

İÇİNDEKİLER

ÖZET	II
ABSTRACT	III
ÖNSÖZ	IV
İÇİNDEKİLER	VI
KISALTMALAR	XIX

GİRİŞ

Amaç, Yöntem ve Kaynaklar	1
---------------------------------	---

I. BÖLÜM

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ TERCÜME VE ŞERH GELENEĞİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Temel Kavramlar	10
1.1. Şerh	10
1.2. Tefsîr	11
1.3. Te'vîl	12
1.4. Haşiye	12
1.5. Ta'lik, ta'likât	13
1.6. Telhîs	13
1.7. Tercüme	13
2. Şerh, Tefsîr ve Tercüme Kavramlarının Birbiriyle İlişkisi ve Çalışmanın Sınırlandırılması	15
3. ŞERH	19

3.1.	Batı Medeniyetinde Şerh Geleneği	19
3.2.	Müşterek İslamî Kültürde Şerh Geleneği.....	32
3.3.	Klâsik Türk Edebiyatında Şerh Geleneği.....	41
3.3.1.	Şerh Faaliyetini İfade Etmek İçin Kullanılan Kelimeler.....	56
3.3.2.	Şerh Yazılmasının Sebepleri	58
3.3.3.	Türkçe Şerhlerin Tasnifi	62
3.3.3.1.	Takip Edilen Usûle Göre Şerhler	62
3.3.3.2.	Manzum veya Mensur Oluşuna Göre Kaynak Metin ve Şerhler	67
3.3.3.3.	Kaynak Metnin Diline Göre Şerhler	69
3.3.3.4.	Kaynak Metnin Muhtevasına Göre Şerhler.....	70
3.3.4.	Şerhlerde Usûl	71
3.3.5.	Şerhlerde Örneklendirme ve Yararlanılan Kaynaklar.....	85
4.	TERCÜME	91
4.1.	Tercüme Tarihi Araştırmaları	91
4.2.	Tercüme Tarihi.....	96
4.2.1.	Abbâsîler Devrine Kadar Önemli Tercüme Faaliyetleri	96
4.2.2.	Tercümenin Altın Çağı: Abbâsîler Devri Tercüme Hareketleri.....	99
4.2.3.	Bilimin Avrupa'ya Taşınması: Toledo Okulu.....	105
4.2.4.	Osmanlı Dönemine Kadar Türklerde Tercüme Faaliyetleri.....	108
4.2.5.	Osmanlı Döneminde Osmanlı Sahası Dışında Batı Türkçesi İle Yapılan Tercüme Faaliyetleri	120

4.2.5.1.	XIX. Yüzyıla Kadar Osmanlılar Döneminde Tercüme Faaliyetlerinin Gelişimi	134
4.2.5.2.	XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Tercüme Faaliyetleri	164
4.3.	Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme Geleneği ve Özellikleri	172
4.3.1.	Tercüme Faaliyetini İfade Etmek İçin Kullanılan Kelimeler	180
4.3.2.	Tercüme Sebepleri	195
4.3.3.	Tercüme Şekilleri	214

II. BÖLÜM:

EDEBÎ ŞERH VE TERCÜMELERİN TANITILMASI

1.	Mesnevi Nazım Biçimindeki Eserlerin Şerh ve Tercümeleri	263
1.1.	Aşk Mesnevileri	263
1.1.1.	Leylâ ve Mecnûn	263
1.1.2.	Yûsuf ve Züleyhâ	283
1.1.3.	Hüsrev ü Şîrîn	306
1.1.4.	Mihr ü Müşterî, Mihr ü Mâh ve Mihr ü Vefâ Mesnevileri	318
1.1.5.	Gül ü Hüsrev ve Gül ü Nevrûz	328
1.1.6.	Cemşîd ü Hurşîd	333
1.1.7.	Vâmık u Azrâ	336
1.1.8.	Varka vü Gülşâh	340
1.1.9.	Süheyl ü Nevbahâr	344
1.1.10.	Şem' ü Pervâne	346

1.1.11.	Şâh u Derviş	349
1.1.12.	Vîs ü Râmîn.....	352
1.1.13.	Salâmân u Absâl.....	354
1.1.14.	Gûy u Çevgân.....	355
1.1.15.	Hümâ vü Hümâyûn	356
1.1.16.	Işknâme	358
1.1.17.	Hurşîdnâme (Hurşîd ü Ferahşâd)	358
1.1.18.	Mem ü Zîn.....	359
1.2.	Tarihî-Destânî ve Menkabevî Mesneviler	361
1.2.1.	Şehnâme	361
1.2.2.	Heft Peyker.....	365
1.2.3.	İskendernâme	369
1.2.4.	Camasbnâme	372
1.3.	Dinî-Tasavvufî ve Ahlakî Mesneviler	374
1.3.1.	Nâsır-ı Hüsrev'in (ö. 1073) Sa'âdetnâme'si	374
1.3.2.	Nizâmî-i Gencevî'nin (ö. 1209) Mahzenü'l-Esrâr'ı.....	374
1.3.3.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Pendnâme'si	376
1.3.4.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Mantıku't-Tayr'ı.....	398
1.3.5.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Şeyh-i San'ân Hikâyesi	403
1.3.6.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Bülbülnâme'si	407
1.3.7.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Esrârname'si.....	410

1.3.8.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Mûsibetnâme'si	412
1.3.9.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) İlâhînâme'si	414
1.3.10.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Muhtârname'si	415
1.3.11.	Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö. 1273) Mesnevî-i Ma'nevî'si	418
1.3.12.	Sa'dî-i Şîrâzî'nin (ö. 1292) Bostân'ı	462
1.3.13.	Sultân Veled'in (ö. 1312) İbtidânâme'si	467
1.3.14.	Şebüsterî'nin (ö. 1320) Gülşen-i Râz'ı	469
1.3.15.	Emîr Hüseyinî Gûrî'nin (ö. 1329'dan sonra) Sînâme'si	472
1.3.16.	Hâcû-yı Kirmânî'nin (ö. 1349 civarı) Ravzatü'l-Envâr'ı	473
1.3.17.	Şemsüddîn Muhammed Kâtibî'nin (ö. 1437) Tecnîsât'ı	474
1.3.18.	Mevlânâ Âsafî'nin (Şahruh Mîrzâ devri 1377-1447) Kıssa-i Celâl ü Cemâl'i	476
1.3.19.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Tuhfetü'l-Ahrâr'ı	477
1.3.20.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Sübhatü'l-Ebrâr'ı	478
1.3.21.	Şâhidî İbrâhîm Dede'nin (ö. 1550) Gülşen-i Tevhîd'i	479
1.3.22.	Binâ'î'nin Sehânâme'si	480
2.	Dîvân Şerh ve Tercümelere	483
2.1.	Arapça Dîvânlar veya Şiirler	483
2.1.1.	Hz. Alî'ye (ö. 661) İsnad Edilen Şiirler	483
2.1.2.	Ahmed Bedevî'nin (ö. 1276) Şiirleri	486
2.2.	Farsça Dîvânlar veya Şiirler	487

2.2.1.	Hâfız-ı Şirâzî (ö. 1390) Dîvânı.....	487
2.2.2.	Şâhî'nin (ö. 1426) Dîvânı.....	496
2.2.3.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Şiirleri	497
2.2.4.	Selîmî'nin (Yavuz Sultan Selîm) (ö. 1520) Dîvânı.....	499
2.2.5.	Ferişte'nin (ö. 1587'den sonra) Dîvânçesi	499
2.2.6.	Örfî-i Şirâzî'nin (ö. 1590) Şiirleri	504
2.2.7.	Sâib-i Tebrîzî'nin (ö. 1669) Şiirleri	521
2.2.8.	Şevket-i Buhârî'nin (ö. 1695) Şiirleri	525
2.3.	Türkçe Dîvânlar veya Şiirler	528
2.4.	III. Murâd'ın Arapça, Farsça ve Türkçe Şiirleri.....	529
3.	Tercî-i Bend ve Terkîb-i Bend Tercüme ve Şerhleri.....	535
4.	Kasîde Tercüme ve Şerhleri	537
4.1.	İmruülkays'ın (ö. 540) Muallakası	537
4.2.	Ka'b b. Züheyr'in (ö. 645) Kasideleri.....	538
4.2.1.	Kasîde-i Bânet Su'âd	538
4.2.2.	Kasîde-i Ensâriyye	548
4.3.	Ferzâk'ın (ö. 732) Kasîdesi	549
4.4.	Ebü'l-Feth Büstî'nin (ö. 1009) Kasîde-i Nûniyye'si.....	551
4.5.	İbn Sînâ'nın (ö. 1037) Kasîde-i Rûhiyye'si	554
4.6.	Tantarânî'nin (ö. 1092) Kasîde-i Tantarâniyye'si.....	555
4.7.	İbnü'n-Nahvî'nin (ö. 1119) Kasîde-i Münferice'si.....	561

4.8.	Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 1165) Kasîde-i Tâ'iyye'si.....	574
4.9.	Süheylî'nin (ö. 1185) Kasîdetü'l-Ayniyye'si.....	575
4.10.	Alî b. Ahmed b. Yûsuf el-Bûnî'nin (ö. 1225) Kasidesi	575
4.11.	Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 1229) Kasîde-i Tamâmî-i Esâmî'si.....	576
4.12.	İbnü'l-Fâriz'in (ö. 1235) Kasideleri	576
4.12.1.	Kasîde-i Hamriyye	577
4.12.2.	Kasîde-i Tâ'iyye.....	581
4.13.	Şems-i Tebrîzî'nin (ö. 1247) Kasidesi	584
4.14.	Mevlânâ'nın (ö. 1273) Kasîde-i Mîmiyye'si	584
4.15.	Bûsîrî'nin (ö. 1293 veya 1297) Kasîdeleri.....	586
4.15.1.	Kasîde-i Bürde	586
4.15.2.	Kasîde-i Mudariyye.....	621
4.15.3.	Kasîde-i Hemziyye	625
4.15.4.	Kasîde-i Zuhrü'l-Me'âd	629
4.16.	Askalânî'nin (ö. 1449) Kasîdesi.....	630
4.17.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Lücetü'l-Esrâr'ı.....	631
4.18.	Cemâl Halîfe'nin (ö. 1526) Kasîde-i Muhrika'sı.....	634
4.19.	Şevket-i Buhârî'nin (ö. 1695) Kasidesi.....	635
5.	Gazel Şerh ve Tercümelere	637
6.	Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri	637
6.1.	Yûnus Emre'nin (ö. 1321 ?) Şiirleri.....	637

6.2.	Hacı Bayrâm-ı Velî'nin (ö. 1430) Şathiyyesi.....	645
6.3.	Eşrefoğlu'nun (ö. 1469) Şiiri	648
6.3.1.	Dede Ömer Rûşenî'nin (ö. 1486) Şiirleri.....	650
6.4.	Lâmi'î Çelebi'nin (ö. 1531) Şiiri	652
6.5.	Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1623) Şiirleri.....	653
6.6.	Niyâzî-i Mısırî'nin (ö. 1694) Şiirleri.....	654
6.7.	İsmâîl Hakkı Bursevî'nin (ö. 1724) Şiirleri	659
6.8.	Sezâ'î-i Gülşenî'nin (ö. 1738) Şiirleri.....	661
6.9.	Diğer Türkçe Manzumeler	662
7.	Mu'ammâ Tercüme ve Şerhleri.....	679
7.1.	Mollâ Câmî'nin Mu'ammâ Risâlesi.....	679
7.2.	Alî Ker'in Mu'ammâ Risâlesi.....	684
7.3.	Esmâü'l-Hüsnâ İle İlgili Mu'ammâlar	685
7.4.	Fettâhî-i Nişâbûrî'nin (ö. 1448) Şebistân-ı Hayâl'i	690
7.5.	Diğer Mu'ammâ Şerhleri	693
8.	Diğer Nazım Biçimleri İle Yazılmış Olan Manzumelerin Tercüme ve Şerhleri (Kıt'a, Rübâ'î, Beyit).....	699
8.1.1.	Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr'ın (ö. 1049) Rübâ'îsi.....	699
8.2.	Ömer Hayyâm'ın (ö. 1123-1132 arası) Rübâ'îleri.....	700
8.3.	Kıt'a Şerhleri.....	701
8.4.	Beyit ve Mısralar.....	702

9.	Ayet ve Hadîslerin Manzum Tercüme ve Şerhleri.....	711
9.1.	Ayetler	711
9.2.	Hadîsler	716
9.2.1.	Yüz Hadîs Geleneği	716
9.2.2.	Kırk Hadîs Geleneği.....	722
9.2.3.	Diğer Manzum Hadis Tercümeleri.....	759
10.	Esmâü'l-Hüsna'nın Tercüme ve Şerhleri	768
11.	Hilye Tercüme ve Şerhleri.....	768
12.	Tasavvuf, Ahlâk, Siyâset, Siyer, Biyografi vb. Türlerdeki Manzum Tercüme ve Şerhler.....	805
12.1.	Tasavvuf.....	805
12.2.	Ahlâk-Âdâb	807
12.3.	Siyer	809
12.4.	Biyografi	810
12.5.	Tarih	816
12.6.	Menâsikü'l-Hac: Muhyî-i Lârî'nin Fütûhu'l-Haremeyn'i	817
12.7.	Maktel	820
13.	Mensur Metinlerin Tercüme ve Şerhleri	825
13.1.	Edebî Özelliği Bulunan Tasavvufî Mensur Eserler.....	825
13.1.1.	Irâkî'nin (ö. 1289) Leme'ât'ı	825
13.1.2.	Sa'dî'nin (ö. 1292) Gülistân'ı	832

13.1.3.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Bahâristân'ı.....	849
13.1.4.	Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Levâyih'i.....	851
13.2.	Mensur Hikâyelerin Tercümeleri	854
13.2.1.	Farsçadan Tercüme Edilen Hikâyeler	854
13.2.1.1.	Kelile ve Dimne	854
13.2.1.2.	Tûfnâme	867
13.2.1.3.	Kırk Vezir Hikâyeleri.....	869
13.2.1.4.	Sindbâdnâme	871
13.2.1.5.	Bahtiyârname	872
13.2.1.6.	Kahramânnâme	874
13.2.1.7.	Seyfû'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl	875
13.2.1.8.	Ebü'l-Leys Semerkandî'ye (ö. 1003) Nispet Edilen Bir Hikâye Külliyâtı.....	876
13.2.1.9.	Keykâvûs'un (ö. 1083) Kâbûsnâme'si	878
13.2.1.10.	Hikâye-i Hazret-i Ömer.....	883
13.2.1.11.	Marzubânnâme	884
13.2.1.12.	Cemâleddîn Muhammed Avfî'nin (ö. 630/1232) Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ı.....	885
13.2.1.13.	Şeyhülislâm Yahyâ b. Alî ez-Zendüvistî el-Buhârî'nin Mübekkiyât'ı.....	892
13.2.1.14.	Bîgamî'nin Fîrûzşâhnâme'si (Kıssa-i Fîrûz Şâh).....	893

13.2.1.15.	Dâstân-ı Kırân Habeşî	895
13.2.1.16.	Fettâhî-i Nîşâbûrî'nin (ö. 1448) Hüsn ü Dil'i	896
13.2.1.17.	Kâşifi'nin (ö. 1502) Ravzatü'ş-Şühedâ'sı	901
13.2.1.18.	Hikâye-i Rûh [Fuzûlî'nin (ö. 1556) Sıhhat u Maraz'ı]	905
13.2.1.19.	Gaffârî'nin (ö. 1567) Nigâristân'ı	906
13.2.1.20.	Hikâye-i U'cûbe ve Mahcûbe	907
13.2.1.21.	Kıssa-i Seyyid Cüneyd b. Münzir	909
13.2.1.22.	Hikâyât-ı Şîrvân Şâh ve Şemâil Bânû	911
13.2.1.23.	Dâstân-ı Ferruh u Hümâ	912
13.2.1.24.	Muhtârname	912
13.2.1.25.	Kıssa-ı Melekşâh u Gül-Rû	913
13.2.2.	Arapçadan Tercüme Edilen Hikâyeler	915
13.2.2.1.	Binbir Gece Masalları (Elf Leyle ve Leyle)	915
13.2.2.2.	Binbir Gündüz Masalları (Elf Nehâr ve'n-Nehâr)	919
13.2.2.3.	El-Ferec Ba'de'ş-Şidde	920
13.2.2.4.	Yûsuf u Züleyhâ	923
13.2.2.5.	Alî b. Ahmed el-Bağdâdî'nin (ö. 976) Tafzîlü'l-Kilâb alâ Kesîrin men Lebise's-Siyâb'ı	925
13.2.2.6.	Hikâye-i Beşîr ü Şâdân (Beşîrname)	926
13.2.2.7.	Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebi'l-Kâsım b. Alî el-Kureşî'nin (ö.568/1172) Sülvânü'l-Mutâ'ı	927

13.2.2.8.	Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'î el-Yemenî'nin (ö. 768/1367)	
	Ravzu'r-Reyâhîn fî Hikâyâti's-Sâlihîn'i	928
13.2.2.9.	Dâstân-ı İblîs	931
13.2.2.10.	Revnaku'l-Mecâlis	932
13.2.2.11.	Anterenâme	934
13.2.2.12.	Hikâye-i Temîm Dârî	935
13.2.2.13.	Mıkdâd ile Miyâse Hikâyesi	937
13.2.2.14.	Muhammed b. Ahmed Hafîb el-İbşihî'nin (ö. 850/1446)	
	Mustatraf'ı	938
13.2.2.15.	Ahmed b. Muhammed el-Hanefî'nin (ö. 1450-51)	
	Fakîhetü'l-Hulefâ'sı	939
13.2.2.16.	Râhibnâme	941
13.2.3.	Fransızcadan Tercüme Hikâyeler	942
13.2.3.1.	Aisopos Hikâyeleri	942
13.2.4.	Muhtelif Eserlerden Derlenerek Tercüme Edilen Hikâyeler	943
13.3.	Kıyasu'l-Enbiyâlar	949
13.4.	Seyâhatnâme Türü Eserler	956
13.4.1.	Ebû Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsî'nin (ö. 1169)	
	Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb'ı	956
13.4.2.	Gıyâseddîn Nakkâş'ın (XV. yüzyıl) Hıtây Sefâretnâmesi	958
13.4.3.	Alî Ekber'in (XVI. yüzyıl) Hıtâyname'si	959

14.	Atasözü ve Vecizelerin Tercüme ve Şerhleri	961
14.1.	Atasözleri (Meseller).....	961
14.2.	Vecîzeler	965
14.2.1.	Hz. Alî'nin Vecîzeleri	965
15.	Belâgata Dair Eserlerin Tercüme ve Şerhleri	980

III. BÖLÜM

EDEBİYAT DIŞI TERCÜME VE ŞERHLER

1.	Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlere Kaynaklık Eden Metinler	1002
2.	Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlerin Tasnifi	1051
SONUÇ		1188
KAYNAKÇA		1199

KISALTMALAR

a.e.	:aynı eser
a.g.e.	:adı geçen eser
a.g.m.	:adı geçen makale
a.g.t.	:adı geçen tez
a.m.	:aynı makale (madde)
a.t.	:aynı tez
a.y.	:aynı yazar
AKM	:Atatürk Kültür Merkezi
Bkz.	:Bakınız
BYEBEK	:Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Kütüphanesi
C.	:Cilt
DTCF.	:Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi
EAT.	:Eski Anadolu Türkçesi
H.z.	:Hazret
IRCICA	:İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi
İA	:İslam Ansiklopedisi
Îzâh	:Îzâhu'l-Meknûn fi'z- Zeyli ale'l-Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn.
Keşf.	:Keşfü'z-Zünûn
Ktp.	:Kütüphane

MEB.	:Milli Eğitim Bakanlığı
OM.	:Osmanlı Müellifleri
Özege.	: Özege, Seyfettin, Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu , Fatih Matbaası, İstanbul, 1971-1979.
s.	:sayfa
SBE	:Sosyal Bilimler Enstitüsü
Sefine.	:Sefinetü'l-Evliyâ
sy.	:sayı
TAE	:Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü
TALİD	:Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi
TDAY	:Türk Dili Araştırmaları Yıllığı
TDK	:Türk Dil Kurumu
TDVİA	:Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi
TTK	:Türk Tarih Kurumu
TÜYATOK	: Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu
YL	:Yüksek Lisans

GİRİŞ

AMAÇ, YÖNTEM VE KAYNAKLAR

Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği başlığını taşıyan bu çalışmada; XIII. yüzyıldan başlayarak XIX. yüzyılın başına kadar, tercüme ve şerh kavramları etrafında Batı Türkçesiyle üretilen eserlerin genel bir çerçevesinin çizilmesi, başka bir ifadeyle bir bibliyografyasının ortaya konması, ortaya çıkan malzemenin tasnif edilmesi ve bu çerçeveden hareketle klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneği hakkında genel bilgilerin verilmesi amaçlanmaktadır.

Çalışmanın başlığında geçen **Anadolu Sahası** ifadesi, coğrafi bir nitelemeden ziyade Batı Türkçesini temsil eder bir ifade olarak kullanılmıştır. Dolayısıyla yazıldığı coğrafya fark etmeksizin belirtilen yüzyıllar arasında Batı Türkçesiyle üretilen tercüme ve şerh türü eserler bu çalışmanın konusunu teşkil edecektir. Bu bağlamda, bugün İran ve Azerbaycan sınırlarında bulunan kültür merkezleri ile Anadolu sahası dışındaki Balkanlar ve Mısır gibi sahalarda Batı Türkçesiyle (Azeri ve Osmanlı Türkçesi) yazılan tercüme ve şerh türü eserler de bu çalışmanın kapsamı içinde değerlendirilecektir.

Bu çalışmanın asıl amacı; ilk ürünleri XIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan Klâsik Türk Edebiyatı'nın, XIX. yüzyılın başlarına kadarki gelişim süreci içerisinde oluşan edebî tercüme ve şerh geleneğinin genel çerçevesini çizip ortak özellikleri hakkında bilgi vermektir. Bunun yanında belirtilen yüzyıllar arasındaki edebiyat dışı tercüme ve şerh türü eserlerin de elden geldiği kadar geniş bir listesi verilmeye çalışılacaktır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, bu çalışmanın alt sınırı XIII. yüzyılın sonları üst sınırı da XIX. yüzyılın başı olarak belirlenmiştir. Sınırlamanın bu kadar geniş tutulması, zorlu ve uzun süre alan bir araştırma gerektirmişse de, klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğinin oluşması ve bu geleneğin süregelişimini kesintisiz görmek açısından kaçınılmaz olmuştur. Bununla birlikte klâsik Türk

edebiyatının devam ettiği XIX. yüzyıl bu sınırlandırmaya doğrudan dâhil edilmemiştir. Bunun sebebi bu yüzyıldaki tercüme ve şerh faaliyetlerinin bağımsız olarak ele alınmayı gerektirecek farklı özelliklerinin olmasıdır. Bilindiği üzere, bu yüzyılda İslam medeniyeti kaynaklı tercüme türü eserler üretilmeye devam edilirken, önceki yüzyıllarda sınırlı alanlarda üretilmeye başlayan Batı medeniyeti kaynaklı tercüme türleri de bu yüzyılda yoğunlaşmaya ve çeşitlenmeye başlamıştır. Bunun neticesinde bu tercüme türleri aracılığı ile yeni edebî türler ortaya çıkmış; başka bir deyişle Batı kaynaklı yeni bir edebî süreç başlamıştır. Yine bu yüzyılda matbaa kullanımının yaygın hale gelmesi sonucunda, tercüme ve şerh türü eserler sadece yazma olarak kalmamış, gazete ve mecmualarda da tefrika halinde basılmıştır. Hal böyle olunca, kaynak tarama sürecinin daha da uzayıp genişlemesi ve bu sürecin bir doktora tezi çalışmasının süresini aşacağı endişesini yarattığı için bu yüzyıl çalışmamızın sınırlandırması dışında tutulmuştur. Ancak edebî tercüme türleri tanıtılırken sürekliliği sağlamak bakımından, İslam medeniyeti kaynaklı edebî eserlerin bu yüzyılda tespit edilebilmiş tercüme ve şerhlerine de notlar halinde göndermeler yapılmıştır.

Bu çalışma, temel olarak iki aşamalı bir araştırmadan oluşmaktadır. Birinci aşamada tercüme ve şerh literatürü **derlenmiş**, ikinci aşamada ise derlenen bu veriler **tasnif** edilip edebî olanlar **tanıtılmıştır**. Dolayısıyla çalışmanın yöntemi hakkında bilgi verilirken bu iki aşama ayrı ayrı ele alınacaktır.

Derleme aşamasında çalışmamıza konu olan tercüme ve şerh türü eserlerin bulunabileceği basılı kaynaklar ile bazı veritabanları taranmıştır. Taranan kaynak ve veritabanları şunlardır:

a. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden eserlerin çoğu, yazma halinde bulunmaktadır. Hal böyle olunca, taramalara bu yazma eserlerin bulunduğu kütüphanelerin ulaşılabilen çevrimiçi veya çevrimdışı veritabanları ile başlanmıştır. Bu bağlamda İslam Araştırmaları Merkezi'nin (İSAM) birçok yazma eser kütüphanesinin katalog fişlerindeki bilgilerinden oluşan veritabanı ile Milli

Kütüphane tarafından Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinin katalog fişleri taranarak hazırlanan veritabanı (yazmalar.gov.tr) öncelikle **şerh** ve **tercüme** sözcükleri ile taranmıştır.

b. **Keşfü’z-Zünûn** ve onun zeyli olan **Îzâhu’l-Meknûn** ile **Osmanlı Müellifleri** gibi **bibliyografik** özellikler arz eden eserler taranmıştır.

c. Neşredilen bazı tezkireler indekslerinden hareketle taranmıştır.

d. Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’nin (**TDVİA**) bu çalışmanın sona erdiği ana kadar yayımlanan tüm ciltleri, eser ve yazar madde başlarından hareketle taranmıştır.

e. İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi’nin (**IRCICA**) Osmanlı bilim literatürü tarihi dizisi dâhilinde yayımladığı eserler taranmıştır. Bu eserler, çalışmamızın Tabî’î ve Riyâzî bilimler başlığı altındaki tercüme ve şerhler noktasında temel kaynağımız olmuştur.

f. Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinin neşredilen katalogları taranmıştır.*

Derleme aşamasında yukarıda bahsi geçen kaynaklar tarandığı gibi; yazma eser barındıran bazı kütüphanelere gidip bizzat araştırma yapmak suretiyle de derleme yapılmıştır. Bu bağlamda Süleymaniye Kütüphanesi başta olmak üzere İstanbul’daki okuyucuya açık¹ yazma eser kütüphaneleri, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi, Kastamonu İl Halk Kütüphanesi, Diyarbakır İl Halk Kütüphanesi ile bölgesindeki yazma eserleri toplayan Konya Bölge Yazma Eserler Kütüphanesi gibi kütüphanelerde çalışılmıştır.

Çalışmamızın **tasnif** aşamasında ise; yukarıda açıklanan yöntemle derlenen tercüme ve şerh türü eserlerin sınıflandırılması yapılmıştır. Bu aşamada; derlenen veriler öncelikle edebî ve edebiyat dışı olmak üzere iki başlık altında toplanmıştır.

* Taranan bu kaynaklar Kaynakça’da yer almaktadır.

¹ Çok kıymetli yazma eserlerin yer aldığı Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, restorasyon ve benzeri çalışmalardan ötürü okuyucuya açık olmadığı için bu kütüphanede çalışma imkânı bulunamamıştır.

Derlenen verilerin edebî veya edebiyat dışı olarak değerlendirilmesinde şu kıstaslar göz önüne alınmıştır:

a. Muhtevası itibarıyla doğrudan edebiyatla ilgili olmak: Bu anlamda; gazel, müstezâd ve musammatlar gibi şiir türleri, gerek mesnevî şeklinde gerek mensur olsun hikâyeyi esas alan türler; atasözü, mu'ammâ, lügaz ve belagat gibi Klâsik Türk Edebiyatı geleneğinde doğrudan edebiyatla ilgili olan biçim ve türler etrafında üretilen tercüme ve şerhler, şekil özellikleri (manzum veya mensur olması) fark etmeksizin edebî olarak değerlendirilmiştir.

b. Muhtevası itibarıyla edebiyatla doğrudan ilgili olmayan ilim dallarındaki tercüme ve şerhler ise manzum veya mensur olarak yazılmasına bakılmaksızın edebiyat dışı olarak değerlendirilmiştir. Tefsîr, hadîs, fıkıh, kelâm gibi naklî ilimler ile matematik, astronomi, fizik, coğrafya gibi bilimsel alanlarda tercüme veya şerh edilmiş eserler edebiyat dışı olarak değerlendirilmiştir. Bu bağlamda; edebî gayeden ziyade ezberlemenin kolaylaştırılması gibi amaçlardan dolayı bu ilimlerde manzum olarak kaleme alınan tercüme ve şerhler de edebiyat dışı olarak değerlendirilmiştir. Ancak muhtevası doğrudan edebiyatla ilgili olmadığı halde, edebî gaye güdülerek üretilen bazı tercüme ve şerhler ise edebî olarak değerlendirilmiştir. Kırk hadis, esmâ-ı hüsnâ ve hilye gibi türlerdeki manzum şerh ve tercüme edebî tercüme ve şerhler başlığı altında tanıtılmıştır.

c. Tasavvuf, tarih, terâcim-i ahvâl, ahlak ve siyaset gibi ilimlerde üretilen tercüme ve şerhlerde ise şekil özellikleri dikkate alınmış; manzum olanlar edebî, mensur olanlar ise edebiyat dışı olarak tasnif edilmiştir.

Edebî ve edebiyat dışı olmak üzere yapılan bu ilk tasniften sonra, edebiyat dışı olan tercüme ve şerh türü eserler; çalışmamızın ilgili bölümünde açıklanacak olan ilim tasnifine göre sınıflandırılmıştır. Her ilim dalı altındaki tercüme ve şerhler de yüzyıllara göre gruplandırılıp kronolojik olarak listelenmiştir. Yüzyıllar belirlenirken, her yüzyılın ilk 10 yılı bir önceki yüzyıl olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla 1610'da vefat eden bir yazarın tercüme/şerh ettiği eseri XVI. yüzyıl altında kaydedilmiştir.

Edebiyat dışı tercüme ve şerhler herhangi bir tanıtma bilgisi verilmeksizin yazar (mütercim/şârih) ve eser adı verilmek suretiyle kaydedilmiştir. Yazar adları girilirken; önce varsa yazarın lakabı, mahlası vb. meşhur olduğu veya tanındığı ismi, daha sonra ise tam ismi yazılmıştır. İsminden sonra, parantez () işareti içinde tespit edilmişse ölüm tarihi de kaydedilmiştir. Ölüm tarihleri tespit edilmemişse, eserin yazıldığı tarih ve sunulduğu kişi (padişah, devlet adamı vb.) dikkate alınmıştır. Yazarı tespit edilemeyen eserlerde, yazar hanesine parantez içinde **mütercimi/şârihi belirsiz** ifadesi yazılmıştır. Yazarının hayatıyla ilgili herhangi bir bilgi tespit edilemeyen eserler ile yazarı belli olmadığı gibi ne zaman yazıldığı da tespit edilemeyen eserler ise **tarihi belli olmayanlar** başlığı altında listelenmiştir. Yazarın ismi kaydedildikten sonra eserin ismine yer verilmiş; varsa önce yazarın isimlendirmesine daha sonra da parantez içinde tercüme ve şerh kelimeleriyle terkipli olarak tercüme/şerh edilen metnin ismine de yer verilmiştir. Bu şekilde kaydedilen edebiyat dışı tercüme ve şerhlerin kaynakları da eser isminin sonuna ilintili olarak dipnot ile gösterilmiştir. Bu bağlamda tespit edilebilmişse eser hakkında yapılan çalışma/lar; yoksa eserin derlendiği kaynak veya söz konusu eserin görülebilen bir nüshası bu dipnotta kaydedilmiştir. Bu ölçütler esas alınarak kaydedilen edebiyat dışı tercüme ve şerhler şu örneklerde olduğu gibi listelenmiştir:

Sürûfî, Hocasâde Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Şerh-i Merâhu'l-Ervâh.**²

Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdârî (ö.1641'den sonra), **Kâşifü'l-Mektûm (Tercüme-i Sırru'l-Mektûm fi İlmi'n-Nücûm).**³

İbrâhîm b. Yûsuf Bolevî (ö. 1726'dan sonra), **Tercüme-i Sırru'l-Esrâr.**⁴

(Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –I. Ahmed devri-), **Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Selâtîn (Tercüme-i Umdetü'l-Mülûk).**⁵

² Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 570.

³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 833.

⁴ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp. 1018.

⁵ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 415.

Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Fütûhü'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns)**.⁶

Yukarıda da ifade edildiği üzere; edebiyat dışı tercüme ve şerhler sadece yazar ve eser ismi verilip kronolojik olarak listelenmişken edebî olarak değerlendirilen tercüme ve şerhler ayrıca tanıtılmıştır. Eserlerin tanıtımı yapılırken şu adımlar izlenmiştir:

a. Öncelikle edebî olarak değerlendirilen tercüme ve şerh türü eserler kendi içinde bir tasnife tabi tutulmuştur.

b. Daha sonra bu tasnife bağlı kalınarak her başlık altındaki eserler kronolojik olarak sıralanıp kısaca tanıtılmıştır.

c. Eserler tanıtılırken önce kaynak metin ve yazarı hakkında kısa bilgi verilmiş; ardından da bunun tercüme ve şerhlerine geçilmiştir. Eğer bir metnin birçok şerh ve tercümesi varsa, bunlar da şerh ve tercüme olmak üzere yine iki ayrı başlık altında değerlendirilmiştir. Örneğin Kasîde-i Bürde mensur olarak birçok defa şerh edildiği gibi manzum olarak da yirmiyi aşkın kez tercüme edilmiştir. Dolayısıyla Bürde'nin şerh ve tercümelemleri tanıtılırken kaynak metin hakkında kısaca bilgi verildikten sonra; **Kasîde-i Bürde'nin Şerhleri** ve **Kasîde-i Bürde'nin Tercümelemleri** şeklinde iki başlık açılmış ve bu başlıklar altına giren eserler ayrı ayrı ele alınmıştır.

d. Tanıtılan her bir tercüme ve şerh, edebiyat dışı tercüme ve şerhlerde olduğu gibi öncelikle yazar ve eser ismi verilmek suretiyle kaydedilmiştir. Eser isminin sonuna dipnot düşülerek, eser hakkında yapılan çalışma/ların künyesi girilmiştir. Eğer herhangi bir çalışma tespit edilememişse eser tanıtılırken incelenen nüshanın künyesi verilmiştir:

Örnek:

⁶ Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami, **Nefehatü'l-üns: evliya menkıbeleri**, (tercüme eden: Lâmi'î Çelebi), (hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1995. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2889.

Ebül-İsme Mustafâ İsmâeddîn Üsküdârî (ö.1788), **Şerh-i Kasîdetü'l-Münferice**.⁷

Rüsûhî, İsmâîl b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Şerh-i Kasîdetü'l-Hamriyye ve'l-Mimiyye**.⁸

e. Bu şekilde kaydedilen eserlerin tanıtımı yapılırken öncelikle yazarı (mütercim/şârih) hakkında; doğum tarihi, yaşadığı yüzyıl ve yer, ölüm tarihi ve mesleğiyle ilgili bilgiler göz önünde bulundurularak kısaca bilgi verilmiş; ardından da eseri tanıtılmıştır.

f. Tanıtılan tercüme veya şerh hakkında yapılan bir bilimsel çalışma tespit edilebilmişse, tanıtma kısa tutulmuş ve daha geniş bilgi için bu çalışmaya gönderme yapılmıştır. Ancak üzerinde herhangi bir çalışma yapıldığı tespit edilemeyen eserler için, yapılan tanıtma nispeten daha uzun tutulmuş, gerektiğinde tanıtılan metinden alıntılar yapılmıştır.

g. Edebî tercüme ve şerh türü eserler tanıtılırken; eserin yazıldığı tarih, sunulduğu devlet adamı, yazılış sebebi, şekil bilgileri (manzum veya mensur olması, manzum ise yazıldığı nazım biçimi, vezin, beyit sayısı), tespit edilebilmişse tercüme şekli ve şerh yöntemi gibi hususlara dikkat edilmiştir.

Yine çalışmamızda edebî ve edebiyat dışı tercüme ve şerhlerin tarafımızdan hazırlanan bir tasnife göre sınıflandırılması ve edebî olanların da tanıtılması yanında klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneği hakkında da genel bilgiler verilmiştir. Bu bilgiler verilirken, başta elimizde bulunan eserlerin dökümü, tarafımızdan incelenen şerh ve tercüme türü eserlerin giriş ve hâtime bölümlerindeki bilgiler ile konuyla ilgili olarak yapılan bilimsel çalışmalar kaynak alınmıştır.

⁷ Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 774 numaradır. Eserin müellif hattı nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1600 numarada bulunmaktadır.

⁸ Belal Abdel-Maksud, “İbnü'l-Fâriz ve İsmail Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi”, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000.

Her çalışmada olduğu gibi bu çalışmanın hazırlanmasında da birtakım zorluklarla karşılaşmıştır. Bunların başında, sınırlandırmanın geniş tutulmasından ötürü araştırma sürecinin çok uzun ve zorlu geçmesi gelmektedir. Yaklaşık 5 yüzyıl boyunca Batı Türkçesiyle üretilen tercüme ve şerh türü eserleri, dağınık halde buldukları yurtiçi ve yurtdışındaki kütüphanelerden derleyip bunları tasnif etmek hayli güç olmuştur. Ancak teknolojik gelişmelerin inanılmaz bir hızla geliştiği, kaynaklara ulaşımın da bir hayli kolaylaştığı günümüz şartları böyle bir çalışmayı– hayli güç de olsa- mümkün kılmıştır.

Çok geniş bir zaman dilimini kapsayan çalışmamızı zorlaştıran bir diğer husus da araştırmamızın temel kaynaklarını oluşturan basılı kitap şeklinde veya internet ortamında olan kataloglarda sıklıkla karşılaşılabilen hatalardır. Bu zorluk, söz konusu tercüme veya şerh türü eserin bizzat nüshasını incelemekle aşılmıştır; ancak nüshasına erişme imkânı bulunamayan eserlerin tespiti veya tanıtılmasında katalogların verdiği bilgilere bağlı kalma zarureti hâsıl olduğu için bunlara ihtiyatla yaklaşmak gerekir.

Klâsik Türk edebiyatında tercüme veya telif fark etmeksizin yazılan eserlere bir isim verilmesi geleneği de bu çalışmada öne çıkan zorluklardan biri olmuştur. Bu tür eserler genellikle kütüphane kayıtlarına kaynak metinle herhangi bir ilişki kurulmadan yazarı tarafından verildikleri isimlerle kaydedildikleri için bunların tercüme veya şerh olduğunu tespit etmek çok zordur. Bu zorluğu aşmak için Süleymaniye başta olmak üzere İstanbul’daki önemli kütüphanelerde bulunan tüm Türkçe eserler taranmış tercüme veya şerh olabileceği düşünülenlerin giriş bölümleri okunup bunlar arasında tercüme veya şerh olanlar tespit edilmiştir. Bu şekilde kısmen de olsa aşılacak bu zorluğun tamamen ortadan kaldırıldığı da düşünülmemelidir; zira başta Türkiye’de olmak üzere yazma eser kütüphanelerindeki eserlerin ayrıntılı katalogları yapılmadığı müddetçe, bu durumun ortadan kaldırılması hayli zor görünmektedir.

I. BÖLÜM

KLÂSİK TÜRK EDEBİYATINDAKİ TERCÜME VE ŞERH GELENEĞİ HAKKINDA GENEL BİLGİLER

1. Temel Kavramlar

1.1. Şerh

Sözlüklerde; “*bir şeyi kesmek ve içini açığa çıkarmak*”⁹, gibi anlamlar verilen **şerh** kelimesi, daha sonra ilk anlamını korumakla birlikte anlam genişlemesi ile “*keşf etmek ve beyan etmek*”¹⁰; “*müşkil, mübhem ve mahfî ma’kûlesini keşf ve izhâr eylemek, fehm eylemek*”¹¹; “*bir durumu açıklığa kavuşturmak, müşkil bir meseleyi açıklamak, kapalı ve gizli şeyleri ortaya çıkarmak*”¹²; “*anlaşılması güç bir metni beyân, tefsîr ve keşf etmek; niteliğini açıklamak, aydınlatmak, yorumlamak*”¹³; “*bir metnin sırlarını, ince dikkatler gerektiren ifade ve nüktelerini açıklama ve yorumlama*”¹⁴ gibi terimsel anlamlar kazanmıştır. Klâsik lügatlerde verilen anlamların ortak noktası, kapalılığın giderilip gizli olan şeyin ortaya konmasıdır.¹⁵

Tunca Kortantamer ise şerhi “*bir metnin daha iyi anlaşılın diye, o metni başkalarından daha iyi anladığı kanaatinde olan kişiler tarafından açıklanması*” olarak tarif eder.¹⁶

Şerh kelimesi Kur’an-ı Kerim’de de **sadr** kelimesi ile birlikte geçmekte olup “*göğsü açmak yani ferahlatmak*” anlamlarında¹⁷ kullanılmaktadır.

Şerh, Türkçe edebî metinlerde de sıkça kullanılmış bir kelimedir. Yaptığımız taramaya göre, şâirlerin bu kelimeyi genellikle lügat ve terim anlamını çağrıştıracak şekilde tevriyeli olarak kullandıkları görülmektedir. Kelimeyi tevriyeli kullanma çabasının bir neticesi olarak, şerh kelimesinin kullanıldığı bağlam içinde yara anlamındaki **şerha** ve **zahm** gibi kelimelerin de sıkça kullanıldığı görülmektedir.

⁹ Ebûlbekâ’dan naklen M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, **Türk Edebiyatı Tarihi** (editörler: Talat Sait Halman ve diğerleri), C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121.

¹⁰ Mustafa b. Şemseddîn el-Karahisarî, *Ahterî-i Kebîr*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1321, s. 543.

¹¹ Mütercim Âsım Efendi, *Kâmûs-ı Okyânûs*, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1304, , C. I, s. 484.

¹² Saraç, a.g.m., s. 121.

¹³ Ali Ekber Dihhudâ, **Lugatnâme**, Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1958, C. 18/A, s. 307-308. Ozan Yılmaz, “Urffî’nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler”, (Basılmamış YL Tezi), Gaziantep Üniversitesi, SBE, 2004, s. 1

¹⁴ Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lügatı**, C. III, İstanbul, 1943, s. 217-28.

¹⁵ Saraç, a.g.m., s. 121.

¹⁶ Tunca Kortantamer, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, VIII, İzmir, 1994, s. 1.

¹⁷ Ebubekir Sıddık Şahin, “Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere”, (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1997, s. 1.

Şerh kelimesi Türkçe edebî metinlerde, genellikle “*yarmak*” lügat anlamının yanında, “*söylemek, genişçe anlatmak, açıklamak, izah etmek*” gibi anlamlarda sıkça kullanılmaktadır.¹⁸ Anadolu sahası Türk edebiyatının ilk örneklerinden olan Gülşehrî'nin **Mantıku't-Tayr** adlı eserinde, birçok defa geçen şerh kelimesinin aşağıdaki örnekte de görüleceği üzere “*açıklamak, izah etmek*” anlamlarında kullanıldığı görülmektedir:

Yemlihâ eydür tap imdi söyledün

*Bilmediğini bana şerh eyledün*¹⁹

Şerh kavramının bulunduğu kavram alanında onunla ilişkili başka kavramlar da vardır.

1.2. Tefsîr

Kelime anlamı açmak, açıklamak olan **tefsir**, terim olarak “*Kur'an-ı Kerim'deki ayetlerin anlamlarını açıklamak, çıkan hükümleri, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih gibi niteliklerine göre ayırmak, iniş sebeplerini ve metindeki bağlamlarını ortaya koymak*” demektir.²⁰ Bununla birlikte tefsir kelimesi, diğer ilim sahalarındaki eserlerin açıklanışı ve izahı olarak da **şerh** kelimesinin müteradifi olarak kullanılmaktadır.²¹ Gilliot'un **Encyclopedia of Islam**'a yazdığı şerh maddesinde verdiği bilgiye göre İbnü'n-Nedîm'in **el-Fihrist** kitabında birçok şerh türü eserin **tefsir** kelimesi ile kaydedildiği anlaşılmaktadır.²² Nitekim bu çalışmada bir şekilde yer almış birkaç Türkçe şerh çalışmasının da tefsîr kelimesi ile ifade edildiği görülmektedir. Tefsîr kavramının Kur'an dışındaki bazı eserlerin açıklanması anlamında şerhin müteradifi olarak kullanılmasına karşılık, bazı sure veya ayetlerin özellikle tasavvufî açıklamaları için de şerh sözcüğünün kullanıldığı görülmektedir.

¹⁸ Konuyla ilgili olarak bkz. Celîlî'nin Gazellerinde Şerh Kavramının Kullanımı Ve Şerh Redifli Gazelinin Şerhi, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 6, 2009, s. 291-325.

¹⁹ Kemal Yavuz, **Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşennâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, C. II, Ankara, 2007, s. 426.

²⁰ Saraç, a.g.m., s. 121.

²¹ İsmail Cerrahoğlu, **Tefsîr Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1983, s. 214.

²² Cl. Gilliot, “Sharh” C. IX, **Encyclopedia of Islam**, Brill, Leiden, 1997, s. 317.

1.3. Te'vîl

Evî kökünden gelen kelime “geri dönme” manasındadır. Tef'îl babında (te'vîl) ise “açıklamak ve beyan etmek” gibi bir manaya da gelir.²³ İstilah olarak ise “bir manayı ihtimallerin en doğru olanı istikametinde açıklamak”²⁴ olup doğrudan tefsîr ilmiyle dolaylı olarak da **şerh** ve **tercüme** kavramları ile ilgili bir terimdir.

1.4. Haşiye

Söz ve yazıdaki fazlalıklar “bir şeyin kenarı, bir eserin ve yazının bulunduğu sayfanın kenarlarındaki boşluk” anlamlarında olup **hâmiş** ve **derkenâr** sözcükleriyle eşanlamlı olan **haşiye**, terim olarak “bir metinde ve şerhte geçen ayet, hadis ve özel isim gibi şeyler için sayfa kenarlarında yapılan kısa açıklama” anlamına gelir. Şerhten farkı daha kısa olması ve eserin tamamına değil genelde bir ibareye açıklık getirmesidir.²⁵ Sedat Şensoy’un verdiği bilgiye göre, şerh türü eserler üzerine de şerhler kaleme alınmıştır; ancak genelde şerhlere dair yapılan açıklama, eleştiri ve ilave tarzı notlardan oluşan eserler **hâşiye**, hâşiyelere dair yazılan notlar ise **ta’lîk / ta’lîkât** diye isimlendirilmiştir.²⁶

Bununla beraber bilhassa XIV. yüzyıldan sonra şerh mahiyetindeki müstakil eserlere **hâşiye** de denilmiş ve kelime bu anlamda teknik bir terim haline gelmiştir.²⁷ Kütüphanelerde bu isim altında birçok eserin kaydedilmiş olduğu görülmekte ve bu tür eserlerin neredeyse tamamının da Arapça olduğu gözlemlenmektedir.

Arap edebiyatında hâşiye türü çalışmaların çoğunlukla ders kitabı olarak okutulan muhtasar gramer eserleriyle belagat kitapları üzerinde yoğunlaştığı görülmektedir.²⁸ Bunun yanında tefsir, hadis, fıkıh, kelim gibi naklî, ve mantık gibi aklî ilimler sahasına giren eserler üzerinde de hâşiyeler yazıldığı görülmektedir.²⁹

²³ Cerrahoğlu, a.g.e., s. 221.

²⁴ Saraç, a.g.m., s. 122.

²⁵ Tefvik R. Topuzoğlu, “Hâşiye”, C. XVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 420.

²⁶ Sedat Şensoy, “Şerh”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 555.

²⁷ Topuzoğlu, a.g.m., s. 420.

²⁸ İbid.

²⁹ Bu eserlerin kısa bir özeti için bkz. (Topuzoğlu, a.g.m., s. 420)

1.5. Ta'lik, ta'likât

Şerh ile ilgili olan başka bir kelime ise **alak** “*ilişmek, yapışmak*” kökünden türeyen **ta'lik** ve çoğulu **ta'likât** kelimeleridir. “*iliştirme: iliştirilen nesne ve eklenen nof*” demek olup terim olarak hâşiye amacıyla yapılan ilaveleri ve açıklamaları ifade eder. Ancak yorum içeren hâşiyelere **ta'lik** adını verenler olduğu gibi, ta'liki bir metnin bazı kısımlarının tashihi veya izahı yahut daha fazla bilgilendirmek maksadıyla ilave edilmiş olan mülahazalar ve hâşiyeye göre daha özel ve önemli açıklamalar diye anlayanlar da vardır.³⁰

1.6. Telhîs

Sözcük anlamı olarak “*hülâsa etmek, kısaltmak, izah etmek, özetlemek*” anlamlarına gelen telhîs, telif bir eseri, açıklamalar da getirmek suretiyle, kısaltmak anlamına gelmektedir.³¹

1.7. Tercüme

Tercüme kelimesinin menşei noktasında, yapılan çalışmalarda belirgin bir ihtilafın söz konusu olduğu görülmektedir. Kelimenin Arapça kurallara uygun olup bu dilden geldiğini söyleyenler olduğu gibi³² kelimenin Ârâmîceden Arapça ve İbraniceye geçtiğini söyleyenler de mevcuttur.³³ Bununla birlikte kelimenin Farsça, Ârâmîce, Süryânîce veya Akadca asıllı **tercüman** kelimesinden Arapçaya geçtiği görüşleri de bulunmaktadır.³⁴

Kelimenin Osmanlı Türkçesi'ndeki imlası üzerinde muhtelif sözlüklerden hareketle bir çalışma yapan Cemal Demircioğlu; kelimenin aslen **terceme** olduğu; ancak **tercime** ve **tercüme** şekillerinin de kullanıldığı, özellikle de **tercüme** şeklinin meşhur bir galat olarak dile yerleştiği noktasındaki görüşlere yer vermektedir.³⁵

³⁰ Topuzoğlu, a.g.m., s. 420.

³¹ Saraç, a.g.m., s. 122.

³² Bu noktada yapılan alıntılar için bkz. Abid Nazar Mahdum, “Ravzatü’ş-şühedâ ile Hadîkatü’s-sü’edâ Mukayyesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001, s. 2.

³³ Bu noktada yapılan alıntılar için bkz. Cemal Demircioğlu, “From Discourse to Practice: Rethinking “Translation” (*Terceme*) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition”, (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004, s. 133.

³⁴ Bkz. Mahdum, a.g.t., s. 2-4.

³⁵ Demircioğlu, a.g.t., s. 133-34.

Lügatlerde “bir kelâmı lisân-ı âherle tefsîr etmek”³⁶, “bir lisânı âheriyle tefsîr ve beyân eylemek”³⁷, “kelimenin mealini diğer lisan üzere ifade etmek”³⁸ gibi ifadelerle tanımlanan tercüme en basit ifadeyle *bir metni başka bir dile aktarmaktır*. Bu aktarım metnin yazıldığı dilin herhangi bir lehçesi veya farklı bir dönemine de yapılabilir ki bu da **dil içi çeviri** olarak karşımıza çıkar.³⁹ Aktarım etkinliğini yazılı olarak gerçekleştiren kişiye **mütercim**, bunu sözlü olarak gerçekleştiren kişiye de **tercümân**, **dilmaç** veya **kelimeçi** denir.⁴⁰

Cumhuriyet döneminden itibaren tercüme kelimesine yüklenen anlam, **çeviri** kelimesiyle ifade edilmeye başlanmış ve bu kelime günümüzde artık yaygın hale gelmiştir. Bununla birlikte, Saliha Paker Osmanlı dönemindeki tercüme faaliyetlerinin günümüzdeki **çeviri** kavramıyla karşılanamayacağını ileri sürerek bu dönem metin aktarımı etkinlikleri için **tercüme** kelimesinin kullanılmasının daha isabetli olacağını düşünmektedir.⁴¹

Tercüme kavramı yaygın olan *metin aktarımı* anlamının dışında; *bir insanın hayatını anlatan metin (terceme-i hâl), hadis ilminde bir bâba unvan koymak, bir sözü söylendiği dilde veya farklı bir dilde tefsir etmek*⁴² gibi anlamlara da gelmektedir.

Tercüme kelimesiyle aynı anlam dairesinde yer alan bir kavram da Kuran’ın tercüme için kullanılan **meâl**dir. Hem lafzı hem de manası itibarıyla Allah’ın kelâmı olduğu için Kuran metninin diğer eserler gibi tam olarak başka bir dile tercümesinin mümkün olamayacağı düşünüldüğünden Kuran tercüme kelimesinden ziyade meâl kelimesi ile ifade edilmiştir.⁴³ Elmalı Hamdî Yazır’ın kullanmasından sonra yaygınlaşmaya başlayan bu kavramla, yapılan tercüme

³⁶ Mehmed Vâni’den naklen Demircioğlu, a.g.t., s. 135.

³⁷ Mütercim Asım’dan naklen Demircioğlu, a.g.t., s. 135.

³⁸ Hüseyin Hüsnü’den (İlaveli Müntehabat-ı Lügat-ı Osmâniyye) naklen Demircioğlu, a.g.t., s. 137.

³⁹ Akşit Göktürk, **Çeviri Dillerin Dili**, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1986, s. 143.

⁴⁰ Mahdum, a.g.t., s. 5.

⁴¹ Bkz. Saliha Paker, “Tercüme ve Nazire olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı)**, sy. 33/II, s. 89-110.

⁴² Cerrahoğlu, a.g.e., s. 216.

⁴³ Muhsin Demirci, **Kur’an Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 206-207.

eksik ve yetersiz olduğu belirtilmekte ve Kur'an'ın yerini tutmadığına işaret edilmektedir.⁴⁴

2. Şerh, Tefsîr ve Tercüme Kavramlarının Birbiriyle İlişkisi ve Bu Çalışmanın Sınırlandırılması.

Bu çalışma, Anadolu Sahası Klâsik Türk Edebiyatında Tercüme ve Şerh Geleneği başlığını taşımakta olup XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başına kadar tercüme ve şerh kavramları etrafında üretilen eserleri konu almaktadır. Konunun sadece tercüme veya şerh ile sınırlandırılmayıp her iki sözcük etrafında üretilen eserlerin birlikte ele alınması, bu iki sözcüğün hem kavram hem de birer edebî faaliyet olarak birbiriyle iç içe olmasından kaynaklanmaktadır. Bu iki sözcüğün şerh ve tercüme türü eserlerde sıklıkla aynı bağlam içerisinde yer almaları, ancak daha da önemlisi kimi örneklerde birbirlerinin yerine kullanılmaları, bunların aynı anlam dairesinde yer alan iki kavram olduklarını göstermektedir. Yine Arapça veya Farsça eserlerin açıklanması ve yorumlanmasını konu alan şerh türü eserlerde, bir şekilde tercümenin yer alması; bazı tercüme faaliyetlerinde de şerh veya şerhe benzer uygulamaların bulunması da edebî bir faaliyet olarak bu iki kavramı birbirine yaklaştırmaktadır. Bu durum, böyle bir bibliyografik çalışmada, her iki kavram etrafında üretilen eserlerin bir bütün olarak ele alınmasını gerekli kılmaktadır.

Bazı şerh ve tercüme türü eserlerin girişlerine bakıldığında; tercüme (bir dilden başka bir dile aktarma) faaliyetinin **şerh**; şerh (bir metnin açıklanması ve yorumlanması) faaliyetinin de **tercüme** kelimesi ile ifade edildiği görülür. XVII. yüzyıl şairlerinden Hüseyinî mahlasını kullanan Seyyid Hüseyin'in manzum **Kasîde-i Bürde** tercümesinde –ki bu tercüme kaynak metindeki her bir beytin yine bir beyitle Türkçeye aktarılmasıyla oluşmaktadır yani herhangi bir genişletme söz konusu değildir- tercüme eylemi **şerh** sözcüğü ile ifade edilmiştir:

Şerh idiver nazm ile nâm-ı şerîfine anı

Hak mübârek eylesün hem ‘ömr-i hayr ile ana⁴⁵

Bûsirîniün ol kasîde Bürde-i Mîmiyyesin

⁴⁴ Zülfikar Durmuş, **Kur'ân'ın Türkçe Tercümeleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 44.

⁴⁵ Seyyid Hüseyin, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**, Nurosmaniye Kütüphanesi'nde 4906, yk. 24b.

Şerh idem Türkçe nazm üzre’(i)smi Elfiyye ola⁴⁶

XVIII. yüzyılda da aynı durum Alî b. Abdullâh’ın (ö. 1678’den sonra), **Tercüme-i Fıkhü’l-Ekber** adlı eserinde görülmektedir:

“...bu kitâbın bir ismi Tuhfetü’n-nebîdür ve bir ismi Sa’âdet-i dünyâ vü âhiretdür. Bu kitâbı yazup **Türkî lisânla şerh itdüm** ki Arabî bilmeyenler fayidelenen... ”⁴⁷

Muhtemelen XVIII. yüzyılda yaşamış olan Mahmûd el-Hamîdî ise Kasîde-i Emâlî’yi şerh ettiği eserinin girişinde, şerh faaliyetini tercüme kelimesiyle ifade eder:

“... bu fakîr ü hakîr Mahmûd el-Hamîdî ... eydür ki Yekûlü’l-Abdu ismi ile müsemma olan kasîde vü risâle bu ‘ilimde ve bu fende sâ’ir kütübden fâ’ik u muhtasar u müfîd olmak ile ... ba’zı ahıbbâ **Türkî lisân üzere tercüme edilmesini** iltimâs eylediler bu fakîr dahi nef’i ‘âm olsun için ve du’âya tezkire olsun diyü maksûdlarını ve iltimâslarını itmâma şürû’ eyledi... ”⁴⁸

Bu ifadelerden sonra tercüme türü bir eser yazıldığı düşünülse de, eserin bizzat kendisi incelendiğinde, filolojik açıklamaların yer aldığı klâsik bir şerhle karşılaşmaktadır.

Türkçe metinlere yapılan şerh faaliyetleri bir yana bırakılırsa, ister edebî isterse edebiyat dışı olsun, klâsik Türk edebiyatındaki şerh türü eserler aynı zamanda birer tercümedirler. Şöyle ki Türkçenin dışındaki bir dil ile (Arapça, Farsça) yazılan metinler Türkçe olarak şerh edilirken, kaynak metnin anlamı da bir şekilde Türkçeye aktarılır. Genel olarak bu şerhlerde takip edilen usul dolayısıyla, evvela şerh edilen metindeki kelimeler teker teker gramer özellikleri bakımından tahlil edildiği gibi, bu kelimelerin birebir Türkçe karşılıkları ile metin içinde aldıkları anlamlar da verilir. Ancak şerh türü eserleri tercüme olarak değerlendirmemizin asıl sebebi, özellikle edebî şerhlerin çoğunda “*ma’nâ-yı beyt, tercüme-i beyt*” gibi ifadelerle kaynak metnin sözcüğü sözcüğüne veya buna yakın bir strateji ile Türkçeye aktarılmasıdır.

⁴⁶ A.e., yk. 25b.

⁴⁷ Milli Ktp. Yz A 692, vrk. 214a.

⁴⁸ Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/6, vrk. 234a-b.

Lâmi'î Çelebi'nin **Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ** adlı eserinde, önce şerh edilecek beyit verilmiş, ardından da “*şerh-i ma'nâ*” ifadesiyle bu beyit Türkçeye tercüme edilmiştir:

“Nîst hadd-i hâme ez-nâm-ı İlâh

Dem zeden bâyed zebân dâred nigâh

Şerh-i ma'nâ: İlâh adından dem urmak hâmenün hadd-i mikdârı

*degüldür gerek kim zebânun saklaya...”*⁴⁹

Yukarıda bahsedilen şerhlerin yanında; XVI. yüzyılda yaşamış Şem'î'nin şerhlerinde olduğu gibi, bizzat yazarı tarafından şerh olduğu söylenen veya kütüphane kayıtlarına şerh olarak geçen bazı şerhlerde ise sadece kaynak metnin aktarımı vardır; yukarıdaki şerhlerde görülen kelime tahlilleri veya kaynak metnin genişletilmesine yönelik açıklamalar çok az bulunur. Bu tür şerhlerde tercüme ile şerh arasındaki sınır belirsizleşmeye başlar ve aynı eserin bir tercüme olarak değerlendirilmemesi için herhangi bir sebep bulunamaz. En çok şerh yazarlarından biri olan Şem'î'nin çoğu şerhi bu kategori içinde değerlendirilebilir; yani onun çoğu şerhi aslında birer tercümeden başka bir şey değildir. Şem'î'nin **Mantıku't-Tayr** şerhinden alıntılanan aşağıdaki parçada kaynak metin herhangi bir genişletme olmaksızın⁵⁰ Türkçeye aktarılmıştır.

“mî besûzem ez-sevdâ-yı aşk: Aşkun sevdâsından bu gece benim gönüm

yanar, mî nedârem tâkat-ı gavgâ-yı aşk: zîrâ aşkun gavgâ vü hücumına

*tâkat getirmez.”*⁵¹

Bunların dışında, araştırmalarımız esnasında, Arapça şerhler içinde yer aldığını gördüğümüz birkaç tercüme de literatür bağlamında şerh ve tercümenin birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağını göstermektedir. Bu bağlamda XVII. yüzyılda yaşamış olan Seyyid Alî Hasretî, Pendnâme'yi Arapça olarak şerh ettiği eserinde aynı eseri manzûm olarak da Türkçeye aktarmaktadır.⁵² Benzeri uygulamaları Türkçe şerhlerde de görmek mümkündür. Le'âlî'nin (ö. 1563) Şerh-i

⁴⁹ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, 2718, vrk. 4a.

⁵⁰ Şem'î'nin şerhleri genel olarak böyle olmakla birlikte, kaynak metnin anlamını hakikaten genişleterek açıkladığı bölümlerle de karşılaşmak mümkündür.

⁵¹ Millet Ktp. Ali Emiri Şerhiye 1185 (şârih nüshası), vrk. 137b.

⁵² Bkz. Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali Hasretî, **Şerhü Pendi Attâr**, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 9657/4 (müellif nüshası).

Kasîde-i Bürde ve Şu'ûrî Hasan Çelebi'nin (ö. 1693) Şerh-i Pendnâme-i Attâr adlı eserlerinde olduğu gibi, bazı şârihler Türkçe olarak şerh ettikleri metinleri manzum olarak da tercüme etmişlerdir.

Şerh türü eserlerdeki bu uygulamalar, aynı zamanda bu metinlerin birer tercüme olduklarını göstermektedir; dolayısıyla muayyen bir dönemin tercüme geleneği üzerinde yapılacak bir çalışmada, şerh türü eserlerin görmezlikten gelinmesi, o çalışmayı her zaman için eksik kılacaktır. Aynı durum şerh türü eserler üzerinde yapılacak çalışmalar için de geçerlidir. Şöyle ki belli bir dönemin şerh geleneği üzerinde yapılacak çalışmada da şerh özelliği arz eden bazı manzum tercümelerin gözden kaçırılmaması gerekir.

Çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde açıklanacak olan aktarıma dayalı şerhler ile başta Kasîde-i Bürde olmak üzere birçok Arapça ve Farsça metnin manzum tercümesinde, kaynak metnin genişletilerek, bir anlamda açıklanarak yani şerh edilerek Türkçeye tercüme edildiği görülür. Bazı kırk hadis tercümelerinde de görülebilen bu durumu; Rızâî Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî ve Akhisarlı Hâfız İsmail Nazîf b. Muhammed Efendi'nin Kasîde-i Bürde tercümeleri; Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil ve Nâ'ilî Salih Efendi'nin Pendnâme tercümeleri; Kemal Paşazâde'nin Tantarâniyye kasidesinin tercümesi gibi akademik çalışmalarda ve kütüphane kayıtlarında genellikle tercüme bazen de şerh olarak değerlendirilen manzum tercümelerde görmek mümkündür. Yine Şerîfî mahlaslı bir şairin tematik olarak Kur'ân'dan seçtiği ayetleri 19 veya 20 beyitle genişletilerek tercüme etmesi de benzer uygulamalar arasında değerlendirilebilir.

Şerh ve tercüme arasındaki bu yakın ilişki, şerh-tefsir ve tercüme-tefsir için de geçerlidir. Öncelikle şerh ve tefsir kavramları bir metni açıklamaları bakımından aynı anlama gelmekle birlikte, tefsir zamanla sadece Kur'an'ın, şerh ise Kur'an'ın dışındaki metinlerin açıklaması için kullanılan kavramlar olarak müşterek İslamî kültürdeki yerini almıştır. Bununla birlikte, yukarıda da değinildiği gibi, erken dönemde Kur'an dışındaki bazı metinlere yapılan açıklamalar da tefsir kavramıyla ifade edilmiştir. Bu durum, Osmân b. Mehmed es-Sânî'nin **Tefsîr-i Esmâ-ı Hüsnâ** adlı eserinde olduğu gibi, örnekleri az olmakla birlikte, klâsik Türk edebiyatı şerh

geleneğinde de görülmektedir. Bunun tersi olarak bazı ayetlerin özellikle tasavvufi yorumları için de tefsir yerine şerh kavramının kullanıldığı yukarıda ifade edilmişti.

Şerh ve tefsîr kavramları, Osmanlı dönemi şârihleri tarafından aynı anlam dairesi içinde değerlendirilmiştir. Yaptıkları şerh uygulamalarına bakıldığında, şerh ve tefsir kavramlarını hem tek başlarına hem de birlikte şerh etkinliğini ifade etmek için kullandıkları görülmektedir. Örneğin Hâfız Hüseyin Rizevî, Şâtıbî'nin kasidesine yazdığı şerhte bu iki kavramı birbirinin eşanlamlısı olarak kullanmıştır:

“... *hasbe'l-işâre merhûmun Râ'yyesini li-ecli't-teysîr lisân-ı Türkî üzere şerh ü tefsîre ibtidâr u ihtimâm ... olmuşdur...*”⁵³

Şerh ve tefsir kavramlarının birbiriyle bu kadar iç içe olması hatta birbiriyle aynı anlamda kullanılması, sadece şerh veya tefsir değil, her iki kavram etrafında da üretilen Türkçe eserlerin bu çalışmada yer almasını sağlamıştır. Dolayısıyla, Kur'an dışındaki herhangi bir metnin açıklamasını amaçlayan Türkçe çalışmalar yanında Kur'an'ı Türkçe olarak açıklayıp tercüme eden eserler (tefsirler) de bu çalışmada yerini alacaktır.

Sonuç olarak; tercüme, şerh ve tefsir kelimelerinin, gerek işaret ettikleri anlam dairesi bakımından birbirleriyle benzerlik arz etmeleri ve yer yer birbirilerinin müterâdifî olarak kullanılmalrı gerekse de uygulamalarda ortaya çıkan içiçelik, bu kavramlar etrafında üretilen eserleri bir bütün olarak ele almamızı adeta zorunlu hale getirmiştir.

3. ŞERH

3.1. Batı Medeniyetinde Şerh Geleneği

Batı medeniyetinde şerh yazma geleneği antik çağlara kadar uzanır. Bu gelenekte, birçok farklı yazarın farklı türdeki metinleri şerh edilmekle birlikte, “*Batı medeniyeti Eflatun'a yazılan şerhlerden ibarettir*”⁵⁴ sözünü doğrular mahiyette Batı medeniyetindeki şerh geleneği Aristo ve Eflatun'un eserleri üzerine

⁵³ Hâfız Hüseyin Rizevî (ö.1786'dan sonra), **Şerh-i Kasîde-i Râiyye li'ş-Şâtıbî**, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 3, vrk. 5a.

⁵⁴ Bkz. Alfred North Whitehead, **Process and Reality an Essay in Cosmology**, The Free Press, New York, 1978, s. 39.

temellendirilmiştir. Helenistik Dönemi'nin sonundan geç Antik çağa kadar felsefi literatürün önemli bir modeli felsefi şerh yazımıydı. Aristo ve Eflatun'un eserleri bu felsefi şerh yazımının temel malzemesiydi.⁵⁵

Aristo'nun eserlerini öncelikle onun öğrencileri şerh ettiler; ancak onlar şerhlerini yaparken Aristo'nun eserlerine eleştirel bir gözle bakmaktan ziyade bu metinleri genişletmeyi amaç ediniyorlardı.⁵⁶ Aristo ile eleştirel bağlamda karşı karşıya gelme ise Helenistik Çağ'ının sonundan itibaren başlayıp ilerleyen yüzyıllarda da devam etti ve **Kategoriler** başta olmak üzere Aristo'nun birçok eseri şerh edildi. Milattan önceki I. yüzyılda **Kategoriler** üzerine şerh türünde eser yazan beş kişiyle karşılaşmaktadır: Andronicus, Boethus, Athenodorus, Ariston ve Eudorus. Bunlardan sadece Sidonlu Boethus'un eseri Kategoriler üzerine yazılan tam bir şerh olmakla birlikte diğer isimlerinki daha ziyade şerh formunda yazılmış eserlerdi. Milattan sonra I. ye II. yüzyılda ise Aristo'un eserlerine yazılan tefsiri çalışmalar gelişmeye başladı. Bu dönemde yeni yorumlama katmanları geliştirildi. Bu dönem şârihlerinin, doruk noktasını Aphrodisiaslı Alexander'ın (ö. 200) şerhlerinde bulacak şerh geleneğinin biçimlenmesinde büyük katkıları oldu.⁵⁷

Miladî I. yüzyılda Gezgin Okuluna mensup düşünürlerden Ege(Aegae)li Alexander (I. Yüzyıl) Aristo'nun **Kategoriler** ve **De Caelo** adlı eserlerine şerh yazdı.⁵⁸ Sotion ve Achaius da bu yüzyıldaki Aristo şârihleri arasında zikredilmesi gereken isimlerdendir. Kendisi de Aristo'ya şerh yazan Galen'den öğrenildiğine göre miladî II. yüzyılda da Aphrodisiaslı Adrastus ve Aspasius gibi isimler bu şerh geleneğine dâhil oldular. Kendilerini Aristo'nun saygın yorumcuları olarak benimseten ve uzun süre okunan bu şârihlerden Aspasius sadece **Kategoriler**'i değil Aristo'nun **De Interpretatione**, **Physics** ve **Metaphysics** adlı eserlerine de şerh yazdı.⁵⁹

⁵⁵ <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/> (13.03.11)

⁵⁶ http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Aristotle (13.03.11)

⁵⁷ Richard Sorabji, "Aristotle Commentators", C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 435; <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/> (06.03.11)

⁵⁸ <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/#Oth> (06.03.11)

⁵⁹ <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/#Oth> (06.03.11)

Milattan sonra II. yüzyılın sonundan itibaren imparatorluğun müdahale ettiği eğitim kurumları da şerhlerin gelişmesinde önemli oranda etkili oldu. Bu dönemde Aristo'nun **Prior Analytics Topics**, **Meteorology** ve **On Sense Perception** gibi birçok eserini şerh eden Aphrodisiaslı Alexander, yazdığı şerhlerle Yunan, Latin ve Müslümanlar tarafından Aristo'nun en iyi yorumlayıcısı olarak bilinip “şârih” unvanını almaya hak kazanmıştı.⁶⁰

Yeni Eflatuncuğun rağbette olduğu Geç Antik dönemde de Aristo'nun eserlerine şerhlerin yazılmaya devam edildiği görülmektedir. Eflatun ve Aristo felsefesinin harmanlaştırılmaya çalışıldığı bu dönemin en önemli şârihi, Aristo'nun Kategoriler'ine şerh yazan Porphyry (ö. 305) idi. Onun öğrencisi İamblichus (ö. 325) da aynı esere şerh yazdı.⁶¹ İamblichus'un öğrencisi Dexippus (350), [Themistius](#) (390), **Metaphysics**'e şerh yazan Syrianus (ö. 437), Aristo'nun **On the Soul**'unu şerh eden Lidyalı Priscian (V. Yüzyıl), Aristo'nun birkaç eseri ile Porphyry'nin **İsagoge**'sini şerh eden İskenderiyeli Ammonius (ö. 526)⁶², onun öğrencisi Kilikyalı Simplicius (ö. 560)⁶³, Hohn Philoponus (ö. 570), Olympiodorus (ö. 570) gibi birçok Yeni Eflatuncu felsefeciler de Aristo'nun eserlerini, özellikle de Eflatun'un eksik bıraktığı diyalekt konusundaki metinlerini açıklamayı üstlendiler. Bu dönemin en önemli ismi ise, Aristo'nun birçok eserini Latinceye aktardığı gibi onun De Interpretatione ve Kategoriler adlı eserleri ile Porphyry'nin **İsagoge**'sini şerh eden Boethius'tur.⁶⁴

⁶⁰ R. W. Sharples, “Alexander of Aphrodisias”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 169-75.

⁶¹ Sorabji, a.g.m., s. 435.

⁶² <http://plato.stanford.edu/entries/ammonius/> (David Blank, [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#))

⁶³ Kilikyalı Simplicius, Aristo'nun **de Caelo**, **Physica Auscultatio**, ve **Categories** adlı eserlerini şerh ettiği gibi, Stoacı filozoflardan **Epictetus**'un (ö. 196) Enchiridion adlı eserine de bir şerh yazmıştır. Bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Simplicius_of_Cilicia

⁶⁴ Sorabji, a.g.m., s. 436; <http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/#Oth>; Henry Chadwick, “Boethius, Anicus Manlius Severinus”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 801-812. Ayrıca bkz. Mark de Jordan, “Aristotelianism, Medieval”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 393-404; T. H. Irwin, “Aristotelianism, Renaissance”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 404-435.

Hindî, Fârâbî, İbni Sinâ ve Gazzâlî gibi İslam düşünürleri tarafından da şerh edilen Aristo'nun eserleri⁶⁵, Bizans Dönemi'nde şerh edilmeye devam edildi. Bu dönemde Efesli Michael (XII. Yüzyıl), Nicaea'lı Eustratius (ö. 1120) ve Sophonias (XIV. Yüzyıl) gibi isimler Aristo'yu şerh ettiler.⁶⁶

Antik Yunan dönem düşünürlerinin Aristo'ya yazdıkları şerhler, Reimer tarafından 1882-1909 yılları arasında **Commentaria in Aristotelem Graeca** adı altında bir araya getirildi ve bunlar Richard Sorabji başkanlığında **Ancient Commentators Project** adlı bir proje ile İngilizceye çevrildi.⁶⁷

Batı'da felsefî şerh geleneğinin ikinci ayağını Eflatun'un eserlerine yapılan şerh çalışmaları oluşturur. Eflatun'un eserlerine yazılan şerhlerinin ilk izlerini milattan önceki yüzyıllarda bulmak mümkündür. Eflatun'un Akademi'sinden yetişen birçok düşünür onun fikirlerini açıklayıp aydınlatmaya çalıştılar. Milattan önce III. yüzyılda Solili Crantor (m.ö. 276) tarafından Eflatun'un **Timaeus**'u üzerine yazılan bir şerhin varlığından haber verilmekteyse de bu şerh günümüze ulaşmamıştır. Milattan sonra birinci yüzyılda Onasander Eflatun'un **Cumhuriyet**'i üzerine bir şerh yazdı. Aristo'nun Kategoriler'ine de bir şerh yazan Eudorus'un da **Timaeus**'u şerh ettiği söylenmektedir. Adı belirsiz bir şârihin Eflatun'un Theaetetus adlı eserine yazdığı ve günümüze ulaşan şerhin Eudorus'a yakın bir zamanda yazılmış olduğu tahmin edilmektedir.⁶⁸

Eflatun ile Aristo'nun düşüncelerini uyum içinde göstermeye çalışan Yeni Eflatuncular da bu şerh geleneğinin bir parçası oldular. Özellikle Porphyry bu bağlamda Eflatun'a şerhler yazdı. Eflatun'un eserlerine, Dexippus, Atinalı Plutarch ve Syrianus tarafından da şerhler yazıldı. Milattan sonra IV. Yüzyılda yaşamış

⁶⁵ Kiki Kenedy-Day, "Aristotelianism in İslamic Philosophy", C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s., s. 383-86; Mahmut Kaya, "Aristo", C. III, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 375-78.

⁶⁶ Jordan, a.g.m., s. 396-99; http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Aristotle (06.03.11)

⁶⁷ Sorabji, a.g.m., s. 437.

⁶⁸ John Dillon, "Platonism, Early and Middle", C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 421-29.

Calcidius da Eflatun'un Timaeus'unu kısmen Latinceye çevirip bu dilde şerh etti. Bu dönemde en iyi şerhler Yeni Eflatuncu düşünürlerden Proclus Lycaeus'un (ö. 485) Eflatun'un diyalogları üzerinde yazdığı şerhler idi. Geç dönem Yeni Eflatuncu düşünürler arasında Eflatun'un eserlerine şerhler yazanlar arasında Aristo'nun da eserlerine şerhler yazan Damascius (ö. 538) ve Olympiodorus'un (ö. 570) isimleri zikredilebilir.⁶⁹

Aristo'ya nazaran daha az rağbet görmekte birlikte Eflatun'un da İslam Felsefe'sinde önemli etkileri olduğu düşünülmektedir. Bu bağlamda onun birkaç diyalogu Arapça olarak şerh edilmiştir.⁷⁰

Bizans döneminde Aristo Eflatun'dan daha çok okunmuştu. Bununla birlikte bu dönemde Eflatun ve diğer Antik Yunan düşünürlerinin yazmalarını koruyan ve onlar üzerine gramatik açıklamalar (şerhler) yazan Arethas (ö. 932'den sonra) Eflatun'un X. yüzyıl şarihleri arasında yer alır. Bizans İmparatorluğu'nun son dönemlerinden günümüze ulaşan tek şerh ise bu dönemin Yunan tarihçilerinden George Pachymeres'in (ö. 1310) Eflatun'un **Parmenides**'i üzerinde yazdığı şerhtir.⁷¹

XII. yüzyılda Chartresli Bernard (ö. 1124'ten sonra), Boethius'un **De Trinitate** adlı eserine de bir şerh yazan Chartresli Thierry (ö. 1150) ve Conchesli William (ö. 1154'ten sonra) gibi Fransız isimlerin Eflatun'un **Timaeus**'unu şerh ettikleri görülmektedir.⁷²

Özellikle Aristo ve Eflatun'un eserleri olmak üzere felsefe alanında yapılan şerh çalışmaları, Batı'daki erken dönem şerh geleneğinin önemli bir parçasını teşkil etmektedir. Bununla birlikte felsefe dışındaki ilim şubelerinde de şerh yazımı gelişmiştir ki bunlardan biri de tıp ilmidir. Tıbbın babası sayılan Hipokrat'a nispet edilen külliyyat (Hipokratik Corpus) Galen (Câlinûs) (ö. 200?) tarafından şerh

⁶⁹Dermot Moran, "Platonism, Medieval", C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 431-34. http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Plato (05.03.11)

⁷⁰David Burrell, "Platonism in Islamic Philosophy", C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 429-30; Fahrettin Olguner, "Eflâtun", C. X, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 469-76.

⁷¹http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Plato#cite_ref-5 (05.03.11)

⁷²Moran, a.g.m., s. 435.

edilmiştir.⁷³ Galen'in bu şerhleri sayesinde Hipokrat'ın külliyyatında yer alan bazı eserler Arapçaya da çevrilmiş ve bazı Müslüman âlimler tarafından da şerh edilmiştir.⁷⁴ Heinrich von Staden'in çalışmasından anlaşıldığına göre, Galen'den evvel de bilimsel metinlere yapılan şerhler bulunmaktaydı. Milattan önce II. yüzyılda yaşamış olan astronom **Hipparchus** (190-120) bunlardan biri olup antik Yunan şairi Aratus'un astronomiye dair bir şiirini şerh ettiği eseri (**Commentary on the Phaenomena of Eudoxus and Aratus**) günümüze ulaşmıştır. Citiumlu Apollonius'un da Hipokratik külliyyatın içinde yer alan **On Joints**'e yazdığı şerhi günümüze ulaşmıştır. Milattan sonra III. yüzyılın sonu ile IV. yüzyılın başında yaşamış olan Iamblichus, Nicomachus'un ünlü eseri **Introduction to Arithmetic**'e bir şerh yazarken; IV. yüzyılda bilimsel metinlere yazılan şerhler arasında, Pappus'un (ö. 350) Öklid'in **Elementler**'i ile Ptolemey'in **Almagest**'i üzerine yazdığı şerhleri, İskenderiyeli Theon'un (ö. 405) Ptolemey'in **Almagest** ile **Handy Tables** adlı eserlerine yazdığı şerhleri bulunmaktadır. V. Yüzyıldan VI. yüzyıla kadarki süreçte yazılıp günümüze ulaşan bilimsel şerhler arasında da Proclus'un (ö. 485) Öklid'in **Elements of Geometry**, Neapolisli Marinus'un (ö. 500) yine Öklid'in **Data**'sına yazdığı şerhler; Ascalonlu Eutocius'un (ö. 540) Pergeli Apollonius'un **Conics** adlı eseri ile Arşimed'in **The Sphere and Cylinder, Measurement of the Circle** ve **On Centers of Gravity** gibi eserlerine yazdığı şerhler; John Philoponus (ö. 570) ve Trallesli Asclepius'un (ö. 570) Nicomachus'un ünlü eseri **Introduction to Arithmetic**'e yazdıkları şerh; Ravennalı Agnellus'un Hipokrat ve Galen'in tıpla ilgili metinlerine yazdığı şerhler bulunmaktadır.⁷⁵

Kitab-ı Mukaddes Şerhleri: Batı'daki şerh geleneğinin önemli bir bölümünü de dinî metinlere yapılan tefsir/şerhler oluşturmaktadır. Kutsal Kitap Yahudi ve Hıristiyanlar tarafından geliştirilen şerh geleneğinin en önemli kaynağı

⁷³ Galen'in bu şerhi ve özellikleri hakkında bkz. Heinrich von Staden, "A Woman Does Not Become Ambidextrous: Galen and Culture of Scientific Commentary", **The Classical Commentary, Histories, Practices, Theory**, (edited by Roy K. Gibson & Christina Shuttleworth Kraus), Brill, Leiden, 2002, s. 109-140.

⁷⁴ İlhan Kutluer, "Câlinûs", C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 34.

⁷⁵ Staden, a.g.m., s. 124-25.

idi. Bu tefsirlerde Kitâb-ı Mukaddes'in yorumlanması, açıklanması ve izahı yer almaktadır.

Yahudilik'te Talmudik literatürün önemli bir bölümü Kitâb-ı Mukaddes'e yapılan şerh ve tefsirlerden oluşmaktadır. Rabbinik geleneğine göre, Hz. Musa, Sina Dağı'nda sadece sözlü geleneği değil, aynı zamanda Tevrat'taki gizli anlamın açıklanmasını da aldı. Geonim⁷⁶ döneminden Haskalah⁷⁷ devrine kadar, Yahudilik literatürünü büyük ölçüde Kitâb-ı Mukaddes'e yapılan tefsir/şerhler oluşturmaktaydı. Genel olarak konuşmak gerekirse, bu tefsirlerde literal ve homiletik olmak üzere iki temel yaklaşım biçimi bulunmaktadır. Birincisinde yani literal yaklaşımda; şârih/müfessir yaptığı açıklamaları metnin bizzat kendisi ve muhtevası üzerine temellendirir ve ortaya çıkan şerh de objektif olur. Homiletik yaklaşımda ise, şârih/müfessir, kendi görüşlerini metinle birlikte dokumaya çabalar. Metnin basit anlamı ve muhtevasının onun yaptığı yorumlamayla çelişmesi de mümkün olan bu yaklaşım biçimi öznedir.⁷⁸

Yahudilerin geleneksel Kitâb-ı Mukaddes tefsirleri Mişna, Talmud ve Midraş'ı da kapsayan Rabbinik literatürü içerisinde ortaya çıkmaya başladı. Yahudilik geleneğinde bu şerh çalışmaları için **meforşim** kavramı kullanılmıştır. Meforşim; Tevrat, Tanah (İbranîce Kutsal Kitâb), Mişna, Talmud ve Sidur gibi kitaplara yazılan şerhlere gönderme yapar. Midraş, “*tefsir ve açıklama*” anlamına gelen “*daraş*” sözcüğünden türeyen bir kelime olup bir tefsir biçimini (form) ifade ettiği gibi, Kutsal Kitab'ın İbranice versiyonu olan Tanah üzerine yazılan vaaz formundaki (homiletical) şerh ve öğretiler külliyyatı anlamına da gelmektedir. İki tür midraştan söz edilmektedir. Bunlardan biri, Yahudi yasalarının ortak gövdesi ve yazılı yasaların tefsiri olan dinî ve hukukî alaha (midrash halakhah); diğeri de

⁷⁶ Rabbinik literatüründe 800-1000 yılları arasına tekabül eder.

⁷⁷ Yahudiliğin aydınlanma dönemi diye tanımlanan bu devir, 18 ve 19. Yüzyılları kapsar. Bkz. <http://en.wikipedia.org/wiki/Haskalah> (15.03.11)

⁷⁸ Av. G., “Bible: Medieval Rabbinic Commentaries”, C. IV, **Encyclopaedia Judaica**, (editör: Cecil Ruth), Keter Publishing House, Jerusalem, s. 890-91.

Tevrat'ın hukukla ilgili olmayan bazı parçalarını vaaz şeklindeki bir metotla açıklayan tefsir külliyatı olan agada (midrash aggadah)dır.⁷⁹

Orta çağda İslam'ın yayılması ve Karaizm'in yükselmesi gibi iki önemli tarihi olay, Yahudilik'teki Kitab-ı Mukaddes tefsiri geleneğinde yeni yollar açtı.⁸⁰ Bu dönemde Arapça Yahudi literatürünü başlatanlardan Sa'îd b. Yûsuf el-Feyyûmî (Sa'adyah Gaon) (ö. 942), Kitab-ı Mukaddes'in hepsini olmasa bile büyük bir bölümünü Arapçaya tercüme ettiği gibi, bir kısmını da yine Arapça olarak tefsir/şerh etmiştir. Sa'îd b. Yûsuf, tefsirini yaparken ele aldığı metnin literal/birincil anlamını ortaya çıkarmaya çalışmış; ancak literal anlamın mantığa, Kitab-ı Mukaddes'in diğer bölümlerine veya sözlü geleneğe aykırı olması durumunda mecazî yorumlama yoluna da başvurmuştur.⁸¹ Onun Kitâb-ı Mukaddes üzerindeki tefsirî çalışmaları neticesinde, Yahudilik'teki şerh geleneği, homiletik yaklaşım biçiminden çıkıp; Kitâb-ı Mukaddes metninin birincil ve yakın anlamının yorumlaması peşine düşmeye başlandı.⁸²

Yahudilik'teki tefsir geleneğinin önemli bir parlak devri de, temelleri Menahem ben Jacob ibn Saruq, Dunash b. Lebrat ve Judah b. Hayyuj gibi X. yüzyılda yaşamış filologların çalışmalarıyla atılan İspanya'da gerçekleşti. Daha ziyade felsefi ve filolojik bir yorumlama biçiminin geliştiği bu dönemde, Jonah ibn Janah (ö. 1050), Moses ha-Kohen, Judah ibn Bal'am ve İbn Ezra (Abraham ben Meir) (ö. 1167) gibi müfessirleri görmekteyiz.⁸³

Kuzey Fransa'da da Rashi (ö. 1105) tarafından başlatılıp Rashbam (Samuel ben Meir) (ö. 1158), Joseph ben Simeon Kara (ö. 1135), Joseph ben Isaac Bekhor Shor (XII. Yüzyıl) gibi öğrencileri tarafından devam ettirilen bir literal tefsir geleneği bulunmaktadır. Nispeten dışarıdaki etkilerden bağımsız olan bu dönem tefsirlerinde;

⁷⁹ Yusuf Besalel, **Yahudilik Ansiklopedisi**, C. II, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, s. 405.

⁸⁰ Av. G., "a.g.m.", s. 891.

⁸¹ Shalom Carmy, "Biblical Exegesis: Jewish Views", C. II, **Encyclopedia of Religion**, (genel editör: Lindsay Jones), Thomson Gale, Detroit, 2005, s. 865.

⁸² Av. G., a.g.m., s. 892.

⁸³ Av. G., a.g.m., s. 892.

İspanya'daki gibi felsefî ve filolojik unsurlar bulunmaz; daha ziyade metnin düz anlamı hakkında yorum yapılır.⁸⁴

Bazı müfessirler, bütün yorumlama biçimlerini sentezlemek suretiyle tefsirlerini kaleme aldılar. Bu tarz tefsirlerin başlıca temsilcileri arasında Abrahm ibn Ezra, David Kimchi (David ben Joseph) (ö. 1235) ve Nahmanidler bulunmaktadır. Onların tefsirlerinde filolojik, felsefî, literal ve homiletik unsurlar bulmak mümkündür.⁸⁵

Orta Çağ'da Yahudilerin geliştirdiği tefsir geleneğindeki dört yorumlama biçimi PARDES diye kısaltılmaktadır. Bu kısaltma; Kitab-ı Mukaddes metninin literal anlamını ortaya çıkarmaya çalışan **peshat**, literal anlamın ardındaki gizli anlamla ilgilenen **remez**, homiletik anlam üzerine duran **derash** ve mistik veya batınî anlamı ortaya çıkarmaya çalışan **sod** kelimelerinin baş harflerini temsil etmektedir.⁸⁶

Hıristiyanlar tarafından yapılan Kitab-ı Mukaddes tefsirleri homojen olmayıp başka dinlerdeki özellikle de Yahudilik geleneğindeki tefsir geleneğinden etkilenmiştir. Modern zamanlara kadar, bu tefsirlerde genel olarak iki yorumlama biçimi kullanılmıştır. Bunlardan biri, Kitab-ı Mukaddes metninin lafzî anlamından hareket eden **literal**; diğeri de sözel anlamın ardındaki mecâzî anlamı yakalamaya çalışan **alegorik** yorumlama biçimidir.⁸⁷

Hıristiyanların Kitab-ı Mukaddes'e yazdıkları tefsirlerin tarihi kabaca üç devreye ayrılır: **Kilise Babaları (Patristik)** devri, **Catenæ ve Scholia** devresi ve **Modern Şerhler** dönemi. Yaklaşık VII. Yüzyıla kadar süregelen Kilise Babaları

⁸⁴ Av. G., a.g.m., s. 893.

⁸⁵ Av. G., a.g.m., s. 893-94.

⁸⁶ "Pardes", C. XIII, **Encyclopaedia Judaica**, (editör: Cecil Ruth), Keter Publishing House, Jerusalem, s. 91.

⁸⁷ Christopher Rowland, "Biblical Exegesis: ChristianViews", C. II, **Encyclopedia of Religion**, (genel editör: Lindsay Jones), Thomson Gale, Detroit, 2005, s. 870.

dönemini de kendi içerisinde İskenderiye Okulu, Antakya Okulu ve Latin Babalar diye üçe ayırmak mümkündür.⁸⁸

Aziz Pantaenus (ö. 200), İskenderiyeli Clement (ö. 215), İskenderiyeli Origen (ö. 255), İskenderiyeli Pope Dionysius (ö. 265), Didymus (ö. 398), İskenderiyeli Cyril (ö. 444), Aziz Ambrose (ö. 397) gibi isimlerin yer aldığı İskenderiye okulunun en belirgin özelliği, tefsirlerde alegorik yorumlama metodunun takip edilmesidir.⁸⁹

Alegorik yorumlamayı reddedip Kitab-ı Mukaddes'in literal, birincil ve tarihsel anlamını ortaya çıkarmaya çalışan Antakya Okulu'nun ileri gelen yorumcuları arasında, Antakyalı Aziz Lucian (ö. 312), Eusebius (ö. 341), Kadıköylü Maris, Eudoxius (ö. 370), İznikli Theognis, Asterius, Arius (ö. 336), Tarsus Piskoposu Diodorus (ö. 390) gibi isimler yer alır.⁹⁰

Yukarıdaki iki okulu birleştirmeye çalışan ara bir okuldan da bahsedilebilir ki bu okulun başlıca temsilcileri arasında Isidore (ö. 449), Theodoret (ö. 457) Aziz Basil (ö. 379), Gregory (ö. 389 veya 390), Nyssa'lı Gregory (ö. 394'ten sonra), Ambrosiaster, Kitab-ı Mukaddes'in meşhur mütercimi Aziz Jerome (ö. 420), Aziz Augustine (ö. 430), Papa I. Gregory (ö. 604) ve Pelagius gibi isimler zikredilebilir.⁹¹

Orta çağlarda Kitab-ı Mukaddes müfessileri, seleflerinin bıraktığı zengin hazineden yararlandılar. Onlar şerh/tefsirlerini ekseriyetle kilise babalarının tefsirlerinden pasajlar alıp bunları bir zincir (cetena) gibi birbirine bağlamak suretiyle oluşturdular. Gazzeli Procopius (ö. 528), Aziz Maximus (VII. Yüzyıl), Şamlı Aziz John (ö. 749), Olympiodorus (X. Yüzyıl), Ecumenius (X. Yüzyıl), Konstantinopollu Nicetas (XI. Yüzyıl), Euthymius Zigabenus (ö. 1118'den sonra) gibi isimler bu türden tefsirler kaleme almışlardır. Latin sahasında da Venerable Bede (ö. 735),

⁸⁸ G. Wood, "Bible, VI", C. II, **New Catholic Encyclopedia**, The Catholic University of America, 1967, s. 498.

⁸⁹ A.m., s. 499-500.

⁹⁰ A.m., s. 500.

⁹¹ A.m., s. 500-501.

Walafriid Strabo (ö. 849), Laonlu Anselm (ö. 1117) ve Thomas Aquinas (ö. 1274) gibi isimler de bu türden tefsirler yazmışlardır.⁹²

Edebi Metin Şerhleri: Batı’da genel olarak metin yorumu/eleştirisi söz konusu olduğunda, “*metinleri doğru yorumlama veya açıklama sanatı ve etkinliği*” olarak tanımlanan hemeneutik akla gelir. Erken dönemlerde, “*geçmişte yazılmış bir metnin doğru anlaşılmasını sağlamak için başvurulmuş*” olan hemeneutiğin amacı, metin ve okur arasında oluşmuş olan ve doğru anlamayı zorlaştıran veya sınırlayıcı bir faktör olma özelliği gösteren tarihsel uzaklığı ortadan kaldırmaktır. Bunu gerçekleştirmenin yollarından birisi, metinde kullanılan ancak tarihsel süreç içerisinde unutulmaya yüz tutmuş, artık kullanılmayan veya zamanla başka anlamlarda kullanılmaya başlanmış kelime ve kavramların kullanılan güncel dildeki karşılıklarının bulunması, dolayısıyla metnin güncel dile çevrilmesi veya aktarılmasıdır. Böyle bir aktarma çoğu zaman yoruma dayalı olmaktan kurtulamaz.⁹³

Hemeneutiğin metin yorumu için başvurduğu ikinci yöntem ise **alegorik** yorumlamadır ki metnin iki anlamı olduğunu savunur. Bunlardan ilki metne tam bağlı kalınarak ortaya çıkarılabilecek anlamdır. Diğeri ise alegorik anlam olup metnin daha iyi anlaşılmasını sağlamak için, özgün kelime ve dil yapısını olduğu gibi bırakıp, metne yeni bir düşünüş veya fikir bağlamında yeni bir anlam yükler.⁹⁴

Antik Yunan’da hemeneutiğin alegorik yorumlama biçimi genellikle tercih edilmiştir. Homeros’un milattan önce VIII. yüzyılın ikinci yarısında yazıldığı sanılan İlyada ve Odysseia’sı, klâsik Antik Yunan dönemi için kolayca ve tam olarak anlaşılabilir birer metin olmaktan uzaktı. Hal böyle olunca bu eserler yorumlanmaya başlanmış ve metinde anlaşılmayan veya garip hususlar açıklanmaya çalışılmıştır.⁹⁵

⁹² A.m., s. 501-502.

⁹³ Metin Toprak, **Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2003, s. 23.

⁹⁴ İbid.

⁹⁵ Toprak, a.g.e., s. 24-25.

Bunun yanında Plato'nun **İon** adlı diyalogunda da metin yorumuna dair bilgiler bulunmaktadır. Plato burada bizzat şairlerin kendisini birer yorumcu olarak kabul ederken onların tanrının elçisi olduklarını düşünür. Ozanları ise ikinci derecede yorumcu olarak gören Plato bunların da şairlerin ne demek istediklerini anlamaya çalışan kişiler olduğunu kabul eder.⁹⁶

Aristo'nun **Poetika** adlı eserinde kendi dönemindeki bazı sanat eserlerine belirli eleştiriler yönelterek edebî formları tanımlaması, Antik Yunan dönemindeki metin şerh/yorum/eleştirisi örnekleri arasında değerlendirilebilir.⁹⁷

Erken Antik çağlarda, edebî metin şerh/eleştirisi için örnek olarak gösterilebilecek az uygulamalar bulunmaktadır. Ancak Orta Çağ'ın başlarından Rönesans dönemine kadarki süreçte, Homer'in İlyada'sı ve Odise'si, Cicero ve Horace'nin eserleri, Virgil'in şiirleri, Terence'nin oyunları gibi klâsik metinler; Batı medeniyetindeki şerh geleneği veya edebiyat eleştirisi literatürüne dâhil olmaya başladılar.

Orta Çağlarda edebî metin yorumu/eleştirisine en yakın uygulama **grammatica (gramer)** geleneği idi. Bu çağlarda, diyalektik ve retorikle birlikte üç temel bilimden olan grammatica geleneğinin iki esas konusundan birini; edebî metinleri özellikle de klâsik yazarların şaheserlerini okuma, değerlendirme ve yorumlayabilme metotları olan doğru konuşma ve yazmanın prensipleri diğerini de klâsik şair/yazarların edebî metinlerinin yorumlanması oluşturmaktaydı.⁹⁸ İşte bu gelenek dâhilinde ortaya çıkan edebî metinlerin yorum ve eleştirisini konu alan şerh geleneğinde; milattan sonra IV. yüzyılda yaşamış olan Macrobius, Cicero'nun **Dream of Scipio** adlı eserine⁹⁹, aynı yüzyılda yaşayan Aelius Donatus Terence'nin

⁹⁶ A.e., s. 26-27. Ayrıca bkz. M. A. R. Habib, **A History of Literary Criticism: from Plato to the Present**, Blackwell Publishing, 2005, s. 23-24.

⁹⁷ Habib, a.g.e., s. 48-51.

⁹⁸ Martin Irvine; David Thomson, "Grammatica and Literary Theory", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 15-16.

⁹⁹ Habib, a.g.e., s. 140.

oyunları ile Virgil'in şiirlerine¹⁰⁰, onun öğrencisi olan Servius yine Virgil'in eserlerine¹⁰¹ şerhler yazdı.

Bizans döneminde de edebî metinlere şerhler yazılmıştı. Dinî metinlerin yanında felsefî metinleri de şerh eden ilk kişi olarak X. yüzyılın başlarında hayatta olan Arethas'tır. Edebî metinlere şerh yazanlar arasında, antik Yunan şairlerinin şiirleri özellikle de Homer'e şerhler yazan Selanikli Eustathius (1115-96) bulunmaktadır.¹⁰² Eustathius ile çağdaş olan Tzetzes de antik Yunan şairlerinin şiirlerine kısa veya uzun ölçekte şerhler yazdı. Bu metinler arasında, Homer'in İlyada'sı, Hesiod'un Work and Days'i, Aristophanes'in bazı komedileri, Lycophron'un Alexandra'sı bulunmaktadır.¹⁰³

Geç Ortaçağ döneminde İngilizce, Fransızca, Almanca, İspanyolca gibi yerel diller veya Latinceye yapılan edebî eserlerin tercümelerinde de metin şerhi/yorumu/eleştirisi özelliklerini görmek mümkündür. Bunun yanında, bazı Latince şerhler, yerel dillere tercüme edildiği gibi bizzat şerh türü eserlerin de kaleme alındığı görülmektedir.¹⁰⁴ Bu dönemde; XIII. yüzyılın başlarında hayatta olan Vinsauf'lı Geoffrey'in **Poetria nova** adlı kitabı ile şiirleri birçok kişi tarafından şerh edildi. Brunetto Latini (c. 1220–1294) Cicero'nun **De inventione** adlı eserini **Rettorica** adıyla şerh ederken¹⁰⁵, Nicholas Trevet, (1257 –1334) Kitâb-ı Mukaddes'in yanında bazı klâsik edebî metinleri de şerh etti. İspanya'da Enrique de Villena (1384 – 1434) Virgil'in Aeneid'indeki bazı kısımları¹⁰⁶, Juan de Mena (ö.

¹⁰⁰ A.e., s. 151.

¹⁰¹ A.e., s. 172.

¹⁰² Thomas M. Conley, "Byzantine Criticism and the Uses of Literature", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 683-85.

¹⁰³ Felix Budelmann, "Classical Commentary in Byzantium: John Tzetzes on Ancient Greek Literature", **The Classical Commentary, Histories, Practices, Theory**, (edited by Roy K. Gibson & Christina Shuttleworth Kraus), Brill, Leiden, 2002, s. 141.

¹⁰⁴ Ralph Hanna ve diğerleri, "Latin Commentary Tradition and Vernacular Literature", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 363.

¹⁰⁵ Ronald G. Witt, "The Arts of Letter-Writing", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 78.

¹⁰⁶ Bu şerhin değerlendirmesi için bkz. Ralph Hanna ve diğerleri, a.g.m., s. 385-87.

1456) kendisine ait İspanyolca **La Coronaçión** adlı ahlakî bir şiiri şerh etti.¹⁰⁷ Antonio de Nebrija (1441-1522), Hıristiyan şairler Sedulius, Prudentius ve Persius'un şiirlerine şerhler yazdı.¹⁰⁸ XIV. yüzyılın sonlarında doğru şairi belli olmayan bir Fransızca şiire yapılan şerh, Evrart de Conty'e atfedilmektedir ki bu herhangi bir metne yapılan ilk Fransızca şerh/açıklama olma özelliği arz etmektedir.¹⁰⁹

XIV. yüzyılda şerh edilmeye başlanan edebî metinler arasına Dante'nin **İlahi Komedya**'sı da dâhil olacaktır. Dante'nin bu eseri dışında kalan diğer eserleri ile şiirleri de şerh edilmiştir. Ancak İlâhî Komedya etrafında gelişen şerh geleneği çok zengin olup bu gelenek dâhilinde yazılan eserler modern edebiyat eleştirisinin temellerinin atılmasına katkıda bulunmuştur. Bu eser, XIV. yüzyılın başından günümüze kadar Jacopo Alighieri, Jacopo della Lana, Benvenuto da Imola, Guido da Pisa, Graziolo Bambaglioli, Filippo Villani, Alessandro Vellutello gibi yaklaşık 70 kişi tarafından şerh edilmiştir.¹¹⁰ Bunun yanında, Dante'nin bizzat kendisi de kendi şiirlerini şerh ederek yerel dillerdeki yazının gelişmesine katkıda bulunmuştur.¹¹¹

Bu bölümde sonuç olarak, Osmanlı dönemine gelene kadar Batı medeniyetinde de, hem dinî, hem felsefî ve bilimsel hem de edebî metinler üzerine gelişen bir şerh geleneğinden bahsetmek mümkündür.

3.2. Müşterek İslamî Kültürde Şerh Geleneği

İslam dünyasında şerh geleneğinin ilk örneklerine, şiirlerde geçen bazı ibare ve kelimelerin açıklamaları şeklinde rastlanmaktadır. Ancak günümüze kadar

¹⁰⁷ Bu şerhin değerlendirmesi için bkz. Julian Weiss, "Literary Theory and Polemic in Castile (c. 1200-c. 1500), **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 521-24..

¹⁰⁸ A.m., s. 524.

¹⁰⁹ A.m., s. 406.

¹¹⁰ Bkz. Zygmunt G. Baranski, "Dante Alighieri: experimentation and (self)-exegesis", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 564. Bu esere şerh yazanların listesi için bkz. <http://dante.dartmouth.edu/commentaries.php> (01.04.11) Bu şerhlerin gelişimi ve değerlendirmesi için ayrıca bkz. Steven Botterill, "The Trecento Commentaries on Dante's Commedia", **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 590-611.

¹¹¹ Baranski, a.g.m., s. 565-82.

tesirleri süren şerh geleneği İslam medeniyetinin ürünüdür. Bu geleneğin gelişmesinde, kendisinin “i’câz”ını, yani bir “dil mucizesi” olduğunu sürekli vurgulayan ve insanları metni üzerinde düşünmeye çağıran Kur’an-ı Kerim’i konu alan tefsirlerin birinci derecede rolü vardır.¹¹² Bu bağlamda, Hz. Peygamber’in Kur’an’daki bazı meseleleri tefsir etmesi, az bilinen kelimelerin manalarını ve Kur’an hükümlerini açıklamasını, müşterek İslamî kültürdeki tefsir/şerh geleneğinin ilk izleri olarak görmek mümkündür.¹¹³ Aynı şekilde ahabın, anlamadığı bazı sözlerini Hz. Peygamber’e sorması ve O’nun da bu sözleri açıklaması hadis ilmi çerçevesinde yapılan ilk şerh etkinlikleri olarak görülmektedir. Hz. Peygamber devrinde görülmeye başlanan bu ilk şerh izleri, tâbi’în ve tebeu’t-tâbi’în devrinde hadislerin tedvîni sırasında daha belirgin bir şekilde ortaya çıkar.¹¹⁴

Şerh geleneğinin sistemli ilk örnekleri hicrî III. (IX) yüzyıldan itibaren hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, tefsir gibi temel İslamî ilim şubelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. İlerleyen yüzyıllarda bu temel bilimlere, dil bilimi, belâgat, tarih, biyografi, tasavvuf ve edebiyat gibi ilimler de katılmış ve şerh geleneğinin konu yelpazesi genişlemiş; özellikle Memlûklar ve Osmanlılar döneminde şerh etkinlikleri yaygınlık kazanmıştır.¹¹⁵

Gilliot, **Encyclopedia of Islam**’a yazdığı şerh maddesinde, İbnü’n-Nedîm’in hicrî IV. (X) yüzyılın son çeyreğinde (377/987) kaleme aldığı **el-Fihrist** kitabında; dil-edebiyat, felsefe, hadis, fıkıh ve kelâm gibi ilimlerde olmak üzere 76 şerh ve 96 tefsir kaydettiğini ifade eder. Bu tefsirlerden kırkı Kur’an metnini konu alırken diğerleri ise muhtelif ilimlerdeki metinleri konu alan tefsir çalışmalarıdır.¹¹⁶ Gilliot’un bu ifadelerinden anlıyoruz ki, özellikle erken dönemde tefsir başlığı ile üretilen çalışmaların hepsi Kur’an metinlerini değil aynı zamanda Kur’an dışındaki metinleri de içine almaktadır.

¹¹² M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, s. 122.

¹¹³ Sedat Şensoy, “Şerh”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 556.

¹¹⁴ Mehmed Efendioğlu, “Şerh: Hadîs”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 559.

¹¹⁵ Şensoy, a.g.m., s. 556.

¹¹⁶ Gilliot, a.g.m., s. 317.

Hicrî III. (IX) yüzyıldan itibaren yazılmaya başlanan ilk hadis şerhleri dil ve muhteva ağırlıklı olmak üzere iki grupta gelişmiştir. Bir nevi hadis lügati olarak da değerlendirilebilecek dil ağırlıklı olan şerhlerde, hadislerde geçen garîb kelimelerin açıklanması amaçlanmaktadır. Hadis kitaplarından ilk şerh edilen eserin İmâm Mâlik'in **el-Muvatta'**ı olduğu belirtilmekle beraber bugünkü anlamda geniş ve sistemli şerhleri, IV. (X) yüzyılda Ebû Ahmed Muhammed b. Muhammed el-Kerâbîsî tarafından kaleme alınan **Şerhu'l-Câmi'i's-Sahîh li'l-Buhârî** ile Hattâbî'nin, Buhârî'nin **el-Câmi'u's-Sahîh**'i ile Ebû Dâvûd'un **es-Sünen**'ine yazdığı eserlerin teşkil ettiği anlaşılmaktadır. Bu ilk şerhlerden sonra Buhârî'nin **el-Câmi'u's-Sahîh**'i üzerine gittikçe sistemleşen ve birbirine kaynaklık eden şerh çalışmaları yoğunlaşmaya başlamıştır. Hicrî V. (XI) yüzyıldan itibaren hadis sahasında yoğun bir şerh süreci başlamış, şerh edilen metinler çeşitlenmeye başlamıştır. Mâlik'in **el-Muvatta'**ı, Ahmed b. Hanbel'in **es-Müsned**'i, Tirmîzî'nin **el-Câmi'u's-Sahîh**'i, Ebû Dâvûd, Nesâî, ve İbn Mâce'nin **es-Sünen**'leri gibi eserler bu yoğun şerh sürecinde rağbet gören metinlerdir. Zamanla hadis sahasındaki telif türlerinin çeşitlenmesiyle bu sahada yapılan şerhler de çeşitlenmiş; hadis usulüne dair eserler, bir veya birden fazla hadis kitabının râvilerini inceleyen çalışmalar, tıbbî nebevî gibi belli bir konu etrafında derlenen hadisler ile **Hadîsü Ümmi Zer** gibi sadece bir hadis etrafında şerh çalışmaları yapılmıştır. **Kütüb-i Sitte** gibi meşhur hadis mecmuaları da hadis alanında şerh geleneğinin önemli bir kaynağını teşkil eder.¹¹⁷

Hanefî, Şâfi'î, Mâlikî ve Hanbelî mezheplerin birikimini herhangi bir şekilde temsil eden metinler üzerine yazılan fıkıh şerhleri hicrî IV. (X) yüzyılın başından itibaren ortaya çıkmaya başlamış, V. (XI) ve VI. (XII) yüzyıllarda istikralı bir şekilde çoğalmıştır. VII. (XIII) yüzyılda üretilen şerh sayısı neredeyse bir önceki yüzyılın iki katına ulaşmış; ancak en yüksek artış VIII. (XIV) yüzyılda gerçekleşmiştir. Fıkıh sahasındaki şerh yazımı nicelik bakımından IX. (XV) yüzyılda zirve noktasına ulaşmıştır. X. (XVI) yüzyıldan itibaren fıkıh sahasında yazılan şerh sayısında bir azalma görülmeye başlanmış, sonraki iki yüzyılda da bu azalma istikrarlı olarak

¹¹⁷ Efendioğlu, a.g.m., s. 559.

devam etmiştir. Modernleşme hareketlerinin İslam dünyasında etkisini gösterdiği XIX. ve XX. yüzyıllarda da üretilen şerhlerde hızlı bir azalma görülmekle beraber bu yüzyıllarda da yüzlerce şerh yazılmıştır.¹¹⁸

Hanefî mezhebinde Şeybânî'nin (ö. 189/805) **el-Câmi'u'l-Kebîr**, **el-Câm'u's-Sağîr** ve **ez-Ziyâdât** isimli eserleri, Tehâvî (ö. 321/933) ve Kerhî'nin (ö. 340/951) **el-Muhtasar**'ları, Muhammed b. Muhammed el-Mervezî'nin (ö. 334/945) **el-Kâfi**'si, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) **el-Muhtasar**'ı, Merginânî'nin (ö. 593/1197) **el-Hidâye**'si, Burhânu's-şerî'a Mahmûd'un **el-Vikâye**'si, Neseî'nin (710/1310) **Menâru'l-Envâr** ve **Kenzü'd-Dakâ'ik**'i, Sadrüşşerîa Abdullâh b. Mes'ûd el-Hanefî'nin (ö. 745/1344) **en-Nukâye**'si, Mollâ Hüsrev'in (ö. 885/1480) **Gurerü'l-Ahkâm**'ı ve Halebî'nin (ö. 956/1549) **Mülteka'l-Ebhûr**'u fıkıh sahasındaki şerh geleneğinin rağbet gören kaynak metinleri arasında yer alır.¹¹⁹

Şâfiî mezhebi sahasında sıkça şerh edilen eserler arasında Müzenî'nin (ö. 264/878) **el-Muhtasar**'ı, Ebû İshak eş-Şîrâzî'nin (ö. 476/1083) **el-Mühezzeb** ile **et-Tenbîh**'i, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) **el-Vecîz**'i, Abdülkerîm el-Kazvînî'nin (ö. 665/1266) **el-Hâvi's-Sağîr**'i, Nevevî'nin (ö. 676/1277) **Minhâcü't-Tâlibîn**'i, İbnü'l-Verdî'nin **el-Behcetü'l-Verdiyye**'si, Ebû Şücâ' el-İsfahânî'nin **el-Muhtasar**'ı gibi eserler yer alır.¹²⁰

Mâlikî mezhebinde de Sahnûn'un (ö. 240/854) **el-Müdevvene**'si, İbnü'l-cellâb'ın **et-Tefrî**'i, İbn Ebî Zeyd el-Keyrevânî'nin (ö. 386/996) **er-Risâle**'si, Kadı Abdülvehhâb'ın (ö. 422/1030) **et-Telkîn**'i, Halîl b. İshak'ın (ö. 767/1365) **el-Muhtasar**'ı, İbnü'l-Hâcib'in **Câmi'u'l-Ümmehât**'ı gibi metinler şerh edilmiştir.¹²¹

Hırakî'nin (ö. 334/945) **el-Muhtasar**'ı, Kelâvâzî'nin **el-Hidâye**'si, Mecdüddîn İbn Teymiyye'nin **el-Muharrer**'i, Düceylî'nin **el-Vecîz**'i, Şemsüddîn

¹¹⁸ Eyüp Said Kaya, “Şerh: Fıkıh”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 561.

¹¹⁹ Kaya, a.g.m., s. 561-62, Gilliot, a.g.m., s. 319.

¹²⁰ Kaya, a.g.m., s. 561-62, Gilliot, a.g.m., s. 319.

¹²¹ Kaya, a.g.m., s. 561-62, Gilliot, a.g.m., s. 319.

İbn Müflih'in **el-Fürû**'u gibi eserler ise Hanbelî mezhebinde şerh edilen eserler arasındadır.¹²²

Sünnî fıkıh mezheplerine göre daha geç dönemde başlayan Zeydî ve Ca'ferî mezheplerindeki fikhî metinlere şerh yazma geleneğinde; Nâtık bi'l-hakk'ın (ö. 424/1033) **et-Tahrîr**'i, Emîr Alî b. Hüseyin'in **el-Lümâ**'ı, Hasan b. Muhammed en-Nahvî'nin **et-Tezkiretü'l-Fâhire**'si, Mehdî li-dînillâh İbnü'l-murtazâ'nın **el-Ezhâr** ve **el-Bahru'z-Zehhâr**'ı, el-Mütevekkil alellâh Yahyâ b. Şemsüddîn'in **el-Esmâr**'ı gibi metinler şerh edilmiştir.¹²³

Fıkıh sahasında üretilen şerhlerin bir kısmı da fıkıh usulü ve ferâiz konularındaki metinler etrafında gelişmiştir. Bu bağlamda İbnü'l-Hâcib'in **Münthe's-Sûl**'ı ve onun muhtasarı olan **Muhtasaru'l-Müntehâ**, Sadruşşerîa'nın **Tenkîhü'l-Usûl**'ü, Tâceddîn es-Sübkî'nin **Cem'ü'l-Cevâmi**'i, Kadı Beyzavî'nin **Minhâcü'l-Vusûl**'ü gibi eserler fıkıh usulü; Secâvendî'nin **el-Ferâ'izü's-Sirâciyye**'si ve İbnü'l-mütefennine'nin **er-Rahbiyye**'si gibi eserler de feraiz sahasında sıkça şerh edilen fikhî metinler arasında yer alır.¹²⁴

Kelâm sahasındaki şerh geleneğinde, çokça şerh edilen metinlerin başında İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin **el-Fikhü'l-Ekber** adlı eseri gelmektedir. Bunun dışında Ebû Ca'fer et-Tehâvî'nin Sünnî akîdeyi özlü cümlelerle ifade ettiği **el-Akîdetü't-Tehâviyye**'si, İbn Kudâme'nin **Lüm'atü'l-İ'tikâdi'l-Hâdî ilâ Sebîli'r-Reşâd**'ı, İbn Teymiyye'nin **el-Akîdetü'l-Vâsıtiyye**'si, Necmeddîn en-Nesefî'nin **Akâ'idü'n-Nesefî**'si, Alî b. Osmân el-Ûşî'nin **el-Emâlî** adlı manzum eseri, Ebü'l-berekât en-Nesefî'nin **el-Umde**'si, Hızır Bey'in (ö. 863/1459) **Kasîde-i Nûniyye**'si, İmâmü'l-haremeyn el-Cüveynî'nin **el-İrşâd**'ı, Fahreddîn Râzî'nin **el-Metâlibü'l-âliye**'si, Alâüddîn el-Îcî'nin **el-Mevâkıf fi İlmi'l-Kelâm** ve **el-Akâ'idü'l-Adudiyye**'si, Taftazânî'nin **el-Makâsıd**'ı, Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin risaleleri (**el-Mukaddime fi't-Tevhîd**, **Akîdetü Ehli't-Tevhîd es-Suğrâ**, **Akîdetü**

¹²² Kaya, a.g.m., s. 563, Gilliot, a.g.m., s. 319.

¹²³ Kaya, a.g.m., s. 563.

¹²⁴ Kaya, a.g.m., s. 563.

Ehli't-Tevhîd el-Kübrâ), İbrâhîm el-Lâkânî'nin **Cevheretü't-Tevhîd** adlı manzumesi gibi eserler de kelâm sahasındaki şerhlere kaynaklık eden metinlerdir.¹²⁵

Örneklerine nispeten daha az rastlanmakla birlikte İslam felsefesine dair eserlerin de şerh edildiği görülmektedir. İbn Sînâ'nın **el-İşârât ve't-Tenbîhât**'ı ile **Uyûnu'l-Hikme**'si, Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) **Hikmetü'l-İşrâk**'ı ile **Heyâkilü'n-Nûr**'u, Esîrüddîn el-Ebherî'nin **Hidâyetü'l-Hikme**'si bu sahada şerh edilen eserlerdir. Mantık sahasında Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) **İsagoci**'si, Alî b. Ömer el-Kâtibî'nin **eş-Şemsiyye**'si; cedel ve münazara sahasında da Muhammed b. Eşref es-Semerkandî ile Alâ'üddîn el-Îcî'nin **Âdâbü'l-Bahs**'leri, Saçaklızâde'nin **er-Risâletü'l-Velediyye**'si gibi eserler şerh literatürüne kaynaklık etmişlerdir.¹²⁶

Müşterek İslâmî kültürdeki şerh geleneğinde, dil ve gramer sahasında da birçok eserin şerh edildiği görülmektedir. Sîbeveyhî'nin (ö. 180/796), **el-Kitâb**'ı ve bu eserdeki şiir parçalarına erken dönemden itibaren birçok şerh yazılmıştır. Bunun dışında Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) **el-Mufasssal**'ı, İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1273) **el-Elfiyye** adlı manzumesi, İbnü'l-Hâcib'in nahve dair eseri **el-Kâfiye**'si ile sarfa dair eseri **eş-Şâfiye**'si, İzzeddîn ez-Zencânî'nin (ö. 655/1255'ten sonra) **el-İzzî fi't-Tasrîf**'i gibi eserler de bu sahada sıkça şerh edilen eserlerdendir.¹²⁷

Belâgat sahasında ise Sekkâkî'nin **Miftâhu'l-Ulûm**'ı, Seyyid Şerîf Cürçânî'nin **Telhîsü'l-Miftâh**'ı ve Ebü'l-Kâsım es-Semerkandî'nin istiareye dair **Ferâ'idü'l-Fevâ'id**'i çok defa şerh edilmiştir.¹²⁸

Sözlük çalışmaları da şerh geleneğinin bir parçası olmuş; Fîrûzâbâdî'nin **el-Kâmûsu'l-Muhît**'i, Alâüddîn el-Îcî'nin **er-Risâletü'l-Vaz'iyye**'si birkaç defa şerh edilmiştir.¹²⁹

¹²⁵ Mustafa Sinanoğlu, "Şerh: Kelâm", C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 564-65; Gilliot, a.g.m., s. 319.

¹²⁶ Şensoy, a.g.m., s. 557.

¹²⁷ Şensoy, a.g.m., s. 555,56; Gilliot, a.g.m., s. 317.

¹²⁸ Şensoy, a.g.m., s. 556; Gilliot, a.g.m., s. 317.

¹²⁹ Şensoy, a.g.m., s. 556;

Şerh geleneğini besleyen ilim sahalarından biri de tasavvuftur. Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) **Kitâbu't-Ta'arruf**'u, Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) **er-Risâle**'si, Ensârî-i Herevî'nin (ö. 481/1088) **Menâzilü's-Sâ'irîn**'i, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 638/1239) **Fusûsu'l-Hikem**'i, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin (ö.672/1273) **Mesnevî-i Ma'nevî**'si gibi eserlerin müşterek İslamî kültürde farklı dillerde şerhleri yazılmıştır.¹³⁰

Şerh etkinliklerinin önemli bir kaynağını da edebî eserler oluşturmaktadır. İbnü'n-Nedîm'in **el-Kitâb**'ından öğrendiğimize göre, erken dönem şerh etkinliklerinde Cahiliye devri Arap edebiyatının önde gelen örnekleri üzerinde birkaç şerh yazılmıştır. Bu bağlamda Mu'allakât edebî şerh geleneğinde en fazla şerh edilen metinler arasında yer alır. Yine Cahiliye dönemi şair veya kabilelerine ait şiirlerin toplandığı antolojiler de şerh edilmiştir. Sükkerî tarafından toplanan Hüzeyl kabilesine mensup şairlerin şiirlerini kapsayan **Dîvânü'l-Hüzeyliyyîn**, Ebû Temmâm'ın **el-Hamâse**'si üzerine birkaç şerh yazılmıştır. İslamî dönemin önde gelen şairlerinin divanları da şerh edilirken Ka'b b. Züheyr ve Bûsîrî'nin **Bürde**'leri gibi bazı kasideler de genellikle şerh edilen edebî metinlerdendir.¹³¹

Şekil bakımından şerhlerin genel olarak üç grupta ele alınabileceğini söyleyen Sedat Şensoy; birinci grup şerhlerde kaynak metin başına "kâle (kavluhû)" şerh metninin başına "ekûlü" ifadesinin konulduğunu söyler. Bu şekildeki şerhlerde kaynak metin bazen tamamen bazen de kısmen verilir. İkinci şekil şerhlerde "kavluhû" ifadesiyle kaynak metnin sadece şerhe konu olan bölümü verilirken; üçüncü şekil şerhlerde ise kaynak metinle şerh metni birbirine katılmıştır. Bu şekildeki şerhlerde kaynak metinle şerh metnini birbirinden ayırmak için, kaynak metnin başına mim, şerh metninin başına da şın harfî konulduğu gibi farklı bir mürekkeple veya üztü çizili olarak imla edilmesi şeklinde de kaynak metnin şerh metninden ayırt edildiği görülür.¹³²

¹³⁰ Şensoy, a.g.m., s. 557; Gilliot, a.g.m., s. 319.

¹³¹ Şensoy, a.g.m., s. 557; Gilliot, a.g.m., s. 318..

¹³² Şensoy, a.g.m., s. 556.

Müşterek İslamî kültürdeki şerh geleneğinin dili büyük oranda Arapçanın tekelindedir. Bu durum hem Fars hem de Türk asıllı hükümdarlıkların döneminde de aynıdır; başka bir ifadeyle Arapça şerh geleneğinde hem İranlı hem de Türk âlimlerinin de büyük katkıları olmuştur. Özellikle Osmanlı döneminde, medrese dilinin Arapça olması, dinî ve bilimsel alanlarda birçok Arapça şerh ve hâşiye çalışmasının üretilmesini sağlamıştır. Bununla birlikte belli bir dönemden sonra Farsça ve Türkçe de müşterek İslamî kültürdeki şerh geleneğinin diğer iki dili olarak ortaya çıkmaya başlayacaklardır.

İslâmî uygarlık sahasındaki ilk Farsça şerhler X. yüzyılın sonları ile XI. yüzyılın başlarında ortaya çıkmaya başlamıştır. Ancak İranlılar'ın İslamiyet'i kabul etmeden evvel de Zerdüşçülük çerçevesinde geliştirdikleri bir metin açıklaması (şerh veya tefsir) gelenekleri bulunmaktaydı ki Avesta'nın şerh/tefsirleri buna örnek olarak gösterilmektedir.¹³³ İslamiyet'in etkisinde gelişen şerh faaliyetleri ise Türkçede de olduğu gibi Kur'an'ın açıklaması olan tefsirlerle başlamıştır. Bu bağlamda Zebihullâh Safâ X. yüzyılda yazılmış Farsça bir tefsirden bahsetmektedir. XI. yüzyılın başlarında ise Kelâbâzî'nin et-Ta'arruf adlı Arapça eseri, Ebû İbrâhîm İsmâîl b. Muhammed b. Abdullâh el-Müstemlî (ö. 1042) tarafından Farsça şerh edildi. Ebû Alî Sînâ'nın Hayy b. Yakzân adlı eseri de yine bu yüzyılın başlarında Farsçaya tercüme edilip şerh edildi.¹³⁴

XI. yüzyıl ve sonrasında da, Şi'îlik ve tasavvuf etkisine de giren tefsir yazımı devam etmiştir. Abdullâh-ı Ensârî (ö. 1088) (Keşfü'l-Esrâr), İsfereyânî (ö. 1078) (Tâcü't-Terâcim), Sûrâbâdî (1091), Dervâcekî (ö. 1154) (Letâ'ifü't-Tefsîr), Meybüdü (Keşfü'l-Esrâr) gibi isimlerin tefsirleri günümüze ulaşmıştır.

Tefsîr dışındaki konularda da Sadreddîn Muhammed b. Ahmed-i Fergânî'nin Şerh-i Kasîde-i Tâiyye-i İbnü'l-Fâriz'i¹³⁵, Mîr Seyyid Alî-i Hemedânî'nin (ö. 1384) Fusûsu'l-Hikem ile İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye kasidesine yazdığı şerh ile Şemsüddîn-i Âmulî'nin tıpla ilgili Şerh-i Külliyyât-ı Kânûn, Şerh-i Külliyyât-ı İlâkî ve Şerh-i

¹³³ Bkz. Philip G. Kreyenbroek, "EXEGESIS i. In Zoroastrianism", <http://www.iranica.com/articles/exegesis-i> (15.03.11).

¹³⁴ Zebihullâh-i Safâ, **Târîh-i Edebiyat der-İran (İran Edebiyatı Tarihi)**, C. I, (çeviren: Hasan Almaz), Nüsha Yayınları, Ankara, 2002, s.110-14.

¹³⁵ Bkz. Muhammed Emîn Riyâhî, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, (çeviren: Mehmet Kanar), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995, s. 131.

Muhtasar-ı Ahvâl-ı İbn Hâcib isimli şerhleri ile de karşılaşmaktadır.¹³⁶ Özellikle XV. yüzyıldan itibaren, muhteva alanları genişleyen bir Farsça şerh geleneği ile karşılaşmaktadır ki, Türkçe şerh geleneğinde de şerh edilen birçok klâsik eser bu dönemden itibaren şerh edilmeye başlanmıştır. İbnül-Arabî'nin Fusûs'u, Irâkî'nin Leme'ât'ı, Şeyh Sa'dî'nin Gülistân'ı, Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı, Mevlânâ'nın Mesnevî'si, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye'si gibi önemli tasavvufî metinler; Kasîde-i Bürde gibi Arap edebiyatının önde gelen örnekleri, Hz. Alî'ye nispet edilen şiirlerle vecizeler gibi Şi'î literatüre dâhil edilebilecek metinler, besmele ve kelîme-i tevhîd gibi dinî metinler ile heyet konusunda bazı bilimsel metinlerin şerh edildiği görülmektedir. Mollâ Câmî, Devvânî (ö. 1502), Meybüdü (ö. 1504) ve Lâhicî (ö. 1506) Farsça şerh geleneğinin önemli temsilcileri arasında yer almaktadır. Birkaç örnek vermek gerekirse; bu yüzyılda Abdülkâdir b. Gaybî el-Hâfız eMerâgî (ö. 1435) Urmevî'nin musikiye dair Kitâbü'l-Edvâr'ını, Muhammed b. Muhammed el-Kâtib Hz. Alî'nin yüz sözünü, Şerefüddîn Alî b. Abdullâh el-Yezdî ve Muhammed b. Muhammed Hâfız Şeref Kasîde-i Bürde'yi, Mollâ Câmî; Irâkî'nin Leme'ât'ı, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye'si, İbnü'l-Arabî'nin Fusûs'l-Hikem'ini, Mesnevî-i Ma'nevî'deki ilk iki beyti, Hüsrev-i Dihlevî'nin bir beyti ve Ebû Zer'in rivayet ettiği hadis gibi metinleri, Meybüdü Hz. Alî Dîvân'ını ve Lâhicî (ö. 1507) Gülşen-i Râz'ı şerh etmiştir.

Arapça şerh geleneğinde olduğu gibi Farsça şerh geleneğinin gelişmesinde de hâmîlik yapmak suretiyle Türk hükümdarları, bizzat eser telif etmek suretiyle de Türk âlim ve sanatkârların da katkısı olmuştur. Özellikle de Mesnevî'nin bunda etkisi büyük olmuştur. Muhammed Emîn Riyâhî'nin **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı** başlıklı çalışmasında bu durumu açık bir şekilde görmek mümkündür. Birkaç örnek vermek gerekirse; Ali Kuşçu (ö. 1474) ve Mîrim Çelebi diye bilinen Mehmed b. Mahmûd b. Kadızâde (ö. 1524) Uluğ Bey'in Zîc'ini şerh edip II. Bâyezîd'e sundu. İdrîs-i Bitlisî (ö. 1520) I. Selîm döneminde Hakku'l-Mübîn fi Şerhi Hakki'l-Yakîn adlı Farsça eserinde Şebüsterî'nin kelâmla ilgili eserini şerh etti. Şeyh Mekkî diye meşhur olan Muhammed b. Muhammed b. Abdullâh (ö. 926/1520) el-Cânibü'l-Garbî fi Halli Müşkilâti İbn Arabî adlı eserini I. Selîm'e

¹³⁶ Safa, a.g.e., C. II, s. 242-44.

sundu. Türkçe şerhleri ile de bilinen Sürûrî ise Bostân, Gülistân ve Mesnevî'yi Farsça olarak şerh etti. Seyyid Mürşid-i Yesevî Mesnevî'nin ilk üç beytini şerh ettiği Teselliyü'l-Kulûb adlı eserini Kırım Hanı Şirvan Giray Hân (ö. 1584) adına kaleme almıştır.¹³⁷

3.3. Klâsik Türk Edebiyatında Şerh Geleneği

İlk verimini XIII. yüzyılın sonlarına doğru veren Anadolu sahası Türk edebiyatında, şerh geleneğinin yaygınlaşp klâsikleşmesi ancak XVI. yüzyılın ikinci yarısında gerçekleşmiştir. Türkçe şerh geleneğinin yaygınlaşması XVI. yüzyılda gerçekleşmekle birlikte, bu yüzyıldan önce de şerh adı altında kaleme alınmış eserler ile Gülşehrî'nin **Mantıku't-Tayr**'ında olduğu gibi bir konu veya hikâyenin geniş (şerh edilmiş) anlatımı şeklinde ortaya çıkan şerh faaliyetleri de yok değildir. Çalışmamızda bir şerh olarak değerlendirilen en eski çalışma, Mehmed b. Âşık Selmân el-Lâzkî'nin 1397'de, Şâtıbî'nin tecvîd ile ilgili kasidesini manzum olarak Türkçeye aktardığı **Keşfü'l-Me'ânî** adlı eseridir. Bu aktarımı kaynak metinle karşılaştıran Muharrem Daşdemir, eserin şerh olarak değerlendirilmesi gerektiğini ifade etmektedir.¹³⁸ Bu eserden sonra ise, Hızır b. Ya'kûb el-Hatîb'in 1406'da kaleme aldığı **Cevâhirü'l-Me'ânî fi Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ** adlı eseri gelmektedir ki isminden de anlaşılacağı üzere eserde esmâ'ü'l-hüsnânın şerhi konu edilmiştir. İsmail Ünver, meşhur divan şairlerinden Ahmedî'nin (ö. 1412) de **Şerh-i Kasîde-i Sarsarî** adlı bir eserinden bahsedildiğini ancak bu eserin günümüze ulaşmadığını ifade etmektedir.¹³⁹

XV. yüzyıla geldiğimizde ise şerh adıyla üretilen eserlerin sayısında bir artma görülmektedir. Bu yüzyılda; Ahmed-i Dâ'î'nin (ö.1421'den sonra) **Vesîletü'l-Mülûk** adlı eseri, esmâ'ü'l-hüsnâ şerhini de barındırmaktadır. Mu'înî'nin **Mesnevî-i Murâdiyye**'si de Mesnevî'nin ilk cildinin aktarım amaçlı bir şerhidir. İbrahim Tennurî (ö. 1482) **Gülzâr-ı Ma'nevî** adlı eserinde; Mesnevî'nin ilk beyti **Beyân-ı**

¹³⁷ Riyâhî, a.g.e., s. 171-207.

¹³⁸ Bkz. Muharrem Daşdemir, "XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şâtıbî Şerhi: Keşfü'l-Me'ânî", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 35 (2007), s. 29-48.

¹³⁹ İsmail Ünver, **Ahmedî İskender-nâme –İncelem-Tıpkıbasım-**, TDK Yayınları, Ankara, 1983, s. 6.

Sırr-ı Nây-ı Ma'nevî başlığı altında genişçe şerh eder. Akkoyunlu beylerinden Alî b. Osmân b. Kutlu Beg devri âlimlerinden Ahmed b. Şeyh İsmâîl de Ferâ'iz-i Sirâciyye'yi şerh etmiştir. II. Bâyezîd döneminde de Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî, 1494 yılında yazdığı **Zübdetü'l-Beyân** adlı eserinde mantığa dair ıstılahların şerhini yaparken, Mehmed b. Yûsuf adlı biri de **Safâyihu'l-Âfâkiyye** adlı heyet cetvelini şerh etmiştir. Yine bu padişahın devrinde, Hüseyin b. Mehmed el-Ferâ'izî (ö. 1512) adlı biri de **Mu'inü'l-Kassâmîn** adlı eserinde ferâizin şerhini yapmıştır. Mustafâ b. Şücâ' da aynı padişah adına Hz. Alî'ye nispet edilen yüz sözü tercüme ve şerh etmiştir.

XV. yüzyılın öne çıkan şârihi ise Nakşibendî şeyhi İlâhî-i Simavî'dir. Elimizde, esmâ'ü'l-hüsna şerhi ile birlikte, halifesi olduğu Dede Ömer Rûşenî'nin iki Türkçe şiirine yazdığı şerhi bulunan İlâhî, Türkçe metinlerin şerh edilmesi geleneğinin de ilk adımlarını atmıştır.

XVI. yüzyıla gelindiğinde, Türkçe şerh yazılan metinlerin yelpazesi genişlediği gibi, şerh yazan şârihlerin sayısında da önceki döneme oranla önemli ölçüde bir artış olmuştur. Bu yüzyılda edebî olarak değerlendirilen metinlerin dışında; kelâm, tecvid ve kırâat, hadîs, lügat, gramer, astronomi ve tıp gibi ilim sahalarındaki metinlerin de şerh edildiği görülmektedir.

XVI. yüzyılda Türkçe olarak şerh edilen edebî metinlerin başında Farsça klâsikler gelmektedir. Mevlânâ'nın **Mesnevî-i Ma'nevî**'si tam olarak Sürûrî tarafından Farsça olarak şerh edildiği gibi, yüzyılın sonuna doğru Şem'î tarafından da Türkçe olarak şerh edilecektir. Seyyid Ebussu'ûd b. Seyyid Sa'dullâh b. Seyyid Şeyh Lütfullâh b. Seyyid Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî el-Kayserî, (ö. 1577) de Mesnevî'nin ilk cildini şerh ederken Hacı Pîrî adlı biri de Mesnevî'nin ilk cildinden seçtiği beyitleri şerh eder. Lokmânî Dede (ö. 1519) de Menâkıb-ı Mevlânâ isimli eseri içinde bu eserin ilk 18 beytini şerh etmiştir.

Bir diğer Farsça klâsik olan Şeyh Sa'dî'nin **Gülistân**'ı bu yüzyılda tam olarak şerh edildiği gibi sadece başındaki dîbâce ile de bu yüzyıldan itibaren Türkçe şerh

geleneğine dâhil olmuştur. Bu dîbâcenin Türkçe olarak şerh edilmesi Lâmi'î (ö. 1531) ile başlayıp bu yüzyılda Karahisarlı Rüşdî (ö. 1583'ten sonra) ve Pîr Hamdî (ö. 1603) ile devam etmiştir. Gülistân'ın tamamı ise Sürûrî tarafından Arapça olarak şerh edildiği gibi, Şâhidî İbrahim Dede (ö.1550), Sûdî, Şem'î, Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî (ö.1601) gibi isimler tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir. Sa'dî'nin diğer eseri **Bostân** ise yine Sürûrî tarafından Farsça olarak şerh edilmişken Sûdî ve Şem'î tarafından da Türkçe olarak şerh edilmiştir.

Hâfız Dîvân'ı bu yüzyılda Türkçe şerh faaliyetlerine konu olmaya başlamıştır. Sürûrî, Sûdî ve Şem'î tarafından yapılan şerhler günümüze ulaşmışken Şemseddîn b. Üveys el-Mar'aşî (ö. 1599) ve Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî'nin (ö.1601) şerhlerine ise henüz ulaşılammıştır.

XVI. yüzyılda şerh edilen bu Farsça klâsiklerin yanında, sadece Şem'î tarafından şerh edilmiş bazı Farsça metinler de bulunmaktadır. Şem'î, yukarıda bahsi geçen metinlerin yanında Nizâmî'nin **Mahzenü'l-Esrâr**'ı, Attâr'ın **Pendnâme** ve **Mantuku't-Tayr**'ı, Mollâ Câmî'nin **Bahâristân**, **Sübhatü'l-Ebrâr** ve **Tuhfetü'l-Ahrâr**'ı ile **Şâhî**'nin Farsça Dîvân'ını şerh etmiştir.

Müşterek İslâmî kültürde birçok kişi tarafından şerh faaliyetlerine konu edilen **Kasîde-i Bürde**'nin Türkçe şerhleri de XVI. yüzyılda başlamıştır. Ankaravî İbrâhîm b. Süleymân b. Sâdık b. Mürsil tarafından 1508'de şerh edilen bu kaside daha sonra Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafâ (ö. 1563) ile Şeyh Sa'dullâh Halvetî'nin ismi tespit edilemeyen bir müridi tarafından şerh edilmiştir. **Tantarâniyye** ve **Münferice** kasideleri de bu yüzyılda şerh edilen Arapça edebî metinlerdendir. Tantarâniyye kasidesi Kemâl Paşazâde tarafından manzum olarak; Münferice kasidesi de Le'âlî tarafından mensur olarak şerh edilmiştir. Mevlânâ Celâleddîn'e nispet edilen bir Farsça kaside de bu yüzyılda Emîr Buhârî (ö. 1516) tarafından şerh edilmiştir. İbnü'l-Fâriz'in **Tâ'iyye** diye bilinen **Nazmü's-Sülûk** adlı uzun kasidesi de bu yüzyılın sonuna doğru Reşehât'ı tercüme eden Mehmed Ma'rûf tarafından şerh edilmiştir.

Önceki yüzyılda Şeyh İlâhî-i Simavî ile başlayan Türkçe tasavvufî metinlerin şerhi bu yüzyılda da devam etmiştir. Yüzyılın başında Lâmi'î Çelebi kendisine ait 9 beyitlik bir gazeli şerh etmiştir. Yûnus Emre'nin meşhur şathiyesine yazılan şerhler de bu yüzyılda Şeyhzâde (ö. 1544) tarafından başlatılmıştır. III. Murâd'ın şiirlerine yapılan şerhler de bu yüzyılın sonundan itibaren başlamıştır. Nev'î, Şemseddîn Sivasî ve Gelibolulu Mustafâ Âlî III. Murâd'ın şiirlerini şerh eden kişiler arasında yer alırlar. Bu tasavvufî Türkçe metinlerin yanında, Bergamalı Kadri'nin, **Müeyyiretü'l-Ulûm** adlı Türkçe gramer kitabında Hayâlî'nin âşıkâne bir gazelini, Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin (ö. 1565) de kendi yazdığı Türkçe **Dürer-i Nasâyh** adlı nasihatnâme türündeki kasidesini şerh ettiği görülmektedir.

XVI. yüzyılda şerh geleneğinin geliştiği bir alan da mu'ammâ türüdür. Çalışmamızda mu'ammâ ile ilgili olarak kaydedilen çoğu şerhlerin bu yüzyılda kaleme alındığı görülmektedir. Sürûrî, **Şerh-i Muammayât-ı Câmî**, **Şerh-i Muammayât-ı Alî Ker**, **Şerh-i Muammayât-ı Mîr Hüseyin** ve **Şerh-i Şebistân-ı Hayâl** adlı eserleri ile bu sahada öne çıkan şârihlere dendir. Sürûrî'nin dışında Lâmi'î Çelebi, Behiştî, Vizeli Ramazân Efendi (ö.1571) ve Alî el-Arabî (ö. 1564'ten sonra) da mu'ammâ konusunda Türkçe şerhleri olan müelliflerdendir. Yine Muammâ Ahmed Efendi (ö.1604) Emrî'nin mu'ammâlarını şerh ederken Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi (ö. 1610) de **Gül-i Sad-Berg** isimli eserinde seçtiği mu'ammâlı yüz ismi şerh etmiştir.

Türkçe şerh geleneğinin ilk örnekleri arasında yer alan esmâü'l-hüsnâ şerhlerinin yazımı bu yüzyılda zirveye çıkmıştır. Sadece mensur olarak değil manzum olarak da yapılan bu esmâü'l-hüsnâ şerhleri, yüzyılın başında Hatîboğlu Habîbullah Şirvânî (ö. 1512'den sonra) ile başlamış; Subhî mahlaslı Mehmed Alî Çelebi el-Bursevî (ö. 1523'ten sonra), Nahîfî (ö. 1546'dan sonra), bu türün en fazla okunan örneğini veren Şücâüddîn İlyâs b. İsâ b. Mecdüddîn es-Saruhanî (ö.1559), Selâmî Mustafa Efendi (ö.1585), Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), Hüseyin b. Ahmed-i Sirozî (ö. 1591) ve Alâüddîn Alî Dede b. Mustafâ el-Bosnevî (ö. 1598) gibi isimlerle devam etmiştir.

Bu yüzyılda kırk hadis şerhleri arasında ise Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil'in (ö.1588) **Arafâtü'l-Ârifin**'i ve Mehmed el-Bosnevî'nin (ö. 1572'den sonra) **Şerh-i Hadîs-i Erba'în** adlı eseri yer almaktadır.

Hz. Alî'ye nispet edilen yüz sözü şerh etme geleneği bu yüzyılda Mustafa b. Muhammed Hâcegizâde (ö.1589) tarafından devam ettirilmiş; ancak o sadece Hz. Alî'ye değil diğer üç halîfeye nispet edilen sözleri de şerh etmiştir.

XVI. yüzyılda şerh edilen metinlerin yelpazesinin genişlemesi ile birlikte şârih sayısında da bir artma olmuştur; ancak özellikle edebî metinlerin şerhi söz konusu olduğunda, üç şârihin öne çıktığı görülmektedir: Sürûrî, Sûdî ve Şem'î. Şerh ettikleri metinlerden dördü (Mesnevî, Gülistân, Bostân ve Hâfız Dîvân'ı) ortak olan bu üç şârihten Sürûrî; Mesnevî, Gülistân ve Bostân'ı Türkçenin dışındaki farklı bir dille (Arapça ve Farsça) şerh etmiştir. Sûdî ve Şem'î'nin şerhleri ise Türkçe kaleme alınmıştır. Sürûrî ve Sûdî edebiyat dışı metinleri de şerh etmişken Şem'î'nin tüm şerhleri tasavvufî muhtevalı edebî eserlere yapılmıştır.

Ortaya koydukları şerh uygulamalarına bakıldığında; Sürûrî ve Şem'î'nin benzer bir şerh usulü takip ettikleri görülmektedir. Genel hatlarıyla ortaya koydukları şerh faaliyetlerine bakılırsa her iki şârihin de kaynak metni –eğer manzumsa- mısra birimine göre ele aldıkları görülür. Önce her bir mısraı veya ibareyi aslına sâdik bir şekilde tercüme eden şârihler daha sonra da bu tercümeyle biraz genişletirler. Özellikle Şem'î'de açıklama amaçlı şerhlerde görülen filolojik açıklamalara çok az yer verildiği, hatta bazı birimlerin ise sadece tercüme edilmekle bırakıldığı görülmektedir.

Daha ziyade tercümeyle yakın aktarım amaçlı bir şerh usulü takip eden Sürûrî ve Şem'î'ye karşın Sûdî'nin şerhleri açıklama amaçlı olup diğer iki şârihe göre klâsik şerh niteliğine daha uygundur. Onun şerhlerinde; filolojik açıklamalar daha fazla yer tutarken, örneklendirme ve göndermelerde bulunmaya da daha sık başvurulur. Onun şerhleri üzerine yapılan akademik araştırmalar; yaptığı yorumlarda da diğer iki şârihe oranla daha isabetli olduğunu göstermektedir. Onun bir şârih olarak öne çıkan bir diğer özelliği ise, kendisinden önce aynı metni şerh eden şârihlerin hatalarına gönderme yapmasıdır.

XVI. yüzyılda artık yaygınlaşan Türkçe şerh yazımı XVII. yüzyılda daha geniş sahadaki metinler etrafında ve daha fazla şârih tarafından gelişmesini sürdürmüştür. Bir önceki yüzyılda şerh edilen metinler bu yüzyılda da şerh edilmeye devam edilirken şerh edilen metinlerin repertuarına başka metinler de dâhil olmuştur. Edebî metinlerin şerhlerine bakıldığında; bu yüzyılda ilk defa çift kahramanlı bir aşk mesnevisinin şerh edildiği görülmektedir. Ömer el-Halvetî el-Manisavî'ye ait olduğu düşünülen bu eserde Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı tercümeyle yakın bir yöntemle şerh edilmiştir. Ancak şerh faaliyetleri daha çok tasavvufî niteliği ön planda olan edebî mesnevîler üzerinde yoğunlaşmıştır. Bu mesnevîlerin başında da Mesnevî-i Ma'nevî gelmektedir.

XV. yüzyılda şerh faaliyetlerinin konusu olmaya başlayan Mevlânâ'nın Mesnevî'si bu yüzyılda tam olarak İsmâîl Ankaravî ve Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671) tarafından şerh edilmiştir. Ankaravî'nin şerhi hayli tafsilatlı olduğu halde, Şifâ'î'ninkisi daha ziyade tercümeyle yakın bir şerhtir. Bu yüzyılda Abdülmecîd Sivasî (ö.1639), Pîr Mehmed Efendi el-Mevlevî (ö.1617) ve Sarı Abdullâh Efendi (ö.1660) Mesnevî'nin bir veya birkaç cildini şerh etmişlerdir. Mesnevî etrafındaki şerh faaliyetlerinin bu yüzyılda artmasında; Yûsuf Sîneçâk'ın Cezîre-i Mesnevî'sine yapılan şerhlerin etkisi de olmuştur. İlmî Dede (ö.1611), Abdülmecîd Sivâsî (ö.1639) ve Abdullâh Bosnevî (ö.1644) Sîneçâk'ın bu seçkisini mensur olarak şerh ederlerken Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654) de bunu manzum olarak şerh etmiştir.

Ankaravî'nin Mesnevî'nin tamamına yaptığı şerh yanında bu eser etrafında kaleme aldığı Câmî'u'l-Âyât fî Şerhi mâ Vaka'a fî Kitâbi'l-Mesnevî mine'l-Âyât ve'l-Ehâdis ve'l-Ebyât, Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî ve Tuhfetü'l-Berere isimindeki başka şerhleri de bulunmaktadır.

Bu yüzyılda Mesnevî etrafında gelişen şerh faaliyetlerinden biri de Mesnevî'den seçilen beyitlerin her birine beş beyit eklemek suretiyle oluşan şerhlerdir. Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654) ve Adnî Receb Dede (ö.1688) bu şerh şeklinde kalem oynatan yegâne iki şârihtir.

Cezîre'yi şerh eden İlmî Dede, Mesnevî'nin başında yer alan mensur dîbâceyi de şerh ederken; Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1653) bu eserin ilk 18 beytini şerh etmiştir. Bunların dışında Abdullâh Bosnevî (ö.1644) Mesnevî'den seçtiği iki beyti şerh eder.

La'lî Mehmed Fenâyî (ö. 1701) de İbrâhîm Gülşenî'nin Mesnevî-i Ma'nevî'ye nazire olarak kaleme aldığı Farsça **Ma'nevî** isimli eserindeki 500 beyti seçerek şerh etmiştir.

İlk defa XVI. yüzyılda Şem'î tarafından şerh edilen Pendnâme'nin XVII. yüzyılda da Hulûsî (1626-27'den sonra), Abdurrahmân Abdî Paşa (ö. 1692) ve Şu'ûrî Hasan Çelebi (ö.1693) tarafından şerh edildiği görülmektedir.

Tasavvufî mesnevilerin dışında şerh faaliyetlerine konu olan edebî metinler arasında bazı Arap ve Fars şairlerinin şiirleri bulunmaktadır. XVII. yüzyılın ortalarında hayatta olduğu anlaşılan Veffâk Mehmed Efendi, Seyyid Ahmed Bedevî'nin Arapça şiirlerini şerh etmiştir. XVI. yüzyıl şerh geleneğinde hayli rağbet gören Hâfız Dîvân'ı şerhleri bu yüzyılda, Mustafâ Tevfik (1661'den sonra) adlı biri tarafından devam ettirilmiştir. O Hâfız Dîvân'ının hepsini olmasa bile ayın harfine kadarki bölümü şerh etmiştir. Bu yüzyılda şârihlerin rağbet gösterdikleri şair ise Örfî-i Şîrâzî'dir. Bu şairin başta kasideleri olmak üzere birçok Farsça şiiri, Vehbî mahlaslı Telli Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1666'dan sonra), Neşâtî (ö.1673), Adnî Receb Dede (ö.1688), Rodosîzâde Mehmed Emîn Efendi (ö.1701) ve Himmetzâde Abdî (ö.1710) gibi kişiler tarafından şerh edilmiştir. 1612'de hayatta olduğu anlaşılan Mîrek Muhammed Taşkendî ise birkaç İran şairinden derlediği beyitleri şerh etmiştir.

Önceki yüzyılda başlayan Gülistân şerhleri bu yüzyılda Vehbî mahlaslı Telli Mehmed b. İbrâhîm ve Rızâ'î (ö.1669) tarafından devam ettirilmiştir.

Yine bir önceki yüzyılda başlayan Kasîde-i Bürde şerhleri bu yüzyılda I. Ahmed devri şârihlerinden Yahyâ b. Abdullâh, IV. Mehmed devri şârihlerinden Mustafâ b. Ahmed Bosnevî tarafından mensur olarak; Rızâ'î mahlaslı Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö.1669) tarafından da manzum olarak devam ettirilmiştir.

İlk defa bu yüzyılda Türkçe olarak şerh edilmeye başlanan Ka'b b. Züheyr'in **Bânet Su'âd** isimli kasidesi, Ebû Edhem Mehmed Fâ'iz b. Ahmed Trabzonî (ö. 1618) ve Abdurrahmân Abdî Paşa (ö. 1692) tarafından şerh edilmiştir. Yine ilk defa bu yüzyılda şerh edilmeye başlanan İbnü'l-Fâriz'in **Hamriyye**'sini de İsmâîl Ankaravî ve Şifâî Mehmed Dede şerh etmiştir.

İlk defa XVI. yüzyılda Le'âlî tarafından şerh edilen Münferice kasidesinin bu yüzyıldaki şerhleri ise Yahyâ b. Abdullâh, İsmâîl Ankaravî, Abdullâh b. Hayreddîn Bergamavî (ö. 1617), Hüseyin b. Rüstem, İlmî mahlaslı Ebü'l-hayr Ahmed b. İsmâîl (ö. 1699'dan sonra) ve Ahmed Efendi gibi isimler ile IV. Murâd devri ismi belirsiz bir şârih tarafından gerçekleştirilmiştir.

Önceki yüzyılda Ahmed Buhârî tarafından şerh edilen Mevlânâ'nın Mîmiyye'si bu yüzyılda da Abdülmecîd Sivasî (ö. 1639) tarafından şerh edilmiştir.

Türkçe tasavvufî manzumelere yapılan şerhlerde ise Yûnus Emre'nin iki şiirini şerh eden Niyâzî-i Mısrî (ö. 1694), Hacı Bayrâm'ın bir şathiyesini şerh eden Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi (ö. 1703) ve Abdülhay Celvetî Üsküdarî'yi (ö. 1705) görmekteyiz. Bunun dışında La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697) dayısı Sarı Abdullâh Efendi'nin **Meslekü'l-Uşşâk** adlı Türkçe kasidesini, Âyînezâde Mehmed Şemseddîn Sirozî (ö. 1698 civarı) birbiriyle benzerlik arz eden Çelebi Sultân ve Rüsûhî Efendi'nin Türkçe manzumelerini şerh etmiştir.

XVI. yüzyılda birçok örneği verilen mu'ammâ konusundaki şerhlerin bu yüzyıldaki örnekleri ise Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671) tarafından **Şebistân-i Hayâl**'e yapılan şerh ile Hâşimî mahlaslı Kudsîzâde Mehmed Çelebi Bursevî'nin (ö. 1677) bazı mu'ammâ şerhleri ile ortaya çıkmıştır. Rahîmî mahlaslı bir şârih de Mollâ Câmî'nin muamma konusundaki küçük risalesini şerh etmiştir.

Önceki yüzyılda iki defa şerh edilen kırk hadislerin bu yüzyıldaki seyri ise daha ziyade tercümeler şeklinde devam etmiştir. Bu yüzyılda kaydedilen tek esmâü'l-hüsna şerhi ise Niyâzî-i Mısrî'ye ait mensur çalışmadır.

Görüldüğü üzere XVII. yüzyılda; bir önceki yüzyılda şerh edilmeye başlanan metinler şerh edilmeye devam edilirken, ilk defa bu yüzyılda şerh faaliyetlerine dâhil olan bazı metinler de görülmektedir. Bu yüzyıldaki şerh faaliyetleri genel olarak XVI. yüzyıldan sayıca daha fazladır; ancak mu'ammâ gibi birkaç konuda ise şerh faaliyetlerinin azaldığı görülmektedir.

Bu yüzyılın en önemli şârihi Rüsûhî mahlaslı İsmâîl Ankaravî'dir. Edebiyat dışı birkaç metni de şerh eden Ankaravî asıl şöhretini Mesnevî-i Ma'nevî'ye yaptığı şerhlerle yakalamıştır. Bu şerhi sayesinde özellikle Mevlevîler tarafından "Hz. Şârih" diye isimlendirilen Ankaravî'nin Mesnevî etrafında gelişen birkaç şerh faaliyeti daha bulunmaktadır. Onun, Mesnevi dışında Hamriyye ve Münferice kasidesini de şerh ettiği görülmektedir. Münferice kasidesi hariç tutulursa, ister edebî isterse edebiyat dışı olsun, Ankaravî'nin şerh ettiği tüm metinlerin ortak özelliği tasavvufî olmalarıdır. Onun şerhlerinde; filolojik açıklamalar yer aldığı gibi, özellikle Mesnevî şerhinde metnin yorumlama boyutunun hayli geniş tutulduğu görülmektedir.

Mesnevî çerçevesinde yazdığı mensur ve manzum birkaç şerhle Abdülmecîd-i Sivasî, Mesnevî'nin bir bölümünü de şerh eden Fusûs şârihi Abdullâh Bosnevî ve şerhleri daha ziyade tercümeyle yakın olup İsmâîl Ankaravî'den hayli etkilendiği anlaşılan Şifâ'î Mehmed Dede gibi isimler de bu yüzyılın öne çıkan şârihleridir.

XVII. yüzyılda gözden kaçmayan bir diğer şârih de Azîz Mahmûd Hüdâ'î'nin halifelerinden Aksaraylı Rızâ'î'dir. Şerhlerini manzum olarak kaleme alması bakımından klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinin önemli isimlerinden olan Rızâ'î, Şeyh Sa'dî'nin Gülistân'ı, Bûsirî'nin Kasîde-i Bürde'si ve şeyhi Azîz Mahmûd Hüdâ'î'nin Tecelliyât'ını manzum olarak şerh etmiştir.

XVIII. yüzyıl, hem edebiyat dışı hem de edebî metinler üzerindeki şerh faaliyetlerinin sayıca en fazla olduğu yüzyıldır. Daha evvel tamamı üç defa şerh edilen Mesnevî-i Ma'nevî bu yüzyılda tam olarak şerh edilmemiştir; ancak Mesnevî etrafında gelişen şerh geleneği bu yüzyılda da devam etmiştir. İsmâîl Hakkı Bursevî Mesnevî'nin birinci, Tâlibî Hasan Dede (ö.1717) de üçüncü cildini şerh etmiştir.

Divan edebiyatının son büyük şairi kabul edilen ve aynı zamanda bir mevlevî şeyhi de olan Şeyh Gâlib de **Cezîre**'yi, Mekkî Mehmed Efendi Mesnevî'de yer alan **Mescid-i Âşık Kiş** hikâyesini, Mehmed Emîn Tokadî de Mesnevî'de yer alan bir beyti şerh etmiştir.

Attâr'ın Pendnâme'si bu yüzyılda; İsmâîl Hakkı Bursevî, Mustafâ Refî'a (ö. 1746'dan sonra) ve Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi (ö.1798) tarafından şerh edilmiştir; İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747) ve İsmâîl Müfid Efendi'nin (ö. 1802) şerhleri ise kaynaklarda geçmesine karşın günümüze ulaşamamıştır.

Bu yüzyılda şerh edilen tasavvufî mesnevilerden biri de Şâhidî İbrâhîm Dede'nin **Gülşen-i Tevhîd** adlı Farsça eseridir. Zâtî Süleymân Efendi (ö.1738) bu eserin şerhine başlamış; ancak tamamlamadan vefat ettiği için onun müritlerinden Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799) bu şerhi tamamlamıştır.

XVIII. yüzyılda, dîvân şerhleri arasında Müstakîmzâde'nin Hz. Alî'ye nispet edilip derlenen şiirlere yaptığı şerh gelmektedir. İran şairlerinden de Sâ'ib'in şiirleri Pîrîzâde Osmân Sâhib (ö. 1770) ve Ebûbekir Nusret b. Abdullah el-Harputî (ö.1793) tarafından şerh edilmiştir. Örfî'nin şiirleri ise; Azamet Giray Hân devrinde yaşayan Nûrullâh Harezmî, Trabzonî Murtazâ Efendi, Sâdık Efendi Etbaîsi, Urfalı Ömer Nüzhet (ö.1778), Sabîh Ahmed Efendi (ö.1783) ve Sahâifzâde Rüşdî gibi şârihler tarafından şerh edilmiştir. Bir diğer İran şairi Şevket-i Buhârî'nin şiirleri ise Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771) tarafından şerh edilmiştir. Bu yüzyılda İran şairlerinden Ferište'ye ait küçük hacimli bir divançe de şerh edilmiştir. Onun Farsça şiirlerini Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî (ö. 1735-36'dan sonra) şerh etmiştir. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra) de Ferište'nin şiirlerini şerh ettiğini ifade etmekteyse de onun şerhine henüz ulaşamamıştır.

Bu yüzyılın dîvân sahibi şairlerinden Kâmî (ö.1723), İran Hükümdarı Şah Abbâs'ın hekimbaşısı Şifâ'î'nin Mü'min Şâh'ı hicv etmek üzere kaleme aldığı terkîb-i bendini şerh etmiştir.

Kasîde-i Bürde'nin bu yüzyıldaki şerhleri Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed (ö.1728), Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), Mehmed b. Fazlullâh (ö. 1806'dan sonra) gibi isimler tarafından gerçekleştirilmiştir. Şeyh Abdullâh Efendi'nin daha tafsilatlı olan **İrşâdiyye** ve daha muhtasar olan **Cübbe Şerh-i Kasîde-i Bürde** olmak üzere iki şerhi bulunmaktadır. Mekkî Mehmed Efendi'nin şerhi ise en kapsamlı Kasîde-i Bürde şerhi olması bakımından önem arz etmektedir.

Bûsîrî'nin bir diğer kasidesi **Mudariyye** de bu yüzyıldan itibaren şerh edilmeye başlanmıştır. Müstakîmzâde ve Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö. 1788) tarafından şerh edilen bu kasidenin Mustafâ 'Ârif ve Halîl Sıdkî b. Alî b. Alî el-İsmâ'îlî tarafından yapılan şerhlerin ne zaman yazıldığı ise tespit edilememiştir.

Önceki yüzyılda şerh edilmeye başlanan **Bânet Su'âd** kasidesi de bu yüzyılda Nahîfî (ö.1738), Raûfî mahlaslı Seyyid Ahmed Üsküdarî (ö.1757), Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî ve ismi belirsiz iki şârih tarafından olmak üzere 5 defa şerh edilmiştir.

İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye kasidesi de bu yüzyılda Salâhî-i Uşşâkî tarafından ve şerhini ne zaman yazdığı tespit edilemeyen Mehmed Sa'îd adlı biri tarafından şerh edilmiştir.

Daha evvel Mehmed Ma'rûf tarafından Türkçe olarak şerh edilen İbnü'l-Fâriz'in **Nazmu's-Sülûk** adlı kasidesi bu yüzyılda, kısmen İsmâîl Hakkı Bursevî ile isimleri belirsiz iki şârih tarafından şerh edilmiştir.

İbnü'n-Nahvî'nin Kasîde-i Münferice'si Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö.1788) ve Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed (ö. 1809'dan sonra) tarafından şerh edilmiştir. Aynı kasidenin şârihleri belirsiz üç şerhi de bu çalışmada tanıtılmış olmakla birlikte bunların yazıldıkları zaman tespit edilememiştir.

İran şairlerinden Mollâ Câmî'nin **Lüccetü'l-Esrâr** isimli bir kasidesi de bu yüzyılda Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra) ve yaşadığı yüzyıl tespit edilemeyen Hâcî adlı biri tarafından şerh edilmiştir.

Tantarâniyye kasidesi bu yüzyılda; Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî tarafından şerh edilmiştir. Şeyhzâde ve ismi belirsiz bir şârih tarafından yapılan şerhlerin yazılış tarihleri ise tespit edilememiştir. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra) de başka bir eserinde bu kasideyi şerh ettiğini söylemekteyse de onun şerhine ulaşılammıştır.

Daha önce Ahmed Buhârî ve Abdülmecîd Sivasî tarafından şerh edilen Mevlânâ'nın Mimiyye kasidesi bu yüzyılda da Salâhî tarafından şerh edilmiştir.

İmruu'l-kays'ın Mu'allaka'sı, bu yüzyılda III. Mustafâ devri ismi belirsiz bir şarih tarafından, Ferezdak'ın Zeynelâbidîn'i methettiği Arapça bir kasidesi de Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (ö.1721) tarafından şerh edilmiştir. Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) Hz. Peygamber'i methettiği Tâ'iyye diye bilinen Arapça bir kasidesi de bu yüzyılda Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî ve şerhini ne zaman yazdığı tespit edilemeyen Ahmedî adlı biri tarafından şerh edilmiştir.

İshak Cemâleddîn Karamanî'nin **Muhrika** adlı bir kasidesi ismi belirsiz bir şârih tarafından şerh edilmiştir. Aynı kaside ne zaman yaşadığı belirsiz olan ve Tokat müftüsü olduğu söylenen Abdurrahmân b. Ahmed tarafından da şerh edilmiştir.

Bu kasidelerin dışında, Şevket-i Buhârî ile Şems-i Tebrîzî'ye ait bir kaside de şerh edilmiştir.

Gazel şerhlerine gelince; Arapzâde İlmî (ö. 1718) Mollâ Câmî'ye; Mehmed İsmet b. İbrâhîm (ö.1747) Sâ'ib-i Tebrîzî'ye; Muvakkıtzâde Seyyid Mehmed Pertev (ö. 1807) de kendisine ait Farsça bir gazeli şerh etmiştir. Bekâyî veya Bâkî mahlaslı bir şârih de Hâfız'ın bir gazelini şerh etmişse de bu şerhin yazıldığı tarih tespit edilememiştir.

Türkçe tasavvufî metinlere yapılan şerh faaliyetleri bu yüzyıldaki üç büyük şârih (Salâhî-i Uşşâkî, İsmâîl Hakkı Bursevî, Müstakîmzâde) sayesinde zirve noktasına çıkmıştır. İsmâîl Hakkı Bursevî; Yûnus Emre'nin 4 şiirini, Hacı Bayrâm'ın meşhur şathiyesini, Niyâzî-i Mısrî, Hayretî, Şeyh Sahfî, Abdî ve Dukâkînzâde

Ahmedî'nin birer gazelini şerh etmiştir. Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si ile kendisine ait olan uzun bir Türkçe kaside de Bursevî'nin şerh ettiği metinler arasında yer almaktadır.

Salâhî ise Eşrefoğlu Rûmî, İsmâîl Hakkı Bursevî, Nasûhî ve Cemâleddîn Uşşâkî'nin birer, Âşık Ömer'in iki, Niyâzî-i Mısrî'nin de üç şiirini şerh etmiştir. Kendisinin yazdığı mu'ammâ türündeki Türkçe bir manzume de onun şerhleri arasında yer almaktadır.

Bunların dışında; Şeyh Alî Nakşibendî (XVIII. yüzyıldan sonra) Yûnus Emre'nin bir şiirini; Mehmed Sahfî Efendi (ö.1733) Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şathiyesini, eserini ne zaman yazdığı belli olmayan Evhadüddîn Şeyh Hüseyin Efendi Eşrefoğlu'nun bir şiirini, Şeyh Ya'kûb Afvî Efendi (ö. 1736) ve ismi belirsiz bir şârih Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin birer gazelini; Azbî Mustafa Efendi (ö.1747)Niyâzî-i Mısrî'nin bir gazelini, Zâtî Süleyman Efendi (ö.1738) İsmâîl Hakkı Bursevî'nin bir kasidesi ile Nakşî-i Akkirmânî'nin bir gazelini, Keşanlı Zihnî, (ö. 1787), Şâkirî Efendi'nin bir gazelini, Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799) Müftî Baba'ya ait bir şathiyeye ile kendisine ait olan elifnâme, ne zaman yaşadığı tespit edilemeyen Şeyh Alî Şermî Nakşibendî, İdrîs-i Muhtefî'ye ait bir şathiyeyi, ismi belirsiz bir şârih de Sun'ullâh Gaybî'ye ait bir manzumeyi şerh etmiştir.

Bu yüzyılda Salâhî ve Müstakîmzâde Ebû Sa'îd-i Ebû'l-Hayr'ın Havrâ isimli Farsça rübâ'isini şerh etmişlerdir. Salâhî, Hz. Alî ve Ebû Tâlib İsfahânî'ye nispet edilen birer kıt'ayı da şerh etmiştir.

Bu yüzyılda mu'ammâ ve lügaz konusundaki şerhler azdır. Salâhî-i Uşşâkî yukarıda da zikredildiği üzere kendisine ait olan bir mu'ammâyı şerh etmiştir. Bunun dışında kim tarafından ve ne zaman yazıldığı belli olmayan bir şerhte de Şihâbüddîn isimli mu'ammâyâ dair bir kitap şerh edilmiştir. Lügaz konusunda da; Zâtî Süleymân Efendi (ö. 1738) Mehmed Bahâeddîn en-Nakşibendî'nin Türkçe bir lügazını, Salâhî-i Uşşâkî de Âşık Ömer'in iki, Nasûhî ve Cemâleddîn Uşşâkî'ye ait birer Türkçe lügaz türündeki şiiri şerh etmiştir. Müstakîmzâde de Kâmî'ye ait selâm kelimesiyle ilgili bir lügazı şerh etmiştir.

Bu yüzyılda, İsmâîl Hakkı Bursevî, Salâhî ve Müstakîmzâde'nin muhtelif şairlere ait beyit şerhleri çok fazladır. Özellikle Müstakîmzâde'nin bu şekilde 17 adet şerhi bulunmaktadır.

Kırk hadis şerhi yazma geleneğini bu yüzyılda Urfalı Ömer Nüzhet (ö.1778) devam ettirmiştir. Zihnî adlı birine ait bir kırk hadis şerhi de bulunmaktaysa da bunun ne zaman yazıldığı tespit edilememiştir.

Hamdî (ö. 1713'ten sonra), Hulûsî Mehmed Efendi (ö. 1760'tan sonra), Hacı Mehmed (ö. 1763'ten sonra), Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771), Müstakîmzâde gibi isimler bu yüzyılda esmâü'l-hüsna şerhi yazmışlardır. Ceylânî, Yahyâ Gözeli gibi isimlerin de şerhleri bulunmaktaysa da bunların hangi yüzyılda yaşadığı tespit edilememiştir.

Bu yüzyılda mensur metin şerhlerinde ise Gülistân'ın dîbâcesinin Himmetzâde Abdî tarafından şerh edildiği görülmektedir.

Hz. Alî'nin sözleri bu yüzyılda Nesîb Yûsuf Dede (ö. 1714) tarafından şerh edilmiştir. Belâgat ile ilgili şerhlerde Salâhî ve Ebü'l-isme Mustafâ İsmâmeddîn Efendi'yi görmekteyiz. Salâhî, Ebû Bekr b. Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin belâgata dair **Makâmât-ı Hamîdiye** olarak da bilinen Farsça eserin bir bölümünü şerh ederken, Mustafâ İsmâmeddîn de Telhîs ve Muhtasar'daki beyitleri şerh etmiştir.

Bu yüzyılın öne çıkan şârihleri İsmâîl Hakkı Bursevî, Salâhî-i Uşşâkî ve Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi'dir.

Eserlerinin büyük bir kısmı şerhlerden oluşan İsmâîl Hakkı Bursevî'nin 40 civarında şerhi bulunmaktadır. Kendisi de bir mutasavvıf olan Bursevî'nin çoğu şerhi tasavvufî metinler etrafında üretilmiştir. Bununla birlikte, tefsir, tecvid, kelâm, dua-zikir ve hadîs gibi sahalarda da şerhler kaleme almıştır. Tasavvuf konusundaki şerh faaliyetlerinin büyük bir kısmına edebî özelliği de olan metinler kaynaklık ederken; kelime-i tevhîd, Allâh'ın yedi ismi gibi edebî özellikleri olmayan metinlerin de kaynaklık ettiği görülmektedir. Bursevî'nin şerh ettiği edebî metinlerin çoğu gazel ve beyit gibi kısa metinlerdir. Onun şerh faaliyetleri arasında giren uzun edebî metinler

Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'sinin birinci cildi, Attâr'ın Pendnâme'si ve Yazıcıoğlu Alî'nin Muhammediye'sidir. Şerh edilen diğer edebî metinler arasında; kendisinin kaleme aldığı 99 beyitlik Türkçe bir kaside; Yûnus Emre, Hacı Bayrâm Velî gibi mutasavvıfların Türkçe kısa manzumeleri; İbnü'l-Fâriz'in Nazmu's-Sülûk adlı kasidesinin 4 beyti, Örfî-i Şîrâzî'nin iki beyti ve Fusûs'ta yer alan birkaç beyit bulunmaktadır.

Bu yüzyılın bir diğer önemli şârihi Salâhî mahlaslı Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî'dir. Şerh ettiği metinler bakımından; Bursevî ile birçok ortak noktası bulunmaktadır. Onun da Bursevî gibi, iki tefsir etkinliği bulunmaktadır. Şerh ettiği edebiyat dışı metinler; fıkıh (Menâr'ın muhtasarı, elli dört farz), gramer (Şâfiye), belâgat ve tasavvuf sahasında kaleme alınmıştır. Şerh ettiği edebî metinler ise Bursevî'de olduğu gibi genellikle kısa metinlerdir. Bunlar arasında nispeten uzun olanlar, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye'si ve Mevlânâ'ya nispet edilen Farsça bir kasidedir. Eşrefoğlu Rûmî, Niyâzî-i Mısırî (4 gazeli), İsmâîl Hakkı Bursevî ve Nasûhî gibi mutasavvıfların Türkçe tasavvufî manzumeleri; Âşık Ömer ve kendisine ait olan mu'ammâ ve lügaz türü birkaç metin; Ebû Sa'id'in Farsça rübâ'îsi ile Hz. Alî ve Ebû Tâlib İsfahânî'nin birer kıt'ası; Şevket, Hâkânî ve Enverî gibi şairlere ait beyitler gibi metinler ise onun şerh ettiği kısa metinler arasında yer alır.

Onun şerh metodu genel olarak diğer şârihlerden farklı değildir; ancak Arapça ve Farsça metinleri şerh ederken onları manzum olarak da Türkçeye aktarması onun farklı yönü olarak kaydedilebilir.

XVIII. yüzyılın üç önemli şârihinden biri de Müstakîmzâde diye bilinen Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh'tır. Edebiyat dışı metinler arasında dua ve zikir konusundaki metinlere yazdığı şerhler dikkat çekmektedir. Bunun dışında; hadis ve tasavvuf konusundaki birkaç metni şerh ettiği de görülmektedir. Şerh ettiği edebî metinlerin çoğu muhtelif şairlere ait beyitlerden oluşmaktadır. Bununla birlikte Hz. Alî'ye nispet edilen şiirler; Bûsirî'nin **Kasîde-i Mudariyye**'si ve Abdurrahmân es-Süheylî'nin **Kasîdetü'l-Ayniyye**'si onun şerh ettiği uzun metinler arasında yer alır. Bunun dışındakiler, Ebû Sa'id'in Havrâ isimli rübâisi ile Bâyezîd-i Bistâmî,

Eşrefzâde Rûmî, Örfî ve Şevket gibi 17 şairin bir veya birkaç beyti gibi kısa metinlerdir.

Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö. 1788) de bu yüzyılda üzerinde durulması gereken şârihlerden birisidir. Bûsirî'nin Mudariyye'si, Ka'b b. Zübeyr'in Bânet Su'âd'ı, İbnü'n-Nahvî'nin Münferice'si, Abdülkâdir Geylânî'nin Tâ'iyye'si ve Kasîde-i Tantarâniyye gibi meşhur Arapça kasideler ile Telhîs ve Muhtasar'daki beyitler ve Tuhfe-i Şâhidî gibi klâsik metinleri şerh eden Mustafâ İsâmeddîn, şerh ettiği metinleri edebî yönü itibarıyla da incelemesi bakımından dikkat çekmektedir.

XVIII. yüzyılda öne çıkan bu şârihler dışında; Şâhidî'nin Gülşen-i Tevhîd'i ile birkaç Türkçe tasavvufî metni şerh eden Zâtî Süleyman Efendi (ö.1738), edebiyat dışındaki metin şerhleri ile öne çıkan Dâvûd b. Mehmed el-Karsî (ö.1747), Urfalı Ömer Nüzhet (ö. 1778) ve Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (ö.1721) gibi isimler de bu yüzyılda şerh faaliyetleri çerçevesinde zikredilmesi gereken isimler arasında yer alırlar.

3.3.1. Şerh Faaliyetini İfade Etmek İçin Kullanılan Kelimeler

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, şerh etkinliğini ifade etmek için Arapça asıllı kelimelerin kullanıldığı görülmektedir. **Şerh (teşrîh)** sözcüğü başta olmak üzere; **tefsîr, beyân (tebyîn), ayân, keşf, izhâr, hall, îzâh (tavzîh), ta'bîr, tafsîl, teşrîf, ta'rîf** ve **tercüme** gibi Arapça asıllı birçok sözcüğün **eylemek, etmek, olmak** gibi Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek şerh etkinliğini ifade etmek için kullanıldıkları görülmektedir.

Örnekler:

Şerh:

“... anı vezîr-i a'zam hazretlerinin nâm-ı şerîfine **şerh idüp...**”, “... ol sâhib-sa'âdetün nâmına **şerh itmege...**”¹⁴⁰

¹⁴⁰ Şem'î, **Şerh-i Bahâristân**, Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 1687, vrk. 2b.

“... *Attâr hazretlerinin Pendnâme nâm kitâbı ki ... lisân-ı Türkî ile şerh olunması...*”¹⁴¹

“... *tağyîrât u türûkın müşâhede itdükde ıslâh ve mahalline ilhâk idüp lisân-ı Türkî üzerine şerh eyledüm...*”¹⁴²

Şerh ü beyân:

“... *Telhîsü'l-Fetâvâ nâm kitâbumuzda şerh ü beyân olunmuşdur...*”¹⁴³

“... *Hazret-i Mevlânâ Abdurrahmân Câmînün dîvân-ı ma'ârif-intisâblarından tevhd-i bârî hakkında olan gazeliyyâtlarından bir gazel intihâb idüp ... şerh ü beyân tasaddî olundu...*”¹⁴⁴

“... *Türkî zebân ile şerh ü beyân olunmağı...*”¹⁴⁵

“... *Türkî lisân üzre muhtasar ve müfîd şerh ü beyân olunmasını...*”¹⁴⁶

Şerh ü tefsîr:

“... *hasbe'l-işâre merhûmun Râ'ıyyesini li-eceli't-teysîr lisân-ı Türkî üzere şerh ü tefsîre ibtidâr u ihtimâm ... olmuşdur...*”¹⁴⁷

Şerh ü ta'rîf:

“... *bu müşkili def*” ve *tutuk-ı imtinâ'ı ref*” buyurmuşlar ki *şerh ü ta'rîfine himmet...*”

Tavzîh ü beyân:

“... *feth ü keşfe muhtâc olmağın bi-'avnillâh ... mehmâ emken tavzîh ü tebyîn itmek için ...*”¹⁴⁸

Tafsîl ü tertîb:

¹⁴¹ Şem'î, *Sa'âdetnâme (Şerh-i Pendnâme)*, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 793, vrk. 2a.

¹⁴² Hıbrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî, *Münyetü'l-Âbidîn*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 949, vrk. 4a.

¹⁴³ Hıbrî, a.g.e., vrk. 3a.

¹⁴⁴ Arabzâde İlmî, Şeyh Mehmed b. Şeyh Halil, *Şerh-i Gazel-i Câmî*, İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 1774, vrk. 8a.

¹⁴⁵ İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), *Menhecü'l-Edîb fi Şerhi Unmûzeci'l-Lebîb*, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 418, vrk. 1b.

¹⁴⁶ İbrâhîm b. Sâlih el-Kıbrısî (ö. 1722'den sonra), *Vesâ'ilü'l-Hasenât fi Şerhi Delâ'ili'l-Hayrât*, Süleymaniye Ktp. Fatih 803, vrk. 2a.

¹⁴⁷ Hâfız Hüseyin Rizevî (ö.1786'dan sonra), *Şerh-i Kasîde-i Râiyye li's-Şâtübî*, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 3, vrk. 5a.

¹⁴⁸ Seyyidî (ö. 1784'ten sonra), *Sehletü'l-beyân fî şerhi Sübhati's-sübyân*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5108, vrk. 2a-b.

“...dimeleri ile iltimâsların kabûl idüp bu gûne tafsîl ü tertîb olunup...”¹⁴⁹

Keşf ü ayân:

“...bir zât-ı muhterem huzurumuzda niyâz kılup bu hakîrden **şerh ü beyân ve keşf ü ‘ayân** eylemekliği iltimâs eyledükde...”¹⁵⁰

Keşf ü izhâr:

“... kitâb-ı mezbûri **keşf ü izâha** mübâşir olan şürrâha...”¹⁵¹

Hall:

“... bu nukûd-ı cevâhirün üzerindeki mehr-i ukûdını **hall** eyleyüp...”¹⁵²

3.3.2. Şerh Yazılmasının Sebepleri

Bir telif faaliyeti olarak şerhlerin yazılma sebepleri, müşterek İslamî kültürde özellikle de Osmanlı yazınındaki tercüme veya telif türü eserlerin yazılma sebeplerinden pek farklı değildir. Şârihler de eserlerinin girişlerinde yer verdikleri sebep-i telif bölümlerinde, kendilerini eser (şerh) yazmaya sevk eden sebepleri anlatırken, çoğunlukla diğer eserlerde de görmeye alıştığımız kalıplaşmış ifadeleri kullanırlar. Bu bağlamda; devlet adamı, şeyh, dost (muhib) vb. kişilerin ısrarlı istekleri, şerhi kaleme alan kişinin hâtiften kalbine gelen bir ses veya -daha ziyade tasavvufî manzumelerin şerhlerinin sebepleri arasında yer aldığı üzere – şeyhinin şârihe rüyada işaret etmesi, şârihin herhangi bir sebep olmadan “*hâtır-ı fütûrına hutûr*” etmesi, yazılacak şerhin ileri gelen devlet adamlarından birine hediye olarak

¹⁴⁹ Ebü'l-Fazl Halîl Fâiz b. Câbîzâde Mustafâ b. Îsâ el-Yedikulevî (ö. 1722), **Şerh-i Risâle-i Deriyye**, Süleymaniye Ktp. İzmir 735, vrk. 2a-b.

¹⁵⁰ Zâtî Süleymân Efendi (ö.1738), **Şerh-i Kasîde-i Ferîde li-İsmâil Hakkı**, Süleymaniye Ktp., Uşâkî Tekkesi 275, vrk. 1a-b.

¹⁵¹ Şükrü Baştürk, “Rüşdî, Şerh-i Dîbâce-i Gülîstân (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1997, s. 5.

¹⁵² Münire Kevser Baş, “Lâmi’î Çelebi’nin Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ’sı”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999, s. 68.

sunulma isteği vb. sebepler şerh türü eserlerin yazılmasında da şârihler tarafından ileri sürülen sebepler arasında yer alır.¹⁵³

Örneğin Şem’î, Pendâme-i Attâr’ı şerh etmesinin sebebi olarak Ömer b. Hüseyin adlı bir arkadaşının isteğini şu şekilde ileri sürmektedir:

“...ilm ü ma’rifetle ârâste ... Ömer b. Hüseyindür ... murâd idindi ki Şeyh Attâr hazretlerinin ... Pendnâme nâm kitâbı ... lisân-ı Türkî ile şerh olunup ...”¹⁵⁴

Hüseyin b. Rüstem tarafından yazıldığı düşünülen Şerh-i Kasîde-i Münferice’de ise Mısır valisi Hâfız Ahmed Paşa’nın isteği etkili olmuştur:

“... emmâ ba’de hazret-i vezîr ... ebü’l-fukarâ Hâfız Ahmed Paşa ... bu abd-ı kadîm ve dâ’î-i müstedîm ezell-i ibâdullâhi’l-kerîm Hüseyin b. Rüsteme beyne’l-enâm hayr u bereket ile benâm ve inde’l-hâss ve’l-âmm bâ’is-i kazâ’-ı hâcât olmağla iştiyhâr-ı tâmmı olan kasîde-i Münfericenün lügat-ı Türkiyye üzere şerh olunmasın fermân itmişlerdi...”¹⁵⁵

Bir metin yorumlama ve açıklama biçimi olarak şerhler neden kaleme alınır? Bu sorunun cevabına yönelik olarak Kâtip Çelebi’nin verdiği bilgiler dikkat çekicidir. Keşfü’z-Zünûn’un giriş kısmında şerhe duyulan ihtiyaç ve şerhte dikkat edilmesi gereken noktalardan bahseden Kâtip Çelebi “Bir metin neden şerh edilir?” sorusunu üç madde halinde cevaplandırır. Kâtip Çelebi, her yazarın, metnini şerhe ihtiyaç duyulmadan anlaşılması için kaleme aldığını ancak şu üç sebepten dolayı metinlerin şerhe ihtiyaç duyduğunu belirtir:

¹⁵³ Ömür Ceylan da Türkçe tasavvufî metinler üzerine şerh yazan şârihlerin kaleme aldıkları şerhleri latîf sebeplere dayandırmak arzusunda olduklarını, bunun neticesinde yoğun olarak ileri sürdükleri sebeplerin başında yârân, ihvân, ahbâb veya hullân dedikleri yakın çevrelerinin iltimâslarının geldiğini söylemektedir. Bkz. Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000, s. 310.

¹⁵⁴ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 638, vrk. 2a.

¹⁵⁵ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1402, vrk. 1b-2a.

1. Yazarın düşünce ve ifadedeki üstün ve özel kabiliyeti dolayısıyla ince manaları maksada delalet eden veciz/öz ve yoğun bir şekilde dile getirmesi, ama okuyucuların yazarla bu konuda aynı seviyede olmaması,
2. Zaten açık ve biliniyor olduğu düşüncesi ile veya bir başka ilim dalını ilgilendirdiği için bazı ön bilgilerin verilmemesi,
3. Lafzın birden fazla anlama yorulacak tarzda mecazlı ve kinayeli bir üslupla yazılmış olması.

Bu üç maddenin bir metnin şerh edilmesi için sebep teşkil ettiğini ifade eden Kâtip Çelebi, ayrıca metin yazarının insan olması hasebiyle yanılması, meseleleri ve bilgileri karıştırması, önemli noktaları dile getirmeyi unutması, tekrara düşmesi gibi kompozisyon hatalarının da şerhin sebeplerinden olduğunu söyler.¹⁵⁶

Katip Çelebi'nin ileri sürdüğü bu şerh sebeplerini yorumlayan M. A. Yekta Saraç, “*eldeki örneklere baktığımızda edebî metinlerin iki amaç doğrultusunda şerh edildiğini görmekteyiz*” der ve şunları ekler:

“İlki şerh edilecek metin ile ilgili okuyucunun bilgi birikiminin yetersiz kaldığı yerler olduğu düşüncesidir. Bunu şerh edenin kelime ve ibareleri açıklamasından, gramer bilgileri vermesinden, kültür unsurlarını açıklamasından anlamaktayız. Dolayısıyla bu şerhlerde bilgilendirme temeldir. Katip Çelebi'nin ele aldığı şerh sebepleri aslında bu grupta toplanabilir. Ayrıca eldeki metinlerin bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için bir vasıta olarak kullanılması –metnin yazarının kimliğinin metni aşan değeri de bu bağlamda ele alınabilir- şerhte rol oynayan diğer etkidir. Asırlar boyu –yeni katkı sağlamasa da- bazı dinî-tasavvufî metinlerin şerhlerinde görülen ısrar ve bu metinlerin şerhi ile verilmek istenilen tasavvufî düşünceler ikinci gruptaki şerhlerin sayısının azımsanmayacak oranda olmasını sağlamıştır. Bu şerhlerde ise

¹⁵⁶ Katip Çelebi'den naklen Saraç, a.g.m., s. 123.

metnin anlaşılma, açıklanma amacı ikinci planda kalıp onun bir vasıta olarak kullanılması söz konusudur.”¹⁵⁷

Bu araştırma sırasında incelenen birkaç şerhin girişinde verilen bilgilere bakılırsa; özellikle bazı edebî metinlerin şerh edilmesinde dil ve edebiyat öğretimi gayesinin de güdüldüğü görülmektedir. Hülya Canpolat, Gülistân’ın dibâcesine yapılan şerhler üzerine yaptığı doktora tezinde, “*Farsça metinlere yazılan Türkçe şerhlerin ilk amaçları metinden hareketle dil ve edebiyat öğretmektir*”¹⁵⁸ der ve şerhlerde yapılan filolojik açıklamaların yabancı dil öğretimi tekniklerine uygun olduğunu örneklerle açıklayarak bu tezi güçlendirmeye çalışır. Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi’nin (ö.1798) yer yer adeta bir gramer kitabı görünümü arz eden **Rûhu’ş-Şürûh** adını verdiği Pendnâme şerhinde açık bir şekilde görüldüğü gibi, açıklama yönü ağır basan şerh uygulamalarının çoğunda bu tezi destekler kullanımlar bulmak mümkündür. Nitekim XVI. yüzyılın meşhur şârihi Sûdî’nin **Bostân**’a yazdığı şerhin girişinde yer alan şu açıklamaları, şârihlerin de bu durumun farkında olduklarını göstermektedir:

“...Türkî ibârât ile şerh eylesin ki müşkilâtı beyân ve mu’dilâtı ayân eyleyüp ‘ibârâtı ma’lûm ve isti’mâlâtı mefhûm, kânûnı mazbût ve üslûbî merbût vâki’ ola, tâ ki Fârsî te’allümüne râğıb olanlar eshel vech ile istifâde idüp...”¹⁵⁹

İsmi belirsiz bir şârihin **Murâdiyye** adlı Pendnâme şerhinde de bu durum, benzer ifadelerle açıklanmıştır:

“...Pendnâme dahi ancılayın Türkî ‘ibâretle bir şerh-i vâzıh olaydı tâ kim müşkilâtı beyân ve mu’dilâtı ‘ayân olup Fârisî te’allümine râğıb olanlar eshel vech ile istihrâc idelerdi...”¹⁶⁰

¹⁵⁷ A.m., s. 124.

¹⁵⁸ Hülya Canpolat, “Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006, s. 113.

¹⁵⁹ Sûdî, **Şerh-i Bostân**, Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu 738, 1b.

¹⁶⁰ Ankara Üniversitesi DTCF Ktp.’de (Üniversite A 301/IV), vrk. 47a.

3.3.3. Türkçe Şerhlerin Tasnifi

Klâsik Türk edebiyatındaki Türkçe şerh geleneği üzerinde yapılan bilimsel çalışmaların artmasıyla bu konudaki problemler de yavaş yavaş irdelenmeye başlamıştır. Yaptığı çalışmalarla bu sahaya katkıda bulunan araştırmacılardan biri olan Atabey Kılıç, bu alandaki problemlerin çokluğuna işaret ettikten sonra, Osmanlı döneminden kalan şerh ve şerhle ilgili eserlerin tasnif edilmesinin gerekliliğine şu ifadelerle işaret eder:

“Bizim Klâsik Türk Edebiyatı çalışmaları içerisinde çözmemiz gereken bir başka önemli mesele ise özellikle Osmanlı döneminden kalan şerh ve şerhle ilgili eserlerin genel bir tasnifinin yapılmasıdır. Şerhle alakalı hiçbir çalışmada göremediğimiz bu tasnif, bilimsel manada düşünüşün ve hâliyle incelemenin de önemli yardımcılarından olacaktır.”¹⁶¹

Bu tasnifin yapılabilmesi için öncelikle bu eserlerin tespit edilip bilimsel kriterlerle neşredilmesi gerektiğini düşünen Kılıç, Osmanlı döneminde üretilen şerhleri; **şerh metodu**, **şerh edilen eserin biçimsel yapısı** (manzum veya mensur olması), **şerh edilen eserin dili** ve **şerh edilen eserin muhtevası** şeklindeki ölçütleri göz önünde bulundurarak tasnif eder. İşte bu bölümde; Atabey Kılıç’ın göz önünde bulundurduğu bu ölçütler de göz önünde tutularak Türkçe şerhler tasnif edilirken ortaya çıkan şerh türleri hakkında da bilgi verilecektir.

3.3.3.1. Takip Edilen Usûle Göre Şerhler

Bu çalışmada şerh olarak değerlendirilen eserleri, konusu fark etmeksizin, şerh edilen metinlerin açıklanma biçimi (**usûl**) ve **maksadına** göre genel olarak iki gruba ayırmak mümkündür: a) **Aktarma yönü ağır basan şerhler** b) **Açıklama yönü ağır basan şerhler**.¹⁶²

¹⁶¹ Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplama: Şerh Tasnifi Denemesi”, **Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Turkish Studies, Ankara, 2007, s. 417.

¹⁶² Atabey Kılıç yaptığı tasnifte; açıklanma usulüne göre şerhleri a) Geleneksel Şerh b) Hall-i Müşkilât ve Benzeri veya Tercümeğe Dayalı Şerhler c) Modern Şerh olmak üzere üç gruba ayırır. Bkz. a.g.m., s. 418.

Aktarma yönü ağır basan şerhlerde, asıl amaç kaynak metnin içinde barındırdığı anlamın hedef dile başka bir ifadeyle şerhin yazıldığı dile aktarılmasıdır. Bu amaca paralel olarak bu tür şerhlerde kaynak metin, genel olarak sadece anlamı itibarıyla açıklanıp genişletilmeye çalışılır. Kaynak metnin filolojik özellikleri bakımından açıklanması bu tür şerhlerde ya hiç bulunmaz ya da bu tür açıklamalara çok az yer verilir.

Kaynağını daha çok Arapça ve Farsça mensur metinlerin oluşturduğu bu şerhlerde; genellikle önce kaynak metinden bir ibare, kırmızı mürekkeple veya şerh metninden daha kalın bir hatla yazılmak veya üstü çizilmek suretiyle ayırt edilebilecek bir şekilde yazılır. Ardından da bu ibarenin anlamı genellikle “ya’nî” sözcüğüyle birlikte Türkçeye aktarılır. Bu aktarım metnin kelime kelime tercümesinden ziyade açıklama ve örneklendirme yoluyla yapılan geniş bir tercümesi şeklinde ortaya çıkar. Bu özelliğinden dolayı olsa gerek bu tür şerhlerin yazma eser kütüphaneleri ile bazı akademik çalışmalarda bazen şerh bazen de tercüme olarak değerlendirildikleri görülmektedir.

Aşağıdaki metin, Şemseddîn Mehmed b. Kâzî Kemâleddîn el-Ezherî'nin (ö.1596) **Fethü'l-Fettâh ale'l-Kâfiye** isimli eserinden alınmış olup bu tür şerhler arasında değerlendirilmeye uygundur:

“ya'nî kelime kısmet-i akliye ile üç kısımdur harf ve fi'l ve ismdür ve bu taksîme ihtiyâc şol cihetden vâki' olur ki kelimedede isbât olunan ahvâl-i aksâma râci' olur ve inhisâra delîl ta'lîl makâmında îrâd olunan işbu terdîd ü tafzîldür ki...”¹⁶³

Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'nin (ö.1652'den sonra), **Şerh-i Fikhü'l-Ekber** adlı eserinde de kaynak metin bu yöntemle şerh edilmiştir:

“dahi bizüm Kur'ânı okumamız mahlûkdur zîrâ bunların küllîsi bizüm fi'lümüzdür ve bizüm fi'lümüz mahlûkdur “والقرآن غير مخلوق” ve kelâmullâh mahlûk degüldür hurûf ve kâğid ve yazmak cümle

¹⁶³ Millet Ktp. Ali Emiri Kavaid 133, vrk. 7a.

mahlûkadur zîrâ bunlar ef'âl-i 'ibâddur bu kitâbet ve hurûf ve kelimât ve âyât bu cümle âyât-ı Kur'âniyyedür şundan ötürü ki bunlara Allâh ta'âlânun kulları muhtâcdur Kur'ân-ı azîmün ma'nâ-yı latîfin fehm itmek içün ve Allâh'un kelâmı zâtıyla kâyimdür hurûf ile ve savt ile degüldür ve ol kelâma kelâm-ı nefsî dirler”¹⁶⁴

III. Murâd devrinde ismi belirsiz bir kişi tarafından kaleme alınan **Şemâ'ilü'l-Ahmediyye** adlı hilye şerhinde de Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri ile ilgili hadisler bu yöntemle şerh edilir:

“...يا 'nî ser-i sa'âdet-efserlerinde ve mahâsin-i mübâreklerinde yigirmi beyâz kıl yok idi”¹⁶⁵

Hangi yüzyılda yaşadığı belli olmayan Mustafâ b. Abdülkerîm Sirozî, **Ehâdîsü'l-Erba'în fî Tergîbi'l-Cihâd** adını verdiği mensur kırk hadis tercümesinde “...Türkî ile şerh olundu...”¹⁶⁶ ifadesiyle derlediği hadisleri şerh edeceğini söyler; ancak yaptığı şey ise bahsi geçen hadisleri genişçe hatta yer yer çok kısa bir şekilde tercüme etmekten öteye gitmemektedir.

Aktarma yönü ağır basan şerhler, genel olarak edebiyat dışı metinleri konu alır; ancak bazı edebî metinlerin de bu yöntemle şerh edildiği görülür. Hatta birçok Farsça klâsiği şerh eden Şem'î'nin çoğu şerhi aktarıma dayalı şerhler arasında değerlendirilmeye daha uygundur. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin (ö. 1771), **Şerh-i Dîvân-ı Şevket-i Buhârî**'si de bu tür şerhler için örnek gösterilebilir.

Kemâl Paşazâde'nin Tantaraniyye Kasîdesi'ne yazdığı şerh/tercüme gibi bazı Arapça ve Farsça metinleri (çoğunlukla manzum) yine manzum olarak geniş bir şekilde Türkçeye aktaran şerhler de aktarıma dayalı şerhler arasında değerlendirilmeye daha uygundur.

Aktarıma dayalı şerhlere örnek gösterilebilecek eserlerin yazılış sebeplerine bakıldığında da bu tür şerhlerin açıklamadan ziyade aktarımı amaçladıkları görülür.

¹⁶⁴ Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 683/1, vrk. 10b.

¹⁶⁵ Süleymaniye Ktp. Serez 3938, vrk. 7a.

¹⁶⁶ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 190/6, vrk. 32b.

İlerleyen bölümlerde de ifade edileceği gibi, açıklamaya dayalı şerhlerde kaynak metin muhtelif sebeplerden dolayı anlaşılması zor bir metin olması sebebiyle şerh edilirken aktarıma dayalı şerhlerde ise şerh sebebi olarak kaynak metnin farklı bir dilde yazılması öne sürülür.

Aktarım amacını güden bu şerhler, klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerhin birbirinden ayrı olarak değerlendirilmeyeceğini göstermeleri bakımından da büyük önem taşırlar.

Açıklama yönü ağır basan şerhlerde asıl gaye, kaynak metnin farklı bir dilde yazılmasından ötürü ortaya çıkan anlaşılmaazlığın giderilmesinden ziyade, muhtevasına bağılı olarak muhtelif sebeplerden ötürü bu metnin herkes tarafından anlaşılmasını engelleyen manilerin ortadan kaldırılmasıdır. Başka bir ifadeyle bu tür şerhlerde, kaynak metnin farklı bir dilde yazılması, o metnin açıklanması için öncelikli ve yeterli bir sebep değildir. Hal böyle olunca bu tür şerhlerde, şerh edilen metnin hangi dilde yazıldığından ziyade o metnin kolayca anlaşılmayı zorlaştıran bir müphemiyete sahip olması önem kazanır. Bunu somut olarak açıklamak gerekirse; Hâfız Dîvânı'nı şerh eden şârihler, bunun sebebi olarak bu metnin Farsça yazılmasını öne sürmezler; Hâfız'ın benimsediğı üsluptan dolayı şiirlerinde anlaşılmayı zorlaştıran müphemiyeti ortadan kaldırmayı veya zahiren İslamî akideye ters düşen kullanımları açıklamayı birincil amaç olarak görürler.

Bu tür şerhler için seçilen metinler genellikle manzum metinler olmakla birlikte bazı mensur metinlerin de bu tür şerhler için seçildiğı görülmektedir. Yine bu tür şerhler için seçilen metinler arasında Arapça ve Farsça olanların yanında, neredeyse hepsi tasavvufî metinlerden oluşan Türkçe manzumeler de yer almaktadır.

Açıklama yönü ağır basan şerhler arasında, daha ziyade edebî metinlere yazılan şerhler yer almaktadır. Bununla birlikte özellikle dinî ilimler arasında yer alan kelâm/akâid, fıkıh, hadis, tecvîd ve kırâat gibi ilim sahalarında kaleme alınan bazı manzumeler ile manzum sözlüklerin şerhleri de bunlar arasına dâhil edilebilir.

Modern şerhler: XVI. yüzyıldan itibaren, sınırları belirginleşip yaygınlaşmaya başlayan Türkçe şerh yazma geleneği XX. yüzyılın başlarına kadar devam etmiştir. Bu tarihten sonra da şerh çalışmaları devam etmiş ve hem klâsik Türk edebiyatı boyunca şekillenen yöntem hem de modern metin açıklama kuramlarının etkisinde gelişen şerhler yazılmaya başlanmıştır. Bu yeni dönem şerhleri, Türkçe şerhlerle ilgili olarak yapılan çalışmalarda genellikle ayrı bir kategoride ele alınmıştır. Nitekim Ömür Ceylan “*Türkçe şiir şerhlerini klâsik ve günümüz diyerek ikiye ayırmak aslında bir tercihten öte bir mecburiyet.*” dedikten sonra; klâsik Türk edebiyatı boyunca üretilen şerhlerle (klâsik şerhler) Ferit Kam, Tahir Olgun ve Ali Nihat Tarlan’la başlatılabilecek günümüz şerh çalışmalarını, birbirinin devamı olmakla birlikte farklı kıstaslarla değerlendirmenin doğru olacağını düşündüğünü dile getirmektedir.¹⁶⁷

Atabey Kılıç da yaptığı tasnifte, metoduna göre şerhleri tasnif ederken, Cumhuriyet devri Türkçe şerh çalışmalarını **modern şerh** olarak ayrı bir grupta ele almıştır. Bu grup altına giren şerhleri de “*bilimsel esaslı, teorik zemine dayalı olanlar*” ve “*geleneği bazı eklemelerle devam ettirenler*” diye ikiye ayırmıştır.¹⁶⁸

Geleneği devam ettirenlerin başında Ferit Kam, Tahir Olgun ve Ali Nihat Tarlan gibi isimler gelmektedir. Bununla birlikte Ali Nihat Tarlan gerek şerhlerinde uyguladığı teknik gerekse şerhlerinin içeriği açısından kendinden sonraki birçok araştırmacıyı etkilemesi dolayısıyla geleneği devam ettirenlerin mümessili olarak görülmüş ve bu yeni dönem **Ali Nihat Tarlan Ekolü** olarak isimlendirilmiştir.¹⁶⁹ Yöntem olarak klâsik şerhlerin örnek alındığı bu dönem şerh çalışmalarına daha ziyade Divan şairlerinin Türkçe şiirleri kaynaklık etmiştir. XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren, Batı edebiyatı karşısında tutunamayıp rağbetten düşmeye başlayan Divan şiiri, özellikle Cumhuriyet dönemindeki keskin kültürel kopukluktan sonra, hem dili hem de muhtevası bakımından yeni nesiller tarafından anlaşılammaya

¹⁶⁷ Ömür Ceylan, **Böyle Buyurdu Sûfi**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 238.

¹⁶⁸ Atabey Kılıç, “Dağılmış İncileri Toplamak: Şerh Tasnifi Denemesi”, s. 418.

¹⁶⁹ Rafiye Duru, “Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi”, (basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2007, s. 56.

başlanmıştır. Bunun sonucu olarak bu şiiri yeni nesillere aktarmayı görev bilen Ali Nihat Tarlan ve onun takipçileri gibi üniversite hocaları, hem derslerinde hem de bilimsel çalışmalarında Divan şiirinin önde gelen örneklerini, geleneksel şerh yönteminden yararlanarak açıklamaya çalışmış ve çalışmaya devam etketedirler.¹⁷⁰

3.3.3.2. **Manzum veya Mensur Oluşuna Göre Kaynak Metin ve Şerhler**

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğindeki açıklama amaçlı şerhlerin çoğunlukla manzum metinler üzerine yapıldığı görülür. Bu manzum metinler çoğunlukla edebî olmakla birlikte; sözlük, gramer, kelâm, fıkıh, tecvîd, kıraat vb. konulardaki manzumelerin de Türkçe şerhlere kaynaklık ettiği görülmektedir. Şerh edilen Türkçe metinlerin ise neredeyse tamamı manzumdur.

Daha ziyade aktarma yönü ağır basan şerhlere kaynaklık eden mensur metinler genellikle edebiyat dışındaki ilim sahalarında kaleme alınmıştır. Hadis, kelam, fıkıh, tecvid gibi dinî ilimlerle hukuk, mantık, aruz ve belagat sahasındaki mensur metinlerin şerh edildiği görülür. Gülistân ve Bahâristân gibi manzum-mensur olarak yazılan bazı edebî metinler de şerh edilen mensur metinler arasına dâhil edilebilir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, şerh metinleri çoğunlukla mensurdur; ancak manzum olarak kaleme alınan şerhler de bulunmaktadır. Aktarıma dayalı şerhlerin bir kolunu oluşturan bu tür eserlerin şerh olarak değerlendirilmesi bazen yazarları tarafından bizzat ifade edilirken bazen de eseri inceleyen araştırmacılar tarafından şerh olarak değerlendirirler. Bu tür değerlendirmelerde şerh ölçütü, kaynak metnin normal bir tercüme aşan bir şekilde genişçe ve açılmalarıyla tercüme edilmesi olduğu görülmektedir.

Manzûm şerhler arasında; kıt'a nazım biçimiyle oluşturulan kırk hadis ve Hz. Alî'nin sözlerinin tercümeleri, Kemâl Paşazâde'nin **Tantarâniyye Kasîdesi** şerhi, Şücâuddîn İlyâs b. İsâ b. Mecdüddîn es-Saruhanî'nin (ö.1559), **Şerh-i Esmâü'l-**

¹⁷⁰ Duru, a.g.t., s. 72.

Hüsnâ'sı, Mu'înî'nin (ö. 1436'dan sonra) Mesnevî şerhi olan **Mesnevî-i Murâdiyye'si**, XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılan İbrâhîm Big'in **Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî'si**; Abdullah Bosnevî'nin (ö.1644), **Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî'si**, Cevrî İbrâhîm Çelebi'nin (ö.1654), **Aynü'l-Füyûz** ve **Hall-i Tahkikât** adlı eserleri, Adnî Receb Dede'nin (ö.1688), **Nahl-ı Tecellî (Manzûm Şerh-i Müntehab-ı Mesnevî)** adlı eseri, Akhisarlı Hâfız İsmâîl Nazîf b. Muhammed Efendi ve Rızâ'î mahlaslı Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî'nin (ö.1669) **Kasîde-i Bürde** şerhleri gibi eserler yer alır. Edebiyat dışı metin olarak da XVII. yüzyılda yaşayan Şeyh Ahmed Karahisarî'nin manzum şerhleri ile karşılaşmaktayız. Bu zat Kasîde-i Emâlî ile 1041/1631-32 civarında vefat eden Şeyh İbrâhîm b. el-Lakkânî'ye ait **Cevheretü't-Tevhîd** adlı Arapça bir manzumeyi, her bir mısramını ikişer beyitle şerh etmek suretiyle Türkçeye aktarmıştır.

Manzum şerhlerde kaynak metinler birden fazla beyitle genişçe tercüme edilirler ve kaynak metin filolojik bağlamda ele alınmaz; ancak Akhisarlı Hâfız İsmâîl Nazîf ile Aksaraylı Rızâ'î'nin yukarıda kaydettiğimiz Kasîde-i Bürde şerhlerinde, Kasîde-i Bürde'nin her bir beyti üçer beyitle şerh edilirken ilk iki beyitte kaynak metnin anlamı hedef dile aktarılır, üçüncü beyitte ise beyitte yer alan bazı sözcüklerin anlamlandırıldığı görülür.

Manzum şerh geleneğinin en önemli temsilcisi Rızâ'î mahlasını kullanan Seyyid Hasan b. Abdurrahmân Aksarayî'dir. Rızâ'î, Kasîde-i Bürde, Gülistân ve Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin sözlerini bu şekilde manzum olarak şerh ederken eserlerinin şerh olduğunu özellikle belirtmektedir.

Çalışmamıza dâhil edilen şerh metinlerinin çoğu mensur olarak yazılmıştır. Şerh ettikleri metin edebî olsun veya olmasın genel olarak şârihler ürettikleri şerh metinlerini sade ve herkes tarafından anlaşılacak bir dil ve klâsik inşâ sanatının özelliklerinden uzak yalın bir anlatımla oluşturmaya çalışırlar.

3.3.3.3. Kaynak Metnin Diline Göre Şerhler

Türkçe şerhlere kaynaklık eden Arapça metninlerin daha ziyade edebiyat dışı olarak değerlendirilen metinler olduğu görülmektedir. Fıkıh (Ferâiz-i sirâciyye), kelâm (Fıkhu'l-Ekber gibi), gramer (Kâfiye, Şâfiye, Maksûd, Emsile, Avâmil ve Muğnî gibi), astronomi (Rûznâme-i Şeyh Vefâ gibi), tasavvuf (Fusûs, Menâzilü's-Sâ'irîn, Maksadu'l-Aksâ ve Hutbetü'l-beyân gibi) gibi ilim sahalarındaki bu Arapça metninlerin yanında; muhtelif konulardaki hadis metinleri, esmâü'l-hüsna ile evrâd metinleri de Türkçe şerhlere kaynaklık eden Arapça metinler arasına dâhil edilebilir. Bu metinlere yapılan şerhlerin çoğunlukla filolojik açıklamaların fazla yer almadığı tercümeyle yakın aktarma amaçlı şerhler olduğu görülmektedir. Bununla birlikte kelâm, tecvîd ve kırâat gibi yine edebiyat dışı ilim sahalarındaki Kasîde-i Nûniyye, Mukaddimetü'l-Cezerî ve Kasîde-i Şâtîbî gibi bazı Arapça manzum metinlere yapılan şerhlerin açıklama yönü ağır basan şerhler olduğu görülmektedir.

Şerh edilen Arapça metninlerin bazıları da edebî manzumelerdir. Kasîde-i Bürde başta olmak üzere, Kâsîde-i Bânet Su'âd, Kasîde-i Münferice, Kasîde-i Tantarâniyye, Kasîde-i Hamriyye, Kasîde-i Nûniyye-i Büstî bu edebî metinlerden bazılarıdır.

Türkçe şerhlere kaynaklık eden Farsça metinler, çoğunlukla tasavvufî özellikleri de bulunan edebî eserlerdir. Bunların başında Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si gelmektedir. Sa'dî'nin Gülistân ve Bostân'ı, Attâr'ın Pendnâme ve Mantiku't-Tayr'ı, Mahmûd Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı, Mollâ Câmî'nin Bahâristân'ı ve Yûsuf u Züleyhâ'sı, Hâfız, Şâhî, Örfî, Sâ'ib-i Tebrîzî, Şevket-i Buhârî, Osmanlı padişahlarından Yavuz Sultân Selîm (Selîmî) gibi şairlerin Farsça şiirleri Türkçe olarak şerh edilen Farsça metinler arasında zikredilebilir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, şerh edilen metninlerin dili genellikle Arapça ve Farsçadır; ancak neredeyse tamamı tasavvufî olan bazı Türkçe metninlerin de bu şerh geleneğine kaynaklık ettiği görülmektedir. Çoğu şathiyye özelliği arz eden

bu Türkçe metinler, genellikle manzumdur. Yûnus Emre'nin şathiyesi başta olmak üzere, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, Azîz Mahmûd Hüdâ'î, Niyâzî-i Mısrî, İsmâîl Hakkı Bursevî gibi mutasavvıflara ait tasavvufî manzumeler şerh edilen Türkçe metinlerdendir. Yazıcıoğlu Mehmed tarafından yazılan **Muhammediye** ve Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin **Dürer-i Nesâyih**'i de Türkçe olarak şerh edilmiş Türkçe metinlerdendir; ancak bunların tasavvufî özellikleri geri plandadır. Şeyh Safî'nin kimyaya dair kasidesi, Birgivî'nin Türkçe Vasiyyetnâme'si, Tokatlı İshak'ın kelâm konusundaki Nazm-ı Le'âlî adlı manzumesi ve Dursunzâde'nin Nazm-ı Ecved'i ise Türkçe olarak şerh edilen tasavvuf dışı nadir Türkçe metinlerdir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde birçok örneği görülen sözlük şerhleri, çoğunlukla iki dilli bazen de üç dilli metinlerin kaynaklık ettiği şerhlerdir. Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe veya Arapça-Farsça-Türkçe gibi iki veya üç dilli Tuhfe-i Şâhidî, Lügat-ı Ferišteoğlu, Sübha-i Sübyân, Tuhfe-i Vehbî vb. sözlükler çok dilli kaynak metinlerdendir.

3.3.3.4. Kaynak Metnin Muhtevasına Göre Şerhler

Türkçe şerhleri, kaynak metinlerin muhtevasına göre öncelikle a) **edebî** ve b) **edebiyat dışı** olmak üzere ikiye ayırmak mümkündür. Edebî metinlerin başında çoğu tasavvufî muhtevada olan **mesnevîler** (Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı gibi çift kahramanlı aşk hikâyesi; Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si, Attâr'ın Pendnâme ve Mantıku't-Tayr'ı, Mollâ Câmî'nin Tuhfetü'l-Ahrâr, Mahzen-i Esrâr, Sübhatü'l-Ebrâr'ı, Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı, Şâhidî'nin Gülşen-i Tevhîd'i gibi tasavvufî mesneviler) başta gelmektedir. Arap veya Fars bir şaire ait **dîvânlar** veya **dîvânlardan seçilen şiirler** (Hz. Alî'nin Arapça şiirleri; Hâfız, Sâ'ib-i Tebrîzî, Örfî-i Şîrâzî, Şevket-i Buhârî, Şâhî, Ferište ve I. Selîm gibi şairlerin Farsça şiirleri, Niyâzî-i Mısrî ve Şeyh Sâlih Lütfî gibi mutasavvıf iki şairin Türkçe şiirleri), **musammatlar** (Şifâ'î'nin Farsça terkîb-i bendi, Ziyâ Paşa'nın Zafernâme'si), **kasideler** (Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde ve Kasîde-i Mudariyye'si, Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd'ı, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye (Mîmiyye) ve Nazmü's-Sülûk'u (Tâ'iyye), Mollâ Câmî'nin

Lüccetü'l-Esrâr'ı, İbnü'n-Nahvî'nin Münferice'si, Ahmed et-Tantarânî'nin Tantarâniyye'si, Mevlânâ'nın Mîmiyye'si, İmruülkays'ın mu'allakası, Ferezdak'ın Zeynelâbidîn'i övdüğü kasidesi, Abdülkâdir Geylânî'nin Tâ'iyye'si, Cemâl Halîfe'nin Muhrika'sı vb.), **gazeller** (Hâfız, Mollâ Câmî ve Sâ'ib'in birer gazeli vb.), **Türkçe tasavvufî metinler** (Yûnus Emre'nin şathiyeleri, Hacı Bayrâm-ı Velî, Eşrefoğlu Rûmî, III. Murâd, Azîz Mahmûd Hüdâ'î, Niyâzî-i Mısrî, İsmâîl Hakkı Bursevî gibi mutassavıf şairlerin şiirleri ile Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si gibi), **rübâ'î** (Ebû Sa'îd-i Ebü'l-hayr'ın Havrâ isimli rübâ'isi gibi), **kıt'a** (Hz. Alî'ye nispet edilen kıt'a), **beyitler** (İsmâîl Hakkı Bursevî, Salâhî-i Uşşâkî ve Müstakîmzâde'nin muhtelif şairlerin beyitlerine yazdığı şerhler vb.), **ayet ve hadis metinleri, özellikle kırk hadisler, esmâü'l-hüsnâlar** (Dimyâtî'nin kasidesi vb.), **mensur-manzum metinler** (Gülistân, Bahâristân, Leme'ât gibi), **Hz. Alî'nin vecizeleri ve belâgat ile ilgili metinler** (Telhîs ve Muhtasar gibi) yer alır.

Edebiyat dışı olarak da **kelâm** (Kasîde-i Emâlî, Kasîde-i Nûniyye, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin el-Fıkhü'l-Ekber'i ve vasiyyetnâmesi gibi), **hadis** (mensur hadis şerhleri), **fıkıh** (ferâ'iz metinleri ile Menâr ve Sadru's-şerî'a gibi eserler), **tecvîd ve kırâat** (Şâtibî'nin Râ'iyye'si ile Cezerî'nin Mukaddimetü'l-Cezerî'si vb.), **tasavvuf** (Menâzilü's-Sâ'irîn ve Maksad-ı Aksâ gibi eserler), **evrâd** (Delâ'ilü'l-hayrât, Vird-i Settâr, Evrâd-ı Fethiyye, Evrâd-ı Senûsî gibi) gibi dinî-tasavvufî ilim sahaları, **sözlük** (Tuhfe-i Şâhidî, Sükker-i Sâfî, Seb'a-i ebhur, Feriştioğlu, Sübha-i Sıbyân, Tuhfe-i Vehbî, Nuhbe-i Vehbî gibi metinler), **gramer** (Emsile, Maksûd, İzhâr, İzzî, Merâh, Kâfiye, Şâfiye, Avâmil gibi Arapça grameri ile ilgili eserler ile Risâle-i Deriyye gibi Farsça grameri ile ilgili eserler), **aruz** (Vahîd-i Tebrîzî ve Mollâ Câmî'nin risaleleri) ve **heyet** (Rûznâme-i Şeyh Vefâ ve Uluğ Bey'in Zîc'i) gibi bilimsel metinler bulunmaktadır.

3.3.4. Şerhlerde Usûl

Yöntem, metot ve tarz kelimeleriyle benzer anlamlarda olan *usûl* kelimesi, TDK'nın hazırladığı sözlükte şu şekilde tanımlanmaktadır:

“Bir amaca erişmek için izlenen düzenli yol, tutulan yol, yöntem, tarz; 2. Bilimde belli bir sonuca erişmek için, belli ilke ve kurallara göre izlenen yol, metot.”¹⁷¹

Kelimenin bu anlam çerçevesinden hareketle, yüzlerce örneği olan Türkçe klâsik şerh geleneğinde bir *usûl*den bahsetmek mümkün müdür? Şerh geleneğinin gelişmesinde birinci derecedeki rolün tefsir ilmine ait olduğunu söyleyen Yekta Saraç Kur’an metninin açıklanmasında izlenen usûlün; diğer metinlerin açıklanmasında da izlendiğini şu cümlelerle ifade eder:

“...Tefsirlerde ayetlerin açıklanmasında uygulanan yöntem diğer dinî ve gayridinî metinlerin açıklanmasında da etkili olmuştur. Asırlar boyunca Kur’an metninin kendisinin bizzat kendisi ile açıklanması, sebab-i nüzul olarak adlandırılan ve ayetlerin indikleri durum ve şartların metnin açıklanmasında rol oynaması, yine tefsir ilminde önemli bir yer tutan sözcükler ile ilgili verilen bilgiler ve gramer izahları gibi tefsirlerdeki açıklama yöntemleri şerh geleneğinde belirleyici olmuştur...”¹⁷²

Türkçe şerh geleneğinde, şerh edilen metnin dili, muhtevası ve yapısı ile şerh edenin kişiliği ve şerhin yönelik olduğu okuyucu kitlesi gibi sebepler, şerhlerde tek bir metodun izlenmesini güç kılmıştır. Bununla birlikte, açıklama yönü ağır basan şerhlerde, aktarmayı öncelikli amaç olarak gören şerhlere göre şerh usulünün daha tutarlı ve sınırlarının daha belirgin olduğu görülmektedir. Bu tür şerhlerde, şerh edilen metinlere ve şârihlere göre bazı farklı özellikler görülmekle beraber, şerh usulünün genellikle iki katmanlı bir yapıdan oluştuğu görülür. Bu yapının ilk katmanında, şerh edilen metnin filolojik bağlamda açıklanması amaçlanırken ikinci katmanında ise kaynak metnin zahirî (açık) ve batınî (gizli) anlamları ortaya konup açıklanmaya çalışılır.

Bu tür şerhlerde; öncelikle seçilen metin, yapısına göre küçük birimlere bölünür. Bu bölünme, eğer seçilen metin mensur ise, cümle veya kelime gurubu

¹⁷¹ <http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=usul&ayn=tam>

¹⁷² Saraç, a.g.m., s. 124.

(ibare), manzum ise çoğunlukla beyit bazen de mısra esasına göre yapılır. Küçük birimlere bölünen metinler, şerh metninden ayırt edilmek için belirginleştirilir. Mensur metinlerde, şerh edilecek metin genellikle üstü kırmızı mürekkeple çizilerek veya kırmızı mürekkeple imlâ edilerek şerh metninden ayırt edilir. Manzum metinlerin şerhlerinde ise bunlara ek olarak şerh edilecek birim (mısra veya beyit) şerh metninin hattından farklı olarak daha kalın bir hatla veya şerh metninden ayrı olarak yazılmak suretiyle de belirginleştirilir.

Kaynak metin bu şekilde bölünüp belirginleştirildikten sonra şerhin ilk katmanına geçilir ve bu bölümde şerh edilecek birimdeki sözcükler, imlâ (i'râb) ve gramer özellikleri ile anlamları (çoğunlukla sözlük, bazen de mecaz veya ıstilahî) bakımından açıklanır. Bu bölüm genellikle “*lügât-ı beyt, ma'ânî-i lügât, müfredât-ı beyt*” gibi ifadelerle tek bir başlık altında yer alır; ancak bazı mufassal şerhlerde bu bölümde “*el-i'râb, i'râb-ı beyt*” gibi alt başlıkların da açıldığı görülmektedir.

Şerh edilen metinler çoğunlukla Arapça veya Farsça yazıldığı için, şârihler bu metinlerdeki sözcüklerin okunuşlarını açıklamaya özen gösterirler. Bu çabanın sonucu olarak birçok şerhte bazı sözcüklerin i'râbı yani hareke durumu belirtilir. Genellikle şerh edilen birimdeki tüm kelimelerin hareke durumu verilmez. Şârih, daha ziyade okuyucunun hiç karşılaşmadığı ve duymadığını düşündüğü kelimeler ile hareke durumu birbirine yakın olan kelimelerin imlâ durumları hakkında bilgi vermeyi yeğler. Yahyâ b. Abdullâh'ın Kasîde-i Bürde şerhinde “anem” kelimesi açıklanırken hareke durumu şu şekilde belirtilmiştir:

“...ve'l-*'anem* didügi *'ayn-ı mühmele ve nûnun fethasıyla bir ağaçdır...*”¹⁷³

İsmâîl Ankaravî'nin Münferice kasidesine yazdığı şerhte ise “sehâb” kelimesinin imlâ durumu şu şekilde açıklanmıştır:

“... *sehâb buludâ dirler feth-i sîn ile ve sükûn-ı hâ ile sehbdan müştakdur...*”¹⁷⁴

¹⁷³ Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah, vrk. 35a.

Rizeli Hâfız Hüseyin Şâtîbî'nin kasidesini şerh ederken “urb” kelimesinin imlâ dumunu açıklarken benzer şekilde yazılan “Arab” kelimesine de göndermede bulunur:

“... ve urb zamm ve sükûn ile. fethateynle olan Arab da lügat olup...”¹⁷⁵

İsmâîl Hakkı Bursevî de Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şathiyesini şerh ederken kelimelerin imlâsını şu şekilde belirtir:

“... kenâre kâf-ı Arabînün fethi ile ve âhirinde hâ'-ı gayr-ı melfûze ile
...”¹⁷⁶

Sözlük şerhlerinde, kelimelerin imlâ özelliklerinin verilmesine özellikle dikkat edilir. Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî** adlı eserinde ilk beytin şerhini yaparken bu beyitte yer alan kelimelerin imlâ özellikleri hakkında şu şekilde bilgi verir:

“... Tanrı Türkîdür Fârisîde İzîd dirler kesr-i hemze ile ve zâ'-ı mu'ceme ile esahdur zânun fethi ile dahi câ'izdür... yezdân yâ'-ı hattînün feyhile ve zâ'-ı Arabînün sükûmî ile ve dâl-ı mühmele-i meftûhadan sonra elif ve nûn ile ...”¹⁷⁷

Açıklama yönü ağır basan şerhlerde, şerh edilen sözcüklerin gramer özellikleri bakımından yapılan açıklamaları geniş bir yer tutar. Genellikle sarf ve nahiv gibi temel Arapça gramer özellikleri dikkate alınarak yapılan bu açıklamalarda; sözcüğün türediği ilk şekli yani mastar hali, çoğul olma hali, türü (isim, sıfat, zamir ve fiil vb.), terkîbte (tamlama durumları) bulunma durumu, zamir olma durumu (ircâ' ettikleri yer), ses değişimleri, fiil ise zaman, kip ve şahıslarının belirlenmesi, cümle içindeki konumu (mübtedâ, haber, fâ'il, mef'ûl oluşu gibi) gibi hususlar açısından tahlil edildiği görülür. Özellikle bazı mufassal şerhlerde, yeri

¹⁷⁴ Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba, vrk. 7b.

¹⁷⁵ Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 3, 18b.

¹⁷⁶ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 724, vrk. 5b.

¹⁷⁷ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 572, vrk. 4b-5a.

geldiğinde, şerh edilen metnin dili ile ilgili gramer kurallarının (kâide) da açıklandığı görülür.

Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi'nin Pendnâme şerhinde, gramere yönelik olarak verilen bilgiler hayli mufassal olup yer yer bir gramer kitabı görüntüsü vermektedir. Şârih ilk beytin ilk kelimesi olan "hamd" sözcüğünü şu şekilde açıklar:

"Hamd dördüncü bâbdan masdardur cem'i mehâmid gelür ma'nâsı lügatde ta'zîm vechiyle vasf bi'l-cemîldür gerek in'âm mukâbilinde olsun ve gerek olmasun. Pes hamd-ı lügavî ancak lisân ile olur emmâ 'örf ü istilâhda mün'im-ı ni'am olduğu sebebiyle ta'zîmi müş'ir olan fi'l-i cemîle dirler bu ancak cümle a'zâ ile olur ve lafz-ı hamd bunda âhîrinün kesriyle mâ-ba'dine muzâfdur zîrâ fârisîde muzâfun âhiri meksûr olur 'mâ nahnu fihi' gibi. Eger zâhire muzâf olursa meftûh olur, eger zamîre muzâf olursa meselâ 'hamdem ve hamdeş' gibi. Fâ'ide: ma'lûm ola ki hurûf-ı hecâdan sekiz hurûf zebân-ı Fârisîde müsta'mel degüldür ol hurûfları bu beyt câmi'dür ... sâ vü hâ vü sâd u dâd u tâ vü zâ vü 'ayn u kâf. Kaldı ki bu ahurf-ı semâniye egerçi Fârisîde müsta'mel degüldür ve lâkin lisân-ı Arabîden birkaç kelimeler ahz itmeleri ile kimini ma'nâ-yı mevzû'un lehi üzere isti'mâl ve kimini ma'nâ-yı âher ile istidlâl ve kimini kendü terkîblerden cüz' itmek ile istikmâl-i ma'ânî idüp kendü lügatleri mertebesine îsâl eylemişlerdür ve ba'zısının lisân-ı Fârisîde ma'nâsına mutâbık lügat bulunmağla ma'nâ-yı Arabîsin de isti'mâl eylemişlerdür. Meselâ 'mâ nahnu fihi' olan hamd ve dahi bî-had kelimesinde olan had kelimeleri gibi ki bunlar Arabîden ahz olunup terâkib-i Fârisîde cüz' olarak isti'mâl olunmuşdur. Hattâ harf-i hâ lisân-ı Arabdan gayrıda yokdur diyü İmâm-ı Sibeveyhden nakl vârid olunmuşdur. Buna göre hâ harfiyle olan çend kelimât-ı Arabiyyeyi erbâb-ı Fûrs ta'cîmen isti'mâl eylemişlerdür..."¹⁷⁸

¹⁷⁸ Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 752, vrk. 2a-b.

Alıntıdan da görüleceği üzere Kilisli Rûhî, gramere yönelik açıklamalar yaparken sadece ele aldığı kelimenin filolojik tahlilini yapmakla kalmaz, konuyla doğrudan veya dolaylı olarak ilişkili olabilecek ayrıntılara da girer. Bunun yanında bazı şerhlerde ise gramere dair bu açıklamalar hayli kısa tutulmuştur. Sa'dullâh Halvetî'nin bir müridi tarafından yapılan Kasîde-i Bürde şerhinde ilk beyitteki kelimeler şu şekilde şerh edilmiştir:

“ elif harf-i istifhâmdur, min harf-i cerdür, tezekkür masdardur ... cîrân cem'-i cârdur ... ve zî sâhib ma'nâsınadur. Hâlet-i ref'i vâv ile ve hâlet-i nasbı elifle ve hâlet-i cerri yâ ile olur ki ... 'câ'enî zû mâlin ve re'aytü zâ mâlin ve merartü bizî mâlin' dirsın... ”¹⁷⁹

Yahyâ b. Abdullâh'ın Şerh-i Kasîde-i Münferice'sinde de kelimelerin filolojik açıklamaları şu şekilde yapılmıştır:

“... matar didügi yağmur ma'nâsınadur cem'i emtâr gelür, mu'ahhar mübtedâdur haberi câr ve mecrûr mukaddemdür ve bu cümle sehâb kavlinün haberidür ve bu cümle 'zalâmu'l-leyli' cümlesine ma'tûfdur. Fâ harf-i şart izâ zarf-ı lâzımı'l-izâfe câ'e fi'l-i lâzım el-ibbân didügi fâ'ilidür kesre ve hemze ve teşdîd-i bâ ile ... cümlesi izânun muzâf-ı ileyhisidür. Tecîğ didügi fi'l-i muzâri' fâ'ili müstetir... ”¹⁸⁰

Sûdî Şerh-i Gülistân'da kelimelerin gramer yönlerini tahlil ederken Farsça gramere ait kurallardan da bahseder:

“... reved fi'l-i muzâri' müfred gâ'ibdür revîdenden müştakdur, gider dimekdür ma'lûm ola ki Fârisîde mesâdirün âhiri nûn olur ve nûnun mâ-kabli yâ tâ olur ve yâ dâl ve dâlun mâ-kabli yâ olursa cemî'-i müştakkât-ı Acem kıyâs ile andan mahrec olur emmâ tâ-yı masdar ve dâlun mâ-kablinde yâ olmayan masdardan mâzî ile ism-i mef'ûlden gayrı nesne

¹⁷⁹ Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 815, vrk. 4b.

¹⁸⁰ Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1035, vrk. 21b-22a.

*müştak olmaz bu üslûb zabt olunca cemî'-i müştakkât-ı Acem kıyâsî olur
hîç bir nesnesi semâ'î olmaz....”¹⁸¹*

İsmâîl Ankaravî Kasîde-i Hamriyye'nin şerhinde, imlâ, mana ve gramere yönelik açıklamaları “lügât” ve “el-i'râb” başlıkları ile iki bölüm altında yaparken “el-i'râb” başlığı altında ele aldığı birimi bir bütün olarak görmekte ve sözcüklerin birim içindeki görevleri hakkında bilgi vermektedir.

*“... lehâda zamîr müdâmeye râci'dür, el-bedrî mübtedâ ke's haberdür
ve hiyede vâv 'âtîfedür hâliyye olmak üzere hamli ke'sün bedre teşbih
olmasının takyîdini müş'ir olur... yüdirühâda zamîr şemse 'â'iddür hilâl
fâ'ilidür yüdrinün ve cümle-i yüdirühâ mahallen merfû' sıfatıdır şemsün
ve şems haberi'dür mübtedânun ...”¹⁸²*

Şerhlerde sözcüklerin gerek anlam gerekse de gramer özellikleri noktasında verilen bilgilerin örneklendiği de görülmektedir. Örneklendirme için, genel olarak Kur'an ayetleri, hadîs metinleri, kelâm-ı kibâr ve manzum parçalar kullanılmıştır. Mehmed Mekki'nin Tevessül adını verdiği Kasîde-i Bürde şerhinde bu özelliği şu şekilde görmek mümkündür:

*“...e min tezekkürî lafzında olan hemze isti'fâm-ı takrîridür inkârî
degüldür medhûlinde şek içündür ya'nî mütekellim hemzenün medhûlinde
şek ider hemzenün medhûli meşkûkî olduğunu ifâde mevzi'inde isti'mâl
olunur ol medhûl gâh ism olur, e Zeyden duribet gibi madrûb Zeyd midür
âher kimesne midür mütekellimün meşkûkî olmağla mef'ûl olan Zeydden
sü'âl ider ki şek mef'ûlde olmuş olur ve gâh ol medhûl fi'l olur nahv e
darabte Zeyden gibi darabda şek ider darab vâki' oldı mı diyü ve gâh
medhûl fâ'il olur e ente darabte gibi. İmdi bu makâmda meşkûk olan
tezekkürdür ya'nî kâ'il şek ider...”¹⁸³*

¹⁸¹ Süleymaniye Ktp. Fatih, vrk. 3a.

¹⁸² Süleymaniye, Mihrişah Sultan 225, vrk. 4a.

¹⁸³ Süleymaniye Ktp. Fatih 3979, vrk. 4a.

Şerhin ilk katmanında, kaynak metindeki her bir sözcük anlam bakımından da açıklanır. Bu doğrultuda kelimelerin sözlük anlamlarının yanında, yakın, hakîkî veya mecâzî ve ıstılâhî anlamları üzerinde durulur. Kelimelerin şerh edilen metin içinde aldığı anlam da bazı şârihler tarafından özellikle vurgulanır. Sözcüklerin genellikle Türkçe karşılıkları verilirken bazen üçüncü dildeki (şerh edilen metnin diline bağlı olarak Arapça veya Farsça) karşılıkları da verilir.

Sûdî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız adlı eserinde “devr” kelimesinin Arapçadaki anlamı verildiği gibi Farsçadaki kullanımına da işaret edilmiştir:

“... *devr ü devrân Arabîde dönmekdür ve emmâ 'Acem zamân ma'nâsında isti'mâl ider...*”¹⁸⁴

İsmâîl Ankaravî Hamriyye kasîdesine yazdığı şerhte, “müdâme” kelimesini açıklarken, bu kelimenin aldığı anlamın sebepleri üzerinde de durur:

“... *müdâm ve müdâme hamra dirler şâribü'l-hamrun ana müdâvemeti i'tibârıyla veyâhûd hamrun hamda müdâvemeti i'tibârıyla veyâhûd hamrun humda ba'de'l-galeyân sâkin olması i'tibârıyla oldu...*”¹⁸⁵

Türkçe tasavvufî manzumelerin şerhinde bazen kelimelerin sözlük anlamları verilmekteyse de çoğunlukla doğrudan tasavvufî anlamlarına yer verilir. Örneğin İsmâîl Hakkı Bursevî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şathiyesini şerh ederken “dîdâr” kelimesini şu şekilde açıklar:

“... *dîdâr ... görme, görici ma'nâsına yüzün görinen yerinde isti'mâl olundu...*”¹⁸⁶

Ahmed Buhârî ise Mevlânâ'ya nispet edilen şathiyye türü bir şiirini şerh ederken ele aldığı kelimenin doğrudan tasavvufî anlamını vermeye çalışır:

“... *leblebüden murâd derece-i sabâvetdür zîrâ etfâlün ekser meyl ü muhabbeti leblebüyedir...*”¹⁸⁷

¹⁸⁴ Süleymaniye Ktp. Fatih 3950, vrk. 7b.

¹⁸⁵ Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 225, vrk. 2b.

¹⁸⁶ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 724, vrk. 7b.

Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi Mükaddimetü'l-Cezerî'yi şerh ederken, “uht” kelimesinin hem sözlük hem de şerh edilen metindeki anlamına yer verilmiştir:

“... ve *uht* lügatde kız karında dirler bir şey' bir şey'e münâsib ve müşâbih olsa ol münâsebe dahi mecâzen *uht* u ah itlâk iderler burada bu *ma'nâ murâddur...*”¹⁸⁸

Şerhlerde; cümle, kelime grubu, beyit ve mısra gibi küçük birimlere bölünen metin ilk aşamada, sözcük esaslı olarak anlamı bakımından şerh edilir. İkinci aşamada ise bu birim bütün olarak anlamı bakımından ele alınır. İşte bu aşama şerhlerin ikinci katmanı olup şerh edilen metinlerin anlamı üzerine yoğunlaşır. Bu katman Arapça ve Farsça metinlerin şerhi söz konusu olduğunda çoğunlukla şerh edilen birimin tercümesi ve açıklaması olmak üzere iki bölümden oluşur. Bazı şârihler “*ma'nâ-yı mecâzî*” ve “*ma'nâ-yı hakîkî*” gibi ifadelerle bu bölümlendirmeyi özellikle belirtirken, çoğu bu katmanı genellikle “*mahsûl-ı beyt, ma'nâ-yı beyt, hâsıl-ı ma'nâ*” gibi ifadelerle veya bu ifadeler olmaksızın tek bir başlık altında ele alır.

Bu katmanın ilk bölümünde, şerh edilen anlamlı birimi (cümle, beyit) düzenli bir cümle ile derli toplu bir şekilde nesir olarak Türkçeye aktarılır. Bu aktarım daha ziyade birimdeki sözcüklerin sözlük anlamları dikkate alınarak cümle veya beytin birebir aktarımı şeklinde gerçekleşir. Aktarım amaçlı şerhlerin çoğunda, şerh edilen birimin bütün olarak anlamlandırılması süreci, bu tercüme ile veya bu tercümeyi biraz daha genişletmekle son bulur. XVI. yüzyıl şârihlerinden Sürûrî ve Şem'î'nin şerhleri genellikle bu şekilde yazılmıştır. Sürûrî Mîr Alî Hüseyin'in mu'ammalarını şerh ederken kaynak metni şu şekilde anlamlandırır:

“*ey şüde meftûh derhây-ı behişt ber-zamîr: ey kimesne cennetün kapuları senün zamîrün üzre meftûh olmuş; der-zamîret gussa-i 'âlem metâ'î bes hakîr: senün zamîründe 'âlem metâ'î nice hakîr...*”¹⁸⁹

¹⁸⁷ Süleymaniye Ktp., Hafid Efendi 123, vrk. 8b.

¹⁸⁸ Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 25, vrk. 15a.

Alıntıdan da görüleceği üzere, Sürûrî ele aldığı beyti mısra mısra Türkçeye aktarıırken mısraın söz dizimini bozmadan adeta sözcüğü sözcüğüne bir aktarım yapmaktadır. Aynı durumu Hâfız Dîvân'ına yaptığı şerhte de görmek mümkündür:

“... *hâne bî-teşvîş ü sâkî yâr u mutrib nükte-gû: hâne teşvîşsiz sâkî sevdiğüm yâr mutrib nükte söyleyici, mevsim-i ‘îş est ü devr-i sâgar ahd-i şebâb: mevsim-i ‘îşdür ve kadeh devri tâzelik zamânıdır...*”¹⁹⁰

Şem’î’nin şerhlerinde de şerh edilen birimin anlamlandırılma şekli Sürûrî ile aşağı yukarı aynıdır. Şâhî Dîvân'ına yaptığı şerhte ele alınan metnin anlamlandırılması şöyledir:

“*ey der-bahâr-ı hüsn-i tû gulhâ vü lâlehâ: ey cânân ki senün hüsnün bahârında güller ve lâleler vardur, vey lâle-râ zi-reşk-i tû pür-hûn piyâlhâ: ve ey cânân ki senün reşkünden lâlenün piyâleleri hûn ile pürdür...*”¹⁹¹

Lâmi’î’nin Şerh-i Dîbâce-i Gülistân’ında da şerh edilen birimdeki kelimelerin filolojik tahlilleri yapıldıktan sonra anlamlandırılması şu şekilde yapılmaktadır:

“...*yek şeb te’emmül-i eyyâm-ı güzeşte mî kerdem: ... bir gice geçmiş günler[i] fikr iderdüm, ve ber-ömr-i telef-şüde te’essüf mî-hurdem: ... telef olmuş ömre pişmânlık yirdüm....*”¹⁹²

Rüsûhî mahlaslı İsmâîl Ankaravî ise Kasîde-i Hamriyye şerhinde anlamlandırma katmanını “*el-ma’nâ*” ve “*et-tahkîk*” başlıklarıyla ikiye ayırmış birinci başlık altında ele aldığı beyti düz bir nesir cümlesiyle Türkçeye aktarmıştır:

“*el-m’anâ: eger ol müdâmenün şiddet-i râyhası olmayaydı ben anun dükkânına yol bulmazdum ve eger anun ziyâsı olmayaydı ve hem anı kemâl-i letâfeti olduğün tasavvur itmeyeydi...*”¹⁹³

¹⁸⁹ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 5179, vrk. 5b.

¹⁹⁰ Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 797, vrk. 25b.

¹⁹¹ Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1034, vrk. 6a.

¹⁹² Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar, 4862, vrk. 35a-b.

Vehbî mahlaslı Telli Mehmed b. İbrâhîm de Örfî'nin şiirlerini şerh ederken kaynak metni mısra birimine göre ele alıp anlamlandırırken yaptığı aktarımı gerek görürse genişletmektedir:

“... *mâ hacil ammâ sühan der-san'at-ı meşşâte est: ... biz hacâletdeyüz ammâ söz meşşâtanun san'atındadır, ger nümûd-ı küfr dâred şâhid-i îmân-ı mâ: ... eger küfür nümûnesin tutarsa bizüm îmânumuz mahbûb...*”¹⁹⁴

Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî de, İranlı şair Ferište'nin Dîvânçe'sini şerh ederken ele aldığı birimi “*mecâzî*” ve “*hakîkî*” olmak üzere iki ayrı başlık altında anlamlandırır.

Türkçe şerhlerin anlamlandırma katmanının ikinci bölümü ise, ele alınan birimin geniş bir şekilde yorumlanmasından oluşmaktadır. Burada şerh edilen metnin şerh edilmesini gerektiren özellikleri üzerinde durulup müphemiyeti ortadan kaldırılmaya çalışılır. Şerh için seçilen metnin muhtevası da etkili olmakla beraber, bu bölümde yapılan açıklama ve yorumlamaların daha ziyade şârihin bilgi birikimi ve konuya hâkimiyetine bağlı olarak kısaltıldığı veya genişlediği görülmektedir. Yukarıda da değinildiği gibi kimi şârihler, anlamlandırma katmanının bu ikinci bölümünü ayrı bir başlık altında ele alırken, kimi şârihler ise şerh ettikleri birimi düz bir nesir cümlesi ile Türkçeye aktardıktan sonra genellikle “*ya'nî*” sözcüğü ile bu aktarımı biraz daha genişletme yoluna giderler.

Açıklama yönü ağır basan şerhlerin neredeyse hepsinde görülebilen bu iki katmana, seçilen metnin özelliğine ve kimi şârihlerin kendine has şerh anlayışına bağlı olarak başka katmanların da eklendiği görülmektedir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, genel olarak şerh edilen edebî metinlerin edebî yönünü ortaya çıkaracak izahların yapılmadığı görülmektedir.

¹⁹³ Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan, vrk. 5b.

¹⁹⁴ Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 369, vrk. 8a.

Şerhler hakkında genel bilgiler veren bir yazısında M. A. Yekta Saraç şerhlerin bu özelliği hakkında şu bilgileri vermektedir:

“Şerhlerde edebî kıstaslar ve kurallar çerçevesinde metne yaklaşılmına pek sık rastlanmaz. Edebî metinler bile şerh edilirken edebî ölçütler birinci derecede önemli değildir. Mevlânâ'nın Mesnevî'si, Sa'dî'nin Bostân ve Gülistân'ı, Hâfız'ın Divan'ı edebî, yönden değil, anlam ve verilmek istenilen ahlakî eğitim yönünden şerh edilmiştir. Bu eserlerin içerikleri ve yazılış gayeleri biçimin önünde yer tutar. Şerh edilen metinlerin 'belîğ' veya benzeri sıfatlarla nitelenmesi bu durumu değiştirmez, bu gibi edebî hükümler çoğu zaman usulen söylenen sözlerdir. Kısacası şerhlerde metnin ne söylediği ile ilgilenilir, ama bu söylenilenin nasıl söylendiği şerhe konu olmaz.”¹⁹⁵

Bu durumun güzel bir örneği Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'sine yazılan şerhlerde ortaya çıkmaktadır. Yaklaşık beş asırlık bir dönem dâhilinde yirmi civarında Türkçe şerhi yazılan bu metnin, Mehmed Mekkî'nin şerhi dışında, düzenli bir şekilde¹⁹⁶ edebî açıdan incelenmediği görülmektedir. Bununla birlikte özellikle XVIII. yüzyılda yaşamış Mehmed Mekkî Efendi ile Mustafâ İsâmeddîn Efendi'nin yazdığı şerhlerde, şerh edilen edebî metnin büyük oranda düzenli olarak –kısmen de olsa- belagat açısından da yorumlandığı görülmektedir. Mekkî Efendi, Kasîde-i Bürde şerhinde bunu gerçekleştirirken Mustafâ İsâmeddîn Efendi ise **Tantarâniyye** ve **Münferice** kasideleri ile **Telhîs** ve **Muhtasar**'daki beyitlerin şerhinde bu duruma yer verir. Mustafâ İsâmeddîn “*sanâyî-i bedî'a*” başlığı ile yer verdiği bu katmanda, şerh ettiği birimdeki edebî sanatları tespit edip gerekli gördüklerinin oluşumunu da açıklar.

İsâmeddîn Efendi, *Tantarâniyye* kasidesinin şerhinde, *sanâyî-i bedî'a* olarak isimlendirdiği kaynak beyitteki edebî sanatları tespit eder. Şârih, bu şerhinde daha çok edebî sanatları tespit etmekle yetinir; ancak bazılarının oluşumunu da anlatır:

¹⁹⁵ M. A. Yekta Saraç, “Şerhler”, s. 125.

¹⁹⁶ Hâfız ve Örfî-i Şîrâzî'nin şiirlerine yapılan şerhlerde olduğu gibi kimi şerhlerde metnin edebî yönünü ortaya koyacak açıklamalar yapılmakla birlikte bunlar şerhin bütününe yayılmamış ve genellikle düzensiz birkaç kısa yorumdan öteye geçememiştir.

“... ve sanâyi’-i bedî’adan mısra’-ı evvelün ma’nâsında **tezâd** vardır. Ya’nî mahbûbun kalbinün gamdan hâlî ve âşıkun kalbinün gam ile müşevveş ve mâlî olmasıdır ve zelzeltenî, zilzâl ve zâl miyânlarında cinâs-ı iştikâk ve ba’zı elfâzı miyânında mürâ’âtü’n-nazîr vardır.¹⁹⁷

“... ve bu beyitte sanâyi’-i bedî’adan **reşîk** ve **kavs** miyânında **mürâ’âtü’n-nazîr** ve kaddün istikâmeti ve inhinâsı i’tibârıyla ve şugl ve ferâğ i’tibârıyla **tezâd** vardır ve bundan böyle **teşbîh** ve **isti’âre** vardır.¹⁹⁸ (179b)

Tüm şerhlerde görülmemekle birlikte, bazı şârihlerin, şerh ettikleri metinlerin nüsha farklılıklarını göz önünde bulundurup açıklamalarını buna göre yapmalarını da şerh yönteminin bir diğer özelliği olarak görmek mümkündür. Türkçe şerh geleneğinin erken dönem örneklerinden olan Emîr Buhârî’nin Mevlânâ’ya nispet edilen bir kasideyi açıkladığı şerhinde bu durumu görmek mümkündür. Buhârî şerh ettiği metindeki ilk mısradaki “*ber-çarh pâyân yâftem*” ibaresini olduğu gibi açıkladıktan sonra bu ibarenin bazı nüshalarda “*ber-‘arş pâlân yâftem*” şeklinde yazıldığını belirtip yorumlarını bu nüsha farklılığına göre yeniler:

Pes vakt-i subhda çarh içinde pâyân buldum didügi, ya’nî zulumât-ı dünyâda hâb-ı gafletde müstağrak iken inâyet-i ilâhî irişüp tecellî-yi ef’âl olduğu vakit semâvât u arzînün hakikatına ve nihâyetine vâkıf ve muttali’ oldum demek olur. Ve ba’zı nüshada “ber-‘arş pâlân yâftem” vâki’ olmuş. Bu takdîr üzerine, arşdan murâd kalb-i insândur...”¹⁹⁹

Bu durumu Sürûrî, Şem’î, Sûdî, Neşâtî, Trabzonlu Murtazâ gibi daha ziyade Farsça klâsikleri şerh eden şârihlerde de görmek mümkündür.

Manzum sözlük şerhlerinde de sözcüklere yönelik filolojik ve semantik açıklamalara yer verilmekle birlikte muhtevaları dolayısıyla bu şerhlerin edebî eserlerin şerhlerine göre bazı farklı özellikleri de bulunmaktadır. Bu tür şerhlerde; ele

¹⁹⁷ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 790, vrk. 178b.

¹⁹⁸ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 790, vrk. 179b.

¹⁹⁹ Süleymaniye Ktp. Beşir Ağa (Eyüp) 91, vrk. 4a-b.

alınan kelimeler gramer yönünden tahlil edilip okunuşları (i'râb) ve anlamları verildiği gibi, bu sözlüklerin kaleme alındığı nazım biçimleri olan kıt'aların bahir ve vezinleri ile aruz vezni ve basit gramer kuralları hakkında da bilgi verilmekte ve vezinlerin taktî'i yapılmaktadır. Sözlük metinleri dışındaki metinlere yapılan bazı şerhlerde de taktî'in yapıldığı görülmektedir. Mehmed Mekkî Efendi Kasîde-i Bürde şerhinde her bir beyti öncelikle aruz veznine göre okuduktan sonra şerh etmeye başlar. Aynı şekilde Mustafâ İsâmedîn Efendi de Telhîs ve Muhtasar'daki her bir beyti şerh ederken bunların taktî'ini de yapmayı ihmal etmemektedir. Örneğin Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî'nin (ö.1532) **Tuhfe-i Mîr** adlı Tuhfe-i Şâhidî şerhinde; kaynak metinde yer alan "*Tanrının adı durur İzîd ü Yezdân u Hudây / Dahi büzürg ulu yol gösterici reh-nümây*" şeklindeki beytin taktî'i şu şekilde yapılmıştır:

*"taktî'-i beyt: tanrının a, müfte'ilün; dı durur, fâ'ilün; İzîd ü Yez, müfte'ilün; dâñ Hudây, fâ'ilün; dahi büzürg, müfte'ilün; ulu yol, fâ'ilün; gösterici, müfte'ilün, reh-nümây, fâ'ilün..."*²⁰⁰

Mu'ammâ şerhlerinde de diğer şerhlerde olduğu gibi şerh edilen metnin anlamı Türkçeye aktarılır; ancak diğer şerhlerden farklı olarak kaynak metinde saklanan isim, muammâ çözme teknikleri kullanılarak ortaya çıkarılmaya çalışılır. Bu çözüm yapılırken hangi teknik kullanılmışsa tespit edilip kimi zaman "*kâ'ide veya kavâ'id*" başlığıyla açıklanır. Bu durumu Kânûnî devri yazarlarından Alî Arabî'nin Mîr Hüseyñ'in esmâü'l-hüsnâya dair kaleme aldığı muamma risâlesinin şerhinde görmek mümkündür. Şârih her bir beyitte saklı olan muammalı ismi çözdükten sonra, bu çözüm sırasında kullandığı kâ'ide veya kâ'ideleri aşağıdaki örnekte olduğu gibi açıklar:

"... kavâ'id ki bu mu'ammâda vardur 1) melfûz zîrâ Hâlıkdan lafzı murâd olındı. 2) kâ'ide-i iskât ve bu kâ'ide şöyle olur ki bir kelimeden harf hazf olına nitekim bundan Hâlıkdan hı hazf olındı. 3) Kâ'ide-i 'adediyye ve bu kâ'ide şöyle olur ki hurûf-ı cümmelden bir harf zikr

²⁰⁰ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 571, vrk. 29b-30a.

olunur ve anun adedi lafzı murâd olunur ve yâhûd anun aksi murâd oluna. 4) kâ'ide-i nücûmiyye bu kâ'ide şöyle olur ki bir yıldız itlâk ideler ve anun son harfini dilerler nitekim zîclerde ve takvîmlerde Zühâ diyicek yirde lam (ل) yazarlar ve müşterî diyicek yirde yâ (ي) yazarlar ve şems için sin (س) yazarlar.”²⁰¹

Esmâü'l-hüsnâ şerhlerinde ise şerh edilen isimlerin havâssı (hangi zamanda okunduklarında hangi maddi veya manevi faydaya sebebiyet verecekleri) hakkında da bilgi verilmeye çalışılır. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil'in (ö.1588) el-**Matlabu'l-A'lâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ** adlı eserinde bu durumu şu şekilde görmekteyiz:

“... bilgil ki bu ism-i şerîfün (Allâh) hâssası oldur ki her kim ki bu nâm-ı münîfi her gün bin kerre okuyup yâ Allâh dise rabbü'l-‘âlemîn ana lutfını karîn idüp ve ‘inâyetini nasîr ü mu'ayyen eyleyüp ehl-i yakîn eyleye.”²⁰²

3.3.5. Şerhlerde İstîşhâd Metodu ve Yararlanılan Kaynaklar

İstîşhâd “şahit gösterme” metodu, “bir kelimenin veya bir ifadenin lafız, anlam ve kullanım doğruluğunu kanıtlamak amacıyla doğruluğu kesin olan nazım ve nesirden örnek vermek”²⁰³ anlamında olup Kur'an'ı ve hadisleri daha doğru anlayıp yorumlayabilme kaygısından doğan klâsik Arap dilciliğinde bir yöntem olarak kullanılmıştır. Erken dönem Kur'an ve hadis çalışmalarında genellikle câhiliye, muhadram, mütekaddimûn ve müvelledûn dönemi şairleri şahit olarak kabul edilirken şerh geleneğinin gelişmesi ve muhtelif sahalardaki eserlerin şerh edilmeye başlanması ile ayet ve hadisler başta olmak üzere meseller, dinî-tasavvufî ve ilmî konularda yazılmış çeşitli eserler ile manzum ve mensur olarak yazılmış edebî eserler de şâhit olarak kullanılmaya başlanmıştır.²⁰⁴

²⁰¹ Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 825, vrk. 11b-12a.

²⁰² Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 592, vrk. 5a.

²⁰³ İsmail Durmuş, “İstîşhâd”, C.XXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 396-97.

²⁰⁴ Abdülkadir Dağlar, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, Sonbahar 2007, s. 294-95.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde de bu yöntem kullanılmış olup şârihler, şerhlerinde verdikleri bilgileri, yaptıkları yorumları başta ayet ve hadis olmak üzere, atasözleri, deyimler, şiir örnekleri vb. şahitlerle teyit etme yoluna gitmişlerdir. Bir örnek vermek gerekirse, XVIII. yüzyıl şârihlerinden Mustafâ İsmâmeddîn Kasîde-i Münferice'ye yazdığı şerhte²⁰⁵ şu şekilde istişhâd metodunu kullanmaktadır:

“... ezme harf-ı nidâsı mahzûf münâdâdur. (يوسف اعرض) âyet-i celîlesinde olduğı gibi. (3a) “... el-ibbân câe'nün fâ'ilidür. Cümle-i câe izânun muzâf-ı ileyhidür. Ve ibbân kesr-i hemze ve teşdîd-i bâ'-i muvâhade ile vakt ü zamân ma'nâsınadur. (اكل الفاكهة فى ابانها) dinilür. (5a)

Modern zamanlarda olduğı gibi belli bir disiplin dairesinde atf yapma şeklinde olmasa bile, şerh türü eserlerde, yararlanılan kaynaklara gönderme yapmada daha itinalı davranıldığı görülmektedir. Şerhlerde yararlanılan kaynakların tespiti, ancak o şerh metinlerinin dikkatli bir şekilde incelenmesiyle mümkün olabilir. Nitekim şerh metinleri üzerinde yapılan bazı akademik çalışmalarda bu hususa dikkat edilerek şerhte yararlanılan kaynakların tespit edildiğı görülmektedir.²⁰⁶

Abdülkadir Dağlar, Mirzâzâde Ahmed Neylî'nin (ö.1748) **Şerh-i Lüğat-i Târîh-i Vassâf** adlı eserinden hareketle böyle bir tespit denemesi yapmış ve Neylî'nin bu şerhinde yararlandığı kaynakları tespit ederek dilleri ve konularına göre tasnif etmiştir. Dağlar, kaynakları tespit ederken, şârihin hem bilgi almak için hem de istişhâd yani örnekleme için başvurduğu eserleri dikkate almıştır. Bunun neticesinde; Kur'an ve hadîs başta olmak üzere, temel İslamî ilimler (tefsîr, hadîs, fıkıh, akâid) tasavvuf-ahlâk, felsefe-mantık, tıp ilimleri, astronomi, coğrafya, tarih, tezkire-biyografi, siyaset, dil bilgisi (sarf-nahiv), lügat, belagat, inşâ gibi ilim sahalarındaki eserlerden, dîvân, mesnevî ve bazı mensur edebî metinlere kadar birçok kaynağın

²⁰⁵ Eserin incelenen ve alıntılanan nüshası Süleymaniye Ktp. / Râgıb Paşa 1147 numaradadır.

²⁰⁶ Örneğın bkz. Davut Akat, “Şem'î: Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1999 (Şerh-i Bahâristân'ın Kaynakları); Ülker Aytekin, “Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002, s. 119-180.

kullanıldığı görülmüştür. Dağlar çalışmasında bu eser isimlerini teker teker sayıp yazarlarını belirtmiştir. Dolayısıyla hayli zengin olan bu liste için Dağlar'ın çalışmasına müracaat edilebilir.²⁰⁷

Yine İsmail Güleç'in Mesnevî-i Ma'nevî şerh ve tercümeleleri üzerinde yaptığı çalışmadan öğrendiğimize göre, "hazret-i şârih" olarak bilinen Ankaralı Rûsûhî Efendi de Mesnevî-i Ma'nevî'yi şerh ederken yararlandığı kaynakları konularına göre tasnif etmiştir.²⁰⁸

Şener Demirel de Mesnevî-i Ma'nevî'nin ilk 18 beytine yapılan şerhler hakkında yaptığı çalışmasında; bu şerhlerde göndermelerde bulunan kaynakları tespit edip bunları tasnif ettiği görülmektedir.²⁰⁹

Bu çalışmanın araştırma safhasında da benzeri örneklerle karşılaşmıştır. Bunlardan biri hayli dikkat çekici olup bu konuda yani şerhlerde yararlanılan kaynaklar noktasında güçlü bir temsiliyete sahiptir. Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî'ye (ö. 1571) ait olan bu eserde, aynı zatın manzum olarak kaleme aldığı **Seb'a-i Ebhûr** adlı bir sözlük şerh edilmiştir. Şârih şerhine başlamadan evvel, eserinde 202 parça eserden yararlandığını belirttikten sonra bunları **tefâsir**, **ehâdis**, **fürû'-ı fukahâ**, **lügât**, **tevârîh**, **tıb**, **arabiyye** ve **fünûn-ı şettâ** başlıkları altında tasnif etmiştir. Konuyla ilgili orijinal bir örnek olması bakımından bu liste aynen aşağıya alıntılanmıştır:

"... ve her hayvân zikr olundukda ana müte'allık ba'zı ahkâm u akvâl ü durûb-ı emsâl ü havâs u ta'birât ü münâsib fevâ'id ü hikâyât ve ba'zı lügâta münâsib rivâyât ve tashîhine kütüb-i mu'teberâtdan îmâ vü işâret ile 202 pâre kitâblardan alınup yazıldı ve ol kitâblarun adı bu mahalde işâret olundu.

²⁰⁷ Bkz. Dağlar, a.g.m.

²⁰⁸ Güleç, a.g.e., s. 144.

²⁰⁹ Demirel, a.g.e., s. 76-82.

- 1. Kütüb-i tefâsirden:**
- 1.1. İrşâdü'l-akli's-selîm li-Şeyhü'l-islâm Mevlânâ Ebu's-su'ûd.
1.2. ve Keşşâf li-Allâme Zemahşerî.
1.3. Envâru't-tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl li'l-Kâdî el-Beyzâvî.
1.4. Tefsîrû Haddâdî.
1.5. ve Tefsîrû Ebi'l-Leys es-Semerkindî.
1.6. Tefsîrû Teysîr li-Ömer en-Nesefî.
1.7. Tefsîrû Me'âlimü't-Tenzîl li-Mevlânâ Hüseyin el-Bagavî.
1.8. Uyûnu't-Tefâsîr li'l-Fuzâlâi's-Semâsîr.
1.9. Tefsîrû Kevâşî li-Ahmed b. Yûsuf b. Hasan.
1.10. Tefsîrû Vesît li'l-Vâhidî.
1.11. Arâyisü Tefsîri Sa'lebî.
1.12. ve Tefsîrû Hanîfî.
1.13. Revnaku't-Tefâsîr.
1.14. Tibyân-ı Bürhân.
1.15. Tefsîrû Kebîr.
1.16. Tefsîrû Ebû'l-Bekâ.
1.17. Ve tefsîrûn âher el-müsemmâ bi't-Teysîr.
1.18. Hâşiyetü'l-Keşşâf li-Zemahşerî.
1.19. İsamüddîn ale'l-Beyzâvî.
1.20. Tayyibî ale'l-Keşşâf.
1.21. Keşfün ale'l-Keşşâf.
1.22. Kâfiyeci ale'l-Keşşâf.
1.23. Hâşiyeyi Sa'diyye.
1.24. Şeyhzâde.
1.25. Fethü Celîliyye ale'l-Beyzâvî.
1.26. Hâşiyetü Sa'düddîn et-Taftazânî ale'l-Keşşâf.
- 2. ve Kütübü ehâdîsi şerîfdan**
- 2.1. Mesâbîh li-Muhyi's-sünne el-Begavî.
2.2. Meşârik li-İmâm es-Sagânî.
2.3. Sahîhu'l-Buhârî.
2.4. Kitâbü'l-Hulâsa.
2.5. Kitâbü'ş-Şifâ fî Hukûki'l-Mustafâ.
2.6. Câmî'u'l-Usûl li-İbni'l-Esîr.
2.7. Şeyhü Ekmel ale'l-Meşârik.
2.8. Hadâyiku'l-Ezhâr ale'l-Meşârik.
2.9. Mebâriku'l-Envâr li-İbni'l-Mâlik ale'l-Meşârik.
2.10. Za'ferânî ale'l-Mesâbîh.
2.11. Fethü'l-Bârî ale'l-Buhârî.
2.12. Kevâkibü'd-Derârî li'l-Kirmânî ale'l-Buhârî.
2.13. Şerhü'l-Erba'în li'l-Herevî.
2.14. Şerhü'l-Erba'în li-İbni Kemâl Paşa.
- 3. ve kütübü fûrû'ı fukehâdan**
- 3.1. Kudûrî.
3.2. Sadru'ş-Şerî'a.
3.3. Dürer ü Gurer.
3.4. Kenz.
3.5. Mecmau'l-Bahreyn.
3.6. Nikâye.
3.7. Vikâye.
3.8. Tuhfetü'l-Mülûk.
3.9. Münyetü'l-Musallî.
3.10. Şerh-i Mecma'u'l-Bahreyn li-İbni'l-Melek.
3.11. Miskîn ale'l-Kenz.
3.12. Şerhü'l-Kudûrî li-Mevlâ ez-Zâhidî.
3.13. Müstahlasu'l-Hakâyık ale'l-Kenz.
3.14. Mefâtihu'l-Cinân ve Mesâbihü'l-Cenân li-İbn Seyyid Alî.
3.15. Şerh-i âher alâ Şir'ati'l-İslâm.
3.16. Kûhistânî ale'l-Vikâye.
3.17. Müstasfâ.
3.18. Kitâbü'l-Eşbâh ve'n-Nezâ'ir.
3.19. Cevheretü'n-Neyyire ale'l-Kudûrî.
3.20. Edebü'l-Kâdî.
3.21. Mefâtîh alâ Sadri'ş-Şerî'a.
3.22. Ahî Çelebi.
3.23. Hakâyıku'l-Manzûme.
3.24. Teysîr ale'l-Vikâye.
3.25. İbn-i Melek.
3.26. Bezzâziyye fi'l-Fetâvâ.
3.27. Kâdî Hân ale'l-Fetâvâ.
- 4. ve kütübü lügâ ve lügâtdan**
- 4.1. Kâmûsu'l-Muhît.
4.2. ve Ziyâ'ü'l-Hulûm li-Mevlânâ Şemsüddîn el-Muhtasar min Şemsi'l-Ulûm li'ş-Şeyh Neşvân.
4.3. Şerhü'l-Kâmûs li-Mevlânâ Abdu'r-ra'ûf.
4.4. Câmî'u'l-Lüga.
4.5. Müzhir li-Mevlânâ Celâlüddîn es-Süyûtî.
4.6. Sıhahu'l-Cevherî.
4.7. Muhtârü's-Sıhâh.
4.8. Muğrib.
4.9. Dîvânü'l-Edeb.
4.10. Kânûnu'l-Edeb.
4.11. Râmûz.
4.12. Halâs.
4.13. Müselles (Kutrub).
4.14. Esâsü'l-Belâğa.
4.15. Fıkhü'l-Lüga.
4.16. Dakâ'ıku'l-Hakâ'ik.
4.17. Kâmûsu'l-Bahr.
4.18. Şerh-i Sükker-i Sâfî.
4.19. Sıhâh-ı Acemî.
4.20. Ni'metullâh.
4.21. Halîmî.
4.22. Şâhidî.
4.23. Hüsâmî.
4.24. Vesiletü'l-Mekâsîd.
4.25. Kerîmî.

- 4.26. Sıbyân.
4.27. Şerh-i Sıbyân.
4.28. Lâmi'î.
4.29. Müşkilât-ı Şehnâme.
4.30. Ahterî .
4.31. ve lügat-ı âher.
4.32. Tercümân-ı Sihâh.
4.33. Misbâhu'l-Münîr.
5. ve kütübi tevârîhden
5.1. Taberî.
5.2. Mecma'u'l-Letâ'if.
5.3. Hayâtü'l-Hayevân.
5.4. Müntekâ.
5.5. Harîdeü'l-Acâ'ib.
5.6. Nevâdirü'l-Garâ'ib.
5.7. Şakâyıku'n-Nu'mâniyye.
5.8. İstî'âb.
5.9. Hamîs.
5.10. Tuhfetü'l-Ahillâ.
5.11. Müstazraf.
5.12. Seb'ıyyât.
5.13. Tabakât.
5.14. Ravzu'l-Ahbâr.
5.15. Sükkerdânü'l-Mülûk.
5.16. Acâ'ibü'l-Mahlûkât.
5.17. Risâletü'l-İşâre.
5.18. Nûru'l-Uyûn.
5.19. İşrâku't-Tevârîh.
5.20. Ukûdu'd-Dürer ve'l-İkyân.
5.21. Mecma'u'l-Ahbâb.
5.22. Risâletü'l-Merâm.
5.23. Muhammediye.
6. ve kütübi tıbbdan
6.1. Mûcez
6.2. Hallü Mûcez
6.3. Şerhü Mûcez li's-Sedîdî
6.4. Kâmilü's-Sinâ'a.
6.5. Kitâbü'l-Mi'e li'l-Mesîhî.
6.6. Minhâcü'l-Beyân.
6.7. İhtiyârât.
6.8. Teshîl.
7. ve kütübü Arabiyye ve fûnûnu şettâdan
7.1. Mufasssal.
7.2. Fusûsu Muhyiddîn el-Arabî.
7.3. Mükemmel.
7.4. Muhtasar.
7.5. Mutavvel.
7.6. Hasan Çelebi.
7.7. İftitâh li-Hasan Paşa.
7.8. İsbâh ale'l-Misbâh.
7.9. Şerh-i Mukaddimetü't-Tasrîf.
7.10. Şerh-i Makâmât li'l-Mutarrizî.
7.11. Kâfiye.
7.12. Câmî.
7.13. Mütevassıt.
7.14. Şerh-i Ebyât-ı Dav'.
7.15. Şerh-i Ebyât-ı Mutevassıt.
7.16. Şerhü'l-Emâlî.
7.17. Şerhü'd-Dîbâce.
7.18. Takrîbü'l-Me'âhid.
7.19. Ramazân alâ Şerhi'l-Akâ'id.
7.20. Şerhü'l-Arûz.
7.21. Ta'rifâtü'l-Ulûm.
7.22. Risâletü't-Ta'rib.
7.23. Kitâbü't-Ta'bîr.
7.24. Şerh-i Gülistân li-Sürûrî.
7.25. ve şerh-i âher.
7.26. Münferice.
7.27. Advâ'
7.28. Şerh-i Lübâb.
7.29. Hâşiye-i Şerhü'd-Dîbâce.
7.30. Bedî'.
7.31. Tenbîhü'l-Gâfilîn.
7.32. Pendnâme-i Şeyh Attâr.
7.33. Bostân-ı Câmî.
7.34. Kitâbü't-ta'bîr li-İbn Şîrîn.
7.35. Şerh-i Fusûs li-Mevlânâ Abdurrahmân Câmî.
7.36. Makâmâtü't-Tâ'irîn.
7.37. Dinkoz li-Mevlânâ Ahmed şârihu'l-Merâh.
7.38. Dîvân-ı Hâfız.
7.39. Zehretü'r-Riyâz fi'l-Mev'ize.
7.40. İhyâ'u'l-Ulûm.
7.41. Mu'reb.
7.42. İsamüddîn.
7.43. Fezâ'ilü'l-Medîne.
7.44. El-Le'âliü'd-Dürriyye.
7.45. Maksûd.
7.46. Şerh-i Maksûd li-Mevlânâ Dinkozî.
7.47. Matlûb.
7.48. Mazbût.
7.49. Minhâcü'l-Müzekkirîn.
7.50. Dürrü'n-Nazîm.
7.51. Minhatü's-Sülûk alâ Tuhfeti'l-Mülûk.
7.52. Le'âli'l-Ferîde ale'l-Kasîdeti's-Şâtubiyye fi İlmi'l-Kırâ'a.
7.53. Muğni'l-Lebîb.
7.54. Şerhü'l-Kasîdeti'l-Hamriyye li-Mevlânâ İbnü'l-Kemâl.
7.55. Kitâbü'l-İlhâm.
7.56. Cilâ'ü'l-Efkâr.
7.57. Arûz-ı Vahîd-i Tebrîzî.
7.58. Dürretü'l-Gavvâs.
7.59. Tavzîhu'l-A'râb alâ Kavâ'idi'l-İ'râb.
7.60. Kâfiyecî.
7.61. Merâh.
7.62. Şerhuhu Felâh.
7.63. ve Hasan Paşa.

- 7.64. ve Abdurrahîm.
- 7.65. Muhtasaru'z-Zencânî.
- 7.66. Şerhuhu li-Sa'düddîn et-Taftazânî.
- 7.67. Hâşiye-i Mevlâna Kara Kemâl ale'l-Hayâlî.
- 7.68. Mukaddime-i Cezeriyye.
- 7.69. Şerhuhu li-Mevlânâ Taşköprizâde.
- 7.70. Kasîde-i Şâtıbiyye.²¹⁰

²¹⁰ Süleymaniye Ktp. Yahyâ Tefvik 312, vrk. 2b-4a.

4. TERCÜME

4.1. Tercüme Tarihi Araştırmaları

Osmanlı'dan önceki dönemlerde, Doğu ve Batı'daki tercüme faaliyetlerinin kısa bir tarihçesi verilecek olan bu bölümde, öncelikle tercüme tarihiyle ilgili araştırmalar hakkında genel bilgiler vermekte fayda vardır.

Tercüme tarihine olan ilginin son yıllarda arttığını gösteren birçok ilmî faaliyetle karşılaşılmaktadır: birçok konferans düzenlenmiş, kitaplar yazılmış ve birçok büyük proje başlatılmıştır. Tüm bunlara rağmen tercüme tarihi konusunda çalışan bilim adamları, tekrar tekrar yeni çalışmaların yapılması gerektiğini vurgulamakta, uygun metot ve teorik modellerle yeni bir alt disiplinin oluşturulması gerektiğini düşünmektedirler.²¹¹

Tercüme tarihi, ya uygulamalar, ya teori ya da her ikisi üzerinde durur. Tercüme uygulamaları tarihi, “*Ne, kim tarafından ve hangi şartlar altında ve hangi sosyal veya politik bağlamda tercüme edildi?*” sorularıyla ilgilenir. Teori tarihiyle ilgilenen çalışmalar ise; “*Mütercimler, kendi sanat-zanaat-bilimleriyle ilgi ne düşünüyorlardı?*”, “*Tercümeleler farklı dönemlerde nasıl değerlendirildi?*”, “*Mütercimler ne tür tavsiyelerde bulundular?*” gibi sorularla ilgilenir.²¹²

Tercüme tarihi çalışmalarında; ülke, bölge, dilbilimsel veya kültürel ortaklığın dikkate alındığı görülmüştür. Örneğin Jean Delisle Canada'daki tercüme tarihini yazdı. Sherry Simon Quebec'teki tercümelemlerle ilgilendi. Bunun gibi başka milli tercüme tarihleri de mevcuttur.²¹³

Tercüme tarihi çalışmalarının, Antik Çağlar, Orta Çağlar ve Rönesans gibi, genellikle kültürel tarih dönemlendirilmesini izlediğini görmekteyiz. Bu tür çalışmaların çoğu da Orta Çağ ve Rönesans dönemleri üzerinde yapılmıştır.²¹⁴

²¹¹ Judith Woodsworth, “History of Translation”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 100.

²¹² Woodsworth, a.g.m., s. 101.

²¹³ ibid.

²¹⁴ ibid.

Tercüme tarihi, tercüme teorisi gibi, edebî tercüme üzerine vurgu yapmaya çalışmıştır. Orta Çağlar'daki kutsal metinler, Quebec'teki tiyatro tercüme gibi çalışmalar bu türdendir. Edebî tercüme tarihine başka bir bakış yolu, da başarılı tercüme, Homer veya Shakespeare gibi büyük yazarlardan yapılan tercüme veya Arap Geceleri gibi metin tercüme üzerine çalışmaktır.²¹⁵

İncil ve diğer kutsal kitapların tercüme de yine başka bir tercüme tarihi araştırmaları biçimidir. Dinî, bilimsel, teknik tercüme de az da olsa bu konuda yapılan çalışma biçimlerinden biridir. Tercüme tarihi araştırmaları biçimlerinden biri de, Bağdat ve Toledo Okulları gibi büyük tercüme dönemleridir.²¹⁶

Türkiye’de tercüme tarihine yönelik akademik çalışmaların genelde; üniversitelerin Türk Dili ve Edebiyatı, Doğu Dilleri ve Edebiyatları (Arap ve Fars)nın yanında Bilim Tarihi ve Mütercim-Tercümanlık (Çeviribilim) gibi nispeten yeni disiplinler altında yürütüldüğü görülmektedir.

Hem dünyada hem de Türkiye’de henüz yeni bir akademik disiplin olan Mütercim-Tercümanlık (Çeviribilim) bölümlerinde²¹⁷, fazla araştırma yapılmamıştır. Türkiye’de çoğu yeni olan yirmiye yakın Mütercim-Tercümanlık bölümlerinin ders içeriklerine bakıldığında, birkaçı (Boğaziçi, Sakarya, Dokuz Eylül, Haliç) hariç “tercüme tarihi” veya benzer bir dersin olmadığı görülmüştür.²¹⁸

Mütercim-Tercümanlık bölümleri arasında, Boğaziçi Üniversitesi’ndeki Çeviribilim Bölümü’nün tercüme tarihine yönelik yapılan çalışmalar açısından farklı bir yeri olduğu söylenebilir. Özellikle Saliha Paker’in önderliğinde, aynı üniversitedeki Türk Dili ve Edebiyatı bölümüyle koordineli olarak tercüme tarihi konusunda, birtakım çalışmaların yapıldığı ve yapılmaya devam edildiği görülmektedir. Öncelikle söz konusu bölümde, “Translation History “,”History of

²¹⁵ ibid.

²¹⁶ A.m., s. 103.

²¹⁷ Dünyada ve Türkiye’deki akademik çeviribilim çalışmalarının tarihi ile ilgili olarak bkz. Mona Baker, “Translation Studies”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 277-80; F. Sakine Eruz, **Çeviriden Çeviribilime: Yüzyılımız Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış**, Multilingual Yabancı Dil Yayınları, İstanbul, 2003, s. 47-167.

²¹⁸ Bu bilgi, bahsi geçen bölümlerin internet sayfalarındaki ders içeriklerinden hareketle verilmiştir.

Translation Theory” ve “History of Translation in Ottoman/Turkish” gibi konuyla doğrudan ilgili dersler verilmektedir. Bu derslerle birlikte, çoğu Cumhuriyet dönemindeki tercüme faaliyetlerine yönelik yapılan tezlerin yanında, özellikle son dönemlerde Tanzimat dönemindeki çeviri etkinliklerinin de bu bölümdeki yüksek lisans veya doktora tezlerinin konusu oldukları görülmektedir.²¹⁹

Boğaziçi Üniversitesi Çeviribilimi bölümünde, tercüme tarihine yönelik olarak yapılan çalışmaları arasında, konuyla ilgili düzenlenen akademik toplantılar²²⁰ ile aynı üniversitenin Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü ile yürütülen proje²²¹ de bulunmaktadır.

Genel olarak Mütercim-Tercümanlık bölümlerine bakıldığında, Osmanlı dönemi tercüme tarihine –gerek uygulama gerekse kuramlarla ilgili- yönelik çok fazla akademik yayınlara karşılaşılmamaktadır. Bunun farklı sebepleri olmakla beraber, şüphesiz en büyük sebep bu bölümlerden yetişen akademisyenlerin Osmanlı Türkçesi bilgisine sahip olmadıklarından bu dönem Türkçesiyle yazılmış metinleri inceleyememeleri olsa gerektir.²²²

²¹⁹ Bu anlamda Cemal Demircioğlu'nun “From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition” adı altında, son dönem Osmanlı edebiyatı geleneğindeki “terceme” kavramını ele alan çalışması hayli dikkat çekmiştir. Özellikle Hasan Ali Yücel dönemi tercüme faaliyetleri üzerinde yoğunlaşan bu akademik çalışmalardan bazıları için bkz. Şehnaz Tahir- Gürçağlar, “The Politics and Poetics of Translation in Turkey 1923-1960”, (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, İstanbul, 2001; Özlem Berk, **Translation and Westernisation in Turkey: From the 1840s to the 1980s**, Ege Yayınları, İstanbul, 2004; Pınar Güzelyürek, “Polisistem Kuramına Göre Türkiye’de 1940’lı Yıllar Çeviri Etkinliğinin Değerlendirilmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002; Burcu Korucu, “Türk Hümanizmi’nin Çeviri Boyutu: Tercüme Bürosu ve Tercüme Dergisi (1940-1946)”, (Basılmamış YL Tezi), Yıldız Teknik Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007; Sevda Ayluçtarhan, “Dr. Abdullah Cevdet’s Translations (1908-1910): the Making of a Westernist and Materialist “Culture Repertoire” in a “Resistant” Ottoman Context”, (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

²²⁰ Bu toplantılar için bkz. <http://www.transint.boun.edu.tr/?q=node/14> (18.02.11)

²²¹ Bu bölümde, Prof. Dr. Saliha Paker ve Prof. Dr. Zehra Toska önderliğinde Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü işbirliği ile 1997’de başlatılan "14-19. Yüzyıllarda Osmanlı Kültürünün Oluşumunda Çevirilerin İşlevi" projesi, ve 1999’da başlatılan "Osmanlı Edebiyat Modellerinin Oluşumunda Beylikler Döneminde Yapılan Tercüme İşlevleri" projesi halen devam etmektedir; her iki proje de Boğaziçi Üniversitesi Araştırma Fonu tarafından desteklenmiştir.

²²² Böyle olmakla beraber; Saliha Paker’in editörlüğünde neşredilen **Translations: (re)shaping of literature and culture** (Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002), Sakine Erüz’un **Çeviriden çeviribilime: yüzyılımız penceresinden çeviribilimsel gelişmelere bir bakış**, İlyas Öztürk’ün **Tarihsel Süreçte Çeviri**, Mine Yazıcı’nın **Çeviribilime Giriş ve Çeviri Etkinliği**, gibi kitaplarda ve Alparslan Yasa’nın “*Sahasında ilk olan bu araştırmada, iki bin yıllık tercüme tarihimizin ana hatları*

Tercüme tarihine yönelik birkaç çalışma da **Doğu Dilleri ve Edebiyatları Bölümleri** ile **İlahiyat Fakültelerinin** ilgili bölümlerinin akademisyenlerince özellikle Abbasi dönemi tercüme etkinlikleri çerçevesinde ortaya konmuştur.²²³

Türk Dili ve Edebiyatı bölümlerinde, tercüme tarihiyle ilgili çalışmaların bu bölümlerdeki bilim dallarının uğraşı alanlarına göre farklı dönemler üzerinde yapıldığı görülmektedir. Genel olarak; Türk Dili ile meşgul olan akademisyenlerin İslamiyet'ten önceki Türkler döneminde ve Beylikler dönemiyle ilk Osmanlı devrelerindeki tercüme etkinlikleri ve kuramları üzerinde çalıştıkları görülmektedir. Eski Türk Edebiyatı bilim dalındaki akademisyenler, daha çok Osmanlı dönemi tercüme üzerine çalışırken, Yeni Türk Edebiyatı bilim dalındakilerin ise Tanzimat döneminden itibaren yapılan edebî tercüme üzerine yoğunlaştıkları görülmektedir. Bu bölümlerde, tercüme tarihini bir bütün olarak ele alan çalışmalarla karşılaşılacakla beraber, yukarıda bahsedilen dönemlerle ilgili toplu değerlendirmelerin yapıldığı birkaç araştırma yapılmıştır. Abid Nazar Mahdum'un "Ravzatü'ş-Şüheda ile Hadikatü's-Sü'eda Mukayesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı" başlıklı tezi²²⁴, Nurgül Sucu'nun "Eski Türk Edebiyatı'nda Tercüme Geleneği" başlıklı makalesi²²⁵ bu tür çalışmalardandır. Zehra Toska ve Saliha Parker'in yukarıda bahsedilen beylikler dönemiyle ilgili projeleri de bu bağlamda yapılan çalışmalar kapsamına dâhil edilebilir.

ortaya konulmaya çalışılmıştır." (**Hacettepe Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi**, C. XX, sy. 2, 2003, s. 203.) cümlesiyle tanıttığı "La traduction chez les Turcs Anciens et sous la dynastie Abbasside" ve Berrin Aksoy'un "Translation Activities in the Ottoman Empire" başlıklı makalelerinde, daha ziyade ikinci elden kaynaklardan hareketle verilmiş Osmanlı dönemi tercüme tarihine yönelik bilgiler bulmak mümkündür.

²²³ Ahmet Aslan'ın Fazıl Halil İbrahim'den çevirdiği "Emeviler Döneminde Tercüme Faaliyetleri ve İlmî Gelişmelerin Öncü Hareketleri" (**Harran Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 7, Urfa 2001, s. 169-95), Eyyüp Tanrıverdi'nin "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshak Ekolü" adlı makalesi (**Dîvân: Disiplinlerarası Çalışmalar Dergisi**, C. XII, s. 23, 2007, s. 93-150) ve İslam Mezhepleri Anabilim Dalı'ndan Osman Aydın'ın "Süryani Bilginlerin Çeviri Faaliyeti ve Mu'tezilî Düşünceye Etkisi" başlıklı makalesi (**Hitit Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. V, sy. 11, 2007, s. 7-33) örnek verilebilir.

²²⁴ İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001, (Basılmamış Doktora Tezi).

²²⁵ **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 19, 2006, s. 125-48.

Bu bölümlerde, tercümeyle ilgili en fazla karşılaşılan araştırma biçimlerinden biri; Mesnevî-i Ma'nevî, Kasîde-i Bürde veya Leylâ ve Mecnûn gibi çok bilinen bir metnin farklı tercümeleri (varsa şerhleri de beraber değerlendirilir)nin konu edildiği çalışmalardır. Abdülkadir Karahan'ın **İslam Türk Edebiyatında Kırk Hadis: Toplama, Tercüme ve Şerhleri** başlıklı kitabı, Nihat Öztoprak'ın "Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler", Belal Saber Mohamed Abd el-Maksoud'un "Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınmış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri", Ebubekir Sıddık Şahin'in "Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleri" başlıklı tezi, İsmail Güleç'in **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri** adlı kitabı bu tür çalışmalar arasında yer alır.²²⁶ Bunun dışında, sadece bir tercüme eser üzerine yoğunlaşan çalışmaların girişlerinde aynı eserin varsa diğer tercümeleri üzerinde de durulduğu görülmektedir.

Bu bölümlerin dışında; **Bilim Tarihi** ve **felsefe** gibi ilim sahalarında çalışan bilim adamlarınca tercüme tarihiyle ilgili olarak yapılan araştırmalar da bulunmaktadır.²²⁷ Muhammed Hamidullah ve Macit Yaşaroğlu'nun beraber hazırladıkları, "K. Kerim'in Türkçe Tercüme ve Tefsirleri Bibliyografyası" başlıklı kitap, Suat Ünlü'nün "Kur'an-ı Kerim'in Türkçe'ye Çevrilmesi ve İlk Türkçe Kur'an Tercümeleri" başlıklı makalesi, Murat Kaya'nın "Tanzimat'tan II.

²²⁶ Buna benzer bir araştırma biçimi de ünlü şair veya yazarlardan yapılan tercümelerin ele alındığı çalışmalardır. Zeynep Kerman'ın **1862-1910 Yılları Arasında Victor Hugo'dan Türkçeye Yapılan Tercümeler Üzerinde Bir Araştırma** başlıklı kitabı bu çalışma biçimine örnek verilebilir.

²²⁷ Bu çalışmalar arasında Hilmi Ziya Ülken'in **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü** isimli eseri; tercüme tarihi sahasında en derli toplu çalışma olup bu sahada çalışanların başvurmadan edemedikleri eserlerden birisidir. Bunun dışında Ramazan Şeşen'in **İslam Dünyasında İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV. m. X. Asrın sonlarına Kadar)** [**Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi**, C. III, (editör: Kenan Seyithanoğlu) ; (red. Hakkı Dursun Yıldız), Çağ Yayınları, İstanbul, 1988], "Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme" (**Mimar Sinan Üniversitesi Fen/Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 1, 1991, s. 213-33), "Lale Döneminde Yenileşme Hareketleri ve Tercüme Edilen Eserler" (**Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, sy. 28/II, 2004, s. 47-57) makaleleri; İhsan Fazlıoğlu'nun "Osmanlı Döneminde 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi" (**Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları**, sy. 3, Mart 2003, s. 151-184) başlıklı makalesi bu çalışmalara örnek verilebilir. Şu çalışmalar da benzeri çalışmalar arasında değerlendirilebilir: İbrahim Sezgül "İlk Dönem Tercüme Hareketinin İslâm Düşüncesine Etkisi", (Basılmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, (Felsefe ve Din Bilimleri Ana Bilim Dalı), Van, 1995; Sezai Balcı "Osmanlı Devleti'nde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE (Tarih Ana Bilim Dalı), Ankara, 2006.

Meşrûtiyet'e Kadar (1839-1908) Matbu Türkçe Kur'ân-ı Kerîm Tercüme ve Tefsirleri" başlıklı tezi²²⁸ bu bahiste söz konusu edilebilecek çalışmalardır.

4.2. Tercüme Tarihi

Bu bölümde, medeniyetlerin gelişmesi ve tekâmüle ermesinde büyük rolü olan tercüme faaliyetlerinin önemli tercüme dönem/okulları göz önünde tutularak kısa bir tarihi verilmeye çalışılacaktır.

4.2.1. Abbâsîler Devrine Kadar Önemli Tercüme Faaliyetleri

Tercümenin insanlık tarihi ile başlayan bir olgu olduğu, yapılan bilimsel araştırmaların çoğunda genel kabul gören bir görüştür. Tarihte nerede medeniyet ve kültür toplulukları var olmuşsa, bunların aralarında tercüme aracılığı ile kültür ve bilgi aktarımı yapılmıştır.²²⁹

İnsanların ve milletlerin birbirlerini daha yakından tanımak ve öğrenmek gibi çeşitli arzularından kaynaklanan tercüme, milletler ve kültürlerarası bir iletişim aracı olagelmıştır. Bu iletişim, başlangıçta sözlü iken yazı ve matbaanın bulunmasıyla yazılı olarak devam etmiştir.²³⁰

Antik Yunan'da güçlü bir medeniyetin varlığı herkes tarafından kabul görmeye beraber, bu medeniyetin kaynağı noktasında Avrupalılar tarafından yapılan ilk araştırmalarda, bazı öznel görüşler de yer almıştır. Hilmi Ziya Ülken'in deyimiyle Avrupalılar uzun zaman bu medeniyet devrine yerden fişkıran bir kaynak gözüyle (Yunan mucizesi / Le Miracle Grec) baktılar. Ancak daha sonra belgelere

²²⁸ Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001, (Basılmamış YL Tezi).

²²⁹ İlyas Öztürk, **Tarihsel Süreçte Çeviri**, Sakarya, 2000, s. 1.

²³⁰ ibid.

dayanan araştırmalarla birlikte, bu medeniyet devresinin de Sumer, Fenike ve Mısır medeniyetleri kaynaklarından beslendiği anlaşılmıştır.²³¹

Aktarım biçimleri net olmamakla beraber, Yunanlılar umumî surette Mısır'dan hendese, Fenike'den hesap ve Sumerler'den heyeti aldılar.²³²

Eski Mısır çevirmenleri hakkında fazla bilgiye sahip olunmamakla beraber Kleopetra zamanında, yönetimde, ticarete ve kervansaraylarda çevirmen çalıştırdıkları bilinmektedir.²³³ Eski Mısır'da gelişmiş bir kültür ve medeniyetin varlığından birçok kaynak bahsetmektedir. Ancak her kültürün zemin bulduğu yerde başka kültürlerden aktarma yapıldığı tarihsel bir gerçek olduğu için²³⁴ Eski Mısır'da da söz konusu aktarmanın yapıldığı medeniyet olarak Eski Yunan kültürü gösterilmektedir. Bu anlamda Ülken, İskender İmparatorluğu parçalandıktan sonra, Mısır'da hâkim olan Batlamyos Soter'in Yunanistan'da etrafa dağılmış ve himayesiz kalmış âlimleri İskenderiye'ye toplayıp o zamana kadar vücuda getirilen bütün ilmi ve felsefi eserleri topladığını belirtmektedir.²³⁵ Böylece Aristo, Öklides, Hipokrat, Calinos ve Batlamyos gibi Yunan düşünürleriyle tanışan İskenderiye Okulu, bahsi geçen bu bilgileri ve ilimlerin İslam Medeniyetine aktarılmasında çok önemli bir rol oynamıştır.²³⁶

Eski Mısır'da, yukarıda bahsedilen tercüme etkinlikleri dışında, Tarihçi Heredot, Yunan-Mısır medeniyetleri arasındaki aktarmalara değinmiştir. Yine Mısır'ın bilgelik kitabı olarak bilinen Amenemope'nin Bilgeliği adlı eser ve Süleyman Peygamber'in sözlerinin Yunancaya tercüme edildikleri bilinmektedir.²³⁷

²³¹ Hilmi Ziya Ülken, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2007, s. 19-24.

²³² Ülken, a.g.e., s. 20.

²³³ Öztürk, a.g.e., s. 9.

²³⁴ ibid.

²³⁵ Ülken, a.g.e., s. 35.

²³⁶ Öztürk, a.g.e., s. 10.

²³⁷ ibid.

Roma döneminde, bilinen ilk Latince tercüme faaliyeti, Livius Andronicus'un milattan önce 240 yılında Odisea'yı Yunancadan Latinceye koşuk biçiminde çevirdiği eseridir. Gnaeus Naevius (m.ö. 270-199) da Troya Savaşı ile ilgili birkaç Yunanca oyunu Latinceye aktarmıştır. Plautus (154-184) ve Terentius gibi isimler de Eski Yunan komedi yazarlarını taklit ederek oluşturdukları tercüme türü eserleriyle anılmaya değer kişilerdir.²³⁸ Ancak Antik Çağ'da, Latince tercüme faaliyetlerinin önde gelen isimleri milattan önce I. yüzyılda yaşamış olan Cicero ve Horace'tir. Bu iki isim, Yunancadan yaptıkları aktarmalarla, Yunancaya özgü edebî türleri Latin edebiyatına taşıdıkları gibi, ilk defa "sözcüğü sözcüğüne" ve "anlamına göre" çeviri anlayışlarını dile getirerek çeviribilimin ilk kuramcıları olarak da tarihe geçmişlerdir. Özellikle Cicero, felsefi/bilimsel, poetik ve konuşma sanatı/hitabet ile ilgili metinleri Latinceye aktarırken, kaynak metnin muhtevasına göre bir çeviri anlayışı benimsemiş ve çeviribilim tarihinde önemli bir kuramcı olarak yerini almıştır. Erken Roma döneminde Latinceye yapılan tercümelemede sadece Yunancanın kaynaklık ettiği anlaşılmaktadır.²³⁹

Latince tercüme faaliyetlerinin ikinci devresi Hıristiyanlık etkisinde gelişen tercüme hareketleridir. Bu dönemde başta Kitab-ı Mukaddes olmak üzere dinî metinlerin etrafında gelişen tercüme faaliyetleri söz konusudur. Kitab-ı Mukaddes'in **Vetus Latina** diye bilinen versiyonunun milattan sonra ikinci yüzyılda yazıldığı düşünülmektedir. Ancak XVI. yüzyıldaki reform hareketlerine kadar Hıristiyanlık âleminin tek kutsal kitabı olarak kabul gören Latince tercüme, Hieronymus (342-419-20) tarafından yapılmıştır. **Vulgata** diye meşhur olan bu versiyon Yunancadan Latinceye aktarılmakla beraber, Hieronymus'un Eski Ahit bölümlerinin çevirisinde İbranice versiyondan da faydalandığı düşünülmektedir.²⁴⁰ Antik Çağ'daki Latince tercüme faaliyetlerinin önemli bir ismi de felsefi şerh türü eserleriyle de bilinen Boethius'tur. (480-524). Bu isim Eflatun ve Aristo ile onların şârihlerinin eserlerini

²³⁸ Bkz. Ülken, a.g.e., s. 204-208.

²³⁹ Louis G. Kelly, "Latin Tradition", **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 496; Sakine Eruz, **Çeviriden Çeviribilime: Yüzyılımız Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış**, s. 24; Mine Yazıcı, **Çeviribilime Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2001, s. 6-7.

²⁴⁰ Kelly, a.g.m., s. 496-97; Eruz, a.g.e., s. 24; Yazıcı, a.g.e., s. 8.

Latinceye tercüme etmeye yeltenmişse de bunda başarılı olamamış; ancak Aristo'nun Kategoriler'i, Porpyros'un İsağoge'ı ile bu eser için Ammonius'un bir şerhini tercüme edebilmiştir.²⁴¹

Orta çağlardaki Latince tercüme faaliyetleri daha ziyade filozof ve ilahiyatçılar tarafından sürdürülmekte idi. Bir Roma senatörü olan Cassiodorus'un (ö. 550) kurduğu **Vivarium** adlı manastır, Yunanca kaynaklı felsefî ve dinî eserlerin tercümelerinin yapıldığı bir mekândı. Burada yapılan tercümelerin çoğunun mütercimi belli olmamakla birlikte; Dionysius Exiguus (ö. 556) bu dönemin meşhur mütercimlerindendi.²⁴²

4.2.2. Tercümenin Altın Çağı: Abbâsîler Devri Tercüme Hareketleri

İslamiyet'ten önce bir edebî dil haline gelmeye başlayan Arapçaya tercüme yapıp yapılmadığı noktasındaki bilgilerimiz bazı tahminlerden öteye gidememektedir. Araplar arasında az da olsa Yahudilik ve Hıristiyanlık yayıldığından İncil ve Tevrat'la uğraşan kişilerin varlığı bilinmektedir. Bu kişilerin söz konusu kutsal metinleri Arapçaya tercümelerinden okumuş olmaları imkân dâhilindedir.²⁴³ Bunun yanında, Halep yakınındaki bir kilisede bulunan 513 tarihli Yunanca, Süryanice ve Arapça yazılmış yazma da İslam'dan önceki tercüme faaliyetlerine işaret etmektedir.²⁴⁴

Her ne kadar elimizde çok fazla kayıt olmasa da İslam'ın ilk yıllarında da tercüme etkinliklerinin olması gerekir. Bu anlamda Hz. Peygamber'in İslam'a davet etmek için komşu ülkelere gönderdiği mektuplarda dilbilimsel aktarımların olması

²⁴¹ Kelly, a.g.m., s. 497; Ülken, a.g.e., 213-14.

²⁴² A.m., s. 498.

²⁴³ Ramazan Şeşen, "İslam Dünyasında İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV. m. X. Asrın sonlarına Kadar)", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. VII, cüz: 3-4, 1979, s. 6.

²⁴⁴ Mona Baker, "Arabic Tradition", **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 317.

gerekir. Bunun yanında Kuran'ın kendisi de bazı Yunanca, Farsça, Süryanice ve İbranice kelimeler barındırmaktadır.²⁴⁵

Osmanlı dönemi önemli mütercim ve şârihlerinden biri olan Le'âlî mahlaslı Mustafâ b. Ahmed'in (ö.1563) **Zebûr'dan Bir Surenin Tercümesi** veya **Terceme-i Kasîde-i Fatlubnî Tecidnî** başlıklarıyla kayıtlı olan yazmanın başında yer alan aşağıdaki bilgiler de İslam'ın ilk yıllarında tercüme faaliyetinin varlığını kanıtlamaktadır:

“Rivâyetdür İbn Abbâs (r.a) eydür: Hz. Dâvûd'a nâzil olan kitâb-ı Zebûr'da bir sûre vardur. Hz. Muhammed (s.a.v)'e nâzil olan Kur'ân-ı azîm içindeki “er-rahmân” sûresine benzer. İçinde mükerrer âyetler vardur. Süryân dili üzerine idi. Ben Arab diline döndürdüm. Bu sûreye meşgûl olup vird idindüm.”²⁴⁶

Suriye, Filistin ve Mısır'daki ilk Arap fetihlerinden sonra Arap hükümdarlarının ve kabilelerinin Yunanca konuşulan bölgelere girmesi, Emeviler dönemi boyunca hem yönetici gruplar arasında, hem de günlük yaşamda Yunancadan Arapçaya çeviriyi kaçınılmaz kıldı.²⁴⁷ Bu dönemde, Hâlid b. Yezîd b. Muâviye (ö. 704) İskenderiye Akademisi'nden Arapça bilen âlimleri Dımaşk'a çağırıp kimya, tıp, nücüm vs. konularda Yunanca ve Kıptçadan Arapçaya kitaplar çevirtmiştir.²⁴⁸ Yine aynı devirde Halife I. Mervan (ö. 685) tabibi Mâserceveyh el-Basrî el-Yahûdî İskenderiye Akademisi'ne mensup tabiblerden Ahron'un tıbbâ dair bir eserini Arapça'ya çevirmiştir.²⁴⁹ Bu dönemde malî divanların Arapçaya çevrilmesi de tercüme faaliyetleri arasında yer alabilir.²⁵⁰ Bu dönemdeki tercüme bunlardan ibaret olmayıp, Pehlevîceden bazı eserlerin tercüme edildiği bilinmektedir. Bu anlamda, muhtemelen daha evvel Pehlevîceye terceme edilen Aristo'nun İskender'e

²⁴⁵ Baker, a.g.m., s. 318.

²⁴⁶ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3387, vrk. 1b.

²⁴⁷ Dimitri Gutas, **Yunanca Düşünce Arapça Kültür**, (Çeviren: Lütfü Şimşek), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003, s. 33.

²⁴⁸ Dimitri Gutas, bu bilginin sonradan uydurulmuş bir hikaye olduğunun kanıtlandığını ifade etmektedir. (Gutas, a.g.e., s. 34)

²⁴⁹ Şeşen, a.g.m., s. 7.

²⁵⁰ A.m., s. 8.

yazdığı risaleler, coğrafya, tarih (Sâsânî hükümdarlarının tarihine dair) vb. konularda Pehleviceden Arapçaya tercümelere yapıldığı kaydedilmiştir.²⁵¹

Emeviler döneminde yapılan bütün bu çeviriler, Arapların Arap olmayan halkları yönetmesinin ortaya çıkardığı günübirlik ihtiyaçları temelinde yapılan tesadüfî çevirilerdi. Çevirilerin çoğu –idari, bürokratik, siyasi ve ticari belgeler- işe yarasın diye, yeni yöneticiler ile halk arasındaki iletişim sorunları çözülsün diye yapılıyordu. Dolayısıyla bu çeviriler, bireysel ve koordine edilmemiş çeviri etkinlikleri olup üzerinde düşünülmüş, planlı bir bilimsel ilgiye dayanmıyordu.²⁵²

Abbasi devletinin kurulduğu coğrafyada, Abbasilerden evvel yukarıda bahsi geçen Arapçaya yapılan iptidâî tercümelere yanında; Yunanca-Süryânice, Sanskritçe-Pehlevîce, Yunanca-Pehlevîce ve Pehlevî-Arapça dilleri arasında yapılan çeviri faaliyetleri de bulunmaktaydı.²⁵³ Abbasilerden önce Yunancadan Süryaniceye yapılan birtakım tercüme bulunmaktaysa da Abbasi dönemine göre bunların sayısı azdı.²⁵⁴ Abbasî döneminde astronomi, astroloji, matematik ve tıp konularındaki bilimsel Hint eserleri Arapçaya esas olarak Farsça metinler aracılığıyla geçti. Dolayısıyla Abbasilerden evvel, Sanstrikçeden Farsça (Pehlevîce)ya bazı tercümelere yapılmış olması gerekmektedir.²⁵⁵

Abbasilerden önce, Sasaniler’de de tercüme faaliyetlerinin nispeten yoğun olduğu görülmektedir. Hellenizme ve fikri hayata önem veren Sâsânîler’in kurucusu Erdeşir b. Bâbek döneminden itibaren çeşitli dillerden tercüme yapılmış, Şâpûr tarafından Hûzistân’da Cündişâpûr akademisi kurulmuş, zamanla bu akademi Hellenizm’in büyük merkezlerinden biri haline gelmişti. Bizansın takibinden kaçan Nastûrî âlimler ve felsefeciler buraya sığınmıştı. Justinianus Atina’daki akademiye lağv edince buradaki putperest filozofların çoğu İran’a gidip Hüsrev Anûşirvân ve veziri Burugimihir’in hizmetine girmişlerdi. Bu dönemde başta Aristo’nun eserleri ve Kelile Dimne olmak üzere Yunanca ve Sanskritçe’den Pehlevî diline çok miktarda

²⁵¹ ibid.

²⁵² Gutas, a.g.e., s. 35.

²⁵³ Bunlar için bkz. Gutas, a.g.e., s. 31-37.

²⁵⁴ A.e., s. 33.

²⁵⁵ A.e., s. 35.

tercüme yapıldı. Yunanca ve Hintçeden başlayan bu tercüme faaliyeti, Abbasilerin ilk dönemlerindeki tercüme hareketinin gelişmesine yardımcı oldu.²⁵⁶

Abbasilerden evvel yapılan bu plansız ve ferdi çevirilerden sonra, Abbasî devletinin kurulmasıyla beraber Bağdat ve çevresinde dünya tarihinde eşine az rastlanan ve 200 seneden daha fazla sürecek olan bir tercüme devri başladı. Bu dönemde Bizans İmparatorluğu ve Yakındoğu'da bulunabilen edebiyat ve tarih dışındaki hemen hemen bütün din dışı Yunanca kitaplar Arapçaya çevrilmişti.²⁵⁷ Yunanca dışında, Pehlevice, Hintçe (Sanskritçe), Süryânîce, Nabâtîce (Babil Dili) Ve Kıbtçadan da pek çok eser tercüme edildiği gibi daha önce tercüme edilen bazı eserler de yeniden tercüme edilip tashih edildi.²⁵⁸

Tercümenin altın çağı (the Golden Era of Translation) diye nitelendirilen Abbasi dönemi tercüme faaliyeti; aşağıdaki sebeplerden ötürü dünyadaki diğer tercüme faaliyetlerinden ayrılır:

- a) Yukarıda da ifade edildiği gibi tercümenin yapıldığı kaynak dillerin genişliği.²⁵⁹
- b) Tercüme edilen konuların genişliği. Bu dönemde, astroloji, simya ve diğer mistik bilimler; quadrivum (dörtlü) konuları: aritmetik, geometri, astronomi ve müzik teorisi; tarih boyunca Aristoteles felsefesinin bütün alanları: metafizik, etik, fizik, zooliji, botanik ve özellikle mantık –Organon; bütün sağlık bilimleri: tıp, farmakoloji ve veterinerlik; askerlik sanatı üzerine Bizans yazmaları, popüler bilge söz derlemeleri; hatta şahin terbiyeciliğiyle ilgili kitaplar gibi kenarda köşede kalmış çeşitli yazı türleri tercüme edilmiştir.²⁶⁰ Tercüme edilen kaynak metinler, İskenderiye ve Cünişâpûr akademisyenlerinden, Süryânîler ile Harrânîlerin mekteplerindeki kütüphanelerden, Hindistan ve Bizans'tan temin ediliyordu. Bu bağlamda

²⁵⁶ Şeşen, a.g.m., s. 4.

²⁵⁷ Gutas, a.g.e., s. 15.

²⁵⁸ Şeşen, a.g.m., s. 10.

²⁵⁹ Baker, a.g.m., s. 318.

²⁶⁰ Gutas, a.g.e., s.15. Söz konusu tercüme döneminde çevrilen eserlerin listesi için ayrıca bkz. Şeşen, a.g. m.

Me'mûn'un kaynak metin temini için Bizans'a heyetler gönderdiği *Fihrist*'te bildirilmektedir.²⁶¹

- c) En önemlisi de bu dönemdeki tercüme faaliyetinin organize edilmiş olup toplumun bütün katmanlarınca desteklenmiş olması. Herhangi bir kişi veya grubun özel projesi olmayan bu tercüme dönemine, halifeler ve emirler, devlet memurları ve komutanlar, tüccarlar ve bankerler, müderrisler ve bilim adamları gibi Abbasi toplumunun bütün seçkin kimseler destek verdi.²⁶² Toplumdaki bütün dinî gruplar, bütün mezhepler, din, dil ve kabile ayrımı gözetmeksizin çeviri hareketine destek veriyordu.²⁶³ Nitekim bu dönemde Hintliler, Farslılar, Süryanîler, Harranlı kısmen de Yahudî bilginler etkinlik göstermişlerdir.²⁶⁴

Abbasi dönemi tercüme etkinliğini, tercüme tarihinin altın çağı yapan sebepler nelerdi? Dimitri Gutas; çeviri hareketini, kendisini ulvî amaçlarla toplumun gelişmesine adayan birkaç Süryanî Hıristiyanın çabası veya birkaç aydın hükümdarın bilgeliği ve açık fikirliliği gibi aslında gerçeklik payı bulunan iki teoriyle açıklamanın yeterli olamayacağını söyleyerek söz konusu çeviri hareketinin tarihsel olarak son derece köklü, çok karmaşık ve etkili bir hareket olduğunu bildirmektedir.²⁶⁵

Hıristiyan yazını²⁶⁶ dışındaki Yunanca eserler Arapçaya ya doğrudan Yunanca asıllarından veya Süryanice ya da Farsça (Pehlevîce) dilleri aracılığıyla çevrildi. Pevlevîce metinleri çevirenler İslamiyet'i seçmiş İranlılardı. Yunanca ve Süryanice metinlerin çevirmenleri ise daha renkli bir tablo oluşturmaktaydı. Bunların birkaçı anadili Süryanice olan paganlardı; ancak Yunancayı din dili olarak kullanan,

²⁶¹ Şeşen, a.g.m., s. 12.

²⁶² Gutas, a.g.e., s. 16.

²⁶³ A.e., s. 18.

²⁶⁴ Eyüp Tanrıverdi, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshak Ekolü", **Divan Dergisi**, C. XII, sy. 23 (2007), s. 95.

²⁶⁵ Gutas, a.g.e., s. 16-17. Abbasi dönemi tercüme hareketinin bu kadar başarılı olmasını, bu hareketin toplumsal bir fenomen olduğuna bağlayan Dimitri Gutas, yukarıda künyesi verilen kitabında tercüme hareketinin bu boyutu üzerinde durmaktadır. Tafsilatlı bilgi için bu kaynağa müracaat edilebilir.

²⁶⁶ Bu dönemde edebiyatla ilgili eserlerin nispeten daha az çevrildiği görülmektedir. Bunun sebebi olarak; edebiyatla ilgili Yunanca metinlerin İslam'a aykırı dinsel mitleri içermesi ve zaten Arapların güçlü bir edebiyat geleneğine sahip olmaları ileri sürülmüştür. (Baker, a.g.m., s. 320)

anadilleri ise Aramca (Süryanice) olan Hıristiyanlar büyük bir çoğunluk oluşturup Huneyn gibi bazıları Araptı.²⁶⁷

Pehlevice veya Süryanice gibi vasıta dillerle Yunanca eserleri Arapçaya çevirmek başlangıçta kolay olduysa da sıra bu eserleri doğrudan Yunancadan çevirmeye geldiğinde bu görevi üstlenecek bilgin bulmada güçlük çekildi. İlk başlarda bu görev için kilise mensubu çevirmenlere başvurulduysa da zamanla hamilerin cömertçe destekleri neticesinde çevirmenlik rağbet gören bir meslek haline geldi ve çevirmenler Yunanca bilgilerini geliştirerek bu işte profesyonel hale geldiler.²⁶⁸

Tercüme tarihinin bu çok önemli döneminde; İbnü'l-Mukaffâ, Ya'kûb b. İshak el-Kindî (ö. 256/870), Huneyn b. İshak (ö. 260/873), Yuhanna İbn Mâsiveyh (ö. 857), İshak b. Huneyn (ö. 298/910), Hubeys b. El-Hasan, Sâbit b. Kurra (ö. 288/901) ve Kutsâ b. Lukâ (ö. 299/912) gibi çevirmenler çok etkin olup bu etkinlik Ebû bişr Mattâ b. Yûnus (ö. 328/940), Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Adiy (ö. 364/974) gibi bilim adamları tarafından da sürdürülmüştür.²⁶⁹ Bunlar arasında bir ekol oluşturacak kadar başarılı olan Huneyn b. İshak'ın yeri başkadır.²⁷⁰

Bu dönemde iki tercüme metodunun uygulandığı görülmektedir. Bunlardan biri Yuhanna ibn el-Batrîk ve İbn Na'ima el-Hamsî tarafından uygulanan kelimesi kelimesine çeviri yöntemi idi ki her Yunanca kelimenin Arapçadaki karşılığının bulunup kullanılmasına dayanıyordu. Ancak bu yöntemle yapılan çeviriler çok başarılı olmayıp Me'mûn döneminde tekrar tercüme veya tashih edilmişlerdir. İkinci tercüme yöntemi de Huneyn b. İshak'ın benimsediği "anlam çevirisi" yöntemidir ki

²⁶⁷ Gutas, a.g.e., s. 133.

²⁶⁸ A.e., s. 134.36.

²⁶⁹ Tanrıverdi, a.g.m., s. 94; Baker, a.g.m., s. 320-21; Mehmet Hakkı Suçin, "Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem", *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem Dilçin Armağanı)*, C. XXXIII/II, 2009, s. 127-131.

²⁷⁰ Huneyn b. İshak'ın bir çevirmen olarak bu dönemdeki etkinliği ve oluşturduğu ekol için Eyüp Tanrıverdi'nin yukarıda künyesi verilen makalesi çok önemli bilgiler arz etmekte olup Huneyn b. İshak'ın bu dönem çevirileriyle ilgili olarak hazırladığı bibliyografik risalesi temel alınmıştır.

kaynak metindeki anlamın doğru tespit edilip hedef dile doğru bir şekilde aktarılmasına dayanmaktadır.²⁷¹

Bağdat'taki çeviri hareketi iki yüzyılı aşkın bir süre devam ettikten sonra zamanla yavaşladı ve 1000. yılın başlarından itibaren de sona erdi. Bunun sebebi sadedinde Gutas şunları ifade etmektedir:

“Yunanca-Arapça çeviri hareketinin etkisini yitirip ortadan kalkması olgusunu, sadece artık bu hareketin sunabileceği bir şeyin kalmamış olmasıyla açıklayabiliriz. Başka bir deyişle çeviri hareketi toplumsal ve bilimsel önemini yitirmişti. Burada söylemek istediğimiz artık çevrilecek bilimsel Yunanca bilimsel eserin kalmadığı değil; hamilerin, uzmanların ve bilim adamlarının ilgilerine ve taleplerine doyurucu yanıt verebilecek Yunanca eserlerin kalmadığıdır.”²⁷²

4.2.3. **Bilimin Avrupa'ya Taşınması: Toledo Okulu**

İnsanlık tarihindeki önemli kültür intikallerinden biri de, Abbasîler döneminde Arapçaya aktarılan Antik Yunan medeniyetinin Latince ve İbraniceyle birlikte bazı yerel diller vasıtasıyla Avrupa'ya aktarımıdır. XI. yüzyıldan başlayıp XIII. yüzyılın sonlarına kadar devam eden bu kültür aktarımı İspanya, Güney Fransa, İtalya ve Portekiz gibi yerlerde cereyan etmekle birlikte²⁷³, bu dönemdeki kültür aktarımını gerçekleştiren tercüme faaliyetleri yoğun olarak İspanya'daki Toledo'da cereyan etmiş ve bu dönem çeviribilim disiplininde genel olarak Toledo Okulu diye tanınmıştır.

Bekir Karlığa'nın ifadesiyle; İslam bilim ve düşüncesine karşı II. Sylvestre ile başlayan ilgi öncelikle Salerno Tıp Okulu çerçevesinde ve bilhassa Konstantinus Afrikanus'un faaliyetleri neticesinde büyük bir hız kazanarak İslam dünyasıyla

²⁷¹ Tanrıverdi, a.g.m., s. 144. (Huneyn b. İshak'ın çeviri metodu hakkında daha tafsilatlı için Tanrıverdi'nin makalesine müracaat edilebilir.); Suçin, a.g.m., s. 131-35.

²⁷² Gutas, a.g.e., s. 148.

²⁷³ Bekir Karlığa, **İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004, s. 205.

doğrudan bilimsel ve kültürel ilişkilerin başlayıp gelişmesine sebep olmuştur. Özellikle Toledo'nun İspanyollar tarafından geri alınmasını izleyen yıllarda bu kentte Arapçadan Latinceye ve öteki mahallî dillere (romance) düzenli tercümelerin yapıldığı bir merkez kurulmuş, daha sonra da bu faaliyetler, İspanya'nın öteki kentlerinde, Güney Fransa'da, Sicilya'da ve kısmen Portekiz'de gerçekleştirilmiştir.²⁷⁴

Toledo'daki tercüme faaliyetleri, buranın 1085 yılında yeniden zaptı sonrasında, Toledo başpiskoposu olarak atanan Raimonde de Sauvetat; 27 yıl süren (1125-1152) bu görevi sırasında; Müslümanların elinde bir ilim ve kültür merkezi haline gelen Toledo'da yaşamakta olan Yahudi, Hıristiyan ve Müslüman bilginlerden yararlanarak İslam bilim ve düşüncesine ait eserlerin birçoğunun Arapçadan Latinceye tercüme edilmesi için çaba sarf etti.²⁷⁵ Bazı araştırmacılar onun burada bir tercüme okulunu kurduğunu söylerlerse de Bekir Karlığa, bu konuda bir belgeye ulaşamadığını belirtmektedir.²⁷⁶ Elimizde böyle bir okulun kurulduğuna dair bir belge olmasa da Raimond'un kontrolü altında; Dominicus Gundissalinus, Johannes Hispanus (Avendauth –İbn Dâvûd), Cremonalı Gerard, Tivolili Platon (ö. 1145'ten sonra) ve Toledolu Peter gibi mütercimler tarafından Aristo'nun Arapçaya çevrilen eserleri ve bunlara İbn Rüşd ve İbn Sînâ gibi âlimlerin yazdığı Arapça şerhler Latinceye aktarıldı. Genellikle Kurtuba'dan getirilen eserler; önce Katalanca veya Castilace gibi mahallî bir dile, daha sonra da Latinceye aktarılmakta idi.²⁷⁷

Toledo'daki bu tercüme faaliyetleri Raimonde'den sonra başpiskopos olan Rodrigo Jimenez de Rada (ö. 1247) tarafından da sürdürülmüştür. Bu dönemdeki önemli tercüme faaliyetlerinden birisi Kur'ân-ı Kerîm'in Toledolu Marcus tarafından ikinci kez Latinceye tercüme edilmesidir.²⁷⁸

Toledo'daki bu tercüme faaliyetlerine benzer çalışmalar; Castille kralı Bilge Alphonso zamanında (1252-84) da Sevilla'da gerçekleşmiştir. Kelîle ve Dimne ile

²⁷⁴ A.e., s. 235-36.

²⁷⁵ A.e., s. 237; Kelly, a.g.m., s. 498.

²⁷⁶ Karlığa, a.g.e., s. 237.

²⁷⁷ Karlığa, a.g.e., s. 238; Kelly, a.g.m., s. 498-99; Öztürk, a.g.e., s. 15.

²⁷⁸ Karlığa, a.g.e., s. 238.

Aristo'ya nispet edilen **Sırru'l-Esrâr**'ı Castille diline tercüme ettiren Alfonso'nun asıl önemi ise, astronomiye dair birçok eseri Arapçadan Castille diline çevirtmiş olmasıdır. İsaac ibn Sid, Juda ben Moses, Toledolu Abraham, Toledolu Fernandu, Samuel ha-Levi gibi mütercimler; Ptolemee, el-Battânî, İbn Ebû Ricâl, Abdurrahmân es-Sûfî, Kusta ibn Lûka, ez-Zerkalî, en-Neyrîzî, el-Ensârî, İbnü's-Semh gibi İslam âlimlerinin eserlerini, öncelikle Arapçadan Castille diline çevirmişler; daha sonra da başta Aegidius de Thebaldis olmak üzere birçok uzman bu tercümeleri Latinceye tercüme aktarmışlardır. Ayrıca bu dönemde; Emîr Mübeşşir İbn Fâtik'in Muhtârü'l-Hikem adlı ünlü felsefe tarihi, Binbir Gece masalları ile Hz. Peygamber'in miracını konu alan bir metinde de Castille diline ve Latinceye aktarılmıştır.²⁷⁹

İspanya'daki bu yoğun tercüme hareketi ve kültürel aktarımın bir benzeri de İtalya'nın güneyinde, Sicilya'da gerçekleşmiştir. Normanların egemenliği döneminde; II. Roger'in oğlu I. William devrinde Palermolu Eugen, Ptoleme'den tercümeler yapmıştır. II. Frederik ve onun oğlu Manfred de (1250-1266) ve Anjoulu Charles gibi yöneticiler de tercüme hareketlerini desteklemişlerdir. Sicilya'daki tercüme hareketlerini gerçekleştirenlerin başında; Tunus kökenli bir Hıristiyan olan Afrikalı Konstantin (Constantinus Africanus) (ö. 1060'tan sonra) gelmektedir. 39 yılını Doğu ülkelerinde özellikle de Bağdat'ta geçiren Konstantin iyi bir tıp âlimi olarak memleketine dönüp Salerno Tıp Okulu'nda dersler vermiştir. Doğu'dan memleketine dönerken beraberinde birçok tıp ve felsefe kitabını da getiren Konstantin tıbbı dair birçok eseri Arapçadan Latinceye aktarmıştır.²⁸⁰ Onun dışında Mishel Scot (ö. 1236'dan sonra), Alman Hermann (ö. 1272) ve Salernolu Mois gibi mütercimler de Sicilya'daki tercüme hareketlerinde yer alan mütercimlerdendir.

Güney Fransa'nın Montpellier, Toulouse, Bézires, Narbonne ve Marseille gibi kentlerinde de, Adelar de Bath (ö. 1142 civarı), Dalmaçyalı Herman (ö. 1143'ten sonra) gibi kişiler tarafından İslam bilim ve düşüncesinin özgün eserleri Arapçadan Latinceye aktarılırken; Portekiz kralı Dinis veya Diniz (1279-1325) döneminde de,

²⁷⁹ A.e.,s. 239-40.

²⁸⁰ Öztürk, a.g.e., s. 16-17; Karlığa, a.g.e., s. 240-41.

Arapça, Latince ve İspanyolcadan birçok eserin Portekizceye tercüme edildiği görülmektedir.²⁸¹

Yukarıda bahsi geçen İslam bilim ve düşüncesinin özgün eserleri, sadece yerel diller ve Latinceye aktarılmamıştır; bunlar aynı zamanda Juda ben Saul İbn Tibbon (ö. 1190'dan sonra), Samuel ben Juda İbn Tibbon (ö. 1230 civarı) gibi birçok Yahudi mütercim tarafından da İbraniceye aktarılmıştır.²⁸²

Aristo ve diğer Yunan düşünürlerin eserlerinin Batı dillerine aktarımı genellikle Arapça vasıtasıyla gerçekleşirken zamanla Yunancadan da doğrudan tercümelerin yapılmaya başlandığı görülmektedir. Veniceli James (XII. yüzyıl), Robert Grosseteste (ö. 1253) ve Moerbekeli William (ö. 1286) bu tür tercüme yapanlar arasında zikredilebilir.²⁸³

4.2.4. **Osmanlı Dönemine Kadar Türklerde Tercüme Faaliyetleri**²⁸⁴

Her millette olduğu gibi; Türkler de komşu oldukları toplulukların dillerinden etkilenmiş ve onların dillerini etkilemişlerdir. Bu etkileşimin bir biçimi de karşılıklı sözcük alışverişidir. Nitekim Türk Dili bu bakımdan incelendiğinde; Türklerin ilişki içinde oldukları toplulukların dillerinden ödünçlemelere başvurduğu görülmektedir.²⁸⁵

Türk tarihine genel olarak bakıldığında; Tanzimat döneminden sonraki dönemi saymazsak, Türklerin, kabul ettikleri dinler sayesinde farklı kültür ve medeniyet daireleri içine girdikleri görülür. Bunun doğal bir neticesi olarak Türkler, muhtelif zamanlarda kaynağını bu dinlerin oluşturduğu tercüme faaliyetleri içinde bulunmuşlardır. İslamiyet'ten önceki Türkler de; kabul ettikleri Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık dinlerinin etkisiyle birtakım çeviriler yapmışlardır. Şu ana kadar yapılan araştırmalar incelendiğinde; Türklerde, ilkel tercüme faaliyetleri

²⁸¹ Karlığa, a.g.e., s. 240-41.

²⁸² İslam bilim ve düşüncesinin Batı'ya aktarılan bu eserleri ve mütercimleri için bkz. Karlığa, a.g.e., s. 243-95.

²⁸³ Kelly, a.g.m., s. 499.

²⁸⁴ Türklerin İslamiyet'ten önceki tercüme faaliyetleri hakkında verilen bilgilerin temel kaynağını Semih Tezcan'ın "En Eski Türk Dili ve Yazını" başlıklı makalesi oluşturmuştur. .

²⁸⁵ Semih Tezcan, "En Eski Türk Dili ve Yazını", **Bilim, Kültür ve Eğitim Dili Olarak Türkçe**, TTK Yayınları, Ankara, 1978, s. 271.

sayılabilecek sözcük alışverişlerinin dışındaki ilk çeviriyle, milattan sonra VI. yüzyılda Göktürk döneminde karşılaşılmaktadır. Semih Tezcan'ın bahsettiği bu çeviri; Çin kaynaklarının adını Budizm'le ilgili olarak andıkları Köktürk Kağanlığının ikinci kağanı Muhan'ın yerine geçen To-Po Kağan (572-581) döneminde yapılan **Nirvânasutrâ** adlı bir yapıtın çevirisidir. Çin kaynaklarının bildirdiği bu çeviri, bugün elimizde bulunmadığı için hangi alfabe ile yazıldığı bilinmemektedir.²⁸⁶ Bu yüzyılda yapıldığı söylenen bir diğer çeviri de, *Kitâb-ı Mukaddes* çevirisidir. Fuat Köprülü herhangi bir kaynak göstermeksizin, “*Hazer civarındaki Türk zümrelerini Hıristiyan etmek maksadıyla Türkçeye tercüme edilen Kitâb-ı Mukaddes*”²⁸⁷ cümlesiyle bu çeviriden haber vermektedir.²⁸⁸ Göktürk alfabesiyle yazılan bir diğer tercüme de Irk Bitig'dir. 930'da Maniheist bir çevrede yazıldığı tahmin edilen bu eserin, Çince yazılan fal kitaplarından uyarlandığı düşünülmektedir.²⁸⁹

Göktürklerden sonra Türklerde tercümenin gelişimi; 744'te Göktürk devletine son verip bağımsızlıklarını ilan eden; ancak 850'de Kırgızların baskısından kaçarak Tarım ve Turfan bölgesine göç edip XIII. yüzyıla kadar varlıklarını sürdüren Uygurlarla devam etmiştir. Budizm, Maniheizm ve Hristiyanlık gibi dinlerin ev sahipliğini yaptığı Turfan bölgesi, çok kültürlü ve çok dinli bir yapı arz etmekteydi. Bundan ötürü Uygurlar; edebî metinlerini Sanskritçe, Soğdca, Toharca, Çince ve Tibetçe yazılan Budist ve Maniheist metinlerin tercümesi ile ürettirler. Nitekim bu dönem üzerine çalışan birçok araştırmacının da ifade ettiği gibi, Uygur dönemi yazını, dinî muhtevada olup tercümeyle dayanmaktadır.²⁹⁰

²⁸⁶ A.m., s. 289.

²⁸⁷ M. Fuat Köprülü, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981, s. 27.

²⁸⁸ Fuat Köprülü'nün bahsettiği bu çeviri, Eski Türk Yazın'ının ürünlerini bir araya getiren Semih Tezcan'ın çalışmasında yer almamaktadır.

²⁸⁹ Semih Tezcan, “Uygur Edebiyatı”, C. III, **Türk Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, Ankara, 1984, s. 131.

²⁹⁰ Ahmet Caferoğlu, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 156-57; Abid Nazar Mahdum, “Ravzatü’ş-Şühedâ ile Hadîkatü’s-Sü’edâ Mukayesesi'nin Işığında Eski Türk Edebiyatı'nda Tercüme Anlayışı”, s. 28; Tezcan, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, s. 286-87.

Uygurların²⁹¹ tarihlerinde yaklaşık bin yıl boyunca Budizm'e inanmış ve Budizm'e ait pek çok kutsal metni dillerine çevirdiklerini söyleyen Geng Shimin; Budizm'in milattan önce II. yüzyıl dolaylarında Orta Asya'ya yayılmaya başladığını, Uygurların Turfan'a göç etmeden de burada Türklerin mevcut olduğunu ve dolayısıyla Budizm'in Türkler arasında göçten önce de yayılmış olabileceğini ifade etmektedir.²⁹² Öte yandan Semih Tezcan da Göktürk kağanlığının ikinci kağanı Muhan Han'ın Çin kaynaklarında Budizmle ilgili olarak anıldığını daha sonra onun yerine geçen To-po Kağan döneminde (572-581) **Nirvânasûtra** adlı bir yapıtın Türkçeye çevrildiğini Çin kaynaklarının bildirdiğini ifade ederek Budizm'in erken dönemlerde Türkler arasında yayılmaya başlamış olabileceğini düşündürmektedir.²⁹³ Budizm dini etrafında gelişen yazının Uygur Türkçesine aktarılan belli başlı türleri şöyledir:

Öyküler (Çatikler): Geçmişteki Buda ve Bodhisattavların başından geçen olayları konu alan Avadâna ve Jatâka öyküleri daha çok, rahip olmamakla birlikte Budizmi kabul eden halk topluluklarına dinsel coşku vermek için yazılmıştır.²⁹⁴ Bazen sûtralar içinde yer alan bu öyküler, Ercilasun'un ifadesiyle İslamî edebiyattaki menkıbeleri hatırlatır. Bu öykülerin bazen musiki refakatinde anlatıldığı, bazılarının da piyes yapısına sahip olduğu ve temsil edildiği tahmin edilmektedir.²⁹⁵ Birçok örneği bulunan bu öykülerin (çatik) bir kısmı Almanlar tarafından Uigurica ve Türkische Turfantexte gibi dizi yayınlar içinde neşredilmiş²⁹⁶; bazıları ise hiç yayımlanmamıştır.²⁹⁷ Bu öykülerin belli başlıları şu şekildedir:

²⁹¹ Uygur dönemi tercümeleri, Semih Tezcan ve Ahmet B. Ercilasun tarafından toplu olarak incelenmiştir. Burada bu çalışmalardan hareketle Uygur dönemi tercümeleri hakkında kısaca bilgi verilecektir. Semih Tezcan'ın çalışmasında, hakkında bilgi verilen eserler üzerinde yapılan çalışmaların zengin bir bibliyografyası da verilmiştir. Söz konusu tercümelerin tasnifinde ise Semih Tezcan'ın sınıflandırması esas alınmıştır.

²⁹² Geng Shimin, "Budist Uygur Edebiyatı", C. III, **Türkler**, (tercüme edenler: Banu Bektaş-Meral Delikara), (editörler: Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 786-88.

²⁹³ Tezcan, a.g.m., s. 288-89.

²⁹⁴ Tezcan, a.g.m., s. 290.

²⁹⁵ Ahmet B. Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2005, s. 249.

²⁹⁶ Bunların bibliyografyası için bkz. Tezcan, a.g.m., s. 291.

²⁹⁷ Ercilasun, a.g.e., s. 250.

Prens Kalyanamkara ve Papamkara Hikâyesi (İyi Düşünceli Şehzade ile Kötü Düşünceli Şehzade), Şehzade ile Aç Pars hikâyesi, Çaştani Beğ hikâyesi, Maytrisimit.²⁹⁸

Sûtra (Sudur)lar: Uygurcada nom, nom sudur, nom bitig ve sudur adı verilen bu tür mukaddes eserlerde; gerek tarihî Burkan'ın ve gerekse diğer burkanların verdikleri veya vermiş olduklarına inanılan vaazlar bir araya toplanmıştır.²⁹⁹ Bunun yanında bazen Çince'den çevrilmiş herhangi bir dinsel metin içinde sûtra adının verildiği görülmektedir.³⁰⁰

Uygurcaya çevrilmiş en hacimli sudur Altun Yaruk'tur. Beş Balık'lı Şingku Seli Tutun tarafından Çince'den Uygurca'ya tercüme edilen eser, tercümeden ziyade mütercim'in kaynak metni birçok ilavelerle genişlettiği müstakil bir adaptasyondur. 10. Yüzyılın ilk yarısında yazıldığı tahmin edilen eserde, çatikler (öyküler) ve şiirler de bulunmaktadır.³⁰¹

Uygurcaya çevrilmiş sudurlardan biri de Sekiz Yürek (Sekiz Tomar) adlı eserdir. Çince'den çevrilmiş bu dinî eserde, Burkancılığa ait dinî ahlakî inanışlarla bazı pratik bilgilere yer verilmiştir.³⁰² Bunların dışında; Çince'den çevrilen Saddharma-pundarika Sûtra, "Asil dinin nilüfer çiçeği", İnsadi Sudur, Yitiken Sudur, Sanskritten Tibetçeye, Tibetçeden de Sangga Şiri adındaki bir tarafından Uygurcaya çevrilen Ârya râjavavâdaka Sudur, Çince ve Moğolcası da bilinen Uluğ bulung yingak sayukı king akıg tolu tuymak atlıg sudur "Her yerde mükemmel duyuş sağlayan büyük sudur" ile Şingko Seli Tutung tarafından Çince'den tercüme edilen Darmaçakir nomlug tilgen evirmek sudur "Dharmacakra, din çarkını çevirmek" adlı sudur da Uygurcaya çevrilen eserler arasında yer alır.³⁰³ Semih Tezcan'ın tövbe

²⁹⁸ Bu eserler hakkında bilgi için bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 249-50; Tezcan, a.g.m., s. 293.

²⁹⁹ Ercilasun, a.g.e., s. 248.

³⁰⁰ Tezcan, a.g.m., s. 293.

³⁰¹ Ercilasun, a.g.e., s. 248.

³⁰² İbid.

³⁰³ A.m., s. 293.-95.

duaları içinde gösterdiği **Kşanti Kılgulug Nom Bitig** adlı sudur da Çince'den çevrilmiş olup 40 bölümden oluşmaktadır.³⁰⁴

Abidarmalar: Burkancılığın metafizik yönünü işleyen eserlerdir. Çok fazla örneği bulunmayan bu tür eserler arasında Çince'den çevrilmiş, **Abidarim Kunlg Koşavarti Şastir** adlı abidarma ile Vapşı Bakşı adlı bir Uygur tarafından yazılan ve Tun huang'da bulunmuş bir şiir mecmuasında yer alan 30 sayfalık abidarma yer almaktadır.³⁰⁵

Küentso (Hüen-Tsang) Biyografisi: Şingko Şeli Tutung adlı bir mütercim tarafından Çince'den Uygurcaya çevrilen bu eserde; milattan sonra 600-664 yılları arasında yaşayan Çinli Budist rahibi Hsüan-Tsang'ın 629-645 yılları arasında Doğu ve Batı Türkistan üzerinden Hindistan'a yaptığı seyahati ve Çin'deki hayatı konu edilmektedir.³⁰⁶

Maniheist Uygur Yazını: Uygurlar daha Tarım ve Turfan bölgesine göç etmeden önceki kağanlık dönemlerinde, 762 yılında Maniheizmi devlet dini olarak kabul etmişlerdi. Maniheist yazının bu tarihten Uygurların Doğu Türkistan'a göçmesine kadar geçen 80 yıl içerisinde oluşmaya başladığı söylenebilir.³⁰⁷

Başka halklara ait çeşitli masal ve öyküler (Eski Yunan edebiyatının ürünlerinden olan Aisopos öyküleri gibi)den oluşan Maniheist eserlerden de bazıları Uygurca'ya çevrilmiştir. Bunların en önemlileri, Hıristiyan Süryaniler aracılığı ile Uygurlara ulaşmış olan Ezop masallarının Uygurca çevirileridir.³⁰⁸ Maniheist yazının bir bölümünü de klâsik metinlerle dinbilgisi metinleri oluşturmaktadır. Bu metinler içerisinde, Uygurca adı "iki yıldız nom" (İki kök kitabı) olan tercüme yer almaktadır. Bu eser; Mani'nin yazdığı yedi kitaptan biri olan Şabuhrgan'ın çevirisidir. Tezcan Uygurca çevirinin, elde bulunan Çince metninden oldukça değişik olduğunu,

³⁰⁴ A.m., s. 298.

³⁰⁵ Ercilasun, a.g.e., s. 250-51.

³⁰⁶ Ercilasun, a.g.e., s. 251; Tezcan, a.g.m., s. 296-97.

³⁰⁷ Tezcan, a.g.m., s. 301.

³⁰⁸ Tezcan, a.g.m., s. 302; Nurettin Demir; Emine Yılmaz, "Erken Dönem Uygur Edebiyatı (VIII-XIV. yüzyıl): 2. Nesir", C. I, **Türk Edebiyatı Tarihi**, (editörler: Talat S. Halman vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 153.

dolayısıyla eserin Çince'nin dışındaki başka bir dilden tercüme edilmiş olması gerektiğini düşünmektedir.³⁰⁹

Maniheistlerin günah çıkartmaları ve tövbe etmeleri için hazırlanmış metinler içinde en önemli olanı, Soğdca'dan çevrildiği düşünülen Huastuanift'tir. 15 bölümden oluşan bu çevirinin her bölümünde önce dinsel bilgi ve kurallar verilir, sonra da bu kuralların çiğnenmesiyle işlenmiş olabilecek günahlar sıralanarak bunlardan kurtulmak için yakarıшта bulunulur.³¹⁰

Hıristiyan Uygur Nesri: VII. yüzyıldan XIII. yüzyılın sonlarına kadar Uygurlar arasında bazı Hıristiyan cemaatlere rastlandığına dair bilgiler bulunmaktadır. Bunlardan Nesturî mezhebi Orta Asya ve Çin'de yayılabilmek için büyük çaba göstermiştir. Ancak Hıristiyanlık etkisi altında gelişen Uygur yazını örnekleri azdır. Bu metinlerden biri Yakobus İncili'nin Uygurca çevirisinden kalmış iki yapraktır.³¹¹

İslamiyet'ten önceki devirde ortaya çıkan Türkçe tercüme faaliyetlerinin genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bu dönem tercümelerinin neredeyse hepsi Uygur Türkleri tarafından yazılmıştır. Göktürk Kağanlığı döneminde bahsi geçen bir iki tercüme varsa da bunların metinleri henüz ele geçmemiştir. Bunun yanında Uygur Türkleri döneminde yazılan Irk Bitig adlı eser Göktürkçe yazılmış bir çeviridir.
2. Uygurların yaptığı bu tercüme, intisap ettikleri dinler etrafında şekillenmiştir. Bu bağlamda Uygurca döneminde; Budizm, Maniheizm ve Hıristiyanlık etkisinde gelişen bir tercüme faaliyeti görülür. Bunun yanında, bir fal kitabı olan Irk Bitig gibi istisna teşkil edecek kadar az olan bazı dindışı çeviriler de bulunmaktadır. Bu dönem tercümelerine en fazla kaynaklık eden din, Budizm olup onu Maniheizm ve Hıristiyanlık takip eder.

³⁰⁹ Tezcan, a.g.m., s. 303.

³¹⁰ Demir; Yılmaz, a.g.m., s. 154; Tezcan, a.g.m., s. 303.

³¹¹ Demir; Yılmaz, a.g.m., s. 161; Tezcan, a.g.m., s. 305.

3. Uygur dönemi tercümeleleri, yukarıda da ifade edildiği gibi dinî içerikli olup büyük oranda Uygurca yazılı metinlerini oluşturur. Başka bir ifadeyle söylemek gerekirse, Semih Tezcan'ın **En Eski Türk Yazını** diye isimlendirdiği devre büyük oranda dinî içerikli tercümelelerden oluşur.
4. Bu dönemde yapılan tercümeleler genellikle mensur olmakla birlikte bazı şiir parçalarının da tercüme edildiği görülür.³¹²
5. Uygurca çevirilerin kaynak dillerini; Sanskritçe, Soğdca, Toharca, Çince ve Tibetçe gibi diller oluşturmaktadır. Budist metinleri çoğunlukla Çince'den çevrilmekle beraber Uygurlar'ın Turfan'a göç ettiklerinde bölgenin yerel dillerinden olan Toharca ile Tibetçe'den de çevrildiği ifade edilmektedir.³¹³ Manihesit metinlerin ise genellikle Soğdca'dan çevrildiği görülür.
6. Budist ve Manihesit metinlerinin Uygurcaya aktarılmasında, terimlere karşılık bulma noktasıyla ilgili olarak araştırmacıların farklı görüşler ileri sürüldüğü görülmektedir. Bu noktada Ahmet Caferoğlu şunları söylemektedir:

“Muhtelif toplumların dinî ihtiyacını karşılamak amacıyla, çeşitli dillerden, ya bizzat aslında ya da aslının tercümelelerinden yapılan Türkçe tercümeleler, Uygur Türkçesinin yapısına, çok ağır ve yeni unsurlar yüklemekle kalmamış, Türk diline yabancı sayılabilecek gramer kuralları da eklemiştir.”³¹⁴

Caferoğlu bu görüşlerinin devamında, Uygur aydınlarının geniş bir ıstılah ve kavram oluşturma tecrübesine giriştiklerini ancak bu sistemin bütün Uygur metinlerini içine alan bir sistem haline getirilememiş olduğunu belirtmiştir. Bu yüzden Uygurca tercümelelerde Sanskrit, İran, Çin, Moğol ve kısmen diğer dillerden alınmış bir yığın yabancı unsurların dile yerleştiğini ifade eder ve bunu da Uygur mütercimlerinin tercümele koyuldukları metinlerin gerçek ruhuna hulul

³¹² Bkz. Reşit Rahmeti Arat, **Eski Türk Şiiri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991; Talat Tekin, “İslam Öncesi Türk Şiiri”, **Türk Dili** (Türk Şiiri Özel Sayısı I), sy. 409, Ocak 1986, s. 4-42.

³¹³ Shimin, a.g.m., s. 792.

³¹⁴ Caferoğlu, a.g.e., s. 156.

edemediklerine bağlar.³¹⁵ Bununla birlikte Caferoğlu bu çevirileri yapan mütercimleri de şu ifadelerle hoş görmektedir:

“Bütün bunlara rağmen Uygur Türkçesinin yapıcısı mevkiinde bulunan Uygur mütercimlerini ve yazarlarını, dine saplanmış, şuursuz ve skolastik zihniyetli kimseler olarak telakki etmek, pek haksızlık olur kanaatindeyim.”³¹⁶

Caferoğlu'nun bu görüşlerine karşılık özellikle son yıllarda yapılan bilimsel araştırmalarda ise Uygurca çevirilerde dinî kavramlara karşılık bulma noktasında daha olumlu görüşlerin ortaya çıktığı görülmektedir. Bu bağlamda Geng Shimin şu cümle ile görüşlerini belirtir:

“Çince, Hotan ya da Sanskritçe asıllarından çeviriler olarak bilinen pek çok Uygurca metin, aslında bu metinlerin Uygur kültürü ve kavramlarına uyarlanmış halleridir. Uygur alimler, yine de kendilerini uyarlam ile sınırlandırmamış, sıklıkla Budist öğretisi metinlerine giriş formunda risaleler yazmışlardır.”³¹⁷

Budizm ve Maniheizm dinsel metinlerini Türkçeye aktarırken terimlere karşılık bulmanın zor olmuş olabileceğini ifade eden Semih Tezcan ise, terimlerin yabancı dilde bırakılması, bu dinlerin halk arasında anlaşılmasını ve yaygınlaşmasını engelleyeceği için her iki dinin rahiplerinin de kendi dillerine ait terimleri Türkçeleştirmek için büyük çaba gösterdiklerini ifade eder.³¹⁸ Tezcan mütercimlerin terimlere karşılık bulma noktasında izledikleri yolları ise şu ifadelerle açıklamaktadır:

“...kimi zaman genel dilde bulunan ve (Şamanlık, Tengricilik gibi) eski halk inançları ile sıkı sıkıya bağlı olan sözcüklerden yararlanılmıştır. Kimi zaman da çeviri yoluyla Türkçe terimler üretilmiştir. Kimi terimler

³¹⁵ A.e., s. 158.

³¹⁶ A.e., s. 157.

³¹⁷ Shimin, a.g.m., s. 799.

³¹⁸ Tezcan, a.g.m., s. 315.

ise yabancı dildeki biçimiyle alınmış fakat yanına Türkçe çevirisi de katılmıştır. Hiç Türkçeleştirilmemiş terimlerin sayısı ise pek azdır.”³¹⁹

7. Uygurca çevirilerde Semih Tezcan’ın ifade ettiğine göre çoğu zaman genişletmelere, eklemelere gidilmiş, böylelikle metinlerin daha iyi anlaşılır duruma getirilmesine çalışılmıştır. Gelişen Uygur Budist yazınında zamanla Budizm kavramlarını karşılayabilen Türkçe terimler yaratılmış, bu terimler sonran Moğol Budistlerce de ödünçlenerek kullanılmıştır.³²⁰
8. Uygurca çevirilerin mütercimleri genellikle bilinmemekle birlikte, Çinceden birkaç eser çeviren Beş Balık’lı Şingku Seli Tutun, Şilazin, Sangga Şiri gibi bazı mütercimlerin isimleri de bilinmektedir.
9. Son olarak bu tercümelemlerle birlikte, Hilmi Ziya Ülken’in ifadesiyle, dinî sanat (dinî edebiyat, mimarî, resim, heykel, nakış vs.) ve teknik sahasında karşılıklı tesirlerin doğurduğu çok dinli, çok dilli bir Uygur medeniyeti oluşmuştur.³²¹ Bunun yanında bu çeviriler sayesinde Budizm ve Maniheizm uzun süre Türkler arasında yaşamış ve bu çeviriler yoluyla açıklık kazanan dinsel inanışlar halk arasında daha kolay benimsenmiştir. Öte yandan bu çevirilerin, dilin daha çok işlenip gelişkin bir yazı dili durumuna gelmesinde de önemli etkisi olmuştur.³²²

Türkler İslamiyet’i benimseyip yeni bir medeniyet sahasına girdikten sonra; ilk defa Karahanlılar döneminde Türkçe eserler vermeye başladılar. Bu dönemde; tercüme faaliyeti olarak, Kur’ân tercümeleri bulunmaktadır. Şu ana kadar yapılan araştırmalara göre, Kur’an ilk defa X. yüzyılın sonlarına doğru Samanoğulları’ndan Mansûr b. Nûh’un (961-976) kurdurduğu ve içinde Türk asıllı âlimlerin de yer aldığı bir heyet tarafından Farsçaya satırlı bir şekilde aktarılmıştır. Kur’ân’ın Türkçeye

³¹⁹ A.m., s. 316.

³²⁰ A.m., s. 290.

³²¹ Ülken, a.g.e., s. 25.

³²² Tezcan, a.g.m., s. 316.

tercümesi ise, bir belge ile tevsik edilmemekle birlikte, Farsça tercümeyle aynı zamanda veya bu tercümeden bir yüzyıl sonra yapıldığına dair görüşler bulunmaktadır.³²³

Mustafa Özkan'ın Kur'ân tercümeleleriyle ilgili olarak, yakın zamanda neşrettiği makalesinden öğrenildiğine göre, Kur'ân'ın XII-XVI. yüzyıllar arasında Doğu Türkçesine yapılmış 8 adet tercümesi bulunmaktadır. Bu tercümelemler ya satırlı tercüme şeklinde veya metnin tercüme edilen kısmıyla ilgili geniş açıklamalar ve hikâyeler içeren tefsirli tercüme şeklindedir.³²⁴ Mütercimleri belli olmadıkları için bu tercümelemler; Türk İslam Eserleri Müzesi (73), Özbekistan Nüshası (İlimler Akademisi el-Biruni Şarkinaslık Enstitüsü 2008), İngiltere Nüshası (John Rylands Ktp. 25-38 numaralarda), Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa Nüshası (951), Yazma Bağışlar Nüshası (3966), Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Nüshası (III. Ahmed 16) gibi buldukları kütüphane isimleri ile bilinmektedir.³²⁵ Bunlardan Türk İslam Eserleri Müzesi (73), Özbekistan Nüshası, İngiltere Nüshası ve Petersburg'daki Asya Halkları Enstitüsü Kitaplığı'nda bulunan nüshaların Karahanlılar döneminde üretildikleri düşünülmektedir.³²⁶

Doğu Türkçesiyle yapılan tercüme faaliyetlerinin geliştiği bölgelerden biri de XI. yüzyıl başlarında Gaznelilere, daha sonra da Selçuklulara bağlı bir merkez olan Harezm'dir. Sultan Sencer'in 1157'de vefat etmesi üzerine bölgede kurulan Harezmşâhlar devleti Cengizliler tarafından yıkıldı. Bu siyasi oluşumlar neticesinde Türkleşen Harezm bölgesi, XII. yüzyılda bir kültür merkezi haline gelirken bu özelliğini Cengizliler ve Altın Ordu çağında (1241-1502) da devam ettirdi. İşte bu kültür merkezinde Harezm Türkçesiyle yazılan eserler arasında tercüme olanlar da bulunmaktadır. Bunların başında; Mukaddimetü'l-Edeb'in satırlı tercümesi gelmektedir. Bunun dışında Rabgûzî'nin Kısasu'l-Enbiyâ tercümesi ile Mahmûd b. Alî'nin kırk hadis tercüme ve şerhi türündeki Nehcü'l-Ferâdis adlı eseri de bu

³²³ Mustafa Özkan, "Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelemleri Üzerine I", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXIX, s. 117-118.

³²⁴ A.m., s. 118.

³²⁵ Kur'ân'ın Doğu Türkçesine yapılan bu tercümelemleri hakkında genel bilgiler ve bibliyografya için bkz. Özkan, a.g.m., s. 118-23.

³²⁶ Bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 338.

bölgedeki tercüme etkinliklerindedir. Bu dönemde edebî tercüme olarak da Kutb adlı bir şairin Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ini 1341-42 yılları arasında Türkçeye aktardığı tercümesiyle karşılaşmaktadır.³²⁷

Türkçenin Kuzey-Doğu lehçelerinden olan Kıpçak Türkçesinin iki kolu bulunmaktadır. Bunlardan biri Hıristiyanlaşan Kuman ve Kıpçak Türklerinin konuştukları ve yazı dilinden ziyade konuşma dili olarak kalan Ermeni Kıpçakçası veya Kıpçak Türkçesi, diğeri de Mısır'da Memlükler döneminde yazı dili olarak kullanılan Memlük Türkçesidir. Kıpçak Türkçesi ile yazılıp da günümüze ulaşan tek eser, bir sözlük görünümünde olan Codex Cumanicus'tur. Memlük Türkçesiyle yazılan eserler ise daha fazla sayıda olup, çoğunluğunu sözlük ve gramerler oluşturmaktadır. Bunun yanında; din, askerlik ve baytarlık gibi konularda da çoğu tercüme olmak üzere birkaç eser kaleme alınmıştır.

İrşâdü'l-Mülûk ve's-Selâfîn adlı bir fıkıh kitabının satırlı tercümesi; ismi belirsiz biri tarafından Tolu Beg'in emri ile Arapçadan Türkçeye tercüme edilen Baytârü'l-Vâzih; XIV. yüzyılın ikinci yarısı veya XV. yüzyılın başlarında Muhammed b. Ya'kûb tarafından Arapça olarak kaleme alınan el-Fürûsiyye fî Remyi'l-Cihâd adlı eserin tercümesi olan Münyetü'l-Guzât; Farsçadan tercüme edilmiş Kitâbü'l-Hayl; XIV. yüzyılın sonlarında Arapça eserlerden derlenerek Türkçeye aktarılan Kitâb fî İlmi'n-Nüşşâb; Kitâb fî'l-Fıkh, Kitâbu Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkindî ve Mukaddimetü'l-Gaznevî fî'l-İbâdât isimlerinde fıkha dair satırlı tercüme Memlük Türkçesi ile gerçekleştirilen tercüme faaliyetleridir. Bu dönemde Seyf-i Sarâyî adlı birinin 1391'de Sa'dî'nin Gülistân adlı edebî eserini Türkçeye aktardığı görülmektedir ki bu lehçe ile yazılan tek edebî tercüme olma özelliğini taşımaktadır.³²⁸

Kuzey-Doğu Türkçesinin ikinci dönemi için kullanılan Çağatay Türkçesi döneminde³²⁹ de birtakım tercüme faaliyetleri ile karşılaşmaktadır. XV. yüzyılın

³²⁷ Bu eserler hakkında genel bilgi ve bibliyografya için bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 373-85.

³²⁸ Bu eserler hakkında genel bilgi ve bibliyografya için bkz. Ercilasun, a.g.e., s. 395-401.

³²⁹ Çağatay Türkçesi'nin isimlendirmesi ve dönemlere ayrılması konusunda bkz. Janos Eckmann, "Çağatayca", **Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (yayıma hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), AKM Yayınları, Ankara, 1996, s. 74-108.

başında yaşadığı düşünölen Haydar Hârezmî, Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ını Doğu Türkçesine aktarırken³³⁰; aynı yüzyılda yaşamış olan dîvân sahibi Lutfî de Celâleddîn Tabîb'in (ö. 734/1333) Farsça Gül ü Nevruz'unu bu lehçeye aktarmıştır.³³¹ Günay Karaağaç, Alî Şîr Nevâ'î'nin verdiği bilgilerden hareketle Lutfî'nin Şerefüddîn Alî Yezdî'nin Zafernâme adlı eserini de Çağatay Türkçesine aktardığını; ancak bunun günümüze ulaşmadığını bildirmektedir.³³²

Bu tercümelelerin ardından Alî Şîr Nevâ'î'nin (ö. 1501) çoğu uyarlama türündeki aktarımları gelmektedir. Nevâ'î, Mollâ Câmî'nin Nefehâtü'l-Üns'ünü bazı eklemelerle Nesâyimü'l-Mahabbe min Şemâyimi'l-Fütüvve adıyla Çağatay Türkçesine çevirdiği gibi, yine Câmî'nin Farsça Hadîs-i Erba'în'ini ve Hz. Alî'ye atfedilen Nesrû'l-Le'âlî'deki vecizelerini dörder mısra ile tercüme etmiştir. Onun hikâye kaynaklı edebî tercümeleleri ise daha ziyade uyarlama şeklindedir. Bu bağlamda; hamsesinde yer alan Hayretü'l-Ebrâr, Ferhâd u Şîrîn, Leylî vü Mecnûn, Seb'a-i Seyyâre, Sedd-i İskenderî gibi mesneviler, kendisinden önce aynı konuları kaleme alan Nizâmî-i Gencevî ve Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin eserleri kaynak alınarak yazılmıştır. Benzer şekilde Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ını da Lisânu't-Tayr adıyla Çağatay Türkçesine uyarlamıştır.³³³

Çağatay edebiyatı ile ilgili olarak yapılan birçok çalışmada bahsi geçen bu tercüme faaliyetlerinin yanında; Muhammed b. Ahmed ez-Zâhîd tarafından Farsçadan tercüme edilen Tergîbü's-Salât³³⁴, Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sının

³³⁰ Bu tercümenin nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 951. Ayrıca bkz. **Mahzenü'l-esrar : (gramer-metin-dizin-tıpkıbasım)**, (hazırlayan: Avni Gözütok), Fenomen Yayınları, Erzurum, 2008.

³³¹ Bkz. Bayram Orak, "Lutfî'nin Gül ü nevrüz'u, Gramer İndeksi", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1995.

³³² Günay Karaağaç, **Lutfî Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, AKM Yayınları, Ankara, 1997, s. XX.

³³³ Bkz. Zühal Ölmez, "Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar", **TALİD (Eski Türk Edebiyatı Tarihi I)**, C. V, sy. 9, 2007, s. 186-96.

³³⁴ Bkz. Fatih Erbay, "Muhammed Bin Ahmedü'z-Zahid'e Ait Çağatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin-Sözlük)", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2003; a.y., "Tergîbü's-salât'ın Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Nüshası Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 20, Güz 2006, s. 189-99.

tercümesi³³⁵, Kelile ve Dimne'nin tercümesi³³⁶ gibi tercüme faaliyetleri de bulunmaktadır.

4.2.5. Osmanlı Döneminde Osmanlı Sahası Dışında Batı Türkçesi İle Yapılan Tercüme Faaliyetleri

Çalışmamızın giriş bölümünde de ifade edildiği gibi; bu araştırmanın konusunu XIII. yüzyılın sonlarından XIX. yüzyılın başlarında değin, Batı Türkçesi ile üretilen şerh ve tercüme faaliyetleri oluşturmaktadır. Bahsi geçen yüzyıllar dâhilindeki bu tercüme faaliyetleri büyük oranda Osmanlı İmparatorluğu'nun hüküm sürdüğü zaman ve kültür merkezlerinde gerçekleşmiştir. Bununla birlikte; hem Osmanlılardan evvel hem de onlarla eş zamanlarda hüküm süren bazı beylik ve devletlerin de bu tercüme faaliyetlerinin gelişmesinde katkıları olmuştur. Hal böyle olunca, bu tercüme faaliyetleri başta İstanbul olmak üzere, Tebriz'den Belgrad'a, Kırım'dan Mısır'a kadarki birçok kültür merkezini içine alan geniş bir sahaya yayılmıştır. Bu bölümde öncelikle Osmanlıların dışındaki beylik ve devletlerde gerçekleştirilen tercüme faaliyetlerine bakılacak; daha sonra da Osmanlı dönemindeki tercüme faaliyetlerine yer verilecektir.

Büyük Selçuklu devletinin Anadolu'daki devamı olan Anadolu Selçukluları, XIII. yüzyıldaki Moğol akınları neticesinde oldukça zayıflamış; nihayet 1243 yılındaki Köseadağ yenilgisinden sonra da siyasal birliği bozulmuştur. Bunun sonucunda Bizans ile Anadolu Selçuklu devleti arasındaki uç bölgelerde yerleşen göçebe Oğuz beyleri, Bizans'tan koparttıkları topraklarda Anadolu Beyliklerini kurmuşlardır. Doğu Anadolu'dan Horasan'a kadar genişleyen bölgede ise, İlhanlıların ardılı olan Celayirlilerden sonra, Karakoyunlu ve Akkoyunlu

³³⁵ Uygur harfli nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale'de 100 numarada; Arap harfli nüshası da Süleymaniye Ktp. Fatih 2848 numarada bulunan bu tercüme için bkz. Bkz. Ahmet Kartal, "Attâr'ın Tezkiretü'l-evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi", **Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz hatıra kitabı**, (hazırlayanlar: M. Fatih Köksal; Ahmet Naci Baykoca), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 385.

³³⁶ Bkz. Adnan Karaismailoğlu, "Kelile ve Dimne", C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 210; Zehra Toska, "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", **Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XV (1991), s. 358.

Türkmenleri hâkimiyet kurmuşlardır.³³⁷ Anadolu Selçukluları ve özellikle Beylikler döneminden itibaren Anadolu, Azerbaycan, Suriye ve Balkanlarda temelini Oğuzcanın oluşturduğu bir yazı dili gelişmeye başlamıştır.³³⁸ XIII. yüzyıldan itibaren Türkçe ilim ve edebiyat dili olarak Arapça ve Farsça karşısında geçerlilik kazanmaya başlamış ve resmî dil olmuştur.³³⁹ Bu durumun oluşmasında; bahsi geçen Beylikleri kuran Türkmen beylerinin Arap ve Acem kültürüne fazla itibar etmemeleri, milli geleneklerine ve kendi bölge ağızlarına önem vermeleri, ilim adamlarını, şair ve ediplerle sanatkârları koruyup onlara Türkçe eserler yazmayı teşvik etmeleri birinci derecede önemli olmuştur.³⁴⁰ Nitekim kendisini Anadolu Selçuklu devletinin varisi olarak gören Karamanoğulları'ndan Mehmed Bey Konya'yı Alâeddîn Keykudâ'dan alıp devlet idaresini vezir sıfatıyla ele geçirdikten sonra, 15 Mayıs 1277'de ilan ettiği fermanla; divanda, dergâhta, bârgâhta, meclisde ve meydanda Türkçenin hâkim olmasını emretmiştir.³⁴¹

Yazı dili olarak Arapça ve Farsçanın kullanıldığı Anadolu Selçukluları döneminde de, Türkçe yazılmış az sayıdaki eserin varlığı söz konusu olmakla birlikte bunların yazmaları henüz günümüze ulaşmamıştır.³⁴² Bununla birlikte, Anadolu

³³⁷ Muhsin Macit, "Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Döneminde Türkçe ve Gelişimi", **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, (editör: Ahmet Yaşar Ocak), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 481.

³³⁸ Şinasi Tekin, "Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü İle Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler", **İştikakçının Köşesi**, Simurg yayınları, İstanbul, 2001, s. 121-149.

³³⁹ Ahmet Kartal, "Tercüme Edebiyatı", **Şiraz'da İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2008, s. 321. Son dönemlere kadar yapılan bazı akademik çalışmalarda Batı Türkçesiyle yazılan ilk eserlerin XIV. yüzyılda başladığı söylenmektedir. (örneğin Anja Pistor-Hatam konuyla ilgili olarak şu cümleye yer vermektedir:

"*The use of the Turkish language and the translation of Persian and Arabic texts into Turkish mainly began in the 14th century...*" Bkz. Anja Pistor-Hatam "The Art of Translation: Rewriting Persian Texts from the Seljuks to the Ottomans", **Archiv Orientalní [Oriental Archive]**, 66 (1998), special issue – Supplementa VIII, s. 307. Hâlbuki bulduğumuz yeni bir nüshasıyla **Behçetü'l-Hadâ'ik**'in XIII. yüzyılda yazıldığını tevsik etmiş bulunmaktayız.

³⁴⁰ Kartal, a.g.m., s. 322. Anja Pistor-Hatam ise bu durumun oluşmasında yani Türkçe eser yazımının başlamasında; yeni kurulan beylikleri yöneten bazı beylerin Arapça ve Farsça bilgilerinin yetersiz olup sadece ana dilleri olan Türkçeyi bilmeleri, hükmettikleri insanlardan eğitilmiş olanlarının okumak istedikleri halde okuyabilecekleri Türkçe bir eserin olmaması, daha evvel Farsça veya Arapça metinleri şerhleri ile birlikte anlayıp halka anlatmaya çalışan âlimlerin azalması ile şerhlerin de artık yetersiz olmaya başlaması gibi sebepleri öne sürmektedir. Bkz. a.g.m., s. 307.

³⁴¹ Zeynep Korkmaz, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, C. I, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 428.

³⁴² Mikail Bayram yaptığı kütüphane taramaları sonucunda, Anadolu Selçukluları zamanında yani 250 senelik zaman zarfında, 230 eserin telif edildiğini; bu eserlerden 20 tanesinin yazarının meçhul

Selçukluların döneminde Türkçenin Farsça-Türkçe mülemma'larla şiir diline girmeye başladığını, bugün bize ulaşan birkaç eserden görmekteyiz. Bu bağlamda, XIII. yüzyılda Anadolu'da yaşadığı bilinen Evhadüddîn-i Kirmânî'nin menkıbelerini Türkçeye aktaran Gelibolulu Muhyiddîn, onun Farsça-Türkçe bir mülemma' gazelinden bahsetmektedir. Yine Mevlânâ'nın Doğu Türkçe özelliklerini barındıran bazı mülemma' gazelleri de günümüze ulaşmıştır.³⁴³

Bu mülemma'ların dışında, Anadolu sahasında kaleme alınan ilk müstakil Türkçe eser **Behçetü'l-Hadâ'ik**'tir. Tarafımızdan bulunan yeni bir nüshası ile birlikte, 669/1270-685/1286 tarihleri arasında yazıldığı tevsik edilen³⁴⁴ bu eserden sonra, XIV. yüzyılın başlarından itibaren, genellikle tercüme olmak üzere birçok Türkçe eser kaleme alınmıştır.

olduğunu ifade ettikten sonra bu eserlerden 15 tanesinin Türkçe kaleme alındığını söylemektedir. Bayram bu bilgileri vermekle yetinirken, bu eserlerin hangi kütüphanede, kimler tarafından yazıldığını veya bu eserlerin varlığından kimlerin haber verdiği noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. (Bkz. Mikail Bayram, "Anadolu'da Te'lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi", **Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler**, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s. 107).

Mantıku't-tayr'ı genişleterek Türkçeye aktaran XIV. yüzyıl şairlerinden Gülşehrî'nin kendisinden önce biri tarafından Şeyh San'an Hikâyesi'nin yazıldığını ifade etmesi de Anadolu Selçukları döneminde Türkçe eserlerin kaleme alındığına işaret etmektedir. (Macit, a.g.m., s. 481.)

³⁴³ Bayram, a.g.m., s. 111.

³⁴⁴ Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe eser konusu tartışmalıdır. Mikail Bayram, Anadolu sahasında yazılan ilk Türkçe eserin Hekim Bereket adlı biri tarafından yazılan Tuhfe-i Mübârizî olduğunu söylerken bu iddiasını; eserin Koyunoğlu nüshasının 1a yaprağında bulunan bir nota dayandırmaktadır. Bayram bu notta, eserin Anadolu Selçuklu sultanı I. Alâeddîn Keykûbâd (1220-1237) devri Amasya valilerinden Danişmendli emiri Mübârizüddîn Halîfet Alp b. Tulı b. Türkanşâh (ö. 1225 civarı) için yazıldığını gösterir bilgilerin olduğunu; dolayısıyla eserin XIII. yüzyılın ilk çeyreğinde yazılmış olması gerektiğini öne sürer. (Bkz. Bayram, a.g.m.) Buna karşın Mesut Koman ise bahsi geçen kayda fazla güvenilmemesi gerektiğini, eserin Paris'te bulunan nüshasında bu kaydın bulunmadığını ifade ettikten sonra; eserin **mübârizüddîn** lakabını da kullanan Aydınöğlu Mehmed Bey adına yazılmış olabileceğini ileri sürerler. Nitekim eserin girişinde, eserin sunulduğu kişi övülürken kullanılan ifadelerin bir bey veya padişaha işaret etmesi de bunun güçlü bir işareti olarak öne sürülmüştür. (Bkz. Mahmud Mesud Koman, **Tuhfe-i Mübarizi: Lübâbü'n-Nuhâb Tercümesi: Aydınöğlu Mehmed Bey Namına Türkçe'ye Çevrilen Bir Tıp Kitabı**, Bilgi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1955).

Ne zaman yazıldığı konusunda henüz bir fikir birliğine varılmayan bu eserin yanında; bu çalışmanın başladığı döneme kadar XIII. yüzyılda yazıldığı tahmin edilen Behçetü'l-Hadâ'ik'in ise XIII. yüzyılın sonuna doğru yazıldığı, tarafımızdan bulunan yeni bir nüshası ile tevsik edilmiştir. Son dönemlere kadar ne kim tarafından ne de ne zaman yazıldığı belli olan bu eserin, bulunan bu yeni nüshasında bu bilgiler de ortaya çıkmıştır. Buna göre **Behçetü'l-Hadâ'ik** Fahrüddîn b. Mahmûd b. el-Hüseyn b. Mahmûd et-Tebrîzî adlı biri tarafından 669/1270 ile 685/1286 yılları arasında Karahisar Develi'de yazılmıştır. Eserin bu yeni nüshası hakkında bir değerlendirme için bkz. Mustafa Koç, "Anadolu'da İlk Türkçe Telif Eser", **Bilig**, sy. 57, 2011, s. 159-74.

Doğu, Batı ve Kuzey Anadolu’da kurulan Akkoyunlular, Germiyanogulları, Menteseogulları, Hamidoğulları, Aydınogulları, Candarogulları ve Saruhanogulları gibi beyliklerin yöneticileri tarafından teşvik edilen bu tercüme faaliyetlerinin; Türk dili denince akla gelen beyliklerin başında gelen ve diğer beyliklere göre tarih sahnesinde daha uzun kalan Karamanogulları döneminde nispeten daha az geliştiği görülmektedir.

Erken dönem Türkçe telif veya tercüme edebiyatının gelişmesi ve buna paralel olarak Türk dilinin gelişip tekâmüle ermesinde, şüphesiz ki Germiyanogulları ile birlikte Aydınogulları ayrı bir yere sahiptir. Özellikle beyliğin kurucusu Mehmed Bey ve onun yerine geçen oğlu Umur Bey zamanında, kültürel faaliyetlere özel bir önem gösterilmiş, bu bağlamda çoğu tercüme olan birkaç Türkçe eser yazılmıştır. Ancak bu faaliyetler Mehmed ve Umur Bey dönemiyle sınırlı kalmamış, İsa ve Cüneyd Beyler döneminde de devam etmiştir.

Aydınogulları dönemindeki tercüme faaliyetleri, dinî ilimler, edebiyat ve tıp gibi farklı disiplinlerde yapılmıştır. Aydınogulları Beyliğinin kurucusu olan Mehmed Bey döneminde, ismi henüz tespit edilememiş bir mütercimın iki tercümesiyle karşılaşılmaktadır. Bu kişi Attâr’ın **Tezkiretü’l-Evliyâ**’sı ve Sa’lebî’nin **Kısas-ı Enbiyâ** isimli eserini tercüme etmiştir.³⁴⁵

Umur Bey döneminde ise bu tercümelerin sayısı artmıştır. İlk Türkçe tıp kitaplarından biri olan **Tercüme-i Müfredât-ı İbn Baytar**; ismi tespit edilemeyen bir mütercimın “...Umur Beg hazretleri ... şöyle işâret olındı ki (itdi ki) Müfredât-ı İbn Baytârı ... Türk dilince tercüme ola...”³⁴⁶ şeklindeki açık ifadesinden de anlaşılacağı üzere bizzat Umur Bey’in emri ile tercüme edilmiştir. Kendisini Bergama kadısı olarak tanıtan biri tarafından kaleme alınan **Tercüme-i Kâmilü’s-Sınâ’a** ile Tutmacı’nın Farsça bir eserden manzum olarak çevirdiği **Tabî’atnâme**

³⁴⁵ Tezkiretü’l-evliyâ tercümesinde verilen bilgiler dikkate alındığında bu iki tercümenin de aynı kişi tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır:

“... pes **Kıyasu’l-enbiyâ** kitâbın Arab dilinden Türk diline dönderdüğümden sonra ben za’ife işâret olındı ki Tezkiretü’l-evliyâ kitâbın dahı Pârsî dilinden Türkçeye dönderem...” bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 166, vrk. 1b.

³⁴⁶ Bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3635, vrk. 1b.

adlı eser de Umur Bey için gerçekleştirilen tercüme faaliyetleridir.

Bu dönemde edebiyat sahasında da Umur Bey'e sunulan veya onun emri ile tercüme edilen birkaç çeviri bulunmaktadır. Anadolu sahası Türk edebiyatının gelişmesinde, öncü isimlerden biri olan Mes'ûd b. Ahmed, **Süheyl ü Nevbahâr** adlı eserini kaynağı belli olmayan bir eserden tercüme ettiği gibi, ünlü İran şairi Sa'dî'nin **Bostân** adlı eserini de **Ferhengnâme-i Sa'dî** ismi ile Türkçeye aktarmıştır. Bunların yanında, Ebü'l-me'âlî Nasrullâh'ın Farsça versiyonunu kaynak alınarak **Kelfile ve Dimne** kitabını da aynı bey adına tercüme eden Mes'ûd, bu mensur tercümesini de İsa Bey'in isteği üzerine nazme dönüştürüp I. Murâd'a sunmuştur. Umur Bey için Farsça bir tıp kitabını Tabî'atnâme adıyla çeviren Tutmacı, Attâr'ın **Hüsrevnâme** diye bilinen 7708 beyitlik mesnevisini 4706 beyte indirerek 1406 yılında tercüme etmiştir. Kendisi için eser tercüme edilen Aydınogulları beylerinden biri de İsa Bey'dir. Aydınogulları Beyliğinin sarayına intisap ettiği anlaşılan Fahrî mahlaslı bir şair, 1367 yılında Nizâmî'nin **Hüsrev ü Şîrîn** adlı mesnevisini genişleterek Türkçeye aktarıp İsa Bey'e sunmuştur ki bu Türk edebiyatındaki ilk **Hüsrev ü Şîrîn** mesnevisi olma özelliğini göstermektedir.³⁴⁷

Aydınogulları döneminde ortaya çıkan bu tercüme eserleri, gerek müstakil gerekse de toplu olarak birçok ilmî çalışmada muhtelif cihetleri bakımından incelenmişlerdir. Ancak Aydınogulları Beyliğinin son beyi olan Cüneyd Bey'e sunulan **Minhâcü's-Şehâde** adlı çevirinin ilk defa bu çalışmamızda yer aldığını düşünüyoruz. Dolayısıyla söz konusu eser hakkında biraz daha fazla bilgi vermeyi faydalı buluyoruz.

İki nüshasına³⁴⁸ ulaştığımız bu tercümenin maalesef ki her iki nüshasında da mütercimın ismi belirtilmemiştir. Tercüme, gaza konusunun vurgulandığı ve bu konuyla ilgili kelimelerin yoğunlukla kullanıldığı bir hamdele ve salvele bölümü ile başlamaktadır. Daha sonra ise eserin yazılış sebebini anlatmaya başlayan mütercim şu ifadelerle yer vermektedir:

³⁴⁷ Aydınogulları devrindeki bu tercüme için bkz. Günay Kut, "Nazım (XIII-XIV. Yüzyıl)", C. IV, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi**, AKM Yayınları, Ankara, 2004, s. 308-09; Kartal, a.g.m., s. 328-332.

³⁴⁸ Milli Ktp., Yz A 1634 (istinsah: 972/1564-65) ve 8308 (istinsah: 933/1526-27)

“... çünkü Resûlullâh s.a.v. buyurduğu hadisler Arabî idi Türk oğlanları ol hadisleri okuyup ma'nâsını anlamazlardı, gazânun sevâbını ve gâzîlerün mertebesini bilmezlerdi. Bu fakîr ü hakîr diledi ki gazâyâ terğîb iden hadislerün ba'zısını Türkî dilince tercüme idem tâ ki ol sünnet ile 'amel idecekden olam ve Arabî okumayanlara mütâla'a kalup gâzîlerün mertebelerinden ve amellerinün ... gazâyâ meşgûl olup şehâdete rağbet eyleyeler. Ale'l-husûs şol zamânda ki emîr-i kebîr melikü'l-ümerâ ve'l-e'âzım Cüneyd Beg b. İbrâhim b. İlyâs ...” (2a-b)

Mütercim hangi eseri kaynak metin olarak kullandığı noktasında ise şu bilgilere yer verir:

“... pes **Meşâriku'l-Eşvâk** kitâbının muhtasarın seyyidü'l-muhaddisîn ve kıdvetü huffâzi'l-müttekîn Şeyh Sâlih Sa'îd şehîd Şihâbüddîn b. Ahmed b. Burhânüddîn b. İbrâhîm Dimeşkî ... kitâblarının mu'teberlerin cem' itmiş idi. Mükerrerin terk idüp ihtisâr vech üzerine tercüme eyledüm. (4a)

Eserin mütercimi, “İ'tizâr” başlığı altında ise tercümenin zorluğu hakkında şu bilgileri verirken tercümesine verdiği ismi de belirtmektedir:

“...Arabî dilini Türkî dilince söyleyüp lafzen-be-lafz tercüme eylemek katı müte'azzirdür. Eger söylenürse dahi hiç halâveti olmaz ma'nâsı dahi anlanmaz. Pes ba'zı yirlerin mahzûf ve muzmarı zikr eyledük ma'nâ fehm olmağ için. Ve ba'zı elfâzının tertîbini ta'bîr itdük insâf ehli 'azîzlerden iltimâsumuz oldur kim fi'lümüzdeki eksüklüğümüze bakmayup ümîddür ki niyyetümüz gökçekliğine nazar ideler. Çün bu muhtasar zikr itdüğümüzleyn tamâm oldı adını **Minhâcü's-Şehâde** koduk...” (4a)

Tercümenin yazılış tarihine dair, herhangi bir bilgiye ulaşamadıysak da, Cüneyd Bey'e sunulduğuna göre en azından onun ölüm tarihi olan 1425 yılından evvelki bir tarihte yazılmış olması gerekir.

Yine araştırmalarımız sırasında tespit edilen Mehmed b. Bâlı'nın **Tercüme-i Elfâzu'l-Küfr**³⁴⁹ adlı eser de Mehmed Bey'in oğlu Süleymân Şâh'ın torunlarından Ahmed Bey'e sunulmuştur.

Yaklaşık bir buçuk yüzyıl tarih sahnesinde varlıklarını sürdüren Germiyanoğulları, siyasi nüfuzlarının yanında, özellikle Mehmed Bey (ö. 1363) ve onun yerine geçen Süleyman Şah zamanında, yaptırdıkları tercüme ve telif ettirdikleri eserlerle Türk dili ve edebiyatına önemli oranda katkıda bulunan beylikler arasında yer almaktadır. Bahsi geçen beylerin ilim ve sanat erbabını koruyup onların kıymetini bilmeleri neticesinde; **Şeyhoğlu Mustafa, Şeyhî, Ahmedî, Ahmed-i Dâ'î** gibi verdikleri tercüme veya telif eserleriyle erken dönem Türk dili ve edebiyatına önemli katkıları bulunan şairler yetişmiştir. Bahsi geçen şairlerin, Germiyanoğulları'nın Osmanlılara katılmasıyla birlikte Osmanlı padişahlarının saraylarına intisap ettikleri görölmektedir.³⁵⁰

Edebiyat ve âdâb-siyaset konularındaki eserleri tercüme eden Şeyhoğlu Mustafa ilk dönem tercüme edebiyatı açısından önemli bir kişiliktir. Germiyan Beyi Süleyman Şah'ın nişancılığını yapan şair, Unsurü'l-maâlî Keykavus b. İskender b. Kâbus'un yazdığı Farsça **Kâbûsnâme** ile **Mârzûbânnâme**'nin Sa'düddîn el-Varâvînî tarafından yeniden yazılan versiyonu **Ravzatu'l-'Ukûl**'u da Süleyman Şâh'ın isteği üzerine Türkçeye tercüme etmiştir. Şeyhoğlu'nun ilk dönem başarılı aşk mesnevileri arasında yer alan **Hurşîdnâme** veya **Hurşîd ü Ferahşâd** adlı eseri de Süleyman Şâh adına yazılmaya başlanmış; ancak onun ölümlü üzerine 1387'de tamamlan mesnevi Yıldırım Bâyezîd'e sunulmuştur. Şairin verdiği bilgiye göre kaynağı bilinmeyen Arapça bir eserden çevrilen bu eser ilk dönemin başarılı edebî eserleri arasında gösterilmektedir. Şeyoğlu'nun elde bulunan son eseri ise **Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ** olup 1401 yılında kaleme alınmıştır.³⁵¹ Necmeddîn

³⁴⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 167/2.

³⁵⁰ Kemal Yavuz, "XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sy. 27, 1983, s. 10-11.

³⁵¹ Ahmet Kartal, beylikler dönemi tercüme faaliyetleri hakkındaki araştırmalarımız noktasında temel kaynaklarımızdan biri olan "Tercüme Edebiyatı" başlıklı makalesinde Şeyhoğlu'nun Taberî Tarihini

Dâye'nin **Mirsâdü'l-İbâd** adlı eserinin çevirisi olan bu eser ise önceleri Germiyan Beyliği daha sonraları ise Osmanlı devlet erkânı arasında yer almış bulunan Paşa Ağa b. Hoca Paşa adına kaleme alınmıştır. Germiyanogulları dönemi tercüme faaliyetlerinin temsilcilerinden biri de Ahmed-i Dâ'î'dir. Çoğu tercüme 10'a yakın eseri bulunan Dâ'î'nin bu eserlerini daha çok Osmanlı padişahları ve devlet erkânı için yazdığı görülmektedir. Ancak Ebûbekr b. Abdullâh el-Vâsıtî'nin Arapça yazdığı ta'bîrnâmesinin Farsçaya yapılan tercümesini Germiyan Beyi II. Ya'kûb'un emri ile Türkçeye çevirmiştir. Uzun süre Germiyanogulları beylerinin himayesinde yaşamasına karşın bu beyliğin sona ermesinden sonra Osmanlı padişahlarının saraylarına intisap eden Şeyhî ve Ahmedî gibi şairler de özellikle edebî tercüme yapımlarına karşın bu eserlerini Osmanlı padişahlarına sunmuşlardır.³⁵² Bunların dışında ismi belirsiz biri tarafından Farsçadan tercüme edilen bir Bâznâme³⁵³ de Germiyanogullarından Süleymân Bey'e sunulmuştur.

On üçüncü yüzyılın sonlarında Güneybatı Anadolu'da ortaya çıkıp II. Murâd devrine kadar hâkimiyetini sürdüren Menteşeoğulları döneminde de iki tercüme ile karşılaşmaktadır. Bunlardan biri Barçınlı Mahmûd b. Mehmed adlı biri tarafından Mehmed Bey (ö. 1403) adına Farsçadan Türkçeye aktarılan **Bâznâme**, diğeri de Şirvânî Mahmûd b. Mehmed'in İlyâs Bey adına kaleme aldığı **İlyâsiyye** adlı eserin tercümesidir ki bu tercümenin aslı da aynı kişi tarafından Arapça olarak yazılmıştır.³⁵⁴

On dördüncü yüzyılın başlarında Kastamonu ve civarında kurulan ve Fâtih Sultân Mehmed'in 1461'de Osmanlı topraklarına ilhâk etmesiyle ortadan kalkan Candaroğulları Beyliği döneminde de birtakım kültürel aktarımların olduğu görülmektedir. Özellikle Kötürüm Bâyezîd, İsfendiyar Bey gibi bazı beyler devrinde, ilmî ve kültürel faaliyetlerin yoğun olduğu anlaşılmaktadır. Türkçe telif ve tercüme eserlerinin de yazıldığı bu devirde; Yûsuf-ı Meddâh, İbn Mihnef Lutoğlu'ndan

de çevirdiğini ifade ediyorsa da, ne eserin nüshasına dair bir bilgi veriyor ne de bu bilgiyi kimden aldığını zikrediyor.

³⁵² Germiyanogulları dönemindeki tercüme faaliyetleri için bkz. Kut, a.g.m., s. 309-10; Kartal, a.g.m., s. 325-328.

³⁵³ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları K. 289.

³⁵⁴ Kut, a.g.m., s. 311; Kartal, a.g.m., s. 332.

manzum olarak 1362 yılında çevirdiği Maktel-i Hüseyin adlı eserini, Kötürüm Bâyezîd'e (ö. 1385) sunmuştur. İsfendiyar b. Bâyezîd (ö. 1440) de, oğlu İbrahim Bey'in okuması için **Cevâhirü'l-Asdâf** adlı bir tefsir yazdırmıştır. İsmi belirsiz bir mütercim de İsfendiyar b. Bâyezîd adına Necmeddîn Kübrâ Ahmed b. Ömer al-Hayvakî'nin (ö. 1221) tefsire dair kaleme aldığı **Aynü'l-Hayât** adlı Arapça eseri Türkçeye aktarmıştır ki –görülebildiği kadarıyla- bu tercüme de ilk defa bu çalışmada yerini alacaktır. Kendisi de **Hulviyyât-ı Şâhî** adlı bir eser kaleme alan İsmail Bey (ö. 1479) adına da ismi belirsiz bir mütercim **Tezkiretü'l-Evliyâ**'yı tercüme ederken³⁵⁵; Yûnus b. Halîl b. Mehmed Kastamonî de yine bu bey için Gazâlî'nin **Eyyühe'l-Veled** adlı Arapça eserini **Mi'yâru'l-Eşrâr ve'l-Ahyâr** adıyla Türkçeye aktarmıştır.³⁵⁶

XIV. yüzyıl başlarında Batı Anadolu'da Manisa ve çevresinde kurulmuş olan Saruhanlılar döneminde diğer beyliklere nispeten daha az Türkçe eser yazılmıştır. Yapılan çalışmalara göre, Ya'kûb Bey adına Selâhaddîn isimli biri tarafından Nâsıruddîn-i Tûsî'nin **Bâhnâme**'si Türkçeye çevrilmiştir. Bunun yanında II. Murâd adına **Mihr ü Müşterî** mesnevisini çeviren Hassân'ın da Saruhan beylerinden Hızır Bey adına bir kasidesi bulunan Hassân mahlaslı şair olduğu tahmin edilmektedir.³⁵⁷

Yaklaşık 1261-1368 yılları arasında önce Isparta-Alâiye, Elmalı, daha sonra sadece Denizli çevresinde hüküm süren bir Türkmen beyliği olan İnançoğulları döneminde ise metin şerh geleneğinin farklı bir yansıması olan Mustafâ b. Mehmed Ankaravî'nin (1368'den sonra) kısa sure tefsirleri bulunmaktadır. Bu zat, Fatiha, İhlâs³⁵⁸ ve Yâsin³⁵⁹ surelerinin tefsirlerini Murad Arslan b. İnanç Bey, Mülk suresi³⁶⁰ tefsirini de Murad Arslan Bey'in oğlu İshâk Bey namına kaleme almıştır.

³⁵⁵ Kaynaklarda bahsi geçmeyen bu tercüme de ilk defa bu araştırma neticesinde gün yüzüne çıkmış olup üç nüshasına (Manisa İl Halk Ktp. 172/1; 4391/1; 34337/2) ulaşılmıştır.

³⁵⁶ Kartal, a.g.m., s. 332, Kut, a.g.m., s. 311. Candaroğulları dönemindeki tercüme faaliyetleri hakkında ulaşılabildiğimiz bu eserlerin yanında; DİA maddesinde (Yaşar Yücel, "Candaroğulları", C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 146-49) verilen bilgiye göre, İsfendiyaroğlu Hızır Bey için de **Mi'râcnâme** adlı bir eser tercüme edilmiştir. Nüshası veya alındığı kaynak hakkında bilgi verilmeyen bu tercüme, ihtiyatla yaklaşılması gerektiği düşüncesindeyiz.

³⁵⁷ Kut, a.g.m., s. 311; Kartal, a.g.m., s. 232.

³⁵⁸ Mustafâ b. Mehmed İhlâs suresine yazdığı tefsiri Hamidoğullarından Hızır Bey'e (ö. 1330 civarı) de sunmuştur. Bkz. Mustafa Özkan, a.g.m., s. 132.

Batı Anadolu'da kurulan bu beyliklerin yanında; Doğu'da kurulan Akoyunlular döneminde de birtakım tercüme faaliyetleri ile karşılaşmaktadır. Özellikle Uzun Hasan (ö. 1478) ve Ya'kûb Hân (ö. 1490) dönemlerinde kültürel hayatın geliştiği³⁶¹ görülmektedir. Dâstân-ı Kırân Habeşî adlı bir eser, Uzun Hasan'ın isteği ile Türkçeye aktarıldığı gibi; Tebrizli Ahmedî ve Hatâyî de Ya'kûb Hân döneminde eserlerini kaleme almışlardır. Ahmedî, Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde bu padişahın övgüsüne yer verirken; Attâr'ın Esrârname'sini de - kısmen de olsa- bu padişahın döneminde tercüme etmiştir. Yine Hatâyî de bu padişahın döneminde Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini kaleme almıştır.

Bunların dışında; Hatîboğlu **Bahru'l-Hakâyık** adlı Makâlât tercümesini Dulkadiroğlu Nâsirüddîn Mehmed b. Halîl Bey'ye sunmuştur.³⁶² Aynı kişi, **Ferahnâme** adlı manzum yüz hadis tercümesini, 829/1426'da II. Murâd'a sunmuştur; ancak bir yıl sonra mehdiye kısmını değiştirerek bu sefer Karamanoğlu İbrâhîm Bey'e (ö. 1464), 838/1434 yılında ise Candaroğullarından İsfendiyar b. Bâyezîd'e sunmuştur.³⁶³

Fatımîler dönemi hariç, Tolunoğulları döneminden (868-905) başlayarak 1952'ye kadar Mısır ya Türk asıllı veya Türk devlet kültürü içinde yetişmiş olan insanlar tarafından idare edilmiştir.³⁶⁴ Bunun bir neticesi olarak, Mısır'da daha ziyade saray çevresinde gelişen bir Türk kültür ve edebiyatı oluşmuştur. Memlûkler döneminden itibaren de Kıpçak Türkçesinin öğretimini amaçlayan gramer kitaplarının yanında, yine bu lehçe ile edebiyat, din, askerlik ve baytarlık gibi

³⁵⁹ Aynı eser Hızır b. Gölbeği adlı birine de sunulmuştur. Bkz. Mustafa Özkan, a.g.m., s. 136.

³⁶⁰ Bu surenin tefsiri, Orhan Bey'in oğullarından Süleyman ve Murad'a ayrı ayrı sunulduğu gibi Hızır b. Gölbeği'ne de takdim edilmiştir. Bkz. Mustafa Özkan, a.g.m., s. 140.

³⁶¹ Akoyunlular devrinin kültürel hayatı ve bu devirde yetişen âlimler için bkz. Walther Hinz, "Akoyunluların Kültür ve Teşkilat Tarihi", **Türkmen Akoyunlu İmparatorluğu**, (hazırlayanlar: Necip Aygün Akoyunlu; Adil Şen), Ankara, (tarihsiz), s. 315-326; Necdet Sakaoğlu, "Uzun Hasan, Sultan Yakub ve Şah İsmail Dönemlerinin Aydınlar Zümresi", **Türkmen Akoyunlu İmparatorluğu**, (hazırlayanlar: Necip Aygün Akoyunlu; Adil Şen), Ankara, (tarihsiz), s. 331-35.

³⁶² Vahit Türk, **Hatîboğlu, Bahru'l-Hakâyık**, TDK Yayınları, Ankara, 2009, s. 13.

³⁶³ Hatîboğlu, **Letayifname: (inceleme-metin-sözlük-tıkpıbasım)**, (hazırlayan: Veysi Sevinçli), (ed. S. Kemal Ermetin), Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2007, s. 20.

³⁶⁴ Ekmeleddin İhsanoğlu, **Mısırda Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA Yayınları, İstanbul, 2006, s. XVII.

alanlarda da Türkçe eser yazımının gelişmeye başladığı görülmektedir. Bu eserlerden bir kısmı a) asıl Memlûk Kıpçakçası ile yazılmışken bir kısmı ise b) karışık Oğuz-Kıpçakça ile yazılmıştır. Memlûklerin son dönemlerine doğru yazılan Türkçe eserler ise daha ziyade c) Batı Türkçesiyle kaleme alınmıştır.³⁶⁵

Memlûkler döneminde Batı Türkçesiyle kaleme alınan tercümelelerin başında, Şerîfî mahlaslı bir şair tarafından yapılan Şehnâme tercümesi gelmektedir. Şerîfî, Sultân Gavrî'nin isteği üzerine manzum olarak yaptığı bu tercüme karşılığında yüklü miktarda altın almıştır. Bunun dışında, Şemseddîn Mehmed b. Aca'nın Melik Eşref Kayıtbay için yaptığı **Fütûhu's-Şâm** tercümesi ile adı tespit edilemeyen birinin Sultân Gavrî için Kisâ'î'nin **Kıyasu'l-Enbiyâ**'sını çevirdiği eseri de son dönem Memlûk devrinde üretilen tercümeleler arasında zikretmek mümkündür. Erken dönemde Erzurumlu Kadı Mustafâ Darîr'in de eserlerini Mısır Memlûk sultanlarına sunduğu anlaşılmaktadır. Örneğin Ebü'l-Hasan el-Bekrî'nin siyerini Türkçeye aktardığı tercümesini Sultan Berkuk'a takdim ettiği görülmektedir.

Mısır'ın Osmanlıların eline geçmesiyle birlikte tercüme faaliyetleri, buradaki yöneticilerin etrafında gelişmeye başlamıştır. Örneğin, Abdussamed b. Seydî Alî b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 1539'dan sonra), **Tercüme-i Nüzhetü's-Seniyye fi Zikri'l-Hulefâi ve'l-Mülûki'l-Mısriyye** adlı tercümesini Mısır valisi Dâvûd Paşa'ya sunmuştur. XVII. yüzyılda, Sâlih Efendi'nin (ö. 1619'dan sonra), **Fütûhât-ı Sâlihî (Tercüme-i Keşfü'l-Hicâb ve'r-Rân an Vechi Es'ileti'l-Cân)** adlı tercümesi de IV. Murâd döneminde Mısır valisi bulunan Mustafa Paşa'nın isteği üzerine kaleme alınmıştır. XVIII. yüzyılda da Mısır valisi Abdurrahmân Paşa Süyûtî'nin Mısır tarihi hakkındaki **Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahvâli Mısri'l-Kâhire** adlı Arapça eserini Mahmûd b. Abdullâh b. Mehmed el-Bağdâdî'ye tercüme ettirmiştir.

Mısır'daki tercüme faaliyetlerinin altın çağı ise, Kavalalı Mehmed Alî Paşa (ö. 1848) dönemine rast gelmektedir. Bu dönemde, çok yönlü ve yoğun bir tercüme hareketi olduğu görülmektedir. Osmanlı kültür dilleri olan el-sine-i selâse (Türkçe, Arapça ve Farsça) arasında yapılan tercümeleler yanında Avrupa dillerinden yapılan

³⁶⁵ Ahmet B. Ercilasun, **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, s. 395-401.

aktarımların da bulunduğu bu dönemdeki tercüme faaliyetleri daha çok Mehmed Alî Paşa ve onun oğlu İbrâhîm Paşa'nın şahsi girişimleri ile başlamıştır. Farklı sebep ve tercihlere dayalı olarak gerçekleşen bu tercüme hareketinin itici gücü ise, modern bir idare ve ordu kurmayla ilgili gayretler olmuştur.³⁶⁶

Mısır'daki bu tercüme hareketi, Nevşehirli Damad İbrâhîm Paşa'nın önderliğinde, XVIII. yüzyılın başlarında Osmanlı sahasında başlayan ancak bir süre akamete uğradıktan sonra III. Selîm ve II. Mahmûd'la devam eden sistemli tercüme faaliyetleri ile reform hareketlerinin bir devamı olarak görülmektedir.³⁶⁷ Ancak İbrâhîm Paşa'nın döneminde yapılan tercüme yazma halinde kalmışken, Mehmed Alî Paşa döneminde gerçekleştirilen birçok tercüme faaliyetinin matbaa yoluyla halka ulaştırıldığı da görülmektedir. Mehmed Alî Paşa, sadece kendi döneminde değil; kendisinden önce Osmanlı sahasında din, askerlik ve tarih konusunda yapılan tercüme de Bulak'ta bastırılmıştır.³⁶⁸

Sistemli bir tercüme hareketi oluşturmak peşinde olan Mehmed Ali Paşa, yanındaki dil bilen kişilerle başladığı bu hareket için İstanbul'dan mütercimler getirtmiş, ardından da değişik diller arasında tercüme yapabilecek mütercimlerin yetiştirildiği bir okulun kurulmasını sağlayarak tercüme faaliyetlerini kurumsallaştırmıştır.³⁶⁹ Önce 1835 yılında Tercüme Okulu'nu (Medresetü't-Terceme) ardından da Diller Okulu diye meşhur olacak Medresetü'l-elsün'ü kuran Paşa; bu okullarda mezun olan mütercimlerin yaptığı tercüme kontrol edecek olan Tercüme Odası'nı da kurmuştur.³⁷⁰

Bu dönemde, tercüme edilecek eserler bizzat Alî Paşa'nın da müdâhil olduğu bir heyet tarafından belirlenirken; tercüme hareketlerini gerçekleştirenler ise üç grup halinde ortaya çıkmaktadır. Birinci grupta Suriye asıllı olup daha ziyade tıbbî metinleri Fransızcadan Arapçaya tercüme edenler yer alırken; ikinci grupta ise

³⁶⁶ İhsanoğlu, a.g.e., s. 147.

³⁶⁷ Bkz. Johann Strauss, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt: A Pioneering Effort and its Results", **Translations: (Re)shaping of literature and culture**, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002, s. 112.

³⁶⁸ İhsanoğlu, a.g.e., s. 166.

³⁶⁹ A.e., 150.

³⁷⁰ A.e., s. 155-59.

Avrupa’da tahsil gören veya Diller Okulu’ndan mezun olan Mısırlı gençler bulunmaktadır ki bunlar daha ziyade meslekleri ile ilgili metinleri Fransızcadan Arapçaya aktarmışlardır. Türkçeye tercüme yapanlar ise vilayet ve ordu hizmetinde çalışan Türk asıllılar ile Türkçe konuşan memurlardan oluşmuştur. Ekmeleddin İhsanoğlu buna ilaveten Diller Okulu’ndan mezun olan bazı mütercimlerin de Arapça-Türkçe arasında aktarımlar yaptığını tespit etmiştir.³⁷¹

Mehmed Alî Paşa dönemindeki tercüme faaliyetleri, kaynak ve erek diller bakımından çeşitlilik arz eder. Batı dillerinden (daha ziyade Fransızca) Arapçaya³⁷², Arapçadan Türkçeye, Farsçadan Türkçeye³⁷³, Türkçeden Arapçaya³⁷⁴ ve Farsçadan Arapçaya³⁷⁵ olmak üzere birçok dil arasında aktarımlar yapıldığı görülmektedir.

Batı dillerinden Arapçaya yapılan aktarımları gerçekleştirenlerin önderliğini Medresetü’l-elsün’ün başına getirilen Rifâ’a et-Tahtâvî (1801-1873) yapmaktadır. Bu zat Telemak’ın³⁷⁶ da içinde yer aldığı birçok eseri Fransızcadan Arapçaya aktarmıştır. Bu dönemdeki Türkçe tercüme faaliyetlerinde ise; askerlik alandaki tercümeleri ile Osmân Nûreddîn Efendi (ö. 1836), matematik sahasındaki tercümeleri ile İbrâhîm Edhem Bey (ö. 1865), Carlo Botta’nın **Târîh-i İtalya** ve Duc de Rovigo’nun **Târîh-i Napolyon** Bonaparta isimli kitaplarını Türkçeye aktaran Hasan Efendi ve Vâlî Sa’îd Paşa döneminde William Robertson tarafından yazılan **History of America** adlı kitabı İngilizceden Türkçeye aktaran Alî Rızâ Efendi gibi isimleri görmekteyiz.³⁷⁷

³⁷¹ A.e., s. 152.

³⁷² Bu dönemde Arapçaya yapılan tercüme hakkında bir değerlendirme için bkz. Pierre Cachia, “Tercüme ve Adaptasyon Dönemi (1850-1914)”, (çeviren: Hasan Taşdelen), **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, sy. 1, 2004, s. 195-212.

³⁷³ Farsçadan Türkçeye tercüme edilen **Tercüme-i Kasîde-i Senglâh der-medh-i İzmir** adlı kitap 1845’te Bulak’ta basılmıştır. Bkz. İhsanoğlu, a.g.e., s. 164.

³⁷⁴ 1828-2003 tarihleri arasında Türkçeden Arapçaya yapılan tercüme listesi için bkz. İhsanoğlu, a.g.e., s. 547-580.

³⁷⁵ Suriyeli Cebrâil b. Yûsuf Sa’dî’nin Farsça Gülistân’ını Arapçaya tercüme eder ve bu tercüme 1846-47’de Bulak’ta basılır. İhsanoğlu, a.g.e., s. 164.

³⁷⁶ Bkz. Arzu Meral, **Western Ideas Percolating Into Ottoman Minds: A Survey of Translation Activity and the Famous Case of Têlêmaque**, Leiden, 2010.

³⁷⁷ İhsanoğlu, a.g.e., s. 153-55. Tarih konusundaki tercüme listesi için bkz. Strauss, a.g.m., s. 130-35.

Batı dillerinden Türkçeye doğrudan aktarımlar yapıldığı gibi, Laz Mehmed Efendi ve Ali Cizeli gibi isimler tarafından daha önce Batı dillerinden Arapçaya tercüme edilen eserlerin Arapçadan Türkçeye aktarıldığı da görülmektedir.³⁷⁸

Mısır'daki Türkçe tercüme hareketi, Mehmed Alî Paşa ve oğlu İbrâhîm Paşa'nın ölümlerinden sonra hızını kaybetmiştir; ancak bu süreçte de Ali Rıza Efendi'nin İngilizceden çevirdiği Amerika Târîhi ile Yunan medeniyeti konusundaki Tercüme-i Muhtasar Târîh-i Kadîm adlı bir eser basılmıştır.³⁷⁹

Başlangıçta Altınordu devletinin bir vilayeti iken 1248 yılında Giraylar soyunun idaresinde bir hanlık haline gelen Kırım, 1437'ye kadar müstakil bir hanlık olamadı. Bu tarihten itibaren Hacı Giray hanlığı müstakil hale getirdi. Hacı Giray'ın vefatından sonra hanlığın başına geçen Mengli Giray zamanında hanlık Osmanlı Devleti'nin himayesine geçti (1475) ve bu özelliğini 1783'teki Rus işgaline kadar sürdürdü. Bu tarihten 29 sene sonra da (1812) Bükreş Antlaşmasıyla kesin olarak Rusya'ya bırakılan Kırım'da³⁸⁰ Altınordu devleti döneminde Kıpçak Türkçesiyle gelişen bir edebiyat söz konusu iken; Osmanlı himayesine geçtikten sonra ise Batı Türkçesiyle gelişen bir edebiyatla karşılaşmaktadır.³⁸¹ Rus işgalinden sonra ise Kırım'ın İstanbul ile bağları yavaş yavaş kopmaya başlamış; nihayet XIX. yüzyıldan itibaren Kırım'daki edebî dil Batı Türkçesinden uzaklaşarak Kuzey Türkçesi hâkimiyetine girmeye başlamıştır.³⁸²

Cemal Kurnaz ve Halil Çeltik'in yaptığı bir araştırma neticesinde, Kırım'da saray mensuplarının da dâhil olduğu edebî bir geleneğin oluştuğu, çoğu Divan şairi az bir kısmı da âşık edebiyatı mensubu olan 56 şairin tespit edildiği görülmektedir.³⁸³ Gelişen bu literatürde tercüme faaliyetleri de yerini almıştır. Çalışmamızda;

³⁷⁸ İhsanoğlu, a.g.e., s. 156-58.

³⁷⁹ A.e., s. 173.

³⁸⁰ Kırım Hanlığı'nın siyasi tarihi için bkz. Muzaffer Ürekli, **Kırım Hanlığının Kuruluşu ve Osmanlı Himâyesinde Yükselişi**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, Ankara, 1989.

³⁸¹ Cemal Kurnaz; Halil Çeltik, **Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997, s. IX.

³⁸² Kurnaz; Çeltik, a.g.e., s. 18.

³⁸³ Kurnaz; Çeltik, a.g.e., s. IX.

kaydedilen tercüme türü eserler arasında bizzat Kırım hanlarının emri ile veya onlara sunulmak üzere yazılanlar bulunduğu gibi mütercimi Kırımlı olan bazı eserler de bulunmaktadır.

Bu araştırmada, Kırım sahasında yapıldığı düşünülen ilk tercüme etkinliği, ismini Baba Hasan b. Mehmed eş-Şirvânî adlı biri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu zat Mengli Giray Hân b. Hacı Giray Hân'ın "... *Türki dile tercüme eyle...*"³⁸⁴ şeklindeki emri üzerine **Yâni'u's-Semere** adlı aslen Yunanca olan ancak daha sonra önce Arapçaya, sonra da Arapçadan Farsçaya tercüme edilen nücûm ilmine dair bir eseri Türkçeye aktarmıştır. Bunun yanında, Hürremî mahlasını kullanan ve muhtemelen Çelebi Akı diye bilinen Abdurrahmân b. Şeyh Mehmed el-Halvetî **Seb'i Seyyâr** adlı tarihe dair Arapça bir eseri Arslan Giray Hân (ö. 1756); Levhîzâde Mehmed Rızâ Efendi (ö. 1764) ise Dâvûd el-Antakî'in **Nüzhetu'l-Ezhân** adlı eserini II. Mengli Giray Hân (ö. 1740) için tercüme etmiştir.

Bizzat Kırım hanları tarafından teşvik edilen bu tercüme faaliyetlerinin yanında; Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî (ö.1601), Abdülgaflâr b. Hasan b. Mahmûd el-Kırımî (ö. 1743'ten sonra), Abdülhalîm b. Alî b. Süleymân b. Abdurreşîd el-Kırımî (ö.1795), Mehmed Fakrî b. Hamîd b. Ahmed Kırımî (ö.1747), Şerîf el-Kefevî (ö. 1675'ten sonra) ve Feyzî-i Kefevî (ö. 1614) gibi Kırım veya Kefe yöresinden olan bazı kişilerin de tercümeleri bulunmaktadır. Feyzî-i Kefevî iki hadîs-i erba'în tercümesi kaleme alırken ikincisinde Gâzî Giray Hân'ın övgüsünü de yapmaktadır. Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî ise Farsça klâsiklere yazdığı şerhlerle bilinmektedir ki Gülistân'a yazdığı şerhi bu çalışmada tanıtılan eserler arasında yerini almaktadır.

4.2.5.1. **XIX. Yüzyıla Kadar Osmanlılar Döneminde Tercüme Faaliyetleri**

Yukarıda da değinildiği gibi, bu araştırmanın konusunu teşkil eden tercüme faaliyetleri, büyük oranda Osmanlıların hâkimiyeti altındaki zaman ve sahalarda gelişmiştir. Orhan Gazi tarafından kurulan ilk Osmanlı medresesiyle başlayan ilim ve kültür hayatının Osmanlılardaki gelişimi, devletin siyasi gelişimine paralel olarak,

³⁸⁴ Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 184, vrk. 2a.

diğer padişahlar devrinde de hız kazanarak gelişimini sürdürmüştür.³⁸⁵ Bu çalışmada, Osman ve Orhan Gaziler tarafından yaptırılan veya onların himâyesiyle gerçekleştirilen bir tercüme faaliyeti ile karşılaşılammıştır. Ancak I. Murad devrinden itibaren Osmanlı padişahlarının himâyesinde gelişen ilk tercüme görülmeye başlanmaktadır. Anadolu sahası Türk edebiyatının öncü temsilcilerinden olan Mes'ûd b. Ahmed, nazma getirdiği Kelîle ve Dimne'sini I. Murad'a sunarken; kısa surelere yazdığı tefsirlerle bilinen Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra) de Mülk suresine yazdığı tefsiri, İnançoğullarından Murad Arslan Bey'in oğlu İshâk Bey'e sunduğu gibi, Orhan Gazi'nin oğullarından Süleyman Bey ve I. Murad'a da ayrı ayrı sunmuştur.³⁸⁶

Germiyanoğulları Beyliği'nin Osmanlı hâkimiyeti altına girmesiyle, bu beylik tarafından himâye edilen ve Türkçe eserler yazmaları için teşvik edilen birçok ilim ve sanat adamı Osmanlı sarayına intisap etti.³⁸⁷ Bunun neticesinde Yıldırım Bâyezîd devrinden itibaren Osmanlı sarayı etrafından gelişen telif ve tercüme hareketleri ortaya çıkmaya başladı. Örneğin Şeyhoğlu Mustafâ, Germiyanoğullarından Süleyman Bey için yazmaya başladığı **Hûrşîd ü Ferahşâd** adlı edebî bir tercüme olan eserini Yıldırım Bâyezîd'e sunmuştur.

Osmanlı sahasında, tercüme faaliyetlerindeki artış XIV. yüzyılın başına denk gelir. Bu dönemde Yıldırım Bâyezîd'in oğullarından Emîr Süleyman ve Çelebi Mehmed'in önemli iki hâmi olarak öne çıktığı görülmektedir. Mehmed adlı bir şair Tatar Türkçesi ile yazılan bir mesneviyi çevirdiği İşknâme adlı eserini; Germiyan Beyliği'nin sarayından gelen Ahmedî de Cemşîd ü Hurşîd adlı edebî tercümesi ile İskendernâme'sini Emîr Süleyman'a sunmuştur. Ak Kadioğlu da Emîr Süleyman'ın vezirlerinden Hamza Bey'in isteği üzerine, 1410 yılında Kâbüsnâme'yi Türkçeye aktarmıştır. Yine bu dönemde; yani Emîr Süleyman'ın fetret dönemindeki hâkimiyeti devrinde Ankara şehrine gelen Mehmed b. Şeyh Mustafâ da Pehlevân b. Hacı

³⁸⁵ Nihat Azamat, "II. Murad Devri Kültür Hayatı", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1996, s. 6.

³⁸⁶ Bkz. Özkan, a.g.m., s. 140.

³⁸⁷ Karatlı, a.g.m., s. 333.

Mehmed b. Hacı Beg adlı birinin isteği üzerine Kavsnâme adlı Arapça bir eseri tercüme eder.

Çelebi Mehmed döneminde ise; edebî tercümelerin yanında bilimsel ve dinî tercüme de yapılmaya başlanmıştır. Örneğin Ahmedî, Tervîhü'l-Ervâh; Abdülvehhâb b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mârdinî de **Kitâbü'l-Müntehab fi't-Tıb** adlı tıbbî dair tercüme Çelebi Mehmed'e sunmuşlardır. Abdülkerîm Efendi adlı biri de, bu padişahın emri ile bir bâznâmeyi Farsçadan tercüme ederken; Lütfullâh b. Fazlullâh da Tiflisî'nin Ta'bîrnâme'sini tercüme ettiği Kâmilü't-Ta'bîr isimli eserini aynı padişaha sunmuştur. Rükneddîn adlı bir mütercim de, Acâ'ibü'l-Mahlûkât adlı eseri bu padişah adına tercüme etmiştir.

Osmanlılar döneminde; II. Murad dönemi genel olarak ilim ve kültür hareketlerinin çok canlı olduğu bir devirdir. Sadece padişah değil, Timurtaş oğlu Umur Bey gibi devletin ileri gelen diğer ekâbirinin de etkin rol oynadığı bu canlı kültür hayatının bir neticesi olarak naklî ve aklî ilimler yanında edebiyat sahasında da birçok eser kaleme alınmıştır. Nihat Azamat'ın , “II. Murad Devri Kültür Hayatı” başlıklı yayımlanmamış tezi ile Amil Çelebioğlu'nun **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. y.y.'a kadar)** adlı kitabında bu eserlerin niceliği hakkında fikir verebilecek malzeme bulunmaktadır. Bu malzemeye bir göz atıldığında; II. Murad devri tercüme faaliyetlerindeki artış da rahatlıkla görülebilecektir. Bu dönemdeki Türkçe telif ve tercüme hareketlerindeki artışta; kuşkusuz II. Murad'ın çok önemli etkisi olmuştur. Şuurlu bir Türkçecilik anlayışına sahip olan II. Murad, Arapça veya Farsça eserlerin tercüme edilmesini emretmek veya bu tercüme faaliyetlerine hâmilik yapmakla kalmamış, tercüme edilmemesi anlaşılabilir bir Türkçe kullanılmasına da özel önem vermiştir.³⁸⁸ Nitekim kendisi adına yapılan bir Kâbûsnâme tercümesini, anlaşılır olmadığını için eleştirmiş ve bu eserin Mercüme Ahmed tarafından tekrar tercüme edilmesini sağlamıştır.

³⁸⁸ Kemal Yavuz, “XIII-XVI. Asır Dil Yedigârlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, s. 15.

II. Murad döneminde, tercüme faaliyetlerindeki sayısal artışın yanında; tercüme edilen metinlerin muhteva yelpazesi de hayli genişlemiş ve çeşitlenmiştir. Bu anlamda; kelim, tefsir, hadis, fıkıh, tecvid ve kıraat gibi dinî ilimler; tasavvuf, sözlük, tarih, biyografi, astronomi, coğrafya, musiki, tıp, zooloji ve mineraloji gibi ilim sahalarında yapılan tercümelemlerle karşılaşmaktadır. Bu ilim sahalarındaki tercümelemler için, bu çalışmanın III. bölümüne müracaat edilebilir; ancak burada üzerinde durulacak olan tercümelemler, edebî olarak değerlendirilenler olacaktır.

II. Murad devrine gelmeden evvel; edebî tercümelemlere dâhil edilebilecek birçok tercüme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. Çoğu beylikler döneminde yapılan bu tercümelemler arasında; çift kahramanlı aşk hikâyelerinin çevirileri başta gelmektedir. Leylâ vü Mecnûn hikâyesi; ilk olarak Gülşehrî (Mantıku't-Tayr içinde) ve Âşık Paşa (Garîbnâme içinde) tarafından işlendi. Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi ise Halîloğlu Alî, Şeyyâd Hamza, Süle Fakîh ve Kadı Darîr gibi isimler tarafından XIV. yüzyılda kaleme alındı. Bunların yanında; Fahrî Hüsrev ü Şîrîn'i, Mes'ûd b. Ahmed Süheyl ü Nevbahâr'ı, Ümmî İsâ Mihr ü Vefâ'yı, Tutmacı Gül ü Hüsrev'i, Ahmedî Cemşîd ü Hurşîd'i, Yûsuf-ı Meddâh Varka vü Gülşâh'ı, Mehmed İşknâme'yi tercüme yoluyla kaleme almışlardı. II. Murâd devrinde de bu konudaki mesnevi tercüme veya uyarlamaları devam etmiştir. Bu bağlamda Şeyhî Hüsrev ü Şîrîn'i, Hassân adlı/mahlaslı bir şair Mihr ü Müşterî'yi, Cemâlî de Hümâ vü Hümâyûn'u tercüme ettiler.

Tarihî-destanî mesnevilerde ise Ahmedî'nin daha evvel çevirdiği/uyarladığı İskendernâme'si bulunmaktaydı. II. Murâd döneminde buna Şehnâme'nin mensur tercümesi ile Abdî'nin Camasbnâme tercümesi de dâhil olmuştur. Dinî-tasavvufî ve ahlakî mesnevi tercümelemlerinde; II. Murad döneminden evvel; Mesnevî'den seçilen hikâyelerin tercümesi bulunmaktaydı. Gülşehrî, Âşık Paşa ve Ahmedî gibi kimi şairler Mesnevî'den seçtikleri bazı hikâyeleri tercüme ederek eserlerine almışlardı. Bunun yanında Mes'ûd b. Ahmed'in Ferhengnâme-i Bostân adıyla Sa'dî'nin Bostân'ına yapılan tercüme; Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr tercümesi, Ahmedî mahlaslı bir şairin Şeyh San'ân hikâyesinin tercümesi bulunmaktaydı. II. Murad devrinde ise; Mesnevî etrafında gelişen tercüme hareketleri yine devam etti. Bu

bağlamda; Hatîboğlu ve Ârif gibi II. Murâd devrinde yaşamış olan iki şair Mesnevî'den bazı hikâyeleri tercüme edip eserlerine alırken; Mu'înî de Mesnevî'nin birinci cildini II. Murad adına geniş bir şekilde tercüme etmiştir. Elvân-ı Şîrâzî Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ını, Pîr Mehmed de Attâr'ın Tarîkatnâme'sini yine bu padişahın devrinde tercüme etmişlerdir.

Mensur edebî metinlerin tercümelerine gelince; Sa'dî'nin tasavvufî eseri Gülistân, bu dönemde Manyasoğlu Mahmud tarafından iki defa tercüme edilmiştir. Beylikler döneminden itibaren başlayan tahkiyeye dayalı edebî metinlerin tercümeleri ise II. Murâd devrinde de devam etmiştir. Mercüme Ahmed ve Bedr-i Dilşâd Kâbûsnâme'yi, Şeyhzâde Ahmed Mısırî kırk vezir hikâyelerini, İznikli Mûsâ da Kıyasu'l-Enbiyâ'yı tercüme etmiştir. Mehmed b. Ömer Halebî de II. Murad'ın emri üzerine el-Ferec Ba'de'ş-Şidde adlı hikâye külliyyatını tercüme etmiştir.

Hz. Alî'nin sözlerine yapılan tercüme de bu dönemden itibaren başlamış; Kâsım, Hâfız ve Bedreddîn b. Himmet-yâr gibi isimler bu sahada kalem oynatmışlardır. Bunun yanında; Hatîboğlu'nun manzum yüz hadis tercümesi, Âşık Ahmed'in Câmi'u'l-Ahbâr adlı manzum biyografik tercümesi de bu dönemde yazılıp da bu çalışmada edebî olarak değerlendirilen tercümelere dendir.

II. Murad döneminden sonra artık Türkçe eser yazımı yaygınlaşmaya başlamış; XV. yüzyılın sonuna değin gerek telif gerekse tercüme birçok Türkçe eser kaleme alınmıştır. Bu süreçteki tercüme faaliyetleri; Fatih Sultan Mehmed, Cem Sultan ve II. Bâyezîd gibi Osmanlı padişah ve şehzadelerinin yanında, Doğu ve Batı'da hâkimiyetlerini Osmanlılarla eş zamanda devam ettiren Candaroğulları ve Akkoyunlular gibi bazı beyliklerin başında bulunanlar ile Mısır'daki Memlûk sultanları tarafından himâye edilmiş, hatta Cem Sultan bizzat bu faaliyetlere iştirak etmiştir.

Bu dönemde çift kahramanlı aşk hikâyelerinden Leylâ vü Mecnûn hikâyesi ilk defa müstakil olarak Edirneli Şâhidî tarafından işlenmiştir. Büyük oranda

Nizâmî'nin anlatımına bağlı kalan Şahidî'den sonra ise Hamdullâh Hamdî ve Behiştî aynı hikâyeyi tekrar yazmışlardır. Önceki yüzyıllarda daha ziyade Arapça kaynaklardan hareketle kaleme alınan Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi ise bu dönemde Farsça versiyonların etkisinde yazılmaya başlanır. Bu bağlamda, Mollâ Câmî'nin versiyonuna bağlı kalan Hamdî, Çâkerî ve Akkoyunlu Yakup Hân devri şairlerinden Tebrizli Ahmedî ve Hatâyî gibi isimler tarafından bu hikâyenin Batı Türkçesi ile tekrar kaleme alındığı görülmektedir. Kaynaklarda bu dönemde Hüsrev ü Şîrîn yazdığı söylenen iki şair bulunmaktaysa da bunların eserleri günümüze ulaşamamıştır. Daha evvel Türkçeye aktarılan Cemşîd ü Hurşîd de bu dönemde Cem Sultân tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Târihî-destanî mesnevilerden ise Nizâmî'nin Heft Peyker'i ilk defa bu dönemde Batı Türkçesine aktarılmıştır. Aşkî mahlaslı bir şair tarafından yapılan bu ilk tercüme II. Mehmed'e sunulmuştur. Yüzyılın sonuna doğru da Behiştî aynı mesneviyi tekrar Türkçeye aktarmıştır. Bu dönemde yaşamış olan Behiştî de İskendernâme'yi Türkçeye aktarırken, Karamanlı Figânî'nin de İskendernâme'yi manzum olarak kaleme aldığı kaydedilmişse de bu eser günümüze henüz ulaşmamıştır.

Bu dönemde kimi dinî-tasavvufî-ahlakî mesneviler de tercüme edilmiştir. II. Murad devrinde tercüme edilmeye başlanan Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si bu dönemde de yine kısmî olarak tercüme edilmiştir. Dede Ömer Rûşenî, Mesnevî'deki neyin hikâyesi ve çoban ile Hz. Musa kıssasını genişleterek tercüme ederken, Lokmânî Dede de II. Bâyezîd'e sunduğu Menâkıb-ı Mevlânâ adlı eserinde Mesnevî'den seçtiği iki hikâyeyi tercüme etmiştir. Gülşenî-i Saruhanî de Fâtih'e sunduğu Râznâme adlı eserinde Attâr'ın Mantiku't-Tayr'ı ile Sa'dî'nin Bostân'ından seçtiği hikâyeleri tercüme etmiştir. Yine XV. yüzyılda yaşadığı düşünülen Rifâ'î mahlaslı bir şair de Atâr'ın Bülbülnâme'sini Türkçe olarak yazmıştır. Attâr'ın bir diğer eseri Esrârname'si de yine Akkoyunlular sarayında bulunan Tebrizli Ahmedî tarafından kısmî olarak tercüme edilmiştir. Bunun dışında; Seher Abdâl Nâsır-ı Hüsrev'in Sa'âdetnâme adlı Farsça tasavvufî mesnevisini, II. Mehmed devri şairlerinden Dervîş Hayâlî de Hâcî-yı Kirmânî'nin Ravzatü'l-Envâr'ını Türkçeye

aktarmıştır. Hümâmî-i İznîkî'nin de İranlı şair Hüseyinî'nin tasavvufî aşk mektuplarından oluşan Sînâme'sinin tercümesi de yine bu sahada tercüme edilen mesnevilerdendir.

Kasîde-i Bürde'nin ilk tercümesi de bu dönemde Abdurrahîm Karahisarî tarafından yazılmıştır. Abdullâh Kadı Divriğî de Ebü'l-Feth Büstî'nin Kasîde-i Nûniyye'sini yine manzum olarak tercüme etmiştir. Bu yüzyılın sonuna doğru Yûsuf adlı biri Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'sini tekrar kaleme alarak dil içi çevirinin bir örneğini ortaya koymuştur.

Hadîs konusunda, Kemâl Ümmî ölümüne dair bir hadisi Kırk Armağan adı ile genişleterek tercüme ederken; biyografi konusunda da yine aynı isme izafe edilen manzum Tercüme-i Menâkıb-ı Abdülkâdir Geylânî; tarih sahasında da Şemseddîn Mehmed b. Aca'nın manzum Fütûhu'ş-Şâm tercümesi bulunmaktadır.

II. Murad döneminden sonra mensur hikâye tercümelerinde bir hayli artış gözlenmektedir. Hint kaynaklı hikâyelerden Bahtiyârname, ismi belirsiz biri tarafından mensur olarak, Pîr Mahmûd b. Pîr Emîr Alî tarafından da manzum olarak tercüme edilirken; Kahramânname adlı uzun soluklu hikâye de yine ismi belirsiz bir mütercim tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Hikâye külliyâtlarından olan Cevâmî'l-Hikâyet ve Levâmî'i'r-Rivâyet'in, Şihâbuddîn Ahmed b. Mehmed b. Arabşâh (ö.1450) ve Necâtî Bey tarafından tercüme edildiği kaynaklarda zikredilmekteyse de bu iki tercümenin de nüshası günümüze ulaşmamıştır. el-Ferec Ba'de'ş-Şidde adlı hikâye mecmuası da Mehmed b. Ömer Halebî'den sonra ismi belirsiz biri tarafından da tercüme edilmiştir. Yine muhtelif konulardaki hikâyelerin bir araya getirildiği Mübekkiyât ve Tafzîlü'l-Kilâb alâ Kesîrin men Lebise's-Siyâb adlı hikâye mecmuaları da ismi belirsiz mütercimler tarafından bu dönemde tercüme edilmiştir. Bunun dışında; Sıdkî mahlaslı Seyyid Ahmed b. Hasan Bâlî de Hikâye-i U'cûbe vü Mahcûbe adlı Farsça bir hikâyeyi tercüme edip II. Bâyezîd'in şehzadelerinden Âlemşâh'a sunmuştur. Ebû Tâhir Mûsâ et-Tarsûsî'nin Kırân Habeşî adlı mensur hikâyesi de Akkoyunlu Hasan Bey'in isteği üzerine ismi belirsiz biri tarafından tercüme edilmiştir. Uzun soluklu hikâyelerden bir diğeri Anterenâme de yine ismi

belirsiz biri tarafından II. Mehmed'in emri üzerine çevrilmiştir. Hikâye-i Temîm Dârî de yine bu yüzyılda Dâvûd adlı biri tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Kemâloğlu İsmail, Arapça ve Farsça mensur eserlerden derlediği hikâyeleri Ferahnâme adıyla manzum olarak tercüme ederken, ismi belirsiz bir mütercim Arapça kitaplardan derleyerek tercüme ettiği hikâyeleri Tuhfetü'r-Riyâz adıyla kaleme almış ve II. Bâyezîd'e sunmuştur.

II. Murad döneminde tercüme edilmeye başlanan Hz. Alî'nin sözleri Seher Abdâl ve Mâtemî tarafından da manzum olarak tercüme edilirken, XV. yüzyıl veya öncesine ait olduğu düşünölen mütercimi belirsiz dört tercüme daha bulunmaktadır.

Belagatle ilgili ilk tercüme de XV. yüzyılın sonuna doğru ortaya çıkmıştır. İsmi belirsiz bir mütercim Arapça olarak kaleme aldığı Alâiyye adlı eserini yine kendisi Alî Paşa ismindeki birinin emri üzerine Türkçeye aktarmıştır.

XIII. yüzyılın sonundan XV. yüzyılın sonuna kadarki süreçte gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri, Klâsik Türk Edebiyatı tercüme geleneğinin erken dönemini oluşturmaktadır. Yaklaşık iki yüzyıl içinde ortaya çıkan bu erken dönem tercümelerinin Tarihî Türkiye Türkçesinin (Osmanlı Türkçesi) oluşması, gelişmesi ve tekâmüle ermesinde çok önemli etkileri olmuştur. Özellikle II. Murad döneminin sonuna kadar Türkçe olarak yazılan eserlerin çoğunun tercüme türü eserlerden oluşması, bu etkiyi kaçınılmaz kılmıştır. Beylikler ve Erken Osmanlı döneminde, manzum veya mensur olarak yapılan tercümelerde, kaynak metinlerdeki söz varlığına hedef dilden karşılık bulmada sonraki dönemlere oranla çok daha özen gösterilmiştir. Bunun neticesinde oluşan erek metinler Türk dili açısından sade ve kolay anlaşılabilir metinler olmuştur. Bu durumun oluşmasında bu erken dönem tercüme faaliyetlerine muhatap olan okuyucu kitlesinin etkisi büyüktür. Zira Mustafa İsen'in de ifade ettiği gibi, bu tercümelere muhatap olan okuyucu kitlesi, saray çevresi de dâhil olmak üzere, Arapça veya Farsçayı bilmedikleri veya bu dilde yazılmış eserleri kolaylıkla anlayamadıkları için hem söz varlığı hem de anlatım özellikleri açısından sade olan metinlerle karşılaşmayı arzuluyorlardı. Tabi ki bu

erken dönem tercümelerinde de, daha ziyade dinî literatüre ait Arapçadan geçen kelimeler bulunmaktaydı; ancak bunlar halkın günlük hayatında kullandığı ve anlayabildiği kelimeler olduğu için bu metinlerin söz varlığı açısından ortaya çıkan sadeliklerini bozmuyordu.³⁸⁹ Türkçe olarak eser yazmanın henüz yaygın olmadığı bu erken dönemlerde, tercüme faaliyetlerini gerçekleştiren mütercimler, özellikle de manzum metin çevirisiyle uğraşan mütercimler, muhatap kitlelerine uygun metin üretiminde tabîi olarak birtakım zorluklarla karşılaştılar ve kimi yazarlar bunu eserlerinin giriş veya hâtime bölümlerinde şikâyet veya özür biçiminde dile getirdi. Mes'ûd b. Ahmed, Şeyhoğlu Mustafâ ve Devletoğlu Yûsuf gibi isimlerin³⁹⁰ yer aldığı bu müştekî mütercimlerin Türkçenin darlığından ve yetersizliğinden yakınmalarını, özellikle de vezin gibi sınırlayıcı hususların da olduğu edebî tercümelerde, kaynak metindeki söz varlığına karşılık bulmaya çalışırken düşülen sıkıntının bir dışavurumu olarak da görmek mümkündür.

Erken dönem tercüme faaliyetleri sırasında, sade ve anlaşılır erek metinler oluşturma çabası zamanla daha az görülmeye başlanır. İstanbul'un fethini müteakip yıllarda gerçekleştirilen tercüme faaliyetlerinde, kaynak metinlerdeki söz varlığına karşılık bulma çabaları azaldığı gibi kaynak metinlerin dil yapısının da daha yoğun bir şekilde oluşturulan erek metinlere nüfuz etmesine müsaade edilmiştir. Bunun neticesinde; Arapça ve Farsça söz varlığının hayli arttığı, önceki dönemlerde kabul edilebilir bir oranda Türk diline girmeye başlayan ki'li cümle yapısı ve tamlama şekilleri gibi Arapça ve Farsça dil özelliklerinin yoğunlaştığı erek metinler üreilmeye başlanmıştır. Bu durum sadece tercümelerde değil telif türü eserlerde de görülmeye başlanmış ve XVI. yüzyıla gelindiğinde bu tür dil özellikleri barındıran telif ve tercüme türü eserler yaygınlaşmaya başlamıştır. Nitekim tercüme faaliyetlerinin de önemli oranda rol oynadığı Türk dilinin bu oluşum ve gelişim süreci dönemlendirilirken, sözvarlığındaki bu değişimler göz önünde bulundurularak Batı Türkçesinin XV. yüzyılın sonuna kadarki dönemi Eski Anadolu Türkçesi, XVI.

³⁸⁹ Mustafa İsen, "Türkçe'nin Yazı Dili Oluşumunda Çevirinin Rolü", **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, (editör: Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 142-43.

³⁹⁰ Bu isimlerin Türk dilinin yetersiz olduğunu ifade ettikleri beyitleri için bkz. Yavuz, a.g.m., s. 35-40.

yüzyıldan XVIII. yüzyılın başlarına kadarki dönemi ise Klâsik Osmanlı Türkçesi diye isimlendirilmiştir.³⁹¹ Ancak genel olarak böyle olmakla birlikte bu durumun istisnaları da göz ardı edilmemelidir. Yani XV. yüzyılın sonuna kadarki dönemde oluşturulan tüm tercüme türü eserlerin hem söz varlığı hem de anlatım biçimi bakımından sade, bu dönemden sonrakilerin ise tümüyle Arapça ve Farsça sözcük varlığı ve dil özellikleri ile örülü olduğu anlamına gelmemelidir. Hayatı Develi'nin ifadeleriyle “*Türkçede Arapça ve Farsçanın üstünlük kazandığı dönemde, son derece sade metinler üretilebildiği gibi önceki bölümlerin ait olduğu devrelerde de yabancı alıntılarla dolu son derece külfetli metinlerle karşılaşılabilir.*”³⁹² En azından tercüme faaliyetleri çerçevesinden hareket edilirse bu istisnaî durumlarla daha sık karşılaşılır. Bu bağlamda, Kemâl-i Zerd'in XV. yüzyılın ikinci yarısında yazdığı **Tercümân-ı Belâgat**'ı, kaynak metinden ayırt edilemeyecek derecede Arapça ve Farsça söz varlığına sahipken, XVI. yüzyıl ve sonrasında, tekke çevreleri gibi saraydan uzak kültür muhitlerinde gerçekleştirilen kimi tercüme faaliyetlerinde gayet sade bir dilin kullanıldığı görülebilmektedir.

Tercüme faaliyetlerinin Osmanlı Türkçesinin gelişmesinde oynadığı bu rolü, hem Uygur Türklerinin İslamiyet öncesinde gerçekleştirdikleri tercüme hareketlerinde hem de Tanzimat'tan sonra yoğunlaşan Batı etkisindeki tercüme hareketlerinde görmek mümkündür. Bu iki dönemde de Türkçenin hem söz varlığı hem de dil özellikleri bakımından kaynak dillerden etkilendiği görülmüştür. Bu durum kimilerince dilin zenginleşmesi ve gelişmesi şeklinde görülürken kimilerince de dilin yozlaşması olarak telakki edilebilmektedir.

³⁹¹ Hayatı Develi, **Osmanlı'nın Dili**, 3F Yayınları, İstanbul, 2006, s. 48. Tarihî Türkiye Türkçesi'nin birbiriyle benzerlik arz eden bu dönemlendirme girişimlerinden birini de Enver Ziya Karal yapmıştır. Karal dildeki alıntı unsurların niteliğine göre yaptığı sınıflamasında Tarihî Türkiye Türkçesi'ni şu şekilde sınıflandırmıştır:

- 1) Türkçenin yabancı dil etkisine direnişi (1299-1453)
- 2) Türkçe Üzerinde yabancı dil etkisinin artması (1453-1517)
- 3) Türkçede Arapça ve Farsça etkisinin üstünlüğü (1517-1718)
- 4) Türkçenin önem kazanmaya başlaması (1718-1839)
- 5) Türkçenin bağımsızlığı için çalışanlar (1839-1918). Bkz. Develi, a.g.e., s. 49.

³⁹² Develi, a.g.e., s. 49.

Neredeyse tüm tercüme hareketlerinde olduğu gibi, erken dönem Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme faaliyetlerinin önemli bir sonucu da, Türk edebiyatının yeni edebî türlerle tanışmış olmasıdır. Tercüme faaliyetleri ile Uygurlar döneminde, Maniheizm ve Budizm gibi dinlerin geliştirdikleri dinî türlerle; Tanzimat'tan sonraki dönemde de Batı'dan gelen roman gibi yeni edebî türlerle tanışan Türk Edebiyatı, erken dönem Klâsik Türk Edebiyatı'ndaki tercüme sayesinde de müşterek İslamî kültürdeki edebî tür ve şekillerle tanışma fırsatı buldu. Bu tanışma mensur edebî türlerle mesnevî gibi uzun soluklu manzum türlerde bizzat tercüme ile başlayıp taklit ve uyarlama devresinden sonra yerini telif türü eserlere bırakmıştır. Kaside ve gazel gibi kısa soluklu şiir biçimlerinde de benzer bir durum görülmekle birlikte, bu türlerde telif dönemine geçiş daha kısa sürmüştür. Şeyhî, Ahmedî gibi ilk dönem kaside ve gazel şairlerinin şiirlerini yazarken İranlı şairlerin şiirlerini tercüme veya taklit yoluna başvurdukları, Tâcîzâde Ca'fer Çelebi ve Mesîhî gibi kimi şairlerin kendilerinden önce yaşamış veya çağdaş oldukları şairlerin şiirlerini tercüme olmakla suçlamalarından anlaşılmaktadır. Örneğin Ca'fer Çelebi, Hevesnâme adlı mesnevisinde Şeyhî ve Ahmed Paşa'yı eleştirirken onları orijinal sözler söylemeyip başkalarının şiirlerini tercüme etmekle suçlar³⁹³:

Şular kim Türki dilde şöhreti var

Biri Şeyhî biri Ahmeddür ey yâr

...

Bu hâl ile yine ey merd-i üstâd

Birinün dahi yok şânına îcâd

Mu'ayyen her birinün hâl ü kâli

Olupdur tercüme ulu kemâli

Ararsan her birinün defterini

³⁹³ Menderes Coşkun, **Klâsik Türk Şiirinde Edebî Tenkit**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 66.

Tetebbu' eyler isen sözlerini

Bulmazsın birinde ma'nî-i hâs

Bulursın gayrun âhengine rakkâs

Hayâl-i hâssa çün kâdir degüller

*Hakikatde bular şâir degüller*³⁹⁴

Bir diğerk divan şairi Priştineli Mesîhî (ö. 1512) de Ahmed Paşa ve Necâtî'yi eleştirdiği aşağıdaki beyitte, bu şairlerden birisini sözlerini başkalarından alıp tercüme etmekle birisini de darb-ı mesel söylemekle eleştirmekte ve bunun şiiri çıplak hale getirdiğini iddia etmektedir

Kimisi tercüme söyler kimisi darb-ı mesel

*Giyürme şî're sakın sen libâs-ı `âriyeti*³⁹⁵

Erken dönem tercüme faaliyetleri arasında, âdâb ve siyaset konusundaki tercümelerin sayısı dikkat çekmektedir. XV. yüzyılın sonuna gelindiğinde, edebî özellikleri de ön planda olan Kâbûsnâme 5, Kelîle ve Dimne 2 ve Mârzûbânnâme bir defa tercüme edilmiştir. Bunun yanında, Şeyhoğlu Mustafâ ve Kâsım b. Mahmûd Karahisârî, Necmüddîn Dâye'nin Mirsâdu'l-İbâd'ını; II. Murad devrinde yaşamış olan Kâsım b. Seydî el-Hâfız, Enîsü'l-Celîs adıyla bu konudaki Arapça bir eseri, ismi belirsiz bir mütercim de Tibrü'l-Mesbûk fi Nesâyihi'l-Vuzerâ ve'l-Mülûk'u II. Mehmed için Türkçeye aktarmıştır. Halil İnalçık, bu türdeki eserlere öncelik verilmesinde, âdâb adı altında İslam uygarlığına geçen kadîm İran geleneğinin, bahsi geçen tercümelere hâmilik yapan bey ve padişahlar tarafından öğrenilmesi arzusunun etkili olduğunu dolaylı olarak dile getirmektedir. Ahlakî-eğitimsel veya eskiye ait rivayetleri kapsayan bu âdâb türü eserlerde, devlet adamlarında bulunması gereken

³⁹⁴ **Tacizade Cafer Çelebi, Heves-name: (İnceleme-Tenkitledi Metin,** (hazırlayan: Necati Sungur), TDK Yayınları, Ankara, 2006, s. 207-209..

³⁹⁵ Mine Mengi, **Mesîhî Divânı,** AKM Yayınları, Ankara, 1995, s. 285.

hasletler, onların giyim kuşam, yeme içme, protokol ve zarafet kuralları hakkında bilgiler verilmektedir. Anadolu Selçukluları döneminde bu âdâb geleneği ile ilgili olarak Kâbûsnâme ve Siyâsetnâme gibi Farsça eserler yazılırken; bu tür eserleri anlayacak kadar Arapça veya Farsça bilmeyen beyler ile erken dönem Osmanlı padişahları ise bu tür eserleri tercüme yoluyla elde etmeye çalışıp himâyesinde bulunan musahip şair veya yazarları bu konuda yazılmış eserlerin Türkçeye aktarılması noktasında teşvik ettiler.³⁹⁶

Erken dönemde tercüme faaliyetleri ile öne çıkan isimlerin başında Ahmed-i Dâ'î gelmektedir. Onun tercümeleri daha ziyade kelâm, rüya tabiri, biyografî-menâkıb, lügat, tıp ve astronomi gibi dinî ve bilimsel konularda gerçekleşmiştir. Edebiyat dışındaki tercümeleriyle öne çıkan bir diğer isim de Bedr-i Dilşâd diye bilinen Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şîrvânî'dir. İbnü'l-Kesîr'in tarihi dışında bilimsel konularda yaptığı tercümeleri bulunan bu ismin 6 eseri bu çalışmada kaydedilmiş; bunlar arasında bulunan Kâbûsnâme tercümesi edebî olarak değerlendirilip tanıtılmıştır. Ebü'l-Fazl Mûsa b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö.1429) de, ikisi tefsir, ikisi tasavvuf biri de kıyasu'l-enbiyâ konusunda olmak üzere 5 tercüme ile bu dönemde öne çıkan bir isim olmuştur. Acâ'ibu'l-Mahlûkât'ı da tercüme eden Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö.1454) de tasavvuf konusundaki tercümeleri ile tercüme faaliyetlerinin gelişmesinde yerini almıştır. Eserlerinde Azerî Türkçesinin özellikleri de görülen Kadî Darîr (ö.1393'ten sonra) de ikisi edebî olarak değerlendirilen 4 tercüme etkinliği gerçekleştirmiştir.

Edebî tercümelerde ise; XIV. yüzyılda Gülşehrî, Mes'ûd b. Ahmed ve âdâb-siyaset türündeki eserlerin tercümesi ile Şeyhoğlu Mustafâ öne çıkarken, XV. yüzyılın sonuna doğru Hamdullâh Hamdî (ö. 1503) ile Nizâmî'nin mesnevilerini tercüme eden Behîştî Ahmed Sinân'ı (ö. 1507'den sonra) görmekteyiz.

³⁹⁶ Konuyla ilgili olarak bkz. Halil İnalçık, "Klâsik Edebiyat Menşei: İnanî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler", **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. I, (editörler: Talat S. Halman ve diğerleri), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 221-282.

XVI. yüzyıldaki edebî tercüme faaliyetlerinde; çift kahramanlı aşk mesnevilerinin önemli bir bölümü teşkil ettiği görülmektedir. Özellikle de Leylâ vü Mecnûn ile Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinin tercüme veya adapte edilerek yeniden yazımı adeta moda halini almıştır. Bu yüzyılda, bir kısmı günümüze ulaşamayan 16 Leylâ vü Mecnûn ile 13 Yûsuf u Züleyhâ hikâye kaydedilmiştir. Ahmed Rıdvân, Sevdâ'î, Celîlî, Fuzûlî, Celâlzâde Sâlih Çelebi gibi şairlerin kaleme aldığı Leylâ vü Mecnûnlarda daha ziyade İranlı şairlerden Nizâmî ve Hâtîfî'nin Farsça versiyonları etkili olmuşken; Şemsî, Taşlıcalı Yahyâ, Gubârî ve Şerîfî gibi şairlerin Yûsuf u Züleyhâ mesnevilerinde de Mollâ Câmî'nin Farsça Yûsuf u Züleyhâ'sı önemli oranda kaynaklık etmiştir. Bu yüzyılda moda halini alan bir diğer aşk mesnevîsi de Hüsrev ü Şîrîn hikâyesidir. Âhî, Lâmi'î, Şâhî, Rûmî, Celîlî gibi şairlerin kalem oynattığı bu hikâyenin kaynağını da yine Nizâmî'nin Farsça Hüsrev ü Şîrîn'i ile bunu birtakım farklılıklarla Çağatayca tekrar kaleme alan Alî Şîr Nevâyî'nin Ferhâd u Şîrîn'i kaynaklık etmiştir. Tarihî bir alt yapısı bulunan bu aşk mesnevilerinin yanında; kahramanlarının isimleri gök cisimlerinden mülhem olan temsîlî aşk hikâyelerinden Assâr'ın Mihr ü Müşterî'si, Münîrî ve Mîrî mahlaslı Kiçi Mirzâzâde Seyyid Yahyâ Hüseyin tarafından tercüme edildiği gibi, kaynaklarda zikredildiği hâlde günümüze ulaşamayan 4 tercüme daha bulunmaktadır. Mihr ü Mâh konusunda ise Kastamonulu Kıyâsî ve Çorlulu Zarîfî kalem oynatmıştır. Hâcû-yı Kirmânî ve Çağatay şairi Lütfî'nin versiyonlarının kaynaklık ettiği Gül ü Nevrûz tercümeleri Niğdeli Muhibbî ve II. Selîm devri şairlerinden Abdî tarafından yapılmıştır. Aynı Abdî mahlaslı şair, Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd'ini de Türkçeye tercüme ederken Ayşe Hubbî Hatun'un kaynaklarda bahsedilen tercümesi henüz günümüze ulaşamamıştır. Unsûrî'nin Farsça versiyonunun kaynaklık ettiği Vâmık u Azrâ mesnevîsi bu yüzyılda Lâmi'î ve Manisalı Câmî'î tarafından tekrar yazılmıştır. Ayyûkî'nin Varka vü Gülşâh'ı, Yûsuf-ı Meddâh'ın tercümesinden sonra bu yüzyılda Priştineli Mustafa Emînî tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Bekâyî mahlaslı Dursunzâde Abdülbâkî de Mes'ûd b. Ahmed'in manzum Süheyl ü Nevbahâr'ının dilinin Türkî-i kadîm olduğunu ileri sürerek onun bu manzum versiyonunu mensur olarak tekrar kaleme alır. Bu yüzyılda yazılan 3 Şem' ü Pervâne mesnevîsinden Lâmi'î ve Kalkalndelenli Mu'îdî'ninkiler tercüme olgusu ile ilişkilendirilebilir. İlk

defa bu yüzyılda Türk edebiyatına giren Hilâlî-i Çağatayî'nin Şâh u Dervîş'i ise bu yüzyılda Rahmî ve Sinoplu Beyânî tarafından tercüme edilmiştir. Bunların yanında; Lâmi'î'nin Cürcânî'den Vîs ü Râmîn'i, Molla Câmî'den Salamân u Absâl'ı ve Ârifî-i Herevî'den Gûy u Çevgân'ı çevirdiği tercümeleri de bu çalışmada yerini alan aşk mesnevilerinin tercümelerindedir.

Tarihî-destanî mesnevilerde; önceki yüzyılda aktarılmaya başlanan Heft-Peyker ve Şehnâme tercümelerinin bu yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Heft-Peyker, Ahmed Rıdvân, Lâmi'î ve Abdî gibi isimler tarafından tercüme edilmiştir. Şehnâme'nin klâsik Türk edebiyatı boyunca görülebilen tek tam ve manzum tercümesi de bu yüzyılın başında Şerîfî mahlaslı bir şair tarafından yapılacaktır. Elde birkaç nüshası bulunan mensur tercümeler ise Eyyübî ve Koca Nişancı Mustafa Bey'e nispet edilmektedir.

Dinî-tasavvufî ve ahlakî mesnevilerin tercümelerine gelince; şerhler dışında, Mesnevî-i Ma'nevî etrafında gelişen tek tercüme faaliyeti Mecîdî mahlaslı Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu zat Mesnevî'deki Çoban ile Hz. Musa kıssasını manzum olarak tekrar kaleme almıştır. Bu yüzyılda en fazla rağbet gören tasavvufî mesnevi ise Attâr'ın Pendnâme'sidir. İlk defa bu yüzyılda hem şerh hem de tercüme yoluyla Türk edebiyatına girmeye başlayan Pendnâme'nin bu yüzyıldaki tüm tercümeleri –tabî ki şerhler dışında- manzum olarak gerçekleştirilmiştir. Yüzyılın hemen başında Sabâyî ile başlayan bu tercümeler, Rumelili Za'îfî, Edirneli Nazmî, Emre, Mecîdî, Sipâhîzâde Mehmed b. Alî gibi isimler tarafından devam ettirilecektir. Attâr'ın diğer mesnevileri de bu yüzyılda tercüme faaliyetlerine konu olmuştur. Mantıku't-Tayr Rumelili Za'îfî ve Kadızâde Şeyh Mehmed; Bülbülname Kânûnî devri şairlerinden Münîrî; Esrârname Gelibolulu Huzûrî; Mantıku't-Tayr'da yer alan Şeyh San'ân hikâyesi Hasan Ziyâ'î; İlahîname Şemseddîn Sivasî; Muhtârname ise kısmî olarak Üsküdarlı Aşkî tarafından tercüme edilmiştir. Daha önce kısmen tercüme edilen Sa'dî'nin Bostân'ı ise bu yüzyılda Rumelili Za'îfî ve İbrîkçizâde Hatîb Abdülcelîl el-Kastamonî tarafından yine manzum olarak Türkçeye aktarılmıştır. Bunların yanında; Üsküplü Atâ, Şemsüddîn Muhammed Kâtibî'nin Tecnîsât adlı ahlakî öğüt ve hikâyeleri barındıran

Farsça mesnevisini; Dervîş Paşa Bosnevî de Bînâ'î'nin benzer muhtevadaki Sehânâmesini manzum olarak tercüme etmişlerdir.

XVI. yüzyıl'da edebî tercüme faaliyetlerinin önemli bir bölümünü de edebî manzumelere yapılan tercüme oluşturmaktadır. XV. yüzyılın sonuna doğru ilk defa Abdurrahîm Karahisarî tarafından Türkçeye yine manzum olarak aktarılan Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si, bu yüzyılda da Ahmed Rıdvân, Kemâl Paşazâde, Le'âlî, Şemseddîn Sivasî, Kemâlâtî Mehmed, Müftüzâde ve Zâtî gibi isimler tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir. Tantarâniyye kasidesi de yine Kemâl Paşazâde tarafından geniş bir şekilde manzum olarak tercüme edilmiştir.

Bu yüzyılda tercüme edilen mensur edebî metinlerden biri Sa'dî'nin Gülistân'ıdır. Rumelili Za'îfî, Ebü'l-Kâsım Mehmed b. Ahmed ve Kâtib İbrâhîm gibi isimler bu metni; Şeyhülislâm Yahyâ da Kemâl Paşazâde'nin bu metne yazdığı Farsça nazireyi (Nigârîstân) tercüme etmiştir. Irâkî'nin Leme'ât'ı bu yüzyılda Şeyh Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh, Mollâ Câmî'nin Levâyih'i de yiner aynı kişi ve Şemseddîn Sivasî tarafından tercüme edilir. İlk defa bu yüzyılda tercüme edilmeye başlanan Kâşîfî'nin Ravzatü's-Şühedâ'sı, Fuzûlî, Âşık Çelebi, Şerîfî ve Câmî-i Mısırî tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Yine bu yüzyılla birlikte Türk edebiyatına dâhil olan ve adeta bu yüzyılın moda hikâyelerinden olan Fettâhî'nin Farsça Hüsn ü Dil'i de Keşfî, Lâmi'î, Âhî, Muhyî-i Gülşenî ve Vâlî tarafından tercüme edilmiştir. Kelîle ve Dimne kitabı bu yüzyılda Filipeli Alâ'edîn Alî ile ismi belirsiz biri tarafından tercüme edilmiştir. Cevâmî'u'l-Hikâyât bu yüzyılda Celâlzâde Sâlih Çelebi tarafından tam; Ahmed adlı biri tarafından da kısmî olarak tercüme edilmiştir. Hint kaynaklı hikâyelerden Tûtînâme'nin Eyyûbî'ye nispet edilen bir tercümesi bu yüzyılda yapılmıştır. Sindbâdnâme de Şehzâde Bâyezîd adına Mehmed b. Abdülkerîm tarafından ilk defa Türkçeye çevrilmiştir. Farsça kaynaklı mensur hikâyelerden Hikâye-i Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû İznikli Bekâyî; Bîgamî'nin kaleminden çıkan Fîrûznâme Celâlzâde Sâlih Çelebi, Seyyid Cüneyd b. Münzir'in kıssası Vâhidî tarafından tercüme edilmiştir. Arapçadan tercüme edilen mensur hikâyelerin başında Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi gelir. Celâlzâde Mustafâ Çelebi ile Mehmed b. İbrâhîm bu hikâyenin mensur versiyonlarını tercüme yoluyla kaleme

almışlardır. Bunun yanında; Sürûrî Ravzu'r-Reyâhîn, Dukâgînzâde Osmân Bey Fâkîhetü'l-Hulefâ, el-Hâc Mustafâ da Revnaku'l-Mecâlis gibi mensur hikâyeleri barındıran Arapça eserleri tercüme etmişlerdir. Lâmi'î'nin İbret-nümâ adlı eseri de muhtelif kaynaklardan derlenen hikâyelerin tercümelerini barındırmaktadır. Kısasu'l-Enbiyâ konusunda, Mısır sultanı Gavri adına yapılan mütercimi belirsiz bir tercümeden sonra, Ahmedî mahlaslı Muhsinoğlu el-Antakî, Mahmûd el-Hindî ve yine ismi belirsiz bir mütercim tarafından yapılan tercümelemlerle karşılaşılmaktadır. Seyahat konusundaki nadir tercümelerden ikisi bu yüzyılda yapılmıştır. Alî Ekber'in Hıtâyname'sine yapılan bu tercümelerin mütercimleri belirsiz olup biri Kânûnî'ye biri de III. Murâd'a sunulmuştur.

Belâgatle ilgili olarak bu yüzyılda Mu'îd Ahmed Efendi'nin intihal kokan Tercüme-i Risâle fî Ulûmi'l-Belâga adlı eseri bulunmaktadır.

Dinî edebiyat sahasındaki tercüme faaliyetlerine gelince; bu yüzyılda Kur'an etrafında gelişen manzum tercümeler arasında Merdümî'nin kırk ayet tercümesi, Livâyî'nin bazı surelerin manzum tefsiri, Hüseyin b. Ahmed es-Sirozî'nin manzum İshlas suresi tefsiri ve muhtemelen bu yüzyılda yazılmış Şerîfî mahlaslı bir şairin Kur'an'dan seçilen bazı ayetleri manzum olarak şerh ettiği çalışması ile karşılaşılmaktadır. Ancak edebî tercüme faaliyetlerinin asıl yoğunlaştığı alan hadistir. 100 hadis tercümelerinde Latîfî'nin Sübhatü'l-Uşşâk'ı görülürken, kırk hadis sahasında ise yazarı tespit edilebilen tam 24 tercümenin kaleme alındığı görülmektedir. Fuzûlî ve Rihletî Câmî'nin Farsça kırk hadis tercümesini Türkçeye tercüme ederken bazı isimler de ya başkaları ya da kendilerinin derlediği kırk hadisleri tercüme etmişlerdir. Bunların büyük bir çoğunluğu genellikle kıt'a nazım biçimi ile manzum olarak kaleme alınmıştır. Hz. Alî sözlerinin etrafında gelişen şerh ve tercüme geleneği bu yüzyılda Hatîboğlu Habîbullâh Şirvânî, Latîfî, Usûlî, Edâyî, Vahdetî, Vâhidî, Rihletî ve Harîmî gibi şairler tarafından devam ettirilmiştir. Bunlar kırk hadis tercümeleri gibi genellikle kıt'a nazım biçimi ile manzum olarak gerçekleştirilmiştir.

Bunların dışında; hilye konusunda Şerîfî ve Hakânî'nin manzum tercümeleri, tasavvuf konusunda Bâyezîd Halîfe'nin Fusûs'un kimi bölümlerini tercüme ettiği Sırr-ı Cânân'ı, siyer konusunda Cefâyî'nin Dekâyıku'l-Hakâyık adlı manzum tercümesi; biyografi-menâkıb noktasında Sabâyî'nin Üveysnâme'si, Yemînî'nin Faziletname'si, Muhyî'nin Tâcü'l-Menâkıb ve Kenzü'l-Menâkıb'ı, Kemâl Dede'nin Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'sı gibi manzum tercümeler; maktel konusunda Lâmi'î Çelebi, Yahyâ b. Bahşî'nin manzum tercümeleri; menâsik konusunda Muhyî-i Gülşenî'nin Hedyü'l-Haremeyn adı ile Muhyî-i Lârî'nin Fütûhu'l-Haremeyn adlı Farsça eserine yaptığı tercüme bulunmaktadır.

XVI. yüzyılda; yaptıkları tercüme faaliyetleri ile öne çıkan birkaç isim bulunmaktadır. Âşık Çelebi, Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn Efendi, tarih, ahlak ve hadis konusundaki tercümeleri ile Gelibolulu Mustafâ Âlî, tefsir, tarih, ahlak ve tıp sahasındaki tercümeleri ile Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Deferî edebiyat dışı tercümeleri ile dikkat çekerlerken; edebî tercümeleri ile öne çıkan birçok isim bulunmaktadır. Yüzyılın başında Ahmed Rıdvân Nizâmî'nin hamsesini tamamıyla tercüme ettiği gibi, Kasîde-i Bürde'yi de tercüme etmiştir.

Eserlerini II. Bâyezîd, I. Selîm, Kânûnî ve İbrâhîm Paşa himâyesinde yazan Lâmi'î ise sadece XVI. yüzyılın değil Klâsik Türk Edebiyatı tercüme geleneğinin tümünde gerçekleştirdiği birçok tercüme faaliyetiyle dikkat çeken bir isimdir. Eserlerinin çokluğu dolayısıyla tezkirelerde Câmî-i Rûm olarak nitelenen³⁹⁷ Lâmi'î'nin neredeyse tüm tercümelerine özellikle de edebî tercümelerine Farsça yazılmış eserler kaynaklık etmiştir. Hatta ona Câmî-i Rûm nitelemesinin yapılmasında Câmî'den çevirdiği üç eserin de etkisi bulunmaktadır. Lâmi'î tercüme etmek için seçtiği metinleri belirlemede özgün bir anlayış peşinde olmuş ve yaşadığı dönemde hayli rağbette olan Leylâ vü Mecnûn ve Yûsuf u Züleyhâ gibi hikâyeler yerine kendi dönemine kadar henüz Türk edebiyatıyla tanıştırılmayan metinlerin peşine düşmüştür. Bu çalışmada onun üçü edebiyat dışı olarak değerlendirilen toplam 12 tercümesi yer alırken bunlara şerh türü çalışmaları dâhil değildir.

³⁹⁷ Konuyla ilgili olarak bkz. Nuran Tezcan, "Câmî-i Rûm Olarak Lâmi'î Çelebi", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, C. XXXIII/II, 2009, s. 172. Tezcan bu çalışmada Lâmi'î'ye bu nitelemenin yakıştırılmasında başka sebepler de ileri sürmektedir.

XVI. yüzyılın bir diğer önemli mütercimi de Rumelili Za'îffî'dir. Asıl adı Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn olan bu isim, edebiyat dışı birkaç tercüme faaliyeti de gerçekleştirmekle beraber, Bostân, Gülistân, Pendnâme ve Mantuku't-Tayr gibi Farsça edebî metinlerin tercümeleri ile dikkat çekmektedir. Bu yüzyılda, şu ana kadar pek fazla dikkat çekmemekle birlikte birçok tercüme faaliyeti gerçekleştirmiş olan bir diğer isim de Mecîdî mahlasını kullanan Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâîl'dir. Seyyid Hüseyin Hemedanî'nin Nüzhetü'l-Ervâh isimli Farsça eseri yanında Pendnâme, Leme'ât ve Levâyih gibi Farsça klâsik edebî metinleri tercüme etmiş ve Mesnevî'deki Kıssa-i Çoban'ı manzum olarak tekrar kaleme almıştır. Yüzyılın sonuna doğru vefat eden Şemseddîn Sivasî de Klâsik Türk Edebiyatı şerh ve tercüme geleneği içinde birçok eseri bulunan isimdir. Onun edebî tercümelerine, Attâr'ın İlâhînâme'si, Mollâ Câmî'nin Levâyih'i ve Kasîde-i Bürde gibi metinler kaynaklık etmektedir.

XVII. yüzyıl, edebî tercüme faaliyetlerinde belirgin bir düşüşün görüldüğü bir dönemdir. Hem edebiyat dışı hem de edebî tercümelerde; önceki yüzyıllarda fazlaca rağbet gören kimi metinler bu yüzyılda ya hiç dikkate alınmamış ya da daha az ilgi görmeye başlamıştır. Edebî tercüme faaliyetlerindeki azalmanın daha belirgin olduğu görülmektedir. Bunu, mesnevîler etrafında gelişen tercüme faaliyetlerinde bariz bir şekilde görmek mümkündür. XVI. yüzyılda birçok şair tarafından kaleme alınan Leylâ vü Mecnûn hikâyesi bu yüzyılda sadece Kâfzâde Fâ'izî tarafından tekrar kaleme alınmıştır; Yûsuf u Züleyhâ yüzyılın başında vefat eden Zihnî mahlaslı Abdülcelîl-i Bağdâdî tarafından yazılırken Abdülvehhâb isimli birine ait olduğu düşünülen Yûsuf u Züleyhâ'nın istinsah tarihi 1686'dır. Fasîh Ahmed'in kaynaklarda bahsi geçen Hüsrev ü Şîrîn'i ise günümüze ulaşamamıştır. Çorlulu Zarîfî Mihr ü Mâh, Hâşimî de Mihr ü Vefâ'yı yazarken, Sâbir Mehmed Pârsâ da Celâleddîn Tabîb'in Gül ü Nevrûz'unu tercüme etmiştir. Azerî şairi Mesihî de Varka vü Gülşâh'ı tekrar yazarken, mütercimi belirsiz mensur bir Varka vü Güşâh tercümesinin de bu yüzyılda istinsah edildiği görülmektedir. Önceki yüzyılda iki defa tercüme edilen Şâh u Dervîş bu yüzyılda Edirneli Güftî tarafından Türkçeye

aktarılmıştır. Bunların dışında tercüme veya uyarlanan başka bir aşk mesnevisi ile karşılaşılmamıştır.

Tarihî-destanî mesnevilerde ise Şehnâme'nin tercümelerinin bu yüzyılda da devam ettiği görülmektedir. Dervîş Hasan Medhî ve Dervîş Osmân'ın bu mesneviyi kısmen çevirdikleri tercümelerinin nüshaları günümüze ulaşmıştır.

Dinî-tasavvufî ve ahlakî mesnevilerde de tercüme faaliyetlerindeki azalma hissedilmektedir. Mesnevî-i Ma'nevî tercümelerinde, IV. Murad devri şairlerinden Sadîkî mahlaslı bir şairin Mesnevî'den seçtiği hikâyeleri tercüme ettiği manzum eseri ile Nazmî-i Halvetî'nin bu mesnevinin birinci cildini manzum olarak Türkçeye aktardığı tercümesi ile karşılaşmaktadır. Attâr'ın Pendnâme'si bu yüzyılda ise sadece Seyyid Alî Hasretî tarafından tercüme edilirken, Attâr'ın diğer eserlerinden Mantıku't-Tayr Fedâ'î Dede; Bülbülnâme'si Ömer Fu'âdî ve Esrârname'si de kısmî olarak Lâmekânî Hüseyin Efendi tarafından manzum bir biçimde tercüme edilmiştir. Daha evvel Elvân-ı Şîrâzî tarafından manzum olarak tercüme edilen Gülşen-i Râz'ın Lâhicî tarafından yapılan Farsça şerhi bu yüzyılda Hulvî tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Şeyh San'ân hikâyesi de ismi belirsiz bir mütercim tarafından manzum olarak Sultan Ahmed adına tercüme edilmiştir; ancak bu Sultân Ahmed'in kimliği tam olarak tespit edilmiş değildir. Bu yüzyılda Türkçeye aktarılan tek farklı mesnevi ise, Âsâfî'nin Kıssa-i Celâl ü Cemâl adlı Farsça mesnevisi olup, bu eser I. Ahmed'in imamı olan Şeyh Mustafâ Sâfî tarafından mensur olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

Bu yüzyılda Kasîde-i Bürde'nin manzum tercümelerinde bir düşüş görülmekle birlikte Esâsî, Hüseyinî, Divitçizâde Mehmed Tâlib, Sükûtî, Paşasaraylı Fazlî ve Abdülhay Celvetî gibi isimlerin bu kasideyi tercüme etmeye devam ettiklerini görmekteyiz.

Mensur metinlerin tercümelerine gelince; Gülistân bu yüzyılda Şeyhülislam Es'ad Efendi ve Mehmed b. Hüseyin Revânî tarafından tercüme edilmiştir. Mensur hikâyelerde; Hint kaynaklı olanlardan Kelîle ve Dimne'nin Kâtip Çelebi'ye izafe edilen bir tercümesi ile Nev'îzâde Atâyî'nin Tûfnâme tercümesiyle karşılaşmaktadır. Farsçadan tercüme edilen hikâyeler arasında ise Altıparmak

Mehmed Efendi'nin çevirdiği Gaffârî'nin Nigârîstân'ı ve Dervîş Mahfî'nin tercüme ettiği Muhtâr es-Sakâfî'nin mücadelelerinin destansı bir anlatımla hikâyeye edildiği Muhtârname adlı bir eser bulunmaktadır. Arapçadan aktarılan mensur hikâyelerden ise Binbir Gece'den yapılan kısmî tercümelerin bu yüzyılda ortaya çıktığı görülmektedir. IV. Murad devrinde yapılan bu tercümenin Beyânî adlı biri tarafından yapıldığı zannedilmektedir. Bunun dışında; Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi Altıparmak Mehmed Efendi; önceki yüzyılda tercüme edilen Revnaku'l-Mecâlis Mehmed b. Fahrülsîlâm, Ravzu'r-Reyâhîn Kâni'î mahlaslı Müezzinzâde Şeyh Ahmed Bursevî tarafından tercüme edilmiştir. Süheylî mahlaslı Ahmed b. Hemdem'in de Acâ'ibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir adlı eserinde muhtelif kaynaklardan derlediği hikâyeleri tercüme etmiştir. Kısasu'l-Enbiyâ konusunda da ismi belirsiz biri ile Şifâ'î mahlaslı Şa'bân Efendi'nin tercümesi bulunmaktadır. Batı kaynaklı Aisopos hikâyelerinin mütercimi belirsiz tercümesinin de bu yüzyılda kaleme alındığı düşünülmektedir.

Dinî edebiyat konusundaki tercümelerde; Şeyhî mahlaslı Şehsüvaroğlu Ali Yâsin suresini manzum olarak tercüme/tefsir ederken, hadis sahasındaki manzum tercümeler bu yüzyılda da devam etmiştir. Kadrî ve Visâlî yüz hadisi manzum olarak tercüme ederken; Feyzî-i Kefevî, Okçuzâde Mehmed Şâhî, Hıbrî ve Fethî-i Karamanî gibi isimler de kırk hadis sahasındaki tercüme geleneğini devam ettirmişlerdir. Hadis sahasındaki bir diğer manzum tercüme de Kuloğlu Mustafâ adlı birinin Meşâriku'l-Envâr'dan seçtiği hadisleri tercüme ettiği eseridir.

XVI. yüzyılda başlayan hilye tercümeleri bu yüzyılda Nesîmî Mehmed Efendi, Nüvâzî, Teberdâr Zülüflü Mustafâ ve Selîmî Dede tarafından devam ettirilmiştir.

Arapça ve Farsça mesellerin (atasözü ve deyim) tercümeleri bu yüzyılda Edirneli Âlî Hüseyin Efendi ve Riyâzî tarafından bu yüzyılda başlatılmıştır. Hz. Âlî'nin vecizelerine yapılan manzum tercümeler bu yüzyılda Azîz mahlasını kullanan Hocasâde Abdülazîz, Mehmed Gubârî, Dânişî ve Aksaraylı Rızâ'î tarafından yapılmıştır.

Belâgat konusunda, bu yüzyıldaki tek tercüme faaliyeti, 1620 istinsah tarihini taşıyan bir Telhîs tercümesidir.

XVII. yüzyılda tercüme faaliyetleri ile öne çıkan isimlerden biri Altıparmak Mehmed Efendi diye meşhur olan Mehmed b. Mehmed el-Üskübî'dir. Onun tercümelerine kaynaklık eden eserler mensur olup biri hariç Arapça kaleme alınmışlardır. Me'âricü'n-Nübüvve adlı siyer türündeki eseri tercüme ettiği gibi, bu çalışmada edebî olarak değerlendirilen Gaffârî'nin Nigâristân'ı, Hz. Yûsuf'un hikâyesini konu alan es-Sittîn li-Câmi'l-Besâtîn adlı Arapça eser ile belagete dair Miftâh'ın telhisini tercüme ve şerh etmiştir.

Şerîfzâde diye bilinen Şerîf b. Seyyid Mehmed b. Şeyh Burhâneddîn de coğrafya, münâzara ve gizli ilimler sahasında yaptığı tercümelemlerle bu yüzyılda öne çıkan bir isimdir. Tercüme-i Cifrü'l-Câmi' ve Misbâhu'n-nûr adlı tercümesinin girişinde "... ve ba'zı ezmânda tercüme olunması lâzım olan kitâblarun lisân-ı Tâzî ve Pârsîden zebân-ı Türkîye nakli için bu abd-i za'ife işâret idüp..."³⁹⁸ şeklindeki cümleden anlaşıldığına göre bu kişi sarayda bir mütercim olarak görev yapmıştır.

Bu yüzyılda yaptığı 10 civarında tercüme ile dikkati çeken bir diğer isim de tıp konusundaki tercümelemleri ile bilinen ve Hekîm-i Dendânî diye meşhur olan Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî'dir. Tıp konusu dışında da kelam, fıkıh ve ahlak konusunda birer tercümesi bulunmaktadır.

Azîz Mahmûd Hüdâ'î Efendi'nin müritlerinden olan Mehmed Mu'izzüddîn Efendi de şeyhinin tasavvufî külliyatını tercüme ederek dikkat çekerken, La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed de tasavvufa dair birçok tercüme faaliyeti gerçekleştirmiştir.

Bunların dışında fıkıh, menâkıb ve hilye konusundaki tercümelemleri ile Abdülmecîd Sivasî; hadis konusundaki tercümelemleri ile Mehmed Ebü'l-Fazl Sincârî; tarih ve coğrafya konusunda Batı dillerinden yaptığı tercümelemleri ile Kâtip Çelebi; ahlak-âdâb konusundaki iki tercümesi ve Hz. Alî'nin yüz sözünü manzum olarak aktardığı tercümesi ile Hocasâde Abdülazîz Efendi, Zemahşerî'nin ünlü eseri

³⁹⁸ Nurosmaniye Ktp. 2812, vrk. 2a.

Mukaddimetü'l-Edeb'i, Tirmizî'nin Şemâ'il'i ve kırk hadis tercümesi ile Aydınlı İshak Hocası Ahmed Efendi; fıkıh, biyografi ve coğrafya konusundaki tercümeleri Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed; kelim ve hadis konusundaki tercümeleri ile Hıbrî mahlaslı Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî gibi isimlerin de bu yüzyılın öne çıkan mütercimleri olduğu görülmektedir.

XVIII. yüzyılda; çift kahramanlı aşk mesnevilerinden Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin üç defa yazıldığını görmekteyiz. Örfî Mahmûd Ağa'nın hayli kısa olan Leylâ vü Mecnûn'u manzum iken Hüseyin Rıf'at el-Mevlevî ile Rusçuklu Ahmed Ağa'ninkisi mensurdur. Yine bu yüzyılda ismi belirsiz bir mütercim Nizâmî'nin Leylâ vü Mecnûn'unun da yer aldığı hamsesini mensur bir biçimde tercüme etmiştir. Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi ise Köprülüzâde Es'ad Paşa, Mehmed Nevrûzî ve Oflu Bilâl tarafından tekrar yazılırken, Mazlûm ve Fütûhî mahlaslı iki şaire ait olan Yûsuf u Züleyhâların yazılış tarihleri tespit edilememiştir. Bu yüzyıldaki tek Hüsrev ü Şîrîn Sâlim mahlaslı bir şair tarafından XIX. yüzyılın başında kaleme alınmıştır. Bu yüzyılda tercüme geleneğine dâhil olan yeni bir metin ise Ahmed-i Hânî'nin Kürtçe olarak yazdığı Mem ü Zîn hikâyesidir. Bu hikâye Ahmed Fâ'ik tarafından Türkçeye yine manzum olarak aktarılmıştır. Aşk mesnevileri etrafında gelişen bu tercüme faaliyetleri yanında tarihî-destanî mesnevilerden Şehnâme'nin ismi belirsiz biri tarafından yapılan mensur bir tercümesi bu yüzyılda istinsah edilmiştir. Yine İskendernâme ve Camasbnâme'nin de tarihi belirsiz birer mensur tercümesi bulunmaktadır.

Dinî-tasavvufî ve ahlakî mesnevilerden Mesnevî-i Ma'nevî ilk defa bu yüzyılda tam olarak manzum bir biçimde Nahîfî tarafından Türkçeye tercüme edilmiştir. Dervîş Ahmed Sâdık b. Ömer Karakulağ da yine Mesnevî'nin birinci cildini manzum olarak tercüme ederken, ismi belirsiz biri tarafından yazılan Mûnis-i Cân adlı kısa eserde de Mesnevî'den seçilen birkaç beyit tercüme edilmiştir. Yüzyılın sonunda da Neş'et Efendi Mollâ Câmî'nin Mesnevî'nin ilk iki beytine yaptığı Farsça şerhi Türkçeye tercüme etmiştir.

Attâr'ın Pendnâme'si bu yüzyılda Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî tarafından yapılan manzum tercümesinin tarihi tespit edilememiştir. Ahmed Resmî'nin kaynaklarda bahsi geçen tercümesine ise ulaşılammamıştır. Bu yüzyılda yaşamış şairlerden Birrî Mehmed Efendi, Ömer Fu'âdî'nin Attâr'ın Bülbülname'sini Türkçeye aktardığı manzum tercüme yi nesre aktarmıştır.

Kasîde-i Bürde'nin manzum tercüme leri bu yüzyılda Nahîfî, Hulvî, Salâhî-i Uşşâkî, Ahmed Ârifî, Müfid Efendi gibi isimler tarafından devam ettirilirken; Nihâdî, Cihâdî, Sayrafî ve Alî b. İsmâîl Babadağî tarafından yapılan manzum tercüme lerin ise tarihleri belli değildir. Bunun yanında bu kasidenin mütercimi belirsiz 6 tercümesi daha bu çalışmada tanıtılmıştır. Bu yüzyılda Abdî mahlaslı bir şair, Bûsîrî'nin diğer kasidelerini de manzum olarak tercüme etmiştir. Hemziyye kasidesini iki defa; Zührü'l-Me'âd isimli kasidesini de bir defa tercüme eden Abdî Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd kasidesini de yine manzum olarak tercüme etmiştir. Ka'b b. Züheyr'in hem bu kasidesi hem de Ensâriyye diye bilinen kasidesi de ismi belirsiz biri tarafından yine manzum olarak tercüme edilmesine karşın bu tercüme lerin yazılış tarihleri tespit edilememiştir. Daha önce şerhler ile Türk edebiyatında yerini alan Münferice kasidesi ise bu yüzyılda manzum olarak da tercüme edilmiştir. İbrâhîm Nazîr, Salâhî ve Kânî tarafından yapılan tercüme lerin yanında mütercimi belirsiz bir manzum tercüme daha bulunmaktadır. Önceki yüzyıllarda tercüme edilen kasidelerden biri de Büstî'nin Nûniyye'sidir. Bu kasidenin mütercimi belirsiz iki tercümesinin yazılış tarihleri tespit edilememiştir.

Dinî edebiyat sahasındaki tercüme lerde, hangi yüzyılda yaşadığı belirlenemeyen Revâhî mahlaslı bir şair, Tenvîrî'l-Ebsâr adlı eserinde Kur'an'dan seçtiği 40 ayeti tercüme ederken; Belîğ mahlasını kullanan Seyyid İsmâîl b. Seyyid İbrâhîm ile ismi belirsiz bir mütercim 100 hadis tercümesinin bu yüzyıldaki temsilcileridir. Kırk hadis tercüme lerinde de Kadı Hasan b. Alî, Nâbî, Tâ'ib, Münîf, Urfalı Ömer Nüzhet, İsmâîl Müfid ve İbrâhîm Hanîf gibi isimleri görmekteyiz. Bunun yanında hangi yüzyılda yaşadığı tespit edilemeyen 10 kişi tarafından yapılan

kırk hadis tercümeleri ile mütercimi belirsiz 5 kırk hadis tercümesi de bu çalışmada tanıtılmıştır.

Bu yüzyılda hilye tercümeleri, Hayrullâh Hayrî, Nahîfî, Ârif Süleymân Bey, Hâkim Seyyid Mehmed Efendi tarafından yapılırken hangi yüzyılda yaşadığı tespit edilemeyen Hızrî mahlaslı bir şair de hilye ile ilgili hadisleri manzum olarak tercüme etmiştir.

Mensur metin tercümelerine gelince; Gülistân bu yüzyılda Mehmed Sâmi, İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağî tarafından tercüme edilmiştir. Muhyiddîn b. Yahyâ Fakîh Kızıllıhisârî ve İlyâs Sa'îd b. Fasîh tarafından yapılan tercümelerin ise tarihleri belirlenememiştir. Câmî'nin Bahâristân'ı da Dervîş Mehmed Alî el-Mevlevî tarafından tercüme edilmiştir. Kâbûsnâme bu yüzyılda Nazmîzâde; Mârzûbânnâme de Urfalı Nûzhet tarafından tercüme edilmiştir. Bu yüzyılda Kelîle ve Dimne etrafında gelişen tercüme faaliyeti de Osmânzâde Ahmed Tâ'ib'in Filipeli Alî Çelebi'nin tercümesini ihtisar ettiği çalışmasıdır. Hint kaynaklı diğer bir hikâyeye olan Seyfû'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl adlı hikâyenin ismi belirsiz bir mütercim tarafından yapılan tercümesinin tarihi belirsizdir. Hikâyeye külliyatlarından olan Cevâmî'u'l-Hikâyât bu yüzyılda İbrâhîm Nazîr tarafından tekrar tercüme edilmiştir. Ebü'l-Leys es-Semerkindî'ye izafe edilen hikâyeye külliyâtının ismi belirsiz biri tarafından yapılan tercümesinin tarihi belirlenememiştir. Bunların dışında; Ebü'l-Fazl Mustafâ, Hz. Ömer'in Siyâsetnâme'de yer alan bir hikâyesini, Mustafâ el-Bağdâdî Fuzûlî'nin Hikâyeye-i Rûh adlı eserini tercüme etmişlerdir; ancak bunların yazdıkları tarihler tespit edilememiştir. Binbir gece hikâyesinin de yine tercüme tarihi ve mütercimi belirsiz olan birkaç tercümesinin nüshaları bugün elimizde bulunmaktadır. Daha XVI. yüzyılda Türkçeye tercüme edilmiş hikâyelerden biri olan Revnaku'l-Mecâlis Gelibolulu Mehmed adlı biri tarafından tercüme edilmiştir; ancak bu tercümenin de tarihi tespit edilememiştir. Beşîr ü Şâdân hikâyesi bu yüzyılda Sâlim mahlaslı bir şair tarafından manzum olarak tercüme edilirken Arapça hikâyeye külliyatlarından Müstazraf Lübbî Mehmed, Sülvân-ı Mutâ' da Kara Halîlzâde tarafından tercüme edilmiştir. Vak'anüvîs Vâsıf Ahmed Râhibnâme adını verdiği Arapça bir hikâyeyi tercüme etmiştir. İsmâîl b. Alî ve Muhlis b. Hâfız'ın Câmî'u'l-Hikâyât adlı derleme

türü tercümelerinin de yazılış tarihi belli değildir. Kısasu'l-Enbiyâ konusunda Çerkeszâde Mehmed b. Yûsuf'un tercümesinin yanında, hangi yüzyılda yaşadığı belli olmayan Dayıoğlu adlı birinin tercümesi ile mütercimleri belirsiz iki tercüme bulunmaktadır.

Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi, Gıyâseddîn Nakkâş'ın Hıtây Sefâretnâme'sini tercüme etmiştir.

Atasözü sahasında ismi belirsiz biri bazı Arapça atasözlerini tercüme etmiştir. Hz. Alî'nin vecizeleri bu yüzyılda İsmâîl b. İbrâhîm tarafından tarafından yine manzum olarak tercüme edilmiştir. Mütercimi ve yazılış tarihleri belirsiz birkaç tercüme de yine bu çalışmada tanıtılmıştır.

Bu yüzyılda belagat ile ilgili olarak Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Efendi'nin Nevâbiğu'l-Hikem şerhine yaptığı tercüme, Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin Telhîs tercümesi, Mehmed b. Abbâs'ın Semerkandî'nin Ferîde isimli eserine yaptığı tercüme, yine bu yüzyılda yaşadığı düşünülen Şeyh Mehmed b. Mehmed Subiçevî'nin Ferîde risalesi ile Mahmûd b. Abdullâh el-Antakî'nin istiare konusunu ele alan **Alâka** adlı eserinin tercümesi bulunmaktadır. Yine Abdülganî el-Gürânî'nin Telhîs'in dibacesine yaptığı tercümesinin yazılış tarihi belirlenememiştir.

XVIII. yüzyılda yaptıkları terüme faaliyetleri ile öne çıkan birkaç isimle karşılaşmaktayız. Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb, Gevrekzâde Hâfîz Hasan, Bursalı Alî Münşî Efendi gibi isimler tıp konusunda gerek Doğu gerekse de Batı'dan yaptıkları tercümelemlerle dikkat çekmektedirler. Osmân b. Abdülmennân ise coğrafya, kimya ve botanik gibi bilimsel alanlarda Batı'dan yaptığı tercümelemlerle bu yüzyılda öne çıkmaktadır. Reyyî Halîl Konevî ise ferâiz ve kelam konusundaki manzum tercümelemleri; Mehmed Emîn Tokadî ise başta tasavvuf olmak üzere dinî ilimlerdeki birkaç tercümesi ile dikkat çekmektedir. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî de kelam, fıkıh ve İslam felsefesi alanında birer tercüme faaliyeti gerçekleştirmiştir. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Alî el-Bağdâdî, Kâbüsnâme ile tarih alanındaki Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ib-i Tîmûr adlı eseri tercüme ettiği gibi, astronomi konusunda bir, hayvanların özellikleri ile ilgili

olarak da 2 tercüme yapmıştır. Lübbî Mehmed Efendi'nin Osmanlı Müellifleri'nde kaydedilen birkaç tercümesi bulunmaktaysa günümüze üç tercümesi ulaşmış olup bunlardan biri de mensur hikâye sahasındaki Müstazraf tercümesidir. Yüzyılın sonuna doğru da İbrâhîm Hanîf ile İsmâîl Müfid Efendi tercümeleri ile dikkat çekmektedir. Özellikle Müfid Efendi Kasîde-i Bürde, Levâyih ve hadîs-i erba'în tercümeleri gibi edebî olarak değerlendirilen tercümeleri de bulunmaktadır.

Bu yüzyılda daha ziyade edebî tercümeleri ile dikkat çeken bazı isimler de bulunmaktadır. Bunlardan biri Mesnevî'yi tamamıyla manzum olarak tercüme eden Nahîfî'dir. Nahîfî, bu meşhur tercümesinin yanında Bürde kasidesi ile hilye hadislerini manzum olarak tercüme etmiştir.

Tasavvuf konusundaki birkaç tercümesi yanında, tefsir, kelam ve fıkıh gibi dinî ilimler ile gramer ve aruz sahasında da tercümeleri bulunan Salâhî; Hz. Alî'ye nispet edilen şiirleri, Bürde, Bânet Su'âd, Hamriyye, Mevlânâ'ya nispet edilen Mîmiyye ve Münferice kasideleri gibi edebî metinleri de tercüme etmiştir.

Sözlü tercüme faaliyetleri³⁹⁹: Osmanlı döneminde, bu yazılı tercüme faaliyetleri yanında sözlü tercüme faaliyetleri de önemli bir yer tutmaktadır. Tercümanlığın bir kurum olarak ne zaman ortaya çıktığı konusunda elimizde kesin bilgi olmamakla beraber, Abbasi Halifeliği'nde bu kurumun bir memuriyet olarak bulunduğu söylenmektedir. İslam Devleti'nin Arap olmayanlarla olan mali, diplomatik ve ticarî ilişkilerde tercümanların çok önemli roller oynadıkları anlaşılmaktadır. Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin artması neticesinde tercümanlığa duyulan gereksinim daha da artmıştır. Memluklar ve Anadolu Selçukluları devletlerinde Bizans ve Franklarla olan ilişkiler tercümanlar aracılığı ile sağlanmıştır. Osmanlı Devleti'ne gelince, neredeyse çoğu Batı devletleri çok önem verdikleri bu kurum için özel okullar açıp tercümanlık için kendi vatandaşlarını görevlendirirken Osmanlılar çoğunlukla kendi reayasının bir parçası

³⁹⁹ Bu konuda verilen bilgiler, Sezai Balcı'nın "Osmanlı Döneminde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası" (Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006, Basılmamış Doktora Tezi) adlı tezinden önemli oranda yararlanılarak sağlanmıştır.

olan Rum ve Ermeni gibi azınlıkları kullanmıştır. Birçok defa bunun acısını çekmesine karşın XIX. yüzyılın başlarına kadar bu durum böyle devam etmiştir.⁴⁰⁰ Osmanlı imparatorluğunda tercümanlık dört bölümden oluşmaktaydı.

Eyalet tercümanlığı: Osmanlı devletinin geniş topraklara hükmetmesiyle birlikte çoğunluğu Türk olmayan bir nüfusu da idare etmek göreviyle karşılaşmıştır. Bunun bir sonucu olarak Mısır, Şam, Trablus gibi çoğunluğunu Arap halkın oluşturduğu bazı eyaletler ile Mora, Girit, Kıbrıs ve Belgrat gibi Hıristiyan halkın çoğunlukta olduğu bölgelerde; buradaki Osmanlı reayasası ile eyalet idaresi arasındaki ilişkiyi sağlamak için tercümanlar kullanılmıştır. Eyalet tercümanlığının bir kolunu da mahkeme tercümanlığı oluşturmaktaydı. Bu görevi ifa eden tercümanlar, Türkçe olarak görülen davalarda, Türkçe bilmeyen davacı ve davalı reaya ile mahkeme arasındaki iletişimi sağlıyorlardı. Eyalet tercümanları genellikle bölge halkından seçilirdi ve bir şikâyet olmadığı müddetçe de görevlerinden alınmazlardı.⁴⁰¹

Donanma tercümanlığı: Daha çok adaların vergi tahsildarı konumunda olan donanma tercümanları, kaptan-ı derya sekreteri gibi çalışırlardı. Divan-ı Hümayun Tercümanlığı ile Eflak Voyvodalığı Tercümanlığına tayin edilen tercümanlar genellikle donanma tercümanları arasından seçilirdi. Fenerli beylerin oluşturduğu bu tercümanların tayin ve azillerinde Kaptan-ı Derya'nın görüşü etkiliydi; ancak XIX. yüzyılın başlarından itibaren bunların atama ve azilleri padişahın hatt-ı hümayunu ile gerçekleşirdi.⁴⁰²

Yabancı Elçi ve Konsolosluk Tercümanlığı: Osmanlı İmparatorluğu'nda elçilik ve çeşitli yerlerde konsolosluk bulunduran Fransa, İngiltere ve Avusturya gibi ülkeler elçilik ve konsolosluklarında tercüman kullanıyorlardı. İlk dönemlerde Osmanlı tarafından Türk-Müslüman nüfustan seçilen bu tercümanlar, XVI. yüzyılın sonlarından itibaren Osmanlı vatandaşı olan Hıristiyanlar arasından seçilmiştir. Daha ziyade köklü Levanten ailelerinden seçilen bu tercümanların tayinleri bir berat ile

⁴⁰⁰ Osmanlılarda Batı dillerinin öğrenimine karşı gösterilen ilgisizliğin sebepleri için bkz. Balcı, a.g.t., s. 8-12.

⁴⁰¹ A.t., s. 18-23.

⁴⁰² A.t., s. 24-26.

oluyordu. Babiâlî ve yerel yönetimlerle olan iletişimlerde önemli rol oynadıkları için elçilerin adeta “gözü kulağı ve ağzı” olarak nitelendirilen bu tercümanlar, Osmanlı toplumunda imtiyazlı bir sınıfı teşkil etmişlerdir. Elçiliklerde görevli olan baş tercüman daha ziyade diplomatik işlerle meşgul olurdu. Diğerleri ise gümrük, zabıta ve mahkeme gibi yerlerdeki işleri takip ederlerdi.⁴⁰³

Batılı ülkeler, elçiliklerinde çalışmak üzere belli bir süre Osmanlı tebaasından tercümanlar seçmiştir. Ancak zamanla kendilerine sadık tercümanlar yetiştirmek amacıyla Dil Oğlanları Okulları kurmaya başladılar. Venediklilerle başlayan bu süreç Habsburglular ve Fransızlar tarafından takip edildi. Bu girişimlerin sonucunda; Türkoloji çalışmalarına da önemli oranda katkıda bulunan Meninski (ö. 1698), Jean Baptiste Holderman (ö. 1730), D’Ohsson (ö. 1807), Antoinne Galland (ö. 1715), Hammer (ö. 1856) gibi önemli tercüman ve bilim adamları yetişecektir.⁴⁰⁴

Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanlığı: Osmanlı’nın kuruluş döneminde, tercümanlığın varlığına işaret eden bazı bilgiler bugün elimizde bulunmaktaysa da tercümanlığın **Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanlığı** adıyla kurumsallaşmasının Fatih devrine rast geldiği düşünülmektedir. Zira Fatih’in sarayında, bu işi yapabilecek bazı isimler bulunmaktaydı. Bunlar arasında, Batlamyus’un Geographia’sını Arapçaya çeviren Trabzonlu Amirutzes, onun Fatih’in emriyle İncil’i Arapçaya tercüme eden oğlu Mehmed, Rum kâtibi Gramitiki (Grammateus), Fatih’in hayatını yazan İmrozlu Kritovolos gibi isimler yer almaktadır. Bunların dışında elçi/tercümân görevinde bulunan bazı isimler de bulunmaktadır. Bunlar arasında 1479 tarihli bir antlaşmayı Venedik’e götüren Lütfî Bey, 1479’da yine Rodos Şövalyelerine gönderilen Dimitrios Sofyanus, II. Bâyezîd döneminde Fransa’ya gönderilen Rum asıllı Hüseyin Bey ve Avrupa’nın değişik yerlerine gönderilen Antoine Bericho adlı bir Rum ile İsmail Bey’i görmekteyiz. Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları listesinde adı birinci sırada görülen tercüman ise, hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Subaşı Tercüman Ali Bey’dir. Çeşitli sebeplerle birkaç defa Venedik’e elçi olarak

⁴⁰³ A.t., s. 31-41.

⁴⁰⁴ Sâkine Eruz, **Çok Kültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti’nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2010, s. 71-93.

gönderilen Ali Bey'den sonra gelen tercümanlar hakkında elimizde nispeten daha fazla bilgi bulunmaktadır. Macar asıllı Mahmud Bey, Yunus Bey, İbrahim Bey, Cafer Bey, Murat Bey, Ferhad Bey, Mehmed Bey, el-Hacc Hasan b. el-Hacc Hamza ve Ali b. Sinan gibi isimlerin bulunduğu bu ilk dönem Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları Hıristiyan iken Müslüman olmuş ya da devşirilmiş İtalyan, Rum, Alman, Macar ve Polonya kökenli kişilerdi. Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanları arasında yer alan bu isimlerin yanında; Moşe Hamon (ö.1577), Don Joseph Nasi (1524-1579), Solomon Ben Nathan Ashkenazi (1520–1602) gibi İspanya ve Portekiz'den gelen bazı Yahudilerin de tercüman olarak kullanıldıkları görülmektedir. Osmanlı ile Batılı devletler arasında muhtelif meselelerin görüşmesini sağlamanın yanında, İstanbul'daki büyük elçilerle divan arasında aracı olmak, gerekli mektup ve belgeleri Türkçeye ve Türkçeden de ilgili dillere çevirmek gibi görevleri icra eden bu tercümanlar, sözlü çevirinin yanında yer yer yazılı çeviri faaliyetleri de gerçekleştirmişlerdir. Macar asıllı Mahmud Bey, Macar tarihine dair Latince yazılmış bir kitabı Türkçeye aktarıırken, Murat Bey ise II. Murad devri Venedik elçilerinden Andrea Coscolo tarafından doğrudan doğruya padişahın ağzından Latince olarak kaleme alınmış bir eseri daha (967/1559) yılında Marinp di Cavallo'nun isteği üzerine Türkçeye tercüme ettiği ⁴⁰⁵ gibi Neşri'nin **Vekayinamesi**'ni de Latince'ye çevirmiştir. el-Hacc Hasan b. el-Hacc Hamza ve Ali b. Sinan ise Feridun Bey'in emri ile 1572'de **Tevârih-i Padişâhân-ı France** adlı bir eseri Fransızcadan Türkçeye çevirmişlerdir.⁴⁰⁶

XVII. yüzyılda da Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanlarının sonradan Müslümanlığı benimsemiş veya sarayda hekim olarak da görev yapan Yahudiler arasından seçildiği görülmektedir. Bu yüzyılda, Zülfikar Ağa ve Kitâb-ı Mukaddes'i Türkçeye aktaran Polonya asıllı Alî Ufkî Bey'in saray tercümanları arasında zikredilebilir. Alî Ufkî Bey'den sonra ise Dîvân-ı Hümâyûn Tercümanlığının artık Rumların özellikle de Fenerli ailelerin tekeline girmeye başlamıştır. Panayot Nikoussios Efendi (1613-1673) ve Aleksander Mavrokordato (1641-1709) ile

⁴⁰⁵ Abdullah Uçman, **Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatlar, Sultan Murad Han**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007, s. 7.

⁴⁰⁶ A.t., s. 41-50.

başlayan bu süreç 1821'deki Rum isyanına kadar devam edecektir. Bu süre zarfında; İskerletzâde, Yanakizâde, Drakozâde, Kalmakizâde, İpsilantizâde, Mihalzâde ve Sarıbeyzâde gibi 12 büyük Fenerli aileden 34 baştercüman çıkmıştır.⁴⁰⁷

Çok büyük imtiyazlara sahip olan bu tercümanlar, XVIII. yüzyılın sonlarına doğru ortaya çıkan milliyetçilik akımına kapılıp Rusya, İngiltere ve Fransa gibi devletlerin menfaatlerine uygun olarak hareket edip Osmanlı Devleti'ni çok zor durumda bırakmışlardır. Çok geç de olsa kendi tercümanlarını yetiştirmesi gerektiğini kabul eden Osmanlı Devleti, 1821'de Tercüme Odası'nı kurmuş ve başına Yahyâ Naci Efendi'yi getirmiştir. Yahyâ Efendi'den sonra İshak Hoca kumun başına getirilmiştir; ancak Mühendishâne okulunda da hoca olan bu kişiler zamanında çok fazla bir başarı yakalanamamıştır. Daha sonra kurumun başına geçen Halil Esrâr Efendi zamanında, gelişen siyasi olaylar sebebiyle de tercüme işine daha da önem verilmiş; bunun neticesinde Tanzimat döneminde yazılı tercüme faaliyetleri ile de çok etkili olacak önemli devlet adamları ve entelektüeller yetişecektir.⁴⁰⁸

4.2.6. XIX. Yüzyıldan Cumhuriyet Dönemine Kadar Tercüme Faaliyetleri.

Osmanlı İmparatorluğu'nun yaklaşık altı asır süren varlığının bir dönemini teşkil eden XIX. yüzyıl, siyasî açıdan olduğu gibi kültür tarihi açısından da birçok farklı özelliği barındırmakta ve birçok akademik çalışmada bu özelliği dolayısıyla önceki dönemlerden ayrı olarak ele alınmaktadır. Bu durum Osmanlı'daki tercüme etkinliklerini konu alan çalışmalarda ise daha belirgin bir şekilde ortaya çıkmaktadır. Bunun şüphe götürmez sebebi, önceki dönemlerde belirli ilim sahalarında başlayan Batı'dan aktarımların bu yüzyılda, özellikle de Tanzimat'tan sonra, felsefe ve edebiyat gibi metinleri de içine alan düşünsel bir değişim ve farklı bir edebiyatın gelişmesini sağlayacak çeşitliliğe ulaşmasıdır. XVIII. yüzyılda adımları atılan, tercüme faaliyetlerinin sistemli ve düzenli hale getirilmesi girişimlerinin bu yüzyıldan Cumhuriyet devrine kadarki süreçte artması da bu dönemdeki tercüme

⁴⁰⁷ A.t., s. 55-66; Kayaoğlu, a.g.e., s. 22-23. Tercümanların listesi için bkz. Balcı, a.g.t., s. 155-59; Meral, a.g.e., s. 248-49.

⁴⁰⁸ Tercüme Odası'nın tarihsel gelişimi ve görevleri hakkında bkz. Balcı, a.g.t., s. 82-131.

etkinliklerinin ayrı olarak ele alınmasında âmil olan bir sebeptir. Bu özelliğinden dolayı XIX. yüzyıl, konuyla ilgili akademik çalışmaların yoğunlaştığı tercüme dönemlerinden biri olmuştur.

Tercüme açısından XIX. yüzyılın belirgin özelliği, Batı'dan yapılan aktarımların yoğunlaşması ve çeşitlenmesidir; ancak bu dönemde, XIII. yüzyılın sonundan itibaren başlayan İslamî kaynaklı tercüme faaliyetleri de kesintisiz olarak devam etmiştir. Şerh geleneğinde olduğu gibi, önceki yüzyıllarda tercüme edile gelen İslamî kaynaklı metinler bu yüzyılda da tercüme edilmeye devam edildiği gibi, ilk defa bu dönemde Türkçeye aktarılan İslamî kaynaklı metinler de bulunmaktadır.⁴⁰⁹ XIX. yüzyıldaki tercüme faaliyetlerinin bu belirgin ikili yapısı, erken Cumhuriyet döneminde, Batı'dan yapılan aktarımların lehine bozulmaya yüz tutmuştur.⁴¹⁰

Batı'dan yapılan tercümelerin izlerini XV. yüzyıla kadar takip etmek mümkün olmakla birlikte; astronomi, tıp, askerlik, coğrafya ve tarih gibi belirli ilim sahalarında yapılan bu tercüme XVII. yüzyılın ikinci yarısından sonra özellikle XVIII. yüzyılda çoğalmaya başlamış ve bu tercüme sayesinde Osmanlı aydınları modern bilimle tanışma fırsatı bulmuşlardır. Batı felsefesi ve edebiyatına dair ilk tercüme de bu yüzyılın ikinci yarısında görülmeye başlanmıştır. Tanzimat döneminde Münif Paşa Edhem Pertev Paşa, Nâmık Kemâl, Ziyâ Paşa, Recâizâde Mahmud Ekrem, Abdülhak Hamit, Yanyalı K. Şükrü, Kemâl Paşazâde Sa'îd Bey,

⁴⁰⁹ Hilmi Ziya Ülken, bu dönemde Batı'dan yapılan tercümelerin bir aksülâmeli olarak Doğu'dan yapılan tercümelerin de arttığını hatta bu dönemin Şark'tan en fazla tercüme yapılan devir olduğunu şu cümlelerle ifade etmekle birlikte; bu hükmün sağlam bir bibliyografik bilgiye dayandığını söylemek zordur:

Bu devirde garb tekniğine karşı gösterilen mecburî alâkanın aksülâmeli olmak üzere, esasa ait mevzularda Şarka daha fazla dönülmüş ve daha çok tercümeler yapılmaya başlanmıştır. Bunun için olacak ki Şarktan en çok tercüme yapılan ve en mühim eserlerin nakledildiği devir, garp tesirlerinin gittikçe kuvvetlendiği ve büyüdüğü bu on üçüncü asır (milâdi on dokuzuncu)'dır. (Ülken, a.g.e., s. 320).

⁴¹⁰ Taceddin Kayaoğlu, tercüme müesseselerinin faaliyetlerinden hareketle bu durumu şu şekilde dile getirmektedir:

“Özetlersek, Lâle Devri tercüme hareketinin yönü Doğu'ya, Encümen-i Dâniş'te hem Doğu'ya hem Batı'ya, 1865 Tercüme Cemiyeti'nden Osmanlı Devleti'nin son Telif ve Tercüme Daire'sinin kaldırılmasına kadarki dönemde sentezci bir yaklaşımla Batıya yönelik olmuştur. TBMM ve Cumhuriyet hükümetlerinin ilk dönemlerindeki tercüme çalışmaları millî bir çizgi de taşımıştır. 1940'tan itibaren hümanizma ruhu ile hareket edilerek yapılan tercüme faaliyetleri ise tamamen Batıya yöneliktir.” (Taceddin Kayaoğlu, **Türkiyede Tercüme Müesseseleri**, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 316)

İbrâhîm Edhem b. Mes'ûd, Şemseddîn Sâmî, Ahmed Vefîk Paşa, Ahmed Midhat Efendi ve Beşir Fuad gibi isimler; Meşrutiyet döneminde de Ömer Seyfettin, Bursalı Halîl Bey, Hasan Bedrî Paşa, Raif Necdet Bey, Abdullah Cevdet Bey⁴¹¹, Baha Tevfik gibi isimler; Voltaire, Jean Jack Rousseau, Victor Hugo, Daniel Defoe, Fenelon, Bernardin de Saint Pierre, Tolstoy, Pierre Loti, Montesquieu, Condorcet ve Descartes gibi bazı Batılı yazarların edebiyat ve felsefe konusundaki eserlerini veya eserlerinden bir bölümü tercüme etmişlerdir. Felsefe sahasındaki tercüme hakkında Mustafa Ülger⁴¹² ve Ali Budak'ın⁴¹³ çalışmalarında bilgi verilmiştir.⁴¹⁴

Türk edebiyatına yeni edebî türlerin girmesini sağlayıp yaklaşık 10 asır devam eden İslâmî Türk edebiyatından farklı olarak Batı etkisindeki yeni bir edebiyatın gelişmesine ön ayak olan edebiyat sahasındaki tercüme, Yûsuf Kâmil Paşa'nın (ö. 1876) Fenelon'dan Türkçeye aktardığı Telemak tercümesi ile roman türünde başlar. Bu tercüme, Victor Hugo'nun **Les Miserables** adlı romanının Hikâye-i Mağdûrîn adıyla yapılan tercümesi takip eder. 1862'de **Rûznâme-i Ceride-i Havadis** gazetesinde imzasız olarak tefrika edilen bu tercümenin Münîf Paşa'ya ait olduğu düşünülmektedir.⁴¹⁵ Hugo'nun bu romanı Şemseddîn Sâmî tarafından da (ö. 1904) 1880'de hülâsa edilerek **Sefiller** adıyla Türkçeye aktarılmıştır. Vak'anüvis Ahmet Lütfî Efendi (ö. 1907) 1864'te Daniel Defoe'nun **Robinson Crusoe**'sünü Arapça tercümesinden, Şemseddin Sami de Fransızca versiyonundan Türkçeye aktarmıştır. Özege kataloğundan öğrendiğimize göre, aynı eser daha sonra Mehmed Ali, Halil Hamid ve Şükrü Kaya gibi isimler tarafından da Türkçeye çevrilmiştir. XIX. yüzyılın sonlarına doğru Türkçeye aktarılan bir romancı da Alexandre Dumas'tır. Onun **Le Comte de Monte Cristo** adlı eseri 1864'te Teodor Kasap tarafından tercüme edilip **Diyojen**'de tefrika halinde basılır. Ahmed Midhat Efendi

⁴¹¹ Abdullah Cevdet Bey'in Shakespeare tercümeleri üzerine bir değerlendirme için bkz. Sevdâ Ayluçtarhan, "Dr. Abdullah Cevdet's Translations (1908-1910): the Making of a Westernist and Materialist 'Culture Repertoire' in a 'Resistant' Ottoman Context", (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 2007.

⁴¹² Mustafa Ülger, "19. Yüzyıl Osmanlı'da Felsefî Tercüme Faaliyetlerine Bir Bakış", **Fırat Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XIII, sy. 2, 2008, s. 298-306.

⁴¹³ Ali Budak, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008.

⁴¹⁴ Ayrıca bkz. Arzu Meral, **Western Ideas Percolating Into Ottoman Minds: A Survey of Translation Activity and the Famous Case of Télémaque**, s. 53-65; Ülken, a.g.e., s. 325-332.

⁴¹⁵ Ali Budak bu konuda herhangi bir şüphe olmadığını söyler. Bkz. Budak, a.g.e., s. 485.

ise bu romanı adapte ederek Hasan Mellâh adlı hikâyesini kaleme alır. Arzu Meral'in ifadesine göre Dumas'ın bu eseri tercüme edildikten sonra ona ait diğer hikâyeler de ardı sıra Türkçeye nakledilmiştir.⁴¹⁶

İspanyol romancı Cervantes'in Don Kişot'u da 1868 yılında Hovannes Çamurciyan tarafından Ermeni harflerle Türkçeye aktarıldı. Bu tarihten sonra da bu eser defalarca Türkçeye aktarılmıştır.⁴¹⁷

Mahmud Nedim 1872'de Swift'in Gulliver's Travels isimli eserini, Emîn Sıddık da 1873'te Bernardin de Saint Pierre'nin **Paul et Virginie** adlı romanını tercüme etmiştir. **Paul et Virginie** 1893'te de Osman Senâî [Erdemgil] tarafından da Türkçeye aktarılmıştır.⁴¹⁸

Recâzâde Mahmûd Ekrem Silvio Pellico'nun **Le mie prigionni** adlı eserinin Fransızca versiyonu olan **Mes Prisons** ve Chateaubriand'un **Atala**'sını çevirirken A. Tahir de 1880'de Chateaubriand'un **Les Aventures du Durnier Abencérage** adlı eserini **İbn Serâc-ı Âhir (Endülüs'e Dair)** adıyla Türkçeye aktarır.⁴¹⁹

XIX. yüzyıl ve sonrasında eserleri en fazla Türkçeye aktarılan yazarlardan ikisi de Paul de Kock ve Jules Verne'dir. 1870'lerden itibaren Kock'un yirmiyi aşkın kitabı Türkçeye tercüme edilirken, ahlaki dersler vermesi ve birtakım bilimsel ve coğrafi bilgiler sağlaması gibi sebeplerden ötürü Verne'nin de kitapları birçok defa Türkçeye çevrilmiştir.⁴²⁰

Meşrutiyet döneminde, Raif Necdet Tolstoy'dan, Ali Kami Akyüz ve Hüseyinzâde Ali Bey de Goethe'den olmak üzere Rusça ve Almancadan da tercüme yapılmıştır.⁴²¹

XIX. yüzyıldan Cumhuriyet devrine kadarki süreçte; yukarıda isimleri zikredilen ve birçoğu klâsikler asında değerlendirilen roman veya hikâyelerin yanında; Avrupa'da ikinci veya üçüncü sınıf birçok yazarın da bu türdeki eserleri

⁴¹⁶ Meral, a.g.e., s. 62; Yadigar Türkeli, "Tanzimat'tan Sonra Türkçede Roman Tercüme (1860-1928)", (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005, s. 13-14.

⁴¹⁷ Sâkine Eruz, **Çok Kültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler**, s. 106. Eruz'un verdiği bilgiye göre, Ayşe Nihal Akbulut 2010 yılında İspanya Vigo Üniversitesi tarafından yürütülen Don Kişot Projesi kapsamında Türkiye'de çevrilen Don Kişot çevirileri üzerinde bir araştırma yapmaktadır.

⁴¹⁸ Meral, a.g.e., s. 62; Türkeli, a.g.t., s. 13.

⁴¹⁹ Meral, a.g.e., s. 63.

⁴²⁰ İbid.

⁴²¹ Eruz, a.g.e., s. 113.

Türkçeye aktarılmıştır. Abbé Prévost, Adolphe Belot, Bernardine de Saint Pierre, Conan Doyle, Du Freal, Emile Desboux, Eugène Sue, Fortuné du Boigobey, Guy de Maupassant, Hector Malot, Judith Cautier, König ve Xavier de Montépin gibi 150 civarındaki farklı yazardan yapılan bu roman ve hikâye tercümeleri hakkında bibliyografik bir çalışma, Yadigar Türkeli tarafından yapılmıştır.⁴²²

Edebiyat sahasında tercüme edilen başka bir ifadeyle Türk edebiyatıyla tanıştırılan bir tür de Batılı anlamda şiirdir. Köklü bir şiir geleneğine sahip olan Türk edebiyatı XIX. yüzyılın ikinci yarısıyla birlikte, hem biçim hem de tema olarak Batı'nın şiiri etkisi altına girecektir. Bu edebî türde yapılan ilk tercümeler İbrâhîm Şinâsî'ye aittir. Şinâsî 1859'da yayınladığı Tercüme-i Manzûme adlı eserinde; Lafontaine, Lamartine, Gilbert, Racine ve Féénélon'dan bazı mısra ve kısa bölümler tercüme etmiştir. Bu tercümeler genellikle ahlakî mesaj taşıyan ve Allah'ın kudretini ve adaletini dile getirmekte olup, asılları ile birlikte neşredilmiştir.⁴²³ Edhem Pertev Paşa da Victor Hugo (Tıfl-ı Na'îm) ve Jean Jack Rousseau'nun (Bekâ-yı Rûh) birer manzumesini çevirmiştir.⁴²⁴ Bunların dışında Sadullâh Paşa'nın da Le Lac (Göl) çevirisi bulunmaktadır.⁴²⁵

Şiir sahasında zikredilecek tercümelere biri de Fransız marşı Marseillaise tercümesidir. Ömer Faruk Akün'ün verdiği bilgiye göre, bu marş ilk defa 1869'da Namık Kemal tarafından ilk kıtası tercüme edilmek suretiyle Hürriyet makalesi içinde kullanılmıştır.⁴²⁶ Bundan bir yıl sonra da Mehmed Atâullâh Bey, bu marşı tamamıyla manzum olarak Türkçeye aktarmıştır.⁴²⁷

⁴²² Yadigar Türkeli'nin çalışmasında; 1901 yılına kadar geçen süreçte yapılan tercümeler hakkında, "eserleri tercüme edilen yazarlar", "roman tercümesi yapan yazarlar" gibi birçok istatistik bilgi bulunmaktadır. Arzu Meral de bahsi geçen eserinde bu dönemde felsefe ve edebiyat konusundaki tercümeler ile bu tercümeleri yapanların listesini hazırlamıştır. Bkz. 221-242; 250-54.

⁴²³ Ahmet Hamdi Tanpınar, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997, s. 262-63; Emel Kefeli, "Edebiyatın Gelişmesinde Tercümelerin Rolü: Tercüme Edebiyatı", **İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 7, 1999, s. 150.

⁴²⁴ Tanpınar, a.g.e., s. 264-65.

⁴²⁵ Tanpınar, a.g.e., s. 265.

⁴²⁶ Ömer Faruk Akün, "La Marseillaise'in Türkçede En Eski Manzum Tercümesi", **İstanbul Üniversitesi Türk dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXII, 1974-76, s. 124.

⁴²⁷ Akün, a.g.m., s. 130. Bu tercümenin metni ve değerlendirmesi için bahsi geçen makaleye bakınız.

Yine Goethe'nin **Mahomets Gesang** adlı şiiri de ilk defa 1895'te Türkçeye tercüme edilir. Alim Kahraman'ın tespitine göre bu tarihten sonra da aynı şiir 6 defa daha tercüme edilecektir.⁴²⁸

Tanzimat'la birlikte Türk edebiyatına dâhil olan yeni bir edebî tür de tiyatrodur. 1842'de Gaetano Donizetti'nin **Belisario** adlı eserinin ismi belirsiz bir mütercim tarafından Türkçeye tercüme edildiği kaydedilmekteyse de bu ilk tercümenin nüshasına henüz ulaşılammıştır.⁴²⁹ Ancak oyunları daha fazla tercüme edilen kişi Molière'dir. İlk defa Safvet Bey onun oyunlarını çevirmişse de, bu çevirinin metni günümüze ulaşmamıştır. Ahmed Vefik Paşa ise Molière'nin tüm külliyatını çeviri veya uyarlama yoluyla Türkçeye aktarmıştır.⁴³⁰ Bunun dışında; Teodor Kasap, Âli Bey, Mirzâ Habib, Güllü Agop, Mehmed Hilmî ve Ziya Paşa da aynı yazarın oyunlarını Türkçeye aktarmışlardır.⁴³¹ 1870'lerde Victor Hugo, Alexandre Dumas ve Chateaubriand'ın oyunları da Türkçeye aktarılmaya başlanmıştır. Çoğu kez beraber çalışan Hasan Bedreddîn (ö. 1911) ve Manastırlı Mehmed Rıfat (ö. 1907) Shiller'in eserine dayanan **Hüdâ ve Aşk** adlı bir tercüme yazdıkları gibi çevirilerden oluşan 20 kadar oyun bulunan bir dizi de yayınlamışlardır.⁴³² Shakespeare'nin Othello'su 1876'da Hasan Bedreddîn tarafından tercüme edildikten sonra onun **Romeo and Juliet, Henry V, The Tempest, Macbeth, Julius Ceasar** gibi diğer eserleri de tercüme edildi. Bunun dışında; Ahmet Midhat Efendi, Şemseddîn Sâmî, A. Münîf, Bolandzâde Velî, Ahmed Muhtâr, Mehmed Hilmî, Beşîr Fuâd gibi mütercimler; Racine, Corneille, Voltaire, E. Brioux,

⁴²⁸ Alim Kahraman, "Goethe'nin 'Mahomets Gesang' Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, sy. 9, 2000, s. 106.

⁴²⁹ Niyazi Akı, **Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1989, s. 51.

⁴³⁰ Ahmed Vefik Paşa'nın uyarlama ve çevirileri hakkında bir inceleme için bkz. Melahat Gül Uluğtekin, "Ahmet Vefik Paşa'nın Çevirilerinde Osmanlılaşan Molière", (Basılmamış YL Tezi), Bilkent Üniversitesi, Ekonomi ve Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2004; Hüseyin Doğramacıoğlu, "Ahmet Vefik Paşa Adaptasyonlarında Kültürel Sentez ve Edebî Eser Çevirisi", **Turkish Studies**, C. IV, sy. 8, 2009, s. 1075-89.

⁴³¹ Metin And, "Çeviriler ve Uyarlamalar", **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972, s. 438; Akı, a.g.e., s. 66-71.

⁴³² Metin And, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004, s. 96.

James Cobb ve A. S. Griboyedov gibi yazarların bazı tiyatro eserlerini Türkçeye aktarmışlardır.⁴³³

XIX. yüzyıl tercümelerinin genel özelliklerini şu şekilde sıralamak mümkündür:

1. Bu yüzyılda; hem Doğu hem de Batı'dan tercümeler yapılmıştır. Doğu'dan yapılan tercümeler arasında; önceki dönemlerde aktarılan gelen metinler tekrar tercüme edilirken bunlara yeni eserler de dâhil olmuştur. Batı'dan yapılan tercümeler arasında ise; XVII. yüzyılın ikinci yarısından itibaren astronomi, coğrafya, tıp ve askerlik gibi bilim alanlarında başlayan ve XVIII. yüzyılda bir hayli artan tercümeler bu yüzyılda daha da artarak devam ederken; Tanzimat'tan sonra felsefe ve edebiyat sahasında da tercümeler yapılmaya başlanmıştır.
2. Önceki yüzyıllarda belirli alanlarda başlayan Batı'dan tercümeler, bu yüzyılda daha da çeşitlenip artarak modern bilimin Osmanlı'ya geçişini hızlandırırken; bu yüzyıldan itibaren felsefe ve edebiyat sahasında yapılan tercümeler, Osmanlı toplumunu farklı bir medeniyet sahasına yönlendirmesi bakımından hayli etkili ve önemli olmuştur. Bu tercümelerle birlikte; yeni bir edebî ve kültürel yöneliş başlamış, Türk edebiyatı tanışık olmadığı yeni edebî türler ve yeni temalarla tanışma fırsatı bulmuştur.⁴³⁴
3. XIX. yüzyılda Batı'dan yapılan tercümeler çoğunlukla Fransızcadan yapılmıştır. Birçok Fransız yazarının eserleri Türkçeye aktarılırken, eserlerini başka dilde yazmış bazı yazarlar da Fransızca üzerinden Türkçeye tercüme edilmiştir; dolayısıyla Fransızca Batı'dan yapılan tercümeler için temel

⁴³³ And, a.g.m., s. 439-41; Meral, a.g.e., s. 64-65.

⁴³⁴ Cemal Demircioğlu, erken dönem edebiyat tarihlerinden hareketle, XIX. yüzyılda Batı'dan yapılan tercüme faaliyetlerine bakışı irdelerken; Abdülhalim Memduh, Şehâbeddîn Süleymân, İbrahim Fehmî-İsmâîl Hakkı, Kemal Paşazâde Sa'îd, Faik Reşâd, İbrahim Necmî, Mustafa Nihat Özön, İsmail Habib Sevük ve Köprülüzâde Mehmed Fu'âd gibi isimlerin bu tercüme çalışmaları; yenilenme (teceddüd), tam Avrupalı olma, uyanış devirlerine girme ve hümanistik aydınlanma gibi durumlara aracı olarak gördüklerini tespit etmektedir. Bkz. Demircioğlu, a.g.t., s. 24-55. Batı'dan yapılan tercümelerin yeni bir Türk edebiyatının oluşumuna etkisi noktasında ayrıca bkz. Haşim Koç, "Cultural Repertoire as a Network of Translated Texts: the New Literature After the Tanzimat Period (1830-1870)", (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

kaynak dil olması yanında aracı dil olma özelliği de arz etmektedir. Osmanlı sahasında az örneği görülmekle birlikte özellikle Mehmed Alî Paşa döneminde Arapçanın da Batı'dan yapılan aktarımlar için aracı dil olarak kullanıldığı görülmektedir. Batı'dan yapılan tercüme için Fransızca çoğunlukla kaynak dil olmakla birlikte, özellikle felsefe ve edebiyat dışındaki konularda İngilizce, Almanca, İtalyanca, Rusça, Bulgarca, Hırvatça gibi dillerden de tercüme yapılmıştır.

4. XIX. yüzyılda Doğu'dan yapılan tercüme, Müslüman kişiler tarafından yapılırken; Batı'dan yapılan tercüme faaliyetlerine, bunlarla birlikte Osmanlı toplumundaki Ermeni ve Rum gibi azınlıklar da dâhil olmuştur. Bu yüzyılda Batı'dan yapılan tercüme faaliyetlerini gerçekleştiren kişileri üç grupta toplayan Arzu Meral; birinci gruba geleneksel eğitim sisteminden beslenmekle birlikte bir Avrupa dilini öğrenip gerek İstanbul'da gerekse de görevli olarak gittikleri Avrupa başkentlerinde Batı kültürüne aşina olan kişileri dâhil eder ki bunlar arasında; Tamanlı Hüseyin Rıfkî, Esad Efendi, Şânizâde Atâullâh Efendi gibi isimler bulunmaktadır. Meral ikinci gruba, Tercüme Ofisi'nden mezun olan öğrencileri; üçüncü gruba da Avrupa'ya eğitim için gönderilen öğrencileri yerleştirip bu dönemde Batı'dan tercüme yapan mütercimlerin profillerini ortaya koymaktadır.⁴³⁵
5. Bu yüzyılın tercüme açısından diğer bir özelliği de, tercüme faaliyetlerini kurumsallaştırma girişimleridir. Yüzyılın başından itibaren başlayan bu girişimler, Cumhuriyet dönemine kadar devam edecek ve nihayet Hasan Ali Yücel döneminde başarılı sonuçlar verecektir.⁴³⁶
6. Tanzimat'tan sonra Batı'dan yapılan tercüme bir özelliği de dönemin gazete ve dergilerinde tefrika halinde neşredilmiş olmalarıdır. Victor Hugo'nun *Les Misérables* adlı eserinin *Mağdûrîn Hikâyesi* adıyla yapılan tercümesinin *Rûznâme-i Cerîde-i Havâdis*'te neşredilmesi gibi bu dönemde felsefe ve edebiyat sahasında yapılan tercüme Tasvîr-i Efkâr, Tercümân-ı

⁴³⁵ Meral, a.g.e., s. 66.

⁴³⁶ Tercüme faaliyetlerini kurumsallaştırma çabaları hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Kayaoğlu, a.g.e.

Ahvâl ve Mecmû'a-i Fünûn gibi periyodik yayınlarda tefrika edildiği görülmektedir.⁴³⁷

7. Anadolu sahası Türk edebiyatının erken dönemlerinde yapılan tercümelemlerle birlikte Arapça ve Farsça terimlerin Türk diline girmesine benzer olarak Batı'dan yapılan tercümelemler neticesinde başta Fransızca olmak üzere Batı dillerinden birçok terim Türkçeye girmeye başlamıştır.

XIX. yüzyılda, tercüme konusu çerçevesinde, hangi eserlerin tercüme edilmesi, tercümelemlerde ortaya çıkan güçlükler ve bu tercümelemlerde kullanılacak teknikler konusunda bazı tartışmalar olmuştur. Ahmed Midhat Efendi, Ahmed Cevdet, Cenap Şehabettin, Necip Asım ve Kemâl Paşazâde Said gibi mütercim/yazarların yer aldığı bu tartışmalar neticesinde; klâsik olarak değerlendirilen eserlerin kapsamının belirginleştirilmesi, harf harf veya meâlen tercüme gibi konular gündeme gelmiştir.⁴³⁸

4.3. Klâsik Türk Edebiyatı'nda Tercüme Geleneği ve Özellikleri

Konuyla ilgili yapılan araştırmalar ve tercüme türü eserlerin giriş ve hâtime bölümleri göz önünde bulundurularak yapılan incelemelerden hareketle klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğinin genel özellikleri hakkında bilgi verilecek bu bölümde, öncelikle birkaç şairden yapılan örnek alıntılardan hareketle, bir sanatsal faaliyet olarak tercümelemlere bakışın nasıl olduğu üzerinde durulmaya çalışılacaktır. Modern Çeviribilim araştırmacılarının üzerinde durdukları konulardan biri, tercüme eyleminin telif gibi bir sanat aktivitesi olup olmadığı konusudur. Yazdığı **Tercüme Sanatı** isimli eseriyle bu konuya eğilen Theodore Savory, tercüme eyleminin bir sanat aktivitesi olduğu görüşündedir. "*Tercüme işi ile uğraşanların hepsi tercümenin*

⁴³⁷ Meral, a.g.e., s. 51-52.

⁴³⁸ Klasikler konusunda ortaya çıkan tartışmalar konusunda Ramazan Kormaz'ın **Klâsikler Tartışması** (AKM Yayınları, Ankara, 1998) adlı çalışmasında zengin malzeme bulmak mümkündür. Tercüme kavramı ve teknikleri konusunda da bu çalışmada birçok kez müracaat edilen Cemal Demircioğlu'nun doktora tezi ile "19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında 'Tercüme' Kavramı" isimli makalesi (**Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XXVII, 2003, s. 13-31) ve Nesime Ceyhan'ın "Romanla Tanışan Neslin Tercüme Tekniği ve Tenkidinde Dâir Tartışmaları" isimli makalesine (**Türkbilg**, sy. 14, 2007, s. 41-59) müracaat edilebilir.

bir sanat olduğu iddiasını hiç tereddütsüz kabul ederler” diyen Savory buna karşın tercüme eylemini telife göre ikinci derecede bir iş olarak gören başkalarının tercümede daha az veya hiçbir sanat özelliği bulunmadığını iddia edebileceklerini ifade etmektedir. Savory bir mütercimın sahip olması gereken özellikleri sayıp ideal bir tercümenin özelliklerini anlattıktan sonra tercümenin de telif gibi bir sanat aktivitesi olduğunu iddia eder.⁴³⁹

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğinde ise; daha ziyade tezkire yazarları ve şairlerin üzerinde durduğu bu konuda, tercümenin telifle karşılaştırıldığı ve tercüme faaliyetinin ikinci derecede basit bir eylem olarak telakki edildiği görülmektedir. XIV. yüzyıl divan şairi Ahmedî, kendi şiirini methederken çağdaşı olan Şeyhoğlu Mustafa’ya yüklenir ve onu tercüme ve intihal yapmakla eleştirir:

Şeyhoğlu degülem ki didüğü sözün kamu

*Kimisi tercüme ola vü kimi müntahal*⁴⁴⁰

Beyitte de görüleceği üzere Ahmedî, “Şeyoğlu gibi şiirlerinin çoğu tercüme veya intihal edilmiş biri değilim” diyerek tercüme etkinliğini intihal eylemiyle benzer bir eylem olarak değerlendirip tercümeyle bakışındaki olumsuzluğu açıkça ortaya koymaktadır.

Ahmedî İskendernâme’de de kendisini överken Gülşehrî’yi de benzer şekilde başkalarından beslenmekle eleştirir:

Ben uluyam diyüben fikr eylemez

Adını her beytde zikr eylemez

Hîşten-benlük anun behri degül

Ahmedîdür şükr Gülşehrî degül

⁴³⁹ Theodore Savory, **Tercüme Sanatı**, (çeviren: Hamit Dereli), MEB Basımevi, Ankara, 1961, s. 19-25.

⁴⁴⁰ Yaşar Akdoğan, **Ahmedi Divanı’ndan Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988, s. 25.

Kendünündür her ne varsa nakd-i hâs

*Ayruğun gışşından olmuşdur halâs*⁴⁴¹

Bir diğer divan şairi Priştineli Mesîhî (ö. 1512) de Ahmedî ile aynı çizgide hareket edip kendi şiirlerini överken rakiplerinin şiirlerini ise tercüme olması dolayısıyla eleştirmektedir:

Kimisi tercüme söyler kimisi darb-ı mesel

*Giyürme şi`re sakın sen libâs-ı `âriyeti*⁴⁴²

Mesîhî, Ahmed Paşa ve Necâtî`yi eleştirdiği bu beyitte, bu şairlerden birisini sözlerini başkalarından alıp tercüme etmekle birisini de darb-ı mesel söylemekle eleştirmekte ve bunun şiiri çıplak hale getirdiğini iddia etmektedir.

XVI. yüzyıl şairlerinden Taşlıcalı Yahyâ (ö. 1582) ise Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin girişinde, eserinin telif olduğunu vurgulamaya çalışırken tercüme eylemini şu şekilde görür:

Bu te`lif-i latîf ü dürr-i ma`nâ

Hayâl-i hâssım oldu ekseriyâ

Yakışmaz tercüme bu dâstâna

Ölü helvâsını almam dehâna

Ma`ânî mevc ururken bahr-ı dilden

*Metâ`-ı gayra dellâl olmadum ben*⁴⁴³

Görüldüğü üzere Yahyâ, eserinin kendi hayalinin ürünü olduğunu özellikle vurguladıktan sonra “*bu destana (hikâyeye) tercüme yakışmaz, ben ölü helvasını ağzıma almam*” diyerek tercümeyle ölü helvasına benzetmektedir. “*Kendi gönül*

⁴⁴¹ İsmail Ünver, *Ahmedî İskender-nâme –İncelem-Tıpkıbasım-*, yaprak: 5a.

⁴⁴² Mengi, a.g.e., s. 285.

⁴⁴³ Mehmet Çavuşoğlu, *Yahyâ Bey ve Yusuf u Zelfihâ (Tenkidli Metin)*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979, s. 182.

denizinde manalar dalgalanırken başkasının malına satıcı olmayacağını” ifade eden Yahyâ’nın bu ifadeleriyle tercüme-yi telif gibi bir sanat olarak telakki etmek bir yana onu “ölü helvası yemek” ve “başkasının malına satıcılık yapmak” gibi olumsuz ifadelerle değersizleştirmektedir.

Yenipazarlı Vâlî de tercüme yoluyla yazdığı manzum Hüsn ü Dil’inde “hâyîde”ye yani başkası tarafından söylenmiş sözleri tekrar etmeye alışkın olmadığını, kimsenin sözüne el uzatmadığını şu beyitlerle ifade eder:

Mu’tâd degül ki tıfl-i girdâr

Hâyîdeye meylüm ola her bâr

...

El unmadum il sözine küstâh

*Bir düre yaraşmaz iki sürâh*⁴⁴⁴

Tercüme-yi olumsuz bir şekilde yaklaşan şairlerden biri de XVII. yüzyıl şairi Nev’îzâde Atâyî’dir. **Sohbetü’l-Ebkâr** adlı eserinin girişinde tercüme hakkında şu beyitlere yer verir:

Ben didüm terceme olmaz makbûl

Tercemân olmağa kim ide kabûl

Ehl-i dil tercemeden ‘âr eyler

*‘Âriyet sâhibini hâr eyler*⁴⁴⁵

Tercüme eylemini ayıplanacak bir aktivite olarak gören Atâyî mütercim olmayı kabul edemeyeceğini ifade etmektedir.

⁴⁴⁴ M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitledir Metin)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003, s. 248.

⁴⁴⁵ Nev’îzâde Atayı, **Sohbetü’l-Ebkâr**, (hazırlayan: Muhammet Yelten), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 30.

En azından verilen bu örneklerden hareketle; Klâsik Türk Edebiyatı'nda tercüme faaliyetinin bir sanat aktivitesi olarak görülmesi bir yana, ayıplanacak bir faaliyet olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Tercüme eylemine yönelik olarak tüm bu olumsuz yorumların yanında, XVIII. yüzyıl şairi Yâver'in şiirle ilgili sanatları açıkladığı **Kitâb-ı Fenniye-i Eş'âr** isimli manzum eserindeki tercüme eylemiyle ilgili görüşleri Theodore Savory'in yorumlarıyla örtüşmektedir. Yâver'in bahsettiğimiz bu beyitleri şöyledir:

Tercemenün san'atı lîkin diğer
Hoşça ider ise olur ol hüner
Fârisî vü tâzî vesâir zebân
Her ne lisândan ise çün tercemân
Harf-be-harf lafz u ibârât ile
Kâfiye vü vezne riâyât ile
Gayri lisânla anı itmek beyân
Olur o ehl-i dile bir armağan
Eyledi bu himmeti bir pür-hüner
Ya 'ni Nahîfî-i kerâmet-eser
Mesnevî-i hazret-i Pîre tamâm
Verdi ne hoş terceme ile nizâm
Rûh-ı revânı ola âbâd ü şâd
Zevki cihân içre bula izdiyâd
Eyledi bir mu'ciz eser kim o zât
Oldı pür-âsârı ile kâinât

Biri dahi mihr-i cihân Lâmi'î
Pîr-i sühandan-ı beyân Lâmi'î
Terceme etti selef âsârını
Anladı sarf eyledi güftârını
Müddet-i ömründe otuz cilt kitâb
Yaptı ki her birisi faslu'l-hitâb
Tercemedür cümlesi anuñ velî
Her biri çün mihr-i cihân müncelî
Dahi nice şâir-i sihr-âferîn
Oldı bu san'at ile himmet-güzîn⁴⁴⁶

Görüldüğü üzere Yâver daha en başında tercümenin bir sanat olduğunu dile getirirken Theodore Savory gibi bunu bir şarta bağlar. Bu şartı “*Hoşça ider ise olur ol hüner*” şeklinde ifade eden Yâver, bir tercümanın Farsça, Arapça veya başka bir dilden bir metni kafiye ve veznine riayet ederek başka bir dile aktarmasını, aktarılan dili konuşan insanlar için bir armağan olarak görmektedir. Öne sürdüğü şarta uygun olarak tercüme yapan Nahîfî ve Lâmi'î'nin ismine yer veren Yâver bu **sanatta** daha birçok şairin olduğunu dile getirir.

Osmanlı dönemi tercüme etkinlikleri hakkında bilgi veren hemen her araştırmacı, bu dönemdeki tercümelerin bir düzen ve sistemden yoksun olup organize olmamasından yakınmaktadır. Başta H. Ziya Ülken olmak üzere Berrin Aksoy ve Saliha Parker'in dile getirdiği bu durum, bu araştırmanın da ortaya çıkan sonuçlarından biridir. Berrin Aksoy Osmanlı döneminde yapılan tüm tercümelerin

⁴⁴⁶ Mücahit Kaçar, “Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver'in ‘*Kitâb-ı Fenniyye-i Eş'âr*’ İsimli Eseri”, *İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi*, C. XL, 2009/I, İstanbul, 2011, s. 131-32.

bir düzenden yoksun olduğunu ve tercümelerin sadece kişisel girişimler olarak ortaya çıktığını şu şekilde dile getirmektedir:

“All throughout the Ottoman period, translation activities were carried out in a rather disorganized manner and translations were made only as personal initiatives...”⁴⁴⁷

Aksoy’un bu ifadelerini her ne kadar tüm Osmanlı dönemine teşmil etmek zor görünse de; hakikaten klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde; en azından Lale devrindeki Damad İbrahim Paşa’nın girişimine kadar, tercüme faaliyetleri siyasi otorite tarafından bir düzen dâhiline sokulmamıştır. Bunun bir neticesi olarak, iletişim imkânlarının hayli kısıtlı olduğu bu dönemlerde; hem merkez hem de taşradaki kültür merkezlerinde, birbirinden habersiz olan mütercimler defalarca aynı eserleri tekrar tekrar tercüme etmişlerdir. Ancak bu, yapılan tüm yeniden tercümelerin düzensizlikten kaynaklandığı anlamına gelmemelidir. Zira birtakım yeniden tercüme faaliyetlerinin bilinçli bir şekilde gerçekleştiği de görülmektedir. Bazı mütercimler, çeşitli nedenlerle çevirilerini beğenmediği bazı eserleri yeniden tercüme yoluna gitmişlerdir. Bu bağlamda II. Murâd’ın, kendisi adına yapılan bir Kâbüsnâme tercümesini açık ve rûşen olmadığı gerekçesiyle beğenmeyip Mercüme Ahmed’e tekrar tercüme ettirdiği bilinen bir örnektir.

Kânûnî devri âlimlerinden Mahfî-i Gîlânî de Penc Çînî adlı Hint asıllı bir eseri çevirirken; aynı eseri kendisinden önce Sürûrî’nin de çevirdiğinden haberdardır; ancak ona göre Sürûrî kaynak metindeki mazmunlara Türkçe karşılık bulmada başarısızdır ve bu durum eserin tekrar tercüme edilmesi için bir gerekçe oluşturmuştur:

“... feemmâ mazmûnât-ı Fârisî Türkî dil ile mutâbık cevâb virilmedi ve ibârât-ı mahfîye zâhir ü beyân kılınması kâdir olmadı...”⁴⁴⁸

⁴⁴⁷ Berrin Aksoy, “Translations Activities in the Ottoman Empire”, **Meta: Journal des Traducteurs / Meta: Translators' Journal**, vol. 50, n° 3, 2005, s. 950.

⁴⁴⁸ Ayasofya Ktp. 1685, vrk. 247b.

XV. yüzyılın velûd mütercimlerinden Ahmed-i Dâ'î de Tezkiretü'l-Evliyâ'yı tercüme ederken kendisinden önce bu eserin tercüme edildiğinden haberdardır. Ancak o kaynak metnin elinde olan nüshasının daha evlâ vü a'lâ olduğunu düşündüğü için aynı eseri tekrar tercüme eder:

“... egerçi kim Tezkiretü'l-evliyânun tercümesi ma'lûm u meşhûrdur ammâ anlardan bu nüshayı evlâ vü a'lâ görüp fevâid-i kesîre ve menâkıb-ı garîbe olduğu için râgıb oldu...”⁴⁴⁹

Abdülmeçîd Sivasî de benzer bir sebeple kendisinden önce tercüme edilmiş olan hilye hadislerini tekrar tercüme etme yoluna giderken; daha önceki çevirilerde kullanılan kaynak metinlerde hata (galat) ve rivâyetlerinde çelişki (tenâzü') olduğunu söylemektedir:

“... bu merâm için hilye-i mahbûb-ı Hudâyı tercüme murâd itdüm; gerçi itmişler lâkin nüshada galat ve rivâyâtda tenâzü' vardır tatbîk ü keşf-i nikâb itmemişlerdir...”⁴⁵⁰

Şerh türü eserlerde de benzer sebeplerle tekrar şerh edilen metinler bulunmaktadır. Örneğin Abdî mahlaslı Abdurrahmân Paşa, **Müfid** adını verdiği Şerh-i Pend-i Attâr'ı kaleme alırken, kendisinden önce bu eseri şerh eden Şem'î'nin şerhini beğenmediği için (*Şem'î ol risâle-i şerîfenün her beytine ol kadar ziyâ virmemiş*) bu şerhi yazmaya karar verdiğini belirtmektedir.

Bu tür bilinçli yeniden tercüme örneklerini çoğaltmak mümkündür; ancak bu klâsik Türk edebiyatındaki tercüme faaliyetlerinin belli bir düzen dâhilinde yürüdüğünü göstermez. Bu düzensizlikten dolayıdır ki yukarıda da ifade edildiği gibi, birbirine yakın zamanlarda aynı veya farklı kültür merkezlerinde aynı eserlerin birkaç kez tercüme edildiği görülmektedir. Örnek vermek gerekirse; Kasîde-i Emâlî XVI. yüzyılın ikinci yarısından XIX. yüzyılın başlarına kadarki sürede yaklaşık 20 defa şerh ve tercüme edilmiştir. Kâşifi'nin (ö. 910/1504) **Reşehâtu Aynî'l-Hayât**

⁴⁴⁹ Süleymaniye Ktp. Serez 1800, vrk. 2b.

⁴⁵⁰ Süleymaniye Ktp. Servili 145, vrk. 1b.

adlı Farsça eseri ise aynı yüzyılda yaşamış olan Mehmed Ma'rûf (ö. 1593) ve Muhyî-i Gülşenî (ö. 1605) tarafından birbirine yakın zamanlarda iki defa tercüme edilmiştir.

Osmanlı döneminde tercüme faaliyetlerindeki ilk sistemli hareket Lale Devri'ne rast gelmektedir. Damad İbrahim Paşa'nın önderlik ettiği bu hareket dâhilinde önceden belirlenen birkaç eser tercüme edilmiştir; ancak bu dönemde de dâimî bir tercüme müessesesi kurmak yerine, her eser için ayrı bir tercüme heyeti kurma yoluna gidilmiştir.⁴⁵¹ Bu dönemde; Doğu'dan Müneccimbaşı Şeyh Ahmed b. Lutfullâh el-Mevlevî'nin (ö. 1113/1702) **Sahâ'ifü'l-Ahbâr fî Vekâyi'i'l-Âsâr** adlı Arapça eseri, Ebû Muhammed Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) **İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân** adlı Arapça eseri ve Gıyâseddîn Handmîr Muhammed b. Hamüddîn Mîrhond'un (ö. 1535) Farsça eseri **Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer** adlı Farsça eseri; Nedîm, Seyyid Vehbî Efendi, Neylî, Abdüllatîf Râzî, Çelebizâde Âsım Efendi gibi devrin ileri gelen birçok şâir ve ilim adamının yer aldığı kalabalık heyetler tarafından Türkçeye kazandırılmıştır. Bu dönemde Yanyalı Es'ad Efendi'nin başkanlığındaki bir heyet de Grekçe birkaç eseri Arapçaya tercüme etmiştir ki bunların başında Aristoteles'in Fizik kitabının ilk üç bölümünün şerhi ile birlikte, son beş bölümünün ise muhtasar bir biçimde yapılan tercümesi gelmektedir.⁴⁵²

Lale Devri'ndeki bu nispeten sistemli tercüme faaliyetleri her ne kadar uzun süre devam etmemişse de; Mehmed Ali Paşa döneminde Mısır'daki tercüme hareketleri ile XIX. yüzyılda kurulacak olan tercüme müesseselerine modellik etmesi bakımından önemlidir.

4.3.1. Tercüme Faaliyetini İfade Etmek İçin Kullanılan Kelimeler

Türkçenin ilk verimleri her ne kadar Göktürk döneminde verilmişse de, Türkçede tercüme faaliyetiyle ilgili kelime veya kavramlara, Orta Asya'da üretilen Eski Türk Edebiyatı'nda özellikle de sekiz ve dokuzuncu yüzyıllar arasında ortaya

⁴⁵¹ Kayaoğlu, a.g.e., s. 30-31.

⁴⁵² Bkz. Kayaoğlu, a.g.e., s. 31-41.

çıkan Uygur edebiyatında rastlanmaktadır.⁴⁵³ Uygurlar, çok kültürlü ve çok dilli bir coğrafyada buldukları için birçok din ve dilin etkisi altında kalmışlardır. Bunun neticesinde ürettikleri edebî ürünler de genellikle dinî olup başka dillerden yapılan tercümelere dayanmaktadır.⁴⁵⁴

Uygur dönemi Türkçe metinlere ve bazı etimolojik sözlüklere bakıldığında, bu dönemde **tercüme** faaliyetini karşılayan **evirmek**, **yaratmak**, **aktarmak**, **çevürmek** ve **döndermek** kelimeleriyle karşılaşılmaktadır.⁴⁵⁵ Onuncu yüzyılda tercüme edildiği tahmin edilen **Maytrisimit** adlı kitapta bu sözcüklerden bazılarını barındıran şu cümleler bulunmaktadır:

“Aryaçintri Bodhisattva Kşi Açarı, Enetkek tilintin Tohri tilince yaratmış, Pratnarakşiti Açarı Tohri tilintin Türk tilince evirmiş...”⁴⁵⁶

Bugünkü Türkçeyle:

“Aryaçintri Bodhisattva Kşi Açarı, onu Hint dilinden Tohri dilinde yaratmış ve Pratnarakşiti Açarı, onu Türk diline çevirmiş...”⁴⁵⁷

“Pratnarakşiti Açarı tohri tilintin Türk tilince aktarmış Maytrisimit nom bitigde”

Bugünkü Türkçeyle:

“Pratnarakşiti'nin Tohar dilinden Türk diline aktardığı Maytrisimit (adlı) din kitabında...”

Çalışmamızın asıl konusunu teşkil eden Batı Türkçesi tercümelerinde de tercüme faaliyetlerinin farklı sözcük veya ibarelerle ifade edildiği görülmektedir. Bu bölümde bahsi geçen tercüme eserlerin ilgili bölümlerinin incelenmesi neticesinde ortaya çıkan malzeme işlenecektir.

⁴⁵³ Cemal Demircioğlu, “From Discourse to Practice: Rethinking "Translation" (Terceme) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition”, s. 109.

⁴⁵⁴ A.t., s. 110.

⁴⁵⁵ A.t., s. 110.

⁴⁵⁶ Ahmet B. Ercilasun, “Dilimizin Adı”, **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007, s. 15.

⁴⁵⁷ Ercilasun, a.g.m., s. 15.

Tercüme faaliyetini ifade etmek için aslen Türkçe olan (döndermek, düzmek gibi) kelimelerden yararlanıldığı gibi, Arapça bir isimden (tercüme, nakl, nazm gibi) sonra Türkçe bir yardımcı fiil getirilerek de bu durum ifade edilmiştir.

Döndermek: Henüz Arapça ve Farsça asıllı kelimelerin yaygın olarak kullanılmadığı Batı Türkçesinin erken devirlerinde (XIII-XV. yüzyıllar arası) tercüme faaliyetini daha ziyade Türkçe asıllı olan **döndermek** fiili temsil etmiştir. Bununla birlikte **döndermek** fiili tek başına veya **tercüme** gibi Arapça asıllı diğer kelimelerle birlikte Batı Türkçesinin sonraki devirlerinde de (XVI. –XVIII yüzyıllar arası) tercüme faaliyetini ifade etmek için mütercimler tarafından kullanılmıştır.

İsmi belirsiz bir kişi tarafından Aydınöğlu Mehmed Bey'in (ö. 1334) emri ile yapılan **Tezkiretü'l-Evliyâ** tercümesinde döndermek fiili hem isim hem de fiil olarak tercüme faaliyetini göstermek için şu şekilde kullanılmıştır:

“... pes Kıyasu'l-Enbiyâ kitâbın Arab dilinden Türk diline dönderdügümden sonra ben za'ife işâret olundu ki Tezkiretü'l-Evliyâ kitâbın dahı Pârsî dilinden Türkîye dönderem...”⁴⁵⁸

Bu durumu gözlemlediğimiz eserlerden biri de, XIII veya XIV. yüzyıllardan hangisinde yazıldığı tartışmalı olan Hekîm Bereket'in **Tuhfe-i Mübârizî** adlı eseridir. Hekîm Bereket İbni Sinâ ve onun gibi tıp müelliflerinin Arapça eserlerinden derleyerek oluşturduğu ve adına **Lübâbu'n-Nuhâb** dediği eserini, önce Farsçaya daha sonra da padişahın isteği üzerine Türkçeye çevirdiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... hikâyet arasında buyurdu ki tıbb sinâ'atinden bir kitâb gerezidi ki anun mütâla'asından bize bir fâyide olaydı çün bu du'âcının ol kitâbın gördi begendi pes buyurdu eger bu kitâbı Türkîye döndüreler...”⁴⁵⁹

“... pes ol kitâbı Arab dilinden Pârsî diline döndürdüm.”⁴⁶⁰

“ben za'if du'âcı ol kitâbı ol uludan okıdum ittifâkıla Hudâvendigâr işâretiyle Pârsîden Türkçeye döndürdüm.”⁴⁶¹

⁴⁵⁸ Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 166, vrk. 1b.

⁴⁵⁹ Adnan Derin, “Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987, s. 14.

⁴⁶⁰ A.g.t., s. 14.

XV. yüzyılda da Hassân adlı bir şair, II. Murâd'ın isteği üzerine İranlı şair Assâr'ın **Mihr ü Müşterî** adlı eserini manzum olarak tercüme ettiği eserinde tercümeyle yine aynı sözcükle ifade eder:

*N'olaydı Türkîye **döneydi** bu dür
Ki gevher Pârisî içinde budur*

*Dimişler kimsenün gelmez elinden
Bunu yazmağ u **döndürmek** dilinden*⁴⁶²

XVI. yüzyılda Alî b. Velî Selanikî (ö. 1544'ten sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Kâşifî** adlı eserinde tercüme eylemini, "...Pârsî dilinden Türkîye **dönderem**..."⁴⁶³ şeklinde ifade ederken XVII. yüzyılda ise Fenâ'î-i Halvetî (ö. 1703) Azîz Neseffî'nin **Risâle-i Mebde ve'l-Me'âd** adlı eserini tercüme ettiğini "... risâleyi Türkîye **dönderüp**..."⁴⁶⁴ şeklinde dile getirir.

Türkîye Getürmek: Tercüme eyleminin dile getirildiği Türkçe asıllı sözcüklerden biri de **getür-** fiilidir. Daha ziyade erken dönem tercümelerinde görebildiğimiz bu ifade; Haliloğlu Alî tarafından şu şekilde kullanılmıştır:

Bu kitâbı döndüren

Kırım dilin gideren

Türkî dile getüren

*Çok zahmetler gördi mi*⁴⁶⁵

Aynı fiil Hoca Mes'ûd tarafından da tercüme eyleminin ifadesi için şu şekilde kullanılmıştır:

Bir arada işün yogiken otur

*Dürüşigör ü **Türkîye hoş getür***⁴⁶⁶

⁴⁶¹ A. t., s.15.

⁴⁶² Neslihan Özdoğan, "Mihr ü Müşteri [1b-13a]", (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1982, s. 12.

⁴⁶³ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 255, vrk. 1b.

⁴⁶⁴ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2660, vrk. 1b.

⁴⁶⁵ Şahin Köktürk, "Haliloğlu Ali'nini Yusuf ile Zeliha Hikâyesi", **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, s. 617.

Aynı ifadeyi Amed-i Dâ'î'nin **Tercüme-i Sî-Fasl fi't-Takvîm**⁴⁶⁷, eserini 937/1530-31 yılında tamamlayan Muhyî'nin **Tâcü'l-Menâkıb**⁴⁶⁸ ve Âgehî mahlaslı Mansûr Çelebi'nin (ö. 1577) **Menâkıb-ı İmâm Gazzâlî**⁴⁶⁹ gibi eserlerde de bulmak mümkündür.

Türkîye Gelmek: Batı Türkçesiyle üretilen tercümelerde; Türkçe asıllı **gelmek** fiilinin de tercüme eylemini ifade etmek için kullanıldığı görülmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev adlı eseriyle Bedreddîn'in **Tercüme-i Leme'ât**'ında tercüme eylemi bu şekilde ifade edilmiştir.

*Çü gördüm andağı terkîb ü san'at
Gelicek Türkîye düşmezdi onat*⁴⁷⁰

Türkîye Çıkarmak: Örnekleri fazla görülmesine de **çıkarmak**- fiilinin de tercüme etkinliğini ifade ettiği şu örnekte görülmektedir:

*"...lâzım oldu ki bu diyâr-ı Rûmda ekser-i enâm Türkîye râğib
olmağın bu hakîr lisân-ı Türkîye çıkara..."*⁴⁷¹

(Türkîce/ Türkî sûretinde) söylemek/eyitmek: **Söyle-** ve **eyit-** fiilleri de içinde buldukları bağlama göre tercüme eylemini ifade edebilmektedirler:

*Mantıku't-tayr'ı ki Attâr eyledi
Pârisîce kuşdilini söyledi
Anı Türkî sûretinde biz dakı
Söyledük Tâzî gibi tanrı hakî*⁴⁷²

Türkîce kılmak: Sevdâ'î'nin Leylâ vü Mecnûn'unda olduğu gibi **kıl-** Türkçe asıllı fiilinin de tercüme etkinliğini ifade ettiği görülmektedir:

⁴⁶⁶ Cem Dilçin, **Mes'ûd Bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr: İnceleme-Metin-Sözlük**, AKM Yayınları, Ankara, 1991, s. 217.

⁴⁶⁷ "... Pârsîden Türkîye getürdi ki..." Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5715, vrk. 1b.

⁴⁶⁸ "Pârsîden tercüme itdüm kamu Türkî diline getürdüm iy 'amû" Bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 4118.

⁴⁶⁹ "... libâs-ı Arabiyyeden hil'at-ı Türkîye getürüp..." Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4651, vrk. 27a.

⁴⁷⁰ Kazım Yoldaş, "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i", (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1998, s. 210.

⁴⁷¹ Mahfî-i Gîlânî (ö. 1555'den sonra), **Tercüme-i Penc Çînî**, Ayasofya Ktp. 1685, vrk. 247b. Aynı ifade Abdurrahmân b. Yûsuf'un, **Tercüme-i Necâtü'z-zâkirîn** (Süleymaniye Ktp. Sütlüce Dergahı 46) ve mütercimi belirsiz **Ta'limü'l-Müte'allim fi Tarîki't-Ta'allum (Tercüme-i Ta'limü'l-Müte'allim)** adlı eserde (Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 157) de kullanılmıştır.

⁴⁷² Yavuz, a.g.e., C. II, s. 654.

Kıl Türkîce anı hûb ya'nî

*Tâ kim bileler okınsa ma'nî*⁴⁷³

Tercüme kelimesi de, Türkçe asıllı bir yardımcı fiille beraber, döndermek gibi erken dönem tercümelelerinde, tercüme faaliyeti için kullanılan bir sözcük olmakla birlikte özellikle XVI. yüzyıldan sonra artık tercüme faaliyetinin genellikle bu sözcüğün içinde bulunduğu bir bileşimle ifade edildiği görülür. Günümüzde de tercüme faaliyetini işaret etmek için kullanılmaya devam edilen bu sözcük birkaç Türkçe asıllı yardımcı fiille kullanılmıştır.

Tercüme ol(in)mak: Mehmed b. Süleymân (ö. 1398'den sonra)'ın **Hayâtü'l-Hayevân** tercüme faaliyeti bu birleşik fiille ifade edilmiştir:

*“bu kitâb Hayâtü'l-Hayevân ismiyle mevsûm ve lisân-ı Arabî-i mübîn ile müzeyyen ü merkûm idi. Hulefâdan Emînüddîn işâreti ile **Türkî lisâna tercüme olundu.**”*⁴⁷⁴

İsmi belirsiz biri tarafından Aydınogullarından Umûr Bey (ö. 1348) için tercüme edilen **Müfredât** tercümesinde ise tercüme eylemi yine bu şekilde dile getirilmiştir:

*“... sultânumuz Umur Beg ... şöyle işâret olundu ki Müfredât-ı İbn Baytâr musannif tertîbi üzerine **Türkî dilince tercüme ola**, şöyle ki bizüm iklimün halkı dahi bunu anlayup fâyide ideler ...”*⁴⁷⁵

Tercüme faaliyetinin **tercüme ol-** bileşik fiiliyle ifade edilmesini, Alî el-Gınâî el-İstanbulî'nin (ö. 1582 civarında), **Mir'ât-ı Kâinât fi Tercemeti Acâ'ibü'l-Mahlûkât** adlı eserinde “...eger **Türkî dil ile tercüme olunup**...”⁴⁷⁶ şeklinde; Hasan b. Nasûh el-Bosnevî'nin (XVII. yüzyıl), **Mecma'u'l-Cevâhir (Tercümetü'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye)** adlı eserinde “...mu'teber olan kitâblardan ahz olunup **lisân-ı**

⁴⁷³ Demircioğlu, a.g.t., s. 130.

⁴⁷⁴ Milli Kütüphane Yz A 460, vrk. 1b.

⁴⁷⁵ Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 262, vrk. 1b.

⁴⁷⁶ Köprülü Ktp. Ahmed Paşa 199, vrk. 1b.

*Türkî üzerine tercüme olunsa...*⁴⁷⁷ şeklinde; Tarîkatçı Emîr olarak bilinen Mustafâ b. Abdullâh Osmancıkî'nin (ö. 1731), **Tercüme-i Şerhi Elfâzi'l-Küfr li-Ali el-Kârî** adlı eserinde de "...*pes nef'i âm olsun için mütün ile şerhün ma'nâsı Türkîce tercüme olındı*"⁴⁷⁸ şeklinde ortaya çıktığını görmekteyiz.

Tercüme eylemek: **Tercüme** kelimesiyle beraber kullanılan Türkçe yardımcı fiillerden birisi de **eylemek**tiir.

Arapçadan çevirdiği eserlerle tanınan Erzurumlu Kâdî Mustafâ Darîr'in (ö.1393'ten sonra), **Siyer-i Nebî** tercümesinde şu şekildedir:

"... *ve Arab dilince okıyup Türkî diline tercüme eyledi...*"⁴⁷⁹

Hüseyin b. Sultan Ahmet tarafından Fatih Sultan Mehmet için tercüme edilen Taberî tarihinin tercümesinde mütercim tercüme etkinliğini aşağıdaki şekilde ifade etmektedir:

"... *ve bu kitâb evvelde Fârisî idi ve Türk ehli anun sözlerinden fâyide görmez idi. Ben ... Hüseyin b. Sultân Ahmed ... bu kitâbı Türkîce tercüme eyledüm. Dükelü Türk dillü bu kitâbun nasîhatlarından fâyide alalar.*"⁴⁸⁰

Tercüme eyleminin bu sözcüklerle dile getirilmesi Eyyûb b. Halîl'in (ö. 1578'den sonra), **Tercüme-i Sîretü'n-Nebî** adlı eserinde "...*lisân-ı Arabîden Türkîye tercüme eyleyem...*"⁴⁸¹ şeklinde; Hüseyin b. Rüstem'in (ö. 1612'den sonra), **et-Tecvîdü's-Sahîh fî Lisâni's-Sahîh (Tercüme-i Mukaddime-i Cezerî)** adlı eserinde "...*lügat-ı Türkiyye üzere tercüme eyledi...*"⁴⁸² şeklinde; Mahmûd b. Abdülvehhâb Hamîdî (ö. 1752-53'ten sonra), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr li-İbrâhîm Halebî** adlı eserinde de "...*Türkî lisân üzerine tahte'l-lafz tercüme eylemesini iltimâs eylediler...*"⁴⁸³ şeklinde ortaya çıkmıştır.

Tercüme it(dür)mek: Çoğu eseri tercümelerden oluşan Ahmed-i Dâ'î'nin (ö.1421'den sonra), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ** ve Yûsuf b. Cüneyd el-

⁴⁷⁷ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4493, vrk. 2a.

⁴⁷⁸ Süleymaniye Ktp. Fatih 3168, vrk. 1b.

⁴⁷⁹ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud 4491, vrk. 2b.

⁴⁸⁰ Süleymaniye Ktp. / Fatih 4279, vrk. 3a.

⁴⁸¹ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 2414, vrk 3a.

⁴⁸² Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 398, vrk. 2a.

⁴⁸³ Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 459, vrk. 2a.

Kütahyevî'nin (ö.1492), **Muzhir (Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye)** adlı eserinde tercüme eylemi bu bileşik fiille ifade edilmiştir:

“...*Karaca Beg ... diledi kim ... Sultân Murâd b. Hân Muhammed Hân için ... mezkûr kitâb-ı şerîfi Fârisîden Türkîye tercüme itdüre...*”⁴⁸⁴

... *Kütahyevî Yûsuf b. Cüneyd Fakîh ki Curalı Sinân dimekle meşhûrdur bu 'ilm-i ferâyizi Türkî ile tercüme idüp Muzhir diyü ad virdüm ki...*⁴⁸⁵

Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî'nin (ö.1574), **Medâricü'l-İ'tikâd fî Tercemeti Menâhici'l-İbâd** adlı tercümesinde⁴⁸⁶ ; Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdârî'nin (ö.1612) **Tercüme-i Menâkıb-ı Ahmed Bedevî**⁴⁸⁷ adlı eserinde ve Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ'nın (ö.1721) **Tercüme-i Kâbûsnâme**⁴⁸⁸ adlı eserinde de bu şekilde tercüme eylemine işaret edilmiştir.

Tercüme Kılmak: Tercüme eyleminin **tercüme** sözcüğüyle birlikte ifade edildiği yardımcı fiillerden biri de **kılmaktır**. XIV. yüzyılda, Erzurumlu Kâdî Mustafâ Darîr, **Siyer-i Nebî** ve **Fütûhu's-Şâm** tercümelerinde bunu şu şekilde kullanır:

“...*kaçan resûl hazretinün siyer-i nebî kitâbını Türkî diline tercüme kılacak...*”⁴⁸⁹; “...*Türkî diline tercüme kılmağa...*”, “... *Türkî dilince tercüme kıla...*”⁴⁹⁰

Aynı kullanımı, XV. yüzyılda yaşayan Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznikî'nin (ö.1429) **Zâdü'l-İbâd** adlı eserinde⁴⁹¹; XVI. yüzyılda Âşık Çelebi'nin (ö. 1572) **Ravzatü'l-Ahbâr (Tercüme-i Ravzatü'l-Ahyâri'l-Müntehab min Rebî'i'l-Ebrâr)**

⁴⁸⁴ Süleymaniye Ktp., Serez 1800, vrk. 3a-b.

⁴⁸⁵ Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud Efendi 1159, vrk. 1b.

⁴⁸⁶ “... *elfâz-ı Türkî ile tercüme itmege kasd...*” Bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5892, vrk. 2a.

⁴⁸⁷ “...*lisân-ı Türkîye tercüme itmege ...*”; Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4520, vrk. 1b

⁴⁸⁸ “...*Fârisî bir kitâbdur ancak bir kimesne egerçi Türkîye tercüme itmiş...*”, Bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 1699, vrk. 3b.

⁴⁸⁹ Bkz. Millet Kütüphanesi/ Ali Emiri Tarih 434, vrk. 1b.

⁴⁹⁰ Bkz. Süleymaniye Ktp., Hacı Mahmud 4491, vrk. 2b.

⁴⁹¹ “... *bende-i dâ'i anı lisân-ı Türkî üzere tercüme kılavuz ve menfa'ati 'âm ola...*” Süleymaniye Ktp., Hamidiye 635, vrk. 2b.

adlı eserinde⁴⁹² ve XVIII. yüzyılda Sıdkî'nin (ö. 1756'dan sonra) **Tıb Risâlesi** adlı eserinde⁴⁹³ görmek mümkündür.

Mütercem: Tercüme kelimesinin ism-i mef'ûlü olan **mütercem** kelimesi de **ol-**, **it-** gibi Türkçe asıllı yardımcı fiillerle birlikte tercüme faaliyetini ifade eden sözcükler arasında yer almaktadır. Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd mesnevisinde tercüme faaliyeti bu şekilde belirtilmiştir:

“*İdüp Selmân kitâbından mütercem*

Bunu itdüm dil ü cânuma hem-dem”⁴⁹⁴

Mehmed'in (ö. 1554'ten sonra), **Tercüme-i Meşârikü'l-Envâr**'ı⁴⁹⁵, Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî'nin (ö. 1574), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî**'si⁴⁹⁶ ve ismi belirsiz bir mütercimin 1654 yılında yazdığı **Tercüme-i Miftâhü'l-Cinân** adlı eserde⁴⁹⁷ tercüme faaliyeti bu şekilde ifade edilmiştir.

Nakl: Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, tercüme faaliyeti çoğunlukla tercüme sözcüğü ile ifade edilir. Bununla birlikte Arapça kaynaklı başka sözcüklerin de Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek bu görevi üstlendikleri görülmektedir. Bunların başında **nakl** sözcüğü gelmektedir. Görebildiğimiz kadarıyla bu sözcük **it(dür)mek** başta olmak üzere Türkçe asıllı **eylemek** ve **ol(un)mak** gibi yardımcı fiillerle birleşerek tercüme faaliyetine işaret eder. Mehmed b. Ömer Halebî'nin (XV. yüzyıl –II. Murad devri-) **Tercüme-i Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam** adlı eserinde tercüme eylemi şu şekilde ifade edilmiştir:

“*Sultân Murâd... bu fakîr ü hakîre buyurdu kim İmâm-ı A'zamun menâkıbını Arabîden Türkîye nakl eyleyem tâ ki fâyidesi ihsân gibi 'âm ola...*”⁴⁹⁸

⁴⁹² “...bu kitâb-ı fâhîri Arabî lûgatından Türkî lisâna **tercüme kul...**” 2a, Millet Ktp. Ali Emîrî Şerriyye 747, vrk. 2a.

⁴⁹³ “...Türkî lisâna nef'i 'âm olmak için **tercüme kıldı...**”, Millet Ktp. Ali Emîrî, Tıb 163/1, vrk. 1b.

⁴⁹⁴ Cem Sultan, **Cemşîd ü Hurşîd**, (hızl. Adnan İnce), TDK Yayınları, Ankara, 2000, s. 76.

⁴⁹⁵ “...**Türkî ile mütercem olup...**”, Süleymaniye Ktp. Fatih 715, vrk. 3b.

⁴⁹⁶ “...**Türkî ile mütercem olmasını...**” Süleymaniye Ktp. Fatih 3468, vrk. 2b.

⁴⁹⁷ “*Fârisî dilinden lisân-ı Türkîye / Hoş mütercem oldu ahsen-i vechile*”, Millet Ktp. Ali Emîrî Şerriyye 777, vrk. 194a.

⁴⁹⁸ Süleymaniye Ktp., Tahir Ağa Tekke 299, vrk. 2a.

Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl'in (ö. 1734'ten sonra), **Tercüme-i Nasihatü'l-Mülûk** adlı eserinin girişinde yer alan şu paragrafta tercüme eylemi birkaç defa **nakl** sözcüğü ile dile getirilmiştir:

“... *ba'zı mütekaddimîn kibârlarından benden diledi bu kitâbı **nakl** ideyim ve ol kitâb Nasihatü'l-Müluk ile tesmiye olunmuşdur Fârisiyye lügatinden Arabiyye elfâzına pes ben ol ki benden diledi emrine münkâd oldum ve bu kitâbun tertîbinden ve sûretinden **nakl** itdüm murâdı üzre ve hâl bu ki kitâb vaz'ından ve sıgalarından bir şey mütegayyir itmedim ... ve bu kitâb Fârisî lügatinden Arabiyye zebânına **nakl** olunmuşdı...*”⁴⁹⁹

Nazm sözcüğü yardımcı bir fiille beraber (nazm eylemek, nazm itmek, nazm ol(ın)mak gibi) esas olarak herhangi bir konudaki bir eseri manzum olarak kaleme almayı ifade ettiği⁵⁰⁰ gibi mensur bir metnin manzum bir hale getirilmesini ve tercüme eylemini de ifade ettiği görülmektedir. Bu genelde şu şekilde olur: Mütercim çeviri yaptığı kaynak metne değindikten sonra bu metni Türkçeye çevireceğini ifade etmek için nazm eylemek/itmek ibaresini kullanır. Bunun yanında tercüme edilen kaynak metin mensur ise bunun Türkçeye manzum olarak çevrildiği anlatılmak için de bu ifadenin kullanıldığı görülmektedir:

XIV. yüzyılın sonunda hayatta olduğu anlaşılan Mehmed'in **İşknâme**'si, Şeyhoğlu'nun **Hurşîdnâme**'si ve XV. yüzyılda yaşayan Hatîboğlu'nun **Bahru'l-hakâyık**'ında tercüme faaliyetinin bu şekilde ifade edildiği görülmektedir.

*Heves kıldum **ki nazm idem** bu bâbı
'Îmâret eyleyem kasr-ı harâbî'*⁵⁰¹

*Ki **Türkî nazm idem** bir hoş hikâyet
Arabdan nitekim oldı rivâyet'*⁵⁰²

⁴⁹⁹ Süleymaniye Ktp. Fatih 3479, vrk. 1b-2a.

⁵⁰⁰ Bkz. Şemseddîn Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989, s. 1464.

⁵⁰¹ A Sedit Yüksel, **İşknâme (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s. 72.

⁵⁰² Hüseyin Ayan, **Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Ferahşâd)**, [İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini], Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Basımevi, 1979, s. 43-44.

Kim resûlullâh sözidür bu kelâm

*Türkî dilde nazm idüp kıldum tamâm*⁵⁰³

Aşağıdaki örnekte nazm eylemek/itmek ibaresi mensur olan bir kaynak metnin Türkçeye çevrildiğini ifade etmek için kullanılmıştır:

“Nesr-i Tâzîden bunı nazm eyledüm

*Tab’ kuvvet virdügince söyledüm”*⁵⁰⁴

Manzûm okınmak: Hatiboğlu’nun Makâlât tercümesinde “nazm” kelimesinin ism-i mef’ûlü olan **manzûm** kelimesinin okı(n)mak fiiliyle beraber çeviri etkinliğini ifade ettiği görülmektedir:

“Tamâm oldı bu sözün aslı ma’lûm

*Arabca nesr iken okındı manzûm”*⁵⁰⁵

Ta’bîr veya müştakki bir sözcük: “İfade”, “anlatma”, “dile getirme” gibi anlamlara gelen **ta’bîr**⁵⁰⁶ Arapça orijinli sözcüğü birkaç tercüme eserinin girişinde, bulunduğu bağlam içerisinde Türkçe yardımcı bir fiille beraber çeviri eylemini ifade edebilmektedir. Pîr Mehmed b. Yûsuf el-Ankaravî (ö.1481)’nin **Tercümân-ı Sıhâh** adlı eserinde çeviri eylemi bu ibareyle ifade edilmiştir:

*“...Anun çün bu kemîne-i kemter bu kitâbı Sıhah-ı Cevherîden ve Muhtâr-ı sıhahdan istihrâc itdi ve Türkî ile ta’bîr itdi, fâyidesi ‘umûm üzere olsun için.”*⁵⁰⁷

Mu’abber: “Ta’bîr” sözcüğünün ism-i mef’ûlü olan “mu’abber” sözcüğü de Yahyâ b. Muhammed el-Guffârî’nin Şehzade Korkud adına yazdığı taşlarla ilgili eserinde çeviri eylemini ifade etmektedir:

⁵⁰³ Hüsamettin Zümrütler, “Hatiboğlu, Ferahnâme (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1994, s. 13-14.

⁵⁰⁴ Muharrem Güzeldir, “Cefâyî ve Eseri Dakâyıku’l-Hakâyık”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 32 (2007), s.76.

⁵⁰⁵ Abdurrahman Güzel, **Hacı Bektaş Velî ve Makâlât**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002, s. 340.

⁵⁰⁶ Şemseddîn Sâmî, a.g.e., s. 414.

⁵⁰⁷ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 538, vrk. 120b.

“... *Kitâb-ı cevhernâme ‘ibâret-i Türkî ile mu’abber ve evrâkı eşvâk üzerine müsattar ola.*”⁵⁰⁸

Tebdîl: “Değiştirme, başka bir hale getirme” anlamlarına gelen tebdîl sözcüğü de⁵⁰⁹ Türkçe orijinli bir yardımcı fiille tercüme etkinliği için kullanılmıştır:

“... *elfâzını Türkîye tebdîl ve edâsını ezhâna takrîb ile teshîl ide...*”⁵¹⁰

Mübeddel: Tebdîl kelimesinin ismi mefulü olan mübeddel kelimesi de “... *türkîye mübeddel eyleyüp...*”⁵¹¹ cümlesindeki örnekte de görüldüğü üzere Türkçe asıllı bir yardımcı fiille tercüme etkinliğini göstermektedir:

Bunların dışında, Cemal Demircioğlu **tasnîf** sözcüğünün yardımcı bir fiille birlikte çeviri eylemiyle ilişkili olarak kullanıldığını söylemektedir.⁵¹² Bu durumu açıklamak için kullandığı metinlerden biri olan Muhammed b. Bâlî’nin *Kitâb-ı Güzîde*’sinde geçen şu cümledir:

“...*sakîm ibâretlerden sarîh ve fasîh ve rûşen türkiceye dönderdüm... ümîddür kim tasnîf ideni ve bu ibâreti tagyîr ideni unutmayalar kim mutâla’asından hidâyet ve kerâmet bulalar...*”⁵¹³

Demircioğlu, burada geçen “tasnîf ideni” fiilinin öznesi olarak mütercimi görmüş ve tasnîf sözcüğünü de çeviri etkinliğinin gösterici bir ifadesi olarak tespit etmiştir. Ancak metnin bağlamı dikkatlice takip edilirse, buradaki örnekte tasnîf sözcüğünün tercümeden ziyade telife işaret ettiği görülecektir. Şöyle ki mütercim okuyucudan dua talebinde bulunurken kaynak metnin yazarını da bu dua talebine dâhil etmek için “tasnîf ideni” diyerek kaynak metnin yazarına “tagyîr ideni” diyerek de kendisine işaret eder.

Demircioğlu’nun ikinci örneği de Manyasoğlu Mahmûd’un *Gülistân* tercümesinde geçen şu cümledir:

⁵⁰⁸ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1389, vrk. 7b.

⁵⁰⁹ Şemseddîn Sâmî, a.g.e., s. 376.

⁵¹⁰ Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa, vrk. 3b. Aynı kullanımı, Vankulî Mehmed Efendi’nin (ö. 1591) **Tercüme-i Sıhahü'l-Cevherî**, Ömer Efendi Bosnevî’nin (XVII. yüzyıl –II. Osmân devri-) **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî** ve Ebûbekir b. Behrâm Dimeşki’nin (ö.1692) **Nusretü'l-İslâmi ve's-Sürûr fi Tahrîri Atlas Mayor** gibi eserlerde de görmek mümkündür.

⁵¹¹ Hızır b. Abdülhâdî (xvi. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Kevâmilü't-Ta’bîr**, Süleymaniye Ktp. Fatih 3648, vrk. 2a.

⁵¹² Demircioğlu, a.g.t, s. 119.

⁵¹³ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4040/2, vrk. 137b.

“... bir gülistân tasnîf idem ki bâd-ı hazân anun varakına el uzatmaya...”⁵¹⁴

Demircioğlu, buradaki **gülistân** sözcüğünü doğrudan eser ismi olarak aldığı için tasnîf sözcüğünün de tercüme etmek anlamında kullanıldığını düşünmüştür. Gülistân sözcüğünün sözlük anlamı gül bahçesidir. Mütercim kelimenin bu anlamını kullanarak bir gül bahçesi oluşturduğunu söyler; ancak onun asıl kastı bir eser oluşturduğunu ifade etmektir. Dolayısıyla burada da tasnîf sözcüğünün telif veya tercüme fark etmeksizin bir eser oluşturmayı ifade ettiğini düşünüyoruz.

Sanatlı ifadeler: Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, tercüme faaliyetinin sanatlı ifadelerle de dile getirildiği görülmektedir. Bu tür ifadelerde genel olarak elbise metaforu kullanılarak tercüme faaliyeti; yeni bir elbise giydirmek veya elbise değiştirmeye benzetilmiştir. Tercüme faaliyetinin bu şekilde dile getirilmesi klâsik Türk edebiyatına özgü bir şey değildir. Bu devirden önce de; hem Doğu hem de Batı da tercüme etkinliği için elbise metaforunun kullanıldığı görülmektedir.⁵¹⁵

Tercüme faaliyetinin bu şekilde ifade edildiği örneklerde; kaynak metnin anlam bakımından güzel bir kız, lafız bakımından da bir elbise olarak tasavvur edildiği görülmektedir. Bu tür ifadeler sadece edebî tercümelerde değil edebiyat dışı birçok metnin tercümesinde de bulunabilmektedir.

Şir’atü’l-İslâm’ı Ravzatü’l-İslâm adıyla manzum olarak Türkçeye tercüme eden Âbidî (ö. 1512’den sonra) bu eserinde tercüme faaliyetini elbise değiştirmek olarak dile getirdiği gibi, bir fidanı aşlamaya da benzetmektedir. Kaynak metni önce kimseye öpücük vermeyen nazlı bir gelin olarak gören Âbidî, daha sonra onun giydiği Arap elbisesini çıkararak omzuna Rûmî kabâ giyirdiğini şu şekilde dile getirmektedir:

*Arab lafzıyla benzerdi arûsa
Ki degme kimseye virmezdi bûse
Didi ki bu dürr-i deryâ n’olaydı
Zebân-ı Türkî hem manzûm olaydı*

...

⁵¹⁴ Mustafa Özkan, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi [Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük]**, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s. 130.

⁵¹⁵ Mahdum, a.g.t., s. 88-89.

Sığınup hâlika nazm eyledüm uş
Arab şâhına Türkî aşladum uş
Çıkardum geydügi şâhî abâyı
*Geyürdüm eynine Rûmî kabâyı*⁵¹⁶

Edirneli Mehmed Mecdî Efendi (ö.1591), **Şakâyık-ı Nu'mâniye** tercümesinde aynı durumu şu şekilde ifade eder:

“... şâhidân-ı Rûmî-nejâdânun lü'lüyân-ı sevâd-ı Arab tavrı üzere
geydükleri miskî libâslarını ihrâc idüp nâzikâne Rûmîyâne libâs ilbâs
itmege şürû' eyledüm....”⁵¹⁷

Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (1677'den sonra) ise **Dürrütü'l-Burhân fi İlmi'l-Kelâm** adlı eserinde tercüme faaliyetini “*imâme (sarık) sarmak*”a benzetmiştir:

“... Arabî câmelerle irad itdügümüzden sonra nef'i âm olmak için Rûmî
imâmeler sarmağla...”⁵¹⁸

Edebî eserlerin tercümelerinde de tabiatıyla bu tür sanatlı ifadelerle karşılaşılmaktadır. Latîfî XVI. yüzyıl şairi Sâhirî'nin Hâtîfî'nin eserlerini Türkçeye aktardığını elbise metaforuyla ifade etmektedir:

“... Abdullah Hâtîfî'nin Leylî vü Mecnûn ve ve Kissa-i Hüsrev ü Şîrînin
libâs-ı elfâz-ı Derî'den çıkarup ibârât-ı siyâb-ı terkîb-i Türkî birle ârâste
kılmışdur”⁵¹⁹

Üsküplü Atâ da, Tecnîsât'ın tercümesinde aynı benzetmeye başvurur:

Eyle geydügi Acem tonın kabâ
Ol dil-ârâma geyür Rûmî kabâ

Zîver-i Rûmî ile şöyle beze

*Kim görenler Pârisîsinden beze*⁵²⁰

⁵¹⁶ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 471, vrk. 3a-b.

⁵¹⁷ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4517, s. 11.

⁵¹⁸ Bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1362, vrk. 3b.

⁵¹⁹ Latîfî, a.g.e., s. 297.

⁵²⁰ İ. Hakkı Aksoyak, **Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-uşşâk**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006, s. 115.

Dukâginzâde Osmân Bey (ö. 1603-04), **Murâd-Bahş-ı Edânî vü E'âlî (Tercüme-i Fâkîhetü'l-Hulefâ)** adlı eserinde tercüme faaliyetini şu şekilde edebî bir anlatımla dile getirir:

“... *hâtır-ı fâtıra bu hâtıra hâtır u hüveydâ bu sevdâ nâdir olurdu ki muhaddire-i mezbûrın libâs-ı Arabîsin kabâ-yı zerkeş-i Rûmîye mübeddel ve semt-i nazmın tarz-ı Rûma münkalib ü muhavvel kılup ol 'arûs-ı zîbânın cemâl-i bî-hemtâsın zîb ü zînet-engîz-i münşe'ât-ı dil-âvîz ile mükemmel kılâm...*”⁵²¹

Nevâlî mahlaslı Nasûh b. Abdullâh el-Akhisarî'nin (ö. 1595) **Ferruhnâme** adlı **Sırru'l-Esrâr** tercümesinde de çeviri etkinliği, “*sûret tasvîr itmek: resim çizmek*” olarak tasavvur edilmiştir:

“... *üstâd-ı kadîm Aristoteles-i hakîm ... İskender için umûr-ı saltanat bâbında telif idüp ... egerçi ol nüsha-i pür-iber... idi ammâ serâ-perde-i Yûnânî ve isti'ârât-ı Arabîde mestûr u mahcûb kalmış idi ekser-i nâs libâs-ı istînâsı zeyline neyl-i müyesser olmadığı vecihden teveccüh ü meylde kâsır idi. Süveydâ-yı dil-i alîlde bu sevdâ hâsıl olmuşdu ki nakkâş-ı fikret ol muhaddire-i hikmet için resm-i Rûmî üzere bir sûret tasvîr ide...*”⁵²²

Tercüme faaliyetinin bu şekilde sanatlı ifadelerle dile getirilişi, tercüme türü birçok eserin girişinde görülebilmektedir⁵²³; bunların hepsini burada alıntılar yapmak mümkün olmadığı için bu örneklerle iktifa edilmiştir.

⁵²¹ Nurosmaniye Ktp. 3730, vrk. 4a.

⁵²² Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1174, vrk. 3a.

⁵²³ Başka örnekler için bkz.

Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî (1514'ten sonra), **Terceme-i Şir'atu'l-İslâm: (... Avârifü'l-Ma'ârifî tercüme eyledüm diledüm ki Şir'atü'l-İslâm'ı dahi Arabî libâsından çıkarup Türkî kısvete derc eyleyem...)** Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 387, vrk. 4a.

Fenâî-i Şîrâzî (ö.1519), **Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk (Târih-i Fenâî): (...bu risâleyi Çağatay dilinden çıkarup Rûmî libâsıyla zînet virmek murâd idindiler ...)**, Süleymaniye Ktp. Fatih 4267, vrk. 2a.

(Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye: (...Fe'emmâ libâs-ı Arab-ıla müzeyyen olmağıla diyâr-ı Rûm âşıkları ol mahbûb-ı ma'nevînin müşâhedesinden âcizlerdur. şöyle ki anı lisân-ı Türkî ile terceme idüp kabâ-yı Arabî geydirup dîbâ-yı Rûmî geydiresin...)** Topkapı Sarayı Müzesi Ktp, Yeni Yazmalar Bölümü 1806, vrk. 3a.

Firâkî, Abdurrahmân b. Şeyh Acem Muhyiddîn Çelebi (ö.1575), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî** (“... ol mahbûb-ı acemînin rûmîyâne libâs ile pîrâste ve Türkî etvâr ile ârâste olması ...”), Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1077, vrk. 8a.

4.3.2. Tercüme Sebepleri

Hem tercüme türü eserler hakkında yapılan akademik çalışmalar hem de bu araştırmannın konusunu oluşturan tercümelerin giriş ve hâtime bölümlerinden hareketle yapılan incelemeler, klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğindeki faaliyetlerin muhtelif sebepler üzerine gerçekleştiğini göstermektedir. Bu sebepler, İhsan Fazlıoğlu'nun "Osmanlı Dönemi 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi" adlı makalesinde ifade ettiği gibi, tercümelere **muhatab** olan kişi veya gruplara, tercümelerin muhtevası ve yapıldığı dönem gibi özelliklere göre farklılık arz etmektedir.

Muhatabın Genel Olarak Türkçe Konuşan Halk Olması (Umûmî Fayda İçin):Tercüme faaliyetlerinin sebeplerinden biri, kaynak metinden umulan faydanın Türkçe bilen halk için yaygınlaştırılması arzusudur. Bizzat mütercimlerin kendisi veya tercümelere hâmilik yapan padişah ve devletin ileri gelen adamları, mensubu

Âgehî, Mansûr Çelebi (ö. 1577), **Menâkıb-ı İmâm Gazzâlî: (... libâs-ı Arabiyyeden hil'at-ı Türkîye getürüp...)**, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4651, vrk. 27a.

Pervîz Efendi, Abdullâh b. Abdullâh (ö.1579), **Mirkâtü's-Semâ (Terceme-i Risâle-i Hey'et-i Ali Kuşci):** ("... evvelâ libâs-ı Acem birle mülebbes ve fitne-engîz kılup ve sâniyen zeyn-i Arab birle müzeyyen ve melâhat-fezây u dil-âvîz kılmuşdı..." ; "... ne güne ne dirâz dîbâ-yı zîbâ-yı Rûmiden bir câme-i rengin ve kabâ-yı semîn dikdi ki..."), Nurosmaniye Ktp. 2949, vrk. 2a.

Vusûlî Mehmed –Mollâ Çelebi- (ö. 1589), **Şem'-i Hidâyet (Tercüme-i Sirâcü'l-Vehhâc): (... zebân-ı Türkîye makbûl-ı nâs olan münâsib libâs ile tezyîn...)**, Süleymaniye Ktp. Re'îsü'l-küttâb 772, 2a.

Dukâginzâde Osmân b. Mehmed Bey (ö. 1603-04), **Ezhârü'l-Cemâ'il fî Vasfî'l-Evâ'il (Tercüme-i Evveliyât-ı Süyûtî): (... libâs-ı Arabîsin kabâ-yı zerkeş-i rûmîye mübeddel ve semt-i nazmun tarz-ı Rûma münkalib kılup...)**. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 634, vrk. 5b.

Dukâginzâde Osmân b. Mehmed Bey (ö. 1603-04), **Harîdetü'l-Acâ'ib ve ve Cerîdetü'l-Garâ'ib: (... libâs-ı Arabîden Türkî hil'at ile ârâste ve Rûmî kisvet ile pîrâste olcak...)**

Kemâleddîn Mehmed b. Taşköprizâde Ahmed (ö. 1620), **Mevzû'âtü'l-ULûm (Tercüme-i Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde). (...ol şahid-i hûb Arabiyyü'l-üslûbun libâsını tarz-ı Rûma tebdil itse...)**, Nurosmaniye Ktp. 3738, vrk. 2b.

Pertevî, Alî Efendi (XVII. yüzyıl –Sultân İbrâhîm devri-) **Düstûru'l-Vüzerâ (...libâs-ı tâzîsini câme-i Türkîye tebdil...)**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2587, 2a.

Abdullâh b. Rıdvân –Rıdvân Paşazâde Abdullâh- (ö. 1644'ten sonra), **Târîh-i Mısır (Tercüme-i Neşkü'l-Ezhâr fi Acâ'ibi'l-Aktâr) (...libâs-ı Arabîsin kabâ-yı zerkeş-i Rûmîye mübeddel ve semt-i nazmun tarz-ı Rûma munkalib ve muhavvel kılup ve niçe tevârîh-i mu'tebere den intihâb ve tatvîl-i kelâmdan ictinâb idüp...)**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 367, vrk. 2b.

Mehmed Tâhir b. Mehmed Rahîmî (ö.1654), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr (... ol mahbûb-ı Arabî neseb Rûmî libâs ile telbîs olup cilveger olsaydı diyü şerh eylemek dâiyesi peydâ olup ...)**, Manisa İl Halk Ktp. 4593, 2b.

oldukları veya idare ettikleri halkın bu metinleri kolaylıkla anlayabilip faydalanabilmesi maksadıyla tercüme faaliyetlerini gerçekleştirir veya buna sebep olurlar. Mütercimlerin genellikle “*fâ’idesi âmm olsun için / ola*” gibi ifadelerle dile getirdikleri bu sebep, muhtevası fark etmeksizin her türlü tercümede görülebilmektedir; ancak din ve bilim sahasındaki tercümelerde bu sebep daha sıklıkla öne sürülmektedir.⁵²⁴

Bilim sahasındaki tercümelere birkaç örnek yer vermek gerekirse; Kemâl b. Hayreddîn (ö. 1507’den sonra), tıbbâ dair **Tercemetü’l-Kümmi’l-Celâlî** adlı eserini bütün Müslümanların faydalanması için yazdığını belirtirken bunu dostlarının ağzından şu şekilde dile getirmektedir:

“...ba’zı ‘azîzler bu sırra vâkıf olup nush u pend idüp tesellî idüp ... bir niçe gün bu kitâb-ı mübârekün teshîl ü tercümesine meşgûl olsan ‘**âmm-i müslimîn andan müntefî’ olsalar ...**”⁵²⁵

Mehmed b. Hüsrev b. Hızır el-Mihalicî (ö. 1729’dan sonra) de astronomi konusunda kaleme aldığı **Tercüme-i Medhal-i Kûşyâr** adlı eserinde, kaynak metni Arapça ve Farsça bilmeyen kardeşler de istifade etsin diye yazdığını şu şekilde ifade etmektedir:

“... bu fakîr diledi ki a’*mâl-i nücûmdan Medhal-i Kûşyâr gâyetde lâzım u mühimmdür ekseriyâ Arabî vü Fârisî ‘ibârât u elfâzı ve emsâlinün ba’zı muğlak ve tefhîmi müşkildür anı lisân-ı Türkîye tercüme itdüm ve mümkün oldukça müşkilâtın hal itdüm tâ **kim Arabî vü Fârisî bilmeyen karındaşlar dahi andan istifâde ideler...***”⁵²⁶

III. Murâd devri âlimlerinden Hasan b. Abdurrahmân, tıbbâ dair **Mâlâ Yese’u’t-Tabîb Cehlühü** adlı eseri tercüme ettiği eserinin girişinde; Osmanlı devletinin idaresi altında olan birçok yerde Türkçe konuşulduğu için Arapça olan bu eseri okuyup anlayanların çok az olduğunu, dolayısıyla eserin herkes tarafından

⁵²⁴ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 167.

⁵²⁵ Süleymaniye Ktp., Hamidiye 1011, vrk. 1b.

⁵²⁶ Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 904/1, vrk. 1b.

anlaşıp faydasının yaygınlaştırılması için bu tercümesini oluşturduğunu şu şekilde dile getirmektedir:

“...ve fenn-i müfredâtda menâfi’-i celîle-i cezîleye hâ’iz olduğumdan fenn-i mezbûrda lisân-ı Arabî ile me’lûf olup **Mâlâ Yese’u’t-Tabîb Cehlühü** ile müsemmâ olan kitâb-ı müfredât mütâla’asından küllî menâfi’â vâsıl oldum lâkin kitâb-ı mezbûrda olan menâfi’-i celîle-i cezîle lisân-ı Arabî ile mezkûr olup **lisân-ı Arabî bilmeyenler ol menâfi’den mahrûm olup** husûsâ tahtgâh-ı sultân-ı İslâm olan ... belde-i Kostantiniyye ... ve Bursa ve Edirne ve umûmen vilâyet-i Anadolu ve Rûm ilinde ve memâlik-i mahrûsadan olan diyâr-ı Arab u Acemde dahi ekâbir ü a’yân-ı ehl-i İslâm lisân-ı Türkî tekellüm idüp ‘umûmen vilâyât-ı merkûmede lisân-ı Arabî bilüp kitâb-ı mezbûrun menâfi’ine fâ’iz olur kimesneler olmayanlara nispeten ekall-i kalîl olup kitâb-ı mezbûrun menâfi’i bu makûle tâ’ife-i ‘azîme-i ehl-i İslâm ifhâmından bürde-i hafâda kalmağın bu za’if-i nahîf kitâb-ı mezbûrun menâfi’i herkese ma’lûm olup nef’i ‘âmm olamk için lisân-ı Türkîye tercümesine ikdâm ...⁵²⁷

Kanûnî devri âlimlerinden Mahfî-i Gîlânî (ö. 1555’den sonra) de tıbbâ dair **Penc Çînî** adlı Hint asıllı bir eseri Türkçeye tercüme ederken, bunun sebebi olarak tercümesini yazdığı sahadaki muhatap okuyucu kitlesinin Türkçe bilmesini şu ifadelerle öne sürmektedir:

“... pes lâzım oldu ki bu diyâr-ı Rûmda ekser-i enâm Türkîye râğîb olmağın bu hakîr lisân-ı Türkîye çıkara tâ kim ba’îd ü karîb şehri vü garîb ... fehm idüp müntefî’ olalar ve her ehl-i kemâller hayır du’â ile yâd ideler.”⁵²⁸

Dinî ilimlerdeki tercümelerde de umûmî fayda gözetilerek yapılan birçok tercüme ile karşılaşılmaktadır ki bazı mütercimler bunu tercümelerinin girişlerinde

⁵²⁷ Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1360, vrk. 2a-b.

⁵²⁸ Ayasofya Ktp. 1685, vrk. 247b.

ifade etmektedirler. İbrî Hoca diye bilinen İbrâhîm b. Hızır, Mollâ Câmî'nin **Şevâhidü'n-Nübüvve** adlı Farsça eserini, 1482 yılında **Alâ'imü'n-Nübüvve** adıyla tercüme ederken Farsça bilmeyen ve anlamayanlara faydalı olması için eserini kaleme aldığını söylemektedir:

“... *bu fakîr dahi diledüm ki bu fevâid-i mücib-akâyidün cümle mü'minîne ve kâffe-i müstemi'îne nef'i 'âmm ve fâyidesi tamâm yetişse...*”⁵²⁹

Ahmed Beg b. Ya'kûb Çelebi b. Süleymân Şâh b. Mehmed b. Aydın, Mehmed b. Bâlî'ye **Risâle-i Elfâz-ı Küfr**'ü tercüme ettirirken, kaynak metnin Türkçe bilenler tarafından kolaylıkla anlaşılmasını amaçlamıştır. Mütercim bunu şu şekilde ifade eder:

“... *elfâz-ı küfr kitâbın kim ... Arabîden Türkîye tebdil olına tâ ki ma'nâsı rûşen ve fehvâsı mu'ayyen ola ve Türkî bilenlere âsân ve mu'ayyen ola...*”⁵³⁰

Alî b. Mustafâ (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Tercüme-i Vasiyetnâme-i İmâm A'zam** adlı eserini, herkesin kolaylıkla anlaması ve faydasının umûmî olması maksadıyla yazdığını şu şekilde ifade eder:

“... *Vasiyetnâme ismiyle müsemmâ olan kitâb-ı müstetâbını herkese âsân olup nef'i 'âmm olmak için lisân-ı Arabîden lisân-ı Türkîye tercüme eyledüm...*”⁵³¹

Yirmisekiz Mehmed Çelebi (ö.1732) de felsefe konusunda Şemseddîn el-Şehrezûrî'nin (ö. 687/1288'den sonra) **Semeretü's-Şecere** isimli eserini tercüme ettiği kitabında bu sahada bir Türkçe eser bulamadığı için herkesin faydalanması maksadıyla tercümesini yaptığını şu şekilde açıklamaktadır:

⁵²⁹ Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 421, vrk. 2a.

⁵³⁰ Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 167/2, vrk. 28b.

⁵³¹ Milli Ktp. Yz A 3221, vrk. 2a-b.

“... *lisân-ı Türkî üzere hikmet-i ‘ilmiyyeyi mübeyyen bir kitâb beyne’l-elbâb ma’rûf olmadığından nef’i ‘âmm olmak mülâhazasıyla hengâm-ı dersde ... risâle-i mezbûreyi bi-‘ibârâtihâ bilâ-ziyâde vü lâ-noksân tercümeye mübâşeret idüp...*”⁵³²

Taberî tarihini Türkçeye tercüme eden Hüseyin b. Sultân Ahmed (ö. 1475’ten sonra), tercüme sebebi olarak aslen Farsça yazılan bu eserden Türkçe konuşan halkın faydalanamamasını göstermektedir:

“... *ve bu kitâb evvelde Fârisî idi ve Türk ehli anun sözlerinden fâyide görmez idi ene’l-hakîr ... Hüseyin b. Sultân Ahmed ... bu kitâbı Türkçe tercüme eyledüm tâ dükeli Türk dillik bu kitâbun nasîhatlerinden fâyide alalar...*”⁵³³

Mehmed b. Ömer Halebî’ye (ö. 1446) İmâm-ı A’zam’ın menkıbelerini tercüme ettiren II. Murâd bunu Türkçe bilen reayasının faydalanması amacıyla yapmıştır:

“... *Lâ-cerem pâdişâh-ı İslâm ... Sultân Murâd b. Sultân Mehmed b. Sultân Bâyezîd Hân ... bu fakîr ü hakîre işâret buyurdu kim İmâm-ı A’zamun menâkıbını Arabîden Türkîye nakl eyleyem tâ ki fâyidesi ihsânî gibi ‘âmm ve âyidesi in’âmî gibi kamu halka şâmil ola...*”⁵³⁴

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere II. Murâd, bu tercümenin yapılmasını kendisinden ziyade halkının faydalanması için yaptırmaktadır.

Bu çalışmada edebî olarak değerlendirilen birkaç tercümede de aynı amaçla, yani umûmi fayda gözetilerek yapılan tercüme bulunmaktadır. Örneğin II. Murâd, yukarıda bahsi geçen Mehmed b. Ömer Halebî’ye (ö. 1446) **el-Ferec Ba’de’s-Şidde**’yi tercüme etmesini söylerken halkın faydalanmasını amaçlamıştır:

⁵³² Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 526, vrk. 2a.

⁵³³ Hacı Selim Ağa Ktp. 766, vrk. 2a.

⁵³⁴ Eyyüp Acar, “Muhammed Bin Ömer El-Halebi’nin Menakıb-ı İmam-ı Azam Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya, 2007, s. 67.

“...pâdişâh-ı Rûm Edirne şehrinde otururken bu bendeye işâret eyledi ki Fârisî dilinden Türkîye nakl eyleyem tâ fâyidesi cemî’-i halâyika ‘âmm ola...”⁵³⁵

Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih’in (ö. 1454) Acâ’ibü’l-Mahlûkât tercümesinde, “...ammâ bu kitâb Arabca olmağın bizüm vilâyetümüz uluları fâyide itmezlerdi...”⁵³⁶ cümlesiyle dile getirdiği gibi, belli bir bölge halkı için tercüme edilen eserler de bulunmaktadır.

Muhatabın Öğrenci Olması: Genel olarak tüm halkın kolayca anlayıp faydalanması için yapılan tercüme faaliyetlerinin yanında; Fazlıoğlu’nun “genel anlamda ilme ya da belirli bir meslekî eğitime yeni başlayan bir kişi”⁵³⁷ olarak tanımladığı mübtedîler (öğrenci) için de yapılan tercüme bulunmaktadır. Bu tür tercümelerde, karşılaşılan tercüme sebepleri hâliyle dinî ilimler ile tıp, matematik ve astronomi gibi edebiyat dışı ilim sahalarında yapılan çevirilerde görülmektedir.

Arslan Hoca Tarhan adındaki bir devlet adamının 1412’de ismi belirsiz bir mütercime yaptırdığı **Müttefik-i Şâtıbî** tercümesinde, tercüme sebebi olarak Kur’ân okuyan mübtedîlerin (öğrencilerin) faydalanması ileri sürülmüştür:

“... Emîr-i mu’azzam şehinşâh-ı mükerrerem menba’u’l-cûdi ve’l-keremya’nî Arslan Hoca Tarhan ... bu du’âgûy u şikeste-hâtır u perîşân-ahvâl ü kem-bizâ’ata sebeb oldı tâ Müttefik-i Şâtıbî Türkî dilince tercüme kılâm tâ Kur’ân okıyan mübtedîlere fâyide hâsıl ola...”⁵³⁸

XV. yüzyılda yaşamış meşhur hekîm Mûsâ b. Mes’ûd (XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Risâle fi’l-Bâh (Tercüme-i Hulâsa fi Fenni’l-Cirâha)** adlı eserini öğrencilerin kolaylıkla faydalanması için kaleme almıştır:

⁵³⁵ Milli Ktp. Yz FB 183, vrk. 3a.

⁵³⁶ Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu 775, vrk. 1b.

⁵³⁷ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 162.

⁵³⁸ Süleymaniye Ktp. Laleli 3681/9, vrk. 75b-76a.

“... Cerrâh Mes’ûdun nüsha eline düşdi gördüm kim kimisi Pârsice ve kimisi Pehlevî dilince karışık vâki’ olmuş cidd ü cehd idüp Türkîye dönderdüm ki **tâ kim her mübtedîye âsân ola...**”⁵³⁹

İbrâhîm b. Abdullâh el-Cerrâh (ö. 1505’ten sonra) da tıbbâ dair Yunanca bir eserden çevirdiği Cerrâhnâme adlı çevirisini “*Alâ’im-i Cerrâhîn diyü ad virüp Türkîye tercüme ide, **tâ ki mübtedîlere âsân olup bunun ile menfa’at dutup...***”⁵⁴⁰ diyerek öğrenciler için kaleme aldığını belirtmektedir.

Mehmed b. Kâtib Sinân el-Konevî (ö. 1523-24 civarı) de astronomi konusunda, Risâle-i Ceyb adlı bir eseri Türkçeye aktarırken, evlâdumuz diye bahsettiği öğrencilerinin isteğine kulak asmıştır:

“... vaktâ ki **ba’zı evlâdumuz bu kemînedan ma’rifet-i cüyûbun tahsîlin talep itdiler** ise hâl-i kırâ’atumuzda anlarunçün ahvâl-i sahîfe-i ceybi lisân-ı Türkîye tercüme itdük...”⁵⁴¹

Sıdkî mahlaslı Pîr Mahmûd Edirnevî, matematik sahasında Miftâh-ı Künûz-ı Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-ı Rümûz-ı Ashâb-ı Rakam adlı eseri, öğrenciler için tercüme ettiğini şu açık ifadelerle belirtmektedir:

“... İmdi merhûmun resâ’ilinden Miftâh-ı Künûz-ı Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-ı Rümûz-ı Ashâb-ı Rakam nâm risâlesin ki mübtedîlere âsân olsun için bu ez’afü’l-‘ibâd ...Pîr Mahmûd Edirnevî ... elden geldigince zebân-ı Deriden Türkîye tercüme olındı **tâ kim tâlibü’l-‘ilm ve’l-kalem ve râgibü’l-hisâb ve’r-rakam müstefîd olup...**”⁵⁴²

Muhyiddîn Mehmed b. Hacı Atmaca el-Kâtib (ö. 1494?), Mecma’u’l-Kavâ’id adlı matematiğe dair çevirisinin yazılış sebebini anlatırken; matematik sahasındaki eserlerin genellikle Arapça ve Farsça olarak yazıldığı için mübtedîlerin bunlardan istifade edemediklerini, bu konuda öğrencilerini yönlendireceği bir Türkçe eser de

⁵³⁹ Süleymaniye Ktp. Fatih 3550, vrk. 2a.

⁵⁴⁰ Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 568, vrk. 2a.

⁵⁴¹ Ayasofya Ktp. 2594, vrk. 1b.

⁵⁴² Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1973, vrk. 2b.

göremediği için konuyla ilgili Arapça ve Farsça eserlerden derleme yapmak suretiyle bir tercüme yaptığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“... *unfuvân-ı şebâbdan âvân-ı şeyhûhate irişince eşref-i a'yândan ve ümerâ'-i dîvândan erbâb-ı kalem ve ashâb-ı rakam olan kâmil ü fâzil kimesnelerle musâhabet ü ihtilât idüp müddet-i medîd ü zamân-ı ba'id anlarun hidmetinde olup tertîb-i hisâba ve terkîb-i erkâma ... bir niçe evkât mümâreset itmekle ve bu 'ilm-i şerîf için vaz' olan fâyik kitâblarun dahi ekserin görüp tetabbu' idüp anlarun dahi her birinden temettu' eylemekle bi-kadri'l-vüs'i ve't-tâka fi'l-cümle ittlâ' olındı. Ammâ ol mu'teber kitâblar kim bu 'ilm-i hisâbda mütekaddimîn yazmışlardur anlarun dahi ba'zı Arabî ve ba'zısı Fârisî olduğu sebebden mübtedî olanlar andan istifâde idemezler ve zebân-ı Türkîde dahi bir müfid ü muhtasar kitâb görmedüm ki mübtedî olan karındaşlar ana mütâla'a idüp andan müstefid olalar ... pes bu fakîr dahi diledüm ki Arabîden ve Fârisîden tercüme idüp bu 'ilm-i hisâbda bir risâle bünyâd idem ki ... **şol mübtedî olanlar fehm idüp istifâde idecekleri derecede olanlarından beyân eyleyem...**”⁵⁴³*

Bostanzâde Mehmed b. Mustafâ et-Tirevî (ö.1560) Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) **Mukaddimetü'l-Cezeriyye** isimli tecvide dair Arapça manzumesini, öğrencilerinin isteği üzerine (...*mübtedîlerün iltimâsıyla Türkîce takrîr olındı...*⁵⁴⁴) tercüme etmiştir. Yine Seyyid Mahmûd b. Seyyid Mehmed en-Nakşibendî el-Urmevî (ö. 1706'dan sonra) de tecvide ilgili muteber kitaplardan derleme suretiyle oluşturduğu *Güzîde* adlı eserini öğrencilerin kolaylıkla istifade etmeleri için (...*mübtedî olanlara ahz âsân ola...*⁵⁴⁵) kaleme almıştır.

Yukarıda da ifade edildiği üzere, muhatabın mübtedî yani öğrenci grubu olduğu tercüme faaliyetleri çoğunlukla edebiyat dışı ilim sahalarında yapılmıştır; ancak Sûdî'nin *Gülistân* şerhi ve ismi belirsiz bir şârihin *Murâdiyye* isimli *Pendnâme*

⁵⁴³ Süleymaniye Ktp. Kadızâde Mehmed 337, vrk. 2a-3a.

⁵⁴⁴ Süleymaniye Ktp. Süleymaniye koleksiyonu 53, vrk. 31a.

⁵⁴⁵ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3315, vrk. 4a.

şerhinde de hedef okuyucu kitlenin Farsça öğrenmek isteyen mübtedîler olduğu görülmektedir.

Muhatabın Meslekî Bir Sınıf Olması: Yine dinî ve bilimsel kimi tercüme faaliyetleri, bazı meslekî gruplara yönelik olarak yapılmaktadır. Bu tür tercümelerde; genellikle mütercim mensup olduğu bir meslek grubunun mübtedîleri veya uzmanlarına yönelik olarak tercümesini yapar.⁵⁴⁶

Abdüllatîf b. Hacı Ahmed Akçamî (ö.1469), ferâ'izi tercüme ederken eserinin muhatap kitlesini Arapçadan haberdar olmayıp ferâyizi bilmeye kast eden kişi diye niteledikten sonra ferâyizi Türkçe olarak kaleme aldığını ve bundan müstefid olacak muhatap grubundan dua talebinde bulunduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

*“...ey ilm-i Arabiyyetden haberdâr olmayup kitâb-ı ferâyizi bilmege kasd iden tâlib karındaş, işbu garîk-i bahr-ı isyân ... Abdüllatîf b. Hacı Ahmed Akçami ... ferâyizi okuyup bilmege rağbeti olan kimselere Türkî 'ibâretle ferâyizi bildürdüm tâ ki bundan müstefîd olan kimseler ben günâhkârı ... du'â ile yâd ideler...”*⁵⁴⁷

Yûsuf b. Cüneyd el-Kütahyevî (ö.1492) de **Ferâ'iz-i Sirâciyye**'i **Muzhir** adıyla tercüme ederken, çevirisinin hedef kitlesi olarak kadı ve naibleri görmektedir:

*“... bu vilâyetde ba'zı kuzâtun ve nüvvâbun ilm-i ferâyize 'adem-i ilimleri olup ve ba'zınun dahi Arabî kitâbdan istihrâcında 'usri olduğu sebebden hukûk-ı müslimîn muhtell olup erbâb-ı hukûka bi-hasebi ferâyizillâh nasîbleri vâsıl olmadığı ki felâ-cerem sâdiku'l-kavl ehâdîs-i mezkûrede beyân itdüğünü izhâr idüp ve pâdişâh-ı saltanat-penâhun eyyâm-ı devletlerinde bu hakîr Kütahyevî Yûsuf b. Cüneyd ... bu ilm-i ferâyizi Türkî ile tercüme idüp...”*⁵⁴⁸

Esîrî mahlaslı Mehmed Yûsuf Efendi (ö. 1679) de Tercemetü'l-Vedâ' adlı fikha dair tercümesini bu ilim sahasındaki mübtedîler için kaleme aldığını belirtirken,

⁵⁴⁶ Fazlıoğlu, a.g.m., s. 165.

⁵⁴⁷ Süleymaniye Ktp. Fatih 2497, vrk. 1b.

⁵⁴⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1159, vrk. 1b.

seçtiği sözcüklerin bu meslek grubuna ait ıstılahlardan olmasına dikkate ettiğini şu şekilde dile getirmektedir:

“... ve ba’zı tercümesin turfe kelimât ile ve acîb ‘ibârât ile eyledüm ve edâ’-ı kelâmı üslûb-ı garîb ile bağladum tâ ki mübtedilere anlamak âsân ola ve fehme kolay gele vâzih u rûşen olup tekellüfsüz fehm oluna zîrâ bu tercümenin ekser kelâmı bu tâ’ifenün ıstılahlarıncadur her tâ’ifenün bir dürlü ıstılahı ve lisânun bir dürlü edâsı vardur. Bunların dahi gayra mugâyir ıstılahâtı olup tercüme anun üzerine bağlanmışdur Fehmi anlara âsân olsun zîrâ bu risâle anlar için cem’ olunmuşdur...”⁵⁴⁹

Muhatabın Siyasî-ıdarî İrade Olması: Yukarıda örnekleri ile beraber değinildiği gibi Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında, farklı okuyucu kitleleri, mütercimleri harekete geçirebilmekle birlikte; tercüme faaliyetlerinin daha ziyade padişah ve ileri gelen devlet adamları başka bir ifadeyle saray ve çevresinde yoğunlaştığı görülmektedir. Sadece tercüme değil telif etkinliklerinde de görülen bu durum; bu çalışmanın konusunu teşkil eden dönemin de içinde yer aldığı Doğu’daki hâmilik geleneği ile yakından alakalıdır. Tuba Işınsu-İsen, “II. Selîm Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmilik Geleneği” isimli doktora tezi çalışmasında; baskı teknolojisi ile bugünkü anlamda bir telif anlayışının ortaya çıkmamış olmasından dolayı, Ortaçağ döneminde Doğu ve Batı uygarlıklarında birbiriyle benzerlik arz eden bir hâmilik (patronaj) sisteminin geliştiğini ifade eder.⁵⁵⁰ Genel bir değerlendirme ile sanatçının devlet tarafından maddî yönden desteklenmesi ve bu yolla sanat üretiminin teşvik edilmesi anlamına gelen hâmilik⁵⁵¹, en azından Osmanlı dönemi için konuşmak gerekirse, sadece sanat alanında değil, dinî ve bilimsel sahalardaki telif ve tercüme faaliyetlerini de içine almaktadır.

Gazneli ve Selçuklular döneminde bu hâmilik geleneği daha ziyade Arapça ve Farsça eserlerin yazılmasını teşvik ederken; Beylikler döneminden itibaren bu iki

⁵⁴⁹ Hacı Selîm Ağa Ktp. 293, vrk. 2a.

⁵⁵⁰ Tuba Işınsu-İsen, “II. Selîm Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmilik Geleneği”, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006, s. 136.

⁵⁵¹ Nuran Tezcan, “Câmî-i Rûm Olarak Lâmiî Çelebi”, *Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi*, C. XXXIII/II, 2009, s. 159.

dille birlikte Türkçe eser üretiminde de önemli oranda etkili olmuştur.⁵⁵² Beylikler döneminde yazılan Türkçe eserlerin çoğu tercüme faaliyetlerinden oluşurken, bunların çoğunlukla ya bizzat beylerin emri ile veya onlara sunulmak üzere yazıldığı görülmektedir. Mes'ûd b. Ahmed, Kelîle ve Dimne kitabını Aydınolu Umur Bey'in işareti ile çevirdiğini şu cümle ile ifade eder:

“... andan sonra ... pâşâ-yı kâmurân Umur b. Mehmed b. Aydın ... işâretiyle ben za'îf ü nahîf Mes'ûd Tat dilinden Türkçeye dönderdüm...”⁵⁵³

İsmi açıklamayan bir mütercim de Aydınolu Mehmed Bey'in emri ile Kısasu'l-Enbiyâ'yı, ardından da yine onun emri ile Tezkiretü'l-Evliyâ'yı Türkçeye tercüme ettiğini şu şekilde dile getirir:

“...Mehmed b. Aydın b. Gâzî Beg ol geçmiş velîlerün ve 'âlimlerün dirligin ve ahvâlin anlamağa ve Tanrıya ne sebep ile ulaşıdukların Tanrı dostluğına lâyük ve kullığa lâyük oldukların bilmeklige tamâm râgıb oldı kim hemîşe Tanrı zikri eylemek ve bunların hikâyetin ve sîretin okımak birle Tanrının rahmeti anun üzerine olsun ... pes Kısasu'l-Enbiyâ kitâbın Arab dilinden Türk diline dönderdüğümden sonra ben za'îfe işâret olundı ki Tezkiretü'l-Evliyâ kitâbın dahı Pârsî dilinden Türkçeye dönderem...”⁵⁵⁴

Beylikler döneminde gerçekleşen tercüme faaliyetlerinin neredeyse hepsinin girişlerinde; tercüme sebebi olarak yukarıdaki örneklere benzer ifadelerle karşılaşmak mümkündür. Bahsi geçen beylerin Türkçe telif ve tercüme faaliyetlerini bu şekilde himaye etmeleri; esasen bir ihtiyaç gereğidir. Zira ilim adamlarını ve şairleri etrafında toplayan bu beylerin kendileri de, hâkimiyeti altında olan halk gibi daha ziyade Türkçe biliyorlardı ve Arapça veya Farsça yazılan eserleri anlayamıyor

⁵⁵² A.m., s. 160.

⁵⁵³ Süleymaniye Ktp. Laleli 1897, vrk. 232a.

⁵⁵⁴ Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 166, vrk. 2a.

veya anlamakta zorlanıyorlardı⁵⁵⁵; dolayısıyla Türk dili ile üretilen sanatsal ve bilimsel faaliyetleri teşvik ediyorlardı. Nuran Tezcan buna ek olarak, bu beylerin Anadolu Selçuk sarayının Farsçayı üstün gören anlayışına karşı bir tepki olarak da bu tutumu bilinçli olarak benimsemiş olabileceklerini düşünmektedir.⁵⁵⁶

Erken Osmanlı döneminde de, I. Murâd, Yıldırım Bâyezîd ve onun oğulları Süleymân ve Mehmed Çelebi gibi padişah ve şehzadelerin hâmilğinde gerçekleştirilen sınırlı sayıda tercüme faaliyetleri bulunmaktadır. Örneğin Mes'ûd b. Ahmed, manzum **Kelîle ve Dimne** tercümesini I. Murâd'a, Şeyhoğlu da **Hurşîdnâme**'sini Yıldırım Bâyezîd'e sunmuştur. Ahmedî de **Tervîhü'l-Ervâh** ile **İskendernâme** isimli eserlerini Süleymân Çelebi adına yazmakla birlikte onun vefatı üzerine Çelebi Mehmed'e sunmuştur. Özellikle Çelebi Mehmed adına bilimsel sahada yapılan birkaç tercüme ile daha karşılaşılmaktadır.

Osmanlılardaki Türkçe bilimsel ve sanatsal eserlerin üretimine hâmilik yapma daha ziyade XV. yüzyıldan itibaren, özellikle de II. Murâd dönemi ile hız kazanır ve kesintisiz olarak XX. yüzyılın başlarına kadar devam eder. Bu himaye geleneğinde; tercüme faaliyetlerini destekleme padişahla sınırla kalmamış, birçok saray mensubu ve ileri gelen devlet adamı da buna katılmıştır. Tercüme faaliyetlerini

⁵⁵⁵ Kemal Yavuz, Osman Bey'in ümmî bir bey olup okuma yazma bilmediğini Aşıkpaşaoğlu Tarihi'nden naklen ifade ederken, aynı durumun Germiyan Bey'i Süleyman Şah için de geçerli olduğunu hatta onun bir halk şairine sade ve anlaşılır bir şekilde yazmasından ötürü ihsanda bulunurken Şeyhî'nin yazdıklarından bir şey anlamadığını dile getirmesinin bir realite olduğunu ifade eder. Yavuz, XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri", s. 10-11. Bahsi geçen rivayet şöyledir:

"Mevlânâ Şeyhî asrının serâmedi ve zamânenün emîrî'l-kelâm-ı mü'eyyedi idi. Germiyanoglu nâmındaki hâkim-i rüstâyî ki sühan cevâhirini seng ü meder sanurdi mezbûrun kasâyid ü eş'ârını fehm itmedüğine binâ'en ri'âyetinden ve istimâ'-ı nazmından usanurdi. Menkûldur ki rüstâyî ozan n'idüğün bilmezdi. Ozanlardan biri Germiyanoglu'na gelmiş:

Benüm devletlü sultânüm âkîbetün hayır olsun

Yidüğün bal ile kaymak yürüdüğün çayır olsun

Güftesini okumış mîr-i hoş-fehm ki mizâcına muvâfık olan mazmûn-ı garîbi fehm itmiş ol hor-pâreye bezl-i atâ kılup bir şehbâ bağışlamış. Henüz bir hoşça söz işitdüm fehvâ vü edâsını pesend itdüm.

Bizüm Şeyhî hiç bilmez ne söyler medhümüz itmek ister ammâ güvâ bizi zemmeyley dimiş." Mustafa İsen, **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, AKM Yayınları, Ankara, 1994, s. 112-13.

⁵⁵⁶ Tezcan, a.g.m., s. 160.

destekleyen bu tutum, padişahlardan başlayarak saraydan daha alt konumlara ve sarayı model alarak taşraya yayılmıştır.⁵⁵⁷

Osmanlı döneminde her padişah bir şekilde Türkçe tercüme faaliyetlerine destek vermiştir; ancak bazı padişahlarda bu tür faaliyetleri himaye etme anlayışı çok daha ileri bir seviyededir. Bu çalışmadaki veriler dikkate alındığında II. ve III. Murâd'ın tercüme faaliyetlerine destek vermede diğer padişahlara göre daha ileri noktada oldukları görülmektedir. Özellikle III. Murâd daha şehzadelik yaptığı yıllardan itibaren, Arapça ve Farsça birçok eseri, himayesinde bulunan edebiyatçı ve ilim ehli kişilere tercüme ettirdiği gibi, onun bu yöndeki himayesinin farkında olan birçok mütercim de tercümelerini onun adına yazmışlardır. Aynı durum ileri gelen devlet adamları için de geçerlidir. XV. yüzyılda Umur Bey b. Timurtaş, XVI. yüzyılda Rüstem Paşa, Sinân Paşa ve Sokullu Mehmed Paşa ile ile Gazanfer Ağa, XVII. yüzyılda Hâfız Ahmed Paşa, XVIII. yüzyılda Nevşehirli Damad İbrahim Paşa gibi kimi devlet adamları tercüme faaliyetlerini desteklemekte öne çıkan bazı isimlerdir.

Örnekleri az da olsa, padişah eşleri ve kızlarının da tercüme faaliyetlerine destek verdikleri görülmektedir. Abdurrahîm Karahisarî (ö. 1483'ten sonra) **Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr** adlı tercümesini Fâtih Sultân Mehmed'in kızının isteği üzerine kaleme aldığını şu şekilde dile getirmektedir:

“... *sâhibetü'l-hayrât ve'l-hasenât netîcet-i Âl-i Osmân Râbi'atü'z-zamân Şehzâde-i mu'azzama bint-i Sultân Mehmed b. Bâyezîd Hân ... dünyâdan i'râz idüp Hakka vâsıl olmağla himmet itmişdi meşâyih-i kibâra yitişüp sohbet itmişdi perhîz ü riyâzet içinde bî-nazîrdi esrâr-ı evliyâdan habîrdi bu dâ'î-i fakîre ... cidd ü ilhâh ile ... Selve adlu bir kitâbu ki ... Türkî dilince tercüme eyle diyü arz eyledi...*”⁵⁵⁸

Benzer şekilde Gelibolulu Mustafâ Âlî de kırk hadîs tercümesini Vâlide Sâfiye Sultân vasıtasıyla III. Mehmed'e sunma imkânı bulur. Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'e

⁵⁵⁷ Işın-su-İsen, a.g.t., s. 137.

⁵⁵⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1651, vrk. 2a.

ait **Enîsü'l-Münkati'in** adlı bir eserin Alî Halîfe adlı biri tarafından yapılan tercümesinde de maalesef ki ismi verilmeyen bir vâlide sultânın isteğinin etkili olduğu anlaşılmaktadır. İsmi vermeyen mütercim bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

“...sâhibetü'l-hayrât ... Vâlide sultân hazretlerini dahi yümn-i teveccühleri ve meyl-i hâtırları olmağın ol kitâbın lisân-ı Türkî-i âsân ile tercüme olunması için bu bendelerine işâret-i 'aliyye buyurdılar...”⁵⁵⁹

Siyasî ve idarî otoritenin himaye ettiği tercüme faaliyetlerinde; ya bizzat bir padişah veya devlet adamının emri/isteği veya teşviki söz konusudur ya da mütercim gerçekleştirdiği tercüme faaliyetini bu siyasî ve idarî otorite temsilcilerine sunup emeğinin karşılığını alma peşindedir.

Mihr ü Müşterî mesnevisini ilk defa Türkçeye aktaran Hassân, bunun padişahın talebi ile gerçekleştirdiğini şu beyitlerle açıklar:

*N'olaydı Türkîye döneydi bu dür
Ki gevher Pârisî içinde budur*

*Dimişler kimsenün gelmez elinden
Bunu yazmağ u döndürmek dilinden*

*Dimiş sultân ki Hassân başarur ger
Dürüşürse bu söz hakkında ekser⁵⁶⁰*

Dervîş Paşa Bosnevî (ö. 1603-04) de Sehânâme adlı Farsça bir hikâyeyi Türkçeye tercüme etmesinin sebebi olarak padişahın isteğini ileri sürerken bu isteğin Zeyrek Ağa vasıtasıyla kendisine ulaştırıldığını şu beyitlerle ifade eder:

Dâniş ü fehm kânı Zeyrek Ağa

⁵⁵⁹ Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 435, vrk. 1b-2a.

⁵⁶⁰ Neslihan Özdoğan, “Mihr ü Müşteri [1b-13a]”, s. 12.

Refe 'allâhu kadrehû ebedâ

Fârisî dilde bir kitâb-ı latîf

Getürüp didi budur emr-i şerîf

...

Mâyil-i 'adl ü cûd u lutf u sehâ

Hazret-i pâdişâh-ı zıll-ı Hudâ

Emr kıldı ki tercüme idesin

*Nazmunda semt-i Türkîye gidesin*⁵⁶¹

Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1618?) de Hz. Alî'nin sözlerini tercüme ettiği Gül-i Sad-Berg isimli eserini I. Ahmed'in isteği üzerine yazdığını dile getirir. Padişah Vatvat'ın kitaplığında bulunan **Matlûb Küll Tâlib**'ini Abdülazîz Efendi'ye göndererek tercüme etmesini şu şekilde emr eder:

Çü oldı neşr-i ilme kalbi mâ'il

Yazıldı nâmına yüz bin resâ'il

Bana ol dürr-i pâki itdi irsâl

Mu'ammer eylesün Hak anı sad sâl

Bu vech üzre zuhûr itdi hitâbı

K'anun ismine yazam bu kitâbı

İdüp anun libâsın Rûmiyâne

*Kılam ta'bîr-i rengîn miyâne*⁵⁶²

⁵⁶¹ Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 1010, vrk. 11a-b.

⁵⁶² Süleymaniye Ktp. Denizli 416/1, vrk. 3a.

Kânûnî Sultân Süleymân'ın oğlu Şehzâde Bâyezîd de ismi belirsiz birine Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsî'nin **Tuhfetü'l-Elbâb ve Nuhbetü'l-A'câb** adlı çeşitli hikâyelerin yer aldığı eserini tercüme ettirir. Mütercim bunu şu şekilde ifade eder:

“... Sultân Bâyezîd Hân b. Sultân Süleymân Hân ... hazretlerinin izz-i huzurlarında nakl itdükde zann-ı gâlib oldu ki kitâb-ı mezbûr tercüme olursa ba'zı evkâtda nazar-ı şerîfleri müte'allık olması câ'iz ola...”⁵⁶³

Mahmûd b. Abdullâh b. Mehmed el-Bağdâdî (XVII. yüzyıl), Süyûtî'nin **Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahvâli Mısri'l-Kâhire** adlı Arapça eserini birtakım eklemeler ve eksiltmelerle Türkçeye tercüme ederken, o dönemde Mısır valisi olan Abdurrahmân Paşa'nın “...bu iklîm-i Mısrın mülûk u hükkâmın tastîr ve ba'zı emâkin ü havâdis ü vekâyi'in takrîr ve lisân-ı Türkîde ta'bîr olunur ise nigerânende-i hâs u 'âm ve makbûl-ı tab'-ı ashâb-ı kelâm olunur...”⁵⁶⁴ şeklindeki isteği ve işaretini dikkate almıştır.

Yukarıdaki örneklerde de görüleceği üzere; bizzat bir hâmînin siparişi veya teşviki üzerine yapılan tercüme faaliyetlerinin yanında; mütercimi tarafından doğrudan veya dolaylı olarak bir hâmîye sunulan faaliyetler de bulunmaktadır. Hâmîsinin vereceği hediye veya telif ücreti dışında yaptığı işin emeğini başka yollarla alması mümkün olmayan mütercimler, tabii olarak bir hâmî bulma gayreti içerisine girerler ve tercümelerini onlara sunup telif ücretlerini almaya çalışırlar. Hatta kimi mütercimler daha evvel bir hâmîye sundukları bir tercümeyle daha sonra girişini birazcık değiştirerek farklı bir hâmîye de sunabilmektedirler ki bu durum adeta eserin farklı bir baskısı gibi düşünülebilir. Örneğin Hatîboğlu **Ferahnâme** adlı manzum yüz hadis tercümesini, 829/1426'da II. Murâd'a sunmuştur; ancak bir yıl sonra mehdiye kısmını değiştirerek bu sefer Karamanoğlu İbrâhîm Bey'e (ö. 1464), 838/1434 yılında ise Candaroğullarından İsfendiyar b. Bâyezîd'e sunmuştur.⁵⁶⁵

⁵⁶³ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 641, vrk. 1b-2a.

⁵⁶⁴ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 647, vrk. 4b.

⁵⁶⁵ Hatîboğlu, **Letayifname: (inceleme-metin-sözlük-tıkpıbasım)**, s. 20.

Üsküdarlı Aşkî ise Hemedânî'nin **Temhîdât** adlı eserini tercüme edip önce II. Selîm ardından da III. Murâd'a sunmuştur.

Siyasî-idarî otorite temsilcilerinin yanında bazı mutasavvıflar da tercüme faaliyetlerini desteklemiş veya bu faaliyetlerin oluşmasına sebep olmuşlardır. Bedreddîn adlı birine izafe edilen **Tercüme-i Leme'ât-ı Irâkî** Hacı Bayrâm-ı Velî'nin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Bu durumu tercümesinin girişinde anlatan mütercim; Hacı Bayrâm-ı Velî'nin meclis ve vaazlarına katılan bazı müritlerin **Leme'ât** kitabını okuduklarını, Arapça ve Farsça bilmeyen bazılarının üzülüp kendisinden ısrarlı bir şekilde bu eserin tercüme edilmesini istediklerini, bu isteği işiten şeyhin kendisine eserin tercüme edilmesini işaret ettiğini şu şekilde ifade eder:

“... ba'zı âşıklar Leme'âta meşgûl olmuşlardı, mübârek lafızlarından rümûz-ı esrâr dinlerdi bir niçe âşıklar ki Fârisî vü Arabîden hazları yok te'essüf iderlerdi bir gün bî-edeblik idüp Türkiye gelmek olur dinildi âşıklar bunu işitdiler katı tâlib oldılar bu za'ife ilhâh itdiler tâ hazret-i şeyhün bu küstâhlık sem'ine irişdi 'âşıklar ilhâh-ıla şeyh hazretinden bu za'ife işâret oldı...”⁵⁶⁶

Klâsik Türk Edebiyatı'nda, hem telif hem de tercüme türü eserlerin girişinde, eserlerin yazılış sebebi olarak bir dost veya yakının ricasının sıklıkla ileri sürüldüğü görülmektedir. Herhangi bir sebep olmaksızın bir eser üretmeyi adeta edebe aykırı bir durum olarak gören sanatçı veya ilim adamları, eserlerinin yazılmasına; ahbâb, ashâb, hullân, ihvân, ahibbâ gibi kelimelerle ifade ettikleri dost veya yakınlarının “ilhâh u ısrar”larının sebep olduğunu belirtirler. Bu durum kimi örneklerde bir gerçekliği de ifade edebilir; yani gerçekten mütercimin bazı dost veya yakınları kendisinden bir eserin tercüme edilmesini istemiş olabilirler. Nitekim Abdülmecîd Sivasî, **Hubbü'l-Mesâ'il (Tercüme-i Umdetü'n-Nisâ')** adlı tercümesini bazı âlimlerin isteği üzerine yaptığını şu cümlelerle ifade etmektedir:

“... ihvân-ı dînden ba'zı ulemâ bu hakîr .. üftâdeden iltimâs eylediler ki ey mevlânâ mühimmât-ı dîniyyeden her fenden ümmî tâ'ifesi müstefid

⁵⁶⁶ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3096, vrk. 27b-28a.

*olsunlar için Türkîce kitâblar tercüme eylemişdür; ammâ nisâ tâ'ifesiün hayız ve nifâs bâbında Türkîce görmedük bunların hâli katı müşkil ü müştebehdür her birinin mahremlerinde 'âlim bulunmaz bulunanlar dahi bu bâbdan sü'âl itmege hayâ vü hicâb iderler katı mütehayyirlerdür n'olaydı ki nisâ tâ'ifesi anlayacak mikdârı bir tercüme eylesenüz ...*⁵⁶⁷

Akşemseddîn'in kardeşi Alî b. Hamza ise tasavvuf konusunda abisinin **Kâşifü'l-Müşkilât** adlı Arapça eserini Türkçeye aktarırken buna sebep olarak bazı ahhâb ve ashâbın Arapçayı bilmemelerinden dolayı kendisinden bu eseri tercüme etmelerini istemesini öne sürmektedir.

*“... bu risâleyle niçe müşkilât hal oldu müsta'mel ü münteşir oldu makbûl olup beyne'l-fuzalâ ve ba'de bazı ahhâb ve bazı ashâb ki Arab dilinde mümâreseti yoğ idi iltimâs itdiler ben za'îf fakîr du'âcından ki Türk diliyle bu risâleyi tercüme idem... tâ ki bu risâle-i şerîfenün fâyidesi 'âmm ola ...*⁵⁶⁸

Bu çalışmada kaydedilen birçok tercüme faaliyetinin girişinde; yapılan iş karşılığında tercümeyle muhatap olacak okuyucu kitlesinden dua talebinde bulunulduğu görülmektedir; ancak bazı mütercimler herhangi bir hâmî bulma kaygısı peşinde olmaksızın, tercüme faaliyetlerini sırf Allah rızası veya hayır dua ile anılmak için yaptıklarını bizzat ifade ederler. Örneğin Mustafâ b. Yûsuf el-İstanbulî (ö. 1620'den sonra), **Ma'denü'l-Esrâr fî İlmi'l-Hisâb** adlı eserinde bu durumu çok açık bir şekilde dile getirmektedir:

*“... bu risâle-i pür-kusûrı Allâhun 'inâyeti ... tercüme idüp **Ma'denü'l-Esrâr fî İlmi'l-Hisâb** diyü tesmiye eyledüm ve bu risâleyi te'lîf eylemeden garaz budur ki bu risâleden istifâde iden karındaşlar bu fakîr-i pür-kusûrı du'â-ı hayrdan ferâmûş itmeyeler. Pes imdi buni tercüme eylemeden murâd ... bir eser-i hayr ibkâ itmekdür ki ilâ*

⁵⁶⁷ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 562/5, vrk. 53b.

⁵⁶⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2408, vrk. 3a-b.

*yevmi'd-dîn du'â-ı hayra sebep ola yohsa garaz izhâr-ı fazîlet degüldür...*⁵⁶⁹

Hasan b. Nasûh el-Bosnevî (XVII. yüzyıl) ise **Mecma'u'l-Cevâhir** adını verdiği ferâiz tercümesini sadece Allah rızası için yazdığını belirtirken bir hâmî bulma kaygısı içinde olmadığını da özellikle vurgulamaktadır:

*“... ve ol ihvânun iltimâsın ganîmet bilüp diledüm ki ... benden ‘âmme-i nâsa nâfi’ ve cemî’-i tullâba şâmil bir eser koyam tâ kim ba’de’l-mevt ‘amelüm münkati’ olmaya ve veled-i sâlih gibi hayır du’âya sebep ola ve her bâr ki bu kitâb tullâb olan ihvânlarum okuyalar ve okudalar ve bu fakîri bir fâtiha-i şerîfe ile yâd ve hayır du’âlarla dil-şâd ideler... ve lâkin ashâb-ı te’lifün ‘âdetleri ... budur ki tertîb itdükleri musannefâtı ve tezhîb itdükleri mü’ellefâtı bir pâdişâhun ismine veya bir ehl-i câhun resmine ma’nûn iderler. Çünkü bu fakîr havâs u ‘avâmdan her kimsenün ikrâmından iğmâz ... itdüm pes bu kitâbı Allâh rızâsı için ... te’lif itdüm...”*⁵⁷⁰

Tercüme faaliyetlerini tetikleyen birçok farklı sâik bulunmaktadır. Bunlardan bazıları tercümenin muhtevasına göre de değişkenlik arz edebilir. Örneğin Hz. Peygamber etrafında gelişen bazı tercüme faaliyetlerinde O’na duyulan sevgi ve onun şefaatine nail olması arzusu hayli etkili bir sebep olmuştur. Kırk hadîs tercümelerinde, Hz. Peygamber’in kırk hadîs ezberlemeyi teşvik eden hadîsi ile Hz. Peygamber’in şefaatine nâil olma arzusu çok önemli bir sebep olarak ortaya çıkmaktadır. Hilye bulunduran kişinin türlü belalardan uzak kalacağına dair düşünce de hilye tercümelerinin yapılmasında önemli bir sebep olmuştur. Abdülmecîd Sivasî ise hilye ile adeta Hz. Peygamber’i gördüğünü düşünerek Hz. Peygamber’in fizikî özellikleri ilgili hadîsleri tercüme ettiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“... nihân degüldür ki mağfîret ü kurbetün sebep-i ‘azîmi Hazret-i mahbûb-ı Hudâyı sevmek ve sevdürmekdür. Muhabbetî de gâh semâ’ ile

⁵⁶⁹ Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1995, vrk. 2a.

⁵⁷⁰ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4493, vrk. 116a-b.

*olur ki nâdirdür. Ammâ ... muhabbet-i kâmile gâlibâ şuhûd ile olur ...
pes bu merâm için hilye-i mahbûb-ı hudâyı tercüme murâd itdüm...»⁵⁷¹*

Kasîde-i Bürde tercümelerinde de yine Hz. Peygamber'e duyulan derin sevgi ve bu kasidenin hastalıklara şifa olacağı düşüncesi etkili olmuştur.

Tercüme faaliyetleri teker teker incelenecek olursa; yukarıda değinilen sebeplerin dışında daha birçok farklı ve özel sebeple karşılaşmak mümkündür; ancak genel hatlarıyla tercüme faaliyetlerinin sebeplerinin bu şekilde olduğunu söylemek mümkündür.

4.3.3. Tercüme Şekilleri

Çeviribilim alanındaki araştırmalar, çeviri faaliyetlerinin insanlık tarihi kadar eski olduğunu gösterirken, bu çevirilere yönelik olarak geliştirilen anlayış ve kuramların da antik Roma döneminden itibaren başladığını göstermektedir. Çevirmenler telif bir eseri çevirirken karşılaştıkları güçlükleri, sorun odakları için buldukları çözümleri dile getirme veya yöntemlerini savunma ihtiyacı duymuşlardır. Bu amaçla çeviri anlayışlarını veya geliştirdikleri kuramları açıklama yoluna gitmişlerdir.⁵⁷²

Antik Roma dönemine kadar yapılan ilk çeviriler ilkel bir yöntem olan **sözcüğü sözcüğüne** aktarma yoluyla gerçekleştirilmiştir. Bu tür çevirilerde, kaynak metindeki sözdizimsel yapı erek dilde de korunmaya çalışılmıştır. Satır altı tercümeye akraba olan bu uygulamaya Rezzan Kızıltan'ın ifadesiyle her ulusun tercüme faaliyetlerinin başladığı dönemlerde izlenen bir yoldur.⁵⁷³ Kutsal metinlerin uzun süre bu yolla gerçekleştiği sözcüğü sözcüğüne tercüme anlayışı Roma döneminde başlayan edebî eserlerin çevirileriyle birlikte tek tercüme yolu olma özelliğini kaybetmiştir. Bu dönemde hem ortaya çıkan tercüme faaliyetleri hem de tercüme anlayışına yönelik olarak görüşlerini açıklayan Cicero (milattan önce 106-

⁵⁷¹ Süleymaniye Ktp. Servili 145, vrk. 1b.

⁵⁷² Rezzan Kızıltan, "Tarihte Çeviri: Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları I: Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar", Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi, C. 40, sy. 1-2, s. 74.

⁵⁷³ İbid.

43) gibi düşünür ve yazarların ifadelerinden anlaşılmaktadır ki, sözcük birim odaklı çeviri anlayışının yanında kaynak metnin anlamını erek dile çevirmeyi hedefleyen serbest çeviri anlayışı da gelişmiştir. Roma döneminde çeviri anlayışının en büyük temsilcisi olan Cicero, sözcük sözcüğe ve serbest (anlama göre) olmak üzere iki çeviriden bahsederken kaynak metnin türüne bağlı bir tercüme anlayışı geliştirir. Ona göre felsefi içerikli eserler sözcüğü sözcüğüne, edebî metinler ise serbest bir şekilde erek dile aktarılmalıdır.⁵⁷⁴

Ortaçağ dönemine gelindiğinde çevirilerin daha ziyade dinî metinler etrafında geliştiği görülmektedir. Çevirmenlerin genellikle din adamları, çeviri yapılan mekanların da manastırlar olduğu bu dönemde, baskın olan çeviri anlayışı sözcüğü sözcüğüne çeviridir. Çevirmenler kutsal kitabı sadece anlamı itibarıyla değil, yazıldıkları dili bakımından da kutsal gördükleri için, bu tür metinlerin çevirilerinde metnin söz dizimini bile bozmayan sözcüğü sözcüğüne çeviri anlayışını benimsemişlerdir.⁵⁷⁵

Batıda modern çağlara kadar, yapılan çeviriler temel olarak bu iki çeviri anlayışı etrafında geliştirilmiştir. Doğuda da durum farklı değildir. Tercümenin altın çağı olarak nitelendirilen Abbasi dönem tercüme faaliyetlerinde de bu iki tercüme stratejisi benimsenmiştir.⁵⁷⁶

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğine gelince; tercüme türü eserlerin mukaddime ve hâtime gibi bölümlerinde yer alan metin dışı bilgiler dikkate alındığında, XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar, tercüme anlayışına yönelik olarak elimize geçen malzemenin tercüme faaliyetlerinin sayısına göre çok fazla olduğunu söylemek mümkün değildir. Ancak XIX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, Ahmed Midhat, Ahmed Cevdet, Manastırlı Mehmed Rıf'at ve Kemâl Paşazâde Sa'îd gibi mütercim ve edebiyatçılar tercüme ve tercüme stratejilerine (tarz u tarîk) dair görüşlerini dile getirecek; “harfiyen/aynen”, “meâlen”, “tevsî'en”, “iktibâs”,

⁵⁷⁴ Faruk Yücel, **Tarihsel ve Kuramsal Açından Çeviri Edimi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2007, s. 27-30.

⁵⁷⁵ A.e., s. 34-40.

⁵⁷⁶ Bkz. Mehmet Hakkı Suçin, “Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem”, s. 127-131.

“hülâsa”, “taklîd”, “tanzîr” ve “tahvîl” gibi çeşitli tercüme stratejilerinden söz edilecektir.⁵⁷⁷

XIX. yüzyıldan evvelki tercüme geleneğinde de, örnekleri fazla olmamakla birlikte tercümelerinde izledikleri yol hakkında bilgi veren birkaç mütercim bulunmaktadır. Bunlar arasında tercüme stratejilerini açık bir şekilde açıklayan iki isim bulunmaktadır: Nergisî ve Aydınli İshak Hocası Ahmed Efendi. Nergisî, Kîmyâ-yı Sa’âdet tercümesi olan **İksîr-i Devlet**, İshak Hocası da **Akse’l-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü’l-Edeb** adlı eserinde genel olarak iki tercüme yöntemi hakkında bilgi verdikten sonra kendilerinin tercih ettikleri yolu açıklarlar. Ancak onların tercüme stratejileri hakkında verdikleri bu bilgiler, kendilerine ait olmayıp XIV. yüzyılda yaşamış olan Selâhaddîn es-Safedî’nin (ö. 1363) Abbâsî dönemi mütercimlerin çeviri yaklaşımları hakkında verdiği bilgilerin⁵⁷⁸ biraz daha açılanmasından oluşmaktadır.

Nergisî, **İksîr-i Devlet** adlı eserinde tercüme stratejileri hakkında bilgi verip tercümesinde bunlardan hangisini izlediğini şu şekilde ifade etmektedir:

“...zîrâ sühan-fehmân-ı ma’nâ-âşinâya vâzıh u hüveydâdur ki mutlaka tercüme iki kısım olup bir kısmı elfâz-ı mütercemeyi bi-‘aynihî terkîbi ile ta’bîrdür; ammâ bu tarz üzre tercüme kalîlü’l-müfâd olduğundan gayrı şâhid-i şîrîn-cemâl, şîve-i letâfet ve hatt u hâl-i fesâhat u belâgatdan bî-nasîb olur ve kısım-ı sâni me’âl-i kelâmı ahz idüp mazmûn-ı sühan-ı musannefü’l-aslı kâlib-ı hüsn-i edâya ifrâğ için münâsib-i makâm ba’zı elfâz u ‘ibârât ve terâkîb ü isti’ârât ile perdaht-ı zînet virüp murâd-ı musannifi sûret-i hûb u tarz-ı mergûbda tahkîk ü tasvîrdür. Hâlâ ihtiyâr-kerde-i râkîmu’l-hurûf kısım-ı sâni olup iktizâ-yı mahalle mülâyim nakş-ı derârî-i münşiyâne ile bezmgâh-ı belâgatda sühan-perdâzî-i ma’rifet ve nükte-senc-i berâ’at yüzinden yârâna hidmetdür...”⁵⁷⁹

⁵⁷⁷ Bkz. Cemal Demircioğlu, “19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında ‘Tercüme’ Kavramı”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, C. XXVII/II, 2003, s. 13-31.

⁵⁷⁸ Suçin, a.g.m., s. 132.

⁵⁷⁹ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2561, vrk. 6a.

Yoğun bir sanatlı anlatımla görüşlerini ifade eden Nergisî özetle şunları söyler:

İki kısım tercüme vardır. Birincisinde tercüme edilecek lafızlar aynen oldukları terkip üzere başka bir dile aktarılır; ancak bu tarz tercümede umulan fayda az olduğu gibi ortaya çıkan erek metin de fesahat ve belagatten uzak kuru bir metin olur. İkinci tarz tercümede ise, kaynak metinde ifade edilmek istenen anlam alınıp aktarılmak istenen dildeki uygun kelime ve anlatımlarla ifade edilir. Böylece kaynak metni ortaya çıkaran musannifin muradı (anlatmak istediği şey) da erek metinde hoş bir şekilde ortaya konmuş olur.

Tercüme stratejilerini bu şekilde açıklayan Nergisî kendi tercümesinde de ikinci tarz tercüme seçtiğini ifade eder. Nergisî'den yaklaşık 70 yıl sonra vefat eden Aydınlı İshak Hocası Ahmed Efendi (ö. 1708) de bu konuda sarıh bir şekilde bilgi verir. Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-edeb adlı eserini çevirdiği **Akse'l-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb** adlı eserinin girişinde, Nergisî gibi o da genel olarak tercüme stratejileri hakkında bilgi verdikten sonra tercih ettiği yolu şu şekilde açıklamıştır:

"...ma'lûm ola ki bir lügatı lügat-ı uhrâya nakl ve bir lisânı lisân-ı uhrâ ile tercümede iki tarîk vardır. Evvel budur ki tercüme olunacak ibâretün müfredât-ı kelimesine lügat-ı uhrâdan olan lafzı zıkr idüp ve tertîb-i kelimât-ı mütercemeye muvâfık tercüme oluna. Meselâ Fâriside 'âfitâb fîrû şüid' ibâretini Arabî ibâret ile 'eş-şemsü ile'l-esfeli zehebet' ve Türkî ibâret ile 'güneş aşağıya gitti' diyü tercüme itmek. Yuhannâ ibnü'l-Batrik ve İbni Nâ'ime el-Humsî bu tarîki ihtiyâr idüp ve kütüb-i Yunâniyyenün ekserini bu vech üzere tercüme ve Arabîye nakl itdiler. Lakin mahfî olmaya ki bu tarîk su'ûbetden hâlî degüldür. Zîrâ her kelimenün murâdifini bulmak müşkil olduğundan mâ-'adâ ta'birlerinin sebki birbirine muhâlif olur. Li-hâzâ mezbûrlarun tercüme itdükleri kütübden çendân intifâ' olunmaz, tarîk-i sâni budur ki tercüme olunacak 'ibâretün mazmûnını mütercim zihninde tasvîr idüp ol mazmûn lügat-ı

uhrâda 'ibâret ile ta'bir olunagelmiş ise ol vech üzre tercüme ve ta'bir ider. Meselâ misâl-i mezkûrda Arabî 'ibâret ile 'guribet eş-şemsü' ve Türkî ibâret ile 'güneş batdı' diyü tercüme ve ta'bir ider. Huneyn b. İshak ve Cevherî tarîki budur. Ve bu tarîk be-gâyet eslem ü eshel ve maksûdı edâda evcehdür. Li-hâzâ bu adb-ı fakîr-i mütercim tercüme itdüğü kitâblarda bu tarîka sülûk-ı mu'tâdı olmağla Mukaddimetü'l-Edeb tercümesinde dahi bu tarîki ihtiyâr itdi... ”⁵⁸⁰

Nergisî'den farklı olarak görüşlerini daha açık ve akademik bir dille ifade eden Ahmed Efendi, bir metni başka bir dile aktarmada iki yol bulunduğunu söyler. Bunlardan birincisinde, tercüme edilecek metindeki kelimelerin, metnin aktarılacağı dildeki karşılığı bulunur ve kaynak metnin sözdizimine uygun bir şekilde aktarım yapılır. Bu tarz tercümeyi bir örnekle açıklamaya çalışan Ahmed Efendi Farsça'da “güneş battı” anlamına gelen “âfitâb fîrû şüd” ibaresinin bu tarz tercüme ile Arapçaya “eş-şemsü ile 'l-esfeli zeheber”; Türkçeye de “güneş aşağıya gitti” şeklinde aktarılabilceğini ve Yuhannâ ibnü'l-Batrik ile İbni Nâ'ime el-Humsî⁵⁸¹, nin de bu tercüme yolunu tercih edip birçok Yunanca eseri bu şekilde Arapçaya nakl ettiklerini belirtir. İshak Hocası bu birinci tarz tercümeyi anlattıktan sonra bunun zor bir yol olduğunu anlatır. Ona göre kaynak metindeki her bir kelimeye, hedef dilde karşılık bulmak zor olduğu gibi her iki dilin söz dizimleri de birbirinin aksine olabilir. Bundan dolayı bahsi geçen şahısların yaptıkları tercümeden çok fazla istifade edilmez. İshak Hocası'na göre ikinci tarz tercümede ise, mütercim aktaracağı ibarenin anlamını zihninde tasvir edip bunun hedef dilde hangi ibare ile ifade edildiğini bulup o şekilde aktarır. Bu tarz tercümeyi de örneklendiren İshak Hocası, yukarıda bahsi geçen Farsça “âfitâb fîrû şüd” ibaresinin ikinci tarz tercüme ile Arapçaya “guribet eş-şemsü”, Türkçeye de “güneş batdı” şeklinde tercüme edilebileceğini söyler. Huneyn b. İshak ve Cevherî'nin de bu tarz tercümeyi takip ettiğini belirten İshak Hocası, bu yolun daha güvenilir, daha kolay ve kaynak metnin

⁵⁸⁰ Bkz. Aydınlı İshak Hocası Ahmed Efendi (ö.1708), **Akse'l-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb**, Ayasofya Ktp. 4659, 2b-3a.

⁵⁸¹ Tercümenin altın çağlarından biri sayılan Abbasî dönemi tercüme faaliyetlerinin önde gelen isimlerinden.

anlamını başka bir dilde ifade etmede daha uygun olduğunu düşünerek yaptığı tercümelerde bu yolu tercih ettiğini ve bu tercümesinde (Mukaddimetü'l-Edeb tercümesi) de aynı yola başvurduğunu ifade eder.

Nergisî ve İshak Hocası'nın bu ifadeleri dikkate alındığında, klâsik Türk edebiyatında iki tür tercüme usulünden bahsedilebilir. XIX. yüzyıldaki dile getirilişine göre bunlar **harfiyen/aynen (sözcüğü sözcüğüne)** ve **meâlen (anlama göre)** şeklinde isimlendirilebilir.⁵⁸²

Bunlardan birincisi İshak Hoca'nın, "...*ibâretün müfredât-ı kelimesine lügat-ı uhrâdan olan lafzı zıkr idüp ve tertîb-i kelimât-ı mütercemeye muvâfık tercüme...*" ifadeleriyle dile getirdiği tercüme şeklidir. Bu tür tercümede; kaynak metnin söz dizimi bozulmadan, tercüme edilecek metindeki kelimelerin erek dildeki karşılıkları verilir. Günümüzde, "*kelime kelime/sözcüğü sözcüğüne/birebir tercüme*" (İngilizce: *literal translation, word-for-word translation*) olarak isimlendirilen bu tercüme şeklinin⁵⁸³ klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde **tahte'l-lafz** olarak isimlendirildiği anlaşılmaktadır. Yaptığımız incelemeler neticesinde bu kavramı ilk defa Kâşifi'nin Ravzatü's-Şühedâ'sını Türkçeye tercüme eden Câmî-i Rûmî'nin (ö. 1553'ten sonra) kullandığı görülmektedir. Câmî kaynak metni aynen veya sözcüğü sözcüğüne çevirmediğini ifade etmek için bu kavramı şu bağlam içinde kullanmaktadır:

"...Akl-ı nûrânî-cilbâb ki inân-tâb-ı ulî'l-elbâb ve nümâyende-i râh-ı savâbdur, bu fakîre hitâb itdi, ey fâris-i meydân-ı belâgat ve 'y şeh-süvâr-ı cevlângeh-i fesâhat egerçi reşehât-ı aklâmun safâda reşg-i katarât-ı sehâb ve nazm-ı kelâmun letâfet ü selâsetde gayret-i dür-i hûş-âbdur, 'arûs-ı me'ânîniün gûş-ı gerdenin dürer-i elfâz birle ârâyış kılmaga ve ebkâr-ı efkâra munassa-i zuhûrda cilve-i nümâyış virmege kâdirsin, lâkin

⁵⁸² Kur'an tercümeleri noktasında yapılan değerlendirmelerde; bu iki tercüme şekli **harfi/lafzî** ve **tefsirî** tercüme olarak isimlendirilmiştir. Bkz. Muhsin Demirci, **Kur'an Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997, s. 207-09; Zülfikar Durmuş, **Kur'an'ın Türkçe Tercümeleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 111-16.

⁵⁸³ İsmail Boztaş; Şirin Okyayuz Yener, **Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü**, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2005, s. 94.

*bu cevâhir-i merbûatun ve bu nevâdir-i mazbûatun asl u fer'i külliyyen kütüb-i sıhhat-encâmda kilk-i beyânla merkûm ve müdevvenât-ı le'âlî-intizâmda silk-i sarâhat birle manzûmdur. Sâ'ir resâyil-i hüsnîyyât ve cerâyid-i tevârih ü hikâyât gibi tagyîr ü tebdîle kâbil degüldür. Ol sebebden çehre-i 'ünvânı me'ânîsine hilye-i belâgat ve gülgüne-i fesâhat ile reng ü sûret virmek müte'assirdür. Ve muhaddere-i elfâzınun gûş-ı gerdenin zîver-i mecâz u isti'âre birle muhallî kılmak müte'azzirdür. Semend-i tab' her yirde cevlân gösterimez ve cevâd-ı zihn her meydânda mutlaku'l-'inân olı(maz). Mücerred **tahte'l-lafz tercüme itsen** fuzalâyâtda kadr u i'tibâr bulmaz ve mat'an-i a'dâ olmakdan gayri nesne 'âvid olmaz...’’⁵⁸⁴*

Mahmûd b. Abdülvehhâb Hamîdî de (ö. 1752-53'ten sonra), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr li-İbrâhîm Halebî** adlı eserinde bu isimlendirmeyi şu ifadelerle kullanmaktadır:

*“...Türkî lisân üzerine **tahte'l-lafz** tercüme eylesini iltimâs eylediler...’’⁵⁸⁵*

Mehmed b. Alî b. Mustafâ Erzurumî (ö.1782'den sonra), **Tercüme-i Münyetü'l-Musallî** adlı eserinde aynı kavramı şu şekilde ifade etmektedir:

*“... Münyetü'l-Musallî kitâbının **tahte'l-lafz** ma'nâsını Türkî lûgat ile tercüme eyledüm ki...’’⁵⁸⁶*

Aynı isimlendirmeyi IV. Murâd devrinde Pendnâme'yi şerh eden ismi belirsiz bir şârih de şu şekilde kullanır:

*“...ve Şem'î dahi icmâlen fi'l-vâki' hemân **tahte'l-lafz** ma'nâsıyla iktifâ idüp kavâ'id ü kelimeyi beyân eylemediği ecilden...’’⁵⁸⁷*

⁵⁸⁴ Nurosmâniye Ktp. 3938, vrk. 6b.

⁵⁸⁵ Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 459, vrk. 1b.

⁵⁸⁶ Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 175, vrk. 1b.

⁵⁸⁷ Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. (Üniversite A 301/IV), vrk. 47a.

Tahte'l-lafz tercüme şeklini de kendi içerisinde ikiye ayırmak mümkündür. Bunlardan birincisinde, kaynak metnin sözdizimi (tertîb-i kelimât) bozulmadan aktarım yapılırken ikincisinde söz dizimi erek dile göre yeniden düzenlenir. Birinci şekil tahte'l-lafz tercümede; kaynak metindeki kelimelerin karşılıkları çoğunlukla kelimenin hemen altına (lafzın altına) yazılır. Bununla birlikte, tarafımızdan görülen bazı örneklerde, karşılıkların kelimenin üstüne veya yanlarına yazıldığı da görülmektedir. Satır altı tercüme şeklinin daha ziyade Kur'ân tercümelerinde ortaya çıktığı görülmektedir. Erken dönemde yapılan Kur'ân tercümelemleri bu şekilde olmuş, Arapça metindeki kelimelerin altına genellikle kırmızı mürekkeple karşılıkları yazılmıştır. Fıkıhla ilgili bazı eserler de tahte'l-lafz şeklinde tercüme edilmiştir.⁵⁸⁸ Bunların yanında, muhtelif konulardaki bazı hadisler, Hz. Alî'nin vecîzeleri⁵⁸⁹, Gülistân ve Kasîde-i Bürde gibi çokça okunan bazı eserler, Zemahşerî'nin Mukaddimetü'l-edeb⁵⁹⁰ adlı eseri bu şekilde Türkçeye aktarılmış eserler arasında zikredilebilir. Yine Leiden Üniversitesi Ktp. Cod. Or. 5803 numarada 64b-97b yaprakları arasında yer alan Ebu Nasr el-Ferâhî'nin yazdığı Arapça-Farsça sözlüğü **Nisâbu's-Sibyân** da bu şekilde Türkçeye aktarılmıştır.⁵⁹¹ Bu tür tercümelerde, genellikle kaynak metin, satır altı tercümenin de sığabileceği şekilde aralıklı ve iri bir şekilde imlâ edilir; bırakılan bu boş yere de kelimelerin karşılıkları yazılır. Klâsik Türk edebiyatında çok yaygın olan sözlük yazımını da tahte'l-lafz tercüme şeklindeki etkinliklere örnek göstermek mümkündür.

İkinci şekil tahte'l-lafz tercümelerde kaynak metnin söz dizimi erek dildeki söz dizimine uygun olarak tekrar düzenlenmekle birlikte, kaynak metin anlam bakımından ziyade lafız bakımından yani harfîyen/aynen tercüme edilir. Bu tercüme

⁵⁸⁸ Satır altı bir biçimde tercüme edilen fıkıhla ilgili eserler hakkında bkz. Yakup Karasoy, **Satıraltı Tercümeli Bir fıkıh Kitabı (İnceleme-Dizin-Tıpkıbasım)**, Konya, 2004. Ayrıca bkz. (Mütercimi belirsiz), Tercüme-i Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkindî (Ayasofya Ktp. 1451).

⁵⁸⁹ Bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 347.

⁵⁹⁰ Çağatay Türkçesine de bu şekilde aktarılan Mukaddimetü'l-edeb için bkz. Ebü'l-Kasım Carullah Mahmud b. Ömer b. Muhammed Zemahşeri, **Mukaddimetü'l-edeb**, (hazırlayan: Nuri Yüce), TDK Yayınları, Ankara, 1993.

Aynı eserin Batı Türkçesine tahte'l-lafz şeklinde tercüme edilmiş nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mahmud Paşa 394.

⁵⁹¹ Bkz. Jan Schmidt, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands : Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**, C. II, Leiden, 2002, s. 270-72.

şeklini, yukarıda anlatılan birinci şekil tahte'l-lafz tercümeden ayıran özellik, kaynak metnin söz diziminin bozulmuş olmasıdır.

Nergisî'ye göre tahte'l-lafz tercüme şeklinde umulan fayda az olduğu gibi ortaya çıkan erek metin de fesahat ve belagatten uzak kuru bir metin olur. Aydınli İshak Hocası Ahmed Efendi ise, kaynak metindeki her bir kelimeye hedef dilde karşılık bulmanın zor olduğunu ve kaynak dil ile hedef dilin söz dizimlerinin tamamıyla birbirinin aksine olabileceğini ileri sürerek bu tür tercümenin hayli zor olduğunu ve ortaya çıkan erek metinden pek istifade edilemediğini belirtir.

Meâlen tercümede ise, kaynak metin erek dile aktarılırken lafzın aktarımından ziyade anlamın aktarımına önem verilir. Dolayısıyla kaynak metnin anlamı ve söz dizimi erek dildeki söyleyiş ve söz dizimine uygun olarak yeniden düzenlenir. Kaynak metnin anlamını doğru, anlaşılır ve açık bir şekilde hedef dile aktarması dolayısıyla bu tercüme şekli klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde de tahte'l-lafz tercüme şekline oranla daha fazla tercih edilmiştir.

Çeviribilim araştırmalarında, kaynak metne bağlılık açısından tercüme türleri **sadık** ve **serbest tercüme** olmak üzere ikiye ayrıldığı görülmektedir. İster kelime kelime/aynen/harfîyen isterse de meâlen yapılsın sadık tercümede, kaynak metin herhangi bir eksiltme veya ekleme gibi bir duruma başvurulmaksızın erek dile aktarılır. Serbest tercümede ise; durum tam tersi olup, kaynak metnin aktarımında, eksiltme, ekleme, özetleme, derleme, uyarlama (adaptation), taklit (imitation) gibi yollara başvurulur.⁵⁹²

Sadık Tercüme: Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde; hem edebiyat dışı hem de edebî tercüme türleri arasında sadık tercümenin birçok örneği ile karşılaşmak mümkündür; özellikle de Arapça kaside ve manzum tercümelerinde bu tür tercümenin izleri net bir şekilde görülebilmektedir. Bununla birlikte, bu araştırmada sıralanan veya tanıtılan tercüme türlerinin kaynak metne bağlılıkları noktasında net bir

⁵⁹² Douglas Robinson, "Free Translation", **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 87-90.

çerçeve çizmek mümkün değildir. Mütercimlerin yaptıkları tercümelerin kaynak metne bağlılığı noktasında genellikle ketum kaldıkları göz önünde bulundurulursa, bu konuda bir fikir edinebilmek için, bu metinlerin mukayeseli araştırmalara konu edilmesi gerekmektedir.

Araştırmamızın sınırları dâhilinde yer alan tercümelerin mukaddime veya hâtıme bölümlerine bakıldığında; yukarıda da ifade edildiği gibi kaynak metne sadakat noktasında mütercimlerin genellikle ketum kaldıkları görülmektedir; ancak örnekleri az görülmekle birlikte kimi mütercimlerin bu noktada bazı bilgi veya ipuçları verdiği görülmektedir. Yûsuf Hakîkî b. Şeyh Hâmid-i Aksarayî (ö. 1487), **Metâli'ü'l-Envâr**'ı çevirdiği **Metâli'u'l-Îmân** adlı eserinde, tâliblere kolay olması için tercümesini yaptığını söylerken eserin bütünlüğünü bozmamak için herhangi bir ekleme veya eksiltme yoluna gitmediğini şu şekilde ifade eder:

*“... bu lem'aya ki Metâli'u'l-Îmân tesmiye kıldı hâdim-i fukarâ Yûsuf b. Hâmid b. Mûsâ tercüme kıldı tâliblere âsân olmağ için ammâ **elfâz u 'ibârâtın tebdîl ü tağyîr itmedi ma'nî-i cemâl ü kemâline naks irmemeğ için...**”⁵⁹³*

Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-Mülûk adlı eserini 1734'te Türkçeye aktaran Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl kaynak metne herhangi bir müdahalede bulunmadığını şu cümlelerle ifade eder:

*“... ba'zı mütekaddimîn kibârlarından benden diledi bu kitâbı nakl ideyim ve ol kitâb Nasîhatü'l-Mülûk ile tesmiye olunmuşdur Fârisiyye lügatinden Arabiyye elfâzına pes ben ol ki benden diledi emrine münkâd oldum ve bu kitâbun **terfîbinden ve sûretinden nakl itdüm, murâdı üzre ve ve hâl bu ki kitâb vaz'ından ve sıgalarından bir şey mütegayyir itmedim. Ve dahi bu kitâbın âsân ibârâtına ve beyân işâretine ictihâd itdüm...**”⁵⁹⁴*

⁵⁹³ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2974, vrk. 2a.

⁵⁹⁴ Süleymaniye Ktp. Fatih 3479, vrk. 1b.

Yirmisekiz Mehmed Çelebi de Şehrezûrî'nin Şeceret-i İlâhiyye isimli eserini çevirdiği eserinde; kaynak metni herhangi bir eksiltme veya eklemeye başvurmadan Türkçeye aktardığını şu şekilde dile getirmektedir:

“... *lisân-ı Türki üzere hikmet-i ‘ilmiyyeyi mübeyyen bir kitâb beyne’l-elbâb ma’rûf olmadığından nef’i ‘âmm olmak mülâhazasıyla hengâm-ı dersde risâle-i mezbûreyi **bi-‘ibârâtihâ bilâ-zîyâde vü lâ-noksân tercümeye mübâşeret idüp...***”⁵⁹⁵

Tercüme faaliyetlerinde; kaynak metne bağlılığın ölçüsü artıp birebir/harfîyyen/aynen tercümelerin yapılması veya kaynak metindeki söz varlığının erek dile olduğu gibi geçirilmesi gibi tasarruflar, oluşan erek metnin anlaşılabilirliği ile erek dilin yozlaşması sorununu gündeme getirmiştir. Bu durum, tercüme faaliyetlerinin gerçekleştiği her dönemde olduğu gibi klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde de görülmektedir. Bu dönemde de hem bazı tezkire yazarları hem de tercüme etkinliklerini gerçekleştiren kimi mütercimler bu konuya değinmiş ve anlaşılmaz buldukları bazı erek metinleri teşhir etmişlerdir.

Kâbûsnâme’yi Türkçeye tercüme eden Mercüme Ahmed, II. Murâd’ın isteği üzerine yaptığı çevirisinin sebebini anlatırken, aynı eserin kendisinden evvel de biri tarafından tercüme edildiğini; ancak bu tercümenin anlaşılabilir ve okunurken zevk alınabilecek bir eser olmadığını padişahın ağzından şu ifadelerle dile getirmektedir:

“...*Ol lafz-ı şeker-bârından Kâbûsnâmedür diyü cevâb viridi ve eyitti ki hoş kitâbdur ve içinde çok fâ’ideler ve nasihatler vardur; ammâ Fârisî dilinedür; bir kişi Türkiye tercüme itmiş velî **rûşen değil açık söylememiş.** Öyle olsa hikâyetinden **halâvet bulmazız** dedi velâkin bir kimse olsa ki kitâbı **açık tercüme itse tâ ki mefhûmından gönüller haz alsın...***”⁵⁹⁶

⁵⁹⁵ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1726, vrk. 2a.

⁵⁹⁶ Orhan Şaik Gökyay, **Keykavus, Mercüme Ahmed, Kabusnâme**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944, s. 3-4.

Alıntıdan anlaşılacağı üzere Mercüme Ahmed tercümedeki anlaşılabilirliği aynı anlama gelen **rûşen** ve **açık** sözcükleriyle ifade etmektedir.

Mercüme Ahmed'in bu tercümesini XVII. yüzyıl Türkçesine göre tekrar yazan Nazmîzade Hüseyin Muratazâ Efendi ise yukarıdaki alıntıda yer alan ifadeleri biraz değiştirerek eserine alırken anlaşılabilirliğe işaret eden ifadelere şu şekilde yer vermektedir:

“...lafz-ı şeker-bârlarından Kâbüsnâme ile müsemma bir hoş çok fâyide ve nesâyihâ müştemil Fârisî bir kitâbdur ancak bir kimesne egerçi Türkîye tercüme itmiş velâkin ‘ibâretin **karîbü'l-fehm** ve **herkesün zihnine cesbân ve mülâyim itmemele** hikâyetlerinden **ma'nâ fehm olunmaz** ve sözlerinden **halâvet alınmaz** tekrâr tercüme ile elfâzı tenkîh ve ma'ânîsi tavzîh olunmuş olsaydı hâs u 'amma nef'i vâsıl olur idi...”⁵⁹⁷

Görüldüğü üzere Nazmîzâde, her ne kadar meramını ifade ederken Arapça ve Farsça kelimeleri yoğun olarak kullansa da Mercüme Ahmed'e göre tercümedeki anlaşılabilirliği daha net ifadelerle açıklamaktadır. Buna göre, başarılı bir şekilde yapılamayan bir tercüme anlamaya yakın (*karîbü'l-fehm*) ve herkesin zihnine uygun (*cesbân ve mülâyim*) olmaktan uzak olup ondan bir şey anlaşılmaz (*ma'nâ fehm olunmaz*) ve okunduğunda da bir zevk alınmaz (*sözlerinden halâvet alınmaz*).

XVII. yüzyılda yaşamış olan Esfîrî mahlaslı Mehmed Yûsuf Efendi (ö. 1679) de **Tercümetü'l-Vedâ'** isimli eserinde; anlaşılabilir bir erek metin ortaya koymaya çalıştığını şu şekilde ifade eder:

“... ve ba'zı tercümesin turfe kelimât ile ve 'acîb ibârât ile eyledim. Ve edâ'-ı kelâmı üslûb-ı garîb ile bağladum tâ ki mübtedîlere **anlamak âsân ola ve fehme kolay gele vâzih u rûşen olup tekellüfsüz fehm olma zîrâ ki bu tercümenin ekser kelâmı bu tâyifenün istilâhlarındadır. Her tâyifenün bir dürlü istilâhı ve her lisânın bir dürlü edâsı vardır bunların dahi gayra mugâyir istilâhâtı olup tercüme anun üzerine bağlanmışdur.**

⁵⁹⁷ Süleymaniye Ktp. Laleli 1699, vrk. 2a.

*Fehmi anlara âsân olsun zîrâ bu risâle anların için cem’
olinmişdur...’’⁵⁹⁸*

Bu çalışmaya alınan tercüme türü eserlerin büyük bir çoğunluğu giriş ve hâtimeleri itibarıyla tarafımızdan incelenmiş olup tercümede anlaşılabilirlik noktasında verilen bilgiler derlenmiştir. Bu verilerden anlaşılmaktadır ki, yukarıdaki alıntılarda da olduğu gibi, klâsik Türk edebiyatındaki mütercimler, bir tercüme metninin anlaşılabilir olmasını genellikle **rûşen** ve **vâzih** gibi kelimelerle ifade etmeye çalışmışlardır. Örneğin III. Mehmed’e yakın biri olan Şerîfzâde Şerîf Mehmed Efendi (ö.1634), **Tercüme-i Münâzara-i Tûtî vü Zâğ** adlı eserinde bu iki sözcüğü şu şekilde kullanmaktadır:

*“... evvelinden ahirine varınca **beyân-ı vâzih** ve **kelâm-ı rûşen** ve üslûb-ı
mergûb ve edâ-ı ahsen ile tercüme eyleyüp ...’’⁵⁹⁹*

Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, ortaya çıkan erek bir metnin anlaşılmaz olmasını sağlayan bir unsur da kaynak metindeki söz varlığının Türkçeye olduğu gibi taşınmasıdır. Bazı mütercimler bu konuda o kadar ileri gitmişlerdir ki, oluşturdukları tercüme metnini kaynak metinden ayırt etmek hayli zordur. Bunun en bariz örneği Kemâl-i Zerd’in **Tercümân-ı Belâgat** ismini verdiği tercümesidir. Fazlullâh b. Abdullâh’ın (ö. 698/1298) yazdığı **el-Mu’cem fî Âsâr-i Mülûki ve’l-Acem** adlı Farsça eserinin tercümesi olan bu eser Âşık Çelebi’nin de dikkatini çekmiştir. Âşık Çelebi, bu eser hakkında bilgi verirken mütercimin kaynak metnin birçok yerini aynen erek metne taşıdığını ve yaptığı aktarımın sadece bağlaç ve edatları Türkçe söylemekle sınırlı kaldığını şu ifadelerle dile getirmektedir:

*“... anı tercüme idüp **Belâgatnâme** diyü ad itmişdür. Ekser-i elfâz u
‘ibârâtın ve ‘Arabî ebyâtın **bi-‘aynihâ îrâd itmişdür. Nihâyet revâbit u
edevâtın tağyîr ve Türkî elfâz ile ta’bîr itmişdür.**’’⁶⁰⁰*

⁵⁹⁸ Hacı Selîm Ağa Ktp. 293, vrk. 2a

⁵⁹⁹ Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 995, vrk. 4a.

⁶⁰⁰ Âşık Çelebi, **Meşâ’irü’ş-şu’arâ: İnceleme – Metin**, C. II, (hazırlayan: Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010, s. 721.

Bu durumun bir benzeriyle de XVII. yüzyılda Nazîf Mîr Mehmed b. Hüseyin Paşa'nın (ö. 1719) ismi belirsiz Farsça bir eserden çevirdiği **Kıssa-i Melekşâh u Gül-rû** adlı eserinde karşılaşılmaktadır. Bu tercüme de Kemâl-i Zerd'in **Belâgatnâme**'sinde olduğu gibi büyük oranda Arapça ve Farsça kelimelerden oluşmakta, Türkçe kelimeler ancak yardımcı eylemler ve bazı eklerle sınırlı kalmaktadır.

Sayıları bir hayli fazla olan Arapça kasidelerle bazı Farsça mesnevilerin manzum tercümelerinde de kaynak metnin söz varlığının yoğun olarak erek metne taşınmasından kaynaklanan anlaşılmaçlık ortaya çıkmaktadır. Esasında manzum bir metnin yine manzum olarak tercüme edilmesi bu durumun ortaya çıkmasını kaçınılmaz kılmaktadır. Nitekim Tokâdîzâde Şekîb Hüseyin Efendi, Hüseyin Rif'at'ın Hayyâm'ın Rübâ'îlerini manzum olarak tercüme ettiği eserine yazdığı takrizde manzum tercümenin ne kadar zor bir iş olduğunu şu cümlelerle ifade etmektedir:

“...Kıymet-i edebiyeyi hâ'iz manzûm bir eseri, letâfet-i asliyesiyle diğerk bir lisâna nakli takdîrimce muhâl addedilecek mertebede müte'assirdür. Çünkü şîvenün ma'nâ üzerinde pek mühim te'sîri vardır; manzûm sözlerde bir lisânın şîvesiyle temin edilecek güzellik diğerk lisânın şîvesiyle tam olarak muhâfaza edilemez.

...

Bir Türk'ün Hayyâm gibi rübâ'î tanzîm edebileceği iddi'â edilirse güçlüğünü takdîr ile berâber bu iddi'âyı reddedemem fakat âsâr-ı bercestden ma'dûd Fârisî veya Arabî bir şiiiri aslındaki letâfetle tercüme muvaffak olabileceği iddi'â edildiği takdîrde bu iddi'âyı red ve öyle bir tercüme görmeye muvaffak olursam sâhibinin ihtimâl-i

tekerrürü pes müsteb'id bir muvaffakiyet-i i'câzkârâne irâ'e edebildiğine hükmederim.”⁶⁰¹

Tokâdîzâde Şekîb'in bu görüşlerini doğrular bir biçimde; klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, erek metni adeta yenide tercümeyle muhtaç olan birçok manzum tercüme etkinliği bulunmaktadır; ancak bunların çoğunluğu Arapça kasidelere yapılan tercümelerde görülmektedir. Kasîde-i Emâlî, Mukaddimetü'l-Cezerî, Fıkhü'l-Ekber gibi edebiyat dışı kasidelerle birlikte, Kasîde-i Bürde, Kasîde-i Münferice, Kasîde-i Bânet Su'âd ve Kasîde-i Tantarâniyye gibi Arapça kasideler ve Attâr'ın Pendnâme ve Mantıku't-Tayr'ı gibi kimi Farsça mesnevilerin kaynaklık ettiği bu manzum tercümelerde, vezin ve kafiye gibi etmenler mütercimi sınırlamakta ve başarılı bir tercüme ortaya koymasını engellemektedir. Hele Kasîde-i Bürde'ye yapılan bazı manzum tercümelerde olduğu gibi, kaynak metnin kafiye ve veznine uyma arzusu, işi daha da güçleştirmekte ve ortaya çıkan erek metnin hem vezin hem de anlam bakımından başarısız ve anlaşılmaz olmasına sebep olmaktadır. Bunun tipik bir örneği Sultân İbrâhîm devrinde yaşamış olan ve Hüseyinî mahlasını kullanan Seyyid Hüseyin b. Seyyid Alî el-Amasî'nin Kasîde-i Bürde tercümesidir. Kaynak metindeki kelimelere karşılık bulmada zorlanan ve birçok kafiye sözcüğünü aynen kullanmak zorunda kalan Seyyid Hüseyin, vezin sıkıntısını da Türk edebiyatında çok az başvurulan iki ünlüyü birbirine katma yoluna sıklıkla başvurarak aşmaya çalışmıştır. Hâl böyle olunca ortaya koyduğu erek metin, kaynak metindeki edebî letafeti aksetmediği gibi hem anlaşılmaz hem de okunmasından zevk alınmayan bir metin hâlini almıştır.

III. Murâd devri yazarlarından Kâdîzâde Şeyh Mehmed de Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ını İnşirâhu's-Sadr adıyla çevirdiği eserinde kaynak metindeki birçok sözcüğü aynen almış ve tekrar tercümeyle muhtaç bir erek metin ortaya koymuştur. Onun tercümesiyle ilgili olarak Cem Dilçin şu ifadeleri kullanmaktadır:

“Kadîzâde Mehmed, kaynak metinde yer alan beyitlerdeki temel sözcük ve tamlamaları, çoğu yerde olduğu gibi çeviri metnine aktarmış;

⁶⁰¹ Mehmet Kanar (yayına hazırlayan ve çeviren), **Ömer Hayyam, Rübailer (Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Daniş, Hüseyin Rifat)**, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000, s. 408-09.

yardımcı fiilleri, ek ve takıları, edatlardan kimilerinin Türkçeleştirmekle yetinmiştir. Başka bir ifade ile Mehmed Attâr'ın Mantıku't-tayr'ını Türkçe sözcüklerle Farsça söylemiştir.”⁶⁰²

Erken dönem klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde; anlaşılabilirliğin ölçütlerinden biri kaynak metindeki söz varlığına Türkçe asıllı karşılıklar vermektir. Ancak XVII. yüzyıldan itibaren ortaya çıkan bazı dil içi tercüme faaliyetlerinde, anlaşılabilirliğin ölçütü tam tersi bir hâl almış ve anlaşılamazlık kaynak metnin yoğun olarak Türkçe arkaik kelimelerden oluşmasına bağlanmıştır. Abdullâh Kudsi'nin (ö. 1717) Türkçe asıllı sözcüklerden oluşan atasözlerini Arapça ve Farsça sözcüklere dönüştürüp Türkçe cümle yapısı içine oturtması, Cevri'nin Yazıcı Selâhaddin'in Melhame'si ile Şükrî-i Bitlisi'nin Türkçe manzum Selîmnâme'sini, Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ Efendi'nin de Mercüme Ahmed'in Kâbûsnâme tercümesini tekrar yazması bu sebep üzerine bina edilmiştir.

Serbest Tercüme: Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde eksiltme, ekleme, hülâsa etme, seçme (intihâb), derleme ve nihayet taklit veya nazire yoluna başvurularak yapılan serbest tercüme faaliyetleriyle sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Tercümelerin giriş ve hâtime bölümlerinde de bu noktada nispeten daha fazla bilgi verildiği görülmektedir.

İsmi belirsiz bir mütercim Aydınoglu Cüneyd Bey adına Muhyiddin Ahmed b. İbrâhîm ed-Dımeşkî'nin (ö. 814/1411) **Meşâriku'l-Eşvâk** adlı Arapça eserini Minhâcü'ş-Şehâde adıyla tercüme ettiği eserinde, tercümesini yaparken hangi yola başvurduğunu şu cümlelerle ifade ederken **ihtisâr** (özetleme) ve **hazf** (eksiltme) yoluna gittiğini açıklamaktadır:

“... Türkî idüp ihtisâr vech üzere tercüme eyledüm ...Arabî dilini Türkî dilince söyleyüp lafzen-be-lafz tercüme eylemek katı müte'azzirdür. Eger söylenürse dahi hiç halâveti olmaz ma'nâsı dahi anlanmaz. Pes ba'zı

⁶⁰² Dilçin, a.g.m., s. 35-36.

yirlerin **mahzûf** ... **eyledük** ma'nâ fehm olmağ için ve **ba'zı elfâzının** **terfîbini ta'bir itdük**...⁶⁰³

II. Bâyezîd dönemi yazarlarından Tûfî mahlaslı bir mütercim de İbni Ebî Hacle Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ et-Telemsânî el-Mağribî'nin (ö. 776/1374) **Sükkerdân** adlı Arapça eserini tercüme ve şerh ederken serbest bir tercüme yoluna başvurduğunu şu cümlelerle işaret etmektedir:

“...bu bende-i kalîlü'l-bizâ'a Tûfî ... kitâb-ı mezbûrun tercümesine şürû' itdi ve mümkün olduğu kadar itmâmına sa'y itdi ve ba'zı mahalde tavîlü'z-zeyl kelimâtın ... muhtasar ibâretle beyân itdi. Ve ba'zı yirde izdiyâd-ı kelimâta ve inşâ-ı ebyâta himemleriyle cüret gösterdi. Ve ba'zı mevzi'de üstâdların münâsib ebyâtıyla iktifâ itdi. Ve musannif irâd iden ebyâtın ma'ânî-i latîfe şâmil olanların tercüme eyledi...”⁶⁰⁴

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Tûfî, uzun bulduğu bazı bölümleri özetleyerek bir bakıma eksilterek tercüme ederken bazı yerlerde de beyitler yazmak suretiyle ekleme yoluna başvurmuş ve kaynak metinde yer alan beyitleri de seçerek Türkçeye aktarmıştır.

III. Murâd devri âlimlerinden Abdülganî Efendi **Risâle fi'l-Vebâ** adını verdiği tercüme türü eserinde; kaynak metni aktarırken yaptığı tasarrufları şu şekilde anlatmaktadır:

“... bu fakîr Abdülganî ... meşâhîr-i Buhârîden birinün risâle-i gevher-makâlesin bulup teshîlen tercüme ve telhîs idüp gâyetde ehem ve fâ'idesi e'amm olanı silk-i tahrîr ü rişte-i takrîre çekdüm ve **ziyâde** ve **naks** ve **tebdîl** ve **tefsîr** ile mevki'inde ba'zı tasarrufât dahi vâki' olmuşdur ammâ nefsi edğiyede aslâ tasarruf itmeyüp her nice buldum ise nakl eyledüm...”⁶⁰⁵

⁶⁰³ Milli Ktp. Yz. A 1634, vrk. 3a.

⁶⁰⁴ Nurosmaniye Ktp. 3940, 2b-3a.

⁶⁰⁵ Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 101/1, vrk. 1b-2a.

Abdülganî Efendi'nin bu alıntısı, serbest tercümede başvuru yollarının zikredilmesi ve isimlendirilmesi bakımından da hayli önem taşımaktadır. Parçadan da anlaşılacağı üzere Abdülganî Efendi tercümesini yaparken ziyâde (ekleme), naks (eksiltme), tebdîl (değiştirme) ve tefsîr (açıklama) yoluna başvurduğunu açık bir şekilde ifade etmektedir.

Esîrî mahlaslı Mehmed Yûsuf Efendi (ö. 1679) de **Tercemetü'l-Vedâ'** adlı tercümesinde kaynak metni tercüme ederken ekleme yaptığını şu ifadelerle dile getirmektedir:

“... *feemmâ yir yir sözi uzadup tafsîl idüp tatvîl-i kelâm eyledüm yir oldu ki bir satır yiri bir sahîfe eyledüm...*”⁶⁰⁶

Bu araştırmada derlenen tercüme türü eserlerin girişlerinde; yukarıdaki alıntılara benzer şekilde, serbest tercüme işaret eden birçok alıntı bulmak mümkündür; ancak bunların hepsini buraya kaydetmek konuyu uzatacağından bu üç örnekle iktifa edilecektir.⁶⁰⁷

Telif-Tercüme Meselesi: Edebiyat dışı ilim sahalarında da örnekleri görülebilen serbest tercüme, edebî tercümelerde daha sık ve belirgin olarak görmek mümkündür. Kur'ân ayetleri, hadis, esmâü'l-hüsna, hilye ve Hz. Alî'nin sözlerinin tercüme ile aktarım amaçlı şerhlerde daha ziyade ekleme ve genişletme yapmak suretiyle ortaya çıkan serbestlik; tamamına Farsça metinlerin kaynaklık ettiği mesnevî tercümelerinde ise bunlarla birlikte eksiltme, taklit ve uyarılma gibi farklı şekillerde zuhur eder. Özellikle Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsrev ü Şîrîn ve Cemşîd ü Hurşîd gibi çift kahramanlı aşk hikâyelerinde bu serbestlik o kadar

⁶⁰⁶ Hacı Selim Aua Ktp. 293, vrk. 1b-2a.

⁶⁰⁷ Başka örnekler için bkz.

Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb er-Rûmî (1563'ten sonra), **Tercüme-i Mesâlikü'l-Memâlik** (“... *bu risâle-i şîrîni makâle-i acâyibü'l-mahlûkâtdan ve tevârîh-i ... ve kitâb-ı mağribden ve sayir kütüb-i mutebereden telhîs idüp yiryüzünün resmini ve haddini ve tavlîni ve arzını ... Türkîye tercüme eyledüm...*), Nurosmaniye Ktp. 2999, vrk. 6b.

Kemâl Dede, Ahmed b. Dervîş (ö.1601), **Tuhfetü'l-Müşâkîn ilâ Menâkibi's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in (Tercüme-i Menâkibu'l-Ahbâb ve Merâtibü uli'l-Elbâb):** (“... *lisân-ı Arabîden Türkîye telhîs ü tercüme eyledüm ...*), Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1123, vrk. 2a.

Nûh b. Mustafâ el-Konevî el-Mısırî el-Hanefî (ö.1660), **Terceme-i Milel ve Nihal:** (“...*tebdîl ü tağyîre muhtâc olan mevâzi'de ziyâde vü noksân ile tasarruf olındı...*), Süleymaniye Ktp. Fatih 2913, vrk. 2b.

artar ki telif ile tercüme arasındaki sınır birbirine çok yakınlaşır hatta yer yer belirsizleşmeye başlar. Bundan dolayı da bu tür eserler bazı araştırmacılar tarafından telif olarak değerlendirilirken bazıları ise bunları tercüme türü eserler olarak değerlendirme temayülündedirler. Bunun yanında, hem telif hem de tercüme özelliğini kabul ederek bu tür eserleri **telif-tercüme** olarak değerlendiren araştırmacılar da bulunmaktadır.

Agah Sırrı Levend tercümenin bugünkü çeviriyi aşan geniş bir anlam taşıdığını ifade ettikten sonra bu tercümeleri aşağıdaki şekilde dört gruba ayırır:

- a. Aslını bozmamak için kelime kelime yapılan tercümeler.
- b. Kelime kelime olmamakla birlikte aslına uygun yapılan çeviriler.
- c. Konusu aktarılarak yapılan çeviriler
- d. Genişletilerek yapılan çeviriler.⁶⁰⁸

Levend'in bu tasnifinde, ilk iki madde sadık tercümenin iki ayrı şeklidir. Son iki madde ise serbest çeviri örnekleridir. Levend konusu aktarılarak yapılan çeviriler hakkında bilgi vermezken, dördüncü biçim tercümeyi şu şekilde açıklar:

“Dördüncü biçim daha çok edebî tercümelerde görülür. Şâir kaynak olarak aldığı eseri, olduğu gibi çevirmeyi asla düşünmez. (...) Kimi parçaları aktarma yoluyla alır. Kimi yerleri olduğu gibi çevirir. Ama asıl önemli bulduğu yerleri genişleterek aktarır; kendi düşüncelerini, duygularını da bu parçalara ekler. O hale getirir ki, artık ona çeviri demek asla doğru olmaz. Yazar kimi kez eserine çeviri adını verir (...) Gülşehrî'nin Attâr'dan çevirdiği Mantıku't-tayr, Kutb'un Nizâmî'den çevirdiği Hüsrev ü Şîrîn (...) tam bir çeviri değildir. (...) üstat saydıkları ilk yazara karşı saygı eseri olarak eserlerine tercüme demişlerdir.”⁶⁰⁹

“Arap, Fars ve Türk edebiyatının hemen her yüzyılda yeniden yazılan ortak konularıyla ve anlatılanın orijinalliğinden çok nasıl anlatıldığına önem veren bir

⁶⁰⁸ Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1984, s. 80.

⁶⁰⁹ A.e., s. 81.

*edebiyat anlayışıyla karşı karşıya kalan araştırmacı için o metnin tercüme mi telif mi olduğunu söylemek her zaman kolay olmayabilir.”*⁶¹⁰ diyerek bu meseleye parmak basan araştırmacılardan olan Zehra Toska, Levend’in bu tür eserleri önce “genişletilerek yapılan çeviriler” diye sınıflandırıp ardından da bunlara “çeviri demek asla doğru olmaz” demesindeki çelişkiye işaret etmiş ve “o zaman bu tür eserlerle telif eserler arasındaki ayırım ne olacak?” şeklindeki soruyla bu konuyu sorunsallaştırmıştır.

M. Fatih Köksal da aynı meseleyi nazîre bağlamında ele alıp şu bilgileri vermektedir:

*“İranlı şairlerinin çalışmalarının bizim sanatkârlarımıza etkileri ve bu etkilenmenin derecesi konusunda karşımıza ‘telif-tercüme-nazire’ meselesi çıkmaktadır. Zira bizdeki tercüme faaliyetleri, sadece konunun genel çerçevesi esas alınarak özgün metinden tamamen farklı bir tarzda işlenenlerden motomot çevirilere kadar geniş bir yelpazeyi kapsamaktadır. Sözgelimi Nizâmî’nin Hüsrev ü Şîrîn’i ile aynı adı taşıyan veya Ferhâd u Şîrîn, Ferhâd-nâme vs. adlarla yazılmakla beraber aynı konuyu işleyen bütün eserler Nizâmî’ye nazire mi sayılmalıdır, yoksa bunları sadece ‘tercüme’ çerçevesinde mi değerlendirmek gerekir? Tercümeyle nasıl bir tercümedir? Bu mesele, Farsça bir örnek esas alınarak girilen bütün kalem tecrübeleri için söz konusudur.”*⁶¹¹

Klâsik Türk edebiyatındaki mesnevîler, mensur eserler ve divanlardaki şairlerin değerlendirilmesinde, yazıldıkları dönemin biyografi yazarlarının (tezkireciler) kullandıkları terminolojinin önemine değinen Toska; ne tam telif ne de tam tercüme olan bu tür eserlerin isimlendirilmesinde de tezkire yazarlarının

⁶¹⁰ Zehra Toska, İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, C. XXIV, 2000, s. 291-92.

⁶¹¹ M. Fatih Köksal, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, **Diriözler armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı**, (hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 223.

ifadelerine başvurulabileceğini söyler. Latîfi'nin, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inden bahsederken onu **nazire** olarak değerlendirmesini hatırlatarak "... *gelenekte olduğu gibi bu tür eserlere nazire denemez mi?*"⁶¹² sorusuyla bir isimlendirme teklifi getirir.

Köksal da Toska'nın bu teklifini kabul edip bu tür eserlere nazire denebileceğini şu cümlelerle açıklamaktadır:

*"Konusu esas alınmış mesneviden farklılaşmış, birtakım eklemeler çıkarmalar yapılmış mesneviler tereddütsüz nazire sayılabilir. (...) Biz buna ilave olarak –Latîfi'nin isabetle tespit ettiği gibi- şair eserine kendi üslubunu koyabilmiş, taklide düşmemiş yani esere kendi mührünü vurabilmişse, mevzuda önemli bir değişikliğe gitmemiş olsa da o eserin nazire kabul edilmesi düşüncesindeyiz. Yani mesnevi nazirelerde konu alıntı da olsa şairin şahsi orijinalitesini ortaya koyabilmesinin önemli bir kriter olduğu görüşünderiz."*⁶¹³

Öte yandan Saliha Parker'in önderlik ettiği kimi çeviribilim araştırmacıları ise telif ile tercüme arasındaki sınırın belirsizleştiği bu tür edebî faaliyetleri, **yeniden yazım** olarak isimlendirme temayülünde oldukları görülmektedir.⁶¹⁴

Kendisine kaynaklık eden eseri, önemli oranda değiştiren veya sadece onun konusunu alan bu tür serbest aktarımlar, yukarıda da ifade edildiği gibi çoğunlukla Nizâmî'nin hamsesi başta olmak üzere Farsça mesnevilerin kaynaklık ettiği Türkçe mesnevilerde görülmekle birlikte mensur hikâyelerde de bu tür tercüme etkinlikleriyle karşılaşmaktadır. Nitekim Hasan Kavruk konuyla ilgili olarak yaptığı çalışmasında, mensur hikâye tercümelerini aşağıdaki şekilde üç gruba ayırır:

a. *Ya aynen, olduğu gibi, hiçbir ekleme çıkarma yapmadan, eserin orijinalitesi bozulmadan tercüme edilmiş*

⁶¹² Toska, a.g.m., s. 299.

⁶¹³ Köksal, a.g.m., s. 224.

⁶¹⁴ Saliha Parker, "Tercüme ve Nazire olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar", s. 89-110; Haşim Koç, "Cultural Repertoire as a Network of Translated Texts: the New Literature after the Tanzimat Period (1830-1870)", s. 9-13; Anja Pistor-Hatam "The Art of Translation: Rewriting Persian Texts from the Seljuks to the Ottomans".

b. Ya eklemeler yapılarak, değiştirilip geliştirilerek, genişletilerek çevrilmiş.

c. Ya da sadece konu alınarak, telife yakın adaptasyon eserler meydana getirilmiştir.⁶¹⁵

Kavruk'un bu tasnifinden de anlaşılacağı üzere, edebiyat sahasındaki serbest tercümelelerde, kaynak metne sadakatin oranına bağlı olarak tercüme veya telife yakın eserler ortaya çıkmaktadır. Bu durumu şu örnek eserlerle açıklamak mümkündür. Priştineli Mustafa Emînî (ö.1569), Varka vü Gülşâh adlı eserini yazarken, hikâyenin konusu ve işleniş noktasında Ayyûkî'nin Farsça mesnevisini kendisine kaynak almakla birlikte, bazı ekleme ve çıkarmalara da başvurmuş ve yönü tercümeye daha yakın bir eser ortaya koymuştur. Taşlıcalı Yahyâ ise Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini kaleme alırken sadece asıl hikâye bölümünü Kur'ânî anlatımdan veya kendisinden önceki yazarlardan almış ve telife hayli yakın bir eser oluşturmuştur.

İstihrâc/Derleme Türü Tercümele: Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde; serbest tercümeyle ilişkilendirilebilecek bir faaliyet de derleme türü tercümelelerdir. Bu tür tercümelelerde, bir konuyla ilgili olarak Arapça, Farsça veya her iki dilde yazılmış birden fazla eserden bazı bölümler derlenip bir araya getirildikten sonra Türkçeye aktarılır. Bu tür eserlerin girişlerine bakıldığında; tercümeden evvelki derleme aşamasının **istihrâc** (çıkarma) bazen de **ihrâc** diye isimlendirildiği görülmektedir. Örneğin İbrî mahlaslı Hâce b. Âdil (ö. 1450'den sonra), **Gurrenâme** adlı eserini konuyla ilgili muteber kitaplardan istihrâc edip Türkçeye aktarmak suretiyle oluşturduğunu şu şekilde ifade etmektedir:

“...hikmet-i nücûm kitâblarından **istihrâc idüp** Türkî dile tercüme idildi...”⁶¹⁶

⁶¹⁵ Kavruk, a.g.e., s. 21.

⁶¹⁶ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4853, vrk. 92b.

Yine ikinci Selîm devri âlimlerinden Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî de **Düstûru'l-Vüzerâ** adını verdiği eserini bu şekilde kaleme aldığını aşağıdaki ifadelerle dile getirmektedir:

“... hâtır-ı fâtıra her zamân belki her ân şöyle hutûr iderdi ki fuzalânun te'lifâtından ve ulemânun tasnîfâtından bir nev-bâve-i fikr-i bikri istinbât [u] istihrâc eyleyüp Türkî dil ile tercüme kılup...”⁶¹⁷

Hacı Bayrâm Velî'nin müritlerinden Dervîş Külhânî Dede'nin **Sırr-ı Kalbî** adlı tasavvufî eseri, Abdülvehhâb b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mârdînî'nin (ö. 1420'den sonra), **Kitâbü'l-Müntehab fi't-Tıb** adlı eseri, Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî'nin (ö.1429), **Zâdü'l-İbâd**'ı bu tür tercümelerdendir.

Edebiyat sahasında da Süheylî mahlaslı Ahmed b. Hemdem Kethüdâ'nın (ö.1632'den sonra), **Acâ'ibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir**'i, İsmâ'îl b. Alî'nin **Câmi'u'l-Hikâyât**'ı ve Muhlis b. El-Hâfız el-Kâdî'nin **Câmi'ü'l-Hikâyât**'ı bu tür tercümeler arasında değerlendirilmeye uygundur. İsmâ'îl b. Alî eserinde derlediği hikâyeleri Arapça ve Farsça eserlerden istihrâc ettiğini şu şekilde açıklar:

“...Bu sebeblere kâdir olmadığı ecilden bu fakîr ana sebeb fikr idüp ba'zı Arabî kitâblardan ve ba'zı Fârisî kitâblardan ihrâc idüp bir niçe hikâyât-ı garîbe cem' idüp bir Türkî kitâb yazup...”⁶¹⁸

Bu çalışmada kaydedilen tercüme faaliyetlerinden hareketle klâsik Türk edebiyatındaki tercümelerin manzum veya mensur oluşlarına bakıldığında şu genel hüküm rahatlıkla verilebilir: Edebî tercümelerin büyük çoğunluğu manzum; naklî ve aklî ilimleri kapsayan bilimsel ve teknik tercümelerin ise büyük çoğunluğu mensurdur. Bununla birlikte edebî tercümeler arasında, mensur olarak gerçekleştirilen birçok tercüme faaliyeti bulunduğu gibi dinî ve bilimsel tercümeler

⁶¹⁷ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4421, vrk. 3b.

⁶¹⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 6248, vrk. 1b.

arasında da nispeten daha az olmakla birlikte manzum tercüme faaliyetleri ile karşılaşmaktadır.

Edebiyat dışında; Kasîde-i Emâlî, Râ'iyeye-i Şâtübî, Mukaddimetü'l-Cezerî, Kasîde-i Nûniyye, Nazm-ı Keydânî gibi bazı manzumelerin yine manzum olarak tercüme edildikleri görülmektedir. Bunun yanında; fıkıh, kelâm, gramer, tıp gibi ilim sahalarında da aslen mensur olarak yazılan metinlerin nazma çekilerek yapılan tercümeleri ile de karşılaşmaktadır. Balıkesirli Devletoglu Yûsuf'un (ö. 1423?), **Murâdnâme** isimli **Vikâye** tercümesi, Sinân Memlûk Îsâ Bey'in (ö.1483'ten sonra), **Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye**'si, Mehmed b. Abdullâh'ın (ö. 1505'den sonra) **Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm**'ı, Âbidî'nin (ö. 1512'den sonra), **Ravzatü'l-İslâm** isimli **Şir'atü'l-İslâm** tercümesi, İlmî Dede'nin (ö.1611), **Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye**'si, Ömer Halvetî Manisavî'nin (ö. 1615'ten sonra) **Tercüme-i Menâr**'ı, Abdülcelîl b. Alî'nin (XVII. yüzyıl) **Tercüme-i Dürer**'i, Moralı Dervîş Mehmed Bahtî'nin (ö. 1659'dan sonra) **Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm**'ı, Reyyî Halîl Konevî'nin (ö. 1715'ten sonra) **Dürr-i Manzûm**, **Rûşenî (Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâcüddîn)** ve **Ferâ'iz-i Cevherî (Tercüme-i Ferâ'iz-i Şehâbüddîn b. Alî b. Ebî Tâlib)** isimli fıkıha dair tercümeleri, Rahmî Abdurrahîm Efendi'nin (ö.1807), **Tercüme-i Avâmil-i Atîk**'i gibi eserler, naklî ve aklî ilimlerde yapılan manzum tercümelerden bazılarıdır.

Dinî ve bilimsel konularda manzum tercümelerin kaleme alınmasında ezberleme kolaylığı sağlayacağı düşüncesi önemli oranda etkili olmuştur. Nitekim ismi tespit edilemeyen bir mütercim Avâmil tercümesini manzum olarak kaleme almasının sebebi olarak öğrencilerin kolayca ezberlemesini şu beyitlerle öne sürmektedir:

Anı gördüm okuyan hıfzında çok 'usret çeker

Bir mahalde 'amel itdürmede çok zahmet çeker

Nesr olıcak hıfzı zîrâ hâtıra müşkil olur

Nazmı ezber kılmağa herkes mâ'il olur

Nesri hıfz itsen yine nisyân ile nâlân olur

Nazmun ammâ hıfzı mümkün zabtı hem âsân olur

...

Ol cihetden bunları Türkîce manzûm eyledüm

*Mübtedînün kendü maksûdında merkûm eyledüm*⁶¹⁹

Edebiyat sahasında ise, mensur hikâyeler ile belâgat konusundaki tercümelerin dışında kalanlar çoğunlukla manzumdur. Bazı şerhlerde, mensur tercümeyle birlikte kaynak metni manzum olarak da tercüme etme temayülü bulunmaktadır. Le'âlî'nin (ö. 1563) Kasîde-i Bürde, Şu'ûrî Hasan Çelebi'nin (ö.1693) de Pendnâme şerhinde kaynak metni manzum olarak da Türkçeye aktarılmıştır. Türkçe şerhlerde görülen bu manzum tercüme örnekleri birkaç örnekte görüldüğü üzere Arapça bazı şerhlerde de bulunmaktadır. Sükûtî mahlaslı Mehmed b. Şeyh Mustafâ (ö. 1691) Kasîde-i Bürde'yi; Seyyid Alî b. Ali Hasretî (ö. 1666'dan sonra) de Pendnâme'yi Arapça olarak şerh etmelerine karşın, kaynak metni manzum olarak Türkçeye de aktarmışlardır. XVIII. yüzyılın önde gelen şârihlerinden olan Salâhî'nin de şerh ettiği Arapça veya Farsça metinleri manzum olarak da tercüme ettiği görülmektedir.

Bu çalışmada edebî olarak değerlendirilen tercüme faaliyetleri çoğunlukla manzum olarak yazılmıştır; ancak mensur hikâye bölümündeki tercüme büyük oranda mensur olarak kaleme alınmıştır. Bununla birlikte Beşîr ü Şâdân ve Temîm Dârî hikâyesinde olduğu gibi, kaynak metni mensur olmasına karşın tercüme manzum olarak kaleme alınan metinler de bulunmaktadır. Aynı şekilde Kıssa-i Celâl ü Cemâl, Şehnâme ve İskendernâme gibi kaynak metni manzum olarak kaleme alınmasına karşın mensur olarak tercüme edilen metinlere de rastlanmaktadır.

⁶¹⁹ Süleymaniye Ktp. Kasidecizade 567, vrk. 2b-3a.

Mensur metin tercümelere arasında Gülistân, Leme'ât, Bahâristân, Levâyih ve Hüsn ü Dil gibi esas aldığı kaynak metin gibi manzum-mensur karışık olarak oluşturulan tercüme faaliyetleri de bulunmaktadır.

Bunun dışında; mu'ammâ, belâgat gibi edebiyatla ilgili konular ile hadîs konusundaki bazı tercümelere de mensur olarak kaleme alınmıştır. Çalışmamızın başında da ifade edildiği gibi, hadîs konusunda mensur olarak gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri edebiyat dışı tercümelere arasında değerlendirilmiştir; ancak burada bahis mevzuu olan mensur tercümelere hikâyeye unsuru da dâhil olduğu için bu tür tercümelere de edebî olarak değerlendirilip tanıtılmıştır. Örnek vermek gerekirse; hadis sahasındaki ilk tercümelere olan Kadı Darîr'e nispet edilen yüz hadis tercümesi mensur olarak yazılmıştır; ancak her hadisin tercümesinden sonra bir hikâyeye de yer verilmesi bu eseri edebî tercümelere arasında değerlendirmemize sebep olmuştur.

Edebiyat sahasındaki mensur tercümelere büyük bir bölümü de Arapça veya Farsça edebî metinlerin Türkçe şerhlerinde ortaya çıkar. Şerh bölümünde de ifade edildiği üzere; şerhlerdeki bu mensur tercüme faaliyetleri bazen şerhin bir parçası olarak yer alırken; Şem'i'nin şerhlerinde olduğu gibi aktarım amaçlı şerhlerde ise şerhlerin bütünü oluşturmaktadır.

Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğine kaynaklık eden temel iki dil Arapça ve Farsçadır. Bu iki dilin dışında Yunanca, Latince, Fransızca ve Almanca gibi Batı dilleri ile sadece bir aktarım yapıldığı Kürtçe de kaynaklık görevi yapmıştır.

İslamiyet'i benimseyip bu dinin etrafında teşekkül eden kültür sahasına giren Türkler, XIII. yüzyılın sonlarından itibaren müşterek İslamî kültürü Arapça ve Farsça vasıtasıyla Batı Türkçesine aktarmaya başlamışlardır. Tahmin edilebileceği gibi, bu iki dilin kaynaklık etme niceliğini tercüme edilen eserlerin muhtevası belirlemektedir.

Öncelikle bu çalışmaya konu olan tercümeleler edebî ve edebiyat dışı olarak iki gruba ayrılırsa, edebiyat dışı tercüme faaliyetlerine kaynaklık etmede Arapça açık bir ara ile öndedir. Özellikle tefsîr, hadîs, kelâm ve fıkıh gibi naklî ilimlerde Arapçanın bariz bir üstünlüğü bulunmaktadır. Buna karşın tasavvuf sahasına geçince Arapçayla birlikte Farsçanın da kaynak dil olma özelliği artmaktadır. Benzer durum tarih sahasındaki tercümelelerde de görülür. Siyer ilminde daha ziyade Arapçadan aktarımlar yapılırken Farsçadan yapılan tercümeleler fazla değildir; ancak tabakât ve tezâkir (biyografik eserler) sahasında Farsçadan yapılan tercümelelerin Arapçaya oranla biraz daha fazla olduğu görülmektedir.

Riyazî ilimlerde; hendese ve heyet sahasında yapılan tercüme faaliyetlerinde Arapçadan yapılan tercümeleler daha fazla olmakla birlikte Farsçadan da birçok tercümenin yapıldığı görülmektedir. Coğrafya ve musiki konusunda ise Farsçaya oranla Arapça neredeyse tek kaynak dildir.

Tabi'î ilimlerde, tıp sahasındaki tercümelelere yine daha ziyade Arapça kaynaklık ederken, Farsçadan da bazı aktarımlar yapılmıştır. Bu durum tabi'î ilimlerin diğer alanlarında da aşağı yukarı aynıdır; yani tercümeleler çoğunlukla Arapçadan yapılmakla birlikte tek kaynak dil olmayıp Farsçadan yapılan tercümeleler de bulunmaktadır.

Ahlâk, âdâb ve siyaset başlığı altında değerlendirilen tercüme faaliyetlerinde ise Arapça ve Farsçanın kaynaklık etme durumu birbirine yakındır. Bunun dışında, eğitim konusu ile ansiklopedi konusunda ortaya çıkan tercümelelere tamamıyla Arapça kaynaklık etmektedir.

Edebî tercüme faaliyetlerinde ise durum tam tersi bir özellik arz etmektedir. Arapçanın edebiyat dışı tercümelelere kaynaklık ederken açık ara önde olduğu kadar olmasa da edebî tercümelelere kaynaklık etmede Farsçanın üstünlüğü barizdir.

Öncelikle bir şekilde tercüme faaliyetleri ile ilişkilendirilen Türkçe mesnevilerin neredeyse tamamı Farsça kaynaklıdır. Bu mesnevilere kaynaklık eden hikâyeler, Leylâ vü Mecnûn ve Yûsuf u Züleyhâ gibi aslen Arapça kaynaklı olsalar

bile, bunlar daha ziyade Farsça vasıtasıyla Türkçeye aktarılmıştır. Şiir külliyyatının aktarımında da durum aynıdır. Hz. Alî'ye nispet edilen şiirler dışında, çoğunlukla şerh faaliyetleri içerisinde Türkçeye aktarılan şiir külliyyatları Hâfız, Örfî, Sâ'ib, Şevket-i Buhârî, Ferişte, I. Selîm gibi şiirlerini Farsça yazmış şairlere aittir. Kasîde nazım biçiminde ise başta Bûsîrî'nin kasidesi olmak üzere Ka'b b. Züheyr'in Bâned Su'âd'ı, İbnü'l-Fâriz'in Hamriyye ve Tâi'yye kasideleri gibi daha ziyade Arapça kaynaklı aktarımlar yapılmıştır ki bunlar doğrudan tercüme şeklinde olduğu gibi şerh faaliyetleri şeklinde de gerçekleşmiştir.

Muammâ konusundaki aktarımlara Mollâ Câmî, Mu'ammâ'î Hüseyin, Ali Ker gibi yazarların Farsça metinleri kaynaklık ederken, kur'an, hadîs, esmâü'l-hüsna ve hilye konusundaki edebî tercümelere tabiatıyla Arapça kaynaklık etmiştir. Ancak hadis tercümelerine Mollâ Câmî ve Kâşifî gibi müelliflerin Farsça metinleri de kaynaklık etmiştir. Bu çalışmanın önemli bir bölümünü teşkil eden mensur hikâye tercümelerine ise daha çok Farsça metinler kaynaklık etmekle birlikte birçok Arapça hikâye metni de Türkçeye aktarılmıştır. Vecize konusunda ise Hz. Alî'ye nispet edilen Arapça sözler etrafında gelişen bir tercüme geleneği bulunurken belagat ile ilgili olarak yapılan tercüme faaliyetlerinde ise bir örnek hariç Arapça metinler kaynaklık etmiştir.

Bu iki dil tercüme faaliyetlerine doğrudan kaynaklık ettikleri gibi, dolaylı olarak da yani vasıta dil olarak da tercüme faaliyetlerinde yerlerini almışlardır. Şöyle ki aslen Arapça yazılan bir metin Farsça versiyonu; aslen Farsça yazılan bir metin de Arapça versiyonu ile Türkçeye geçtiği gibi, aslen Yunanca yazılan birkaç metin Arapça, birkaç Hint kökenli metin de Farsça vasıtası ile Türkçeye aktarılmıştır. Örneğin Aristo'ya ait olduğu düşünülen **Sırrü'l-Esrâr** adlı aslen Yunanca yazılan eser Arapça vasıtası ile, tıbbâ dair **Risâle-i Bih-i Çînî** adlı aslen Hintçe yazılan bir eser de Mahfi-i Gilânî'nin Farsça çevirisi vasıtası ile Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sonuç olarak klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneği, büyük oranda Arapça ve Farsça metinler üzerine bina edilmiştir. Edebiyat dışı alanlara yöneldikçe

tercüme faaliyetlerine kaynaklık etme görevi açık bir şekilde Arapçaya, edebiyat sahasına yöneldikçe ise bu görev daha ziyade Farsçaya düşmektedir.

Arapça ve Farsça dışında Türkçe tercüme faaliyetlerine Kürtçe de kaynaklık etmişse de bu Mem ü Zîn tercümesiyle sınırlı kalmıştır.

Batı Kaynaklı Tercümeler: Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneği, kaynak diller açısından bir değerlendirmeye tabi tutulursa; görülecektir ki XIII. yüzyıldan XIX. yüzyılın başlarına kadar, Türkçeye yapılan aktarımlar ezici bir çoğunlukla Arapça ve Farsça kaynaklıdır. Ancak örneklerine XVIII. yüzyılın sonlarına kadar çok az rastlanmakla birlikte Batı dillerinden yapılan tercümelemlerle de karşılaşmaktadır ki, bu çalışmanın sınırları dâhilinde olan yüzyıllar arasında bu diller Yunanca, Latince, Fransızca ve Almanca gibi dillerdir. XIX. yüzyıldan itibaren ise bunlara İngilizce, İtalyanca, Rusça, Bulgarca, Hırvatça gibi diğer Batı dilleri de dâhil olacaktır.

Bu çalışmada, Batı kaynaklı olarak kaydedilen ilk tercüme Ayasofya binasının tarihi hakkında olup Yunancadan Türkçeye aktarılmıştır. Fâtih Sultân Mehmed devrinde yaşamış olan Dervîş Şemseddîn Mahmûd b. Ahmed Karamanî, Ayasofya tarihine dair Yunanca olarak kaleme alınan bir eseri önce Farsçaya daha sonra da Farsçadan Türkçeye aktarmıştır.⁶²⁰ Tercümesine başlamadan evvel bu konu hakkında bilgi veren Karamanî, feylesofân-ı mâziyyeden birilerinin Ayasofya tarihini Rûmî dilince yazdıklarını, padişahın bu esere rağbet göstermesi neticesinde eseri önce Farsçaya ardından da Türkçeye tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

*“... Rûmî dilince feylesofân-ı mâziyye-i dakîka harc idüp târîhin bî-kusûr
derc itmişlerdür... pâdişâh-ı cihân-penâha ... armağan olmağ-çün*

⁶²⁰ Osmanlı dönemi tercüme faaliyetleri hakkında bilgi veren H. Ziya Ülken ile onun verdiği bilgileri kendisine temel kaynak ittihaz eden Berrin Aksoy, XVII. yüzyıla kadar Batı’dan herhangi bir nakil yapılmadığını söyleseler de (Bkz. Ülken, a.g.e., s. 308; Berrin Aksoy, “Translations Activities in the Ottoman Empire”, s. 952.) bu araştırma sırasında ortaya çıkan yeni yazmalar, Osmanlı döneminde Batı’dan (Türkçeye) yapılan nakillerin daha XV. yüzyıldan itibaren başladığını göstermektedir.

Dervîş Şemseddîn Karamanî Fârisî diliyle ki pâdişâh-ı ‘âlem ve âdil ana râgîb idi tercüme kıldı ve lisân-ı Fârisîde ve Arabda ve Türkîde kâdir hasâsetle ve ibâretle Türkîye dönderdi... ”⁶²¹

Muhtemelen padişahın emri ile tercümesini gerçekleştiren Dervîş Şemseddîn Karamanî eserin Türkçeye aktarımında Farsçayı aracı dil olarak kullanırken onunla aynı yüzyılda yaşamış olan Münecimzâde Yûsuf b. Mûsâ Balıkesrî ise aynı eseri veya Ayasofya tarihi ile ilgili başka bir eseri doğrudan Yunancadan Türkçeye aktarmıştır:

“... bu hakîr-i za’îf Yûsuf b. Mûsâ el-Balıkesrî eş-şehîr bi-Müneccim eydür ki bir gün Rûmîler tevârîhi kitâbına nazar iderken Ayasofya binasının harcını ve târîhini gördüm... bir garîb hikâyet Rûm dilinden Türkîye tercüme eyledüm... ”⁶²²

İstanbul’un fethini müteakip yıllarda yapılan bu iki tercümenin de, Trabzonlu Amirutzes’e Batlamyus’un Geographia’sını, onun oğlu Mehmed’e de İncil’i Arapçaya tercüme ettiren ⁶²³ Fâtih’in isteği üzerine yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

XV. yüzyılın sonlarına doğru Yunancadan yapılan diğer bir tercüme ise tıp konusundadır. İbrâhîm b. Abdullâh el-Cerrâh adlı biri tarafından 1505 yılında yapılan bu tercüme **Alâ’im-i Cerrâhîn** diye isimlendirilmiştir. Müterciminin verdiği bilgiye göre; II. Bâyezîd döneminde Mora’daki Modon kalesinin fethi sırasında, Yunanca ve Süryanice yazılmış Candar isminde bir kitap bulunur. Yunân ve Süryân dilinden habîr olan İbrâhîm b. Abdullâh “*mübtedîlere âsân*” olması amacıyla eseri Türkçeye aktarır:

“... Sultân Bâyezîd Mora seferine müteveccih olup Modon nâm kal’asın feth eyledüğünde bu Cerrâhnâme ol kal’a içinde bulundu. Lîkin Yunân ve Süryân dilince yazılmış idi, adına Candâr dirlendi. Ammâ hükemâ’-i

⁶²¹ Süleymaniye Ktp. Süleymaniye koleksiyonu 818, vrk. 1b-2a.

⁶²² Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2057, vrk. 128b.

⁶²³ Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970, s. 29.

*mütekaddiminden ve etibbâ'-i müte'ahhirinden Eflâtun ve Calinus ve İbokrat ve Ebû Alî Sînâ kavillerince olduğu sebebden fakîr el-hakîr Cerrâh İbrahîm Yunân ve Süryân dilinden habîr olduğu sebebden diledi ki bu kitâbı **Alâ'im-i Cerrâhîn** diyü ad virüp **Türkiye tercüme ide** tâ ki mübtedilere âsân olup ...*⁶²⁴

Kaynak metni hakkında, mütercimim verdiği bilgi ile yetinilen bu tercüme yapıyı yapan İbrâhîm b. Abdullâh'ın hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır; ancak sonradan Müslüman olmuş Divan-ı Hümayun tercümanları arasında bulunan biri olması ihtimal dâhilindedir.

Yunancadan aktarılan bu üçüncü tercümeden sonra, XVI. yüzyılda saray tercümanı olarak görev yapan mühtedîler tarafından yapılan birkaç tercüme ile karşılaşmaktadır. Bunlar arasında Macar asıllı Tercüman Mahmûd Ağa bulunmaktadır ki bu zat uzun yıllar Osmanlı sarayında tercümanlık görevinde bulunmuştur. **Târîh-i Üngürüs** adıyla Macar tarihine dair Latince bir eseri, 1550 yılları civarında Türkçeye aktaran Tercümân Mahmûd'ın bu eseri Macaristan Bilimler Akademisi Ktp.'de bulunmakta olup György Hazai tarafından birkaç makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır.⁶²⁵

Bu yüzyılda tercümanlık görevinde bulunanlardan Murâd Bey de Frenk dilinden nasihatnâme türündeki bir eseri Türkçeye aktarmıştır. **Der-medh-i Pîrî** adını taşıyan bu tercümenin girişinde verilen bilgiye göre; Venedik elçilerinden (balyos) Marin di Cavallo tarafından 1559 yılında Murâd Bey'e yaptırılan bu tercümenin kaynak metni, bahsi geçen balyosun dedelerinden II. Murâd'a elçi olarak gönderilen Venedik elçisi Andrea Coscolo tarafından Latince olarak kaleme alınmıştır. Coscolo II. Murâd'ın şehzadesi Fâtih'e hitaben söylediği nasihatleri ve yaşlılığın övgüsüne dair sözlerini Latince olarak kaleme almıştır. Onun ölümünden

⁶²⁴ Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 568, vrk. 2a.

⁶²⁵ György Hazai, Târîh-i Ungurus (Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesi'nde Bulunan Tercüman Mahmûd'un Eseri Üzerine Notlar)", **VI. Türk Tarih Kongresi, Ekim 20-26 1961, Kongreye sunulan Bildiriler**, TTK Yayınları, Ankara, 1967, s. 355-58, a.y., "Tercümân Mahmûd'un Tarih-i Ungurus Adlı Eseri Üzerine Yeni Notlar", **VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan Bildiriler**, TTK Yayınları, Ankara, 1981, C. II, s. 1043-47.

sonra, bu kitap Marin di Cavallo'nun eline geçer; o da 1559 yılında bunu tercüme ettirerek devrin padişahı Kanûnî Sultân Süleymân'a sunar.⁶²⁶

Tercümân Murâd Bey, Macaristan doğumlu olup Mohaç seferinde Osmanlılara esir düşer ve Müslüman olur. Daha sonra Hıristiyanların elinde uzun süre hapsedilen Murâd Bey Rüstem Paşa tarafından kurtarılıp saray tercümanı olarak atanır. 1556-57 yılları arasında Hıristiyanların İslam'a yönelttikleri suçlamalara karşı **Tesviyetü't-Teveccüh ile'l-Hakk** adlı Türkçe bir eser kaleme alan Tercümân Murâd Bey bunu Latinceye de tercüme eder.⁶²⁷ Sezai Balcı'nın verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre Murâd Bey Neşri'nin **Vekâyi'nâmesi**'ni de Latince'ye çevirmiştir.⁶²⁸

XVI. yüzyıldaki Batı'dan yapılan diğer bir aktarma da yine saray tercümanları arasında bulunan el-Hacc Hasan b. el-Hacc Hamza ve Ali b. Sinan tarafından yapılmıştır. Bu iki zat, Feridun Bey'in emri ile 1572'de **Tevarih-i Padişâhân-ı France** adlı bir eseri Fransızcadan Türkçeye çevirmişlerdir.⁶²⁹

Bu yüzyılda Batı'dan Türkçeye aktarılan bir diğer eser de Aristo'nun yazdığı sanılan **Sırru'l-Esrâr**'dır.⁶³⁰ Bu çalışma için yapılan araştırma neticesinde dört ayrı tercümesi tespit edilen bu eser; Türkçeye çevirenlerin verdiği bilgiye göre aslen Yunanca kaleme alınmış daha sonra da Yuhannâ b. el-Bitrîk tarafından Abbâsî halifesi Mes'ûd için Arapçaya tercüme edilmiştir. İşte Yuhannâ b. el-Bitrîk'in bu Arapça versiyonundan hareketle Türkçeye aktarılan bu eserin ilk tercümesi 1545 yılında ismi belirsiz bir mütercim tarafından yapılmıştır. Yûsuf b. Abdülcemîl adlı biri de bu eseri **Keşfü'l-Esrâr ve Zehâyirü'l-Ebrâr** adıyla tercüme etmişse de tek

⁶²⁶ Bkz. Nurosmaniye Ktp. 3295. Bu eseri neşreden Abdullah Uçman da tercümenin girişinde yer alan bu bilgilerden hareketle eseri tanıtip aynı bilgileri verirken (bkz. Abdullah Uçman, **Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatlar, Sultan Murad Han**, s. 7.) Osmanlı'da Divân-ı Hümâyûn Tercümanlığı hakkında bir çalışma yapan Sezai Balcı bu tercüme Çiçero'nun **De Senectute** adlı eserinin kaynaklık ettiğini belirtmektedir. Bkz. Balcı, a.g.t., s. 50.

⁶²⁷ Rieu, a.g.e., s. 8b-9b.

⁶²⁸ Balcı, a.g.t., s. 50.

⁶²⁹ Bkz. Bacque-Grammont, Jean Louis, "Feridun Bey'in Az Bilinen Bir Yapıtı "Tevarih-i Padişahan-ı France" Üzerine Bazı Düşünceler", çev. Aksel Tibet, **XII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 12-16 Eylül 1994, Kongreye Sunulan Bildiriler**, c.4,TTK Ank. 1999,s.1397-1406.

⁶³⁰ Bekir Karlığa bu eserin Aristo'ya atfedilerek Arapçaya tercüme edildiğini; ancak Aristo'nun bu isimde bir eserinin olmadığını söylemektedir. Bkz. Bekir Karlığa, **İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri**, s. 239-40.

nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin yazılış tarihi belli değildir; ancak XVI. yüzyılda yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Bu yüzyılın sonuna doğru Nevâlî mahlaslı Nasûh b. Abdullâh el-Akhisarî (ö. 1595) de III. Murâd için aynı eseri Arapça versiyonundan **Ferruhnâme** adıyla Türkçeye tercüme etmiştir.⁶³¹ Bu eserin son tercümesi ise İbrâhîm b. Yûsuf Boluvî tarafından 1726'da yapılacaktır.⁶³²

Yine doğrudan değil de dolaylı olarak Batı'dan yapılan bir tercüme de Le'âlî mahlaslı Mustafâ b. Ahmed'e (ö. 1563) aittir. Bu zat Zebûr'un Kur'an'daki Rahmân suresinde benzeyen bir bölümünü Süryaniceden Arapçaya yapılan tercümesinden Türkçeye aktarmıştır.

XVII. yüzyıla gelindiğinde Batı'dan yapılan tercüme artmaya ve çeşitlenmeye başlarken daha evvel çoğunlukla Yunancadan yapılan tercüme bu yüzyılda Latince'den yapılmaya başlanmıştır. Bu yüzyılda Batı'dan yaptığı tercümelemlerle akla gelen ilk kişi Kâtip Çelebi'dir. Tarih konusunda **Mülûk-ı Küffâr Tarihi** adını verdiği Avrupa tarihine dair eserinde, Johann Carion'un 1548'de Pariste yayımlanan **Chronicle** adlı eserini tercüme etmiştir. **Târîh-i Kostantîniyye ve Kayâsire** adlı eserini de Niketas Acominatus Khoniates, Nikephoros Gregoras ve Laonikos Khalkokondyles olmak üzere dört ayrı Bizans tarih yazarının eserlerini bir araya getirerek oluşturmuştur.⁶³³ Coğrafya sahasında da Mercator (ö. 1594) tarafından Latince yazılan **Atlas Minor** adlı eseri Mehmed İhlâsî'nin yardımıyla Türkçeye aktarmıştır.⁶³⁴

Kâtip Çelebi'den sonra Ebûbekir b. Behrâm Dîmeşkî (ö.1692) de IV. Mehmed'in isteği üzerine Jean Blaeu tarafından yazılan **Atlas Major** adlı eseri önce muhtasar olarak sonra da tam ve serbest bir şekilde Fransızcadan Türkçeye aktarmıştır.

⁶³¹ Nevâlî'nin tercümesi hakkında Hüseyin Yılmaz, American Oriental Society tarafından 18-21 Mart 2005 tarihleri arasında Philadelphia'da düzenlenen **Two Hundred and Fifteenth Meeting**'de "Aristotle in the Ottoman Empire: the Turkish Translation of the Pseudo-Aristotelian Text *Sirr al-Asrâr* and the Ottoman Reception of Ancient Ideals of Kingship" başlıklı bir sunum yapmıştır.

⁶³² Bu tercümelemler için çalışmamızın Ahlâk-âdâb ve siyasetle ilgili edebiyat dışı tercümelemler bölümüne bakınız.

⁶³³ Aycibin, a.g.t., s. 41.

⁶³⁴ A.t., s. 33-37.

Astronomi konusunda; XVII. yüzyılda yaşamış olan Tezkireci Köse İbrâhîm Efendi ez-Zigetvarî (**Secencelü'l-Eflâk fi Gâyeti'l-İdrâk**) ve Cezmî Efendi (ö. 1693) Fransız astronomlarından Noel Durrect'in Latince **Zic**'ini tercüme ederlerken, Mollâ Alî (ö. 1687'den sonra) de **Risâle-i Meyyâl** adlı eserini Latince bir eserden çevirmiştir.

Tıp konusunda da bazı eserler bu yüzyılda Türkçeye aktarılmıştır. Bu bağlamda; XVII. yüzyılın başında Mehmed el-Mütercim adlı biri **Hulâsatu'd-Dîvân fi't-Tıb** adlı eserini Efrenc dilinden Türkçeye aktarırken Ömer b. Sinân İznîkî (ö.1704'ten sonra), **Künûz-ı Hayâtü'l-İnsân ve Kânûn-ı Atibbâ-ı Feylasûfân** adını verdiği eserinde Boerhaave'nin (ö. 1738) **Aforisma** adlı Latince eserini tercüme etmiştir. Yüzyılın sonuna doğru Zekî Alî de Juan Yasena adlı bir yazarın Latince eserini Türkçeye aktarmıştır. Bunların yanında, Hayâtîzâde Mustafâ Feyzî Efendi (ö. 1692), **er-Resâilü'l-Müşfiye fi'l-Emrâzi'l-Müşkile**, Hanyalı Ebûbekir Mustafâ (ö. 1703'ten sonra) de **Akrabâdîn** adlı eserini Batılı yazarlardan derleme yaparak tercüme etmiştir

Bu yüzyılda saray tercümanlarından Alî Ufkî Bey ile Hâkî mahlaslı Yahyâ b. İshak da Kitab-ı Mukaddes'i Türkçeye tercüme ederek bir ilki gerçekleştirmişlerdir. Yine bu yüzyılda veya XVIII. yüzyılda yaşamış olan İbrâhîm el-İsrâ'ilî de Zebûr'un birkaç bölümünü Türkçeye tercüme etmiştir.⁶³⁵

XVII. yüzyılda artmaya başlayan Batı kaynaklı aktarımlar, XVIII. yüzyılda Latincenin tekelinden çıkmaya başlayacak ve Latinceyle birlikte Fransızca ve Almancadan da tercüme yapılamaya başlanır.

Tarih sahasında; İbrâhîm Müteferrika (ö.1745) Damat İbrâhîm Pasa zamanında İstanbul'a gelen Macar rahiblerinden Krozineski'nin Latince yazdığı eserini paşa adına tercüme edip **Târîh-i Seyyâh der-Zuhûr-ı Ağavaniyân** adını vermiştir. Benzer şekilde Osmân b. Ahmed de İbrâhîm Paşa için kaleme aldığı Nemçe Târîhi adlı eserini konuyla ilgili Almanca bir eserden tercüme etmiştir. Kendisini Atina kadısı olarak tanıtan ancak ismini telaffuz etmeyen bir zat da, Latin,

⁶³⁵ Bkz. III. Bölüm.

Efrenç ve Yunan dillerindeki eserlerden derleme yapıp bunları Rûm papazlarının yardımıyla tercüme etmek suretiyle Atina şehrinin tarihine dair **Tercüme-i Târîh-i Medînetü'l-Hukemâ** adlı eserini kaleme almıştır.

Astronomi konusunda; Noel Durrect'in Latince **Zîc**'i, Nicolas Bion'un Fransızca eseri, Jacques Cassini'nin (ö. 1756) Fransızca **Zîc**'i, yine Fransız astronomlarından Clairaut'un (ö. 1765) Fransızca **Zîc**'i, Andreas Cellarius'un **Atlas Coelestis** adlı Latince eserinin tercüme edildiği görülmektedir. Coğrafya sahasında da Petros Baronian Jacques Robbs'un Fransızca olarak kaleme aldığı **La Méthode Pour Apprendre la Géographie** adlı eserini Türkçeye aktarmıştır. Aynı yüzyılda yaşayan Osmân b. Abdülmennân da Hollandalı tabib fizikçi ve coğrafyacı Bernhard Varenius'un (ö. 1676) Latince eseri **Geographia Generalis in Qua Affectiones Generales Telluris Explicantur** adlı eserini Türkçeye aktarmıştır. Râ'if Mahmûd Efendi de (ö.1807) **Ucâletü'l-Coğrafya** adlı eserini Fransızca olarak yazdığı eserini yine kendisi tercüme ederek oluştururken hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mehmed Hulûsî de **Harîtatü Vilâyeti'l-Azeb** adlı eserini Bulgarcadan Türkçeye aktarmıştır.

Bu yüzyılda tıp sahasında Tabîb Hasan ve Süleymân Efendi b. İbrâhîm – Hayâtîzâde damadı- (ö. 1716), Sâlih b. Nasrullâh'ın Paracelsüs'ün Arapça çevirdiği eserini Türkçeye aktardılar. Abbâs Vesîm Efendi (ö.1760) de **Vesîletü'l-Metâlib fi İlmi't-Terâkib** adlı eserinde Macar hekîm Georgius'un mürekkep ilaçlara dair eserini tercüme etmiştir. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö.1733) Adrian von Mynischt'in **Thesaurus et Armamentarium Medica Chymicum** adlı eserini Türkçeye aktarıırken **Tuhfe-i Aliyye** adlı eserini yine Batı dillerinden derleme suretiyle tercüme etmiştir. Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî (ö. 1742) Paracelsüs'ün tıbbını Türkçeye aktardığı gibi onun **Spagorya**'sına dair bilgileri de tercüme etmiştir. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801) Paracelsüs'ün **Spagorya** adlı eserini tercüme ederken **Maraz-i Efrenç** risâlesini de Batı dillerinden derleme yaparak tercüme etmiştir.

Kimya konusunda da Osmân b. Abdülmennân'ın (ö.1786) Avusturyalı Berhardos'un kimya ve damıtma konusundaki eserini tercüme ettiği **Zemâ'im-i**

Kitâb-ı Ma'rifeti't-Taktîr li-Berhardos el-Nemsî adlı eseri ile Ahmed Zihnî b. Mehmed Habîb'in (1797'den sonra) Paracelsus'un kimyaya dair eserini tercüme ettiği **Zîbakiyye** adlı eseri bulunmaktadır. Osmân b. Abdülmennân botanik konusunda da Pierre Andre Mattioli'nin (ö. 1577) **Materia Medica** adlı Latince eserini tercüme etmiştir.

Askerlik sahasında ismi belirsiz bir mütercim I. Mahmûd devrinde Fünûnu'l-Harb adlı eserini, XVII. yüzyılda yaşamış Raimond Monté Coccoli adlı bir yazarın İtalyanca kaleme aldığı Commentarii Bellici adlı eserinin bir rahip tarafından Latinceye yapılan tercümesinden hareketle Türkçeye aktarmıştır. Cezayirli Hasan Hoca (ö. 1788) da Sefînetü'l-Figer Maşhûnatün bi'd-Dürer adlı eserini Fransızcadan tercüme etmiştir.

Bu yüzyılda, Batı'dan yapılan aktarmalarda Osmân b. Abdülmennân, İbrâhîm Müteferrika ve Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî gibi isimler öne çıkmıştır.

Dil İçi Tercüme: Türkçe tercüme ve şerh faaliyetlerinin bir kaynağını da yine Türkçe metinler teşkil etmektedir. Günümüzde **dil içi çeviri**⁶³⁶ adı altında çeviribilim araştırmalarının bir alt disiplini oluşturduğu bu durum, klâsik Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneğinde de, nispeten az da olsa, izleriyle karşılaşılan bir durumdur. Kaynağını Türkçe metinlerin oluşturduğu bu tercüme ve şerh faaliyetleri iki şekilde ortaya çıkmıştır:

- a. Türkçenin farklı lehçeleri arasındaki aktarım.
- b. Batı Türkçesinin farklı devirleri arasındaki aktarım.

Doğu Türkçesi'nden Batı Türkçesine aktarma şeklinde tezahür eden lehçeler arası tercüme faaliyetleri daha XIV. yüzyıldan itibaren görülebilen bir durumdur. Halîloğlu Alî, Kırmılı Mahmûd adındaki bir şair tarafından Deşt/Kırım diliyle yazılan Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini Anadolu Türkçesine aktarırken; 1398'de

⁶³⁶ **Dil İçi Çeviri**, “Aynı dilde yazılmış bir metnin o dilin güncel deyişi/kullanımı ile yeniden düzenlenmesidir.” şeklinde tanımlanmaktadır. Bkz. Boztaş; Yener, **a.g.e.**, s. 44.

Mehmed adlı bir şair de Emîr Süleymân'a sunduğu Işknâme adlı eserini Tatar dilinden çevirdiğini şu beyitle ifade eder:

Tatar dilince algay idi bolgay

*Yâ Kırım halkı yazdı yâ hod Hutây*⁶³⁷

XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Mehmed b. Bâlî de **Kitâb-ı Güzide** adını verdiği tercümesinde, çevirisine kaynaklık eden eserin dilini şu ifadelerle açıklamaktadır:

*“Bu za’îf Muhammed b. Bâlîdür eydür mukaddemler ulusu imâm-ı zâhid Ebu Nasr b. Tâhir b. Muhammed es-Serahsî ... bir kitâb cem’ eylemiş her sözi bin câna deger ammâ gördüm ki Türkîsi muhallel ü muhayyet **olga bolga ‘ibâretince yazmışlar diledüm ki bu şerîf ve latîf nüshanun lutfi ve şerefi dahi artuk ola. Ol sakîm ‘ibâretden bu fasîh ve rûşen Türkçeye döndürdüm ki fâyideleri fevt olmaya...**”⁶³⁸*

Fenâ’î-i Şîrâzî (ö. 1519) de Alî Şîr Nevâyî’nin **Tevârîh-i Mülûk** adlı eserini Batı Türkçesine tercüme ederken kaynak ve hedef dili şu ifadelerle niteler:

“... bu risâleyi Çağatay dilinden çıkarup Rûmî libâsıyla zînet virmek murâd idindiler...”⁶³⁹

Niğdeli Muhibbî de 1537 tarihinde kaleme aldığı Gül ü Nevrûz adlı eserini Çağatay şairlerinden Lütfî’nin versiyonundan Batı Türkçesine aktardığını şu beyitlerle dile getirir:

*“Evvel itmiş bunu bir fâzıl-pesend
Eylemiş **Tâtârî** pes ol ercümend
Bolgay algay diyü te’lîf eylemiş
Muğlak olan dilce tasnîf eylemiş
Çün bu beytün eylemiş bünyâdını*

⁶³⁷ Sedit Yüksel, **Işk-nâme (İnceleme-Metin)**, s. 72.

⁶³⁸ Süleymaniye Ktp., Reşid Efendi 1167, 1b-2a.

⁶³⁹ Süleymaniye Ktp. Fatih 4267, 2a.

Pes Gül ü Nevrûz urmuş adını

Eyledüm ben dahi bir yüzden beyân

*İşidicek tâ ki sultân-ı cihân*⁶⁴⁰

Bunların dışında yine XVI. yüzyıl şairlerinden Lâmi'î (ö. 1531) ve Şâhî'nin Ferhâd u Şîrîn adlı eserlerini yazarken Alî Şîr Nevâyî'nin aynı adlı eserini kaynak olarak kullandıklarını biliyoruz.

Yukarıdaki örneklerine bakılırsa Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine yapılan aktarımlarda kaynak metnin **olga bolga, Tatar dili, Çağatay Dili** ve **Nevâyî dili** gibi ifadelerle isimlendirildiği buna karşın aktarımın yapıldığı hedef dil olan Batı Türkçesinin ise **Rûmî** veya **rûşen Türkî** olarak nitelendirildiği görülmektedir.

Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında, lehçeler arasında yapılan bu çeviri etkinliklerinin yanında Batı Türkçesinin muayyen bir devrinde yazılan bir eserin sonraki bir dönemde tekrar yazımı şeklindeki tercüme faaliyetleri de görülebilmektedir. Bugün Osmanlı devri Türkçesiyle yazılan bir eserin günümüz Türkçesine uyarlanması şeklinde sıklıkça ortaya çıkan bu tarz dil içi çeviri, **sadeleştirme** veya **tercüme** olarak nitelendirilmektedir.

Çalışmamızda bu tarz dil içi çeviriye örnek olabilecek ilk eser Yûsuf adlı bir şairin Yazıcıoğlu Mehmed'in **Muhammediye**'sini tekrar yazdığı çalışmasıdır. Eserini Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'si gibi mesnevî nazım biçiminde yazan Yûsuf, gerek sebab-i te'lîf gerekse de hâtîme bölümünde eserinin yazılış hikâyesini anlatmaktadır. Bu bölümlerde verilen bilgilerden anlıyoruz ki, Yûsuf'un bazı dostları kendisinden Yazıcıoğlu'nun eserini tekrar yazmasını isterler ve bunun sebebini de şu beyitlerle ifade ederler:

Çü ger içinde vardur çok hakâyık

Velikin pür-lügât u pür-dekâyık

⁶⁴⁰ İbrahim Delice, "Niğdeli Muhibbi Gül ü Nevruz (inceleme- metin- dizin) (2 cilt)", (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1995, s.148.

Anun içinde çokdur dürlü eşkâl

Okuyup dinleyen bilmez nedür hâl (7a)

...

Çü gördüm anı ser-cümle hakâyık

Velikîn pür-lügât u pür-hakâyık

Dahı envâ' ile sihr eylemiş ol

Kemâl-i izhâr idüben söylemiş ol

Anun içinde niçe bahrı kim var

Okumalıkda âcizdür haberdâr

Nice okusun anı bî-haberler

Kim almak isteye andan haberler (334b)

Bu şekilde dostlarının ağzından Muhammediye'nin anlaşılması zor bir metin olduğunu dile getiren Yûsuf, yine onların ağzından Muhammediye'nin tekrar yazılmasını şu beyitlerle teklif eder:

Gel imdi sen de nazm it bu kitâbı

Kim andan her kes itsün feth-i bâbı

Kamu elfâzını Türkî beyân it

Kamu ma'nâsını rûşen ayân it (7a)

Görüldüğü üzere Yûsuf, “bahsi geçen metnin tüm lafızlarını Türkçe olarak açıkla ve metnin tüm anlamını açık olarak ifade et” diyerek kaynak metnin bu nitelikleri taşımadığını ima etmektedir. Yazıcıoğlu'nun bu eksik yönlerini tamamlamak maksadıyla eserini onun Muhammediye'si üzerine bina eder; ancak Yazıcıoğlu'nun kaynaklarına da ulaştığını ifade eder:

Yazıcıoğlu Mehmed'in Muhammediye'si Yûsuf'un manzum olan bu dil içi çevirisi yanında, başka bir çalışmaya daha kaynaklık etmiştir. Esîrî mahlaslı Mehmed b. Yûsuf (ö. 1691) tarafından yapılan bu çalışma da Muhammediye'nin tekrar yazılması başka bir ifadeyle çevirisidir. Kütüphane kayıtlarına **Şerh-i Muhammediye** olarak geçen bu eser, yazarının verdiği bilgiler dikkate alınırca bir şerhten ziyade manzum olan kaynak metnin mensur hale getirilmesinden oluşan bir çalışmadır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan Esîrî, birçok yeri gezdikten sonra nihayet Kızılhisar'ı vatan bağlayıp burada ikamet etmeye başladığını, bu yörenin halkı ile kaynaştığını ifade eder. Hayatını burada idame ettiği günlerden bir gün, dostlarıyla yaptığı bir sohbet esnasında dostlarından biri Muhammediye'yi övgü dolu ifadelerle anıp Esîrî'ye şu teklifi yapar:

“... Muhammediye dimekle ma'rûf u meşhûr kitâb ki na't-ı resûlde bir bahr-ı bî-girân ve deryâ-yı 'ummândur ibtidâ-yı 'âlemde inkirâz-ı Âdeme degin her ne ki geldi ve gelecekdür ve oldı ve olacaktur tahrîr olunup takrîz kılınmışdur ve beyân kılınup tesvîr kılınmışdur, nazîrin gözler görüp ve kulaklar işitmiş degüldür elfâzı dürr-i semîn ü gevher ve ma'nâsı kand-ı şîrîn-i mükerrerdür feemmâ bahrı hurûf-ı hecâ üzere olmağın kâfiyeleri teng olunup bi'z-zarûre edâ-yı murâd için gâmiz lügât ve muğlak ibârât getürilüp ol cihetden efhâm-ı avâma ifhâm ve meşâbih-i kulûba işmâm müşkil ü mün'iz belki mümteni' ü müte'azzirdür. N'ola eger hilâf-ı mersûm ve münâkiz-i 'âdet ol nazmı nesr idüp rûşen ibâret ile ve meşhûr lügât ile edâ'-ı kelâm ve ta'bîr-i murâd u merâm eylesen nesr hikâyâtı gibi okunup dinlenüp tekellüfsüz bilinse ve anlansa havâssa vü avâma fâ'idesi 'âmm olsa...”⁶⁴¹

Esîrî'nin bir dostunun ağzından ifade ettiği görüşüne göre Muhammediye aslında çok önemli bir kitap olup içerdiği konular göz önüne alındığında onun bir benzeri yazılamaz; ancak eserin müellifi kafiyeeye uygun kelimeler bulmak maksadıyla anlaşılması zor kapalı kelimelere başvurunca insanların bu metni anlaması zorlaşmış hatta imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla eserin bu külfetli

⁶⁴¹ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1967, vrk. 1b-2a.

durumunu ortadan kaldırmak için manzum olan eserin mensur olarak tekrar kaleme alınması gerekir; ancak bu işlem yapılırken metnin herkes tarafından anlaşılması için açık ve herkes tarafından bilinen kelimeleri kullanmak gerekir.

Görülüyor ki Muhammediye'yi manzum ve mensur olarak tekrar yazan Yûsuf ve Esîrî'nin vardıkları ortak sonuç birdir: Muhammediye'de anlaşılması zor kapalı metinler bulunmaktadır. Bu durumu ortadan kaldırmak için rûşen ibârâtla metni tekrar yazmak gerekir. Bunu Yûsuf manzum olarak yaparken Esîrî ise bu sorunun ortaya çıkmasında metnin şeklinin etkili olduğunu düşünerek mensur olarak yapmıştır. Doğrusu Muhammediye'nin İsmâîl Hakkı Bursevî tarafından da şerh edilmesi eseri tekrar yazan Yûsuf ve Esîrî'yi metnin kapalı olduğu noktasındaki iddialarında haklı kılmaktadır.

Bu tarz dil içi çevirinin bir benzeri de XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Bahtî (ö. 1651'den sonra) tarafından yapılmıştır. Esîrî'nin manzum olan Muhammediye'yi nesir hale getirmesinin aksine Bahtî ise Birgivî Mehmed Efendi'nin (ö. 1573) mensur olan Türkçe **Vasiyyetnâme**'sini nazma dönüştürmüştür.⁶⁴² Bahtî'nin Esîrî'den farklılaştığı bir diğer nokta da eserini kaleme alma amacıdır. Esîrî tekrar yazdığı metnin zor anlaşılma durumunu ortadan kaldırmak için eserini yazarken Bahtî ise kaynak metnin daha kolay ezberlenmesini sağlamak maksadıyla mensur olan kaynak metni manzum olarak tekrar yazma ihtiyacı hissetmiştir.

Klâsik Türk edebiyatında; muğlak ve gâmiz ibârât ile yazılan bir metnin herkes tarafından anlaşılmasını sağlayacak rûşen ibârât ile tekrar yazımı şeklinde ortaya çıkan bu dil içi çeviri faaliyetlerinin tam aksini amaçlayan bazı çalışmalar da bulunmaktadır. Dil içi çevirinin farklı bir boyutu olarak değerlendirilebilecek bu çalışmalarda; erken Osmanlı döneminde kaleme alınmış ve Türkçe kaynaklı sözvarlığının yoğun olduğu bir metnin sonraki bir devirde Arapça ve Farsça sözcüklerin yoğun olduğu klâsik Osmanlı Türkçesine aktarımı hedeflenmektedir. Bu bağlamda karşılaştığımız ilk metin Hıfzî'nin Durûb-ı Emsâl derlemesidir. Edirneli

⁶⁴² Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Ktp. İbni Mirza 47 numaradadır.

olan Hıfzî'nin ismi Mehmed olup Sarı Hıfzî diye tanınmaktadır.⁶⁴³ Eserini I. Ahmed için kaleme alan Hıfzî, halk arasında yaygın olan ve çoğu veya tamamı Türkçe kaynaklı kelimelerden oluşan atasözleri Arapça ve Farsça kelimelerin yoğun olduğu metinlere aktarmıştır. Bunun sebebini ise eserine yazdığı oldukça sanatlı ve Türkçe kelimelerin çok az kullanıldığı bir girişle ifade etmeye çalışır:

“...ba'd-ez-în tuhfe-i kemyâb-ı fakîr ü nâ-kâm pîşkeş ola cenâb-ı şeh-i bahr u kâna ba'îs-i nigâşte-i kîlk-i belâgat ve mûcib-i rakam-zede-i hâme-i fesâhat ya'nî kalem-zerrîn-i kâr-ı levh-i hüner böyle cedvel-keşî-i safha-i eser olur ki elsine-i hâs u 'âmm ve efvâh-ı etrâk-ı bî-idrâkde perîşân elfâz-ı nâ-mevzûn ta'bîr-i bârid-i diger gûn ile mütedâvil ü zebân-zed olan emsâl-i madrûbât-ı Türkiyyâtın kimi hikmet-âmîz-i makâl ve kimi türrehât-ı bî-me'âl olmağla derûnında mûnderic olan mazmûn-ı tavsiye-perdâz ve letâfet-ihizâzı intihâb ve mefhûm-ı lügaviyyât u safsata-encâmı matrûd-ı îrâd-yâb olup bi'l-münâsebe hilâl-i mukâvele-i mehâfil-i kibâr-ı ulemâ vü fusahâ ve esnâ-yı mükâleme-i mecâlis-i şu'arâ vü büleğâ siyemmâ huzûr-ı hümayûn u cihân-pîrâda müsted'â-yı mukaddime-i bast-ı makâl oldukça darb u îrâda netîce-i enseb ve şâyeste olmağışün pejmürde kelimât u bî-nizâm ta'bîrât ile hemçü şebek-pâre-i nâ-i'tibâr cevâhir-i cân-behâ-yı mezâmîni hâksâr olan durûb-ı emsâl-i hikem-me'âli ... ser-rişte-i safahât-ı nazma çeküp ilbâs-empti'a-i hil'at-ı elvân-ı ta'bîrât ve câme-pûş-ı akmeşe-i reng-âmîz kelimât ile kâmet-i bâlâ-yı emsâl-i kühen-sâl mahsûd-ı nev-arûs-ı hacle-gâh-ı belâgat ve reşk-âver-i fesâr-ı hoş-hırâm-ı şâhid-i fesâhat kılınup her biri bir hûb mısra-ı berceste kılındı. Ma'a zâlik her birinün gevher-i mazmûn-ı letâfet-meşhûnı müşennef-sâz-ı sâmi'a-i pîrâ oldukça kemâkân yine usûl-ı ma'ânî-i kadîmün ifâde ve istikşâf itdüğü serbeser erbâb-ı nûkte-şinâsân ve mû-şikâfa ... mazhar-ı bî-muzmerdür... ” (1b-2b)⁶⁴⁴

⁶⁴³ Bkz. OM. II. 139.

⁶⁴⁴ Eserden yapılan alıntılar Süleymaniye Ktp. Tercüman 484 numaradaki nüshasından alınmıştır.

Alıntıdan anlaşıldığına göre Hıfzî, “etrâk-ı bî-idrâk” olarak nitelediği halk arasında yaygın olan atasözleri, vezinsiz lafızlar ve soğuk ta’birler olarak görüp bunların bazılarını gerçekten atasözü sayarken bazılarını ise boş sözler olarak değerlendirir. Bunları, fasih kişiler ve şairler meclisinde özellikle de padişahın huzurunda dile getirilemeyecek derecede kıymetsiz atasözleri olarak gören Hıfzî bu atasözleri nazma çekip her birini renkli ta’bir ve kelimelerle dolu berceste mısralara dönüştürdüğünü ifade eder.

Hıfzî bu girişten sonra eserini sunduğu padişahın övgüsüne de yer verip bahsettiği tarz üzere halk arasında dolaşan atasözlerini manzum hale getirir. Bunu yaparken de, daha evvel kolaylıkla anlaşılabilen metinleri hakikaten anlaşılması zor metinlere dönüştürmeyi başarır. Aşağıda Hıfzî’nin manzum hale getirdiği atasözler ile onların asılları yer almaktadır:

Esb-i nermün çiftesi ser-tîz olur (Yumuşak huylu atın çiftesi pek olur)⁶⁴⁵

İ’tizârı hadd-i cürminden azîm (Özrü kabahatinden büyük)⁶⁴⁶

Atarlar taşı elbetde dıraht-ı mîvedâr üzre (Meyveli ağacı taşlarlar)⁶⁴⁷

Beyâz akçe siyâh eyyâm içündür (Ak akçe kara gün içindir)⁶⁴⁸

Çok tekellüm eyleyen çok sehv ider (Çok konuşan çok yanılır)⁶⁴⁹

Câme kesme dahi ma’sûm cenîne toğmadın (Doğmamış oğlana don biçmek)⁶⁵⁰

Hıfzî’nin bu eseriyle paralellik arz eden bir diğer çalışma da Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ Efendi’nin (ö. 1721) kaleme aldığı Kâbûsnâme tercümesidir. Daha evvel Mercüme Ahmed tarafından yapılan Kâbûsnâme tercümesini tekrar yazan Nazmîzâde eserinin yazılış sebebini şu cümlelerle açıklamaktadır:

⁶⁴⁵ Ömer Asım Aksoy, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, C. I, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 479.

⁶⁴⁶ Aksoy, a.g.e., C. II, s. 1000.

⁶⁴⁷ Aksoy, a.g.e., C. I, s. 390.

⁶⁴⁸ A.e., s. 126.

⁶⁴⁹ A.e., s. 223.

⁶⁵⁰ Aksoy, a.g.e., C. II, s. 729.

“... binâen aleyh yine ol bahru’l-ensâb saltanatunun dürr-i yektâ ve ol dûdmân-ı sa’âdetün güher-i bihterlerinden sultân-ı sâlis ve ‘işrîn hâlâ nazâret-efzâ-yı serîr ...Sultân Ahmed ... ol pâdişâh-ı gerdûn-vakârun vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı kirâmından işbu bin yüz on yidi senesi tarihinde ... vezîr Hasan paşa hazretlerinin nüsha-i mezkûreyi manzûr-ı ayn-ı dikkat-şinâsları olup sarf-ı Türkî-i kadîm olmağla bu zamânda müsta’mel ve meşhûr olan Türkîye cesbân olmayup dil-i pesende ... olmamağla tekrâr tashîh olunup zebân-ı ehl-i zamâna mutâbık ve fehm-i hâss u ‘âmma muvâfık Türkî ile tecdîd olunur ise metrûk iken ‘âleme mergûb u endâhte-i zâviye-i nisyân iken matlûbu’l-kulûb olur idü diyü tecdîd ü tesvîdin ...”⁶⁵¹ (3a-b)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Nazmîzâde Mercüme Ahmed’in tercümesinin, eski Türkçe ile yazıldığını kendi zamanında kullanılan Türkçeye uygun olmadığını dolayısıyla tekrar ele alınıp güncelleştirilmesi gerektiğini düşünmektedir. Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654) de Yazıcı Selâhaddîn’in **Melhame** çevirisini aynı maksatla güncelleştirme gereğini duyar. Cevrî çevirisine başlamadan evvel şu bilgileri verir:

Bundan akdem bir ehl-i nazm-güzîn

Ki dinür nâmına Selâhaddîn;

Fârisî nüshadan bu Melhameyi

Ya’nî bu kavî-i turfa zemzemeyi

Tarz-ı Rûmda eylemiş beste

Kılmamış bir usûle peyveste

Her edâsı rekîk ü nâ-merbût

Cümle terkîbi haşv ile mahlût

⁶⁵¹ Alıntılar, eserin Süleymaniye Ktp. Laleli 1699 numaradaki nüshasından yapılmıştır.

Ne kavâfî vü ne evzânî

Ya'nî her beyti mahz u berrânî

Ne kadar aklun olsa dânişi pâk

Yine mefhûmın idemez idrâk

...

Kurtarup nazmını sekâmetden

Behremend itsen istikâmetden

Bir hoşâyende nazm ile bu kitâb

İtse ehl-i fesâhati i'câb

Bulsa her lafzı hüsn-i mevzûnı

Bî-ta'ab fehm olınsa mazmûnı (1b)

...

Hîç mazmûnın itmeyüp tağyîr

Kıldı hüsn-i edâ ile ta'bîr (2a)

Cevrî'nin Melhame gibi tekrar yazdığı bir diğer eseri de Şükrî-i Bitlisî'nin Türkçe manzum **Selîmnâme**'sidir. Ulaşılabilen tek nüshası Millet Ktp. Alî Emîrî Manzum 1310 numarada bulunan bu eser mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmış olup bir tevhîd ve na't bölümünden sonra "der-bast-ı mukaddime-i sebep-i tashîh-i Selîmnâme" başlığındaki bölümle devam etmektedir. Bu bölümde kendi görüşlerini bir arkadaşına söyleten Cevrî, Şükrî'nin metnini tekrar yazmasına sebep olan hususları şu şekilde dile getirir:

Gerçi vardur sözlerinün sıhhati

Hâtırum gösterdi ana rağbeti

Lîk yokdur kâlib-ı nazmında rûh

Zevki virmez âdeme feyz-i fütûh

Her ne denlû olsa ma'nâsı dürüst

Dil-küşâ olmaz yine elfâzı süst (3b-4a)

Şükrî'nin metnini şiirsel özelliği dolayısıyla eksik bulan Cevrî, yine arkadaşının ağzından şöyle bir teklifte bulunur:

İntikâd eyle bu genc-i güheri

Himmat-i tab'unla bulsun bu zîveri

Mümkün oldukça zekâ-yı kâmilün

Ukdesin hall eylesün bu müşkilün

Tarh idüp ebyât-ı nâ-mevzûnını

Rûşen eyle hâne-i mazmûnını

Dest urup kilik-i beyân u hikmete

Ko bu nazmı sihr ile bir sûrete

Rûh vir lafz-ı latîfünle ana

Tâ ki virsün sözleri rûha safâ

Nâmumuzla olsun ihyâ bu eser

Bu eserdür hâsılı nev'-i beşer (4a)

Arkadaşının bu teklifini kabul eden Cevrî eseri eline alıp incelediğinde gerçekten de arkadaşının dediği gibi eserin vezninde noksanlıkların bulunduğunu, çoğu lafzının eski Türkçe ile yazılıp birçok beytinin zor anlaşıldığını şu beyitlerle ifade eder:

Gördüm el-hak vezninün noksânı var

Ya'nî ol cevher degül kâmil ayâr

Ekser elfâzı Türkî-i kadîm

Ekser ebyâtı ma'yûb u sakîm (4a-b)

Cevrî bahsi geçen eseri tekrar kaleme aldığını ancak kaynak metni tamamen değiştirmedini; dolayısıyla ortaya çıkabilecek bazı hatalardan telif sahibinin yani Şükrî-i Bitlisî'nin sorumlu olduğunu da şu beyitlerle dile getirir:

Çünkü aldum ahdüme bu hidmeti

Nazmına virdüm kemâl-ı sıhhati

Nüsha bi'l-külliyeye mensûh olmadı

Sûret-i terkîbi memsûh olmadı

...

Ger kavâfisinde anun câbecâ

Var ise bir niçe müsta'mel edâ

Sâhib-i te'lîfedür andan sü'âl

Sâhib-i tertîbe yokdur kâl ü kâl (4b)

Nazmîzâde Mercüme Ahmed'in çevirisini tekrar yazarken evvelki tercümenin söz varlığından şikayet edip onun bu haliyle anlaşılması zor metin olduğunu iddia etmekteydi; Cevrî ise buna ek olarak Yazıcı Selâhaddîn'in Melhame'sinin şekil açısından da yeterli bulmadığını ifade etmekte ve bunun tekrar yazılması gerektiğini düşünmektedir.

XVIII. yüzyılda da Berrî Mehmed'in Fu'âdî'nin Bülbülye'sini nesre çevirmesi bu tarz dil içi çeviriler arasında zikredilmeye değerdir.

Dil içi çevirinin bu şekildeki yansımasını Türkî-i basîtin Türkî-i fasîhe göre yeniden düzenlenmesi olarak gören İhsan Fazlıoğlu, buna örnek olarak Nûreddîn Alî b. Velî b. Hamza el-Mağribî el-Cezâirî'nin (ö. 1614) **Tuhfetü'l-A'dâd li-zevi'r-Rüşd ve's-Sedâd** adlı eserini verir. Yazarın müellif hattı nispeten arkaik bir Türkçe ile yazılmışken eseri daha sonra istinsah eden bir müstensih bunu Türkî-i fasîhe göre tashîh eder.⁶⁵²

Bu bahiste sonuç olarak şunu diyebiliriz ki Klâsik Türk Edebiyatı'nda dil içi çevirinin iki farklı şekilde ortaya çıkan örnekleriyle karşılaşmak mümkündür. Doğu Türkçesinden Batı Türkçesine yapılan tercümelerin yanında, Batı Türkçesinin kendi devirleri arasında da ortaya çıkan dil içi çeviriler bulunmaktadır. İkinci tarzda gelişen dil içi çeviriler de birbirine zıt iki farklı sebepten ötürü gerçekleşmiştir. Bunların birincisinde kaynak metinde yeterince Türkçe orijinli sözcükler bulunmadığı için tekrar yazılma veya dil içi çeviri ihtiyacı doğarken diğerinde ise kaynak metnin yoğun olarak arkaik kelimelerle yazılması yeniden çeviriyi başka bir ifadeyle daha evvel yazılmış bir metni devrin Türkçesine göre güncelleştirmeyi gündeme getirmektedir.

⁶⁵² İhsan Fazlıoğlu, "Osmanlı Dönemi 'Bilim' Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi", s. 162.

II. BÖLÜM

EDEBÎ TERCÜME VE ŞERHLERİN TANITILMASI

1. MESNEVÎ NAZİM BİÇİMİNDEKİ ESERLERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ

1.1. AŞK MESNEVİLERİ*

1.1.1. Leylâ vü Mecnûn

Doğu edebiyatlarında çok işlenmiş bir aşk hikâyesinin kahramanları ve bu hikâyeyi konu alan eserlerin ortak adı olan⁶⁵³ **Leylâ ve Mecnûn**'un Arap kaynaklı olduğu bilinen bir gerçektir.⁶⁵⁴ Leylâ ve Mecnûn hikâyesi; kimliği noktasında farklı görüşlerin olduğu⁶⁵⁵ Mecnûn'a ait olan ya da ona nispet edilen şiirlerde geçen küçük vak'aların birtakım yorum ve ilâvelerle bir dereceye kadar birbirine bağlanarak büyük bir hikâye haline getirilmesi sonucunda meydana çıkmış izlenimi vermektedir.⁶⁵⁶ Arap edebiyatında Leylâ ve Mecnûn'un hikâyesi, Ebû Bekr el-Vâlibî, Müslim b. Kuteybe, Ebü'l-Ferec İsfahânî gibi râvîlerin⁶⁵⁷ naklettiği dağınık rivayet ve şiirlerle sınırlı kalmıştır.

Fars edebiyatındaki Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin aslında Arap edebiyatına dayandığı kesin ise de, hangi rivayetlerin esas alındığını belirlemek zordur. Belal Saber Mohamed, zannedildiği gibi yegâne kaynağın **el-Egânî** olmadığını birden fazla rivayetin kullanıldığını söylemektedir.⁶⁵⁸ İran edebiyatında konuyu ilk defa işleyip mesnevi haline getiren Genceli Nizâmî (ö.1204)'dir. Hikâye; Nizâmî'den sonra da Emîr Hüsrev (ö. 1325), Nizâmeddîn Ahmed Süheylî (ö. 1513), Câmî (ö. 1492),

* Bu başlık altında tercüme ve şerhleri tanıtılan mesnevilerin başka başlıklar altında da değerlendirilebileceği unutulmamalıdır. Örneğin Fuzûlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u bir aşk mesnevisi olarak ele alınabileceği gibi, tasavvufî bir mesnevî olarak da değerlendirilmeye elverişlidir.

⁶⁵³ İsmail Durmuş, "Leylâ ve Mecnûn", C. XXIV, **TDVİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Neşriyatı, 2003, s. 159.

⁶⁵⁴ Belal Saber Mohamed, "Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004, s. 8.

⁶⁵⁵ Bazı rivayetlere göre Mecnûn, 70/689 yılı civarında ölmüş ve adının Kays b. Mülevvah el-Âmirî olduğu kabul edilen şairin lakabı olup Leylâ'ya duyduğu aşk yüzünden aklını kaybetmesi sebebiyle kendisine takılan bu lakap sonraları isminin yerini almış gerçek bir şahsiyettir. Bunun yanında Kelbî ve İsfahânî'ye göre ise bu hikâye amcasının kızını seven, fakat bunu açıklamak istemeyen Emevî ailesine mensup bir genç tarafından uydurulmuş olan kıssa ve şiirlerin Mecnûn adı altında ortaya konulmasıyla meydana gelmiştir. Bu ihtilafların geniş bir tafsilatı için bkz. (Mohamed, a.g.t.)

⁶⁵⁶ Durmuş, a.g.m., s. 159.

⁶⁵⁷ Bu konuda rivayet sahibi diğer raviler için bkz. (Mohamed, a.g.t.)

⁶⁵⁸ Mohamed, a.g.t., s. 80.

Mektebî (xv. y.y.) ve Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazarların fazlaca faydalandıkları Hâtîfî (ö. 1521) tarafından da kaleme alınmıştır.⁶⁵⁹

1.1.1.1. Gülşehrî (1317'den sonra), **Dâsîtân-ı Leylâ vü Mecnûn [Mantıku't-tayr'da geçiyor]**

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olunmayan Gülşehrî'nin yazdığı **Mantıku't-Tayr** adlı eserinden hareketle zaviye sahibi bir mutasavvıf olduğu bilinmektedir.⁶⁶⁰

Gülşehrî'nin (xiv. y.y.) **Leylâ ve Mecnûn**'u, **Mantıku't-Tayr** isimli eserinde yer alan 78 beyitlik kısa bir mesnevidir. Gülşehrî, hikâyeyi tasavvufî bağlamda ele almış ve hikâyenin gelişimi, ara olaylar ile ilgilenmeden doğrudan bu mesnevi ile verilmek istenen düşüneyi dile getirmektedir. Dolayısıyla burada mesnevi, bir fikrin ifadesi ve etkileyciliği yolunda başvurulan bir vasıta olmuştur.⁶⁶¹

1.1.1.2. Âşık Paşa (ö.1332), **Leylâ vü Mecnûn [Garib-nâme'de geçiyor.]**

Asıl adı Alî olan Âşık Paşa Kırşehirli olup Moğol zulmünün yoğun olduğu bir dönemde, 1272 tarihinde doğdu. Devrinin en büyük mesnevi yazarı olan 1332 tarihinde vefat eden Âşık Paşa'nın **Garibnâme** dışında birkaç eseri daha bulunmaktadır.⁶⁶²

Âşık Paşa'nın Garibnâme adlı eserinde geçen bu 33 beyitlik küçük mesnevi, bağımsız bir eser olmayıp, şairin sekizinci babın altıncı destanında, sekiz aşk türünden birine örnek vermek ve Allah'a varan gerçek aşkı anlatmak için kısa bir şekilde değinilen bir eserdir.⁶⁶³

1.1.1.3. Edirneli Şâhidî (ö. 1495'ten sonra), **Leylâ vü Mecnûn (Gülşen-i Uşşâk).**

⁶⁵⁹ Mohamed, a.g.t., s. 80-143. Bu hikâyelerin özetleri ve birbirleri arasında yapılan kısmî karşılaştırma için de aynı kaynağa bakılabilir.

⁶⁶⁰ Mustafa Özkan, "Gülşehrî", C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 250-252.

⁶⁶¹ Mohamed, a.g.t., s. 157; **Mantıku't-tayr**'ın metni için bkz. Kemal Yavuz, **Mantıku't-tayr, Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşen-name) : Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, Kırşehir, Kırşehir Valiliği Yayınları, 2007.

⁶⁶² Günay Kut, "Âşık Paşa", C. IV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 1-2.

⁶⁶³ Kemal Yavuz, **Âşık Paşa, Garib-nâme**, C. II/1, Ankara TDK yayınları, 2000, s. 131.

Şâhidî hakkındaki sınırlı bilgilerimize göre, 812/1410'den beri Şehzade Cem'in yanında olup ona medhiyeler sunmaktadır.⁶⁶⁴ Son döneme kadar yapılan çalışmalara göre; Türk edebiyatında Leylâ ve Mecnûn hikâyesini bağımsız bir mesnevi şeklinde kaleme alan ilk şairdir. Eldeki nüshalarına göre⁶⁶⁵ göre Şâhidî'nin eseri, 6446 beyitten oluşmaktadır⁶⁶⁶ ki bu eserin bilinen en uzun Türkçe Leylâ ve Mecnûn mesnevisi olduğunu göstermektedir. Şâhidî eserini 883/1478'te Konya'da tamamladığını ve adını **Gülşen-i Uşşâk** koyduğunu belirtmektedir. Eserin muhtevassından Şehzâde Cem adına nazmedildiği anlaşılmaktadır.⁶⁶⁷

Esas olarak Nizâmî'nin eserini örnek alan Şâhidî Emîr Hüsrev'in eserinden de faydalanmıştır. Yer yer Nizâmî'nin beyitlerini olduğu gibi Türkçe'ye tercüme eden Şâhidî, eserine baştan sonuna kadar tasavvufî bir şekil vermiştir.⁶⁶⁸

1.1.1.4. Figânî-i Karamanî (xv. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

Latîfî'nin tezkiresinde “...ve *Heft-Peyker bahrinde Leylî vü Mecnûn dimişdür.*” cümlesiyle varlığından haber verilen bu eserin sabâ tasvirindeki beyitleri alıntılanmıştır.⁶⁶⁹ Latîfî, eserin tamamlanamadığını şu ifadelerle belirtmektedir:

“...zîkr olan nüsha-i mensûha (*Leylî vü Mecnûn*) ebter ü nâ-tamâm âhir ü encâma yetişmedügi ecilden meyân-ı nâsa çıkmayup ebter kalmışdur.”

670

1.1.1.5. Ahmed Paşa (ö.1495), **Leylâ vü Mecnûn.**

⁶⁶⁴ Mohamed, a.g.t., s. 164.

⁶⁶⁵ Agah Sırrı Levend eserin tek nüshasının Paris'te Bibliotheque Nationale 333 numarada bulunduğunu söyleyip bu nüshanın fotokopisinin kendisinde olduğunu haber vermektedir: Agah Sırrı Levend, “Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler”, **TDAY Belleten**, 1957, s. 105. Buna karşın Hanife Koncu, eserin Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2875 ve Konya Hayra Hizmet Vakfı Ktp.'de kayıtlı olmak üzere 2 nüshasının daha bulunduğunu söylemektedir. Bkz. Hanife Koncu, “Şâhidî'nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi ve Bilinmeyen Bir Nüshası”, **BİR: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, sy. 6, İstanbul 1996, s. 137-43.

⁶⁶⁶ Levend, a.g.m., s. 105.

⁶⁶⁷ Mohamed, a.g.t., s. 164.

⁶⁶⁸ A.t., s.167.

⁶⁶⁹ Latîfî, **Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsiratü'n-Nuzamâ**, (hazırlayan: Rıdvan Canım), AKM Yayınları, Ankara, 2000, s. 437.

⁶⁷⁰ A.e., s. 437.

Sehi Bey, "...ve mesnevi tarzında dahi Leylâ vü Mecnûn nazmına çok gûşîş idüp nazmı dürr-i meknûn-misâl idi lâkin nâ-peydâ vü nâ-yâbdur." diyerek Ahmed Paşa'nın böyle bir eserinden bahsetmektedir. Behiştî de aynı isimdeki mesnevisinin sonunda Ahmed Paşa'nın padişahın emriyle böyle bir işe giriştiğini ancak bunu başaramadığını söylemektedir.⁶⁷¹

1.1.1.6. Hayâtî (XV. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

Fatih ve II. Bâyezîd devri şairlerinden olan Hayâtî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin nüshası henüz ele geçmemiştir; ancak böyle bir eserin olduğunu Agah Sırrı Levend şu ifadelerle tahmin etmektedir:

*"Şairin "Mahzenü'l-Esrâr, Heft-Peyker, İskendernâme ve Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinden oluşan külliyyâtı bende. Penc-Genc sahibi olduğunu söylediğine ve Nizâmî'yi takip ettiğine göre Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin de olması gerekir."*⁶⁷²

1.1.1.7. Hamdullâh Hamdî (ö. 1503), **Leylâ vü Mecnûn.**⁶⁷³

Fatih döneminin ünlü âlim ve mutasavvıflarından Akşemseddin'in oğlu olan Hamdî'nin adı Muhammed Hamdullah'tır. Göynük'te doğan şairin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Divan sahibi olan şair, daha çok hamsesinde yer alan mesnevileri özellikle de Yûsuf u Züleyha mesnevisiyle tanınmıştır.⁶⁷⁴

Hamdî'nin Leylâ vü Mecnûn'u **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla yazılmış olup 905/1499-1500'de tamamlanmıştır. Eser 4080 beyit civarındadır.⁶⁷⁵

⁶⁷¹ Levend, a.g.m., s. 106.

⁶⁷² A.m., s. 108.

⁶⁷³ Gönül Alpay, "Leylâ ve mecnûn, Hamdullah Hamdî", (Basılmamış Mezuniyet Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1970; Zülfü Güler, "Hamdullah Hamdî: Leylâ ve mecnûn (İnceleme-Metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1982.

⁶⁷⁴ Zehra Öztürk, "Hamdullah Hamdî", **TDVİA**, C. XV, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 452-53.

⁶⁷⁵ Levend, a.g.m., s. 452

Şairin **Yûsuf u Züleyhâ**'sından övgüyle bahseden klâsik kaynaklar onun **Leylâ ve Mecnûn** mesnevisi hakkında sessiz kalmışlardır. Edebî değer bakımından şairin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisiyle mukayese edilemeyecek bu eser, ilk Leylâ ve Mecnûn mesnevileri arasında yer alması, zamanındaki gelenek-görenek ve âdetleri yansıtması ve kıymetli dil malzemesine sahip olması açısından önemli görülmüştür.⁶⁷⁶

Hamdullâh Hamdî Nizâmî'nin mesnevisini örnek almış, Câmî ve Hâtîfî'nin de aynı mesnevilerinden faydalanmıştır. Şair her başlıktan sonra bu konuda bilgi vermektedir.⁶⁷⁷

1.1.1.8. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1506'dan sonra), **Leylâ vü Mecnûn**.⁶⁷⁸

Behiştî'nin hayatıyla ilgili kaynaklarda verilen bilgiler azdır. Bu bilgilere göre; asıl adı **Ahmed** veya **Sinan Çelebi** olup Karışdıran Süleyman Bey'in oğludur. Şair bir ara İran'a kaçmış daha sonra da araya giren hatırı sayılır devlet adamları sayesinde II. Bâyezid tarafından affedilmiştir.⁶⁷⁹

Kaynakların verdiği bilgilere göre Türk edebiyatında ilk hamse yazarı olan Behiştî'nin **Leylâ vü Mecnûn** mesnevisi, Şâhidî'nin eserinden sonra kaleme alınan ikinci Leylâ vü Mecnûn mesnevisidir.⁶⁸⁰

Şu ana dek ulaşılabilen tek nüshasına⁶⁸¹ göre mesnevi, 113 varaktan oluşup 1995 beyitten oluşmaktadır. Kendisinden önce bu konuyu mesnevi olarak ele alan Nizâmî, Molla Câmî, Hüsrev, Şâhidî Ve Ali Şîr Nevâî'den farklı olarak Behiştî Arap kaynaklarındaki birçok motifi eserine almamıştır. Behiştî diğer mesnevilerden farklı olarak az sayıda olaya yer verirken tasvirleri oldukça uzun tutmuş ve tasavvufî yönü belirgin bir şekilde ön plana çıkarmıştır.⁶⁸²

⁶⁷⁶ a.m., s. 452.

⁶⁷⁷ Mohamed, a.g.t., s. 186.

⁶⁷⁸ Zeynel Abidin Aygün, "Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi (inceleme-metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, SBE, Adana, 1999.

⁶⁷⁹ Aygün, a.g.t., s. 27.

⁶⁸⁰ A.t., s. 6.

⁶⁸¹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 5591.

⁶⁸² Aygün, a.g.t., s. 6.

Behiştî'nin kaynak olarak Nizâmî, Hüsrev ve Câmî'nin eserinden bahsetmesine karşın mesnevisinin onlardan farklı olduğu ve hikâyeyi büyük ölçüde değiştirdiği söylenmektedir. Bu anlamda Bihiştî'nin mesnevisinde diğer Leylâ vü Mecnûn mesnevilerine göre birçok değişik ve yeni motif bulunmaktadır.⁶⁸³

1.1.1.9. Necâtî, İsâ (ö. 1508), **Leylâ vü Mecnûn.**

Henüz ele geçmeyen bu eserden Âşık Çelebi “...mesnevîde tab'in Leylâ vü Mecnûn ile imtihân eyler... Leylâ vü Mecnûn'dan eser yokdur ancak dîvânında yazılı birkaç beyit bulunur.”⁶⁸⁴ cümlesiyle bahseder. Kâtib Çelebi de Leylâ vü Mecnûn mesnevisini yazan şairler arasında Necâtî'yi de saymaktadır.⁶⁸⁵

1.1.1.10. Çâkerî Sinân (xv. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

Sehî Bey'in “Mesnevi üzerinde de epeyce çalışmış, bu konuda yol almıştır. Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerini nazm etmiştir.”⁶⁸⁶ ve Latîfi'nin “...Şehnâme ve hamse tetebbu' ider sâhib-i kitâb u dîvân idi.”⁶⁸⁷ kayıtlarından hareketle haberdar olunan bu mesnevinin nüshasına henüz ulaşamamıştır.⁶⁸⁸

1.1.1.11. Mahvî, İdrîs Bey (xvi. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

Turhan Bey oğlu Ömer Bey'in oğludur. Sultan Selîm'in sancağını çeken kişidir.⁶⁸⁹ Hayatı hakkında bilgi veren Sehî Bey şairin Hâtifi'nin nazm ettiği **Hüsrev ü Şîrîn** ile **Leylâ vü Mecnûn** mesnevilerini Türkçe'ye çevirdiğini bildirmektedir.⁶⁹⁰ Eserin nüshası elde değildir.

1.1.1.12. Hayâlî-i Evvel (ö. 1524), **Leylâ vü Mecnûn.**

⁶⁸³ Mohamed, a.g.t., s. 178.

⁶⁸⁴ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 852.

⁶⁸⁵ Levend, a.g.m., s. 108.

⁶⁸⁶ Günay Kut, **Heşt Bihişt The Tezkire by Sehî Beg**, Harvard Üniversitesi Yayınları, Harvard, 1978, s. 140.

⁶⁸⁷ Latîfi, a.g.e., s. 207

⁶⁸⁸ Levend, a.g.m., s. 108.

⁶⁸⁹ Kut, a.g.e., s. 302.

⁶⁹⁰ İbid.

Şeyhülislâm Abdülkerîm oğlu olan Hayâlî'nin adı Abdülvehhâb olup 929/1522 civarında vefat etmiştir.⁶⁹¹ Şairin Leylâ ve Mecnûn mesnevisinden ilk önce Sehî Bey, daha sonra da Latîfi “...*Zebân-ı Türkîde Leylî vü Mecnûn ve hoş-âyende ve muhayyel eş'âr-ı sihr-nümûnı vardır.*” cümlesiyle bahseder.⁶⁹² Kâtip Çelebi de Leylâ ve Mecnûn mesnevisi yazan şairler arasında onu sayar.⁶⁹³ Kaynakların bahsettiği bu mesnevi henüz ele geçmemiştir.

1.1.1.13. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **Leylâ vü Mecnûn.**

Ahmed Rıdvân muhtemelen Ohri'de ya da o çevrede doğmuş, devşirme olarak alınıp yetiştirilmiş, XV. yüzyılın ikinci yarısıyla XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış, bir ara defterdarlık yapmış, sonra da Anadolu'da ve Rumeli'de değişik yerlerde sancakbeyliği görevinde bulunmuştur. Hayatının son yıllarını Edirne'de geçiren şair 1528-1539 yılları arasında ölmüştür. Şairin divanıyla birlikte hamsesi günümüze ulaşmıştır.⁶⁹⁴

Ahmed Rıdvân'ın Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin tek nüshası⁶⁹⁵ bilinmekte, bu yazmanın da baştan, sondan ve ortadan eksik olduğu görülmektedir. Yazmaya dağılmadan önce verildiği tahmin edilen yaprak numaralarına bakılarak, tamamının 200 yaprak kadar olup 4200-4250 beyit civarında olduğu sanılmaktadır.⁶⁹⁶

1499-1502 yılları arasında yazılan mesnevi, yer yer serbest tercüme yoluyla Nizâmî'nin aynı adlı eseri örnek alınarak yazılmakla beraber Hâtîfi'den de yararlanılmıştır.⁶⁹⁷

1.1.1.14. Sevdâ'î (ö. 1514'ten sonra), **Leylâ vü Mecnûn.**⁶⁹⁸

⁶⁹¹ Sabahattin Küçük, “Hayâlî-i Evvel”, C. XVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s.7.

⁶⁹² Latîfi, a.g.e., s. 253.

⁶⁹³ Keşf. IV. 125.

⁶⁹⁴ İsmail Ünver, “Ahmed Rıdvân”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 123-25.

⁶⁹⁵ Atatürk Üniversitesi Ktp. Agah Sırrı Levend Yazmaları 414.

⁶⁹⁶ Mohamed, a.g.t., s. 187.

⁶⁹⁷ A.t., s. 192-93.

⁶⁹⁸ Cemal Bayak, “Sevdâî, Kıssa-i Leylî birle Mecnûn” (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1987.

XVI. yüzyılda yaşayan iki Sevdâî mahlaslı şair vardır. Bunlardan biri Sehi Bey'in ilim ehlerinden olduğunu söylediği ve Kırkkilise kadısı iken öldüğünü bildirdiği Sevdâî; diğeri de Sicill-i Osmânî'nin kaydettiği ve 999/1550 yılında ölen Sevdâî Ahmed Çelebi'dir.⁶⁹⁹ Gibb ve Levend, eserin 920/1514'de tamamlandığını göz önünde bulundurarak Leylâ ve Mecnûn mesnevisinin Sehi Bey'in bahsettiği Sevdâî'ye ait olacağını söylemektedirler.⁷⁰⁰

Eserin eldeki tek nüshasından⁷⁰¹ hareketle verilen bilgilere göre; mesnevi 1252 beyitten müteşekkil olup **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır. Sevdâî'nin mesnevisinde ayrıca 7 gazel ve bir murabba' bulunmaktadır.⁷⁰²

Sevdâî'nin eserini yazarken Hâtîfî'nin eserini esas aldığı; kullanılan motifler ve konuya yaklaşım biçiminden anlaşılmaktadır.⁷⁰³

1.1.1.15. Kadîmî (xvi. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷⁰⁴

Agah Sırrı Levend tarafından tespit edilip ilim âlemine tanıtılan bu Leylâ vü Mecnûn, eserinde verdiği bilgiye göre I. Selim devrinde yaşayan Kadîmî mahlaslı bir şaire aittir. Levend, Kadîmî'nin eserinde verdiği bilgileri değerlendirerek, onun Küre emîni olduğunu, eserini 35 yaşında iken adı geçen yerde tamamlayıp ilmi ve fazileti ile ün sahibi olan Şeyh Muslihuddîn'e göstererek onun takdirini kazandığını ve nihayet eserini I. Selîm'e sunduğunu söylemektedir.⁷⁰⁵

Kadîmî eserini yazarken Nizâmî'nin Leylâ vü Mecnûn'unu örnek olarak almasına karşın, Câmî'nin eserinden de faydalanmış, bazı motifleri ondan almıştır.⁷⁰⁶ Kadîmî'nin eseri aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ûlün** kalıbıyla yazılmış olup 157 yapraktan oluşmaktadır. Levend'in verdiği bilgiye göre, eserin ulaşılabilen nüshası

⁶⁹⁹ Mohamed, a.g.t., s. 197.

⁷⁰⁰ Levend, a.g.m., s. 109.

⁷⁰¹ Nüshanın Cambridge Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunduğunu söyleyen Agah Sırrı Levend, bir fotokopisinin kendisinden bulunduğunu da eklemektedir. Bkz. a.g.m., s. 109.

⁷⁰² Mohamed, a.g.t., s. 198.

⁷⁰³ A.t., s.202.

⁷⁰⁴ Agah Sırrı Levend, "Kadîmî'nin Leylâ ve Mecnûn'u", **Türk Dili**, C. I, sy. 9 (1952), s. 21-26.

⁷⁰⁵ Levend, a.g.m., s. 517-19.

⁷⁰⁶ Levend, a.g.m., s. 519-20.

Raif Yelkenci'nin kitapları arasında çıkmış olup şu an Dil Tarih Coğrafya Ktp. Yazmaları arasında yer almaktadır.⁷⁰⁷

1.1.1.16. Hamîdîzâde Celîlî (ö.1569'dan sonra), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷⁰⁸

Asıl adı Abdülcelîl olan şair, Mevlânâ Hamîdî'nin oğlu olup kendisinin verdiği bilgiye göre 1487 tarihinde Bursa'da doğmuştur. I. Selim'den beklediği iltifatı göremeyince, Murâdiye zevâidinden aldığı altı akçe ile geçinmeye çalışır. Ölüm tarihiyle ilgili kesin bir bilgi verilmemekle beraber 1569'dan sonra vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁰⁹

Celîlî'nin mesnevisi⁷¹⁰, 1514'te yazılmış olup 2132 beyitten müteşekkildir. Mesnevi iki tevhid, bir münâcât, bir na't ve I. Selim'e sunulan bir medhiyeden sonra başlamaktadır.⁷¹¹

Celîlî; Sehî Bey'in "...*Hamse-i Nizâmî'yi tercüme idüp bi't-tamâm Türkçeye döndürdi.*" ifadesinden de anlaşılacağı üzere, mesnevisini yazarken Nizâmî'yi örnek olarak almış; ancak eserinde Hâtîfî, Hüsrev ve Câmî'den de izler bulunmaktadır.⁷¹²

1.1.1.17. Hakîrî (ö.1526'dan sonra), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷¹³

Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunamayan Tebrizli Hakîrî'nin, eserini tamamladığı 1526 tarihinden hareketle, XVI. yüzyılda yaşamış bir şair olduğu anlaşılmaktadır.

Azerbaycan sahasındaki eserler arasında yer alan bu mesnevinin tek nüshasına ulaşılabilmektedir.⁷¹⁴ Eserini Receb 931/Nisan-Mayıs 1525 tarihinde

⁷⁰⁷ Levend, a.g.m., s. 517.

⁷⁰⁸ Hüseyin Ayan, "Hamîdî-zâde Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u", **Atatürk Üniversitesi EFAD**, sy.16 (1988), s. 55-77; Arzu Atik, "Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ vü Mecnûn'u ile Karşılaştırılma, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009.

⁷⁰⁹ Atik, a.g.t., s. 4-7.

⁷¹⁰ Eserin iki nüshası bulunmaktadır. Bunlardan biri, Paris'te Bibliotheque Nationale 364 numarada diğeri de Mısır Milli Ktp. Edebî Türkî Talat 118 numaradada bulunmaktadır.

⁷¹¹ Mohamed, a.g.t., s. 194.

⁷¹² A.t., s. 196. Celîlî'nin eserinin Nizâmî'ninkisi ile karşılaştıran Arzu Atik, Celîlî'nin Nizâmî'yi kaynak olarak almasına karşın kendisinin de yeni motifler ürettiğini ifade etmektedir. Bkz. Atik, a.g.t., s. 115-116.

⁷¹³ Zikri Turan, "Mecnûn u Leylâ, Hakîrî, Transkripsiyon ve Dil İncelemesi", (Basılmamış YL Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1988; Ahmet Koçak, "Leylâ vü Mecnûn -Tebrizli Hakîrî-, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

yazmaya başlayan Hakîrî, 14 Rebûlâhir 932 yani 4 Şubat 1526 yılında da eserini tamamlamıştır. Şair mesnevisinin 2150 beyitten oluştuğunu söylemekle birlikte eldeki nüshada 1871 beyit bulunmaktadır.⁷¹⁵ Hakîrî mesnevisini oluştururken kendisinden önceki şairlerden özellikle de Hâtîfî'den önemli oranda etkilenmesi ve faydalanmasına karşın kendisinin de geliştirdiği yeni motifler bulunmaktadır.⁷¹⁶

1.1.1.18. Larendeli Hamdî (ö.1541'den sonra), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷¹⁷

Hayatı hakkındaki bilgiler, yazdığı mesnevisiyle sınırlı olan Larendeli Hamdî'nin 949/1542-43 tarihinde yazdığı eserinden II. Selîm'in şehzadeligi döneminde Karaman'da vali olduğu anlaşılmaktadır.⁷¹⁸

Tek nüshasına⁷¹⁹ ulaşılan Larendeli Hamdî'nin Leylâ ve mecnûn mesnevisi, 188 varaktan müteşekkil olup 5441 beyit tutmaktadır. Hamdî eserinin sebab-i telif bölümünde, mesnevisini yazmadan önce, Nizâmî'nin mesnevisini günlerce okuduğunu ve hikâyeyi çok beğendiğini söyler. Rüyasında, kendisini bu hikâyeyi yazmaya teşvik eden bir ses duyduğunu söyleyen şair, ikinci bir Nizâmî gibi şöhret kazanacağını ve Câmî ve Nevâî gibi övüleceğini umarak eserini yazmaya başlar.

Hamdî'nin çok mahirâne bir tercüme yaptığını bildiren Belal Saber Mohamed, şairin sadece tercüme yapmadığını aldığı motifleri de değiştirerek kullandığını ifade etmektedir. Hamdî, her ne kadar Nizâmî, Câmî ve Nevâyî isimlerini anıyorsa da onun kendisinden önce Leylâ ve Mecnûn yazan diğer şairlerden de faydalandığı anlaşılmaktadır.⁷²⁰

1.1.1.19. Muhyî Çelebi (XVI. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

⁷¹⁴ Eserin nüshası British Museum Add. 7936/IV numarada bulunmaktadır.

⁷¹⁵ Koçak, a.g.t., s. 9-12.

⁷¹⁶ Mohamed, a.g.t., s. 203.

⁷¹⁷ Rıfat Kütük, "Larendeli Hamdî'nin Leylâ ile Mecnûn Mesnevisi (metin-inceleme) ve Diğer Leylâ ile Mecnûn Mesnevileriyle Mukayesesi", Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2002; Abd el-Maksoud, Belal Saber Mohamed, "Leylâ ile Mecnun Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı'nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî'nin Eseri", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

⁷¹⁸ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 231.

⁷¹⁹ Süleymaniye Ktp./ Fatih 3740.

⁷²⁰ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 257.

Niğdeli olan Muhyî Çelebi, Ahdî'nin deyimiyle mülâzimîn zümresindedir. Ahdî onun Leylâ ve Mecnûn mesnevisini yazdığını şu şekilde ifade etmektedir: “...ve mesnevi tarzında mânend-i Ma'nevî Leylî vü Mecnûn dimiş ki...”⁷²¹ Eserin şu ana kadar nüshası ele geçmemiştir.

1.1.1.20. Zamîrî (xvi. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn.**

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Zamîrî'nin **Leylâ ve Mecnûn** hikâyesini kaleme aldığını Ahdî şu ifadelerle haber vermekte ve söz konusu eserden alıntı yapmaktadır: “... husûsâ vâdî-i mesnevîde bir kitâb-ı selîs ve hitâb-ı nefîs ki sergüzeşt-i Leylâ vü Mecnûn diyü mânend-i dürr-i meknûn şöyle tahrîr kalmışdur ki ...”⁷²² Bununla birlikte eserin nüshasına henüz ulaşamamıştır.

1.1.1.21. Ârif Fethullah (ö. 1561), **Leylâ vü Mecnûn.**

Ahdî'nin verdiği bilgilere göre, şair Acemzâde İbrahim'in torunu olup Anadolu'da büyümüştür. Fethullâh Çelebi diye meşhur olan şairin hey'et ve hendese ilminde benzersiz olduğu ve şiire de kabiliyetli olduğu adı geçen kaynakta bildirilmektedir.⁷²³

Agah Sırrı Levend, Ahdî'nin “... üslûb-ı mesnevîde Şeyh Nizâmî'ye peyrev ve bende-i Hazret-i Câmî sûz-ı Hüsrev olup hamse dimiş⁷²⁴.” cümlesinden hareketle Ârif Çelebi'nin **Leylâ ve Mecnûn** mesnevisini yazmış olması gerektiği kanaatine varır.⁷²⁵ Ancak eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.1.22. Fuzûlî (ö.1555), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷²⁶

Asıl adı Mehmed veya Süleyman olup doğum yeri (Bağdat, Kerbela, Necef, Hille) ve tarihi kesin olarak belli olmayan ve 1555 tarihinde vefat eden Fuzûlî, Türk

⁷²¹ Ahdî, **Gülşen-i Şua'arâ**, (hazırlayan: Süleyman Solmaz), AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 411-12.

⁷²² A.e., s. 401.

⁷²³ A.e., s. 411-12.

⁷²⁴ A.e., s. 412.

⁷²⁵ Levend, “Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler”, s. 110.

⁷²⁶ M. Nur Doğan, **Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

edebiyatının en büyük şairlerinden biridir. Şâir kimliğiyle tanınan Fuzûlî'nin Türkçe, Arapça ve Farsça birçok eseri bulunmaktadır.⁷²⁷

Fuzûlî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi; 1535 tarihinde yazılıp M. Nur Doğan'ın oluşturduğu metne göre 3098 beyitten oluşmaktadır. Türk edebiyatında en fazla tanınmış ve okunmuş olan⁷²⁸ bu mesnevide, Leylâ ve Mecnûn hikâyesi, vahdet-i vücud akidesi ve plâtonik aşk anlayışını yansıtacak tarzda kaleme alınmıştır.⁷²⁹

Fuzûlî mesnevisinin sebab-i telîf bölümünde; Acemlerde çokça rastlanan Leylâ ve Mecnûn hikâyesinin Türkler arasında hiç bulunmaması sebebiyle, bu destanı yeniden yazmak istediğini ifade eder. Ancak Fuzûlî'den önce de Anadolu sahasında bu hikâyenin birkaç defa yazıldığı bilinmektedir.⁷³⁰ Nitekim Fuzûlî'nin kendisi bile “*Kim söyler idi ögüp kelâmı / Evsâf-ı Celîlî vü Nizâmî*”⁷³¹ diyerek Celîlî'nin adını anmaktadır.

Fuzûlî mesnevisini yazarken, genel olarak Nizâmî'yi esas almakla birlikte Hâtîfî'den ve Türk şairleri Hamdullâh Hamdî ve Celîlî'den de faydalanmıştır.⁷³²

1.1.1.23. Celalzâde Sâlih Çelebi (ö.1565), **Kıssa-i Pür-gussa-i Mecnûn u Leylâ.**⁷³³

1495-96'da Priştina'da doğan Celalzâde Sâlih, Nişancı Celalzâde Mustafa Çelebi'nin kardeşidir. İlk tahsilinden sonra Kemal Paşazâde'ye intisab ederek ondan ders aldı. Muhtelif yerlerde müderris ve kadı olarak görev yapan Celalzâde Sâlih, bazıları tercüme olan tarih ve edebiyata dair eserler yazmıştır.⁷³⁴

⁷²⁷ Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 240-246.

⁷²⁸ Fuzûlî'nin mesnevisi üzerinde en fazla araştırma yapılan Leylâ vü Mecnûn mesnevisi olarak da dikkat çekmektedir. Eser sadece Türkiye'de Ali Canip Yöntem, Nevzat Yesirgil, Necmettin Halil Onan, Hüseyin Ayan ve İskender Pala olmak üzere birkaç farklı kişi tarafından neşredilmiştir.

⁷²⁹ Doğan, a.g.e., s. 14.

⁷³⁰ A.e., s. 16.

⁷³¹ A.e., s. 100.

⁷³² Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 212.

⁷³³ Zehra Toska, **Sâlih Çelebi and His Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-gussa)**, Harvard, 2007, Mesnevisi; Rıfat Kütük, “Celal-zâde Salih Çelebi / Leyla vü Mecnun (Tenkidli Metin-İnceleme)”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1995.

⁷³⁴ “Celâl-zâde Sâlih Çelebi”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 262.

Salih Çelebi'nin altı yaşındaki oğlunu kaybetmenin acısıyla 1554-55 tarihinde kaleme aldığı bu mesnevi⁷³⁵, 2233 beyitten müteşekkil olup aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır.⁷³⁶

Sâlih Çelebi mesnevisinin başında, hikâyeyi Farsça'dan yani Hâtifi'den nakledeceğini şu beyitle ifade etmektedir:

Lîk bu sözde bir kâr itdüm

Hâtifi naklin ihtiyâr itdüm

Ba'zı nesnede kim safâ gördüm

*Tercüme itmegi revâ gördüm*⁷³⁷

Levend, Sâlih Çelebi'nin Hâtifi'yi örnek alıp onun eserini sayfa sayfa takip etmekle birlikte Hüsrev'den de faydalandığını bildirmektedir. Belal Saber Mohamed ise Sâlih Çelebi'nin adı geçen şairlerden etkilenmesi yanında kendisinin de hikâyeye bazı küçük motifler eklediğini ifade etmektedir.⁷³⁸

1.1.1.24. Diyarbakırlı Halîfe (ö.1572), **Leylâ vü Mecnûn.**⁷³⁹

XVI. yüzyıl şairlerinden olan Halîfe Diyarbakır'da doğup burada ilk öğrenimini görmüştür. Daha sonra Halep, Şam, İstanbul ve Horasân'a giden şair, buralarda ilim ve şiirle meşgul olmuştur.⁷⁴⁰

Ahdî Halîfe'nin hamse sahibi olduğunu şu ifadelerle bildirmektedir: "...*Husûsâ turuk-ı mesnevîde tarîk-i pîr-i Gence'ye sâlik geçinüp misâl-i hamse-i Penc Genc'e mâlik olmuş...*"⁷⁴¹ Kâtip Çelebi de şairi Leylâ ve Mecnûn mesnevisini yazarlar arasında zikr etmektedir.⁷⁴²

⁷³⁵ Eserin ulaşılabilen nüshası Süleymaniye Ktp. / Nurosmaniye 3846 numaradadır.

⁷³⁶ Toska, a.g.e., s. 34.

⁷³⁷ Celâlzâde Sâlih, **Leylâ vü Mecnûn**, Süleymaniye Ktp. / Nurosmaniye 3846, 75b.

⁷³⁸ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 219.

⁷³⁹ Agah Sırrı Levend, "Halîfe'nin Leylâ ve Mecnûn'u", **Türk Dili**, C. I, sy. 8 (1952), s. 8-11.

⁷⁴⁰ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 220.

⁷⁴¹ Ahdî, a.g.e., s. 287.

⁷⁴² Agah Sırrı Levend, "Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler", s. 111.

Levend'e göre Halîfe her ne kadar birebir tercümeyle karşı olduğunu belirtmekteyse de tercümenin bir yerde zorunlu olduğunu şu beyitlerle ifade etmektedir:

İllâ ki düşer gehî zarûrî

Bu nazmda terceme umûrî

Niyçün ki Nizâmî-i sühanver

Güftârı Arabdan almış ekser

Hem Câmî vü Hâtîf vü Hüsrev

Olmış biribirisine peyrev

*Ba'zı yerin **eyledüm mütercem***

*Tâ kalmaya asl-ı kıssa mübhem*⁷⁴³

Halîfe, kendisinden önceki **Leylâ ve Mecnûn** yazan şairlerden faydalanmışsa da daha çok Hâtîfî'nin eserini takip etmiştir.⁷⁴⁴

1.1.1.25. Sinân Çelebi –Kireççizâde'nin oğlu- (xvi. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn**.

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız Sinân Çelebi, Âşık Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Kireççizâde'nin oğlu olup şâir Gubârî'nin kardeşidir. Âşık Çelebi'nin "... hattâ iki bin beyt Leylâ vü Mecnûnı vardur ammâ çün nazmı sâde ve elfâzı gayr-ı mülâyim ve edâsı nâ-hemvârdur..."⁷⁴⁵ cümlesiyle belirttiği bir Leylâ ve Mecnûn hikâyesi bulunmakla birlikte bunun günümüze ulaşmadığı görülmektedir.

1.1.1.26. Atâyî -Kul Atâ- (XVI. yüzyıl), **Leylâ vü Mecnûn**.

⁷⁴³ Levend, a.g.m., s. 9.

⁷⁴⁴ Levend, a.g.m., s. 9.

⁷⁴⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C. III, s. 1618.

XVI. yüzyılda yaşadığı düşünölen Azeri şairi Atâyî veya Kul Atâ'nın bu eseri, Orhan Şaik Gökyay tarafından tanıtılmıştır.⁷⁴⁶ Kadri Üçok'un kendisine verdiği bu mesneviden bahseden Gökyay, eserin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Kul Ata adlı bir Azerî şairi tarafından yazıldığını ileri sürmüştür. **Fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılan mesnevide birçok gazele de yer verilmiştir. Şair eserinin sebeb-i te'lîf olarak değerlendirilebilecek bölümünde, "Şeyh Nizâmî hamsesinde bu kitâb / ol durur müstahrec muharrer bâb bâb" şeklindeki bir beyitle mesnevisinin kaynağını da belirtmektedir.⁷⁴⁷

1.1.1.27. Nev'î Yahyâ Efendi (ö.1599), **Leylâ ve Mecnûn**.

Konuyla ilgili kaynaklarda bahsedilmeyen bu eserin nüshası, Topkapı Sarayı Müzesi Türkçe Yazmalar Kataloğu adlı eserde kaydedilmiştir. Revan köşkü 818 numarada kayıtlı oldđu söylenen bu eserin 112 yapraktan oluştuğu ve 1009/1600-01 yılında istinsah edildiği söylenmektedir. Katalogda kaydedilen son iki beyit şu şekildedir:

Nev'îye kıl nasîb îmânı

Kâbil-i feyz-i rahmet it anı

Nazar-ı lutfunla müdâm eyle

*Âhirin hayr ile tamâm eyle*⁷⁴⁸

1.1.1.28. Kafzâde Fâ'izî (ö. 1622), **Leylâ vü Mecnûn**.

Tezkire yazarı ve divan sahibi bir şair olan Fâ'izî'nin asıl adı Abdülhay olup 1572 veya 1590 tarihinde doğmuştur. Dedesi Kaf Ahmed Efendi'den dolayı Kafzâde diye bilinmekte olan şair, muhtelif medreselerde müderrislik yaptıktan sonra Selanik

⁷⁴⁶ Orhan Şaik Gökyay, "Kul Ata Mesnevisi", **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. IX, sy. 53, Temmuz, 1937, s. 342-38.

⁷⁴⁷ A.m., s. 342-44.

⁷⁴⁸ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. II, İstanbul, 1961, s. 129-30.

kadılığında azl edilmiştir. Patlak veren yeniçeri isyanındaki olaylardan etkilenen Fâizî hastalanıp kısa süre sonra vefat eder.⁷⁴⁹

Fâizî'nin **Leylâ ve Mecnûn** mesnevisi şairin ölümü dolayısıyla yarım kalmıştır. II. Osman adına kaleme alınan mesnevide⁷⁵⁰ Leylâ'nın mektepten alınmasına kadar olan 1136 beyitlik kısım yazılabılmıştır. Sâlim, mesnevinin Seyyid Vehbî tarafından tamamlanmadığını şu ifadelerle bildirmektedir:

*“Fâyizî merhûmun Leylî vü Mecnûn tekmilesinde olan mesneviyâtından Leylî ve Mecnûn miyânesinde hudûs-ı muhabbet şuyû'undan nâşî anası Leylî'ye 'itâb ve mektebden men' eylediği mahalli beyan eylediği...”*⁷⁵¹

1.1.1.29. Rif'atî Abdülhay Çelebi (ö. 1670?), **Leylâ vü Mecnûn**.

OM'de “...Mevâliden Sâdik Efendi'nin mahdûmu olup eser-i pedere sâlik bir şâ'ir-i fâzıldır” cümlesiyle tanıtilan Rif'atî'nin **Leylâ ve Mecnûn** mesnevisi yazdığı da yine aynı kaynakta kayıtlıdır.⁷⁵² Eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.1.30. Örfî Mahmud Ağa (ö. 1772'den sonra), **Leylâ vü Mecnûn**.⁷⁵³

Edirne'de doğan şairin, Hadîka-i Hâssa bölükbaşılığında emekliye ayrıldığı, hattatlıktan icazet aldığı ve tarihî birkaç eser yazdığı muhtelif biyografik kaynaklarda bildirilmektedir.⁷⁵⁴

Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi, beş varaklık küçük bir eser olup 195 beyitten müteşekkildir. Hikâyeye tasavvufî bir çeşnî vermek isteyen Örfî'nin Nizâmî,

⁷⁴⁹ Sabahattin Küçük, “Kafzâde Fâizî”, C. XXIV, **TDVİA**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2001, s. 162.

⁷⁵⁰ Mesnevinin Nev'izâde Atâf'nin hattıyla 1624'te istinsah edilmiş bir nüshasının Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege bölümünde bulunduğu söylenmektedir. (Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 225). Bunun dışında söz konusu mesnevinin Süleymaniye Ktp. / Ali Nihat Tarlan 75, 144 ve Nurosmaniye Ktp. 4559 numaralarda bulunan üç nüshası daha bulunmaktadır.

⁷⁵¹ Sâlim Efendi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, (hızl. Adnan İnce), Ankara, AKM Yayınları, 2005, s. 703.

⁷⁵² Bkz. OM. II. 185.

⁷⁵³ Agah Sırrı Levend, “Örfî Mahmud Ağa'nın Leylâ ve Mecnûn'u”, **Türk Dili**, C. I, sy. 12(1952), s. 17-20; Müberra Gürgendereli, “Edirneli Örfî'nin Leylâ ve Mecnûn'u”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 14, s. 72-82.

⁷⁵⁴ Levend, a.g.m., s. 17.

Hüsrev ve Câmî'den motifler almakla birlikte genel olarak Hâtifi'yi takip ettiği anlaşılmaktadır.⁷⁵⁵

1.1.1.31. Hüseyin Rıf'at el-Mevlevî (ö. 1794), Leylâ vü Mecnûn.

Nüshası Mevlana Müzesi Ktp.'de (1171/3) bulunan bu mensur Leylâ vü Mecnûn'da müellif adını "...*bu fakîrû'l-hakîr Hüseyin Rıf'at el-Mevlevî ba'zı ihvân ile sohbet iderken...*" şeklindeki cümlesiyle açıklar. Eserin katalogunu hazırlayan Gölpınarlı da bu zatın OM'de⁷⁵⁶ hal tercümece anlatılan Kokmuşzâde Rıf'at Hüseyin olabileceğini düşünmektedir.⁷⁵⁷

Gölpınarlı'nın verdiği bilgiye göre, bu mensur Leylâ vü Mecnûn hikâyesi 22 yapraktan oluşmaktadır.⁷⁵⁸

1.1.1.32. Ahmed Ağa Rusçuklu (ö. 1807'den sonra), **Hikâye-i Leylâ İle Mecnûn**.

Nizâmî'nin hamsesinde yer alan Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin tercüme edildiği bu eserin nüshası Süleymaniye Ktp. Tercüman 184 numarada bulunmaktadır. 78 yapraktan oluşan eser mensur olarak kaleme alınmıştır. Eserin sonunda yer alan aşağıdaki kayıttan anlaşılacağı üzere tercüme yapan Rusçuklu Ahmed Ağa'dır:

"... *Şeyh Nizâmî hamsesinde Leylâ vü Mecnûn tercümesi tamâm oldı sene bin iki yüz yirmi ikide Ahmed Ağa yazdı.*" (77b)

1.1.1.33. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hamse-i Nizâmî**.

Nizâmî-i Gencevî'nin Leylâ vü Mecnûn'una yapılan bir tercüme de ismi belirsiz bir mütercimin, ona ait Hamse'yi toplu olarak tercüme ettiği eserde yer almaktadır. Bu eserin ulaşılabilen iki nüshasında da mütercime dair bir bilgi bulunmamaktadır. Mensur olarak yapılan bu tercümenin Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 1115 numarada bulunan nüshasında bahsi geçen hamsede yer alan dört mesnevinin (**İskendernâme, Heft Peyker, Hüsrev ü Şîrîn ve Leylâ vü Mecnûn**)

⁷⁵⁵ A.m., s. 20.

⁷⁵⁶ C. II, s. 192-93.

⁷⁵⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. I, TTK, Ankara, 1967, s. 111.

⁷⁵⁸ İbid.

tercüme edildiği görülmektedir. Tercümenin yapıldığı tarihe yönelik olarak da herhangi bir bilgi yer almamakla birlikte, nüsha 1197/1783’de istinsah edilmiştir.⁷⁵⁹

Aynı tercümenin bir diğer nüshası da Milli Ktp. Yz A 1859 numarada bulunmaktadır. Yaklaşık 158 yapraktan oluşan bu nüshada da Nizâmî’nin hamsesindeki dört mesnevinin tercümesi yer almaktadır. Nüshanın ilk eseri olan İskendernâme’nin tercümesi şu şekilde başlamaktadır:

“*Râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr bu yüzden rivâyet ve bu gûne hikâyet eylerler ki Rûm vilâyeti pâdişâhlarından hazret-i İshak (a.s.) silsilesinden bir pâdişâh-ı nâmâdâr var idi ki adına Feylesof dirler idi...*” (1b)

Türk Dil Kurumu Ktp. Yz. A 147 numarada bulunan bir diğer nüshası da 134 yapraktan oluşurken 1244/1828 yılında Halîl Şükrü tarafından istinsah edilmiştir.⁷⁶⁰

Leylâ vü Mecnûn hikâyesi, XIX. yüzyılda da Süleymân Tevfik⁷⁶¹ ve Azerî şairi Nâkâm (ö. 1905) tarafından manzum olarak tekrar yazılmıştır.⁷⁶²

Leylâ ve Mecnûn Hikâyeleri İle İlgili Genel Değerlendirme

Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında **Leylâ vü Mecnûn** hikâyesinin yazımı erken dönemden itibaren başlamıştır. Gülşehrî ve Âşık Paşa tarafından dolaylı olarak işlenen bu hikâye XV. yüzyıldan itibaren müstakil olarak yazılmaya başlanmış ve XVI. yüzyılda adeta moda haline gelmiştir. Bu yüzyılda birçok kişi tarafından Türkçe olarak yazılan bu hikâye XVII. yüzyıldan itibaren rağbetten düşmüştür.

Anadolu sahası Klâsik Türk edebiyatında **Leylâ ve Mecnûn** hikâyesini yazan şairler, bu hikâyeyi ilk defa kendileri ortaya koyup kurgulamış değillerdir. Arap edebiyatında, birtakım şiir ve rivayetlerin derlenmesiyle ortaya çıkan ve Fars edebiyatına göre gerçekçi tarafı daha ağır basan bu hikâye; X. yüzyılın sonlarında

⁷⁵⁹ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. II, İstanbul, 1961, s. 71.

⁷⁶⁰ Müjgan Cunbur; Dursun Kaya; Niyazi Ünver; Hacı Yılmaz, **TDK Yazma Eserler Kataloğu**, TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. 397.

⁷⁶¹ Bkz. Süleyman Tevfik, **Leyla İle Mecnun** (hazırlayan: Kemal Yavuz), MVT Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁷⁶² Levend, a.g.m., s. 113.

İran edebiyatına geçmiş ve Nizâmî tarafından daha tafsilatlı ve uzun bir mesnevi halinde işlenmiştir. Divan şairleri de, söz konusu hikâyeyi daha idealist ve tafsilatlı hale getiren Nizâmî, Mollâ Câmî ve Hâtîfî gibi Fars şairlerini kendilerine model almış ve onlardan faydalanmışlardır. Bu anlamda Batı Türkçesi ile kaleme alınan **Leylâ ve Mecnûn** mesnevilerinin bazıları örnek alınan model mesnevilerin kopyası, bazıları adaptasyonu durumundadır.⁷⁶³ Söz konusu mesneviyi yazan çoğu şair, Nizâmî'yi örnek aldıklarını, hatta bazıları bizzat onun mesnevisini çevirdiklerini ifade etmektedirler. Bunun yanında Belal Saber Mohamed'in çalışması da, Divan şairlerinin Nizâmî ile birlikte büyük oranda Hâtîfî'den de faydalandıklarını göstermektedir. Bununla birlikte, Fuzûlî gibi bazı şairler ise konuyu aynen almakla beraber aynı konuyu işlemekte özgün davranmış, kendileri de yeni motifler üretip bazı eklemelerde bulunmuşlardır.

Türk edebiyatındaki **Leylâ ve Mecnûn** mesnevilerinin Arap kaynaklarından ziyade Fars edebiyatındaki şekline uygun olarak çoğunlukla tasavvuf bağlamında işlendiği görülmektedir.⁷⁶⁴ Çoğunlukla manzum olarak mesnevi nazım biçiminde yazılan bu hikâyeye, Rusçuklu Ahmed Ağa, Süleymân Tevfik (ö. 1939)⁷⁶⁵ ve Ali Cânîb tarafından mensur olarak da kaleme alınmıştır.

Çalışmamızda tanıtmaya çalıştığımız Türkçe **Leylâ vü Mecnûn** hikâyelerinin çoğu günümüze ulaşmıştır; ancak Hayâtî, Çâkerî Sinân, Mahvî, Muhyî Çelebi gibi şairlerin de kaynaklarda bahsi geçtiği halde günümüze ulaşmayan **Leylâ vü Mecnûn**'ları bulunmaktadır.

Türk edebiyatındaki **Leylâ vü Mecnûn** hikâyeleri, Cumhuriyet döneminin erken devirlerinden itibaren akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır; hatta İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nde yapılan ilk doktora tezi de tam olarak bu konuyu işlemektedir.⁷⁶⁶ Ali Nihat Tarlan tarafından

⁷⁶³ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 416.

⁷⁶⁴ Belal Saber Mohamed, a.g.t., s. 415.

⁷⁶⁵ Bkz. Süleyman Tevfik, *Leylâ ile Mecnûn*, (hazırlayan: Kemal Yavuz), MVT Yayıncılık, İstanbul, 2006.

⁷⁶⁶ Ali Nihat Tarlan, "İslam Edebiyatında Leyla vü Mecnun Mesnevisi", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1922.

1922’de tamamlanan bu akademik çalışmadan sonra Agah Sırrı Levend’in çalışmaları dikkat çeker. Önce sadece Kadîmî, Diyarbakırlı Halîfe gibi şairlerin **Leylâ vü Mecnûn**’larını tanıtan Levend daha sonra bu kısa çalışmalarını toplu olarak neşreder.⁷⁶⁷ Çalışmamızın bu bölümünü yazarken temel kaynağımız olan Belal Saber Mohamed’in doktora tezi olarak hazırladığı çalışması ise, Türk edebiyatındaki Leylâ vü Mecnûn’lar hakkında yapılan son derli toplu çalışmadır.

Türk edebiyatındaki Leylâ vü Mecnûn’lar hakkında yapılan bu toplu çalışmaların yanında bahsi geçen mesnevilerin çoğu müstakil olarak da birçok akademik çalışmaya konu olmuştur. Bununla birlikte çalışmamızı sonlandırdığımız sırada yaptığımız son taramaya göre, Edirneli Şâhidî ve Ahmed Rıdvân gibi birkaç şairin Leylâ vü Mecnûn’unun henüz bir akademik çalışmaya konu olmadığı görülmüştür.

⁷⁶⁷ Agah Sırrı Levend, **Leyla ve Mecnun Hikayesi: Arap, Fars ve Türk Edebiyatlarında**, Türkiye İş Bankası, Ankara, 1959.

1.1.2. Yûsuf u Züleyhâ⁷⁶⁸

Yalnız Müslüman Doğunun değil, klâsik Doğu edebiyatlarının en meşhur hikâyelerinden biri olan Yûsuf kıssası; Doğulu ve Batılı araştırmacılar tarafından üzerinde en çok çalışma yapılmış olan hikâyedir.⁷⁶⁹

İnsanlığın ortak hikâyesi olan bu konu, yüzyıllar boyunca, Doğulu ve Batılı sanatkârlara mistik, romantik ve beşerî epizotları ile ölümsüz eserler ilham etmiştir. Kutsal kitaplarda kendisine oldukça geniş yer bulması hikâyenin popülerleşmesinde ve üstün bir değer kazanmasında önemli bir rol oynamıştır. Hikâye her ne kadar İslamî, İbranî ve Hıristiyan kaynaklarında detaylara indikçe farklılaşıyorsa da ana temelleri bakımından üç kaynaktan da aynıdır.⁷⁷⁰

Yûsuf u Züleyha hikâyesi, kaynağını Tevrat ve Kuran'dan almaktadır.⁷⁷¹ Kuran'da "*ahsenü'l-kasas*" olarak geçen Hz. Yûsuf'un kıssası, Tevrat'da da uzunca anlatılmış olup İncil'de de bu kaynaktaki bilgilerin özeti mahiyetindeki kısa bir

⁷⁶⁸ Yûsuf kıssası üzerinde şu ana kadar yapılan en kapsamlı çalışma, Halide Cemile Dolu'nun yaptığı doktora tezidir. Dolu bu çalışmasında, hikâyenin kahramanı Hz. Yûsuf'un dinî ve tarihi kimliğini kutsal kitap ve akademik çalışmalardan hareketle ortaya koyduktan sonra, söz konusu hikâyenin Batı'daki gelişimini anlatır. Bu anlamda kutsal kitaplarda Hz. Yûsuf ile ilgili bölümleri aynen aynen alıntılıyarak hikâyenin Batı edebiyatı ve sanatının diğer şubelerindeki durumuna değinir. Hikâyenin Müslüman Doğu'daki gelişimini de kapsamlı bir şekilde ele alan Dolu, konunun Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki gelişmesini eserler bazında ele aldıktan sonra Hamidî'nin Yûsuf Züleyha mesnevisinin metnini verir. Çalışmamızda, Yûsuf kıssası ile ilgili genel bilgiler bu çalışmadan hareketle verilecektir. Bkz. Halide Cemile Dolu, "Menşeyinden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1953.

Yûsuf kıssasının Arap edebiyatındaki gelişmesi için ise Züleyha Muş'un tezinden yararlanılmış olup tafsilatlı bilgi için bu çalışmaya müracaat edilebilir. Bkz. Züleyha Muş, "Arap ve Türk Edebiyatlarında 'Yusuf u Züleyha' Hikâyelerinin Mukayesesi", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 2000.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinin İran edebiyatındaki gelişmesi noktasında da önemli oranda Hayyampûr'un yaptığı doktora tezinden faydalanılmıştır. Bkz. Abdürresul Tahbazzâde Hayyampûr, "Türk ve İran Edebiyatlarında 'Yusuf u Züleyha' Mesnevileri", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1945.

Türkçe Yûsuf u Züleyhâ mesnevileri üzerinde mukâyeseli bir çalışma da yapılmıştır. Bkz. Melike Gökcan Türkddoğan, "Klâsik Türk Edebiyatında Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerine Mukâyeseli Bir Çalışma", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2008.

⁷⁶⁹ Halide Cemile Dolu, "Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. IV, sy. 4, 1952, s. 419.

⁷⁷⁰ Halide Cemile Dolu, "Yusuf Hikâyesinde Aşk Temi", **Türk Düşüncesi**, C. I, sy. 2, 1954, s. 105.

⁷⁷¹ Muş, a.g.t., s. 1.

bölüm içinde yer almıştır.⁷⁷² İslamiyet'in ilk çağlarından itibaren dinî biçimiyle okunup söylenmeye, hatta bir aşk macerası olması bakımından da manzum ve mensur olarak **Destân-ı Yûsuf, Kıssa-i Yûsuf, Yûsuf u Züleyhâ, Ahsenü'l-Kasas** gibi değişik isimler altında hikâyeye halinde yazılmaya başlanmıştır.⁷⁷³

Başta tefsîr olmak üzere peygamberler tarihî ve sîret türündeki dinî eserlere de konu olan Yûsuf kıssasına, tefsirlerde özel bölümler açıldığı gibi müstakil olarak sadece Yûsuf Sûre'sinin tefsirinin yapıldığı da görülmektedir. Edebî eserlere de konu olan Yûsuf kıssası, Arap edebiyatında daha çok mensur, İran ve Türk edebiyatlarında ise çoğunlukla manzum olarak işlenmiştir.⁷⁷⁴ Züleyha Muş, sadece Türkiye'deki yazmalardan hareketle yaptığı araştırmaya göre söz konusu kıssanın Arapça 54 farklı eserin konusu olduğunu, bunlardan sadece birinin⁷⁷⁵ manzum olarak Yûsuf hikâyesini ele aldığını bildirmektedir.

Tefsir özelliği arz eden diğer mensur eserler arasında, Nişancı Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin (ö.967/1560) tercüme ettiği Ebu Hafs Sirâcüddîn b. Ömer b. İbrahim el-Ensârî'nin **ez-Zehrü'l-Kimâm fî Kıssati Yûsuf Alşeyhi's-selâm** ve Altıparmak Mehmed Efendi'nin çevirdiği Tâceddîn Ebu Bekr Ahmed b. Muhammed Yezîd et-Tûsî'nin **Câmi'u Letâifi'l-Besâtîn** adlı eserleri yer almaktadır.⁷⁷⁶

İran edebiyatında da daha önce tefsir ve kıssa-ı enbiyâ şeklinde ortaya çıkan Yûsuf kıssası, daha sonra nazma geçirilmiştir. Nüshası elde olmamasına karşın kaynakların verdiği bilgilere göre İran edebiyatındanki ilk Yûsuf u Züleyhâ manzumesi, Sâ mânîler'in son zamanlarında yaşayan Ebü'l-Müeyyed Belhî'ye aittir. Ondan sonra ise yine nüshası elde bulunmayan Bahtiyârî mahlaslı bir şaire ait olan Yûsuf u Züleyhâ gelmektedir. Nüshası elde bulunan en eski Yûsuf u Züleyhâ

⁷⁷² A.t., s. 10-12.

⁷⁷³ Osman Yıldız, **Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008, s. 32.

⁷⁷⁴ Muş, a.g.t., s. 41.

⁷⁷⁵ Şeyh İsmail Ebu Hadra et-Telenbentî, **el-Bedrü't-Temmâm fî Kıssati Seyyidinâ Yûsuf Alşeyhi's-selâm**.

⁷⁷⁶ Muş, a.g.t., s. 42-43.

mesnevisi ise, -kendisine aidiyeti şüpheli⁷⁷⁷ olmakla beraber- şehnâme yazarı Firdevsî'ye aittir. Firdevsî'den sonra ise Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi yazan Türk şairlerin faydalandıkları ve bazen tercüme ettikleri Câmî'nin **Heft-evreng**'i içinde olan Yûsuf u Züleyhâ'sı gelmektedir. Nüshası elde bulunan bir diğer Farsça Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi de Nâzım-ı Herevî'nin Câmî'nin etkisinde yazdığı eserdir.⁷⁷⁸

Bunların dışında, nüshası elde bulunmayan 19 Farsça Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi daha tespit edilmiştir.⁷⁷⁹

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi; olayların ana hatları ve kronolojik sırası genellikle aynı kalmakla birlikte Türk edebiyatında da manzum ve mensur olarak birçok şair tarafından farklı anlatımlarla ele alınmıştır.⁷⁸⁰ Şu ana kadar yapılan çalışmalara göre, Türk edebiyatındaki ilk Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi Anadolu sahası dışında miladî 1233 tarihinde yazılan Ali'nin **Kıssa-i Yûsuf**⁷⁸¹ adlı eseridir. Konunun Kuran'daki anlatımına sadık kalınarak yazılan bu eser dörtlükler halinde hece vezniyle yazılmıştır. Bunun dışında Haliloğlu Ali'in kıssasına kaynaklık eden Yûsuf u Züleyhâ'nın da Kırımlı Mahmûd adlı biri tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır.

1.1.2.1. Haliloğlu Ali (XIV. Yüzyıl ?), **Kıssa-i Yûsuf**.⁷⁸²

Yaşadığı devir ve saha hakkında kesin bilgilerin bulunmadığı Haliloğlu Ali'nin eseri; aşağıdaki dizelerden de anlaşılacağı üzere, Kırımlı Mahmûd adındaki bir şair tarafından Deşt/Kırım diliyle yazılan Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinin Anadolu Tükçesine tercümesidir:

Bu kitâbı döndüren

⁷⁷⁷ Hayyampur, bu eserin Firdevsî'ye aidiyeti noktasındaki karşıt görüşleri tezinde değerlendirmektedir. Bkz. Hayyampur, a.g.t., s. 20-59.

⁷⁷⁸ Hayyampur, a.g.t., s. 18-67. Bahsi geçen mesneviler hakkında geniş bilgi ve bunların birbirleriyle karşılaştırılması için Hayyampur'un tezine bakılabilir.

⁷⁷⁹ A.t., s. 68-83.

⁷⁸⁰ Yıldız, a.g.e., s. 33.

⁷⁸¹ Bkz. Sinan Uygur, "Ali'nin Kıssa-i Yûsuf'u, (Basılmamış YL Tezi)", Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2003; Ali Cin, "Ali, Kıssa-i Yûsuf (630/1233), İnceleme-Metin-Dizin", (Basılmamış Doktora tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2004.

⁷⁸² Rasim Deniz, "Haliloğlu Ali'nin Yûsuf ve Zeliha Kıssası", (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1998.

Kırım dilin gideren

Türkî dile getüren

Çok zahmetler gördü mi

Ol Halil oğlu Âli

Yedi Divan'dur eli

Ol düzdi Türkî dili

*Tûs dilinden döndürü*⁷⁸³

Haliloğlu Ali'nin eseri⁷⁸⁴, 7'li hece vezniyle ve dörtlükler halinde yazılmış olup XIV. yüzyılda yazıldığı tahmin edilmektedir.⁷⁸⁵

1.1.2.2. Şeyyâd Hamza (ö.1348'den sonra), **Dâsitân-ı Yûsuf (a.s.)**⁷⁸⁶

Son döneme kadar yapılan çalışmalarda, XIII. yüzyıl şairi olarak gösterilen Şeyyâd Hamza'nın Metin Akar tarafından yapılan son çalışmalarla birlikte 1348 tarihinde sağ olduğu anlaşılmıştır.⁷⁸⁷ Şeyyâd Hamza'nın kesin olarak nerede doğup yaşadığı ve nerede öldüğü meselesi henüz aydınlatılmış değildir. Şairin **Dâsitân-ı**

⁷⁸³ Şahin Köktürk, "Haliloğlu Ali'nini Yusuf ile Zeliha Hikâyesi", **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, s. 617.

⁷⁸⁴ Eserin üç nüshası bulunmaktadır. Bkz. Yıldız, a.g.e., s. 34.

⁷⁸⁵ Yıldız, a.g.e., s.34.

⁷⁸⁶ Dehri Dilçin, **Şeyyad Hamza, Yusuf u Züleyha**, TDK Yayınları, Ankara, 1979; Çimen Özçam, "Şeyyad Hamza'nın 'Yusuf u Züleyha' Adlı Eserinin Dil Özellikleri", (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1993; Osman Yıldız, **Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zelihâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008; Şeyyad Hamza, **Yûsuf u Zelihâ**, (hazırlayan: İbrahim Taş), İstanbul, 2008; Şeyyad Hamza, **Yusuf u Zeliha: (Destan-ı Yusuf Aleyhisselam ve haza ahsenü'l-kasasi'lmübarek) giriş-metin-günümüz Türkçesine aktarmadizin ve sözlük-tıpkıbasım**, (hazırlayanlar: Ümit Özgür Demirci, Şenol Korkmaz), Kaknüs Yayınları, İstanbul, 2008; Şeyyad Hamza, **Yusuf u Zeliha: (dil incelemesi-metin-dizin)**, (hazırlayan Emin Eminoglu), IQ Kültür Sanat Yayıncılık, İstanbul, 2008.

⁷⁸⁷ Şairin yaşadığı devirle ilgili tartışmalar için bkz. Metin Akar, "Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler-I", **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1987, sy. 2, s. 1-9+8 ; a.y., «Şeyyad Hamza Hakkında Yeni Bilgiler-II", **Marmara Üniversitesi Türklük Araştırmaları Dergisi**, İstanbul 1987, sy. 2, s. 9-14+8.

Yûsuf dışında, **Ahvâl-ı Kıyâmet**, **Dâstân-ı Sultân Mahmûd** mesnevileriyle birlikte hece ve aruz vezniyle yazdığı şiirleri bulunmaktadır.⁷⁸⁸

Şeyyâd Hamza'nın Yûsuf kıssası⁷⁸⁹, mesnevi nazım biçiminde, Eski Anadolu Türkçesinin ilk mesnevilerinde çok kullanılan ve 11'li hece veznine benzeyen **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilât** vezniyle yazılmış olup 1529 beyitten oluşmaktadır.⁷⁹⁰

Şeyyâd Hamza mesnevisinde, eserinin tercüme olması noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. O, konunun daha çok Kuran'daki şekline bağlı kalıp tefsirlerden de yararlanmak suretiyle eserini oluşturmuştur.⁷⁹¹ Onun eseri, Anadolu sahasındaki Türk edebiyatının ilk verimlerinden olması ve Türk dili için zengin malzeme sunması bakımından önemlidir.

1.1.2.3. Süle Fakîh (XIV. yüzyıl), **Yusuf u Züleyha**.⁷⁹²

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmadığı gibi yaşadığı yüzyıl bile net olmayan Süle Fakîh'in bazı araştırmacılara göre XIII, bazılarına göre ise XIV. yüzyılda yaşadığı varsayılmaktadır.⁷⁹³

Süle Fakîh'in eseri, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle mesnevi nazım biçiminde yazılmakla beraber arada gazel nazım biçiminde yazılan manzumeler de yer almaktadır.⁷⁹⁴ Kazım Köktekin'in oluşturduğu tenkitli metne göre 5005 beyitten oluşmaktadır.

Eserin herhangi bir kaynaktan tercüme edildiğine dair bir bilgi bulunmamakla beraber bizzat şairin verdiği bilgilere göre İbn-i Abbâs tefsirinden faydalanılmıştır. Şeyyâd Hamza'nın eseriyle benzerlik arz eden Süle Fakîh'in Yûsuf u Züleyhâ

⁷⁸⁸ Yıldız, a.g.e., s. 37-43.

⁷⁸⁹ Eserin Raif Yelkenci nüshası diye bilinen tek nüshası TDK Yz. A 301/2 numarada bulunmaktadır.

⁷⁹⁰ A.e., s. 57.

⁷⁹¹ A.e., s. 56.

⁷⁹² Ramazan Salman, "Süle Fakih, Yûsuf ve Züleyha (Dil Özellikleri, Metin, Sözlük)", (Basılmamış YL Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1989; Kazım Köktekin, "Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı (İnceleme-Metin-Dizin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1994;

⁷⁹³ Köktekin, a.g.t., s. 2.

⁷⁹⁴ A.t., s. 4- 5.

mesnevisi⁷⁹⁵ Anadolu sahası Türk dili ve edebiyatının ilk verimleri arasında olması ve Türk dil tarihi için zengin malzeme barındırması bakımından kayda değerdir.⁷⁹⁶

1.1.2.4. Kâdî Darîr, Mustafâ b. Yûsuf b. Ömer el-Erzurumî (ö. 1393'ten sonra),
Kıssa-i Yûsuf.⁷⁹⁷

Şâir ve bilhassa nâsir olarak tanınan Darîr'in asıl adı Mustafâ olup XIV. yüzyılın ikinci yarısında yaşamıştır. Kaynaklarda hayatıyla ilgili fazla bilgi bulunmayan yazarın, eserlerinden hareketle; Erzurum'da doğduğu, ilk tahsilini burada aldığı ve doğuştan âmâ olduğu anlaşılmaktadır. Yine eserlerinden hareketle, 1388 tarihinde İskenderiye'ye oradan da ailesiyle birlikte Karaman'a gittiği, dört yıl sonra da Şam vilayetine döndüğü ve 1398 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.⁷⁹⁸

Elde tek nüshası⁷⁹⁹ bulunan ve şairin bildirdiğine göre 768/1366-67 tarihinde yazılan Darîr'in eseri, Süle Fakîh'inki gibi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle mesnevi nazım biçiminde yazılmakla beraber arada gazel nazım biçiminde yazılan manzumeler de yer almaktadır. Eser 2126 beyitten müteşekkildir.⁸⁰⁰

Eserin tercüme olmadığını söyleyen Karahan, hikâyenin anlatımında Kuran'daki şekle bağlı kalındığını ve İbni Abbâs'ın tefsirinden de yararlandığını bildirmektedir.⁸⁰¹

1.1.2.5. Hamdullâh Hamdî (ö. 1503), **Yûsuf u Züleyhâ.**⁸⁰²

Hamdullâh Hamdî bu eserini 897/1491-92 tarihinde mesnevi nazım biçimiyle yazmıştır. Mesnevinin içinde gazel, tercî'-bend ve terkîb-bend gibi nazım şekilleri de bulunmaktadır. Naci Onur tarafından oluşturulan metne göre 6241 beyit olan bu

⁷⁹⁵ Eserin Köktekin tarafından 17 nüshası tespit edilip tavsif edilmiştir. Bkz. Köktekin, a.g.t., s. 13-17.

⁷⁹⁶ Köktekin, a.g.t., s. 1-7.

⁷⁹⁷ Leyla Karahan, **Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yûsuf**, TDK, Yayınları, Ankara, 1994.

⁷⁹⁸ Karahan, a.g.e., s. 14-15.

⁷⁹⁹ İstanbul Üniversitesi, Ktp. TY 311. Nüshanın tavsifi için bkz. Karahan, a.g.e., s. 25.

⁸⁰⁰ A.e., s. 25.

⁸⁰¹ A.e., s. 14-25.

⁸⁰² Naci Onur, **Yusuf u Züleyha, Hamdî**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991; "Zehra Öztürk, Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde Tipler ve Motifler", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1993; Zehra Öztürk, **Hamdullah Hamdî'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi: giriş, metin, inceleme ve tıpkıbasım**, Cambridge, 2001.

mesnevi şairin hamsesi içinde yer alan eserleri arasında en beğenilmiş olanıdır.⁸⁰³ Hamdî'den önceki Kıssa-i Yûsuf, isrâiliyyât adı verilen hikâyeleri barındıran tefsir ve kısas-ı enbiyaları kaynak aldıkları için, zamanın âlimleri tarafından tenkit edilmiştir. Bu durumun farkında olan Hamdî'nin kendisinden önceki eserleri inceleyip eserini Kuran'daki versiyona uygun olarak yazdığı anlaşılmaktadır. Edebî değeri de kendisinden önceki Kıssa-i Yûsuf'lara göre daha yüksek olduğu için Hamdî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı dönemin âlimleri tarafından kabul gördüğü gibi tezkireciler tarafından da edebî değerinden övgüyle bahsedilmiştir. Kendisinden sonra bu sahada eser yazan birçok şair onun eserini örnek alıp ondan faydalanmıştır.⁸⁰⁴

Hamdî eserinin sebep-i telif bölümünde, eserinin Firdevsî ve Câmî'nin eserleriyle kıyaslanamayacağını belirttikten sonra, Câmî'nin mesnevisini kendisine örnek aldığını ve ondan kısmen tercüme ettiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

*Salmış idim bu niyyete kur'a
Câmî'den irdi nâgehân cür'a*

*Tercemân oldu ba'zı tercemesi
Nazma germ oldu tab'ımın hevesi*

*Kimisi terceme kimisi nazîr
Umarım âhir eyleye takdîr⁸⁰⁵*

Şairin yukarıda verdiği bilgilerden de anlaşılmaktadır ki Hamdî, Câmî'nin eserini kendisine model almış ve ondan bazı yerleri tercüme etmekle beraber kendi üslubunu da eserine yansıtmıştır.

1.1.2.6. Çâkerî (ö. 1494-95'ten sonra), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Çâkerî'nin adı, Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde **Yûsuf-ı Çâkerî**, mecmualardaki şiirlerinin başlıklarında da **Çâkerî Sinân Beg** olarak geçmektedir.

⁸⁰³ Onur, a.g.e., s. 22-23.

⁸⁰⁴ Öztürk, a.g.t., s. 27-28.

⁸⁰⁵ Onur, a.g.e., s. 50.

Doğum tarihi ve yeri ile hangi tarihte ve nerede öldüğüne dair kaynaklarda herhangi bir bilgi yoktur. Ancak ölüm tarihinin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini yazdığı 1494-95'ten sonra olması gerekir. Tezkirelerde devşirme olduğu ve Çâkerî mahlasını da bu yüzden kullandığı yazılıdır.⁸⁰⁶

Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi dışında bir de divanı bulunan Çâkerî'nin hamse sahibi olduğu söylenmekteyse de diğer eserlerine henüz ulaşılamamıştır. Son döneme kadar nüshasının elde olmadığı zannedilen Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin ise Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi 2611 numarada bulunan bir nüshası günümüze ulaşmıştır. Bu nüshaya göre eser, 169 varak olup yaklaşık olarak 4200 beyittir. Aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle yazılan mesnevi II. Bâyezid'e sunulmuş olup 900/1494-95 tarihinde tamamlanmıştır.⁸⁰⁷

1.1.2.7. Akkoyunlu/Tebrizli Ahmedî (ö.1490'dan sonra), **Yûsuf u Züleyhâ**⁸⁰⁸

Son dönem çalışmalarına kadar Germiyanlı Ahmedî olarak bilinen Akkoyunlu veya Tebrizli Ahmedî'nin Akkoyunlular döneminde yaşayıp **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisini de Yakup Hân devrinde yazdığını Nihat Azamat yazdığı makaleyle ilim âlemine duyurmuştur. Azamat, Tebrizli Ahmedî'nin, eserini Akkoyunlu⁸⁰⁹ kaynaklarında **Sufî Halîl** lakabıyla anılan İbn-i Bektaş Şâh Halîlullâh'a sunduğunu ve eserini 1478-1490 tarihleri arasında yazmış olması gerektiğini belirtmektedir. Doğum ve ölüm tarihi hakkında bilgi bulunmayan Ahmedî'nin **Esrânâme** tercümesi de bulunmaktadır.⁸¹⁰

⁸⁰⁶ Hatice Aynur, **XV. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1999, s. 1-2.

⁸⁰⁷ A.e., s. 5-6.

⁸⁰⁸ Nihat Azamat, "Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zelîhâ, Esrânâme Tercümesi", **Osmanlı Araştırmaları**, 1998, sy. VII-XVIII, s. 347-364; Ali İhsan Yapıcı, "Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı", (Basılmamış YL Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Aydın, 2006; Salih Kayık, "Tebrizli Ahmedî, Yûsuf u Zelîhâ (1b-35b İnceleme-Metin-Dizin)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2007; Ahmet Çeri, "Tebrizli Ahmedî, Yûsuf u Zelîhâ (35b-70b) İnceleme-Metin-Dizin)", Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

⁸⁰⁹ Şairin, **Ahmedî-i Âmidî** ve **Ahmed Mürşidî** mahlaslarıyla tanınan Diyarbakırlı Ahmedî olabileceği de Gönül Ayan tarafından ileri sürülmüştür. Bkz. Yapıcı, a.g.t., s. 2. Nitekim Ramadan Doğan Tebrizli Ahmedî'ye izafe edilen bu Yûsuf u Züleyhâ'yı, Ahmedî-i Âmidî'ye ait kılarak "Ahmedî-i Âmidî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı" başlığıyla bir Y. Lisans çalışması hazırlamıştır. (Marmara Üniversitesi, İstanbul, 2005).

⁸¹⁰ Azamat, a.g.m., s. 347-353.

Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı şairin verdiği bilgiye göre Tebriz'de 57 günde 4035 beyit olarak yazılmıştır.⁸¹¹ Ancak Ali İhsan Yapıcı'nın 6 nüshadan hareketle oluşturduğu metne göre eser 2801 beyitten oluşmaktadır. Eserde Akkoyunlu hükümdarlarından Ya'kûb Hân'ın övgüsü de yer almaktadır.

1.1.2.8. Hatâyî-i Tebrîzî (XV. yüzyıl –Akkoyunlu Yakup Han devri-), **Yûsuf u Züleyhâ.**⁸¹²

Akkoyunlu Yakup Hân devrinde yaşadığı bilgisi dışında hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olmadığımız Hatâyî'nin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisi elimizde olup üzerinde yapılan çalışmaya göre 1234 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi nazım biçimiyle yazılan eserde, gazeller de bulunmaktadır.⁸¹³

Hatâyî'nin mesnevisini Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sıyla karşılaştıran Recep Demir; aynı dönemde yaşamış olmalarına rağmen Hatâyî'nin Câmî'den etkilendiğini söylemenin zor olduğunu, onun daha önce yazılmış kıssa-i Yûsuf'ları örnek aldığını bildirmektedir.⁸¹⁴

1.1.2.9. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1506'dan sonra), **Yûsuf u Züleyhâ.**

Latîfî; Behiştî Sinan'ın Vâmîk u Azrâ, Yûsuf u Züleyhâ, Hüsn ü Nigâr, Süheyl ü Nevbahâr ve Leylâ vü Mecnûn mesnevilerini barındıran bir hamse sahibi olduğunu şu ifadelerle bildirmektedir:

“...mezbûrun zebân-ı Türkîde cevâb-ı hamsesi ve buhûr-ı mütenevvi'a üzre penc risâlesi vardır.”⁸¹⁵

Şâirin Leylâ ve Mecnûn mesnevisi günümüze ulaşmasına karşın Latîfî'nin alıntı yaptığı Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi henüz ele geçmemiştir.

1.1.2.10. Likâyî (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ.**

Yavuz Sultan devri şairlerinden olup bu padişahın devrinde vefat eden Likâyî'nin sahhâf olduğu ifade edilmektedir.⁸¹⁶ Latîfî, şiire yeteneği olmamasına

⁸¹¹ A.m., s. 347-353.

⁸¹² Recep Demir, “Hatâyî-i Tebrîzî ve Mollâ Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van, 2006.

⁸¹³ A.t., s. 22-23.

⁸¹⁴ A.t., s. 266.

⁸¹⁵ Latîfî, a.g.e., s. 194.

⁸¹⁶ A.e., s. 490.

karşın onun Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisine nazire yazıp gururla II. Bâyezîd'e sunduğunu; ancak eserinde Kuran'a muhâlif ifadeler bulunduğu için padişah tarafından yakılması emri verildiğini bildirmektedir.⁸¹⁷ Latîfî'nin beyitler alıntılacağı eserin nüshasına ulaşamamıştır.

1.1.2.11. Şemsî (ö. 1525'ten sonra) **Yûsuf u Züleyhâ.**

Biri Türkiye'de biri de İran'da olmak üzere iki nüshası tespit edilebilen bu Yûsuf u Züleyhâ'nın, eserin içinde geçen gazellerde kullanılan mahlastan⁸¹⁸ hareketle Şemsî mahlaslı biri tarafından yazıldığı anlaşılmaktadır. Âzerî Türkçesi ile kaleme alınan bu eser'in İran nüshasının sonunda 932/1525-26 tarihi bulunmaktadır. Bu tarihin telif mi yoksa istinsah mı olduğu anlaşılmamaktadır.

Eldeki her iki nüshasında da eksikliklerin olduğu bu eserde, hikâye 8 meclis şeklinde sunulmuş olup hikâyeler arasına serpiştirilmiş birçok gazel bulunmaktadır. Hikâye mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılmıştır. Şemsî hikâyenin anlatımında Kuran'daki şekle bağlı kalmış, yer yer olayla ilgili ayetleri de başlık olarak kullanmıştır.

1.1.2.12. Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (ö.1533), **Yûsuf u Züleyhâ.**⁸¹⁹

Osmanlı döneminin ünlü âlim, tarihçi ve fikir adamı olan Kemal Paşazâde, 15 Mayıs 1469 tarihinde Tokat'ta (bazı görüşlere göre Amasya) doğdu. Asıl adı Şemseddin Ahmed olup dedesi Kemal Paşa'ya nisbetle Kemal Paşazâde veya İbni Kemal diye bilinmektedir. İlk tahsilinden itibaren birçok ilim dalında tahsil gören Kemal Paşazâde, çeşitli medreselerde müderrislik yaptı. 1525 tarihinde Zenbilli Ali Efendi'nin ölümü üzerine Şeyhülislam oldu. Birçok ilim dalında eser veren Kemal Paşazâde 1533 tarihinde vefat etmiştir.⁸²⁰

⁸¹⁷ İbid.

⁸¹⁸ Gel imdi **Şemsî** hâlün kıl beyâna / Bugün çün mahrem-i esrâra irdün (Bkz. Şemsî, **Yûsuf u Züleyhâ**, Ankara Milli Ktp., 06 Hk 2646, vrk. 43b.

⁸¹⁹ Kemal Paşazâde, **Yusuf u Zeliha: (Süleymaniye, Lala İsmail Efendi 621) = Yûsuf u Züleyhâ**, (çeviriyazı ve tıpkıbasım: Mustafa Demirel), (yayına hazırlayanlar: Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin), Cambridge, Mass, Harvard University, 2004.

⁸²⁰ M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislâm İbni Kemâl: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995, s. 15-27.

Kemal Paşazâde'nin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisi, **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezninde yazılmış olup 7777 beyitten oluşmaktadır. II. Bâyezîd'e sunulan eserde 23 gazel bulunmaktadır. Eser Âşık Çelebi tarafından kendisinden önceki **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevilerine göre daha sanatkârane ve manidar bulunmuştur.⁸²¹

1.1.2.13. Hamîdîzâde Celîlî (ö.1569'dan sonra), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Kaynaklarda eserin varlığından bahsedilmekteyse de nüshası henüz ele geçmemiş Yûsuf u Züleyhâlar arasında bulunmaktadır.⁸²²

1.1.2.14. Ziyâyî (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Latîfî'nin bildirdiğine göre, Hamîd ilinden olup ilmiye sınıfına mensup Kanûnî devri şairlerinden biridir. Önce Ziyâyî daha sonra da Selâmî mahlaslarını kullanmıştır. “... *Süleymân Hân nâmına hikâyet-i Yûsuf u Züleyhâ'sı... vardır.*” cümlesiyle Ziyâyî'nin mesnevisinden da haber verip ondan beyitler alıntılayan Latîfî, eserin niteliği konusunda ise şu ifadeleri kullanmaktadır:

“*Kıssa-i Yûsuf'ı Hamdî'den geçicek bundan eşbeh ü evceh dimiş yokdur.*”⁸²³

Tezkire yazarlarının, eserin varlığı noktasındaki bu bilgilerine karşın eserin nüshasına henüz ulaşamamıştır.

1.1.2.15. Manastırlı Sinân Çelebi (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Manastırlı olan Sinân Çelebi Muallimzâde'den mülazım olup Rumeli'nin bazı kasabalarında kadı olarak görev yapmıştır. Hayatı hakkında da bilgi veren Kınalızâde Hasan Çelebi, onun Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini yazdığını örnek beyitler vermek suretiyle haber vermektedir.⁸²⁴ Eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.2.16. Karamanlı Kâmî (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ**.

⁸²¹ Saraç, a.g.e., s. 76-77; Demirel, a.g.e., s. XXXI-XXXVI.

⁸²² Eserin varlığından Latîfî (s. 194), Kınalızâde Hasan Çelebi, [Tezkiretü's-Şu'arâ, C. II, (hazırlayan: Aysun Sungurhan, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009, s. 186] ve Kâtip Çelebi (Keşf. IV. 1649) bahsetmektedir.

⁸²³ Latîfî, a.g.e., s. 371.

⁸²⁴ Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., C. I, s. 490-91. Eserin varlığından Kâtip Çelebi de bahsetmektedir: Keşf. IV. 1649.

Karamanlı olan Kâmî, ilmiye sınıfına mensup olup Şeyh Cemal Efendi'nin yeğenidir. Rûmeli'nin bazı yerlerinde hâkim olarak görev yapan şair, Âşık Çelebi'nin ifadesine göre 952/ 1545-46 tarihinde vefat etmiştir.⁸²⁵

Latîfî'nin bildirdiğine göre Kâmî'nin Câmî'den çevrilmiş bir Yûsuf u Züleyhâ'sı bulunmaktadır. Latîfî eserin niteliği noktasında, Hamdî ve Selâmî-i (Ziyâyî) Hamîdî'nin mesnevisinden sonra Kâmî'nin mesnevisinin geldiğini söyler. Onun Nizâmî ve Selâmî'den faydalandığını söyleyen Latîfî Yûsuf u Züleyhâ'sından birçok beyit alıntılamıştır.⁸²⁶ Eserin nüshasına ulaşılammıştır.⁸²⁷

1.1.2.17. Ni'metî, Ni'imetullâh (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ.**

II. Selim devri şairlerinden olan Ni'metî'nin asıl adı Ni'metullâh olup Denizli yöresi şairlerindedir. Âşık Çelebi onun Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinin olduğunu söylüyorsa da eser henüz ele geçmemiştir.⁸²⁸

1.1.2.18. Diyarbakırlı Halîfe (ö.1572), **Yûsuf u Züleyhâ.**

Ahdî'nin hamse sahibi olduğunu söylediği Halîfe'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinden Kâtip Çelebi haber vermektedir. Eseri gördüğü anlaşılan Katip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Halîfenin mesnevisi 7000 beyitten müteşekkil olup 970/1562-63 yılında yazılmıştır.⁸²⁹ Eserin nüshasına ulaşılammıştır.

1.1.2.19. Abdurrahmân Gubârî (ö. 1574-5), **Yûsuf u Züleyhâ.**⁸³⁰

Doğum tarihi bilinmeyen Gubârî Akşehirli olup dönemin meşhur âlimleri Kınalızâde Alî ve Müslim Çelebilerden ders aldı. Tahsilinden sonra bir süre müderrislik yapan Gubârî 1534 tarihinde Kanunî Sultan Süleyman'ın Irak seferine ordu kâtibi olarak katıldı. Bu sefer dönüşünde tasavvufa yöneldi ve bir ara Akşehir'deki Nakşî tarikatının şeyhliğini yaptı. Şehzâde Bâyezîd ve Selîm arasındaki kavgada taraf olduğu için bir ara hapse atılan Gubârî 1574 tarihinde vefat etmiştir.

⁸²⁵ Latîfî, a.g.e., s. 457; Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 717.

⁸²⁶ Latîfî, a.g.e., s. 457-59.

⁸²⁷ Eserin varlığından Kınalızâde Hasan Çelebi de bahsederken eserin manzum olduğunu ve nüshasının kayıp olduğunu ifade etmektedir. (Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., C. I, s. 214.)

⁸²⁸ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 886. Keşf.'te bu eserin varlığından söz edilmiştir. Bkz. Keşf. IV. 1649.

⁸²⁹ Katip Çelebi, a.g.e., C. IV, s. 1649.

⁸³⁰ Hasan Aktaş, "Abdurrahman Gubârî, Yusuf Züleyha [İnceleme-Metin]", (Basılmamış YL Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, SBE, 2006.

Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi dışında **Şâhnâme**, **Menâsikü'l-Hac**, **Ka'benâme**, **Mesâhâtnâme** ve **Şebistân-ı Hayâl** adlı eserleri vardır.⁸³¹

980/1572-3 tarihinde Mekke'de yazılıp II. Selim'e sunulan Gubârî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı, mesnevi nazım biçiminde yazılmış olup 2106 beyitten oluşmaktadır. Gubârî, eserinin sebep-i telif bölümünde, Câmî ve bir anlamda onun mütercimi Hamdî'nin eserlerini muhtelif açılardan⁸³² özellikle de uzunlukları dolayısıyla eleştirmiş ve eleştirdiği bu noktaları dikkate alarak Hamdî'nin eserine nazire yazmıştır.⁸³³ Dolayısıyla Gubârî'nin kaynağı Câmî ve Hamdî olmakla beraber bu iki şairdeki eksiklikler tamamlanmaya fazlalıklar da atılmaya çalışılmıştır.

1.1.2.20. Eğirdirli Şerîfî Mehmed Efendi (ö. 1578'den sonra), **Yûsuf u Züleyhâ**.⁸³⁴

Şerîfî Mehmed Efendi; Eğirdirde neşv ü nemâ bulan köklü bir aileden olup **Zeyniyye** tarikatının bu yöredeki şubesinin şeyhlerinden biri olan Şeyh Burhâneddîn Efendi'nin (ö.1567-8) oğludur. Müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan şairin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisini yazdığı 1578 ile 1586 tarihleri arasında vefat etmiş olması gerekir. Şerîfî'nin **Yûsuf u Züleyhâ**'sı dışında, **Hilye**, **Fetihnâme-i Kıbrıs** ve bütün kasideleri III. Murad'ın övgüsünde yazılan bir **Divan**'ı bulunmaktadır.⁸³⁵

Şerîfî'nin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi, elde bulunan tek nüshası⁸³⁶ dikkate alınarak Zühal Kültürel tarafından neşredilmiştir. Mesnevîde müellif namına sadece "Şerîfî" mahlası bulunduğu için Kültürel, bu Şerîfî'nin kimliğini tespit edememiş ve şairin kimliği noktasında şunları söylemiştir:

⁸³¹ Aktaş, a.g.t., s. 1-6; Ali Alparşlan, "Gubârî", **TDVİA**, C. XIV, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s.167.

⁸³² Hasan Aktaş bu eleştirileri tezinde maddeler halinde sunmaktadır. Bkz. A.g.e., s. 15-16.

⁸³³ Aktaş, a.g.t., s. 6-17.

⁸³⁴ Zühal Kültürel, **Şerîfî, Yûsuf u Zelihâ (Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**, İstanbul, 2001.

⁸³⁵ Sadık Yazar, "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve Hilyesi", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 4, 2007, s. 1026-1044

⁸³⁶ Londra British Library OR. 6240.

“Eserin Şerîfi adlı bir kişi tarafından nazmedildiğini bilmekteyiz. Fakat yaptığımız çalışmalar sırasında Şerîfi'nin hayatı hakkında bir bilgi edinemedik.”⁸³⁷

Kültüral'ın yayını üzerinde yaptığımız inceleme sonunda, bahsi geçen bu Şerîfi'nin Y. Lisans tezi olarak hazırladığımız çalışmaya konu olan Eğirdirli Şerîfi⁸³⁸ olmasının kuvvetlice muhtemel olduğu görülmüştür.⁸³⁹ Dîvân'ında yer alan çoğu şiirinde III. Murâd'ı metheden Şerîfi'nin bu eserini de III. Murâd'a sunması ve Yûsuf Züleyhâ mesnevisiyle diğer eserleri arasındaki bazen beyit tekrarına kadar varan üslup benzerliği bu eserin Şerîfi Mehmed Efendi'ye ait olacağını göstermektedir.

Şerîfi'nin mesnevisi; 1578 tarihinde aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla yazılmış olup yapılan neşre göre 1172 beyitten müteşekkildir.⁸⁴⁰ Eserinde Hamdullâh Hamdî'den övgüyle bahseden Şerîfi, eserinin kaynağı noktasında herhangi bir bilgi vermemektedir. Ancak hikâyenin anlatımında râvilerin rivayetlerinden faydalanması, onun Kuran, tefsir ve konuyla ilgili hadislerden yararlandığı anlaşılmaktadır.

1.1.2.21. Taşlıcalı Yahyâ Bey (ö.1582), **Yûsuf u Züleyhâ**.⁸⁴¹

Aslen bir Arnavut beyzâdesi olan Yahyâ Bey Taşlıca'da doğmuştur. Doğum tarihi bilinmeyen şair, devşirme olarak İstanbul'a getirilip Yeniçeri ocağına yerleştirilmiştir. Askerlikte yayabaşılığa kadar yükselen şair, birçok sefere

⁸³⁷ Kültüral, a.g.e., s. V

⁸³⁸ Sadık Yazar, “Seyyid Şerîfi Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

⁸³⁹ Nitekim Kültüral da konuyla ilgili olarak yaptığı yeni bir yayımla bu iddianın doğru olabileceğini şu ifadelerle teyit etmektedir:

“... ilk olarak eseri çeviriyazıya aktarıp yayımladığımız kitabımızda, yaptığımız çalışmalar sonucunda Şerîfi hakkında yeterli bir bilgiye rastlamadığımızı belirtmiştik. Ancak, Sadık Yazar'ın “XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfi'nin Şevâhidü's-Şühedâsı” adlı yazısında üzerinde çalıştığımız Yûsuf u Zelihâ hikâyesinin müellifinin Şerîfi Mehmed olabileceği ifade edilmektedir. Söz konusu yazıda Şerîfi Mehmed'in hayatı ve eserleri hakkında bilgi verilmiştir. Araştırmacının çeşitli kaynaklara dayanarak verdiği bilgiler, müellifin diğer eserlerinin üslubu ile Yûsuf u Zelihâ arasındaki benzerlikler ve eserlerin III. Murad dönemine ait olmaları da göz önüne alındığında vardığı sonuç isabetli görünmektedir.” Bkz. Zühal Kültüral, “Şerîfi'nin Yûsuf u Zelihâ Hikâyesi ve Dil Özellikleri”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7, s. 427.

⁸⁴⁰ A.g.e., s. V.

⁸⁴¹ Mehmet Çavuşoğlu, **Yahyâ Bey ve Yusuf u Zelihâ (Tenkidli Metin)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

katılmıştır. Asrın önde gelen şairleri arasında yer alan Yahyâ'nın **Gencîne-i Râz, Şâh u Gedâ, Gülşen-i Envâr, Kitâb-ı Usûl** ve **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevilerini barındıran bir hamsesi bulunmaktadır.

Yahyâ'nın Yûsuf u Züleyhâ'sı mesnevi nazım biçiminde, aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla yazılıp 5179 beyitten oluşur. Yahyâ Bey'in mesnevisinde, eserin tercüme olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi aşağıdaki beyitlerden de ifade edildiği gibi bu esere tercüme denilmesinin yakışmayacağı söylenmektedir:

Bu te'lîf-i latîf ü dürr-i ma'nâ

Hayâl-i hâssım oldu ekseriyâ

Yakışmaz tercüme bu dâstâna

Ölü helvâsını almam dehâna

Ma'ânî mevc ururken bahr-ı dilden

*Metâ'-ı gayra dellâl olmadum ben*⁸⁴²

Şairin bu iddialı ifadelerine karşın elimizdeki Yûsuf u Züleyhâ da bir yeniden yazım olarak tercüme konusuyla ilintili olduğu için burada tanıtılmıştır.

1.1.2.22. Şikârî (XVI. yüzyıl), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Asıl adı Ahmed olan Şikârî'nin manzum bir Yûsuf u Züleyhâ yazdığı Katip Çelebi tarafından kaydedilmişse de bu eserin nüshasına henüz ulaşamamıştır.⁸⁴³

1.1.2.23. Hevâyî-i Bursevî (ö.1608), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Hevâyî'nin bu eserinden OM haber vermekle birlikte eserin nüshasına ulaşamamıştır.⁸⁴⁴

⁸⁴² Çavuşoğlu, a.g.e., s. 182.

⁸⁴³ Katip, Çelebi, a.g.e., C. IV, s. 1649.

⁸⁴⁴ Bkz. OM. II. 185.

1.1.2.24. Zihnî, Abdüddelîl Bağdâdî (ö. 1614-15), **Yûsuf u Züleyhâ**.

Aslen Bağdatlı olan şair, Necefzâde diye bilinip Zihnî-i kadîm diye tanınmaktadır. Türkçe ve Farsça şiirleriyle muammâları olan şairin musiki ilminde de ismi duyulmuştur.⁸⁴⁵ Zihnî'nin hayatı hakkında bilgi veren XVI. yüzyıl tezkirecileri onun **Yûsuf u Züleyhâ**'sından bahsetmezlerken, Kafzâde Fâizî ve Riyâzî onun böyle bir eser yazdığını örnek beyit vererek haber vermektedirler.⁸⁴⁶ Kâtip Çelebi de Zübde'yi kaynak göstererek eserden bahsetmektedir.⁸⁴⁷

Türkiye kütüphanelerinde nüshasına rastlayamadığımız bu mesnevinin bir nüshasının British Museum Or. 7229 numarada kayıtlı olduğunu Günay Kut haber vermektedir. Kut'un verdiği bilgilere göre mesnevi, 1007/1598-99 tarihinde yazılmış olup 155 varaktan oluşmaktadır.⁸⁴⁸

1.1.2.25. Abdülvehhâb, **Yûsuf u Züleyhâ**.

Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 813 numarada bulunan bu Yûsuf u Züleyhâ, kataloğunu hazırlayan Karatay'ın verdiği bilgiye göre, Abdülvehhâb adlı biri tarafından yazılmıştır. Karatay bu ismin eserin hâtimesinde bulunduğunu söylemektedir. Kur'anî anlatıma bağlı kalınarak yazılmış olan bu eserin nazm ediliş tarihi belli olmamakla birlikte 1098/1686-87 yılından istinsah edilmiştir. Tarafımızdan incelenemeyen bu eserin katalogda da alıntılanan ilk beyti şöyledir:

Zikr-i Hakdur çünkü asl-ı her fîrû'

*Söze bismillâh diyüp itdük şürû'*⁸⁴⁹

1.1.2.26. Rif'atî Abdülhay Çelebi (ö. 1670?), **Yûsuf u Züleyhâ**.

⁸⁴⁵ Esrar Dede, **Tezkire-i Şuarâ-yı Mevleviyye**, (hazırlayan: İlhan Genç), AKM Yayınları, Ankara, 2000, s. 205.

⁸⁴⁶ Kafzâde Fâizî, **Zübdetü'l-eş'âr**, Nurosmaniye Ktp. 3722, vrk. 55b; Riyâzî, **Riyâzü's-şu'arâ**, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 314, vrk. 66a.

⁸⁴⁷ Kâtip, Çelebi, a.g.e., C. IV, s. 1649.

⁸⁴⁸ Günay Kut, "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar", **Yazmalar Arasında I**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2006, s. 63.

⁸⁴⁹ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, İstanbul, 1961, C. II, s. 100.

OM'nin “*Mevâliden Sâdık Efendi'nin mahdûmu olup eser-i pedere sâlik bir şâ'ir-i fâzıldır*” cümlesiyle tanıttığı Rif'atî'nin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisi yazdığı da yine aynı kaynakta kayıtlıdır.⁸⁵⁰ Eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.2.27. Köprülüzâde Es'ad Paşa (ö. 1718'den sonra), **Tercüme-i Yûsuf u Züleyha li-Câmî**.⁸⁵¹

Köprülüzâde Es'ad Paşa, Fâzıl Mustafâ Paşa'nın oğlu olup IV. Mehmed döneminde yaşamıştır. Nu'mân ve Abdullâh Paşaların da kardeşi olan Es'ad Paşa, Eğriboz ve Hanya'da vâililik görevinde bulunmuştur. Şiirlerinde Hâsim, Es'ad ve Hicrî mahlaslarını kullanmış olup Yûsuf u Züleyhâ'sı dışında 3 kaside ve 166 gazeli hâvî bir Dîvân'ı bulunmaktadır.⁸⁵²

Es'ad Paşa'nın Yûsuf u Züleyhâ'sı, Mollâ Câmî'nin mesnevisinin tercümesi olup, mesnevî nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılmıştır. Baş tarafı tamamıyla Arapça olan bir tevhîd ve na't bölümü ile başlayan eserde, daha sonra tercüme edilen eserin sahibi Mollâ Câmî ile bu eserin Anadolu sahasındaki ilk mütercimi kabul edilen Hamdullâh Hamdî'nin övgüsüne yer verilmiştir. Es'ad Paşa bu bölümde, Câmî'yi övgü dolu ifadelerle methettikten sonra Hamdullâh Hamdî'nin Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sını kendisinden önce tercüme edip “*Türkî lafza tezyîn*” verdiğini ifade eder.

Es'ad Paşa'nın tercümesinin dili hayli ağır olup kaynak metinden birçok kelimenin aynen kullanıldığı görülmektedir.

1.1.2.28. Oflu Bilâl (ö. 1790), **Yûsuf u Züleyhâ**.⁸⁵³

⁸⁵⁰ Bkz. OM. II. 488.

⁸⁵¹ Öznur Tuba Aktaş, “Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yusuf u Züleyha adlı eserinin bilimsel yayını ile eserin şekil ve muhteva bakımından incelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003.

⁸⁵² Aktaş, a.g.t., s. LXVI-LXIX.

⁸⁵³ Oflu Bilâl Efendi, **Kıssa-i Yûsuf u Zelfhâ**, (hazırlayan: Muhammet Kuzubaş), Karadeniz Dergisi Yayınları, İstanbul 2010.

Hayatı hakkında sınırlı bilgiler bulunan Bilâl, Trabzon'un Of ilçesinden yetişmiş bir âlim ve şâirdir. 1790 yılında vefat eden şairin **Kıssa-i Yûsuf**'u dışında **Kıssa-i Erve** ve **Nasihatnâme** adlı eserleri vardır.⁸⁵⁴

Üzerinde yapılan çalışmaya göre, Bilâl Efendi'in Kıssa-i Yûsuf adlı eseri, mesnevi nazım biçimine ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle kaleme alınmıştır. Bizzat şairin verdiği bilgiye göre 1753 tarihinde tamamlanan eser 1636 beyitten oluşmaktadır.⁸⁵⁵ Bilâl eserini kaleme alırken tek bir kaynak metne bağlı kalmamış, ortak bir malzeme haline gelen Yûsuf u Zelîhâ hikâyesini Türkçe olarak nazm etmiştir.

Eserin metnin bir incelemeyle birlikte neşreden Muhammet Kuzubaş, eserin iki nüshasına ulaştığını ifade etmektedir⁸⁵⁶; ancak yaptığımız taramalar sırasında her ikisi de Milli Ktp.'de bulunan bu nüshaların dışında Tunus Milli Ktp.'de (12004) de bir nüshasının olduğunu gördük.

1.1.2.29. Mehmed Nevrûzî (ö. 1795), **Yûsuf u Züleyhâ**.⁸⁵⁷

Kerkük doğumlu olup bir şiirinde kullandığı **Mehmed b. Hayyât** ibaresinden terzi olduğu anlaşılmaktadır. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan şairin Türkmenler arasında çok tanındığı ve eserinin halk arasında birçok nüshasının bulunduğu söylenmektedir.⁸⁵⁸

Nevrûzî'nin mesnevisi, iki bölüm halinde düzenlenmiş olup ilk bölümü **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** ikinci bölümü ise **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmıştır. 7844 beyitten oluşan mesnevinin içinde 21 gazel bulunmaktadır. Nevrûzî, konuyu Kuran'daki şekli ile almakla beraber çeşitli tefsir kitaplarından ve Câmî'nin **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisinden de faydalanmıştır.⁸⁵⁹

⁸⁵⁴ Kuzubaş, a.g.e., s. 25-31.

⁸⁵⁵ ae., s. 29.

⁸⁵⁶ s. 58.

⁸⁵⁷ Çoban Hıdır Uluhan, **Mehmed Nevrûzî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin), II Cilt**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

⁸⁵⁸ Uluhan, a.g.e., s. 5-6.

⁸⁵⁹ A.e., s. 7-8.

1.1.2.30. Mazlûm, **Yûsuf u Züleyhâ**.

Şadi Aydın'ın **İran Kütüphaneleri Türkçe Yazmalar Kataloğu** adlı eserinden hareketle çalışmamıza dâhil ettiğimiz bu Yûsuf u Züleyhâ; manzum olup nazm edeni hakkında bilgi bulunmamaktadır. 1261/1865 tarihinden istinsah edilen eser, Camii Kütüphanesi'nde 651 numara ile kayıtlı olup 93 varaktan oluşmaktadır. Yazmanın başı ve sonundan verilen beyitlere bakılırsa eser **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır.⁸⁶⁰

1.1.2.31. Fütûhî, **Kıssa-i Yûsuf**.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yozgat 841/1 numarada bulunan bu Yûsuf u Züleyhâ kıssası araştırmamız boyunca yararlandığımız hiçbir kaynakta geçmemektedir. 1b'den itibaren başlayan bu eserin başında "*hâzâ kitâbu hazret-i Yûsuf a.s. nâmesidür*" şeklinde bir başlık vardır. Bu başlıktan sonra herhangi bir giriş olmaksızın hikâyeye başlar. Eserin içinde tespit edilen 2 gazelden birincisinde hikâyenin yazarı olabilecek bir mahlas bulunmaktadır. Bahsi geçen gazelin ilk ve son beyitleri şöyledir:

Gördi Ya 'kûb Yûsufından ayrılır

San bedendür anı cândan ayrılır

...

*Ey **Fütûhî** mâlun aybına deger*

Ya 'kûbı gör nice cândan ayrılır (2a)

Eserde yer alan diğer gazel ise 28b'de Züleyhâ'nın ağzından yazılmıştır; ancak bu gazelde herhangi bir mahlas bulunmamaktadır.

Yaptığımız kısmî okumaya göre Fütûhî mahlası dışında, eserin yazarına dair başka bir bilgi bulunamamıştır. Tezkirelerden hareketle oluşturulan Tuhfe-i Nâ'ilî'yi

⁸⁶⁰ Şadi Aydın, **İran Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008, s. 121.

kontrol ettiğimizde sadece bir Fütûhî mahlaslı şairle karşılaşılmaktadır. Bazı kaynaklarda ismi Abdülazîz bazılarında ise Hüseyin olarak geçen bu Fütûhî XVII. yüzyılın ortalarında vefat etmiştir. Bu zatın Dîvân'ını hazırlayan Dursun Ali Tökel, onun eserleri hakkında bilgi verirken Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini yazdığına dair bir bilgi vermez.⁸⁶¹

Hangi Fütûhî mahlaslı şair tarafından yazıldığı bilinmeyen bu eserin, maalesef ki yazılış tarihi de kaydedilmemiştir.⁸⁶² Ancak söz varlığı ve dil özelliklerine bakılırsa eserin Eski Anadolu Türkçesi devrinde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Hemen sonrasında yer alan eserin Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka vü Gülşâh hikâyesi olması da bu ihtimali güçlendiren bir husustur.

Hikâyeye gelecek olursak; mesnevî nazım biçiminin özelliklerini arz etmesine karşın hece vezniyle yazılmıştır. Meclisler halinde yazılan hikâye muhtasar tutulmuş detaylara yer verilmemiştir.

1.1.2.32. Vehbî, Telli Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1664'ten sonra), **Şerh-i Dîbâce-i Yûsuf u Züleyhâ-yı Câmî.**

1664 tarihinde hayatta olduğunu bildiğimiz Vehbî mahlaslı Telli Mehmed b. İbrâhîm, **Şerh-i Gazeliyyât-ı Örfî** adlı eserinin girişinde verdiği bilgiye göre Mollâ Câmî'nin **Yûsuf u Züleyhâ**'sının dîbâcesini şerh etmiştir:

“...ve Mollâ Abdurrahmân Câmî hazretlerinin Yûsuf u Züleyhâ nâmında olan kitâbının dîbâce-i subhu'l-cemâle şerh vâki' olmuş idi.”⁸⁶³

Bununla birlikte yapılan taramalar sonucunda bu esere ulaşılamadı.

1.1.2.33. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ-yı Câmî.**

İstanbul Üniversitesi Ktp. TY 3516 numarada bulunan ve Osmanlı dönemi klâsik şerh geleneğinde örneğine pek rastlanmayan bu şerh, İranlı şair Câmî'nin Türk

⁸⁶¹ Dursun Ali Tökel, “Fütûhî Dîvânı, İnceleme-Metin-Sözlük”, (Basılmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 1993, s. 1-13.

⁸⁶² Bununla birlikte eserin sonunda istinsah kaydı bulunmaktadır. Buna göre eser 1217/1802-03 tarihinde Seyyid Osmân el-Müzehhib Sivasî tarafından istinsah edilmiştir.

⁸⁶³ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi, vrk. 77b-78a.

edebiyatı üzerinde hayli etkisi olan **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisinin bir şerhidir. 1030/1620’da istinsah edilen bu şerh 274 yapraktan oluşmaktadır. İsmet Şanlı’nın tespit ettiği bu şerhin kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Şanlı Keşf.’teki bir kayda⁸⁶⁴ dayanarak eserin Ömer el-Halvetî el-Manisavî’ye ait olabileceğini düşünmektedir.⁸⁶⁵

Bilindiği üzere, klâsik Türk edebiyatında birçok eserin şerhi yapılmışken aşk konulu mesnevilerin şerhi yok denecek kadar azdır. Câmî’nin **Yûsuf u Züleyhâ**’sının şerhi bu bakımdan önemli olup örneğine sıkça rastlanmamaktadır.

1.1.2.34. Hâcibî, Hacı Sâlihzâde Halîl (ö. 1824), **Şerh-i Yûsuf u Züleyhâ-yı Câmî.**

Süleymaniye Kütüphanesi Esad Efendi 2829 numarada bulunan bu şerh, son zamanlarda yapılan bir çalışmaya göre⁸⁶⁶ Hâcibî mahlaslı Hacı Sâlihzâde Halîl tarafından kaleme alınmıştır.⁸⁶⁷ 181 yapraktan müteşekkil bu eser, İranlı şair Câmî’nin Türk edebiyatı üzerinde hayli etkisi olan **Yûsuf u Züleyhâ** mesnevisinin klâsik şerh usulüne uygun olarak yapılmış bir şerhidir. Eserde önce kaynak metin verilmiş ardından da mensur olarak tercümesi yapılmakla beraber yeri geldiğinde uzun açıklamaların da yapıldığı görülmektedir.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi XVIII. yüzyıldan sonra da nazmen kaleme alınmaya devam etmiştir. Bu bağlamda; Nevrûz b. Îsâ Adanavî⁸⁶⁸ (ö. 1815’ten

⁸⁶⁴ Keşf.’te Ömer el-Halvetî’nin Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sını 1620’de tercüme ederek II. Osman’a sunduğu bilgisi yer almaktadır. Bkz. Keşf., IV. 1649)

⁸⁶⁵ İsmet Şanlı, “Molla Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ’sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi”, **Turkish Studies**, Volume V/1, 2010, s. 1329-1345.

⁸⁶⁶ İsmet Şanlı, a.g.m.

⁸⁶⁷ Eser daha evvel Ozan Yılmaz tarafından yazılan bir makalede Şem’î’ye atfedilmekte ise de (Bkz. Ozan Yılmaz, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, **Türkiye Araştırmaları Literatür Dergisi Eski Türk Edebiyatı I**, s. 285.) Şanlı gerek eserin sonunda gerekse de biyografik kaynaklarda verilen bilgilerden hareketle eserin Hâcibî’ye ait olduğunu iddia etmektedir.

⁸⁶⁸ Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan Nevrûzî’nin Yûsuf u Züleyhâ hikâyesini nazm ettiği eseri; kendi hattıyla yazdığı ve içinde Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi dışında **Manzûme-i Kısâ-i Kerbelâ** ve **Hikâye-i İbrâhîm Edhem** adlı eserlerini barındıran bir mecmuada (Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi koleksiyonu 5044) bulunmaktadır. “Seyyid Nevrûzî” ve “Nevrûzî” mahlaslarını kullandığı görülen şairin “Aslım sorarlar ise Adana şehrîm” (5a) diyerek

sonra), Tâib⁸⁶⁹ (ö. 1857) ve Kayserili Mehmed İzzet Paşa⁸⁷⁰ (ö.1911) gibi şairler tarafından da tekrar yazılmıştır. Süleymân Tevfik de aynı hikâyeyi yeniden yazarlar arasında bulunmaktadır.⁸⁷¹

Yûsuf u Züleyhâ Hikâyeleri İle İlgili Genel Değerlendirme

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi, XIV. yüzyılın başından itibaren Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatının çokça işlenen konuları arasında yer almıştır. Konuyla ilgili şu ana kadar yapılan çalışmalara göre Batı Türkçesiyle yazılan ilk Yûsuf u Züleyhâ, Halîloğlu Alî'nin dil içi çevirinin de ilk örneğini teşkil eden eseridir ki Kırım Türkçesinden tercüme edilmek suretiyle oluşturulmuştur. Bu yüzyılda Şeyyâd Hamza, Süle Fakîh ve Darîr tarafından da tekrar yazılan bu hikâye XV. yüzyılda ise Hamdullâh Hamdî ve Tebrizli Ahmedî tarafından kaleme alınır. XVI. yüzyıla gelindiğinde ise Leylâ vü Mecnûn hikâyesi gibi adeta bir moda halini alan Yûsuf u Züleyhâ kıssası Taşlıcalı Yahyâ, Gubârî ve Şerîfî gibi birkaç şair tarafından manzum olarak tekrar yazılmıştır. XVII. yüzyılda çok fazla rağbet görmeyen bu hikâye, XVIII. yüzyılda Köprülüzâde Es'ad Paşa, Oflu Bilâl ve Kerküklü Mehmed Nevruz gibi şairler tarafından tekrar canlandırılmıştır. Bu yüzyıldan sonra da hikâyenin tekrar yazımı günümüze kadar devam ede gelmiştir.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi; uyarlama, tercüme veya şerh edilmek suretiyle klâsik Türk edebiyatındaki yerini almıştır. Erken dönem Yûsuf u Züleyhâ mesnevileri, genel olarak bu hikâyenin Kurân ve tefsirdeki anlatımını kaynak ittihaz edinirken Hamdullâh Hamdî'den itibaren İranlı şair Mollâ Câmî'nin Farsça versiyonu da Batı Türkçesiyle yazılan Yûsuf u Züleyhâ türündeki eserlere önemli oranda kaynaklık etmiştir. Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı; Köprülüzâde Es'ad Paşa ve Kayserili Mehmed İzzet Paşa gibi zatlar tarafından bizzat tercüme edilirken Hamdî

Adanalı olduğunu söyler. Doğum ve ölüm tarihi net olarak bilinmeyen şairin Yûsuf u Züleyhâ mesnevisini yazdığı 1815 tarihinden sonra vefat etmiş olması gerekir.

⁸⁶⁹ Dîvân sahibi bir şair olan Tâ'ib'in Yûsuf u Züleyhâ'sı Gönül Ayan tarafından ilim âlemine tanıtılmıştır. Bkz. Gönül Ayan, "Tâ'ib ve Yûsuf u Züleyhâ'sı", **Osmanlı Araştırmaları**, sy. XVI, 2005, s.74-75.

⁸⁷⁰ Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum 1171 numarada bulunan nüshasından hareketle yapılan incelemeye göre, Mehmed İzzet Mollâ Câmî'nin eserini birebir Türkçeye çevirmiştir. Her sayfanın sağ tarafında orijinal metin, sol tarafında da Mehmed İzzet Paşa'nın çevirisi yer almaktadır.

⁸⁷¹ Bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 663.

ve Gubârî gibi şairler tarafından da uyarlanarak kullanılmıştır. Câmî'nin eseri, adı bilinmeyen bir şârih ve Hâcibî tarafından şerh edilmek suretiyle de Türkçe Yûsuf u Züleyhâ türündeki eserlere kaynaklık etmiştir.

Çalışmamızda tanıtmaya çalıştığımız Türkçe Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinin çoğu günümüze ulaşmıştır; ancak Behiştî, Likâyî, Manastırlı Sinân Çelebi, Karamanlı Kâmî, Ni'metî, Hevâyî-i Bursevî, Rif'atî Abdülhay Çelebi gibi şairlerde olduğu gibi kaynaklarda bahsi geçtiği halde günümüze ulaşmayan Türkçe Yûsuf u Züleyhâ'lar da bulunmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatında yazılan Yûsuf u Züleyhâ hikâyeleri, erken Cumhuriyet döneminden itibaren akademik çalışmalara konu olmaya başlamıştır. Hikâyenin Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki gelişmeleri; Züleyha Muş, Abdürresul Tahbazzâde Hayyampûr ve Halide Cemile Dolu gibi araştırmacılar tarafından birer tez çalışması halinde incelenmiştir. Türkçe birçok Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi, bilimsel olarak incelenip Latinize edilmesine karşın, çalışmamızın son aşamasına kadar yapılan taramalara göre, Şemsî, Zihnî, Mazlûm ve Fütûhî'ye ait Yûsuf u Züleyhâ'ların henüz müstakil bir çalışmaya konu olmadıkları görülmüştür.

1.1.3. Hüsrev ü Şîrîn

Doğu edebiyatlarında asırlar boyunca ilgi görmüş ve sevilmiş olan **Hüsrev ü Şîrîn** hikâyesinin aslı, Sâsânî hükümdarı Pervîz b. Hürmüz'ün (596-628) hayatından alınmış olup Şîrîn ü Hüsrev, **Şîrîn ü Pervîz**, **Ferhâd u Şîrîn** ve **Ferhadnâme** isimleriyle de bilinmektedir.⁸⁷² Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin tarihi alt yapısını ilk kez ortaya koyan Tâberî'dir. Hüsrev'in şaşalı saltanat döneminin anlatıldığı bu tür tarihî kitaplarda onun etrafında cereyan eden siyasî olaylar ön plandadır.⁸⁷³

Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, yazılı edebiyatta, ilk olarak Firdevsî'nin **Şehnâme**'sinde geçmektedir. Bununla birlikte hikâyenin sözlü olarak da halk arasında yaşadığı ve farklı rivayetlerinin ortaya çıktığı da görülmektedir.⁸⁷⁴

Gerek İran gerekse Türk edebiyatında bazı şairler Hüsrev'i hikâyenin merkezine alırken bazıları da Nizâmî'nin mesnevisinde hikâyenin küçük bir bölümünde yer alan Ferhâd'ı ön plana çıkarmışlardır.

İran edebiyatında Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, Nizâmî tarafından müstakil bir mesnevi olarak işlendikten sonra, Emîr Hüsrev Dihlevî, Ârifî, Selîmî, Âsâfî, Şihâbeddîn, Hâtifî, Vahşî, Örfî gibi otuza yakın şair tarafından tekrar ele alınmıştır.⁸⁷⁵

Türk edebiyatındaki ilk Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi, Kutb⁸⁷⁶ adlı bir şairin Nizâmî'den aynı şekil ve vezin ile Kıpçak Türkçesine tercüme ettiği mesnevidir.⁸⁷⁷

1.1.3.1. Fahrî (ö.1367'den sonra), **Hüsrev ü Şîrîn**.⁸⁷⁸

⁸⁷² Mustafa Erkal, "Hüsrev ve Şîrîn", C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 53.

⁸⁷³ Orhan Kemal Tavukçu, "Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2000, s. 18-21.

⁸⁷⁴ Tavukçu, a.g.t., s. 21.

⁸⁷⁵ A.t., s. 22-37. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin İran edebiyatındaki seyri ve bu hikâyeyi kaleme alan şairler hakkında detaylı bilgi için bkz. Tavukçu, a.g.t., s. 22-37.

⁸⁷⁶ Necmettin Hacıeminoğlu, **Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968, s. IX.

⁸⁷⁷ Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s.37.

⁸⁷⁸ Barbara Flemming, **Fahrîs Husrev u Şîrîn von Jahre 1367**, ZDMG, CXV/I, Wiesbaden, 1968.

Asıl adı Fahrüddîn Yakûb b. Muhammed olan Fahrî'nin Aydınogulları döneminde yaşadığı ve Aydınogulları beyliğinin sarayına intisap ettiği anlaşılmaktadır.

Anadolu sahası Türk edebiyatındaki ilk Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi olan Fahrî'nin eseri, Aydınoglu İsa Bey adına yazılmış olup 12 Mart 1367 tarihinde tamamlanmıştır. **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle yazılmış olan mesnevi, Şehnâme ve Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'inden faydalanılarak 4681 beyit halinde ortaya konulmuştur.⁸⁷⁹

1.1.3.2. Şeyhî (ö.1429), **Hüsrev ü Şîrîn.**⁸⁸⁰

Doğum ve ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1429'da hayatta olduğu bilinen Şeyhî Germiyanlı olup tabib olması sebebiyle Hekîm Sinân olarak da bilinmektedir. Kütahya'da başladığı tahsilini İran'a giderek devam ettiren Şeyhî önemli hocalardan ders alıp dönüşünde Ankara'da Hacı bayram Velî'ye intisab eder.⁸⁸¹

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi dışında, **Dîvân**, **Harnâme** adlı eserleri elimizdedir. **Neynâme** adlı ufak bir mesnevisiyle Farsçadan çeviri olan **Hâbnâme** adlı eserinin de olduğu bildirilmektedir.⁸⁸²

Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle yazılmış olup mesnevi nazım biçiminde yazılmasına karşın içerisinde birkaç gazel ile bir tercî'-bend bulunmaktadır. Şeyhî eserini oluştururken Nizâmî'nin aynı addaki eserinin bazı kısımlarını genişletmek, bazı kısımlarını da kısaltmak suretiyle nerdeyse aynen Türkiye Türkçesine aktarmıştır.⁸⁸³

1.1.3.3. Mu'îdî (xv. yüzyıl), **Hüsrev ü Şîrîn.**

⁸⁷⁹ Timurtaş, a.g.e., s. 37-38.

⁸⁸⁰ Timurtaş, a.g.e.

⁸⁸¹ Tavukçu, a.g.t., s. 40-41.

⁸⁸² Tavukçu, a.g.t., s. 40-41.

⁸⁸³ Faruk Kadri Timurtaş, "Şeyhî", C. XI, **İA**, MEB Yayınları, İstanbul, s. 478.

Rumeli Üsküp'te doğan Mu'îdî'nin doğum ve ölüm tarihleri belli değildir. II. Bâyezîd döneminde yaşayan bir müderris olduğu söylendiği gibi Mısır'da beytülmal kâtibi olup orada vefat ettiği de söylenmektedir.⁸⁸⁴

Mu'îdî'den bahseden Latîfî, onun üç divan ve yedi risale (mesnevi) yazmasına karşın gerek şiirleri gerekse de eserlerinin halk arasında duyulmadığını söylemektedir. Eserleri arasında bugün nüshası elde olan **Şem' ü Pervâne**'yi özel olarak zikrederken, hamse sahibi olduğunu da söyler.⁸⁸⁵ Henüz nüshasına ulaşamayan **Hüsrev ü Şîrîn** mesnevisinin hamsesi içinde olduğunu ise Kâtip Çelebi haber vermektedir.⁸⁸⁶

1.1.3.4. Sadrî (XV. yüzyıl), **Hüsrev ü Şîrîn**.

İznikli olan Sadrî Şeyh Kutbuddîn'in kız kardeşinin oğludur. II. Beyâzîd devrinde yaşamıştır. Asıl adı Haydar olan şairin kadılık yaptığı ve babasının Şehzâde Korkud'un hocası olduğu ifade edilmektedir.⁸⁸⁷

Sehî Bey'in "*Hüsrev ü Şîrîn nazmı tarzında haylî mesnevi dimişdür*"⁸⁸⁸ cümlesinden onun Hüsrev ü Şîrîn mesnevisi yazdığı anlaşılmakta olup eserin nüshasına henüz ulaşamamıştır.

1.1.3.5. Hayâtî (XV. Yüzyıl), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Agah Sırrı Levend'in "*Şairin "Mahzenü'l-Esrâr, Heft-Peyker, İskendernâme ve Hüsrev ü Şîrîn mesnevilerinden oluşan külliyyâtı bende.*"⁸⁸⁹" cümlesiyle Hayâtî'nin böyle bir eserinden bahsediyorsa da Orhan Kemal Tavukçu bahsedilen eserin Hayâtî adına kayıtlı olmakla birlikte Ahmed Rıdvân'a ait olduğunu ifade etmektedir.⁸⁹⁰

1.1.3.6. Harîmî -Şehzâde Korkud- (ö.1512), **Hüsrev ü Şîrîn**.

⁸⁸⁴ Şairin hayatı hakkında bilgi için bkz. Latîfî, a.g.e., s. 502-504; Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 824.

⁸⁸⁵ Latîfî, a.g.e., s. 502-04.

⁸⁸⁶ Bkz. Keşf. II. 586.

⁸⁸⁷ Günay Kut, **Heşt Bihîşt**, s. 333.

⁸⁸⁸ Kut, a.g.e., s.333.

⁸⁸⁹ Agah Sırrı Levend, "Hayâtî'nin İskendernâme'si", **Türk Dili**, 1952, sy. 4, s. 11-13.

⁸⁹⁰ Tavukçu, a.g.t., s. 43.

II. Bâyezîd'in oğlu olan Harîmî'nin asıl adı Korkud olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Dedesi Fatih Sultan Mehmed'in ölümünden sonra babasına vekil olarak 18 gün padişahlık yapan şehzade Korkud, Türkçe ve Arapça birkaç eserin yanında bir Divan oluşturacak kadar şiirler yazmıştır.⁸⁹¹

Harîmî'nin **Ferhâd u Şîrîn** adında bir eser yazdığını Bursalı Mehmed Tâhir haber veriyorsa da eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.⁸⁹²

1.1.3.7. Âhî Hasan Çelebi –Benli Hasan- (ö.1517), **Nâ-tamâm Hüsrev ü Şîrîn (Hikâyet-i Şîrîn ü Pervîz ve Rivâyet-i Gülgûn u Şebdîz)**⁸⁹³

Asıl adı Hasan olup Benli Hasan olarak tanınan şair, Niğbolu'da Tirsinik'te doğdu. Zengin bir tüccarın oğlu olan Âhî, babasının ölümünden sonra annesinin başka birisiyle evlenmesine kızıp genç yaşta tahsile başladı. Şiir ve nesirleriyle adını duyuran Âhî'nin müderrislik yaptığı ve şair Hâverî'nin kızkardeşiyle evlendiği bildirilmektedir.⁸⁹⁴

Latîfî'nin bildirdiğine göre Divan sahibi olan Âhî, Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ine nazire yazmaya başlamış ve bu yolda epey yol kat etmişken, şeyhi Mahmud Efendi'nin, Hz. Peygamber'in mektubunu yırtan ve bir ateşperest olan Pervîz hakkında böyle övücü şeyler yazmanın doğru olmadığını söylemesinden sonra eseri yazmaktan vazgeçmiştir.⁸⁹⁵ Yarım kalan mesnevinin elimizde iki nüshası⁸⁹⁶ bulunmakta olup biri M. Fatih Köksal tarafından yayımlanmıştır.⁸⁹⁷

1.1.3.8. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **Hüsrev ü Şîrîn.**⁸⁹⁸

⁸⁹¹ Feridun Emecen, “Şehzade Korkut”, C. XXVI, TDVİA, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205.

⁸⁹² Bkz. OM. II. 382.

⁸⁹³ M. Fatih Köksal, “Ahi'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, sy. 6, 1998, s. 209-253.

⁸⁹⁴ Mustafa İsen, “Âhî, Benli Hasan” C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 527-28.

⁸⁹⁵ Latîfî, a.g.e, s. 123.

⁸⁹⁶ Milli Kütüphane, Yz FB, 471/2.

⁸⁹⁷ Bkz. M. Fatih Köksal, a.g.m., s. 209-253.

⁸⁹⁸ Agah Sırrı Levend, “Ahmet Rıdvân'ın Hüsrev ü Şîrîn'i”, **TDAY Belleten**, 1966, s. 215-258; Orhan Kemal Tavukçu, “Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2000.

Ahmed Rıdvân'ın **Hüsrev ü Şîrîn**'i, Nizâmî'nin mesnevisi gibi aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılmış olup mesnevi nazım biçimindedir. Ancak mesnevinin içinde 11'i gazel, biri kaside ve biri de tercî'-bend olmak üzere başka nazım biçimleri de bulunmaktadır.⁸⁹⁹

Ahmed Rıdvân'ın mesnevisini, Nizâmî ve Şeyhî'nin aynı mesnevileriyle karşılaştıran Orhan Kemal Tavukçu, eser hakkında şu bilgileri vermektedir:

*“Ahmed Rıdvân Hüsrev ü Şîrîn'i yazarken, kendisinden önce bu hikâyeyi bütün boyutlarıyla ortaya koymuş olan Nizâmî'nin ve hikâyeyi Anadolu sahasında en güzel şekilde işlemiş olan Şeyhî'nin kuvvetli tesiri altında kalmıştır. Bu tesir, eserde daha çok olayın seyri ve kurgulanması aşamasında hissedilmektedir.”*⁹⁰⁰

Ahmed Rıdvân'ın, gerek Nizâmî'nin hamsesinde yer alan diğer eserleri tercüme etmesi gerekse de mesnevisinin “âgâz-ı destân” bölümünde “hamse sahibi şöyle rivayet etti” diyerek eserine başlaması, onun Hüsrev ü Şîrîn'i de Nizâmî'den tercüme ettiğini ortaya koymaktadır.

1.1.3.9. Lâmi'î Çelebi, -Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî- (ö. 1531), **Ferhâd u Şîrin**.⁹⁰¹

Asıl adı Mahmûd olan Lâmi'î'nin dedesi devrin önemli nakkaşı Nakkaş Ali, babası da II. Bâyezîd'in defterdarı Ali Çelebizâde Osman'dır. Doğumundan ölümüne kadar Bursa'da bulunan Lâmi'î, Şerefü'l-İnsân adlı eserinde verdiği bilgiye göre, 1472 yılında doğmuş olmalıdır. Devrin önemli âlimlerinden ders alan şair, iyi bir eğitim görmüş, tahsilinden sonra da Nakşibendî tarikatı şeyhlerinden Emîr Buhârî'ye

⁸⁹⁹ Tavukçu, a.g.t., s. 114-22.

⁹⁰⁰ A.g.t., s. 103. Ahmed Rıdvân'ın Hüsrev ü Şîrîn'inin adı geçen diğer iki şairin mesnevileriyle karşılaştırılması için de aynı tezin 103-114 sayfaları arasındaki bölüme müracaat edilebilir.

⁹⁰¹ Abdülkadir Erkal, “Lâmi'î Çelebi Ferhad u Şirin (Ferhadname) [İnceleme-Metin]” (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1998; Hasan Ali Esir, “Bursalı Lâmi'î Çelebi: Hayatı ve Edebi Kişiliği, Ferhatnâmesi'nin Tahlili ve Tenkitli Metni”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1998.

intisab etmiştir. 1532 tarihinde Bursa’da vefat eden Lâmi’î, Farsça’da yaptığı tercümelerle tanınmıştır.⁹⁰²

Lâmi’î’nin 1512’de yazdığı Ferhâd u Şîrîn mesnevisi, Yavuz Sultan Selîm’e sunulmuş olup aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** vezniyle yazılmıştır. Mesnevi nazım biçimiyle yazılmasına karşın, kaside, tercî’-bend ve gazel gibi nazım biçimlerini de barındırmaktadır. Abdülkadir Erkal’ın hazırladığı metne göre 1955 beyitten ibaret olan mesnevi, şairin kendi ifadesine göre Nevâyî’nin aynı adlı eserinin Anadolu Türkçesine aktarılmasından oluşmaktadır.⁹⁰³ Lâmi’î, bazı beyitleri nerdeyse kelimesi kelimesine özellikle de Arapça ibareleri aynen aktarıırken kendi his ve düşüncelerini de esere ekleyerek konu ve üslup bakımından kaynak metni zenginleştirmiştir.⁹⁰⁴

Lâmi’î, eserinin tercümeyle ilişkisini şu beyitlerle açıklamaktadır:

Egerçi kıssayı itmekde temdîd

*Serâser eyledüm üstâda **taklîd***

Murâdından ki itdüm hüsn-i ta’bîr

Gehî üslûbından kıldum tağyîr⁹⁰⁵

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Lâmi’î hikâyenin konusunu aktarıırken Nevâyî’ye bağlı kalmış; ancak üslubunu farklılaştırarak uyarılma türü bir tercüme ortaya çıkarmıştır.

1.1.3.10. Şâhî, Şehzâde Bâyezîd (ö.1562), **Ferhâdnâme**.⁹⁰⁶

Kanûnî Sultan Süleyman’ın Hürrem Sultan’dan olan oğlu Şehzâde Bâyezîd 1526’da İstanbul’da doğdu. Kardeşiyle girdiği taht mücadelesinde yenilerek İran’a kaçıp Şah Tahmasb’a sığındı. Yapılan pazarlıklar sonucu geri gönderilip 1562

⁹⁰² Günay Kut, “Lâmi’î”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 96.

⁹⁰³ Erkal, a.g.t., s. 53-55.

⁹⁰⁴ A.t., s. 13-18.

⁹⁰⁵ A.t., s.91.

⁹⁰⁶ Nurgül Özcan, “Şâhî’nin Ferhâdnâme’si (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara,2007.

tarihinde idam edildi. Şâhî mahlasıyla şiirler yazan şehzadenin küçük hacimli bir divanı bulunmaktadır.⁹⁰⁷

Şâhî'nin Ferhâdnâme'si; **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** vezniyle yazılmış olup eldeki tek nüshasından hareketle hazırlanan metne göre 5075 beyitten müteşekkildir. Şâhî mesnevinin sebep-i telif bölümünde, eserinin kaynağı noktasında dolaylı olarak Nevâyî'yi göstermektedir. Nitekim Şâhî; kardeşi şehzade Mehmed'in ölümüne ağlarken uykuya dalıp rüyada onu cennet bahçesinde gördüğünü ve kendisinin iyi bir şair olduğunu söyleyerek Nevâyî tarzında bir Ferhâdnâme yazmasını istediğini bildirir.⁹⁰⁸ Nurgül Özcan'ın iki mesnevi arasında yaptığı karşılaştırmaya göre, hikâyenin akışı ve kahramanların küçük birtakım farklılıkları dışında ortak olduğu görülmektedir.⁹⁰⁹

1.1.3.11. Rûmî, Ergeneli Kâtip Dâvud (XVI. yüzyıl –Kanûnî devri-), **Şîrîn ü Şûriye.**⁹¹⁰

Kânûnî Sultan Süleymân devrinde yaşamış olan Rûmî'nin Rumeli Beylerbeyinin kâtipliğini yaptığı ve Ergeneli olduğu bildirilmektedir.

Rûmî'nin mesnevisi, Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin tamamı olmayıp, Şeyhî'nin vefatından dolayı tamamlayamadığı Şîrûye vak'asının yine Nizâmî'den Kanuni adına yapılan tercümesidir. Nizâmî'nin mesnevisi gibi aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle yazılan mesnevi, toplam 935 beyitten oluşmaktadır.⁹¹¹

1.1.3.12. Hamîdîzâde Celîlî (ö.1569'dan sonra), **Hüsrev ü Şîrîn.**⁹¹²

⁹⁰⁷ Şerafettin Turan, "Bayezid, Şehzade", C. V, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 230-31.

⁹⁰⁸ Özcan, a.g.t., s. 108.

⁹⁰⁹ A.t., s. 280-98.

⁹¹⁰ Faruk Kadri Timurtaş, "Kütahya Kütüphanesi'nde Bilinmeyen Bir Eser", **Sanat-Edebiyat Dünyasından**, (hazırlayan: Mustafa Özkan), İstanbul, 1997, s. 209-211; Mustafa Özkan, "Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i ve Rûmî'nin Şîrîn ü Pervîz'i", **İlmî Araştırmalar**, sy. 9, İstanbul, 2000, s. 179-92; Enfel Doğan; Feryal Korkmaz, "Rûmî'nin Şîrîn ü Şûriye'si (İnceleme-Metin-Sözlük)", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, İstanbul, 2004, s. 52-173.

⁹¹¹ Doğan; Korkmaz, a.g.m., s. 54-58.

⁹¹² Şevkiye Kazan, "Hamîdî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi [İnceleme-Tenkidli Metin]", (Basılmamış YL Tezi)", Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta, 1997.

Celîlî, Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini Nizâmî'nin mesnevisi gibi aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazmıştır. Mesnevi, 1512 tarihinde tamamlanmış olup Şevkiye Kazan'ın hazırladığı metne göre 2012 beyitten oluşan orta hacimde bir eserdir.⁹¹³

Celîlî, eserinin girişinde Nizâmî gibi hamse sahibi olmak istediğini söylerken kendisinden önce Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini yazan Emîr Hüsrev, Câmî ve Nevâyî gibi şairlerin isimlerini de anar. Celîlî'nin mesnevisi, Nizâmî ve Şeyhî'de sınırları belirlenen hikâyenin ayrıntıları atılarak yeniden yazılmış şeklidir. Bu itibarla da telif-terceme özelliği göstermektedir.⁹¹⁴

1.1.3.13. Sâhirî (XVI. yüzyıl), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Asıl adı Hamdî olan ve çoğu şiirini de bu adla yazan Sâhirî, Latîfî'ye göre İstanbul'lu bir tarihçi ve muammâlarıyla ünlü bir şairdir. “*Abdullah Hâtîfî'nin Leylî vü Mecnûn ve ve Kıssa-i Hüsrev ü Şîrîn'in libâs-ı elfâz-ı Derî'den çıkarup ibârât-ı siyâb-ı terkîb-i Türkî birle ârâste kılmışdur*”⁹¹⁵ kaydından da anlaşıldığı üzere Hâtîfî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ini tercüme etmiştir; ancak nüshası ele geçmemiştir.

1.1.3.14. Efşancı (ö.1534-35), **Hüsrev ü Şîrîn ?**.

Adı Mehmed olup Fatih Sultan Mehmed döneminin sonunda doğmuştur. Birçok ilmi kendisinde barındıran Efşancı, hüsn-i hatta da yetenekli olup çok hızlı yazarmış. Hüsrev ü Şîrîn hikâyesinin Türk edebiyatındaki gelişimi hakkında bilgi veren kaynaklarda,⁹¹⁶ Âşık Çelebi'nin “...*Sür'atde bir mertebe imiş ki kitâb-ı Hüsrev ü Şîrîn ki yidi bin beytdür bir gecede yazmış, irtesi Sultân Bâyezîd'e ithâf itmiş...*”⁹¹⁷ şeklindeki cümlesinden hareketle çiçek yetiştirmekle ünlü olan Efşancı'nın da Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini yazdığı belirtilmektedir. Ancak biz bu cümleden; Âşık Çelebi'nin şairin hattatlık yönünü vurgulamaya ve onun bir gecede Hüsrev ü Şîrîn kitabını istinsah ettiğini anlatmaya çalıştığını anlıyor ve sadece Âşık Çelebi'nin bu

⁹¹³ Agah Sırrı Levend, “Celîlî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i”, **TDAY Belleten**, 1965, s. 103.

⁹¹⁴ A.t., s. 104-05.

⁹¹⁵ Latîfî, a.g.e., s. 297.

⁹¹⁶ Bkz. Tavukçu, a.g.t., s. 48.

⁹¹⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 998.

ifadelerinden hareketle Efşancı'nın Hüsrev ü Şîrîn hikâyesini tercüme veya telif ettiğine karar vermenin mümkün olmadığını düşünüyoruz.

1.1.3.15. Şânî (xvi. yüzyıl), **Ferhâd u Şîrîn (Ferhadnâme)**.

Kastamonulu olup Kanunî devri şairlerinden olan Şânî, Kemal Paşazâde'nin mülazımlarından idi. Bağdat seferinde ölen Şânî'nin Ferhâd u Şîrîn hikâyesini nazm ettiği Latîfî'nin şu ifadeleriyle anlaşılmaktadır:

“... ittifâk ol zamânda hikâyet-i Şîrîn'i nazm idüp Ferhâdnâme dirdi.”⁹¹⁸

1.1.3.16. İmâmzâde Ahmed (ö.1570), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Bursalı olup İmam Efendi adında bir adamın oğludur. Kendisi de ilmiye sınıfından olup Bursa'da müderris iken 1570 tarihinde vefat etti. Birkaç dinî kitaba yazdığı haşiyeler dışında, Arapça Târih-i Âl-i Selçuk isimli eseriyle birlikte Hüsrev ü Şîrîn ve Şâh u Gedâ manzumeleri vardır.⁹¹⁹

Osmanlı müelliflerinde adı geçen bu eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.3.17. Diyarbakırlı Halîfe (ö.1572), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Hamse sahibi olduğu Ahdî tarafından bildirilen Halîfe, Kâtip Çelebi tarafından Hüsrev ü Şîrîn yazan şairler arasında gösterilmiştir.⁹²⁰ Ancak şairin bu eserine henüz ulaşamamıştır.

1.1.3.18. Mahvî, İdrîs Beğ (ö.1580), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Hayatı hakkında bilgi veren Sehî Bey şairin Hâtîfî'nin nazm ettiği Hüsrev ü Şîrîn ile Leylâ vü Mecnûn mesnevilerini Türkçe'ye çevirdiğini bildirmektedir.⁹²¹ Eserin nüshası elde değildir.

1.1.3.19. Âzerî İbrahim Çelebi (ö. 1588), **Hüsrev ü Şîrîn**.

⁹¹⁸ Latîfî, a.g.e., s. 317.

⁹¹⁹ Bkz. OM. III. 10.

⁹²⁰ Bkz. Keşf. II. 585.

⁹²¹ Faruk Kadri Timurtaş, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i**, s. 45.

XVI. yüzyılın **Nakş-ı Hayâl** adlı eseri ile meşhûr şâiri Âzerî'nin Hüsrev ü Şîrîn adlı bir eseri kaynaklarda zikredilmekteydi; ancak yakın zamana kadar nüshası elimize ulaşamayan bu eser; İsmail Parlatır ve György Hazai'nin birlikte hazırladıkları katalog çalışmasında kaydedilmiştir. Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe el yazmalarının kataloğunun hazırlandığı bu çalışmada; Âzerî'nin eseri TÖRÖK, O. 427 numara ile kaydedilmiştir. Katalogta verilen bilgilere göre, eser 61 yapraktan oluşmakta olup Âzerî'nin adı şu iki beyitte geçmektedir:

Ey Âzerî-i mükeddirü'l-hâl

Ashâba senâ kıl itme ihmâl (11b)

...

Ser-menzil-i mihnete müsâfir

Bu Âzerî-i şikeste hâtır (16a)

Katalogu hazırlayanlarının belirttiklerine göre eserin sonundaki ketebe tarihinin “fi evâsıt-ı Safer 987/1579 olması ve şâirin aşağıdaki beyte yer vermesi eserin III. Murâd'a ithâf edildiğini göstermektedir:

Cemşîd-vakâr u Cem-hisâl

Sultân-ı cihân Murâd-ı âdil (15a)⁹²²

Âzerî'nin bu nispeten yeni keşfedilmiş eseri, yakın zamanda Ülkü Çetinkaya tarafından bir makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır.⁹²³ Makalede verilen bilgilere göre, mesnevi nazım biçiminin gelenekselleşen giriş bölümleri (tevhîd, tahmîd, münâcât, mi'râciye, medh-i çâr yâr) ile başlar ve sebab-i te'lîf bölümü ile devam

⁹²² İsmail Parlatır; György Hazai, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 112-113.

⁹²³ Ülkü Çetinkaya, “A Husrev ü Şîrîn by Âzerî”, **International Journal of Central Asian Studies**, volume 12, 2008, s. 84-101.

eder. Eser mesnevî nazım biçiminde aruzun **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** kalıbı ile kaleme alınmış olup 1687 beyitten oluşmaktadır.⁹²⁴

1.1.3.20. Fasîh Ahmed Dede (ö.1699), **Hüsrev ü Şîrîn**.

Asıl adı Ahmed olan Fasîh, ünlü Dükâginzâde ailesine mensuptur. İstanbul'da doğan şair, 1670'li yılların başına kadar kâtiplik yapmış bu tarihten sonra ise Galata Mevlevihanesi şeyhi Gavsî Dede'ye intisab etmiştir. Divan'ı ve diğer eserlerini bu dönemde yazan Fasîh Ahmed Dede, 1699 tarihinde vefat etmiştir.⁹²⁵

Fasîh'in Hüsrev ü Şîrîn yazdığı Sâlim tezkiresinde kaydedilmiş⁹²⁶ olup ondan sonraki biyografi yazarları tarafından da yinelenmiştir. Eserin nüshasına henüz ulaşılammıştır.

1.1.3.21. Sâlim (1800'den sonra), **Hüsrev ü Şîrîn**.⁹²⁷

Hüsrev ü Şîrîn mesnevisini 1800 tarihinde 20 yaşındayken yazdığı göz önünde bulundurulursa, 1780 yılında doğmuş olması gereken Sâlim'in 18. yüzyılın sonu ile 19. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olduğu tahmin edilmektedir. Kadılık ve müderrislik yapan Sâlim Bursa'da müfettiş vekili iken vefat etmiştir. Hüsrev ü Şîrîn'i dışında Fuzûlî'nin Muhâvere-i Rind ü Zâhid adlı eserini tercüme etmiştir.⁹²⁸

Son döneme kadar nüshası⁹²⁹ ele geçmeyen Sâlim'in bu eseri Ahmet Sevgi tarafından bir makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır. Takriben 5000 beyit olan bu eser, mesnevi nazım biçimiyle, aruzun **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır. Sâlim, Seyhî'nin Hüsrev ü Sîrîn'inde gördüğü bazı kusurları dile getirmekte ve söz konusu eksiklerden arınmış daha mükemmel bir Hüsrev ü Sîrîn yazmak istediğini

⁹²⁴ A.m., s. 89-90.

⁹²⁵ "Fasîh Ahmed Dede", C. XII, **TDVİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 213-14.

⁹²⁶ Sâlim Efendi, a.g.e., s. 551.

⁹²⁷ Ahmet Sevgi, "Sâlim'in Hüsrev ü Şîrîn'i Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, sy. 17, 2007, s. 25-35; Elif Ayan, "Sâlim Efendi'nin Husrev ü Şîrîn Mesnevisi ve Türk Edebiyatında Husrev ü Şîrîn Mesnevileri", (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2010.

⁹²⁸ Sevgi, a.g.m., s. 25-27.

⁹²⁹ Sevgi kütüphane numarası vermeden eserin bir nüshasının Vatikan Kütüphanesi'nde, diğerinin de Nail Bayraktar'ın hazırladığı ve Milli Kültür dergisininin 1981 yılı, 2. Cilt 10. Sayısında çıkan "İran Kütüphanelerinde Bulunan Türkçe Yazma Eserler" makalesinden hareketle İran'da bulunduğunu bildirmektedir.

söylemektedir. Bununla birlikte Sâlim esas olarak Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ini kendisine kaynak ittihaz etmiş; ancak ondaki teferruatı atıp daha muhtasar bir eser ortaya koymuştur.⁹³⁰

Hüsrev ü Şîrîn Mesnevîleri İle İlgili Genel Değerlendirme

Leylâ vü Mecnûn ve Yûsuf u Züleyhâ gibi çift kahramanlı aşk hikâyeleri arasında yer alan Hüsrev ü Şîrîn, XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatında işlenmeye başlanmıştır. İlk defa Fahrî tarafından Türkçeye nakledilen bu hikâyeye XV. yüzyılda Germiyanlı Şeyhî ve Ahmed Rıdvân tarafından tekrar yazılır. XVI. yüzyılda daha da rağbet gören bu hikâyeye, Lâmi'î, Âhî, Şâhî, Rûmî, Celîlî ve Âzerî gibi şairler tarafından tekrar işlenir. Bu yüzyıldan sonra rağbet görmeyen hikâyeye XVIII. yüzyılın sonunda Sâlim mahlaslı bir şair tarafından Türkçe olarak tekrar kaleme alınmıştır.

Hüsrev ü Şîrîn klâsik Türk edebiyatında çoğunlukla manzum olarak işlenmiştir; bununla birlikte yazma eser kütüphanelerinde bu hikâyenin mensur nüshaları da bulunmaktadır.

Tercüme veya uyarlama şeklinde klâsik Türk edebiyatında işlenen bu hikâyenin kaynağını Nizâmî'nin Farsça versiyonu ile Alî Şîr Nevâyî'nin Çağatayca versiyonu oluşturmuştur.

Türkçe Hüsrev ü Şîrîn hikâyelerinin bazıları günümüze ulaşmıştır; ancak kaynaklarda bahsi geçtiği halde Mu'îdî, Sadrî, Hayâtî, Harîmî, Sâhirî, Efşancı, Şânî, İmâmzâde Ahmed, Mahvî, Diyarbakırlı Halîfe ve Fasîh Ahmed Dede'nin Hüsrev ü Şîrîn'lerine henüz ulaşılammıştır. Günümüze ulaşan Türkçe Hüsrev ü Şîrîn hikâyeleri Faruk Kadri Timurtaş tarafından toplu olarak ele alınmıştır. Müstakil olarak her bir Hüsrev ü Şîrîn hikâyesi, akademik olarak incelenmiş olmakla birlikte Âzerî'nin yeni keşfedilmiş Hüsrev ü Şîrîn'i henüz neşredilmemiştir.

⁹³⁰ Sevgi, a.g.m., s. 27-30.

1.1.4. **Mihr ü Müşterî, Mihr ü Mâh ve Mihr ü Vefâ Mesnevileri.**⁹³¹

XV. yüzyıldan itibaren, tarihî bir alt yapısı olan **Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ** ve **Hüsrev ü Şîrîn** gibi aşk mesnevileri yanında kahramanlarının isimleri gök cisimlerinden mülhem olan temsilî aşk hikâyeleri de ortaya çıkmaya başlamıştır.

Bu hikâyelerden biri; eski İran aşk destanlarından sayılan ve anonim özellikleriyle yazıya geçirilmiş mensur **Mihr ü Mâh** kıssaları arasında konu bakımından benzerlikler arz eden **Mihr ü Müşterî**'dir.⁹³² Mesnevi şeklinde "İşknâme" adıyla ilk defa İranlı şair Assâr-ı Tebrîzî (ö. 1382) tarafından yazılan Mihr ü Müşterî; 1377 tarihinde yazılıp Celayir hükümdarı Sultan Şeyh Üveys'e sunulmuştur. 5120 beyit olan mesnevi, aruzun **mefâ'îlün, mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır.⁹³³ Mihr ü Müşterî, mahiyeti itibarıyla tasavvufî bir mesnevi olup aşk yolu ile gerçeğe ulaşma görüşü, edebî, şâirâne bir üslupla ifade edilmiştir.⁹³⁴

Bu türdeki ikinci bir hikâye ise, Hintli şair Cemâlî-i Dihlevî'nin (ö. 1535) Assâr'ın etkisinde yazdığı **Mihr ü Mâh** mesnevisidir. Cemâlî, eserini önce 1495 tarihinde şeyhi ve kayınpederi Şeyh Şemsüddîn'e, daha sonra da 1499'da İskender-i Lûdî'ye sunmuştur. Mihr ü Mâh, 3600 beyit olup aruzun **mefâ'îlün, mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılmıştır.⁹³⁵

Bu türdeki üçüncü bir hikâye de yine kaynağı İran edebiyatı olan **Mihr ü Vefâ**'dır. Sâlim mahlasını kullanan Abdülfet oğlu Muhammed Bey'in **Manzûme-i Mihr ü Vefâ**, yine XVI. yüzyıl şairi Arşî-yi Dihlevî ve onun kardeşi Muhammed Mü'min'-i Arşî'nin da Mihr ü Vefâ adlı mesnevileri bulunmaktadır. Arşî eserini,

⁹³¹ Bu hikâyenin tanıtımında genel olarak şu iki kaynaktan yararlanılmıştır: Meliha Anbarcıoğlu, "Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri", **TTK Belleten**, 1984, C. XLVII, sy. 188, s. 1151-1189; Azmi Bilgin, "Mihr ü Müşterî" C. XXX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2005, s.28-29.

⁹³² Bilgin, a.g.m., s. 28.

⁹³³ Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 1154. Hikâyenin özeti için aynı makaleye bakılabilir.

⁹³⁴ A.m., s. 1159.

⁹³⁵ A.m., s. 1150-60. Hikâyenin özeti ve mahiyeti hakkında detaylı bilgi için de aynı makaleye bakılabilir.

Nizâmî'nin Hüsrev ü Şîrîn'ine nazire yazdığını söylerken bu konuyu ilk defa kendisinin işlediğini dile getirmektedir.⁹³⁶

Yukarıda bahsi geçen üç mesnevi de yazıldıkları tarihten sonra Türk edebiyatında da yankısını bulmuş gerek aynen tercüme edilmek suretiyle gerekse konusunu almak suretiyle muhtelif şairler tarafından işlenmiştir.

1.1.4.1. Ümmî İsâ (ö. 1372'den sonra), **Mihr ü Vefâ**.⁹³⁷

Ümmî İsâ'nın Mihr ü Vefâ isimli mesnevisi, 800 beyit civarında olup aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile yazılmıştır. Amil Çelebioğlu'nun verdiği bilgiye göre 774/1372-73 yılında nazm olunan bu mesnevîde⁹³⁸; Rum diyarında Filekavs adlı bir padişahın en küçük oğlu olan Vefâ ile Mihr adlı bir kız arasında geçen macera dolu aşk hikâyesi anlatılmaktadır.⁹³⁹

Mesnevî'nin Ümmî İsâ'nın kendi kurgusu mu yoksa tercüme mi olduğu yapılan karşılaştırmalı bir inceleme olmadığı için henüz anlaşılamamıştır.

1.1.4.2. Necâtî, İsâ (ö. 1508), **Mihr ü Mâh**.

Necâtî Bey'in bir Mihr ü Mâh mesnevisi yazdığı, Latîfî tarafından haber verilmekteyse de nüshası henüz ele geçmemiştir. Nitekim Latîfî kendisi de bu esere ulaşamadığını söylemektedir.⁹⁴⁰

1.1.4.3. Hassân (ö.1431'den sonra), **Mihr ü Müşteri**.⁹⁴¹

⁹³⁶ Selami Ece, "Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1996, s. 8.

⁹³⁷ Ekrem Arıkoğlu, Mihr ü Vefâ [İnceleme-Metin-İndeks] (Basılmamış YL Tezi), Van, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, 1991; Sevim Yılmaz, "Ümmî İsâ'ya Ait Mihr ü Vefâ Mesnevisi", (Mezuniyet Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1992.

⁹³⁸ Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999, s. 62.

⁹³⁹ Hikâyenin uzunca bir özeti için bkz. Günay Kut, "Nazım (XIII-XIV. yüzyıl)", C. IV, **Türk Dünyası Edebiyat Tarihi**, AKM Yayınları, Ankara, 2004, s. 535-540.

⁹⁴⁰ Latîfî, a.g.e., s. 518.

⁹⁴¹ Neslihan Özdoğan, "Mihr ü Müşteri [1b-13a]", (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1982; Hüseyin Kara, "Mihr ü Müşteri [13b-20a]", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1986; Nasrullah Özsoy, "Mihr ü Müşteri [20a-26b]", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1986; Kamil Tiken, "Mihr ü Müşteri [27a-33b]", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1986; M. Okan Baba, "Mihr ü Müşteri [33b-39b]", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE,

Sehî Bey **Heşt Bihişt** adlı eserinde; Hassân'ın II. Murâd devri şairlerinden olduğunu söyledikten sonra nazımda kudretli olduğunu ve birçok şiirinin olduğunu belirtir. Hassân önce Saruhan Beyliği hükümdarı Hızır Bey'e intisap eder; ancak onun 1410 tarihinde Çelebi Mehmed tarafından öldürülmesinden sonra II. Murad'a intisab eder. Eseri yazdığında 69 yaşında olduğunu söyleyen Hassân'ın eserini 1431'de yazdığı göz önünde bulundurulursa 1362 yılında doğmuş olması gerekir. Sehî Bey'in "Sultân Murâd mülâzemetinde müddet-i ömri nihâyet ve va'de-i rûzigârı gâyet bulup dünyâdan ahrete nakl" şeklindeki ifadelerinden de anlaşılacağı üzere II. Murâd devrinde vefat ettiği anlaşılmaktadır.⁹⁴²

II. Murâd devri saray şairlerinden olduğu anlaşılan Hassân'ın **Mihr ü Müşterî**'si konuyla ilgili ilk akademik çalışmalarda yer almamaktaydı. Asıl nüshası Fransa'da⁹⁴³ bulunan bu eserin mikrofilm Süleymaniye Kütüphanesi'ne gelince, kütüphanenin müdürü Muammer Aksoy Mehmed Çavuşoğlu'na bu eserden haber verir.⁹⁴⁴ Çavuşoğlu 1982 yılında ilk 13 yaprağını Neslihan Özdoğan'a lisans tezi çalışması olarak verir. Eserin kalan kısmı da Faruk Kadri Timurtaş ve Mertol Tulum tarafından 4 öğrenciye yüksek lisans çalışması olarak verilir.

Hassân'ın İran şairlerinden Assâr'dan tercüme ettiği Mihr ü Müşterî'si mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınmıştır. Bu nazım biçiminin giriş bölümleri (tevhîd, na't, mi'râciyye ve medh-i pâdişâh) ile başlayan Hassân II. Murâd'ı methettiği bölümün sonunda ismini şu beyitle zikreder:

Virüp şeh kulluğına gönül ü cân

*Hezârân şükr ki adum oldu Hassân*⁹⁴⁵

Der-sebeb-i nazm-ı kitâb başlığı ile eserin tercüme sebebini anlatmaya başlayan Hassân önce Mihr ü Müşterî hikâyesini metheder. Ardından da insanların bunu çok beğendiğini ancak ve keşke Türkçeye aktarılsa diye temennide

İstanbul, 1986; Fatma Nur Yılmaz, "Mihr ü Müşterî [39b-45b]", (Basılmamış YL Tezi İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1986.

⁹⁴² Kara, a.g.t., s. III.

⁹⁴³ Bibliotheque Nationale, Ancien Fonds 313. Nüshanın mikrofilm Süleymaniye kütüphanesinde bulunmaktadır.

⁹⁴⁴ Özdoğan, a.g.t., s. 1.

⁹⁴⁵ A.t., s. 11.

bulduklarını, padişahın bunu ancak Hassân başarır diyerek bahsi geçen hikâyenin çevirisini kendisinden talep ettiğini söyler:

*N'olaydı Türkîye döneydi bu dür
Ki gevher Pârisî içinde budur*

*Dimişler kimsenün gelmez elinden
Bunu yazmağ u döndürmek dilinden*

*Dimiş sultân ki Hassân başarur ger
Dürişürse bu söz hakkında ekser⁹⁴⁶*

Der-merâtib ü makâmât-ı Işk şeklindeki bir başlığın da yer aldığı 262 beyitlik bir girişten sonra başlayan hikâye yaklaşık 140 beyitlik bir hâtîme ile son bulmaktadır.

Hassân'ın 835/1431-32 tarihinde tamamlanan eseri, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmış olup 5403 beyitten oluşmaktadır.

1.1.4.4. Münîrî İbrahim Çelebi (ö.1520), **Mihr ü Müşterî**.⁹⁴⁷

Kendisinden bahseden kaynaklar Amasyalı olduğunu söylemekle beraber doğum tarihi hakkında herhangi bir bilgi vermemektedirler. II. Bâyezîd ve onun oğlu şehzâde Ahmed'in saraylarında bulunan Münîrî'nin nişancılık ve sipahilik görevlerinde bulunduğu bildirilmektedir. Şairin ölüm tarihi 1521 olup doğum yeri şüphelidir.⁹⁴⁸

Münîrî'nin Mihr ü Müşterî mesnevisi; Assâr'ın aynı addaki Farsça mesnevisinin tercümesi olup biri eksik iki nüshası⁹⁴⁹ bulunmaktadır. Kaynak

⁹⁴⁶ A.t., s. 12.

⁹⁴⁷ Ayten Akmandor, "Münîrî ve Mihr ü Müşterî Mesnevisi", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1983.

⁹⁴⁸ Ümran Ay, "Münîrî'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007, s. 34-37.

⁹⁴⁹ Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 1185 (eksik nüsha); British Museum OR 7742: Bu nüshayı tanıtan Günay Kut, nüshanın Münîrî tarafından 1487 tarihinde istinsah edildiğini bildirmektedir. Bkz. Kut, "British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar", s. 50.

metindeki gibi aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılan eser 6011 beyitten oluşmakta olup araya serpiştirilmiş gazeller de bulunmaktadır.⁹⁵⁰ Assâr'ın eseriyle Münîrî'nin mesnevisini karşılaştıran Anbarcıoğlu, Münîrî'nin çevirisinin genişletilmiş, serbest ve mealen yapılan bir çeviri olduğu kanaatine varmaktadır.⁹⁵¹

1.1.4.5. Priştineli Mustafa Emînî (ö.1569), **Mihr ü Vefâ**.

Priştineli olup kâtiplik görevi yapan Mustafa Çelebi'nin Mihr ü Vefâ mesnevisi yazdığını Âşık Çelebi şu cümleyle haber verip söz konusu mesneviden örnek beyitler alıntılanmaktadır:

*“...gazelleri dahi düşmüşdür ammâ nâdir **Mihr ü Vefâ** destânın
itmişdür”⁹⁵²*

1.1.4.6. Kastamonulu Kıyâsî (xvi. yüzyıl), **Mihr ü Mâh**.⁹⁵³

Hayatı hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğu Kıyâsî, Kastamonulu olup 1590'lı yıllarda vefat etmiştir. Kadı nâibliği ve müderrislik gibi görevlerde bulunan Kıyâsî'nin günümüze ulaşan tek eseri Mihr ü Mâh mesnevisidir.⁹⁵⁴

Eldeki tek nüshasına⁹⁵⁵ göre 1192 beyitten oluşan Kıyâsî'nin mesnevisi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmıştır. Mesnevî nazım biçiminin gelenekselleşen giriş bölümleri (tevîd, na't, münâcât, II. Selîm'in medhi) ile başlayan mesnevi, sebep-i te'lîf bölümü ile devam eder. Bu bölümden sonra matla'-ı dâstân başlığı ile asıl hikâye bölümü başlar.⁹⁵⁶

II. Selîm'e sunulan eserin sebep-i telif bölümünde şair, bir gece rüyasında II. Selîm'in kendisine “*Bana bir şeb didi ol şeh hâbda / Görelüm nen vardur nâ-yâbda*” diyerek bir eser yazmasını ima ettiğini, bundan sonra da eserini yazdığını ifade

⁹⁵⁰ Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 1168-69.

⁹⁵¹ Anbarcıoğlu, a.g.m., s. 1169.

⁹⁵² Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 816.

⁹⁵³ Dilek Aksoylu, “Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi”, (Basılmamış YL Tezi), Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli, 2007.

⁹⁵⁴ Aksoylu, a.g.t., s. 1-3.

⁹⁵⁵ Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2923.

⁹⁵⁶ Aksoylu, a.g.t., s. 15.

etmekle beraber ⁹⁵⁷ mesnevisinin kaynağı noktasında herhangi bir şey söylememektedir. Bununla birlikte, hikâyenin başladığı bölümde şair “*Ketb idenler bu kitâbun aslını / Şöyle feth itdi ki bâb u faslını*”⁹⁵⁸ diyerek eserinin tercüme olduğunu ima etmektedir.

1.1.4.7. Alî b. Abdülazîz –Ümmü Veledzâde-(ö. 1572), **Mihr ü Müşterî**.

İlmiye sınıfına mensup olan Ali Efendi, çeşitli medreslerde müderrislik ve bazı yerlerde kadılık yapmıştır. Arap edebiyatına vakıf olan şairin birkaç eseri vardır.⁹⁵⁹

Katip Çelebi’nin bildirdiğine göre Ali Efendi, Assâr’ın Mihr ü Müşterî’sini tercüme etmiştir⁹⁶⁰ ki nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.4.8. Riyâzî, Azmî Pîr Mehmed (ö. 1582), **Mihr ü Müşterî**.

Defterdar Ahmed Çelebi’nin oğlu olan Azmî’nin asıl adı Pîr Mehmed’dir. Zamanında âlimlerin ileri gelenlerinden olan Azmî 990/1582 tarihinde vefat etmiştir.⁹⁶¹

Kâtip Çelebi’nin verdiği bilgiye göre, Azmî II. Selim’in emriyle Assâr’ın Mihr ü Müşterî’sini tercüme etmeye başlamış; ancak bitiremeyince oğlu Hâletî devam etmiştir. O da 500 beyit eklemesine karşın eser yine tamamlanamamıştır.⁹⁶²

1.1.4.9. Mollâ Mâşîzâde Fikrî Dervîş (ö.1584), **Mihr ü Müşterî**.

İstanbullu olup kadı taifesinden olan Fikrî’nin babası Amasya kadısı iken vefat eden Mâşîzâde Şemseddin Efendi’dir.⁹⁶³ Kendisinden bahseden kaynaklar kendisine muhtelif eserler atfederken, Ahdî onun eserleri hakkında şu ifadeyi kullanmaktadır:

⁹⁵⁷ A.t., s. 17-20.

⁹⁵⁸ A.t., s. 84.

⁹⁵⁹ Bkz. OM. II. 309.

⁹⁶⁰ Katip Çelebi, a.g.e., C. IV, s. 1531-32.

⁹⁶¹ Bkz. OM. II. 309.

⁹⁶² Katip Çelebi, a.g.e., C. IV, s. 1531-32.

⁹⁶³ Ali Emre Özyıldırım, “Ebkâr-ı Efkâr: Fikri Çelebi’nin Aşk Konulu Hasbihâli”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, 2007, s. 686.

“... ve tarz-ı mesnevîde misli nâdir ve Mevlânâ Abdullah Hâtîfî'nin mesnevilerinden ve Mevlana Muhammed Assâr'ın *Mihr ü Müşterî'sin* ve *ekser-i fuzalâ-yı Acem kitâbların terceme itmişdür.*”⁹⁶⁴

Ahdî'nin bu açık ifadelerle bahsettiği Fikrî'nin *Mihr ü Müşterî* tercümesine henüz ulaşamamıştır.

1.1.4.10. Cebrî (XVI. yüzyıl), **Mihr ü Mâh.**

İstanbulu olan Cebrî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Âşık Çelebi, “*tab'ı letâfetden ve şî'ri halâvetden âbî degül*” şeklinde nitelediği bir *Mihr ü Mâh* adlı eserinin olduğunu bildirmektedir.⁹⁶⁵ Eserin nüshasına ulaşamamıştır.

1.1.4.11. Mîrî, Kiçi Mirzâzâde Seyyid Yahyâ Hüseyin (ö. 1599), **Mihr ü Müşterî.**⁹⁶⁶

Kiçi Mirzâzâde demekle meşhur olan Seyyid Yahyâ, seyyid bir aileden olup çeşitli medreselerde görev aldı. Mirzâ Mahdûm vefat edince onun yerine nakîbüleşrâf oldu ve çeşitli kazalarda kadılık görevi yaptı. 1599 tarihinde vefat eden Yahyâ'nın Mîrî mahlasıyla yazdığı şiirleri vardır. Kaynakların verdiği bilgilere göre Assâr'ın *Mihr ü Müşterî'sini* de tercüme etmiştir.⁹⁶⁷

Kiçi Mirzâzâde Seyyid Yahyâ Hüseyin'in *Mihr ü Müşterî'si*, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 3520 numarada bulunmaktadır.⁹⁶⁸ Genel olarak her sayfasında 15 satır bulunan bu nüsha 171 varaktan oluşmaktadır. Nüshanın müstensihî; zahriyye (1a)deki “*Tercemetü Mihr ü Müşterî el-Fâzıl el-edîb ve al-hasîb en-nesîb Mevlânâ Yahyâ el-Hüseyînî en-nakîb bi-hattihî*” ve 171b'de yer alan “*ketebühü mütercimühü el-fakîr Yahyâ el-Hüseyînî en-Nakîb*” kayıtlarından anlaşıldığına göre, eserin müstensihî, tercüme-yi yapan Seyyid Yahyâ'dır.

⁹⁶⁴ Ahdi, a.g.e., s. 463.

⁹⁶⁵ Âşık Çelebi, a.g.e., C. I, s. 454.

⁹⁶⁶ Mustafa Arslan, “Türk Edebiyatında *Mihr ü Müşterî* Mesnevileri ve Mîrî'nin *Mihr ü Müşterî'si*”, *Turkish Studies*, C. IV, sy. 7, (Sonbahar 2009), s. 114-32.

⁹⁶⁷ Hasan Çelebi, a.g.e., s. 944-46; Hasan Yüksel; Fatih Köksal, *Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakîbüleşrâflar, Ahmed Rıf'at, Devhatü'n-Nukabâ*, Dilek Matbaası, Sivas, 1998, s. 68.

⁹⁶⁸ Mustafa Arslan'ın verdiği bilgiye göre, eserin bir diğer nüshası da Şeyhülislâm Ârif Hikmet Ktp. Fennü'l-edebî't-Türkî 3501 numarada bulunmaktadır. Bkz. a.g.m., s. 118.

Ta'lik hatla yazılan eserde, tezhip unsuru olarak; cetvellerin yaldızlı olması ve başlıkların kırmızı mürekkeple yazılması dışında başka bir şey bulunmamaktadır.

Mesnevi nazım biçimiyle yazılan eser, tevhid, münacat, na't, mi'râciyye bölümleri ile başlar. Daha sonra sebab-i te'lif bölümüne yer veren şair, bu bölümden sonra aşkın mertebelerine dair bir bölümden sonra asıl hikâyeye başlar.

Ulaşabildiğimiz nüshasına⁹⁶⁹ göre, Seyyid Yahyâ'nın Mihr ü Müşterî'si III. Murad'a sunulmuştur. Mütercim hattı olan bu nüsha 171 varak olup yaklaşık olarak 5000 beyit civarındadır. Aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** vezniyle yazılan mesnevide mütercim eserinin tercüme olduğunu şu beyitlerle ifade etmektedir:

“Nazm-ı Assârı görmege her dem

Meyl iderdi gönül velî muhkem

...

Âkıbet eyledüm hemân ikdâm

*İtmege tercüme vü nazmı tamâm*⁹⁷⁰

1.1.4.12. Lokmân b. Seyyid Hüseyin (ö.1601'den sonra), **Mihr ü Müşterî**.

Hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Seyyid Lokman'ın Azerbaycan'ın Urmiye kasabasından olduğu tahmin edilmektedir. Müderris ve kadı olarak muhtelif yerlerde görev yaptıktan sonra şehnamecilik görevine getirildi. Bu doğrultuda birkaç tarihî eser veren Seyyid Lokman'ın 1601 tarihinden sonra vefat ettiği düşünülmektedir.⁹⁷¹

⁹⁶⁹ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi T 3520.

⁹⁷⁰ Kiçi Mirzâzâde Seyyid Yahyâ Hüseyin, **Mihr ü Müşterî**, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 3520, vrk. 7b.

⁹⁷¹ Bekir Kütükoğlu, “Lokmân b. Hüseyin”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 208-09.

Kendisinden bahseden kaynaklar onun Assâr'ın Mihr ü Müşterî'sini tercüme ettiğini söylemektedirler.⁹⁷² Eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.4.13. Çorlulu Zarîfî (ö.1623), **Mihr ü Mâh**.⁹⁷³

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Zarîfî, Çorlulu olup 1623 yılında vefat etmiştir. **Mihr ü Mâh** dışında, **Dîvân**'ı ve **Râhatü'l-ervâh** adlı eserleri bulunmaktadır.⁹⁷⁴

Zarîfî'nin hicrî 996/1587-88 yılında tamamlanan Mihr ü Mâh adını verdiği bu mesnevisi, Vedat Nuri Turhan'ın hazırladığı çalışmaya göre 1217 beyit olup **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbı ile yazılmıştır. Tevhîd, münâcât ve na't gibi giriş bölümleri ile başlayıp III. Murâd'ın övgüsüyle devam eden mesnevide, kaside, gazel ve kıt'a nazım biçimindeki şiirler de yer almaktadır.

Zarîfî, mesnevisine kaynaklık eden mu'ayyen bir eserden bahsetmemekle birlikte, eserinin yazılış sebebini anlattığı bölümde; bir eser yazmayı düşündüğü bir anda, babasının yanına geldiğini ve Mihr ü Mâh kıssasını anlatarak kendisinden bunu nazma çekmesini dilediğini aktarmaktadır:

Bu fikr içre tururken hikmetullâh

Peder ol araya irişdi nâgâh

Velâyet eyleyüp ol pîr-i hikmet

Bana bu kıssayı idüp hikâyet

...

Tenün bî-cân olup bağlanmadın evvel

⁹⁷² Bkz. Keşf. IV. 1531-32.

⁹⁷³ Vedat Nuri Turhan, Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni İle İncelemesi, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1995.

⁹⁷⁴ A.t., s. 6-7.

*Bunu nazm eyleyüp hayr-ı halef kıl*⁹⁷⁵

1.1.4.14. Hâşimî (ö.1623?), **Mihr ü Vefâ**.⁹⁷⁶

Hâşimoğullarına mensup seyyidlerden olan Hâşimî Bursalıdır. Müderrislik yapan Hâşimî'nin ölüm tarihi şüphelidir.⁹⁷⁷

Hâşimî'nin eseri, mesnevi nazım biçimiyle aruzun **mefâ'ülün, mefâ'ülün fe'ülün** vezniyle yazılmış olup eser 6511 beyitten oluşmaktadır.⁹⁷⁸ Hâşimî mesnevisinin kaynağıyla ilgili herhangi bir şey söylemiyorsa da onun konuyu İran edebiyatından aldığı düşünülmektedir.

Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin Mihr ü Mâh ve Mihr ü Vefâ adlı mesnevileri bulunmaktaysa da gerek Âlî'nin kendi ifadeleri gerekse de Âlî üzerinde birçok çalışma yapan İ. Hakkı Aksoyak'ın verdiği bilgilere göre, bu eserler birer tercüme veya uyarlama olmayıp bizzat şairin kendi telifleridir.⁹⁷⁹ Yine XVI. yüzyılda II. Selîm devrinde yaşayan Üdî mahlaslı bir şairin de Mâcerâ-yı Mâh isimli bir eseri elimizde bulunmaktaysa da bu eserin konu itibarıyla Farsça versiyonlardan farklı olduğu ifade edilmektedir.⁹⁸⁰

Mihr ü Müşterî, Mihr ü Mâh ve Mihr ü Vefâ Mesnevileri İle İlgili Genel Bilgiler

Gök cisimlerinden mülhem olarak isimlendirilen bu temsilî aşk hikâyelerinden Mihr ü Müşterî'lerin Türkçe yazımlarına Assâr-ı Tebrîzî'nin (ö. 1382) Farsça Mihr ü Müşterî'si kaynaklık etmiş ve bu hikâye II. Murâd devrinden XVI. yüzyılın sonuna kadar 7 ayrı kişi tarafından tercüme edilmiş olup, bu

⁹⁷⁵ A.t., s. 93-94.

⁹⁷⁶ Selami Ece, "Tahkiye Açısından Hâşimî'nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1996.

⁹⁷⁷ Ece, a.g.t., s. 1-5.

⁹⁷⁸ A.g.t., s. 13-15.

⁹⁷⁹ Bkz. Gelibolulu Mustafa Âlî, **Tuhfetü'l-Uşşâk**, (hazırlayan: İ. Hakkı Aksoyak), MEB Yayınları, İstanbul, 2003, s. 21-30.

⁹⁸⁰ Bkz. Mustafa Kırâç, "Üdî'nin Mâcerâ-yı Mâh Mesnevisi (İnceleme-Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2006.

tercümelerden üçü günümüze ulaşmış olmakla birlikte diğerlerinin nüshalarına henüz ulaşılammıştır.

Türkçe Mihr ü Vefâ ve Mihr ü Mâh mesnevilerinin kaynağı noktasında ise bir muğlaklık söz konusudur. Bu isimdeki eserler de Mihr ü Müşterîler gibi XVI. yüzyıldan sonra rağbet görmemişlerdir.

Kiçizâde Seyyid Yahyâ'nın Mihr ü Müşterî'si hariç⁹⁸¹ bu temsili aşk hikâyeleri hem müstakil hem de Meliha Anbarcıoğlu tarafından toplu olarak ele alınmıştır.

1.1.5. **Gül ü Hüsrev ve Gül ü Nevrûz**

Gül ü Hüsrev mesnevisi, ünlü İran şair ve mutasavvıfı Ferîdüddîn Attâr tarafından yazılmıştır. Tam adı Ebû Hâmid Ferîdüddîn Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm-i Nişâbûrî olan Attâr; Horasan Selçuklularının son zamanlarında, büyük bir ihtimalle 537-540 (1142-1145) yılları arasında Nişâbur'da dünyaya geldi. Eczacılık ve tıp ile meşgul olduğu için "Attâr" lakabını aldı ve bu lakapla meşhur oldu. Küçük yaştan itibaren birçok seyahatlerde bulunup tekrar Nişâbûr'a dönen Attâr, 1221 tarihinde Moğollar tarafından şehit edilmiştir.⁹⁸²

Attâr'ın Hüsrevnâme veya Gül ü Hüzmüz diye de bilinen Farsça Gül ü Hüsrev mesnevisi, şairin tasavvufî olmayan tek mesnevisidir. Mesnevide Rum kayserinin gayri meşru oğlu Hüsrev ile Hûzistân şahının kızı Gül'ün aşk maceraları anlatılır.⁹⁸³

Türk edebiyatında birkaç tercümesi yapılan Gül ü Hüsrev mesnevisiyle benzerlik arz eden başka bir mesnevi de; yine İran şairlerinden Celâleddîn Tabîb ve Hâcû-yı Kirmânî tarafından Farsça kaleme alınan Gül ü Nevrûz mesnevisidir.⁹⁸⁴

⁹⁸¹ Bu çalışmanın da Yavuz Bayram tarafından neşre hazırlandığı tarafımıza bildirilmiştir.

⁹⁸² M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", C. IV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 95.

⁹⁸³ Şahinoğlu, a.g.m., s. 97.

⁹⁸⁴ İbrahim Delice, "Niğdeli Muhibbî ve Gül ü Nevrûz Mesnevisi", **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1997, sy. IV, s. 147.

Gül ü Nevrûz mesnevisini İranlı şair Hâcû-yı Kirmânî kaleme almıştır. 24 Aralık 1290'da Kirman'da doğan Hâcû-yı Kirmânî'nin asıl adı Mahmûd olup şiirlerinde Hâcû kelimesini kullanmıştır. İlk tahsilinden sonra Kirmân'dan ayrılıp Şirâz, Bağdâd, Mısır, Suriye gibi muhtelif yerleri gezen şair 1352 tarihinde Şirâz'da vefat etti.⁹⁸⁵

Hâcû-yı Kirmânî'nin Gül ü Nevrûz'unda; Nevrûz adlı bir şehzade ile Rum kayserinin kızı Gül arasındaki aşk anlatılmaktadır. 1342 tarihinde kaleme alınan mesnevi 5302 beyittir.⁹⁸⁶

Gül ü Nevrûz'un ilk Türkçe tercümesi, Lutfî adlı bir şaire ait olup, Celâleddîn Tabîb'in Farsça Gül ü Nevrûz'unun Çağatayca çevirisidir. Eser, 1228 beyit olup aruzun hezec bahriyle yazılmıştır.⁹⁸⁷

1.1.5.1. Tutmacı (XIV. yüzyıl), **Gül ü Hüsrev.**⁹⁸⁸

Eserindeki ipuçlarından hareketle XIV. Yüzyıl şairi olduğu anlaşılan Tutmacı'nın hayatı hakkındaki bilgiler çok kısıtlı olup onun kimliğini açıklamada yetersizdir. **Gül ü Hüsrev** tercümesi dışında yine bir tercüme olan **Tabîatnâme** adlı bir eseri vardır.⁹⁸⁹

808/1407 tarihinde kaleme alınan Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i, İranlı şair Attâr'ın aynı addaki eserinin kısaltılarak yapılan tercümesidir. Hazırlanan tenkitli metne göre 5467 beyit olan mesnevi orijinaliyle aynı, **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezninde yazılmıştır. Sade bir dille yazılan eserde, Eski Anadolu Türkçesi'nin bütün özellikleri bulunmakta; yer yer Doğu Türkçesi'nin izlerine de rastlanmaktadır.⁹⁹⁰

Tutmacı'nın çevirisiyle kaynak metni karşılaştıran Kazım Yoldaş; Tutmacı'nın kaynak metnin bazı bölümlerini atarak, bazılarını kısaltarak, bazılarını değiştirerek, bazen de eklemeler yaparak tasarrufda bulunduğunu söyler. Ancak bu tasarrufun hikâyenin ana yapısını değiştirmedini de ekler.⁹⁹¹

⁹⁸⁵ A. Naci Tokmak, "Hâcû-yı Kirmânî", C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 520.

⁹⁸⁶ Tokmak, a.g.m., s. 521.

⁹⁸⁷ Delice, a.g.m., s.147.

⁹⁸⁸ Kazım Yoldaş, "Tutmacı'nın Gül ü Hüsrev'i", (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1998.

⁹⁸⁹ Yoldaş, a.g.t., s. 1-5.

⁹⁹⁰ A.t., s. 9.

⁹⁹¹ A.t. s. 15.

Tutmacı mesnevisinin sebab-i nazm bölümünde çeviri eylemini ve sebebini şu şekilde ifade etmektedir:

“Bir atlasdur cevâhirlle murassa’
Degül benüm sözüm bigi murakka’
Velîkin **tercûme itmege imkân**
Yoğ idi kim görüp merd-i sühan-dân
Bunanıban tutandı anı mahsûb
Kıyâs itdüm ki hem düşmez idi hûb
Çü gördüm andağı terkîb ü san’at
Gelicek Türkîye düşmezdi onat”⁹⁹²

1.1.5.2. Zihnî (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Gül ü Nevrûz**.

II. Bâyezîd’in şehzadesi Mehmed Kefe livâsında mutasarrıf iken yanında defterdârı olan Zihnî’nin hayatı hakkında fazla malumat yoktur.⁹⁹³

Onun henüz ele geçmeyen Gül ü Nevrûz adlı mesnevisinin varlığından Latîfi şu ifadelerle haber vermektedir:

“mezkûrun Gül ü Nevrûz nâm bahr-ı remel-i mahfûzda bir kitâbı vardır.
Mücerred nazm-ı sâde ve kuyûd-ı tekellüfâtıdan ve tahayyulâtıdan
âzâdedür.”⁹⁹⁴

1.1.5.3. Abdî (XVI. yüzyıl), **Nüzhethnâme (Gül ü Nevrûz)**.⁹⁹⁵

Tezkirelerde Abdî’nin hayatı hakkında hiçbir bilgi bulunmadığını söyleyen Adnan İnce, onun Gül ü Nevrûz mesnevisi dışında, Cemşîd ü Hurşîd, Niyâznâme-i Sa’d u Hümâ ve Dîvân’ı bulunduğunu söylemektedir.⁹⁹⁶ Hanzâde Güzelova, bunların dışında Abdî’ye ait olan bir Heft-Peyker Tercümesi daha bulup ilim âlemine tanıtmıştır.⁹⁹⁷

Abdî’nin Gül ü Nevrûz ve diğer söyleyişleriyle **Nüzhethnâme-i Abdî** isimli mesnevisi, Hâcû-yı Kirmânî’nin aynı adlı eserinin tercümesi olup 1577 tarihinde

⁹⁹² A.t., s. 210.

⁹⁹³ Latîfi, a.g.e., s. 268.

⁹⁹⁴ Latîfi, a.g.e., s. 269.

⁹⁹⁵ Adnan İnce, “Abdî’nin Niyâz-nâme-i Sa’d u Hümâ’sı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. I, sy. 2, 1987, s. 155-206.

⁹⁹⁶ İnce, a.g.m., s. 155.

⁹⁹⁷ Hanzâde Güzelova, “Abdî’nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, **Bilgi**, sy. 38, 2006, s. 35-47.

yazılmıştır.⁹⁹⁸ III. Murâd'ın emri üzerine yazıldığı söylenen eserin eldeki tek nüshasının⁹⁹⁹ sebab-i nazm bölümünde şu ifadeler yer almaktadır:

“Buyurdu fasl-ı güldür eyle bir hâl

Gülin gönline sal Nevrûzdan kâl

Hikâyât-ı Gül ü Nevrûzı peydâ

Kıluḫ Türkî dil ile kıl hüveydâ¹⁰⁰⁰

1.1.5.4. Niğdeli Muhibbî (ö. 1537'den sonra), **Gül ü Nevrûz**.¹⁰⁰¹

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Niğdeli Muhibbî'nin XVI. yüzyılda yaşadığı düşünülmektedir. Muhibbî'nin mesnevisi üzerinde bir çalışma yapan İbrahim Delice, 1537 tarihinde yazılan eserin Kânûni Sultan Süleymân'a sunulduğunu söylemektedir. Muhibbî'nin Gül ü Nevrûz'u mesnevi nazım biçiminde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmasına karşın mesnevide klâsik Türk şiirinin diğer nazım biçimleri; gazel, kaside, müstezat, murabba', mu'aşşer, müseddes ve lügaz gibi manzumeler yer almaktadır.¹⁰⁰²

Muhibbî'nin Gül ü Nevrûz mesnevisi, Lutfî'nin Celâleddîn Tabîb'den Çağataycaya telif hüviyeti vererek çevirdiği aynı addaki mesnevisinin Osmanlı Türkçesine aktarımıdır. Şair bu durumu şu şekilde bildirmektedir:

“evvel itmiş buni bir fâzıl-pesend

eylemiş Tâtârî pes ol ercümend

Bolğay alğay diyü te'lif eylemiş

Muğlak olan dilce tasnîf eylemiş

Çün bu beytün eylemiş bünyâdını

Pes Gül ü Nevrûz urmuş adını

Eyledüm ben dahi bir yüzden beyân

İşidicek tâ ki sultân-ı cihân¹⁰⁰³

⁹⁹⁸ A. Atilla Şentürk; Ahmet Kartal, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004, s. 308.

⁹⁹⁹ Adnan İnce'nin müellif hattı olduğunu düşündüğü bu nüsha Manisa Genel Kütüphanesi 2714 numarada bulunmaktadır.

¹⁰⁰⁰ İnce, a.g.m., s. 156.

¹⁰⁰¹ H. İbrahim Delice, “Niğdeli Muhibbi Gül ü Nevrûz (inceleme- metin- dizin) (2 cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1995.

¹⁰⁰² Delice, a.g.t., s. 145-62.

¹⁰⁰³ A.g.t., s.148.

1.1.5.5. Kalkandelenli Mehmed Mu'îdî (ö. 1585), **Gül ü Nevrûz**.

Hamse sahibi olduğu söylenen Mu'îdî'nin Gül ü Nevrûz adlı bir mesnevi yazdığı, kaynaklarda geçmesine karşın nüshası ele geçmemiştir. Latîfî, "... *risâle-i Gül ü Nevrûzunda zamânesinden şikâyet ve hasb-i hâlin hikâyet itmişdi.*"¹⁰⁰⁴ Şeklindeki bir cümleyle onun bu eserinden haber verirken söz konusu eserden alıntı da yapmaktadır. Kâtip Çelebi de Mu'îdî'yi Gül ü Nevrûz yazan şairler arasında göstermektedir.¹⁰⁰⁵

1.1.5.6. Sâbir Mehmed Pârsâ Dede (ö. 1679), **Gül ü Nevrûz**.¹⁰⁰⁶

1620 civarında doğmuş olabileceği düşünülen Sâbir Mehmed Dede'nin asıl adı Mehmed olup mahlası Sâbir'dir. Bazı şiirlerinde Mehmed Pârsâ mahlasını da kullanmıştır. Mevlevî tarikatına mensup olan Sâbir Mehmed 1679 tarihinde vefat etmiştir.¹⁰⁰⁷

Sâbir Mehmed Gül ü Nevrûz'unu mesnevi nazım biçiminde, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazmıştır.

Sâbir Mehmed, Gül ü Nevrûz mesnevisinin kaynağı olarak Celâleddîn Tabîb'i gösterip ondan tercüme ettiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

*"Gül ü Nevrûz dirler bir hikâyet
Ki itmişdi Celâl anı rivâyet
Gül-i rûyına el-hak zib virmiş
Ana bir Fârisî haftân geyürmüş
O mahbûbe geyür dibâ-yı Rûmî
Ki zînet-yâb idüp bu merzûbunı"*¹⁰⁰⁸

¹⁰⁰⁴ Latîfî, a.g.e., s. 503.

¹⁰⁰⁵ Bkz. Keşf. III. 1200.

¹⁰⁰⁶ Süleyman Çaldak, **Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevrûz Mesnevisi: inceleme-metin**, Özserhat Yayınevi, Malatya, 2004; Adnan İnce, "Gül ü Nevrûz Mesnevileri ve Sâbir'in Eserinden Seçmeler", **Journal of Turkish Studies= Türklük Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazioğlu Armağanı II**, sy. 22, 1998, s. 103-31.

¹⁰⁰⁷ Necip Fazıl Duru, "Sâbir Mehmed Hayatı-Eserleri-Edebî Şahsiyeti ve Divanı'nın Tenkidli Metni", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1994, s. XII-XIV.

¹⁰⁰⁸ Sâbir Mehmed, Gül ü Nevrûz, Süleymaniye / Reşid Efendi 765, 51a.

XVI. yüzyıl şairlerinden Kara Fazlî (ö. 1562) ve İznikli Bekâ'î'nin (ö. 1565) de Gül ü Bülbül adlı eserleri bulunmaktaysa da Nezahat Öztekin yaptığı karşılaştırma neticesinde bu iki eserin de muhteva ve yapı bakımından Attâr'ın eserinden tamamen farklı olduğunu söylemektedir.¹⁰⁰⁹

Gül ü Hüsrev ve Gül ü Nevrûz İle İlgili Genel Bilgiler

Beşerî aşkı konu edinen Attâr'ın Gül ü Hüsrev'i XV. yüzyılın başında tercüme edilmiş daha sonraki devirlerde rağbet görmemiştir. Bunun yerine bu mesnevinin benzeri olan Celâleddîn Tabîb ve Hâcû-yı Kirmânî'nin versiyonları tercüme edilmiştir. Niğdeli Muhibbî ise Celâleddîn Tabîb'in Farsça Gül ü Nevrûz'unu Çağataycaya aktaran Lütfî'nin eserini Batı Türkçesine aktararak dil içi bir çeviri oluşturmuştur.

Bu türdeki eserlerin XV. yüzyılda bir, XVI. yüzyılda iki, XVII. yüzyılda ise bir tercümesi günümüze ulaşmış olup bunlar birtakım akademik çalışmalara konu olmuştur. Bunun yanında Mu'îdî ve Zihnî mahlaslı şairlerin tercümeleri ise kaynaklarda bahsedildiği halde günümüze ulaşmamıştır.

1.1.6. Cemşîd ü Hurşîd

Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi, ilk defa İranlı şair Selmân-ı Sâvecî tarafından telif edilmiştir. Asıl adı Cemâleddîn Muhammed olan Selmân-ı Sâvecî, Sâve şehrinde doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1309-10 tarihi civarında doğmuş olması yüksek bir ihtimal olarak kabul edilmektedir. Önceleri İlhanlı sultanlarına, daha sonra da Celâyirlilerin hükümdarlarına şiirler yazan Selmân-ı Sâvecî'nin 1376 yılında vefat ettiği söylenmektedir. Şairin Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi dışında, Firaknâme adlı bir mesnevisiyle bir Dîvân'ı vardır.¹⁰¹⁰

Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd'i Sultan Üveys'in arzusu üzerine kaleme alınmış, yaklaşık 2700 beyitten ibaret bir mesnevi olup 1361 tarihinde

¹⁰⁰⁹ Nezahat Öztekin, **Fazlî, Gül ü Bülbül**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2002, s. 15-20.

¹⁰¹⁰ Tahsin Yazıcı, "Selmân-ı Sâvecî", C. X, **İA**, MEB Yayınları, İstanbul, 1967, s. 459-461.

tamamlanmıştır. Diğer çift kahramanlı aşk mesnevileri kadar olmasa da Selmân-ı Sâvecî'nin bu eseri de Türk edebiyatında birkaç defa tercüme edilmiştir.¹⁰¹¹

1.1.6.1. Ahmedî, Tâceddîn İbrâhîm b. Hızır el-Germiyânî, el-Amasî (ö.1412), **Cemşîd ü Hurşîd**.¹⁰¹²

Selmân-ı Sâvecî'nin Cemşîd ü Hurşîd adlı eseri, Anadolu sahasında ilk defa Ahmedî tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Ahmedî Emîr Süleymân'ın isteği üzerine kaleme aldığı bu mesnevisini aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazmıştır.

Tercümesini 1403'te tamamlayan Ahmedî, mesnevî nazım biçiminin tevhid, münâcât ve na't gibi giriş bölümlerinden sonra eserini sunduğu Çelebi Mehmed'i metheder. Daha sonra da “*sebeb-i te'lif ve nazm-ı kitâb-ı Cemşîd ü Hurşîd*”i açıklayan şair, eserin yazılmasına sebep olarak padişahın kendisinden bir eser yazmasını istemesini ileri sürmektedir.

Ahmedî'nin bu tercümesi, üzerinde çalışan araştırmacılar tarafından da ifade edildiği gibi, kaynak metne sıkı sıkı bağlı bir tercüme olmaktan ziyade eklenen yeni bölümlerle konunun genişletildiği bir yeniden yazımdır.¹⁰¹³

1.1.6.2. Cem Sultân (ö. 1495), **Cemşîd ü Hurşîd**.¹⁰¹⁴

Fatih Sultan Mehmed'in oğlu olan Cem Sultan 1459 tarihinde dünyaya geldi. Özel hocaların elinden ilk eğitimini aldıktan sonra Kastamonu Sancak Beyliği'ne gönderildi. Babası Fatih'in ölümünden sonra, kardeşi II. Bâyezîd ile taht kavgasında yenilip Avrupalıların eline geçti. 1499 tarihinde vefat eden Cem Sultan iyi bir şair olup Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi dışında Türkçe ve Farsça birer divanı ile birlikte Fâl-i Reyhân-ı Cem Sultân adında bir eseri daha bulunmaktadır.¹⁰¹⁵

Cem Sultan'ın Cemşîd ü Hurşîd adlı mesnevisi, mesnevi nazım biçimiyle yazılmasına karşın diğer birçok nazım biçimini de barındırıp aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır. Hazırlanan metne göre 5374 beyit olan

¹⁰¹¹ A.m., s. 460.

¹⁰¹² Mehmet Akalın, **Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

¹⁰¹³ Akalın, a.g.e., s. 7-8.

¹⁰¹⁴ Münevver Okur Meriç, **Cem Sultan, Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1997; Adnan İnce, **Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd**, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

¹⁰¹⁵ Meriç, a.g.e., s. 1-32; Günay Kut; Mahmut H. Şakiroğlu, “Cem Sultan”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 283-86.

mesnevi 1478 tarihinde Fatih Sultan Mehmed adına yazılmış olup eser, şair tarafından **Âyât-ı Uşşâk** olarak isimlendirilmiştir.¹⁰¹⁶

Cem Sultan'ın mesnevisi Selmân-ı Sâvecî'nin aynı addaki eserinin tercümesidir. Nitekim şair sebab-i telif bölümünde bu durumu şu şekilde bildirmektedir:

İdüp Selmân kitâbından mütercem

*Bunu itdüm dil ü cânuma hem-dem*¹⁰¹⁷

...

İdüben terceme Selmân sözinden

*Velî zîbâter itdün cân sözünden*¹⁰¹⁸

1.1.6.3. Abdî¹⁰¹⁹ (XVI. yüzyıl), **Cemşîd ü Hurşîd**.¹⁰²⁰

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Abdî'nin şu ana kadar ele geçen dört eserinden biri de **Cemşîd ü Hurşîd**'dir. Mesnevi kendisine sunulan II. Selim'in isteği üzerine 1558 tarihinde kaleme alınmıştır.

Abdî'nin mesnevî nazım biçiminde kaleme aldığı bu eseri incelediğimiz nüshaya¹⁰²¹ göre besmele, tevhîd, na't, münâcât ve medh-i pâdişâh gibi bölümlerle başlar. Bu giriş bölümlerinde birkaç kıt'aya da yer veren Abdî, 13b'den itibaren eserin yazılış sebabini açıklamaya başlar. Bu bölümde II. Selim'in fermânı üzerine eserini yazdığını ifade eden Abdî şairliğinden de övgü ile bahseder. Bir hâtime bölümü ile sona eren eser 966/1558-59'da tamamlanmıştır.

1.1.6.4. Hubbî Ayşe Kadın (ö.1589), **Cemşîd ü Hurşîd**.

Asıl adı Âişe olan Hubbî, Beşiktaşlı Şeyh Yahyâ Efendi'nin torunu ve II. Selim'in hocası olan Şems Çelebi'nin karısıdır. Amasyalı olan şaire, kocası sayesinde saraya dâhil olup III. Murâd'ın nedimesi olur. Kaynakların iyi bir şair olarak gördüğü Hubbî'nin gazel ve kasideleri yanında Cemşîd ü Hurşîd mesnevisi

¹⁰¹⁶ İnce, a.g.e., s. VIII.

¹⁰¹⁷ Meriç, a.g.e., s. 309.

¹⁰¹⁸ A.e., s. 681.

¹⁰¹⁹ Adnan İnce, "XVI. yy. Şairlerinden Abdî ve Eserleri", **Türk Dili Dergisi**, 1986, sy. 410, s. 186-192.

¹⁰²⁰ Nazan Kuloğlu, "Abdî Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1989.

¹⁰²¹ Pertev Paşa 443 numarada bulunan bu nüsha müellif hattıdır.

olduğu da Âşık Çelebi ve Kınalızâde tarafından bildirilmektedir.¹⁰²² Bahsi geçen iki tezkireci de söz konusu mesneviden alıntı yapmasına karşın eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

Cemşîd ü Hurşîd Tercümelere Hakkında Genel Değerlendirme

Selmân-ı Sâvecî tarafından Farsça olarak kurgulanan Cemşîd ü Hurşîd hikâyesi, klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde dört ayrı kişi tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Birbirine yakın zamanlarda gerçekleştirilen bu aktarımlardan üçü günümüze ulaşmış ve bunlar üzerinde bilimsel çalışmalar yapılmıştır. Kaynaklarda bahsi geçmesine karşın Hubbî'nin Cemşîd ü Hurşîd'i henüz günümüze ulaşmamıştır.

Türkçe Cemşîd ü Hurşîd mesnevisini yeniden yazan şairler, Selmân'ın Farsça versiyonunu kaynak olarak almışlarsa da, bu kaynaklık daha ziyade hikâyenin konu ve kurgusuyla sınırlı kalmış; eserin sözcüğü sözcüğüne tercümesine başvurulmamıştır.

1.1.7. Vâmık u Azrâ

Türk edebiyatına İran edebiyatının etkisiyle girmiş olan **Vâmık u Azrâ** hikâyesinin Yunan asıllı olup oradan İran edebiyatına geçtiği düşünülmektedir. Devletşâh tezkiresinde, Emîr Abdullâh b. Tâhir'e (ö. 230/844) Vâmık u Azrâ adında bir eser sunulduğu söylenmekteyse de hikâyeyi bir mesnevi haline sokan kişi Unsûrî'dir.¹⁰²³

Asıl adı Ebü'l-Kâsım Hasan b. Ahmed olan Unsûrî'nin hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamakla birlikte, onun Gazneli Sultan Mahmûd ve Mes'ûd'un saray şairlerinden olduğu anlaşılmaktadır. Yazdığı kasideler karşılığında söz konusu padişahlardan bol miktarda caize alan Unsûrî 1039 tarihinde ölmüştür.¹⁰²⁴

İran edebiyatında Vâmık u Azrâ hikâyesi, Unsûrî'den sonra da muhtelif şairler tarafında tekrar kaleme alınmıştır. Gönül Ayan'ın araştırmasına göre 21 Vâmık u Azrâ tespit edilmiştir.¹⁰²⁵

¹⁰²² Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 1136. Kınalızâde Hasan Çelebi, a.g.e., C. II, s. 281.

¹⁰²³ Gönül Ayan, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1998, s.1-2.

¹⁰²⁴ Zebîhullâh-i Safâ, **Târîh-i Edebiyat der-İran (İran Edebiyatı Tarihi)**, s. 98-100.

¹⁰²⁵ Vâmık u Azrâ yazan şairler için bkz. Ayan, a.g.e., s. 3-7.

1.1.7.1. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1506'dan sonra), **Vâmık ve Azrâ.**

Kaynaklarda Nizâmî'nin hamsesini tercüme ettiği bildirilen Behiştî, Vâmık u Azrâ mesnevisi de yazmıştır. Eser hakkında bilgi veren Gönül Ayan, Behiştî'nin söz konusu tercümeyi Unsûrî veya Fasîhî'den tercüme etmiş olabileceğini söylemektedir. Ayan; bir ara Ali Şîr Nevâyî'nin yanına giden Behiştî'nin Vâmık u Azrâ hikâyesine dair bilgileri oradayken elde edip İstanbul'a döndükten sonra bu adı taşıyan bir eser yazmış olabileceğini düşünmekte olup Lâmi'î'nin "kör topal" diyerek küçümsediği eserin de Behiştî'nin Vâmık u Azrâ'sı olabileceğini söylemektedir.¹⁰²⁶

Gönül Ayan eserin nüshasının Süleymaniye Ktp. Fatih 4148 numarada olduğunu söylemekteyse de tarafımızdan kontrol edilen bu nüshada Filipeli Alî Çelebi'nin Hümâyûnnâme adlı eserinden başka bir eser bulunamamıştır.

1.1.7.2. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Tercüme-i Vâmık u Azrâ.**¹⁰²⁷

Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sı mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup mesnevi nazım biçimi dışında, kaside, gazel, murabba' ve kıt'a nazım biçimindeki nazım biçimleri de hikâyede yer almaktadır. Aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan mesnevi, Gönül Ayan'ın hazırladığı tenkitli metne göre 5879 beyitten oluşmaktadır.

Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sı, kendisinin de aşağıdaki beyitlerde ifade ettiği gibi Unsûrî'nin aynı addaki eserinin tercümesidir. Lâmi'î bu eserin kendisinden önce tercüme edildiğini ancak kendisinin beğenmediğini de yine aşağıdaki ifadelerle bildirmektedir:

*“Sâbika bu kıssa-i hoş-manzarı
Nazm idüp yazmış meger kim Unsûrî
Rûma düşmüş âhir ol hûrî-libâs
Türki dilden hullerin kılmış palâs
Ne letâ'ifden yanagı lâlezâr
Ne kavâfiden ayağı müzedâr*

¹⁰²⁶ Ayan, a.g.e., s. 7-8.

¹⁰²⁷ Gönül Ayan, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1998; Mehmet Özger, "Lâmi'î Çelebi'nin Vâmık u Azrâ Mesnevîsinin Modern Roman Tekniklerine Göre İncelenmesi", (Basılmamış YL Tezi), İnönü Üniversitesi SBE, Malatya, 2004.

Hâksâr u çeşmi kûr u başı kel
Hâr u zâr u pâyi leng ü desti şel
Uşbu yüzden iderek yüz bin sülûk
*Hâk-i pâyi-ı şâha irmiş leng ü lûk*¹⁰²⁸

Lâmi'î eserinin tercüme olduğunu sebab-i telif dışındaki birkaç beyitte de doğrudan veya dolaylı olarak söylemektedir:

Kıssa tertîb iden üstâd-ı sühan
*Böyle urmuş bunda bünyâd-ı sühan*¹⁰²⁹
...
Eyleyen bu gussanun naklin sahîh
*Böyle yazmış kıssanun aslın sarîh*¹⁰³⁰

Lâmi'î'nin bu ifadelerini de göz önünde bulunduran Gönül Ayan, Lâmi'î ve Unsûrî'nin mesnevileri arasında yaptığı karşılaştırma sonucunda, Lâmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sının tam bir tercüme olmadığı kanaatine varmıştır. Ayan'a göre Lâmi'î eserini yazarken Unsûrî'nin bugün elde olan nüshası veya daha mufassal bir nüshasını görmüş ve kendisinden önce yapılan tercümeden yararlanmıştı. Bununla birlikte eserin Unsûrî'nin mesnevisinin aynen tercümesi olmadığını düşündüğünü ifade etmektedir.¹⁰³¹

1.1.7.3. Mu'îdî (XV. yüzyıl), **Vâmık u Azrâ**.

Kaynaklarda hamse sahibi olduğu söylenen Mu'îdî'nin Vâmık u Azrâ yazdığını Âşık Çelebi şu ifadelerle bildirmektedir:

*“Mahzenü'l-esrâr bahrinde Vâmık u Azrâsı ve ğayrı bahirlerde niçe manzûm hikâyesi vardır.”*¹⁰³²

Kâtip Çelebi'nin de kaydettiği¹⁰³³ bu eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

1.1.7.4. Kazasker Kâdirî Çelebi (XVI. yüzyıl- Kânûnî devri-), **Vâmık u Azrâ**.

E. Blochet Fransa Milli Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmaların katalogunu hazırladığı eserinde, 1372 numarada kaydettiği bu eserin Unsûrî'nin Farsça

¹⁰²⁸ Ayan, a.g.e., s. 134.

¹⁰²⁹ A.e., s. 189.

¹⁰³⁰ A.e., s. 227.

¹⁰³¹ A.e., s. 12-17.

¹⁰³² Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 824.

¹⁰³³ Bkz. Keşf. IV. 1602.

versiyonundan Türkçeye aktarılıp Kânûnî'ye sunulduğunu yazmaktadır. Katalogta verilen bilgilere göre bu tercüme 133 yapraktan oluşmaktadır.¹⁰³⁴

1.1.7.5. Manisalı Câmi'î (XVI. yüzyıl), **Muhabbetnâme (Vâmık u Azrâ)**.¹⁰³⁵

Hayatı hakkındaki bilgilerin sınırlı olduğu Câmi'î Saruhanlı olup doğum ve ölüm tarihi hakkında net bilgiler bulunmamaktadır. Eserini Kânûnî'nin vezirlerinden Sinân Paşa'ya sunan şairin Kânûnî döneminde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.¹⁰³⁶

Câmi'î'nin Muhabbetnâme ismini verdiği Vâmık u Azrâ tercümesinin ulaşılabilen yegâne nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 4142 numarada bulunmakta olup 181 yapraktan oluşmaktadır. Sinan Paşa'nın isteği üzerine tercümesini gerçekleştiren Câmi'î, tercümesini Unsûrî'nin versiyonundan hareketle yapmıştır. Câmi'î de Lâmi'î gibi kendisinden evvel bir şairin Vâmık u Azrâ'yı Türkçe olarak kaleme aldığını ancak bu bunun letâfet ve halâvetten uzak olduğunu söyleyerek hikâyeyi tekrar tercüme etme gereği duyduğunu dile getirir¹⁰³⁷:

*“didi geldi cihâne nice şâ'ir
Kodu her birisi bir nazm-ı fâhir
Okıdum yâdigârın her birinin
Bahâristândan gördüm 'Unsûrînün
Kim itmiş Vâmık u 'Azrâyı manzûm
Adı dillerde ma'lûm kendi ma'dûm
İşitmiş çok cihânda ad u sanın
Velî hiç kimse virmemiş nişânın
Meger bir şahsun girmiş ol eline
Kim itmiş tercüme kendü diline
Velî ol denlü virmemüş letâfet*

¹⁰³⁴ E. Blochet, **Catalogue des manuscrits Turcs, C. II**, Paris, 33, s. 249. Ancak bu bilginin hatalı olması da muhtemeldir; nitekim Sadettin Eğri de “*Ayrıca Paris Millî Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Katalogu'nda Kâdirî Çelebi de mesnevi (Vâmık u Azrâ) müellifi olarak görünmektedir ki bu bilgi yanlıştır*” der. Bkz. Sadettin Eğri, “Eski Türk Edebiyatı Tercüme Geleneğinde Hâmlerin Etkisi”, **Türkçe'nin Yükseliş Çağında Bursa'da Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 4-5 Haziran 2010**, s. 101.

¹⁰³⁵ Selami Ece, “Manisalı Camii'nin Vamık u Azra Mesnevisi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002; M. Esat Harmancı, “Manisalı Camii Muhabet-Name (Vamık u 'Azra) inceleme-metin-nesre çeviri (2.cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2003.

¹⁰³⁶ Harmancı, a.g.t., s. 21-25.

¹⁰³⁷ A.t., s. 73.

Mezâk-ı cân bula andan halâvet

Bu 'ömrün geçmedin vakti vü 'ahdi

Dürüş sen dahi eyle cidd ü cehdi

Gülistân-ı sühandâ eyle pervâz

Ma'ânî saydına çü oldun şehbâz"¹⁰³⁸

Câmi'î'nin Vâmık u Azrâ'sı mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmış olup 5240 beyitten oluşmaktadır.

1.1.7.6. Hevâyî-i Bursevî (ö.1608), **Vâmık u Azrâ**.

Hevâyî'nin ele geçmeyen Vâmık u Azrâ'sının varlığından Bursalı Mehmed Tahir bahsetmektedir.¹⁰³⁹

1.1.8. **Varka vü Gülşâh**

Varka ve Gülşâh adlı iki genç arasında geçen aşk hikâyesinin kahramanlık olaylarının ve dini unsurların da katılarak anlatıldığı Varka vü Gülşâh hikâyesinde, olayın geçtiği yerler Arap ülkeleri olup hikâyedeki gelenek ve görenekler de Araplara aittir. Ahmet Ateş'e göre Varka vü Gülşâh'ın kaynağını Arap halk hikâyeleri teşkil etmektedir. Bununla birlikte Arap edebiyatında söz konusu hikâyeyi müstakil olarak ele alan bir eserin bulunmadığını söyleyen Ateş, buna karşılık Gazneliler zamanında yaşayan İran şairi Ayyûkî'nin bu konuyu işlediğini söyleyip konunun İran edebiyatı üzerinden Türk edebiyatına geçtiğini düşünmektedir.¹⁰⁴⁰

Gazneliler döneminde yaşayan Ayyukî'nin Farsça olarak kaleme aldığı Varka vü Gülşâh'ı, miladî XI. yüzyılda yazılmasına karşın elimizdeki en eski nüshası XIII. yüzyıla aittir. 2238 beyitten oluşan eserde 10 adet gazel de bulunmaktadır.¹⁰⁴¹

1.1.8.1. Yûsuf-ı Meddâh (ö. 1368'den sonra), **Varka vü Gülşâh**.¹⁰⁴²

¹⁰³⁸ A.t., s. 264-65.

¹⁰³⁹ Bkz. OM. II. 488.

¹⁰⁴⁰ Selige Hüseynova, "Mensur Varka ve Gülşâh Hikâyesi", (Basılmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002, s. 6.

¹⁰⁴¹ Ayşe Yıldız, **Mustafa Çelebi, Varka and Gülşah**, Harvard University, Harvard, 2009, C. I, s. 43-44. Varka ve Gülşâh hikâyesinin kaynağı ve Ayyukî'nin versiyonu için daha fazla bilgi için bkz. Ahmet Ateş, "Varka ve Gülşâh Mesnevisinin Kaynakları", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. II, s. 1-18 a.y., "Farsça Eski Bir Varka ve Gülşâh Mesnevisi", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. V, 1953, 13-39.

Yûsuf-ı Meddâh'ın Varka vü Gülşâh mesnevisi nazım biçiminde, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla 1342 veya 1368 yılında¹⁰⁴³ Sivas'ta yazılmış olup Kazım Köktekin'in hazırladığı metne göre, 1743 beyitten oluşmaktadır. Bununla birlikte, şairin kendisi “*bin yedi yüz beyt ola bu dâsîtân*” ifadesiyle eserin 1700 beyit olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁴⁴

Altı meclis şeklinde tertip edilen eserde, Ayyukî'nin mesnevisinde yer alan hikâye kahramanlarının ağzından söylenen gazeller de bulunmaktadır. Yûsuf-ı Meddâh 12 beyitlik tevhd-na't-münâcât olarak değerlendirilebilecek bir bölümden sonra “*Vir salavât eydeyim bir dâstân / Gör ne mu'ciz göstermiş fahr-i cihân*”¹⁰⁴⁵ beyti ile hikâyenin anlatımına başlar.

1.1.8.2. Priştineli Mustafa Emînî (ö.1569), **Varka vü Gülşâh**.¹⁰⁴⁶

Priştineli olup kâtiplik görevi yapan Mustafa Çelebi'nin Varkâ vü Gülşâh mesnevisi günümüze ulaşmış olup bir inceleme ile birlikte Ayşe Yıldız tarafından neşredilmiştir. Yıldız'ın verdiği bilgiye göre, Mustafâ Çelebi'nin Varka vü Gülşâh'ı Arkeoloji Müzesi Ktp. 1020 numarada bulunmakta olup uzun süre Bedî'î mahlaslı birine ait sanılmaktaydı. Yıldız yaptığı araştırmalar neticesinde bu eserin Priştineli Mustafâ Çelebi'ye ait olduğunu tespit etmiştir. Âşık Çelebi ve Mustafâ Âlî'nin Kühû'l-ahbâr adlı eserinde Mustafâ Çelebi'nin Mihr ü Vefâ adlı bir eserinden bahsedilmektedir; ancak Yıldız verilen örnek alıntılardan hareketle bahsi geçen bu Mihr ü Vefâ'nın elimizde bulunan Varka vü Gülşâh olduğunu belirlemiştir.¹⁰⁴⁷ Kaynaklarda bahsi geçen ancak nüshası elde bulunmayan eserin ismi Âşık Çelebi tezkiresinin bazı nüshalarında Mihr ü Vefâ olarak kaydedilmiştir. Filiz Kılıç'ın hazırladığı Âşık Çelebi tezkiresinin tenkitli metninde eserin ismi Mihr ü Vefâ olarak yazılmış olup aparat bölümünde ise Varka vü Gülşâh fark olarak gösterilmiştir.¹⁰⁴⁸

¹⁰⁴² İ. Hikmet Ertaylan, **Türk Edebiyatı Örnekleri I**, İstanbul, 1945; G. Martin Smith, **Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşâh A Fourteen Century Anatolian Turkish Mesnevi**, Leiden, 1976; Kazım Köktekin, **Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşâh**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

¹⁰⁴³ Kazım Köktekin'in 2007 yılındaki neşrine kadar eserin 1368 tarihinde yazıldığı söylenmekteydi. Köktekin yaptığı neşirde, kontrol ettiği farklı bir nüshadan hareketle eserin 1342 tarihinde yazıldığını ifade etmektedir. (Köktekin, a.g.e., s. 18.)

¹⁰⁴⁴ Köktekin, a.g.e., s. 17-19.

¹⁰⁴⁵ A.e., s. 122.

¹⁰⁴⁶ Ayşe Yıldız, **Mustafa Çelebi, Varka and Gülşâh**, III Cilt, Harvard University, Harvard, 2009.

¹⁰⁴⁷ Yıldız, a.g.e., C. I, s. 1-13.

¹⁰⁴⁸ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 816.

Aslında Mustafâ Çelebi'nin Varkâ vü Gülşâh yazdığı onunla çağdaş olan Gubârî tarafından da haber verilmekteydi. 1572-3 tarihinde yazdığı Yûsuf u Züleyhâ mesnevisinde Gubârî, aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere, yakın arkadaşı olduğunu söylediği Mustafa Çelebi'nin bu eseri için **Varka vü Gülşâh** ismini kullanmaktadır:

Bilinüz kim bu defterün sebebi

Defter emîni Mustafâ Çelebi

*Sâhib-i nazm-ı **Varka vü Gülşâh***

Rûhına rahmet eyleye Allâh¹⁰⁴⁹

Mustafâ Çelebi'nin Varka vü Gülşâh'ının, 1548-1566 yılları arasında yazıldığı tahmin edilmektedir. Mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılan eserde kıt'a ve gazel nazım biçimindeki şiirler de yer almaktadır. Toplam 6712 beyitten oluşan¹⁰⁵⁰ bu Varka vü Gülşâh'a, diğer Türkçe örneklerinde olduğu gibi Ayyukî'nin Farsça versiyonu kaynaklık etmiştir. Mustafâ Çelebi'nin mesnevisi ile Ayyukî'nin mesnevisini karşılaştıran Yıldız, Mustafâ Çelebi'nin hikâyenin konusu ve işlenişi bakımından Ayyukî'ye bağlı kaldığı, bununla birlikte bazı eklemelere de başvurduğu sonucuna varmaktadır.¹⁰⁵¹

1.1.8.3. Hasan Ziyâ'î (ö.1584) **Varka vü Gülşâh**.

Bosnalı olan Hasan Ziyâ'î Mostar'da doğmuş olup babasının adı Alî'dir. Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan şairin yine Mostar'da 1584 tarihinde veba hastalığından vefat ettiği bildirilmektedir.¹⁰⁵²

Hasan Ziyâ'î'nin **Varka vü Gülşâh** mesnevisi dışında Türkçe **Divan**'ı ve **Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk** isimli iki eseri daha bulunmaktadır.¹⁰⁵³

Hasan Ziyâ'î'nin Varka vü Gülşâh adlı bir eser yazdığı, Kıssa-i Abdürrezzâk adlı eserindeki ifadesinden anlaşılmaktadır:

“Kimisi Hüsrev ü Şîrîni dimiş

Kimisi Veysî vü Râmîni dimiş

¹⁰⁴⁹ Hasan Aktaş, a.g.t., s.66.

¹⁰⁵⁰ Yıldız, a.g.e., C. I, s. 47-48.

¹⁰⁵¹ Bkz. a.e., C. II, s. 1-34.

¹⁰⁵² Müberra Gürgendereli, **Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002, s. 1-8.

¹⁰⁵³ A.e., s. 8-12.

Ben dahi Varka vü Gülşâhı ezel

*Nazm idüp eylemiş idüm mücmel*¹⁰⁵⁴

Ziyâ'î'ye ait Varka vü Gülşâh'ın nüshasına henüz ulaşılammıştır. Ziyâ'î Dîvân'ı üzerine bir çalışma yapan Müberra Gürgendereli, eserin bir nüshasının British Museum Kataloğu'nda Or. 3291 numarada kayıtlı olduğu bilgisini vermiş¹⁰⁵⁵ ve bu bilgi konuyla ilgili daha sonraki çalışmalarda da yer almıştır. Ancak Rieu'nun hazırladığı bu katalogda bahsi geçen numarada Ziyâ'î'nin Kıssa-i Şeyh Abdürrezzâk adlı eserinin yer aldığı görülmektedir.¹⁰⁵⁶

1.1.8.4. Mesîhî (ö. 1628'den sonra), **Varka vü Gülşâh**.¹⁰⁵⁷

Klâsik Türk edebiyatında yazılan bir diğer Varka vü Gülşâh mesnevisi de asıl adı Rükneddîn Mes'ûd olan Safevî devri şairlerinden Mesîhî'ye aittir. Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olup eserlerinden derlenmiştir. Tebrîz'de doğan ünlü bir hekîm olan dedesi sayesinde tıbbâ da ilgi duymuş ve Zebîtetü'l-ilâc adlı bir eser de kaleme almıştır. Üç Safevî şâhin hükümdarlık devrini gören Mesîhî, hem Farsça hem de Türkçe şiirler yazmıştır.

Mesîhî'nin Varka vü Gülşâh'ının biri Londra (British Library 7923) biri de Tahran'da olmak üzere iki nüshası tespit edilmiştir. Daha eski tarihli olan Tahran nüshasının başında mensur bir dîbâce de bulunmaktadır. 1038/1628-29'de yazılan mesnevî, mensur bir dîbâce, tevhîd, na't, mi'râciyye, Şâh Abbâs'a yazılan medhiyye, kaleme hitâb ve bir sâkînâme ile başlar.¹⁰⁵⁸

1.1.8.5. (mütercimi belirsiz), **Varka vü Gülşâh**.¹⁰⁵⁹

Klâsik Türk edebiyatında, Varka vü Gülşâh hikâyesi manzum olarak kaleme alındığı gibi mensur olarak da işlenmiştir. Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 5523

¹⁰⁵⁴ A.e., s.12.

¹⁰⁵⁵ A.e., s. 12.

¹⁰⁵⁶ Rieu bu bölümde, bahsi geçen eseri tanıtırken, Ziyâ'î'nin Varka vü Gülşâh yazdığını söylediği ifadelerine de gönderme yapar; muhtemeldir ki araştırmacıları yanıltan bilgi budur. Bkz: Rieu, a.g.e., s. 185b.

¹⁰⁵⁷ Aliyar Seferli, **Klassik Azerbaycan Edebiyatı Mesîhî- Varqa ve Gülşa**, Bakü, 2005.

¹⁰⁵⁸ Yıldız, a.g.e., C. I, s. 21-23.

¹⁰⁵⁹ Bkz. Hüseynova, a.g.t.

numarada¹⁰⁶⁰ bulunan mensur Varka vü Gülşâh bu mensur örneklerden biridir. Nüshada yazar adına herhangi bir bilgi bulunmamıştır. Eser; “Hâzâ Kitâbı Varka vü Gülşâh” başlığından sonra benzeri anonim hikâyelerde de görüldüğü gibi şu ifadelerle başlar:

“... râviyân-ı ahbâr ve nâkılân-ı âsâr ve muhaddisân-ı rûzgâr böyle rivâyet ü hikâyet ve bu tarz üzere rivâyet iderler ki...” (1b)

88 yapraktan oluşan bu mensur Varka vü Gülşâh’ın yazıldığı tarihe yönelik olarak da bir bilgi bulunmamakla birlikte, istinsah tarihi 1078/ 1664 tarihini göstermektedir.

1.1.9. Süheyl ü Nevbahâr

İki kahramanlı klâsik bir aşk hikâyesini ele alan Süheyl ü Nevbahâr’ın Farsça kaynak bir metinden çevrildiği, mütercim tarafından eserin birkaç yerinde zikredilmesine karşın; kaynak metnin kime ait olduğu noktasında bir bilgi verilmemektedir. Bunun yanında kaynak metnin mensur ya da manzum olduğu konusunda da herhangi bir bilgiye sahip bulunmamaktayız.¹⁰⁶¹ Dilçin söz konusu eserin, Leylâ ve Mecnûn, Yûsuf ve Züleyhâ gibi klâsik aşk mesnevileri kadar duyulmayan ve sanat değeri fazla yüksek olmayan bir eser olabileceğini tahmin etmektedir.¹⁰⁶²

1.1.9.1. Mesud b. Ahmed(ö.1354?), Süheyl ü Nevbahâr.¹⁰⁶³

Hoca Mes’ûd’un eseri mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fe’ûlün fe’ûlün fe’ûlün fe’ûl** kalıbıyla yazılmış olup gazel nazım biçimindeki şiirleri de barındırmaktadır. 1350 tarihinde yazılan mesnevi, Dilçin’in biri Türkiye biri de Almanya olmak üzere iki nüshasından hareketle hazırladığı metne göre 5703 beyitten oluşmaktadır.¹⁰⁶⁴

¹⁰⁶⁰ Hüseynova eserin bir diğer nüshasının da Berlin Kraliyet Ktp. 465 numarada bulunduğunu söyler. Bkz. a.g.t., s. 30.

¹⁰⁶¹ Eserin Hümâ vü Hümâyûn’dan çevrildiğine dair bir görüş bulunmaktaysa da Dilçin bunun mümkün olamayacağını ifade eder. Cem Dilçin, **Süheyl ü Nevbahâr: İnceleme, Metin, Sözlük**, AKM Yayınları, Ankara, 1991, s. 54-59.

¹⁰⁶² Dilçin, a.g.e., s. 59.

¹⁰⁶³ Bkz. Dilçin, a.g.e.

¹⁰⁶⁴ A.g.e., s. 69-127.

Mes'ûd b. Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr'ı kaynağının ismini zikretmediği Farsça bir eserden tercüme etmiştir. Eseri çevirmesinin sebebi olarak; yeğeni İzzeddîn Ahmed'in kendisine bir kitap getirdiğini, kendisinin de bu kitabı çok beğenip yeğeninden çevirmesini istediğini söyler. Yeğeni kitabın yaklaşık 1000 beytini çevirdikten sonra yarım bırakınca Mes'ûd b. Ahmed eseri tamamlamanın kendisine düştüğünü ifade eder.¹⁰⁶⁵

1.1.9.2. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1506'dan sonra), **Süheyl ü Nevbahâr**.

Hamse sahibi olduğu söylenen Behiştî'nin Süheyl ü Nevbahâr adlı eserinden Latîfî şu şekilde haber vermektedir:

*“mezbûrun Türkîde hamsesi vardur Vâmık u Azrâ ve Yûsuf u Züleyhâ ve Hüsni ü Nigâr ve Süheyl ü Nevbahâr ve Leylî vü Mecnûn gibi...”*¹⁰⁶⁶

Kâtip Çelebi'nin de bahsettiği¹⁰⁶⁷ bu eser henüz ele geçmemiştir.

1.1.9.3. Bekâyî, Dursunzâde Abdülbâkî (ö. 1603), **Süheyl ü Nevbahâr**.¹⁰⁶⁸

Eserin mevcut üç nüshasında da sadece mahlasını anan Bekâyî hakkında daha fazla bilgi bulunmamasına karşın; eser üzerinde çalışan Selami Ece, eserin sunulduğu Sultan Mehmed¹⁰⁶⁹, den hareketle söz konusu Bekâyî'nin III. Mehmed devrinde yaşayan Dursunzâde Abdülbâkî olduğunu tespit etmiştir.¹⁰⁷⁰

1543 tarihinde doğan Bekâyî iyi bir tahsil gördükten sonra ömrünün sonuna kadar muhtelif medreselerde müderrislik yaptı. 1603 tarihinde vefat eden Bekâyî hakkında Kınalızâde Hasan Çelebi ve Nev'îzâde Atâyî'nin biyografik eserlerinde bilgiler vardır. Söz konusu biyografik eserlerde şairin eserleri olduğu söylenmekte ise de bunların isimleri kaydedilmediği gibi elimizdeki Süheyl ü Nevbahâr'ından da bahsedilmemiştir.¹⁰⁷¹

¹⁰⁶⁵ A.g.e., s.45-48.

¹⁰⁶⁶ Latîfî, a.g.e., s.194.

¹⁰⁶⁷ Bkz. Keşf. II. 811.

¹⁰⁶⁸ Bekâyî, **Mensur Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)**, (hazırlayan: Selami Ece), Aktif Yayınevi, Erzurum, 2003.

¹⁰⁶⁹ Bekâyî eserini sunduğu padişahı, Mekke ve Medine'nin padişahı ve halife olarak takdim ediyor. Hal böyle olunca Selami Ece, ilk iki Sultân Mehmed'i kolayca elemiştir.

¹⁰⁷⁰ Ece, a.g.e., s. 3-6.

¹⁰⁷¹ A.e., s. 6-13.

Selami Ece'nin verdiği bilgiye göre Bekâyî'ye ait Süheyl ü Nevbahâr'ın elimizde 3 nüshası¹⁰⁷² bulunmaktadır. Eserine bir hamdele ve salvele ile başlayan Bekâyî, “*sebeb-i cem’ ve te’lîf-i kitâb*” başlığı altında şu ifadelere yer verir:

“... bu kitâb-ı letâfet-âsâr ya'nî kıssa-i Süheyl ü Nevbahâr ki mazmûnı eyyâm-ı bahâr gibi dil-güşâd ve mefhûmı Süheylâsâ rengîn ü pür-ziyâdur bu dâ'î-i dirîne a'nî Bekâyî-i kemîne sakîl bahrde Türkî-i kadîm üzerine manzûm ve nâ-makbûl ve Kur'ândan metrûk bulmağın tekellûf-i nazm u inşâdan ihtirâz kılup ... meşhûr elfâz ile cem' ü tertîb eyledim...”¹⁰⁷³

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Bekâyî kendisinden önceki bir Süheyl ü Nevbahâr'a (muhtemelen Hoca Mes'ûd'un versiyonu) işaret ederek bunun Türkî-i kadîm üzere yazılması, nâ-makbûl olması ve Kur'ân'dan metrûk olması dolayısıyla önemini yitirdiğini ima edip eserini oluşturduğunu söyler ki bu ifadeler “daha evvel var olan bir hikâyeyi neden yazdın?” şeklindeki muhtemel bir soruya da bir anlamda cevap olmaktadır.

Tam olan Süleymaniye nüshasına göre 135 yaprak olan Bekâyî'nin Süheyl ü Nevbahâr'ı, içerik bakımından da Hoca Mes'ûd'un manzum versiyonundan çok farklı değildir.¹⁰⁷⁴

1.1.10. Şem' ü Pervâne

Şem (mum) ve Pervâne (kelebek) tasavvufî aşkın anlatıldığı alegorik ve sembolik bir eser olup Hallâc-ı Mansûr'dan itibaren bir motif olarak mutasavvıflar tarafından kullanılmıştır. İlk dönemlerde, bazı eserlerin kısa bir bölümünü oluşturan bu hikâye daha sonra müstakil olarak da yazılmaya başlanmıştır.¹⁰⁷⁵

Şem' ü Pervâne hikâyesinin İran kaynaklı olup bunu ilk defa ele alan kişinin Ehlî-i Şîrâzî olduğunu söyleyen Günay Kut, hikâyenin Anadolu sahasına gelişinin I. Selim döneminde Anadolu'ya gelen Niyâzî adındaki bir şair vasıtasıyla olduğunu

¹⁰⁷² Atatürk Üniversitesi Seyfettin Özege 18875; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1170; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4828. Bu nüshaların tavsifi için bkz. Ece, a.g.e., s. 14-15.

¹⁰⁷³ Ece, a.g.e., s. 81.

¹⁰⁷⁴ A.e., s. 32. Eser; Ece tarafından biçim, tahkiye özellikleri ve dili bakımından tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir.

¹⁰⁷⁵ Sadık Armutlu, “Şem' ü Pervâne”, C. XXXVIII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 495-96.

düşünmektedir. Niyâzî, Ehlî-i Şîrâzî'nin mesnevisini biraz değiştirip ona birkaç ekleme yaparak oluşturduğu mesnevisini I. Selîm'e sunmuştur.¹⁰⁷⁶ Bunların yanında, Fehmî adlı bir şair tarafından 1486 tarihinde yazılıp II. Bâyezîd'e sunulan Şem' ü Pervâne mesnevisinin konusu ise diğerlerine göre farklılık arz etmektedir.¹⁰⁷⁷

1.1.10.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Şem' ü Pervâne**.¹⁰⁷⁸

Birçok Farsça eseri çeviren Lâmi'î Çelebi'nin bu eserinin konusu da İranlı şair Ehlî-i Şîrâzî'nin aynı isimdeki eserinden alınmadır. Ancak Lâmi'î'nin kullandığı kaynak metnin Ehlî-i Şîrâzî'den ziyade onun metnini geliştirerek yeni bir mesnevi oluşturan Niyâzî'nin I. Selîm'e sunduğu Şem' ü Pervâne'si olduğu tahmin edilmektedir.¹⁰⁷⁹ Günay Kut'un ileri sürdüğü bu görüşü destekleyen birtakım metin içi göstergeler bulunmaktaysa da, Lâmi'î'nin –alışıl gelmişin dışında- eserinde kaynak şairi zikretmemesi bu durumu tevsik etmemizi engellemektedir.

Mesnevi nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılan eser, mesnevi nazım biçiminin klâsik giriş bölümleri (tevhîd, münâcât, na't) ile başlar. Daha sonra sebab-i te'lîf bölümüne yer veren Lâmi'î bu bölümden sonra da eserin sunulduğu padişahı övdükten sonra hikâyenin anlatımına başlar.¹⁰⁸⁰

Lâmi'î'nin mesnevisi 1522 tarihinde yazılmış olup Vâmık u Azrâ ile birlikte Kânunî Sultan Süleyman'a sunulmuştur.

1.1.10.2. Kalkandelenli Mehmed Mu'îdî (ö. 1585), **Şem' ü Pervâne**.¹⁰⁸¹

Asıl adı Mehmed olan Mu'îdî, XVI. yüzyıl şairlerinden olup tezkirelerde hamse sahibi şairler arasında değerlendirilmektedir. Mısır'da beytü'l-mâl kâtipliği görevinde iken 1560'da vefat etmiştir.¹⁰⁸²

Mu'îdî'nin eseri, besmele hakkındaki 25 beyitlik bir manzume ile başlar. Daha sonra ise tevhîd, münâcât, Hz. Peygamber'in na'tı ile ondan şefaatin dilendiği

¹⁰⁷⁶ Günay Kut, "Lâmi'î Çelebi and His Works", **Yazmalar Arasında I**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s. 149-50.

¹⁰⁷⁷ Kut, a.g.m., s. 151 (dipnot)

¹⁰⁷⁸ Recep Köse, "Bursalı Lâmi'î'nin Şem' ü Pervânesi [İnceleme-Metin]", (Basılmamış YL Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1997.

¹⁰⁷⁹ Kut, a.g.m., s. 150.

¹⁰⁸⁰ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2744 numaradadır.

¹⁰⁸¹ İncelenen nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2255 numarada bulunmaktadır.

¹⁰⁸² Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 824.

bir manzume gibi eserin yazıldığı mesnevî nazım biçiminin temel giriş bölümleri yer alır. Daha sonra sözü kendisine getiren şair, baharın tavsifini yapıp eğlence meclislerinden bahsettikten sonra bu durumu görüp ibret aldığını ve bir eser yazmaya karar verdiğini aşağıdaki beyitlerle ifade eder:

*Göricek ben bu hâli zâr oldum
Dîde-giryân u dil-figâr oldum
'İbret alup şikeste hâlümden
Odlara yandum infî 'âlümden
Dinle imdi nedür ser-encâmum
Bilesin tâ bu derd ü âlâmum
Rûzgâr emrine olup tâbi'
Gördüm eyyâmumu geçer zâyi'
Bâri olsun diyü bir eglence
Urdum âhir bu kıssaya pençe
Ele alup devletle hâme
Eyledüm harf-i 'aşkı ser-nâme
Göz devâtında hân-ı dil ezdüm
Şem' ü pervâne kıssasın yazdum
Hoş beyâza çıkup müsveddeden
Mülk-i Rûma getürdi müşk-i hoten (82b)*

Daha sonra okuyucuya seslenip ona nasihat veren şair “*kendüye ba'zı hikmet-âmîze nasîhat-ı dil-âvîz virdigidür*” başlığıyla kendisine seslenir. Bu başlıktan sonra ise asıl hikâye bölümüne başlar.

Eserin sonunda yer alan aşağıdaki beyitten anlaşıldığına göre Mu'îdî eserine **Âyet-i Aşk** ismini vermiştir:

*İbtidâdan görindi gâyet-i aşk
Kodum adın anun için **Âyet-i aşk** (120a)*

Eserini mesnevi nazım biçimiyle kaleme alan şair, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbını kullanmıştır. Eser 1420 beyit civarındadır. Mu'îdî, eserine kaynaklık eden eserlerden bahsetmese de eserin muhtevası incelendiğinde, kendisinden önceki Şem'ü Pervâne'lerden önemli oranda yararlandığı görülmektedir.

On altıncı yüzyılın mehur şairlerinden Balıkesirli Zâtî'nin de Şem' ü Pervâne adında bir eseri bulunmaktaysa da eser üzerinde bir doktora tezi hazırlayan Sadık Armutlu, eserin tamamıyla beşerî bir aşkı işleyip benzeri eserlerden ayrıldığını ve bu özelliğiyle de özgün bir eser olduğunu belirtmektedir.¹⁰⁸³ Yine I. Ahmed devri şairlerinden Feyzî Çelebi'nin hece vezniyle yazdığı Şem' ü Pervâne adlı bir mesnevisi bulunmaktadır. Bu mesnevi de tasavvufî özelliği baskın olan sembolik bir eser olmasına karşın yazarı tarafından tercüme olmadığı özellikle vurgulanmıştır.¹⁰⁸⁴

1.1.11. Hilâlî-i Çağatâyî'nin Şâh u Dervîş'i

Künyesi Bedrüddîn (Nûrüddîn) Muhammed b. Abdillâh Hilâlî el-Esterâbâdî olan Hilâlî, Esterâbâd şehrinde doğmuş olup Çağatay Türklerinden olduğu için **Çağatayî** nisbesiyle tanınan mutasavvıf bir şairdir.¹⁰⁸⁵

Hilâlî'nin Şâh u Gedâ ismiyle de bilinen Farsça **Şâh u Dervîş** mesnevisi, aruzun **fâ'ilâtün müstef'ilün fâ'ilâtün** kalıbıyla yazılmış olup 1345 beyitten teşekkül etmektedir. Hüseyin Baykara'nın büyük oğlu Bedüzzamân Mirzâ'ya sunulan eser tasavvufî bir mahiyet arz etmektedir.¹⁰⁸⁶

Türk edebiyatında Şâh u Gedâ adıyla yazılan ilk mesnevi Taşlıcalı Yahyâ'ya (ö. 1578) ait olmasına karşın onun eseri muhteva bakımından Hilâlî'nin mesnevisinden farklıdır.

1.1.11.1. Rahmî, Pîr Mehmed Çelebi (ö.1567), **Şâh u Gedâ**.¹⁰⁸⁷

Asıl adı Pîr Mehmed olan Rahmî'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, kaynakların verdiği bilgilere göre onun 1510 ile 1519 tarihleri arasında doğmuş olması gerekir. Bursa Yenişehir'de müderris iken 1567 tarihinde vefat

¹⁰⁸³ Sadık Armutlu, "Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si", (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1998, s. 383.

¹⁰⁸⁴ Bkz. Feyzî Çelebi, **Şem' ü Pervâne (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, (hazırlayan: Gönül Alpay Tekin), Harvard, 1991.

¹⁰⁸⁵ Ahmet Sevgi, "Hilâlî-i Çağatayî", C. XVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 21-22.

¹⁰⁸⁶ A.m., s. 22

¹⁰⁸⁷ Sevim Birici, **Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı**, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007, s. 21-29; Tuba Polat, "Rahmî Pîr Muhammed Çelebi'nin "Şâh u Gedâ" Mesnevisi (metin-muhteva-tahlil)", (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2005.

etmiştir. Divan'ı dışında Yenişehir Şehrengizi, Gül-i sad-berg ve Şâh u Gedâ adlı eserleri bulunmaktadır.

Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı; kaynak metinde olduğu gibi bazı kataloglarda Şâh u Gedâ bazılarında da Şâh u Dervîş şeklinde kaydedilmiştir. Yazılış tarihi kesin olarak bilinmeyen eserin, Taşlıcalı Yahyâ'nın aynı isimdeki eseriyle aynı zamanda tamamlandığı bilgisi göz önünde tutularak, 943-945 hicrî tarihleri arasında yazıldığı düşünülmektedir.¹⁰⁸⁸

Aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılan eser, Sevim Birici'nin hazırladığı tenkitli metne göre 1734 beyitten oluşmakta olup Kânûnî Sultan Süleyman'a sunulmuştur.¹⁰⁸⁹

Rahmî'nin eserinden bahseden tezkire yazarları, söz konusu eserin Hilâlî-i Çağatayî'nin eserinden tercüme edildiğini bildirmektedirler. Şairin kendisi de - Hilâlî'nin ismini anmasa da- eserin tercüme olduğunu şu ifadelerle bildirmektedir:

Câme-i köhneden olup ârî

Giydi bir hoş kabâ-yı zerkârî

Gül gibi giydi Rûmiyâne kabâ

Oldı bir dilber-i cihânârâ¹⁰⁹⁰

1.1.11.2. Sinoplu Beyânî (ö. 1597), **Şâh u Gedâ**.

Asıl adı Mustafâ olup Cârullâhzâde olarak bilinen Beyânî günümüzde Bulgaristan sınırları içinde bulunan Rusçuk'ta doğmuştur. Kınalızâde Hasan Çelebi'nin tezkiresini özetlemek suretiyle bir tezkire yazan müellif 1597 yılında vefat etmiştir.¹⁰⁹¹

Beyânî'nin Şâh u Gedâ mesnevisinin hangi tarihte yazıldığı bilinmemektedir; ancak eserini Gazi Giray Hân adına yazdığı dikkate alınırsa, Girây Hân'ın tahta geçiş

¹⁰⁸⁸ Birici, a.g.e., s. 30-31.

¹⁰⁸⁹ A.e., s. 29-32.

¹⁰⁹⁰ A.e., s.292.

¹⁰⁹¹ Sevim Birici, a.g.e., s. 20-21.

tarihi olan 1588 ile şairin ölüm tarihi olan 1597 yılları arasındaki bir tarihte yazılmış olması gerekir.¹⁰⁹²

Beyânî'nin Şâh u Gedâ mesnevisi Hilâlî'nin aynı addaki eserinin tercümesi olup kaynak metinle aynı vezinde yazılmıştır. Eserinin girişinde verdiği bilgiye göre Beyânî eserini Hz. Hızır'ı rüyasında görmesi üzerine kaleme almıştır. Hızır peygamberin kendisine verdiği Farsça bir risaleyi arkadaşlarına anlatan mütercim, arkadaşlarından bunu Türkçeye çevirmesi teklifini alır:

Tercüme eyle Şâh u Dervîşi

Hayrete düşme kılma teşvîşi

Bunun üzerine tercümesine başlayan Beyânî bunu Giray Hân'a sunduğunu da ifade eder.¹⁰⁹³

Eserin İzmir Milli Kütüphanesi 2020/1 numarada bir nüshası bulunmakta olup 34 yapraktan oluşmaktadır.

1.1.11.3. Edirneli Güftî (ö. 1677), **Şâh u Dervîş**.¹⁰⁹⁴

Asıl adı Ali olan Güftî Edirneli olup doğum tarihi bilinmemektedir. 1677'de vefat eden Güftî'nin **Divan**'ı, dışında **Zafernâme**, **Hilye**, **Gamnâme**, **Zeelnâme**, **Şâh u Dervîş** ve biyografik eseri **Teşrîfâtü's-şu'arâ**'sı bulunmaktadır.¹⁰⁹⁵

Güftî'nin **Şâh u Dervîş**'inden ilk defa bahseden Bursalı Mehmed Tahir, eserin Edirne Sultan Selîm Kütüphanesi'nde olduğunu söylemekteyse de Kaşif Yılmaz söz konusu kütüphanede bahsi geçen eseri göremediğini söylemektedir.¹⁰⁹⁶ Fuat Köprülü ise elindeki bir mecmûada Güftî'nin **Şâh u Dervîş** mesnevisinin tamamlanmamış bir nüshasının olduğunu bildirdikten sonra eserin Bahâyî Efendi namındaki biri için kaleme alındığını ifade etmektedir.¹⁰⁹⁷

Eserin nüshası, Yapı Kredi Sermet Çifter Kütüphanesi Yazmalar bölümünde 599/1 numarada bulunmaktadır. Eserin başında "*Kitâb-ı Şâh u Dervîş-i Güftî*" şeklinde bir kayıt vardır. Eser bir tevhîd ve na'tla başlamakta, daha sonra ise eserin

¹⁰⁹² A.e., s. 22.

¹⁰⁹³ A.e., s. 24-25. Mesnevinin metni için bkz. Sevim Birici, a.g.e., s. 288-382.

¹⁰⁹⁴ Murat Umut İnan, "Edirneli Güftî Alî ve Şâh u Dervîş Mesnevisi", (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

¹⁰⁹⁵ Kaşif Yılmaz, **Güftî ve Teşrîfâtü's-şu'arâ'sı**, AKM Yayınları, Ankara, 2001, s. 11-20.

¹⁰⁹⁶ Yılmaz, a.g.e., s. 20.

¹⁰⁹⁷ A. e., s. 20 (Fuat Köprülü'den alıntı).

sebeb-i te'lîf bölümü gelmektedir. Bu bölümden sonra ise bir münâcâttan sonra asıl hikâye başlar. Güftî eserini bir hâtîme bölümü ile bitirir. Eserin yazılış tarihini “zîbâ hitâm” (1061/1650-51) ibaresi göstermektedir.

Eser üzerinde bir tez çalışması yapan Murat Umut İnan, Şâh u Dervîş'in mesnevî nazım biçimi ve aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbı ile yazıldığını, eserde 9 rübâ'nin bulunduğunu söylemektedir. 628 beyitten oluşan eserde, hikâyeye kaynaklık eden metin hakkında bilgi verilmemiştir.¹⁰⁹⁸

1.1.12. **Vîs ü Râmîn**

İran'ın en büyük hikâyecilerinden biri olan Fahreddîn Es'ad Cürcânî'nin (XI. yüzyıl)¹⁰⁹⁹ kaleme aldığı bu eser, en eski Farsça hikâyelerdendir. Fahreddîn Es'ad bunu nazım haline getirmeden evvel de İranlılar arasında ünlü olan bu hikâyenin, İslam öncesi çoğu Pehlevî metinlerinin tercüme edildiği Abbasi devri meşhur tercüme hareketi esnasında tercüme edilmediği görülmektedir. Ancak halk arasında bazı nüshaları bulunan bu hikâye Ebü'l-Feth Muzaffer Nîşâbûrî'nin isteği üzerine Fahreddin Es'ad tarafından nazım haline getirmiştir.¹¹⁰⁰

1.1.12.1. Ahmedî, Tâceddîn İbrâhîm b. Hızır el-Germiyânî, el-Amasî (ö.1412),

Tercüme-i Vîs ü Râmîn.

Türk edebiyatında diğer aşk mesnevileri kadar bilinmeyen Vîs ü Râmîn hikâyesini; Abdülvâsi' Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, padişahın isteği üzerine ilk defa Ahmedî Türkçeye çevirmeye başlamış ancak tamamlayamamıştır:

Nazar kılurken bir gün kitâba

Ol eş'ârun kitâbındaki bâba

Okır iken bir ulu dâstânı

Teferrüc eylemiş ol bûstânı

Eline girmiş anun bir hikâyet

Velîkin Fârisî manzûm ğâyet

Dimiş n'olaydı bu Türkî olaydı

¹⁰⁹⁸ İnan, a.g.t., s. 29-40.

¹⁰⁹⁹ Zebihullah-ı Safâ onun hayatı hakkında fazla bilginin bulunmadığını, var olan bilginin de şiirlerinden elde edildiğini bildirmektedir. Bkz. Safâ, a.g.e., s. 184.

¹¹⁰⁰ Safa, a.g.e., s. 184-85.

İşidenler bunu cümle bileydi

...

Ana varmış imiş ol hayr-ı a'zam

Şu şâ'ir Ahmedî mahdûm-ı a'zam

Ana göstermiş anda ol kitâbı

*Buyurmuş Türkî nazm eyle bu kitâbı*¹¹⁰¹

1.1.12.2. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Vîs ü Râmîn.**¹¹⁰²

Lâmi'î'nin İran edebiyatı'ndan çevirdiği onlarca eser arasından biri de Vîs ü Râmîn'dir. 1526 tarihinde Kânûnî Sultan Süleyman'ın isteği üzerine kaleme alınan bu eser aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır. Fatma Zehra Kavukçu tarafından hazırlanan metne göre 3091 beyitten oluşan eserin konusunu, Horasan padişahının oğlu ile Veyse arasındaki aşk teşkil etmektedir.¹¹⁰³

Mesnevî nazım biçiminin giriş bölümlerinden sonra sebab-i te'lîf bölümüne yer veren Lâmi'î, dünyadan el eteğini çekmiş bir durumda iken, dostlarından birinin elinde bir kitapla yanına gelip bu kitabı padişahın emri ile tercüme etmesi gerektiğini ifade eder:

Meger kim biri yârân-ı safâdan

Bu hâki yâd idüp mihr ü vefâdan

İdüp dilden du'â-yı sâdikâne

Çıkardı bir kitâbı Aşıkâne

Didi bu kıssa-i mihr ü vefâdur

Semâ'ından dil ehli pür-safâdur

Ki ünvânıdur anun Vîs ü Râmîn

Bu devr içinde görmüş yok tamâmın

Ki nazm itmişdür anı fahr-ı Cürcân

Cemâli 'âşıkıdur ehl-i 'irfân

Sana sâbıkda fermân olmuş idi

¹¹⁰¹ Ayhan Gültaş, **Halîlnâme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s. 72-73.

¹¹⁰² Fatma Zehra Kavukçu, "Lâmi'î Çelebi Veyse vü Ramin (giriş-metin)", (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1994.

¹¹⁰³ Kavukçu, a.g.t., s. XV-XVI.

*Bu yüzden emr-i sultân olmuş idi*¹¹⁰⁴

Sebeb-i te'lif bölümünden sonra padişahın övgüsüne de yer veren Lâmi'î daha sonra hikâyenin anlatımına başlar.

1.1.13. **Salâmân u Absâl**

Salâmân u Absâl hikâyesi Yunan kaynaklı bir aşk hikâyesidir. Tercümenin altın çağı olan Abbasî dönemi tercüme hareketi sırasında Huneyn b. İshak tarafından Yunanca'dan Arapçaya çevrilmiştir.¹¹⁰⁵ Hikâyenin Arapça tercüme edilmesinden sonra konunun Doğu edebiyatında da muhtelif şekillerde rivayet¹¹⁰⁶ edildiği görülmektedir.

Molla Câmi'nin Salâmân u Absâl'ı, Heft Evreng'inde yer alan mesnevilerden en küçüğü olmasına karşın diğer mesnevilerine göre daha orijinal bir eserdir. Mesnevide olay oldukça sadedir ve hikâyede geçen şahıslar sınırlıdır. Câmi'nin bu eserinin yazılış tarihi belli değildir. Remel bahrinin **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan mesnevi yaklaşık 1115 beyitten oluşmaktadır.¹¹⁰⁷

Salâmân u Absâl hikâyesi Molla Câmi'nin dışında Nüvîdî-yi Şîrâzî¹¹⁰⁸ tarafından da kaleme alınmıştır.

1.1.13.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Salamân u Absal.**¹¹⁰⁹

Molla Câmi'nin aynı addaki eserinden tercüme edilen bu eser, manzum olup 1903 beyitten müteşekkildir. Yazılış tarihi bilinmemekle beraber, diğer eserlerinde verdiği bilgilerden hareketle Lâmi'î'nin eserini gençlik yıllarında yazmış olabileceği tahmin edilmektedir. Mesnevi nazım biçimiyle kaleme alınan; ancak başka nazım biçimlerini de bulunduran Salâmân u Absâl, kaynak metindeki gibi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.¹¹¹⁰

¹¹⁰⁴ Lâmi'î, **Vîs ü Râmîn**, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2853, vrk. 11b.

¹¹⁰⁵ Erdoğan Uludağ, "Vak`aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi'î Çelebi'nin Salaman u Absal Mesnevisi (inceleme-karşılaştırmalı metin-sadeleştirme)", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1997, s. 1-2.

¹¹⁰⁶ Bu rivayetler için bkz. Uludağ, a.g.t., s. 13-30; İraj Dehghan, "Jâmî's Salâmân and Absâ'l", **Journal of Near Eastern Studies**, C. XXX, sy. 2 (1971), s. 118-126.

¹¹⁰⁷ Uludağ, a.g.t., s. 30-31.

¹¹⁰⁸ Bkz. Nazif Şahinoğlu, **Nüvîdî-yi Şîrâzî ve Salâmân u Absâl'ı**, Erzurum, 1981.

¹¹⁰⁹ Erdoğan Uludağ, "a.g.t.; Erdoğan Uludağ, "Lâmi'î'nin Salâmân u Absâl Mesnevisi", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, s. 8, 1997, s. 67-77.

¹¹¹⁰ Uludağ, a.g.t., s. 38-41.

Lâmi'î mesnevisinin girişinde, hikâyenin alındığı kaynak metnin sahibi Câmi'yi anıp ondan evvel konunun İbni Sina tarafından da rivayet edildiğini bildirir. “*Geyse Rûmî câme vü Türkâne tâc / Çîn ü Mâçinden alur bâc u harâc*” şeklindeki beyitle de eseri tercüme edeceğini ifade eder.¹¹¹¹

Lâmi'î'nin tercümesini kaynak metni olan Câmi'nin mesnevisiyle karşılaştıran Erdoğan Uludağ, her iki eserin de konu bakımından birbirinden çok farklı olmadığını ancak Lâmi'î'nin kaynak metne yaptığı ilavelerden dolayı söz konusu mesnevinin tam bir tercümeden ziyade terceme-telif niteliğinde bir eser olarak değerlendirilmesi gerektiğini düşünmektedir.¹¹¹²

Salâmân u Absâl kıssası XIX. yüzyılda da Abdülkerîm b. Hüseyin el-Amasî tarafından mensur olarak tercüme edilmiştir.¹¹¹³

1.1.14. **Gûy u Çevgân**

Gûy u Çevgân mesnevisi, Timurlular devrinin mesnevi yazarlarından olan Heratlı Ârifî (ö. 1449) tarafından kaleme alınmış tasavvufî ve alegorilerle işlenmiş bir aşk hikâyesini konu alan ve **Halnâme** olarak da bilinen Farsça eserdir.¹¹¹⁴ Hikâyede, Çin ülkesine hükmeden âdil bir padişahın, gûy u çevgân oyununa düşkün şehzadesine bir dervişin duyduğu aşk tasavvufî bir bağlamda anlatılmıştır.¹¹¹⁵

1.1.14.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Gûy u Çevgân**.¹¹¹⁶

¹¹¹¹ A.t., s. 196-201.

¹¹¹² A.t., s. 37.

¹¹¹³ Bkz. Erdoğan Uludağ, “Abdülkerim Efendi ve Kıssa-i Salâmân u Absâl Risâlesi”, Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi, S. 10, 1998, s. 107-117

¹¹¹⁴ Nuran Tezcan, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s. 202.

¹¹¹⁵ Hikâyenin özeti için bkz. Tezcan, a.g.m., s. 210-11.

¹¹¹⁶ Nuran Tezcan, **Guy-u çevgan = Lamii's Guy-u çevgan**, Franz Steiner Verlag, Stuttgart, 1994; a.y., “Lâmi'î'nin Hayatı, Eserleri, Gûy u Çevgân mesnevisi: İnceleme-Metin”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1976; Gönül Tekin, “Lâmi'î Çelebi'nin Gûy u Çevgân Mesnevisinin Tasavvufî Yorumu”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları: Barbara Flemming Armağanı II**, C. XXVI, sy. 2 (2002), s. 253-74. Nuran Tezcan, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, 1978, s. 201-225 ; a.y., “Bursalı Lâmi'î Çelebi”, **Türkoloji Dergisi** sy. 8 (1979), s. 305-343. A.y., "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân'ından iki Münazara" **TDAY-Belleten**, 1980-1981, s. 49-63.

Şu ana kadar yapılan çalışmalara göre Gûy u Çevgân adlı eserin Anadolu sahası Türk edebiyatında yegane tercümesi Bursalı Lâmi'î Çelebi tarafından yapılmıştır. Ârifi-i Herevî'nin Farsça versiyonundan hareketle bu hikâyeyi Türkçe olarak yazan Lâmi'î, eserini mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** ölçüsüyle yazılmıştır. Mesnevi nazım biçiminin gelenekselleşen bölümleri (tevhîd, münâcât, na't, ve mi'râciyye) ile başlayan eserde yer verilen sebab-i te'lîf bölümü, şairin diğer eserlerindekiyle benzerlik arz eder. Buna göre dünya hayatından el eteğini çekip bir köşeye çekildiği sırada bir gece rüyasında Hz. Peygamber'in meddâhlarından olan Hassân'ın bir elinde gûy bir elinde de çevgan olduğu halde yanına geldiğini görür. Bunun kendisine bir işaret olduğunu düşünüp bu rüyanın yorumunu beklerken bir arkadaşı elinde Ârifi-i Herevî'nin Gûy u Çevgân'ı olduğu halde yanına gelir ve bunu Türkçeye aktarmasını Lâmi'î'den rica eder. Önce bu talebi geri çeviren Lâmi'î daha sonra kabul edip bahsi geçen mesneviyi tercüme etmeye başlar.

Lâmi'î eserinin sebab-i te'lîfini açıkladıktan sonra, devrin padişahı Kânûnî ile onun veziri İbrâhîm Paşa'yı ve diğer eserlerinde olduğu gibi şeyhini över. Bu övgüden sonra da asıl hikâye bölümü başlar.¹¹¹⁷

Lâmi'î'nin bu eserinin yurt dışında iki nüshasını tespit edip daha sonra da Almanca bir incelemeyle birlikte neşreden Nuran Tezcan, Lâmi'î'nin, Ârifi'nin versiyonunu birebir olarak değil de genişleterek yeni unsurlar ekleyerek Türkçeye aktardığını, başka bir ifadeyle Türkçe olarak yeniden yazdığını ifade etmektedir. Şöyle ki Ârifi'de 326 beyit olan asıl hikâye Lâmi'î'de 1029 beyit olmuştur.¹¹¹⁸

1.1.15. **Hümâ vü Hümâyûn**

Hâcû-yı Kirmânî'nin 732 (1332) yılında kaleme aldığı 4407 beyitlik Farsça mesnevisidir.¹¹¹⁹ Şu ana kadar yapılan çalışmalara göre Türk edebiyatındaki tek yansıması XV. asır şairlerinden Cemâlî'nin Gülşen-i Uşşâk adlı eseridir.

¹¹¹⁷ Nuran Tezcan, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi", s. 205-209.

¹¹¹⁸ A.m., s. 213.

¹¹¹⁹ Zebihullah Safa, a.g.e., C. I, s. 160.

1.1.15.1. Cemâlî (ö.1446'dan sonra), **Gülşen-i Uşşâk (Tercüme-i Hümâyunnâme)**.¹¹²⁰

XV. yüzyılda yaşayan Cemâlî Fatih devri şairlerinden olup asıl adı Bâyezîd'dir. Karaman veya Bursalı olduğu noktasında şüpheler bulunan Cemâlî'nin Gülşen-i Uşşâk dışında Divan'ı ve Miftâhü'l-ferec adlı eserleri vardır.¹¹²¹

Cemâlî Hümâ vü Hümâyûn'u Gülşen-i Uşşâk ismiyle 1446 tarihinde tercüme etmiştir. Mesnevi nazım biçiminde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılan eser 4630 beyitten müteşekkildir.¹¹²² Mesnevide Arap Hanı Menûşek'in oğlu Hümâ ile Çin padişahının kızı Hümâyûn'un aşk hikâyesini konu edilmektedir.¹¹²³

Amil Çelebioğlu'nun da ifade ettiği gibi Gülşen-i Uşşâk, Hâcû-yı Kirmânî'nin Hümâ vü Hümâyûn adlı Farsça mesnevisinin nakil yoluyla yapılmış bir tercümesidir. Cemâlî eserine kaynak olan metni veya şairin ismini doğrudan anmıyorsa da aşağıdaki beyitlerden de anlaşılacağı üzere eserine kaynaklık eden bir metnin varlığını sezdirmektedir:

Olan gavnâs-ı deryâ-yı ma'ânî
Bu resme eyledi şerh ü beyânı
Mu'allâ eyleyen söz âsitânın
*Hümânun böyle yazmış dâsitânın*¹¹²⁴

1.1.15.2. Dervîş Siyâmî (ö. 1561'den sonra), **Tercüme-i Hümâ vü Hümâyûn**.

Cemâlî'nin Hümâ vü Hümâyûn tercümesi dışında Albrecht Krafft'ın **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien (Viyana Şarkiyat Akademisi'ndeki Arapça, Farsça ve Türkçe El Yazmaları)** adlı katalogunda kaydettiği bir tercüme daha bulunmaktadır.

¹¹²⁰ Osman Horata, "Cemali Hümâ vü Hümâyûn (Gülşen-i Uşşâk) inceleme-tenkidli metin", (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 1990.

¹¹²¹ Günay Kut, "Cemâlî", C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 316.

¹¹²² Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, s. 326-27; Kut, a.g.m., s. 317.

¹¹²³ Hikâyenin özeti için bkz. Çelebioğlu, a.g.e., s. 331-36.

¹¹²⁴ Çelebioğlu, a.g.e., s. 336.

Katalogda verilen bilgilere göre eser **Dervîş Siyâmî** adlı biri tarafından 969/1561’da yazılmış olup 75 başlık altında hikâye anlatılmıştır.¹¹²⁵

1.1.16. **Işknâme**

1.1.16.1. Mehmed (ö. 1398’den sonra), **Işknâme**.¹¹²⁶

Işknâme yazarı Mehmed hakkındaki kısıtlı bilgilere göre, onun eserini yazdığı 1398 tarihi civarında, yani XIV. asrın ikinci yarısıyla XV. asrın ilk çeyreği veya yarısında yaşadığı anlaşılmaktadır. Eserinden anlaşıldığına göre bir ara Mısır’da bulunmuştur.¹¹²⁷

Mehmed’in Işknâme’si mesnevi nazım biçiminde, aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** kalıbıyla 1398 tarihinde yazılıp Emir Süleyman’a sunulmuştur. Sedit Yüksel’in hazırladığı metne göre 8701 beyit tutan mesnevide Hümâ ile Ferruh adlı iki genç arasında geçen aşk hikâyesi anlatılmaktadır.¹¹²⁸

Mehmed’in belirttiğine göre Işknâme Tatar dilince yazılan kaynak bir metinden Anadolu sahası Türkçesine aktarılmıştır. Şair, kaynak metnin özelliğini ve bu metni tercüme ettiğini aşağıdaki ifadelerle bildirmektedir:

“Tatar dilince algay idi bolgay Yâ Kırım halkı yazdı yâ ho Hutây

...

Heves kıldum ki nazm idem bu bâbı ‘Îmâret eyleyem kasr-ı harâbı’¹¹²⁹

1.1.17. **Hurşîdnâme (Hurşîd ü Feraşâd)**

Anadolu sahası Türk edebiyatına Şeyhoğlu Mustafa tarafından aktarılan Hurşîdnâme’nin kaynağı noktasında bazı şüpheler bulunmaktadır. Şeyhoğlu “*Ki Türkî nazm idem bir hoş hikâyet / ‘Arabdan nitelim oldı rivâyet’*” şeklindeki beyitle eserini Arap edebiyatından almış olduğunu söylüyorsa da Şeyhoğlu’nun eserini neşreden Hüseyin Ayan; Arap edebiyatında böyle müstakil bir eserin varlığından herhangi bir kaynağın bahsetmediğini ifade etmektedir. Ayan, Hurşîdnâme’deki esas olayların İran edebiyatındaki ürünlerde geçtiğini; ancak yaptığı taramalar neticesinde

¹¹²⁵ Wien, 1842, s. 71-73.

¹¹²⁶ Sedit Yüksel, **Işk-nâme (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

¹¹²⁷ Yüksel, a.g.e., s. 15-17.

¹¹²⁸ A.e., s. 19-20.

¹¹²⁹ A.e., s. 72.

İran edebiyatında da bu isim altında herhangi bir eserle karşılaşmadığını bildirdikten sonra, Şeyhoğlu ile Cemşîd ü Hurşîd yazarı Ahmedî arasındaki rekabeti de göz önünde bulundurarak Hurşîdnâmeye kaynaklık eden eserin Cemşîd ü Hurşîd olabileceğini düşünmektedir.¹¹³⁰

1.1.17.1. Şeyhoğlu Sadreddin Mustafa (ö.1401'den sonra), **Hurşîd ü Feraşşâd (Hurşîdnâme)**.

Nerede doğduğu bilinmeyen Şeyhoğlu Mustafa'nın yaklaşık olarak 1431 tarihinde doğduğu anlaşılmaktadır. Soylu bir aileden olduğunu söyleyen Şeyhoğlu'nun iyi bir eğitim aldığı ve Germiyan edebî muhitinde yetiştiği bildirilmektedir. Şeyhoğlu'nun Hurşîdnâme dışında Kâbûsnâme, Marzubânâme tercümeleri ile Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ isiminde bir eseri vardır.¹¹³¹

Germiyanogullarından Süleyman Bey için yazılmaya başlanan ancak onun ölümünden sonra Yıldırım Bâyezîd'e sunulan Şeyhoğlu'nun Hurşîdnâme'si, mesnevi nazım biçiminde, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezniyle yazılmıştır. Ayan'ın hazırladığı metne göre 7903 beyit tutan eserde İran şahının kızı Hurşîd ile Mağrib padişahının oğlu Feraşşâd arasında geçen aşk işlenmektedir.¹¹³²

1.1.18. **Mem ü Zîn**

XVII. yüzyılda yaşamış olan Hakkarili meşhur Kürt şairi Ahmed-i Hânî'nin (ö. 1707) Kürtçenin Kurmanci lehçesiyle kaleme aldığı Mem ü Zîn adlı eserde, Emîr Zeynüddîn'in güzellikleriyle dillere destan olan Zîn ve Sti adındaki iki kızının Mem ve Tajdîn isimindeki iki genç ile aralarında cereyan eden aşkları anlatılmaktadır.¹¹³³

1.1.18.1. Ahmed Fâ'ik (ö. 1729'dan sonra), **Tercüme-i Mem ü Zîn**.¹¹³⁴

¹¹³⁰ Hüseyin Ayan, Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşşâd), [İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini], Erzurum, Atatürk Üniversitesi Basımevi, 1979, s. 43-44.

¹¹³¹ Ayan, a.g.e., s. 5-24.

¹¹³² A.e., s. 31-42.

¹¹³³ Ehmede Xani, **Mem u Zin**, (Tercüme eden: Mehmet Emin Bozarslan), Gün Yayınları, İstanbul, 1968, s. 9-17.

¹¹³⁴ Ahmed Fâ'ik, **Mem o Zîn**, (hazırlayan: Sırrı Dadaşbilge), İstanbul, 1969. Ayrıca bkz. Namık Açıkgöz, "Türkçe ve Kürtçe Mem ü Zin İle Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn Mesnevisinin Mukâyesesi", **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, 2007, s. 38-50.

Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Fâ'ik mahlaslı bir şair tarafından tercüme edilen Mem ü Zîn, çalışmamızda kaydedilen Kürtçe kaynaklı tek tercüme olması bakımından önemlidir. Ulaşılabilen nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Başlıklar 2361 numarada bulunan bu tercüme maalesef baş taraftan eksiktir. Mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** kalıbı ile yazılan tercümenin bu nüshası 44 yapraktan oluşmaktadır.

Elimizdeki nüshanın ne kadar eksik olduğunu bilemiyoruz; ancak nüsha, hikâyenin kahramanları olan Mem ve Tajdin ile Sti ve Zîn'in tanıtılmasıyla başladığına göre eksik bölümün fazla olmaması gerekiyor.

Mütercimim birçok gazelle hikâyenin monotonluğunu giderdiği bu tercüme bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir. Fâ'ik bu bölümde tercümesinin tamamlanış tarihini vermektedir.

1.2. TARIHÎ, DESTÂNÎ VE MENKABEVÎ MESNEVİLERİN TERCÜMELERİ

1.2.1. Şehnâme

Şehnâme, ünlü İranlı şair Firdevsî-i Tûsî'nin (934/1020) Gazneli Mahmud'un isteği üzerine kaleme aldığı 60000 beyitlik eseridir.¹¹³⁵ Şehnâme; dünyanın yaratılışından Arap istilasına kadar İran'ın tarihi, mitolojisi ve geleneklerini toplayan mesnevi nazım şeklinde aruzun **fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl** kalıbında yazılmıştır. Eser dört büyük devreye ayrılmış olup, Pişdâdîler, Keyânîler, Eşkânîler, Sâsânîler devirlerini kapsamaktadır.¹¹³⁶

1.2.1.1. (Mütercimi belirsiz, XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Mensûr Tercüme-i Şehnâme.**

Nüshası görülemeyen bu Şehnâme tercümesi, Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi 1518 numarada bulunmaktadır. Kütüphanedeki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan Fehmi Karatay, tercümenin II. Murâd devrinde yapıldığını belirtir.¹¹³⁷

1.2.1.2. Şerîfî-i Âmidî (ö.1516), **Tercüme-i Şeh-nâme-i Firdevsî.**¹¹³⁸

Bursalı Mehmed Tâhir'in verdiği bilgiye göre, Şerîfî Diyarbakırlı olup Şehzâde Cem'in yanında bulunan şairlerdendir. Yaklaşık 920/1515 civarında Mısır'da vefat etmiştir.¹¹³⁹

Türk edebiyatında Şehnâme'nin tek mükemmel manzum tercümesi Diyarbakırlı Şerîfî tarafından yapılmıştır. Mısır'da Sultan Gavri'nin isteği üzerine kaleme alınan eser 10 yılda tamamlanmıştır. Eserin tamamı 56506 beyit olup kaynak metinden farklı olarak aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla yazılmıştır.¹¹⁴⁰

Şerîfî eserinin sebab-i telif bölümünde, Sultan Gavri'nin hazinesinde bir Şehnâme nüshasının bulunduğunu, Sultânın da bunun Türkçeye tercüme edilmesini

¹¹³⁵ Bekir Şişman; Muhammet Kuzubaş, **Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007, s. 11; Zühal Kültür; Latif Beyreli, **Şehnâme Çeviri (metin)**, 4 cilt, TDK Yayınları, Ankara, 1999, s. XVII.

¹¹³⁶ Kültür; Beyreli, a.g.e., s. XVIII.

¹¹³⁷ Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. II, s. 58.

¹¹³⁸ Kültür; Beyreli, a.g.e.

¹¹³⁹ Bkz. OM. II. 256.

¹¹⁴⁰ Kültür; Beyreli, a.g.e., s. XX-XXI.

istediğini söylerken çeviri eylemini aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere “*Türkî dile döndürmek*”, “*tercüme itmek*” ve “*tercüme eylemek*” şekillerinde ifade etmektedir:

Diledi kim döne Türkî diline

*Ki âsân ola ma'nâsı biline*¹¹⁴¹

...

Bunı Türkîye dönder anlayalum

*Neler geçmiş cihânda dinleyelüm*¹¹⁴²

...

Ki ide tercüme anun kitâbın

Bilen kim ol kitâbun fasl u bâbun

...

Nic' oldı şehirün hâlini söyle

*Ne kim Firdevsî didi tercüm' eyle*¹¹⁴³

1.2.1.3. Eyyûbî ? (xvi. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Mensûr Tercüme-i Şehnâme**.

Eyyûbî hakkında bilgi veren Bursalı Mehmed Tâhir, onun eserlerinde sadece mahlasını andığını bunun dışında gerçek ismi hakkında bilgi vermediğini ifade ettikten sonra Şehnâme'yi nesren tercüme ettiğini ifade eder. Bu tercümenin ikinci cildinin Millet Ktp.'de tam bir nüshasının ise başka bir kütüphanede olduğunu söyleyen Bursalı, Eyyûbî'nin tercümesinde Şerîfî'nin manzum tercümesinden bahsettiğini, Sultân Gavrî'nin onu nasıl ödüllendirdiğinden bahsettiğini de kaydeder.¹¹⁴⁴

Bursalı'nın bu bilgilerini izleyerek Millet Ktp.'de yaptığımız taramalar neticesinde Eyyûbî'ye ait kılınan iki Şehnâme tercümesiyle karşılaştık. Bunlardan biri Ali Emiri Edebiyat 268 diğeri de 270 numarada bulunmaktadır. 268 numarada bulunan nüsha aşağıda Dervîş Osmân isminin geçtiği nüsha ile aynıdır. 270

¹¹⁴¹ A.e., s. 17.

¹¹⁴² A.e., s. 18.

¹¹⁴³ A.e., s. 20.

¹¹⁴⁴ Bkz. OM. III. 9.

numaradaki nüshada ise herhangi bir giriş bulunmadığı için Eyyûbî'ye mi yoksa başka birine mi ait olduğu anlaşılamamaktadır.

Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 370 numarada bulunan mensur Şehnâme tercümesi de Eyyûbî'ye nispet edilmiştir. “*Firdevsî-i Tûsî kavlince râvîler şöyle rivâyet iderler ki ...*” cümlesiyle başlayan bu tercüme 168 yapraktan oluşmakta olup sonundaki kayda göre istinsah 1227/1812-13 tarihinde tamamlanmıştır.

1.2.1.4. Koca Nişancı Mustafâ Bey –Celalzâde- (ö.1568), **Mensur Tercüme-i Şehnâme.**

Eyyûbî'ye nispet edilen Şehnâme tercümesinde bahsedilen Celâlzâde Mustafâ Çelebi'nin tercümesinin nüshasına ulaşılamamıştır.

1.2.1.5. Dervîş Hasan Medhî (XVII. yüzyıl –II. Osmân devri-), **Tercüme-i Şehnâme-i Firdevsî.**

Medhî mahlasıyla bir Dîvân oluşturacak kadar şiirleri olan Dervîş Hasan Firdevsî'nin Şehnâme'sini de kısmen tercüme etmiştir. Dîvân'ı üzerinde bir doktora çalışması yapan Nezihe Seyhan'ın verdiği bilgiye göre, ulaşılabilen tek nüshası Paris Bibliotheque Nationale Ktp. S. 326 numarada bulunan bu tercüme 308 yapraktan oluşmaktadır. Medhî, Firdevsî'nin Şehnâmesi'nden Ferîdûn'un annesinin ölümüne kadarki bölümü mensur olarak tercüme edip her bölümün başında Firdevsî'nin Şehnâme'sinden manzum parçalar koymuştur.

Tercümesinin girişinde III. Murâd, III. Mehmed, I. Ahmed ve II. Osmân devirlerini gördüğünü söyleyen Medhî, Şehnâme tercümesini II. Osmân'ın emri ile kaleme aldığını bildirir.¹¹⁴⁵

1.2.1.6. Dervîş Osmân, **Mensûr Şehnâme Tercümesi**

Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 2070 numarada bulunan mensur Şehnâme tercümesinde mütercim olarak Dervîş Osmân isminin geçtiği

¹¹⁴⁵ Nezihe Seyhan, “Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000, s. 33-34.

görülmektedir. Kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan eserde bahsi geçen isim şu şekilde zikredilmektedir:

“bu hakîr-i kesîrû’l-isyân ... a’nî Dervîş-i dil-rîş çâker-i pür-teşvîş kıssa-hân Dervîş Osmân niçe eyyâm idi...” (1b)

İsmi bu şekilde zikreden mütercim, daha sonra meddâhlık yaparak hayatını temin ettiğini ifade eder. Farsça bildiği için Firdevsî’nin Şehnâme’sini mütâlaa edip baştan sona kadar okuduğunu söyler. Bu eserin meddahlar tarafından nakledilmediğini gören Dervîş Osmân zaman içinde, eserin bazı kısımlarını çıkarıp Türkçeye aktardığını ve bunu dostlarına gösterdiğinde onların çok beğendiklerini, kendisinden bundan böyle Şehnâme’yi aktarmasını istediklerini dile getirir. Mütercim Şehnâme nüshalarının ancak ekâbir ü e’âlîde olduğunu, avâm arasında Şehnâme’nin “mevcûdu’l-ism ve ma’dûmu’l-cism” olduğunu; hal böyle olunca eserin Farsça bilmeyenler tarafından anlaşılardan kaldığını ifade eder. Şehnâme’nin zor bir kitap olduğunu söyleyen Dervîş Osmân, “tercümesine dahi kimesne boyun urmamışdur” der. Bu yüzden Firdevsî döneminden Sultân Gavrî zamanına kadar kimsenin bu eseri çevirmediğini; bu dönemde ise Şerîfî mahlaslı bir şairin Sultân Gavrî’nin isteği üzerine aynı eseri nazmen çevirdiğini, Gavrî’nin buna karşılık olarak şaire her mısra için bir altın câize verdiğini bildirir. Şerîfî’nin dışında, Rûm’da ise Celâlzâde demekle meşhur Nişancı Paşa’nın da Şehnâme’yi mensur olarak çevirdiğini ifade eden mütercim, ancak bu tercümelerin de ancak ekâbirde bulunduğunu söyler. Tüm bu tercümelerini gördüğünü söyleyen mütercim *“pes ol takdîrce ben dahi heves eyledüm ki ma’nâ-yı mahsûl-ı Şehnâme-yi şu’ûrum olduğı kadar tercüme vü tahrîr eyleyem...”* (3a) diyerek kendisinin de aynı eseri çevirmeye karar verdiğini ifade eder.

Mütercim çevirinin yazılış hikâyesini bu şekilde anlattıktan sonra tercümesine başlar. Mütercim isminin yer aldığı bu nüsha; 1655 yılında istinsah edilmiştir. Yukarıda da ifade edildiği gibi bu tercümenin başından kısa bir bölümün eksik olduğu bir diğer nüshası da Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 268 numarada bulunmaktadır. 174 yapraktan oluşan bu nüshanın sonu eksiktir.

Eldeki nüshalardan anlaşıldığı kadarıyla, Dervîş Osmân'ın Şehnâme'nin tamamından ziyade seçtiği bazı bölümleri Türkçeye aktardığı görülmektedir.

1.2.1.7. (Mütercimi belirsiz), **Mensur Şehnâme Tercümesi.**¹¹⁴⁶

Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6131 numarada bulunan bu Şehnâme tercümesi mensur olup mütercimi belirsizdir. 1773 yılında Dervîş Mustafâ adlı bir müstensih tarafından istinsah edilen tercüme 1778 varaktan oluşmakta olup birçok minyatürü hâvîdir. Orhan Şaik Gökyay, bu tercümede Firdevsî'nin Şehnâme'sinin esas alındığını ancak başka rivayetlerden de yararlanıldığını ileri sürmektedir.¹¹⁴⁷

1.2.2. **Heft Peyker**

Sâsânî hükümdarlarından V. Behrâm (Behrâm-ı Gûr)ın aşk ve av maceralarını konu alan ve tarihî gerçeklere de dayanan Heft Peyker mesnevisini ilk defa, Genceli Nizâmî Taberî ve Şehnâme'den yararlanarak kaleme almıştır.¹¹⁴⁸

İran edebiyatında bu mesnevinin konusu, Emîr Hüseyin Dihlevî, Râî Hidâyettullâh, Dervîş Eşref Merâgî ve Hâtifi tarafından tekrar ele alınıp bazı eklemelerle geliştirilmiştir.¹¹⁴⁹

Heft Peyker mesnevisini, Seb'a-i Seyyâre ismiyle Türk edebiyatına aktaran ilk kişi ise, Çağatay edebiyatının ünlü siması Alî Şîr Nevâyî'dir. Ancak Alî Şîr Nevâyî söz konusu mesnevinin ana konusunu almakla birlikte içeriği üzerinde büyük oranda tasarrufta bulunmuştur.¹¹⁵⁰

1.2.2.1. Ulvî (xv. yüzyıl), **Heft-Peyker.**

¹¹⁴⁶ Sadettin Şahin, "Mensur Şehname Tercümesi (01b-40b)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000; Sema Demirel Şahin, "Mensur Şehname Tercümesi (41a-80b)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001; İshak Algan, "17. Yüzyılda Yapılmış Mensur Şehname Tercümesi (160a-200b)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

¹¹⁴⁷ Orhan Şaik Gökyay, "Şehnâme ve Türkçe Tercümelere", **Destursuz Bağa Girenler**, İstanbul, 1982, s. 45-49.

¹¹⁴⁸ Günay Kut, "Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi", **TDAY-Belleten**, 1972, s. 127; Hanzâde Güzelova, "Abdî'nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi", s. 38.

¹¹⁴⁹ Kut, a.g.m., s. 127; Güzelova, a.g.m., s. 37.

¹¹⁵⁰ Kut, a.g.m., s. 127.

Latîfî'nin Bursalı ve II. Murâd ile II. Mehmed devri şairleri olarak kaydettiği Ulvî'nin Heft Peyker mesnevisini tercüme ettiği bilgisi de yine Latîfî tarafından şu cümle ile verilmektedir:

“... ol asrun mu'ayyen şâirlerinden zebân-ı Derî'den terceme Türkîde **Heft-Peyker**'i ve Risâle-i Gül ü Bülbül'i vardur...”¹¹⁵¹

Henüz nüshası ele geçmeyen bu eserle ilgili daha fazla bilgi bulunmamaktadır.

1.2.2.2. Kudsî-i kadîm (xv. yüzyıl), **Heft-Peyker**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Kudsî'nin II. Mehmed devri şairlerinden olduğu ve Heft Peyker adlı bir mesnevi yazdığı Latîfî tarafından kaydedilmekle birlikte eserin nüshası henüz ele geçmemiştir.

“*Kudemâdan Sultân Mehmed mâdihlerindendir. Bahr-ı hafîfde **Heft Peykeri** vardur.*”¹¹⁵²

1.2.2.3. Aşkî (ö.1457'den sonra), **Heft-Peyker**.¹¹⁵³

Fatih devri şairlerinden olan Aşkî'nin adı Mehmed Efendi olup hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Şu ana kadar yapılan çalışmalara göre, Anadolu sahasında yazılıp nüshası ele geçen ilk Heft Peyker mesnevisi Aşkî'ye aittir.¹¹⁵⁴

Yegâne nüshası British Museum'da Or 7079 numarada bulunan mesnevinin başında “*Kitâb-ı Heft Peyker ve Kasr-ı Nu'mân Havernâk li-Aşkî Efendi*” yazılı olduğunu Günay Kut haber vermektedir. Mesnevi nazım biçiminde yazılan hikâye aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmıştır.¹¹⁵⁵

Aşkî'nin mesnevisinde, klâsik mesnevi nazım biçiminin hemen hemen bütün bölümleri bulunmakla birlikte, padişahın övüldüğü bölümde bir kopma olduğu için eserin hangi padişaha sunulduğu tevsik edilememektedir. Bununla birlikte Günay Kut eserin II. Mehmed için yazılmış olmasının yüksek ihtimal olduğunu söylemektedir.¹¹⁵⁶

¹¹⁵¹ Latîfî, a.g.e., s. 398.

¹¹⁵² a.e., s. 449

¹¹⁵³ Günay Kut, “Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi”, s. 127-151.

¹¹⁵⁴ Kut, a.g.m., s. 128.

¹¹⁵⁵ A.m., s. 129.

¹¹⁵⁶ A.m., s. 131.

Padişahın isteği üzerine kaleme alınan Aşkî'nin Heft Peyker'i, Nizâmî'nin aynı addaki eserinden tercüme edilmiştir. “*Der-hâtîme-i kitâb*” bölümünde verilen bilgiye göre tercüme 861/1456-57 yılında tamamlanmıştır.¹¹⁵⁷

1.2.2.4. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1507'dan sonra), **Heft-Peyker**.¹¹⁵⁸

Behiştî'nin Nizâmî'den çevirdiği Heft-peyker mesnevisi, kaynak metindeki vezinden farklı bir vezinle, **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. 913/1507 tarihinde nazm edilen eser, Şener Demirel'in ulaşabildiği tek nüshasından hareketle oluşturduğu metne göre 1729 beyitten müteşekkildir.¹¹⁵⁹

Demirel yaptığı kısmî mukayeseye göre Behiştî'nin genel olarak Nizâmî'ye bağlı kaldığını ancak yer yer bazı farklılıklara da başvurduğunu ifade etmektedir.¹¹⁶⁰

1.2.2.5. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **Tercüme-i Heft Peyker**.

Nizâmî'nin diğer birkaç eserini de tercüme eden Ahmed Rıdvân'ın Heft Peyker'i de tercüme ettiği Ahmed Rıdvân'la ilgili yapılan çalışmalarda haber verilmektedir. Orhan Kemal Tavukçu, eserin Hayâtî adına kayıtlı iki nüshasının¹¹⁶¹ bulunduğunu ve eserdeki işaretlerden hareketle 1511-12 tarihinde yazıldığını söylemektedir. Tavukçu'nun verdiği bilgiye göre, Ahmed Rıdvân Nizâmî'nin aynı addaki eserini kısaltarak tercüme etmiş ve Nizâmî ile aynı vezni **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbını kullanmıştır.¹¹⁶²

1.2.2.6. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Tercüme-i Heft Peyker**.

Lâmi'î'nin Heft Peyker tercümesi hakkında bilgi veren Kâtip Çelebi onun bu eseri tercüme etmeye başladığını ancak tamamlayamadığını daha sonra damadı Rûşenîzâde'nin bu eseri tamamladığını belirtmektedir.¹¹⁶³

1.2.2.7. Trabzonlu Ramazân (ö. 1531), **Tercüme-i Heft Peyker**.

¹¹⁵⁷ A.m., s. 136.

¹¹⁵⁸ Şener Demirel, “Behiştî Heft-Peyker (Metin-inceleme)”, (Basılmamış YL Tezi), SBE, Elazığ, 1995; Şener Demirel, “Behiştî ve Heft-Peyker'i” **SÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 7 (1995), s. 57-65.

¹¹⁵⁹ Demirel, a.g.t., s. 17-18.

¹¹⁶⁰ A.t., s. 69-70.

¹¹⁶¹ Tavukçu'nun verdiği bilgiye göre bu nüshalardan biri Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Agah Sırrı Levend Yazmaları arasında, 369/2 numarada bulunmaktadır.

¹¹⁶² Tavukçu, “Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrin (İnceleme-Metin)”, s. 89-90.

¹¹⁶³ Bkz. Keşf. IV. 1641.

Bursalı Mehmed Tâhir Trabzonlu Ramazân'ın da Heft Peyker yazdığını belirtmekteyse¹¹⁶⁴ de eserin nüshasına henüz ulaşamamıştır.

1.2.2.8. Abdî (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Heft Peyker**.¹¹⁶⁵

Niyâznâme-i Sa'd ü Hümâ ve **Cemşîd ü Hurşîd** gibi İran edebiyatından yapılan tercümeleri de elimizde bulunan XVI. yüzyıl şairi Abdî'nin Heft Peyker hikâyesini de tercüme ettiği, Hanzâde Güzelova'nın dikkatli araştırmaları neticesinde ortaya çıkmıştır. Şöyleki yakın zamana kadar yapılan çalışmalarda; Dublin Chester Beatty Kütüphanesi'nde Heft Peyker tercümesi Lâmi'î'ye nisbet edilmekteydi. Güzelova'nın araştırmaları neticesinde, söz konusu eserin Lâmi'î'ye değil Abdî'ye ait olduğu ortaya çıkarılmış ve bu durum ilim âlemine bir makale ile bildirilmiştir.

Güzelova'nın verdiği bilgilere göre, Abdî'nin Heft Peyker çevirisi 1550-51 tarihinde tamamlanmış olup diğer eserlerinde olduğu gibi II. Selim'e (şehzâde iken) sunulmuştur. Eserin tamamı mesnevi nazım şeklinde ve Nizâmî'nin Heft Peykeri ile aynı vezinde, **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.¹¹⁶⁶

Abdî'nin Heft Peyker'i, Nizâmî'nin eserinden genişletilerek yapılan bir tercümedir. Nitekim Nizâmî'nin eseri, 5600 beyit iken Abdî'nin mesnevisi 6400 beyitten oluşmaktadır.¹¹⁶⁷

Abdî'nin Heft Peyker'inde yer alan konular ile Nizâmî'nin mesnevisindekiyle genel olarak aynıdır. Hatta yer yer bazı beyitlerin bire bir tercüme edildiği de Güzelova tarafından bildirilmektedir.¹¹⁶⁸

Kaynaklarda Karamanlı Figânî (XVI. yüzyıl) ve Kalkandelenli Mu'îdî'nin de Heft Peyker yazdıkları kaydedilmekteyse de bu eserlere henüz ulaşamamıştır.¹¹⁶⁹

¹¹⁶⁴ Bkz. OM. II. 304.

¹¹⁶⁵ Hanzâde Güzelova, "Abdî'nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)", (Basılmamış Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006; a.y., a.g.m., s. 35-47.

¹¹⁶⁶ Güzelova, a.g.m., s. 40-42.

¹¹⁶⁷ A.m., s. 43.

¹¹⁶⁸ A.m., s. 43.

¹¹⁶⁹ Güzelova, a.g.t., s. 65.

Heft Peyker hikâyesi, XIX. yüzyılda da Emîn Yümnî adlı biri tarafından 1871’de tercüme edilip tab’ edilmiştir.¹¹⁷⁰

1.2.3. İskendernâme

Milattan önce 356-323 tarihleri arasında yaşayan Makedonya kralı İskender’in destanî-efsanevî hayatını, maceralarını ve zaferlerini konu edinen İskendernâme türü zamanla müşterek İslamî kültürde ortak bir edebî tür haline gelmiştir. Kur’an’da ismi geçen Zülkarneyn peryamber kıssasından fazlasıyla etkilenecek yazılan bu türün ilk manzum örneği Firdevsî’nin Şehnâme adlı eserinde geçmektedir. İskender’in hayatını 2500 beyit içinde anlatan Firdevsî’den sonra aynı konu Nizâmî-i Gencevî (ö. 608/1212 ?) tarafından müstakil bir eser olarak kaleme alınmıştır. Eserini mesnevî nazım biçiminde kaleme alan Nizâmî’nin İskendernâme’si 10000 beyti aşkındır. Nizâmî’den sonra da İskender’in kıssası, Emîr Hüsrev-i Dihlevî ve Abdurrahmân Câmî gibi şairler tarafından tekrar kaleme alınmıştır.¹¹⁷¹

İskendernâme türü Anadolu sahası Türk edebiyatına da erken dönemden itibaren girmeye başlamış ve bu hikâye birkaç şair tarafından Batı Türkçesiyle yeniden yazılmıştır. Konu Anadolu sahası dışında ise Alî Şîr Nevâyî tarafından Sedd-i İskender adıyla kaleme alınmıştır.¹¹⁷²

1.2.3.1. Ahmedî, Tâceddîn İbrâhîm b. Hızır el-Germiyânî, el-Amasî (ö.1412), İskendernâme.¹¹⁷³

Yukarıda da ifade edildiği gibi İskender’in efsanevî hayatını destansı bir şekilde kaleme İskendernâme türü erken sayılabilecek bir dönemde Anadolu sahası Türk edebiyatında yerini almaya başlamıştır. İlk defa, XIV. yüzyılın ikinci yarısı ile XV. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşamış olan Ahmedî tarafından Türk edebiyatına

¹¹⁷⁰ Emîn Yümnî, **Tercüme-i Hikaye-i Heft Peyker** (7cilt), İstanbul, 1289.

¹¹⁷¹ İsmail Ünver, “İskender: Edebiyat”, C. XXII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 557-558.

¹¹⁷² A.m., s. 559.

¹¹⁷³ İsmail Ünver, **Ahmedî İskender-nâme –İncelem-Tıpkıbasım-**, TDK Yayınları, Ankara, 1983.

aktarılan bu ilk örneği de mesnevî nazım biçimi ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla kaleme alınmıştır. 792/1390 yılında tamamlanan eser Yıldırım Bâyezîd'in oğlu Emîr Süleymân'a sunulmuştur. Muhtelif nüshalarına göre eserin beyit sayısında farklılıklar bulunmaktaysa da İsmail Ünver'in yaptığı tıpkıbasımda 8754 beyit bulunmaktadır.

Ahmedî'nin İskendernâme'si Ünver'in verdiği bilgiye göre, sadece bir kaynağa bağlı kalınarak yazılmış değildir ve bu özelliğiyle bir tercümeyle aşmaktadır. Bununla birlikte Ahmedî, kendisinden önce bu vadede yazılan kaynaklardan, özellikle de Firdevsî'nin Şehnâme'deki versiyonundan önemli oranda yararlanmışır.¹¹⁷⁴

1.2.3.2. Figânî-i Karamanî (xv. yüzyıl), **İskendernâme**.

Anadolu sahası Türk edebiyatında kaleme alınan bir diğer İskendernâme de II. Bâyezîd'in oğlu Abdullâh'ın çevresindeki şairlerden Karamanlı Figânî'ye aittir. XVI. yüzyıl tezkirecileri¹¹⁷⁵ ve Kâtip Çelebi tarafından manzum olarak kaleme alındığı bildirilen bu İskendernâme'nin nüshasına henüz ulaşılammıştır.¹¹⁷⁶

1.2.3.3. Behiştî Ahmed Sinân (ö.1506'dan sonra), **İskendernâme**.

Behiştî'nin son dönemlere varlığından haberdâr olunmayan bu eseri, İngiltere'deki bir kilise kütüphanesinde bulunmuştur.¹¹⁷⁷ Bünyamin Ayçiçeği'nin bize ulaştırdığı sınırlı bilgilere göre eser 5900 beyitten oluşmakta olup aruzun fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ülün kalıbıyla kaleme alınmıştır. “*Hudâyâ cihân şâhı sensin hemîn /Ki fermân-beründür semâ vü zemîn*” şeklindeki bir beyitle başlayan eserin son beytinden 909/1503-04 yılında yazıldığı anlaşılmaktadır:

Tokuz yüz tokuzunda oldı tamâm

Bu nazm-ı hoş-âyende temmet el-kelâm

¹¹⁷⁴ Ünver, a.g.e., s. 13-21.

¹¹⁷⁵ Latîfî “*İskendernâme'yi Şehnâme bahrinde Hamse-i Nizâmîden latîf ü ter tercüme itmişdür.*” şeklindeki cümlesiyle Figânî'nin tercümesine kaynaklık eden metnin Nizâmî'ye ait olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Latîfî, a.g.e., s. 437.

¹¹⁷⁶ Ünver, a.g.m., s. 559.

¹¹⁷⁷ Eserin nüshasını tespit edip hâl-i hâzırda üzerinde çalışan Bünyamin Ayçiçeği'dir. Kendisi bu eserin varlığından bizi haberdar ettiği gibi, eserin tanıtımı için gereken bilgileri de bize temin etmiştir. Kendisine çok teşekkür ederim.

Behiştî İskendernâme'sinin kaynağı noktasında Firdevsî, Nizâmî ve Hüsrev-i Dihlevî'nin isimlerini vermektedir:

Nizâmî vü Hüsrev olup pîşvâ

Bu yolda baña oldılar reh-nümâ

Olup Câmîveş bunların peyrevi

Suhan-gûların olmuşam serveri

...

Nizâmî vü Hüsrev bana pîşvâ

Olupdur olursam n'ola reh-nümâ

Bu bâğ üzre yazdum anınçün kitâb

Ola Tûsî Şehnâmesine cevâb

Mesnevîde II. Bâyezîd ve Yeni Câmî adıyla Bâyezîd Câmîi'nin övgüsüne yer verilirken İskender bir İslam mücahidi gibi gösterilmiştir.

1.2.3.4. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **İskendernâme**.¹¹⁷⁸

Türk edebiyatında üçüncü manzum İskendernâme ise Ahmed Rıdvân tarafından kaleme alınmıştır. 904/1499 yılında tamamlanan bu eser, vezin ve muhteva bakımından Ahmedî'nin İskendernâme'siyle büyük benzerlik arz etmekte olup, yaklaşık 8300 beyitten oluşmaktadır.¹¹⁷⁹

1.2.3.5. (Mütercimi belirsiz), **Mensur Tercüme-i İskendernâme**.

Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4201 numarada¹¹⁸⁰ bulunan bu tercüme, kütüphane kaydında Figânî-i Karamanî'ye ait kılınmışsa da nüshada bunu teyit edecek bir bilgi bulunmadığı gibi, Figânî'nin İskendernâme'sinden bahseden kaynaklar da onun tercüme olduğunu söylemektedirler.

¹¹⁷⁸ Nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi, DTCF Ktp. Mustafa Con B 20.

¹¹⁷⁹ İbid; Tavukçu, "Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)", s. 83-84.

¹¹⁸⁰ Aynı versiyonun Manisa İl Halk Ktp. 6466 numarada bulunan bir nüshası daha bulunmaktadır.

Yaklaşık 205 yapraktan oluşan bu tercüme bir manzume ile başlamaktadır. Daha sonra hikâyenin anlatımına başlayan mütercim, kahramanların ağzından birçok manzumeye de yer vermiştir. Eserin istinsahı 1056/1646 yılında Mustafâ b. İbrâhîm adlı biri tarafından yapılmıştır.

1.2.4. Camasbnâme

İlk örnekleri İran Edebiyatı'nda görülen Câmasbnâmelerin kaynağı, Keyânîler'den Şah Güştasb'ın kâinat ve yaratılışla ilgili sorularına, İran mitolojisinde ileri görüşlü ve hakîm diye nitelendirilen Vezir Câmasb'ın verdiği cevaplardan oluşan Pehlevîce yazılmış yaklaşık 500 beyitlik bir risaleye dayanmaktadır. Bu soru ve cevaplarda çeşitli dinî ve ahlâkî konular ele alınmış, Keyûmert'ten Lohrasb'a kadar olan dönemin tarihi ve İran hükümdarlarının efsaneleri anlatılmıştır.¹¹⁸¹

Bunun dışında Farsça yazılan başka bir Câmasbnâme de Ahmed-i Dâ'î'nin tercümesini yaptığı Nâsıruddîn Tûsî'nin gizli ilimlerden bahsettiği otuz üç beyitlik bir mesnevisidir.¹¹⁸²

1.2.4.1. Mûsâ Abdî (ö.1429'dan sonra), Camasbnâme.¹¹⁸³

Biyografik kaynakların kendisinden bahsetmediği Abdî Mûsâ, II. Murâd devrinde yaşamıştır. İsmi ve eserini yazdığı yer (Aydıncık) ile ilgili bilgi de Câmasbnâme'de geçmektedir.¹¹⁸⁴

Abdî'nin Câmasbnâme'si, II. Murad'ın isteği üzerine 1429-30 tarihinde Aydıncık'ta kaleme alınmıştır.¹¹⁸⁵ Eser mesnevi nazım şeklinde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla nazm edilmiştir. Birkaç gazelin de yer aldığı mesnevi, Hanife Koncu'nun hazırladığı metne göre 5313 beyit tutarında olup¹¹⁸⁶ iç içe geçmiş birkaç hikâyeden teşekkül etmektedir.¹¹⁸⁷

¹¹⁸¹ Mustafa Erkan, "Câmasbnâme", C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 43-45.

¹¹⁸² A.m., s. 43.

¹¹⁸³ Hatice Kozacı, "Camasbnâme, Abdî", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1994; Müjgan Çakır, "Abdî'nin Camasbnâme'si", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994; Hanife Koncu, "Abdî'nin Camasbnâme'si", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994; Mahmut Karademir, "Abdî, Camasbnâme (İnceleme-Metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2001.

¹¹⁸⁴ Karademir, a.g.t., s. XXXI.

¹¹⁸⁵ Koncu, a.g.t., s. X.

¹¹⁸⁶ A.t., s. XXIX-XXX.

¹¹⁸⁷ A.t., s.XI.

Abdî eserinin girişinde “*Şâh adına bunu kıldum terceme/ Kimse sözün sürmedüm ben harcuma*”¹¹⁸⁸ beytiyle eserini bir kaynak metinden tercüme ettiğini bildiriyorsa da kaynak metin noktasında bilgi vermemektedir. Hal böyle olunca konu üzerinde çalışan araştırmacılar eserin kaynağı noktasında muhtelif görüşler ileri sürmüşlerdir. Mesnevinin kaynağı olarak Taberî Tarihi, Binbir Gece masalları gibi eserler gösterilmekle¹¹⁸⁹ beraber bu durumun bir belgeyle tevsik edilemediği görülmektedir.

1.2.4.2. (mütercimi belirsiz), **Mensur Camasbnâme.**

Nüshası Milli Ktp. 06 Mil Yz A 8491 numarada bulunan bu Camasbnâme hikâyesi mensur olup 78 yapraktan oluşmaktadır. Kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiğine dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bunun dışında Bodlein Üniversitesi Ktp. Ousely 103, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9542; Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 64; Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 161 numarada olmak üzere bu mensur versiyonun başka nüshaları da bulunmaktadır.

Camasbnâme XIX. yüzyılda da İsmâîl b. Memiş adlı biri tarafından 1854’te manzum olarak kaleme alınmıştır.¹¹⁹⁰

¹¹⁸⁸ Karademir, a.g.t., s. 10.

¹¹⁸⁹ Abdî Mûsâ’nın Câmasbnâme’sinin kaynağı hakkında tafsilatlı bilg için bkz. Karademir, a.g.t., s. XXXV-XXXVII.

¹¹⁹⁰ İsmâîl b. Memiş’in eserinin nüshası Almanya’da (Ms. Or. Oct. 3706) bulunmaktadır. Nüsha tavsifi için bkz. Götz, a.g.e., s. 369.

1.3. DİNÎ-TASAVVUFÎ VE AHLAKÎ MESNEVİLERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ

1.3.1. Nâsır-ı Hüsrev'in Sa'âdetnâme'si

Nâsır-ı Hüsrev'in tam adı, Ebu Muîn Nâsır b. Hüsrev b. Hâris el-Kubâdiyânî el-Mervezî'dir. Mîlâdî 1004 yılında Belh şehrinin Kubâdiyân kasabasında doğan ve İsmâilî bir filozof, şair, âlim ve seyyah olan Nâsır-ı Hüsrev'in miladî 1073'ten sonra öldüğü tahmin edilmektedir. Nâsır'ın Sa'âdetnâme'si, pratik ahlak kaidelerini nasihat yoluyla öğreten 300 beyitlik bir mesnevidir.¹¹⁹¹

1.3.1.1. Seher Abdal –Dervîş- (ö. 1495'ten sonra), **Tercüme-i Sa'âdetnâme.**¹¹⁹²

Tezimizde Hz. Alî'nin yüz sözünü tercüme edenler dolayısıyla da yer alan Seher Abdal, Nâsır-ı Hüsrev'in yukarıda bahsi geçen ahlakî mesnevisini de yine manzum olarak tercüme etmiştir. Eserinin başında koyduğu girişe göre; Rûm, Şâm, Mısır, Bağdâd, Irâk, İsfahân gibi yerleri gezen şair, son olarak Yumgân'a varıp Nâsır-ı Hüsrev'in kabrini ziyaret eder. Orada akşamlar ve rüyasında Nâsır'ı görüp ondan Hz. Peygamber ve Hz. Alî'nin övgüsü hakkında yazması tavsiyesini alır. Bunun üzerine eline kalemi alan Seher Abdal, Nâsır'ın Sa'âdetnâme'sini Türkçeye aktarmaya başlar. Şair aktarma ifadesini şu beyitle açıklar:

Rivâyet Nâsır-ı Hüsrevden itdüm

*Ne kim gösterdise ol yola gitdüm*¹¹⁹³

Seher Abdal, mesnevisini aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazıp 1495'te tamamlamıştır.

1.3.2. Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ı

Nizâmî-i Gencevî'nin tasavvufî mesnevilerinden olan bu eser, 570/1174 veya 571/1176 yılında, Mengüçlülüler'den Erzincan hâkimim Fahreddîn Behrâm Şâh adına yazılmıştır. Aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbı ile yazılan mesnevî, 2400 beyitten oluşmaktadır. Makâle adlı verilen 20 bölümden oluşan eser, ilk defa

¹¹⁹¹ Nihat Azamat, "Nâsır-ı Hüsrev", C. XXXII, **TDVİA**, İstanbul, 1993, s. 395-397.

¹¹⁹² Mustafa Özağaç, "Seher Abdal'ın Sa'âdetnâme İsimli Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlil)", (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2009

¹¹⁹³ Özağaç, a.g.t., s. 88-94.

Haydar Hârezmî¹¹⁹⁴ adlı bir şâir tarafından XIV. yüzyılda Doğu Türkçesine aktarılmıştır.¹¹⁹⁵

1.3.2.1. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **Mahzenü'l-Esrâr.**

Yegâne nüshası Atatürk Üniversitesi Ktp. Agah Sırrı Levend yazmaları arasında 369 numarada Hayâtî adına kayıtlı bulunan Ahmed Rıdvân'ın bu eseri, Nizâmî'nin **Mahzenü'l-Esrâr** adlı eserinin tercümesidir. Nüshasını görüp tavsif eden O. Kemal Tavukçu'nun verdiği bilgilere göre Ahmed Rıdvân'ın Mahzenü'l-Esrâr'ı, mesnevi nazım biçiminde ve aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmış olup 2023 beyitten oluşmaktadır. Eserini II. Bâyezîd'e sunan Ahmed Rıdvân konuyu işlerken Nizâmî'ye sıkı sıkıya bağlı kalmıştır.¹¹⁹⁶

1.3.2.2. Şem'î Şem'ullâh (ö. 1602'den sonra), **Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr.**

Nizâmî'nin Mahzen-i Esrâr isimli eseri, birkaç defa Türkçeye çevrildiği gibi, Farsça klâsiklerin şârihi Şem'î tarafından da şerh edilmiştir. Şârihin elinden çıkan nüshada¹¹⁹⁷ verilen bilgiye göre eser, 1011/1602-03 tarihinde tamamlanmış olup III. Mehmed'in kapı ağası Gazanfer Ağa adına kaleme alınmıştır:

“...Mahzen-i Esrâr şerhi ki Şem'î-i za'îf Sultân Mehmed Hân hazretlerinin ... sâhib-sa'âdet kapuağası Gazanfer Ağa hazretlerinin nâm-ı şerîflerine şerh eylemişdür...” (372a)

Şem'î'nin bu şerhi de diğer şerhlerinden farklı olmayıp, gramere yönelik açıklama ve alıntılara fazla yer verilmeyen tercümeyle yakın bir özellik arz etmektedir. Şârih mısra mısra ele aldığı metni şerh ederken önce kaynak mısra'nın kelime kelime tercümesini verir; ardından da “ya'nî” sözcüğü ile bu anlamı açıklamaya çalışır. Çok sık olmamakla birlikte bazı kelimelerin anlamlarını da özel olarak verir.

¹¹⁹⁴ Bu tercümenin minyatürlü bir nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 951.

¹¹⁹⁵ Mehmet Kanar, “Nizâmî-i Gencevî”, C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 184.

¹¹⁹⁶ Tavukçu, a.g.t., s. 88-89.

¹¹⁹⁷ Süleymaniye Ktp. / Hafid Efendi 311. Çalışmamızda incelenen nüshadır.

Bunların dışında Avsutyra Milli Ktp.'deki yazmaların kataloğunu hazırlayan Flügel de Beyânî adlı bir şair tarafından yazılan bir Mahzen-i Esrâr'dan bahsetmekteyse de verilen bilgilerden bunun Nizâmî'den tercüme mi yoksa telif bir eser mi olduğu anlaşılmamaktadır.¹¹⁹⁸

1.3.3. Ferîdüddîn Attâr'ın Pendnâme'si

İran edebiyatının büyük sufi şairlerinden olan Attâr'ın künyesi, Ferîdüddîn Ebû Hâmid Muhammed b. Ebî Bekr İbrâhîm Attâr-ı Nişâbûrî'dir. Tevsik edilmemekle beraber büyük bir ihtimalle 437-540/1142-45 yılları arasında Nişâbûr'da doğan mutasavvıf şair, eczacılık ve tıpla meşgul olduğu için **Attâr** lakabını almıştır. Moğolların Nişâbûr'u yıkıp harap ettikleri 1221 tarihinde şehid edilmiştir.¹¹⁹⁹

Attâr'ın birçok tasavvufî mesnevilerinden biri de ahlâk ve âdâb'a dair kaleme aldığı Pendnâme adlı mesnevisidir. 900 beyit olan mesnevi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. İslam âleminde büyük rağbet gören eser yüzyıllar boyunca okunmakla kalmamış birçok Müslüman milletin diline çevrilmiştir.¹²⁰⁰ Anadolu sahası Türk edebiyatında da tercüme ve şerh edilen bu eserin, Attâr'ın diğer eserlerine göre Türk edebiyatı üzerinde daha fazla etkili olduğu görülmektedir.

1.3.3.1. Şerhler

1.3.3.1.1. Şem'î Şem'ullâh, (ö.1602'den sonra), **Sa'âdetnâme (Şerh-i Pend-i Attâr).**¹²⁰¹

Şem'î eserinin yazılış sebebi olarak III. Murâd'a yakın Ömer b. Hüseyin adlı bir zatın kendisinden Pendnâme'yi şerh etmesini istemesini öne sürerken eserin daha

¹¹⁹⁸ Flügel, 977/1569'te yazılan eserin meclis adı verilen 35 bölümden oluştuğunu ve nüshasının 96 varak olduğunu yazmaktadır. Bkz. Gustav Leberecht Flügel, **Die Arabischen Persischen Türkischen Handschriften der Kaiserlichen und Königlichen Hofbibliothek zu Wien, C. I**, Wiemar, 1977, s. 601-02.

¹¹⁹⁹ Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", s. 95-98; Zebihullah Safa, a.g.e., C. I, s. 232-36.

¹²⁰⁰ Ahmet Kartal, "Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri –Edebî Açından- (xı. Asırdan xvı. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)", (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, , Ankara, 1999, s. 141.

¹²⁰¹ Sevgi Elif Keyik, "XVI. Yüzyıl Sanatçılarından Şem'î'nin 'Şerh-i Pendnâme'si'", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2001; Nazlı Cengiz, "Sa'âdet-nâme (Şerh-i Pend-i Attâr)", (Basılmamış YL Tezi), Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli, 2004.

evvel şerh edilmediğini ifade etmektedir. Eserine **Sa'âdetnâme** ismini veren Şem'î; açıklamalarını yaparken öncelikle kaynak metindeki beyitleri mısra mısra Türkçeye çevirdikten sonra bu düz çeviriyi daha da açmaya çalışır. Bunu yaparken söylenen ifadeyi teyid edici alıntılar yapar. Az da olsa, bazı kelimeleri açıklarken gramerle ilgili açıklamalara da yer veren Şem'î, birçok beyti de sadece Türkçeye aktarmakla yetinir.¹²⁰²

1.3.3.1.2. Hulûsî (1626-27'den sonra), **Vesîletü'l-Merâm (Şerh-i Pend-i Attâr)**.

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız; ancak eserinde verdiği bilgilerden hareketle XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Hulûsî'nin Pendnâme şerhi günümüze ulaşmıştır. Eserin Süleymaniye Ktp. İzmir 418 numarada bulunan nüshasında Hulûsî, "*sebeb-i te'lif-i kitâb*" başlığı altında Pendnâme şerhi hakkında şu bilgileri vermektedir:

*"...bir rûz-ı firûz-ı zafer-efrûzda ihvân-ı safâ ve hullân-ı vefâ ile neşât u sürûr ve beşâset ü huzûr ile mülâtafet ü musâhabet eylerken 'ilm ü ma'rifet ile ârâste ve fehm ü kiyâset ile pîrâste ve hisâl-ı hamîde ile muttasıf olan ahibbâ vü asdikâ bu hakîr ü pür-kusûr ve kalîlü'l-bizâ'a dâ'ilerine müteveccih olup kutbu'l-ârifîn Şeyh 'Attâr hazretlerinin (k.s.) Pendnâme nâm risâle-i manzûmesinin **Türkî lisân ile şerh olunmasını** iltimâs eylediklerinde fi'l-vâki' ol cerîde-i dürer-bârûn ve ol risâle-i gevher-nisârûn elfâz u ma'ânîsi lisân-ı Türkî ile tahrîr olunması kâbil idi. Lâkin bundan akdem şârihler niçe vech ile şerh itmişlerdür, 'ale'l-husûs merhûm Şem'î Efendi hazretleri bir tarz ile 'ayân u beyâna getürmüşler kim hiç bir tarîk ile dahi tercümeğe ihtiyâç yokdur diyü redd-i cevâb idicek fi'l-hakîka Şem'î Efendinin Sa'âdetnâme nâm şerhine nazîr olmaz lâkin 'ibârâtında fesâhat ve belâgatı ziyâde olmak ile dânişi olmayan fehm idemez bir dahi vâzih ve küşâde olsa kim mübtedîlere müfid olsa diyü ilhâh itdüklerinde iltimâslarını kabûl idüp hazret-i Şeyhün rûhâniyyetinden istimdâd idüp hicret-i nebeviyyenin bin otuz altı*

¹²⁰² Eserin Şem'î tarafından yazılan bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3012 numarada bulunmaktadır.

*senesinde mâh-ı Cemâdiye'l-ûlânun on yedinci günü şurû' olundu. Ve bu nâme-i sürûr-encâma Vesîletü'l-Merâm diyü tesmiye itdüm ...*¹²⁰³

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere Hulûsî, kendisinden önce aynı konuda yapılan çalışmalardan haberdardır. Ancak o bu çalışmalardaki ibarelerin fesahat ve belagatlarının fazla olmasından dolayı herkesin bu çalışmaları özellikle Şem'î'nin şerhini anlayamacağı kanısında olup kaynak metnin daha fazla açıklanmaya ihtiyacı olduğu görüşündedir. Bunun yanında Hulûsî eserinin hitap ettiği okuyucu kitlesi olarak mübtedîleri göstermektedir ki bu durum Hulûsî'nin eserini derslerde okutulmak üzere kaleme aldığını düşündürmektedir.

Hulûsî'nin şerh yöntemi ise genelde şöyledir: kaynak metinde yer alan beyitler öncelikle mısra mısra düz cümlelerle Türkçeye çevrilir. Daha sonra şarih kendisince açıklanma ihtiyacı duyduğu yerleri kısaca açıkladıktan sonra beytin bütününde yer alan konuyla ilgili bir ayet veya hadis alıntılanmaktadır. Ancak bu yöntem daha çok eserin başında uygulanmakta olup, eserin ilerleyen bölümlerinde beyitlerin mısra mısra tercümeleleri yer almaktadır. Hulûsî'nin şerhinde klâsik şerh usulünde bulunan gramerle ilgili açıklamaların yer almadığı görülmektedir.

1.3.3.1.3. (Şârihi belirsiz, 1635), **Murâdiyye (Şerh-i Pendnâme-i Attâr)**.

Ankara Üniversitesi DTCF Ktp.'de (Üniversite A 301/IV, 46b-62a) bulunan bu şerhin şârihi ismini zikretmemektedir. Ancak hamdele ve salveleden sonra verilen bilgiye bakıldığında eserin 1045/1635-36 yılında IV. Murâd adına kaleme alındığı anlaşılmaktadır. Şârih eserinin yazılış sebebini şu şekilde açıklar: Şârih bir gün Şem'î'nin Pendnâme'ye yazdığı şerhi inceler ve müstensihlerin eserden faydalanmayı mümkün kılmayacak derecede şerh metnini değiştirdiklerini gördüğü gibi, Şem'î'nin yaptığı şerhin de **tahte'l-lafz** şeklindeki bir tercümeyle aşamadığını, eserin bu haliyle Farsça öğrenmek isteyenlere bir faydası olamayacağını anlar. Bunun üzerine Gülistân, Bostân ve Hâfız'ın divanını şerh eden Sûdî'nin de bu esere bir şerh yazmadığını gören şârih, kendisi bir şerh yazmaya karar verir. 1045/1635-36 yılında yazdığı bu şerhini Murâdiyye ismi ile isimlendirip IV. Murâd'a sunar:

¹²⁰³ Hulûsî, **Vesîletü'l-merâm**, Süleymaniye Ktp./ İzmir 418, vrk. 2a-b.

“... vaktâ kim bu fakîr ... hazret-i Şeyh Alâ’üddîn-i Attârün ... Pendnâme nâm kitâbı ki hakîkatde kîmyâ-yı sa’âdet ve sermâye-i siyâdetdür ana Şem’î yazduğı şerhi mütâla’a eyledüm ve gördüm ki nâsîhler metn-i şerhün ekser yirüni tebdil ü tağyîr eyleyüp bir mertebeye iletmişdür ki andan hiç bir behre alup istifâde eylemek mümkün degüldür ve Şem’î dahi icmâlen fi’l-vâki’ hemân tahte’l-lafz ma’nâsıyla iktifâ idüp kavâ’id ü kelimeyi beyân eylemedügi ecilden Fârisî te’allümine râğıb olan mübtedîler çendân fâ’idelenmeyüp ... niçe kerre bu fakîrün hâtırından hutûr eyledi ki ne olaydı Sûdî Efendi ... Gülistân ile Bostân ve Dîvân-ı Hâfızî şerh idüp beyân eyledügi minvâl üzere Pendnâme dahi ancılayın Türkî ‘ibâretle bir şerh-i vâzıh olaydı tâ kim müşkilâtı beyân ve mu’dilâtı ‘ayân olup Fârisî te’allümine râğıb olanlar eshel vech ile istihrâc idelerdi ... tâ bir niçe eyyâmdan sonra ki sultân-ı selâtîn-i cihân ... Sultân Murâd Hân b. Sultân Ahmed Hân hazretlerinin hilâfet-i saltanatları devrinde ki târîh-i hicretün bin kırk beş senesidür ol sûret-i kadîm dâ’iyesi tecdîd bulup hâtır-ı fâtır anun şerh ü tebyînine meyl eyledi pes bu hakîr dahi ... bi-hasebi’l-imbân bu dâ’iyeye şürû’ idüp tercüme tarîkiyle birkaç satır müsvedde eyledüm ve anı **Murâdiyye** ismiyle müsemmâ eyledüm ...”(47a-b)

Bu ifadelerden sonra eserine Murâdiyye ismini vermesinin sebebini açıklayan şârih ardından da kaynak metnin şerhine başlar. Şerhini beyit birimi esasına göre yapan şârih, kaynak metne yer verdikten sonra, beyitte geçen kelimeler hakkında geniş filolojik açıklamalar yapar. Daha sonra da “mahsûl-ı beyt” ifadesiyle ele aldığı beytin anlam boyutu üzerine durur. 62a’da sona eren eserin tamamlanamamış olduğu anlaşılmaktadır.

Şârihi belirsiz olan bu şerhin girişinde verilen bilgiler dikkate alındığında; Abdurrahmân Abdî Paşa’nın (ö. 1692) Müfîd adını verdiği şerhi ile hayli benzerlikler arz etmektedir. Bu şerhin yazılmasına sebep olan açıklamaların Abdî Paşa’nın şerhinde IV. Mehmed’in bendelerinden Ahmed Ağa’nın ağzından dile getirildiği görülmektedir. Bununla birlikte, yaptığımız kısmî karşılaştırma neticesinde; ne eserin

mukaddimesi ne de bizzat şerh metninin birebir aynı olmadığı da görülmüştür. Hal böyle olunca; Abdî Paşa'nın şerhini önce IV. Murâd'a sunduğu, daha sonra da birtakım değişikliklerle bunu yeniden yazdığı akla gelmektedir ki klâsik Türk edebiyatında bu uygulamanın başka örneklerini de görmek mümkündür. Ancak bu durumun kesin olarak anlaşılabilmesi için her iki şerhin de tam olarak karşılaştırılması gerekmektedir.

1.3.3.1.4. Abdurrahmân Abdî Paşa (ö. 1692), **Müfid (Şerh-i Pend-i Attâr).**

Asıl adı Abdurrahmân olan Abdî Paşa, XVII. yüzyılda yaşamış devlet adamı ve tarihçilerdendir. Vekâyi'nâme adlı eseriyle bilinen Abdî'nin elimizdeki eseri dışında, **Dîvân**'ı, Bânet Su'âd Kasîdesi ile Urffî'nin bazı şiirlerine yazdığı şerhleri bulunmaktadır.¹²⁰⁴

Abdî Paşa, Pendnâme şerhinin girişinde eserini yazmasıyla ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“...Hazret-i pâdişâh... Sultân Muhammed Hân ibni Sultân İbrâhîm Hân... hazretlerinün senâ-kâr-ı kadîmi ve bende-i müstakîmi... a'nî Ahmed Ağa ... ser-hâne-i hâssa iken bir gün bu za'îf-i nâ-tüvân ve nahîf-i bî-dermân eş-şehîr bi-'Abdî Abdurrahmân ... senâ-hânlarına şürûh u mütûn-ı Fârisiyyeden istifsâr idüp esnâ'-ı muhâverede kâşif-i müşkilât... ya'nî merhûm Sûdî-i pür-sûd müzâkere-i şerîfleri oldu. Pes buyurdılar ki merhûm hakkâ birkaç mütûn-ı Fârisiyyeyi şerh ü beyân eylemiş ammâ n'olaydı Pend-i 'Attâr dahi himmetiyle beyân bulaydı ki herkes andan sûdmend olaydı. Zîrâ merhûm Şem'î ol risâle-i şerîfenün her beytine ol kadar ziyâ virmemiş. Pes bu kelâm-ı hayrî'l-encâmı ol vâcibü'l-ihtirâmdan gûş idince fevvâre-i dil cûş u hurûşa gelüp hakîr dahi ol kitâbun şerh ü beyânına küstâhâne va'de idüp inşâ'allâh himmetünüzle mezkûreyi ... beyân ... 'ayân ideyüm didüm. Hakkâ ki bî-edebâne fadâlet eyledüm. Zîrâ Hak budur ki bu gûne müşkil kitâbı şerh eylemek bizüm gibi kalîlü'l-bizâ'atün haddi degüldür; lâkin ol devletlünün bi'z-zât nazar-kerdesi ve kendi perverdesi olup kemâl-i mertebe mürüvvetlerin ve

¹²⁰⁴ Fahri Çetin Derin, “Abdî Paşa, Nişancı”, C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 74-75.

'âlî himmetlerin müşâhede itmekle ve bu denlû hâhiş-i hâtır-ı şerîflerini
ve irâde-i tab'-ı latîflerini görmekle... şürû' eyledüm ve şerhün ismini
Müfid kodum...'»¹²⁰⁵

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Abdî Paşa eserini; Sûdî'nin Pend-i Attâr'ı şerh etmemesi, Şem'î'nin ise bütününü başarılı bir şekilde şerh edememesi sonucunda ortaya çıkan ihtiyaç üzerine yazmıştır.¹²⁰⁶ Şârih Ahmed Ağa'nın isteği üzerine kaleme aldığı eserini IV. Mehmed'e sunmuştur.

Abdî Paşa'nın şerh metodu eserin başında, klâsik şerh metoduna yakın bir tarzda iken eserin ilk bölümlerinden sonra kaynak metindeki beyitlerin tercümesinden ibaret kaldığı görülmektedir. Abdî Paşa, kaynak metinde yer alan her beyti bütün olarak ele almakta, beyitte geçen kelimeleri gramer bakımından inceledikten sonra söz konusu kelimenin lügat ve ıstılahî anlamı üzerinde durmaktadır. Bunları yaparken bahsi geçen kelimeleri genellikle Arapça karşılıkları ile karşılaştıran Abdî, söz konusu açıklamalarından sonra "*mahsûl-ı beyt*" ibaresi altında beytin nispeten geniş bir tercümesini yapar.

1.3.3.1.5. Şu'ûrî Hasan Çelebi (ö.1693), **Şerh ve Tercüme-i Pend-i Attâr**.

Asıl adı Hasan olan Şu'ûrî Halep'lidir. Mâliye kalemi kâtiplerinden olup 1693 tarihinde vefat etmiştir. Farsçayı çok iyi bilen Şu'ûrî'nin **Ferheng-i Şu'ûrî** diye meşhur olan **Lisânü'l-Acem** isiminde dört ciltlik bir sözlüğü ile **Ta'dîl-i Emzice** isimli tıbbî dair bir eseri daha vardır.¹²⁰⁷

Şu'ûrî'nin Pendnâme şerh ve tercümesi üzerinde yakın zamana kadar bir çalışma yapılmamıştı. Eserin şârih hattı bir nüshasından¹²⁰⁸ yaptığımız incelemeye göre, Şu'ûrî bir eser yazıp ismini ebedî kılmak amacındayken insanlara faydalı olması ümidiyle Attâr'ın Pendnâme'sini şerh etmeye karar verir. Eserini 1083/1672-73 tarihinde bitirip Ahmed Paşa namındaki bir vezire sunan Şu'ûrî, söz konusu

¹²⁰⁵ Abdurrahman Abdî Paşa, Müfid (Şerh-i Pend-i Attâr), ist. Tarihi: 1687, Süleymaniye Ktp. / İzmir 611, 1-2 vrk.

¹²⁰⁶ Gerek buradaki ifadelerden gerekse de eserin sonunda yer alan bazı ifadelerden anlaşıldığına göre, Abdî Paşa bir şârih olarak Sûdî Efendi'yi beğenirken Şem'î'yi başarısız bulmaktadır.

¹²⁰⁷ Mustafa Safâî Efendi, **Tezkire-i Safâî**, (hazırlayan: Pervin Çapan), AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 316-17; Sâlim Efendi, a.g.e., s. 427-28.

¹²⁰⁸ Süleymaniye Ktp. Dârülmesnevi 185.

kaynak metni şerh ederken şu yöntemi takip etmiştir. Şarih öncelikle kaynak metinde yer alan beyitleri mısra mısra düz bir şekilde Türkçeye çevirdikten sonra beytin bütününde yer alan –neredeysen- tüm kelimeleri gramer ve anlamı açısından açıkladıktan sonra söz konusu beyitleri yazıldıkları vezin üzere manzum olarak Türkçeye tercüme eder. Şu’ûrî bu yöntemi eserin başlarında sıkı bir şekilde takip etmekle birlikte sonraki bölümlerde şerh bölümünde kısaltmaya giderek beyitlerde yer alan kelimelerin açıklamalarını daha kısa tutmaya çalışır.

Şu’ûrî’nin şerhi içinde yer alan manzum tercümesi, kaynak metnin birebir tercümesi olup kaynak metne sıkı sıkı bağlı bir çeviridir. Kaynak metnin vezniyle yani **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbıyla yazılan bu manzum tercümenin sonunda, mütercimın ismini de verdiği bir hâtıme bölümü bulunmaktadır. Manzum tercümenin ilk beyti şöyledir:

Hamd-ı bî-pâyân cenâb-ı kibriyâ

Bir avuç hâke idüp îmân ‘atâ (3b)

Tercüme edilen son beyit ise şu şekildedir:

Bu vasiyetle kim itmezse ‘amel

Dûr ider anı Hudâ ‘azze ve cell (118a)

1.3.3.1.6. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Pend-i Attar**.¹²⁰⁹

İsmail Hakkı’nın ölümünden bir yıl evvel, 1136/1724 yılında yazdığı bu eseri, onun olgunluk dönemi eserlerindedir. Bursevî’nin şerh yöntemi hakkında bilgi veren Rafiye Duru şu ifadelerle yer vermektedir:

“Beyitleri yerine göre bazen bütünlük içinde bazen de mısra mısra şerh eder. Buna göre önce Farsça beyit ve mısrayı verir. Açıklamalar kısmı hemen sonradır. Bu bölümde şarih; kelimeler, gramer yapıları, imla bilgileri, Kuran ve hadis örnekleri, kelimelerin geçtiği sözlüklere dair

¹²⁰⁹ Tuba Onat, “İsmail Hakkı Bursevî, Şerh-i Pend-nâme (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1998; Rafiye Duru, “İsmail Hakkı el-Bursevî’nin Şerh-i Pend-i Attâr’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998.

bilgiler verir. Bazen beyit veya mısranın hemen akabinde, bazen de kelimeleri tek tek açıkladıktan sonra “takdîr-i beyt” veya “takdîr-i mısra” ibaresiyle beyti veya mısrayı yine Farsça olarak nesre çevirip, cümlelerin öğelerini gösterir. Son olarak da “ma'nâ-yı beyt budur ki” veya “ma'nâ-yı mısra budur ki” ibareleriyle, yukarıda açıkladıklarını anlam çatısı altında toplar. Genelde telmihler de bu bölümde açıklanır.”¹²¹⁰

1.3.3.1.7. Şehrî, İsmet Süleymân Efendi (ö. 1731), **Mufassal Şerh-i Pend-i Attâr.**

OM'de Şehrî'nin Attâr'ın Pendnâme'sine mufassal bir şerh yazdığı söylenmekteyse¹²¹¹ de bu şerhin nüshasına ulaşamamıştır.

1.3.3.1.8. Mustafâ Refî'a (ö. 1746'dan sonra), **Berg-i Dervîşân (Şerh-i Pend-i Attâr).**¹²¹²

Şerhinde, Mısır Kâhire'de bulunduğunu ifade eden şarih, oğlu olan Ebûbekir Paşa'nın isteği üzerine eserini kalem aldığını ve ismine **Berg-i Dervîşân** ismini verdiğini söylemektedir:

“Nâsîh-i hoş-lehçe-i kürsî-i hayâl bu ‘ibâret ile mev’ize-i sâliha-i makâl ider ki bu fakîr-i kalilü’l-bizâ’a ... a’nî Mustafâ Refî’â ‘âm-ı tis’â ve ‘işrîn ve mi’ ve elfden (1129) berü ... dîvâniyye-i Kâhireye giriftâr olmağla ekser-i evkât ‘ömr-i ‘azîzi gâret-kerde-i pençe-i aşğâl-i kâhire-i kahr-engîz olup mevâdd-ı ifâde vü istifâde berbâd olmuş idi. Ancak mükâleme-i fûnûn ülfet eyledigümüz ba’zı ahbâb-ı kâbil-i ‘ilm ve san’at-ı kitâbetle teşhîz-i hâtır-ı fâtır için Bostân u Gülistân u Hâfîz müzâkere olunup ‘ale’l-husûs Pendnâme-i Attâr ta’bîr olunan manzûme-i bedî’ü’l-beyân yesîrî’l-ahzi ve’l-ikân olduğundan mâ’adâ bi-emrillâhi ta’âlâ kırâ’at idenler hayr u bereket ve feyz ü bereket hiss ü müşâhedet

¹²¹⁰ Duru, a.g.t., s. 19-22. Bursevî'nin şerhi ve şerh metodu hakkında daha tafsilatlı bilgiler için Rafiye Duru'nun çalışmasının 22 ile 35. Sayfaları arasına müracaat edilebilir.

¹²¹¹ Bkz. OM. I. 364.

¹²¹² İncelenen nüsha, Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 445 numarada bulunmaktadır. Taramalarımız sırasında eserin bir nüshasının da Albrecht Krafft'ın **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien** adlı kataloğunda (s. 63) kayıtlı olduğu görülmüştür.

itmeleriyle taraf-ı şerîf-i kibriyâdan nazar-ı kabûle lâyük ve rızâ-yı mağfiret-iktizâ-yı Hakka muvâfıkdur diyü bi'l-ittihâd şöyle murâd eylediler ki hazret-i müyessirü'l-âmâl ve cenâb-ı Kayyûm-ı lâ-yezâl ... mecâl ihsân iderse ... müşârün ileyhün mezkûr pend-i sûdmendi dîbâce-i zibâcesinde birkaç elfâz ... ile işâret eylediği mevâddun her biri icmâlen tafsîl ü ve teshîl-i fehm için ta'bîrât-ı Türkiyâne ile tercüme vü te'vîl olunup ve kezâlik vâki' olan elfâz-ı Arabiyyeleri müfred ise cem' sıgaları ilhâk cem' ise kelime-i müfredeleri ilsâk olunmasına ... ve îcâz u ihtisâr için bir veyâhûd iki def'a şerh ü beyânları sebk iden kelimâtun tekrâriyle tatvîl ü tezyîl olunmamasına ... izhâr-ı şevk ü garâm-ı tâm iderler idi. Vaktâ ki sene ihdâ ve erba'in ve mi'e ve elf hulûl idüp mahdûmumuz ... Mehmed Paşanın tevliyet-i Kâhireden bûy-ı dil-cûy-ı 'azl ü ferâğ ile mu'attar-sâz-ı meşâm olduğu müşâhede ve 'illet-i te'hîr ü tesvîf olan 'alâyık u 'avâyıkun irtifâ'ını mu'âyene eyledikleri hinde cümle-i ahîbbâ vü ihvân ve asdikâ u hullân şerh ü tercümenün zamân u âvânıdur diyü tecdîd-i şevk-i temennâ vü iltimâs itmeleriyle makdûr-ı 'abd-i pür-kusûr degül iken ... şerh ü tahrîre teşmîr-i zeyl ve sarf-ı nakd-ı yevm delîl olunmuşdı... işbu şerh-i pendnâme nâm-ı Berg-i Dervîşân ile tesmiye..."
(1b-2b)

Eserini 1143 senesinin Muharrem ayının sonlarında (Ağustos 1730) tarihinde bitirdiğini ifade eden şarihin şerh yöntemi şu şekildedir:

Pendnâme'yi beyit beyit şerh eden Mustafa Refî'a, önce beyitteki kelimeleri gramer yönünden tahlil etmektedir. Bu tahlillerde, kelimelerin okunuşları yani irabları, kelime türleri, zaman ve şahısları, tamlamalar söz konusu edilmiştir. Bu bölümde kelimelerin anlamları da verilmiştir. Şarih gerek kelimelerin anlamlarını verirken gerekse gramerle ilgili açıklamalar yaparken ele aldığı kelimenin Arapça'daki durumuna da değinir. Şarih bundan sonra kendisinden önce aynı eseri şerh eden Abdî Paşa'nın "mahsûl-ı beyt" başlığı altında beytin anlamını da tahkik ettiğini ancak kendisinin bu işi yapmaya kadir olmadığı için kısaca tercüme etmekle

yetinceğini söyleyerek “*mahsûl-ı ma'nâ*” başlığıyla beyitteki anlamı geniş bir çeviri ile hedef dile aktarır.

Berg-i Dervîşân'ın incelediğimiz nüshası 110 yapraktan oluşmaktadır.

1.3.3.1.9. İsmet Mehmed Efendi (ö. 1747), **Şerh-i Pend-i Attâr**.

M. Nuri Gençosman, Attâr'ın Pendnâme'sini çevirdiği eserinin girişinde herhangi bir kaynak vermeksizin bu şerhten bahsetmektedir.¹²¹³ Yapılan taramalar neticesinde böyle bir şerhe ulaşılamamıştır.

1.3.3.1.10. Kilisli Rûhî Mustafâ Efendi (ö.1798), **Rûhu's-Şürûh (Şerh-i Pend-i Attâr)**.¹²¹⁴

Eserinde künyesini “*Mustafâ Rûhî b. El-Hâc İsmâîl b. El-Hâc Ömer b. Yûsuf Çelebi*” olarak veren Mustafa Rûhî Kilisli olup 1798 tarihinde Kilis'te vefat etmiştir. Pend-i Attâr Şerhi dışında Münşeât'ı ile bir Divân'ı vardır.¹²¹⁵

Mustafâ Rûhî'nin hayli hacimli olan Pendnâme şerhi, incelediğimiz nüshasına ¹²¹⁶ göre 456 yapraktan oluşmakta olup **Rûh-ı Şürûh** diye isimlendirilmiştir. 2 varaklık bir fihrist bölümü ile başlayan nüsha şârihin eseri hakkında bilgiler verdiği bir bölümle devam eder. Bu bölümde şerhini yaparken nelere dikkat ettiğini de ifade eden Mustafâ Rûhî bilgileri verir:

“... ber-vech-i niyâz şerh-i Pend'e ihtimâm ve ber-vech-i âtî beyân-ı lügât ve 'ayân-ı nikâtında hitâm gösterdim. Hülâsa-i cümle nüshaların cem' ü tahrîr birle evvelâ elfâzınun lügat ü istilâhın ma'nâlarını lügat-ı Fârisî vü Arabîde beyân olunduğı üzere ibrâz ... Ferheng-i Şu'ûrî ve Dekâ'iku'l-Hakâyık-ı İbni Kemâl ve Müfredâtü'l-Fürs ve Ni'metullâh ve Halîmî ve Düstûrü'l-Amel ve Tuhfetü'l-Mülûk nâm kütüb-i lügâtdan naklen tavzîh eyledim ve her beytinün ma'nâsını beyânda ve ve nikât ü

¹²¹³ M. Nuri Gençosman, **Pendname: Öğüt Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s. VIII.

¹²¹⁴ Cumhur Ün, “Kilisli Mustafa Rûhî Efendi'nin Rûhu's-Şürûh'u”, (Basılmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne, 2007.

¹²¹⁵ Bkz. OM. II. 194.

¹²¹⁶ Eser hakkında bilgi verilirken ve alıntı yapılırken Süleymaniye Ktp./ H. Hüsnü Paşa 752 numaradaki nüshası kullanılmıştır.

'işârâtın 'ayânda dahi evvelâ nâzımın murâdı üzere ma'nâ-yı zâhiri takdîm ve âyât u ehâdîsden neye telmîh olduğın sarâhetn terkîm idüp ehâdîs ü ahbârın ekserin ... Dekâ'iku'l-Hakâyıkdan ve ba'zan Meşârik-i şerîf ve Mebârikden yâd eyledim ve ol makâma münâsib olan nasâyih-i latîfe ve mevâ'iz-i münîfe beyânına İbni Cevzî'nün Muhtasaru'l-İhyâsında ve İbni Ğanimün Hallü'r-Rümûz ve Cevâhirü'l-Künûzından ve Mecma'u'l-Fevâ'id ve Müdhişü'l-Kulûb ve resâ'il-i sâ'ire-i mu'temedün aleyhâdan i'timâm virdim ve makâma münâsib durûb-ı emsâl-i Arabî vü Fârisî ile ma'nây-ı murâdı keş ü 'ayân eyledim ve bunlardan mâ-'adâ her beytün zeylinde niçe Arabî vü Fârisî ebyât ü eş'ârlar ile icmâlleri tafsîl idüp ebyât-ı mezkûrenün ekserin nâzımın ... nâm yâdigârından iştihâd ve ba'zan mukatta'ât-ı İbni Yemîn ve Dîvân-ı Sâ'ib ve emsâllerinden îrâd eyledim ve ol ebyâtları dahî icmâl ile beyân ve hulâsaların nazmen ve nesren 'ayân eyledim ve sâniyen her beytün ma'nâ-yı sûfiyâneye tahammüli olanlarını Makâmâtü'l-Evliyâ ve Mesnevî-i Mevlânâdan ba'zı ebyât-ı şerîfe ile yâd ve ma'ânî-i bâtınaların tahrîr ü işâret ve meşâyih-i muhakkikînün edâ vü ta'bîrlerintastîre mübâderet birle ... âşikâr eyledim... bu şerh-i hayât-efzâ beyân-ı şürrâh-ı pişîne nisbet olunsa rûh-ı pür-fütûh mesâbesinde idüği nümâyân olmağın Rûh-ı şürûh ile tesmiyeye şâyân olmuşdur...” (IVa-b)

şerhi hakkında verdiği bu geniş bilgilerden sonra kaynak metnin yazarı hakkında bilgi veren Mustafâ Rûhî, daha sonra farklı bir mukaddimeye yer verir. Burada uzunca bir hamdele ve salvele bölümünden sonra “*sebeb-i te'lîf-i şerh-i şerîf*” başlığı altında eserinin yazılış sebebini açıklamaya koyulur. Buna göre şârih doğum yeri olan Kilis'te önce Arabî daha sonra da Fârisî ilimlere rağbet edip bazı İnan şairlerinin eserlerini okur. Daha sonra Ayntâb'a giden şârih burada gurbet sıkıntısına dayanamayıp asıl vatanına geri döner ve burada Pendnâme'yi şerh etmeye karar verir. Bu ikinci mukaddimededen sonra asıl şerh bölümüne başlayan şârih, eserin sonunda yer verdiği tarih manzumesine göre şerhini 1181/1767-68'de tamamlamıştır.

Mustafâ Rûhî'nin şerhi, gerek gramer gerek mana ile ilgili açıklamalar bakımından zengin bir şerh olup en hacimli Pendnâme şerhlerinden biridir. Genel olarak kaynak metinde yer alan beyitleri mısra mısra açıklayan şarih, öncelikle her mısrayı düz bir cümleyle Türkçeye çevirir. Daha sonra ise mısrada okuyucunun anlayamayacağı kelimeleri tafsilatlı bir gramer açıklamasına tabi tutar. Genellikle örneklerle desteklenen gramerle ilgili bu açıklamaların kelimelerin okunuşlarına yönelik olduğu gibi kelimenin sarf ve nahiv yönüne de açıklık getirdiği görülmektedir. Şarih bu açıklamaları yaparken karşılaştırma yöntemini de kullanır ki bu genelde Arapça ile Farsça arasında olurken yer yer Türkçenin de mukayesede yer aldığı görülmektedir. Gramerle ilgili açıklamalarda dikkati çeken bir diğer husus ise yapılan açıklamaların yer yer kaynak verilerek desteklenmesidir. Bu anlamda Sibeveyh, Zameşerî gibi ünlü dil âlimlerinin isimleri Mustafâ Rûhî'nin şerhinde sık sık geçmektedir.

Mustafâ Rûhî beyitlerde yer alan kelime ve ibarelerin Türkçe bir veya birden fazla anlamını verdikten sonra bunların kullanılışıyla ilgili bilgiler verir. Bazen bu bilgiler uzayıp giden fuzulî açıklamalara dönüşür. Mustafa Rûhî, eserinde birçok alıntı yaptığından dolayı yararlandığı kaynakların yelpazesi çok geniştir.

1.3.3.1.11. İsmâîl Müfid Efendi (ö. 1802), **Şerh-i Pend-i Attâr**.

Hayatını ders vermek ve eser telif etmekle geçiren İsmâîl Müfid Efendi'nin OM'de bahsedilen¹²¹⁷ bu eserinin nüshasına ulaşamamıştır.

Pendnâme'ye şerhlerin yazımı XVIII. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla XIX. yüzyılda; Ahmed Vâmık –kâtib-i vakf-ı sadrazam Köprülü Mehmed Paşa- (ö. 1815'ten sonra)¹²¹⁸, Zahrî Mehmed Efendi (ö. 1816'dan sonra)¹²¹⁹, Ferâ'izîzâde Mehmed Sa'îd Bursevî (ö. 1825)¹²²⁰, Nakşibendî

¹²¹⁷ Bkz. OM. I. 243.

¹²¹⁸ Nuhbe-i Pendnâme adı verilen bu şerh, Leiden Üniversitesi Ktp.'de Or. Cod. 1563 numarada kayıtlıdır. Kataloğu hazırlayanın verdiği bilgiye göre bu şerh 198 yapaktan oluşmaktadır. Bkz. Schmidt, a.g.e., C. II, s. 153-54.

¹²¹⁹ Ulaşabildiğimiz tek nüshası Nadir Eserleri Ktp. TY 38 numarada bulunan bu Pendnâme tercümesi “Rüy-esved ya'nî Zahrî pür-kusûr / Bildi kim dünyâ degül cây-ı sürür” (2a) şeklindeki beyitten de

şeyhi Murâd Mollâ (ö. 1848)¹²²¹ ve Nâ'îlî Salih Efendi (ö.1876)¹²²² tarafından da bu metin şerh edilmiştir. Osmanlı Müellifleri'nde Erzincanlı Hacı Feyzullâh Efendi'nin¹²²³ (ö. 1905) de **Şerh-i Pend-i Attâr** adlı bir eseri kaydedilmişse de bu eserin dili hakkında bilgi verilmemiştir.

1.3.3.2. Tercümeleler

anlaşıldığı üzere Zahrî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. “*Hâzâ Kitâbu Pend Tercüme-i Zahrî Mehmed*” başlığını taşıyan eserde, 7 beyitlik hamdele ve salvele bölümünden sonra eserin sebep-i telifinin kaydedildiği bölüm gelmektedir. 33 beyitlik bu bölümde şair, yalnızlığı seçip bir köşeye çekildiğini, aşk ateşiyle yanıp tutuştuğunu; ancak kimsenin kendisini anlamadığını ifade eder. Bir gün rüyaya dalan şaire şeyhi Ebubekir Ağa ilim öğretip kendisinden Pendnâme'yi nazma çekmesini ister, zira Şem'î, Sürûrî'nin şerhleri çocuklara yönelik olmayıp çocukların bundan istifade etmesi güçtür. Şair şeyhinin bu isteğinden sonra her ne kadar gücü yetmediğini söylerse de tercümesine başlar ve eserine **Nazm-ı Miftâh-ı Pend** ismini verdiğini ifade eder.

Bu giriş bölümünden sonra tercümesine başlayan Zahrî, Pendnâme'nin her beytini beşer beyitle tercüme/şerh eder. Kaynak metinle aynı vezinde yazılan tercümenin başı şu şekildedir:

Bî-nihâye hamd ola her dem Hudâ

Bir avuç hâke kılan îmân 'atâ

Nîk ü bed kullarına oldur mu'în / Hem oldur bi'l-cümle rabbü'l-'âlemîn

Ferd-i vâhiddür o hayy u lâ yezâl / Bî-nazîr ü bî-şerîk ü bî-misâl

Lutf-ı bî-had dâ'imâ mevcûddur ol / Hem mukaddes vâlid-i mevlûddur ol

Yok ana mânend-i teşbîh ü nazîr / Kullarına esrârına oldur habîr (3a)

Zahrî'nin Pendnâme'nin son beytine yaptığı tercüme ise şu şekildedir:

Hak ta'âlânın hemîşe rahmeti / Hem dahi rahm-ı mürüvvet şefkati

Şol kesün rûhına olsun dâimâ / Kim bu pendî okuya subh u mesâ

Zâkir ol subh u mesâda oku pend / olmak istersen olasın sûdmend

Bir kişi pend okusa subh u mesâ / Olur elbet mazhar-ı lutf-ı Hudâ

Kim ki bu pendî okur leyl ü nehâr / Rûhına rahmet ide Hak bî-şümâr (192b)

Zahrî'nin tercümesi, eserin yazılış tarihini de gösteren 7 beyitlik bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir. Pendnâme'nin her beytini beşer beyitle şerh ettiğini söyleyen şair, okuyucudan rahmet talep etmektedir. Bu bölümdeki beytilerin son kelimeleri bir araya getirildiğinde “Mehmed Zahrî” sözcükleri ortaya çıkmaktadır.

Şerh idüp beş beytile gerçi müfid / Lîk okuyanlar olur müstefid (193a)

1232/1816-17 tarihinde tamamlanan tercümenin istinsah tarihi ise 1239/1823-24 yılıdır.

¹²²⁰ Ferâ'izîzâde'nin Pendnâme şerhi, Milli Ktp. Yz. A 3310 numarada bulunmakta olup 1224/1809 yılında kaleme alınmıştır. Şârihin verdiği bilgiye göre, İsmâîl Hakkı Bursevî'nin şerhinden önemli oranda yararlanılmıştır.

¹²²¹ Murâd Mollâ'nın Mâ-hazar adını verdiği şerhi 1252/1836-37 tarihinde İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır.

¹²²² Nâîlî Sâlih Efendi'nin Pendnâme şerhi, manzum olup 1294/ 1877 tarihinde Bulak matbaasında tab edilmiştir. Devrin birkaç şairinin tarih düşürdüğü bu şerh, kaynak metinde yer alan her beytin 5 beyitle tercüme ve açıklanmasından oluşmaktadır.

¹²²³ Bkz. OM. I. 397.

1.3.3.2.1. Sabâyî Hayreddîn Çelebi (XVI. Yüzyıl), **Sırât-ı Müstakîm (Tercüme-i Pend-i Attâr).**¹²²⁴

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Sabâyî'nin XV ile XVI. yüzyıllarda yaşadığı, Fatih, II. Bâyezîd, II. Selîm ve Kânûnî devrilerini idrak ettiği anlaşılmaktadır. Ölüm tarihinin ise bazı in'âmât defterlerindeki bilgilere göre 1535 ile 1538 tarihleri arasında olması gerekmektedir.¹²²⁵

II. Bâyezîd dönemi vezirlerinde Hadım Ali Paşa (ö. 1511)'nın emriyle, 1501-1511 tarihleri arasında yazılmış olması gereken eser, kaynak metindeki nazım biçimi ve aruz vezniyle yazılmıştır.¹²²⁶

Sırât-ı Müstakîm ismi verilen eserin kaynak metne bağlılığı noktasında Kadir Atlansoy şunları söylemektedir:

*“Anadolu’da yazılan eserler arasında en geniş yeri mesnevilerin kapladığı, XV. yüzyılda ahlaka ait eserlerin sade bir dille Tükçeye aktarıldığı ve bu faaliyetin günümüzdeki çeviri anlayışını aşan bir anlam taşıdığı bilinmektedir. Burada ele alına Sırât-ı Müstakîm, aslına sadık bir Pend-i Attâr çevirisidir.”*¹²²⁷

1.3.3.2.2. Rumelili Za’îfi, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Bostân-ı Nesâyih. (Tercüme-i Pend-i Attâr).**¹²²⁸

Asıl adı Pîr Mehmed b. Evranos b. Nûreddîn olan Za’îfi'nin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 1543'te yazdığı Gülistân tercümesinde 50 yaşında olduğunu söylediğine göre XV. yüzyılın son yıllarında doğmuş olması gerekir. Müderrislik yapan Za’îfi'nin ölüm tarihi konusunda verilen tarihler birbirini

¹²²⁴ Kadir Atlansoy, “Sabâyî, Sırât-ı Müstakîm”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1987; Kadir Atlansoy, “Pend-i Attâr’ın İlk Çevirisi: Sabâyî’nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevisi”, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 20 (2005), s. 27-41.

¹²²⁵ Atlansoy, a.g.m., s. 28-29.

¹²²⁶ A.m., s. 32-33.

¹²²⁷ A. m., s. 35.

¹²²⁸ Ümit Tokatlı, **Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za’îfi, Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyih**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996; Abdülhakim Koçin, “Feridüddin Attar’ın Pendnâme’sinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Za’îfi’nin Bostân-ı Nasâyih’i ile Karşılaştırılması”, **Bilig**, sy. 10, 1999, s.93-102.

tutmamaktadır. Söz konusu farklı bilgileri de değerlendiren Fatma Yılmaz şairin ölüm tarihinin 1557'den sonra olması gerektiğini düşünmektedir.¹²²⁹

Za'îfi'nin Pendnâme'si; 1543 tarihinde mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmış olup Kânûnî Sultân Süleyman'a sunulmuştur.¹²³⁰ Eser, şairin de ifade ettiği gibi 3000 beyitten oluşmaktadır.

Ümit Tokatlı ve Abdürrahim Koçin eserin, Attâr'ın Pendnâme'sinin genişletilmiş bir çevirisi olduğunu ifade etmektedirler.¹²³¹ Nitekim Koçin, kaynak metinle Za'îfi'nin tercümesini karşılaştırmış ve şu sonuçlara varmıştır:

Za'îfi her ne kadar kendisi eserin tercüme olduğunu söylemiyorsa da her iki eser karşılaştırıldığında, Za'îfi'nin genel olarak Attâr'ın Pendnâme'sine bağlı kaldığı; ancak bazı yerlerde kaynak metinde olmayan kısımlar ekleyerek eserini genişletmeye çalıştığı anlaşılmaktadır. Za'îfi söz konusu genişletmeyi bazen de kaynak metindeki bir beyit birden fazla beyitle açıklama ile yapmaktadır. Bunun yanında Za'îfi'nin kaynak metindeki bazı beyitleri atladığı da olmuştur.¹²³²

Bu bilgilere karşın Ahmet Kartal ise eserin sadece Pendnâme'den değil Gülistân'dan yapılmış tercümeleri barındırdığını söyleyerek Tokatlı ve Koçin'in yorumlarına kısmen de olsa itiraz etmektedir.¹²³³

1.3.3.2.3. Edirneli Nazmî (ö.1559'dan sonra), **Tercüme-i Pendnâme-i Attâr.**¹²³⁴

Edirneli olan Nazmî'nin asıl adı Mehmed olup doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle beraber XV. Yüzyılın sonlarıyla XVI. yüzyılın başlarında olması gerekir. Ölüm tarihi ise net olarak bilinmemekle birlikte Pendnâme çevirisinin

¹²²⁹ Yılmaz, a.g.t., s. 24-33.

¹²³⁰ Fatma Yılmaz, a.g.t., s. 37.

¹²³¹ Tokatlı, a.g.e., s. XX; Koçin, a.g.m., s. 96.

¹²³² Koçin, a.g.m., s. 98.

¹²³³ Kartal, a.g.t., s. 142.

¹²³⁴ Kudret Altun, **Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pendnâme-i Attâr)**, Laçin Kitabevi, Kayseri, 2004; Hasibe Mazıoğlu, "Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi", **Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi**, C. 7, 1977, s. 47-53.

yazıldığı 1559 tarihinden sonra olması gerekmektedir. Pendnâme çevirisi dışında Divân'ı, Mecma'u'n-Nezâ'ir ve Müneşât'ı bulunmaktadır.¹²³⁵

Edirneli Nazmî'nin eseri, mesnevi nazım şeklinde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.¹²³⁶ Kaynak metnin genişletilerek yapılan bir tercümesi olup şairin kendi ifadesiyle de teyit ettiği gibi 3000 beyitten oluşmaktadır. Kaynak metinle aynı biçim ve vezinde yazılan eser Kanûnî Sultan Süleyman devrinde 1559 tarihinde tamamlanmıştır.¹²³⁷ Nazmî çevirisinde şu yöntemi takip etmiştir: Öncelikle kaynak metindeki bir beyit aynen (yine bir beyitle) tercüme edildikten sonra söz konusu beytin anlamı ilave birkaç beyitle genişletilmektedir.¹²³⁸ Bu durum esere bir şerh özelliği de katmaktadır ki Nâilî Sâlih Efendi'nin şerh olarak değerlendirilen eseri de buna benzer bir yapıdadır.

Nazmî eserinde çeviri eylemini; “*gördüm el-kıssa gerekli pendler / Tercüme itdüm pes anı serbeser*”, “*Dürc-i nazmda o pürdür dercüme/ Katdum anı dahi ki itdüm tercüme*”¹²³⁹ beytilerinde görüldüğü üzere “*tercüme itmek*” fiiliyle ifade etmiştir.

1.3.3.2.4. Emre (ö. 1557'den sonra –Şehzâde Bâyezîd adına-), **Tercüme-i Pendnâme-i Attar.**¹²⁴⁰

Emre'nin tercümesini, bir incelemeyle beraber Latin harflerine aktaran Azmi Bilgin, şu an için Emre'nin XVI. yüzyılda –Şehzade Bâyezîd dönemi- yaşamış bir şair olduğu dışında herhangi bir bilgiye sahip olmadığımızı söylemektedir. Aynı eser üzerinde daha evvel bir çalışma yapan Hasibe Mazioğlu ise Emre'nin Ebû Bekir Müstevfî-i Kazvînî'nin Târîh-i Güzîde'sini de Farsça'dan Türkçe'ye çevirdiği bildirmektedir.¹²⁴¹

¹²³⁵ M. Fatih Köksal, “**Edirneli Nazmi Mecma'ü'n-Nezâ'ir (İnceleme-Tenkitli Metin)**”, C. I, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2001, s. 34-44.

¹²³⁶ A. e., s. 23-24.

¹²³⁷ Kartal, a.g.t., s. 143.

¹²³⁸ Mazioğlu, a.g.m., s. 49.

¹²³⁹ Altun, a.g.e., s.69.

¹²⁴⁰ Azmi Bilgin, **Emre, Terceme-i Pend-nâme-i Attar**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1998; Hasibe Mazioğlu, “Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, **VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976 (Bildiriler)**, Ankara 1981, II, s.1183-93.

¹²⁴¹ Mazioğlu, a.g.m., s. 1186.

Yurt içi ve yurt dışında bulunan kütüphanelerde birçok yazması bulunan Emre'nin Pendnâme çevirisinin çok beğenilip okunduğu anlaşılmaktadır. Mazıoğlu; birçok nüshasında Edirneli Emrî'ye isnad edilen eserin bazı kitap sahipleri tarafından Makâlî, Cevrî, Saîd gibi şairlere de isnat edildiğini bildirmektedir.¹²⁴²

Kaynak metindeki gibi mesnevi nazım biçiminde aruzun **fâilâtün fâilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan eser Şehzade Bâyezîd'in isteği üzerine 964/1556-57 yılında tercüme edilmiştir. Şair çeviri eylemini şu ifadelerle bildirmektedir:

Tutmuş elde işbu zîbâ nâmeyi

Didi Türkî eyle buna câmeyi

Rûmî hil'atda bu mahbûb-ı 'Acem

*Cilve kıl sun kavm-ı Rûma dembedem*¹²⁴³

Azmi Bilgin eserin tercüme şekliyle ilgili olarak şu ifadeleri kullanmaktadır:

*"Tercümenin düzeni Farsça nüshanın tertibine uymamaktadır. Mütercim hangi nüshayı esas alarak bu çeviriyi yaptığını tespit etmek mümkün olmamaktadır. Mütercim bazen Farsça nüshada bulunmayan başlıklar ilave etmiştir. Bu başlıklar bazen lüzumlu gibi görünmekte ise de bazen da gereksizdir. Mütercim bazen da bölümleri birleştirdiği göz önüne alınırsa çeviride son derece serbest hareket ettiği anlaşılır. Farsça metne sadece anlam bakımından değil yer yer ifade olarak da bağlı kalır. Birçok farsça, Arapça kelime ve tamlamaları aynen aktarır."*¹²⁴⁴

1.3.3.2.5. Mecîdî, Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâîl (ö.1588), **Tercüme-i Pend-i Attâr.**

Tam künyesi Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâîl et-Tosyevî el-Amasyevî şeklinde olup Mecîdî mahlasını kullanan Abdülmecîd Efendi, XVI. yüzyılın birçok eser yazmış âlim ve sanatkâr şahsiyetlerinden biridir. Ölüm tarihi hakkında çeşitli

¹²⁴² A.m., s. 1183-84.

¹²⁴³ Bilgin, a.g.e., s. 34.

¹²⁴⁴ A.g.e., s. 20.

kayıtların olduğunu söyleyen Ufuk Hayta bunlar arasında en makbulünün 1588 tarihi olduğunu söylemektedir.¹²⁴⁵

Abdülmeçîd Nasûh Efendi'nin Pendnâme tercümesi, konuyla ilgili yapılan çalışmalarda gözden kaçırılmış olduğu için eser üzerinde şu ana kadar bir çalışma yapıldığı görülememiştir. Ulaşabildiğimiz nüshasına¹²⁴⁶ göre Pendnâme'nin bu çevirisi, kaynak metnin genişletilerek yapılan bir tercümesi mahiyetini arz etmektedir. Bahsi geçen nüshada, şair ismini şu beyitle vermektedir:

Pes anı gördükde bu oldı fütûh

Ya'nî kim 'Abdülmeçîd bin Nasûh (8a)

Kaynak metnin de bulunduğu nüsha, her sayfasında 25 satırın olduğu 48 yapraktan oluşmaktadır. Kaynak metindeki biçim ve vezinle yazılan eserde çeviri etkinliği şu beyitte yer alan “*tercüme itmek*” ve “*döndürmek*” ifadeleriyle anlatılmıştır:

*Ya'nî anı **tercüme idüp** hemân*

***Döndüre** Türkî lisâna ey cüvân (8a)*

Abdülmeçîd Efendi, genel olarak kaynak metindeki her beyti bir beyitle tercüme ederken bazı beyitleri ise manzum bir şerh derecesinde geniş olarak çevirmiştir.

1.3.3.2.6. Sipâhîzâde Mehmed b. Alî (ö. 1589), **Gülşen-i Ahbâr (Manzum Tercüme-i Pend-i Attâr).**

XVI. yüzyıl Osmanlı coğrafyacıları arasında yer alan Sipâhîzâde, Bursa'da doğdu. Burada temel eğitimin aldıktan sonra muhtelif yerlerde müderris ve kadı

¹²⁴⁵ Mütercimmin tafsilatlı hayatı ve eserleri için bkz. Ufuk Hayta, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmeçîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhirü'l-Kur'ân ve Zevâhirü'l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri” **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVI, sy. 2, 2007, s. 343-67.

¹²⁴⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., 4009. Eserin varlığından haberdar olduğumuz bir diğer nüshası da Macar Bilimler Akademisi Ktp.'de TÖRÖK O.174 numarada bulunmaktadır. Bkz. İsmail Parlatır; György Hazai, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 241.

olarak görev yaptı. Coğrafyaya dair eseri ile bilinen Sipâhîzâde'nin Attâr'ın Pendnâmesini çevirdiği de tarafımızdan tespit edilmiştir.¹²⁴⁷

Tek nüshasına ulaşabildiğimiz Pendnâme tercümesi üzerinde şu ana kadar yapılan bir çalışma ile karşılaşmamıştır. Tercümeden evvel yer alan bir notta eserin Sipâhîzâde'ye ait olduğu yazılmıştır. Bu kısa nottan sonra başlayan eserde, herhangi bir giriş yapılmadan kaynak metnin tercümesine geçilmiştir.

Söz konusu tercüme, baştan sona kadar, başlıkları da dâhil olmak üzere, kaynak metne bağlı olarak ilerlemekte her beyit yine bir beyitle tercüme edilmektedir; dolayısıyla herhangi bir genişletme veya hazf etme söz konusu değildir. Kaynak metindeki vezinden farklı olarak **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılan eserin sonunda mütercim ismini vermemekle beraber eseri Attâr'dan tercüme ettiğini ve adına **Gülşen-i Ahbâr** dediğini şu beyitle ifade etmektedir:

*Pend-i 'Attâr çün mütercem nazm ile oldı tamâm
Bu kitâba **Gülşen-i Ahbâr** diyü virdi nâm*¹²⁴⁸

1.3.3.2.7. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö.1597), **Tercüme-i Pend-i Attar.**

OM'de Şemseddîn Sivasî'nin Attâr'ın Pendnâme'sini çevirdiğine dair bir kayıt bulunmaktadır.¹²⁴⁹ Bu kayıttan hareketle peşine düştüğümüz bu eserin Süleymaniye Ktp.'de¹²⁵⁰ birkaç nüshası görünmekte ise de tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde bu kayıtların hatalı olduğu görülmüştür. Yazma Bağışlar 3392 numarada gerçekten de bir Pendnâme bulunmakta ise bu kısa bir manzume olup Attâr'ın Pendnâme'siyle ilgili değildir.

1.3.3.2.8. Seyyid Alî b. Ali Hasretî (ö. 1666'dan sonra), **Tercüme-i Pendnâme.**

¹²⁴⁷ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. OM. III. 65-66 .

¹²⁴⁸ Sipâhîzâde, **Gülşen-i Ahbâr**, Süleymaniye Ktp./ İbrahim Efendi 619, vrk. 119.

¹²⁴⁹ Bkz. OM. I. 95.

¹²⁵⁰ Örneğin A. Tekelioğlu 401 numaradaki Pendnâme tercümesi Şemseddîn Sivasî'nin değil Emre'ye ait tercümenin bir nüshasıdır. Yine Mihrişâh 248 numaradaki eser ise Pendnâme değil Attâr'ın İlahînâme adlı eserinin tercümesidir.

Hasretî'nin Pend-i Attâr tercümesi; birkaç kütüphanede nüshası bulunan ve **Şerh-i Pend-i Attâr** ismiyle kayıtlı bulunan Arapça Pendnâme şerhi içinde yer almaktadır. Hasretî eserinin Arapça olan giriş kısmında; bir gün Attâr'ın Pendnâme'sinin eline geçtiğini, ancak bu eserin herhangi bir şerhini bulamadığını dolayısıyla eseri şerh etmeye karar verdiğini ifade eder. Eserinin işleyişi hakkında da bilgi veren Hasretî, söz konusu kaynak metni evvelâ Türkçe ve manzum olarak tercüme ettiğini daha sonra Arapça mensur olarak şerh ettiğini bildirmektedir.¹²⁵¹

Hasretî'nin çevirisi kendisinin de ifade ettiği gibi manzum olup kaynak metinde olduğu gibi **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmıştır. Genellikle mısra mısra yapılan tercüme, kaynak metin verildikten sonra, Arapça şerhten önce yer almaktadır.

Hasretî'nin tercümesi, büyük oranda kaynak metne bağlı bir çeviri olup kaynak metindeki anlam aynen Türkçeye aktarılmaya çalışılmıştır.

1.3.3.2.9. Ahmed Resmî Efendi (ö.1783), **Terceme-i Pend-i Attâr.**

Bursalı Mehmed Tahir, Ahmed Resmî Efendi'nin eserleri arasında ona ait bir Tercüme-i Pend-i Attâr'dan da bahsetmekteyse¹²⁵² de yapılan araştırmalar neticesinde böyle bir esere ulaşamamıştır.

1.3.3.2.10. Mehmed b. Seyyid Mehmed el-Muhterem el-Hüseynî, **Tercüme-i Pendnâme-i Attâr.**

Hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Mehmed Efendi'nin Pendnâme'ye yaptığı tercümenin ulaşılabilen tek nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 7190 numarada bulunmaktadır. Kasîde nazım biçiminde yazılan, tevhid, münacât ve na't manzûmelerinden sonra mütercim mensur bir bölümle eserini oluşturma sebebi hakkında bilgi vermektedir. Bu bölümde ismini veren mütercim daha sonra şu cümlelere yer verir:

¹²⁵¹ Seyyid Ali b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Ali Hasretî, Şerhü Pendi Attâr, 32b. Eserin müellif hattından istinsah edilen bir nüshası Milli Kütüphane'de Yz A 9657/4 numarada bulunmaktadır. Biz de bu nüshadan yararlandık.

¹²⁵² Bkz. OM. III. 58.

“... her gâh kalb-i pür-melâl ... halecân ü feyezân iderdi ki fehvâ-yı sa'âdet ve fezâ-yı âyet-i beşâret ve mazmûn-ı meymûn-ı devlet-makrûn muktezâsınca ve kelâm-ı felâh-encâm u necâh-fercâm-ı seyyidü'l-enâm ... ma'nâsınca lisân-ı Arabî ve zebân-ı Fârisîden behremend olmayan yârâna sûdmend bir Türkî nasîhatnâme imlâ kıla.

... hazret-i Şeyh 'Attârün ... Pendnâme dimekle meşhûr olan manzûm risâlelerin dergâh-ı ilâha tevekkül ve ravza-i risâlet-penâha tevessül idüp ba'zı ziyâdesini müstahsen olanın ilhâkıyla Fârisîden Türkîye **tercüme ide...**” (6a-b)

Mütercim meramını anlattığı bu ifadelerden sonra eserinin dostları için faydalı olması temennisinde bulunup kendisi için dua talep ettikten sonra tercümesine başlar.

Mesnevi nazım biçiminde ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan çeviriden sonra 67 beyitlik bir hatime bölümü bulunmaktadır. İncelediğimiz nüshanın sonunda 1263/1846-47 tarihli bir temmet kaydı bulunmakta ise de bunun istinsaha mı yoksa tercümenin tarihine mi işaret ettiği net değildir.

Pendnâme'nin XIX. yüzyılın başlarına kadar tespit edilebilen tercümeleleri bu şekildedir. Bu tarihten sonra da tercüme edilmeye devam eden Pendnâme, tespit edebildiğimiz kadarıyla Seyyid Alî Rızâ (ö. 1849'dan sonra)¹²⁵³ ve Mustafâ Âsım (ö.

¹²⁵³ Tek nüshasına İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1342 numarada ulaştığımız bu tercüme, Pendnâme'nin manzum bir tercümesi olup mütercim çevirisinin girişinde mensur olarak şu bilgileri vermektedir:

“Ma'lûm ola ki cenâb-ı Şeyh Ferîdüddîn Muhammed b. İbrâhîm el-Attâr (...) hazretlerinin işbu Pend nâm kitâb-ı cihân-pesendlerinin şerh ü izâhına mukaddem ve mu'ahhar ba'zı zevât-ı kirâm hazarâtı taraflarından ve husûsâ Bursalı Şeyh Hakkı Efendi hazretlerinin taraf-ı kudsîyyet-me'âblarından bir şerh-i bi-nazîr tahrîrine himmet buyurulmuş ise de be-her beytini Türkî olarak nazmen tercüme tarîkine hiç bir taraftan sülûk ve tasaddî olunmamış bu üslûb ise mübtedîler için bir matlab-ı ekmel ve bir tarîk-i eshel olup ya'nî rûy-ı 'arûs-ı ebyâtdan ref'-i nikâb-ı hicâb iderek (...) ve şâhid-i cemâl-i ma'nânın 'ale'l-icmâl mütâla'a ve müşâhedesini mü'eddî olduğına binâen bu abd (...) Seyyid Alî Rızâ (...) kitâb-ı mezkûrun zikr olundığı vech üzere tercümesi tahrîrine bi'l-'aczi ve'l-iktisâr (...) iktidâr itmişdür.” (1b)

Ali Rıza Efendi bu bilgileri verdikten sonra hemen tercümesine geçer. Önce kaynak beyti veren şair bu beytin altında da kendi tercümesini yapar. Kaynak metinde kullanılan vezni (**fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün**) kullanan şairin tercümesi 51 yapraktan oluşmaktadır. Eserin sonundaki temmet kaydından anlaşıldığına göre eserin müstensihisi de mütercimin kendisidir.

1902)¹²⁵⁴ tarafından da tercüme edilmiştir. Bunun haricinde Mahmut Kaplan “Divan Edebiyatında Manzum Nasihatnâme Yazan Şairler ve Eserleri I”¹²⁵⁵ adlı makalesinde Abdurrahîm adlı bir zatın Pendnâme tercümesinden bahsetmekte ise de verdiği nüsha tarafımızdan incelenmiş ve bunun Abdurrahîm Karahisarî’nin **Vahdetnâme** adlı eseri olduğu görülmüştür.

Pendnâme Şerh ve Tercümeleri Hakkında Genel Değerlendirme

Tasavvufî mesneviler arasında yer alan Attâr’ın Pendnâme’si, Mesnevî-i Ma’nevî’den sonra en fazla şerh ve tercüme edilen tasavvufî mesnevîdir. Tercümeleri XVI. yüzyılın hemen başından itibaren başlayan bu eserin şerhi ise, Farsça eserlerin şerh edilmesinde öncü bir isim olan Şem’î tarafından yüzyılın sonuna doğru yapılmıştır. Şem’î’den sonra da XIX. yüzyılın başlarına kadar; Hulûsî, Abdî Paşa, Şu’ûrî Hasan Çelebi, İsmâîl Hakkı Bursevî, Kilisli Ruhî ve Mustafâ Refî’a gibi isimler tarafından tekrar şerh edilmiştir.

Sabâyî’nin aktarımı ile başlayan tercüme süreci ise XVI. yüzyılda adeta bir moda halini almış, sonraki iki yüzyılda ise tercümelerin yerini şerhler almıştır. XIX. yüzyılda ise bu metin tekrar tercüme edilmeye başlanmıştır.

Pendnâme’nin tercümeleri çoğunlukla manzum olarak yapılmış olup, bunların bazıları her bir beyti yine bir beyitle Türkçeye aktarırken Şeyh Abdülmecîd b. Nasûh’un tercümesinde olduğu gibi bazıları ise kaynak metni biraz genişleterek tercüme etmişlerdir. Tercümelerini XIX. yüzyılda gerçekleştiren Zahrî Mehmed Efendi ile Na’ilî ise Pendnâme’deki her bir beyti beş beyitle, şerhe yakın bir şekilde Türkçeye aktarmışlardır.

Pendnâme’nin bazı tercüme ve şerhleri bilimsel birtakım çalışmalara konu olmuşsa da bu tercüme ve şerhler henüz toplu olarak ele alınmış değildir.

Ali Rıza Efendi’nin tercümesinde kaynak metne ne kadar bağlı kaldı ve edebî başarısı, eser üzerinde yapılacak geniş bir çalışmaya muhtaç olduğu için burada herhangi bir görüş belirtmiyoruz.

Tercümenin başı:

Bî-nihâyet hamda lâyıq ol Hudâ / Ol ki hâke eyledi îmân ‘atâ

Tercümenin sonu:

Rahmet-i Hak ol kesi şâd eyleye / Kim bu nushı cân u dilden okıya.

¹²⁵⁴ OM’de bahsedilen bu tercümenin tab’ edilmediği söylenmektedir. Bkz. OM. II. 338.

¹²⁵⁵ **Yüzüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, sy. 3, 1992, s. 23.

1.3.4. Ferîdüddîn Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı

Makâmât-ı Tuyûr, Makâlâtu't-Tuyûr veya **Tuyûrnâme** isimleriyle de bilinen **Mantıku't-Tayr**, Attâr'ın 1187 tarihinde yazdığı 4696 beyitlik tasavvufî mesnevisidir. İç içe hikâyelerden oluşan Mantıku't-Tayr'da Hüdhüd'ün başkanlığında otuz kuşun Kâf dağına gitmeleri hikâye edilmiştir. Attâr bu eserinde temsilî bir şekilde vahdet-i vücûd inancını anlatmaktadır.¹²⁵⁶

1.3.4.1. Gülşehrî (ö. 1317'den sonra), **Tercüme-i Mantıku't-Tayr**.¹²⁵⁷

XIII. yüzyılın ikinci yarısıyla XIV. yüzyılın ilk yarısında yaşayan ve asıl adının Süleymân olduğu ifade edilen Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr tercümesi dışında, Farsça Feleknâme ve Arûz-ı Gülşehrî eserleriyle birlikte Kerâmât-ı Âhî Evrân ve günümüze ulaşmayan Kudûrî tercümesi vardır.¹²⁵⁸

Anadolu sahası Türk edebiyatında Mantıku't-Tayr'ın ilk tercümesi olan Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr tercümesi veya Gülşennâme, 1317 yılında yazılmış olup 4437 beyitten meydana gelmektedir.¹²⁵⁹

Gülşehrî'nin metni üzerinde duran araştırmacıların vardıkları ortak sonuçlardan biri, söz konusu metnin Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ının saf bir tercümesinden ziyade telif özelliği ön planda olan bir tercüme olduğudur. Gülşehrî'nin; Mesnevi, Kelile ve Dimne, Kabusnâme ve kendi eseri Feleknâme gibi eserlerden de bazı hikâyeleri tercümesine eklemesi, onun metnine telif özelliği veren tek unsur değildir. O bununla kalmayıp kaynak metnin yapısını da değiştirmiştir.¹²⁶⁰ Cem Dilçin'in Mantıku't-Tayr'ın manzum çevirileri üzerinde yaptığı kısmî bir mukayeseden de anlaşılacağı üzere Gülşehrî ve Ali Şîr Nevâyî'nin çevirileri, gerek

¹²⁵⁶ Kartal, a.g.t., s. 148-49; Şahinoğlu, a.g.m., s. 97.

¹²⁵⁷ Gülşehrî, **Gülşehrî Mantıku't-Tayr Tıpkı Basım**. Ankara, 1957; Müjgan Cunbur, "Gülşehrî ve Mantıku't-tayr", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1952; Ahmet Kartal, "Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı ile Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ının Mukayesesi", **I. Kırşehir Kültür Araştırmaları Bilgi Şöleni (8-10 Ekim 2003): Bildiriler**, Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi, Kırşehir, 2004, s. 297-329; Kemal Yavuz, **Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşennâme) – Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, 2 cilt, Ankara, 2007.

¹²⁵⁸ Yavuz, a.g.e., s. XVII-XL.

¹²⁵⁹ A.e., s.XXXV-XXXIX.

¹²⁶⁰ Bu yapısal değişikliğin detayları için bkz. Zehra Toska; Nedret Burçoğlu Kuran, "Ferîdüddîn-i Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ının 14., 16., 17. ve 20. Yüzyıllarda yapılmış Türkçe Yeniden yazımları", **Journal of Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra sayısı II**, C. 20, sy. 2 (1996), s. 255.

yapı gerekse anlam bakımından diğer metinlere göre kaynak metinden daha fazla uzaklaşmıştır.¹²⁶¹

Tercümesinin kaynak metni hakkında bilgi veren Gülşehrî, aşağıdaki beyitlerde de görüleceği üzere, çeviri için “*Türki sûretinde söylemek*” ifadesini kullanmaktadır:

Mantıku't-tayr'ı ki Attâr eyledi

Pârisîce kuşdilini söyledi

Anı Türkî sûretinde biz dakı

*Söyledük Tâzî gibi tanrı hakı*¹²⁶²

1.3.4.2. Rumelili Za'îfî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Gülşen-i Sî-Murg (Terceme-i Mantıku't-Tayr)**.¹²⁶³

Za'îfî, Attâr'ın Mantıku't-tayr isimli eserini **Gülşen-i Sî-Murg** adıyla çevirmiştir. Kaynak metindeki şekil ve vezni kullanarak eserini oluşturan Za'îfî, tercümesinde Attâr'ın metnine sıkıca bağlı kalmıştır.¹²⁶⁴ Dolayısıyla ortaya koyduğu tercüme de, mümkün mertebe kaynak metne bağlı, kaynak metindeki manayı erek dile aktaran bir çeviri niteliğindedir.

Za'îfî, Attâr'ın metnini manzum olarak 1556 yılında çevirmiştir. O Gülşehrî gibi metinde büyük değişiklikler yapmamış, yalnız metnin sonuna oğullarına hitaben yazdığı vasiyetname türünde bir bölüm eklemiştir.¹²⁶⁵ Eserin dili, yazıldığı döneme göre sade sayılabilecek durumda olmakla beraber Gülşehrî'nin metnine göre nispeten daha kapalıdır. Yazıldığı dönemi göz önünde bulunduran Zehra Toska eserin politik bir gaye ile yazılmış olabileceğini söylemektedir.¹²⁶⁶

1.3.4.3. Kâdîzâde Şeyh Mehmed (XVI. yüzyıl, -III. Murâd devri), **İnşirâhu's-Sadr (Tercüme-i Mantıku't-Tayr)**.

¹²⁶¹ Cem Dilçin, “Mantıku't-tayr'ın manzum çevirileri Üzerine Karşılaştırma”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, sy. 3 (1993), s. 35-56.

¹²⁶² Yavuz, a.g.e., C. II, s. 654.

¹²⁶³ Ali Rıza Özuygun, “Za'îfî Pir Mehmed ve Gülşen-i Sîmurg”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1993; Berrin Uyar Akalın, “Za'îfî, Gülşen-i Sî-murg, İnceleme-Tenkitli Metin”, (Basılmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2001.

¹²⁶⁴ Kartal, a.g.t., s. 149-152.

¹²⁶⁵ Toska-Kuran, a.g.m., s. 258.

¹²⁶⁶ Tafsilatlı bilgi için bkz. a.m., s. 259-60.

Hayatı hakkında fazla bilgibulamadığımız Kâdîzâde Mehmed'in Mantıku't-tayr tercümesinin nüshası bugün Türk Dil Kurumu Ktp.'de bulunmaktadır. Mütercim ismini şu şekilde zikrederken Sirozlu olduğunu da bildirmektedir:

*Kâdîoğlu Şeyh Muhammed bendeni
Mahrem eyle zâtuna aç perdeni*

*Şehr-i Siroz içre kıl dâyim mukîm
İtme dûr anı yirinden ey Kerîm (3b)*

Mantıku't-Tayr'ın bu tercümesinin ulaşılabilen yegâne nüshası III. Murâd'ın methedildiği bir kaside ile başlar. Daha sonra “*inşâ'-ı hâl-i fakîr ve sebab-i takrîr ü tahrîr*” (2b) başlıklı mensur bir bölüm yer alır. Bu bölümde tercümenin sebebi anlatılırken mütercim tercümesini 986/1578'de yaptığını söyler. Tercümesine İnşirâhu's-sadr adını verdiğini söyleyen Kâdîoğlu, tercümesinin keyfiyeti hakkında şu bilgileri verir:

“... *ba'zı ebyâtun 'aynî ile edâsı mümkün olmayup mefhûmı ile iktifâ olundu ve ba'zı ebyât dahi vasf-ı terkîbî kâ'idesi üzerine isti'mâl olundu...*” (3a)

Kâdîoğlu tercümesini yaparken kaynak metne gerek yapı gerekse anlam bakımından sıkıca bağlı kalmıştır. Cem Dilçin'in ifadeleriyle onun tercümesi şu şekildedir:

“*Kadîzâde Mehmed, kaynak metinde yer alan beyitlerdeki temel sözcük ve tamlamaları, çoğu yerde olduğu gibi çeviri metnine aktarmış; yardımcı fiilleri, ek ve takıları, edatlardan kimilerinin Türkçeleştirmekle yetinmiştir. Başka bir ifade ile Mehmed Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ını Türkçe sözcüklerle Farsça söylemiştir.*”¹²⁶⁷

1.3.4.4. Şem'î Şem'ullâh (ö.1602'den sonra), **Şerh-i Mantıku't-Tayr.**¹²⁶⁸

Farsça birçok eseri tercüme veya şerh eden Şem'î, Attâr'ın Mantıku't-tayr isimli eserini de şerh etmiştir. Eserinde hamdele ve salvele bölümünde sonra “*sebeb-i şerh şüden-i Mantıku't-tayr*” başlıklı bölümde şu bilgileri vermektedir:

¹²⁶⁷ Dilçin, a.g.m., s. 35-36.

¹²⁶⁸ İncelenen nüsha Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 1185 numarada olup şârihin elinden çıkmıştır.

“..Hullân-ı sıdk u safâ ve dostân-ı mihr ü vefâ ve ashâb-ı devlet ü ‘ulâdan egerçi bisyâr kimse bu kitâbın şerh olunmasını bu hakîrden hadden bîrûn istid’â vü ricâ eylediler lîkin bu hâlet müyesser olmayup bir zamân mürûr eyledi. İttifâken bir gün izzet ü sa’âdet-i dü-cihânî ve ‘avârif-i ‘avâtıf-ı sübhânî, Yeniçeri ağası Hasan Ağa hazretlerinin huzûr-ı şerîflerinde hâzır olup esrâr ü ma’ârifden musâhabet olunurken esnâ-yı musâhabetde Şeyh Attâr hazretlerinin Mantıku’t-Tayr nâm kitâbı tezekkür olunup bisyâr vâsf u medh olundukda zikr olunan sâhib-i devlet kitâb-ı mezbûrun lisân-ı Türkî ile şerh olunmasını murâd idinüp bu hakîre bisyâr ibrâm u ilhâh eyledi. Lâ-cerem bu Şem’î-i hakîr emr-i ‘âliye imtisâl idüp hicret-i nebeviyyenün bin beş tarihinün Ramazan-ı şerîfinde esrâr-ı hafîye-i Rabbânî ve ma’ârif-i aliye-i sübhânî ve rümûz u nikât-ı samedânî ve dekâik ü hakâyık-ı Yezdânî ve mezâyâ vü işârât-ı nihânî müşâhedât u tecelliyât-ı rahmânî ve hayât-efzâ nasâyih-i rûhânî ve ahvâl-ı tarîkat ü esrâr-ı hakîkat ... hikâyâtla memlû mezkûr kitâb-ı şerîfi **şerh eylemge şürû’ idüp ...**” (3a)

Yukarıdaki metinden de anlaşılacağı üzere Şem’î eserini Yeniçeri Ağası Hasan Ağa’nın isteği üzerine 1005/1596 tarihinde kaleme almıştır. Şem’î eserinin yazılış sebebini beyan ettikten sonra bahsi geçen Hasan Ağa’nın medhini yapıp şerhine başlar.

Şem’î Mantıku’t-Tayr’ı mısra mısra şerh etmekte olup önce her mısrayı kısa bir şekilde tercüme eder. Daha sonra da beyti bir bütün halinde yine kısa bir şekilde şerh eder. Şerhi esnasında ayet vehadislerden alıntılar yapar. Şem’î’nin bu şerhi de diğer birçok şerhi gibi kısa olup adeta geniletilmiş bir tercüme mahiyetindedir. Kelimelerin gramer bakımından incelenmesine çok fazla yer verilmemiştir.

1.3.4.5. Mevlevî Fedâ’î Dede (ö. 1635), **Mantık-ı Esrâr (Tercüme-i Mantıku’t-Tayr)**.¹²⁶⁹

XVII. yüzyıl Mevlevî şairlerinden olan Fedâ’î Dede’nin tercümesi manzum olup mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbıyla

¹²⁶⁹ İncelenen nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Bölümü TY 767 numaradadır.

yazılmıştır. Eserin başında uzunca üç tevhîd manzûmesiyle birlikte bir temsîlî hikâye, Hz. Peygamber'in na'tıyla bitlikte yine bir temsîlî hikâye, dört büyük halifenin ayrı ayrı na'tları yer almaktadır. Hz. Ali'nin na'tından sonra “*Zikr-i mute'assbân ve nasihat-ı işân*” başlığı ile mutaassıb kişilere nasihat eden şâir birkaç kısa hikâyeden sonra “*i'tizâr fî nazmi kitâb*” başlığı ile eserin yazılışı sebebine girer. Bu bölümde, önce kaynak metnin nâzımını Attâr'ı öven şair, daha sonra onun eseri hakkında bilgi verip eseri Türkçeye çevirdiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

Pes sevâb idüp 'aceb hayr eylemiş
Nâm-ı pâkin Mantiku't-Tayr eylemiş
Hayra girmiş gerçi çekmiş zahmeti
Rûhına ola Hudânın rahmeti
Hak ta'âlânın münezzeh zâtını
Hem sıfât u cümle âyâtını
Bir güzel vech ile ta'bîr eylemiş
Tâlib-i irşâda tedbîr eylemiş
Hem tarîk ile sülûk ahvâlini
Sâlikin ol yolda kıl ü kâlini
Koymamış bir nesne hep kılmış beyân
Genc-i mahfî sırrını itmiş 'ayân
Lîk ol meydân-ı nazmun fârisi
Lafzını kılmış zebân-ı Fârisî
Kuş dilin Fârisî diliyle söylemek
Olur ammâ güç olur fehm eylemek
Bu fakîr-i haste mecrûhu'l-fu'âd
Eyleyüp bir dem bu 'ilme ictihâd
Eyledüm seyr-i sülûk-ı Mevlevî
Okudum geh Mesnevî geh Ma'nevî
...
İstedüm kim yârüme yoldaşuma
Fârisî fehm itmeyen kardaşuma
Gördüğüm işitdiğüm söyleyem

Anı ma'nâdan haberdâr eyleyem
Ben dahi bir nüsha tahrîr eyledim
Türkî dilde anı ta'bîr eyledim. (18b-19a)

Fedâ'î Dede eserini yazmaya başladığı tarihi de şu iki beytile belirtmektedir:
Hicretinden hazret-i peygamberün
Ya'nî kim iki cihânda serverün
*Eyledüm **bin kırk** başında ibtidâ*
Hayr ile yâ rab ki bula intihâ (19a)

Fedâ'î Dede bu bölümden sonra ise kaynak metindeki başlıkları kullanarak Mantıku't-Tayr'ı tercüme etmeye başlar.

Attâr'ın Mantıku't-Tayr'ı XVIII. yüzyıldan sonra da Mevlevî Fahreddîn Dede (ö. 1908) tarafından tercüme edilmiştir.¹²⁷⁰

1.3.5. **Attâr'ın Şeyh-i San'ân Hikâyesi**¹²⁷¹

Şeyh Abdurrezzâk olarak da anılan Şeyh San'ân'ın başından geçen bir olayı konu edinen bu hikâyede bahsi geçen Şeyh San'ân'ın (Ebu Bekr Abdurrezzâk b. Hemâm b. Nâfi' es-San'ânî el-Himyerî) gerçekten yaşamış tarihî bir kişilik olduğu kesin olarak bilinmemektedir.¹²⁷²

Bahsi geçen hikâyede Şeyh San'ân'ın rüyasında kendisine gösterildiği üzere diyâr-ı Rûm'a gelip burada Hıristiyân bir kızına âşık olup bu aşkı uğrunda îmânından vazgeçmesi anlatılmıştır.

Hikâye önce Fars edebiyatında Ferîdüddîn Attâr tarafından işlenmiştir. Ünlü eseri Mantıku't-Tayr'ın içinde bir bölüm olarak yer alan bu hikâyeye 410 beyitlik bir bölüm ayrılmıştır.¹²⁷³ Hikâye önce Anadolu sahası Türkçesine aktarılmış daha sonra

¹²⁷⁰ Bu tercümenin nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Mustafa Con A 434 numarada bulunmaktadır.

¹²⁷¹ Bu bölümde Şeyh San'ân hikâyesinin müstakil tercümeleleri üzerinde durulacaktır. Mantıku't-Tayr tercümeleleri içinde yer alan versiyonlar için Mantıku't-Tayr tercümeleleri bölümüne bakınız.

¹²⁷² Müberra Gürgendereli, **Mostarlı Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007, s. 3.

¹²⁷³ A.e., s. 3-4.

da Alî Şîr Nevâyî tarafından (Mantıku't-Tayr'ın tercümesi olan Lisânü't-Tayr¹²⁷⁴,ın bir bölümü olarak) doğu Türkçesine aktarılmıştır.¹²⁷⁵

1.3.5.1. Ahmedî, Şeyh San'ân Hikâyesi.

Şeyh San'ân hikâyesinin Anadolu sahasındaki ilk Türkçe versiyonu hakkında Gülşehrî'nin verdiği şu bilgilerden haberdar olmaktadır:

*Bir kişi bu dâsitâni eylemiş
İlle lafzın key çepürdek söylemiş*

*Eski bezden hûriye ten eylemiş
Bir keçeden aya pilon eylemiş*

*Vezn için lafzın gidermiş harfini
Artuk eksük söylemiş söz sarfını¹²⁷⁶*

Gülşehrî kendisinden önceki Şeyh San'ân hikâyesini bu ifadelerle haber verirken, bu versiyonu gerek sanatsal gerekse biçimsel özellikleri bakımından beğenmediğini dile getirerek kendisinin hikâyeyi tekrar kaleme almasına da bir anlamda meşrû'iyet kazandırır.

Gülşehrî'nin bahsini ettiği bu Türkçe Şeyh San'ân hikâyesinin günümüze gelip gelmediği henüz kesin olarak bilinmemektedir; ancak Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4311 numarada kayıtlı bir mecmû'anın 253b-261a yaprakları arasında yer alıp da Ahmedî mahlaslı bir şâire atfedilen bir Şeyh San'ân hikâyesi vardır. “Dâstân-ı Şeyh Abdürrezzâk r.a.” başlığını taşıyan bu versiyon manzumdur. Vezin bozuklukları barındırıp anlatım tekniği bakımından zayıf görülen bu hikâyenin Gülşehrî'nin bahsettiği versiyon olması mümkün olmakla birlikte bu konuda şu an için kesin bir hüküm vermek mümkün değildir.¹²⁷⁷

¹²⁷⁴ Alî Şîr Nevâyî, **Lisânü't-tayr**, (hzl.: Mustafa Canpolat), AKM Yayınları, Ankara, 2007.

¹²⁷⁵ Gürgendereli, a.g.e., s. 4-6

¹²⁷⁶ Kemal Yavuz, **Gülşehrî'nin Mantıku't-tayr'ı (Gülşennâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, s. 110.

¹²⁷⁷ Gürgendereli, a.g.e., s. 5.

Bahsi geçen eser, muhtemelen müstakil bir eserdir; yani sadece Şeyh San'ân hikâyesini konu almıştır. 115 beyit tutan bu hikâyenin aşağıdaki beyitten anlaşıldığına göre Ahmedî mahlaslı bir şâir tarafından kaleme alındığı anlaşılmaktadır:

*Ahmedî'nün nakdi sultân Mevlânâ
Kendü kalbin urdı ol ulu kenâ ? (261a)*

Bahsi geçen bu Şeyh San'ân versiyonu şu beyitlerle başlamaktadır:

*Aşk niçeler hürmenin virdi yele
Aşk vasfı hod kaçan gele dile (253b)*

1.3.5.2. Hasan Ziyâî (ö. 1584), **Şeyh San'ân Hikâyesi**.¹²⁷⁸

Asıl adı Hasan Çelebi b. Alî el-Mostarî olan Ziyâ'î, XVI. Yüzyılın Dîvân ve Varaka vü Gülşâh adlı bir eser sahibi şairlerinden olup 1584'te vefat etmiştir.¹²⁷⁹

Ziyâ'î'nin Şeyh San'ân hikâyesi müstakil bir eser olup Gürgendereli'nin hazırladığı metne göre 1725 beyiten oluşmaktadır. Aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla kaleme alınan eserde konu olarak Attâr'ın versiyonuna bağlı kalınmakla birlikte; bazı ayrıntılarda ve hikâyenin sonuç bölümünde muhtelif değişiklikler yapılmıştır.¹²⁸⁰

1.3.5.3. (Mütercimi belirsiz) **Tercüme-i Kıssa-i Şeyh San'ân**.¹²⁸¹

Ulaşılabilen tek nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli koleksiyonu 1939 numarada bulunan bu Şeyh-i San'ân hikâyesinin müstakil bir versiyonu olan elimizdeki mesnevinin şairi belirsizdir. Mesnevinin başında *tevhîd, münâcât ve medh-i pâdişâh* bölümleri yer almasına karşın sebep-i te'lîf/tercüme bölümüne yer verilmemiştir.

¹²⁷⁸ Gürgendereli, a.g.e.

¹²⁷⁹ Gürgendereli, a.g.e., s. 23-26.

¹²⁸⁰ A.e., s. 6. Gürgendereli, tespit ettiği Şeyh San'ân hikâyeleri arasında kısmen de olsa bir mukâyese yapmıştır. Ayrıca bahsi geçen çalışmada Ziyâ'î'nin metni üzerinde, şekil ve muhteva bakımından ayrıntılı incelemeler yapılmıştır.

¹²⁸¹ Sadık Yazar, "Mütercimi Belirsiz Bir Şeyh-i San'ân Mesnevîsi", **Turkish Studies**, C. V, s. 4, 2010, s. 1572-1631.

Hem bahsi geçen giriş bölümlerinde hem de asıl hikâye bölümünde herhangi bir mahlas kullanılmamıştır.

Mesnevîde ne te'lîf/tercüme ne de istinsah tarihine yönelik muayyen bir tarih bulunmamaktadır. Bununla birlikte eserin sunulduğu veya adına yazıldığı padişahın ismi aşağıdaki beyitlerde olduğu gibi iki defa kaydedilmiştir:

Ba'de-zâ medh-i şehensâh-ı cihân

*Ya'nî kim nâsır-ı dîn **Ahmed Hân** (20)*

...

Kalbini pâdişeh-i devrânun

*Ya'nî kim hazret-i **Ahmed Hânun** (32)*

Beyitlerde de görüldüğü göre mesnevîde ismi geçen devlet büyüğü bir padişah olup ismi de **Ahmed Hân** olarak kaydedilmiştir. “*Der-sitâyiş-i hazret-i pâdişâh-ı devrân*” başlığı altında 13 beyit ile methedilen Ahmed Hân'ın kimliğine yönelik olarak muayyen başka bir bilgi bulunmadığı gibi onun hangi Ahmed Hân olduğunu ima edecek dolaylı bir bilgi de bulunmamaktadır. Hal böyle olunca, eserde ismi geçen Ahmed Hân'ın Osmanlı tarihinde aynı ismi taşıyan üç padişaktan hangisine işaret ettiği kesin olarak anlaşılmamaktadır. Her ne kadar şairin Ahmed Hân'ı zikrederken herhangi bir ayırt edici özellik (Ahmed-i sâni veya sâlis gibi) belirtmemesinden hareketle, bahsi geçen bu padişahın I. Ahmed olması daha fazla ihtimal dâhiline girse de elimizdeki kısıtlı bilgilerden hareketle bu hükme kesin olarak varmak mümkün değildir.

Ortada böyle bir belirsizlik olunca eserin yazılış tarihini, I. Ahmed'in tahta çıktığı, III. Ahmed'in de tahttan indirildiği döneme (1603-1730) kadarki geniş tarih aralığı olarak belirlememiz gerekir.

Şeyh-i San'ân hikâyesinin şairi belirsiz bu Türkçe versiyonu bir tercümedir; başka bir ifadeyle olayın tahkiye edilmişinde Ferîdüddîn-i Attâr'a bağlı kalınmıştır. Bu durum hikâyenin başında şu şekilde ifade edilmiştir:

Nakl ider hazret-i Şeyh Attâr

Mantıku't-Tayrda ol nık-âsâr (34)

Elimizdeki Şeyh-i San'ân hikâyesi, mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınmış olup hazırladığımız metne göre 477 beyitten oluşmaktadır. Eserin vezni, Attâr'ın kullandığı remel bahrinin hafif hali olan **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıdır.¹²⁸²

1.3.5.4. (mütercimi belirsiz) **Mensûr Şeyh San'ân Hikâyesi.**

Şeyh San'ân hikâyesinin mensur bir hikâyesi de günümüze ulaşmıştır. İbrahim Edhem Menâkıbı tercümesi ile Mahşernâme adlı hikâyeleri de barındıran bir mecmû'anın içinde yer alan bu mensur versiyon 1459'da Bursa'da kaleme alınmıştır.¹²⁸³

1.3.6. **Attâr'ın Bülbülnâme'si**

Bülbülnâme Attâr'ın tasavvufî muhtevalı bir eseri olup, kendisini şikâyet eden diğer kuşlara karşı bülbülün Hz. Süleymân'a karşı kendisini savunmasını konu eder.¹²⁸⁴

1.3.6.1. Ulvî (XV. yüzyıl), **Risâle-i Gül ü Bülbül.**

Latîfî Bursalı olduğunu söylediği Ulvî'nin Heft Peyker ve Gül ü Bülbül'ü tercüme ettiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

*"... zebân-ı Derîden terceme Türkîde Heft Peyker'i ve Risâle-i Gül ü Bülbül'i vardır..."*¹²⁸⁵

Bu ifadelerle Ulvî'nin Gül ü Bülbül'ünden haber veren Latîfî "...ammâ dâ'ire-i şöhet ü rağbetden dâr düşmüşdür bir ferdün makbûl ü manzûru olup isti'mâl ü istinsâfına râgıb u tâlib olmamışdur..."¹²⁸⁶ diyerek bu eserin şöhet bulmadığını dile getirmektedir.

¹²⁸² Yazar, a.g.m., s. 1586-88.

¹²⁸³ Gürgendereli, a.g.e., s. 15.

¹²⁸⁴ Helmut Ritter, "Attâr", C. II, **İA**, MEB Yayınları, Ankara, 1961, s. 10-11.

¹²⁸⁵ Latîfî, a.g.e., s. 398.

¹²⁸⁶ İbid.

1.3.6.2. Rifâ'î (XV. veya XVI. yüzyıl), **Bülbülnâme**.¹²⁸⁷

Hayatı hakkında bilgi tespit edilmediği gibi hangi yüzyılda yaşadığı da net olarak bilinmeyen Rifâ'î'nin, eserindeki dil özelliklerinden hareketle XV veya XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olabileceği tahmin edilmektedir.¹²⁸⁸

Rifâ'î'nin Bülbülnâme'si, 327 beyitten oluşan kısa bir mesnevi olup **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılmıştır. Tevhîd, münâcât ve na't bölümlerinden sonra eserin sunulduğu veya kendisi için yazıldığı bir Alî Paşa'nın övgüsü yapılmaktadır. Eserini bahsi geçen paşaya hediye etmek için kaleme aldığını söyleyen şâir, hikâyenin anlamında kaynak aldığı mu'ayyen bir eserden bahsetmez; ancak hikâyenin başladığı bölümde "*hikâyet eyleyen ol merd-i sühan-zâz / bu resme eylemişdür söze âgâz*"¹²⁸⁹ diyerek mesnevisine kaynaklık eden bir eseri ima etmektedir.

1.3.6.3. Münîrî (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Gülşen-i Ebrâr**.¹²⁹⁰

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Kânûnî devri şairlerinden Münîrî'nin, **Gülşen-i Ebrâr** ismini verdiği eseri de Attâr'ın Bülbülnâme'sinin genişletilmiş ve bazı bölümlerin eklenmiş olduğu bir tercümesidir.

Münîrî, eserini Gelibolu'da yalnızlık köşesinde, derin düşünceler içinde iken yazmaya başladığını ve 956/1549'da tamamladığını ifade etmektedir. Eserini şehzâde Selîm'e (II. Selîm) sunan Münîrî, eserinde İbrâhîm Gülşenî'yi de övmektedir.¹²⁹¹

Münîrî'nin eseri ile kaynak metni karşılaştıran Meheddin İspir'in verdiği bilgiye göre, Attâr'ın Bülbülnâme'si 470 beyitken Münîrî'nin eseri 5213 beyitten oluşmaktadır. Her iki eserde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılmıştır. Gülşen-i Ebrâr'da, Attâr'da yer alan konu başlıklar yer almasına karşın

¹²⁸⁷ Rifâ'î, **Bülbülnâme**, (hazırlayan: Hüseyin Ayan), Emek Matbaası, 1981.

¹²⁸⁸ A.e., s. 6.

¹²⁸⁹ A.e., s. 13.

¹²⁹⁰ Meheddin İspir, "Münîrî'nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi (İnceleme - Metin - Sadeleştirme)", (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2004.

¹²⁹¹ Meheddin İspir, "Gülşen-i Ebrâr ve Ma'den-i Esrâr Adlı Eserin Şairi Münîrî Üzerine", **Turkish Studies**, C. I/2, 2008, s. 184-85.

Münîrî eserine farklı hikâye ve bölümler ekleyerek kaynak metni hayli genişletmiştir.¹²⁹²

1.3.6.4. Ömer Fu'âdî (ö. 1636), **Bülbüliyye**.¹²⁹³

Halvetîlik tarikatının Şa'bâniyye kolunun şeyhlerinden olan Ömer Fu'âdî, 1560 yılında Kastamonu'da doğmuştur. Düzenli bir tahsil hayatı gören Fu'âdî, şeyhi Şa'bân-ı Velî'nin vefâtı üzerine onun yerine tarikatın başına geçip vefatına kadar bu görevde bulunmuştur. Onun Bülbüliyye dışında, Menâkıb-ı Şa'bâniyye, Türbenâme, Risâle-i Virdiyye gibi 10 civarında tasavvufî eseri bulunmaktadır.¹²⁹⁴

Fu'âdî'nin Bülbüliyye'si, 1033/1623 yılında kaleme alınmış olup 1190 beyitten oluşmaktadır. Mesnevi nazım biçimi ve aruzun mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün kalıbıyla yazılan eser, tevhîd, münâcât ve na't gibi giriş bölümleri ile başlayıp sebebi te'lîf bölümü ile devam eder.¹²⁹⁵

Fu'âdî'nin bu eseri Attâr'ın Bülbülnâme'si esas alınarak yeni bir üslupla kaleme alınmış uyarlama türü bir tercümedir.

1.3.6.5. Birrî, Mehmed Dede (ö. 1713), **Bülbüliyye**.¹²⁹⁶

Manisa şehrinin yetiştirdiği şairlerden biri olan Birrî'nin asıl adı Mehmed olup 1080/ 1669-70 yılında doğmuştur. Hayatını attârlık yaparak kazanan şairin **Bülbüliyye**'si dışında bir de **Dîvân**'ı bulunmaktadır.¹²⁹⁷

Birrî'nin Bülbüliyye'si, mensur bir şekilde yazılmış olup Fu'âdî'nin Bülbüliyye'sinin dil içi çevirisi sayılabilecek şekilde nesre çekilmiş halidir. Eserine hamdele ve salvele ile başlayan Birrî, daha sonra Manisa şehrini övmektedir. Bu övgüden sonra eserini yazılış sebebini açıklayan Birrî, Manisa'ya gelen Sâni Ahmed

¹²⁹² İspir, a.g.t., s. 27-28. Bu vesileyle, tezinin ilgili kısmını bize gönderme nezaketinde bulunan Meheddin İspir'e teşekkür ederim.

¹²⁹³ İlyas Yazar, **Ömer Fuâdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye'sinin Metni**, Hamle Yayınları, İstanbul, 2001.

¹²⁹⁴ A.e., s. 18-30.

¹²⁹⁵ A.e., s. 58.

¹²⁹⁶ İncelenen nüshası Süleymaniye Ktp. İzmir 520 numaradadır.

¹²⁹⁷ Rasih Erkul, **Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı**, Manisa, 2000, s. 4-6.

adlı bir dostunun Fu'âdî'nin manzum Bülbüliyye'sini kendisine vererek tercüme etmesini istediğini ifade eder. Dostunun bu isteğini yerine getiren Birrî, Attâr'ın Farsça Bülbülname'sini Fu'âdî'nin Bülbüliyye'si üzerinden yeniden yazmıştır.

Eserini 1117/1705 yılında tamamlayan Birrî'nin anlatımı tamamıyla mensur olmayıp yer yer manzum parçalara da yer verilmiştir.¹²⁹⁸

1.3.7. Attâr'ın Esrârname'si

Attâr'ın bazı tasavvufî ilkeleri hikâye ve efsaneler yardımıyla açıklamak üzere kaleme aldığı eseri Esrârname, Attâr'ın tasavvufî mesnevilerinden ilki olup 22 makaleden oluşmaktadır. 3305 beyitten oluşan eserde birçok hikâye bulunmaktadır.¹²⁹⁹ Attâr'ın Esrârname'si, Türk edebiyatında, özellikle tasavvufî çevrelerde etkili olmuş ve edebiyatımızda manzum-mensur çeşitli Esrârname'lerin yazılmasına kaynaklık etmiştir.¹³⁰⁰

1.3.7.1. Akkoyunlu/Tebrizli Ahmedî (ö.1490'dan sonra), Esrârname.

Tebrizli Ahmedî'nin Esrârname'si, 1865 beyitten oluşmakta olup 884/1479/80 tarihinde yazılmıştır. Mesnevi nazım biçiminde, aruzun muhtelif vezinleri kullanılarak yazılan eserde 39 hikâye bulunmaktadır.¹³⁰¹

Ahmedî Esrârname'sinin sonunda Attâr'ın ismini birçok defa andıktan sonra, "*Fârisîden Türkîye kılmış tercüme/ Yâdigâr olmağ için her encüme*"¹³⁰² şeklindeki bir ifadeyle eserini Attâr'dan çevirdiğini bildirmektedir. Bununla birlikte Attâr ile Ahmedî'nin metinlerini birbirleriyle mukayese eden Gönül Ayan ve diğer araştırmacılar eserin tercüme olamayacağı fikrini savunmaktadırlar. Ayan eserin gerek yapı gerekse içerik bakımından Attâr'ın metninden uzak olduğunu,

¹²⁹⁸ Erkul, a.g.e., s. 11-12.

¹²⁹⁹ Kartal, a.g.t., s. 132-33.

¹³⁰⁰ Gönül Ayan, **Tebrizli Ahmedî, Esrârname (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1996, s. LXXI. Bahsi geçen Türkçe Esrârname'ler hakkında bilgi için bkz. Ayan, a.g.e., s. XXVII-XXXV; Kartal, a.g.t., s. 133-41.

rilen eseri yanında Ahmet Kartal'ın

¹³⁰¹ Ayan, a.g.e., s. XXXVII-LX.

¹³⁰² A.e., s. 159.

Ahmedî'nin, eserinde yer alan 39 hikâyeden sadece üçünü Attâr'dan tercüme ettiğini ifade etmektedir.¹³⁰³

1.3.7.2. Gelibolulu Huzûrî (XVI. yüzyıl –I. Selîm devri-), **Tercüme-i Esrâr-nâme-i Seyyid Attâr.**¹³⁰⁴

Yavuz Sultan Selîm devri şairlerinden olup Gelibolulu olan Huzûrî'nin yine Sultan I. Selîm dönemimin sonlarında vefat ettiği bilgisi dışında hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.¹³⁰⁵

Huzûrî'nin Esrâr-nâme'si, Attâr'ın aynı addaki eserinin tercümesi olup nüshalarının çokluğundan anlaşıldığına göre çok okunan bir eserdir. Genellikle kaynak metne bağlı bir çeviri özelliği taşımakla birlikte yer yer serbest tercüme de başvurulduğu görülmekte, hatta şairin bu bölümlerde daha başarılı olduğu ve Attâr'ın ifade etmek istediği anlamı daha derli toplu bir şekilde verdiği ifade edilmiştir.¹³⁰⁶ Huzûrî, Attâr'ı beyit beyit takip etmiş, ana fikirden hiçbir zaman ayrılmamış, mümkün olduğu yerde aynen, olmadığı yerde meâlen, bazen de serbest olarak tercüme ettiği gibi bazen kaynak metinde olmayan beyitlere de yer verdiği görülmektedir.¹³⁰⁷

Huzûrî eserinde çeviri eylemini, “*Nice ma'mûr ola bir kâr-hâne / Ola mı tercüme Esrâr-nâme*”¹³⁰⁸ beytinde de görüleceği üzere “*tercüme olmak*” şeklinde ifade etmektedir.

1.3.7.3. Lâmekânî Şeyh Hüseyin Efendi (ö.1625), **Esrâr-nâme Tercümesi (İnsân-ı Kâmil).**¹³⁰⁹

Esrâr-nâme'yi Türkçeye aktaranlardan biri de Lâmekânî Hüseyin Efendi'dir. XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında yaşayan Lâmekânî Hüseyin Efendi Peşteli olup tasavvufî yönüyle ön plana çıkmış Dîvân sahibi bir şairdir.¹³¹⁰

¹³⁰³ A.e., s. LXV-LXIX. Daha tafsilatlı bir mukayese için Ayan'ın eseriyle birlikte Ahmet Kartal'ın yukarıda künyesi verilen eserinin 135-38 sayfalarına bakılabilir.

¹³⁰⁴ Tuba Mersin, “Gelibolulu Huzûrî'nin Tercüme-i Esrâr-nâme Adlı Mesnevisi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004; İbrahim Kutluk, “Kültür ve Dil Tarihimizin Yeni Bir Vesikası, Attâr'ın Esrâr-nâme Tercemeleri”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, sy. 1, (1947), s.125-132.

¹³⁰⁵ Mersin, a.g.t., s. 17.

¹³⁰⁶ Kutluk, a.g.m., s. 129-31; Kartal, a.g.t., s. 139-40; Mersin, a.g.t., s. 21.

¹³⁰⁷ Kutluk, a.g.m., s. 131.

¹³⁰⁸ Mersin, a.g.t., s. 128.

¹³⁰⁹ İbrahim Halil Tuğluk, “Lâmekânî Hüseyin'in Esrâr-nâme Tercümesi”, **Turkish Studies**, C. 3/4 (Yaz 2008), s. 819-865.

Tebrizli Ahmedî'nin Esrârname tercümesini neşreden Gönül Ayan, kaynaklarda Lâmekânî'nin de Esrârname'yi tercüme ettiği söylenmekteyse de yaptığımız araştırmalar neticesinde Lâmekânî'nin böyle bir eserinin olmadığını söylemektedir.¹³¹¹ Buna karşın İbrahim Halil Tuğluk yakın zamanda neşrettiği makalesiyle Lâmekânî Hüseyin Efendi'nin de Esrârname'yi tercüme ettiğini tespit etmiştir.

Tuğluk, Lâmekânî'nin Esrârname tercümesinin kaynaklarda **İnsân-ı Kâmil** olarak kaydedildiğini ifade ederken bunun sebebi olarak eserde insân-ı kâmilin özellikleri üzerinde fazlaca durulmasını öne sürmektedir. Tuğluk'un verdiği bilgiye göre Lâmekânî, Attâr'ın Esrârname'sini tamamen değil bir kısmını tercüme etmiştir. Kaynak metinle aynı vezinde (**mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün**) yazılan eser Tuğluk'un hazırladığı metne göre 537 beyittir.¹³¹²

1.3.8. Attâr'ın Mûsibetnâme'si

Ferîdüddîn-i Attâr'ın tasavvufî eserlerinden biri olan **Mûsibetnâme**, 5740 beyitten müteşekkil bir mesnevi olup **Cevâbnâme** adıyla da bilinir. Attâr'ın tasavvufî görüşlerini ve fikrî dünyasını en düzenli şekilde aksettiren mesnevisidir. Kırk bölüme ayrılan eserde sâlikin önce melekler arasında ve öteki dünyada, sonra da bu âlemde dolaşması, peygamberlere başvurması, daha sonra duygu, hayal ve akıl ile ruha giderek bunlara Allah'ı sorması, neticede Allah'ı kendi içinde bulması hikâye edilmiştir.¹³¹³

1.3.8.1. Pîr Mehmed (xv. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Tarîkatnâme (Tercüme-i Mûsibetnâme-i Attâr)**.¹³¹⁴

Anadolu sahası Türk Edebiyatında, daha erken dönemden itibaren eserleri Türkçeye aktarılan Attâr'ın bu eseri de XV. yüzyıl şairlerinden Pîr Mehmed adındaki biri tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Son döneme kadar sadece küçük bir bölümü

¹³¹⁰ Tuğluk, a.g.m., s. 819-20.

¹³¹¹ Ayan, a.g.e, s. XXVIII.

¹³¹² Tuğluk, a.g.m., s. 819-21. Tuğluk bahsi geçen bu kısmî tercümenin üç nüshasına oluşmuş olup bu üç nüshadan hareketle hazırladığı metni de bahsi geçen makalesinden neşretmiştir.

¹³¹³ M. Nazif Şahinoğlu, "Attâr, Ferîdüddîn", s. 95.

¹³¹⁴ Abdülkadir Güner, "Pîr Muhammed'in Tarîkatnâme'si", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003, Mustafa Canpolat Armağanı**, (yayımlayanlar: Aysu Ata- Mehmet Ölmez), Şafak Matbaası, Ankara, 2003, s. 67-70.

elde bulunan bu eserin yeni bir nüshası Abdulkadir Gürer tarafından bulunmuş olup bir bildiri ile ilim âlemine tanıtılmıştır. Bildirisinde, eser üzerindeki çalışmaları kronolojik olarak kısaca özetleyen Gürer, İ. Hikmet Ertaylan, Amil Çelebioğlu ve Şinasi Tekin'in eser hakkındaki görüşlerine yer verdikten sonra eser hakkında bilgi verir.

Eserin müellifi Pîr Mehmed'in kimliği noktasında, kesin bir sonuca varılmamıştır. Daha önceki çalışmalarda konuyla ilgili görüşlere yer veren Gürer, bazı araştırmacıların Osmanlı Müellifleri'nden hareketle bu Pîr Mehmed'in Fâtih döneminde vefat etmiş olan Pîr Mehmed b. Yûsuf Ankaravî (ö. 1461-62) olabileceğini söylerken bazı araştırmacıların da 1455-56 yılında vefat eden Şihâbüddîn Ahmed-i Sivasî olabileceğini söylediklerini ifade eder.¹³¹⁵

Abdülkadir Gürer'in bir kitapçada bulup Milli Kütüphane'ye kazandırdığı Pîr Mehmed'in Tarîkatnâme'si, II. Murad'ın ilk saltanat döneminde, yani Rebûlevvel 826/ Mart 1423 yılında tamamlanmış olup adı geçen padişaha sunulmuştur. Şairin 8000 beyte yakın olduğunu söylediği ancak Gürer'in 4930 beyit bulduğunu söylediği bu eser, mesnevi nazım biçiminde ve aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla kaleme alınmıştır. Eser, mesnevi tarzının genel üslup gerekliliklerinden olan tevhîd, na't, ve medh-i çâr yâr bölümleriyle başlamakta ve eserin tercüme ediliş sebeplerinin anlatıldığı “*der-medh-i Sultân Murâd*” ve sebep-i telif mahiyetindeki “*der-hakk-ı âgâz-ı Kitâb gûyed*” başlıklı iki bölümle devam etmektedir. Şair bu bölümde eseri Attâr'dan tercüme ettiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

*Meşâyhden husûsâ Hâce Attâr
Ki keşf olmuşdur ana 'ilm-i esrâr
Mûsibetnâmedür hem Mantıku't-tayr
Ki ol vahdet hevâsın eylemiş seyr
Müsellemmiş ana 'ilm-i hakâyık
Nazarlar eylemiş yavlak dakâyık
Birin Gülşehrî **itmîş tercüme** hem
Bu 'ilm olmuş ana dahi müsellem
Egerçi kuş dilin Türkî dimişdür*

¹³¹⁵ Gürer, a.g.b., s. 69.

Velî Tûtî gibi şeker yemişdür

...

Didüm ben dahi hem Türkî dilinden

Hâlumca Pârsînün müşkilinden

Bularun himmetin yoldaş itdüm

Ki Türkî dilce sırrı fâş itdüm

Fikir kıldum ki çok tasnîf vardır

Ki bu Rûm ehli andan bî-haberdür

Mûsibetnâme-yi Türkî düzetdüm

*Bu kez adın Tarîkatnâme itdüm*¹³¹⁶

Eserde bu giriş bölümlerinden sonra asıl tercüme bölümü başlamaktadır. Abdülkadir Gürer'in de ifade ettiği gibi, tercümenin kaynak metne ne kadar bağlı olduğu ayrı bir araştırmayı gerektirmektedir. Türk dili ve edebiyatı için önemli bir yere sahip olan bu eser, Gürer'in tespitine göre II. Murad devrinde yazılan ilk eserdir.¹³¹⁷

1.3.9. Attâr'ın İlâhînâme'si

Attâr'ın 6500 tutarındaki bu mesnevisi, **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezniyle yazılmış olup onun en güzel eserleri arasında görülmektedir. Eserin ana konusu; bir padişahın her biri bir hüner ve edepte ileri olan altı oğlunu toplayıp onların dileklerini sorması, onların da teker teker dileklerini arz etmesi ve babalarının da bu dileklere verdiği cevaplardır. Her biri bir büyük insan ihtiraslarının birinin temsil eden oğullarının dilekleri karşısında padişah oğullarına bunların manasızlığını göstermiş onları sıra ile bu dünyevî arzulardan vaz geçirmeye çalışmıştır. Bu çerçevede hikâyenin içinde hepsinden bir ahlakî ve tasavvufî sonuç çıkarılan birçok hikâyelere de yer verilmiştir.¹³¹⁸

¹³¹⁶ Gürer, a.g.b., s. 69-70.

¹³¹⁷ A.g.b., s. 70.

¹³¹⁸ Kartal, a.g.t., s. 166-67;

1.3.9.1. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö.1597), **İbret-nümâ (Manzum İlâhînâme Tercümesi)**.¹³¹⁹

Günümüzde Tokat iline bağlı Zile ilçesinde 1520 tarihinde doğan Şemseddîn Sivasî'nin, halk arasında “Şemsü'l-azîz”, “Kara Şems” gibi lakaplarla da bilinmektedir. Asıl adı Ahmed, künyesi Ebü's-senâ lakabı ise Şemseddîn olan Sivasî, Halvetiye tarikatının Şemsiyye kolunun kurucusudur. 1597 tarihinde vefat eden Şemseddîn Sivasî'nin genelde dînî-tasavvufî muhtevalı tercüme veya telif otuzdan fazla eseri bulunmaktadır.¹³²⁰

Sivasî'nin İbretnümâ'sı, Attâr'ın İlâhînâme'sinin muhtasar bir tercümesidir.¹³²¹ 4791 beyit tutan eserin mukaddimesinde muhtelif vezinler kullanılmakla birlikte hikâyeler bölümünde kaynak metindeki vezin kullanılmıştır.¹³²² Eser üzerinde bir tez yapan Burhan Enginoğlu, İbretnümâ ile ilgili şu bilgileri vermektedir:

*“Şemseddîn Sivasî'nin bu eseri, Attâr'ın İlâhînâme'sinde yer alan hikâyelerden 100 tanesinin seçilip Türkçeye serbest bir tarzda tercümesinden ibarettir. Şair Attâr'dan farklı olarak tercüme ettiği her hikâyenin sonuna “ibret” başlığı altında, insanların “ ayn-ı ibretle gör”meleri ve huzura kavuşmaları için bölümler eklemiştir.”*¹³²³

1.3.10. **Attâr'ın Muhtârname'si**

Attâr'ın 5000'i aşkın rubaîsinden seçerek konularına göre elli bölümde tertip ettiği bir rubâiler mecmuasıdır. Mecmuanın ilk üç bölümü tevhid, na't ve ashabin menâkıbına dairdir; 4-9. bölümlerde önemli tasavvufî mazmunlar üzerinde durulur;

¹³¹⁹ Burhan Enginoğlu, “Şemseddîn Sivasî'nin İbret-nümâ Mesnevisi [İnceleme-Karşılaştırmalı Metin]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 1997.

¹³²⁰ Fikret Mutlu, “Şemseddîn Sivasî'nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2005, s. 15-35. Şairin eserleri hakkında tafsilatlı bilgi için de bu kaynağa müracaat edilebilir.

¹³²¹ Eserin muhtasar bir tercüme olduğunu şairin kendisi de şu ifadelerle bildirmektedir:

*İlâhînâmesinden Şeyh Ferîdun
Ki Attâr idi nâmı ol hamîdun
Çıkardum sad hikâyet zübdesinden
Ki ya'nî lübbin aldum cübbesinden
'Acem dilinden itdüm anı ihrâc*

Bi-hamdilillâh ki oldı süfr-i vehhâc (Enginoğlu, a.g.t., s. 310.)

¹³²² Kartal, a.g.t., s. 167.

¹³²³ Enginoğlu, a.g.t., s. 310.

10-29. bölümlerde manevî ve ahlâkî konular işlenir; 30-49. bölümlerde aşk ve aşkın tecellileriyle sevgilinin vasıfları incelenir; bu arada 44. bölümde "kalenderiyyât'a bir parça yer verilir; son bölümde ise şairin şahsî temennisi dile getirilir.¹³²⁴

1.3.10.1. Üsküdarlı Aşkî, İlyâs Çelebi (ö. 1576), **Tercüme-i Muhtarnâme.**¹³²⁵

XVI. yüzyılın Dîvân sahibi şairlerinden olan Üsküdarlı Aşkî, aslen Üsküdarlı olup babası gibi yeniçeri ocağına girmiştir; ancak Alman seferinde öldüğü söylentilerinin çıkması üzerine ulufesi kesilir. Bir müddet İdris-i Bitlisî'nin oğlu Ebü'l-fazl Mehmed Efendi'nin yanında kâtiplik yapmaya başlasa da hastalanmasından sonra bu görevini de bırakmak zorunda kalır. Bundan sonra herhangi bir geçim kaynağı olmayan Aşkî, döneminde yaşadığı padişahlar ve devlet adamlarına şiir ve eserler yazarak geçimini sağlamaya çalışır. Kânûnî, II. Selîm ve III. Murâd devirlerine yetişen Aşkî 1576 yılında vefat etmiştir.¹³²⁶

Aşkî'nin Muhtârname tercümesinden Aşkî ile ilgili yapılan çalışmalarda ve ondan bahseden biyografik kaynaklarda bahsedilmekle birlikte eserin nüshası tespit edilememiştir. Doktora çalışmamız sırasında iki nüshasına ulaşılan bu tercüme Muhtârname'nin tamamının tercümesi değildir. Daha ziyade bahsi geçen eserin muhtelif bölümlerinden birkaç beytin Türkçeye aktarılmasıyla oluşturulmuş bir eserdir.

Eser, mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevî nazım biçiminin klâsik giriş bölümleriyle (tevhîd ve na't) başlayan eserde, 66. beyitten itibaren Aşkî'nin kendisinden, katıldığı gazalardan bahsettiği görülmektedir. Bu bağlamda Engürüs seferi ile Rodos'un fethinde hazır bulunduğunu söyleyen şair, artık yaşlandığını ve yegâne işinin devrin padişahına şiirler yazmak olduğunu belirttikten sonra önce padişahın sonra da Mustafa Ağa adlı birinin övgüsüne yer verir. Bundan sonra sözü Attâr'ın Muhtârname'sine getiren Aşkî, bahsi geçen eserden bazı bâbları tercüme ettiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

¹³²⁴ Şahinoğlu, a.g.m., s. 95.

¹³²⁵ İncelenen nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 704/13.

¹³²⁶ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. İskender Pala, "Aşkî, Hayatı, Edebi Şahsiyeti ve Divanı", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1983; a.y., **Aşkî ve Divanı'ndan Örnekler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1988.

*Dilâ vaktidür it nazma serâgâz
Olup güftâr-ı 'Attâr ile emsâz
Bu levha turre-i hâmen döküp mûy
Dimâg-ı dehri kul 'itr ile hoş-bûy
Ser-i hâmenle âgâz it kelâme
Yazılsun levha bu Muhtârname
Ki lutfından buyurmuş Şeyh 'Attâr
Çıka dîvândan bir niçe güftâr
Cemâli ma'nîyi çekmiş nikâba
Ki şüphe virmeye ehl-i hicâba
...
Çıkardum işbu nazmı ol güherden
Ki hâric idi idrâk-i beşerden
Kamusın derc idüp işbu kitâba
Getürdüm her birin bir nice bâba (84b-85a)*

Bu beyitlerden sonra, yukarıda da ifade edildiği gibi Attâr'ın Muhtârname adlı eserinden birkaç bölümü tercüme eden Aşkî, bu bölümlerin tercümesinden sonra Attâr'ın Esrârname adlı eserinin 21. Makalesinde yer alan küçük hacimli bir hikâyeyi de tercüme eder. Hâtimetü'l-kitâb başlıklı bir bölümle eserine son veren Aşkî, bu hâtime bölümünde de eserini sunduğu Mustafa Ağa'ya dua ettikten sonra eserinin 979/1571-72'da tamamlandığını belirtmektedir.

1.3.11. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin Mesnevî-i Ma'nevî'si¹³²⁷

Mevlâna 30 Eylül 1207 tarihinde Horasan'ın Belh şehrinde dünyaya geldi. Adı Muhammed b. Muhammed b. Hüseyin el-Belhî olan Mevlânâ'nın lakabı Celâleddîn'dir. Babası Bahâeddîn Veled annesi Mümüne Hatun'dur. Mevlânâ daha küçük yaşta iken, babasının Belh'i terketmek kararı üzerine, babasıyla birlikte Nişâbûr ve Bağdat'a uğrayarak hac vazifelerini yerine getirirler. Daha sonra Şam üzerinden Anadolu'ya ulaşırlar. Önce Lârende (Karaman)'ye yerleşen aile daha sonra Konya'ya yerleşir. Babasının vefatı üzerine Mevlânâ onun yerine müderrislik yapar. Daha sonra babasının müritlerinden Seyyid Burhâneddîn-i Tirmîzî'nin Konya'ya gelişiyle ona bağlanır. Belli bir terbiyeden geçtikten sonra mürit kabul etmeye başlar.

Mevlânâ'nın hayatı Şems-i Tebrîzî ile tanışmasıyla birlikte farklı bir hal alır. Mevlânâ Şems-i Tebrîzî'yi çok sevip onunla sohbetlere dalar ve müritlerini aksatınca müritler arasında bir hoşnutsuzluk meydana geldi. Bunun sonucunda Şems-i Tebrîzî Konya'yı terketti. Mevlânâ onu tekrar Konya'ya davet eder ve Şems tekrara Konya'ya gelir; ancak müritler arasında dedikodular çıkmaya başlayınca Şems-i Tebrîzî bir daha dönmek üzere ortadan kaybolur.

¹³²⁷ Mevlânâ'nın Mesnevî'si üzerinde, gerek yurtiçi gerekse yurtdışında birçok araştırma yapılmıştır. Bu çalışmalar arasında, Mesnevî'nin şerh ve tercümelemlerini konu alan birçok çalışma da yapılmıştır. Mesnevî'nin herhangi bir şerh veya tercümesini ele alan araştırmaların yanında söz konusu şerh ve tercümelemleri toplu halde inceleyen çalışmalar da yapılmıştır. Tezimizde Mesnevî'nin şerh ve tercümelemleri bölümünü yazarken yoğun olarak yararlandığımız bu toplu çalışmaların künyeleri şu şekildedir:

1. Hasibe Mazıoğlu, "Mesnevi'nin Türkçe Manzum Şerhleri", **Bildiriler, Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri, 15-17 Aralık 1973**, Ankara, tarih yok, s.275-296.
2. İsa Çelik, "Mevlanâ'nın Mesnevi'sinin Tercüme ve Şerhleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 19 (2002), s. 71-94.
3. İsmail Güleç, "Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri", **Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak**, sy. 2 (2003), s. 161-76.
4. Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevi'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Manas yayıncılık, Elazığ, 2009.
5. Ahmet Topal, "Mesnevi'nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 32 (2007), s. 39-51.
6. İsmail Güleç, **Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Bu çalışmalar arasında İsmail Güleç'in kitabı, Mesnevî şerh ve tercümelemleri üzerinde yapılan en son ve kapsayıcı çalışma olması bakımından en fazla müracaat ettiğimiz kaynaktır. Mesnevi şerh ve tercümelemlerinin sınıflandırılması noktasında da Güleç'in kitabında uyguladığı tasnife bağlı kalmıştır.

Şems-i Tebrizî'nin ayrılışından sonra derin bir üzüntü içine giren Mevlânâ önce Selahaddîn-i Zerkûb'ı daha sonra da Mesnevî'nin yazılmasına sebep olan Hüsâmeddîn Çelebi'yi kendisine nâib ve halife olarak seçer. Mevlânâ 17 Aralık 1273 tarihinde Konya'da vefat eder.

Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si dışında büyük hacimde bir **Divân**'ı, **Fîhi Mâ Fîh**, **Mecâlis-i Seb**'a ve **Mektûbât** adlı eserleri bulunmaktadır.¹³²⁸

Mevlânâ'nın **Mesnevî**, **Mesnevî-yi Mevlevî** ve **Mesnevî-yi Şerîf** isimleriyle bilinen Mesnevî-i Ma'nevî'si, Hüsâmeddîn Çelebi'nin kendisinden muhiplerin okuması için bir eser telif etmesini istemesi üzerine önce ilk 18 beytinin yazılması suretiyle başlar. Altı defter olan Mesnevî'nin yazılışı 1260 tarihinde başlayıp Mevlânâ'nın vefatına kadar devam etmiştir. Mevlânâ'nın mesnevisi, mesnevi nazım biçiminde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmış olup beyit sayısının 25.585 ile 25.685 arasında değiştiği ifade edilmektedir.¹³²⁹

1.3.11.1. Şerhler

1.3.11.1.1. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Şerhler

Mesnevî'nin tamamı günümüze kadar sadece yedi kişi tarafından şerh edilmiştir. Bunlar Şem'î Dede (ö. 1596'dan sonra), Ankaravî İsmail Rüsûhî Dede (ö. 1631), Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671), Şeyh Murâd-ı Buhârî (ö. 1848), Ahmed Avni Konuk (ö. 1938), Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951) ve Abdülbâkî Gölpınarlı (ö. 1982)'dir.¹³³⁰

1.3.11.1.1.1. Şem'î Şem'ullâh, (ö.1602'den sonra), **Şerh-i Mesnevî**.¹³³¹

Bazı kaynaklarda, Prizrenli şair Şem'î ile karıştırılan XVI. yüzyılın meşhur şârihi Şem'î'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. Daha ziyade eserlerinden hareketle verilen bu bilgilere göre, şârihin ismi Şem'ullâh'tır. Ölüm tarihi net olarak

¹³²⁸ Reşat Öngören, "Mevlânâ Celâleddîn Rûmî", C. XXIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2004, s. 441-448.

¹³²⁹ Güleç, a.g.e., s. 3-10.

¹³³⁰ A.e., s. 139.

¹³³¹ Şeyda Öztürk, "Şem'î'nin (15.-16. Yy) Mesnevi Şerhi (İlk Türkçe Tam Mesnevi Şerhi)", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007 (Bu çalışma 2011 yılında İSAM yayınları arasında neşredilmiştir); Turgut Koçoğlu, "Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (II. Cilt) (İnceleme-Tenkitletli Metin-Sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyesi Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2009; Abdülkadir Dağlar, "Şem'î Şem'ullâh Şerh-i Mesnevî (I. cilt) (inceleme-tenkitli metin-sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyesi Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2009.

bilinmemekle birlikte, günümüze ulaşan son eseri **Şerh-i Mahzenü'l-Esrâr**'ın yazım tarihi olan 1011/1602-03'ten sonra olması gerekir.¹³³²

Mesnevî'nin tamamını şerh eden Şem'î, eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra eserinin yazılış sebebini açıklar: Buna göre bir gün yalnızlık köşesinde otururken Mevlânâ'nın şerîat ahkâmı, tarikat sırları, hakikat nûrları ile dolu olan Mesnevî'sini Türkçeye tercüme edip açıklamak fikrinin kendisinde hasıl olduğunu ve şerhe başladığı söyleyip eserinin telif sebebini açıklar. Şem'î eserinde III. Murâd ve eserin yazılmasına sebep olan Silahdâr Ağa için duâ bölümü vardır. III. Murâd döneminde başlayan şerhin tamamlanması 9 yıllık uzun bir sürede tamamlanır. Şem'î eserini tamamlamadan evvel III. Murâd vefat ettiği için Gazanfer Ağa'nın girişimiyle III. Mehmed adına altıncı cildi de şerh ederek eserini tamamlar.

Esrâr Dede'nin çok beğendiği bu şerh, Abdülbâkî Gölpınarlı tarafından ise en yanlış şerh olarak değerlendirilmiştir.

Şem'î'nin Mesnevî şerhi mensur ve muhtasar bir şerh olup şerhte takip edilen yöntem şu şekildedir: şarih öncelikle kaynak metni verip ardından bu kaynak metni Türkçeye tercüme eder. Açıklanmaya değer kelime varsa bundan sonra açıklanır. Bundan sonra da Mevlânâ'nın kastettiği anlam bir cümle ile özetlenir. Şem'î'nin metin içinde veremediği gramatik açıklamaları derkenarda kısaca verdiği görülmektedir.¹³³³

1.3.11.1.1.2. Rüsûhî, İsmâîl b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Ma'mûretü'l-Ma'ârif (Şerh-i Mesnevî)**.¹³³⁴

Mesnevî'ye yazdığı şerh dolayısıyla **Hazret-i Şârih** olarak bilinen İsmâîl b. Ahmed'in lakabı **Rüsûhî** olup, Ankara'da doğmuştur. Mevlevî tarikatına mensubiyeti de dikkate alındığında, tam adı İsmâîl b. Ahmed Rüsûhî el-Bayrâmî el-Mevlevî el-Ankaravî şeklindedir. Doğum tarihi belli olmayan Ankaravî'nin

¹³³² Hayatı hakkında bkz. İsmail Ünver, "Şem'î Şem'ullâh", **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XLIX, sy. 397, Ocak 1985, s. 38-43

¹³³³ Güleç, a.g.e., s. 140-41.

¹³³⁴ Ömer Bektaş, "Rüsûhî İsmail Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1993; Semih Ceyhan, "İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi", (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 2005; Erdoğan Taştan, "İsmâîl Rüsûhî Ankaravî'nin Mesnevî Şerhi (Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Matmûratü'l-Ma'ârif) I. cilt, çeviri-yazı-inceleme", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, TAE, İstanbul, 2009; Ahmet Tanyıldız, "İsmâîl Rüsûhî-yi Ankaravî - Şerh-i Mesnevî (Mecmû'atü'l-Letâyif ve Matmûratü'l-Ma'ârif) (I. Cilt) (inceleme-metin-sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2010.

babasının adı Ahmed annesinin adı da Sâliha Hâtun'dur. Evlenip evlenmediği de bilinmeyen Ankaravî'nin genç yaşta kendisine kalan mirasla ticaretle uğraştığı; ancak ticarete başarılı olamayıp zarar ettiği kaynaklarda ifade edilmektedir.¹³³⁵

Ankaravî, 1599 tarihinde Arapça ve dinî ilimler tedrisatı için Mısır'a seyahat eder. Burada İslamî ilimlerle ilgili tahsilini tamamlayan Ankaravî Ankara'ya döner. 1606 yılında gözündeki hastalığı tedavi ettirmek için Konya Mevlevî âsitânesi makam çelebisi I. Bostân Çelebi'nin yanına gider. Burada sıhate kavuşan Ankaravî Bostan Çelebi'ye intisap edip çilesini tamamlar. Buradaki seyr sülukunu tamamlayan Ankaravî, 1610 yılında ölümüne kadar devam edecek olan Galata Mevlevihanesi şeyliğine tayin edilir. 1631 tarihinde vefat eden Ankaravî Galata Mevlevihanesi haziresinde medfundur.¹³³⁶

İsmâîl Ankaravî'nin Mesnevî şerhini bir proje olarak değerlendiren Semih Ceyhan, onun bu proje dâhilinde nispeten daha küçük birkaç eser yazdığını ifade etmektedir. Ceyhan Ankaravî'nin bu eserleri yanında; tasavvuf ıstılahları, Mevlevî âdâb ve erkâmı, İbn Fâriz ve İbn Arabî düşüncesi, İshrâkî felsefe, dil ve fıkıh, Kuran ve hadisle ilgili birçok eseri ile birkaç tasavvufî şiir şerhinin olduğunu söylemektedir.¹³³⁷

İsmail Ankaravî'nin Mesnevî şerhi, şarih tarafından **Mecmû'atü'l-Letâ'if ve Ma'mûretü'l-Ma'ârif** şeklinde isimlendirilmiştir.¹³³⁸ Mesnevi'nin tartışmalı VII. cildinin de şerhini barındıran bu eserin yazım süreci, 1622'de başlayıp 1631'de sona ermiştir.

Eserini yârânları için yazdığını ifade eden Ankaravî, Mevlevîlikte önemli bir rûkn olan Mesnevî okumak faaliyetini hakkıyla yerine getirecek mesnevîhân ve mevlevîlere irşâd edecek bir Mesnevî metni ve şerhi sunmayı amaçlamıştır. Bunun yanında, Kadızâdelilerin Mevlevîlik ve Mesnevî'ye yönelik eleştirilerine cevap verme ihtiyacı eserin yazılması için bir sebep teşkil etmiştir.¹³³⁹

¹³³⁵ Ceyhan, a.g.t., s. 48-55.

¹³³⁶ Ceyhan, a.g.t., s. 55-110; Bektaş, a.g.t., s. 4.

¹³³⁷ Bu eserlerin isimleri ve haklarında tafsilatlı bilgi için bkz. Ceyhan, a.g.t., s. 155-283.

¹³³⁸ Bu isimlendirmenin sebep ve hikmetleri hakkında bkz. Ceyhan, a.g.t., s. 285-87.

¹³³⁹ Ceyhan, a.g.t., s. 293-98.

Mesnevî şerhleri arasında en fazla nüshası bulunan Ankaravî'nin şerhi, birkaç kez basıldığı gibi Arapça ve Farsça'ya da tercüme edilmiştir.

Mesnevî'nin dîbâcesinin ilk cümlesi “*hâzâ kitâbu Mesnevî*” başlığının ilk harfi “he” harfini şerhederek eserine başlayan Ankaravî, daha sonra yararlandığı kaynakları konularına göre tasnif eder.¹³⁴⁰

Ankaravî'nin eserinde, baştan sona kadar takip edilen bir düzenden bahsetmenin güç olduğunu söyleyen Ömer Bektaş; Ankaravî'nin beyitlerin şerhinde izaha muhtaç kelimeleri açıkladıktan sonra onların tasavvufî anlamlarını verdiğini, bu anlamları güçlendirmek için ayet, hadis, atasözü ve muhtelif şairlerden bazı beyitleri alıntıladığını ve çoğunlukla da bunların anlamlarını vermediğini bildirmektedir. Az olmakla beraber bazı kelimeleri sarf ve nahiv yönünden incelediği de görülen Ankaravî, bunlardan sonra beytin anlamını veya beyitte anlatılmak isteneni derli toplu bir cümle ile verir. Bunun yanında sadece tercüme etmekle yetindiği beyitler de bulunmaktadır.

Ankaravî şerhinde genel olarak sade bir dil kullanmış, bilhassa hikâye anlattığı bölümlerde halk dilinden faydalanmıştır. Bununla birlikte, izahı zor tasavvuf terimlerinin şerhinde, güç ilmî ve fikrî bahislerde söz konusu dilin ağırlaştığı da görülmektedir.

Kendisinden önce yapılan Mesnevî şerhlerini incelediği anlaşılan Ankaravî, bu sahada eser vermiş Şem'î ve Sürûrî'yi, ağır ve hakarete varmayan ifadelerle tenkit etmiştir.¹³⁴¹

1.3.11.1.1.3. Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671), **Şerh-i Mesnevî-i Şerîf**.

Mesnevî'nin tamamına yapılan üçüncü şerh yine bir mevlevî şeyhi olan Şifâ'î Mehmed Dede tarafından yapılmıştır. Şifâ'î'nin şerhi, 1620 yılında Mısır Meclevîhânesi şeyhi iken, müritlerinden Derviş Mehmed'in kendisinden Mesnevî'yi nakletmesini istemesi üzerine kaleme alınmıştır. Şifâ'î Dede, bu isteği karşılamak için Sürûrî ve Ankaravî'nin şerhlerini inceler; ancak Sürûrî'nin metninde uzun hikâyeler, Ankaravî'nin metninde de ayet ve hadislerin itnab derecesinde yer aldığını görür. Kürsüde bunları anlatmanın okuyucuları sıkacağına düşünen Şifâ'î Dede bunları

¹³⁴⁰ Güleç, a.g.e., s. 144.

¹³⁴¹ Bektaş, a.g.t., s. 25-32.

kısaltarak dersler vermeye başlar. Bu derslerin neticesinde Mesnevî şerhi ortaya çıkar. Tamamlanan metinler Mustafa Ispartavî adında bir derviş tarafından 1670 yılında beyaza çekilir.

Şârihin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Şifâî Dede'nin şerhi muhtasar bir şerhtir. Klâsik şerh usulünün tam olarak takip edilmediği bu eserin bir şerhten ziyade kaynak metnin açıklanarak (genişletilerek) yapılan bir tercümesi¹³⁴² olarak görmek daha uygun olsa gerektir.¹³⁴³

XIX. yüzyılın ilk 10 senesinin sonuna kadar Mesnevî-i Ma'nevî'nin tamamına yapılan şerhler bunlardan ibarettir. Bu tarihten günümüze kadar gelen süreçte de Mesnevî'nin tamamına yapılan şerhlerin devam ettiği görülmektedir. Bunlardan biri XIX. yüzyılın meşhur şârihlerinden Nakşibendî şeyhi Murâd Mollâ (ö.1848)'dir. 25 Eylül 1839 yılı Çarşamba günü yazmaya başlayıp 8 Ocak 1841 tarihinde tamamladığı Mesnevî şerhine **Hulâsatu's-Şurûh**¹³⁴⁴ adını vermiştir. Bunun dışında da yukarıda ifade edildiği gibi Ahmed Avni Konuk (ö. 1938)¹³⁴⁵, Tâhirü'l-Mevlevî (ö. 1951)¹³⁴⁶ ve Abdülbâkî Gölpınarlı (ö. 1982)¹³⁴⁷ da Mesnevî'yi tamamen şerh edenler şâirhler arasında yer alır.

1.3.11.1.2. Mesnevî-i Ma'nevî'nin Belli Bir Kısımına Yapılan Şerhler

Mesnevî-i Ma'nevî'nin tamamı şerh edildiği gibi, belli bir bölümüne de bazı şerhler yazılmıştır. Bu bölümlerin seçilmesinde iki farklı yol izlenmiş; birincisinde beyit sırasına dikkate edilirken, ikincisinde ise bu sıraya dikkat edilmeksizin Mesnevî'nin herhangi bir yerinden seçilen bölümlerin şerh edildiği görülmektedir.

¹³⁴² İsmail Güleç, bu durumu “*tefsîrî tercüme olarak*” nitelemektedir. A.g.e., s. 146.

¹³⁴³ Güleç, a.g.e., s. 146.

¹³⁴⁴ Zehra Öztürk, “Hulâsatu's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 1-107 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008; Hatice Özdil, “Hulâsatu's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin 108-214 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009; Mutlu Cihan Hanifi, “Hulâsatu's-Şurûh Adlı Mesnevî Şerhinin Üçüncü Cilt 130-254 Varaklarının Günümüz Harflerine Aktarılması ve İncelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009; Zekiye Güntan, “XIX. Yüzyıl İstanbul Mutasavvıflarından Muhammed Murad Nakşibendî ve Hulâsatu's-Şurûh İsimli Mesnevî Şerhinden İlk 1001 Beytin Tahlîli”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2009.

¹³⁴⁵ Ahmed Avni Konuk, **Mesnevî-i Şerîf Şerhi**, Kitabevi, İstanbul, 2006.

¹³⁴⁶ Tâhirü'l-Mevlevî, **Şerh-i Mesnevî**, Şamil Yayınları, İstanbul.

¹³⁴⁷ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mesnevî ve Şerhi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2000.

1.3.11.1.2.1. **Beyit Sırasına Göre Seçilen Bölümlerin Şerhleri**

Mesnevî'nin tamamına şerh yazmak zor bir uğraşı olduğundan dolayı, kimi şarihler onu kısmen şerh etmişlerdir. Bu türden şerh etme iki şekilde olmaktadır. Bunlardan birincisinde, ilk beyitten başlanarak yapılabilecek yere kadar şerh edilir; diğerinde ise Mesnevî'den seçilen kısımların belli bir sıralamaya tabi tutulmaksızın şerhi yapılır.

Mesnevî'nin bu iki şekildeki şerh yollarından birincisinde en çok takip edilen yol, birinci cildinin tamamen şerh edilmesidir.¹³⁴⁸

1.3.11.1.2.1.1. Mu'înî, Mu'înüddîn b. Mustafâ (ö. 1436'dan sonra), **Mesnevî-i Murâdiyye.**¹³⁴⁹

Mu'în veya Mu'înî mahlasını kullanan Mu'înüddîn Mustafâ Efendi'nin, XV. yüzyılda yaşamış olduğu bilinmekle birlikte doğum veya ölüm tarihi bilinmemektedir. Mesnevî'nin ilk şarihleri arasında yer alan Mu'înî, II. Murad döneminde yaşamış olup Mevlevî şairlerindedir.¹³⁵⁰

Mu'înî'nin Mesnevî'nin birinci cildine yazdığı şerh, II. Murâd için 1436 tarihinde yazılmış olup manzumdur. Mesnevî'nin vezniyle aynı vezinde kaleme alınan eserin ilk bölümünde, besmele, hamdele, salvele, tevhid, na't, dört büyük, halife, Mevlânâ, Şems-i Tebrîzî, Sultan Veled gibi şahısların övgüsü yer almaktadır. Mu'înî bu ilk bölümden sonra, eseri hakkında bilgi vermekte; bu bağlamda eserini kimin için yazdığını ve mahiyetinin ne olduğunu açıklamaktadır. Sultan Murad'ın övgüsünden sonra Mesnevî hakkında bilgi veren şarih, asıl şerh bölümüne geçer. İki ciltten müteşekkil olan eser toplam 14404 beyittir.

Mu'înî'nin eseri, Mesnevî beyitlerini birebir tercümesini aşacak nitelikte kaynak metnin genişletilmesinden dolayı bir şerh olarak değerlendirilmiştir. Mu'înî, şerh ettiği beyitleri bazen bir, bazen iki, bazen üç bazen de bu sayıların dışındaki herhangi bir sayıdaki beyitlerle şerh etmektedir.

¹³⁴⁸ Güleç, a.g.e., s. 157.

¹³⁴⁹ Kemal Yavuz, **Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi, Mesnevî Tercüme ve Şerhi –Gramer ve Sözlük, 2 Cilt**, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2007.

¹³⁵⁰ Yavuz, a.g.e., s. 19-25; Güleç, a.g.e., s. 158.

Yavuz'un ifadesine göre, Mu'înî'nin eseri, sohbet havasında yazılmış olup atasözleri ve deyimler sıklıkla kullanılmıştır. Hemen her hikâyenin sonunda 9-15 beyit arasında bir gazel yer alır.¹³⁵¹

1.3.11.1.2.1.2. Seyyid Ebussu'ûd b. Seyyid Sa'dullâh b. Seyyid Şeyh Lütfullâh b. Seyyid Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî el-Kayserî, (ö. 1577'den sonra), **Şerhü'l- Mesnevî ve'l-İlmü'l-Ma'nevî**.¹³⁵²

İsmindeki nisbeye göre Kayserili olan Seyyid Ebussu'ûd b. Seyyid Sa'dullâh'ın eserini bitirdiği 1577 tarihinde hayatta olduğu ve eserinin girişinde yer alan bilgiye göre “*Şeyh el-Kayserî*” diye tanındığı bilgisi dışında, hayatı hakkında elde fazla bilgi bulunmamaktadır. İsmail Güleç'in çalışmasında bahis konusu ettiği eserde Mesnevî'nin ilk cildi mensur olarak şerh edilmiştir.¹³⁵³ Eserin adı, sonda yer alan “*el-mücelledü'l-evvel min şerhi'l-mesnevî ve'l-ulûmi'l-ma'nevî*” kaydından anlaşıldığına göre **Şerhü'l-Mesnevî ve'l-'Ulûmu'l-Ma'nevî**'dir. Eserin 1a yaprağında yer alan “*Şerh-i Mesnevî-i Şerîf-i Dâvûd-ı Kayserî*” şeklindeki sonradan yazılmış kaydın, Dâvûd-ı Kayserî'nin isim bilgileri dikkate alındığında, hatalı olması gerekir.

Seyyid Ebussu'ûd, şerhine Arapça bir girişle başlamaktadır. Burada Mesnevî'yi uzunca övdükten sonra ismini açıklar. Daha sonra şerhine başlayan şârih, eserine Arapça dîbâceyi almamış doğrudan beyitlerin şerhiyle başlamıştır. Kaynak metni mısra mısra şerh eden Seyyid Ebussu'ûd, önce ele aldığı mısraın birebir düz bir tercümesini yapar. Daha sonra da yaptığı bu çeviriyi açmaya ve genişletmeye çalışır.

Şarih, şerhi esnasında yeri geldikçe kıt'alar, rübâ'iler, beyitler, nazımlar ve “hikâyet” başlığı altında bazı menkıbe ve hikâyeler de anlatılmaktadır. Güleç Seyyid

¹³⁵¹ Yavuz, a.g.e., s. 26-35.

¹³⁵² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Serez 1463 numarada bulunmaktadır. Ayrıca Turgut Koçoğlu tarafından da eser hakkında bir çalışma yapılmıştır. Bkz. Turgut Koçoğlu, “Mesnevî-yi Şerîf'in İlk Türkçe Şerhlerinden Seyyid Ebussu'ûd El-Kayserî'nin Şerh-i Mesnevî'si”, **III. Klasik Türk Edebiyatı Sempozyumu (Prof. Dr. Cem Dilçin Adına)**, 13 Şubat 2009.

¹³⁵³ Eserin sonunda yer alan “*el-mücelledü'l-evvel min şerhi'l-mesnevî ve'l-ulûmi'l-ma'nevî*” kaydından anlaşıldığına göre eserin devamı da ya yazılmış ya da düşünülmüş ancak pratiğe geçirilmemiştir.

Ebussu'ûd'un şerhini, ilk beytin şerhi hariç, “*mufassal bir tercüme muhtasar bir şerh*” olarak nitelemektedir.¹³⁵⁴

1.3.11.1.2.1.3. Abdülmecîd Sivasî (ö.1639), **Şerh-i Mesnevî**.

Abdülmecîd Sivasî, Horasan'dan gelip Zile'ye yerleşen Muharrem Efendi'nin oğlu olup 971/1563'de doğdu. 1639'da vefat eden Sivasî Halvetiyye tarikatının Şemsiyye kolu şeyhlerinden olup ondan fazla eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında **Şeyhî** mahlası ile yazdığı şiirleri barındıran bir Dîvân'ı da vardır.¹³⁵⁵

Sivasî'nin en meşhur eserleri arasında yer alan **Şerh-i Mesnevî**, rüyasında Mevlânâ'nın kendisine söylediği “*benim kitabımı gayrıya ma'nâ eyle*” şeklindeki sözünün manevi işareti ve I. Ahmed'in isteği gibi zahiri sebep üzerine kaleme alınmıştır.

Abdülmecîd Sivasî'nin şerhi, Mesnevî'nin 1. cildindeki 1699. beyte kadar devam etmektedir. Mesnevî'nin Arapça dîbâcesini atlayan şarih, eserine doğrudan beyitlerin şerhiyle başlamaktadır. Kaynak metni beyit beyit şerh eden şârih, açıklamalarına başlamadan evvel şerhinin mahiyeti ve onun ayırt edici özelliği hakkında da bilgiler verir.¹³⁵⁶

Mesnevî'nin şerh ve tercümeleleri hakkında bilgi veren Şener Demirel, Hacı İlyâszâde Ömer Efendi adlı birinin de Mesnevî'yi şerh ettiğini ve bu şerhinde Abdülmecîd-i Sivasî'nin etkisinde olduğunu söylerken¹³⁵⁷, İsmail Güleç ise bu şerhin Abdülmecîd-i Sivasî'ye ait olduğunu iddia etmektedir.¹³⁵⁸

1.3.11.1.2.1.4. Pîr Mehmed Efendi el-Mevlevî –Cân-ı Âlem- (ö.1617), **Hazînetü'l-Ebrâr (Şerh-i Mesnevî Dört Cilt)**.

Mutasavvıflar arasında Cân-ı 'âlem, halk arasında da Şeyh Budak olarak bilinen Pîr Mehmed Efendi'nin Balıkesir'de doğup İstanbul'da yaşadığı

¹³⁵⁴ Güleç, a.g.e., s. 159.

¹³⁵⁵ Cengiz Gündoğdu, “Sivasî Abdülmecîd”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 286-87.

¹³⁵⁶ Güleç, a.g.e., s. 161.

¹³⁵⁷ Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Manas yayıncılık, Elazığ, 2009, s. 23.

¹³⁵⁸ Bkz. Güleç, a.g.e., s. 257.

düşünülmektedir. 1617’de vefat eden Pîr Mehmed muhtelif camilerde mesnevîhânlık ve tefsir dersleri vermiştir.¹³⁵⁹

Pîr Mehmed Efendi, Mesnevî’nin ilk 4 cildini şerh etmiştir. Son iki cildine ulaşılan bu şerhin **Hazînetü’l-Ebrâr** isimindeki üçüncü cildinin Pertev Paşa 308 ve Hâlet Efendi 179 numaralarda olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır. IV. cildin de Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 440 ile Üsküdar Selimiye Kütüphanesi olmak üzere 2 nüshası bulunmaktadır.¹³⁶⁰

Pîr Mehmed Efendi’inin şerhinde kaynak metin mısra mısra şerh edilmiştir. Önce her mısranın birebir tercümesi yapılır, sonra beyit toplu olarak değerlendirilip beyitlerde geçen bazı kelimeler tahlil edilir. Daha sonra da yapılan tercüme daha da açılarak beyitteki anlam çıkarılmaya çalışılır.

1.3.11.1.2.1.5. Sarı Abdullâh Efendi (ö.1660), **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî (Şerh-i Mesnevî)**.¹³⁶¹

Kendi eserlerinde künyesini Abdullâh es-Seyyid veya Şerîf b. Muhammed b. Abdullâh olarak zikreden Sarı Abdullâh, Mağrib şeyhzâdelerinden olup İstanbul’a hicret eden bir zatın oğludur. 1584 tarihinde İstanbul’da doğan Mesnevî şâirihi, tahsilinden sonra kitâbet yoluna girip kâtiplik görevinde bulunmuştur. 1660’da 76 yaşındayken vefat eden Sarı Abdullâh’ın 10 civarında eseri bulunmaktadır.¹³⁶²

Sarı Abdullah’ın eseri, 1625-1631 tarihleri arasında yazılmış olup IV. Murad’a sunulmuştur. Eserine **Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî** adını veren Bosnevî, Mesnevî’nin ilk cildini şerh etmiştir. Mevlânâ’ya duyduğu sevgi neticesinde onun eserine bir şerh yazmaya karar veren Abdullah Efendi, eseri için manen Mevlânâ ve Şems-i Tebrîzî’den izin aldığı gibi Mesnevî’den yaptığı tefe’ül de şerhine işaret etmiştir. 1287 ve 88 yıllarında 5 cilt halinde tab’ da edilen eser, şârihin Mevlânâ’nın hayatı ve eseri hakkında bilgiler verdiği bir girişten sonra başlar.

¹³⁵⁹ A.e., s. 163.

¹³⁶⁰ A.e., s. 163.

¹³⁶¹ Ülker Aytekin, “Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002; Selahattin Durgun, “Sarı Abdullah Efendi ve Şerh-i Mesnevi (Cevâhir-i Bevâhir-i Mesnevî)”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1993.

¹³⁶² Aytekin, a.g.t., s. 51-115.

Abdullah Bosnevî, şerhini yaparken beyti bütün olarak değerlendirmekle birlikte önce şerh edeceği beyti mısra mısra birebir tercüme etmektedir. Daha sonra da beyti şerh etmeye başlayan şârih, açıklamaları esnasında kendisinden önceki şârihlerin (Sürûrî, Şem'î ve Ankaravî) görüşlerine yer vermiş, bu görüşleri değerlendirdikten sonra ya birini tercih etmiş veya kendi görüşünü belirtmiştir.

Şerhinde Arapça, Farsça ve Türkçe muhtelif kaynaklardan yoğun alıntılar yapan şârih, yeri geldikçe bazı tasavvufî kavramları özel olarak şerh etmekte ve bazı K. Kerim ayetlerini de tefsir etmektedir. Bosnevî'nin şerhinde gramer ve belagata yönelik çok fazla açıklama bulunmamaktadır.¹³⁶³

1.3.11.1.2.1.6. Tâlibî Hasan Dede (ö.1717), **Şerh-i Mesnevî (III. cilt).**

Asıl adı Hasan olan Tâlibî, Rumeli'nde İştib kasabasında doğmuştur. Selanik Şeyhi Vecdî Dede'nin hizmetinde bulunmuş onun vefatından sonra yerine geçmiştir. 1717-18'de vefat eden Tâlibî'nin şerhi, Şener Demirel'in verdiği bilgiye göre, Konya Mevlana Müzesi Ktp. İhtisa nr. 2080'dedir. Tâlibî, Mesnevî'nin üçüncü cildini şerh ettiği bu eserine **Şerh-i Mu'dilât-ı Mesnevî** ve **Yetîmü's-Şürûh** isimlerini vermiştir. Selanik Mevlevihânesi'ne tayin edildiğine Şem'î, Sürûrî ve Ankaralı Rüsûhî'nin üçüncü cilde yaptıkları şerhi bulamadığı için eserini kaleme aldığını söyler. Şerhte Ankaravî'nin izleri görülür.¹³⁶⁴

1.3.11.1.2.1.7. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Rûhu'l-Mesnevî (Şerh-i Mesnevî).**¹³⁶⁵

İsmâil Hakkı'nın Rûhu'l-Mesnevî ismindeki şerhi; Mesnevî'nin 1. cildindeki 748 beytin şerhi olup 13 Temmuz 1704 tarihinde Bursa'da tamamlanmıştır. Bursevî'nin olgunluk döneminin ilk eserleri arasında değerlendirilebilecek bu eser, şârihinin verdiği bilgiye göre, Bursevî'nin arkadaşlarından birinin kendisinden

¹³⁶³ Aytekin, a.g.t., s. 182-198. Abdullah Bosnevî'nin şerhinde Melâmiliğe ait birçok unsur bulunmaktadır. Bunun için bahsi geçen tezin ilgili bölümüne müracaat edilebilir.

¹³⁶⁴ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. II, TTK, Ankara, 1971, s. 139; Demirel, a.g.e., s. 31.

¹³⁶⁵ İsmail Güleç, **Ruhü'l-mesnevi: Mesnevî'nin ilk 748 Beytinin Şerhi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004; a.y., "İsmail Hakkı Bursevî'nin Ruhü'l-Mesnevî'sinin İncelenmesi (3 cilt)", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003; Sabahattin Arslan, "İsmail Hakkı Bursevî, Şerhu'l-Mesnevî III. Cild Transkripsiyonlu Metin", (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 2000; Mustafa Efe, "Ruhü'l-Mesnevi, İsmail Hakkı Bursevî, (ikinci cilt 1b-99b arası) inceleme-metin", (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 2001;

Mesnevî'yi daha iyi anlatacak bir eser yazmasını istemesi üzerine kaleme alınmıştır. Bursevî talebelere faydası olmasını da dilediği eserine, önce bir rüya üzerine başlamış ve Mesnevî'nin ilk 35 beytini şerh etmiştir. Eserin geri kalanını şerh etmeyi düşünmeyen şârih rüyasında eserine devam etme yolunda işaretler görünce şerhine devam eder ve Mesnevî'yi 748. beytine kadar şerh eder. Buraya gelince yine rüyasında eserinin beğenildiği ve burada bitirilmesi gerektiği noktasında işaretler aldıktan sonra eserini bitirir.¹³⁶⁶

Eserine, Mesnevî'nin başındaki Arapça dîbâceyi şerh etmeden doğrudan beyitlerin şerhiyle başlayan Bursevî'nin takip ettiği şerh yöntemi Güleç'in ifadesiyle şu şekildedir:

“... (Bursevî) Metni vedikten sonra metin içinde geçen kelimelerin sözlük anlamlarını bir örnekle açıklamaktadır. Örnek her zaman olmayıp, Bursevî'nin gerekli gördüğü durumlarda yer almaktadır. Kelimelerin açıklanmasını beytin tercümesi takip etmektedir. Bu tercüme bazen kısa olduğu gibi bazen de daha geniş bir şekilde olabilmektedir. Tercümeden sonra beyitte kastedilen konu örnekler eşliğinde açıklanmaktadır. Kur'ân ve hadis, açıklamalarda en sık başvurulan iki kaynaktır. Açıklamaları, Bursevî'nin konu ile ilgili ya bir şeyin istendiği veya istenmediği bir dua takip eder. Bu duadan sonra çoğu kere Bursevî'nin anlattıklarını özetleyen bir manzumesi gelmektedir.”¹³⁶⁷

XIX. yüzyılın başlarına kadar, Mesnevî-i Ma'nevî'nin cilt esasına göre belli bir bölümüne yapılan şerhleri yukarıdaki gibidir. Ancak bu yüzyıldan sonra da Mesnevî aynı ölçütlere göre birkaç defa şerh edilmiştir. Bu bağlamda XIX. yüzyılın ilk yarısında vefat ettiği düşünülen Erzurumlu Ahmed Na'îm¹³⁶⁸, Prevezeli Âbidîn

¹³⁶⁶ Güleç, a.g.e., s. 167-69.

¹³⁶⁷ A.e., s. 69.

¹³⁶⁸ Mesnevî'nin sadece dördüncü cildinin şerh edildiği Ahmed Na'îm'in eseri için bkz. Kemal Yavuz, “Erzurumlu Ahmed Na'îm'in Mesnevî Şerhi”, **I. Milli Türkoloji Kongresi, 6-9 Şubat 1978, Tebliğler**, Kervan Yayınları, İstanbul, 1980.

Paşa (ö. 1906)¹³⁶⁹, Kenan Rifâî (ö. 1950)¹³⁷⁰ ve Veysel Öksüz (ö. 1993) gibi isimler de Mesnevî'yi şerh etmişlerdir.¹³⁷¹

1.3.11.1.2.2. **Beyit Sırası Dikkate Alınmadan Mesnevî'den Seçilen Bölümlere Yapılan Şerhler.**

Mesnevî'nin başından başlayıp beyit sırasına göre düzenli olarak yapılan şerhlerin yanında, bazı şarihler de Mesnevî'den seçtikleri belirli bir bölümü şerh etmişlerdir. Belli bir konu etrafından gelişen bu şerhler, diğerleri kadar hacimli olmamasına karşın, daha ayrıntılı olmuşlardır.¹³⁷²

1.3.11.1.2.2.1. İbrâhîm Big, **Şerh-i Müntehebât-ı Mesnevî.**

XV. yüzyılın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan şairleri arasında yer alan İbrâhîm Bey, Mesnevî'nin ilk şârih veya mütercimlerindendir.¹³⁷³

İbrâhîm Bey'in Mesnevî'den bazı hikâyeleri şerh ettiği bu manzum eseri¹³⁷⁴, bir münâcât, Hz. Peygamber'in mi'râcı ve iki na'tından sonra başlamaktadır. Muhtemelen kendisi de bir Mevlevî olan İbrâhîm Bey, ilk hikâyenin tercümesinden evvel Mesnevî'yi övmektedir. Bu girişten sonra İbrâhîm Bey Mesnevî'den seçtiği 17 hikâyeyi tercüme etmektedir. Toplam 2377 beyitten oluşan bu eser; aslında genişletilmiş bir tercüme şeklindedir; ancak Mesnevî'deki bazı hikâyelerin seçilip tasavvufî bakımından tahlil edilmesinden dolayı şerhler arasında değerlendirilmiştir.

İbrâhîm Bey'in her hikâyenin tercümesinde ayrı bir vezin kullandığı eserinde, önce hikâyeler tercüme edilmekte daha sonra da birkaç beyitle bu hikâyeden çıkarılacak ders özetlenmektedir.¹³⁷⁵

1.3.11.1.2.2.2. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Mesnevi.**

İsmail Güleç'in verdiği bilgiye göre, bütün kaynaklarda Sûdî'nin Mesnevî'yi şerh ettiği söylenmektedir; fakat günümüze sağlam bir nüshası ulaşmamıştır. Sadece

¹³⁶⁹ Âbidîn Paşa Mesnevî'nin sadece birinci cildini tercüme ve şerh etmiştir. Bkz. İsa Çelik, **Âbidîn Paşa'nın Mesnevî Şerhi ve Tasavvufî Düşünceleri**, Vefa Yayınları, İstanbul, 2007; Nuri Şimşekler, "Âbidîn Paşa ve Tercüme ve Şerh-i Mesnevî-i Şerîf", (Basılmamış doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1992

¹³⁷⁰ Kazım Büyükkaksoy, **Mesnevî Hatıraları**, Ahmet Sait Matbaası, İstanbul, 1968.

¹³⁷¹ Bu şerhler hakkında genel bilgiler için bkz. Güleç, a.g.e., s. 172-79.

¹³⁷² Güleç, a.g.e., s. 179.

¹³⁷³ Musa Duman, "XV. Yüzyıl Şairlerinden İbrahim Bey", **İlmi Araştırmalar**, sy. 2 (1996), s. 73.

¹³⁷⁴ Nüshası Hacı Selim Ağa Kütüphanesi Kemankeş Bölümü 250 numaradadır.

¹³⁷⁵ Güleç, a.g.e., s. 179-81.

Atatürk Kitaplığı K. 0451 numarada bulunan bir yazma Sûdî'ye atfedilmekte ise de bu kayıt teyit edilememiştir. Bu yazmada Mesnevî'nin altıncı cildinden bir bölüm şerh edilmiştir.¹³⁷⁶

XIX. yüzyıldan sonra ise Mehmed Muhlis Koner (ö. 1957) ve O[rhan Kuntman] Mevlevî (ö. 2007) Mesnevî'nin bir bölümünü şerh etmişlerdir.¹³⁷⁷

1.3.11.1.2.3. **Mesnevî'den Yapılan İntihâb Şerhleri**

Mesnevî'yi şerh etme yollarından biri de, bazı Mevlevî şeyhlerinin, dervişlerin mutlaka okuyup haberdar olmaları gerektiğini düşündükleri için Mesnevî'den aralarında bir ilgi olan beyitleri bir araya getirerek oluşturdukları seçkilere (intihab) yapılan şerhlerdir. Bu seçkilerin başında Yûsuf-ı Sîneçâk'ın **Cezîre-i Mesnevi**'si gelmektedir.

XVI. yüzyıl şairlerinden Yûsuf-ı Sîneçâk Mesnevî'nin altı cildinden 366 beyit seçip bir araya getirerek bir seçki oluşturmuştur. Adını **Cezîre-i Mesnevî** olarak koyan Yûsuf-ı Sîneçâk, ilk 18 beyitten sonra eserini konulara göre tasnif etmiştir. Eserde 35 konu başlığı yer almaktadır.¹³⁷⁸

1.3.11.1.2.3.1. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdadi (ö.1611), **Lema'ât-ı Bahr-ı Ma'nevî Şerh-i Cezîre-i Mesnevî.**¹³⁷⁹

Asıl adı Molla Hüseyin Ferahşâd olan İlmî Dede Bağdatlı olup doğum tarihi hakkında kesin bir bilgi bulunmamaktadır. Genç yaşından itibaren eğitim görmeye başlayan İlmî Dede, Şam'da Dâlî Dede'ye intisap etti. Şeyhinin ölümünden sonra onun yerine geçen şârih, 1611 tarihinde Şam'da vefat etti.¹³⁸⁰

Eserini 1571 yılında Konya'daki tekkeden bir dervişin isteği üzerine, Farsça bilmeyenlerin de Cezîre-i Mesnevî'den yararlanmaları maksadıyla kaleme almıştır. Şârih bu durumu şu şekilde açıklamaktadır:

¹³⁷⁶ A.e., s. 181-82.

¹³⁷⁷ Bkz. Güleç, a.g.e., s. 182-88.

¹³⁷⁸ A.e., s. 188-92.

¹³⁷⁹ Hilal Tuğba Mengüç, "İlmî Mehmed Dede'nin Cezîre-i Mesnevi Şerhi", (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

¹³⁸⁰ Mengüç, a.g.t., s. 25-26. Şârihin eserleri hakkında da aynı çalışmaya müracaat edilebilir.

“... İlmî-i bî-dile teklîf buyurup bu Cezîre-i Mesnevî-i Ma’nevî bir mikdâr Türkî lisân ile şerh ü imlâ olsun ki zebân-ı Fârisîden bî-behre olanlar bir nasîb ahz idüp safâ-yı kalbe ve inşirâh-ı sadre irüp Hazret-i Mevlânâ sülûkından behremend olsunlar diyü ilhâh olunmağın bu fakîr dahi sultân cânibinden istimdâd taleb olunup ve vürûd olunur ise ‘inâyet bulup küstâhâne tahrîre şürû’ olunup...”¹³⁸¹

İlmî Dede, eserinde hamdele ve salve bölümünden sonra Mesnevî’yi övüp Yûsuf-ı Sîneçâk’in eseri hakkında bilgi verir. Eserinin yazılış sebebini açıkladıktan sonra da şerhine başlayan şarih, Tuba Mengüç’ün ifadesine göre şu şerh metodunu benimsemiştir:

“İlmî Dede, öncelikle beyitleri Farsça mantıkla motamot tercüme etmiş, ardından da konunun önemine göre bazen uzun bazen de oldukça kısa biçimde şerh etmiştir. Öyle ki bazı beyitleri sadece tercüme etmekle ya da bir iki cümle açıklamakla yetinmiştir”¹³⁸²

İlmî Dede’nin şerhinde klâsik şerh geleneğinde görülen, beyitte geçen kelimeleri gramer bakımından incelemek bu şerhte söz konusu değildir.¹³⁸³

1.3.11.1.2.3.2. Abdülmecîd Sivâsî (ö.1639), **Şerh-i Cezîre-i Mesnevî**.

Abdülmecîd Sivasî’nin Mesnevî ile ilgili çalışmaları arasında yer alan bu eser, 1602 tarihinde Sultan Mehmed b. Sultan Murad devrinde yazılmıştır. **Şerh-i Cezîre-i Mesnevî** adını taşıyan bu eser; kendisiyle aynı tarikata mensup olan Mehmed Nazmî Efendi (ö. 1701) tarafından övülmektedir. Sivasî eserinin hamdele ve salve bölümünden sonra dört halifeye tarziye yazıp, amcası ve şeyhi Şemseddîn Sivasî’yi methettikten sonra Mevlânâ’nın övgüsüne geçer. Bu bölümden sonra eserinin yazılış sebebini açıklamaya başlayan şarih; önce Yûsuf-ı Sîneçâk’in Cezîre’sinden övgüyle bahsetmekte daha sonra da kendisinden önce bu eseri şerh eden İlmî Dede’nin şerhini bahis konusu yapmaktadır.¹³⁸⁴ Onun, “ba’zı mahalli tafsîl

¹³⁸¹ A.t., s. 29-30.

¹³⁸² A.t., s. 55.

¹³⁸³ A.t., s. 57.

¹³⁸⁴ Güleç, a.g.e., s. 194-95.

ve ba'zısının îcâz idüp herkesi kendü nefsi-i nefiselerine kıyâs" eylediğini söyleyen Sivasî kendi şerhinin özelliklerini ise şu şekilde ifade eder:

“ammâ bu lâl-ı pür-kelel yine himmetleri lisânı ile tavzih idüp bu cevâhir-i girân-mâyelerün nâmları nedür ve ecvedleri kangısudur ve ‘ummân-ı muhît-i Kur’ândan her nev’i kangı cânibün dürr-i yetim-i bî-manendindendür ve mecma’u’l-bahreyn ehâdisinin kangı edâsinin ney-i pür-kandidur ayân eyledüm. Ve şerhe şürû’dan evvel tebyîn-i lügat ve sonra tahkik ve tatbik yollarından hâr-ı inkârı ve hâşâk-ı şüpehâtı giderüp mecrâlara nişân eyledüm. Ya’nî her beytün ma’nâsını öyle tahkik ve vicdân-ı sâlike ne semtden kâbildür bildüğüm kadar ayân eyledüm.”¹³⁸⁵

Kendisinin verdiği bilgilerden de anlaşılacağı üzere şârih, şerhinde önce beyitte geçen kelimeleri gramer veya lügat anlamları bakımından tahlil etmiş daha sonra da beytin anlamını ortaya çıkaracak açıklamalar yapmıştır.¹³⁸⁶

1.3.11.1.2.3.3. Abdullâh Bosnevî (ö.1644), **Şerh-i Manzûme-i Cezîre-i Mesnevî**.¹³⁸⁷

Abdullah Bosnevî'nin Cezîre-i Mesnevî'ye yazdığı şerh manzum olup 1629'de kaleme alınmıştır. Eserin adı **Şerh-i Manzûm-ı Cezîre-i Mesnevî** olup 8673 beyitten müteşekkildir. Şerhini Mesnevî ile aynı vezinde, **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazan Bosnevî; eserine 3 beyitlik bir hamdele ve salvele bölümünden sonra Sîneçâk'in eserinden bahsetmekle başlar.¹³⁸⁸ Daha sonra aynı esere kendisinden önce bir şerh yazan İlmî Dede'ye sözü getirip onun Cezîre'yi tercüme ve şerh ettiğini şu beyitlerle ifade eder:

*“Pes bu üç yüz altmış altı beyti ol
Dönderüp Türkîye göstermişdi yol
Tercüme kılmışdı hem şerh ü beyân
Müşkilâtın hal idüp kılmış ‘ayân*

¹³⁸⁵ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2453, vrk. 4b-5a.

¹³⁸⁶ Güleç, a.g.e., s. 160-61.

¹³⁸⁷ Mehmet Malik Bankır, “Şerh-i Cezîre-i Mesnevi (Metin-İnceleme-Sözlük)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

¹³⁸⁸ Güleç, a.g.e., s. 197.

Anı şerh itmişdi ya'nî nesr ile

Yazmış idi muktezâ-yı asr ile"¹³⁸⁹

Bu ifadelerden sonra kendi şerhinden de bahseden Bosnevî, kendisinin de Cezîre'yi güzel bir şekilde şerh ettiğini ifade eder. Bosnevî, 1038/1629'de tamamladığı şerhinin sonunda Sultan IV. Murad'ı överken, eserini de bir muhibbin teşvikiyle yazdığını belirtmektedir.

Bosnevî, Cezîre'yi şerh ederken önce kaynak beyti vermekte, daha sonra da bir beyitle bu kaynak metni birebir tercüme etmektedir. Daha sonra da farklı sayılardaki beyitlerle, ele aldığı beyitteki anlamı genişletip açıklamaya çalışır.¹³⁹⁰

1.3.11.1.2.3.4. Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654), **Aynü'l-Füyûz**.¹³⁹¹

XVII. yüzyıl şair ve hattatlarından olan Cevrî¹³⁹²,nin Divan'ı dışında kalan birkaç eseri daha bulunmaktadır. Bunlara arasında yer alan Cezîre şerhi, eserin yazılış tarihine tekabül eden **Aynü'l-Füyûz** adını taşımakta olup 1647 yılında tamamlanmıştır. Mesnevî ile aynı vezinde, terki-i bend nazım biçimiyle kaleme alınan eserin girişinde Sîneçâk'ın eserinden bahsedilmekte ve onun seçkisine şerh yazılmasının sebebi de verilmektedir.

Şerhini ilgisizler için değil, Mevlânâ'ya aşına olanlar için yazdığını söyleyen Cevrî, Cezîre'deki her beyti 5 beyitle şerh ederken önce şerhi daha sonra kaynak beyti yazmıştır. Cevrî Cezîre'nin hepsini şerh etmemiş; Cezîre'deki 270 beyti 1350 beyitle şerh etmiştir.¹³⁹³

1.3.11.1.2.3.5. Şeyh Gâlib Es'ad Dede (ö. 1799), **Semahâtu Lema'âtı Bahrü'l-Ma'nevî bi-Şerhi Cezîreti'l-Mesnevî (Şerh-i Cezîre-i Mesnevi)**.¹³⁹⁴

¹³⁸⁹ Hacı Mahmud Efendi 3417, 1b.

¹³⁹⁰ Güleç, a.g.e., s. 197.

¹³⁹¹ Necmiye Çelikbaş, "XVI. Asır Mevlevî Şairlerinden Yûsuf-ı Sîne-çâk'ın Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Cevrî Tarafından Nazmen Şerh Edeilen Cezîre-i Mesnevî'sinin Edisyon-kritiği", (Bitirme tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul, 1941.

¹³⁹² Hüseyin Ayan, "Cevrî", C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 460-61.

¹³⁹³ Güleç, a.g.e., s. 199-200.

¹³⁹⁴ Turgut Karabey; Mehmet Vanlıoğlu; Mehmet Atalay, **Şerh-i Cezîre-i Mesnevi**, Atatürk Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1996; Mahmud Aslantürk, "Şerh-i Cezîre-i Mesnevi (İnceleme- Transkripsiyonlu Metin- İndeks)", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kahramanmaraş, 1996.

Dîvân şiiirinin son usta şairi olarak kabul edilen Şeyh Gâlib, Cezîre'yi şerh ettiği eserinin başında şerhine Sütlüce'de başladığı ifade ettikten sonra eserini şeyhi Ali Dede'ye hediye ettiğini belirtir. Kaynak metnin yani Cezîre'nin mübtedîler için hazırlandığını göz önünde bulunduran Gâlib, şerhinde "... *ifhâm-ı ehl-i ibtidâyâ ri'âyet münâsib görüldü*"¹³⁹⁵ şeklindeki ifadesiyle bu hususa dikkat edeceğini bildirir. Kaynak metinden yapılan seçkilerin bazen kaynak metinden farklı anlamlara gelebileceğini söyleyen şârih, şerhini yaparken asıl metne yani Mesnevî'yi de dikkate alacağını "tenbîh" başlığı altında bildirir. Şeyh Gâlib'in şerhinin özellikleri İsmail Güleç'in cümleleriyle şu şekildedir:

*"Şeyh Gâlib, beyti önce kelime kelime tercüme eder. Daha sonra beyitleri açıklar. Şerh esnasında ayet ve hadislerden alıntılar yapmış; Arapça, Farsça ve Türkçe manzum ve mensur ibarelerle bazı tasavvufî kıssalara da yer vermiştir. Eserin dili yer yer ağır olup Gâlib'in diğer eserlerinde de olduğu gibi sanatkârâne bir üslûba sahiptir. Şeyh Galib şerh ederken zaman zaman secili bir anlatım yoluna da giderek esere akıcılık ve şiirsellik kazandırmıştır."*¹³⁹⁶

1.3.11.1.2.3.6. Ferîd Efendi, **Şerh-i Cezîre-i Mesnevî**.

Cezîre'ye yapılan son şerh, tespit edilebildiği kadar Ferîd Efendi adındaki bir Mevlevî'ye aittir. Güleç'in kitabına aldığı bu şerhin 1868'te istinsah edilen bir nüshası DTCF kütüphanesinde (İsmail Saib II 3010) bulunmaktadır. Baş tarafı eksik olan şerhin tam olarak ne zaman telif edildiği bilinmemektedir.¹³⁹⁷

1.3.11.1.2.4. **Diğer İntihâbların Şerhleri.**

Sîneçâk'ın Cezîre-i Mesnevî'si dışında da Mesnevî'den seçilen bazı eserlerin şerh edildiği görülmektedir.

1.3.11.1.2.4.1. Hacı Pîrî (XVI. yüzyıl), **İntihâb-ı Şerh-i Mesnevî**.¹³⁹⁸

Hayatı hakkında çok fazla bilgiye sahip olunamayan Hacı Pîrî adında bir şarih, Hüseyin Hârizm ve Sürûrî'nin şerhi ile meşâyih menâkıbından ve kendi

¹³⁹⁵ Süleymaniye Ktp., Halet Efendi 183, vrk. 2a.

¹³⁹⁶ Güleç, a.g.e., s. 202.

¹³⁹⁷ a.e., s. 204.

¹³⁹⁸ Eserin nüshası Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Ek 26 numaradadır.

düşündüklerinden yararlanarak Mesnevî'nin 1. cildinden seçtiği beyitleri şerh etmiştir. Kânûnî döneminde başlayan şarih, eserini II. Selîm devrinde sonlandırmıştır. Eserinin girişinde; saklanması, okunması ve ezberlenmesi kolay olsun diye bir intihap yapmayı düşündüğünü, Allah izin verirse de altıncı defterin sonuna kadar bu şekilde şerhini tamamlamaktan bahsetmektedir:

Hacı Pîrî'nin şerhi Mesnevî'nin ilk 18 beytinin şerhi ile başlamakta daha sonra da seçilen diğer beyitlerin şerhi gelmektedir. Bu şerhte, seçilen beyitler beyit beyit değil birkaç beyit bir arada toplu olarak şerh edilmiştir. Ayet ve hadislerin sıklıkla kullanıldığı bu şerhte, şarih yeri geldikçe manzum parçalara da yer vermektedir.¹³⁹⁹

1.3.11.1.2.4.2. Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Ezhâr-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî (Müşkilâtü'l-Mesnevî).**

Ahlak konusundaki iki tercümesi de bu çalışmanın III. bölümünde kaydedilen Alâyî'nin bu eserinden bahseden Kâtip Çelebi, Alâyî'nin bu eserinde Mesnevî'nin zor yerlerini şerh ettiğini söyler.¹⁴⁰⁰ Araştırmamız boyunca yapılan taramalar neticesinde bahsi geçen bu eserin bir nüshasına Ankara Üniversitesi DTCF Ktp.'de (Üniversite B 35/VI) karşılaşılmıştır. İçinde bulunduğu mecmuanın 33b-36a yaprakları arasında bulunan bu eser, sayfa kenarlarında yer almaktadır. Eserin başında “*Hâzâ Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî min Tasnîfât-ı Alâyî b. Muhibbî el-Vâ'iz eş-Şîrâzî...*” şeklindeki bir kayıt bulunmaktadır. Eser bir hamdele ve salvele bölümü ile başladıktan sonra yazarın ismini zikredip eseri hakkında bilgi verdiği bir bölümle devam eder. Burada genel olarak velîlerden sâdır olan sözlerde birçok gizli anlamın olduğunu söyleyen Alâyî, özel olarak da Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'sinde çok kıymetli sözlerin olduğunu ifade ettikten sonra, Mesnevî'deki bazı ibarelerdeki müşkilleri açıklamak üzere bir eser kaleme aldığını ve buna **Ezhâr-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî** verdiğini şu şekilde açıklar:

“... ve ba'de temhîd-i fakîr ü za'îf ü nahîf Alâyî b. Muhibbî el-Vâ'iz eş-Şîrâzî eş-Şerîf budur ki erbâb-ı kiyâset ü ashâb-ı firâsete zâhir ü

¹³⁹⁹ Güleç, a.g.e., s. 204-05.

¹⁴⁰⁰ Keşf. IV. 1267.

bâhirdür ki evliyâ-yı 'izâm ve asfiyâ-yı kirâmun kelimâtu dürr-i meknûn ve gevher-i mahzûndur. Buhûr-ı elfâzlarında niçe hazâyin-i ma'ânî mestûr ve etbâk-ı evrâklarında niçe nücûm-ı ma'ârif ve sûtûr-ı hakâyık mestûrdur. 'Akl-ı dûr-endîş ... tedkikâtlarınun tahkîki muhassal ve zevkiyyâtlarınun tedkîki mükemmel olmaz. Meger ki rûhu'l-kudsün istimdâdı ve nefsi-nâtikanun isti'dâdı ile ve çün kelimât-ı urefâ arasında kutbu'l-muhakkikîn ... Mevlânâ ... hazretlerinün Mesnevî-i Ma'nevîleri kemâl-i dikkatde olup ebkâr-ı efkârı hadd-i ta'rîfden efzûn ve ebyât u eş'ârî hayta-i tavsîfden bîründür. Binâ'en alâ hâzâ murâd idindüm ki muhtasar te'lîf eyleyem ki bir dürc gibi ola ki silkinde le'âlî-i lügât-ı mesnevî manzûm ola ve dürc gibi ola ki tayında müşkilât-ı ibârât-ı ma'nevî meknûn ola ...ve bu risâle-i şîrîn-makâleyi Ezhâr-ı Mesnevî ve Envâr-ı Ma'nevî ile tesmiye idüp tahrîr eyledüm. (34a-35b)

Alâyî bu ifadelerden sonra Mesnevî'den seçtiği bazı beyitleri önce tercüme etmek suretiyle şerh eder.

1.3.11.1.2.4.3. Kadri Mehmed Efendi -Vehbî-i Yamânî-, (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Kitâb-ı Rûhânî fî Şerh-i Mesnevî-i Muhtasar-ı Nûrânî.**

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Vehbî-i Yamânî'nin IV. Murâd devrinde yaşadığı anlaşılmaktadır. Hadis sahasında **Câmi'u's-Sağîr** adlı kitabı da tercüme eden Vehbî'nin Mesnevî ile ilgili olarak yaptığı çalışma, Mesnevî şerh ve tercüme ile ilgili olarak yapılan araştırmalarda yer almamaktadır. İlk olarak Blochet'in kataloğunda rastladığımız bu eserin bir nüshasını da Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2877 numarada bulduk. İnceleme fırsatı bulamadığımız Paris nüshası katalogda verilen bilgiye göre 131 yapraktan oluşmaktadır.¹⁴⁰¹

Es'ad Efendi nüshası ise 220 yapraktan oluşmakta olup, 1a'dan itibaren başlamaktadır. 1a'da eserin adı **Kitâb-ı Genc-i Nihânî ve Kenz-i Ma'ânî** olarak kaydedilmiştir. Yüksek ihtimalle şârihin elinden çıkmış olan bu nüsha, uzunca bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, şârihin eseri hakkında bilgi verdiği bir

¹⁴⁰¹ Bkz. Blochet, a.g.e., C. II, s. 3.

bölümle devam eder. Bu bölümde, rüyasında Hz. Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'yi gördüğünü, onun kendisine dua ettiğini söyleyen Vehbî-i Yamânî, Ebûbekr eş-Şâşî'nin¹⁴⁰² hazırladığı intihâbı şerh edeceğini şu ifadelerle belirtir:

“... bir gün elümde muhtasârât-ı Mesnevîden Ebûbekr Şâşî ki ... alâ sebili'l-intihâb bir muhtasar kitâb itmiş, ol kitâbun mütâla'asına nigerân ve fehvâ-yı ma'nâ-yı ra'nâsına hayrân iken hâtıruma hutûr ... itdi ki manzûm u mensûr inâyet-i bî-gâyet-i Hayy-ı gafûr ile işbu kitâb-ı muhtasar u müntehaba bezl-i makdûr ... eyleyüp Arabî vü Fârisî ve Türkî zebân yüzinden şerh ü beyân mümkün ü meysûr ola....” 2b.

Bu ifadelerden sonra, memleketi, ismi, mahlası, görevi, şiirleri ve seyr ü sülûkı hakkında uzunca bilgiler veren Vehbî-i Yamânî 12a'dan itibaren şerhine başlar.

Vehbî şerhini yaparken bahsi geçen intihâbdaki birkaç beyti bir arada şerh etmeye çalışır.

1.3.11.1.2.4.4. Abdülmecîd Sivâsî (ö.1639), **Şerh-i Ba'zı Ebyât-ı Mesnevî.**

Mesnevî'nin birinci cildi ile Cezîre'yi şerh eden Abdülmecîd Sivasî, bu şerhlerden sonra kendisinin Mesnevî'nin altı cildinden yaptığı seçkiyi yine kendisi şerh etmiştir. Eserini I. Ahmed döneminde kaleme alan şarih, eserinin mukaddimesinde Mesnevî'yi okuduğunu, okurken hoşuna giden beyitleri seçtiğini ve daha sonra da bu beyitleri şerh ettiğini belirtmektedir.

Abdülmecîd Sivasî, eserine ilk 18 beytin şerhiyle başlamaktadır. Özellikle ilk beyti çok geniş bir şekilde açıkladıktan sonra diğer 17 beyti de birinci beyit kadar olmasa da mufassal sayılabilecek bir şekilde şerh eder. Şarih 18 beytin şerhinden sonra da Mesnevî'nin 6 cildinden seçtiği 150 beyti konularına göre tasnif ederek şerh etmiştir.

Şerhini konularına göre başlıklara ayıran Abdülmecîd Sivasî, açıklamalarını da muhtelif başlıklar altında yapmaya gayret eder. Bu anlamda önce ele aldığı beyti

¹⁴⁰² Ebûbekr eş-Şâşî'nin **Cevâhir-i Mevlevî ve Le'âlî-i Mesnevî** adını verdiği bu eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 223.

gramer özelliği bakımından alan şarih, “ma’nâ” başlığıyla düz bir şekilde tercüme eder. “Ya’nî” başlığı altında kendi açıklamalarına başlayan şarih, gerek kendi şiirlerinden gerekse başka şairlerden birçok alıntı yapar.¹⁴⁰³

1.3.11.1.2.5. Sabûhî Ahmed Dede (ö.1647), **İhtiyârât-ı Mesnevî.**¹⁴⁰⁴

Mesnevî’den seçme beyitleri şerh edenler arasında yer alan Sabûhî Ahmed Dede’nin babası Tokatlı olup sonradan İstanbul’a gelmiştir. İlk tahsilinden sonra Bektaşî bir zatan intisap eden Sabûhî, bir seyahat esnasında Konya’ya uğramış ve orada Mevlevî olmuştur. İyi bir Divan şairi de olan Sabûhî Dede’nin Farsça ve Türkçe divanları dışında, Münazara-i Gül-i Mül, Münazara-i Şeb ü Rûz, Hüsrev ü Şîrîn, Mahmûd İyâz ve Tönbekînâme isimindeki eserleri de vardır.¹⁴⁰⁵

Esrâr Dede’nin İlmî Dede’nin şerhine nazire olarak gördüğü Sabûhî Dede’nin şerhi, Şam Mevlevîhâne’sindeki görevi sırasında bazı müritlerinin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Sabûhî bu dostlarının isteğini şu cümlelerle kaydetmektedir:

“... *ibrâm u ilhâh eylediler ki Mesnevî-i şerîfde vâki’ olan âyât u ehâdîsün ve Arabî ebyâtun tefsîrin ve ba’zı müşkil olan ebyâtın icâz u ihtisâr üzre Türkî ‘ibârât ile şerh eyleyem tâ ki tâlibân-ı mübtedîye fehmi âsân ola...*” (2b)

Şerhini 12 senelik bir gayretin sonunda 1630’da tamamlayan Sabûhî, şerhine Mesnevî’nin besmele ile başlamasının sebebini açıklayarak başlamıştır. Mesnevî’nin başındaki dîbâceyi de şerh eden şarih, ilk 18 beytin şerhinden sonra seçtiği diğer beyitleri şerh eder. Şerhi esnasında birçok ayet ve hadise yer verirken Attâr gibi şairlerden de alıntılar yapar.¹⁴⁰⁶

1.3.11.1.2.6. Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), **Şerh-i Hikâye-i Mescid-i Âşık Kişi.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 416 numarada bulunan bu eser, Mevlânâ’nın Mesnevî’sinden seçilen bir hikâyenin şerhidir. Eserine kısa bir hamdele

¹⁴⁰³ Güleç, a.g.e., s. 205-06.

¹⁴⁰⁴ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1310 numaradadır.

¹⁴⁰⁵ Güleç, a.g.e., s. 207.

¹⁴⁰⁶ A.g.e., s. 208.

ile başlayıp ardından ismini zikreden Mehmed Mekkî, daha sonra Mevlânâ hazretlerinin Mesnevî'sini okurken **Mescid-i Âşık Kiş** makalesini mütalaa edip bu beyitlerde derin anlamlar bulduğunu ve bunları kaleme aldığını şu şekilde ifade eder:

“... Bu fakîr... Mehmed Mekkî ... Mevlânâ ... hazretlerinin âsâr-ı füyuzât-ı kerâmetleri olan Mesnevî-i şerîf ile biraz zamân iştigâlüm esnâsında Mescid-i Âşık Kiş makâlesin mütâla'a eylediğimde ebyât-ı mübârekâtın ma'ânî-i ibârâtından hâric hakîkate dâ'ir ma'ânî ve işârâtından tab'-ı âcizâneme sünûh iden semere-i sıdk u muhabbet ve mahzâ esrâr-ı âsâr-himmet makûlesi ... tahrîr ü beyâna mübâderet olundu...” (1b-2a)

Mekkî Efendi bahsi geçen metnin lafız anlamı anlaşılmadıkça derin anlamlarının anlaşılamayacağını dolayısıyla şerhini yaparken önce kaynak metni sürh ile yazacağını ardından da Ankaravî'nin şerhinden ilgili bölümü aynen alıntıladıktan sonra şerhine başlayacağını belirtir.

1.3.11.1.2.7. İsmâîl Ankaravî'nin (ö. 1631) Şerhleri.

1.3.11.1.2.7.1. Câmî'u'l-Âyât fi Şerhi Mâ Vaka'a fi Kitâbi'l-Mesnevî mine'l-Âyât ve'l-Ehâdis ve'l-Ebyât.

Mesnevî'nin tamamına yaptığı şerhi dışında Mesnevî ile doğrudan ilgili eserler de kalem alan Ankaravî'nin bu eseri; Mesnevî'nin her cildinde geçen Arapça beyitlerin, müşkil lafızların, âyet ve hadislerin şerhini konu etmektedir. Eserini, şeyhi Ebubekir Çelebi'ye ithaf eden Ankaravî eserinin ferâğ kaydında şerhinin mesnevîhânlar için telif edildiğini ve Mesnevî'yi bilmek isteyenlerin bu eserden bîgâne kalmamaları gerektiğini ifade eder.

Ankaravî bu eserinde takip ettiği usulü ise şu şekilde ifade eder:

“... evvel evvel ebyât-ı melâhat-ı simâtı ibrâz ve imtiyâz edip her sûrede mahallini bulduktan sonra, tefâsîr-i mütedâvileden Kadi ve Keşşâf ve Me'âlimü't-Tenzîl ve Ebü'l-leys ve Medârik ve Teysîr ve Teshîl'e

mütâla'a kılıp zübde-i ma'nâ ve hülâsa-i fehvâ îrâd edip tezyîlden ictinâb ve tatvîlden ihtirâz kıldım."¹⁴⁰⁷

1.3.11.1.2.7.2. **Hall-i Müşkilât-ı Mesnevî.**

Ankaravî'nin 1620'li yıllarda yazdığı tahmin edilen bu eserde; Mesnevî'de geçen müşkil yani anlaşılması zor beyitlerin açıklanması, hikâyelerin serdedilmesindeki maksat ve dayandıkları hikmetlerin beyan edilmesi yer almaktadır. Ankaravî, şu ana kadar tek nüshasına¹⁴⁰⁸ ulaşılabilen eserinin başında şerhini oluşturma sebebi olarak şu ifadelere yer vermektedir:

*"bu kitâb-ı müstetâbın tahrîrine mübâşir olmaya bâ'is me'âşir-i fukarâdan bu fakîrle mu'âşir olan 'urefâ dîbâce-i Mesnevîde olan ebyât-ı semâni 'aşere şerh ve beyânımızı görüp ve mütâla'a kıldıklarında ricâ ve iltimâs eylediler ki, 'alâ hâze'l-kıyâs Mesnevî-i Şerîfin sâ'ir ebyât-ı müşkile ve kelimât-ı mu'dilesine dahi câbecâ bir vechile şerh yazıla ki zahîretü'l-ma'nâ ve bahîretü'l-fehvâ olan ebyâtın şerhinden tâlibe istiğnâ gele; cemî'-i ebyâtın şerh mertebesini bula. Ve hikâyâttan dahi maksûd ne idügi beyân ola..."*¹⁴⁰⁹

Ankaravî'nin bu eserine **Şerh-i Muhtasar-ı Mesnevî** denilebileceğini söyleyen Semih Ceyhan, eserin Mesnevî muhtasarı ve bu muhtasarın şerhinden ibaret olduğunu ifade etmektedir.¹⁴¹⁰

1.3.11.1.2.7.3. **Tuhfetü'l-Berere.**

Tuhfetü'l-Berere, Ankaravî'nin Mesnevî'yi okurken seçtiği beyitler ve bu beyitlerin mana açısından irtibatlı olduğu diğer şairlerin şiirlerinin derlenip tasavvufî açıklamalarının yapıldığı bir eserdir.¹⁴¹¹

1.3.11.1.2.8. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Âyât-ı Mesnevî.**¹⁴¹²

¹⁴⁰⁷ Ceyhan, a.g.t., s. 166-69.

¹⁴⁰⁸ Bayezid Devlet Kütüphanesi Veliyyüddin Kitaplığı 1672.

¹⁴⁰⁹ Ceyhan, a.g.t., s. 169-70.

¹⁴¹⁰ A.t., s. 172.

¹⁴¹¹ A.t., s. 253.

¹⁴¹² Eserin nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hüsrev Paşa 148 numaradadır.

Şârihi belli olmayan bu şerhte, Mesnevî’de lafzen veya manen geçen ayetlerin bulunduğu beyitlerin şerhi bulunmaktadır. Şarih önce bahsi geçen ayetleri kelime kelime tercüme etmekte daha sonra da bu ayetlerin ele alınma beyitlerde yer almasının hikmeti açıklanmaya çalışılmaktadır.¹⁴¹³

Mesnevî-i Ma’nevî’nin seçilen bölümlerine yapılan şerhlerin yazımı XIX. yüzyıl ve sonrasında da devam etmiştir. Seyyid Mehmed Şükrü b. Ahmed Atâ (damâd-ı Gelenbevî)¹⁴¹⁴ ve Hocasâde Seyyid Mehmed Râsim el-Mevlevî¹⁴¹⁵,nin eserleri bu şerhler arasında değerlendirilebilir.

1.3.11.1.3. Seçme Beyitlere Beş Beyit İlavesiyle Yapılan Şerhler

1.3.11.1.3.1. Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654), **Hall-i Tahkîkât**.¹⁴¹⁶

Kendisi de bir Mevlevî dedesi olan Cevrî, Mesnevî üzerine birkaç çalışma yapmıştır. **Hall-ı Tahkîkât** isimli eserinde **Mesnevî**’yi 5 defa istinsah ettiğini söyleyen Cevrî’nin, **Aynü’l-Füyûz** isimli bir Mesnevî şerhi daha bulunmaktadır.

Cevrî’nin **Hall-ı Tahkîkât** isimli eseri; bizzat kendisinin **Mesnevî**’nin altı cildinden, aralarında ilk 18 beytin de bulunduğu, 58 beyti seçip bunları beşer beyitle şerh etmesinden oluşan manzum bir şerhtir. Cevrî, Mesnevî’nin vezni olan **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbıyla yazdığı bu eseri, her seçilen beytin başına 5 beyit ekleyerek terkîb-i bend nazım biçiminde sunmuştur.

1647 tarihinde telif edilen eser Sofu Mehmed Paşa’ya (ö. 1649) ithaf edilmiş olup toplam 415 beyitten oluşmaktadır. Temiz bir Türkçe ile yazılan eserde vezin ve kafiye bozuklukları bariz bir şekilde göze çarpar.¹⁴¹⁷

¹⁴¹³ Güleç, a.g.e., s. 215.

¹⁴¹⁴ Mehmed Şükrü’nün Mesnevî’den 270 beyti seçip şerh ettiği eseri 1910 yılında basılmıştır. Bkz. Mehmed Şükrü b. Ahmed Ata (damâd-ı Gelenbevî), **Müntehabât-ı Mesnevî**, Şems Matbaası, İstanbul, 1328.

¹⁴¹⁵ Seyyid Râsim bu eserinde Mesnevî’nin ilk 18 beyti ile muhtelif konularda Mesnevî’den seçtiği bazı beyitleri şerh eder. Eserin nüshası İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Nadir Eserler bölümünde TY 1605 numarada bulunmaktadır. Ayrıca eser üzerinde yakın zamanda şu çalışma da yayımlanmıştır: Ömer Savran, “Mehmed Râsim’in Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beytine Şerhi ve Şerh Anlayışı”, **Turkish Studies**, C. IV/6 (Sonbahar 2009), s. 388-406.

¹⁴¹⁶ Zehra Gümüş, “Mesnevî’ye Cevrî’nin Manzûm Şerhi: Hall-i Tahkîkât”, **Turkish Studies**, C. IV/6 (Sonbahar 2009), s. 232-250.

1.3.11.1.3.2. Adnî Receb Dede (ö.1688), **Nahl-ı Tecellî (Manzûm Şerh-i Müntehab-ı Mesnevî)**.¹⁴¹⁸

Asıl adı Receb olan Adnî, Selânik Vilâyeti mülhakından Serez şehrinde doğmuştur. İyi bir tahsil gören Adnî Receb Dede, genç yaşında memleketinde ilim ve faziletiyle seçkin bir yere ulaşarak şehirde bulunan Câmî'-i Kebîr'de imam ve hatiplik yapmaya başlar. Daha sonra tasavvuf yoluna giren Adnî, Serez Mevlevîhânesi şeyhi Ramazan Dede'ye intisab eder. Kısa bir sürede şeyhinden hilâfeti alır ve şeyhinin vefatından sonra da onun yerine geçer. Bir süre Serez'de irşad faaliyetlerinde bulunduktan sonra Konya'ya Mevlânâ Dergâh'ını ziyarete gider. Bu ziyaretinden sonra bir süre Gelibolu Mevlevihânesi şeyhi Ağazâde'nin yanında bulunan Adnî, Belgrad'da yeni inşa edilen mevlevîhâneye şeyh olarak atanır. Buradaki görevine devam ederken 1689 tarihinde vefat eder. Adnî Receb Dede'nin Örfî'nin şiirlerine yazdığı şerhin dışında, bir divanı, Mesnevî'den seçilmiş bazı beyitlerin şerhi olan Nahl-ı Tecellî'si ile Pend-i Adnî isimli üç eseri daha bulunmaktadır.¹⁴¹⁹

Adnî Receb Dede'nin bu manzum şerhi, Mesnevî'den seçilen beyitlere yapılan şerhler arasında yer almaktadır. Mesnevî'den aşk konulu beyitleri seçip bunları **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün** kalıbıyla şerh eden Adnî Dede, şerhine bir tevhid, na't, sebep-i telîf ve kısa bir münâcâttan sonra başlar. Adnî eserini yazma sebebi olarak; Konya'da Mevlânâ Türbesi'nde iken âşıklara Mesnevî dersleri okuttuğu sırada, aklına "*Mesnevî'nin tamamını okuyup aşk kelimesinin geçtiği beyitleri toplayıp bunları açıklamak*" şeklindeki fikrini öne sürmektedir.

Mesnevî'den toplam 339 beyit seçen Adnî'nin eseri 2144 beyitten oluşmaktadır. Adnî'nin eseri; kaynak metnin genişletilerek yapılan bir tercümesi olduğundan dolayı şerh olarak değerlendirilmiştir. Dolayısıyla eserde klâsik şerh geleneğinde görülen filolojik açıklamalar mevcut değildir. Adnî Dede, önce aşk

¹⁴¹⁷ Güleç, a.g.e., s. 239-42.

¹⁴¹⁸ Ahmet Topal, "Adnî Receb Dede, Nahl-ı Tecellî (İnceleme-Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2006.

¹⁴¹⁹ Zehra Göre, "Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri", (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2004, s. 21-26.

konusundaki fikirlerini söylemekte daha sonra da bu fikirleri destekler mahiyette Mesnevî'deki beyti zikretmektedir.¹⁴²⁰

1.3.11.1.4. İlk On Sekiz Beyit Şerhleri.¹⁴²¹

Mesnevî'nin ilk 18 beyti, hem Mesnevî'nin özü sayılması, hem de Mevlânân'ın bizzat kendi kaleminden çıkmış olması dolayısıyla ayrı bir önemi hazir olup bazı şârihleri sadece bu bölümü şerh etmekle yetinmişlerdir.¹⁴²²

1.3.11.1.4.1. Lokmânî Dede (ö. 1519), Şerh-i Ebyât-ı Mesnevî.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Lokmânî Dede'nin Mesnevî'nin ilk 18 beytine yazdığı şerhi, Menâkıb-ı Mevlânâ isimli eseri içinde yer almaktadır. Lokmânî Dede Konya'da Mevlâna'nın türbedârlık vazifesini yürüttüğü sırada gördüğü bir rüya üzerine Mevlânâ'nın menkıbelerini yazmaya başlar. II. Bâyezîd adına yazılan eser, 1504 tarihinde tamamlanmıştır. Mesnevi nazım biçiminde 4428 beyitten oluşan eser, Risâle-i Sipehsâlâr ve Menâkıbü'l-Ârifîn isimli eserin bazı değişikliklerle Türkçe'ye çevrilmesinden oluşmaktadır.¹⁴²³

Lokmânî Dede bu eseri içerisinde Mesnevî'den bazı hikâyeleri tercüme ettiği gibi, Mesnevî'nin ilk 18 beytini de şerh etmiştir. Söz konusu eserin 2324 ila 2820. Beyitleri arasında yer alan bölümde, Mesnevî'nin ilk hikâyesinin başladığı 35. beyte kadar şerh edilmiştir. İsmail Güleç'in ifadesine göre, manzum olmasına karşın geniş bir şerhtir, özellikle ilk beytin şerhi 160 beyit içinde şerh edilmiştir.¹⁴²⁴

1.3.11.1.4.2. Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1653), Mesnevî Şerhi (İlk 18 beyit).¹⁴²⁵

Ağazâde Mehmed Dede, aslen Gelibolulu olup mahlası Hakîkî'dir. Babası yeniçerilikten emekli Hasan Ağa'dır. Bundan dolayı Ağazâde diye şöhret bulan Mehmed Dede; doğduğu şehirde ciddi bir eğitim almıştır. Bostân Çelebi (ö.

¹⁴²⁰ Topal, a.g.t., s. 12-22; Güleç, a.g.e., s. 242-43.

¹⁴²¹ Detaylı Bilgi için bkz. Şener Demirel, **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Manas yayıncılık, Elazığ, 2009.

¹⁴²² A.e., s. 115.

¹⁴²³ Güleç, a.g.e., s. 102-03.

¹⁴²⁴ A.e., s. 222.

¹⁴²⁵ Necip Fazıl Duru, "Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî'nin İlk On Sekiz Beytini Şerhi", **Tasavvuf**, Temmuz-Aralık 11/2003, Ankara, s. 151-176.

1630)'den hilafet alan Ağazâde, Gelibolu Mevlevîhânesi'ni kurmuş ve burada bir müddet şeyhlik yapmıştır. Hiç evlenmeyen Mehmed Dede 1653 yılında Gelibolu'da vefat etmiştir.¹⁴²⁶

Yaklaşık 7 yapraktan oluşan nispeten bu kısa şerh¹⁴²⁷, Ankaravî'nin Fâtihü'l-Ebyât isimli eserinin özeti sayılabacak bir mahiyet arz eder. Ağazâde, Ankaravî'nin söz konusu eserini okumuş, notlar almış ve ders verdiği kitleyi düşünerek sade ve anlaşılır bir dille özetlemiştir. Yeri geldikçe kendi görüşlerini de ekleyen Ağazâde şerhinde ayet ve hadislerden yaralandığı gibi bazen de açıklamalarına Mesnevî'deki ilgili beyitleri örnek olarak vermiştir. Sohbet üslubunda kaleme alınmış eserde sorulu cevaplı açıklamalar vardır. Şârih, beyitleri şerh ederken kısa birtakım açıklamalardan sonra, beytin anlamını vermekte daha sonra da beyitte asıl anlatılmak istenen anlamı ortaya çıkarmaya çalışmaktadır.¹⁴²⁸

1.3.11.1.4.3. Ambarcızâde Dervîş Alî b. İsmâîl, **Esrârü'l-Ârifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn (Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Şerhi).**

Dervîş Alî b. İsmâîl'in ilk 18 beyit şerhi, **Esrârü'l-Ârifîn ve Sirâcü't-Tâlibîn** ismini verdiği eserinin bir bölümünü oluşturmaktadır. Şârih eserinin sebep-i telif bölümünde, Konya'ya Mevlânâ dergâhına gidip orada hizmet ettiğini, bu arada Mesnevî'yi baştan sona yazdığını, çok sevdiği arkadaşlarından birinin arzusu üzerine eserini kaleme aldığı belirtmektedir:

“... bir yâr-ı ser-firâz ki rûzgâr-ı dırâz bu dervîş-i pür-sûz ile güdâz ile hayl-i zamân demsâz u hem-râz enîs-i halvet ve celîs-i sohbet hem-reng ü hem-derd olup musâhabet-i sâdika ve münâsebet-i sâbıkası var idi. Bu za'îfe tazarru' u zârî ve tevakku'-ı talebkârî gösterüp didi ki ' hazret-i Sultânu'l-Ârifînün Mesnevî-i şerîfi ve menâkıb-ı latîfi bir hûb-ı latîf ve mahbûb-ı zarîf gibi libâs-ı Fârisî birle mülebbesdür. Mercû vü mütevakka'dur ki Türkî hil'at ile ârâste ve Rûmî kisvet ile pîrâste ola ki zebân-ı Fârisî bilmeyen dervîşân-ı dil-rîşânın gonca-i kalbi huft eken

¹⁴²⁶ A.m., s. 151-56.

¹⁴²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 619.

¹⁴²⁸ Duru, a.g.m., s. 162-63; Güleç, a.g.e., s. 223.

*hazret-i Hudâvendigârın nesîm-i lutf-ı kelimâtıyla bîdâr olup şüküfte
ola...*¹⁴²⁹

Şârih arkadaşının bu isteğinden sonra eserini kaleme aldığını şu ifadelerle bildirmektedir:

*“... Mesnevî-i şerîf ve menâkıb-ı latîfden ba’zı zîver-i elfâz **Türkî birle
şerh ü beyân** ve sülûk-ı Mevlânâyı ‘ayân eyleyüp...*¹⁴³⁰

Dervîş Alî’nin eseri üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde Mevlânâ’nın niçin eserine “*bişnev*” sözcüğü ile başladığına dair bazı açıklamalar vardır. İkinci bölümde ise Mesnevî’nin ilk 18 beytinin şerhi yer alır. Son bölümde ise Mevlânâ’nın menkıbeleri ve kerâmetleri sıralanır.¹⁴³¹

Şârih eserinin girişinde, Abdülkerîm b. Şeyh Sinân, Sürûrî, Eflâkî Dede, Abdülvehhâb Hemedânî ve Mollâ Câmî’nin eserlerinden yaralandığını belirtmektedir.¹⁴³²

Şârih, beyitleri şerh ederken önce onları geniş bir tercüme ile Türkçeye aktarmakta; daha sonra da yoğun alıntılar eşliğinde beytin anlamını açmaya çalışmaktadır.

Mesnevî-i Ma’nevî’nin ilk 18 beyti XIX. yüzyılda Bağdatlı Seyyid Abdülazîz Âsım (ö. 1888’den sonra)¹⁴³³, Mehmed Emîn (XIX. Yüzyıl)¹⁴³⁴ ve Rızâ’eddîn Remzî er-Rıfâî (XX. yüzyılın başları)¹⁴³⁵ gibi kişiler tarafından da şerh edilmiştir. 20. yüzyıldan günümüze kadar da Ahmet Ateş, İbrahim Aczî Efendi, Selçuk Eraydın, Kudsi Erguner Kemal Sönmez, Erkan Türkmen, Süleyman Uludağ ve Kaan Dile gibi

¹⁴²⁹ Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 711, vrk. 9b.

¹⁴³⁰ Hekimoğlu 711, vrk. 10a.

¹⁴³¹ Güleç, a.g.e., s. 224.

¹⁴³² A.e., s. 224.

¹⁴³³ Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum 267 numarada bulunan bu şerh için bkz. Güleç, a.g.e., s. 226.

¹⁴³⁴ Revâiyihü’l-Mesneviyyât ismi verilen bu eser için bkz. Güleç, a.g.e., s. 226-27.

¹⁴³⁵ Lübb-i Mesnevî adı verilen bu şerh için bkz. Şener Demirel, “Şeyh Rızâeddîn Remzî er-Rıfâî’nin Tasavvuf Dergisi’ndeki Mesnevî Şerhi”, **Tasavvuf İlmî ve Akademik Araştırma Dergisi**, VI/14 (Ocak-Haziran 2005), s. 591-629.

kişiler tarafından da şerh yazılmıştır. Bunlar hakkında bilgi almak için İsmail Güleç¹⁴³⁶ ve Şener Demirel'in bahsi geçen eserlerine müracaat edilebilir.

1.3.11.1.5. **Dîbâce Şerhleri**

Mesnevî'-i Ma'nevî Arapça olarak kaleme alınmış mensur bir dîbâce ile başlar. Bazı şârihlerin sadece bu bölümü şerh ettikleri görülmektedir.

1.3.11.1.5.1. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdadi (ö.1611), **Şerh-i Dîbâce-i Mesnevî.**¹⁴³⁷

Mesnevî'-i Ma'nevî'nin başında yer alan Arapça dîbâce bazı tam şerhlerin içinde yer almakla birlikte müstakil olarak da şerh edilmiştir. Mollâ Fenârî ve Abdülganî Nablusî tarafından Arapça olarak şerh edilen dibace, Cezîre'yi şerh eden İlmî Dede tarafından da müstakil olarak şerh edilmiştir. İlmî Dede'nin verdiği bilgiye göre şerh, tercümeyle yakındır:

“... Hazret-i Mevlânâ ... Mesnevî-i şerîfinün cild-i evvelinde dîbâce-i hümâyûnün türbe-i mutahharasında nakl itmek lâzım gelmeğin ber-sebîl-i tercüme şerh olundu. Ümîddür ki ihvân-ı safâ nazar-ı 'afv birle tanzîr...”
(29a)

İlmî Dede bu kısa girişten sonra şerhine başlarken, önce bahsi geçen dîbâceden bir ibare vermekte daha sonra da bunu birtakım açıklamalarla birlikte tercüme etmektedir.

Bahsi geçen dîbâcenin mütercimi bilinmeyen bir tercümesi de Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 148 numarada bulunmakta olup şerhe yakın bir derecede geniş bir tercümedir.¹⁴³⁸

1.3.11.1.6. **Mesnevî'nin Birkaç Beytine Yapılan Şerhler**

¹⁴³⁶ A.g.e., s. 229-35.

¹⁴³⁷ İncelenen nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 125 numarada bulunmaktadır.

¹⁴³⁸ Güleç, a.g.e., s. 216.

İsmail Güleç, kimi şarih ve mutasavvıfların Mesnevî'den beğendikleri veya etkilendikleri bir veya birkaç beyti şerh ettiklerini söyler. Bu tür şerhlerde daha çok şarihin o beyitten anladığı veya hissettiği şeklinde olmaktadır. Bu itibarla da diğer şerhlerde görülen sistemli açıklama biçimleri görülmez. Kelimelerle ilgili gramer bilgileri verilmez. Doğrudan beytin şarihe çağrıştırdıkları verilir.¹⁴³⁹

1.3.11.1.6.1. İbrahim Tennurî (ö. 1482), **Beyân-ı Sırr-ı Nây-ı Ma'nevî**.

XV. yüzyılın meşhur mutasavvıflarından biri olan İbrahim Tennurî'nin asıl adı İbrâhîm b. Sarrâf'tır. İlk tahsilini Sivas'ta tamamladıktan sonra muhtelif yer ve hocalarda tahsiline devam etmiştir. Şâfî mezhebine bağlı olan Tennûrî medereseden ayrılıp uzlete çekilmiş ve bu uzlet esnasında kendisinde garip haller görülmeye başlamıştır. Daha sonra Akşemsettin'e intisap eden Tennûrî, hocasından izin alarak Kayseri'ye dönmüş ve burada irşada devam etmiştir. 1482 tarihinde vefat eden Tennûrî **Gülzâr-ı Ma'nevî** isminde fıkıhla ilgili kimi konuları manevi yönden açıkladığı Türkçe bir eser kaleme almıştır. Bu eserinde Gülşen-i Râz, Garîbnâme gibi eserlerden yararlanan Tennûrî Mesnevî'nin ilk 18 beytini teşkil eden neyin hikâyesini de eserinin "*beyân-ı sırr-ı nây-ı am'nevî*" başlığı altında şerh etmiştir. Ancak buradaki şerh ilk 18 beyte değil 1. beytin şerhi etrafında ney'in şerhidir.¹⁴⁴⁰

1.3.11.1.6.2. Nev'î Yahyâ Efendi Malkaravî (ö.1598), **Şerh-i Dü Beyt-i Mesnevî**.

Nev'î'nin bu kısa eserinden bahseden Şener Demirel, eserde Mesnevî'den seçilen iki beytin klâsik şerh geleneğine uygun olarak şerh edildiğini ifade ederken, şerhin nüshası ile ilgili bilgi vermemektedir.¹⁴⁴¹

1.3.11.1.6.3. Abdullâh Bosnevî (ö.1644), **Mesnevî'den İki Beytin şerhi**.¹⁴⁴²

Cezîre-i Mesnevî'yi de şerh eden Abdullah Bosnevî, **Mekâsıdu Envârı Ayniyye** isimli eserinin sonunda Mesnevî'den iki beyti şerh etmiştir. Bu beyitlerden ilki, Mesnevî'nin 1. Cildindeki 3339. beyittir. Şârih, bu beyti şerh etmeden önce

¹⁴³⁹ A.e., s. 216.

¹⁴⁴⁰ A.e., s. 218-19.

¹⁴⁴¹ Demirel, a.g.e., s. 22.

¹⁴⁴² Eserin nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Kütüphanesi, Veliyyüddin Efendi 1855, 92b-96b.

beytin anlaşılması için bir açıklama yapmak ihtiyacını duyar. Şerh edilen ikinci beyti ise yine Mesnevî'nin 1. cildinde yer alıp 3330. Beyittir. Güleç, Bosnevî'nin bu şerhinin özelliği olarak İbn Arabî anlayışına göre şerh edilmesini zikretmektedir.¹⁴⁴³

1.3.11.1.6.4. Abdullâh (ö. 1660'tan sonra), **Şer-i Ba'zı Ebyât-ı Mesnevî**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulamadığımız Abdullâh ismindeki bir müellif, 1660 yılında telif ettiği **Kâşifü'l-Esrâr an Nevâsîi Mehâbibi'l-Esrâr**¹⁴⁴⁴ isimli eserinde Mevlânâ'nın Dîvân-ı Kebîr'inden birkaç beyitle birlikte Mesnevî'den de birkaç beyti şerh etmiştir.¹⁴⁴⁵

1.3.11.1.6.5. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Şerh-i Beyt-i Mesnevî**.¹⁴⁴⁶

Nakşibendî-i Müceddidî şeyhlerinden olup Müceddidîliğin Anadolu'da yaygınlaşmasında büyük emeği olan Mehmed Emîn Tokadî; Mesnevî'nin birinci cildinin 73. Beyti olan “*An hayâlâtî ki dâm-ı evliyâst / Aks-i mehrûyân bûstân-ı Hudâst*” şeklindeki beyti şerh etmiştir. 1 yaprak tutarındaki bu kısa şerhte Tokadî, sahte şeyhlere uyulmaması noktasında uyarılarda bulunmaktadır.¹⁴⁴⁷

1.3.11.1.6.6. Hoca Neş'et, Süleymân Efendi (ö.1807), **Tercüme-i Şerh-i Dü beyt-i Mesnevî li-Câmî**¹⁴⁴⁸

Aslen İstanbullu olan Hoca Neş'et'in asıl adı Süleymân olup 1734'te Edirne'de doğmuştur. İlim tahsilinden sonra vermeye başladığı Mesnevî dersleri dolayısıyla kendisine Hoca ünvanı verilen Neş'et, birçok XVIII. yüzyıl şairi üzerinde

¹⁴⁴³ Güleç, a.g.e., s. 219.

¹⁴⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1239.

¹⁴⁴⁵ Güleç, a.g.e., s. 219.

¹⁴⁴⁶ Halil İbrahim Şimşek, “Şerh-i Beyt-i Mesnevi”, **Tasavvuf: İlmî ve Akademik Araştırmalar Dergisi**, VI/14 (Ocak-Haziran 2005), s. 659-60.

¹⁴⁴⁷ Güleç, a.g.e., s. 217.

¹⁴⁴⁸ Üzeyir Aslan, “Neş'et Süleyman Efendi, Tercüme-i Şerh-i Dü Beyt (Giriş-Tenkitli Metin)”, (Basılmamış YL Tezi) Marmara Üniversitesi, TAE, İstanbul, 1999; Mollâ Câmî, **Ney'in Feryadı – Neynâme-**, (tercüme ve şerh eden: Hoca Neş'et), (hazırlayan: Üzeyir Aslan), Sufi Kitap, İstanbul, 2007.

etkili olmuş bir şairdir. Dîvân'ı ile birlikte, Tûfân-ı Ma'rifet, Tercümetü'l-aşk gibi eserleri günümüze ulaşmıştır.¹⁴⁴⁹

Hoca Neş'et'in elimizdeki bu eseri ise Mollâ Câmî'nin Mesnevî'nin ilk iki beytini Farsça manzum bir şekilde şerh ettiği eserinin tercümesidir. Gülşenî şeyhi Sa'îd Efendi'nin yoğun isteği üzerine kaleme alınan bu tercümede kaynak metne bazı eklemeler de yapılmıştır.¹⁴⁵⁰

1.3.11.2. Tercümelere

1.3.11.2.1. Mesnevî'nin Tamamına Yapılan Tercümelere

1.3.11.2.1.1. Manzûm Tercümelere

XX. yüzyıla kadar Mesnevî'nin tamamı manzûm olarak sadece iki defa tercüme edilmiştir. XX. yüzyılda da Ahmet Metin Şahin yine Mesnevî'yi manzum olarak tercüme etmiştir.

1.3.11.2.1.1.1. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî (ö.1738), Tercüme-i Manzûme-i Mesnevî.¹⁴⁵¹

Mesnevî'nin tamamını manzum olarak tercüme ettiği eseri ile bilinen Nahîfî İstanbul'da 1076/1665-66'da doğmuştur. İyi bir öğrenim gören Nahîfî, çeşitli yerlerde kâtiplik görevinde bulundu. 1738'de vefat eden Nahîfî'nin çoğu manzum olan yirmiye yakın eseri bulunmaktadır.¹⁴⁵²

Mesnevî birçok defa şerh edilmesine karşın tam olarak, ilk defa Nahîfî tarafından tercüme edilmiştir. Tercümesine, eseri hakkında bilgi veren bir mukaddime ile başlayan Nahîfî'nin eserini oluşturma hikâyesi şu şekildedir. 1683 yılında Konya'ya uğrayan Nahîfî, bir gün dostlarından birinin evine gider. Orada Cezîre'nin baş tarafından üçüncü beytin çok güzel bir şekilde açıklanması üzerine zihninde Mesnevî'yi nazmen tercüme etmeye karar verir. Eve geldikten sonra ilk 18

¹⁴⁴⁹ Aslan, a.g.e., s. 13-16.

¹⁴⁵⁰ A.e., s. 17-19.

¹⁴⁵¹ Süleyman Nahîfî, **Mesnevî-i Şerîf Aslı ve Sadeleştirilmişiyile Manzûn Nahîfî Tercümesi**, (hazırlayan: Amil Çelebioğlu), Sönmez Neşriyat, İstanbul, 1967.

¹⁴⁵² Mustafa Uzun, "Nahîfî", C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 297-99.

beyti tercüme eder ve yatsı namazından sonra istihâreye yatar. Mana âleminde kendisine izin verilmesi üzerine tercümesine devam eder.

Mesnevî'nin dîbâcesini de tercüme eden Nahîfî, tercümesine 1712 tarihinde başlamıştır. Manzûm bir edebî metni yine manzûm bir şekilde çevirmenin zorlukları görülen Nahîfî'nin tercümesi birçok kişi tarafından başarılı bulunmasına karşın tercümeyle eleştirenler de olmuştur.

Nahîfî'nin tercümesi, ilk defa 1851 yılında Bulak Matbaası'nda tab' edilmiştir. Daha sonra da Amil Çelebioğlu, bu baskıyı Latin harflerine aktarmış, aslı ve sadeleştirilmiş metniyle birlikte yayımlamıştır.¹⁴⁵³

Mesnevî'nin tamamı ikinci olarak Çuhadarzâde Hoca Seyyid Mehmed Şâkir Efendi (ö.1836)¹⁴⁵⁴ tarafından tercüme edilmiştir. Tercümesine 1830'da başlayan Mehmed Şâkir, 1835 yılında eserini sonlandırmıştır. II. Mahmûd'a sunulan eserde, Mesnevî'nin tartışmalı yedinci cildi de tercüme edilmiştir.

1.3.11.2.1.2. **Mensur Tercüme**

Osmanlı döneminde, Mesnevî'nin tamamı manzum olarak tercüme edilmesine karşın mensur olarak yapılmış bir tercümesiyle henüz karşılaşmamıştır. Mesnevî'nin tamamına yapılan mensur tercüme geçən asırdan itibaren başlamış olup bunlar inceleme sahamız dışında olduğu için sadece isimlerini zikretmekle iftifa edeceğiz. Mesnevî'yi mensur olarak Veled Çelebi İzbudak (ö. 1953), Şefik Can (ö. 2005), Amil Çelebioğlu (ö. 1990), Adnan Karaismailoğlu ve Derya Örs-Hicabi Kırılğış gibi kişiler tercüme ettiler.¹⁴⁵⁵

1.3.11.2.2. **Mesnevî'nin Belli Bir Bölümünün Tercümesi**

Mesnevî tamamıyla Türkçeye birkaç defa aktarıldığı gibi, telifinden hemen sonraki asırdan itibaren kısmen de çeşitli vesilelerle Türkçeye aktarılmıştır. Özellikle

¹⁴⁵³ Güleç, a.g.e., s. 70.

¹⁴⁵⁴ Bilal Çakıcı, "Mehmed Şâkir'in Mesnevî Tercümesi", *Erdem Dergisi (Mevlânâ Özel Sayısı)*, sy. 50 (2007), s. 51-58.

¹⁴⁵⁵ Bu tercüme hakkında bilgi için bkz. Güleç, a.g.e., s. 73-86.

Anadolu sahasındaki ilk dönem Türkçe edebî metinlerde Mesnevî'den gerek tercüme gerekse etkilenme yoluyla birçok hikâyenin aktarıldığı görülmektedir.¹⁴⁵⁶

1.3.11.2.2.1. Gülşehrî (1317'den sonra), **Mesnevî'den Bazı Hikâyelerin Tercümesi.**¹⁴⁵⁷

Eski Anadolu Türkçesi döneminin önemli şairlerinden biri olan Gülşehrî; birçok eklemeye birlikte tercüme ettiği Mantıku't-Tayr'ın tercümesi olan Gülşennâme isimli eserinde Mesnevî'den de birkaç hikâyeyi tercüme etmiştir. Tûtfî ve Hâce Hikâyesi, Nahivci ve Gemici Hikâyesi, Tavuğun Besleyip Büyüttüğü Kaz Yavruları, Aslan ve Tavşan Hikâyesi, Uyurken Boğazına Yılan Kaçan Adam ve Onu Gören Atlının Hikâyesi gibi hikâyeler Mesnevî'den tercüme edilmiştir. Bu doğrudan tercümelerin dışında da Gülşehrî'nin Mesnevî'deki birkaç hikâyeden ilham aldığı görülür.¹⁴⁵⁸

Gülşehrî söz konusu hikâyeleri, Mevlânâ'nın iç içe hikâye tekniğine başvurmadan ve hikâyenin sonunda tasavvufî bir mesaj vererek eserinde işler.¹⁴⁵⁹

1.3.11.2.2.2. Âşık Paşa (ö. 1332), **Mesnevî'den Bir Hikâyenin Tercümesi.**

Âşık Paşa Garîbnâme adlı eserinde, Mesnevî'nin ikinci cildinde yer alan bir hikâyeyi biraz değiştirerek tercüme etmiştir. Bu hikâyede, kendilerine verilen bir dirhem ile aynı şeyi istedikleri halde farklı dillerde söyledikleri için anlayamayıp kavga eden dört kişinin hikâyesi anlatılmaktadır.¹⁴⁶⁰

1.3.11.2.2.3. Ahmedî (ö. 1412), **Mesnevî'den Bir Hikâyenin Tercümesi.**

Beylikler dönemi önemli şairlerinden olan Ahmedî de İskendernâme isimli eserinde Mevlânâ'nın Mesnevî'sinden etkilenmiş ve ondan bir hikâye tercüme etmiştir. Ahmedî eserinin “*der-sifât-ı nây*” başlığını taşıyan 18 beyti Mesnevî'nin ilk

¹⁴⁵⁶ Bkz. Amil Çelebioğlu, “XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlânâ Tesiri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 29-53.

¹⁴⁵⁷ Müjgan Cunbur, “Mevlânâ'nın İlk Mütercimi Gülşehrî”, **Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları**, (hazırlayan: Feyzi Halıcı), Ülkü Basımevi, Konya, 1983.

¹⁴⁵⁸ Cunbur, a.g.b., s. 32; Güleç, a.g.e., s. 88-89.

¹⁴⁵⁹ Kemal Yavuz, “Türk Edebiyatında Mesnevî'den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkateler”, **Uluslar arası Mevlânâ Bilgi Şöleni: International Mevlânân Symposium (15-17 Aralık 2000, Ankara)**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 381.

¹⁴⁶⁰ Güleç, a.g.e., s. 92-93.

18 beytinin etkisinde yazdığı gibi Mesnevî'deki Boyacı Küpüne Düşen Çakal hikâyesini “*kıssa-i rûbâh ve üftâden be-hum-ı nîl*” başlığı ile tercüme etmiştir.¹⁴⁶¹

1.3.11.2.2.4. Hatiboğlu (ö.1430'dan sonra), **Mesnevî'den Birkaç Hikâyenin Tercümesi.**

XIV-XV. yüzyıl şairlerinden olan Hatiboğlu'nun didaktik mahiyette birkaç eseri bulunmaktadır. Bunlar arasında yer alan **Letâyifnâme** adlı mesnevisinde, Mesnevî'den birkaç hikâyeyi de almıştır. Bu bağlamda Mesnevî'deki Mülhid hikâyesi, “*der-beyân-ı kaziye-i mülhid la'netullâh*” başlığı ile tercüme edilirken Mesnevî'nin ikinci cildinde yer alan filozofun bir ayeti inkâr etmesi hikâyesi de muhtasar olarak çevrilmiştir. Bundan başka eserde yer alan aslandan kaçarken kuyuya düşen adamın hikâyesinin de Mesnevî'den alındığı düşünülmektedir.¹⁴⁶²

1.3.11.2.2.5. Ârif (ö. 1438'den sonra), **Mesnevî'den Birkaç Hikâyenin Tercümesi.**

Hamse sahibi olmasına karşın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Ârif¹⁴⁶³, 1437-38'de telif ettiği **Mürşidü'l-İbâd** isimli tasavvufî eserinde, Mesnevî'deki bazı beyitleri iktibas ettiği gibi bazı hikâyeleri de tercüme etmiştir. Bu bağlamda Tavuktan çıkan Kaz Palazları ve Duvardaki Güneş Işığına Hayran olunması hikâyeleri Mesnevî'den alınmıştır. Ârif bu hikâyeleri birebir değil de özetleyerek tercüme etmiş, daha sonra da bu hikâyelere yönelik açıklamalar yapmıştır.¹⁴⁶⁴

1.3.11.2.2.6. Dervîş Hayâlî (ö. 1449'dan sonra), **Mesnevî'den İki Hikâyenin Tercümesi.**

Dervîş Hayâlî'nin Fatih Sultan Mehmed'e sunduğu **Ravzatü'l-Envâr** isimli eserinde Mesnevî'den alınmış iki hikâye bulunmaktadır. Attarlar pazarında bayılan

¹⁴⁶¹ A.e., s. 94-95.

¹⁴⁶² A.e., s. 96.

¹⁴⁶³ Ârif'in eserleri hakkında toplu bilgi için şu kayanağa müracaat edilebilir: Semra Tunç, “Ârif ve II. Murâd Döneminde Yazılmış Bir Hamse”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 12 (2002), s. 155-66.

¹⁴⁶⁴ Güleç, a.g.e., s. 97.

debbağ ile Ömer zamanındaki ihtiyar çalgıcı hikâyelerini tercüme eden Dervîş Hayâlî, bu hikâyeleri Mesnevî'den aldığını da belirtmiştir.¹⁴⁶⁵

1.3.11.2.2.7. Dede Ömer Rûşenî Aydınî (ö.1487), **Çobannâme**.¹⁴⁶⁶

XV. yüzyılın önde gelen Halvetî şeyhlerinden olan Dede Ömer Rûşenî¹⁴⁶⁷'nin 1475'te kaleme aldığı bu eseri, Mesnevî'nin ikinci cildinde (1720-1815 beyitleri arasında geçen) yer alan Musa ile Çoban hikâyesinin genişletilmiş bir telifi mahiyetteki tercümesidir. Mesnevî'de 100 beyit civarında olan bu hikâyeye Rûşenî'de 530 beyitlik müstakil bir eser haline getirilmiştir. Mesnevi nazım biçiminde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan eserde, Mesnevî'de üç başlıkta verilen hikâyeye Rûşenî'de 36 başlık altında işlenmiştir.¹⁴⁶⁸

1.3.11.2.2.8. Dede Ömer Rûşenî Aydınî (ö.1487), **Neynâme**.¹⁴⁶⁹

Dede Ömer Rûşenî'nin bu eserinde, Mesnevî'nin ilk 18 beytinde yer alan neyin hikâyesi anlatılmaktadır. Mesnevî'deki bu hikâyeyi genişleterek tercüme eden Rûşenî hikâyeyi yaklaşık 250 beyitte anlatmıştır.¹⁴⁷⁰

1.3.11.2.2.9. Lokmânî Dede (ö. 1519), **Mesnevî'den İki Hikâyenin Tercümesi**.

Bir Mevlevî olup Konya'da Mevlânâ'nın türbedârlık vazifesini yapan Lokmânî Dede, gördüğü bir rüya üzerine Mevlânâ'nın menkıbelerini bir araya getiren bir eser yazmaya karar verir. 1504'te tamamladığı eserini II. Bâyezid'e sunan şair, mesnevi nazım biçiminde kaleme aldığı bu 4428 beyitlik eserine Mesnevî'deki iki hikâyeyi de tercüme etmiştir. Bunlar Mesnevî birinci cildinde yer alan Arab ile Karısının hikâyesi ile Çalgıcı İle Ömer hikâyeleridir. Lokmânî Dede hikâyeleri

¹⁴⁶⁵ a.e., s. 98.

¹⁴⁶⁶ Hidayet Ünal, "Rûşenî Ömer Dede'nin Çobân-nâme Mesnevisi (İnceleme-Metin)", Basılmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2003.

¹⁴⁶⁷ Hayatı ve eserleri hakkında bkz. Mustafa Uzun, "Dede Ömer Rûşenî", C. IX, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 81-83.

¹⁴⁶⁸ Güleç, a.g.e., s. 100; Ünal, a.g.t., s. 1; Hasibe Mazıoğlu, "Dede Ömer Rûşenî ve Çobannâme'si", **I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler, 3-5 Mayıs 1987**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1988, s. 49-57.

¹⁴⁶⁹ Dede Ömer Rûşenî, **Neynâme: Tenkitli Basım**, (hazırlayan: Mustafa Uzun), Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi, İstanbul, 1990.

¹⁴⁷⁰ Uzun, a.g.m., s. 82.

tercüme ederken, Mesnevî’de hikâye arasında verilen hikâye ile ilgisiz kısımlar ve arada anlatılan farklı hikâyelere yer vermemiştir.¹⁴⁷¹

1.3.11.2.2.10. Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî (ö.1532), **Şerh-i Mesnevî.**

Tuhfe-i Şâhidî’ye yazdığı Tuhfe-i Mîr adlı şerhi günümüze ulaşan Pîrî Paşazâde’nin Mesnevî’yi kısmen tercüme ettiği Bursalı Mehmed Tâhir tarafından belirtiliyorsa da eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bursalı, **Tuhfe-i Mîr** ile birlikte bu eserinin de basılmadığını ifade ederek eseri gördüğünü ima etmektedir.¹⁴⁷²

1.3.11.2.2.11. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Kıssa-i Çoban.**

İsmail Güleç’in çalışması dâhil konuyla ilgili olarak şu ana kadar yapılan çalışmalarda yer almayan bu tercüme araştırmalarımız esnasında tarafımızdan tespit edilmiştir. XVI. yüzyılın velut yazarları arasında bulunan Mecîdî mahlaslı Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh tarafından yazılan bu eserin ulaşılabilen nüshası Süleymaniye Ktp. Yazm Bağışlar 4027 numarada bulunmaktadır. Eser manzum olarak kaleme alınmış olup yaklaşık 6 yapraktan oluşmaktadır. Nüshanın muhtemelen tevhid ve na’tı kapsayan giriş bölümünün yer aldığı baş tarafı eksik olduğu gibi sayfaların üst kenarlarında yer alan beyitler de yoğun nemlenmeden dolayı okunamamaktadır. Eserin başladığı sayfada “*der-medh-i Mevlânâ Celâleddîn-i Hudâvendigâr k.s.*” başlığı ile Mevlânâ’nın övgüsüne yer verilmektedir. Bu övgüden sonra sözü Kıssa-i Çobân’a getiren Abdülmecîd şu beyitlere yer verir:

*Kıssa-i çobânı çün itdi beyân
Mesnevî içinde ol mahbûb-ı cân
Hisse alup kıssadan ol özine
Bakdı bu âyînede cân yüzine
Her ki ala hisse şehâ kıssadan
İRmez ana âfet ü darr gussadan*

...

¹⁴⁷¹ Güleç, a.g.e., s. 102-03.

¹⁴⁷² Bkz. OM. II. 111-12.

Dinle ne dir tercümesinden o pâk

Mesnevîde Mevlevî-i tâbnâk

Kıssa-i Çobâna şürû' eyleyüp

Sıdkın anun ehl-i dile söyleyüp (2b)

Şeyh Abdülmecîd, bu girişten sonra “*Kıssa-i Çobân bâ-Mûsâ b. İmrân...*” başlığı ile Mesnevî’de yer alan hikâyeyi tercüme etmeye başlar. Mesnevî nazım biçimiyle yapılan tercümede aruzun **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbı kullanılmıştır.

1.3.11.2.2.12. Sadîkî (XVII. yüzyıl –IV. Murâd devri-), **Kenz veya Bahru’l-Garâ’ib (Mesnevî’deki Bazı Hikâyelerin Manzum Tercümeleri)**.¹⁴⁷³

Konuyla ilgili yapılan çalışmalarda yer almayan bu tercüme, tarafımızdan tespit edilmiş ve bir makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır. Tercüme Sadîkî mahlaslı bir şari tarafından yapılmıştır. Eserinde yer alan bazı bilgilerden hareketle XVII. yüzyılda yaşadığı tespit edilen bu Sadîkî eserini IV. Murâd’a sunmuştur.¹⁴⁷⁴

Sadîkî’nin tek nüshasına ulaşılabilen eseri Süleymaniye Ktp. / Lala İsmail 393 numarada bulunmaktadır. 144 yapraktan oluşan eserin sonu eksiktir. Mesnevî nazım biçimiyle kaleme alınan Sadîkî’nin eserinde bu nazım biçiminin klâsikleşmiş bölümlerinden biri olan “Sebeb-i te’lîf” bölümü veya ona denk gelebilecek bir bölümün bulunmaması, bizi şairin eseri hakkında verdiği muhtemel bilgilerden mahrum kılmaktadır. Eser sondan eksik olduğu için de şairin bu bilgileri verebileceği “hâtîme” bölümünden de istifade edemiyoruz.

Eserin ismi kütüphane kaydında “*Hikâyât-ı Mesnevî’den Tercümeler*” şeklinde geçmekte ise de; bunun, eserin fişini hazırlayan tarafından eserin konusu dikkate alınarak verildiği kolaylıkla anlaşılmaktadır. Yoksa metinde bu kaydı destekleyecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Biz de metinde eserin adına yönelik olarak herhangi bir bilgi ile karşılaşmadık; ancak eserden önceki boş yapraklarda yani Ia ve IIa’da bulunan **Kenzü’l-Garâib-i Sadîkî** şeklindeki kayıt ile nüshanın zahriyyesinde yani Ia yaprağında bulunan **Bahru’l-Garâib li-Sadîkî**

¹⁴⁷³ Sadık Yazar, XVII. Yüzyıl Şâiri *Sadîkî*’nin Mesnevî’den Seçme Hikâyeler Tercümesi, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Vol. IV, No. 7 (2009), s. 893-927.

¹⁴⁷⁴ Yazar, a.g.m., s. 899.

şeklinde iki ayrı kayıt bulunmaktadır. Eldeki metinde bu isimlendirmeleri teyit edecek herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte, bu kayıtların eserin elimizde bulunmayan muhtemel hâtıme bölümünden alınmış olabileceği yüksek ihtimal dâhilindedir.

Sadîkî'nin eseri, mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmış olup mesnevî nazım biçiminin gelenekselleşmiş giriş bölümleriyle başlamaktadır. Arapça beyitlerin yoğun olduğu bir tevhid, münacât, Hz. Peygamber ve dört büyük halifenin na'tı ile devrin padişahı Sultân Murâd'ın medhiyesi bu giriş bölümlerini oluşturmaktadır.

Bu giriş bölümlerinden sonra, "*Ehl-i dünyâ hakikatde kimlerdür anun beyânındadır*" başlığını taşıyan bölümde, şair dünya malının gelip geçici olduğunu asıl zenginliğin gönülde olması gerektiğini ifade ederek zâhirde varlıklı olan kimselerin de hakikat ehli olabileceklerini belirttikten sonra bu söylediklerine uygun olarak "Dîn ü dünyâyı cem' iden pâdişâhun hikâyetidür" başlığını taşıyan bir kıssaya yer verir ki bunun Mesnevî'nin dışındaki bir metinden iktibas edildiği anlaşılmaktadır.

Sadîkî bundan sonra Mesnevî'den seçtiği hikâyeleri çevirmeye başlar. İrili ufaklı toplam 60 hikâyeye yer veren şair, bunların 58 tanesini Mesnevî'den almıştır. Bunların yanında, Mesnevî'den seçilen hikâyelerin arasında geçen 3 ayet ile 6 hadisin tefsiri de çevrilmiştir.¹⁴⁷⁵

1.3.11.2.2.13. Şeyh Nazmî-i Halvetî (ö.1701), **Mesnevî-i Sırr-ı Ma'nevî**.¹⁴⁷⁶

Asıl adı Mehmed olan Nazmî Efendi 1622 yılında dünyaya gelmiştir. Gençlik yıllarından itibaren tasavvufa meyli olan Nazmî Efendi önce Mevlevîliğe yönelmiş daha sonra da Abdülhad Nûrî Efendi'ye (ö. 1651) intisab ederek Halvetiyye tarikatının Sivasiyye kolunu tercih etmiştir. Şeyhinin ölümünden sonra Yavaşça Mehmed Ağa tekkesine şeyh, camiine de vâiz ve imam olarak tayin edilen şair 1701

¹⁴⁷⁵ A.m., s. 901-903.

¹⁴⁷⁶ Muhammed Nazmî-i Halvetî, **Sırr-ı Ma'nevî (Manzum Mesnevî Tercümesi)**, (hazırlayan: Ekrem Bektaş), Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, 2009.

yılında vefat etmiştir. **Hediyyetü'l-İhvân, Sırr-ı Ma'nevî, Dîvân** ve **Mev'ize-i Mücâhede** isimli eserleri de bulunmaktadır.¹⁴⁷⁷

Nazmî Efendi, yukarıda bahsi geçen ilk dönem şairlerinin yaptığı gibi bazı seçme hikâyelerden ziyade Mesnevî'nin birinci cildini tamamen manzum olarak tercüme etmiştir. Bunu sanat yapmaktan ziyade Farsça bilmeyenlerin Mesnevî'yi anlayabilmeleri için yaptığını şu beyitlerle ifade eder:

Tercüme idüp anı itdüm 'iyân
Eyledüm Türkî ibâretle beyân
Kasd-ı şî'r ü şâ'iriyet itmedüm
Râh-ı remz ü ta'miyeye gitmedüm
Tâ hafî kalmaya maksûd u merâm
Anlayalar bileler her hâs u âm
İde her kişi o mahbûba nigâh
*Herkesün sînesin ide cilvegâh*¹⁴⁷⁸

Nazmî'nin **Sırr-ı Ma'nevî** ismini verdiği bu tercüme; kaynak metinle aynı vezinle nazm edilmiş ve 1676 yılında tamamlanmıştır. Ekrem Bektaş'ın hazırladığı metne göre 4100 beyitten oluşmaktadır.¹⁴⁷⁹

1.3.11.2.2.14. Dervîş Ahmed Sâdık b. Ömer Karakulağ (ö. 1783'ten sonra),
Lübbü'l-Lübâb.¹⁴⁸⁰

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Dervîş Ahmed de Mesnevî'nin dîbâcesi ve birinci cildini tercüme edenler arasında yer almaktadır. Yavuz Özkul'un yakın zamanda gün yüzüne çıkarıp üzerinde bir tez çalışması yaptığı bu tercümenin şu an için elimizdeki iki nüshası¹⁴⁸¹ bulunmaktadır. Özkul'un verdiği bilgilere göre, elimizdeki eser 155 varaktan oluşmaktadır. Eserin ilk 20

¹⁴⁷⁷ Hasan Aksoy, "Nazmî Efendi, Mehmed", C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 460-61.

¹⁴⁷⁸ Bektaş, a.g.e., s. 8.

¹⁴⁷⁹ Bektaş, a.g.e., s. 10; Güleç, a.g.e., s. 105.

¹⁴⁸⁰ Yavuz Özkul, "Lübbü'l-elbâb (Manzûm Mesnevî Tercümesi), (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2009.

¹⁴⁸¹ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 360. Yavuz Özkul eserin tek nüshasına ulaşabildiğini söylemekteyse de Reşid Efendi 1190 numarada da dîbâce tercümesinin eksik olduğu bir diğer nüsha daha vardır.

yaprağında Mesnevî'nin Arapça dîbâcesinin mensur şerhi vardır. Ondan sonra ise Mesnevî'nin birinci cildinin manzûm tercümesi bulunmaktadır.¹⁴⁸² Dervîş Sâdık eserinin başında şu bilgilere yer verir:

*“Bu fakîr ü hakîr-i kesîrî't-taksîr Hazret-i Pîrün kelâm-ı münîrin tercüme vü tanzîm idüp şerh ü izâh itdüm ve dîbâce-i şerîfi dahi şârih hazretlerinin şerh ettiği vechile tastîr ü tahrîr eyledüm ve tercüme-i manzûmeye Lübbü'l-lübâb nâm koydum....”*¹⁴⁸³

Eserine verdiği ismi bu şekilde açıklayan yazar, kendisinin de ifade ettiği gibi önce dîbâceyi şerh eder, ardından da manzûm bölümü yine nazmen tercüme etmeye başlar. Onun tercümesi, kelime kelime tercümeğe uygundur. Mütercim kaynak metne de yer verdiği tercümesinde hangi kelimenin kaynak metinde hangi kelimeğe karşılık geldiğini göstermek için numaralandırma yöntemi kullanmıştır.¹⁴⁸⁴

Reşid Efendi 1190 numaradaki nüshanın başına koyduğu girişte Dervîş Sâdık tercümesiyle ilgili olarak şu bilgilere yer verir:

“ Mesnevî-i şerîfi tercüme vü şerh itdüm ve her bir lügatini izâh itdüm tâ ki bu çâker gibi mübtedîler ma'nâ-yı latîfine âşinâ olalar... ve her lügatün ma'nâsını tercümede beyân ve tahtlarına erkâm ile işâret eyledüm ümmîdvârüm ki bu dahi Şâhidî merhûmun tuhfesi misillü pesendîde vü mu'teber ola ve lâkin beyti beytine lügati lügatine mukâbil olmak takrîbiyle ba'zı kelimeler tercümede zikr olunmadığından nâşî metindeki lügâtun tahtına dahi rakam vaz' olunmadı ammâ o makûle lafızlar şerhe ve tercümeğe muhtâc olmayup cümleñün ma'lûmı olan lafızlardur...” (1b-2a)

1.3.11.2.2.15. (mütercimi belirsiz), **Mûnis-i Cân**.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2845/2 numarada bulunan bu eserde Mesnevî'den seçilen birkaç beytin tercümesi mensur olarak yapılmıştır. İsmi vermeyen mütercim kısa bir hamdeleden sonra, dostlarından birinin isteği

¹⁴⁸² Özkul, a.g.t., s. 25.

¹⁴⁸³ A.t., s. 40.

¹⁴⁸⁴ A.t., s. 25.

üzerine Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin Mesnevî'de ehl-i dünyâ hakkında buyurdıkları beyitlerden birkaçını tercüme ettiğini şu şekilde ifade eder:

“... *Celâleddîn Rûmî Mesnevî-i şerîflerinde ehl-i dünyâ hakkında buyurdıkları beyitlerden birkaç beyit Türkî lisân üzre tercüme oluna tâ her zamân vird-i zebân ve mûnis-i cân ola...*” (21b).

10 yapraktan oluşan bu eserin ne zaman yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

Mesnevî-i Ma'nevî, XIX. yüzyılda da Kütükçü Süleymân Hayrî Bey (ö. 1891)¹⁴⁸⁵ ve Kırımlı İsmâîl Ferruh Efendi (ö. 1840-41)¹⁴⁸⁶ tarafından kısmen manzum olarak tercüme edilmiştir. Mesnevî'nin tercümeleri XX. yüzyıldan sonra da devam etmiş, gerek manzum gerek mensur birçok tercümesi yapılmıştır.¹⁴⁸⁷

1.3.11.3. **Mesnevî'nin Naziresi**

1.3.11.3.1. İbrâhîm Gülşenî (ö. 1534), **Ma'nevî**.

Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye kolunun kurucusu olan İbrâhîm Gülşenî Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin **Mesnevî-i Ma'nevî** isimli eserine Ma'nevî ismiyle bir nazire yazmıştır. 40000 beyitten oluşan eser Farsça olarak 10 aylık gibi kısa bir sürede yazılmıştır. Eserin tamamı olmasa bile ilk 500 beyti Türkçe olarak şerh edilmiştir.¹⁴⁸⁸

¹⁴⁸⁵ Hayrî Bey, Mesnevî'nin birinci cildini manzum olarak tercüme etmeye başlamışsa da bunu tamamlayamamıştır. 1908'de İstanbul'da Mahmut Bey Matbaası'nda basılan eserin önsüzünde Nahîfî'nin tercümesi eleştirilmekteyse de kendisinin tercümesi çok kötü ve başarısız olarak değerlendirildiği gibi, İsmail Safa tarafından da eleştirilmiştir. Bkz. Güleç, a.g.e., s. 106-107.

¹⁴⁸⁶ İsmâîl Ferrûh'un, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin var olduğu tartışmalı olan yedinci cildini manzum olarak çevirdiği kaynaklarda ifade edilmekteyse de bu eserin günümüze ulaşan bir nüshası henüz bulunamamıştır. Bkz. OM. I. 394-95.

¹⁴⁸⁷ Bunlar için bkz. Güleç, a.g.e., s. 108-118.

¹⁴⁸⁸ Nihat Azamat, “İbrâhîm Gülşenî”, XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 301-305.

1.3.11.3.1.1. La'lî Mehmed Fenâyî (ö. 1701), **Şerh-i Ebyât-ı Ma'nevî-i Gülşenî.**

1489

Aslen Kastamonulu olan Fenâyî'nin ismi Mehmed olup la'l ismi verilen mürekkebi ıslâh ettiğinden ötürü de **La'lî** lakabını almıştır. Gülşeniyye tarikatının bir şeyhi olan Fenâyî, divan sahibi bir şairdir.¹⁴⁹⁰

Fenâyî, mensup olduğu tarikatın kurucusu olan İbrahim Gülşenî'nin Ma'nevî isimli eserinin ilk 500 beytini şerh etmiştir. Elimizde birçok nüshası bulunduğu gibi 1289 yılında Hasan Sezâyî'nin mektupları ile beraber basılmıştır.

Şerhine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Fenâyî, ele aldığı metni beyit beyit şerh eder. Şerhinde kaynak metnin anlam yönüne yoğunlaşan şârih, gramere yönelik açıklamalara çok fazla yer vermez. Açıklamalarını çoğunlukla ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve manzum metinlerle destekleyen Fenâyî mutasavvıf kişiliğini eserine yansıtır.¹⁴⁹¹

Mesnevî-i Ma'nevî'nin Şerh ve Tercümelere Hakkında Genel Değerlendirme

Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si, yazıldığı tarihten itibaren büyük ilgiyle karşılanmış ve bu ilgi günümüze kadar katlanarak devam etmiştir. Bu eser ve yazarı etrafında nitelik ve nicelik bakımından öyle geniş bir literatür oluşmuştur ki Anadolu sahası klâsik Türk edebiyatının bir bölümünü "*Mesnevî-i Ma'nevî Edebiyatı*" diye isimlendirmek abartılı bir kullanım olmasa gerektir. İşte bu Mesnevî-i Ma'nevî etrafında gelişen literatürün önemli bir bölümünü bu esere yapılan şerh ve tercümelere oluşturmaktadır.

Erken dönemde daha ziyade bazı hikâye ve bölümlerinin seçilerek tercüme edildiği bu eser, XVI. yüzyılın sonlarına doğru Şem'î tarafından tercümeyle yakın bir üslupla, Türkçe olarak tamamen şerh edilmiştir. Bir sonraki yüzyılda da bir mevlevî şeyhi olan İsmâîl Ankaravî tarafından hayli geniş bir şekilde şerh edilen Mesnevî, XVIII. yüzyılda da Nahîfî tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.

¹⁴⁸⁹ Semiha Özenç, "Şeyh Mehmed La'lî Fenâyî'nin Şerh-i Ma'nevî-yi Şerîf'inin Transkripsiyonlu Metni", (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2008.

¹⁴⁹⁰ A.t., s. 3-11.

¹⁴⁹¹ A.t., s. 16.

Bu tam şerh ve tercümelerin yanında, beyit sırası gözetilerek veya buna dikkat edilmeden Mesnevî'den seçilen bazı bölümler, Cezîre-i Mesnevî gibi yapılan seçkiler, ilk 18 beyit, baştaki Arapça mensur dîbâce de klâsik Türk edebiyatındaki şerh ve tercüme geleneğine kaynaklık etmişlerdir.

Mesnevî-i Ma'nevî etrafından gelişen bu şerh ve tercüme faaliyeti, çalışmamızın üst sınırı olan XVIII. yüzyıldan sonra da hız kesmeden devam etmiştir. XX. yüzyıla gelindiğinde bu faaliyetler, sadece Türkiye'de değil tüm dünyada yaygınlaşmaya başlamış ve Mesnevî-i Ma'nevî birçok dünya diline de tercüme edilmiştir.

1.3.12. Sa'dî'nin Bostân'ı

Ünlü İran şairi Sa'dî-i Şîrâzî'nin uzun yıllar süren seyahatlerinden Şiraz'a döndükten sonra 655/1257'te tamamladığı ve Ebubekir b. Sa'd b. Zengî'ye ithaf ettiği Farsça eseridir. İlk yazma nüshalarında **Sa'dînâme** adı kullanılmaktaysa da daha sonraki dönemlerde müellifin diğer eseri Gülistân'a anlam ve söyleyiş bakımından daha uygun düştüğü için **Bostân** adı tercih edilmiştir.¹⁴⁹²

Yaklaşık 5000 beyitten oluşan Bostân, mütekârib bahrinde yazılmış olup bir mukaddime ve on bölümden oluşmaktadır. Sa'dî çeşitli kaynaklardan derlediği hikâyeler, bizzat şahit olduğu olaylar ve başkalarından duyduğu rivayetlerle edindiği bilgi ve tecrübelerini hikâye ve fıkra halinde anlatırken sade, çekici ve anlaşılır bir üslup kullanmıştır.¹⁴⁹³

Didaktik ve edebî yönü dolayısıyla dünyanın birçok yerinde meşhur olmuş bilhassa İslam ülkelerinde Farsça öğretiminde başvuru temel eserlerden biri olmuştur. Türk Edebiyatı'nda da şerh ve tercüme edilmesi ve sözlüklerinin hazırlanması bakımından önemli olmuştur.¹⁴⁹⁴

¹⁴⁹² Adnan Karaismailoğlu, "Bostân", C. VI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 307.

¹⁴⁹³ İbid.

¹⁴⁹⁴ İbid.

1.3.12.1. Mes'ûd b. Ahmed (ö. 1354?), **Ferhengenâme-i Sa'dî (Tercüme-i Bostan)**.¹⁴⁹⁵

Ferhengenâme-i Sa'dî, Şeyh Sa'dî-i Şîrâzî'nin Bostân isimli eserinin Anadolu sahası Türk edebiyatında bilinen ilk Türkçe manzum çevirisidir. Tercüme, kaynak metnin vezni olan **fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl** vezniyle mesnevi nazım biçiminde yazılmış olup 1073 beyittir.¹⁴⁹⁶ 755/1354'te terceme edilen Ferhengenâme, didaktik bir mesnevi olup edebî yönden mütercimim diğer eseri olan **Süheyl ü Nevbahar** kadar değer taşımamakla beraber Bostân'ın Türkçeye ilk tercümesi olması, yazıldığı dönemin dil özelliklerini ihtiva etmesi ve mütercimim şuurulu bir şekilde Türkçe olarak yazması bakımından önemlidir. Olduğu arkaik dil özellikleri bakımından dil tarihi açısından önemlidir.¹⁴⁹⁷

Mes'ûd, belirli bir sistem dâhilinde Bostân'ı tercüme etmemiştir; Sa'dî'nin eserindeki babların sayısına ve düzenine bağlı kalmış, bu bablardan rastgele ve kendisinin hoşuna giden bölümleri seçerek onları tercüme etmiştir.¹⁴⁹⁸ Mütercim, Bostân'dan seçtiği bölümleri Türkçe'ye aktarırken çoğunlukla seçtiği bölüm ve beyitlerin manalarını göz önünde bulundurmuş ve onu daha güzel bir şekilde yazma gayreti göstermiştir.¹⁴⁹⁹

1.3.12.2. Gülşenî-i Saruhanî (ö. 1483'ten sonra), **Râznâme (Makâlât-ı Gülşenî)**.¹⁵⁰⁰

Hayatı hakkında kısıtlı bilgiler olan Gülşenî'nin Şîrvân asıllı olup muhtemelen Fâtih döneminde Anadolu'ya gelip Saruhan'a yerleştiği ve Dîvân'ında

¹⁴⁹⁵ Veled Çelebi; Kilisli Rifat, **Hoca Mes'ûd-Ferhengenâme-i Sa'dî Tercümesi Yahut Muhtasar Bostan Tercümesi**, İstanbul, 1342.

¹⁴⁹⁶ Cem Dilçin, **Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)**, AKM Yayınları, Ankara, 1991, s. 23. Bostân tercümesinin 5 nüshasına ulaşılabilmektedir.

¹⁴⁹⁷ Kartal, a.g.m., s. 106.

¹⁴⁹⁸ İbid.

¹⁴⁹⁹ A.m., s. 107.

¹⁵⁰⁰ Ebrahim Farzan, "Gülşenî-i Saruhani: Hayatı, Farsça Divanı ve Râz-nâması", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1980; Mestan Yıldırım, "15. Yüzyıl Şairlerinden Gülşenî-i Sarûhânî'nin Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

yer alan kasidelerden hareketle de 1483 yılına kadar hayatta olduğu ifade edilmektedir.¹⁵⁰¹

Gülşenî'nin bizi ilgilendiren eseri, **Râznâme** veya **Makâlât-ı Gülşenî** diye isimlendirilen eseridir. 1460 yılında kaleme alınıp Fâtih'e sunulan bu eserde, birçok ahlakî ve tasavvufî hikâyeler bulunmaktadır. Bu hikâyelerden 7 tanesi de Sa'dî'nin Bostân adlı eserinden Türkçeye aktarılmıştır.

Mesnevî nazım biçimi ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan eserin başında üç kaside bulunmaktadır. Mesnevî nazım biçiminin klâsik giriş bölümlerinden sonra eserin asıl konusunu oluşturan hikâyelere yer verilmiştir. 31 hikâye barındıran bu bölümde hikâyelerin yedisi Attâr'ın **Mantku't-Tayr**'ından yedisi de Sa'dî'nin **Bostân** adlı eserinden alınmıştır.¹⁵⁰²

1.3.12.3. Rumelili Za'îffî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Bâğ-ı Behişt (Tercüme-i Bostân)**.¹⁵⁰³

Za'îffî'nin İznik Medresesinden azledildikten sonra, 956/1549'da İznik'te yaptığı tercümedir. Söz konusu tercüme; manzum olup kaynak metnin vezninde **fe'ûlün fe'ûlün fe'ûlün fe'ûl** ve onun tertibi dikkate alınarak on bâbtan teşekkül edilmiştir. Za'îffî, özde kaynak metne bağlı kalmakla beraber, bazı genişletmeler yapmış ve yer yer Bostân'da olmayan parçalar ilave etmiştir.¹⁵⁰⁴

1.3.12.4. İbrîkçizâde Hatîb Abdülcelîl el-Kastamonî (ö. 1582'den sonra), **Kitâb-ı Bâğçe Tercüme-i Bostân ez-Zebân-ı Fârisî**.

Bostân'ın Gürcistân'daki Türkçe yazmalar arasında bulunan bu tercümesi tarafımızdan incelenemediği için burada verilen bilgiler hazırlanan katalogdan hareketle verilmiştir. Katalogda L 63/1 numara ile kaydedilen bu tercümenin 3b-9b yaprakları arasında yer aldığı ve Kasım 1582 tarihinde tamamlandığı belirtilmektedir. Eserin başı şöyledir:

¹⁵⁰¹ Yıldırım, a.g.t., s. 5-6.

¹⁵⁰² A.t., s. 7-9.

¹⁵⁰³ Mehmet Emin İnan, "XVI. Asır Şâirlerinden Za'îffî ve Bâğ-ı Behişt Mesnevisi", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 1998. Eserin dört nüshasına ulaşılmıştır.

¹⁵⁰⁴ Kartal, a.g.m., s. 109-110.

Hamd ana kim yaratdı ins il e cân

Eyledi Âdemi fasih-lisân¹⁵⁰⁵

1.3.12.5. Sûdî el-Bosnevî (ö.1597), **Şerh-i Bostân.**¹⁵⁰⁶

Diğer şerhleri gibi Sûdî'nin Bostân'a yazdığı şerh de yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan dolayısıyla hayli okunduğu anlaşılan bir şerhtir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Sûdî daha sonra eserinin yazılış sebebini şu şekilde anlatmaktadır:

*“... bir subh kim ebvâb-ı sa'âdet meftûh ve esbâb-ı kasâvet matrûh idi ... nâgâh bâb-ı hâne-i şikeste meftûh olup ehass-ı muhibbân ve ahlâs-ı dostân ... şeyh-i harem-i Medîne Ömer Efendi ... hezâr tazarru' u niyâz ile içeri girdi... kitâb-ı Bostân ki muhtevîdür nefâyis-i emsâl-i garîbe vü letâyif-i nesâyih ... ki her birisi muhtâcdur hall-i elfâz-ı ma'ânîye ve tebyîn-i usûl u mebânîye bu mübârek ve hümâyûn kitâbı ziyâde medh eyledikten sonra buyurdu ki senden temennâ iderem ki bunu **Türkî 'ibâret ile şerh eylesin ki müşkilâtı beyân ve mu'dilâtı 'ayân olup 'ibâreti ma'lûm ve isti'mâlâtı mefhûm kânûnı mazbût ve üslûbı merbût vâki' ola tâ kim Fârisî ta'allümüne râgıb olanlar eshel vech ile istifâde idüp hayr-ı du'âya bâ'is olasız...***” (1b-2a)

Sûdî Efendi alıntidan da anlaşılacağı üzere Ömer Efendi'nin kendisinden Bostân'ı şerh etmesini istemesinden sonra “... her ne buyurursan söziün katumda iki olmaz...” (2a) diyerek şerhin yazılmasına karar verdiğini açıklar.

Eserinin yazılış sebebini anlattığı bu girişten sonra şerhine başlayan şârih diğer şerhlerinde de görüldüğü üzere kaynak metni beyit esasına göre açıklar. Önce kaynak metne yer veren şârih ardında bu beyitte geçen kelimeleri genişçe gramer ve anlam bakımından tahlil eder. Bundan sonra da “*mahsûl-ı beyt*” ifadesiyle açıkladığı beyti mensur bir şekilde Türkçeye aktarıp genellikle ya'nî sözcüğü ile de bu aktarımı

¹⁵⁰⁵ Ts. Abuladze; M. İluridze, **Gürcistan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Tiflis, 2004, s. 155-56.

¹⁵⁰⁶ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu 738 numaradadır.

genişletip şerh etmeye çalışır. Sûdî bu şerhinde de kendisinden önce aynı metni şerh eden Şem’î ve Sürûrî gibi şârihlerin hatalarını ortaya koyar.

Çalışmamızı sonlandırdığımız ana kadar yaptığımız taramalara göre Sûdî’nin Bostân şerhi üzerinde bir çalışma görülemediği idi; ancak onun şerhi Arap harfleri ile İstanbul’da basılmıştır.¹⁵⁰⁷

1.3.12.6. Şem’î Şem’ullâh (ö. 1602’den sonra), **Şerh-i Bostân**.¹⁵⁰⁸

Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Şem’î, eserinin yazılış sebebini Sa’dî’nin Bostân’ından bahsedilen bir meclisteki arkadaşlarının isteğine bağlar. Şârih bu durumu şu şekilde ifade eder:

“...Bu bende-i kemîne ... Şem’î ... bir gün ashâb-ı bâ-safâ ... ile Bostân-ı hazret-i Şeyh Sa’dî’yi ... musâhabet iderken esnâ-yı mükâlemede sühan-perdâz bülend-pervâz yârândan biri lutf ile hitâb idüp didi ki bu kitâb-ı şerîf eger **Türkî lisân ile şerh ü takrîr ve müşkilleri beyân u tahrîr olunsâ** gâyetle ma’kûl ... olurdu diyicek cümlesi dahi mezbûra ittibâ’ idüp kemâl ile minnet yüzün gösterdiklerinde fakîr dahi ikdâmları ile bi-hasebi’l-makdûr ... şerh itmege ikdâm u ihtimâm itdüm...”(1b-2a)

Şem’î bu ifadelerden sonra kaynak metni şerh etmeye başlar. Diğer şerhlerinde olduğu gibi her beyti önce mısra mısra tercüme eder, gerek duyarsa da beyti bütün olarak biraz daha açar.

1.3.12.7. Hevâyî-i Bursevî (ö.1608), **Şerh-i Bostân**.

Nerdeyse tüm biyografik kaynakların övgüyle bahsettiği bu şerhin nüshasına ulaşamadık.¹⁵⁰⁹

1.3.12.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Bostân (Satıraltı)**

¹⁵⁰⁷ 1288/1871-72’de yapılan bu baskı için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3296.

¹⁵⁰⁸ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 795. 1000/1592 tarihinde istinsah edilen bu nüsha şârihin hattından kopya edilmiştir.

¹⁵⁰⁹ Ahmet Kartal, “Sa’dî-i Şirâzî’nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sy. 5 (Güz 2001), s. 118.

Ayasofya Ktp. 3806 numarada rastladığımız Bostân'ın bu tercümesi, satırlı bir tercümedir. Türkçe tercüme için aralıklı olarak yazılan kaynak metin kelime kelime değil ama mısra mısra Türkçeye aktarılmaktadır. Yapılan aktarım düzenli bir cümleden oluşmaktadır. Mahmûd b. Şeyh Mîrek'in elinden çıkan bu tercümenin ne zaman yazıldığına dair bilgi yoktur.

XVIII. yüzyıldan sonra da yazımı devam eden Bostân şerhlerinden biri de 1883'te vefat eden Harputlu Mehmed Rahmî b. Ahmed tarafından verilmiştir.¹⁵¹⁰ Bostân XIX. yüzyıldan itibaren tekrar rağbet görmeye başlamış ve bu yüzyılda Kayserili Mehmed İzzet Paşa (ö. 1914)¹⁵¹¹ ve Hâfız Ahmed Mâhir (ö. 1925)¹⁵¹² tarafından da tercüme edilmiştir. XX. yüzyılda da Niğdeli Hakkı Eroğlu¹⁵¹³ Bostân'ı hece vezniyle tercüme etmiştir.

Ahmet Kartal, Bostân'ın tercüme ve şerhlerini tanıtan makalesinde, Sürûrî'nin de şerhine değinmiş ve eserin dili hakkındaki farklı görüşlere yer verdikten sonra “*oysa eserin dili Kâtip Çelebi'nin belirttiği gibi Türkçedir*” diyerek bu şerhin Türkçe olarak kaleme alındığını ileri sürmüştür.¹⁵¹⁴ Ancak tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde¹⁵¹⁵, yer yer bazı kelimelerin Türkçe karşılıklarına yer verilmeyle birlikte eserin anlatımının Farsça olduğu görülmüştür.

1.3.13. Sultan Veled'in İbtidânâme'si

İbtidânâme'nin yazarı Sultân Veled, Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin en büyük oğlu olup 1226 yılında Karaman'da dünyaya geldi. İlk tahsilini babasından aldıktan sonra Şam'a gitti. Buradaki ilim tahsilinden sonra tekrar Konya'ya döndü. Babasının vefatından sonra Mevlevîliği bir tarikat olarak kurumsallaştıran Sultan

¹⁵¹⁰ Bazı kaynaklarda Bostân'ın tercümesi olarak kaydedilen bu eser, İbnülemin'in (a.g.e., C. IV. s. 1776) ve şarihin bizzat kendisinin de ifade ettiği gibi bir şerhtir. Rahmî Efendi, eserinin girişinde Sürûrî'nin Bostân'ı Farsça şerh ettiğini; ancak Farsça bilmeyenlerin bu şerhten fayda göremediklerini, bazı arkadaşlarının isteği üzerine söz konusu eseri Türkçe şerh etmeye başladığını ifade eder. Eserin nüshası, Milli Ktp. YZ A 6178 numarada bulunmaktadır.

¹⁵¹¹ Gonca-i Bostân ismi verilen bu tercümenin nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali emiri Manzum 1203 ve 1204.

¹⁵¹² İbnülemin'in haber verdiği bu tercüme, manzum olup müsvedde halinde kalmıştır. Bkz. İnan, a.g.e., C. III, s. 1265.

¹⁵¹³

¹⁵¹⁴ A.m., s. 116.

¹⁵¹⁵ İncelenen nüsha Kütahya Vahid Paşa İl Halk Ktp. 610.

Veled'in Dîvân'ı ile birlikte, İbtidânâme, İntihânâme, Rebâbnâme gibi eserleri bulunmaktadır. Onun İbtidânâme adlı eseri, Farsça olup yazdığı ilk mesnevisidir. 690/1291 yılında telif edilen eser, fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün kalıbı ile yazılmış olup 8760 beyitten oluşmaktadır. Eser, yazarın verdiği isimlendirme olan Mesnevî-i Veledî der-beyân-ı esrâr-ı ahadî ve Velednâme isimleriyle de bilinmektedir. Eser, her birinin başında kısa veya biraz uzunca mensur bir kısım bulunan 165 bölümden oluşmaktadır. 76 beyitlik Türkçe bir bölümün de yer aldığı bu mesnevide, Mevlânâ ve etrafındakılar hakkında bilgi vermek için kaleme alınmış olup şairin üslubunda Mevlânân'ın etkisi bariz olarak hissedilmektedir.¹⁵¹⁶

1.3.13.1. Muhyî, **Tercüme-i İbtidânâme**.

Sultân Veled'in İbtidânâme'si, aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere Muhyî adlı biri tarafından tercüme edilmiştir:

Müstemi' ol sem'-i cândan dinlegil ey ma'nevî

Tâ beyân ide sana Muhyî muhibb-i Mevlevî

...

Tercüme içre sana Muhyî ide bir bir beyân

Tâ ola esrâr-ı ahrâr-ı Hudâ günden 'ayân (37a)

Muhyî'nin bu tercümesinden ilk defa Amil Çelebioğlu bahsetmiştir. Nüshasının Afyon İl Halk Ktp. Gedik Ahmed Paşa 18247 numarada bulunduğunu söyleyen Çelebioğlu, tercüme yapan Muhyî'nin Ulu Ârif Çelebi'nin (ö. 1320) halifelerinden Mevlânâ Muhyiddîn olabileceğini ifade eder.¹⁵¹⁷

Tarafımızdan temin edilen bu tercümenin sondan eksik olduğu anlaşılmaktadır. Yaklaşık 2950 beyitten oluşan tercüme, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile yazılmış olup, kaynak metindeki bölümlerin başında yer alan mensur bölümler aynen alıntılanmıştır. Eser bu eksik haliyle yaklaşık 110 yapraktan oluşmaktadır.

¹⁵¹⁶ Bkz. Veyis Değirmençay, "Sultan Veled", C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 521-22.

¹⁵¹⁷ Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, s. 92.

1.3.14. Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı

Gülşen-i Râz, İranlı meşhur şair Mahmûd Şebüsterî'nin tasavvufî eseridir. Şebüsterî'nin künyesi Sa'deddîn Mahmûd b. Abdülkerîm b. Yahyâ olup Şebüster kasabasında doğmuştur. Doğum tarihi bilinmediği gibi hayatının diğer safhaları hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. 1319 ve 1320 tarihinde vefat eden Şebüsterî'nin **Gülşen-i Râz** dışında **Sa'âdetnâme**, **Hakku'l-Yakîn fî Ma'rifeti Rabbi'l-Âlemîn** ve **Mir'âtü'l-Muhakkıkîn** adlı eserleri bulunmaktadır.¹⁵¹⁸

Tasavvuf usulü ve düşüncesi hakkında yazılan eserler arasında en muteber ve derli toplu eserlerden biri olan Gülşen-i Râz, 1311 tarihinde nazm edilmiş olup, "Emîr Hüseyînî" adlı Horasanlı bir şeyhin sorduğu on beş soruya Şebüsterî'nin verdiği cevaplardan oluşmaktadır. Muhtelif nüshalarına göre beyit sayısı 999 ile 1008 beyit arasında değişen eser aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** vezninde mesnevi nazım biçiminde yazılmıştır.¹⁵¹⁹

Gülşen-i Râz yazıldığı tarihten itibaren tasavvuf yoluna girmiş veya tasavvufa meyli olan birçok kimse tarafından beğenilmiş ve birçok kez şerh veya tercüme edilmiştir. Otuzun üzerinde şerhi olan bu eserin en beğenilen şerhi Esîrî mahlasıyla şiirleri de bulunan Şemseddîn Muhammed b. Yahyâ b. Aliyy-i Lâhicî (ö. 1506-07)'nin **Mefâ'thü'l-İ'câz fî Şerhi Gülşeni Râz** isimindeki şerhidir. Bu şerhin birkaç kez telhisleri yapıldığı gibi birkaç dile de tercüme edilmiştir ki Hulvî Mahmûd Efendi (ö. 1653) de Türkçeye çevirmiştir.¹⁵²⁰

1.3.14.1. Elvân-ı Şirâzî (ö. 1426'dan sonra), **Tercüme-i Gülşen-i Râz.**¹⁵²¹

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Elvân Şirâzî'nin eseri üzerinde bir inceleme yapan Fatih Ülken, eldeki bilgileri değerlendirerek Elvân-ı Şirâzî'nin şiirlerinde, Şirâzî mahlasını kullanan, kesin olmamakla beraber 1376 veya 1377

¹⁵¹⁸ Gökhan Arefeoğlu, "Hulvî'nin Gülşen-i Râz Lâhicî Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005, s. 2-5.

¹⁵¹⁹ Fatih Ülken, "Elvan-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz tercümesi - inceleme, metin", (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2002, s. 15.

¹⁵²⁰ A.t., s. 17-21. Bahsi geçen şerhler ve Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ının etkisi hakkında daha tafsilatlı bilgi için aynı kaynağa müracaat edilebilir.

¹⁵²¹ M. Malik Bankır, "Gülşen-i Râz (gramer-metin-gramatikal indeks)", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1997; Ülken, a.g.t.; Muzaffer Akkuş, **Elvân-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz'ı: inceleme-metin-tıpkıbasım**, TDK Yayınları, Ankara, 2002;; Ahmet Kartal, "Şebüsterî'nin Gülşen-i Râz'ı ile Elvân-ı Şirâzî'nin Gülşen-i Râz Tercümesi'nin Mukayesesi", **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, sy. 3 (Sivas 2003), s. 121-76.

tarihinde doğmuş ve Sultan II. Murad devrinde yaşamış bir Osmanlı şeyhi ve şairi olduğunu söylemektedir.¹⁵²²

Elvân-ı Şîrâzî'nin Gülşen-i Râz Tercümesi, devrin şeyhülislamı Mollâ Fenârî'nin¹⁵²³ isteği üzerine 829/1425-26 tarihinde, kaynak metindeki biçim ve vezin kullanılarak kaleme alınıp II. Murad'a sunulmuştur.

Fatih Ülken; Elvân-ı Şîrâzî'nin tercümesi ile kaynak metin arasında yaptığı mukayese neticesinde, Şîrâzî'nin tercümesinin 1000 beyit civarında olan kaynak metnin üç katı olduğunu, buna karşılık muhteva bakımından da kaynak metinden çok farklı olmadığını söylemektedir. Ülken, Şîrâzî'nin kaynak metinde mensur olarak sorulan soruları birden fazla beyitle tercüme etmesi yanında, kaynak metinde tek bölüm halinde olan cevapları ise söz konusu bölümler altında fasıllara böldüğünü; dolayısıyla da eserin kaynak metindeki muhtevaya bağlı kalmakla beraber kaynak metinden çok daha geniş olduğunu ifade etmektedir.¹⁵²⁴

Eserin bu yapısal özelliği yanında, Şîrâzî'nin bazı beyitleri birebir tercüme ederken bazı beyitleri ise birden fazla beyitle, adeta kaynak metni şerh eder gibi, açması; kaynak metinde olmayan bazı anekdot ve bölümleri tercümesine alması gibi durumlar, eserin hacminin kaynak metinden çok daha fazla olmasını sağlamış ve böylece ortaya muhteva bakımından kaynak metne bağlı serbest bir tercüme ortaya çıkmıştır.¹⁵²⁵

1.3.14.2. Hulvî, Cemâleddîn Mahmûd Efendi- (ö.1653), **Câm-ı Dil-Nüvâz**.¹⁵²⁶

Hulvî'nin **Câm-ı Dil-Nüvâz** adlı eseri, Şebüsterî'nin **Gülşen-i Râz** isimli eserine Lâhicî'nin yazdığı şerhin muhtasar tercümesidir. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Lâhicî'nin adı Muhammed b. Yahyâ olup Lâhicân'da doğdu. Nûrbahşîyye tarikatı kurucusu Muhammed Nûrbahş'a intisap eden Lâhicî onunla beraber birçok yere seyahat etti. Şeyhinin ölümünden sonra onun yerine geçen Lâhicî

¹⁵²² Ülken, a.g.t., s. 1-4.

¹⁵²³ Eserde Mollâ Fenârî'nin ismi geçmiyorsa da Fatih Ülken eserin yazıldığı dönemde Mollâ Fenârî'nin şeyhülislam olduğunu söylemektedir. Bkz. A.g.t., s. 24-25.

¹⁵²⁴ Ülken, a.g.t., s. 30-35.

¹⁵²⁵ A.t., s. 36-45. Elvân-ı Şîrâzî'nin tercümesi ile Şebüsterî'nin metnini mukayese eden Ahmet Kartal da benzer bir sonuca varmıştır. Bkz. Kartal, "Gülşen-i Râz İle Gülşen-i Râz Tercümesi'nin Mukayesesi", s. 121-173.

¹⁵²⁶ Gökhan Arefeoğlu, a.g.t.

Şîî mezhebine aşırı derecede bağlı olmakla beraber Sünnî mezheplere karşı da hoşgörülü olup 1506 tarihinde vefat etmiştir.¹⁵²⁷

Esrârü’ş-Şühûd, Dîvan ve **Müntehâb-ı Mesnevî-yi Mevlevî** gibi eserleri de olan Lâhicî’nin en önemli eseri, Şebüsterî’nin **Gülşen-i Râz**’ına yazdığı **Mefâtihü’l-İ’câz fî Şerhi Gülşen-i Râz** isimli şerhidir.¹⁵²⁸

Asıl adı Cemâleddîn Mahmûd olan Hulvî; saray helvacıbaşlarından Ahmed Ağa’nın oğlu olup 1574-1654 tarihleri arasında yaşamıştır. İstanbul Şehremini civarlarında doğan Hulvî hayatının ilk döneminde muhtelif mesleklerde bulduysa da daha sonra Halvetiyye tarikatının Sünbülüyye koluna intisap etti. **Câm-ı Dil-nüvâz**’ının dışında **Lemezât** ve **Dîvan**’ı bulunmaktadır.¹⁵²⁹

Hulvî’nin **Câm-ı Dil-Nüvâz** isimli eseri, Şebüsterî’nin **Gülşen-i Râz** isimli eserine Lâhicî’nin yazdığı **Mefâtihü’l-İ’câz fî Şerhi Gülşen-i Râz** adlı şerhinin tercümesidir. Eser üzerinde çalışan Gökhan Arefeoğlu, Hulvî’nin verdiği bilgileri de değerlendirerek, eserin özünde kaynak metnin muhtasar bir tercümesi olduğunu; ancak yer yer kaynak şerhte yer almayan bazı açıklamaların (bu açıklamalar Hulvî tarafından **tebyîn** ve **terkîn** kelimeleriyle ifade edilmektedir) da eklendiği görüldüğünü bildirmektedir. Hulvî’nin tercümesi muhtasar olmakla birlikte Şebüsterî’ye ait metnin tamamına yakını Türk diline aktarmıştır.¹⁵³⁰

Elvân-ı Şîrâzî’ye ait Gülşen-i Râz tercümesinin British Museum Or. 7972/1 numaradaki nüshası Şeyhülislâm Dâsitânî adlı birine izafe edilmişse de bunun Elvân-ı Şîrâzî’ye ait olduğu tespit edilmiştir. Gülşen-i Râz, XIX. yüzyıl ve sonrasında da birkaç defa şerh ve tercüme edilmiştir. Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn b. Abdurrahmân (ö.1881)¹⁵³¹, Hüseyin Bey¹⁵³², Ahmed Nazmî Töre¹⁵³³ ve Ahmet Avnî Konuk (ö. 1938)¹⁵³⁴ gibi kişiler tarafından şerh ve tercüme edilmiştir.

¹⁵²⁷ R. Kurtuluş, “Lâhicî”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 53.

¹⁵²⁸ İbid.

¹⁵²⁹ Arefeoğlu, a.g.t., s. 44-49.

¹⁵³⁰ A.t., s. 50-52.

¹⁵³¹ **Rûşen-i dil-nüvâz** adını taşıyan bu şerhin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2753.

¹⁵³² Bkz. Hüseyin Bey, **Gülşen-i Râz Şerhi**, (hazırlayan: Cengiz Gündoğdu), Ataç Yayınları, İstanbul, 2006.

1.3.15. Emîr Hüseyî Gûrî'nin Sînâme'si

İranlı mutasavvıf şair Emîr Hüseyî Gûrî'ye (ö. 1329'dan sonra) ait olan Sînâme otuz tasavvufî aşk mektubundan oluşmaktadır.¹⁵³⁵ Yaptığımız araştırmalara göre eserin sadece bir defa Türkçeye aktarıldığını görmekteyiz.

1.3.15.1. Hümâmî-i İznikî (ö. 1436'dan sonra), **Tercüme-i Sînâme.**¹⁵³⁶

Hayatı hakkında çok fazla bilgi olmayan Hümâmî'nin İznikli olup XV. yüzyılda yaşadığı bilinmektedir. Hümâmî'nin Sînâme tercümesi, 839/1435 yılında, II. Murâd ve II. Mehmed'in vezirlerinden Çandarlı Halîl Paşa nâmına kaleme alınmıştır. Bahsi geçen eser, mesnevî nazım biçimindeki iki tevhîd, bir münâcât, bir na't, dört halife na'tı ve bir mehdiye vardır. Bu giriş bölümlerinden sonra sebeb-i nazm bölümü gelmektedir. Bu bölümde gönlü ile bir muhavere içine giren şair, Ahmedî ve Şeyhî'yi övgü dolu ifadelerle anar. Gönlünün bir eser yazmasını tavsiye etmesi üzerine bir kitap yazmaya karar veren Hümâmî bu sefer de eserini sunacak bir hâmî bulmakta zorlanır. Halîl Paşa ile tanışan şair onun işaretiyle eserini oluşturmaya başlar.¹⁵³⁷

Hümâmî eserinin sonunda Hüseyî'nin eserini tercüme ettiğini şu beyitlerle ifade etmektedir.

*'Acem dilinde bu hûb dâsitânı
Hüseyî düzmiş imiş buldum anı
Velîkin çıkarup atlas kabâdan
Bu hûba hil'at itmiş her 'abâdan*

¹⁵³³ Gülşen-i Râz'ı tercüme ve şerh eden Nazmî Töre'nin eseri, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında 67 numarada bulunmaktadır.

¹⁵³⁴ Ahmed Avnî Konuk'un yaptığı manzum tercüme için bkz. Şeyh Mahmud-ı Şebüsterî, **Gülşen-i Râz**, (tercüme eden: Ahmed Avnî Konuk), (hazırlayan: Turgut Karabey), Fenomen Yayınları, Erzurum, 2007.

¹⁵³⁵ K. A. Nizami, "Hüseyî Sâdât el-Gûrî", C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 24.

¹⁵³⁶ Mustafa Altun, "Sî-Name-i Hümâmî (İnceleme-metin-dizin)", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995.

¹⁵³⁷ Altun, a.g.t., s. 10-18.

...

*Çü gördüm cân safâ bulur sözinden
Güzellik nûrı berk urur yüzinden*

*Çıkarsam gördüm altından 'abâyı
Olur Rûm içre bir hûb-ı Hitâyî*

...

*'Acemden çün çıkup tonında Türkî
Bu mahbûbun dahı hûb oldu görki¹⁵³⁸*

Hümâmî eserini yazarken Hüseyinî'nin versiyonunu kullandığını söylediği gibi eserinin tam bir tercüme olmadığını, birçok yerleri kendi zihninden eklediğini de ifade etmektedir.¹⁵³⁹

1.3.16. **Hâcû-yı Kirmânî'nin Ravzatü'l-Envâr'ı**

Ravzatü'l-Envâr, İranlı şair Hâcû-yı Kirmânî'nin (ö. 1349 civarı) Nizâmî'nin Mahzenü'l-Esrâr'ını örnek alarak yazdığı eseridir. Hâce Şemsüddîn Sâyin adına yazılan eser, 2000 beyit civarında olup 1342 yılında tamamlanmıştır. Eserin konusu ahlak, tasavvuf ve irfandır.¹⁵⁴⁰

1.3.16.1. Dervîş Hayâlî (ö. 1449'dan sonra), **Ravzatü'l-Envâr.**¹⁵⁴¹

Hâcû-yı Kirmânî'nin Ravzatü'l-Envâr'ını Türkçeye aktaran Hayâlî hakkındaki bilgiler eserindeki verilerle sınırlıdır. Hayâlî'nin eserini neşreden Fatih Köksal, eserin İznikli Şemseddîn Ahmed Hayâlî'ye nispet edildiğini ancak bunun tarihî olarak mümkün olmadığını ifade ettikten sonra, Ravzatü'l-Envâr'ı tercüme

¹⁵³⁸ A.t., s. 131-32.

¹⁵³⁹ A.t., s. 18.

¹⁵⁴⁰ Zebihullah Safa, a.g.e., C. I, s. 160.

¹⁵⁴¹ Dervîş Hayâlî, **Ravzatü'l-envâr**, (hazırlayan: M. Fatih Köksal), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003; Mehmet Bayyurt, "Hayâlî, Ravzatü'l-envâr (Dil Özellikleri-Metin-Seçme Sözlük)", (Basılmamış YL Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1996; Nihan Özden, "Hayali Ravzatü'l-Envâr (metin-gramatikal dizin)", Basılmamış Doktora Tezi, Gaziosmanpaşa Üniversitesi, SBE, Tokat, 2001.

eden Hayâlî'nin Fâtih Sultân Mehmed'in vezirlerinden Zağnos Paşa'dan himaye gördüğünü belirtir.¹⁵⁴²

Hayâlî'nin Ravzatü'l-Envâr'ı, 853/1449 tarihinde kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılan eser 2179 beyitten müteşekkildir. Mesnevi nazım biçiminin klâsik giriş bölümleri ile başlayan eserde, Fâtih Sultân Mehmed'in övgüsüne de yer verilmiştir.¹⁵⁴³

Eserin **ravza** adı verilen 10 bölümden oluşan eserde, muhtelif yorum ve nasihatlere uygun olarak 16 hikâyeye yer verilmiştir.¹⁵⁴⁴

Hayâlî'nin eserini Hâcû-yı Kirmânî'nin eseri ile karşılaştıran Köksal, Hayâlî'nin konunun işlendiği bölümde genel olarak Hâcû-yı Kirmânî'yi bağlı kaldığını, kimi beyitleri aynen kimi beyitleri de serbest bir şekilde tercüme ettiğini ifade eder.¹⁵⁴⁵

1.3.17. Şemsüddîn Muhammed Kâtibî'nin Tecnîsât'ı

Üsküplü Atâ'nın **Tuhfetü'l-Uşşâk**'ını bir incelemeyle birlikte neşreden İ. Hakkı Aksoyak, eserin ünlü İran şairi Kâtibî'nin **Tecnîsât** adlı eserine bir nazire olarak kaleme alındığını belirtmektedir. Şemsüddîn Muhammed Kâtibî (ö. 1437) Timurlular devrinde yaşamış hamse sahibi bir şairdir. **Dîvân**'ı dışında, **Gülşen-i Ebrâr**, **Mecma'u'l-bahreyn**, **Sînâme**, **Dilrübây** gibi eserleri vardır.

Kâtibî Tecnîsât adıyla da bilinen Dehbâb adlı eserini oğlu İnâyet için yazmıştır. Ahlakî öğüt ve hikâyeleri barındıran bu eser 10 bâbdan oluşmakta olup her bâbın ardından 5 hikâyeye yer verilmiştir. Eserin her beytinde cinas sanatına yer vermeye çalıştığı için eser Tecnîsât adıyla da bilinmiştir.¹⁵⁴⁶

¹⁵⁴² Köksal, a.g.e., s. 3-5.

¹⁵⁴³ A.e., s. 35-36.

¹⁵⁴⁴ A.e., s. 39.

¹⁵⁴⁵ A.e., s. 23.

¹⁵⁴⁶ İ. Hakkı Aksoyak, **Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-uşşâk**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006, s. 25.

1.3.17.1. Üsküplü Atâ (ö. 1533'ten sonra), **Tuhfetü'l-Uşşâk**.¹⁵⁴⁷

Ahmed Yesevî'nin takipçilerinden biri olan Üsküplü Atâ'nın doğum tarihi belli değildir. Kaynaklarda verilen bilgilere göre, şair Üsküplü olup buraya Acem diyarından gelmiştir. Eğitimini yarıda bırakarak Nakşibendîliğe intisap eden şairin mecmualarda yer alan şiirleri dışında, **Mevlid** ve **Tuhfetü'l-Uşşâk**'ı vardır.¹⁵⁴⁸

Atâ'nın **Tuhfetü'l-Uşşâk** ismini verdiği eseri de Kâtibî'nin eserindeki plan üzerine bina edildiği gibi, Kâtibî'deki çoğu hikâye de tercüme yoluyla aktarılmıştır. Dolayısıyla Atâ'nın eseri, tamamen telif bir eserden ziyade bahsi geçen kaynak metnin genişletilmiş bir tercümesidir.

Atâ'nın eseri mesnevi nazım biçimine ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla kaleme alınmış olup mesnevi nazım biçiminin klâsik giriş bölümleri (tevhîd, na't, münâcât, mi'râciyye) ile başlar. Sebeb-i te'lîf bölümüne bir kitap yazma istediğini ifade ederek başlayan Atâ, Kâtibî'nin edebî sanatları hâvî **Tecnîsât**'ı yazdığını belirttikten sonra bahsi geçen eseri Türkçeye aktaracağını şu beyitlerle ifade eder:

Eyle geydüği Acem tonın kabâ

Ol dil-ârâma geyür Rûmî kabâ

Zîver-i Rûmî ile şöyle beze

*Kim görenler Pârisîsinden beze*¹⁵⁴⁹

Türkçe sözlerle cinas yapmanın zorluğuna da değinen şair bu giriş bölümlerinden sonra eserine başlar.

Tuhfetü'l-Uşşâk'ı Kâtibî'nin metniyle karşılaştıran Aksoyak yaklaşık 200 beytin birebir diğer tercüme edildiğini, diğer beyitlerin ise genellikle anlamları itibarıyla Türkçeye aktarıldığını ifade eder.¹⁵⁵⁰

Üsküplü Atâ'nın bu tercümesi, Aksoyak'ın iki nüshaya dayanarak hazırladığı metne göre 1413 beyitten oluşmaktadır. Eserin sonunda İran ve Rûm şairlerinin

¹⁵⁴⁷ İ. Hakkı Aksoyak, a.g.e. Eser üzerinde şu çalışma da yapılmıştır: Bkz. Seyfullah Türkmen, "Tuhfetü'l-uşşâk (Uşşâknâme), İnceleme-Metin", (Basılmamış YL Tezi), Kırıkkale Üniversitesi, SBE, Kırıkkale, 2000.

¹⁵⁴⁸ Aksoyak, a.g.e., s. 1-6.

¹⁵⁴⁹ A.e., s. 115.

¹⁵⁵⁰ A.e., s. 74-75.

övlüdüğü ve eserin yazılış tarihinin de yer aldığı bir hâtıme bölümü vardır. Burada verilen bilgiye göre eser, 911/1409 tarihinde yazılmıştır.

1.3.18. Mevlânâ Âsafî'nin Kıssa-i Celâl ü Cemâl'i

Celâl ü Cemâl kıssası, Türkçe çevirisinden öğrendiğimize göre, Şâhrûh devri şairlerinden Mevlânâ Âsafî tarafından kaleme alınan Farsça manzum bir eserdir.

1.3.18.1. İmâm-ı Sultân Ahmed Şeyh Mustafâ Sâfî el-Mevlevî (XVII yüzyıl -I. Ahmed Devri-), **Tercüme-i Kıssa-i Celâl ve Cemâl.**¹⁵⁵¹

Ahlakî ve tasavvufî hikâyeleri barındıran bu eser, Farsça aslından farklı bir yapıda, manzum-mensur olarak kaleme alınmıştır. Eser kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra eserin sunulduğu I. Ahmed'in övgüsüyle devam eder. "*Sebeb-i te'lif-i kitâb*" bölümünde eserin tercüme ediliş hikâyesine yer veren mütercim; padişahın geçmiş padişahların haberlerine (*ahbâr-ı mülûk-ı pîşîn ve tevârih-i selâtîn-i taht-nişîn*) ilgi duyduğunu, bu sebepten bu vadideki kitapları mütalaa edip her gün bir tanesini okuduğunu söyler. Yine bu adet üzere huzuruna bir kitâp getirilir ve padişah bunu çok beğenip tercüme edilmesini ister:

"... *pes bi-hasebi'l-âdet huzûr-ı sa'âdetlerine bir gün kütüb-i ma'hûdeden bir niçe kitâb-ı müstetâb gelüp manzûr-ı nazar-ı iksîr-eserleri oldı. İçlerinde Celâl ü Cemâl nâm nüsha ki anı Semerkand hânı olan Mîrzâ Şâhrûh zamânında melikü'ş-şu'arâ Mevlânâ Âsafî nazm-ı belîğ ve lafz-ı fasîh ile te'lif ve nikât-ı 'acîbe vü hikâyât-ı garîbe ile anı tarsîf eylemişdür. Manzûr-ı sa'âdet-eserleri olıcak her çend ki kitâb-ı mezkûr hadd-i zâtında bir kitâb-ı latîf olup niçe kıssa-i pür-iberi muntazam olmağla meclis-i 'âlî-i pâdişâhîye lâyık ve içinde münderic olan me'ânî tab'-ı şerîflerine muvâfık vâkı' olur lâkin kitâb-ı mesfûr lisân-ı Fârisîde nazm olunmuş olup ma'nâsinun sühûlet ile fehmi lisân-ı mezbûrda mâhir olanlara mahsûs olup fâ'idesi 'âmm olmamağın ahzı teysîr ve fehmi teshîl olduğu için Türkî dil ile tercüme olunup...*" (3a)

¹⁵⁵¹ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1068 numaradadır.

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Şeyh Mustafâ, Âsâfi'nin Farsça manzum olarak kaleme aldığı bu kıssayı, herkes okuyup anlasın diye tercüme etmiştir.

Eser Osmanlı inşâ sanatının güzel örneklerinden biri olup birçok manzum parça ile konuya uygun âyet, hadîs ve kelâm-ı kibârı barındırmaktadır. Eserin incelediğimiz nüshası 130 yapraktan oluşmakta olup padişahın övgüsünde kaleme alınmış bir kasîde ile sonlanmaktadır.

1.3.19. Mollâ Câmî'nin Tuhfetü'l-Ahrâr'ı

Mollâ Câmî'nin asıl adı Nûreddîn Abdurrahmân b. Nizâmüddîn Ahmed b. Muhammed olup 7 Kasım 1414 tarihinde Horâsân'ın Câm şehrinin Harcird kasabasında doğmuştur. Devrin önemli bilginlerinden öğrenim görüp genç yaşta birçok ilme vakıf olan Câmî önce Nakşibendî şeyhlerinden Sadeddîn Kaşgârî daha sonra da onun halifesi Ubeydullâh Ahrâr'a intisap etti. Muhtelif devlet adamlarının yanından bulunan Câmî en rahat dönemini Hüseyin Baykara'nın döneminde geçirmiştir. Câmî'nin dinî ilimler, tasavvuf ve edebiyat konusunda kırkbeşin üzerinde eser yazdığı söylene de bu eserlerin hepsi günümüze ulaşmamıştır.¹⁵⁵²

Mollâ Câmî'nin bu eseri Nizâmî'nin **Mahzenü'l-Esrâr**'ına bir nazire olarak 886/1481'da kaleme alınmıştır. **Müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** vezniyle, 1710 beyitten oluşan bu eser, dinî, ahlâkî ve edebî konuları içeren yirmi bölümden müteşekkildir. Câmî bu eserini şeyhi Ubeydullâh Ahrâr'a ithaf etmiştir.¹⁵⁵³

1.3.19.1. Şem'î Şem'ullâh (ö. 1602'den sonra), **Şerh-i Tuhfetü'l-Ahrâr**.¹⁵⁵⁴

Söz varlığı açısından diğer şerhlerine çok benzeyen bir hamdele ve salvele ile eserine başlayan Şem'î, şerh ettiği eser hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... Mevlânâ Câmî hazretlerinin Tuhfetü'l-Ahrâr nâm kitâbı ki esrâr-ı sübhânî ve ma'ârif-i rahmânî ve rümûz-ı yezdânî ve işârât-ı nihânî ve nesâyih-i rûhânî ile memlû vü pürdür; hiç şeksüz ashâb-ı tarîkatün ahrârına bir tuhfe-i kirâmî ve erbâb-ı hakikatün cezbe vü fenâ sâhiplerine bir hediye-i nâmîdür...” (2a)

¹⁵⁵² Ömer Okumuş, “Câmî”, C. VII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 94-96.

¹⁵⁵³ Rıza Kurtuluş, “Heft Evreng”, C. XVII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 157; Helmut Ritter, “Câmî, C. III, İA, s. 19

¹⁵⁵⁴ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2789 numaradır.

Kaynak metni, saydığı bu özelliklerden dolayı marifet sahibi kimselerin elinden düşürmediği bir kitap olarak niteleyen Şem’î, eseri şerh ederek vezîr Hasan Paşa’ya sunduğunu ifade ettikten sonra bahsi geçen vezir ile devrin padişahı III. Mehmed’in övgüsüne yer verip şerhine başlar.

Şem’î, bu şerhinde de diğer şerhlerinde uyguladığı şerh yöntemini uygular; ancak bu metninde Türkçeye kelime kelime aktardığı metni genişletirken “hülâsa” sözcüğünü kullanır.

1.3.20. Mollâ Câmî’nin Sübhatü’l-Ebrâr’ı

Tuhfetü’l-Ahrâr ile benzer bir muhtevada **Sübhatü’l-Ebrâr, fâ’iâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** vezniyle yazılmış olup Hüseyin Baykara’ya ithaf edilmiştir. 2700 beyitten oluşan eser, dinî, tasavvufî ve ahlâkî konuları işlemekte olup kırk bölümden oluşur.¹⁵⁵⁵

1.3.20.1. Şem’î Şem’ullâh (ö. 1602’den sonra), Şerh-i Sübhatü’l-Ebrâr.

Şem’î’nin bu şerhi, Mollâ Câmî’nin **Sübhatü’l-Ebrâr** adlı eserinin şerhidir. 21 Safer 1009 / 1 Eylül 1600 tarihinde yazılan eser¹⁵⁵⁶ Gazanfer Ağa’nın isteği üzerine kaleme alınmıştır:

“... bir sâhib-sa’âdetün taleb-i sebebi ile lisân-ı Türkî ile şerh idüp dibâcesini anun ismiyle mu’anven...” 2a.

Eserde klâsik bir hamdele ve salve bölümünden sonra eserin yazılış sebebi gelmektedir. Burada eserini Gazanfer Ağa’nın isteği üzerine kaleme aldığını söyleyen şarih daha sonra Gazanfer Ağa’nın övgüsüne yer verdiği bir bölümle eserine devam eder. Bu bölümden sonra şerhine başlayan şarih, kaynak metni genellikle mısra mısra şerh etmektedir. Şarih önce her mısraı birebir tercüme etmekte daha sonra da diğer şerhlere göre daha kısa bir şekilde beyti esas alarak metni şerh etmektedir.

¹⁵⁵⁵ Kurtuluş, a.g.m., s. 157; Ritter, a.g.m., s. 19.

¹⁵⁵⁶ İncelenen nüsha şarihin kendi el yazısından çıkan Hüdâî Efendi 1331 numaradaki yazmadır.

1.3.21. Şâhidî İbrâhîm Dede'nin Gülşen-i Tevhîd'i

Gülşen-i Tevhîd, XVI. yüzyıl mevlevî şairlerinden Şâhidî İbrâhîm Dede'nin Farsça olarak kaleme aldığı tasavvufî eseridir. Aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbında yazılan bu eser 937/1530 yılında tamamlanmıştır. Eserde, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin her bir cildinden yüzer beyit seçilerek şerh edilmiştir.¹⁵⁵⁷

1.3.21.1. Zâtî Süleymân Efendi (ö.1738), Şerh-i Gülşen-i Tevhîd.

Celvetiyye tarikatı şeyhlerinden olan Zâtî Süleymân Efendi'nin Gülşen-i Tevhîd'e yazdığı şerh Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3435 numarada bulunmaktadır. 17 beyitlik Farsça bir manzume ile şerhine başlayan Zâtî bu manzumede mahlasını zikretmektedir. Bu manzumeden sonra mensur bir bölümde, eserini yazılış sebebini açıklayan Zâtî, eserini Edirne'de olan Ahmed Efendi adlı bir dostunun iltimâsı üzerine kaleme aldığını ifade etmektedir.

Eserinin yazılış sebebini açıkladıktan sonra kaynak metni beyit esasına göre şerh etmeye başlayan şârih, önce şerh edeceği beyti kaydeder. Daha sonra da beyti tahte'l-lafz yani birebir tercüme eder. Bu tercümeden sonra beyitte murâd edilen manayı ortaya çıkarmaya çalışır.

1.3.21.2. Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799), Şerh-i Gülşen-i Tevhîd.

Zâtî Süleymân Efendi'nin müritlerinden olan Fahrî'nin Gülşen-i Tevhîd'e yazdığı şerh Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdayî Efendi no. 1254/4'de 50b-60a yaprakları arasında yer almaktadır. Fahrî Dede Gülşen-i Tevhîd'deki beyitleri açıklamaya başlamadan evvel, bu eseri hakkında kısaca bilgi verir. Buna göre, Şâhidî Dede'nin Gülşen-i Tevhîd adlı eseri Şeyh Süleymân Zâtî tarafından şerh edilmeye başlanmış; beyaza çekilmeden Zâtî Efendi vefat etmiştir. Vefatından sonra oğlu Şeyh Hüseyin Şâhî tebyîz etmesi için bunu Fahrî'ye verir. Fahrî bu görevi yerine getirirken Gülşen-i Tevhîd'den 60 kadar beytin şerh edilemediğini görür, bunun üzerine Şeyh Hüseyin

¹⁵⁵⁷ Nuri Şimşekler, "Şâhidî İbrâhîm Dede'nin Gülşen-i Esrâr'ı (Tenkitli Metin- Tahlîl)", (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1998, s. 42-45.

Şâhî bu eksik beyitleri şerh etmesini Fahrî'ye tavsiye eder. Fahrî de bu tavsiye üzerine eksik olan yerleri şerh ederek bahsi geçen şerhi tamamlar.

Fahrî şerhini yaparken önce kaynak metni kaydetmiş, ardından da beytin toplu bir tercümesini yapmıştır. Daha sonra da beyitte geçen kelimeleri açıklayıp beyti bütün olarak tasavvufî bir mecrada yorumlamaya çalışmıştır.

1.3.22. **Binâ'î'nin Sehânâme'si**

Kâtib Çelebi, aşağıda tanıtılacak olan Dervîş Paşa'nın Murâdnâme'sine kaynaklık eden metnin Binâyî mahlaslı bir şairin Sehânâme adlı Farsça eseri olduğunu söylerken kaynak metnin de manzum olduğunu bildirmektedir.¹⁵⁵⁸

1.3.22.1. Dervîş Paşa Bosnevî, (ö. 1603-04), **Murâdnâme (Tercüme-i Sehânâme).**¹⁵⁵⁹

Osmanlı devlet adamı ve şairi olan Dervîş Paşa, Bosna'dan devşirilip II. Selîm döneminde enderuna alınmıştır. III. Murâd devrinde has odaya alınıp doğancibaşına yükselen Paşa, III. Mehmed döneminde ise Bosna beylerbeyliğine atanmıştır.¹⁵⁶⁰

Dervîş Paşa'nın eseri, mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmış olup bu nazım biçiminin klâsik bölümlerini barındırmaktadır. İlk beyitleri Arapça olan bir tevhîdden sonra, bir münâcât, Hz. Peygamber ve dört halîfenin na'tı yer almaktadır. Bu bölümlerden sonra ise sebab-i te'lîf bölümü bulunmaktadır. Şâir bu bölümde padişahın övgüsüyle birlikte kendi hayatından biraz bahsedip uzun yıllar sarayda bulunduğunu ifade eder. Bir gün Zeyrek Ağa'nın kendisine Farsça bir kitap getirip "*padişah bunun tercüme edilmesini istiyor*" diyerek eseri tercüme etmesini istediğini, kendisinin de bu emre itaat edip eseri tercüme etmeye başladığını ifade ediyor:

¹⁵⁵⁸ Bkz. Keşf. II. 789.

¹⁵⁵⁹ Beyhan Kesik, "Dervîş Paşa'nın Murâd-nâme'sinde Ses ve Ahnek İle İlgili Sanatlar", **Turkish Studies**, C. 4, sy. 7 (Sonbahar 2009), s. 370-400.

¹⁵⁶⁰ Hayatı hakkında daha fazla bilgi için bkz. Mahmut Ak, "Dervîş Paşa Bosnevî", C. IX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 196-97.

Fârisî dilde bir kitâb-ı latîf

Getürüp didi budur emr-i şerîf

Bu Sehânâme-i Binâyîdür

Kasr-ı binâ-yı fehm ü râyîdür

Mâyil-i 'adl ü cûd u lutf u sehâ

Hazret-i pâdişâh-ı zıll-ı Hudâ

Emr kıldı ki tercüme idesin

Nazmda semt-i Türkîye gidesin (11b)

Bu bölümde okuyucudan oluşabilecek muhtemel hatalar için afvını dileyen şâir, Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm'i methettiği müstakil bir bölümden sonra bahsettiği eserin çevirisine başlar.

Hikâyede babası çok mal sahibi olmasına karşın çok cimri olan bir tâcirin babası öldükten sonra tüm malını kaybedip ticaret maksadıyla sefere çıkması ve bu seferde başından geçen olaylar anlatılmaktadır.

Eser, asıl hikâye bölümünden sonra gelen bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir.

Eserin Türkiye'de bulunan yegâne nüshası –tarafımızdan incelenen nüsha budur- Millet Ktp. Alî Emîrî Manzum 1010 bölümde bulunmaktadır. Beyhan Kesik bu nüshadan hareketle eserin ses ve ahenk özellikleri hakkında bilgi vermekte ve eserin tek nüshasının bu nüsha olduğunu söylemektedir;¹⁵⁶¹ ancak yaptığımız taramalar sonunda eserin bir diğer nüshasının da Bratislava'da olduğu görülmüştür.¹⁵⁶²

¹⁵⁶¹ Kesik, a.g.m., s. 373.

¹⁵⁶² Nüsha tavsifi için bkz. Jozef Blaskovic; Rudolf Vesely; Karel Petroček, **Arabische Türkische und Persische handschriften der Universitätsbibliothek in Bratislava = Arabske, Turecke a Perzske Rukopisy Univerzitetnej kniznice v Bratislave**, Bratislava, 1961, s. 341.

1.3.23. Murâdî (ö. 1497'den sonra) **Ledünnâme**.

Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2256, Staatsbibliothek, Marburg) olan bu eser, Götz'ün verdiği bilgiye göre mesnevî nazım biçiminde yazılmış olup muhtemelen Arapçadan Türkçeye aktarılmıştır. 903/1497'te yazılıp II. Bâyezîd'e sunulan bu eser 155 yapraktan oluşmakta olup dini-ahlaki mesneviler arasında değerlendirilmeye müsaittir.¹⁵⁶³

XVIII. yüzyıldan sonra tercüme edilen mesneviler arasında Bahâüddîn-i Âmülî'nin **Nân u Helvâ** adlı Farsça mesnevisi bulunmaktadır. Bu eseri, XIX. yüzyılda yaşamış olan Ahmed Sâ'ib Tercüme-i Şehd-i Musaffâ adıyla tercüme etmiştir.¹⁵⁶⁴

¹⁵⁶³ Götz, a.g.e., s. 132-33.

¹⁵⁶⁴ Koyunoğlu Müzesi 13174 numarada bulunan bu tercümenin yazma nüshasının tavrısı için bkz. Mustafa Yaşar, "Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphanesi'nde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1988, s. 18.

2. DÎVÂN ŞERH VE TERCÜMELERİ

2.1. Arapça Dîvânlar

2.1.1. Hz. Alî'nin Dîvân'ı

Tam künyesi Ebü'l-Hasen Alî b. Ebî Tâlib el-Kureşî el-Hâşimî olan Hz. Alî, Hz. Peygamber'in macasının oğlu ve O'nun damadıdır. Hicretten yaklaşık 22 yıl önce doğduğu rivayet edilen Hz. Alî, İslamiyet'i kabul eden ilk Müslümanlar arasında yer almıştır. Hz. Peygamber'in vefatından sonra başlayan hulefâ-yı râşidîn döneminde, Hz. Osmân'dan sonra halifelik makamına geçmiştir. 40/661 yılında Abdurrahman b. Mülcem tarafından şehit edilen Hz. Alî'ye bazı eserler isnat edilmekteyse de güvenilir kaynaklarda bunu teyit edene bilgiler bulunmamaktadır.¹⁵⁶⁵

Hz. Alî'ye ait kılınan Arapça Dîvân, Hz. Alî'nin soyundan geldiği söylenen Şerîf Murtazâ (ö. 436/1044) tarafından derlenmiş ve Arap alfabesine göre düzenlenmiştir.¹⁵⁶⁶ Bu derlemede yer alan şiirler daha sonra İranlı Sünnî âlim ve düşünür Kadî Mîr Meybüdü (ö. 909/1503-1504) tarafından Farsça olarak tercüme ve şerh edilmiştir. Meybüdü eserinin başına bazı bölümler de eklemiştir.¹⁵⁶⁷

2.1.1.1. Salâhî, Abdullâh Salâhaddîn-i Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Divân-ı Cenâb-ı Alî.**

Yazdığı şerh ve tercüme türü eserleri ile XVIII. yüzyılın önde gelen mutasavvıf şair ve yazarlarından olan Salâhî'nin¹⁵⁶⁸ Hz. Alî'nin şiirlerini tercüme ettiği eseri, Osman Ergin Yazmaları arasında 247 numarada bulunan nüshasına göre yapılan incelemeye göre, sanıldığı gibi bir şerh olmayıp manzum bir tercümedir. Eserin başında “*Hâzâ Meşârikü envâri'l-metâlib ve metâli'u esrâri'l-mevâhib li-Esedillâhi'l-gâlib 'Alî b. Ebî Tâlib kerremellâhu vecheh ve raziyallâhu ta'âlâ anhu ve an ehli beytihi ecma'in...*” şeklinde bir kayıt yer almaktadır.

¹⁵⁶⁵ Yaşar Kandemir, “Alî”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 371-378.

¹⁵⁶⁶ Şakir Diclehan, **Hz. Ali Divanı**, Ana Yayınları, İstanbul, 1981, s. XXXVI.

¹⁵⁶⁷ Bekir Karlığa, “Kâdî Mîr Meybüdü”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 118-19.

¹⁵⁶⁸ Salâhî'nin hayatı için bkz. Mehmet Akkuş, **Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri**, MEB Yayınları, Ankara, 1998, s. 9-40.

Eserin zahriye kısmında Hz. Alî'nin divanında toplam 1800 beytin olduğu kaydedilmiştir. Salâhî, tercümesinde şiirlerin asıllarıyla birlikte Mevlânâ Hüseyin-i Mebyüdü'nin Farsça manzum tercümelerine de yer vermiştir.¹⁵⁶⁹

Uşşâkî, iki sütuna ayırdığı sayfaların bir tarafında orijinal mısrayı diğer tarafında da manzum tercümesi olacak şekilde tercümesini yapmaktadır. Manzumelerin kenarlarında bazı özel ve açıklanması gereken kelimeler kısaca açıklanmıştır.

2.1.1.2. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Dîvân-ı Hazret-i Alî.**¹⁵⁷⁰

Biyografi âlimi, mutasavvıf ve hattât kimlikleri ile öne çıkan Müstakîmzâde XVIII. yüzyılın birçok sahada eser kaleme alan müelliflerindedir.¹⁵⁷¹ Müstakîmzâde, eserinin mukaddimesinde; Hz. Ali'nin uzunca övgüsünü yaptıktan sonra, onun divanına sözü getirir. Divanının “*müsellem-i fusahâ-yı Arab ve makbûl-ı bülegâ-yı edeb*” olduğunu söyleyen şarih; Halvetî Sinânî ve Sa'dî Şeybânî adlı iki dostunun isteği üzerine Hz. Ali'nin divanını Türkçe şerh etmeye başladığını bildirmektedir. Daha sonra Hz. Alî'nin şiirleri hakkındaki dedikodulara değinen Müstakîmzâde; onun şiirleri hakkında her ne kadar bazı dedikodular varsa da herkesin kolaylıkla ulaşabileceği bazı eserler (**Nehcü'l-Belâğâ, Dekâyık-ı Zemahşerî, Şerh-i Şevâhid-i Şeyh Razî, Keşfü'z-Zünûn** vb.) kontrol edildiğinde bu konuda bir tereddüdün kalmayacağını ifade etmektedir. Bu şiirleri inkâr edenlerin, bunları Şia âlimlerinden Ebü'l-Kâsım Alî b. Tâhir'e veya kardeşi Şerîf Razî Muhammed'e atfettiklerini bu şiirlere dikkatlice bakanların bunun mümkün olamayacağını göreceklerini ifade etmektedir.

Müstakîmzâde bu ön bilgilerden sonra, “tenbîh” başlığı altında şerhi hakkında da birkaç bilgi vermektedir. Bu noktada, bazı sözcüklerin gramer bakımından açıklanıp i'rablarının belirtildiğini, her beyti çok fazla detaya inmeden açıkladığını,

¹⁵⁶⁹ Adem Ceyhan, a.g.e., s. 57.

¹⁵⁷⁰ Diclehan, a.g.e.

¹⁵⁷¹ Hayatı ve eserleri için bkz. Ahmet Yılmaz, “Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddin”, C. XXXII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 113-15.

gerekli olan yerlerde, “nükte”, “fâide” “feth”, “zeyl-i emsâlî” gibi lafızlarla ek açıklamalar yapıldığını bildirmektedir.

Müstakîmzâde, Hz. Alî'nin Divan'ını beyit beyit şerh etmekte olup şerh yöntemi şu şekildedir. Şarih önce beyitteki kelimeleri gramer bakımından tahlil eder. Bu bağlamda; kelimelerin okunuşu, hangi kelime türüne girdikleri, hangi zaman ve şahsa ait oldukları gibi hususlarda bilgi verildiği gibi bu kelimelerin Türkçe, bazen Farsça karşılıkları verilir. Şarih bu tahlillerini detaylı bir şekilde yaptığı için derin gramer konularına dalmaktadır. Bu anlamda Keşşâf gibi gramerle ilgili bazı eserlerinden alıntılar yaptığı gibi açıklamalarını örneklendirmeyi de ihmal etmemektedir.

Bu yoğun gramerle ilgili açıklamalardan sonra yukarıda bahsi geçen nükte, faide gibi bazı lafızlarla şarih beytin muhtevasına yönelik ek açıklamalar yapar ki bunlar genellikle beyitte telmihi yapılmış bir konunun açılmasını sağlamaktadır. Nihâî olarak şarih “*ma'nâ-yı beyt*” başlığı altında, ele aldığı beytin anlamını, genişletilmiş bir şekilde Türkçeye aktarmaktadır.

2.1.1.3. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö.1801), **Mütercemü'l-Fevâtiḥ (Tercüme-i Şerh-i Dîvân-ı Alî)**.¹⁵⁷²

XVIII. yüzyılda yaşamış olan Gevrekzâde Hâfız Hasan Efendi tabîb olarak şöhret bulmuş ve tıbbâ dair çoğu tercüme olan birçok eser kaleme almıştır.¹⁵⁷³ Eserine bir hamdele ve salvele bölümü ile başlayan Gevrekzâde, daha sonra Hz. Alî'nin fazileti hakkında birtakım bilgiler verir. Sözü Hz. Alî'nin şiirlerine getiren mütercim Meybüdü'nin Hz. Alî Dîvânı'nın mukaddimesini şerh ettiğini ancak bu eserini Farsça kaleme aldığı için herkesin de bundan istifade edemediğini, bu zorluğu ortadan kaldırmak için 7 fâtihadan oluşan mukaddimeyi tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... lâkin şâriḥ-i müşârun ileyh Kâdî Mîr b. Mu'înüddîn hazretleri şerḥ-i mukaddime-i dîvân-ı şerîf-i mezkûrî lisân-ı Fârisiyyede bast u tahrîr

¹⁵⁷² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3332 numaradadır.

¹⁵⁷³ Bkz. OM. III. 213-14.

buyurup ol lehçeye âşinâ olmayan ba'zı muhibbîn-i hânedân-ı 'aliyye hazerâtı çendân ol ravza-i pür-ezhârün verd-i mutarrâsından berçîde-dâmân ... olup ve itr-ı anber-i şemîminden hûşe-çîn-i zâ'ikâ-i evhâmı lezzet-yâb olamadıklarından nâşî fakîr... Gevrek Hâfız Hasan ... şerh-i fevâtîh-i mukaddime-i mezkûrı zebân-ı Türkîye ile tercüme vü tastîr..."
(4a)

Hâfız Hasan eserine tercümesini tamamladığı tarihi işaret eden **Mütercemü'l-Fevâtîh** ismini vermiştir.

XVIII. yüzyıldan sonra Sâmî adlı biri Hz. Alî'nin bazı şiirlerini şerh etmiştir.¹⁵⁷⁴

2.1.2. Ahmed Bedevî'nin Şiirleri

Bedevîyye tarikatının kurucusu olan Seyyid Ahmed Bedevî'nin tam adı Ebü'l-Fityân Ahmed b. Ahmed b. İbrâhîm el-Fâsî et-Tantâvî el-Bedevî olup miladî 1200 yılında fas'ta doğmuştur. Kuzey Afrika ve özellikle Mısır'ın dinî-tasavvufî hayatında derin izleri olduğu gibi tasavvuf tarihi içinde de önemli bir yeri bulunan Ahmed Bedevî 1276 yılında vefat etmiştir. Evrâd ve Salavât'ı bulunan Bedevî'nin bazı Arapça şiirleri de bulunmaktadır.¹⁵⁷⁵

2.1.2.1. Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdârî (ö.1641'den sonra), **Şerh-i Eş'âr-ı Ahmed Bedevî (Tercüme-i Menâkıb-ı Ahmed Bedevî'nin sonunda)**.¹⁵⁷⁶

Osmanlı Müellifleri'nde hayatı hakkında kısaca bilgi verilen Mehmed Hıfzî Efendi, Üsküdarlı olup vefk ve nücûm ilmi ile çok ilgili olduğu için olsa gerek Veffâk lakabını almıştır. Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre senelerce Suriye ve Mısır'da dolaşarak ilim kesbetme peşinde koşan Veffâk Mehmed

¹⁵⁷⁴ Bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BB 10234.

¹⁵⁷⁵ Mustafa Kara, "Ahmed el-Bedevî", C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 47-48.

¹⁵⁷⁶ İncelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4520

Efendi¹⁵⁷⁷, Seyyid Ahmed Bedevî'nin menâkıbını Türkçeye tercüme ettiği gibi onun birtakım şiirlerini de şerh etmiştir.

Veffâk Mehmed Efendi'nin Seyyid Ahmed Bedevî'nin Arapça birtakım şiirlerini açıkladığı şerhi, yine ona ait Tercüme-i Menâkıb-ı Seyyid Ahmed Bedevî'nin sonunda yer almaktadır. Bahsi geçen bu tercümesine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Veffâk Mehmed Efendi, daha sonra eserinin yazılış sebebini açıklamaya koyulur. Buna göre 1051/1641-42 yılında Rûm diyarından Mısır'a giden yazar, burada Seyyid Ahmed Bedevî'nin zâviyesinde halife olan Şeyh Hüseyin Efendi ile tanışır. Hüseyin Efendi ona Ahmed Bedevî'nin menkıbelerini tercüme etmesini salık verir. Üç sene Mısır'da kalan Mehmed Efendi bu işi ertelediği sıralarda, gece rüyasında bu işin yapılması için işaret alınca, Şeyh Hüseyin Efendi'den Ahmed Bedevî'nin menâkıbını alıp tercüme etmeye başlar.

Bu şekilde tercümesinin yazılış sebebini açıklayan Veffâk Mehmed Efendi ardından 17 bölüme ayırdığı asıl konuya girer. Bu bölümlerin ilk 16'sında Seyyid Ahmed Bedevî'nin hayatını ve kerâmetlerine yer verip onun tarikatı hakkında genel bilgiler verirken 17. bölümü ise onun şiirlerinin şerhine ayırır (*kendü kelâm-ı dürer-bârlarınun şerhi vü tercümesi beyânındadır*, vrk. 5a). Bu bölümün başında, Seyyid Ahmed Bedevî'nin nazma dökülmüş hikmet dolu sözlerinden bahsedip şiirlerinde hikmet dolu sözlerle batınî anlamların bulunduğunu söyleyen şârih, onun bu sözlerinden seçtiği şiirlerini tercüme edip açıkladığını ifade eder. Şerhini beyit esasına göre yapan Mehmed Efendi, önce "tercüme" başlığı altında ele aldığı beyti Türkçeye çevirir; daha sonra da "şerh" başlığı ile kaynak metni tasavvufî bağlamda yorumlar. Şerhini yaparken birçok ayet ve hadisi alıntıladığı gibi hem kendi şiirlerinden hem de Sa'dî gibi başka şairlerin şiirlerinden alıntılar yapmıştır.

2.2. Farsça Dîvânlar veya Şiirler

2.2.1. Hâfız-ı Şirâzî Dîvânı

İran'ın önde gelen lirik şairleri arasında yer alan Hâfız-ı Şirâzî'nin hayatı hakkında çok fazla belge bulunmamaktadır. Hâfız'ın gerçek adı Hâce Şemseddîn Muhammed olup 1317-1326 tarihleri arasında Şirâz şehrinde doğduğu sanılmaktadır. Kur'ân-ı Kerim'i ezberlediği için **Hâfız** lakabını alan şairin kendi dönemindeki

¹⁵⁷⁷ Bkz. OM. II. 49.

felsefe, mantık, dilbilim, kelam vb. bilimler hakkında öğrenim gördüğü eserlerinden anlaşılmaktadır. Bütün hayatı boyunca Şiraz'dan ayrılmadığı düşünülen Hâfız muhtemelen 1390'da vefat etmiştir.¹⁵⁷⁸

Hâfız'ın şiirleri, ölümünden sonra dostu Muhammed Gülendâm adlı bir zat tarafından bir araya getirilmiş ve şairin divanı böylece teşekkül etmiştir.¹⁵⁷⁹ Hâfız; kaside, rübâ'î ve kıt'alar yazmış olmasına rağmen ona asıl şöhretini gazelleri kazandırmıştır. Bütün şiirlerinin toplandığı divanında 66 rübâ'î, mesnevi türünde bir Sâkînâme ve bir Mugannînâme, 5 kaside, 1 muhammes, dört mesnevi, 34 kıt'a ve 509 gazel vardır.¹⁵⁸⁰

Hâfız'ın en büyük başarısı gazele yaptığı yeniliktir. Ahmet Kartal'ın kalemiyle bu yenilik şu şekilde ifade edilebilir:

“İrfânî hüviyete sahip olan Hâfız, daha önce gazel söyleyen üstat şairlerin meziyetlerini kavrayıp özümседikten ve bunları kendi fitratına şekillendirdikten sonra, yazmış olduğu gazellerle şöhret bulmuştur. Gazellerinde fikirlerini tasavvufî remiz ve rümûzlarla mükemmel bir şekilde ifade ettiği için lisânü'l-gay ve tercümânü'l-esrâr olarak anılmış ve özellikle arifler katında tanınmıştır. Onun şiirlerinde ârifâne söyleyişin yanında, didaktik hüviyete sahip beyitler de görülmektedir. Şiirlerindeki ahenk, akıcılık ve parlaklığın yanında, dilinin sade, üslubunun tekellüfsüz ve veciz olması da dikkat çekmektedir. Her türlü ilmî, ahlakî, felsefî ve tasavvufî mazmunları ihtiva eden gazellerinde değişik aruz kalıplarını kullanan Hâfız, şiirlerinde birçok edebi sanata yer vermesine rağmen, mana ve ifadeyi bu sanatlarla boğmamıştır. Şiirlerinde bütün hayatını “rindlik” ve “âşıklık” ile geçirdiğini ifade eden şairin şiirlerinin en temel vasfı da, zaten rindlik ve âşıklıktır.”¹⁵⁸¹

¹⁵⁷⁸ Tahsin Yazıcı, “Hâfız”, C. XV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 103-106.

¹⁵⁷⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, **Hâfız Divanı**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992, s. I.

¹⁵⁸⁰ Mehmet Taha Ayar, “Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007, s. 5

¹⁵⁸¹ Ahmet Kartal, “Türk'ün Hâfız Sevgisi Yahut Hâfız Türk'e Ne Anlatır?” **Şiraz'dan İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 107.

Anadolu’da, Türkler arasında Mevlânâ’nın **Mesnevî-i Ma’nevî**’si ile Sa’dî’nin **Gülistân**’ından sonra, denilebilir ki en meşhur olan ve en fazla okunan Farsça eser, Hâfız Divanı olmuştur. Hâfız’ın Divanı; hem Farsça öğrenmek isteyenlerin, hem de şiir bilgilerini ilerletmek isteyenlerin ellerinden düşmemiştir. Hatta bu minvalde, bazı beyitleri ya ezberlenmiş ya da ezberletilmiştir. Daha XIV. yüzyıldan itibaren Hâfız’ın şiir tarzını ve üslubunu benimseyip kabul eden ve o tarzda şiir söyleme gayreti içerisinde bulunan şairlerimizle karşılaşmaktayız.¹⁵⁸²

Türkler arasında bu kadar tutulan Hâfız Divanı, XVI. yüzyıldan itibaren şerh ve tercüme edilmeye de başlamıştır.

2.2.1.1. Sürûrî, Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö.1561), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız.**¹⁵⁸³

XVI. yüzyılda yaşamış büyük bir âlim ve şâir olan Sürûrî’nin asıl adı Mustafa b. Şa’bân, lakabı da Muslihüddîn’dir. 1491 tarihinde Gelibolu’da doğan Sürûrî devrin ileri gelen hocalarından ders aldıktan sonra tezkirecilik, müderrislik ve lâlâlık (Şehzâde Mustafa için) görevlerinde bulundu. 1562 tarihinde 72 yaşında iken vefat eden Sürûrî’nin özellikle şerh alanında velut bir müellif olduğu söylenmektedir. Fıkıh, tefsir, hadis ve edebiyat alanında yazdığı şerhlerle adını duyuran Sürûrî’nin şiirlerinin toplandığı birkaç divanı da olduğu söylenmektedir.¹⁵⁸⁴

XVI. yüzyılın önemli şarihlerinden biri olan Sürûrî, Anadolu sahasında Hâfız divanını ilk defa şerh eden kişidir. Şerhinin mukaddimesinde, Hâfız divanından kısaca bahseden Sürûrî, onun şiirlerinde gizli anlamlar bulunduğunu, bundan dolayı da Hâfız’a “*lisânü’l-gayb ve tercümânü’l-esrâr*” denildiğini bildirmektedir. Tasavvuftan habersiz olanların onun şiirlerini anlamadığını söyleyen şarih, bazı

¹⁵⁸² Kartal, a.g.m., s. 107-08.

¹⁵⁸³ Meral (Ortaç) Oğuz, “Sürûrî’nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998. Sürûrî’nin şerhi hakkında, bu kaynağın 24-26. sayfaları arasında yer alan bilgilerden önemli oranda faydalanılarak bilgiler verilmiştir.

¹⁵⁸⁴ Bilal Elbir, “Sürûrî’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’i (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2003, s. 7-16. Sürûrî’nin hayatı ve eserleri hakkında daha detaylı bir bilgi için aynı tezin muhtelif bölümlerine müracaat edilebilir.

dostlarının da isteği üzerine Hâfız'ın şiirlerini Türkçe şerh etmeye karar verdiğini söylemektedir.¹⁵⁸⁵

“Emmâ ba'd, bu Sürûrî-i şikeste-dil ve rüzgârdan münfa'il şöyle takrîr-i makâle ve beyân-ı ahvâl kılur ki ashâb-ı hâlden selef-i sâlihîn (r.a.) ahvâl-ı tarîkati ve esrâr-ı hakîkati remz ü îmâ ve ta'miye vü ihfâ tarîkıyla beyân itmişlerdür ... ve bu zümrenüñ içinde lisânu'l-gayb ve tercümânü'l-esrâr ... Şemseddîn Muhammed el-Hâfız eş-Şîrâzî ... cemî'-i eş'ârında remz ü elgâz ve sûret-i mecâzda esrâr-ı tarîkatı ihtiyâr idüp ammâ ahvâl-i sülûkdan gâfil ve esrâr-ı tarîkatdan zâhil olanlar kusûr-ı fihâmından inkâr-ı küllî kılup ve ba'zı mütebahhir kılup ... ve ehl-i dilden zurefâ ve erbâb-ı kulûbdan 'urefâ gâhî bu fakîre mâ'il olup ba'zı esrârı sâyil olup bu hakîr dahi bildüğü kadar tahkîk-i merâm ve takrîr-i kelâm idüp ba'de takrîr-i tahrîre tebdîl kılınmak ve Türkî dil ile ta'bîr olunmak talep olunup ba'zı evkât ana masrûf kılınup 'alâ vechi'l-icmâl ma'nâ-yı mecâzî beyân ve ma'nâ-yı hakîkî 'ayân oldı. Tâ ki kâsır u nâkıs lar tâm u kâmil ve 'âmî vü gâfil olanlar ehl-i dil olalar...”¹⁵⁸⁶

Hâfız'ın şiirlerini mısra mısra şerh eden Sürûrî, mukaddimesinde de belirttiği gibi söz konusu mısraların önce ma'nâ-yı mecâzîsini daha sonra da ma'nâ-yı hakîkîsini vermektedir ki, ma'nâ-yı mecâzî mısraın birebir tercümesine, ma'nâ-yı hakîkî ise mısradaki gizli olduğu düşünülen tasavvufî anlama tekabül etmektedir.¹⁵⁸⁷

Sürûrî'nin şerhinde baştan sona düzenli olarak takip edilen bir şerh yöntemi bulunmamaktadır. O bazen mısralardaki kelimeleri gramer yönünden tahlil ederken – bu tahliller genelde kısadır- bazen de ele aldığı mısraı doğrudan tercüme etmekle şerhine başlar. “Ma'nâ-yı mısra budur ki” ibaresiyle yapılan bu tercüme, diğer şerhlerde görülen genişletilmiş düz çevirilerden ziyade, mısraın kelime sırasına bağlı kalan birebir çevirilerdir ki genelde bunlar devrik cümle şeklindedir. Sürûrî mısraın

¹⁵⁸⁵ Oğuz, a.g.t., s. 24.

¹⁵⁸⁶ Ayasofya Ktp. 4056, vrk. 1b.

¹⁵⁸⁷ A.t., s. 25.

bu birebir tercümesinden sonra, mısradan kastedilmek istenen anlamı yani tasavvufî anlamı diğer birçok şerhe göre kısa sayılabilecek bir şekilde vermeye çalışır.

Sürûrî'nin şerhinde, klâsik şerh usulünün vazgeçilmez özelliklerinden biri olan, yapılan açıklamaları teyit edici örneklendirmelere de başvurmuştur. Bunlar genellikle ayet, hadis ve çoğu Farsça olan beyit veya kıtalardır.

Sürûrî'nin Hâfız Divanı şerhi, hem kendisi de bir Hâfız Divânı şarihi olan Sûdî hem de günümüz şerh araştırmacıları tarafından çok fazla başarılı olarak görülmemiştir. Onun en çok tenkit edilen yönü ise, bütün beyitlerde tasavvufî yorumlara başvurup zorlama yorumlarda bulunmasıdır.¹⁵⁸⁸

2.2.1.2. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şirâzî**.¹⁵⁸⁹

Arapça ve Farsça birkaç eseri şerh eden Sûdî'nin, bu vadede kendisini ispat ettiği eseri Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ıdır. Türkçe şerh edebiyatı içerisinde önemli bir yeri haiz olan bu eserin tamamlanış tarihi ile ilgili olarak, 1002/1594¹⁵⁹⁰, 1003/1595¹⁵⁹¹ ve 1007/1598-99¹⁵⁹² gibi farklı tarihler ileri sürülmektedir. Yasemin Markoç'un, Bolchet ve Rieu'dan naklen verdiği bilgiye göre Sûdî şerhini, arkadaşı Muhammed b. Bedreddîn al-Akhisarî'nin ricası üzerine kaleme almıştır.¹⁵⁹³

Sûdî bu şerhinde, meşhur İranlı şair Hâfız'ın divanındaki tüm şiirleri geniş bir şekilde açıklamıştır. Eserde, kaynak metin beyit beyit şerh edilmiştir. Sûdî'nin açıklamaları genel olarak iki kısımdan oluşur. İlk kısımda; kaynak beyitte, açıklanmaya muhtaç olan kelimeler evvela sarf yönünden yani hangi kelimedenden tüedikleri, hangi zamanı ifade ettikleri gibi gramerle ilgili hususlar bakımından tahlil edilir. Gramerle ilgili bu ilk tahlillerden sonra ele alınan kelimelerin Türkçe karşılıkları verildiği gibi bazen bu kelimelerin Arapça karşılıkları da verilir. Şerhin

¹⁵⁸⁸ A.t., s. 24-27.

¹⁵⁸⁹ Yasemin Ertek Markoç, "Sûdî-i Bosnevî'nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız'ı", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1994.

¹⁵⁹⁰ Markoç, a.g.t., s. 13. (Edgar Blochet ve Charles Rieu'dan naklen)

¹⁵⁹¹ Nazif M. Hoca, **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980, s. 19.

¹⁵⁹² Markoç, a.g.t., s. 12. (Haydar Ali Dirioz'den naklen)

¹⁵⁹³ A.t., s. 13.

ikinci kısmında ise “*mahsûl-ı beyt*” başlığı altında, kaynak beyit toplu bir şekilde genişçe Türkçeye tercüme edilir. Genellikle bir cümleden müteşekkil bu düz çeviriden sonra kaynak beyitteki anlam genişletilmeye, söz konusu beyitte söylenmek istenen asıl anlam yakalanmaya çalışılır. Sûdî'nin bu eserinde, takip edilen şerh yöntemi genel olarak bu şekilde olmasına karşın bazı beyitlerin daha kısa bir şekilde açıklandığı da görülür.

Sûdî'nin şerhinde, yapılan açıklamaların muhtelif alıntılarla örneklenip desteklendiği görülmektedir. Bu örneklendirmelere, beytin gramer yönüyle ilgili açıklamalarında olduğu gibi, beyitteki anlamın açıklandığı bölümde de başvurulmuştur. Bu anlamda, ayet, hadis, atasözü ve muhtelif şairlerden beyitlerin alıntılı olduğu görülür.

Gerek kaynakların verdiği bilgiler gerekse de eserlerinden anlaşıldığına göre, çok iyi bir Farsça bilgisine sahip olan Sûdî, şerhinde son derece kendinden emin, kararlı bir üslup benimsemiştir. Bu üslubunun bir neticesi olarak, kendisinden önce Hâfız Dîvân'ını şerh eden Sürûrî ve Şem'î'nin yaptığı hataları, hakarete varmayan alaylı bir üslupla tespit edip bunları tenkit etmiştir. Şarih bu hataları bazen isim vermeden belirttiği gibi bazen de “*redd-i Sürûrî*” veya “*redd-i Şem'î*” şeklinde isim vererek de belirtmektedir.¹⁵⁹⁴

Şerh ettiği metne eleştirel bir şekilde yaklaşan Sûdî, şerhinin birçok yerinde kaynak metnin muhtelif nüshalarından yararlanarak kısmî bir tenkitli metin oluşturmaya çalışmıştır. Nitekim bu sayede bazı gazellerin Hâfız'a ait olamayacağını tespit etmiştir.¹⁵⁹⁵

Sûdî, Hâfız hakkında yazılmış fakat günümüze ulaşamamış birçok eseri görüp onlardan faydalandığı gibi, bazı şifâhî rivayetleri de tespit etmiştir. Kaynak metindeki mazmunları açıklarken devrin örf ve adetlerinden de bahsetmiştir.¹⁵⁹⁶

¹⁵⁹⁴ Markoç, a.g.t., s. 42.

¹⁵⁹⁵ Hoca, a.g.e., s. 21; Markoç, a.g.t., s. 42-43.

¹⁵⁹⁶ Hoca, a.g.e., s. 20.

Yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde birçok yazma nüshasına ulaşılabilen Sûdî'nin şerhi, önce İskenderiye'de 1250/1834 tarihinde 3 cilt halinde, daha sonra da İstanbul'da 1288 tarihinde Konevî'nin Hâfız şerhinin derkenarında basılmıştır.¹⁵⁹⁷

Şerh edebiyatımızın bu klâsikleşmiş örneği, maalesef ki henüz tam olarak Latin harflerine aktarılamamıştır.

2.2.1.3. Şem'î Şem'ullâh (ö.1602'den sonra), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız.**

Şem'î, şerhine yazdığı Farsça bir mukaddimede, hamdele ve salveleden sonra, kanaat yolunu seçip bir köşeye çekilmişken Ahmed adındaki bir devlet büyüğünün isteği üzerine Hâfız Divan'ını şerh etmeye başladığını bildirmektedir. Şerhin Ayasofya 4062 numarada bulunan nüshası, 1017/1608-09 tarihinde istinsah edilmiş olup şarihin, yani Şem'î'nin 981/1574 senesinin Zilhicce ayında yazdığı istinsah kaydını da barındırmaktadır.

Şem'î'nin kaynak metni mısra esasına göre açıkladığı bu şerhinde de uygulanan şerh yöntemi onun diğer şerhleri ile benzerlik arz etmektedir. Önce orijinal metin yani mısra verilir; sonra bu mısra düz bir şekilde, genelde de Sürûrî'de görüldüğü üzere devrik cümlelerle değil de kurallı cümlelerle Türkçeye çevrilir. Üçüncü aşamada, mısradan tasavvufî anlamlar çıkarılmaya çalışılır. Bu anlamlar genellikle mısrada yer alan kelimelerden hareketle çıkarılırken (örneğin sebûkbârlardan murâd evliyâullahdur) bazen de mısraın tümünden çıkarılır. Bu temel üç aşamanın dışında, bazı mısraların şerhinde kısa da olsa gramere yönelik tahlillerin de yapıldığı görülmektedir. Gerek bu tahlillerde gerekse de tasavvufî anlamlar çıkarılırken şarihin bazı beyit alıntıları yaptığı görülür.

Şem'î'nin şerhinde bazı mısralar sadece tercüme edilmekle kalmış onlardan herhangi bir tasavvufî anlam çıkarılamamıştır.

Şem'î'nin şerhi, genel itibarıyla; mısraların genişletilmiş tercümeyle yaklaşan bir yöntemle, kısaca şerh edildiği ve genellikle kaynak metinden tasavvufî yorumların çıkarılmaya çalışıldığı bir şerhtir.

¹⁵⁹⁷ A.e., s. 21.

2.2.1.4. Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî (ö.1601), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız.**

Osmanlı Müellifleri'nde Hüseyin Kefevî'nin de Hâfız Divanı'nı şerh ettiğine dair bilgi bulunmaktadır.¹⁵⁹⁸ Hatta Cemil Akpınar, Süleymaniye Kütüphanesi Çelebi Abdullah 305 numarada kayıtlı olan Hâfız Divânı şerhini ona nispet edildiğini ifade etmektedir.¹⁵⁹⁹ Bahsi geçen nüsha tarafımızdan incelenmiş ve buradaki şerhin Sürûri'ye ait olduğu tespit edilmiştir. Sonuç olarak Hüseyin Kefevî'nin Hâfız Divanı şerhinin varlığından bahsediliyorsa da bu eser henüz ele geçmemiştir.

2.2.1.5. Mustafâ Tevfik (1661'den sonra), **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 173 numarada bulunan bu şerhin yazarı, eserin sonunda yer alan Farsça manzumede geçmektedir. Şârih Hâfız Dîvân'ını ayın harfine kadar 10 ay gibi kısa bir sürede şerhe ettiğini ve bunu tamamlamaya niyetlendiğini bildirmektedir. Eser 23 Muharrem 1072/18 Eylül 1661'de tamamlanmıştır.

Eserin başı eksik olup şerh tâ harfindeki gazellerden itibaren başlamaktadır. Şerhten ziyade bir tercüme niteliğinde olan bu eserde, genellikle her gazel mısra mısra Türkçeye tercüme edilmekte bazı beyitler de bir bütün olarak genişletilmektedir.

2.2.1.6. Ferîdî (ö. 1799'dan sonra), **Tercüme-i Divân-ı Hâfız-ı Şîrâzî.**

Birkaç defa şerh edilen Hâfız'ın divanı Ferîdî adlı/mahlaslı biri tarafından da manzum olarak tercüme edilmiştir. Ulaşılabilen nüshasından¹⁶⁰⁰ hareketle yapılan incelemeye göre; Ferîdî'nin bu tercümesi, 330 yapraktan oluşmaktadır. Her sayfada 18 satırın bulunduğu bu eserde, Hâfız Divân'ı manzum olarak Türkçeye tercüme edilmiştir. Tercümeden evvelki ilk iki yaprakta tercümenin bitiş tarihine birkaç tarih beyti düşürülmüştür. Zahriyye yaprağında da "Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî li-Ferîdî" kaydı bulunmaktadır.

¹⁵⁹⁸ Bkz. OM. I. 276.

¹⁵⁹⁹ Cemil Akpınar, "Kefevî Hüseyin Efendi", C. XXV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 187.

¹⁶⁰⁰ Süleymaniye Kütüphanesi / H. Hüsnü Paşa 992. Eserin bir diğer nüshası da Beyazır Devlet Ktp. Bâyezîd 5673 numaradadır.

Tercümenin İstanbul Üniversitesi Nâdir Eserler Kütüphanesi'nde bulunan bir diğer nüshasının tespit fişinde mütercim ismi olarak Fazlî-i Rûmî kaydedilmiştir. Nüsha tarafımızdan incelendiğinde, bunun eserin la yaprağında yer alan “*dîvân-ı Hâfız Tercümesi li'l-Fazlî-i Rûmî el-müteveffâ 970*” şeklindeki nottan ileri geldiği anlaşılmaktadır. Bu notun yazıldığı mürekkep farklı olup sonradan yazıldığı anlaşılmaktadır. Eserde Fazlî ismiyle karşılaşmadığımız gibi tercümenin başında yer alan “*elâ ey server-i 'uşşâk gönül kapında sâil hâ / Ferîdî derdmende himmet it gözi yaşın sil hâ*” beyti de bu bilginin aksine olarak mütercimin Ferîdî olduğunu göstermektedir.

Ferîdî'nin tercümesi, “*elâ ey server-i 'uşşâk gönül kapında sâil hâ / Ferîdî derdmende himmet it gözi yaşın sil hâ*” şeklindeki bir beyitle başlamaktadır. Daha sonra da, önce kaynak metin altına da manzum tercümesi gelecek şekilde Hâfız Divânındaki şiirler beyit beyit tercüme edilmiştir.

Ferîdî, kaynak metindeki şiirleri, yazıldıkları vezinlerle aynı vezinle tercüme etmiştir. Orijinal metin ve altındaki tercümesinde yer alan kelimeler, kırmızı mürekkeple numaralandırılmış olup, hangi kelimenin hangi kelimeye karşılık olarak yazıldığı belirtmeye çalışılmıştır. Yaklaşık 650 manzumenin tercüme edildiği eserde, manzum bir metnin yine manzum olarak çevrilmesinde karşılaşılan çeviri zorlukları gözlenmektedir.

2.2.1.7. Ali Çavuşzâde Mustafâ, **Şerh-i Dîvân-ı Hâfız.**

Nüshası tarafımızdan görülmeyen bu şerhin varlığından **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu** adlı eserde haber verilmektedir.¹⁶⁰¹ Kataloğu hazırlayanlar eserin 52 varaktan oluştuğunu söylemektedirler. Dolayısıyla Hâfız'ın tüm şiirlerini kapsamadığı anlaşılan bu şerhin başka bir şerhin bir bölümü olup bahsi geçen yazarın da müstensih olabilme olasılığı da gözden kaçırılmamalıdır.

2.2.1.8. (Mütercimi belli değil), **Tercüme-i Dîvân-ı Hâfız-ı Şîrâzî.**

¹⁶⁰¹ Yaşar Aydemir; Abdülkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007, s. 210-11.

Millet Kütüphanesi Edebiyat bölümü 203 numarada, 25b-66b yaprakları arasında bulunan bu tercümede, Hâfız'ın seçilmiş bazı gazelleri aynen (kelime kelime) tercüme edilmiştir. Eserde önce kaynak metin (beyit) kırmızı mürekkeple yazılmış, ardından da beyitteki kelime veya ibareler teker teker sözcüğü sözcüğüne tercüme edilmiştir. Tercümenin kim tarafından yapıldığına dair eserde herhangi bir bilgi yoktur.

Hâfız'ın Dîvân'ı XIX. yüzyılda da Mehmed Vehbî b. Hasan el-Konevî (ö. 1828) tarafından şerh edilmiştir.¹⁶⁰²

Hâfız Dîvânı 1912 yılında da Musa Bikiyef tarafından intihab edilip şerh edilmiştir.¹⁶⁰³ Yine Tahir Ağa Tekke 558 numarada bulunan ve “*te'lif kerde-i Cevri*” başlığını taşıyan kısa bir eserde de Hâfız-ı Şîrâzî'nin hayatı hakkında bilgi verilirken onun “*elâ yâ eyyühe's-sâkî*” ibaresi ile başlayan meşhur gazeli de genişçe tercüme edilmiştir.

2.2.2. Şâhî'nin Dîvânı

Asıl adı Aka Melik b. Cemâleddîn b. Fîrûz el-Kûhî olan Şâhî, İran şairlerinden olan Şâhî, şiirde olduğu gibi, musiki, hat, minyatür ve tezhipo gibi sanatlarda da mahir olup bir zaman, Şahrüh'un oğlu Baysungur'un mülâzemetinde bulunmuştur. Bâbü'r zamanında da onun köşkünü tasvir etmek Esterâbâd'a giden Şâhî, 830/1426 tarihinde burada vefat etmiştir.¹⁶⁰⁴

Şâhî'nin Farsça şiirlerini kapsayan dîvânında, birkaç kasidesi ile harf sırasına göre mürettep gazelleri, kıt'a ve rübâ'ileri bulunmaktadır. Onun bu şiirleri Farsça birçok eseri de şerh eden Şem'î'nin gözünden kaçmamış ve Türkçeye aktarılmıştır.

2.2.2.1. Şem'î Şem'ullâh (ö. 1602'den sonra), **Şerh-i Dîvân-ı Şâhî.**

Şerhine Farsça bir girişle başlayan Şem'î, Şâhî'nin divanını uzun süreden beri şerh etmeyi düşündüğünü ancak buna bir türlü zaman bulamadığını, bir gün Ahmed b. Muhammed adındaki bir devlet adamının kendisinden bu divanı tercüme etmesini

¹⁶⁰² Bu şerh hakkında genel bir değerlendirme için bkz. Mehmet Taha Ayar, “a.g.t.

¹⁶⁰³ Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 532.

¹⁶⁰⁴ Şemsettin Samî, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. IV, İstanbul, 1311, s. 2839-40.

istememesi üzerine bu divanı şerh etmeye başladığını söylemektedir. Şem’î bu şerhi 982/1574 yılının Rebûlâhir ayının son Pazartesi günü bitirmiştir ki şarih hattı nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 527 numarada bulunmaktadır.

Şem’î, Şâhî’nin 182 manzumesini şerh etmiştir ki bunların çoğu gazel olup diğerleri kıt’a ve rübâ’ilerdir. Şem’î söz konusu divandaki şiirleri mısra mısra şerh ederken onun şerhi kaynak metni Türkçeye çevirmekten öteye gidememektedir. Ancak birkaç beytin şerhinde manayı biraz açıp genişlettiği görülmektedir. Dolayısıyla her ne kadar şarihin kendisi de eserin bir şerh olduğunu söylemekte ise de eseri bu haliyle daha çok tercüme olarak değerlendirmek gerekir.

2.2.3. Mollâ Câmî’nin Şiirleri

2.2.3.1. İlhâmî, Tercüme-i Eş’âr-ı Mollâ Câmî.¹⁶⁰⁵

İlhâmî mahlasını kullanan mütercimim hayati hakkında eserinden hareketle bilgi bulamadığımız gibi, kaynaklarda da Câmî’nin şiirlerini tercüme eden bir İlhâmî ile de karşılaşamadık. İlhâmî’nin şerhi, kütüphane kaydında “*Tercüme-i Dîvân-ı Câmî*” şeklinde geçmektedir. Ancak eserin zahriyye kısmında “*Dîvân-ı Câmî Şerhi*” yazıldığı gibi, eserin başında da “*Hâzâ Kitâbü Dîvânı Câmî ve şarihuhu İlhâmî rahimehümallâhu rahmeten vâsi’aten*” şeklinde eserin şerh olduğunu ima eden bir başlık yer almaktadır.

Eserin hamdele ve salvele bölümünden sonra; sebab-i te’lîf mahiyetinde olan bölümde şu bilgiler verilmektedir:

“...bu abd-ı hakîr-i pür-taksîr, ol ser-efrâz-ı ‘ulemâ-ı dîn ve mümtâz-ı fusahâ-yı ehl-i yakîn Abdurrahmân el-Câmî hazretlerinin te’lîf itdükleri Fârisî dîvân-ı hümayûnlarına nazar itdükde niçe esrâr-ı hakâyık u rûmuzât ve niçe eskâr-ı dekâyık u künuzât inşâ vü icâd eylemişlerdir ki nâzırına dünyevî vü uhrevî fevâyid-i kesîre hâsıl ve lâkin Fârisî bilmeyenlere fâidesi ‘âm nef’î tâm olsun için Türkî lisâna tercüme olunup ümîddür ki bu hakîri hayr-ı du’â ile yâd idüp nâ’il-i ecr-i cezîl ola...”(1b)

¹⁶⁰⁵ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. / Mihrişah Sultan koleksiyonu 367 no’da bulunmaktadır.

Eserin geneline bakıldığında, İlhâmî'nin Câmî Dîvân'ını mısra mısra Türkçeye çevirdiği görülmektedir. Bu çeviri bazen genişletilmiş/tefsîrî tercüme halini alıyorsa da çoğunlukla kaynak metindeki anlamın Türkçeye birebir aktarımından ibaret kalmaktadır. Dolayısıyla eserde, klâsik şerh usulünde bulunan, kelimenin okunuş şekillerini, gramer yönlerini ele alan bilgiler, örnekleme için yapılan alıntılar vb. unsurlar yer almamaktadır.

Genişletilmiş çeviriye, aşağıdaki mısranın tercümesi iyi bir örnek teşkil eder:

“nokta-sıfat der-kenefî û mukîm”

“Nokta gibi anun kenaru tarafında mukîm. Ya'nî harf-i bâ ki ol bismillâh hisâbında egerçi kalîldür ki ikidür artuk degül ammâ iki cihân bunun yanında bâ'nın yanında nokta gibidür belki dahi kalîldür. Zîrâ bâ yanında noktunun nev'-i zuhûrî vardır...” (2b)

Birebir çeviri için de aşağıdaki beytin tercümesi örnek olarak gösterilebilir:

“Ez-berekât-ı harekâteş zeved”

“Ol besmelenin harekâtı berekedinden gider” (3a)

XIX. yüzyılda da, Murâd Mollâ'nın öğrencilerinden olan Seyyid el-Hâc Mehmed Tefîk Efendi de Câmî'nin Dîvân'ından seçtiği 9 kasideyi şerh etmiştir.¹⁶⁰⁶ Bunun yanında; Zeytinoğlu İlçe Halk Ktp. 315 numarada da “*Dîvân-ı Câmî Tercümesi*” adıyla kayıtlı bir eser bulunmaktaysa da nüshasını göremediğimiz için bunun yukarıda tanıtımı yapılan tercüme ile aynı mı yoksa farklı bir tercüme mi olduğu konusunda bilgi veremiyoruz. Tespit fişinde verilen bilgiye göre eser; 130 yapraktan oluşmakta olup Hasan Necâtî adlı bir müstensih tarafından 1269/1852-53 istinsah edilmiştir.¹⁶⁰⁷

¹⁶⁰⁶ Tefîk Efendi'nin Neş'e ismini verdiği bu şerhin bir nüshası Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 1639 numarada bulunmaktadır

¹⁶⁰⁷ Bkz. https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=163577 (13.02.11)

2.2.4. Selîmî'nin (Yavuz Sultân Selîm) Dîvânı

Osmanlı Devleti'nin X. padişahı Yavuz Sultân Selîm'in Farsça şiirlerini barındıran dîvânçesi XIX. yüzyılda Dâniş (ö. 1893'ten sonra) adlı biri tarafından şerh edilmiştir. Yazma halinde bulunan ve Dest-âvîz-i Dâniş diye isimlendirilen bu eserin nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 4709 numarada bulunmaktadır. Dâniş bu eserinde Yavuz Sultân Selîm'in biri münâcât ikisi na't olmak üzere 3 kasidesi ile 103 gazelini şerh etmiştir. Bu yüzyılda Şeyh Vasfî adlı biri de Yavuz'un şiirlerini **Bârîka** adıyla tercüme etmiştir.¹⁶⁰⁸

2.2.5. Ferište'nin Dîvânçesi

Asıl adı Muhammed Kâsım olan Ferište, Hindistân meşhurlarındandır. Aslen Esterâbâdlı olduğu halde babasıyla Hindistan'a göç etmiş ve burada Murtazâ Nizâm Şâh-ı evvelin hizmetine girmiştir. Bu şahın vefatından sonra 996/1587-88'da İbrâhîm Âdil Şâh-ı sâninin veziri Dilâver Hân'ın davetiyle Peşâver'e gidip bu zatın adına iki eser kaleme almıştır.¹⁶⁰⁹

Ferište'ye atfedilen divançe yaklaşık 30 gazel yer almakta olup XVIII. yüzyıldan sonra birkaç defa Türkçe olarak şerh edilmiştir.

2.2.5.1. Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî, (ö. 1735-36'dan sonra), **Şerh-i Dîvânçe-i Ferište.**¹⁶¹⁰

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Sâlih b. Yûsuf'tan **Esmâü'l-Müellifin**'de kısaca bahsedilmektedir.¹⁶¹¹ Onun Türkiye kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu eseri; klâsik bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra ise ismini zikreden Sâlih Efendi kendisinden kısaca bahsedip eserinin yazılış sebebini anlatmaya başlar:

¹⁶⁰⁸ Matbu nüshası için bkz. Atıf Efendi Eki 981.

¹⁶⁰⁹ Şemsettin Sami, **Kâmûsu'l-A'lâm**, C. V, İstanbul, 1311, s. 3392.

¹⁶¹⁰ Ersen Ersoy, "Türkiye Kütüphanelerindeki Farsça Dîvânlara Yazılan Şerhler ve Ferište (ö. 1623?) Divançesi Şerhi", **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, (Kış 2010), s. 117-134.

¹⁶¹¹ Bağdatlı İsmail Efendi, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsârü'l-Musannifin**, C. I, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955, s. 424.

“... ve ba'd kemterîn-i 'ibâd ve kehterîn-i nâ-şâd ve za'îfü'z-zu'afâ ...
Sâlih b. Yûsuf b. Mustafâ el-Vehmî el-Âmidî ... zebân-ı kâl ile vasf-ı hâl
henûz hem-nişîn-i bezm-i visâl ve ber-çîn-i nahl-i âmâl ve karîn-i devlet ü
ikbâl degül iken beyt:

Hebâya münkalib oldı dirîğ ömr-i 'azîz

Henüz itmemişem kişver-i murâda duhûl

*Ve belâhây-ı dâr-ı garîbden rehâ-yâb olup künc-i ferâgat-ârâmîde ve
renchây-ı mâr-ı firkatden fırsat-yâb olup künc-i selâmetde resîde
olmamışken rübâ'î*

Bir yire karârüm yoğ idi bâd-ı sabâveş

Her sûya revân olmuşdum âb-ı safâveş

Sergeşteligim kılmışdı çarh[ı] nigûn-ser

Âşüfteligim turra-i şeb-reng-i dü tâveş

*'alâ tarîki'l-müsâfere gözümüz mahrûsa-i Kars ve Erzen-i Rûma düşüp
birkaç mâh tamâm o şehr-i hoş-makâmda meks ü ârâm idüp zevi'l-
kirâmlarından ba'zular 'alâ tarîki'l-istifâde bu hakîr-i pür-taksîrden
tahsîl-i merâm itmek için Dîvânçe-i Feriştenün **ruhsâr-ı şâhid-i
ma'ânîlerinden bürka'-ı reybinî ref'e tâlib ve rûy-ı nikât-ı
nihânîlerinden gayb-ı şekki ref'e râgıb** olduklarında bu hakîr dahi
icâbetlerinde bir zamân müstağrak-ı deryâ-yı tehayyür ve pâ-bend-i
rişthây-ı tefekkür olup duruken cûşiş-i eltâf-ı 'aliyye-i hudâya mazhar ...
olup derhâl ufuk-ı âsümân-ı zamîrden Oldukda deryâ-yı tehayyürden
bîrûn ve ceyb-i merâkîden ser-nümûn olup pîş-i şemşîr-i sü'âllerin pâ-
sünh ile bend ve rîş-i iltimâs-ı dillerin şifâ-yı râsih ile peyvend idüp ...*

rümûz-ı nikâtların tafsîlen beyân ve tasrîhan ‘ayân itmek ile şerh eyledüm...”¹⁶¹²

Yukarıdaki giriş bölümünde yer alan alıntıdan da anlaşılacağı üzere, şârih memleketinden uzakta iken, yolculuk dolayısıyla Kars ve Erzurum taraflarına uğrar; buranın ileri gelen âlimleri kendisinden Ferište Dîvânçesini şerh etmesini talep ederler. Bir müddet kararsız kalan Sâlih Efendi daha sonra onların bu isteğini kabul edip bahsi geçen dîvânçeyi şerh etmeye koyulur.

Bu ön bilgileri veren şârih, ardında da şerhinde uyguladığı usûl hakkında şu bilgileri verir:

“...’avâm u havâssa nef’i ‘âmm olsun için zebân-ı Türkîde her beytün ma’nâsını imâ-ı taksîmi ile iki kısım ki mecâzî ve hakîkî taksîm idüp mecâzîde lügaten ehl-i lügâtun nüvişt itdügüne göre ve hakîkîde ıstulâhan ehl-i tasavvufun nüvişt itdügüne göre zâhirde tatbîk idüp ebyât-ı mezkûrî zikr eyledüm. Velâkin bâtınan şâ’irün murâdı ne oldığın ‘âlimü’s-sırr ve’l-hafıyyât bilür ve mezkûrî tekrârdan ‘adem-i zarûriyyet ‘indinde be-gâyet ihtirâz eylemişdür ve bu fende meşhûr kavâ’id-i lâzîmeleri görüp bildiğim mikdârı getürmüşümdür. Ve şürrâh-ı mesnevî sandukçelerinde ve gayr-ı muhakkikîn-i ma’nevî sandukçelerinden bu ebyâta münâsib dürer-i âyât-ı beyyinât ve gurer-i ehâdîs ü ebyât ile ârâste vü pîrâste eyledüm tâ ki ‘aybına mukayyed olunmayup zümre-i zurefâ ve firka-i büleğânun hüsn-i nazarları ta’alluk buyrılır ise beyne’l-enâm makbûl u mergûb ola...”¹⁶¹³

Sâlih Efendi, yukarıdaki alıntıda da ifade ettiği üzere; her beyti iki ayrı esas üzerine şerh eder. Bunlardan biri lafızların görünen anlamlarından hareketle ortaya çıkan şerhi ki şârih bunu “mecâzî” olarak isimlendirmiş, diğeri de söz konusu beyitten çıkarılan tasavvufî anlam üzerine kurulan şerhdir ki şârih bunu da “hakîkî” olarak isimlendirmiştir. Bu doğrultuda şerhine başlayan Sâlih Efendi, önce kaynak

¹⁶¹² Milli Ktp. Yz A 6169, vrk. 1b-2a.

¹⁶¹³ vrk. 2b.

metni üstü çizili olarak kaydeder. Ardından da bu beyti “*mecâzî*” başlığı ile şerh etmeye başlar. Bu bölümde önce beyitte geçen bazı kelimeleri gramer ve anlamları bakımından da tahlil eden şârih, “*kâ’ide*” başlığı altında tahlil ettiği kelimeye göre Arapça veya Farsça bir gramer kuralına yer verir ardından da incelediği kelimeyi bu açıdan değerlendirir.

Klâsik şerh gelenğinde görmeye alıştığımız bu filolijik açıklamalardan sonra ise “*mahsûl-ı beyt*” başlığı altında şerh edilen beytin mecâzî anlamı genişçe bir tercüme ile Türkçeye aktarılır. Bu bölümde genellikle düzenli bir cümle ile yapılan tercüme “*ya’nî*” kelimesiyle genişletilmiştir.

Beytin mecâzî anlamını bu şekilde veren şârih, ardından da “*emmâ hakîkî*” başlığı ile beyitte geçen bir veya birden fazla kelimenin tasavvufî yorumunu yapar. Daha sonra da “*mahsûl-ı beyt*” başlığı ile beytin bu doğrultuda oluşan ikinci toplu bir anlamı verilir.

2.2.5.2. Yûsuf el-Vâ’iz Kağızmanî (ö. 1724’ten sonra), **Yûsufî (Şerh-i Dîvânçe-i Ferište).**

Ferište Dîvânı XVIII. yüzyılda hayatta olduğu anlaşılan Yûsuf el-Kağızmanî tarafından da şerh edilmiştir. Şârih, Mollâ Câmî’nin **Lüccetü’l-Esrâr** adlı kasidesine yazdığı şerhin girişinde bu eserinden şu şekilde bahseder:

“... *Fârisiyyeden Ferište Dîvânçesin üslûb-ı garîbi ve namt-ı acîbi müştemil bir dîvânçe görüp şerhe muhtâc olmağla şerh ve ismine Yûsufî tesmiyeden sonra...*”¹⁶¹⁴

Kağızmanî’nin bu sarîh ifadelerle bahsettiği eserine ulaşmamız mümkün olmadı.

2.2.5.3. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Dîvân-ı Ferište.**

Nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 25638/1 numarada bulunan bu şerh, herhangi bir giriş olmaksızın başladığı ve sonunda eserin müellifi veya şârihine dair

¹⁶¹⁴ Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 402, vrk. 3a.

bir bilgi bulunmadığı için kim tarafından ve ne zaman kaleme alındığı belirlenememiştir. Tarafımızdan incelenen bu eserde Ferište'nin şiirleri beyit beyit şerh edilmiştir. Beyitleri oldukça aralıklı olarak yazılmış, boş bırakılan bu aralıklara metnin şerhi yapılmıştır. Şerhin bir kısmı da metnin kenarında yapılmıştır.

Yaklaşık 25 yapraktan oluşan bu şerh; şerh yöntemi ve içeriği bakımından Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî'nin şerhi ile benzerlik arz ediyorsa da yaptığımız karşılaştırmalı bir okuma neticesinde elimizdeki eserin farklı bir şerh olduğu anlaşılmıştır. Bunu somut olarak görmek için her iki eserden de ilk beytin şerh edildiği bölümden bir parça alıntılanacaktır:

Şerh edilen ilk beyit şöyledir:

Ey kerde kemend-i zülf-i mâ dü tâ râ

Efgende ser-i zülf-i tü sad belâ râ

Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî'nin şerhi:

*“Ey harf-i nidâ münâdâsı mahzûf ve mâ-ba'dindeki cümle-i ismiyye sıfat-ı münâdî-i mahzûfdur. Kerde ism-i mef'ûldür...”*¹⁶¹⁵

Elimizdeki şerhde aynı bölüm şöyledir:

“Ey harf-i nidâ münâdâsı mahzûf ya'nî cânân. Kerde fi'l-i mâzîden bir kısımdur itmiş ma'nâsına ism-i mef'ûl degüldür eger öyle olsa ma'nâsı niçün olunmuş olmadı...” (1b)

Her iki şerhin de hemen başından alınan bu metinlerden anlaşılıyor ki elimizdeki şerh Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî'nin şerhi ile aynı olmadığı gibi onun hatalarını ortaya çıkaran farklı bir şerhtir.

Elimizdeki bu şerhin Sâlih b. Yûsuf b. Mustafa Âmidî'ye ait olmadığını bu şekilde tespit ettikten sonra bu şerhin yukarıda nüshasını bulamadığımızı

¹⁶¹⁵ Milli Ktp. Yz A 6169, vrk. 1b-2a.

söylediğimiz Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî'ye ait olmasının ihtimal dâhilinde olduğunu söylemek gerekir.

Elimizdeki şerhin bulunduğu mecmuanın 38b-40b yaprakları arasında da “*Ferişte rahmetullâhi aleyhün taktî'âtının şerhi beyânındadır*” başlıklı bir metin bulunmaktadır ki burada daha evvel şerh edilen gazellerin vezni üzerine açıklamalar yapılmıştır.

2.2.6. Örfî-i Şîrâzî'nin Şiirleri¹⁶¹⁶

XVI. yüzyılın İranlı şairlerinden biri olan Örfî-i Şîrâzî, daha çok Sebki Hindî akımının öncüsü olması ve Klâsik Türk Edebiyatı'na yaptığı etkiyle tanınır. Aslen İranlı olan şair, 1555 tarihinde, bugün de İran sınırları dâhilinde bulunan Şîrâz'da doğmuştur. Kaynaklarda asıl adı *es-Seyyidî, Hoca Seyyidî Muhammed, Muhammed Hüseyin, Cemâleddîn Muhammed* gibi muhtelif şekillerde kaydedilmiştir. İlk tahsilini doğum yeri olan Şîrâz'da yapan Örfî kısa sürede bir şair olarak adını duyurmaya başladı. 1585 tarihinde şairlere gerçek değerlerinin verildiğini düşündüğü Hindistân'a gitti ve şair Feyzî ile dost oldu. Devrin birkaç padişahı ve şehzadesi ile tanışıp bunların himayesine girip iltifatlarını gören Örfî, dostu olan Feyzî-i Hindî tarafından zehirletirildi. Öldüğünde henüz 36 yaşında olan Örfî önce Lahor'da gömülmüş 30 yıl sonra ise Mîr Sâbir tarafından kemikleri mezarından çıkarılarak Necef'e gönderilmiş ve burada tekrar defnedilmiştir.¹⁶¹⁷

Örfî'nin Divan'ı dışında; Mecma'u'l-Ebkâr, Ferhad u Şîrîn, Sâkînâme ve Risâle-i Nefsiyye adında birkaç eseri daha vardır. İlk defa 1588 yılından divanını tertip eden Örfî'nin divanında 51 kaside, 1 terkîb-bend, 1 tercî'-bend, 38 kıt'a, 434 gazel, 92 rübâ'î bulunmaktadır.¹⁶¹⁸

¹⁶¹⁶ Bu bölüm hazırlanırken Ozan Yılmaz'ın “Örfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler” başlıklı YL tezinden önemli oranda istifade edilmiştir.

¹⁶¹⁷ Ozan Yılmaz, “Örfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler”, (Basılmamış YL Tezi), Gaziantep Üniversitesi, SBE, Gaziantep, 2004, s. 11-12.

¹⁶¹⁸ A.t., s. 12.

2.2.6.1. Vehbî, Telli Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1666'dan sonra), **Şerh-i Gazeliyyât-ı Örfî**.¹⁶¹⁹

XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılan, tercüme ve şerh türü eserler yazan Vehbî, eserinin girişinde, Örfî ve onun şiirlerinden bahseder. Örfî'nin, ölümünden sonra isminin baki kalmasını sağlayacak eserler ortaya koyduğunu ifade ettikten sonra kendisinin de bu maksatla bir eser vücuda getirmek istediğini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... bu fakîr-i kalilü'l-bizâ'a Mehmed b. İbrâhîm el-mülakkab bi-lakabi Telli, el-mûlahhas bi-mahlesi el-Vehbî ... dahi akl-ı kâsırınca meslek-i erbâb-ı kemâle sâlik olmak ed'iyesine düşüp hicret-i nebevînin sene bin yetmiş altı Şevvâlinin nısfında Örfî-i Şirâzî hazretlerinin gazeliyyâtının şerhine şürû' eyledim. Ve husûsâ ki bu dâ'iyeden ol hazret-i Ömer hazretlerinin zamân-ı hilâfetlerinde vâkı' olan gazavâtı müştamil olan kitâb-ı Fütûhu'ş-Şâmî lisân-ı Arabîden Türkîye tercüme itmek dahi vâkı' olmuş idi. Ve Molla Abdurrahmân Câmî hazretlerinin Yûsuf u Züleyhâ nâmında olan kitâbının dîbâce-i subhu'l-cemâle şerh vâkı' olmuş idi. Ve bu tekellüfâtı irtikâb itmekden murâd u maksûd budur ki nazar-ı erbâb-ı ma'ârifde makbûl olup meclis-i pür-feyzlerinde kırâ'at olundukça bu hakîr-i pür-taksîri bir du'â-yı hayr ile yâd ideler...” (77b-78a)

Vehbî Efendi diğer divanları değil de Örfî'nin divanını neden seçtiğini ise yine şu ifadelerle bildirmektedir:

“... ve sâir dîvân-i firîbeden işbu divânçe-i Örfî intihâb idüp şerh itmeye sebep bu olmuşdur ki, kendü yâr-ı sâdikumuz ve dost-ı muvâfikumuz ve öz hemşehrimüz Mevlânâ Abdurrahmân eş-şehîr be-hazret-i Dürrî Efendi er-Rehâvî ki sipehsâlâr-ı erbâb-ı ma'ârif olduğına dâima le'âlî-i dürer kelâmlarıyla gûş-ı dil ü câna müvaşşah ve müzeyyen olmak üzere idi. Ve 'ale'd-devâm müzâkere ve mübâhase-i ma'ânî-îsârlarından münfekk olduğumuza binâ'ên bu sadıklarına teveccüh-i tâm ile hitâb idüp

¹⁶¹⁹ İncelenen nüsha mukaddimesi bulunan Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3410 numaradaki nüshadır.

buyurdular ki 'nakd-ı vakt-ı eyyâmı tazyî' itmemek için Dîvânçe-i Örfî'yi şerh itsenüz gâyet ile münâsib ü ma'kûl olurdu. Vaktâ ki dürc-i dehân-ı Dürrî Efendiden işbu dürer-i kelâm-ı nesâyih sem'a ısgâ oldukda bi't-tab'i taraf-ı şer'-i zîvere meyl vâki' olup çünîn nutk u beyânları hayât-pezîr oldu. Ve ba'de bir niçe gûne kasâyidlerine mütâla'a idüp kelâm-ı güher-eserlerinde olan nikât-ı garîbenin mezâmînünün ma'ânî-i nisbete bi-kadri'l-ımkân ... meyl idüp ... ârzûsın üzerine iltizâm idindi. Fi'l-vâki' ebyât-ı dürer-bârında vâki' nikât-ı acîbenin fethi ba'zı erbâb-ı kemâle müte'assir göründüğüne bâ'is kesret-i şümûl-ı ma'ânîsi nev-'arûs-ı pür-rümûz-ı kelâm-ı belâgat-memdûhlarınun ruhsâre-i gül-gûne bunda tutuk-ı şafak-reng'e ref' idüp müşâhede-i cemâl-i levh-i tev'emleri...'”(78a-b)

Vehbî Efendi bu bilgileri verdikten sonra şerhini itnâbdan uzak tutup sözü çok fazla uzatmayacağını zira Sürûrî ve Lâmi'î'nin şerhlerinde sözü çok uzattıklarını ifade eder.

Eserinde kaynak metni mısra mısra şerh eden Vehbî Efendi, önce şerh edeceği mısra'nın orijinal metnini verir. Daha sonra bu mısradaki bazı kelimelerin lügat anlamlarını verip gramer bakımından tahlil eder. Daha sonra ise bu beyti Türkçeye tercüme eder. Şarih genellikle yaptığı bu tercümeyle biraz açarak ele aldığı beytin anlamını ortaya çıkarmaya çalışmaktadır. Vehbî Efendi'nin şerhinde de, klâsik şerh geleneğinde görülen, nüsha farklılıklarını belirtme, örneklendirme gibi özelliklerin bulunduğu görülmektedir.

Vehbî Efendi Örfî-i Şirâzî'nin münâcât ve tevhîd konusundaki birer kasidesini şerh ettikten sonra gazellerin şerhine geçer. İncelediğimiz nüshada Vehbî Örfî'nin dâl harfine kadar olan gazellerini bir ciltte şerh edip devamının geleceğini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... Dîvânçe-i Örfî-i Şirâzînin gazeliyyâtının nısfının şerhi bu cilde tamâm oldu” (255b)

Şarih, bu nottan hemen sonra ikinci cilde başlamakta olup burada verdiği bilgilere göre, eserin ilk cildine Şevvâl ayında başlamış Zilhicce ayının ortasında bitirmiştir. Şarih daha sonra şu bilgileri vermektedir:

“... dîvânçe-i mezbûrun nisfinun şerhinün itmâmı müyesser olup nisf-ı sâninün şerhine şürû' vâki' oldı. Ve iki cild olmasına sebeb bu oldı ki erbâb-ı mütâla'aya âsân olur koynında gezdürmesi kolay olur zîrâ ki bir cild olsa gâyetle hacmi ziyâde olup sakîl olurdu. Fe-emmâ bizde olan dîvânçenin gazeliyyâtın hisâb eyledüm, kâmil dört yüz yirmi gazel çıkdı. Ve iki yüz on gazelin şerhine dahi şürû' olunsa gerek bu ikinci cilde. Ve lâkin cild-i evvelde aslâ vâvâ-yı tasavvufa meyl olmamışdur, ancak iktizâ itdüği zaman tasavvuf ma'nâsı erbâbına ma'lûm dinilüp me'âl-i ma'nâsı beyân olunmuşdur. Zîrâ ki tasavvuf hâldür kâl degüldür. Eger tasavvuf mücerred söz olaydı niçe erbâb-ı hayl vardır ki kelâm-ı tasavvufa şürû' itdüği vakit Şeyh Muhyiddîn ile Bâyezîd-i Bestâmî hazretlerini ebkem iderdi. Fe-emmâ kaziye öyle değildir. (...) buyurmuşlardur ki ve egerçi Mevlânâ Sürûrî hazretleri ve Hâce Hâfız-ı Şîrâzînin kelâm-ı dürer-bârlarında meydân-ı tasavvufa esb-i nihâdların irkâz itmişlerdür. Fe-emmâ iltizâm-ı mâ-lâyülzem itmişlerdür. Zîrâ ki mücerred Sürûrîye nazar itmekle tasavvufdan durmak tavr-ı akıldan ba'iddür. Buna binâ'en bu hakîr tasavvuf vâdîsine meyl itmedüm. Fe-emmâ Örfî-i Şîrâzî hazretlerinin ba'zı ebyât-ı dürer-bârlarının ma'ânî-i zâhiresi ahkâm-ı mîzân-ı şerî'at-ı mutahhereye çendân mutâbık olmamasıyla bu hakîr ... ol ebyâtları hüsn-i vech üzere te'vîl idüp mîzân-ı şerîata muvâfık itmişüzdür.” (255b-256a)

Şarih bu bilgileri verdikten sonra, Örfî-i Şîrâzî'nin şiirlerinin şeriata muvafık olduklarını, onun dört halifeyi zikretmemesinden dolayı Kızılbaş ilan edenlerin ahmak olduklarını ifade etmek suretiyle Örfî-i Şîrâzî hakkındaki dedikodulara çok etkili bir cevap vermektedir. Yaklaşık 2 varak tutarında olan bu savunma Örfî-i Şîrâzî hakkındaki çalışmalar için büyük önem arz etse gerektir.

Vehbî Efendi 1076/1666 tarihinin Zilhicce ayının ortasında eserinin ikinci cildine başladığını söylemektedir; ancak bu ikinci ciltte sadece mukaddime bölümüne yer verilmiş Örfî dîvânından seçilen diğer şiirlerin şerhlerine devam edilmemiştir.

Taramalarımız sonunda eserin mukaddimesi olmayan diğer üç nüshasına¹⁶²⁰ daha ulaşılmış ve bunların tam olduğu görülmüştür. Başında mukaddime bölümü yer almayan bu nüshalarda Örfî'nin dîvânından alfabetik olarak yâ harfine kadar seçilen gazellerin şerh edildiği görülmektedir.

2.2.6.2. Neşâtî, Ahmed Edirnevî (ö.1673), **Şerh-i Ebyât-ı Müşkile min Dîvân-ı Örfî (Şerh-i Müşkilât-ı Urffî)**.¹⁶²¹

XVII. yüzyılın başında doğduğu tahmin edilen Neşâtî, Edirneli olup asıl adı Ahmed'dir. Genç yaşından itibaren çeşitli ilimleri öğrenen Neşâtî şeyhi Ağazâde Mehmed Dede'nin ölümünden sonra seyahate çıkarak bir müddet Konya ve İstanbul'da kalmıştır. Edirne'ye dönüşünde 1670 tarihinde Edirne Mevlevîhânesi şeyhliğine getirildi. Burada görevine devam ederken 1674 yılında vefat etti. Türk Edebiyatı'ndaki Sebki-Hindî akımının önemli temsilcilerinden olan Neşâtî iyi bir şair olup Divân'ı dışında, Hilye-i Enbiyâ, Edirne Şehrengizi, Kavâid-i Deriyye (Fürs), Tuhfetü'l-Uşşâk, mektupları ile burada bahis mevzuu edilecek Şerh-i Müşkilât-ı Örfî isimli eserleri bulunmaktadır.¹⁶²²

Tuhfetü'l-Uşşâk adlı eserinde Sultan Veled'in yetmiş beytini de manzum bir şekilde, beşer beyitle şerh eden¹⁶²³ Neşâtî'nin Örfî'nin şiirleriyle ilgi şerhi, onun muhtelif kasidelerinden seçilen beyitlerin şerhinden oluşmaktadır.¹⁶²⁴

¹⁶²⁰ Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 685, Tercüman 102, Hafid Efendi 369. Tercüman'daki nüsha baş taraftan eksik olup dâl hafindeki gazellerin şerhi ile başlamaktadır. Kütüphane kaydında Sabih Ahmed Efendi'ye ait kılınmıştır.

¹⁶²¹ Sengül Toprak, "Neşâtî'nin Şerh-i Kasâ'id-i Örfî'si", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998; Süleyman Çaldak; Kazım Yoldaş, **Şerh-i Müşkilât-ı Ba'z-ı Ebyât-ı Urffî –Neşâtî**, Kubbealtı Yayınları, Malatya, 2000.

¹⁶²² Bayram Ali Kaya, "Neşâtî", C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 18-19

¹⁶²³ Kaya, a.g.m., s. 19.

¹⁶²⁴ Yılmaz, a.g.t., s. 99.

Neşâtî, Örfî'nin bir araya getirdiği beyitlerini şerh ederken öncelikle kaynak beytin orijinal metnini vermektedir. Daha sonra beyitte geçen bazı kelimeleri, muhtelif sözlük anlamlarını vermek bakımından tahlil etmektedir. “*hâsıl-ı kelâm*” gibi başlıklarla beyti; geniş bir şekilde Türkçeye çevirmektedir. Söz konusu çeviriden sonra, beytin anlamı daha fazla genişletilmektedir. Genel olarak bu yöntem ile şerhini yapan Neşâtî'nin bazı beyitlerin şerhinde, anahtar konumunda olan bazı kelimeleri gramer bakımından incelediği, bazı beyitlerde geçen edebî sanatları tespit ettiği ve yine bazı beyitlerin şerhinde nüsha farklılıklarından yararlandığı görülmektedir.¹⁶²⁵

2.2.6.3. Adnî Receb Dede (ö.1688), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî**.¹⁶²⁶

Mevlevî dedesi Adnî'nin **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî** adlı eseri; Örfî-i Şirâzî'nin Tevhîd-i Bârî, Na't-ı Peygamberî ve Menkabet-i Alî hakkındaki kasidelerinin şerhinden oluşmaktadır. Eserin müellif hattı Mevlânâ Müzesi 2172 numarada bulunmaktadır.¹⁶²⁷

Adnî Receb Dede; şerhinin girişinde, Konya'ya seyahate çıktığında, Mevlânâ Dergâhı'nın post-nişîni olan Abdülhalîm Efendî'ye (ö. 1679) bir hediye olmak üzere eserini kaleme aldığını ifade etmektedir:

“... bu efkar-ı fukarâ Dervîş Adnî-i bî-nevâ vaktâ ki kûşe-i licâm-ı 'azîmetüm pesendîde-evsâf u sîne-sâf olan dedem Mustafâ Dede ... du'âsıyla semt-i âsitâne-i sa'âdet-âşiyâne hizmet-i Monlâ Celâleddîne imâle idüp fersûde-i cibîn-i türâb-ı türbe-i rahmet-karînleri olmak iktizâ itdi ise ol dergâh-ı ahret-penâhun seccâde-nişîn-i irşâdı olan Abdülhalîm Efendi ... kadem-i mübâreklerine nâsiye-i 'ubûdiyyetüm sürmek esnâsında nâdî-i İrem-nümûnelerine şâyeste berg-i sebz-i iktidârum olmaduğu sebebden Örfî'nün tevhîd-i Bârî hakkında olan ebyât-ı rengîn-kelimâtı şerhin alâ kadri 't-tâka kaleme getürüp dest-âvîz-i bezm-i huzûr-ı cennet-nazîrleri kılındı...” (17b-18a)

¹⁶²⁵ A.g.t., s. 99-109.

¹⁶²⁶ İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3410.

¹⁶²⁷ Göre, a.g.e., s. 30.

Adnî Dede söz konusu kasideyi beyit beyit şerh ederken önce orijinal metni vermekte daha sonra da gramerle ilgili tahlillere fazla girmeden beyitte ifade edilmek istenen anlamı, çizilmek istenen hayali yakalamaya çalışmıştır. Şarih bazı beyitleri düz bir şekilde tercüme ederken bazılarında ise doğrudan şerhe girmektedir.

Adnî'nin şerh yöntemi genel olarak bu şekilde olmakla beraber, bazı beyitlerin şerhinde, kelimelerin sözlük veya tasavvufî anlamlarının verildiği, bazı yerlerde edebî sanatların tespit edildiği görülürken şârihin kendi açıklamalarını desteklemek için büyük sûfleri anıp ayet, hadis ve Arapça ve farça manzumeleri iktibas ettiği de görülür.¹⁶²⁸

2.2.6.4. Rodosîzâde Mehmed Emîn Efendi (ö.1701), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfi-i Şirâzi**.

Rodosîzâde, Rodoslu Mehmed Efendi'nin oğlu olup 1646 yılında doğmuştur. İyi bir tahsilden sonra muhtelif medreselerde müderrislik yapmıştır. 30 Haziran 1701 tarihinde 55 yaşında vefat eden Rodosîzâde'nin ilimle donanmış faziletli bir kişiliğe sahip olduğu ifade edilmektedir.¹⁶²⁹

Rodosîzâde, Örfî'nin **Nevrûziyye**¹⁶³⁰, **Rahşiyye**, **İlmiyye**, **Keşmîriyye** ve "*demî ki leşker-i gam saf keşed be-hûn-hâri*" mısraıyla başlayan 5 kasidesini şerh etmiştir.¹⁶³¹

Ozan Yılmaz; incelediği dört şerh arasında en kapsamlı şerh olduğunu söylediği Rodosîzâde'nin bu şerhinde uygulanan şerh yöntemi şu şekildedir. Önce şerh edilecek beytin orijinal metni verilmektedir. Ardından bu metinde geçen bazı kelimeler, lügat anlamları verilmek suretiyle tahlil edilir. "*hâsıl-ı ma'nâ*" başlığı altında beytin anlamı geniş bir çeviri ile Türkçeye aktarılır. Bu çeviriden sonra;

¹⁶²⁸ Göre, a.g.e., s. 55-58.

¹⁶²⁹ Ali Yıldırım, "Rodosîzâde'nin Kaside-i Nevruziyye Şerhi", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IX/1 (1999), s. 219-220.

¹⁶³⁰ Bu kasideye yapılan şerhin müstakil yazmaları da bulunmaktadır. Örneğin bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 728/12.

¹⁶³¹ Yılmaz, a.g.t., s. 68.

genellikle “ya ’nî” sözcüğü ile yapılan çeviri genişletilmekte, beyitte asıl söylenmek istenen yakalanmaya çalışılmaktadır.

Rodosîzâde’nin şerhinde; bazı beyitlerin açıklanmasında nüsha farklılıklarından yararlanılması, yapılan açıklamaların Türkçe veya Farsça beyitlerle desteklenmesi, özellikle kelime tahlillerinde muhtelif kaynaklara göndermeler yapılması, ele alınan beyitlerin gerek sarf gerekse nahiv gibi gramer konuları bakımından incelenmesi, edebî sanatların tespit edilmesi gibi özellikler de yer almaktadır.¹⁶³²

2.2.6.5. (Şârihi belirsiz, 1705-06), **Şerh-i Kasîde-i Örfî.**

Örfî’nin şiirlerine muhtelif şarihlerin yazdığı şerhlerin bulunduğu bir mecmuanın başında yer alan bu şerhin müellifi maalesef ki eserinin uzun girişinde ismini zikretmemektedir. Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3410/1 numarada 1b-8b yaprakları arasında bulunan bu şerhte, Örfî’nin “*ey mürtefi’-i zi-nisbet-i zât-ı tû şân-ı ‘alem*” mısraıyla başlayan “alem” redifli bir kasidesi şerh edilmektedir.

Eserine uzunca bir girişle başlayan şârih, bu bölümde eserinin yazılış sebebini bir olaya bağlamaktadır. Buna göre kadı olmak için niyetlenen şârih, III. AHmed’in cülûsundan sonra kadıların imtihanı konusunda sâdır olan fermanından sonra çok sevinip herkesten önce muradına erişmeyi umarken, padişahın bu fermanına mugâyir olarak imtihansız bir şekilde kadı atamalarını yapan ve ilm ü ma’rifete buğz u adâveti olduğu söylenen bir kişi şârihin başına musallat olur ve şârihin kadı olma hevesini kursağında bırakır. Uzun bir süre ümitsiz bir şekilde bekleyen şârih, bir gün ilhamî bir ses duyar. Bu sesin sahibi, zamanın padişahı Sultan Ahmed için bir eser yazıp onun keremine sığınmasını salık verince şârih de Örfî’nin bahsi geçen kasidesini şerh etmeye karar verir:

“... Sultân Ahmed Hân ... hazretleri zât-ı hilâfet-me’âbları Firdevs-âşiyân cennet-mekân olan ecdâd-ı ‘izâmı gibi bi’t-tab’i fazîlet-perver ü ma’ârif-nüvâz olup ... bi-hamdillâh-i ta’âlâ bir pâdişâh-ı gerdûn-himmet

¹⁶³² A.t., s. 70-80.

... ve bir şehriyâr-ı Sikender-himmet ... olup fikr-i selîm ve re'y-i sâ'ib ile mümtâz ve evsâf-ı cemîle-i mülûkâne ile ser-firâz olmalarıyla zâtında fi'l-cümle cevher-i isti'dâd-ı fazl u kemâlî olup ümîd-i 'inâyet-i mülûkâneleriyle dergâh-ı übühheth-penâhlarına 'arz-ı hâl ile alâ kadri't-tâka izhâr-ı fazl u kemâl iden erbâb-ı ma'ârîf kulları te'emmül-i merâm ... ile bekâm olmaktadırlar. Sen de fûnûn-ı 'ilm ile âşinâ ... geçinürsin. Hemçün medâr-ı matlabun olan fikh-ı şerîfde ünvânı nâm-ı şerîfleri ile ma'nûn bir risâle cem' ü te'lîf idüp Örfi-i Şîrâzî'nün kasâyidi ki cemâl-i muhaddire-i ma'ânîsinden ile'l-ân erbâb-ı dâniş ü 'irfândan bir kimse ... ref'-i nikâb-ı hicâb eylemek müyesser olmamışdır ol bâbda da mehâretini âsitâne-i aliye-i hüsvânîlerine i'lâm ve ifâde kasdıyla bir kasîdesini şerh ü beyân idüp pâye-i serîr-i a'lâlarına arz eyle..."(2b)

Merâmını ve eserinin yazılış sebebini bu şekilde açıklayan şârih daha sonra Örfî'nin bahsi geçen kasidesini beyit esasına göre şerh etmeye başlar. Önce şerh edeceği kaynak metne yer veren şârih, daha sonra beyitte geçen kelimeleri, gramer bakımından tahlil eder. Bu meyanda kelimelerin, kelime türleri, terkiplerin çeşitleri, türedikleri kökleri vb. özelliklerden bahseder. Ardından da "mahsûl-ı beyt" ifadesiyle beyti düz bir şekilde Türkçeye tercüme eder. Bu tercümeden sonra "ya'nî kelimesiyle birlikte tercüme edilen bu anlamı genişletip açıklar. Şarih bazı kelimelerden hareketle beyitte asıl söylenmek istenen anlamı yakalamaya çalışır ve bu babta birçok alıntı da yapar.

Eserin yazılış tarihi şerhin sonuna kaydedilen aşağıdaki kıtadan anlaşıldığına göre 1117/1705-06'dir:

*Eyledüm çünkü böyle şerh-i bedî'
Kullanup anda nahv ile sarfi
Didi târîhini bir ehl-i beyân
Hele şerh-i Kasîde-i Örfî (8b)*

2.2.6.6. Himmetzâde Abdî (ö.1710), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî.**

Asıl adı Abdullah olan Himmetzâde, şiirlerinde Abdî mahlasıyla birlikte Abdullâh, Dervîş Abdullâh, Himmetzâde mahlaslarını kullanmaktadır. Himmetzâde'nin ailesi Bolu Gice köyünden İstanbul'a gelmiş olup kendisi de 1640 yılında İstanbul'da doğmuştur. Babası Himmet Efendi, Bayramiyye tarikatının Himmetiyye kolunu oluşturan âlim ve mutasavvıf bir kişiliktir. Şer'î ilimleri babası ve devrin ulemasından alan Himmetzâde tasavvuf yolunda da babasından el almıştır. Bir aralık vâizlik yapan Himmetzâde, babasının vefatı üzerine onun yerine geçer; ancak bu arada muhtelif camilerde vaizliğine devam eder. İyi bir hattat ve bestekâr da olan Himmetzâde İstanbul'da, 18 Aralık 1710 tarihinde vefat etmiştir. Himmetzâde'nin bazıları şerh olan birkaç eseri bulunmaktadır. Biri na'tlardan oluşan iki divanının yanında, siyer türünde manzum Gencîne-i İ'câz, İlâhiyyât, Na't-ı Resûl adlı eserleri ile Örfî'nin kasideleriyle ilgili şerh çalışmaları bulunmaktadır.¹⁶³³

Himmetzâde'nin Örfî'nin şiirleri hakkındaki çalışmaları, onun bazı kasidelerine yaptığı şerhlerden oluşmaktadır. Himmetzâde'nin bu şerhleri bazı nüshalarda toplu halde bulunmasına karşın ayrı risaleler şeklinde de kütüphanelerde yer almaktadırlar. Bu risalelerden birincisi, Örfî'nin Tevhîd türündeki ve “*ey metâ'-ı derd der-bâzâr-ı cân-endâhte*” mısraıyla başlayan kasidesinin şerhidir. İkincisi Örfî'nin Hz. Peygamber övgüsündeki üç na'tının şerhinden oluşmaktadır. **Şerh-i Kasîde-i İlmiyye** başlığındaki risalede Örfî'nin 35 beyitlik bir kasidesi; **Şerh-i Kasîde-i Keşmiriyye** adlı risalede Örfî'nin Keşmir şehrini övdüğü 34 beyitlik bir kasidesinin şerhi; **Şerh-i Kasîde-i der-Medh-i Hz. Alî** adlı risalede Örfî'nin Hz. Alî'nin övgüsünde yazdığı kasidenin şerhi; **Şerh-i Kasîde-i Nevrûziyye** başlığındaki risalede, Örfî'nin biri Nevrûziyye ismiyle meşhur olmuş 3 kasidesinin şerhi yer almaktadır.¹⁶³⁴

Himmetzâde Abdî'nin bu şerhlerde takip ettiği şerh yöntemi aşağı yukarı aynı olup şu şekildedir: önce şerh edilecek beytin orijinal metni verilir. Daha sonra beyitte geçen bazı kelimeler gramer –birkaç kasidede lügat anlamları- bakımından tahlil

¹⁶³³ Abdülmecit İslamoğlu, “Himmetzâde Abdullah (Abdî), Hayatı, Eserleri ve Divan-ı Nu'ût'u”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2003, s. 1-25.

¹⁶³⁴ Himmetzâde'nin bu şerhleri, Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 428 ve Lala İsmail 731 numaralarda toplu olarak görülebilir.

edilir. Bu tahlilden sonra “*mahsûl-ı beyt, hâsıl-ı ma'nâ*” gibi ifadelerle kaynak beyit geniş bir şekilde Türkçeye tercüme edilir. Daha sonra ise genellikle “*ya'nî*” kelimesi kullanılarak bu çeviri genişletilmeye çalışılır. Genel olarak bu şekilde ilerleyen Himmetzâde'nin şerhlerinde; bazen nüsha farklılıklarının belirtildiği, ele alınacak kasideyle ilgili ön bilgilerin verildiği, diğer şerhlere göre daha az da olsa örnekleme başvurulduğu görülür.

Himmetzâde bazı şerhlerine yazdığı girişlerde, şerhlerini yazma sebebi olarak arkadaşlarının talepleri ve Örfî Divânını müzakere esnasında gönlüne bir şerh yazma isteği gibi sebepler ileri sürmektedir.

2.2.6.7. Nûrullâh Harezmi (XVIII. yüzyıl Azamet Giray Hân devri-), **Şerh-i Kasâid-i Örfî.**

Nüshasına Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi 727 numarada eriştiğimiz bu eser¹⁶³⁵, kısa bir hamdele ve salvele cümlesinden sonra şârihin ismini anmasıyla devam eder. İsmi Nûrullâh el-Hârezmi olarak kaydeden şârih daha sonra, eserini Azamet Giray Hân'ın emri ile kaleme aldığını açıklar:

“... *zeynü's-saltana ve'd-dünyâ ve'd-dîn Azamet Giray Sultân ... taraf-ı âlîlerinden dâ'îlerine fermân-ı vâcib-iz'ânları şeref-i nefâza gelmiş ki kasâyid-i Örfiden tercüme oluna...*” (1b)

Padişahın bu emrine uyup Örfî'nin birkaç şiirini Türkî lisân ile tercüme ettiğini ifade eden Hârezmi eserini Türk diliyle yazdığını ancak bu dil ile eser yazmakta karşılaştığı bazı zorluklardan dolayı hataların olabileceğini vurgulayıp bu zorlukları dört madde ile sıralar. Bunların başında bu dilin zorluğunun geldiğini söyleyen Hârezmi, Farsça ibareleri hakkıyla Türk diline aktarmanın zor olduğunu, özellikle de kendisi gibi Farsça asıllı olan birisi için murâdını tam olarak ifade zorluk olduğunu, bunun dışında Türkçenin imlâsının da kendisine farklı ve zor geldiğini ifade eder. Bu zorluklardan sonuncusu olarak da bizzat Örfî'nin şiiri olduğunu söyleyen şârih, her ne kadar Hâfiz kadar olmasa da Örfî'nin şiirlerini

¹⁶³⁵ Eserin Mısır Milli Ktp. Talat 26 numarada da bir nüshası görünmektedir.

hakkıyla anlamanın zor olduğunu, buna rağmen gücü yettiğince onun şiirlerini tercüme ettiğini belirtir.

Bu girişten sonra Örfî'nin iki kasidesini şerh etmeye başlayan Hârezmî, kaynak metni mısra esasına göre açıklamaya çalışır. Daha çok ele aldığı metni anlam bakımından açıklamaya çalışan şârih, yer yer gramere yönelik açıklamara da yer verirken ayet, hadis ve muhtelif şairlerden birçok alıntıya da yer verir.

2.2.6.8. Trabzonî Murtazâ Efendi (XVIII. yüzyıl), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî.**

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Murtaza Efendi'nin, şerhinin bulunduğu yazmanın baş tarafındaki “*kuzâtân Trabzonî Murtazâ Efendi*” şeklindeki bilgidен kadı olduğu anlaşılmaktadır. Örfî'nin kasidelerini şerh eden Neşâtî'nin ondan merhûm diye bahsetmesi onun XVIII. yüzyılda yaşamış olabileceğini göstermektedir.¹⁶³⁶

Murtazâ Efendi, çoğu na't olmak üzere Örfî'nin 14 kasidesini şerh etmiş olup bu kasidelerin toplam beyit sayısı 857'dir.¹⁶³⁷

Murtazâ Efendi'nin şerh metodu Ozan Yılmaz tarafından tafsilatlı bir şekilde incelenmiştir. Biz burada bu kaynaktan da yararlanarak şarihin kısaca şerh metodunu vermeye çalışacağız. Murtazâ Efendi, Örfî'nin kasidelerini beyit beyit şerh etmiş olup, öncelikle bu beyitlerin orijinal metni vermektedir. Orijinal metinden hemen sonra “*mahsûl-ı beyt, mahsûl-ı kelâm ve hâsıl-ı beyt*” gibi başlıklar altında beyti genişletilmiş bir şekilde Türkçeye tercüme etmiştir. Murtazâ Efendi'nin şerhinde, birçok beyit sadece bu şekilde nesre çevrilmekle bırakılmıştır. Bunun yanında, bazı beyitlerin şerhinde, beyitlerde yer alan kelimelerin lügat anlamları verilmiş, gramerle ilgili bazı özelliklere değinilmiş, ayet, hadis ve deyimlerden yararlanılmış, bazen de farklı nüshaların karşılaştırılması yoluna gidilmiştir. Şarih bazen şerh ettiği beyitteki edebî sanatları da tespit etmiştir.¹⁶³⁸

2.2.6.9. Sâdık Efendi Etbaîsi, **Şerh-i Ebyât-ı Örfî.**

¹⁶³⁶ Yılmaz, a.g.t., s. 20.

¹⁶³⁷ Şerh edilen kasidelerin içeriği hakkında bilgi için bkz. Yılmaz, a.g.t., s. 20-26.

¹⁶³⁸ A.t., s. 28.

Şerhinden evvelki girişte, Sâdık Efendi namındaki birinin etbâ'îsi yani takipçisi olduğunu söyleyen şârihin hayatı hakkında elde bilgi bulunmamaktadır. Şarih muhtelif zamanlarda Örfî'nin beyitlerine yaptığı şerhleri, Sâdık Efendi adlı zamanın Örfî severlerinden birine göstermiş; yaptığı şerhler beğenilip bir yerde toplanması ve yazıya geçirilmesi söylenince de bunları bir araya getirmiştir.

Sâdık Efendi Etbâ'îsi, Örfî'nin kasidelerinden seçtiği beyitleri şerh etmiştir. O önce şerh edeceği beytin metnini vermekte daha sonra da bunu Türkçeye çevirmektedir. Şerhinde biraz ağır bir dil kullanan şârih, bazı beyitlerde anlamın açık olduğunu ifade ederek şerhe başvurmamıştır. Bazı beyitlerin şerhinde de klâsik şerh geleneğine uygun olarak; beyitte geçen telmih ve mazmunları açmaktadır. Bununla beraber, kimi zaman beyitte geçen kelimelerin lügat anlamlarının verildiği ve beyitle ilgili gramer bilgilerinin yer aldığı da görülür. Yine bazı beyitlerin şerhinde ise, şerh edilen beyitlerde geçen bazı edebî sanatlar tespit edilmiştir. Sadık Efendi Etbâ'îsi, şerhinde kendisinden önce, bu vadide eser veren şarihlerden faydalanmış Neşâtî'nin ismini birkaç kez eserinde zikretmiştir.¹⁶³⁹

2.2.6.10. Urfalı Ömer Nüzhet (ö.1778), **Şerh-i Dîvân-ı Örfî**.

Asıl adı Ömer olan Nüzhet Urfalı olup hakkında kesin bir bilgi mevcut olmamakla beraber XVIII. yüzyılın başında doğmuş olabileceği tahmin edilmektedir. Koca Râgıp Paşa'nın mühürdarlığı ve Haremeyn kisedar kâtipliği görevinde bulunduğu kaynaklarda zikredilen Nüzhet'in eserlerinden anlaşıldığına göre iyi bir Farsça bilgisine sahip olduğu görülmektedir. İlm-i nücûma da meraklı olduğu belirtilen Nüzhet, Şefkat tezkiresinde kaydedildiğine göre 1778'de vefat etmiştir.¹⁶⁴⁰ Şiirlerinde Nüzhet mahlasını kullanan şarih, bir divan sahibi olup, divanı dışında, Menkıbe-i Evliyâyîyye fî Ahvâl-i Rızâyîyye, Tercüme-i Hadîs-i Erba'în, Menâzilü'l-

¹⁶³⁹ Yılmaz, a.g.t., s. 54-66. Sadık Efendi Etbâ'îsi'nin şerhi hakkında daha fazla bilgi için Yılmaz'ın tezine bakılabilir.

¹⁶⁴⁰ Hatice Çabukel (Demirkol), "Divan-ı Nüzhet, (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks)", (Basılmamış YL Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kahramanmaraş, 2003, s. 4-5.

Ebsâr, Tercüme-i Marzubânnâme, Tenbîhâtü'l-Müneccimîn adındaki eserleri bulunmaktadır.¹⁶⁴¹

Nüzhet Efendi'nin Örfî'nin şiirlerine yaptığı şerhinin bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi / Hafîd Efendi koleksiyonu 370 numarada bulunmaktadır. Eserinin girişinde ismini “*Dervîş Ömer Nüzhet*” şeklinde veren şarih, Örfî'nin divanını okuyup müzakere ederken, bir arkadaşının kendisinden talebi üzerine Örfî'nin “*Zübdetü'l-İlhâm*”¹⁶⁴² ismiyle meşhur olan na't türündeki kasidesini şerh etmeye başladığını söylemektedir. Nüzhet Efendi'nin ifadesinden sanki sadece bir kaside şerh edilecekmiş gibi anlaşılrsa da eserde, 17 kasidenin şerhi bulunmaktadır.

Nüzhet'in şerh metodu şu şekildedir: öncelikle açıklanacak beytin orijinal metni, daha sonra bu beyitte yer alan kelimelerin sözlük anlamları yer alır. Bundan sonra şarih, beyti geniş bir şekilde Türkçeye çevirir. Bu çeviriden sonra da beyitteki telmih ve mazmunları açıklamak suretiyle, beyitte bahis mevzuu edilen konuyla ilgili yoğun göndermeler yaparak beytin anlamını açmaktadır.

Nüzhet Efendi'nin şerhinde genel olarak bu şerh şekli takip edilmekteyse de bazı beyitlerin daha kısa bir şekilde neredeyse sadece tercümelerinin yapılması suretiyle geçildiği de görülmektedir. Onun şerhinde en fazla dikkati çeken özellik, yapılan açıklamalarla ilgili yoğun alıntıların yapılmasıdır. Şarih bu anlamda, ayetlerden, hadislerden ve İran şairlerinden örnekler vermektedir.

Nüzhet Efendi'nin Örfî'nin kasidelerine yaptığı şerhin muhtasar bir nüshası da Süleymaniye/ Uşşâkî Tekkesi koleksiyonu 153 numarada yer almaktadır. Bu nüshada; kasidelerin beyitlerindeki ilk birkaç kelime kırmızı kalemle yazıldıktan sonra, “*ma'nâ-yı beyt*” başlığı altında beyit geniş bir şekilde Türkçeye tercüme edilmektedir. Eser baştan sona kadar bu şekilde olup, bu haliyle bir tercüme özelliği arz etmektedir.

¹⁶⁴¹ A.t., s. 6.

¹⁶⁴² Eserin zâhiresinde bu ibare şerhin ismi olarak kaydedilmişse de bunun hatalı olması gerekir. Zira bahsi geçen ibarenin bulunduğu “*şâ'ir-i merhûm ve mağfûrun Zübdetü'l-ilhâm nâmıyla âvîze-i tâk-ı iştihâr ve kitâbe-gîr-i i'tibâr-ı rûzgâr olan kasîde-i na't-üslûbın...*” şeklindeki cümleden anlaşıldığı üzere bu ibare şerhin ismi değil, Örfî'nin bahsi geçen kasidesinin meşhur olduğu ismidir.

2.2.6.11. Sabîh Ahmed Efendi (ö.1783), **Şerh-i Dîvân-ı Örfî.**

Asıl adı Ahmed olan Sabîh İstanbullu olup Kumkapı'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmeyen Sabîh Nakşibendî şeyhi Mehmed Emîn Tokadî'nin müritlerindedir. Galata Gümrüğü başkâtibi iken 1783 tarihinde vefat etmiştir.¹⁶⁴³

Bir divan sahibi de olan Sabîh Ahmed Efendi'nin, Örfî'nin Divan'ını tam olarak şerh ettiği Bursalı Mehmed tarafından kaydedilmişse¹⁶⁴⁴ de bu eserin nüshasına ulaşamadık. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kitaplığı 844 numarada bulunan bir şerh tahminî olarak Sabîh Ahmed Efendi'ye atfedilmişse de nüshasını inceleme fırsatı bulamadığımız için bu bilgiyi teyit edemedik.¹⁶⁴⁵

2.2.6.12. Yanyalı Süleymân Efendi (ö. 1798'den sonra), **Şerh-i Dîvân-ı Örfî.**

Eserinin başında; Yanya ve Arnavutluk'a vâlî olduğunu söyleyen Süleymân Efendi, Tepedelenli Alî Paşa'nın övgüsünü yaptıktan sonra onun kalıcı eserler bıraktığından bahseder. Buradan hareketle sözü kendisine getiren mütercim şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... binâ'en aleyh hakîr dahi nâm-ı şerîfi hayr ile yâd olsun ve böyle hengâm-ı ferhunde-âsâr beyhûde fevt olmasun ... hüsn-i zannıyla Örfî-i nâmdârun dest-res olduğumuz müte'addid kasâid ve münâcât ve mi'râciyye-i cenâb-ı hâce-i kâinât ve ba'zı gazel ve mukatta'âtın tahte'l-lafz olmak üzere leng ü levk tarîk-i tercüme ve inşâsına sülûk eyledim.

«1646

521 sayfa tutan eserde, Örfî'-i Şirâzî'nin 37 kasidesi şerh edilmiştir. (şarih eserinin başında, Örfî'nin şiirlerini tercüme edeceğini söylemekte ise de takip ettiği yönteme bakılırsa yaptığı işin daha çok şerh geleneğine uygun olduğu

¹⁶⁴³ Vicdan Özdingiş, “Sabîh, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni”, C. 1, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1998, s. 8.

¹⁶⁴⁴ Bkz. OM. II. 286.

¹⁶⁴⁵ Karatay şârihin girişte ismini zikretmediğini ancak 22b'de kendisinden “*el-hakîrû'l-müteşerref bi-hidmeti hizâneti kütübi's-sadri'l-âlî*” şeklinde bahsettiğini söylemektedir. Bkz. Karatay, a.g.e., C. II, s. 83.

¹⁶⁴⁶ İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp., TY. 9603, vrk. 2a.

görülmektedir.) Süleymân Efendi, Örfî'nin şiirlerini şerh ederken genel olarak kaynak metinden hemen sonra “*mahsûl-ı beyt*” ibaresi ile beytin birebir ve geniş tercümesini yapmaktadır. Bununla birlikte, bazen de kaynak metinde geçen bazı kelimeleri lügat bakımından incelediği ve bazı beytlerin çevirilerini de daha fazla genişleterek açıklamaya çalıştığı görülür.

2.2.6.13. Sahâifzâde Rüşdî, **Şerh-i Dîvân-ı Örfî.**

Eserin ulaşabildiğimiz tek nüshasının¹⁶⁴⁷ başında “*Şerh-i Dîvân-ı Örfî-i Şirâzî li-Sahâifzâde Rüşdî*” şeklinde bir kayıttan hareketle şerhin sahibi tespit edilmiştir. Eser 1154/1741-42 tarihinde istinsah edildiğine göre, şarihin en azından bu tarihten evvel yaşamış olması gerekir. Şerhten önceki yaprakta yer alan kısa fihristten anlaşıldığına göre, Rüşdî Örfî-i Şirâzî'nin 51 kaside ve 1 terkîb-i bendini şerh etmiştir. Ancak şarih bunların yanında gazeliyyât ve mukatta'ât başlıkları altında da Örfî'nin bazı gazel ve kıt'alarını şerh etmektedir.

Rüşdî'nin şerh yöntemi, genellikle ele alınan beyitlerin geniş tercümesinden oluşmaktadır. Beyitte yer alan kelimelerin gramer ve lügat anlamları bakımından pek incelenmediği görülmüştür. Dolayısıyla Rüşdî'nin şerhi bu yapısıyla, tercümeyle yaklaşan bir şerh görünümü arz etmektedir.

2.2.6.14. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1154 numarada bulunan bu şerh, herhangi bir giriş olmaksızın Örfî'nin “*İkbâl-ı kerem mî-gezed erbâb-ı himem-râ*” mısraıyla başlayan kasidesinin şerhi ile başlar. 144 yapraktan oluşan şerhin bu nüshasından hareketle eserin kim tarafından ve ne zaman yazıldığına dair bir bilgi vermek mümkün değildir. Tamamı Örfî'nin kasidelerine yapılan şerhlerden oluşan nüshada, tüm kasideler mısra birimine göre bölünmüş ve şerh edilmiştir. Genel olarak değerlendirildiğine elimizdeki bu nüshayı şerhten ziyade bir tercüme olarak ele almak daha isabetli görünmektedir. Zira neredeyse tüm kasideler şerh edilirken

¹⁶⁴⁷ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY. 3501.

her bir mısra birer cümle ile Türkçeye geniş veya sözcüğü sözcüğüne yakın bir metotla tercüme edilmekten öte bir şey yapılmamaktadır.

Şerhde yer alan ilk mısraın açıklaması şu şekildedir:

“Keremün teveccühi ısırur, ya'nî bir kimse bir gayrı kimseye ihsân eyleduğı zamânda ol gayrı kimse ihsân mukâbelesinde senâ ider. Emmâ ihsân himmet sâhiplerini ısırur dahi kabûl itmezler...” (1b)

2.2.6.15. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasâ'id-i Örfî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1155 numarada bulunan bu şerh, hayli hacimli olup baş ve son taraftan eksiktir. 423 yapraktan oluşan bu şerh, Örfî'nin hayat hikâyesinin anlatıldığı bir bölümle başlar ve onun “endâhte” redifli tevhidinin şerhiyle devam eder. Ne başta ne de sonra şerhin yazarı veya yazılış tarihine dair bir bilgi bulunmamaktadır. 37a'ya kadarki bölümde Örfî'nin kasideleri şerh edilmişken bu bölümden sonra Vehbî'nin şerhinde olduğu gibi Örfî'nin gazelleri alfabetik olarak şerh edilmiştir. Son olarak şerh edilen gazel dâl harfindedir.

Kaynak metinleri beyit esasına göre şerhe eden şâirh, kaynak metni verdikten sonra kısa bir şekilde beyitte yer alan kelimelere yönelik filolojik açıklamalar yaptıktan sonra “mahsûl-ı beyt” ifadesiyle bu beyti geniş bir şekilde Türkçeye tercüme eder. Şerhin başı şu şekildedir:

*“ey Fârisîde elüfün kesriyle harf-i nidâdur ve münâdî mukadderdür.
Taktîri kelâm-ı “ey ân kes ki” dimekdür. Murâd hazret-i Hudâdur...”
(3a)*

2.2.6.16. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Örfî.**

Nüshası, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3410 numarada bulunan Şerh-i Kasâ'id-i Örfî mecmuasının 8b-16b yaprakları arasında yer alan bu kısa şerhte, ismi belirsiz bir şâirh tarafından Örfî'nin “Sipîde dem ki zedem âstîn be-şem'-i şu'ûr” mısraıyla başlayan na't türündeki bir kasidesi şerh edilmiştir. Herhangi bir giriş olmaksızın başlayan şerhte, gramere yönelik tahliller bulunmamakta, orijinal

metinden hemen sonra mahsûl-ı beyt başlığıyla beyitlerin şerhi yapılmaktadır. Önce düz bir şekilde Türkçeye tercüme edilen beyit, daha sonra içindeki anlaşılmaz noktaların açılmasıyla genişletilmektedir. Bazı yerlerde iki beytin bir arada şerh edildiği görülmektedir.

2.2.7. Sâib-i Tebrîzî'nin Şiirleri¹⁶⁴⁸

Sâib-i Tebrîzî, aslen Türk olup Tebrizli bir şairdir. Asıl adı Mirza Muhammed Ali b. Abdürrahim'dir. 1603 yılında Tebriz veya Isfahan civarında Abbasâbâd köyünde doğdu. I. Şah Abbas'ın Tebriz'i Osmanlılardan geri alması üzerine, tehcir siyaseti dâhilinde ailesiyle birlikte İran'a gider. Gençliğinde Hacca giden şair; dönüşünde bazo Osmanlı şehirlerine uğrar. Herat, Kâbil, Lâhor ve Keşmir gibi yerlerde bulunan Sâib 1632 tarihinde İran'a dönüp, Isfahan, Meşhed, Kum, Kazvin, Erdebil ve Tebriz gibi merkezlerde hayatını devam ettirir. O dönemde saltanatta bulunan II. Şah Abbas'ın ölümüne kadar onun yanında kalır ve bu dönemde Melikü'ş-şu'arâ lakabıyla anılmaya başlar. 1666 yılında Konya'ya gidip Mevlânâ türbesini ziyaret eder. Tebrîz'e döndükten sonra bir Mevlevî dergâhı kurar ve 1669'da öldüğü zaman bu dergâhın haziresine defn edilir.¹⁶⁴⁹

Hemen her kütüphanede nüshasına ulaşılabilen Sâib'in divanı, hacmi bakımından çok büyüktür. Divandaki beyit sayısı muhtelif araştırmacılara göre, 115000 ila 500000 arasında değişmektedir. Divanın bu geniş hacminden dolayı şarihler onun divanını tamamen şerh etmeye cesaret edememişler, daha çok divandan bir kısmını şerh etmişlerdir.¹⁶⁵⁰

2.2.7.1. Pîrîzâde Osmân Sâhib (ö. 1770), **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sâib.**

¹⁶⁴⁸ Sâib-i Tebrîzî'nin şiirlerinin Türk edebiyatındaki şerh ve tercüme ve Sâib'in hayatı için Osman Ünlü'nün tezi ve bu tezinden ürettiği makalesi ile Emrullah Yakut'un tezinden önemli orandan yararlanılmıştır. Bu çalışmaların künyeleri şu şekildedir:

Osman Ünlü, "Şerh-i Divan-ı Sâib-i Tebrîzî'den Elif Harfli Gazeller", (Basılmamış YL Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa, 2001; Osman Ünlü, "Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrîzî şerhleri", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, sy. 1 (2006), s. 86-93; Emrullah Yakut, "Sâib-i Tebrîzî Divanı Şerhi'nin İncelenmesi", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

¹⁶⁴⁹ Ünlü, a.g.m., s. 86.

¹⁶⁵⁰ Ünlü, a.g.t, s. 10; Yakut, a.g.t., s. 11-13.

Pîrîzâde Mehmed Sâhib'in oğlu olan Osman Sâhib, 1710 tarihinde doğmuştur. Öğrenimini bitirdikten sonra; müderrislik, kadılık ve kazaskerlikten sonra şeyhülislamlığa kadar yükseldi. 1770 yılında vefat eden Osman Sâhib şiirlerinde Sâhib mahlasını kullanmıştır.¹⁶⁵¹

Pîrîzâde Osman Sâhib, Sâib'in elif harfindeki gazellerinden yedi tanesini şerh etmiştir. Osman Sâhib'in bu eseri, günümüze ulaşmış olup, bir nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1022 numarada bulunmaktadır. Osman Sâhib'in kendisinin tertip ettiği bir mecmuada bulunan bu şerh için, mecmuanın başında şu ifadeler bulunmaktadır:

*“Pîrîzâde merhûm Osman Molla Bursa'da menfi iken Sadrâzam Râgîb Paşa'ya yaptığı makâme-i bediyyedir ki dest-i hattıyla müsveddesidir. Kezâlik zeylinde ebyât-ı Sâib şerh ve beyân eylediği âsârlarıdır”*¹⁶⁵²

2.2.7.2. Ebûbekir Nusret b. Abdullah el-Harputî (ö.1793), **Şerh-i Divan-ı Sâib**¹⁶⁵³

Doğum tarihi hakkında bilgi bulunmayan Ebûbekir Nusret Efendi, aslen Harputlu olup Çankalzâde lakabıyla tanınmıştır. İstanbul'da Nûr-ı Osmaniye Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüplük yapan şârih, bu arada isteyenlere Farsça dersleri de vermektedir. 1208/1793 tarihinde vefat eden Ebubekir Nusret'in üç dilde yazdığı şiirlerini topladığı bir divançesi ile tıp konusunda yazdığı **Mâ-Hazar** isimli bir eseri de bulunmaktadır.

Ebûbekir Nusret Efendi'nin Sâib divanı üzerinde üç ayrı çalışması bulunmaktadır. Bunların ilkinde, Sâib'in elif; ikincisinde tâ harfindeki gazelleri, üçüncüsünde ise her harften seçilen birkaç gazelin şerhi yapılmıştır.¹⁶⁵⁴

Elif Harfindeki Gazellerin Şerhi: Nusret Efendi'nin bu şerhi, Sâib'in elif harfindeki 167 gazelinin –bu sayı Sâib'in elif harfli gazellerinin küçük bir kısmıdır–

¹⁶⁵¹ Ünlü, a.g.m., s. 87.

¹⁶⁵² A.m., s. 87-88.

¹⁶⁵³ Osman Ünlü, “Ebubekir Nusret'in Sâib-i Tebrizî Şerhleri”, **Turkish Studies**, C. 4/6 (Sonbahar 2009), s. 443-455.

¹⁶⁵⁴ Ünlü, a.g.m., s. 88.

şerhinden ibarettir. Nusret Efendi eserine yazdığı mukaddimede; tasavvufî remizler barındırdıkları için Farsça birçok divanın muhtelif kişilerce şerh edildiğini; ancak Sâib'in divanına hiç el atılmadığını görünce değerli dostlarına bir hatıra olması ümidiyle şerhini kaleme aldığını söylemektedir.¹⁶⁵⁵

Nusret Efendi, Sâib'in söz konusu gazellerini beyit beyit şerhetmiş olup şerhinde klâsik şerh geleneğinde görülen yoğun gramer açıklamalarına başvurmamıştır. Genellikle orijinal metinden hemen sonra, düz bir cümle ile Türkçe çevirisi verilir. Çoğu defa sadece tercümesi yapılan bu beyitlerin, bazen de kelimeleri ve mazmunları açıklanmıştır. Bu açıklamalar bazen manzum parçalarla desteklenmektedir. Sâib'in çoğu gazeli muhtelif şairlerin gazellerine naziredir. Nusret Efendi, bazı gazallerin şerhinde, bu durum üzerinde de durmakta ve ele aldığı gazelin kime nazire olduğunu da bildirmektedir.¹⁶⁵⁶

Ebubekir Nusret Efendi'nin şârih kimliği üzerinde duran Emrullah Yakut, tasavvufun onun şerhinde önemli bir yere sahip olduğunu ifade etmektedir. Ehl-i sünnet ekolüne sıkıca bağlı olan Nusret Efendi, Sâib'in gazellerini şerh ederken yer yer Şîî öğretisini şiddetle eleştirmektedir.¹⁶⁵⁷

Tâ Harfindeki Gazellerin Şerhi:¹⁶⁵⁸ Ebubekir Nusret Efendi'nin Sâib'in şiirleriyle ilgili yaptığı ikinci çalışma, onun tâ harfindeki gazellerinin şerhidir. Şârih çalışmasının mukaddimesinde; “*mukaddemâ dîvân-ı Sâib müzâkeresiyle bir müddet iştiğâl zımnında elif kâfiyesinden vâfir gazeller tercüme (1b)*” ettiğini daha sonra ise “*tâ kâfiyesinden bir mikdâr gazeller cem' ve tercüme (1b)*” ettiğini ifade etmektedir. Bu bölümde müstensihlerin hatalarına değinen şârih, yaptığı şerhte ehl-i sünnet akidesine uygun olarak açıklamalar yaptığını, aksi açıklamaların kendisine mal edilemeyeceğini bildirip okuyucuları uyarmaktadır. Kendi ifadesinden de anlaşıldığı üzere, Nusret Efendi Sâib'in tâ kafiyesindeki tüm gazelleri değil bir miktarını şerh etmiştir.

¹⁶⁵⁵ Orijinal metin için bkz. Ünlü a.g.t., s. 28.

¹⁶⁵⁶ Ünlü, a.g.t, s. 18-21.

¹⁶⁵⁷ Yakut, a.g.t, s. 13.

¹⁶⁵⁸ İncelenen nüsha, Lala İsmail 161 numaradadır.

Nusret Efendi'nin bu çalışmasındaki şerh metodu, elif harfindeki gazellere yaptığı şerhte uyguladığı yöntemden farksızdır. Şarih, beyit beyit açıkladığı gazellerin önce orijinal metnini vermekte, daha sonra da bu beyitleri geniş ve birazcık da serbest bir şekilde Türkçeye çevirmektedir. Şarih çevirisini yaparken kelimeleri birebir çevirmekten ziyade beyitlerdeki anlamı aktarmaya gayret etmektedir. Bu ilk tercümeden sonra, şarih gramerle ilgili tahlillere çok fazla girmeden yaptığı çeviriyi varsa telmih ve mazmunları açarak beyitlerdeki anlamı genişletmektedir. Dolayısıyla şarihin bu çalışması da klâsik bir şerhten ziyade, genişletilmiş bir tefsîrî tercüme olarak nitelendirilebilir.

Seçilmiş Bazı Gazellerin Şerhi:¹⁶⁵⁹ Nusret Efendi'nin Sâib'in şiirleri üzerinde yaptığı şerh çalışmalarından üçüncü ve sonuncusu olan bu çalışmanın mukaddimesinde şu ifadeler yer almaktadır:

“Ma'lûm ola ki bundan akdem Sâib-i merhûmun Dîvân-ı ma'ârif-meşhûnundan elif ve tâ kâfiyelerinin müntehablarından vâfir gazeller tercüme olunmuşdı. Hâlâ o müsennâyı müselles itmek kaydıyla her kâfiyeden bulunmak üzere mevcûd olan dîvânçesine nazar ve tercüme ile tekmîli müyesser olmağın bu sakâta-i irfâna tenezzül buyuran ihvân için tebyîzine himmet olunmuşdur. (1b)”

Bu girişten de anlaşılacağı üzere, Nusret Efendi Sâib'in divanında yer alan her kafiye'deki gazellerden bir seçme yapmış ve bunları şerh etmiştir. Bu girişini manzum bir bölümle tamamlayan şarih, şerhine elif harfindeki bir gazelle başlamaktadır.

Ebubekir Nusret Efendi'nin bu son çalışmasındaki şerh metodu ilk iki şerhindeki metod ile aynıdır. Önce orijinal metin verilir; daha sonra bu metin Türkçeye çevrilir; son olarak da yapılan bu çeviri, beyitteki telmih, mazmun ve

¹⁶⁵⁹ İncelenen nüsha, Hacı Mahmud Efendi 3377 numaradadır. Ayrıca Nusret Efendi'nin bu şerhi üzerinde şu çalışmalar da yapılmıştır: Hüseyin Gönel, “Şerh-i Ba'z-ı Gazeliyyât-ı Sâ'ib-i Tebrîzî ve Şerh Metodu”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004; Hüseyin Gönel , “Nusret Ebûbekir Efendi ve Sâ'ib Şerhi Üzerine Bazı Notlar”, **Turkish Studies**, C. 4/6 (Sonbahar 2009), s. 194-212; Emrullah Yakut, a.g.t.

tasavvufî remizler açıklanmak suretiyle genişletilir. Şarihin klâsik şerh geleneğinde görmeye alıştığımız kelimelerin gramer yönünden açıklanmaya pek başvurmadığı; buna karşın beyitlerde yer alan bazı kelimelerin tasavvufî anlamlarını verdiği (örneğin Allâhı talebden murâd rızâsını talebdir) görülmektedir.

Sâib Dîvân'ındaki şiirlerin şerh edilme süreci XIX. yüzyıl ve sonrasında da devam etmiştir. Bu bağlamda Ömer Fâik (ö. 1829) onun ney hakkındaki bir gazelini¹⁶⁶⁰; Murâd Mollâ 14 gazelini¹⁶⁶¹ ve Muallim Nâcî¹⁶⁶² 27 beyti ile 34 mısra'ını şerh etmiştir. Yine Süleymân Fehîm ile Ahmed Cevdet Paşa (ö.1846)¹⁶⁶³ ve Mehmed Hulûsî (ö. 1915'ten sonra)¹⁶⁶⁴ Efendi de Sâ'ib'in Dîvân'ından bazı şiirlerini şerh ve tercüme etmişlerdir.¹⁶⁶⁵

2.2.8. Şevket-i Buhârî'nin Şiirleri

Asıl adı Muhammed İshak olan Şevket-i Buhârî; Buhara'da doğup hayatının ilk yıllarını burada geçirdi. Bir ara babasının mesleği olan sarraflıkla ilgilenmiş daha sonra ise 1677-78 tarihinde Herat'a gitmiştir. Burada dönemin ileri gelen devlet adamlarınca himaye edilmiştir. Şevket 1695-6 tarihinde Isfahan'da vefat etmiştir. Şevket'in divanında; kaside, gazel, kıt'a ve rübâ'iler bulunmaktadır. O'nun gazellerinde sebk-i Hindî akımının özellikleri görülmektedir. O bu özelliğiyle birçok Divan şairi üzerinde etkili olduğu gibi onun şiirleri de Türkçe şerh edilmiştir.¹⁶⁶⁶

2.2.8.1. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771), Şerh-i Divan-ı Şevket el-Buhârî.¹⁶⁶⁷

¹⁶⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 622/1.

¹⁶⁶¹ Murâd Mollâ'nın Gencîne-i Ma'ârif ismini verdiği bu şerhi için bkz. Süleymaniye Ktp. M. Arif-M. Murad 262.

¹⁶⁶² Bkz. Muallim Naci, **Sâ'ib'de Söz**, İstanbul, 1303.

¹⁶⁶³ Bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3302.

¹⁶⁶⁴ Bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 562.

¹⁶⁶⁵ Bu kişilerin şerhleri hakkında bilgi için bkz. Ünlü, a.g.m.

¹⁶⁶⁶ Munibur Rahman, "Shawkat Bukhârî", C. IX, **Encyclopaedia of Islam (New Edition)**, Brill, Leiden, 1997, s. 378-79.

¹⁶⁶⁷ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 715 numaradadır.

XVIII. yüzyıl divan sahibi şairlerinden olan Mehmed Efendi, şiirlerinde Hâkim mahlasını kullanmıştır. Tezkirecilik ve kâtiplik görevlerinde bulunan şairin 1770 yılında vefat ettiği kaynaklarda kaydedilmektedir. Şairin hilyesi dışında, çoğu şerh ve tercümelere oluşan ona yakın eseri daha bulunmaktadır.¹⁶⁶⁸

Eserinin girişinde Hâkim Mehmed Efendi; Şevket-i Buhârî'nin divançelerini mütalaa ve müzakere edip mazmun ve nüktelerini muhtasar bir şekilde ortaya çıkaracak bir şerh yazdığını ifade etmektedir.

Hâkim Mehmed Efendi'nin şerhi; neredeyse her kelimesinde şin harfinin kullanıldığı ve sadece birkaç Türkçe kelimenin olduğu anlaşılması zor bir giriş metniyle başlamaktadır. Bu metinden sonra; ismi verilmeyen bir padişahın övgüsü yer almaktadır.

Bahsi geçen anlaşılması zor mukaddimeden sonra şârih şerhine başlamaktadır. Şevket Buhârî'nin kendi ifadesiyle 9 kasidesini şerh eden Hâkim Mehmed Efendi, şerhinde de çok ağır bir dil kullanmıştır. Eserin Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat bölümü 211 numarada bulunan nüshasında ise Şevket-i Buhârî'nin tüm şiirlerinin şerh/tercüme edildiği görülür.

Hâkim Mehmed Efendi'nin şerhi; klâsik şerh geleneğinden biraz uzak olup, yapısı itibarıyla daha çok bir tercüme andırmaktadır. Şöyle ki şârih; kaynak beyitleri genişçe – bazen kısa bir şekilde- tercüme etmekle yetinmiş, kelimelerin gramer ve lügat bilgilerine dair açıklamalarına genellikle girmemiştir.

2.2.8.2. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Dîvân-ı Şevket**¹⁶⁶⁹

Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2090/1 numarada bulunan bu kısa eser 5 yapraktan oluşmaktadır. İsmi zikretmeyen şârihin eserin başında “...*bu dâ'î-i fakîrden ba'zı ahbâbun zübdet-i şu'arâ-yı Fâris olan Şevket gazeliyyâtından üçaded gazel-i muhtecibi fehm üzre sa'bi şerh ve nikâtına tenbîh-i iltimâs...*” şeklindeki cümle ile verdiği bilgilerden anlaşıldığına göre eserin yazılışına şârihin

¹⁶⁶⁸ Mehtap Erdoğan, “Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI/1 (2007), s. 331-33.

¹⁶⁶⁹ İncelenen nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2090/1 numaradadır.

bazı dostlarının isteği sebep olmuştur. Şârih bu ifadelerden sonra ismini zikretmediği bir veziri methettikten sonra şerhine başlar. Alıntidan da anlaşılacağı üzere Şevket'in 3 gazelinin şerh edildiği bu eserde, filolojik açıklamalar yer verilmemektedir. Şârih Şevket'in şerh edeceği gazelinin tam bir metnini verip onu mısra mısra şerh etmeye başlar. Önce mısrayı tercüme eden şârih daha sonra da bu çeviri ya'ni ifadesiyle açıklamaya çalışır.

2.2.8.3. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Dîvân-ı Şevket.**¹⁶⁷⁰

Şârihi belirsiz olan bu eserde, Şevket-i Buhârî'nin şiirleri şerh edilmiştir. Şerhte beyitteki kelimelerin teker teker açıklamaları genel olarak bulunmamaktadır. Şârih önce kaynak metni vermekte daha sonra da bunu düz bir cümle ile Türkçeye aktarmaktadır. Bazen bu çeviriyi de bir veya birden fazla cümle ile genişletmektedir.

Eserin sonunda Farsça bir beyit yazılıp şerhi yapılmadığından hareketle şerhin tamamlanmadığı anlaşılmaktadır.

XIX. yüzyıl şârihlerinden Murâd Mollâ (ö. 1848) de Şevket-i Buhârî'nin Dîvân'ından seçtiği bazı şiirleri şerh etmiştir.¹⁶⁷¹ III. Selîm devrinde de Edîb isminde biri Şevket'in dîvânını Türkçeye tercüme edip bazı şiirlerini şerh etmiştir.¹⁶⁷²

2.2.9. Mîrek Mehmed Taşkendî en-Nakşibendî (ö. 1612'den sonra), **Şehrî vü Gülî.**¹⁶⁷³

Hayatı hakkında elimizde fazla bilgi bulunmayan Mîrek Muhammed'in Farsça atasözlerini derleyip açıkladığı Nevâdirü'l-Emsâl adlı bir eseri daha bulunmaktadır. Şehrî vü Gülî adını verdiği eserinin girişinde kendisini Taşkendî Mîrek Muhammed Nakşibendî olarak tanıtan şârih, geçmiş şairlerin beyitlerini

¹⁶⁷⁰ İncelenen Nüsha Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 212.

¹⁶⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 180. Şevket-i Buhârî'nin bazı kasidelerine yaptığı bir diğer şerh de Millet Ktp. Ali Emîri Müteferrik 8554 numarada bulunmaktadır. Matbû' olan nüshanın başında şârih şerhi hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Murâd Mollâ, Şevket-i Buhârî'nin İmâm-ı Mûsâ Rızâ'nın türbesini ziyaret ettiğinde yazdığı kasidesi, Örfî'nin bir kasidesini yazdığı naziresi ile 12 imam hakkında yazdığı kasidesini şerh ettiğini ifade etmektedir.

¹⁶⁷² Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 815.

¹⁶⁷³ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Murad Buhari 243 numarada bulunmaktadır.

incelediğini, bunların arasında müşkil olan bazı beyitleri dostlarıyla müzâkere ederken şerh etmeye karar verdiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... bu kemîne-i Taşkendî a'nî Mîrek Muhammed Nakşibendî fuzalâ-i mütekaddimîn ve şu'arâ-i müte'ahhirîn ebyâtın tetebbu' iderdüm ba'zı kasâ'id ü rübâ'iyât ve mesnevî vü mukatta'ât arasında olan ebyât-i müşkileyi 'alâ kadri'l-inkân dostân ile müzâkere iderken müsakkib-i tab'-ı elmâs-gûn ile dürr-i nâ-süfte-i me'ânî şikâfte ve ebkâr-ı hacle-i mazmûnı dest-keşîde itmege niyet itdüm...” (1b-2a)

Eserine **Şehrî vü Gülfî** adını verdiğini söyleyen Mîrek Muhammed eserinin sonunda yazdığı hâtîme bölümünde ise şerhini Zigetvar'da Sultân Süleymân türbesinde 1022/1612'de tamamladığını belirtir.

Klâsik Türk edebiyatındaki şerh geleneğinin önemli eserleri arasında yer alan bu eserde; Kâtibî, Nizâmî (Mahzenü'l-Esrâr, Hüsrev ü Şîrîn'den), Selmân, Firdevsî (Şehnâme'den), Mollâ Câmî (Sübhatü'l-Ebrâr, Dîvân), Sânî-i Tebrîzî, Âsâfî, Hâkânî, Enverî, Riyâzî-i Semerkandî, Ümîdî, Ebû Nüvâs, Hilâlî, Alî Şîr Nevâyî, Şeyh Irâkî, Cevherî, Lutfullâh Nişâburî, Örfî-i Şîrâzî, Şeyh Sa'dî gibi şairlerden seçilen bazı müşkil beyitler şerh edilmiştir.

Mîrek Muhammed'in bu şerhi diğer şerhlerden biraz farklı olup şârih şerh edeceği beyti genellikle Türkçeye tercüme eder. Bazen beyitte geçen kelimelerin Türkçe karşılıkları da verilir. Ancak elimizdeki şerhi farklı kılan tarafı ise, şerh edilen beyitte geçen bazı atasözü, deyim ve İran kültürüne has bazı kullanımların açıklanmış olmasıdır.

2.3. Türkçe Dîvânlar veya Şiirler

Araştırmamızın sınırları dâhilinde yer alan yüzyıllarda Türkçe bir dîvânın şerh edildiği görülemediği; ancak XIX. yüzyılda tasavvufî şiirlerin yer aldığı 4 Türkçe dîvânın şerh edildiği görülmektedir. Alî Örfî Efendi (ö. 1887) Niyâzî-i

Mısırî¹⁶⁷⁴ ve Sâlih Lütfî Efendi'nin¹⁶⁷⁵ Türkçe dîvânlarını şerh ederken Şeyh Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1896) de yine Niyâzî-i Mısırî'nin dîvânında yer alan Türkçe şiirleri şerh etmiştir.¹⁶⁷⁶ Hacı Hasan Şükrî (ö. 1908'den sonra) de Ahmed Yesevî'nin Doğu Türkçesiyle yazdığı hikmetlerini Batı Türkçesine aktarmıştır.¹⁶⁷⁷

2.4. III. Murâd'ın Şiirleri

Osmanlı İmparatorluğu'nun XII. Padişahı olan III. Murâd, II. Selîm'in oğlu olup 1546 yılında doğdu. 1574-1595 yılları arasında saltanatta bulunan III. Murâd sanatçı kimliği de gelişmiş Osmanlı padişahlarından olup Murâdî mahlasıyla şiirler yazmıştır.¹⁶⁷⁸ Dîvân'ında dinî-tasavvufî şiirlere yer veren Murâdî'nin Türkçe, Farsça ve Arapça şiirlerinin Şemseddîn Sivasî, Hâşimî, Bâkî, Subhî, Hoca Sadeddîn, Zekeriya gibi devrin önemli edipleri tarafından da şerh edildiği bildirilmektedir.¹⁶⁷⁹

2.4.1. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddin Sivasî (ö.1597), **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis.**¹⁶⁸⁰

Birçok tercüme ve şerhi bulunan XVI. yüzyıl mutasavvıf ve şairi Şemseddîn Sivasî'nin şerhleri arasında Sultan III. Murâd'ın tasavvufî gazellerine yaptığı şerhler bulunmaktadır.

Sivasî'nin Süleymaniye Ktp. / Amcazâde Hüseyin Paşa 282/2 numarada bulunan nüshasından hareketle incelenen bu şerhi, Arapça bir dua ile başlamaktadır.

¹⁶⁷⁴ Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında 527 numarada bulunan bu şerh klâsik şerh usulünden uzak bir şerh olup daha çok kaynak beyitlerin düz bir cümle veya daha farklı bir şekilde tekrar yazılmasından ibaret bir görünüm arz etmektedir. Ancak yer yer şarih kısa da olsa beytin anlamını açacak bazı bilgiler de vermektedir.

¹⁶⁷⁵ Atatürk Kitaplığı Osman Ergin yazmaları arasında, 527/6, 1622/02 ve 1959 numalarda olmak üzere 3 nüshasına erişilen bu şerh de yazarın Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerine yaptığı şerh ile benzerlik arz eder.

¹⁶⁷⁶ Muhammed Nûru'l-Arabî'nin Niyâzî-i Mısırî dîvânını şerh ettiği eserinin tarafımızdan görülen nüshası Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevihanesi 256 numarada bulunmaktadır.

¹⁶⁷⁷ Eser, 1328 tarihinde İstanbul'da Hürriyet Matbaasında basılmıştır. Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 386 ve Atıf Efendi Eki 479.

¹⁶⁷⁸ Hayatı hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Bekir Kütükoğlu, "Murad III", C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, 172-76.

¹⁶⁷⁹ Kezban Paksoy, "Şerhu Gazeliyyâti's-Sultan Murâd es-Sâlis", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. 2/3 (2007), s. 444.

¹⁶⁸⁰ Kezban Paksoy, a.g.m.

Eserin ismi kaydedildikten sonra, herhangi bir giriş bölümüne (hamdele, salvele, sebab-i te'lif) yer verilmeden doğrudan şerhe başlanmaktadır.

Sivasî, kaynak metni şerh ederken önce şerh edeceği beytin metnini verir. Daha sonra ise, beyti tasavvufî yönden şerh etmeye başlar. Şârih klâsik şerh usulünde görülen, gramerle ilgili tahlillere yer vermez. O önce, beytin zâhirî anlamından ziyade, beyitte kastedilen tasavvufî anlamı göz önünde bulundurarak ele aldığı beyti genişçe ve derli toplu bir cümle ile Türkçeye aktarır. Kelimelerin tek tek anlamlarından hareket ederek beytin tümünde gizli veya açıklanmaya muhtaç tasavvufî anlamı ortaya çıkarmaya çalışır. Bunu yaparken, açıklamalarını örneklendirme/teyit etme babından âyet, hadîs ve menkıbelere yer verdiği gibi, muhtelif şairler tarafından yazılan manzum parçaları da alıntılar.¹⁶⁸¹

2.4.2. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd**.

XVI. yüzyılda yaşamış olan Gelibolulu Mustafâ Âlî, başta tarih olmak üzere muhtelif ilim sahalarından çok sayıda eser kaleme almıştır.¹⁶⁸² Bu eserleri arasında yer alan **Me'âlimü't-Tevhîd, Dakâyıku't-Tevhîd ve Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl** adlı kısa eserlerinde III. Murâd'ın üç gazelini şerh etmiştir. Mehmet Arslan ve İ. Hakkı Aksoyak tarafından tanıtılıp metni Latinize edilen bu eserlerden Me'âlimü't-Tevhîd'de III. Murâd'ın birinci mısrası Farsça, ikinci mısrası Arapça olan 5 beyitlik mülemmâ bir gazeli; Dakâyıku't-Tevhîd'de beş beyitlik Farsça bir gazeli; Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl adlı eserinde ise yine III. Murâd'ın beş beyitlik Türkçe münâcât muhtevalı bir gazeli şerh edilmiştir.¹⁶⁸³

Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3543 numarada bulunan bu eserlerin ilki padişahın emri üzerine kaleme alınmıştır. Âlî bu şerhinde; “*yer yer tasavvufî remizlerden faydalanmakta, Arapça kelimelerin iştikâklarından, Farsça kelimelerin muhtelif anlamlarından, bu dillerin gramer kurallarından da yola*

¹⁶⁸¹ Paksoy, a.g.m., s. 446.

¹⁶⁸² Ömer Faruk Akün, “Âlî Mustafa Efendi”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 414-21.

¹⁶⁸³ Mehmet Arslan; İ. Hakkı Aksoyak, “Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: ‘Me'âlimü't-Tevhîd’, ‘Dakâyıku't-Tevhîd’, ‘Nikâtü'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl’, ‘Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi’”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, sy. 6, Sivas 1998, s. 263-67.

çıkarak”¹⁶⁸⁴ kaynak metni tasavvufî bir bağlamda şerh etmektedir. İkinci eserde de hamdele ve salvele bölümünden sonra, şerh kısmına geçilmeden evvel, önce akıl hakkında bazı mülâhazalar ileri sürülmüş, ardından da III. Murâd’ın tasavvufî bir gazeli şerh edilmiştir.¹⁶⁸⁵ III. eser ise bir şerhten ziyade şârihin kendi durumunu padişaha arz ettiği bir risâle görünümünde olup bahsi geçen padişahın Türkçe bir gazeli çok kısa bir şekilde şerh edilmiştir.¹⁶⁸⁶

2.4.3. İsmâîl Efendi, **Şerh-i Gazeliyyât-ı Sultân Murâd-ı Sâlis.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 3738 numarada, 166a-203a yaprakları arasında yer alan bu şerhin yazarı olarak İsmâîl Efendi adlı birinin adı geçmektedir. Eserden önceki sayfada (166a) şerhin yazıldığı hatla eser ve yazarı hakkında bazı bilgiler verilmiştir. Nüshayı istinsah eden Mehmed Sâdik adlı biri tarafından yazıldığı anlaşılan bu notta şu bilgiler verilmektedir:

“hâzihi’r-resâyil li-merhûm İsmâîl Efendi muhteviyetün li-şerhi’l-ebiyâtı li-merhûm es-Sultân Murâd Hân-ı sâlis... mezkûr sultân-ı merhûm u mağfûr Arabî vü Fârisî mülk-i şî’riyyeye mâlik olup geh ü gâh silk-i kilki-mervârîd-keâmîlerinden şeref-intizâm bulan gazeliyyâtı enderûn-ı hâssa hulefâlarının hâceleri ve bu muharrir-i fakîr-i pür-taksîrûn cedd-i a’lâsı efzalü’l-fuzalâ e’lamü’l-ulemâ keşşâfü’l-müşkilât ve hallâlü’l-mu’dilât ... merhûm u mağfûr İsmâîl Efendi meclis-i şerîflerine îsâl idüp her gazelin şerh ü beyânın tevakku’ eylediklerinde anlar dahi hasbe’l-emr ednâ tekellüfle şerhden sonra her gazelin şerhine ikiyüz sikke-i hasene ... şeref-sudûr buyurulmuş. Bu gazeliyyât sultân-ı mezbûr-ı merhûmun ve bu şerh mevlânâ-yı merhûm-ı merkûmundur...” (166a)

Verilen bu bilgilerden bu şerhi yazan kişinin, müstensihin büyük babası olan İsmâîl Efendi olduğu ve bu şerhleri de padişahın isteği üzerine kaleme alıp bunun karşılığında padişahın hediye aldığı anlaşılmaktadır.

Bu bilgidan sonra bir hamdele ve salveleden sonra başlayan eserde biri Arapça beşi Farsça olmak üzere III. Murad’ın 6 gazeli şerh edilmiştir. Filolojik açıklamaların çok az olarak yer aldığı bu manzumelerin şerhlerinde, gönderme

¹⁶⁸⁴ A.m., s. 264.

¹⁶⁸⁵ A.m., s. 265-66.

¹⁶⁸⁶ A.m., s. 266.

yapılan yazar veya âlimlerin kadrosu bir hayli geniştir. Bu bağlamda; Şeyh Kemâleddîn Kâşânî, Şeyh Necmüddîn Halvetî, Dâvûd-ı Kayserî, Eflatun, Aristo, Azîz Neseî gibi isimlerden alıntılar yapıldığı görülmektedir.

2.4.4. Şeyh İlâhî, **Şerh-i Gazel-i Murâdî.**

Flügel kataloğunda kayıtlı olan bu şerh III. Murâd'ın "*Çün seni kıldum talep heybetde buldum heybetüm*" mısrayla başlayan gazelinin şerhidir. Flügel eserin başında yer alan nottan hareketle, şerhin Şeyh Çelebi diye tanınan Şeyh Fazlullâh İlâhî b. Şeyh Ömer el-Medhî b. Şeyh Yûsuf adlı biri tarafından yazıldığını kaydeder.¹⁶⁸⁷ Eser 23 yapraktan oluşmaktadır.

2.4.5. Şeyh Kâmilî, **Şerh-i Beyt li-Sultân Murâd-ı Sâlis.**

Nüshası Bratislava Üniversitesi Ktp'.de görünen bu 10 yapraktan oluşmaktadır. Eserin başında yer alan "Risâle-i şerîfe mutazamminatün li-nikâtin latîfetib li'-Şeyh el-Kâmilî..." şeklindeki kayıttan hareketle eserin yazarı tespit edilmiştir. Eserde şârihin "... *pâdişâh-ı âlem ve sultân-ı a'zam ... Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân hazretlerinin bir beyt-i şerîfleri ki nâdirü'l-vukû' ve anun misli beyt âfâkda ile'l-ân kimesneden gayrı mesmû' ...*" şeklindeki cümle ile nitelediği III. Murad'ın "*Nâzil oldu beyne mâ' ü tîn iken sırr-ı hüda / Anun için şem'-i aşka cân olur harf-i fedâ*" beyti şerh edilmiştir.¹⁶⁸⁸

2.4.6. Subhî, **Şerh-i Gazel-i Sultân Murâd-ı Sâlis.**

Nüshası Gazi Hüsrev Ktp. R. 1430/11 numarada bulunan bu şerh, bulunduğu mecmuanın 77b-78b yaprakları arasında yer almaktadır. Nüshada yazarın kimliğini ortaya koyacak bilgiler bulunmadığı gibi şerhin yazılış veya istinsahına dair bilgiler de bulunmamaktadır.

2.4.7. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Gazeliyyât-ı Murâd-ı Sâlis.**

¹⁶⁸⁷ Flügel, a.g.e., C. I, s. 643-44.

¹⁶⁸⁸ Jozef Blaskovic-Rudolf Vesely-Karel Petroček, **Arabische Türkische und Persische Handschriften der Universitaetsbibliothek in Bratislava = Arabske, Turecke a Perzske Rukopisy Univerzitnej kniznice v Bratislave**, Bratislava, 1961, s. 363.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2891 numarada bulunan bu eserde; ismi belirsiz biri tarafından III. Murâd'ın 9 Türkçe gazeli şerh edilmiştir. Tasavvufî şiir şerhleri kategorisinde yer alan bu eserde de filolojik açıklamalara yer verilmeden bahsi geçen kaynak metinler tasavvufî bağlamda şerh edilmiştir. Birçok kaynaktan alıntılar yapıldığı bu şerhin sonunda “*temmeti ’l-kitâb bi-avni ’l-meliki ’d-deyyân alâ yedi sâhibihî ve mâlikihî ’l-fakîr el-hakîr ... Dervîş Mehmed ...*” (39b) şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

Dîvân Şerhleriyle İlgili Genel Değerlendirme

Klâsik Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneğinde, Arapça, Farsça ve Türkçe birkaç divanın şerh edildiği görülmektedir. Şerh ve tercüme edilen tek Arapça divan Hz. Alî'ye atfedilen şiirlerden oluşan divan olup XVIII. yüzyılda Salâhî, Müstakîmzâde ve Gevrekzâfe Hâfız Hüseyin olmak üzere 3 ayrı kişi tarafından şerh ve tercüme edilmiştir.

Ancak Türkçe şerh geleneğinde daha ziyade Farsça divanların rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Hâfız Dîvânı XVI. yüzyılın en önemli üç şârihi (Sürûrî, Şem’î ve Sûdî) tarafından şerh edildiği gibi Ferîdî adlı biri tarafından da manzum olarak tercüme edilmiştir. Dîvânında yer alan şiirlerinin tamamı olmasa bile seçilmiş bazı şiirleri özellikle de kasideleri en fazla şerh edilen kişi ise Örfî-i Şîrâzî'dir. XVI. yüzyılda Nûrullâh Harezmî tarafından başlayan Örfî şerhleri XVII. yüzyılda yoğunlaşmaya başlamış, Vehbî, Neşâtî, Rodosîzâde, Trabzonlu Murtazâ, Adnî Receb Dede ve Himmetzâde Abdî gibi kişiler Örfî'nin şiirlerini şerh etmişlerdir. Bunun dışında Sâ'ib, Şevket-i Buhârî, Şâhî, Mollâ Câmî, Ferište ve I. Selîm gibi şairlerin de divanlarında yer alan şiirlerin bir kısmı şerh veya tercüme edilmiştir.

Türkçe divanlar etrafında gelişen şerh ve tercüme geleneği XIX. yüzyılda başlamıştır. Niyâzî-i Mısrî ve Şeyh Sâlih Lutfî'nin divanında yer alan Türkçe tasavvufî şiirler de toplu olarak şerh edilmiştir. Bunun yanında Ahmed-i Yesevî'nin divanındaki şiirler de Batı Türkçesine aktarılmıştır.

Divanında Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler bulunan III. Murâd'ın şiirleri de klâsik Türk edebiyatındaki şerh geleneğine kaynaklık etmiştir.

3. TERCÎ'-İ BEND VE TERKÎB-İ BEND TERCÜME VE ŞERHLERİ

3.1. Seher Abdal (ö. 1508'den sonra), **Tercüme-i Şerh-i Tercî'-i Bend-i Evhadüddîn Kirmânî.**

Daha evvele Nâsır-ı Hüsrev'in Sa'âdetnâme'sini çevirmesi dolayısıyla ismi bahis mevzuu edilen Seher Abdal'ın Nüshası Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 168/1 numarada bulunan bu eseri; tarafımızdan yapılan incelemeye göre, Evhadüddîn Kirmânî'nin Farsça bir tercî'-i bendine yapılan şerhin tercümesidir. Eserin başında mütercim şu bilgileri vermektedir:

*“... bu risâlenün zebân-ı Fârisîden Türkî diline tercüme olunmasına bâ'is olan ... efdalü'l-fudalâ ve's-sâlikîn ya'nî Mehmed Bey b. Yahyâ Paşazâde ... bu fakîr ... Dervîş Seher'den iltimâs eyleyüp Şeyh Evhadüddîn Kirmânî'nin tercî'-i bendinün şerhini Türkî diline tercüme oluna. Tâ kim tâlibân-ı râh-ı Hak olan âşıklara fâyide tutmak âsân ola. “
Ib.*

Tasavvufî şerhler sınıfına dâhil edilebilecek bu şerhte, şârih gramerle ilgili tahlillere girmeden ele aldığı beytin geniş tercümesinden sonra beyitte ifade edilmek istenen tasavvufî anlamı yapılan zengin örneklendirmeler eşliğinde açıklamaya çalışmaktadır.

Eserin sonunda yer alana (55b'de) “*bu risâle sene erba'a aşere ve tis'a mi'e yılının Muharreminin evâilinde itmâma yitişdi.*” şeklindeki notta eserin 914/1508-09 yılında sona erdiği anlaşılmaktadır.

3.2. Kâmî Mehmed Efendi Edirnevî (ö.1723), **Şerh-i Hicv-i Nuhbend-i Şifâî (Hicv-i Mü'min Şâh).**

Asıl adı Mehmed olan Kâmî 1649'da Edirne'de doğmuştur. Eğitim hayatına bu şehirde başlayıp İstanbul'da devam etmiştir. İyi bir eğitim alan Kâmî çeşitli

yerlerde müderrislik ve kadılık görevinde bulunduktan sonra 1724 yılında vefat etti. Dîvân'ı dışında yaklaşık 8 eseri daha bulunmaktadır.¹⁶⁸⁹

Kâmî'nin bu eseri, İran Hükümdarı Şah Abbâs'ın hekimbaşısı Şifâ'î'nin Mü'min Şâh'ı hicv etmek üzere kaleme aldığı terkîb-i bendinin şerhidir. Kâmî, eserinin girişinde verdiği bilgilere göre, kendisinden merhûm olarak bahsettiği Abdülkâdir el-Bağdâdî Mısır'dan Rûma gelirken bu şiiri bir hediye olarak kendisine getirmiştir. Kâmî de bazı ıstılâhât-ı garîbeyi hâvî olduğu ve bazı anlaşılmayan yerleri olduğu için bahsi geçen kasideyi şerh etmeye karar verir. Kâmî beyit esasına göre şerh ettiği kaynak metni açıklarken önce beyitte geçen kelimelerin anlamlarını vermeye çalışır; ardından da “*mahsûl-ı beyt*” başlığı ile beytin anlamını düzgün bir cümle ile Türkçeye aktarır. Kaynak metin 12 bendden oluşmaktadır.

Hüseyin Hüsnî Paşa (ö. 1877) da Ziyâ Paşa'nın muhammes nazım biçiminde kaleme aldığı Zafernâme'sini şerh etmiştir.¹⁶⁹⁰

¹⁶⁸⁹ Gülgün Yazıcı, “Kâmî”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 279-80.

¹⁶⁹⁰ Bu şerh 1297/1880 yılında İstanbul'da basılmıştır.

4. KASİDE TERCÜME VE ŞERHLERİ

4.1. İmruülkays'ın Muallakası

Cahiliye dönemi Arap şiirinin önde gelen şairlerinden olan İmruülkays'ın tam adı Ebü'l-vehb (Ebü'l-hâris/ Ebû Zeyd) Hunduc b. Hucr b. el-Hâris Âkilü'l-mürâr'dır. Niced'de doğan şair Kinde'nin son hükümdarlarından. Babasının intikamını almak için savaştığı düşmanlarına karşı Bizans imparatoru Iustinianos'tan yardım talep etmek üzere İstanbul'a gelen İmruülkays'ın kendisine hediye edilen zehirli gömleğin etkisiyle 540 dolaylarında Ankara Elmadağ'da öldüğü rivayet edilir.¹⁶⁹¹

Kendisine atfedilen şiirler konusunda bazı şüphelerin bulunduğu İmruülkays, klâsik kasideye ilk şeklini vermesi dolayısıyla hayli şöhret bulmuştur. Onun en önemli şiirlerinden birisi olan muallakası birçok kişi tarafından şerh edilmiştir. Bu şerhlerde 77 ile 88 beyit arasında değişen bu şiirde, İmruülkays, aşk hâtıralarına dair hissiyatını dile getirmiş, amcasının kızı ve sevgilisi Fâtıma'ya olan hasretini ve onunla geçirdiği macerayı anlattıktan sonra kasidesini kaygılı bir gece, tehlikeli yolculuk, at, av, bulut ve sel tasvirleriyle tamamlamıştır.¹⁶⁹²

4.1.1. (Şârihi belirsiz, XVIII yüzyıl –III. Mustafâ devri-), **Şerh-i Mu'allaka-i İmruülkays.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 245M2/2 numarada bulunan bu eserin şârihi ismini zikretmemektedir eserine kısa bir hamdele ile başlayan şârih daha sonra Moralı olduğunu ve daha evvel Mısır vâlisi olan Mustafâ Paşa'nın divan kâtipliğini yaptığını belirttiikten sonra İmruülkays'ın muallakasını Arapça bilmeyenler için Türkçe olarak şerh ettiğini ifade eder. Daha sonra devrin padişah Sultân Mustafâ ile vezîr-i a'zam Koca Râgıp Paşa'nın övgüsünü yapan şârih bu girişten sonra şerhine başlar.

¹⁶⁹¹ Ahmet Savran, "İmruülkaysb. Hucr", C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 237.

¹⁶⁹² İbid.

Önce kaynak metni harekeli bir şekilde imlâ eden şarih, ardından beyitte geçen her bir kelimeyi gramer ve lügat anlamı bakımından tahlil ettikten sonra “*mahsûl-ı beyt*” ifadesiyle beytin anlamını geniş bir şekilde Türkçeye aktarmaktadır. Eser yaklaşık 30 yapraktan oluşmaktadır.

İmruülkays’ın muallakası, XVIII. yüzyıldan sonra da Hersekli Mehmed Kâmil Bey (ö. 1900)¹⁶⁹³ ve Abdullâh Hasîb¹⁶⁹⁴ tarafından da Türkçe olarak şerh edilmiştir.

4.2. **Ka’b b. Züheyr’in Kasideleri**

4.2.1. **Kasîde-i Bânet Su’âd**

Peygamber Efendimiz zamanında yaşamış olan Ka’b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ (ö. 26/645)’nın Hz. Peygamber’in övgüsünde yazdığı kasidesidir. Kasidenin yazılışına sebep olan olay, Kenan Demirayak’ın Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi’ndeki maddesine göre şöyledir: Cahiliyye döneminin tanınmış şairlerinden Züheyr b. Ebû Sülmâ’nın ölmeden önce oğulları Ka’b ile Büceyr’e, gördüğü bir rüya üzerine gelmesinin yakın olduğunu anladığı Hz. Peygamber’e tabi olmalarını tavsiye ettiği, iki kardeşin Medine’ye doğru yola çıktığı, Ka’b’ın Medine yakınında kaldığı, Büceyr’in Medine’ye giderek Hz. Peygamber ile görüşüp Müslüman olduğu, bunu öğrenen Ka’b’ın kardeşini ve Resulullah’ı hicv eden bir şiir yazması üzerine Hz. Peygamber’in Ka’b’ın kanının helal olduğunu söylediği rivayet edilir. Büceyr kardeşine mektup göndererek bazı şairler hakkında ölüm kararı verildiğini; ancak Hz. Peygamber’in, pişman olup huzura gelenleri affettiğini bildirir ve gelip tevbe etmesini tavsiye eder. Medine’ye gidip sabah namazında Mescid-i Nebevî’ye giren Ka’b, Hz. Peygamber’in huzuruna yüzü örtülü olarak çıkar ve Hz. Peygamber’den af talep eder. Bu isteği kabul edilen Ka’b da ünlü kasidesini burada okumuş, kasideyi çok beğenen Hz. Peygamber “Bürde” adı verilen ve bugün Topkapı Sarayı’nda muhafaza edilen hırkasını onun omuzlarına koymuştur. Bundan

¹⁶⁹³ Kâmil Bey’in şerhi 1305/1887-88 yılında İstanbul’da Yeni Osmanlı Matbaası’nda basılmıştır.

¹⁶⁹⁴ Abdullâh Hasîb’in şerhi 1316/1898’de İstanbul’da Matbaa-i Âmire’de basılmıştır.

dolayı kasideye **Kasîdetü'l-Bürde** veya başlangıç ifadesine göre **Bânet Su'âd** adı verilmiştir.¹⁶⁹⁵

Cahiliyye döneminin geleneksel kaside tarzı ile yazılmış olan Bânet Su'âd Kasidesi; şairin sevgilisinden ayrılışını konu ettiği bir nesib bölümünden sonra, sözü Hz. Peygamber'in övgüsüne getirmek için bindiği devesinin tavsifini yaptığı bir ikinci bölümle devam eder. Son bölümde ise, şair özrünü beyan edip Hz. Peygamber'in övgüsünü yapmaktadır.¹⁶⁹⁶

Cahiliyye dönemi Arap edebiyatı özelliklerinin yoğun olarak hissedildiği Bânet Su'âd kasidesinin beyit sayısı 55 ila 60 beyit arasında değişmektedir. Yazıldığı tarihten itibaren İslam edebiyatında önemli bir yer işgal eden kaside, birçok defa Arapça, Farsça, Türkçe gibi dillerde tercüme ve şerh edildiği gibi, kendisine nazireler ve tahmisler yazılmıştır.¹⁶⁹⁷

4.2.1.1. Ebû Edhem Mehmed Fâ'iz b. Ahmed Trabzonî (ö. 1618), **Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd.**

Bursalı Mehmed Tâhir'in de eserinde varlığından bahsettiği¹⁶⁹⁸ bu eserin nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 79 numarada bulunmaktadır. Katalogda verilen bilgiye göre eser 78 yapraktan oluşmaktadır.¹⁶⁹⁹

4.2.1.2. Abdurrahmân Abdî Paşa (ö. 1692), **Şerh-i Kasîde-i Ka'b İbn-i Zühayr (Kasîde-i Bânet Su'âd).**¹⁷⁰⁰

Vekâyi'nâme adlı Osmanlı tarihiyle bilinen Abdî Paşa¹⁷⁰¹, Attâr'ın Pendnâme'sini de şerh ettiği eserinin girişinde has odacısı olduğunu söyleyip Bânet

¹⁶⁹⁵ Kenan Demirayak, "Kasîdetü'l-Bürde", C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 566-68.

¹⁶⁹⁶ A.m., s. 567.

¹⁶⁹⁷ A.m., s. 568.

¹⁶⁹⁸ Bkz. OM. I. 369 (dipnot)

¹⁶⁹⁹ Bkz. **Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. III, s. 55.

¹⁷⁰⁰ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2754 numaradadır.

¹⁷⁰¹ Hayatı hakkında bkz. Fahri Çetin Derin, "Abdî Paşa, Nişancı", C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 74-75.

Su'âd kasidesine şerh yazma işinin kendisine emr edildiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“... bu nazm-ı garrânun nâzımı ve bu şerh-i dil-küşânun râkımı harem-i hümayûn-ı şehriyârî rub’-ı meskûnda Hâs oda hidmetiyle müşerref olan kesîrû’n-noksân (...) el-fakîr Abdurrahmân eş-şehîr bi-Abdî beyne’l-ihvân (...)bu minvâl üzere bast-ı makâl ider ki hâliyâ veliyy-i ni’met-i ‘âlemiyân olan kutb-ı devrân zill-ı yezdân güzîde-i Âl-i ‘Osmân pâdişâh-ı ‘âlî-şân şehensâh-ı şeh-nişân es-sultân ibnü’s-sultân es-sultân Gâzî Mehmed Hân ibnü’s-sultân İbrâhîm Hân (...)hazretlerinin mihrimân u nedîmân-ı muhteremelerinden mu’temedü’l-mülûk sâhibü’s-sülûk (...) musâhib Sâlih Ağâ (...) nümâyân olan ‘ilm ü ‘irfân hasebiyle nihâd-ı pâk-i’tikâdları râğîb-ı erbâb-ı isti’dâd olup (...) teveccüh-i derûn-ı vikâdları bu fakîr-i nâ-şâda sermâye-i feyz-i Hudâ-dâd olmağın Ka’b b. Züheyrün bu kasîde-i lâmiyyesini Türkî lisân üzre şerh ü beyân ve mûnderic olan fevâ’id-i hakîkiyyesi keşf ü ‘ayân itmemeze bâ’is ve yâdı oldukları me’ûldur ki makbûl-ı hazret-i Hâdî olup hemîşe ecr-i ‘azîme nâ’il olalar. (1b-2a)”

Şarih eserinin yazılışı sebebinin ortaya koyduktan sonra Ka’b b. Züheyr’in kasidesini yazmasına sebep olan olayı “*der-beyân-ı ahvâl-ı Ka’b b. Züheyr*” başlığı altında anlatmaktadır. Daha sonra kaynak metni şerh etmeye başlayan Abdurrahmân Abdî Efendi, kaynak metni beyit beyit şerh etmiştir. Her beytin şerhi genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde; beyitte açıklanmaya muhtaç olan bazı kelimeler, öncelikle okunuşları, daha sonra sözlük anlamları ile şiirde hangi anlama geldikleri ve her zaman olmasa da i’rabı yönünden tahlil edilir. Bu bölümde bazen diğer Bânet Su’âd kasidesi şerhlerinden de yararlanıldığı görülmektedir. “*Mahsûl-ı beyr*” başlığı altındaki ikinci bölümde ise; beyitte söylenmek istenen asıl anlam, bir veya birden fazla düz cümle ile Türkçeye aktarılmıştır.

Eserin kütüphanelerde birçok nüshası bulunmasına karşın, bu nüshalar arasında bazı küçük farklılıklar vardır. Örneğin yukarıya alınan mukaddime bölümü,

genelde kısaltılarak verilmektedir. Yine Ayasofya 4086 numaradaki nüshada da yukarıda iki bölüm olarak incelediğimiz şerhin sadece “*mahsûl-ı beyt*” başlığı altındaki bölümü yer almaktadır.

4.2.1.3. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî (ö.1738), **Şerh-i Kasîde-i Lâmiyye.**

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.’deki Türkçe yazmaları hazırlayan Fehmi Karatay Hazine Kitaplığı 720 numarada bulunan ve Nahîfî’nin eserlerinden oluşan bir mecmûada Nahîfî’nin Ka’b b. Zühayr’in Lâmiyye kasidesine yazdığı şerhin mevcut olduğu bilgisini vermektedir.¹⁷⁰² Kütüphane’den istifade etmek mümkün olmadığı için bu eser incelenememiştir.

4.2.1.4. (Şârihi belirsiz, 1748), **Şerh-i Kasîde-i Bânet Su’âd.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Ömer İşbilir 24 numarada bulunan bu muhtasar şerhin müellifi belirsizdir. Şerhten evvel şöyle bir not bulunmaktadır:

“... *Hazret-i resûl-i Ekrem ... Ka’bun demini heder buyurup katli fermân buyurdıklarında afvini mutazammın inşâ idüp resûlullâh ... huzûr-ı ‘âlîlerine getürdiği kasîdedür...*” (1b)

Bu kısa nottan sonra başlayan şerhte, önce beyitte geçen kelimeler kısaca açıklanmış ardından da “*mahsûl-ı beyt*” ifadesiyle beytin anlamı Türkçeye aktarılmıştır.

29 yapraktan oluşan eserin sonundaki bilgiye göre bu şerh 1162/1748 senesinde tamamlanmıştır.

4.2.1.5. Raûfî, Seyyid Ahmed Üsküdârî (ö.1757), **Şerh-i Kasîde-i Bânet Su’âd.**¹⁷⁰³

¹⁷⁰² Karatay, a.g.e., C. II, s. 323.

¹⁷⁰³ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Fatih 5333 numaradadır.

Halvetî tarikatının Ramazâniyye şubesinin şeyhlerinden olan Ra'ûfî mahlaslı Şeyh Ahmed Üsküdarî, Bursalı Mehmed Tahir'e göre 1171/1757 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁰⁴

Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra ismini Ahmed el-Üsküdarî olarak zikreden şârih eserinin yazılış sebebini açıklamaya başlar. Buna göre küçük yaşından itibaren “*diyâr-ı Arab u Acem*”i gezen Ra'ûfî birçok âlimden ders görüp onların dualarını almıştır. Ra'ûfî aldığı bu ilmi insanlara öğretirken öğrencilerinden bazıları Ka'b b. Züheyr'in kasidesini okumak dilerler ve Ra'ûfî'den bu kasideye Türkçe bir şerh yazmasını talep ederler. Öğrencilerini kırmayan Ra'ûfî bu kasideye bir şerh yazmaya başlar:

“...ve ba'de, sıdk u vefâ erbâbınun nâ-murâdı ve tarîk-i 'ulemâ emekdâr u ihtiyârı ya'nî el-fakîr Ahmed el-Üsküdârî (...) dür, suğr-ı sinnümden bu ana gelince diyâr-ı 'Arab u 'acemi geşt ve niçe seyâhat-ı kûh u deşt ile niçe kibâr-ı 'ulemâya yetişüp her birinden okuyup hayr-ı du'âlarını almağla misâl-i âfitâb olan 'ilm-i şerîflerinden zerreveş behreyâb olup talebe-i 'ilm ile ifâde vü istifâde üzere iken içlerinden ba'zılar Bânat Su'âd kasîde-i şerîfesi ki nâzımı sahâbe-i kirâmdan Ka'b b. Züheyr olup seyyid-i kâ'inât ve meşhar-ı mevcûdât Peyğamberümüz Muhammed Mustafâ (s.a.v) huzûr-ı şerîflerinde kırâ'ea eylediklerinde tab'-ı şerîflerine hoş gelmekle Bürde-i şerîfelerini ihsân ile teşrîf buyurdıkları kasîde-i mübârekedür. Bu kasîdenün kırâ'atını murâd okuduklarında n'olaydı bunun elfâz-ı şerîfesini bir hoşça tashîh u takrîr ve ma'ânî-i latîfesinden bu vech ile beyân u ta'bîr olunmak üzere bir şerh olaydı katı bî-nazîr olurdu. Belki sebeb-i mağfîret olup kıyâmete dek bir eser kalurdu. Ve dahi ol cüvân-ı şîrîn ve ol nigâr-ı melîh hâlâ teleffu' u telahhuf eylediği 'Arabî libâs-ı i'tibârından ve kamîs u dir'-i izârından pâk soyunup elbise-i fâhire-i dilberân-ı Rûm bâ-husûs tarz-ı İstanbul ile kendüye zîb ü fer virse beyt:

¹⁷⁰⁴ Bkz. OM. I. 76.

Korkaram cennetde 'uşşâk râhat bulmaya

öğrenürse şîve-i hûbân-ı İstânbûlî hûr

*Didügi gibi dest-efşân ve raks-künân meydân-ı hüsnde hırâmân olsa âŝûb
u fenden kıyâmet kopup beyt:*

Bu işveye mi la'lün midür sahbâ midur bâ'is

kıyâmet mi kopar ol kâmet-i bâlâ midur bâ'is

*Didügi gibi görenler dem-beste vü hayrân olurlar idi dimeleri ile bu fakîr
dahi ber-vefk-ı merâm ol serv-i hırâmun 'Arabî libâsların pâk soyup
Rûmî fâhir libâslara koyup reftâr-ı murâd eyledükde kıt'a:*

Reftâra gelse rûh-ı musavver revân olur

Güftâre gelse mu'ciz-i 'İsî beyân olur

Beyt:

Ol kaŝı yâ vü ğamzesi tâtârı toĝrusı

Âdem çekince sîneye kaddi kemân olur

*Didügi gibi fâ'idesi 'âm olsun diyü fasîh Türkî lisân üzre şerhe 'azîmet
olundu.'" (88b-90a)*

Şarih bu açıklamalardan sonra IV. Mehmed'in övgüsünü de yapıp şerhine başlar.

Kaynak metni mısra mısra olarak şerh eden Ahmed Üsküdârî Efendi'nin şerhi de genel olarak iki bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde kelimeler gramer yönü itibarıyla şerh edilirken ikinci bölümde ise "hâsil-ı ma'nâ-yı mısra" başlığı altında kaynak mısra'da anlatılmak istenen anlam birebir ve genişletilmiş cümlelerle Türkçeye aktarılmıştır. Ahmed Üsküdârî'nin şerhini diĝer şerhlerden ayıran özellik

ise, gramerle ilgili tahlillerin çok geniş olmasıdır. Şarih bu bölümde, öncelikle anlaşılmaya muhtaç kelimeleri sarf yönünden ele alır. (kelimelerin okunuşuna yönelik açıklamalar fazla bulunmamaktadır) buna göre, kelimenin hangi zaman ve şahısta olduğu söylendikten sonra sözlük anlamı verilir. Daha sonra kelimenin cümle içindeki konumuna değinilir. Tüm bunlar yapılırken bol bol örnekler verilir. Bu örnekler kelimelerin açıklamalarında kullanılan Arapça sıradan örnekler olduğu gibi, ayet ve hadisler de olabilmektedir. Bunun yanında Türkçe ve Farsça birçok beytin gerek gramer açıklamalarında gerekse anlamın toplu olarak aktarılmasında örnek olarak kullanıldığı görülmektedir. Ra'ûfî şerhini yaparken birçok Türkçe manzum parçaya da yer vermiştir.

4.2.1.6. Abdülbâkî b. Ahmed Abdî (ö. 1765'ten sonra), **Tercüme-i Kasîde-i Bânet Su'âd (5 beyitle)**.¹⁷⁰⁵

Bûsirî'nin Hemziyye kasidesini de manzum olarak tercüme eden Abdî, burada söz konusu ettiğimiz tercümesinde ise Ka'b b. Züheyr'in Bânet Su'âd'ını beşer beyitle tercüme etmiştir. Tercümesine 67 beyitlik bir giriş yazan Abdî, bu bölümde hamdele ve salveleden sonra Ka'b. b. Züheyr'in eserini kaleme alma öyküsünü manzum olarak anlatıp Bânet Su'âd kasidesini beşer beyitle tercüme ettiğini şu beyitle ifade etmektedir:

Beşer beyt ile ebyâtun ki Türkî tercüme kıldum

Hitâmu medh-i çâr-ı yâr makâlîme şeref virdüm (61b)

Yâ harfindeki kafîye ile aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün** kalıbıyla yazılan tercümede; her beyit beşer beyitle tercüme edilince, kaynak beyitteki anlam da geniş ve rahat bir şekilde Türkçeye aktarılmıştır. Ancak bu beş beyitte sadece kaynak beyitteki anlamın aktarıldığı söylenemez. Şair bazen şerh yöntemine uygun olarak bazı açıklamalarda da bulunmaktadır. Dolayısıyla Abdî'nin bu tercümesi manzum şerh olarak da değerlendirilebilir.

¹⁷⁰⁵ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 784/2 numaradadır.

Abdî'nin tercümesi 11 Ramazân 1180/ 10 Şubat 1767 tarihinde tamamlanmıştır.

İlk beytin tercümesi:

Su 'âdun firkati kıldı za 'îf bu kalb-i vîrânı
Mukayyed zülf-i zincire esîri eyledi anı
Didi bânet dimedi bunda râhat dahi zehebet
Firâk oldıysa beynûnet ola mı vasla pâyânı
Cenâbında habîbinün bu hâlât 'abde lâyıkdur
'Ubûdiyyete müstelzem çün olmakdur cefâ kânı
Cefâ ile cemâl artar sâda tebdîl olur cîmi
Visâl ile safâ eyler o demde 'âşıkun cânı
Ki 'usrün yüsri var elbet irişür kul olan şahsa
'Înâyetdür Hudâmuzdan kırâ'at eyle Kur'ânı (62a)

Son beytin tercümesi:

Ki ta'nı âlet-i harbun göğüslerindedür ancak
Te'ahhür yok ölümden hiç bulardur merd-i rahmânî
Bularda maksad-ı aksâ dahi hem matlab-ı a'lâ
Şehâdet kim olar bulur ki cânlar ile cânânı
Safâ erbâbına mahfî degüldür bu kasîdede
O hüsn-i matla'-ı makta' teşâbüh san'at-ı sâni
Çün evsâf-ı bedâyi'den üçüncisi budur kim

Münâsib mebde’-i mebnî ki ma’nâ içre tibyânı

Firâk u hem cefâ zikri ile ol ibtidâ kıldı

Şehâdetle likâ zikrin kelâmun kıldı pâyânı (88a-b)

4.2.1.7. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö.1788), **Aksa’l-Müfâd fî Tercemeti’ş-Şerheyn ve Kühü’l-Murâd fî Beyâni Bânet Su’âd.**

Bânet Su’âd Kasîdesi, birkaç Arapça kasideye şerh yazan Mustafâ İsâmeddîn tarafından da şerh edilmiştir. Eserin müellif hattı nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2758/1 numarada 1b-29a varakları arasında bulunmaktadır. Bu nüshanın sonunda yer alan kayda göre eser 11 Rebûlahir 1167 / 5 Şubat 1754 yılında tamamlanmıştır. Eserin, müellifin hattından çıkan 1 Ramazan 1199/ 8 Temmuz 1785 tarihli bir diğer nüshası da İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3065 numarada bulunmaktadır.¹⁷⁰⁶ Eserinin girişinde bildirdiğine göre, şârih daha önce *İmam Süyûtî, İmam İbn Hişâm, Kâzerûnî, İbn Anbârî, Molla Hindî, Tebrîzî, Sükkerî ve Fârisî*’nin şerhlerini cem’ edip mufassal olarak kaleme aldığı şerhini muhtasar hale getirip Türkçeye çevirmiştir.

Şarih kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra eserinin yazılış sebebini açıklamaktadır ki şu şekildedir:

“...bu gubâr-ı hâk-i pây-ı ehl-i yakîn **Ebü’l-isme Mustafa İsâmeddîn**, mazhar-ı hidâyet-uzmâ Ka’b b. Züheyr b. Ebî Sülmâ hazretlerinin bundan akdem kasîde-i fesâhat-karîn ve neşîde-i belâgat-rehînlerinin üzerine **İmam Süyûtî ve İmam İbn Hişâm ve allâme-i Kâzerûnî ve İbn Anbârî ve Mola Hindî ve Tebrîzî ve Sükkerî ve Fârisînin** şerhlerin cem’ idüp Türkî zebân ile lûgat u i’râb u ma’nâ vü nüket ü murâd u mezâyâsın ‘ayân iderek ber-vech-i tafsîl şerh ü beyân itmişidi. Şimdi beytün müfred yâ izâfetle mürekkeb olan her bir lafzınun evvelâ alâ kâidetî’n-nahv ma’nâların fehm ve istifâde olunmak üzere takrîr ve sâniyen her birinin akabinde virilen ma’nâları mübeyyen i’râb u lûgat ve murâd u mezâyâsın

¹⁷⁰⁶ Alıntılar bu nüshadan yapılmıştır.

tahrîr ve iktizâ itdügi mahalde beytün hâsıl-ı ma'nâsı ve mezâyâ-yı uhrâsı tastîr olunmak üzere kurre-i aynum ferzend-i ercümendüm ser-tâc-ı ezkiyâ Baba Mehmed Kâmil ebü's-safânın iltimâsıyla ihtisâr olundu. Mutâla'asıyla hissedâr olan hullân-ı fazâil-şi'ârdan mübteğâdur ki bu eser-i celîle sebep olan bendezâdelerün du'â-ı cemîl ile yâd u tezkâr buyurup egerçi takrîr ü tahrîr ü tastîrde hatâ vü taksîr rû-nümâ olursa ... hazer idüp nazar-ı dakîk ve fikr-i 'amîkden sonra kalem-i fazîletleriyle tashîhe himmet buyurular” (2a-b)

Şarih bu bölümden sonra, ashâb-ı siyerden nakl ile kasidenin nâzımı Ka'b b. Züheyr hakkında bilgi verip eserini yazma sürecini, Ka'b'ın aldığı hırkayı hikâye ettikten sonra eseri hakkında kısaca bilgi verdikten sonra şerhine başlar. Şarih burada Ahmed Dımeşkî'nin “*Ahbâr-ı Düvel*” ismindeki tarihinde, Hülâgû'nun bu hırkayı yaktırdığı rivayetini zikredip bunu doğru bulmadığını söyler. Bu konuda Zehebî'nin tarihine de yer verilir. Yukarıdaki alıntıda belirttiği yöntem üzere şerhini yapar.

4.2.1.8. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Bânet Su'âd.**

Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2132 numarada bulunan bu şerhin kim tarafından yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır. Diğer şerhlerden farklı olan bu şerhin başında aşk-ı mecâzî ve aşk-ı hakîkîden bahsedilmektedir. Bu kısa girişten sonra şarih, kaynak metnin nazımı Ka'b b. Züheyr ve kardeşinden bahis açarak onların hikâyelerine değinir. Daha sonra ilk beytin şerhine geçen şarih, “Su'âd” kelimesi üzerinde biraz durduktan sonra kasidenin vezni hakkında kısa açıklamalar yapar. Daha sonra beytin gramer yönüyle ilgili tahliller yapıp “*mahsûl-ı beyt*” başlığıyla beyitte kastedilmek istenen anlamı çıkarmaya çalışır.

4.2.1.9. (mütercim belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bânet Su'âd.**

Manisa İl Halk Kütüphanesi 1660, Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1009/16 (105-109b) ve Hacı Mahmud Efendi 6415 (11b-16b)¹⁷⁰⁷ numarada bulunan bu tercümenin kime ait olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Orijinal metnin altında

¹⁷⁰⁷ Alıntı bu nüshadan yapılmıştır.

beyitlerin Türkçe manzum çevirileri yer alır. Tercüme **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmış olup râ kafiyesindedir.

İlk beytin tercümesi:

Gitdi ayrıldı Su'âdum kıldı dil pür-derd (ü) zâr

Hayret arunca alup gönlüm mukayyed bî-karâr (11b)

Son beytin tercümesi:

Anlara pare 'adûdan ya boğaz ya sînedür

Mevt kanundan bular te'hîri kılmaz ihtiyâr (16b)

Bânet Su'âd kasidesi XIX. yüzyılda da Yemli hazâde Mustafa Kâmil b. Abdullâh Efendi (ö.1877) tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.¹⁷⁰⁸ Mollacıkzâde Mehmed Râif (ö.1832)¹⁷⁰⁹, Urmiyeli Eyüp Sabrî Paşa b. Ahmed (ö.1890)¹⁷¹⁰, Necîb (ö. 1895'ten sonra)¹⁷¹¹ ve İskilip Müftüsü Arapzâde Mehmed Emîn Efendi (XIX. yüzyıl, II. Abdülhamid devri)¹⁷¹² gibi isimler tarafından da şerh edilmiştir.

4.2.2. **Ensâriyye Kasîdesi**

Bazı Bânet Su'âd kasidelerinin nüshaları sonunda yer alan bu kaside râ harfi ile kafiyelenmiştir. Bu kasidenin mütercimi belirsiz tercümesi ile Ebü'l-İsme Mustafâ Efendi'nin şerhinin başında verilen bilgiye göre Ka'b b. Züheyr, **Bânet**

¹⁷⁰⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. İzmirli İ. Hakkı 3493 numarada bulunan bu tercümenin başı şöyledir:

Suâd ayrıldı benden ol sebebden dil bugün bîmâr

Fedâsız bir esîr-i bend-i aşk yolunda hem bîzâr (2a)

¹⁷⁰⁹ **Ziyâü'l-Fuâd fi Şerhi Kasîde-i Bânet Su'âd** ismi verilen bu şerh için bkz. Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi 340.

¹⁷¹⁰ Eyüp Sabrî Paşa'nın şerhi, Bânet Su'âd kasidesinin mufassal şerhlerinden biri olup Azîzü'l-âsâr ismiyle isimlendirilmiştir. 1291'de İstanbul'da Yahyâ Efendi Matbaası'nda basılan bu eserin matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 978.

¹⁷¹¹ İs'âd ismi verilen bu şerhin nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 77.

¹⁷¹² 1302 tarihinde İstanbul'da Bahriye Matbaası'nda tab' edilen bu şerhin matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hasib Efendi 331.

Su'âd'ı yazdıktan sonra, Hz. Peygamber onun ensara yer vermediğini görmüş ve bunu şaire bildirdikten sonra şair de ensarı öven ayrı bir kaside yazmaya başlamıştır.

4.2.2.1. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö.1788), **Et-Tuhfetü'd-Dârriye fî Şerhi Kasîdeti'l-Ensâriyye.**¹⁷¹³

Mustafâ İsâmeddîn'in bu şerhi; Bânet Su'âd kasidesine yazılan şerhten hemen sonra yer almaktadır. Eserine kısa bir girişle başlayan Mustafâ İsâmeddîn Efendi, daha sonra bahsi geçen kasideye bir şerh yazmak istediğini bu amaçla Arapça bir şerh yazdığını daha sonra da bu şerhi muhtasar olarak Türkçeye tercüme ettiğini bildirmektedir. Bânet Su'âd kasidesinin şerhine benzer bir yöntemle yapılan bu şerhte 31 beyit şerh edilmiştir.

4.2.2.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Ensâriyye.**¹⁷¹⁴

Yukarıda bahsi geçen mütercimi belirsiz Bânet Su'âd kasidesinin tercümesi sonunda yer alan bu eserde; Ka'b. Züheyr'in Ensâriyye adlı kasidesi manzum olarak tercüme edilmiştir; ancak Mustafâ İsâmeddîn şerhinde 31 beyit olan bu kaside bu tercümede 11 beyittir. Tercüme aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile yapılmıştır.

İlk Beytin Tercümesi:

Dâyim olsun isteyen dirlik safâsında sürûr

Askeri ensâra kılsun medh ü hubbı ihtiyâr (16b)

Son beytin tercümesi:

Kuvvet içre zümre-i gassân ile Cürsûmda

Erlerün 'âciz süvârında olur her bir süvâr (17b)

4.3. **Ferazdak'ın Kasîdesi**

Tam adı Ebû Firâs Hemmâm b. Galib b. Sa'saa et-Temîmî olan Ferezdak, Emevîler devrinde eski üslûbu devam ettiren üç büyük hiciv şairinden biridir. 641-

¹⁷¹³ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2758/2 (29b-33b) numaradadır.

¹⁷¹⁴ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6415 (16b-17b) numaradadır.

732 yılları arasında yaşayan şairin şiirleri daha ziyade fahriye ve hicviye türünde inşad edilmiştir. En çok methiye, kendileriyle iyi ilişkiler kurup caize ve atıyyeler aldığı Emevî ailesi mensupları için yazmış, bunlardan da en fazla Abdülmelik b. Mervân'ın çocuklarını övmüştür. Emevîler'le olan bu yakın ilişkisine rağmen Ehl-i beyte duyduğu sevgiyi gizlememiş, bu sevgisi dördüncü imam Zeynelâbidîn'i övdüğü meşhur kasidesinde zirveye ulaşmıştır. Bu kasideye öfkelenen Hişâm b. Abdülmelik Ferezdak'ı Mekke ile Medine arasında hapsedirmiş, ancak kendisini hicveden bir kaside nazmettiğini öğrenince hicvinden korkarak onu serbest bıraktırmıştır.¹⁷¹⁵ Çalışmamızda kaydedilen tek şerh şerh de Ferezdak'ın Zeynelâbidîn'i methettiği bu kasidesidir.

4.3.1. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Alî el-Bağdâdî (ö.1721), **Şerh-i Kasîde-i Ferazdak.**¹⁷¹⁶

Osmanlı tarihçilerinden Bağdatlı olan Nazmîzâde Murtazâ Efendi'nin¹⁷¹⁷ şerh ettiği bu kaside, ünlü Arap şairi Ferezdak'ın İmam-ı Zeynelâbidîn hakkında yazdığı kasidenin şerhidir. Şarih bu durumu eserinin girişinde şu ifadelerle açıklamaktadır:

“... meslek-i tâbi'iyete manzûm olan Ferezdak lakab ... imâm-ı çârmîn efdal-ı tâbi'în cenâb-ı Zeyne'l-âbidîn b. Alî b. Hüseyin b. Alî b. Ebî Tâlib ... tavsîf ü ta'rîfînde te'yîd-i rûhü'l-kudüs ile bi'l-bedâhe inşâ vü inşâd eyledi. Kasîde-i meşhûreyi bu fakîr Hüseyin eş-şehîr bi-Nazmîzâde ta'mîm-i fâide kasdıyla zebân-ı tersî'-bend Türkîde alâ vechi'l-îcâz **şerh idüp** ancak evâhir-i kasîdede vâki' ... ebyâtı gazavât-ı heftgâneyi zikr etmek iktizâ etmekle ammâ vekâyi'-i mezkûre kütüb-i siyer ve tevârihde maksûd-ı bizzât olduğu ecilden tavîlü'z-zeyl tafsîl olup ...” (1b)

Görüldüğü üzere Nazmîzâde, Ferezdak'ın şerh ettiği kasidesi hakkında bilgi verirken bahsi geçen kasidenin sonunda yer alan birkaç beytin şerhinde birtakım tarihî olayları anlatmak gerekeceğinden bu olayları da biraz daha geniş bir şekilde anlatacağını ifade etmektedir.

¹⁷¹⁵ Ali Şakir Ergin, “Ferezdak”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 373-75.

¹⁷¹⁶ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa 542 numaradır.

¹⁷¹⁷ Bkz. Tahsin Özcan, “Nazmîzâde Murtaza Efendi”, C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 461-63.

Nazmîzâde kasidenin yazılış öyküsünü anlatırken şunları söylüyor: bir gün Emevî sultanlarından Hişâm b. Abdülmelik b. Mervân hacca gitmiş ve tavafı esnasında Hacerü'l-esved'in bulunduğu yere aniden Zeynelâbidîn hazretleri gelir. Bütün halk ona hürmeten hemen taşın yanından uzaklaşınca, Mervân Zeynelâbidîn hazretlerini tanıdığı halde onu küçültmek maksadıyla “*men hâzâ*” yani “*bu kimdir*” diye sorunca oradaki kimse ona cevap vermez ve orada bulunan Ferezdak bu kasideyi kaleme alır.

Nazmîzâde, kasideyi mısra esasına göre şerh etmiştir. Klâsik şerh geleneğine bağlı kalarak yaptığı şerhinde, önce kaynak metindeki anahtar kelimelere yönelik kısa gramer açıklamaları yapmaktadır. Daha sonra ise yoğun alıntılar eşliğinde söz konusu mısrayı şerh etmektedir.

4.4. **Ebü'l-Feth Büstî'nin Kasîde-i Nûniyye'si**

Klâsik Türk edebiyatında tercüme ve şerh geleneği çerçevesinde üzerinde durulması gereken kasidelerden biri de Ebü'l-Feth Büstî diye bilinen Alî b. Muahmed'e ait **Kasîde-i Nûniyye**'dir. **Kâmûsu'l-A'lâm**'da verilen bilgiye göre Ebü'l-Feth Büstî¹⁷¹⁸, Büst şehrinin sahibi Batyoz'un kâtibi iken bu şehrin Ebû Mansûr Sebüktegin tarafından fethedilmesi üzerine bahsi geçen padişaha intisap etmiş ve Sultân Mahmûd Sebüktegin devrine yetişmiş ve onun devlet büyükleri ve şairleri arasında yerini almıştı. Hicrî 400/1009-10 tarihinde vefat eden Büstî'nin Arapça şiirleri gayet güzel olup mürettep bir dîvânı vardır.¹⁷¹⁹

Ebü'l-Feth Büstî'nin bu kasidesi **Ünvânü'l-Hikem** ismiyle bilindiği gibi nûn kafiyesinde olduğu için **Nûniyye** diye de adlandırılmıştır. Yaklaşık 60 beyitten oluşan kaside ahlak ve tasavvuf konusundadır.¹⁷²⁰ Çalışmamız boyunca yapılan taramalar neticesinde bu kasidesinin birkaç manzum tercümesi ile karşılaşılmıştır.

¹⁷¹⁸ Kâmûsu'l-a'lâm'da “Bestî” olarak imlâ edilmiştir.

¹⁷¹⁹ Şemseddîn Sâmî, **Kâmûsu'l-a'lâm**, C. I, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996, s. 747.

¹⁷²⁰ Avni Ömer Lütfiöğlü, “Ebü'l-feth el-Büstî ve Unvânü'l-Hikem Kasidesi” **İslami Edebiyat**, sy. 51 (2010), s. 58.

4.4.1. Abdullâh Kâdî Divriğî (ö. 1446'dan sonra), **Tercüme-i Kasîdetü'n-Nûniyye.**¹⁷²¹

Yaptığımız taramalar esnasında iki nüshasına¹⁷²² ulaşabildiğimiz bu tercüme, hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Kâdî mahlaslı¹⁷²³ Abdullâh Divriğî tarafından yazılmıştır. Tercümesinin başına Arapça manzum bir giriş koyan mütercim, bu bölümde kaynak metnin yazarını zikrettikten sonra bahsi geçen kasideyi hem Türkçe hem de Farsça nazmen tercüme edeceğini belirtmektedir. Tercümesinin tarihini Şaban 850/1446 olarak veren¹⁷²⁴ Abdullâh Efendi, bu Arapça girişten sonra tercümesine başlamaktadır. Abdullâh Divriğî, önce kaynak metne ardından önce Farsça sonra da Türkçe tercümesine yer verir. 61 beytin tercüme edildiği bu asıl bölümden sonra 15 beyitlik Türkçe bir hâtîme bölümü bulunmaktadır.

Bu tercümenin ilk beyti şöyledir:

Cihân içinde kişinin kemâli noksândur

Ne assı hayrdan özge ki iderse hüsrândur (37b)

Son Beytin tercümesi:

Ziyân ide mi nazmı özine Kâdînün

Egerçi dinmeye kâ'il ana ki Hassândur (43b)

4.4.2. Şem'î, **Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye.**

¹⁷²¹ İncelenen nüsha Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey koleksiyonu 724 numarada 36b-44a yaprakları arasında bulunmaktadır.

¹⁷²² İncelenen nüshadan başka, Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzâde koleksiyonu 1523/3 numarada da bir nüshası bulunmaktadır.

¹⁷²³ Şâir mahlasını birkaç yerde kullanmaktadır. Bunlardan biri şöyledir:

Atâyı Gülşen-i rahmetden eyle Kâdîye kim
Figân ider nitekim 'andelîb-i bostândur (44a)

¹⁷²⁴ Arapça beyit şu şekildedir:

لهجرة قد مضى خمسون مقترنا
(به ثمان مئة فيه شعبان) (37a)

Nüshasına Millet Ktp. Alî Emîrî Arabî 2154 numarada ulaştığımız bu tercüme,¹⁷²⁵ Şem'î mahlaslı biri tarafından yapılmıştır. Şem'î tercümenin sonunda yer alan şu beyitle mahlasına yer verir:

Ebr-i hikmetden nasîhat yağmurın Şem'î döker

Haz nef' idenler andan tâze ter bostândur (6b)

Hangi Şem'î mahlaslı şair tarafından yazıldığı anlaşılamayan bu tercüme, **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle kaleme alınmıştır. Manzûm bir metni yine manzum olarak tercüme etmenin zorluklarını barındıran bu tercümede, kaynak metinden birçok sözcüğün aynen alınıp kullanıldığı görülmektedir.

Eserin başında veya sonunda tercümenin tarihini verecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

İlk beytin tercümesi:

Emr-i dînîde ziyâde kişiye noksân ider

Hayr-ı mahzun gayrı her ribhi ki var hüsrân ider (1b)

Son beytin tercümesi:

Nâzımına zarr-ı nâ-çûn tab' olupdur sâyiği

N'ola nazm itmezse mîri şî'ri kim Hassândur (6b)

4.4.3. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Büstî.**

Nüshası İzmir Milli Ktp. 2017/10 numarada bulunduğunu gördüğümüz bu tercüme, katalogda verilen bilgiye göre farklı bir tercüme gibi görünmektedir. İlk beytin tercümesi şöyledir:

Fazlası dünyâda merdün ahret noksânıdur

Hayr-ı Hakdan gayrı ribhi âkibet hüsrânıdur¹⁷²⁶

4.4.4. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Büstî.**

¹⁷²⁵ Tercümenin bir nüshası da Süleymaniye Ktp. Fatih 5427/9 numaradadır.

¹⁷²⁶ Ali Yardım, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, C. III, İzmir, 1997, s. 258.

Nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 125 numarada bulunan bu tercüme tarafımızdan görülemedi. Katalogda verilen bilgiye göre bu tercümede de kaynak metnin önce Farsça ardından da Türkçe tercümesi bulunmaktadır. Alıntılanan ilk beyte bakılırsa bu tercümenin de diğer tercümelere farklı bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır.

Hikem gencînesidür bu kasîde

*Bahâ olmaz bu dürr-i ferîde*¹⁷²⁷

Büstî'nin dinî ve ictimaî nasihatleri ihtiva eden bu kasidesi, XIX. yüzyılda Diyarbakırlı Sa'îd Paşa (ö. 1890) tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.¹⁷²⁸ Cumhuriyet döneminde ise M. Sadi Çöğenli tarafından akademik bir çalışma ile beraber Türkçeye tercüme edilmiştir.¹⁷²⁹ Son dönemde ise Avni Ömer Lütfioğlu tarafından hece vezniyle nazmen Türkçeye aktarılmıştır.¹⁷³⁰

4.5. İbn Sînâ'nın Kasîde-i Rûhiyye'si

İslâm Meşşâî okulunun en büyük sistemci filozofu ve Ortaçağ tıbbının önde gelen temsilcisi İbn Sînâ'nın çoğu risâlelerden oluşan birçok eseri bulunmaktadır.¹⁷³¹

Kasîde-i Rûhiyye adlı eseri 21 beyitten oluşmakta olup insanî nefsin ruhla birleşmesi ve ayrılmasını konu almaktadır.¹⁷³²

4.5.1. Harîmî, Tercüme-i Kasîde-i Rûhiyye

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshasına rastlanan bu tercüme, Harîmî mahlaslı bir şair tarafından yapılmıştır. Hangi Harîmî mahlaslı şair olduğu konusunda incelenen nüshalarda yeterince bilgi bulunamamıştır; ancak Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 6415 numarada bulunan nüshasından hemen sonra yine Harîmî

¹⁷²⁷ bkz. **Fihrisü'l-mahtûtâtî'tüTürkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. I, s. 242.

¹⁷²⁸ Bu tercüme için bkz. Mehmet Atalay, "Ebü'l-Feth el-Bustî'nin Kasîde-i Nûniyye'sinin Diyarbakırlı Sa'îd Paşa Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi", **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Şinasi Tekin Özel Sayısı)**, sy. 27, 2005, s. 145-54.

¹⁷²⁹ Bkz. M. Sadi Çöğenli, "Ebü'l-Feth el-Büstî ve Ünvanü'l-Hikem Tercümesi", **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C. I, sy. 2 (1999), s. 121-31.

¹⁷³⁰ Bkz. a.m., s. 58-62.

¹⁷³¹ Bkz. "İbn Sînâ", C. XX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 318-58.

¹⁷³² A.m., s. 341.

mahlaslı bir şaire ait Hz. Alî'nin sözlerine yapılan manzum tercümenin yer alması her iki tercümeyle de yapan kişinin aynı olduğuna işaret etmektedir.

Bahsi geçen tercüme şairin mahlasını da zikrettiği şu beş beyitle başlar:

*Bahr-ı hikmetden alup bir niçe dürr-i ma'nidâr
'İkd-ı nazmın ma'rifet levhinde itdi ihtiyâr
Bir güherdür ehl-i hikmet cümle sarrâfi anun
Hokka-i hikmetde yokdur böyle âli yâdigâr
Kıdve-i erbâb-ı hikmet İbn-i Sînâ-yı zamân
Genc-i hikmetde güherler kıldı nazmında nisâr
Nâtika vâsfında nazm itdi hakâyık ıkdını
Evc-i hikmetde süreyyâ ıkdı gibi şu'ledâr
Bir mu'ammâ-yı hakikatdür şehâ irfân-ı nefis
Anı fekk eyler Harîmî bir hakîm-i râzdâr (11b)*

Bu beyitlerden sonra başlayan asıl tercüme bölümünde, Harîmî'nin kaynak metindeki her bir beyti yine bir beyitle manzum olarak tercüme ettiği görülmektedir.

İbn Sînâ'nın bu kasidesi XVIII. yüzyıldan sonra da Abbâs Vâsık tarafından mufassal bir şekilde şerh edilmiştir.¹⁷³³

4.6. **Tantarânî'nin Kasîde-i Tantarâniyye'si**

Tantaraniyye Kasîdesi'nin yazarı, Mu'înüddîn Ebû Nasr Ahmed b. Abdurrezzâk et-Tantarânî'dir. Doğum tarihi bilinmeyen yazarın vefatı 485/1092'dedir. Mecelletü'n-nisâb'da el-Meragî el-Halebî olarak nisbesi zikredilir ki bu diğer kaynaklarda yoktur.

Şemseddîn Sâmi kasidenin yazarı hakkında bilgi verirken; onun meşhur âlim ve şairlerden olup Nizâmü'l-mülk zamanında Bağdat'taki Nizâmiye Medrese'sinin meşhur müderrislerinden olduğunu ve birçok eserle Kasîde-i Tantarâniyye isimli meşhur kasideyi yazdığını bildirmektedir. Bahsi geçen diğer birçok eser konusunda elde fazla bilgi bulunmasa da Devletşah Tezkiresi'nde de yazar hakkında verilen

¹⁷³³ Bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3084.

bilgilerden onun bilgin kişiliğiyle mühim eserler vermiş olabileceğini düşünmek mümkündür.¹⁷³⁴

Kasîde-i Tantarâniyye, Nizâmülmülk (ö. 485/1092) için yazılmıştır. Yazarın; Nizamülmülk'ün Bağdat'ta açtığı Nizâmiye Medresesi'nde müderris oluşu ve bu kasideyi ona yazışı, kendisinin Nizamülmülk'ün himayesinde olduğunu göstermektedir. Bununla birlikte, kasidedeki medih ve nitelemelerdeki mübalağalardan olsa gerek bu kasidenin Hz. Peygamber için yazılmış olduğu da ileri sürülmüştür. Nitekim Hz. Peygamber hakkındaki kasidelerin toplandığı pek çok matbu ve yazma mecmuaya bu kasidenin de alınmış olduğunu görüyoruz. Bu hususu, Tantaraniyye'nin şârihlerinden olan Mustafa İsâmeddîn tarafından da gündeme getirilmiştir. Şarih bazı şarihlerin bu kasideyi Hz. Peygamber hakkında yazılmış bir metin gibi şerh ettiklerini küçümser bir ifade ile bildirmektedir.¹⁷³⁵

Kasîde-i Tantarâniyye, hayli ilgi görmüş olup Arapça ve Türkçe birçok şerhleri yazılmıştır. Bahsi geçen kaside; 35 beyit olup muhtevası itibarıyla nesib, gazel, medih ve dua gibi klâsik kaside yapısını bünyesinde taşır. Bununla birlikte bu manzume aslında bendlerle yazılmıştır. Kafiyeleşimi, aa, xa, xa, xa; xx, xy, xy, xy; zz;... şeklindedir. Yani beşer beyitli altı kısma ayrılır. Bu nazım şekli Arap Edebiyatı'ndaki kaside şekline de pek uymamaktadır. Dolayısıyla bu şiire kaside adı verilmesi, kaside adının geniş anlamda kullanılarak medih konusunu işleyip Nizamülmülk için yazılmış olmasından ileri gelmiş olabilir. Devletşah Tezkiresi'nde Kasîde-i Tercî' diye zikredilen bu kaside, Arap Edebiyatı'nda musammat olarak adlandırılan nazım şekline daha fazla uymaktadır.¹⁷³⁶

4.6.1. Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (ö.1533), **Tercüme-i Kasîde-i Tantarâniyye.**

¹⁷³⁴ M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislam Kemal Paşazâde; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risale Yayınları, İstanbul, 1995, s. 81. Kasîde-i Tantarâniyye'nin tanıtımında büyük oranda bu eserin ilgili bölümünden yararlanılmıştır.

¹⁷³⁵ A.e., s. 82.

¹⁷³⁶ A.e., s. 82-83.

Kasîde-i Tantarâniyye'ye Farsça bir şerh de yazan Kemâl Paşazâde¹⁷³⁷, aynı kasideyi manzum olarak Türkçe de şerh/tercüme etmiştir. Yukarıda künyesi verilen eserinde tercümeyle tanıtıp metnini Latinize eden Yekta Saraç, çevirinin yapısı itibarıyla orijinal olduğunu söylemektedir. Saraç, Kemal Paşazâde'nin bahsi geçen kasideyi iki beyitlik nazımlarla Türkçeye çevirdiğini; böylece mana bütünlüğü ve kaside iç düzeninin takip edildiği otuz beş nazımdan oluşan bir manzume ile karşılaştığımız anlamına geleceğini –bu durum Divan şiirinde pek rastlanılmayan orijinal bir durumdur- ifade etmektedir.

Saraç; Kemal Paşazâde'nin çevirisi ile kaynak metin karşılaştırıldığında, Kemal Paşazâde'nin çevirisinin, kaynak metnin özünü ve manasını koruyan bir tercüme olduğunu söylemektedir. Kemal Paşazâde'nin, mana aktarımı yoluna gitmemiş beyitleri bir nevi şerh ederek manaya zenginlik kazandırdığını söyleyen Saraç, bu yüzden çevirin bazı nüshalarda şerh olarak nitelendirildiğini bildirmektedir.¹⁷³⁸

Eserin yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunmaktadır; taramalarımız sırasında bu nüshaların birçoğunda yazarın adının tespit edilemediği görülmüştür.

Tercümenin başı:

*Ey meh-i nâ-mihribân âvâre kıldun sen beni
Hecr ile bî-sabr idüp bîçâre kıldun sen beni
Düşmenün rağmine daim devletün bâkî ola
Îş u nûşun meclisinde ay u gün sâkî ola¹⁷³⁹*

Tercümenin Sonu:

*Düşmenün rağmina dâ'im devletün bâkî ola
Ayş u nûşun meclisinde ay u gün sâkî ola*

¹⁷³⁷ Eserin nüshası, Süleymaniye Kütüphanesi / Nafiz Paşa koleksiyonunda, 986 numarada bulunmaktadır.

¹⁷³⁸ Saraç, a.g.e., s. 83-84.

¹⁷³⁹ A.e., s. 85.

Gündüzün îd-i sa'âdet-bahş u gicen Kadr olup

*Lutf-ı yezdân-ı Azze şânuhu hâfiz u vâkî ola*¹⁷⁴⁰

4.6.2. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra), **Hediyyetü'l-Vâlî (Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye)**.

Yûsuf el-Kağızmanî Mollâ Câmî'nin **Lüccetü'l-Esrâr** adlı kasidesine yazdığı şerhin girişinde, Tantarâniyye kasidesini şerh ettiğini söylemesine karşın bu eserin nüshasına ulaşılammıştır:

*"...Arabiyyeden Kasîde-i Tantarâniyyeyi elfâz-ı garîbe vü 'acîbe mürettebe ve beyân u bedî' ile musanna'a bir kasîde görüp şerhe muhtâc olmağla lisân-ı Türkî ile şerh ve ismine Hediyyetü'l-Vâlî tesmiyeden sonra..."*¹⁷⁴¹

4.6.3. Ebû'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî (ö.1788), **Şerh-i Kaside-i Tantaraniyye**.¹⁷⁴²

Eserini 1183/1770 senesi, Şevval ayının yirmisine rastlayan Cuma gecesinde tamamalayan Mustafâ İsâmeddîn, şerhinin girişinde, kendisinden önceki Tantaraniyye şerhleri ve bazı lügat kitaplarına müracaat ederek söz konusu kasideyi şerh etmeye başladığını söylerken eserini niçin kaleme aldığına dair bir bilgi vermemektedir.

Şarih kaynak metin hakkında şu bilgileri vermektedir:

"... pûşîde buyrulmaya ki bu kasîde otuz beş beyt olup altı kısma münkasımdır. Ve her kısmı beşer beytdür. Ve her beş beyt hitâmında kısım-ı sâdisden ğayrısı bir beyt-i ecnebî ile tefrik olunmuşdur. Bu üslûba tercî' dirler. tercî' lüğatde nağmelerün merraten ba'de uhrâ rec' ve rücû'ına dirler. Istilâh-ı şu'arâda kâfiye-i vâhide ve vezn-i vâhid üzere beşer beşer yâhud yedişer yedişer yâhud onar onar ebyât nazm idüp her

¹⁷⁴⁰ A.e., s. 88.

¹⁷⁴¹ Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 402, vrk. 3a.

¹⁷⁴² İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 790.

beşerün ve her yedişerün ve her onarun tamâmında bir beyt-i ecnebî ile hatm itmege dirler. Ve beş beyitden nâkıs ve on beyitden ziyâde olmaz ve beyt-i ecnebîye beyt-i tercî' ve şu'arâ-yı 'Acem tercî'-i bend tesmiye ederler. Ve bu ebyât-ı mezkûrenün kısm-ı evveli ancak nesîb kısm-ı sânisî nesîb ve ğazel ve kısm-ı sâlisden sâdisde dek medîhdür. Ve vezni bahr-ı remel-i müsemmeden fâ'ilâtündan tün gibi ba'de'l-iskât fâ'ilâ kalup 'adem-i isti'mâlınden fâ'ilün cüz'ine nakl olunur. Ve nâzımı diyâr-ı 'Acemden olup memdûhı dahi Mâverâu'n-nehrlî olmağla miyânlarında evzân-ı Fârisiyyeden olan remel-i müsemmeden nazm itmişdür. Ma'lûmdur ki evzân-ı 'Arabiyyenün dâ'irelerinde dahi tavîl ve medîd ve basît ve mütekârib ve mütedârikden ğayrı müsemmen yokdur. Ve kâfiyesi müterâdifdür. Terâdüf lügâatde tetâbu' ma'nâsınadır. İstilâh-ı kavâfide biri birine tetâbu' iden iki harf-ı sâkine dirler. Bu kasîdenün matla'ınun âhirinde lafz-ı zâl gibi ki elif ve lâmu birbirine mütetâbi' sâkinlerdür. Ve ilâ âhiri'l-kasîde bu minvâl üzere nesc ve nazm olunmuşdur." (177b-178a)

Yukarıdaki parçada da görüldüğü üzere, şarih beyitleri şerh etmeye başlamadan evvel, önce kasidenin yapısı hakkında bilgi vermektedir. Bu anlamda, kasidenin kaç beyit ve kısımdan müteşekkil olduğunu, bu bölümlerin muhtevasında nelerin yer aldığını, kasidenin vezni ve kafiyesi hakkında bilgi vermektedir.

Eser hakkında ön bilgiler veren bu girişten sonra Tantaraniyye kasidesi beyit beyit şerh edilmektedir. Mustafâ İsâmeddîn, eserinin başında şerh metodunu da şu şekilde açıklamaktadır:

"... evvelâ i'râb ve mebânî ve lügâtun tahrîri, sâniyen ma'ânî ve sanâyi' ve nikâtun takrîr idüp istilâhât-ı bâdireden 'ârî ve 'ibârât-ı şârideden hâlî zebân-zed ü müsta'mel olan Türkî lisân ile ber-vech-i ihtisâr şerh ü beyâna..." (177b)

Mustafâ İsâmeddîn yukarıda verdiği şerh yöntemine uygun olarak, önce her beyitteki kelimeleri gramer yönünden tahlil etmektedir. Bu anlamda kelimelerin

okunuşunu, hangi kökten geldiklerini, hangi zaman ve şahsa tekabül ettiklerini, kelime çeşitlerini bildirmektedir. Daha sonra “*ma'nâ-ı beyt*” başlığı altında beyitteki anlamı birebir ve genişletilmiş bir şekilde Türkçeye aktarıp beyitte kastedilmek istenen anlamı kısa bir şekilde açıklamaya çalışır. Mustafa İsâmeddîn tüm bunlardan sonra ise beyitte geçen edebî sanatları tespit edip onları açıklamaya çalışır ki bu özelliği onun şerhlerinin genel bir özelliği olup diğer şerhlerde çok fazla karşılaşılamayan bir durumdur.

Mustafâ İsâmeddîn, şerhinin sonunda bazı şarihlerin, Tantaraniyye kasidesini Hz. Peygamber’in na’tı zannedip ona göre şerh ettiklerini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... ba’zı şürrâh bu kasîdeyi resûl-i Ekrem s.a.v. hakkında na’t zannıyla bi-ğayr-ı münâsebet ta’assüf ile şerh itmiş ğâlibâ ‘ilm-i bedî’den mübâlâğanun aksâmından ğâfil olup tevcihün tarîkini bulamadığından na’t sûretinde şerh itmiş ola” (193a)

4.6.4. Şeyhzâde, **Tercüme-i Şerh-i Kasîde-i Tantaraniyye.**

Manfred Götz’ün Almanya’daki Türkçe yazmalarının katalogunu hazırladığı **Türkische Handschriften II** adlı eserde Ms. Or. Oct. 2606 numara ile kayıtlı olan bu eser hakkında çok az bilgi verilmiştir. 22 yapraktan oluşan bu eserin yazılış veya istinsah tarihi belirsizdir.¹⁷⁴³

4.6.5. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Tantarâniyye.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Reisülküttâb 1172 numarada 101b-104a yaprakları arasında yer alan bu şerhin kim tarafından yapıldığına dair bir bilgi yoktur. Eserde önce kaynak metin verilmiş, ardından da beyitteki kelimelerin Türkçe karşılıkları verilmiştir. Son olarak da “*ma'nâ-yı beyt*” başlığı beytin toplu tercümesi yapılmıştır.

¹⁷⁴³ Götz, a.g.e., C. II, s. 415.

Bu kaside XVIII. yüzyıldan sonra da Yalvacî İbrâhîm b. Mehmed (ö. 1876) tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.¹⁷⁴⁴

4.7. **İbnü'n-Nahvî'nin Kasîde-i Münferice'si**

Kasîde-i Münferice'nin müellifi; İbnü'n-Nahvî diye tanınan Ebü'l-Fazl Yûsuf b. Muhammed b. Yûsuf et-Tevzerî'dir. 433/1041 yılında Tunus'un Tevzer kasabasında doğan Nahvî, derslerinde Nahiv ilmine ağırlık verdiği için **İbnü'n-Nahvî** diye meşhur olmuştur. Tevzer'de başladığı öğrenimine Kayrevân'da devam etti. Öğrenimini tamamladıktan sonra Tunus'a dönüp bir süre burada ders vermeye başladıysa da yöneticilerle anlaşamayıp Bicâye yakınlarındaki Benî Hammâd Kale'sinde kaldı. Daha sonra Fas'a giden şair, sert tabiatından dolayı burada da barınamayıp tekrar Benî Hammâd'a döndü. Bu arada hacca giden Nahvî, hac dönüşü Benî Hammâd'da 513/1119 tarihinde vefat etti.¹⁷⁴⁵

İbnü'n-Nahvî'nin **el-Ferec Ba'de'ş-Şidde, Ümmü'l-Ferec, el-Futûh** adlarıyla da bilinen **Kasîdetü'l-Münferice'sini**; kendisi Tevzer dışında iken malının gasp edildiğini duyması üzerine nazmettiği rivayet edilir. Allah'a teslimiyeti dile getiren bu kaside, çok meşhur olmuş, sıkıntılı ve kederli insanların dillerinden düşürmediği bir şiir haline gelmiştir. Muhtelif nüshalarına göre 40 ila 50 beyit arasında değişen kaside, çok az kullanılan fe'ilün tefilesinin sekiz defa tekrarından oluşan **habeb** bahrinde yazılmıştır. Diğer meşhur kasidelerde olduğu gibi, Arapça birçok defa şerh ve tahmis edilen bu kaside, başka dillere de tercüme edildiği gibi bu dillerde de şerh edilmiştir.¹⁷⁴⁶

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Arabî 394/3 numarada bulunan ve şarihi belli olmayan Münferice şerhinin başında Nahvî ve eseriyle ilgili şu bilgiler verilmektedir:

"...Bu kasîde-i mübârekenün bahrı mütedârikdür aslı sekiz kere fâ'ilündür eczâsınun ba'zı maktû' ve ba'zı mahbûndur. Kat' bu mahalde

¹⁷⁴⁴ Hem yazma hem de matbu nüshaları görülebilen bu tercüme aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba 428.

¹⁷⁴⁵ İsmail Durmuş; Hüseyin Elmalı, "İbnü'n-Nahvî", C. XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 163. Ayrıca bkz. Hüseyin Elmalı, İbnü'n-Nahvi, el-Kasidetü'l-Münferice'si ve Tercümesi", **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 16, 2002, s. 37-56.

¹⁷⁴⁶ A.m., s. 163-64.

sânî-i sâkini hazf ve sâlis-i müteharriki iskândur. fâ'ilün ile fa'lün olur. Sükûn-ı 'ayn ile. Evvel kasîdede iştedd gibi habn-ı sânî-i sâkini hazfdür. Mısrâ'-ı evvelün âhiri olan fereci ve mısrâ'- sânînün âhiri olan belecî gibi ki taktî'de her biri fe'ilündür. Harekât-ı selâse ile egerçi min haysü resmi'l-kitâbe el-belec yazılır yâsız lâkin taktî'-i 'arûzî hasebi ile eşbâ'-ı kesreden hâsıl olan yâ mevcûd i'tibâr olunur. Ve gâh emr ber-'aks olur sûret-i mevcûd olup taktî'de hesâba gelmez. Nitekim hâlâ yazıcak taktî'ümüzde zâhir olsa gerekdür. Resm-i mushaf-ı 'Osmânî ve resm-i 'arûzî kıyâsdan hâricdür didükleri budur..."

4.7.1. Şerhler

4.7.1.1. Le'âlî, Ahmed b. Mustafa, (ö. 1563), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Kaynaklarda Saruhanlı olduğu belirtilen Le'âlî, Kemâl Paşazâde'nin ilim halkasında bulunmuş bir zattır. Tahsilini tamamladıktan sonra muhtelif yerlerde kadı olarak görev yapan Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafâ son görev yeri Amasya'da 1563 yılında vefat etmiştir.¹⁷⁴⁷

Daha ziyade şerh ve tercümeleleri ile bilinen Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafâ'nın Münferice kasidesine Türkçe şerh yazdığı Kayseri Raşid Efendi Kütüphanesi'nin kataloğunu hazırlayan Ali Rıza Karabulut tarafından haber verilmektedir.¹⁷⁴⁸ Nüshasını inceleme fırsatı bulamadığımız bu şerhin diğer şerhlerle karışmış olabilme ihtimali de göz ardı edilmemelidir.

4.7.1.2. Yahyâ b. Abdullâh (XVII. yüzyıl –I. Ahmed devri-), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**¹⁷⁴⁹

Kendisini Yahyâ b. Abdullâh olarak tanıtan şârihin Kasîde-i Bürde'ye yazdığı şerhten ilgili bölümde bahsedilecektir. Münferice kasidesini de şerh eden Yahyâ b. Abdullâh, şerhine kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Adını zikrettikten sonra, eser

¹⁷⁴⁷ Bkz. OM. I. 384.

¹⁷⁴⁸ Bkz. Ali Rıza Karabulut, **Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar, C. I**, Mektebe Yayınları, Kayseri, 1995, s. 31.

¹⁷⁴⁹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1035 numaradadır. Eserin bir diğer nüshası da Tire Necip Paşa Ktp. 402 numarada bulunmaktadır.

yazanlar arasına girip hayırla anılmak maksadıyla Münferice'yi şerh ettiğini belirtir. Ardından da kaynak metnin yazarı, yazılış sebebi ve faziletleri hakkında kısaca bilgi verir. Daha sonra bahsi geçen kasideyi şerh etme sebebini açıklayan Yahyâ b. Abdullâh, verdiği bilgilere göre kendisine verilen bir mansıba vâlîlerden biri engel olunca sıkıntı içine düşmüştür. Bu halde “*bâ'is-i infirâc-ı gumûm ve'l-âlâm*” olmak maksadıyla bahsi geçen kasideyi şerh eder.

Bu girişten sonra kaynak metni beyit beyit şerh etmeye başlayan şârih, şerh edeceği beyti kaydettikten sonra, geniş açıklamalarla beyti şerh etmeye çalışır. Bunu yaparken birçok ayet ve hadislere yer veren şârih, yer yer konudan uzaklaşmaktadır.

Yahyâ b. Abdullâh eserinin hâtîme bölümünde şerhini 7 Zilhicce 1009/1600'da tamamladığını da ifade etmektedir.

4.7.1.3. Abdullâh b. Hayreddîn Bergamavî (ö. 1617), **Şerh-i Kasîdetü'l-Münferice.**

Îzâhu'l-Meknûn'da kadı olduğu söylenen Bergamalı Abdullâh'ın Kasîde-i Münferice'ye Türkçe bir şerh yazdığı söylenmektedir.¹⁷⁵⁰ Ancak araştırmalarımız sırasında bu ismin yer aldığı bir şerh ile karşılaşılmamıştır. Aşağıda şârihi belirsiz olarak değerlendiren Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4166/4 numaradaki Münferice şerhi kütüphane kaydında bu zata atfedilmişse de tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde bahsi geçen nüshada bu isme dair bir bilgi bulunmamıştır.

4.7.1.4. Hüseyin b. Rüstem ? (XVII. yüzyıl –Hâfız Ahmed Paşa devri-), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**¹⁷⁵¹

Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası görülen bu şerhin çoğu nüshasında müellifin adı kaydedilmemiştir. Ancak aynı eserin Süleymaniye Ktp.

¹⁷⁵⁰ Bkz. **Îzâh.** II. 232.

¹⁷⁵¹ İncelenen nüshası Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Arabî 349/3 numarada bulunmaktadır. Şerhin Milli Kütüphane, Adnan Ötüken İl Halk Kütüphanesi koleksiyonunda 06 Hk 36 arşiv numarasıyla kayıtlı olan nüshasında; eserin girişindeki “... bu ‘abd-ı kadîm ve dâ’î-i müstedîm beyne’l-enâm hayr u bereket ile benâm...” şeklindeki cümleden hareketle, müellif hanesine “Ebü'l-hayr Bereke” yazılmıştır. Diğer nüshalar: Hafız Ahmed Paşa 338/1, Esad Efendi 2811, Kemankeş 484, H. Hüsnü Paşa 619, Hafid Efendi 472,

Yazma Başılar 1402¹⁷⁵² numaradaki nüshasında müellif olarak Hüseyin b. Rüstem ismi çok açık bir şekilde kaydedilmiştir:

“... bu ‘abd-ı kadîm ve dâ’î-i müstedîm ezell-i ‘ibâdullâh Hüseyin b. Rüstem beyne’l-enâm ...” (1b)

Bununla birlikte bu şerhin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’nde TY 2342 numarada bulunan nüshasında ise müellifin adı Nahîfî olarak kaydedilmiştir. Nüshanın 1a yaprağında “*zebân-ı Türkî ile Şerh-i Münferice, Nahîfî merhûmun cümle-i te’lifâtından Hâfız Ahmed Paşaya Mısır’da iken yapmışdur*” şeklinde bir not vardır. Aynı isim eserin mukaddimesinde de geçiyor ki inceleme fırsatı bulduğumuz diğer nüshalarda bu isim geçmemektedir:

“... geldiklerinde bu ‘abd-ı kadîm **Mehmed Nahîfî** müstedîm beyne’l-enâm...” (1b)

Şerhin başındaki dibaceden anlaşıldığına göre, Hâfız Ahmed Paşa’nın hac maksadıyla Mısır’a uğraması üzerine, şarihten bu kasideyi Türkçe şerh etmesini istemesi üzerine kaleme alınmıştır. İbnü’n-Nahvî’nin kısa tercüme-i hâli ve kasidesini yazma sebebinin açıklanışından sonra bahsi geçen kasidenin vezni ve faziletleri hakkında bilgi verilir.

Söz konusu şerhte, kaynak metin beyit beyit şerh edilirken her beytin şerhi “*el-lügat*”, “*el-İ’râb*” ve “*el-Ma’nâ*” şeklindeki üç bölümden oluşmaktadır. İlk bölümde beyitteki kelimeler; okunuşları, sarftaki yerleri ve sözlük anlamları bakımından tahlil edilir. İkinci bölümde ise kelimelerin cümle içindeki konumları, aldıkları hareketler ve bunların sebepleri anlatılır. Üçüncü bölümde ise önce, kaynak beyitteki anlam derli toplu bir şekilde Türkçeye aktarıldıktan sonra, burada kastedilmek istenen anlam uzun uzun açıklanır. Bu açıklama esnasında, şarihin yoğun olarak ayet, hadis, kelâm-ı kibâr ve muhtelif şairlerden şiirler alıntılıdığı görülmektedir. Alıntılanan şiirler içinde şarihin kendisine ait olan beyit veya kıt’alar da bulunmaktadır.

¹⁷⁵² 1020/1611’de istinsah edilen bu nüsha tarafımızdan incelenen nüshadır.

4.7.1.5. Rüsûhî, İsmâîl b. Ahmed Ankaravî (ö.1631), **Hikemü'l-Münderice fî Şerhi'l-Münferice.**¹⁷⁵³

Kasîde-i Münferice'yi şerh edenlerden biri de meşhur Mevlevî şeyhi İsmail Ankaravî'dir. Ankaravî eserinin girişinde Münferice'yi şerh etme sebebini şu ifadelerle bildirmektedir:

“...*bu cerîde-i latîfenün tahrîrine bâdî ve bu kasîde-i şerîfenün şerh ü tefsîrine bâ'is ü bâdî oldur ki asdıkâmuzdan ba'zı hümâm-ı beyne'l-enâm Kasîde-i Münferice dimekle şöhret-i tâm bulan kasîde-i 'âlî-şânı vird-i zebân ve fâtır-ı nişân idinüp ana kemâl-i muhabbet ve ziyâde rağbetden bu fakîr Mevlevî a'nî Şey İsmâ'il Ankaravî Türki 'ibâret üzere ana bir şerh yazılmasını ricâ eyledi.*” (100b)

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere, şarih eserini bazı dostlarının isteği üzerine kaleme almıştır. Ankaravî dostlarının bu isteğini ilk etapta reddettiğini ancak daha sonra ısrarlara dayanamayıp eseri şerh etmeye karar verdiğini söyler.

Eser hakkında bilgi veren Semih Ceyhan, eserin yazılmasına sebep olan bir diğer sebebi de şu ifadelerle bildirmektedir:

“*Eserin şerhedilme maksadını ikiye taksim edebiliriz. Birincisi şârih Ankaravî'ye taalluk eden yönü, ikincisi şerhe muhâtab olan tâlip okuyuculara taalluk eden yönü. İlk yön nazar-ı itibara alındığında kasîdeyi yazan İbnü'n-nahvî'nin yazma maksadıyla şerheden Ankaravî'nin maksadları arasında birkaç açıdan benzerlik ilişkisi kurmak mümkündür. Rivâyet edildiğine göre İbnü'n-nahvî Tevzer dışındayken zorbalardan malının gasbedilmesini duyması üzerine kasîde-i münferice'yi sıkıntılı ve kederli insanlar için inşâd etmiştir. Hayatını yazarken belirttiğimiz gibi Ankaravî'nin de başından buna benzer bir hâdise geçmiş, Ankara-İstanbul arasında ticaret yaparken ticârî malları yol kesiciler tarafından yağmalanmış; sermayesi elinden*”

¹⁷⁵³ İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5328/5.

gidince de kendisini sufi yola yöneltmiştir. Ankaravî kasîdeyi şerhederken İbnü'n-nahvî ile arasında bu biyografik benzerlikten dolayı bir ünsiyyet peyda etmiş olmalıdır. Öte yandan sûfî yolu tercih ettikten sonra da sûfî yolun kesicileri olan Kadızâdeliler (Kâtî'zâdeliler) tarafından da sıkıntıya düçâr olmuş ve vefatına değin elinden tasavvufî sermayesi alınmaya çalışılmıştır. Böyle bir hâlet-i rûhiyye içinde kasîde-i münfericeyi şerhetmesi Ankaravî açısından oldukça anlamlıdır.”¹⁷⁵⁴

Ankaravî eserini, hicret-i nebeviyyenin 1040 Şaban'ının (1631) evâilinde yazmaya başladığını ve eserine **el-Hikemü'l-Münderice fî Şerhi'l-Münferice** ismini verdiğini ifade eder. Kendisinden önce Münferice'ye yazılmış bir iki Türkçe ve Arapça şerh gördüğünü; ancak bunları yeterli görmediğini ifade ederken bunları taklit etme veya bunlara itiraz yazma yoluna gitmediğini de özellikle vurgular.

Ankaravî, eserinin girişinde, şerhini yazma sebebini anlattıktan sonra, kaynak metnin nâzımını İbnü'n-Nahvî'nin tercüme-i hâlini verip kasidesinin yazımına sebep olan olayı anlatır. Daha sonra eserin vezni hakkında bilgi veren şarih, söz konusu kasidenin faydalarından da bahsettikten sonra şerhine geçer.

Bazı nüshalarda 50 beyit olan Münferice'nin Ankaravî'nin şerhinde 40 beyti şerh edilmiştir. Kaynak metnin beyit beyit şerh edildiği Ankaravî'nin şerhi de diğer birçok şerh gibi iki ana bölümden oluşur. İlk bölümde, beyitte yer alan kelimeler gramer (kelimenin kökü, ifade ettiği zaman, kelime çeşidi vs. ile kelimelerin sözlük anlamları) bakımından tahlil edilir. İkinci bölümde ise, “*mahsûl-ı beyt*” başlığı altında; önce beytin derli toplu düz bir tercümesi yapılır, daha sonra da beyitte söylenmek istenen asıl anlam yakalanmaya çalışılır. Ankaravî açıklamalarını daha çok tasavvufî yönden ele alırken, bu açıklamalarını başta ayet ve hadis olmak üzere, Mesnevî'den seçilen beyitlerle teyit etmeye çalışmaktadır.

Ankaravî, şerhinde kasidenin belagat yönüne de yer yer değinmiş, ancak bu konuda fazla detay vermeyip belagata ilişkin eseri **Miftâhu'l-Belâga**'ya yönlendirmede bulunmuştur.

¹⁷⁵⁴ Semih Ceyhan, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, s. 255.

4.7.1.6. (Şârihi belirsiz, IV. Murâd devri-), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 3657 numarada 128b-137a arasında bulunan bu şerh, Arapça olan bir girişle başlar. Adını vermeyen şârih bu bölümde önce kısa bir hamdele ve salvele bölümüne yer verir; ardından da IV. Murâd'ı (Sultân Murâd b. Sultân Ahmed b. Sultân Mehmed) metheder. Münferice kasidesinin açıklanmaya muhtaç olduğunu söyleyen şârih Türkî bir şerh kaleme aldığını ifade ederek şerhine başlar. Önce kaynak metni sürh mürekkep ile belirgin bir şekilde verir. Daha sonra beyitte geçen bazı kelimeleri i'râbını da vererek Türkçeye aktarır. Son olarak “*hâsıl-ı ma'nâ*” başlığı ile beytin anlamını geniş bir şekilde Türkçeye aktarır.

4.7.1.7. İlmî, Ebü'l-Hayr Ahmed b. İsmâîl (ö. 1699'dan sonra), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Nüshasını görme fırsatı bulamadığımız bu eser, Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 172 numarada kayıtlıdır. Hazırlanan katalogda verilen bilgiye göre eser 1112/1699 yılında tamamlanmış olup 20 yapraktan oluşmaktadır. Şerhin başında eserin sunulduğu Alî Ağa'nın nazmen yapılmış medhi bulunmaktadır.¹⁷⁵⁵

4.7.1.8. Ahmed Efendi (?), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**¹⁷⁵⁶

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olunamayan Ahmed Efendi'nin şerhini ne zaman yazdığı da bilinmemektedir. Ancak eserin sonunda yer alan istinsah tarihine göre, şerhin en azından 1093/1682 tarihinden önce yazılmış olması gerekir. Eserinin Arapça girişinde; insanlar arasında meşhur olan Kasîde-i Münferice'ye, zorluklarını gideren bir şerh bulamadığı için söz konusu kasideyi Türkçe şerh etmeye karar verdiğini söyleyen Ahmed Efendi, şerhinin Münferice'yi okuyana kolaylık sağlaması ve faydasının herkesi kapması dileğinde bulunmaktadır. Eserinin Musâhib Mustafa Paşa için yazdığını söyleyen şarih, bu paşanın hangi Mustafa Paşa olduğuna dair bir ipucu vermemektedir.

¹⁷⁵⁵ Bkz. **Fihrisü'l-Mahtûtâti't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. III, s. 65-66.

¹⁷⁵⁶ İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde 105.

Kısa bir girişten sonra şerhine başlayan Ahmed Efendi, Münferice'yi beyit beyit şerh etmektedir. Önce kelimelerin okunuşları ve sözlük anlamlarını veren şarih daha sonra “*hâsıl-ı ma'nâ*” başlığıyla da beyitleri düz bir cümle ile Türkçeye tercüme eder.

Ahmed Efendi'nin şerhi gerek diğer Münferice şerhlerine gerekse klâsik şerh usulüne göre, kısa bir şerh özelliği taşımaktadır. Hem gramere yönelik tahliller hem de anlama yönelik açıklamalar kısadır.

4.7.1.9. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî (ö.1788), **Şerh-i Kasîdetü'l-Münferice**.¹⁷⁵⁷

Mustafâ İsâmeddîn bu şerhine başlamadan evvel, Arapça bir dibace ile şerhi hakkında bilgi verir. Münferice'yi okumak isteyenlere kolaylık olması için eserini Türkçe kaleme aldığını söyleyen şârih, şerhinde kaynak metnin i'rabını ortaya çıkarıp lafız ve manasını tahlil ettiğini ifade eder. Meramını bu şekilde ifade eden Mustafa İsâmeddîn, daha sonra diğer Münferice şerhlerinde görüldüğü gibi, kaynak metnin yazarı ve kasidesi hakkındaki klişeleşmiş bilgiler verip şerhine başlar.

Şerhinde, önce kaynak metindeki kelimeleri gramer bakımından tahlil edip i'râbları hakkında bilgi veren şarih bu bölümde söz konusu kelimelerin anlamlarını da dikkatli bir şekilde verir. Bazen isim vermeden kendisinden önceki Münferice şerhlerinde yapılan hatalara da değinen şarih bu hataların doğru şekillerini de belirtir. “*M'anâ-yı beyt*” başlığı altında kaynak beyti düz bir şekilde Türkçeye tercüme eden şarih daha sonra bu tercümesini biraz daha açar.

Mustafâ İsâmeddîn'in şerhini, diğer Münferice şerhlerinden ayrılan yönü, kaynak beytin Türkçeye aktarıldıktan sonra belagat yönünden ele alınmasıdır. Şarih bu bölümde, kaynak beyitteki edebî sanatları tespit edip bunları açıklamaktadır.

4.7.1.10. Hacı Hüseyin b. Hacı Mehmed -Müftî-i Sakız-, (ö. 1809'dan sonra), **Şerh-i Metîn ü Akvâ (Şerh-i Kasîde-i Münferice)**.¹⁷⁵⁸

¹⁷⁵⁷ Eserin incelenen nüshası Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 774 numaradır. Eserin müellif hattı nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi 1600 numarada bulunmaktadır.

Hacı Hüseyin Efendi, eserinin girişinde kendisi hakkında uzunca bilgi vermektedir. Başta Hâfız Mehmed b. Üveys et-Tosyevî hazretleri olmak üzere birçok âlimden ders aldığı söyleyen şarih kırk seneyi aşkın bir süreden beri Sakız Ada'sında olduğunu söylemektedir. Muhtelif konularda birçok eser yazdığını söyleyen Hüseyin Efendi bu eserlerin isimlerini ve konularını da kaydetmektedir. Bu kadar çok eser yazmasına karşın gönlünde Kasîde-i Münferice'ye de bir şerh yazmayı arzu ettiğini söyleyen şarih bu bölümde şunları söylemektedir:

“... dâimâ ve müstemirren her bâr hâtır-ı fâtırîma kasâidden Kasîde-i meymûne-i müteberrike olan Münferice'ye dahi kelîmât ü elfâzınun lügât ü i'lâlini ve iştikâk u idgâminu ve i'râbını ve evvelinde bahr u arûzını ve ba'zı ebyâtınun bast-ı mukaddemâtını ve müfredâtınun cümû'unun nezâirini ve ilm-i me'ânîden nûketini ve ilm-i beyândan mezâyâsını ve ilm-i bedî'den muhassenâtını ve münâsebetle ulûm-ı sâire-i mütedâvileden dahi elfâz u me'ânîyesine dâir kavâid-i külliyesini ve ebyâtınun cemî'an havâsıl-ı me'ânîlerini hasbe't-tâkat killet-i bizâ'a ve ednâ istitâatum ile beyân u îzâh iderek şerh-i müfid cem' ve teharrî...”
(8b-9a)

Şarih böyle bir düşünce içinde iken, Sakız Ada'sına Mustafa Paşa'nın geldiğini ve yaptığı dînî meclislerde kendisinden bazı kasidelerin kıraatini istediğini, bu arada Münferice'nin de kıraatini isteyince kasideyi tercüme ve şerh etmeye karar verip başladığı söylemektedir.

Hacı Hüseyin Efendi eserini 1224/1809 tarihinde bitirdiğini ifade ederek esere **Şerh-i Metîn ü Akvâ** ismini verdiğini bildirmektedir.

Hacı Hüseyin Efendi'nin şerh yöntemi ise, klâsik şerh geleneğine bağlı olmakla birlikte birkaç yeniliği de hâvidir. Şarih mukaddimede belirttiği hususları uygulamaya koymuş ve Münferice'yi geniş bir şekilde şerh etmiştir. Kasideyi beyit beyit şerh eden Hüseyin Efendi, orijinal metni verdikten sonra beyitteki kelimeleri

¹⁷⁵⁸ İncelenen nüsha için bkz. Atf Efendi Ktp. 2175/2. Bir diğer nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 338.

gramer bakımından tahlil etmektedir. Bu tahliller geniş olup kelimelerin birçok özelliği ile ilgili açıklamaları havidir. Şarih bundan sonra ele aldığı beyti, belagat yönünden incelemektedir. Beyti fesahat yönünden değerlendiren şarih daha sonra beyitteki edebî sanatları tespit edip bunları açıklamaktadır. Şarih son olarak “*hâsıl-ı ma'nâ*” başlığı altında beytin anlamını geniş bir şekilde açmaya çalışmaktadır. Şarih bu bölümde birçok kaynaktan alıntı yapmaktadır.

4.7.1.11. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 297 numarada 111a-163b yaprakları arasında yer alan bu şerhin kime ait olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir giriş olmaksızın¹⁷⁵⁹ başlayan şerhde önce kaynak metin hareketli ve üstü çizili bir şekilde verilmiştir; daha sonra “*emmâ ma'âni'l-müfredât*” başlığı ile beyitteki sözcüklerin Türkçe karşılıkları verilir. “*emme'l-i'râb*” başlığı ile de beyit gramer yönüyle incelenir. “*Ma'nâ-yı beyt*” başlığı ile ise önce beyti Türkçeye aktaran şârih ardından da beyti genişçe şerh etmektedir.

Eserin kim tarafından yazıldığına dair bir bilgi bulunmadığı gibi yazılış tarihine yönelik olarak da herhangi bir kayıt yer almamaktadır.

4.7.1.12. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Birkaç nüshasına¹⁷⁶⁰ ulaşabildiğimiz bu şerhin kim tarafından yazıldığı belli değildir. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4166/4 numaradaki nüshada yazar adında Bergamalı Abdullâh b. Hayreddîn adı kayıtlı ise de eserde bu bilgiyi teyit edecek bir bilgi bulamadık.¹⁷⁶¹

Eser kısa bir hamdele ve salve bölümünden sonra kasidenin yazarı İbnü'n-Nahvî hakkında bilginin verildiği bir bölümle devam eder. Daha sonra şerhin

¹⁷⁵⁹ Aynı eserin Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 7900 numarada, 27b-45b yaprakları arasında yer alan bir diğer nüshasının başında bir giriş bulunmaktadır; ancak bu nüshada da şârihin ismi görünmediği gibi eserin hangi dönemde yazıldığına dair bilgi de bulunmamaktadır.

¹⁷⁶⁰ Hüsrev Paşa 601, Çelebi Abdullah 311 (ist. 1170), Bağdatlı Vehbi 2157 (ist. 1195), Hacı Mahmud 6344 (ist. 1032), Yazma Bağışlar 4166

¹⁷⁶¹ Aynı nüsha Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Talat 739 numarada da aynı zata ait olarak kaydedilmiştir. Bkz. Fihrisü'l-mahtûtâti'tüTürkiyyeti'l-Osmâniyye, C. III, s. 67.

yazılmasına sebep olan vezir methodilir ki bu vezirin ismi zikredilmemiştir. Şârihin verdiği bilgiye göre eser, bu vezirin isteği üzerine kaleme alınmıştır:

“... *kasîde-i mezkûreye lisân-ı Türkî ile ma’ânî-i lügâtını mübeyyen ve keşf-i i’râb u îzâh-ı ma’ânî-i ebyâtı mutazammın bir şerh te’lîfini irâde vü iltimâs ...*”¹⁷⁶²

Bu kısa girişten sonra şerhine başlayan şârih önce kaynak metne yer verir. Ardından “*ma’ânî’l-müfredât*” başlığı ile şerh edeceği beyitte geçen kelimelerin anlamlarını verir. “*el-i’râb*” başlığı ile de beyti gramatik özellikleri bakımından açıklayan şârih daha sonra “*ma’nâ-yı beyt*” başlığı ile de ele aldığı metnin Türkçe toplu bir tercümesini yapar. Bu tercümeyle yetinmeyen şârih beytin anlamını daha da genişletmek ve sarîh hale getirmek için bazı yorumlarda bulunur. Yer yer beyitte geçen edebî sanatları tespit edip bunların nasıl meydana geldiğini açıklar.

4.7.1.13. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Münferice.**

Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 815 numarada bulunan bu şerh, tamamıyla Arapça olan iki cümlelik bir hamdele ve salvele bölümü ile başlar. Bu bölümden sonra Kasîde-i Münferice’nin nâzımı Nahvî ve onun kasidesi hakkında bilgi verilir. Kasidenin aruz ve kafiyesi gibi biçimsel bilgileri üzerinde de duran şârih daha sonra şerhine başlar. Önce beyitteki kelimeleri gramer bakımından açıklayıp bunların Türkçe karşılıklarını verir. “*el-ma’nâ*” başlığı ile de önce beytin anlamını toplu olarak Türkçeye aktarmakta ardından da beytin anlamını daha anlaşılır kılmaya çalışmaktadır.

Yaklaşık 30 yapraktan oluşan bu şerh, ismini vermeyen şârihin kırk sayısı üzerine bazı açıklamalar yaptığı bir hâtîme bölümü ile son bulur.

¹⁷⁶² Yazma Başlıklar 4166/4, 44a.

Kasîde-i Münferice XIX. yüzyıl ve sonrasında da şerh edilmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Seyyid Alî Vasfî Efendi (ö.1896)¹⁷⁶³ ve Cebbârzâde Mehmed Ârif b. Şâkir'in (ö.1920)¹⁷⁶⁴ de bu kasideyi şerh ettiklerini görmekteyiz.

4.7.2. Tercümeler

4.7.2.1. İbrâhîm Nazîr (ö. 1774), **Manzûm Tercüme-i Kasîde-i Münferice.**

Bursalı Mehmed Tâhir, XVIII. yüzyıl Dîvân sahibi şairlerinden olan İbrâhîm Nazîr'in Kasîde-i Münferice'yi nazmen tercüme ettiğini kaydetmekteyse de eserin nüshasına ulaşamadık.¹⁷⁶⁵

4.7.2.2. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö.1782), **Tercüme-i Kasîde-i Münferice.**¹⁷⁶⁶

Birçok Arapça manzumeyi nazmen tercüme eden Salâhî, Münferice'yi de nazmen tercüme etmiştir. Aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla kaleme alınan tercüme yâ harfî ile kafiyelenmiştir. Kafiye kelimelerinin çoğunun Arapça kelimelerden oluştuğu bu tercümede de nazmen çevirinin zorlukları görülmektedir. Bununla birlikte Salâhî, mümkün mertebe kaynak metni tam ve doğru bir şekilde hedef dile aktardığı gibi, hedef dile aktarılan anlam da çok muğlak değildir.

İlk beytin tercümesi:

İrişe şâdî sana müştêd ola gam şiddeti

Gam şebi i'lâm idüp gün gibi açar kürbeti (96a)

Son beytin tercümesi:

Hürmetine bunların yâ Rab niyâzum kıl kabûl

¹⁷⁶³ OM'de Seyyid Alî'nin Kasîde-i Münferice'ye mufassal Türkçe bir şerh yazdığı bilgisi verilmektedir. Bkz. OM. II. 485.

¹⁷⁶⁴ Bursalı'nın verdiği bilgiye göre **Celb-i Sürûr** ve **Selb-i Kûdûr** diye isimlendirilen bu şerhin dili hakkında bilgi verilmemektedir. Bkz. OM. II. 345. Eserin nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1525.

¹⁷⁶⁵ Bkz. OM. II. 46.

¹⁷⁶⁶ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 300.

Hüzn-i gamdan kıl berî gönder ferecle nusreti (97a)

4.7.2.3. Ebûbekir Kânî (ö. 1792), **Tercüme-i Kasîde-i Münferice.**¹⁷⁶⁷

XVIII. yüzyıl şair ve nasirlerinden olan Kânî'nin asıl adı Ebûbekir olup Tokatlıdır. Hayatını kâtiplik yaparak temin etmiş olan Kânî'nin Dîvân'ı ile Letâ'if ve Hezeliyyât adlarıyla da bilinen Müneş'ât'ı vardır.¹⁷⁶⁸

Kânî'nin Dîvânı'nda yer alan bu tercümede Kânî mahlası geçmemekle birlikte onun şiirleri arasında yer alması dolayısıyla ona atfedilmiştir.

İlk beytin tercümesi şu şekildedir:

Lâbüd gam olur bir gün gidici

Gice sonına gündüz gelici (6a)

Son beytin tercümesi ise şu şekildedir:

Yâ rabbi olarun hürmetlerine

Ta'cîl ile vir nasr u fereci (8b)

4.7.2.4. (Mütercimi belli olmayan), **Tercüme-i Kasîde-i Münferice.**

Millet Kütüphanesi Ali Emîrî Manzum 644 numarada 30b-31a yaprakları arasında bulunan bu tercümenin kime ait olduğu yazılı değildir. Kaynak metindeki her beytin yine birer beyitle tercüme edildiği çeviride biri çeviri metni biri de orijinal metinden oluşan 6 sütun bulunmaktadır. Çeviride 38 beytin tercüme edildiği görülmektedir.

Tercümenin ilk beyti:

Ey ğam katı ol iresin ferece

İrişdi gicen subh-ı belece

¹⁷⁶⁷ İncelenen nüsha, Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum 78 numarada 6a-8b yaprakları arasında bulunmaktadır.

¹⁷⁶⁸ İsa Kayaalp, "Kânî", C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 306-07.

4.8. Abdülkâdir Geylânî'nin Kasîde-i Tâ'iyye'si

Kâdiriyye tarikatının kurucusu olan Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) kasideleri arasında bulunan **Tâiyye** kasidesi, Hz. Peygamber'in övgüsünde Arapça kaleme alınmış olup yaklaşık 30 beyit civarındadır.¹⁷⁶⁹

4.8.1. Ebü'l-İsme Mustafâ İsmâmeddîn Üsküdârî (ö.1788), **Şerh ale'l-Kasîdeti't-Tâ'iyye.**¹⁷⁷⁰

Abdülkâdir Geylânî'nin (ö. 561/1165-66) kasideleri arasında bulunan **Tâiyye** kasidesinin şerhi olan bu eserin bir nüshası Süleymaniye Ktp. / Tâhir Ağa Tekke 467 numarada bulunmaktadır. Eserde kaynak metnin 30 beyti tercümeyle yakın bir üslupla şerh edilmiştir.

4.8.2. Ahmedî ?, **Şerh-i Kasîde-i Tâiyye li-Abdülkâdir Geylânî.**

Nüshası Milli Ktp. Yz A 3465/2 numarada bulunan bu şerh bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu bölümde adını vermeyen şârih, Abdülkâdir Geylânî'ye ait olduğunu söylediği bu kasidede bazı "*kelimât-ı gâmizeden şathiyyât*"ın olduğunu, bu sebeple "*ma'nâda tafsîlât-ı zâ'ide ihtiyâr olunmayup sade manâsını beyân eylemeye iktifâ olundu...*" 54b) diyerek kasideyi şerh ettiğini ve bunda geniş açıklamalara yer vermediğini ifade etmiştir. Şârih önce kaynak metin vermiş, ardından da metindeki kelimeleri birebir Türkçeye çevirip beyti düzenli bir cümle ile Türkçeye genişçe açıklamıştır. Şârih kasidenin sonuna doğru beyitteki kelimeleri açıklamadan doğrudan beytin çevirisini yapmaktadır.

Şerhin kim tarafından yapıldığı belli değilse de eserin sonunda müstensihe mi yoksa şârihe mi ait olduğu bilinmeyen şu beyit bulunmaktadır:

Her kim hayr ile yâd iderse bu Ahmedî

Şefâ'at eylesün güzel Muhammedi (62a)

¹⁷⁶⁹ Süleyman Uludağ, "Abdülkâdir-i Geylânî", C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 236.

¹⁷⁷⁰ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. / Tahir ağa tekke 467 numarada bulunmaktadır. Eserin ayrıca Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1826 ve Milli Ktp. 06 Mil Yz A 4687/10 (41b-48b) numaralarda iki nüshası daha bulunmaktadır.

4.9. Süheylî'nin Kasîdetü'l-Ayniyye'si

Kasîdetü'l-Ayniyye 581/1185 yılında vefat eden Ebü'l-Kâsım Abdurrahmân b. Abdullâh b. Ahmed'in Arapça münâcat türündeki kasidesidir.¹⁷⁷¹

4.9.1. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i 'Ayniyye-i Süheylî.**¹⁷⁷²

XVIII. yüzyılın önemli şârihlerinden olan Müstakîmzâde'nin şerh ettiği metinlerden biri **Kasîdetü'l-Ayniyye**'dir. Bu şerhine; Mevlânâ Mehmed Sâlih b. Mustafâ b. Mehmed adlı bir öğrencisinden bahsedip onun kendisine günlük vazifeleri yerine getirmenin sebebi ile ilgili bir soru sorduğunu, kendisinin de bu soruya cevap yazdığını; ancak bahsi geçen zatın bu arada vefat ettiğini söyler. Bu olaydan bir sene geçtikten sonra, bu cevapla birlikte Kasîdetü'l-Ayniyye'yi de şerh edip temize geçtiğini bildiren Müstakîmzâde, kasideyi şerh ederken “*evvelâ i'râb-ı icmâli, sâniyen mefhûmı ve me'âli*”ni yazacağını “*sanâyi'-i bedî'iyye ve kavâ'id-i ulûmiyyenin beyânı*” noktasında âciz olduğunu söyleyerek bu konuda daha mufassal şerhlere müracaat edilmesini tavsiye eder.

Bu ön bilgilerden sonra önce bahsi geçen soruya cevap veren Müstakîmzâde ardından da kasidenin şerhine geçer. İlk beyitte kasidenin yapısal özellikleri hakkında da bilgi veren şârih daha sonra da başta belirttiği şekil üzere kasideyi şerh eder.

4.10. Bûnî'nin Kasîdesi

Tam künyesi Ahmed b. Alî b. Yûsuf Takiyyüddîn Ebü'l-Abbâs el-Bûnî el-İfrikî olan Bûnî, 622/1225 yılında Kahire'de vefat etmiştir.¹⁷⁷³

4.10.1. Gafûrî (ö. 1757'den sonra), **Tercüme-i Kasîdetü'l-Bûnî.**

Nüshasını görme fırsatı bulamadığımız için katalogda verilen nüsha tavsifinden hareketle tanıtmaya çalışılacak olan bu tercüme, Mısır Milli Ktp. Ma'ârif Esrâr-ı Türkî Talat 12 numarada 189-203 yaprakları arasında yer almaktadır Gafûrî

¹⁷⁷¹ Bkz. Keşf. III. 1075.

¹⁷⁷² İncelenen nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1426 numarada 41b-52a arasında yer almaktadır.

¹⁷⁷³ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifin**, C. I, s. 90.

mahlaslı bir şair tarafından gerçekleştirilmiştir. Katalogda verilen bilgiye göre tercüme 1170/1756-57 yılında başlanmış 1171/1757-58 yılında da tercüme tamamlanmıştır.¹⁷⁷⁴

4.11. Ferîdüddîn Attâr'ın Kasîde-i Tamâmî-i Esâmî'si

4.11.1. (Mütercimi Belirsiz), Miftâhu'l-Esrâr ve Misbâhu'l-Envâr.

Keşfü'z-Zünûn'da zikredilen bu eser, Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Attâr'ın bir kasidesinin tercümesidir. Üç bölümden oluşan kasidede sufilerin şiirlerinin terminolojisi üzerinde durulmuştur. Birinci bölümde sevgilinin isimleri, ikinci bölümde âşık ile sevgili arasında ortak olan isimler, üçüncü bölümde de âşığın isimlerine yer verilmiştir.¹⁷⁷⁵ Türkiye kütüphanelerinde nüshasına erişilemeyen bu eserin, Vilhelm Pertsch'in hazırladığı **Die Türkischen Handschriften der Koniclichen Bibliothek zu Berlin** adlı eserde bir nüshası tanıtılmıştır. Bu katalogta verilen bilgilere göre, ismini vermeyen bir mütercim tarafından yapılan bu tercümenin başında şu bilgiler yer alır:

“... bu hakîr ü fakîr bu esmâyı buldum ki Şeyh Ferîdüddîn Attâr hazreti ... cem' idüp ismin tamâmî-i esâmî komuş emmâ Fârisî zebânıyla anı kasîde itmiş, ben za'îf dahi bu esmâyı bir kasîde içinde zabt idüp tullâb-ı Rûm için Türkiye tercüme itdük tâ ki elfâzun zâhir istilâhından muğlataya düşmeyeler...”¹⁷⁷⁶

969/1561'da istinsah edilen eser 19 yapraktan oluşmaktadır.¹⁷⁷⁷

4.12. İbnü'l-Fâriz'in Kasideleri

Künyesi Ebu Hafs, tam adı ise Ebu'l-Kasım Ömer b. Ali b. Mürşid b. Ali es-Sa'dî el-Hamevî olan İbnü'l-Fâriz 22 Mart 1181 tarihinde Kahire'de doğmuş, 23 Ocak 1235 tarihinde de vefat etmiştir. İbnü'l-Fâriz, Şâfi'î fikhî tahsil etmiş, İbni Asakir ve İbni Münzir'den hadis dinlemiştir. 1215-16 yılları arasında inzivaya çekilmiş, inzivasından sonra bir sufînin işaretiyle Mekke'ye gitmiştir. 1216-31 yılları

¹⁷⁷⁴ Bkz. **Mahtûâtü't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye**, C. I, s. 241-42.

¹⁷⁷⁵ Bkz. Keşf. IV. 1404.

¹⁷⁷⁶ Pertsch, a.g.e., s. 158.

¹⁷⁷⁷ A.e., s. 159.

arasında burada kalan İbnü'l-Fâriz'in bu süre içinde dağlara çıkıp ıssız vadilere gittiği ve derin tefekkürlerle derûnî hayatını tekâmül ettirdiği kaynaklarda zikredilmektedir. 15 yıl aradan sonra memleketi Mısır'a dönen şair, yaklaşık dört yıl sonra vefat etmiştir.¹⁷⁷⁸ Ölümünden sonra torunu Ali tarafından oluşturulan İbnü'l-Fâriz'in divanına şerhler yazılmış, XVII. yüzyıldan itibaren ise Avrupa dillerine tercüme edilmiştir. Ancak onun şöhretini sürekli kılan divanı değil Tâiyye ve Mimiyye kasideleridir.¹⁷⁷⁹

4.12.1. **Kasîde-i Hamriyye**¹⁷⁸⁰

Kasîde-i Hamriyye, kafiyesine nispeten Kasîde-i Mîmiyye olarak da meşhur olmuştur. Belal Saber Maksud'un bildirdiğine göre, el-Hamriyye isimlendirmesi muhtemelen şarihler tarafından verilmiştir. 41 beyit tutarındaki bu kasidede, ilahî muhabbet veya ilahî marifet konuları hamr, şarap ve içki gibi kelimeler etrafında mecâzî olarak anlatılmıştır.¹⁷⁸¹

4.12.1.1. Rûsûhî, İsmâîl b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Şerh-i Kasîdetü'l-Hamriyye ve'l-Mimiyye.**¹⁷⁸²

İsmâîl Ankaravî, eserinin mukaddime bölümünde, daha önce İbnü'l-Fâriz'in **Nazmu's-Sülûk (Kasîde-i Tâiyye)** isimli kasidesini şerh ettikten sonra dostlarının ısrarı ile Hamriyye'yi de şerh etmeye başladığını ifade etmektedir.¹⁷⁸³

Hamriyye'yi beyit beyit şerh eden Ankaravî'nin bu şerhinde takip ettiği şerh yöntemi Yekta Saraç'ın verdiği bilgilere göre şu şekildedir:

¹⁷⁷⁸ Süleyman Uludağ, "İbnü'l-Fâriz", C. XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 40-41.

¹⁷⁷⁹ M. A. Yekta Saraç, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXX, İstanbul, 2003, s. 446-49.

¹⁷⁸⁰ Bu bölümün hazırlanmasında aşağıdaki çalışmalar ana kaynaklarımızı oluşturmuştur: Saraç, "Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları", s. 445-468; Belal Abdel-Maksud, "İbnü'l-Fâriz ve İsmail Ankaravî'nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000.

¹⁷⁸¹ Maksud, a.g.t., s. 30-31.

¹⁷⁸² Şerhin metni için bkz. Maksud, a.g.t.

¹⁷⁸³ Saraç, a.g.m., s. 453.

“...İlk önce beyitte geçen kelimelerin anlamları ‘el-lüga’ kısmında verilir. Daha sonra ‘el-i’râb’ başlığı altında cümleler gramer yönünden tahlilleri, ‘el-ma’nâ’ başlığı altında da beytin kısaca tercümesi ve en nihayet “et-tahkîk” başlığıyla tasavvufî yorumu yapılır.”¹⁷⁸⁴

Ankaravî beyitlerin tasavvufî yorumlarını yaparken de öncelikle kelimelerden hareket edip hangi kelimenin hangi tasavvufî remze işaret ettiğini anlattıktan sonra beyti bütün olarak tasavvufî açıdan yorumlamaktadır.

4.12.1.2. Şifâî Mehmed Dede (ö. 1671), **Hediyetü’r-Rahme (Şerh-i Kasîde-i Hamriyye).**

Nüshası British Museum Harl 5490 numaradaki mecmuanın içinde bulunan Şifâî’nin şerhi tarafımızdan incelenememiştir; ancak katalogda verilen bilgiye göre, eserde önce kaynak metin, daha sonra ise bu metnin gramer bakımından bir incelemesi yer almaktadır. Bu incelemeden sonra ise ele alınan beytin edebî ve tasavvufî anlamı ortaya çıkarılmaya çalışılmaktadır.¹⁷⁸⁵

4.12.1.3. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercümetü’l-Aşk (Tercüme ve Şerh-i Hamriyye).**¹⁷⁸⁶

Salâhî-i Uşşâkî’nin asıl ismi **Tercümetü’l-Aşk** olan bu şerhi, Saraç’ın ifadesine göre Hamriyye’nin Türkçe şerhleri arasında en fazla edebî kıymeti haiz olanıdır.

Salâhî eserinin girişinde şu ifadeleri kullanmaktadır:

“*Kasîde-i Hamriyye-i Fâriziyye mey-i muhabbet ve bâde-i hakikat ile memlû bir kâse-i pür-neşve-i ‘âriziyye olup erbâb-ı hakikat beyinde meşhûr u mu’teber bir nazm-ı pür-dürr ü güher olduğundan niçe şürrâh şerh ü tefsîr ile resîde-i derece-i inşirâh olmuştur. Husûsâ sâkî-i şarâb-ı*

¹⁷⁸⁴ İbid.

¹⁷⁸⁵ Bkz. Charles Rieu, **Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum**, Londra, 1888, s. 237.

¹⁷⁸⁶ Süleyman Deliktaş, “Salâhâddin Uşşâkî ve Kasîde-i Hamriyye Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1990.

*muhabbet ve mülâkî-i cemâl-i hakikat olan Mollâ Câmî lisân-ı Fârisî üzre şerhine ihtimâm ve her beytine münâsib rübâ'ıyyât-ı Fârisiyye keşîde-i silk-i nizâm idüp ahsen-i ta'bir ve eblağ-ı te'vîl ve tefsîr ile revnakda hüsn-i intizâm u ihtitâm bulmağın nef'i 'âmm olsun için ekser-i mezâmîn-i ta'bir-i dil-pezîrleri yâd ve husûsan rübâ'ıyyât-ı bî-nazîrleri istişhâd olunarak her beyt-i kasîdeye bir beyt-i Türkî îrâd ve lisân-ı Türkî üzere şerh ü tahrîrine ictihâd olundu.*¹⁷⁸⁷

Salâhî; kasideyi şerh ederken önce beyitte geçen kelime ve ibareleri izah eder. Daha sonra, diğer birçok şerhinde yaptığı gibi, beyti manzum olarak tercüme eder. Bu manzum tercümeden sonra “ya'nî” sözcüğü ile başlayan bir cümle ile metne daha sadık ve biraz genişletilmiş bir tercüme yapılır. Salâhî tüm bunlardan sonra, beyti uzun uzadıya tasavvufî bir bakış açısıyla yorumlamakta, beyitte kastedilmek istenen tasavvufî anlamı yakalamaya çalışmaktadır. Bunun yaparken de Mollâ Câmî'nin şerh edilen beyitle ilgili rübâ'îleri başta olmak üzere birçok kaynaktan alıntılar yapılmaktadır.

4.12.1.4. Mehmed Sa'îd, **Tarab-Engîz (Şerh-i Kasîde-i Hamriyye)**.¹⁷⁸⁸

Matbû' nüshaları bulunan bu şerhin, Süleymaniye Kütüphanesi Pertev Paşa 450 numarada bulunan ve Mühendisiyân Matbaası'nda birinci defa olarak tab' edildiği belirtilen bir nüshasının kapağında, eserin şarihiyle ilgili şu bilgiler bulunmaktadır:

“seccâde-nişîn-i hânkâh-ı Sultân Selîm-i sâlis der-Üsküdâr, eser-i Mehmed Sa'îd”

Şârih, eserinin mukaddimesinde İbnü'l-Fâriz'in kasidesinin edebî ve tasavvufî değerine değindikten sonra söz konusu kasideyi şerh etmenin zorluğunu şu ifadelerle bildirmektedir:

¹⁷⁸⁷ Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 730, vrk. 27b-28a.

¹⁷⁸⁸ Bu şerh 1288/1871'de İstanbul'da basılmıştır.

“... ma’a hâzâ cevâhir-i ‘ibârât-ı fâ’ika ve zevâhir-i kinâyât-ı râ’ikasınun letâfet ü tarâvet ü azûbet ü celâvetinde tâkat-ı erbâb-ı hüner-i kârger belki makdûr-ı beşer mutasavvır olamayıp bu gûne eş’âr-ı bedî’atü’l-âsârın sâhil-i sahîfe-i belâgata ibrâz u izhârı yine müşârün ileyhün gavvâss-ı bahr-ı dirâyetlerine münhasır olmuştur. Çünkü manzûmât-ı nâdire-i mezkûrenün (kemâ hiye hakkuhâ) lisân-ı azbü’l-beyân Türkîye şerh ü tercümesi merkez-i dâire-i imkândan birün idügi ma’lûm-ı zevi’l-fünûn ise de...”¹⁷⁸⁹

Şârih bu bilgileri verdikten sonra, her ne kadar böyle bir esere bir şerh yazmaya kudreti bulunmasa da karınca kararınca kendi gücüne göre insanlara faydalı olabilecek bir müfid ve muhtasar şerh (şerhin yanında terkîm kelimesi kullanılıyor) yazdığını ve bunu **Tarab-Engîz** olarak isimlendirdiğini söylemektedir.

Mehmed Sa’îd Hamriyye’yi şerh ederken; Saraç’ın ifadesiyle, her beyitten sonra metnin kendisinin şerhi yerine pek secili bir tarzda (bir o kadar ağır bir dilde) – çoğu zaman metin ile bağlantısını kuramadığımız- tasavvufî yorumlar yapmakla yetinmektedir.¹⁷⁹⁰

İbnü’l-Fâriz’in Hamriyye kasidesi XIX. yüzyılda da Abdüsselâm b. Nu’mân b. Halîl (ö.1840’tan sonra)¹⁷⁹¹, Alâiyyevî Kara Mustafâ b. Abdullâh –Mustafâ Hulûsî Alâiyyevî- (ö. 1885)¹⁷⁹², Resûlzâde Ahmed Nâcî¹⁷⁹³ ve Mehmed Nâzım (ö. 1908’dan sonra)¹⁷⁹⁴ tarafından da şerh edilmiştir.

¹⁷⁸⁹ Pertev Paşa 450, s. 4.

¹⁷⁹⁰ Saraç, a.g.m., s. 454.

¹⁷⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 37.

¹⁷⁹² **el-Lemâ’atu’l-Berkiyye fî Şerhi’l-Kasîdeti’l-Mîmiyye** isimli bu şerhin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 389

¹⁷⁹³ **Tavzîhu’t-tarîka bi’s-şerî’a fî şerhi’l-kasîdeti’l-mîmiyye** isimli bu şerhin nüshası için bkz. Mısır Millî Ktp. Eş-Şî’rû’t-Tîmuriyye 1006.

¹⁷⁹⁴ Fatih Güllüce, “Mehmed Nâzım Paşa’nın ‘İbn Fâriz Tercümesi ve Şerhi’ –Metin ve İnceleme”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008.

4.12.2. Kasîde-i Tâ'iyye

İbnü'l-Fâriz'in Dîvân'ından yer alan Tâ'iyye kasidesi, **Tâ'iyyetü'l-Kübrâ** olarak da bilinmektedir. Şair bu kasideye önce **Enfesü'l-Cinân ve Nefâ'isü'l-Cenân**, ardından **Levâ'ihü'l-Cenân ve Nefâ'isü'l-Cinân** ismini vermiş, daha sonra rüyasında Hz. Peygamber'in işaretiyle **Nazmu's-Sülûk** diye isimlendirmiştir. 750 beyitten fazla olan bu kaside şairin bir manevi yolculuğunun ve rûhî miracının tasviridir.¹⁷⁹⁵

4.12.2.1. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî (ö.1593), **Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye.**

Nüshası Nurosmaniye Ktp. 4007/1 numarada bulunan bu eserde; iki cümlelik bir hamdele ve salveleden sonra hemen kaynak metnin şerhi başladığı için bu bölümde şârihle ilgili olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Şârihin ismi eserin sonunda yer alan istinsah kaydından ortaya çıkmaktadır. Müstensih şerhin sonunda, eserin adını, şerh edilen kasidenin kime ait olduğu ve şerhi kimin yaptığını şu Arapça cümle ile vermektedir:

“ تمت هذه الكتاب المسمى بشرح قصيدة التائية لمولانا قطب العارفين عمر ابن الفارض ...
للمرحوم العارف بالله معروف افندى رحمه الله القاضى بمصر المحروسة سابقا و المتشرف
... بجوار المرحوم الناظم ”

Çeviri: “ Mevlânâ Ömer b. Fâriz'e ait olan Tâ'iyye kasidesinin, geçmişte Mısır kadısı olan ve şimdi de bu şiirin nazımı olan İbnü'l-Fâriz'in civarında medfun bulunan Ma'rûf Efendi tarafından yapılan şerhi tamamlandı ”

Bu bilgilerden, Kasîde-i Tâ'iyye'ye yapılan bu şerhin Ma'rûf Efendi adlı biri tarafından yapıldığını ve bu kişinin de Mısır'da kadılık görevinde bulunduğunu anlamaktayız. Bu bilgilerden hareketle biyografik kaynaklara bakıldığında bu zatın Mevlânâ Alî b. Hüseyin Safiyüddîn'in **Reşehât** adlı Farsça biyografik eserini de Türkçeye aktaran Trabzonlu Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf olduğu anlaşılmaktadır ki onun Mısır'da kadılık yaptığı ve İbnü'l-Fâriz'in türbesi civarında

¹⁷⁹⁵ Süleyman Uludağ, “İbnü'l-Fâriz”, s. 41.

medfun olduğu bilgileri Nev'îzâde Atâ'î'nin **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik** adlı eserinde de yer almaktadır.¹⁷⁹⁶

Ma'rûf Efendi'nin şerh metodu şöyledir: Önce kaynak metin sürh bir mürekkeple belirginleştirilmiştir. Daha sonra beyitte geçen kelime ve ibareler sarf ve nahiv bakımından incelenmiştir. Bu filolojik açıklamalardan sonra yine beyitte yer alan kelime veya ibarelerin birebir anlamları verilir. Tüm bunlardan sonra da “*hâsıl-ı ma'nâ*” başlığı ile beytin anlam boyutu ele alınıp, beyitte kastedilen anlam hakkında yorumlar yapılmaktadır.

151 yapraktan oluşan eserin istinsahı ise; kendisini “*Hz. Şeyh İbrâhîm Gülşenî'nin hizmetçilerinden (min hüddâm-i hazret-i Şeyh İbrâhîm Gülşenî)*” diye niteleyen Seyyid Hasan er-Rûmî adlı biri tarafından yapılmıştır. İstinsah tarihi 1026/1617'dir.

4.12.2.2. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nazmü's-Sülûk.**

760 beyit tutan bu kasideden sadece 4 beyti şerh eden Bursevî, bahsi geçen manzûmeyi beyit esasına göre şerh etmiştir.¹⁷⁹⁷ Öncelikle şerh edeceği beyti yazan Bursevî ardından da bu beyitte yer alan kelimeleri lügat ve mecâz anlamları bakımından şerh eder. Daha sonra beyti derli toplu bir nesir cümlesi ile Türkçeye aktaran Bursevî üçüncü aşamada ise beyti bütün olarak tasavvufî bağlamda şerh eder, onda gizli olduğunu düşündüğü anlamları ortaya çıkarmaya çalışır.

Bursevî'nin bu şerhi Arapça ve Farsça manzûmelere yapılan şerhlerden farklı değildir. O şerh ettiği metindeki kelimelerin daha iyi anlaşılması için örnekleme yoluna giderken bazı tasavvufî kavramların açıklamasına ise çok geniş yer verir. Bu bağlamda ilk beytin şerhinde “muhabbet” kelimesi için yapılan açıklamalar önemlidir. Bursevî bu şerhinde de yaptığı açıklamaları ayet, hadis vb. alıntılarla teyit etme yoluna başvurmuştur.

4.12.2.3. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye-i İbnü'l-Fâriz.**

¹⁷⁹⁶ Nev'îzâde Atâ'î, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik**, (hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989, s. 327-28.

¹⁷⁹⁷ Taştan, a.g.t., s. 26.

Nüshası Nurosmaniye Ktp. 3732 numarada bulunan bu şerh kısa hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra ismini vermeyen şârih, sözü İbn Fâriz'e ve onun Tâ'iyye kasidesine getirerek onun yazılış ve isimlendiriliş hikâyesi ile önemine değinir. Ardından da onun birkaç menkıbesine yer veren şârih daha sonra söz konusu kasideyi beyit beyit şerh etmeye başlar. Önce her kelimeyi gramer ve anlamları bakımından açıklayan şârih ardından da bunu yaptığı açıklamalarla daha da açar.

222 yapraktan oluşan eserin kime ait olduğuna dair net bir bilgi bulunmamaktadır. Sonda Mustafâ b. Murâd el-Yenişehrî şeklinde bir isim bulunmaktaysa da bunun müellif mi müstensih mi olduğu net olarak anlaşılmamaktadır. Eserin istinsah veya telif tarihi ise 1138/1725'dir.

4.12.2.4. (şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Tâ'iyye.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Mihrişâh Sultân 221 numarada bulunan bu eserin yazarı maalesef ki belli değildir. Bir hamdele ve salveleden sonra Dâvûd-ı Kayserî'nin mutasavvıfların cezb halinde söyledikleri şathlarla ilgili bir sözüne yer veren şârih, bazı dostlarının isteği üzerine kasideyi Türkçe olarak şerh ettiğini ifade eder:

"... ba'zı ihvânun ilhâh u ibrâmıyla bu tercümeğe Türkî şerhe şürû' olunmuşdur. Egerçi Arabî lügatde şerhleri vâfir ancak herkes intifâ' itmedüklerinden nâşî nef'i 'âm olsun diyü lisân-ı Türkî üzere şerhe mübâşeret olunmuşdur..." (32a)

Şârih daha sonra eserini bir padişaha sunduğunu ifade etmekteyse de bu padişahın isminiz zikretmez.

İbnü'l- Fâriz'in Tâiyye kasidesinin şerh edildiği bu eserde önce kaynak metne yer verilmiştir. Daha sonra beyitte geçen bazı kelimeler gramer bakımından incelenir ve *"beytün ma'nâsı"* ifadesi ile de beytin Türkçe anlamına yer verilip bu anlam tasavvufî bağlamda genişletilir. Yaklaşık 300 yapraktan oluşan bu şerhin sonunda Mustafâ Rüşdî'nin istinsah kaydı bulunmaktadır.

4.13. Şems-i Tebrîzî'nin Kasidesi

4.13.1. Mehmed Emîn el-Ensârî, Şerh-i Kasîde-i Şemsüddîn Tebrîzî.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3158 numarada bulunan bu eserin yazılış tarihine yönelik olarak herhangi bir bilgi veya işaret bulunmamaktadır. İsmi Mehmed Emîn el-Ensârî olarak kaydeden şârih, aslen Azerbaycanlı olup diyâr-ı Rûmî mesken tuttuğunu belirtir. Kendisinden Şems-i Tebrîzî'nin bir kasidesini şerh etmesini istemeleri üzerine eserini kaleme alır:

“... bu hakîrden taleb olundu ki ... Şemseddîn-i Tebrîzî hazretlerinin kasidesinin ma'nâsını şerh itmeklikde bir begenilmiş şerh kabul itdüm anlarun iltimâsını tâliblerün hâcetin revâ itdüm...” (2a-b)

Eserde Şems-i Tebrîzî'ye ait olduğu düşünülen ve “*dûş zenem dem dem dem vakt-i seher kum kum kum*” şeklindeki mısra da olduğu gibi tekrarlarla dolu iki şiiri şerh edilmiştir. 25 yapraktan oluşan şerhin metni Arapça olarak yapılmış ardından da bu metin Türkçeye aktarılmıştır.

4.14. Mevlânâ'nın Mîmiyye Kasidesinin Şerhleri

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nispet edilmesine karşın onun divanında yer almayan bu şiir, 10 beyit olup Farsçadır. Amil Çelebioğlu bu şiiri gazel olarak nitelerken¹⁷⁹⁸ Kâtip Çelebi ise bunu kaside olarak ele alır.¹⁷⁹⁹ Şathiyye türünde olan bu kaside üç ayrı kişi tarafından Türkçe olarak şerh edilmiştir.

4.14.1. Emîr Buhârî, Şemseddîn Ahmed b. Muhammed (ö.1516), Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ Celâleddîn Rûmî.¹⁸⁰⁰

Nakşibendîlik tarikatının İstanbul'da yayılmasında önemli rolü olan Emîr Buhârî Buhârâ'da 1445 yılında doğmuştur. Ubeydullâh Ahrâr intisap eden Buhârî,

¹⁷⁹⁸ Amil Çelebioğlu, “Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 519.

¹⁷⁹⁹ Bkz. Keşf. III. 1080.

¹⁸⁰⁰ Amil Çelebioğlu, “Hz. Mevlânâ'ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi”, s. 519-524. İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa 91.

Abdullâh İlâhî-i Simavî ile birlikte Anadolu'ya geldi. 73 yaşında iken 1516'da İstanbul'da vefat etmiştir.¹⁸⁰¹

Yazma eser kütüphanelerinde 10 civarında nüshasıyla karşılaşılan bu şerh Arapça kısa bir bölümle başlar. Burada isminiz zikreden şârih, kaynak metnin yazarını belirttikten sonra şerhine başlar. Bahsi geçen kasideyi mısra esasına göre şerh eden Emîr Buhârî, gramere yönelik herhangi bir açıklamaya girmeden mısradaki sözcük veya ibarelerin tasavvufî karşılıklarını verip daha sonra mısraı buna göre düzenli bir nesir cümlesi haline getirir. Yer yer ayet ve hadislerin de alıntılıdığı bu şerhte açıklamalar kısa tutulmuştur.

4.14.2. Abdülmecîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), **Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ**.¹⁸⁰²

Bazı nüshalarda Şemseddîn Sivasî'ye ait kılınan bu şerhte, kaynak metin beyit esasına göre şerh edilmiştir. Şârih önce ele aldığı beyti düzenli bir nesir cümlesi haline getirir; ardından da beyitte geçen sözcüklerin tasavvufî bağlamda karşılık buldukları anlamları verir. Ayet ve hadislerden de yararlanan şârih, Emîr-i Buhârî'ye göre açıklamalarını daha uzun tutmuştur. Abdülmecîd Sivasî, Emîr Buhârî'de 10 beyit olan kasideye "Mollâ Celâleddîn" ifadesinin de olduğu bir beyit daha ekler.

4.14.3. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn-i Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Kasîde-i Mevlânâ**.¹⁸⁰³

Mevlânâ'ya izafe edilen bu kasidenin üçüncü şerhi Salâhî tarafından yapılmıştır. Kaynak metni beyit esasına göre şerh eden Salâhî, diğer şerhlerinde de görüldüğü gibi önce şerh edeceği beyti manzum olarak tercüme etmiştir. Daha sonra beyitte yer alan sözcüklerden hareketle beyti tasavvufî bağlamda şerh eder. Kendisinden önceki iki şerhe göre daha tafsilatlı açıklamaların yapıldığı bu şerhte bazı tasavvufî konular da dolaylı olarak ele alınmıştır. Şârih açıklamalarını ayet ve hadislerle teyit etmeyi de ihmal etmemiştir. Yaklaşık 30 yapraktan oluşan bu şerhte de Abdülmecîd Sivasî'nin şerhinde yer alan 11. beyit şerh edilmiştir.

¹⁸⁰¹ Çelebioğlu, a.g.m., s. 519.

¹⁸⁰² İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Reşit Bey 107.

¹⁸⁰³ İncelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hz. Nasuhi Dergahı 111.

4.15. **Bûsîrî'nin Kasîdeleri**

4.15.1. **Kasîde-i Bürde**¹⁸⁰⁴

İmâm-ı Bûsîrî'nin tam adı Muhammed b. Sa'îd b. Hammâd b. Muhsin b. Abdullah b. Hayyân b. Sanhac b. Mellâl es-Senhâcî el-Bûsîrîdir. Lakabı Şerefüddîn, künyesi Abu Abdullâh'tır. Babasının köyüne nisbetle Bûsîrî diye meşhur olan şair, 608/1212 yılının Şevvâl ayının birinde Behnesâ şehrindeki yerleşim merkezlerinden Bahşîm'de doğdu. Delâs veya Bûsîr'de büyüüp yetiştiği rivayet edilmektedir. Hayatını kâtiplik, mübâşirlik, mutasarrıflık, hattatlık, küttâb hocalığı gibi görevlerle kazanan şairin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte 696/1293 veya 697/1297 tarihi bilim adamlarınca en yakın tahmin olarak kabul edilmektedir.¹⁸⁰⁵

Bûsîrî'nin tüm Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatlarında iz bırakan kasidesi ise Kasîde-i Bürde (Bür'e) isimli eseridir. **Kasîde-i Bürde** olarak meşhur olan bu şiirin asıl ismi **el-Kevâkibü'd-Dürriyye fi Medhi Hayri'l-Beriyye**'dir. İsmâîl Hakkı Sezer, muhtelif sebeplerden ötürü kasideye **Bür'e**, **Bürdiyye**, **Büreyde**, **Kasîdetü'ş-Şedâid** vb. isimlerin de verildiğini söylemektedir.¹⁸⁰⁶

Kaside-i Bürde'nin vezni ise **müstef'ilün fâ'ilün müstef'ilün fe'ilün** şeklinde olup, şair tarafından belirgin bir şekilde bölümlere ayrılmamış olmasına rağmen, onu şerh edenler ve üzerinde çalışanlarca genelde on bölüm halinde ele alınmıştır. Kaside 160 beyitten oluşmaktadır.¹⁸⁰⁷

¹⁸⁰⁴ Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleleri bölümünü hazırlarken, kaynak metnin sahibi İmâm-ı Bûsîrî'nin hayatı ve eserleri ile Kasîde-i Bürde'sinin Müslüman milletlerin kültür ve edebiyatlarındaki etkileri için şu çalışmalar yoğun olarak yararlandığımız kaynaklar arasında yer almaktadır.

İsmâîl Hakkı Sezer, "İmâm Bûsîrî ve Bürde'si", (Basılmamış Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1985; Ebubekir Sıddık Şahin, "Kasîde-i Bürde'nin Türkçe Şerh ve Tercümeleleri", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1997; Mahmut Kaya, "Bûsîrî", C. V, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 470-71.

¹⁸⁰⁵ Şahin, a.g.t., s. 30-33; Sezer, a.g.t., s. 33; Kaya, a.g.m., s. 470.

¹⁸⁰⁶ Bahsi geçen bu isimlendirmelerin sebepleri Sezer tarafından tafsilatlı bir şekilde anlatılmıştır. Bkz. Sezer, a.g.t., s. 189-97.

¹⁸⁰⁷ Bu bölümlerin içerik ve beyit sayıları hakkında bkz. Şahin, a.g.t., s. 47-49.

Kasîde-i Bürde'nin yazılış sebebi ise şairin, burada anlatılması uzun sürecek, Hz. Peygamber'i gördüğü bir rüyasına dayanmaktadır. Bu rüya birçok Kasîde-i Bürde'nin birçok şerhinin başında da İmâm Bûsîrî'nin ağzından anlatılmaktadır.¹⁸⁰⁸

İmam Bûsîrî'nin Kaside-i Bürde'si, muhtelif milletlerin kültür ve edebiyatlarında farklı şekillerde etkili olmuş nadir şiirlerden birisidir. Kaside-i Bürde'nin bu geniş etkisi farklı bir çalışmanın konusu olacak kadar geniş olmakla beraber burada; bazı araştırmacıların (İsmâîl Hakkı Sezer, Said İbn Ahraş ve Muhammed Bûzine) çalışmalarından hareketle Bürde'nin edebî anlamdaki etkisi üzerinde kısaca bilgi verilecektir. Kasîde-i Bürde; Arap, Fars ve Türk gibi farklı milletlerden olan birçok âlim ve şair tarafından Arapça şerh edilmiştir. Bununla birlikte çok sayıda tahmisleri, tesbî', tetsî', ta'şîr ve taştîrinin de yapıldığı gibi kendisine nazireler de yazılmıştır.¹⁸⁰⁹

Kasîde-i Bürde Arapça'nın dışında Fars dilinde de birkaç kez şerh ve tercüme edilmiştir. H. İbrahim Şener, Bürde'nin 8 Farsça şerh ve tercümesine ulaştığını ifade etmektedir.¹⁸¹⁰

Bürde o kadar meşhur olmuştur ki neredeyse tüm Müslüman milletlerin dillerine tercüme edilmiştir: Farsça, Türkçe, Urduca, Peştuca, Pencapça, Malayca vd. Bürde aynı zamanda, İngilizce, Almanca, İtalyanca, Fransızca ve İspanyolca gibi birçok Avrupa diline de tercüme edilmiştir.¹⁸¹¹

¹⁸⁰⁸ Kasîde-i Bürde'nin yazılış sebebi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Sezer, a.g.t., s. 193.

¹⁸⁰⁹ Kasîde-i Bürde kaynaklı Arapça eserlerin sağlıklı bir listesi elimizde bulunmamakla birlikte, İ. Hakkı Sezer'in verdiği sayısal veriler Kasîde-i Bürde'nin etkisini göstermesi bakımından önemlidir. Buna göre, Kasîde-i Bürde'nin Arapça 75 şerhi, 115 tahmisi, 20 taştîri, 10 tesbî'i, 6 naziresi ile birer tetsî' ve ta'şîri vardır. Bkz. Sezer, a.g.t., s. 207-234. Kasîde-i Bürde kaynaklı Arapça eserler için şu kaynaklara da müracaat edilebilir: Muhammed Buzeyne, **Kasidetü'l-bürde ve muarazatuha**, Menşuratu Muhammed Buzeyne, Tunus, 1994; Saîd İbnü'l-Ahreş, **Bürdetü'l-Busiri bi'l-Magrib ve'l-Endelüs: hilâle'l-karneyni's-samin ve't-tasi' el-hicriyeyn**, Vezaretü'l-Evkaf ve'ş-Şuuni'l-İslâmiyye, Rabat, 1998.

¹⁸¹⁰ H. İbrahim Şener, **Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi: metin-mukayese-tahlil**, İrfan Kültür Eğitim Derneği, İzmir, 1995, s. 50.

¹⁸¹¹ Muhammad Bukhari Lubis, **Qasidahs in honor of the prophet: a comparative study between al- Busiri's al- Burdah and Attar's Na't in his Illahi-namah**, Penerbit Universiti Kebangsaan, Selangor, 1983, s. 6.

Kaside-i Bürde, yukarıda bahsedildiği gibi birçok milletin kültür ve edebiyatında etkili olduğu gibi, Hz. Peygamber'e derin bir sevgi ve saygı duyan Türkler'in kültür ve edebiyatlarında da geniş yankı bulmuştur. Şifa vermesi umuduyla icazet sahibi imamlar tarafından hastalara okunması, bazı özel günlerde camilerde makamla kıraat edilmesi, medreselerde ders olarak okutulması gibi aktivelerde yer aldığı gibi; hat, *katı*' ve tezhib gibi Türk-İslam sanatları ve Türk musikisine de yansımıştır. Manzum veya mensur olarak şerh, tercüme; tahmîs ve tesbî' edilmesi dolayısıyla da Türk edebiyatında geniş bir şekilde yer almıştır. Ebubekir Sıddık Şahin'in Kaside-i Bürde'nin Türkçe şerh ve tercüme üzerine yaptığı master tezine göre; kaside-i bürdenin yirmiye yakın Türkçe şerhi, otuz dolayında da Türkçe tercümesi vardır ki bu tercümelemlerin çoğu manzumdur.¹⁸¹²

4.15.1.1. Şerhler

4.15.1.1.1. Ankaravî İbrâhîm b. Süleymân b. Sâdık b. Mürsil el-Hanefî el-Ankaravî (ö. 1508'den sonra), **Kasîde-i Bürde Şerhi**.

Ebubekir Sıddık Şahin birkaç nüshasından hareketle bu eserin tavsifini yaparken, eserin önsözünde Lâmi'î Çelebi'den bahsedilmesi ve tespit edebildiği en eski istinsah tarihinden (988/1580) hareketle eserin XVI. yüzyılda yazıldığına karar vermiştir.¹⁸¹³ Şahin'in künyesini verdiği nüshalar ile yine tarafımızdan tespit edilebilen diğer nüshalarını incelediğimizde eserin 914/1508 yılında yazıldığı tespit edilmiştir.

Şahin'in de ifade ettiği gibi elimizdeki nüshaları farklılık arz eden bu eserin tam nüshalarına¹⁸¹⁴ baktığımızda eserin Arapça bir mukaddime ile başladığı görülmektedir. Bu mukaddimede ismini İbrâhîm b. Süleymân Ankaravî olarak kaydeden şârih Kasîde-i Bürde'yi Türkçe tercüme ettiğini ifade edip eserini, ismini vermediği bir padişaha hediye ettiğini ifade eder ki eserin yazılış tarihi dikkate alındığında bunun II. Bâyezîd olması gerekir. Daha sonra Kasîde-i Bürde'nin yazılış

¹⁸¹² Kasîde-i Bürde'nin Türk kültür ve edebiyatındaki geniş etkisi hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Şahin, a.g.t., s. 54-70.

¹⁸¹³ Şahin, a.g.t., s. 79.

¹⁸¹⁴ Süleymaniye Ktp. Osman Huldi Ö. 67; Hafid Efendi 473.

hikâyesine yer veren İbrâhîm Efendi, kasidenin bölümlerini de yazdıktan sonra şerhine başlar.

Şerhinin sonuna kısa bir hâtîme bölümü koyan İbrâhîm Efendi burada da ismini İbrâhîm b. Süleymân b. Sâdık b. Mürse(i)l el-Hanefî el-Ankaravî olarak kaydettiği gibi eserini 914/1508-09 tarihinde bitirdiğini de Arapça ifadelerle belirtmektedir.

İbrâhîm Ankaravî'nin eseri sadece anlamla ilgili açıklamaların Türkçe olduğu bir şerhtir. Şöyle ki şârih şerh edeceği beyit veya beyitleri yazdıktan sonra bunlardaki kelimelere yönelik filolojik açıklamaları Arapça olarak yaptıktan sonra anlamını da geniş bir şekilde Türkçeye aktarır. Şârih kaynak metni beyit esasına bağlı kalmadan, yani bazen bir beyti bazen de birden fazla beyti bir arada şerh edebilmektedir.

4.15.1.1.2. Le'âlî, Ahmed b. Mustafâ (ö. 1563), **Şerh-i Kasîde-i Bürde**.¹⁸¹⁵

Dîvân'ı dâhil bugün elimizde birçok eseri bulunan Le'âlî'nin Kasîde-i Bürde'ye yazdığı şerhi, yazma eser kütüphanelerinde en fazla nüshası bulunan Türkçe bir şerh olması hasebiyle, eserinin çok beğenilip okunduğunu söylemek mümkündür.

Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan Le'âlî, Bûsîrî'nin yazdığı kasîdenin birçok fazileti havi olması, dünyevî ve uhrevî birçok isteklerin bununla hâsıl olması sebebiyle Türkçe olarak şerh ettiğini şu şekilde açıklar:

“... ol server-i kâ'inât ...Muhammed Mustafâ ... hazretlerinün medhi bâbında ... Ebû Abdullâh el-Bûsîrî hazretlerinün inşâ itdüğü kasîde-i Bürde-i mübârekenün fezâ'il-i kesîresi ve berekât-ı 'amîmesi olup havâssdan olduğu ecilden ve buna meşgûl olan kimesnelerin dünyevî vü uhrevî murâdâtı hâsıl olduğu bâ'isden ve bunu mu'azzez ü mükerrem tutan kimseler hazret-i resûle vâsıl oldukları cihetden bu fakîr ... Ahmed b. Mustafâ eş-şehîr bi-Le'âlî bu kasîde-i mübârekeye mütâla'a idüp

¹⁸¹⁵ İncelenen nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 3973 numaradadır.

üslûb-ı istihrâcum üzre lisân-ı Türki ile ta'bîr eyleyüp bu mübârek kasîdeyi mu'azzez ü mükerrrem ü müşerref tutan kimesneler için şerh eyledüm ve dahi manzûm Türki vü Fârisî tercümelerin bulup her ebyâtun mukâbelesinde zikr eyledüm...” (1b-2a)

Görüldüğü üzere şârih Kasîde-i Bürdeyi Türkçe olarak şerh edeceğini söylerken bu kasidenin manzum Türkçe ve Farsça tercümelerini de her beytin mukâbelesinde ekleyeceğini söylemektedir.

Le'âlî şerhi hakkında bu bilgileri verdikten sonra, daha evvel aynı kasideye Arapça bir şerh de yazdığını ifade edip neredeyse her Kasîde-i Bürde şerhinde gördüğümüz gibi bu kasidenin yazılış hikâyesini anlatıp kasidenin bölümlerini kısaca açıklar.

Le'âlî eserinin girişinde açıkladığı yöntem üzerine bahsi geçen kasideyi şerh eder. Bu bağlamda önce beyitte geçen kelimeleri filolojik bağlamda açıklayan şârih ardından da “*ya'ni sâhib-kasîde*” ifadesiyle beytin anlamını Türkçeye aktarır.

Eser hakkında bilgi veren Ebubekir Sıddık Şahin, bu şerhin bazı Kasîde-i Bürde mecmualarında sadece tercümesinin yapıldığı bölümüyle yer aldığını ifade ederken bir soruna da işaret etmektedir. Şöyle ki Le'âlî'nin tam olan şerhi, bazı nüshalarda¹⁸¹⁶ Mehmed b. Halîl adına kayıtlıdır. Bu isme kayıtlı olan nüshalar incelendiğinde sadece girişteki yazar ismi ile birkaç secinin farklı olduğu, diğer kısımların neredeyse Le'âlî'nin şerh ile aynı olduğu görülmektedir.¹⁸¹⁷

Le'âlî'nin şerhi (sadece Türkçe tercümesini bulunduğu bölüm) Ebubekir Sıddık Şahin tarafından Latinize edilmiştir.¹⁸¹⁸

4.15.1.1.3. Şeyh Sa'dullâh el-Halvetî Müridi (1563-1617 arası), **Şerh-i Kasîde-i Bürde.**

¹⁸¹⁶ Birkaç örnek için bkz. Süleymaniye Ktp Denizli 385, Esad Efendi 2762-2.

¹⁸¹⁷ Şahin, a.g.t., s. 73-75.

¹⁸¹⁸ Bkz. a.g.t., s. 154-210.

Şeyh Sa'dullâh Halvetî'nin adı verilmeyen bir müridi tarafından kaleme alınan bu şerhin kaynaklarda ve kataloglarda hatalı olarak Şeyh Sa'dullâh Halvetî'ye atfedildiği görülmektedir. Eserin girişinde yer alan metinden hareketle eserin Şeyh Sa'dullâh'a ait olamayacağını tespit eden Ebubekir S. Şahin, eserin onun bir müridi tarafından yazılmış olabileceğini söylemektedir.¹⁸¹⁹ Eserin girişinde yer alan metin şu şekildedir:

“... ve ba'de bu 'abd-ı fakîr rıkk-ı hakîr kalîlü'l-bizâ'a 'adîmü'l-berâ'a hazret-i fahrü'l-'ârifîn kutbü'l-vâsılîn el-muvaffaku min 'indillâhi rabbi'l-'âlemîn Şeyh Sa'dullâh Halvetî (...) cenâblarından hüsn-i i'timâd ve lutf-ı i'tikâd ile ol server-i kâ'inât ve mefhar-ı mevcûdât (...) hazretlerinün medhi bâbında Ebû 'Abdullâh Muhammed b. (...) el-Mısrî mevliden el-ma'rûf bi'l-Bûsîrî (...)nün inşâ itdüğü Kasîde-i Bürde demekle ma'rûf olan kasîde-i mübâreke-i şerîfenün elfâz-ı 'acîb ü elğâz-ı ğarîbesinden ma'ânîsi ve zebân-ı Fârisî ile meşrûh olan şerhinde fehvâsi lisân-ı Türkî ile şerh olunmağa müşâvere-i latîfe ile işâret-i şerîfe buyrulduğı sebebden mücerred müşîr hazretlerinün yümn-i himmet ve hüsn-i taviyyetleri ile bi-kadri'l-vüs' ve'l-imbân kasîde-i mezbûre şerh olunup lisân-ı Türkî ile manzûm tercüme eyleyen 'azîz mütercimün kasîdesi dahi her beytün mukâbelesinde bile kayd olundu...”¹⁸²⁰

Yukarıdaki alıntıdan ortaya şu sonuçlar çıkmaktadır:

a. Söz konusu şerh Sa'dullâh Halvetî'nin işaretiyle yani onun isteği üzerine kaleme alınmıştır.

b. Farsça yazılan bir şerh “*lisân-ı Türkî ile*” şerh edilmiştir. Dolayısıyla bu şerh kaynak bir şerhten tercüme edilmiştir. Nitekim Ebubekir S. Şahin eserde bazı cümlelerin Farsça olarak alındığını söylemesi de buna işaret etmektedir.

c. Adını bilemediğimiz mütercim/şârih, her beytin sonuna yine adını vermediği bir mütercimün manzum tercümesini de kaydettiğini ifade etmektedir. Her

¹⁸¹⁹ Şahin, a.g.t., s. 76.

¹⁸²⁰ Süleymaniye Ktp. Fatih, 3976, 1b-2a.

beytin sonuna alına tercüme 1563 tarihinde vefat eden Le'âlî'ye aittir. İncelediğimiz nüshada söz konusu beyitlerden önce “*mütercim rahimehüllâh buyurur*” şeklinde bir ibare yer almaktadır. Bu durumda eserin Le'âlî'nin vefatından sonra kaleme alınmış olması gerekir. Ebubekir Sıddık Şahin eserin ulaşılabilen en eski istinsah tarihinin 1617 tarihini gösterdiğini söylediğine¹⁸²¹ göre eserin 1563 ile 1617 tarihleri arasındaki bir tarihte yazılmış olması gerekir.

Şârih şerhine başlamadan evvel, “*bu kasîdenin mefhûmı on fasl üzerinedür*” diyerek her faslın konusunu küçük bir fihrist dâhilinde vermektedir. Daha sonra şerhine başlayan şarih, kaynak metindeki her beyti bütün olarak şerh eder. Şarih beyitteki kapalı gördüğü kelimeleri gramer yönünden (sarf-nahiv ve okunuşları açısından) açıkladıktan sonra “*ve beytin ma'nâsı budur ki*” gibi ifadelerle beyitteki anlamı genişletip açıklamaya çalışmaktadır. Şarih bu açıklamaları yaparken örnekleme yoluna da başvurmuştur. Tüm bunlardan sonra yukarıda da ifade edildiği gibi Le'âlî'nin manzum tercümesi kaydedilmektedir.¹⁸²²

4.15.1.1.4. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî (ö.1593), **Şerh-i Kasîde-i Bürde.**

OM'de “*Kasîde-i Bür'e'ye Türkçe mükemmel bir şerhi vardır*” denilmekteyse¹⁸²³ de bu eserin nüshasına ulaşamamıştır.

4.15.1.1.5. Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân Rûmî ? (ö. 1662), **Şerh-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Köprülü Kütüphanesi Mehmed Asım Bey 459/1 numarada kayıtlı olan bu Bürde şerhi, kütüphane kaydında Şeyhülislâm Bâlîzâde Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân Rûmî'ye ait kılınmıştır. Tarafımızdan incelenen nüshanın başı veya sonunda eserin bu kişiye ait olduğuna dair bir ipucu bulamadık. Şerhten evvel, kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, kaynak metnin övgüsü yapılmaktadır. Daha sonra şarih, “*bir iltiması red olunmaz azizin talebi ile eseri Türkî lisân edâsı ile tercüme olundı*” diyerek eseri tercüme ettiğini ifade etmektedir. Nitekim şerh diye

¹⁸²¹ Şahin, a.g.t., s. 77.

¹⁸²² Ebubekir Sıddık Şahin Kemal Paşazâde'nin tercümesinin kaydedildiğini söylemekteyse de incelediğimiz nüshalarda bu tercümenin Le'âlî'ye ait olduğunu gördük.

¹⁸²³ Bkz. OM. II. 22.

kaynaklara geçen bu eser incelendiğinde, klâsik şerh usulünden uzak olduğu görülmektedir. Bazen 1 bazen de birden fazla beytin bir arada ele alındığı bu eserde, Bâlizâde Mustafa kaynak beyitteki anlamı, birazcık ön bilgi verdikten sonra düz bir şekilde Türkçeye tercüme etmektedir. Bu tercüme biraz genişletilmiş olup tefsîrî tercüme mahiyetindedir.

Şerhte orijinal metindeki bazı kelimelerin altına veya yanına anlamları da yazılmıştır.

4.15.1.1.6. Yahyâ b. Abdullâh (XVII. yüzyıl -I. Ahmed devri-), **Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr (Şerh-i Kasîde-i Bürde).**

Eserini I. Ahmed'e (Sultân Ahmed b. Sultân Mehmed b. Sultân Murâd b. Sultân Selîm b. Sultân Süleymân, 3b) sunan Yahyâ b. Abdullâh'ın hayatı hakkında bilgi bulunamamıştır. Şahin'in çalışmasında yer almayan ve nüshasına Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 5515 numarada¹⁸²⁴ rastladığımız bu eserin zahriyye yaprağında esere verilen isim (**Tercümetü'l-Esrâr fî Medhi Seyyidi'l-Ebrâr**) yazılıdır. Aynı isim eserin başladığı 1b'de de kaydedilmiştir. Eser Arapça bir mukaddime ile başlamaktadır. Şârih bu bölümde eserin ismini kaydettikten sonra Hz Peygamber ile eserini sunduğu padişahın övgüsüne –Arapça olarak- yer verip ismini zikreder: (... فيقول العبد الفقير المحتاج الى رحمة ربه الملك القدير يحيى بن عبدالله...), (4b).

Daha sonra ise Hz. Peygamber ve ailesinin övgüsünü bu sefer de Türkçe yapan şârih, şerhi hakkında şu bilgileri verir:

“ve ba'de hâzâ, ol server-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât ... hazretlerinin medhi bâbında eş-Şeyh ... Ebû Abdullâh el-Bûsirî hazretlerinin inşâ itdügi Kasîde-i Bürde-i mübâreke-i müşerreffe-i meymûnenün fezâil-i kesîresi ve berekât-ı azîmesi olup havâssdan olduğı ecilden ve buna meşgûl olan kimesnelerin dünyevî vü uhrevî murâdâtı hâsıl olduğı bâ'isden ve bunu mu'azzez ve mükerrem tutan kimesneler hazret-i Resûle vâsıl oldukları cihetden bu fakîr ü hakîr ... bu kasîde-i mübârekeye mütâla'a idüp üslûb-ı istihrâcum üzerine lisân-ı Türkî ile ta'bîr eyleyüp

¹⁸²⁴ Çelebi Abdullâh 308 numarada da bir nüshası vardır.

bu mübârek kasîdeyi mu'azzez ü mükerrem ü müşerref tutan kimesneler için şerh eyledüm... ”¹⁸²⁵ (9b)

Yahyâ b. Abdullâh eserinin yazılış sebebini bu şekilde açıkladıktan sonra, kaynak metnin isimlendirilmesi, yazılış hikâyesi, havâssı, bölümleri, vezni gibi özellikleri hakkında okyucuya ön bilgiler verip bahsi geçen kasideyi beyit beyit şerh etmeye başlar.

Şârih öncelikle kaynak metni kalın ve kırmızı mürekkeple belirginleştirir. Ardından beyitteki kelimeleri teker teker önce gramer sonra da anlamları bakımında genişçe açıklar. Bu açıklamaları boyunca yoğun olarak iktibâslarda bulunur. Şârih bu işlemi tamamladıktan sonra “*tercüme*” başlığı ile kaynak beyti nazmen Türkçeye aktardıktan sonra Farsça manzum çeviriye yer verir. Bu manzum çeviriden sonra da “*muhasal-ı ma'nâ*” başlığı ile beyitten murat edilen anlamı açıklamaya çalışır.

263 yaprakan oluşan bu şerh Arapça bir hâtîme ile sona ermektedir. Bu hâtîmeden öğrendiğimize göre eser, 1013/ 1605 tarihinde Mısır’da tamamlanmıştır.

4.15.1.1.7. Mustafâ b. Ahmed Bosnevî (XVII. yüzyıl –IV. Mehmed devri-),
Zübdetü’ş-Şürûhu’t-Türkiyye.¹⁸²⁶

İki nüshasına¹⁸²⁷ ulaşabildiğimiz bu şerhin ismi **Zübdetü’ş-Şürûh** olup Ebubekir Sıddık Şahin’in tezi dâhil birçok ilgili çalışmada gözden kaçmıştır. Şârih eserine hamdele ve salveyle başladıktan sonra devrin padişahı Sultan Mehmed b. Sultan İbrahim’in övgüsüne geçer. Daha sonra eserini oluşturma sebebi olarak şu cümleleri yazar:

“Sultân Mehmed b. Sultân İbrâhîm ... hazretlerinün ... hazret-i server-i enbiyânun medh-i celîl ü vasf-ı cemîlinde îrâd u inşâ olunan kasâyid-i mu'tebere-den Kasîde-i Bürde ile müsemmâ kasîde-i hamîdeye kemâl-i rağbet ve nihâyet i'tibârların görüp ol kasîde-i ekîdenün niçe kavâ'id-i arabîyye ve fesâhat u belâgat-ı mer'îyyeyi mutazammun ve me'ânî-i latîfe vü işârât-ı şerîfeyi mütehazzın gördüm. Egerçi kim ulemâ-ı kâmilîn kimi lisân-ı Arab ve kimi Fârisî ile şerh-i hasbî ve kimi Türkî ile tercüme-i bî-

¹⁸²⁵ Bu Türkçe bölüm yukarıda tanıtılan Le'âlî şerhindeki giriş ile birebir aynı olmakla birlikte asıl şerh bölümü farklıdır.

¹⁸²⁶ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Sütluçe Dergahı 107 numaradadır.

¹⁸²⁷ İncelenen nüsha dışında diğer bir nüshası da Balıkesir İl Halk Kütüphanesi 395 numaradadır.

aybî idüp lâkin zebân-ı Türkîde kavâ'id ü fevâ'idin mübeyyen bir mensûr şerh-i dil-küşâ ve kavâ'id ü ferâ'idin mufassal tercüme-i gam-zedâ görmeduğum ecilden kasîde-i mezbûrenün i'râb u iştikâk-ı kelimât ve beyân-ı ma'ânî vü lügât ve me'ânî vü beyândan ba'zı dakâyık u nikâtı ve sanâyi'-i şî'riyye vü muhassenâtı müştemil bir şerh-i müfîd ü muhtasar ve hâmiş-i latîf ü muktasar lisân-ı Türkî ile ibrâz olunmak hâtır-ı fâtıra hutûr..." (3a-4a)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere Mustafâ b. Ahmed, padişahın Kasîde-i Bürde'ye fazlasıyla rağbet ettiğini görünce, bu kasideye bir şerh yazmak ister. Daha evvel bu kasideye Arapça ve Farsça şerhler ve Türkçe tercüme yazıldığını ancak Türkçe mensur bir şerhinin olmadığını iddia eden şârih bu boşluğu doldurmak maksadıyla eserini kaleme aldığını beyan eder. Bu bilgileri veren şârih daha sonra eserini Mustafâ Ağa adlı bir zata hediye ettiğini belirttikten sonra eserine **Zübdetü's-Şürûhî't-Türkiyye** ismini verdiğini şu ifadelerle açıklar:

*"... ve bu tercüme-i dil-peziîr-i huçeste-fercâm ve tezkire-i lâ-nazîr-i ferhunde-encâm lisân-ı Türkî ile mütercem ve dürer-i sehlü'l-ibâre ile muntazam olduğu ecilden **Zübdetü's-Şürûhî't-Türkiyye** diyü tesmiye olundu..." (5a-b)*

Şârihin eserine yazdığı giriş 5b'de son bulup buradan itibaren bahsi geçen kasidenin şerhi başlar. Kaynak metni harekeli ve kırmızı mürekkeple imlâ eden şârih ardından beyitte geçen kelimelerle ilgili olarak filolojik bilgiler verdikten sonra "*mahsûl-ı beyt*" başlığı ile beytin anlamını önce toplu bir şekilde Türkçeye aktarır, ardından da bunu biraz daha açıklar. Son olarak beyitte gizli olan anlamları yakalamaya çalışır. 130 yapraktan oluşan bu nüshanın şârihin elinden çıkmış olması yüksek ihtimal dâhilindedir.

4.15.1.1.8. Rızâ'î, Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö.1669), **Miftâhû's-Sa'âde (Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi)**.¹⁸²⁸

Osmanlı Müellifleri'nde mütercimle ilgili olarak şu bilgiler verilmektedir:

¹⁸²⁸ İncelenen nüsha, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp., TY 3337 numaradadır.

“*Meşâyih-i Celvetiyye’den âlim ve tabî’at-ı şî’riyyeye mâlik bir zât olup Konya vilâyetindeki Aksaray’dandır. 1080/1669 tarihinde Gülistân’ı nazmen tercüme etmiştir ki bir nüshası Rüstem Paşa Kütüphanesi’nde mevcuttur.*”¹⁸²⁹

Kasîde-i Bürde’nin manzum iki şerhinden birini Rızâ’î kaleme almıştır. Eserinin girişinde IV. Mehmed’in övgüsünü yapan Rızâ’î, eserinin adını **Miftâhü’s-Sa’âde** olarak kaydetmiştir. Rızâyî 1063/1652-53 tarihinde bitirdiği eserinin yapısını şu beyitle ifade etmektedir:

*Tercüme idüp lügâtın eyledi dahi beyân
Didi Miftâhu’s-Sa’âdet bu kitâb ismine tâ (2a)*

*İş budur medh-i Muhammed Bûsirî
Ey Rızâ’î oldı itmâmına târîh pes Rızâ*

Kaynak metindeki her beyti üçer beyitle şerh eden Rızâ’î, ilk iki beyitte, kaynak metindeki anlamı genişletilmiş bir şekilde Türkçeye aktarırken son beyitte bazı kelimelerin sözlük anlamlarını vermektedir.¹⁸³⁰

4.15.1.1.9. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed (ö.1728), **İrşâdiyye (Şerh-i Kasîde-i Bürde).**

OM’de sadece ismen geçen¹⁸³¹ Şeyh Abdullâh **Cübbe** isimli muhtasar Kasîde-i Bürde şerhinde İpsalalı vâ’iz Sağırzâde olarak bilindiğini söylemektedir.

Şeyh Abdullah’ın Bürde şerhi **İrşâdiyye** şeklinde isimlendirilmiştir. Eserine yazdığı önsüzde eserini neden Türkçe yazdığını açıklayan şarih, yaptığı şerhin keyfiyetini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... ve sâhib-i kasîdenün kasd u ğarazı ve muhassal-ı ma’nâsı nicedür ana da ta’addî olundu. Her beytinün elfâz u lügât ve terşih-i nikât ve (....) kelimât dahi icrâ olundu...”¹⁸³²

¹⁸²⁹ Bkz. OM. II. 52.

¹⁸³⁰ Şahin, a.g.t. ,s. 104-05.

¹⁸³¹ Bkz. OM. I. 363.

Şeyh Abdullâh'ın şerhi incelendiğinde, onun şerhini üç ana başlık altında yaptığı görülmektedir. Bunların ilki olan “*tashîhât*” bölümünde, kelimelerin harekelenişi, sözlük anlamları ve sarfı, yoğun Arapça örnekler eşliğinde açıklanır. “*Îrâb*” başlığı altında ise, beyitte geçen kelimelerin cümle içinde birbirleriyle olan ilişkilerinin incelendiği görülmektedir. Son başlık olan “*el-ma'nâ*”da ise, beyitte ifade edilen anlam, genişletilerek nesir şeklinde Türkçeye aktarılmaktadır.

4.15.1.1.10. Şeyh Abdullâh b. Şeyh Ahmed (ö.1728), **Cübbe Şerh-i Kasîde-i Bürde.**

Şahin'in çalışmasında yer almayan ve nüshası Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 799 numarada bulunan bu şerh İpsalalı vâ'iz Sağîrzâde olarak bilinen Şeyh Abdullâh'ın Kasîde-i Bürde'ye yaptığı ikinci şerhidir. Şârihin verdiği bilgiye göre daha evvel mufassal olarak **İrşâdiyye** ismi ile şerh ettiği Kasîde-i Bürde'nin “*fehminde su'ûbet*” olduğunu, dolayısıyla bu şerhte sadece kasidenin anlamına yer vereceğini belirtir:

“... lisân-ı Türki üzerine şerh olunmağa al'a kadri'l-vüs'i ve'l-imbân ve sâhib-i kasîdenün kasd u garazı ve muhassal ma'nâsı ve her beyitte vâki' olan elfâz u lügât ve terşîh-i nikât ve tashîh-i kelimât mukaddemâ İrşâdiyye nâm bir şerhimizde alâ vechi't-tafsîl ve't-tekmîl beyân olunmuşdı ve lâkin fehminde su'ûbet olmağla bu şerhümüzde ancak ma'ânisi ile iktifâ olundu...”(2b-3a)

Eserine **Cübbe Şerh-i Kasîde-i Bürde** adını verdiğini belirten şârih, girişte belirttiği üzere önce kaynak metni vermiş ardından da beyitte kastedilen anlamı açıklamaya çalışmıştır. 1150/1737-38'de tamamlanan eser yaklaşık 85 yapraktan oluşmaktadır.

4.15.1.1.11. Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), **Tevessül (Şerh-i Kasîde-i Bürde).**

¹⁸³² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Fatih 3971 numaradadır.

Mehmed Mekkî, sarayda kilâr-i hâssa ağası iken kendini yetiştirerek Mekke kadılığına kadar yükselen celep Halil Efendi'nin oğludur. Doğum yeri Mekke olan Mekkî, babasının vefatı üzerine İstanbul'a getirildi. Burada tahsilini tamamladıktan sonra müderrislik, kadılık, Anadolu ve Rumeli kazaskerliği görevlerinde bulunduktan sonra Şeyhülislam mertebesine kadar yükselmiştir. İki defa bu görevinden azledilen Mekkî 12 Kasım 1797 tarihinde vefat etmiştir. İslamî ilimlerde birçok eser yazacak kadar ilim sahibi olan Mehmed Mekkî'nin mürettep bir Divan'ı da vardır.¹⁸³³

Mehmed Mekkî'nin Kasîde-i Bürde şerhi, **Tevesül** diye isimlendirilmiştir. Kasîde-i Bürde şerhleri arasında en mufassalı olduğu söylenen bu şerhin yazılma sebebi şârih tarafından mukaddimede belirtilmiştir. Mekkî, Nahîfi'ye uyarak Bürde'ye Türkçe bir tahmis yazdığını; ancak beyitlerin anlamı anlaşılmadıkça tahmisteki güzelliğin ortaya çıkamayacağı düşüncesiyle Bürde'nin ünlü şerhlerini inceleyip her birinde bulunan beyân, sıhhat-i ma'nâ, istiâreler, çeşitli mecâz ve kinayeleri alıp mahallinden nakl ederek özellikle her beytin i'râbı konusunda yazılan farklı ihtimalleri açıklayan bir şerh yazmaya karar verdiğini ifade eder.¹⁸³⁴

Mekkî'nin şerhinde takip ettiği yönteme değinen Şahin, onun evvela şerh edilecek ibareleri “*kavlühü*” ifadesiyle belirttiğini söyler. Şârih beyitte geçen kelimeleri gramer açısından derinlemesine tahlil eder ve bu tahlil sırasında Arapça cümlelerden örnekler verir. Genellikle bu örnekleri çevirmeyen şârih bazen bunların anlamını da verme gereksinimi hisseder. Mekkî'nin gramer açıklamaları sadece sarfa yönelik değildir, o bazen tahlil ettiği kelimenin cümle içindeki haline değindiği bazı kelimelerin de okunuşu hakkında bilgi vermektedir. Mekkî'nin kelime açıklamaları o kadar geniş, derin ve zengindir ki bir şerhi aşacak derecede fazla bilgi görülmektedir. O bazen kendisinden önceki şerhlerde, şiir ve önemli gramer kitaplarından alıntılar yapar.¹⁸³⁵

¹⁸³³ Tahsin Özcan, “Mekkî Mehmed Efendi”, C. XXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 577-78.

¹⁸³⁴ Şahin, a.g.t., s. 82.

¹⁸³⁵ A.t., s. 81.

Beytin kelimelerine yönelik yapılan açıklamalardan sonra, “*hulâsâ-yı ma'nâ-yı beyt*” gibi başlıklarla beytin anlamı genişletilerek açıklanmaktadır. Anlama yönelik bu açıklamanın da gramer açıklamalarında olduğu gibi çok geniş olduğu görülmektedir. Bu bölümde önce beytin zâhirî anlamı daha sonra ise şarihin gizli olduğunu düşündüğü anlamı verilir. Beytin anlamı açıklanırken edebî sanatlar ve belagat kurallarına gönderme yapılır.

Mekkî'nin Bürde şerhinin birçok kütüphanede yazma nüshası bulunmakla birlikte daha sonra baskısı da yapılmıştır.¹⁸³⁶

4.15.1.1.12. Mehmed b. Fazlullâh (ö. 1806'dan sonra), **Şerh-i Kasîde-i Bürde**.¹⁸³⁷

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız Mehmed b. Fazlullâh'ın şerhi, çok ağır bir dilin kullanıldığı uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in övgüsü yapıldıktan sonra İmâm-ı Bûsîrî'nin eserini yazma hikâyesi anlatılmıştır.

Şârih bu mukaddime bölümünde, kaynak kasideyi, diğer şarihlerin yaptığı gibi 10 bölüme taksim ederek konularını verir.

Mehmed b. Fazlullâh'ın şerhinde, önce beyitteki kelimeler; okunuşları, hangi kelime türüne girdikleri ve lügat anlamları bakımından tahlil edilirler. Bu bölümde Bürde'nin bütününde bulunan bazı özel isimler üzerinde özellikle durulduğu, bunların genişçe açıklandığı görülmektedir.

Bu kelimelere yönelik tahlillerden sonra “*mefhûm-ı beyt*” başlığı altında şerh edilen beytin biraz genişçe tercümesi verilir. Daha sonra ise “*hulâsa-i kelâm*” başlığıyla beytin anlamı genişletilir. Bu bölümde şarih, birçok Farsça ve Türkçe beyitler eşliğinde beyitte asıl ifade edilmek istenen anlamı ve ondaki incelikleri yakalayıp göstermeye çalışır.

Mehmed b. Fazlullâh beyti genişletirken bazen beyitlerde geçen edebî sanatları da açıklamaktadır. Onun şerhinde, tüm beyitler aynı uzunlukta şerh edilmemiştir; bazı beyitler birkaç sayfa dâhilinde şerh edilirken bazıları yarım sayfa içinde kısaca şerh edilir.

¹⁸³⁶ Esad Efendi Matbaası, İstanbul, 1300.

¹⁸³⁷ Ulaşılabilen nüshası Sermet Çifter Kütüphanesi 561 numaradadır.

Eserin sonunda yer alan “*be-ümîd-i hüsn-i hitâme*” ibaresinin işaret ettiği tarihte yani 1221/1806’de şerhin tamamlandığı anlaşılmaktadır. 125 yaprakтан oluşan şerhi, Şeyh Ahmed b. Mehmed adındaki bir zat istinsah etmiştir.

4.15.1.1.13. Akhisarlı Hâfız İsmâîl Nazîf b. Muhammed Efendi, **İklîdü’s-Sa’âde (Manzum Kasîde-i Bürde Şerhi)**.¹⁸³⁸

Kasîde-i Bürde’nin bir diğer manzum şerhi de hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Akhisarlı İsmâîl Efendi’ye aittir. Eserin başındaki 37 beyitlik bölümde, kaynak metin ve şairi hakkında bilgi veren İsmâîl Nazîf, bu bölümde eserinin ismini de zikretmektedir. Kaynak metindeki her beytin üçer beyitle tercüme ve şerh edildiği bu eserde, bu üç beytin ilk iki beytinde orijinal metnin anlamı Türkçeye aktarılmaya çalışılmaktadır. Son beyitte ise kaynak beyitteki bazı kelimelerin sözlük anlamları verilmektedir. İsmâîl Nazîf’in baştan sona kadar elif kafiyesiyle yazılmıştır.¹⁸³⁹

Kasîde-i Bürde’nin şerhleri XVIII. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. XIX. yüzyılda Mehmed Emîn b. Feyzullâh b. Ahmed Paşa Feyzîzâde (ö.1815), Kayacağî Süleymân Efendi, Osmân Tevfik, Mehmed Fevzî b. Ahmed et-Tavasî -Edirne Müftisi- (ö.1900)¹⁸⁴⁰, Prevezeli Âbidin Paşa b. Ahmed Dino (ö.1906)¹⁸⁴¹, Hasan Fehmî b. Mollâ Mustafâ Efendi, Türkzâde Hacı Mehmed Ziyâüddîn, Rusçuklu Mehmed Hayrî¹⁸⁴², Hacı Mehmed Sa’îd¹⁸⁴³ gibi zatlar tarafından da şerh edilmiştir.¹⁸⁴⁴

¹⁸³⁸ Eserin Milli Kütüphane Adnan Ötügen (06 Hk 2537) ve Afyon Gedik Ahmet Paşa (03 Gedik 17675/1) koleksiyonları ile Manisa İl Halk Kütüphanesi’nde (45 Hk 1653/2) olmak üzere üç nüshasına ulaşılmıştır.

¹⁸³⁹ Şahin, a.g.t., s. 102-03.

¹⁸⁴⁰ Muhammed Kuzubaş, “Muhammed Fevzî’nin Miftâhu’n-Necât Adlı Eseri”, **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C.I, sy. 1 (2007), s. 156-192.

¹⁸⁴¹ Âbidin Paşa, **Kasîde-i Bürde Tercümesi ve Şerhi**, (sadeleştiren: Ömer Faruk Harman), Kalem Yayınları, İstanbul 2004.

¹⁸⁴² İstanbul’da Matbaa-i Ahmed Kâmil’de basılan bu eserin matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüdai Efendi 1356;Millet Ktp. Ali Emîrî Edebiyat 333.

¹⁸⁴³ Kendi elinden çıkan 1356 tarihli nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 114.

¹⁸⁴⁴ Bu şerhler hakkında bilgi için bkz. Şahin, a.g.t., s. 85-101.

Müstakîmzâde'nin eserleri üzerinde bir araştırma yapan Ahmet Yılmaz, Müstakîmzâde'ye ait Kasîde-i Bürde şerhinin başı ve sonu eksik bir nüshasının Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2766 numarada bulunduğunu ifade etmektedir.¹⁸⁴⁵ Ancak tarafımızdan kontrol edilen bu nüshanın Mekkî Mehmed Efendi'nin başı ve sonu eksik Kasîde-i Bürde şerhi olduğu görülmüştür.

4.15.1.2. Tercümeleri

4.15.1.2.1. Abdurrahîm Karahisarî (ö.1483'ten sonra), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**¹⁸⁴⁶

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Abdürrahîm Karahisarî, babası Alâeddîn-i Mısırî ve kardeşlerinin kurdukları vakıflardan anlaşıldığına göre zengin ve köklü bir aileye mensuptur. Bazı kaynaklardaki rivayetler ve kendi eserlerindeki bilgilerden anlaşıldığına göre Akşemseddîn'e intisap etmiş ve onun halifesi olmuştur. Şairin ölüm tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, 1483 ile 1494 tarihleri arasında vefat etmiş olması gerekir.¹⁸⁴⁷

Abdürrahîm Karahisarî'nin Kasîde-i Bürde Tercüme'si 1453 yılında yazılmış olup **Kasîde-i Râiyye** adıyla da bilinmektedir. “râ” kafiyeli olan tercüme **müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün fe'ül** vezniyle yazılmıştır. Tercümenin kaynak metnin muhtevasına fazla bağlı kalmadığı ve bu özelliği ile de Kasîde-i Bürde tercümeleri arasında farklı bir yerinin olduğu ifade edilmektedir.¹⁸⁴⁸ Karahisarî'nin tercümesi lafızdan çok anlamın tercümesi olup kaynak metindeki her beyit yine bir beyitle tercüme edilmiştir.

Tercümenin başı: Düşdi mi derdli gönlüne ehl-i diyâr-ı yâr

¹⁸⁴⁵ Ahmet Yılmaz, “Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1991, s. 141.

¹⁸⁴⁶ Abdürrahim Karahisarî, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**, (hazırlayan: İ. Hikmet Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960. Ayrıca bkz. Bahattin Kahraman, “Le'âlî ve Abdürrahîm Karahisarî'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümeleri”, Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi, sy. 4, 1997, s. 57-107.

¹⁸⁴⁷ Nuri Özcan, “Abdürrahim Karahisarî”, C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 291-92.

¹⁸⁴⁸ Şahin, a.g.t., s. 108-09.

Kim kanlu yaşı gözlerinün oldı cûybâr¹⁸⁴⁹

Tercümenin sonu: Agsân-ı bânı debrede niçe k'esüp bâd-ı sabâ

Sârbân ide ni'amı üstür ola sâr¹⁸⁵⁰

4.15.1.2.2. Ahmed Rıdvân (ö.1528-1538 arası), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Ahmed Rıdvân'ın tercümesi, kaynak metnin kafiyesiyle aynı kafiye ve aruzun **mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün** vezninde yazılmıştır. 105 beyitten oluşan tercümede, orijinal metnin kafiye kelimesinin aynen alındığı görülmektedir. Bunun yanında kaynak metinde söylenmek istenen anlamın da tam olarak hedef dile aktarılamadığı, kaynak metindeki anlamın çeviri sırasında ya eksik ya da farklı olduğu görülmektedir.

Tercümenin başı: Anıldı çünkü sohbet-i yârân-ı Zî-Selem

Çeşmden akdı hemîşe yaşumla seyl-i dem

Tercümenin sonu: Kıl merhamet bu Ahmed Rıdvân fakîrüne

Âhir demini hayrunle eyle muhtetem¹⁸⁵¹

4.15.1.2.3. Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân b. Kemâl Paşa (ö.1533), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**¹⁸⁵²

Kemal Paşazâde'nin Bürde tercümesi, kaynak metnin kafiyesiyle aynı kafiye ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Yekta Saraç'ın incelemesine göre, Kemal Paşazâde'nin tercümesinde, gerek dîvanı gerekse

¹⁸⁴⁹ Kahraman, a.g.m., s. 65.

¹⁸⁵⁰ A.m., s. 105.

¹⁸⁵¹ Şahin, a.g.t., s. 113.

¹⁸⁵² Yusuf Turan Günaydın, "İbn-i Kemâl Edebî Kişiliği ve Kasîde-i Bürde Tercümesi (Tenkitli Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, Ankara, SBE; M. A. Yekta Saraç, "Kemal Paşazâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi", **İslami Edebiyat**, sy. 24 (1994), s. 65-70.

mesnevisinde kullandığı üslup ve şiir dili görülmemektedir. Birçok beytinin kafiyesi kasidenin asıl metninin oluşturan kelimelerden seçilmiştir. Kemal Paşazâde'nin tercümesi diğer Kasîde-i Bürde tercümelerine göre daha ağır ve yer yer manası kapalıdır.¹⁸⁵³

Tercümenin başı: Yâda geldi mi dilâ hem-sâyegân-ı Zî-Selem
Karışup çeşmün akıdur kanlu yaşı dem-be-dem

Tercümenin sonu: Bânun agsânını tâ kim deprede bâd-ı sabâ

Yâ hecînün şâd ide 'îsi süren ehl-i nagam¹⁸⁵⁴

4.15.1.2.4. Müftüzâde (...) b. Halîl, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 766 numarada bulunan bu tercümenin girişi veya hatimesinde mütercim adına dair bir kayıt bulunmamaktadır; ancak eserden önceki IIb yaprağında mütercimin adı olabilecek bir kayıt yer almaktadır ki şu şekildedir: "... *hâzihî tercüme-i kasîde-i bürde b. Halîl Efendi Müftüzâde*".

Şahin'in konuyla ilgili çalışmasında yer almayan bu eserin başında Arapça ve Türkçe olmak üzere kasidenin nazımını Bûsîrî hakkında kısaca bilgi verilip Bürde'nin faziletlerine değinilmiştir.

Kasîde-i Bürde'nin bu tercümesi, Arapça bir şerhle iç içedir. Yani eserin müellifi, ele aldığı beyitlerdeki kelimeleri önce Arapça olarak gramer bakımından tahlil etmekte, daha sonra da bu beyitleri Türkçeye mensur olarak ve biraz genişçe tercüme etmektedir. Mütercim kaynak kasideyi tercüme ve şerh ederken ikişer beyitle ilerlemektedir; yani bahsi geçen kasideyi ikişer ikişer şerh etmektedir. Ancak bazen daha fazla sayıdaki beyitlerin de bir arada şerh ve tercüme edildiği görülür.

¹⁸⁵³ Yekta Saraç, **Şeyhülislam Kemal Paşazâde; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, s. 80.

¹⁸⁵⁴ Tercümenin metni için bkz. Saraç, a.g.e., s. 93-110.

Eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak nüshada doğrudan bir bilgi bulunmamakla birlikte, eserin sonunda yer alan istinsah kaydı 994/1585 tarihini göstermektedir.

İlk iki beytin tercümesi:

“... kendü nefsine kendü hitâb idüp eydür ki ey kimesne sen ki bu göz yaşını kana karışdırup gözünden akıdursın ol Selem adlu ağacın sâhibi olan mekânda sâkin olan cîrânı tezekkür itmekden midür yohsa hazret-i resûl (s.a.v)ün Medînesi cihetinden esen yilden midür ve yâhûd gicelerde berkun rûşenliği sebebinden midür ki ol berk Medîne-i Münevvere tarafından olan dağdan gelir” 5a.

Son 5 beytin tercümesi:

“... Ya'nî Ya rabbi çünkü bu vechile senden ümid tutdum benüm bu ümîdümi mün'akis kılma ve benüm hüsn-i zannımı nâ-tamâm kılma ve sen kendü kuluna iki cihanda lutf eyle ki”35a.

4.15.1.2.5. Zâtî (?), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Zâtî mahlaslı bir şaire ait olan bu Bürde tercümesinin XVI. yüzyılın meşhur şairi Zâtî'ye mi yoksa asıl adı Süleymân olan Keşanlı Zâtî'ye mi ait olduğu kesin olarak bilinmemektedir.¹⁸⁵⁵

Tek nüshasına¹⁸⁵⁶ ulaşılabilen bu tercüme, aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün** kalıbıyla yazılmıştır. Şairin lafızdan ziyade anlamı çevirmeye çalıştığı bu tercümede kaynak metindeki birçok kelimenin aynen alındığı görülmektedir. Bununla beraber E. Sıddık Şahin eserin şiir gücü yönünden başarılı olduğunu söylemektedir.

Tercümenin başı: Tezekkür itdiginden mi Selem cîrânunu dilden

Bu çeşm-i terle halt itdün gözünden akıcı kanı

¹⁸⁵⁵ Söz konusu tercümeden bahseden E. Sıddık Şahin de eserin hangi Zâtî'ye ait olduğunu tespit edemediğini ifade etmekle beraber eseri XVI. yüzyıl şairi Balıkesirli Zâtî'ye aitmiş gibi değerlendirmiştir. (bkz. A.g.t., s. 110-11.

¹⁸⁵⁶ Milli Kütüphane, Yz. A. 859/9

Tercümenin sonu: Ola rûh-ı resûlullâh sad gûne tahiyetler

Ki Zâtî-i hakîrûn yokdur andan gayr-ı dermânî¹⁸⁵⁷

4.15.1.2.6. Le'âlî, Ahmed b. Mustafa Saruhânî (ö. 1563), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**¹⁸⁵⁸

Kasîde-i Bürde'yi mensur olarak da şerh eden Le'âlî'nin aynı kasideyi manzum olarak da tercüme ettiği kaydedilmektedir. Birçok nüshası bulunan bu tercümenin Le'âlî'ye aidiyeti şüphelidir. Zira Le'âlî, şerhinde de kullandığı bu manzum tercümeyle, başka kaynaklardan bulup şerhine eklediğini söyleyerek bu tercümenin başkasına ait olabileceğini ima etmektedir.¹⁸⁵⁹ **Mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün** vezni ve yâ kafiyesiyle yapılan bu tercümede de diğer birçok manzum tercümede görülen vezin hataları sıklıkla görülmektedir.

Tercümenin başı: Andun mı Zî-Selem'de olan ehl-i cîreti

Kim kan yaş ağlamak gözümün oldı 'âdeti¹⁸⁶⁰

Tercümenin sonu: Mâdâm ki ağaç budağın depredür sabâ

Yâhûd sevindirür deveyi hâdî ni'meti¹⁸⁶¹

4.15.1.2.7. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö.1597), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Şemseddîn Sivasî'nin Kasîde-i Bürde tercümesi, kaynak metindeki gibi on bölüme ayrılmıştır. Kaynak metnin kafiyesinden farklı olarak "yâ" kafiyesinde yazılan tercümenin vezni **mef'ûlü mefâ'ilün mef'ûlü mefâ'ilün** şeklindedir. Şemseddîn Sivasî'nin tercümesi gerek kaynak metindeki kelimelere Türkçe karşılık bulma gerekse anlamı Türkçeye aktarma noktasında başarılı olduğu söylenebilir.

¹⁸⁵⁷Şahin, a.g.t., s. 111.

¹⁸⁵⁸Kahraman, a.g.m.

¹⁸⁵⁹Şahin, a.g.t., s. 112.

¹⁸⁶⁰Kahraman, a.g.m., s. 65.

¹⁸⁶¹A.m., s. 105.

Bununla birlikte -her ne kadar Onun tercümesinde diğer bazı Bürde tercümelerinde olduğu gibi, kafiye kelimelerinin çoğu orijinal metinden alınmamışsa da- Şemseddîn Sivasî'nin de kaynak metindeki birçok kelimeyi aynen aktardığı görülmektedir.

Tercümenin başı: Andun mı gönlüm yine ol yirdeki yârânı
Kim yaş akıdur dilden halt idüp ana kanı

Tercümenin sonu: Lutf eyle hudâvendâ Firdevs-i cemâlünden
Anlarla tamâm eyle bu Şemsî-i noksânı¹⁸⁶²

4.15.1.2.8. Kemâlâtî Mehmed (1606'dan önce), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Hayatı hakkında bilgiye ulaşılamayan Kemâlâtî'nin 1606 tarihinden evvel yaşadığı, tercümesinin istinsah tarihi 1005/1606 olan bir kasîde-i bürde mecmuasında¹⁸⁶³ yer almasından anlaşılmaktadır. Kaynak metnin kafiye harfi dışında bir harf (he) ile kafiyelenen bu tercüme aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün** kalıbıyla yazılmıştır. Kaynak metindeki kelimelerin diğer tercümelere göre daha az aynen kullanıldığı görülen bu tercümede kaynak metindeki anlamın da vasat derecede hedef dile aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bununla birlikte, manzum olmasına karşın çevirinin şiir dilinden uzak bir görüntüsü bulunmaktadır.

Tercümenin başı: Mekân-ı Zî-Selemden olan ol olan cîrâna yârâna
Tehassürden mi kardun mukleden akan yaşî kana

Tercümenin sonu: Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün Mefâ'îlün

¹⁸⁶²Şahin, a.g.t., s. 114.

¹⁸⁶³ Bu mecmua Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 810/1 ve Nurosmâniye Ktp. 4897/4 numarada bulunmaktadır.

4.15.1.2.9. Esâsî Efendi (1631'den evvel), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Hayatı hakkında elde bilgi bulunmayan Esâsî'nin Kasîde-i Bürde Tercüme'si, Seyyid Hüseyin'in (XVII. yüzyıl) düzenlediği Kasîde-i Bürde mecmuasında yer almaktadır. Derleyici bu mecmuayı 1631 yılı civarında oluşturmuş ve Esâsî'den de merhum olarak bahsetmiştir. Bu itibarla şimdilik Esâsî hakkında, 1631'den evvel vefat etmiş bir şair olması dışında herhangi bir bilgi zikredemiyoruz.

Esâsî'nin tercümesi kaynak metnin kafiyesiyle yazılmasına karşın vezni kaynak metinden farklı olup **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıdır. Esâsî'nin tercümesinde de çoğu kafiye kelimesi kaynak metinden aynen alınmasına karşın, onun tercümesi gerek Türkçe kelime kadrosu bakımından gerekse kaynak metindeki anlamın hedef dile aktarılması noktasında nispeten daha başarılı olduğu görülmektedir. Şöyle ki Esâsî, kafiye kelimeleriyle birlikte bazı özel isimlerin dışındaki kelimelerin mümkün mertebe Türkçe karşılıklarını vermeye çalışmıştır. Bunu yaparken kaynak metindeki anlamı mümkün meretebe doğru bir şekilde Türkçeye aktarmaya çalışmıştır.

Tercümenin başı: Yâduna düşdi mi gönlüm hem-civâr-ı Zî-selem

K'akıdursın gözlerinden kanlı yaşı dembedem

Tercümenin sonu: Bostân-ı dehrde mâdâm ese bâd-ı sabâ

Hâdî-i 'îs eyleye itrâb 'îs için nagam¹⁸⁶⁵

4.15.1.2.10. Hüseyinî, Seyyid Hüseyin b. Seyyid Alî el-Amasî (ö. 1650'dan sonra),

Tercüme-i Kasîde-i Bürde.¹⁸⁶⁶

¹⁸⁶⁴Şahin, a.g.t., s. 115.

¹⁸⁶⁵Şahin, a.g.t., s. 111.

¹⁸⁶⁶Eserin incelenen nüshası Nurosmaniye 4906 numarada bulunmaktadır.

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız Seyyid Hüseyin, tercümesinde **Hüseynî** ve **Seyyid Hüseyin** mahlaslarını kullanmış eserini de Sultân İbrâhîm'e sunmuştur. Yazma eserlerden hareketle peşine düştüğümüz bu ismin, Kasîde-i Bürde tercümesi dışında hac yolculuğunu anlattığı seyahatnâme türündeki eseri¹⁸⁶⁷ ile Cezerî'nin manzum şerhi olan **Dürr-i Mekkûn**¹⁸⁶⁸ isimli eseri de Sultân İbrâhîm'e sunduğu görülmektedir. Büyük olasılıkla aynı zata ait olan **Nazm-ı Dil-Küşâ**¹⁸⁶⁹ adlı eser ise 1060/1650 yılında kaleme alınmış olup IV. Mehmed'e sunulmuştur.

1631'de düzenlendiğini düşündüğümüz bir kasîde-i Bürde mecmuasının da yine bu zat tarafından hazırlandığını düşünüyoruz. Bu eserin girişinde ismini **Seyyid Hüseyin b. Seyyid Alî Amasî** olarak veren müellif, mecmuada estetik bir tablo içinde Kasîde-i Bürde'nin iki tahmisi ile biri Farsça beşi de Türkçe olmak üzere 6 tercümesi ve bir şerhini bir araya getirmiştir.¹⁸⁷⁰

Ebubekir Sıddık Şahin'in çalışmasında yer almayan bu tercümenin hal-i hazırda 4 nüshasına ulaşmış bulunmaktayız.¹⁸⁷¹ Seyyid Hüseyin tercümesine başlamadan evvel 71 beyitlik bir giriş içinde Allah'a hamd, peygamberine salavat getirip dört halifeyi övdükten sonra devrin padişahı Sultan İbrahim'in övgüsünü yapmaktadır. Kendisinden önce birçok kişinin gerek mensur gerekse manzum olarak Kasîde-i Bürde'ye şerh ve tercüme yazdığını belirten Seyyid Hüseyin bunlar arasında elif harfinde kafiyeli bir tercümeyle karşılaşmadığı için Kasîde-i Bürde'ye elif harfindeki bir kafiye ile manzum bir tercüme yazmaya karar verdiğini ve eserine de **Elfiyye** ismini verdiğini ifade etmektedir.

¹⁸⁶⁷ Bu eserin nüshası Ankara Üniversitesi, DTCF kütüphanesinde bulunan yazmalar arasında, Üniversite A 249/II numarada yer almaktadır.

¹⁸⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 241.

¹⁸⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2482.

¹⁸⁷⁰ Bu mecmua hakkında tafsilatlı bilgi için bkz. Sadık Yazar, "A Manuscript Containing Selected Translations of Qaside-i Burdah", **30th Conference of MELCOM**, Oxford/İngiltere, Temmuz 2008, (yayımlanmamış bildiri).

¹⁸⁷¹ Nurosmaniye 4906, Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmaları 249/1; Osman Ergin Yazmaları 1294/3; Mısır Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Mecâmî Türkî 23; Nadir Eserler TY 3080 (bu nüshada, tercümenin baş tarafında yer alan bölüm yer almamaktadır)

Seyyid Hüseyin'in tercümesi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Tercümenin gerek kaynak metindeki kelimelere Türkçe karşılık bulma, gerek orijinal anlamın hedef dile aktarılması gerekse de şiirsellik bakımından vasatın üstünde olduğu görülmektedir.

Tercümenin başı: Zî-Selem konşularını anmadan midur dilâ

Karışup çeşminden akar kanlu yaşlar dâimâ (28b)

Tercümenin sonu: Bân budaklarını çınratdıkça tâ bâd-ı sabâ

Nağme-i hâdî sürûr virdikçe ible dâ'imâ (48a)

4.15.1.2.11. Divitçizâde Mehmed Tâlib Üsküdarî (ö. 1679), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Bîvücûdî olarak bilinen Mehmed Tâlib Üsküdarî hakkında bilgi veren Bursalı Mehmed Tahir, onun bir beyti Farsça bir beyti de Türkçe olan bir Kasîde-i Bürde tercümesi olduğunu söylemektedir.¹⁸⁷²

4.15.1.2.12. Sükûtî, Mehmed b. Şeyh Mustafâ (ö. 1691), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

İsmi Hediyyetü'l-Ârifin'de geçen Sükûtî'nin Gelibolu'daki Kâsım Zâviye'sinde şeyh olduğu söylenmektedir. 1103/1691'de vefat eden Sükûtî'nin Bürde'ye yazdığı şerhi dışında birkaç şerhi daha bulunmaktadır.¹⁸⁷³

Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3861 numarada bulunan ve Sükûtî Mehmed Efendi adına kayıtlı olan bu tercüme aynı zata ait olan Arapça şerhin bir parçasıdır. Şârih Arapça olarak kaleme aldığı şerhinde, her beytin şerhinden sonra o beyti Türkçe manzum olarak da tercüme etmiştir. Eserde 1b'den sonra yaklaşık 5 yapraklık bir kopma olduğu için şârihin adını görme imkânı bulamadık. Bu

¹⁸⁷² Bkz. OM. I. 46.

¹⁸⁷³ Bağdatlı İsmail Paşa, **Hediyyetü'l-Ârifin**, s. 302

eksiklikten dolayı şerh edilen ilk beyit Kasîde-i Bürde'nin 15. beytidir. Sükûtî'nin bu tercümesi aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.

Son beytin tercümesi:

Sabâ itdükçe tahrîk uzbe-i bân hoş-endâmı

Dahi itdükçe bir şevk îsi hâdî-i hoş-elhânı (88b)

4.15.1.2.13. Paşasaraylı Fazlî Efendi, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**.¹⁸⁷⁴

Paşasaraylı olduğu anlaşılan Fazlî hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır. Elimizdeki tercümesi 1700'de istinsah edildiğine göre bu tarih civarında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Fazlî'nin tercümesi, “yâ” harfiyle kafiyeli olup aruz vezninin **mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Fazlî'nin tercümesinde kafiye harfi farklı olduğu için orijinal metindeki kafiye harfleri aynen alınmamakla beraber, çoğu beyitlerde orijinal metindeki bazı kelimelerin aynen alındığı görülmektedir. Onun tercümesi anlamın aktarılması bakımından vasat derecede bir çeviridir. Fazlî'nin çevirisinde dikkati çeken bir özellik olarak, onun bazı özel terimleri Türkçeleştirmeye çalışmasıdır. Örneğin ilk beyitteki “Zî-selem” ifadesini “Yâr-ı ken'an” olarak çevirmiştir.

Tercümenin başı: Dilâ andun mı ol âhû bakışlu yâr-ı Ken'ânı

Ki halt itdün dem-i 'ünnâbuna eşk-i feverânı¹⁸⁷⁵

Tercümenin sonu: Sabâ gülşende tahrîk eyledükçe 'uzbe-i bânun

Ya itrâb eyledükçe 'îsî hâdî-i hoş-elhânı¹⁸⁷⁶

¹⁸⁷⁴ Eserin incelenen nüshası Milli Kütüphane Yz. A. 3963 numaradadır. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 878, Reşid Efendi 826 numarada da nüshaları vardır.

¹⁸⁷⁵ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 878, vrk. 45a.

¹⁸⁷⁶ Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 878, vrk. 50b.

4.15.1.2.14. Abdülhay Celvetî (ö.1705), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Celvetî tarikatı şeyhlerinden olan Abdülhay, Şeyh Saçlı İbrâhîm Efendi'nin oğludur. Bir ara vaizlik de yapan Abdülhay Efendi Sokullu Mehmed Paşa Dergahı ve Âsitâne-i Hüdâyî'de şeyhlik yapmıştır.¹⁸⁷⁷

Abdülhay Efendi'nin kaynak metnin kafiyesiyle aynı harfte, aruzun **müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün müstef'ilün** vezniyle yazılmış bu tercümesinde, kafiye kelimeleri diğer birkaç tercümeyle göre daha az aynen aktarılıyorsa da genel itibarıyla kelimelere Türkçe karşılık bulma bakımından vasatın altında kalmaktadır. Kaynak metindeki anlamın hedef dile aktarılmasında ise genel olarak başarı vardır. Abdülhay'ın tercümesini diğer Bürde tercümelerinden ayıran en önemli özelliğin şiirselliği olsa gerektir. Şair başvurduğu iç kafiyeler yardımıyla tercümesine bir şiirsellik katmıştır. Sonuç olarak Abdülhay'ın çevirisi, kelime kadrosu bakımından pek Türkçe olmasa da taşıdığı şiirsel havadan dolayı başarılıdır.

Tercümenin başı: Âyâ civâr-ı Zî-selem yâdıyla mı ey pür-elem
Halt eyledün eşk-i nedem hûn-ı cigerle dembedem

Tercümenin sonu: Her biri bâna tâ cünbüş vire bâd-ı sabâ
Her sârbân şâd ide üstür katarın bi'n-nagam¹⁸⁷⁸

4.15.1.2.15. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî- (ö.1738),
Tercüme-i Kasîde-i Bürde.

Nahîfî'nin Bürde tercümesinin başında 53 beyitlik bir giriş bulunmaktadır. Mütercim bu girişte, hamdele ve salveleden sonra İmâm-ı Bûsirî'nin Kasîde-i Bürde'nin yazımında sebep olan rüyasını aktarır. Söz konusu kasidenin birçok şerh ve tercümesinin olduğunu söyleyen Nahîfî kendisinin de bir tercüme yazmaya karar verdiğini söyledikten sonra tercümesine başlar.

¹⁸⁷⁷ Sefine. III. 41.

¹⁸⁷⁸ Şahin, a.g.t., s. 116. Eserin incelenen nüshası Nurosmaniye Ktp. 3733 numarada bulunmaktadır.

Nahîfi'nin tercümesi kaynak kasidenin kafiyesiyle aynı harfte ve aruzun **mef'ûlü fâ'ilâtü mefâ'ilü fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Onun tercümesinde, kafiye kelimesi bazen orijinal metinden aynen alınmaktaysa da bu diğer bazı Bürde tercümelerinde olduğu kadar fazla değildir. Anlamın orta derecede bir başarıyla hedef dile aktarıldığı bu tercümede dilin epeyce ağır, şiirselliğin de az olduğu görülmektedir. Tercümenin sonunda münâcât tarzın bir bölüm yer almaktadır.

Tercümenin başı: Benzer ki geldi hâtıra yârân-ı Zî-selem

Kim eşk oldu hûn ile âlûde dembedem

Tercümenin sonu: Mâdâm ki tahrîk ide eşcârı bâd-ı sabâ

‘İsleri tehyîc içün râ’î ide negamî¹⁸⁷⁹

4.15.1.2.16. Abdullâh Efendi el-Hulvî (ö.1746), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**¹⁸⁸⁰

Akhisarlı olan Hulvî Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre tahsilini tamaladıktan sonra memleketinin müftülüğünü yapmıştır.¹⁸⁸¹

Hulvî'nin tercümesi 1125/1713 yılının Ramazan ayında tamamlanmış olup kaynak metnin vezni ile aynı vezinde yazılmıştır. Şairin klâsik Türk edebiyatında nadiren karşılaşılan kaynak metnin veznini kullanması, kaynak metindeki birçok kelimeyi de aynen almasına sebebiyet vermiştir. Hulvî'nin tercümesi kaynak metindeki kafiye ile yazılmamasına –“yâ” harfinde- karşın şair sadece 51 beyitte

¹⁸⁷⁹ Şahin, a.g.t., s. 118. Tercümenin incelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 825 numaradadır.

¹⁸⁸⁰ Hulvî'nin bu tercümesi Fatih Üniversitesi Kütüphanesi, Şefik Can Yazmaları arasında bulunan yazmaların birinde Selîmî adındaki bir şaire ait kılınmıştır. Yaptığımız inceleme neticesinde bu çevirinin Hulvî'ye ait olduğunu anlamakla beraber, tercümenin sonunda yer alan Selîmî mahlasının müstensihî mi yoksa bir müntehili mi gösterdiğini anlayamadık. Zira Hulvî'nin tercümesinden sonra yer alan 3 beyitteki ifadeler Selîmî isminin müstensihîten ziyade mütercim olduğu havasını vermektedir. Bunun destekler nitelikte, tercümenin asıl sahibinin mahlası olan Hulvî kelimesi de “hulûlî” şeklinde imla edilip harekelenmiştir.

Aynı tercümenin Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Tal'at 31 numaradaki nüshası ise **Mahtûâtü't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye** ismi ile hazırlanan katalogta Zühdi adlı birine ait kılınmıştır. Bkz. C. I, s. 241.

¹⁸⁸¹ Bkz. OM. II. 148.

kaynak metnin dışındaki bir kelimeyi kafiye olarak kullanmıştır. Hal böyle olunca Hulvî'nin tercümesi, orijinal metindeki kelimelere hedef dilden karşılık bulma noktasında çok başarısızdır. Bunun yanında orijinal metindeki anlamın da çok başarılı bir şekilde hedef dile aktarıldığı söylenemez. Dolayısıyla Hulvî'nin tercümesi kapalılığı/anlaşılması noktasında kaynak metne yakın bir tercümedir.

Tercümenin başı: Zikr itdüğünden midür yârân-ı Zî-selemi
Mezc eyledin dîdeden cery iden âba demi

Tercümenin sonu: Tâ gusn-ı bân-ı dilkeşi tahrîk ide sabâ
Tâ üstür-i sa'îde ide hâdiyân nagamı¹⁸⁸²

4.15.1.2.17. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn-i Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Uşşâkî'nin tercümesi, onun Kasîde-i Bürde'ye yaptığı tahmisi içinde yer almaktadır. Uşşâkî önce Kasîde-i Bürde'ye Arapça bir tahmis yazmış, daha sonra da hem bu tahmisi yani üç beyti hem de orijinal metni tercüme etmiştir. Dolayısıyla Uşşâkî hem kendisinin yaptığı tahmisi hem de orijinal metni tercüme etmiştir.

Uşşâkî'nin çevirisi, kaynak metnin kafiyesiyle aynı olup aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Orijinal metindeki bazı kafiye kelimelerinin aynen alınmasına karşın Uşşâkî'nin tercümesi –kaynak metindeki kelimelere hedef dilden karşılık bulmak bakımından- birçok Bürde çevirisine göre daha başarılıdır. Anlamın da başarılı bir şekilde hedef dile aktarıldığı bu tercümede bazı terimlerin Türkçeleştirildiği görülmektedir. Örneğin 2. beyitteki “*mi nizamin*” ifadesi “*semt-i cânân*” olarak çevrilmiştir.

Tercümenin başı: N'oldı bâ'is yâduna geldi mi sahb-ı Zî-selem

¹⁸⁸²Şahin, a.g.t., s. 117. Tercümenin incelenen nüshası için bkz. Bâyezid Ktp. Veliyyüddin Efendi 3185 numaradadır.

Eşk-i çeşmün kim olupdur dembedem âlûde dem

Tercümenin sonu: Tâki bân agsânını tahrîk ide bâd-ı sabâ

Üştürâne hem tarab-bahş ola hâdî bâ-nagm¹⁸⁸³

4.15.1.2.18. Ahmed Arîfî (ö. 1781'den sonra), **Tercüme-i Kasîdetü'l-Bürde.**

Mısır Milli Ktp. Edebi Türkî Talat 27 numarada kayıtlı bulunan bu eser tarafımızdan görülememiştir. **Mahtûtâtu't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye**¹⁸⁸⁴ adlı katalogda tercümenin hicri XII. yüzyıl şairlerinden Arîf diye meşhur Ahmed tarafından yapıldığı ve 1196/1781'de tamamlandığı belirtilmektedir. Verilen bilgiye göre tercümeden evvel Arapça bir giriş vardır. Tercüme yapılırken önce kaynak metin (beyit) verilmiş hemen altında da bu metnin tercümesi yapılmıştır. Tercüme bölümünden herhangi bir parça alıntılanmadığı için bu tercümenin burada kaydedilen Bürde tercümelerinden ayrı bir tercüme mi yoksa bunlardan birisiyle aynı mı olduğunu kesitirmek güçtür.

4.15.1.2.19. İsmâîl Müfîd Efendi b. Ali el-İstanbulî (ö. 1803), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

İsmâîl Müfîd Kasîde-i Bürde'yi Arapça tahmis etmiş, bu tahmisinin yan tarafında kasidenin orijinal metnini de tercüme etmiştir. Kaynak metnin kafiyesinden farklı olarak “kâf” harfinin kafiye olarak kullanılmıştır. **mefâ'ilün fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılan çeviride, yer yer kaynak metindeki kelimelerin aynen aktarıldığı görülmektedir. İsmâîl Müfîd'in çevirisi, kaynak metindeki anlamı tam olarak aktarma bakımından da başarılı değildir.

Tercümenin başı: Gönül tezekkür-i ahbâbdan mıdur elemün

Ne bu eşk-i dem-âlûd 'aşk-ı dembedemün

¹⁸⁸³ Şahin, a.g.t., s. 120. Tercümenin incelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3714 numaradadır.

¹⁸⁸⁴ C. I, s. 241.

Tercümenin sonu: Gusûn-ı bâna sabâ cünbüş itdürüp sâik

Nağme ile sevkini itdikçe ceyyid negamun¹⁸⁸⁵

4.15.1.2.20. Nihâdî, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nihâdî mahlasını kullanan hangi şair tarafından yazıldığı belli olmayan bu Kasîde-i Bürde tercümesi Ankara Üniversitesi DTCF Ktp.'de Üniversite B 42 numarada bulunmaktadır. Manzum olan tercümede, orijinal metin siyah, tercüme ise kırmızı mürekkeple yazılmıştır. Kaynak metnin kafiyesiyle aynı kafiyede ancak farklı vezinde, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.

Nihâdî'nin de, diğer birçok Kasîde-i Bürde mütercimi gibi kaynak metindeki bazı kelimelere karşılık bulma bakımından zorlandığı ve bu kelimeleri özellikle de kafiye kelimelerini aynen aldığı görülmektedir.

Tercümenin başı: Yâdına geldi meger hem-sâyegân-ı Zî-Seleml

Gözden akan seyl-i eşki eyledin âlûde-dem (1a)

Tercümenin sonu: Gülistânda sabâ tahrîk itdükçe çü eşcârı

Tarab şevk virdüğünce 'îse hoş nefha-i rûhânî (13b)

4.15.1.2.21. Cihâdî, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Nurosmâniye Ktp. 4023 numarada bulunan bu tercümenin hangi Cihâdî mahlaslı şair tarafından yazıldığına dair bir ipucu bulunmamaktadır. Muhammed b. Abullâh b. Mahmûd'a ait Arapça şerhin kenarında yer alan bu

¹⁸⁸⁵Şahin, a.g.t., s. 123. Tercümenin incelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 237 numaradadır.

tercümenin son beytinde mütercimın mahlası zikredilmektedir. Tercüme **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezniyle yazılmıştır.

Tercümenin başı: Zî-selemde koşularun anduğundan mı dilâ
Mukleden akan yaşı kan ile kardun bî-hafâ

Tercümenin sonu: Hakdan ümmîdüm bu ki Cihâdî mahrûm olmayam
Ehl-i isyâna şefâ'at idicek yevm-i cezâ¹⁸⁸⁶

4.15.1.2.22. Sayrafî, Mehmed, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Köprülü Ktp. Mehmed Âsım Bey 724 numarada yer alan bu tercümeden sonra mütercime dair şu beyitler yer almaktadır:

Hem anun âline vü ashâbına etbâ'ına

Rahmeti Hakkun ire anlar durur ehl-i kerem

Sayrafî dirler velikin degülem cevher-şinâs

Ümmîyem yok tâkatüm kim hoş belâgat söyleyem

*İsmümi dimiş **Muhammed** atam anam umaram*

Afv olup yarlığanam kim ümmet-i Muhammedem

Müflisem üryân 'amelden hem tehî-destem velî

Cân u dilden sıdk ile her dem salavât virürem

¹⁸⁸⁶ Şahin, a.g.t., s. 121.

Bu beyitlerden anlaşıldığına göre mütercimnin adı Muhammed mahlası da Sayrafi'dir. Kaynaklara bakıldığında, bu mahlası kullanan bir şairle karşılaşılmamaktadır. Şahin'in çalışmasında da yer almayan bu eserde bunların dışında fazla bilgi bulunmadığı için tercümenin yazılış tarihinden hareketle yazarın yaşadığı dönemi tespit edemiyoruz.

Ne zaman yazıldığı belli olmayan bu tercüme, kaynak metinle aynı kafiyede ancak farklı bir vezinle (**fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün**) yazılmıştır.

İlk beytin tercümesi:

Gönlüne düşdi meger ol lezzet-i zevk-i Selem

Karışup kanlu yaşun gözünden âhir dembedem (44a)

4.15.1.2.23. Alî b. İsmâîl Babadağî, **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 7389 numarada bir nüshası bulunan bu tercümenin sahibi Babadağî Alî b. İsmâîl'dir. Hayatı hakkında bilgi bulamadığımız bu zat önce Bürde'nin metnini toplu olarak yazar. Bu metnin sonunda şu ifadelerle Bürde'yi tercüme edeceğini bildirir:

Alî b. İsmâ'îl zârî güci yitdüğü mîkdârı

Babadağî diyârı tercüme itdi bu ebyâtı (6b)

Her beyti yine bir beyitle tercüme eden Babadağî, tercümesinde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün** kalıbını kullanmıştır.

Tercümenin başı: *Gönül halt eyledün eşkün ... bu hâlâtı*

Tezekkür itmeden miydi Selemdeki cemâ'âtı (7a)

Tercümenin sonu: *Şu dem kim meyl ider agsân-ı bânı ol sabâ yili*

Dahi tarb itdüğü dem 'îs işidüp hüsn-i asvâtı (11b)

4.15.1.2.24. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**.

Bir nüshası Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullâh 400/1 numarada bulunan bu şairi belirsiz tercüme Arapça bir şerhin kenarında bulunmaktadır.

Tercümenin başı: Yine cûş itmiş gibi dilde hevâ-yı Zî-selem
Mevc urur aynun bınarından senin deryâ-yı dem

Tercümenin sonu: Nîtekim deprendire bânın dudakların sabâ
Nîtekim vire tarab îse muğnî bi'n-nagam¹⁸⁸⁷

4.15.1.2.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 726/1'de bulunan Türkçe bir şerhin kenarında bulunan bu tercümenin de mütercimi belirsizdir. Diğer tercümelerden farklı olarak mesnevi nazım biçimi ve **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile kaleme alınan bu tercüme 120 beyittir.

Tercümenin başı: Ey gönül bilmezem ki sana n'oldı
Gözlerün kan-ıla neyiçün toldı

Tercümenin sonu: Nîtekim mâyil ola taraf-ı şecer
Bâğa esdikçe hoş nesîm-i seher¹⁸⁸⁸

4.15.1.2.26. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde**

Millet Ktp. Ali Emîrî Arabî 4341 numarada 50b-61a arasında bir nüshasına ulaşabildiğimiz bu eserin mütercimine dair bir bilgi bulamadık. Manzum olan bu tercüme, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmış olup Bürde'nin diğer birçok manzum tercümesine göre daha anlaşılır bir dille yazıldığı gibi vezin hataları da fazla görünmemektedir.

¹⁸⁸⁷ Şahin, a.g.t., s. 120-21.

¹⁸⁸⁸ A.t., s. 122.

Tercümenin başı: Ey ‘aceb anıldı mı cîrân u ehl-i zî-Selem
Kim sirişkün kanla memzûz idersin dem-be-dem (50b)

Tercümenin sonu: Cem’ kıldun cümle kadr ü iftihârî bî-şerîk
Nâ’il oldun ol makâma ki degüldür müzdahim (61a)

4.15.1.2.27. (Mütercimi veya şârihi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 568/1 numarada bulunan bu tercümenin kime ait olduğu bilinmemektedir. Eserde hamdele ve salveleden sonra kaside ibare ibare şerhe yakın bir üslupla tercüme edilmiştir. Eserin bir sayfasında Türkçe şerh yer alırken diğer sayfasında ise “*beyânü ’l-lüga*” başlığı altında gramerle ilgili Arapça yorumlar yapılmaktadır.

Başı: “*emin tezekkûri bî-icrânin*” konuşularını anduğundan ötürü mi “*bi-zi selem*” *Zi-selem* didikleri mekanda olan konşuları “*mezecte*” karışdurdun “*dem’an*” göz yaşını, “*cerâ*” öyle göz yaş ki akdı “*min mukletin*” gözün akıyla karasından “*bi-demin*” kan ile karışdurdun. Ya’ni *Zi-selem* didikleri mekânda sâkin olan *yârân* ve *cîrânı* anduğun için mi ...” (2b)

4.15.1.2.28. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**¹⁸⁸⁹

Kim tarafından yapıldığı belli olmayan Bürde’nin bu tercümesi mensurdur. Besmele ve ve bir satırlık hamdele ve salveleden sonra başlayan eserde, önce kaynak metin verilmiş hemen altında da mensur tercümesi verilmiştir.

İlk Beytin tercümesi:

“*Sen bu göz yaşını kana karışdırup gözünden akıtduğun Selem sâhibi olan mekânda sâkin ve mütemekkin olan sevdüğün nasîb-i aynunda olup dâima kalbinden gitmeyip anları anıp zikr ettiğinden midir?*” (1b)

Son Beytin tercümesi:

“*Yâ rabbi kabûl eyle resûl a.s. üzerine ve âl ü ashâb üzerine salât-ı dâime olsun. Mâdâmki sabâ yeli bân ağacının budaklarına salındıkça ve dahi resûl a.s.’ün ve âlinin ve ashâbının üzerine salât-ı dâime olsun*”

¹⁸⁸⁹ Nüshası Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları 33 numaradadır.

*mâdâm ki develer nağme ile suvarıcı kimsenin nağmesi sürür virüp
develeri sür'atle yürüdükçe.” (17b)*

4.15.1.2.29. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Bürde.**

Nüshası Mısır Milli Ktp. Edeb Türkî Talat 161 numarada bulunan bu tercüme tarafımızdan görülememiş, tavsifi için hazırlanan katalogdaki bilgiler kullanılmıştır. Mütercimi belirsiz olan bu tercümenin yazılış tarihine yönelik de bir bilgi bulunmamaktadır. Katalogda örnek olarak verilen beyitten bu tercümenin farklı bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır.

İlk Beytin tercümesi:

Tefekkür üzre misin sâhib-i Beytü'l-harem

Sirişk-i çeşmüni ceryân iderek dembedem¹⁸⁹⁰

Kasîde-i Bürde'nin XIX. yüzyıla kadar tespit edilebilen tercümeleleri bunlardır. Ancak bu yüzyıldan günümüze kadarki sürede de bu kaside nazmen tercüme edilmeye devam edilmiştir. Bu bağlamda Halepli Kudsîzâde Kadrî, Abdülhalîm Ken'ân, Şemseddîn Sivasî'nin torunlarından Sûzî Ahmed Efendi¹⁸⁹¹, Abdurrahîm Üskübî¹⁸⁹², Hâfız Mehmed Hayrî Efendi¹⁸⁹³, Evrenyeli Abdürrahîm Efendi, Konyalı Fahreddîn Efendi, Sezai Karakoç, İlhan Armutçuoğlu ve Mahmud Kaya gibi kişiler tarafından da manzum olarak tercüme edilmiştir.¹⁸⁹⁴

Kasîde-i Bürde Şerh ve Tercümeleleri Hakkında Genel Değerlendirme

Klâsik Türk edebiyatında Hz. Peygamber'in bir şekilde muhtevasını oluşturduğu çok geniş bir külliyat bulunmaktadır. Bu külliyatın önemli bir

¹⁸⁹⁰ Bkz. **Mahtûâtü't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye**, C. I, s. 238.

¹⁸⁹¹ Tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Şemsi F. Güneren 108

¹⁸⁹² Hayatı hakkında bkz. OM. I. 132. Şahin'in çalışmasında yer almayan bu eser Dürr-i Mergûb ismiyle isimlendirilmiştir. Kasîde-i Bürde'nin Farsça ve Türkçe olmak üzere manzum bir şekilde tercüme edildiği bu tercümenin matbu nüshası Hüdâî Efendi Ktp. 1384 numarada bulunmaktadır.

¹⁸⁹³ Şahin'in çalışmasında yer almayan bu tercümenin matbu nüshası Hüdâî Efendi Ktp. 1356 numarada bulunmaktadır

¹⁸⁹⁴ Bu kişilerin tercümeleleri hakkında bilgi için bkz. Şahin, a.g.t., s. 123-130.

bölümünü de Hz. Peygamber'in övgüsünde yazılan Kasîde-i Bürde'ye yazılan şerh ve tercüme oluşturmuştur.

XVI. yüzyılın hemen başından itibaren başlayan Kasîde-i Bürde şerhleri, XX. yüzyıla kadar kesintisiz olarak yazılmaya devam edilmiştir. Çalışmamızda, XIX. yüzyılın başların kadarki dönemde 13 ayrı şerh kaydedilmiştir. Bu şerhlerin büyük bir bölümü mensur olarak yazılmışken Rızâ'î ve Akhisarlı İsmâîl Efendi'nin şerhleri manzum olarak kaleme alınmıştır. Kasîde-i Bürde şerhlerinin bir kısmı aktarım amaçlı olup adeta birer mensur tercüme görünümündedirler. Açıklama amaçlı olanlar ise, Mekkî Efendi'nin Tevessül'ü hariç fazla ayrıntılı değildirler.

Kasîde-i Bürde'nin tercümeleri ise nispeten daha erken dönemde, XV. yüzyılında başlamıştır. Günümüze kadar kesintisiz olarak kırka yakın tercümesi yapılan bu kasidenin tercümeleri çoğunlukla manzum olarak kaleme alınmış olup çoğunda manzum bir metni yine manzum olarak başka bir dile aktarmanın zorlukları rahatlıkla görülebilmektedir. Bu tercümeleme büyük bir kısmında kaynak metne sıkı bir bağlılık söz konusu iken birkaç örnekte ise daha serbest bir tercüme yoluna başvurulduğu görülmektedir. Özellikle kaynak metinle aynı vezin ve kafiyede yazma isteği, Abdullâh Efendi el-Hulvî'nin (ö.1746) tercümesinde olduğu gibi, kaynak metindeki birçok kelimeyi aynen kullanmayı, dolayısıyla tercümeleme muhtaç tercüme görünümü arz eden metinlerin ortaya çıkmasını da yanında getirmiştir.

4.15.2. Kaside-i Mudariyye

Kaside-i Mudariyye; İmam Busiri'nin **el-Kasîdetü'l-Mudariyye fi's-Salâti 'alâ Hayri'l-Beriyye** isimli kasidesidir. Şairin **Bürde** ve **Hemziyye**'sinden sonra en yaygın olan bu şiiri **Râiyye** ismiyle de bilinmektedir. Pek çok şerh ve tahmisi bulunan bu kaside 39 veya 40 beyittir.¹⁸⁹⁵ Kasidenin konusu Hz. Peygamber'e salavat getirmek hakkında olup “*Yâ salli ale'l-muhtâri min mudarin / ve'l-enbiyâ ve cemî'i'r-rüsuli mâ zükirû*” beytiyle başlamaktadır.

¹⁸⁹⁵ Şahin, a.g.t., s. 39.

4.15.2.1. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **el-Hedyyetü's-Seferiyye ve'l-Hadariyye fî Şerhi'r-Râiyyeti'l-Mudariyye.**¹⁸⁹⁶

Mudariyye kasidesinin bu çalışmada tespit edilen ilk şârihi olan Müstakîmzâde, eserinin başında, İmâm-ı Bûsîrî'den kısaca bahsettikten sonra onun birkaç kasidesinin ismini verir. Daha sonra Hz. Peygamber'e salât ü selâm getirmenin gerekliliği üzerinde duran şârih, birçok kitaptan konuyla ilgili alıntılar yapar. Bu bölümden sonra; eserin yazılış hikâyesi anlatılmaktadır. Şârih, şifa bulmak ve öğrencileri için faydalı olması maksadıyla söz konusu kasideyi şerh etmeye başladığını bildirmektedir. Eserinin ismini zikrettikten sonra şerhine başlayan Müstakîmzâde ilk beytin şerhine başlamadan evvel kasidenin vezni hakkında bilgi verir. Daha sonra beyitteki bazı kelimeleri tahlil etmeye başlayan şârih bu tahlillerini uzun tutar. Bu anlamda; onun kelimelere yönelik tahlillerinde, kelimenin okunuşu yani i'rabı, kelimenin türü ve cümle içindeki konumu şeklindeki açıklamalarla kelimelerin lügat veya mecâzî anlamları yer almaktadır. Şârih bu uzun süren kelime tahlillerinden sonra “*mahsûl-ı beyt*” ibaresi ile beyti düz bir şekilde tercüme etmektedir.

Müstakîmzâde, kasidenin beyitlerini anlam bakımından genişletmeyi ise, kelimelerin açıklamasından hareketle yapmaktadır.

4.15.2.2. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî (ö. 1788), **el-Lüm'atü'l-Bedriyye 'ale'l-Kasîdeti'l-Mudariyye.**

Üsküdarlı olan Mustafâ İsâmeddîn'in bu eseri; daha evvel yine kendisinin Bûsîrî'nin **Kasîde-i Mudariyye**'sine yazılan şerhleri bir araya toplayarak oluşturduğu Arapça şerhinin (**eş-Şa'sa'atü'l-Kameriyye fî Şerhi'l-Kasîdeti'l-Mudariyye**) Türkçeye tercümesinden oluşmaktadır. Eserin müellif hattı nüshası¹⁸⁹⁷;

¹⁸⁹⁶ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3927 numaradadır.

¹⁸⁹⁷ Diğer bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yahyâ Tevfik 316.

Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 1146¹⁸⁹⁸ numarada yer almakta olup 8 Receb 1194 / 10 Temmuz 1780 yılında tamamlanmıştır.

Şerhine Arapça bir girişle başlayan Mustafâ İsmâmeddîn, ba'de ifadesinden sonra ismini zikredip eserinin yazılış sebebini açıklar. Bûsîrî'nin Mudariyye kasidesinden kısaca bahsedip onun önemine değinir. Bu kasideye bir şerh yazmayı istediğini ifade eden şârih, Abdülğanî Nâblusî, el-Hâdimî, Bağdâdî, Şeyh Ömer el-Benderî gibi müelliflerin bu kasidenin üzerine yazdıkları şerhleri kaynak olarak Arapça bir şerh oluşturduğunu daha sonra da bu şerhi Türkçeye aktardığını belirtir.

Eserinin bir tercüme olduğunu söyleyen Mustafâ İsmâmeddîn daha sonra şerhinde izlediği yöntem hakkında bilgi verir. Buna göre şârih, öncelikle bahsi geçen kasidenin şerh edeceği beytini yazıp bu beyitte geçen kelimeleri gramer ve anlam bakımından açıklar. Bu açıklamadan sonra ise beytin i'râbına geçip beyti nahiv bakımından ele alır. Üçüncü aşamada da beyti anlam bakımından şerh eder. Bu bağlamda beyti önce düz bir cümle ile Türkçe'ye aktarır, ardından da beyitte asıl söylenmek isteneni yakalamaya çalışır. Şârih her beytin sonunda beyitte bulabildiği edebî sanatları da tespî etmiş, bazen bu sanatların nasıl ortaya çıktığını da açıklamıştır.

Eserin yazılış sebebi hakkındaki bilgilerden sonra kaynak metnin yazarı, Bûsîrî'nin nesebi, doğum ve ölümünü içeren hayat hikâyesi hakkında bilgi verilmiş; ardından da sırasıyla kaynak metnin yazılış sebebi ile bu kasideyle ilgili olarak Hz. Peygamber'e salat u selam getirmenin faydaları, faziletleri, hükümleri ve mevâridi ya'ni salat u selam getirilecek yerler hakkında izahat yapılmıştır.

Bu ön bilgilerden sonra başlayan şerh 68 yaprak tutmaktadır.

4.15.2.3. Mustafâ 'Ârif, **Şerh-i Kasîde-i Mudariyye.**¹⁸⁹⁹

Hayatı hakkında bilgiye ulaşılamayan Mustafâ 'Ârif'in ismi, eserin zahriyye kısmında, "*müellifü hâze 'ş-şerhi Mustafâ 'Ârif*" şeklindeki kayıttan anlaşılmaktadır.

¹⁸⁹⁸ İncelenen ve alıntı yapılan nüshadır.

¹⁸⁹⁹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 817 numaradadır.

Aynı kayıta yer alan bilgiye göre eserin müstensihisi de şârihin kendisidir. Şârih'in ismi, eserin giriş kısmında ise “*bu kalilü'l-bizâ'a Ârif-i zâr...*” şeklinde geçmektedir.

Mustafâ Ârif, şerhinden evvelki mukaddime bölümünde Bûsîrî'nin Mudariyye kasidesini mensur ve manzum olarak övdükten sonra şerhi hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... *hâdim-i şer'-i Ahmed-i Muhtâr bu kalilü'l-bizâ'a 'Ârif-i zâr neyl-i şefâ'at ve hüsn-i me'âb te'emmül idüp ol kasîde-i mübârekenün müşkilât-ı lügât ve mu'dilât-ı i'râb ve dekâyık-ı nikâtınun kemâ hüve'l-lâyık şerh ü beyân ile tevessül kılındı...*” (1b)

Bu bilgilerden sonra şerhine başlayan Mustafa Ârif, girişte söylediği şekle bağlı kalarak bahsi geçen kasideyi şerh eder. Bu bağlamda önce, “*el-lügât*” başlığıyla açıklamaya çalıştığı beyitteki kelimeleri, gramer ve lügat anlamları bakımından incelemektedir. Şerhin ikinci bölümünde ise “*el-i'râb*” başlığı altında açıklanan beyitteki kelimelerin cümle içindeki konumları üzerinde durulup hangi i'rabı (harekeyi) almaları gerektiği konusu üzerinde durulmuştur. Şerhin üçüncü kısmını oluşturan “*el-ma'nâ*” başlığı altındaki bölümde ise beytin geniş bir çevirisi yapıлып beyitte asıl kastedilmek istenen anlam da “*murâd*” başlığıyla verilmeye çalışılır. Eser 16 yapraktan oluşmaktadır.

4.15.2.4. Halîl Sıdkî b. Alî b. Alî el-İsmâ'îlî, **Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye.**¹⁹⁰⁰

Hayatı hakkında fazla bilgi tespit edilemeyen Halîl Sıdkî, tek nüshasına ulaşabildiğimiz eserin başında kendisi hakkında kısaca bilgi vermektedir. Arapça olan bu girişte şârih eserini bazı dostlarının isteği üzerine yazdığını ve adına **Muhtâriyye Şerhü Kasîdeti'l-Mudariyye** ismini verdiğini ifade etmektedir. Daha sonra Türkçe devam eden Halîl Sıdkî, önce kaynak metnin nâzımı Bûsîrî hakkında kısaca bilgi verip onun birkaç eserini sayar daha sonra da şerh edeceği kasidenin faziletlerini saymaya başlar. Bunlardan sonra şerhine başlayan şârih, önce kaynak

¹⁹⁰⁰ İncelenen nüsha Kastamonu İl Halk Kütüphanesi 1464 numaradadır.

metni harekeli olarak yazar daha sonra da onu açıklamaya başlar. İlk beytin şerhinde bahsi geçen kasidenin vezni hakkında uzunca bilgiler veren Halil Sıdkî daha sonra ele aldığı beyitte geçen kelimeleri gramer bakımından tahlil ettikten sonra onun anlamını açıklamaya çalışır.

Mudariyye kasidesi, XIX. yüzyılda da İbrâhîm b. Mehmed el-Yalvacî tarafından manzum olarak tercüme edilmiştir.¹⁹⁰¹

4.15.3. **Kasîde-i Hemziyye**

İmam-ı Bûsîrî'nin 455 beyitlik bu kasidesi, **el-Kasîdetü'l-Hemziyye fî Medhi'n-Nebeviyye** şeklindeki tam adından da anlaşılacağı üzere Hz. Peygamber'in övgüsünde yazılmış bir kasidedir. Gerek müstakil gerekse şiir mecmualarında birçok nüshası bulunan kasidenin bir diğer adı da **Ümmü'l-Kurâ fî Medhi Hayri'l-Verâ**'dır.¹⁹⁰²

Hemziyye kasidesinin Arapça birkaç şerhi bulunmaktaysa da Türkçe yazılmış bir şerhi ile karşılaşılamamıştır. Yapılan taramalar neticesinde sadece Abdülbâkî b. Ahmed Abdî adlı bir kişinin manzum iki ayrı tercümesi bulunmaktadır.

4.15.3.1. Abdî, Abdülbâkî b. Ahmed (ö. 1765'ten sonra), **Manzum Tercüme-i Kasîde-i Hemziyye (1 beyitli)**.¹⁹⁰³

Bûsîrî'nin **Kasîde-i Hemziyye**'sini 3 beyitle tercüme ettiği eserinin sonunda yer alan bilgilere göre Abdî'anin adı Abdülbâkî b. Ahmed'dir. Hemziyye kasidesini iki defa tercüme eden Abdî'nin ilk tercümesi, bahsi geçen kasidenin her beytinin yine bir beyitle yapılan manzum tercümesidir. Tercümeden önce 33 beyitlik bir giriş bulunmaktadır. Bu bölümde mütercim, hamdele ve salve bölümünden sonra kasidenin nâzımını Bûsîrî hakkında biraz bilgi verip Hemziyye kasidesini şu beyitlerle över:

¹⁹⁰¹ Bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 825/5; Düğümlü Baba 428/6.

¹⁹⁰² Kaya, a.g.m., s. 469.

¹⁹⁰³ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 784 numaradadır.

Cümle âsârının hem biri hemziyyedür
Azbetü'l-elfâz olupdur bu kasîde-i 'alâ
Hem mebâlîsi de cezle dahi evzâ'ı 'acîb
Hem bedî'atü'l-ma'sân küllü beyti pür-ziyâ
...
Hem bunun hüsnüne vâsıl olamadı bir ahad
Bu kemâle iremedi ciddile bir fuzalâ
Hattâ Kırâtî diledi bir nazîre söyleye
Çün şeker indinde bala i'tibâr kim kıla (1b-2a)

Daha sonra mütercim eseri tercüme etmek istediğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

Çün diledi tercümesin bu fakîr-i pür-kusûr
Kim birer beyt ile anı ihtisâr ile edâ
Ola envâr-ı cihâna münteşir bu güneşün
Niçelerin kalbi bunun nûrî ile pür ola
Dilerem senden ilâhî cümle murâdını vir
Tercümemi okuya da beni hayr ile ana
Abdî-i bîçâreye beyt-i şerîfin kıl nasîb
Ola zâir-i ravza-i nûr-ı Muhammed Mustafa (2a)

Bu giriş bölümünden sonra bahsi geçen kasideyi tercüme etmeye başlayan şair; tercümesini kaynak metnin kafiyesiyle aynı kafiyede ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazmıştır.

Abdî'nin tercümesi kaynak metinle aynı kafiyede yazıldığı için, kaynak metindeki birçok kafiye kelimesi tercümede de aynen tekrarlanmıştır. Abdî bahsi geçen kasideyi çevirirken mümkün mertebe kaynak metne bağlı kalmış, kaynak metindeki kelimelere karşılık bularak anlamı Türkçeye nakletmeye çalışmıştır. Onun tercümesi; kaynak metindeki anlamın doğru ve tam bir şekilde aktarılması bakımından başarılı olmakla birlikte kaynak metindeki kelimelere Türkçe veya Türkçeleşmiş kelimelere karşılık bulmak bakımından vasat bir çeviridir. Bu durum diğer birçok manzum metnin yine manzum olarak çevrilmesinde karşılaşılan bir durumdur.

Abdî'nin tercümesinden sonra 13 beyitlik bir hâtîme bölümü bulunmaktadır. Şair burada, eserinin Cuma günü seher vaktinde bittiğini ifade ettikten sonra, tercümesinin dertlere şifa olmasını ummaktadır.

Abdî'nin aynı kasideye yaptığı ikinci tercümede yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre bu ilk tercüme 1177/1763-64 tarihinde sona erdirilmiştir.

İlk beytin tercümesi:

Şân-ı fazlun menziline yetişür mi enbiyâ

Vâsıl olmaz ol makâma ey semâ hîç semâ (2a)

Son beytin tercümesi:

Kâim oldukça salâtu ‘âbidîn ü zâhidûn

Hem kıyâmı müddetinde dü cihânda eşyâ (55b)

4.15.3.2. Abdî, Abdülbâkî b. Ahmed (ö. 1765'ten sonra), **Manzum Tercüme-i Kasîde-i Hemziyye (3 beyitli)**.¹⁹⁰⁴

Abdî'nin Hemziyye kasidesine yaptığı bu ikinci tercümenin özelliği, kaynak metindeki her beytin üçer beyitle çevrilmesidir. Şair ilk çevirisine yazdığı aynı

¹⁹⁰⁴ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3527 numaradadır.

manzum girişi bu çevirisinin önüne de koymuş ve girişin sonlarında tercümesi hakkında şu bilgileri vermiştir:

Tercüme kılmış idüm yetmiş yedide ben bunu

Kim birer beytile eylemiş idüm anı edâ

Kim üçer beyt ile nazm-ı tercümesin istedi

Geldi bir gün vâlid-i ma'nûm itdi ilticâ

Kudretüm yitdügi mikdâr nazm ile şerh eyledüm

Kim kusûrum afv iderler umaram ehl-i safâ (2b)

Bu girişten sonra tercümesine başlayan Abdî, ilk tercümede birer beytile yaptığı çeviriyi aynen alıp buna iki beyit daha ekleyerek kaynak metnin anlamını genişletmeye, bir anlamda kaynak metni şerh etmeye çalışmıştır. Abdî'nin bu ikinci tercümesiyle birlikte kaynak metnin anlamı daha anlaşılır hale gelmiştir.

Tercümeden sonra yine ilk tercümede yer alan hâtime bölümünün aynısı bulunmaktadır. Eserin sonunda yer alan istinsah kaydına göre; eser mütercim tarafından yazılmış olup şaban'ın 3. Pazar günü 1180 tarihinde sona ermiştir.

İlk beytin tercümesi:

şân-ı fazlun menziline yetişür mi enbiyâ

Vâsıl olmaz ol makâma ey semâ hîç semâ

Sen semâlar üzre çıkdun geçdün arş-ı a'zamı

Kim irişdi bu makâma ey imâmü'l-enbiyâ

Kâbe kavseyn menzilini sana ancak virdi Hak

Söyledi sana cemâlün dahi gösterdi Hudâ (3b)

Son beytin tercümesi:

Kâim oldukça salâtu ‘âbidîn ü zâhidûn
Hem kıyâmı müddetinde dü cihânda eşyâ
Rûhına olsun anun dâim salât ile selâm
Cismine sırrına dahi olsun ol bî-intihâ
‘Âbidînün ‘âşıkînün hürmetine ey Hudâ
Dü cihân içinde vir her demde bizlere safâ (73b)

4.15.4. Kasîde-i Zührü’l-Me’âd

Bûsîrî’nin **Zührü’l-Me’âd fî Vezni Bânet Su’âd** isimli bu kasidesi, Ka’b b. Züheyr’in Hz. Peygamber övgüsünde yazdığı “lâm” redifli kasideye yazılan 204 beyitlik bir naziredir.¹⁹⁰⁵

4.15.4.1. Abdî, Abdülbâkî b. Ahmed (ö. 1765’ten sonra), **Manzum Tercüme-i Kaside-i Zuhru’l-Me’âd li-Bûsirî**.¹⁹⁰⁶

Bûsîrî’nin Hemziyye kasidesini de tercüme eden Abdî, onun bu kasidesini de birer beyit ile manzum olarak tercüme etmiştir. Asıl tercüme bölümünden evvel 7 beyitlik bir girişle çevirisi hakkında bilgi veren Abdî şu ifadeleri kullanmaktadır:

Kasâ’id gerçi ekserdür ve lâkin Bûsirî’nünki

Fesâhatde belâgatde ki yokdur anun akrânı

Bu kasîdeyi gördün mi bunun Zührü’l-Me’âd adı

Diyem fi’l-cümle esrârın irerse lutf-ı sübhânî

Bu dahi hazret-i Ka’bun kasîdesine uymışdur

Kavâfisi vü evzânı o enver bu da nûrânî

¹⁹⁰⁵ Kaya, a.g.m., s. 469.

¹⁹⁰⁶ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa, 784 numaradır.

Birer beyt ile ma'nâsın kılam Türkîye tercüme

Yedişer beyt ile itdüm ki Ka'binkini de tibyânî (91b)

Kaynak metnin vezni ve kafiyesinden farklı olarak “yâ” kafiyesi ve aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün mefâ’îlün** kalıbıyla yazılan tercüme, anlamın doğru ve tam olarak Türkçeye aktarımı noktasında başarılıdır.

Mütercim tercümesinin sonunda çevirdiği kasidenin şerhinin değil metninin bile zor bulunduğunu söyleyerek hatalardan dolayı affını istemektedir.

İlk beytin tercümesi:

Ne vakte dek eyâ gönlüm safâ vü zevk-i cismânî

Olursun cümleden mes’ûl eger âb u eger nânı (92a)

Son beytin tercümesi:

Sabâhun dav’ını lâyih kılup sırr itdigün demde

Kanâdîl-i kevâkibler iderken seyr-i seyrânı (115a)

4.16. **Askalânî’nin Kasîdesi**

İbn Hacer Askalânî olarak bilinen Ebü’l-Fazl Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Muhammed el-Askalânî (ö. 852/1449) çok yönlü bir âlim olup özellikle hadis sahasındaki çalışmaları ile bilinmektedir.¹⁹⁰⁷ Onun Hz. Peygamber hakkında yazdığı bir kaside de Türkçe şerh geleneğinde yerini almıştır.

4.16.1. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Şerh-i Kasîde-i Askalânî.**

Bursalı Mehmed Tahir’in de bahsettiği bu eserin nüshası Almanya’da (Ms. Or. Oct. 1890) bulunmaktadır. Eserde İbn Hacer el-Askalânî’nin Hz. Peygamber’in

¹⁹⁰⁷ Bkz. M. Yaşar Kandemir, “İbn Hacer el-Askalânî”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 514-27.

hayatı hakkında yazdığı kasidenin şerhi yer almaktadır. Eserin kataloğunu hazırlayan Hanna Sohrweid bu şerhin 6 yapraktan oluştuğunu belirtmektedir.¹⁹⁰⁸

4.17. **Mollâ Câmî'nin Lücetü'l-Esrâr'ı**

Lücetü'l-Esrâr, Mollâ Câmî'nin 1475 yılında Emîr Hüsrev-i Dihlevî'nin (ö. 1234) Deryâ-yı Ebrâr adlı kasidesine nazire olarak kaleme aldığı 100 beyitlik bir kasidedir. Remel bahrinin **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılan bu kaside¹⁹⁰⁹ klâsik Türk edebiyatı döneminde birkaç defa şerh veya tercüme yoluyla Türkçeye aktarılmıştır. Yaptığımız taramalara göre, bunlardan sadece ikisi XIX. yüzyıldan öncesine aittir.

4.17.1. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra), **Tuhfetü'l-Vüzerâ (Şerh-i Lücetü'l-Esrâr).**

Bursalı Mehmed Tâhir'in ulemâdan gösterdiği¹⁹¹⁰ Yûsuf Kağızmanî'nin nüshası Lala İsmail 402 numarada bulunan bu eseri, Mollâ Câmî'nin Farsça **Lücetü'l-Esrâr** adlı eserinin şerhidir. Eser çok kısa bir hamdeleden sonra şârihin eserini hediye ettiği kişinin övgüsü ile başlar. Ancak bundan önce şârih devlet ricaline eser sunmanın bir âdet haline geldiğini şu şekilde ifade eder:

*“... te'lîf-i kitâb iden te'lîf itdügi kitâbı şevketlü ve haşmetlü pâdişâh ...
hazretlerinin nâmına veya vüzerâda birinin nâmına te'lîf eylemek
mü'elliflerin 'âdetinden olmağla ...” (1b)*

Daha sonra eserini III. Ahmed devri Rumeli seraskeri Mustafâ Paşa'ya ithâf ettiğini belirterek onun şark seferine dair muvaşşah bir kasîde yazar. Ardından da kendisinden biraz bahseden şârih, birçok beldeye ilim tahsîl etmek için gittiğini ve **Kasîde-i Tantarâniyye, Rûznâme-i Vefâ** ve **Ferişte Dîvânçesi** gibi eserlere de şerh yazdığını söyler. Daha sonra **emmâ ba'd** ifadesi ile şu cümlelere yer verir:

¹⁹⁰⁸ Beschrieben von Hanna Sohrweide, **Türkische Handschriften III**, Wiesbaden, 1974, s. 262.

¹⁹⁰⁹ Mehmet Atalay, “Câmî'nin Lücetü'l-esrâr Adlı Kasidesi ve Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid'in Manzum Tercümesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 24 (2004), Erzurum, s. 25.

¹⁹¹⁰ Bkz. OM. II. 55.

“... Bu ‘abdü’l-hakîr ... Yûsuf el-Vâ’iz Kağızmanî tahsîl-i ‘ilm ve tekmîl-i mâdde kıldukdan sonra ihtilât-ı havâss u ‘avâmdan hârib ve menâsib-i dünüveviyyeye gayr-ı tâlib ve leylen ve nehâren cemî’-i evkâtumu müstefrik idüp ulûmdan fûnûn-ı şettâ mütâla’asına ... meşgûl ve her bir ‘ilm için âher ilmün lezzetine mugâyir bir lezzet olup bir ‘ilmden melûl olanda melâl-i mezbûrî def’an bir ‘ilm-i âhere iştigâl ve İbn Abbâs hazretleri kelâmdan melûl olanda ‘hâtû dîvâne’ş-şu’arâ’ buyurduğuna imtisâlen ahyânen kasâyid-i Arabiyyelere ve devâvîn-i Fârisiyyelere nazar eyledüğümde içlerinden Arabiyyeden **Kasîde-i Tantarâniyyeyi** elfâz-ı garîbe vü ‘acîbe mürettebe ve beyân u bedî’ ile musanna’a bir kasîde görüp şerhe muhtâc olmağla lisân-ı Türkî ile şerh ve ismine **Hediyyetü’l-Vâlî** tesmiyeden sonra Fârisiyyeden **Ferişte Dîvânçesin** üslûb-ı garîbi ve namt-ı acîbi müştemil bir dîvânçe görüp şerhe muhtâc olmağla şerh ve ismine **Yûsufî** tesmiyeden sonra yine Fârisiyyeden Mollâ Câmî hazretlerinin **Lüccetü’l-Esrâr ve Cümmetü’l-Ebrâr** ile mülakkaba olan kasîdesin gâyetle mergûbe ve nihâyetle matlûbe bir kasîde görüp yüz beyt olup ve bahri bahr-i remel-i maksûr olup ve ma’a hâzâ elzem ü ehemmi iken ... bu ana dek fuzalâdan birisi bunu şerhe ihtimâm itmeyüp şerhe muhtâc olmağla nef’i ‘âm olsun için istid’â-yı izhâr fazîletsüz ve ma’ânîde ibhâm ve kelâmda iğlâk ve ibârât dakıksız lisân-ı Türkî ... evvelen bahrini ve sâniyen her beytinün lügatlerini ve kavâ’id-i Fârisiyyesini et-tekrâru hasen diyüp birbirine havâlesüz beyân idüp ve sâlisen muhteviyâtını ‘ayân ile şerh eyledüm....” (2b-3a)

Şerh edeceği metin ve şerhinde uygulayacağı yöntem hakkında bu şekilde bilgi veren Yûsuf el-Vâ’iz bu uzunca girişten sonra şerhine başlar. Öncelikle kasîdenin vezni hakkında açıklamalar yapan şârih bahsi geçen kasîdeyi beyit birimine göre açıklamaya başlar. Eser 34 yapraktan oluşmaktadır.

4.17.2. Hâcî, **Şerh-i Lüccetü’l-Esrâr**.

Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 25638/4 numarada 72b-109a yaprakları arasında yer alan bu şerh kısa bir hamdele ve salveleden sonra şu cümlelerle devam eder:

*“.. bu ‘abd-ı fakîr **Hâcî-i bîçâre** ve mâye-i hünerden âvârenün hâtır-ı fâtırına nâgâh hutûr eyledi ki Kasîde-i Lüccetü’l-Esrâr ve Huccetü’l-Ahrâr bir manzûme-i pür-melâhat ve ‘ayn-ı tarâvet olup ser-tâc-ı erbâb-ı ‘îrfân ve mefhar-i ehl-i sühandân sultânü’ş-şu’arâ ... Nûreddîn Abdurrahmân Câmî .. hazretlerinün güfthâ-yı dil-âvîz ve sühânâ-yı letâfet-engîzlerindendir bi-hasebi’l-makdûr ma’nâ-yı muhassalî ve ba’zı lügatları beyân olursa çok kimesne müstefîd olur ve bu fakîr-i pür-taksîrden bir eser kalur diyü kitâbete şürû’ olunup cenâb-ı emîr-i kebîr vezîr-i tedbîr-i zî-kalb-i münîr ... hazretlerinün cânib-i vezîrânelerine tuhfe-i hakîrâne kılındı...” (72b-73a)*

Câmî’nin bu kasidesini, sözlerini cezp edici bulduğu için şerh ettiğini söyleyen şârih, açıklamalarını yaparken şerh edeceği metindeki kelimelerin anlamlarını vererek bu metinde kastedilen anlamı bulmaya çalışacağını ifade eder. Şârih eserini bir vezire hediye ediyorsa da elimizdeki nüshada ismin yazılacağı yer özellikle boş bırakılmıştır.

Yukarıda bir kısmı alıntılanan girişten sonra şerhine başlayan şârih, ifade ettiği yöntem dâhilinde şerhini yaparken gerek beyitte geçen kelimelerin anlam ve gramer bakımından açıklanmasında gerekse de beytin toplu anlamının verildiği kısımda manzum parçalara yer verir.

Eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Eserin hemen sonunda 1243/1827-28 tarihi bulunmaktaysa da bunun telif mi yoksa istinsah mı olduğunu tespit etmek zordur.

Câmî'nin bu kasidesi XIX. yüzyılda da 1288/1871'de Seyyid Mehmed Sâlih¹⁹¹¹, 1909 yılında da Vehîb Paşa¹⁹¹² tarafından şerh edilirken Erzurum Kadı Vekili Ahmed Râşid tarafından da nazmen tercüme edilmiştir.¹⁹¹³ Aynı kaside Kayserili Develioğlu Abdullâh tarafından da şerh ve tercüme edilmiş ve 1330/1911-12 ve 1333/1914-15 yıllarında Kayseri'de 1332/1913-14 yılında da İstanbul'da basılmıştır.

4.18. Cemâl Halîfe'nin Kasîde-i Muhrika'sı

XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın ilk çeyreğinde yaşayan Halvetî tarikatı mensuplarından Cemâleddîn İshak Karamanî, 933/1526-7'de İstanbul'da vefat etmiştir. Arapça birkaç eseri ile Türkçe bir hadîs-i erba'în tercümesi bulunan Cemâl Halîfe'nin Kasîdetü'l-Muhrika'sı ise İbn Ömer'in medhi ile Haccâc ve Yezîd'in zemmini konu etmektedir.¹⁹¹⁴

4.18.1. (Şârihi belirsiz), Şerh-i Kasîde-i Muhrika.¹⁹¹⁵

Milli Ktp. Çankırı İl Halk Ktp. Koleksiyonu 76; Mısır Milli Ktp. Talat 98 ve British Museum Or. 8880 gibi kütüphanelerde birkaç nüshası bulunan bu şerhin şârihine dair bilgi tespit edilememiştir. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 485 numarada bulunan nüsha Hânîzâde İbrâhîm'e izafe edilmişse¹⁹¹⁶ de tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde nüshada bu isme dair bir bilgi bulunmamıştır.

Eserin başında şerh edilen kasidenin yazarı ve konusu hakkında Arapça olarak bilgi verilmektedir. Buna göre bahsi geçen kaside, İshak Cemâleddîn Karamanî tarafından yazılmış olup İbn Ömer'in medhi ile Haccâc ve Yezîd'in zemmini konu etmektedir.

¹⁹¹¹ **Muhtâcu'l-ibrâr Şerh-i Lüccetü'l-esrâr**, Mühendishane-i Berri Hümayun, İstanbul, 1288.

¹⁹¹² **Şerh-i Kasîde-i Lüccetü'l-esrâr**, Ordu İl Halk Ktp. 885.

¹⁹¹³ Bkz. Atalay, a.g.m.

¹⁹¹⁴ Reşat Öngören, "Karamanî, Cemaleddin İshak", C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 449.

¹⁹¹⁵ İncelenen nüsha, Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 1350 numaradadır.

¹⁹¹⁶ Öngören, a.g.m., s. 449.

Bu bilgilerin verildiği kısa bir girişten sonra kasidenin ilk beyti verilmiş ve şerh edilmeye başlanmıştır. Ancak doğrudan metnin açıklanmasına geçilmemiş, kasidenin yazılış öyküsü, dolayısıyla eserin adına **Muhrika** denilmesinin sebebi de açıklanmıştır. Buna göre eserin **Muhrika** şeklinde adlandırılması; İshak Cemâleddîn Karamanî'nin şeyhinin izni ile kasideye yazmaya başladıktan sonra ilk beytin yazımı esnasında İbn Ömer'in aşkıyla ağzından bir ateşin düşüp kâğıdı yakmasına daynamaktadır.

41 beyitten oluşan bu Arapça kasidenin kim tarafından şerh edildiğine dair eserde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Eser klâsik şiir şerhlerinden uzak bir muhteva ve yapıdadır. Şârih kaynak metni verdikten sonra beytin içeriğiyle ilgili veya ilgisiz menkıbelere yer verir.

4.18.2. Tokat Müftüsü Abdurrahmân b. Ahmed, **Şerh-i Kasîde-i Muhrika**.

Nüshası tarafımızdan görülemeyen bu şerhin nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2788) bulunmaktadır. Hanna Sohrweid'in verdiği bilgiye göre, eser 43 yapraktan oluşmakta olup şârihin adı 1b'de kaydedilmiştir.¹⁹¹⁷

4.19. **Şevket-i Buhârî'nin Kasidesi**

4.19.1. Mustafâ Vâsıf (XVIII. yüzyıl –Dâmâd Alî Paşa devri-) **Şerh-i Kasîde-i Şevket**.

Nüshası Fransa Milli Kütüphanesi'nde bulunan bu şerh tarafımızdan görülememiştir. Bloche'nin verdiği bilgiye göre, şerh Dâmâd Alî Paşa'ya sunulmuş olup 64 yapraktan oluşmaktadır. Şerh edilen kaside 64 beyittir.¹⁹¹⁸

XVIII. yüzyıldan sonra da kasîde şerh ve tercüme sahalarında eserler verilmiştir. İsmi tespit edilemeyen bir şârih 1253/1337-38'te vefat eden Pertev

¹⁹¹⁷ Beschrieben von Hanna Sohrweide, **Türkische Handschriften III**, Wiesbaden, 1974, s. 265.

¹⁹¹⁸ E. Blochet, **Catalogue des manuscrits Turcs, C. I**, Paris, 1932, s. 330.

Mehmed Sa'îd Paşa'nın Hz. Peygamber'in medhi hakkındaki Arapça bir kasideyi şerh etmiştir.¹⁹¹⁹ Hâfız Sâlih Re'fet¹⁹²⁰ Mevlânâ'nın bir kasidesini, Hacı Kadrî Bey Hz. Alî'ye nispet edilen bir kasideyi¹⁹²¹, Hulûsîzâde Abdülkâdir Râşid b. Mustafâ Zeynelâbidîn'in Arapça bir kasidesini¹⁹²², Piriştineli Maksûd Hulûsî (ö. 1929) Mevlânâ¹⁹²³ ve Ebû Medyen'in¹⁹²⁴ birer kasidesini, Lebîb Mehmed Efendi (ö.1866) Ebû İsmâîl Hüseyin b. Alî et-Tuğrâî'nin (ö. 513/1119), Lâmiyyetü'l-Acem adlı Arapça kasidesini¹⁹²⁵, İbnülemin Ahmed İzzet, Hz. Alî'ye nispet edilen Kasîde-i Zeynebiyye'yi¹⁹²⁶ şerh etmiştir.

¹⁹¹⁹ Bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3661.

¹⁹²⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. İbn 454.

¹⁹²¹ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 1792/11.

¹⁹²² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 1053/3; Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 151/2.

¹⁹²³ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1612/5.

¹⁹²⁴ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 418.

¹⁹²⁵ Matbu nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. İbn 421.

¹⁹²⁶ Bu tercüme 1315/1897 yılında İstanbul'da basılmıştır. Özege. I. 30.

5. GAZEL ŞERH VE TERCÜMELERİ

- 5.1. Yeşilzâde Riyâzî Ahmed b. Sinân el-Kâdî (XVI. yüzyıl -Latîfi zamanında vefat eder-), **Keşfü'l-Hakâyık fî Halli'd-Dekâyık**.

Tezkireci Latîfi'nin verdiği bilgiye göre Filipeli olan Riyâzî Kânûnî devrinde aynı yerde kadılık görevinde bulunurken vefat etmiştir. Yine Latîfi'nin söylediğine göre bu zatın Mollâ Câmî'nin bir gazeline **Keşfü'l-Hakâyık fî Halli'd-Dekâyık** isminde bir şerhi bulunmaktadır. Nüshasına ulaşamadığımız bu eserin hangi dilde yazıldığına dair bir bilgi de bulunmamaktadır.¹⁹²⁷

- 5.2. Arapzâde İlmî, Şeyh Mehmed b. Şeyh Halîl (ö. 1718), **Şerh-i Gazel-i Câmî**.¹⁹²⁸

Şerhin başında “*Nakşibendiyye meşâyihlerinden Edirnevî Arabzâde Hâce İlmî Mehmed Efendi'nin şerh-i bî-dilleridir*” başlığı bulunmaktadır. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra şarih kimliğini açıklayıp şerhi hakkında şu bilgileri verir:

“...*bu hakîr Şeyh Mehmed b. Şeyh Halîl eş-şehîr bi-Arabzâde (...)* hazret-i Mevlânâ Abdurrahmân Câmînin dîvân-ı ma'ârif-intisâblarından *tevhîd-i bârî hakkında olan gazeliyyâtlarından bir gazel intihâb idüp (..)* şerh ü beyân tasaddî olundu...” 8a.

Şerh edilen gazelin ilk beyti şöyledir:

صوفى چه فغانست كه من اين الى اين
”اين نكته عيانست من العلم الى العين

Şârih, kaynak gazelin metnini verdikten sonra bu gazelin her beytini önce mısra mısra gramer bakımından tahlil etmektedir. Bu bağlamda mısrada geçen kelimelerin kelime çeşitleri, okunuşları ve lügat anlamları açıklanır. Bundan sonra ise “mahsûl-ı beyt” başlığı ile gramer bakımından tahlil edilmiş iki mısra birleştirilip toğlu bir şekilde anlamı bakımından şerh edilir. Şarih burada önce kaynak beyti düz

¹⁹²⁷ Latîfi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, s. 282-83.

¹⁹²⁸ İncelenen nüsha için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1774.

bir şekilde çeviri daha sonra da bu çeviriyi açmaya ve asıl kastedilmek istenen anlamı yakalamaya çalışır. Şerhte tasavvufi yorumlara da yer verilmektedir.

5.3. Mehmed İsmet b. İbrâhîm (ö.1747), **Şerh-i Gazel-i Sâib-i Tebrîzî.**

Nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3249 numarada125b-133a yaprakları arasında bulunan bu eser oldukça sanatlı bir girişle başlar. Hamdele ve salvele bölümünden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan İsmet Efendi, günlerden bir gün adını vermediği şeyhülislamın yanına gittiğinde onun Sâ'ib Divânı ile meşgul olduğunu ve kendisini Sâ'ib'in şiirlerini açıklayacak bir şerh yazması için cesaretlendirdiğini ifade eder. Bu ifadelerden sonra divandan tefe''ül çeken İsmet Efendi Sâ'ib'in Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'ye nazire olarak kaleme aldığı şiirini şerh etmeye karar verir. İsmet Efendi 28 beyitten oluşan bu şiirin şerhini yaparken şerh edeceği beyti üstü çizgili olarak yazdıktan sonra beyitte geçen kelimelerin anlamını verip onların gramer özellikleri hakkında bilgi verir. Ardından da mahsûl-ı beyt ifadesiyle kaynak metni Türkçeye aktarıp kısaca açıklar.

Mehmed İsmet Efendi'nin kendi hattıyla yazılan bu eser 12 Rebûlâhir 1135/ 20 Ocak 1723'de tamamlanmıştır.

5.4. İbrâhîm Nazîr (ö. 1774), **Şerh-i Gazel-i Mevlânâ.**

OM'de bu eserin varlığından bahsedilmekteyse de nüshasına ulaşılammıştır.¹⁹²⁹

5.5. Muvakkıtzâde Seyyid Mehmed Pertev (ö. 1807), **Kendi Farsça Gazelinin Manzum Tercümesi.**

XVIII. yüzyıl dîvân sahibi şairler arasında yer alan Pertev, kendisinin yazdığı Farsça gazeli nazmen tercüme etmiştir. Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 61 numarada bulunan Dîvân'ı içinde yer alan bu tercümenin başında şu not bulunmaktadır:

¹⁹²⁹ Bkz. OM. II. 45.

“işbu siyâh hatt ile tahrîr olunan Fârisî gazelün beyitleri zeylinde la’l ile tarkîm olunan ebyât gazel-i mezkûrenün tercümesi olmak üzere söylendiğinden kâfiyesi mahalline kayd olunmamışdur” (10b)

Tercüme edilen bu gazel 6 beyitten oluşmaktadır.

5.6. Bekâyî (Bâkî), Şerh-i Gazel-i Hâfız.

Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9345 numarada bulunan bu eserin başlığında “hâzâ şerhü gazeli hâfız li-bekâyî” yazmakta ise de şârihin sebep-i telifi açıkladığı bölümde ise bu kelime “Bâkî” şeklinde yazılmıştır. Şarih hamdele ve salvele bölümünden sonra, eserini yazma sebebi olarak şunları söylemektedir:

“... gavvâss-ı deryâ-ı fakr-ı fenâ ve tâlib-i dürr-dâne-i bahr-ı belâ sahrâ-yı dehrün âvâresi ve çâre-i derdün bî-çâresi derd-i yâr ile derdmend ve gam-ı nigâr ile müstemend erenlerin eşiginün hâk-i pâyı ayağı toprağı ya’nî Bâkî bu ebyât-ı ma’ifet-âmizi ve ma’nâ-zîr ki lisân-ı gayb Hâfız-ı Şîrâzî ... ma’nâdan güftâra getürmüşler ve lâkin zebân-ı Fûrs olmağın remzi tâlibinden dûr ve sırrı râğıbından mestûr idi. Ol sebebden lisân-ı Türkîye ta’bîre getürdüm tâ ki âşıkân-ı ‘ilm-i hakîkate müfîd olup ...”
17a-b.

Bu girişten sonra şârih, Hâfız’ın “ey bî-haber be-gûş ki sâhib-i hayr şûy” mısraıyla başlayan gazelini şerh etmeye başlar. Şarih önce beyti tercüme etmekte daha sonra da ayet, hadis ve muhtelif şairlerden yapılan alıntılarla kaynak beyti tasavvufî bir mecrâda açıklama ve genişletmeye çalışmaktadır.

XIX. yüzyıl ve sonrasında da bazı Arapça ve Farsça gazeller tercüme veya şerh edilmiştir. XIX. yüzyılda yaşamış meşhur şâirlerden Murâd Mollâ’nın öğrencilerinden olduğunu söyleyen Seyyid İbrahim Hakkı b. Hüseyin eş-Şumnevî Mevlânâ’nın Farsça bir gazelini şerh etmiştir.¹⁹³⁰ Dâhiliye Nezâreti Evrak Odası

¹⁹³⁰ Bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3300.

memrularından Hüseyin Bey¹⁹³¹ ve Tatlıdilizâde Ahmed Sâfi Bey (ö. 1926) adlı iki kişi tarafından İsmet Buhârî'nin birer gazeli tercüme edilmiştir.

¹⁹³¹ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 332/3 (36a-38a)

6. TÜRKÇE TASAVVUFÎ ŞİİR ŞERHLERİ

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, Türkçe manzumelere yapılan şerhler de önemli bir yer tutmaktadır. Ömür Ceylan tarafından bu tür şerhler üzerinde geniş bir çalışma yapılmış ve **Tasavvufî Şiir Şerhleri** başlığı altında bu şerhler toplu olarak ele alınıp değerlendirilmiştir.¹⁹³² Ceylan'ın da ifade ettiği gibi, *Türkçe manzumelere yapılmış şerh külliyesi toplu olarak gözden geçirildiğinde*, XX. yüzyılın başlarına kadar, istisnaları olmakla birlikte, şerh edilen kaynak manzumeler ile bunlara yapılan şerhler birer tasavvufî metin olduğu gibi, şerh edilen manzumelerin şairleri de şerhi yapan şârihlerin de mutasavvıf kimlikleri ile ön plana çıktıkları görülmektedir.¹⁹³³

6.1. Yûnus Emre'nin Şiirleri

Anadolu sahası erken Türk edebiyatının ilk temsilcileri arasında yer alan Yûnus Emre'nin hayatı hakkındaki bilgiler sınırlıdır. 1240 yıllarında muhtemelen Sivrihisar civarından doğduğu ve 1320-21 tarihinde vefat ettiği düşünülen Yûnus Emre'nin ilâhî aşk heyecanı ile yazdığı şiirlerinden oluşan bir Dîvân'ı ile didaktik yönü ağır basan Risâletü'n-Nushiyye adlı bir mesnevisi vardır.¹⁹³⁴

Yûnus Emre'nin “Çıkıldım erik dalına...” sözcükleri ile başlayan şathiye türündeki şiiri, şerh geleneğinde daha çok rağbet görmeye birlikte onun başka birkaç şiirinin de şerh edildiği görülmektedir.

6.1.1. Şeyhzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi (ö.1544), **Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre.**¹⁹³⁵

Türkçe edebî/tasavvufî metinlerin ilk şerhlerinden biri olan **Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre**'nin şârihi, eserinde ismini sadece Şeyhzâde olarak vermektedir. Bu zatın aslen İzmitli olup tahsilini İstanbul'da tamamlayan ve Kadı Beyzâvî'nin Tefsîr'ine yazdığı hâşiyesi ile tanınan Şeyhzâde Muhyiddîn Mehmed Efendi olduğu

¹⁹³² Bkz. Ömür Ceylan, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

¹⁹³³ A.e., s. 34-35.

¹⁹³⁴ Bkz. Mustafa Tatçı, **Yunus Emre Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998, s. 1-17.

¹⁹³⁵ Necla Pekolcay; Emine Sevim, **Yunus Emre Şerhleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009. İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1461.

sanılmaktadır. 1544'te vefat eden Şeyhzâde'nin Mesâbih, Meşârih ve Kasîde-i Bür'e gibi eserlerin şerhlerini de yaptığı bildirilmektedir.¹⁹³⁶

Şeyhzâde şerhine kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra Allâh'ın kendisine tüm varlık âlemlerini ayân ettiğini, bu arada Hz. Yûnus'un yedi beyitlik muğlak bir gazelini gördüğünü, bu gazelde olan batinî anlamları Allâh'ın kendisine bildirdiğini şu şekilde beyan eder:

"... ve ol hazret-i zât kendü varlıklar 'âlemine bu kalbüm bir münevver âyîne kılup câm-ı cihân-nümâ gibi içinde her ne var ise cemî'-i varlık 'âlemini bana 'ayân idüp açdı ve gösterdi ve ben dahi seyr idüp gördüğümden sonra nâgâh hazret-i Yûnus Emre'nün yedi beyt bir muğlak gazeli gözüme tuş olup ve anun içinden her ne denlü varlık yedileri var ise Hep anlarun ma'nâ-yı latîflerin bu yedi beyt gazeli-garrânun içinden Hak ta'âlâ ... bana bir bir ayân idüp bildürdi ve gösterdi..." (5b-6a)

Hız. Yûnus'un bu gazeli istiğrâk halinde iken kaleme aldığı söyleyen Şeyhzâde, aklının yettiği miktarda bu gazelin gizli anlamlarını ve hakikatlerini açıklamaya çalışacağını şu şekilde ifade eder:

"... bu bende-i fakîr dahi Hak ta'âlânun avn-ı 'inâyetine mürâca'at idüp bu makâmda aklum yitdüğü mikdâr bu yedi beyt gazeli-gazelün ma'nâ-yı muzmerini ve hakâyıkını ve dekâyıkını ve zevâhirini ve bevâtınını cem' idüp alup ol ki ehl-i hâl olan ukelâ vü azîz dervîşlerdür anlara lisân-i hâlden beyân iderem..." (6b)

Bu ifadelerden sonra şerh edeceği gazelin metnine yer veren şârih, bu gazelin gizli anlamları hakkında birkaç sayfalık ön bilgi verdikten sonra şerhine başlar. Şerhinde "lağv u latîfe" gibi görünen beyitlerdeki kelimelerin hakikat âleminde yani tasavvufî bağlamda hangi manalara karşılık geldiğini açıklamaya çalışır. Şerhinde

¹⁹³⁶ Ceylan, a.g.e., s. 36.

nüsha farklılıklarına da yer veren şârih yorumlarını farklılıklara göre daha da zenginleştirir.

6.1.2. Niyâzî-i Mısırî (ö.1694), **Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre.**

Halvetiyye tarikatının Mısriyye kolunun kurucusu olan Niyâzî-i Mısırî 1618'de Malatya'da doğmuş 1694 tarihinde de Limni'de sürgünde iken vefat etmiştir. Arapça ve Türkçe olmak üzere bazıları tek sayfalık risalelerden oluşan birçok eseri vardır.¹⁹³⁷

Yurtiçi ve yurt dışı kütüphanelerinde yirmiyi aşkın nüshası bulunan Mısırî'nin bu şerhi, Yûnus Emre'nin "*Çıkdım erik dalına...*" sözcükleri ile başlayan şathiyesinin şerhidir.¹⁹³⁸ Kaynak metni beyit esasına göre şerh eden Mısırî, beytin metnine yer verdikten sonra, bu beyitten murâdın ne olduğunu ifade edip, bu ifadesini daha somutlaştırmaya çalışır. Dokuz beytin şerh edildiği bu şerh yaklaşık 12 yapraktan oluşmaktadır.

6.1.3. Niyâzî-i Mısırî (ö.1694), **Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre.**¹⁹³⁹

Yunus'a aidiyeti kesin olmayan "*denize bir ip gerseler / üstüne ceviz serseler / ol ipi devşirseler / Ne hoş olur cumburtusu*" dörtlüğüyle başlayan **Hayâlât-ı Muhâlât** adlı şiirin şerhidir. Niyâzî-i Mısırî tarafından yazıldığı düşünülen bu şerhin metni Balıkesir İl Halk Ktp. 451 numarada bulunmaktadır.¹⁹⁴⁰

6.1.4. Niyâzî-i Mısırî (ö.1694), **Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre.**

Yûnus Emre'nin "*İstediğimi buldum eşkere can içinde*" mısraıyla başlayan şiirinin şerhidir. Niyâzî-i Mısırî tarafından yapıldığı düşünülen bu şerh muhtasar olup aynı müellife ait **Risâle-i Vahdet-i Vücûd** adlı eser içinde yer almaktadır.¹⁹⁴¹

6.1.5. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre.**¹⁹⁴²

¹⁹³⁷ Mustafa Aşkar, "Niyâzî-i Mısırî", C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 166-69.

¹⁹³⁸ Ceylan, a.g.e., s. 38.

¹⁹³⁹ Mustafa Tatçı, "Nutk-ı Şerîf-i Hazret-i Yûnus Emre ve Şerh-i Hazret-i Mısırî", **Türk Kültürü**, sy. 330.

¹⁹⁴⁰ Ceylan, a.g.e., s. 60.

¹⁹⁴¹ A.e., s 61.

¹⁹⁴² Pekolcay; Sevim, a.g.e.

Bursevî'nin bu şerhi, Yûnus Emre'nin birçok şârih tarafından şerh edilen meşhur şathiyesinin tasavvufî şerhidir. “Çıkıldım erik dalına anda yedim üzümü / Bostân ıssı kakıyup dir ne yirsin kozumu” beytiyle başlayan şathiye Bursevî'nin şerhinde 13 beyit tutmaktadır. Bursevî bu şerhinde önce beyitteki kelimelerin teker teker tasavvufî karşılıklarını verir, daha sonra da beyti bütün olarak şerh edip, zâhirde anlamsız gibi görünen lafızlardan oluşan beyitlerin tasavvufî âlemde işaret ettikleri anlamları açıklamaya çalışır. Muhtelif kütüphanelerde birçok nüshası bulunan bu şerhte, “mürîd-mürşit ilişkisi günlük hayatta yaşanan durumların sembolik açılımlarıyla incelenmiştir.”¹⁹⁴³ Eserin telif tarihi 1706'dır.

6.1.6. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Kelimât-ı (Ebyât-ı) Yûnus Emre.**

Bursevî'nin Yûnus Emre'nin şiirlerine yaptığı şerhlerden biri olan bu kısa eserinde, Yûnus'un 13 beyitlik şiiri şerh edilmiştir. Şerh 1712'de tamamlanmıştır. Kaynak metnin ilk beyti şöyledir:

Sırâtdan gel sıfâta anda safâ bulasın
*Hayâllere talma kim dosta mahrem olasın*¹⁹⁴⁴

6.1.7. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Kelimât-ı Yûnus Emre.**¹⁹⁴⁵

İsmâîl Hakkı Bursevî'nin kaynak metnini Yûnus Emre'den seçtiği üçüncü şerh, Yûnus Emre'nin “Adım adım ileri beş âlemden içeri / On sekiz bin hicâbı geçdim bir dağ içinde” beytiyle başlayan 9 beyitlik bir şiirinin şerhidir. Seyr ü sülûkun anlatıldığı bu şiir şerhinin telif tarihi 1712'dir.¹⁹⁴⁶

6.1.8. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nutk-ı Yûnus Emre.**

¹⁹⁴³ Rafiye Duru, “Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî”, (Basılmamış doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2007, s. 118.

¹⁹⁴⁴ Ceylan, a.g.e., s. 44; Ahmet Taştan, “Bir Şârih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1999, s. 28.

¹⁹⁴⁵ Amil Çelebioğlu: “Yûnus'un Bir Şiirinin Şerhi”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 553-561.

¹⁹⁴⁶ Ceylan, a.g.e., s. 61; Duru, a.g.t., s. 119; Taştan, a.g.t., s. 28.

Yûnus Emre'nin “*Yitürdüm Yûsufî Ken'ân ilinde / Bulundu Yûsuf u Ken'ân bulunmaz*” matlalı nutka yazılmış bir sayfalık kısa bir şerhtir.¹⁹⁴⁷

6.1.9. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Gazel-i Yûnus Emre (Âşıkî).**

Bu şerhin kaynak metni, Bursevî tarafından Yûnus Emre'nin gazeli diye şerh edilmiştir; ancak bu şerhin konusunu oluşturan gazel, Âşıkî mahlaslı bir şairin Yûnus Emre'nin “*Çıkdım erik dalına anda yidim üzümü*” mısraıyla başlayan gazeline yazdığı “*Çıkdım bâdâm dalına anda yedim üzümü / O demde üzüm yidim mâni' buldum özümü*” matlâyla başlayan naziresinin şerhidir. Eserde “*Çıkdım erik dalına*” şerhinden farklı olarak daha soyut kavramsal açıklamalar yer almaktadır.¹⁹⁴⁸ Kaynak metin 15 beyit olup şerh 1711'de tamamlanmıştır.

6.1.10. Şeyh Alî Nakşibendî (XVIII. yüzyıldan sonra), **Şerh-i Güfte-i Yûnus Emre.**¹⁹⁴⁹

Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Şeyh Alî Nakşibendî'nin bu şerhinde Yûnus Emre'nin meşhur “*Çıkdım erik dalına...*” sözcükleri ile başlayan şathiyesi şerh edilmiştir. 2 varaklık bu şerh Mustafa Tatçı tarafından yayımlanmıştır.¹⁹⁵⁰

6.2. **Hacı Bayrâm-ı Velî'nin Şathiyesi**

Bayrâmiyye tarikatının kurucusu olan Hacı Bayrâm-ı Velî'nin doğum tarihi, adı, ailesi ve hayatının diğer safhaları hakkında yeterli bilgi bulunmamaktadır. Müderrislik görevinde ike Somuncu Baba diye bilinen Hamîd-i Aksarayî'ye intisap etmiş ve ondan icazet aldıktan sonra Ankara'da irşâd faaliyetinde bulunmuştur. 1430'da Ankara'da vefat eden Hacı Bayrâm-ı Velî'nin günümüze ulaşmış birkaç ilahisi bulunmaktadır.¹⁹⁵¹ Bunlar arasında “*Çalabım bir şâr yaratmış / İki cihân*

¹⁹⁴⁷ Ceylan, a.g.e., s. 61.

¹⁹⁴⁸ Duru, a.g.t., s. 118.

¹⁹⁴⁹ Mustafa Tatçı, “Şeyh-i Alî Nakşibendî'nin Şerh-i Güfte-i Yûnus Emre Adlı Risalesi”, **Türk Kültürü**, sy. 329, 1990, s. 539-543.

¹⁹⁵⁰ Ceylan, a.g.e., s. 56.

¹⁹⁵¹ Nihat Azamat, “Hacı- Bayrâm-ı Velî”, C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 442-447.

arasında / Bakıcak dîdâr görinür / ol şârun kenâresinde” dörtlüğü ile başlayan şathiye türündeki ilahisi birkaç mutassavîf tarafından şerh edilmiştir.

6.2.1. Hüseyin b. Mehmed (ö. 1639’dan sonra), **Şerh-i Kelimât u Melfûzât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî.**

Nüshasını inceleyemediğimiz bu şerh, Mısır Milli Ktp.’de bulunmaktadır. Katalogta verilen bilgiye göre 1050/1639’da tamamlanmış olup 149 yapraktan oluşmaktadır.¹⁹⁵² Kaynak metin hakkında bir bilgi verilmediği için şerh edilen metnin Hacı Bayrâm’ın “Çalabım bir şâr yaratmış” mısrayla başlayan ünlü şiiri mi yoksa sözlerinin mi olduğunu bilemiyoruz.

6.2.2. Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi (ö. 1703), **Şerh-i İlâhî-i Hacı Bayrâm.**¹⁹⁵³

1639 yılında Erzurumda doğan Feyzullâh Efendi, ilk eğitimini aldıktan sonra Edirne’ye gitti. Şehzâde II. Mustafâ’ya hocalık yaptıktan sonra ilmiye mesleğinde hızla yükselip nihayet şeyhülislâm oldu. Edirne Vak’ası olarak bilinen isyanda feci bir şekilde öldürüldü.¹⁹⁵⁴

Feyzullâh Efendi’nin bu kısa eseri, daha evvel Abdülhayy Celvetî tarafından da şerh edilen Hacı Bayram Velî’nin “Çalabım bir şâr yaratmış / İki cihân arasında” mısralarıyla başlayan şathiye türündeki şiirinin şerhidir. İncelediğimiz nüshasının başında verilen bilgiye göre bu şerh Sultan Mustafâ’nın emri üzerine kaleme alınmıştır:

“Zübdetü’l-ârifîn merhûm Hacı Bayrâm Velî hazretlerinin Türkî lisân ile tasavvufâne işbu ilâhînin ma’nâsını Nemçe seferinde hâkân-ı a’zam Sultân Mustafâ merhûm Şeyhülislâm ... Seyyid Feyzullâh Efendi hazretlerinden sü’âl buyurduklarında anlar dahi bi’l-bedâhe tahrîr buyurdıkları şerh-i muhtasarlarıdır...” (58b)

¹⁹⁵² Bkz. **Fihrisü’l-mahtûâtî’tüTürkiyyeti’l-Osmâniyye**, C. III, s. 72.

¹⁹⁵³ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 261 numarada, 58b-60b varakları arasında yer almaktadır.

¹⁹⁵⁴ M. Serhan Tayşi, “Feyzullâh Efendi”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 527-28.

Feyzullâh Efendi'nin şerhi bu ifadelerden sonra başlar. Önce kaynak metin verilmiş ardından da metindeki bazı kelimelerin anlamları verilmiştir. Daha sonra da bu metinde geçen kelime veya ibarelerden asıl maksûdun ne olduğu açıklanmaya çalışılmıştır.

6.2.3. Abdülhay Celvetî Üsküdarî (ö. 1705), **Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Veli.**¹⁹⁵⁵

Şerhine kısa bir girişle başlayan Abdülhay Celvetî, Hacı Bayrâm-ı Velî'nin lisân-ı garîb üzere yazdığı gazelinin insanlar arasında meşhur olduğunu; ancak şerhe ihtiyaç duyduğu için bahsi geçen gazeli şerh etmeye başladığını ifade eder:

"...ma'lûm ola ki tarîk-i Bayrâmiyyede re'îsü'l-meşâyih olan kutb-ı dâ'ire-i vahdet ve gavısı-ı 'âlem-i hakikat el-Hacı Bayrâm el-Ankaravî ...hazretleri bir gazel-i ra'nâ ve ilâhî-yi pür-ma'nâ lisân-ı garîb üzere beyne'n-nâs şâyi' şerhe ve tefsîre muhtâc olmağıla 'alâ kadri't-tâka bu 'abdü'l-hakîr a'nî eş-Şeyh 'Abdülhayy-i fakîr levâyih-i kalbiyyemüz mertebesi tahrîr ve ol 'azîzün lutfını tefsîre şürû' olundu..."(6a)

Abdülhay Celvetî bu kısa girişten sonra önce kaynak metni yazar, ardından da önce bu kaynak metinde geçen bazı kelimeleri açıklar. Daha sonra da metni toplu olarak yorumlamaya ondaki derin tasavvufî anlamları yakalamaya çalışır. Bunu yaparken ayet ve hadislerden alıntılar yaptığı gibi İzzî Efendi gibi zatların şiirlerinden de alıntılar yapar.

6.2.4. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Veli (Şerhü'l-Kasîdeti'l-İrfâniyye).**¹⁹⁵⁶

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bu meşhur şathiyesini şerh eden bir isim de İsmâîl Hakkı Bursevî'dir. Bursevî aslında dörtlük esasına göre yazılan kaynak metni, beyit olarak değerlendirmiş ve şerhini mısra esasına göre yapmıştır. 1708 yılında kaleme

¹⁹⁵⁵ İncelenen nüsha, Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmalar 997/2 numaradadır.

¹⁹⁵⁶ Arzu Polatoğlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin 'Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî' Adlı Eseri (metin ve inceleme)", (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2008; Kezban Paksoy, "Bursevî'nin Bir Eseri: Şerh-i Rumûzât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî", **Turkish Studies**, C. 4/6 (Sonbahar 2009), s. 375-386.

alınan eserde, manzumenin mısra mısra şerh edildiği görülür. Şârih mısradaki kelimelerin teker teker tasavvufî anlamlarından hareket ederek toplu bir anlama ulaşmaya çalışır. Bursevî'nin mutasavvıf kimliğinin açık olarak izhâr ettiği bu şerhte, yoğun tasavvufî yorumların yanında kaynak metindeki kelimelerin yer yer filolojik açıdan da incelendiği görülmektedir.¹⁹⁵⁷

6.2.5. Mehmed Sahfî Efendi (ö.1733), **Şerh-i Gazel-i Hacı Bayrâm-ı Velî.**

Niyâzî-i Mısrî'nin baş halifelerinden olan Sahfî Efendi Bursalı olup burada vefat etmiştir. Kaynaklarda Niyâzî-i Mısrî, Eşrefzâde ve Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şiirlerine şerh yazdığı söylenen¹⁹⁵⁸ Sahfî'nin Hacı Bayrâm-ı Velî'nin şathiyesine yazdığı şerhin bir nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3427/2 numaradadır. Çok kısa olan bu şerh 1 sayfadan oluşmaktadır. Eserin başında herhangi bir giriş yoktur. Eserin Sahfî'ye ait olduğunu gösteren herhangi bir bilgi bulunmamakla birlikte kütüphane kaydında eser ona ait kılınmıştır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bahsi geçen şiiri dörtlükler halinde şerh edilmiştir. Şârih kaynak metne yer verdikten sonra “ya'nî” sözcüğü ile bahsi geçen metni tasavvufî bağlamda kısaca açıklamaktadır.

Hacı Bayrâm-ı Velî'nin bu manzumesi, XIX. yüzyıl Bayrâmî şeyhlerinden Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1896) tarafından da şerh edilmiştir.¹⁹⁵⁹

6.3. **Eşrefoğlu'nun Şiiri**

Asıl adı Abdullâh olup Eşrefzâde, Eşref-i Rûmî ve Abdullâh-ı İznikî gibi isimlerle de bilinmektedir. Aslen Mekkeli olan Eşrefoğlu gördüğü bir rüya üzerine ilim yolunu terk edip tasavvufa yöneldi. Ankara'ya gelip Hacı Bayrâm-ı Velî'ye intisap edip ondan hilafet aldıktan sonra Şeyh Hüseyin el-Hamavî'den de Kâdirî hilâfetnâmesi alıp bu tarikatın Eşrefiyye kolunun kurucusu oldu. 1469-70 senesinde

¹⁹⁵⁷ Ceylan, a.g.e., s. 44; Duru, a.g.t., s. 118; Paksoy, a.g.m., s. 379-80.

¹⁹⁵⁸ Bkz. OM. I. 196.

¹⁹⁵⁹ Ceylan, a.g.e., s. 61.

vefat eden Eşrefoğlu'nun şiirlerini barındıran bir Dîvân'ı ile tasavvuf erkân ve âdâbına dair birkaç eseri bulunmaktadır.¹⁹⁶⁰

Eşrefoğlu'nun birkaç defa şerh edilen şiiri, “*Tecellî şevki didârun beni mest eyledi hayrân / Ene'l-Hak sırrını cânım anun için itmedi pinhân*” matla'lı 14 beyitlik şatihyye türü manzumesidir.

6.3.1. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Kasîde-i Eşrefoğlu Rûmî.**¹⁹⁶¹

Salâhî'nin bu şerhine kaynaklık eden metin, Eşrefoğlu Rûmî'nin “*Tecellî şevk-ı didârun beni mest eyledi hayrân / Ene'l-hak sırrını cânım anunçün kılmadı pinhân*” matlaıyla başlayan 14 beyitlik kasidesidir. Söz konusu kasidenin şerh edilen son beyti “*Sanırlar Eşrefoğluyam ne Rûmîyem ne İznikî / Benim ol dâ'imü'l-bâkî göründüm sûretâ insân*” şeklindedir.¹⁹⁶²

Salâhî, zâhirde şeriata muhâlif görünüp bazı dostlarının akıllarını karıştıran bu kasideyi, tasavvufî anlamını ortaya çıkarıp aslında şeriata uygun olduğunu göstermek için şerh etmiştir. Şârih bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

“... bu hakîr Salâhî-i derdmende ihvân-ı safâdan bir 'azîz gelüp ricâ tarîki ile hazret-i Eşrefzâde merhûmun 'tecellî şevk-ı didârun beni mest eyledi hayrân' kasîdesi nasara-yansuru bâbına muvâfık olmayup i'râb ve binâ kâ'idesine gayr-ı mutâbık olmağla hâlâ ba'zı ihvân hayli mütevehhim olup şer'-i şerîfe muhâlifdür diyü çok güft ü gûy eylemişlerdür. Bu kasîdenün şer'a tatbîk vechi üzerine Eşrefzâde merhûmun kelâmının te'vîlin ricâ iderüm didükde her ne kadar râh-ı ta'allüle zâhib oldum ise de çâre olmadı. Bu vech ile ilhâh u ikdâm idüp (...) hezâr dil-nüvâzlık idüp hazret-i şeyhün kelimât-ı dehşet-âmizin şer'e

¹⁹⁶⁰ Necla Pekolcay; Abdullah Uçman, “Eşrefoğlu Rûmî”, C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 480-82.

¹⁹⁶¹ İncelenen nüsha, Millet Ktp. AE Müteferrik 8113/2 numaradır. Şerhin latinize edilmiş metni için de bkz. Hafize Keleş, “Selahaddin-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008, s. 39-47.

¹⁹⁶² Ceylan, a.g.e., s. 49.

tatbikde keşf-i râz lâzım gelmez belki ecr-i cezîl lâzım gelir didükde hazret-i ‘azîzün ankâ-yı hüviyyet meyhânesinden aşk ile lâ-ya’kil oldukları hâlde itdükleri nagamâtı bu vech ile olan evzâ’ u hâlâtı ukalâya tefhîm itdürmek müşkildür lâkin ehl-i insâfa göre âsândur.” (60a)

Şârih bu kısa girişten sonra başladığı şerhinde; varsa kaynak metindeki bazı kelimelerin tasavvufî anlamını vermekte¹⁹⁶³ daha sonra beytin tasavvufî anlamını derli toplu bir cümle ile ifade etmektedir. Şerh esnasında, bazı telmihler açıklanırken ayet ve hadisler de iktibas edilmiştir.

Sâlâhî’nin bu şerhi, Milli Ktp. Yz. A. 3763/4 ve İzmir Milli Ktp. 1562 numarada bulunan nüshaları Şeyh İbrâhîm Efendi adlı birine izafe edilmiştir.

6.3.2. Evhadüddîn Şeyh Hüseyin Efendi, **Şerh-i İlâhî-yi Eşrefoğlu Rûmî.**

Nüshası Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 17/11 numarada bulunan bu şerhin girişinde, sağ tarafa çıkılan bir notta; “*şârih-i ilâhî el-Hâc Evhadüddîn Şeyh Hüseyin Efendi k.s.*”(115a) şeklinde şârihe dair bir not vardır. Yine eserin sonunda, “*Evhadüddîn Tekyesi Şeyhi Hüseyin Efendi hazretinin şerhidir*” (117a) şeklinde bir not yer almaktadır. Hamdele ve salveleden sonra şârih; bir arkadaşının Eşrefoğlu’nun “*Tecellî şevk didârun beni mest eyledi hayrân*” mısraıyla başlayan gazeli hakkında insanlar arasında dedikoduların olduğunu, bunun şeriata muhalif gibi bazı ithamlarla itham edildiğini dolayısıyla kendisinden bir şerh istemesi üzerine eserini kaleme aldığını söylemektedir.

Şârih hakkında bilgi tespit edilememiştir. Elimizdeki nüshada da eserin telif veya istinsah tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

6.4. **Dede Ömer Rûşenî’nin Şiirleri**

6.4.1. Şeyh Abdullâh İlâhî (ö. 1491’den sonra), **Müşkil-Küşâ.**

Ömer Rûşenî’nin bir gazelini de şerh eden Şeyh Abdullâh İlâhî’nin bu şerhi, Manisa İl Halk Ktp. 2955/6 numarada yer almakta olup sonda yer alan “*Ya’nî çün tapdı hâtıme bu sühan / didi hâfız hitâmuhû miskün*” (151b) şeklindeki beyitten

¹⁹⁶³ Örneğin “*tecellî, mürde-i sâlik-i müttakînin ‘âlem-i gaybdan kalbine tulû’ iden nûrdur*”. (60b)

hareketle Hâfız adlı birine izafe edilmiştir. Ancak İlâhî'nin mahlası aşağıdaki beyitlerde açık bir şekilde geçmektedir:

*Ki ey İlâhî revân cevâb eyle
Bu sü'âl üzre feth-i bâb eyle (110a)*

...

*Ey İlâhî bu nesri itme nisâr
Nazm idüp nesri söyle gevhervâr (151b)*

Tamamını görme fırsatını bulamadığımız bu eser kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra şârih bazı dostlarının kendisinden Rûşenî'nin bir tercî'ini şerh etmelerini istediğini ve kendisinin de bu isteğe uyarak şerhine başladığını söylemektedir:

*“... ba'zı ashâbdan der-hâst itdiler her bâbdan hazret-i şerî'at-şi'âr ...
Mevlânâ Âmirüddîn Ömer er-Rûşenî ... bu tercî'-i mezmûrî ki gizlûdür
anun künûzı şükûfe-i şecere-i ebrârdur ve semere-i nahlistân-ı ahrâr
müşkilât-ı ebyâtını ve ebyâtının müşkilâtını hall ideler tâ mübtediler dahi
ref' idüp ...bendeye kıldı bu hitâbı*

*Ki ey İlâhî revân cevâb eyle
Bu sü'âl üzre feth-i bâb eyle
Muhtasar vechilen revân şerh it
Zikr ü fikr-i mutavveli tarh it*

....

*Çün bendeye bu işâret oldu sanasın Hakdan beşâret oldu tevfik istedüm
refîkum oldu sîdka yapışdum sadîkum oldu temmet diledüm istimâm itdi
rabbi temim didüm tamâm itdi...” (109b-110a)*

Bu ifadelerden sonra Rûşenî'nin tercî'ini şerh etmeye başlayan İlâhî şerhinin sona aldığı hâtîme bölümünde eserine verdiği ismi şu beyitle açıklar:

*Adı Müşkil-küşâ durur dimişem
Gül-i bâğ-ı bekâ durur dimişem (152a)*

Yine bu bölümde eserini 884 senesinin Zilk'ade ayının son gününde (12 Şubat 1480) kaleme aldığını da belirtir.

6.4.2. Şeyh Abdullâh İlâhî (ö. 1491'den sonra), **Rûşenînâme (Şerh-i Ebyât-ı Dede Ömer Rûşenî).**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 390 numarada ¹⁹⁶⁴, 88a-111a yaprakları arasında yer alan bu şerh İlâhî mahlaslı Abdullâh Simavî'ye izafe edilmiştir. Eserin birkaç yerinde bulunan **İlâhî** mahlasından dolayı yüksek ihtimalle Abdullâh İlâhî'ye ait olması gereken bu eser kısa bir hamdeleden sonra emmâ ba'de ifadesiyle devam eder. Bu ifadeden sonra ismini zikreden İlâhî kendisini şu beyitlerle ifade eder:

Bende gerçi pâdişâh-ı gâtîyem

Rûşenînün işiginün itiyem (88a)

Daha sonra Rûşenî'yi övgü dolu ifadelerle metheden şârih, Mevlânâ Ömer Rûşenî'nin kendisine bir gazelini şerh etmesini istediğini belirtir ki bu gazel “*mest-i râh olan müsterâh olmaz / müsterâh olan mest-i râh olmaz*” beytiyle başlamaktadır. Bu girişten sonra şerhine başlayan İlâhî, ilk iki beyti bir arada tasavvufî bir bağlamda ve ayet ve hadislerden alıntılar yaparak şerh ettikten sonra mesnevî nazım biçimindeki bir şiire yer verir. Bu tertip diğer her beyitte de aynıdır. Yani şârih önce bir beyti şerh edip ondan sonra da farklı nazım biçimlerindeki şiirlere yer verir. 7 beyitten oluşan bu Türkçe gazelin şerhi bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir. Bu bölümde eserine **Rûşenînâme** ismini verdiğini belirten İlâhî eserini 878/1469 yılında tamamladığını söylemektedir. Eserin dili Azeri Türkçesi özelliklerini barındırmaktadır.

6.5. **Lâmi'î Çelebi'nin Şiiri**

6.5.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Der-Kelimât-ı bî-Hûşâne bâ-Şerh ü Tefsîr-i Dervîşâne.**

¹⁹⁶⁴ Bir diğer nüshası da Milli Ktp. Yz. A. 637/3 numarada bulunmaktadır.

Lâmi'î'nin bu kısa risalesi, Millet Kütüphanesi Ali Emiri Manzum bölümde, 380 numarada bulunan mükemmel külliyyâtında yer almaktadır. Söz konusu külliyyatın 124b-129b yaprakları arasında yer alan bu eserde, Lâmi'î'nin kendisinin yazdığı 9 beyitlik şâthiye türündeki bir gazeli şerh edilmektedir. Bahsi geçen gazelin ilk ve son beyitleri şu şekildedir:

İlk beyit:

*Bu derdi kime diyeyim cigercüğüm baş baş oldu
La'l ırmağı geldi akdı gözlerümden kan yaş oldu*

Son beyit:

*Zâhidlere satdum zühdi mürişidlere virdüm rüşdi
Lâmi'î çıkdı aradan katı rind ü kallâş oldu*

Lâmi'î'nin kendi şiirine yazdığı bu şerh, Türkçe metinlere yazılan klâsik tasavvufî şerhlerden farklı değildir. Eserde herhangi bir gramer açıklamasına girilmeksizin doğrudan beytin anlamına yönelik açıklamalar yapılmaktadır. Yapılan açıklamalar ise, kaynak metnin de muhtevassından ötürü tasavvufidir. Yani kaynak metin tasavvuf bağlamında açıklanmıştır. Lâmi'î beyitte kastettiği muhtelif tasavvufî anlamları açıklarken yoğun olarak farsça manzum parçalara da yer verir.

Lâmi'î'nin bu şerhi, ilk Türkçe şiir şerhleri arasında bulunmakla daha fazla önem arz etmektedir.

6.6. **Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Şiirleri.**

Bayrâmiyye tarikatının Celvetiyye kolunun kurucusu olan Hüdâyî'nin asıl adı Mahmûd'dur. Müderrislik ve mahkeme nâibliği görevinde iken Şeyh Üftâde'ye intisap edip tasavvuf yoluna girdi. 1623'te vefat eden Hüdâyî'nin ilahilerinin dışında Arapça ve Türkçe olmak üzere otuza yakın eseri vardır.¹⁹⁶⁵

6.6.1. **Şeyh Ya'kûb Afvî Efendi (ö. 1736), Lem'a-i Nûrâniyye fi Şerh-i Kelimât-ı Hüdâ'iyye (Şerh-i Gazel-i Hüdâyî).**

¹⁹⁶⁵ Hasan Kamil Yılmaz, "Azîz Mahmûd Hüdâyî", C. IV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 338-40.

Celvetî tarikatı şeyhlerinden olan Şeyh Ya'kûb Afvî Efendi, Şeyh Osmân Efendi'nin yerine seccâde-nişîn olmuş ve 1736'da vefat edip Karacaahmed Türbesi civarında defnedilmiştir. Hüseyin Vassâf'ın verdiği bilgiye göre birçok eseri vardır.¹⁹⁶⁶

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2919 numarada¹⁹⁶⁷ ulaşabildiğimiz bu eserinde Aziz Mahmûd Hüdâyî'nin “*Ezelden aşk ile büryâne geldük / Muhabbet şem'ine pervâne geldük*” beytiyle başlayan beş beyitlik gazelinin şerhini yapmıştır. Eserini üç bâb ve bir hatime üzerine tertip ettiğini söyleyen şarih, *birinci bâbda* “*halk-ı âlemden maksûd nedür ve ahvâl-ı sâlikîn*”i beyân eder, *ikinci bâbda istilâhda ya'nî istilâh-ı meşâyihde* ‘avâlim ve hazarât neye ıtlâk olunur anı beyân ider. Üçüncü bâb'da mezkûr olan beş beyti ayân ider. Hâttime'de ise esnâ-ı şerhde beyân olunan ma'ânînin ba'zı ta'rîfât ve senedlerini beyân ider. (1a) Eser 25 Cemaziyelevvel 1144 / 25 Kasım 1731 tarihinde tamamlanmıştır.

6.6.2. (Müellifi belli değil), **Şerh-i Manzûme-i Azîz Mahmud Hüdâyî**.¹⁹⁶⁸

Şârihi belli olmayan bu şerhte Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin “*Umûm eyler ifâde nekre her ân / Siyâk-ı nefye vâki' olsa ey cân*” beytiyle başlayan mesnevî nazım biçimindeki 20 beyitlik manzumesi şerh edilmiştir.¹⁹⁶⁹ Süleymaniye Ktp. Kemankeş 459 numarada bulunan nüshasında herhangi bir tarih mevcut değildir. Yaklaşık 3 yapraktan oluşan eser, şârihin bazı dostlarının isteği üzerine kaleme alınmıştır.

6.7. **Niyâzî-i Mısırî'nin Şiirleri**¹⁹⁷⁰

Tasavvufî şiir şerhleri arasında şiirleri en fazla şerh edilen mutasavvıf Niyâzî-i Mısırî'dir. XIX. yüzyıla kadar farklı şârihler tarafından farklı şiirleri şerh edilen

¹⁹⁶⁶ Bkz. **Sefîne**. III. 44.

¹⁹⁶⁷ Bir diğer nüshası da İzmir Milli Ktp. 1123/5 numarada bulunmaktadır.

¹⁹⁶⁸ Bkz. Ömür Ceylan, “Yazarı Meçhul Bir Hüdâyî Şerhi”, **Böyle Buyurdu Sûfi**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 134-49.

¹⁹⁶⁹ Ceylan, a.g.e., s. 58-59.

¹⁹⁷⁰ Niyâzî-i Mısırî'nin gazellerine yapılan şerhler hakkında noktasında Ömür Ceylan'ın çalışmasının yanında, Abdullah Çaylıoğlu'nun **Niyâzî-i Mısırî Şerhleri** (İnsan Yayınları, İstanbul, 1999) başlıklı çalışması da önemli oranda yararlanılan kaynaktır.

Mısırî'nin tüm şiirleri de Alî Örfî (ö. 1887) ve Muhammed Nûru'l-Arabî (ö. 1896) tarafından şerh edilmiştir.

6.7.1. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nazm-ı Mısırî-i Niyâzî**.¹⁹⁷¹

Bursevî'nin bu şerhi, Niyâzî-i Mısırî'nin "*Müşkilüm var size ey Hak dostları eylen küşâd / Kim cevâbın vire olsun Hak katında ber-murâd*" beytiyle başlayıp "*Müşkili çokdur Niyâzî'nin velî biri de bu / Zâhid anlasa Hakkı zühdünden olur kesâd*" beytiyle sona eren 13 beyitlik Türkçe gazeline yapılan Türkçe bir şerhtir. Bursevî bu şerhinde, şerh edeceği metni verdikten sonra, beyitte yer alan kelime veya ibarelerin hangi tasavvufî anlama tekabül ettiğini açıklayarak beyti şerh etmektedir. Kaynak metinde, bazı beyitler arasında anlam bakımından bir devamlılık olduğu için Bursevî'nin şerhinde de söz konusu beyitler bir bütün olarak şerh edilmiştir. Ayet ve hadislerle birlikte manzum parçaların da iktibas edildiği bu şerhte, çok derin tasavvufî konulara girilmediği görülmektedir.

6.7.2. Sezâî, Hasan b. Abdullâh el-Laredevî (ö.1738), **Şerh-i Ebyât-ı Mısırî**.

1669 yılında Mora yarımadasında bulunan Gördes'te doğan Sezâyî'nin asıl adı Hasan olup Sezâyî mahlasını ona Niyâzî-i Mısırî vermiştir. Halvetiyye tarikatının Gülşeniyye koluna müntesip olan Hasan Sezâyî, bir müddet şeyhlik de yapmıştır. 1738'de vefat eden Sezâyî'nin Dîvân'ı ile Mektûbât'ı bulunmaktadır.¹⁹⁷²

Sezâyî, Mısırî'nin "*Halk içre bir âyîneyem herkes bakar bir ân görür / Herkes görür kendi yüzü ger yahşi ger yaman görür*" beytiyle başlayan 7 beyitlik Türkçe gazeline şerh eder. Birçok nüshası bulunan bu şerh, tasavvufî şerhler arasında yer almaktadır. Şârih, önce şerh edeceği kaynak metni vermekte daha sonra da, şairin beyitte kastetmek istediği muhtemel tasavvufî anlamı bir cümle ile verir. Bu cümleyi açmak için de beyitteki bazı kelime ve ibareleri de özel olarak tasavvufî anlamı bakımından açıklar.¹⁹⁷³

¹⁹⁷¹ Çaylıoğlu, a.g.e., 33-41.

¹⁹⁷² Çaylıoğlu, a.g.e., s. 13-14.

¹⁹⁷³ Ceylan, a.g.e., s. 49. Bu şerhin metni için bkz. Çaylıoğlu, a.g.e., s. 58-67.

6.7.3. Azbî Mustafa Efendi (ö.1747), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî**.¹⁹⁷⁴

Asıl adı Mustafâ olan Azbî Kütahya doğumlu olup dergâh-ı âlî çavuşlarında görevli iken Niyâzî-i Mısırî'yi Rodos'a götürmekle görevlendirildiği sırada görevini bırakıp Mısırî'ye intisap eder. 18 sene Mısırî'nin hizmetinde bulunduktan sonra ondan hilafet alır. Bir Dîvân sahibi olan Azbî, Nizâyî-i Mısırî'nin “*Ezelden nâr-ı aşkunla ben yana geldüm cihân içre / Akıtdum nice dem yaşlar gözümden tolu kan içre*” matla'lı yedi beyitlik bir gazelini şerh etmiştir.¹⁹⁷⁵

Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile risalesine başlayan Azbî Efendi, daha sonra şerhini yazma sebebi olarak şu ifadelerle yer vermektedir:

“... bu bende-i enbiyâ-yı izâm ... istiğrâkda mest ü sersem ... iken kalb-i hezâr-bâr-ı şu'le-bâzumla hem-sohbet olup hazret-i pîr-i kutb-ı ârifân ... Mısırî Efendi ... hazretlerinin bu gazel-i mâye-güherlerini ... arz-ı nezâket ve hezâr letâfet ile zebâna getürdi ... ve gazeli feyz-i feyyâz-ı bî-bedel didüm hemândem hâtırân u gâybân istihsân eylediler ve ben dahi bu gazeli levh-i dilde mestûr eyleyüp câbecâ ... ve levend ü âşıkâna zebân u meclis-i ârifânda lisâna getürdüm. Hemândem zâhirden ve bâtundan dile sü'âl ve cân kulağına bî-kîl ü kâl hâl göründi ma'nâ-yı hakikatden me'âl yunandı men dahi alâ kadri'l-îmkân ... bu gazel-i heft-beyt-i pür-ibretün ma'nâsını dile getürdüm ve hâl-i mâ-fi'l-bâlini ele getürdüm ... bu hakîr mezkûr gazele her ne vech ile tercüme eylemek murâd olduysa cevâlâna tab'-ı turfa ruhsat olmadı. Hâsıl-ı kelâm bu derdmendün hâli tahkîk dile gelürdi bir vechile gayr-ı lisâna izin olmadı âkabet her bir beytini kendü hâlimden başka görmeyüp ...bu fakîr dahi senlik benlik belâsından geçmeyüp bu gazel(i) bir lisân-ı acîb ile tercüme eyleyüp bu risâlenün ismini **Dezvîr** nâm tahallus eyledüm ki bâ'is-i yâd-ı himmet olam...” (1b-4a)

¹⁹⁷⁴ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3056 numaradadır.

¹⁹⁷⁵ Ceylan, a.g.e., s. 41.

Azbî Efendi şerhini mısra esasına göre yapmıştır. Önce kaynak metnini verdiği her mısrayı tasavvufî bağlamda yorumlayan şârih, yoğun olarak ayet, hadis ve manzum parçalara yer vermektedir.

6.7.4. Kırımlı Selîm Divâne (ö. 1756), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî.**

Kırımlı olan Selîm, İstanbul'da tahsilini tamamladıktan sonra bir müddet kaldık görevinde bulunur. Daha sonra görevini bırakıp tasavvufa meyl eder. Dîvânçe'siyle birlikte Burhânü'l-Ârifîn, Miftâh-ı Müşkilât-ı Sâdikîn ve Âdâb-ı Tarîki'l-Vâsılîn gibi tasavvufî eserleri vardır.¹⁹⁷⁶

Abdullah Çaylıoğlu'nun verdiği bilgiye göre, Mehmed Şemseddîn'in **Gülzâr-ı Mısırî** adlı eserinde, Selîm Dîvâne'nin Mısırî'nin "*Müşkilüm var size ey Hak dostları eylen küşâd*" mısrayla başlayan gazelini şerh etmiştir.¹⁹⁷⁷ Ancak bu şerhin nüshasına ulaşamamıştır.

6.7.5. Nazîrâ İbrâhîm Efendi (ö. 1774), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî.**

Bursalı Mehmed Tahir Nazîrâ İbrâhîm Efendi'nin Niyâzî-i Mısırî'nin "*Ol ne kesrettür ki onun haddi yok pâyânı yok*" mısrayla başlayan gazelini şerh ettiğini bildirmekteyse¹⁹⁷⁸ de bu şerhin nüshasına ulaşamamıştır.

6.7.6. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî.**¹⁹⁷⁹

Gerek Arapça ve Farsça gerekse de Türkçe edebî metinlere yazdığı şerhlerle ünlü olan XVIII. yüzyıl şârihi Salâhî, Niyâzî-i Mısırî'nin 3 gazeline şerh yazmıştır. Bunlardan biri "*Habs için geldi gelür ıtlâk için fermân bana / Evveli kahr âhiri ihsân ider sultân bana*" matla'lı 7 beyitlik gazelin şerhidir.

¹⁹⁷⁶ Bkz. OM. I. 86.

¹⁹⁷⁷ Abdullah Çaylıoğlu, "Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin Gazellerine Yapılan Şerhler", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994, s. 10.

¹⁹⁷⁸ Bkz. OM. I. 417.

¹⁹⁷⁹ Salâhî'nin Niyâzî-i Mısırî'nin şiirlerine yazdığı bu şerhler için bkz. Kezban Paksoy, "Selâhaddîn-i Uşşâkî'nin Bir Nutuk Şerhi" **Turkish Studies**, C. 2/4 (Sonbahar 2007), s. 705-709. Şerhin Latinize edilmiş tam metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 103-115.

6.7.7. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî**.¹⁹⁸⁰

Salâhî'nin Mısırî'ye yaptığı şerhlerden biri de onun “*İki kaşın arasında çekdi hatt-ı istivâ / 'Alleme'l-esmâyı ta'lîm itdi ol hatdan Hudâ*” beytiyle başlayan 9 beyitlik gazelinin şerhidir.

6.7.8. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Gazel-i Niyâzî-i Mısırî**.¹⁹⁸¹

Salâhî-i Uşşâkî'nin, Mısırî'nin şerh ettiği üçüncü gazeli ise “*Ahvâl-ı ser-encâmum bu sâ'ate irince / diyem sana icmâlin tâ gâyete erince*” matla'lı 9 beyitlik bir manzumedir.

Salâhî, bu üç gazelin şerhinde de aşağı yukarı aynı şerh metodunu uygular. Bu bağlamda, önce kaynak beyti vermektedir. Daha sonra ise, beyitteki kelimelere yönelik herhangi bir tahlile girmeden “*ya'ni*” sözcüğü ile beyti bütün olarak şerh etmektedir. Beyitte söylenmek istenen tasavvufî anlamı yakalamaya çalışan şârih, açıklamalarını sıklıkla âyetlerle desteklemektedir. Bunun yanında hadis ve manzum parçaları da kullanmaktadır. Şerhi boyunca birkaç şairden beyit ve kıt'alar alıntıl原因 Salâhî kendisinin de birçok şiirine yer verir. Bazı Arapça manzum parçaları ise yine manzum olarak tercüme ettiği de görülmektedir. Salâhî, beyitleri genişçe açıkladıktan sonra “*hulâsa-i kelâm*” başlığı ile yaptığı yorumlarını özetleme yoluna da gider.

Şârihin dili genel olarak ağır olup, uzun cümlelerin hâkim olduğu bir nesir üslubu takip edilmiştir.

Niyâzî-i Mısırî'nin gazelleri; XIX. yüzyıl ve sonrasında da Köstendili Süleymân Şeyhî Efendi (ö. 1819), Şeyh Mustafâ Aczî (ö. 1875)¹⁹⁸², Harîrîzâde

¹⁹⁸⁰ Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 63-103.

¹⁹⁸¹ Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 48-63.

Mehmed Kemâleddîn b. Abdurrahmân, (ö.1881)¹⁹⁸³, Alî Rızâ Bey (ö. 1903)¹⁹⁸⁴, Hüseyin Vassâf (ö. 1929)¹⁹⁸⁵, Mehmed Şemseddin (Ulusoy) Efendi (ö. 1936) ve Mehmed Hazmî (Tura) Efendi (ö. 1960) gibi isimler tarafından da şerh edilmiştir.¹⁹⁸⁶

6.8. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şiirleri

Farsça asıllı birkaç metin yanında tasavvufî Türkçe manzumeleri de şerh eden Bursevî'nin kendi şiirleri de onun müritlerinden olan Zâtî ve Uşşâkiyye tarikatı şeyhlerinden Salâhî tarafından şerh edilmiştir.

6.8.1. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Kitâbü'l-Envâr.**¹⁹⁸⁷

Bursevî'nin kendi şiirine yazdığı bu şerhin kaynak metni 98 beyitten oluşmaktadır. Derviş Mehmed Ağa adlı bir tâlib-i Hakk'a yazılmış olan “*Nedür Dervîş Muhammed feyz-i Mevlâ'ya müheyyâdur / Ne belki katre şeklinde görünmüş özge deryâdur*” matla'lı bu manzumenin son beyti de şöyledir:

Devâtun nûndur andan çıkupdur harf-i ma'nâ hep

Bu ilhâmun makâmı kâbe kavseyni ev ednâdur

Bursevî diğer birçok şerhinde de olduğu gibi kaynak metni mısra esasına göre şerh etmektedir. Bu bağlamda öncelikle şerh edeceği mısranın metnini yazan Bursevî, ardından da bu mısradaki, açıklanmasını gerekli gördüğü kelimeleri, lügat ve mecaz anlamlarını vermek suretiyle açıklamaya başlar. Daha sonra da şerh ettiği mısrayı beyit bütünlüğü çerçevesinde tasavvufî bağlamda genişçe şerh eder. Ayetler

¹⁹⁸² Mısırî'nin “*Her neye baksa gözün bil sırr-ı Sübhân andadur*” mısrayla başlayan gazelinin şerhidir. Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2910 numaradadır. Bkz. Çaylıoğlu, a.g.e., s. 117-26.

¹⁹⁸³ Harîrîzâde Mısırî'nin üç ayrı gazelinin şerh etmiş olup bunlar İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 263 numarada 79b-85b yaprakları arasında yer almaktadır.

¹⁹⁸⁴ Alî Rızâ Bey'in şerhinden Bursalı Mehmed Tâhîr bahsetmektedir. **Ganâ'imü'l-Gâzî fi Bilâdi'n-Niyâzî** isimli eserinde Mısırî'nin üç gazelinin şerh ettiğini söyleyen Bursalı bu şerhin bir nüshasının kendisinde olduğunu söylemektedir. Bkz. a.g.e., C. II. s. 328-331.

¹⁹⁸⁵ Hüseyin Vassâf Efendi, Lücec-i Asrî Şerh-i Kelâm-ı Mısırî ismini verdiği eserinde Mısırî'nin bir gazelinin şerh etmiştir. Bkz. Çaylıoğlu, a.g.e., s. 141-202.

¹⁹⁸⁶ Çaylıoğlu, a.g.e., s. 203-213.

¹⁹⁸⁷ Naim Avan, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr Adlı Eseri”, (Basılmamış YL Tezi), Ağrı, Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, 1997 (bu tez 1999 yılında İstanbul'da İnsan Yayınları'na basılmıştır); Murat Yurtsever: “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr'ı”, **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. 7, sy. 6(1998), s. 279-296; Nevin Gümüş, “İsmail Hakkı Bursevî'nin Kitâbü'l-Envâr'ı ve Şerh Metodu(Hayatı-İnceleme-Tenkidli Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi, SBE, 1998;

başta olmak üzere hadîs, kelâm-ı kibâr ve manzûm parçaları sıklıkla ictibâs eden Bursevî, kelime açıklamalarını yaparken kullandığı kaynağın ismini de vermektedir.¹⁹⁸⁸

6.8.2. Zâtî Süleyman Efendi (ö.1738), **Şerh-i Kasîde-i Ferîde li-İsmâ'il Hakkı.**¹⁹⁸⁹

İsmail Hakkı Bursevî'nin halîfesi olan Zâtî Süleymân¹⁹⁹⁰ şeyhinin 19 beyitlik Türkçe bir kasidesini şerh etmiştir. Eserinin başına bir giriş yazan Zâtî burada eserinin yazılış sebebini şu şekilde açıklamaktadır:

“... ve bundan sonra ma'lûm-ı havâss u 'avâm ola ki râh-ı Hakda pîrümüz 'âlim Şeyh İsmâ'il Hakkı ... envâ'-ı 'ulûmda 'adîmü'l-akrân ve asnâf-ı fînûnda vahîdü'd-devrân idügi reyb ü şekden mu'arrâ ve kurb-ı şüpheden müberrâdur. Sâhibü't-tasnîfât ... olduğı mütevâtir olup cümle-i te'lîfâtından biri bu kasîde-i Ferîde kim mânend-i 'arûs beyne'l-kasâ'id olmasında iştibâh yokdur. Ve bu hakîr-i pür-taksîr ... Zâtî'ye keşf-i müşkilâtına ve redf-i muzmerâtına defe'âtle bi'l-hafiyye ve'l-celiyye işâret-i 'aliyye olmuş iken nâgâh müte'allıkâtımızdan tâlib-i tahkîk ve râğıb-ı tedkîk ve mazhar-ı eltâf-ı ilâhî bir zât-ı muhterem huzûrumuzda mâlîde-i rûy-ı niyâz kılup bu hakîrden şerh ü beyân ve keşf ü 'ıyân olunmasın iltimâs eyledükde bu hakîr dahi işâreten me'mûr ve sarâhaten mültemis olduğumuza binâ'en 'ale'r-re's ve'l-ayn diyüp ...” (1b)

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere Zâtî, bu şiiri şerh etmek için hem rûhânî işaretler aldığını hem de bir müridinin zâhiren istekte bulunduğunu ve bunun üzerine bahsi geçen şiiri şerh etmeye başladığını ifade etmektedir. Zâtî bu girişten sonra İsmâ'il Hakkı Bursevî'nin “Bir elif bul mekteb-i irfânda evvel bâyı sor / Kad hamîde eyleyüp yâ gibi andan yayı sor” matla'ı ile başlayan kasidesini beyit beyit şerh etmeye başlar.

¹⁹⁸⁸ Gümüş, a.g.t., s. 127-128.

¹⁹⁸⁹ İncelenen nüsha Uşâkî Tekkesi 275 numaradadır.

¹⁹⁹⁰ Hayatı hakkında bkz. Zâtî Süleymân Efendi, **Dîvân ve Sevânihü'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır**, (hazırlayan: Mehmet Arslan), Sivas, 1994.

Şârih ilk beytin şerhinde kasidenin vezni hakkında kısa bir bilgi verir. Ardından da beyitteki kelimelerden hareketle tasavvufî yorumlara girmektedir. Şârih şerhinde yer yer beyitlerde geçen kelimelerin üç dildeki anlamını vermektedir. Şârihin asıl odaklandığı nokta ise, beyitte yer alan kelimelerin tasavvufî bağlamda hangi anlama tekâbül ettiğini ortaya çıkarmaktır.

Zâtî'nin ayet, hadis ve manzûm parçalarla zenginleştirdiği bu şerhindeki açıklamaları nispeten daha uzundur. Şehte kullanılan dil ise yalın ve anlaşılırdır.

6.8.3. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Gazel-i İsmâîl Hakkı Bursevî.**¹⁹⁹¹

Salâhî'nin bu şerhinde İsmâîl Hakkı Bursevî'ye ait olduğu ifade edilen bir gazel şerh edilmiştir. Kaynak metin “*Katre-i hûn-ı ciger deryâ-yı şîr olmak nedür / Âb-ı okyânûsdan katre kesîr olmak nedür*” matlaıyla başlamaktadır.¹⁹⁹² Salâhî, her beyti bir sorudan oluşan bu manzumeye, yine manzum olarak bir cevap vermiş ve bu iki manzumeyi şerh etmiştir. Şârih, şerhinde genellikle beyitteki kelime veya ibarelerin lügat anlamı ile tasavvufî anlamını verdikten sonra beyti bütün olarak şerh etmektedir. Ayet ve hadislerden iktibasların yanında bazı şairlerden alıntılanan manzum parçalar da vardır.

Salâhî bu şerhinden sonra şârihliğini övdüğü bir manzûmeye yer vermiştir.

6.9. **Sezâ'î-i Gülşenî'nin Şiirleri**

XIX. yüzyıl ve sonrasında Ferdî Abdullâh Efendi (ö. 1857)¹⁹⁹³, Harîrîzâde Mehmed Kemâleddîn (ö. 1881)¹⁹⁹⁴ ve Şerefüddîn Şu'ayb Efendi (ö. 1911)¹⁹⁹⁵ gibi isimler tarafından Sezâ'î'nin şiirleri şerh edilmiştir.

¹⁹⁹¹ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 99 numarada 40b-46a varakları arasındadır. Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 129-151.

¹⁹⁹² Ceylan, a.g.e., s. 62.

¹⁹⁹³ Fatih Yıldız, “Abdullah Ferdî (ö.1857) ve Tercüme-i Hadîka-i Nediyye Adlı Eseri ile Hasan Sezâ'î'nin Bir Gazeline Yaptığı Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

6.10. Diğer Türkçe Manzumelerin Şerh Ve Tercümelere

6.10.1. Muhammediye

Yazıcıoğlu Mehmed tarafından 853/1449 yılında kaleme alınan Muhammediye yazarı tarafından 9028 beyit olarak düzenlenmiştir. Muhtelif nazım biçimi ve aruz kalıplarının kullanıldığı bu uzun soluklu eser, Amil Çelebioğlu'nun deyişle “*mevlid, hilye, mucizât, gazavât v.s. bölümlerini ihtiva eden ve tasavvufi hususiyetleri de taşıyan dinî-destânî ve nispeten siyer nev'inden bir eserdir.*”¹⁹⁹⁶

6.10.1.1. Yûsuf (ö. 1497'den sonra), Muhammediye.

Her yazma eser kütüphanesinde bir veya birden fazla nüshasına ulaşılabilen Muhammediye yazıldığı dönemden itibaren en fazla okuna eserler arasında yer almaktadır. Bunun yanı sıra klâsik Türk edebiyatında nadir görülen dil içi çeviri faaliyetlerine de kaynaklık teşkil ettiği görülmektedir. Bu çalışmalardan biri, Yûsuf adlı bir şaire aittir. Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen bu zatın eserinde verdiği bilgiye göre Ankaralı olduğu anlaşılmaktadır. Eserinin nüshasını Süleymaniye Ktp. Fatih 2542 numarada gördüğümüz bu eser, 335 yapraktan oluşmakta olup 903/1497 yılında kaleme alınmıştır. Eserini Yazıcıoğlu'nun Muhammediye'si gibi mesnevî nazım biçiminde yazan Yûsuf, gerek sebab-i te'lif gerekse de hâtıme bölümünde eserinin yazılış hikâyesini anlatmaktadır. Bu bölümlerde verilen bilgilerden anlıyoruz ki, Yûsuf'un bazı dostları kendisinden Yazıcıoğlu'nun eserini tekrar yazmasını isterler ve bunun sebebini de şu beyitlerle ifade ederler:

Çü ger içinde vardur çok hakâyık

Velîkin pür-lügât u pür-dekâyık

Anun içinde çokdur dürlü eşkâl

¹⁹⁹⁴ Sezâ'î'nin “*Âdem hemîn bu bezm-i dilârâya bir gelir / Sırr-ı cemâl-i temâşâyâ bir gelir*” matlarıyla başlayan 7 beyitlik gazelinin şerhi olan bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2906.

¹⁹⁹⁵ Sezâ'î'nin “*Kalem-i sun'-ı ezel her ne ki tahrîr itdi / Kaydedip suhf-ı ebede anı takrîr itdi*” matla'ıyla başlayan **İzâhu'l-Merâm fi Meziyyeti'l-Kelâm (Şerhü'n-Nokta ve'l-Kalem)** adıyla bastırılmıştır. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 63.

¹⁹⁹⁶ Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevî (XV. y.y.'a kadar)**, s. 362.

Okuyup dinleyen bilmez nedür hâl (7a)

...

Çü gördüm anı ser-cümle hakâyık

Velikîn pür-lügât u pür-hakâyık

Dahı envâ' ile sihr eylemiş ol

Kemâl-i izhâr idüben söylemiş ol

Anun içinde niçe bahrı kim var

Okumaklıkda âcizdür haberdâr

Nice okusun anı bî-haberler

Kim almak isteye andan haberler (334b)

Bu şekilde dostlarının ağzından Muhammediye'nin anlaşılması zor bir metin olduğunu dile getiren Yûsuf, yine onların ağzından Muhammediye'nin tekrar yazılmasını şu beyitlerle teklif eder:

Gel imdi sen de nazm it bu kitâbı

Kim andan her kes itsün feth-i bâbı

Kamu elfâzını Türki beyân it

Kamu ma'nâsını rûşen ayân it (7a)

Görüldüğü üzere Yûsuf, “bahsi geçen metnin tüm lafızlarını Türkçe olarak açıkla ve metnin tüm anlamını açık olarak ifade et” diyerek kaynak metnin bu nitelikleri taşımadığını ima etmektedir. Yazıcıoğlu'nun bu eksik yönlerini tamamlamak maksadıyla eserini onun Muhammediye'si üzerine bina eder; ancak Yazıcıoğlu'nun kaynaklarına da ulaştığını ifade eder:

Pes ahz itdüm anun hep ma'nisini

Dahi buldum anun hep ma'hazini

Hadîs tefsîr içinden almış ol yâr

Görüp kamusını oldum haberdâr (334b)

Yûsuf'un bu dil içi çeviri için güzel bir örnek teşkil eden çalışması, kaynak metin gibi hayli hacimli olup 335 yapraktan oluşmaktadır. Yazarının verdiği bilgiye göre 11690 beyitten müteşekkildir.

6.10.1.2. Esîrî, Mehmed Yûsuf Efendi (ö.1691), **Şerh-i Muhammediye**.¹⁹⁹⁷

Esîrî mahlaslı Mehmed b. Yûsuf (ö. 1691) tarafından yapılan bu çalışma da Muhammediye'nin tekrar yazılması başka bir ifadeyle çevirisidir. Kütüphane kayıtlarına **Şerh-i Muhammediye** olarak geçen bu eser, yazarının verdiği bilgiler dikkate alınırca bir şerhten ziyade manzum olan kaynak metnin mensur hale getirilmesinden oluşan bir çalışmadır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan Esîrî, birçok yeri gezdikten sonra nihayet Kızılhisar'ı vatan bağlayıp burada ikamet etmeye başladığını, bu yörenin halkı ile kaynaştığını ifade eder. Hayatını burada idame ettiği günlerden bir gün, dostlarıyla yaptığı bir sohbet esnasında dostlarından biri Muhammediye'yi övgü dolu ifadelerle anıp Esîrî'ye şu teklifi yapar:

“... Muhammediye demekle ma'rûf u meşhûr kitâb ki na't-ı resûlde bir bahr-ı bî-girân ve deryâ-yı 'ummândur ibtidâ-yı 'âlemde inkirâz-ı Âdeme degin her ne ki geldi ve gelecekdür ve oldı ve olacakdur tahrîr olunup takrîz kılınmışdur ve beyân kılınup tesvîr kılınmışdur, nazîrin gözler görüp ve kulaklar işitmiş degüldür elfâzı dürr-i semîn ü gevher ve ma'nâsı kand-ı şîrîn-i mükerrerdür feemmâ bahrı hurûf-ı hecâ üzere olmağın kâfiyeleri teng olunup bi'z-zarûre edâ-yı murâd için gâmiz lügât ve muğlak ibârât getirilüp ol cihetden efhâm-ı avâma ifhâm ve meşâbih-i kulûba işmâm müşkil ü mün'iz belki mümteni' ü müte'azzirdür. N'ola eger hilâf-ı mersûm ve münâkiz-i 'âdet ol nazmı

¹⁹⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1967.

nesr idiip rûşen ibâret ile ve meşhûr lügât ile edâ'-ı kelâm ve ta'bîr-i murâd u merâm eylesen nesr hikâyâtı gibi okunup dinlenüp tekellüfsüz bilinse ve anlansa havâssa vü avâma fâ'idesi 'âmm olsa...' (2a)¹⁹⁹⁸

Esîrî'nin bir dostunun ağzından ifade ettiği görüşüne göre Muhammediye aslında çok önemli bir kitap olup içerdiği konular göz önüne alındığında onun bir benzeri yazılamaz; ancak eserin müellifi kafiyeye uygun kelimeler bulmak maksadıyla anlaşılması zor kapalı kelimelere başvurunca insanların bu metni anlaması zorlaşmış hatta imkânsız hale gelmiştir. Dolayısıyla eserin bu külfetli durumunu ortadan kaldırmak için manzum olan eserin mensur olarak tekrar kaleme alınması gerekir; ancak bu işlem yapılırken metnin herkes tarafından anlaşılması için açık ve herkes tarafından bilinen kelimeleri kullanmak gerekir.

6.10.1.3. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Ferâhu'r-Rûh fi Şerhi'l-Muhammediyye.**¹⁹⁹⁹

Birçok Türkçe tasavvufî manzûmeyi şerh eden İsmâîl Hakkı'nın şerh ettiği Türkçe metinlerden biri de yazma eser bulunduran kütüphanelerde nüshası en fazla eserler arasında yer alan dolayısıyla en fazla okunmuş olan eserlerin arasında yer alan Muhammediye'dir.

Bursevî, Muhammediye şerhine uzunca bir Arapça girişle başlar. Bu bölümde Muhammediye'nin kıymetinden bahseden Bursevî, eseri bir arkadaşının işareti ve isteği üzerine şerh ettiğini belirtmektedir. Kendisinden bu şerhi yazmasını isteyen arkadaşı, Muhammediye'deki Arapça ve Farsça sözcükleri devrinde cârî olan dile yani Türkçeye çevirmesini ve bahsi geçen metnin veznine dair bilgi vermesini talep eder.

Şerh ettiği metni bazen beyit, bazen mısra bazen de kelime esasına göre açıklamaya çalışan Bursevî, genellikle metinde geçen Arapça kelimeleri lügat ve

¹⁹⁹⁸ Alıntılar eserin Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1967 numaradaki nüshasından yapılmıştır.

¹⁹⁹⁹ Murat Karavelioğlu, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediye şerhi (1. cilt) Ferahu'r-Ruh" (Basılmamış YL Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 1999; Muhammed Ali, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Muhammediyye Şerhi (II. Cilt) Ferahu'r-Ruh", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, SBE, 2001.

mecâz anlamları bakımından şerh eder. Doğrudan bir tasavvuf metni olmamasına karşın Bursevî Muhammediye'nin şerhinde de tasavvufî derinlikler bulma gayreti içerisinde.

6.10.2. Bergamalı Kadrî (ö. 937/1530-31'den sonra), **Şerh-i Gazel-i Hayâlî**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan, Bergamalı Kadrî, Türk dili için çok önemli olan **Müeyyessiretü'l-Ulûm** adlı eserini Kânûnî devri sadrazamlarından İbrahim Paşa'ya sunmuştur. 937/1530-31 yılında yazdığı bu eserinde, Türk dilinin gramerini konu alan Kadrî Efendi, eserinin son bölümünde XVI. yüzyıl meşhur şairlerinde Hayâlî'nin “*Tîr-i cefâlar eyledi bağrum delik delik / Gam okları ile dopdoluyam nitekim yelik*” matla'lı 5 beyitlik bir gazelini şerh eder. Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, tasavvufî veya dinî-ahlakî olmayan bir gazelin şerhini yapması noktasında Kadrî'nin bu şerhi çalışmamızda kaydedilen tek örnektir. Ancak bu şerhin önemini bununla kalmaz; her mısradaki edebî sanatların tespit edilip açıklanması başka bir ifadeyle şerh edilen metnin edebî yönden incelenmesi bakımından da çok önemlidir.

Besim Atalay'ın yaptığı neşre²⁰⁰⁰ göre Müeyyessiretü'l-Ulûm'un 150-182 yaprakları arasında yer alan bu şerh, “*Faslun fî Tatbîki'l-külliyât li'l-cüz'ıyyât*” şeklindeki bir başlıkla başlar. Bu başlıktan anlaşıldığına göre, Kadrî Efendi daha evvel gramer konusunda anlattıklarını pratiğe geçirmek için böyle bir şerh yazma gereği duyuyor. Nitekim bu başlıktan sonra Kadrî Efendi şu ifadelerle yer verir:

*“Ya'nî bu fasl külliyâtı cüz'ıyyâta tatbikdedür, evvelâ bir gazel tahrîr eyleyelüm anda vâki' olan kelimâtı seçüp çıkaralum ve tahkîk eyleyelüm tâ ki tabbîkden basîret tahsîl eyleyeler...”*²⁰⁰¹

Bu ifadelerden sonra Hayâlî'nin gazelinin metnine yer veren Kadrî, “*bu gazeli ki Mollâ Hayâlî söylemişdür çok san'atlara ve bisyâr nüktelere işâret buyurmuşdur gücümüz yitdügince Hudâ inâyet eyler ise bir mikdâr söyleyelüm*”

²⁰⁰⁰ Bergamalı Kadri, **Müeyyessiretü'l-Ulûm: (Tıpkıbasım, Çevriyazılı Metin ve Dizin)** (yayına hazırlayan: Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1946.

²⁰⁰¹ Atalay, a.g.e., s. 94.

diyerek şerhine başlar. “evvelâ bu gazeli taktî’ eyleyelüm...” diyen Kadrî ilk beytinden hareketle gazelin taktî’ini yapar; yani veznini gösterir. Ardından da mısrayı birim olarak alıp klâsik şerh geleneğinde de görüldüğü gibi önce bu mısradaki geçen kelimeler hakkında filolojik açıklamalar yapar. Burada mısradaki geçen kelime ve ekleri sarf ve anlam bakımından genişçe açıkladıktan sonra “geldük i’râbına” ifadesiyle mısrayı nahiv yani cümle öğeleri ve terkîpler bakımından şerh eder.

Kadrî Efendi’nin şerhinde ele alınan metin üçüncü olarak da içinde barındırdığı edebî sanatlar bakımından şerh edilir. Şârih bu son bölümde, mısradaki edebî sanatları tespit edip bunların oluşumlarını açıklar. Öneme binaen ilk mısradaki ilgili bölümü aynen alıntılanacaktır:

“ Tîr-i cefâlar eyledi bağrum delik delik: bu mısra’un cümle san’atlarından biri budur ki eser mü’essire mutâbık getirildi zîrâ ‘Tîr-i cefâ eyledi bağrum delik delik’ dise yahud ‘tîr-i cefâlar eyledi bağrum delik’ dise bu san’at bulunmaz idi. Nitekim fasîha bu hâl ma’lûmdur belki bu san’ata ri’âyet olunmamak lâbüdd şî’re kabâhat virür ve dahi bu mısra’da bir sanât da budur ki bunda şâ’ir-i belîğ eser ile mü’essiri ikisini cem’ eyledi ‘bağrum delik delik’ dimese bu san’at bulunmazdı ve dahi bir san’at da budur ki bu arada tîrden murâd hakikat degüldür belki isti’âredür belki tîr müşebbehün bihdür eyle teşbîh ki teşbîh-i vâzıhdur zîra cefâyı teşbîh şî’rde inen mu’teber degüldür vech-i teşbîh gönüle elem virmekdür lâkin tîr evvelâ cisme elem virür andan sonra sirâyet eyler gönüle ammâ cefâ vardır ki bizzât gönüle elem virür dilberün hışmı ve gazabı gibi cefâ vardır ki tîrleyindür. Bu mısra’da bir san’at dahi budur ki ma’lûl ile ‘illet-i karîbe zikr olunmuşdur. Ma’lûl delikdür illet-i karîbe tîr-i cefâdur zîrâ tîr-i cefâdan murâd şol kuvveden fi’le çıkandur ve dahi bu mısra’da bir san’at da budur ki müşebbehün bih müşebbeh üzere mukaddem kılındı zîrâ bu kelâm egerçi teşbîhdür velî asıl

nazarumuz müşebbehün bihiyedir bu sebedendür ki bunun evsâfi zikr olundu 'eyledi bağrum delik delik' gibi... ”²⁰⁰²

Kadrî Efendi gazelin diğer mısralarını da bu üslup üzerine şerh eder.

6.10.3. Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.1565), **Şerh-i Dürer-i Nesâyih.**

Celâlzâde Sâlih Çelebi, bu eserinde kendisine ait olan **Dürer-i Nesâyih** isimli kasideyi şerh etmiştir. Dürer-i Nesâyih, ruhun terbiyesiyle ilgili tasavvufî mahiyette yazılmış bir nasihatnâme olup aruzun **müfte'ilün fâ'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. 82 beyitten oluşan bu kaside, Sâlih Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, dostları tarafından beğenilmiş ve ün kazanmıştı; ancak beyitlerin çoğunun icaz ve tamiye yoluyla söylenmiş olması nedebiyle manası kolaylıkla anlaşılamıyordu. Celâlzâde Sâlih Çelebi, bu durumu kendisine bildiren dostlarından birinin ricası üzerine kendisine ait bu Türkçe kasideyi mensur olarak şerh eder. Eserin nüshası İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. 3046 numarada bulunmaktadır.²⁰⁰³

6.10.4. Dânişî, Alî Dede (ö. 1683), **Şerh-i Gazel-i Dânişî.**

Nüshası Gazi Hüsrev Ktp. R. 1430/19 numarada bulunan bu şerh tarafımızdan incelenemediği için hakkında yeterince bilgi verilememiştir. Katalogda verilen bilgiye göre, Dânişî, kendisine ait “heft genc” adlı Türkçe bir gazeli şerh etmiştir. Eser 4 yapraktan oluşmaktadır.²⁰⁰⁴

6.10.5. Dânişî, Alî Dede (ö. 1683), **Şerh-i Gazel-i Dânişî.**

Yukarıdaki şerh ile aynı yerde bulunan bu şerhte, Dânişî'nin kendisine ait “heşt behişt” adlı bir gazeli şerh ettiği görülmektedir. Bu şerh de 6 yapraktan oluşmaktadır.²⁰⁰⁵

6.10.6. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Hediyetü'l-Müştâk fi Şerhi Mesleki'l-Uşşâk.**²⁰⁰⁶

²⁰⁰² A.e., s. 97-98.

²⁰⁰³ Zehra Toska, **Sâlih Çelebi and His Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-gussa)**, s. 25.

²⁰⁰⁴ Haso Popara, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XIII, London-Sarajevo 2004, s. 401-402.

²⁰⁰⁵ A.e., s. 402-03.

Daha ziyade tasavvufa yönelik tercümeleleriyle bilinen La'lîzâde, Sarı Abdullâh Efendi'nin kız kardeşinin oğludur. Bayramî-Melâmî tarikatına mensup La'lîzâde'nin bu eseri dayısı Sarı Abdullah Efendi'nin **Meslekü'l-Uşşâk** adlı tasavvufî kasidesinin şerhidir. La'lîzâde'nin 1129 (1717) yılında Limni'de sürgünde bulunduğu sırada yazdığı bu eser²⁰⁰⁷, kısa bir hamdeleden sonra sebab-i te'lîf bölümü ile devam etmektedir. Dayısının kasidesine önce bir zeyl yazdığını belirten La'lîzâde ardından da zeyl yazdığı bu kasideyi “*şerh ü beyân ve mestûrâtını keşf ü ‘ayân*” (2a) edeceğini ifade ederek eserine **Hediyetü'l-Müştâk fi Şerhi Mesleki'l-Uşşâk** ismini verdiğini söylemektedir. Bu girişten sonra bahsi geçen kasideyi şerh etmeye başlayan şârih, önce şerh edeceği beyti yazmakta ardından da yoğun tasavvufî açıklamalarla bu beyti açmaya, içinde gizli olduğunu düşündüğü anlamları ortaya koymaya çalışmaktadır. Şerhte gramere yönelik açıklamalar fazla bulunmamaktadır.

6.10.7. Âyînezâde Mehmed Şemseddîn Sirozî (ö. 1698 civarı), **Şerh-i Manzûme-i Su'âlât-ı Çelebi Sultan.**²⁰⁰⁸

Halvefî tarikatı şeyhlerinden olan Âyînezâde Mehmed Efendi, uzun süre Siroz'da hatiplik yapmıştır. 1698 civarında vefat eden Âyînezâde birbiriyle benzerlik arz eden Çelebi Sultân ve Rüsûhî Efendi'nin manzumelerini şerh etmiştir.²⁰⁰⁹

Çelebi sultân'ın şerh edilen manzumesi 52 beyitlik bir kasîde olup “*Ey bilen Hakkun kelâmın evvel esmâsı nedür / Evvel esmâsın bilürsen söyle ma'nâsı nedür*” matla'ıyla başlar.²⁰¹⁰ Âyînezâde şerh ettiği bu kaside hakkında şu bilgileri verir:

“...*kutb-ı zamân ve şâh-ı devrân Çelebi Sultân aleyhi'r-rahmetü vel-gufrân hazretlerinin hem-asrı olan erbâb-ı irfân ve ashâb-ı ezhâna arz itdüğü manzûme-i suâlât müşkilâtından olup zamanda hall-i eşkâl ider. ehl-i kemal dahi bî-irtiyâb kem u nâ-yâb olmağla ile'l-ân ol nazm-ı müstetâb bî-cevâb kalmağın ba'zı yârân-ı sühan-şinâs iltimâslar ile işbu şem'-i*

²⁰⁰⁶ İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2786.

²⁰⁰⁷ Nihat Azamat, “La'lîzâde Abdülbâkî,” C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 90-92.

²⁰⁰⁸ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 374/3.

²⁰⁰⁹ Bkz. OM. I. 241.

²⁰¹⁰ Ceylan, a.g.e., s. 41.

bezm-i muhabbetün pervâne-i pür-sûzî Mehmed eş-Şehîr bi-Âyînezâde es-Sirozî alâ kadri't-tâka ... hoş-âyende kelimât ve zîbende 'ibârât ile muhaddire-i ma'nâ-yı zîbâyı minassa-i 'ayelende cilveger ve mestûre-i fehvâ-ı garrâyı keşf ü hall ile bir hûb eser gösterüp...” (71a)”

Âyînezâde şerhini yaparken kaynak metindeki sözcükler hakkında filolojik açıklamalara yer vermeksizin her beyti anlam bakımından biraz daha açmaktadır.

6.10.8. Âyînezâde Mehmed Şemseddîn Sirozî (ö. 1698 civarı), **Şerh-i Manzûme-i Rüsûhî.**

Meşhur Mesnevî şârihi Ankaralı İsmâîl Rüsûhî Efendi'nin “*Ey ki âlemden haberdârum diyen dünyâ nedür / Bugünün yarını bilmezsin eğer dün yâ nedür*” matla'lı 13 beyitlik gazelin şerhidir. 1094/1682-83 tarihinde telif edilen bu şerhin nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1464 numarada yer almaktadır.²⁰¹¹

6.10.9. Küçük Hâfız Mustafa Efendi (ö. 1738), **Nüzhetü'l-uşşâk (Şerh-i Beyt-i Rüsûhî).**

Ulaşabildiğimiz eserinde ismini Küçük Hâfız Mustafâ olarak kaydeden bir kişi de Rüsûhî'nin Âyînezâde tarafından şerh edilen kasidesinden bir beyti şerh etmiştir. Nüshası Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 137 numarada bulunan eser sanatlı bir anlatımın hâkim olduğu uzunca bir hamdele ve salvele bölümü ile başlar. Daha sonra “*sebeb-i te'lîf-i kitâb-ı muhabbet ve mûcib-i tasnîf-i risâle-i mihnet*” (3b) başlıklı bir bölümle eserin yazılış hikâyesine yer verir. Bu bölümde ismini zikrettikten sonra ilim öğrenmeye iştiyakı olduğunu ifade eden Hâfız Mustafâ Efendi, babasının ölüm haberini alır ve bu olaya çok üzülür. Bir dostunun nasihatleri sayesinde bir nebze olsun kendine gelir ve Nergisîzâde'nin kaleminden çıkan bir mecmûayı incelerken Rüsûhî'nin yukarıda bahsi geçen kasidesinin biri tarafından şerh edildiğini görür:

“... Rüsûhî merhûmun ‘*Ey ki âlemden haberdârum diyen dünyâ nedür / Bugünün yarını bilmezsin eğer dün yâ nedür*’ mısra'ıyla musadder olan kasîde-i garrâsını ekâbir-i zamândan ve efâzıl-ı devrândan bir kimse ezmatla'-ı girîbân tâ-be-makta'-ı dâmân şerh eylemiş, illâ ‘âşîka ma'sûk

²⁰¹¹ A.e., s. 41.

*artuk râğıb iken pes yine / Anda bu denlü temennâ vü istiğnâ nedür’
beytine geldükde iğmâz-ı ‘ayn idüp geçmiş, pes zihn-i kâsıruma ve hâtır-ı
fâtıruma bu hâtıra-i hatîra hutûr eyledi ki eger bu cây-ı muhabbet-
medârda ve bu mahal-i mihnet-karârda ben za’îf-i şikeste-bâle ...
mekâyid-i devrândan mühlet ü emân ... olursa cân bedende ... iken ol
beyti şerh eyleyem...” (9b)*

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Hâfız Mustafâ Efendi muhtemelen Âyînezâde’ye ait şerhi görmüş, bu şerhte bir beytin atlandığını fark edip bunu tamamlamayı düşünmüştür. Şârih şerhini nasıl yaptığını da şu şekilde açıklar:

*“... ve bu fakîr... dahi şârih-i mezbûrun eserince girdüm ki esnâ-yı
takrîrde ve hengâm-ı tahrîrde ba’zı âyât-ı zarûriyyü’z-zıkr ve ehâdis-i
şerîfe ve emsâl-i meşhûre ilhâk itdüm ve meşşâta-i benân-ı letâfet-beyân
ile arûs-ı tarûsa münâsib olan elfâz-ı müstec’a birle zînet ... virdüm ve
câbecâ manzûm-ı silk-i ayân ve merkûm-ı kîlk-i beyân olan Türkî
mukatta’ât u ebyât u gazeliyyât ba’zısını bu kemîne-i kem-sermâyenün
netîce-i hâme-i fikreti ... ve ba’zısı dahi ... müntehillen nakl
olunmuşdur...” (14a)*

Yaklaşık 15 yapraklık bir girişten sonra şerhine başlayan Hâfız Mustafâ Efendi, ele aldığı beyti mecâzî ve hakîkî aşk bağlamında uzunca şerh ettikten sonra “*der-beyân-ı hâlet-i aşk*”, “*der-beyân-ı tarîk-i halâs ez-varta-i helâk-i aşk*” ve “*der-beyân-ı aşk-ı cemâdât*” gibi başlıklarla tasavvufî aşk konusunda uzunca açıklamalara yer verir.

Nüzhetü’l-Uşşâk ismi verilen bu eserden sonra Rüsûhî’nin kasidesine yapılan şerhin metnine, daha sonra da eserin uzunca bir fihristine yer verilmiştir. Yaklaşık 105 yapraktan oluşan bu eserin başında Mîrzâde Efendi ve Yûsuf Efendizâde isimli iki kişiyi takrîzi vardır.

6.10.10. Fakrî, Bînevâ Mehmed Kırımî (ö. 1720), **Şerh-i İlâhî-i Hakkî**.

Tuhfe-i Nâ’ilî’de verilen bilgiye göre Kırimlı olup Seyyid Hamîd Efendi’nin oğlu olan Fakrî mahlaslı Mehmed Efendi 1720’de vefat etmiştir.²⁰¹² Onun bu eseri,

²⁰¹² Mehmed Nail Tuman, a.g.e., C. II, s. 781.

Ankara Üniversitesi DTCTF Ktp.'de (Mustafa Con A 457/III) bulunmaktadır. Bulunduğu mecmuanın 21-23. sayfaları arasında yer alan bu şerhin başında “*İlâhî-i Hakkî şerhi li-Fakrî Bînevâ Mehmed Efendi mine'l-ulviyyîn Kırımı*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıttan sonra başlayan şerhte Hakkî mahlasını kullanan İsmâîl Hakkı Bursevî'nin “*Tûr-ı Sînâdur vücûdum sûret-i Mûsa benem / Mu'ciz-i enfâsum ile 'âlem-i 'Îsî benem*” beytiyle başlayan tasavvufî bir gazeli şerh edilmiştir. Beyit esasına göre yapılan şerhte, diğer birçok tasavvufî metin şerhlerinde olduğu gibi herhangi bir filolojik bilgiye yer verilmeden kaynak metin tasavvufî anlam bakımından yorumlanır.

6.10.11. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nazm-ı Hayretî.**

Hayretî'nin hece vezniyle yazılan bir şiirinin şerhidir. “*Sînemün bâğında bitmiş bir ağaçta dört dal / Biri elma biri hurma biri sükker biri bal*” dizesiyle başlayan kaynak metin 6 beyittir.²⁰¹³

6.10.12. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Manzûme-i Şeyh Sahfî.**

Bursevî'nin bu şerhi, Niyâzî-i Mısrî'nin müritlerinden Şeyh Sahfî'nin tasavvufî bir şiirinin şerhidir. Şerh edilen şiir 15 beyit olup “*seyr eyledüm cihânı halk bend ile giriftâr / Âzâd bölüğinden yok dertlülere tîmâr*” matlaıyla başlamaktadır. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3427/2 (1b-6a) numarada bulunan bu şerh de Bursevî'nin diğer tasavvufî şerhleriyle içerik ve yöntem bakımından benzerlik arz eder.

6.10.13. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nazm-ı Abdî (Şeyh Abdurrahmân Efendi).**

Bursevî'nin bu şerhi, Abdî mahlaslı şairi hakkında fazla bilgi bulunmayan bir şairin “*Heft su'âlüm var sana ey 'ârif-i esrâr-ı Hak / Cum'ada ön îdde sonra hutbe okunmak nedür*” matla'lı 7 beyitlik bir gazelinin şerhidir.²⁰¹⁴

6.10.14. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Nazm-ı Ahmedî (Dukâkinzâde).**
2015

²⁰¹³ Ceylan, a.g.e., s. 44; Duru, a.g.t., s. 117; Taştan, a.g.t., s. 30.

²⁰¹⁴ Ceylan, a.g.e., s. 46.

Tasavvufî şiirler söyleyen Dukâginzâde Ahmed'in "*Dilersen hâlümü ideyim ey nev-cüvân / Lebün benim müşkilüm eyleyiver gel 'ayân*" beytiyle başlayan 7 beyitlik hece vezniyle yazılan şiirinin şerh edildiği bu eser 1711 yılında yazılmıştır. Şârih zâhiren tutarlı bir anlamı olmayan bu manzumenin tasavvufî arka planını ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Bunun için manzumeyi mısra mısra şerh eden şarih, bazen şerh edilen mısra'da bulunan kelimeleri gramer bakımından tahlil eder. Daha sonra da mısra da anlatılmak istenen tasavvufî anlam ortaya çıkarılmaya çalışılır. *Eserde şarihin şerhle ve şiirle ilgili poetik görüşleri ön plandadır.*²⁰¹⁶

6.10.15. Zâtî Süleymân Efendi (ö.1738), **Şerh-i Gazel-i Nakşî-i Akkirmânî.**²⁰¹⁷

Zâtî Süleymân Efendi'nin bu şerhi Nakşî-i Akkirmânî'nin 9 beyitlik muamma türü bir gazelinin açıklanmasından oluşmaktadır. Şerhinin girişinde, Şeyh Nakşî'nin gönlüne ilham olunan keramet dolu muammasından bahseden şârih, "... *hazret-i şeyhün inşâ vü irâd buyurduğu maksûda ve inde erbâbi'l-besâir-i ma'hûdalarının hall-i ikdına işâret ve feth-i kufl-ı bâbına mübâşeret ile şürû' olındı...*" (45b) diyerek bahsi geçen gazeli şerh etmeye karar verdiğini açıklamaktadır.

Şerh edilen şiir "*Nedür cânâ bil ol söz kim hadîs hem degül Kur'ân / Tekellüm itmemişdü çün perî anı ne hod insân*" matla'yla başlamaktadır.

Şârih, şerhine başlamadan şu şekilde bir uyarıda bulunmaktadır:

".. *evvelâ şeyhün bu misillü tamiyelerinden murâd âfâkî olmayup enfüsî olması azharün mine'ş-şemsidür...*" (45b)

Bu uyarından sonra kaynak metni şerhe başlayan Zâtî, kaynak metinde geçen bazı kapalı sözcükleri açıkladıktan sonra beyitte kast edilmek istenen anlamı çıkarmaya çalışır. Yapılan yorumlar kısa olup şerhin tamamı da yaklaşık 7 yapraktan oluşmaktadır.

6.10.16. Keşanlı Zihnî, Mehmed Sa'îd (ö. 1787), **Şerh-i Şathiyye-i Şâkirî.**

²⁰¹⁵ Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı, **İsmail Hakkı Bursevî, Bitmedik Ot Dibinde Doğmadıcak Bir Gönen Şerh-i Nazm-ı Ahmed**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

²⁰¹⁶ Ceylan, a.g.e., s. 44; Duru, a.g.t., s. 119.

²⁰¹⁷ İncelenen nüsha Uşâkî Tekkesi 275 numarada 45b-48a varakları arasındadır.

Nüshası Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 303/14 numarada kayıtlı olan bu eser müretteb bir divan sahibi olan Keşanlı Zihnî²⁰¹⁸’ye aittir. Eserin girişinde, hakkında çok fazla bilgi vermediği Şâkirî Efendi’nin bir kasidesini (*bu kasîde “alâ tarîki’l-eligâz ve’t-ta’miye çekîde-i hâme-i fesâhat-câme*) şerh ve beyân ettiğini ifade eder. Şerh edilen kasidenin ilk beyti “*Süd toldurdum bir küpe havalandı buz oldu / körükledim kaynadı köpüklendi toz oldum*” beytiyle başlamaktadır. Şathiye türünde olan kasidenin son beyti ise “*Arşı gördüm salınur cenetde tuba ile / Enbiyâlar rütbesi Şâkirîye az olur*” beytiyle sona ermektedir. Şerh edilen kaside 13 beyitten müteşekkildir.

Şarih eseri şerh ederken klâsik şerh geleneğine uygun olarak her kelime üzerinde durmakta olup bunların hangi tasavvufî gerçekliği ifade ettiği anlatılmaya çalışılmaktadır. Yoğun ayet ve hadis alıntıları bulunmaktadır.

6.10.17. Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799), **Şerh-i Şathiye-i Müftî Baba**.²⁰¹⁹

Hayatı hakkındaki bilgiler sınırlı olan Fahrî Dede’nin asıl adı Ahmed olup Gelibolu yakınındaki Şarköy’de doğmuştur. Celvetiyye tarikatı şeyhlerin Zâtî Süleymân Efendi’nin müritlerinden olup 1799 yılında İstanbul’da vefat etmiştir.²⁰²⁰

Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdayî Efendi no. 1254/2’de 43b-47a yaprakları arasında bulunan²⁰²¹ Fahrî’nin bu eseri, Kaygusuz Abdâl’ın “*Kaplu kaplu bagalar kanatlanmış uçmaga/ Kertenkele derilmiş diler Kırım geçmege*” beytiyle başlayan şathiyesine Müftî Baba’nın nazire yazdığı şathiyesinin şerhidir.²⁰²² Şerhin başında, “*işbu ebyât-ı âtiyye fahru’l-meşâyih Müftî Baba hazretlerinin ma’ânî-i hakikiyyeyi câmi’ elfâz-ı mecâziyyesindendir ki merdân-ı ilâhînin kuvvet-i kudsiyelerine istinâden ve müstemidden ... şerh ü beyâna şürû’ kılındı.*” (198a) şeklinde bir kayıt vardır. Şerh edilen manzumenin ilk beyti “*biçare kaplunbağa kanad arar uçmağa /*

²⁰¹⁸ Bkz. Mehmed Nail Tuman, **Tuhfe-i Nâilî**, C. I, (hazırlayanlar: Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001, s. 294.

²⁰¹⁹ Üzeyir Aslan, “Fahrî Ahmed Dede ve Şathiye Şerhi”, **Turkish Studies**, C. III/4 (Yaz 2008), s. 121-155. Bu çalışmada şerhin çeviriyazılı metni de verilmiştir.

²⁰²⁰ Aslan, a.g.m., s. 126-27.

²⁰²¹ Eserin bir nüshası da Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. 303 numarada, 198a-201b yaprakları arasında –Fahrî Ahmed Dîvânı’nın sonunda- yer almaktadır. Tarafımızdan incelenen nüsha budur.

²⁰²² Fahrî Dede de Müftî Baba’nın bu şathiyesine nazire yazmıştır, metni için bkz. Aslan, a.g.m., s. 129-31.

susuz gölden kurbağa suyun arar içmeğe” şeklindedir. 10 beyit olan manzumenin son beyti şu şekildedir: “*Müftî Baba sözünü ma’na bürür yüzünü / Ağladı anlamayan anlar arar seçmeğe*”.

Türkçe tasavvufî metinlerin şerhleri arasında yer alan bu şerhte, kaynak metin beyit esasına göre şerh edilirken görünüşte anlaşılmaz, şer’ e aykırı ve saçma gibi görünen kelimelerin hakikatteki anlamları yakalanmaya çalışılmıştır. Fahrî Dede kaynak metni şerh ederken açıklamalarını teyit eder mahiyette bazı beyitlerine yer verir.

6.10.18. Fahrî Ahmed Dede (ö. 1799), **Şerh-i Elifnâme**.

Fahrî Dede bu eserinde “*Elifden başladı dil bâdabuldu sırr-ı rûhânî / Tedennî eyleyüp tâdan sebât ümmîd idüp sâda*” matlalı kendi manzûmesinin şerhidir. Nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Saib Sencer Yazmaları arasında 636/1 numarada (1b-18a) bulunmaktadır.²⁰²³

6.10.19. Müsellem, Ahmed–Şeyh Ebü’l-Vefâ Edirnevî- Efendi (ö. 1754), **Şerh-i Kasîde-i Şumû’-ı Lâmî fi Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi**.²⁰²⁴

Asıl adı Ahmed olan Müseelem Efendi kendisi gibi âlim ve şair olan Mehmed Vefâ’nın babası olmasından dolayı da Ebü’l-Vefâ olarak bilinmiştir. Aslen Belgradlı olup Edirne’de yaşayan Müsellem Efendi Gülşenî şeyhi Hasan Sezâ’î’ye intisap edip uzun süre onun yanında ilmî ve tasavvufî terbiye almıştır. Daha sonra şeyhinin kızıyla da evlenen Müsellem, şeyhinden hilafet alarak Velî Dede Tekkesi’nde şeyhlik yapmıştır. 1754 yılında vefat eden Müsellem’in elimizdeki bu eseri dışında bir divanı bulunmaktadır.²⁰²⁵

Müsellem Efendi’nin şerh ettiği bu kaside, şeyhi Hasan Sezâ’î’nin **Şumû’-ı Lâmî fi Beyân-ı Etvâr-ı Sâbi** ismi ile bilinen Türkçe kasidesidir. 49 beyitten oluşan

²⁰²³ Aslan, a.g.m., s. 128.

²⁰²⁴ Eserin incelenen nüshası 1314/1896-97 yılında basılmış olup matbu nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3673 numarada bulunmaktadır.

²⁰²⁵ Meryem Kurumehmet, “XVIII. Y.Y. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebü’l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Dîvânı’nın Tenkitli Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006, s. 8-11.

bu kaside etvâr-ı seb'a hakkındadır. Türkçe tasavvufî metinlerin şerhleri arasında yer alan Müsellem Efendi'nin şerhi, bir giriş bölümü ile başlar. Bu bölümde Hasan Sezâ'î'nin kasidesini şerh ettiğini belirten şârih daha sonra konuyla ilgili olarak birtakım ön açıklamalarda bulunduktan sonra kaynak metni şerh etmeye başlar. Şerhinde filolojik açıklamalara yer vermeyen Müsellem Efendi, kaynak metinde yer alan sözcük veya ibarelerin tasavvufî karşılıklarını vermeye çalışır.

6.10.20. Şeyh Alî Şermî Nakşibendî, **Şerh-i Gazel-i İdrîs Muhtefî**.²⁰²⁶

Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Seyyid Alî Şermî Efendi, bu eserinde Bayramiyye tarikatının şeyhlerinden İdrîs-i Muhtefî'nin (ö. 1615) “*İşbu deme irince üç kez doğdum anadan / Bunca yavru uçurdum niçe âşiyânedem*” matla'ıyla başlayana 15 beyitlik şathiyesini şerh etmiştir. 10 yapraktan oluşan şerhine hamdele ve salvele ile başladıktan sonra Allah'ın veli kulları ve onların öneminden bahseden Şermî, bu velilerden Yûnus Emre gibi bazılarının şathiye türünden bazı sözler söylediklerini bunların da ilm-i ledün ilimini bilmeden anlamanın mümkün olamayacağını kısaca anlatır. Bu ön girişten sonra bahsi geçen veliler arasında bulunan Bayramiyye tarikatı şeyhlerinden İdrîs Muhtefî Alî Beg'den bahsedip onun hakkında bilgi veren kaynakların ismini zikreder. Bu zatın da şathiye türünden sözler söylediğini bildiren Şermî, bu zata ait Pamukçu Hasan Ağa'da bulunan yedi buçuk beyitlik bir gazelini, bahsi geçen Hasan Ağa'nın ilitmasıyla şerh etmeye başladığını belirtmektedir.

Şermî Efendi, mısra esasına dayandığı şerhinde, tamamıyla tasavvufî yorumlarda bulunmakta olup yer yer bu yorumlarını manzum parçalarla da desteklemektedir.

6.10.21. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kasîde-i Ahmedî**.

Şârihi tespit edilemeyen bu şerhte Ahmedî mahlaslı bir şairin “*Sepîde dem ki bezendi serâçe-i gülzâr / Nevâya başladı bülbül berâber-i gülzâr*” beytiyle başlayan bir kasidesi şerh edilmiştir. Ankara Üniversitesi DTCTF Ktp.'de (Mustafa Con A 327/I) bulunmaktadır. 26 yapraktan oluşan şerh, kısa bir hamdele ve salveleden sonra eser hakkında şu bilgilerin verildiği bir girişler başlar:

²⁰²⁶ İncelenen nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 419 numaradadır.

“...ve ba’de kâmil ü ‘ârif ve esrâr-ı ma’ânîye muttali’ u vâkıf Mevlânâ Ahmedî ... kasidesinde îrâd eylediği sü’âlâtına ki delâleti ma’ârif ü kemâlâtınadır cevâbda bu hakîr-i kalîlü’l-bizâ’a bi-kadri’-t-tâka ve’l-istitâ’a bu muhtasarı tahrîr ve müşkilâtının hallinde bu risâleyi tastîr eyledüm ...” (1b)

Daha sonra eserinin Hâce Efendi diye birine tuhfe olarak kaleme aldığını söyleyen ismi belirsiz şârih, bu girişten sonra şerhine başlar. Soru-cevap şeklindeki bir yöntemle bahsi geçen kasideyi tasavvufî bağlamda yorumlar.

6.10.22. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Kelimât-ı Ba’zı Makâlât-ı Meşâyih.**

Müellifi belirsiz olan bu şerhin nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında 283 numarada 78a-92a yaprakları arasında yer almaktadır. Eserde üçü Nakşî biri de Şeyhî mahlaslı şairlere ait olan 4 gazelin şerhi yapılmıştır.²⁰²⁷

6.10.23. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Manzûme-i Sun’ullâh Gaybî.**²⁰²⁸

XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden Sun’ullâh Gaybî’ye ait olduğu düşünülen mesnevî nazım biçimindeki Türkçe bir nasihatname manzumesinin şerh edildiği bu eserin müellifi belirsizdir. Şerh edilen manzume “*Besmeleyle ol mübâşir her işe / Sunma ammâ ey kızım el şer işe*” beytiyle başlar. Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1990 numarada bulunan bu şerhte, tamamı 74 beyit olan bu manzumenin ilk 40 beyti şerh edilmiştir.²⁰²⁹

Tasavvufî şiir şerhleri XIX. ve XX. yüzyıllarda da yazılmaya devam edilmiştir. Tespit edilebildiği kadarıyla Hasan Lütfî (ö. 1900’den sonra)²⁰³⁰, Hüseyin

²⁰²⁷ Ceylan, a.g.e., s. 57.

²⁰²⁸ Ayrıntılı bilgi için bkz. Ömür Ceylan, “Fütüvvetnâme Muhtevalı Bir Manzume Şerhi: Şerh-i Manzûme-i Gaybî”, **Böyle Buyurdu Sûfî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005, s. 150-81.

²⁰²⁹ A.e., s. 60.

²⁰³⁰ Muhtemelen II. Abdülhamîd devri müftülerinden olan Şeyhülislam Cemâleddîn Efendi (ö.1919)’nin Cemâl mahlasıyla yazdığı bir şiirini şerh eden Hasan Lütfî’nin eseri Milli Ktp. 06 Mil Yz A 4407/4 numarada bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Hasan Lütfî, **Şerh-i Gazel-i Cemal**, (hazırlayanalar: . Mustafa Tatçı-Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.

Hamdî b. Hüseyin Efendi (ö.1849)²⁰³¹, Edremlidli Müridzâde Şeyh Mustafa Aczî (ö. 1875)²⁰³², Mehmed Emîn Hilmî (ö. 1884)²⁰³³, Süleymaniyeli Nâcim Abdurrahmân Efendi (ö. 1894)²⁰³⁴, Mehmed Nesîm Efendi (xıx. yüzyıl)²⁰³⁵, Cebbârzâde Mehmed Ârif b. Şakir (ö.1920)²⁰³⁶, Maksûd Efendi b. Mahmûd Hulûsî (ö. 1929)²⁰³⁷ gibi isimler bu yüzyıllarda Türkçe tasavvufî manzumelere şerh yazmışlardır. Hüseyin Vassâf Efendi ise **Gülzâr-ı Aşk** adıyla Süleymân Çelebi'nin **Mevlid**'ini şerh etmiştir.

2038

²⁰³¹ Şemseddîn Sivasî'nin şiirlerini şerh eden Hüseyin Hamdî eserine **Dürrü'l-masûn** adını vermiştir. Bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 388, 1054, 1068.

²⁰³² Aczî, kendisine ait bir gazeli ile Mısırî'nin bir Türkçe gazelini şerh etmiştir. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 53.

²⁰³³ Hilmî Efendi, Âgâh Paşa'nın "pâresiz" redifli bir kasidesini şerh etmiştir. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 62.

²⁰³⁴ Nâcim Efendi kendisine ait Türkçe bir gazeli şerh etmiştir. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 62.

²⁰³⁵ Nesîm Efendi Şeyh Verdî'nin 20 beyitlik bir nutkunu manzum olarak şerh etmiştir. Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3533 numarada bulunmaktadır. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 61.

²⁰³⁶ Cebbârzâde **Miftâhu Hazâinü'r-Rahmâniyye fi Memleketi Vücûdi'l-İnsâniyye** adıyla Sünbül Sinân Efendi'nin 10 beyitlik bir ilahisini (nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1146 numarada bulunmaktadır) ve **Dâfi'u'z-Zulem min-Kulûbi'l-Ümem** adıyla Şeyh Vefâ Efendi'nin Yûnus tarzında yazdığı Türkçe bir manzumesini şerh etmiştir. Bkz. Ceylan, a.g.e., s. 56 ve 61.

²⁰³⁷ Maksûd Efendi İsmâil Hakkı Bursevî'nin bir kasidesi ile Muhammed Nûrî'l-Arabî'nin halifelerinden olan Alî Örfî Efendi'nin bir şathiyesini şerh etmiştir. Bursevî'nin kasidesine yapılan şerh Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları arasında 879, diğeri de 361 numarada bulunmaktadır.

²⁰³⁸ Bu şerh için bkz. Hüseyin Vassaf, **Mevlid şerhi Gülzar-ı Aşk**, (hazırlayanlar: Mustafa Tatçı, Musa Yıldız, Kaplan Üstüner), Dergah Yayınları, İstanbul, 2006.

7. MU'AMMÂ TERCÜME VE ŞERHLERİ²⁰³⁹

Kelime anlamı olarak “gizlenmiş, gizli ve güç anlaşılır söz”²⁰⁴⁰ anlamına gelen mu’ammâ edebî bir terim olarak “remz ve imâ yoluyla bir isme delalet eden mevzun söz”²⁰⁴¹ veya “bir ismin gizlenmesi şeklinde düzenlenmiş bilmecelere”²⁰⁴² denir. Yapılan tanımlara bakılırsa, muammanın vezinli bir söz olması gerektiği ortaya çıkmakla beraber çok az örnekte de olsa nesirde de bir ismin gizlendiği

²⁰³⁹ Muamma türü hakkında Ali Nihad Tarlan ile başlayan bir akademik çalışmalar dizisinden bahsetmek mümkündür. Tarlan’ın 1936’da basılan **Divan Edebiyatında Muamma** adlı kitabı bu tür üzerine yazılan ilk bilimsel çalışmalardandır. Genellikle Molla Câmî’nin muamma türüyle ilgili eserlerden alıntılarla meydan gelmiş bu eserde, muamma çözümü konusunda muhtasar ancak öz bilgiler bulunmaktadır. Amil Çelebioğlu’nun “Mummalara Dair” başlığını taşıyan makalesi ise 1979 yılında **Türk Kültürü** dergisinde neşredilmiştir. Türk edebiyatında en fazla muamma yazan Emrî üzerinde araştırmalar yapan M. A. Yekta Saraç’ın 1997’de İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi’nin 27. cildinde yayımlanan “Muamma ve Divan Edebiyatındaki Seyri” başlığını taşıyan makalesi de, özellikle konuyla ilgili Arapça kaynaklardan yararlanılması bakımından önemlidir.

Muamma türü hakkında yapılan çalışmalardan biri de Ali Fuat Bilkan’a ait olup **Türk Edebiyatında Muamma** ismini taşımaktadır. 2000 yılında Akçağ yayınlarından çıkan bu eserde; öncelikle muhtelif kaynaklardan ve kendisinden önceki bilimsel çalışmalardan hareketle muamma kavramı hakkında bilgiler verilmiş, ardından da muammanın Arap, Fars ve Türk edebiyatlarındaki gelişmelerine kısaca bakılmıştır. Muamma şerhleri ve muammayla ilgili yazılan risaleleri de tanıtan yazar, bir tür olarak muammayı ele alıp benzeri türlerle ilişkisini ortaya çıkarmaya çalışmıştır. Muamma çözüm yollarına ve bu konuda yazılmış risalelere de geniş yer veren Bilkan eserini, muamma çözüm örnekleri ile muhtelif şairlerden seçilmiş muamma seçkisiyle sonlandırmaktadır. Biz burada muamma şerh ve tercüme hakkında bilgi verirken Bilkan’ın bu eseriyle birlikte Yekta Saraç’ın makalesinden önemli oranda yararlandık.

Yukarıda bahsi geçen çalışmalar dışında İsmail Durmuş’un Arap edebiyatı, M. A. Yekta Saraç’ın da Türk edebiyatı için yazdıkları Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi maddesi de muamma türü hakkında bilgi veren diğer çalışmalardır.

Feyzi Halıcı’nın, Uluslararası Türk Folklor Kongresi’nde “Halk Edebiyatında Muamma” başlığı ile sunduğu ve 1976’da da Bildiriler kitabında neşredilen yazısı, muamma türünün halk edebiyatındaki yerini tespit etmek noktasında önemli bir makedir.

Bunun dışında; muamma risaleleri, muamma çözümleri ve muamma şerhleri hakkında da bazı çalışmalar yapılmıştır. Bunlardan birkaçı şöyledir:

K. Edip Kürkçüoğlu, “Fuzûlî’nin Mu’ammâ Risalesi”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. VII/1 (1949), s. 61.

Kemal Yavuz, “Nihâlî’nin Sultan I. Selim Adına Yazdığı Muammalı Kasidesi ve Çözümü”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXVIII (1998), s. 547-83.

Bilal Elbir, “Türk Edebiyatında Muamma ve Sürûrî’nin Bir Muamma Şerhi”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 6 (2009), s. 82-94.

²⁰⁴⁰ Bilkan, a.g.e., s. 11.

²⁰⁴¹ Saraç, a.g.m., s. 297.

²⁰⁴² Bilkan, a.g.e., s. 12.

görülmektedir.²⁰⁴³ Mu'ammâlar önceleri Allâh'ın doksan dokuz ismi hakkında düzenlendiği halde, sonradan insan isimleri için de yazılmıştır.²⁰⁴⁴

Klâsik Türk edebiyatında mu'ammâ ile ilgili olarak üretilen şerh ve tercüme iki şekilde gelişmiştir. Bunlardan birincisinde, mu'ammâ sanatıyla ilgili bilgi veren eser/ler tercüme veya şerh edilmiştir. İkinci şekilde de esmâü'l-hüsna başta olmak üzere bazı muammaların çözümü konu edilmiştir.

7.1. Mollâ Câmî'nin Mu'ammâ Risâlesi

Mollâ Câmî'nin **Risâle-i Muhtasar der-Beyân-ı A'mâl-i Mu'ammâ, Risâle der-Beyân-ı A'mâl-i Mu'ammâ, Risâle der-Beyân-ı Kavâ'id-i Mu'ammâ** ve **Hilye-i Hulel** adlı eserleri mu'ammâ konusunda yazılmış Farsça eserlerdir. Onun **Risâle der-Beyân-ı A'mâl-ı Mu'ammâ** adlı eseri ile bu risâlede yer alan mu'ammâların Türkçe olarak şerh edildiği görülmektedir. Alî Fuat Bilkan'ın verdiği bilgiye göre Edirneli İbrâhîm, Abdurrahmân Şeref, Bedî'î, Râgıb-ı Âmidî, Mustafâ Sürûrî, Salâhî-i Uşşâkî, Kınalızâde Alî Efendi, Fethullâh Ârifî, Lâmi'î, Muhyî-i Gülşenî, Tireli Mu'ammâyî, Nazîrâ-yı Gülşenî, Niyâzî-i Mısrî gibi isimler bu eseri şerh etmişlerdir.²⁰⁴⁵

7.1.1. Sürûrî, Hocasâde Muslihüddîn Mustafâ b. Şa'bân (ö. 1561), **Şerh-i Muammayât-ı Câmî.**²⁰⁴⁶

Şerh sahasındaki eserleriyle ünlü olan Sürûrî'nin bir diğer özelliği de muamma konusundaki maharetidir. Nitekim Âşık Çelebi onun bu özelliği hakkında şu ifadeleri kullanmaktadır:

“... gâh mu'ammâların müşkilleri anun halliyle gûşâyış bulurdu...”²⁰⁴⁷

Sürûrî'nin muammâ şerhlerinden biri Mollâ Câmî'nin muammâ risâlesi ile bu risâlede yer alan muammâların çözümünü konu alan eseridir. Eserine kısa bir

²⁰⁴³ Saraç, a.g.m., s. 298.

²⁰⁴⁴ Bilkan, a.g.e., s. 16.

²⁰⁴⁵ Bilkan, a.g.e., s. 22.

²⁰⁴⁶ İncelenen nüsha Ayasofya 1866 numaradadır.

²⁰⁴⁷ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 967.

hamdele ve salvele ile başlayan Sürûrî daha sonra ismini zikredip eserinin yazılış sebebini açıklar. Bir gün bazı yârân ve tâlibler ile muammâ hakkında konuşurken, onlardan bazıları bu ilim hakkında çok az eserin kaleme alındığını, bunlardan birinin de Mollâ Câmî'nin risalesi olduğunu; ancak onun da çoğu yerinin “*pûşîde ve mestûr*” olduğunu ileri sürerek Sürûrî'den “*n'ola ger anı Türkî ile beyân ve her ismün tarîk-i istihrâcını ayân kilsan*” diyerek bir eser yazmasını isterler. Sürûrî her ne kadar “*muammâ ilmi zor bir iştir*” diye itirazlarda bulunsa da bu dostlarının ısrarlarına dayanamayıp eserini kaleme alır. Sürûrî şerhini nasıl yaptığını şu şekilde ifade eder:

“... ta'tîl olan evkâtda mu'attal durulmayup risâle-i mezkûrenün metni sürh ile çiziliüp ve **Türkî dil ile ma'nâsının şerhi yazılıp ve her beytin evvelâ ma'nâ-yı şî'rîsi tahrîr olunup ba'de ism-i matlûbun tarîk-i istihrâcî tahrîr kılındı...**” (2a)

Bu girişten sonra yukarıdaki ifadelerle yöntemini belirttiği yol üzere şerhine başlayan Sürûrî eserini 941/1534-35 tarihinde sona erdirir.

7.1.2. Behiştî, Vizeli Ramazân Efendi (ö.1571), **Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-i Mollâ Câmî**.²⁰⁴⁸

XVI. yüzyıl şairlerinden Behiştî'nin yazdığı bu eser kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan şârih, Mollâ Câmî'nin manzum olarak kaleme aldığı mu'ammâ risâlesini Türkçe olarak şerh ettiğini şu şekilde açıklar:

“... bostân-ı ma'nânun şîrîn-kelâmı a'nî Mevlânâ Abdurrahmân Câmî ... fenn-i mu'ammâda 'alâ vechi'l-icmâl bu risâle-i adîmetü'l-misâl silk-i nazmda mevzûn ... buyurmuşlar. Tertîb-i matbû'ı 'inde'l-fuhûl kemâl-i mertebede müstahsen ve makbûl olduğu ecilden bu ahkerü'l-verâ ... Behiştî-i kalîlü'l-bizâ'a ta'mîm-i ifâde için **Türkî elfâz ile şerhe şürû'** ve kelîmâtını ol ehle fîrû' itdi...” (28a)

²⁰⁴⁸ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3431.

Behiştî, meramını be şekilde açıkladıktan sonra bahsi geçen risâleyi, şerh etmekten ziyade genişçe tercüme eder. Önce kaynak metni veren şârih daha sonra da bu metni Türkçeye geniş olarak aktarır.

7.1.3. Rahîmî (ö. 1705'ten sonra), **Şerh-i Risâle-i Mu'ammâ-yı Suğrâ-yı Câmî.**

Rahîmî mahlaslı biri tarafından yazılan bu eser, Beyazıt Devlet Ktp.'de (Bâyezîd 10519) bulunmaktadır.²⁰⁴⁹ Şârih ismini eserinin sonundaki tarih manzumesinde zikretmektedir:

Bi-hamdillâh idüp sa'y ile ikdâm

Nihâyet buldı bunda seyr-i aklâm

İdüp tevfikini rehber ilâhum

Bu şerhüme müyesser oldu itmâm

Rahîmî oldu bu itmâma târîh

Bulup feyz-i ilâhî ile incâm (17a)

Bu manzumeye göre eserin yazılış tarihi 1117/1705-06'dir. Biyografik kaynaklarda bu tarih civarında yaşamış olan birkaç Rahîmî mahlaslı şairle karşılaşılmaktadır. Bunlardan hangisinin bu eseri yazdığını elimizdeki bu bilgilerle tespit etmek zordur.

Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Rahîmî, daha sonra eserinin yazılış sebebini anlatmaya koyulur. Buna göre ilme meraklı olduğunu söyleyen Rahîmî, Yûsuf Efendi adlı birinin isteği üzerine Mollâ Câmî'nin Mu'ammâ-yı Suğrâ'sını şerh ettiğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“... bu abd-ı za'îf ve bende-i nahîf ulûm-ı külliyenün tekmîline râgıb ve ma'ârif-i cüz'iyenün tahsiline tâlib olup ol miftâh-ı rümûz-ı hakâyık ve

²⁰⁴⁹ Yapılan araştırmalar neticesinde eserin bir nüshasının da Ankara Üniversitesi DTCF. Ktp. Mustafa Con A 493/I numarada Rahmî adına kayıtlı olduğu görülmüştür.

misbâh-ı künûz-ı dakâyık ... Yûsuf Efendi hazretlerinin atebe-i aliyyelerine mülâzemet ve meclis-i şerîflerinden istifâdeye müdâvemet üzere iken ol bahr-ı ma'ârifün dürr-i kirâmı ve ehl-i safânun pâk-fercâmı hazret-i Şeyh Abdurrahmân Câmî hazretlerinin fenn-i mu'ammâda risâle-i suğrâsı kırâ'at olunup lisân-ı Türkî üzere şerh olunmasına işâret buyurmalarıyla işâret-i pür-beşâretlerine istinâd ve himmet-i 'aliyyelerine i'timâd idüp şürû' olundu..." (1b-2a)

Bu ifadelerden sonra okuyucudan oluşacak olan muhtemel hatalardan dolayı özür dileyen şârih ardından şerhine başlar. Kaynak metni beyit esasına göre birimlere ayıran şârih, her bir beyitte bulunan sözcükleri anlamlandırdıktan sonra beyti toplu olarak Türkçeye tercüme eder.

7.1.4. Abdurrahmân Eşref Efendi (ö. 1748), **Şerh-i Muammâ-yı Sağîr Li-Mevlanâ Câmî.**²⁰⁵⁰

Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre, Merzifon doğumlu olan Abdurrahmân Eşref Efendi, Kıbrıs Mollâsı diye şöhret buldu. XVIII. yüzyıl meşhur şairlerinden Nedîm'in amcası olan Abdurrahmân Eşref Efendi 1161/1748 yılında İstanbul'da vefat etmiş olup **Tezkiretü'l-hikem fî tabakâti'l-ümem, Uyûnu'l-ulûm** ve **Mir'âtü's-safâ** ile mürettep bir divanı vardır. Bursalı Mehmed Tahir, Abdurrahmân Eşref 'in Mollâ Câmî'nin mu'ammâ hakkındaki küçük risâlesini şerh ettiğini bildirmiştir.²⁰⁵¹

Bursalı'nın bahsettiği bu eser British Museum'da Türkçe yazmaları arasında Or. 5968 numara ile kayıtlıdır. 27 yapraktan oluşan bu şerh yazarı tarafından 1124 /1712-13 tarihinde istinsah edilmiştir. Eser uzunca bir hamdele ve salvele ile başlar; ardından gelen bölümde ise şârih kendisinden bahseder. İlme meraklı olduğunu, devlet adamlarının meclislerinde bulunduğunu daha sonra ise uzlete çekildiği günlerden birinde İsmâîl Efendi ismindeki bir zatın halka-i ilmine katıldığını ifade eden Abdurrahmân Eşref Efendi, bu mecliste fenn-i mu'ammeyâtdan bahis açıldığını

²⁰⁵⁰ Bu eserin tavsifini yapmak için gerekli bilgileri bana temin eden kıymetli meslektaşım Mücahit Kaçar'a teşekkürü bir borç bilirim.

²⁰⁵¹ Bkz. OM. III. 100.

ve Şeyh Abdurrahmân Câmî'nin bu sahadaki eseri pek fazla övülünce bahsi geçen İsmâîl Efendi'nin bu kitabı çok beğendiğini; kendisinin de söz konusu kitabı şerh ederek İsmâîl Efendi'ye hediye ettiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“... *zebân-ı Türkî-i Rûm üzere şerh eyleyüp ol kerimüş-şiyem ve ulüvvü'l-keremün meclis-i şerîflerine ebedî ve manzûr-ı nazar-ı kîmyâ-
eserleri oldukça şeref-i kabûllerine mülâkî olup ser-efser-i iftihârum
süreyyâya hem-ser olmak ...*” (1b-2a)

XIX. yüzyılda da Hâfız Sâlih Re'fet (ö. 1872'den sonra) Mollâ Câmî'nin mu'ammâ risalesini tercümeyle yakın bir üslupla şerh etmiştir.²⁰⁵²

7.2. **Alî Ker'in Mu'ammâ Risâlesi.**

Alî Ker adlı birine ait olan bu mu'ammâ risâlesi Farsça olup Kâtip Çelebi'nin verdiği birliğe göre bir mukaddime ve bir kâ'ide üzerine tertip edilmiştir.²⁰⁵³

7.2.1. Sürûrî, Hocazâde Muslihüddîn Mustafâ b. Şa'bân (ö. 1561), **Şerh-i Muammayât-ı Ali Ker.**²⁰⁵⁴

Sürûrî'nin mu'ammâ konusundaki bu üçüncü eseri, Alî Ker'in Farsça risâlesine yazılan bir şerhtir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Sürûrî “*emmâ ba'de*” ifadesinden sonra, daha evvel muammâ konusunda, Mollâ Câmî'nin **Hilye-i Hulel** adlı risalesi ile Mîr Hüsey'nin risâlesini hall edip bu konudan feragat ettiğini ifade eder. Ancak dostlarından biri Alî Ker'in muammâ risalesini kendisine getirip bunun da okunmaya değer olduğunu ifade ederek Sürûrî'nin unuttuğu bu risaleyi kendisine hatırlatır. Sürûrî de bunun şerh edilmesini uygun bularak şerhini yapar ancak bunu beyaza çekmez. 955/1548-49 tarihinde şehzade Mustafâ'nın isteği üzerine bu şerhi de beyaza çeker.

²⁰⁵² Bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. IBN 454 (matbu).

²⁰⁵³ Bkz. Keşf. IV. 1391.

²⁰⁵⁴ İncelenen nüsha Bağdatlı Vehbi 1707 numaradır.

7.3. Esmâü'l-Hüsnâ İle İlgili Mu'ammâlar

- 7.3.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Şerh-i Muammâ-yı Esmâ-i Hüsnâ (Mir'âtü'l-Esmâ ve Câm-ı Cihânnümâ, Hall-i Muammâ-yı Mîr Hüseyin, Tefe'ül-nâme).**²⁰⁵⁵

Klâsik Türk edebiyatında, Türkçe edebî şerh geleneğinin öncülerinden olan Lâmi'î, muammâ şerhleri noktasında da bu özelliğini korumaktadır. Mu'ammâ Mîr Hüseyin'in (ö. 904/1498) her bir beytinde Allâh'ın bir isminin gizlendiği muammalarını şerh eden Lâmi'î, eserine manzum bir hamdele ile başlar. Daha sonra kendisini tanıtan şârih; şerhinin yazılmasına sebep olarak bir dostunu gösterir. Bu meyanda; Bursa'da bulunduğu sıralarda, halktan el etek çekip evinde otururken, bir gün dostlarından biri elinde bir tomar ile onu ziyaret eder. Elindeki tomarın kime ait olduğunu ifade eden bu “*dost-ı bî-tekellüf*” Lâmi'î'den bu tomarı şerh etmesini şu ifadelerle beyan eder:

“... eyitdi ki işbu tomâr-ı gonca-misâl, gül-i sad-berg-i irfân ü kemâl ...
Mîr Hüseyin-i Nişâbûrî-i Mu'ammâyînün bâğçe-i fikr ü hayâlınden neşv ü
nemâ bulmuşdur ... ya'nî yüz beyt-i musanna'a belki yüz kıssa-i
mülemma'dur ki doksan dokuz esmâ-ı hüsnânun cevâhir-i zevâhiri ile
mânend-i hazâin-i la'l ü dîrer her hücre sinün derûnı pürdür. Egerçi kim
ol ebyât-ı pür-nikâtün ebvâbı kufl-ı imtinâ' birle muğlak u bestedür
ammâ câm-ı revzenlerinden cevâhir-i zevâhirinün tâbı âfitâb-ı rahşân
gibi semekdân-ı semâ gibi peyvestedür... işbu hazâinün miiftâhına
mâliksin ... me'mûldür ki bu nukûd-ı cevâhirün üzerindeki **mîhr-i**
'ukûdını hall eyleyüp dîrer-i gurer-i meknûnunu ve mâl ü menâl-i
mahzûnunu ihvân u hullâna temâşâ itdüresin...” (3b)

Dostunun bu teklifinden sonra Lâmi'î bu konudaki yetersizliğini ileri sürüp itiraz etse de onun ısrarı karşısında, bahsi geçen muammaları şerh etmeyi kabul edip işe koyulur:

²⁰⁵⁵ Münire Kevser Baş, “Lâmi'î Çelebi'nin Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ'sı”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999. İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2718.

“... *pes ol tomâr-ı gonca-girdârı hezâr lutf ile gül gibi elinden aldum ve matla’ından makta’ına dek ‘ayn-ı im’ân ile nazarum saldum, andan sonra maksûda şürû’ kıldum...*” (3b-4a)

Lâmi’î şerhinin oluşum hikâyesini bu şekilde açıkladıktan sonra şerhine geçer. Bu bölümde “*kâle el-musanniif*” başlığıyla önce kaynak metne (beyit) yer verir. Daha sonra “*şerh-i ma’nâ*” başlığı altında verilen bu metni Türkçeye çevirir. Çeviri esnasında çok az da olsa bahsi geçen metni gramer bakımından tahlil eder. Daha sonra ise “*hall-i ma’nâ*” başlığı ile beyitte yer alan gizli kelimeyi, muamma çözme tekniklerini kullanarak ortaya çıkarmaya çalışır.

7.3.2. Sürûrî, Hocasâde Muslihüddîn Mustafâ b. Şa’bân (ö. 1561), **Şerh-i Muammayât-ı Mîr Hüseyin.**²⁰⁵⁶

Abdurrahmân Câmî’nin mu’ammâlarını şerh eden Sürûrî bu eserinde ise Mu’ammâ’î Hüseyin’in esmâü’l-hüsna ile ilgili mu’ammâlarını şerh etmiştir.

Sürûrî, eserine manzum bir hamdele ve salvele bölümü ile başladıktan sonra şerhi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... *bu bende-i pür-taksîr Sürûrî el-hakîr bundan akdem taleb-i hullân ve iltimâs-ı yârân ile Mevlânâ Câmîniün fenn-i mu’ammâda olan risâlesin ... Türkî dil ile şerh ü beyân ve her ismün istihrâcın ayân kalmış idi. Anı gören yârândan ve ehl-i dil ihvândan şerh-i risâle-i Mîr Hüseyne rağbet ve anun dahi halli beyânına işâret olup hâtır-ı fâtıra halli müyesser olup ve dil-i nem-dîdeye fethi mukadder olup ve üstâdlardan mesmû’ u ma’lûm ve ba’zı şürûhundan mefhûm olan vech ile şerh-i ma’nâ ve hall-i mu’ammâ kıldı.*” (1b-2a)

Görüldüğü üzere Sürûrî önce Mollâ Câmî’nin muamma hakkındaki risalesini şerh etmiş, bu şerhin beğenilmesi üzerine, Mîr Hüseyin’in risalesinin de şerhi talep edilmiştir. Sürûrî bu bilgileri verdikten sonra, şerh ettiği kaynak metnin zorluğuna değinen şu ifadelerle yer verir:

²⁰⁵⁶ İncelenen nüsha, Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 255 numaradadır.

“... ammâ hazret-i Mîr bu fende bî-nazîr olup mu’ammâları gâyetde dakik ve nihâyetde amîk düşdüğü için şerhi ‘usrden hâlî olmayup ... huzûr-ı hakîre ve fakîrden taksîre haml olunmaya...” (2a)

Sürûrî böyle bir ricadan sonra, önce kaynak muammânın metnini mısra mısra Türkçeye aktardıktan sonra beyitte gizlenen ismi bulmaya yönelik yorumlara girişir.

7.3.3. Alî el-Arabî (ö. 1564’ten sonra), **Fethü’l-Aliyyi’l-Kadîr Şerhu Mu’ammeyâti’l-Emîr.**

Nüshası Kılıç Alî Paşa 827 numarada bulunan bu eser Kânûnî dönemi müelliflerinden Alî el-Arabî adındaki biri tarafından kaleme alınmıştır. Eserine bir hamdele ve salvele ile başlayan şârih ardından devrin padişahı Sultân Süleymân b. Sultân Selîm’in övgüsünü yapar. Daha sonra eserinin yazılış sebebini açıklayan Alî el-Arabî, muammâ fenninin bu devirde çok rağbet gördüğünü, şu’arâ-yı zamanın bu fen ile uğraştıklarını ve fuzalâ-yı cihânın bu fende birçok telifler ortaya çıkardığını söyler. Bu teliflerden birinin de Mîr Hüseyin’in esmâü’l-hüsnâya dair kaleme aldığı muamma risâlesi olduğunu ifade eden şârih, bu risalenin muammâ fenninin usul ve kavâ’idini topladığını ancak şerh edilmeyince çok fazla bir şeyin anlaşılmadığını dile getirir. Alî el-Arabî, esnâ-yı tahsilde muammâ fennine dair ders okuduğunu belirtirken tatil zamanında da Mîr Hüseyin’in bu risalesine şerh karaladığını, hâtiften kendisine gelen bir sesin bu şerhi devrin padişahına sunmasını tavsiye ettiğini ifade eder.

Eserinin yazılış sebebini bu şekilde açıklayan Alî el-Arabî şerh yöntemini de şu şekilde açıklar:

“... ammâ ebyât-ı mezkûrenün birisinden kankı ism-i şerîf çıkarsa beytün karşusunda kenâra yazılır ve beytten sonra ma’nâsı Türkîce tercüme olunur andan sonra ol beytten çıkan muammânun harfleri ne vech ile çıkacağı ve kelimâtı ne tarîk ile peydâ olacağı beyân olunur ve ism-i şerîf

tamâm çıkdıktan sonra beytden kavâ'id-i mu'ammâdan ne kâ'ide var ise birbir tertîb üzre zikr olunur.” (8a-b)

Alî el-Arabî şerhinde uygulayacağı yöntemi de bu şekilde açıkladıktan sonra şerhine başlar.

7.3.4. Mehmed Fehîm –Müftî-i Akşehir- (ö.1796), **Şerh-i Mu'ammeyât-ı Esmâü'l-Hüsnâ.**

Nüshasını görme imkânı bulamadığımız bu esmâü'l-hüsnâ şerhinin haberdar olunabilen tek nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmi' Türkî 22 numarada 165-179 yaprakları arasında yer almaktadır. Katalogda verilen bilgiye göre Rızâ'î mahlaslı Muhammed b. Nasrullâh eş-Şîrâzî'nin esmâü'l-hüsnâya air Farsça manzumesinin şerh edildiği bu eserin kendisini Akşehir müftüsü olarak tanıtan Mehmed Fehîm'dir.²⁰⁵⁷

7.3.5. Hâşim b. Mikâil eş-Şîrvânî -Sarılale-, **Şerh-i Mu'ammeyât-ı Mîr Hüseyin.**

Biyografik kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulamadığımız **Sarılale** lakaplı Hâşim b. Mikâ'il'in Mîr Hüseyin'in mu'ammâlarının şerh ettiği eserinin ulaşabildiğimiz tek nüshası Milli Ktp. Yz. A 8543 numarada bulunmaktadır. Eserine mesnevî nazım biçimindeki 45 beyitlik manzum bir hamdele ve salvele ile başlayan Hâşim, bu manzûm bölümden sonra mensur olarak eserine devam eder. Bir iki cümle ile mu'ammâ ilminin öneminden bahseden yazar, Mîr Hüseyin'in eserini şerh ettiğini şu ifadelerle belirtmektedir:

“... mefharü'l-ulemâ ve eframü's-su'arâ Mevlânâ Mîr Hüseyin b. Muhammed el-Hüseyinî eş-Şefî'î el-Mu'ammâyî en-Nîşâbüri ... hazretlerinin anda te'lîf ü tasnîf buyurdıkları risâle hezâr hezâr zûr-âzmâyân-ı meydân-ı belâgatun pençe-i nerîmânelerin şikeste ve bisyâr bisyâr pehlivânân-ı 'arsa-i fesâhatun bâzû-yı Rüstemânelerin beste ve 'ibârât-ı bedâyi'ü'l-isti'ârât esrâr-ı beyân u me'ânî ile nazîre kâbil olmayacak mertebeye peyveste bir kitâb-ı müstetâb olmağla...” (2b)

²⁰⁵⁷ Bkz. **Fihrisü'l-mahtûâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. III, s. 79-80.

Şerh ettiği kaynak metni böylece metheden Hâşim, bu metnin Farsça ve Türkçe olmak üzere birkaç defa şerh edildiğini ancak bunların bazılarında olan özelliklerin diğerlerinde olmadığını, bunun için bahsi geçen şerhleri inceleyerek Türkçe yeni bir şerh yazdığını aşağıdaki cümlelerle ifade etmektedir:

“... erbâb-ı fazl u kemâlden cemm-i gafîr ve raht-ı kesîr beyân-ı ma'nâ ve hall-ı mu'ammâsında zebân-ı Fârisî ve lisân-ı Türkî ile şerh-i zibâ tarh ve ebkâr-ı efkârına cilvegâh olmağışün ra'nâ ... ve tertîb kılmuşlar; lâkin ba'zısında olan zînet ü ârâyîş ü behcet ü nümâyîş ve rüsûm-ı fevâyid ü kavâ'id ... ve nukûş-ı te'vîlât u ihtimâlât ba'zısında olmadığından bu hakîr ü fakîr ve kalîlü'l-bizâ'a ez'afü'z-zu'afâ ve ahkarü'l-kurrâ Hâşim b. Mikâ'il el-mülakkab bi-Sarı Lâle eş-Şirvânî ... ve'l-arz-ı Rûmî muvattanan dahi ol şürûhdan bir kaçına tettebbu'la mezkûrâtdan güzîde vü pesendîdelerin câmi' 'ibârât-ı Türkî ile bir şerh tahrîr ü tesvîd itdi...” (2b-3a)

Eserinin yazılış sebebini bu şekilde açıklayan Hâşim b. Mikâil, daha sonra eserinde yapacağı muhtemel hatalardan ötürü okuyucudan afv talebinde bulduktan sonra eserinin bitiş tarihi için üç beyitlik ta'miyeli bir tarih düşer.

Hâşimî bu şerhi çün itdi tamâm

Dür gibi elfâzına virdi nizâm

Eyler iken fikr-i meh ü sâlini

İsm ile târîh-i ferh ü fâlini

Hâtıra bâ-ta'miye kıldı sünûh

Söyledi budur gül-i tâc-ı şürûh (3a)

Bu tarih manzumesinden sonra şerhine başlayan şârih, önce şerh ettiği mu'ammâ beytini mısra esasına göre birebir Türkçeye aktarmaktadır. Ardından da bu

beyitte gizlenen ismi muamma çözmeye tekniklerinden yararlanarak ortaya çıkarmaktadır. 151 yaprak tutan eserin sondan eksik olduğu anlaşılmaktadır.

7.3.6. Haydar Çelebi ?, **Şerh-i Esmâ-ı Hüsnâ**.

Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 4018 numarada bulunan bu şerh Haydar Çelebi adında hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen biri tarafından yazılmıştır.

Haydar Çelebi'nin şerhi, İran şairi Mu'ammâyî'nin esmâü'l-hüsnâ ile ilgili olarak nazm ettiği manzumenin şerhidir. Nitekim şarih de bu durumu eserinin girişinde şu ifadelerle bildirmektedir:

“...zübde-i erbâb-ı zekâ-yı diyâr-ı Acem ve güzîde-i ashâb-ı dehâ-yı nev'-i benî Âdem (...) Mîr Hüseyin Mu'ammâyînin tab'-ı nakkâd u zihn-i vekkâdlarından sudûr u zuhûr bulan mu'ammâyât-ı esmâü'l-hüsnânun istihrâcında izhâr-ı acz ü kusûr ve kavâ'idinde iş'âr-ı 'usret ü fütûr iden kimselere (...) bu fakîr ü hakîr (...) lââyık olduğu üzere şerh-i vâzih tesvîd olunup sûret-i tertîb virildi.” (2a-b).

Bu giriş bölümünden sonra şarih, Allah'ın her bir isminin anıldığı her bir beyti muamma çözmeye tekniklerini kullanarak çözmeye ve şerh etmeye çalışır.

Eserin sonunda, şerhin Mustafa Paşa adındaki birine sunulduğu bildirilen mensur bir bölümle yine aynı zatın medhinin bulunduğu manzum bir bölüm yer almaktadır. Eserin başı veya sonunda şarihin ismine dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, eserin sonunda sonrada yazılan bir kayda göre “Haydar Çelebi” bu eserin şarihidir.

7.4. **Fettâhî'nin Şebistân-ı Hayâl'i**

Fettâhî'nin **Şebistân-ı Hayâl** adlı eseri, dinî bir eser olup harf ve kelime oyunları ile dolu girift bir mu'ammâ özelliği taşımaktadır.²⁰⁵⁸

²⁰⁵⁸ Bilal Elbir, “Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'i (İnceleme-Metin)”, s. 32.

7.4.1. Sürûrî, Hocaîade Muslihüddîn Mustafâ b. Şa'bân (ö. 1561), **Şerh-i Şebistân-ı Hayal**.²⁰⁵⁹

Fettâhî'nin Şebistân-ı Hayâl adlı girift yapıdaki eserini Şerh-i Şebistân-ı Hayâl adıyla şerh eden Sürûrî metnini, kaynak metnin yapısına bağılı olarak her birinde muhtelif konuların anlatıldığı sekiz bölüme ayırmıştır. Eserin muhtevası, zekat, oruç, namaz ve iman gibi dinî muhtevalı konulardan oluşmakta olup bir ilmihal özelliğı taşımaktadır.²⁰⁶⁰

Sürûrî'nin şerh metodu üzerinde bir araştırma yapan Bilal Elbir'in verdiği bilgilere göre, Sürûrî'nin şerhinde genel olarak klâsik bir yol izlenmiştir. Önce kaynak metin verilmiş daha sonra da metnin Türkçeye aktarımı yapılmıştır. Kaynak metin, “*san'at budur ki*” başlığı altında geniş olarak açıklanıp yorumlanmıştır. Bu bölümde, şerh edilen parça, gramer ve anlam açılarından detaylı bir incelemeye tabi tutulmuştur. Kaynak metinde yer alan manzum parçalar mısra mısra ele alınıp Türkçeye tercüme edilmiştir.

Sürûrî, şerh ettiği ibarede yer alan kelimelerin anlamlarını teker teker vererek açıklarken Arap ve Fars diliyle ilgili açıklamalara da yer verir. Bu açıklamalar sırasında Sıhah adlı sözlüğe sık sık başvurur. Konuyu pekiştirmek için Arapça, Farsça ve Türkçe beyit, kıt'a, mesnevî ve rübâ'î örnekleri verdiği gibi sık sık ayet ve hadis alıntılarını da yapar.

Muammayı andıran yapısından dolayı şarihlerin yanaşmaya cesaret edemedikleri Şebistân-ı Hayâl'in şerhinde Sürûrî'nin muamma çözmeye yollarından da yararlandığı anlaşılmaktadır. Bilal Elbir Sürûrî'nin şerhinde Hurûfliğin de etkili

²⁰⁵⁹ Elbir, a.g.t.; a.y., “XVI. Yüzyıl Şerh Edebiyatı İçinde Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'in Önemi”, **Kastamonu Eğitim Dergisi**, C. XIII, sy. 2 (2005), s. 623-32; a.y., “Sürûrî'nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl'indeki Şerh Metodu ve Hurûflik Yansımaları”, **Turkish Studies Türkoloji Araştırmaları**, sy. 5 (2007), s. 212-229.

²⁰⁶⁰ A.g.t., s. 32-51. Eserin muhtevası bu bölümde detaylı bir şekilde özetlenmiştir.

olduğunu iddia etmiş ve bu iddiasını yukarıda künyesi verilen bir makaleyle de ilim âlemine sunmuştur.²⁰⁶¹

7.4.2. Kurbî (xvi. yüzyıl), **Tercüme-i Şebistân-ı Hayâl.**

Latîfî, tezkiresine aldığı XVI. yüzyıl şairlerinden Kurbî'nin Fettâhî'nin Şebistân-ı Hayâl'ini tercüme ettiğini belirtmekteyse²⁰⁶² de bu tercümenin nüshasına ulaşamamıştır.

7.4.3. Şifâ'î Mehmed Dede (ö. 1671), **Şerh-i Şebistân-ı Hayâl.**

Şebistân-ı Hayâl'i Sürûrî'den sonra şerh eden kişi Şifâ'î'dir. Eserin yazılış tarihi göz önünde bulundurulursa, ismini Mehmed olarak zikreden bu Şifâ'î'nin Mesnevî-i Ma'nevî'yi de şerh eden Şifâ'î Mehmed Dede olması kuvvetle muhtemeldir. Şifâ'î'nin Şebistân-ı Hayâl'e yazdığı bu şerh üzerinde şu ana kadar herhangi bir çalışma yapılmadığı gibi, Sürûrî'nin eseri üzerinde yapılan çalışmada da bu eserin tespit edilemediği anlaşılmaktadır. .

Nüshası Süleymaniye Ktp. Serez 2656 numarada bulunan bu şerhin girişinde Şifâ'î şu bilgileri verilmektedir:

“... bu ‘abd-ı fakîr ... Şeyh Muhammed Şifâ’î, ... kütüb-i meşâyih-i mutâla’a vü tetebbu’ itmege sarf-ı evkât idüp ol esnâda kibâr-ı meşâyih-i nûr-bahşîden Şeyh Yahyâ Fettâhî cenâbınun Şebistân-ı Hayâl adlu kitâbını mütâla’a itdükde tehzîb-i ahlâka sebeb nasâyih-i kesîreyi mutazammın bulmagla mazhar-ı füyûzât-ı nâ-mütenâhiye olup lâkin kitâb-ı mezbûr tarz-ı mu’tâd u tavr-ı garîb üzre olmağın herkes müntefî’ olmak müşkil olmağın merhûm Sürûrî Efendi şerh eylemiş ve lâkin ba’zı bî-mahal icmâl ve tatvîl itmekle ve ba’zı lügât beyânında kütüb-i gayr-ı mu’temedeye i’timâd ile gerçi kitâb şerh olunmamış gibidür ve lâkin ‘el-fazlu li’l-mütekaddim’ mazharıdur ana binâ’en ‘acabâ bunı ıslâh

²⁰⁶¹ A.g.t., s. 52-73. Sürûrî'nin şerh metodu burada mümkün mertebe muhtasar olarak verilmeye çalışılmıştır. Konu hakkında detaylı bilg için Elbir'in tezi ve künyeleri yukarıda verilen makalelerine bakılabilir.

²⁰⁶² Latîfî, a.g.e., s. 449.

mümkün mi ki diyü tefekkürde iken 'âlem-i hâtırada sâhib-i kitâb tarafından kitâb-ı mezbûrî murâd üzere şerh idüp kimseye i'tirâz ve dahl itmemekle me'mûr olmağla bu fakîr ki fenn-i mu'ammâ fenni degül iken 'el-me'mûru ma'zûrun' muktezâsınca işbu sene-i seb'in ba'de'l-elf cemâziye'l-ülâsı yigirmi üçüncü günü pençşenbe günü (23 Cemâziyelevvel 1070) ... şerhe şürû' olup...”1b-2a.

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşıldığına göre Şifâ'î, Fettâhî'nin eserini görüp onda ahlakî süsleyici birçok özellik bulmuştur. Ancak eserin “*tarz-ı mu'tâd ve tavr-ı garîb*” üzere yazılması, herkes tarafından anlaşılmasını zorlaştırmaktadır. Şifâ'î eserin kendisinden önce Sürûrî tarafından şerh edildiğini bilmekle birlikte, Sürûrî'nin bazı yersiz uzatmalara başvurup açıklamalarında güvenilmemesi gereken bazı kitaplara itimat ettiğini dolayısıyla eserin bu haliyle şerh edilmemiş gibi durduğunu söyledikten sonra 23 Cemâziyelevvel 1070 / 5 Şubat 1660 yılında Şebistân-ı Hayâl'ı şerh etmeye başladığını ifade etmektedir.

Şifâ'î şerhini yaparken önce kaynak metinde yer alan bir ibareyi düz bir cümle ile Türkçeye çevirir. Ardından da “san'at” başlığı altında söz konusu ibarede geçen benzetme vb. edebî sanatları açıklamaya çalışır.

7.5. Diğer Mu'ammâ Şerhleri

7.5.1. Muammâî Ahmed Efendi (ö.1604), **Şerh-i Mu'ammeyât-ı Emrî Çelebi.**²⁰⁶³

Mu'ammâ'î mahlasını kullanan Ahmed Efendi'nin şerhi, Emrî Çelebi'nin mu'ammâlarını kaynak almaktadır. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Ahmed el-Mu'ammâî, bundan önce birçok muammâ risalesini incelediğini ve bu incelemeleri neticesinde elde ettiği bilgileri dostları ile paylaşırken onların kendisinden Emrî'nin mu'ammâlarını şerh etmesini istediğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... bundan akdem resâ'il-i mu'ammânun ekserin tettebbu' ve fevâ'id-i kavâ'id ü zevâbitundan tetemmu' eyleyüp ba'zı evkâtda erbâb-ı tıbâ'-ı

²⁰⁶³ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullâh 328.

selîme ve ashâb-ı ezhân-ı müstakîme ile müzâkere ve mübâheseye rağbet gösterdikçe yârân-ı safâ ve ihvân-ı vefâ merrâren ilhâh eyleyüp zübde-i şu'arâ-yı rub'-ı meskûn ve güzîde-i dehr-i bukelemûn müşkil-küşâ-yı zemîn ü zamân ser-defter-i zümre-i mu'ammeyeyân Emrî Çelebinin tab'-ı bülend-pervâz u hüner-perdâzından sudûr u zuhûr bulan mu'ammeyât-ı metîn-i belâgat-meşhûnun ... zeyl-i a'mâlde cem' ü tertîb ve kavâ'id-i zımnında te'lîf ü terkîb kılınmasına himmet tevakku' eylemişler idi..."
(1b-2a)

Mu'ammâî eserinin yazılmasına sebep olan Ahizâde Abdülhalîm Çelebi'yi övdükten sonra eserine başlar. Burada mu'ammâ sanatıyla ilgili açıklamalarda bulunan yazar örneklerini Emrî'nin mu'ammâlarından seçip onları anlatılan konuyla ilgili olarak şerh etmeye çalışır.

7.5.2. Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi (ö. 1610), **Gül-i Sad-Berg**.²⁰⁶⁴

Osmanlı edebiyatçı ve hattatlarından olan ve Ferâ'iz şerhi ile tanınan Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi'nin²⁰⁶⁵ bu eseri ise mu'ammâ fenni ile ilgili bir eserdir. Emmâ ba'de ibaresinden sonra ismini zikreden Feyzî Efendi daha sonra yüz isim seçip bunların tarîk-i istihrâclarını beyân edeceğini şu şekilde açıklar:

"...Feyzî niçe mâh u sâl fenn-i mu'ammâya iştigâl idüp bu vâdîlerde bir zamân tekâpû eyleyüp mu'ammâ-küşâ vü mu'ammâ-gû olup... âkıbet bu gülşen-i nüzhet-efzâda gül gibi bir ma'nâ-yı ra'nâ peydâ eyledüm..."
97a.

7.5.3. Hâşimî, Kudsîzâde Mehmed Çelebi Bursevî (ö. 1677), **Şerh-i Mu'ammeyât**.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 52 numarada bulunan bu şerhin başında "*Mu'ammeyât ve şerh-i mu'ammeyât li'l-mevlâ el-merhûm el-mağfûr Hâşimî Efendi el-Bursevî*" şeklinde bir kayıt vardır. Biyografik kaynaklarda bu mahlası kullanan Bursalı Kudsîzâde Mehmed Çelebi isminde bir şair bulunmaktadır. 1677

²⁰⁶⁴ İncelenen nüsha Nurosmaniye Ktp. 4909 numarada 96-101 yaprakları arasındadır.

²⁰⁶⁵ Bkz. OM. I. 348.

yılında vefat eden bu şair tarafından yazılmış olması kuvvetle muhtemel olan bu eserde; yukarıda bahsi geçen başlıktan sonra Hâşimî'nin mu'ammalarına yer verilmiştir. Sayfa kenarlarında ise bu muammâların çözümü yapılmıştır. Muammâların şerh edildiği bu mensur metinler kemer, ağaç, minare, yıldız vb. nesnelere resmini oluşturacak şekilde düzenlenmiştir. 11a'da sona eren bu eser 1112/1700'de yazılmıştır.

7.5.4. Mahmûd el-Bursevî, **Tercüme-i Şerh-i Mu'ammeyât-ı Şihâb.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 5596/5 numarada bulunan bu eserin ilk yaprağında mecmû'anın içindeki eserlerle ilgili bilgi verilmiştir. Buna göre mecmû'adaki ilk eserin adı “*şerh-i mu'ammâ-i Şihâb*” adını taşıyan Farsça bir eser, ondan sonra gelen de bu eserin tercümesidir (*tercüme-i şerh-i mezbûr Mahmûd el-Bursevî*). Görüldüğü üzere eserin müellifi de belirtilmiştir. 35b-70b arasında bulunan bu tercümenin başında herhangi bir giriş bulunmamaktadır. Eserin tamamlanma tarihi de 968/1560 olarak kaydedilmiştir. Eserde muamma ilmi hakkında bilgi verilip bu ilimle ilgili bazı kavramlar açıklanırken konuyla ilgili örnekler de çözümlenmiştir.

7.5.5. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Mu'ammâ.**²⁰⁶⁶

Türkçe tasavvufî manzumelere yazdığı şerhleri ile bilinen Salâhî, kendi yazdığı 7 beyitlik mu'ammâ türündeki Türkçe bir şiirine de şerh yazmıştır. Şârih mısra mısra şerh ettiği metni, mu'ammâ çözme tekniklerini kullanarak beyitlerde saklı olan isimleri ortaya çıkarmaya çalışır.

7.5.6. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Mu'ammeyât-ı Şihâbüddîn.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 5192 numarada bulunan bu eser Arapça kısa bir hamdele ve salveleden sonra başlar. İsmi zikretmeyen şârih, tâliplerin muammâ fennine olan rağbetlerini görünce Şihâbüddîn isimli kitabı şerh etmeye karar verdiğini ifade ederek şerhine başlar. Şerhinde önce kaynak metne (beyte) yer veren şârih ardından da bu beyti şerh eder.

²⁰⁶⁶ İncelenen nüsha Uşşâkî Tekkesi 300 numara 97a-98b varakları arasındadır. Latinize edilmiş metni için de bkz. Hafize Keleş, “Selahaddin-i Uşşâkî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri”, s. 184-188.

7.5.7. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Mu'ammeyât u Elgâz.**

Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 76 numarada bulunan bu şerhin kim tarafından ve hangi tarihte yazıldığı veya istinsah edildiği belirsizdir. Eserde önce şerhi yapılacak isim veya nesne yaldız bir mürekkeple belirgin bir şekilde yazılmıştır. Ardından da bu isim veya nesnenin içinde yer aldığı beyte yer verildikten sonra “*tevcih*” başlığı ile bu muamma veya lügaz çözülmektedir. Çözülen bu muamma ve lügazların çoğunluğu Türkçedir.

“*Asıl maksadı gizlenmiş ve manası başka bir şeye benzetilmiş söz*” anlamına gelen lügaz, maksudun ima ve ihfa yoluyla gizlenmesi noktasına mu'ammâ ile birleşmekle birlikte aralarında bazı farklar vardır. Mu'ammâ da bir şeyin –şahsın ismi, lügazda ise zatı kastedilir. Ayrıca lügaz soru şeklinde olması ile de mu'ammâdan ayrılır. Mu'ammâda kastedilen ismin harflerine lügazda ise vasıflarına işaret vardır.²⁰⁶⁷

7.5.8. Zâtî Süleymân Efendi (ö. 1738), **Şerh-i Mu'ammâ-yı Mehmed Bahâeddîn en-Nakşibendî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 275/2 numarada bulunan bu eser, bir mu'ammâ şerhi olarak gösterilmekteyse de aslında bu bir lügaz şerhidir. İsmâîl Hakkı Bursevî'nin halifelerinden Zâtî Süleymân Efendi tarafından yazılan serin başlığında “*Şerh-i Mu'ammâ-yı Hazret-i Mehmed Bahâüddîn Nakşibendî li-Süleymân Zâtî el-Bayramî*” şeklinde bir kayıt bulunmaktadır. Bu kayıttan sonra eserine kısa bir girişle başlayan Zâtî, Şeyh Nakşî'nin bir lügazını şerh ettiğini ifade eder. Daha sonra da bahsi geçen lügaz beyitlerini şerhe başlar. Türkçe olan bu 9 beytilik lügaz şerh edilirken muammâ çözme tekniklerine girilmez; daha ziyade beytin anlamı açıklanmaya çalışılır. “*Nedür cânâ bil ol söz kim hadîs hem degül Kur'ân / Tekellüm itmemişdür çün perî ne hod insân*” beyti ile başlayan bu tasavvufî lügazın şerhi de yine tasavvufî bir yorumla yapılmıştır.

²⁰⁶⁷ Saraç, a.g.m., s. 298-99.

7.5.9. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Nutk-ı Âşık Ömer.**²⁰⁶⁸

Salâhî'in Âşık Ömer'in şerh ettiği şiirlerinden ilki, “*Sinemin bâğında bitmiş bir ağaçda iki dal / Biri alma biri hurma biri sükker biri bal*” matlaıyla başlayan nutkudur.²⁰⁶⁹ 6 beyitten oluşan bu nutuk, şathiyye türü bir şiirdir. Salâhî de şiiri bu bağlamda ele almış, şiirde asıl ifade edilmek istenen anlamı yakalamaya çalışmıştır.

7.5.10. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Lügaz-ı Âşık Ömer.**²⁰⁷⁰

Âşık Ömer'in “*Gûşunu benden yana tut sözlerim femden çıkar*” mısraıyla başlayan 4 bendli bir murabbasının şerhidir. Şârih söz konusu manzumeyi dörtlük esasına göre şerh ettiği şerhinde kelime açıklamalarına fazla yer vermeden doğrudan dörtlükten kastedilen tasavvufî anlamı verip bunu açıklamaya çalışır. Salâhî, şerhinde ayet ve hadislerden iktibaslar yaptığı gibi, kendi şiirlerine de yer verir.

7.5.11. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Nutk-ı Nasûhî.**²⁰⁷¹

Uşşâkî'nin şerh ettiği Türkçe tasavvufî metinler arasında Şeyh Nasûhî'nin bir şiiri de yer almaktadır. “*Ol nedür kim eylese ikrâr anı müşrik olur / Bu ‘aceb kim itse inkâr şüphe yok mülhîd olur*” matlaıyla başlayan bu şiirin şerhi de Salâhî'nin diğer şerhlerinden farklı değildir.²⁰⁷²

7.5.12. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Miftâhu'r-Rümûz li-Esrâri'l-Künûz (Şerh-i Lügaz-ı Cemâleddîn-i Uşşâkî).**²⁰⁷³

Bu eserine kısa bir girişle başlayan Salâhî, şeyhi Cemâleddîn-i Uşşâkî'nin müritlerinin zihinlerini imtihan etmek maksadıyla lügaz benzeri birkaç söz söylediğini, bunlar arasında şu sözlerin de bulunduğunu söyler:

²⁰⁶⁸ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 99 numarada 46b-48a varakları arasındadır. Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 116-120.

²⁰⁶⁹ Ceylan, a.g.e., s. 52.

²⁰⁷⁰ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Uşşâkî Tekkesi 99 numarada 49a-51a varakları arasındadır. Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 121-127.

²⁰⁷¹ Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 128-133.

²⁰⁷² Ceylan, a.g.e., s. 51.

²⁰⁷³ Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Hafize Keleş, a.g.t., s. 152-183.

Bir bin bin olmak bin bin bir olmak

Şems zerre olmak zerre şems olmak

Yalanı komak gerçeği kovmak

Olmağı komak olmamağı kovmak nedür

Salâhî şeyhinin söylediği bu sözlere o anda kısaca cevap verir; ancak şeyhi Cemâleddîn Efendi vefat ettikten sonra ‘âlem-i ma’nâda kendisinin sohbet meclisine katılır ve burada da benzeri sözler söyleyerek Salâhî’nin bunları şerh etmesini ister. Salâhî de onun daha evvel söylediği şathiye benzeri sözlerini şerh etmeye başladığını ifade eder.

Bahsi geçen sözleri uzunca bir metinle şerh etmeye çalışan Salâhî, ayet ve hadislerin yanında birçok manzum parçaya şerhinde yer vermiştir. Bunlardan Farsça veya Arapça olanları bazen Türkçeye de aktarmaktadır.

7.5.13. Müstakîmzâde, Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Lügaz-ı Selâm-ı Kâmî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1684/12 numarada bulunan bu eserde, Mehmed Kâmî’nin selâm kelimesiyle ilgili bir lügazı şerh edilmiştir.

8. DİĞER NAZIM BİÇİMLERİ İLE YAZILMIŞ OLAN MANZUMELERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ (KIT'A, RÜBÂ'Î, BEYÎT)

8.1. Ebû Sa'îd-i Ebü'l-Hayr'ın Rübâ'îsi

Tekke âdâbını tespit edip düzenlediği semâ meclislerinde okuduğu âşıkâne rübâ'îlerle tanınan Horasanlı mutasavvıf Ebû Sa'îd, 357/967 ile 440/1049 yılları arasında yaşamıştır. Tasavvufa yöneldikten sonra sıkı bir çile döneminden geçen Ebû Sa'îd daha sonra halkı irşad etmeye başladı. Kütüphanelerde Ebû Sa'îd'e nispet edilen birçok rübâ'î bulunmaktaysa da ona ait tek rübâ'înin Farsça **Havrâ** isimli rübâ'îsi olduğu söylenmektedir. Onun bu rübâ'îsi, Celâleddîn Devvânî, Muhammed el-Mağribî, Şâh Ni'metullâh Velî gibi kişiler tarafından Farsça olarak şerh edildiği gibi²⁰⁷⁴ Türkçe olarak da şerh edilmiştir.

8.1.1. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Rubâ'î-yi Ebû Sa'îd (Havrâ)**.

Salâhî'nin bu rübâ'îye yaptığı şerhte, kaynak metin tasavvufî açıdan genişçe yorumlanmıştır. Klâsik şerh geleneğine uygun olarak önce rübâ'îdeki her bir kelimeyi gramer özellikleri bakımından inceleyen şârih, daha sonra ise kaynak metnin i'râbı üzerinde durur. Rübâ'înin vezni hakkında da bilgi veren Salâhî, diğer birçok şerhinde yaptığı gibi kaynak metni manzum olarak Türkçeye aktarır. Bu tercümeden sonra ise Arapça ve Farsça iktibaslar eşliğinde ve İbnü'l-Arabî'nin görüşlerinin zemininde kaynak metni tasavvufî açıdan şerh etmeye çalışmaktadır.²⁰⁷⁵

8.1.2. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Rubâ'î-yi Havrâ**.²⁰⁷⁶

XVIII. yüzyılda yaşamış olan meşhur şârihlerden Müstakîmzâde'nin bu rübâ'îye yazdığı Türkçe şerh 2,5 sayfalık kısa bir risâledir. Öncelikle "*Havrâ be-*

²⁰⁷⁴ Bkz. Tahsin Yazıcı, "Ebû Sa'îd-i Ebü'l-hayr", C. X, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 220-222.

²⁰⁷⁵ Resul Arıcı, "Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006, s. 50. Şerhin metni için aynı teze müracaat edilebilir.

²⁰⁷⁶ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/30 numaradadır.

nezzâre-i nigârem saf zed” mısraıyla başlayan bu rübânin metnine yer veren Müstakîmzâde, daha sonra bu rübâ’iyi şerh etmeye başlar. Herhangi bir filolojik açıklamaya yer vermeden, doğrudan beyitteki kelimelerin tasavvufî bağlamdaki karşılıklarına dair açıklamalar yapmaya çalışır. Şerhini yaparken de konuyla ilgili olarak Mollâ Câmî’den alıntı yapar. İncelediğimiz nüshanın sonunda yer alan kayda göre bu şerh, 1192/1778-79 yılında tamamlanmıştır.

8.2. Ömer Hayyâm’ın Rübâ’ileri

1039-1040 yılları arasında Nişâbûr’da doğan Hayyâm’ın tam adı Ebü’l-Feth Gıyâsüddîn Ömer b. İbrâhim el-Hayyâm’dır. Kendisine büyük ilgi gösteren Selçuklu sultanlarının, vezir Nizâmülmülk’ün saraylarında görev yapmaktan hoşlanmayıp kendisini bilimsel araştırmalara adadı. Bu bağlamda zaman zaman Semerkand, Buhara, Belh ve Isfahân gibi bilim ve sanat merkezlerinde dolaşmayı tercih etti. Nişâbûr’da 1123-1132 tarihleri arasında vefat etti.

İbnî Sînâ ekolüne mensup bir âlim-filozof olarak kabul edilen Hayyâm; cebir, geometri, astronomi, fizik ve tıpla ilgilenmiş, müzikle uğraşmıştır. Onun bizi ilgilendiren yönü ise bugün tüm dünyada bilinen rübâ’ileridir. Hayyâm, felsefî yönü ağır basan bu rübâ’ilerinde, genel olarak insanın yokluktan gelip yokluğa gittiğini ve bu sebeple içinde bulunulan anın iyi değerlendirilmesi gerektiği gibi düşünceleri işler.²⁰⁷⁷

Hayyâm’ın rübâ’ileri XII. yüzyıldan itibaren muhtelif kişiler tarafından nakledilmekle birlikte ilk defa Yâr Ahmed b. Hüseyin Reşîdî-i Tebrizî adlı biri tarafından xv. yüzyılda Tarabhâne adıyla bir araya toplanmıştır. XIX. yüzyılın sonunda Edward Fitzgerald’ın rübâ’ilerden yaptığı serbest çeviriler Hayyâm’ın Batı’da büyük bir şöhrete kavuşmasını sağlamıştır.²⁰⁷⁸

²⁰⁷⁷ Yavuz Unat, “Ömer Hayyâm”, C. XXXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 66-67.

²⁰⁷⁸ Hicabi Kırılancı, “Ömer Hayyâm (Fars Edebiyatında)”, C. XXXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 68-70.

Ömer Hayyâm'ın rübâ'îleri, çalışmamızın üst sınırı olan XIX. yüzyılın başlarına kadar Anadolu sahası Türk edebiyatında tercüme veya şerh noktasında pek değerlendirilmemiştir. Batı'nın Hayyâm'ı keşfetmesiyle birlikte ona duyulan hayranlıktan esinlenen Tanzimat dönemi aydınları, XIX. yüzyılın ikinci yarısından itibaren Hayyâm'ın rübâ'îlerini tercüme ve şerh etmeye başlamışlardır.

Bu dönemde; Feyzî (ö. 1868'den sonra)²⁰⁷⁹, Müstecâbizâde İsmet (ö. 1914)²⁰⁸⁰, Abdullah Cevdet (ö. 1932), Hüseyin Dâniş (ö. 1942), Hüseyin Rıf'at²⁰⁸¹, Mustafâ Rüşdî²⁰⁸², Hamâmîzâde İhsân²⁰⁸³, Sacit Feyzullâh²⁰⁸⁴ gibi isimler tarafından Ömer Hayyâm'ın rübâ'îlerinin manzum veya mensur olarak tercüme edildiği görülmektedir.²⁰⁸⁵

8.3. Kıt'a Şerhleri

8.3.1. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Kıt'a-yı Hz. Alî.**

Salâhî-i Uşşâkî'nin bu kısa eserinde, Hz. Alî'ye nispet edilen Arapça bir kıt'anın şerhi yapılmıştır. “*Aynâni aynâni lem ye'huz hümâ remed*” mısraıyla başlayan bu kıt'ayı önce Arapça olarak şerh eden Salâhî daha sonra da bunu Türkçeye tercüme etmiştir. Diğer şerhlerinde de olduğu gibi, önce kıt'ada yer alan kelimelere yönelik olarak bazı filolojik açıklamalar yapan şârih, daha sonra da bu kelimeleri tasavvufî bir yoruma tabi tutar. Şerhinin sonunda da bahsi geçen kıt'ayı manzum olarak tercüme eder.²⁰⁸⁶

²⁰⁷⁹ Rübâ'ıyyât-ı Ömer Hayyâm Tercümesi ve Şerhi adıyla Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 222 numarada kayıtlıdır.

²⁰⁸⁰ Müntehab Rübâ'ıyyât-ı Hayyâm Tercümesi ismi ile Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 222 numaradadır.

²⁰⁸¹ Abdullah Cevdet ve Hüseyin Dâniş rübâ'îleri mensur olarak tercüme ederken, Hüseyin Rıf'at manzum olarak tercüme etmiştir. Bu üç isme ait tercüme Mehmet Kanar tarafından Latinize edilip bir arada neşredilmiştir. Bkz. Ömer Hayyâm, **Rübâ'îler, [Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Dâniş, Hüseyin Rıf'at]**, (hazırlayan ve çeviren: Mehmet Kanar), Deniz, Kitabevi, İstanbul, 2000.

²⁰⁸² Ömer Hayyâm'ın 100 rübâ'îsinin tercüme edildiği bu eserin nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 530/2 numaradadır.

²⁰⁸³ Bu isme ait manzum tercüme Ali Nihad Tarlan, Mehmet Çavuşoğlu ve Kemal Batanoy tarafından neşredilmiştir. Bkz. Nurgök Matbaası, İstanbul, 1966.

²⁰⁸⁴ Cihan Kitaphanesi, İstanbul, 1929.

²⁰⁸⁵ Hayyâm'ın rübâ'îlerine yapılan tercüme için bkz. M. Fatih Andı, “Türkçe'de Rübâ'ıyyât-ı Hayyâm Tercümesi”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 7, 1998, s. 9-29.

²⁰⁸⁶ Şerhin metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 375-80.

Necdet Şengün, Nazîr İbrâhîm'in (ö. 1774) Dîvân'ı üzerinde yaptığı çalışmasında, yukarıda bahsi geçen kıt'anın Nazîr tarafından da şerh edildiğini ifade ederken, şerh edilen kıt'anın Hz. Alî'ye değil Şi'a imamlarından beşincisi olan Muhammed Bâkır'a (ö. 733) ait olduğu bilgisini vermektedir.²⁰⁸⁷

8.3.2. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Kıt'a-yı Ebû Tâlib Isfahânî.**

Salâhî, bu iki varaklık eserinde, Ebû Tâlib Isfahânî'nin "*nice bî-ma'nâ belki hazâ'in-i bedâyi-i me'ânî ve defîne-i esrâr-ı nihânîdür*" şeklindeki ifadesiyle nitelediği Farsça bir kıt'asını şerh etmiştir. Şerh edilen kıt'anın ilk mısraı "*ey vâkıf-ı mevâkıf-ı evlâd-ı zenbeil*" şeklindedir.²⁰⁸⁸

8.4. Beyit ve Mısra Şerhleri

8.4.1. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Nikât-ı Gülistân.**

XVI. yüzyılın meşhur şârihlerinden olan Sûdî, Şeyh Sa'dî'ye ait Farsça Gülistân adlı eseri tamamıyla şerh ettiği gibi, aynı eserden bir beyti de ayrıca şerh etmiştir. Sûdî'nin bu kısa hacimli eseri İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler bölümü TY 9668 numarada bulunmaktadır. Şerhine kısa bir giriş yazan şârih, Gülistân'dan bazı nükteli beyitleri şerh ettiğini ifade eder. Ancak risâlede sadece bir beytin şerhi bulunmaktadır. Şârih beyti şerh ederken önce beyitteki her kelime üzerinde ayrıntılı olarak durmakta ve açıkladığı her durum için birçok İran şairinden örnekler vermektedir. "*mahsûl-ı beyt*" başlığıyla da beyitn anlamını açıklar.

8.4.2. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Beyt min Dîvâni Hâfız.**²⁰⁸⁹

Sûdî'nin bu risâlesinde de tamamını şerh ettiği Hâfız Dîvân'ından sadece bir beyti şerh etmektedir. Bu beyit, Hâfız'ın ilk gazelinin ikinci beytidir.

8.4.3. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), **Şerh-i Beyt-i Mollâ Câmî.**

²⁰⁸⁷ Necdet Şengün, "Nazîr İbrâhîm ve Dîvânı (Metin-Muhteva-Tahlil)", (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006, s. 58.

²⁰⁸⁸ Arıcı, a.g.t., s. 66.

²⁰⁸⁹ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3721 numarada, 43b-53b yaprakları arasında yer almaktadır.

Gelibolulu Mustafâ Âlî'nin Şerh t¼r¼ eserlerinden olan bu kısa eserinde Mollâ Câmî'nin kendisine g¼nderilen bir beyti tasavvufi baēlamda Şerh edilmiştir.²⁰⁹⁰

8.4.4. Sarı Abdullâh Efendi (¼.1660), **Şerh-i Beyt-i Mevlânâ.**

Sarı Abdullâh Efendi'ye atfedilen bu risâlenin iki n¼shasına²⁰⁹¹ ulaşılmıştır. Risâlede Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'sinde yer alan Farsça bir beytin Şerhi yapılmıştır.

8.4.5. İsmâil Hakkı Bursevî (¼.1724), **Şerh-i D¼ Beyt-i Örf-i Şîrâzî.**

Bursevî'nin bu kısa eserinde, ünl¼ İran Şairi Örf-i Şîrâzî'nin na't t¼r¼ndeki kasidesinde yer alan 2 beytin Şerhi yapılmıştır. Bursevî bu iki beytin s¼fiyâne duygularla yazılmış birçok derin anlamı hâvî olduēunu belirttikten sonra Kur'ân'daki "*k¼lle yevmin hüve fî Őe'n*" ayetler işaretler taşıdığını s¼yler. Bu ifadelerden sonra Şerhine başlayan Bursevî'nin Şerhi bahsi ge¼en ayetin tefsirine uygundur.²⁰⁹²

8.4.6. İsmâil Hakkı Bursevî (¼.1724), **Şerh-i Ebyât-ı Fusûs.**

Bursevî bu eserinde, Fusûsu'l-Hikem'in Kelime-i İŐhâkiyye fassının sonunda yer alan beyitleri Seyyid Ahmed Vesîm Aēa'nın isteēi üzerine Şerh etmiştir.²⁰⁹³

8.4.7. İsmâil Hakkı Bursevî (¼.1724), **Şerh-i Ebyât-ı Hasan Kâdirî.**

"*Bu g¼n¼l hem Hakda'dır hem anda Hak*" mısraı ile başlayan l¼gaz tarzında yazılmış iki beyitlik bir Şiirin Şerhi olup kaynak metin hakkında bilgi verilmemiştir.²⁰⁹⁴

8.4.8. **Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn UŞŞâkî'nin (¼. 1782) Şerhleri.**

8.4.8.1. **Şerh-i Beyt-i Hâce Nasreddîn.**²⁰⁹⁵

²⁰⁹⁰ Mehmet Arslan; İ. Hakkı Aksoyak, "Gelibolulu Âlî'nin Şerh Muhtevalı D¼rt Risalesi: 'Me'âlim¼'t-Tevhîd', 'Dakâiku't-Tevhîd', 'Nikâtu'l-Kâl fî Tazmîni'l-Makâl', 'Câmî'nin Bir Beytinin Şerhi'", s. 267.

²⁰⁹¹ Nurosmâniye Ktp. 4896/2 (152b-155b) ve Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi 1855b (92b-96b).

²⁰⁹² Taştan, a.g.t., s. 30.

²⁰⁹³ Ali Namlı, **İsmail Hakkı Bursevî: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, İnsan Yayınları, İstanbul: 2001, s. 197. N¼shası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1474 numarada 114b-146b yaprakları arasında yer almaktadır.

²⁰⁹⁴ A.e., s. 208.

Salâhî'nin bu kısa şerhinde, Hoca Nasreddîn'e atfedilen “*Reftem be-câyî sivriler gördüm tokuz kurd âmedî / Birkaçını yatırladum birkaçı tarla mîrevî*” şeklindeki beyit şerh edilmiştir. Salâhî şerhine başlamadan evvel, Hoca Nasreddîn'in her bir sözünde önemli nasihatlerin saklı olduğunu ifade eder. Ardından bahsi geçen beyti tasavvufî bağlamda şerh edip, beyitte gizlenmiş anlamı yakalamaya çalışır. Birçok ayetin yanında, birkaç hadis ile Şeyh-i Ekber'in Arapça bir kıt'asına da yer verilmiştir.

8.4.8.2. Şerh-i Beyt-i Mîr Hüsrev.

Bu şerhte, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye ait “*zi-deryâ-yı şehâdet çün neheng-i lâ ber-âred ser / Teyemmüm vâcib âmed Nûh-râ der-vakt-i tûfâneş*” şeklindeki Farsça bir beytin şerhi yer almaktadır.²⁰⁹⁶

8.4.8.3. Şerh-i Beyt-i Şevket.

Şevket-i Buhârî'ye ait mu'ammâ türündeki Farsça bir beytin şerhi yapılmıştır.²⁰⁹⁷

8.4.8.4. Şerh-i Beyt-i Hâkânî.

Hâkânî'niye ait Farsça bir beytin şerhi olup beyit manzum olarak da Türkçeye aktarılmıştır.²⁰⁹⁸

8.4.8.5. Şerh-i Beyt-i Enverî.

Enverî'ye atfedilen, “*Bâdâm-ı dü mağz est ki der hançer-i elmas / Nâdâde lebeş bûse ser ü pây fesân-râ*” şeklindeki Farsça beytinin şerhidir.²⁰⁹⁹

8.4.8.6. Letâ'ifü'l-Hayâl'den Bir Beytin şerhi.

²⁰⁹⁵ Bu şerhin Latinize edilmiş metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 429-432; Hafize Keleş, “Selahaddin-i Uşşakî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi)”, s. 36-38.

²⁰⁹⁶ Arıcı, a.g.t., s. 67.

²⁰⁹⁷ Metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 430-433.

²⁰⁹⁸ Metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 434-35.

²⁰⁹⁹ Metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 435-37.

“*Devr-i neheng-i nîlgûn halka zedend mâhiyân / Kulzüm-i penc-şâh-râ katre-i âb der- kefest*” şeklindeki Farsça bir beytin şerhi olup Salâhî tarafından manzum olarak da şerh edilmiştir.²¹⁰⁰

Salâhî Efendi bunların dışında kime ait olduğu tespit edilemeyen “*zi-eşk-i men berg-i gül mûy-ı âteş-dîde-râ maned / Has u Hârest ez müjgân-ı bülbül-i âşiyânemrâ*”, “*ân meslah ki deşne-i kassâb reh ne-yâft / sâzed kanâre der-ciger hançer-i âyîne*”, “*hayâlât-ı dü- ‘âlem-râ çünân ez-levh-i dil şüstem / ki şüd ber-tahta-i zerrîn zi-yek nokta dü hat peydâ*”, “*Guft u gûy-ı küfr ü dîn âhir be-yek câmî keşed / hâb yek hâbest baş ed muhtelif ta’bîrhâ*”, “*Înâyet-i Samedî redd-i küfr-i mâ nekoned / eger kemâl pezîred sanem-perestî-i mâ*”, *âb der-çeşme-i hurşîd ne-mâmed ey ‘Îsî / Hûn be-destâr bâ-hâk teyemmüm küfrest*”, “*Gubâr-ı mahmil-i reng-i nigâh âmûz-ı ma’nî-râ / Kesî ber-çeşm-i cân ger mî-keşed bîned tecellî-ra*”, “*Sürâhî der-buğl kon hân ber-efgen burka’-i takvâ / Zebân baş ed isâbenger dehân-ı çeşm-i a’ mâ-râ*” gibi bazı Farsça beyitleri de şerh etmiştir.²¹⁰¹

8.4.9. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh’ın (ö. 1788) Şerhleri.

8.4.9.1. Şerh-i Beyt-i Bâyezîd-i Bistâmî.

Bâyezîd-i Bistâmî’nin (ö. 261/874) bir beytinin şerhidir.²¹⁰²

8.4.9.2. Şerh-i Beyt-i Eşrefzâde.²¹⁰³

Eşrefzâde’nin “*Aceb hayran u metsem ki bilişden bilmezem yâri / gözüm her kanda kim baksa görünür sûret-i Rahmân*” şeklindeki Türkçe beytinin şerhidir.²¹⁰⁴

8.4.9.3. Şerh-i Beyt-i İsâ Mahvî el-Halvetî eş-Şemsî.

²¹⁰⁰ Metni için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 437-39.

²¹⁰¹ Bu beyitlerin şerhi için bkz. Arıcı, a.g.t., s. 439-454.

²¹⁰² Latinize edilmiş metin için bkz. Yavuz Yılmaz, “Müstakim-zâde’ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001, s. 78-81.

²¹⁰³ Yılmaz, a.g.t.

²¹⁰⁴ Metin için bkz. a.t., s. 103-104.

Halvetî şeyhlerinden İsbâ Mahvî'nin şathiyye türündeki Türkçe bir şiirinde yer alan “Şüphe yok 'İsbâya tev' emdür o tersâ-beççe kim / Deyre gel seyr it büt-i bî-cân bir 'İsbâ iki”²¹⁰⁵ ile “Yokluğında var olan varlıkda bilmez yokluğu / Sohbet-i yâr lezzetin bilmez begüm ağyâr olan”²¹⁰⁶ şeklindeki şeklindeki Türkçe iki beytin şerhidir.

8.4.9.4. Şerh-i Mısra'-ı Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî.

Mevlânâ Celâleddîn-i Rûmî'nin “*Hak ilmi sufi ilminde yok oldu*” anlamındaki “*İlm-i Hak der-ilm-i sûfî güm şeved*” şeklindeki Farsça mısraının şerhidir.²¹⁰⁷

8.4.9.5. Şerh-i Beyt-i Mollâ Câmî.

Mollâ Câmî'nin “*Her lahza senin arzunla arkadaş olup saçının teli uçuşmaktadır*” anlamındaki “*her dem be-hevâ-yı tûst demsâz / ber-mûy zi-gîsûyem be-pervâz*” şeklindeki Farsça beytinin şerhidir.²¹⁰⁸

8.4.9.6. Şerh-i Beyt-i Muhyiddîn İbn Arabî.

Muhyiddîn Arabî'ye atfedilen “*Eğer bir sırrın sahibi isen gayb suyu ile abdest al; ve eğer değilsen toprakla kaya ile teyemmüm et*” anlamındaki Arapça bir beytinin Türkçe şerhidir.²¹⁰⁹

8.4.9.7. Şerh-i Beyt-i Örfî.

Örfî'nin “*Senin kıskanç gönlün eğer elması hatırlatırsa, şehidin ahid eliyle vefa kırılır, yok olur*” anlamındaki “*dil-i hasûd-ı tû eger be-yâd âred / be-dest-i ahd-i şehîd-i vefâ şeved meksûr*” şeklindeki Farsça beytinin şerhidir.²¹¹⁰

8.4.9.8. Şerh-i Beyt-i Nesîmî.

²¹⁰⁵ Metin için bkz. a.t., s. 105-107.

²¹⁰⁶ Metin için bkz. a.t., s. 112-114.

²¹⁰⁷ Metin için bkz. a.t., s. 99-100.

²¹⁰⁸ Metin için bkz. a.t., s. 97-98.

²¹⁰⁹ Metin için bkz. a.t., s. 95-96.

²¹¹⁰ Metin için bkz. a.t., s. 94.

Nesîmî'nin "*Hırâmân mî-reved dilber be-bostân vakt-i gülgül-i gül / be-ruh gülgül be-leb mülmül be-kad çün serv-i sünbül-i mül*" şeklindeki Farsça bir beytinin tercüme ve şerhidir.²¹¹¹

8.4.9.9. Şerh-i Beyt-i İmam Şâtübî.

Şeyh İmâm Şâtübî'nin Arapça bir beytinin şerhidir.²¹¹²

8.4.9.10. Şerh-i Beyt-i Şevket.

İranlı şair Şevket'in "*ez-lâle şîr-i kûhsâr gültreng-i çeng-geşte / Sahrâ zi-sâye-i ebr nat'-ı peleng-geşte*"²¹¹³ ve "*ne-gîred bî-basîret uzlet ez-halk-ı cihân Şevket / Be-çeşm-i merdüm-i ahvel mükerrer nîst sohbethâ*"²¹¹⁴ şeklindeki Farsça iki beytine yapılan şerhtir.

8.4.9.11. Şerh-i Beyt-i Nizâmî.

İranlı şair Nizâmî'nin "*Şîr segî dâşt ki çün pû girift / Sâye-i hûrşîd ber-âhû girift*" şeklindeki Farsça bir beytine yapılan şerhtir.²¹¹⁵

8.4.9.12. Şerh-i Beyt-i Sâmî.

Müstakîmzâde'nin çağdaşı olan Sâmî mahlaslı şairin "*Sakın ey mest-i derûn-saht ki rûz-ı ferdâ / Rahne-i seng eser-i penbe-i mînâdandır*" şeklindeki Türkçe bir beytinin şerhidir.²¹¹⁶

8.4.9.13. Şerh-i Beyt-i Mâhir.

Mâhir ismindeki bir şairin "*Zât-ı tu kâdirest be-îcâd-ı her muhâl / İlâ be-âferîden çün tu yegâneî*" şeklindeki Farsça bir beytinin şerhidir.²¹¹⁷

8.4.9.14. Şerh-i Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzî.

²¹¹¹ Metin için bkz. a.t., s. 108.

²¹¹² Metin için bkz. a.t., s. 109-111.

²¹¹³ A.t., s. 121-23.

²¹¹⁴ A.t., s. 132.

²¹¹⁵ A.t., s. 133.

²¹¹⁶ A.t., s. 126-127.

²¹¹⁷ A.t., s. 129.

Hâfız-ı Şîrâzî'nin “*Rastî hâtem-i bîrûze-i bû İshâkî / Hoş dırahşîd velî devlet-i müsta'cil bûd*” şeklindeki Farsça bir beytinin Türkçe şerhidir.²¹¹⁸

8.4.9.15. Şerh-i Beyt ez Gülşen-i Râz.

Necmüddîn Mahmûd Tebrîzî'nin Gülşen-i Râz isimli eserinde yer alan “*Zi-Ahmed tâ ahad yek mîm farkest / Cihânî ender-ân yek mîm garkest*” şeklindeki beytin şerhidir.²¹¹⁹

8.4.9.16. Şerh-i Ebyât-ı Pîr-i Herât.

Pîr-i Herât diye bilinen Şeyhülislâm Ebû İsmâîl Muhammed el-Ensârî'nin Menâzilü's-sâ'irîn adlı eserini sonunda yer alan Arapça 3 beytinin şerhidir.²¹²⁰

8.4.9.17. Şerh-i Ebyât-ı Sandûka (Şerh-i Penc Beyt-i Geylânî).

Müstakîmzâde bu risalesinde de Abdülkâdir Geylânî'nin kabrinde yazılı beş beytin şerhini yapmıştır.²¹²¹

Bunların dışında Müstakîmzâde şairleri belli olmayan “*eger tû hoş nıgehî merdümî kun insân-râ / ne-dîdem ez-revîş-i rûş ser ta'tîb*”²¹²², “*Zen-i âlem dutalum hüsniye Leylâ olmuş / Ana kim mâil olur her kişi Mecnun değil*”²¹²³, “*Sevâd-ı sübha-i sad-dâne şeyh-i sâlûsın / Hakîkate nazar olunsa yüzi karasıdur*”²¹²⁴, “*Vey der ser-i gûr zelle gâret kerdem / Mer-i pâ-kân-râ cennet ziyâret kerdem*”²¹²⁵, “*la'l-i tû çün sürme dehed der-şerâb / kîst kez ân bâde negerded harâb*”²¹²⁶ şeklindeki beyitleri de şerh etmiştir.

²¹¹⁸ A.t., s. 128.

²¹¹⁹ A.t., s. 82-83.

²¹²⁰ Metin için bkz. a.t., s. 91-93.

²¹²¹ Metin için bkz. Yılmaz, a.g.t., s. 88-90.

²¹²² A.t., s. 115.

²¹²³ A.t., s. 116-20.

²¹²⁴ A.t., s. 125.

²¹²⁵ A.t., s. 130.

²¹²⁶ A.t., s. 131.

8.4.10. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddin Üsküdârî (ö.1788), **Şerh-i Beyt-i Hüsrev-i Dihlevî.**²¹²⁷

XVIII. yüzyılın bir diğer şârihi olan Üsküdarlı Mustafâ İsâmeddîn Efendi, Emîr Hüsrev-i Dihlevî'ye ait Salâhî'nin de şerh ettiği “*zi-deryâ-yı şehâdet çün neheng-i lâ ber-âred ser / Teyemmüm vâcib âmed Nûh-râ der-vakt-i tûfâneş*” şeklindeki Farsça bir beyti şerh etmiştir. Şârihin verdiği bilgiye göre, bu şerh aynı beyte Mollâ Câmî ve Sarhoş Bâlî'nin yaptığı şerhlerden hareketle oluşturulmuştur.

8.4.11. Muvakkıtzâde Seyyid Pertev (ö. 1807), **Şerh-i Yek Beyt-i Süleymân Neş'et.**

Pertev Efendi bu eserinde Neş'et Efendi'nin (ö. 1807) Farsça bir beytini şerh etmiştir. Bir nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 854 bir diğeri de Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 302 numarada bulunan eser yaklaşık 9 yapaktır.

8.4.12. Re'îsü'l-küttâb Abdülkerîm Efendi, **Şerh-i Risâle-i dü beyt-i Türkî (Risâle-i Müfide der-Âdâb-ı Münâzara).**

Nüshası Nurosmaniye 4074 numarada, 29b-31b yaprakları arasında yer alan bu eserin başında şu başlık vardır: “*Risâle-i müfide der-âdâb-ı münâzara ez tahrîrât-ı Abdülkerîm Efendi Re'îsü'l-küttâb ve hâşiye-i Şefik*”. Daha sonra ise şerh edilen Türkçe beyitler verilmiştir ki şu şekildedir:

Güzeller birbirine âl iderler

Varurlar bir 'acâyib hâl iderler

Bulurlarsa eger tenhâmekânı

emân virmezler istibdâl iderler

Daha sonra da “*mahsûl-ı beyt*” başlığı altında bu beyitler tasavvufî yönden açıklanmıştır.

²¹²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3497/7 (111b-112b).

8.4.13. Dervîş Ahmed, **Şerh-i Yek-Beyt-i Hâfız-ı Şîrâzî**.

Nüshası Esad Efendi 3814 numarada bulunan bu iki sayfalık eserde, ismini Dervîş Ahmed olarak veren şârih, Hâfız-ı Şîrâzî'nin “*dûş dîdem ki melâ'ik dermeyhâne zevend*” mısraıyla başlayan bir beytini şerh etmiştir. Eser 74a-b arasında yer almaktadır.

XVIII. yüzyıldan sonra bu şekilde beyit şerhleri yapılmaktadır. Vak'anüvis Es'ad Efendi'nin (ö. 1848) XVII. yüzyıl Divan şairi Nedîm'in “*Bûy-ı gül taktîr olunmuş nâzun işlenmiş ucu / biri olmuş hoy birisi dest-mâl sana*” şeklindeki bir beytini şerh etmiştir.²¹²⁸

²¹²⁸ Ali Emre Özyıldırım, "Nedim'in Meşhur Beytine Vakanüvis Esad Efendi'nin Şerhi", **Türkoloji Dergisi**, C. XV, sy. 1, 2002, s. 139-143.

9. AYET VE HADİSLERİN MANZUM TERCÜME VE ŞERHLERİ

9.1. Ayetler

Klâsik Türk edebiyatı şerh ve tercüme geleneğini önemli oranda besleyen kaynaklardan ikisi de Kur'an ve hadistir. Daha evvel de ifade edildiği gibi, Türklerin İslamiyet'i benimsemelerinden kısa bir süre sonra Kur'an tercüme edilmeye başlanmıştır. İlerleyen yüzyıllarda artarak devam eden Kur'an tercümelerine, bir de Türkçe tefsir çalışmaları eklenmiştir. Kur'an'ın tamamı tefsir edildiği gibi, seçilmiş bazı surelerin veya ayetlerin de tefsir edildiği görülür. Böylece Kur'an'ın kaynaklık ettiği geniş bir tercüme ve tefsir (şerh) literatürü ortaya çıkmıştır. Kur'an kaynaklı şerh ve tercüme literatürü çoğunlukla edebî bir gaye güdülmeden üretilen eserleri barındırır. Bununla birlikte örneklerine az rastlanmakla birlikte edebî gaye güdülen üretilen Kur'an kaynaklı tercüme ve şerh türü çalışmalarla da karşılaşmak mümkündür.

9.1.1. Hatıboğlu (ö. 1430'dan sonra), **Letâyifnâme (Terceme-i Tefsîr-i Sûre-i Mülk).**²¹²⁹

Hayatı hakkında kesin bilgilerden yoksun olduğumuz Hatıboğlu'nun Letâyifnâme adını verdiği eseri, Muslihuddîn Muhammed'in Arapça mensur Mülk suresi tefsirinin nazmen yapılan tercümesidir. Mesnevi nazım biçimi ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile kaleme alınmış olan bu tercüme Veysi Sevinçli'nin neşrine göre 3901 beyitten oluşmaktadır. 817/1414 yılında tamamlanan eserde, kaynak metne yapılan eklemeler bulunmaktadır.²¹³⁰

9.1.2. Şerîfi, **Dîvân (Şerh-i Ba'zı Âyât-ı Kur'ân).**

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3398 numarada bulunan bu eserin ismi kütüphane kaydında Dîvân, yazarı da Şerîfi b. Şerîfi olarak kaydedilmiştir.

²¹²⁹ Birgül Özel, "Letayif-Name", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 1995; Veysi Sevinçli, "Letayifname. (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 1996; Hanifi Vural, "Letayif-name", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1999; Hatıboğlu, **Letayifname: (inceleme-metin-sözlük-tıkpıbasım)**, (hazırlayan: Veysi Sevinçli), (ed. S. Kemal Ermetin), Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

²¹³⁰ Sevinçli, a.g.e., s. 22.

Her sayfasında 24 satırın bulunduğu 111 yapraktan oluşan bu eserde, Kur'an'dan seçilen ayetlerin manzum olarak tercüme ve şerh edildiği görülmektedir. Genellikle 20 beyitlik manzumelerden oluşan bu eserde, manzumelerin sonunda Şerîfî mahlasının kullanıldığı görülmektedir. Biyografik kaynaklara bakıldığında, Şerîfî mahlasını kullanan birçok şairle karşılaşılmaktadır. Tarafımızdan geniş bir şekilde incelenen eserde, şairin hayatına dair kesin bilgiler tespit edilememiştir. Bahsi geçen manzumelerin birinde Gâzî Mehmed Hân adlı bir padişahın övgüsü yapılmakla birlikte bunun Mehmed ismini kullanan hangi padişah olduğuna dair destekleyici bilgiler bulunmamaktadır:

Şimdi bu asr içre oldur ümmet üzre hem penâh

İdelüm Gâzî Muhammed Hân için her dem du'â" (7a)

Eserde yer alan şiirlerin tümü çoğunlukla 20 bazen de 19 beyitten oluşmakta olup kafiye örgüsü aa, xa, xa şeklindedir. Bu şiirler harf sırasına göre düzenlidir. Eserin muhtevasını belirleyen etken ise şairin seçtiği K. Kerim ayetleridir. Şerîfî eser boyunca, K.Kerim'den seçtiği bir ayeti yazıp ardından o ayet çerçevesinde şiirlerini yazmaktadır. Söz konusu ayetlerin seçiminde ise, divanlardaki klâsik muhteva tertibi (nazım türleri) takip edilmiştir. Tevhid, münacat, Hz. Peygamber ve Çâr Yâr-ı güzîn na'ları, devrin padişahına övgü'den sonra şair, muhteva bakımından herhangi bir düstura bağlı kalmadan, seçtiği ayetler etrafında şiirlerini yazmaktadır.

Divanda 204 kaside bulunmaktadır. Elimizdeki eserin muhtevası; K. Kerim ayetlerinin yorumundan oluşmaktadır. Şerîfî'nin her şiirden önce alıntılacağı ayetler genelde Allah'ın varlığı, birliği, insanlara verdiği nimetler, kendisine şükredilmesini istemesi gibi Allah ile ilgili olanlardır. Hz. Peygamber'in çeşitli açılardan ele alındığı ayetler de Şerîf Mehmed'in çokça seçtiği yani şiiri için konu yaptığı ayetlerdendir. Bunun dışında dört büyük halife, sahabe ve veliler; tevekkül, sabır, şükür, cömertlik, cimrilik, ölümün kaçınılmazlığı, cennet ve cehennem ehlinin durumu, vb. nice konularda seçilmiş ayetlerin yorumu Şerîfî'nin eserinin muhtevasını oluşturmaktadır.

9.1.3. Abdüsselâm b. Alî el-Merdümî (ö.1563), **Tuhfetü'l-İslâm. (Kırk ayet ve hadis tercümesi).**²¹³¹

Asıl adı Abdüsselâm olan Merdümî, İstanbul'da doğmuştur. Doğum tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte onun 1520 civarında doğduğu tahmin edilmektedir. Galata emini Ali Çelebi'nin oğlu olan Merdümî klâsik medrese eğitimini alıp mülâzemetini tamamladıktan sonra müderrislik görevine başlar; ancak bir müddet sonra kadılık mesleğine geçer. Merdümî Üsküp kadılığı görevini sürdürdüğü 1563 yılında vefat etmiştir.²¹³²

Merdümî, Tuhfetü'l-İslâm adını verdiği bu eserinde 40 hadisle birlikte Kur'an'dan seçtiği 40 ayeti de manzum olarak tercüme etmiştir. 513 beyitten müteşekkil olan eserin başında mesnevi nazım biçiminde yazılan giriş bölümleri bulunmaktadır. Besmele, hamdele, salvele, medh-i âl ü ashâb, medh-i pâdişâh, münâcât, sebab-i te'lîf, münâcât ve şürû' ile'l-maksûd başlıklı bu bölümlerden sonra başlayan eserin yazılış sebebi, ilgili bölümde açıklanmıştır. Kânûnî'ye sunulan eserde, her ayet ve hadis ikişer beyitlik kıt'alarla ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla çevrilmiştir.²¹³³

9.1.4. Livâyî (ö. 1570'den sonra), **Manzûm Kur'ân Tefsîri**

Nüshası Berlin'de Königlich-Königlichen Kütüphanesi'nde Diez A. 8⁰. 192 numarada bulunan bu eser, K. Ker'im'den seçilmiş bazı surelerin tefsiridir. Elimizdeki nüsha 97 varaktan oluşmasına karşın baş tarafının eksik olduğu sanılmaktadır.

978/1570'de kaleme alınan eser, mesnevî nazım biçiminde, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı ile yazılmıştır.²¹³⁴

9.1.5. Okçuzâde Mehmed Şâhî Beg (ö.1629), **en-Nazmü'l-Mübîn fi'l-Âyâtî'l-Erba'in.**²¹³⁵

²¹³¹ Merdümî, **Tuhfetü'l-İslâm: Manzûm Kırk Ayet ve Hadis Tercümesi** (hazırlayan: Ahmet Sevgi), Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1993.

²¹³² Sevgi, a.g.e., s. 13-16.

²¹³³ Sevgi, a.g.e., s. 16-26. Eserin metni için de aynı esere müracaat edilebilir.

²¹³⁴ Bkz. Vilhelm Pertsch, **Die Türkischen Handschriften der Königlich-Königlichen Bibliothek zu Berlin**, Berlin, 1889, s. 120-122.

Uzun süre reisülküttaplık ile Halep'te eyalet valiliği yapmış olan Okuçuzâde Mehmed Paşa'nın oğlu olan Şâhî, 1562 yılında İstanbul'da doğmuştur. Küçük yaşından itibaren iyi bir medrese eğitimi alan Şâhî, ömrünün sonuna kadar, tezkirecilik, defterdarlık ve tuğrakeşlik gibi kâtiplik sınıfına giren görevlerde bulundu. 1650 yılında vefat eden Şâhî'nin kırk hadis tercümesi dışında; manzum kırk ayet tercümesi ile mensur birkaç eseri daha bulunmaktadır. Kaynaklarda divanı da olduğu söylenen şair, önceleri Zeynî mahlasını kullanmış daha sonra ise Şâhî mahlasını tercih etmiştir.²¹³⁶

Şâhî Beg, eserine hayli sanatlı bir dille yazılan bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra ismini zikreden Şâhî, daha evvel **Ahsenü'l-Hadîs** adlı bir kırk hadis toplayıp tercüme ettiğini, kırk hadis tercüme etmenin adeta gelenek haline geldiğini; ancak kırk ayet tercüme etmenin ise yeni bir tarz olduğunu ifade ettikten sonra kırk ayeti toplayıp bunları üçer mısra ile tercüme edip dördüncü mısradan da bu ayetlerin metnine yer verdiğini belirtir. Eserine **en-Nazmü'l-Mübîn fi'l-Âyâtî'l-Erba'în** ismini veren Şâhî, bunu Mahmûd Ağa adlı birine sunduğunu ifade ederken adı geçen ağanın övgüsünü de yaptıktan sonra eserine başlar.

K. Kerîm'den aruz veznine uyabilecek kısa ayetleri seçen Şâhî bunları önce manzum olarak tercüme eder; ardından da mensur olarak bunların şerhini başka bir ifadeyle tefsirini yapar.

9.1.6. Şeyhî, Şehsüvaroğlu Alî (ö. 1648'den sonra), **Riyâzü'l-Gufrân (Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn)**.²¹³⁷

Kaynaklarda hayatı hakkında bilgi bulunmayan Şehsüvaroğlu Alî, eserinde Şeyhî mahlasını kullanmıştır. Eserinde verdiği bilgilere göre, Lofçalı olduğu ve eserini yazdığı 1058/1648 tarihinde hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

²¹³⁵ Ahmet Sevgi, "Okuçuzâde'nin Manzum Kırk Ayet Tercümesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, 1994, s. 145-155. İncelene nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı mahmud 243 numaradadır.

²¹³⁶ Sevgi, a.g.m., s. 145.

²¹³⁷ Bünyamin Köse, "Şeyhî Ali Şehsüvaroğlu (Şeyhî Efendi) ve Riyâzü'l-gufrân (Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf) Adlı Manzum Eserinin Tenkitli Metni", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 343 numarada bulunan nüshadan hareketle yaptığımız incelemeye göre bu eser Yâsin suresinin manzum bir tefsiridir. Mesnevî nazım biçiminde kaleme alınan bu eser tevhîd ve na't bölümünden sonra Mehmed Paşa adlı birinin övgüsü ile devam ederken eserin müellifi mahlasını şu beyitte zikreder:

Şeyhîyâ eyle du'âlar her ân

Ola her yirde mu'îni Rahmân (2b)

Sebeb-i te'lif bölümünden sonra önce bahsi geçen surenin sebeb-i nüzûlü ve fezâ'iline dair iki bölüm oluşturan nâzım bu bölümlerden sonra surenin tefsirine başlar. Tefsirini yaparken muhtelif müfessirlerden alıntılar yapan Şeyhî yer yer hikâyelere de yer verir. Nâzım, eserini bir hâtîme ile sonlandırırken bu bölümde eserini 1058/1648-49 yılında tamamladığını ve eserine **Riyâzu'l-Gufrân** ismini verdiğini açıklar:

Hamdu lillâh kitâb oldu tamâm

Acz ü taksîr ile itdüm itmâm

...

Oldı bin elli sekizde târîh

Doğdı bu şems-i dücâ anda sarîh (76a)

...

Çün tamâm oldu bu şerh-i Kur'ân

*Nâmına dindi **Riyâzü'l-Gufrân** (76b)*

9.1.7. Revâhî, **Tenvîrü'l-Ebsâr**.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3829 numarada bulunan bu eser, “*Muhassal hazretüne ola mebrûr / Revâhî bendenün evrâkı ma'zûr*” şeklindeki beyitte yer alan mahlastan anlaşıldığına göre Revâhî adlı biri tarafından kaleme

alınmıştır. Eser mesnevî nazım biçimi ve aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** kalıbıyla yazılmıştır. Mesnevî nazım biçiminin klâsik giriş bölümleri (tevhîd, na’t 2 tane, münâcât) ile başlayan eser sebab-i te’lîf-i kitâb bölümü ile devam eder. Bu bölümde eseri hakkında bilgi veren müellif; “*herkes gibi ben de bir kitap yazmayı düşündüm ve bu maksatla eserimi kaleme aldım*” der. Önce kırk ayeti ardından da kırk hadisi nakl ettiğini söyleyen Revâhî, eserini Hasan Paşa’ya sunduğunu ifade ettikten sonra eserine **Tenvîrü’l-Ebsâr** adını verdiğini belirtir. Bu girişten sonra, 9b’den itibaren seçtiği kırk ayeti muhtelif sayıdaki beyitlerle tercüme etmeye başlayan müellif, 20b’de de kırk hadisin tercümesine başlar. Hadisleri iki beyitlik kıt’a nazım biçimiyle tercüme eden Revâhî eserini bir hâtîme bölümü ile sonlandırır.

9.2. Hadîsler

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğine bakıldığında, hadîslerin şerh ve tercümelerin büyük bir yekûn tuttuğu görülmektedir. Bu gelenekte en fazla karşılaşılan hadîs şerh ve tercüme şekli, kırk hadis derlemelerine yapılan şerh veya tercümelerin olduğu görülmektedir. Bunun dışında, 100, 300 ve muhtelif sayılardaki hadislerin de tercüme veya şerh edildiği görülür. Bu hadîs şerh ve tercüme geleneği genellikle manzum olarak geliştirilmiştir; ancak mensur olarak kaleme alınan birçok hadis şerhi de bulunmaktadır. Bu bölümde, manzum olarak yazılan hadîs tercüme ve şerhleri ile her bir hadîsin şerhi/tercümesinden sonra düzenli olarak bir hikâyeye de yer verildiği için edebî bir hüviyet kazanan hadîs tercüme ve şerhleri tanıtılacaktır.

9.2.1. Yüz Hadîs Geleneği²¹³⁸

9.2.1.1. Erzurumlu Kadı Mustafâ Darîr (ö.1388), **Yüz Hadîs-i Şerif Tercümesi.**²¹³⁹

²¹³⁸ Yüz hadis tercümelerin Klâsik Türk edebiyatındaki akışını konu alan yegâne çalışma Nihat Öztoprak’ın 1993 yılında Marmara Üniversitesi’nde hazırladığı “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler” başlıklı yayımlanmamış doktora tezidir. Bu çalışmada da bahsi geçen tezdin önemli oranda yararlanılmıştır.

²¹³⁹ Darîr Mustafâ Efendi, **Yüz Hadis Yüz Hikâye**, (hazırlayan: Selahattin Yıldırım; Necdet Yılmaz), Darülhadis Yayınları, İstanbul, 2001.

Yapılan çalışmalara göre, ilk yüz hadis tercümesi olma özelliğini taşıyan bu eser, XIV. yüzyıl şairi Darîr'e aittir. Mensur olmasına karşın her bir hadisten sonra bir hikâyeye yer verildiği için edebî olarak değerlendirilen bu eser bir mukaddime ile başlamaktadır. Mukaddimesinde hamdele ve salvele bölümünden sonra eserini yazma sebebini anlatan mütercim, adını vermediği bir beyin isteği üzerine tercümesini kaleme aldığını ifade eder. Bundan sonra eserin asıl bölümü olan hadislerin tercümesine geçer. Bu bölümde önce hadis metnini veren Darîr daha sonra da bunu tercüme edip hadisin konusuyla ilgili bir hikâyeye yer verir.

Mütercimi tarafından herhangi bir ad verilmediği için eser yapısı dolayısıyla “*Yüz hadis yüz hikâye*” olarak tanınmış ve birçok katalogda da bu isimle yer almıştır.

Yazılış tarihi de belli olmayan bu Türk edebiyatındaki ilk yüz hadis tercümesinin Dârîr'e aidiyeti şüphelidir. Zira eserin hiçbir nüshasında onun adı geçmemektedir. Eserin ona ait olduğu, diğer eserleri arasındaki üslup benzerliğinden hareketle düşünülmektedir.

Yüz hadisler hakkında bir çalışma yapan Nihat Öztoprak, Darîr'e ait olduğu düşünülen yüz hadis tercümesindeki hadislerle Hatiboğlu'nun Ferahnâme'sindeki hadislerin neredeyse tamamının aynı olduğunu, dolayısıyla her iki tercümeyle konu olan hadislerin daha önce derlenen bir eserden alınmış olması gerektiğini düşünmektedir.²¹⁴⁰

9.2.1.2. Hatiboğlu (ö.1435'ten sonra), **Ferahnâme (Manzum Yüz Hadis)**.²¹⁴¹

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Hatiboğlu'nun Germiyan ilindeki Honas'ta doğduğunu anlamaktayız. Ayrıca eserini yazdığı tarihte 40 yaşlarında olduğunu söylemesi de onun 789 yılı civarında doğduğunu bildirmektedir.

²¹⁴⁰ Öztoprak, a.g.t., s. 32.

²¹⁴¹ Hatice Şahin, “Hatiboğlu Ferah-name (Dil özellikleri, metin, sözlük) (3 cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1993; Hüsamettin Zümrütler, “Hatiboğlu, Ferahname (transkribe metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1994.

Ferahnâme dışında Letâyifnâme ve Bahru'l-Hakâyık adlı iki eseri daha bulunmaktadır.²¹⁴²

Hatiboğlu'nun yüz hadis tercümesi manzum olup mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla kaleme alınmıştır. Mesnevî nazım biçiminin tüm bölümlerini barındıran eserde besmelenin öneminin bildirildiği bir bölümden sonra, tevhîd, na't ve münâcât bölümü gelmektedir. Bu bölümlerden sonra gelen sebab-i te'lîf bölümünde ise, şâir önce devrin padişahı II. Murâd'ı methedip padişahların şairlere değer vermesi gerektiğine dair nasihatlerde bulunur. Bundan sonra sözü kendi eserine getiren şair, eserinin altı bin beyitten oluştuğunu, yüz hadis ihtiva ettiği ve adını da **Ferahnâme** koyduğunu bildirmektedir. Bu bölümde devrin vezirlerini de öven Hatiboğlu daha sonra muhtelif konularla ilgili yüz hadisin tercümesini yapıp her hadisin tercümesinden sonra da bir hikâyeye yer verir.

Hatiboğlu'nun eseri, eserle ilgili bilgilerin verildiği ve devrin padişahının övüldüğü bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir. Halka faydalı olabilmesi için hadisleri Arapça'dan Türkçeye tercüme ettiğini ifade eden şair, her hadisten sonra bir hikâyeye yer verdiğini bildirdikten sonra eserini 829/1426'da bitirdiğini belirtir. Hatiboğlu'nun yüz hadis tercümesinin en önemli özelliği her hadisin çevirisinden sonra yine manzum olarak bir hikâyeye yer verilmesidir.²¹⁴³

9.2.1.3. Latîfi (ö.1582), **Sübhatü'l-Uşşâk.**²¹⁴⁴

Manzum yüz hadisler arasında en fazla nüshası bulunan dolayısıyla en fazla meşhur olan bu eser, XVI. yüzyılın tezkirecilerinden Latîfi'ye ait olup, (bir nüshasındaki bölümden anlaşıldığına göre) Kânûnî'ye sunulmuştur. Latîfi'nin eseri 347 beyitten müteşekkil olup kıt'a nazım biçiminde, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.

Eserine bir tevhîd ve na't bölümüyle başlayan Latîfi, daha sonra eseriyle ilgili bilgiler verdiği sebab-i te'lîf bölümüne geçer. Kırk hadis tercümelerinde sıklıkla

²¹⁴² Mustafa Erkan, "Hatiboğlu", C. XVI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 461-62.

²¹⁴³ Öztoprak, a.g.t., s. 33-50;

²¹⁴⁴ Latîfi, **Sübhatü'l-Uşşâk**, (hazırlayan: Ahmet Sevgi), Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 1993.

rastlanan hadisi zikreden şair, eserine **Sübhatü'l-Uşşâk** ismini verdiğini, yüz hadisi tercüme ettiğini bildirir.

Latîfî, eserinin başında belirttiği gibi tercümesini halkın anlayabilmesi için kaleme almış; dolayısıyla eserin edebî yönüne çok fazla önem vermemiştir. Bununla birlikte bazı tercümelerde sanatlı bir anlatımın ortaya çıktığı görülür.²¹⁴⁵

9.2.1.4. Kadrî (ö. 1622'den önce), **Manzum Yüz Hadis Tercümesi.**

Kadrî mahlaslı bir şaire ait olan bu yüz hadis tercümesinin ne zaman yazıldığı ve bu Kadri mahlaslı şairlerden hangisine ait olduğu bilinmemektedir. Nihat Öztoprak'ın nüshasını tespit ettiği tek nüshasında istinsah tarihi 1622 olduğu için eserin bu tarih civarında veya daha önce yazıldığı tahmin edilmektedir.

Kadrî'nin tercümesi, geleneksel kırk hadis tercümelerinde olduğu gibi kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Kadri'nin seçtiği hadislerin çoğunu **Kütüb-i Sitte**'de bulduğunu söyleyen Öztoprak, bu hadislerin çoğunun halk arasında meşhur kısa hadislerden seçildiğini ifade etmektedir.

Her hadisin dört mısra ile çevrildiğini ifade eden Öztoprak, ilk iki mısra da kaynak hadisin anlamının Türkçeye çevrildiğini, sonraki iki mısra da ise bu aktarımın genişletildiğini, çevirini bu haliyle şerhe yakın bir çeviri olduğunu belirtmektedir.

Kadrî çevirisinde, genellikle kaynak metne bağlı kalmıştır; hatta yer yer hadisin metnini aynen tercümesine de almaktadır. Onun tercümesinde, dikkati çeken özellik ise çevirilerde ayet ve hadis ile Arapça veya Farsça atasözü veya deyimlerin iltibas edilmesidir.²¹⁴⁶

9.2.1.5. Visâlî, Mehmed Kütahyevî (ö. 1647), **Gül-i Sad-berg-i Vâlide-i Pâdişâh-ı Cihân.**

²¹⁴⁵ Öztoprak, a.g.t., s. 58-59.

²¹⁴⁶ A.t., s. 51-56.

Asıl adı Mehmed olan Visâlî aslen Niğdeli olup Kütahya’da yaşadığı için Kütahyevî nisbesiyle tanınmıştır. Doğum tarihi belli olmayan Visâlî’nin Kasîde-i Bürde Şerhi, Mevlid ve Vesîletü’l-İrfân adlı eserlerinin de olduğu zikredilmektedir.²¹⁴⁷

Visâlî’nin yüz hadis tercümesi manzum olup III. Mehmed’in validesi Safiye Sultan’a ithaf edilmiştir. Eser, sanatlı bir mukaddimenin olduğu mensur bir bölümle başlamaktadır. Bu bölümde, eserin yazılış öyküsü anlatıldığı gibi şair kendisi hakkında da bilgiler vermektedir.

Visâlî eserinin mukaddimesinde hamdele ve salveleye yer verdikten sonra devrin padişahını övmeye başlamış onun öneminden bahsettikten sonra sözü kendisine getirmiştir. Zor bir durumda iken Müftü Ahmed Paşa Medresesi’nden Hariçli Elli Medresesine tayin edilmesi üzerine çok sevindiğini belirten şair, buna karşılık olarak eserini bir hediye olarak kaleme aldığını yazdığını ifade eder. Eserine **Gül-i Sad-Berg-i Vâlîde-i Pâdişâh-ı Cihân** adını verdiğini bildiren Visâlî tekrar padişaha dua ettikten sonra bu bölümü sonlandırıp muhtelif konulardan seçtiği hadislerin tercümesine geçer.

Seçtiği hadisleri, kıt’a nazım biçimi ve muhtelif aruz kalıplarıyla nazm eden Visâlî mukaddimesinde kullandığı dilin aksine hadislerin tercümesinde sade ve anlaşılır bir dil kullanmıştır.²¹⁴⁸

9.2.1.6. Belîğ, Seyyid İsmâîl b. Seyyid İbrâhîm (ö.1729), **Gül-i Sad-Berg**.

XVIII. yüzyıl tezkire yazarlarından olan İsmail Belîğ’in **Gül-i Sad-Berg** ismini verdiği bir yüz hadis tercümesi vardır. 183 beyitten oluşan eser, mesnevî nazım şekli ve aruzun **fe’ilâtün fe’ilâtün fe’ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Eserin başında 12 beyitlik tevhid, 18 beyitlik bir na’t ile 25 beyitten oluşan sebab-i te’lif bölümü bulunmaktadır. Eser, hadis tercümelerinden sonra bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir.

²¹⁴⁷ Bkz. OM. II. 49.

²¹⁴⁸ Öztoprak, a.g.t., s. 74-80.

Sebeb-i te'lif bölümünde önce hadis ezberlemeyle ilgili hadise yer veren şair, bu hadisin amacına uygun olarak yüz hadis tercüme ettiğini ve adına **Gül-i Sad-Berg** ismini verdiğini ifade eder. Asıl maksadının hadisleri anlaşılır bir şekilde Türkçeye aktarmak olduğunu bildiren Belîğ, sözü fazla uzatmayacağını da sözlerine ekler. Daha sonra devrin padişahı III. Ahmed ve veziri Damad İbrahim Paşa'yı da methodip hadislerin çevirisine geçer.

İsmail Belîğ, kısa hadisleri seçip bunları birer beyitle tercüme etmiştir. Arapça ve Farsça terkiplerin fazla olduğunu söyleyen Öztoprak buna rağmen tercümenin anlaşılır olduğunu, şairin tercümesinde ayet ve hadislerin iktibaslarına da başvurduğunu ifade etmektedir.²¹⁴⁹

9.2.1.7. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Mie.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Tercüman 175 numarada bulunan bu tercüme herhangi bir giriş olmaksızın başlar. 100 hadisin manzum olarak tercüme edildiği bu eserde, her bir hadis kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile tercüme edilmiştir. Eserde tercüme edilen ilk hadis “من لم يبدأ بسم الله“ ”فهو ابتر و اجدع“ olup tercümesi şöyledir:

İbtidâ-ı kâr-ı bismillâhirrahmânirrahîm

Dimese işinde bir kişi dinle billâhi'l-azîm

Nâkıs u ebter kalur anun işi olmaz tamâm

İhtirâz itmek gerek estağfirullâhi'l-az'îm. (1b)

²¹⁴⁹ Öztoprak, a.g.t., s. 80-82.

9.2.2. Kırk Hadîs Geleneği²¹⁵⁰

Başta Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberleme ile ilgili hadisi²¹⁵¹ olmak üzere, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak, cehennem ateşinden korunmak arzusu, hayır dua almak gibi sebeplerden ötürü başlayan kırk hadîs toplama geleneği evvelâ Arap dilinde başlamıştır. Daha sonra İran edebiyatına da geçen bu geleneğin daha ziyade manzum olarak ortaya çıktığı görülmektedir.²¹⁵² Türk edebiyatında da kırk hadis yazma geleneğinin manzum olarak geliştiği; bunun yanında her bir hadisin şerhi veya tercümesinden sonra konuyla ilgili bir hikâyeye anlatma şeklinde ortaya çıkan mensur veya manzum-mensur kırk hadîsler de bulunmaktadır.²¹⁵³ Batı Türkçesiyle yazılan kırk hadis tercüme ve şerhleri erken XVI. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmaya başlamışken, bu geleneğin Doğu Türkçesiyle daha erken bir dönemde başladığı görülmektedir. Mahmûd b. Alî'nin (ö. 1358'den sonra) **Nehcü'l-Ferâdis**'i ile Alî Şîr Nevâyî'nin Câmî'nin Farsça kırk hadîsini manzum olarak tercüme ettiği kırk hadisi Doğu Türkçesiyle kaleme alınmıştır.²¹⁵⁴

9.2.2.1. Hatîboğlu Habîbullâh Şîrvânî (ö. 1512'den sonra), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Karahan'ın eseri başta olmak üzere konuyla ilgili yapılan çalışmalarda yer almayan bu eser, Hatîboğlu'na ait üç eserin bulunduğu bir mecmûada²¹⁵⁵ ikinci eser olarak yer alır. Tercüme Âzeri Türkçesinin özelliklerini hâvî bir dil ile yapılmıştır. Baştan sona manzum olan bu tercüme kısa bir hamdele ve salveleden sonra kırk

²¹⁵⁰ Müşterek İslamî kültürde çok fazla kalem oynatılan bir alan olan kırk hadis şerh ve tercümeleri konusunda en derli toplu çalışma Abdülkadir Karahan'ın **İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis** (Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991) başlıklı çalışmasıdır. Neşredildiği dönemde ilim âleminde büyük yankı uyandıran bu eser günümüzde de değerini korumakta olup konuyla ilgili olarak başvurulmuş ilk kaynak olma özelliğini taşımaktadır. Bu çalışmada da Karahan'ın bahsi geçen kitabı temel kaynak olarak alınmış, eserlerin tanıtımında genel olarak bu kaynağa bağlı kalınmıştır. Bunun yanında Selahattin Yıldırım'ın **Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları I** (Osmanlı Hadis Araştırmaları, İstanbul, 2000) isimli çalışması da bu çalışmada yararlanılan kaynaklar arasında yer almıştır.

²¹⁵¹ “*Ümmetim için din emirlerinden kırk hadis hüfz edenî Allâh ta'âlâ fakîhler ve âlimler zümresi arasında ba's eder.*” Bkz. Karahan, a.g.e., s. 5.

²¹⁵² Karahan, a.g.e., s. 319-20.

²¹⁵³ Abdülkadir Karahan, “Kırk Hadis: Türk Edebiyatı”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 470.

²¹⁵⁴ Bkz. Karahan, a.g.e., s. 143-153 ve 156-160.

²¹⁵⁵ Ayasofya Ktp. 1860.

hadis ezberlemenin öneminin anlatıldığı bir bölüm ile devam eder. Bu bölümden sonra seçtiği hadisleri tercüme eden Hatıboğlu Habîbullâh Şîrvânî her bir hadîsi bir beyitle tercüme eder.

Bahsi geçen mecmuanın 44a-57b yaprakları arasında yer alan bu tercüme, mecmuadaki diğer eserler gibi 918/1512’de tamamlanmıştır.

9.2.2.2. Hazînî (ö.1524’ten sonra), **Tercüme-i Şerh-i Hadîs-i Erba’în-i Usfûrî.**²¹⁵⁶

Eserinde hayatı hakkında fazla bilgi vermediği için XVI. yüzyılda yaşamış Hazînî mahlaslı şairlerden hangisi olduğu tespit edilemeyen Hazînî, Muhammed b. Ebî Bekr el-Usfûrî’nin **Şerh-i Hadîs-i Erba’în** diye bilinen kırk hadis şerhini manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Tercümesine özel bir isim vermeyen Hazînî, eserine uzunca bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, kaynak metnin yazarı Usfûrî’nin eserini oluşturma sebebi üzerinde duran mütercim, Usfûrî’nin sırasını atlattığını sıranın kendisine geldiğini ifade eder. Hazînî; bulunduğu bir mecliste, kırk hadisten söz açılması üzerine bazı dostların bahsi geçen kırk hadîsi tercüme etmesini istemeleri üzere onların isteğini kabul edip “*Türk diliyle terceme nazm eyledüm*” demektedir.

Hazînî’nin 930/1524 yılında tamamlanan bu tercümesi, mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup 3800 beyitten müteşekkildir. Türk edebiyatındaki kırk hadislerin en hacimli olan Hazînî’nin bu eseri aruzun **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Eser, bahsi geçen kaynak metnin birebir tercümesinde ziyade açıklamalarla genişletilmiş serbest bir tercümedir.²¹⁵⁷

9.2.2.3. (Mütercimi belirsiz, 1523), **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în.**

Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdâî Efendi 155 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile

²¹⁵⁶ İsmail Avcı, “Hazînî’nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erba’în Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Balıkesir Üniversitesi, SBE, Balıkesir, 2007.

²¹⁵⁷ A.g.t., s. 19-32. Eser hakkında daha tafsilatlı bilgi ve eserin Latinize edilmiş metni için aynı teze bakılabilir. Ayrıca bkz. Karahan, a.g.e., s. 161-70

başlayan mütercim kendisinden dervîş olarak bahsettikten sonra, evvelce bir kırk hadis derlemek istediğini, daha sonra Rûmeli’de Darbhâne emîni bulunan Mehmed Bey adlı birinin isteği üzerine bu düşüncesini yerine getirdiğini söyler.

934/1523 yılında kaleme alınan bu tercümede her hadisin tercümesinden sonra konuyla ilgili bir hikâyeye yer verilmiştir.²¹⁵⁸

9.2.2.4. Melâmî Dede (ö. 1553’ten sonra), **Kırk Hadis Tercümesi.**

Asıl adı Abdülkerim el-Hüseynî olan Melâmî Dede XVI. yüzyılda yaşamış Mevlevî şairlerdendir. 1553 yılında Mehmed Paşa’nın isteği üzerine kaleme alınan eser manzum-mensur bir bir şerh ve tercümedir. Eserinin girişinde, Hz. Peygamber’in kırk hadis ezberlemeyle ilgili hadisini anan mütercim, “... *teysîr ve teshîl ve tâlibîne irşâd için lisân-ı Türkîde kırk hadîs-i şerîf îrâd idem*” şeklinde bir niyeti olduğunu; ancak bu niyetinin bahsi geçen Paşa’nın isteğine kadar gerçekleşmediğini söyler.²¹⁵⁹

Tercümesini iman, tesbih, fukaha, zikir, ilim sevgisi vb. muhtelif konulardaki 20 bölüme ayıran Melâmî, her bölümde iki hadisi tercüme etmiştir. O önce kaynak hadisi verdikten sonra bunu mensur olarak Türkçeye aktarmaktadır. Bu aktarma birebir olmadığı gibi, hadisten muradın ne olduğuna dair kısa yorumlar da bulunmaktadır. Mütercim bu mensur çeviriden sonra da ise aynı hadisi kıt’a nazım biçimi ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbıyla manzum olarak tercüme etmektedir.²¹⁶⁰

9.2.2.5. Fuzûlî, Mehmed b. Süleymân (ö. 1555), **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în-i Câmî.**

Türk edebiyatının XVI. yüzyılda yetiştirdiği en önemli şairleri arasında yer alan Fuzûlî’nin kalemini oynattığı alanlardan biri de kırk hadistir. Fuzûlî, ünlü İran şairi Mollâ Câmî’nin kıt’a nazım biçimi ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün**

²¹⁵⁸ Karahan, a.g.e., s. 308-309.

²¹⁵⁹ A.e., s. 173.

²¹⁶⁰ Karahan, a.g.e., s. 173-75. Karahan eserin nüshasını İsmail Saib Sencer’in yazmaları arasında gördüğünü belirtmektedir.

kalıbıyla yaptığı kırk hadis tercümesini, yine aynı nazım biçimi ve vezinle Türkçeye aktarmıştır.

Fuzûlî, eserine tercümesi hakkında bilgi verdiği mensur bir mukaddime ile başlamış ve bu bölümde tercümesinin kaynağına yer verdikten sonra bu kaynağı “*umûm-ı feyz için tercüme-i Türkî olunur*” diyerek tercüme ettiğini belirtir.

Fuzûlî'nin tercümesi, Câmî'nin kıt'alarının birebir tercümesinden uzak olup yer yer kaynak hadisin Câmî'den bağımsız çevirisi yapılmıştır.

Fuzûlî'nin tercümesini değerlendiren Karahan, sınırlı bir alanda oluşturulduğu için eserin edebî sanatlar bakımından çok fazla zengin olmadığını; ancak dil ve ahenk bakımından kıymetli olduğunu söylemektedir.²¹⁶¹

9.2.2.6. Abdüsselâm b. Alî el-Merdümî (ö.1563), **Tuhfetü'l-İslâm.**²¹⁶²

Merdümî'nin kırk hadis tercümesi, kırk ayeti de manzum olarak tercüme ettiği **Tuhfetü'l-İslâm** adlı eserindedir. 513 beyitten müteşekkil olan eserde 40 ayet ile 40 hadisin manzum tercümeleri bulunmaktadır. Eser şairin ölüm yeri olan Üsküp ve ölüm tarihi olan 1563 yılında kaleme alınmıştır.

Kânûnî'ye sunulan eserde, her ayet ve hadis ikişer beyitlik kıt'alarla ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla çevrilmiştir.²¹⁶³

9.2.2.7. Nev'î, Yahyâ Efendi (ö.1599), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**²¹⁶⁴

XVI. önemli şairlerinden olan Nev'î'nin kırk hadis tercümesi; şairin Gelibolu'da Mesîh Paşa Medresesi müderrisi iken 1560 yılında kaleme alınmıştır. Tercümesinin başına biri manzum Türkçe diğeri de mensur Arapça iki mukaddime koyan Nev'î; hikmet, tevazu, doğruluk ve fevâid gibi konulardaki hadisleri tercüme eder. Eserde dört bölüm bulunmakta ve her bölümde de konuyla ilgili 10 hadis manzum olarak tercüme edilmektedir.

²¹⁶¹ Karahan, a.g.e., s. 175-80.

²¹⁶² Merdümî, a.g.e.

²¹⁶³ Sevgi, a.g.e., s. 16-26. Eserin metni için de aynı esere müracaat edilebilir.

²¹⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 50.

Nev'î'nin kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbını kullanarak tercüme ettiği hadisler genellikle Osmanlı toplumunda bilinen hadislerdir.²¹⁶⁵

9.2.2.8. Harîmî-i Bursevî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Nüshasını inceleme fırsatı bulamadığımız bu tercüme, Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 125 numarada bulunmaktadır. Katalogda verilen bilgiye göre II. Selîm devrinde yaşayan Harîmî'nin nazm ettiği bu eser, Kur'ân'ın fazileti hakkında derlenen kırk hadisın manzum olarak tercümelerini hâvîdir.²¹⁶⁶

9.2.2.9. Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Arafâtü'l-Ârifin.**²¹⁶⁷

XVI. yüzyılda yaşamış olup âlim kimliği şâir kimliğinin önüne geçmiş Abdülemcîd b. Nasûh'un İslamî ilimlerin birçok dalında yazdığı kırka yakın eseri bulunmaktadır. Bu ilimlerden biri olan hadis sahasında yazdığı eserlerden biri de kırk hadis tercüme/şerhidir. Tam adı **Arafâtü'l-Ârifin li'l-Vukûfi fî Mevkıfı İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn fî Ehâdîsi Seyyidi'l-Mürselîn** olan tercümenin önsüzünde yer alan bilgiye göre, mütercim bu eserini okuyucunun duasını almak ve Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak için kaleme almıştır.

Tercüme edilen hadisler –ilk beşi hariç- Buharî ve Müslim'in rivayet ettikleri hadisler olup, mütercim hadislerin kaynakları ve rivayet bilgilerini vermeyi ihmal etmemiştir.

1570'te yazıldığı anlaşılan eserde, önce tercüme edilecek hadisın metni verilmiş, daha sonra bu hadis Arapça olarak kısaca açıklanmıştır. Ardından da her bir hadis önce mensur sonra da muhtelif sayıdaki beyitlerle manzum olarak Türkçe'ye tercüme edilmiştir.

²¹⁶⁵ Karahan, a.g.e., s. 181-82.

²¹⁶⁶ Bkz. **Fihrisü'l-mahtûtâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. IV, s. 175-76.

²¹⁶⁷ Eserin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 136; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 558/12.

Eserinde bu tercümeğe de yer veren Karahan, eserin hiçbir kıymeti haiz olmadığını sırf Türkçe yazıldığı için tanıtmak gereği duyduğunu bildirir.²¹⁶⁸

9.2.2.10. Fevrî (ö. 1571), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în (Kuhl-ı Cilâ-yı Dîde-i A'yân)**.²¹⁶⁹

Hıristiyan asıllı bir aileden olan Fevrî İstanbul'a getirildikten sonra Müslüman olup Ahmed adını almıştır. Divan sahibi bir şair olan Fevrî Nisan 1571 tarihinde vefat etmiştir.²¹⁷⁰

Fevrî'nin iki adet kırk hadis tercümesinden birincisi **Kuhl-ı Dîde-i A'yân** ismini taşımakta olup muhtelif kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır. Tercümesinin mensur girişinde, Hz. Peygamber'in şefaatine nail olmak için eserini kaleme aldığını söyleyen Fevrî tercümesinde 43 hadisi Türkçeye çevirmiştir. Aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla ve kıt'a nazım biçimindeki dörtlüklerle yapılan bu tercümenin başarısı noktasında hasan Aksoy şu bilgileri kullanmaktadır:

*“Şâirin, tercümelerin çoğunda rahat ve başarılı olduğu, ancak bir kısmında da ifâde, kâfiye ve vezin zorlukları çektiği görülmektedir.”*²¹⁷¹

İlk hadisin tercümesi şöyledir:

Niyyetine göre olur a'mâl

Kıl Hudâ vü resûlçün hicret

Mâ-sivâya irer kişi ancak

*Zen ü dünyâya eyleme rihlet*²¹⁷²

9.2.2.11. Mehmed el-Bosnevî (ö. 1572'den sonra), **Şerh ve Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.

²¹⁶⁸ Ayrıca bkz. Karahan, a.g.e., s. 182-83.

²¹⁶⁹ Hasan Aksoy, “Fevrî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 13-15 (1995-97), s. 121-130.

²¹⁷⁰ Mehmet Kalpaklı, “Fevrî”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 505-06.

²¹⁷¹ Aksoy, a.g.m., s. 121-23.

²¹⁷² Aksoy, a.g.m., 125.

Nüshası tarafımızdan görülemeyen bu eser Bratislava Üniversitesi'ndeki Türkçe yazmalar arasında 399 numarada bulunmaktadır. Katalogta verilen bilgilere göre manzum ve mensur olarak kaleme alınan eser, bulunduğu yazmanın 31b-33b yaprakları arasında yer almaktadır. Yine katalogun başa tarafı için alıntılanan bölümde anlaşılmaktadır ki Mehmed el-Bosnevî, diğer birçok kırk hadis tercüme ve şerhlerinde olduğu gibi öncelikle kırk hadis ezberlemenin önemiyle ilgili olarak Hz. Peygamber'in hadisini zikretmekte daha sonra birçok kişinin kırk hadis cem' edip açıkladığını ifade eder. Kendisini de bu halkaya dâhil etmek için kırk hadis cem' edip şerh ve nazm eylediğini şu cümle ile ifade etmektedir:

“...dahi turuk-ı kesîre üzere hadîs-i erba'în cem' idüp ... şerh ü beyân eylemişlerdür bu abd ... Mehmed el-Bosnevî ... hadîs-i erba'îni cem' idüp Türkî dil üzere şerh ü nazm eyledüm...”²¹⁷³

Alıntılanan bölümde anlaşıldığına göre şerh ve tercüme edilen ilk hadisin, “انما الاعمال بالنيات” hadisi olduğu anlaşılmaktadır.

9.2.2.12. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö.1572), **Tercüme-i Şerh-i Hadîsü'l-Erba'în li-İbni Kemal.**²¹⁷⁴

Asıl adı Pîr Mehmed olan Âşık Çelebi, 1520-1572 yılları arasında yaşamış olup Meşâ'irü's-Şu'arâ isimli tezkiresiyle bilinmektedir. Tezkiresi dışında 11 eseri kaydedilen Âşık Çelebi'nin²¹⁷⁵ bu eserlerinden biri de kırk hadisle ilgilidir. XVI. yüzyılda yaşamış ünlü âlimlerden İbn Kemal'in derleyip Arapça şerh ettiği kırk hadisinin tercümesi olan bu eserin girişinde, 1551 yılında İstanbul'da Abdurrahîm b. Ahmed el-Abbâsî tarafından kendisine hadis sahasında icazet verildiğini ifade eden Âşık Çelebi, tercümesini oluşturma sebebi olarak da şu ifadeleri kullanmaktadır:

²¹⁷³ Jozef Blaskovic-Rudolf Vesely-Karel Petroček, **Arabische Türkische und Persische Handschriften der Universitaetsbibliothek in Bratislava = Arabske, Turecke a Perzske Rukopisy Univerzitetnej kniznice v Bratislave**, Bratislava, 1961, s. 288

²¹⁷⁴ Ahmet Sevgi, “Âşık Çelebi'nin Kırk Hadis Tercümesi Üzerine Bir İnceleme”, Konya, **Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy. 2 (1988), s. 43-53. İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 338.

²¹⁷⁵ Hayatı hakkında bkz. Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Şu'arâ: İnceleme – Metin**, C. I (hazırlayan: Filiz Kılıç), s. 27-45.

“... Merhûm Kemâl Paşazâde ehâdîs-i sahîha-i nebeviyyeye ahbâr-ı fasîha-yı Mustafaviyyeden evvelâ kırk hadîs-i müsecca’ cem’ idüp ve sâniyen şerh idüp ehâdîsden lafzında fesâhat-i zâhire ve ma’nâsında sıhhat-ı isnâdına delâlet-i bâhire olanlardan kırk hadîs ihtiyâr eyledüm dimişdür. Bu hakîr (...) dahi Mevlânâ-yı mûmâ ileyhün esrâr-ı tayyibesin vesîle idinüp (...) ehâdîs-i mezkûreyi şerhleriyle tercüme eyledük” (3b)

Yukarıda da ifade ettiği gibi, Âşık Çelebi İbn Kemal’in şerhini mensur olarak tercüme ettikten sonra, her hadisi ayrıca manzum olarak da tercüme etmektedir. Karahanlı incelediği nüshadan hareketle, dörtlükler halinde ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbıyla yazılan bu manzum tercümeyi çok başarısız bulduğu gibi bunun Âşık Çelebi’nin yazdığına inanmanın zor olduğunu söylemektedir. Sadece bu manzum tercümeyi neşreden Ahmet Sevgi ise bulduğu yeni bir nüshasında hareketle tercümenin bu kadar başarısız görünmesinin sebebini müstensihe bağlamaktadır. Sevgi, ulaştığı yeni nüsha ile Karahanlı’nın incelediği nüsha arasında farkların bulunduğunu söyleyerek tercümenin aslında o kadar başarısız olmadığını söylemeye çalışmaktadır.²¹⁷⁶

9.2.2.13. Priştineli Azmî ? (ö. 1568-69’dan sonra), **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în.**²¹⁷⁷

Ahmet Sevgi’nin Kınalızâde Tezkiresi’ndeki bir bilgiden hareketle Priştineli Azmî’ye atfettiği bu eser, Mustafa Paşa’ya sunulmuştur. Sevgi bu Mustafa Paşa’nın “Kızıl Ahmedlü” lakabıyla da bilinen İsfendiyaroğlu vezir Mustafa Paşa olduğunu iddia etmektedir.

Eserine mensur bir mukaddime ile başlayan Azmî, bu bölümde Hz. Peygamber’in kırk hadis ezberlemeyle ilgili hadisini hatırlatıp, bu hadisin verdiği müjdeye nail olabilmek umuduyla eserini yazdığını ifade etmektedir.

²¹⁷⁶ Karahan, a.g.e., s. 184-87; Sevgi, a.g.m., s. 43-45; Yıldırım, a.g.e., s. 105-06.

²¹⁷⁷ Ahmet Sevgi, “Azmî’nin Hadîs-i Erba’în Tercümesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 9 (2001), Konya, s. 107-132.

976/1568-9 tarihinde tamamlanan eserde, hadisler kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla Türkçeye çevrilmiştir.²¹⁷⁸

9.2.2.14. Selâmî Mustafa Efendi (ö. 1585), **Manzûm Şerh-i Hadîs-i Erba'în**.

OM'de varlığından bahsedilen bu eserin nüshasına ulaşılamamıştır.²¹⁷⁹

9.2.2.15. Mecdî (ö.1587), **Hadis-i Erba'în**.

Abdülkadir Karahan Hammer'i kaynak göstererek Mecdî'nin bir kırk hadis yazdığını söylemekte ise de eserin nüshasına ulaşılamadığını da belirtmektedir.²¹⁸⁰

9.2.2.16. Yenipazarlı Vâlî (ö.1598-99), **Çil Hadîs-i Resûl (Birinci Kırk Hadis Tercümesi)**.

Asıl adı Ahmed olan Vâlî aslen Yenipazarlı olup sonradan İstanbul'a gelmiştir. Kadılık görevinde bulunan şair 1007/1598-99 tarihinde Yenipazar'da vefat etmiştir. İki kırk hadis tercümesi bulunan şairin bir de Fettâhî-i Nişâbûrî'nin manzum **Hüsn ü Dil**'ine yaptığı tercümesi bulunmaktadır.²¹⁸¹

Vâlî'nin ilk kırk hadis tercümesi olan bu eser, 998/1589-90 tarihinde, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla ve ikişer beyitlik kıt'alarla yazılmıştır.

Eserine bir tevhîd ve na'tla başlayan Vâlî, bu bölümlerden sonra "*sebeb-i cem'-i ehâdis-i şerîf*" başlığını taşıyan bölümde eserini yazma sebebini açıklamıştır. Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberlemenin değeriyle ilgili hadise yer veren Vâlî daha sonra kırk sayısının önemi üzerinde durur. Hadisleri seçerken mevzû hadislere yer vermediğini belirten mütercim, bu arada kasıtlı olarak yalan hadis söyleyenlerin akıbetinin cehennem olduğunu ifade eder. Buhârî'den seçtiği hadislere "hâ" Müslîm'den seçtiği hadislere de "mim" işaretini koyan şair, 125 beyitlik bu giriş bölümünden sonra seçtiği hadisleri manzum olarak tercüme etmeye başlar. Vâlî ilk beyitte hadisleri tercüme ederken sonraki beyitte de bu çeviriyi açıp

²¹⁷⁸ Sevgi, a.g.m., s. 107-109. Tercümenin transkribe edilmiş metni için aynı makaleye bakılabilir.

²¹⁷⁹ Bkz. OM. I. 81.

²¹⁸⁰ Bkz. Karahan, a.g.e., s. 192.

²¹⁸¹ M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)**, s. 36-42.

genişletmektedir. 9 beyitlik bir hâtîme bölümüyle sona eren bu ilk kırk hadis tercümesi toplamda toplam 215 beyitten oluşmaktadır.²¹⁸²

9.2.2.17. Yenipazarlı Vâlî (ö.1598-99), **İkinci Kırk Hadîs Tercümesi**.

Ulaşılabilen yegâne nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 5427 numaradaki bir mecmuanın 189b-193b yaprakları arasında bulunan Vâlî'nin bu ikinci kırk hadis tercümesi, ilk tercümesine göre daha kısa olup 159 beyitten oluşmaktadır. Tevhîd ve sebab-i te'lîfle iç içe olan bir na't bölümünden sonra başlayan hadîs tercümeleri, ilk tercümede olduğu gibi ikişer beyitlik kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.²¹⁸³

9.2.2.18. Gelibolulu Mustafâ Alî (ö.1600), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în (Manzum)**.²¹⁸⁴

Gelibolulu Mustafa Âlî'nin ilk kırk hadisi, 129 beyitlik mesnevi tarzındaki bir girişle başlamaktadır. Hamdele ve salvele ile başladığı bu mukaddimede, kendisinden önce kırk hadis sahasında eser veren isimlere değinen Âlî, Câmî ve İbn Kemâl'in isimlerini zikreder. Daha sonra sözü kendi tercümesine getiren şair, tercümesinin yapısı hakkında bilgi verdikten sonra bu sahada orijinal bir eser ortaya koyduğunu şu beyitle ifade eder:

Bu tasarrufda bir ferîd oldum

Sâhib-i fazl bir mezîd oldum (29. Beyt)

56 yaşına kadar birçok eser kaleme aldığı söyleyen Âlî bu yaşa ulaşınca bir kırk hadis yazmaya karar verdiğini söyler ve eserinin hatasız ve güzel olması için uzunca bir dua eder. Hadis derlemenin değeriyle ilgili bir hikâyeciğe yer veren Âlî, daha sonra seçtiği hadisleri tercüme etmeye başlar.

²¹⁸² A.e., s. 43-48.

²¹⁸³ A.e., s. 48-50

²¹⁸⁴ Hasan Aksoy, **Mustafa Ali'nin Manzum Kırk Hadis Tercümeleri**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri, İstanbul, 1991.

Her hadisi kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla tercüme eden Âlî, hadisin metnini de bir mısra' içinde kıt'a içine serpiştirir. Âlî'nin 1597 yılında 56 yaşında iken yazdığı bu tercümede yer alan çoğu hadis sahih hadis kitaplarında bulunmaktadır.²¹⁸⁵

9.2.2.19. Gelibolulu Mustafâ Alî (ö.1600), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'in (Manzum)**.²¹⁸⁶

1597-1600 yılları arasında kaleme alınıp Vâlide Safiye Sultan vasıtasıyla III. Mehmed'e sunulan Âlî'nin ikinci kırk hadis mesnevisi de bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu bölümde ilk kırk hadis tercümesini bitirdiğini, İbn Kemâl'in üç tane kırk hadis oluşturduğunu ifade ettikten sonra ikinci bir kırk hadis oluşturmaya karar verdiğini belirtir. Bu ikinci kırk hadisteki hadisleri de kıt'a nazım biçimiyle çeviren şair, birincisinden farklı olarak bu ikinci kırk hadis tercümesinde farklı aruz kalıplarına başvurmuştur. Yine ilk kırk hadisinde yaptığı gibi hadis metinlerini de kıt'alar içine serpiştiren Âlî, bu ikinci kırk hadisi bir hâtıme bölümü ile sonlandırır. Şair bu bölümde eserini tamamladığı için Allah'a hamd ettikten sonra eserini sunduğu padişahı övmektedir.²¹⁸⁷

9.2.2.20. Alî b. Hacı Mustafâ (XVI. yüzyıl –Selîm Devri-), **Amâ'il-i Fezâ'il-i Cihâd**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan ancak eserinden hareketle ismine ulaşabildiğimiz Hacı Mustafâ oğlu Alî'nin XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır. Karahan, eserinde Hân Selîm adını anmasından hareketle onu XVI. yüzyılda yaşadığına karar vermiş; ancak bu Selîm'in –eserin dil özelliklerinden dolayı III. Selîm olmaması gerektiğini söylemekle beraber- Dede Selîm mi yoksa onun torunu II. Selîm mi olduğuna dair bir bilginin bulunmadığını ifade etmektedir.

Cihadın faziletlerine dair **Amâ'il-i Fezâ'il-i Cihâd** isimli 12 bölümden müteşekkil bir eser kaleme alan Alî b. Mustafâ, bu eserinin 1. bölümünde cihada dair

²¹⁸⁵ Aksoy, a.g.e., s. 21-23.

²¹⁸⁶ Bkz. Aksoy, a.g.e.

²¹⁸⁷ Aksoy, a.g.e., s. 21-23.

derlediği 40 hadisi manzum ve mensur olarak tercüme etmektedir. Mütercim hadis metinlerine yer verdikten sonra, bu metinlerin her birini önce mensur hemen ardında da manzum olarak tercüme eder. Manzum tercümelemler genellikle 2 beyit halinde ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılırken bazı hadislerin 2 beyitten az veya daha çok sayıdaki beyitlerle de tercüme edildiği görülür.²¹⁸⁸

9.2.2.21. Rihletî (XVI. yüzyıl), **Dervîşlerin Ahvaline Dâir Kırk Hadis.**

XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilmekle birlikte hangi Rihletî mahlaslı şair olduğu tam olarak anlaşılamayan bu şairin iki manzum kırk hadis tercümesi bulunmaktadır. Rihletî'nin ilk kırk hadis tercümesini tavsif eden Karahan eserin İsmail Saib Hoca yazmaları arasında bulunduğunu söyledikten sonra eserin muhtevasına geçmektedir. 9 beyitlik bir hamdele ve salvele ile başlayan eserde, daha sonra şairin mensur olarak eserini oluşturma sebebini anlattığı bölüm yer almaktadır. Rihletî bir gün tefekkürde iken eline, dervîşlerinden ahvâline dair bir kırk hadis tercümesi geçtiğini ifade ettikten sonra bahsi geçen eseri tercüme etmeye karar verişini de şu ifadelerle bildirmektedir:

*“Pes bu minvâl üzere evsâf-ı ahvâl-ı dervîşânda bu çihl genc-i cevâhir
senci görünce bî-ihliyâr olup bî-edebâne vaz'-ı garîb ve tarz-ı 'acîb izhâr
eyleyüp lisân-ı Türki birle güftâra gelmesi husûsında küstâhâne cür'ete
ikdâm-ı hâm olundu...”²¹⁸⁹*

Rihletî bu tercümesinde, her hadisi üçer beyitli kıt'alarla çevirirken aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbını kullanmıştır.

Rihletî'nin tercümesine aldığı hadislerin çoğunun mevzu' olduğunu söyleyen Karahan, şairin yer yer vezin ve kafiye gibi teknik kusurlarına rağmen tercümesinin başarılı olduğunu düşünmektedir.²¹⁹⁰

9.2.2.22. Rihletî (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în-i Câmî.**²¹⁹¹

²¹⁸⁸ Karahan, a.g.e., s. 196-201.

²¹⁸⁹ Karahan, a.g.e., s. 202.

²¹⁹⁰ Karahan, a.g.e., s. 201-204.

Rihletî'nin kırk hadisle ilgili ikinci çalışması olan bu manzum tercümesi, Mollâ Câmî'nin Farsça **Hadîs-i Erba'în**'ine yapılan manzum bir tercümedir. Rihletî'nin bu çevirisi, gerek Karahan gerekse de Sevgi'nin ifade ettiği gibi, mukaddimesi dâhil Câmî'nin Erba'în'ine çok bağlı bir çeviridir. Kaynak metindeki gibi hadislerin kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla tercüme edildiği bu eserde bazen Câmî'deki kelime kadrosunun da kullanıldığı görülmektedir.²¹⁹²

9.2.2.23. Seyyid Kadrî Efendi (ö. 1603'ten sonra), **Tuhfe-i Atabe-i Aliyye**.²¹⁹³

Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Kadrî'nin kırk hadis tercümesi III. Mehmed için kaleme alınmış olup ona sunulmuştur. Kadrî'nin bu kırk hadisi, Kâşifî'nin Farsça **Risâle-i 'Aliyye**'sinin tercümesidir. Mütercim eseri çevirirken kaynak metne bağlı kalmakla birlikte tercümesinde biraz serbest davranmıştır. Kaynak metindeki manzum parçaları da tercüme eden Kadrî'nin eserinde kullandığı dil çok sade olmamakla beraber çok kapalı da değildir.²¹⁹⁴

9.2.2.24. Hâkânî, Ayas Paşazâde Mehmed Beg (ö. 1606-07), **Miftâhu'l-Fütuhât (Kırk Hadis Tercümesi)**.²¹⁹⁵

Asıl şöhretini yazdığı hilyeye borçlu olan Hâkânî XVII. yüzyılın hemen başında vefat etmiştir. Dîvân'ı ve Miftâhu'l-Fütuhât adlı bir kırk hadis tercümesi de bulunmaktaysa da onun en önemli eseri, neredeyse her yazma eser kütüphanesinde bir veya birden fazla nüshasına ulaşılabilen hilyesidir.²¹⁹⁶

Kırk hadis tercümeleri arasında önemli bir yere sahip olan Hâkânî'nin bu eseri mesnevi nazım biçiminde aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbıyla

²¹⁹¹ Ahmet Sevgi, **Molla Câmî'nin Erba'în'i ve Manzûm Türkçe Tercümeleri**, Konya, 2004.

²¹⁹² Karahan, a.g.e., s. 204-06; Sevgi, a.g.e., s. 9-10.

²¹⁹³ Eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1055.

²¹⁹⁴ Karahan, a.g.e., s. 214-18.

²¹⁹⁵ Hâkânî'nin kırk hadisi bir bitirme tezine konu olmuştur. Bkz. Sadık Tiryaki, "Hâkânî Mehmed Bey, Kırk Hadis Tercümesi", (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1977.

²¹⁹⁶ Mustafa Uzun, "Hâkânî Mehmed Bey", C. XV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 166-68.

yazılmış olup 1603 yılında tamamlanmıştır. Eserin başında tevhid ve na'ttan sonra III. Mehmed ve eserin sunulduğu vezirin medhiyesine yer verilmiştir.

Kırk hadis tercümeleri arasında başarılı bir örnek sayılan bu eser Sadrazam Cigalazâde Sinân Paşa'ya sunulmuştur. Serbest bir şekilde tercüme ve şerh edilen hadislerle ilgili evliya, enbiya ve ashab menkıbelerinden alınma hikâyelere de yer verilmiştir. Her hadis on beyitle tercüme edilmiş olup ondan sonra gelen hikâyeler ise 40-50 beyit kadardır.²¹⁹⁷

9.2.2.25. Feyzî-i Kefevî (ö. 1614 veya 1643), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'ın (Birinci).**

Tam adı Haydarzâde Feyzî olan mütercim aslen Kırım'da bulunan Kefe'dendir. Halvetî tarikatına mensup olan Feyzî seyr ü sülukunu tamamladıktan sonra irşâd hizmetinde bulunmuştur. Feyzî'nin 1614 veya 1643 tarihinde vefat ettiği sanılmaktadır.²¹⁹⁸

Feyzî-i Kefevî'nin iki kırk hadis tercümesi bulunmakta olup ikisi de manzumdur. Bunlardan ilki klâsik kırk hadis tercümelerine uygun bir yapıda yazılmışken ikincisinin yapısı biraz daha farklıdır.

Tercümesine bir girişle başlayan Feyzî, bu bölümde; kendisinden önce birçok kişinin bu sahda eser verdiğini kendisinin de bu eserlere müracaat edip muteber hadis kitaplarından seçtiği kırk hadisi tercüme ettiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

*“... eslâf-ı sâlifetü'z-zikrün eserlerine iktifâ ve kütüb-i mu'tebereden kırk hadîs-i şerîf istifâ idüp ma'nâsın tercümede tarîk-i icâz ve ihtisâra gidüp her bir hadîs-i şerîf için iki beyt inşâ itdüm ve beyt-i evvelde hâsıl-ı ma'nâ-yı hadîs-i şerîfi edâ itdüm ve beyt-i sâniyi metn-i hadîs-i şerîfi mülemma' ve ol cevâhir-i girân-bahâ ile murassa' itdüm...”*²¹⁹⁹

²¹⁹⁷ Karahan, a.g.e., s. 207-213.

²¹⁹⁸ Bkz. OM. I. 60-61.

²¹⁹⁹ Karahan, a.g.e., s. 219.

Meramını ifade ettiği bu mensur girişten sonra seçtiği hadisleri tercüme etmeye başlayan Feyzî, bu hadislerin tercümelerinden tek bir vezni kullanmamış, yaklaşık 15 ayrı aruz kalıbını kullanmıştır. Dinî, ictimâî ve ahlakî konulardaki hadislerin tercüme edildiği bu kıt’alarda hadis metinlerinin de yer aldığı görülmektedir.²²⁰⁰

9.2.2.26. Feyzî-i Kefevî (ö. 1614 veya 1643), **Ravzatü’l-İbâd (Tercüme-i Hadîs-i Erba’în)**

Feyzî-i Kefevî’nin ikinci kırk hadis tercümesi Ravzatu’l-İbâd ismini taşımaktadır. Mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbıyla yazılan bu tercümede Kırım Hanı Gazi Giray Han’ın övgüsüne yer verilmiştir. Gerek muhteva gerekse de yapısı bakımından farklılık arz eden bu kırk hadis tercümesi bu hususları itibarıyla Hâkânî’nin kırk hadis tercümesine benzemektedir.

Feyzî-i Kefevî, bu tercümesinde önce her hadisi yedi beyitlik bir parça halinde manzum olarak tercüme/şerh ediyor. Daha sonra “pend” başlığı altında okuyucuya nasihat eden şair, “hikâyet” başlığı altında kaynak hadisin konusuyla ilgili bir hikâye anlatır ve “münâcât” başlığı altında da mahlasını da zikrettiği gazel nazım tarzındaki şiirlere yer verir. “pend” ve “hikâyet” bölümlerindeki beyitler farklılık arz ederken “münâcât” başlığı altındaki manzumeler, gazel nazım biçiminde olup 5 beyit tutarındadır.²²⁰¹

9.2.2.27. Taşköprüzâde Mehmed Kemâleddîn (ö.1622), **Miskiyetü’l-Hitâm fi Ehâdîsi Seyyidi’l-Enâm (Tercüme-i Hadîs-i Erba’în).**

XVI. yüzyılda yaşayan önemli ilim adamlarından Taşköprüzâde Ahmed Efendi’nin oğlu olan Mehmed Kemâleddîn 1552 tarihinde İstanbul’da doğdu. Babası ve devrindeki seçkin âlimlerden aklî ve naklî ilimleri tahsil ettikten sonra müderrislik

²²⁰⁰ Karahan, a.g.e., s. 218-20.

²²⁰¹ Karahan, a.g.e., s. 220-24.

başlayarak Rumeli kazaskerliğine kadar yükselmiştir. Lehistân seferinin dönüşünde 1622 yılında vefat etmiştir.²²⁰²

Birçok eseri bulunan Mehmed Kemâleddîn'in kırk hadis tercümesi, I. Ahmed'in Hz. Alî'nin faziletlerini konu alan manzum Farsça bir eseri kendisine iletip bunu Türkçeye çevirmesini istemesi üzerine oluşturulmuştur. Mütercim padişahın bu gönderdiği eserdeki hadislerin çoğunun Şiâ taifesi tarafından uydurulmuş mevzu hadisler olduğunu tespit edip bu durumu padişaha haber verdikten sonra padişah da sadece sahih olanları tercüme etmesini istemiştir. Bu talep üzerine Mehmed Kemâleddîn bahsi geçen Farsça kitaptan 10 hadis seçtikten sonra hadisle ilgili muteber kitaplarda dört büyük halife hakkındaki 30 tane daha hadisi seçip bunları tercüme ve şerh etmiştir. Mütercim tercüme ve şerhi esnasında takip ettiği yöntemi de şu şekilde açıklar:

*“... andan mâ'adâ her hadîsin râvîsi zikr ve ta'yîn ve ma'ânîsi Türkî lisân ile bi-tarîki 'l-ihisâr şerh ve tebyîn idüp...”*²²⁰³

Mehmed Kemâleddîn önce her hadisi kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla manzum olarak tercüme etmekte daha sonra da mensur olarak söz konusu hadisleri şerh etmektedir.

1612 tarihinde tamamlanan tercümenin dili Karahan'ın verdiği bilgiye göre *“oldukça sade telakkî edilmeğe müsâit”*²²⁰⁴ tir.

9.2.2.28. Okçuzâde Mehmed Şâhî Beg (ö.1629), **Ahsenü'l-Hadîs**.²²⁰⁵

Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunduğu gibi Arap harfli baskısı da yapılan Şâhî'nin kırk hadis tercüme ve şerhi, içerik itibarıyla daha önce meydana getirilen bu türdeki eserlerden farklı bir düzenlemeye sahiptir.

²²⁰² Bkz. OM. I. 347.

²²⁰³ Karahan, a.g.e., s. 227.

²²⁰⁴ Karahan, a.g.e., s. 224-29; Yıldırım, a.g.e., s. 129-32.

²²⁰⁵ Âlim Yıldız, “Okçuzâde Mehmed Şâhî ve Manzûm Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü'l-hadîs”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 17 (2003), İzmir, s. 91-124.

Eserinin girişinde, hamdele ve salvele bölümünden sonra, “*tahrîc-i ehâdis-i erba’inde tavr-ı nev-âyîn ihtira*” etmek istediğini söyleye Şâhî bu maksatla ismiyle müsemma olması dileğiyle eserine Ahsenü’l-hadîs ismini verdiğini ifade etmektedir. Mürşidi Azîz Mahmud Hüdâyî hakkında da kısaca bilgi veren mütercim daha sonra muhtelif konularda seçtiği 40 hadisi tercüme ve şerh etmeye başlamaktadır.

Seçtiği hadisleri önce ikişer beyitlik kıt’alarla manzum olarak tercüme eden Şâhî, tercüme ettiği hadislerden vezne uyanların metnini de dördüncü mısradan vermektir. Farklı aruz vezinlerinin kullanıldığı bu kıt’alardan sonra aynı hadislerin mensur olarak yapılmış şerhleri yer almaktadır.

Daha çok tasavvufî bir mahiyette olan bu şerhlerde, hadislerle ilgili yapısal bilgiler (vezin, bazı kelimelerin lügat anlamları vs.) verildiği gibi konuyla ilgili hikâye ve manzum parçalara da yer verilmiştir.

İlgili araştırmacılar tarafından başarılı bir kırk hadis tercümesi olarak değerlendirilen Şâhî’nin bu eserin mensur bölümlerinde kullanılan dil ağır ve tasannu’lu bir dil kullanılmışken manzum tercümelerde ise sade ve anlaşılır bir dil kullanılmıştır.²²⁰⁶

9.2.2.29. (Mütercimi belirsiz, IV. Murâd devri), **Kudvetü’l-Âmâl Nazm-ı Zübdetü’l-Emsâl.**

Yıldız Kütüphanesi’nden İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi’ne taşınan eserler arasında bulunan (TY 5742) bu eser Hadîs-i şerîflerin nazmen tercümelerinden oluşmaktadır. 20 bâb olarak tertip edilen eser 138 varaktan oluşmaktadır. Eserde önce hadislerin Arapça metni verilmiş, ardından da bunların nazmen tercümelerine yer verilmiştir.

IV. Murâd için yazıldığı söylenen eser **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** vezni ile yazılmış olup şu beyitle başlamaktadır:

Nâgehân bir rûz te’emmül eyledüm

²²⁰⁶ Yıldız, a.g.m., s. 99-103; Karahan, a.g.e., s. 229-34.

*Kendümi idüp muhâtab söyledüm*²²⁰⁷

9.2.2.30. Sehmî Mehmed Çelebi (ö. 1645), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Aslen Bursalı olan Sehmî mahlaslı Mehmed Çelebi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Kadılık görevinde bulunan müretteb divan sahibi Sehmî 1645 yılında vefat etmiştir.²²⁰⁸

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 538 numarada, 53b-58b yaprakları arasında bulunan Sehmî'nin kırk hadis tercümesi manzum olup mensur bir mukaddime ile başlar. Bu bölümde Sehmî kısa bir hamdele ve salveleye yer verdikten sonra, Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberleme ile ilgili hadisini zikreder. Daha sonra da Hz. Peygamber'in her bir hadisini birer kıt'a ile tercüme ettiğini belirtir.

Sehmî'nin tercümesi de **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmış olup hadis metinleri de bu kıt'alar içinde zikredilmektedir. Hadisleri tercüme içinde zikretme kaygısı Sehmî'nin kısa hadisleri seçmesine sebep olmuştur.

9.2.2.31. Hıbrî Alî Efendi (ö. 1669), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**

OM'de kayıtlı olan bu eserin nüshasına ulaşamamıştır.²²⁰⁹

9.2.2.32. Hıbrî, Abdurrahmân b. Hasan (ö. 1659), **Riyâzu'l-Ârifîn fi'l-Hadîsi'l-Erba'în (Tercüme-i Risâle-i Aliyye fi'l-Ehâdîsi'n-Nebeviyye li'l-Kâşifî).**²²¹⁰

Edirneli meşhur tarihçilerden olan Abdurrahman Hıbrî 1604 tarihinde doğmuştur. Edirne'deki ilk tahsilinden sonra İstanbul'a gelip burada devrin ileri

²²⁰⁷ Banu Gökçeeran, "İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Yazmaları Arasındaki 17-18-19.yy. Manzum Eserlerin Kataloğu", (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1972, s. 18-20.

²²⁰⁸ Bkz. OM. II. 229.

²²⁰⁹ Bkz. OM. I. 279.

²²¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 713. Bu tercümenin Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 611 numarada kayıtlı nüshasında ise Hıbrî ismi Hayrî olarak imla edilmiştir.

gelen âlimlerinden tahsil gördü. Muhtelif yerlerde müderrislik yapan Hıbrî 1659 yılında vefat etmiştir.

Hıbrî'nin **Riyâzü'l-Ârifin fi Ehâdisi'l-Erba'în** adını verdiği kırk hadis sahasında eseri, İranlı âlim ve şair Hüseyin Vâiz Kâşifi'nin **Risâletü'l-Aliyye fi'l-Ahâdisi'n-Nebeviyye** isimli Farsça eserinin tercümesidir. Tercümesinin girişinde Kâşifi'nin bu eserini zikreden Hıbrî, Kâşifi'nin birçok eser yazdığını ve bunların birçoğunun Türkçeye çevrildiğini söylemiş ve kendisinin de onun bahsi geçen risâlesini çevirdiğini şu ifadelerle belirtmiştir:

“... bu fakîr dahi fâzıl-ı mezbûrun risâle-i 'aliyyesini tercüme etmege gûşiş idüp ol şâhid-i ra'nâyı libâs-ı Rûmî ile nazargâh-ı uşşâkda cilve-nümâ ettikten sonra ...”²²¹¹

Hıbrî bu girişten sonra kaynak metindeki gibi sekiz bölümden oluşturduğu tercümesine başlar. Aslına bir hayli sadık kalınarak yapılan bu tercümelerin dili orta derecede sanatkârâne bir nesirden ibarettir.²²¹²

9.2.2.33. Mehmed Efendi ? (ö. 1655'ten sonra), **Manzûm Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.²²¹³

Kırk hadis geleneği ile ilgili çalışmalarda yer almayan ve başında herhangi bir bilgi bulunmayan bu manzum kırk hadis tercümesi, eserin sonunda yer alan bilgiye göre Mehmed Efendi²²¹⁴ ismindeki bir zat tarafından 1066/1655 yılında yazılmıştır.

Mehmed Efendi'nin tercümesi klâsik kırk hadis tercümelerinde olduğu gibi hadis metninin dördüncü mısraı içinde yer aldığı dörtlüklerle ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.

İlk hadisin tercümesi:

Hayr-ı ümmet odur ki himmet idüp

²²¹¹ Karahan, a.g.e., s. 241.

²²¹² Karahan, a.g.e., s. 240-42; Yıldırım, a.g.e., s. 137-40.

²²¹³ İncelenen nüsha Yazma Bağışlar 2209 numaradadır.

²²¹⁴ Eserin sonunda yer alan kayıta “sâhibü'l-kitâb Mehmed Efendi” şeklinde yer alan bu ismin müstensihede de işaret etmesi göz önünde bulundurulmalıdır.

Hifz-ı Kur'âna sa'y ide her an

Ki resûlün kelâmıdır bu hadîs

Hayrukum men te'alleme'l-kur'ân. (65b)

Son hadisin tercümesi:

Dîn-i İslâm olup selâmetde

Haşre dek müsterâd olur her gün

Hayr-ı ümmet için buyurdu resûl

Ümmetî ümmetün mübâreketün (69b)

9.2.2.34. Fethî-i Karamânî, Bülbülcüzâde Abdülkerîm Efendi (ö. 1694), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**²²¹⁵

Aslen Karamanlı olan Fethî ulemâdan Abdüllatîf Karamanî'nin oğlu olup belli olmayan bir tarihte İstanbul'a göç etmiştir. Burada devrin ileri gelen âlimlerinden tahsil gören Fethî, bu tahsilinden sonra muhtelif yerlerde müderrislik yaptıktan sonra tasavvufa yönelip Abdülahad Nûrî'ye intisap eder. Daha sonra muhtelif camilerde vâizlik yapan Fethî 20 Ekim 1694 tarihinde vefat etmiştir.²²¹⁶

Şairlik yönü de bulunan Fethî kırk hadis yazmak maksadıyla başladığı tercümesinde 51 hadisi tercüme etmiştir. Aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbı kullanılarak kıt'a nazım biçiminde kaleme alınan bu tercüme Karahan'ın ifadesine göre orta derecede başarılı bir kırk hadis tercümesidir.²²¹⁷

9.2.2.35. Aydınlı İshak Hocası Ahmed Efendi (ö. 1708), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Aydın'ın Güzelhisar kazası yakınlarında bulunan Söbice'de doğan Ahmed Efendi'nin doğum tarihi belli değildir. Babasının adı Hayreddin olan Ahmed Efendi,

²²¹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 608/8.

²²¹⁶ Bkz. OM. I. 140.

²²¹⁷ Karahan, a.g.e., s. 245-46.

genç yaşında memleketinde başladığı tahsilini, ilim maksadıyla yaptığı seyahatlerle ilerletmiştir. Bir ara müderrislik yapan Ahmed Efendi Niyâzî Mısrî'den etkilenerek ona intisap etmiş ve seyr ü sülukunu tamamlamıştır. 1708 yılında Bursa'da vefat eden Ahmed Efendi'nin kırk hadis şerhi dışında birkaç eseri daha bulunmaktadır.²²¹⁸

Ahmed Efendi, mensur olarak yazdığı eserine hamdele, salvele ve sebeb-i telif bölümünün yer aldığı bir mukaddime ile başlamıştır. Bu bölümde Hz. Peygamber'in kırk hadisle ilgili hadisini tercüme eden şarih, eserini vezir Ahmed Paşa'nın emri üzerine kaleme aldığını ifade ettikten sonra seçtiği hadisleri Türkçeye tercüme ettiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... *ehâdis-i metnû'l-esâs-ı 'adîmü'l-iltibâsdan hadîs-i erba'în cem' ve telfik ve ma'ânî-i şerîfesin 'ibâreti Türkîye sehl ile tercüme ve tevfiik idüp* ...²²¹⁹ ...

Seçtiği hadisleri mensur olarak şerh etmeye başlayan şarih, şerhi esnasında klâsik şerh geleneğinde görülen, yapılan açıklamaları destekleyici veya örneklendirici alıntılara yer verdiği görülmektedir. Bunlar arasında, manzum parçalar, şerh edilen hadislerin anlamına uygun ayet ve başka hadisler ile diğer kırk hadis şerhlerinde de görülen hikâyeler bulunmaktadır.²²²⁰

9.2.2.36. Kadı Hasan b. Alî (ö. 1710'dan sonra), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.²²²¹

Aslen Manastırlı olan Hasan b. Alî Kadı mahlasıyla tanınmaktadır. IV. Murad devrinde yaşadığı bilinmekle birlikte doğumu ve gençlik hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır.

Hasan b. Alî, kırk hadis tercümesinin girişinde verdiği bilgiye göre, eserini insanlara faydalı olmak ve ahrette âlimlerle birlikte haşr olmak gayesiyle kaleme almıştır. Tercümesini 1710'da tamamlayan Kadı Hasan b. Alî, bir girişten sonra seçtiği kırk hadisi manzum olarak tercüme etmektedir. Hadis metinlerini verdikten

²²¹⁸ Yıldırım, a.g.e., s. 144-45.

²²¹⁹ Karahan, a.g.e., s. 253.

²²²⁰ Karahan, a.g.e., s. 252-54.

²²²¹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 187 numaradadır.

sonra bunları çeviren Kadı, çevirisini kıt'a nazım biçiminde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbını kullanarak yapmaktadır.

Hasan b. Alî'nin kırk hadisini inceleyen Karahan, bu tercümeyi gerek edebî gerekse talimî bakımdan ehemmiyetli olmayan bir eser olarak değerlendirmektedir.²²²²

9.2.2.37. Nâbî, Yûsuf b. Abdullâh (ö. 1712), **Tercüme-i Hadis-i Erba'în**.²²²³

Hikemî tarz şiirin usta temsilcilerinden olan XVII. yüzyıl şairi Urfalı Nâbî'nin kırk hadis tercümesi, Mollâ Câmî'nin Farsça kırk hadis tercümesinin Türkçeye aktarılmasından oluşmaktadır. Şair eserine, tercümesinin yazılış sebebini anlattığı hayli külfetli ve tasannu'lu mensur bir bölümle başlar. Hamdele ve salvele faslından sonra Mollâ Câmî'nin kırk hadisi derleyip Farsça nazma çektiğini, kendisinin de Farsça bilmeyenlere faydası dokunmak maksadıyla bu tercümeyi Türkçeye aktardığını ifade etmektedir.

1083/1672-73 yılında bitirdiği tercümesini kaynak metindeki kıt'a nazım biçimi ve **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla kaleme alan Nâbî, Karahan'ın ifade ettiğine göre Mollâ Câmî'nin eserini birebir tercüme etmemiş hatta yer yer bizzat hadis metnine bağlı kalmıştır.²²²⁴

9.2.2.38. Osmanzâde Ahmed Tâib (ö. 1723), **Sıhhat-Âbâd**.

Osmanzâde olarak şöhret bulan Tâib Efendi'nin asıl adı Ahmed olup 1660 yılı civarında İstanbul'da doğmuştur. Erken yaşta başladığı tahsilini tamamladıktan sonra muhtelif yerlerde müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunan Tâib Efendi 1723 yılında vefat etti. Güçlü bir Divan şairi olan Osmanzâde Tâib Efendi yazdığı

²²²² Karahan, a.g.e., s. 254-55; Yıldırım, a.g.e., s. 147-49.

²²²³ Necip Âsım, "Nabi'nin Kırk Hadis Tercümesi", **Millî Tetebbu'lar Mecmuası**, C. II, sy. 4 (1331); Hasan Akay, "Nabi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", **İslami Edebiyat**, Ekim/ Kasım 1989, s. 9-13.

²²²⁴ Karahan, a.g.e., s. 242-44.

pek çok eser arasında hadise dair iki eser kaleme almıştır. Bunlardan biri **Meşâriku'l-Envâr** tercümesi diğeri de **Sıhhat-Âbâd** adlı kırk hadis şerhidir.²²²⁵

Tâib Efendi, eserinin girişinde verdiği bilgiye göre, III. Ahmed bir ara hastalanınca herkes iyileşmesi için bir şeyler adarken kendisi de bir eser yazmayı ahd eder. Padişah iyileşince de sahih hadis kitaplarından seçtiği hadisleri “*tekellüfât-ı münşiyânededen âzâde ta'birât-ı sâde ile*” Türkçeye çevirir.

Hadislerin çevirilerine başlamadan evvel padişah hakkında 28 beyitlik bir medhiyye yazan şair daha sonra ise hadislere tercüme/şerh etmeye başlar. Tâib Efendi, önce her hadisi mensur olarak tefsirî bir şekilde tercüme etmiş, daha sonra da aynı hadisi bir kıt'a ile manzum olarak tercüme etmiştir. Genellikle iki beyitten oluşan bu kıt'aların bazen iki beyitten fazla olduğu da görülür. Bu kıt'alarda sabit bir aruz kalıbı kullanmayan şairin tercümesi, Karahan'ın ifadesine göre “sultânu's-şu'ârâ” ilan edilen Tâib Efendi'nin şairlik kudretine göre gevşektir. Tâib Efendi'nin bu tercümesi 1708 senesinde tamamlanmıştır.²²²⁶

9.2.2.39. Münîf, Mustafâ Efendi el-Antakî- (ö.1742-43), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în-i Mollâ Câmî**.²²²⁷

XVIII. yüzyılın Dîvân sahibi şairlerinden olan Antakyalı Münîf'in kırk hadis tercümesi Mollâ Câmî'nin kırk hadisinin Türkçeye tercümesidir. Câmî'nin tercümesinde olduğu her bir hadis ikişer beyitlik kıtalarla ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla tercüme edilmiştir. Karahan Münîf'in bazı yerlerden Câmî'nin metnine sıkı bir şekilde bağlı kaldığını ancak araya da olsa kaynak metni serbest bir tarzda tercüme ettiğini belirtmektedir.²²²⁸

9.2.2.40. Gürcüzâde Fâ'ik Osmân Efendi (ö. 1756), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în**.

²²²⁵ Bkz. Abdülkadir Özcan, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, C. XXXIV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 2-4.

²²²⁶ Karahan, a.g.e., s. 250-52.

²²²⁷ Sabahattin Küçük, “Münîf'in Kırk Hadîs Tercümesi”, **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, C. XII, sy. 1 (1997), s. 89-107.

²²²⁸ Karahan, a.g.e., 260-63.

OM'de böyle bir eserden bahsedilmişse de nüshasına ulaşılmamıştır.²²²⁹

9.2.2.41. Urfalı Ömer Nüzhet (ö.1778), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în**.

Örfî'nin şiirlerine de şerh yazan Ömer Nüzhet'in bu eseri hakkında Karahan, OM'den hareketle haber vermekteyse de eserin nüshasını bulamadığını söylemektedir.²²³⁰ Konuyla ilgili çalışan bir diğer araştırmacı Selahattin Yıldırım bahsi geçen eserin nüshasına²²³¹ ulaşmış ve eser hakkında bilgiler vermiştir.²²³²

Nüzhet Ömer Efendi'nin kırk hadis tercümesi manzum olup ikişer beyitli kıt'alarla kaleme alınmıştır. Eserine manzum olan bir hamdele ve salvele bölümü ile başlayan şair, kendisinden evvel birçok kişinin kırk hadis derlediğini ifade edip Mollâ Câmî ve Nabî'yi bu sahada örnek verir. Bir dostunun isteği üzerine **Misbâh**'dan derlediği kırk hadisi tercüme ettiğini söyleyen Nüzhet Efendi önce hadis metnini verir daha sonra bunları manzum olarak tercüme eder.

9.2.2.42. İsmâîl Müfîd Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.²²³³

1720 yılında İstanbul'da doğan İsmail Müfîd Efendi'nin genç yaştan itibaren ilme yöneldiği anlaşılmaktadır. Muhtelif zatlardan hat dersleri de alan Müfîd Efendi, icazetini aldıktan sonra Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'nde hâfız-ı kütüp olarak görev yapmaya başlar. Bu sırada tasavvufa da meyl eder ve Nakşibendi şeyhi Kaşgârî Abdullah Efendi'ye intisap edip seyr ü sülukunu tamamlar. Uzun bir ömür süren Müfîd Efendi 1803 yılında İstanbul'da vefat eder.

Tercüme ve telif olmak üzere birkaç eseri bulunan Müfîd Efendi'nin konumuzla ilgili kırk hadis tercümesi yapısı itibarıyla özgünlük arz etmektedir. Eserine Farsça bir önsözle başlayan Müfîd Efendi, bu bölümde eserini Hz.

²²²⁹ Bkz. OM. II. 368.

²²³⁰ Karahan, a.g.e., s. 264.

²²³¹ Süleymaniye Ktp., Pertev Paşa 422, 1b-6a.

²²³² Yıldırım, a.g.e., s. 165-67.

²²³³ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Fatih 5442 numarada, 116b-126b yaprakları arasında yer almaktadır. Abdülkadir Karahan, bu tercümenin varlığından bahsetmekle birlikte nüshasına ulaşamadığını belirtmektedir. Bkz. a.g.e., s. 268.

Peygamber'in şefaatine nail olmak için kaleme aldığını belirttikten sonra seçtiği hadisleri sıralayarak bunları tercüme etmeye başlamıştır.

Müfid Efendi, ele aldığı hadisin metnini verdikten sonra bu metni önce ikişer beyitlik kıt'a ile Farsça, daha sonra bir beyitle Arapça, son olarak da yine ikişer beyitli kıt'a ile Türkçe olarak tercüme etmektedir.

9.2.2.43. İbrâhîm Hanîf (ö.1802-03), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.²²³⁴

Abdülkadir Karahan'ın çalışmasında yer almayan Hanîf'in kırk hadis tercümesi, Cemal Aksu tarafından bir makale ile ilim âlemine tanıtılmıştır. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1091 numarada bulunan bu kırk hadis, Hanîf'in Dîvân'ının başında yer almaktadır. 45 beyitlik bir girişle kırk hadisine başlayan Hanîf, Mollâ Câmî ve takipçileri gibi inanç, ibadet ve ahlak gibi konularda seçtiği hadisleri kıt'a nazım biçimi ve muhtelif aruz kalıpları ile tercüme eder.²²³⁵

9.2.2.44. Ahmed ?, **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în**.²²³⁶

Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshasına²²³⁷ ulaştığımız bu kırk hadis tercümesi Ahmet Sevgi tarafından Cemâl Halîfe'ye izafe kılınarak neşredilmiştir. Sevgi, Konya Yusufâğa Ktp.'de bulunan ve başında "*ehâdîs-i erba'în kad cema'ahâ Mevlânâ Cemâl Efendi*" şeklindeki kayıttan hareketle tercümeyi Cemâl Halîfe'ye ait kıldığını ifade eder.²²³⁸ Ancak tarafımızdan incelenen birkaç nüshasında, eserin başında Arapça mensur girişten sonra Ahmed isminin açıkça zikredildiği görülmektedir. Mensur bölümde kırk hadis ezberlemenin sevabından bahseden mütercim daha sonra eserini Osmanlı ümerâsından Mehmed adlı birine hediye ettiğini belirttikten sonra ismini şu şekilde zikretmektedir:

²²³⁴ Cemal Aksu, "Hanîf'in Manzum Kırk Hadis Tercümesi Şerhi", **İlmî Araştırmalar**, sy. 17 (2004), s. 17-34.

²²³⁵ Aksu, a.g.m., s. 23.

²²³⁶ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 793/2 numaradadır.

²²³⁷ Bunlardan bazıları şöyledir: Süleymaniye Ktp. Harput 341, Tercüman 131; Yazma Bağışlar 3159; Bağdatlı Vehbî, 1565/5; Esad Efendi 3729/25; Hacı Mahmud Efendi 1313/8; Hacı Beşir Ağa 654/13; Hacı Beşir Ağa 398/2. Fatih 5435/16; Fatih 4379/12.

²²³⁸ Ahmet Sevgi, "Mevlânâ Cemâl Efendi'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi", **İslamî Kültür, Sanat ve Edebiyat**, sy. 3, 1988, s. 25.

*Hamdün nice heves kıla **Ahmed** şehâ senün*

Hâk-i siyeh kaçan yitürür dürr-i gevheri

Bu kubbenün çerâğ-ı meh oldukça sen dahi

Devlet sarâyının olasin şem'-i enveri (67a)

Bu girişten sonra Ahmed Efendi derlediği her bir hadisi birer beyitle ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla tercüme etmiştir.

Eserde tercüme edilen ilk hadis ve tercümesi şu şekildedir:

“طلب العلم فريضة على كل مسلم”

Mü'minîne farz anla tâlib-i 'ilm olmağı

Oldı bu ma'nâya şâhid Mustafânun buyruğı (67b)

Bazı nüshalarında²²³⁹ ise tercüme edilen ilk hadis şöyledir:

(لكل شيءٍ صِقالٌ و صِقالُ القلبِ ذِكرُ الله)

Virici vardur egerçi cümle eşyâya cilâ

Ademün kalbin mücellâ eyleyen zikr-i Hudâ (67b)

Tercüme edilen son hadis ve çeviri ise şu şekildedir:

(انَّ احسنَ الحسنِ الخلقُ الحسنُ)

Eylügün gâyet eyüsü âdeme hüsn-i hasen

Hak bil işbu sözi kâyildür buna cedd-i Hasan (70b)

9.2.2.45. Dervîş Alî b. Hacı Mustafâ el-Bosnevî, **Tercüme-i Kırk Hadîs ve Kırk Hikâye.**²²⁴⁰

²²³⁹ Örneğin Millet Ktp. Ali Emîrî Manzum 810.

Hayatı hakkında bilgi bulamadığımız Dervîş Alî b. Hacı Mustafâ el-Bosnevî'nin bu kırk hadis derlemesi, gaza konusundaki hadislerin tercüme edilip her bir hadise uygun bir hikâyenin anlatılmasından oluşmaktadır. Mütercim bunu şu şekilde ifade eder:

“... *ahbâr-ı sahîhadan ve âsâr-ı mu'tebereden kırk hadîs-i nebeviye ve firkat-ı hukemâya gazâ fazlında ve gâziler menâkıbında tercüme eyledi...*” (83a)

Mütercim eserine hamdele ve salvele ile başladıktan sonra, gazanın önemine değinir ve gazileri âlimlerden daha üstün görür. Daha sonra gaza konusunda kırk hadis tercüme ettiğini bildirip Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberlemenin faziletlerinden bahseden hadisine de yer verdikten sonra derlediği hadisleri evvela metinlerini vererek tercüme eder. Mütercim önce mensur olarak tercüme ettiği her hadisi daha sonra manzum olarak da çevirir.

Eserin yazılış tarihine yönelik olarak herhangi bir bilgi veya bir işaret bulunmamaktadır.

9.2.2.46. Lutfî, **Manzûm Kırk Hadîs Tercümesi**.²²⁴¹

Eserinde sadece mahlası olan Lutfî'yi zikrettiği için hayatı ve yaşadığı dönem hakkında fazla bilgi sahibi olamadığımız mütercim, eserine manzum bir tevhid ile Hz. Peygamber ve dört büyük halifenin na'tıyla başlamaktadır. Daha sonra eserini sunduğu kişi olan Sinân Paşa için bir kaside yazan Lutfî eserini oluşturma sebebi sadedinde şu beyitlere yer vermektedir:

Gördüm ol sâhib-atâ vü kerem

²²⁴⁰ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1025 numaradadır.

²²⁴¹ İncelenen nüsha Milli Kütüphane'de 1 Yz A 8851/1 numarada bulunmaktadır. Bu tercümenin Koyunoğlu Müzesi ve Şehir Ktp.'de 14497 numarada bulunan bir nüshası daha vardır. Katı' sanatıyla hazırlanan bu nüsha Mustafâ Çıpan ve Ahmet Efe tarafından Şehrî İbrâhîm adlı birine izafe edilerek neşredilmiştir. Hazırlayanlar mütercimin ismini “Lutfîyen” şeklinde okudukları için tercüme istinsah eden Şehrî İbrâhîm'i “telîf ve tedvîn” eden olarak kabul etmişlerdir. Bkz. Mustafa Çıpan; Ahmet Efe, **Koyunoğlu Müzesi'nde Kırk Hadis Mecmuası**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2003.

Haz ide hoş makâleden her dem
Hâtırım istedi o demde hemîn
Nazm idem kırk aded hadîs-i güzîn
Vârid oldu hadîs-i peygamber
Virdi andan muhaddisîn haber
Hıfz idüp şol ki kırk hadîs-i şerîf
İtse nakl ümmet üzre anı latîf
Fukâhâ ile haşr ide Allâh
'Ulemâdan kıla anı ol şâh
Ola anun şefî'i rûz-ı cezâ
Hâtemü'l-enbiyâ habîb-i Hudâ
...
Çün bu kavlı latîfi gûş itdüm
Lutfîyâ cûş idüp hurûş itdüm
Kıldum ol deme tevekkül-i Bârî
Taleb itdüm resûlünden yârı
İbtidâ eyleyüp be-nâm-ı ilâh
Didüm ol demde fazl-ı Bismillâh (3b)

Lutfî kırk hadîsin tercümesinden sonra adını da andığı bir beyte yer verdiği bir hâtıme ile sonlandırır:

Lutfî-i 'âciz ü güneh-kârem

Ma 'siyet derdi ile bîmârem (9b)

Hadis metinlerinden sonra gelen Lutfî'nin kırk hadis tercümesi kıt'a nazım biçimiyle aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmış olup ilk hadisin tercümesi besmele hakkında olup şu şekildedir:

Kim ki Tanrı ile diler kelimât

Okusun dâimâ kelâmullâh

Söyleşür Hak ile anı okuyan

Nutk-ı peygamber oldı ana güvâh (4a)

Son hadisin tercümesi:

Her ne hâl üzre fevt olursa kişi

Yine anunla haşr ider Allâh

'Amel-i sâlihe düriş dâim

Çün 'amel sana olısar hem-râh (9a)

9.2.2.47. Amîkî, **Kırk Hadis Tercümesi.**

Abdülkadir Karahan'ın zamanı belli olmayan kırk hadisler arasında kaydettiği bu kırk hadis tercümesi, İsmail Saib yazmaları 4909 numarada bulunmaktadır. Kırk hadis tercümelerine geçilmeden şairin eserini oluşturma sebebini açıkladığı manzum bir bölüm bulunmaktadır. Bu bölümden sonra, kıt'a nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbı ile derlenen hadisler tercüme edilmiştir. Eserin nâzımı Amîkî'nin bu mahlası kullanan şairlerden hangisi olduğuna dair bir bilgi bulunmadığı gibi eserin tercüme tarihi de bilinmemektedir.

Karahan'ın tespitine göre bu tercüme manzum olan ilk bölüm hariç Hasan b. Alî'nin (ö. 1710) tercümesiyle aynıdır. Bir intihalin mevcut olduğunu söyleyen Karahan Amîkî'nin tercümesinin 1063/1653'te istinsah edildiğini dolayısıyla eğer

varsa bu intihalin Hasan b. Alî tarafından yapılmış olmasında daha fazla ihtimal dâhilinde olduğunu söyler.²²⁴²

9.2.2.48. İlâhî, **Kırk Hadis Tercümesi.**

Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 190/4 numarada bulunan bu tercümenin başında “*Tercüme-i Hadîs-i Erba’în bi’-nazmi Li-Mevlâ İlâhî*” yazmaktadır. Bahsi geçen bu İlâhî’nin kim olduğu noktasında daha fazla bilgi bulunmamaktadır. Herhangi bir giriş olmaksızın başlayan eserde, önce hadis metinleri senedsiz olarak kaydedilmiş ardından her bir hadis **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbındaki iki beyitli kıt’a nazım biçimiyle tercüme edilmiştir. Eserde tercüme edilen ilk hadis “حب الدنيا رأس كل خطيئة” şeklinde olup tercümesi şöyledir:

Hubb-ı dünyâ bilürsen ey mü’min

Başıdur her hatâ vü ‘isyânun

Çünkü yokdur muhabbetüm dirsem

Yâ nedendir senün bu ‘isyânun (22b)

Karahan dil özelliklerini öne sürerek tercümenin XV veya XVI. yüzyılda yazılmış olabileceğini düşünmektedir.²²⁴³

9.2.2.49. Sâdıkî, **Der-Beyân-ı Hadîs-i Erba’în.**

Karahan’ın İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7147 numarada tespit ettiği bu manzum kırk hadis tercümesi aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere Sâdıkî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır:

Sâdıkî ‘âmil olagör bu ehâdis ile sen

Hevl-i mahşer görmeyüp tâ olasin şâd u hasen (4a)

²²⁴² Bkz. Karahan, a.g.e., s. 290-93.

²²⁴³ Karahan, a.g.e., s. 295.

Sâdıki'nin 55 varak tutan şiirlerinin başında bulunan bu tercüme, **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Karahan tercümenin çok başarısız olduğunu “*bir beceriksizlik misâli*” şeklinde dile getirir.²²⁴⁴

9.2.2.50. Mehmed Zihnî, **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**

Nüshası Nadir Eserler Ktp. TY 2195 numarada bulunan bu kırk hadis şerhi, Mehmed Zihnî adındaki biri tarafından kaleme alınmıştır. Eserine kısa bir hamdele ve salve bölümü ile başlayan Mehmed Zihnî, daha sonra şerhini oluşturma hikâyesini uzunca anlatmaya başlar. Bir dostunun “*kırk aded hadîs-i şerîf temyîz ve tefrîk ve serâpâ şerh ü tefsîr ile telfîk*” olunmasını istemesi üzerine tüm red cevaplarına rağmen arkadaşını kıramayıp şerhini yazmaya başlar.

Zihnî Efendi seçtiği hadislerin sahîh hadisler arasında yer aldığını özellikle vurgularken her hadisin şerhini dokuz bölüm altında ele alacağını ifade eder ve her bölümün içeriğini açıklar.

1. Bölüm: *ashâb-ı nebeviyyeden rüvât-ı ma'lûmeleri îrâd*
2. Her hadîs-i şerîfin *ma'ânî-i lügaviyesini ta'dâd*
3. *Ta'rîfât-ı lügaviyye zımında lügât-ı lâzime ve lâhike yâd*
4. *İştikâk-ı kelîmât ile istişhâd*
5. *Cihât-ı i'râbı idhâl-ı dâire-i murâd*
6. *Tasarrufât-ı edebîyesinden ref'-i 'inâd*
7. *Da'avî-i ma'ânî-i istilâhiyyesinde isbât-ı rüşd ü sedâd*
8. *Ma'nâ-yı mustalah münâbeti ile yine 'âlem-i ma'ânîde bir mikdâr menâfi'-i selîme ve ve fevâid-i azîmeye ittirâd*
9. *Her hadîs-i şerîfin tamam şerhinde icmâl-ı tafsilat-ı ma'ânî ve tenbîh-i inkiyâd-ı metâlib ve mebânî olmak üzere bahr-ı remel-i müsemmen-i maksûrda 'alâ vefki'l-irticâl birer kıt'a ile mübârek bâd ve 'umûm-ı nef'i i'tibârı ile lisân-ı Türkîde edâ... (2b-3a)*

Şerhini bu bölümlerde ifade ettiği yapı üzerine yapmaya başlayan şârih, şerh ettiği her bir hadisi kıt'a nazım biçimi ile de manzum olarak Türkçeye tercüme eder.

²²⁴⁴ Karahan, a.g.e., s. 297-99.

9.2.2.51. Selanikli Selâmîzâde Sebzî, **Zübdetü'l-İrfân.**

Konuyla ilgili çalışmalarda yer almayan bu kırk hadis, hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Sebzî mahlaslı bir şair tarafından kaleme alınmıştır. Ulaşabildiğimiz tek nüshası, Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 806 numarada bulunan bu eserin ilk sayfasında (1a) “*li-müellifihî Selâmîzâde Sebzî*” başlıklı 12 beyitlik bir manzume bulunmaktadır ki asıl eserin hattından farklı bir yazı ile yazılmıştır. Eserini ismini vermediği bir padişah adına yazdığını ifade eden şair bu padişahı övdükten sonra mahlasını şu şekilde kullanmaktadır:

Sebzîyâ dilerem Hudâdan evvel

Ömr ü devlet ile ola ber-hurdâr (1a)

Bu manzumeden sonra asıl eser, manzum-mensur bir mukaddime ile başlar. Burada hamdele ve salveyle yer veren Sebzî, daha sonra eserin yazılış sebebini açıklamaya geçer. Bu fani dünyada herkesin kendisini hayırla andıracak bir şey bıraktığını; bu anlamda kiminin câmi, kiminin mescid gibi mimârî eserler inşa ettiğini, kiminin de kitap telif ettiğini söyledikten sonra şu ifadelere yer verir:

“ol takdîrce bu fakîr ü hakîr ... Selâmîzâde Sebzî-i zâr u hâksârda ol kadar bizâ’at ü iktidâr olmamağla hezâr te’essüf-i bisyâr ve telehhiif-i bî-şümâr ile leyl ü nehâr hayrân u zâr ü dil-figâr kûşe-i vîrâne ve künc-i kâşânemde mütâla’a-i kütüb-i kelâm-ı kibâr ve nesâyih-i ebrâr u ehâdis-i şerîf-i habîb-i perverdigâr s.a.v. iderken nâgehân bir rûz-ı fîrûzda berîd-i nüvîd-i ‘irfân-i kalb-i nâşâdumdan zâhir ü hüveydâ ve nümâyân ve bu yüzden müjde-resân oldu kim bir risâle te’lifine mübâşeret ... idem.” (3b-4a)

Sebzî eserin yazılış sebebini bu şekilde açıkladıktan sonra, o anda oğlu Kirâmî’nin elinde bulunan Mollâ Câmî’nin bir risâlesinden tefe’ül yapınca Hz. Peygamber’in kırk hadis ezeberlemenin önemine dair hadisiyle karşılaştığını, ondan sonra da hemen sahih hadis kitaplarından (Misbâh, Câmî’u’s-Sağîr, Buhârî) kırk

hadîs ihrâc edip “*ber-sebîl-i hurûf-ı teheccî*” şerh ve nazm eylemeye başladığını bildirir. Sebzî eserine verdiği ismi de şu manzum ifadelerle açıklar:

Cem’ idüp kırk hadîsi ben ol ân
Getürüp nazma dikkatle hemân
Şerh idüp eyledüm ayân u beyân
*Ol dem oldı nâm ana **Zübdetü’l-irfân** (4b)*

Sebzî bu ifadelerden sonra seçtiği kırk hadisi manzum olarak tercüme etmeye başlar. Önce hadis metnini verir, ardından ikişer beyitlik kıt’alarla bu hadisleri tercüme eder.

9.2.2.52. Sirâcî, **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în**.²²⁴⁵

Sirâcî mahlaslı bir şair tarafından yazılan bu kırk hadis tercümesi, aynı şairin İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9503 numarada bulunan Divân’ının başında yer almaktadır. Şair kırk hadisi tercüme etme sebebini şu beyitlerle açıklamaktadır:

Cem’ idüp niçe hadîs-i mu’teber
Kıldum anı tercüme budur haber
Münderic zımnında niçe nush u pend
İki beyt ile edâ kıldum büleñd
Eyledüm ol dürr için ‘azm-i sadeñ
Tâ hadîs ile söztüm bula şeref
Söyledüm dîvân ‘ünvân için
Okuyanlardan du’â ihsân için (3a)

Sirâcî’nin Divan’ı içinde yer alan bu eserde 46 hadisin tercümesi yapılmıştır.

İlk hadisin tercümesi:

²²⁴⁵ İncelenen nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9503, 3a-6b.

Niyetüni hayr eyle dâ'imâ ey pür-usûl
inneme'l-a'mâlu bi'n-niyyât buyurdu resûl
Bilmiş ol kim niyet itmezsen dürüst olmaz 'amel
Hak ta'âlâ eylemez niyetsiz a'mâli kabûl.

Son Hadisin tercümesi:

Tayyib ü tâhir durur Allâh rabbü'l- 'âlemîn
Hidmetine olsa lâyık tayyibîn ü tâhirîn
Kim mülevves oldı dünyâ ile itmez Hak kabûl
Anun için didi Hak et-tayyibâtu li't-tayyibât

Sirâcî'nin tercümesi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla dörtlükler halinde yazılmıştır. Eserin ne zaman yazıldığı belli değilse de Divan'ın sonunda istinsah tarihi olarak hicri 1055/1645-46 yılı bulunmaktadır.

9.2.2.53. Sırrî, **Tercüme-i Hadîs-i Erba'in.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 5913/7 numarada 45b-52a yaprakları arasında bulunan bu kırk hadis tercümesi; eserin sonunda yer alan "kıt'a-i hâtime" başlıklı 5 beyitten oluşan bölümde geçen şu beyitten hareketle Sırrî mahlaslı biri tarafından yazıldığına karar verilmiştir:

Ola kim Sırrîyi du'âlar ile
Analar bâ'is ola gufrâna (52a)

Karahan'ın çalışmasında yer almayan bu kırk hadis tercümesi; mensur bir girişle başlar. Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberlemek ile ilgili hadisine yer veren Sırrî, bu hadisin mazmunu üzere şefaata nail olmak maksadıyla sahih hadislerden seçtiği kırk hadisi manzum olarak tercüme ettiğini şu şekilde ifade eder:

“... *ehâdîs-i sahîhadan ve ahbâr-ı melîhadan bu kırk hadîs-i şerîfi libâs-ı eshel ile ayâna ve nazm-ı Türki ile beyâna getürdi...*” (45b-46a)

Sırrî mahlasını kullanan birçok şair vardır. Elimizdeki kırk hadis tercümesinin bunlardan hangisine ait olduğuna dair maalesef ki herhangi bir ipucu bulunmamaktadır. Sırrî yukarıda bahsi geçen mensur girişten sonra önce metnini vermek kaydıyla her bir hadisi kıt’a nazım biçimi ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbı ile yazılmış olup ilk hadisin tercümesi şöyledir:

Getüre bir kimesne îmânı

Dahi savm u salâtı kâmil ide

Lâyık oldu kerîm ü gaffâra

Ol kişiyi cinâna dâhil ide (46a)

Son hadisin tercümesi ise şu şekildedir:

Bilse âdem ki vahdetün zararın

Gice gitmezdi yalnız sefere

Kim salât-ı cemâ’atün ecrin

Bulmaz dahi uğrar ol hatara (52a)

9.2.2.54. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Serez 4002/9 numarada bulunan bu kırk hadis tercümesi manzumdur. Nüshada eserin kim tarafından nazma çekildiğine dair bir bilgi yoktur. Daha ziyade kısa hadislerin seçildiği risâlede önce hadis metinleri verilmekte ardından da her bir hadis kıt’a nazım biçimi ve aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbı ile tercüme edilmektedir. İlk hadisin tercümesi şöyledir:

Hâtem-i enbiyâ-ı eşref-i halk

Ümmetine buyurdu böyle kelâm

Biribirine râst geldükde

Söylemezdin ön didi vire selâm (114b)

Son hadisin tercümesi ise şöyledir:

Akrabâdan birisi fevt olsa

Girye vü zârî kılma anunçün

Ana zîrâ azâb olur o bükâ

Gel azâb itme ana cânunçün (117b)

9.2.2.55. Nushî, Mustafâ b. Mahmûd, **Terceme-i Hadîs-i Erbâ'în.**

İnceleme fırsatı bulunmadığımız bu kırk hadis tercümesi, Kayseri Râşid Efendi Ktp.'de bulunmaktadır. Râşid Efendi Eki 196/7 numarada, 59b-66a yaprakları arasında yer alan bu tercüme manzumdur.²²⁴⁶

9.2.2.56. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în-i Usfûrî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 418 M/3 numarada bulunan bu kırk hadis tercümesi mensur olup Usfûrî'nin derlediği kırk hadis ve kırk hikâyenin tercümesidir. Kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiğine dair nüshada bir bilgi bulunmamaktadır.

9.2.2.57. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în bi't-Türkiyye.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 416 numarada bulunan bu kırk hadis tercümesi 20 yapraktan oluşmaktadır. İsmi vermeyen biri tarafından yazılan bu tercüme Arapça bir mukaddime ile başlar. Mütercim bu bölümde kırk hadis topladığını ve bunları mensur ve manzum olarak Türçeye tercüme ettiğini ve eserini Sadrazam İbrâhîm Paşa'ya sunduğunu ifade eder. Eserde tercüme veya istinsah tarihi

²²⁴⁶ Ali Rıza Karabulut, **Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar**, C. I, Mektebe Yayınları, Kayseri, 1995, s. 23.

mevcut olmadığı için bu İbrâhîm Paşa'nın hangisi olduğu bilinmemektedir. Bununla birlikte Karahan bunun Nevşehirli Dâmâd İbrâhîm Paşa olabileceğini ifade eder.²²⁴⁷

Bu mukaddime bölümünden sonra mütercim merhamet, alâmet-i îmân, afv vb. konularda seçtiği hadisleri önce mensur ve genişçe daha sonra da bir beyitle de manzum olarak tercüme etmektedir. İlk hadisin manzum tercümesi şöyledir:

Hak murâd eylerse hayrı bir emîr-i 'âdile

Lâ-cerem eyler musâdif bir vezîr-i kâmile (2b)

9.2.2.58. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în-i Mollâ Câmî.**

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1624 numarada bulunan bir kırk hadis mecmuası içinde yer alan bu tercümenin kaynağı Mollâ Câmî'nin kırk hadisidir. Câmî'nin kırk hadisi ile aynı vezin ve nazım biçiminde kaleme alınan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yazıldığına dair nüshada bilgi bulunmamaktadır. İlk hadisin tercümesi şöyledir:

Mü'min olmaz o kimse 'âlemde

Ten ü cânın eride her ne kadar

Tâ karındaşı mü'mine dilemez

Anı kim kendü nefesine ister²²⁴⁸

9.2.2.59. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Nüshası Bodlein Ktp. e. 53/2 numarada 163-168 yaprakları arasında yer alan bu kırk hadis tercümesi, sondan eksiktir. Her bir hadisin iki beyitler tercüme edildiği bu kırk hadisin başında şu ifadeler yer almaktadır:

²²⁴⁷ Bkz. Karahan, a.g.e., s. 305.

²²⁴⁸ Karahan, a.g.e., s. 306-08.

“...*feyzân-ı şefâ'at-ceryân ile âmil olup ehâdîs-i sahîhadan ve ahbâr-ı melîhadan bu kırk hadîs-i şerîfi libâs-ı eshel ile ayâna ve nazm-ı Türkî ile beyâna getürdi...*”²²⁴⁹

9.2.2.60. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**

Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 793 numarada 66b-69b yaprakları arasında yer alan bu tercüme Arapça bir mukaddime ile başlar. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra Hz. Peygamber'in kırk hadis ezberlemenin değeri hakkındaki hadisine yer veren mütercim daha sonra kırk hadisi tercüme ettiğini belirtip eserini Benî Osmân'ın emirlerinden ismini vermediği bir emîre hediye ettiğini ifade eder.

Bu Arapça girişten sonra seçtiği kırk hadisi tercüme eden mütercim metnini verdiği her bir hadisi bir beyitle tercüme eder.

9.2.3. **Diğer Manzum Hadis Tercümeleri**

9.2.3.1. Kuloğlu Mustafâ (ö. 1635'ten sonra), **Tercüme-i Mesâbîh.**

Bursalı Mehmed Tahir, Kuloğlu Mustafa'nın IV. Murâd devri şairlerinden olduğunu belirttikten sonra onun Halvetiyye Tarikatı'nın Uşşâkiyye kolu şeyhlerinden Gelibolulu Âlim Sinân Efendi'nin halifeleri arasında yer aldığı bilgisini verir.²²⁵⁰

Kuloğlu Mustafa'nın bu eseri, Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) 4700 civarında hadisi derleyip **Mesâbîhu's-Sünne**²²⁵¹ ismini verdiği eserinden derleme usulüyle yaptığı tercümedir. Nüshasına Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 1222 numarada karşılaştığımız bu eser, mesnevi nazım biçimiyle yazılmış olup tevhîd, Hz. Peygamber ve dört halifenin na'tı, mürşidi Şeyh Sinân ve IV. Murâd'ın övgüsü bölümleri ile başlar. Ardından “*Yazam birkaç hadîsin Mustafânun / Komayam yümn ile hemrâha nevmîd*” beytiyle de ifade ettiği gibi **Mesâbîh** kitabından muhtelif konularda derlediği hadisleri manzum olarak tercüme eder.

²²⁴⁹ Günay Kut, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, Oxford University Press, Oxford, 2003, s. 9.

²²⁵⁰ Bkz. OM. I. 146.

²²⁵¹ Bkz. Keşf. IV. 1355-58.

9.2.3.2. Alî Halîfe, **Tercüme-i Enîsü'l-Münkati'în ilâ 'İbâdeti Rabbi'l-Âlemîn.**²²⁵²

Birkaç nüshası²²⁵³ tarafımızdan görülen bu eser, **Enîsü'l-Münkati'în** adlı Arapça bir eserin tercümesidir. Eserin tavsifini yapmak için incenen nüshada tercüme yapan kişinin ismi geçmemektedir; ancak Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 1426 numarada bulunan nüshasında; tercümede sıkça geçen “*mütercîm-i fakîr dir ki...*” ifadelerinin birinde bu ismin Alî Halîfe olarak zikredildiği görülmüştür:

“... mütercim-i fakîr ya'nî dâ'i-i muhlis Alî Halîfe-i bî-mikdâr...” (8a)

Kaynaklara müracaat edildiğinde böyle bir isimle karşılaşılmamıştır; ancak bu çalışmanın üçüncü bölümünde tercüme ve şerh türü olmak üzere 4 eseri kaydedilen Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî'nin (ö.1652'den sonra) bahsi geçen Alî Halîfe olması mümkündür.

Kısa bir hamdele ve salvele ile eserine başlayan mütercim, kaynak metnin Şeyh Mu'âf b. İsmâîl'e²²⁵⁴ ait olduğunu söyledikten sonra ismini vermediği bir padişah ve Vâlîde sultân'ın isteği üzerine bahsi geçen eseri tercüme ettiğini şu şekilde ifade eder:

“... ulemâdan Şeyh Mu'âf b. İsmâîl ... cem' ü te'lîf eylediği üç yüz hadîs-i şerîfi ve akîblerince üç yüz hikâyeti müştemil Enîsü'l-Münkati'în nâm kitâb-ı latîf sa'âdetlü ...pâdişâh-ı cihân-penâh hazretlerinün makbûl-ı tab'-ı pâkleri ... olup sâhibetü'l-hayrât ... Vâlîde sultân hazretlerini dahi yümn-i teveccühleri ve meyl-i hâtırları olmağın ol kitâbın lisân-ı Türkî-i âsân ile tercüme olunması için bu bendelerine işâret-i 'aliyye buyurdılar...” (1b-2a)

²²⁵² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 435 numaradadır.

²²⁵³ Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 1980; Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 1426.

²²⁵⁴ Kâtip Çelebi de bu eseri **Enîsü'l-Münkati'în** madde başıyla eserine almış ve yazarı olarak da Ebû Muhammed Mu'âf b. İsmâîl eş-Şeybânî el-Mavsîlî'ye (ö. 630/1232) ait olduğunu kaydetmiştir. Bkz. Keşf. I. 203.

Pâdişah ve annesinin bu isteğini yerine getirerek bahsi geçen eseri tercüme etmeye başladığını söyleyen mütercim tercümesi hakkında da şu bilgiyi verir:

“...ma'lûm ola ki bu fakîr kitâb-ı mezkûrda her bir hadîs-i şerîfi aynî ile yazup akabinde tercümesin ala kadri'l-îmkân âsân vechile ayân u beyân eyleyüp hikâyelerin dahi ancak lafz-ı Türkî ile tercüme itmege şürû' eyledi...” (2b)

Mütercim tercümesi hakkında bilgiler verdiği bu mukaddimeden sonra her bir hadîsi genişçe tercüme ettikten sonra konuyla ilgili kaynak metinde yer alan hikâyeyi de tercüme eder. İncelenen nüsha 268 yaprak olup sonunda istinsah tarihi mevcut değildir.

9.2.3.3. Hisârî (1500'den sonra), **Tuhfetü'l-Mü'mîn.**

Ayasofya 1701 numarada bulunan bu eser manzum olup bazı hadislerin tercümelerinden oluşmaktadır. 132 yapraktan oluşan eser, klâsik giriş bölümleri olan tevhîd, münâcât, na't-ı nebî, medh-i pâdişâh bölümleri ile başlamaktadır. Daha sonra da seçilen hadislerin şerh mahiyetinde geniş tercümeleri yapılmaktadır. Eserine bir hâtime de yazan Hisârî, eseri hakkında şu bilgileri verir:

Çü bunda söz tamâm oldu hikâyet

Ki böyle oldu bu nakl rivâyet

Hudâ itsün sizi her dem selâmet

İki 'âlemde görmen hiç nedâmet

Cemî'i sahh hadîs-i Mustafâdan

Nebîler serveri kân-ı safâdan

Çıkarup Türkice nazma getürdüm

Okıyan mü'mine tuhfe getürdüm

Ve lâkin beyti kemdür sözi mergûb

Beni 'ayb itme zinhâr iy yüzi hûb

Bahânedür bu söz kendü yazumu

Günâhum ağlaram anup özümi

Karalara boyamışam yüzümi

Bu kanlu yaş ile yazdum sözümi

Cemî'i ehl-i dîne fâyidedür

Buna rağbet idene cân fidâdur

Kimin nakl eyledüm tenbih içinden

Müfiddür cümlesi hem şer'-i dînden

Kimi menkûl durur işbu sebebden

Okına vird ola ba'zı kütübden

Mesâbihdendür ekser hadîsi

Gider kalbündâğı buğz u habîsi

Kimin cem'-i letâyifden çıkardum

Dînüne fâyide var çünkü gördüm

Hadîs-i seb'adan ba'z- kelâmı

Çıkupdur it amel mü'min imâmı (129a-b)

Eserine aldığı hadislerle ilgili bu şekilde bilgi veren Hisârî, eserinin beyit sayısı ile yazılış tarihini de şu beyitlerde açıklamaktadır:

Ki üçbin üçyüz dahi beş oldu (3305)

'Adedde beyti dürden pes biş oldu

Hisârî derdümendi hayr ile ol

Revâdur kim anarsa lutf ile bol (130a)

....

Yazıldı târîhi işbu kitâbun

Tokuz altısında Mustafânun

Safer ayının ‘aşr-i evveli hem

Tamâm oldu bu söz vallâhu a’lem (130b)

Beyitlerden de anlaşılacağı üzere Hisârî, 3305 beyit olarak yazdığı eserini hicri 906/1500-01 yılının Safer ayında tamamlamıştır. Mesnevi nazım biçiminde, aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** kalıbıyla yazılan eserde II. Bâyezîd’in övgüsüne de yer verilmiştir.

Eserde hadislerin şerhleri yanında bazı hikâyelere de yer verilmiştir.

9.2.3.4. Usûlî (ö. 1534), **Tercüme-i Ehâdîs**²²⁵⁵

XVI. yüzyılın Dîvân sahibi mutasavvıf şairlerinden Usûlî’nin kırk hadis ile ilgili çalışması, divanının başında bulunmakla birlikte müstakil nüshaları da bulunmaktadır. İlgili çalışmalarda bazen kırk, bazen de seksen hadisin tercüme edildiği söylenen Usûlî’nin bu kırk hadis çalışması, Adem Ceyhan tarafından yapılan bir çalışma ile daha net hale gelmiştir. Ceyhan, Usûlî’nin bahsedilen bu eserinde 79 metnin manzum olarak tercüme edildiğini; ancak bunların 69 tanesinin hadis, 10 tanesinin de Hz. Alî’nin vecizeleri olduğunu tespit etmekte ve Hz. Alî’nin sözleri tespit edilemediği için tercüme edilen hadis sayısı hakkında farklı bilgilerin ortaya çıktığını ifade etmektedir.

Usûlî, söz konusu 69 hadisi, kıt’a nazım biçiminde, aruzun **fâ’ilâtün fâ’ilâtün fâ’ilün** kalıbıyla manzum olarak Türkçeye çevirmiştir. Onun

²²⁵⁵ Adem Ceyhan, “Usûlî’nin Hadis ve Vecize Tercümeleri”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2001-2003, C. XXX, s. 147-88.

tercüme ettiği hadisleri aldığı muayyen bir kaynak belirtilmemişse de, Molla Câmî, Nevevî ve Latîfî gibi derleyicilerden istifade ettiği anlaşılmaktadır. Tercüme ettiği hadislerin neredeyse tamamı **Kütüb-i Sitte**'de bulunan Usûlî, söz konusu hadisleri sadece Türkçeye çevirmekle yetinmez yer yer bunları açıklama yoluna da gider.²²⁵⁶

Tercüme edilen ilk Hadis

“انما الاعمال بالنيات”

Hiç niyetsüz cihân içre dürüst olmaz 'amel

“انما الاعمال بالنيات” *buyurmuşdur resûl*

Hayr olursa niyyetün hayra irer işün sonı

*Şerr ise jod niyyetün şerr işi Hak kılmaz kabûl*²²⁵⁷

Tercüme edilen son hadis

“لا يموتن من احدكم الا وهو يحسن الظن بالله تعالى”

Mü'min olan dâ'imâ havf u recâ içre olur

Lik ölmek hâli geldükde recâ gâlib gerek

Ne kadar gark-ı günâh olsa kişi ol hâlde

*Hüsn-i zann idüp Hak'a gufrânına tâlib gerek*²²⁵⁸

9.2.3.5. (Mütercimi belirsiz) **Tercüme-i Ehâdîsi's-Seb'in.**

Nüshası Milli Ktp. Yz A 2403/2 numarada bulunan bu hadis tercümelerinin başında “*hadîs-i şerîfi's-seb'in*” şeklinde bir başlık vardır. Her bir hadisin birer beyitle tercüme edildiği bu eserde; ilk tercüme edilen hadis “*es-selâmü kable'l- kelâm*”dır. 5 yapraktan oluşan eserin elimizdeki bu nüshasında ne tercüme ne de istinsah tarihi vardır.

²²⁵⁶ Ceyhan, a.g.m., s. 147-58.

²²⁵⁷ Ceyhan, a.g.m., s. 158.

²²⁵⁸ A.g.m., s. 181.

9.2.3.6. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Hamsîn.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 208 numarada bulunan bu eserde elli hadisin tercümesi ile her bir hadisine uygun elli hikâye yer almaktadır. Yaklaşık 30 yapraktan oluşan eser herhangi bir giriş olmaksızın başlar. Eserde ne mütercime ne tercüme ne de istinsah tarihine dair bilgi vardır.

9.2.3.7. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdîsü’ş-Şerîfetü’n-Nebeviyye.**

Nüshası Atıf Efendi Ktp. 277/6 numarada bulunan bu eserin ismini vermeyen mütercimi, eserinin yazılış sebebini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... bu hakîr ü fakîr-i pür-taksîr murâd eyledüm ki ol server-i kâinât ve mefhar-ı mevcûdât ... hazretlerinin ehâdîs-i şerîfelerinden birkaç hadîs-i şerîf nakl idem ve Türkî zebâna tercüme idüp beyne’n-nâs saĝîr ü kebîr müstefîd olalar...” (63b)

Mütercim eserinin yapısı hakkında da şu bilgileri verir:

“...ve ehâdîs-i şerîf mâ-beynlerinden bir hikâyet bast idüp hissedâr u vâkıf-ı her hâl olalar...” (63b)

Eserde 43 hadisin tercüme edildiği görülmektedir.

9.2.3.8. Kemal Ümmî (ö. 1475), **Kırk Armağan.**

Tarihi hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Ümmî Kemal’in asıl adı İsmail olup şeyhlik yaptığı anlaşılmaktadır. 1475 tarihinde vefat eden Kemal Ümmî’nin²²⁵⁹ Kırk Armağan adlı eseri Abdülkadir Karahan tarafından kırk hadis tercümeleri arasında değerlendirilmişse²²⁶⁰ de aslında bu bir kırk hadis tercümesinden ziyade ölümle ilgili bir hadisin manzum bir şerhidir. Her biri 10 menzilden oluşan 4 aramağan halinde tertip edilen eser mesnevi nazım biçimiyle ve

²²⁵⁹ İsmail Ünver, “Kemal Ümmî”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, Ankara, 2002, s. 229.

²²⁶⁰ Abdülkadir Karahan, **İslam-Türk Edebiyatlarında Kırk Hadis Toplama Tercüme ve Şerhleri**, 153-56.

aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla kaleme alınmış olup yaklaşık 200 beyit tutmaktadır.²²⁶¹

Hadîs Tercüme ve Şerhleri Hakkında Genel Değerlendirme

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğinin önemli bir bölümünü oluşturan hadîs tercüme ve şerhleri geniş bir literatür oluşturmaktadır. Edebî olarak değerlendirilen hadîs tercüme ve şerhleri genel olarak yüz ve kırk hadîs geleneği etrafında teşekkül etmiştir. Bu çalışmada yüz hadîs geleneğinin 7 örneği tanıtılırken yüz hadîs geleneği hakkında Nihat Öztoprak'ın hazırladığı çalışma önemli bir kaynak olmuştur; ancak Öztoprak'ın çalışmasında yer almayan mütercimi belirsiz bir yüz hadîs tercümesi de bu çalışmada tanıtılmıştır. Tanıtılan bu yüz hadis tercümelerinin altısı manzum olarak yazılmışken, Kadı Darîr'e isnat edilen yüz hadis mensur olarak kaleme alınmıştır.

Hadis tercüme ve şerh literatürünü besleyen asıl kaynak ise kırk hadis geleneğidir. Hem mensur hem de manzum birçok örneği bulunan bu gelenek başta Abdülkadir Karahan ve Selahattin Yıldırım olmak üzere birçok kişi tarafından toplu olarak ele alınıp çerçevesi çizilmeye çalışılmıştır. Bu çalışmalar sayesinde Türkçe kırk hadis geleneğinin tanıtılmasında önemli mesafeler kat edilmiştir; ancak bu çalışmada da görüleceği üzere birçok yeni örneği ortaya çıktığı için bahsi geçen bu çalışmaların geliştirilmesine ihtiyaç görülmektedir.

Bu çalışmada, daha önceki çalışmalarda bulunmayan yeni örneklerin de tanıtıldığı yaklaşık 60 Türkçe kırk hadis tanıtılmıştır. Bunların büyük çoğunluğu manzumken, her hadis tercümesinden sonra bir hikâyeye yer verildiği için edebî olarak değerlendirilen bazı mensur örnekler de bulunmaktadır.

Kırk hadis geleneğinde kimi şairler; Usfûrî, Mollâ Câmî, Kemâl Paşazâde ve Kâşifi gibi şair/müelliflerin Arapça veya Farsça olarak derledikleri kırk hadisleri Türkçeye tercüme ederken bazıları da muhtelif konularda kendilerinin derledikleri kırk hadisi Türkçeye tercüme etmişlerdir.

²²⁶¹ Ünver, a.g.m., s. 230.

Hadis tercüme ve şerhlerinde dikkati çeken bir diğer özellik de klâsik Türk edebiyatındaki küçük hikâye geleneği hakkında araştırma yapacak araştırmacılar için zengin malzeme sunmasıdır. Birçok hadis tercümesinde, hilye gibi diğer türlerde görülecek olan her bir hadisten sonra konuyla ilgili bir hikâyeye yer verme geleneğinin takip edildiği görülmektedir.

10. ESMÂÜ'L-HÜSNÂ'NIN TERCÜME VE ŞERHLERİ²²⁶²

Bekir Topaloğlu, İslam Ansiklopedisi'nde yazdığı maddede esmâ-ı hüsnâyı şu şekilde tarif etmektedir:

*İsmin çoğulu olan esmâ ile "güzel, en güzel" anlamındaki hüsnâ kelimelerinden oluşan esmâ-i hüsnâ (el-esmâü'l-hüsnâ) terkihi naslarda Allah'a nisbet edilen isimleri ifade eder. Sadece Kur'an'da geçen ilâhî isimler 100'den fazladır; muhtelif hadislerde Allah'a nisbet edilen başka isimler de mevcuttur. Esmâ-i hüsnâ terkihinin, geniş anlamıyla bunların hepsini kapsamakla birlikte terim olarak daha çok doksan dokuz ismi içerdiği kabul edilir.*²²⁶³

İslâmiyet'in etkisiyle yazılan ilk eserden çalışmamızın üst sınırı olan XIX. yüzyıla kadar verilen birçok edebî eserde; Allah'ın isimleri, ya aynen (Arapça) ya da Farsça ve Türkçe karşılıkları ile yer almıştır.²²⁶⁴ Bunun yanında, havâs, şerh veya muammâ türü çerçevesinde sadece Allah'ın isimlerini konu edinen birçok müstakil eser de bulunmaktadır.²²⁶⁵ Bu eserler mensûr olarak yazıldığı gibi çoğunlukla manzûm olarak kaleme alınmışlardır.

Esmâü'l-hüsnâlar; XIV. yüzyıldan itibaren Anadolu sahası Türk edebiyatında, manzum veya mensur olarak şerh ve tercüme edilmeleri ve bu isimleri konu alan mu'ammâların Türkçe şerhleri dolayısıyla çalışmamızda yer almaktadırlar.

10.1. Hızır b. Ya'kûb el-Hatîb (ö. 1406'dan sonra), **Cevâhirü'l-Me'ânî fi Şerhi Esmâi'l-Hüsnâ.**²²⁶⁶

²²⁶² Esmâü'l-hüsnâ'nın klâsik Türk edebiyatındaki şerh ve tercümelerinin tanıtımı temel olarak şu çalışmalardan hareketle yazılmıştır: Halil İbrahim Şener, "Türk Edebiyatında Manzum Esmâü'l-hüsnâlar", (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 1995; Ali Yılmaz, "Türk Edebiyatında Esmâ-ı Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhanî'nin Şerh-i Esmâ-ı Hüsnâ'sı", **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. II, sy. 1 (1998), s. 1-34.

²²⁶³ Bekir Topaloğlu, "Esmâ-ı Hüsnâ" C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 404.

²²⁶⁴ Esmâü'l-hüsnâ'nın Türk şiirinde yer aldığı örnekler için bkz. Şener, a.g.t., s. 91-120.

²²⁶⁵ Bu tür eserlerin Arap ve Fars edebiyatındaki örnekleri için bkz. Şener, a.g.t., s. 47-67.

²²⁶⁶ Zeki Kaymaz, "Ahmed-i Dâ'î: Cevâhirü'l-me'ânî (İnceleme-Metin-Sözlük)", (Basılmamış Doçentlik tezi), Malatya, 1997; Abdülbaki Çetin, "Ahmed-i Dâ'î'ye Atfedilen Bir Eser: Cevâhirü'l-me'ânî", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 21 (2003), s. 309-22;

Anadolu sahası erken dönem Türkçe metinleri arasında yer aldığı için üzerinde birçok çalışma yapılan ve yapılmaya da devam edilen²²⁶⁷ bu esmâü'l-hüsnâ şerhi, Hızır b. Ya'kûb adlı biri tarafından kaleme alınmıştır. Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan bu zatın eserini sunduğu Çelebi Süleymân döneminde yaşadığı anlaşılmaktadır.²²⁶⁸

Eser üzerinde bir makale yazan Abdülbaki Çetin, eserin yazarı olarak Dürrî, Dervîş Mustafâ b. Muhammed, Sa'îd, Ahmed-i Dâ'î ve Hızır b. Ya'kûb gibi isimlerin gösterildiğini ifade ettikten sonra, eserin Hızır b. Ya'kûb'a aidiyetini tespit etmiştir.²²⁶⁹

Hızır b. Ya'kûb'ın eseri manzum-mensur bir biçimde yazılmış olup manzum bir tevhid ve na't ile başlar. Daha sonra eserini sunduğu Çelebi Süleyman'ın övgüsüne yer veren şârih, eseri hakkında bilgi verip ona **Cevâhirü'l-Me'ânî** ismini verdiğini ifade eder. Birçok kaynaktan yararlanarak eserini oluşturan Hızır b. Ya'kûb, şerhini ayet, hadis, manzum parça ve dinî-ahlakî nitelikteki hikâyelerle zenginleştirmiştir.²²⁷⁰ Bekir Direkçi'nin verdiği bilgiye eserin 15 nüshası tespit edilmiştir.²²⁷¹

10.2. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Vesîletü'l-Mülûk (Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ).**

XV. yüzyılın tercümeleleriyle tanınmış şâir ve âlimlerinden olan Ahmed-i Dâ'î'ye nispet edilen **Vesîletü'l-Mülûk** adlı eser, aslında bir âyete'l-kürsî tefsiridir.

Bekir Direkçi, "Cevâhirü'l-me'ânî (Giriş-Dil Özellikleri-Metin-Dizin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2010; a.y., "Hızır b. Ya'kûb'un Cevâhirü'l-Me'ânî Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 28, Güz 2010, s. 109-29.

²²⁶⁷ 1-2 Aralık 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen **Uluslar arası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı**'nda **Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Tasavvufi Bir Eser: Cevâhirü'l-Me'ânî ve Bazı Özellikleri** başlıklı bir bildiri sunan Lemi Akın, eserin müellif nüshası olduğu düşünülen Paris Milli Kütüphanesi'ndeki nüshası üzerinde bir doktora çalışması hazırladığını bildirmiştir.

²²⁶⁸ Direkçi, a.g.m., s. 110.

²²⁶⁹ Bkz. Çetin, a.g.m., s. 318-20.

²²⁷⁰ Çetin, a.g.m., s. 309; Direkçi, a.g.m., s. 110-12.

²²⁷¹ A.g.m., s. 110.

Müellifin verdiği bilgiye göre, eserde esmâ'ü'l-hüsnâ'nın açıklama ve tercümesine de yer verilmiştir.

Tek nüshası Koyunuğlu Müzesi ve Kütüphanesi'nde bulunan bu eser kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra eserin sebab-i te'lîf bölümü gelir. Bu bölümde ismini vermediği bir padişahın övgüsünü yapan şârih, bu padişaha bir armağan olması dolayısıyla eserini kaleme aldığını ifade ederken eserinin konusunu da şu şekilde açıklamaktadır:

“... ve ilimler a'lâsı ilm-i tefsîrdür ve âyete'l-kürsî dahı a'lâ-yı Kur'ândur. Ve cemî'-i mü'minler dilinde mütedâvildür ve revândur. Nitekim beyân-ı fazîleti gele inşâ'allâhu ta'âlâ. Bu sebebden âyete'l-kürsî tefsîrin Türkî diline getirüp terceme itdüm. Ve ba'zı münâsebetle esmâ-i hüsnâ ma'nâsın yazup ve dahı bir vechile ihtisâr idüp tercüme itdüm. Zîra ol dahı dîn bâbından ve maksad-ı aksâdandır ve nice sevâba ve dekâyika müştemildür ve dahı makâma münâsib hikâyetden ve kazıyye-i evliyâdan esnâ-i kelâmda bile derc itdüm...” (4b-5a)

10.3. Sinân Paşa, Sinâneddîn Yûsuf (ö. 1486), **Tazarrunâme**.

XV. yüzyıl devlet adamı ve **Tazarru'nâme** isimli Osmanlı inşâ sanatının en meşhur eserinin yazarı olan Sinân Paşa'nın müstakil bir esmâ'ü'l-hüsnâsı bulunmamaktadır. Ancak H. İbrahim Şener, Kur'ân ve hadislerde zikredilen Allah'ın 117 ismini sayıp manalarını vermesi dolayısıyla Tazarru'nâme'nin de bir esmâ'ü'l-hüsnâ örneği kabul edilebileceğini ifade etmektedir. Söz konusu eserde; Allah'ın isimleri veciz bir ifade ve üslupla açıklanmıştır.²²⁷²

10.4. Abdullâh İlâhî es-Simavî (ö.1487), **Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ**.²²⁷³

H. İbrahim Şener'in 12 nüshasına eriştiğini söylediği²²⁷⁴ bu şerhin başında, şerh edilecek kaynak metin yani Allah'ın 99 ismi sıralanmıştır. Daha sonra ise, esmâ'ü'l-hüsnâ'nın önemi noktasında bir ayet ve hadisin metni verilip tercüme

²²⁷² Şener, a.g.t., s. 121.

²²⁷³ Tarafımızdan incelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4001 numaradadır.

²²⁷⁴ A.t., s. 121.

edilmiştir. Bundan sonra ise asıl şerh bölümüne geçilmektedir. Bu bölümde her ismin önce lügat anlamı verilmekte daha sonra da “*kulun bundan nasîbi*” ibaresiyle bu ismin şerhi yapılmaktadır. Mensur olan eserde “el-melik” isminin şerhi şu şekilde yapılmıştır:

El-melik: Öyle Allâh ki tasarruf-ı ‘âmme sâhibidür. Kulun bundan nasîbi, Allâh ta’âlâ küll-i şey’den müstağnî ve mâ-‘adâsı ana muhtâc idügin bilmekdür. Vücûd-ı bekâsında dahi hatm-i kazâsında müsahharlar idügin bilmekdür. Pes imdi nâsdan bi’l-küllîye müstağnî olup umup korkmaya illâ Allâh ta’âlâdan uma ve korka ve gayrılardan müstağnî ola ve ancak memleket-i hâssasınun tasarrufıyla mukayyed ola. Ol kalb kâlibudur ve dahi cünûd-ı re’âyâsı üzerine müsallat ola. Ol el ayak göz dil kulak karın ferecdür. Bunları dünyâ ve ahret hayrında kullana. İşde böyle olursa melik olur ve illâ memlûk olur.” (3b)

10.5. Şeyh Kâsım b. Şeyh Îsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî (ö.1496’dan sonra), **Havâss-ı Esmâü’l-Hüsnâ (Tercüme-i Cevâhirü’l-Ahbâr’ın girişinde).**²²⁷⁵

Sadece Allâh’ın isimlerinin havâssına yer verilen bu şerh, müstakil bir eser değildir. Şeyh Kâsım b. Şeyh Îsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî’nin (ö.1496’dan sonra) kendisinin önce Arapça yazıp daha sonra da Türkçeye aktardığı **Cevâhirü’l-Ahbâr** adlı eserinin baş tarafında yer almaktadır. Mütercim eserinin yazılış sebebini açıkladıktan sonra **Beyân-ı Havâss-ı Esmâü’l-hüsnâ** başlıklı bir bölümde esmâ’ü’l-hüsnânın havassına yani bu isimlerin ne zaman okunması gerektiği, okunduğunda ne gibi faydaların hâsıl edildiğine dair bilgilere yer verir.

10.6. Hatîboğlu Habîbullah Şîrvânî (ö. 1512’dan sonra), **Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ.**

Nüshasını Ayasofya Ktp. 1860 numarada bulduğumuz bu eser manzumdur. Bahsi geçen nüshada Hatîboğlu Habîbullah Şîrvânî’nin esmâü’l-hüsnâ şerhi dışında

²²⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6435.

iki eseri daha bulunmaktadır. Bu üç eserin sonunda uzunca bir münâcât yazan şair ismini şu beyitte zikreder:

Nâzım u kâtib Habîbullâh Hatîboğlu bilün

Şehr-i Şîrvândan Hudârâ bir du'â ana kılun (95a)

Bu beyitten anlaşıldığına göre nüshanın istinsahını da yapan Hatîboğlu'nun Şerh-i Esmâ-ı Hüsnâ'sı manzum olup tevhîd ve na't ile başlar Allâh'ın isimleri ve onları zikretmenin sevabından bahsettikten sonra bu sevaba erişmek maksadıyla eserini yazdığını ifade eder:

Bu sebebden nazm itdüm ma'nîlerin hem havâs

Söyledüm budur sor okı vü bul bir hoş menâs (7a)

Bu girişten sonra şerhine başlayan Hatîboğlu her bir ismi mesnevi nazım biçimindeki ikişer beyitle şerh eder. Eserin dili Azeri Türkçesi özelliklerini barındırmaktadır. 44 yapraktan oluşan eserin tamamlanış tarihi 918/1512'dir.

10.7. Subhî, Mehmed Alî Çelebi el-Bursevî (ö. 1523'ten sonra) **Kasîde fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ.**²²⁷⁶

Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin verdiği bilgiye göre hicri X. yüzyıl şairlerinden olduğu söylenen Subhî, Bursalı olup tahsilini tamamladıktan sonra kadılık görevinde bulundu. Daha sonra tasavvufa meyl eden Subhî'nin²²⁷⁷ esmâü'l-hüsnâsı manzum olup kaside nazım biçiminde yazılmıştır.

Subhî eserine manzum bir tevhîd, Hz. Peygamber ve dört büyük halifenin na'tlarıyla başladıktan sonra “*mukaddime der-iktizâ-yı şerh ü nazm-ı esmâü'l-hüsnâ*” başlığı altında şu ifadeleri kullanmaktadır:

Ulemâ-yı şerî'at-ı İslâm

Şerh-i esmâda itdiler ikdâm

²²⁷⁶ İncelenen nüsha, Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları 561 numarada bulunmaktadır.

²²⁷⁷ Bkz. OM. II. 284.

Arabî vü Fârisî kalîl ü kesîr
İtdiler şerh vasfını tahrîr
Her biri sözde gösterüp itnâb
Yazdılar şerhini bi-gayr-i hisâb
Yine bir iktizâ ile nâ-gâh
Eyledüm ol gürûhı hâdî-i râh
Peyrev oldum bu yolda pîrlere
Eyledüm iktidâ habîrlere
Eyledüm ol şurûha bezl-i nazar
Oldı manzûr anda niçe ‘iber
Cümnenün zübdesin idüp tahrîr
Kıldum elzem havâssını takrîr
Anı yazdum lisân-ı Rûm üzre
Şerhin itdüm beyân-ı Rûm üzre
Okuyanlar bunu yazanlar hem
Olalar mazhar-ı ‘atâ vü kerem
İde rahmetlerin ziyâde Hudâ
Umaran müstecâb ola bu du’â (3a-b)

Subhî bu giriş ifadelerinden sonra Hz. Peygamber’in konuyla ilgili hadisinin metnini verip bunu manzum olarak açıkladıktan sonra her ismi 3 beyitle açıklamaya başlamaktadır. Ancak bu açıklama Allah’ın isimlerinin anlamına yönelik olmaktan

ziyade onun havaslarına daırdır. Yani hangi ismin ne zaman zikredilmesi gerektiğine dair bilgiler bulunmaktadır. Nitekim Subhî de bu durumu Şu Şekilde ifade etmektedir:

Minnet Allâh oldu hitâm-ı kelâm

Şerh-i esmâyı eyledüm itmâm

Ya'nî yazdum havâssını bir bir

Add idüp lafz u hâssını yir yir (13b)

Tamamı 263 beyitten oluŐan eserin tamamlanma tarihi için “Őâriku'l-envâr” ifadesi (890/1485-86) tarih olarak dūŐürölmüŐtür.

10.8. Nahîfi (ö. 1546'dan sonra), **Şerh-i Şâfi**.

Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi 767/13 numarada 211b-222a yaprakları arasında yer alan nüshasından²²⁷⁸ hareketle tanıtılacak olan bu esmâü'l-hüsnâ Şerhi manzum olup mesnevî nazım biçimi ile kaleme alınmıştır. Şerhin müellifi ismini Şu beyitlerle açıklar:

Ey Nahîfi hanîf olup tâhir

Hakdan oldu hakikatün zâhir

...

Yeter itdün Nahîfi tafsîli

Bırak elde bu kâl ile kîli (223a)

Eser manzum bir tevhîd ve na't bölümü ile başlar. Daha sonra okuyucuya nasihat eden Şair, esmâü'l-hüsnânın önemi hakkında da açıklamalarda bulunduktan sonra Allâh'ın her bir ismini genellikle 3 veya 4 beyitle Şerh eder. Açıklamalarını daha ziyade bu isimlerin okunmasında elde edilecek manevi fayda üzerine temellendiren Nahîfi eserini bir hâttime bölümü ile sonlandırır. Yaklaşık 44 beyitten

²²⁷⁸ Eserin bir diğer nüshası da Ankara Üniversitesi, DTCF Ktp., Mustafa Con koleksiyonunda A 695/II numarada yer almaktadır.

oluşan bu bölümde şâir eserinin ismi ve yazılış tarihini açıklamaktadır. Buna göre eserini hicretin 953/1546 yılında tamamlayan Nahîfî, buna **Şerh-i Şâfi** ismini vermiştir.

Hicretün elli üçü dokuz yüzdi

Geçmiş idi beyân ile sözdi

Şehr-i Zi'lka'dede tamâm oldı

Şerh-i Şâfi bu şerhe nâm oldı (223a)

10.9. Şücâüddîn İlyâs b. Âsâ b. Mecdüddîn es-Saruhanî (ö.1559), **Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ**.²²⁷⁹

Asıl adı İlyâs olan şair, babası Saruhan Mecdüddîn Âsâ'ya nispetle İbn Âsâ olarak tanınmıştır. XVI. Yüzyıl ilim adamı, mutasavvıf ve yazarlarından olan şair Bayramiyye tarikatına mensuptur.²²⁸⁰

İbn-i Âsâ'nın manzûm esmâü'l-hüsnâsı konuyla ilgilenenler tarafından başarılı görülmüş ve gerek kütüphanelerde birçok nüshasına rastlanılması gerekse de sahip olduğu sanatsal başarısından dolayı Türk edebiyatındaki en meşhur esmâü'l-hüsnâ olarak telakkî edilmektedir.

Eserini babasının tavsiyesi üzerine yazmaya başlayan şâir hicretin 848/1541-42 yılında da tamamlar. Mesnevî nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılan eser, Ali Yılmaz oluşturduğu karşılaştırmalı metne göre 868 beyitten oluşmaktadır. Eserde Allah'ın her bir ismi muhtelif sayıdaki beyitlerle şerh edilmiştir.²²⁸¹

²²⁷⁹ Eserin metni şu çalışmalarda yer almaktadır: Şener, a.g.t., s. 270-360; Yılmaz, a.g.m.; Sabahattin Akbay, "Saruhanlı Şeyh İlyas ve Manzum Esmâü'l-Hüsnâ Şerhi", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara,1996.

²²⁸⁰ Yılmaz, a.g.m., s. 7.

²²⁸¹ Şener, a.g.t., s. 261-67.

10.10. Selâmî Mustafa Efendi (ö.1585), **er-Reşâd fî Tahkîki Sebîli's-Sedâd (Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ)**.²²⁸²

Zeyniyye tarikatı şeyhlerinden olan Selâmî mahlaslı Şeyh Mustafâ Efendi İznikli'dir. İstanbul'da Şeyh Yavsı Dergâhı'nda şeyhliğini ifa eden Selâmî 993/1585'de vefat etmiştir. Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre, **Delâ'il-i Hudâ** isimli mensur bir eseri ile manzum bir hadîs-i erba'în şerhi bulunmaktadır.²²⁸³

Selâmî'nin esmâ'ü'l-hüsnâ şerhi mensur olup şârih tarafından **er-Reşâd fî Tahkîki Sebîli's-Sedâd** ismi ile isimlendirilmiştir. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra eserinin ismini zikreden Selâmî, mi'râc, evsâf-ı melâ'ik, nefhi's-sûr gibi bazı konular hakkında uzunca bilgiler verdikten sonra esmâü'l-hüsnâyı şerh etmeye başlar. Tarafımızdan incelenen nüsha yaklaşık 135 yapraktan oluşmaktadır. Esmâü'l-hüsnâ şerhi 60b'den itibaren başlar. Her bir ismin ne anlama geldiğini açıklayan şârih, yaptığı açıklamaları ayet, hadis ve manzum parçalarla destekler.

10.11. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **el-Matlabu'l-A'lâ fî Şerhi Esmâillâhi'l-Hüsnâ**.²²⁸⁴

XVI. yüzyılın velut müelliflerinden biri olan Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh'un **el-Matlabu'l-A'lâ** ismini verdiği esmâü'l-hüsnâ şerhinin yazma eser kütüphanelerinde üç nüshası²²⁸⁵ tespit edilebilmiştir. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 592 numaradaki nüshasından hareketle yapılan incelemeye göre, eserin bir hamdele ve salveleden sonra şârihin eserinin yazılış sebebi ile ilgili açıklamalarda bulunduğu bir bölümle devam ettiği görülmektedir. Bu bölümde şârih, esmâü'l-hüsnâ'nın önemine değinip bu konuda birçok eser yazıldığını belirttikten sonra bu konuda Arapça ve Farsça yazılmış eserlerden hareketle bir eser kalem almak istediğini şu şekilde dile getirir:

²²⁸² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2452 numarada bulunmaktadır.

²²⁸³ Bkz. OM. I. 81.

²²⁸⁴ İncelenen nüsha: Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 592 numaradadır.

²²⁸⁵ İncelenen nüshası dışındaki nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 920, Yazma Bağışlar 749.

“...bu abd-i za’îf ve gedâ-yı nahîfün dahi hâtır-ı fâtırına böyle helecân eyledi ki ol esmâ’ullâh-ı hüsnâda vâki’ olan ma’nâ-yı latîfe ... ki selef-i ‘izâm lisân-ı ‘Arabî ve zebân-ı Fârisîce tahrîr eylemişlerdür. Anlardan lisân-ı Türkîye tercüme eyleye tâ ki lisân-ı ‘Arabîye mâhir ve lisân-ı Fârisîye kâdir olamayanlara nef’i şâmil ve fâyide vü hayrı kâmil olup ...” (2a)

Abdülmeccîd Efendi şerhinde farklı bir üslup takip etmiş ve bu üslubu eserinin girişinde şu şekilde açıklamıştır:

“... ve bu tarzı ihtiyâr eyledüm ki ol esmâullâh-ı hüsnâdan her bir ism-i kerîm beş kısım üzerine taksîm oluna ki kısım-ı evvel ism-i şerîfin ma’nâ-yı latîfini beyân eyleye ve kısım-ı sâni hâssasını ‘ayân eyleye ve kısım-ı sâlis hazz-ı bendeyi izhâr eyleye ve kısım-ı râbi’ ma’nâ-yı manzûmını âşikâr eyleye ve kısım-ı hâmis ol ism-i şerîfe münâsib bir hikâye rivâyet eyleye...” (2a-b)

Kendine has bir tarz geliştiren Abdülmeccîd Efendi, şerh ettiği ismi önce uzunca açıklar, bu bağlamda önce ismin kelime anlamını ve asıl kastedilen anlamı üzerinde durur. İkinci olarak da bu ismin hâssası yani hangi zamanlarda okunması gerektiği konusunda bilgi verir. Üçüncü olarak ele alınan ism-i şerîfin şârih üzerindeki hâssası yani ona kazandıracığı duygular üzerine durulmuş, dördüncü olarak ism-i şerîf üçer beyitler tercüme edilmiş ve son olarak da konuyla ilgili kısa bir hikâyeye yer verilmiştir. Abdülmeccîd Efendi’nin bu önemli eseri 972/ 1564 yılında tamamlanmıştır.

10.12. Hüseyin b. Ahmed-i Sirozî (ö. 1591), **Esmâ-i İlâhî Kasîdesi.**

İhlâs suresini manzum olarak tefsir eden Sirozlu Hüseyin’in esmâü’l-hüsnâsı müstakil bir eser değildir. Bahsi geçen surenin tefsiri olan **Câmi’u’l-Envâr ‘alâ Tefsîri İhlâs** adlı eserinde yer alan bu esmâ-i hüsnâ manzûm olup kasîde nazım

biçimiyle kaleme alınmıştır. Aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün mefâ'îlün** kalıbıyla yazılan bu 78 beyitlik kasidede Allah'ın 220 kadar ismi sayılmaktadır.²²⁸⁶

10.13. Alâeddîn Alî Dede b. Mustafâ el-Bosnevî (ö. 1598), **Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ**.²²⁸⁷

Halvetiyye tarikatının mensuplarından olan Alî Dede Bosnalıdır. Muhtelif konularda birçok telifi bulunan Alî Dede'nin²²⁸⁸ esmâü'l-hüsnâ şerhi mensur olup bir mukaddime ile başlar. Bu bölümde eserinin yazılış sebebini açıklayan Alî Dede, uzun süreden beri, esmâü'l-hüsnâyı Arapçadan Türkçeye tercüme edip şerh etmeyi düşündüğünü ancak bunun için uygun bir zamanı beklediğini ifade eder. Ahmed Paşa'nın ortaya çıkmasıyla bu vaktin geldiğini düşünen şârih eserini kaleme alıp bu zata sunar. Alî Dede, maksadını şu şekilde ifade eder:

"... Allâh ta'âlânun esmâ-yı hüsnâsı olan toksan tokuz ism-i şerîfîni Arabî lisândan çıkarup Türkî kisvesiyle zînet ve şerh ve ulemâ virdükleri ma'ânî vü nikât u rivâyât u ma'ânîlerin derc ü beyân eyleyem tâ ki Arab dilinden mahzûz olmayanlar istifâde eyleyeler..." (2a)

Eserinin başına koyduğu bir mukaddimededen sonra şerhine başlayan Alî Dede, esmâü'l-hüsnâ hakkında hadislerden alıntılar yaptığı bir ön girişe yer verir. Daha sonra da her bir ismin anlamlarını açıklayan şârih bu ismi zikreden kişinin tahsil edeceği sevap hakkında bilgi verir.

10.14. Şifâ'î, Şeyh Dervîş Mehmed Mevlevî (ö. 1671), **Hediyetü'l-Fukarâ (Tercüme-i Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ)**.²²⁸⁹

XVII. yüzyılda yaşamış olan Mevlevî şeyhi Şifâ'î'nin tercüme ve şerh türü eserlerinden biri de esmâü'l-hüsnâ konusundadır. Milli Ktp. Yz A 6026/1 numarada, 1b-24b yaprakları arasında yer alan bu eserde Şifâ'î Mehmed Dede, Farsça olarak

²²⁸⁶ Şener, a.g.t., s. 128-29.

²²⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 319.

²²⁸⁸ Bkz. OM. I. 115.

²²⁸⁹ İncelenen nüshası Milli Ktp. Yz. A 6026/1 numaradadır.

kaleme alınan bir esmâü'l-hüsnâ şerhini Türkçeye tercüme etmiştir. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra mütercim bu durumu şu şekilde izah etmektedir:

“... bu abd-ı fakîr Dervîş Mehmed Şifâ’î Mevlevî eydür ki bi-hamdihî ve ta’âlâ bin yetmiş bir senesi hacc müyesser olup deryâdan kadirga ile Mısra teveccüh itdükde yanumuzda Fârisî iki esmâ-ı hüsnâ şerhi bulunup mütâla’a itdükde Fârisî bilmeyen ihvân-ı tarikat ve yârân-ı hakîkate mütâla’ası âsân olmağ için Türkiye tercüme idüp Hediyetü’l-Fukarâ diyü tesmiye itdüm...” (1b)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere Şifâ’î, eserini, 1071/1660-61 senesinde gerçekleştirdiği hacc yolculuğu sırasında kaleme almış ve ismine de Hediyetü’l-Fukarâ ismini vermiştir. Esmâü’l-hüsnâ şerhine geçmeden evvel bir mukaddime bölümüyle öncelikle konuyla ilgili ön bilgiler veren şârih daha sonra isimlerin anlamı ve havâssını açıklamaya koyulur.

10.15. Niyâzî Mehmed Mısırî (ö.1694), **Şerh-i Esmâü’l-Hüsnâ.**²²⁹⁰

Niyâzî-i Mısırî’nin esmâü’l-hüsnâsı mensur olup tasavvufî bir mahiyet arz etmektedir. Mısırî, önce her bir ismin sözlük anlamını verir, ardından da bu ismin daha ziyade tasavvufî bağlamda açıklamasını yapmaya çalışır.

10.16. Hamdî (ö. 1713’ten sonra), **Şerh-i Esmâ’ü’l-Hüsnâ.**

Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1282 numarada bulunan bu şerhin yazarı ismini Hamdî olarak verirken Sarây-ı Hümâyûn’da tahsil gördüğünü açıklar. Esmâü’l-hüsnâyı şerh edip bir eser oluşturduğunu ve bunu “şeyhü’l-vüzerâ” (1125/1713-14) ibaresinin işaret ettiği tarihte sadrazam olan Alî Paşa’ya hediye ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... emmâ ba’d sedâd u ashâb-ı reşâd olanlara zâhirdür ki cenâb-ı Hudâ-yı müte’âl hazretlerinün esmâ’-ı zât u sıfât-ı beyyinâtları ‘alâ kavli’l-muhaddisîn 99 aded ile ma’dûd olup subh u mesâda kırâ’at

²²⁹⁰ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2487 numaradadır. Ayrıca bkz. Baha Doğramacı, **Niyâzî-i Mısırî: Hayatı ve Eserleri**, Kadioğlu Matbaası, Ankara, 1988.

idenlere müjde cennet olduğu mev'ûd olduğu hadîs-i şerîf ile musarrahdur binâen alâ zâlike işbu Hamdî ... sarây-ı hümayûn-ı bî-nazîrde gûşîş-i bisyâr ve sa'y-i bî-şümâr ile tahsîl eylediği sermâye-i mesâ'ilden tarz-ı cedîd ve lisân-ı asrîde olan üzre esmâ'ü'l-hüsnânun şerhine mübâderet ve tercümesine müsâra'at eyleyüp ... Alî Paşa efendimiz hazretlerinin hâk-i pây-ı devletlerine ihdâ kılındı...” (1b)

Bu ifadelerden sonra Allâh'ın 99 ismini şerh etmeye başlayan Hamdî, daha ziyade isimlerin anlamlarını vermekle yetinir.

10.17. Derûnîzâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh (ö. 1763), **Tebyînü'l-Ma'nâ ale'l-Esmâi'l-Hüsnâ.**

Derûnîzâde lakabıyla bilinen Hulûsî Mehmed Efendi, Celvetî tarikatı şeyhlerinin âlimlerinden olup İsmâîl Hakkî'dan icazet almıştır. Usturumcalı olan Derûnîzâde tahsilini tamamladıktan sonra memleketine dönüp fetvâ vermek ve insanları irşâd ederek hayatını geçirdi. 1167/1753'de vefat eden Hulûsî Efendi, elimizdeki bu esmâü'l-hüsnâ şerhi dışında tercüme ve şerh türü birkaç eser daha kaleme almıştır.²²⁹¹

Hulûsî Efendi'nin mensur olan esmâü'l-hüsnâ şerhinin kendi hattından çıkan nüshası Süleymaniye Ktp. İzmir 796 numarada bulunmakta olup 38 yapraktan oluşmaktadır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismini Hulûsî Mehmed olarak veren şârih, Usturumca kasabasında müftü olduğu bilgisini de vermektedir. İsmi zikrettikten sonra eserinin yazılış sebebi üzerinde duran Hulûsî, dostlarından esmâü'l-hüsnâ okumak için kendisinden izin aldığını, bu izni verdikten sonra duaya vesile olması için muteber kitaplardan Allâh'ın isimlerini derlediğini ve bunları Türkçe olarak şerh ettiğini ifade eder.

Eserine **Tebyînü'l-Ma'nâ ale'l-Esmâi'l-Hüsnâ** ismini veren şârih bunu 1174/1760 tarihinde tamamlamıştır. Hulûsî Efendi şerhini yaparken birçok kaynağa başvurarak her bir ismi anlamını ve havassını göz önünde bulundurarak şerh etmiştir.

²²⁹¹ Hayatı hakkında bkz. Sefîne. III. 99.

10.18. Hacı Mehmed (ö. 1763'ten sonra), **Manzûm Şerh-i Esmâü'l-hüsnâ.**

Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. YY 7609 numarada bulunan bu şerh, manzumdur. Eserine hamdele, salvele ile Hz. Peygamber ve dört büyük halifenin övgüsüyle başlayan şârih daha sonra Sultân Mustafa'nın ismini anmaktadır. Şârih bu sırada şu beyte de yer verir:

Dinile tercüme Türkî lisâna

Ola kim yâdigâr ola zamâna

Eserinin sebep-i telifini de anlatan şârih daha sonra Allah'ın her bir ismini muhtelif sayıdaki beyitlerle şerh eder. Eser, 26 Zilkade 1177 / 22 Mayıs 1764 tarihinde tamamlanmıştır.

10.19. Hüseyin Rıfkî (ö. 1766'dan sonra), **Tercüme-i Kasîde-i Dimyâtiyye.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4018 numarada bulunan bu eser 8 yapraktan oluşmaktadır. 8b'de yer alan ketebe kaydından hareketle eserin mütercimi Hüseyin Rıfkî olarak tespit edilmiştir; ancak bu isim metinde görülememiştir.

1180/1766-67'de yazılan bu eser, manzum olup Şemseddîn Ebû Abdullâh Mehmed b. Ahmed ed-Dimyâtî'nin (ö. 1515)²²⁹² **Kasîdetü'd-Dimyâtiyye fi't-Tevessüli bi'-Esmâillâhi'l-Hüsnâ** isimli meşhur kasidesinin nazmen tercümesidir.

10.20. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771), **Manzûm Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ.**²²⁹³

Şiirlerinde Hâkim mahlasını kullanan Mehmed Efendi'nin esmâü'l-hüsnâ şerhi manzûm olup mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Toplam 300 beyitten oluşan eserde; müellif önce her bir ismi

²²⁹² Bkz. Bağdatlı İsmail, **Esmâü'l-Müellifin**, C. II, s. 227.

²²⁹³ Şahin Kızılabdullah, "Hâkim Seyyid Mehmed Efendi; Hayatı, Eserleri ve Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ'sı", (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2004.

üçer beyitle açıklar, daha sonra da bu isimlerin havâssını da kapsayan mensur açıklamalar yapar.²²⁹⁴

10.21. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tarhu'l-Ma'nâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ.**²²⁹⁵

Eserine esmâü'l-hüsnâ hakkındaki bir hadisle başlayan Müstakîmzâde, daha sonra şu ifadelere yer verir:

“... esmâ-ı hüsnânun cümlesi rivâyât-ı müte'addide ile sâbit olup ba'zı esmâ-ı şerîfe bedeli sâ'ir rivâyetde gayrı esmâ-ı latîf vâki' olmağla cümlesi[ni] cem' murâd idüp bu fakîr Müstakîmzâde... 'Tarhu'l-ma'nâ fi şerhi'l-esmâ' tarihinde ibtidâ İmâm Buhârî rivâyetinde olan esmâ vü müsemâyı sûret-i mertebesi üzere beyân u itmâm ve ba'de rivâyât-ı dîgerde bulunanlar zeyl kılmağa ihtimâm olındı. Her birinün ma'nâ-yı Türkî ve me'âl-i Fârisîleri icmâlen beyân” (11b-12a)

Bu ifadelerden sonra şerhine başlayan Müstakîmzâde derlediği her bir ismin Türkçe anlamını verip Farsça'daki karşılığını da vermek suretiyle mensur olarak şerh eder.

10.22. Ceylânî, **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 479/1 numarada bulunan bu şerh mensur olup Ceylânî mahlasını kullanan biri tarafından kaleme alınmıştır. Nüshanın fiziki özellikleri eserin XVI. yüzyıl civarında yazıldığı göstermektedir. Şârih, şerh ettiği her bir ismin önce Türkçe anlamını daha sonra da havâssını vermiştir.

10.23. Yahyâ Gözeli, **Şerh-i Esmâ'ü'l-Hüsnâ.**²²⁹⁶

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshasına erişilebilen bu esmâü'l-hüsnâ şerhinin yazarı kütüphane kayıtlarında Yahyâ Gözeli olarak girilmiştir. Süleymaniye

²²⁹⁴ Kızılabdullah, a.g.t., s. 47.

²²⁹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1426/2.

²²⁹⁶ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba 301. Diğer nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4000, 4054, Hüsrev Paşa 199

Kütüphanesi'ndeki nüshaları tarafımızdan incelendiğinde, bu ismin metin içinde geçmediği, besmelenin hemen üstündeki serlevhada geçtiği görülmüştür. Örneğin Hacı Mahmud Efendi 4000 numaradaki nüshanın 1b yaprağında bu isim “*hâzâ şerh-i esmâü'l-hüsnâ hediyetü Yahyâ ile'l-ihvân*” şeklindeki bir notla verilmiştir. Biyografik kaynaklarda izine rastlanmayan bu zatın hangi dönemde yaşadığı tespit edilememiştir.

Yahyâ Efendi'nin şerhi, Hz. Peygamber'in konuyla ilgili bir hadisinin açıklamasıyla başlar. Daha sonra Allâh'ın 99 ismini şerh etmeye başllayan şârih, şerh ettiği ismin evvelâ anlamını vermekte, daha sonra da “*kulun bundan fâ'idesi*” başlığı ile bu ismin okunmasından elde edilecek manevî faydalar üzerinde durulmuştur.

Eserin yazıldığı tarih tespit edilemediği gibi tarafımızdan incelenen nüshalarında istinsah tarihi de bulunamamıştır.

10.24. Osmân b. Mehmed es-Sânî, **Tefsîr-i Esmâ-ı Hüsnâ.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1907 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi belirsiz olup müellifin ismi eserin sonunda yer almaktadır. Mensur olan eserde Allâh'ın her bir ismi Türkçe olarak açıklanıp bu isimlerin havâssına yer verilmiştir.

10.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ li-Muhyiddîn Arabî.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4210 numarada bulunan bu eser, Muhyiddîn Arabî'nin esmâü'l-hüsnâ şerhinin Türkçeye tercümesi olup mensurdur. Bu durum tercümenin girişinde şu şekilde beyan edilmiştir:

“... *kutbü'l-ârifîn ve fahru's-sâlikîn Şeyh Muhyiddîn Arabî ... esmâ'-ı ilâhiyye risâlesinde böyle beyân ider ki Hak sübhânehu ve ta'âlâ muhakkak bize esmâ'-ı hüsnâsını Kur'ân-ı 'azîminde yâhûd resûl-ı kerîmün ... lisânı üzre ta'yîn eyledi...*” (1b)

Kim tarafından tercüme edildiği belli olmayan eserin tercüme veya istinsah tarihi 981/1573'i göstermektedir.

20. (Müellifi veya mütercimi belirsiz) **Manzûm Esmâü'l-Hüsnâ.**

Ankara'da Milli Folklor Araştırmaları Derneği'nde bulunan bu eser; kasîde nazım biçiminde ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır.²²⁹⁷

10.26. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şerh-i Esmâü'l-Erba'ûn.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3259 numarada bulunan bu eserde, Şeyh Şihâbüddîn es-Sühreverdî el-Maktûl'ün (ö. 632/1234) **Esmâü'l-Erba'ûn** adlı Arapça eserinin Farsçaya yapılan çevirisinden Türkçeye aktarılmıştır. Mütercimi belirsiz olan bu eserin dil özellikleri ve söz varlığı dikkate alındığında, Eski Anadolu Türkçesi devrinde yazılmış olması kuvvetle muhtemel olduğu görülmektedir. 128 yapraktan oluşan nüshada herhangi bir tarih mevcut değildir.

Esmâü'l-hüsnânın manzum ve mensur tercüme ve şerhleri XIX. ve XX. yüzyılda da yapılmaya devam edilmiştir. Bunlar arasında Şâkir Ahmed Paşa et-Trabzonî'nin (ö.1818) **Ravz-ı Verd**²²⁹⁸ ismini verdiği manzum şerhi dikkat çekmektedir. Bunun dışında Cecelizâde İbrahim Nûreddîn b. Mehmed Sâlih el-Kastamonî'nin (ö.1844), **Ferâi'dü'l-Le'âlî fî Şerhi Esmâi'l-Müte'âlî**²²⁹⁹ 'si, Mehmed Rüstem Râşid Efendi'nin (ö.1863-64), **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**²³⁰⁰ 'sı, Mehmed Şerîf Efendi'nin (ö.1890-91), **Şerh-i Esmâü'l-Hüsnâ**²³⁰¹ 'sı, Süleymân Hakkı Efendi'nin (ö.1897-98), **Esmâ-yı Hüsnâ Manzûmesi**²³⁰², İsmâîl Sâdik Kemâl

²²⁹⁷ Şener, agt., s. 159.

²²⁹⁸ M. Sami Akaryalı, Şakir Ahmed Paşa (Ravz-ı Verd) [edisyon-kritik ve birinci bölümün günümüz Türkçesine çevrimi], (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000.

²²⁹⁹ Eser 1258/1842'de İstanbul'da Matbaa-i Amire'de basılmıştır.

²³⁰⁰ Bursalı Mehmed Tahir'in bahsettiği ve nüshasını gördüğünü ima ettiği bu eserin nüshasına ulaşılmamıştır. Bkz. OM. C. I. 77.

²³⁰¹ Bkz. OM. I. 77.

²³⁰² Eser, 1292/1875 yılında İstanbul'da İlhamî Fevzi Matbaası'nda basılmıştır. Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba 434.

b. Mehmed Vecihî Paşa'nın (ö.1892), **Âsâr-ı Kemâl**²³⁰³ isimli şerhi, Hamdî Efendi'nin (XIX. Yüzyıl) **Manzûm Esmâü'l-Hüsnâ**²³⁰⁴ 'sı, İbrâhîm Cûdî'nin (ö.1926), **el-Kenzü'l-Esnâ fi Şerhi'l-Esmâi'l-Hüsnâ**²³⁰⁵ adlı manzum eseri, Bıçakçızâde İsmâîl Hakkı b. Osmân'ın (ö. 1933) **Esmâü'l-Hüsnânın Nazmen Tefsiri**²³⁰⁶ adlı eseri, Mustafa Behçet b. Mehmed Sâlim'in (ö. 1934'ten sonra), **Behçetü'l-Le'âlî Şerh-i Esmâullâhi'l-Müte'âlî**²³⁰⁷ adlı eseri esmâü'l-hüsnâ şerh ve tercüme geleneğinin XIX. ve XX. yüzyıllarda devam eden örnekleridir.²³⁰⁸ Esmâ'ü'l-hüsnâyı konu alan Dimyâtiyye kasidesi de XVIII. yüzyıldan sonra, Vahîd Mehmed Emîn Efendi (ö. 1828)²³⁰⁹, Mehmed Sa'îd b. İbrâhîm b. Ömer (ö. 1834'ten sonra)²³¹⁰ ve Ahmed b. Ahmed b. Mehmed İsâ el-Bezmi²³¹¹ tarafından şerh edilmişken, Gerede Kazası Müftüsü Mehmed Sa'deddîn Efendi²³¹² de aynı kasideyi tercüme etmiştir. Bunların yanında, Seyyid İbrâhîm Enverî adlı biri de İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 7273 numarada bulunan derleme türü eserinde, Müstakîmzâde, Şeyh Nûreddîn'in Dimyâtiyye'si ile Vâhid Paşa'nın bu kasideye yaptığı şerhi bir araya getirmiştir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde Allâh'ın 99 isminin yanında Hz. Peygamber'in muhtelif kaynaklardan derlenen isimleri de şerh edilmiştir. Bu bağlamda Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi (ö. 1788) **Mir'âtü's-Safâ fi Nuhbeti Esmâ'i'l-Mustafâ**²³¹³, İbrâhîm Hanîf Efendi (ö. 1803) de **ed-Dürretü'l-Asmâ fi Beyâni Ebhiyyi'l-Esmâ**²³¹⁴ isimli eserinde Hz. Peygamber'in isimlerini

²³⁰³ Vecihî Paşa'nın bu eseri, 1284/1867 yılında İstanbul'da Matbaa-i Ebi'l-Vefa'da basılmıştır.

²³⁰⁴ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 2559.

²³⁰⁵ Eser, 1325/1907 yılında Trabzon'da basılmıştır.

²³⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 132.

²³⁰⁷ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 108.

²³⁰⁸ Burada ismi zikredilen ve ismi burada zikredilmeyen diğer esmâü'l-hüsnâ şerh ve tercümeleleri hakkında bkz. Şener, a.g.t., s. 137-155.

²³⁰⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1010.

²³¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3828.

²³¹¹ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1889/2.

²³¹² 1276/1859-60 yılında yapılan bu tercümenin nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 897.

²³¹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1426/3.

²³¹⁴ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 784.

şerh etmişlerdir. Yine Mevlânâ Sünnî isimli bir şârih de ashâb-ı Kehf'in isimlerini manzum olarak şerh etmiştir.²³¹⁵

Esmâü'l-Hüsnâ Tercüme ve Şerhleri Hakkında Genel Değerlendirme

Dinî edebiyatın ürünleri arasında değerlendirilebilecek olan esmâü'l-hüsnâ tercüme ve şerhleri, Anadolu sahası Türk edebiyatında erken dönemde başlayan bir türdür. XV. yüzyılın hemen başında ilk örneği verilen bu tür en fazla örneğini XVI. yüzyılda vermiştir. XVII. yüzyılda iki örneği görülebilen Türkçe esmâü'l-hüsnâların XVIII. yüzyılda ise dört örneği verilmiştir. Bunların yanında Ceylânî, Yahyâ Gözeli, Osmân b. Mehmed es-Sânî ve isimleri belirsiz iki mütercim tarafından yazılan esmâü'l-hüsnâların yazılış tarihleri tespit edilememiştir. Esmâü'l-hüsnâ türü XVIII. yüzyıldan sonra tekrar rağbet görmeye başlamış ve XX. yüzyılın ilk yarısının sonlarına kadar bu türün birçok örneği daha verilmiştir.

Bu çalışmada kaydedilen esmâü'l-hüsnâların büyük çoğunluğu manzum olmakla birlikte mensur olarak da kaleme alınanlar mevcuttur. H. İbrahim Şener manzum olanları toplu olarak ele alıp bu manzum örnekleri tanıtmıştır. Esmâü'l-hüsnâ şerh veya tercümelerinde Allâh'ın 99 ismi genişçe açıklanıp havâssı üzerinde durulurken hadis örneklerinde olduğu gibi birçok hikâyeye de yer verildiği görülmektedir. Örnekleri az olmakla birlikte Allâh'ın isimleri dışında Hz. Peygamber'in de isimlerinin derlenip şerh edildiği görülmektedir.

²³¹⁵ Bodlein Ktp. MS Turk. E. 38/6 numarada yer alan bu şerhin nüsha tavsifi için bkz. Günay Kut, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodlein Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, s. 4.

11. HİLYE TERCÜME VE ŞERHLERİ

حلو (haluve) veya حلي (haliye) “tatlı olmak” fiilinden türemiş bir kelime olan حلية (hilye); süs, zînet, cevher, dekorasyon, güzel yüz, güzel sıfatlar ve güzellikler manzumesi anlamlarına gelir.²³¹⁶ Kelime zamanla, söz konusu anlamlarıyla ilişkili olarak edebî bir tür ve kendine has formu olan bir levhayı ifade eden ıstılâhî anlamlar kazanır. Hilyenin ıstılâhî anlamı için; “*Cenab-ı Nebi-yi muhteremin evsâf ve secâyâ-yı hariciyesini hâvî kitap ve levhadır.*”²³¹⁷, “Hz. Peygamberin yüksek evsafını, esma-ı şerifeyi havi yazılar hakkında kullanılır tabirdir.”²³¹⁸ gibi birbirine yakın tanımlar yapılmakla birlikte, hilyenin çoğu özelliğini havi bir tanımını Ömer Kara yapar. Buna göre hilye: “*İslamî Türk Edebiyatında Hz. Muhammed, dört halife, diğer peygamberler, Allah dostları veliler ve tarihe iz bırakmış İslam büyüklerinin fizikî ve ruhî (iç ve dış) yapılarını ve bunların özelliklerini anlatan manzum ve mensur eserlere verilen isimdir.*”²³¹⁹

Hz. Peygamber’in fizikî özellikleri hakkında bilgi vermeyi amaçlayan hilye türünün temel kaynağı, konu hakkında rivayet edilen hadislerdir. Bu rivayetler; Hz. Peygamber’e yakınlığıyla bilinen çok sayıda kişiden nakledilmiştir. Bunun yanında; siyer ve tabakat kitapları başta olmak üzere, Buharî ve Müslim’in Sahih’leri vb. güvenilir hadis kaynakları ile Şemâil türü eserlerdeki rivayetler de hilye türünün kaynakları arasında yer almaktadır. Bununla birlikte, özellikle manzum hilyelerde Hz. Alî ile Hind b. Ebî Hâle’den rivayet edilen hadislerin kaynak metin olarak kullanıldığı görülür.²³²⁰

Yukarıda da ifade edildiği gibi, hilye-i nebevîler, Hz. Peygamber’in haricî ve ahlakî özellikleriyle ilgili rivayet edilen hadislerden hareketle oluşturulmuştur.

²³¹⁶ Hüseyin Kazım Kadri, **Türk Lügati**, C. II, s. 563.

²³¹⁷ Hüseyin Kazım Kadri, a.g.e, C.II, s. 563

²³¹⁸ Mehmet Zeki Pekalın, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, Ankara, 2005, s. 842

²³¹⁹ Ömer Kara, “Neşatî’nin ‘Hilye-i Enbiya’sının Dinî Kaynakları”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2002, sy. 13, s. 1-48

²³²⁰ Zülfikar Güngör, “Türk Edebiyatında Türkçe Manzum Hilye-i Nebevîler ve Nesîmî Mehmed’in Gülîstân-ı Şemâl’i”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2000, s. 2-3.

Dolayısıyla bu hilyeler bir yerde söz konusu hadislerin tercüme veya şerhlerinden oluşmaktadır.

11.1. Eğirdirli Şerîfi Mehmed Efendi (ö. 1578-1586 arası), **Hilye-i Şerîfe**.²³²¹

Önceki bölümlerde Yûsuf u Züleyhâ mesnevisi tanıtılan Eğirdirli Şerîfi'nin hilyesi, şu ana kadar yapılan araştırmalara göre, Türk edebiyatındaki hilye türünün ilk manzum örneğidir. Kânûnî'nin oğlu Şehzâde Bâyezîd'e sunulan eserin iki nüshası²³²² günümüze ulaşabilmiştir. Tarafımızdan yapılan karşılaştırmalı metne göre 267 beyitten oluştuğu anlaşılan bu hilye, mesnevi nazım biçimine ve aruzun **mefâ'îlü mefâ'îlü fe'ûlün** kalıbıyla kaleme alınmıştır.

Mesnevî nazım biçiminin gelenekselleşen giriş bölümleri (tevhîd, münâcât, na't) ile başlayan eser, sebeb-i te'lîf ile Şehzâde Bâyezîd'in methodıldığı bölümler devam etmektedir. Eserini "*Tasavvufda tarîk-i Hakk'da kâmil*" olarak nitelediği bir zatın iltiması üzerine kaleme aldığını söyleyen Şerîfi, Hz. Alî'nin hilye ile ilgili hadisine yer verdikten sonra Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerine geçmektedir. Bu bölümün bir devamı olarak gelen "*Resûl (a.s) Âlem-i Ervâhda Anâsır ile Musâhabetdür.*" başlığı altındaki bölümde ise, Hz. Peygamberin ruhunun, anasır-ı erbaa (Nar, Hava, Ab ve Türah) ile konuşturulması mevcuttur ki bu bölümle Hz. Peygamber'in ahlakî özelliği vurgulanmak istenmektedir. Şerîfi "Mev'îze" başlığını verdiği bir bölümden sonra gelen hâtîme bölümü ile mesnevisini sonlandırırken eserini sunduğu şehzade için de bir kaside yazmış ve eserini de bu kaside ile sonlandırmıştır.²³²³

11.2. Hâkânî, Ayas Paşazâde Mehmed Beg (ö. 1606-07), **Hilye-i Sa'âdet**.²³²⁴

²³²¹ Sadık Yazar, "Seyyid Şerîfi Mehmed Efendi ve Hilyesi", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 4, 2007, s. 1026-1044.

²³²² Fatih Üniversitesi, Şefik Can koleksiyonu 9 (eksik); Süleymaniye Ktp. Murad Buharî 330.

²³²³ Yazar, "Seyyid Şerîfi Mehmed Efendi ve Hilyesi", s. 1038-41.

²³²⁴ Harf inkılâbından önce bile dört defa tab' edilen Hâkânî'nin hilyesi Latin harfleriyle birçok kez neşredilmiştir. Bu neşirlerden bazıları bilimsel olarak hazırlanmışken bazıları da popüler yayınlar niteliğindedirler. Bahsi geçen çalışmalardan bazıları aşağıdaki şekilde sıralanmıştır:

Numan Külekçi, **Hakani Mehmed Bey, Hilye-i Şerife**, Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Yayınları, Erzurum, 1988; Ali Fuat Bilkan, "Hadis-i Şerifler Işığında Hilye-i Hakani", **İslami Edebiyat**, C. 2, sy. 1 (1989), s. 12-14; Numan Külekçi, "Edebiyatımızda Hilye ve Hilye-i

Hâkânî'nin hilyesi; mesnevi nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla kaleme alınmış olup 1597-98 yılında tamamlanmıştır. 712 beyitten oluşan eser, zamanın sadrazamlarından Çigalazâde Sinân Paşa'ya sunulmuştur.²³²⁵

Mesnevi nazım biçiminin kalıplaşmış bölümleriyle başlayan hilyede, şair tarafından açılan kırk başlık bulunmaktadır. Klâsik girişlerinden sonra Hz. Peygamber'in hilyesinin havassını anlatıp konuyla ilgili bir hikâyeye yer veren şair, daha sonra eserini oluştururken yararlandığı kaynakların (hadis rivayetlerini) zikretmektedir. Bu bağlamda; Hz. Ali, Hind b. Ebî Hâle, Ebû Hureyre, Enes, Ümmü Ma'bed, Câbir, Hâkim b. Harâm, İbn Abbâs ve Ebû Tûfeyl gibi ravilerin isimlerine yer verilmiştir.²³²⁶

Hâkânî, asıl hilye bölümünde ise bahsi geçen hadisleri parçalara ayırıp bunları geniş bir şekilde tercüme edip açıklamak suretiyle Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerini edebî bir dile anlatmaktadır. Eser, hilyenin tamamlandığı tarihin de verildiği bir hâtîme bölümü ile son bulmaktadır.

11.3. Nesîmî Mehmed Efendi (ö. 1611'den sonra), **Gülistân-ı Şemâil**.²³²⁷

Hayatı hakkında fazla bilgiye ulaşılamayan Nesîmî Mehmed Efendi'nin, eserini tamamladığı 3 Aralık 1611 yılında hayatta olduğu anlaşılmaktadır.

Türk edebiyatındaki hacimli hilyeler arasında yer alan Nesîmî Mehmed Efendi'nin **Gülistân-ı Şemâil**'i, mesnevi nazım biçimiyle ve aruzun **fe'ilâtün**

Hâkânî", **İslâmî Kültür, Sanat ve Edebiyat**, sy. 4 (1989), s. 40-42; Mehmet Atalay, "Hâkânî ve Hilye'si I", **Fırat Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. I, sy.1 (1991), s. 29-49; Mehmet Atalay, "Hâkânî ve Hilye'si II", **Fırat Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. I, sy .2 (1991), s. 33-58; Abdülkadir Karahan, **Hakani Mehmed Bey'in Hilye-i Şerife'si**, Sabah Gazetesi Yayınları, İstanbul, 1992; İskender Pala, **Hakani Mehmed Bey Hilye-i Saadet**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

Bu çalışmaların yanında erken dönem yapılan bazı lisans tezleri de bulunmaktadır:

Nihal Eldem, "Hilye-i Hakani [Transkripsiyon-Edisyon Kritik]", (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1968; Hasan Akdoğan, "Hilye-i Hakani - Transkripsiyonlu Metin ve İndeks", (mezuniyet tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1974; Mustafa Altın, "Hilye-i Hâkânî'nin Metni, Muhtevası, Tahlili", (Bitirme Tezi), Ege Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, İzmir, 1990.

²³²⁵ Mustafa Uzun, "Hâkânî Mehmed Bey", C. XV, **TDVİA**, s. 167.

²³²⁶ Güngör, a.g.t., s. 49.

²³²⁷ Bkz. Güngör, a.g.t.

fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün kalıbıyla yazılmıştır. Zülfikar Güngör'ün hazırladığı tenkitli metne göre 2300 beyitten oluşan eserde I. Ahmed'in övgüsü de bulunmaktadır.

Mesnevi nazım biçiminin klâsik giriş bölümlerinden sonra, hilye bilmenin önemi ve havassı üzerinde durulup Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlakî özelliklerinin anlatıldığı asıl hilye bölümüne geçilir. Eser bir hâtîme bölümünden sonra yer alan hâtem-i nübüvvet ile ilgili tavsiflerle sona ermektedir.

Nesîmî Mehmed Efendi, eserini oluştururken Tirmizî, Kadı İyaz, İbn Hacer, İbn Esîr, Kurtubî, Beyhâkî, Zührî, İbn Arabî, İbn Asâkir, Esma'î, Heysemî, Ebû Zer'a gibi müelliflerden faydalandığı gibi; Hz. Ali, Hind b. Ebî Hâle, Ebû Hureyre, Enes, Ümmü Ma'bed, Câbir b. Semûre, Ebû Ubeyde, Hâlid b. Velid, İbn Abbâs, Selmân-ı Fârisî, Berâ' b. Azib gibi ravilerin rivayetlerini de kullanmıştır.²³²⁸

11.4. Nüvâzî, Mustafâ b. Mehmed (ö. 1640'dan sonra), **Riyâzu'l-Hilye**.

Adına Riyâzu'l-Hilye adını verdiği hilyesiyle bilinen Nüvâzî'nin bu eserinden Bağdatlı İsmail Paşa **Hediyyetü'l-Ârifîn**²³²⁹ ile **Îzâhu'l-Meknûn**²³³⁰ adlı eserlerinde bahsetmektedir.

Eserinde²³³¹ Nüvâzî mahlasını kullanan şair, adının Mustafâ olduğunu da bildirmektedir. Nüvâzî'nin eseri de mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla 1639 tarihinde yazılmıştır. 1025 beyitten oluşan eserin yazılmasına sebep olarak hatiften gelen bir sesin tavsiyesi gösterilmiştir. Nüvâzî de hatiften gelen bu sese kulak vererek hilye ile ilgili sahih hadisleri inceleyerek eserini nazmettiğini bildirmektedir. Bu bağlamda, Tirmizî'nin Şemâil'i, Buhârî ve Müslim'in Sahîhleri, Kadı İyaz'ın Şifâ'sı ve Beyhâkî'nin Delâil'inden yararlandığı gibi, Hz. Ali, Hz. Ayyşe, Hind b. Ebî Hâle, Enes b. Mâlik, Câbir b. Semûre, Ebû Hureyre gibi ravilerin rivayetlerine başvurmuştur.

²³²⁸ Güngör, a.g.t., s. 50-55. Eserin metni için de aynı çalışmaya müracaat edilebilir.

²³²⁹ C. II, s. 440.

²³³⁰ C. I, s. 600.

²³³¹ Eserin üç nüshası tespit edilebilmiştir. Bunlardan ikisi Ankara Üniversitesi DTCF Ktp.'de (M. Özak, I/765, I/860), biri de Beyazıt Devlet Ktp.'de (Bâyezîd 3345/3) bulunmaktadır.

Bağdatlı İsmail Paşa Nüvâzî'nin hilyesini Hâkânî'ye bir nazire olarak değerlendirirken, Zülfikar Güngör muhtevasının farklı olması ve yazarının kendisinden evvelki hilyelerden bahsetmemesini göz önünde bulundurarak bu iddiaya katılmamaktadır.

Nüvâzî'nin hilyesi, besmele hakkındaki bir manzumeyle birlikte mesnevi nazım biçiminin gelenekselleşen diğer bölümleri ile başlar. Hz. Adem'in yaratılışı ve Hz. Peygamber'in doğumu gibi konulara da yer verilen bu giriş bölümleri nispeten hacimlidir. Bu giriş bölümlerinden sonra ise, Hz. Peygamber'in hilyesine hürmet etmenin gerekliliği ve faziletleri hakkında bilgi veren şair, daha sonra 611 beyitlik bir bölüm içinde Hz. Peygamber'in evsafını şerh etmektedir. Eser; bir hâtime ve münâcâtla birlikte eserin tamamlandığı tarihin verildiği bir tarih manzumesi ile sona ermektedir.²³³²

11.5. Bosnalı Teberdâr Zülüflü Mustafa (ö. 1654'ten sonra), **Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî.**²³³³

Hayatı hakkındaki bilgilere eserinden hareketle ulaşabildiğimiz şair, eserinde kendisi hakkında şu beyitlerle bilgi vermektedir:

Cân u dilden pâdişâha Mustafâ eyler du'â

Eylesün Mevlâ anı her türlü âfetden emîn (1b)

...

Nazm idici Mustafâya her kim iderse du'â

Yâ ilâhî vir murâdın ana der-rûz-ı cezâ (6a)

...

Bu Teberdâr Zülüfli Mustafâ el-Bosnevî

²³³² Güngör, a.g.t., s. 59-65. Eserin daha geniş tanıtımı ile nüshaları hakkında bilgi için bahsi geçen sayfalara müracaat edilebilir.

²³³³ İncelenen nüsha için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2872.

Zümre-i mağfûr ile hem-sâye dâ'im hem-'inân

Didüm anunçün bu resme tercümem târîhini

Dürr-i vasf-ı hilyem olsun tavk-ı havrâ-yı cinân

Bir du'âcın Mustafâyam eylerem dâ'imâ du'â

Bin altmış tokuzuncı senede nazmum 'ayân (14a)

Bu beyitlerden hareketle, Bosnalı olduğu anlaşılan şairin Mustafâ mahlasını kullandığı ve saray baltacıları arasında yer aldığını anlamaktayız.

Bosnalı Mustafa eserine kaside nazım biçimindeki bir tevhidle başlar. Toplam 10 beyitten oluşan bu tevhid bölümünün son dört beyti, eserin sunulduğu padişahın, IV. Mehmed'in övgüsü hakkındadır.

Dokuz beyitlik farklı bir kaside ile padişahın övgüsüne devam eden şair, daha sonra yaklaşık 10 beyitlik bir bölümde ise Hz. Peygamber'in na'tına yer verir. Bu bölümden sonra gelen ve yaklaşık 25 beyitten oluşan sebab-i te'lîf kısmında ise şu beyitler yer almaktadır:

Nice vârid oldı hilye dinle ey ehl-i vefâ

Şerhin itmek eyler ise ger müyesser ol Hudâ

Yâ ilâhî kıl müyesser şerh ideyin hilyesin

Ol mu'inüm fazlun ile ey kerîm-i zü'l-'atâ

Ol habîbün hilyesinün nef'ini nazm ideyim

Hâssası ğâyetde çokdur hilyenün bilgil ahâ

Şöyle gelmişdür haberde cân kulağınla işit

Ol Muhammed Mustafâdur çünkü tâc-ı enbiyâ

Bu fenâda ol bekâya göçmege oldı karîb

Çâr yâr u âl ü ashâb cümlesi kıldı bükâ
Ağlayup cümle didiler yâ resûl-ı zü'l-celâl
Hâlümüz oldu mükedder iy Muhammed Mustafâ
Ol mübârek zâtunuzdan cümle mahrûm kaluruz
Bize bir çâre buyurun didi ashâbı ana
Ol dem anlara buyurdi iy benüm yârânlarum
Emr-i Hakka çâre yokdur nideyin ehl-i safâ
Her nefes mevte dutar ol cümle mahlûk ne ki var
Ol hitâb-ı müstetâba diyemez hiç kimse lâ
Lîk pendüm gûş idün hoş anlara didi resûl
Ol şemâ'il ya'nî vâsfum cümle yazun bî-riyâ
Sonra gelen ümmetüme hem kala hoş yâdigâr
Hoş nazar idün buyurdi dâ'imâ subh u mesâ
Kim yüzine sürüp ana rağbet ü hürmet ide
Ol beni görmüş gibidür çok sa'âdetdür ana
...
Ger bir evde bulunursa bu Muhammed hilyesi
Hürmetiyçün yanmaya ol beyte gelmez hiç belâ
Bir kişide bulunup hoş i'tikâd itse ana
Sîhr u mekr ü hem perîden müncî [ü] hâlis ola
İns ü cin düşmânı olsa görmeye asla zarar

*Hilye-i pâk-i nebîyi hıfz iden merd-i Hudâ
Bir mu'azzam ni'met oldu hilye-i pâk-i resûl
Cümle ümmet hilyesiyle fahr iderler dâ'imâ
Yazsa bir kes kendüde bile götürse hilyesin
Lutf-ı Hakkun mazharında olur ol merd-i Hudâ
Halk-ı 'âlem arasında dâ'imâ mahbûb olur
İ'tibâr üzre olur ol dü cihânda pür-safâ
Hilyesine şehriyârum eylesün hüsn-i nazar
Rehberün Hızr u refikun ola fahr-ı enbiyâ
Ger sefer ehlinde olsa bu mübârek hilyesi
Her sabâh u her mesâda hoş nazaritse ana
Hem nazar kıldukça on kez kılsa bir kimse salât
Ol kişi görmez mazarrat devlet anundur şehâ
Ger dilersen iki 'âlemde murâdun alasin
Ulu gör sen hilyesini hem nazar kıl dâ'imâ

Şerh çokdur ğâyet ile vasfa çok yok iktidâr
Vir salât ile selâm ol hazrete subh u mesâ
Nazm idici Mustafâya her kim iderse du'â
Yâ ilâhî vir murâdın ana der-rûz-ı cezâ (4a-6a)*

Eserinin ortaya çıkış serüvenini bu beyitlerle ifade eden Mustafa'nın şerh kelimesine sık sık yer vermesi hilye edebî türünün aslında konuyla ilgili hadislerin şerhinden meydana geldiğini göstermesi bakımından dikkate değerdir.

Şair sebep-i te'lif bölümünden sonra, hilyesine kaynaklık eden metni nereden bulduğunu da şu mensur cümle ile bildirmektedir:

“Ömer bin Abdülazîz (r.a) hazînesinde bulunup an'ane ile Sultân Ğavri Mısır pâdişâhun hazînesine dâhil olan hilye-i şerîfün sûretidür kim hatt-ı Kûfiden nakl olunmuşdur. Sahîh u musahhahdur. Tafsil üzre beyân olunmuşdur” (6a)

Hilyesinin kaynağını da bu şekilde bildiren şair, daha sonra asıl hilye bölümüne geçmektedir. Bu bölümde Hz. Peygamber'in fizikî özellikleri hakkında bilgi veren hadis metnini, her uzva göre parçalayıp bunları birer beyitle tercüme eder.

Bosnalı Mustafa'nın yaklaşık 135 beyitten oluşan hilyesi, “*der-taleb-i şefâ'at ve taleb-i du'â*” başlığını taşıyan yaklaşık 12 beyitlik bir bölümle sona ermektedir.

11.6. Selîmî Dede (ö. 1688?), **Hilye-i Nebî.**

Selîmî Dede, “Koca Mehmed” ve “Sofu Mehmed” lakaplarıyla da tanınan Mevlevî Mehmed Paşa'nın (ö. 1649) oğludur.

Selîmî'nin tek nüshasına ulaşılabilen hilyesi İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 621 numarada bulunmakta olup yazıldığı tarih tam olarak bilinmemektedir. Mesnevî nazım şekli ve aruzun **fe'ilâtün fe'ailâtün fe'ilün** kalıbıyla yazılan hilye, Güngör'ün incelemesine göre 199 beyittir.

Besmeleyle ilgili bir manzume ile başlayan mesnevide asıl hilye bölümü, münâcât, na't ve sebep-i te'lif bölümünden sonra gelmektedir. Güngör'ün ifadesine göre, muhtevası itibarıyla diğer hilyelerden biraz farklı olan bu eserde, Hz. Peygamber'in ahlak ve şemâilî hakkında bilgiler verilmektedir.²³³⁴

²³³⁴ Güngör, a.g.t., s. 65-66.

11.7. Hayrullâh Hayrî Efendi (ö.1722), **Hilye-i Şerîf**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Hayrî mahlasını kullanan şairin, Divan çavuşlar kâtipliği görevinde bulunduğu ve İstanbullu olduğu anlaşılmaktadır.

Hayrî'nin tek nüshasına ulaşabildiğimiz hilyesi Milli Ktp. Yz A 158/2 numarada bulunmaktadır. İlk defa Zülfikar Güngör'ün tezinde yerini alan bu hilye 1699'da kaleme alınmıştır. Mesnevi nazım biçimi ve aruzun **fe'ilâtün fe'ailâtün fe'ilün** kalıbıyla yazılan eser 95 beyitten oluşmaktadır.

Eserine 26 beyitlik bir bölümle başlayan şair; bu bölümde besmeleyle ilgili birkaç beyte yer verip, kendisinden evvel bu vadiye kalem oynatan Hâkânî'ye övgüler yağdırdıktan sonra eserinin sebab-i te'lîfini açıklayıp bir münâcâta yer vermektedir.

Bu 26 beyitlik girişten sonra asıl hilye bölümüne başlayan Hayrî Efendi, konuyla ilgili hadislere çok fazla yer vermeden Hz. Peygamber'in fizikî özelliklerinin, klâsik Türk edebiyatının gelenekselleşen teşbih unsurları çerçevesinde tavsif etmeye çalışır. Asıl hilye bölümünden sonra ise, eserin yazıldığı tarihin de verildiği 10 beyitlik bir bölümle son bulan hilye didaktik tarzda kaleme alınmıştır.²³³⁵

11.8. Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî (ö.1738), **Hilyetü'l-Envâr**.²³³⁶

Türk edebiyatındaki en hacimli hilye olma özelliğini taşıyan Nahîfî'nin **Hilyetü'l-Envâr**'ı, mesnevi nazım biçimi ve aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. İrfan Alpay'ın hazırladığı tenkitli metne göre 4113 beyitten oluşan eser, şairin ifadesine göre 5-15 Ocak 1688 tarihinde tamamlanmıştır.

²³³⁵ A.t., s. 73-74.

²³³⁶ Zekeriyya Usluer, "Süleyman Nahîfî Hayatı, Eserleri ve Hilyetü'l-Envâr'ı", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994; Oya Yasav, "Hilyetü'l-Envâr", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995; İrfan Alpay, "Türk Edebiyatında Hilye Geleneği ve Nahîfî'nin Hilyetü'l-envâr'ı", (Basılmamış Doçentlik tezi), Kütahya, 1996.

Nahîfî hilyesini oluştururken, yukarıda da söz konusu olan şemâil ve siyer türü eserlerden yararlanıp, konuyla ilgili olarak rivayet edilen hadisleri esas almıştır.

Nahîfî'nin hilyesi, mesnevi nazım biçiminin giriş bölümleri ile başlar. Bu bağlamda; besmele hakkındaki bir manzumeden sonra, tevhîd, münâcât, na't gibi bölümlerden sonra sebep-i te'lîf bölümü yer almaktadır. Bu bölümde Hâkânî'nin eserini zikr eden şair, onu geçmenin mümkün olamayacağını bildirdikten sonra, konuyla ilgili malzemeyi toplayıp bunları nazma çektiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

Hilyesi vasfında o şehün hemân

Her ne kadar var ise nakl ü beyân

Cem 'ine ikdâm idüp itdüm taleb

Tâ ki ola rahmet-i Hakk'a sebep

Kankı rivâyâtı ki bi'l-ittifâk

Nakl u beyân ide rüvât-ı visâk

Sıdk-ı tamâm ile idüp i'tibâr

İtdüm ol ahbârı ol dem ihtiyâr

Silk-i sutûra anı tastîr idüp

Hâsıl-ı mefhûmını tahrîr idüp

Kudretüm oldukça idüp ictihâd

Eyledüm ârâyış-i levh-i fu'âd

Yazdum o ahbârı dahi bî-gümân

Yazmaya Hâkânî-i şîrîn-zebân

Ya 'nî niçe vasf-ı safâ-güsteri

Menkabet-i hazret-i peygamberi
Zîver-i ser-nâme-i cân eyledüm
Kudretüm oldukça beyân eyledüm
Nice fevâ'idi dahi kıldum beyân
Her birisi bir güher-i dil-sitân
Nakl-ı haberle getirüp bunda hem
Fazl-ı salâtı dahi kıldum rakam
Ba'zı rivâyât virüp zîb ü fer
Eyledüm icrâ-yı rüsûm-ı haber
Çünkü garaz hilyeden ey nîk-nâm
İtmedür ol şâha salât ü selâm
Ben de fakîrâne bu takrîb ile
*Hâsiyyet ü şerhini yazdum bile*²³³⁷

Nahîfî, sebep-i te'lîfîni bu şekilde ifade ettikten sonra, hilyenin havâssı hakkında bazı bilgiler verip bunları bir iki hikâye ile pekiştirdikten sonra asıl hilye bölümüne başlar. Bu bölümde önce hadis metinlerini veren şair, daha sonra da bu metinlerdeki anlamı manzum ve geniş bir şekilde Türkçeye aktarmaktadır.

Nahîfî'nin eseri, devrin padişahının övülüp hilyenin yazılış tarihinin de verildiği bir hâtîme bölümü ile sona ermektedir.²³³⁸

11.9. Ârif Süleyman Bey (ö.1769), **Hilye-i Nebî.**²³³⁹

²³³⁷ Yarsav, a.g.t., s. 11.

²³³⁸ Güngör, a.g.t., s. 66-72.

Tam adı Mîr Süleyman Ârif b. Hasan b. İbrahim olan Ârif Süleyman Bey'in doğum tarihi tam olarak bilinmemektedir. Hayatını muhtelif yerlerde kâtiplik yaparak temin eden Ârif Bey, 1769 yılında vefat etmiştir. Hilyesi dışında Dîvân'ı, Mi'râciyye ve Regâibiyye adlı eserleri bulunmaktadır.²³⁴⁰

Hâkânî'nin hilyesine nazire olarak kaleme alınan Ârif Süleyman Bey'in Hilye'si; mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbı ile yazılmıştır. 463 beyitten oluşun eser 1758'de tamamlanmıştır.²³⁴¹

Ârif Süleyman'ın hilyesi; besmele, tevhîd ve na't bölümlerinden sonra gelen asıl hilye bölümü ile devam etmekte ve uzunca bir hâtîme bölümü ile son bulmaktadır.

Şair, hilyesini oluştururken başvurduğu kaynak veya hadis rivayetlerinin ravilerine yer vermezken “*ehl-i tedkîk, erbâb-ı nazar, erbâb-ı hured, ehl-i şu'ûr, sadr-ı rüvât, rivâyât-ı sahîh, vâsîf-ı hilye*” gibi genel ifadelerle bu râvielere gönderme yapmaktadır.²³⁴²

11.10. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö.1770), **Hilye-i Hakîmâ**²³⁴³

Hâkânî'nin hilyesiyle benzerlik arz ettiği için bazı kaynaklarda onun hilyesine nazire olarak kaleme alındığı ifade edilen Hâkim'in hilyesi, Zülfikar Güngör ve Mehtap Erdoğan'a göre bu görüş doğru değildir. Aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla kaleme alınan eser 424 beyitten oluşmaktadır.

Eserine besmele, tevhîd ve na'tla başlayan Hâkim, bu bölümlerden sonra asıl hilye bölümüne geçerek 28 başlık altında Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlakî özelliklerini tavsif etmektedir.²³⁴⁴

²³³⁹ Emine Sarıcı, “Ârif Süleyman, Hayatı, Eserleri ve Hilye-i Nebeviyye'si”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001; Lütfi Alıcı, “Ârif Süleyman ve Hilye-i Nebî Adlı Eseri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sy. 19(2004), s. 129-148.

²³⁴⁰ Alıcı, a.g.m., s. 129-30.

²³⁴¹ Güngör, a.g.t., s. 77.

²³⁴² A.t., s. 78.

²³⁴³ Yakup Poyraz, “Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin ‘Nazîre-i Hilye-i Hâkânî’ Adlı Eseri”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. 2, sy. 5 (2007), s.449-488; Mehtap Erdoğan, “Hâkim Mehmed Efendi'nin Manzum Hilyesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI/1 (2007), s. 317-357.

Hâkim Mehmed Efendi, ismen olmasa da Ârif Süleyman bey gibi bazı genel ifadeler kullanarak yararlandığı kaynaklara gönderme yapmaktadır.²³⁴⁵

11.11. Hızrî, Tırhalalı Muradoğlu Alî Hızır, **Nazmu'n-Nûr fî Silki's-Sürûr.**²³⁴⁶

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulamadığımız Hızrî'nin hangi devirde yaşadığına dair elimizde bir bilgi olmadığı gibi, eserinin ulaşabildiğimiz iki nüshasında da buna dair bir ipucu bulunmamaktadır.

Eserini tanıtan mensur bir metinle başlayan Hızrî, bu mensur metni iki manzum parça ile de genişletmektedir. Bahsi geçen mensur metin şu şekildedir:

“Bu nazm-ı şerîf hazret-i Resûlulullâhun –sallallâhu ta’âlâ ‘aleyhi ve sellem- cenâb-ı şerîfine ‘arz-ı iştiyâk ve hilye-i şerîfesin ‘âşıklara teşvîk ve sâdıklara terğîb ve izhâr-ı muhabbet beyânında...” (11a)

Bu metinden sonra Hz. Peygamber'in hilyesini metheden iki manzumeye daha yer veren şair mahlasını şu şekilde kullanmaktadır:

*Yüzün sür sen de **Hızrî** hilyesine*

İrem dirsен makâm-ı asfiyâya

Berî gel hilyesin seyr eyle anun

Bu seyr ile iriş zevk u safâya (11a)

Hızrî giriş mahiyetindeki bölümden sonra “dîbâce” başlığı altında kısa bir hamdele ve salve bölümüne yer verip eserinin sebep-i te'lifini şu şekilde ifade etmektedir:

“Ammâ ba'd, sebep-i nazm-ı hilye-i şerîfe-i Resûlullâh –sallallâhu ‘aleyhi ve sellem oldur ki bende-i ‘ulemâ vü çâker-i fuzalâ hâdim-i fukarâ ... Turhalalı Murâd oğlu ‘Alî ğaffarallâhu lehümâ eydür ki bir

²³⁴⁴ A.m., s. 334.

²³⁴⁵ Güngör, a.g.t., s. 75.

²³⁴⁶ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Fatih 5427 numaradadır.

sabâh namâzından sonra cenâb-ı Resûlulullâha iştiyâkan hilye-i şerîfesi manzûrum olup yüzüme ve gözüme sürüben ‘alâ kadri’l-îmkân firâk-ı Resûlulullâhı def’ idüp tesellî bulurdum. Hattâ yüzüme ve gözüme sürmekle kanâ’at itmeyüp hüsn-i hattile yazup dîvârlara yapışdırurdum ki her zamân nasîb-i ‘aynum olup fi’l-cümle teskîn-i kalb hâsıl ola. Müfred:

Hilyesin peyğamberün subh u mesâ sür yüzüne

Nûr-bahş ol **Hızriyâ** ol nûr ile kendüzüne

Bu hâletde iken nâgâh hâtır-ı fâtıra nazm u şerh itmek hâtırası hutûr idüp ‘akl-ı ma’âş-ı dûr-bîn kalîlü’l-bizâ’a olmağın muhâl ‘add idüp makâm-ı hayrete vardukda ‘akl-ı ma’âd-ı nûr-bîn kıyâsda necl yokdur diyüp bi’inâyetillâhi ta’âlâ وما تشائون الا ان يشاء الله envârı dahi ilhâm-ı rabbânî ile kalbe lâyih olup hemân dem cenâb-ı kibriyâdan tevfik ve hazret-i resûlullâhdan istimdâd ve anlardan himmet taleb idüp nazm u şerhine şürû’ eyledük. Hazret-i Hudâdan tevfik-i taleb itmek beyânındadır. Nazm:

Eyledük nazm-ı şerîfunle kelâma ibtidâ

Feyz-ı fazlunla müyesser eyle yâ rab intihâ

Lutfun ile bendene tevfikunı eyle refik

Şerh ide tâ kim habîbün hilyesini hâlıkâ

Gönderüp bîkr-i ma’ânî kalbine ilhâm kıl

Kim anı ilhâmla nazm ide benden bî-riyâ

Egnine eyle kabâ-yı ‘aşkunı mesrûr kıl

Cism ü cânın ol kabâ ile müzeyyen eyle tâ

Ol sürûr [u] ol hubûr içre dil ü cân şâd olup

Nazm u şerh ide habîbün hilyesini serverâ

Nûr-ı 'aşkunla münevver eyle cism ü cânını

Hiç kalbinde koma zulmet hidâyet kıl ana

Kim yaza ol nûr içinde nûr ile ol nûrî tâ

Nûra ğark ola hemîşe okıyan ehl-i safâ (11a-b)

Hilyesini kaleme alışının sebebini böylece açıklayan Hızrî, daha sonra Hz. Peygamber'den şu şekilde istimdâd dilemektedir:

Cenâb-ı Resûlullâhdan İstimdâd Beyânındadır: Nazm:

Yâ resûlullâh cenâb-ı hazretünden dilerem

*Kim bana kuvvet virürsen hilyeni **şerh eyleyem***

Sadrumı şerh eyleyüben tab'umı pâk eyle kim

Hilyeni şerh idüp bîkr-i ma'ânî söyleyem (11b)

“Der-âgâz-ı sühan” başlıklı üç beyitlik bir bölümden sonra asıl hilye bölümü başlamaktadır. Hızrî bu bölümde; diğer manzum hilyelerde de kullanılan hadis metnini Hz. Peygamber'in her uzvuna göre parçalayıp bunu muhtelif sayıdaki beyitlerle şerh eder. “metn-i şerîf” başlığı ile söz konusu metni kaydeden şârih “şerh-i şerîf” başlığı ile de bu metni şerh etmektedir:

Örnek:

ابسم اللون

Şerh-i latîf

Ebsemü 'levn idi habîbullâh

Serteser nûr idi habîbullâh

Berk uruban cemâli nûrî müdâm

Reşk iderdi semâda mihr ile mâh

Mahv idüp nûr zulmet-i küfri

Ehl-i îmâna oldı feyz-i ilâh

İntisâb eyle âsitânesine

Ki şefâ'at nasîb ide Allâh

Hilyesin sür yüzüne vir salavât

Eksük itme sakın anı her gâh

Salavât-ı şerîfîni Hızrî

Virid idüp sırr-ı Hakdan ol âgâh (11b-12a)

Asıl hilye bölümünü bu şekilde manzum olarak sürdüren şair, hilyesinin bittiğini şu beyitlerle haber vermektedir:

Hamdulillâh hilye şerhin nazm idüp itdük tamâm

Var ümidüm kim şefâ'at eyleye ol nîk-nâm

'Âkıl isen işi ko sen dahi ardına kim

Haşre dek ger sana tahsîn eyleye hâs u 'âm (13a)

Hızrî, bu manzumeden sonra okuyucudan dua Hz. Peygamber'den de şefaât talebinde bulunan kısa manzumelerle hilyesini sonlandırırken eserinin sonuna hilye-i şerifin havâssına dair bir metne de yer vermektedir.

Hilye şerh ve tercümelerinin manzum olarak yazımı XIX. yüzyılda da devam etmiştir. Mehmed Necîb Efendi (ö. 1843'ten sonra), Hâkânî'nin hilyesine nazire yazarken, Rusçuklu Fethî Alî (ö.1857) de, **Mîlâd-ı Muhammediye-i Hâkâniyye ve**

Hilye-i Fethiyye-i Sultâniyye²³⁴⁷ isminde manzum-mensur bir yapıdaki hilyesini kaleme almıştır. Yirminci yüzyılda ise Âşık Kadrî (ö. 1948), Mustafa Fehmi Gerçekler (ö. 1950) ve Abdülvahhâb Dursun gibi isimlerle, manzum hilye yazımı devam etmiştir.²³⁴⁸

²³⁴⁷ Hüseyin Şıra, “Rusçuklu Ali Fethî Efendi, Hayatı, Eserleri ve Hilyesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008.

²³⁴⁸ Yazma eser kütüphanelerinde, belli bir form dâhilinde bir araya getirilen hilye hadislerinin satırlı veya satırüstü şekillerde de tercüme edildiği görülmektedir. Süleymaniye Kütüphanesi Pertevniyal 1031 numaradaki nüsha buna örnek verilebilir.

Hilye hadisleri manzum olduğu gibi mensur olarak da birçok defa şerh veya tercüme edilmiştir. Bu tür eserlerin isim ve müelliflerinin kaydedildiği liste için edebiyat dışı tercümelerin olduğu bölüme bakınız.

12. TASAVVUF, AHLÂK, SİYÂSET, SİYER, BİYOGRAFİ VB. TÜRLERDEKİ MANZUM TERCÜME VE ŞERHLER

12.1. Tasavvuf

12.1.1. Hatîboğlu (ö.1430'dan sonra), **Bahru'l-Hakâyık (Tercüme-i Makalât-ı Hacı Bektaş).**²³⁴⁹

Hatîboğlu'nun bu eseri, Hacı Bektaş-ı Velî'ye nispet edilen Makâlât adlı mensur Arapça eserin nazmen Türkçeye tercümesidir (*Arapça nesr iken okındı manzûm*). 812/1409 yılında tamamlanan eser, Vahit Türk'ün neşrine göre, 1359 beyitten oluşmakta olup, mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır. Hatîboğlu bu eserini Dulkadiroğlu Nâsirüddîn Mehmed b. Halîl Bey'ye sunmuştur.²³⁵⁰

12.1.2. Bâyezîd Halîfe (ö. 1516'dan sonra), **Sırr-ı Cânân.**²³⁵¹

Babasının adı bizzat kendi ifadesine göre Yûsuf olan Bâyezîd Halîfe, asıl memleketi Gelibolu olmasına karşın hayatının önemli bir bölümünü Edirne'de geçirmiştir. Şeyh Muhyiddîn Abdülkerîm er-Rûşenî, Şeyh Muhyiddîn el-Mağribî ve Cemâl-i Halvetî (ö. 1493) gibi hocalardan zahirî ve batınî ilimleri tahsil eden Bâyezîd'in ölüm tarihi konusunda muhtelif tarihler ileri sürülmüşse de Kerim Özmen konuyla ilgili olarak yaptığı çalışmada, onun Sırr-ı Cânân adlı eserini kaleme aldığı 922/1516 tarihinde hayatta olması gerektiğini belirtir. Bâyezîd Halîfe'nin şerh ve hâşiye türü eserleri yanında Tûru Sînâ ve Sırr-ı Cânân adlı eserleri bulunmaktadır.²³⁵²

Bâyezîd Halîfe'nin tek Türkçe eseri, **Sırr-ı Cânân** adını taşımaktadır. Bu eser, Kerim Özmen'in ifadesiyle yazarın İbnü'l-Arabî'nin Fusûsu'l-Hikem'ine yazdığı Arapça şerhin manzum bir hâşiyesidir. Türkiye kütüphanelerinde birkaç

²³⁴⁹ Mehmed Hatîboğlu, **Bahru'l-hakâyık**, (hazırlayan: İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960; Vahit Türk, **Hatîboğlu, Bahru'l-Hakâyık**, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

²³⁵⁰ Türk, a.g.e., s. 12-13.

²³⁵¹ Asuman Meyveci, "Bayezid-i Rumi'nin Sırr-ı Canan Mesnevisi", (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 1998.

²³⁵² Bkz. Kerim Özmen, "Bayezid Halife (er-Rumi) ve Fatiha tefsiri" (edisyona kritiği) Secenceli'l-Ervah ve Nukuşu'l-Elvah", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003, s. 23-36.

nüshası²³⁵³ görülebilen bu eser, yazarın dostlarından birinin isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eser, 5500 beyit civarında olup 922/1516 yılında tamamlanmıştır. Eserde, edebî gâye çok fazla ön planda tutulmadığı için; vezin ve kâfiye hataları sıklıkla görülmekteyken, edebî bir anlatıma ise çok fazla yer verilmez.²³⁵⁴

12.1.3. Rızâ'î, Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö.1669), **Şerh-i Tecelliyât-ı Azîz Mahmûd Hüdâ'î.**

Azîz Mahmûd Hüdâ'î'nin halifelerinden olan Rızâ'î, Kasîde-i Bürde ve Gülistân'da olduğu gibi şeyhinin Tecelliyât diye isimlendirilen eserinde yer alan sözlerini de manzum olarak şerh etmiştir. Eserin Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3347 numarada bulunan nüshası “münâcât” başlıklı bir manzûme ile başlar. Bundan sonra devrin padişahı Sultan Mehmed b. İbrâhîm b. Ahmed'in övgüsüne yer verilir. Rızâ'î daha sonra Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin Tecelliyât adlı eserinde olan sözlerini tercüme ve şerh ettiğini (*Azîzün yazalum hep sözlerini / Tecellîde olan rümûzlarını*) ifade ettiği 13 beyitlik bir bölüme yer verir. Ardından da yıl ve gününü vererek Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin her bir sözünü önce Arapça olarak kaydeder, ardından da bunu Türkçeye tercüme eder. Şerh olması sadece genişçe şerh edilmesinden kaynaklanmaktadır.

12.1.4. Rızâ'î, Seyyid Hasan b. Abdurrahman Aksarayî (ö.1669), **Şerh-i Tecelliyât-ı Ehl-i Cennet Mehmed Efendi.**

Azîz Mahmûd Hüdâ'î'nin Tecelliyât'ını manzum olarak tercüme ve şerh eden Rızâ'î, Hüdâ'î'nin halifelerinden olan ve Şeyh Cennetî Efendi, Ehl-i Cennet Mehmed Efendi gibi isimlerle bilinen halifesinin²³⁵⁵ sözlerini de benzer bir üslupla tercüme ve şerh etmiştir.

Rızâ'î'nin bu eseri de Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3347 numaradaki kendisine ait eserlerin bulunduğu mecmuada yer almaktadır. Rızâ'î, Hüdâ'î'nin

²³⁵³ Bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 937; Afyon Gedik Ahmed Paşa il Halk Ktp. 17178; Manisa İl Halk Ktp. 1312 ve 1313.

²³⁵⁴ Özmen, a.g.t., s. 33-34. Ayrıca yazar ve eseri hakkında bkz. Sadettin Nüzher Ergun, **Türk Şairleri**, C. II, s. 748-50.

²³⁵⁵ Bu kişi hakkında bkz. **Sefîne**. III. 38-39.

Tecelliyât'ını tercüme ve şerh ettikten sonra; Azîz Mahmûd Hüdâ'î'nin yerine önce Ahmed Efendi ardından da Mes'ûd Efendi'nin seccâde-nişîn olduğunu söyledikten sonra sözü Ehl-i Cennet Mehmed Efendi'ye getirip onun sözlerini derleyip tercüme ettiğini şu cümlelerle ifade etmektedir:

“... anlar dahi ukbâya teveccüh idüp makâmlarına yine hazret-i azîzün nazar-kerdesi ve çok eyyâm hizmet-i şerîflerinde perverdesi ve Ehl-i Cennet dimekle ma'rûf Mehmed Efendi bendesi üçüncü halîfe olup irşâd-ı fukarâ ve va'z u nasîhat ile subh u mesâ ve ibâdet-i hazret-i Mevlâ ... hazretlerinde cânib-i ukbâya gidüp anlarun dahi ba'de zuhûr iden tecelliyâtı teberrüken tahrîr olundu...”

Tecelliyâtı yazmış Ehl-i Cennet

Efendi bildüm o sâhib-velâyet

Arabîdür anun hüsn-i kelâmı

Ki zîrâ cennet ehli subh u şâmî

Arabca söyleşürler cennet içre

Kamusı izzet içre rahmet içre

Muhammed Hak resûl kavm-i Arabdur

Dahi Kur'ân-ı 'azîm kelâm-ı rabdur

Arabîdür Arabî oldı makbûl

Anı tercüme it Rızâ'î ma'kûl (152b-153a)

Rızâî bu bilgilerden sonra Ehl-i Cennet Mehmed Efendi'nin derlediği her bir sözünü önce mensur olarak daha sonra da manzum olarak tercüme ve şerh eder.

12.2. Ahlâk-Âdâb

12.2.1. Nûşirevân'ın Vasiyyetnâme'si.

12.2.1.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Vasiyyet-i Nûşirevân-ı Âdil be-Püsereş Hürmüz-i Tâcdâr.**²³⁵⁶

XV. yüzyılın manzum ve mensur birçok tercüme türü eser yazan velut şair ve âlimlerinden olan Ahmed-i Dâ'î'ye²³⁵⁷ nispet edilen bu eserde; Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e hitaben verdiği öğütler tercüme edilmiştir. 115 beyit olan eser, mesnevi tarzında kaleme alınmıştır. **Mefâ'ilün mefâ'ilün mefâ'ilün** vezniyle yazılan eserde, adalet, dünyada iyi bir ad bırakmak, cömert olmak gib konularda bilgi verilmiştir. Emine Yeniterzi'nin ifadesiyle “vasiyyetnâme, siyasetnâme, veya nasihatnâme türlerinin özelliklerini aksettiren, ahlaki ve didaktik bir muhtevaya sahip olan” bu eserde, adaletiyle tanınmış olan İran hükümdarı Nûşirevân'ın oğlu Hürmüz'e yaptığı nasihatler konu edilmiştir.²³⁵⁸ Tercümenin ilk beyti şu şekildedir:

Gel iy hikmet nasihat işidenler

*Nasihat hikmet ile iş idenler*²³⁵⁹

12.2.2. **Nasihat-i Hazret-i Lokmân**

Kur'an'da kendisine hikmet verildiği bildirilen, peygamberliği tartışmalı bir din büyüğü olan Hz. Lokmân'ın oğluna verdiği nasihatlerdir.²³⁶⁰

12.2.2.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Nasihat-ı Hazret-i Lokmân**

Eserin nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5746 numarada bulunmaktadır. Manzum olan bu tercüme 6 varaktan oluşmaktadır. Kitabın başında “*Hazret-i Lokmân'ın oğluna eylediği nasâyihün tercümesidür*” kaydı bulunmaktadır. Eserin yazıldığı tarihe yönelik bilgi yoktur. **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** vezni ile yazılan eserin ilk beyti şöyledir:

²³⁵⁶ Emine Yeniterzi, “Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, sy. 19, Konya, 2006, s. 1-25. Ayrıca bkz. Mahmut Kaplan, “Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi”, **Erciyes**, sy. 191, 1993, s. 23-25; a.y., “Ahmed-i Dâ'î'nin Vasiyyet-i Nûşirevân Tercümesi”, **İslâmî Edebiyat**, sy. 19, 1993, s. 34-36.

²³⁵⁷ Günay Kut, “Ahmed-i Dâ'î”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 56-58.

²³⁵⁸ Yeniterzi, a.g.m., s. 12.

²³⁵⁹ A.m., s. 3.

²³⁶⁰ Bkz. Mustafa Uzun, “Lokmân”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 205-206.

Her işe kıl besmeleyle ibtidâ

*Zikrün olsun dâ'imâ hamd-ı Hudâ*²³⁶¹

12.3. Siyer

12.3.1. Cefâyî (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Dakâyıku'l-Hakâyık**.²³⁶²

XV. yüzyılda yaşamış ve hayatı hakkında yeterli bilgi bulunmayan Cefâyî mahlaslı biri tarafından yapılan bu tercümenin konusu Hz. Peygamber'in hayatıdır. Tek nüshası²³⁶³ tespit edilebilen bu eser Cefâyî'nin verdiği bilgiye göre Arapça mensur bir eserden Türkçeye aktarılmıştır; ancak mütercim kaynak metnin ismi veya yazarı hakkında herhangi bir bilgi vermez:

Nesr-i tâzîden bunu nazm eyledüm

*Tab' kuvvet virdügince söyledüm*²³⁶⁴

156 yapraktan oluşan tercüme, yaklaşık 3100 beyit olup 10 Zilkade 889/ 29 Kasım 1484 tarihinde yazılmıştır. II. Bâyezîd'e sunulan eser genel olarak mesnevî nazım biçiminde yazılmasına karşın bazı bölümlerin kaside nazım biçimiyle de yazıldığı görülür.²³⁶⁵

12.3.2. Mehmed, **Tercüme-i Sîretü'n-Nebî**.

Biri Mevlana Müzesi Ktp. (1169) biri de Macar Bilimler Akademisi Ktp.'de (TÖROK F. 45) olmak üzere iki nüshası bulunan bu tercüme “*Ey Muhammed hâmuş ol haddün degül / Sen bu sözi söyleme gel ebsem ol*” şeklindeki beyitten de anlaşılacağı üzere Mehmed adlı biri tarafından kaleme alınmıştır. Her iki nüshasında da asıl eserin başladığı bölümde; eserin bir tercüme olduğunu gösteren “*âgâz-ı kitâb-ı sîretü'n-nebî tercümesi*” ibaresi bulunmaktadır. Eser mesnevi nazım biçiminde olup

²³⁶¹ Banu Gökçeren, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Yazmaları Arasındaki 17-18-19.yy. Manzum Eserlerin Kataloğu”, s. 21.

²³⁶² Azmi Bilgin, “Cefâyî'nin Dekâyıku'l-hakâyık'ı”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXIV (2006), s. 33-41; Muharrem Güzeldir, “Cefâyî ve Eseri Dakâyıku'l-Hakâyık”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 32, 2007, Erzurum, s. 71-78.

²³⁶³ Ayasofya Ktp. 1782.

²³⁶⁴ Güzeldir, a.g.m., s. 76.

²³⁶⁵ Bilgin, a.g.m., s. 36.

aruzun **fâilatün failatün failün** kalıbıyla yazılmıştır. Tevhid ve münâcattan sonra asıl konu başlar.²³⁶⁶

Her iki yazmasında da eserin yazılış tarihi belirtilmemiştir; ancak Gölpınarlı tercümenin hicri X veya XI. yüzyılda yapılmış olabileceğini tahmin etmektedir. Mevlana Müzesi Ktp.'deki nüsha 286 yapraktan oluşmakta olup 1181/1767-68 yılında istinsah edilmiştir.²³⁶⁷

Macar Bilimler Akademisi Ktp.'deki nüshası ise 358 yapraktan oluşmakta olup istinsah veya tercüme tarihi belirtilmemiştir.²³⁶⁸

12.4. Biyografi

12.4.1. Âşık Ahmed (ö. 1430'dan sonra- II. Murâd devri-), **Câmi'u'l-Ahbâr.**²³⁶⁹

II. Murâd devri şairlerinden olan Âşık Ahmed'in, kim olduğuna, nerede ve ne zaman doğduğuna dair kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Eserinden hareketle onun II. Murâd devrini tam olarak gördüğünü, yaklaşık olarak 1380 ve 1390 yıllarında doğduğunu anlamaktayız. Yine eserinden hareketle babasının bir âlim, annesinin ise, dindâr ve zâhîde bir kadın olduğu anlaşılmaktadır.²³⁷⁰

Âşık Ahmed'in **Câm'iu'l-Ahbâr** ismini verdiği bu eseri tercüme bir eserdir. Hayli hacimli olan bu eser, mesnevî nazım biçiminde kaleme alınmış olup yaklaşık 12245 beyitten oluşmaktadır. Aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile yazılan eser 20 bölümden oluşmaktadır. Eser, iki tevhîd, iki na't, dört halife ve Hz. Hasan ve Hüseyin'in medhedildiği bölümlerle başlar. Bu bölümlerden sonra II. Murâd'ın övgüsüne yer veren Âşık Ahmed, ardından da eserini yazma sebebini açıklamaya koyulur. Buna göre şair, bir gün evinde otururken evinde bulunan bazı kitapları incelediği sırada babasından kalan bir kitap dikkatini çeker. Âşık Ahmed "*Bir*

²³⁶⁶ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. I, TTK, Ankara, 1967, s. 107.

²³⁶⁷ A.e., s. 108.

²³⁶⁸ İsmail Parlatır; György Hazai, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 55. Tercümenin Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1122 numarada bulunan tercümesinde ise mütercimi adı tespit edilememiştir.

²³⁶⁹ Muhittin Eliaçık, "Âşık Ahmed'in Câmi'ü'l-Ahbâr'ı", II cilt, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1998.

²³⁷⁰ Eliaçık, a.g.t., s. 78-79.

meşâyih sözleridür cümle ol” mısraıyla nitelediği bu kitabın Deşt dilinde yazıldığını, kendisinin bu dili bildiği için kitabı Türkçeye aktardığını ifade eder. Kaynak metin hakkında daha fazla bilgi vermediği için, bahsi geçen bu kitabın ismi ve yazarı hakkında fazla bilgimiz bulunmamaktadır; ancak “*Türkîye dönderüben nazm eyledüm*” ve “*Nesr iken nazm eyledüm bunda buni*” şeklindeki ifadelerinden kaynak metnin mensur olduğu anlaşılmaktadır. Tercümesinden anlaşıldığına göre “*Helâl yemeye ve giymeye dair*”, “*Riyazete, nefsi hor kılmaya dair*”, “*Hakka kulluk etmeye dair*” gibi başlıklar taşıyan 20 bölümden oluşan eserin her bölümünde 10 hikâyeye yer verilmiştir.

Âşık Ahmed tercümesine **Câmi’u’l-Ahbâr** ismini verdiğini belirttikten sonra tercümesine başlamıştır.²³⁷¹

12.4.2. İsmâîl Kemâl Ümmî ? (ö. 1475), **Tercüme-i Menâkıb-ı Abdülkâdir Geylânî.**

Nüshası, Süleymaniye Ktp. Serez 1799 numarada bulunan bu eser, Abdülkâdir-i Geylânî’nin menkıbelerini hâvî bir eserdir. 55 yapraktan oluşan eser, Şeyh Nûreddîn Ebü’l-Hasan Alî b. Yûsuf el-Lahmî tarafından yazılan Arapça **Behcetü’l-Esrâr** isimli²³⁷² eserden Abdülkâdir-i Geylânî ile ilgili menkıbelerin derlenerek tercüme edilmesinden oluşmuştur. Nitekim 19 beyitlik bir tevhid ve münâcât bölümüyle başlayan eserde, menkıbelerin kaynağı şu beyitle belirtilmiştir:

Yazılmış Behcetü’l-Esrâr içinde

Dahi hem Nüzhetü’l-Ahrâr içinde (2a)

Baştan sona manzum olarak yazılan eserde, menkıbelerin anlatıldığı bölüm mesnevî nazım biçimi ile yazılmıştır. Eser kütüphane kaydında İsmâîl Kemâl Ümmî’ye izafe edilmiştir; ancak yaptığımız inceleme neticesinde eserde böyle bir isme rastlanılmamıştır. Eserin sonunda yani ferağ kaydından sonra yer alan bir şiirde

²³⁷¹ Bkz. Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, s. 310-14. Ayrıca bkz. Eliaçık, a.g.t., s. 91-101.

²³⁷² Bkz. Keşf. I. 246.

Kemal Ümmî mahlası geçmekteyse de buna dayanarak eserin Kemâl Ümmî'ye ait olabileceğini söylemek zordur.

12.4.3. Sabâyî Hayreddîn Çelebi (XVI. Yüzyıl), **Üveysnâme**.²³⁷³

On beşinci yüzyılın sonları ile on altıncı yüzyılın ilk yıllarında yaşadığı anlaşılan Sabâyî'nin **Pendnâme** tercümesi dışında, Ferîdüddîn-i Attâr'ın Tezkiretü'l-Evliyâ'sında geçen Veysel Karânî menkıbesini de manzum olarak Türkçeye aktarmıştır. “*Dimiş Tezkire içre Şeyh Attâr / Muhammed'le Üveysün hâlin ey yâr*”²³⁷⁴ beytiyle kaynak metne göndermede bulunan Sabâyî eserini 915/1509 yılında tamamlamıştır. 683 beyitten oluşan eser mesnevî nazım biçimi ve aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbı ile yazılmıştır.²³⁷⁵

Mesnevî nazım biçiminin giriş bölümleri (tevhîd, münâcât, na't) ile başlayan eser, sebab-i te'lîf bölümünde verilen bilgiye göre şairin Veysel Karani'ye bağlı olduğunu söyleyen bir dostunun isteği üzerine kaleme alınmıştır.

12.4.4. Yemînî, Hâfizoğlu Dervîş Mehmed (ö. 1519'dan sonra), **Faziletname**.²³⁷⁶

Hayatı hakkında kaynaklarda bilgi bulunmayan Yemînî XVI. yaşamıştır. Eserinde verdiği bilgiye göre, adı Dervîş Muhammed, lâkabı Hâfizoğlu olup babası da Semerkant'ın ileri gelenlerinden Hâfız adlı biridir.²³⁷⁷

Yemînî'nin Faziletname'si, kendisinin de ifade ettiği gibi Şeyh Rükneddîn adlı birinin Farsça mensur olarak kaleme aldığı eserin nazmen yapılan tercümesidir. Eserin konusu Hz. Alî'nin yaşayışı, hayatı ve menkıbelerinden oluşan biyografisidir. Fazilet adı verilen 19 bölümden oluşan eser mesnevi nazım biçimi ve aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbı ile yazılmıştır. Bununla birlikte eserde 3 gazel, 15 kaside, 3 tercî'-bend ve 2 murabba gibi başka şiirler de vardır. 40 civarında

²³⁷³ Ömer Savran, “Sabâyî ve Üveys-nâmesi”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7, 2009, s. 479-537.

²³⁷⁴ A.m., s. 498.

²³⁷⁵ A.m., s. 481-82.

²³⁷⁶ Dervîş Muhammed Yemini, **Fazilet-name: gramatikal dizin**, 2 cilt, (hazırlayan: Yusuf Tepeli), TDK Yayınları, Ankara, 2002.

²³⁷⁷ Tepeli, a.g.e., s. 3-4.

nüshası bulunan bu eser, Yusuf Tepeli'nin yaptığı neşire göre 7409 beyitten oluşmaktadır.²³⁷⁸

12.4.5. Muhyî (ö. 1531'den sonra), **Tâcü'l-Menâkıb**.

Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 4118 numarada bulunan bu tercüme, mahlasını Muhyî olarak zikreden biri tarafından yapılmıştır. Hâkî Dede adındaki bir yazarın Mevlânâ'nın menâkıbını Farsça olarak ve mensur bir şekilde kaleme aldığı eserini manzum olarak Türkçeye aktaran yazar bu durumu şu şekilde ifade etmektedir:

Lîk gördüm Pârisîdür bu kitâb
Bu kitâb-ı dil-pezîr-i hoş-hitâb
Türkî dilin bilen almaz hiç nasîb
Bu kitâb-ı Pârisîdür iy lebîb
Diledüm kim Mevlevî ashâbına
Türkî dilinde kamû ahbâbına
Bir kitâb idem ki ol manzûm ola
Türkî dilin bilene ol ma'lûm ola
Pârisîden tercüme itdüm kamu
Türkî diline getürdüm iy 'amû
Hâkî'nin nesrini ben nazm eyledüm
Hoş ma'ârîf lokmasın ben hazm eyledüm
Hâkî'nin telîfi hoş menşûr idi
Sözleri manzûm degül mensûr idi.

²³⁷⁸ A.e., s. 4-15.

937/1531’de tercümesini yapmaya başlayan Muhyî bahsi geçen kaynak metnin tamamını değil, onu kısaltarak tercüme ettiğini ifade eder. Tercümenin ulaşabildiğimiz bu nüshası sondan eksiktir.

12.4.6. Kemâl Dede, Ahmed b. Dervîş (ö.1601), **Manzûm Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ.**²³⁷⁹

Asıl adı Kemâlüddîn olan Kemâl Ahmed Dede Akşehirli olup 1558’de doğmuştur. Mevlevîlik tarikatının mensuplarından olan Kemâl Dede İstanbul’daki Yenikapı Mevlevîhâne’sinin kurulmasında birinci derecede rol oynamış ve buranın ilk şeyhi olmuştur. 1601’de vefat eden Kemâl Dede’nin bu eseri dışında yine iki tercümesi daha bulunmaktadır.²³⁸⁰

Kemâl Dede’nin Mevlânâ’nın menâkıbı hakkındaki bu eseri, Sipehsâlâr diye bilinen Ferîdûn b. Ahmed tarafından Farsça olarak kaleme alınan **Risâle-i Sipehsâlâr bâ-Menâkıb-ı Hudâvendigâr** adlı eserin tercümesidir.²³⁸¹ Manzum olarak yapılan bu tercümenin şu ana kadar tespit edilebilen tek nüshası 159 yapraktan oluşmaktadır.

12.4.7. Livâyî (ö. 1614’ten sonra), **Bahr-ı İrfân.**²³⁸²

Osmanlı Müellifleri’nde “*Sultân Ahmed-i evvel devri şuarasından ve Hazret-i Hüdâî müntesiplerindendir*”²³⁸³ şeklindeki bir cümle ile tanıtılan Livâyî’nin Bahr-ı İrfân adlı bu eseri manzum olup genel olarak bakılırsa konusu tasavvufî hikâyelerdir. Tek nüshası Hacı Selim Ağa Ktp. (Kemankeş 185) numarada bulunan bu eser; nâzımının verdiği bilgiye göre tercüme bir eserdir; ancak tercümenin kaynağı belli değildir. Eser üzerinde bir Y. Lisans tezi çalışması yapan Funda Gökçe de kaynak metni tespit edemediğini belirtmektedir.²³⁸⁴

²³⁷⁹ Şerife Akpınar, “Kemâl Ahmed Dede ve Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ’sı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 16, 2006, s. 35-44.

²³⁸⁰ A.m., s. 36-37.

²³⁸¹ A.m., s. 37.

²³⁸² Funda Gökçe, “Livâyî, Bahr-ı İrfân (Metin-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, 2003.

²³⁸³ Bkz. OM. II. 212.

²³⁸⁴ Gökçe, a.g.t., s. XIII.

Mesnevî nazım biçimi ile yazılan eser, tevhîd, na't gibi giriş bölümleri ile başlayıp I. Ahmed'in övgüsündeki bir bölümle devam eder. Bu bölümden sonra sebep-i telife yer veren şair, şu beyitlere yer verir:

*Meger günlerde bir gün iy dil-figâr
Kitâb aldum elüme nâmı Attâr
İrişdi kalb-i sûzânuma ilhâm
Ki bunı Türkî dilce idem itmâm
Ki Fârisîden anı Türkîye iy yâr
Getürüp tercüme idem ne ki var*

...

*Çıkarup on sekiz meclis-i güzîde
Lisân-ı Türkîye iy kâr-dîde
Yazuban tercümesin nazm itdüm
Reh-i irfâna doğru yine gïtdüm
İlâhî rûh-ı Attâra kıl ihsân
Cinân bâğında nice hûr u gïlmân²³⁸⁵*

Bu şekilde kaynak metnin yazarının Attâr olduğunu söyleyen Livâyî; bu eserin bizzat ismini zikretme gereği duymaz; ancak “*Nesirden çıkarup nazma getürdüm / Libâs-ı vezn ile anı geyürdüm*”²³⁸⁶ beytine bakılırsa bu kaynak metnin mensur olması gerekir.

Eserini üç bölüme ayıran Livâyî ilk iki bölümde behişt ve dûzâh ahvâlini anlatırken üçüncü bölümde ise 18 meclis içinde veliyyullâh hikâyelerine yer vermiştir. Şair bunu kendisi de şöyle açıklar:

*Nasîb itdi Hak yazdum kitâbum
Okunsun dilde bu üç dürlü bâbum
Getürdüm bunda envârdan iki bâb
Behişt ü dûzah ahvâlini deryâb
Üçinci bâbın itdüm ben misâfir*

²³⁸⁵ A.t., s. 17.

²³⁸⁶ A.t., s. 18.

*Velıyyüllâh hikâyâsından âhir*²³⁸⁷

Eserinin sonunda bir hâtıme bölümüne yer veren şair burada Temeşvar valisi Mustafa Paşa'yı övmektedir.

Kaynağı hakkında net bilgi elde edilemeyen bu eser; mesnevi nazım biçimi ile yazılırken; eserde genel olarak **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı kullanılmışken yer yer **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbına da geçilmektedir. 1023/1614-15 yılında tamamlana eser, 1568 beyitten oluşmaktadır.²³⁸⁸

12.4.8. Muhyî, **Kenzü'l-Menâkıb.**

Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 1278 numarada bulunan bu eser Nüreddîn Ebü'l-Hasan Alî b. Yûsuf b. Cerîr el-Lahmî'nin (ö. 1314) **Behcetü'l-Esrâr** isimli eserinin derlenerek yapılan manzum tercümesidir. Nüshasını göremediğimiz bu tercüme 118 yapraktan oluşmakta olup yazıldığı tarih tam olarak belli değildir; ancak istinsahı 1012 /1603 yılında tamamlanmıştır. Eserde Abdülkâdir Geylânî'nin menkıbeleri bulunmaktadır.²³⁸⁹

12.5. **Tarih: Fütûhu's-Şâm**

Fütûhu's-Şâm, ünlü tarihçi Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin Hz. Ebûbekir ve Hz. Ömer devirlerinde Şâm ve etrafındaki fetih hareketlerinden bahseden Arapça eseri olup²³⁹⁰ Anadolu sahası Türk edebiyatının erken dönemlerinden itibaren yaklaşık 6 defa mensur olarak tercüme edilmiştir. Eserin tespit edilen tek bir manzum tercümesi bulunmaktadır.

12.5.1. Şemseddîn Mehmed b. Aca (XV. yüzyıl –Melik Eşref Kayıtbay devri-), **Tercüme-i Fütûhu's-şâm.**²³⁹¹

Birinci cildi Süleymaniye Ktp. Saliha Hatun 157 numarada bulunan bu tercüme manzum olarak kaleme alınmıştır. Nüshanın çoğu bölümünde yazılar

²³⁸⁷ A.t., s. 18.

²³⁸⁸ A.t., s. XII-XIV.

²³⁸⁹ Fehmi Edhem Karatay, **Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Türkçe Yazmalar Kataloğu**, C. I, İstanbul, 1961, s. 374.

²³⁹⁰ Ramazan Şeşen, "Vâkıdî", C. XIII, **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s. 150-53.

²³⁹¹ Tercümenin birinci cildi okunmayacak derecede nemlenmiş olup Süleymaniye Ktp. Saliha Hatun 157 numaradadır. İkinci cildin nüshası ise Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. K. 883 numaradadır.

okunmayacak derecede silinmiştir. 198 yapraktan oluşan yazmanın 1a yaprağındaki “*el-cüz’ü’l-evvel min Fütûhi’ş-şâm bi’t-Türki, tercemehû ve nazamehû el-merhûm el-allâme kâdiyü’l-kudât Şemsüddîn b. Muhammed b. Aca*” şeklindeki kayıttan bu tercüme yapan kişinin ismini öğrenirken, elimizdeki nüshanın da bu manzum tercümenin birinci cildini hâvî olduğunu anlamaktayız.

Tercümenin ikinci cildi ise Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. K. 883 numarada bulunmakta olup 212 yapraktan oluşmaktadır.

Mesnevî nazım biçimi ve aruzun **mefâ’ilün mefâ’ilün fe’ûlün** kalıbı ile yazılan tercüme, mesnevî nazım biçiminin klâsik giriş bölümleri ile (tevhîd, münâcât, na’t) başlayıp muhtemelen eserin sunulduğu veya onun isteği üzerine kaleme alındığı Melik Eşref Kayıtbay’ın övgüsü ile devam eder. Bilindiği üzere Melik Eşref Kayıtbay Mısır’da hüküm süren Memlük devletinin Çerkez asıllı sultanlarında olup 1468-1496 yılları arasında hüküm sürmüştür.²³⁹²

Edhem Karatay, bu tercümenin ikinci cildinin nüshasını tanıtırken, eserin tercümesini yapan Mehmed b. Aca’nın Kayıtbay’ın kazaskeri olup Uzun Hasan’a elçi olarak gönderildiği ve Arapça bir sefaretname yazdığı bilgisini vermektedir.²³⁹³

12.6. Menâsikü’l-Hac: Muhyî-i Lârî’nin Fütûhu’l-Haremeyn’i.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Muhyî-i Lârî’nin (ö. 1526-27) Mekke ve Medîne’nin tarif ve tasviri ile hac ibadetinin menâsikini anlattığı bu eseri manzum olup Farsça kaleme alınmıştır. 911/1506 yılında yazılan eser Gucerât sultanı II. Muzaffer Şâh’a sunulmuştur. Yaklaşık 1100 beyitten oluşan eser, Hindistân ve Tahran’da birkaç defa basılmıştır.²³⁹⁴

12.6.1. Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö.1605), Hedyü’l-Haremeyn (Tercüme-i Fütûhu’l-Haremeyn).

²³⁹² Bkz. İsmail Yiğit, “Kayıtbay”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 80-81.

²³⁹³ Karatay, a.g.e., C. I, s. 165.

²³⁹⁴ Adnan Karaismailoğlu, “Muhyî-i Lârî”, C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 81.

Halvetî-Gülşenî şeyhi olan Muhyî-i Gülşenî, XVI. yüzyılın bir hayli eser kaleme almış şâir ve âlimlerinden olup Baleybelen adlı yapma bir dil icat etmiştir.²³⁹⁵ Muhyî'nin bu tercümesi, şeyhi Ahmed Hayâlî'nin vefat ettiği tarihte kaleme alınmıştır. Muhyî-i Lârî'nin Fütûhu'l-Haremeyn adlı Farsça eserinin bazı eklemelerle yapılan tercümesinden oluşan bu eser, kaynak metindeki gibi mesnevi nazım biçimi ve aruzun **müfte'ilün müfte'ilün fâ'ilün** kalıbı ile yazılmıştır. Tevhîd, na't ve mi'râc-ı nebî gibi giriş bölümlerinden sonra gelen sebab-i telif bölümünde Muhyî-i Gülşenî eserinin yazılış sebebi hakkında bilgi verir. Buna göre hac ibadetini yerine getirmek için hacca giden Muhyî'ye yol arkadaşları haccın menâsiki hakkında kendilerini bilgilendirir bir eser yazmasını isterler. Muhyî de daha evvel bu konuda mensur olarak cem' ettiği eserini bu dostlarına verir. Harem-i şerîfe vardıklarında, ehl-i haremden birisi Muhyî'nin eline bir kitap verir. Bu kitabı inceleyen Muhyî eserin mahlasdaşı Muhyî-i Lârî tarafından yazıldığını görür ve onu tercüme etmeye karar verir:

Bir niçe sellâk-ı tarîk oldı cem'
Her biri mecma'-ı ahbâba şem'
Didiler ey râh-ı Hakkun sâliki
Vey Hanefî mezhebinün mâliki
Bize menâsik nedür eyle beyân
Tâ reh-i as'ab ola sehl ü 'ayân
İtmişidüm cem' menâsikleri
Nesr ile virdümdi ana zîveri
Çünkü bu 'uşşâka ol oldı delîl
Buldılar anunla Hîcâzda sebîl
Ravzaya irdükde bu oldı recâ
K'ide Hudâ hidmetin anun 'atâ
Ehl-i Haremden birisi nâgehân
Virdi Fütûhu'l-Haremeyni hemân

...

²³⁹⁵ Tahsin Yazıcı, "Muhyî-i Gülşenî", C. XXXI, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 79-80.

*Muhyî-i Lârînün imiş ol kitâb
Rûhı ola rahmet ile müstetâb
Mahlası çün bana muvâfık idi
Mebhası matlûba mutâbık idi
Virdüm ana tercüme ile nizâm
Kıldum anı ehl-i Hak için tamâm
İtmez iken tercüme meylini ben
Hoş gelüp itdüm anı ey bü'l-hasen
Tâ ki umûmen ola halka beyân
Türkî dile oldum anı tercümân²³⁹⁶*

Bu beyitlerle Muhyî-i Lârî'nin eserini tercüme ettiğini söyleyen mütercim tercümesine verdiği ismi de şu beyitle açıklamaktadır:

*Eyle bu **Hedy-i Haremeyni** kabûl
Muhyîye rahm eyle be-hakk-ı resûl²³⁹⁷*

Bu giriş bölümlerinden sonra asıl konuya giren Muhyî, kaynak metinde kullanılan minyatürler için boş yerler bırakmıştır. Muhyî sadece giriş bölümlerinde değil asıl konunun anlatıldığı bölümlerde de sanatlı bir anlatıma başvurmuştur.

12.6.2. Amîkî, **Tercüme-i Fütûhu'l-Haremeyn**

Muhyî-i Lârî'nin Fütûhu'l-Haremeyn adlı eseri, Muhyî-i Gülşenî dışında Amîkî mahlaslı bir şair tarafından daha tercüme edilmiştir. Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 1312 numarada bulunan bu tercüme eserin sonunda yer alan hâtime bölümündeki şu beyitten hareketle Amîkî mahlaslı bir şair tarafından yapıldığı anlaşılmıştır:

*Eyle **Amîkî** vatanundan firâr
Akmağıla bahre irer cûybâr (51a)*

54 yapraktan oluşan bu tercümenin zahriyyesinde eserin Muhyî-i Gülşenî'ye ait olduğunu belirten ve muhtemelen Alî Emîrî tarafından yazılmış bir metin bulunmaktadır. Tercüme herhangi bir giriş olmaksızın kaynak metnin tercümesi ile

²³⁹⁶ Mısır Milli Ktp. Mecâmi Türkî 23, vrk. 26a.

²³⁹⁷ İbid.

başlar. Kaynak metindeki tevhîd, na't ve sebab-i telîf gibi giriş bölümleri de aynen tercüme edildiği ve bu bölümlerde Muhyî-i Lârî'nin mahlası yer aldığı için tercümenin Muhyî-i Gülşenî tarafından yapıldığı düşünülmüş olsa gerektir.

Muhyî-i Gülşenî'nin tercümesinden farklı olarak kaynak metindeki her bir beytin yine bir beyitle Türkçeye aktarılmasından oluşan bu tercümenin kimi bölümlerindeki bazı mısraların Muhyî-i Gülşenî'nin tercümesindeki ile aynı olduğu görülmektedir²³⁹⁸; ancak bunların sayısı çok az olup bütün olarak incelendiklerinde ikisinin iki ayrı tercüme olduğu açıkça anlaşılmaktadır.

Yaklaşık 1200 beyitten oluşan Amîkî'nin tercümesi de kaynak metinle aynı vezinde kaleme alınmıştır. Kaynak metinde olduğu gibi bu tercümede de minyatürler bulunmaktadır. Tercüme tamamlandıktan sonra bir hâtime bölümüne yer veren şair, bu bölümde mahlasını zikrettiği gibi “*Söyle yine tûtî-i şîrîn-makâl / Lüle gibi hâme akıtsun zülâl; Tercümeye n’oldı sebab kıl beyân / eyle bu gencîne-i sırrı ‘ayân*” (vrk. 50b) diyerek eserinin yazılış sebebini de açıklamaktadır. Farsça olarak yazılan eserin herkes tarafından anlaşılmadığını ifade eden şair, bazı dostlarının isteği üzerine (*Pes niçe yârân-ı safâ Hak-şinâs / Tercümesin eylediler iltimâs*²³⁹⁹) bunu Türkçeye tercüme ettiğini belirtir. Amîkî tercümesinin sebebini anlattıktan sonra eserini Hz. Peygamber’in na’tıyla sona erdirir.

Amîkî'nin tercümesi, kaynak metne hayli sadık bir tercüme olduğu için, manzum tercümenin zorlukları bu tercümede de görülmektedir. Bu bağlamda, kaynak metindeki birçok kelimenin aynen erek metne alındığı ve anlaşılabilirlik açısından başarısız bir metnin oluşturulduğu görülmektedir.

12.7. MAKTEL

Müslüman milletlerin kültürlerinde, hassaten edebiyatlarında farklı şekillerde tezahür eden Kербela olayı, İslam tarihindeki en talihsiz hadiselerden biridir. Kербelâ hadisesi, meydana geldiği asırdan itibaren geniş halk kütleleri üzerinde etkili

²³⁹⁸ Örneğin bkz.:

Mekke durur kible-i ehl-i necât / Haresehاللہu ‘ani’l-hâdisât (Muhyî-i Gülşenî, vrk. 26a)

Mekke durur kible-i ehl-i necât / Sakladı Hak iremez ana hâdisât (Amîkî, vrk. 8b)

Ey ehadî-meşhed ü Ahmed-siyer / **Gel şühedâ-yı ehade kıl güzer** (Muhyî-i Gülşenî, vrk. 46b)

Sa’y gerek çün ola rûz-ı diger / **Gel şühedâ-yı ehade kıl güzer** (Amîkî, vrk. 49a)

²³⁹⁹ Vrk. 51a

olmuştur. Hz. Hüseyin'in şehit edildiği tarihin yıl dönümlerinde çeşitli matem merasimleri düzenlendiği gibi bu olay etrafında zengin bir edebiyat oluşturuldu. Hz. Hüseyin'in şehadetinden sonra, özellikle ehl-i beyt taraftarı şairler, bu olaydan duydukları üzüntüleri ifade eden mersiyeler yazdılar. Daha sonraki asırlarda, önceleri tarihî-edebî sonraları edebî mahiyette, olayın oluşunu hikâyeye eden ve genellikle “maktel” adıyla anılan eserler kaleme alındı.²⁴⁰⁰

Arap edebiyatında bu konu üzerinde yazılan ilk eser olarak Câbir el-Cu'fî (ö.128/746)'nin Maktelü'l-Hüseyin adlı eseri zikrediliyorsa da söz konusu eser henüz ele geçmemiştir. Günümüze ulaşan ilk metin ise, daha sonra yazılan makteller için hem muhteva hem de şekil bakımından kaynaklık eden Ebu Mihnef Lût b. Yahyâ (ö.157/774)'in Maktelü'l-Hüseyin'idir. Abbasiler döneminde ise, Hişâm b. Muhammed el-Kelbî, Vâkîdî, Nasr b. Müzâhim, Hüseyin b. Yahyâ el-Kummî Muhammed b. Zekeriyya b. Dînâr el-Gallâbî gibi müellifler Ebû Mihnef'in makteline benzer şekilde makteller yazmışlardır. Arap dilinde, yukarıdaki eserlerin dışında, Ebü'l-ferec İsfahânî (ö. 356/967)'nin Makâtîlü't-Tâlibîn; Ebû İshak İsferyânî (ö. 418/1027)'nin Nûru'l-Ayn fî Meşhedî'l-Hüseyin gibi başka eserler de yazılmıştır.²⁴⁰¹

İlk olarak Araplar tarafından işlenen Kerbelâ olayı; şîî Büveyhiler devrinde Muharrem ayının resmî matem ayı kabul edilmesiyle daha fazla önem kazanmış olup bu konu etrafında oluşturulan maktellere ilgi artmıştır. Bu anlamda kaynaklara göre, Fars edebiyatında ilk maktel olarak Hüseyin Vâ'iz Kâşîfî'nin (ö. 910/1505)'nin Ravzatu'ş-Şühedâ adlı birçok şerh ve tercümesi yapılan ve Türk edebiyatındaki makteller üzerinde de etkili olan eseri zikredilmektedir. Fars maktel edebiyatı uzun süre bu eserin gölgesinde kaldıktan sonra Kaçarlar dönemiyle birlikte bu sahada Belâ vü İbtîlâ, Envâr-ı Hüseyinî, Mâtemgede, Dâstân-ı Gam, Esrârü'ş-şehâde gibi birçok eser yazılmıştır.²⁴⁰²

²⁴⁰⁰ Şeyma Güngör, **Hadikatü's-Sü'edâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987, s. XX, XXII.

²⁴⁰¹ Güngör, a.g.e., s. XXII-XXV; Şeyma Güngör, “Maktel-i Hüseyin”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 456.

²⁴⁰² Güngör, a.g.e., s. XXV-XXVI; a.y., a.g.m., s. 456.

12.7.1. Yûsuf-ı Meddâh (ö. 1368'den sonra), **Dâsitân-ı Maktel-i Hüseyin**.²⁴⁰³

Varka vü Gülşâh ile Dâstân-ı İblîs, Kadı ve Uğrı Destân gibi küçük hacimli mesnevileri günümüze ulaşan Yûsuf-ı Meddâh'ın Maktel'i, 763/1362 yılında Kastamonu'da yazılmış olup Candaroğulları Beyliği hükümdarlarından Kötürüm Bâyezîd'e (ö. 1385) sunulmuştur. Mesnevî nazım biçimi ile yazılan eserde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbı kullanılmıştır. Müellifi eserinin 3333 beyitten oluştuğunu söylemesine karşın Kenan Özçelik'in oluşturduğu metne göre eser 2824 beyitten oluşmaktadır. 10 meclis olarak düzenlenen eserde 27 adet gazel de bulunmaktadır.²⁴⁰⁴

Yûsuf-ı Meddâh, olayın hikâye edilmesinde Lutoğlu İbn-i Mihnef'in ilgili Arapça eserinden yararlanmışır. Nitekim şu beyit de bu durumu ortaya koymaktadır:

İbn-i Mihnef Lutoğlu söyledi

*Yezd-i Yahyâdan rivâyet eyledi*²⁴⁰⁵

Yûsuf-ı Meddâh'ın makteli hakkında bir doktora tezi yapan Kenan Özçelik; bu eser ve yazarı hakkında ortaya çıkan birçok hataya da değinmiştir. Buna göre Yûsuf-ı Meddâh'a aidiyeti artık tespit edilmiş olan maktelin, uzun süre Kastamonulu Şâzî adlı biri tarafından yazıldığı sanılıyordu. Ansiklopedi maddelerinden makalelere, üniversiteler için yazılan edebiyat tarihi kitaplarından Kerbelâ olayının kültürel yansımalarıyla ilgili kitaplara kadar çoğu akademik çalışmalara da girip yaygınlık kazanan bu hata Abdülkadir Karahan'ın ilgili çalışmasıyla başlamıştır. Nurcan Öznal Güder'in doktora çalışmasıyla²⁴⁰⁶ devam eden bu yanlış tespit Özlem Demirel'in akademik çalışmasıyla²⁴⁰⁷ farklı bir hal almıştır. Demirel, Yûsuf-ı Meddâh'a ait olan makteli Âşıkî mahlaslı bir şaire ait kılarak farklı bir maktel olarak değerlendirmiştir. Hâlbuki bu maktel de Yûsuf-ı

²⁴⁰³ Kenan Özçelik, "Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008.

²⁴⁰⁴ Özçelik, a.g.t., s. 31-34.

²⁴⁰⁵ Özçelik, a.g.t., s. 124.

²⁴⁰⁶ Nurcan Öznal Güder, "Kastamonulu Şazi Maktel-i Hüseyin", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1997.

²⁴⁰⁷ Özlem Demirel, "Âşıkî'nin Maktel-i Hüseyin'i Üzerine Dil İncelemesi", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Meddâh'a ait maktelin farklı bir nüshasıdır. Âşıkî mahlaslı bir şair tarafından eserdeki meclislerin baş ve sonlarına eklenen bölümler Demirel'i yanıltmıştır.²⁴⁰⁸

Yûsuf Meddâh'ın maktelinin Türkiye ve Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinde tespit edilebilen birçok nüshasının yanında; şairi tespit edilemeyen veya müstensihinin müellif olarak kaydedildiği başka nüshaları da bulunmaktadır.²⁴⁰⁹

12.7.2. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Maktel-i Âl-i Resûl.**²⁴¹⁰

İran edebiyatından yaptığı tercümelemlerle meşhur olan Lâmi'î'nin makteli, tamamı manzum olarak, mesnevi nazım biçiminde aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla yazılmış olup yaklaşık olarak 1000 beyitten oluşmaktadır.²⁴¹¹ Lâmi'î'nin eserini, Molla Arab namındaki bir vaizin "*Maktel-i Hüseyin okumak küfürdür*" şeklindeki görüşünün doğru olmadığını kanıtlamak üzere kaleme aldığı kaynaklarda zikredilmektedir.²⁴¹²

Lâmi'î eserinin kaynağı noktasında, "*Böyle kılmışdır rivâyet Vâkîdî / ol belâgat dürlerinin nâkîdî*" şeklindeki mısraıyla Vâkîdî'nin adından bahsetmekteyse de, İbrahim Boğalı'nın yaptığı karşılaştırmaya göre, Lâmi'î'nin büyük oranda Mollâ Câmî'nin **Şevâhidü'n-Nübüvve**'sini kendisine örnek aldığı anlaşılmaktadır. Hatta

²⁴⁰⁸ Eser hakkında yapılan çalışmaların kronolojik olarak değerlendirilmesi, eser ve yazarı hakkında yapılan hatalı tespitlerin ortaya konması için bkz. Özçelik, a.g.t., s. 60-93.

²⁴⁰⁹ Bu anlamda, sonunda "kâtibinün Kemterîdür mahlası / Yâ ilâhî İbrâhîmdür bir 'âsî" beyti bulunan bazı nüshaların müellifi olarak İbrahim Kemterî kaydı konulmuştur. Görebildiğimiz bu yanlış nüshalar şunlardır:

Afyon Gedik Ahmet Paşa İl Halk Kütüphanesi 17179; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz B 432; Yz A 7944; Yz A 8389; Yz A 8425.

Yine Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz A 3040 numarada bulunan nüsha da hatalı olarak Za'îfi adına kaydedilmiştir.

Aşağıdaki nüshalarda ise Şâzî'nin adı tespit edilememiştir:

Manisa İl Halk Kütüphanesi 2702/2; Ankara Adnan Ötügen İl Halk Kütüphanesi 2976/1; Milli Kütüphane Yazmalar Koleksiyonu Yz A 9336.

²⁴¹⁰ İbrahim Boğalı, "Maktel-i Âl-i Resûl, Lâmi'î Çelebi", (Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1971; Harun Arslan, "Kitâb-ı Maktel-i Âl-i Resûl (Giriş-Metin-İnceleme-Sözlük-Adlar Dizini)", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

²⁴¹¹ Boğalı, a.g.t., s. 1.

²⁴¹² Günay Kut, "Lâmi'î Çelebi and His Works", s. 148.

Boğalı, Lâmi'î'nin Şevâhidü'n-Nübüvve'deki Hz. Hüseyin bahsini olduğu gibi nazma çektiğini ifade etmektedir.²⁴¹³

12.7.3. Yahyâ b. Bahşî (ö. 1499'dan sonra), **Maktel-i Hüseyin**.

Bursalı Mehmed Tâhir'in ismini kaydettiği bu eserin son dönemlere kadar nüshası tespit edilememişti. Şeyma Güngör, eserin bir nüshasının Ankara DTCF Ktp.'de yer alan Muzaffer Özak kitapları arasında 1/248 numarada bulunduğunu belirtmektedir. Güngör'ün bu nüshadan hareketle verdiği bilgilere göre, eser 905/1499-500 tarihinde yazılmıştır. 976 beyitten müteşekkil olan eser, Güngör'ün ifadesine göre sade bir dil ile diğer makteller gibi meclislerde okunmak üzere kaleme alınmıştır.²⁴¹⁴

12.7.4. Hacı Nüreddîn Efendi (ö. 1533-34'den sonra), **Maktel-i Hüseyin**.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Nüreddîn Efendi'nin makteli, 940/1533-34 tarihinde yazılmıştır. 10 bölümden oluşan eser, tamamı manzum olarak, mesnevi nazım biçiminde aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır.

Sade bir Türkçe fakat zayıf bir nazım tekniği ile yazıldığı halde, kahramanlık ifade eden mısraları ile çok sevilmiş ve birçok defa basılmıştır.²⁴¹⁵

²⁴¹³ Boğalı, a.g.t., s. 5-10.

²⁴¹⁴ Güngör, a.g.e., s. XXVII.

²⁴¹⁵ A.e., s. XXVIII.

13. MENSUR METİNLERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ

13.1. Edebî Özelliği Bulunan Tasavvufî Mensur Eserler

13.1.1. Irâkî'nin Leme'ât'ı

Leme'ât, Fahreddîn Irakî olarak meşhur olan İbrahim b. Büzürce b. Abdilgaffâr-ı Hemedânî'nin (ö. 688/1289) tasavvufî eseridir. Birçok manzum parça ile süslenen bu mensur eserin konusu aşk, âşık ve ma'sûktur. Lem'a adı verilen 28 bölümden oluşan eserin dili Farsçadır. Üzerinde birçok şerhin yazıldığı bu eser erken dönemden itibaren Anadolu sahası Türk edebiyatında şerh ve tercümeleriyle yerini almıştır.²⁴¹⁶

13.1.1.1. İnce Bedreddîn ? (1455'ten sonra), Tercüme-i Leme'ât.

Kütüphane kayıtları ve bazı kataloglarda Bedreddîn adlı biri tarafından yapıldığı düşünülen bu tercüme²⁴¹⁷, bu çalışmada kaydedilen ilk Leme'ât tercümesidir. İncelenen nüshalarında bizzat ismi görülemeyen mütercim, hamdele ve salvele bölümünden sonra “*sebeb-i tercüme*” başlığı altında, Leme'ât'ı niye tercüme ettiğini açıklamaktadır. Buna göre önce Şeyh Hamîdüddîn ardından da Şeyh Hacı Bayram-ı Velî'nin vaaz ve sohbet meclislerine katılan mütercim, Hacı Bayrâm'ın kimi müritlerinin Leme'ât'ı okumakla meşgul olduklarını; ancak bazı müritlerin Farsça ve Arapça bilmedikleri için bu eseri anlayamadıklarını ve üzüldüklerini görür. Onlara bu eserin tercüme edilmesini tavsiye eden mütercim, bu işin kendisi tarafından yapılmasını arzu eden müritlerin ısrarlı istekleri (ilhâh) ile karşılaşır; hatta bu istekleri şeyhin de kulağına gider ve şeyh ismi Bedreddîn olduğu düşünülen bu mütercime eseri Türkçeye aktarmasını emreder:

“... sebeb-i tercüme oldur ki bu ilm-i şerîfe cemî'-i tabâyi' mâyildir bu za'îf-i fakîr ü hakîrün kâbiliyyeti olmadı ki bundan hazzı ola. Bu taleb içinde mütehayyir kalmış iken nâgâh ... hâtıra hutûr itdi ki her kanda ki halka-i zikr olsa ya meclis-i va'z olsa gönül ana kasd u teveccüh iderdi. Nâgâh şeyhü'l-meşâyih kutb-ı zamânihi Şeyh Hamîdüddîn ... hazretine

²⁴¹⁶ Orhan Bilgin, “Fahreddîn-i Irâkî”, C. XII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 84-86.

²⁴¹⁷ Nihat Azamat, “II. Murad Devri Kültür Hayatı”, s. 124.

irişildi. Meclis ü va'zından ve halka-i zikrinde hâzır olındı. Kîmyâlarından bu kalbe eser irişdi. Kasd-ı teveccüh-i mülâzemet ü musâhabet ziyâde ter oldı tâ ki sultânu'l-meşâyih ... Şeyh Hacı Bayrâm ... sohbetine irişildi. Gâh gâh sohbet-i hâzırlarına irişildi, meclis ü va'zından ve dersinden hâlî olunmazdı. Kütüb-i meşâyih huzûrında ders olurdu. Bu za'îf sâmi' olurdu. Ba'zı âşıklar Leme'ât'a meşğûl olmuşlardı mübârek lafızlarından rümûz-ı esrâr dinlerdi. Bir niçe âşıklar ki Fârisî vü Arabîden hazları yok te'essüf iderlerdi. Bir gün bî-edeplik idüp Türkîye gelmek olur dinildi. Âşıklar bunu işitdiler kati tâlib oldılar bu za'îfe ilhâh itdiler tâ hattâ hazret-i şeyhün bu küstâhlık sem'ine irişdi. Âşıklar ilhâh-ıla şeyh hazretinden bu za'îfe işâret oldı..."²⁴¹⁸

Bu ifadelerden sonra tercümesine başlayan mütercim, kaynak metnin şekil yapısına yani mensur-manzum oluşuna bağlı kalarak mensur yerleri mensur, manzum yerleri de manzum olarak tercüme ederken bahsi geçen bu beyitlerin metnini yazmaz. Bunu da hamdele ve salveleden sonraki bölümde bir vesile ile de haber verir:

*"... bu kitâb tercümedür, bu beyt-i Arabî câmi'-i cemî'-i hakâyık oldığı-
çün teysîren li'l-hıfz bile yazıldı. Bundan gayrı cemî'-i ebyât-ı Arabî vü
Fârisînün tercümesi yazılır ammâ şol ki âyet yâ hadîs-i nebevî yâ kavli-
meşâyih yâ emsâl-i fusahâ teberrüken ve teyemmünen bile yazılır tâ ki
dilde ola..."*²⁴¹⁹

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere mütercim, kaynak metinde yer alan beyitleri sadece tercümeleri ile eserine aldığını ancak; ayet, hadis ve emsâl gibi ibarelerin metnine de yer vereceğini belirtmektedir.

Tercümenin sonunda, eserin yazılış tarihine yönelik olarak şu beyitler yer almaktadır:

Lem'alar evrâkın itdüm tercüme

²⁴¹⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3096, vrk. 27a-28a.

²⁴¹⁹ Aynı yazma, vrk. 25b.

Sürmediüm hiç yâd sözi harcuma

Bil dâd u dâl ü lâm içindedür

Hem Receb ayı vü hem dördindedür

Mustafâ rûhına bizden çok selâm

*Dahi ashâbına ilâ yevmi 'l-kiyâm*²⁴²⁰

Ebced hesabı ile verilen bu tarih hesap edildiğinde, karşımıza 834 yılı çıkmaktadır. Mütercim buna ilave olarak eserin yazıldığı ayı ve günü de kaydettiğine göre, eserin yazılış tarihi 4 Receb 834/ 18 Mart 1431 olarak ortaya çıkmaktadır.²⁴²¹

13.1.1.2. Mustafâ Tâlib (XVI. yüzyıl –I. Selîm devri-), **Şerh-i Leme'ât**.²⁴²²

Nüshası Vatikan Ktp. Vat. Turco 296/1 numarada bulunan bu şerh, bahsi geçen kütüphanedeki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan Ettore Rossi'nin verdiği bilgi ve alıntılardığı metne bakılırsa Mustafâ Tâlib adlı biri tarafından kaleme alınmıştır. Yazmanın baş tarafı için alıntılanan metinde bu isim şu şekilde geçmektedir:

“... *emmâ ba 'd bu fakîr-i kem-bizâ'a râgıb-ı metâlib a 'nî Mustafâ Tâlib ... İbrâhîm el-Hemedânî eş-şehîr bi 'l-Irâkî hazretlerinin Leme'ât nâm kitâb-ı müstetâbını mütâla'a idüp ... zebân-ı dil-ârâ-yı Türki ile şerh olunmağa şürû' olundu...*”²⁴²³

Rossi bahsi geçen bu şârihin I. Selîm devrinde yaşadığını belirtirken bu şerhin 1188/1774-75 yılında istinsah edildiğini ve 116 yapraktan oluştuğunu kaydetmektedir.²⁴²⁴

²⁴²⁰ Aynı yazma, vrk. 116a.

²⁴²¹ Günay Kut'un hazırladığı Bodleian Library'deki Türkçe yazmalar kataloğunda bu tercümenin bir diğer nüshası tanıtılırken, tercümenin 11 Şevval 1180/ 12 Mart 1767 yılında Hüseyin Zâhid b. Alî tarafından yapıldığı kaydedilmişse de muhtemelen bahsi geçen isim ve tarihi müstensih ve istinsah tarihini göstermektedir. Bkz. bkz. Günay Kut, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, Oxford University Press, Oxford 2003, s. 61.

²⁴²² Nüshası için bkz. Vatikan Ktp. Vat. Turco 296/1.

²⁴²³ Ettore Rossi, **Elenco dei manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana: Vaticani, Barberiniani, Borgiani**, Roma, 1953, s. 252.

²⁴²⁴ İbid.

13.1.1.3. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Risâletü'l-Muhtasar bi-Lemehât fi Tercemeti'l-Leme'ât.**²⁴²⁵

Bu çalışmada şerh ve tercüme türü birkaç eseri daha tanıtılan Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Efendi, Irâkî'nin Leme'ât'ını da tercüme etmiştir. Ulaşılabilen tek nüshası, Kastamonu İl Halk Ktp. 3670/11 numarada, 231b-246b yaprakları arasında yer almaktadır. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra Irâkî'nin eserine sözü geitirip, onu Arapça ve Farsça bilmeyenler için tercüme ettiğini şu cümle ile ifade eder:

“... âdâbı Türkî ile tesvîd oluna ki Tâzî ve Derîye dirâyeti olmayana dahi nef'i şâmil olup...” (231b)

13.1.1.4. Vusûlî Mehmed –Mollâ Çelebi- (ö. 1589), **Tercüme-i Leme'ât.**

OM'de bahsi geçen bu tercümenin nüshasına ulaşılammıştır.²⁴²⁶

13.1.1.5. Fenâyî, Hızır b. Hacı Yûnus b. İmâd (XVI. yüzyıl –III. Mehmed devri-), **Tercüme-i Lema'ât-ı Irâkî.**²⁴²⁷

Leme'ât'ın XVI. yüzyıldaki bir diğer tercümesi de Fenâyî mahlaslı Hızır b. Hacı Yûnus b. İmâd tarafından yapılmıştır. Ahdî'nin yeni ilavelerle 1593'te yazdığı Gülşen-i Şu'ârâ'sında yer alan Fenâyî, aslen Manisalı olup İstanbul'da neşv ü nemâ bulan ve şiir meclislerinde şiirlerinden ziyade latifeleri ve zarafeti ile dikkat çeken şair olarak gösterilmiştir.²⁴²⁸

Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 142 numarada bulunan 27 yapraktan müteşekkil nüshasından hareketle tanıtılacak olan bu tercüme manzum ve mensur olarak işlenmiş bir hamdele ve salvele bölümü ile başlar. Dört büyük halife ile Hz. Hasan ve Hüseyin'in de ayrı manzumelerle methedildiği bu giriş bölümünden sonra mütercim ismini şu şekilde zikretmektedir:

²⁴²⁵ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 3670.

²⁴²⁶ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. II. 475.

²⁴²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 142.

²⁴²⁸ Bkz. Ahdî, **Gülşen-i Şu'ârâ**, (hazırlayan: Süleyman Solmaz), AKM Yayınları, Ankara, 2005, s. 479-80.

“... ve ba'de bu müsâfir-i bî-zâd ...Hızır b. Hâcî Yûnus b. 'Îmâd el-mülakkab bi-Seyyid Fenâyî Mağnisevî...” (3a)

İsmi, mahlasını ve doğum yerini verdiği bu bilgilerden sonra devrin padişahı Sultân Mehmed b. Murâd'ı (III. Mehmed) ve Mahmûd Paşa'yı metheden mütercim ardından da eserin yazılış sebebini tahkiye etmeye başlar. Buna göre Şeyh Ahaveyn'in vaazlarını takip edip onun derslerine dâhil olan Fenâyî, Arapça ve Farsça bilmeyen âşıkların Leme'ât okunurken yeterince müstefid olamadıklarını bunu ortadan kaldırmak için bahsi geçen eseri tercüme edip padişaha hediye etmek istediğini şu cümlelerle belirtir:

“... ale'l-husûs ol hâdi'l-ümem ve kâşifu'z-zulem ... Şeyh Ahaveyn ... hazretine irişildi. Meclis ü va'zında ve halka-i zikrinde çok hâzır olundu. Anların nazar-ı kîmyâlarından bu kalbe eser yitişdi. Gâh gâh sohbet-i hâslarında kütüb-i meşâyihden ders virilirdi bu za'îf ü nahîf sâmi' olup 'âşıklar Leme'ât-ı Şeyh Fahrüddîn-i Irâkîye râğıblar idi. Rümûz-ı esrâr-ı Leme'âtdan Fârisî vü Arabî bilmeyen dervîşler te'essüf iderlerdi. Bir gün hizmetlerinde Türkiye gelmesi zikr olundu hattâ hazretlerinin mübârek lafızlarından kudret vire cevâbı geldi ammâ mevâni'-i alâyık u avâyık te'hîr olunup kâhil ü tekâsül gösterildi şol vakte degin kim sultân-ı mu'azzam şâhinşâh-ı a'zam ... Sultân Mehmed b. Murâd Hân ... Mora vilâyetin feth itdi 'âlem-i rü'yâda hazret-i şeyhün rûhundan beşâret haberi işâret olunup fütûhât-ı sultân-ı selâtînden vukûf-ı tâm ... hâsıl oldu. Bu risâlenün tercümesi müsâhelesi için dahi sü'âl ü cevâb çok vâki' oldu 'âkibetü'l-emr ... bu risâle 'ale'l-ucâle cihet-i ithâf-ı hazret için ... kaleme geldi. Cemî'-i Fârisî ebyâtının tercümesi yazılıp ebyât-ı Fârisî terk olundu ammâ şol ki âyet yâ hadîs-i nebevî yâ kavî-i meşâyih yâ emsâl-i fusahâ teberrüken ve teyemmiinen bile yazıldı...”(4b-5a)

Fenâyî'nin bu cümleleri incelenirken, Bedreddîn adlı birine atfedilen ve yukarıda tanıtılmış olan tercümenin “sebeb-i tercüme” başlığı altındaki bölümle benzerliği, hatta kimi cümlelerin aynı olması dikkatimizi çekmiş ve her iki

tercümenin metni karşılaştırılınca açık bir intihal örneği ortaya çıkmıştır. Bunu tevsik etmek için 1, 13 ve 26. lem'aların tercümesi olan bölümlerin baş tarafları şu şekilde karşılaştırmalı olarak verilmiştir:

Bedreddîn'in tercümesi:

“lem'a-i evvel, 'âşık u ma'şûk nice ki lafz yöninden menşe-i aşkdur vücûd yöninden dahi menşe-i aşkdur. Ma'nâ-yı lügavî vü istilâhî birbirine münâsibdür. Vücûd-ı mutlak olmasa vâcib nice vücûda gelürdi...”²⁴²⁹

Fenâyî'nin tercümesi:

“evvel lem'a, 'âşık u ma'şûk nice ki lafz yönünden menşe-i aşkdur vücûd yönünden dahi menşe-i aşkdur. Ma'nâ-yı lügavî vü istilâhî birbirine münâsibdür. Vücûd-ı mutlak olmasa vâcib nice vücûda gelürdi...” (6a)

Bedreddîn'in tercümesi:

“lem'a-i onüçüncü, mahbûb nûr-ı zulmetden yetmiş bin hicâb anun çün yüzine tutar ki muhib harekete gelüp talebde ola mahbûb perde ardında göre tâ ki ol görmek ile biliş ola...”²⁴³⁰

Fenâyî'nin tercümesi:

“on üçüncü lem'a, mahbûb nûr u zulmetden yetmiş bin hicâb anun çün yüzine dutdı ki muhib harekete gelüp talebinde ola mahbûb perde ardından göre tâ ki ol görmek ile biliş ola...” (18b)

Bedreddîn'in tercümesi:

“lem'a-i yirmi altıncı, âşık çün diler ki ma'şûkın gözede anun çâresi oldur ki her hâlde her nazarda gâh zâhir göziyle gâh bâtın göziyle ma'şûk gözedici ola ana yüz dutup anı gözetmekden hâlî olmaya...”²⁴³¹

²⁴²⁹ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3096, vrk. 35a.

²⁴³⁰ Aynı yazma, vrk. 67a.

Fenâyî'nin tercümesi:

*“yirmi altıncı lem'a, , âşık çün diler ki ma'sûkın gözede anun çâresi
oldur ki her hâlde her nazarda gâh zâhir göziyle gâh bâtın göziyle
ma'sûk gözedici ola ana yüz dutup anı gözetmekden hâlî olmaya...”
(36b)*

Örnek alıntılardan da görüleceği üzere Fenâyî, daha evvel Bedreddîn adlı biri tarafından yapılan tercümenin metnini aynen alıp yeni bir tercümeymiş gibi okuyucu ve hâmişine sunmuştur. Bunu yaparken, girişi bölümünde bilinçli birtakım değişikliklere gitmekle birlikte tercüme metnini aynen almıştır; ancak kaynak metindeki kimi manzum bölümleri yeniden tercüme ettiği de görülmektedir. Yirmi beşinci lem'adaki ilk beyit Bedreddîn'in tercümesinde şöyledir:

Ol pınarı kim Hızır buldı oldu âb-ı hayât

Vardur ol yolunda senün örtülüdüt kat kat²⁴³²

Aynı beyit Fenâyî'de ise biraz daha farklıdır:

Çeşme kim Hızır andan itmiş idi nûş-ı âb-ı hayât

Vardur önünde senün lik örtülüdür kat kat (35a)

Sonuç olarak her ne kadar okuyucuya Leme'ât'ın yeni bir tercümesi olarak sunulsa da elimizdeki bu tercüme, daha evvel Bedreddîn adlı biri tarafından yapılan tercümeden farklı bir tercüme değildir.

13.1.1.6. Hâkim, Tercüme-i Leme'ât.

Bir nüshası²⁴³³ Ankara Üniversitesi DTCTF Ktp. Mustafa Con A. 91/I numarada bulunan bu tercüme Hâkim mahlas/isimli biri tarafından yazılmıştır. Kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte bu zatın 1771'de vefat eden Hâkim Seyyid Mehmed

²⁴³¹ Aynı yazma, vrk. 106b.

²⁴³² Aynı yazma, vrk. 105a.

²⁴³³ Vatikan Ktp. Vat. Turco 295 numarada bulunan nüshasının tavsifi için bkz. Rossi, a.g.e., s. 251.

olması kuvvetle muhtemeldir. İncelenen nüshası 33 yapraktan oluşan bu tercümede, hamdele ve salvele bölümlerinden sonra şu ifadelere yer verilmiştir:

“.... *Emmâ ba'd Leme'ât-ı hazret-i Şeyh Irâkînün esrâr-ı tevhîdiyyesinden bu za'îf-i nâtüvân Hâkim kemîne-i erbâb-ı irfân ... imlâ vü tercüme vü inşâsına ibtidâr eyledüm ki tâ her 'âşıkun âyine-i ma'şûk-nümâsı ola ... (2a)*

Bu ifadelerden sonra tercümesine başlayan Hâkim, kaynak metindeki manzum bölümleri de yine manzum olarak tercüme eder.

13.1.2. **Sa'dî'nin Gülistân'ı**

Gülistân; Sa'dî-i Şirâzî (ö.1292)'nin Salgurlu hanedanından Ebû Bekir b. Sa'd b. Zengî adına 656/1258'da yazıp ahlakî konuları çeşitli hikâye ve nüktelerle süsleyerek anlattığı manzum-mensur karışık Farsça eseridir. Eser; münâcât, na't ve yazılış sebebini anlatan bir önsözden sonra sekiz bölüme bölünmüştür. Yazıldığı tarihten itibaren büyük rağbet gören Gülistân birçok dünya diline çevrilmekle beraber, Farsça ve Türkçe şerhleri yapılmış ve eserin anlaşılması için sözlükler hazırlanmıştır. Gülistân'ın etkisi bununla da kalmamış kendisine Muînüddîn Cüveynî'nin Nigâristân'ı, Câmî'nin Bahâristân'ı, Mecd-i Hâfî'nin Ravza-i Huld'u ve Kemalpaşazâde'nin Nigâristân'ı gibi nazireler (bazıları taklit olarak da değerlendirilebilir) de yazılmıştır.²⁴³⁴

Gülistân ilk defa Seyf-i Sarâyî tarafından 1391 tarihinde Kıpçak Türkçesine çevrilmiştir.²⁴³⁵ Sibîcâbî mahlaslı biri tarafından da Çağatay Türkçesine aktarılmıştır.²⁴³⁶ Gülistân'ın Anadolu sahasındaki etkisi ise; seçilmiş parçaların tercümesi, dîbâcesinin şerhi, tamamının şerh ve tercümesi ve sözlüklerinin²⁴³⁷ yapılması şeklinde ortaya çıkmıştır.

²⁴³⁴ Tahsin Yazıcı, “Gülistân”, C. XIV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 240-41.

²⁴³⁵ A.m., s 240.

²⁴³⁶ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, “Za'îfî'nin Manzum Gülistan Tercümesi: Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dirahistân-ı Sebzistân”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001, s. 15.

²⁴³⁷ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp., III. Ahmed Kitaplığı 2754 numarada kayıtlı olan “Lugat-ı Gülistân” bu tür eserlere örnek olarak gösterilebilir.

13.1.2.1. **Gülistân Dîbâcesinin Şerh ve Tercümelere**

Sa'dî'nin Gülistân'ı tam olarak şerh faaliyetlerine konu olduğu gibi, baştaki dîbâcesiyle de bazı şârihler tarafından ele alınmıştır.

13.1.2.1.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Şerh-i Dîbâce-i Gülistân.**²⁴³⁸

Farsça'dan çevirdiği birçok eser dolayısıyla Türk tercüme tarihinde önemli bir yere sahip olan Lâmi'î Çelebi, Gülistân'ın dîbâcesini de şerh etmiştir. Eserine klâsik bir hamdele ve salvele ile başlayan yazar, daha sonra eserinin sebep-i te'lîfi ile eserini te'lîf tarihini açıklar. Ardından da asıl şerhe geçen Lâmi'î, eserini te'lîf tarihinin de verildiği bir hâtîme ve 20 beyitlik bir şiirle sonlandırır.²⁴³⁹

Lâmi'î şerhini 910/1504 tarihinde bitirmiş olup II. Bâyezid'e sunmuştur. Kaynak metinde geçen neredeyse her kelime ekleriyle birlikte en küçük ayrıntısına kadar açıklanmış; kelimelerin Arapça, Farsça ve Türkçe karşılıkları verilmiş; aynı anlama gelen başka kelimeler var ise onlar da aktarılmış, yapı ve ses özelliklerine değinilmiştir. Kelimelerin anlamlarıyla ilgili olmak üzere Fars Edebiyatından örnekler verilmiştir.²⁴⁴⁰ Lâmi'î Gülistân'ı şerh ederken birçok kaynaktan yararlanmış. Eseri incelendiğinde birçok sözlükle beraber, başka eserlerin şerhlerinin de şarihin kaynaklarının arasında yer aldığı görülmektedir.²⁴⁴¹ Söz konusu kelime açıklamalarından sonra genellikle “ya'nî” kelimesiyle başlanarak açıklanan ibarenin toplu olarak tercüme edildiği görülmektedir. Lâmi'î'nin şerhi; kendisinden önce aynı eser üzerinde yapılan şerhlerin dikkate alınması²⁴⁴², kaynak metnin nüsha farklılıklarının göz önünde bulundurulması ve bir şarihte bulunması gereken özelliklerin zikredilmesi gibi şerh metodu açısından önemli özellikleri

²⁴³⁸ İbrahim İmran Öztahtalı, “Lâmi'î Çelebi Şerh-i Dibace-i Gülistan (İnceleme-Metin)” (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1997; Hülya Canpolat, “Lâmi'î Çelebi'nin Şerh-i Dibace-i Gülistan'ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2000.

²⁴³⁹ Canpolat, a.g.t., s. 26.

²⁴⁴⁰ Öztahtalı, a.g.t., s. 36; Lâmi'î'nin bu şerhinde uyguladığı şerh metodu hakkında daha tafsilatlı bilgi için bkz. Canpolat, a.g.t., s. 13-30.

²⁴⁴¹ Öztahtalı, a.g.t., s. 54.

²⁴⁴² Aynı eser üzerinde bir çalışma yapan Hülya Canpolat, Lâmi'î Çelebi'nin şerhinin sahasında ilk şerh olduğunu ve onun kendisinden önce bu konuda yapılan herhangi bir şerhe atıfta bulunmadığını ifade eder. Bkz. Canpolat, a.g.t., s. 14)

barındırmaktadır.²⁴⁴³ Eserin muhtelif kütüphanelerde yetmişe yakın nüshası bulunmaktadır.²⁴⁴⁴

13.1.2.1.2. Mevlânâ Rüşdî Karahisarî (ö. 1583'den sonra), **Şerh-i Dîbâce-i Gülistân.**²⁴⁴⁵

Eserini yazdığı tarihi kaydetmesinden ötürü XVI. yüzyılda yaşamış olduğunu öğrendiğimiz Rüşdî'nin hayatı hakkında elimizde fazla bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserine manzum-mensur bir mukaddime ile başlayan şârih, klâsik hamdele ve salvele bölümünden sonra eseri hakkında bilgi verir. Kendisinden önce Mevlânâ Ya'kûb, Sürûrî, Lâmi'î ve Şem'î'nin de Gülistân-ı şerh ettiğini belirten Rüşdî, bu şârihlere ait kılınan “*da'vâtdan mahzûz olmak için*”²⁴⁴⁶ yani bir bakıma onların eksiklerini tamamlamak için eserini kaleme aldığını ifade etmektedir.

Bu girişten sonra şerhine başlayan Rüşdî, kaynak metinden bir ibare seçer ve bunu öncelikle yoğun filolojik bilgiler eşliğinde şerh etmeye başlar. Filolojik açıklamaların yoğun olduğu şerhte birçok Farsça beytin alıntılıdığı görülür. 993/1583-86 tarihinde telif edilen eserin elimizde iki nüshası olduğu kaydedilmektedir.²⁴⁴⁷

13.1.2.1.3. Pîr Hamdî (ö. 1603), **Hutbe-i Şerh-i Dîbâce-i Gülistân.**

Tek nüshası BYEBEK'te Milli 1970 numarada bulunan²⁴⁴⁸ bu eser; Hülya Canpolat'ın ifadesine göre şerhten ziyade kaynak metnin birebir tercümesinden ibarettir.²⁴⁴⁹

13.1.2.1.4. Vehbî, Telli Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1664'ten sonra), **Şerh-i Dîbâce-i Gülistân.**

²⁴⁴³ Öztahtalı, a.g.t., s. 54-56.

²⁴⁴⁴ Eserin nüsha tavsifleri için bkz. Canpolat, a.g.t., s. 42-70.

²⁴⁴⁵ Şükrü Baştürk, “Rüşdî, Şerh-i Dîbâce-i Gülistân (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1997.

²⁴⁴⁶ Baştürk, a.g.t., s. 5.

²⁴⁴⁷ A.t., s. XXI- XXII.

²⁴⁴⁸ A.t., s. XVI.

²⁴⁴⁹ Canpolat, a.g.t., s. 22.

Örfi'nin gazellerini de şerh eden Vehbî mahlaslı Mehmed b. İbrâhîm'in Gülistân dîbâcesine yazdığı şerhin İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. 3912 numarada olduğu söylenmesine karşın, Hülya Canpolat incelediği bu nüshada böyle bir eserin var olmadığını ifade etmektedir.²⁴⁵⁰

13.1.2.1.5. Safvet (ö. 1785'ten sonra), **Şerh-i Cedîd-i Dîbâce-i Gülistân.**

Eserini 1785'te yazmaya başlayan Safvet tahminen XVII. yüzyılın sonuyla XVIII. yüzyılın başında yaşamıştır. Eserine bir mukaddime ile başlayan Safvet, bu bölümde adını ve kendisinden önceki bazı Gülistân şârihlerinin isimlerini andığı gibi bazıları hakkında da değerlendirmelerde bulunur. Safvet yazdığı şerhte; gramer ve anlam noktasında kendisinden önceki şarihlerle aynı görüşte olmadığı zaman, "*Lugat-ı Tedkîkât-ı Fûrsiyye-i Necîb*" adlı bir eser sahibi olan hocası Siroz müftüsü Mehmed Necîb'in görüşlerini tercih eder.²⁴⁵¹

İbnülemîn Mahmûd Kemal İnal'ın verdiği bilgiye göre, XIX. yüzyılda yaşamış olan Trabzonlu Çizmecizâde İsmail Efendi'nin oğlu Hüseyin Hüsnî Efendi de Gülistân'a bir şerh yazmak ister; ancak sadece mukaddimesinin şerhini yapabilir ve bunu **Bâğbân** ismi ile isimlendirir.²⁴⁵²

13.1.2.2. **Gülistân'ın Tamamına Yapılan Şerhler**

13.1.2.2.1. Şâhidî İbrahim Dede (ö.1550), **Fihrist-i Ebyât-ı Gülistân-ı Şeyh Sa'dî.**

Gülistân şerhleri üzerinde kapsamlı bir çalışma yapan Hülya Canpolat'ın verdiği bilgiye göre, bu eserin varlığından bazı tezkirelerde bahsedilmekle beraber nüshası henüz ele geçmemiştir.²⁴⁵³

²⁴⁵⁰ Hülya Canpolat, "Sa'dî'nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi", (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006, s. 20.

²⁴⁵¹ A.t., s. 53.

²⁴⁵² İbnülemîn Mahmûd Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-şu'arâ)**, C. II, (hazırlayan: M. Kayahan Özgül), AKM Yayınları, Ankara, 2000, 988.

²⁴⁵³ Canpolat, a.g.t., s. 15. Ayrıca bkz. Ahmet Kartal, "Sa'dî-i Şîrâzî'nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümelemi", **Bilig**, sy. 16, (Kış 2001), s. 109.

Milli Ktp.'de Yz A 8939 arşiv numarasıyla yer alan ve “*Fihrist-i ebyât-ı Gülistân-ı Şeyh Sa’dî*” başlığını taşıyan bir eser bulunmaktadır. 984/1576 tarihinde istinsah edilen bu eserde Gülistân’da yer alan beyitler derlenip önce Farsçaları ardından da bunların Türkçe manzûm çevirilerine yer verilmiştir. Kaynakların Şâhidî’ye atfettiği eserin bu olması ihtimal dâhilindedir; ancak incelediğimiz kadar Şâhidî’nin ismine rastlamadık.

13.1.2.2.2. Şem’î Şem’ullâh (ö.1602’den sonra), **Şerh-i Gülistân.**²⁴⁵⁴

Gülistân’ın bütününe yazılan bu şerhte, Şem’î’nin diğer şerhlerinde de görüldüğü gibi klâsik şerh metodu kullanılmamış daha çok metin tercüme edilmiş, gramer ve anlam açıklamalarının az olduğu bir şerh metodu tercih edilmiştir.²⁴⁵⁵ Kendisinden önce yazılan Lâmi’î şerhini de görmüş olan Şem’î, kendisinden sonra Gülistân’a şerh yazanlarca eleştirilmiştir. Eserin pek çok yazma ve basma nüshası bulunmaktadır.²⁴⁵⁶

13.1.2.2.3. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Gülistân.**²⁴⁵⁷

Klâsik şerh metodunu en iyi uygulayanlar arasında yer alan Sûdî, önce bir beytini şerh ettiği Gülistân’ı daha sonra tamamını şerh ederek bu sahadaki kabiliyetini göstermiştir. Eseri geniş gramer ve anlam açıklamalarıyla serh eden Sûdî, yeri geldikçe Lâmi’î Çelebî, Şem’î, Sürûrî, Mevlânâ Ya’kûb Seyyid Alî ve Kânî gibi şârihlere gönderme yaparak şerhlerini eleştirmiştir. Canpolat’ın tespitine göre 62 nüshayla en fazla nüshaya sahip olan Sûdî’nin Gülistân şerhinin çokça okunduğu anlaşılmaktadır.²⁴⁵⁸

13.1.2.2.4. Hüseyin b. İbrâhîm el-Kefevî (ö.1601), **Bûstân-ı Efrûz-ı Cinân Şerh-i Gülistân.**

²⁴⁵⁴ Seyhan Dünder, “Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Gülistân’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998.

²⁴⁵⁵ Dünder, a.g.t., s. 19.

²⁴⁵⁶ Canpolat, a.g.t., s. 15.

²⁴⁵⁷ Ozan Yılmaz, “16. Yüzyıl Şârihlerinden Sûdî-i Bosnevî ve Şerh-i Gülistân’ı (İnceleme-Tenkitli Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008.

²⁴⁵⁸ Canpolat, a.g.t., s. 16.

Kefevî'nin şerh sahasındaki günümüze ulaşabilen bu eserinin bazı nüshalarının başında, Hüseyin b. Rüstem adında bir zat tarafından, eserin şârihi ve şerhi üzerinde bilgiler verilen bir giriş bulunmaktadır. Bu durum Gölpınarlı'yı yanıltmış ve Hüseyin b. Rüstem adlı birinin de ayrıca bir Gülistân şerhi yazdığını ileri sürmüştür.²⁴⁵⁹ Hüseyin b. Rüstem, her ne kadar daha önce Lâmi'î, Alî b. Seyyid, Sürûrî, Sûdî ve Şem'î gibi şarihler bu eseri şerh ettilerse de bu şerh “*cümleden pîşrev ü sâbık u tekaddüm ve i'tibâra sezâvâr u lâyık*”²⁴⁶⁰ olduğunu bildirmektedir. Hüseyin b. Rüstem eseri nasıl oluşturduğunu da şöyle ifade etmektedir: “...*binâen alâ zâlike şikeste beste birkaç dürer-i kelimâtı silk-i kitâbete cem' ve rabt ve kayd ve zabt idüp şârih-i merhûmun (Hüseyin b. İbrahim Kefevî) tercümesin bi-tarîki'l-icmâl ve ba'zı ahvâl-i hasene ve etvâr-ı müstahsenesi zikr ile ikmâl olunup...*”

Bu cümleden de anlaşıldığına göre, Hüseyin b. Rüstem'in eklemelerde bulunduğu bu şerh Şevval 1009 / Nisan 1601'de tamamlanmıştır. Klâsik şerh metoduna uygun olarak, muhtelif kaynaklardan yapılan alıntılar eşliğinde kaynak metin gramer ve anlam bakımından açıklanmıştır. Kefevî, şerhinde kendisinden önce aynı metni şerh eden şarihlerin görüşlerine yer verdikten sonra kendi görüşlerine de yer vermiş, yeri geldikçe “*hilâf-ı zâhirdür*”, “*hatâ itdiler*” ve “*galat itmişdür*” gibi ifadelerle Sürûrî ve Şem'î'yi de eleştirmiş veya onların hata yaptıklarını düşündüğü yerleri düzeltme yoluna gitmiştir.²⁴⁶¹

Gülistân'ın tamamına yazılmış olan bu şerhin çeşitli kütüphanelerde birkaç nüshası bulunmaktadır.²⁴⁶²

13.1.2.2.5. Aysî Mehmed Efendi (ö. 1607), **Şerh-i Gülistân**

Tireli olan Aysî mahlaslı Mehmed Efendi'nin Gülistân'a şerh yazdığı Kâtip Çelebi tarafından kaydedilmekte²⁴⁶³ ise de bu şerhine nüshasına ulaşamamıştır.

²⁴⁵⁹ Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. III, TTK, Ankara, 1972, s. 180.

²⁴⁶⁰ Hamidiye 1159, 2a.

²⁴⁶¹ Kefeli Hüseyin, **Râznâme (Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa No. 539)**, (hazırlayan: İ. Hakkı Aksoyak), Harvard University, Harvard, 2004, s. 34-35.

²⁴⁶² Nüshaları için bkz. Canpolat, a.g.t., s.18; Aksoyak, a.g.e., s. 35.

²⁴⁶³ Bkz. Keşf. III. 1198.

13.1.2.2.6. Hevâyî-i Bursevî (ö.1608), **Şerh-i Gülistân**.

Bazı tezkirelerde varlığından söz edilen bu eserin nüshasına ulaşamamıştır. Katalog taramalarında Hevâyî'ye ait olarak iki nüsha tespit eden Canpolat bunlardan birinin Rüşdî'ye ait olduğunu diğersinin ise eksik olduğu için tam olarak kime ait olduğunun tespit edilemediğini ifade eder. Bununla beraber Canpolat eserin sonundaki ifadelerden hareketle söz konusu şerhin Şâhidî'ye ait olabileceği görüşündedir.²⁴⁶⁴

Kaynakların eser hakkında verdiği bilgiye göre, Hevâyî Gülistân'ı başarılı bir şekilde eleştirmiş ve şerhinde çağdaşları Şem'î ve Sürûrî'yi eleştirmiştir.²⁴⁶⁵

13.1.2.2.7. Rızâ'î, Hasan b. Abdurrahmân Efendi (ö.1669), **Cûy-ı Rahmet (Şerh-i Gülistân)**.

Günümüze çoğu tercüme veya şerh olan birçok eseri ulaşan Rızâ'î'nin bu eserinin ulaşip inceleyemediğimiz bir nüshası, **Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmaları Kataloğu** adlı katalogda 421 numarada kayıtlıdır. Söz konusu katalogda eserle ilgili verilen kısa bilgide, eserin 1669 tarihinde yazılmaya başlandığı ve iki nüshasının daha mevcut olduğu kaydedilmekle beraber diğers iki nüshanın nerede olduğuna dair bilgi verilmemektedir.²⁴⁶⁶ Taramalarımız devam ederken eserin bir nüshasına da Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 869 numarada rastladık. Neredeyse bütün sayfaları yoğun bir şekilde nemlenmiş olan bu nüshanın okunması güçleşmektedir.

Eserine 4 beyitlik bir hamdele ve salvele ile başlayan Rızâyî, daha sonra sözü eserine getirir. Şeyh Sa'dî'nin hoş bir eser meydana getirdiğini söyleyen Rızâyî, Şem'î'nin de buna pertev verdiğini ancak onda bir âb-ı firâvân olmadığını bunu icrâ etmek için Gülistân'ı nazm ile tefsîr ettiğini şu şekilde ifade eder:

Aceb hûb eylemişdür Şeyh Sa'dî

²⁴⁶⁴ A.t., s. 17.

²⁴⁶⁵ Kartal, a.g.m., s. 113.

²⁴⁶⁶ Komisyon, **Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmaları Kataloğu**, Gazi Üniversitesi Türk Kültürü ve Hacı Bektaş Veli Araştırma Merkezi, Ankara, 2001. 162.

*Efendim ide Mevlâ ana gufrân
Gülistân içre Şem'î viridi pertev
Ziyâsında ider zevk ehl-i irfân
İder seyri sülûkî kûşe kûşe
Velî yok anda bir âb-ı firâvân
Rızâyî derdmend çün fazl-ı Hakk ile
İde icrâ anı içeler atşân
Ki ya'nî **nazm ile tefsîr ide hep**
Hudâ avni ile hazz ola her ân (2a)*

Daha sonra eserine **Cûy-ı Rahmet** ismini verdiğini söyleyen şârih eserini nazmen kaleme almasının sebebi olarak herkesin kolaylıkla ezberlemesi (*Sühûletle bunu hıfz ide her kes*) temennisini ileri sürmektedir. Eserini 1079/1668-69'da kaleme alan Rızâ'î IV. Mehmed'in övgüsüne de yer verdikten sonra önce kaynak metne yer vermekte ardından da bu metni muhtelif sayıdaki beyitlerle genişçe tercüme etmektedir başka bir ifade ile şerh etmektedir.

Rızâ'î'nin eseri bir hâtîme ile sonlanmaktadır. Şârih burada dua talebinde bulunurken eseri hakkında da şu şekilde bilgileri vermektedir:

*Bu kitâbı okuyup iden nazar
Dile Hakdan rahmeti şâm u seher
Evvelâ tasnîf iden Şeyh Sa'dîye
Ve dahi yazan kâtibine serteser
Türkî dile tercüme iden dahi
Şem'î dahi bula rahmet ey püser
Sonra bunu nazm iden küstâha it
Ol Rızâyî-i Aksarayî bî-hüner
İtdi cür'et nesri nazm ile ol fakîr
Ya'nî kim aklınca itdi bir eser (415a)*

Eserin bu nüshası şârihin elinden çıkmış olup yaklaşık 420 yapraktan oluşmaktadır.

13.1.2.2.8. Muharrem Çelebi Bursevî, **Şerh-i Ebyâtü'l-Arabiyye fî Gülistân-ı Sa'dî.**

Nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî 19 numarada olan bu şerhte Sa'dî'nin Gülistân'ındaki Arapça beyitler şerh edilmiştir. 19 yapraktan oluşan bu eserin ne zaman yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.²⁴⁶⁷ Türk Dil Kurumu Ktp. Yz. A 246/2 numarada **Şerhu'l-elfâzi'l-Arabiyye fi'l-Gülistân** adı ile kayıtlı olan eser, muhtemelen elimizdeki bu eserin farklı bir nüshasıdır. Ancak bu nüshanın kataloğunda verilen bilgilere göre bu şerh Arapça olup 974/1546 yılında kaleme alınmıştır.²⁴⁶⁸

Sa'dî'nin Gülistân'ı tespit edebildiğimiz kadarıyla XIX. yüzyılda da Mustafâ Vâhid Amasî²⁴⁶⁹, Mahmûd Tâli' b. Mehmed b. Âdem b. Abdullah (ö. 1851)²⁴⁷⁰, Osmân (Fâik)²⁴⁷¹ ve Ca'fer-i Tayyâr b. Ahmed Sâlim (1891'den sonra)²⁴⁷² tarafından da şerh edilmiştir.

13.1.2.3. **Gülistân'ın Tercümeleri**

13.1.2.3.1. Manyasoğlu Mahmûd (xv. yüzyıl –II. Murad Devri), **Manzûm ve İlaveli Tercüme-i Gülistân.**

²⁴⁶⁷ **Fihrisü'l-mahtûtâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. III, s. 7.

²⁴⁶⁸ Müjgan Cunbur ve diğerleri, **TDK Yazma Eserler Kataloğu**, s. 396.

²⁴⁶⁹ Mustafâ Vâhid Amasî'nin Gülistân'ı şerh ve tercüme ettiği eseri Güldeste-i Gülistân adını taşımakta olup 1240/1824-25 yılında kaleme alınmıştır. Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2142/2(a) numarada bulunmaktadır.

²⁴⁷⁰ Eserin ulaşabildiğimiz nüshası Milli Kütüphane Yz. A 9036 numarada bulunmaktadır. Gülistân ile ilgili yapılan çalışmalarda böyle bir çalışmaya rastlanmamıştır. Eserin girişinde şarih ismini yukarıdaki şekilde vermektedir. İlk varaktan sonra muhtemelen bir veya iki varanın kopmuş olması gerekmektedir. Eser 404 varaktan oluşmakta olup klâsik şerh metoduyla Gülistân'ın açıklandığı bir şerhtir.

²⁴⁷¹ Gülistân'ın tercüme ve şerhi olan bu eser, 1307/1890 yılında İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mehmed Nudret Giresunî 133. Ayrıca bkz. Özege. II. 474.

²⁴⁷² Ca'fer-i Tayyâr'ın Gülistân üzerine iki çalışması bulunmaktadır. Bunlardan **Zübde-i Gülistân** olup 1306/1888-89'da basılmıştır (matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. / Hasib Ef. 348). Ca'fer bu şerhine belâgatla ilgili bölümü ekleyerek yeni bir şerh oluşturmuş ve adna **Rehber-i Gülistân** adını vermiş ve bu eser de 1308/1890-91'de basılmıştır (Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. / Hacı Mahmud Ef. 5047).

II. Murad devri âlim ve şairlerinden olan Manyasoğlu Mahmud, *Gülistân*'ın biri eksik iki tercümesini yapmıştır. Bunlardan ilki şairin hayli eklemeler yaptığı ve manzum bölümleri manzum, mensur bölümleri de mensur olarak tercüme ettiği ve yarım kalan eseridir. Mustafa Özkan'ın verdiği bilgiye göre, şair manzum bölümleri çevirirken hayli zorlanmıştır. Şair diğer çevirisinin girişinde, *Gülistân*'ı önce manzum olarak çevirmeyi düşündüğünü ancak Türkçe'nin galiz olmasından ötürü bundan vazgeçerek eseri mensur olarak çevirdiğini ifade eder. Dil bakımından sade olan bu manzum tercümenin şu ana kadar İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Kütüphanesi TY 3010 numarada bulunan tek nüshasına ulaşılabilmektedir.²⁴⁷³

13.1.2.3.2. Manyasoğlu Mahmûd (xv. yüzyıl –II. Murad Devri), **Mensûr Tercüme-i Gülistân.**²⁴⁷⁴

Gülistân'ın bu tercümesi, Manyasoğlu'nun manzum ve ilaveli tercümeden vazgeçerek eseri mensur olarak ve daha muhtasar bir şekilde tercüme edip II. Murad'a sunduğu tercümedir.²⁴⁷⁵ Manyasoğlu; eserin aslına sadık kalarak çevirdiği bu tercümesinde bazı hikâyeleri tercüme etmeyerek bir seçmeye gitmiştir. Söz konusu tercümede gerek manzum gerekse mensur mensur bölümler yine nesir halinde tercüme edilmiştir. Mustafa Özkan üzerinde çalıştığı bu tercümenin iki nüshasına ulaşabildiğini söylemektedir.²⁴⁷⁶

13.1.2.3.3. Rumelili Za'îffî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Nigâristân-ı Şehristân-ı Dırahtistân-ı Sebzistân (Terceme-i Manzûme-i Gülistân).**²⁴⁷⁷

XVI. yüzyıl şairlerinden Za'îffî'nin *Gülistân* tercümesi; mesnevi nazım biçimiyle **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** vezninde yazılmıştır. Hazırlanan metne göre

²⁴⁷³ Mustafa Özkan, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi [Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük]**, TDK Yayınları, Ankara, 1992, s. 7.

²⁴⁷⁴ Özkan, a.g.e.

²⁴⁷⁵ A.e., s. 14.

²⁴⁷⁶ A.e., s. 15.

²⁴⁷⁷ Fatma Büyükkarcı Yılmaz, "Za'îffî'nin Manzum Gülistan Tercümesi: Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dırahtistân-ı Sebzistân".

4970 beyitten oluşmaktadır.²⁴⁷⁸ Za'îfî eseri çevirirken yapı bakımından Farsça metne sadık kalmıştır; fakat hemen her bölümde kaynak metne küçük de olsa bazı eklemelerde bulunmuştur.²⁴⁷⁹ Za'îfî eserin kendisinden önce nazmen çevrilemediğini fakat kendisinin bu işi başardığını, eserini aceleyle yazdığını ve bu nedenle birtakım hatalarının olduğunu ifade etmektedir.²⁴⁸⁰

13.1.2.3.4. Mecîdî, Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh (ö.1565), **Kitâb-ı Gülzâr der-Nazîre-i Gülistân-ı Şükûfezâr.**

Abdülmecîd Efendi'nin tarafımızdan görülüp incelenemeyen bu eserinin bilinen tek nüshasının Leiden Üniversite Kütüphanesi'nde Cod. Or. 981 numarada ve 60b-89a yaprakları arasında bulunduğu söylenen eser, 969/1561-2'de İstanbul'da yazılmıştır. Fatma Büyükkarcı Yılmaz bu eserin tercüme olduğunu söylerken tercümenin kaynak metne uygun olarak bir giriş ve sekiz bölümden oluşup manzumensur olarak yazıldığını ifade etmektedir.²⁴⁸¹ Buna karşın bahsi geçen kütüphanedeki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırlayan Jan Schmidt ise bu eserin tercümeden ziyade bir nazire olduğunu kaydetmektedir.²⁴⁸²

13.1.2.3.5. Ebü'l-Kâsım Mehmed b. Ahmed ? (1590'dan sonra), **Tercüme-i Gülistân.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 322 numarada bulunan bu tercüme Gülistân'ın satırüstü kelime kelime tercümesidir. Tercüme yapan kişi konusunda net bilgiler bulunmamaktaysa da nüshayı 998/1590'de istinsah eden Ebü'l-Kâsım Mehmed b. Ahmed'in bu tercüme yapıp yapmayacağı tahmin edilmektedir.²⁴⁸³

13.1.2.3.6. Kâtib İbrâhîm (XVI. yüzyıl), **Fihrist-i Gülistân-ı Şeyh Sa'dî.**

²⁴⁷⁸ A.t., s. 54.

²⁴⁷⁹ A.t., s. 95.

²⁴⁸⁰ A.t., s. 93.

²⁴⁸¹ A.t., s. 17.

²⁴⁸² Jan Schmidt, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**, C. I, Leiden, 2000, s. 365-66.

²⁴⁸³ Yılmaz, a.g.t., s. 17.

Kâtib İbrâhîm'in bu tercümesinden, Hikmet İlaydın bahsetmekte ve eserin kendisinde olduğunu söylemektedir. **Fihrist-i Gülistân-ı Şeyh Sa'dî** adını taşıyan bu yazmada Gülistân'ın sadece manzum bölümleri yine manzum olarak tercüme edilmiş, bunun yanında sekizinci bölümün mensur bölümleri de tercüme edilmiştir. Yazmada tercüme tarihi ile ilgili bilgi olmadığını söyleyen İlyadın, 984/1575 tarihli bir mülkiyet kaydı bulunduğunu, yazmanın imlasına bakarak da eserin XVI. yüzyılın başlarında yazılmış olabileceğini düşünmektedir.²⁴⁸⁴

13.1.2.3.7. Şeyhülislâm Hocaâde Es'ad Mehmed b. Hasan Cân (ö. 1625),
Tercüme-i Gülistân (Gül-i Handân).²⁴⁸⁵

Osmanlılar devrinin tanınmış edip ve bilginlerinden olan Mehmed Es'ad, meşhur tarihçi ve Şeyhülislam Hoca Sadeddîn Efendi'nin oğlu olup kendisi de şeyhülislâm olmuştur.²⁴⁸⁶

Eserine mensur ve manzum bir girişle başlayan Mehmed Es'ad Efendi bu bölümde, öncelikle hamdele ve salveleye yer verirken Farsça ve Türkçe manzumeler de söylemiştir. Daha sonra tercümesine sözü getiren mütercim, övgü dolu ifadelerle bahsettiği Gülistân'ın Farsça yazılması dolayısıyla Rûm halkının bu eserden yeterince istifade edemediğini, bunun önüne geçmek için de eseri tercüme etmeye karar verdiğini anlatır. Şair tüm bunları anlatırken fazlasıyla sanatlı ifadelere yer vermekten kaçınmaz. Daha sonra eserini sunduğu padişaha yer veren Mehmed Es'ad bu bölümü epeyce uzun tutmuştur. Daha çok manzum olarak övdüğü bu padişah I. Ahmed'dir. Onun uzun övgüsü içinde Erdel, Boğdan, Eflak, Nemçe ve Macar'ın "itâat"inden de bahseder.

Padişahın övgüsünden sonra da eserine verdiği adı açıklayan Mehmed Es'ad şu ifadeleri kullanır:

²⁴⁸⁴ Hikmet İlaydın, **Gülistân**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946, s. 55.

²⁴⁸⁵ Eserin nüshaları için bkz: Nurosmaniye Kütüphanesi 3215,3736, 4203, 4204; Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Revan Köşkü 1912. İncelene nüsha, Nurosmaniye Kütüphanesi 3736 numaradadır.

²⁴⁸⁶ Münir Aktepe, "Esad Efendi, Hocaâde", C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 340-41.

“... *nevâ-yı bülbül-i gûyâ ebyâtını bülend-âvâz itmekle ismi gibi müsemâsını dahi **Gül-i Handân** ...*” (13b)

Eserinin ismini de açıklayan Mehmed Es’ad daha sonra da bu tercümesini manzum olarak övdükten sonra Gülistân’ın tercümesine başlar. Yaklaşık 15 yaprak tutan bir girişten sonra başlayan tercüme, kaynak metne bağlı olarak mensur bölümler mensur, manzum bölümler de manzum olmak üzere Türkçeye aktarılmıştır. Manzum bölümler çevrilmeden evvel kaynak metinde –incelediğimiz nüshada-kırmızı mürekkeple imlâ edilmiştir.

Es’ad Efendi tercümesini dua talebinde bulunduğu 9 beyitlik bir manzume ile sona erdirir.

13.1.2.3.8. Mehmed b. Hüseyin Revânî (ö. 1657-58’den sonra), **Tercüme-i Gülistân-ı Sa’dî.**

Nüshasını görüp inceleyemediğimiz bu eser; İran’daki Türkçe yazmalar arasında bulunmaktadır. Tebriz Milli Kütüphane Koleksiyonu’nda 2944 numara ile yer alan bu tercüme, kataloğu hazırlayanın verdiği bilgiye göre IV. Mehmed’e (Sultân Mehmed b. Sultân İbrâhîm) sunulmuştur. Mütercimim kendi hattıyla yazılan bu tercüme 109 yapraktan oluşmaktadır. Kaynak metnin tertibine uygun olarak bir mukaddime ile sekiz bâbtan oluşmaktadır. Eser 1068/1657-58’de istinsah edilmiştir.²⁴⁸⁷

13.1.2.3.9. Mehmed Sâmi (ö. 1733’ten sonra), **Gül-Efşân (Tercüme-i Gülistân).**

Hayatı hakkında bilgiye ulaşamadığımız mütercimim ismi, tercümesini giriş bölümünde verdiği bilgilerden hareketle elde edilmiştir.

Ulaşılabilen tek nüshasına²⁴⁸⁸ göre, Mehmed Sâmi, bu tercümeyi arkadaşlarının isteği üzerine kaleme almış olup kaynak metindeki düzen üzere tercüme etmiştir.

²⁴⁸⁷ Şadi Aydın, a.g.e., s. 40.

²⁴⁸⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Nadir Eserler Bölümü, TY 3029.

13.1.2.3.10. İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrahîm Babadağî (ö.1770), **Tercüme-i Gülistân.**²⁴⁸⁹

XVIII. yüzyılda yaşamış âlim zatlarından biri olan **İbrâhîm el-Babadağî** olarak tarafından yapılan bu tercüme mensur olup mütercim tercümesiyle ilgili olarak şu bilgileri vermektedir:

“... Vaktâ ki bundan akdem merhûm Şeyh Sa’dî hazretlerinin kitâb-ı Gülistân’ını fudalâdan çok kimseler şerh eyledilerse şeyhün ‘ibârâtını bile yazmağla muhtalit olup lisân-ı Fârisî’den çendân zevkyâb olmayanlara hikâyâtından hazz-ı tâm hâsıl olmadığı ecilden ba’zı ihvânun iltimâsıyla bu bende-i hakîrî’l-mesâ’î İbrâhîm el-Babadağî diledüm ki Fârisî ‘ibârâtını tayy idüp **mücerred nakl bi’l-ma’nâ** olmak üzere yekpâre hikâyâtla tercüme idem.” (1b)

Yukarıdaki paragraftan da anlaşılacağı üzere Babadağî, kaynak metni vermeden sadece Türkçe tercümesini yapmıştır. Kaynak metindeki manzum bölümler de “*tercüme-i kıt’a, tercüme-i mesnevî*” gibi başlıklar altında mensur olarak tercüme edilmiştir. Babadağî, tercümesinin birebir tercümeden ziyade mananın aktarımı şeklinde olduğunu da ifade etmektedir.

13.1.2.3.11. Muhyiddîn b. Yahyâ Fakîh Kızılhisârî, **Kitâb-ı Şerh-i Gülistân.**

Gülistân şerh ve tercümeleriyle ilgili yapılan çalışmalarda rastlayamadığımız bu eserin nüshası, Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2156 numarada “*Kitâb-ı Şerh-i Gülistân*” başlığıyla kayıtlıdır. Eserin girişinde şârih/mütercim kendisini şu ifadelerle tanıtmaktadır:

“Bundan sonra ‘abd-ı za’îf ü nahîf el-muhtâcu ilâ rabbihi’l-latîf kazâ-yı Ayasluğ’da Kızılhisâr köylerinden karye-i Fetrekde de Muhyiddîn b. Yahyâ Fakîh dimekle ma’rûfdur.” (1b)

Muhyiddîn b. Yahyâ, eseri yazmasının sebebi olarak; âlimlerin bu dünyada insanların faydalanabilecekleri eserler bıraktıklarını ve bunun kendisine heyecan

²⁴⁸⁹ Eserin incelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. / Hüsrev Paşa 490.

verdiğini ve kendisinin de gücü nisbetinde Gülistân'ı Türkçe'ye çevirdiğini ifade eder.

Eserin başlığında her ne kadar “şerh” sözcüğü bulunmaktaysa da “... *kitâb-ı Gülistânı tercüme eyleyem.*” (2a) cümlesinden de anlaşılacağı üzere bunun bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Mütercim tercümesinin keyfiyetiyle ilgili olarak şunları söylemektedir:

“...*ammâ şol vech üzere ola kim Kitâb-ı Gülistân ‘ibâretinden gayrı ziyâde nesne olmaya. Tahte’l-lafz ne murâd olunursa beyân oluna. Zîrâ kim her bir mahalle göre münâsebet ile nesne söylenicek olursa tatvîl-i kelâm olur, bu kitâb ana münâsib degüldür ve hem bizüm dahi hâlümüzde muzâyaka vardır...*” (2a)

Bu paragraftan anlaşıldığına göre, mütercim Gülistân'ın kelime-kelime tercümesini yapacağını aksi takdirde sözün uzayacağını zaten buna vakti de olmadığını ifade etmektedir. Nitekim yapılan tercümeye bakıldığında, mütercimin orijinal metni üstü kırmızı kalemle çizili olarak verdikten sonra verilen ibareyi aynıyla tercüme ettiğini görmekteyiz.

Elimizdeki bu tercümenin mütercimi hakkında yeterli bilgiye sahip olmadığımız gibi tercümenin yapıldığı tarih de nüshada kaydedilmemiştir. Bununla birlikte tercümenin nüshanın istinsah tarihi olan 1034/1624'ten evvel veya bu tarihte yazılmış olması gerekir.

13.1.2.3.12. İlyâs Sa'îd b. Fasîh, **Tercüme-i Gülistân.**

Nüshasına ulaşamayan bu tercüme hakkında, Kudret Altun'un Venedik Marciana Kütüphanesi'ndeki Türkçe yazmalarını tanıttığı makalesinden hareketle bilgi edinilmiştir. Altun'un verdiği bilgiler şöyledir:

“*Sa'dî'nin meşhur Gülistân adlı eserinin Türkçeye tercümesi. Eserin Farsça asıllarının bazen kelime kelime bazen cümlecikler halinde Türkçe*

*açıklamaları yazılmış. Ayrıca der-kenârda açıklama gereğini duyduğu yerleri izah etmiştir.*²⁴⁹⁰

Sa'dî'nin *Gülistân*'ı XIX. yüzyılda da tercüme edilmeye devam etmiştir. Bu bağlamda Ahmed Sâib ve İzzet Efendi'nin (ö.1887)²⁴⁹¹ birlikte yaptıkları tercüme ile Mehmed Sa'îd Efendi'nin (1897'den sonra)²⁴⁹² tercümesi zikredilebilir.

Üsküdarlı Sâfi Efendi (ö. 1885'ten sonra) de Sa'dî'nin *Gülistân*'ında yer alan bir bölümü (*Cidâl-ı Sa'dî bâ-müdde'î*) nazmen tercüme etmiştir. 1303 tarihinde *Matbaa-i Ebüzziyâ Tevfik*'de basılan eserin başında Namık Kemal ve Muallim Nâcî'nin yazdığı takrîzler bulunmaktadır.²⁴⁹³

Sâfi eserinin girişinde, birkaç beyit içinde tercümesi hakkında şu bilgileri verir:

*Gülistândan alıp da yek dü varak
Eyledim mekteb-i edebde sebak
Dehenim beste hâme işkeste
Nazm kıldım şikeste vü beste
Ba'zı ebyât eyledim mülhak
Lîk beyt me'âli bozmayarak*

154 beyit tutarındaki bu eser mesnevi nazım biçiminde, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kabılıyla yazılmıştır.

13.1.2.4. **Gülistân'ın Nazîresi: Nigâristân**

²⁴⁹⁰ Kudret Altun, "Venedik Marciana Kütüphanesindeki Türkçe Yazma Eserler", C. 1999/II, sy. 574, s. 895.

²⁴⁹¹ Bu tercüme 1292/1875'de basılmıştır.

²⁴⁹² Mehmed Sa'îd Efendi'nin **Mülistân** adını verdiği bu tercüme 1875'de İstanbul'da basılmıştır.

²⁴⁹³ Kartal, a.g.m., s. 108.

Bilindiği üzere Gülistân'ın tercüme ve şerhleri yanında ona birkaç nazire de yazılmıştır. Bunlardan biri de Kemal Paşazâde'nin **Nigâristân** adını verdiği naziresidir. Bu nazire de daha sonra tercüme edilmiştir.²⁴⁹⁴

13.1.2.4.1. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (ö.1644), **Tercüme-i Nigâristân-ı Kemal Paşazâde.**²⁴⁹⁵

XVII. yüzyılın yetiştirdiği büyük din âlimi ve şairlerinden olan Şeyhülislâm Yahyâ²⁴⁹⁶ klâsik Türk edebiyatının önde gelen şairlerinden olup mürettep bir divanı vardır.

Kemâl Paşazâde'nin Nigâristân'ın tercüme ettiği eserine yoğun bir sanatlı anlatımın olduğu uzunca bir hamdele ve salve bölümü ile başlayan Yahyâ daha sonra “*sebeb-i tercüme-i kitâb*” başlığı ile eserinin yazılış sebebini açıklar. Padişahın hayırlı duasıyla meşgul olduğu bir gün kendisine padişah canibinden birinin bir kitapla geldiğini ve padişahın bunu Türkçeye tercüme edilmesini istediği haberini getirdiğini söyleyen mütercim, Kemâl Paşazâde'ye ait olan bu Farsça eseri Türkçeye aktardığını ifade eder:

“... ve bu emr-i hümayûn-bülend-i cenâb ile me'mûr oldum ki ... Kemâl Paşazâde ... Nigâristânı ki ... eski libâs ki târ u pûdı elfâz-ı Fârisiyye-i müstahsenedür ber-câme-i dîbâ-yı cedîd-i zîbâya tebdîl oluna ki lohma vü sedâsı degme kûşe dokunmamış 'ibârât-ı Türkiyye-i hasene ola...”
(8b).

Bu ifadelerden sonra bahsi geçen padişahın ismini zikreden Yahyâ Sultân I. Ahmed'in padişah olmasının 10 nimetini saydıktan sonra kaynak metnin tercümesine başlar.

²⁴⁹⁴ M. A. Yekta Saraç, **Şeyhülislam Kemal Paşazâde; Hayatı, Şahsiyeti, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, s. 62.

²⁴⁹⁵ Çimen Özçam, “Şeyhülislam Yahyâ Efendi Nigaristan tercümesi (sentaks incelemesi-metin-sözlük) (2 cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1999. İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 373.

²⁴⁹⁶ Hayatı hakkında bkz. Rekin Ertem, **Yahyâ Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995, s. I-VI.

Padişahların sîreti, Dervîşler ahlakı, Kanâ'at fazileti, Hâmûşluk fevâ'idi, Tâzelikte aşk, Za'fda pîrlük, Te'sîr-i terbiyet ve Âdâb-ı sohbet şeklinde sekiz konu etrafında oluşan sekiz bâba ayrılan eserde, bahsi geçen konularla ilgili hikâyeler yer almaktadır.

Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin tercümesi baştan sona sanatlı bir anlatımla yapıldığı gibi birçok manzum parçaya da yer verilmiştir.

Kemâl Paşazâde'nin bu eseri, XIX. yüzyılda da Mehmed Râsim²⁴⁹⁷ tarafından tercüme edilmiştir.

13.1.3. Mollâ Câmî'nin Bahâristân'ı

Mollâ Câmî'nin **Ravzatu'l-Ahyâr** ve **Tuhfetü'l-Ebrâr** isimleriyle de bilinen Bahâristân'ı, manzum-mensur olarak 1478 tarihinde yazılmış olup Sultan Hüseyin Baykara'ya ithaf edilmiştir. Sa'dî'nin Gülistân'ı örnek alınarak kaleme alınan eser 8 bölüme taksim edilmiştir. Eser tertip ve üslup bakımından Gülistân'a benzese de muhtevası açısından Gülistân'dan farklı bir eserdir.²⁴⁹⁸

13.1.3.1. Şem'î Şem'ullâh (ö. 1602'den sonra), **Şerh-i Bahâristân**.²⁴⁹⁹

Şem'î'nin Bahâristân'a yazdığı şerhi, kendi ifadesine göre bir dostunun tavsiyesi üzerine Sultan III. Murad devrinde kaleme alınmış olup Sokullu Mehmed Paşa (ö.1579)'ya sunulmuştur. Şem'î eserinin girişinde şerhi hakkında bilgi verirken kaynak metinde yer alan her kelimenin tek tek şerhini yapmayacağını; daha ziyade konuların özündeki manayı verecek biçimde bir şerh metodunu takip edeceğini bildirir:

“... ma'lûm ola ki bu şerhde her mahalde elfâzun ma'nâsında ta'arruz olunmaz belki ekser mevzi'de ma'nâ-yı muhassalî üzere şerh olunsâ gerekdür, elfâzun ma'nâsına iltifât itmemiş diyu dahl itmeyeler...” (2b)

²⁴⁹⁷ İstinsah tarihi 1229/1813-14 olan bu tercümenin bir nüshasının Şeyhülislam Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde olduğunu Mahmut Şarlı'dan öğrenmiş bulunmaktayız. Bkz. Mahmut Şarlı, “Medîne-i Münevvere'deki Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi'nde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 11, İstanbul, 2001, s. 110.

²⁴⁹⁸ Davut Akat, “Şem'î: Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1999, s. 4-5.

²⁴⁹⁹ Davut Akat, a.g.t. İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1687.

Manzum bölümlerde kaynak metnin önce mısra mısra Türkçeye çevrildiği daha sonra da açıklanması düşünülen bazı kelimelerin yapı ve anlam bakımından incelenip anlamı teyit edici ayet, hadis ve kelâm-ı kibarlara yer verildiği görülmektedir. Kaynak metindeki mensur bölümler ise bazen cümle bazen de ibare bazında ele alınıp önce Türkçeye çevrilip daha sonra şerh edilmiştir.²⁵⁰⁰

13.1.3.2. Dervîş Mehmed Alî el-Mevlevî (ö. 1746'dan sonra), **Tuhfe-i Âsitân Tercüme-i Bahâristân.**²⁵⁰¹

Bir Mevlevî dedesi olan Dervîş Mehmed Alî Bahâristân'ı tercüme sebebi babında; uzun zaman hasret vadisinde kaldıktan sonra Mevlânâ Dergâhına gelip burada karar kıldığını, kendisine inayette bulunan Seyyid Ebubekir Dede'nin 1159/1746 tarihinde babası Seyyid Mehmed Ârif'in ölümü üzerine geçen günlerden birisinde, kendisinden Câmî'nin Bahâristân'ını tercüme etmesini istediğini ifade eder:

“... hazret-i Câmî'nün Bahâristân ismiyle müsemâm olan te'lîflerine müncerr oldukda 'âyâ ol nüsha-i latîfede olan elfâz u ibârât-ı Fârisiyye lisân-ı Türkiyyeye tercüme kılınsa nef'i 'âm ve tâm olurdu' buyurduklarında ...”(3a)

Eserine **Tuhfe-i Âsitân der-Şerh-i Bahâristân** ismini veren Dervîş Mehmed Alî, eserinin yazılış tarihi için de “*tuhfe-i âsitân-ı sultânî*” (1159/1746-47) mısraını tarih olarak düşürmüştür.

Dervîş Mehmed Alî'nin tercümesi geniş bir tercüme olup kaynak metni şerhe yakın bir genişlikle Türkçeye aktarmaktadır.

13.1.3.3. Himmetzâde Abdî ? (ö. 1710) **Şerh-i Dîbâce-i Bahâristân.**

Nüshası Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 435/13 numarada bulunan bu şerh, XVII. yüzyıl şârih ve şâirlerinden Himmetzâde Abdî'ye (ö. 1710) nispet edilmişse de eserde bunu teyit edeceke bir bilgi bulamadık. İsmi vermeyen şârih, Bahâristân'ın

²⁵⁰⁰ Akat, a.g.t., s. 10-31. Davut Akat Şem'î'nin, burada muhatasar olarak verilmeye çalışılan, şerh metodu üzerinde detaylı bir şekilde durmuş olup söz konusu eserin kaynaklarını teker teker tespit etmiştir. Ayrıntılı bilgi için bahsi geçen teze bakılabilir.

²⁵⁰¹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 849 numaradadır.

dîbâcesinde “...ba’zı müşkilât-ı ebyât ve mufassalât-ı inşâ’iyyenin vâki...” (138a) olduğu için bahsi geçen dîbâceyi şerh ettiğini ifade eder.

Bahâristân XIX. yüzyılda da Çuhadarzâde Hoca Seyyid Mehmed Şâkir Efendi (ö.1836) tarafından da **Hediyetü'l-İrfân der-Şerh-i Bahâristân**²⁵⁰² adıyla şerh edildiği gibi Filipe müderrisi Hızırzâde Mehmed Fevzî tarafından da tercüme edilip 1327 tarihinde tab’ edilmiştir.²⁵⁰³

13.1.4. Mollâ Câmî’nin Levâyih’i

Fahreddîn-i Irâkî’nin Leme’ât’ı ile benzer bir şekil ve muhtevada kaleme alınmış bir diğer manzum-mensur tasavvufî eser de Mollâ Câmî’nin Levâyih adlı eseridir. 870/1465 yılında yazıldığı sanılan bu Farsça eser, secili nesrin güzel örneklerinden biridir. Kısa makaleler halinde yazılmış olup tasavvufî kınuları ihtiva etmektedir.²⁵⁰⁴

13.1.4.1. Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Tercüme-i Levâyih**.²⁵⁰⁵

Mollâ Câmî’nin Levâyih adlı bu tasavvufî eserine yapılan ilk tercüme Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh’a aittir. Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 3670/10 numarada bulunan bu tercüme 9 yapraktan oluşmaktadır. Farsça bilmeyen tüm insanların faydalanması için bu tercümeyi yaptığını söyleyen (...anı zebân-ı Fârisîden lisân-ı Türkîye tercüme ide tâ ki nef’i zebân-ı Fârisîye mâlik olmayanlara şâmil ü kâmil olup... 222b) Abdülmecîd Efendi, kaynak metindeki mensur bölümleri mensur, manzum bölümleri de manzum olarak tercüme etmiştir.

Mütercim eserini 989/1581’de tamamladığını da şu beyitle haber vermektedir:

Ger bunun târîhini bilmek dilersen ey püser

²⁵⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2769.

²⁵⁰³ Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 540.

²⁵⁰⁴ Ömer Okumuş, “Câmî, Abdurrahmân”, s. 97.

²⁵⁰⁵ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 3670.

Zâ'-ı zahr u fâ'-ı fecr ü 'ayn-ı lutfâ kıl nazar (230b)

13.1.4.2. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö. 1597), **es-Sahâyif fi Tercemeti'l-Levâyah.**²⁵⁰⁶

Levâyah'in ikinci tercümesi de XVI. yüzyılın mutasavvıf şairlerinden Şemseddîn-i Sivasî tarafından kaleme alınmıştır. es-Sahâyif fi Tercemeti'l-Levâyah adını verdiği bu tercümesine uzunca bir hamdele ve salvele ile başlayan Sivasî, tercümesinin yazılış sebebini şu cümlelerle açıklamaktadır:

“... bu risâle vücûda gelmege bâ'is ve bu mukaddime beyân olmağa hâsis oldur ki işbu 'abd-ı kâsî a'nî Şemseddîn-i Sivasînün dâ'imâ kalb-i fâtırında halecân iderdi ki tevhîde müte'allık bir risâle imlâ ve sülûk emrini muhakkık bir ürcûze inşâ ide tâ ki tâlib-i sâdıklara 'ilâc-ı 'amâ ve sâlik-i muvâfiklara reh-nümâ olup bu abd-ı 'âcizi ve bu bende-i nâcizi hayr-ı du'â birle yâd ideler...”(181a)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, bu tercüme için kaleme aldığı söyleyen Sivasî, kaynak metni tercüme ederken Mollâ Câmî'nin mensur metinlerdeki anlamı rübâ'ilerle tekrar dile getirdiği manzum bölümleri aynen yazıp tercüme etmediğini de şu şekilde belirtmektedir:

“... ol âlim-i âmil fâzıl-ı kâmil ârif-i âşık ... Mevlânâ Abdurrahmân Câmînün Levâyah nâm risâlesi ki âsâr-ı 'ilm ü 'irfân andan peydâ ve envâr-ı zevk u vicdân anda hüveydâdur. Hufteleri bîdâr ve bîdârları vâkıf-ı esrâr ider âteş-i aşka şu'le ve silsile-i şekva hareket virür. Husûsâ her lâyihanun zeylinde ... rübâ'ıyyât iltizâm itmişdür ki her biri mensûrâtınun fehvâsını hâvî ... olmuşdur ve ana binâ'en ol rübâ'ıyyâtun tercümesine tasaddî olunmayup belki aynî ile ketb olunmuşdur...” (181a)

Bu ifadelerden sonra eserine verdiği ismi de zikreden Şemseddîn-i Sivasî, tercümesine başlar. Tercümesinin sonunda Şemsî mahlasıyla yazdığı birkaç rübâ'îye

²⁵⁰⁶ İncelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Şemsi-F. Güneren 7.

de yer veren müterim eserinin tamamlanış tarihini de yine Farsça bir rübâ'î ile kaydeder ki bu tarihi 985/1577-78 tarihini işaret etmektedir.

13.1.4.3. İsmâil Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Levâiyih.**²⁵⁰⁷

Bu çalışma süresince yapılan araştırmalar neticesinde, Levâiyih'in ulaşılabilen son tercümesi ise Müfid mahlaslı İsmail b. Alî el-İstanbulî'ye aittir. Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu tercüme, şu manzum girişle başlar:

Hamd olsun ki zât-ı Mevlâya

Reh-küşâ oldı lâ vü illâya

Lâ ile nefy-i gayr idüp bizzât

Vahdet-i zâtın eyledi isbât

Kâle gelmez egerçi bu iksîr

Her ne hâl ise eylemez tasvîr

İltizâm-ı levâiyih ol Câmî

Kaddesallâhu sırrahu 's-sâmî

Tercümânlık idüp Müfid-i fakîr

Avn-ı Hak ile eyledi ta'bir (1b)

Bu beyitlerle Câmî'nin Levâiyih'ini tercüme ettiğini belirten Müfid daha sonra tercümesine başlar. Şemseddîn Sivasî'den farklı olarak kaynak metinde yer alan rübâ'îleri de yine bu nazım biçiminde tercüme eder.

13.2. Mensur Hikâyelerin Tercümeleri²⁵⁰⁸

13.2.1. Farsçadan Tercüme Edilen Hikâyeler

²⁵⁰⁷ İncelenen nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3789

²⁵⁰⁸ Bu bölümde, tahkiyeye dayalı mensur metinlerin tercüme ve şerhlerine yer verilecektir. Konuyla ilgili olarak Hasan Kavruk'un **Eski Türk Edebiyatı'nda Mensur Hikâyeler** isimli çalışması (MEB Yayınları, Ankara, 1998) önemli oranda yararlanılan kaynaklardan olmuştur.

13.2.1.1. Kelîle ve Dimne²⁵⁰⁹

Konusu itibarıyla bir ahlak ve siyaset, türü olarak ise bir hikâye ve masal kitabı olan Kelîle ve Dimne, Hint asıllı Sanskritçe bir eser olup asıl adı Pançatantra'dır. En eski şekli Vişnu mezhebinden bir brahman tarafından yaklaşık miladî 300 yılına doğru Keşmir'de yazılan eserin Arapçalaşmış adı, hikâyedeki iki çakal kardeşe (Karataka ve Damanaka, Pehlevî dilinde Kelîleg ve Demneg) dayanmaktadır.

Kelîle ve Dimne, adı Arapça metinde Beydebâ şeklinde verilen bir filozofla Debşelim adındaki hükümdar arasında geçen konuşmalar şeklinde kaleme alınmıştır. Kitabı oluşturan masalların kahramanları hayvanlardır. Eser, Arapça versiyonlardaki yaygın tertîbe göre muhtemelen sonradan eklenmiş dört mukaddime ile beş kitaptan meydana gelmektedir. Bununla birlikte muhtelif çevirilerine göre eserin tertibi ve muhtevasında farklılıkların ortaya çıktığı görülmektedir.²⁵¹⁰

Eserin Tercüme Serüveni: Aslı Sanskritçe olan Kelîle ve Dimne'nin ilk çevirisi Pers kralı Hüsrev Anuşirvan'ın (531-597) zamanında Pehlevî diline yapılmıştır. Adı geçen kralın isteği üzerine, tabibi Bürzûye Hindistana'a giderek bin bir güçlkle sarayın hazinesinde bulduğu kitabı gizlice istinsah ederek İran'a getirmiş ve eseri burada Pehlevî diline çevirmiştir. Genişletildiği düşünülen bu ilk çeviri günümüze ulaşamamıştır.

Kelîle ve Dimne ilk defa Pehlevî diline aktarıldıktan kısa bir süre sonra, yaklaşık 570'lerde Bûd adlı bir Hıristiyan tarafından Süryânîceye çevrildi. Günümüze ulaşan bu ikinci çeviriyi, İbnü'l-Mukaffâ'nın Pehlevî dilindeki çeviriden hareketle bir mukaddime ve bazı masalların ilavesiyle 750'lerde Arapçaya aktardığı versiyonu takip etmektedir. Eser sonraki yüzyıllarda manzûm olarak da Arapçaya aktarılmış ve bu manzum çevirilerin bazıları günümüze de ulaşmıştır.

²⁵⁰⁹ Kelîle ve Dimne hakkında verilen genel bilgiler, Adnan Karaismailoğlu'nun TDVİA'daki maddesi ile Zehra Toska'nın konuyla ilgili doktora tezi ve bir makalesine dayanmaktadır.

²⁵¹⁰ Adnan Karaismailoğlu, "Kelîle ve Dimne", C. XXV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 212-13; Zehra Toska, "Kelile ve Dimne'nin Türkçe Çevirileri", *Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları*, C. XV (1991), s. 355-57.

Günümüze kadar ulaşan Kelîle ve Dimne çevirilerine, Süryânîce ve özellikle Arapçaya yapılan çeviri kaynaklık eder. İbnü'l-Mukaffâ'nın tercümesi, Sâmânî hükümdarı Nasr b. Ahmed'in emriyle Ebü'l-fazl Muhammed-i Bel'amî tarafından Farsçaya çevrilmiş ve bu çeviri Rûdekî tarafından yine aynı hükümdarın emri ile mesnevî nazım biçimiyle nazma çekilmiştir. İbnü'l-Mukaffâ'nın tercümesi sonraki asırlarda, iki defa daha Farsçaya tercüme edilir. Bunlardan ilki, Nizâmüddîn Ebü'l-Me'âlî Nasrullâh b. Muhammed b. Abdülhamîd tarafından yapılmış olup Gazne hükümdarı Behrâm Şâh'a (ö. 1151) ithaf edilmiştir. İkincisi ise Hüseyin Vâ'iz Kâşifî'nin (ö. 1504) Hüseyin Baykara'nın veziri Ahmed Süheylî'nin adına izafetle **Envâr-ı Süheylî** adını verdiği çeviridir. Kelîle ve Dimne'nin bunların dışında manzûm ve mensur başka tercümeleri de bulunmaktadır.

Kelîle ve Dimne, Nasrullâh ve Kâşifî'nin tercümelerinden yararlanılarak üç defa Doğu Türkçesine de aktarılmıştır. Eser, Anadolu Türkçesine ise, Beylikler döneminden itibaren birkaç defa tercüme edilmeye başlanmıştır.²⁵¹¹

13.2.1.1.1. Mes'ûd b. Ahmed (ö.1354'ten sonra), **Tercüme-i Kelîle ve Dimne.**²⁵¹²

Anadolu sahası Türk edebiyatında, edebî tercümenin ilk örneklerini verenlerden biri olan Mes'ûd'un Türkçeye aktardığı eserlerden biri de Kelîle ve Dimne'dir. Nasrullâh'ın Farsça tercümesini esas alan Mes'ûd²⁵¹³, tercümesine bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra padişahlara itaat etme konusunda bazı bilgiler verip sözü Kelîle ve Dimne kitabına getirir. Kitabın tercüme sürecini anlatan mütercim daha sonra kitâbın bölümlerine yer verip Kelîle ve Dimne kitabını tercüme etmeye başlar. Mes'ûd bu tercümeyi Aydınoğlu Umur Bey'in (ö. 1348) işaretiyle tercüme ettiğini şu şekilde dile getirmektedir:

²⁵¹¹ Karaismailoğlu, a.g.m., s. 212-13; Toska, a.g.m., s. 357-58.

²⁵¹² Zehra Toska, "Türk Edebiyatında Kelîle ve Dimne Çevirileri ve Kul Mes'ûd Çevirisi", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1989. İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Laleli 1897 numaradadır.

²⁵¹³ Toska, a.g.m., s. 358-68; Kartal, "Tercüme Edebiyatı", s. 331.

“... andan sonra ... pâşâ-yı kâmurân Umur b. Mehmed b. Aydın ...
işâretiyle ben za’îf ü nahîf Mes’ûd Tat dilinden Türkçeye dönderdüm...”
232a.

13.2.1.1.2. Mes’ûd b. Ahmed (ö.1354’ten sonra), **Manzûm Tercüme-i Kelîle ve Dimne.**²⁵¹⁴

Gotha yazmaları arasında 189 numarada bulunan bu eserin Mes’ûd b. Ahmed’e ait olduğu Semih Tezcan tarafından tespit edilmiştir. Milan Adamovic’in eseri, anonim bir eser olarak neşretmesi üzerine bir tanıtma yazısı²⁵¹⁵ yazan Semih Tezcan, yapılan neşri tanıtıktan sonra; eserin Mes’ûd tarafından yazıldığı tezini ileri sürer. Bu tezin ispatlayıcısı olarak da yazarın diğer eserleri ile elimizdeki manzum Kelîle ve Dimne arasındaki stil benzerliğini ve Mes’ûd’un bir diğer eseri Süheyl ü Nevbahâr’daki bir beytin çok az bir değişiklikle bu eserde de yer almasını ileri sürer.²⁵¹⁶

Mes’ûd’u bu eseri yazmaya teşvik eden kişi konusunda da görüşlerini belirten Tezcan; eserde “*ille kim ashâb içinde bir kişi / kim anun eylük durur dâ’im işi*” beytindeki “*ashâb içinde bir kişi*” den kasetedilen kişinin, sonraki beyitlerde “*İsî-yi sâni durur ‘âlemde ol*” mısraıyla kendisine gönderme yapılan Aydınöğlu İsâ Bey olduğunu düşünmektedir.²⁵¹⁷

Mes’ûd b. Ahmed, Aydınöğlu İsâ Bey’in isteği ile kaleme alıp I. Murâd’a sunduğu bu manzum Kelîle ve Dimne’sini, aşağıdaki beyitler dikkate alınırca, kendi mensur eserinden hareketle nazm etmiştir:

Pes sığındum Tanrınınun birliğine

²⁵¹⁴ Milan Adamovic, **Kelîle vü Dimne Türkische Handschrift T 189 der Forschungsbibliothek Gotha**, Hildesheim, 1994 (tıpkıbasımla birlikte).

²⁵¹⁵ Semih Tezcan, “Mes’ûd ve XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Üzerine Yeni Bilgiler”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. V, Ankara, 1995, Simurg Yayınları, s. 65-84.

²⁵¹⁶ Bu beyit Süheyl ü Nevbahâr’da şöyledir:

Be-cid heybetinden çün ditrer deniz
Acı ağzı vü uçnupdur beniz

Manzum Kelîle ve Dimne’de ise şöyledir:

Heybetinden dâ’imâ ditrer deniz

Korkusundan uçnubanın beniz (bkz. Tezcan, a.g.m., s. 73-74.)

²⁵¹⁷ A.m., 70-73.

Bu Kelîle ile Dimne sözine

Sözlerini nesr iken nazm eyledüm

*Sözlerümi kamusun hazm eyledüm*²⁵¹⁸

Mes'ûd'un yaşlılık döneminde kaleme aldığı bu manzum Kelîle ve Dimne'de mensur versiyondaki son 7 bölüm bulunmamaktadır.²⁵¹⁹

13.2.1.1.3. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Kelîle ve Dimne.**

Mes'ûd'un çevirisinden sonra, Nasrullâh'ın Farsça versiyonunun Anadolu sahasında yapılan ikinci mensur tercümesi XVI. yüzyılda yapılmıştır. Kim tarafından yapıldığı belli olmayan bu çevirinin istinsahı 955/1548/49 yılına rast gelmektedir. İlk defa Bodlein Kütüphanesi'nde Marsh 61 numarada bulunan nüshasından hareketle haberdar olunan bu çevirinin bir diğer nüshası da Almanya'da (Ms. Or. Quart 1747)²⁵²⁰ bulunmaktadır. Zehra Toska, bâb başlıklarının sıralanışı ve Arapça olması bakımından birbiriyle aynı olan bu iki nüshanın katalogda yer alan ilk cümleleri karşılaştırdığında birbirlerine uymadıklarını bildirmektedir.²⁵²¹

Dolayısıyla ortak noktaları Nasrullâh versiyonundan çevrilmiş olmaları olan bu iki nüshanın; tek bir çevirinin iki farklı nüshası mı yoksa farklı iki çevirinin nüshaları mı olduğu şu halde muğlak kalmaktadır.

13.2.1.1.4. Alâeddîn Alî b. Sâlih el-Filibevî (ö.1543), **Hümâyunnâme (Terceme-i Envâr-ı Süheylî).**²⁵²²

Fatih devrinde Filipe'de doğan Alâeddîn Alî Çelebi'nin doğum tarihi kesin olarak bilinmemektedir. Gerekli eğitimi aldıktan sonra muhtelif yerlerde müderrislik yapmıştır. Bursa kadılığını yaparken 1543 yılında vefat etmiştir.²⁵²³

²⁵¹⁸ A.m., s. 72.

²⁵¹⁹ A.m., s. 67.

²⁵²⁰ Bu nüshanın tavsifi için bkz. Barbara Flemming, **Türkische Handschriften I**, Wiesbaden, 1968, s. 340-41.

²⁵²¹ Toska, a.g.t., s. 21-25.

²⁵²² Tuncay Bülbül, "Hümâyunnâme (İnceleme-Metin), (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 2009.

Alâeddîn Alî Çelebi'yi ölümsüz kılan önemli özelliği, Kelile ve Dimne hikâyesinin Farsça tercümesi olan **Envâr-ı Süheylî**'yi **Hümâyûnnâme** adıyla Türkçeye çevirmesidir. Kaleme alındığı tarih belli olmayan bu çevirinin kaynağını Hüseyin Vâ'iz Kâşifî'nin Envâr-ı Süheylî isimli Farsça eseri oluşturmaktadır. Devrin padişahı Kânûnî'ye sunulan çeviri, gerek padişah gerekse devrin edebiyat çevreleri tarafından çok beğenilmiştir.

Alâeddîn Alî Çelebi, süslü nesrin kalıplarına uygun olarak yazdığı eserine sanatlı bir hamdele ve salveyle başladıktan sonra tercümesini oluşturma sebebini anlatmaktadır. Bu bölümde, Kelile ve Dimne hikâyesinin tercüme serüvenini özetle anlattıktan sonra hikâyenin Anadolu Türkçesine aktarılmadığını, bu boşluğu doldurmak maksadıyla çevirisini oluşturduğunu ifade etmektedir. Mütercim, sebeb-i te'lîf bölümünden sonra padişahı methedip asıl hikâye bölümüne geçmektedir.

Alâeddîn Alî Çelebi çevirisini yaparken kaynak metne fazla bağlı kalmamış, kendi düşünce ve tasvirleriyle eseri zenginleştirmiş, muhteviyatını tasvirî tablolar, âyet ve hadisler, esas metinde olmayan Arapça, Farsça yeni şiirlerden başka kendisinden ve diğer Türk şairlerinden ilâve ettiği manzum parçalarla genişletmiştir.²⁵²⁴

Yazıldığı dönemde, nesir sanatında benzeri görülmemiş bir şaheser olarak telakki edilen Hümâyûnnâme, sadece Osmanlı sahasında değil Batı da büyük ilgi görmüş ve XVII. yüzyıldan itibaren birçok Avrupa diline çevrilmiştir.²⁵²⁵

Dili çok muğlak ve ağdalı olarak görülen Hümâyûnnâme, sonraki yüzyıllarda muhtelif kişiler Şeyhülislam Yahyâ, Osmânzâde Tâib tarafından kısaltılmıştır.²⁵²⁶

13.2.1.1.5. Hilâlî (ö. 1543-44), **Manzûm Tercüme-i Kelile ve Dimne.**

²⁵²³ Ömer Faruk Akün, "Alâeddin Ali Çelebi", C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 315-16.

²⁵²⁴ Akün, a.g.m., s. 317.

²⁵²⁵ Hümâyûnnâme'nin Batı dillerine yapılan çevirileri için adı geçen ansiklopedi maddesine bakılabilir.

²⁵²⁶ Akün, a.g.m., s. 318; Toska, a.g.m., s. 373.

Bursalı Mehmed Tâhir Alâeddin Alî Çelebi maddesinde, herhangi bir kaynak göstermeksizin Kelîle ve Dimne'nin XVI. asır şairlerinden Hilâlî tarafından da manzum olarak çevrildiğini ifade etmektedir.²⁵²⁷ Eserin günümüze ulaşmış bir nüshası bulunmamaktadır.

13.2.1.1.6. Mustafâ b. Hüsâmî (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Envâr-ı Süheylî**.

Manfred Götz'ün Almanya'daki Türkçe yazmaların kataloğunu hazırladığı eserinde kayıtlı olan bu tercüme tarafımızdan incelenememiştir. Bahsi geçen katalogda²⁵²⁸ verilen bilgiye göre, ismi Mustafâ b. Hüsâmî olan mütercim XVI. yüzyılın ilk yarısında yaşamış olup II. Murad'ın Edirne'de inşa ettiği medresede çalışmıştır. Eserde, Kâşifi'nin **Envâr-ı Süheylî** adını verdiği Kelîle ve Dimne versiyonu tercüme edilmiştir. Nüsha 1068/1657'de istinsah edilmiştir.²⁵²⁹

13.2.1.1.7. Şeyhülislâm Yahyâ Efendi (ö.1644), [**Muhtasar-ı Hümâyünnâme**].

Kâtip Çelebi Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin Filipeli Alî Çelebi'nin Hümâyünnâme'sini muhtasar hale getirdiğini ifade etmekle birlikte bu muhtasarın nüshasına ulaşamamıştır.²⁵³⁰

13.2.1.1.8. Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh ? (ö. 1657), **Tercüme-i Kelîle ve Dimne**.

Kelîle ve Dimne kitabının bir tercümesi de Osmanlı döneminde yetişmiş önemli bilim adamlarından biri olan Kâtip Çelebi'ye²⁵³¹ nispet edilmiştir.

Zehra Toska, Kelîle ve Dimne hikâyesinin tercümeleeri hakkında bilgi verirken Türk Dil Kurumu Kütüphanesi'nde YZ A 26 numarada bulunan bir tercümeden bahsetmişti. Bu tercümenin baştan ve sondan eksik olduğunu söyleyen

²⁵²⁷ Bkz. OM. II. 305.

²⁵²⁸ Ms. Or. Oct. 2507 numara ile kayıtlıdır.

²⁵²⁹ Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften, C. II**, Wiesbaden, 1968, s. 155-56.

²⁵³⁰ Bkz. Keşf. III. 1202.

²⁵³¹ Kâtip Çelebi'nin hayatı ve eserleri hakkında bkz. Orhan Şaik Gökyay, "Kâtip Çelebi", C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 36-40. Eserlerinin geniş tanıtımı için ayrıca bkz. Zeynep Aycibin, "Kâtip Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin", (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007, s. IX-CCXIII.

Toska tercümenin söz varlığı ve dil özelliklerini göz önünde bulundurarak XV. yüzyıl civarında yazılmış olabileceğini ileri sürmekteydi.²⁵³² 2008-2010 yılları arasında Günay Kut'un başkanlığını yaptığı Millet Kütüphanesi'ndeki Türkçe El Yazmalarının Kataloglanması projesinde çalışırken Toska'nın bahsettiği bu tercümenin tam bir nüshasını tespit edebildik. Kâtip Çelebi adına kayıtlı olan bu tercümenin nüsha tavsifi şöyledir:

Kelîle ve Dimne tercümesinin bu nüshası, Millet Ktp. Ali emiri Edebiyat 369 numarada bulunmakta olup, her sayfasında 19 satırın olduğu 105 yapraktan oluşmaktadır. Yazısı nesih olup yer yer harekelidir. 1b-2a'daki yaprakların dışında yer alan cetveller kırmızı mürekkeple çizilmişken 1b-2a'dakile yaldızlıdır. 1b'de; içinde "*Tercüme-i Envâr-ı Süheylî Kâtib Çelebi*" yazan yaldız zeminli bir serlevha vardır. Hemen üstünde ise yaldız zemin üstünde açık mavi ve neffî renkteki mürekkeple çizilmiş hatâyî motifleri barındıran tıgı bir mihrâbiyye vardır.

Eserin zahriyyesinde aşağıdaki mülkiyet kayıtları vardır:

1a'da Seyyid Mehmed adına 1261/ 1845-46 tarihli bir mülkiyet kaydı.

1a'da mutasarrıf-ı İskenderiyye Mustafa adına 7 Şevval 1254 / 24 Aralık 1838 tarihli bir mülkiyet kaydı. Hemen altında da aynı isme ait bir mühür.

1a'da hulefâ-i Âmidden Alî Rızâ'ya ait bir mülkiyet kaydı; hemen altında da aynı isme ait bir mühür bulunmaktadır.

1a'da okunamayan bir mühür ile "*Mustafa Sıdkî*" yazan başka bir mühür.

Zahriyyede bu mülkiyet kayıtları dışında eserle ilgili şu notlar da bulunmatadır:

"bu nüsha merhûm u mağfûrun leh Sultân Mehmed Hân ... hümayûnları ile merhûm Kâtib Çelebi tercüme eylediği Envâr-ı süheylî tercümesidir"

İki defa yazılan bu kaydın yanında şu bilgide bulunmaktadır:

²⁵³² Toska, a.g.t., s. 26-27.

“Kelîle ve Dimnenin Hümâyûnnâmeler gibi Fârisî ve Türkî tercümelere mevcûd iken Kâtib Çelebi merhûm gibi bu edâda tercüme tenezzül eylesini ve sebk-i ‘ibârâtında fâzıl-ı müşârûn ileyhün (son iki sözcüğün üstü çizilmiş) âşikârdur”

Nüsha; Süleyman Habîb tarafından 24 Receb 1126 / 5 Ağustos 1714 tarihinde istinsah edilmiştir.

Kelîle ve Dimne tercümesinin bu nüshası; asıl hikâye bölümünün başladığı 6a’ya kadar devam eden bir mukaddime ile başlamaktadır. Asıl hikâye bölümünden çok farklı olarak gayet sanatlı bir üslupla kaleme alınan bu mukaddimede öncelikle hamdele ve salvele yer almaktadır. 2b’de sona eren bu ilk bölümden sonra; mütercim konuya giriş sadedinde bazı açıklamalar yapmaktadır. Mütercim giriş bölümünü, âdil bir pâdişahın gerekliliği ve ona itaat etme üzerine bina eder. Bu bağlamda; İslam dininin bütün dünyaya yayılmaya başladığını, bu durumun ise âdil bir hükümdar sayesinde olacağını, din ve mülkü koruyan bu adil hükümdara itaatin de insanlar üzerinde vazgeçilmez bir görev olduğunu dile getirir. Bu ifadelerini ayet ve hadislerle teyit etmeye çalışan mütercim, bu gibi padişahların olmaması durumunu da değerlendirip bunun ne kadar kötü sonuçlar doğuracağını anlatmaya çalışır.

Daha sonra sözü Kelîle ve Dimne kitabına getiren mütercim, hukemâ-ı mütekaddimînin, padişahların nasıl davranması gerektiğini anlatmak için hayvanların dilinden hikâyeler anlatarak tasnif ettiklerini söyler. 4a’da bu giriş bölümüne son veren mütercim, daha sonra devrin padişahının övgüsüne girer. Manzum-mensur olan bu bölümde; padişah mensur ifadelerle övüldüğü gibi, Arapça, Farsça ve Türkçe manzum parçalarla da övülmektedir. Daha sonra padişahın ismini de zikredip padişahın Kelîle ve Dimne kitabını çok sevdiğini ve kendisinden bunu tercüme etmesini istediğini, kendisinin de bu emre imtisalen işe giriştiğini bildirir.

6a’da Kâtib Çelebi’nin ismi kaydedildikten sonra, Kelîle ve Dimne kitabının tercümesi başlamaktadır.

Yukarıda Kelîle ve Dimne'nin çeviri sürecini anlatırken de ifade ettiğimiz gibi, Türk Edebiyatı'ndaki Kelîle ve Dimne çevirileri 3 kaynaktan gelmektedir. Bunlardan ilki; Kul Mes'ûd ve XVI. yüzyılda ismi belirsiz bir mütercim tarafından çevirisi yapılan Nasrullâh'ın (Nizâmüddîn Ebü'l-me'âlî Nasrullâh b. Muhammed b. Abdülhamîd) Farsça versiyonudur. İkincisi; Alâeddîn Alî Çelebi'nin Hümâyunnâme adıyla çevirdiği Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin **Envâr-ı Süheyfî** isimli Farsça versiyonudur. Üçüncüsü ise tüm bu versiyonların asıl kaynağı olan İbnü'l-Mukaffâ'nın Arapça versiyonudur.

Kâtib Çelebi'nin isminin yer aldığı bu tercüme ise; gerek müterciminin ifadesi gerekse de kitabın bölümleri dikkate alındığında, İbnü'l-Mukaffâ'nın Arapça versiyonundan tercüme edildiği açıkça anlaşılmaktadır. Eldeki tercümenin, **Envâr-ı Süheyfî**'den çevrildiğine dair nüshanın zahriyyesinde yer alan notların sonradan (Ali Emîrî'nin el yazısına benziyor) hatalı olarak yazıldığı anlaşılmakla birlikte; 1b'de, serlevhada bulunan başlığın -ki nüshanın imlâ edildiği kalemle aynı- da hatalı olması düşündürücüdür. Bunun başka sebepleri olması mümkün olmakla beraber, biz konuya vakıf olmayan müstensihin kaydı olduğunu düşünüyoruz.

Mütercim, tercümesine kaynaklık eden versiyonun İbnü'l-Mukaffâ'ya ait olduğunu 6a'daki şu ifadesiyle bildirmektedir:

*“... bu kitâbı **Fârisîden Arabîye dönderüp** te'lîf iden kimesne bu bâbı kendüsi bu kitâba ilhâk itmişdür...” (6a)*

Bilindiği üzere Mukaffâ'nın Arapça versiyonu, bugün elimizde olmayan Farsça (Pehlevîce) bir kaynaktan tercüme edilmiştir. Dolayısıyla mütercimnin “*Fârisîden Arabîye dönderüp te'lîf iden kimesne*” ibaresiyle Mukaffâ'yı kastettiği anlaşılmaktadır. Nitekim tercümede yer alan bölümlere baktığımızda da bu durumu açıkça görebiliriz. Mukaffâ'nın versiyonunu diğerlerinden ayırt eden özelliği, onun birtakım eklemelerde bulunmasıdır. O tercümesinin başına bir mukaddime eklediği gibi asıl kaynaktan olmayan (Dimne'nin yargılanması bölümü gibi) bazı bölüm ve hikâyeler de eklemiştir. Zehra Toska De Sacy'nin sıralamasını esas alarak

Mukaffa''nın tercümesindeki bölümleri çıkarmıştır. Asıl Kelîle ve Dimne hikâyesinin başlangıcına kadar olan bölümler şunlardır:

1. Ali b. Şâh'ın Mukaddimesi
2. Bürzuye'nin Hindistan'a gidip kitabı ele geçirmesi.
3. Mukaffa''nın mukaddimesi.
4. Bürzuye'nin biyografisi.²⁵³³

Elimizdeki tercüme; "... *bu kitâbı Fârisîden Arabîye dönderüp te'lif iden kimesne bu bâbı kendüsi bu kitâba ilhâk itmişdür...*" ibaresinin ikinci kısmında ifade edildiği gibi Mukaffa'nın mukaddimesi ile başlamaktadır. Bu bölümden sonra ise sırasıyla Bürzuye'nin Hindistan'a gidip kitabı ele geçirmesi ile Bürzuye'nin biyografisi gelmektedir.

Bölümlerinin uygunluğu yanında elimizdeki çeviriyi, kaynak metin ile karşılaştırdığımızda da tercümede Mukaffa'nın esas alındığı anlaşılmaktadır.

Millet Ktp.'de bulunan bu tercümenin Kâtib Çelebi tarafından yapıldığını gösteren birkaç husus bulunmaktadır. Bunları şu şekilde sıralamak mümkündür:

a. Kâtib Çelebi'nin ismi:

Elimizdeki yazmada, Kâtib Çelebi'nin ismi zahriyedeki sonradan eklenen kayıtlar dışında iki yerde geçmektedir. Bunlardan biri 1b'deki "*Tercüme-i envâr-ı süheylî-i Kâtib Çelebi*" şeklindeki kayıttır. Bu kayıt büyük ihtimalle müstensih tarafından verilmiştir. Dolayısıyla bunu eserin aslından saymada şüphe edebiliriz; ancak 6a'da geçen "*mütercimü hâzel'l-kitâb el-fakîr Mustafa Halîfe eş-şehîr bi-Kâtib Çelebi*" şeklindeki kaydın eserin aslında yer alıp mütercime ait olduğu "*el-fakîr*" sözcüğünden anlaşılmaktadır.

Mütercim bu kayıttan evvel de; padişah tarafından Kelîle ve Dimne kitabını tercüme etmesi için görevlendirilmesi dolayısıyla kendisinden bahsetmektedir; ancak

²⁵³³ Toska, a.g.t., s. 14.

burada ismini zikretmeyip, aşğıdaki alıntıdan da görüleceğı üzere, kendisini alışılğelen tevâzu' ifadeleriyle tanıtmakla iktifa etmektedir:

“... bu kitâb-ı müstetâba tabî'at-ı sa'âdet-hilkatlerinde nev'an meyl ü rağbet olup **bu 'abd-ı hakîr-i kesîrü't-taksîrlerine** ta'mîm-i fevâyid-i enâm ve teksîr-i menâfi'-i hâss u 'âm için emr-i lâzımu'l-ittibâ' ve fermân-ı cihân-metâ'ları vârid oldı ki kitâb-ı mezbûrun ebkâr-ı ma'ânisi ki tutuk-ı elfâz-ı ibretiyye-i garîbe ve hucub-ı kelimât-ı muğlaka-i acîbe ile mehcûb u mestûr ...” (5b)

b. Tercümenin Sunulduğı Padişah: Sultân Mehmed Hân b. İbrâhim Hân (IV. Mehmed)

Elimizdeki tercüme; 5a'da ismi şüpheye mahal bırakmayacak şekilde “*Sultân Mehmed Hân b. İbrâhîm Hân*” olarak kaydedilen IV. Mehmed'in isteğı ile kaleme alınmıştır. Eserde padişahın övgüsüne 4a'nın sonundan itibaren başlanmıştır. 5b'de son bulan bu medhiyye bölümünde padişâh, manzûm parçaların da yoğunlukta olduğı gelenekselleşen ifadelerle övülmektedir.

Eserin IV. Mehmed'e sunulmuş olması Kâtib Çelebi'nin mütercim olarak kaydedildiğı yukarıdaki kaydı teyid eden en büyük işarettir. Zira IV. Mehmed'in saltanat yılları 1648 ila 1687 yılları arasında olup, Kâtib Çelebi'nin çoğı eserini kaleme aldığı son 10-15 yıllık hayatını da içine almaktadır. Kâtib Çelebi'nin devlet büyüklerine kitap ithaf etme huyu pek fazla görünmemekle beraber; **Tuhfetü'l-Kibâr** ve **Cihânnümâ** gibi eserlerini de yine IV. Mehmed'e ithaf etmiştir.

c. Üslup Özellikleri

Kâtib Çelebi'nin diğere eserleriyle yapılan karşılaştırma neticesinde, bazı benzerliklerin olduğı görülmektedir. Kâtib Çelebi, eserlerinin mukaddime bölümünün hamdele ve salvele bölümlerinde; eserin konusunu anımsatacak kelime kadrosunu kullanarak bir metin oluşturma temayülü içerisinde. Yine birçok eserinin mukaddime bölümünde, eserin konusu hakkında ön bilgi verir. Elimizdeki tercümede de görülebilen bu özelliklerin dışında, Kâtib Çelebi'nin ismini

zikrederken kullandığı ifadeler ile padişaha dua ederken oluşturduğu metin, Kâtib Çelebi'nin diğer eserlerindeki ilgili ifadelerle benzerlik arz etmektedir.

Tercümenin Kâtib Çelebi tarafından yapıldığını güçlendiren bu hususlar yanında; Kâtib Çelebi'den bahseden hiçbir kaynakta onun böyle bir eserinden bahsedilmemesi, kendisi de bir bibliyografyacı olan Kâtib Çelebi'nin ne **Keşfü'z-Zünûn**'da ne de bugün elimizde olan otobiyografilerinde böyle bir eserinden bahsetmemesi²⁵³⁴, Keşfü'z-zünûn'da Kelîle ve Dimne tercümeleri hakkında yaklaşık 2 sayfalık bir bilgi vermesine karşın kendisinin böyle bir tercüme yaptığını veya yapacağına dair bilgi vermemesi gibi hususlar ise, elimizdeki bu tercüme kesin olarak Kâtib Çelebi'ye ait olduğunu söylememizi engellemektedir.

Sonuç olarak şunu söyleyebiliriz ki elimizdeki yazmada bulunan işaretler, yine bu yazmanın mukaddime bölümü ile Kâtib Çelebi'nin diğer eserlerinin mukaddimleri arasındaki benzer üslup özellikleri, Kâtip Çelebi'nin ismini zikretme ifadelerinin elimizdeki yazmada yer alan ifadelerle uygunluğu ve padişahı övmek için kullanılan metinlerdeki kısmî benzerlik eserin Kâtib Çelebi'ye aidiyetini önemli ölçüde güçlendirmektedir. Ancak bununla birlikte, Kâtip Çelebi de dâhil herhangi bir kaynakta bu eserden bahsedilmemesi, söz konusu yazmanın ilgili çalışmalarda değerlendirilmemesi elimizdeki tercümeyle Kâtip Çelebi'ye ait kılmada sön sözü söylememizi engellemektedir.

13.2.1.1.9. Osmanzâde Ahmed Tâib (ö.1724), **Simârü'l-Esmâr Zübdetü'l-Ezhâr (Kelîle ve Dimne'nin Tercümesi)**²⁵³⁵

Tâib Efendi'nin Kelîle ve Dimne'si yeni bir tercüme olmayıp, Alî Çelebi'nin Hümâyûnnâme'sinin telhisi yani özetlenmiş halidir. Tâib, eserinin başında Kelîle ve Dimne'nin önemine değinip onun faydalarını sıraladıktan sonra tarih içerisindeki çeviri serüvenini kısaca anlatıp sözü Hümâyûnnâme'ye getirir. Bu eserden övgülerle bahseden Tâib onda bulduğu kusurları şu şekilde ifade edip telhisini neden oluşturduğunu açıklamaktadır:

²⁵³⁴ Bununla birlikte Kâtib Çelebi'nin Keşf'te ve otobiyografilerinde bahsetmediği halde bugün elimizde olan başka eserleri de vardır. Bkz. Aycibinn, a.g.t., s. 29.

²⁵³⁵ İncelenen nüshası için bkz. Millet Ktp Ali Emiri Edebiyat 7.

“... egerçi ol kitâb-ı hikmet-nisâb kemâl-i belâgat ü fesâhatla envâ'-ı mevâ'iz ü nesâyihî muhtevîdür ancak zımn-ı vesâyâda bi'l-münâsebe nakl olunan hikâyât u emsâli 'alâ haddetin îrâd olunmayup mezc olunmağın mezâyâsına tahsîl-i itlâ' ibtidâdan intihâya dek mütâla'aya mevkûf oldığı ecilden müstemi'-i garaz-ı kitâb ve hulâsa-i mâ-fi'l-bâlini idrâk idemeyüp mebâdî-i kıssa-i mekâtı'ına rabtdan kâsır ve evâyil-i kelâmı evâhir ile zabtdan âciz olup ... bâ'is olmağla ekser ta'birâtı tağyîr olunmayup fakat tayy-ı itnâb ile ezhân-ı müstemi'ine takrîb ü tağrîb için hulâsa maksûd-ı îcâz u ihtisâr üzere tahrîr ü tertîb olunup...” (2b-3a)

Görüldüğü üzere, Tâib Efendi Hümâyûnnâme'deki hikâyenin akışına bağlı kalmakla birlikte “*tayy-ı itnâb*” olarak nitelediği bazı kısaltmalara gitmiştir.

Tâib Efendi, eserine yazdığı bu girişten sonra III. Ahmed'i övdüğü bir kasidenin ardından asıl hikâye bölümüne başlamaktadır.

Kelîle ve Dimne kitabı, XIX. yüzyılda da çeşitli şekillerde tekrar yazılmaya devam edilmiştir. Ramazanzâde Abdünnâfi' (XIX. yüzyıl), **Nâfi'ü'l-Âsâr Nevbâve-i Simârü'l-Esmâr** adını verdiği eserinde Osmânzâde Ahmed Tâ'ib Efendi'nin Hümâyûnnâme'yi telhîs ettiği versiyonunu manzum hale getirirken Ahmed Midhat Efendi de Hümâyûnnâme'yi tekrar özetleyerek dilini sadeleştirmiştir.²⁵³⁶ Bursalı Mehmed Tâhir, Alâeddin Alî Çelebi maddesinde, 1227'de Vidin valisi olan Hâfız Ali Paşa'nın dîvân efendisi olduğunu söylediği Şerîf İbrâhîm Mâhir Efendi'nin de Kelîle ve Dimne'yi sade bir dille çevirdiğini bildirmektedir.²⁵³⁷

13.2.1.2. **Tûtînâme**

²⁵³⁶ Ahmed Midhat Efendi'nin bu tekrar yazımı için bkz. **Ahmet Midhat Efendi'nin Kelîle ve Dimne Tercümesi, Hulâsa-i Hümâyûnnâme**, (hazırlayan: M. Atâ Çatıkkaş), Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1999, ikinci baskı: Ahmet Midhat, **İki Çakalın Hikâyesi (Hulâsa-i Hümâyûnnâme)**, (Sadeleştiren: M. Atâ Çatıkkaş), Türkiye İlmî, İctimâî Hizmetler Vakfı, İstanbul, 2000. Bu eser üzerinde yapılan akademik bir değerlendirme için de bkz. Zehra Toska, Ahmet Mihat Efendi'nin 'Bir Diğer Eseri': Hulâsa-i Hümâyûnnâme”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları (Şinasi Tekin Armağanı)**, C. XXXI/II, 2007, s. 291-318.

²⁵³⁷ Bkz. OM. II. 305.

Doğu edebiyatının hikâye türündeki en önemli eserlerinden birisi olan Tûtînâme, aslen Sanskritçe olup adı Sukasaptati (Çakasaptati)'dir. Eserde, çerçeve hikâye tekniğiyle bir papağanın ağzından çıkan hikâyeler yer almaktadır. İlk düzenli çevirisi 1330 yılında Şeyh Ziyâeddîn Nahşebî tarafından yapılmıştır. Hikâyelerin daha evvel de çevirisi yapılmışsa da bu çeviriler fazla kaba ve yalın, ayrıca sanatsal değer taşımayacak tarzda olduğu için yeni bir çeviriye ihtiyaç duyulmuştur. Nahşebî, eser "gece" adını verdiği 52 bölüme ayırarak tercüme ederken kaynak metindeki bazı hikâyeleri atlamıştır. Zamanla Nahşebî'nin tercümesi de anlaşılabilir hale gelince, Türk-Hint hükümdarı Ekber'in emriyle Ebü'l-fazl b. Mübârek eseri yenide tercüme etmiştir. XVII. yüzyılda ise Muhammed Kâdirî aldı biri tarafından 35 bölüme indirilip daha da sadeleştirilmiştir.

Tûtînâme'nin birkaç Türkçe tercümesi yurt içi ve yurt dışındaki yazma eser kütüphanelerinde bulunmakta ise da bunların mütercimleri kesin olarak belirlenmemiştir. Yapılan birçok araştırmayı değerlendiren Kavruk, muhtemel iki mütercimden bahsetmektedir.²⁵³⁸

13.2.1.2.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tûtînâme.**

Tûtînâme'nin ilk Türkçe tercümesi Kânûnî adına yapılmıştır; ancak bu tercümenin kim tarafından yapıldığı kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte bu tercümenin Kânûnî devri şairlerinden Eyyûbî tarafından tercüme edildiği kuvvetli bir ihtimal olarak öne sürülmektedir.

Kâtip Çelebi madde başı olarak eserine aldığı Tûtînâmenin Kânûnî devrinde birisi tarafından Türkçeye aktarıldığını kaydederken bu tercüme yapan kişiyi tespit edemediği anlaşılmaktadır.²⁵³⁹ Elimizde birkaç nüshası bulunmasına karşın bu ilk tercümenin mevcut nüshalarında mütercime dair bilgi yoktur.²⁵⁴⁰

XVI. yüzyılda Eyyûbî tarafından çevrildiği düşünülen bu nüshanın başında, kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra mütercimin çevirisi hakkında verdiği

²⁵³⁸ Kavruk, a.g.e., s. 39.

²⁵³⁹ Bkz. Keşf. III. 894.

²⁵⁴⁰ Kavruk, a.g.e., s. 39-40.

bilgiler yer almaktadır. Mütercim, ismini vermediği bir padişahın emri ile tercümesini kaleme aldığını beyan ettikten sonra çerçeve hikâyenin anlatımına geçmektedir.

13.2.1.2.2. Nev'îzâde Atâyî (ö. 1634), **Tercüme-i Tûtînâme.**

Tûtînâme'nin Türkçeye çevirilerinden biri de XVII. yüzyılda II. Osman'ın emriyle yapılmıştır. XVII. yüzyılın ileri gelen biyografi yazarlarından ve şairlerinden olan Atâyî²⁵⁴¹ tarafından yapıldığı düşünülen bu tercüme, aynı yüzyılın sonunda II. Mustafa'ya da sunulmuştur. XVI. yüzyılda yapıldığı düşünülen tercümeden farklı olan bu tercümenin Atâyî tarafından yapıldığı biraz daha açıktır. Kavruk'un verdiği bilgiye göre, bazı nüshalarında Atâyî mahlasının da geçtiği²⁵⁴² bu çevirinin XVII. Yüzyıl şairi Nev'îzâde Atâyî'ye ait olduğunu gösteren başka ipuçları da bulunmaktadır. Bunlardan biri, Tûtînâme'de yer alan manzumelerden birinin Nev'îzâde Atâyî'nin **Sohbetü'l-Ebkâr** isimli eserinin **Fezâil-i Aşk** başlıklı bölümünden alınmış olmasıdır. Bunun yanında, Maraşlı Hilmî tarafından 1820'de yapılan manzum bir Tûtînâme çevirisinde de, Atâyî'nin bahsi geçen hikâyeyi çevirdiği açıkça ifade edilmiştir.

Hasan Kavruk, Cahit Öztelli'den aldığı bilgidен hareketle Atâyî'nin, çevirisini II. Osman'ın isteği üzerine kaleme aldığını, aynı eserin DTCF Ktp. Muzaffer Özak II, 556 numarada bulunan nüshasındaki bilgilerden hareketle de eserin II. Mustafa'ya sunulduğunu düşünmektedir.²⁵⁴³

Cahit Öztelli'nin verdiği bilgiye göre XIX. yüzyılda da Maraşlı Hilmî (ö. 1820'den sonra), Tûtînâme'yi nazma çekmiştir.²⁵⁴⁴

13.2.1.3. **Kırk Vezir Hikâyeleri**

²⁵⁴¹ Bkz. OM. III. 95.

²⁵⁴² Bkz. Millet Ktp. Roman 168.

²⁵⁴³ Kavruk, a.g.e., s. 40-41.

²⁵⁴⁴ Cahit Öztelli, "Manzum Bir Tûtî-nâme", **Türk Folklor Araştırmaları**, C. X, sy. 211 (1967), s. 4323-24.

Türk edebiyatında genel olarak **Kırk Vezir Hikâyeleri** olarak bilinen eser, Mübeccel Kızıltan'a göre, muhtelif kütüphane ve çalışmalarda **Subh u Mesâ, Erba'în Sabâh u Mesâ, Ma'ârifü'l-Esrâr, Şehnâme-i Türkî, Kitâb-ı Sindbad, Hikâye-i Vüzerâ-ı Çihil, Kitâb-ı Şâh-ı Hâfikeyn Hatun, Târih-i Kırk Vezir** gibi 33 farklı isim altında kaydedilmiştir.²⁵⁴⁵

Eldeki nüshalarının başında ifade edildiğine göre Türkçe Kırk Vezîr Hikâyeleri, Arapça veya Farsça kaynaklı olan bir hikâye mecmû'asıdır; ancak Hasan Kavruk ne Arap ne de Fars edebiyatında bu isimdeki bir eser ile karşılaşamadığını bildirmektedir.

Kırk Vezîr Hikâyesinde, bir çerçeve hikâye etrafında gelişen hikâyeler yer almaktadır. Çerçeve hikâye; bir padişahın yakışıklı oğlunun üvey annesinin aşkına cevap vermemesinden ötürü, üvey annesinin onun idam ettirmek için padişahı ikna etmesi, bunu duyan kırk vezirin padişahı bu karardan vazgeçirmek için sırasıyla her gün bir hikâye söylemesi etrafında gelişmektedir.²⁵⁴⁶

13.2.1.3.1. Şeyhzâde Ahmed Mısrî ? (XV. yüzyıl –II. Murad devri-), **Kitâbu Erbâi'n Subh u Mesâ.**

Kırk Vezir Hikâyelerinin ele geçen tüm nüshaları, küçük farklılıklar dışında aynı olmakla birlikte, bu hikâyeleri Türkçeye kimin aktardığı noktasında bahsi geçen nüshalarda iki isim bulunmaktadır. Hikâyelerin bulunduğu bazı nüshalarda bu isim Şeyhzâde olarak kaydedilmişken bazılarında ise bu isim Ahmed Mısrî şeklinde geçmektedir. Bazı araştırmacılara göre aynı kişiye ait olması gereken bu isimler, eldeki nüshaların hiçbirinde bir arada yer almamaktadırlar. Ahmed Mısrî'nin ismini yer aldığı nüshalar II. Murâd'a sunulmuşken, Şeyhzâde nüshalarında ise II. Murâd ve II. Mehmed'in ismi geçmektedir. Kızıltan, hikâyelerin mütercimi hakkında verilen bilgileri değerlendirdikten sonra; hikâyelerin iki ayrı kişi tarafından tercüme edilmiş olmasının zayıf bir ihtimal olduğunu; ancak Ahmed-i Mısrî ve Şeyhzâde isimlerinin de aynı kişiye işaret ettiği noktasındaki görüşlerin de çok sağlam bir yorum

²⁵⁴⁵ Mübeccel Kızıltan, "Kırk Vezir Hikâyeleri", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991, s. 5.

²⁵⁴⁶ Kızıltan, a.g.t., s. 8-11.

olmadığını söyler ve eserin önce Ahmed-i Mısırî tarafından tercüme edildiği daha sonra da Şeyhzâde tarafından yeniden elden geçirildiği ihtimalinin de gözden irak tutulmamasının gerektiğini ifade eder.²⁵⁴⁷

Mütercim olarak Ahmed Mısırî isminin geçtiği, Kırk Vezir nüshası hamdele ve salvele ile başlar; ardından da mütercim eserini Arapçadan tercüme ederek oluşturduğunu şu şekilde belirtir:

“...bu sebebden ötürü Ahmed-i Mısırî, sultân-ı asr için Hikâyet-i Erba’în-i Subh u Mesâ adlu kitâbı beyâza çıkardı. Arab dilinden Türk diline dönderüp tercüme eyledi tâ pâdişâh-ı ‘âlem ter ü tâze diliyle kitâbımın letâyifini ve lügatlerini ve kâfiyelerini ve seci’lerini ve birbirine münasib hikâyetlerini ve hem münâsebetle âyâtdan ve ehâdsden ve ebyâtdan getürdüğüm rivâyetlerini mütâla’a idüp okuya...”²⁵⁴⁸

Muhtelif nüshalarına göre bazı farklılıklar gösterse de eserin dili genel olarak herkesin anlayabileceği sadelikte açık, iç içe geçmiş tamlamalardan uzak bir dildir. Baştaki dîbâce, sanatlı bir dil ve üslupla kaleme alınmasına karşın, asıl hikâye bölümlerinde bu özellik kaybolur.²⁵⁴⁹

13.2.1.4. **Sindbâdnâme**

Hint menşeli olduğu düşünülen Sindbâdnâme, bir çerçeve hikâye etrafında gelişen hikâyelerden oluşan bir mecmuadır. Eserde; bir padişahın oğlunu ölüme mahkûm etmesi üzerine şehzadeyi kurtarmak için yedi vezirin padişahı bu kararından vazgeçirmek için anlattığı hikâyeler ile cariyenin bunlara karşılık olarak çocuğun idamını bir an önce gerçekleştirmek için anlattığı hikâyeler bulunmaktadır.²⁵⁵⁰ Türk edebiyatına Farsça versiyonu ile geçen Sinbâdnâme Türk edebiyatında **Yedi Vezirler** ve **Yedi Âlimler** isimleriyle de bilinmektedir.²⁵⁵¹

²⁵⁴⁷ A.t., s. 77.-87.

²⁵⁴⁸ Kızıltan, a.g.t., C. II, s. 23.

²⁵⁴⁹ Kavruk, a.g.e., s. 115.

²⁵⁵⁰ Rıza Kurtuluş, “Sindbâdnâme”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 244.

²⁵⁵¹ Günay Kut, “Hint Edebiyatından Türk Hikâyelerine”, **Türklük Araştırmaları Dergisi (Mehmet Akalın Armağanı)**, sy. 8, İstanbul 1997, s. 367.

Ahmed Ateş, Sindbâdnâme'nin kaynaklarda adı geçen fakat günümüze ulaşmayan ilk Türkçe versiyonunun Melik Sa'id İftihârüddîn Muhammed b. Ebî Nasr el-Kazvinî'ye (ö. 1269-70) ait olduğunu, bu tercümenin Kâtip Çelebi'nin ifadesiyle Nevâyî (Çağatayca) dili ile yazıldığını ifade etmektedir.²⁵⁵²

13.2.1.4.1. Mehmed Abdülkerîm b. Mehmed (XVI. yüzyıl –Şehzâde Bâyezîd devri),
Tuhfetü'l-Ahyâr.

Ahmed Ateş'in J. A. Decourdemanche'nin Journal Asiatique Degisi'ndeki bir yazısından²⁵⁵³ hareketle tanıttığı bu Türkçe versiyon, Mehmed b. Abdülkerîm adlı biri tarafından Kânûnî devrinde yazılıp Şehzâde Bâyezîd'e sunulmuştur. Ateş, 33 hikâyeye barındıran bu Türkçe versiyonun Muhammed b. Alî ez-Zâhirî es-Semerkindî'nin Farsça versiyonuna dayandığını, hatta yüksek ihtimalle Kânûnî'nin kütüphanesinde bulunan nüshasından hareketle yapıldığını ileri sürmektedir.²⁵⁵⁴

13.2.1.4.2. (mütercimi belirsiz), **Sindbâdnâme.**

Nüshası British Museum'da (Harl 5450) bulunan bu tercüme hakkında Rieu'nun verdiği yetersiz bilgidен hareketle haberdar olmaktadır. Farsçadan tercüme edildiği sanılan bu tercümede 33 hikâyeye bulunmaktadır.²⁵⁵⁵

13.2.1.5. **Bahtiyârname**

On vezir hikâyesi ve **Kıssa-i Deh Vezîr** olarak da bilinen Bahtiyârname'nin kaynağı hakkında Hasan Kavruk şu bilgileri vermektedir:

“ Kısaca belirtmek gerekirse Arap, Fars ve Türk edebiyatlarında yaygın olarak bilinen Bahtiyârname muhtemelen Hint kaynaklı Sinbâdnâme örnek alınarak Sasaniler döneminde Pehlevî diliyle kimliği belirsiz biri tarafından yazılmış, daha sonra Arap edebiyatına geçmiş; 12. Yüzyılda

²⁵⁵² Ebû Muhammed b. Alî ez-Zâhirî es-Semerkindî, **Sinbâd-Nâme**, (Mukaddime ve Haşiyelerle Neşr Eden: Ahmed Ateş), İstanbul, 1948, s. 19.

²⁵⁵³ J. A. Decourdemanche, “Note sur une Version Turque du ‘Livre de Sendebad’ ”, **Journal Asiatique**, 9. seri, 13 (1899), s. 173-177.

²⁵⁵⁴ Ateş, a.g.e., s. 20-21.

²⁵⁵⁵ Eserin nüsha tavsifi için bkz. Rieu, a.g.e., s. 232b.

yine kimliği belirsiz bir yazar tarafından Semerkand'da Tâceddîn Mahmûd b. Muhammed Abdülkerîm adlı defterdarlık ve beaşvezir vekilliği yapan birisinin adına kaleme alınmıştır. Fars edebiyatında muhtelif versiyonları bulunan eserin telifi esnasında aynı usulle yazılan değişik külliyatlardan da faydalanılmış, gerek teknik yapı, gerekse muhteva itibarıyla, Sinbâdnâme, Kırk vezir hikâyeleri, Binbir Gece Hikâyeleri vb. klâsik eserler Bahtiyârname'ye kaynaklık ve örneklik etmişlerdir.”²⁵⁵⁶

13.2.1.5.1. (Mütercimi belirsiz), **Bahtiyârname**.

Bahtiyârname'nin ilk Türkçe çevirisi, XV. yüzyılın ortalarında Mansûr Bahşî adlı biri tarafından Doğu Türkçesiyle yapılmıştır. Anadolu sahası Türk edebiyatındaki ilk Bahtiyârname versiyonu ise, eldeki birkaç nüshasına göre XV. yüzyılın başlarında yazılmış olup Türkçeye aktaranı belli değildir.

Türkçe Bahtiyârname'de bir çerçeve hikâyeye bağlı 10 ayrı hikâye bulunmaktadır. Eser'de, idamına karar verilen bir şehzadenin, bu idamı geciktirmek için on gün art arda bir hikâye anlatması hikâyeye edilmiştir. Hasan Kavruk'un tespitine göre Türkçe versiyonun 4 nüshası bulunmaktadır.²⁵⁵⁷

Anadolu Türkçesiyle yazılan Bahtiyârname'nin en kapsamlı nüshasının Nurosmaniye Ktp.'de olduğunu bildiren Kavruk, eserin dil açısından sade ve anlaşılır olduğunu, mensur olmasına karşın eserde bolca manzumelerin kullanılıp ayet ve hadislere yer verildiğini ifade etmektedir.²⁵⁵⁸

Adı belirsiz olan bu mensur Bahtiyârname mütercimi tercümenin başında şu ifadelere yer verir:

“... ben za'îf günâhlu kul tevârîh kitâbların okurdum 'âlemün
'acâyiblerin teferrüc iderdüm bir kitâba irişdüm dürlü 'ibretler gördüm

²⁵⁵⁶ Hasan Kavruk, **Bahtiyar-name (İnceleme-Metin)**, Öz Serhat Yayıncılık, Malatya 1998, s. 003.

²⁵⁵⁷ Nurosmaniye 3685; Bilioetheque Nationalite S. 623; Süleymaniye Ktp. /Reşid Efendi 671/5, Berlin Kraliyet Ktp. 637/2 (Süleymaniye fotokopi arşiv no: 196).

²⁵⁵⁸ Kavruk, **Bahtiyar-name (İnceleme-Metin)**, s. 023-025.

*evvelden âhirine degin dükêlisin nasîhat buldum delim eş'âr u letâyif ü emsâl ü hikâyet içinde gördüm ammâ 'ibâreti 'azîm kuvvetlüyidi zîrâ kâmil ü fâzıl elinden çıkmış idi, Pârsî dilince yazılmışdı degme kişi okıyup nesne fehm idebilemezdi. Diledüm ki anı Pârsî dilinden Türkîye tercüme idem tâ kim Türkîce okıyup bilen kimesnelere benden yâdigâr ola...*²⁵⁵⁹

Bu tercümeyle kaynaklık eden metnin yazarı ise şu şekilde kaydedilmiştir:

*“... bu kitâbun asl nüshada adın **Lem'atü's-sirâc** bulduk ammâ eyitmege âsân olmak için Bahtiyârname diyü ad virdük...”*²⁵⁶⁰

13.2.1.5.2. Pîr Mahmûd b. Pîr Emîr Alî (XIV veya XV. yüzyıl), **Kitâb-ı Bahtiyârname**.²⁵⁶¹

Batı Türkçesiyle yazılan Bahtiyârname versiyonlarından biri de manzumdur. Pîr Mahmûd b. Pîr Alî adlı hayatı hakkında bilgi elde edilemeyen²⁵⁶² biri tarafından yazılan eser, mesnevî nazım biçiminde, aruzun **mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün** kalıbıyla yazılmıştır. Eser bir tevhid ve na't bölümü ile başlamakta olup adı verilmeyen bir padişahın övgüsü ile devam ettikten sonra, “*Âgâz-ı Bahtiyârname*” başlığı ile asıl hikâye bölümü başlamaktadır. Hikâye mensur versiyona uygun olarak muhtelif başlıklara ayrılmıştır. Baş taraftaki çerçeve hikâyenin dışında eserde 10 meclis bulunmaktadır. Her mecliste bir hikâye anlatılmıştır.²⁵⁶³

13.2.1.6. **Kahramânname**

Hint kaynaklı olan hikâye, **Kıssa-i Kahramân-ı Kâtil**, **Kıssa-i Kahramân ve Pehlevân-ı Âdil** isimleriyle de bilinmektedir. Hikâye önce Pehlevî diline tercüme

²⁵⁵⁹ a.e., s. 1.

²⁵⁶⁰ A.e., s. 1.

²⁵⁶¹ İncelenen nüsha Afyon Gedik Ahmed Paşa Ktp. 18349/5 numarada bulunmaktadır. Ayrıca bkz. Veysel Sevinçli, “Pîr Mahmûd'un Bahtiyârnamesi: Metin-İndeks”, (Basılmamış YL Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Ağrı, 1992.

²⁵⁶² Bahtiyârname'nin Macaristan Bilimler Akademisi'ndeki nüshasını tanıtan İsmail Parlatur ve György Hazai, eserin 1499 yılında yazıldığını ve mütercimmin de 1573'te vefat ettiğini kaydetmektedirler. Bkz. **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 85.

²⁵⁶³ Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. y.y.'a kadar)**, s. 96-98.

edilmiş, daha sonra da hicri V. yüzyılda yaşadığı düşünülen Ebû Tâhir Mûsâ et-Tarsûsî tarafından yeniden Farsça olarak kaleme alınmıştır. Eserde, Pers hükümdarı Hûşeng'in dünyaya hâkim olmak için Sistân şahının oğlu Kahramân Kâtil ile beraber Hindistan'da yaptığı savaşlar hikâye edilmektedir.²⁵⁶⁴

13.2.1.6.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kahramânnâme.**

Kahramânnâme'nin Türkçe versiyonunun birçok nüshası bulunmakta olup, kim tarafından kaleme alındığı bilinmemektedir. Şu ana kadar bulunan nüshalarından en eski tarihli olanı 1499 istinsah tarihini taşımaktadır.²⁵⁶⁵

Hamzanâme gibi Klâsik Türk edebiyatının uzun soluklu mensur metinlerinden olan Kahramânnâme üzerinde çok fazla çalışma yapılmamıştır. Hikâyenin tespit edilebilen nüshaları şöyledir: İstanbul Millet Ktp. Ali Emiri Roman 213 (istinsah: 1285/1868-69), Ali Emiri Tarih 476 (1008/1599); Kütahya Vahit Paşa İl Halk Ktp. 1293; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. E. H. 1660 (istinsah: 955/1548), H. 1615, 1618 (istinsah: 1019/1610), 1619 (istinsah: 1039/1629); Fransa Milli Ktp. A.F. 320, 343, 344 (istinsah: 905/1499), 345, 347, S. 655; Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Theil von pt. 70. Seetzen: Kah. 1198; Avusturya Milli Ktp. A.F. 222 c (178); Berlin Kraliyet Ktp. 476, 479; Mısır Milli Ktp. El-Kısas et-Timuriye 30, Tarihi Türkî 150; Bosna Hersek Gazi Hüsrev Ktp. 2290, 3543 (istinsah: 1191 /1778), 5580. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3191 (VI. cilt); Yazma Bağışlar 7173 (istinsah: 1052/1642-43)

13.2.1.7. **Seyfü'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl**

Hint kaynaklı olduğu ifade edilen bu hikâyenin kaynağı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Hikâyenin Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6543 numarada Farsça bir versiyonu bulunmaktadır. Hikâyede Seyfü'l-Mülûk ile Bedî'ü'l-Cemâl adlı iki kahraman arasında geçen aşk hikâyesi anlatılmaktadır. Çok eski zamanlarda Mısır'da hüküm süren bir padişahın oğlu olmayınca veziri Nu'mân'ı Süleymân Peygamber'e gönderir. Hz. Süleymân'ın tavsiyesine uyan padişah ve

²⁵⁶⁴ Kavruk, **Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler**, s. 28.

²⁵⁶⁵ A.e., s. 28.

vezirin Seyfû'l-Mülûk ve Hâce Sa'îd adlı birer oğlu olur. İşte hikâyede bu iki erkek kahramanın Bedî'ü'l-cemâl ve Devlet Hatun adlı kahramanlar arasında geçen aşk hikâyesi konu edilmektedir.

Bu hikâye Günay Kut'un verdiği bilgiye göre 960/1552-53 yılında Meclisî adlı bir Çağatay şairi tarafından mesnevi tarzında işlenmiştir.²⁵⁶⁶

13.2.1.7.1. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Hikâye-i Seyfû'l-Mülûk ve Bedî'ü'l-Cemâl.**

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu hikâyenin Türkçeye kaç defa aktarıldığı tam olarak bilinmemektedir. Yapılan araştırma neticesinde Süleymaniye Ktp. İhsan Mahvi 190 numarada mensur bir tercüme ile karşılaşılmıştır. Bu nüshadan hareketle yapılan incelemeye göre, bu tercüme 41 yapraktan oluşmaktadır. Seyfû'l-Mülûk hikâyesine geçilmeden bu hikâyenin bulunması serüvenine de yer verilmiştir. Buna göre acıklı hikâyelerden haz duyan Sultân Mahmûd kendisine hikâye anlatanlara çok fazla ikramda bulununca Hâce Hasan Beymendî adlı biri bu durumdan rahatsız olmuş ve padişahın bu sıradan hikâyelere bu kadar ikramda bulunmasını eleştirmiştir. Bunu duyan padişah, çok kızar ve Hâce Hasan'a “*ya daha iyi bir hikâye anlatırsın ya da tüm malını elinden alırım*” deyince, Hâce Hasan bir sene mühlet ister. Seyfû'l-Mülûk hikâyesini bulmak için Hindistân'a kadar gidip, burada yaşlı bir hikâye anlatıcısından bu hikâyeyi tedarik edip Sultân Mahmûd'a getirip okur ve padişahı çok sevindirir.

Bu giriş bölümünden sonra asıl hikâye başlar. Hikâyede konuya uygun minyatür ve şiirlere de yer verilmiştir.

Seyfû'l-Mülûk hikâyesinin manzum olarak da Türkçeye aktarıldığı anlaşılmaktadır. Bu manzum yazımlardan biri, Viyana'da bulunmaktadır. Flügel'in hakkında bilgi verdiği bu nüsha 116 yapraktan oluşmaktadır. Nüsha “*analum Allâh*

²⁵⁶⁶ Kut, a.g.m., s. 372. Ayrıca bkz. Gönül Alpay Tekin, “XVI. Yüzyıl Çağatay Şairi Meclisî'nin Seyfe'l-mülûk Adlı Mesnevisi Hakkında”, **Journal of Turkish Studies/ Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XI, 1987, s. 123-32.

adın ibtidâda / kıla âsân ibtidâda intihâda” şeklindeki bir beyitle başlar.²⁵⁶⁷ Fransa Milli Ktp.’de “*Dâstân-ı Seyfî'l-Mülûk ve Bedî'u'l-Cemâl-ı Perî-zâd*” ismiyle kayıtlı diğer bir nüshası ise Lütî mahlaslı biri tarafından yazılmış olup 960/1552 yılında tamamlanmıştır. Katalogda verilen bilgiye göre bu nüsha 112 yapraktan oluşmaktadır.²⁵⁶⁸

13.2.1.8. **Ebü'l-Leys Semerkandî'ye Nispet Edilen Bir Hikâye Külliyyâtı**

İsmi belirsiz biri tarafından Türkçeye aktarılan bu eser, mütercimim verdiği bilgiye göre Ebü'l-Leys es-Semerkandî tarafından Farsça olarak yazılmıştır. Tercüme-yi British Museum’da bulunan nüshasından hareketle neşreden Selâhattin Olcay bahsi geçen Ebü'l-Leys es-Semerkandî’nin tüm eserlerini Arapça yazdığını ileri sürerek bu bilginin doğruluğunu düşük bir ihtimal olarak görmektedir.²⁵⁶⁹

Eser, her bölümde 10 hikâyenin olduğu 20 bölüme ayrılmıştır. Dinî-ahlakî ve menkabevî muhtevada olan bu hikâyelerin toplam sayısı 200’dür.

13.2.1.8.1. (mütercimi belirsiz) **Tercüme-i Câmî’ü'l-Hikâyât li-Semerkandî.**²⁵⁷⁰

İsmi vermeyen biri tarafından tercüme edilen bu hikâye külliyyâtı Selâhattin Olcay tarafından bir incelemeyle birlikte neşredilmiştir. British Museum 3297 numarada bulunan nüshasından hareketle çalışmasını hazırlayan Olcay, çok aramasına karşın tercümenin tek nüshasına ulaşabildiğini söylemektedir. Çalışmasını “*Tezkiretü'l-evliyâ tercümesi*” başlığıyla neşreden Olcay bu ismin eldeki tek nüshanın 1b sayfasında, metnin hemen başına müstensih tarafından eklendiğini ifade etmektedir.²⁵⁷¹ Olcay’ın bahsettiği bu nüsha, 149 yapraktan oluşmakta olup 985/1577-78 yılında istinsah edilmiştir.²⁵⁷²

Çalışmamız sırasında bu tercümenin Süleymaniye Ktp. Kemankeş 390 ve Nurosmeniye Ktp. 2607 numarada olmak üzere iki nüshası daha tespit edilmiştir.

²⁵⁶⁷ Flügel, a.g.e., C. II, s. 28.

²⁵⁶⁸ Bkz. Blochet, a.g.e., C. II, s. 123-24.

²⁵⁶⁹ Selâhattin Olcay, **Ebü'l-Leys Semerkandî, Tezkiretü'l-evliyâ Tercümesi (İnceleme-Metin-İndeks)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965, s. 9-10.

²⁵⁷⁰ Bkz. Olcay, a.g.e.

²⁵⁷¹ Olcay, a.g.e., s. 9.

²⁵⁷² A.e., s. 14.

Kemankeş'teki “*Câmi'ü'l-Hikâyât li-Semerkindî*”, Nurosmaniye'deki ise “*Menâkıbu'l-evliyâ*” adıyla kaydedilmiştir. Biri 122, biri de 94 yapraktan oluşan bu nüshalarda, ismini vermeyen mütercim eserine uzunca bir hamdele ve salvele ile başlayıp okuyuca nasihatta bulunduğu kısa bir metinden sonra tercüme ettiği eserin Ebü'l-Leys es-Semerkindî tarafından Farsça olarak kaleme alındığını kendisinin de onu Türkçeye aktardığını belirtmektedir. Mütercim eserin muhtevası hakkında ise şu bilgileri verir:

“... ve bu kitâb yirmi bâb olmuştur ve her bâb on hikâyetdür cümle ikiyüz hikâyet olur...” (2a)

13.2.1.9. Keykâvu'sun Kâbûsnâme'si

Kâbusnâme'nin yazarı, İran'ın Taberistân ve Gûrgân eyaletlerinde hüküm süren Ziyârî hanedanına mensup Unsurü'l-Maâlî Keykavus b. İskender b. Kâbus'tur. 412/1021'de doğduğu anlaşılan Keykâvus, 475/1082 yılında oğlu Gîlanşah için Fars dili ile yazdığı ahlakî, siyasî nitelikteki eseri **Kâbusnâme** ile meşhur olmuştur. **Enderznâme, Pendnâme, Kitâbü'n-nasihat, Naşihatnâme** gibi isimlerle de bilinen bu eser, bir önsöz ve kırk dört bölümden meydana gelmektedir. Nasihat, görgü kuralları, eğitim ve ahlâk, ilimler, meslekler, devlet adamları ve görevleri hakkında bilgi veren Kâbûsnâme, Nizâmülmülk'ün **Siyâsetnâme**'siyle aynı çağda yazılmıştır ve Farsça nesrin seçkin örneklerinden biridir. Kitapta işlenen konular âyet ve hadisler, hikâyeler, hikmetli sözler, atasözleriyle daha anlaşılır hale getirilmiştir. Birçok dünya diline çevrilen eser, daha XIV. yüzyıldan itibaren birkaç kere Türkçeye de aktarılmıştır.²⁵⁷³

13.2.1.9.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kâbûsnâme.**²⁵⁷⁴

²⁵⁷³ Rıza Kurtuluş, “Kevkavus b. İskender”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 357

²⁵⁷⁴ Sadettin Buluç, “Eski Anadolu Türkçesiyle Bir Kâbûsnâme Çevirisi”, TDAY Belleten, 1969, s. 195-200; Eleazar Birnbaum, “The Lifemanship Manuel, The Earliest Turkish Version of the Kâbûsnâme?”, **Journal of Turkish Studies**, sy.1 (1977), Harvard Üniversitesi Basımevi, s. 1-64; Eleazar Birnbaum, **The Book of Advice= Mütercimi Meçhul İlk Türkçe Kâbûsnâme (İnceleme-Sözlük-Tıpkıbasım)**, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1981; Gülten Sağol, “Kâbûsnâme'nin Bilinen İlk Türkçe Çevirisi (Giriş-Metin-Dizin)”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

Anadolu sahası Türk edebiyatındaki ilk Kâbûsnâme tercümesi olan bu eserin eldeki yegane nüshasının²⁵⁷⁵ başı ve sonu eksik olduğu için, müterciminin kimliği bilinmemektedir. Eleazar Birnbaum, nüshanın filigranlarından hareketle eserin 1370 ile 1386 tarihleri arasında yazılmış olabileceğini ileri sürmektedir.²⁵⁷⁶

13.2.1.9.2. Şeyhoğlu Sadreddîn Mustafâ (ö.1401'den sonra), **Tercüme-i Kâbûsnâme.**²⁵⁷⁷

Şeyhoğlu, Kâbûsnâme çevirisini, Türk edebiyatına önemli şahsiyetler kazandıran Germiyanoğulları beylerinden olan Süleyman Şâh'ın (ö. 1386-87) isteği üzerine kaleme almıştır. Şâir bu durumu şu şekilde açıklar:

*“Çün Marzubânnâme tercümesinden fâriğ olduk begler begi cömertlik kânu kerem ma'dini (...) Mehmed Beg oğlu Süleymân (...) şöyle işâret kıldı ki Kâbûsnâme dağı **tercüme olına** tâ anun eyü adı cihân yüzinde tâze ola. Ümîddür ki Hak ta'âlâ genez ve müyesser kıla.”*²⁵⁷⁸

Kâbûsnâme çevirisini tarihi, eldeki nüshalarda belirtilmemiştir. Türk dil tarihi bakımından büyük önem arz eden bu çeviride, çeviri şeklinin *“lâzım degüldür ki bir bir lafz tercüme olına belki andağı hoş söyleyeler”* şeklindeki cümle ile ifade edilişi de bir o kadar önem arz etmektedir.

Şeyhoğlu, mensur olarak kaleme aldığı eserinde, yer yer hocası olarak nitelediği Süheyl ü Nevbahâr yazarı Hocâ Mes'ûd'dan manzum parçalar iktibâs etmektedir.²⁵⁷⁹

13.2.1.9.3. Ak Kadioğlu (ö. 1410'dan sonra), **Tercüme-i Kâbûsnâme.**

²⁵⁷⁵ Bu nüshanın şu an itibarıyla Eleazar Birnbaum'da bulunduğu Gülden Sağol tarafından bildirilmektedir. A.g.t., s. XI.

²⁵⁷⁶ Birnbaum, a.g.e., s. 9-11.

²⁵⁷⁷ Şeyhoğlu'nun tercümesi çalışmamızı sonlandırmaya yaklaştığımız son zamanlara kadar Zeynep Korkmaz'ın makalesi dışında müstakil olarak ele alınmış değildir. Ancak Enfel Doğan 2010 yılının Aralık ayında düzenlenen **Uluslar arası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı**'nda sunduğu bir bildiriye, Şeyhoğlu'nun Mısır'da bulunan nüshasını temin edip üzerinde çalışmaya devam ettiğini bildirmiştir.

²⁵⁷⁸ Zeynep Korkmaz, “Kâbûsnâme ve Marzubânnâme Çevirileri Kimindir?”, **TDAY Belleten**, 1966, s. 272.

²⁵⁷⁹ A.m., s. 267-75.

Eserin mukaddimesinde verilen bilgiden anlaşıldığına göre, Emîr Süleymân b. Bâyezîd Hân'ın vezirlerinden Hamza Beğ'e sunulan bu tercümenin Anadolu sahası Türk edebiyatındaki üçüncü Kâbûsnâme tercümesi olduğu sanılmaktadır. Ak Kadioğlu'nun verdiği bilgiye göre, Hamza Beğ eserin tercüme edilmesini ferman buyurmuş, bunun üzerine Hamza Beğ'in yakınlarından biri olan Hasan Bey de bu işi Ak Kadioğlu'na havale etmiştir. Emri yerine getiren mütercim kısa sürede bu tercüme bitirir.²⁵⁸⁰

Tercümenin biri Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 187, biri de British Museum Or 7320 numaralarda olmak üzere iki nüshası bulunmaktadır.

13.2.1.9.4. Mercüme Ahmed b. İlyâs (ö.1432'den sonra), **Tercüme-i Kâbûsnâme.**²⁵⁸¹

Hayatı hakkında fazla bilgiye sahip olamadığımız Mercüme Ahmed'in tercümesi II. Murâd'ın isteği üzerine kaleme alınmıştır. Mütercimin verdiği bilgiye göre, II. Murâd aynı eserin daha evvel yapılan farklı bir tercümesini beğenmemiş ve anlaşılır yeni bir tercüme istemiş ve bu görevi de Mercüme Ahmed'e vermiştir:

“... bu ez'âfû'l-halk ... Mercüme Ahmed b. İlyâs bir gün Filipe yolunda pâdişâh hizmetine vardım ve gördüm ki Sultân Murâd Hân b. Mehmed Hân b. Bâyezîd Hân b. Murâd Hân b. Orhan Hân b. Osmân Hân ... elinde bir kitâb tutar. Bu za'îf haste-dil ol 'âlî-cenâbından ne kitâbdur diyü istid'â itdüm. Ol lafz-ı şeker-bârından Kâbûsnâmedür diyü cevâb virdi ve eyitti ki hoş kitâbdur ve içinde çok fâ'ideler ve nasihatler vardır; ammâ Fârisî dilinedür; bir kişi Türkîye tercüme itmiş velî rûşen değil açık söylememiş. Öyle olsa hikâyetinden halâvet bulmazız dedi velâkin bir kimse olsa ki kitâbı açık tercüme itse tâ ki mefhûmından gönüller haz alsın. Pes bu za'îf ikdâm itdüm ben kemîn tercüme ideyin diyince ol pâk nazarlu pâdişâh senün ne haddinedür dimedi fi'l-hâl tercüme it diyü

²⁵⁸⁰ Eleazar Birnbaum, a.g.e., s. 5-6.

²⁵⁸¹ Orhan Şaik Gökyay, **Keykavus, Mercüme Ahmed, Kabusnâme**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

buyurdu. Eyle olsa ben kemîne dahi sa'y itdüm ... Kâbüsnâmeyi Türkîye tercüme itdüm...”²⁵⁸²

Kâbüsnâme’yi tercüme etmeye karar verme sürecini bu şekilde hikâye eden Mercüme Ahmed çevirisinde uyguladığı strateji hakkında da şu bilgileri verir:

“... şöyle ki bir lafzı aralayıp geçmedüm belki aklum irdiğince ba’zı müşkil elfâzını dahi bast ile şerh itdümki tâ ki mütâla’a kılup okuyanlar manasında haz alalar...”²⁵⁸³

Mercüme Ahmed bu ifadelerden sonra II. Murâd’ı methettiği bir kasideye yer verdikten sonra kaynak metni çevirmeye başlar. Mercüme Ahmed’in çevirisi 23 Şa’bân 835/1432 tarihinde tamamlanmıştır.

13.2.1.9.5. Bedr-i Dilşâd, Mahmûd b. Mehmed Şîrvânî (ö.1506), **Murâdnâme (Tercüme-i Kâbus-nâme)**²⁵⁸⁴

Hayatı hakkında çelişkili ifadelerin bulunduğu Bedr-i Dilşâd XV. yüzyılda yaşamış ve bu devirde eserlerini yazmıştır. Bedr-i Dilşâd’ın Murâdnâme’si üzerinde, birçok çalışma yapılmasına karşın onun Kâbüsnâme’den bir çeviri olduğu Amil Çelebioğlu tarafından tespit edilmiştir. Eserin bazı ansiklopedik bilgileri barındırmasına karşın onu tamamen ansiklopedik bir eser olarak değerlendirmenin yanlış olacağını savunan Çelebioğlu, onu ahlakî ve nasihatnâme türünden bir eser olarak görmeyi daha doğru olacağını düşünmektedir. Amil Çelebioğlu, Bedr-i Dilşâd’ın açık bir şekilde belirtmemesine karşın, Murâdnâme’nin Kâbüsnâme’nin manzum bir tercümesi, daha doğrusu yer yer şerhler ve telifi kısımları ihtiva eden serbest bir tercüme olduğunu dile getirmektedir. Murâdnâme’yi kaynak metinle karşılaştıran Çelebioğlu, eserde aynen aktarılmış bölümlerin yanında, genişletilmiş ve çeşitli ilaveleri barındıran beyitlerin daha fazla olduğunu söylemektedir.²⁵⁸⁵

²⁵⁸² Gökyay, a.g.e., s. 3-4.

²⁵⁸³ A.e., s. 4.

²⁵⁸⁴ Adem Ceyhan, **Murâdnâme (Tercüme-i Kâbüsnâme)**, MEB Yayınları, Ankara, 1997.

²⁵⁸⁵ Amil Çelebioğlu, “Kâbüsnâme Tercümesi Murâdnâme’ye Dair”, **Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 141-45.

Murâdnâme, mesnevi nazım biçiminde ve aruzun **fe'ülün fe'ülün fe'ülün fe'ül** kalıbıyla kaleme alınmış olup yazarının hâtimede ifade ettiğine göre 10400 beyitten oluşmaktadır; ancak elimizdeki yegâne nüshasında ²⁵⁸⁶ 9820 beyit bulunmakta olup eserin eksik olduğu anlaşılmaktadır. Rüyasında bir mürşidin kendisine bir kitap yazıp padişaha sunmasını söylemesi üzerine eserini yazmaya başladığını ifade eden Bedr-i Dilşâd, eserini 1426 yılında yazmaya başladığını, 1427 senesinde de sonlandırmış ve devrin padişahı II. Murad'a sunmuştur.²⁵⁸⁷

13.2.1.9.6. Nazmîzâde, Hüseyin Murtazâ b. İbn Kâbûs (ö.1721), **Tercüme-i Kâbûsnâme.**²⁵⁸⁸

Nazmîzâde'nin Kâbûsnâme'si, Farsçadan yapılmış bir tercüme değildir. O Mercüme Ahmed'in II. Murâd için Eski Anadolu Türkçesi ile yaptığı çeviriyi XVII. yüzyıl Türkçesine göre güncelleştirmiştir.

Nazmîzâde'nin Kâbûsnâme versiyonu, bir hamdele ve salveleden sonra, sebab-i te'lîf olarak nitelenebilecek bir bölümle devam etmektedir. Mütercim böyle bir işe neden giriştiğini açıklarken önce Mercüme Ahmed'in çevirisinde bulunan sebab-i tercüme bölümünü aynen alıntılar ve daha sonra da padişahın isteği üzerine böyle bir işe başladığını açıklamaya koyulur:

"...bâ'is-i tahrîk-i şâh-ı kalem ve bâdî-yi nesr-i cevâhir-i rakam budur ki selâtîn-i Âl-i Osmân ... hazarâtından pâdişâh-ı sâdis Sultân Murâd Hân b. Mehmed Hân b. Bâyezîd Hân b. Murâd Hân b. Orhân Hân b. Osmân Hân zamân-ı sa'âdet-nişânları ricâlınden Mercüme ile müştehir Ahmed b. İlyâs bu minvâl üzere nasb-ı kârgâh-ı tahrîr ... itmiş bir gün Filipe tarîkinde pâdişâh-ı müşârün ileyh hazretlerinün hizmetinde iken dest-i mübâreklerinde mütâla'a ider bir kitâb görüp ne 'ilmde ve ne fende olduğın sü'âl itdüm lafz-ı şeker-bârlarından Kâbûsnâme ile müsemmâ bir hoş çok fâyide ve nesâyiha müştemil Fârisî bir kitâbdur ancak bir kimesne egerçi Türkîye tercüme itmiş velâkin 'ibâretin karîbü'l-fehm ve

²⁵⁸⁶ Milli Ktp. Fahri Bilge Koleksiyonu 470 numara.

²⁵⁸⁷ Ceyhan, a.g.e., C. I, s. 63-68.

²⁵⁸⁸ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Laleli 1699 numaradadır.

herkesün zihnine cesbân ü mülâyim itmemele hikâyetlerinden ma'nâ fehm olunmaz ve sözlerinden halâvet alınmaz tekrâr tercüme ile elfâzi tenkîh ve ma'ânîsi tavzîh olunmuş olsaydı hâs u 'âmma nef'i vâsıl olur idi diyü redd-i cevâb-ı müstetâb buyurmalarıyla bu fakîr istid'â idüp bu kulları bu hizmeti edâ iderem diyü arz itdügümde ol pâdişâh-ı âlem-penâh hazretlerinün bu bendelerine hüsn-i zannı ile senün ne haddündür diyü inkâr itmeyüp tercümesin fermân buyurdılar. Himmet-i pâdişâhâneleri ile tercümeğe âgâz olunup ...

*Binâ'en aleyh yine ol bahru'l-ensâb saltanatınun dürr-i yektâ ve ol dûdmân-ı sa'âdetün güher-i bihterlerinden sultân-ı sâlis ve 'işrîn hâlâ nazâret-efzâ-yı serîrSultân Ahmed ... ol pâdişâh-ı gerdün-vakârun vüzerâ-yı izâm ve vükelâ-yı kirâmından işbu bin yüz on yidi senesi tarihinde ... vezîr Hasan paşa hazretlerinün nüsha-i mezkûreyi manzûr-ı ayn-ı dikkat-şinâsları olup sarf-ı Türkî-i kadîm olmağla bu zamânda müsta'mel ü meşhûr olan Türkîye cesbân olmayup dil-i pesende ... olmamağla tekrâr tashîh olunup zebân-ı ehl-i zamâna mutâbık ve fehm-i hâss u 'âmma muvâfık **Türkî ile tecdîd olunur ise metrûk iken 'âleme mergûb u endâhte-i zâviye-i nisyân iken matlûbu'l-kulûb olur idi diyü tecdîd ü tesvîdin ... (2a-4a)***

Nazmîzâde'nin Kâbûsnâme versiyonu yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, III. Ahmed zamanında Bağdat valisi Hasan Paşa'nın isteği üzerine 1705 yılında yazılmıştır.

13.2.1.10. **Hikâye-i Hazret-i Ömer**

Hiz. Ömer hakkındaki bu hikâye, tam adı Ebû Alî el-Hasan et-Tûsî olan Nizâmülmülk'ün (ö. 1092) meşhur eseri Siyâsetnâme adlı eserinden alınmıştır.²⁵⁸⁹

13.2.1.10.1. Ebü'l-Fazl Mustafa, **Tercüme-i Hikâye-i Hz. Ömer.**²⁵⁹⁰

²⁵⁸⁹ Eser ve yazarı için bkz. Abdülkerim Özaydın, "Nizâmülmülk", C. XXXIII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 194-96.

²⁵⁹⁰ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3431 numaradadır.

Kendisini “*kadîmden bu âsitânenün bendelerinden*” olarak niteleyen Ebü'l-Fazl Mustafa'nın kim olduğunu bu bilgilerle tayin etmek güçtür. Kitabını; adını vermediği bir padişah için kaleme aldığını söyleyen mütercim, Türkçeye aktardığı metin hakkında şu bilgileri verir:

“... kitâb-ı Nizâmülmülk'den ki lisân-ı Fârisî ile ... sultân-ı âdil Sultân Alparlsan zamânında te'lîf olunmuşdur... şâhenşâh-ı ferîdûn-satvet ve İskender-himmet bu kitâba iştigâli ehem-i mühimmâtdan farz-ı 'ayn anlayup kitâb-ı mezkûrdan halîfe-i benî hüdâ ve resûl-i hudâ a'del-i ashâb Emîrû'l-mü'minîn Ömer b. el-Hattâb hazretlerinün hikâyesin tercüme itmek dâ'iyesi oldı. “ (40a-b)

Bu alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Ebü'l-Fazl Mustafâ **Siyâsetnâme** kitabında Hz. Ömer hakkındaki hikâyeyi Farsçadan Türkçeye aktarmıştır. Yaklaşık 20 yapraktan oluşan bu tercümenin birkaç nüshası bulunmaktadır.

13.2.1.11. **Marzubânnâme**

Marzubânnâme ilk defa, İran'ın kuzey bölgesinde Tâberistân diye gösterilen Mazenderân bölgesinde hüküm süren eski Bâvend sülalesi hükümdarlarından Marzubân b. Rüstem tarafından yazılmıştır. Miladî X. Yüzyıl sonlarından yerli halk dili ile yazıldığı sanılan eserin asıl nüshası ele geçmemiştir. XIII. yüzyıl edebî Farsçasına aktarılan iki ayrı metni bilinmektedir. Bunlardan biri Sadeddîn el-Varâvînî'nin diğeri de Muhammed Gâzî el-Malatyavî'in oluşturdukları metin olup Malatyavî'nin metni **Ravzatu'l-'Ukûl** şeklinde isimlendirilmiştir.

Kelile ve Dimne, Tûtînâme, Binbir Gece hikâyeleri gibi mensur hikâye ve masallardan oluşan Marzubânnâme, ahlakî nitelikteki bir eserdir. Hikâye kahramanlarının hayvanlar olduğu Marzubânnâme'nin bütün fasıllarında anlatılan fıkra ve hikâyelerin çoğu başka fıkra ve hikâyelere bağlanmıştır.²⁵⁹¹

²⁵⁹¹ Zeynep Korkmaz, “Sadruddîn Şeyhoğlu ve Marzubânnâme Tercümesi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 381-83.

13.2.1.11.1. Şeyhoğlu Sadreddîn (ö.1401'den sonra), **Tercüme-i Marzubannâme.**²⁵⁹²

Şeyhoğlu'nun bu eseri Marzubannâme'nin tercümesi olup; kaynak metni yukarıda bahsi geçen Sadeddîn el-Varâvînî tarafından oluşturulan Farsça metin oluşturmaktadır. Germiyan oğullarından Süleymân Şâh'ın emri ile Türkçeye aktarılan eserin sebep-i te'lif bölümünde şu bilgiler bulunmaktadır:

“...Pârsî kitâblardan ki pâdişâhlar için idüp-dururlar ve bu kitâbdan yig kitâb görmedüm. Her çend Kelile meşhûr ve mukaddemdür, lîkin hikmet ve fâide bunda artuktur; ammâ ibâret derin, degme kişî, andan fâide dutmaz. Pes bu za'îf revâ görmedüm kim bu nâzanî (?) fâ'idelerden bu zamâne pâdişâhları mahrûm kala. Pes ol müşkilliginden Türk diline nakl eyledüm ki fâidesi dükeline irişe.”²⁵⁹³

Şeyhoğlu eserin adını birkaç yerde **Mârzubannâme** olarak kaydetmekteyse de 10. Babın başında “ve bu kitâbın adın **Destûr-ı Şâhî** koduk...” diyerek çevirisine bu adı vermiş olabileceğini ima etmektedir. Serbest bir şekilde tercüme edilen eserin dili Korkmaz'ın ifadesine göre dil ve üslup bakımından kendine özgü bir telif eser niteliği kazanmıştır.²⁵⁹⁴

13.2.1.11.2. Urfalı Nüzhet Ömer Efendi (ö.1778), **Cevâhirü'l-Hikem (Tercüme-i Marzubannâme).**

Marzubannâme Urfalı Nüzhet Ömer tarafından da tercüme edilmekle birlikte bu tercümenin nüshası tarafımızdan görülemedi. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 369 numarada bulunan bu tercüme, Fehmi Karatay'ın verdiği bilgiye göre, 125 yapraktan oluşmakta olup Cevâhirü'l-Hikem ismi ile isimlendirilmiştir.²⁵⁹⁵

²⁵⁹² Zeynep Korkmaz, Sadreddin Şeyhoğlu, **Marzubannâme Çevirisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973; Resul Özavşar, “Marzubannâme Tercümesi (Metin, Çeviri, Art Zamanlı Anlam Değişimleri, Dizin)”, (Basılmamış YL Tezi), Dicle Üniversitesi, SBE, Diyarbakır, 2009.

²⁵⁹³ Korkmaz, a.g.e., s. 71.

²⁵⁹⁴ Korkmaz, a.g.m., s. 381-91.

²⁵⁹⁵ Karatay, a.g.e., C. II, s. 288.

13.2.1.12. Cemâleddîn Muhammed Avfi'nin Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât'ı

İranlı Şair Cemâleddîn Muhammed Avfi (ö. 630/1232) tarafından Farsça olarak yazılan bu eser, Gürîler'den Nâsîrüddin Kabâce'nin emriyle yazılmaya başlanmış; ancak onun ölümü üzerine, Delhi sultanlarından Şemseddin İltutmış'ın veziri Nizâmülmülk Muhammed b. Ebû Sa'd el-Cüneydî'ye ithaf edilmiştir. Asıl adı **Cevâmi'ü'l-Hikâyât ve Levâmi'ü'r-Rivâyât** olan eser, irili ufaklı 2113 hikâyeden oluşmakta olup hikâyeler 25'erlik bablık dört bölüme ayrılmıştır. Birinci bölümde peygamberlerden başlayarak, dört büyük halife, veliler, çeşitli idareci ve meslek erbabına dair hikâyeler; ikinci bölümde iyi huylu kişilere dair hikâyeler, üçüncü bölümde kötü huylu kişilere dair hikâyeler, dördüncü bölümde ise, kara ve denizlerdeki canlı ve cansızlarla bunların özelliklerinden söz edilmiştir.²⁵⁹⁶

Bu hikâyeler mecmuası, **Keşf**'te belirtildiğine göre üç farklı kişi, Şihâbuddin Ahmed b. Muhammed b. Arabşâh (ö.1450), Necâtî (ö.1509) ve Celâlzâde Salih Celebi (ö. 1565) tarafından Türkçeye çevrilmiştir.²⁵⁹⁷

13.2.1.12.1. Şihâbuddîn Ahmed b. Mehmed b. Arabşâh (ö.1450), **Tercümetü Cevâmi'l-Hikâyet ve Levâmi'i'r-Rivâyet.**

Keşf.'te İbn Arabşâh tarafından yapıldığı belirtilen bu çeviri²⁵⁹⁸, konuyla ilgili birkaç çalışmada da zikrediliyorsa da henüz nüshasına ulaşamamıştır.

13.2.1.12.2. Necâtî Bey (ö. 1509), **Tercüme-i Câmi'u'l-Hikâyât.**

Âşık Çelebi, Necâtî'nin **Câmi'u'l-Hikâyât**'ı tercüme ettiğini söyledikten sonra, bu eserin nüshasının *kemyâb* yani *nadir çok az rastlanır* olduğunu söylemektedir. Onun "hiç yoktur" anlamına gelebilecek bir kelimeyi değil de *kemyâb* kelimesini kullanması, söz konusu eserin nüshasını görmüş olabileceğini

²⁵⁹⁶ Tahsin Yazıcı, "Cevâmi'ü'l-hikâyât" C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 439-40.

²⁵⁹⁷ Bkz. C. II, s. 258.

²⁵⁹⁸ ibid.

göstermektedir.²⁵⁹⁹ Kâtip Çelebi'nin bibliyografik eserinde de geçen bu bilgi, günümüz araştırmacıları tarafından da ilgili yerlerde kullanılmıştır. Örneğin Agah Sırrı Levend, Türk Edebiyatı Tarihi'nin hikâye bölümünde Kâtip Çelebi'yi kaynak göstererek Necâtî'nin **Câmi'u'l-Hikâyât**'ı tercüme ettiğini kaydetmektedir.²⁶⁰⁰ Ancak gerek Necâtî gerekse **Câmi'u'l-Hikâyât** ile ilgili ulaşabildiğimiz çalışmalarda söz konusu esere ulaşıldığına dair bir bilgi bulamadık.

Necâtî'nin bu eserine ulaşıldığını söyleyen tek kişi kataloglama ve tercüme sahasındaki çalışmalarıyla tanınan Ramazan Şeşen'dir. İlk defa "Onbeşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme" başlığını taşıyan makalesinde karşılaştığımız bu bilgi şu şekildedir:

*"...Tercümetü Cevâmi el-hikâyât ve levâmi el-rivâyât: 567-631 / 1171-1233 yılları arasında yaşayan Nuruddîn Muhammed b. Yahyâ el-Avfi el-Buhârî'nin Cevâmi (Câmi) el-hikâyât ve levâmi el-rivâyât adlı tarih, edebiyat, ahlak ve coğrafya konularındaki Farsça eserinin tercümesidir. Eseri II. Murad için İbn Arabşah (ö. 854/1450) ve II. Bayezid'in oğlu Muhammed için şâir Necâtî (ö. 914/1508), Kânûnî'nin oğlu şehzâde Bayezid için Sâlih b. Celâl (ö. 973/1565) tercüme etmişlerdir. İbn Arabşah tercümesinden bir nüsha Ayasofya nr. 3167'de, şâir Necâtî tercümesinden bir nüsha Hasan Hüsnü nr. 720 (946 hicri tarihli)'de bulunmaktadır."*²⁶⁰¹

Bu bilgileri okuduktan sonra bahsi geçen nüshaya ulaşip verilen bilgiyi kontrol etmek istedik. Şeşen'in bahsettiği numarayı kontrol ettiğimizde, hakikaten bir **Câmi'u'l-Hikâyât**'la karşılaştık. Ancak nüshayı birkaç defa kontrol etmemize karşın, eserin Necâtî'ye ait olabileceğini işaret edecek herhangi bir bilgi bulamadık. Bunun yanında eserin, Necâtî'nin dışında biri tarafından telif edildiğine dair de bir bilgi bulunmamaktadır. Zira eser, klâsik bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, muhtelif konulardaki hikâyelerle devam etmektedir.

²⁵⁹⁹ Âşık Çelebi, a.g.e., C. II, s. 852.

²⁶⁰⁰ Agah Sırrı Levend, **Türk Edebiyatı Tarihi**, s. 147.

²⁶⁰¹ Ramazan Şeşen, "On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 1, s. 218.

Nüsha üzerindeki incelemelerimizden bir sonuç alamayınca Şeşen'in bu bilgiyi verirken gönderme yaptığı iki kaynağa başvurduk. Bunlardan biri yine kendisinin "Türkiye'deki Kütüphanelerde Bulunan Bazı Nadir Türkçe Yazmalar" başlığıyla yazdığı bir makaleydi. Makalenin ilgili bölümünü incelediğimizde, kaynak metin Cemâleddîn Muhammed Avfi'nin **Cevâmi'u'l-Hikâyât ve Levâmi'u'r-Rivâyât** isimindeki eseri hakkında çok muhtasar bilgilerle Celâlzâde Salih Çelebi ve İbn Arabşah'ın tercümelerinden bahsedildiğini Necâtî'nin ismine yer verilmediğini gördük.²⁶⁰²

Şeşen'in kullandığı bir diğer kaynak da Arapça yazmaların toplandığı GAL'dır. Eserin XI. cildinin 25. sayfasına yapılan göndermeyi daha sonra kontrol etmemize karşın, burada ne Necâtî ne de Câmi'u'l-Hikâyâtlarla ilgili herhangi bir bilgi bulamadık.

Yukarıda da bahsettiğimiz gibi, Şeşen'in makalesinde verdiği kaynakların kontrolünden sonra da bir netice alamayınca bizzat bilgiyi veren kişiye danışmaya karar verdik. Maalesef ki Şeşen bahsedilen nüshayı fazla hatırlayamadığını; ancak eğer böyle bir bilgi verilmişse muhakkak bunun bir delilinin var olduğunu söyledikten sonra son kararı bize bıraktı.

Biz de nüsha üzerinde yaptığımız incelemeler neticesinde, eserin Necâtî'ye ait olduğunu gösteren bir delille karşılaşamadığımız gibi eserin Necâtî'ye ait olamayacağını gösteren bir işaret ile de karşılaşamadık. Biz bu noktada, özellikle Câmi'u'l-hikâyât'lar üzerinde çalışan araştırmacıları bu nüshayı incelemeye davet ediyoruz. Zira Câmi'u'l-hikâyât metinleri üzerinde yapılacak karşılaştırmalı çalışmaların bu nüshanın kime ait olabileceği noktasında sonuç vereceğini düşünmekteyiz.²⁶⁰³

²⁶⁰² Ramazan Şeşen, "Türkiye'deki Kütüphanelerde Bulunan Bazı Nadir Türkçe Yazmalar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. IX (1978), s. 376.

²⁶⁰³ Konuyla ilgili bir değerlendirme için bkz. Sadık Yazar, "Necâtî Bey'in Divan'ı Dışındaki Eserleriyle İlgili Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi", **I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi**, Kocaeli/Türkiye, Apr. 2009, s. 658-662.

13.2.1.12.3. Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.1565), **Tercüme-i Cevâmi’u'l-Hikâyât ve Levâmi’u'r-Rivâyât.**

Leylâ vü Mecnûn hikâyesinin çevirisiyle de bilinen Celâlzâde Sâlih Çelebi'nin Cevâmi’u'l-Hikâyât çevirisi, yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan dolayısıyla fazlaca beğenilmiş ve okunmuş bir eserdir. Sâlih Çelebi 957/1550-51 yılında Eyüp’e yerleştikten sonra, Kânûnî'nin oğlu Şehzade Bâyezîd'den çeviri emrini alıp çevirisine başlamış, 964/1556-57 yılında da tercümesini bitirmiştir.²⁶⁰⁴

Sâlih Çelebi, eseri çevirirken kaynak metnin genel tertibine bağlı kalmakla beraber hikâyelerde bazı tasarruflarda bulunmuş, efsanevî hikâyelerin bazılarını değiştirmiş, araya bazı hikâyeler, hikâyelere de bazı değişiklikler eklemiştir.

Kavruk'un ifade ettiğine göre tercümenin dili, herkes tarafından anlaşılacak kadar sade ve rahat bir Türkçedir. Hikâyelerin aralarında, birçok mensur hikâyede olduğu gibi, ayet, hadis ve bazı manzum parçalara yer verildiği görülür. Eserin birçok nüshasının bulunduğunu bildiren Kavruk bunlardan sadece Topkapı Sarayı Müzesi, Revan Köşkü 1085 numarada bulunan nüshanın tam olduğunu ifade etmektedir.²⁶⁰⁵

13.2.1.12.4. Ahmed ? (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Adlnâme.**²⁶⁰⁶

Tek nüshasına ulaşabildiğimiz bu eserin yazarına dair eserin zahriyyesinde “*Adlnâme-i Ahmed berây-ı Sultân Murâd-ı Sâlis bâ-hatt-ı müellif*” şeklinde sonradan eklenen bir not yer almaktadır. Bu notun da, eserin sonunda (17b) bulunan “*ez’afu ‘ibâdullâhi’l-ahad ve efkaruhum fevka’l-hadd el-abdü’ d-dâ’i Ahmed el-mülâzim min Monlâ Ahmed*” şeklindeki bir nottan çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Ancak eserin sonunda yer alan bu notun mütercime mi yoksa müstensih mi delalet ettiği kesin olarak bilinmemektedir. Bununla birlikte eser boyunca kenara çıkılan düzeltme ve

²⁶⁰⁴ Zehra Toska, **Sâlih Çelebi and His Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-gussa)**, s. 21.

²⁶⁰⁵ Kavruk, a.g.e., s. 46-50.

²⁶⁰⁶ İncelenen nüsha, Millet Ktp. Ali Emiri Roman 186 numarada bulunmaktadır.

eklemelerden hareketle eserin mütercim elinden çıkmış olabileceği de yüksek ihtimal dâhilindedir.

Yukarıda bahsettiğimiz notların dışında asıl metin içinde yazara dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. 17 yapraktan oluşan eser bir sayfalık kısa bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra eserin sebab-i te'lif bölümü gelir ki aynen şu şekildedir:

“...*tertib-i makâlâta bâdî ve tenmîk-i hikâyâta sebab ü dâ'î oldur ki bu fakîr-i dil-şikeste ve devrân elinden bî-tâkat ü haste **Câmi'u'l-Hikâyât ve Lâmi'u'r-Rivâyât**²⁶⁰⁷ nâm kitâbın esnâf u ebvâbın okurken tab'-ı za'îfime sudûr ve hâtır-ı fâtırîma hutûr itdi ki bir mikdâr hikâyâtı tercüme tarîki ile peydâ ve ahsen-i vech üzere inşâ idem. Nasîhat-âmîz ve ve ibret-engîz olup zill-ı enâm pâdişâh-ı İslâm Sultânü'l-adli'l-a'zamm ve hâkânü'l-efdalü'l-efham ... Sultân b. Sultân Murâd Hân ... hazretlerinin ... izzetlerine hediye ola” (2a-b)*

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere; mütercim Mevlânâ Muhammed b. Avfî'nin Cevâmî'u'l-Hikâyât ve Levâmî'u'r-Rivâyât adlı eserinden birkaç hikâye tercüme ederek Sultân Murâd'a sunmuştur.

Eserin mütercimi, tercümesinin ismi ve içeriği hakkında ise şu bilgileri verir:

“... *ve bu kitâba **Adlnâme** ad virdüm ve altı bâb üzere bünyâd eyledüm. Bâb-ı evvel: der-fazîlet-i adl; bâb-ı sâni: der-sîret-i pâdişâhân; bâb-ı sâlis: der-tevkî'ât-ı pâdişâhân; bâb-ı râbi': der-bâb-ı firâset ve ashâb-ı kiyâset; bâb-ı hâmis: der-mülûk u fukarâ ki ulemâ vü hukemâ nasîhat kerde-end; bâb-ı sâdis: der-beyân-ı cevâbhâ-yı Şâfi*” (2b-3a)

Mütercim eserin sonunda dua talebinde bulunurken bahsi geçen kaynak metinden 20 hikâye tercüme ettiğini de şu cümle ile ifade etmektedir:

²⁶⁰⁷ Eserin Muhammed b. Avfî'ye ait olduğu 2a'da yer alan şu şekildeki çıkmadan anlaşılmaktadır: “*Bu Câmiu'l-hikâyât ve lâvîmu'r-rivâyât ki Mevlânâ Muhammed b. Avfî Fârisî dili üzere te'lif ü tasnîf eylemişdür, dört kısım üzerinedür ve her bir kısmı yirmi beşer bâbdur, cem'an yüzer bâbdur ve her bâbında niçe hikâyât-ı acîbe ve rivâyât-ı garîbe vardır ki kâbil-i ta'bir ve mümkin-i takrîr degüldür.*”

“*Câmi’u’l-Hikâyât ve Lâmi’u’r-Rivâyâtdan yirmi hikâyeye tercüme tarîki ile peydâ ve inşâ olmuştur.*” (17b)

Manzum bir bölümle biten eserin sonunda 990/1582 tarihi bulunmaktadır. Bu tarihin tercüme tarihi olması yüksek ihtimal gibi görünmektedir.

13.2.1.12.5. İbrâhîm Nazîr (ö. 1774), **Tercüme-i Câmiu’l-Hikâyât.**

Asıl adı İbrâhîm b. Mustafâ b. Şeyh İbrâhîm olan Nazîr, XVIII. yüzyılın divan sahibi şairlerindedir. 1694 yılında Edirne’de doğan şair, hayatını müderrislik, kâtiplik ve kadılık yaparak sağlamıştır. Gülşeniyye tarikatına mensup olan Nazîr 1774 yılında vefat etmiştir.²⁶⁰⁸

Necdet Şengün’ün yaptığı araştırmaya göre, İbrâhîm Nazîr’in manzum ve mensur olmak üzere yaklaşık otuz eseri olduğu tespit edilmiştir.²⁶⁰⁹ Nazîr’in **Tercüme-i Câmi’u’l-hikâyât** adlı eserini de çalışmasında değerlendiren Şengün, Agah Sırrı Levend’in “Ümmet Çağında Ahlak Kitaplarımız” adlı makalesinde bu eserden bahsettiğini ifade ettikten sonra, eserin nüshasına ulaşamadığını belirtmiştir.²⁶¹⁰

Necdet Şengün’ün bu ifadelerine karşın, tarafımızdan yapılan araştırmalar neticesinde, eserin bir nüshasına ulaşılmıştır. Edirne’de bulunan Selimiye Ktp’de 2163 numara ile yer alan bu nüshanın başlığında “*Tercüme-i Câmi’u’l-hikâyât*” yazmaktadır. Besmele bölümünden sonra ise şu ifadelere yer verilmiştir:

“*Ma’lûm ola ki sırr-ı heme ‘ulûm-ı ma’ârif ve cümle-i a’mâl u tâ’ât u ‘ibâdât-ı ‘avârifden murâd u maksûd hallâk-ı perverdigârın ma’rifeti oldığı âyât-ı ‘izâm ve ehâdîs-i resûl ile sâbit ü zâhir ü bâhirdür. Ve hikâyât-ı büzürgân-ı dîn ü pîşvâyân-ı ehl-i yakîn ki vücûd-ı sâni’-i perverdigâr-ı mutlaka delîller îrâd eylemişlerdür ki her biri niçe fevâidi hâvî oldığında iştibâh yokdur. Binâ’en ber-în hâl Câmi’u’l-Hikâyât*”

²⁶⁰⁸ Hayatı hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Necdet Şengün, “Nazîr İbrahim ve Divanı (Metin-Muhteva-Tahlil)”, (Basılmamış Doktora Tezi)”, s. 1-27.

²⁶⁰⁹ Bazıları günümüze ulaşamayan bu eserleri teker teker değerlendirilmesi için bkz. Şengün, a.g.t., s., 46-64.

²⁶¹⁰ A.t., s. 60

sâhibi imâm-ı fâzıl Cemâlüddîn hazretleri ve ashâb-ı ma'ârifden bir zât-ı muhterem dahi intihâb idüp ihvândan taleb-i du'â vü zikr-i bi'l-hayr iltimâsıyla cem' eylediği hikâyât-ı latîfe ve nikât-ı garîbe Fârisiyyü'l-kumâş bir nesic-i destgâh-ı 'irfân olup fevâidi ancak Fârisî-âşinâ olan ihvâna râci' olmağla bâ-iltimâs-ı ihvân Türkî lisân ile tercümeğe âgâz olundu. Ba'de mecmû'ayı itmâm için ba'zı fevâidden istimâ' ve ba'zı mecmû'a vü târihlerde bulunan letâ'if ü hikâyât dahi zamm olunmak münâsib görölüp tahrîr olundu..." (1b)

Bu ifadelerle tercümesi hakkında bilgi veren Nazîr'in ismi ise şu beyitte geçmektedir:

Bir eser ider ? ola ihvâna Nazîrâ yâdigâr

Hayr ile ashâb-ı hayrun birisi elbet anar (1b)

Nazîr'in tercümesi bu kısa mukaddimeden sonra hikâyelerle devam etmektedir. Çok fazla nem görmüş olan nüshanın mütercimmin elinden çıkmış olması yüksek ihtimaldir.

XIX. yüzyılda da Sultân Mahmûd'un ikinci kadınlarından olan Huşyâr Kadın Cevâmi'u'l-Hikâyât'tan kadınlarla ilgili olarak seçtiği hikâyeleri tercüme etmiştir. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7559 numarada bulunan bu tercüme 27 yapraktan oluşmaktadır.²⁶¹¹

13.2.1.13. **Şeyhülislâm Yahyâ b. Alî ez-Zendüvistî el-Buhârî'nin Mübekkiyât'ı Mübekkiyât'ı**

Keşfü'z-Zünûn'da madde başı olarak yer alan bu eserin Şeyhülislâm Yahyâ b. Alî ez-Zendüvistî el-Buhârî tarafından yazıldığı kaydedilmektedir.²⁶¹² Buna karşın eserin Türkçeye yapılan tercümesinde kaynak metnin yazarı olarak Şeyhülislâm Ebü'l-Fazl en-Neccâr zikredilmektedir.

²⁶¹¹ Zehra Toska, **Sâlih Çelebi and His Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-gussa)**, s. 24.

²⁶¹² Bkz. Keşf. IV. 1262.

13.2.1.13.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mübekkiyât.**²⁶¹³

Tercümesine kısa bir Arapça girişle başlayan mütercim ba'de ifadesinden sonra kaynak metnin yazarını zikredip eserin tercüme edilmiş sebebinin açıklar. İsmi vermeyen mütercim Farsça olan bu eseri meclislerde okuduğunu; ancak bazılarının anlamadığını görünce herkes istifade etsin diye Türkçeye aktardığını şu ifadelerle belirtmektedir:

“...Fârisî ile te'lif eylemiş idi çün bu bende-i hakîr ü fakîr mecâlislerde bu kitâbı okurdum ve ba'zı halâyık Fârisî fehm itmezlerdi iltimâs itdiler ki bu bende-i kemîne Türkî diline dönderem tâ ki kamular garazın fehm eyleyüp...” (1b)

Klâsik Türk edebiyatında mensur hikâye geleneği açısından önem arz eden bu eserde dinî-ahlakî muhtevalı hikâyelere yer verilmiştir. Eserde önce fasl başlığı ile K. Kerîm'den bir ayete yer verilmiş ardından konuya uygun bir veya birden fazla hikâye anlatılmıştır.

193 yapraktan oluşan bu eserin başında tercüme tarihine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır. Sonu da eksik olduğu için burada verilebilecek muhtemel bilgilerden de mahrumuz. Bununla birlikte eserin dil özelliklerine bakıldığında tercümenin EAT döneminde yapılmış olması düşünülebilir.

Yapılan taramalar neticesinde eserin bir nüshasının da Almanya'da olduğu tespit edilmiştir. Manfred Götz'ün Ms. Or. Quart. 1506 katalog numarasıyla kaydettiği bu nüsha 141 yapraktan oluşmakta olup tarafımızdan incelenen nüshanın eksik bölümleri bu nüshada bulunmaktadır. Götz eserin yazarı olarak nüshanın sonundaki kayda riayet ederek Hâfız Ahmed b. Hasan'ı göstermektedir. Bahsi geçen kayıt şu şekildedir:

“harrere hâze'l-kitâbi'l-mübekkiyât Hâfız Ahmed b. Hasan fî Âmed fî târîhi Recebi'l-mürecceb 1185”²⁶¹⁴

²⁶¹³ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Beşir Ağa 122 numarada bulunmaktadır.

²⁶¹⁴ Götz, a.g.e., s. 121.

Bu kayıttan anlaşıldığına göre nüsha 1771’de Diyarbakırda yazılmıştır. Tarafımızdan incelenen nüshanın söz varlığı ve dil özellikleri göz önünde bulundurulursa, tercümenin bu tarihte yapılmış olması düşük bir ihtimal olarak görünmektedir. Dolayısıyla buradaki kaydı tercümenin yapıldığı tarihten ziyade nüshanın istinsahı için yapılan kayıt olarak değerlendirip burada geçen ismi de nüshanın müstensahi kabul etmenin daha isabetli olacağını düşünüyoruz.

13.2.1.14. **Bîgamî’nin Fîrûzşâhnâme’si (Kıssa-i Fîrûz Şâh)**

Safevî döneminden evvelki devrede kaleme alınmış Farsça mensur hikâyelerden olan bu eserde; milattan önce 900-775 yılları arasında İran’da hüküm süren Keyâniler hükümdarlarından Dârâb’ın oğlu Fîrûz Şâh’ın aşk ve kahramanlık maceralarına yer verilmiştir. Konuyla ilgili olarak birkaç çalışma yapan William L. Hanaway, çevrimiçi de ulaşılabilen **Encyclopedia Iranica**’da yazdığı maddede, hikâyenin günümüze ulaşan en eski versiyonunun Bîgamî mahlasıyla bilinen kıssahân Mevlânâ Şeyh Hacı Muhammed b. Şeyh Ahmed b. Mevlânâ Alî b. Hacı Muhammed Tâherî’nin Dârâbnâme olarak da bilinen Fîrûzşâhnâme’si olduğunu söylemektedir. Bu uzun soluklu eserde, Fîrûz Şâh’ın Yemen prensesi Aynü’l-hayât’a duyduğu aşk ile bu uğurda katlandığı türlü sıkıntılar konu edilmiştir. Hikâyede yer alan kahramanlar çıktıkları uzun deniz ve kara yolculuklarında devler, cin ve peri gibi yaratıklar tarafından hem fizik hem de ahlaki güçleri bakımından sınanırlar. Hikâye kahramanlarına bu maceralara genç yaşta iken başlarlar ve hikâyenin sonunda, ülkenin yönetimini üstlenebilecek yaşa ve tecrübeye erişirler. Bîgamî’nin bu eseri, mensur olarak kaleme alınmasına karşın hikâyenin akışı sırasında birçok manzum parçaya da yer verildiği görülmektedir.²⁶¹⁵

13.2.1.14.1. Celâlzâde Sâlih Çelebi (ö.1565), **Tercüme-i Kıssa-i Fîrûz Şâh.**

Yukarıda **Cevâmi’u’l-Hikâyât ve Levâmi’u’r-Rivâyât**’ı Türkçeye aktardığı tercümesi tanıtılan Celâlzâde Sâlih Çelebi’nin aynı sahada; yani mensur hikâye konusunda yaptığı aktarımlardan biri de Bîgamî’nin Fîrûz Şâh hikâyesidir. Sahn-ı Semân müderrisi olduğu sırada Kânûnî’nin isteği üzerine yapılan bu aktarım sekiz

²⁶¹⁵ <http://www.iranica.com/articles/firuzsah-nama> (20.04.11)

ciltten oluşmakta olup maalesef ki tüm ciltlerini kapsayan bir nüshası bulunmamaktadır.²⁶¹⁶ Zehra Toska yurtiçi ve yurtdışındaki yazma eser kütüphanelerinde bulunan bu ciltlerin baş taraflarının eksik olduğunu, buna karşın her cildin sonunda ise o cildin tercüme edildiği tarihin kaydedildiğini söylemektedir.²⁶¹⁷

Henüz bir akademik çalışmaya konu olmadığı için nüshaları bir araya getirilemeyen bu tercümenin kütüphane kayıtlarına, Fîrûznâme, Tercüme-i Fîrûznâme, Kıssa-i Fîrûz Şâh, Kıssa-i Behmen Şâh b. Fîrûz Şâh gibi isimlerle geçtiği görülmektedir.

Sâlih Çelebi'nin bu tercümesine kaynaklık eden eser, yukarıda da ifade edildiği gibi Bîgamî'nin Farsça mensur eseridir. Nitekim tercümenin tarafımızdan incelenen II. cildinin başında bu durum şu şekilde ifade edilmiştir:

“... bu te'lîfün lisân-ı Pârsî ile müellifi Şeyh Hâcî Muhammed b. Mevlânâ Şeyh Alî b. Hâcî Muhammed ki Bîgamî dimekle meşhûrdur...”²⁶¹⁸

Tespit edilebildiği kadarıyla, Fîrûznâme tercümesinin II. cildi 945/1538, IV. cildi ise 946/1539-40 senesinde tamamlanmıştır. Tercümenin Türkiye'de Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.'de [H. 1117 (II. cilt), H. 1118 (III. Cilt), H. 1119, H. 1120, H. 1121, H. 1222, R. 1485 (IV. cilt)], İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp.'de (TY 1165-1169 numaraları arasında ilk 5 cildi); Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları arasında (35-37 numaralarda 3 cildi) ve Süleymaniye Ktp.'de (Çelebi Abdullah 254 (II. cilt), Antalya-Tekelioğlu 755) nüshaları bulunmaktadır. Yurt dışında da Fransa Milli Kütüphane'de iki nüshası (S. 140: II. cilt ve A. F. 103: III. Cilt) bulunmaktadır.

13.2.1.15. **Dâstân-ı Kırân Habeşî**

²⁶¹⁶ Toska, a.g.e., s. 18.

²⁶¹⁷ ibid.

²⁶¹⁸ Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah 254, vrk. 1b.

Ebû Tâhir Mûsâ et-Tarsûsî tarafından yazılan bu Farsça eserde, Kırân-ı Habeşî adındaki efsanevî bir kahramanın başından geçen olaylar ve savaşlar hikâyeye edilmektedir.²⁶¹⁹

13.2.1.15.1. (Mütercimi belirsiz), **Dâstân-ı Kırân Habeşî.**

Üç nüshasına ulaşılabilen Eserin Türkçe tercümesi, ismi belli olmayan biri tarafından XV. yüzyılda kaleme alınmıştır.

Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.'de (Hazine 613, 614, III. Ahmed 3112), British Museum'da (Add. 18885, 18887, Or. 3220), Fransa Milli Ktp. (A. F. 335, 336, 337, S. 447) gibi kütüphanelerde nüshası bulunan bu tercümenin girişinde, ismini vermeyen mütercim tarafından verilen bilgiye göre, tercüme Hasan Beg adlı bir kişinin isteği üzerine yapılmıştır. Blochet bu Hasan Beg'in (1423-1478) Akkoyunlu hükümdarlarından Uzun Hasan olabileceğini ifade etmektedir. Yalın bir Türkçenin kullanıldığı bu tercümede basit ve sanatsız bir anlatım vardır.²⁶²⁰

13.2.1.16. **Fettâhî-i Nişâbûrî'nin Hüsn ü Dil'i**

Hüsn ü Dil; Nişâbur'da doğup Fettâhî mahlasını kullanan Muhammed b. Yahyâ Sîbek'in (ö. 852/1448) insan vücudunun bazı organ ve hassalarının teşhis etmek suretiyle bir aşk hikâyesi şeklinde sunduğu tasavvufî yönü ağır basan alegorik eseridir.²⁶²¹ Eserin birçok yazma nüshası bulunup özellikle Hindistan'da çok tutulmuş olup esere manzum ve mensur nazireler yazılmıştır.²⁶²² Manzum ve mensur olmak üzere iki şekli bulunan Hüsn ü Dil'in manzum biçimi, hezec bahrinde yazılmış olup 5000 beyitten oluşmaktadır.²⁶²³

M. Fatih Köksal eserin Türk edebiyatındaki etkisi üzerinde yaptığı çalışmasında; bu etkinin şairlerimizin eseri tercüme etmeleriyle sınırlı kalmadığını, alegorik yapısıyla Hüsn ü Dil'in kendisinden sonra aynı vadede yazılan Fazlî'nin

²⁶¹⁹ Kavruk, a.g.e., s. 29.

²⁶²⁰ Rieu, a.g.e, s. 219-220, Blochet, a.g.e., C. I, s. 141-42.

²⁶²¹ M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâli Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)**, s. 6; Tahsin Yazıcı, "Fettâhî", C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 485.

²⁶²² Köksal, a.g.e., s. 11.

²⁶²³ Yazıcı, a.g.m., s. 485. Eserin geniş özeti için Köksal'ın çalışmasına bakılabilir.

(ö.1562-63) **Gül ü Bülbül**'ü, Fuzûlî'nin **Hüsn ü Aşk** adıyla da bilinen **Sıhhat u Maraz**'ı, Simkeşîzâde Feyzî'nin **Gamze vü Dil**'i gibi eserlere de modellik ettiğini söylemektedir.²⁶²⁴

13.2.1.16.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Hüsn ü Dil**.²⁶²⁵

Lâmi'î Çelebi'nin 1512'de yazıp Yavuz Sultan Selîm'e sunduğu Hüsn ü Dil'i şu ana kadar yapılan çalışmalara göre, Türk edebiyatında yazılmış ilk Hüsn ü Dil mesnevisidir. Mensur olarak yazılan eserde, beyitten mesneviye kadar, kıt'a, rübâ'î, gazel gibi değişik nazım şekilleriyle yazılmış birçok manzume vardır.²⁶²⁶

Lâmi'î, eserinin sebab-i te'lif bölümünde; bir dostunun bir gün elinde Farsça bir kitap olduğu halde kendisini ziyaret edip eseri Türkçeye tercüme etmesi gerektiğini aşağıdaki ifadelerle belirtir:

“... yâr-ı ser-efrâz ...elinde bir cerîde ... bâb-ı hânedan içeri girdi. Ba'de ... ol cerîdeyi ... elüme viridi. Tazarru' ... gösterdi ki bir hûb u latîf ve mahbûb-ı zarîf libâs-ı Fârisî birle mülebbesdür, **Türkî hil'atle ârâste ve Rûmî kisvetle pîrâste olması ğâyet mültesemdür.**”²⁶²⁷

Evvela çeşitli bahaneler ileri sürerek bu teklifi kabul etmeyen şair, daha sonra birtakım sebepler ileri sürerek eseri yazmaya karar verdiğini ifade eder. Eserin Türkiye ve Dünya kütüphanelerinde bulunan birçok nüshası mevcuttur.²⁶²⁸

13.2.1.16.2. Âhî Hasan Çelebi –Benli Hasan- (ö.1517), **Tercüme-i Hüsn ü Dil**.²⁶²⁹

Türk edebiyatındaki ikinci Hüsn ü Dil tercümesi Benli Hasan lakabıyla tanınan Âhî Çelebi (ö. 1517)'ye aittir. Devrin tezkire yazarları tarafından çok

²⁶²⁴ Köksal, a.g.e., s. 5-9.

²⁶²⁵ Ülkü Ayan, “Lami'î Çelebi'nin Hüsn ü Dil'i (inceleme-metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987; Abit Şenel, “Lami'î Çelebi- Hüsn ü Dil (inceleme-metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1998.

²⁶²⁶ Köksal, a.g.e., s. 12-13.

²⁶²⁷ Şenel, a.g.t., s. 34.

²⁶²⁸ Bu nüshalar için bkz. Köksal, a.g.e., s. 14-16.

²⁶²⁹ Mümine Çakır, “Ahi'nin “Hüsn ü Dil”i”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi)”, Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1998.

beğenilen eser, şairin ölümü dolayısıyla tamamlanamamıştır.²⁶³⁰ Manzum-mensur karışık yazılan hikâyenin sebep-i telif bölümün şair kendisinden önce aynı hikâyeyi kaleme alan Fettâhî veya Lâmi'î Çelebi'nin ismini anmamaktadır. Bununla birlikte onun eseri incelendiğinde, şekil ve konu bakımından Lâmi'î Çelebi'nin eserinden çok fazla farklı olmadığı görülmektedir. Âhî'nin farklılığı dili ve üslubudur.²⁶³¹

13.2.1.16.3. Keşfi, Hızır b. Hâc Hüseyin b. Hâc Bâlf-i Gedûsî (ö. 1538-39), **Tercüme-i Hüsn ü Dil.**²⁶³²

Asıl adı Hızır b. Hacı Hüseyin b. Hacı Bâlf olan Keşfi, Germiyan vilâyetinin Gedus kasabasındandır. II. Bâyezîd Câmi'inde buhurculuk yapan Keşfi, dönemin kaynaklarında şiir kabiliyeti olmayan şairler arasında gösterilmiştir. 1538-39 yılında vefat eden Keşfi'nin Hüsn ü Dil tercümesi dışında; Te'dîbnâme adlı eseriyle hicviyyât ve gazelleri bulunmaktadır.²⁶³³

Keşfi'nin Hüsn ü Dil tercümesi'nin şu ana kadar ulaşılabilen yegâne nüshası Ankara Üniversitesi Dil-Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi'nde, Üniversite A 20/II numarada bulunmaktadır. Fettâhî-i Nişâbûrî'nin aynı addaki eserinin tercümesi olan bu eser de kaynak metin gibi mensur-manzum bir yapıda işlenmiştir.²⁶³⁴

Eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak elimizde net bir bilgi bulunmamakla birlikte, bazı işaretlerden hareketle 1512 civarında yazıldığı tahmin edilmektedir. Nüshada adı bilinçli olarak silinen bir paşaya sunulan tercüme, konu ve biçim bakımından kaynak metne bağlıdır.²⁶³⁵

13.2.1.16.4. Yenipazarlı Vâlî (ö.1598), **Hüsn ü Dil.**²⁶³⁶

²⁶³⁰ Âşık Çelebi Hâveri'nin Âhî'nin bu yarım kalan eserini tamamladığını şu ifadelerle bildirmektedir: "... Âhî-i merhûmun ebter kalan Hüsn ü Dil inşâsının nâkıs yerlerin itmâm eylemişdür." Bkz. Kılıç, a.g.e., C. III, s. 1507.

²⁶³¹ Köksal, a.g.e., s. 16-20. Eserin nüshaları için de aynı yere bakılabilir.

²⁶³² Sadık Yazar, "XVI. Yüzyıl Şairlerinden Gedizli Keşfi ve *Hüsn ü Dil* Tercümesi", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilimi Araştırmaları**, C. XXX/II (Cem Dilçin Armağanı), 2009, s. 245-286.

²⁶³³ Yazar, a.g.m., s. 245-47.

²⁶³⁴ A.m., s. 251.

²⁶³⁵ A.m., s. 252.

²⁶³⁶ M. Fatih Köksal, **Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)**.

Asıl adı Ahmed olan Vâlî Yenipazar'da doğup sonradan İstanbul'a gelmiş, devrin önemli âlimi Hoca Sadeddîn'den mülâzım olduktan sonra kadılık yapmıştır. 1598-99 tarihinde vefat eden Vâlî, Türk edebiyatında ilk manzum Hüsn ü Dil yazarıdır.²⁶³⁷

Vâlî'nin Hüsn ü Dil'i mesnevi nazım şekliyle aruzun **mef'ûlü mefâ'ilün fe'ûlün** kalıbıyla yazılmıştır. Köksal'ın hazırladığı tenkitli metne göre 3562 beyit olan mesnevi, 1002/1594 tarihinde tamamlanmıştır.²⁶³⁸

Vâlî'nin sebab-i nazm bölümünde verdiği bilgilere göre, eserin tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Vâlî, bu bölümde, önce çevirisine esas olan Farsça Hüsn ü Dil'in müellifi Fettâhî'yi anıp onun eserinden övgüyle bahseder. Daha sonra Lâmi'î ve Âhî'nin de bu eseri tercüme ettiklerini; ancak bunların eserlerinin mensur olduğunu aşağıdaki şekilde söyler:

'Âlî-nazarân-ı hitta-i Rûm

Âhî ile Lâmi'î-i merhûm

Feth itdi hazâyin-i 'ulûmı

Geydürdi ana libâs-ı Rûmı²⁶³⁹

...

Üstâd-ı sühânver-i Nişâbûr

Nazm itmiş egerçi lîk mensûr

Âhî anı gerçi itmiş inşâ

*hem nâkıs u hem nüfüfte-ma'nâ*²⁶⁴⁰

²⁶³⁷ Köksal, a.g.e., s. 36-38.

²⁶³⁸ A.e., s. 65-67.

²⁶³⁹ A.e., s. 241.

²⁶⁴⁰ A.e., s. 243.

Vâlî kendisinin de mensur olarak yazılan bu eseri nazma çektiğini söylemektedir.²⁶⁴¹

13.2.1.16.5. Muhyî-i Gülşenî (ö.1605), **Tercüme-i Hüsn ü Dil.**²⁶⁴²

Mutasavvıf bir şair olan Muhyî-i Gülşenî'nin Fettâhî-i Nişâburî'nin aynı addaki eserinin nesren tercümesi olan bu eserin elde tek nüshası²⁶⁴³ bulunmaktadır. Nüshayı elde eden Fatih Köksal, Muhyî'nin, Fettâhî-i Nişâburî'nin mensur Hüsn ü Dil'ini Lâmi'î veya Âhî'den herhangi bir aktarma yapmadan olduğu gibi tercüme ettiğini söylemektedir.²⁶⁴⁴

13.2.1.16.6. Ehlî (ö. 1601), **Hüsn ü Dil.**

Asıl adı Mehmed olan Ehlî Tayyibzâde diye bilinmektedir. Ahdî, Âşık Çelebi, Kınalızâde Hasan Çelebi, Riyâzî ve diğer birkaç tezkire yazarı kendisinden bahsetmesine karşın, Ehlî'nin Hüsn ü Dil yazdığı sadece Sicill-i Osmânî'de geçmektedir.²⁶⁴⁵ Yapılan taramalar neticesinde şairin böyle bir eserine rastlanamamıştır.

13.2.1.16.7. Edirneli Sabrî Mehmed Şerîf (ö.1645), **Hüsn ü Dil.**

Edirneli olup ilmiye sınıfından olan Sabrî'nin asıl adı Mehmed veya Sabrî olup müderrislik ve kadılık görevlerinde bulunmuştur. Divan sahibi olan şair 1645 tarihinde vefat etmiştir.²⁶⁴⁶

Sabrî'nin Hüsn ü Dil'inden ilk defa bahseden Bursalı Mehmed Tahir olmuştur.²⁶⁴⁷ Yılmaz Öztuna da **Türk Ansiklopedisi**'ndeki **Sabrî** maddesinde, eserin

²⁶⁴¹ A.e., s. 242.

²⁶⁴² Berat Açıl, "Muhyî's Hüsn u Dil: An Allegorical Work", (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, 2010; Zahide Berrin Bavik, "Muhyî-i Gülşenî'nin Hüsn ü Dil'i ve İncelemesi", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009.

²⁶⁴³ Mısır Milli Kütüphanesi 7128.

²⁶⁴⁴ Köksal, a.g.e., s. 20-21.

²⁶⁴⁵ Köksal, a.g.e., s. 22.

²⁶⁴⁶ Hasan Kasır, "Sabrî Mehmed Şerîf Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1990, s. 14-21.

²⁶⁴⁷ Bkz. OM. II. 281.

bir mesnevi olduğunu söylemekte ise de verdiği bilgi teyid edilememiştir.²⁶⁴⁸ Gerek Fatih Köksal tarafından yapılan taramalarda gerekse tarafımızdan yapılan taramalarda Sabrî'nin manzum olduğu söylenen bu eserine ulaşılammıştır.²⁶⁴⁹

13.2.1.16.8. Sıdkî, **Hüsn ü Dil**.

Sıdkî mahlaslı ondan fazla şairden hangisi olduğu tespit edilemeyen şairin Hüsn ü Dil'inden E. J. W. Gibb şu şekilde haber vermektedir:

*“Koleksiyonumda Sıkdî adında bir şairin divanı bulunmaktadır ki bu esere Türkçe Hüsn ü Dil mesnevisi eklenmiştir. Nispeten daha kısa olan bu çeviri diğer Türkçe adaptasyonlarından daha sade ve orijinaline daha yakındır.”*²⁶⁵⁰

Hüsn ü Dil, Mahmud Kemal İnal'ın verdiği bilgiye göre, XIX. yüzyılda da Reşîd mahlaslı Şerîf Ahmed Paşa (ö. 1918) tarafından tercüme edilmiştir.²⁶⁵¹

13.2.1.17. **Kâşifî'nin Ravzatü's-Şühedâ'sı**

Ravzatü's-Şühedâ, müfessir, mutassavıf ve şair kimlikleriyle öne çıkan ve Kâşifî mahlasıyla bilinen Mevlânâ Kemâlüddîn Hüseyin b. Alî-i Beyhakî-yi Sebzevârî'ye (ö. 1504-1505) aittir. 908/1502'de Hüseyin Baykara'nın kız tarafından torunu Mîrzâ Mürşidüddîn için yazılan eser, 10 bölüm üzerine bina edilmiştir. Manzum-mensur karışık bir yapıda kaleme alınan eserde, Ehl-i beyt'e yapılan zulümler ile Kerbelâ vak'ası edebî bir mahiyette anlatılmıştır.²⁶⁵²

13.2.1.17.1. Fuzûlî (ö.1550), **Hadîkatü's-Sü'edâ**.²⁶⁵³

²⁶⁴⁸ Yılmaz Öztuna, “Sabrî”, C. XXVII, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara, 1978, s. 502.

²⁶⁴⁹ Köksal, a.g.e., s. 21.

²⁶⁵⁰ E. J. Wilkinson Gibb, **A History of Ottoman Poetry**, C.II, (çeviren: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999, s.486 (1326 numaralı dipnot).

²⁶⁵¹ İbnü'l-Emin Mahmud Kemal İnal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü's-Şu'arâ)**, C. IV, (hazırlayan: İbrahim Baştuğ), AKM Yayınları, Ankara, 2002, s. 1880-81.

²⁶⁵² Adnan Karaismailoğlu, “Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 16-17.

²⁶⁵³ Şeyma Güngör, **Hadîkatü's-Sü'edâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Türk edebiyatındaki en önemli maktellerden biri olan Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sı, Kânûnî'nin paşalarından Mehmed Paşa'ya sunulmuştur. Yazılış tarihi belli olmayan eser, Kâşifi'nin kaynak alınan metni gibi manzum-mensur olarak yazılmıştır. Eserde 16 Arapça, 5235 Türkçe olmak üzere 541 parça manzume vardır.²⁶⁵⁴

Fuzûlî Hz. Hüseyin'in şehadet olayını hikâye ederken; kendisinden önce bu olay etrafından Arapça ve Farsça birçok eserin yazıldığını söyledikten sonra, Kâşifi'nin **Ravzatü'ş-Şühedâ**'sını kaynak aldığını şu ifadelerle bildirmektedir:

*“... asl-ı te'lifde Ravzatü'ş-şühedâya iktidâ kılup sâyir kütübde olan nikât-ı ğarîbeleri mümkün oldukça ana ilâve kılam...”*²⁶⁵⁵

Şeyma Güngör iki eser arasında yaptığı karşılaştırmadan sonra şu hükme varmaktadır:

*“Fuzûlî konunun hemen tamamını Hüseyin Vâ'iz Kâşifi'den almıştır; fakat Ravzatü'ş-şühedâ'yi Türkçeye aktarırken esere tam bağlı kalmamış, konuyu takip etmekle beraber bazı kısımları hülâsa etmiş, ilaveler yapmış bazı epizotları da eserine almamıştır.”*²⁶⁵⁶

13.2.1.17.2. Âşık Çelebi, Âşık b. Alî Nettâ'î (ö. 1572), **Tercüme-i Ravzatü'ş-Şühedâ.**

Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Ravzatü'ş-Şühedâ isimli Farsça eserini Türkçeye aktaranlardan biri de ünlü tezkire yazarı Âşık Çelebi'dir. Latîfi'nin de bu tercümenin varlığından bahsetmesi, onun 953/1546-47'den evvel yazıldığını göstermektedir. Âşık Çelebi, Kâşifi'nin metnini birtakım ilavelerle Türkçeye aktarmıştır. Eserin 3 nüshası günümüze ulaşmıştır.²⁶⁵⁷

²⁶⁵⁴ A.e., s. XXX-XXXII.

²⁶⁵⁵ A.e., s. 18.

²⁶⁵⁶ A.e., s. XXXIX.

²⁶⁵⁷ A.e., s. XXVIII.

Eserin tarafımızdan incelenen Ayasofya Ktp. 3445 numaradaki nüshası; oldukça sanatlı bir anlatımın olduğu bir giriş bölümü ile başlar. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, "... bu za'if ü nahif ... Âşık b. Alî Nettâ'î / bende-i kemterîn-i Âl-i 'abâ..." ifadeleriyle ismini zikreden Âşık Çelebi, daha sonra ismini zikretmeden devrin padişahını övüp sözü Kâşifi'nin Ravzatü's-Şühedâ adlı eserine getirir. Bahsi geçen eserden övgü dolu ifadelerle bahseden mütercim, eseri tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

"...hâtıra bu hâtıra lâyh ve sevdâya bu sevdâ fâyah olurdu ki ol kitâb-ı müşgîn-nikâbun hûrşîd-i cemâli ufk-ı nikâbdan tulû' ve cemâl-i bâ-kemâli tutuk-ı hicâbdan sûtû' idüp hutta-i arz-ı Rûma belki hayta-i her merzebûma ziyâ-yi fevâyidi ve rûşenâ-yı 'avâyidi tâb-bahş u pertev-dıraş ola ve ol gencîne-i definenün tulsım-ı Acemisi âlât-ı elfâz u 'ibârât ve edevât-ı kinâyât u isti'ârât ile feth olup cevâhir-i zevâhiri dest-i hakkâk-i 'akl-i çâlâkda miskab-ı tercüme-i pâk ile delinüp..." (9b-10a)

13.2.1.17.3. Eğirdirli Şerîfî Mehmed Efendi (ö. 1578'den sonra), **Şevâhidü's-Şühedâ fî Mekâyidi'l-A'dâ**.²⁶⁵⁸

III. Murâd devri şairlerinden Şerîfî'nin **Şevâhidü's-Şühedâ fî Mekâyidi'l-A'dâ** ismini verdiği eseri tarafımızdan bir makale ile incelenmiştir. Ulaşılabilen tek nüshası Sadberk Hanım Müzesi'nde yer alan Hüseyin Kocabaş yazmaları arasında, 167 numaradadır. Yaklaşık 110 yapraktan oluşan eserin istinsahı çok kötü olup okumayı zorlaştırmaktadır.²⁶⁵⁹

Ravzatü's-Şühedâ ve onun Türkçe tercümeleri gibi manzum-mensur olarak kaleme alınan bu eser, Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ'sı ile intihal derecesinde benzerlik arz etmektedir. Şerîfî, Fuzûlî'nin Hadîkatü's-Sü'edâ isimli eserininin

²⁶⁵⁸ Sadık Yazar, "XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfî'nin Şevâhidü's-Şühedâ'sı", **Turkish Studies**, Vol. IV, No. 2 (15), Nisan 2009, s. 1092-1116

²⁶⁵⁹ Yazar, a.g.m., s. 1073-75.

mensur kısımlarını ihtisar ederek aynen alırken, bazı manzum bölümleri ise bilinçli bir şekilde değiştirerek kendisine mal etmiştir.²⁶⁶⁰

13.2.1.17.4. Câmî-i Rûmî –Mısrî- (ö. 1553'ten sonra), **Sa'âdetnâme (Tercüme-i Ravzatü'ş-Şühedâ).**

Molla Câmî ile karıştırılmaması için “Rûmî”, uzun süre Mısır'da yaşadığı için de “Mısrî” lakaplarıyla bilinen Câmî'nin makteli, Sa'âdetnâme olarak isimlendirilmiş olup Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifî'nin Ravzatü'ş-Şühedâ isimli Farsça eserinin tercümesidir. Kaynak metne bağlı kalınarak 10 bölüme ayrılan eserin başı ve sonunda Kânûnî'yi öven parçalara yer verilmiştir. Kütüphanelerde birçok yazması bulunan eserin bazı bilimsel çalışma ve kütüphane kataloglarında hatalı olarak Hasanzâde Câmî'ye atfedildiği görülmektedir.²⁶⁶¹

Câmî manzum-mensur bir şekilde kaleme aldığı eserine hamdele ve salvele bölümü ile başlar. Bu bölümden sonraki sebab-i telîf bölümünde; divan kâtibi olarak Mısır'a tayin edildiğini burada rahat bir hayat sürerken taun salgının ortaya çıktığını söyler.²⁶⁶² Bu salgın sırasında 4 çocuğunu kaybettiğini ifade eden müellif şiddetli bir üzüntü içinde hasta bir haldeyken kendi kendini teselli edip Allah'a sığındığını, nihayet hastalıktan kurtulup şifa bulduktan sonra elinde bulunan kitapları okurken Kâşifî'nin eserine rast geldiğini ve kendi kendine eğer vakit bulursa eseri tercüme edeceğini söyler. Müellif'in kullandığı çeviri ifadesi şu şekildedir:

*“...ve kendü kendüme eger mekâyid-i devrândan mühlet ü emân ve şedâyid-i sipîhr-i sitemkârdan ruhsat u zaman müyesser olursa bu şâhid-i zîbâya hâme-i 'Abbâsî-imâme ile Rûmî câme geydürem ve 'arûs-ı ma'ânîsin zîver-i elfâz-ı Türkî birle müzeyyen kulup...”*²⁶⁶³

Bu niyetinden sonra padişah tarafından Mekke'nin tamiri ile görevlendirilen Câmî, Mekke'deki görevini tamamladıktan sonra İstanbul'a gidip Kânûnî'nin

²⁶⁶⁰ A.m., s. 1082.

²⁶⁶¹ Mustafa Uzun, “Câmî-i Rûmî”, C. VII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 102-03.

²⁶⁶² Câmî'nin Mısır'da çıkan taun hakkında verdiği bilgiler, konuyla ilgili yapılacak araştırmalarda göz ardı edilmeyecek kadar kıymetli olup bu dönemdeki acıyı anlatması çok içten ve etkilidir.

²⁶⁶³ Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 326, vrk. 7b.

huzuruna çıkar. Bu buluşmadan sonra Mısır'a dönüp burada tercümesine başlayan Câmî, tercümesine **Sa'âdetnâme** ismini vermiştir. 960/1553 yılında tamamlanan bu tercüme²⁶⁶⁴ hayli hacimli olup tarafımızdan incelenen nüshası 411 yapraktan oluşmaktadır.

13.2.1.17.5. Hâfız Hüseyin el-Kastamonî et-Tosyavî el-Halvetî (ö. 1665'ten sonra), **Ravzatü's-Şühedâ**.²⁶⁶⁵

Hayatı hakkında bilgiye ulaşılamayan Hâfız Hüseyin el-Kastamonî'nin eseri, kendisinin verdiği bilgilere göre konuyla ilgili olarak Arapça eserlerden derlenerek yapılan bir tercümedir. Bununla birlikte eserin yapısı ve bölümleri dikkate alınır, Kâşifi'nin aynı addaki eserinin tercümesi olması da ihtimal dâhilindedir. Mütercim hamdele ve salvele bölümünden sonra eserin yazılış sebebini açıkladığı şu bölümle devam etmektedir:

*“... işbu hakîr (...) kütüb-i mevâ'ize mütâla'a idüp ekseriyyâ mâh-ı Muharremde ve her eyyâm-ı 'Âşûrâda (...) Hz. Muhammed Mustafâ'nun ciger-gûşeleri (...) Hasan-ı makbûl ve Hüseyin'-i mazlûm u maktûl hazretlerinin menkıbelerini zikr idüp sîneyân-ı mü'minân (...) girye vü âvâz idüp gözlerümüzden yaş seylân iderdi. Ba'zı ashâb u ahbâb şöyle savâb gördiler ki işbu sultânü's-şühedâ Hazret-i Hasan ve Hazret-i Hüseyin'ün ahlâk-ı cemîlelerin ve evsâf-ı hamîdelerin ve sebeb-i şehâdetlerin ve Yezîd (...) ile olan menkıbelerin kütüb-i mu'teberâtdan nakl-ı sahîh ve kelâm-ı fasîh ile ulemâ-yı a'lâm nakl itdükleri terâkib-i Arabiyyeyi lisân-ı Türkîye tercüme olunmasını iltimâs itdiler. Gerçi bu ahvâli **Maktel-i Hüseyin** ve **Şevâhidü'n-Nübüvve** ve sâir kitaplarda dahi nakl itmişlerdir (..) tekrâr zikr olunmasın hasen (...) terâkib-i Arabiyyede olan terkîmi lisân-ı Türkîye tercümeye şürû' itdüm ve bu kitâba **Ravzatu's-Şühedâ** ad virdüm.” (2a)*

²⁶⁶⁴ Bu bilgiler Cihan Okuyucu'nun, “Câmî-i Rûmî (Mısrî) ve Sa'âdetnâme”, başlığıyla neşredilmesi beklenen makalesinden alınmıştır.

²⁶⁶⁵ İncelenen nüsha İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 683 numaradadır.

Eserini 8 bölüme ayıran Hâfız Hüseyin 1077/1665 tarihinde eserine son vermiştir. Mütercimim hangi eseri kaynak olarak kullandığı tam olarak anlaşılmamaktadır.

13.2.1.18. **Hikâye-i Rûh (Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz'ı)**

Fuzûlî'nin Farsça eserleri arasında yer alan bu eseri, Hüsn ü Aşk, Sıhhat u Maraz ve Rûhnâme gibi isimlerle bilinmektedir. Tasavvufî ve alegorik mahiyetteki bu eserde, ruh ve beden ilişkisi sembolik olarak ele alınmaktadır. Kahramanları, Hüsn, Aşk, Ruh, Kan, Safra, Balgam, Sevdâ, Mizaç, Sıhhat, Dimağ, Maraz ve Perhiz olan bu eserde dervişin sülûkta ilerleyerek fenâfillâha erişebilmesi için neler yapması gerektiği anlatılır.²⁶⁶⁶

13.2.1.18.1. Mustafâ el-Bağdâdî, **Hikâye-i Rûh (Tercüme-i Hüsn ü Aşk-i Fuzûlî).**²⁶⁶⁷

Fuzûlî'nin Sıhhat u Maraz adlı eseri, ismini Mustafâ el-Bağdâdî olarak veren biri tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Hangi yüzyılda yaşadığına dair bilgi tespit edilemeyen bu zat, eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra şu ifadelerle yer verir:

“... mu'tekif-i zâviye-i acz ü inkisâr ya'nî Fuzûlî-i hâksâr ki muharrir-i selâsil-i hikâyet ve müessis-i bünyân-ı rivâyetdür zebân-ı Fârisî ile rûhun hikâyetini ve Hüsn ile Aşk'un rivâyetini beyân eyledi ve bu abd-ı hakîr el-Hâcî Mustafâ el-Bağdâdî sâkin-i mahrûse-i Halep iken zebân-ı Fârisîden lisân-ı Türkîye tercüme eyledüm ki Fârisîde piyâde olanlar fehm ideler ...” 1b-2a.

Bu ifadelerden sonra tercümesine başlayan mütercim, tercümesini bitirdiği tarih hakkında bilgi vermediği gibi, ulaşabildiğimiz nüshasında da istinsah tarihi bulunmamaktadır. Tercüme 6 yapraktan oluşmaktadır.

²⁶⁶⁶ Abdülkadir Karahan, “Fuzûlî”, C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 245.

²⁶⁶⁷ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1398/1 numarada bulunmaktadır.

Fuzûlî'nin bu eseri, XVIII. yüzyıldan sonra da Galata Gümrüğü Tahrîrâtı ser-kâtibi Seyyid Mehmed Râgıp²⁶⁶⁸ ile Lebîb²⁶⁶⁹ adlı biri tarafından da tercüme edilmiştir.

13.2.1.19. **Gaffârî'nin Nigâristân'ı**

Nigâristân İranlı edip ve tarihçi Ahmed b. Muhammed b. Abdülgaffâr el-Kazvînî Gaffârî'nin (ö. 975/1567) eseridir. Bazı tarihî hikâye ve olayları ihtiva eden eser I. Tamasb'a sunulmuştur.²⁶⁷⁰

13.2.1.19.1. Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed b. Mehmed el-Üskübî - Çıkrıkçızâde- (ö.1623), **Nüzhet-i Cihân ve Nâdire-i Zaman -Tercüme-i Nigâristân.**²⁶⁷¹

Çıkrıkçızâde ve Altıparmak lakapları ile tanınan Mehmed Efendi, aslen Üsküplüdür. İlk tahsilinden sonra İstanbul'a gelip ders ve hadisler verdikten sonra Kahire'ye gitti ve burada vefat etti. Tefsir, hadis, fıkıh gibi ilim sahalarında eserler kaleme alan Altıparmak Mehmed Efend²⁶⁷²i, yaptığımız taramalara göre XIX. yüzyıla kadarki dönemde Nigâristân'ı tek tercüme eden kişidir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Altıparmak Mehmed Efendi, insanların tarih ilmine fazlasıyla rağbet ettiklerini ancak bu tür kitaplardan herkesin istifade edemediğini görünce, Ahmed b. Muhammed adlı birinin birçok eserden derleyerek telif ettiği Farsça eserini tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

"... bu kazıyyeye herkes sühûletle dest-res bulmak müyesser degül ve kütüb-i mebsûte tettebbu'ndan gayrıyla istihzâr mutasavver degüldür. Binâ'en alâ zâlik Ahmed b. Muhammed nâm kimesne ... niçe dürer-i gureri bihâr-ı mu'tebereden ve cevâhir-i âbdârı me'âdîn-i mü'ellesfât-ı meşhûreden cem' idüp ve garâyib-i vâkı'ât u acâyib-i mu'teberâtı derc eylemiş ve bu nefâyis-i girân-mâyenün tahsîlinde ve letâyif-i hikmet-

²⁶⁶⁸ Yazma halinde bulunan nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 438.

²⁶⁶⁹ Matbu nüshaları için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 231.

²⁶⁷⁰ Sadık Seccâdî, "Gaffârî", C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 280.

²⁶⁷¹ İncelenen nüsha için bkz. Süleymaniye Ktp. Yeni Cami 907.

²⁶⁷² Adnan Karaismailoğlu, "Altıparmak Mehmed Efendi", C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 542.

nümânun tekmîlinde ömr-i nâzenîn harc itmiş ve zebân-ı Fârisîde beyân ve nâmını Nigâristân itmiş bu fakîr ... Muhammed b. Muhammed eş-şehîr bi-Altıparmak diledi ki bu 'arâyis-i ebkârı ve nefâyis-i efkârı zîver-i cedîd ile murassa' ve lisân-ı Türkî ile mülemma' ide... ” (2a-b)

Altıparmak Mehmed Efendi bu girişten sonra tercümesine başlar.

13.2.1.20. **Hikâye-i U'cûbe ve Mahcûbe**

XV. yüzyıl şairlerinden olduğu tahmin edilen Sıdkî tarafından Farsçadan Türkçeye aktarılan bu hikâyenin kaynak metni hakkında bilgi bulunmamıştır.²⁶⁷³

13.2.1.20.1. Sıdkî, Seyyid Ahmed b. Hasan Bâlî (xv. yüzyıl), **Hikâye-i U'cûbe ve Mahcûbe.**²⁶⁷⁴

Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Sıdkî'nin eserini yazdığı dönem dikkate alınarak XV. yüzyılın ikinci yarısı ile XVI. yüzyılın başında yaşadığı tahmin edilmektedir. **Hikâye-i U'cûbe ve Mahcûbe** ismini verdiği bu çevirisini, Farsça kaynak bir eserden yapmıştır. Eserini II. Bâyezîd'in şehzadelerinden Alemşâh (1481-1512) adına kaleme alan Sıdkî kaynak metni şu cümlelerle tavsif etmektedir:

“... fasîhü'l-ibâre ve belîğü'r-rivâye tokuz bâb üzerine tertîb olunmuş ve her bâbda fevâid-i bî-hadd ve letâif-i bî-add mûnderic olunmuş ve ... zebân-ı Mahcûbe diyü ad virilmiş.” (3a)

Eserin başında, hademele, salvele, münâcât, na't, dört halifeye övgü, sebab-i te'lîf, akıl sahipleri ile konuşma ve eserin sunulduğu Şehzâde Alemşâh'a övgünün bulunduğu giriş bölümleri yer almaktadır. Sıdkî, sebab-i te'lîf bölümünde; hikmetli, tarihten haber veren, meseller içeren bir mecmua oluşturmak istediğini ve bu arada 9 bölümden oluşan **Hikâye-i U'cûbe ve Mahcûbe** adlı Farsça bir eser ile karşılaşınca bunu tercüme etmeye karar verdiğini şu ifadelerle açıklar:

²⁶⁷³ Kavruk, Eski Türk Edebiyatında Mensur Hikayeler, s. 36.

²⁶⁷⁴ Eflak Malgaca, “Sıdkî'nin 'Hikâye-i U'cûbe vü Mahcûbe' Adlı Eseri ve Eserdeki Eğitimle İlgili Unsurların Tespiti”, (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006. İncelenen nüsha Nurosmaniye 3793 numaradadır. Süleymaniye Ktp. İzmir 624 numarada da mukaddimesi eksik bir nüshası bulunmaktadır.

“... ve ol ma’ânî ki fikr itmiş idüm cemî’isin ol kitâbda buldum ve münâsib gördüm ki ol kitâbı zebân-ı Pârisîden Türk diline tercüme eyleyem.”²⁶⁷⁵

Eser hakkında bilgi veren Hasan Kavruk, bu çeviri hikâyenin aslına uygun olarak 9 bâbdan müteşekkil olduğunu ve her bâbda iki hikâyenin bulunduğunu, eserinin tamamının bir çerçeve içinde müstakil 18 hikâyeden meydana geldiğini ifade eder.²⁶⁷⁶

Dokuz ayrı konu etrafında gelişen hikâyeler hikâyenin kahramanlarından U’cûbe ve Mahcûbe tarafından karşılıklı olarak anlatılır. Örneğin birinci bölümün konusu adalet ve insaftır. Önce U’cûbe konu hakkındaki fikirlerini beyan edip bu fikrini teyit edecek bir hikâye anlatır; ardından hikâyenin bir diğer kahramanı Mahcûbe aynı şekilde konu hakkındaki fikirlerini açıklayıp konuyla ilgili bir hikâye anlatır.

Eserin dili hakkında da bilgiler veren Kavruk’a göre, eserde yer yer Eski Anadolu Türkçesi özellikleri bulunmakla beraber Arapça ve Farsça kelime ve terkiplerle yüklü bir dilin kullanılmıştır. Ayrıca eserin bir çeviri olmasından kaynaklanan bazı devrik cümleler de eserde yer almaktadır.²⁶⁷⁷

İlk defa Agah Sırrı Levend tarafından “Ümmet Çağı Ahlak Kitaplarımız” adlı makalesinde zikredilen bu çeviri hikâye daha sonra Hasan Kavruk tarafından incelenmiştir. Son olarak Eflak Malgaca tarafından bir Y. Lisans tezi dâhilinde müstakil olarak incelenmiştir.

13.2.1.21. **Kıssa-i Seyyid Cüneyd b. Münzir**

Hikâyeyi Türkçeye aktaran Vâhidî’nin kaynak metnin Farsça olduğunu söylediği bu eser hakkında daha fazla bilgi tespit edilememiştir.

13.2.1.21.1. Vâhidî, Abdülvâhid Çelebi b.Süleymân Çelebi b. Kara Dâvûd İstanbulî b. Kemâl Efendi (ö. 1563), **Reşîdiyye (Terceme-i Kıssa-i Seyyid Cüneyd b. Münzir).**

²⁶⁷⁵ Malgaca, a.g.t., s. 11-21.

²⁶⁷⁶ Hasan Kavruk, a.g.e., s. 36.

²⁶⁷⁷ A.e., s. 37-38.

Bursalı olan Vâhidî'nin adı asıl adı Abdülvâhid olup Osmanlı devrinin ünlü bilginlerinden olan kara Dâvûd'un torunudur. Bursalı Mehmed Tâhir Vâhidî'nin Kânûnî devri şairlerinin seçkinlerinden olduğunu söylerken Hekimoğlu Ali Paşa Kütüphanesi'nde **Sa'âdetnâme** adlı mensur ahlakî ve tasavvufî bir eseri ile **Şifâü's-Sadr** adlı diğer bir eserinin olduğunu belirtmektedir.²⁶⁷⁸

Vâhidî'nin elimizdeki eseri ise mensur bir hikâye olup kendi ifadesine göre Farsçadan çevrilmiştir. Süleymaniye Ktp. Fatih 4354 numarada bulunan nüshasından hareketle tanıtmaya çalıştığımız bu eser 339 yapraktan oluşmaktadır. 1b'de eserin ismi **Kıssa-i Seyyid Cüneyd ve Reşîde-i Arab ve Sergüzeşt-i Îşân** olarak kaydedilmiştir. Geleneğe aykırı olarak eserine herhangi bir giriş koymayan Vâhidî doğrudan çevirdiği bu hikâye hakkında bilgi vermektedir. Buna göre Hârûn Reşîd bir gün "*kesret-i fikr-i hayâlden*" hasta düşer ve tabîbler onu tedavi etmede âciz kalırlar. Bu tabiblerden biri padişaha "*hikâyât-ı hikmet-âmîzden ve kısas-ı 'ibret-engîzden*" anlatılmasını tavsiye eder. Bunun üzerine bu konuda mâhir birini getirirler. Bu zat padişaha **Şâhnâme-i Firdevsî, Kıssa-i Hamza, Kıssa-i Ebâ Müslim, Kıssa-i Kurân Habeşî** gibi hikâyeleri anlatsa da padişahın gönlü ferahlamaz. Padişahın bu melûl halini göre kâmillerden biri padişaha Kûfe şehrinde Ebû Hafs adında birçok hikâye bilen biri olduğunu ve bunun daha farklı bir hikâye anlatabilceğini söyler. Padişah da hemen bu zatın getirilmesi için adamlarını Kûfe'ye gönderip Ebû Hafs'ı getirir. Ebû Hafs padişahın alelâde hikâyelerden haz almadığını anlayınca "*Abdülmuttalib oğlu Münzir oğlu Üseyd oğlu Cüneyd'in kıssa-i dil-nüvâzından ve gussa-i cân-güdâzından ve Reşîde-i Araba âşık-ı sâdik olmasından ve Kûh-ı Kâfda dîvlerle ve perîlerle olan ahvâlimden ve akvâlimden*" bahsedip padişahın gönlünün ferahlamasını sağlar.

Vâhidî hikâyenin anlatımına sebep olan bu olayı hikâye ettikten sonra "*âgâz-ı kıssa-i Seyyid Cüneyd b. Seyyid Üseyd b. Münzir*" başlığı ile asıl hikâyeye başlar. Hikâyenin anlatımı 337a'da sona erer. Vâhidî bu sayfada tercümenin 924/1518 tarihinde tamamlandığını Farsça bir beyitle belirttikten sonra manzum bir hâtîme

²⁶⁷⁸ Bkz. OM. II. 3.

bölümüne yer verir. Bu bölümde eserin Farsçadan çevrildiğini şu beyitlerle ifade etmektedir:

Fârisîden Türkîye döndiğine oldur sebeb
Okınup bu kıssadan hisse ala her hâs u 'âmm
Zîrâ bu kıssa serâser pend-âmîzdür
Hem hikâyât-ı garîb ile bulupdur intizâm
Mümtezicdür serteser kand 'ibârâtla hem
Tâ ki dil tûtîleri yiyüp ola şîrîn kelâm
...
Vâhidînün maksad-ı aksâsı oldur kıssadan
Hisse-bahş ide kim okursa du'âdan ve 's-selâm (337b)

13.2.1.22. **Hikâyât-ı Şîrvân Şâh ve Şemâil Bânû**

XVI. yüzyıl şairlerinden Bekâyî tarafından Farsçadan Türkçeye aktarılan bu kıssanın kaynağı hakkında bilgi tespit edilememiştir.

13.2.1.22.1. İznikli Bekâyî –Ma'cûncuzâde- (ö. 1595), **Tercüme-i Hikâyât-ı Şîrvân Şâh ve Şemâ'il Bânû.**²⁶⁷⁹

Asıl adı Mehmed veya Abdülbâkî olan İznikli Bekâyî, III. Murâd Manisa'da şehzade iken onun maiyetine katılmıştır. III. Murâd ile birlikte İstanbul'a gelip burada birkaç medresede görev yapan Bekâyî 1595'ten karısı tarafından öldürülmüştür.²⁶⁸⁰

Eserine bir girişle başlayan Bekâyî, Manisa'da bulunan III. Murâd'ın hizmetinde bulunduğu sırada birçok kişinin padişaha hediye getirdiğini gördüğünü söyler. Kendisi de padişaha bir hediye sunmak maksadıyla onun yüceliğine uygun bir kıssayı Farsçadan çevirmeyi düşündüğünü şu şekilde ifade eder:

²⁶⁷⁹ Eserin incelenen nüshası tarafımızdan temin edilen British Museum Add 5974 numarada bulunan nüshadır. Paris'te bulunan nüshası için bkz. Blochet, a.g.e., C. II, s. 21.

²⁶⁸⁰ Selami Ece, "Şirvan Şah ve Şemail Banu", **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 22, 2003, s. 83-84.

“...bu ez’afü’l-‘ibâd dahi hâk-i pâ-yı sa’âdet-efzâlarında merkûz olmağla nihâne olmağçün bu nâme-i miskîn-hitâme ki kıssa-i Şîrvân u Şemâ’ildür ve envâ’-ı dürer-i nesâyih-i mülûkî şâmildür Fârisîde bulup **Türkîye tercüme kılup** gubâr-ı pâ-yı izzet-medârlarına fakîrâne nisâr eyledüm ...” (2a-b)

Bekâyî bu düşüncesini 982 yılının Rebûlevvel ayında (Haziran-Temmuz 1574) gerçekleştirmeye başlar.

Hikâyede Şiraz şehrinin Bahtiyâr adlı padişahının Şîrvân Şâh adlı şehzadesi ile Bağdat diyarında Melik Şapur adındaki bir padişahın Hümâyun Bânu ismindeki kızı arasında cereyan eden aşkları konu edilmiştir.

13.2.1.23. **Dâstân-ı Ferruh u Hümâ**

13.2.1.23.1. (Mütercimi belirsiz), **Dâstân-ı Ferruh u Hümâ.**

Kavruk’un verdiği bilgiye göre, daha evvel manzum olarak tercüme edilen bu hikâyeye, III. Mehmed zamanında Sahn müderrislerinden biri tarafından Gazanfer Ağa’nın emri ile Farsçadan Türkçeye aktarılmıştır.²⁶⁸¹ Eserin nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1484 numarada bulunmaktadır. 154 yapraktan oluşan eser 1010/1601-2’da istinsah edilmiştir. Eserin mukaddimesinde Eğri kalesinin fethi ile şarabın yasaklanmasından bahsedilmiştir.²⁶⁸²

Hikâyenin bir diğer nüshası da Sadberg Hanım Müzesi Hüseyin Kocabaş yazmaları arasında 514 numarada bulunmaktadır. Yaptığımız incelemeye göre bu nüsha 251 yapraktan oluşmakta olup “*hâzâ târîh-i ‘acem-i Fârisîden Türkîye tercüme Murâd Hân gâzî itdürmişdür ismi Ferruhnâme*” şeklindeki bir başlıkla başlamaktadır. Bu başlıktan sonra herhangi bir ön bilgi verilmeksizin hikâyenin anlatımına geçilmiştir. Yazma başlıklar ve sayısı bir hayli fazla olan manzum parçalar kırmızı mürekkeple imlâ edilmiştir. Ferruh u Hümâ adlı iki gencin birbirine duydukları aşk çerçevesinde başından geçen maceraların konu edildiği hikâyenin

²⁶⁸¹ Kavruk, a.g.e., s. 26.

²⁶⁸² Karatay, a.g.e., C. II, s. 298.

208b-241b yaprakları arasında da hikâyeye ilgili olarak Yûsuf u Züleyhâ hikâyesinin Kur'ânî anlatımına yer verilmiştir.

13.2.1.24. Muhtârname

Muhtârname, Şi'a hareketini uyandıranlardan olan Muhtâr es-Sakâfi'nin mücadelelerinin destansı bir anlatımla hikâyeye edildiği bir eserdir. Hicretin birinci yılında doğan Muhtâr; Muaviye'nin ölümünden sonra Müslim b. Akîl'in çıkardığı isyana katılmış ve Ubeydullâh b. Ziyâd tarafından bir süre hapsedilmiştir. Bir süre Emevî karşıtı Abdullâh b. Zübeyr'in yanında yer aldıktan sonra Kûfe'ye gidip burada fikirlerinin propagandasını yaptı. Hicretin 66 yılında İbrâhîm b. el-Eşter ile anlaşp isyan eden Muhtâr Kûfe'yi ele geçirdi ve kısa sürede Mezopotamya ve şark eyaletlerini hâkimiyetini kabul ettirdi. Ancak onun hâkimiyeti kısa sürdü ve düşmanı Abdullâh b. Zübeyr'in adamları tarafından hicretin 67 yılında bozguna uğratarak öldürüldü.²⁶⁸³ İşte onun bu mücadelesini anlatan Muhtârname, elimizdeki Türkçe çevirisine bakılırsa Farsça olarak kaleme alınmıştır.

13.2.1.24.1. Dervîş Mahfî (ö. 1646-47), Tercüme-i Muhtârname.²⁶⁸⁴

Muhtâr es-Sakâfi'nin mücadelelerini anlatan Muhtârname adlı eseri Türkçeye aktaran Dervîş Mahfî isimli biridir. Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen bu zat tercümesine kısa bir hamdele ve salvele ile başladıktan sonra kaynak metin hakkında şu bilgileri vermektedir:

“şöyle ma'lûm ola kim bu kitâb-ı Muhtârname Fârisî lisânı üzerine idi bu Rûm ilinde Fârisî bilen kalîldür binâ'en 'alâ zâlike ba'zı muhibbân-ı hânedân-ı Mustafâ ve çâker-i 'Alî el-Murtazâ bu fakîrden şöyle iltimâs ve ibrâm eylediler kim kellimü'n-nâse 'alâ kadri 'ukûlihîm fahvâ-yı şerîfi üzre Fârisîden Türkî diline gele bu fakîr ve hakîr-i kemter-i hanedân-ı seyyidü'l-enbiyâ ve bende-i çâr-yâr-ı bâ-safâ a'nî Dervîş Mahfî dahi anlarun ibrâmlarına mahz-ı rahmet ve zahr-ı ahret bulup hicretüñ bin elli altı senesinde mâh-ı Şevvâlde şürû' itdük...” (1b)

²⁶⁸³ G. Levi Della Vida, “Muhtar”, C. VIII, **İA**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 513-15.

²⁶⁸⁴ İncelenen nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 9576.

Alıntidan anlaşılacağı üzere; Mahfî, Farsça olarak kaleme alınan bu Muhtârname isimli eseri, Farsçayı bilmediği için bu eseri anlamayan bazı muhiblerinin isteği üzerine Türkçeye aktarmıştır. Mahfî tercümesini Şevvâl 1056/1646'da yaptığını da ifade ettikten sonra tercümesine başlar.

Araştırmalarımız sırasında tek nüshasına ulaşılabilen bu tercüme 180 yapraktan oluşmakta olup 1272/1855-56'de Akşehirli Mehmed Emîn Fennî tarafından istinsah edilmiştir.

13.2.1.25. Kıssa-i Melekşâh u Gül-Rû

Eseri Türkçeye aktaran Nazîf Mîr Mehmed b. Hüseyin Paşa eserin aslının Farsça olduğunu söylemektedir.

13.2.1.25.1. Nazîf Mîr Mehmed b. Hüseyin Paşa (ö. 1719), **Tercüme-i Kıssa-i Melekşâh u Gül-rû.**²⁶⁸⁵

Nazîf İstanbullu olup “Kıml Kıml Mehmed Bey” olarak tanınmaktadır. Babası Osmanlı devletinin vezirlerindedir. Şeyh Ahmed-i Yekdest-i Mekki'den el alarak *Nakşibendiyye* tarikatına intisap eden Nazîf, *muhâsebe-i Anadolu*, *defter emâneti* ve *rûznâmçe-i evvel* gibi görevlerde bulunmuştur. Önce Derviş Alî ardından da Nefeszâde Seyyid İsmâîl Efendi'den hüsn-i hat dersi alıp *dîvânî*, *siyâkat* ve *rik'a* gibi yazı türlerinde kendisini ilerletir. Beş sene Mekke'de bulunan Nazîf Efendi Kudüs gibi diğer birkaç mukaddes yeri de ziyaret eder. Rûznâmçe-i evvel görevinde iken vefat eden Nazîf, Fındıklı'da bulunan **Molla Çelebi Câmîi**'nin haziresine defn edilmiştir. Ölüm tarihi ise Osmânzâde Ahmed Tâ'ib'in düştüğü tarihe göre 1132/1719-20'dir.²⁶⁸⁶

Nurosmaniye Ktp. 4276 numarada bulunan nüshasından hareketle Murat Karavelioğlu ile birlikte tarafımızdan neşredilen bu hikâye 24 yapraktan oluşmaktadır. Bir hamdele ve salve bölümünden sonra eserinin yazılış sebebine yer veren Nazîf, boş zamanlarında Arapça ve Farsça kitaplarla meşgul olduğunu ifade

²⁶⁸⁵ Sadık Yazar; Murat Karavelioğlu, “Nazîf'in Çift Kahramanlı Aşk Hikâyesi: Melekşâh u Gül-rû”, **Turkish Studies**, C. X, sy. 3, 2010, s. 613-690.

²⁶⁸⁶ Yazar; Karavelioğlu, a.g.m., s. 616.

ederken birçok müellifin eserleriyle adlarını ölümsüz kıldıklarını belirtir. Bu yazarlar gibi bir eser ortaya koyarak kendisinin de hayır ile anılmasını talep eden Nazîf, bu amaçla Farsça manzum bir eser olan Melekşâh u Gülrû hikâyesini mensur olarak tercüme ettiğini, yoksa hüner göstermek peşinde olmadığını dile getirir.

Nazîf, adını ölümsüz kılıp hayır ile anılmak gayesiyle yazdığını söylediği eserini, babasından dedesine kadar ihsanına mazhar oldukları III. Ahmed'e sunduğunu ifade eder.²⁶⁸⁷

Elimizdeki hikâye genel olarak mensur olmakla birlikte, yoğun olarak manzum parçalara da çokça yer verilmiştir; dolayısıyla eseri mensur-manzum karışık hikâyeler arasında değerlendirmek gerekir. Nazîf hikâyesini mensur olarak anlatırken bu anlatımını desteklemek için başta Türkçe olmak üzere Arapça ve Farsça birçok manzum parçaya yer verir.²⁶⁸⁸

Melekşâh u Gülrû hikâyesinin konusu Melekşâh adlı bir şehzade ile onun dâyesi olan Gülrû arasında cereyan eden aşktır. Sahip olduğu söz varlığı ve ağdalı anlatımı dolayısıyla klâsik inşâ sanatının uç örnekleri arasında değerlendirilmeye elverişli olan **Melekşâh u Gülrû** adlı eser, her ne kadar bir aşk hikâyesi olarak okuyucuya sunulmuşsa da dikkatlice incelendiğinde hikâyenin bir amaç olarak değil bir araç olarak kurgulandığı anlaşılmaktadır.²⁶⁸⁹

13.2.2. Arapçadan Tercüme Edilen Hikâyeler

13.2.2.1. Binbir Gece Masalları (Elf Leyle ve Leyle)

Binbir gece masalları (Arapça: Elf leyle ve leyle; Farsça: Hezâr ü yek şeb), Orta çağda kaleme alınmış Orta Doğu kökenli bir masal külliyyatıdır. Külliyyât'ın kaynağını, Farsça Hezâr Efsâne adlı eserin oluşturduğu düşünülmektedir. İçinde barındırdığı kültürel unsurlar, temler ile anlatıldığı masal tekniği göz önünde bulundurularak Hezâr Efsâne'nin de Hint menşeli olduğu tahmin edilmektedir. Arapçaya çevrildiği düşünülen bu Farsça versiyon, daha sonra yapılan eklemelerle

²⁶⁸⁷ A.m., s. 616-18.

²⁶⁸⁸ A.m., s. 618.

²⁶⁸⁹ A.m., s. 631.

genişletilmiş, başına eklenen çerçeve hikâye ile en son halini ise XIV. yüzyılda almıştır.

Binbir Gece’de; a) Hint kökenli hikâyeler b) İran kökenli hikâyeler c) Hârun er-Reşîd devrine ait Bağdat menşeli hikâyeler d) Fâtımîler ve Memlûkler devrinde Mısır’da külliyyata ilâve edilen hikâyeler bulunmaktadır.

Eserde, bir çerçeve hikâye dâhilinde Şehrâzâd tarafından anlatılan tek veya iç içe geçmiş masallar bulunmaktadır. TDVİA’dan aynen alıntıladığımız çerçeve hikâyenin özeti şöyledir:

“Semerkant Hükümdarı Şah-zaman bir gün kardeşi Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr’ı görmeye giderken unuttuğu bir şeyi almak üzere geri döndüğünde sarayda karısının ihanetine şahit olur ve onu derhal öldürür. Şehriyâr’ın yanındaki misafirliği sırasında kardeşinin ava gittiği bir gün yengesinin onu daha çirkin bir şekilde aldattığına şahit olur. İki kardeş deniz kenarında gezinirken omzunda sandıkla bir ifritin denizden çıkması üzerine korkularından bir ağaca tırmanırlar. Ağacın altına gelen ifrit sandıktan bir kadın çıkardıktan sonra uyumaya başlar. İfritin karısı olan bu kadın iki kardeşi görür ve ifriti uyandırmak tehdidinde bulunarak onlarla cinsî ilişki kurarak ifrite ihanet eder. Bunun üzerine iki kardeş bütün kadınların sadakatsizliklerine kanaat getirir. Bu sebeple Sâsânî Hükümdarı Şehriyâr sarayına döner dönmez karısını öldürtür. O günden sonra da her gün bir genç kızla evlenir ve ertesi günü boynunu vurdurur. Üç yıl sonra şehirde evlenecek genç kız kalmaz. Padişaha kız bulmakla görevli olup güç durumda kalan vezirin de iki kızı vardır. Büyük kızı Şehrezâd kendini feda etmek pahasına da olsa kadınları bu belâdan kurtaracak bir plan hazırlayarak padişahla evlenmeyi kabul eder. Gerdeğe girmeden önce de kız kardeşi Dînârzâd (veya Dünyâzâd) ile görüşme izni alır. Dînârzâd, önceden kararlaştırıldığı üzere Şehrezâd’dan bir masal anlatmasını ister. Şehrezâd sabaha kadar devam eden masalı en heyecanlı yerinde keser. Padişah da masalın sonunu öğrenmek için

idamı sonraya bırakır. Şehrezâd padişahı böylece 1001 gece oyalır. Sonunda hikâyelerin öğretici ve ibret verici etkisi kadar karısının zekâ ve becerikliliği karşısında duyduğu hayranlığın da tesiriyle padişah Şehrezâd'ı öldürmekten vazgeçer."²⁶⁹⁰

Binbir Gece masalları 1814'te Bulak matbaasında basıldıktan sonra Hindistan, Mısır, Beyrut gibi muhtelif yerlerde basılmıştır.

Son şeklini Mısır'da aldığı düşünülen Binbir gece masalları ilk defa Antoine Galland'ın Fransızca çevirisiyle Avrupa'ya taşınmıştır. 12 ciltten oluşan bu çeviride, Süryânî bir masalcıdan alındığı söylenen Alaeddin'in Lambası ile Ali Baba ve Kırk Haramiler gibi Arapça versiyonda bulunmayan hikâyeler de bulunmaktadır. Galland'ın çalışmasından sonra, 1707 yılında adı bilinmeyen bir kişi tarafından İngilizceye çevrildi. Bu İngilizce çeviriyi, Edward William Lane (1838-40), John Payne (1882-84), Sir Richard Francis Burton'un (18885-88) çevirileri takip eder. Burton'un çevirisi sansürlenmemiş versiyon olması bakımından hassaten önemlidir.²⁶⁹¹

13.2.2.1.1. Kâdî Hasan b. Alî (ö. 1710'dan sonra), **Tercüme-i Firâknâme.**

Firâknâme adlı eserinden başka **Şerh-i Hadîs-i Erba'în** adlı bir eseri de günümüze ulaşan Hasan b. Alî'nin Arapçadan çevirdiğini söylediği Firâknâme'si manzum-mensur bir biçimde kaleme alınmıştır. Tevhîd ve münâcâtla başlayan eser "*sebeb-i tahrîr-i ân risâle*" başlığı ile devam eder. Bu bölümde eserinin yazılış sebebini anlatan mütercimim verdiği bilgiye göre; edebî bir mecliste sohbet ederlerken bir dostu kendisinden bir eser yazmasını ister. Kadî Hasan bir eser yazacak kadar marifet sahibi olmadığını söyler; ancak bu dostunun ısrarı üzerine eserini Arapçadan tercüme ettiğini şu ifadelerle anlatır:

"... bu hikâyet-i aşk-âmîz ve şikâyet-i şevk-engîzi lisân-ı Arabîden Türkî dile tercüme idüp şân-ı dehre ve hâl-i sipihre münâsib bir niçe kelâm-ı

²⁶⁹⁰ Veli Ulutürk, "Binbir Gece", C. VI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 1881.

²⁶⁹¹ ibid.

*manzûm ve lafz-ı merkûm müsevvede idüp içinde derc ü tahrîr olunup kaleme gelince iki aylık ömr-i girân-mâyeden harc eyledüm...*²⁶⁹²

Kadı Hasan, eserinin bir tercüme olduğunu söylemekle birlikte bu tercümenin kaynağı hakkında bilgi vermemektedir. Ancak giriş bölümünden hemen sonra gelen “*Hikâyetü’l-fürsi’l-âbnûs ve’l-Hâkimü’l-hindî*” şeklindeki başlıktan anlaşıldığına göre eserin Binbir Gece Masallar’ında yer alan Abanoz Altın Sihirli Öyküsü’nün tercümesi olduğu görülmektedir. Eserin ikisi Süleymaniye’de (İhsan Mahvi Balkır 133 ve Yazma Bağışlar 4338) olmak üzere üç nüshası vardır.²⁶⁹³

13.2.2.1.2. Tâceddîn, **Tercüme-i Elf Leyle ve nehâr.**

İran’da Gülpaygani (Ayetullah) Kütüphanesi’nde 22/97 numarada kayıtlı bulunan bu eser, manzum olup Tâceddîn adlı biri tarafından Türkçeye çevrilmiştir. 166 yaprak olan eserin yazılış tarihine yönelik herhangi bir ipucu bulunmamaktadır.²⁶⁹⁴

13.2.2.1.3. (Mütercimi belirsiz), **Binbir Gece’nin Tercümesi.**

1046/1636-37 yılında IV. Murâd’ın emriyle yapılan bu tercüme Paris, Bibliotheque Nationale A. F. 356/2-10 numarada kayıtlıdır. Dokuz ciltten oluşan bu tercüme, 796. Geceden sonra eksiktir. Konuyla ilgili bir çalışma yapan Şinasi Tekin, Binbir Gece’yi Arapçadan Fransızcaya çeviren Galland’ın bu nüshayı İstanbul’dan Paris’e götürmüş olabileceğini düşünmektedir.

Tekin, eserin istinsahını yapan Beyânî mahlaslı Musallî b. Mehmed’in mütercim de olabileceğini düşünmektedir.²⁶⁹⁵

13.2.2.1.4. (Mütercimi belirsiz), **Binbir Gece’nin Tercümesi.**

²⁶⁹² Süleymaniye Ktp. İhsan Mahvî 133., s. 13-14.

²⁶⁹³ Orhan Kemal Tavukçu, “Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler”, TALİD, C. V, sy. 10 (2007), s. 211-213.

²⁶⁹⁴ Şadi Aydın, a.g.e., s. 109

²⁶⁹⁵ Şinasi Tekin, “Binbir Gece’nin İlk Türkçe Tercüme ve Bu Hikâyedeki Gazeller Üzerine”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 3 (1993), s. 239-55; Kut, “Hint Edebiyatından Türk Hikâyelerine”, s. 364.

Şinasi Tekin'in verdiği bilgiye göre, Binbir Gece'nin mütercimi belirsiz bir diğer Türkçe versiyonu daha bulunmakta olup ikisi Paris Bibliotheque Nationale'de biri de Bursa İl Halk Ktp. Genel 121 numarada olmak üzere üç nüshası bulunmaktadır. Paris'teki ilk nüsha (AF 356.1) 123 yapraktan oluşmakta olup ilk 55 hikâyeyi; ikinci nüsha ise (AF 356.11) 27 yapraktan oluşmaktadır. Bursa'daki nüsha ise baş ve son taraftan eksik olup 56. Gecedan sonraki bölüm bulunmamaktadır.²⁶⁹⁶

Araştırmalarımız sırasında yukarıdaki nüshalara ek olarak Binbir Gece hikâyesinin başka nüshaları da tespit edilmiştir. Milli Ktp. Yz B 499/4 numarada kayıtlı olan nüsha 67 yapraktan oluşmakta olup baş ve sondan eksiktir. Nüshada en son bulunan başlık "*elf leyle ve leyle hikâyelerinin dört yüz seksencisi*" şeklindedir. Aynı kütüphanede Yz A 4053/1 numarada kayıtlı olan diğer bir nüsha ise 129 yapraktır. 1077 /1666 istinsah tarihini taşıyan bu nüshada hikâye şu şekilde başlamaktadır:

"İlerü zamânda mülk-i Sasan oğlanlarından Kubâd Beglerinden Hindûstânın ve dahi Çîn ü Mâçinin cezîrelerinde Şehriyâr bir ulu pâdişâh kopmuşdı..." (1b)

Vatikan Ktp. Vat. Turco 62 numarada bulunan nüsha ise 59 yapraktan oluşmakta olup 676. hikâyeden 700. hikâye kadar olan bölüm yer almaktadır.²⁶⁹⁷

Beyazıt Devlet Ktp. Bayezid 5354 numarada bulunan diğer bir versiyon herhangi bir giriş olmaksızın "... *râviyân-ı ahbâr ve nâkilân-ı âsâr ve muhaddisân-ı Rüzgâr şöyle rivâyet ederler kim...*" şeklindeki bir girişle başlar. 210 yapraktan oluşan bu versiyonunun sondan eksik olduğu anlaşılmaktadır. Nüshanın son yaprağında "*elf leyle ve leyle hikâyetlerinin yüz ellincisi*" şeklindeki bir başlıktan sonra 3 satırlık bir anlatımdan sonra nüsha yarıda kesilmektedir

²⁶⁹⁶ Tekin, a.g.m., s. 244-45.

²⁶⁹⁷ Bkz. Ettore Rossi, **Elenco dei manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana : Vaticani, Barberiniani, Borgiani**, Roma, 1953, s. 48.

Manisa İl Halk Ktp. 8377 numarada bulunan bir diğer nüsha ise 150 yapraktan oluşmakta olup “*hâzâ kitâbu min kıssati Elf Leyle ve Leylenün yirmi birincisi*” başlığıyla başlamaktadır. 1061/1650’de istinsah edilmiştir.

Binbir Gece masalları, tam olarak ilk defa XIX. yüzyılda Ahmed Nazîf (ö. 1858) tarafından Türkçeye aktarılmıştır.²⁶⁹⁸

13.2.2.2. Elf Nehâr ve’n-Nehâr

Binbir Gece hikâyeleri tarzında kaleme alınan bu hikâyeler mecmuasında ise erkeğin sadakatsizliğine inanan Keşmir Şahı Turan Bey’in kızı Ferahnâz’ın evlenmek istememesi üzerine dadısının onu bu fikrinden vazgeçirmek üzere her sabah güneş doğduktan sonra ona bir hikâye anlatması söz konusudur. Bir çerçeve hikâye içinde 20 ana hikâyeden oluşan eserde erkeğin vefalılığına dair hikâyeler anlatılmıştır.

Elf Nehâr ve Nehâr kitabı Pétis de la Corix’in 1710-1712 yılları arasında Fransızcaya yaptığı beş ciltlik tercümeden Türkçeye aktarılmıştır. XIX. yüzyılda yapılan bu tercüme, Mustafâ Hilmî Paşa, Alî Râşid, Ahmed Şükrî ve Sa’îd Fehmî dördlüsü tarafından gerçekleştirilmiştir.²⁶⁹⁹

13.2.2.3. El-Ferec Ba’de’ş-Şidde

Sıkıntıdan sonra feraha ermenin konu edildiği hikâyeleri içeren **el-Ferec Ba’de’ş-Şidde**, bir edebî tür olup Arap kaynaklı hikâye külliyâtıdır. Bu isim altında birkaç eser kaleme alınmıştır. Bu isim altındaki ilk eser, Ebü’l-Hasan Ali b. Muhammed el-Medâyinî’ye (ö. 225/839) ait olup ahlakî küçük hikâyelerden oluşmaktadır. Bugün elde bulunmayan bu eserden sonra **Ferec Ba’de’ş-Şidde** adı altında bir hikâye mecmuası kaleme alan kişi İbn Ebi’d-Dünyâ İbrahim b. Alî (ö. 281/894)’dir. Kadı Ebü’l-Hüseyn (ö. 328/938) de Medâyinî’den faydalanarak daha geniş bir hikâye mecmuası oluşturur.

²⁶⁹⁸ Ahmed Nazîf’in bu tercümesi, 1851’de 6 cilt, 1870’de de 4 cilt halinde İstanbul’da basılmıştır. Tercümenin Latinize edilmiş metni için de bkz. Ziyat Abdülmecid Akkoyunlu, “Binbir Gece Masallarının Türk Masallarına Tesiri”, Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 1982.

²⁶⁹⁹ Kavruk, a.g.e., s. 53. Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Roman-Hikaye 43.

Bugün elde bulunan Ferec Ba'de's-şiddelerin yazarı ise yukarıda adı geçen müelliflerin eserlerini görüp onlardan faydalanarak yeni bir hikâye külliyyâtı oluşturduğunu eserinin başında ifade eden Kadı et-Tenûhî'dir (ö. 384/994). Eserini onar hikâyeden meydana gelen 14 baba ayıran Tenûhî, eserinde toplam 140 hikâyeye yer vermiştir. Eser Cemâleddîn Avfî tarafından Farsçaya çevrilmiştir.²⁷⁰⁰

Ferec Ba'de's-şidde türü eserlerin Türkçe versiyonları (çevirileri) hakkında Keşf.'de iki eserin adı geçmektedir. Bunlardan biri Tokatlı Lutfullah b. Hasan'ın (ö. 1494) çevirisi olup Tenûhî'den çevrildiği söylenmektedir. İkincisi ise II. Murâd devri müderrislerinden Mehmed b. Ömer Halebî'ye (ö. 1446) ait çeviridir. Kâtip Çelebi bu çevirinin kaynağı hakkında bilgi vermemektedir.²⁷⁰¹

13.2.2.3.1. Mehmed b. Ömer Halebî (ö. 1446), **Tercüme-i el-Ferec Ba'de's-Şidde**

Eyüp Acar'ın bir başka eseri üzerinde yaptığı bilimsel çalışmaya göre, II. Murâd devri müderris ve âlimlerinden olan Mehmed b. Ömer el-Halebî'nin doğum tarihi bilinmemekle birlikte 850/1446-47 yılında vefat etmiştir. Acar'ın tespit ettiğine göre, **Ferec Ba'de's-Şidde** dışında Arapça gramere dair iki Arapça eseri ile birlikte **Tercüme-i Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam** adlı Türkçe bir eseri daha bulunmaktadır.²⁷⁰²

Son döneme kadar genel olarak hikâye özel olarak da **el-Ferec Ba'de's-Şidde** hikâyeleri hakkında yapılan çalışmalarda Keşf'ten mülhem olarak ismi zikredilmesine karşın nüshasının elde olmadığı söylenen bu tercümenin bir nüshası çalışmalarımız sırasında bulunmuştur.

Milli Ktp. Yz FB 183 numarada bulunan bu tercüme iki sayfalık bir hamdele ve salvele bölümüyle başlar. Daha sonra devrin padişahı II. Murad'ın övgüsü yapıldıktan sonra eserin yazılış sebebi anlatılmaktadır. Mütercim, Edirne'de Halebî (Medresesi) müderrisi iken Edirne'de bulunan padişahın emri ile Ferec Ba'de's-Şidde'yi Farsçadan çevirdiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

²⁷⁰⁰ Hasan Kavruk; Süleyman Çaldak; Kazım Yoldaş, **el-Ferec Ba'de's-şidde (Karşılaştırmalı Metin)**, Malatya, 2000, s. VII-X.

²⁷⁰¹ Bkz. Keşf. III. 1001.

²⁷⁰² Eyüp Acar, "Muhammed bin Ömer el-Halebî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Tercümesi (1-73 yaprak)", (Basılmamış YL Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya, 2007, s. 1-3.

“... “...bu fakîr ü hakîrû'l-muhtâc Muhammed b. Ömer el-Halebî adında Halebî Edirne'de Halebî müderrisiyken çün kitâb-ı ferec ba'de's-şidde cümle-i kütübdendür ki fâyidesi şâmil ve âyidesi kâmindür ve ekâbir-i mâ-tekaddümün renc ü belâya ve şiddet-i 'anâya mübtelâ oldıladı. Âhir hafıyyü'l-eltâfin lutfuyla ve âyât-ı ed'iyyenün berekâtıyla ol renc sıhhate ve ol zahmet rahmete mübeddel oldı. Pâdişâh-ı Rûm Edirne şehrinde otururken bu bendeye işâret eyledi ki Fârisî dilinden Türkîye nakl eyleyem tâ fâyidesi cemî'-i halâyika 'âmm ola. Egerçi kendü taksîrime mu'terifem zîrâ ki men sannefe fekad istehdefe hikâyeti meşhûr ammâ emr-i ulü'l-emre mümtesil olmak cümle-i ferâyizdendür. Kitâb-ı mezkûr ki tercümesine Allâh ta'âlâ 'inâyetiyle şürû' eyledüm...” (2b-3a)

Çevirisini Farsça bir kaynaktan yaptığını söyleyen Halebî, bu kaynak metnin yazarı hakkında bilgi vermemektedir. Çeviri muhtelif konulara göre 13 bölümden oluşmaktadır. Halebî'ye ait bu tercümenin bir nüshası da Paris Milli Ktp.'de kaydedilmiştir.²⁷⁰³

13.2.2.3.2. Tokatlı Mollâ Lütfî –Sarı Lütfî- (ö. 1495), **Ferec Ba'de's-Şidde**.

Mecdî ve Kâtib Çelebi, Ebû Alî et-Tenûhî'ye ait **el-Ferec Ba'de's-Şidde** adlı eseri Molla Lutfî'nin Türkçe'ye çevirdiğini söylüyorlarsa da eserin herhangi bir nüshası bilinmemektedir. Şükrü Kurgan, birçok nühası elimizde bulunan ve bazı kütüphane kataloglarında Molla Lutfî'ye nisbet edilen Türkçe el-Ferec Ba'de's-Şidde tercümesinin Farsça'dan tercüme edildiği için Lütfî'ye ait olamayacağını ileri sürer.²⁷⁰⁴

13.2.2.3.3. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i el-Ferec Ba'de's-Şidde**.²⁷⁰⁵

²⁷⁰³ Bu nüshanın tavsifi için bkz. Blochet, a.g.e., s. 161-62.

²⁷⁰⁴ Şükrü Kurgan, “Osmanlı Devrinde Mensur Hikâyeciliğimize Ait Bir Eser: el-Ferec Ba'de's-şidde”, **Bellekten**, sy. 4-5, TTK Yayınları, Ankara, 1945, s. 365-67.

²⁷⁰⁵ Mustafa Koç, “El-ferec Ba'de's-Şidde Tercümesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1999; Hasan Kavruk; Süleyman Çaldak; Kazım Yoldaş, **el-Ferec Ba'de's-şidde (Karşılaştırmalı Metin)**, Malatya, 2000; György; Andreas Tietze, **Ferec Ba'd eş-Şidde (Ein frühosmanisches Geschichtenbuch)**, Klaus Schwarz Verlag, Berlin, 2006.

Elimizde 10'u aşkın nüshası bulunan bu Türkçe el-Ferec Ba'de's-Şidde versiyonunun bazı nüshalarında II. Murad'ın adı geçmektedir. Şükrü Kurgan'ın da ifade ettiği gibi çoğu nüshası Lütfi'ye nispet edilen bu nüsha, yazarı tespit edilemeyen Farsça bir versiyondan Türkçeye aktarılmıştır. Kurgan, Lütfi'nin dışında mütercim olarak 3 ismin geçtiğini söylerken bunlardan Neş'et Efendi ve Lâmi'î Çelebi'nin hatalı olduğunu tespit etmiştir. Süleymaniye Ktp. Laleli 1698 numaralı nüshada, “*ahbâru'l-ferec ba'de's-şidde mimmâ nakalehü el-mütercimü el-müftakir ila'l-lâhi ta'âlâ el-Kâsım b. Mehmed*” şeklindeki ifadede geçen Kâsım b. Mehmed'in elimizdeki bu Türkçe versiyonunun mütercimi olabilme ihtimalinin daha fazla olduğunu düşünür; ancak buradaki kayıta geçen ismin müstensihe de işaret edebileceğini de söyler.²⁷⁰⁶

Sonuç olarak mütercimi kesin olarak belirlenemeyen bu Türkçe el-Ferec Ba'de's-Şidde versiyonunda her biri bir bölüm oluşturan 42 hikâyeye yer almaktadır. Bu hikâyelerin bazıları çerçeve hikâyeye özelliği taşımaktadır. Mütercimi belirsiz bu versiyonun dili ve anlatımı son derece sade ve anlaşılırdır. Metinde anlatım manzum parçaların yanında, ayet, hadis ve sıkça rastlanan Türkçe atasözü ve deyimlerle renklendirilmiştir.²⁷⁰⁷

13.2.2.4. **Yûsuf u Züleyhâ**

Klâsik Türk edebiyatında birçok manzum yazımı bulunan Yûsuf u Züleyhâ kıssası, gerek uyarlama gerekse de tercüme olarak mensur bir biçimde de birkaç defa kaleme alınmıştır.

13.2.2.4.1. Koca Nişancı Mustafâ Çelebi –Celalzâde- (ö.1568), **Cevâhirü'l-Ahbâr fî Hasâ'ili'l-Ahyâr (Tercüme-i Zehrü'l-Kimâm).**

Koca nişancı lakabı ile meşhur olan Mustafa Çelebi Osmanlı tarihçi ve nişancılarından olup Tosyalı Kadı Celâleddîn'in (ö. 1528) oğludur. 1567 yılında

²⁷⁰⁶ Kurgan, a.g.m., s. 363,65.

²⁷⁰⁷ Kavruk ve diğerleri, a.g.e., s. XIV-XV.

vefat eden Celâlzâde Mustafa Çelebi'nin tarih başta olmak üzere, din ve ahlaka dair eserleri bulunmaktadır.²⁷⁰⁸

Mustafa Çelebi'nin Yûsuf u Züleyhâ kıssasını konu alan eseri, Ebû Hafs Ömer b. İbrâhîm Ensârî'nin Zehrü'l-Kimâm adlı Arapça eserinin tercümesidir. Eserin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 787 numarada bulunmaktadır.²⁷⁰⁹

Eserinin sebab-i te'lîf bölümünde, Osmanlı padişahlarına yaptığı hizmetlerden bahseden Celâlzâde emekli yıllarını boş geçirmemek için bir kitap telif etmeye karar verdiğini söyledikten sonra şu ifadelerle yer verir:

*“... bu uzlet zamânında boş durmayup bir eser te'lîf itmek arzû olundu. İttifâk lisân-ı Arab'da te'lîf olunmuş bir kitâb-ı fâhir ki ele getirilip meger Kur'ân-ı az'îmde ahsenü'l-kısas olan kıssa-i Yûsuf-ı siddîk imiş. Arab belîğlerinden Ebû Hafs Ömer b. İbrâhîm el-Ensârî te'lîf üslûb-ı garîb üzre tasnîf eylemiş Zehrü'l-Kimâm ismiyle müsemmâ bir bâğ-ı ra'nâ ve bir ravza-i cennetdür ki elsine-i enâmda ol kıssa-i pür-hisse ekser tarz-ı nazm ile müvaşşah u ârâstedür. Türkî dilde nesr ile meşhûr olmadığı ecilden ol kitâb-ı celîlü's-şân Arabîden Türkî dile ile tercüme olunmağa cür'et olundu ve **Cevâhirü'l-Ahbâr ve Hasâ'isü'l-Ahyâr** ile tesmiye olundu...”²⁷¹⁰*

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Celâlzâde Mustafâ tekâüd zamanını boş geçirmemek maksadıyla eline geçen bu eseri Türkçeye aktarmıştır. Bunu yapmasında bahsi geçen hikâyenin mensur olarak fazla ele alınmaması da etkili olmuştur. 24 Nisan 1565 tarihinde tamamlanan tercüme II. Selîm adına yapılmıştır.²⁷¹¹

²⁷⁰⁸ Celia J. Kerslake, “Celâlzâde Mustafa Çelebi”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 260-62.

²⁷⁰⁹ İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “On Altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler”, **TTK Belleten**, C. XXII, sy. 87, 1958, s. 414.

²⁷¹⁰ A.m., s. 414.

²⁷¹¹ A.m., s. 415.

13.2.2.4.2. Mehmed b. İbrâhîm (ö.1585'den sonra), **Ahsenü'l-Kısas (Yûsuf u Züleyhâ)**.²⁷¹²

Ahî Çelebi'nin vakıflarına mütevellî olduğunu söyleyen müellif, eserinin yazılış sebebi mahiyetinde, Yûsuf hikâyesinin birçok Arap ve Fars şairi tarafından nazma çekildiğini, bu meyanda Kemal Paşazade ve Hamdî'nin bu hikâyeyi Türkçe kaleme aldığını ve bunların çok beğenildiğini söyler. Hikâyenin mensur olarak fazla yazılmadığını kendisinin de bu boşluğu doldurmak maksadıyla Hamdî'nin eserini göz önünde bulundurup hikâyenin özetini çıkararak eserini oluşturduğunu ifade eder.

Galatalı Mehmed b. İbrâhîm'in bu eseri, III. Murâd'ın Silahdar ağası Halil Ağa için yazılmıştır.²⁷¹³

13.2.2.4.3. Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed b. Mehmed el-Üskübî - Çıkrıkçızâde- (ö.1623), **Tercüme-i Sittîn li-Câmi'i'l-Besâtn**.²⁷¹⁴

Altıparmak Mehmed Efendi'nin tefsir özelliği bulunan bu eseri, Ebû Bekr Ahmed b. Muhammed b. Zeyd et-Tusi'nin Arapça eserinin tercümesi olup 1031/1622 yılında yazılmıştır. Yûsuf sûresinin tefsirinin tercümesi olan bu eser Sultan I. Mustafâ için kaleme alınmıştır. Eser 60 meclis ve bir hâtîme üzerine binâ edilmiştir.²⁷¹⁵ Eserin metni Arzu Çiftoğlu tarafından Latinize edilmiştir.

Yûsuf u Züleyhâ hikâyesi XIX. yüzyılda da Seyyid Hüseyin Ârif²⁷¹⁶ ve Süleymân Tevfik²⁷¹⁷ tarafından da mensur olarak kaleme alındığı gibi eserin anonim mensur nüshaları²⁷¹⁸ da bulunmaktadır.

²⁷¹² Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. / Osman Huldi Koleksiyonu 74. Eser, 1293/1876 yılında İstanbul'da basılmıştır. Özege. I. 25.

²⁷¹³ Kavruk, a.g.e., s. 64.

²⁷¹⁴ Arzu Çiftoğlu, "Muhammed b. Muhammed Altıparmak'ın Mensur Yusuf ve Zeliha'sı transkripsiyonlu metin-İnceleme-sözlük", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

²⁷¹⁵ Çiftoğlu, a.g.t., s. 5.

²⁷¹⁶ Eserin nüshaları için bkz. Atıf Efendi Ktp. 1735, Hacı Selim Ağa Ktp. 793, Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 99.

²⁷¹⁷ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 663.

13.2.2.5. **Alî b. Ahmed el-Bağdâdî'nin Tafzîlü'l-kilâb alâ Kesîrin men Lebise's-Siyâb'ı.**

Keşfü'z-Zünûn'da **Fazlu'l-Kilâb alâ men Lebise's-Siyâb** ismiyle kayıtlı olan bu eser Arapça olup yazarı İbnü'l-Merzubân Alî b. Ahmed el-Bağdâdî'dir. 366/976'da vefat eden bu zat, bu kitabında, kitabın ismine uygun bazı hikâyelere yer vermiştir.²⁷¹⁹

13.2.2.5.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tafzîlü'l-Kilâb alâ Kesîrin men Lebise's-Siyâb.**

Kim tarafından ve ne zaman yazıldığı belli olmayan bu tercümenin Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 337 ve Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1941 numaralarda olmak üzere iki nüshasına ulaşılabilmektedir. Süleymaniye'deki nüshasından hareketle yapılan incelemeye göre, eser 56 yapraktan oluşmakta olup her bir sayfada 7 satır bulunmaktadır. Zahriyyesinde (1a) kitabın isminin yazılı olduğu bir madalyon bulunmaktadır. 1b'den itibaren kısa bir hamdele ve salvele bölümü ile başlayan eserde, mütercimim ismi, tercümenin yapılış tarihi, eserin sunulduğu kişi gibi herhangi bir bilgiye yer verilmeden kaynak metinde yer alan hikâyelerin tercümesine geçilmiştir.

Eserin söz varlığı ve dil özellikleri dikkate alınırca XIV veya XV. yüzyılda yazıldığı kuvvetle muhtemeldir.

13.2.2.6. **Hikâye-i Beşîr ü Şâdân (Beşîrnâme)**

Beşîr ile Şâdân ismindeki iki faziletli gencin ilim hakkındaki tartışmalarını konu edinen dinî ve ilmî bir hikâyedir. Rieu'nun verdiği bilgiye göre hikâye İmâm Gazzâlî'den çevrilmiştir.²⁷²⁰

13.2.2.6.1. Sâlim (XVII. Yüzyıl –III. Ahmed devri), **Beşîrnâme.**

²⁷¹⁸ Örneğin Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4078 numarada bulunan anonim bir mensur Yûsuf u Züleyhâ kıssası 1276/1859-60'da istinsah edilmiştir.

²⁷¹⁹ Bkz. Keşf. III. 1021.

²⁷²⁰ Kavruk, a.g.e., s. 52.

Nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 604 numarada bulunan bu eser, Sâlim mahlaslı bir şair tarafından nazm edilmiştir. Biyografik kaynaklar tetkik edildiğinde Sâlim mahlasını kullanan 10'u aşkın şairle karşılaşılmaktadır. Bunlardan hangisi tarafından yazıldığına dair net bilgiler tespit edilememiştir.

43 yapraktan oluşan eser mesnevî nazım biçiminde ve aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla yazılmıştır. Uzunca sayılabilecek tevhîd, na't, medh-i pâdişâh ve medh-i vezîr bölümleri ile başlamaktadır ki bu bölümler 10 yaprak tutmaktadır. Eserde Sultân Ahmed ile Alî Paşa'nın övgüsüne yer verilmiştir. 10b'den itibaren başlayan hikâye 39b'de sonlanırken eser 3 yapraklık bir hâtîme bölümü ile son bulmaktadır. Bu bölümde “*Hakka Sâlim hezâr hamd olsun / Cân u ten zikr ü şükr ile dolsun*” (39b) şeklindeki beyitle²⁷²¹ ismini anıp eserin yazılış tarihini verir.

Eyledüm bu eser-i pâki tamâm

Hamdulillâh kesîrü'l-mün'âm;

Geldi hengâm-ı tamâma yekser

Târîh-i hatm-i sühan sertâser

Didi târîh soran yârâna

Kilk-i pâkîze-dil ü şâhâna;

Kıldum itmâm hikâyet-i zîbâ

Sühan incâmına irdi hâlâ (41b)

13.2.2.6.2. (Mütercimi belirsiz), **Hikâye-i Beşîr ü Şâdân.**

Beşîr ü Şâdâ hikâyesinin bir diğer tercümesi de mensur olarak kaleme alınmıştır. Eserin Süleymaniye Ktp. Mihrişâh Sultân 443 numarada bulunan nüshası şu cümle ile başlar:

²⁷²¹ Sâlim'in mahlası nüshanın birkaç yerinde daha geçmektedir. Örneği 7b'de şöyledir:
Cürmin afv eyle ma'delet eyle
Sâlim-i zâra merhamet eyle

“... Beşîr ile Şâdân nâmında iki civân-ı fâzılun mübâhasa-i ‘ilmiyyeye müte’allık mâbeynlerinde vâki’ olan münâzarâtı bildirür...” (86a)

10 yapraktan oluşan bu nüshanın başında veya sonunda yazılış tarihine yönelik olarak herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu versiyonun bir diğer nüshası da Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3675 numarada bulunmaktadır.²⁷²²

13.2.2.7. **Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebi’l-Kâsım b. Alî el-Kureşî’nin Sûlvânü’l-Mutâ’ı**

Keşf’te verilen bilgilere göre tam adı **Sûlvânü’l-Mutâ’ fî Udvâni’t-Tıbbâ’** olan bu hikâyeler mecmuası Hüccetüddîn İbn Zafer el-Mekkî diye bilinen Ebû Abdullâh Muhammed b. Ebi’l-Kâsım b. Alî el-Kureşî (ö.568/1172) tarafından, 554 yılında Sicilya’daki komutanlardan birisi için kaleme alınmıştır. Katip Çelebi; eserin kuşların ve vahşi hayvanların dili ile hikmetin kanunları ve sultanların az rastlanan haberlerinden bahsettiğini bildirirken²⁷²³ Hasan Kavruk da eserde Kelîle ve Dimne tarzında küçük hayvan hikâyelerinin bulunduğunu söylemektedir.²⁷²⁴

Kâtip Çelebi’nin bildirdiğine göre eser Tâceddîn Ebû Abdullâh b. Alî es-Sincânî (ö. 799/1396-97) tarafından nazma çekilmiş ve Farsçaya da serbest bir şekilde tercüme edilmiştir.²⁷²⁵ Eserin Türkçeye aktarılması ise Kâtip Çelebi’den sonraya rast gelmektedir.

13.2.2.7.1. Kara Halîlzâde Sa’îd Mehmed (ö.1754), **Tercüme-i Sûlvân-ı Mutâ’**.²⁷²⁶

Osmanlı dönemi âlim, müverrih ve şeyhülislamlarından olan Sa’îd Mehmed Efendi²⁷²⁷, tercümesine iki sayfalık bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra tercümesinin sebebini açıklar. Mevlevî tarikatının Bursa mansıbından ma’zûl iken uzun süre edebiyatla uğraşan mütercim, I. Mahmûd’un 1143/1730 tarihinde tahta geçmesinden sonra ona bir hediye sunmak arzusunda iken, daha evvel Türkçeye çevirilmemiş olan **Sûlvânü’l-Mutâ’ı** tercüme edip ona sunmak aklına gelir. Bu

²⁷²² Hikâyenin 20 civarında nüshası bulunmaktadır.

²⁷²³ Bkz. Keşf. II. 802.

²⁷²⁴ Kavruk, a.g.e., s. 52.

²⁷²⁵ Bkz. Keşf. II. 802.

²⁷²⁶ Kara Halil-zâde Sa’îd Mehmed, **Tercüme-i Sûlvân-ı Mutâ’**, Buharizade Hacı Salih Matbaası, İstanbul, 1285.

²⁷²⁷ Bkz. OM. III. 70.

doğrultuda çevirisine başlayan mütercim evvela kaynak metnin yazarı hakkında bilgi verir, ardından asıl metnin çevirisine başlar.

13.2.2.8. **Yâfi'î'nin Ravzu'r-Reyâhîn fî Hikâyâti's-Sâlihîn'i**

Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'î el-Yemenî (ö. 768/1367) tarafından yazılan bu eser Arapçadır. Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre Yâfi'î bu eserinde 500 hikâye topladı.²⁷²⁸ Sürûrî'nin tercümesinde verdiği bilgilere göre, Yâfi'î bu eserini yazarken Gazzâlî, Kuşeyrî, Şihâbüddîn Sühreverdi, Şeyh Ebü'l-Hayr, Tâcüddîn Şâzelî, Kastalânî, Ebü'l-Ferec, Makdisî, Ebu'l-Leys Semerkandî gibi meşhur âlim ve sufilerin eserlerinden yararlanmıştı.

13.2.2.8.1. Sürûrî, Muslihüddîn Mustafâ b. Şa'bân Efendi (ö. 1561), **Tercüme-i Ravzu'r-Reyâhîn fî Hikâyâti's-Sâlihîn.**²⁷²⁹

Yâfi'î'nin menkabevî hikâyeleri derlediği bu Arapça eseri Anadolu sahası Türk edebiyatında ilk olarak Sürûrî tarafından tercüme edilmiştir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Sürûrî, daha sonra tercümesini neden yazdığını açıklamaya koyulur. Buna göre II. Bâyezîd devrinde İmâm Alî demekle meşhur olan bir kazaskerin Mûsâ adındaki bir oğlu, bir gün Sürûrî'nin yanına gelir ve ondan Ravzu'r-Reyâhîn adlı kitabı tercüme etmesini talep eder. Sürûrî bahaneler ileri sürerek bunu reddederse de bahsi geçen şahsın ısrarlarına dayanamayıp bu işe koyulur:

*"... şâh-ı velî-sıfat Bâyezîd b. Muhammed Hân ... zamânında imâm-ı enâm ... İmâm Alî demekle ma'rûf kâdiasker var idi... ve zikr olan kâdiaskerün oğlu Mûsâ ... bir gün bu fakîri teşrîf idüp **Ravzu'r-Reyâhîn fî Hikâyâti's-Sâlihîn** nâm kitabı ta'rîf idüp ve anı tercüme itmek recâ ve şerh kılmak istid'â kılup bu fakîrün eşgâli ve teferruk-ı bâli olup re'sen mûsâ'ade itmeyüp def'aten tesaddî eyleyüp emmâ ol cenâb-ı şerîfün sıdk u ihlâsı ve bu ma'nâ zuhûrına teveccüh-i hâsı bu fakîre şevk ve ol hâlden zevk virtüp imtinâ'ından rücû' ve şerh ü beyâna şürû' eyledüm..."(1b-2a)*

²⁷²⁸ Bkz. Keşf. II. 745.

²⁷²⁹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 850 numarada bulunmaktadır.

Bu ifadelerden sonra tercümesine başlayan Sürûrî'nin tercümesi 165 yapraktan oluşmaktadır.

13.2.2.8.2. Kâni'î, Müezzinzâde Şeyh Ahmed Bursevî (ö. 1644), **Nüzbetü'l-Uyûni'n-Nevâzır (Tercüme-i Ravzu'r-Reyâhîn)**.²⁷³⁰

Ravzu'r-Reyâhîn'i ikinci defa tercüme eden kişi Kâni'î mahlaslı Şeyh Ahmed Efendi'dir. Bursa'da Câmi'-i Kebîr imamı Mehmed Efendi'nin oğlu olan Şeyh Ahmed Efendi aynı caminin hatîb ve müezzini olarak görev yapmıştır.²⁷³¹ Tercümesinin sonunda kendisi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... bu ‘abd-ı hakîr mütercim-i fakîr Ahmed b. Yûsuf el-ma’rûfu bi-ibn el-müezzin şöhreten ve el-Bursevî mevliden ve el-kâni’î mahlasan...”
(319a)

Kâni'î'nin tercümesinin ulaşip incelediğimiz nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4534 numarada bulunmaktadır. Tercümenin başında Baldırzâde'nin Vefâyât'ından naklen mütercim hakkında bir sayfalık bilgi verilirken onun Yâfi'î'nin **Ravzu'r-Reyâhîn**'ini tercüme ettiği de şu şekilde bildirilmektedir:

“... İmâm-ı Yâfi'î'nin **Ravzatu'r-Reyâhîn** nâm kitâbını Türkîye tercüme idüp ...” (1b)

Kâni'î, tercümesine kaynak metin hakkında verdiği şu bilgilerden sonra başlamaktadır:

“... bu tercüme-i latîfenün aslı ki **Ravzu'r-Reyâhîn fî Menâkibi's-Sâlihîn** ismiyle müsemmâdur. Müellifi olan Abdullâh b. Es'ad el-Yâfi'î dîbâce-i kitâbı ‘ale'l-üslûbi'l-belîğ tahrîrden sonra sebab-i te'lîfin ol resm ile beyân u takrîr buyurmuşlardır ki bi-aynihî bu abd-ı fakîr lisân-ı Türkî üzerine ta'bîr idüp kalîl ü kesîr ziyâde vü noksân ihtiyâr eylemedüm tâ ki bu tercümeğe nazar [idenler] aynî ile Arabî-i asliye zafer hükminde olup müellif-i fâzıl hayr ile yâd oldukça bu abd-ı ‘âtil dahi hissedâr ... ola.” (2b)

²⁷³⁰ İncelenen nüshası Hacı Mahmud Efendi 4534 numarada bulunmaktadır.

²⁷³¹ Bkz. OM. II. 387.

İncelediğimiz nüshaya göre 320 yaprak tutan tercüme mütercimmin şu manzumesiyle son bulmaktadır:

*İlâhî bu gark-ı bahr-ı isyân
Kalub tîhe vü lehde vâlih ü hayrân
İdüp sermâye-i ömri izâ'a
Hevâ ile geçürdüm bunca ezmân
Ne bilüm var ne zevküm var ne dilüm
Ne kâl ile olur hâlüm nümâyân
Ne mensûbem gürûh-ı asfyâyâ
Anunla iftihârum ola her an*

...

*İzâfetde velî takrîb min vech
Dimişler mu'teberdür ehl-i iz'ân
Bu ma'nâyâ olup ben dahi mağrûr
Sürüp rahşımı kıldum azm-i meydân
Beyân idüp kibârun ba'zı hâlin
İdem Türkî lisân üzre nümâyân
Velî nakli ola gâyet musahhah
Telakkî bi'l-kabûl eyleye merdân
Bu yüz itdüm isbât-ı izâfet
Mukârin olur ise lutf-ı yezdân
Bulup Ravzu'r-Reyâhîni muvâfik
Pes itdüm tercüme emrine itkân
Ne ise anda tahte'l-lafz u ma'nâ
Yazup eylemedüm iksâr u noksân... (319a-b)*

13.2.2.9. Dâstân-ı İblîs

Metin Akar, yazma eser kütüphanelerinde Arapça mensur nüshaları bulunan bu kısa dinî hikâyenin kaynağının belirsiz olduğunu söylerken,²⁷³² Amil Çelebioğlu

²⁷³² Metin Akar, "Yûsuf-ı Meddâh'ın Dâstân-ı İblîs'inin Kaynağı", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, II. Türk Edebiyatı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 2.

ise bu hikâyeye İbn Abbâs'ın rivayet ettiği bir hadisin kaynaklık ettiğini ifade etmektedir.²⁷³³ Eserde, Hz. Peygamber'in huzuruna çıkan İblis'in, Hz. Peygamber'in kendisine sorduğu sorulara verdiği doğru cevaplara yer verilmiştir.²⁷³⁴ Hikâye hem mensur hem de manzum olarak Türkçeye aktarılmıştır.

13.2.2.9.1. Yûsuf-ı Meddâh (ö. 1368'den sonra), **Dâstân-ı İblîs**.

XIV. yüzyılın kısa mesnevileri ile **Varka vü Gülşâh** ve **Maktel** gibi eserleri ile bilinen müellifi Yûsuf-ı Meddâh'ın bu eseri, mesnevi nazım biçiminde ve aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbı ile yazılmış olup yaklaşık olarak 200 beyitten oluşmaktadır. Eserin sonunda; Yûsuf-ı Meddâh'ın Mevlânâ'ya olan bağlılığına dair ifadeler yer almaktadır.²⁷³⁵

13.2.2.9.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Nasîhat-ı İblîs**.

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası²⁷³⁶ bulunan mütercimi belirsiz bu tercüme, mensur olup tercümenin ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Millet Ktp. Ali Emiri Roman 280 numarada bulunan nüshanın başında "...*Nasîhat-ı İblîs ki Arabîden Türkîye tercüme olındı...*" (1b) şeklindeki bir ibare bulunmaktadır. Nüshanın sonunda muhtemelen istinsah tarihini gösteren 1 Muharrem 1179/ 20 Haziran 1765 tarihi bulunmaktadır.

13.2.2.10. **Revnaku'l-Mecâlis**

Eseri madde başı olarak alan Kâtip Çelebi, bunun Ebû Hafs Ömer b. Abdullâh es-Semerkandî'ye ait olduğunu söyledikten sonra bazı nüshalarında bu eserin Semerkandî diye tanınan Ebû Hafs Ömer b. Hasan en-Nişâbüri'ye atfedildiğini de kaydeder.²⁷³⁷ Taramalarımıza göre üç defa Türkçeye aktarılan bu eserin tercümelerinde de kaynak metnin yazarı noktasında bir birliğin olmadığı görülmektedir. Eserde, dinî, ahlakî ve tasavvufî hikâyeler derlenmiştir.

²⁷³³ Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, s. 83.

²⁷³⁴ Akar, a.g.m., s. 2.

²⁷³⁵ Çelebioğlu, a.g.e., s. 83-84.

²⁷³⁶ Bkz. Milli Ktp. Yz A 2933 (76b-92b); Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 1183/3.

²⁷³⁷ Bkz. Keşf. C. II. s. 757.

13.2.2.10.1. El-Hâc Mustafâ, **Tercüme-i Revnaku'l-Mecâlis**.²⁷³⁸

Üç nüshasına ulaşabildiğimiz bu tercüme ismini el-Hâc Mustafâ olarak kaydeden biri tarafından yapılmıştır. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan mütercim, kaynak metnin yazarı olarak Şeyh Ebû Hafs Ömer b. Ebü'l-Hasan en-Nişâbü'rî'yi kaydettikten sonra bu eserde birçok *hikâyet-i latîfe ve kisas-ı garîbe* olduğunu ancak eser Arapça olduğu için herkesin bundan faydalanamadığını belirterek eseri tercüme ettiğini belirtir:

“... bu ez’af-ı ‘ibâdullâh el-Hâc Mustafâ ... Arabî bilmeyenler dahi istifâdede müşterek bulunmak ve cemî’-i mü’minîn ve muvahhidîne yâdigâr olmak ve bu makûle hikâyelerle iştigâl kişiyi mesâvî vü gıybetden men’ ile muhabbetullâh ve muhabbet-i resûlullâhda ve cenâb-ı Hakda olan i’tikâd ve teveccühünün izdiyâdına vesîle olmak niyet-i hâlisâsıyla işbu kitâb-ı şerîfun tercümesine ibtidâr oldum...” 1b-2a

239 yapraktan oluşan eserde, tevhîdin faziletleri, Hz. Peygamber’in mucizeleri, tevbenin faziletleri, ebeveyne hürmet ve riayetinin faziletleri hevâ ve nefse muhalefetin faziletleri gibi konular hakkındaki hikâyeler yer almaktadır.

Eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak incelediğimiz nüshalarda bir bilgi bulunmamaktadır; ancak TBMM 278 numaradki nüshası 1576 yılında istinsah edilmiştir.

13.2.2.10.2. Mehmed b. Fahrü'l-İslâm -Mehmed b. Receb- (ö. 1653'ten sonra),
Tercüme-i Revnakü'l-Mecâlis.

Revnaku'l-Mecâlis'in bu ikinci tercümesi Mehmed b. Fahrü'lislâm et-Trabzonî adlı biri tarafından yapılmıştır. Konya Karatay Yusuf Ağa Ktp. 8116 numarada bulunan bu tercümenin başında kırmızı mürekkeple *“hâzâ kitâbu tercüme-i Revnakü'l-mecâlis”* şeklindeki başlık yazılmıştır. Daha sonra Arapça kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan eserde, mütercim ismini Arapça bir metin içinde açıklar. İsmi Mehmed b. Fahrü'lislâm et-Trabzonî olarak zikreden mütercim daha

²⁷³⁸ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. H. Hayri-Abd Efendi 25 numaradadır.

sonra Türkçe olarak âhirede göçmeden evvel arkada bir eser bırakmanın öneminden bahsedip konuyla ilgili Hz. Peygamber'in bir hadisine yer verir. Bu amaç doğrultusunda bir risâle telif etmek veya Arapça olan bir eseri Türkçeye aktarmayı istediğini ifade eden mütercim, birkaç gün *risâle cem'ine imkân bulamadığı* için bu niyetini gerçekleştiremediğini söyler.

Mehmed b. Fahrülislâm, 1051 yılının Şa'bân ayında (Kasım-Aralık 1641) babasının Kefe eyaletine görevlendirilmesi üzerine babasıyla birlikte Kefe'ye gider. 1052 yılının Safer ayında (Mayıs 1642) Kefe'ye ulaşırlar; ancak mütercimin babası bir sefer ile görevlendirilince oğlunu Kefe'de bırakır. Mütercim de bu esnada Mevlânâ Ahmed Efendi b. Hacı Mehmed Efendi el-Kefevî'den ilim tahsil etmeye başlar. Bir gün hocası kendisine Ebû Ca'fer b. Hüseyin en-Nişâbûrî es-Semerkandî'nin Revnaku'l-mecâlis adlı eserini getirir. Bu eserdeki hikâyeleri çok beğenen ve bunların birçok faydayı hâvî olduklarını düşünen mütercim Arapça bilgisi olmayanların rahatlıkla faydalanabilmesi maksadıyla Arapçadan Türkçeye çevirdiğini ifade eder.

5 Rebûlâhir 1042 / 3 Temmuz 1642'de tercümesine başlayan Mehmed b. Fahrülislâm 1053/1643 yılında tercümeyi tamamlar.

Revnaku'l-Mecâlis'in bu tercümesi 22 bâba ayrılmış olup muhtelif konulardaki hikâyeleri barındırmaktadır.

13.2.2.10.3. Gelibolulu Mehmed, **Tercüme-i Revnaku'l-Mecâlis.**

Nüshası Milli Ktp. Adanan Ötüken İl Halk Ktp 3908 numarada bulunan bu tercümenin başında kırmızı mürekkeple "*hâzâ kitâbu tercüme-i Revnakü'l-mecâlis*" şeklinde bir başlık vardır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismini Mehmed el-Gelibolulu şeklinde zikreden mütercim Revnaku'l-Mecâlis adlı kitabı tercüme ettiğini şu şekilde bildirmektedir:

"... *Bu za'îf ü 'âciz Mehmed el-Gelibolulu dimekle beyne'n-nâs şâyi' olunmuş ... kimesne olup işbu kitâb-ı Revnaku'l-Mecâlis nâm kitâbı tercümeye şürû' idüp aslı üzere on sekiz bâba tercüme kılındı...*" 1b.

Bütün yaprakları birbirine karışmış olan bu tercümenin kaynak metni ve tercüme ediliş tarihi noktasında bilgi tespit edilememiştir.

13.2.2.11. **Anterenâme**

Anterenâme, Câhiliyye devri Arap şairlerinden Antere b. Şeddâd el-Absî'nin (ö. 615) savaşlarını konu edinen kahramanlık ve aşk hikâyesidir. Antere kıssasının ilk defa ne zaman ve kim tarafından ortaya konulduğu tam olarak bilinmemektedir. Ancak Fâtımî halifelerinden el-Azîz Billâh'ın (ö. 386/996) hilafeti döneminde Mısır'da el-Asma'î (ö. 122/739) tarafından derlendiği düşünülmektedir. **Sîret-i Anter**, **Kıssa-i Anter** isimleriyle de bilinen hikâye Asma'î'nin derlemesinden sonra da yapılan eklemelerle gelişmeye devam etmiştir.²⁷³⁹

13.2.2.11.1. (Mütercimi belirsiz), **Anterenâme**.

Anterenâme, II. Mehmed'in emri ile ismi belirsiz biri tarafından Türkçeye aktarılmıştır. Manzum metinlerle de takviye edilen hikâye herkesin anlayabileceği bir halk diliyle yazılmıştır.²⁷⁴⁰

13.2.2.12. **Hikâye-i Temîm Dârî**

Arapça kaynaklı olan bu hikâyede; Temîm ed-Dârî isimli bir sahabenin başından geçen olağanüstü maceralar anlatılmaktadır. Daha eski rivayetlerde; bir deniz yolculuğu sırasında kopan fırtına neticesinde Deccâl ve Cassâsa'nın eline düşen Temîm'in bunların elinden kurtulup evine dönmesi işlenirken; sonraki rivayetlerde; Temîm Dârî'nin bir cinni tarafından evinden alınıp götürülmüş olduğunu, başından geçen bir dizi garip ve tehlikeli maceradan sonra tekrar evine getirildiği görülmektedir. Temîm Dârî'nin uzun süre evine dönmemesi üzerine onun öldüğü zannedilmiş ve onun eşi başka birisiyle evlenmiştir. Temîm eve dönünce

²⁷³⁹ Cemal Muhtar, "Antere Kıssası", C. III, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 237; Kavruk, a.g.e., s. 51.

²⁷⁴⁰ Kavruk, a.g.e., s. 51. Yurtiçi ve yurtdışında olmak üzere birçok nüshası bulunan bu eserin birkaç nüshası için bkz. Kavruk, a.g.e., s. 51.

kararsız kalan eşi devrin halifesi Hz. Ömer'e başvurur ve Hz. Ömer de onun istediği birini seçmesini söyler.²⁷⁴¹

13.2.2.12.1. Dâvûd ?, **Tercüme-i Hikâye-i Temîm Dârî.**²⁷⁴²

Yazma eser kütüphanelerinde birkaç nüshası bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı biraz şüphelidir. Vatikan Ktp. (Vat. Turco 283, Barb. Orient. 63) ve Topkapı Sarayı Müzesi Ktp.'deki (H. 1155) nüshasında herhangi bir isim zikredilmediği kaydedilirken²⁷⁴³, Süleymaniye Ktp.'de bulunan ve tarafımızdan incelenen iki nüshasında (Hacı Mahmud 1693, Kemankeş 541/2) ise mütercim adı "*Bîçâre Dâvûd Tanrıdan yârî / eldeki geldi dile ma'nâ varî*" (147a) şeklindeki beyitten anlaşılacağı üzere Dâvûd olarak gösterilmiştir. Buna karşılık Almanya'da (Ms. Or. Quart 1550/II) bulunan nüshasında ise yazar adı olarak Sâlihoğlu Mehmed ismi geçmektedir:

Geldi Şa'bân-ı mu'azzam ol zamân

*Sâlih oğlu Muhammed buldı dermân*²⁷⁴⁴

Birkaç beyitlik bir hamdele ve salvele bölümünden sonra şair eserinin kaynağı olarak İbrâhîm b. Sa'îd Basrî ve İshâk b. İbrâhîm'i göstermektedir:

"Mustafânun bir ashâbı var idi

Ana Temmîm Dârî dirlir idi

Nazar eyle bu cerhu felek işine

Kim neler getirür anun başına

Dünyâ mekrinden emîn olmaz kişi

Anlayurak işlemek gerek işi

²⁷⁴¹ G. Levi Della Vida, "Temîm-üd-Dârî", **İA**, C. 12/I, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1974, s. 155-58.

²⁷⁴² İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1693 numaradadır.

²⁷⁴³ Karatay, a.g.e., C. II, s. 287.

²⁷⁴⁴ Bkz. Hanna Sohrweide, **Türkische Handschriften**, C. V, Wiesbaden, 1981, s. 222.

Şerh-i hâlin getürdüm nazma temiz

İdeyüm bârî kılursa 'azîz

Rivâyet eyler anı bir pâk-dil

İbrâhîm ibn Sa'îd Basrî bil

Müttakîlerden hem yine bir ulı

İshâk ibn İbrâhîm ol velî

Bu hikâyetden bize virdi haber

Mustafânun mescidi içre Ömer..." 5b-6a.

İncelediğimiz nüshalarında eserin yazıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmadığı gibi bir istinsah tarihi de mevcut değildir; ancak Almanya'da bulunan nüshaya göre eser 858/1454 yılında tamamlanmıştır:

Hicretinden ol resûlün sen haber

Sorar isen sana cevâbı deger

Çün sekiz yüz elli sekiz yâ imâm

Altı ay beş gün dahi oldu tamâm²⁷⁴⁵

Temîm Dârî hikâyesinin Türkçe mensur versiyonları da bulunmaktadır. Bunlardan biri Bristish Museum'da Harl 5450 numarada²⁷⁴⁶, biri de Vatikan Ktp. Borg. Turco 80²⁷⁴⁷ numarada bulunmaktadır.

13.2.2.13. Mıkdâd İle Miyâse Hikâyesi

²⁷⁴⁵ İbid.

²⁷⁴⁶ Bkz. Rieu, a.g.e., s. 233a.

²⁷⁴⁷ Bkz. Rossi, a.g.e., s. 364.

İlk defa Hasan Kavruk'un tespit ettiği bu hikâye, Arap gelenek görenek ve adetlerine, yaşayış tarzına, çöl hayatına ait pek çok motif bulunduran Arap kaynaklı bir hikâyedir. Eserin kim tarafından yazıldığına dair bir bilgi bulunmamıştır. Hikâyede, İslam'ın ilk yıllarında, Mikdâd adlı cesur bir kahramanın Miyâse adlı bir kıza âşık olup ona kavuşmak için verdiği mücadeleler konu edilmiştir. Eser hem mensur hem de manzum olarak Türkçeye aktarılmıştır.²⁷⁴⁸

13.2.2.13.1. (mütercimi belirsiz), **Mikdâd ile Miyâs Hikâyesinin Tercümesi (mensur).**

Kim tarafından yapıldığı belli olmayan bu mensur çevirinin iki nüshasına²⁷⁴⁹ ulaşılabilmektedir. Eldeki nüshalarında ne zaman çevrildiğine dair bir bilgi bulunmayan bu mensur tercümenin, dil özelliklerinden dolayı XIV veya XV. yüzyılda tercüme edildiği tahmin edilmektedir.²⁷⁵⁰

13.2.2.13.2. (mütercimi belirsiz), **Mikdâd ile Miyâs Hikâyesinin Tercümesi (manzûm).**

Küçük bazı farklılıklar dışında muhteva bakımından mensur versiyonla neredeyse aynı olduğu söylenen bu manzum çevirinin de kim tarafından yapıldığı bilinmemektedir. Siyer-i Nebî adı ile 1302'de İstanbul'da basılan bir eserin 239 ila 255 sayfaları arasında bulunmaktadır.²⁷⁵¹

13.2.2.14. **Muhammed b. Ahmed Hatîb el-İbşihî'nin Mustatraf'ı**

Tam adı **el-Müstatraf min Külli Fennin Müstazraf** olan eser, Muhammed b. Ahmed Hatîb el-İbşihî (ö. 850/1446) tarafından kaleme alınmıştır. Ansiklopedik bir hüviyet arz eden eser 84 bölüme ayrılmıştır. İslam'ın esasları, manevî hayat, maddî hayat, siyasi ve ictimai hayat, âdâb-ahlak, edebiyat-ilm, tarih-coğrafya vb konuları barındıran eserde ilgili konular hakkında ayet ve hadislere yer verilmiş,

²⁷⁴⁸ Kavruk, a.g.e., s. 67.

²⁷⁴⁹ Ankara Üniversitesi DTCF Ktp., İsmail Saib, I, 440 ve 1148.

²⁷⁵⁰ Kavruk, a.g.e., s. 67-68.

²⁷⁵¹ A.e., s. 67-68.

ardından da konu hakkındaki tarihî bilgiler verilmiş, şiir ve hikâyeler nakledilmiştir.²⁷⁵²

13.2.2.14.1. Lübbî Mehmed Efendi (ö. 1166/1753), **Esne't-Tuhaf fî Tercemeti'l-Müstatraf.**

Birçok tercüme türü eser kaleme alan Lübbî Mehmed Efendi'nin²⁷⁵³ Nurosmaniye Ktp. 3737 numarada²⁷⁵⁴ bulunan Mustatraf tercümesi sanatlı ifadelerle dolu bir mukaddime ile başlar. Öncelikle hamdele ve salvele ile eserine başlayan Lübbî, daha sonra sözü kaynak metne yani Mustatrar'a getirir. Bu kitabın kıymeti hakkında övgü dolu ifadelerle bahseden mütercim şu ifadelerle eserin Türk okuyuculara açık olmadığını belirtmektedir:

“... lâkin sûret-i dil-küşây-ı fehvâsı pes-i perde-i ibârât-ı Arabiyyede ve zîr-i bürka'-i isti'ârât-ı garîbede mestûr u mahcûb kalup nûr-bahş-ı bâsıra-i enâm ve behcet-efzâ-yı havâtır-ı hâs u 'âm olmadan dûr olmağın ...” (2a)

Herkesin eserden istifade edemediğini bu şekilde bildiren Lübbî daha sonra I. Mahmûd'un övgüsüne yer verip Beşîr Ağa'nın kendisinden bu eseri çevirmesini şu ifadelerle belirtir:

“... Seyyid Mehmed Lübbî-i hakîr bendelerinin benân-ı kilik-i beyân ve ser-engüş-ti hâme-i tibyânî ile çehre-i kamer-i şu'â' ve ruhsâre-i mihr-i iltimâ' ma'nâsından ref'-i perde-i Arabiyye idüp dîde-i erbâb-ı iştiyâk ... kılması için emr ü fermân” (2b)

Eserine **Esne't-Tuhaf fî Tercemeti'l-Mustatraf** ismini veren Lübbî, kaynak metni 84 bâb üzerine tercüme etmiştir. Tercüme 1162/1749 senesi Cemâziye'l-âhir'inin sonunda tamamlanmıştır.

²⁷⁵² Bkz. Keşf., C. IV, s. 1335; Hulusi Kılıç, “İbşîh”, C. XXI, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 377.

²⁷⁵³ Bkz. OM. II. 12.

²⁷⁵⁴ Tespit edilebilen diğer bir nüshası Süleymaniye Ktp. Halet efendi 341/1 numaradadır.

El-Mustatraf, XIX. yüzyılda da Ahmed Ekmekçizâde (ö.1847-48) tarafından **Mahmûdu'l-Eser fi Tercemeti 'l-Mustazrafi'l-Müste'ser** adıyla tercüme edilmiş, Vak'anüvîs Es'ad Mehmed Efendi (ö. 1847) tarafından yapılan bazı eklemelerle de basılmıştır.²⁷⁵⁵

13.2.2.15. **Ahmed b. Muhammed el-Hanefî'nin Fâkîhetü'l-Hulefâ'sı**

Fâkîhetü'l-Hulefâ, Ahmed b. Muhammed el-Hanefî (ö. 1450-51) tarafından 852/1448-49 tarihinde yazılan bir eserdir. **Kelfile ve Dimne ile Sülvânü'l-Mutâ'** gibi hayvan hikâyelerini barındıran bu eser 10 bölüm olarak düzenlenmiştir.²⁷⁵⁶

13.2.2.15.1. Dukâginzâde Osmân Bey (ö. 1603-04), **Murâd-Bahş-ı Edânî vü E'âlî (Tercüme-i Fâkîhetü'l-Hulefâ)**.²⁷⁵⁷

Osmanlı dönemi âlim ve tarihçilerinden olan Osmân Bey, Süyûtî'nin **Evveliyât** adlı eserini de çevirmiştir.²⁷⁵⁸

Eserine bir mukaddime ile başlayan Osman Bey, çocukluğundan beri aklî ve naklî ilimlerle uğraştığını ve bu uğraşından sıkıldığı zaman gönlünü ferahlatmak için tarih kitaplarına yönelerek kıssa ve hikâyeler okuduğunu ifade eder:

“...kesret-i iştigâlden tab'a kelâl ve zihne melâl geldikçe tefrîh-i kalb-i kelîl için tasahhuf-ı esfâr-ı esmâra şâğil ve teşhîz-i zihni 'âlîl için tefahhus-ı evrâk-ı tevârîhe mâyil olurdu ve hadâyık-ı kisas u hikâyâdan ki mühezzib-i ahlâk u secâyâdur envâ'-ı fevâkih-i hikmet ve asnâf-ı esmâr-ı nasîhat tenâvül ü tedâvülünde dest-res bulurdu.”(3a)

Fâkîhetü'l-Hulefâ adlı eserin bu tür eserler arasında ayrı bir yere sahip olduğunu belirtip bu kitâbı uzunca metheden Osman Bey, eseri tercüme etmeye karar verdiğini şu ifadelerle anlatmaktadır:

“... hâtır-ı fâtıra bu hâtıra hâtır u hüveydâ bu sevdâ nâdir olurdu ki muhaddire-i mezbûrun libâs-ı Arabîsin kabâ-yı zerkeş-i Rûmîye

²⁷⁵⁵ Kavruk, a.g.e., s. 53.

²⁷⁵⁶ Bkz. Keşf. III. 972.

²⁷⁵⁷ İncelenen nüsha Nurosmaniye Ktp. 3730 numaradadır.

²⁷⁵⁸ Bkz. OM. I. 306.

*mübeddel ve semt-i nazmın tarz-ı Rûma münkalib ü muhavvel kılup ol
'arûs-ı zîbânun cemâl-i bî-hemtâsın zîb ü zînet-engîz-i münşe'ât-ı dil-âvîz
ile mükemmel kılam..." (4a)*

Bu düşüncesini belli bir süre erteleyen mütercim III. Murâd'ın (Sultân Murâd Hân b. Sultân Selîm Hân) tahta geçmesinden sonra bu niyetini yerine getirerek eserini adı geçen padişaha sunmak arzusuyla tercümeğe başlar ve tercümesine de – padişahın ismine gönderme yaparak- **Murâd-Bahş-ı Edânî vü E'âlfî** ismini verir.

Eseri dört bölüme ayırdığını ifade eden Osman Bey, söz konusu bölümlerin içeriklerini şu şekilde açıklar:

*"... ve nâm-ı nâmîleri **Murâd-Bahş-ı Edânî vü E'âlfî** dört harfdan
mürekkebe olmağın ebvâb-ı kitâb dahi dört bâb üzere müretteb oldu...
Bâb-ı evvel: Zâhid-i 'ibâdet-me'âsir ile 'İfrît-i meşkûku'l-havâfirün
mükâleme vü mübâhaseleridür.
Bâb-ı sâni: nedîm-i şâh-ı sibâ'-ı muhallifetü't-tabâyi' olan ol iki rûbâh-ı
rû-siyâhun ahvâl-ı pür-melâl ve hâl-i pür-ihtilâli beyânındadır
Bâb-ı sâlis: Muhtâl nâm teke ile Zekî nâm bir segün kıssa-i pür-
hissesidür.
Bâb-ı râbi': esed-i zehâdet-kîş ile haml-ı âkıbet-endîş ve zi'b-i pür-
teşvîşün keyfiyet-i hâli ve kemmiyyet-i makâli beyânındadır." (7b)*

Sonuç olarak hayvan hikâyelerinden oluşan **Fâkîhetü'l-Hulefâ** adlı Arapça eserinin tercümesi olan Dukâginzâde Osmân Bey'in bu eserinin iki nüshasına²⁷⁵⁹ ulaşabildik. Yaklaşık 100 varak tutan bu tercümenin; kaynak metnin hacmi dikkate alınırca muhtasar bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır. Osmanlı inşâ sanatının bir örneği olan bu tercümede nispeten ağır bir dil kullanılmıştır.

13.2.2.16. **Râhibnâme**

Elimizdeki Türkçe çevirisinde bu hikâyenin **Dürrü'l-Masûn fi'l-Mülki'l-Meşhûn** adlı Arapça bir eserden tercüme edildiği bilgisi verilmektedir.

²⁷⁵⁹ Diğer nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 2680.

13.2.2.16.1. Vak'anüvîs- Vâsîf Ahmed (ö.1806), **Râhibnâme**.

Aslen Bağdatlı olan Vâsîf Efendi Mehâsiünü'l-Âsâr ve Hakâyıku'l-Ahbâr isimli 2 ciltlik tarihi ile meşhurdur. 1221/1806'de vefat eden Vâsîf Efendi'nin²⁷⁶⁰ matbû' hâlede bulunan Râhibnâme adlı eseri ahlak konusundaki bir ufak kıssasının tercümesidir. Matbû nüshası Millet Ktp. Ali emîri Şeriyeye 752 numarada bulunan bu tercümenin başında, sabrın önemi hakkında kısaca bilgilerin verildiği mukaddime mahiyetinde bir bölüm vardır. Bu bölümden sonra, muhtemelen eseri tab' eden araya girip şu bilgiyi vermektedir:

“...sabr u te'ennî ile neyl ü vusûlî derece-i istihsâlde olan merâmı kesb itmiş bir hakîm-i hûşyârün Dürrü'l-Masûn fi'l-Mülki'l-Meşhûn nâm kitâbında bir kıssa-i garîbesi olup mütâla'ası fâ'ideden hâlî olmadığına binâen hâlâ muvakkî'-i dîvân-ı hümayûn ve müverrih-i devlet-i 'aliyye ... olan Ahmed Vâsîf bâlâda mestûr mukaddimeyi serd ile tercümesine ...”
(s. 3-4)

Hikâyede Kostantiniyye melikinın kızına âşık olan bir hekîmin sabrı sonunda merâmına ulaşması hikâye edilmiştir.

XIX. yüzyılda da Mehmed Hâlis b. Ahmed b. İsmail Tosyevî (ö. 1820-21'den sonra) **Kıstâsu'd-Devrân ve Mir'âtü'l-Cenân fî Muhâverâti'l-İnsân Ma'a Ecnâsi'l-Hayvân** adlı eserini Arapçadan tercüme ettiğini söylerken, eserde Kelîle ve Dimne tarzında hayvan hikâyeleri bulunmaktadır.²⁷⁶¹

13.2.3. **Fransızcadan Tercüme Edilen Hikâyeler**

13.2.3.1. **Aisopos Hikâyeleri**

Klâsik Türk edebiyatında tercüme edilen hikâyeler çoğunlukla Farsça ve Arapça kaynaklıdır. Hint kaynaklı olanlar da yine Farsça ve Arapça versiyonları

²⁷⁶⁰ Bkz. OM. III. 159.

²⁷⁶¹ Kavruk, a.g.e., s. 52-53.

kaynak alınarak Türkçeye aktarılmıştır. Bunların yanında Batı kaynaklı olarak da Aisopos hikâyeleri Türkçeye kazandırılmıştır.

Heredots'un (m.ö. v. Yüzyıl) m.ö. VI. yüzyılda yaşadığını söylediği eski Yunanlı Aisopos'a ait hayvan masalları, sonraki yüzyıllarda çeşitli değişikliklere uğrayarak değişik kişiler tarafından kaleme alınmıştır. Türkçeye ise büyük bir ihtimalle Fransızcadan tercüme edildiği sanılmaktadır.²⁷⁶²

13.2.3.1.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Esepos.**

Türkçeye aktarılan Aisopos hikâyelerinin bir nüshası da Leiden Üniversitesi Ktp. Cod. Or. 1289 numarada kayıtlıdır. 87 yapraktan oluşan bu tercüme Zilka'de 1114/1703 yılında istinsah edilmiş olup mütercime dair bilgi bulunmamaktadır. Tercümede yalın bir dil ve anlatım kullanılmıştır. Tercüme şu cümle ile başlamaktadır:

*“Esepos Kütahyâ sancağına tâbi’ Amurya nâm mevzi’de doğmuşdı ve bir kimsenin kulu idiol kadar bir çehre idi ki ana Esepos didiler...”*²⁷⁶³

Paris'te bulunan iki nüshasından S. 453 nüshası 64 yapraktan oluşmaktadır. Satırlı tercüme olan bu nüshanın 1603'ten evvel yazıldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁶⁴ Arsenal 676 numarada bulunan diğer nüsha ise 86 yapraktan oluşmaktadır.²⁷⁶⁵

Aynı hikâyenin Bodlein Ktp. MS Ind. Inst. Turk. 30/3 numarada bulunan nüshasında ise 83 hikâye bulunmakta olup 1106/1694/95 yılında istinsah edilmiştir.²⁷⁶⁶

13.2.4. **Muhtelif Eserlerden Derlenerek Tercüme Edilen Hikâyeler**

²⁷⁶² Kavruk, a.g.e., s. 69.

²⁷⁶³ Jan Schmidt, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands : Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**, C. I, Leiden, 2000, s. 588.

²⁷⁶⁴ Blochet, a.g.e., C. I, s. 358-59.

²⁷⁶⁵ A.e., C. II, s. 30.

²⁷⁶⁶ Kut, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodlein Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, s. 153.

13.2.4.1. Mustafâ b. Mehmed el-Ankaravî (ö. 1368'den sonra), **Hulvü'n-Nâsîhîn**.²⁷⁶⁷

Daha ziyade beylikler döneminde yazdığı kısa sure tefsirleri ile bilinen Mustafâ b. Mehmed, XIV. yüzyılda yaşamış ve tefsirlerinin dışında da birkaç kitap kaleme alıp devrin ileri gelen devlet adamlarına sunmuş biridir. Hulvü'n-Nâsîhîn adını verdiği bu eserinde de dinî konularla ilgili olarak birçok kaynaktan derleyip tercüme ettiği hikâyelere yer vermektedir. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra ismini Mustafâ b. Mehmed el-Ankaravî olarak zikreden yazar, daha sonra eseri hakkında şu bilgileri vermektedir:

“...bir Türkîce risâle yazmak istedüm ki güzel hadîsler ve latîf hikâyetler ve hûb menâkıblar ve fezâ'il-i çehâr yâr ve sâ'ir sahâbe ... ve hazret-i sultânun ...üzerine salavât virmenün sevâbın ve mu'cizâtın ve ba'zı evsâfın Receb ve Şa'bân ve şehr-i Ramazânun ve dahi ba'zı eyyâmların fezâ'ilin yazdum ve tercüme itdüm ki tercüme itdüğüm kitâbların adını münâsebetle yiri geldikçe adlı adıyla bilece zikr itdüm ki tâ okuyup dinleyen kimesneler sû'-i zandan berî olup...” (1b-2a)

Alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Mustafâ b. Mehmed eserinin derleme türü bir tercüme olduğunu özellikle vurgularken yer geldikçe yararlandığı kaynakların isimlerini de kaydedeceğini belirtmektedir. Yazar eserine verdiği ismin sebebini de şu cümle ile açıklamaktadır:

“... adını Hulvü'n-Nâsîhîn didüm ve dinleyene dimâğına Hak ta'âlâ halâvet virüp içindekiyle amel müyesser ide...” (2a).

Eserini 23 meclis olarak tertib eden Mustafâ b. Mehmed eserin başında da dediği gibi başvurduğu kaynakların isimlerini zikretmeyi ihmal etmez. Bunlar arasında Enîsü's-Sâlih, Hayâtü'l-kulûb, Zühretü'r-Riyâz, Şifâ'u'l-kulûb gibi eserlerin yer aldığı görülmektedir.

13.2.4.2. Kemâloğlu İsmâîl (ö. 1387'den sonra), **Ferahnâme**.²⁷⁶⁸

²⁷⁶⁷ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1929 numaradadır.

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Kemâloğlu'nun ismi İsmâîl'dir. Destânî ve efsanevî mahiyette kaleme aldığı ve Ferahnâme ismini verdiği eseri, mesnevi nazım biçiminde kaleme alınmış olup bizzat ekndi ifadesine göre 3030 beyitten oluşmaktadır. Gazel tarzındaki birkaç şiiri de havi bu eser, klâsik mesnevî tertibine uygun olarak tevhîd, na't, dört halifenin övgüsü ile başlar. Daha sonra sözle ilgili bir bahis açan şair, vâsf-ı hâl bölümünden sonra asıl hikâyeye bölümüne başlar.²⁷⁶⁹

Mesnevide verilen bilgiye göre, Kemâloğlu, Mısır Memlûkları adına Trablûs'da hükümet eden Mîr Gâzî'nin yanında ike Halîl ismindeki bir dostunun verdiği Arapça mensur bir hikâyeyi manzum olarak Türkçeye aktarmıştır. Aktarmasını yaparken başka kaynaklardan birtakım ilaveler yapmıştır²⁷⁷⁰:

Hikâyetdür işidürlerdi ilde

Tamâmı söylenürdi niçe dilde

Meger bir kimse hem bunu işitmiş

Düşüben gönline key teşvîş itmiş;

Aceb nazm ile bunu söylemişdür

Hatâlar bî-nihâyet eylemişdür

Meger bilmezdi vezn ü kâfiye hiç

Okınsa lafza hem vezne düşer gîç

...

*Çıkardum ben **bunu üç dürlü dilden***

²⁷⁶⁸ Kenan Özbostancı, "Ferahnâme Kemaloğlu", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991; Tijen Çalışkanman Dursun, "Ferahnâme (Kemâloğlu)", (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1996.

²⁷⁶⁹ Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. y.y.'a kadar)**, s. 65-66.

²⁷⁷⁰ Köprülüzâde Mehmed Fuad, "Ferahname-i İbn-i Hatib (J. Nemeth)", **Türkiyat Mecmuası**, C. II, 1928, s. 493.

Tanışıkcum dahı yoğ idi ilden

Kimisi Pârsî kimisi Arabca

*Kimi Türkî idi kimi Acemce*²⁷⁷¹

Kemâloğlu eserini 789/1387 yılında kaleme almış ve adı geçen Mîr Gâzî'ye ithaf etmiştir.²⁷⁷²

13.2.4.3. (mütercimi belirsiz, XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Tuhfetü'r-Riyâz.**

Nüshasını görebilme fırsatı bulamadığımız bu tercüme Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 405 numarada kayıtlıdır. Katalogda verilen bilgiye göre, eser ismini vermeyen bir mütercim tarafından Arapça kitaplardan derleme usulüyle tarih ve hikâye konusunda yapılan bir tercümedir. II. Bâyezîd'e sunulan eser, 160 yaprak olup 955/1548'te istinsah edilmiştir.²⁷⁷³

13.2.4.4. Lâmi'î elebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **İbret-nümâ.**²⁷⁷⁴

Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan Lâmi'î elebi'nin bu eseri, iki bölümden oluşmaktadır. Birinci kısımda 19, ikinci kısımda da 7 hikâye olmak üzere toplam 26 hikâyeyi barındırmaktadır. Çoğu menkıbevî tarzda olan bu hikâyeler, Abdullâh Yâfi'î, İbn-i Fâris, Abdülkâdir Geylânî, Muhyiddîn Arabî, Hâce Bahâeddîn Nakşibendî gibi kişilerinden eserlerinden derlenerek tercüme edilmiştir.²⁷⁷⁵

13.2.4.5. Süheylî, Ahmed b. Hemdem Kethüdâ (ö.1632'den sonra), **Acâ'ibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir.**²⁷⁷⁶

²⁷⁷¹ Özbostancı, a.g.t., s. 89-90.

²⁷⁷² elebioğlu, a.g.e., s. 65.

²⁷⁷³ Karatay, a.g.e., C. I, s. 488.

²⁷⁷⁴ Salih Gülerer, "Bursalı Lami'î elebi, İbretnümâ (İnceleme-Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1988.

²⁷⁷⁵ Günay Kut, "Lâmi'î elebi and His Works", s. 139, Kavruk, a.g.e., s. 107.

²⁷⁷⁶ şerife Yağcı, **Süheylî'nin Acaibü'l-measir ve Garaibü'n-nevadir'i -Metin ve küçük hikaye üzerine teorik bir inceleme-**, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2001.

Asıl adı Ahmed olan Süheylî, Eğri muharebesinde şehit düşen Hemdem Kethüdâ'nın oğludur. Dîvân kâtipliği görevinde bulunan Süheylî tarihî eserleri (**Târîh-i Şâhî, Târih-i Mısır-ı Cedîd**) ile bilinmektedir.²⁷⁷⁷

Süheylî'nin konumuzu ilgilendiren eseri ise **Acâ'ibü'l-Me'âsir ve Garâ'ibü'n-Nevâdir** adını verdiği eseridir. Bir hikâye derlemesi olan bu eser Klâsik Türk edebiyatının küçük hikâye türü arasında yer almaktadır. Süheylî, eserine klâsik bir hamdele ve salvele ile başlayıp eserini ithâf ettiği devrin padişahı IV. Murâd'ı övdükten sonra eserin yazılış sebebini açıklamaya başlar. Bu bölümde tarih ilminin öneminden bahsedip ehl-i tevârihden övgüyle bahseden mütercim bunların eser yazmadaki amaçlarını şu şekilde açıklar:

“... *pes ashâb-ı hayret ve erbâb-ı 'ibretün fînûn-ı tevârih ü sîret tedvîninden garazları istinbât-ı garâyib-i hâlât ve istihrâc-ı nevâdir-i ittifâkiyâtdur.*” (4b)

Bu durumun kolaylık elde edilebilecek bir şey olmadığını ifade eden Süheylî bunun ancak bahsi geçen tarihle ilgili kitapları incelemekle elde edilebileceğini ifade ettikten sonra muhtelif Arapça ve Farsça tarih kitaplarından derlediği hikâyeleri tercüme ettiğini şu şekilde açıklar:

“... *bu dürer-i gureri bihâr-ı mu'tebereden ve cevâhir-i âbdârı me'âdin-i mü'ellefât-ı müştehirede ... cem' idüp garâ'ib-i vâkı'âtı ve acâ'ib-i mu'teberâtı derc ve bu nefâyis-i girân-mâye tahsiline nakd-ı 'ömri harc idüp murassa' ve lisân-ı Türkî birle mülemma' kılup ...*” (4b-5a)

Eserinin yazılış sebebini böylece açıklayan Süheylî daha sonra tercüme ettiği hikâyeleri aldığı kaynaklardan birkaçının ismini zikretmektedir. Bunlar arasında **Târîh-i Muhammed b. Ahmed Müstevfî, Mes'ûdî'nin Mürûcu'z-zeheb'i, İbnü'l-Cevzî'nin Mir'âtü'z-zamân, Târîh-i Taberî** gibi eserler bulunmaktadır.

Tarafımızdan incelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Fatih 4431 numarada bulunmaktadır. Eser, Arap harfleri ile de birkaç defa basılmıştır. Bkz. Özege. I. 32.

²⁷⁷⁷ Hayatı hakkında bkz. OM. III. 68.

Süheylî incelediğimiz nüshaya göre 217 yapraktan oluşan eserini konularına göre 30 fasla ayırmıştır. Eserin giriş bölümünde ağdalı bir anlatım bulunsa da asıl hikâyelerin anlatıldığı bölümde yalın bir anlatımın olduğu görülmektedir.

13.2.4.6. İsmâ'îl b. Alî, **Câmi'u'l-hikâyât**.²⁷⁷⁸

Hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan İsmâîl b. Alî, eserinin başında kensini şu şekilde tanıtmaktadır:

“... işbu za'îf ... İsmâ'îl b. Alî ki kâtib-i Dârü's-şifâ-ı Sultân Süleymân-ı Gâzî...” (1b)

Bu cümleden kâtib olduğunu anladığımız İsmâîl b. Alî, eserini yazma sebebi hakkında ise şu bilgileri kaydetmektedir:

*“... bu fakîr şöylece gördüm ki her bende-i mü'min ki bu 'âleme gelmiş ve gitmiş her biri nev'ile bir du'â-i hayr kesb itmek için bir sebep koyup gitmişler tâ ki ol sebep ile mü'min karındaşlar ol kişiye hayr-ı du'â ideler. Bu sebeblere kâdir olmadığı ecilden bu fakîr ana sebep fikr idüp ba'zı Arabî kitâblardan ve ba'zı Fârisî kitâblardan ihrâc idüp bir niçe hikâyât-ı garîbe cem' idüp bir Türkî kitâb yazup adını **Câmi'u'l-Hikâyât**” kodum...” (1b)*

İsmâîl b. Alî, kitabının sebab-i te'lîfini bu şekilde açıklayıp, okuyucudan dua talebinde bulunduktan sonra derlediği hikâyeleri tercüme etmeye başlar. 160b'de sona eren eserin gerek konunun akışından gerekse de reddâdeden anlaşıldığına göre eksik kaldığı anlaşılmaktadır.

Eserin sonu eksik olduğu için ne zaman tercüme veya istinsah edildiği bilinmemektedir.

13.2.4.7. Muhlis b. El-Hâfız el-Kâdî, **Câmi'ü'l-Hikâyât**.²⁷⁷⁹

²⁷⁷⁸ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 6248 numaradadır.

Klâsik Türk edebiyatında, mensur hikâye konusunda derleme türü bir tercüme oluşturanlardan biri de hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Muhlis b.el-Hâfız adlı biridir. Türkiye kütüphanelerinde 7 nüshası tespit edilen bu eserin²⁷⁸⁰ istinsah tarihi barındıran nüshalarından en eski olanı Ayasofya Ktp. 2195 numarada bulunmakta olup 1111/1699 yılında istinsah edilmiştir.

Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan Muhlis b. el-Hâfız, daha sonra ise muhtelif kaynaklardan derlediği hikâyeleri bir araya getirerek Türkçe bir eser yazdığını ve adına da Câmi’u’l-Hikâyât verdiğini şu şekilde ifade eder:

“... bu za’îf ü nahîf ... Muhlis b. el-Hâfız el-Kâdî ... bu fakîr şöyle gördi ki her bende-i mü’min ki bu âleme gelüp gitmiş her birisi bir nev’ile bir duâ kesb itmek için bir sebep koyup gitmişler tâ ki ol sebep ile mü’min karındaşlar ol kişiyi hayr-ı duâ içre yâd iderler. Bu fakîr dahi ol sebep ile kâdir olduğu sebebde bir fakîrâne sebep fikr idüp Arabî kitâblarda ve ba’zı Fârisî kitâblarda ihrâc idüp ba’zı ulemâdan istimâ’ idüp bir nice hikâyeti cem’ idüp bir Türkî kitâb yazdım. Anun adını Câmi’ü’l-Hikâyât kodum ...” (87b)

Meryem Delice’nin yaptığı incelemeye göre bu hikâye mecmuasında, Hz. Muhammed, Hz. Îsâ, Hz. Mûsâ, Hz. İbrâhîm ve Hz. Süleymân gibi peygamberler; İmâm-ı A’zam, Hasan-ı Basrî, Şeyh Şiblî, Bâyezîd-i Bestâmî, Hârûn Reşîd, İbrâhîm Edhem, Zünnûn’-ı Mısırî, Abdullâh Mübârek gibi mutasavvıf ve devlet adamları ile ismi verilmeyen kişiler etrafından gelişen hikâyelerin yer aldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁸¹

13.3. Kısasu’l-Enbiyâlar

Peygamberlerin hayat hikâyelerini ve tebliğ faaliyetlerini anlatan eserlerin genel adı olan **Kısas-ı Enbiyâ**; kısas ile nebî kelimelerinin cemi hallerinin terkibe girmesiyle oluşmuştur. K. Kerîm’de öğüt vermek amacıyla bazı peygamberlerin

²⁷⁷⁹ Meryem Delice, “Divan Edebiyatında Küçük Hikâye Geleneği İçinde Muhlis b. Hâfızü’l-Kâdî’nin Câmiü’l-Hikâyâtı”, (Basılmamış YL Tezi), Doğuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2000. İncelenen nüsha Ayasofya Ktp. 2195/9 numaradadır.

²⁷⁸⁰ Nüshaların tavsîfi için bkz. Delice, a.g.t., s. 33-37.

²⁷⁸¹ Hikâyelerin konu tasnifi için bkz. Delice, a.g.t., s. 11-31.

başından geçen olaylar anlatılmıştır. Bunlar K. Kerîm'den önce hak kitap olarak indirilen Tevrat ve İncil'de de benzer maksatlarla bulunmaktaydı. Kur'ân'da kısaca yer alan kıssalar daha sonra Kur'ân dışı kaynaklarla genişletilmiş, bu noktada İsrâiliyyât denilen Yahudi ve Hıristiyan kutsal metinleriyle Yahudi dinî literatüründen istifade edilmiş, önceleri tefsirlerde yer alan bu açıklamalar özel bir tür olan kısas-ı enbiyâ eserlerini meydana getirmiştir. Kâtip Çelebi'ye göre ilk örneğini Vehb b. Mütenebbih'in (ö. 110/728) verdiği kısas türünde; başta Arapça, Farsça ve Türkçe olmak üzere birçok Müslüman milletin diliyle örnekler verilmiştir. Keşf.'te Ali b. Hamza el-Kisâî, Sehl b. Abdullâh et-Tüsterî, Muhammed b. Abdülmelik el-Müsebbihî'nin Arapça, Muhammed b. Hasan ed-Dandurmî ve İbrahim b. Halef en-Nişâbûrî'nin Farsça kısas-ı enbiyaları da kaydedilmiştir. Kısas türündeki en meşhur eserler, Sa'lebî'nin **Arâisü'l-Mecâlis**'i ile Kisâ'î'nin **Kıyasu'l-Enbiyâ** isimli eserleridir.²⁷⁸²

13.3.1. (Mütercimi belirsiz, XIV. yüzyıl –Aydınoğlu Mehmed Bey devri-),
Tercüme-i Kıyas-ı enbiyâ.²⁷⁸³

En eski iki nüshası Bursa'da Ulucami kitaplığında 2474 numara ile Türk Dil Kurumu Ktp. Yz A 145 numarada bulunan bu tercüme, ismi belirsiz biri tarafından Aydınoğlu Mehmed Bey adına yapılmıştır. Aynı bey adına yapılan Tezkiretü'l-Evliyâ tercümesinin önsözündeki bilgi²⁷⁸⁴ dikkate alınır ise her iki eseri de aynı kişi tercüme etmiştir. Sa'lebî'nin **Arâisü'l-Mecâlis**'inin Türkçeye aktarıldığı bu tercümenin TDK nüshası eksiksiz olup 954 sayfadan oluşmaktadır.²⁷⁸⁵

²⁷⁸² M. Süreyya Şahin, "Kıyas-ı Enbiyâ", C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 495-96.

²⁷⁸³ Orhan Duru, **Kıyas-ı Enbiyâ**, Ada Yayınları, İstanbul, 1978; İsmet Cemiloğlu, **14. Yüzyıla Ait Bir Kıyas-ı Enbiyâ Nüshası Üzerinde Sentaks İncelemesi**, TDK Yayınları, Ankara, 1994; Meriç Ökten, "Sa'lebî'nin Kıyasu'l-enbiyâ'sının XIV. Yüzyılda Türkçe Tercümesi (Metin-Sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000

²⁷⁸⁴ "... *pes Kıyasu'l-enbiyâ kitabın Arab dilinden Türk diline dönderdiğümden sonra ben za'ife işâret olundu ki Tezkiretü'l-evliyâ kitabınn dahı Pârsî dilinden Türkçeye dönderem...*" Bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 166, vrk. 1b.

²⁷⁸⁵ Emine Yılmaz; Nurettin Demir, "Sa'lebî'nin Kitâbu Arâ'isi'l-mecâlis fi Kıyasu'l-Enbiyâ'sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri", **Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem dilçin Armağanı)**, sy. 33/II, 2009, s. 359-61.

Kıyasu'l-Enbiyâ konusundaki bu ilk tercüme hâvî olduğu zengin dil malzemesinden dolayı birçok araştırmacı tarafından incelenmiştir.

13.3.2. Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznikî (ö.1429), **Tercüme-i Kıyasü'l-Enbiyâ.**²⁷⁸⁶

Erken XV. yüzyılın önemli âlimlerinden olan Mûsâ b. Hacı Hüseyin, İznikli olup Arapça ve Farsçadan yaptığı tercümelerle bilinmektedir.²⁷⁸⁷ Bu tercümelerinden biri de Sa'lebî'nin **Kıyasu'l-Enbiyâ**'sını Türkçeye aktardığı eseridir. İki cilt olarak düzenlenen bu çevirinin ikinci cildinin kayıp olduğu, ilk cildinin de elimizde iki nüshasının²⁷⁸⁸ bulunduğu ifade edilmektedir.²⁷⁸⁹ İznikli Mûsâ, eseri Sa'lebî'den çevirdiğini şu ifadelerle bildirmektedir:

“... bundan sonra bilgil kim bu kitâb-ı şerîfi tercüme kılmağa sebab bâ'is ne oldı birkaç şerîf vücûda ki a'yândan idi Hak ta'âlâ vücûdların 'izz ü kerâmet birle dünyede ve âhiretde müzeyyen ve mücellâ kılsun. Bu za'îf du'âcıdan ki ... Ebü'l-fazl Mûsâ b. Hacı Hüseyin İznikîden eyle iltimâs kıldılar ki bu şerîf kitâb ki Kıyasu'l-enbiyâdür İmam Sa'lebî Arabî dili üzre cem' itmiş biz bunı Türkî dil üzere tercüme kılavuz tâ ki 'âm u hâs buna nazar idüp istimâ' kılup bu asdâfun dürerlerinden nasîb alup iki cihânda ganî olalar. Pes ol azîzlerün iltimâsı birle ve hem dahi ol kasd üzere ... bu kitâb-ı şerîfi tercüme kılmağa şürû' kılduk...” 1b-2a.

Bu çevirinin elimizdeki ilk cildinde, insanın yaratılışından Hz. Mûsâ'ya kadarki bölüm yer almaktadır.²⁷⁹⁰

13.3.3. (mütercimi belirsiz, -Kansu Gavrî devri (ö. 1516)-), **Tercüme-i Bedü'd-Dünyâ ve Kıyasu'l-Enbiyâ.**²⁷⁹¹

²⁷⁸⁶ Nesrin Bayraktar, **Ebü'l-Fazl Mûsâ bin Hacı Hüseyin el-İznikî Kıyasu'l-Enbiyâ Tercümesi (Metin-Dizin)**, Ebabil Yayınları, Ankara, 2008. İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Yozgat 431 numaradadır.

²⁷⁸⁷ Hayatı hakkında bkz. M. Kâmil Yaşaroğlu, “Mûsâ İznikî”, C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 218-19.

²⁷⁸⁸ Süleymaniye Ktp. Yozgat 431; Şazeli 126. (Bayraktar'ın yayını her iki nüshanın karşılaştırmasına dayanmaktadır)

²⁷⁸⁹ Yılmaz; Demir, a.g.m., s. 365.

²⁷⁹⁰ Yılmaz-Demir, a.g.m., s. 365.

Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 444 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi, kütüphane kaydına göre Mustafa b. Mirzâ el-Bolevî'dir. Söz konusu isim sadece istinsah kaydında bulunmakta olup, eserin mütercimi olduğuna dair ise bir bilgi yoktur. Bu bölümde “*temmet kitâbetü tercemeti 'l-kitâb...*” ifadesiyle tercüme yapıldığını açıkça ifade eden bu zatın tercümenin sahibi olduğunu ihtiyatla karşılamamız gerekir.

Kıyas-ı Enbiyâ tercümesinin bu nüshasının başında; sonunda “*nâzımuhu kâtibü hâze 'l-kitâb*” şeklinde bir kayıt bulunan manzum bir bölüm vardır. Bu bölümde Allah'a hamd edilip Hz. Peygamber'in övgüsü yapıldıktan sonra Kansu Gavri'nin övgüsüne geçilmektedir. Birkaç kalenin tavsifinden sonra ise Emîr Hüseyin adlı bir emirin övgüsüyle bu manzum bölüm sona ermektedir.

Bu nüshadaki Kıyas-ı Enbiyâ tercümesinin, elimizdeki nüshasının başında yer alan “... *eyitdi Şeyh İmâm-ı âlim ü âbid ü zâhid ü fâzıl Muhammed b. Abdullâh el-Kisâ'î*” şeklindeki ifadede Kıyas-ı Enbiyâ'nın Arapça eserinden tercüme edildiğini anlamaktayız.

Bu tercümenin Ayasofya Ktp. 3354 numarada bulunan ve 536 yaprakta oluşan bir nüshası daha tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu nüshanın sonunda şu kayıt bulunmaktadır:

“... *temmet tercümetü kitâbi Bed'ü'd-dünyâ ve Kıyasu'l-enbiyâ ... alâ yedi 'l-hakîr el-müznib ... Abdülazîz b. Mahmûd el-İsfahânî el-meşhûr bi-Hayâtî... fî târihi ... sene işrûne ve tis'a mi'e...*” (535b-536a)

Bu kayıta yer alan isim ve tarih, tercüme yapan kişi ve tercümenin yapıldığı tarihe işaret edebileceği gibi müstensih ve istinsah tarihine de işaret etmesi mümkündür.

13.3.4. Ahmedî, Muhsinoğlu el-Antakî (ö. 1533'den sonra), **Kıyasu'l-Enbiyâ**²⁷⁹²

²⁷⁹¹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 444 numarada bulunmaktadır.

²⁷⁹² İncelenen nüsha, Hacı Mahmud 4311 numaradadır.

Kisâ'î'nin **Kıyasu'l-Enbiyâ** adlı eserinin tercümesi olan bu eser, nüshanın sonunda yer alan bilgilerden anlaşıldığına göre Ahmedî mahlaslı Muhsinoğlu el-Antakî'ye aittir. Eser sona erdikten sonra şu bilgiler kaydedilmiştir:

Bihamdillâh kitâb irdi tamâma

Hezâr şükr olsun irdi ihtimâma

Hak rahmet eylesün kim ana

Fakîr Muhsinoğlu Ahmedî du'âdan ana (195b)

Eserin Antakya'da tercüme edildiği ise şu bilgilerden anlaşılmaktadır:

“... bu kitâb-ı şerîf şehri Antakya'da oldu tamâm dokuz otuz dokuz yılında Zilhiccenün ikinci gününde ey hümâm...” (196a)

Kıyasu'l-Enbiyâ eserlerindeki muhtevaya bağlı olarak K. Kerîm'de isimleri geçen peygamberlerin kıssalarının anlatıldığı bu eser, Hz. Alî'nin övgüsünde olan bir manzumeden sonra nihayete ermektedir.

13.3.5. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kıyas-ı Enbiyâ**.²⁷⁹³

955/1548 senesinin Safer ayında istinsah edildiği anlaşılan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı bilinmemekle birlikte, 2a yaprağında yer alan “... böyle eydür Ebû ishâk İbrâhîm b. el-Mansûr b. Halef en-Nişâbûrî kim bu kitâbun Fârisîsinün musannifidür.” şeklindeki kayıttan anlaşıldığına göre tercüme bahsi geçen yazarın Farsça eserinden yapılmıştır. Tercüme 368 yapraktan oluşmaktadır.

13.3.6. Mahmûd Hindî (ö. 1579'dan sonra), **Kıyasu'l-Enbiyâ**.

Nüshası British Museum'da Or. 12173 numarada bulunan bu eser, manzum olup 299 yapraktan oluşmaktadır. Eserin yazarı Mahmûd Hindî adında biri olup hayatı hakkında bilgi tespit edilmemiştir; ancak eserinde verdiği bilgiye göre tercümesini sunduğu III. Murâd'a hayli yakın olan biridir. Kütahya'da padişahın

²⁷⁹³ İncelenen nüsha, Hacı Mahmud 4329 numaradadır.

yanında bulunup kapıcıbaşı olan şâir, gazaya çıkıp kırk müslüman ile Kızıl Elma'da esir düşmüştür. Esareti sırasında eserini kaleme alan Mahmûd Hindî, bunu kendisini kurtaran padişaha sunmuştur.

Hindî eserini yazarken peygamber hikâyelerini K. Kerîm'in anlatımına uygun olarak anlatan fuzelâ tahririnden hareketle nazma çektiğini belirtirken eserinin 8000 beyitten oluştuğunu da ifade etmektedir.

13.3.7. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kısas-ı Enbiyâ**²⁷⁹⁴

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 6483 numarada bulunan bu Kısas-ı Enbiyâ tercümesinde de maalesef ki eserin mütercimi belli değildir. Kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra, eserin tercüme olduğunu anladığımız şu bilgiler bulunmaktadır:

“... bundan sonra bu fakîr eydür ol server-i ulemâ ve mihter-i fuzalâ Muhammed b. Cerîr et-Taberî kim tefsîr-i kebîrün sâhibidür. ... tevârih-i Taberî dimekle [ma'lûm] olan kitâb cem' eyledi ve bunca letâyif ü garâyib anda derc eyledi. Lâkin Arabî olduğu cihetden ekser kişi istifâde idemezdi. Ol sebebden bir azîz Fârisîye tercüme eylemiş gerçi anda çok dürlü sanâyi' harc eylemiş ammâ bu diyârda Arab u Acem lügati az isti'mâl olunmağın hazret-i emîr-i mu'azzam ve kâmkâr-ı mufahham emîrî'l-ümerâ Ahmed Paşa hizmetleri ... şöyle vech girdiler ki ol kitâb-ı fâhir Türkî dile tercüme oluna tâ ki Arab u Acem lügatinden aczi olan kimesneler dahi ol kitâbun nesâyihî ile ve mevâ'izi ile fâyidelenür. Bu fakîr ü za'îf ol re'y-i cihân-ârâyâ imtisâl idüp ... şürû' eyledüm ki ol kitâbı Türkîye dönderem ve anda mezkûr olan âyât u ehâdis ma'nâsını elden geldükçe beyân idem...” (1b)

Parçadan da anlaşılacağı üzere, ismi belirsiz mütercim, Taberî'nin tarihinde yer alan peygamber kıssalarını Ahmed Paşa adındaki bir devlet büyüğünün isteği üzerine derleyip Türkçeye aktarmıştır.

²⁷⁹⁴ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 6483 numarada bulunmaktadır.

1093/1682 Zilkâdesinde istinsah edilen bu tercümenin muhtevası klâsik kısas kitaplarına uygundur. Eser 230 yapraktan oluşmaktadır.

13.3.8. Şifâ'î, Şa'bân Efendi (ö.1705), **Kısas-ı Yûsufî (Tercüme-i Kıyasu'l-Enbiyâ)**.²⁷⁹⁵

Meşhur Osmanlı tabib ve kadılarından olan Şifâ'î'nin asıl adı Şa'bân olup babasının adı Ahmed'dir. Ankara'nın Ayaş kazasında doğan Şifâ'î, küçük yaşta İstanbul'a gelerek tıp ilminde ilerledi ve bu sahada birkaç eser kaleme aldı. 1116/1705'da vefat eden Şifâ'î'nin Kıyasu'l-enbiyâ tercümesi dışında birkaç eseri daha bulunmaktadır.²⁷⁹⁶

Kaynaklarda **Kıyasu'l-Enbiyâ'yı** tercüme ettiği bildirilen Şifâ'î'nin tercümesinin bir nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2968 numarada bulunmaktadır. İshak b. İbrâhîm b. Mansûr en-Nişâburî'nin Farsça telif ettiği Kıyas'ı tercüme eden Şifâ'î, tercümesini IV. Mehmed devri devlet adamlarından Yûsuf Ağa'nın isteği üzerine kaleme almış ve ismine de bu zatın ismini andıracak şekilde Kıyas-ı Yûsufî koymuştur. Mütercim kaynak metinde meşhûra muhâlif gördüğü bazı hikâyeler ile herkes tarafından bilinen hikâyeleri atlayarak muhtasar bir tercüme oluşturduğunu şu ifadelerle belirtmektedir:

"... ol mecmû'a-i latîfede vâki' olan le'âlî-i rivâyât-ı muhtelife aynî ile tercüme olunup semt-i tahrîre nazm olunmağla bezl-i makdûr olunmuşdı. Lâkin ba'zı mahalde meşhûra muhâlif ve ba'zı kıssa şöhretine binâen ihtisâr üzre rivâyet olunup ba'zı yirlerde dahi sehv-i kalem-i nâsihden nâşî ibaretde mugâyeret bulunup nüsha-i âher tahsîlinde dahi usret olunmağla mehmâ emken tashih..." 3b-4a.

Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3419 numaradaki bir **Kıyasu'l-Enbiyâ** tercümesi de ona izafe edilmişse de tarafımızdan incelenen bu nüshanın başı eksik olduğu ve sonunda da herhangi bir bilgi verilmediği için bu bilgiyi teyit edemedik.

²⁷⁹⁵ İncelenen nüsha, Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3419 numarada bulunmaktadır.

²⁷⁹⁶ Bkz. OM. III. 220-21.

13.3.9. Çerkeszâde Mehmed b. Yûsuf b. Mustafâ (ö.1747), **Tercüme-i Kısas-ı Enbiyâ.**

Aslen Diyarbakırlı olup Vâkıdî'nin Fütûhu'ş-Şâm adlı eserini de Türkçeye aktaran Çerkes Mehmed Efendi'nin²⁷⁹⁷ Sa'lebî'nin Arapça versiyonundan çevirdiği bu kısas-ı enbiyâ iki cilt olarak düzenlenmiştir. Elimizde iki yazma nüshası²⁷⁹⁸ bulunmaktadır. Bunlardan Manisa nüshası ilk cilde; Bağdatlı Vehbî nüshası da (birkaç yapraklık eksikliğine karşın) ikinci cilde karşılık gelmektedir.

Manisa nüshasındaki bilgilerden, çevirinin 1081/1671 yılında Sayda ve sıfıd Beylerbeyi İshak Paşa'nın kethüdâsı Osman Ağa adına yapıldığı anlaşılmaktadır.²⁷⁹⁹

Bağdatlı Vehbî Efendi nüshasında, bu tercümenin Çerkeszâde'ye ait olduğunu, eserin sonunda yer alan kayıttan öğrenmekteyiz. Söz konusu kayıt şu şekildedir:

"... hâliyâ işbu tercüme-yi kılan hakîrün ismi dahi Mehmed b. Yûsuf el-Çerkesîdür" (236a)

13.3.10. Dayıoğlu, **Tercüme-i Kısasu'l-Enbiyâ.**

Nüshasını görme fırsatı bulamadığımız bu tercüme, Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde yer alan Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu içinde 374 numarada kayıtlı olup 231 yaprakтан oluşmaktadır. Tespit fişi için hazırlanan bilgi notunda tercümenin Kisâ'î'nin metnine dayandığı bilgisi yer almaktadır.²⁸⁰⁰

13.3.11. (mütercimi belirsiz), **Kısas-ı Enbiyâ**²⁸⁰¹

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4340 numarada yer alan bir Kısas-ı Enbiyâ daha bulunmaktadır. Bu nüshada, eserin tercüme veya telif olduğuna dair herhangi

²⁷⁹⁷ Bkz. OM. III. 148.

²⁷⁹⁸ Manisa İl Halk Ktp. 1370; Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 1117 (tarafımızdan incelenen nüsha).

²⁷⁹⁹ Yılmaz; Demir, a.g.m., s. 366.

²⁸⁰⁰ https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=20810 (09.02.2011)

²⁸⁰¹ İncelenen nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4340 numaradadır.

bir kayıt olmadığı gibi, eserin kim tarafından, ne zaman ve hangi kaynaktan hareketle tercüme edildiğine dair de herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Eserin başında yer alan fihristten anlaşıldığına göre; “nûr-ı Muhammedî”nin yaratılışından itibaren başlayan eserde, K. Kerîm’de ismi geçen peygamberlerin kıssalarına yer verildikten sonra, Hz. Peygamber’in adeta bir siyer eserini andıran kıssaları ile Hz. Fâtıma’nın evliliği konusu işlenmiştir.

13.4. Seyâhatnâme Türü Eserler

13.4.1. Ebû Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsi’nin Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb’ı

Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb XII. yüzyıl Arap coğrafyacılarından olan Ebû Hâmid Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsi’ye aittir. 473/1080 yılında Gırnata’da doğan Ebû Hâmid uzun bir seyahat hayatından sonra 565/1169 yılında vefat etti. Asya, Avrupa ve Afrika kıtalarına yaptığı seyahatleri bir kitap haline getiren Gırnâtî, dört bâba ayırdığı Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb adlı eserinde, çıktığı seferler esnasında şahit olduğu veya başkalarından işittiği hikâyelere yer vermiştir.²⁸⁰²

13.4.1.1. (mütercimi belirsiz –XVI. yüzyıl -Şehzâde Bâyezîd devri-), Tercüme-i Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb.

Müterciminin verdiği bilgiye göre Muhammed b. Abdürrahîm el-Endülüsi adlı bir zatın kaleme aldığı bu tercüme, Kânûnî Sultân Süleymân’ın şehzadelerinden Şehzâde Bâyezîd için tercüme edilmiştir. Nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 641 numarada bulunan bu eser kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra ismini vermeyen mütercimin şu ifadeleriyle devam etmektedir:

“...bu fakîr ü hakîr ü nahîf kütüb-i mütekaddimînden hikâyât-ı ‘acîbe ve rivâyât-ı garîbe üzre müellef ve musannef Tuhfetü’l-Elbâb ve Nuhbetü’l-A’câb adlu bir kitâb mütâla’a idüp ba’zı zamânda ‘acîb ü garîb

²⁸⁰² Bkz. Ebû Hamid Muhammed b. Abdürrahim Ebû Hamid Gırnati, **Rihletü’l-Gırnati: Tuhfetü’l-Elbab ve Nuhbetü’l-A’câb**, (harrereha ve kaddem leha: Kâsım Vehb), Dârü’s-Süveydi, Beyrut, 2003, s. 11-18.

letâyifinden hazret-i mahdûm ... Sultân Bâyezîd Hân b. Sultân Süleymân Hân ... hazretlerinün izz-i huzurlarında nakl itdükde zann-ı gâlib oldu ki kitâb-ı mezbûr tercüme olursa ba'zı evkâtda nazar-ı şerîfleri müte'allık olmak câ'iz ola..." (1b-2a)

Mütercim bu ifadelerden sonra kitabın musannifi olarak Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsi'nin ismini anmaktadır. Mütercimin kaynak metnin yazarının ağzından verdiği bilgiye göre eserde yer alan hikâyeler, Muhammed b. Abdurrahîm Endülüsi'nin yaptığı seferler esnasında şahit olduğu veya başkalarından işittiği hikâyelerden oluşmaktadır. Eser, 1 mukaddime ve dört bâbtan oluşmaktadır. Eserde dört konu etrafında anlatılan hikâyeler bulunmaktadır. Mütercimin ifadesiyle bu bâbların konuları şöyledir:

"... evvelki bâb dünyânun sıfatında ve içinde sâkin olan mahlûkâtun beyânındadır kavm-i insândan ve kavm-i cândan ... ikinci bâb şehirlerin 'acâyibin ve binâların garâyibin vasf itmegün beyânındadır ...üçüncü bâb denizlerin ve içinde olan hayvânların 'acâyibin ve denizlerden çıkan anberün ve ziftün ve cezîrelerde olan envâ'-ı neft u nârı 'ayân itmek beyânındadır... dördüncü bâb çukurların ve kabirlerin sıfatındadır ve büyük kemüklerin beyânındadır..." (2b-3a)

Tercüme 70 yapraktan oluşmaktadır.

13.4.2. **Gıyâseddîn Nakkâş'ın Hitay Sefâretnâmesi**

Timurlu devlet adamı Gıyâseddîn Baysungur Mîrzâ'nın Çin sefiri olan Gıyâseddîn Muhammed Nakkâş-ı Tebrîzî'nin Çin yolculuğunu günlük tarzında anlattığı bu eseri, Acâ'ibü'l-Letâ'if ismini taşımaktadır. Yaklaşık 825/1422 yılında tamamlanan bu eser, günümüze ulaşan ilk Farsça resmî elçi seyâhatnâmesidir.²⁸⁰³

13.4.2.1. **Çelebizâde İsmâîl Âsım Efendi –Şeyhülislâm, Vak'anüvîs- (ö.1760), Tercüme-i Acâ'ibü'l-Letâ'if (Hitây Sefâretnâmesi Tercümesi).²⁸⁰⁴**

²⁸⁰³ Kaan Dilek, "Seyahatnâme: İran Edebiyatı", C. XXXVII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 12.

²⁸⁰⁴ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Tarih 826.

Babasına nispetle Küçük Çelebizâde veya Çelebizâde diye bilinen İsmâîl Âsım Efendi İstanbul'da doğdu. Şeyhülislâmlığa kadar yükselen Çelebizâde Âsım mahlasıyla şiirler yazdığı gibi, İbrâhîm Paşa'nun öncülük ettiği tercüme heyetinde de yer almıştır.²⁸⁰⁵

Âsım Efendi'nin Gıyâseddîn Nakkâş'ın Hitây sefâretnâmesini çevirdiği bu eseri kısa bir hamdeleden sonra sebab-i tercüme ile devam etmektedir. Bu bölümde İbrâhîm Paşa'nın iyi tarih okuyucusu olduğu üzerinde duran Âsım Efendi, onun isteği üzerine bu sefâretnâmeyi tercüme ettiğini şu şekilde ifade etmektedir:

“... sâbıkâ manzûr-ı nazar-ı iksîr-eserleri olan Mîrzâ Şâhruh sultân zamânında risâlet ile memleket-i Hitâya giden Hoca Gıyâseddîn Nakkâşun rûznâmçesi vâki'-i hâle muvâfık ve nefsü'l-emre mutâbık bir nüsha-i nâ-dîde olduğundan nâşî ta'mîmen li'l-fâ'ide tercüme olunmasını buyurup...” (2a)

Çelebizâde Âsım Efendi'nin bu tercümesi Ali Emîrî tarafından İstanbul'da Kader Matbaa'sı'nda basılmıştır.

13.4.3. Alî Ekber'in Hitâyname'si

Hitâyname hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Alî Ekber'in yazdığı Farsça bir eserdir. XVI. yüzyılın başında elçilik görevi ile Çin'e gönderilen Alî Ekber, 1506-1508 yılları arasında orada kalmış ve dönüşünde izlenimlerini kaleme alarak önce Yavuz sultân Selîm'e ardından da Kânûnî'ye sunmuştur. Yirmi bir bölümden oluşan eserde Çin'in sınırları, merkezî idaresi, saltanat sistemi, yerleşim yerleri, iklimi ve coğrafi yapısı, dinleri, gelenekleri, şehirleri, posta sistemleri, yabancıları kabul usulleri, ordu teşkilâtı, hazineleri, imparatorluk sarayları, hapisaneleri, resmî bayramları, devletin idarî bölgeleri, tarım ve bahçivanlığı, ilmi ve sanatı, eğlenceleri, kanunları ve eğitim sistemi, Batı dünyasıyla münasebetleri, İslâmiyet'in Çin'deki durumu, Çinliler'in bozkırlı insanlarla, Tibetlilerle ve Hintlilerle münasebetleri, tapınakları, sikkeleri ve kâğıt paraları, hukukları, resimleri ve resim

²⁸⁰⁵ Bkz. Abdülkadir Özcan, “Âsım Efendi, Çelebizâde”, C. III, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 477-78.

koleksiyonları, başşehirlerindeki festivalleri, takvimleri, Çin tarihinin devirleri, batı bozkırlarında yapılan savaşlar hakkında bilgi verilmektedir.²⁸⁰⁶

13.4.3.1. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Hitâynâme.**²⁸⁰⁷

Hitâynâme'nin adını vermeyen bir mütercim tarafından yapılan bu tercümesi, uzunca bir hamdele ve salvele ile başlar. Daha sonra tercümesini sunduğu padişahın övgüsüne yer veren mütercim bu padişahın ismi “Sultân Murâd Hân b. sultân Selîm Hân b. Sultân Süleymân Hân” olarak zikreder. Padişahın övgüsünü tamamladıktan sonra şu ifadelerle Hitâynâme adlı eseri çevirdiğini açıklar:

“... bu kitâb-ı müstetâb-ı anberîn-nikâb Hitâ vü Hoten ve Çîn ü Mâçîn mülûkının kânûnnâmesidür ki zebân-ı Fârisîden lisân-ı Türkîye tercüme olındı....” (7b)

Bu ifadelerden sonra başlayan tercüme incelediğimiz nüshaya göre 119 yapraktan oluşmaktadır. Tarafımızdan yapılan kısmî bir incelemeye göre, mütercim kaynak metne sâdik kalmakla birlikte, serbest bir tercüme yolunu tercih etmiştir. Metinde geçen manzum parçaları tercüme etmeden bıraktığı görülmektedir.

13.4.3.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hitâynâme.**

Hitâynâme'nin mütercimi belirsiz bir tercümesi daha bulunmaktadır. Ayasofya Ktp. 3188 numarada bulunan bu tercümenin ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunmamakla birlikte, nüshanın fizikî özellikleri XVI. yüzyıla işaret etmektedir. Baştan sonuna kadar kaynak metne sıkı sıkıya bağlı olan bu tercümede, herhangi bir ekleme veya eksiltme yoluna gidilmemiştir. Sözcüğü sözcüğüne tercümeyle yakın bir strateji ile gerçekleştirilen bu çeviri, herhangi bir giriş olmaksızın kaynak metnin ilk beytinin aynen alıntılanmasıyla başlar. Daha sonra kaynak metinde yer alan giriş bölümlerini de aynen tercüme eden mütercim,

²⁸⁰⁶ Ahmet Taşağıl, “Hitâynâme”, C. XVII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 404-405.

²⁸⁰⁷ İncelenen nüshası Nurosmaniye Ktp. 3095 numaradadır. Diğer nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1852, 1853.

tercümesini bütününde, kaynak metindeki manzum parçaları genellikle Türkçeye aktarırken bazılarını ise olduğu gibi bırakır. Ulaşabildiğimiz tek nüshası 157 yapraktan oluşmaktadır.

14. ATASÖZÜ VE VECİZELERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ

14.1. Atasözleri

Klâsik Türk edebiyatı boyunca üretilen şerh ve tercümelerin kaynak metinleri çeşitlilik arz eder. Bu metinlerden bir kısmı da Arapça veya Farsça atasözü ve deyimlerdir.

14.1.1. Mîrek Mehmed Taşkendî en-Nakşibendî (ö. 1612'den sonra), **Nevâdirü'l-Emsâl.**²⁸⁰⁸

Meşhur Fars şairlerinden derlediği beyitleri şerh edip ismine Şehrî vü Gülf adını veren Mîrek Mehmed bu eserinde de bahsi geçen şairlerin şiirlerinde yer alan Farsça atasözlerini şerh etmiştir. Eserine Farsça bir mukaddime ile başlayan Mîrek Mehmed, Nakşibendiliğe olan ilgisini vurguladıktan sonra hayırla yâd edilmek maksadıyla bir emsâl-i Acem kitabı yazmaya karar verdiğini ifade eder. Bu maksatla fuzalâ-yı mütekaddimîn ve şu'arâ-yı müte'ahhirînin dîvânçe, kaside ve rübâ'îlerinden yararlandığını bildirdikten sonra taradığı metinlerin listesini vermektedir ki bunlar arasında Hâfız-ı Şîrâzî, Firdevsî-i Tûsî, Hâkânî, Enverî, Nizâmî gibi şairler yer almaktadır.

Eserine **Nevâdirü'l-Emsâl** adını veren Taşkendî, daha sonra harf sıra göre derlediği atasözlerini verip bunların hangi durumlarda kullanıldığını açıklar ve taradığı şairlerden örnek beyitler verir.

14.1.2. Âlî Hüseyin Efendi (ö. 1648), **Ukûdu'l-Ukûl.**

Nef'î'nin talebelerinden olan Âlî Efendi tarihçi ve şairlerdendir. 1058/1648-49 yılında İstanbul'da vefat eden Âlî Efendi'nin bir dîvânı ile münşe'ât, Riyâzu'r-Rahme, Riyâzu't-Terâcim, Şehâdetnâme gibi birkaç eseri bulunmaktadır.²⁸⁰⁹

Âlî Efendi, derlediği bazı atasözlerini şerh ettiği eserine **Ukûdu'l-Ukûl** adını vermiştir. Eserine kısa bir hamdele ve salvele ile başlayan şârih daha sonra Arap mesellerini bilmenin önemine değinip şiir ve kelâmın bunlarla müzeyyen hâle

²⁸⁰⁸ İncelenen nüsha, Esad Efendi 2743 numaradadır.

²⁸⁰⁹ Bkz. OM. III. 4.

gelebileceğini ifade eder. Konuyla ilgili olarak yazılan eserlerin daha ziyade Türkçenin dışındaki dillerle kaleme alındığını söyleyen Âlî Efendi, Ferâyidü'l-Harâyid adlı kitabı ihtisâr edip “*selîsü'l-lafz ve kesîrû'l-isti'mâl*” olan meselleri “*Tükiyâne ta'bir ile tefsîr*” ettiğini dile getirmektedir.

Eserine **Ukûdu'l-Ukûl** adını veren Âlî Efendi bunu Hüsrev Paşa'ya sunar. Derlediği meselleri alfabetik olarak şerh (tefsir) eden şârih, bunların Türkçe anlamlarını verdikten sonra, bunların öykülerine, ilk defa zikredildikleri kaynaklarına dair açıklamalar yapar.

Âlî Efendinin bu eserine aldığı bazı sözler Hz. Alî'ye ait vecizeler olup bazıları da Hz. Alî'ye ait olmasına karşın mütercim tarafından başka birine nispet edilmiştir.²⁸¹⁰

14.1.3. Riyâzî, Mehmed b. Mustafa el-Birgivî (ö. 1644), **Düstûru'l-Amel fi Durûbi'l-Emsâl**.²⁸¹¹

XVII. yüzyıl tezkire yazarı şairlerden Riyâzî²⁸¹² tarafından yazılan bu eser, kısa bir hamdele ve salvele ile başlamaktadır. Daha sonra Fars dilinin önemi hakkında birkaç cümleye yer veren Riyâzî, derlemesi hakkında şu bilgileri verir:

“... *safha-i zamîrde bu ma'nâyı nakş u tasvîr itdi ki sühan-şinâsân-ı yârân Acemden telakkî itdüğü emsâl ve isti'mâlâtından belki ba'zı letâyif-i mezâyâ ve nevâdir ü nikâtdan bir muhataras mecmû'a cem'ine bezli-kudret...*” (2a)

Alıntıdan da anlaşıldığı üzere, Riyâzî Efendi, Acem şairlerinin şiirlerinden hareketle Farsça meselleri derlediği kısa bir mecmû'a oluşturmuş ve buna da **Düstûru'l-Amel** ismini vermiştir.

²⁸¹⁰ Adem Ceyhan, **Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara, 2006, s. 238-39.

²⁸¹¹ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1391 numaradadır. Ayrıca bkz. Nâmık Açıkgöz, “Riyâzî: Hayatı, Eserleri ve Edebî Kişiliği, Divan, Sâkî-nâme ve Düstûru'l-amel'in Tenkidli Metni”, (Basılmamış Doktora tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1986.

²⁸¹² Hayatı için bkz. Nâmık Açıkgöz, “Riyâzî”, C. XXXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2008, s. 144-45.

Riyâzî Efendi bu bilgileri verdikten sonra alfabetik olarak derlediği Farsça mesel, tabir ve sözcükleri örnek beyitlerle tanımlayarak Türkçeye çevirmiştir. Kütüphanelerde birçok nüshası bulunan bu eser Namık Açıkgöz tarafından tenkitli olarak hazırlanmıştır.

14.1.4. Abdullâh Kudsî (ö. 1717), **Tercüme-i Durûb-ı Emsâl-i Arabiyye**.²⁸¹³

Bursalı Mehmed Tahir'in verdiği bilgiye göre Alaşehirli olan²⁸¹⁴ Kudsî, muhtelif kitap ve lügatlerden derlediği Arapça meselleri Türkçeye tercüme etmiştir. Eserine kısa bir hamdele ve salve bölümü ile başlayan Kudsî, daha sonra derlemesi hakkında şu bilgileri vermektedir:

“... ya'nî Kudsî-i şikeste-cenân kütüb-i mu'tebere-i durûb-ı emsâl-i Arabîden imâm-ı Fâzıl Ebû Ubeyd ve ve tahrîr-i kâmil Ahmed Meydânî ve âlim-i âmil Yûsuf Hôyi'nün müellefâtını ba'de't-tetebbu' mebniyyün 'ale'l-hikâye olan durûb-ı emsâl-i belâgat-iştimâl-i Arabdan ahz ü intihâb ve ta'mîm-i nef' ü fâyide için mahall-i isti'mâllerini ve sebeb-i vürûdlarını lisân-ı Arabîden Türki zebâna tercüme ve cem' ü tedvîn idüp ...” (1b-2a)

Yukarıdaki alıntıdan da anlaşılacağı üzere, Kudsî, Arapça durûb-ı emsâl ile ilgili kaynaklara mürâcaat ederek bir derleme ortaya çıkarmış ve bu derlemedeki mesellerin hangi yer ve zamanda söyleneceği ile ortaya çıkış sebeplerini açıklamıştır.

Kudsî Efendi, derlemesi hakkında bu bilgileri verdikten sonra eserini sunduğu I. Ahmed'i önce bir kaside ile sonra da mensur bir bölüm ile övmüştür. Daha sonra ise “*mukaddime*” başlığını verdiği bölüme geçip burada “mesel” kelimesi üzerinde, dikkate değer bilgiler verir.

Kudsî Efendi mesel kelimesiyle ilgili yaptığı bu açıklamalardan sonra alfabetik sırasına göre her harften derlediği meselleri, eserinin girişinde ifade ettiği tarz üzere açıklamaya ve tercüme etmeye başlar.

²⁸¹³ İncelenen nüsha Nurosmaniye Ktp. 4928 numarada bulunmaktadır.

²⁸¹⁴ Bkz. OM. II. 387.

14.1.5. Hâlis İbrâhîm Pasarofçavî (ö.1747), **Mecma'u'l-Emsâl Düstûru'l-Acem.**²⁸¹⁵

XVIII. yüzyılda yaşamış olan Hâlis İbrâhîm Efendi Belgrat civarındaki Pasarofçadan olup müderrislerin ileri gelenlerindedir. Farsçayı iyi bilen Hâlis İbrâhîm İstanbul'da vefat etmiştir.²⁸¹⁶

Farsça atasözü ve deyimlerin derlendiği bu atasözü mecmuası, adını Hâlis İbrahim Pasarofçavî olarak veren bir zat tarafından hazırlanmıştır. Alfabetik sıraya göre sıralanan bu atasözü ve deyimlerin bazıları Türkçe olarak açıklandığı gibi bazıları ise Farsça açıklanmıştır. Derlemede hepsi olmasa da çoğu atasözü ve deyim alınıldığı kaynak belirtilmiştir. Bu bağlamda, **Düstûr-ı Şu'ûrî, Nevâdirü'l-Emsâl, Şeyh Yakîn, mecmû'a** gibi eser isimleri sıkça başvurulmuş kaynaklar arasında yer almaktadır.

14.1.6. Hüsâmî, **Tuhfetü'l-Emsâl.**

Nurosmaniye Ktp. 4703 numarada bulunan bu eser²⁸¹⁷ kısa bir hamdele ve salvelede sonra müellifin eserin yazılış sebebini anlattığı bir bölümle devam eder. Bu bölümde; geçmiş şairlerin şiirlerini incelediğini söyleyen Hüsâmî, bu şiirlerde geçen Farsça meselleri anlamakta zorluk çektiğini, bu sebepten Sürûrî-i Acem, Mîrek Mehmed'den ve Riyâzî'den (Düstûrî'l-amel), hâsılı Farsça durûb-ı emsâl (durûb-ı emsâl-i a'câm) ile ilgili "*kütüb-i emsâl*"den hareketle Farsça atasözlerini derleyerek bunları açıkladığını ve her bir meselede uygun bir beyit derlediğini ifade eder.

Hüsâmî sadece atasözlerini değil klâsik anlayışa göre deyimleri de içine alan meselleri derlemiştir. Alfabetik olarak hazırlanan bu eserin ne zaman yazıldığına dair bir bilgi bulunmamaktadır.

14.1.7. Sirozî, **Emsâl-i Acem.**

²⁸¹⁵ İncelenen nüsha Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3208 numaradadır.

²⁸¹⁶ Bkz. OM. I. 296.

²⁸¹⁷ Bir diğer nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1515.

Tarafımızdan görülemeyen bu eser **Mahtûâtâtü't-Türkiyyetü'l-Osmâniyye**²⁸¹⁸ adlı katalogda kayıtlıdır. Mısır Milli Ktp. Edeb Tîmûr 856 numarada kayıtlı olan bu eser hakkında bilgi verilmemiştir.

14.1.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Durûb-ı Emsâl.**

Millet Kütüphanesi Ali Emiri Arabî bölümü 362 numarada, 77b-80b yaprakları arasında bulunan bu durûb-ı emsâl tercümesinin kim tarafından ve ne zaman yazıldığına dair herhangi bir işaret bulunmamaktadır.

Bu kısa risalede bulunan mesellerin çoğu Arapça olup arada birkaç Farsça atasözü de bulunmaktadır. Önce kaynak atasözü yazılmış, hemen karşısında da Türkçe anlamı verilmiştir. Bazılarında ise “*ma'lûmdur*” denilerek boş bırakılmıştır. Mecmû'ada yaklaşık 100 mesel bulunmaktadır.

Bunların dışında; Mahmut Kaya, Sipâhîzâde Mehmed'in (ö. 1589) de **Tercümetü Durûbi'l-Emsâl** adlı bir eserinin varlığından bahsetmekte ve eserin Ârif Hikmet Ktp. 3495 numarada olduğunu bildirmektedir.²⁸¹⁹

14.2. Vecîzeler

Klâsik Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneğinde çoğu Hz. Alî'ye nispet edilen vecîz sözler kaynaklık etmişse de diğer üç büyük halifeye nispet edilen sözler de bu gelenek içinde kendilerine yer bulmuşlardır.

14.2.1. **Hız. Alî'nin Vecîzeleri**²⁸²⁰

Hız. Alî'nin sözlerinin Türk edebiyatında tercüme ve şerhlerine kaynaklık eden derlemeler, Câhız'ın (ö. 255/869) **Mie Kelime**'si, Abdülvâhid b. Muhammed Temîmî el-Âmidî'nin (ö. 550/1155) hazırladığı **Gurerü'l-Hikem ve Dürerü'l-**

²⁸¹⁸ C. I., s. 48.

²⁸¹⁹ Bkz. Mahmut Kaya", Sipâhîzâde Mehmed", C. XXXVII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 259.

²⁸²⁰ Hız. Alî'nin vecîzelerine yapılan şerh ve tercümeleri toplu olarak ele alınan kapsamlı bir çalışma Adem Ceyhan tarafından yapılmıştır. **Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri** (Öncü Kitap, Ankara, 2006) ismini taşıyan bu çalışma, tezimizin bu bölümü için temel kaynak teşkil etmiştir.

Kelim, Reşîdüddîn Vatvat'ın (ö. 578/1182) **Matlûb min Külli Tâlib min Kelâmi Emîri'l-Mü'minîn Alî bin Ebî Tâlib** adlı eseri ve Ebû Alî Tabersî'nin (ö. 548(1153) oluşturduğu **Nesür'l-Le'âlî** adlı eserler kaynaklık etmiştir.²⁸²¹

14.2.1.1. Kâsım (XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Nesrü'l-Le'âlî**.

II. Murâd devri şairlerinden olan Kâsım'ın hayatı hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Eserinde müderris ve hattat olduğunu ifade eden şair²⁸²², şu ana kadar yapılan çalışmalara göre, Anadolu sahasında Hz. Alî'nin sözlerini tercüme eden ilk kişidir.

İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2210 numarada bulunan bu eserin telif tarihi kesin olarak bilinmemekle birlikte, nüshanın istinsah tarihi olan 12 Mart 1439'da veya II. Murâd'ın saltanat yıllarına denk düşen önceki bir tarihte olması gerekir. 63 yaprak tutarındaki bu eserde, Hz. Ali'nin 284 vecîzesi nazmen tercüme edilmiştir. Eserinin başında yer alan kasîde nazım biçimindeki bölümde, eseri hakkında bilgi veren şair; Hz. Alî'nin vecizelerinin biri tarafından harf sırasına göre kaleme alındığını, kendisinin de bunları Türkçe bilenlerin anlaması için tercüme ettiğini bildirmektedir:

Diledim ki ben anı Türkî diliyle nazm idem

Tâ dege Türkî bilen sem'ine andan râtibî

Bahsi geçen bu bölümde, tercümesinde takip ettiği yola da değinen şair, Hz. Ali'ye nispet edilen vecizeleri elifba sırasına göre, rübâ'iler²⁸²³ halinde, aruzun çeşitli kalıplarıyla tercüme ve nazm ettiğini belirtmektedir.

Tercümeyle ilgili tenkidî mülahazalarını dile getiren Adem Ceyhan, mütercimim meramını belagat ve fesahat kaidelerine uygun olarak ifade edebilmede

²⁸²¹ Bu eserlerin tanıtımı için bkz. Ceyhan, a.g.e., s. 88-102.

²⁸²² Kâsım mahlaslı bu şairin; Necmeddîn Dâye'nin (ö. 1256) “Mirsâdu'l-ibâd mine'l-mebde' ile'l-me'âd” isimli eserini Türkçeye çeviren II. Murâd dönemi müelliflerinden Kâsım b. Mahmûd Karahisarî olabileceğini ifade eden Adem Ceyhan, bu ihtimale rağmen şairin kimliğini belirlemede ihtiyatlı olmanın gerekliliğine de değinir. Bkz. a.g.e., s. 139.

²⁸²³ Adem Ceyhan, şairin “rübâ'î” kelimesini, hepsi veya birinci, ikinci ve dördüncüsü birbiriyle kafiyeli olan dört mısra manasında kullandığını tahmin ettiğini ifade etmektedir.

zorlandığını, eserinde alışılmamış kelimelere başvurduğunu, rekâket denilen zayıflık ve ahenksizliğin eserin bütününde yer yer kendisini hissettirdiğini düşünmektedir. Bunun yanında, bahsi geçen eserin tüm eksik ve kusurlarına rağmen Hz. Alî'nin vecizelerinin en eski tercümesi olduğunu, bu hususiyeti dolayısıyla da Türk dili tarihi açısından da ayrı bir önem arz ettiğini ifade etmektedir.²⁸²⁴

14.2.1.2. Hâfız (ö. 1422'den sonra -II. Murâd devri-), **Lü'lü'-i Mendûd.**

Hayatı hakkında bilgi bulunmayan Hâfız'ın II. Murâd devri şairlerinden olduğu, eserinde verdiği bilgilerden anlaşılmaktadır. Hz. Alî'nin sözlerini bir araya getiren Nesrû'l-Le'âli'yi tercüme eden Hâfız'ın eseri Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 786 numarada bulunmaktadır.

Lü'lü'-i Mendûd adını verdiği eserinin başında, sultana değerli bir hediye götürmeyi dilediğini söyleyen şair, hatırına bir kitap yazma fikri gelmiş; bunun neticesinde Hz. Ali'nin elifba sırasına göre düzenlenmiş bazı vecizelerini içine alan Nesrû'l-Le'âli'yi nazmen tercüme etmeye karar vermiştir. Şair eserinin yazılış sebebini bu şekilde açıklarken kendisinden önce, üstadı olduğunu söylediği İmamoglu Kıvâm²⁸²⁵ adındaki birinin de bu vecizeleri rübâ'îlerle tercüme ettiğini ancak bunları “*haylî mübhem*” gördüğü için “*şâha temyîz için tavzîh*” kıldığını belirtir. Hâfız, bu bilgileri verirken çeviri ifadesi olarak şu ibarelere yer verir:

Kılayım tercüme ben ol kelâmı

Beyân idüp me'ânîsin temâmî

...

Sekiz yüz yirmi beşdeydi hicret

Ki oldı tercüme bu hûb âyet

²⁸²⁴ Ceyhan, a.g.e., s. 132-43.

²⁸²⁵ Adem Ceyhan bu kişinin bir önceki maddede eseri tanıtılan Kâsım mahlaslı şairin gerçek ismi olabileceğini düşünmektedir. A.g.e., s. 145.

Yukarıdaki beyitten de anlaşılacağı üzere eserini 825/1422 yılında kaleme alan Hâfız, bahsi geçen her vecîzeyi birer beyitle, aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** kalıbını kullanarak tercüme etmiştir.²⁸²⁶

14.2.1.3. Bedreddîn b. Himmet-yârü’l-Mevlevî ? (ö. 1435’ten sonra), **Sad Kelimât-ı Çehâr Yâr-ı Güzîn.**²⁸²⁷

Müstensihi mi yoksa mütercimi mi olduğu kesin olarak belirlenemeyen Bedreddîn b. Himmet-yârü’l-Mevlevî’nin ismi, dört büyük halifeye ait sözlerin tercümelerinden evvelki hadis tercümelerinin sonunda yer alan “*temmet el-kitâbü bi-avnillâhi’l-meliki’l-cebbâr ‘alâ yedi’l-‘abdi’z-za’îf Bedreddîn b. Himmet-yârü’l-Mevlevî fî makâmi Edirne yevmü’l-isneyn fî şehri Ramazani’l-mübârek sene semâni ve selâsin ve semâniye mie*” şeklindeki kayıttan alınmıştır. Abdülbâkî Gölpınarlı, bu ismi tereddütsüz olarak eserin mütercimi olarak kabul ederken²⁸²⁸ Adem Ceyhan, yeni bir nüshası bulunana kadar, bu konuda tedbirli davranmanın gerekliliğini dile getirir.

Reşîdüddîn Vatvat’ın dört büyük halifenin sözlerini topladığı eserlerinin tercümesinden oluşan bu eserde mütercim, doğrudan bu sözlerin tercümesini yapmamakta, öncesinde Hz. Peygamber’in 475-500 civarındaki hadisini çevirmiştir.

Tercüme ile kaynak metin arasında bir mukayese yapan Adem Ceyhan, mütercimin çevirisinin aslına uygun ve bir hayli başarılı olduğuna karar vermek birlikte, vecizelerin tercümesinde Arapça ve Farsça cümle yapısının izlerinin görüldüğünü ifade etmektedir.²⁸²⁹

14.2.1.4. Seher Abdal –Dervîş- (ö. 1495’ten sonra), **Tercüme-i Sad Kelimât-ı Hz. Alî.**

²⁸²⁶ Ceyhan, a.g.e., s. 143-50.

²⁸²⁷ Eser üzerinde iki lisans tezi yapılmıştır. Bkz. Erdoğan Yılmaz, “Ahâdis-i Nebî (ve Sad Kelimât-ı Çâr Yâr-ı Güzîn) (1a-125a)”, (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1970; Kadriye Ülker, “Ahâdis-i Nebî (ve Sad Kelimât-ı Çâr Yâr-ı Güzîn) (125a-207b)”, (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1970.

²⁸²⁸ Abdülbaki Gölpınarlı’dan naklen Ceyhan, a.g.e., s. 151.

²⁸²⁹ Ceyhan, a.g.e., s. 150-55.

Kalenderî meşreb şairlerden biri olan Seher Abdal hakkında kaynaklarda bilgi verilmemektedir. Günümüze ulaşan eserlerinden hareketle onun gezgin bir dervîş olduğunu anlamaktayız. Elimizde küçük hacimli birkaç manzum eseri ile şerh edebiyatımızın ilk örnekleri arasında yer alan **Şerh-i Tercî-i Evhadüddîn Kirmânî** adlı mensur bir eseri vardır.²⁸³⁰

Eldeki eserlerinin çoğunda Hz. Alî sevgisini işleyen Seher Abdal Hz. Alî'nin yüz sözünü de manzum olarak tercüme etmiştir. Adem Ceyhan'ın çalışmasında yer almayan bu çalışmayı Mustafa Özağaç'ın tezinden öğrenmekteyiz.²⁸³¹

Eserin nüshasını, şairin diğer birkaç eserinin de bulunduğu İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp.'de, TY 9536 numarada, 52a-63b yaprakları arasında bulan Özağaç, eserde Hz. Alî'nin her bir sözünün ikişer beyitle tercüme edildiğini bildirmektedir.

Seher Abdal'ın bu eseri, 1869 yılında Mühendisöğlü Kulları Matbaası'nda, Mollâ Câmî'nin Farsça tercümesiyle birlikte basılmış; ancak mütercimi tespit edilememiştir. Aynı eseri, Ahmet Cemal Niyazoğlu da günümüz harflerine aktararak bir kitap haline getirmesine karşın; tercümenin sahibini bulamadığını bizzat ifade etmektedir.²⁸³²

14.2.1.5. Mustafâ b. Şücâ' (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Tercüme ve Şerh-i Nesrû'l-Le'âlî.**

II. Bâyezîd devri âlimlerinden olduğu bilgisi dışında hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mustafâ b. Şücâ''ın eseri, Hz. Alî'nin vecizelerini ihtiva eden Nesrû'l-Le'âlî'nin tercümesi ve şerhidir. Ceyhan'ın iki nüshasına²⁸³³ ulaşabildiği bu eser; Fatih ve II. Bâyezîd devri akıncı beylerinden Evrenos Beyzâde Ahmed Bey'e 1496 yılında hediye edilen Nesrû'l-Le'âlî'nin, söz konusu beyin isteği üzerine Mustafa b. Şücâ' tarafından yapılan şerh ve tercümesidir.

²⁸³⁰ Mustafa Özağaç, “Seher Abdal'ın Sa'âdetnâme İsimli Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlîl)”, s. 10-13.

²⁸³¹ YL tezini bana göndermek nezaketinde bulunan Mustafa Özağaç'a teşekkür ederim.

²⁸³² A.t., s. 17-18.

²⁸³³ Millet Ktp., Ali Emiri Şerhiye 629; Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. İsmail Saib Sencer I 623.

Mustafa b. Şücâ', eserinde takip ettiği yöntemi şu ifadelerle açıklamaktadır:

“... ammâ ziyâde tafsîl olunmadı, tâ kim mütâla'a idenlere tekâsül gelmeye ve ziyâde ihtisâr dahi olunmadı tâ kim şüphe ve işkâl kalmaya...”

Eserini mensur olarak kaleme alan Mustafa b. Şücâ', bahsi geçen vecizeleri şerh ederken ayet ve hadislerden yoğun olarak alıntılar yapmaktadır.²⁸³⁴

14.2.1.6. Mâtemî (ö. 1505'den sonra), **Tercüme-i Nesrû'l-Le'âlî min Kelâmi Alî b. Ebî Tâlib.**²⁸³⁵

Nesrû'l-Le'âlî'yi tercüme eden şairlerden biri de XVI. yüzyılın başında hayatta olduğu anlaşılmakla beraber hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mâtemî'dir. Hz. Alî'nin vecizelerini nazmen çeviren Mâtemî, mesnevî nazım biçimindeki mukaddimesinde, hamdele ve salveleden sonra eserini yazma sebebini açıklar. Herkesin anlaması için bu sözleri Türkçeye tercüme ettiğini ifade eden şair, eserini devrin sultanına yani II. Bâyezîd'e sunduğunu dile getirir.

Mâtemî, meramını anlattığı bu giriş bölümünden sonra, Hz. Alî'nin 252 vecizesini alfabetik olarak aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla ikişer beyitli kıt'alar halinde tercüme eder. Adem Ceyhan'ın ifadesine göre Mâtemî sözlerin aslına bağlı kalarak başarılı sayılabilecek bir şekilde tercümesini yapmıştır.²⁸³⁶

14.2.1.7. Hatîboğlu Habîbullah Şîrvânî (ö. 1512'den sonra), **Tercüme-i Sad Kelimât-ı Alî.**

Hatîboğlu'na ait üç eserin bulunduğu bir mecmûada²⁸³⁷ üçüncü eser olarak mecmuada yer almaktadır. Adem Ceyhan'ın çalışmasında yer almayan bu eserde, Hz. Alî'nin yüz sözü nazmen tercüme edilmiştir. Hatîboğlu Hz. Alî'nin sözlerini tercüme etmezden evvel Hz. Ebûbekir, Hz. Ömer ve Hz. Osmân'ın da birkaç sözünü

²⁸³⁴ Ceyhan, a.g.e., s. 165-72.

²⁸³⁵ Eserin ulaşılabilen iki nüshası bulunmaktadır: Süleymaniye Ktp. Fatih 5404/8; Milli Ktp. Yz A 2430/4.

²⁸³⁶ Ceyhan, a.g.e., s. 172-78.

²⁸³⁷ Ayasofya Ktp. 1860.

yine nazmen tercüme eder. Üç halifenin sözlerini tercüme ettikten sonra Hz. Alî'nin her bir sözünü bir beyitle tercüme eder. İçinde bulunduğu mecmûanın 57b-88b yaprakları arasında bulunan bu tercüme 918/1512 tarihinde tamamlanmıştır.

14.2.1.8. Latîfi (ö.1582), **Nazmu'l-Cevâhir (Terceme-i Nesrü l-Le'âlî)**.²⁸³⁸

XVI. yüzyılın meşhur tezkirecilerinden olan Latîfi'nin eserleri arasında, Hz. Alî'nin vecizelerinin tercümesi olan Nazmu'l-Cevâhir isimli eseri de bulunmaktadır. Ceyhan'ın incelemesine göre 1546 yılından evvel yazıldığı anlaşılan bu eserde, Hz. Alî'nin çoğu Nesrü'l-Le'âlî'den derlenmiş 207 vecizesi tercüme edilmiştir. Lâtîfi Evsâf-ı İstâbul adlı eserinde yaptığı gibi bu eserini de yazdığı tarihten sonra tekrar düzenleyerek Mısır valisi Mesîh Paşa'ya sunmuştur.

Latîfi, tercümesini aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla ikişer beyitle yapmaktadır. Onun çevirisi Ceyhan tarafından başarılı görülmüş ve tercüme hakkında şu ifadeler kullanılmıştır:

*“Bazan ilk beyit veya ilk üç mısra Arapça sözlerin karşılığının verildiği dördüncü mısra için hazırlık vazifesini görüyor, bazen tercüme dört mısraı da kaplıyor. Hz. Alî'nin sözlerini, onarın kendisine hatırlattığı ayet ve hadisleri göz önünde bulundurarak tercüme eden şair, yer yer vecizlere uygun bulduğu Türk atasözlerini, halk tabirlerini de ustaca anmakta, irsâl-i meselin güzel örneklerini vermektedir.”*²⁸³⁹

14.2.1.9. Usûlî (ö. 1538), **Min Kelimâti Alî**.²⁸⁴⁰

XVI. yüzyılda Vardar Yenicesi'nde yetişen önemli Divan şairlerinden biri olan Usûlî'nin Hz. Alî'nin vecîzelerine yaptığı tercümesi, Hz. Peygamber'in 69 hadisini tercüme ettiği eserinin sonunda yer almaktadır. Bazı Divan nüshalarında da

²⁸³⁸ Fahri Tokay, “Nazmu'l-cevâhir”, (mezuniyet tezi), İstanbul, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1972; Ahmet Sevgi, Latîfi-Hayatı ve Eserleri, (Basılmamış Doktora tezi), Ankara, Gazi Üniversitesi, SBE, 1987.

²⁸³⁹ Ceyhan, a.g.e., s. 188. Ceyhan'ın eser hakkındaki diğer değerlendirmeleri için bkz. a.g.e., s. 178-88.

²⁸⁴⁰ Adem Ceyhan, “Usûlî'nin Hadis ve Vecîze Tercümeleri”, **İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2001-2003, C. XXX (2003), s. 147-88.

yer alan bu vecîze tercümeleri, hadis tercümelerinde olduğu gibi aruzun **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla, ikişer beyitli kıt'alar halinde tercüme edilmiştir.

Adem Ceyhan, Hz. Alî'nin 10 tane vecîzesini Türkçeye aktaran Usûlî'nin eserini tamamlayamadığı kanaatini taşımaktadır.²⁸⁴¹

14.2.1.10. Edâyî (XVI. Yüzyıl ?), **Sad Kelime-i Alî.**²⁸⁴²

Adem Ceyhan'ın XVI veya XVII. yüzyıl şairi olarak tahmin ettiği Edâyî, Hz. Alî'nin Mutezile kelamcısı Câhız (ö. 869) tarafından seçilen yüz sözünü nazmen Türkçeye çevirmiştir. Eserinin girişinde verdiği bilgilerden hareketle onun tercümesini bir devlet büyüğüne sunduğu düşünülmektedir.

Tek nüshasına²⁸⁴³ ulaşılan Edâyî'nin çevirisi, hamdele ve salveleden sonra şairin tercümesini oluşturma sebebini anlattığı mensur bir bölümle başlamaktadır. Şair bu bölümde eserine kaynaklık teşkil eden eseri şu şekilde açıklar:

*".. bu kelimât-ı dürer-bâr-ı güher-mikdâr emîrû'l-mü'minîn (...) Alî b. Ebî Tâlib hazretlerinin kelimât-ı Tayyibelerinden Sa-Kelimâtdır ki Amr b. Bahr el-Câhız ki kemâl-i berâ'at ve vüfûr-ı belâgat ile ma'rûf u mevsûdur anların ihtîâr itdüğü kelimât-ı pür-nikâtdır ki bu hakîr (...) Edâyî dâ'ileri dahi lisân-ı Arabdan Türkî nazm ile 'ayân ve mehmâ emken ba'zı rümûzun hall ü beyân eyledi."*²⁸⁴⁴

Ceyhan eser üzerinde yaptığı incelemeden sonra, şairin vecizeleri Câhız'dan çevireceğini belirtmesine karşın gerçekte Vatvat'ın derlemesinden hareketle tercümesini oluşturduğunu ifade eder.

Edâyî, Hz. Alî'nin sözlerini **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla, ikişer beyitli kıt'alar halinde tercüme edilmiştir.²⁸⁴⁵

²⁸⁴¹ Ceyhan, a.g.e., s. 189-94.

²⁸⁴² Adem Ceyhan, "Eski Bir Vecizeler Kitabı: Edâyî'nin Sad Kelime-i Alî Tercümesi", **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, 2005/1, Manisa, s. 15-46.

²⁸⁴³ Konya Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi 11068.

²⁸⁴⁴ Ceyhan, a.g.e., s. 196.

²⁸⁴⁵ Ceyhan, a.g.e., s. 194-98.

14.2.1.11. Vahdetî (ö. 1561'den sonra), **Tercüme-i Sad-Kelime-i Hazret-i Murtazâ.**²⁸⁴⁶

XVI. yüzyılda yaşayan Vahdetî şairlerden hangisi olduğu anlaşılamayan Vahdetî'nin Hz. Alî'nin vecizelerine yaptığı tercüme, 1561'de yazılmış olup Kânûnî devri vezirlerinden Semiz Ali Paşa'ya sunulmuştur.²⁸⁴⁷

Vahdetî'nin tercümesi; eserini hangi şartlar altında yazdığına dair bilgiler verdiği bir giriş, Hz. Alî'nin sözlerinin tercüme edildiği bölüm ve bir hâtime olmak üzere 3 bölümden teşekkül eder. Şâir, eserinin konusunu teşkil eden Hz. Alî'nin sözlerinin önemine değindikten sonra eserini yazma sebebine geçer. Buna göre şair, yalnızlık köşesinde otururken Semiz Alî Paşa'nın sadrazam olduğunu duyunca ona bir hediye olmak üzere eserini kaleme aldığını ifade eder. Bu giriş bölümünden sonra asıl tercümesine başlayan Vahdetî; Hz. Alî'nin vecizelerinden seçtiği 100 sözü, aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla kıt'a nazım biçimini kullanarak tercüme etmiştir.²⁸⁴⁸

14.2.1.12. Vâhidî (XVI. yüzyıl ?), **Cinânü'l-Cenân.**

XVI. yüzyılda yaşadığı tahmin edilen Vâhidî'nin **Cinânü'l-Cenân** ismini verdiği bu eseri, Ahmed Cevdet Bey tarafından 1897'de İstanbul'da basılmıştır. Eserinin mensur girişinde, eserini oluşturma sebebi hakkında bilgi veren Vâhidî, kudsî hadisler, Hz. Peygamber'in hadisleri ve sahabenin ileri gelenlerinin sözlerinden bir derleme yaptığını ifade eder. Daha sonra, Arapça bilmeyenlere faydası olması gayesiyle “*ol kelimât-ı Tayyibeleri ve ol nikât-ı garîbeleri nazm eyleyüp Türkî diline tercüme*” ettiğini ifade eder.

²⁸⁴⁶ Adem Ceyhan, “Vahdetî'nin Sad-Kelime-i Hazret-i Murtazâ Tercümesi”, **Gazi Üniversitesi Ahilik Araştırmaları Dergisi**, C. 1, sy. 1 (2004), s. 21-68.

²⁸⁴⁷ Eserin ulaşılabilen nüshası Almanya Milli Ktp., Staatsbibliothek zu Berlin, Orient Bölümü, Landberg 631 numarada bulunmaktadır.

²⁸⁴⁸ Ceyhan, a.g.e., s. 198-204.

Vâhidî eserinde, 4 hadis-i kudsî 31 hadis ve Hz. Alî'nin 178 sözünü tercüme etmiştir. Tercüme edilen Hz. Alî'nin sözleri Nesrû'l-Le'âlî'den alınmış olup bu sözlerin her biri sekizer beyitle tercüme ve şerh edilmiştir.²⁸⁴⁹

14.2.1.13. Rihletî (XVI. yüzyıl - III. Murad devri-), **Terceme-i Nesrû l-Le'âlî.**²⁸⁵⁰

Eserinin başındaki III. Murad övgüsünden hareketle XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Rihletî'nin Hz. Alî'nin vecizelerini kendisinden önceki Farsça bir tercümeden Türkçeye aktarmıştır. Eserinin girişinde tercümesini oluşturma sebebi üzerinde duran Rihletî, bir dostunun kendisine verdiği bir kitabı okuyup bunu çok beğendiğini ve bu dostunun yoğun isteği üzerine söz konusu kitabı Türkçeye çevirdiğini ifade etmektedir.

Rihletî'nin bahsettiği bu tercüme, Adem Ceyhan'ın tespit ettiği üzere Mes'ûd b. Ahmed b. Şâdî'nin Şubat-Mart 1346 tarihinde **Tercemetü'l-Le'âlî ve Tezkiretü'l-Me'âlî** adıyla yaptığı Nesrû'l-Le'âlî tercümesidir. **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** birer kıt'ayla Farsçaya aktarılan bu tercüme yaklaşık 230 yıl sonra Rihletî tarafından aynı şekilde Türkçeye tercüme edilmiştir. Rihletî bu kıt'aları kelimesi kelimesine değil ufak tefek ilave ve çıkarmalarla Türkçeye çevirmiştir.²⁸⁵¹

14.2.1.14. Mustafa b. Muhammed Hâcegizâde (ö.1589), **Şerh-i sad-kelimât-ı Çâr Yâr-ı Güzîn (Şerhu'l-Kelimâti's-Siddîkiyye, Şerhu'l- Kelimâti'l-Ömeriyye, Şerhu'l- Kelimâti'l-Zi'n-nûriyye, Şerh-i kelimât-ı Alî).**

XVI. yüzyıl ilmiye sınıfına mensup âlimlerinden olan Mustafâ b. Mehmed Kastamonuludur. İlk eğitiminden sonra Hoca Hayreddîn Efendi'den mülâzemet alan Mustafa b. Mehmed daha sonra müderris ve kadı olarak muhtelif yerlerde çalıştıktan sonra emekliye ayrıldı. 1589 yılında 90 yaşındayken vefat eden şarihin dört büyük halifenin sözlerine yaptığı şerhler dışında birkaç eseri daha bulunmaktadır.²⁸⁵²

²⁸⁴⁹ Ceyhan, a.g.e., s. 204-09.

²⁸⁵⁰ Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1350 numarada bulunmaktadır.

²⁸⁵¹ Ceyhan, a.g.e., s. 224-30.

²⁸⁵² A.t., s. 210-11.

Reşidüddîn Vatvat'ın seçtiği dört halifenin yüzer sözünü ayrı ayrı şerh edip bunları **Şerh-i Sad-kelime-i Sıddıkiyye**, **Şerh-i Sad-kelime-i Fârûkiyye**, **Şerh-i Sad-kelime-i Zinnûriyye** ve **Şerh-i Sad-kelime-i Alî** şeklinde isimlendiren Mustafa b. Mehmed eserini iki defa düzenlemiştir. Bunların birincisinde Ferhad Paşa'ya (ö. 1575), ufak değişiklikler yaptığı ikinci düzenlemesinde de Sokullu Mehmed Paşa'ya (ö. 1579) sunmuştur.

Her bir halifenin sözlerini şerh etmeden evvel onların hayatı hakkında bilgi veren şarihin şerh metodu şöyledir: önce şerh edilen vecize düz bir cümle şeklinde, birebir sayılacak bir şekilde tercüme edilir. Daha sonra vecizede geçen kelimeler gramer bakımından kısaca tahlil edilir. Şarih bahsi geçen vecizeleri açıklarken onlarla ilgili gördüğü ayet ve hadisleri, İbn Sînâ, Zemaşerî, İmam Gazzâlî, İmam Merginânî, Muhyiddîn-i Arabî gibi âlimlerin özdeyişlerini de zikr eder. Şerh sırasında iktibas edilen hadisler için Mısırlı tarihçi Kuzâ'î'nin (ö. 1062) Şihâbü'l-ahbâr adlı hadis kitabı kullanılmaktadır.²⁸⁵³

14.2.1.15. Harîmî, **Tercüme-i Çihl-kelâm-ı Emîrû'l-Mü'minîn**.²⁸⁵⁴

XVI veya XVII. yüzyılda yaşamış olması gereken Harîmî mahlaslı bir şair tarafından Hz. Alî'nin kırk vecîzesi nazmen tercüme edilmiştir. Şair eserine aruzun mefâ'ilün mefâ'ilün fe'ülün kalıbıyla yazdığı bir başlangıç bölümü ile başlar. Daha sonra ise Nesrû'l-le'âlî'den seçtiği kırk vecîzeyi **fâ'ilâtün fâ'ilâtün fâ'ilün** kalıbıyla ve ikişer beyit halinde tercüme eder.

Harîmî söz konusu vecizeleri tercüme ederken, genellikle ilk mısrada bu vecizelerin tercümesini diğer üç mısrada da bu tercümeyle açmaya ve genişletmeye çalışmaktadır. Mütercim bazen ilgili gördüğü ayet ve hadislere de işaret eder.²⁸⁵⁵

14.2.1.16. Azîz, Hocaşâde Abdülazîz Efendi (ö. 1618?), **Gül-i Sad-Berg (Tercüme-i Sad Kelimât-ı Alî)**.²⁸⁵⁶

²⁸⁵³ Ceyhan, a.g.e., s. 209-19.

²⁸⁵⁴ Adem Ceyhan, "Harîmî'nin Hz. Alî'den Kırkı Vecîze Tercümesi", Celal Bayar Üniversitesi Dergisi Sosyal Bilimler Dergisi, C. I, S 2 (2003), s. 45-58.

²⁸⁵⁵ Ceyhan, a.g.e., s. 219-24.

Adem Ceyhan'ın Hocazâde Abdülazîz'e ait olduğu tespit ettiği bu tercüme Reşîdüddîn Vatvat'ın **Matlûb Küll Tâlib**'inin Sultan I. Ahmed'in isteği üzerine yapılan tercümesidir.

Kaynak metinle tercüme arasında yapılan mukayeseli çalışmaya göre, Abdülazîz Efendi'nin çevirisi kaynak metne en uygun tercümedir. Zira mütercim Vatvat'ın eserine uygun olarak vecizeleri önce nesren tercüme ve şerh etmiş daha sonra da aynı vecizeleri manzum olarak tercüme etmiştir.²⁸⁵⁷

14.2.1.17. Lâlî Hasan Efendi (XVII. yüzyıl), **Şerh-i Kelimât-ı İmâm Alî.**

Osmanlı Müellifleri'nde bahsedilen bu eserin nüshası henüz bulunamamıştır.²⁸⁵⁸

14.2.1.18. Mehmed Gubârî (XVII. yüzyıl –IV. Murâd devri-), **Tercüme-i Sad Kelime-i Cenâb-ı Şâh-ı Velâyet.**²⁸⁵⁹

IV. Murâd (1623-1640) devrinde yaşadığı anlaşılacakla birlikte Gubârî mahlaslı şairlerden hangisi olduğu net olarak bilinmeyen Mehmed Gubârî'nin Hz. Alî'nin vecizlerine yaptığı bu manzum tercüme IV. Murâd'a sunulmuştur.

Eserine mensur bir girişle başlayan Gubârî, bu bölümde eserini oluşturma sebebini anlattıktan sonra Câhız'ın mie kelime'sini “nazm” nazım biçiminde aruzun **fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilâtün fe'ilün** kalıbıyla Türkçeye aktarmıştır. Mütercim söz konusu vecizeleri sadece tercüme etmekle kalmamış yaptığı tercüme genişleterek anlamın daha belirgin hale gelmesini sağlamıştır.²⁸⁶⁰

14.2.1.19. Dânişî, Şa'bân b. Mustafâ (ö.1647'den sonra), **Terceme-i Nesrî l-Le'âlî.**

Eserini 1 Mart 1643'te bitirip devrin ünlü şeyhülislamı Yahyâ Efendi'ye sunduğu bilgisinden hareketle XVII. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Dânişî'nin adı Şa'bân b. Mustafâ olup eserini yazdığı tarihte Konya'da bulunmaktadır.

²⁸⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Denizli 416/1.

²⁸⁵⁷ Ceyhan, a.g.e., s. 230-37.

²⁸⁵⁸ Bkz. OM. II. 51.

²⁸⁵⁹ Ankara Milli Ktp. Yz A 3833/2.

²⁸⁶⁰ Ceyhan, a.g.e., s. 239-44.

Dânişî, eserini Konya’da bulunduğu sırada oluşturmuştur. Eline Hz. Alî’nin vecizelerinin hurûf-ı hecâ üzerine düzenlendiği kitap olan Nesrû’l-le’âlî’nin geçtiğini söyleyen şair, kitabı mütalaa ettikten sonra çok beğendiğini ve bunu çevirme gereği duyarak tercümesine başladığını ifade eder.

Dânişî, Nesrû’l-Le’âlî’deki vecizeleri aruzun **fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbıyla ve kıt’a nazım biçiminde tercüme etmiştir. Çevirisinde kendisinden önceki tercümelerden faydalandığı anlaşılan Dânişî’nin çevirisinin özelliklerini Adem Ceyhan şu cümlelerle ifade etmektedir:

“Dânişî’nin eserlerinden naklettiğimiz örnekler incelendiğinde, özdeyişlerin tercümesinin bazen bir mısra veya beyit içinde tamamlandığı, zaman zaman dört mısraı da kapladığı görülüyor. Şairin Arapça vecizeleri dörder mısra içinde başarıyla Türkçeye çevirdiğini, meramını ustaca anlatma hünerine sahip olduğunu söylemek mümkündür. Mütercimın noksanı ise, eserini vücuda getirirken faydalandığı anlaşılan Farsça metni okuyucuya haber vermemesidir.”²⁸⁶¹

14.2.1.20. Dânişî, Şa’bân b. Mustafâ (ö.1647’den sonra), **Terceme-i Nesrû l-Le’âlî**.

Daha önce Hz. Alî’nin Nesrû’l-le’âlî’de yer alan sözlerini nazmen tercüme eden Dânişî, bu eserini yazdığı tarihten beş yıl sonra yani 1647 yılında, bu sefer Câhız’ın Mie Kelime’sini yine manzum olarak tercüme etmiştir.

Eserine, tercümesinin oluşma süreci ve sebebini anlattığı mensur bir bölümle başlayan Dânişî, daha sonra bahsi geçen eserde yer alan vecizeleri, kıt’a nazım biçiminde aruzun **mefâ’ilün fe’ilâtün mefâ’ilün fe’ilün** kalıbıyla tercüme etmiştir.²⁸⁶²

²⁸⁶¹ A.e., s. 247. Eser hakkında daha fazla bilgi için de aynı eserin 244-47. Sayfaları arasında bakılabilir.

²⁸⁶² Ceyhan, a.g.e., s. 252-54.

14.2.1.21. Rızâ'î, Seyyid Hasan b. Abdurrahmân Aksarayî (ö.1669), **Sad Kelime-i Alî Tercümesi.**²⁸⁶³

XVII. yüzyıl mutasavvıf şairlerinden biri olan Rızâ'î'nin yazdığı birkaç eserinden biri de Hz. Alî'nin sözlerinin tercümesidir. Kasîde-i Bürde'nin manzum şerhini yazdığı yılda yani 21 Nisan 1644 Perşembe günü tercümesini tamamlayan Rızâ'î, Hz. Alî'nin Sad-Kelime'sinden 95 tanesini kıt'a nazım biçiminde aruzun **mefâ'îlün mefâ'îlün fe'ûlün** kalıbıyla Türkçeye çevirmiştir.

Adem Ceyhan'ın ifadesine göre Rızâ'î'nin tercümesi vezin ve kafiye hatalarının dışında fesahat ve belagat bakımından da pek başarılı değildir.²⁸⁶⁴

14.2.1.22. Nesîb Yûsuf Dede (ö. 1714), **Rişte-i Cevâhir (Şerh-i Nesrû'l-Le'âlî)**²⁸⁶⁵

Yenikapı Mevlevihane'si şeyhlerinden olan Konyalı Nesîb Yûsuf Dede de Hz. Alî'nin sözlerini şerh suretiyle Türkçeye çevirenler arasında yer almaktadır. Eserine 1708 yılında başlayan şair, 3 sene sonra yani 28 Şubat 1711'de şerhini tamamlamıştır. Dili epey ağır olan eserinin girişinde eseri hakkında bilgi veren Nesîb Dede, şerhini Konya'da bulunduğu sırada, Arapça bilmeyen yârânın bu sözlerin anlamını anlayabilmesi için Türkçe şerh ettiğini ifade eder.

Nesîb Yûsuf Dede, Nesrû'l-Le'âlî'deki vecizeleri önce Türkçeye çevirmiş daha sonra da ayet, hadis, Arapça, Farsça ve Türkçe şiirler ile Mesnevî'den alıntılanan beyitler eşliğinde bu sözleri şerh etmiştir. Nesrû'l-le'âlî'de yer alan vecizelerin ifade ettikleri anlamlar birbirine yakın olduğu için şarih bazen birkaç vecizeyi bir arada şerh etmiştir. Şarihin şerhi sırasında birçok ilim sahasında telif edilmiş kitaptan istifade ettiği görülmüştür.²⁸⁶⁶

14.2.1.23. İsmâîl b. İbrâhîm (ö. 1748'den sonra), **Sad-Kelime-i Hazret-i Alî.**²⁸⁶⁷

²⁸⁶³ Nüshası Ankara Üniversitesi, DTCF Ktp. İsmail Saib I 5266 numarada bulunmaktadır.

²⁸⁶⁴ Ceyhan, a.g.e., s. 248-52.

²⁸⁶⁵ Nesîb Yûsuf Dede, **Rişte-i Cevâhir**, İstanbul, Matbaa-i Âmire, 1257/1842. Ayrıca bkz. Gürdal Semen, "Nesîb Dede Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği Ve Rişte-i Cevâhir (İnceleme-Metin-İndeks)", (Basılmamış YL Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa, 2006.

²⁸⁶⁶ Ceyhan, a.g.e., s. 254-64.

²⁸⁶⁷ Eserin nüshası Milli Ktp. Yz A 4978/1 numaradadır.

Hayatı hakkında bilgi bulunmayan İsmâîl b. İbrâhîm'in kendi el yazısıyla 1748 yılında yazdığı bu tercümede Câhız tarafından derlenen 100 vecizenin kıt'alar halinde yapılan çevirisi yer alır. Ceyhan yaptığı mukayese neticesinde, İsmail b. İbrahim'in Vatvat'ın Matlûb Küll Tâlib'indeki kıt'aları aynen çevirdiğini göstermektedir.²⁸⁶⁸

14.2.1.24. Abdülhâdî b. el-Hâc Bekr b. Mustafâ b. Hamza el-Vardarî, **Tuhfetü'l-İhvân (Şerh-i Nesrû'l-Le'âlî).**

Adem Ceyhan'ın çalışmasında yer almayan bu eserin nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Üniversite A 195/II numarada (62a-78a) bulunmaktadır. Kısa bir hamdele ve salveleden sonra ismini zikreden şârih, Manastır'da Kadı Yahyâ Medresesi'nde müderris olarak görev yaparken Hz. Alî'nin sözlerinden bazılarını seçip Türkçe olarak şerh ettiğini ve eserine Tuhfetü'l-İhvân adını verdiğini şu cümlelerle açıklar:

“...bu fakîr ü hakîr-i dâ'î ya'nî Abdülhâdî b. el-Hâc Bekr b. Mustafâ b. Hamza el-Vardarî sene semân u sittîn ve sittemi'ede Kasaba-i Manastırda Kadı Yahyâ Medresesi'nde hizmet-i tadrîsde olduklarında ol seyyid-i evliyâ ve sened-i asfiyâ ... Aliyyü'l-Murtazâ ... hazretlerinin kelimât-ı pür-bedâyi'inden İmâm-ı Hâfız ... intihâb itdüğü sad kelime-i pür-anberün şerhine Türkî lügat üzere ta'arruz u tasaddî eyleyüp Tuhfetü'l-İhvân nâmı ile tesmiye eyleyüp ilm-i Arabîden behresi olmayan kimesnelere tuhfe vü yâdigâr viribidi...” (62b-63a)

Biyografik kaynaklara müracaat edildiğine bahsi geçen bu zat hakkında bilgi bulunmamıştır; ancak metinde verilen 668 hicrî tarihinin doğru olması mümkün olmayıp muhtemelen bir istinsah hatası söz konusudur. Eserin başka nüshasına da ulaşamadığı için verilmek istenen gerçek tarih de öğrenilememiş; dolayısıyla şârihin hangi yüzyılda yaşadığı tespit edilememiştir. Ancak bahsi geçen Kadı Yahyâ

²⁸⁶⁸ Ceyhan, a.g.e., s. 265-66.

Medresesi'nin XVI. yüzyılın sonuna doğru kurulduğu dikkate alınırsa²⁸⁶⁹, en azından bu tarihlerle eserin istinsah tarihi olan 1206/1791 tarihleri arasında yaşadığı anlaşılmaktadır.

Abdülhâdî Efendi, eserinin yazılış sebebini açıkladıktan sonra başladığı şerhinde, Hz. Alî'nin her bir sözünü önce düz bir şekilde tercüme eder. Ardından da “ya'nî” sözcüğü ile bu tercümeyle genişletip açıklamalar yapıyor.

14.2.1.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Sad-keleme-i İmâm Alî.**

Birkaç nüshası²⁸⁷⁰ bulunan bu mütercimi belirsiz Hz. Alî'nin sözlerinin tercümesi, Süleymaniye Ktp. Ayasofya K. 4165 numarada bulunan nüshasından hareketle XIV. Yüzyılda tercüme edildiği tahmin edilmektedir. Söz konusu nüshada, Reşîdüddîn Vatvat'ın **Matlûb Küll Tâlib** adlı eserinin bulunduğu sayfa kenarlarında yer alan bu tercümenin sonunda bulunan istinsah kaydına göre nüshanın müstensihî, Hüseyin b. Hasan el-Mevlevî, istinsah tarihi ise Muharrem 731 / Ekim 1330 yılıdır. Ceyhan, sayfa kenarında yazılan Türkçe tercüme ile Vatvat'ın eserinin yazıldığı yazının benzerlik arz ettiğini, ancak yine de sayfa kenarında yazılan tercümenin sonra da yazılmış olabileceğini söylerken eserin dil özelliklerinin Eski Anadolu Türkçesi dönemine uygun olduğunu ifade etmektedir.

Ne mütercimi ne de tercüme tarihi kesin olarak bilinmeyen bu tercüme; Reşîdüddîn Vatvat'ın Hz. Alî'nin sözlerine yaptığı manzum Farsça tercümenin yine nazmen Türkçeye çevrilmiş halidir. Mütercim tercümesinde kaynak metindeki nazım biçimini yani kıt'ayı kullanmakla beraber farklı bir aruz kalıbın yani **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbını kullanmıştır.²⁸⁷¹

14.2.1.26. (Mütercimi belirsiz), **Sad-keleme-i Hazret-i Alî.**

²⁸⁶⁹ Bkz. Cahit Baltacı, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, C. I, İFAV Yayınları, İstanbul, 2005, s. 214.

²⁸⁷⁰ Süleymaniye Ktp., Fatih 5399/4; Yazma Bağışlar 2834/2; Atatürk Kitaplığı K. 603/9; Atatürk Kitaplığı BEL 603.

²⁸⁷¹ Ceyhan, a.g.e., s. 102-07.

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6415/5 numarada, 19b-40a yaprakları arasında bulunan bu tercümenin başında Arapça bir kasidenin Türkçe bir manzum tercümesi yer almaktadır.

“*Hâzâ Sad-kelime-i Hazret-i ‘Alî k.v.*” başlığından sonra besmele ve Hz. Alî’nin İslam kültüründeki değerini anlatan Farsça iki beyit yer almaktadır. Bunlardan sonra ise Câhız’ın topladığı Hz. Alî’nin 100 vecizesi önce nazmen Türkçe, sonra yine nazmen Farsça, sonra da yine Türkçe mensur olarak tercüme edilmiştir. Mütercim, Türkçe manzum tercüme, kıt’a nazım biçiminde aruzun **mefâ’îlün mefâ’îlün fe’ûlün** kalıbıyla yapmıştır. Mensur tercüme ise birebir tercümeden ziyade şerhe yakın genişletilmiş bir çeviri özelliklerini taşımaktadır.

Ceyhan’ın XVI. veya XVII. yüzyılda yazıldığı tahmin ettiği bu tercümede, mütercimin maksadını kavrayarak anlatmakta başarılı, nesrinin ise o çağ halkının konuşma dilinin tabîliğine yakın, hüner gösterme zahmetine özenmeyen sade bir nesir olduğunu ifade eder.²⁸⁷²

14.2.1.27. (Mütercimi belirsiz), **Sad-kelime-i Hazret-i Alî (Türkî).**

Yukarıdaki tercüme ile aynı nüshanın (Hacı Mahmud 6415/8) 58a-73b yaprakları arasında bulunan bu tercüme, her ne kadar “*Sad-kelime-i Hazret-i Alî*” ismini taşıyorsa da, Hz. Alî’nin 100 sözü değil, Nesrû’l-Le’âlî ismiyle derlenen vecizelerinin yani 265 sözünün tercümesidir. Mütercimi ve tercüme tarihi bilinmeyen bu çeviri, Ceyhan’a göre, dil özelliklerinden hareketle XV. veya XVI. yüzyılda yazıldığı anlaşılmaktadır.

Mensur bir tercüme olan bu çeviride, mütercim Hz. Alî’nin vecizelerini sadece tercüme etmekle yetinmemiş bahsi geçen sözlerin daha iyi anlaşılması için bazı açıklamalar da yapmıştır.²⁸⁷³

14.2.1.28. (Mütercimi belirsiz), **Kitâbu Sad-kelime el-Müsemmâ bi-matlûb Küll Tâlib.**

²⁸⁷² Ceyhan, a.g.e., s. 107-12.

²⁸⁷³ A.e., s. 116-119.

Aslı Princeton Üniversitesi Kütüphanesi'nde bulunan bu tercümenin bir kopyası Süleymaniye Ktp. Mikrofilm Arşivi 3273 numarada bulunmaktadır. 103a-112b yaprakları arasında yer alan tercümenin sonunda 7 Şubat 1494 tarihli bir istinsah tarihi bulunmakta ise de bu tarihin tercüme mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu kesin olarak bilinmemektedir. Tercümede, Vatvat'ın Matlûb Küll Tâlib adlı eserinin mensur çevirisi yer almaktadır.²⁸⁷⁴

14.2.1.29. (Mütercimi belirsiz), **(Nesrû'l-Le'âlf'den Kırk Söz).**

Atatürk Kitaplı Muallim Cevdet Yazmaları arasında 342 numarada, 52b-62b yaprakları arasında yer alan bu tercümenin sonunda çeviri tarihi olduğu tahmin edilen Marta 1503 tarihini gösteren Ramazan 908 hicri tarihi bulunmaktadır. Eserde, Nesrû'l-Le'âlf'de bulunan Hz. Alî'nin 40 sözü, birer cümle ile mensur olarak Türkçeye çevrilmiştir.²⁸⁷⁵

14.2.1.30. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Sad-kelime-i Alî.**

Yukarıdaki tercümenin bulunduğu nüshanın (Muallim Cevdet yazmaları 342) 1b-51b yaprakları arasında yer alan bu tercümenin birkaç nüshası daha bulunmaktadır. Sonunda yer alan 1504 tarihinden hareketle en azından XVI. yüzyılda yazıldığı anlaşılan bu tercümede; Vatvat'ın Matlûb Küll Tâlib adlı eserinde bulunan Farsça kıt'aların aynı şekil ve vezinle Türkçeye çevirisi bulunmaktadır.²⁸⁷⁶

14.2.1.31. (Mütercimi belirsiz), **Sad-kelime-i Alî.**

Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 4421/2 numaralı nüshanın 18b-34a yaprakları arasında yer alan bu tercüme, Hz. Alî'nin Reşîdüddîn Vatvat tarafından tercüme ve şerh edilen yüz sözünün Türkçe manzum olarak tercümesinden oluşmaktadır.

²⁸⁷⁴ A.e., s. 120-21.

²⁸⁷⁵ A.e.,s. 121-24.

²⁸⁷⁶ A.e., s. 124-25.

Tercüme tarihi ve mütercimi bilinmeyen bu çevirinin kaynak metne sıkı sıkıya bağlı olmadığı serbest bir tercüme özelliği taşıdığı anlaşılmaktadır.²⁸⁷⁷

14.2.1.32. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Nesrû'l-Le'âli li-İmâm Alî.**

Yapı Kredi Sermet Çifter Ktp. 786 numarada, 175b-181b yaprakları arasında yer alan bu tercüme 1623 yılında istinsah edilmiştir. Adı belli olmayan mütercim, Hz. Alî'nin 95 sözünü Nesrû'l-Le'âli ve Vatvat'ın Matlûn Küll Tâlib adlı eserinden yararlanarak tercüme etmiştir.²⁸⁷⁸

Hz. Alî'nin vecîzeleri, Anadolu sahası Türk edebiyatında, XIV. yüzyıldan itibaren XVIII. yüzyılın sonuna kadar, mütercimi belli olan yaklaşık 30 kişi tarafından ayrı ayrı tercüme edilmiştir. Ancak bahsi geçen vecizelerin tercüme serüveni XIX. yüzyıldan sonra da devam etmiştir. **Lutfî** mahlaslı Yahyâ b. Abdünnabî (XIX. yüzyıl)²⁸⁷⁹, Rusçuklu Mehmed Alî Fethî (ö. 1857)²⁸⁸⁰, Mustafâ Vehbî (ö. 1877)²⁸⁸¹, Osmân Selâhaddîn Dede (ö. 1887)²⁸⁸², Mahmûd Nedîm (XIX. yüzyıl), Muallim Nâcî (ö. 1893)²⁸⁸³, Sîpâhîzâde Alî Gâlib (ö. 1897'den sonra)²⁸⁸⁴, Mehmed Hâlis (ö. 1908'den sonra)²⁸⁸⁵, Manastırlı Mehmed Rıf'at Bey (ö. 1907), Sa'deddîn (ö. 1909'dan sonra)²⁸⁸⁶, Ahmed Râşid (ö. 1909'dan sonra)²⁸⁸⁷,

²⁸⁷⁷ A.e. s. 126-27.

²⁸⁷⁸ A.e., s. 128.

²⁸⁷⁹ Nesrû'l-le'âli'den seçtiği 100 vecizeyi kıt'a nazım biçiminde aruzun **fe'ilâtün mefâ'ilün fe'ilün** kalıbıyla tercüme bu zatın eseri Ceyhan'ın verdiği bilgiye göre Mısır Milli Ktp.'de bulunmaktadır. Bkz. Ceyhan, a.g.e., s. 266.

²⁸⁸⁰ Mehmed Alî Fethî, **Tercüme-i Kelâm-ı Erba'in-i Hazret-i 'Alî**, İstanbul, Beyoğlu Kışlak-ı Hümayûnî Litorofyası, 1276/1859.

²⁸⁸¹ Mustafâ Vehbî, **Mahsûl-i 'âli fi Şerh-i Kelimât-ı 'Alî**, Matbaa-i Amire, İstanbul, 1288/1871.

²⁸⁸² Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. M. R. 759 (43b-58b).

²⁸⁸³ Bkz. Adem Ceyhan, "Muallim Nâcî'nin Emsâl-i Alî Tercümesi", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 9, Konya, 2001, s. 277-325

²⁸⁸⁴ Bkz. Sîpâhîzâde Alî Gâlib, **Dürretü'l-ma'âli fi tercemeti'l-le'âli**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1897.

²⁸⁸⁵ Bkz. Mehmed Hâlis, **Envârü'l-edeb**, Mahmud Bey Matbaası, İstanbul, 1324/1908-09.

²⁸⁸⁶ Ceyhan'ın verdiği bilgiye göre bu zatın konuyla ilgili eseri, "İmâm Alî Efendimizin Hikemiyât-ı Celîlerinden" başlığıyla Yıldız ismi ile neşredilen dergide tefrika halinde yayımlanmıştır. Bkz. Ceyhan, a.g.e., s. 347.

²⁸⁸⁷ Bkz. Ahmed Râşid, **Düstûr-ı Ahlâkî Müntehebât-ı Eş'âr-ı 'Alî**, Metin Matbaası, 1327/1909-10.

Akşehirlizâde Alî Haydar (ö. 1915)²⁸⁸⁸, Hocasâde Ahmed Cevdet (ö. 1943)²⁸⁸⁹, Ahmed Nazmî [Tura] (ö. 1950)²⁸⁹⁰ bu geleneği devam ettiren kişilerdir.²⁸⁹¹

Hz. Alî'nin vecîzeleri dışında, Lokmân Hekîm'e nispet edilen bazı veciz sözlerin de tercümesi yapılmıştır. Süleymaniye Ktp. İzmir 1001 numarada bulunan bir yazmada İskender adlı biri tarafından bu sözlerin tercüme edildiği görülmektedir.

²⁸⁸⁸ Bu zat'ın Hz. Alî'nin veczileri ile ilgili iki eseri vardır. **Şemmetü'l-esrâr** adını verdiği birincisinde Vatvat'ın Matlab min külli Tâlib adlı eserindeki 100 sözü (bkz. Akşehirlizâde Alî Haydar, **Şemmetü'l-esrâr**, Manisa, Saruhan Sancağı Matbaası, 1881); **Merâsîdü'l-hikem** adlı ikincisinde ise Nesrî'l-le'âlî'deki sözleri tercüme etmiştir (bkz. Akşehirlizâde Alî Haydar, **Merâsîdü'l-hikem**, Manisa, Saruhan Sancağı Matbaası, 1881). Her iki eserin sadeleştirilmiş bir baskısı için bkz. (**Merâsîdü'l-hikem ve Şemmetü'l-esrâr**), **Hikmetler ve Sırlar** (neşreden: Abdülkadir Akçiçek), İstanbul, 1987.

²⁸⁸⁹ Bkz. Hocasâde Ahmed Cevdet, **Külliyât-ı İmâm Alî'den Birinci Kitab: Tercüme-i Sad-kelime**, Mahmutbey Matbaası, İstanbul, 1894-95.

²⁸⁹⁰ Eserin yazma nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, 68/2.

²⁸⁹¹ XIX ve XX. yüzyılda bu sahada yazılan eserlerin genişçe tanıtımı için bkz. Ceyhan, a.g.e., s. 266-363.

15. BELÂGATE DAİR ESERLERİN TERCÜME VE ŞERHLERİ²⁸⁹²

Arapça (بلغ): “belâğa” kökünden gelen ve lügatte “*bir şeyin eksiksiz yapılması, nihayete ermesi, tamamlanması*” gibi anlamlara gelen belagat; konuyla ilgili kaynaklarda “*fasîh sözün muktezâ-yı hâl ve makâma mutâbık olması*” şeklinde tarif edilmiştir. Yekta Saraç’ın ifadesiyle, müşterek İslamî kültürün edebiyat anlayışının kuramsal yönünü oluşturan, onun kurallarını ve estetik yapısını ortaya koyan, geleneğin ağır bastığı bir bilim sahasıdır.²⁸⁹³

İlk önce edebî tenkit olarak başladığı kabul edilen belâgatin müstakil bir bilim olarak çerçevesinin ve kurallarının tespit edilmesi ise İslam’dan hatta birçok ilim dalının terimleri ve kuralları ile ortaya konmasından sonradır. Belâgatin çoğu konusu ilk önce gramercilerce, Kur’an-ı Kerîm’i anlama gayesiyle tefsir âlimlerince, onun dil / nazım bakımından üstünlüğünü vurgulamak için de kelâm ilmi âlimlerince ele alınmış ve incelenmiştir.

Başlangıçta sadece Kur’an-ı Kerîm’in anlaşılmasına yönelik olarak ortaya çıkan belâgat ile ilgili çalışmalar; daha sonraları birtakım siyasî ve sosyal sebepler neticesinde daha geniş bir çerçevede gelişmeye başladı. Büyük Mutezile bilgini Câhiz’in (ö. 255/869) kurucusu kabul edildiği belagat ilmi; Abdülkâhir Cürçânî (ö. 471/1078-79), büyük Türk bilgini Zemahşerî (ö. 538/1144) gibi âlimler tarafından geliştirilip bu ilme yeni açılımlar kazandırılmıştır. Abdülkâhir Cürçânî ve Zemahşerî’den sonra belâgat sahasında bir duraklama ve donukluk dönemi başlamıştır. Bu dönemin en önemli ismi Ebu Yakub Yusuf b. Ebûbekr Sekkâkî’dir (ö. 626/1229). Üçüncü kısmı belâgate ayrılan **Miftâhu’l-Ulûm** adlı eseriyle Türk belâgat anlayışı üzerinde çok etkili olan Sekkâkî’nin bu eseri çerçevesinde başka birçok eser kaleme alınmıştır. Bu bağlamda yazılan eserlerin başında Celâleddin

²⁸⁹² Belagatin tarifi, tarihî gelişimi ve belagat konusunda yazılan Türkçe eserler hakkında bu bölümde kısaca verilen bilgiler, genel olarak şu çalışmalardan hareketle hazırlanmıştır:

M. A. Yekta Saraç, **Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004; M. A. Yekta Saraç, “Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, (editörler: Talât Sait Halman vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 334-348; Mücahit Kaçar, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında “Belâgat” Çalışmaları”, **TALİD (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)**, C. V, sy: 10 (2007), s. 315-330.

²⁸⁹³ Saraç, a.g.e., s. 33, a.y., a.g.m., s. 334.

Muhammed el-Hâtib el-Kazvîni'nin (ö. 739/1338) **Telhîsü'l-Miftâh** adlı eseri gelmektedir. Kazvîni'nin bu eseri de geniş bir coğrafyada birçok kez şerh edilmesine karşın bu şerhlerin başında Taftazânî'nin (ö. 792/1390) **el-Mutavvel** isimli eseri gelmektedir. Taftazânî'nin aynı eser çerçevesinde yazdığı **el-Muhtasar** adlı eseri ile başta Muhammed b. Ali es-Seyyid Şerif Cürçânî'nin (ö. 816/1413) haşiyeleri de “*şerhler ve hâşiyeler dönemi*” olarak kabul edilebilecek bu dönemin diğer önemli çalışmaları arasında yer almaktadır.²⁸⁹⁴

Belâgat sahasında yazılan ilk dönem eserlerinin çoğu Arapça olmakla birlikte, daha sonraki yüzyıllarda Farsça ve Türkçe eserlerin de kaleme alındığı görülmektedir. Muhammed b. Ömer er-Râduyânî'nin (ö. 507/1114) **Tercümânu'l-Belâga** isimli eseriyle Reşîdüddîn Vatvat'ın (ö. 573/1177) **Hadâiku's-Sihr** adlı eseri, belâgatle ilgili ilk dönem Farsça eserler arasında yer almaktadır.

Yekta Saraç'ın yorumuna göre, Osmanlı dönemindeki belâgatle ilgili yazılan eserlerde ikili bir durum görülmektedir. Bunlardan biri medresedeki öğretim tarzına mutabık bir şekilde gelişirken diğeri ise klâsik dönem medrese-dışı bir çizgide yol almaktadır. Birkaç eser hariç, ilk guruptaki belâgat yazını Arapça yazılırken ikinci gurupta yer alan yazının ise genellikle Türkçe olduğu görülür.

Anadolu sahasında Türkçe belâgat ile ilgili eserlerin yazımı, şu ana kadar yapılan çalışmalara göre XV. yüzyıldan itibaren başlamaktadır. Tercüme olduğu belli olan bazı eserler dışında, Vatvat'ın **Hadâiku's-Sihr** gibi Farsça belâgat ile ilgili eserlerin etkisinde gelişen te'lifî eserler arasında Ahmed Bardahî'nin (ö. 1446-47) **Kitâb Câmi Envâ'i'l-Edebi'l-Fârisî**; Muslihuddîn Mustafa Sürûfî'nin (ö.1562) **Bahru'l-Ma'ârif**, Mu'idî'nin (XVI. yüzyıl), **Miftâhu't-Teşbih**'i; Anakaravî'nin **Miftâhu'l-Belâga ve Misbâhu'l-Fesâha** ve Müstakimzâde Sadeddîn'in (ö. 1788) **Istılâhât-ı Şi'riyye**'si gibi birer belâgat eseri olmaktan ziyade belâgate dair bir iki konunun izah edildiği genel edebî eserler de bulunmaktadır. Tanzimattan sonra ise

²⁸⁹⁴ Saraç, a.g.m., s. 335-38.

Batı retoriğinin birçok konusunu ihtiva eden eserlerle birlikte klâsik eski belâgat anlayışını işleyen eserler yazılmaya devam eder.²⁸⁹⁵

Tezimiz için yaptığımız taramalar esnasında; telif ve tercüme olmak üzere henüz literatüre geçmeyen belâgat ile ilgili birkaç eser de bulunmuştur. Şerîfi mahlaslı bir müellif tarafından kaleme alınan **Hadîkatü'l-Fünûn**²⁸⁹⁶ adlı eser bunlardan biri olup bu sahadaki telif eserlerden biridir. Yaptığımız araştırmaya göre henüz bir incelemeye konu olmayan bu eserin müellifi aşağıdaki beyitte de görüleceği üzere Şerîfi mahlasını kullanmaktadır:

Olsun senün du'âcun dâyim Şerîfi benden

Her gice tâ olunca zikrînle itsün ihyâ (3a)

Eserin yazıldığı tarih belli değildir; bununla birlikte Şerîfi, eserini “*merd-i meydân-ı belâgat ve dilîr-i arsâ-i fesâhat*” olarak nitelediği Sinân Paşa'ya sunmuştur.

Şerîfi'nin belâgat konularını işleyen bu eseri; 1,5 sayfalık bir hamdele ve salvele bölümü ile başlamaktadır. Bu bölümden sonra gelen sebab-i te'lîf bölümünde ise eserin yazılış öyküsü kısaca anlatılmaktadır. Buna göre belâgat konusunda hayli ders görüp bilgilendiğini söyleyen Şerîfi, bu sahada bir eser yazmaya karar verdiğini ve bu eseri de Sinân Paşa'ya sunmak istediğini bildirmektedir. Şerîfi, daha sonra eserinin yapısı ve içeriği hakkında bilgi verir. Eserinin bir mukaddime, 2 bâb ve bir hâtimedden oluştuğunu bildiren müellif; mukaddime bölümünde belâgat ve fesâhatın tarifini yapıp bu iki kavramın arasındaki farkı anlatalacağını bildirir. Birinci bâbda “*fünûn ve bedî'ün eşref-i eşrâfını beyân ve eltaf-ı eltâfını 'ayân*” edeceğini; ikinci bölümde “*sanâ'at-ı bedî'adan hâlâ şu'arâ-i zamâne katında mu'teber olan fînûnı izhâr*” edeceğini ve hâtime bölümünde ise “*şu'arâ beyninde vâki' olan eşyâyı iş'ar*” edeceğini bildirir.

Eser; müellifin açıkladığı bu yapı üzerine inşa edilirken yapılan açıklamalar, Arap, Fars ve Türk şairlerinin şiirleri ile desteklenmiştir.

²⁸⁹⁵ A.m., s. 338-43.

²⁸⁹⁶ İncelenen nüsha, Millet Ktp. Ali Emîrî Edebiyat 170 numaradadır. Eserin ulaşabildiğimiz bir diğer nüshası da Süleymaniye Ktp. Lala İsmâîl 409/1 numarada bulunmaktadır.

Belâgat sahasındaki bu telif eserlerinin yanında, XV. yüzyıldan itibaren daha ziyade Telhîs etrafında gelişen bir tercüme edebiyatı da görülmektedir.

15.1. (mütercimi belirsiz, 1483), **Tercüme-i Alâiyye.**²⁸⁹⁷

Mütercimi belli olmayan belâgat ile ilgili bu eserin iki nüshasına ulaşılmış bulunmaktayız. Eser kısa bir hamdele ve salvele bölümünden sonra “*sebeb-i te’lîf*” başlığıyla şu şekilde devam etmektedir:

“... paşamuz hazretleri Alî Paşa ... vaktâ ki ilme ve ulemâya husûsâ ki ilm-i tefsîre ziyâde himmet ü rağbetleri olduğu cihetden meclis-i şerîf vaz’ idüp her Cum’a gicesi ahâlî-i memlekete ilm-i tefsîr bahsin itdürdiler. Bir niçe def’a bahs olıcak vicdân-ı sahîhleri belâgat-ı Kur’âniyyenin letâyifine vâkıf olup kemâl-i hazz ile mahzûz oldılar. Andan sonra hâtır-ı şerîfleri diledi ki ilm-i belâgatda bir muhtasar tedvîn olup cemî’-i mesâyil ü istilâhat alâ vechi’l-icmâl anda zikr oluna. Egerçi tab’-ı fâyikleri belâgat ilmlerinden maksûd olan dekâyık kelâm-ı fushlarında icrâ itmekde bî-nazîr-i âfâkdur zîrâ her kelâmlarınun ma’ânî-i aslîsi makâma münâsip olup anun hey’ât-ı terkîbinden niçe ma’ânî-i zâyide kasd idüp ve envâ’-ı teşbîhât u isti’ârât ve kinâyât îrâd itdüklerinden sonra muhassenât-ı bedî’ayı bir vech ile ri’âyet iderler ki lisân takrîr ve beyân tahrîrle vasf olmaz. Bu ma’nâ anların hizmetinde yüz sürenlere ayne’l-yakîn ve hakka’l-yakîn müşâhede ... olupdur. Lâkin ulemâ-ı ilm-i belâgatun istilâhlarından dahi vâkıf olup inde’l-mübâhase gaflet vâki’ olmamağçün bu muhtasarun tasnîfini bu fakîrden istid’â itdiler. Fakîr dahi bu tavr-ı garîbde ve tarz-ı acîbde **bir muhtasar tasnîf idüp belâgat ulemâlarınınun anda cem’-i kavâ’idin ve istilâhatın alâ vechi’t-telhîs ve’l-icmâl beyân itdüm ve ol kitâba Alâiyye diyü ad kodum ve döndüm ol kitâbdan bu kitâb ber-vech-i ihtisâr Türkî diline tercüme itdüm tâ ki beyne’n-nâs fâyidesi ‘âmm olup paşamuz hazretlerinin devâm-ı devleti du’âsına sebeb ola....” (1b)**

²⁸⁹⁷ İncelenen nüshası Manisa İl Halk Ktp. 2959 numarada bulunmaktadır. Diğer bir nüshası da Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 617/2 numaradadır.

Alıntıdan anlaşıldığına göre kimliği hakkında fazla bilgi verilmeyen Alî Paşa'nın düzenlediği tefsîr sohbetleri neticesinde paşa, Kur'ân'ın belâgat özelliğine hayran kalmış ve bu sahada bir eser yazılmasını istemiştir. Mütercim de evvelâ eseri Arapça olarak kaleme almış daha sonra da bu eserini Türkçeye tercüme etmiştir.

Mütercim eserinin muhtevası hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre eserini bir mukaddime, üç bâb, bir hâtîme ve bir tetimme olarak tertip etmiştir. Eserinde belâgat ilminin kendisinden, makeddemâtından, şû'besinden veya levâhikinden bahsettiğini bildiren mütercim; mukaddimede makeddemâtı, hâtîmede şû'beyi ve tetimmede ise levâhiki beyân ettiğini ifade eder. Eserin bu giriş ve sonuç bölümleri dışında kalan 3 bölümde ise sırasıyla mutlak kelâmın heyetinden, envâ'-ı kelâmın heyetinden ve eczânın hey'âtından bahsedildiğine yer verir.

Beyazıt Devlet Ktp.'deki nüshasına bakılırsa bu tercüme, 891/1483 yılında kaleme alınmıştır.

15.2. Şerîf Ahmed b. Yûsuf –Mu'îd Ahmed Efendi- (ö. 1647), **Tercüme-i Risâle fî Ulûmi'l-Belâga.**²⁸⁹⁸

Edremit körfezinin kuzeyinde bulunan Kazdağı nahiyesinde doğan Mu'îd Ahmed Efendi, Yûsuf adlı birinin oğludur. Erken yaşta tahsil maksadıyla İstanbul'a gelip devrin âlimlerinden ders aldıktan sonra muhtelif medreselerde müderrislik yapar. Daha sonra sırasıyla kadılık, Anadolu ve Rûm kazaskerliği ve nihâyet şeyhülislâmlık görevlerinde bulunan Mu'îd Ahmed Efendi 1647 yılında vefat eder.²⁸⁹⁹

Mu'îd Ahmed Efendi'nin belâgat ile ilgili bu eseri; kendisi tarafından 986/1577-78 yılında resmî bir görevlendirme ile telif edilip III. Murad'a ithaf edilen Arapça eserinin yine kendisi tarafından yapılan tercümesidir. Şerîf Ahmed b. Yûsuf, 989/1579'da Selânik'te Sultan Murad Han Medresesi'nde müderris iken, daha evvel

²⁸⁹⁸ Hasan Küçük, “Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un Risâle fî Ulûmi'l-Belâga Adlı Eserinin Tahkîki ve Osmanlıca Tercümesinin Latinize Edilmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

²⁸⁹⁹ Mehmet İpşirli, “Mu'îd Ahmed Efendi”, C. XXX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2005, s. 87

Arapça yazdığı bu eseri Türkçeye tercüme eder. Mütercim eseri Türkçeye aktarmasını şu sebebe bağlar:

“Sebeb-i te’lîf-i kitâb oldur ki; pâdisâhımız Sultân Murad Han hazretlerinin nâm-ı serîflerine ‘ilm-i belâgatta bir kitâb tasnîf itmiş idim. Ol kitâb ‘Arab dilinde âmme ... ‘umûm fâidesı olmadığı cihetden diledim ki bu kitâbı ândan ber-vech-i ihtisâr lisân-ı Türkîye tercüme idem. Tâ ki âmme-i nâsa faydası ‘âm ve şâmil olup pâdişâhımız hazretlerine duâ-ı hayra sebeb ola”.(18a-b)

Şerîf Efendi’nin tercümesi, kaynak metnin hemen sonunda yer almakta olup, mütercimin elinden çıkmış bir nüshası²⁹⁰⁰ elimizde bulunmaktadır.

Çok fazla ayrıntıya girilmeden belâgat ilminin kaidelerine yer verilen bu eser, üç fenden oluşmaktadır. Bu fenler ise “bâb, fasl ve asl” gibi alt başlıklara bölünmüştür.

Kaynak metnin tahkîkini yapıp tercümesini de Latinize eden Hasan Küçük; Şerîf Ahmed Efendi’nin tercümesinde; kelime kelime tercümeden ziyade anlamın çevirisine başvurduğunu ifade etmektedir.²⁹⁰¹

Şerîf Efendi’nin belâgatla ilgili bu tercümesi üzerinde yaptığımız bir inceleme neticesinde, yukarıda tanıttığımız **Tercüme-i Alâ’iyye** adlı eser ile giriş bölümü hariç birebir aynı olduğu görülmüştür. Giriş bölümünden sonra Tercüme-i Alâ’iyye şu şekilde devam etmektedir:

“... ve bu Türkî muhtasarı bir mukaddime ve üç bâb ve bir hâtîme ve bir tetimme üzerine tertîb itdüm zîrâ bu muhtasarda mezkûr yâ ilm-i belâgatun yâ kendüsi, veya makeddemâtı veyâ şu’besi veyâ levâhikidür.”
(2a)

Şerîf Efendi’nin tercümesinde de bu bölüm tamamıyla aynıdır:

²⁹⁰⁰ Süleymaniye Kütüphanesi Fatih bölümü 4591

²⁹⁰¹ Küçük, a.g.t, s. 48-57.

“... bu kitâb bir mukaddime üç bâb ve bir hâtîme ve bir tetimme üzerine müretteb oldı zîrâ bu muhtasarda zikr olınan ilm-i belâgatun yâ kendüsi, veya mukeddemâtı veyâ şu’besi veyâ levâhikidür.” (18b)

Alâ’iyye tercümesinde mukaddime başlıklı bölüm şu şekilde başlar:

“... bilgil ki her söz ki insân söyler lâbüddür ki ol sözün mâddesi ve aslı muhâtabun hâline münâsib ola. Meselâ ulemâ ile bir asıl söz söyleşür ve sipâhî ile bir tavr-ı âherde mükâleme olunur ve dahi muhâtabla ve tüccârla ve dervîşlerle ve etrâkle ve şehirlü ile ve bi’l-cümle her tâyife ile bir asl muhâvere olunur...” (2a)

Aynı bölüm Şerîf Efendi’nin tercümesinde de birkaç farklılık dışına tamamıyla aynıdır:

“...bilgil ki her söz ki insân söyler lâbüddür ki ol sözün mâddesi ve aslı muhâtabun hâline münâsib ola. Meselâ ulemâ ile bir asıl söz söyleşürler ve sipâhî ile bir tavr-ı âherde mükâleme olunur ve tüccârla ve dervîşlerle ve etrâkle ve şehirlü ile ve bi’l-cümle her tâyife ile bir asl muhâvere olunur...” (18b)

Eserin sonlarına doğru tecnîs sanatının tarif edildiği bölüm Alâ’iyye tercümesinde şöyledir:

“... bu san’at oldur ki bir lafz iki yirde anılır her birinde andan bir ma’nâ diline bu lafz dahi iki yirde bile müfred ola misâl:

Ey kemân ebrûsına cân ile kurbân olduğum

‘İdüm oldur kim görem kûyunda kurbân olduğum’ (

Aynı bölüm Şerîf Efendi’nin tercümesinde de farklı değildir:

“... bu san’at oldur ki bir lafz iki yirde anılır her birinde andan bir ma’nâ diline bu lafz dahi iki yirde bile yâ müfred ola misâli:

Ey kemân ebrûsına cân ile kurbân olduğum

‘İdüm oldur kim görem kûyunda kurbân olduğum’’ (48b)

Yapılan alıntılardan da anlaşıldığı gibi, mütercimi belirsiz Tercüme-i Alâ’iyye ile Şerîf Efendi’nin tercümesi tamamıyla birbirinin aynı olan iki eserdir. Bu derecedeki benzerliğin tevârüd ile açıklanması mümkün olamadığından, bu durum ancak intihâl ile açıklanabilir. İntihalin kim tarafından yapıldığına gelince, Alâ’iyye tercümesinin 1483 yılında yazıldığı göz önünde bulundurulursa, eserini yaklaşık bir asır sonra kaleme alan Mu’îd Ahmed Efendi olarak da bilinen Şerîf Ahmed b. Yûsuf’un bir intihâle başvurduğu daha fazla ihtimal dahilinde görünmektedir. Bununla birlikte durumun tam olarak anlaşılabilmesi için her iki eserin de dikkatli bir şekilde incelenip karşılaştırılması gerekir.

15.3. Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed b. Mehmed el-Üskübî - Çıkrıkçızâde- (ö.1623), **Şerh-i Telhîsü’l-Miftâh fi’l-Me’ânî ve’l-Beyân li-Kazvînî.**²⁹⁰²

XVI. yüzyılın sonu ile XVII. yüzyılın başında yaşayan Altıparmak Mehmed Efendi’nin doğum tarihi belli değildir. Çeşitli hocalardan ders aldıktan sonra tasavvufa yönelip bir şeyhe intisap etmiştir. Tasavvufî eğitiminden sonra İstanbul’a gelen Altıparmak Mehmed Efendi; burada uzun yıllar Fatih Camii’nde ders verip bir ara Bayramiyye tarikatının şeyhliğini yaptı. Hac vazifesini yerine getirdikten sonra, 1623-24 tarihinde vefat etti.²⁹⁰³

Altıparmak Mehmed Efendi’nin Şerh-i Telhîs’i, birkaç tercüme ve şerhten oluşan eserleri arasında yer almaktadır. Atabey Kılıç’ın verdiği bilgiye göre; uzun süre Mutavvel tercümesi sanılan bu eser Kazvînî’nin **Telhîsü’l-miftâh fi’l-me’ânî ve’l-beyân** adlı telhîs türündeki eserinin şerhidir. Kılıç bu eseri şu şekilde tanıtmaktadır:

“Yûsuf bin Ebu Bekr Es-Sekkâkî (ö. 1299) tarafından kaleme alınmış olan Miftâh ’ul-Ulûm’un üçüncü bölümünde belâgat ilmi ilk kez bugün de

²⁹⁰² Atabey Kılıç, “Üskübî’nin Şerh-i Telhîs’i”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1990; Atabey Kılıç, “Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-İ Telhîs-i Miftâh’ında Şerh Metodu”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 3 (Yaz 2007), s. 333-39.

²⁹⁰³ Kılıç, a.g.m., s. 333.

kabul edilen “meânî, beyân, bedî” ana başlıklarına ayrılmıştır. Ancak eserin dili bir hayli girift olduğu için anlaşılması zor olmuş, bunun üzerine Kazvîni diye meşhur Celâleddin bin Abdurrahman Hatîb-i Dîmîşk tarafından bu üçüncü bölüm “Telhîsü’l-miftâh fi’l-me’ânî ve’l-beyân” adı ile telhis edilmiş, yani kısaltılmıştır. Altıparmak Mehmed Efendi de bu eseri “Şerh-i Telhîs-i Miftâh” adı altında şerh etmiştir.”²⁹⁰⁴

Altıparmak Mehmed Efendi’nin şerhi; bir dîbâce, bir mukaddime ile üç bölümden oluşmaktadır. Dîbâcede hamdele ve salvele bölümünden sonra şârih eseri hakkında bilgi verir. Bu bölümde Kâfiye ve Şâfiye gibi Arapça gramer kitaplarına da Türkçe şerhler yazdığını, bunu gören bazı dostlarının Telhîs’e de Türkçe bir şerh yazmasını istediklerini bildirmektedir.

Mukaddime bölümünde, “belâgat” ve “fesâhat” kavramları üzerinde durup bunları açıklar. Şârih eserin diğer üç bölümünde ise belâgat ilminin muhtevasını oluşturan me’ânî, beyân ve bedî’ ile ilgili konuları açıklayan Arapça metnin şerhini yapar.²⁹⁰⁵

Eserde uygulanan şerh metoduna dair bir makale neşreden Atabey Kılıç; Altıparmak Mehmed Efendi’nin klâsik şerh geleneğine uygun olarak önce kaynak metni sağlam bir şekilde Türkçeye çevirdiğini, daha sonra ise tercüme edilen bu metindeki bazı kelimelerin ise lügat ve anlam bakımından genişçe açıklandığını ifade etmektedir. Bunun yanında; şârihin şerh esnasında ayet, hadis ve kelâm-ı kibârdan yararlandığı, bazı açıklamaları için kaynak gösterdiğine de aynı çalışmada değinilmiştir.²⁹⁰⁶

15.4. Arûzî Mehmed Bosnevî (ö. 1672), **Tercüme-i Ebyât-ı Telhîs.**

OM’de bu eserin varlığından bahsedilmekte ise eserin nüshasına ulaşılammıştır.²⁹⁰⁷

²⁹⁰⁴ A.m., s. 335.

²⁹⁰⁵ Kılıç, a.g.t., s. 29.

²⁹⁰⁶ Kılıç, a.g.m., s. 338.

²⁹⁰⁷ Bkz. OM. I. 361.

15.5. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Telhîs-i Miftâh.**

Telhîs-i Miftâh'ın Türkçe çevirilerinden biri de Milli Ktp. Yz A 3347 numarada bulunan nüshadır. Kazvî'nin **Telhîsü'l-miftâh fi'l-me'ânî ve'l-beyân** adıyla kaleme aldığı telhîsin Türkçeye tercümesi olan bu eser; hamdele ve salvele bölümünden sonra herhangi bir açıklama yapılmaksızın asıl metnin tercümesi ile başlamaktadır. Eserde önce kaynak metin verilmiş ardından da bunun çevirisi yapılmıştır. Eserde, tercüme veya istinsah tarihine dair bir not bulunmamaktadır.

Bu tercümenin bir diğer nüshası da Milli Ktp. Yz A 9716 numarada bulunmaktadır. Bu nüshanın 1b yaprağı eksiktir. Eserin sonunda yer alan "*kad temme el-kitâbu bi-avnillâhi'l-meliki'l-vehhâb fi şehri Rebû'l-evvel min şühûri seneti tis'a ve işrîn ve elf (1029)*" şeklindeki te'lîf mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu tam olarak anlaşılmayan tarihe bakılırsa tercümenin en azından 1620 veya bu tarihten evvelki bir tarihte yazıldığı anlaşılmaktadır.

15.6. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Riyâzü'l-Kavâ'id Hıyâzu'l-Fevâ'id (Makâmât-ı Hamîdiyye).**²⁹⁰⁸

XVIII. yüzyılın velûd şârih ve mütercimlerinden olan Salâhî'nin bu şerhinde, 559/1163'da vefat eden İran ediplerinden Ebû Bekr b. Ömer b. Mahmûd el-Belhî'nin belâgata dair **Makâmât-ı Hamîdiyye** olarak da bilinen Farsça eseri şerh edilmiştir. Eserini bazı dostlarının isteği üzerine kaleme alan Salâhî şerhini yazmasını kaynak metnin muhtevî olduğu "*ezhâr-ı sanâyi'-i bedî'a ve esmâr-ı bedâyi'-i sanî'a-yı müsmire*"ye bağlamaktadır. Salâhî, kaynak metnin daha evvel hiçbir şârih tarafından ele alınmadığını da göz önünde bulundurduğunu ifade ederek gücü yettiğince şerhine başladığını belirtir. Salâhî eserini, hâtimedede verdiği bilgiye göre, 1183/1769'te tamamlamıştır.²⁹⁰⁹

15.7. Ebü'l-İsme Mustafa İsâmeddin Üsküdarî el-İstanbulî (ö.1788), **et-Tansîsü'l-muntazar fi şerhi ebyâti't-telhîs ve'l-muhtasar.**

²⁹⁰⁸ M. A. Yekta Saraç, "Salâhaddin-i Uşşâkî'nin Belâgat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebî Terimler", **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, s. 281-318.

²⁹⁰⁹ Saraç, a.g.m., s. 286-87; Akkuş, a.g.e., s. 99-100.

Elimizdeki eserlerinin neredeyse tamamı şerh veya tercümelere oluşan Mustafâ İsmâeddîn Efendi'nin belâgat ile ilgili şerhleri de bulunmaktadır. Bunlardan **et-Tansîsü'l-muntazar fi şerhi ebyâti't-telhîs ve'l-muhtasar**; tam adı Ebü'l-me'âlî Celâlüddîn el-Hatîb Muhammed b. Abdurrahmân b. Ömer b. Ahmed olan Kazvî'nin (ö. 739/1338) belagata dair olan **Telhîsü'l-miftâh** adlı eseri ile bu eserin Arapça kısa bir şerhi olan Taftazânî (ö. 792/1389)'nin **Muhtasar**'ındaki beyitlerin şerhidir. İsmâeddîn Efendi, 11 Rebûlevvel 1184 / 5 Temmuz 1770 tarihinde İstanbul'da başladığı eserini aynı senenin 10 Receb'inde (30 Ekim) bitirmiştir. Eser, 1268 senesi Şa'bân'ının sonlarında (Eylül 1844) Ahmed Recâî Efendi'nin nezaretinde Tabhâne-i Âmire'de basılmıştır.

Mustafa İsmâeddîn tüm şerhlerine kısa veya uzun bir mukaddime ile başlamaktadır. Bu mukaddimelerin çoğu Türkçe olmakla birlikte bazıları da Arapçadır. İsmâeddîn Efendi, hamdele ve salvele ile başladığı bu mukaddimelerde; şerh/tercüme edeceği kaynak metin, şerhinde uygulayacağı yol/metod ve şerhini yazma sebepleri hakkında bilgiler verir.

Telhîs ve Muhtasar'daki beyitlerin şerhini yaptığı bu eserine de Arapça bir mukaddime ile başlayan İsmâeddîn Efendi; hamdele ve salvele bölümünden sonra sözü kaynak metne getirmektedir. Telhîs ve onun şerhi olan Muhtasar'daki beyitlerin gerek gramer yönü gerekse de muhtevası dolayısıyla anlaşılmasının zor olduğunu söyler. Bu zorluğu ortadan kaldırmak için de kaynak beyitlerin lafızlarını hal edecek, i'râb ve manasını ortaya çıkarıp açıklayacak Türkçe bir şerh yazmaya karar verdiğini ifade eder.

Şârih bu bilgileri verdikten sonra; şerhinde uyguladığı yöntemi de yine Arapça olarak açıklar. Buna göre evvela her beytin aruz bahrini tespit edip bunun takti'ini yaptığını, ikinci olarak söz konusu beyti söyleyenin ismini verdiğini, son olarak da ele aldığı beyti, muhtelif özellikleri (lügat, durûb-ı emsâl, kinâye, edebî sanatlar vb.) açısından açıkladığını bildirmektedir.

Şerh metodunu açıkladıktan sonra yararlandığı kaynakların listesini de çıkaran İsmâmeddîn Efendi, yukarıda açıkladığı şerh metoduna bağlı kalarak Telhîs ve Muhtasar'daki beyitleri şerh etmeye başlar.

İsmâmeddîn Efendi'nin bu şerhi; gerek sırası geldikçe belâgat ile ilgili kavramların açıklanmasına yönelik bilgilerin verilmesi gerekse de şerh edilen beyitlerdeki edebî sanatların tespit edilip açıklanması bakımından şerh literatürümüzün önemli eserleri arasında yer almaktadır.

15.8. Ebü'l-İsme Mustafa İsmâmeddin Üsküdarî el-İstanbulî (ö.1788), **Tercüme-i Ni'amu's-Sevâbiğ fi Şerhi Nevâbiğü'l-Kelim.**²⁹¹⁰

İsmâmeddîn'in bu eseri, Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) seçilmiş vecizelerden oluşan **Nevâbiğü'l-kelim** adlı eserine Sa'düddîn Taftazânî (ö. 792/1390) tarafından yazılan²⁹¹¹ **en-Ni'amu's-Sevâbiğ** adlı şerhinin tercümesidir. İsmâmeddîn Efendi 1184/1770-71 yılının Kurban Bayram'ının üçüncü gününde başladığı eserini, 23 Rebû'l-âhir 1185 / 5 Ağustos 1771 tarihinde sonlandırmıştır.

15.9. Vak'anüvîs Halîl Nûrî (ö. 1799), **Matla'u'n-Nûr (Tercüme-i Telhîs).**²⁹¹²

On sekizinci yüzyılın ikinci yarısında yaşayan Vak'anüvîs Halîl Nûrî, hayatını kâtiplik ve vak'anüvîslik yaparak kazanmıştır. 1799'da vefat eden Halîl Nûrî'nin konumuzla alakalı eseri dışında **Dîvân**'ı ve **Târîh-i Osmânî** adlı iki eseri daha bulunmaktadır.²⁹¹³

Halîl Nûrî'nin Telhîs'i tercüme ettiği eserinin adı **Matla'u'n-nûr**'dur. Bu tercüme üzerinde bir tez çalışması yapan Murat Aytekin'in verdiği bilgiye göre

²⁹¹⁰ Eserin incelenen ve alıntı yapılan nüshası Süleymaniye Ktp. / Koca Râğıp Paşa 1164 numarada bulunmaktadır.

²⁹¹¹ Nuri Yüce, "Zemahşerî", C. XIII, **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 509-514.

²⁹¹² Murat Aytekin, "Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin 'Matla'u'n-nûr' Adlı Telhîs Tercümesi", (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006.

²⁹¹³ Aytekin, a.g.t., s. 97-102.

eserin elimizde tek nüshası²⁹¹⁴ bulunmaktadır. 57 varaktan oluşan bu eserin istinsah tarihi 1784 tarihini göstermektedir.²⁹¹⁵

Halîl Nûrî'nin bu eseri, Kazvî'nin **Telhîsü'l-miftâh** adlı eserinin tamamından ziyade bu eserin bedî' ilmine hasredilmiş üçüncü bölümünün tercümesidir. Mütercim bahsi geçen bölümün çok fazla bilindiğini ancak henüz Türkçeye aktarılmadığını, bu boşluğu doldurmak gayesiyle Kazvî'nin **Telhîsü'l-miftâh**'ından bir seçme yaparak bu seçmeyi Türkçeye aktardığını ifade etmektedir.²⁹¹⁶

15.10. Mehmed b. Abbâs (ö. 1804'ten sonra), **Keşfü'l-Ferâ'id (Tercüme-i Risâle-i Ferîde li-Semerkandî)**.

Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyen Mehmed b. Abbâs'ın bu eseri, Ebü'l-Kâsım b. Ebî Bekr el-Leys es-Semerkandî'nin istiâre ve macaza dair kaleme aldığı Arapça eserin tercümesidir. Tarafımızdan incelenemeyen bu tercümenin nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 655 numarada bulunmakta olup 42 yapraktan oluşmaktadır. Tercüme 1218/1803-04 yılında yapılmıştır.²⁹¹⁷

15.11. Şeyh Mehmed b. Mehmed Subiçevî, **Tercüme-i Risâle-i Ferîde**.

Risâle-i Ferîde'nin bir diğer tercümesi olan bu eserin nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 4755/2 numarada bulunmaktadır. "*Mefhûm-ı Risâle-i Ferîde*" başlığını taşıyan tercüme, doğrudan kaynak metnin çevirisi ile başlamaktadır. 8 yapraktan oluşan tercüme 1221/ 1806-07 yılında istinsah edilmiştir.

15.12. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Ferîde li-Semerkandî**.

Semerkandî'nin Ferîde ismini verdiği istiare ve mecâza dair bu kısa eserinin bir diğer tercümesi daha tespit edilmiştir. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5885 numarada bulunan bu tercüme 12 yapraktan oluşmakta olup herhangi bir giriş olmaksızın doğrudan kaynak metnin tercümesi ile başlamaktadır. 1221/1806-07'de

²⁹¹⁴ Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. İsmail Sâib Sencer Koleksiyonu 3768.

²⁹¹⁵ AYTEKİN, a.g.t., s. 103-104.

²⁹¹⁶ A.g.t., s. 106-107.

²⁹¹⁷ KARATAY, a.g.e., C. II, s. 52.

sona eren tercüme Mustafâ b. Hüseyin adlı biri tarafından 1261/1845-46 yılında istinsah edilmiştir.

15.13. Abdülganî el-Gürânî, **Tercüme-i Dîbâce-i Telhîs-i Miftâh.**

Eserin girişinde ismini Abdülganî el-Gürânî olarak kaydeden biri tarafından yapılan bu tercümenin ne zaman yapıldığına dair kesin bir kayıt yoktur. Kontrol ettiğimiz nüshanın²⁹¹⁸ sonunda, nüshanın 1094 (1682-83) yılında İstanbul'da istinsah edildiğine dair bilgi vardır. Buna göre eserin en azından bu tarihte veya bundan evvelki bir tarihte yazıldığı anlaşılmaktadır.

Eserin başında Arapça kısa bir giriş bulunmaktadır. Bu bölümde bir dostunun isteği üzerine bu tercümeye giriştiğini söyleyen mütercim, daha sonra bahsi geçen kaynak metni eklediği bazı açıklamalarla birlikte ibare ibare tercüme eder.

15.14. (mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Miftâh.**

Süleymaniye Ktp. Kemankeş 544/1 numarada bulunan bu tercüme de **Miftâh**'ın üçüncü bölümünün yani belâgat ile ilgili kısmının tercümesidir. 41 yapraktan oluşan bu tercümede, kaynak metin aralıklı bir şekilde yazılmış, tercümesi ise derkenârda yapılmıştır. Kim tarafından yapıldığı belli olmayan bu tercüme, kaynak metnin birebir tercümesi olup, hangi metnin çevrildiğini göstermek için numaralandırma sistemi kullanılmıştır. Yani tercüme edilecek ibarenin başına bir numara konulur, çeviride de aynı numara konulup bu ibarenin tercümesi yapılır. 31a'ya kadar böylece devam eden tercüme bu yapraktan sonra farklılaşmaktadır. Burada tercüme edilecek kaynak metin üstü çizili olarak verilip hemen ardından tercümesi yapılır.

Reddâdeden anlaşıldığına göre tercümenin sonu eksiktir.

15.15. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Telhîs-i Miftâh.**

Kazvîni'nin **Telhîsü'l-Miftâh fi'l-Me'ânî ve'l-Beyân** adlı telhîs türündeki eserinin şerhlerinden biri olan bu eser de Süleymaniye Ktp. Kemankeş 544/2

²⁹¹⁸ Süleymaniye Ktp. Kemankeş 542.

numarada 41b-80b yaprakları arasında bulunmaktadır. Sonu eksik olan bu nüshada; Kazvini'nin metni kelime kelime veya ibare ibare şerh edilmiştir.

15.16. Şeyh Mehmed b. Mehmed Subiçevî, **Tercüme-i Risâle-i Alâka**.

Mahmûd b. Abdullâh el-Antakî'nin belagatin beyân konusunu ele alan **Alâka** adlı Arapça eserinin tercümesi olan bu eserin ulaşılabilen nüshalarının²⁹¹⁹ başında, “*mefhûm-ı Subiçevî risâle-i Alâka*” ibaresi bulunmaktadır. Yine belagat konusunda yazdığı diğer eserlerinde²⁹²⁰ ismini Şeyh Mehmed b. Mehmed Subicî olarak veren bu zat hakkında müracaat edilen biyografik eserlerde bilgi bulunamamıştır; ancak eserlerinin sonundaki istinsah tarihlerine bakılırsa XVIII. yüzyılda yaşamış olması kuvvetle muhtemeldir.

Kısa hacimli olan bu tercümede; beyan ilminin konularından olan hakikat, mecâz ve kinâye hakkında bilgi verilmiştir. Eserin Süleymaniye Ktp. Fatih 3239/2 numarada bulunan nüshası 1220/1805-06; Fatih 4755 numaradaki nüshası da 1221/ 1806-07 yılında istinsah edilmiştir.

15.17. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Alâka**.

Alâka risâlesinin bu ikinci tercümesi Gazi Hüsrev Ktp. R. 1089 numarada bulunmaktadır. 26 yapraktan oluşan bu tercüme 1776'da istinsah edilmiştir. Katalogda baş tarafı için alıntılanan metin Subiçevî'nin tercümesi ile karşılaştırıldığında bunun farklı bir tercüme olduğu anlaşılmaktadır.

Belâgat ile ilgili eserlerin tercümesine XVIII. yüzyıldan sonra da devam edilmiştir. Bu bağlamda; Mehmed Zihnî b. Mehmed Reşîd el-İstanbulî, Telhîs'teki beyitleri **el-Kavlü'l-Ceyyid fî Şerhi Ebyâti't-Telhîs**²⁹²¹ adıyla şerh etmiştir. Abdünnâfi' İffet Efendi ise Telhîs ve Mutavvel'in tercümesi olan **en-Nef'ü'l-**

²⁹¹⁹ Süleymaniye Ktp. Fatih 3239 ve 4755.

²⁹²⁰ Bkz. **Hâşiyetü's-Subiçevi**, Süleymaniye Ktp. Fatih 4578, 1b; **Mirsâdu'l-Hâdî**, Süleymaniye Ktp. Serez 2455, 1b.

²⁹²¹ Bu şerh 1328'te İstanbul'da Matbaa-i âmire'de basıldı. Bkz. Süleymaniye Ktp. Hüseyin Kâzım, 142.

Mutavvel fî Tercemeti't-Telhîs ve'l-Mutavvel isimli eserini yazmıştır.²⁹²² Hacı İbrâhîm Efendi adlı biri de Ahmed Cevdet Paşa'nın Belâgat-ı Osmâniyye adlı eserini şerh etmiştir.²⁹²³ Mustafâ Behcet b. Mehmed Sâlim ise **Behcetü'l-Ekârîb Şerhu Telhîsi'l-Hatîb** adıyla Telhîs'i şerh etmiştir.²⁹²⁴

Mahmûd b. Abdullâh Antakî'nin Alâka adlı risâlesi de Seyyid Hâfız es-Sirozî²⁹²⁵ tarafından şerh edilmiştir.

²⁹²² Bu tercümenin 1289 tarihinde İstanbul Vilâyet Matbaa'sında basılan nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 1626.

²⁹²³ Bkz. Abdülkadir Dağlar, "Hacı İbrâhîm Efendi'nin 'Şerh-i Belâgat'ı (Metin)", **Turkish Studies**, C. II, s. 4, 2007, s. 321-370.

²⁹²⁴ Bu şerhin nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4449.

²⁹²⁵ Bkz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 567/1.

III. BÖLÜM
EDEBİYAT DIŞI TERCÜME VE ŞERHLER

1. Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlere Kaynaklık Eden Metinler*

Bu bölümde, edebî tercüme ve şerhlerin dışında dinî ve bilimsel sahalarda yapılan tercüme ve şerh faaliyetlerine kaynaklık eden metinler hakkında bilgi verilecektir.

Kelâm ilmindeki tercüme ve şerh etkinliklerine en fazla konu olan metinlerden biri Alî b. Osmân el-Ûşî'nin (ö. 575/1179-80) Kasîdetü'l-Emâlî adlı kasidesidir. Kasîde-i Yakûlü'l-Abd olarak da bilinen bu kaside 66 beyit olup XVI. yüzyılın başlarından itibaren Türkçeye tercüme edilip bu dilde şerh edilmeye başlanmıştır. Tespit edebildiğimiz kadarıyla bu kaside yaklaşık 25 defa farklı kişiler tarafından tercüme veya şerh edilmiştir. Şem'î Şem'ullâh gibi birkaç kişi tercümesini manzum olarak yapmıştır. Feyzî-i Kefevî ise bu kasideye Arapça bir nazire yazmış daha sonra da bu nazireyi Türkçe şerh etmiştir.

Ebû Hanîfe'ye (ö. 150/767) nisbet edilen el-Fıkhü'l-Ekber adlı Arapça akaid risalesi de tercüme/şerh faaliyetlerinin pek fazla rağbet gören kelâm konusundaki metinlerdendir. Tespit edebildiğimiz kadarıyla en erken tercümesi XVI. yüzyılda yapılan bu metin XX. yüzyıla kadar tercüme veya şerh yoluyla Türkçeye birkaç kez aktarılmıştır. Bazı kütüphane kayıtlarında Ebû Hanîfe'ye nispet edilen bu eserin, el-Fâzıl el-Keydânî olarak meşhur olan Lutfullâh en-Nesefî'ye (750/1359) nispet edilen Mukaddimetü's-Salât adlı fıkıh konusundaki Arapça bir eserle karıştırıldığı görülmektedir.

Şeyh Ömer en-Nesefî'nin (710/1310) Akâ'id'i de XVII. yüzyıldan itibaren birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir. Karabaş Velî'nin bu esere yazdığı şerh bile Türkçeye aktarılmıştır.

Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) el-Munkiz mine'd-Dalâl adlı eseri de birkaç defa tercüme edilmiştir.

* Bu bölümde ismi zikredilen eserler ve yazarları belirlenirken, Keşfü'z-Zünûn, İzâhu'l-Meknûn ve TDVİA gibi kaynaklar ile tercümelerin giriş bölümlerine müracaat edilmiştir.

Kelâm sahasındaki tercüme ve şerh faaliyetlerinin yoğunlaştığı konulardan biri de küfür sözleridir. Alî el-Kârî'nin derlediği küfür sözleri (elfâzu'l-küfr) birkaç defa şerh ve tercüme edilirken Lütfî Paşa b. Abdülmü'în (ö. 1563) ile Remzî Mehmed (ö. 1714'ten sonra), bu konudaki kaynağı belirsiz olan iki risaleyi tercüme etmişlerdir. Ahmed b. Dervîş Akşehîrî (XVI. yüzyıl) de, Ukdetü'l-Lisân ani'l-Küfri ve't-Tuğyân adlı eserinde Muhammed b. İsmâîl b. Mahmûd b. Muhammed'in konuyla ilgili Arapça eserini tercüme etmiştir.

Kıyamet alametleri ile ilgili olarak da Süyûtî'nin Keşf 'an Mucâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf adlı Arapça eseri'nin birkaç defa, Berzencî'nin (ö. 1123/1711) el-İşâ'a fî Eşrâti's-Sâ'a adlı Arapça eserinin de bir defa tercüme edildiği görülmektedir. İbnü'l-Kayyim el-Cevzî'nin (ö. 751/1350) Ahvâl-i Âlem-i Berzah adlı Arapça eseri de konuyla ilgili olarak Türkçeye aktarılan eserlerdendir.

Mezhebeler konusunda; Adlî (ö. 1581'den sonra) mahlaslı bir mütercim, Risâle-i Bâbiyye adıyla Risâle-i Bâbü'l-Ebvâb adlı Farsça bir eseri; İlmî mahlaslı Remzîzâde Mehmed (ö. 1597) de Arapça olarak yazdığı el-Muhatasar fî Beyâni Makâlâti Ehli'l-İlm ve'l-Mezâhibi'l-Muhtelifi li-Tavâ'ifi'l-Ümem adlı eseri yine kendisi Türkçeye aktarmıştır.

Hıristiyan akidesi ile ilgili olarak kaleme alınan birkaç eserin de Türkçe şerh ve tercüme geleneğinde yerini aldığı görülür. Bu bağlamda, Hâcegizâde Mustafâ b. Mehmed'in (ö.1589) dört kutsal kitaba dair Arapça olarak yazdığı Metâlibü'l-Âliyye fî Beyâni Ahvâli Kütübi'l-Erba'ti'l-İlâhiyye adlı eseri yine kendisi Türkçeye çevirmiştir. Abdullâh b. Abdullâh et-Tercümân'ın Tuhfeti'l-Erib fi'r-Reddi alâ Ehli's-Sâlib adlı Arapça eseri ile Ebü'l-bekâ Sâlih b. Hüseyin el-Ca'ferî'nin (ö. 942/1535) et-Tahcîl men Harrefe'l-İncîl adlı eseri de konuyla ilgili tercüme edilen önemli eserlerdendir.

Mollâ Câmî'nin peygamberlik alametleri hakkındaki Farsça eseri Şevâhidü'n-Nübüvve'nin de İbrî Hoca diye bilinen İbrâhîm b. Hızır ile başlayan tercüme süreci Lâmi'î Çelebi, Senâ'î Mehmed Efendi (ö. 1552) ve Ahîzâde Abdülhalîm (ö. 1610) tarafından sürdürülmüştür.

Hz. Peygamber'in ebeveyninin imanı konusundaki Te'dîbü'l-Mütemerridîn ile Alî Efendi ed-Dağistanî'nin risâlesi de kelim sahasında tercüme edilen eserlerdendir.

Kelîme-i tevhîdin Mahmûd b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî'nin (ö. 1578'den sonra) ve Kadızâde Mehmed Efendi (ö. 1759) tarafından şerh ve tercüme edildiği görülmektedir.

Bunların dışında, İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin akâid konularını ele alan Vasiyyetnâmesi, Birgivî'ye (ö. 1573) nispet edilen Vasiyyetnâme, Şehristânî'nin (ö. 548/1153) el-Milel ve'n-Nihal'i; Mollâ Câmî'ye nispet edilen bir İ'tikâdnâme; Şeyh Şihâbüddîn Ahmed b. Hacer el-Heysemî'nin (ö. 973/1565) Savâ'iku'l-Muhrika adlı kelama dair Arapça eseri, Alî Dede b. Mustafâ Alâeddîn el-Bosnevi'nin (ö. 1007/1598) Rümûzü'l-Künuz adlı Arapça eseri, Abdullâh b. Ömer el-Beyzavî'nin (ö. 685/1286) Tevâli'u'l-Envâr'ı, Muhammed b. Ömer el-Mavsilî'nin Ezhârü'l-Akdesiyye'si, Hâfız Halîl b. Ahmed es-Sıddîkî'nin (ö. 1172/1758) Esâsü'l-Berâhîn'i, Abdullâh b. es-Süveydî'nin Risâle fi'l-Mübâhase ma'a Ulemâi İrân fî Bahsi'l-İmâme adlı eseri, Şeyh Abdülvehhâb eş-Şa'rânî'nin, Keşfü'l-Hicâb ve'r-Rân an Vechi Es'ileti'l-Cân adlı Arapça eseri, Rızâ'î mahlaslı Tokatlı İshak b. Ahmed'in (ö. 1688), Nazmu'l-Le'âlî adlı manzumesi de kelâm-akâid konusunda, klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğine kaynaklık teşkil eden eserlerden bazılarıdır.

Tütün yasağı konusundaki Risâle fî Menâfi'i't-Tabğ, Şi'î ve Râfizîlerin itikadlarına dair Risâle-i Ahmediyye adlı eserler ile kelâma dair Risâle-i Münîre adlı Arapça bir eser de bu sahada tercüme edilmiş eserler arasında yer alır. Yine Mehmed b. Ahmed el-Gümülcinevî (ö.1789), irâde-i cüziye hakkında yazdığı Arapça eseri yine kendisi Türkçeye aktarmıştır. İsmâil Hakkı Bursevî'nin Şerh-i Şuabü'l-İmân ile Rümûzü'l-Künûz (Şerhü'l-Kebâ'ir) adlı eserleri de kelim sahasında dâhil edilebilir.

Hadîs sahasında gelişen şerh ve tercüme etkinlikleri daha ziyade kırk hadis etrafında yoğunlaşmaktadır. Büyük bir kısmı edebî gaye ile oluşturulan kırk hadîs tercüme ve şerhlerinin yanında didaktik yönü ağır basan kırk hadis şerh ve tercüme de bulunmaktadır. Bu çalışmada, 60'ı aşkın edebî, 20 civarında da edebiyat dışı olmak üzere yaklaşık 80 kırk hadis tercüme ve şerhi kaydedilmiş edebî olanlar kısaca tanıtılmıştır. Şerh ve tercümesi yapılan bu kırk hadîsler, daha evvel başka biri tarafından derlenmiş olduğu gibi, mütercim veya şârih tarafından da karışık veya belirli bir konuda derlenmiştir. Yine Mollâ Câmî'nin Farsça kırk hadis tercümesi de Türkçe kırk hadis geleneğinde önemli oranda kaynaklık etmiştir.

Kırk hadislerin dışında, 300, 100, 70 vb. sayılarda derlenen hadis tercüme ve şerhleriyle de karşılaşmaktadır. Bunun yanında, hadîs-i Ümmü Zer, hadîs-i “*men re'ânî...*” gibi bazı hadisler ise müstakil olarak şerh veya tercüme edilmiştir.

Hüseyin b. Mes'ûd el-Ferrâ' el-Begavî'nin (ö. 516/1122) 4700 civarında hadisi derleyip Mesâbilu's-Sünne'si Kuloğlu Mustafâ (ö. 1635'ten sonra) tarafından kısmî olarak manzum bir şekilde tercüme edildiği gibi, Âlim Sinân Efendi (ö. 1620'den sonra) tarafından da mensur olarak yine kısmî olarak tercüme edilmiştir.

Bunun dışında müşterek İslamî kültürde birçok şerhi yapılan Raziyyüddîn Hasan b. Muhammed es-Sagânî'nin (ö. 650/1252) Meşâriku'l-Envâr'ı kısmen veya tam olarak tercüme edilen hadis külliyyatıdır.

Şeyh Hâfız Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebîbekr es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Câmî'u's-Sağîr adlı eseri de IV. Murâd devri müelliflerinden Vehbî mahlaslı Kadri Mehmed Efendi tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Şihâbüddîn Ahmed b. Alî b. Hacer el-Askalânî'nin (ö. 852/1448) Nuhbetü'l-Fiker'i de yine bu sahada tercüme edilen eserlerdendir.

Salâhî-i Uşşâkî de en-Nikâye adlı eserin usûl-ı hadîs ile ilgili bölümünü Türkçeye çevirmiştir.

Osmanlı dönemindeki tercüme faaliyetlerinin önemli bir bölümünü de başta Kur'an olmak üzere **kutsal metinlerin** tercümeleri oluşturmaktadır.

Kur'an'ın tercüme edilmesi, ilk dönemlerden itibaren bir sorun olarak görülmüş ve çeşitli âlimler bu konuda görüşlerini dile getirmişlerdir. Bunlardan bir kısmı, Kur'an'ın başka dillere tercümesini gereksiz görürken; bir kısmı da bunu bir gereklilik olarak görmüşlerdir. Gereksiz görenlerin hareket noktaları; Kur'an'ı tercüme etmenin tahrîf ve tebdîle yol açacağı endişesidir. Bu endişeye göre, Kur'an hem lafzının hem de manasının mu'ciz olması dolayısıyla başka bir dile tercümesini imkânsız kılmaktadır. Öte taraftan Kur'an'ın tercüme edilmesini bir zaruret olarak görenler ise; Kur'an'ın evrensel bir kitap olması, tebliğ edilmesi gereken bir mesaj olması gibi muhtelif sebepleri öne sürmüşlerdir.²⁹²⁶

Kur'an'ın ilk olarak kim tarafından ve ne zaman Türkçeye tercüme edildiği kesin olarak bilinmemektedir. Zira mevcut verilere göre, en eski Kur'an tercümeleri anonimdir. Bununla birlikte, Türklerin İslamiyet'i kabul etmelerinden yaklaşık bir asır sonra Kuran'ı tercüme etmeye başladıkları söylenmektedir.²⁹²⁷ Abdülkadir İnan'ın aktardığına göre, bize ulaşan en eski Kuran tercümelerinin asılları XI. asrın ilk yarısına ait olduğu kabul edilmektedir.²⁹²⁸

Batı Türkçesiyle yazılan ilk Kur'an tercümeleri çoğunlukla mütercimi belirsiz kişiler tarafından yapılırken Mehmed b. Hamza'nın (ö. 1424'ten sonra) satırarası tercümesi ile Tireli Mehmed b. Seyyid Gâzî'nin (ö.1479'dan sonra) tercümesi bu ilk dönem tercümeleri arasında yer almaktadır. Kur'an-ı Kerîm satır arası veya kelime kelime yapılan tercümelerle olduğu gibi genişletilmiş tercüme veya Kuran'ın şerhleri olarak da değerlendirilebilecek tefsirler yoluyla da Türkçeye aktarılmıştır. Bu bağlamda Batı Anadolu'da kurulan beyliklerin hükümdarları adına Yâsîn, Tebâreke (Mülk), Amme (Nebe') ve İhlâs gibi küçük surelerin tefsirlerinin kaleme alındığı

²⁹²⁶ Bkz. Zülfikar Durmuş, **Kur'ân'ın Türkçe Tercümeleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007, s. 54-76.

²⁹²⁷ Durmuş, a.g.e., s. 125.

²⁹²⁸ Abdülkadir İnan, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Tercümeleri Üzerine Bir İnceleme**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1961, s. 8.

görülmektedir. Bunlardan XV. yüzyılda yaşadığı anlaşılan Ankaralı Mehmed b. Mustafâ'nın tefsirleri zikredilmeye değerdir.

Kuran'ın Batı Türkçesiyle tercüme ve tefsir edilmesi XV. yüzyıldan sonra da günümüze kadar artarak devam etmiş ve bu sahada geniş bir yazma literatür ortaya çıkmıştır. Hatta zamanla bu tercüme ve tefsir faaliyetleri edebî bir mahiyet de kazanmış; Kuran'dan seçilen bazı ayet veya surelerin nazmen tercüme ve tefsirleri yapılmıştır.

Konuşanlarının ezici çoğunluğu Müslüman olan Batı Türkçesi ile oluşturulan Kuran tercüme ve tefsirlerinin yanında Yahudilik ve Hıristiyanlığa ait kutsal metinlerin de Batı Türkçesi ile tercüme edildikleri görülmektedir.

Bilindiği gibi; göç, savaş, misyonerlik faaliyetleri ve Türklerin karakteristik özelliklerinden olan “dinî hoşgörü” gibi sebeplerden dolayı, Türkler tarih boyunca birçok dini kabul edip onların etkisinde kalmışlardır. Bu bağlamda; geleneksel dinleri olan *Gök-Tanrı* dini yanında evrensel dinlerden *Budizm*, *Maniheizm*, *Zerdüştilik*, *Hıristiyanlık*, *Müsevîlik* ve *İslam*'ın etkisinde kalmışlardır.²⁹²⁹

Her ne kadar dünyada özellikle de Batıda Türklük denilince akla İslamiyet gelmekteyse de Türkler; geleneksel dinleri yanında İslamiyet dışındaki birkaç evrensel dinin de etkisi altına girmişlerdir. Bunlardan biri olan Hıristiyanlık²⁹³⁰ ise, konuyla ilgili araştırmacıların ifade ettiğine göre, Türkler arasında İslamiyet'ten sonra en yaygın olan dindir.

Genellikle intisap ettikleri dinlerin etkisi altında bir edebiyat oluşturan Türkler, Hıristiyanlığı benimsedikten sonra da bu dinin etrafında bir edebiyat geliştirmişlerdir. Bu bağlamda; bu dinin kutsal metni olan İncil'i de çevirdikleri

²⁹²⁹ Türklerin dini tarihi hakkında bkz. Ünver Günay; Harun Güngör, **Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997; Hikmet Tanyu, **Türklerin Dini Tarihçesi**, Türk Kültür Yayımları, İstanbul 1978; Fuat Bozkurt, **Türklerin Dini**, Cem Yayınevi, İstanbul 1995.

²⁹³⁰ Hıristiyan Türkler için bkz.: Mehmet Eröz, **Hıristiyanlaşan Türkler**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1983; Yakup Aygıl, **Hıristiyan Türklerin Kısa Tarihi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1995; Günay; Güngör, a.g.e., 140-161; Mithat Aydın, “Anadolu’da Hıristiyan Türkler (Başlangıcından Cumhuriyete)”, **Süleyman Demirel Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 11 (2004), s. 1-28; Yonca Anzerlioğlu, “Geçmişten Günümüze Türk Dünyasında Hıristiyan Türkler”, **Karadeniz Araştırmaları**, sy. 2 (Yaz 2004), s. 73-91.

görülmektedir. Eldeki araştırmalara göre, en eski İncil çevirisi Uygurlar döneminde yapılmış olup günümüze ulaşan iki yaprağı Turfan metinleri arasında yayımlanmıştır.²⁹³¹ Yakubous İncilinin tercümesi olduğu düşünölen bu ilk tercümeden sonra; Orta Avrupa'ya göç edip Hıristiyanlığı benimseyen Türk topluluklarının da İncil çevirileriyle uğraştıklarını görmekteyiz. Bu topluluklar arasında bulunan Bulgar Türklerinin Hıristiyanlığı kabulü ile İncil ilk defa Bulgar Slavcasına tercüme edilmiştir.²⁹³² Kuman-Kıpçaklar hâkimiyetlerinin sonuna doğru toplu olarak Hıristiyanlığı benimsediler. Buna bağlı olarak Romen-Katolik misyonerler İncil'i ve Katolik tinsel ezgilerini Türkçeye çevirirler.²⁹³³

Osmanlı dönemine baktığımızda Kitâb-ı Mukaddes etrafında iki farklı literatürün geliştiğini görmekteyiz. Bunlardan biri İslamî öğreti etrafında şekillenirken diğerisi de Kutsal Kitâb'ın tamamı veya bir bölümünün tercümeleri etrafında gelişmiştir.

İslamî öğretiye göre, Kitab-ı Mukaddes'in ilk beş bölümünü oluşturan Tevrat ile birlikte İncil, aslında Allah'tan indirilen hak birer metin iken sonradan tahrif edilmişlerdir. Bu metinlerde; başta Hz. Muhammed'in Hak bir peygamber olarak geleceği konusu olmak üzere birçok değişiklik yapıldığına inanılmaktadır. Hal böyle olunca; bu konu etrafında gelişen bir İslamî literatür oluşmuştur. Câhız (ö. 869), İbn Hazm (ö. 1064), Gazzâlî (ö. 1111), Ebü'l-bekâ Sâlib b. Hüseyin el-Ca'ferî (ö.1221), Cüveynî (ö. 1283), şehâbeddîn el-Karâfi (ö. 1285), Abdüsselâm b. Teymiyye el-Harrânî (ö. 1327-28), İbn Kayyim (ö. 1350), Abdullâh et-Tercümân (ö. 1432?), şemdüddîn Muhammed b. Abdurrahmân es-Sehavî (1496), şeyh Ebü'l-fazl es-Su'ûdî (ö. 1535-36'dan sonra), Rahmetullâh el-Hindî (ö. 1888), Muhammed Ebû Zehre (ö. 1974)²⁹³⁴ gibi âlimler İncil ve Tevrat'ın tahrifi, Hz. Muhammed'in bu metinlerin aslında müjdelenmesi gibi temel konuları ya doğrudan ya da dolaylı olarak eserlerine konu etmişlerdir. Bu İslamî esaslı literatür Osmanlı döneminde de

²⁹³¹ Tezcan, a.g.m., s. 305.

²⁹³² Günay; Güngör, a.g.e., s. 149.

²⁹³³ Aygil, a.g.e., s. 155.

²⁹³⁴ Bu kişilerin konuyla ilgili yazdıkları eserler için bkz. **Keşfü'z-Zünûn** ve Ömer Faruk Harman, "İncil", C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbuli 2000, s. 276.

devam etmiş ve Abdurrahmân Bâçecizâde, Hâcegizâde Mustafa b. Muhammed (ö. 1589), İbrahim Müteferrika (ö. 1747) ve Abdülhad Dâvûd (1930) gibi Osmanlı dönemi Müslüman Türk âlimler tarafından da aynı doğrultuda yazılan eserler kaleme alınmıştır.²⁹³⁵

Özünü İslâmî öğretinin oluşturduğu bu literatürün yanında; Kitâb-ı Mukaddes'in tamamı veya dört incil ve Zebûr gibi sadece belli bir bölümünün çevirilerinden oluşan ikinci bir literatürle de karşılaşmaktayız ki gerek Türkiye gerekse de Türkiye dışındaki yazma eser kütüphanelerinde bunun örnekleriyle karşılaşmak mümkündür.

İncil'in Osmanlı dönemindeki çevirileri ile ilgili olarak bazı kaynaklarda rivayet şeklindeki bilgiler bulunmakla birlikte²⁹³⁶, bugün metni elimizde olan en eski çevirinin İngiliz müsteşriki William Seaman'a (1606-1680) ait olduğu ifade edilmektedir. 1628-1639 yılları arasında İstanbul'da bulunan Seaman önce 1659'da Ahd-i Cedîd'in "Yuhanna'nın Mektupları" bölümünü çevirip bastırır ardından da 1666 yılında Ahd-ı Cedîd'in tamamını Türkçeye çevirip Oxford'da yayımlar.²⁹³⁷

Hâkî ve Ali Ufkî Bey'in Çevirisi: İncil'in Arap harfleriyle yapılan ilk Türkçe tercümesi ise; bir proje kapsamında önce Hâkî mahlaslı Yahyâ b. İshak, ardından da Ali Ufkî Bey(1610-1675?) tarafından yapılmıştır. Kitâb-ı Mukaddes çevirisi projesi; Comenius olarak bilinen Çek Jan Amos Komensky (1592-1670) tarafından başlatılmıştır. Baskı için gereken maddî destek dâhil her şeyin planlandığı bu projenin en önemli ayağı yani çeviri işi; birçok sene Hollanda'yı temsilen İstanbul'da bulunan Levinus Warner'e (1619–1665) sipariş edildi. Ancak tercümeyle üstlenemeyecek kadar meşgul olan Warner da bu işi önce Hâkî mahlaslı Yahyâ b. İshak'a, daha sonra da Ali Ufkî Bey'e sipariş eder.²⁹³⁸

²⁹³⁵ Harman, a.g.m., s. 276.

²⁹³⁶ Örneğin Protestan misyoneri Primus Truber yönetiminde bir dilbilimciler heyetinin 1580'li yıllarda Kitâb-ı Mukaddes'i Hırvatça ve Türkçeye çevirdikleri Jean Deny tarafından bildirilmektedir.

²⁹³⁷ Cem Behar, **Ali Ufkî ve Mezmurlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1990, s. 26. Adı geçen baskı için bkz. William Seaman, **Domini nostri Iesu Christi Testamentum Novum. Turcice Redditum**, Oxford, 1666.

²⁹³⁸ Behar, a.g.e., s. 28-29

Yahudi asıllı olduğu düşünölen Hâkî, tercümesini 1659 yılında tamamlar; ancak bilinmeyen bir sebepten ötürü bu tercüme Warner tarafından beğenilmez.²⁹³⁹ Bunun üzerine Alî Ufkî Bey'den yeni bir tercüme istenir.²⁹⁴⁰

Polonya asıllı olan Alî Ufkî Bey'in ilk adı Wojciech Bobowski'dir. 1610 yılında doğduğu düşünölen Alî Ufkî; yaygın görüşe göre; savaş esiri olarak İstanbul'a getirilmiş, daha sonra da saraya köle olarak alınmıştır. Sarayda 19 yıl hizmet edip 1652 ila 1662 yılları arasındaki bir tarihte saraydan ayrılır. Bu ayrılışından sonra bir aralık Dîvân-ı Hümâyûn tercümanlığı dolayısıyla tekrar sarayda bulunan Alî Ufkî, Batılı kaynakların genel kabulüne göre 1675 yılında ölmüştür.²⁹⁴¹

Alî Ufkî Bey İstanbul'da bulunduğu süre içinde; müzik, din ve Türk dili ile ilgili olmak üzere ona yakın eser yazmıştır. Bunların her biri ayrı bir öneme sahip olmakla birlikte Türk musiki tarihi için hayatî önem arz eden **Mecmû'a-i Sâz u Sûz** isimli eseriyle Kitâb-ı Mukaddes çevirisi ayrı bir önemi hâizdir.²⁹⁴²

Kendisine Kitâb-ı Mukaddes'in çeviri işi sipariş edilmesi üzerine Alî Ufkî önce Hâkî'nin çevirisi üzerinde çalışıp notlarını alır daha sonra da kendi çevirisine başlar ve 1664 yılında Kitâb-ı Muakddes'in çevirisini tamamlar. Tamamlanan bu çeviri Hâkî'ninkisiyle beraber Leiden'e gönderilir. Burada yapılan inceleme neticesinde Ali Ufkî Bey'in çevirisinin basılması kararlaştırılır. Ancak çevirinin basımı için sponsor olan Laurens de Geer'in ölümü üzerine yazma halinde bulunan çevirinin basımı ertelenir. Çevirinin tam olarak basımı proje sahibinin ölümünden 150 yıl sonra (1827) gerçekleşti. Ancak bu tarihten evvel de 1739 yılında Tekvîn'in ilk dört bölümü, 1819'da da Ahd-i Cedîd bölümü basılmıştır. 1827 yılında tamamı Paris'te basılan çeviri, çeşitli dönemlerde Latin, Grek, Ermeni ve Arap harfleriyle

²⁹³⁹ Hâkî'nin tercümesi için bkz. Hannah Neudecker, **The Turkish Bible Translation by Yahyâ bin İshak also called Haki (1659)**, Leiden 1994.

²⁹⁴⁰ Behar, a.g.e., s. 29.

²⁹⁴¹ İbid, s. 9-43. Ali Ufkî Bey'in hayatından bahseden Batı kaynakları için Cem Behar'ın adı geçen eserine bakılabilir.

²⁹⁴² Alî Ufkî Bey'in eserleri ve tasnifi için bkz. Behar, a.g.e. s. 32-41; Funda Toprak, **XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara, 2006, s. 27-31.

basıldı. İstanbul'da ise ilk defa 1870 yılında basıldı. Alî Ufkî Bey'in Kitâb-ı Mukaddes çevirisi, 1941 yılında Latin harfli Türkçe ile de basılmıştır.²⁹⁴³

Hem Hâkî hem de Alî Ufkî Bey'in Kitâb-ı Mukaddes çevirilerinin yazma nüshaları; bugün Hollanda'da Leiden Akademi Kütüphanesi'nde parçalar halinde bulunmaktadır. Hâkî'nin çevirisi Hannah Neudecker tarafından geniş bir incelemeyle birlikte kısmen (I ve II. Samuel bölümü) yayımlanmıştır. Alî Ufkî'nin çevirisinin bir bölümünü oluşturan dört İncil de Funda Toprak²⁹⁴⁴ tarafından bir dil incelemesi ile birlikte Latin harflerine aktarılmıştır.²⁹⁴⁵

Mütercimi Belirsiz Bir Tercüme (Türk Dil Kurumu Nüshası): Elimizde bulunan Arap harfli Türkçe İncil çevirilerinden biri de Türk Dil Kurumu Kitaplığı Yazma Eserler bölümünde Yz. A 19 numarayla kayıtlıdır.²⁹⁴⁶ 259 yapraktan oluşan bu çevirinin kim tarafından ve hangi tarihte yapıldığına dair –istinsah kaydı dâhil- maalesef ki hiçbir ipucu bulunmamaktadır. Yazmanın 1. yaprağında, Kitâb-ı Mukaddes'in Ahd-ı Cedîd bölümünün içeriği hakkında bilgiler verilmiştir. Bu bilgilerden sonra Ahd-i Cedîd'in dört İncil ile Resûllerin İşleri bölümü yazmada yerini almaktadır. Ancak Resûller'in İşleri bölümü tam olmayıp sadece 3 bâbı bulunmaktadır. Ahd-ı Cedîd'in diğer bölümleri ise yazmada yer almamaktadır.

Yazmanın 2a-73b yaprakları arasında Matta İncil'i; 73b-118b arasında Markos İncil'i; 118b-197a arasında Luka İncil'i; 197a-253b arasında Yuhannâ İncil'i; 253b-259b arasında Resûllerin İşleri'nden 3 bâb yer almaktadır.

²⁹⁴³ Behar, a.g.e, s. 28-32.

²⁹⁴⁴ Toprak, a.g.e.

²⁹⁴⁵ Hâkî'nin Kitâb-ı Mukaddes Çevirisinin yazmaları bugün Leiden Üniversitesi Kütüphanesi'nin Warner koleksiyonunda, Cod. Or. 386, Cod. Or. 391a-d arşiv numaralarıyla 4 ayrı parça halinde korunmaktadır. Yazmaların tavsifi, Hannah Neudecker tarafından genişçe yapılmıştır. bkz. (s. 383-398). Yazmaların tavsifi Jan Schmidt tarafından hazırlanan katalogda da yer almaktadır. Bkz. Jan Schmidt, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands**, C. I, Leiden, 2000, s. 93-97.

Aynı kütüphanede Cod. Or. 390a-e (beş ayrı parça halinde), Cod. Or. 1101a-f (yedi ayrı parça halinde), Cod. Or. 1117 (tek parça halinde), Cod. Or. 3100 (tek parça) arşiv numaralarıyla kayıtlı olan Ali Ufkî Bey'in çevirisinin yazmaları da hem Jan Schmidt (s. 83-92; 416-422) hem de Funda Toprak tarafından tavsif edilmiştir (s. 23-26).

²⁹⁴⁶ Yaptığımız taramalar neticesinde bu tercümenin bir diğer nüshasının da British Museum'da Harl 7830 numarada bulunmaktadır.

İncil'in bu Türkçe versiyonu, İbrahim Ethem Özkan tarafından bir doktora tezi çalışması olarak Latinize edildi.²⁹⁴⁷

İsmail Ferruh'un Çevirisi: İncil'in bir diğer tercümesi de Osmanlı'nın son dönemlerine rastgelen XIX. yüzyılda, İsmail Ferruh adlı biri tarafından yapılmıştır. İlk defa bu çalışma ile gün yüzüne çıkacak olan bu çeviri, bugün İstanbul'daki Bâyezîd Devlet Kütüphanesi'nde, Bâyezîd koleksiyonu 51 numarada bulunmakta olup sadece dört incilin çevirisini kapsamaktadır. Hem yazmanın başında (1a) hem de sonunda (269. sayfa) bulunan kayıtlardan hareketle çevirinin İsmail Ferruh adlı biri tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır. Tercüme sahibi tarafından mı yoksa başka biri tarafından mı kaydedildiği belli olmayan ilk kayıt (yazmanın başında bulunan) şu şekildedir:

“Mevâkib sâhibi İsmail Ferrûh Efendi hattı ve tercümesidir.”

Mütercim tarafından kaydedildiği anlaşılan ve tercümenin sonunda bulunan diğer kayıt ise şu şekildedir:

“tahrîrühü ve tercemetühü ‘ani’l-Arabî bi-kalemi Ferruh sene 1246”
(Ferruh'un kalemi ile Arapça'dan tercüme edilerek yazılmıştır)

Bu iki kayıttan tercüme yapan kişinin kimliğini öğrendiğimiz gibi, tercümenin Arapça'dan ve 1830-31'de yapıldığını da öğrenmekteyiz.

Biyografik kaynaklara baktığımızda; İsmail Ferruh'un Kırımlı olduğunu, İranlı ünlü bilgin ve edebiyatçı Hüseyin Vâ'iz-i Kâşifi'nin Kurân Tefsirini Türkçeye aktardığını ve 1256/1840-41 yılında da İstanbul'da vefat ettiğini öğrenmekteyiz. Mevâkib ismini verdiği tefsir çevirisi ile bilinen Ferruh'un, Mevlânâ'nın Mesnevî'sinin var olduğu tartışmalı olan yedinci cildini de manzum olarak çevirdiği kaynaklarda ifade edilmekteyse de²⁹⁴⁸ burada tanıtmaya çalıştığımız dört İncil çevirisinden bahsedilmemektedir. Ancak gerek çevirinin başındaki *“Mevâkib sahibi”* ifadesi gerekse de çevirinin yapıldığı tarihi dikkate alacak olursak, elimizdeki çevirinin Kırımlı İsmail Ferruh tarafından yapıldığı anlaşılmaktadır.

²⁹⁴⁷ İbrahim Ethem Özkan, “Tdk Yz. A-19 Numarada Kayıtlı Türkçe İncil Tercümesi (Transkripsiyon-İnceleme-Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyesi Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2006.

²⁹⁴⁸ Bkz. OM. I. 394-95.

İsmail Ferruh'un çevirisi; 21 satırlı 269 sayfadan oluşmaktadır. 1-75 sayfaları arasında Matta İncili; 77-123 sayfaları arasında Markos İncili; 125-204 sayfaları arasında Luka İncili ve 205 ila 269 sayfaları arasında da Yuhanna İncili'nin çevirileri yer almaktadır.

Ferruh'un çevirisinde; her İncil'in başında; o İncil yazarının isminin Arapça, Frenkçe, Rumca ve Ermenice telaffuzları da verilmiştir. Örneğin Yuhannâ İncil'in başında; "Arapça Yuhannâ; Frenkçe Jan ve Covanni, Rumca Yani; Ermenice Uhanes nâm kimesnenündür" şeklindeki bir ifade ile İncil'in yazarı tanıtılmaktadır.

İsmail Ferruh'un çevirisi genel olarak Alî Ufkî Bey'in çevirisiyle benzeşmektedir; hatta birebir aynı birçok cümle ile karşılaşmak mümkündür. Çevirinin bu genel görünümü; İsmail Ferruh'un Alî Ufkî Bey'in çevirisini görmüş ve ondan hareket ederek tercümesini oluşturmuş olabileceğini akla getirmektedir.

Eksik Bir Tercüme (Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 2518 numaradaki tercüme): Yazma halinde bulunan bu İncil tercümesinin başında şu kayıt bulunmaktadır:

"Ulemâ-yı Nasrâniyyece Hz. İsâ Efendimiz semâvâta su'ûd buyurduklarından otuz sene sonra Hz. Markos tarafından yazılmış İncil-i şerîfin tercümesidir. Bu kitâbdan müşârun ileyh İncil-i şerîfin sekiz bâbı mefkûd olduğundan tercüme dokuzuncu bâbın yirmi beşinci adedinden bed' ider."

Bu kayıttan da anlaşılacağı üzere; buradaki tercüme Markos İncil'inin 9. babının yirmi beşinci ayetinden itibaren yapılan tercümesidir.

12 yapraktan oluşan bu tercümenin kim tarafından, ne zaman ve hangi kaynak metin dikkate alınarak yapıldığına dair yazmanın herhangi bir yerinde bir kayıt bulunmamaktadır.

Tercüme, 13. babın 28. ayetinin yarısında iken sona ermektedir. Mütercimnin tercümesini tamamlayamadığı düşünülmekle birlikte, tercümenin birdenbire kesilmesi yazmanın diğer bölümlerinin kayıp olabileceğini de akla getirmektedir.

Yaptığımız araştırma neticesinde bizzat gördüğümüz veya başka bir araştırmadan hareketle varlığından haberdar olduğumuz Türkçe İncil tercümelerini barındıran yazmalar bunlardır. Ancak yapılan taramalar sonucunda; Türkiye dışında da Türkçe İncil tercümesinin birkaç yazmasının olduğu görülmektedir. Örneğin İtalya’da Marciena Kütüphanesi, Orientali No:108 numarada bulunan ve müterciminin Mesîh b. İbrâhim olduğu söylenen Türkçe İncil tercümesi; Fransa Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları arasında, Regius koleksiyonunda bulunan 1680 istinsah tarihli Türkçe İncil tercümesi ile yine aynı kütüphanenin Saint-Germain-des-Pres/512 bis. numarada bulunan bir diğer İncil çevirisi ise görüp kontrol edemediğim çeviriler arasında yer almaktadır. Avusturya Dükalık Kütüphanesi Gotha Koleksiyonu Türkçe Yazmaları arasında aus arab. 1039=Seetzen Haleb 130 numarayla yer alan Türkçe İncil de bunlar arasındadır.

Kitâb-ı Mukaddes XIX. yüzyıldan itibaren günümüze kadar Arap, Ermeni, Grek ve Latin harfleriyle olmak üzere birçok defa tercüme edilip neşredilmiştir.²⁹⁴⁹

Yukarıda tanıttığımız İncil tercümeleleri dışında; doğrudan İncil tercümesi olmayıp da Hz. Muhammed’in Tevrat ve İncil’de müjdelendiğini ispat etmek için yazılan bir eserden de bahsetmekte fayda vardır. Sonradan Müslüman olan Macar asıllı biri tarafından yazılan bu eser her ne kadar doğrudan İncil tercümesi değilse de ihtiva ettiği İncil ve Tevrat ayetlerinin tercümeleleri bakımından ele alınması gereken bir yazmadır.

Süleymaniye Kütüphanesinde üç tane nüshasına (Esad Efendi 7, Yahyâ Tevfik 4, Halet Efendi ek 10) ulaşabildiğim bu eserin belli bir ismi olmadığı gibi, yazarının adı da maalesef belli değildir. Eser kütüphane kayıtlarında “Tercüme-i Ba’zı Âyât-ı Zebûr ve Tevrât ve İncîl”, “Tercüme-i Ba’zı Âyât-ı İncîl” ve “Tercüme-i İncîl” adları ile kaydedilmiştir.

Eserin yazarı, ismini anmamakla birlikte eserini yazma sebebini anlatırken hayatına dair birtakım ipuçları vermekten de geri kalmaz. Buna göre Macar

²⁹⁴⁹ Kitâb-ı Mukaddes’in Batı Türkçesi ile yapılan tercümeleleri hakkında bkz. Bruce G. Privratsky, “Annotated Chronology of the Turkish Bible since 1659 With Historical Notes and Suggestions for Further Research” <http://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2010/12/turkish-bible-chronology-privratsky-dec-2010-v-b.pdf> (14.04.11)

memleketinin Kolojvar şehrinde doğmuştur. Çocukluk yaşından itibaren Tevrat, İncil ve Zebûr'u tefsirleriyle beraber okuyup vaaz vermeye icazet almıştır. Bir gün hocalarının “mensûhdur” diyerek okunmasını yasakladıkları eski Tevrat parçalarından, Hz. Muhammed'in müjdelendiğine işaret eden bir ayet görür ve bundan sonra Müslümanlığı kabul eder. Bu kabulüyle birlikte, Hz. Muhammed'in âhir zamanda bir peygamber olarak geleceğini, İslam ve Osmanlı Devletinin Doğudan Batıya kadar her tarafa yayılacağını işaret eden bazı Tevrat ve İncil ayetlerinin Yunancasını Arap harfleriyle transkribe edip bunların anlamlarını Türkçeye aktarmaya karar verir.

Müellifin asıl gayesi, zuhûr-ı nev'-i beşerden (insanlığın doğuşundan) Hz. Muhammed'e kadar her bin yılda gelen peygamberlere nâzil olup da Hz. Muhammed'i müjdeleyen birkaç Tevrat ayetini “zebân-ı Yunan ve hurûf-ı Arab üzere” (Yunan dili ve Arap harfleriyle: yani Yunan metni Arap harfleriyle transkribe ederek) yazıp bunları Türkçeye tercüme etmektedir. Ancak bundan evvel İncil'de de Hz. Muhammed'e açıkça işaret eden birkaç ayeti de değerlendireceğini bildirir.

Eserin ulaşılabildiğimiz üç nüshasında da eserin te'lîf veya istinsah tarihine dair herhangi bir kayıt bulunmamaktadır. Bununla birlikte müellifin eserini Sultân Ahmed b. sultân Mehmed'e sunduğunu eserin başında verilen bilgilerden anlamaktayız. Osmanlı tarihine bakıldığında bu künyeye sahip iki pâdişah bulunmaktadır. Bunlardan biri 1603-1617 yılları arasında padişahlık yapan I. Ahmed; diğeri de 1703-1730 yılları arasında saltanatta bulunan III. Ahmed'dir. Bu iki padişahın da babasının adı Mehmed'dir. Dolayısıyla eserin sunulduğu Sultân Ahmed'in hangisi olduğu eldeki bilgilere göre net olarak anlaşılmamaktadır.

Yaklaşık 65 yapraktan oluşan eserde Kitâb-ı Mukaddes'ten Yunanca metni Arap harfleriyle yazılıp Türkçeye aktarılan 14 metin bulunmaktadır. Bunun yanında Yunanca metni verilmeden Türkçeye aktarılan birkaç hikâye de bulunmaktadır.

Lafi daha fazla uzatmadan bu yazmanın esas olarak üç özelliği itibarıyla çok önemli olduğunu söyleyip bu yazmanın değerlendirilmesine son vermek istiyoruz:

- a. Daha önce Müslüman âlimler tarafından birçok defa işlenen *Hz. Muhammed'in Tevrat ve İncil'de müjdelendiği* meselesinin sonradan

Müslüman olan ve Tevrat ve İncil'i çok iyi bildiğini iddia eden biri tarafından ele alınması.

- b. Yunanca bir metnin Arap harfleriyle imlâ edilmesi ki **alhamiado** edebiyatı araştırmacıları için yeni bir malzeme oluşturmaktadır.²⁹⁵⁰
- c. Kitâb-ı Mukaddes'ten bölümlerin tercüme edilmesi ki bizim için asıl önemli olan bu özelliğidir.

Yukarıdaki yazmaya benzer bir eser de yine Süleymaniye Kütüphanesi Ali Nihat Tarlan Koleksiyonu 144 numaradaki bir mecmuanın 57b-60a yaprakları arasında bulunmaktadır. Yazarının ismini tespit edemediğimiz bu kısa eserin istinsah tarihi 1205/1790-91'tir. Eserinin başında verdiği bilgiye göre Atinalı olan müellifin ihtida etmiş bir Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Kitâb-ı Mukaddes'in Latince ve Yunanca versiyonlarından da haberdar olan bu ismi belirsiz müellif, Tevrat, Zebûr ve İncil'i dikkatle inceleyerek Hz. Muhammed'in peygamberliğine işaret eden ayetleri önce Arap harfleriyle transkribe edip sonra Türkçeye tercüme etmiştir.

Kısa da olsa bu yazmanın da yukarıda saydığım özellikler açısından önemli olduğu açıktır.

Zebûr Tercümeleri: Osmanlı döneminde Kitâb-ı Mukaddes'in Müslümanlar tarafından rağbet gören bir bölümü olan Zebûr'un da birkaç (Türkçeye) tercümesi bulunmaktadır. Bunlardan biri XVI. yüzyıl mütercim ve şârihlerinden Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafa (ö. 1563) tarafından kaleme alınmıştır. Manzum olan bu çevirinin Türkiye'deki kütüphanelerde, muhtelif adlar altında (Tercüme-i Kasîde-i Fatlubnî Tecidnî, Tercüme-i Ba'zı âyât mine'z-zebûr, Tercüme-i Du'â-ı Zebûr vb.) onlarca yazması bulunmaktadır. Başında mensur ve manzum mukaddimesi de bulunan bir nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Hacı Mahmud Efendi koleksiyonunda 3387 numarada bulunmaktadır. Le'âlî tercümesine başlamadan evvel, kaynak metin hakkında şu bilgileri verir:

²⁹⁵⁰ Benzer bir kullanım Süleymaniye Kütüphanesi Laleli 20 numarada bulunan Arapça bir eserde de vardır.

“Rivâyetdür İbn Abbâs (r.a) eydür: Hz. Dâvûd’a nâzil olan kitâb-ı Zebûr’da bir sûre vardır. Hz. Muhammed (s.a.v)’e nâzil olan Kur’ân-ı azîm içindeki “er-rahmân” sûresine benzer. İçinde mükerrer âyetler vardır. Süryân dili üzerine idi. Ben Arab diline döndürdüm. Bu sûreye meşgûl olup vird idindüm. Fakîr idüm, Hak sübhânehü ve Taâlâ bây eyleyüp devlete yetüştürdi. Ve dünyâ belâsından korkum var idi. Hak ta’âlâ korkudan halâs eyledi. İmdi her kim bu sûreyi hürmet idüp ve meşgûl olup vird idinse Hak sübhânehü ve Ta’âlâ andan hoşnud olup dünyâ ve âhiretde a’lâ mertebelere yetiştüre. Ve cemî’ hâcetlerin kabûl eyleye. Eger fakîr ise ganî eyleye. Havfi ve korkusu olduğı yerden emîn eyleye. Ve eger mahbûs ise Allah Ta’âlâ yol vire. Ve eger günehkâr ise Allah tebâreke ve taâlâ günâhını afv eyleye. Ve ahi rivâyet olunur ki kaçan Hz. Dâvûd’a gam u gussa târî olsa bu sûreyi okurdi. Andan sonra secde iderdi. Ta murâdı hâsıl olup andan başın secdeden kaldurur idi...”

(1b)

Alıntıdan anlaşıldığına göre, söz konusu surenin aslı Süryânice olup, İbn Abbâs bunu (manzum olarak) Arapçaya aktarıyor. Okunduğunda birçok faydası olacağı söylenen bu metin, Arapça versiyonu kaynak alınarak Le’âlî tarafından da yine manzum olarak Türkçeye aktarılmıştır.

Zebûr’dan çeviri yapan ikinci bir kişi ise yaşadığı devir hakkında bilgi bulamadığımız İbrâhim el-İsrâ’îlî’dir. Muhtemelen Yahudi asıllı olan bu zatın Zebûr’dan yaptığı çevirilerin bulunduğu yazma Süleymaniye Kütüphanesi Es’ad Efendi koleksiyonu 5 numarada bulunmaktadır. Arapça bir mukaddime ile çevirisine başlayan İbrâhim el-İsrâ’îlî; İsmail Ağa’nın kendisinden Zebûr’u İbrânî dilinden Türkçeye aktarmasını istediğini, çok zor olmakla birlikte Ağa’nın bu emrini yerine getirmek için Zebûr’u tercüme ettiğini bildirmektedir.

İbrâhim el-İsrâ’îlî söz konusu mukaddimededen sonra tercümesine başlamış ve 5 sayfa içinde Kitâb-ı Mukaddes’in mezmurlar bölümünden ilk 8 mezmur (dua)u Türkçeye çevirmiştir. Dokuzuncu mezmûrun başlığı yazılmasına karşın tercümesi yapılmamıştır.

Zebûr'dan çevirilerin yapıldığı üçüncü yazma da Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar koleksiyonu 4831 numarada bulunmaktadır. Mütercimi belirsiz olan bu çevirinin başında “*Kitâbu’z-Zebûrı Dâvûd a.s.*” şeklinde bir başlık vardır. 5 sayfa tutan bu kısa eserde; Zebûr'dan iki surenin tercümesi yapılmıştır. Ancak bu tercümede kaynak metin Arapça olup; önce kaynak metin üstü çizili olarak verilmiş ardından Türkçe tercümesi yapılmıştır.

British Museum Harl. 5486/3 numarada Mezâmîr-i Dâvûd ismiyle kaydedilen nüshada da mezmurların tercümesi bulunmaktadır. Karşılarından Latince metinleri de bulunan bu tercümelerin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı maalesef ki bilinmemektedir.

Osmanlı dönemindeki kutsal metinlerin bu tercümeleri yanında Kur'an'ın Arapça veya Farsça bazı tefsirlerinin de tercüme faaliyetlerine konu olduğu görülmektedir. Bu bağlamda; Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (1003) Tefsîrü'l-Kur'ân'ı, Necmüddîn Kübrâ'nın (ö. 1221) Aynü'l-Hayât'ı, Necmüddîn Dâye'nin (ö. 1256) Bahrû'l-Hakâyık'ı, Hâzin-i Bağdâdî'nin (ö. 1340) Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl'i, Hıdır b. Abdurrahmân el-Ezdî'nin (ö. 1371) et-Tibyân fi Tefsîri'l-Kur'ân'ı, Şeyhülislâm Es'ad Efendi'nin Menâzilü'l-Kamer'i gibi Arapça, Ya'kûb Çerhî'nin (ö. 1446) Tefsîr'i ve Kâşifî'nin (ö. 1504) el-Mevâhibü'l-Aliyye fi Tefsîri'l-Kelâmi'r-Rabbâniyye'si gibi Farsça bazı tefsirler Türkçeye tercüme edilmiştir.

Kur'an-ı Kerîm ile ilgili ilimlerden olan **kırâat** ve **tecvîd** ilmine dair de birçok tercüme ve şerh yapılmıştır. Diğer birçok ilim sahasına göre erken sayılabilecek bir dönemden, XIV. yüzyıldan itibaren bu sahada başlayan çoğunlukla tercüme kısmen de şerhlerin kaynakları çeşitlilik arz etmez.

Tecvîd konusunda en fazla rağbet gören metin, Şeyh Muhammed b. Muhammed el-Cezerî'nin (ö. 833/1429) Mukaddimetü'l-Cezeriyye isimli Arapça manzumesidir. Yaklaşık olarak 20 defa şerh ve tercüme edilen bu manzumenin dışında tecvîd konusuyla ilgili olarak Ca'berî'nin (ö. 732/1331-32) tecvidle ilgili

eseri daha 800/1397/98 yılında ihtisaren Türkçeye manzum olarak aktarılmıştır.²⁹⁵¹ Birgivî Mehmed Efendi'nin bir risâlesi ile Karabaş Tecvîd'inin de birer kez tercüme şerh edildiği görülmektedir.

Kırâ'at konusunda ise Şeyh Ebû Muhammed el-Kâsım eş-Şâtıbî'nin Hırzu'l-Emânî adını verdiği Arapça kasidesi çok fazla rağbet görmüştür. Bu kaside birçok defa tercüme ve şerh edilmiştir.

Bunların dışında, Hamdî mahlaslı Hamdullâh b. Hayreddîn'nin (ö.1555), Cevâhirü'l-Îkân fi Şerhi Umdeti'l-İrfân, Vesîletü'l-Îkân fi Şerhi Rûsûhi'l-Lisân ve Şerhü Umdeti'l-İrfân fi Vasfi Hurûfi'l-Kur'ân adlı eserleri hem kırâat hem de tecvîd konusuyla ilgilidir.

Fıkıh konusundaki tercüme ve şerh faaliyetlerinin daha ziyade; İmâmzâde Muhammed b. Ebî Bekr'in (ö. 573/1177) Şir'atü'l-İslâm adlı Arapça eseri, Burhânu's-Şerî'a Mahmûd'un el-Vikâye'si; Muhammed b. Muhammed el-Kaşgârî'nin (ö. 705/1305) Münyetü'l-Musallî'si, Neseffî'nin (710/1310) Menâru'l-Envâr'ı, Şeybânî'nin (ö. 189/805) Hanefî mezhebine dair el-Câmi'u'l-Kebîr adlı eserine Hilâtî'nin (ö. 652/1254) yaptığı telhîs, Ubeydullâh b. Mes'ûd el-Mahbûbî'nin (ö.747/1346) Vikâye şerhi olan Sadru's-Şerî'a'sı, el-Fâzıl el-Keydânî olarak meşhur olan Lutfullâh en-Neseffî'ye (750/1359) nispet edilen Mukaddimetü's-Salât adlı Arapça eser, Mollâ Hüsrev'in (ö. 885/1480) Gurerü'l-Ahkâm'ı; Halebî'nin (ö. 956/1549) Mülteka'l-Ebhûr'u, Mollâ Fenârî'ye (ö. 1431) nispet edilen Mukaddimetü's-Salât veya Şurûtu's-Salât adlı Arapça manzume gibi eserler etrafında yoğunlaştığı görülmektedir.

Bunun yanında, İmâm Mâlik'in el-Muvatta'ı, Kudûrî'nin (ö. 428/1037) el-Muhtasar'ı, Mevlânâ Abdülazîz Fârisî'nin Umdetü'l-İslâm'ı, Ömer b. Muhammed eş-Şâmî'nin fetva ilminden bahseden Nisâbü'l-İhtisâb adlı eseri; İmâm Ebû Bekr Muhammed b. Velîd Turtuşî'nin Sirâcü'l-Vehhâc adlı eseri, İmâm Şehâbeddîn Ebû

²⁹⁵¹ Bkz. Amil Çelebioğlu, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. y.y.'a kadar)**, s. 108.

Hâmid b. Muhammed b. Mahmûd b. Alî b. Ebî Tâlib'in (ö. 900/1494-95 civarı) Ferâ'iz'i, Ferišteoğlu'nun Menâr'a yaptığı şerh, Ebû Sa'îd Hâdimî'nin Mecâmi'u'l-Hakâ'ik fi'l-Usûl adlı eseri, Abdülganî b. İsmâîl en-Nablusî'nin (ö. 1144/1731) Mekâsıdu'l-Mümejhise fi Beyâni Kayyi'l-Hümsâ'sı Birgivi'nin Zuhru'l-Müteehhilin adlı eseri, Bafra müftüsü Abdurrahîm Efendi'nin Mesâilü'l-Garîbe'si, Hamza Efendi'nin Bey' ü Şirâ adlı risâlesi, Ebû Muhammed Gânim el-Bağdâdî'nin (ö.1650) Dürretü'l-Muhâkemât fi Şerhi'l-Melcei'l-Kuzât inde Tercîhi'l-Beyyinât'ı, Yûsuf b. Ebî Sa'îd Ahmed es-Sicistanî'nin Arapça Gunyetü'l-Fukahâ'sı gibi fıkha dair eserler de şerh veya tercüme edilmiştir.

Ebû Abdullâh eş-Şiblî'nin hacca dair bir risalesi, haccın menasiki hakkındaki bazı risaleler, namazın fazileti hakkındaki Miftâhu'l-Cinân adlı Farsça bir eser, Birgivi'nin Mu'addilü's-Salât'ı, İlyâs oğlu Cemşid adlı biri tarafından tercüme edilen Ramazan ayının faziletine dair Arapça bir risâle de temel ibadetler konusunda tercüme veya şerh edilen eserlerdendir.

Abdülmeçîd Sivasî (ö. 1639), kadın hâllerine dair Umdetü'n-Nisâ' adlı bir eseri, Hâfız Mahmûd Vardarî (ö. 1635), Şeyhülislâm Yahyâ Efendi'nin fetvalarını tercüme etmiştir.

Fıkıh alanına dâhil edilebilecek bir konu da ferâizdir. Çalışmamızda fikhî ilimler altında kaydedilen tercüme ve şerhlerin önemli bir kısmı bu konuyla ilgilidir. Bu konudaki tercüme ve şerh etkinliğinin büyük bir oranda Secâvendî'nin el-Ferâ'izü's-Sirâciyye'sine dayandığı görülmektedir. Bu metin XV. yüzyılın başından itibaren mensur ve manzum olmak üzere yaklaşık 20 defa tercüme veya şerh edilmiştir. Secâvendî'nin metni dışında Şehâbüddîn b. Alî b. Ebî Tâlib'in ferâizi de Konyalı Reyyî Halîl (ö. 1715'ten sonra) tercüme edilmiştir. Dursunzâde Abdülbâkî'nin nazm ettiği Nazm-ı Ecved adlı Türkçe manzum eser de şerh edilen ferâiz türü eserdendir.

Ferâiz konusu da dâhil olmak üzere, fıkıh alanında yapılan bazı tercüme ve şerhlerin kaynağını birden çok metin de oluşturmaktadır. Hâcibzâde Mehmed b.

Mustafâ İstanbulî'nin (ö.1689), Hediyyetü'l-Mü'minîne'l-Kirâm fî Beyâni Şerâ'iti'l-İslâm adlı tercümesi bu duruma örnek olarak gösterilebilir.

Tespit edebildiğimiz kadarıyla Şeyh Kâsım b. Şeyh İsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî (ö.1496'dan sonra), (Cevâhirü'l-Ahbâr) ile Mahmûd b. Şeyh Fahreddîn (Şükürnâme) adlı kişiler de fıkıh konusunda Arapça telif ettikleri eserlerini yine kendileri Türkçeye aktarmışlardır.

Fıkıh konusundaki bazı tercümelerin manzum olarak da yapıldığı görülmektedir. Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf (ö. 1423?), Vikâye'yi Murâdnâme ismini vererek tercüme etmiştir. Yine Mehmed b. Abdullâh (ö. 1505'den sonra), Şir'atü'l-İslâm'ı, ismini tespit edemediğimiz bir mütercim 1617 yılında Mesâbîhu'l-Îmân adlı Farsça bir eseri, XVII. yaşamış olduğu anlaşılan Abdülcelîl b. Alî Dürer'i, Morali Dervîş Mehmed Bahtî (ö. 1659'dan sonra) de, Şir'atü'l-İslâm'ı nazmen tercüme etmiştir.

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğini en fazla besleyen ilim sahalarından biri **tasavvuf**tur. Konuyla ilgili olarak birçok edebî tercüme ve şerh yazıldığı gibi, edebiyat dışı olarak nitelendirilebilecek tasavvufî şerh ve tercüme de XIV. yüzyıldan itibaren görülmeye başlanmıştır. Bu sahadaki tercüme ve şerh etkinliğine kaynaklık eden metinlerin yelpazesi hayli geniş olduğu gibi, sadece Arapça değil Farsça yazılmış birçok eserin de tercüme edildiği görülmektedir.

Kuşeyrî'nin (ö. 465/1072) er-Risâle'si, Abdullâh b. Muhammed b. İsmâîl el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1088) Menâzilü's-Sâ'irîn adlı Arapça eseri, Şeyh Muhammed Aynü'l-kuzât Hemedânî'nin (ö. 525/1131) Farsça Temhîdât (Keşfü'l-hakâyık)'ı, Azîz b. Muhammed en-Nesefî'nin (ö. 538/1138) Arapça Maksadu'l-Aksâ'sı, Mahmûd Şebüsterî'nin Mir'âtü'l-Muhakkıkîn'i, Fazlullâh Hurûfî'nin (ö. 796/1394) Farsça Câvidânnâme-i Sağîr'i, Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Farsça Levâyih'i gibi eserlerin daha fazla rağbet gördükleri ve bunların en az iki defa tercüme edildikleri görülmektedir.

Bunun dışında; Hz. Alî'ye nispet edilen Hutbetü'l-Beyân ve Cünnetü'l-Esmâ'sı ve ona Gazzâlî'nin yazdığı şerh, Ebü'l-Leys es-Semerkindî'nin (ö. 373/983) Bostânu'l-Ârifîn'i, Kelâbâzî'nin (ö. 380/990) Kitâbu't-Ta'arruf'una Muhammed b. İsmâil Buhârî'nin yazdığı şerh, Gazzâlî'nin (ö. 1111) Arapça Mişkâtü'l-Envâr fi Riyâzi'l-Ezhâr, Risâle-i Emânetüllâh ve Risâle-i Ledünniyye'si, Abdülkadir Geylânî'nin (ö. 1166) bir risalesi, Ebü'l-Kâsım İmâduddîn Mahmûd b. Ahmed el-Fârâbî'nin (ö. 607/1210) Hâlisatu'l-Hakâ'ik adlı Arapça eseri, Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Abdullâh es-Sühereverdî'nin (ö. 632/1234) Avârifü'l-Ma'ârif adlı Arapça eseri, Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin (ö. 1240) Fusûs'u-Hikem, Beyânü'l-Esrâr, Tuhfetü'l-Uşşâk, Kitâbü'l-Envâr, Risâle-i Aktâb, Ukûd-ı Cevher-i Ferdiyye adlı eserleri Fütûhât-ı Mekkiye'sinin bir kısmı, Necmüddîn Dâye'nin (ö. 654/1246) Farsça Mîrsâdu'l-İbâd'ı, Ahi Evran'ın (ö. 1261) Metâli'u'l-Envâr'ı, Hacı Bektaş Velî'nin (ö. 1271) Arapça Makâlât'ı, Sadreddîn Konevî'nin (ö. 1274) bir nutku, Mevlânâ'nın oğlu Sultân Veled'in (ö. 1312) Farsça Ma'ârif'i, Hüseyinî mahlaslı Hüseyin b. Âlim b. Muhammed el-Gavrî'nin (ö. 718/1318) Nüzhetü'l-Ervâh adlı Farsça eseri, Fazlullâh Hurûfî'nin (796/1394) Farsça Muhabbetnâme ve Câvidânnâme-i Sağîr adlı eserleri, Şeyh Muhammed Parsâ'nın (ö. 822/1419) Farsça Faslu'l-Hitâb'ı, Bedreddîn Simavî'nin (ö. 1420) Vâridât'ı, Zeynüddîn Hafî'nin (ö. 1435) Risâle-i Kudsiyye'si, Gelibolulu Yazıcızâde Mehmed b. Sâlih'in (ö. 1453) Müntehâ (Kitâbü'l-Müntehâ el-Müştehâ ale'l-Fusûs) ve Megâribü'z-Zamân adlı Arapça eserleri, el-Hâsî'nin Selve adlı Arapça eseri, Şeyh Akşemseddîn'in (ö. 1459) Arapça Kitâb-ı Nûriyye'si, Kadı Mîr Hüseyin Meybüdi'nin (880/ 1475) Farsça Câm-ı Gîtî-Nümâ'sı, Muhammed b. Ma'rûf Fergânî'nin Menâhicü'l-İbâde ile'l-Me'âd adlı Farsça eseri, Ubeydullâh Ahrâr'ın (ö. 1490) Farsça Fıkarât'ı, Ubeydullâh Ahrâr'ın halifelerinden Hâce İsâ Fâzıl'ın, Aynü'l-Hayât'ı, Mollâ Câmî'nin (ö. 1492) Farsça Serrîşte-i Tarîk-i Hâcegân'ı, Alî b. Mahmûd b. Muhammed er-Râ'iz el-Bedahşânî'nin (ö. 909/1503) Ahlasu'l-Hâlisâ'sı, Zenbili Müfti Ali Çelebi'nin (ö. 1526) Deverân-ı Sûfiyye adlı eseri, İmâm-ı Rabbânî'nin (ö. 1624) Risâletü'l-Meymûne'si, Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin (ö. 1628) tasavvufi külliyâtı (Vâkı'ât, Tecelliyât, Câmî'u'l-Fezâil ve Kâmi'u'r-Rezâ'il, Keşfü'l-Kınâ' alâ Vechi's-Semâ, Miftâhu's-Salât ve Mirkâtü'n-Necât), Azîz Mahmûd Hüdâyî'nin halifelerinden Cennet Mehmed

Efendi'nin Tecelliyât'ı, Abdülganî b. İsmâîl en-Nablusî'nin (ö. 1144/1731-32) Ukudu'l-Lü'lü'yye fî Tarîki's-Sâdâti'l-Mevleviyye adlı eseri, Şeyh Ebû Abdullâh Seyyid Muhammed en-Nakşibendî'nin Farsça telif ettiği Muhtasaru'l-Velâye'si Ebü'l-Hasan Muhammed b. Abdurrahmân el-Bekrî'nin Tuhfetü'l-Vâhibü'l-Mevâhib fî Beyâni'l-Makâmâti'l-Merâtib'i, Kâsım Hân'ın Seyr-i Sülûk ilâ Melik-i Mülûk isimli eseri, Mehmed Nasûhî'nin (ö. 1718) tarikat adabına dair yazdığı Risâletü'r-Rüşdiyye fî Tarîkati'l-Muhammediye adlı eseri, Nidâ'î-i Kâşgârî'nin (ö. 1761) Risâle-i Şîrîn-Şemâ'il'i, Ya'kûb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî'nin Risâle-i Ya'kûbiyye'si, Şeyh Alî es-Semerkindî'nin Câmi'ü'l-Letâ'if fî Şerhi Ahvâli's-Şerîf'i, kaynağı hakkında bilgi tespit edilemeyen Farsça Râhatü'l-Ervâh ve Mûnisü'l-Eşbâh adlı bir eser, Risâletü'l-Fakr Sevâdü'l-Vech fî'd-Dâreyn adlı Farsça bir risale klâsik Türk edebiyatı tercüme ve şerh geleneğinin tasavvuf sahasında beslendiği kaynaklardandır.

XVII. yüzyılda yaşamış La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed'in (ö.1697), tasavvuf sahasındaki tercümeleriyle öne çıktığı görülmektedir. Kadı Muhammed b. Burhân'ın Silsiletü'l-Ârifin ve Tezkiretü's-Sâdikîn'i, Abdülkerîm b. İbrâhîm el-Cîlî'nin (ö. 832/1428) Arapça İnsânü'l-Kâmil ile Hakîkatü'l-Yakîn ve Zülfetü't-Temkîn'ini, Muhammed Ya'kûb b. Osmân el-Çerhî'nin (ö. 1447) Farsça Risâle-i Ünisiyye'sini, Mahmûd Celâl Cerhî'nin Farsça Bûd u Nebûd adlı eserini, Murad Buhârî'nin, baş tarafında Nakşibendî silsilesini ihtiva eden tarikat âdabına dair Silsiletü'z-Zeheb adlı Arapça eserini tercüme etmiştir.

XVIII. yüzyılda da Salâhî-i Uşşâkî ve Müstakîmzâde'nin bu sahada birçok tercümesi ve şerhi vardır. Salâhî; Muhammed Pârsâ'nın, Farsça Risâle-i Vücûd, Risâle-i Kudsiyye ve Risâle-i Zikr'ini, Gazzâlî'nin Acz fî Ma'rifetillâh adlı Arapça eserini, Şebüsterî'nin Mir'âtü'l-Muhakkıkîn, İbnü'l-Arabî'nin Risâle-i Gavsiyye, Risâle-i Ehadiyye ve Havzu'l-Hayât adlı Arapça eserlerini tercüme veya şerh etmiştir.

Müstakîmzâde ise, Abdülganî b. İsmâîl en-Nablusî'nin (ö. 1144/1731-32) Ukudu'l-Lü'lü'yye fî Tarîki's-Sâdâti'l-Mevleviyye'si, İmâm-ı Rabbânî ile onun

oğlu Muhammed Mes'ûd'un Mektûbât'larını, Şerefüddin en-Nevevi'nin Hızbü'l-Hıfz isimli eserini tercüme veya şerh etmiştir.

Bu sahada bazı tercümelerin derleme usulüyle yani birkaç Arapça ve Farsça eserden derlenip Türkçeye aktarmak suretiyle oluşturulduğu görülür. Şeyh Seyyid Hasan b. Şeyh Seyyid Alî'nin (XIV. yüzyıl -Yıldırım Bâyezîd devri-), Fütüvvetnâme'si, Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznikî'nin (ö.1429) Zâdü'l-İbâd'ı, Dervîş Külhânî Dede'nin (XV. yüzyıl) Sırru Kalbî adlı eseri, Nâsırüddîn Ebü'l-Alâ Alî b. Süleymân Silifkevi'nin (ö. 1751'den sonra) Vuslatü's-Sâlikîn'i ve Hâs İbrâhîm Dervîş'in (ö. 1760) Kelimât-ı Pîrân'ı bu tür tercüme için örnek gösterilebilir.

Rüsûhî mahlaslı İsmâîl b. Ahmed Ankaravî (ö.1631), daha evvel Arapça olarak yazdığı Hücetü's-Semâ'yı yine kendisi Türkçeye aktarır.

Daha ziyade şerh literatürü içerisinde yer alan **dua ve zikir sözleri** konusunda, en fazla şerh edilen eser Ebû Abdullâh Muhammed b. Süleymân b. Ebî Bekr el-Cezûlî'nin (ö. 870/1465) Delâ'ilü'l-Hayrât isimli Arapça eseridir. Muhammed b. Muhammed b. El-Cezerî eş-Şâfi'î'nin (ö.739/1338-39) hadislerden derlediği dua ve zikir mecmuası el-Hısnü'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürselîn, Alî el-Kârî b. Muhammed el-Herevî'nin Hizbü'l-A'zam'ı, Kuzey Afrika'da yaygın olan Şâzeliyye tarikatının kurucusu Ebü'l-Hasan eş-Şâzeli'nin şeyhi olan Muhammed Abdüsselâm b. Meşîş'in²⁹⁵² (ö. 622/1225 veya 625/1227) Salavât'ı, Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin derlediği zikir mecmuası olan Vird-i Settâr, Şeyh Şâzeli'nin (ö. 656/1258) Hizbü'l-Kebîr'i de birkaç defa şerh veya tercüme edilmiştir.

Bunların dışında Mes'ûdî'nin Farsça Salavât-ı Mes'ûdî'si, Şeyh Seyyid Alî b. Şihâbüddîn el-Hemedânî'nin Evrâd-ı Fethiyye'si, Senûsî'nin evrâdı, Şeyh Ya'kûb. Şeyh Mustafâ el-Celvetî'nin Vesiletü'l-Uzmâ ilâ Hazreti'l-Müctebâ adlı eseri, Muhammed Bahâüddîn en-Nakşibendî'nin evrâdı, Şeyh Muhammed b. Heyzem'in

²⁹⁵² Zehra Çelebi, "Tasavvuf Tarihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî'nin 'Şerh-i Salavât-ı Meşîşiyye' İsimli Eseri", (Basılmamış YL Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007, s. 50.

Farsça Necâtü'z-Zâkirîn adlı eseri de bu sahadaki şerh ve tercüme geleneğini besleyen eserler arasında yer alırlar.

Dua ve zikir konusundaki şerhleriyle öne çıkan isim XVIII. yüzyılda yaşamış olan Müstakîmzâde'dir. Kaynağı hakkında bilgi tespit edilemeyen bir duayı şerh ettiği Şerh-i Salât-ı Meleveyn'i, Abdülkâdir Geylânî'nin tertip ettiği salavât mecmuasının şerhi olan Şerh-i Evrâd-ı (Salavât-ı)Kâdirî'si, Alî el-Kârî b. Muhammed el-Herevî'nin en-Na'tu'l-Murassa' isimli eserinin şerhi olan Şerh-i Salâtü'l-Bedî'i, Seyyid Yahyâ Şîrvânî'nin derlediği zikir mecmuası olan Vird-i Settâr'ını şerh ettiği Şerh-i Vird-i Settâr-ı Seyyid Yahyâ'sı, onun bu sahadaki Türkçe eserlerindedir.

Ebu'r-Rızâ Bâlî b. Alî (ö. 1639'dan sonra), Tuhfetü'l-Mübtehilîn fi Ed'iyeti Efdali'l-Mürselîn adlı eserinde hadis kitaplarından derlediği duaları tercüme etmiştir. Alî Feyzî b. Osmân de Mevlânâ'nın virdlerini tercüme etmiştir. Hüseyin b. İsmâîl b. Mustafâ el-Hisârî (ö. 1791'den sonra), Keşfü'l-Kurûb fi Fethi Cemî'i'l-Ebvâb vel-Lugûb adlı eserinde Muhyiddîn İbnü'l-Arabî'nin Devrû'l-Alâ duasını şerh etmiştir.

Klâsik Türk edebiyatında üretilen tercüme ve şerhlerin önemli bir kısmı da **lügat (sözlük)** sahasında yapılmıştır. Çoğu manzum olan birkaç farklı sözlük şerh edilmiştir; ancak yirmiye aşkın şerhiyle Muğlalı Şâhidî İbrahim Dede'nin Tuhfe-i Şâhidî'si en fazla rağbet gören sözlük metinlerdendir. XVI. yüzyılın ikinci çeyreğinden itibaren Türkçe olarak şerh edilmeye başlanan bu manzum sözlüğün XVII. yüzyılda da şerhleri yazılmaya devam etmiş; ancak XVIII. yüzyılda bu sözlüğe yazılan şerhlerin sayısı belirgin bir şekilde artmıştır.

Bunun dışında, Ebû Bekr Muhammed b. el-Hasen b. Düreyd el-Ezdî el-Basrî'nin (ö. 321/933) kaside nazım biçimindeki sözlüğü, Ebû Nasr İsmâîl b. Hammâd el-Cevherî'nin (393/1003) es-Sihah fi'l-Luga adlı eseri, Tefsir, hadis, kelâm, dil ve edebiyat âlimi Zemahşerî'nin (ö. 538/1144) Mukaddimetü'l-Edeb'i, Reşîdüddîn Vatvat'ın (ö. 577/1177) Arapça-Farsça manzum sözlüğü, Mecdüddîn

Muhammed b. Ya'kûb el-Firuzabadî'nin (ö. 1417) el-Kâmûsu'l-Muhît'i, Ferišteoğlu Abdülmecîd b. İzzeddîn'in (ö. 821/1418) lügati, Sükkerü's-Sâfî fî Beyânî'l-Lügati ve't-Tıbbî ve'l-Arûzî ve'l-Kavâfî adlı Türkçe bir sözlük ile Sübha-i Sıbyân adlı sözlük metinleri de şerh veya tercüme edilmiştir.

Şehnâme ve Mesnevî-i Ma'nevî'deki sözcüklerin de derlenip şerh edildiği görülmektedir. Bu bağlamda, Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö.1682) Şehnâme'deki, Şa'bânzâde Mehmed Muhteşem b. Hürrem Bosnevî (ö.1692), Mesnevî-i Ma'nevî'deki sözcükleri şerh etmiştir. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Ali el-Bağdâdî (ö.1721) ve Mirzâzâde Ahmed Neylî (ö.1748) de Vassâf demekle meşhur Abdullâh b. Fazlullâh eş-Şîrâzî'nin Tecziyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-Âsâr adlı Cengiz sülalesine dair tarihteki sözcükleri şerh etmiştir. Hâherzâde İsmâîl b. Mehmed b. Mahmûd (ö. 1750) da Minhâcü'l-Beyân fî Tefsîri Lügâti'l-Kur'ân adlı eserinde Kur'an'daki sözcükleri şerh etmiştir.

Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî (ö. 1571) kendisine ait olan Seb'atü'l-Ebhûr adlı sözlüğü şerh etmiştir. Halîmî, Lütfullâh b. Yûsuf b. Abdülhalîm el-Amasî'nin (ö.1516), Şerh-i Bahrü'l-Garâ'ib'i onun Bahru'l-Garâ'ib adlı eserinin ikinci defteridir. Halîmî bu eserinde birinci defterde yer alan sözlüğün önsözü ile edebî bilgilere dair kısımlarını mısra mısra açıklamış ve örneklendirmiştir.

Grammer sahasında; Ebû Bekr Abdülkâhir b. Abdurrahmân b. Muhammed el-Cürcânî'nin (ö. 471/1078-79) Avâmilü'l-Mie'si ve Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgivî'nin (ö.1573), Avâmilü'l-Cedîde'si klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde birçok defa tercüme edilmiştir. Bu tercümelerin birçoğu da manzum olarak kaleme alınmıştır.

Bunun dışında, İbnü'l-Hâcib'in (ö. 646/1248) nahve dair eseri el-Kâfiye'si ile sarfa dair eseri eş-Şâfiye'si, Nâsır b. Abdüsseyyid el-Mutarrizî'nin (ö. 610/1213) el-Misbâh adlı nahve dair eseri, Şeyh İzzüddîn Ebü'l-fezâ'il İbrâhîm b. Abdülvehhâb b. İmâdüddîn b. İbrâhîm ez-Zencânî'nin (ö. 655/1257) el-İzzî fi't-Tasrîf adlı eseri,

Fahrüddîn Ahmed b. Hüseyin el-Cârberdî'nin (ö. 746/1345) el-Muğnî fi'n-Nahv'ı, İbn Mâlik et-Tâî'nin (ö. 672/1273) el-Elfiyye adlı manzumesi, Ebü'l-Fazl Hubeyş et-Tiflisî'nin Kanunu'l-Edeb fi Zabtı Kelimâti'l-Arab'ı, Ahmed b. Alî b. Mes'ûd'un Merâhu'l-Ervâh adlı Arapça gramerine dair eseri, Birgivî'nin İzhâr'ı ile Makâsidü's-Sarf, Maksûd, ed-Dav' ve Emsiletü'l-Muhtelifa adlı eserler bu çalışmada kaydedilen tercüme ve şerhlere kaynaklık eden metinler arasında yer alır.

Farsça gramere dair de Neşâtî tarafından yazılmış Risâle-i Deriyye adlı eser ile Mustafâ b. Ebûbekir es-Sivasî'nin Farsça'nın kurallarına dair eseri el-Mefâtihu'd-Dürriye fi İsbâti'l-Kavanini'd-Deriyye adlı eseri tercüme ve şerh edilmiştir.

Aruz konusunda ise Ebû Muhammed b. Abdullâh b. Muhammed el-Endelüsî'nin (ö.549/1154) Arûzu'l-Endülüsî adlı Arapça eseri, Vâhid-i Tebrîzî'nin (ö. 1080/1669) Arûz-ı Tebrîzî diye bilinen eseri ve Mollâ Câmî'ye nispet edilen bir arûz risalesi tercüme ve şerh edilmiştir.

Tarih sahasında yapılan tercümelerin başında, Ebû Abdullâh Muhammed b. Ömer el-Vâkıdî'nin (ö. 207/822) Arapça olarak kaleme aldığı Fütûhu'ş-Şâm adlı eseri yer almaktadır. Mensur olarak yaklaşık 5 defa tercüme edilen bu eser Şemseddîn Mehmed b. Aca tarafından da Melik Eşref Kayıtbay devrinde manzum olarak tercüme edilmiştir. Fazlullâh el-Hüseynî el-Kazvî'nin (ö. 733/1332'den evvel) eski İran padişahlarının tarihini anlatan Kitabü'l-Mu'cem adlı eseri, Kadı Nâsıruddîn Abdullâh b. Ömer eş-Şâfi'î el-Beyzavî'nin (ö. 685/1286) Nizâmü't-Tevârîh adlı Farsça eseri, Fazlullâh b. Abdullâh'ın (ö. 698/1298) yazdığı Farsça el-Mu'cem fi Âsâr-i Mülûki ve'l-Acem adlı eseri, Ebü'l-Abbas Takiyyüddîn Ahmed b. Alî b. Abdülkâdir el-Mısırî el-Makrizî'nin (ö. 845/1441) Arapça eseri el-Mevâ'iz ve'l-İ'tibâr bi-Zikri'l-Hıtat ve'l-Âsâr'ı, Şükrüllâh b. eş-Şihâb Ahmed er-Rûmî'nin (ö. 861/1456) yılında Fâtih Sultân Mehmed için kaleme aldığı Behcetü't-Tevârîh adlı Farsça eseri, Mîr Hand diye bilinen Muhammed b. Hand Şâh b. Mahmûd el-

Herevî'nin (ö. 903/1497) Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk adlı Farsça umumî tarihi, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebâ Bekr es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Hüsnü'l-Muhâdara fî Ahvâli Mısri'l-Kâhire adlı Arapça eseri, Şeref Hân Bitlisî diye meşhur olan Şerefüddîn b. Şemsüddîn'in (ö. 1012/1693) Kürt tarihine dair Farsça eseri Şerefnâme de birden fazla kere tercüme edilen tarih kitaplarıdır.

Ebû Ca'fer Muhammed b. Cerîr et-Taberî'nin (ö. 310/923) Târîh-i Taberî diye bilinen Târîhü'r-Rusul ve'l-Mülûk adlı Arapça eseri Farsça'ya yapılan tercümesinden Türkçeye aktarılmıştır. Keşf'te verilen bilgiye göre Farsçaya tercümeyi Sâmnî devleti vezirlerinden Ebû Alî Muhammed el-Bel'amî yapmıştır.

İbnü'l-Kesîr diye meşhur olan İmâmüddîn Ebü'l-fedâ İsmâîl b. Ömer'in (ö. 774/1372) el-Bidâye ve'n-Nihâye fî't-Târîh adlı Arapça eserinin tamamı veya bir kısmı da tercüme edilmiştir.

Bunların dışında aşağıdaki eserler de klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinin tarih sahasındaki kaynak metinlerini oluşturmuşlardır:

Muhammed b. Abdülcebbâr el-Horasanî el-Utbî'nin (ö. 427/1036) Târîhü'l-Yemînî adlı Farsça eseri, Ebü'l-ferec Abdurrahmân b. Alî Cevzî el-Bağdâdî'nin (ö. 597/1200), Tenvîrü'l-Gabeş fî Fazâ'ili's-Sûdân ve'l-Habeş adlı Arapça eseri, Sibî İbnü'l-Cevzî diye bilinen Ebü'l-Muzaffer Yûsuf b. Kizoğlu'nun (ö. 654/1256) Mir'âtü'z-Zamân fî Tarihi'l-A'yân'ı, Hamdullâh b. Ebû Bekr b. Hamd el-Kazvinî el-Müstevfî'nin (ö. 750/1350) Farsça olarak kaleme aldığı Târîh-i Güzîde adlı eseri, Ebü'l-Fazl Adûdüddîn Abdurrahmân b. Ahmed el-Îcî'nin (ö. 756/1335) Arapça Eşrefü't-Tevârîh'i, İbni Ebî Hacle Şihâbüddîn Ahmed b. Yahyâ et-Telemsânî el-Mağribî'nin (ö. 776/1374) Sükkerdân adlı Arapça eseri, İbn Haldûn'un (ö. 806/1404) Mukaddime'si ve Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fî Ahvâli'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber'i, İbnü's-Şahne el-Halebî diye bilinen Ebü'l-Velîd Muhammed b. Muhammed'in (ö. 815/1412-13) Arapça Ravzu'l-Menâzır fî İlmi'l-Evâ'il ve'l-Evâhir'i, Kara Ya'kûb b. İdrîs el-Karamanî'nin (ö. 833/1429) İşrâku't-Tevârîh adlı Arapça eseri, İbn Arabşâh diye bilinen Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Halebî'nin (ö. 854/1450) Acâ'ibü'l-Makdûr fî Nevâ'ib-i Tîmûr adlı Arapça eseri,

İmâm Aynî diye tanınan Antepli Ebû Muhammed Bedrüddîn Muhammed b. Ahmed b. Mûsâ b. Ahmed el-Aynî'nin (ö. 855/1451) İkdü'l-Cümân fi Târih-i Ehli'z-Zamân adlı Arapça eseri, Kemâleddîn Abdürrezzâk b. İshak es-Semerkindî'nin (ö. 887/1482) Matla'u's-Sa'deyn adlı Farsça eseri, Alî Şîr Nevâyî'nin (ö. 906/1501) Çağatayca olarak kaleme aldığı Tevârih-i Mülûk adlı eseri, İbn Tolun diye bilinen Hasan b. Hüseyin b. Ahmed'in (ö. 909/1503) Nüzhetü's-Seniyye fi Zikri'l-Hulefâi ve'l-Mülûki'l-Mısriyye adlı Arapça eseri, İdrîs-i Bitlisî'nin, (ö. 927/1521) Heşt Behişt adlı Farsça eseri, Muhammed b. Ahmed b. İyâs el-Hanefî el-Mısrî'nin (ö. 930/1524) Neşkü'l-Ezhâr fi Acâ'ibi'l-Aktâr adlı Arapça eseri, Gıyâseddîn Handmîr Muhammed b. Hamüddîn Mîrhond'un (ö. 1535) Farsça Habîbü's-Siyer fi Ahbâri Efrâdi'l-Beşer'i, İbnü'd-Deyba' Vecîhüddîn Abdurrahmân b. Alî eş-Şeybanî'nin (ö. 944/1537) Buğyetü'l-Müstefid fi Ahbâri Medîneti Zebîd adlı Arapça eseri, Şefî'î isminde bir zatın 952/1545 yılında Farsça Sübhatü'l-Ebrâr isimli silsilenâmesi, Kutbuddîn Muhammed b. Ahmed el-Mekkî el-Hanefî'nin (ö. 988/1580) Mekke tarihine dair olan Arapça eseri el-İ'lâm bi A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm ve el-Berkü'l-Yemânî fi Fethi'l-Osmanî adlı eserleri, Ebû'l-Abbas Ahmed b. Sinânüddîn Yûsuf el-Karamanî'nin (ö. 1019/1610) Ahbâru'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel adlı Arapça eseri, Mer'î b. Yûsuf b. Ebû Bekr el-Makdisî'nin (ö. 1033/1624) Kalâ'idü'l-İkyân fi Fezâ'il-i Âl-i Osmân adlı Arapça eseri, Müneccimbaşı Şeyh Ahmed b. Lutfullâh el-Mevlevî'nin (ö. 1113/1702) Sahâ'ifü'l-Ahbâr fi Vekâyi'i'l-Âsâr adlı Arapça eseri, Hüseyin b. Muhammed ed-Diyarbekrî'nin Ka'be'nin tavsif ve tarihine dair Arapça eseri, Münşî İskender tarafından yazılan Târih-i 'Âlem-Ârâ-yı Abbâsî adlı eser, Ahmed b. Zenbâl el-Rammâl el-Mahallî'nin Arapça Târih-i Vak'a-i Gavri'si, Muhammed b. Şeyh Zeynelâbidîn el-Bekrî es-Sıddîkî'nin Arapça Evsâfu'n-Nîl'i, Muslihuddîn Muhammed b. Salâh b. Celâl el-Lârî'nin Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr adlı Farsça tarihi, Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed Zahîr el-Hanefî'nin Keşfü'l-Gumem an Ahbâri'l-Ümem adlı Arapça eseri, Şeyh Muhammed Sâfilâtî'nin yazdığı Arapça Hüsnü'l-İstiskâ fi Beyâni Mescidi'l-Aksâ adlı risalesi, Vassâf demekle meşhur Abdullâh b. Fazlullâh eş-Şîrâzî'nin Tecziyetü'l-Emsâr ve Tezciyetü'l-Âsâr adlı Cengiz sülalesine dair eseri, Mecdüddîn Kâşî'nin Zînetü'l-Mecâlis adlı eseri, Esterâbâdlı Mehmed Mehdi b. Mehmed Nâsır tarafından Farsça

olarak kaleme alınan Târîh-i Nâdir Şâh adlı eser, Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr ile Umdetü'r-Râgıb ve Nüzhetü't-Tâlib adlı eserler.

Yazıcıoğlu Alî (ö. 1436'dan sonra), İbni Bîbî'nin el-Evâmirü'l-Alâiyye fî Umûri'l-Alâiyye adlı eserinden hareketle Târih-i Âl-i Selçuk adlı eserini yazmıştır. Benzer şekilde Mîr Mehmed Kâtib Zâ'im (ö. 1577'den sonra), Câmi'u't-Tevârîh, Ebü'l-fazl Seyyid Alâeddîn (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), Cevâmi'u'l-Fezâ'il fî Mesâcidi'l-Kabâ'il, Yûsuf (ö. 1707'den sonra) da Târîh-i Medîne adlı eserlerini muhtelif kitaplardan derleyip tercüme ederek oluşturmuşlardır.

Tarihle ilgili olarak üretilen tercümelerin bir kısmına Batı dilleri kaynaklık etmiştir. Bu bağlamda, Müneccimzâde Yûsuf b. Mûsâ Balıkesrî'nin (ö. 1479'dan sonra), Ayasofya binasının tarihi hakkındaki bir eseri Yunancadan tercüme ettiğini görmekteyiz. Aynı eseri Türkçeye aktaran Dervîş Şemseddîn Mahmûd b. Ahmed Karamanî (XV. yüzyıl –Fâtih devri-) ise aracı dil olarak Farsçayı kullanmıştır; yani eserin Yunancadan Farsçaya aktarılan versiyonunu kendisine kaynak almıştır.

Kâtib Çelebi (ö. 1657) de Mülûk-ı Küffâr Tarihi adını verdiği Avrupa tarihine dair eserinde, Johann Carion'un 1548'de Pariste yayımlanan Chronicle adlı eserini tercüme etmiştir. Târîh-i Kostantîniyye ve Kayâsire adlı eserini de Niketas Acominatus Khoniates, Nikephoros Gregoras ve Laonikos Khalkokondyles olmak üzere dört ayrı Bizans tarih yazarının eserlerini bir araya getirerek oluşturmuştur.²⁹⁵³ İbrâhîm Müteferrika (ö.1745) Damat İbrâhîm Pasa zamanında İstanbul'a gelen Macar rahiblerinden Krozneski'nin Latince yazdığı eserini paşa adına tercüme edip Târîh-i Seyyâh der-Zuhûr-ı Ağavaniyân adını vermiştir. Benzer şekilde Osmân b. Ahmed de İbrâhîm Paşa için kaleme aldığı Nemçe Târîhi adlı eserini konuyla ilgili Almanca bir eserden tercüme etmiştir.

Kendisini Atina kadısı olarak tanıtan ancak ismini telaffuz etmeyen bir zat da, Latin, Efrenç ve Yunan dillerindeki eserlerden derleme yapıp bunları Rûm papazlarının yardımıyla tercüme etmek suretiyle Atina şehrinin tarihine dair Tercüme-i Târîh-i Medînetü'l-Hukemâ adlı eserini kaleme almıştır.

²⁹⁵³ Aycibin, a.g.t., s. 41.

Bazı mütercimler de kendi yazdıkları eserleri Türkçeye aktarmıştır. Mustafâ Cenâbî b. Seyyid Hasan (ö.1595) kendisinin yazdığı Aylemü'z-Zâhir fi Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir isimli Arapça umumi tarihini yine kendisi tamamıyla tercüme ettiği gibi bu eserin Nihâyetü'l-Merâm adlı Arapça muhtasarını da Dürr-i Mekkûn ve Gülşen-i Tevârih adını vererek yine kendisi Türkçeye aktarmıştır. Alî el-Mekkî (ö. 1598'den sonra) de Mir'âtü'l-Hubûş adlı Arapça bir eser yazmış daha sonra bu eseri yine kendisi çevirmiştir.

Hız. Peygamber'in hayatı konusunda (**siyer**); İbn Hişâm'ın (ö. 213/828) es-Sîretü'n-Nebeviyye adlı Arapça eseri, Gazzâlî'nin (ö. 505/1111) Mişkâtü'l-Envâr fi Letâ'ifi'l-Ahbâr adlı Arapça eseri, İbnü'l-Cevzî'nin (ö. 597/1200) el-Vefâ fi Fezâ'ili'l-Mustafâ adlı Arapça eseri, Ebü'l-Hasan Ahmed b. Abdullâh el-Bekrî'nin Miftâhu's-Sürûr ve'l-Efkâr fi Mevlidi'n-Nebiyi'l-Muhtâr adlı Arapça eseri, Muhammed b. Mes'ûd b. Muhammed el-Kazerûnî'nin (ö. 758/1356) Sahâifü'l-İber ve Letâ'ifü's-Siyer adlı Farsça eseri, Şihâbüddîn Ahmed b. Muhammed el-Kastalânî'nin (ö. 923/1517) el-Mevâhibü'l-Ledünniye fi'l-Minâhi'l-Muhammediye adlı Arapça eseri, Celaleddîn Atâullâh b. Fazlullâh el-Hüseynî eş-Şirâzî'nin, (ö. 926/1519) er-Ravzatu'l-Ahbâb fi Siyeri'n-Nebî ve'l-Ashâb adlı Farsça eseri, Molla Miskîn diye meşhur olan Muînüddîn Muhammed b. Abdullâh el-Herevî'nin (ö. 954/1547) Me'âricü'n-Nübüvve fi Me'ârici'l-Fütüvve adlı Arapça eseri, Şeyh Muhammed b. Yûsuf ed-Dimeşkî'nin Sebîlü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fi Siyer-i Hayri'l-İbâd adlı Arapça eseri, Alî b. Muhammed b. İbrâhîm Cürcanî'nin ed-Dürrü'l-Acâ'ib adlı eseri, Ahmed el-Mukrî'nin Nefehâtü'l-Anberiyye fi Misâli Na'li Hayri'l-Beriyye adlı Arapça eserinin tercüme edildiği görülmektedir.

Hız. Peygamber'in fiziki ve ahlâkî özellikleriyle ilgili hadislerin derlendiği şemâ'il türü eserlerin de şerh ve tercüme edildiği görülmektedir. Ebü İsâ Muhammed b. İsâ b. Sevre es-Sülemî et-Tirmîzî'nin (ö. 279/892) Şemâ'ilü'n-Nebî adlı Arapça eseri ve Kadı Ebü'l-Fazl İyâz b. Mâsâ'nın (ö. 544/1149) eş-Şifâ bi-Ta'rîfi Hukûki'l-Mustafâ adlı Arapça eseri bu sahadaki birden fazla kerre tercüme veya şerh edilen

eserlerdendir. Bunun yanında, Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekr b. Muhammed es-Süyûfî'nin (ö. 911/1505) el-Hasâ'isü'l-Kübrâ adlı Arapça eseri de bu konudaki kaynak metinlerden biridir.

Hilye sahasındaki şerh ve tercümelere ise Hz. Peygamber'in fizikî ve ahlakî yönüyle ilgili rivayet edilen hadisler kaynaklık etmiştir.

Seyyid Mehmed Dede b. Şeyh Mustafâ b. Şeyh Habîb Mehmed b. Şeyh Pîr Mehmed (ö.1734), Kitâbu's-Şemâ'il fi Hakkı Hayri'l-Evâhir ve'l-Evâ'il ismiyle telif ettiği Arapça eserini yine kendisi en-Nüşatü'l-Kübrâ fi Velâdeti Hayri'l-Verâ adıyla tercüme etmiştir.

Mehmed b. Ahmed el-Gümülcinevî (ö.1789), Risâletü't-Ta'rîf fi Tercemeti'l-Mevlidi's-Şerîf; Ahmed b. İbrâhîm Tophanevî de, Mevhibe-i Seniyye mine's-Sîreti'z-Zekiyye adlı tercümeleri çeşitli kaynaklardan derleme suretiyle oluşturmuşlardır.

Klâsik Türk edebiyatında **tabakât ve tezâkir** başlığı altında değerlendirilebilecek tercümelerin çoğu bir nevi evliyâ biyografileri olan menâkıbnâme türü eserlerin etrafında teşekkül etmiştir. Bu eserlerin bazıları birçok velînin biyografî ve menkıbelerini derleyen eserlerdir. Bazıları da sadece bir velînin biyografisi ve menkıbelerini derleyen eserlerdir. İlk kategoride tercüme edilen eserlerin başında Ferîdüddîn Attâr'ın (ö. 618/1221) Tezkiretü'l-Evliyâ isimli Farsça eseri gelmektedir. Anadolu sahasında Türkçeye aktarılan ilk eserler arasında da yer alan bu eserin çok fazla rağbet gördüğü anlaşılmaktadır. Yazma eser kütüphanelerinde mütercimi belirsiz birçok tercümesi bulunmaktadır. Bunun yanında Mollâ Câmî'nin (ö. 898/1492), Nefahâtü'l-Üns adlı Farsça eseri, Kemâleddîn Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşifî'nin (ö. 910/1504) Reşehâtu Ayni'l-Hayât adlı Farsça eseri de bu kategoride tercüme edilen eserlerdendir. Nasîr'in (ö. 1659'dan sonra), Nefehât, Tezkiretü'l-Evliyâ gibi biyografik eserlerden derleme/tercüme yapmak

usulüyle oluşturduğu eseri Menâkıbu'l-Evliyâ adlı eseri de bu kategoride değerlendirilmeye uygundur.

İkinci kategoride tercüme edilen eserlerin nispeten daha fazla olduğu görülmektedir. İmâm-ı A'zam Ebû Hanîfe'nin menkıbelerini derleyen Hâfizüddîn Muhammed b. Muhammed el-Kerderî'nin (ö. 827/1424) Menâkıbü'l-İmâmi'l-A'zam Ebî Hanîfe adlı Arapça eseri ile Şerefüddîn Ebü'l-Kâsım b. Abdülalîm el-Yemenî'nin, Ebû Ca'fer Ahmed b. Muhammed'in Arapça on bab üzere yazdığı Ukûdu'l-Mercân fî Menâkıbi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân adlı Arapça eserini ihtisar ettiği Kalâidü Ukûdi'd-Dürer ve'l-İkyân fî Menâkıbi Ebî Hanîfe en-Nu'mân adlı Arapça eseri; Bahâüddîn Nakşibendî'nin menkıbelerini hâvî Salâh b. Mübârek el-Buharî'nin (ö. 793/1391) Ensü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn adlı Farsça risalesi, Mevlânâ Celâleddîn Rûmî'nin menkıbelerini derleyen Eflâkî Ahmed Dede'nin (ö. 762/1360), Menâkıbü'l-Ârifîn adlı Farsça eseri ile Sevâkıbü'l-Menâkıb adlı Farsça bir eser; Şeyh Nüreddîn el-Firâkî'nin Ebâ Eyyûb'a dair hadisleri derlediği Hayâtü'l-Kulûb bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb adlı Arapça eseri, Hâkî mahlaslı Mahmûd b. Osmân adlı birinin Şeyh Ebû İshak Kazerûnî'nin menkıbelerini konu alan eseri, Seyyid Alî Semerkandî'nin menkıbelerini konu alan Câmî'u'l-Menâkıb adlı Farsça bir eser, Muhammed b. Hüseyin b. Abdullâh Kazvinî'nin Farsça Menâkıb-ı Nakşiyeye'si ile Şeyh Safiyüddîn'in menkıbeleri ve Ahmed Bedevî'nin menkıbeleri Türkçeye aktarılan eserlerdendir. Yine Mirzâzâde Ahmed Neylî'nin (ö.1748), Tercüme-i Menkıbe-i Ebû Bekr Sıddık ve Ömer Fârûk adlı tercümesi, Gelibolulu Muhyiddîn (XV. yüzyıl), Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn Kirmânî adlı eseri ve Âgehî mahlaslı Mansûr Çelebi'nin (ö. 1577) muhtelif kaynaklardan İmâm-ı Gazzâlî'nin menkıbelerini derleyip tercüme ettiği eseri Menâkıb-ı İmâm Gazzâlî adlı eseri de bu kategoride değerlendirilebilir.

Menkıbe ağırlık eserlerin yanında tam olarak biyografik bazı eserlerin de tercüme faaliyetlerine konu olduğu görülmektedir. Bunların başında Taşköprüzade İsmâüddîn Ahmed b. Mustafâ'nın (ö. 968/1560) eş-Şakâiku'n-Nu'mâniye fî Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniye adlı Arapça eseri gelir. Birkaç defa Türkçeye aktarılıp kendisine zeyiller yazılan bu eserin yanında, İbn Abdülberr diye tanınan Yûsuf b.

Abdullâh b. Muhammed el-Kurtubî'nin (ö. 463/1071) el-İstî'âb li-Ma'rifeti'l-Ashâb adlı Arapça eseri, İbn Hallikân'ın (ö. 681/1282) Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâü Ebnâi'z-Zamân adlı Arapça eseri, Muhyiddîn Abdülkâdir b. Muhammed el-Kureşî el-Mısri'nin (ö. 775/1373) el-Cevâhirü'l-Mudî'e fî Tabakâti'l-Hanefiyye adlı Arapça eseri, Muhammed b. El-Hasan b. Abdullâh b. Muhammed el-Hüseynî'nin (ö. 776/1374) Menâkıbu'l-Ahbâb ve Merâtibü Uli'l-Elbâb adlı Arapça eseri, Abdülvehhâb b. Ahmed b. Alî eş-Şarânî'nin (ö. 973/1565) Tabakât-ı Şarânî diye bilinen Levâkihu'l-Envâr fî Tabakâti'l-Ahyâr adlı Arapça eseri, Muvaffakuddîn Ebû Mehmed b. Osmân'ın Mürşidü'z-Züvvâr fî Ziyâreti'l-Karâfe ve'l-Ebrâr adlı Arapça eseri, Şeyh Nûreddîn Ebü'l-Hasan Alî b. Yûsuf el-Lahmî tarafından yazılan Arapça Behcetü'l-Esrâr'ı, Mehmed Şâkir b. Bedrüddîn Ahmedî'nin Yevâkit (Hasenât)ü'l-Haremeyn adlı eseri bu konuda tercüme edilen eserlerdendir.

Kâtip Çelebi'nin verdiği bilgiye göre, Devletşâh'ın (ö.900/1495) Farsça Tezkiretü's-Şu'arâ'sı ile Alî Şîr Nevâyî'nin (ö. 906/1501) Mecâlisü'n-Nefâyis adlı Çağatıyaca olarak kaleme alınan tezkiresi de Türkçeye aktarılmıştır; ancak bu tercümelerin nüshasına ulaşamamıştır.²⁹⁵⁴

Mantık konusunda Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) İşagoci adlı eseri en fazla tercüme ve şerh edilen eserlerdendir. Bunun yanında, Taşköprüzâde'nin mantığa dair Arapça bir risâlesi ve Abdülganî b. İsmâîl en-Nablusî'nin (ö. 1144/1731) el-Keşfü'l-Beyân fimâ Yete'allaku bi'n-Nisyân adlı Arapça eseri de bu sahada tercüme edilen eserler arasındadır. Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî (ö. 1494 civarında), Zübdetü'l-Beyân adlı eserinde mantığa dair ıstılahları şerh etmiştir.

Felsefe konusunda ise Esîrüddîn el-Ebherî'nin (ö. 663/1265) Hidâyetü'l-Hikme'si, Sühreverdî'nin (ö. 587/1191) Heyâkilü'n-Nûr'u, Şemseddîn el-Şehrezûrî'nin (ö. 687/1288'den sonra) Semeretü's-Şecere isimli eseri tercüme veya şerh edilen eserler arasında zikredilebilir.

²⁹⁵⁴ Bkz. Keşf. I. 148.

Münâzara ve cedel konusunda, Şerîfzâde diye bilinen Şerîf Efendi b. Seyyid Mehmed b. Şeyh Burhâneddîn (ö.1634), Münâzara-i Tûtî vü Zâğ adlı bir eseri tercüme etmiştir.

Hendese ilimleri sahasında Türkçeye aktarılan en önemli eser, şüphesiz Bedüzzamân el-Cezerî'nin Kitâbü'l-Hiyel diye bilinen Kitâb fî Ma'rifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye adlı Arapça eseridir. İsmi veremeyen bir mütercim, III. Murâd'ın emriyle bu çok önemli eseri Türkçeye aktarmıştır.

Giyâsüddîn Cemşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Kâşî'nin (ö. 832/1428) Miftâhu'l-Hüssâb fî İlmi'l-Hisâb adlı Arapça eseri, Hayreddîn Halîl b. Ahmed adlı bir yazara ait Miftâh-ı Künûz-ı Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-ı Rümûz-ı Ashâb-ı Rakam adlı Farsça eseri, Muhammed b. Şemseddîn el-Mardinî'nin (ö. 902/1496) Dakâ'iku'l-Hakâ'ik fî Hisâbi'd-Derci ve'd-Dakâ'ik adlı eserinin bir bölümü, Garsuddîn Ahmed b. İbrâhîm en-Nakîb el-Halebî'nin (ö. 1563) Tezkiretü'l-Küttâb fî İlmi'l-Hisâb adlı Arapça eseri, Burhâneddîn Âmilî'nin (ö. 1031/1621), Hulâsatü'l-Hisâb adlı Arapça eseri de bu sahada tercüme edilen eserlerdendir.

Muhyiddîn Mehmed b. Hacı Atmaca el-Kâtib'in (ö. 1494?), Mecma'u'l-Kavâ'id adlı eseri konuyla ilgili Arapça ve Farsça eserlerden derleme yapılarak tercüme edilmiştir. Benzer şekilde Mustafâ b. Yûsuf el-İstanbulî (ö. 1620'den sonra) de Ma'denü'l-Esrâr fî İlmi'l-Hisâb adlı eserini yine Arapça ve Farsça eserlerden derleyerek tercüme etmiştir.

Heyet ilmindeki tercüme ve şerh geleneğine baktığımızda kaynak metinlerin çeşitlilik arz ettikleri görülmektedir. Bu sahada yapılan tercümelere XVII. yüzyıldan itibaren bazı Batı dillerinde yazılan eserler de kaynaklık etmiştir.

Bu ilim sahasında tercüme ve şerhlere en fazla malzeme olan eser, Şeyh Ebü'l-Vefâ olarak tanınan Muslihuddîn Mustafâ b. Vefâ el-Konevî'nin (ö. 896/1490)

Rûznâme'sidir. Birkaç defa tercüme ve şerh edilen eser, Alî el-Ankaravî (ö. 1731'den sonra) tarafından da manzum olarak tercüme edilmiştir.

Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) takvim konusundaki Sî Fasl adlı Farsça eseri, Uluğ Bey'in (ö. 853/1449) Zîc'i, Alî Kuşçu'nun (ö. 879/1474), Farsça el-Fethiyye'si, Kâsım b. Muhammed el-Müneccim'in (ö. 1031/1622) Tenbîhâtü'l-Müneccimîn adlı Farsça eseri de birden fazla kerre şerh veya tercüme edilerek rağbet gören eserlerdendir.

Bunun dışında; Şeyh Ebû Ca'fer Belhî'nin (ö. 272/886) Arapça risalesi, Ebü'l-Anbese Muhammed b. İshak es-Saymerî'nin (ö.275/889) Aslu'l-Usûl fî Ahkâmi'n-Nücûm adlı Arapça eseri, Kûşiyâr b. Lebbân el-Cîlî'nin (ö. 350/961) el-Medhal fî İlmi'n-Nücûm adlı Arapça eseri, Abdurrahmân b. Ömer es-Sûfî'nin (ö. 374/984) Suverü'l-Kevâkib adlı Arapça eseri, İbn Ebî Ricâl'in (ö. 432/1040) el-Bâri' fî Ahkâmi'n-Nücûm adlı Arapça eseri, Alî Şâh b. Muhammed b. Kâsım el-Hârizmî'nin (ö. 690/1291) Eşcâr u Esmâr adlı Farsça eseri, Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) takvim konusundaki Sî Fasl adlı Farsça eseri dışında Muhtasar der-Takvîm'i, Hamdullah Fârisî'nin (ö. 750/1349) Farsça Nüzhetü'l-Kulûb adlı eseri, Giyâsüddîn Cemşîd b. Mes'ûd b. Mahmûd el-Kâşî'nin (ö. 832/1428) Süllemü's-Semâ adlı Arapça eseri, Abdülvâcid b. Muhammed el-Kütahî'nin (ö. 838/1435) Nâsiruddîn et-Tûsî'nin Sî Fasl adlı eserine yazdığı şerh, Kemâleddîn Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşîfî'nin (ö. 910/1504) Lübâbü'l-İhtiyârât fî Ta'yîni'l-Evkât adlı Farsça eseri, Ebü'l-Fazl Celâleddîn Abdurrahmân b. Ebû Bekir (ö. 911/1505) el-Hey'etü's-Seniyye adlı Arapça eseri, Abdülâlî b. Muhammed el-Bercendî'nin (ö. 932/1525) Hâşiye 'alâ Şerhi'l-Mulahhas fî'l-Hey'e adlı Arapça eseri, İbn Zureyk'in (ö. 977/1570) en-Nasru'l-Mutayyab adlı eseri, Takiyyüddîn er-Râsid'in (ö. 993/1585) Reyhânetü'r-Rûh adlı eseri, Muhammed b. Alî el-Hamîdî'nin (ö. 1170/1756) Behcetü'l-Elbâb adlı Arapça eseri, Mûsa b. Hasan Nevbaht-ı Fârisî'nin Risâle-i Nevbaht adlı Arapça eseri, Şemsüddîn Muhammed b. Muhammed el-Halîlî'nin cetvelleri, Şerîf Alî b. Muhammed el-Bekrî'nin Burhânü'l-Kifâye adlı Farsça eseri, İrân Şâh b. Alî en-Nişâbü'rî'nin Kırânât'ı ile Sâ'atnâme adlı Farsça, Nüzhetü'l-felek

adlı Arapça ve Risâle-i Ceyb adlı bir risale de tercüme veya şerh edilen eserler arasında yer almaktadır.

Batı kaynaklı olarak da Noel Durrect'in Latince Zîc'i, Nicolas Bion'un Fransızca eseri, Jacques Cassini'nin (ö. 1756) Fransızca Zîc'i, yine Fransız astronomlarından Clairaut'un (ö. 1765) Fransızca Zîc'i, Andreas Cellarius'un Atlas Coelestis adlı Latince eserinin tercüme edildiği görülmektedir. Yine Mollâ Alî (ö. 1687'den sonra) de, Risâle-i Meyyâl adlı eserini Latince bir eserden tercüme etmiştir.

Tam bir eserin kaynak alınarak yapılan tercümelerin yanında, Kâtibî, Seydî Ali b. Hüseyin'in (ö. 1562), Mir'ât-ı Kâ'inât adlı eseri, Reîsülmüneccimîn Mehmed Çelebi'nin (ö. 1655), Tâli'nâme, Ebü'l-Fazl Halîl Fâiz b. Câbîzâde Mustafâ b. Îsâ el-Yedikulevî'nin (ö. 1722), Fezleketü'l-Hisâb ve Yûsuf b. İlyâs b. Yûsuf'un Risâle-i Usturlâb'ı gibi eserler konuyla ilgili Arapça ve Farsça eserlerden derleme yapılarak tercüme edilmiştir.

XVIII. yüzyılda yaşamış olan Zihnî Muhammed b. Şemseddîn el-Mardinî'nin (ö. 902/1496) Fethiyye fî A'mâli'l-Ceybiyye adlı eserini nazmen tercüme etmiştir.

Coğrafya sahasındaki tercümelemler daha XIV. yüzyıldan itibaren başlamıştır. Yapılan tercümeler daha ziyade Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvinî'nin (ö. 682/1283), Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât adlı Arapça eseri, İbnü'l-Verdî'nin, (ö. 749/1349) Harîdetü'l-Acâ'ib ve Ferîdetü'l-Garâ'ib adlı Arapça eseri ve İstahrî'nin (ö. 346/957) Arapça Mesâlikü'l-Memâlik adlı eseri etrafında cereyan etmiştir. XVI. yüzyılın sonuna gelindiğinde, Acâ'ibü'l-Mahlûkât tam altı defa tercüme edilmiştir. XVI. yüzyıldan sonra da bahsi geçen bu eserlerin tercümeleri devam etmiştir. Bunun dışında İbn Zünbül'ün (ö. 980/1572) Kânûnu'd-Dünyâ isimli Arapça eserinin de tercüme edildiği görülmektedir. Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö.1454), Dürr-i Mekkûn adlı eserini kaynağı belli olmayan Arapça bir eserden çevirmiştir.

XVII. yüzyıla gelindiğinde coğrafya sahasında Batı dillerinden de tercüme yapılmaya başlanmıştır. Kâtip Çelebi, Mercator (ö. 1594) tarafından Latince yazılan Atlas Minor adlı eseri Mehmed İhlâsî'nin yardımıyla Türkçeye aktarıırken Ebûbekir b. Behrâm Dimeşkî (ö.1692) de IV. Mehmed'in isteği üzerine Jean Blaeu tarafından yazılan Atlas Major adlı eseri önce muhtasar olarak sonra da tam ve serbest bir şekilde Fransızcadan Türkçeye aktarmıştır.

XVIII. yüzyılda da Petros Baronian Jacques Robbs'un Fransızca olarak kaleme aldığı La Méthode Pour Apprendre la Géographie adlı eserini Türkçeye aktarmıştır. Aynı yüzyılda yaşayan Osmân b. Abdülmennân da Hollandalı tabib fizikçi ve coğrafyacı Bernhard Varenius'un (ö. 1676) Latince eseri Geographia Generalis in Qua Affectiones Generales Telluris Explicantur adlı eserini Türkçeye aktarmıştır. Râ'if Mahmûd Efendi de (ö.1807) Ucâletü'l-Coğrafya adlı eserini Fransızca olarak yazdığı eserini yine kendisi tercüme ederek oluştururken hayatı hakkında fazla bilgi bulunmayan Mehmed Hulûsî de Harîtatü Vilâyeti'l-Azeb adlı eserini Bulgarca'dan Türkçeye aktarmıştır.

Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb er-Rûmî'nin (1563'ten sonra), İbretnüma adlı eseri Esîrî mahlaslı Hasan b. Şeyh Hüseyin Efendi'nin (ö. 1729'dan sonra) Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel'i, Ahmed Resmî Efendi'nin (ö. 1783) Coğrafya-yı Cedîde ve Abdurrahmân Efendi'nin (ö. 1807) Atlas-ı Cedîd'i muhtelif kaynaklardan derleme yapıp tercüme edilen eserlerdendir.

Sipâhîzâde Mehmed b. Alî (ö. 1589) Arapça olarak kaleme aldığı Evzahu'l-Mesâlik fi Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik adlı eserini yine kendisi kısaltarak Türkçeye aktarmıştır.

Musiki sahasındaki tercüme diğer ilim sahalarına göre daha azdır. Nizâmüddîn el-Kırşehrî'nin (ö. 1410'dan sonra) Farsça olarak yazdığı Risâle-i Mûsikî'si, Safiyüddîn Abdülmü'în el-Urmevî'nin (ö. 693/1294) Kitâbü'l-Edvâr adlı Arapça eseri, Abdülmü'min adlı birine ait Kitâb-ı Edvâr adlı eser, Şeyh Hacı Alî el-

Halvetî'nin Risâle-i Deverân-ı Sûfiyye'si tercüme edilen eserlerdendir. İbrâhîm b. Mehmed en-Niksârî (XVII. yüzyıl) Burhânü'l-Elhân fî Hükmi't-Tegannî ve'd-Deverân adlı eserini kaynağı hakkında bilgi vermediği bir eserden tercüme etmiştir.

Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî (ö. 1494 civarında) daha evvel Arapça olarak yazdığı Zeynü'l-Elhân fî İlmi't-Tef'îl ve'l-Evzân adlı eserini yine kendisi tercüme etmiştir. XVI. yüzyılda da Sünbül Sinân (ö.1530) Risâletü't-Tahkîkiyye li Tullâbi'l-Îkân fî Tarîkati's-Sûfiyyeti'l-Muhammediye li Ehli'l-İrfân adlı Arapça eserini kendisi Türkçeye aktarmıştır.

Klâsik Türk edebiyatındaki tercümelerin önemli oranda yoğunlaştığı ilim dallarından biri **tıptır**. XIV. yüzyıldan itibaren başlayan tıpla ilgili tercümelere kaynaklık eden metinlerin çeşitlilik arz ettiği görülmektedir.

İbnü'l-Baytar'ın (ö. 646/1248) Müfredât'ı bu sahada birçok defa tercüme edilen eserler arasında yer alır. Ebü'l-Abbas Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî'nin (ö. 651/1253) Rücû'u's-Şeyh ilâ Sıbâhi'l-Kuvveti ale'l-Bâh adlı Arapça eseri de XVI. yüzyıldan itibaren birkaç defa tercüme edilmiştir. Bunun dışında Ebû Bekir er-Râzî'nin (ö. 311/923) Arapça Bür'u's-Sâa mine't-Tıbbi li-Ebi Bekr er-Râzî'si, Zeynüddîn İsmâîl b. Hasan el-Hüseynî el-Cürcânî'nin (ö. 531/1137) Zahîre-i Harzemşâhî mine't-Tıb adlı Farsça eseri ile Mahmûd b. Muhammed b. Ömer el-Çağminî'nin (ö. 618/1221) Kânûnçe fî't-Tıb adlı Arapça eseri de birden fazla kerre tercüme edilen eserlerdendir.

Bunların dışında; Ahmed b. İbrâhîm b. el-Cezzâr'ın (ö. 369/980) Kitâbu'l-Mi'de ve Emrâzihâ ve Müdâvâtiyhâ adlı Arapça eseri, Ebû Mansûr Hasan b. Nûh el-Kumrî'nin (ö. 380/990) el-Ginâ ve'l-Münâ adlı Arapça eseri, Alî b. Abbâs el-Mecûsî'nin (ö. 384/994) Arapça Kâmilü's-Sinâ'a'sı, Endülüslü Ebû Kâsım ez-Zehrâvî'nin (ö. 404/1013) et-Tasrîf adlı Arapça eseri, İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) el-Kânûn fî't-Tıb'ı, Alî b. İsâ el-Kehhâl'in (ö. 430/1039) Tezkiretü'l-Kehhâl'in adlı Arapça eseri, Ebû Nu'aym el-İsfahânî'nin (ö. 430/1039) Tıbbu'n-Nebevî adlı eseri,

İbn Cezle'nin (ö. 493/1100) Takvîmü'l-Ebdân adlı Arapça eseri, Muhammed b. Yûsuf et-Tabîb el-Îlâkî'nin (ö. 536/1141) el-Fusûl adlı Arapça eseri, Hubeyş b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflîsî'nin (ö. 629/1231) Kâmilü't-Ta'bîr adlı eseri, İbnü'n-Nefîs'in (ö. 687/1288) el-Mûcezü'l-Kânûn fi't-Tıb adlı Arapça eseri, İlyâs-ı Şîrâzî'nin (ö. 1330), Hâvî-i Sağîr adlı eseri, Şemsüddîn Muhammed b. Mahmûd el-Âmilî'nin (ö. 753/1352) İlâkî'nin el-Fusûl adlı eserine yazdığı şerhi, İbnü'l-Kütübî diye bilinen Nâsiruddîn Yûsuf b. İsmâîl el-Bağdadî'nin (ö. 754/1353) Mâlâ Yese'u't-Tabîb Cehlühü adlı Arapça eseri, Sadaka b. İbrâhîm el-Mısırî'nin (XIV. yüzyıl) Umdetü'l-Kuhliyye fi'l-Emrâzi'l-Basariyye adlı Arapça eseri, Zeynü'l-Attâr diye bilinen Alî b. Hüseyin el-Ensârî'nin (ö. 806/1403) İhtiyârât-ı Bedî'î'si, Mehdî b. Alî b. İbrâhîm el-Yemenî'nin (ö. 815/1412) Kitâbu'r-Rahme adlı Arapça eseri, Endülüs'ten göç eden Yahudi tabiblerden mühtedî Abdüsselâm el-Mühtedî'nin (ö. 918/1512'den sonra) II. Bâyezîd için yazdığı Arapça olarak kaleme aldığı Micennetü't-Tâûn ve'l-Vebâ adlı eseri, Taşköprüzâde'nin Risâle-i Zerrîn adlı Arapça bir risalesi, Dâvûd Antakî'nin (ö. 1008/1599) Nüzhetü'l-Ezhân adlı Arapça eseri, Sâlih b. Nasrullâh b. Sallûm'un (ö. 1080/1669) Gâyetü'l-itkân adlı Arapça eseri, Lokmân Hekîm'e nispet edilen Ma'cûn-ı Câvidân adlı eserin Farsça versiyonu, Ebü'l-Kâsım en-Nişâbûrî'nin Tıbbu'n-Nebevî'si, Fâzıl b. Ebü'l-Hasan el-İsrâîlî'nin el-Makâlâtü'l-Muhsiniye fi Tedbîri Hıfzî's-Sıhhati'l-Bedeniye adlı Arapça eseri, Burhâneddîn el-Bâcî'nin Tahzîrü'l-İhvân Mimmâ Yûrisü'l-Fakra ve'n-Nisyân adlı eseri, Yûsuffî'nin çay hakkındaki Farsça risalesi, Şeyh Mansûr el-Mağribî'nin Risâle fi Menâfii't-Tabğ adlı Arapça eseri, İbrâhîm b. Ebî Hâlid'in Hilkadü'l-Mi'de adlı eseri, Medyân b. Abdurrahmân el-Kûsûnî'nin Kâmûsu'l-Atıbbâ ve Nâmûsu'l-Elıbbâ adlı eseri, İmâm İzzüddîn es-Süveydî'nin Tezkire'si, Dühn-i Seyfî adlı bir eser, Arapça Mîzânü'l-edviyye adlı bir eser ve kaynağı hakkında fazla bilgi bulunmayan Baytârname adlı Arapça bir eser çalışmamızda yer alan tercüme ve şerhlere kaynaklık eden eserler arasında yer almaktadır.

Tercüme edilen bazı metinler hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. XIV. yüzyılda yaşamış olan Tutmacı Tabî'atname adıyla tıbbâ dair Farsça bir eseri tercüme etmiştir. Mûsâ b. Mes'ûd (XV. yüzyıl) Risâle fi'l-Bâh, Abdurrahmân b.

Yûsuf Aksarayî (ö.1543'ten sonra) de Tercüme-i Tıbb-ı Şâhî adlı eserini ismi tespit edilemeyen Farsça bir eserden tercüme etmiştir. Abdülganî (ö. 1580'den sonra), Risâle-i Tâ'ûn, Kâtib Osmân (ö. 1612'den sonra) Hırzu'l-Hakîm, Hacı Mustafâ Rindî (ö. 1617'den sonra) yazarı belirsiz Kitâb-ı Firâset ü Kiyâsetnâme adlı Arapça eserleri tercüme etmişlerdir.

Bazı tercümelemler ise derleme suretiyle oluşturulmuştur. İsmi tespit edilmeyen bir mütercim muhtelif kaynaklardan hareketle tercüme ettiği Fasdnâme-i Şâhî adlı eserini II. Bâyezîd'e sunmuştur. Mü'min b. Mukbil Sinobî (ö. 1437'den sonra), Zahîre-i Murâdiyye, Abdülvehhâb b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mârdînî (ö. 1420'den sonra) Kitâbü'l-Müntehab fî't-Tıb, Alî Ömer el-Mağribî (ö. 1614) Esbnâme, Bülbülzâde Alî (ö. 1669) Şifâu Ebdâni'l-Marzâ fî Şerefi Sırrı Menâfii'l-Kur'ân ve'l-Esmâi'l-Hüsna ve Siyâhî Mustafâ Dede el-Karamanî (ö. 1689'dan önce) Risâle fî't-Tıb adlı eserlerini konuyla ilgili muhtelif kaynaklardan derleme suretiyle tercüme etmişlerdir.

Bazı mütercimlerin ise daha evvel telif ettikleri eserleri yine kendilerinin Türkçeye aktardıkları görülmektedir. Hekîm Bereket (XIV. yüzyıl) tıp konusunda Arapça bir risâle telif etmiş daha sonra bunu Hulâsa der-İlm-i Tıb adıyla Türkçeye aktarmıştır. Yine Arapça Lübâbü'n-Nühâb adlı bir eser yazmış daha sonra bunu Tuhfe-i Mübârizî adıyla Farsçaya daha sonra da kimliği tam olarak tespit edilemeyen bir bey veya padişahın emri üzerine de Türkçeye aktarmıştır. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), İlyâsiyye adlı eserini önce Arapça yazmış daha sonra da Türkçeye aktarmıştır. Hacı Paşa –Celâleddîn Hızır- (ö. 1417 civarı) Arapça yazdığı Şifâü'l-Eskâm adlı eserini özetleyerek Türkçeye aktarmıştır.

Muhyiddîn Mehî (Mekkî) (ö.1466'dan sonra), Hacı Paşa'nın Kitâbü't-Teshîl adlı Arapça eserini nazmen Türkçeye aktarmıştır.

Diğer ilim dallarına oranla tıp sahasında Batı dillerinden daha fazla tercüme yapıldığı görülmektedir. İbrâhîm b. Abdullâh el-Cerrâh (ö. 1505'ten sonra) adlı biri II. Bâyezîd'in Mora seferi sırasında Modon kalesinin fethinde ortaya çıkan Candar ismindeki tıbbâ dair Yunanca bir eseri Türkçeye aktarmış ve Cerrâhnâme (Alâ'im-i

Cerrâhîn) adını vermiştir. Zekî Alî de Juan Yasena adlı bir yazarın Latince eserini Türkçeye aktarmıştır. Hekîmbaşî Subhîzâde Abdülazîz Efendi (ö.1783) Boerhaave'nin (ö. 1738) Aforisma adlı Latince eserini, Nûh b. Abdülmennân (ö. 1707) Melchios adlı bir Yunan yazarın tıbbâ dair Yunanca eserini tercüme etmişlerdir. Hayâtîzâde Mustafâ Feyzî Efendi (ö. 1692), er-Resâilü'l-Müşfiye fi'l-Emrâzi'l-Müşkile, Hanyalı Ebûbekir Mustafâ (ö. 1703'ten sonra) de Akribâdîn adlı eserini Batılı yazarlardan derleme yaparak tercüme etmiştir. XVIII. yüzyılda da Tabîb Hasan ve Süleymân Efendi b. İbrâhîm –Hayâtîzâde damadı- (ö. 1716), Sâlih b. Nasrullâh'ın Paracelsüs'ün Arapça çevirdiği eserini Türkçeye aktardılar. Abbâs Vesîm Efendi (ö.1760) de Vesîletü'l-Metâlib fi İlmi't-Terâkib adlı eserinde Macar hekîm Georgius'un mürekkep ilaçlara dair eserini tercüme etmiştir. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö.1733) Adrian von Mynischt'in Thesaurus et Armamentarium Medica Chymicum adlı eserini Türkçeye aktarırken Tuhfe-i Aliyye adlı eserini yine Batı dillerinden derleme suretiyle tercüme etmiştir. Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî (ö. 1742) Paracelsüs'ün tıbbını Türkçeye aktardığı gibi onun Spagorya'sına dair bilgileri de tercüme etmiştir. Gevrekzâde Hâfîz Hasan (ö. 1801) Paracelsüs'ün Spagorya adlı eserini tercüme ederken Maraz-ı Efrenc risâlesini de Batı dillerinden derleme yaparak tercüme etmiştir.

Örnekleri fazla olmamakla birlikte **kîmyâ ve simyâ** ilim sahasında da tercüme ve şerhler üretilmiştir. XVI. yüzyıldan itibaren başlayan bu tercüme ve şerhlere kaynaklık eden metinler arasında; Ebû Bekr er-Râzî'nin (ö. 311/923) Risâletü'r-Râzî fi'l-İksîr adlı Arapça eseri, Hubeys b. İbrâhîm b. Muhammed et-Tiflisî'nin (ö. 629/1231) Beyânü's-Sinâ'a adlı Farsça eseri, Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) muhtelif kumaş ve sâireye arız olan lekelerin giderilmesi konusunda yazdığı Câmeşûynâme adlı Farsça eseri, İzzüddîn Alî b. Aydemir b. Alî el-Kimyâî el-Cildekî'nin (ö. 762/1361) Risâle-i Buyûn adlı Arapça eseri, Şeyh Sâfî'nin (ö. 1513) kimya ilminden bahseden Türkçe bir kasîdesi, Keşfü'z-zünûn'da Ebû Abdullâh Muhammed b. el-Muhtâr'a nispet edilen Mir'âtü'l-Acâ'ib adlı Arapça eser,

Muhamed Mü'min b. Hüseyin et-Tankâbunî'nin (ö. 1669'dan sonra) Tuhfetü'l-Mü'minîn adlı kimyevî operasyonlara dair Farsça eseri yer almaktadır.

Bu ilim sahalarında, Batıdan yapılan tercümeleler arasında Osmân b. Abdülmennân'ın (ö.1786) Avusturyalı Berhardos'un kimya ve damıtma konusundaki eserini tercüme ettiği Zemâ'im-i Kitâb-ı Ma'rifeti't-Taktîr li-Berhardos el-Nemsî adlı eseri ile Ahmed Zihnî b. Mehmed Habîb'in (1797'den sonra) Paracelsus'un kimyaya dair eserini tercüme ettiği Zîbakiyye adlı eseri bulunmaktadır.

Modern ilim tasniflerinde **zooloji** başlığı altında değerlendirilen ilim sahalarında gerçekleştirilen tercümelelerin başında Kemâleddîn Muhammed b. Mûsâ ed-Demirî'nin (ö. 808/1405) Hayâtü'l-Hayevân adlı Arapça eserinin tercümeleri gelmektedir. Bu eserin ilk tercümesi XV. yüzyılın sonlarına doğru yapılmış bu yüzyıldan sonra da yaklaşık 7 defa daha Türkçeye aktarılmıştır.

Bunun dışında; İbn Ahî Hazzâm diye bilinen Ebû Abdullâh Muhammed b. Ya'kûb b. İshak'ın (ö. 289/902) Kitâbü'l-Fürûsiyye ve'l-Baytara adlı Arapça eseri, Mahmûd b. Muhammed et-Tebrîzî'nin Farsça Bâznâme'si, Emîr Bedrüddîn'in Risâle-i Fûrûsiyye adlı eseri, Ömer b. Yûnus el-Hanefî en-Nahîfî'nin Hayâtü'l-Hayevân'a Aynü'l-Hayât adıyla yaptığı muhtasar, Emîr Hâcib Âşık Timur'un baytarlık ve avcılık hakkındaki Umdetü'l-Mülûk adlı Arapça eseri, İsbâ b. Alî b. Hassân el-Esedî'nin avcı kuşlardan bahseden Arapça eserinin ikinci kısmı, Ebû Muhammed Abdülmü'min b. Halefû's-şâfi'î ed-Dimyâtî'nin Arapça Kitâbu Fezâ'ili'l-Hayl adlı Arapça eseri de tercüme etmiştir.

Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), Tercüme-i Bâznâme'sini hakkında fazla bilginiz olmayan Farsça bir bâznâmeden tercüme edilmiştir.

Şeyh Ebûbekr b. el-Hâc Mustafâ el-Kızılhisârî el-Üskübî, Hediyyetü's-Sayyâd adlı eserini konu ile ilgili muteber kitaplardan derleyerek tercüme etmiştir.

Askerlikle ilgili konularda; **cihadın fazileti** hakkında Muhyiddîn Ahmed b. İbrâhîm ed-Dîmeşkî'nin (ö. 814/1411) Meşâriku'l-Eşvâk adlı Arapça eseri tercüme edilen eserlerin başında gelmektedir. Bu eser, XV. yüzyılda ismi tespit edilemeyen bir mütercim tarafından Aydınoğlu Cüneyd Bey için Türkçeye aktarılmıştır. Daha sonra da XVI. yüzyıl meşhur şairlerinden Bâkî tarafından tercüme edilmiştir. Mehmed b. Şeyh Mustafâ (ö.1410'dan sonra), Arapça Kavsnâme adlı bir eseri, Uzun Firdevsî (ö. 1512'den sonra) de yine Arapça yazılmış Silâhşörnâme adlı bir eseri tercüme etmiştir.

Bunun dışında; Memlukler devri okçularından Tayboğa el-Eşrefî el-Baklamişî el-Yûnânî'nin (ö. 797/1394) Buğyetü'l-Merâm Gâyetü'l-Garâm adlı Arapça eseri; Şeyh Muslihuddîn b. Nûreddin'in gazaya dair bir eseri de tercüme edilen eserler arasında yer almaktadır.

Cezayirli Hasan Hoca (ö. 1788), Sefinetü'l-Figer Maşhûnatün bi'd-Dürer adlı eserini Fransızca'dan tercüme edilirken, I. Mahmûd devri mütercimlerinden Fünûnu'l-Harb adlı eseri de Latince'den tercüme edilmiştir.

Ahmed Hamdî'nin (ö. 1707'den sonra), Tuhfetü'l-Guzât adlı eseri de derleme türü tercümelere dendir.

Ziraat konusunda da Ebü'l-hayr b. Haccâc el-İşbilî eş-Şeccâr'ın (VI/XII. Yüzyıl) Muhtasar fî İlmi'n-Nücûm ve'l-Filâha'sı, Ebû Zekeriyâ Yahyâ b. Muhammed b. Ahmed el-Avvâm el-İşbilî'nin (ö. 580/1185 civarı) Kitâbü'l-Filâha adlı Arapça eseri tercüme edilmiştir. Osmân b. Abdülmennân (ö.1786) da Pierre Andre Mattioli'nin (ö. 1577) Materia Medica adlı Latince eserini tercüme etmiştir.

Maden ve cevherlerle ilgili olarak; Câbir b. Hayyân'ın (ö. 200/815) Ferhatü'l-Kâdim adlı Arapça eseri, Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) Tansûhnâme-i İlhânî adlı Farsça eseri, Şihâbüddîn Ahmed b. Yûsuf et-Tifâşî'nin (ö.

651/1253) Ezhârü'l-Efkâr adlı Arapça eseri tercüme edilen eserler arasında yer almaktadır.

Mehmed b. Garsaddîn el-Halebî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-) Cevhernâme adlı eserini kaynağı hakkında bilgi olmayan Arapça, Rumelili Za'îfî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553) de Risâletü'l-Cevheriyye adlı eserini yazarı tespit edilemeyen Farsça bir eserden tercüme etmiştir.

Bunun dışında; Yahyâ b. Mehmed el-Gaffârî (ö. 1510-11'den sonra), Yâkûtü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin adlı eserini konuyla ilgili birkaç eserden yararlanarak tercüme etmiştir.

Kıyâfetnâme, yıldız ilmi ve sihir gibi **gizli ilimler** sahasında; Muhammed b. Ebûbekr b. Ebî Tâlib el-Ensârî'ye ait Arapça Risâle-i İlmü'l-Firâse li-Ecli'l-Siyâse üç ayrı kişi tarafından tercüme edilerek hayli rağbet görmüştür. Abdurrahmân b. Muhammed b. Alî b. Ahmed el-Bistâmî'nin ed-Dürrü'l-Munazzam fî Sirri'l-İsmi'l-A'zam adlı Arapça eseri de iki defa tercüme edilmiştir.

Bunların dışında; İbn Sînâ'nın (ö. 428/1037) Künûzü'l-Müfrimîn adlı Arapça eseri, Fahreddîn Râzî'nin (ö. 606/1210), Sırru'l-Mektûm fî İlmî'n-Nücûm ve el-İhtiyârâtü'l-İlâhiye fî'l-İhtiyârâtî's-Semâviye adlı Arapça eserleri, Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Mağribî el-Bûnî'nin (ö. 622/1225) Şemsü'l-Ma'ârif ve Letâ'ifü'l-Avârif adlı Arapça eseri, Nâsiruddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) 30 beyitlik Farsça Camasbnâme'si, Mûsâ b. Hasan el-Fârisî Nevbaht'ın Risâle-i Nevbaht adlı Arapça eseri, Hâdî Muhammed b. Alî el-Yemânî'nin Arapça bir eseri, İmâm Ahmed b. Şihâbüddîn'in ilm-i cifrde yazdığı Arapça en-Namtu'l-Ekmele fî Zikri'l-Müstakbel'i, Süyûtî'nin Keşfü'r-Rümûz'ı Muhammed el-Fâsî'nin Sihâmü'r-Rabt'ı ve Şeyh Sâmur Hindî'nin risâlesi de tercüme edilen eserler arasında yer almaktadır.

Bu sahada birkaç derleme türü tercüme de bulunmaktadır. İbrî mahlaslı Hâce b. Âdil (ö. 1450'den sonra) Gurrenâme; mütercimi belirsiz biri 1493'te kaleme aldığı Esrâr-ı Nücûm adlı eseri, Firdevsî-i Rûmî (ö. 1512'den sonra) Da'vetnâme, Mîrim

Çelebi diye bilinen Mehmed b. Mahmûd b. Kadızâde (ö. 1524), Tercüme-i Ğâyetü'l-Me'mûl ve Nihâyetü'l-Mes'ûl der-Ahkâm-ı Tâli' ve Mustafâ b. Bâlî (xvi. Yüzyıl) Tercüme-i Kıyâfetnâme adlı eserlerini konuyla ilgili eserlerden derleyerek tercüme etmişlerdir.

III. Mehmed devrinde yaşayan ismi belirsiz bir mütercim Tâli'-i Mevlûd-ı Sultân Mehmed b. Sultân Murâd adlı eserini önce Farsça yazmış ardından da onu kendisi Türkçeye aktarmıştır. Yine Şeyh Müstakîm Nakşibendî (ö. 1750'den sonra) de Sohbetü'l-Gâye adlı eserini önce kendisi Arapça olarak yazmış sonra da bunu Türkçeye aktarmıştır.

Rüya tabiri konusundaki tercüme hayli erken bir dönemden, I. Mehmed devrinden itibaren başlamıştır. Tiflisî'nin (ö. 629/1231) Kâmilü't-Ta'bîr'i, Muhammed b. Şîrîn'in Arapça Ta'bîrnâme'si, Ebû Sa'îd Nasr b. Ya'kûb ed-Dîneverî'nin (ö. 410/1020) Arapça Ta'bîrü'l-Kâdirî isimli eseri, Şeyh Ebü'l-hasan el-İsfahânî'nin Nevmnâme isimli Farsça eseri, Ahmed b. Alî b. Yûsuf el-Bûnî'nin Arapça ta'bîrnâmesi, Muhammed b. Ebûbekr el-Mısırî'nin Arapça eseri, Sâmur Hindî hazretlerine nispet edilen Sâmur-ı Hindî adlı eser tercüme edilen eserlerdendir. Bunun dışında; Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra) de Ebû Bekir b. Abdullâh el-Vâsıtî'nin mensur Arapça eserini Farsça'ya yapılan tercümesinden Türkçeye aktarmıştır.

Bu çalışmada belirlenen yüzyıllar arasında bir hayli tercüme faaliyetinin gerçekleştiği ilim sahalarından üçü de birbirine yakın olan **ahlak, âdâb ve siyaset**tir. Bu ilim sahalarında tercüme faaliyetleri nicelik bakımından fazla olmasına karşın kaynak metinlerin yelpazesi çok da geniş değildir; daha ziyade aynı eserlerin tekrar tekrar tercüme yapılmıştır.

Bu eserlerin başında Gazzâlî'nin Nasîhatü'l-Mülûk adlı eseri gelmektedir. Gazzâlî bu eseri Melikşâh'ın oğlu Muhammed Tapar'a hitaben Farsça olarak kaleme

almış daha sonra da kendisi Tibrü'l-Mesbûk fi Nesâyihî'l-Vuzerâ ve'l-Mülûk adıyla Arapçaya tercüme etmiştir.²⁹⁵⁵ Bu eser ilk defa Fatih devrinde mütercimi belirsiz biri tarafından tercüme edilmiştir. Bu ilk tercümeden sonra II. Selîm devrinde Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî, Âşık Çelebi (ö. 1572), Tezkireci Ca'fer İyânî Bey (ö.1594'den sonra), Vücûdî mahlaslı Mehmed b. Abdülazîz (ö.1612), Abdullâh Kudsî (ö. 1717), Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl (ö. 1734'ten sonra), Hatîb ve Manisa müftüsü Ahmed b. Halîl gibi isimler tarafından da farklı yüzyıllarda tercüme edilmiştir.

Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde edebiyat dışı bir metin olarak en fazla tercüme edilen eserlerden biri de Gazzâlî'nin Kîmyâ-yı Sa'âdet adlı Farsça eseridir. Araştırmamızda tespit edilebildiği kadarıyla ilk defa XIV. yüzyılın sonunda Hasan Paşa b. Kara Alâaddîn (ö.1398) tarafından tercüme edilen bu eser sonraki yüzyılda da ismi belirsiz bir mütercim tarafından İsfendiyar oğlu İsmâîl Bey (ö.1479) adına tercüme edilmiştir. Sonraki yüzyıllarda da Sehâbî (ö.1563), Mesnevîhânzâde Kâmî Ahmed Çelebi (ö. 1578), Vankulî Mehmed Efendi (ö. 1591), Nevâlî (ö. 1595), Nergisî (ö.1634), La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697) ve birkaç mütercimi belirsiz kişi tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Gazzâlî'nin bir diğer eseri Eyyühe'l-Veled adlı aslen Farça yazılmış olup daha sonra Arapçaya tercüme edilen eseri de birçok defa tercüme edilmiştir. İlk defa XV. yüzyılda Yûnus b. Halîl b. Mehmed Kastamonî adlı biri tarafından İsfendiyar oğlu İsmâîl Bey (ö.1479) için Türkçeye aktarılmıştır. Sonraki yüzyıllarda Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), Alî Halîfe b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), Mustafâ Ağa (ö. 1673'ten sonra), Şeyh Mahmûd Ardahanî Tokadî el-Kâdirî ve ismi tespit edilemeyen iki mütercim tarafından tercüme edildiği gibi Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed tarafından da şerh edilmiştir.

Gazzâlî'nin İhyâ'u Ulûmi'd-Dîn adlı Arapça eseri kısmen ve Arapça Minhâcü'l-Âbidîn'i de XVI. yüzyıl şairi Nihânî tarafından tam olarak Türkçeye tercüme edilmiştir.

²⁹⁵⁵ Bekir Karlığa, "Gazzâlî: Eserleri", C. XIII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 524.

Bu ilim sahalarında, Alî b. Şihâbüddîn Hasan b. Muhammed el-Hemedânî'nin (ö. 786/1384) Zahîretü'l-Mülûk adlı Farsça eseri de ilk defa XVI. yüzyılda Sürûrî tarafından tercüme edilip daha sonra da Abdullâh oğlu Kâtib Mustafâ (ö. 1577'den sonra), Zihnî Bâlî Efendî İstanbulî (ö. 1614), Mehmed b. Hüseyin (ö. 1642'den sonra), İbrâhîm b. Halîl b. Alî el-Bayburdî (ö. 1687'den sonra) adlı kişiler tarafından tercüme edilmiştir.

Kemâleddîn Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşifi'nin (ö. 910/1504) Ahlâk-ı Muhsinî adlı Farsça eseri de özellikle XVI. yüzyılda 6 ayrı kişi tarafından sonraki yüzyıllarda da 3 kişi tarafından tercüme edilmiştir.

Birçok defa tercüme edilmiş bu eserlerin dışında; Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin (ö. 373/983) Arapça Tenbîhü'l-Gâfilîn'i, Hüseyin b. Yahyâ b. Alî el-Buharî ez-Zendevistî'nin (ö. 400/1009) Ravzatü'l-Ulemâ ve Nüzhetü'l-Fudalâ adlı Arapça eseri, Ebü'l-Hasan Alî b. Muhammed el-Mâverdî'nin (ö. 450/1058) el-Ahkâmu's-Sultâniyye adlı Arapça eseri, Abdullâh b. Muhammed b. İsmâil el-Ensârî el-Herevî'nin (ö. 481/1088) Farsça Mebâligü'l-Hikem'i, Ebû Bekr Muhammed b. el-Velîd et-Turtuşî'nin (ö. 520/1126) Sirâcü'l-Mülûk adlı Arapça eseri, Ebü'n-Necîb Abdurrahmân b. Nasr b. Abdullâh'ın (ö. 589/1193) Nehcü'l-Meslûk fi Siyâseti'l-Mülûk adlı Arapça eseri, Şihâbüddîn Ebû Hafs Ömer b. Abdullâh es-Sühreverdi'nin (ö. 632/1234) Avârifü'l-Ma'ârif adlı Arapça eseri, Necmüddîn Dâye'nin (ö. 654/1246) Farsça Mirsâdu'l-İbâd'ı, Nâsirüddîn et-Tûsî'nin (ö. 672/1274) Ahlâk-ı Nâsirî adlı Farsça eseri, Emîr Hüseyin b. Âlim el-Medenî'nin (ö. 718/1318) Farsça Tarabu'l-Mecâlis'i, İbn Teymiyye'nin (ö. 728/1328) Arapça es-Siyâsetü's-Şer'iyye fi Islâhi'r-Râ'i ve'r-Ra'iyye'si, İbn Kayyim el-Cevzî'nin (ö. 751/1350) İğâsetü'l-Lehfân fi Masâyidi's-Şeytân adlı Arapça eseri, Mahmûd b. İsmâil b. İbrâhîm el-Cîzî'nin (ö. 844/1440) Arapça ed-Dürretü'l-Garrâ fi Nesâyihî'l-Mülûk ve'l-Vüzerâ, Fatih Sultan Mehmed devri âlimlerinden Alâaeddîn Alî b. Muhammed el-Bistâmî'nin Mahmud Paşa için kaleme aldığı devlet adamlarına birtakım nasihatları barındıran Tuhfe-i Mahmûdiyye adlı Arapça eseri, Kutbuddînzâde Muhyiddîn Muhammed b. Kutbuddîn el-İznikî'nin (ö. 885/1480) Mürşidü'l-Müteehhilîn adlı Arapça eseri, Kemâleddîn Hüseyin b. Alî el-Vâiz el-Kâşifi'nin (ö. 910/1504) Farsça Tuhfetü's-

Salât adlı eseri, Muhyiddîn Muhammed b. Hatîb Kâsım'ın (ö. 940/1533) Zemahşerî'nin Rebû'l-Ebrâr adlı eserini telhis ettiği Ravzatü'l-Ahyâri'l-Müntehab min Reb'i'l-Ebrâr adlı Arapça eseri, Dede Cöngi diye bilinen Kemâleddîn İbrâhîm b. Bahşî'nin (ö. 975/1567) es-Siyâsetü'ş-Şer'iyye adlı Arapça eseri, Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgivî'nin (ö.1573) Tarîkâtü'l-Muhammediyye adlı Arapça eseri, Pîr-i Herat olarak bilinen Ebû İsmâîl Abdullâh b. Muhammed'in (ö.1677) Farsça bir risalesi, Süleymân Fâzıl b. Ahmed b. Mustafâ'nın (ö. 1134/1723) Miftâhu'l-Felâh adlı Arapça eseri, Muhammed b. İbrâhîm b. Muhammed el-Îcî'nin Farsça Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde'si, Kemâlüddîn b. Âsâyîş eş-Şîrvânî'nin Arapça Miftâhu's-Sa'âdet'i, Ebû Osmân Ömer b. Câhız'ın Minhâcu's-Sülûk adlı eseri, Zeynelâbidîn Abdurraûf el-Münâvî'nin Cevâhirü'l-Mudî'e fî Ahkâmi's-Sultâniyye adlı Arapça eseri, Abdurrahmân el-Lâyicî'nin Risâle-i Adudiyye'si, Ebû Nasr b. Tâhir b. Muhammed es-Serahsî'nin Farsça bir risâlesi de bu gelenekte tercüme veya şerh edilen eserlerdendir.

Siyaset ilmi ile ilişkili olarak, Kadı Abdurrahmân er-Rezzâk'ın Kahru'l-Efrenç fî Lu'bi's-Satranc adlı eserinin de tercüme edildiği görülmektedir.

Aristo'nun İskender için yazdığı düşünülen Yunanca eserin Yahyâ b. Batrik'in Arapçaya çevirisi olan Sırru'l-Esrâr adlı eseri XVI. yüzyılda ismi belirsiz bir mütercim ile Yûsuf b. Abdülcemîl, Nevâlî; XVIII. yüzyılda da İbrâhîm b. Yûsuf Boluvî tarafından Türkçeye aktarılmıştır. İsmâîl Kemâl Ümmî'ye (ö. 1475) nispet edilen Ahlâk Risâlesi'nin Nûşîrevân'ın musahiplerinden Büzürçmihr'in Zafername adlı eserinin tercümesidir. Yine Abbâsî halifelerinden Memûn'un (ö. 833) Mısır'a vali olarak atadığı Tâhir b. Hüseyin'ye gönderdiği Arapça mektup da tercüme edilmiştir.

Diğer ilim sahalarında da olduğu gibi, bu üç ilim sahasında da bazı mütercimler kendi eserlerini tercüme edilmiştir. Bu bağlamda; Şeyh Kâsım b. Şeyh Îsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî (ö.1496'dan sonra) Arapça olarak telif ettiği Cevâhirü'l-Ahbâr adlı eserini, Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgivî (ö.1573) İnkâzu'l-Hâlikîn, Kâfî mahlaslı Hasan Bosnevî Akhisârî (ö. 1615) Usûlü'l-Hikem fî

Nizâmi'l-Âlem, Budinli Abdullâh, Risâle fi'l-Va'zi ve't-Tezkîr adlı Arapça eserlerini yine kendileri Türkçeye aktarmıştır.

Bazı tercümelemler de doğrudan bir kaynaktan değil de konuyla ilgili birkaç eserden derlenerek yapılmıştır. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), Hayât u Memât (Hayâtnâme) adlı eserini Farsça bazı kaynaklardan derleyerek tercüme etmiştir. Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî (XVI. yüzyıl –II. Selim devri-), Düstûru'l-Vüzerâ ismi belirsiz bir mütercim de Bedâyi'ü'l-Ezkâr adlı eserlerini Arapça ve Farsça eserlerden derleyerek tercüme etmişlerdir. Mehmed b. Abdülkerîm b. Mehmed (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), Nesâyihu'l-Ebrâr adlı eserinde ünlü Fars ve Yunan düşünürlerinin ahlak ve siyasete dair sözlerini derleyip tercüme etmiştir.

Ansiklopedik eserler konusunda; Abdurrahmân b. Alî b. Ahmed b. Muhammed el-Bistâmî Zeynüddîn el-Antakî'nin 1440'da sonlandırdığı ilimler ansiklopedisine dair Arapça kaleme aldığı Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye adlı eseri ismi bilinmeyen bir zat tarafından II. Selim döneminde Türkçeye aktarılmıştır.

Celâlüddîn Abdurrahmân b. Ebâ Bekr es-Süyûtî'nin (ö. 911/1505) Arapça Evveliyât'ı, Dukâginzâde Osmân b. Mehmed Bey (ö. 1603-04) tarafından Türkçeye aktarılmıştır.

Ebû Nasr Muhammed b. Abdurrahmân el-Hemedânî'nin (ö. 899/1493) es-Seb'iyât fî Mevâ'izi'l-Beriyât adlı Arapça eseri de Mehmed Hilâlî (ö. 1588'den sonra) ve ismi bilinmeyen bir mütercim tarafından tercüme edilmiştir.

Kemâleddîn Mehmed b. Taşköprizâde Ahmed (ö. 1620), babası Taşköprüzâde Ahmed Efendi'ye ait Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde adlı Arapça eseri Türkçeye çevirmiştir.

Bunun dışında Muhammed b. Zeyneddîn eş-Şâmî'nin Zübdetü'r-Resâ'il fî Ma'rifeti'l-Evâ'il adlı Arapça eseri, Ferišteoğlu Abdüllatîf oğlu Muhammed'in

Arapça Ravzatu'l-Müttekîn fî Masnû'âti Rabbi'l-Âlemîn'i ve Zekeriyâ b. Muhammed b. Mahmûd el-Kazvinî'nin (ö. 682/1283) Müfidü'l-Ulûm ve Mübidü'l-Hümûm adlı Arapça eseri de tercüme edilen eserlerdendir.

Eğitim konusunda da Burhâneddîn b. İbrâhîm ez-Zernucî'nin (ö. 593/1196) Arapça Ta'lîmü'l-Müte'allim adlı eseri birkaç defa tercüme edilmiş bir eserdir.

2. Edebiyat Dışı Tercüme ve Şerhlerin Tasnifi.

Bu çalışmada, edebî olarak değerlendirilip tanıtılan tercüme ve şerhlerin yanında, muhtelif ilim sahalarında üretilen edebiyat dışı tercüme ve şerhler de derlenmiş ve bunlar tarafımızdan oluşturulan bir tasnife göre sınıflandırılmıştır. İslam tarihi boyunca; ilimlerin alan ve sınırlarını birbirinden ayırmak bu alanlar arasındaki ilişkileri belirlemek, farklı ilimlere ait birikimleri sistematik şekilde değerlendirmek ve nihayet eğitim sisteminin temel müfredatını oluşturmak üzere İslam düşünür ve bilginleri çeşitli dönemlerde ilimleri tasnif etme yoluna gitmişlerdir.²⁹⁵⁶ Sayısı 200'den fazla olduğu söylenen bu tasnif denemelerinin arasında el-Kindî, el-Fârâbî, İbni Sînâ, Gazzâlî, Fahreddîn Râzî, İbni Haldûn ve el-Kudsî gibi âlimlerin tasnifleri yer almaktadır.²⁹⁵⁷

Osmanlı'da Fetih öncesi dönemdeki ilim tasnifi üzerinde duran Kemal Faruk Molla; Dâvûd-ı Kayserî'nin (ö.1350) el-İthâfu's-Süleymânî fî Ahdi'l-Orhânî; Abdurrahmân Bistâmî'nin (ö.143) Kitâbu'l-Fevâhi'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye; Şeyhoğlu Mustafâ'nın (ö.1401'den sonra) Kenzü'l-Küberâ; Bedr-i Dilşâd'ın (ö.1506) Murâd-nâme; Mercüme Ahmed'in (ö.1432'den sonra) Kâbus-nâme ve Mehmed Şâh Fenârî'nin (ö.1436) Enmûzecü'l-Ulûm isimli eserlerinde ilimlerin tasnif edildiğini söylemekte ve özellikle Mehmed Şâh Fenârî'nin (ö.1436)

²⁹⁵⁶ İlhan Kutluer, "İlim", C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 113.

²⁹⁵⁷ İlhan Kutluer'in İslam ansiklopedisindeki maddesi dışında Süleyman Çaldak ve Nagehan Uçan Eke'nin çalışmalarında da bu tasnifler hakkında kısaca bilgi bulunmaktadır. Bkz. Süleyman Çaldak, "Taşköprülüzâde'nin Mevzû'âtu'l-Ulûm'ındaki İlimler Tasnifi Üzerine", **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 15, sy. 2 (2005), s. 115-146; Nagehan Uçan Eke, "Taşköprülü-zâde'nin Tasnifi Işığında XVI. Yüzyıl Klâsik Türk Şiirinde İlim", (Basılmamış YL Tezi), Muğla Üniversitesi, SBE, Muğla, 2007.

Enmûzecü'l-Ulûm'unun Taşköprülü-zâde'nin Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-Ulûm adlı eserine zemin teşkil ettiğini ifade etmektedir.²⁹⁵⁸

Fetih öncesi dönemden sonra, Osmanlı sahasında ilimlerin tasnifi konusunda Molla Lutfî'nin Risâle fî'l-Ulûmi's-Şer'iyye ve'l-Arabiyye adlı dini ilimlerin tasnifine münhasır eseri; Nev'î'nin dinî ve felsefî ilimleri birlikte ele alan Netâyicü'l-Fünûn'u; ilimlerin tasnifi noktasında en çok tanınan eser konumunda olan Taşköprülü-zâde'nin Miftâhu's-Sa'âde ve Misbâhu's-Siyâde fî Mevzû'ati'l-Ulûm'ı; Saçaklızâde'nin Tertîbü'l-Ulûm'u ve Keşfü'z-Zünûn'un ilgili bölümleri zikredilebilir.²⁹⁵⁹

Bu çalışmada; bahsi geçen bu ilim tasnifi çalışmaları, özellikle de Taşköprüzâde ve Ahmed Cevdet Efendi'nin tasnifleri esas alınarak yeni bir tasnif oluşturulmuş ve derlenen tercüme ve şerhler uygun oldukları ilim sahası altında listelenmiştir. Bununla birlikte burada yapılan tercihlerin mutlak doğrular olmadıkları, burada bir ilim sahası altında kaydedilen bir eserin farklı ilim dalları altında da değerlendirilebileceği unutulmamalıdır. Oluşturulan bu tasnif genel hatlarıyla şu şekildedir:

1. Dînî İlimler

- 1.1. İlmü'l-keîâm (kelâm, akâid ilimleri)
- 1.2. İlmü'l-hadîs (hadîs ilimleri)
- 1.3. İlmü't-tefsîr (tefsîr ilimleri)
- 1.4. Kitâb-ı Mukaddes Tercümelere
- 1.5. İlmü'l-kırâ'at ve't-tecvîd (kırâta ve tecvid ilimleri)
- 1.6. Fikhî ilimler (fıkıh, ferâ'iz vb. ilimler)
- 1.7. İlmü'z-zühhd ve'l-verâ (tasavvuf ilmi)

²⁹⁵⁸ Kemal Faruk Molla, "Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecü'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi", **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, C. X, sy. 18 (2005/1), s. 256-72.

²⁹⁵⁹ Kutluer, a.g.m., s. 113.

1.8. İlmü'l-ed'ıye (du'â ve zikir ilimleri)

2. Dil ve Edebiyat İlimleri

2.1.1. İlmü'l-lügat (sözlük ilmi)

2.1.2. İlmü'l-iştikâk ve's- sarf ve'n-nahiv ve'l-kâfiye ve'l-arûz (gramer ve şiir ilimleri)

3. Ulûm-ı Müştereke (Müşterek İlimler)

3.1.1. Mantık, nazar ve cedel ilimleri

3.1.2. İlmü't-tevârîh (tarih ilimleri)

3.1.3. İlmü'l-megâzî ve siyer (siyer ilimleri)

3.1.4. İlmü't-tabakât ve tezâkir (biyografi ilimleri)

4. Riyâzî İlimler

4.1.1.1. Hendese ilimleri (geometri, matematik)

4.1.1.2. İlmü'l-hey'et (astronomi ve zîciler)

4.1.1.3. İlmü'l-coğrafya ve ilmü mesâliki'l-büldân (coğrafya)

4.1.1.4. İlmü'l-mûsikî (müzik)

5. Tabi'î İlimler

5.1.1.1. İlmü't-tıb (tıp ilmi)

5.1.1.2. İlmü'l-firâse, ilmü ahkâmi'n-nücûm, ilmü'l-ihtiyârât ve ilmü's-sihr (gizli ilimler)

5.1.1.3. İlmü ta'bîri'r-rü'yâ (rüya tabiri ilmi)

5.1.1.4. İlmü'l-kîmyâ (kimya, fizik ve biyoloji bilimleri)

5.1.1.5. İlmü'l-baytara, ilmü'l-beyzere ve ilmü'l-hayvân (zooloji)

5.1.1.6. İlmü'l-felâha (ziraat)

5.1.1.7. İlmü'l-me'âdin ve'l-cevâhir (mineraloji)

5.1.1.8. İlmü'l-et'ime (yemek ilmi)

6. Amelî İlimler

6.1.1.1. İlmü'l-ahlâk ve'l-âdâb ve's-siyâse (ahlak, âdâb ve siyaset ilmi)

7. Diğer İlimler

7.1. Ansiklopedi

7.2. Eğitim

7.3. Hat

1. DİNÎ İLİMLER

1.1. KELÂM İLMÎ

1.1.1. XIII-XIV. YÜZYIL

1.1.1.1. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Emâlî.**²⁹⁶⁰

1.1.2. XV. YÜZYIL

1.1.2.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Miftâhu'l-Cenne.**²⁹⁶¹

1.1.2.2. Mehmed b. Bâlî (XV. yüzyıl - Ahmed Beg b. Ya'kûb Çelebi b. Süleymân Şâh b. Mehmed b. Aydın adına-), **Tercüme-i Elfâz-ı Küfr.**²⁹⁶²

1.1.2.3. İbrâhîm b. Hızır –İbrî Hoca- (ö. 1482'den sonra), **Alâ'imü'n-Nübüvve (Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve).**²⁹⁶³

1.1.3. XVI. YÜZYIL

1.1.3.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve.**²⁹⁶⁴

1.1.3.2. Kara Dâvûd b. Kemâl Kocevî (ö. 1541), **Şerh-i Akâ'id.**²⁹⁶⁵

1.1.3.3. Senâ'î Mehmed Efendi (ö. 1552), **Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve.**²⁹⁶⁶

1.1.3.4. Le'âlî, Ahmed b. Mustafâ (ö. 1563), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî.**²⁹⁶⁷

²⁹⁶⁰ Kaynak metindeki her bir beytin bir dörtlükle tercüme edildiği bu eser için bkz. Bkz. Şinasi Tekin, "The Turkish Translation of Bedvü'l-Amâlî in Quatrians", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, sy. 4, 1980, s. 157-206.

²⁹⁶¹ Kemal Kahramanoğlu, "Ahmed-i Da'i Miftahü'l-Cenne (İnceleme-Tenkidli Metin)", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1989.

²⁹⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 167/2.

²⁹⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 421. Hayatı hakkında bilgi tespit edilemeyn mütercim, kendisini Şeyh Muslihuddîn'in kardeşi olarak tanıtırken tercümesini de Osmanlı'nın kırkıncı veziri olan Mustafâ Paşa'nın emri ile yaptığını söylemektedir. Tercümenin sonunda "târîh-i tercüme-i kitâb" başlığından sonra "etmemtehâ : *تتمتها*" ifadesi yazıldığı gibi şu manzume ile de tercüme tarihi belirtilmiştir:

Sana çok şükürler eyâ zü'l-celâl
Ki bugün tamâm oldu işbu makâl
O vaktin ki irdi el itmâmına
Ki "etmemtehâ" oldu târîh-i sâl
... (354b)

²⁹⁶⁴ Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami, **Şevahidü'n-Nübüvve = Peygamberlik Müjdeleri**, (Tercüme eden: Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân), Hakikat Kitabevi, İstanbul, 2002. Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3385.

²⁹⁶⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 4120/5.

²⁹⁶⁶ Eserin Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyye 1032 numarada kayıtlı olan nüshası tarafımızdan incelenmiştir; ancak bu nüshanın serlevhasında Şevâhidü'n-Nübüvve yazmakla birlikte metinde eserin tercüme olduğuna dair bir bilgi bulamadık. Eserin tarafımızdan incelenemeyen bir nüshası da Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1326 numarada bulunmaktadır.

- 1.1.3.5. Adlî (ö. 1581'den sonra), **Risâle-i Bâbiyye (Tercüme-i Risâle-i Bâbü'l-Ebvâb)**.²⁹⁶⁸
- 1.1.3.6. Lütfî Paşa b. Abdülmü'în (ö. 1563), **Hayât-ı Ebedî**.²⁹⁶⁹
- 1.1.3.7. Firâkî, Abdurrahmân b. Şeyh Acem Muhyiddîn Çelebi (ö. 1575), **Tercüme-i Şerh-i Fıkhü'l-Ekber**.²⁹⁷⁰
- 1.1.3.8. Mahmûd b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra), **Tercümân-ı Kelîme-i İmân**.²⁹⁷¹
- 1.1.3.9. Mehmed b. Ahmed b. Molkoça (xvi. yüzyıl -III. Murad devri-), **Şerh-i Lâmiyye-i Kelâmiyye (Şerhü'l-Emâlî)**.²⁹⁷²
- 1.1.3.10. Abdülganî Efendi (XVI. yüzyıl -III. Murad devri-), **Tercümetü'l-Keşf 'an Mucâvezeti Hâzihi'l-Ümmeti'l-Elf (Tercüme-i Müddet-i Dünyâ)**.²⁹⁷³
- 1.1.3.11. (Mütercimi belirsiz, III. Murâd devri-), **Tercüme-i Seyfü'l-Himme li-İstihrâci mâ fi'z-Zimmeti'z-Zimme**.²⁹⁷⁴
- 1.1.3.12. Mustafâ b. Mehmed Hâcegizâde (ö.1589), **Tercüme-i Metâlibü'l-Âliyye fî Beyâni Ahvâli Kütübi'l-Erba'ti'l-İlâhiyye**.²⁹⁷⁵
- 1.1.3.13. İlmî, Remzîzâde Mehmed (ö. 1597), **Tercüme-i el-Muhatasar fî Beyâni Makâlâti Ehli'l-İlm ve'l-Mezâhibi'l-Muhtelifi li-Tavâ'ifi'l-Ümem**.²⁹⁷⁶
- 1.1.3.14. Şeyhülislâm Hoca Sadeddîn b. Hasan Cân (ö. 1600), **Lâmiyye-i Kelâmiyye (Manzûm Tercüme-i Kasîde-i Emâlî)**.²⁹⁷⁷
- 1.1.3.15. Şeyh Haliloğlu Süleymân (ö. 1600'den sonra), **Behcetü'l-Ârifin ve Ravzatü's-Sâlikîn**.²⁹⁷⁸
- 1.1.3.16. Şem'î Şem'ullâh (ö.1602'den sonra), **Manzûm Tercüme-i Kasîde-i Emâlî**.²⁹⁷⁹

²⁹⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 278/2.

²⁹⁶⁸ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3155.

²⁹⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1524.

²⁹⁷⁰ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 5754.

²⁹⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih h 2592/1.

²⁹⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemal Edip Kürkçüoğlu 43.

²⁹⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 1855/4, Halet Efendi 817/22.

²⁹⁷⁴ Nüshası Balıkesir İl Halk Ktp. 1025/14 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belirsizdir.

²⁹⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3446/6. Tercümenin varlığından Keşf'de de bahsedilmektedir. Bkz. Keşf. IV. 1369.

²⁹⁷⁶ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mecâmi' Türkî Talat 131.

²⁹⁷⁷ Kemal Edip Kürkçüoğlu, "Lâmiyye-i Kelâmiyye", **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, sy. 1-2 (1954), s. 1-21.

²⁹⁷⁸ Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 288/2; Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 5172/2.

²⁹⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5427.

- 1.1.3.17. Mustafâ Efendi –Mehmed Paşa Camii Vaizi- (ö. 1607'den sonra), **Tütün Risâlesi (Tercüme-i Risâle fî Menâfii't-Tabğ)**.²⁹⁸⁰
- 1.1.3.18. Ahîzâde Abdülhalîm b. Mehmed el-İstanbulî el-Hanefî (ö.1610), **Tercüme-i Şevâhidü'n-Nübüvve**.²⁹⁸¹
- 1.1.3.19. Ahmed b. Dervîş Akşehirî (XVI. yüzyıl²⁹⁸²), **Ukdetü'l-Lisân anî'l-Küfri ve't-Tuğyân**.²⁹⁸³
- 1.1.4. XVII. YÜZYIL**
- 1.1.4.1. Mehmed b. Şa'bân (XVII. yüzyıl –I. Ahmed devri-), **Tercemetü Tuhfeti'l-Erib fi'r-Reddi alâ Ehli's-Sâlib**.²⁹⁸⁴
- 1.1.4.2. Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz (ö. 1612), **Tercüme-i Ahvâl-i Âlem-i Berzah**.²⁹⁸⁵
- 1.1.4.3. Lâlî Hasan Efendi (ö. 1613'ten sonra), **Tercüme-i Bahrü'l-Kelâm mine'l-Akâ'id**.²⁹⁸⁶
- 1.1.4.4. Feyzî-i Kefevî, Mehmed b. Hacı Haydar (ö. 1614 veya 1643), **Rûhu'n-Nüfûs (Şerh-i Kasîde-i Nazîre-i Emâli)**.²⁹⁸⁷
- 1.1.4.5. (Mütercimi belirsiz, 1617), **Mudîe Tercüme-i Münîre**.²⁹⁸⁸
- 1.1.4.6. Sâlih Efendi (ö. 1619'dan sonra), **Fütûhât-ı Sâlihî (Tercüme-i Keşfü'l-Hicâb ve'r-Rân an Vechi Es'ileti'l-Cân)**.²⁹⁸⁹
- 1.1.4.7. Hüsâmeddîn Fakîh oğlu Sinân -Âlim Sinân Efendi- (ö. 1620'den sonra), **Tercüme-i Akâ'id-i Neseî (manzum)**.²⁹⁹⁰
- 1.1.4.8. Hüsâmeddîn Fakîh oğlu Sinân -Âlim Sinân Efendi- (ö. 1620'den sonra), **Tercüme-i Akâ'id (manzum)**.²⁹⁹¹

²⁹⁸⁰ Nüshası için bkz. Mısır Millî Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 283 (mütercim hattı).

²⁹⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4275.

²⁹⁸² Eserin incelediğimiz nüshasında eserin yazılış tarihine yönelik olarak bir bilgi yoktur; ancak eser kethüdâ olduğu söylenen Ferruh Bey adlı birine sunulmuştur. Sicill-i Osmânî'de Semîn Alî Paşa'nın (ö. 1565) kethudalığını yapan Ferruh Bey adlı biri bulunmaktadır. Bu bilgiye istinaden eserin XVI. yüzyılda yazıldığı düşünüldü; ancak bu bilginin ihtiyatla karşılanmasında fayda vardır.

²⁹⁸³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 1373.

²⁹⁸⁴ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2193.

²⁹⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2575.

²⁹⁸⁶ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. II. 52.

²⁹⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 137/3.

²⁹⁸⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. Dügümlü Baba 211 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı belli değildir.

²⁹⁸⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6377.

²⁹⁹⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 4331/15.

²⁹⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 613/14; Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 4331/16.

- 1.1.4.9. Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed b. Mehmed el-Üskübî -Çıkrıkçızâde- (ö.1623), **Şerh-i Akâ'id-i Neseffî.**²⁹⁹²
- 1.1.4.10. Dervîş Ahmed Dilgîr (XVII. Yüzyıl –IV. Murâd ve Şeyhülislâm Yahyâ devri-), **Mir'âtü'l-Akâ'id.**²⁹⁹³
- 1.1.4.11. Şeyh Ahmed Karahisarî (ö. 1631'den sonra), **Şifâ'ü'd-Dîn (Şerh-i Cevheretü't-Tevhîd).**²⁹⁹⁴
- 1.1.4.12. Şeyh Ahmed Karahisarî (ö. 1631'den sonra), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî.**²⁹⁹⁵
- 1.1.4.13. (Mütercimi belirsiz, XVII. Yüzyıl -Sultân İbrâhîm devri-), **Tercüme-i Akâ'id-i Neseffî.**²⁹⁹⁶
- 1.1.4.14. Şeyh Muslihuddîn Öziçevî (ö. 1642), **Tercüme-i İ'tikâdnâme-i Mollâ Câmî.**²⁹⁹⁷
- 1.1.4.15. Abdülahad Nûrî Efendi (ö.1650), **Tercüme-i Te'dîbü'l-Mütemerridîn.**²⁹⁹⁸
- 1.1.4.16. Bahtî (ö.1651'den sonra), **Nazm-ı Vasiyyet-i Birgivi.**²⁹⁹⁹
- 1.1.4.17. Alî Halife b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), **Şerh-i Vasiyye-i Ebû Hanîfe.**³⁰⁰⁰
- 1.1.4.18. Alî Halife b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), **Şerh-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰⁰¹
- 1.1.4.19. Nûh b. Mustafâ el-Konevî el-Mısırî el-Hanefî (ö.1660), **Terceme-i Milel ve Nihal.**³⁰⁰²
- 1.1.4.20. Sarı Abdullâh Efendi ? (ö.1660), **Tercüme-i Şerh-i Akâ'id-i Neseffî.**³⁰⁰³

²⁹⁹² Nüshası Bratislava Üniversitesi'ndeki Türkçe yazmalar arasında 411 numarada bulunan bu şerhin başka nüshasına ulaşılammıştır. Katalogda verilen bilgiye göre eserin Altıparmak Mehmed Efendi'ye ait kılınması, eserin başında yer alan “*hâzâ kitâbu te'lîfi Muhammed b. Muhammed el-meşhûr bi-Altıparmak Şerh-i Akâ'idü'n-Neseffî...*” şeklindeki kayıttan hareketle tespit edilmiştir. Bkz. Jozef Blaskovic; Rudolf Vesely; Karel Petroček, **Arabische Türkische und Persische handschriften der Universitaetsbibliothek in Bratislava**, s. 296.

²⁹⁹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 74. Eser madde başı olarak Keşf'te de yer almaktadır. Bkz. Keşf. IV. 1315.

²⁹⁹⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4979/2.

²⁹⁹⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4979/3.

²⁹⁹⁶ Mütercimi tespit edilemeyen bu eserin nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 225.

²⁹⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şazeli Tekkesi 44.

²⁹⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5293.

²⁹⁹⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 5379 numarada bulunan bu eser, dil içi bir tercüme olup Birgivi'nin Türkçe mensur **Vasiyyetnâme**'sinin nazma çekilmiş versiyonudur.

³⁰⁰⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 683/2.

³⁰⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 683/1.

³⁰⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2913.

³⁰⁰³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2918. Kütüphane kaydında bu tercüme Sarı Abdullâh Efendi'ye ait kılınmıştır; ancak tercümenin metninde mütercimnin ismi bulunmamaktadır. Sadece serlevhada “*Tercüme-i Şerh-i Akâ'id-i Tevkî'i Abdullâh Efendi rahmetullâhi 'aleyh*” kaydı bulunmaktadır.

- 1.1.4.21. Mehmed b. Ahmed b. Mehmed eş-Şâmî (ö.1661), **Şerhü'l-Mesâ'ili'l-Mühimme fi İlmî't-Tevhîd.**³⁰⁰⁴
- 1.1.4.22. Ahmed Halîfe Ankaravî (XVII. yüzyıl –IV. Mehmed devri-), **Şerh-i Elfâzu'l-Küfr.**³⁰⁰⁵
- 1.1.4.23. (Şârihi belirsiz –XVII. yüzyıl, -IV. Mehmed devri-), **Mübeyyinü'l-Îmân (Şerh-i Vasiyyetnâme-i İmâm-ı A'zam).**³⁰⁰⁶
- 1.1.4.24. Hibrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî (ö. 1669), **Şerh-i Fıkhu'l-Ekber.**³⁰⁰⁷
- 1.1.4.25. Hibrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî (ö. 1669), **Hediyetü'l-Hibrî (Tercüme-i Minhâc-ı Muhammedî).**³⁰⁰⁸
- 1.1.4.26. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (1677'den sonra), **Dürretü'l-Burhân fi İlmî'l-Kelâm.**³⁰⁰⁹
- 1.1.4.27. Alî b. Abdullâh (ö. 1678'den sonra), **Tercüme-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰¹⁰
- 1.1.4.28. Ahmed Nâsîh (ö. 1688'den sonra), **Tercüme-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰¹¹
- 1.1.4.29. Nişancı İbrâhîm Hatîb (ö. 1688'den sonra), **Tercüme-i Dekâ'iku'l-Ahbâr.**³⁰¹²
- 1.1.4.30. Seyyid Mustafâ b. Seyyid Abdullâh (ö. 1698'den sonra), **Ferâ'idü'l-Akâ'idü'l-Behiyye fi Halli Müşkilâti't-Tarîkati'l-Muhammediyye.**³⁰¹³
- 1.1.4.31. Şeyh İbrâhîm Babavî (ö. 1701'den sonra), **Tercüme-i Ahvâl-i Âlem-i Berzah.**³⁰¹⁴
- 1.1.4.32. Ma'nevî Mustafâ Efendi (ö. 1702), **Cevâhirü'l-Akâ'id (Terceme-i Şerhi'l-Akâ'idi'l-Nesefiyye).**³⁰¹⁵
- 1.1.4.33. Fenâ-i Halvetî (ö. 1703), **Tercüme-i Risâletü'l-Mebde' ve'l-Me'âd li'n-Nesefi.**³⁰¹⁶
- 1.1.5. XVIII. YÜZYIL**
- 1.1.5.1. Mehmed Emîn Beypazarî (ö. 1714), **Nasîhatü'l-Müslimîn (Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivi).**³⁰¹⁷

³⁰⁰⁴ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mustafa Fâzıl Tevhid 1.

³⁰⁰⁵ Nüshası için bkz. Gazi Hüsrev Ktp. 2044.

³⁰⁰⁶ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 3089/2.

³⁰⁰⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4917/1.

³⁰⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 581 (mütercim hattı).

³⁰⁰⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1362.

³⁰¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2914.

³⁰¹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 251; TDK Ktp. Yz A 126/1.

³⁰¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 612 (mütercim hattı).

³⁰¹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1301.

³⁰¹⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Ktp. Nadir Eserler Ktp. TY 5894.

³⁰¹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1303 (mütercim hattı).

³⁰¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2660.

- 1.1.5.2. Remzî Mehmed (ö. 1714'ten sonra), **Şerh-i Risâle-i Kelîme-i Küfr.**³⁰¹⁸
- 1.1.5.3. Reyvî Halîl Konevî (ö. 1715'ten sonra), **Nûrû'l-Hüdâ (Tercüme-i Akâ'id-i Neseff).**³⁰¹⁹
- 1.1.5.4. Mustafâ b. Murâd en-Nakşibendî (ö. 1716'dan sonra), **Tuhfetü'n-Nebî ve Hediyetü'r-Resûl -Sa'âdet-i Dünyâ vü Âhîret- (Tercüme-i Fikhü'l-Ekber).**³⁰²⁰
- 1.1.5.5. Halîl b. Îsâ el-Akkirmanî (ö. 1719'dan sonra), **Fevâ'idü'l-Emâlî ve Ferâ'idü'l-Le'âlî (Şerh-i Kasîde-i Emâlî).**³⁰²¹
- 1.1.5.6. Mahmûd b. Şeyh Veliyyüddîn (ö. 1724), **Tercüme-i el-Munkiz mine'd-Dalâl.**³⁰²²
- 1.1.5.7. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Şu'abü'l-Îmân.**³⁰²³
- 1.1.5.8. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Rümûzü'l-Künûz (Şerhü'l-Kebâ'ir).**³⁰²⁴
- 1.1.5.9. Tarîkatçı Emîr, Mustafâ b. Abdullâh Osmancıkî (ö. 1731), **Tercüme-i Şerhi Elfâzi'l-Küfr li-Alî el-Kârî.**³⁰²⁵
- 1.1.5.10. Tarîkatçı Emîr, Mustafâ b. Abdullâh Osmancıkî (ö. 1731), **Tercüme-i Vasiyyet-i İmâm-ı A'zam.**³⁰²⁶
- 1.1.5.11. Mehmed Emîn b. Abdülhay el-Üsküdarî (ö.1736), **Şerh-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰²⁷
- 1.1.5.12. Mehmed Emîn b. Abdülhay Üsküdarî (ö. 1736), **Şerh-i Kasîde-i Nûniyye.**³⁰²⁸
- 1.1.5.13. Akdağlı Mustafâ b. Alî el-Amasî (ö. 1737), **Envâru's-Sâlikîn (Şerh-i Vasiyyet-i Birgivî).**³⁰²⁹
- 1.1.5.14. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî (ö.1738), **Şerh-i Kasîde-i Nûniyye.**³⁰³⁰

³⁰¹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 750.

³⁰¹⁸ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 4962/2.

³⁰¹⁹ Nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 539/2.

³⁰²⁰ Birkaç nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin nüshalarında mütercimnin adı verilmemiştir; ancak İzâh'ta Mustafâ b. Murâd en-Nakşibendî'ye isnat edilen bu eserin baş tarafı incelediğimiz nüshalarla örtüşmemektedir. Bkz. İzâh. I. 261. Eserin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2914/1, Hacı Mahmud Efendi 1392/1, Yazma Bağışlar 363/3; 3842/4.

³⁰²¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 1601.

³⁰²² Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 1812.

³⁰²³ Eser İstanbul'da basılmıştır (Süleyman Efendi Matbaası, 1304). Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1931/1.

³⁰²⁴ İbrahim Halîl Güler, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Şerhü'l-Kebâir Adlı Eserinin Tanıtımı ve Tahlili", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

³⁰²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3168.

³⁰²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1025.

³⁰²⁷ Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 405.

³⁰²⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2193.

³⁰²⁹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 743/2; 9201.

³⁰³⁰ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kitaplığı 720/4.

- 1.1.5.15. Âlemî (ö. 1740'dan sonra), **Manzûm Tercüme-i Fıkhü'l-Ekber**.³⁰³¹
- 1.1.5.16. Ebu's-Su'ûdzâde Abdürrahîm (ö. 1744'ten sonra), **Tercüme-i Risâle-i Ahmediyye**.³⁰³²
- 1.1.5.17. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Tercüme-i Savâ'iku'l-Muhrika**.³⁰³³
- 1.1.5.18. Arabzâde Abdülvehhâb Efendi (ö. 1746), **Tercüme-i Akâ'idü'n-Nesefiyye**.³⁰³⁴
- 1.1.5.19. Dâvûd b. Mehmed el-Karsî (ö.1747), **Şerh-i Kasîde-i Nûniyye**.³⁰³⁵
- 1.1.5.20. Alî b. Mustafâ Enderûnî (ö. 1752'den sonra), **Tercüme-i Fıkhü'l-Ekber**.³⁰³⁶
- 1.1.5.21. Alî b. Mustafâ Enderûnî (ö. 1752'den sonra), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰³⁷
- 1.1.5.22. Alî b. Mustafâ Enderûnî (ö. 1752'den sonra), **Tercüme-i Vasiyyetnâme-i İmâm-ı A'zam**.³⁰³⁸
- 1.1.5.23. Alî b. Mustafâ Enderûnî (ö. 1752'den sonra), **Tercüme-i Risâle-i Senûsiyye**.³⁰³⁹
- 1.1.5.24. Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî (ö. 1753'ten sonra sonra), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁴⁰
- 1.1.5.25. Derûnîzâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh (ö. 1753), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁴¹
- 1.1.5.26. Derûnîzâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh (ö. 1753), **Tercüme-i Hallü'r-Rumûz ve Keşfü'l-Künûz**.³⁰⁴²
- 1.1.5.27. Kudsî (XVIII. yüzyıl –I. Mahmûd devri-), **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁴³
- 1.1.5.28. Abdurrahmân ed-Darîr (ö. 1754'ten sonra), **Tercüme-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁴⁴
- 1.1.5.29. Kâdîzâde Mehmed Efendi (ö. 1759), **Şerh-i Kelîme-i Tevhîd**.³⁰⁴⁵
- 1.1.5.30. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî (ö.1760), **Tercüme-i Mesâ'il-i Kelâmiyye**.³⁰⁴⁶

³⁰³¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 2545/2.

³⁰³² Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Mehmet Reşat Kitaplığı 1785.

³⁰³³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 4492.

³⁰³⁴ Nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 97.

³⁰³⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3119/1.

³⁰³⁶ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. III. Ahmed Yeniler 1805 (mütercim hattı), Milli Ktp. Yz A 1813/6.

³⁰³⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 1813.

³⁰³⁸ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 3221.

³⁰³⁹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 1813.

³⁰⁴⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1722.

³⁰⁴¹ Nüshasına ulaşılamayan bu eser OM. I. 66.

³⁰⁴² Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 4979.

³⁰⁴³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5876.

³⁰⁴⁴ Mensur olan bu tercüme için bkz. Süleymaniye Ktp. Tırnovalı 1052.

³⁰⁴⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 76.

³⁰⁴⁶ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 668.

- 1.1.5.31. Abdî, Abdülbâkî b. Ahmed (ö. 1765), **Tercüme-i Kasîde-i Nûniyye (manzum)**.³⁰⁴⁷
- 1.1.5.32. Mustafâ Sıdkî Efendi (ö.1767), **Tercüme-i Tevâli’u’l-Envâr**.³⁰⁴⁸
- 1.1.5.33. Dervîş İbrahim Giridî –Sâmih- (ö. 1771’den sonra), **Tercüme-i Munkiz mine’d-Dalâl**.³⁰⁴⁹
- 1.1.5.34. Abdullâh Sâlik el-Antakî (XVII. yüzyıl –III. Mustafâ devri-), **Sifrü’l-Hayr (Tercüme-i et-Tahcîl men Harrefe’l-İncîl)**.³⁰⁵⁰
- 1.1.5.35. Ahmed Me’âbî b. Mehmed Giridî (ö.1775), **Tercüme-i Ezhârü’l-Akdesiyye**.³⁰⁵¹
- 1.1.5.36. Halîl Kermirî -Kayserili- (ö. 1777 civarı), **Şerh-i Nazmu’l-Le’âlî li-İshak Efendi**.³⁰⁵²
- 1.1.5.37. İrfânî, Abdullâh Dârendevî (ö.1779), **Mesâlikü’s-Sâlikîn fi Tercemeti’l-Esâsi’l-Berâhîn**.³⁰⁵³
- 1.1.5.38. Kâdîzâde-i Rûmî, Ahmed b. Abdullâh (ö.1782), **Şerh-i Vasiyyet-i Birgivî**.³⁰⁵⁴
- 1.1.5.39. Kâdîzâde Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî (ö. 1782), **Cevhere-i Behiyye-i Ahmediyye fi Şerhi Vasiyyeti’l-Muhammediyye**.³⁰⁵⁵
- 1.1.5.40. Kâdîzâde Ahmed b. Mehmed Emîn İstanbulî (ö. 1782), **Ferâ’idü’l-Fevâ’id fi Beyâni’l-Akâ’id (Şerh-i Âmentü)**.³⁰⁵⁶
- 1.1.5.41. Hamdî, Kırımlı Seyyid Osmân (ö.1787), **Şerh-i Kasîde-i Nûniyye**.³⁰⁵⁷
- 1.1.5.42. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Risâletü’l-Hay fi İsâleti’l-Key**.³⁰⁵⁸
- 1.1.5.43. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerefü’l-Akîde (Tercüme-i Fikhü’l-Ekber)**.³⁰⁵⁹
- 1.1.5.44. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Kelâm-ı Birgivî (Benden küfür sâdır olduysa tevbe ettim sözünün şerhi)**.³⁰⁶⁰

³⁰⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 633/1.

³⁰⁴⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun 74/2.

³⁰⁴⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2229

³⁰⁵⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1202.

³⁰⁵¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun 3629.

³⁰⁵² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 6810/2.

³⁰⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2845

³⁰⁵⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3340/2.

³⁰⁵⁵ Yazmaları yanında birçok matbu nüshası bulunan bu şerhin yazılış tarihi tespit edilememiştir. Matbu nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3126, Hamidiye 724, Laleli 2398.

³⁰⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1142. Matbu nüshası için bkz. Özege. I. 54.

³⁰⁵⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 522.

³⁰⁵⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5451/8.

³⁰⁵⁹ Müstakîmzâde’nin bu tercümesi İstanbul’da basılmıştır (İkdam Matbaası, 1314/1896). Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/37.

- 1.1.5.45. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Ahidnâme ve Telkîn.**³⁰⁶¹
- 1.1.5.46. Mehmed b. Ahmed el-Gümülçinevî (ö.1789), **Tercüme-i Risâletü'l-Meslekü's-Sedâd fi'l-Îrâdeti'l-Cüz'iyye.**³⁰⁶²
- 1.1.5.47. Mehmed b. Fethullâh Daredevî el-Mavsilî (ö. 1795'ten sonra), **Dürrretü'l-Vâhid fi Şerhi't-Tevhîd.**³⁰⁶³
- 1.1.5.48. Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), **Hısnu Ehlüllâh.**³⁰⁶⁴
- 1.1.5.49. Gevrekzâde Hâfiz Hasan (ö. 1801), **Vekâyi'nâme (Tercüme-i Risâle fi'l-Mübâhase ma'a Ulemâi Îrân fi Bahsi'l-Îmâme).**³⁰⁶⁵
- 1.1.5.50. Gevrekzâde Hâfiz Hasan (ö. 1801), **Tercüme-i Risâle fi Hakki Ebeveyi'n-Nebî (Tercüme-i Risâle-i Dâğıstânî).**³⁰⁶⁶
- 1.1.5.51. Bedreddîn Alî es-Sadrî el-Konevî (ö.1802), **Şerh-i Vasiyyetnâme-i Birgivî.**³⁰⁶⁷
- 1.1.5.52. İsmâil Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme Kasîde-i Nûniyye.**³⁰⁶⁸
- 1.1.5.53. İsmâil Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Fıkhü'l-Ekber.**³⁰⁶⁹
- 1.1.5.54. İsmâil Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Es'ile-i Semâniyye li's-Seyyidi's-Şerif.**³⁰⁷⁰
- 1.1.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.1.6.1. Hicâzizâde Mehmed b. Mehmed, **Tercüme-i Risâle fi Tenzîhi Ebî Hanîfe ani't-Türrehâti's-Sahife.**³⁰⁷¹
- 1.1.6.2. Gelibolulu Mahmûd Çelebi, **Tercüme-i Risâle-i Ahvâl-ı Kiyâmet.**³⁰⁷²

³⁰⁶⁰ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi 1719.

³⁰⁶¹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y. 725.

³⁰⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hâlet Efendi 419.

³⁰⁶³ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Darende İlçe Halk Ktp. 449/1)

³⁰⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 389.

³⁰⁶⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2436.

³⁰⁶⁶ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet K 434.

³⁰⁶⁷ Abdurrahman Kaya, "Şeyh Aliyyü's-Sadrî el-Konevî, Birgivî'nin Vasiyyet-nâme'sinin Şerhi (1b-49b), [Giriş-Tenkitli Metin- Dizin]", Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2005.

³⁰⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 237.

³⁰⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişâh Sultan 108.

³⁰⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 3593.

³⁰⁷¹ Nüshası Mısır Milli Ktp. Tevhid Türkî 20 numarada bulunan bu tercümenin yapıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Katalogta istinsah tarihi için 1077/1665 tarihi verilmiştir.

³⁰⁷² Tercüme tarihi tespit edilemeyen bu eserin 1119/1706 istinsah tarihli Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp.'de bulunan bir nüshası vardır. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 1038 numarada bulunan

- 1.1.6.3. Mehmed Sa'îd, **Tercüme-i Munkiz mine'd-Dalâl.**³⁰⁷³
- 1.1.6.4. Dürrî, Şeyh Mehmed Mevlevî el-Çorluvî, **Nûru'l-Le'âlî Şerhu Bed'i'l-Emâlî.**³⁰⁷⁴
- 1.1.6.5. Hüseyin b. Mehmed Mustafâ, **Tercüme-i Akâ'id-i Senûsî.**³⁰⁷⁵
- 1.1.6.6. Keşfî Ahmed Efendi, **Nûru'l-Ezhâr fî Şerhi'l-Fıkheti'l-Ekber.**³⁰⁷⁶
- 1.1.6.7. Halîl b. Ahmed el-Hayâlî, **Miftâhu'l-Felâh ve Râhatü'l-Ervâh (Tercüme-i el-Milel ve'n-Nihal).**³⁰⁷⁷
- 1.1.6.8. Teşrîfâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, **Gülşen-i Esrâr (Şerh-i Risâle-i Birgivî).**³⁰⁷⁸
- 1.1.6.9. Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî, **Şerh-i Kasîde-i Emâlî (Yekûlü'l-Abd).**³⁰⁷⁹
- 1.1.6.10. Ahmed Kürdî, **Şerh-i Akâ'id-i Birgivî.**³⁰⁸⁰
- 1.1.6.11. Şeyh Mahmûd Ardahanî Tokadî el-Kâdirî, **Tercüme-i Vasiyyetnâme-i İmâm Gazalî.**³⁰⁸¹
- 1.1.6.12. Abdullâh b. Mustafâ –Şeyh Hulûsî Aksarayî-, **Tercüme-i Akâ'id.**³⁰⁸²
- 1.1.6.13. Nûrullâh Aksarayî, **Tercüme-i Tahkîkü'l-Mebâhisi'l-Vücûdiyye ve'l-Mekâsidi'l-Usûl.**³⁰⁸³
- 1.1.6.14. Necîb Efendi, **Tercüme-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰⁸⁴
- 1.1.6.15. Abdurrahmân b. Acem Muhyiddîn Karâfî, **Şerh-i Fikhü'l-Ekber.**³⁰⁸⁵

nüshasında ise herhangi bir tarih bulunmamaktadır. Tercümenin Milli Ktp. Yz A 1941numarada bulunan nüshasında mütercim ismi Mehmed olarak kaydedilmiştir.

³⁰⁷³ Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1078 numarada bulunan bu tercümede mütercimin ismi eserin sonunda yer almakta olup tercüme tarihi kaydedilmemiştir. Nüshanın istinsahı ise 1158/1745 yılında tamamlanmıştır.

³⁰⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1315. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY1945 numaradaki nüshanın istinsah tarihi 1181/1767-68'dir.

³⁰⁷⁵ Bu tercümenin ulaşılabilen Hacı Selim Ağa Ktp. 642 numaradaki nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁰⁷⁶ Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5904 numarada bulunan bu eserin telif tarihi tespit edilememiştir.

³⁰⁷⁷ Tek nüshası TBMM Ktp. 143/1 numarada bulunan bu tercümenin yazılış veya istinsah tarihi bulunmamaktadır.

³⁰⁷⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1332 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi belli değildir.

³⁰⁷⁹ Nüshası Burdur İl Halk Ktp. 486/6 numarada bulunan bu şerhin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁰⁸⁰ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 214 numarada bulunan bu şerhin ne telif ne de istinsah tarihi bellidir.

³⁰⁸¹ Nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Üniversite A 375/I.

³⁰⁸² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 6026.

³⁰⁸³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2846.

³⁰⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 404.

³⁰⁸⁵ Nüshası için bkz. Isparta Uluborlu İlçe Halk Ktp. 57 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. içinde).

- 1.1.6.16. Feyzî, **Tercüme-i Kasîde-i Emâlî (manzum)**.³⁰⁸⁶
- 1.1.6.17. Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî, **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁸⁷
- 1.1.6.18. Mehmed Efendi Divriğî, **Tercüme-i Elfâzu'l-Küfr**.³⁰⁸⁸
- 1.1.6.19. Abdürrahîm b. Ahmed, **Tercüme-i Dekâ'ikü'l-Ahbâr fî Zikri'l-Cenneti ve'n-Nâr**.³⁰⁸⁹
- 1.1.6.20. Visâlî, **Tercüme-i Kasîde-i Emâlî (manzum)**.³⁰⁹⁰
- 1.1.6.21. Sinân İzzî, **Tercüme-i Kasîde-i Emâlî (manzum)**.³⁰⁹¹
- 1.1.6.22. Köstendilî Şinâsî Kadî, **Tercüme-i Emâlî**.³⁰⁹²
- 1.1.6.23. Mahmûd el-Hamîdî, **Şerh-i Akâ'id-i Neseî**.³⁰⁹³
- 1.1.6.24. Mahmûd el-Hamîdî, **Şerh-i Kasîde-i Emâlî**.³⁰⁹⁴
- 1.1.6.25. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Fikhü'l-Ekber**.³⁰⁹⁵
- 1.1.6.26. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Akâ'id-i Ebû Mansûr el-Mâturîdî**.³⁰⁹⁶
- 1.1.6.27. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Vasiyyetnâme-i İmâm-ı A'zam**.³⁰⁹⁷
- 1.1.6.28. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Akâ'id-i Senûsî**.³⁰⁹⁸
- 1.1.6.29. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Furuk-ı Dâlle**.³⁰⁹⁹
- 1.1.6.30. Mahmûd el-Hamîdî, **Tercüme-i Tezkire**.³¹⁰⁰
- 1.1.6.31. Mahmûd el-Hamîdî, **Tafsîl-i Mü'minün Bihî**.³¹⁰¹
- 1.1.6.32. Ahmed b. Ahmed Behisnî, **Şerh-i Nazmu'l-Le'âlî**.³¹⁰²

³⁰⁸⁶ Nüshası için bkz. Kayseri Raşid Efendi Ktp. 196/11; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 2858.

³⁰⁸⁷ Nüshası Burdur İl Halk Ktp. 486/6 numarada bulunan bu şerhin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁰⁸⁸ Bu tercümenin ulaşılabilen Manisa İl Halk Ktp. 4843/1 numaradaki nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁰⁸⁹ Nüshasına ulaşılabilen bu tercüme için bkz. Keşf. II. 627.

³⁰⁹⁰ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 908/3.

³⁰⁹¹ Her bir beytin iki beyitle tercüme edildiği bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1391.

³⁰⁹² Mensur olan bu tercüme için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1430.

³⁰⁹³ Nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/1 numarada bulunan bu tercüme 1153/1740-41'te istinsah edilmiştir. Bahsi geçen Mahmûd Hamîdî'nin Mülteka'l-Ebhûr'u 1652-53 yılında tercüme eden Mahmûd b. Vehhâb el-Hamîdî olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁰⁹⁴ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/6. Bir diğer nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 936.

³⁰⁹⁵ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/3.

³⁰⁹⁶ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/2.

³⁰⁹⁷ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/4.

³⁰⁹⁸ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/5.

³⁰⁹⁹ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/7.

³¹⁰⁰ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/8.

³¹⁰¹ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3637/9.

- 1.1.6.33. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mu'cizât-ı Enbiyâ li-Süyûtî**.³¹⁰³
- 1.1.6.34. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Emâli (manzum)**.³¹⁰⁴
- 1.1.6.35. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Emâli (manzum)**.³¹⁰⁵
- 1.1.6.36. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kasîde-i Emâli (manzum)**.³¹⁰⁶
- 1.1.6.37. (Mütercimi belirsiz), **El-İşâ'a fî Tercemeti's-Sâ'a**.³¹⁰⁷
- 1.1.6.38. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Akâ'id-i İslâmiyye**.³¹⁰⁸
- 1.1.6.39. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Cevheretü'l-Fâhire fî Ahvâli'l-Âhire**.³¹⁰⁹
- 1.1.6.40. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Sifâtullâh**.³¹¹⁰
- 1.1.6.41. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle fî Tekbîr Kızılbaş**.³¹¹¹

1.2. HADİS İLİMLERİ

1.2.1. XV. YÜZYIL

- 1.2.1.1. Bedreddîn b. Himmet-yârü'l-Mevlevî ? (ö. 1435'ten sonra), **Tercüme-i Ehâdis**.³¹¹²

1.2.2. XVI. YÜZYIL

- 1.2.2.1. Emîr Muhaddis Mukaddes (ö. 1544'ten sonra), **Hadîs-i Erba'in-i Kudsi**.³¹¹³
- 1.2.2.2. Dervîş Saâtî (ö. 1550-51'den sonra), **Kitâbün Yantku bi'l-Hak (Terceme-i Hadîs-i Erbâ'in)**.³¹¹⁴

³¹⁰² Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. Ak Ze 36; Balıkesir İl Halk Ktp. 47.

³¹⁰³ Nüshası Hacı Mahmud 4493 numarada bulunan bu tercüme sondan eksiktir.

³¹⁰⁴ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 13/4. İstinsah tarihi 1262/1845-46.

³¹⁰⁵ Her bir beytin bir kıt'a ile tercüme edildiği bu eserin nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3080.

³¹⁰⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6638.

³¹⁰⁷ Mütercimi tespit edilemeyen bu tercüme Hazînedâr Alî Paşa'nın emri ile yapılmıştır. Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 4075; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 206.

³¹⁰⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 506 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi, tercüme veya istinsah tarihine dair bilgi vermemektedir.

³¹⁰⁹ Bağdat valisi Süleyman Paşa'nın musahiblerinden olan Seyfî Ağa'nın isteği üzerine kaleme alına bu tercümenin nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 2667.

³¹¹⁰ Nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 667/2 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi bilinmediği gibi tercüme tarihi de belirsizdir. İstinsah tarihi ise 1132/1719'dir.

³¹¹¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 695.

³¹¹² Hz. Peygamber'in 475 civarındaki hadisinin tercüme edildiği bu eser için bkz. Erdoğan Yılmaz, "Ahâdis-i Nebî (ve Sad Kelimât-ı Çâr Yâr-ı Güzîn) (1a-125a)", (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1970; Kadriye Ülker, "Ahâdis-i Nebî (ve Sad Kelimât-ı Çâr Yâr-ı Güzîn) (125a-207b)", (Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1970.

³¹¹³ Abdülkadir Karahan, eserin ulaşılabilen nüshasının Manisa İl Halk Ktp. 1540/2 numarada, 102b-117b yaprakları arasında yer aldığını söylemektedir. Bkz. a.g.e., s. 172.

- 1.2.2.3. Pîr Mehmed (ö. 1554'ten sonra), **Tercüme-i Meşâriku'l-Envâr.**³¹¹⁵
- 1.2.2.4. Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî (ö. 1571), **Zuhretü'l-Âhire min Ehâdisi Hayri'l-Beriyye (Şerh-i Hadîs-i Erba'în).**³¹¹⁶
- 1.2.2.5. Ahmedî, Yûsuf Sinân b. Ya'kûb Germiyanî (ö. 1571), **Tenbîhü'l-Gabî fî Rü'yeti'n-Nebî (Şerh-i Hadîs-i men re'ânî...).**³¹¹⁷
- 1.2.2.6. Şühî (ö. 1580'den sonra), **Şerh-i Ehâdis.**³¹¹⁸
- 1.2.2.7. Mehmed b. Bedreddîn Münşî (ö. 1591), **ed-Dürrü'l-Manzûd fî'l-Haberi'l-Mevrûd.**³¹¹⁹
- 1.2.2.8. Ârifî, Muslihuddîn Mustafâ b. Hacı Hasan b. Hacı Ramazân b. Fethullâh (ö. 1596'dan sonra), **Zuhrü'l-Ârifin fî Yevmi'd-Dîn (Şerh-i Ehâdis).**³¹²⁰
- 1.2.2.9. Nûreddîn Alî b. Sultân Mehmed el-Kârî (ö. 1605), **Şerh-i Hadîs-i "Ene Sâhibü'n-Nüşûr".**³¹²¹
- 1.2.2.10. Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö.1605), **Tercüme-i Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**³¹²²
- 1.2.3. XVII. YÜZYIL**
- 1.2.3.1. (Mütercimi belirsiz –I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Kitâbü'l-Erba'în el-Müsemma bi-Ravzati'l-Vâ'izin fî Ehâdisi Seyyidi'l-Mürselin.**³¹²³
- 1.2.3.2. Fâtih Ahmed er-Reşîd b. Abdullâh el-Ağrusî, el-Hamîdî (ö.1615), **Tercüme-i Nuhbetü'l-Fiker.**³¹²⁴
- 1.2.3.3. Mehmed Ebü'l-Fazl Sincârî (XVII. Yüzyıl –Sultan II. Osmân devri-), **Tercüme-i Ehâdis-i Muhtelifa fî Fazilet-i Mekke-i Mükerrerme.**³¹²⁵

³¹¹⁴ Nüshası TDK Ktp. Yz. A 74 numarada bulunan bu tercüme 934/1527 yılında tamamlanmıştır. Bahsi geçen mütercimim Murat Karavelioğlu'nun Şikâyetnâme'sini tanıttığı Sâ'atî olması kuvvetle muhtemeldir. Bkz. Murat A. Karavelioğlu, "Sâati ve Şikâyetnamesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sy. 23, İstanbul 2010, s. 131-166.

³¹¹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 715; 716; Nurosmaniye 733; Pertevniyal 185.

³¹¹⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 3659.

³¹¹⁷ Eser İstanbul'da (Mekteb-i Tibbiye-i Şahane Matbaası, 1300/1883) basılmıştır. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3431.

³¹¹⁸ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 65.

³¹¹⁹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3325.

³¹²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 607.

³¹²¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 3438/8.

³¹²² Bkz. Mustafa Koç, **Baleybelen Muhyi-i Gülşeni İlk Yapma Dil**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s. 48.

³¹²³ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1861.

³¹²⁴ Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 597/1.

- 1.2.3.4. Mehmed Ebü'l-Fazl Sincârî (XVII. Yüzyıl –Sultan Osmân devri-), **Tercüme-i Ehâdîs-i Muhtelife fî Fazîlet-i Medîne-i Münevvere.**³¹²⁶
- 1.2.3.5. Hüsâmeddîn Fakîh oğlu Sinân -Âlim Sinân Efendi- (ö. 1620'den sonra), **Tercüme-i Müntehebât-ı Mesâbih.**³¹²⁷
- 1.2.3.6. İsmâil Rüsûhî b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**³¹²⁸
- 1.2.3.7. Kadrî Mehmed Efendi -Vehbî-i Yamanî-, (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Tercüme-i Câmi'u's-Sağîr.**³¹²⁹
- 1.2.3.8. Hakîm Mahmûd el-Hemedânî (ö. 1660'dan sonra), **Tefsîrû Men Arefe'n-Nüfûs (“Men arefe nefsehü” hadisinin şerhi veya tefsiri).**³¹³⁰
- 1.2.3.9. Rifkî Çelebi (ö. 1669'dan sonra), **Dürr-i Yektâ (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în).**³¹³¹
- 1.2.3.10. Esîrî, Mehmed el-Hanefî el-Halebî (ö. 1684), **Terceme-i Şerh-i Hadîs-i Erba'în li'l-Birgivî.**³¹³²
- 1.2.3.11. Abdullâh b. Mehmed b. Şa'bân (ö. 1703'ten sonra), **Ahsenü'l-Haber min Kelâmi Seyyidi'l-Beşer.**³¹³³
- 1.2.3.12. Mehmed Emîn b. Mustafâ el-Ömerî (ö. 1705'ten sonra), **Şerh-i Manzûme-i Garâmî.**³¹³⁴
- 1.2.3.13. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm el-İmâdî (ö. 1708'den sonra), **Umdetü'l-Âmilîn li-Merzâti Rabbi'l-Âlemîn.**³¹³⁵
- 1.2.3.14. Hasan b. Nasûh ed-Dümnevî el-Bosnevî (XVII. yüzyıl), **Mecma'u'l-Letâ'if.**³¹³⁶
- 1.2.4. XVIII. YÜZYIL**
- 1.2.4.1. Alî b. Fazlullâh Mar'aşî (ö. 1721), **Şerh-i Hadîs-i Nebevî.**³¹³⁷

³¹²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4513.

³¹²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kadızade Mehmed 550/4.

³¹²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 239.

³¹²⁸ Ankaravî'nin bu eseri hakkında geniş bilgi için bkz. Karahan, **İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, s. 234-39; Semih Ceyhan, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 2005, s. 274-281.

³¹²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 457, 459, 460, 461, 462.

³¹³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3111.

³¹³¹ Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 813 numarada bulunan bu kırk hadis tercümesi mensur olup IV. Mehmed'e sunulmuştur.

³¹³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hayri –ABD Efendi 152.

³¹³³ Eser hakkında geniş bilgi için bkz. Karahan, a.g.e., s. 247-48.

³¹³⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 740.

³¹³⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Çorlulu Ali Paşa 290 numarada bulunan bu tercüme Çorlulu Alî Paşa adına kaleme alınmıştır.

³¹³⁶ Nüshası için bkz. Gazi Hüseyin Bey Ktp. R. 2162.

- 1.2.4.2. Hikmetî (XVIII. yüzyıl -III. Ahmed devri-?), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**³¹³⁸
- 1.2.4.3. Süleymân Fâzıl (ö. 1722), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în-i Nevevî.**³¹³⁹
- 1.2.4.4. Kerîmüddîn Hüseyin el-Ezherî (ö. 1722'den sonra), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în fi't-Terğîb.**³¹⁴⁰
- 1.2.4.5. Kerîmüddîn Hüseyin el-Ezherî (ö. 1722'den sonra), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în fi't-Terhîb.**³¹⁴¹
- 1.2.4.6. Kerîmüddîn Hüseyin el-Ezherî (ö. 1722'den sonra), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în fi Emri bi'l-Ma'rûf.**³¹⁴²
- 1.2.4.7. Kerîmüddîn Hüseyin el-Ezherî (ö. 1722'den sonra), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în fi Nehyi ani'l-Münker.**³¹⁴³
- 1.2.4.8. İbrâhîm Fitrî el-Buhârî Edirnevî (ö. 1723), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în fi Ahlâki'n-Nebî.**³¹⁴⁴
- 1.2.4.9. İbrâhîm Fitrî el-Buhârî Edirnevî (ö. 1723), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în fi't-Tıbbi'n-Nebevî.**³¹⁴⁵
- 1.2.4.10. Vahdetî Osmân Efendi (ö. 1723), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**³¹⁴⁶
- 1.2.4.11. Osmânzâde Ahmed Tâ'ib (ö. 1724), **Tercüme-i Meşârikü'l-Envâr.**³¹⁴⁷
- 1.2.4.12. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în.**³¹⁴⁸
- 1.2.4.13. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Kenz-i Mahfî (Şerh-i Hadîs-i Küntü Kenzen).**³¹⁴⁹
- 1.2.4.14. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Hadîs-i "Le ene Ekremü alellâhi min en Yedeânî fi'l-Arzi Ekser min Selâs".**³¹⁵⁰

³¹³⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 692.

³¹³⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 135.

³¹³⁹ Nüshasına ulaşılamayan bu eser OM'de geçmektedir. Bkz. OM. I. 325.

³¹⁴⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 571.

³¹⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 562.

³¹⁴² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 562.

³¹⁴³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 562.

³¹⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 709/5.

³¹⁴⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 709/4.

³¹⁴⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 340.

³¹⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Beşîr Ağa 87.

³¹⁴⁸ Bursalı İsmail Hakkı, **Kırk Hadis Şerhi**, (hazırlayan: Mustafa Utku), Bursa, Uludağ Yayınları, 1999; Hikmet Gültekin, "İsmail Hakkı Bursevî, Kırk Hadîs Şerhi Transkripsiyonu ve Hadislerin Tahrîc ve Tenkîd Kitiği (İlk Yirmi Hadis)", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 1996; Ayşe Gültekin, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Kırk Hadîs Şerhi Üzerine Tahrîc ve Tenkîd Çalışması", (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 1996.

³¹⁴⁹ Bkz. Abdülkadir Akçiçek, **Gizli Hazine**, İstanbul, 1967.

- 1.2.4.15. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Hadîs-i “İzâ Tahayyurtum fi’l-Umûr Feste’înu min ehli’l-Kubûr”**.³¹⁵¹
- 1.2.4.16. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Mecmû’atu’l-Müteferrika**.³¹⁵²
- 1.2.4.17. Süleymân b. Hayreddîn (ö. 1729’dan sonra), **Şerh-i (Terceme-i), Mecâlis-i Rûmî**.³¹⁵³
- 1.2.4.18. Hacı Abdullâh- imâm-ı evvel-i câmi’-i Ebâ Eyyûb- (ö. 1738), **Tercüme-i Ehâdîs-i Kudsiyye**.³¹⁵⁴
- 1.2.4.19. Abdurrahîm et-Tabîb Bursevî (ö. 1743’ten sonra), **Tercüme-i Şerh-i Çihil Hadîs**.³¹⁵⁵
- 1.2.4.20. Abdülgaffâr b. Hasan Kırımı (ö.1744), **Şerh-i Hadîs-i Erba’în**.³¹⁵⁶
- 1.2.4.21. Mehmed Lübbî Efendi (ö. 1752-53), **Tercüme-i Meşârik**.³¹⁵⁷
- 1.2.4.22. Hâfiz Sâlih b. Süleymân (ö. 1760’tan sonra), **Mensûr Tercüme-i Hadîs-i Erba’în**.³¹⁵⁸
- 1.2.4.23. Mostar Müftisi Ahmed Efendi (ö. 1776), **Tercüme-i Hadîs-i Erba’în**.³¹⁵⁹
- 1.2.4.24. Hâfiz Ahmed b. Mustafâ Sincanî (ö. 1776’dan sonra), **Şerh-i Hadîs-i Erba’în**.³¹⁶⁰
- 1.2.4.25. Mehmed b. Yûsuf el-İspirî (ö. 1780), **Şerh-i Hadîs-i Erba’în**.³¹⁶¹
- 1.2.4.26. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Fasl-ı Usûl-ı Hadîs mine’n-Nikâye**.³¹⁶²
- 1.2.4.27. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Hadîsü’l-Feth**.³¹⁶³
- 1.2.4.28. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Âsâr-ı ‘Adîde (Tercüme-i Hadîs-i Erba’în)**.³¹⁶⁴

³¹⁵⁰ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdai 467.

³¹⁵¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1549.

³¹⁵² Seçme bazı hadislerin şerh edildiği bu şerhin nüshası için bkz. BEYBEK Genel 42.

³¹⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah 220.

³¹⁵⁴ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Şer’iyye 71.

³¹⁵⁵ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Coğrafya Türkî Halil Ağa 1.

³¹⁵⁶ OM. III. 94’te geçen bu eserin nüshasının ulaşılamadığı gibi dili hakkında da bir bilgimiz bulunmamaktadır.

³¹⁵⁷ Eserin nüshasına ulaşılmamıştır. Bkz. OM. II.12.

³¹⁵⁸ Süleymaniye Ktp. Fatih 5430/3 numarada bulunan nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³¹⁵⁹ Nüshası için bkz. Bratislava Üniveritesi’ndeki Türkçe Yazmalar arasında 398 numarada bulunmaktadır.

³¹⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2209.

³¹⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hayri-H. Abdullah 152.

³¹⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 433.

³¹⁶³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y. 725.

³¹⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/22.

- 1.2.4.29. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Âsâru'l-Ahab li-Hubbi'l-Arab (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în)**.³¹⁶⁵
- 1.2.4.30. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Hüccetü'l-Hatti'l-Hasan (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în)**.³¹⁶⁶
- 1.2.4.31. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Bî-Nukat-ı Ehâdis-i Nebeviye (Turaru's-Selâm li-Ahrâri'l-İslâm)**.³¹⁶⁷
- 1.2.4.32. Feyzî Süleymân Paşa (ö.1792), **Hüsnü's-Sülûk fi Şâni'l-Mülûk (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în)**.³¹⁶⁸
- 1.2.4.33. Mehmed b. Ömer el-Kastamonî (ö. 1802'den sonra), **Tercüme-i Nuhbetü'l-Fiker**.³¹⁶⁹
- 1.2.4.34. İbrâhîm Hanîf (ö.1803), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în fi Remyi's-Siyâm**.³¹⁷⁰
- 1.2.4.35. İbrâhîm Hanîf (ö.1803), **ed-Dürri's-Semîn fi Şerhi Hadîsi'l-Erba'în li-Alî Kârî**.³¹⁷¹
- 1.2.4.36. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **el-Asl ve'l-Fer' fi Şerhi Hadîsi Ümmi Zer**.³¹⁷²
- 1.2.4.37. Seyyid Mehmed Cârullâh eş-Şâzelî el-Halvetî el-Kudsî (XVIII. yüzyıl –III. Selîm devri-), **Hüsnü's-Sülûk fi Şâni'l-Mülûk (Şerh-i Hadîs-i Erba'în)**.³¹⁷³

1.2.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR

- 1.2.5.1. Ebü'l-Feth b. Alî, **Ahdaku'l-Ahbâr (Tercüme-i Hadîs-i Erba'în)**.³¹⁷⁴
- 1.2.5.2. Mustafâ Sa'îd b. Receb, **Tercüme-i Âyât u Ehâdis fi Fezâ'il-i Ebûbekr**.³¹⁷⁵
- 1.2.5.3. Meylî, **Şerh-i Hadîs-i Erba'în**.³¹⁷⁶
- 1.2.5.4. Hasan b. Mehmed el-Kitâbci el-Mısrî, **İkâzü'n-Nâ'im fi Fezâili'l-Hâdim**.³¹⁷⁷

³¹⁶⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 614/9.

³¹⁶⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 614/1.

³¹⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 614.

³¹⁶⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7341.

³¹⁶⁹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 45 ve Edirne Selimiye Ktp. 911.

³¹⁷⁰ İncelenen nüsha Nadir Eserler Ktp. TY 7347/2 numarada 34b-38b yaprakları arasında bulunmaktadır.

³¹⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 311; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 3454/11.

³¹⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah 70.

³¹⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1048.

³¹⁷⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 242 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1094/1682-83 tarihini göstermektedir.

³¹⁷⁵ Biri Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 283M biri de Nurosmeniye Ktp. 1192 numarada bulunan bu tercüme Sultân Ahmed b. Sultân Mehmed'e sunulmuştur. Bu padişahın aynı künyeye uyan I. Ahmed mi yoksa III. Ahmed mi olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır.

³¹⁷⁶ Nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî 34 numarada bulunan bu şerhin hangi Meylî mahlaslı şair tarafından ve ne zaman yazıldığı bilinmemektedir. Nüshanın istinsah tarihi 1212/ 1796'dır.

- 1.2.5.5. İbrâhîm Sıdkî b. Hasan b. İbrâhîm el-Üsküdarî, **Risâle fi Tercemeti Ba'zı Ehâdîsi'l-Kudsîyye.**³¹⁷⁸
- 1.2.5.6. Abdullâh el-Kâtib, **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în li-Fezâ'ili'r-Remy.**³¹⁷⁹
- 1.2.5.7. Mustafâ b. Abdülkerîm Sirozî, **Ehâdîsü'l-Erba'în fi Tergîbi'l-Cihâd.**³¹⁸⁰
- 1.2.5.8. İbrâhîm el-Kurrâ, **Misbâhu'l-Münîr fi Halli Elfâzi'l-Beşîr ve'n-Nezîr (Şerh-i Hadîs-i Erba'în).**³¹⁸¹
- 1.2.5.9. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în.**³¹⁸²
- 1.2.5.10. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Hadîs-i Erba'în fi'l-Gazavât.**³¹⁸³
- 1.2.5.11. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în fi'l-Cihâd.**³¹⁸⁴
- 1.2.5.12. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdîs-i Nebî.**³¹⁸⁵
- 1.2.5.13. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdîs-i Erba'în fi Fezâ'il-i Selâfîn ve Hukûki'l-Merâ'i'l-Âdilîn.**³¹⁸⁶
- 1.2.5.14. (Mütercimi belirsiz), **Ehâdîs-i Ahvâl-i Nisâ.**³¹⁸⁷
- 1.2.5.15. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hadîs-i Erba'în fi Fezâ'ili'l-Gazâ.**³¹⁸⁸

³¹⁷⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4435 numarada bulunan bu hadis tercümelerinin sonunda tercüme mi yoksa istinsah tarihi mi olduğu anlaşıl原因amayan 1224/1808-09 tarihi bulunmaktadır.

³¹⁷⁸ Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 590/1 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1247/1831'dir.

³¹⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 32.

³¹⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 190/6. Tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³¹⁸¹ Nüshası Süleymaniye Ktp. İzmir 97 numarada bulunan bu kırk hadis şerhinin şârihi hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak eserlerinin sonunda yer alan tarihler dikkate alındığında XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır.

³¹⁸² Nüshası Süleymaniye Ktp. Osman Huldi 25 numarada bulunan bu mensur kırk hadis tercümesinin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair nüshada bilgi bulunmamaktadır; ancak dil özelliklerine bakılırsa XV. yüzyıl gibi erken dönemlerde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

³¹⁸³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 152 numarada bulunan bu şerhin ne tercüme ne de istinsah tarihi bellidir.

³¹⁸⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 152 numarada bulunan bu kırk hadisin mütercimi, tercüme ve istinsah tarihi belirsizdir.

³¹⁸⁵ Mütercimi belirsiz olan bu tercümede; önce ibadetin fazileti hakkında 100; ardından da Hz. Peygamber'e salat getirmenin fazileti hakkında da 40 hadis derlenip Mehmed Paşa adındaki bir zatın isteği üzerine tercüme edilmiştir. Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 175/2. Tercüme 1100/1689 yılında istinsah edilmiştir.

³¹⁸⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 32 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi ve tercüme edildiği tarih belirsizdir. Tercüme Sultân Murâd'a sunulmuşsa da bunun hangi Murâd olduğuna dair bir işaret verilmemiştir.

³¹⁸⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 4654/3.

- 1.2.5.16. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdis fi's-Salât.**³¹⁸⁹
- 1.2.5.17. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdis.**³¹⁹⁰
- 1.2.5.18. (Mütercimi belirsiz), **Erba'üne Hadîsen fi Fazli Fukarâ'i's-Sâdikîn.**³¹⁹¹
- 1.2.5.19. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdis-i Kudsiyye.**³¹⁹²
- 1.2.5.20. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ehâdis-i Nebeviye fi Muhabbeti Ehli'l-Beyt.**³¹⁹³
- 1.3. İLMÜ'T-TEFSİR (Tefsîr İlimleri)**
- 1.3.1. KUR'AN TERCÜMELERİ***
- 1.3.1.1. (Mütercimi belirsiz), **Satır-arası Kuran Tercümesi.**³¹⁹⁴
- 1.3.1.2. (Mütercimi belirsiz), **Satır-arası Kuran Tercümesi.**³¹⁹⁵

³¹⁸⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 152 numarada bulunan bu kırk hadis tercümesi, mensur olup mütercimi veya tercüme tarihi belirsizdir.

³¹⁸⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 212 numarada 61b-70b yaprakları arasında bulunan bu tercümede namaz hakkındaki bazı hadisler mensur olarak tercüme edilmiştir. Mütercim veya tercüme tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

³¹⁹⁰ Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3729/3 numarada bulunan bu tercümenin başında “*kitâbü hadîsi erba'in*” yazmakta ise de eserde 69 hadisin mensur tercümesi bulunmaktadır.

³¹⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi Ek 74/7.

³¹⁹² Nüshası Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 817/23 numarada bulunan bu tercümede 15 kudsi hadisin tercümesi yer almaktadır. tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³¹⁹³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Galata Mevlevihanesi 7 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belirsiz olduğu gibi, nüshada tercüme veya istinsaha dair bir tarih de bulunmamaktadır.

* Yazma eser kütüphanelerinde birçok örneği bulunan Kur'an tercümeleri, daha ziyade satırlı şekilde olup mütercimleri bilinmemektedir. Bunların bir kısmı Doğu Türkçesi ile yapılmışken bir kısmı da Batı Türkçesiyledir. Bu bölümde Batı Türkçesi ile kaleme alınan tercüme listelenecektir.

³¹⁹⁴ Bursa Yazma ve Eski Basma Eserler Ktp'de bulunan bu satır altı Kur'an tercümesi 1401 yılında istinsah edilmiştir. Bkz. Murat Küçük, “Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Satır Arası İlk Kur'an Tercümesi (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2001.

³¹⁹⁵ Nüshası Sivas Kongre ve Etnoğrafya Müzesi E. Y. 84/176 numarada bulunan bu satır altı tercümenin Eski Anadolu Türkçesi dönemine ait olduğu düşünülmektedir. Eser hakkında şu çalışmalar yapılmıştır:

Hikmet Yılmaz, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [1b-53a]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1992.

Ali Akar, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [53b-105b]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1992.

H. İbrahim Delice, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [105b-170b]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1992.

Emin Eminoğlu, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [171a-245b]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1992.

Mehtap Alper, Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Metin-Gramer-Sözlük) [315a-388a]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 1998.

Vefa Ayhan, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Sözlük) [245b-320a]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2007.

Mehmet Kütükçü, “Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [535b-616b]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2005.

- 1.3.1.3. Muhammed b. Hamza (ö. 1424'ten sonra), **Satır-arası Kuran Tercümesi**.³¹⁹⁶
- 1.3.1.4. Tireli Mehmed b. Seyyid Gazi (ö.1479'dan sonra), **Tercüme-i Kur'ân**.³¹⁹⁷
- 1.3.1.5. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³¹⁹⁸
- 1.3.1.6. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³¹⁹⁹
- 1.3.1.7. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁰
- 1.3.1.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰¹
- 1.3.1.9. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰²
- 1.3.1.10. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰³
- 1.3.1.11. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁴
- 1.3.1.12. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁵
- 1.3.1.13. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁶
- 1.3.1.14. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁷
- 1.3.1.15. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁸
- 1.3.1.16. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân**.³²⁰⁹

Harun Küpeli, "Eski Anadolu Türkçesiyle Yazılmış Satırlar Arası Bir Kur'an Tercümesi (Gramer-Metin-Tertip-Sözlük) [464a-535b]", (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, Sivas, 2006.

³¹⁹⁶ Ahmet Topaloğlu, **Muhammed b. Hamza xv. Yüzyılın Başlarında Yapılmış Kuran Tercümesi**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1976.

³¹⁹⁷ Nüshası Ali Dehri Dilçin'in kütüphanesinde bulunan bu tercümede mütercim adına kayıtlı olan ismin müstensih olma ihtimali de bulunmaktadır.

³¹⁹⁸ Nüshası Türk ve İslam Eserleri Müzesi 20 numarada bulunan bu tercümenin diğer nüshalarının Hacı Selim Ağa Ktp. Hüdayi Efendi Bölümü 30-31; Bursa Genel Kitaplığı 1, Paris Bibliotheque Naitonale Supplmenet Turc 19 numarada bulunduğu Muhammed Hamidullah tarafından tespit edilmiştir.

³¹⁹⁹ Nüshası Türk ve İslam Eserleri Müzesi 508 numarada bulunan bu tercümenin XV. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır.

³²⁰⁰ Nüshası Türk ve İslam Eserleri Müzesi 357 numarada bulunan bu tercümenin XVI. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır. Bir diğer nüshasının da Bologna Üniversitesi Ktp. 3060 numaradadır.

³²⁰¹ Nüshası Türk ve İslam Eserleri Müzesi 255 numarada bulunan bu tercümenin XV. yüzyılda yazıldığı sanılmaktadır.

³²⁰² Nüshası Türk ve İslam Eserleri Müzesi 257 numarada bulunan bu tercüme, 1049/1639-40'da istinsah edilmiştir.

³²⁰³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 3 numarada bulunan bu tercüme 909/1503 yılında istinsah edilmiştir.

³²⁰⁴ Nüshası TDK Ktp. Yz. B 1 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

³²⁰⁵ Nüshası TDK Ktp. Yz. B 2 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

³²⁰⁶ Nüshası TDK Ktp. Yz. B 3 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

³²⁰⁷ Nüshası TDK Ktp. Yz. A 481 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir. Sonu eksiktir.

³²⁰⁸ Nüshası TDK Ktp. Yz. A 498 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

- 1.3.1.17. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân.**³²¹⁰
- 1.3.1.18. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kur'ân.**³²¹¹
- 1.3.1.19. Mazlûmzâde Mehmed b. Mehmed el-Hasekî, **Tercüme-i Cüz'-i Nebe'**.³²¹²
- 1.3.2. TELİF TEFSİRLER**
- 1.3.2.1. **XIII-XIV. YÜZYIL**
- 1.3.2.1.1. Hacı Bektaş Velî (ö.1271?), **Şerh-i (Tefsîr-i) Besmele.**³²¹³
- 1.3.2.1.2. Hacı Bektaş Velî (ö.1271?), **Tefsîr-i Fâtiha.**³²¹⁴
- 1.3.2.1.3. Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Mülk.**³²¹⁵
- 1.3.2.1.4. Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn.**³²¹⁶
- 1.3.2.1.5. Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha.**³²¹⁷
- 1.3.2.1.6. Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra), **Tefsîr-i Cüz'-i Amme.**³²¹⁸

³²⁰⁹ Nüshası TDK Ktp. Yz. A 532 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

³²¹⁰ Nüshası TDK Ktp. Yz. A 547 numarada bulunan bu satırlı tercümenin istinsah tarihi belli değildir.

³²¹¹ Hamburg 250, Breslau Türk 12, British Museum Or. 1134, Paris Supplement Turc 23 numarada olmak üzere birkaç nüshası bulunan bu Kuran tercümesi için bkz. Richard Hartmann, "Ein Oltosmanischer Koran-Kommentar", **Orientalische Litterarzeitung**, Eylül 1924, XXVII, s. 497-503; C. F. Seybold, "Ein Anonymer Alter Türkischer Kommentar zum Letzten Drittel des Korans in Drei Handschriften zu Hamburg, Breslau und im Britischen Museum", **Sachau Festschrift**, s. 326-332)

³²¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 265.

³²¹³ Rüştü Şardağ, Hacı Bektaş-ı Velî, **Şerh-i Besmele**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1969.

³²¹⁴ Hacı Bektaş-ı Velî, **Fatiha Tefsiri**, (hazırlayan: Hüseyin Özcan), Horasan Yayınları, İstanbul, 2008.

³²¹⁵ Kayahan Erimer, "Tebareke Tefsiri: Metin, İnceleme, Dizin", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, DTCF, Türk dili ve Edebiyatı Bölümü, Ankara, 1976; Ali Özcan, "Tebareke Tefsiri (Metin-Gramer Notları-Sözlük)", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987; Feryal Korkmaz, "Mülk Suresi Tefsiri, Giriş-Gramer-Metin-Dizin", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000; Ulaş Yıldız, "Muhammet Oğlu Mustafa'nın XIV. Yüzyılda Yazdığı Çağdaş Tefsirin Dil Yorumu", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004; Gamze Sönmez, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Mülk Suresi Çevirisi Üzerine Dil İncelemesi (varak no: 31b-61a)", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006; Hasan Şimşek, "Tefsîrî Sûretü'l-mülk (İnceleme-Metin-Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2006.

³²¹⁶ Bkz. Nadide Gürbüz, "Mustafa İbn-i Muhammed Ankaravî, Yâsîn Suresi Tefsiri" (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1986; Mehmet Kara, "Yasin Suresi Tefsiri (İnceleme-Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1988; Funda Sezgin, "14. Yüzyıla Ait Bir Yasin Suresi Tefsiri Üzerinde Sentaks Çalışması", (Basılmamış YL Tezi), Pamukkale Üniversitesi, SBE, Denizli, 1997; Almazbek Jarkynbaev, "XIV. Yüzyılda Yazılmış Bir Yasin Suresi Tefsiri Üzerine Dil İncelemesi", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

³²¹⁷ Özcan Tabaklar, "Anadolu Sahasında Yazılmış Bir Sure Tefsiri", **İlmi Araştırmalar Dergisi**, sy. 16, 2003, s. 97-116.

- 1.3.2.1.7. Mustafâ b. Mehmed Ankaravî (1368'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs**.³²¹⁹
- 1.3.2.2. **XV. YÜZYIL**
- 1.3.2.2.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Vesîletü'l-Mülûk (Tefsîr-i Âyete'l-Kürsî)**.³²²⁰
- 1.3.2.2.2. Yazıcıoğlu Mehmed (ö. 1451), **Tefsîr-i Sûre-i Fâtîha**.³²²¹
- 1.3.2.2.3. (Mütercimi belirsiz, XV. yüzyıl - İsfendiyar b. Bâyezîd devri-), **Cevâhirü'l-Asdâf (Tercüme-i Tefsîr-i Kur'ân)**.³²²²
- 1.3.2.2.4. Celâleddîn b. Ahmed Paşa Sivrihisarî ? -Hızır Bey'in Babası- (XV. yüzyıl), **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn**.³²²³
- 1.3.2.2.5. Üveys b. Hâce Osmân b. Emîr İlyâs b. Evliyâ (XV. Yüzyıl -II. Bâyezîd devri-), **Tefsîr-i Sûre-i 'Amme**.³²²⁴
- 1.3.2.3. **XVI. YÜZYIL**
- 1.3.2.3.1. Yûsuf (XVI. yüzyıl –Giray Hân b. Mengli Giray Hân devri-), **Bazı Kısa Surelerin Tefsiri (Fatîha, âdiyât, kâri'ah ve diğer kısa namaz sureleri)**.³²²⁵

³²¹⁸ Özcan Tabaklar, "Mustafa b. Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri) vrk no: 111b-121a/143a-154b)", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1987; Ulya Nisar, Mustafa b. Muhammed, Amme Cüzü Tefsiri) vrk 121b-143a)", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1987.

³²¹⁹ Ahsen Esatoğlu, "İhlas Suresi Metni, Dil Özellikleri ve Sözlük", (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 1987; Yusuf Akçay, "Mustafa b. Muhammed'in İhlas Suresi Tefsiri, Giriş-İnceleme-Metin-Ekler Dizini-Sözlük-Tıpkıbasım" (Basılmamış YL Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya, 2005.

³²²⁰ Eserin nüshası Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi'ndedir. Serap Gacsi, 1-2 Aralık 2010 tarihinde İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü tarafından düzenlenen **Uluslar arası Eski Anadolu Türkçesi Araştırmaları Çalıştayı**'nda eserin tanıtımını yapan "Ahmed-i Dâî ve **Vesîletü'l-Mülûk li-Ehli's-Sülûk** Adlı Ayetelkürsî Tefsiri" başlıklı bir tebliğ sunmuştur.

³²²¹ Nüshasına ulaşamayan bu eserin varlığından Ziya Demir bahsetmektedir. Bkz. **Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006, s. 102.

³²²² Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şerhiye 60.

³²²³ Yazma eser kütüphanelerinden birçok nüshası bulunan bu tefsir, bazı kütüphanelerde Hızır Bey'e atfedilmişse de tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde, eserin Hızır Bey'in babası tarafından yazıldığı anlaşılmıştır. Atıf Efendi Ktp. 277/1 numaradaki nüshasından hareketle yapılan incelemede ismini zikretmeyen müellif eserini yazmasının sebebi olarak oğlu Hızır Bey'in isteği olduğunu şu şekilde ileri sürmektedir:

"...ve dahi mahdûm-ı muazzam sâhibü'-seyf ve'l-kalem ya'nî el-Hac Hızır Beg Çelebi, bu dâ-i za'îfden sûre-i merkûmu tercüme iltimâs eylemegin fâidesi 'âmm olmak murâd olunup istimâ' idenler rağbet-i tâm ile terğib olunmak ecilden bu dâ'î dahi ol mahdûmun emrine muvâfakat idüp ..." (2a)

Eserin Konya Mevlânâ Müzesi'ndeki nüshasını tanıtan Abdülbaki Gölpınarlı ise müellif olarak Kara Memi olarak kaydetmiştir. Bkz. Abdülbaki Gölpınarlı, **Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu**, C. III, TTK, Ankara, 1972, s. 184-85.

³²²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 283/2.

³²²⁵ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 1137/4.

- 1.3.2.3.2. Muhyiddîn (ö. 1569'dan sonra), **Kehfü'r-Rakîm alâ Tefsîri Ba'zı Âyâtillâhi'l-Kerîm.**³²²⁶
- 1.3.2.3.3. Nûrullâh Efendî b. Hayreddîn (ö. 1570'den sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf.**³²²⁷
- 1.3.2.3.4. Sâfî Ahmed b. Hacer (XVI. yüzyıl, III. Murâd devri-) **Kenz-i İhlâs (Tefsîr-i İhlâs).**³²²⁸
- 1.3.2.3.5. Mecîdî, Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Tezkîrû'n-Nâsîn fî Tefsîri Sûreti'l-Yâsîn.**³²²⁹
- 1.3.2.3.6. Mecîdî, Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Tefsîr-i Sûretü'l-Mülk.**³²³⁰
- 1.3.2.3.7. Hâşimî Emîr Osmân Efendi (ö. 1595), **Tefsîr-i Sûre-i İsrâ.**³²³¹
- 1.3.2.3.8. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö.1597), **Nakdu'l-Hâtır (Nakdu'l-Hâtır fî Tefsîr-i Sureti'l-Kehf).**³²³²
- 1.3.2.3.9. Nev'î, Yahyâ Efendi Malkaravî (ö. 1598), **Tefsîr-i Sûre-i İnşirâh.**³²³³
- 1.3.2.4. **XVII. YÜZYIL**
- 1.3.2.4.1. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdadi (ö.1611), **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha.**³²³⁴
- 1.3.2.4.2. Sinân Menteşevî (ö. 1616'dan sonra), **Tefsîr-i Cüz'-i Amme.**³²³⁵
- 1.3.2.4.3. Üveys b. Muhammed el-Alaşehrî el-Üskübî Veysî (ö. 1627), **Gurretü'l-Asr fî Tefsîri Sûreti'n-Nasr.**³²³⁶
- 1.3.2.4.4. Rûsûhî, İsmâil b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Fütûhât-ı Ayniyye (Fâtiha Tefsîri).**³²³⁷
- 1.3.2.4.5. Yûsuf Celvetî (XVII. yüzyıl –Şeyh Saçlı İbrâhîm ö. 1634 devri-), **Tefsîr-i Âmene'r-Resûlü.**³²³⁸

³²²⁶ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 395.

³²²⁷ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 3905/1.

³²²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Hüsrev Paşa 312.

³²²⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 558.

³²³⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY. 558.

³²³¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 758.

³²³² Yusuf Yıldırım, "Şemseddin Sivasî ve Nakdu'l-Hâtır Adlı Eserinin Tahlili", (Basılmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1995.

³²³³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1046/5.

³²³⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 15/1.

³²³⁵ Eserin nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2912) bulunmaktadır.

³²³⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 3635, Şehid Ali Paşa 128. Aynı tefsirin Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 201 numaradaki nüshası hatalı olarak Gelibolulu Mustafâ Âlî'ye nispet edilmiştir. Bkz. Karatay, a.g.e., C. I, s. 11.

³²³⁷ Bu tefsir 1328/1910'de İstanbul'da Ahmed Kamil Matbaası'nda basılmıştır.

³²³⁸ Şeyh Saçlı İbrâhîm Efendi'nin işaretleriyle kaleme alınan bu tefsirin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2537.

- 1.3.2.4.6. Vehbî-i Yamanî, Kadri Mehmed Efendi (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Tefsîrü'l-Kurân ve Te'vîlü'l-İrfân.**³²³⁹
- 1.3.2.4.7. Abdülmecîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha.**³²⁴⁰
- 1.3.2.4.8. Nûh b. Mustafâ el-Konevî el-Misrî el-Hanefî (ö.1660), **Tenvîrû Basâ'irü Uli'l-Elbâb fi Tefsîri Dakâyiki Ümmi'l-Kitâb (Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha).**³²⁴¹
- 1.3.2.4.9. Mustafâ b. Abdullâh (ö. 1672'den sonra), **Tefsîr-i Âyete'l-Kürsî.**³²⁴²
- 1.3.2.4.10. Alî b. Abdullâh (ö. 1678'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn.**³²⁴³
- 1.3.2.4.11. Sinekzâde Seyyid İbrâhîm b. Ahmed (ö. 1681'den sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn.**³²⁴⁴
- 1.3.2.4.12. Gurâbzâde Ahmed b. Abdullâh el-Kâdirî (ö. 1685'ten sonra), **Zübde-i Âsârü'l-Mevâhib ve'l-Envâr.**³²⁴⁵
- 1.3.2.4.13. Abdülhayy Celvetî Üsküdarî (ö.1705), **Tefsîr-i Ba'zı Suver-i Kur'âniyye.**³²⁴⁶
- 1.3.2.5. **XVIII. YÜZYIL**
- 1.3.2.5.1. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Tefsîr-i Âmene'r-Resûlü.**³²⁴⁷
- 1.3.2.5.2. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Tefsîrû Sûreti'l-Fâtiha.**³²⁴⁸
- 1.3.2.5.3. Mekkîzâde Mehmed Tâhir b. Mehmed Emîn (XVIII. yüzyıl III-Ahmed devri-), **Müstevcibü'l-Halâs fi Tefsîri Sûreti'l-Ihlâs.**³²⁴⁹
- 1.3.2.5.4. Mustafâ b. Şeyh Yûsuf (ö. 1735'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Feth.**³²⁵⁰
- 1.3.2.5.5. Hâherzâde İsmâil b. Mehmed (ö. 1750), **Minhâcü'l-Beyân fi Tefsîri Lüğâti'l-Kur'ân.**³²⁵¹

³²³⁹ Eserin müellif hattı nüshası Bursa İnebey Yazma Eser Haraççioğlu koleksiyonu 105-116 numarada bulunmaktadır.

³²⁴⁰ II. Osmân için telif edilen bu tefsirin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi394/1; Mihrişah 300.

³²⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağatlı Vehbi 115.

³²⁴² Müellif hattı için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 247.

³²⁴³ Nüshaları için bkz. Milli Ktp. Yz A 692/2; 703/1; 3535/3.

³²⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye H. Hüsnü Paşa 63.

³²⁴⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 274.

³²⁴⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2201.

³²⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 414.

³²⁴⁸ Ziyaeddin Coşan, "İsmail Hakkı Bursevi ve Fatiha Suresi Tefsiri", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 2001.

³²⁴⁹ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3224.

³²⁵⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 40.

³²⁵¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 603.

- 1.3.2.5.6. Şeyhülislâm Es'ad Mehmed Efendi b. Şeyhülislâm İsmâîl (ö. 1753), **Tefsîr-i Âyete'l-Kürsî**.³²⁵²
- 1.3.2.5.7. Şeyhülislâm Es'ad Mehmed Efendi b. Şeyhülislâm İsmâîl (ö. 1753), **Hulâsatü't-Tebyîn fi Tefsîri Sûreti Yâsîn**.³²⁵³
- 1.3.2.5.8. Şeyhülislâm Es'ad Mehmed Efendi b. Şeyhülislâm İsmâîl (ö. 1753), **Risâle-i Nasriyye (Tefsîrü Âyeti'n-Nasr)**.³²⁵⁴
- 1.3.2.5.9. Hüseyin b. Pîrî Adanavî (XVIII yüzyıl –I. Mahmûd devri-), **Tefsîrü Âyeti'l-Kürsî**.³²⁵⁵
- 1.3.2.5.10. Şeyh Hamîd Kırîmî (ö. 1771), **Tefsîr-i Âyet-i “er-rahmânu ale'l-arşistevâ”**.³²⁵⁶
- 1.3.2.5.11. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tefsîr-i Âyet-i “İnnâ Arazne'l-Emânete...”**.³²⁵⁷
- 1.3.2.5.12. Kâsım b. Ahmed Resmî Giridî –Monahuyizâde- (ö. 1785'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs**.³²⁵⁸
- 1.3.2.5.13. Kâsım b. Ahmed Resmî Giridî –Monahuyizâde- (ö. 1785'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i İnşirâh**.³²⁵⁹
- 1.3.2.5.14. Kâsım b. Ahmed Resmî Giridî –Monahuyizâde- (ö. 1785'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Duhâ**.³²⁶⁰
- 1.3.2.5.15. Kâsım b. Ahmed Resmî Giridî –Monahuyizâde- (ö. 1785'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Alak**.³²⁶¹
- 1.3.2.5.16. Kâsım b. Ahmed Resmî Giridî –Monahuyizâde- (ö. 1785'ten sonra), **Tefsîr-i Sûre-i Tekâsür**.³²⁶²
- 1.3.2.5.17. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **El-Emânetü'l-Ma'rûza**.³²⁶³

³²⁵² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 54.

³²⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 270.

³²⁵⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 92.

³²⁵⁵ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 327.

³²⁵⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 345.

³²⁵⁷ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 321/2.

³²⁵⁸ Nüshası için bkz. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. 2983/19 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. dâhilinde).

³²⁵⁹ Nüshası için bkz. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. 2517 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. dâhilinde).

³²⁶⁰ Nüshası için bkz. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. 2534 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. dâhilinde).

³²⁶¹ Nüshası için bkz. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. 2518 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. dâhilinde).

³²⁶² Nüshası için bkz. Antalya Elmalı İlçe Halk Ktp. 2530 (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. dâhilinde).

- 1.3.2.5.18. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tefsîrû Sûreti'l-Fâtiha**.³²⁶⁴
- 1.3.2.6. **TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.3.2.6.1. Miskîn Halife, **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs**.³²⁶⁵
- 1.3.2.6.2. Hâmid b. Ahmed, **Tefsîr-i Âyet-i “er-Rahmânu ale'l-Arşi's-Tevâ”**.³²⁶⁶
- 1.3.2.6.3. Hâmid b. Ahmed, **Tefsîr-i Sûreti'l-Vâkı'a**.³²⁶⁷
- 1.3.2.6.4. Mehmed b. Alî, **Tefsîr-i Âyet-i “Ve mâ teşâüne İllâ en Yeşâallâh”**.³²⁶⁸
- 1.3.2.6.5. Mûsâ Sinobî, **Tefsîr-i Sûre-i Fâtiha**.³²⁶⁹
- 1.3.2.6.6. Mevlânâ Kırımî, **Tefsîr-i Sûre-i Yâsîn**.³²⁷⁰
- 1.3.2.6.7. Mehmed Niksârî, **Tefsîr-i Sûre-i İhlâs**.³²⁷¹
- 1.3.2.6.8. Mehmed Sa'îd Efendi, **Tefsîr-i Sûre-i Âdiyât**.³²⁷²
- 1.3.2.6.9. Kırîmîzâde Pîr Mehmed, **Tercüme ve Tefsîr-i Ed'iyye-i Salât**.³²⁷³
- 1.3.2.6.10. İbrâhim el-Kurrâ, **Tefsîr-i Yâsîn**.³²⁷⁴
- 1.3.2.6.11. İbrâhim el-Kurrâ, **Tefsîr-i Sûre-i Necm**.³²⁷⁵
- 1.3.2.6.12. (Müellifi belirsiz), **Tefsîr-i Sûre-i Mülk**.³²⁷⁶
- 1.3.2.6.13. (Müellifi belirsiz), **Şerh-i Sûre-i İnşirâh**.³²⁷⁷
- 1.3.2.6.14. (Müellifi belirsiz), **Tefsîr-i Kur'an-ı Kerîm**.³²⁷⁸

³²⁶³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6698.

³²⁶⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7305.

³²⁶⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 272 (istinsah: 1510); 451 (istinsah: 1563).

³²⁶⁶ Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 9223 numarada bulunan bu tefsirin istinsahı 1772'de tamamlanmıştır.

³²⁶⁷ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 3431.

³²⁶⁸ Nüshası Milli Ktp. Yz A 4500 numarada bulunan bu tefsirin istinsah tarihi 1798'dir.

³²⁶⁹ Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 1467/18.

³²⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 87/1 ve Kastamonu İl Halk Ktp. 1226/4.

³²⁷¹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 386.

³²⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. M. Hayri- Abd Efendi 55/2.

³²⁷³ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3344 numarada bulunan nüshasında eserin yazılış tarihine yönelik bir bilgi bulunmadığı gibi nüshada istinsah tarihi de bulunmamaktadır. Eser Mustafâ Paşa adlı bir devlet adamının emri ile kaleme alınmıştır.

³²⁷⁴ Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 2021; Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3405 ve Hacı Mahmud Efendi 237 numaralarda nüshaları bulunan bu tefsirin yazarı hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak eserlerinin sonunda yer alan tarihler dikkate alındığında XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır.

³²⁷⁵ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. 2021.

³²⁷⁶ Nüshası için bkz. Atıf Efendi Ktp. 277/2.

³²⁷⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1046 numarada bulunan bu eserin kütüphane kaydında Nev'î adına kayıtlı olduğu görülmekteyse de yapılan inceleme neticesinde bu isme rastlanmamıştır.

1.3.3. TERCÜME TEFSİRLER

1.3.3.1. XV. YÜZYIL

- 1.3.3.1.1. (Mütercimi belirsiz –XV. yüzyıl, Umur Paşa devri-), **Tercüme-i Âyât-ı Kurân.**³²⁷⁹
- 1.3.3.1.2. (Mütercim belirsiz, XV. yüzyıl - İsfendiyar b. Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Aynü'l-Hayât.**³²⁸⁰
- 1.3.3.1.3. Şihâbüddîn Ahmed b. Mehmed b. Arabşâh (ö.1450), **Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî.**³²⁸¹
- 1.3.3.1.4. Ebü'l-fazl Mûsa b. Hacı Hüseyin el-İznikî (ö.1429), **Tercüme-i Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl li-Hâzin-i Bağdâdî.**³²⁸²
- 1.3.3.1.5. Ebü'l-fazl Mûsa b. Hacı Hüseyin el-İznikî (ö.1429), **Enfüsü'l-Cevâhir (Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî).**³²⁸³

³²⁷⁸ Nüshası İnan'da bulunan Maraşî Necefi Ktp.'de 1317 numarada yer alan bu tefsirin istinsah tarihinin 1182/1768-69 olduğu ve Sultân Mehmed Gâzî'ye sunulduğu kaydedilmiştir. Bkz. Şadi Aydın, **İnan Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalar Kataloğu**, s. 19

³²⁷⁹ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 478.

³²⁸⁰ Nüshaları için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 172/1; 4391/1; 34337/2.

³²⁸¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 136, Ayasofya Ktp. 147 ve Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 9.

³²⁸² Abdülbaki Çetin bu eserin nüshasının Bursa Yazma ve Basma Eserler Ktp. Ulucami 435 numarada olduğunu söylemektedir. Bkz. "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 22 (Güz 2007), s. 85.

³²⁸³ Son döneme kadar Ebü'l-Leys es-Semerkandî'nin tefsirinin erken dönem tercümeleri etrafında bazı problemler bulunmaktaydı. Abdülbaki Çetin'in 2007'de yazdığı bir makale ile bu problemler büyük oranda çözülmüştür. Çetin bu makalesinde Ahmed-i Dâ'î, İbni Arabşâh ve Mûsâ b. Hüseyin İznikî'nin tercümeleri üzerinde durmuştur. Konuyla ilgili problemlere değinen Çetin, sonuç olarak Ahmed-i Dâ'î'ye atfedilen tercümenin nüshalarının aslında Mûsâ b. Hüseyin İznikî'nin **Enfüsü'l-Cevâhir** adını verdiği tercümenin nüshaları olduğunu tespit etmiştir. İbn Arabşâh'a mal edilen tercümenin de Mûsâ b. Hüseyin İznikî'nin **Enfüsü'l-Cevâhir** adlı eserinin bir muhtasarı olduğuna karar verdiği gibi Mûsâ b. Hüseyin İznikî'nin **Enfüsü'l-Cevâhir** adlı tefsirinin yanında Hâzin-i Bağdâdî'nin **Lübâbü't-Te'vîl fi Me'âni't-Tenzîl** adlı eserini de tercüme ettiğini tespit etmiştir. Bkz. Abdülbaki Çetin, "Ebu'l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine", **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 22 (Güz 2007), s. 53-101.

Hal böyle olunca Ahmed-i Dâ'î'ye ait kılınarak yapılan bilimsel çalışmaları burada kaydetmeyi uygun buluyoruz:

Birgül Yılmaz, "Ahmed-i Dâ'î: Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî, Âl-i İmrân suresi (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002; Elif Topaloğlu, "Ahmed-i Dâ'î, Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî, Nisâ suresi (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2003; Ayşe Nur Alakese, "Ahmed-i Dâ'î'nin Ebü'l-Leys Tefsiri Tercümesi, (197b-231b Yaprakları Arası) Maide suresi, (Dil İncelemesi, Metin, Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Mimar Sinan Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002; Hatice Koç, "Ahmed-i Dâ'î'nin Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî Adlı Eseri (En'âm suresi), (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002; Sema Gonca, "Ahmed-i Dâ'î: Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî, A'râf suresi, (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi Türkiyat

- 1.3.3.1.6. Hatıboğlu (ö. 1430'dan sonra), **Letâyifnâme (Tercüme-i Tefsîr-i Sûre-i Mülk)**.³²⁸⁴
- 1.3.3.2. **XVI. YÜZYIL**
- 1.3.3.2.1. Seyyid Hasan b. Nûrullah (XVI. yüzyıl –I. Selîm devri-), **Tercüme-i Şerh-i Sûre-i Yâsin**.³²⁸⁵
- 1.3.3.2.2. Alî b. Velî Selanikî (ö. 1544'ten sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Kâşifi**.³²⁸⁶
- 1.3.3.2.3. Mehmed b. Bilâl el-Aydinî (XVI. yüzyıl –Rüstem Paşa devri-), **Tercüme-i Sırâtu'l-Müstakîm ilâ Ma'ânî Bismillâhirrahmânirrahîm**.³²⁸⁷
- 1.3.3.2.4. Nûrullâh Efendî b. Hayreddîn (ö. 1570'den sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Yâsin-i Şerîf**.³²⁸⁸
- 1.3.3.2.5. Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö.1574), **Tercüme-i Tefsîr-i Mevâhibü'l-Aliyye**.³²⁸⁹
- 1.3.3.2.6. Yûsuf Siddîk b. Abdurrahmân (1608'den sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Te'vilât Li-Muhyiddin Arabî**.³²⁹⁰
- 1.3.3.3. **XVII. YÜZYIL**
- 1.3.3.3.1. Niğdeli Şeyh Ömer Adûlî (ö. 1634'ten sonra), **Tercüme-i Mevâhibü'l-Ledünniye**.³²⁹¹
- 1.3.3.3.2. Ebu's-Su'ûdzâde Manastırlı Şâh Mehmed b. Ahmed (ö.1651), **Nehrü'd-Dakâyık Tercüme-i Hulâsatü'l-Bahrü'l-Hakâyık**.³²⁹²
- 1.3.3.3.3. Gurâbzâde Ahmed b. Abdullâh el-Kâdirî (ö. 1685'ten sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Ya'kûb Çerhî**.³²⁹³

Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2002; Yasemin Özdemir, “Ahmed-i Dâî: Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî, [Yasin suresi], (Giriş-Metin-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000; Aslı Budak, “Ahmed-i Dâî Tercüme-i Tefsîr-i Ebü'l-Leys-i Semerkandî (45b-91a) [Giriş-Metin-Dizin]”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002; Ali Çiçek, “Ebü'l-Leys es-Semerkandî Tefsiri Tercümesi İlk Üç Surenin Dil Özellikleri (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2003.

³²⁸⁴ Birgül Özel, “Letayif-Name”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995; Veysi Sevinçli, “Letayifname. (Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul 1996; Hanifi Vural, “Letayif-name”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1999; Hatıboğlu, **Letayifname: (inceleme-metin-sözlük-tıkpıbasım)**, (hazırlayan: Veysi Sevinçli), (ed. S. Kemal Ermetin), Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

³²⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 176.

³²⁸⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 255.

³²⁸⁷ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. Keşf. III. 861.

³²⁸⁸ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 3905/1.

³²⁸⁹ Nüshası için bkz. Amasya Bayezid İl Halk Ktp. Gümüşhacıköy 157.

³²⁹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 223.

³²⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 22 (mütercim hattı).

³²⁹² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 1936.

- 1.3.3.3.4. Debbâğîzâde, Antepli Koca Mehmed Efendi (ö. 1707'den sonra), **Tercüme-i Tibyân.**³²⁹⁴
- 1.3.3.4. **XVIII. YÜZYIL**
- 1.3.3.4.1. Hüseyin el-Müftî –Atina müftüsü-(ö. 1742'den sonra), **Tercüme-i Tefsîr-i Sûretü'l-ihlâs.**³²⁹⁵
- 1.3.3.4.2. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Tefsîr-i Menâzilü'l-Kamer.**³²⁹⁶
- 1.3.3.5. **TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.3.3.5.1. Abdülmecîd, **Tercüme-i Tefsîr-i Kur'ân.**³²⁹⁷
- 1.3.3.5.2. Yûsuf b. Mehmed Elmalî, **Tercüme-i Sûretü'l-Kadr.**³²⁹⁸
- 1.3.3.5.3. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Rûh.**³²⁹⁹
- 1.3.3.5.4. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tefsîr-i Selmân-ı Fârisî.**³³⁰⁰
- 1.4. KİTÂB-I MUKADDES TERCÜMELERİ**
- 1.4.1. XVI. YÜZYIL**
- 1.4.1.1. Le'âlî, Ahmed b. Mustafa, (ö. 1563), **Zebûr'dan Bir Surenin Tercümesi (Tercüme-i Kasîde-i Fatlubnî tecidnî).**³³⁰¹

³²⁹³ Nüshasına ulaşılamayan bu tercümeden aynı yazara ait **Zübde-i Âsârü'l-Mevâhib ve'l-Envâr** adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

³²⁹⁴ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 46.

³²⁹⁵ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 1591/1.

³²⁹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 300.

³²⁹⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 6608 ve Özel 295 numarada bulunan bu tefsir, başta verilen bilgiye göre Arapçadan Türkçeye aktarılmıştır; ancak kaynak metin hakkında bilgi verilmemektedir. Dil özellikleri eski olan bu tercümenin ulaşılabilen her iki nüshası da 1169/1755'de istinsah edilmiştir.

³²⁹⁸ Nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 161/2. Yazılış tarihi belli olmayan bu eserin istinsahı 1251/1834-35 yılında tamamlanmıştır.

³²⁹⁹ Kemâl Paşazâde'nin ruh ile ilgili bir ayete yazdığı tefsirden oluşan risalesinin Şeyh Ramazan Efendi ismindeki birinin isteği üzerine yapılan tercümesidir. Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 4394/2 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 16 Safer 1088/20 Nisan 1677'dir.

³³⁰⁰ Eleazar Birnbaum nüshasına ulaşılamayan bu tefsirin Bosna'da kaybolan yazmalar arasında olduğunu kaydetmektedir. bkz. Burnt Boks: A Catalogue of Some Turkish Manuscripts Destroyed in the 1992 War in Bosnia", **Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s. 226.

³³⁰¹ Yazma eser kütüphanelerinden onlarca nüshası bulunan bu tercüme manzum olup Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3387 numaradaki nüshasının başında yer alan girişte verilen bilgiye göre, Zebûr'da bulunan Rahmân suresine benzer bir bölüm manzum olarak Arapçaya tercüme edilmiş Le'âlî mahlaslı Ahmed b. Mustafâ da bu tercümeyle yine manzum olarak Türkçeye aktarmıştır

1.4.1.2. (Mütercimi Belirsiz, I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Ba'zı Âyât-ı İncil, Tevrât ve Zebûr.**³³⁰²

1.4.2. XVII. YÜZYIL

1.4.2.1. Hâkî, Yahyâ b. İshak (ö. 1659'dan sonra), **Tercüme-i Kitâb-ı Mukaddes.**³³⁰³

1.4.2.2. Alî Ufkî Bey - Wojciech Bobowski- (ö. 1675?), **Tercüme-i Kitâb-ı Mukaddes.**³³⁰⁴

1.4.3. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR

1.4.3.1. İbrâhîm İsrâ'îlî, **Tercüme-i Zebûr.**³³⁰⁵

1.4.3.2. Atinalı Kadı Mehmed b. Hasan, **Tevrat, Zebûr ve İncil'deki Bazı Nasların Tercümesi.**³³⁰⁶

1.4.3.3. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Ahd-i Cedîd (İncil).**³³⁰⁷

1.4.3.4. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i İncil-i Markos.**³³⁰⁸

1.4.3.5. (Mütercimi Belirsiz), **Tercüme-i Ba'zı Âyât-ı Zebûr.**³³⁰⁹

1.5. KUR'AN İLİMLERİ: KİRÂ'AT, TECVÎD VB.

1.5.1. XIII-XIV. YÜZYIL

1.5.1.1. (Mütercimi belirsiz, 1397-98), **Kitâb-ı Tecvîd (Tercüme-i Tecvîd-i Ca'berî).**³³¹⁰

1.5.1.2. Mehmed b. Âşık Selmân el-Lâzkî (1397'den sonra), **Keşfü'l-Me'ânî (Manzum Şâtıbî Şerhi).**³³¹¹

³³⁰² Süleymaniye Kütüphanesinde üç tane nüshasına (Esad Efendi 7, Yahyâ Tevfik 4, Halet Efendi ek 10) ulaşabildiğim bu eserin belli bir ismi olmadığı gibi, yazarının adı da maalesef belli değildir. Eser kütüphane kayıtlarında “Tercüme-i Ba'zı Âyât-ı Zebûr ve Tevrât ve İncil”, “Tercüme-i Ba'zı Âyât-ı İncil” ve “Tercüme-i İncil” adları ile kaydedilmiştir. Eserde Kitâb-ı Mukaddes'ten seçilen bazı bölümler tercüme edilmiştir.

³³⁰³ Bkz. Hannah Neudecker, **The Turkish Bible Translation by Yahyâ bin İshak also called Haki (1659)**, Leiden, 1994.

³³⁰⁴ Bkz. Funda Toprak, **XVII. Yüzyıla Ait Bir İncil Tercümesi (İnceleme-Metin-Sözlük)**, Ankara, 2006.

³³⁰⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 5.

³³⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 144.

³³⁰⁷ TDK Ktp. ve British Museum'da birer nüshası bulunan bu tercümenin metni latinize edilmiştir. Bkz. İbrahim Ethem Özkan, “Tdk Yz.A-19 Numarada Kayıtlı Türkçe İncil Tercümesi (Transkripsiyon-İnceleme-Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyesi Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2006.

³³⁰⁸ Nüshası Süleymaniye Kütüphanesi Yazma Bağışlar 2518 numarada bulunan bu tercümede Markos İncili'nin bir bölümü tercüme edilmiştir. Tercümenin XIX. yüzyılda yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

³³⁰⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4831.

³³¹⁰ Nüshası için bkz. Edirne İl Halk Ktp. Selimiye 98/2.

1.5.2. XV. YÜZYIL

1.5.2.1. (Mütercimi belirsiz -1412-), **Tercüme-i Müttelik-i Şâtîbî**.³³¹²

1.5.3. XVI. YÜZYIL

1.5.3.1. Hamdî, Hamdullâh b. Hayreddîn -Hatîbu Ayasofya- (ö.1555), **Cevâhirü'l-Îkân fî Şerhi Umdeti'l-İrfân**.³³¹³

1.5.3.2. Hamdî, Hamdullâh b. Hayreddîn -Hatîbu Ayasofya- (ö.1555), **Vesiletü'l-Îkân fî Şerhi Rüsûhi'l-Lisân**.³³¹⁴

1.5.3.3. Hamdullâh b. Hayreddîn -Hatîbu Ayasofya- (ö.1555), **Şerhü Umdeti'l-İrfân fî Vasfi Hurûfi'l-Kur'ân**.³³¹⁵

1.5.3.4. Bostanzâde Mehmed b. Mustafâ et-Tirevî ? (ö.1560), **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³¹⁶

1.5.3.5. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi –Kurd Dede- (ö.1588), **Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³¹⁷

1.5.3.6. Münşî Mehmed b. Bedreddîn Akhisarî (ö.1593), **Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³¹⁸

1.5.3.7. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³¹⁹

1.5.4. XVII. YÜZYIL

1.5.4.1. Sûfzâde Mehmed b. Ahmed (ö. 1614'ten sonra), **Manzûm Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³²⁰

1.5.4.2. Mehmed b. Ahmed Merzifonî (ö.1615), **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³²¹

1.5.4.3. Sinân Menteşevî (ö. 1616'dan sonra), **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³²²

³³¹¹ Muharrem Daşdemir, “XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şâtîbî Şerhi: Keşfü'l-me'ânî”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 35 (2007), s. 29-48.

³³¹² 816/1412 yılında tamamlanan bu tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 3681/9.

³³¹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 17.

³³¹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 7.

³³¹⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 79.

³³¹⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 53 numarada bulunan bu tercüme Bostanzâde Mehmed b. Mustafâ et-Tirevî'ye atfedilmekte ise de tarafımızdan incelenen nüshasında bu isme dair bilgi bulunmamıştır.

³³¹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 25.

³³¹⁸ Nüshası için bkz. Atıf Efendi Ktp. 2800.

³³¹⁹ Kaynaklarda Sûdî'nin böyle bir şerhinden bahsedilmemesine karşın Götz'ün hazırladığı katalogda Ms. Or. Oct. 1059 numaradaki şerh Sûdî'ye ait kılınmıştır. Bkz. Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979, s. 19.

³³²⁰ Keşf. IV. 1437'de kayıtlı olan bu tercümenin nüshasına ulaşılamamıştır.

³³²¹ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. Akhisar Zeynelzade 594/4.

³³²² Bu tercümenin nüshası Almanya'da (Ms.or.oct.2912) bulunmaktadır.

- 1.5.4.4. Hüseyin b. Rüstem (ö. 1612'den sonra), **et-Tecvîdü's-Sahîh fî Lisâni's-Sahîh (Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî)**.³³²³
- 1.5.4.5. Hüseyinî, Seyyid Hüseyin (ö. 1649'dan sonra), **Dürr-i Mekkûn (Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî)**.³³²⁴
- 1.5.4.6. Hüseyinî, Seyyid Hüseyin (ö. 1649'dan sonra), **Nazm-ı Dil-Güşâ (Tercüme-i Kitâbü'l-Ây ve's-Sûr)**.³³²⁵
- 1.5.4.7. Hibrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî (ö. 1669), **Şifâ'ü'l-Ebdâni'l-Merzâ fî Sırrî Menâfi'i'l-Kur'ân ve'l-Esmâ'i'l-Hüsna (Tercüme-i Dürrü'n-Nazîm fî Fezâ'ili'l-Kur'âni'l-Azîm)**.³³²⁶
- 1.5.5. XVIII. YÜZYIL**
- 1.5.5.1. Fütûhî, Mehmed b. Abdülfettâh b. Ahmed Divriğî (ö. 1720'den sonra), **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî (manzum)**.³³²⁷
- 1.5.5.2. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³²⁸
- 1.5.5.3. Mustafâ b. Seyyid Nûrullâh (1770'den sonra), **Şerh-i Tecvîd**.³³²⁹
- 1.5.5.4. Hâfız Hüseyin Rizevî (ö.1786'dan sonra), **Şerh-i Kasîde-i Râiyye li's-Şâtübî**.³³³⁰
- 1.5.5.5. Halîl b. Sâlih Akkirmanî (ö. 1719'dan sonra), **Tercüme-i Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³³¹
- 1.5.5.6. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Manzûm Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³³²
- 1.5.5.7. Seyyid Mahmûd b. Seyyid Mehmed en-Nakşibendî el-Urmevî (ö. 1706'dan sonra), **Güzîde**.³³³³
- 1.5.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.5.6.1. Emîr Hoca, **Tercüme-i Kasîde-i Şâtübî**.³³³⁴

³³²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 398.

³³²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 102.

³³²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2482.

³³²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 178.

³³²⁷ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 111/1 numarada bulunan bu tercüme, kataloğu hazırlayanın verdiği bilgiye göre mütercim tarafından istinsah edilmiştir. Karatay, a.g.e., C. II, s. 343.

³³²⁸ Nüshası için bkz. BEYBEK. Genel 38, 176b-183a.

³³²⁹ Eserin müellif nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 121/1.

³³³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 3.

³³³¹ Nüshası için bkz. Çorum İl Halk Ktp. 217.

³³³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 3805.

³³³³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3315.

³³³⁴ Nüshası Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Ktp. 18355/1 numarada bulunan bu tercümenin elimizdeki nüshası 963/1555'te istinsah edilmiştir.

- 1.5.6.2. Mûsâ Fakîh, **Kavâ'id-i Küllî (Tercüme-i Tecvîd-i Şâtübî)**.³³³⁵
- 1.5.6.3. Hüsâm b. Halîfe el-Mar'aşî, **Nazm-ı Tecvîd**.³³³⁶
- 1.5.6.4. Sirâczâde Hâfız Hüseyin b. Mehmed Sivasî, **Şerh-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³³⁷
- 1.5.6.5. Şeyh Ahmed Afvî b. Yûnus Ispartavî, **Tercüme-i Dürr-i Yetîm**.³³³⁸
- 1.5.6.6. Hoca Paşa İmâm Hasan Efendi, **Şerh-i Tecvîd-i Karabaş**.³³³⁹
- 1.5.6.7. Hüseyin b. Mustafâ, **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³⁴⁰
- 1.5.6.8. İbn Ahmed Sûfî, **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî**.³³⁴¹
- 1.5.6.9. Manisalı Hâfız, **Risâle-i Tevhîd (Tercüme-i Mukaddimetü'l-Cezerî)**.³³⁴²
- 1.5.6.10. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şâtübî**.³³⁴³

1.6. FIKHÎ İLİMLER

1.6.1. XIII-XIV. YÜZYIL

- 1.6.1.1. İbrâhîm b. Mustafâ b. Alişîr el-Melifdevî (ö. 1332'den sonra), **Tercüme-i Nazmü'l-Hilâfiyyât**.³³⁴⁴
- 1.6.1.2. Fakîh Yâkût Arslan (ö. 1343'ten sonra), **Tercüme-i Ferâ'iz**.³³⁴⁵

³³³⁵ Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 3571/11 numarada bulunan bu tercümenin yazıldığı tarih tespit edilmemesine karşın, içinde bulunduğu mecmuadaki eserlerin genellikle XV. yüzyıl ve dolaylarında yazılmış olması ile eserin söz varlığı ve dil özellikleri gibi hususlar dikkate alınır XV. yüzyıl dolaylarında yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

³³³⁶ Hangi tarihte yazıldığı tespit edilemeyen bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 1037 (istinsah tarihi yok). Milli Ktp. Yz. A 3788/1'deki nüshada ise istinsah tarihi 1217/1801'dir.

³³³⁷ Nüshası Milli Ktp. Yz. A. 6396 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi belli değildir; istinsah tarihi ise 1224/1806 tarihini göstermektedir.

³³³⁸ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3863/6 numarada bulunan nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³³³⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 11/1 numarada bulunan bu şerh Hoca Paşa İmâm Hasan Efendi adlı birine ait kılınmışsa tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde nüshada böyle bir isim görülmemiştir. Eserin telif veya istinsah tarihi de belli değildir.

³³⁴⁰ Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Konya İl Halk Ktp. 4218/1 ve Burdur İl Halk Ktp. 496 olmak üzere iki nüshası bulunan bu tercümenin her iki nüshasında da ne tercüme ne de istinsah tarihi vardır.

³³⁴¹ Nüshası DTCF Ktp. Mustafa Con A 311/III numarada bulunan bu eserin ne tercüme ne de istinsah tarihi bellidir.

³³⁴² Nüshası tarafımızdan görülemeyen bu tercüme bugün Vakıflar Genel Müdürlüğü Ankara Bölge Müdürlüğü Kütüphanesi'nde bulunan Safranbolu İzzet Mehmet Paşa Koleksiyonu 405/1 numarada bulunmaktadır.

³³⁴³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Mesih Paşa 17 numarada bulunan bu manzum tercümenin mütercimi bilinmediği gibi tercüme veya istinsah tarihi de belirsizdir. Nüshanın fiziki özelliklerine bakılırsa XV. yüzyıl civarında yazılmış olması gerekir.

³³⁴⁴ Azmi Bilgin, **Nazmü'l-hilafiyat Tercümesi : (giriş-dil özellikleri-metin-indeks)**, TDK Yayınları, Ankara, 1996.

1.6.2. XV. YÜZYIL

- 1.6.2.1. Balıkesirli Devletoğlu Yûsuf (ö. 1423?), **Murâdnâme (Tercüme-i Vikâye)**.³³⁴⁶
- 1.6.2.2. Abdüllatîf b. Hacı Ahmed Akçamî (ö.1469), **Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye**.³³⁴⁷
- 1.6.2.3. Vahîd Efendi, Abdürrezzâk Efendi el-Mağnisavî (ö. 1482'den sonra), **Tercüme-i Dürerü'l-Gurer**.³³⁴⁸
- 1.6.2.4. Sinân Memlûk İsâ Bey (ö.1483'ten sonra), **Manzum Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye**.³³⁴⁹
- 1.6.2.5. Yûsuf b. Cüneyd el-Kütahyevî (ö.1492), **Muzhir (Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye)**.³³⁵⁰
- 1.6.2.6. Şeyh Kâsım b. Şeyh İsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî (ö.1496'dan sonra), **Tercüme-i Cevâhirü'l-Ahbâr**.³³⁵¹
- 1.6.2.7. Ahmed b. Şeyh İsmâîl (XV. yüzyıl –Akkoyunlu beylerinden Alî b. Osmân b. Kutlu Beg devri-), **Şerh-i Ferâ'iz-i Sirâciyye**.³³⁵²
- 1.6.2.8. Mehmed b. Abdullâh (ö. 1505'den sonra) **Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm**.³³⁵³

1.6.3. XVI. YÜZYIL

- 1.6.3.1. Hüseyin b. Mehmed el-Fer'âizî (ö. 1512), **Mu'inü'l-Kassâmîn (Şerh-i Ferâ'iz)**.³³⁵⁴
- 1.6.3.2. Âbidî, Bahrî Efendi (ö. 1512'den sonra), **Ravzatü'l-İslâm (Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm)**.³³⁵⁵

³³⁴⁵ Bkz. Şinasi Tekin, “1343 Tarihli Bir Eski Anadolu Türkçesi Metni ve Türk Dili Tarihinde Olga-Bolga Sorunu”, **TDAY Belleten**, 1973-1974, s. 59-157.

³³⁴⁶ Nimet Altunkaynak, “Devletöğlü Yusuf, Vikaye Tercümesi (transkribe-metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1992; Mehmet Demir, “Devletöğlü Yusuf Vikaye Tercümesi, Metin-Dil İncelemesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1999; Bilal Aktan, “Devletöğlü Yusuf'un Vikaye Tercümesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2002.

³³⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2497.

³³⁴⁸ İki cilt halinde Atf Efendi Ktp. 752 ve 753 numaralarda bulunan bu tercümenin ilk cildinde fihrist bölümünün başında “*tercüme-i durerü'l-gurer li-Abdürrezzâk Efendi el-Mağnisavî*”; ikinci cildin başında da “*tercüme-i durerü'l-gurer li-Vahîd Efendi el-müftî bi-medîneti Mağnisa sâbıkâ*” şeklinde birer not bulunmaktadır. Bu notlara bakılarak eserin birinci cildinin Abdürrezzâk adlı biri tarafından ikinci cildinin de Vahîd adlı farklı bir kişi tarafından tercüme edildiği yorumunu yapmak mümkündür. Aynı zamanda her iki cildin mahlası veya meşhur olduğu ismi Vahîd Efendi asıl ismi de Abdürrezzâk Efendi olan tek bir kişi tarafından da tercüme edildiği yorumu çıkarılabilir.

³³⁴⁹ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Feraiz Türkî 1.

³³⁵⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1159.

³³⁵¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6435.

³³⁵² Nüshası için bkz. Amasya Bâyezîd İl Halk Ktp. 854.

³³⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4193.

³³⁵⁴ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 117.

³³⁵⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrâhîm Efendi 471.

- 1.6.3.3. Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî (ö. 1514'ten sonra), **Terceme-i Şir'atü'l-İslâm.**³³⁵⁶
- 1.6.3.4. Seyyid Alîzâde Ya'kûb Efendi (ö.1524), **Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm.**³³⁵⁷
- 1.6.3.5. Abdurrahmân b. Yûsuf Aksarayî (ö.1543'ten sonra), **İmâdü'l-İslâm fi Tercemeti Umdeti'l-İslâm.**³³⁵⁸
- 1.6.3.6. Lütflî b. Nasûh b. Mehmed (ö. 1547'den sonra), **Tercüme-i Ferâ'iz.**³³⁵⁹
- 1.6.3.7. el-Hâc Mehmed b. Sinâneddîn Sofyavî (ö. 1555'ten sonra), **Deflû'l-Ubbâd.**³³⁶⁰
- 1.6.3.8. Alî b. Sirâcî (ö. 1568'den sonra), **Tercüme-i Mukaddimetü's-Salât.**³³⁶¹
- 1.6.3.9. Muslihuddîn Mustafâ b. Nûreddîn Ahmed Filipevî –Nûreddinzâde- (ö. 1573), **Tercüme-i Fıkh-i Keydânî.**³³⁶²
- 1.6.3.10. Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgîvî (ö.1573), **Tercüme-i ed-Dürretü'l-Mültekata.**³³⁶³
- 1.6.3.11. Mahmûd b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra), **Mahmûdiyye.**³³⁶⁴
- 1.6.3.12. Şemsî Ahmed Paşa (ö. 1581), **Tercüme-i Şürûtu's-Salât (Vikâye ve Hidâye Tercümesi).**³³⁶⁵
- 1.6.3.13. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi –Kurd Dede- (ö. 1588), **Tercümân-ı Bidâye.**³³⁶⁶
- 1.6.3.14. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi –Kurd Dede- (ö. 1588), **Tercüme-i Vikâye.**³³⁶⁷
- 1.6.3.15. Alî Cevherî Efendi –Alî b. Bâlî- (ö.1583), **Tercüme-i Nisâbü'l-İhtisâb.**³³⁶⁸

³³⁵⁶ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şerriyye 387.

³³⁵⁷ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. B. 95 numarada olduğu söylenen bu tercüme tarafımızdan görülmemiştir. Seyyid Alîzâde Ya'kûb Efendi'nin onlarca nüshası bulunan **Şerh-i Şir'atü'l-İslâm** adlı bir eseri bulunmaktaysa da bu eser Arapçadır. Hatalı bir kayıt olması mümkün olan bu tercüme Karatay'ın verdiği bilgiye istinaden çalışmamıza alınmıştır.

³³⁵⁸ Güler Açıkgöz, "İmâdü'l-İslâm, İnceleme-Metin-Dizin", (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ 1996.

³³⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 248.

³³⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. M. Murad-M. Arif 170.

³³⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3665.

³³⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 827/17.

³³⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 651.

³³⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/2.

³³⁶⁵ Muhittin Eliaçık, "Tercüme ile Şerhin İç İçte Bulunması: Şemsî Paşa'nın Manzum Vikâye Tercümesi", **Turkish Studies**, C. 4 /6 (2009), s. 95-115.

³³⁶⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullâh 93.

³³⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 838.

- 1.6.3.16. Süleymân b. Velî Ankaravî (XVI. Yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Dürerü'l-Hükkâm ve Gurerü'l-Ahkâm.**³³⁶⁹
- 1.6.3.17. Vusûlî Mehmed –Mollâ Çelebi- (ö. 1589), **Şem'-i Hidâyet (Tercüme-i Sirâcü'l-Vehhâc).**³³⁷⁰
- 1.6.3.18. Hubbî Mellâsî, Mehmed b. Abdullâh (ö. 1589), **el-Bedî'a (Tercüme-i Sirâcü'l-Vehhâc).**³³⁷¹
- 1.6.3.19. Seyyid Alâeddîn (ö. 1591'den sonra), **Cevâmi'ü'l-Fezâyil fî Mesâcidi'l-Kabâyil.**³³⁷²
- 1.6.3.20. Yûsuf Sıddîk b. Abdurrahmân (1608'den sonra), **Tercüme-i Kitâbü'l-Buyû'.**³³⁷³
- 1.6.3.21. Dursunzâde Abdullâh Feyzî Efendi (ö. 1610), **Şerh-i Ferâ'iz-i Sirâciyye.**³³⁷⁴
- 1.6.3.22. Pîrî b. İshak (XVI. yüzyıl), **Kavâ'id an Kavâ'idi'l-Ferâ'iz.**³³⁷⁵
- 1.6.3.23. Germiyanlı Mu'îdî (XVI. Yüzyıl), **Tercüme-i Ferâ'iz.**³³⁷⁶
- 1.6.3.24. Ahmed b. Nûh Rûşenî (xvi. yüzyıl), **Tercüme-i Risâle-i Mühimme.**³³⁷⁷
- 1.6.4. XVII. YÜZYIL**
- 1.6.4.1. İmâm Mustafâ Dede (ö. 1609'dan sonra), **Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm.**³³⁷⁸
- 1.6.4.2. İlmî Dede el-Mevlevî el-Bağdadî (ö.1611), **Manzûm Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye.**³³⁷⁹
- 1.6.4.3. Ömer Halvetî Manisavî (ö. 1615'ten sonra), **Manzûm Tercüme-i Menâr.**³³⁸⁰
- 1.6.4.4. Celeb Muslihüddîn Mustafâ b. Hayreddîn Remlî (ö.1616), **Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâciyye.**³³⁸¹

³³⁶⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 1423.

³³⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 1522. Kâtip Çelebi de bu eseri kaydetmiştir. Bkz. Keşf. III. 959.

³³⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Re'îsü'l-küttâb 772. Kâtip Çelebi de eserin varlığından bahsetmektedir. Bkz. Keşf. II. 791.

³³⁷¹ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. Keşf. II. 791.

³³⁷² Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3174.

³³⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 297.

³³⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1103 (müellif nüshası).

³³⁷⁵ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 3137.

³³⁷⁶ Nüshasına ulaşılamayan bu eserin varlığından Beyânî tezkiresinde bahsedilmektedir. Bkz. Aysun Sungurhan, "Beyani Tezkiresi [İnceleme-Tenkitli Metin]", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999, s. 192.

³³⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 410/2.

³³⁷⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan 270.

³³⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 688/5.

³³⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 784.

³³⁸¹ Nüshası için bkz. Amasya Gümüşhacıköy İlçe Halk Ktp. 40/2.

- 1.6.4.5. Kâtibzâde Mustafâ b. Alî el-Ankaravî (XVII. yüzyıl –I. Mustafâ devri-), **Şerh-i Ferâi'zü's-Sirâciyye**.³³⁸²
- 1.6.4.6. (Mütercimi belirsiz³³⁸³, 1617), **Envâru'l-Kulûb (Terceme-i Mesâbîhu'l-Îmân)**.³³⁸⁴
- 1.6.4.7. Abdülcelîl b. Alî (XVII. yüzyıl - Şeyhülislam Yahyâ devri-), **Manzûm Tercüme-i Dürer**.³³⁸⁵
- 1.6.4.8. Şeyhülislâm Hoca-zâde Mehmed Es'ad Efendi (ö.1624), **Tercüme-i Risâle-i Fazîlet-i Yevmü'l-Cum'a**.³³⁸⁶
- 1.6.4.9. Silivri İbni Hüseyin Üveys, (ö. 1633'den sonra), **Kâ'ime-i Ferâ'iz (Şerh-i Ferâ'iz-i Sirâciyye)**.³³⁸⁷
- 1.6.4.10. Hâfız Mahmûd b. Mustafâ b. Bâlî el-Vardârî (ö. 1635), **Bahrü'l-Mesâ'il (Tercüme-i Fetavâ-yı Şeyhülislâm Yahyâ)**.³³⁸⁸
- 1.6.4.11. Hâfız Mahmûd b. Mustafâ b. Bâlî el-Vardârî (ö. 1635), **Şerh-i Nazm-ı Ecvad-i Dursunzâde**.³³⁸⁹
- 1.6.4.12. Abdülmecîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), **Hubbü'l-Mesâ'il (Tercüme-i Umdetü'n-Nisâ')**.³³⁹⁰
- 1.6.4.13. Osmân b. Mehmed Diyarbekrî (ö. 1641'den sonra), **Tercüme-i Risâle-i Hacc**.³³⁹¹
- 1.6.4.14. Mustafâ b. Ömer b. Mehmed el-Üsküdarî (ö. 1641'den sonra), **Tercüme-i Risâle-i Şurût-ı Salât**.³³⁹²
- 1.6.4.15. Îsâ b. Mahmûd (XVII. yüzyıl –Sultân İbrâhîm devri-), **Şerh-i Menâr**.³³⁹³
- 1.6.4.16. Seyyid İbrâhîm b. Mehmed (1652'den sonra), **Hadîkatü'n-Necât Tercüme-i Mu'addilü's-Salât**.³³⁹⁴
- 1.6.4.17. (Mütercimi belli değil -1654-), **Tercüme-i Miftâhü'l-Cinân**.³³⁹⁵

³³⁸² Nüshası için bkz. Süleymaniye İbni Mirza 36; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1710.

³³⁸³ Nurosmaniye Ktp. 2329 ve 2330 numarada bulunan nüshaları Azmî adlı birine nispet edilmiştir.

³³⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 628; Kemankeş 291.

³³⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 314.

³³⁸⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 539.

³³⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nasuhi Dergahı 85.

³³⁸⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2496/1.

³³⁸⁹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyye 141.

³³⁹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 562.

³³⁹¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 4646/4.

³³⁹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 347.

³³⁹³ Keşf. IV. 1459'da kayıtlı olan bu şerhin nüshasına ulaşamamıştır.

³³⁹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 1528; Mihrişah Sultan 109.

³³⁹⁵ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Şeriyye 777.

- 1.6.4.18. Mehmed Tâhir b. Mehmed Rahîmî (ö.1654), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr.**³³⁹⁶
- 1.6.4.19. Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö.1654), **Câmi'u'l-Müşkilât (Tercüme-i Telhîsü'l-Câmi'i'l-Kebir).**³³⁹⁷
- 1.6.4.20. Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö.1654), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr fi'l-Furû'.**³³⁹⁸
- 1.6.4.21. Mevkûfâtî Mehmed Efendi (ö.1654), **Şerh-i Sadru's-Şerî'a.**³³⁹⁹
- 1.6.4.22. Mehmed b. İbn Ebî Ahmed (ö. 1655'ten sonra), **Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî.**³⁴⁰⁰
- 1.6.4.23. Moralı Dervîş Mehmed Bahtî (ö. 1659'dan sonra), **Manzûm Tercüme-i Şir'atü'l-İslâm.**³⁴⁰¹
- 1.6.4.24. Şeyhzâde Mehmed Emîn b. İbrâhîm Üskübî (1660'dan sonra), **Tercüme-i Menâsikü'l-Hacc.**³⁴⁰²
- 1.6.4.25. Şeyh Ahmed b. Mûsâ es-Sivasî (ö. 1662'den sonra), **Tercüme-i Fetevâ-yı Bezzâziye.**³⁴⁰³
- 1.6.4.26. Hibrî, Ebû Mehmed Alî b. Mustafâ b. Pîr Mehmed Kütâhî (ö. 1669), **Zuhrü'l-Âhire (Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr).**³⁴⁰⁴
- 1.6.4.27. Hibrî, Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisarî (ö. 1669), **Münyetü'l-Âbidîn (Şerh-i Şur'utu's-Salât li-Fenârî).**³⁴⁰⁵
- 1.6.4.28. İbrâhîm b. Halîl (ö. 1676'dan sonra), **Tercümetü's-Şurûh ve Metni's-Sirâciye.**³⁴⁰⁶
- 1.6.4.29. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (1677'den sonra), **Zuhrü'n-Necât fi Tercemeti Münyetü'l-Musallî.**³⁴⁰⁷
- 1.6.4.30. Esîrî, Mehmed Yûsuf Efendi (ö. 1679), **Tercemetü'l-Vedâ'.**³⁴⁰⁸
- 1.6.4.31. Rızâ'î, Tokatlı İshak b. Ahmed (ö. 1688), **Manzûm Tercüme-i Fıkh-ı Keydânî (Manzûme-i Fazliyye, Manzûme-i Salâtiyye, Manzûme-i Keydânî).**³⁴⁰⁹

³³⁹⁶ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 4593.

³³⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 719.

³³⁹⁸ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1044.

³³⁹⁹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1051.

³⁴⁰⁰ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1045.

³⁴⁰¹ Bu tercüme 1293 tarihinde Mustafa Efendi'nin matbaasında tab' edilmiştir. Bu baskı için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 1685.

³⁴⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun 3628.

³⁴⁰³ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. I. 292.

³⁴⁰⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şazeli Tekkesi 41.

³⁴⁰⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 949.

³⁴⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1092.

³⁴⁰⁷ Nüshası için bkz. TDK Ktp. Yz. A. 67.

³⁴⁰⁸ Nüshası için bkz. Hacı Selîm Ağa Ktp. 293.

- 1.6.4.32. İshak b. Hasan ez-Zencânî (ö. 1689), **Zehâyirü'l-Âhire fî Şerhi Zuhrü'l-Mütehhilîm**.³⁴¹⁰
- 1.6.4.33. Hâcibzâde Mehmed b. Mustafâ İstanbulî (ö.1689), **Hediyetü'l-Mü'minîne'l-Kirâm fî Beyâni Şerâ'iti'l-İslâm**.³⁴¹¹
- 1.6.4.34. Hâcibzâde Mehmed b. Mustafâ b. Mahmûd el-İstanbulî (ö.1689), **el-Ferâ'izü'l-Vâfiye fî Tercemeti's-Sirâciyye**.³⁴¹²
- 1.6.4.35. Fâmî İsmâîl Efendi (ö.1693), **Manzûme-i Ferâ'iz**.³⁴¹³
- 1.6.4.36. Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed ö.1701), **Tercüme-i Kitâbü'l-Harac**.³⁴¹⁴
- 1.6.4.37. Ömer b. Mustafâ el-Germiyanî el-Uşşâkî (XVII. Yüzyıl), **Nüzheti'l-Hâtr**.³⁴¹⁵
- 1.6.4.38. Hasan b. Nasûh el-Bosnevî (XVII. Yüzyıl), **Mecma'u'l-Cevâhir (Tercümetü'l-Ferâ'izi's-Sirâciyye)**.³⁴¹⁶
- 1.6.5. XVIII. YÜZYIL**
- 1.6.5.1. Seyyid Mustafâ b. Seyyid Abdullâh (ö. 1710'dan sonra), **Tercümetü Mesâili'l-Garîbe**.³⁴¹⁷
- 1.6.5.2. Reyvî Halîl Konevî (ö. 1715'ten sonra), **Dürr-i Manzûm**.³⁴¹⁸
- 1.6.5.3. Reyvî Halîl Konevî (ö. 1715'ten sonra), **Rûşenî (Tercüme-i Ferâ'iz-i Sirâcüddîn)**.³⁴¹⁹
- 1.6.5.4. Reyvî Halîl Konevî (ö. 1715'ten sonra), **Ferâ'iz-i Cevherî (Tercüme-i Ferâ'iz-i Şehâbüddîn b. Alî b. Ebî Tâlib)**.³⁴²⁰
- 1.6.5.5. Fütûhî, Mehmed b. Abdülfettâh b. Ahmed Divriğî (ö. 1720'den sonra), **Tercüme-i Şürûtu's-Salât li-Fenârî (manzum)**.³⁴²¹

³⁴⁰⁹ Bayram Özfırat, “Tokatlı İshak Efendi'nin Nazmu'l-Ulûm, Nazmu'l-Le'âlî ve Manzûme-i Keydânî Adlı Mesnevileri [İnceleme-Metin]”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2006.

³⁴¹⁰ Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 1674/2.

³⁴¹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 709/2.

³⁴¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1170.

³⁴¹³ OM'de (II. 366) bahsedilen bu eserin nüshasına ulaşamamıştır. 3000 beyit olduğu söylenmektedir.

³⁴¹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 572.

³⁴¹⁵ Nüshası için bkz. Bodlein Ktp. 55.

³⁴¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4493.

³⁴¹⁷ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa 642.

³⁴¹⁸ Nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 539/3.

³⁴¹⁹ Nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 539/2; Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu 902.

³⁴²⁰ Nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 539/4.

- 1.6.5.6. Gelibolulu Osmân b. Mustafâ (ö. 1723), **Teshîlü Mirkâti'l-Vusûl ilâ İlmi'l-Usûl**.³⁴²²
- 1.6.5.7. Kâmî Mehmed Efendi Edirnevî (ö.1723), **Tercüme-i Salât-ı Su'ûdî (Nefsetü'l-Uhreviyye)**.³⁴²³
- 1.6.5.8. Kâmî Mehmed Efendi Edirnevî (ö.1723), **Tercüme-i Fetavâ-yi Kâ'idiyye**.³⁴²⁴
- 1.6.5.9. Şeyh Seyyid Alî b. İbrâhîm b. Mestân (ö. 1725'den sonra), **Tercüme-i İbrâhîm Halebî li-Şerh-i Münyetü'l-Musallî**.³⁴²⁵
- 1.6.5.10. Tarikatçı Emîr, Mustafâ b. Abdullah Osmancıkî (ö. 1731), **Tebyînü'l-Merâm (Şerhu Risâle-i Bey' u Şirâ)**.³⁴²⁶
- 1.6.5.11. Süleymân b. Ahmed (ö. 1738'den sonra), **Şerh-i Menâsikil-Hac**.³⁴²⁷
- 1.6.5.12. (Mütercimi belirsiz -1748'den sonra-), **Tercüme-i Tabakâti'l-Müctehidîn**.³⁴²⁸
- 1.6.5.13. İbrâhîm Bağdâdî el-Osmânî (ö. 1751'den sonra), **Kenzü'l-Musallî (Tercüme-i Mu'addilü's-Salât li-Birgivî)**.³⁴²⁹
- 1.6.5.14. Mahmûd b. Vehhâb Hamîdî (ö. 1752-53'ten sonra), **Tercüme-i Mülteka'l-Ebhûr li-İbrâhîm Halebî**.³⁴³⁰
- 1.6.5.15. Mehmed Lübbî Efendi (ö. 1752-53), **Tercüme-i Vikâye**.³⁴³¹
- 1.6.5.16. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî (ö.1760), **Enfüsü'n-Nefâ'is (Tercüme-i Şerh-i Menâr-ı İbn Melek)**.³⁴³²
- 1.6.5.17. Hâfız Sâlih b. Süleymân (ö. 1760'tan sonra), **Tercüme-i Şerh-i Münyetü'l-Musallî**.³⁴³³

³⁴²¹ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 111/2 numarada bulunan bu tercüme, kataloğu hazırlayanın verdiği bilgiye göre mütercim tarafından istinsah edilmiştir. Karatay, a.g.e., C. II, s. 343.

³⁴²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad efendi 1495.

³⁴²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 979.

³⁴²⁴ Eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. II. 392.

³⁴²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1969.

³⁴²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 1504.

³⁴²⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 1301.

³⁴²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5310/6.

³⁴²⁹ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1502. Görebildiğimiz bu nüshasında mütercimin adına rastlanılmamıştır; ancak **Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi** adlı eserde (C. I, s. 100) eserin bir nüshasının da Kahire Üniversitesi'nde 4761 numarada olduğunu kaydederken mütercimin adını da İbrâhîm Bağdâdî el-Osmânî olarak tespit etmiştir.

³⁴³⁰ Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 459.

³⁴³¹ Eserin nüshasına ulaşılmamıştır. Bkz. OM.II. 12.

³⁴³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1161. Eser Akkirmânî adına kayıtlıysa da bunu netleştirecek bir bilgi bulunamamıştır. Eserin önsüzünde yazar olarak "Seyyid Mustafâ" ifadesi geçmektedir; ancak bunun Akkirmânî olduğu kesin değildir.

³⁴³³ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi 3576 (mütercim hattı).

- 1.6.5.18. Sâdık Alî b. Hasan el-Gazzâz el-Beşiktaşî (1766'dan sonra), **Felâhu'l-Musallîn (Tercüme-i Şurûtu's-Salât)**.³⁴³⁴
- 1.6.5.19. İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağî (ö.1770), **Tercüme-i Gunyetü'l-Mütemellî**.³⁴³⁵
- 1.6.5.20. İbrâhîm Rûmî (ö.1775), **Tercüme-i Sadru's-Şerî'a**.³⁴³⁶
- 1.6.5.21. Nâfiz, Feyzullâh Nâfiz b. Şeyhülislâm Mehmed Emîn –Lâzikîzâde- (ö. 1776), **Dürretü'l-Muhâkemât (Tercüme-i Dürretü'l-Muhâkemât fî Şerhi'l-Melcei'l-Kuzât inde Tercîhi'l-Beyyinât)**.³⁴³⁷
- 1.6.5.22. Osmân b. Yûsuf (ö. 1777'den sonra), **Felâhu'l-Mü'minîn fî Huşû'i'l-Musallîn**.³⁴³⁸
- 1.6.5.23. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme ve Şerh-i Muhtasar-ı Menâr**.³⁴³⁹
- 1.6.5.24. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Elli Dört Farz Şerhi**.³⁴⁴⁰
- 1.6.5.25. Mustafâ b. Ahmed b. Hüseyin et-Tokadî (ö. 1782), **el-İbtihâc fî Şerhi's-Sirâc**.³⁴⁴¹
- 1.6.5.26. Mehmed b. Alî b. Mustafâ Erzurumî (ö.1782'den sonra), **Tercüme-i Münyetü'l-Musallî**.³⁴⁴²
- 1.6.5.27. Şeyh Alî Üsküdarî (ö. 1787'den sonra), **Tuhfetü'l-Muhibbîn (Şerh-i Elli Dört Farz)**.³⁴⁴³
- 1.6.5.28. Mustafâ b. Mehmed (ö. 1788'den sonra), **Tercüme-i Muvatta'**.³⁴⁴⁴
- 1.6.5.29. Mekkî Mehmed Efendi İstanbulî (ö.1797), **Mürşidü'l-Vârisîn fî Ahvâli'l-Erba'în (Şerh-i Ferâ'iz)**.³⁴⁴⁵
- 1.6.5.30. İsmâil Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Kudûrî**.³⁴⁴⁶

³⁴³⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 844; Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 1049.

³⁴³⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 562.

³⁴³⁶ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. I. 240.

³⁴³⁷ Nüshası için bkz. Edrine Selimiye Ktp. 2032.

³⁴³⁸ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 161.

³⁴³⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 238/8.

³⁴⁴⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Dügümlü Baba 205/2.

³⁴⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Râgıp Paşa 1336.

³⁴⁴² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 175.

³⁴⁴³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 77.

³⁴⁴⁴ Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2891) bulunan bu tercümenin nüsha tavsifi için bkz. Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979, s. 58.

³⁴⁴⁵ Eser İstanbul'da (Rıza Efendi Matbaası, 1289) basılmıştır. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 361.

³⁴⁴⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 592.

- 1.6.5.31. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **el-A'dâd fî İ'dâdi'z-Zâd li'l-Me'âd.**³⁴⁴⁷
- 1.6.5.32. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **Tercüme-i Mecâmi' fi'l-Usûl.**³⁴⁴⁸
- 1.6.5.33. Abdülhalîm b. Abdülkerîm (XVIII. yüzyıl), **Tercüme-i Halebî-i Kebîr.**³⁴⁴⁹
- 1.6.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.6.6.1. Yûsuf, İlyâs oğlu Cemşîd, **Risâle-i Fazîlet-i Ramazan.**³⁴⁵⁰
- 1.6.6.2. Mücellî, **Nazm-ı Şurûtu's-Salât.**³⁴⁵¹
- 1.6.6.3. Yûsuf b. Âyîne Beg b. Necmeddîn Konevî, **Müşkilât-ı Sirâc (Şerh-i Ferâ'iz-i Sirâciyye).**³⁴⁵²
- 1.6.6.4. Arab Çelebi, **Şerh-i Ferâ'iz-i Sirâciyye.**³⁴⁵³
- 1.6.6.5. Mahmûd b. Şeyh Fahreddîn, **Şükürnâme.**³⁴⁵⁴
- 1.6.6.6. İbrâhîm b. Alî, **Tuhfetü'r-Râğîbîn (Tercüme-i Şerh-i Münyetü'l-Musallî).**³⁴⁵⁵
- 1.6.6.7. Selîm, **Manzûme-i Mukaddimetü's-Salât.**³⁴⁵⁶
- 1.6.6.8. Tûrâbî, **Nazm-ı Keydânî.**³⁴⁵⁷
- 1.6.6.9. Îsâ b. Mahmûd, **Rûkn-i Sâni (Şerh-i Menâr).**³⁴⁵⁸
- 1.6.6.10. Mudurnulu Hüseyin el-Vâ'izî, **Sebilü'n-Necât Mîzânü's-Salât.**³⁴⁵⁹

³⁴⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi 418.

³⁴⁴⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3692.

³⁴⁴⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 156.

³⁴⁵⁰ Nüshası Milli Ktp. Yz. B. 700/2 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir. Bununla birlikte tercümenin söz varlığı ve dil özellikleri dikkate alınırsa XV. yüzyıl gibi erken bir dönemde yazılmış olması kuvvetle muhtemeldir.

³⁴⁵¹ Nüshası Milli Ktp. Yz. B 346/29 numarada bulunan bu tercüme 1016/1610'da istinsah edilmiştir.

³⁴⁵² Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 6575 ve Süleymaniye Ktp. Fatih 2529 numarada olmak üzere iki nüshasına ulaşılabilen bu şerhin telif tarihi tespit edilememiştir. En eski istinsah tarihi 25 Şaban 1180/26 Ocak 1767'dir.

³⁴⁵³ Nüshası İzmir Milli Ktp. 1732 numarada bulunan bu tercümenin istinsahı 1010/1601 tarihinde gerçekleştirilmiştir.

³⁴⁵⁴ Birkaç nüshasına erişilen bu tercümenin ne zaman yapıldığı eldeki nüshalardan hareketle tespit edilememiştir. Bkz. Milli Ktp. Yz. FB 147/2, 363/4; Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Burdur İl Halk Ktp. Koleksiyonu 80/1 (istinsah tarihi: 1151/1737); 1032 (istinsah tarihi: 1135/1722); Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3737 (istinsah tarihi 1138/1725-26).

³⁴⁵⁵ Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 3711 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1207/1792'dir.

³⁴⁵⁶ Hangi Selîm adlı veya mahlaslı müellif veya şair tarafından yazıldığı belli olmayan bu tercümenin ne Süleymaniye Ktp. Laleli 1152 ne de Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 615/20 numarada bulunan nüshasında tercüme veya istinsah tarihi bulunmaktadır.

³⁴⁵⁷ Hangi Tûrâbî mahlaslı şair tarafından nazm edilen bu tercümenin Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1150 numarada bulunan nüshasında istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

³⁴⁵⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2176.

- 1.6.6.11. Seyyid Mustafâ, **Enfesü'n-Nefâ'is**.³⁴⁶⁰
- 1.6.6.12. Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, **Zübdetü'l-Akvâl (Şerh-i İlmihâl-i İlmî Efendi)**.³⁴⁶¹
- 1.6.6.13. Yûnus b. Mehmed b. Ahmed et-Tâ'ib el-Hezârgîrâdî, **Şerh-i Tercüme-i Ferâ'iz**.³⁴⁶²
- 1.6.6.14. Hacı Sinân, **Tercüme-i Şurûtu's-Salât**.³⁴⁶³
- 1.6.6.15. Ahmed b. İsmâil el-Hayberî, **Şerh-i Fer'âiz**.³⁴⁶⁴
- 1.6.6.16. Abdurrahmân b. Ömer, **et-Tercemetül-Mavsiliyye ale'l-Metni's-Sirâciye**.³⁴⁶⁵
- 1.6.6.17. Nihâdî, **Tercüme-i Ferâ'iz**.³⁴⁶⁶
- 1.6.6.18. Gulâm Alî Efendi, **Şerh-i Nazm-ı Hâl**.³⁴⁶⁷
- 1.6.6.19. El-Hâc Mustafâ, **Tercüme-i Fıkh-ı Geydânî**.³⁴⁶⁸
- 1.6.6.20. Mollâ Arab, **Tercüme-i Kitâb-ı Mukaddime**.³⁴⁶⁹
- 1.6.6.21. İbrâhîm el-Kurrâ, **Münyetü'l-Muktedî fî Halli Elfâzi'l-Fakîh es-Semerkindî**.³⁴⁷⁰
- 1.6.6.22. (Mütercimi belirsiz), **Risâletü'l-İslâm**.³⁴⁷¹

³⁴⁵⁹ Muhtelif konulardaki fetvaların derlenip tercüme edildiği bu eserin Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 485 ve Ayasofya Ktp. 1388 numarada bulunan her iki nüshasında da ne tercüme ne de istinsah tarihi vardır.

³⁴⁶⁰ Derleme yoluyla yapılan bu tercümenin Milli Ktp Yz. A 6348/5 ve Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1161/1 numarada bulunan nüshalarında ne tercüme ne de istinsah tarihi vardır.

³⁴⁶¹ Nüshasına ulaşılamayan bu eserin varlığından aynı yazara ait **Şerh-i Risâle-i Birgivî** adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

³⁴⁶² Nüshası Atatürk Kitaplığı BEL 81 numarada bulunan bu eserin telif tarihi tespit edilememiştir.

³⁴⁶³ Nüshası Nurosmaniye Ktp. 59 numarada 41b-47b yaprakları arasında yer alan bu manzum tercümenin ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Eldeki nüshada istinsah tarihi de mevcut değildir.

³⁴⁶⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye ktp. 5081.

³⁴⁶⁵ Nüshası Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 430 numarada bulunan bu tercüme 1081/1669'de istinsah edilmiştir.

³⁴⁶⁶ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 564/8.

³⁴⁶⁷ Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 3957 numarada bulunan bu şerhin istinsah tarihi 1126/1713 tarihini göstermektedir.

³⁴⁶⁸ Muslihuddîn Mustafâ b. Nüreddîn Ahmed Filipevî'nin (ö. 1573) adına kaydedilen tercümeden farklı olan bu tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1865. Nüsha 1183/1769'te istinsah edilmiştir.

³⁴⁶⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 669.

³⁴⁷⁰ Nüshası Süleymaniye Ktp. Özel 177 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak eserlerinin sonunda yer alan tarihler dikkate alındığında XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır.

³⁴⁷¹ Kaynağı hakkında fazla bilgi verilmeyen Arapça b ir eserden tercüme edilen bu eserin yazarı ve yazılış tarihine yönelik olarak net bir bilgi elde edilememiştir. Eser Ya'kûb Bey b. Yahşi Bey'e sunulmuştur. Ulaşılabilen nüshaları için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 945; Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 201; Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Mustafa Con A 262/III.

- 1.6.6.23. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Esâsü'l-İslâm.**³⁴⁷²
- 1.6.6.24. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i el-Îzâh fî Esrâri'n-Nikâh.**³⁴⁷³
- 1.6.6.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şerhi Ferâ'iz-i Şihâbüddîn.**³⁴⁷⁴
- 1.6.6.26. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i el-Muvatta'.**³⁴⁷⁵
- 1.6.6.27. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Merâhu'l-Ervâh.**³⁴⁷⁶
- 1.6.6.28. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Zührü'l-Müte'ehhilîn.**³⁴⁷⁷
- 1.6.6.29. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mukaddime-i Ebü'l-Leys es-Semerkandî (satıraltı).**³⁴⁷⁸
- 1.6.6.30. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şurûtu's-Salât.**³⁴⁷⁹
- 1.6.6.31. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şurûtu's-Salât.**³⁴⁸⁰
- 1.6.6.32. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şurûtu's-Salât.**³⁴⁸¹
- 1.6.6.33. (Mütercimi belirsiz), **Manzûm Tercüme-i Şurûtu's-Salât.**³⁴⁸²
- 1.6.6.34. (Mütercimi belirsiz), **Manzum Tercüme-i Şurûtu's-Salât.**³⁴⁸³

³⁴⁷² Ferîdün Ağa adlı birinin isteği üzerine yapılan bu tercümenin nüshası için bkz. Atf Efendi Ktp. 1029/1.

³⁴⁷³ Nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 55 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı belli değildir. Tercüme 1202/1786'da istinsah edilmiştir.

³⁴⁷⁴ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 1746.

³⁴⁷⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7335.

³⁴⁷⁶ Nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 6599 numarada bulunan bu mütercimi belirsiz tercüme 1047/1637'de istinsah edilmesine karşın dil özelliklerine bakılırsa tercümenin çok daha evvelki bir tarihte yapıldığı düşünülebilir.

³⁴⁷⁷ Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 3515 numarada bulunan bu tercüme herhangi bir giriş olmaksızın başlamaktadır. Eserin sonu da eksik olduğu için tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bilgilerden mahrumuz.

³⁴⁷⁸ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1451.

³⁴⁷⁹ Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 87 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1051/1640-41'dir.

³⁴⁸⁰ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 5451 numarada bulunan bu tercüme satıraltı bir tercüme olup mensurdur.

³⁴⁸¹ Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 371 numarada bulunan bu tercüme satırlatı bir tercüme olup mensurdur.

³⁴⁸² Yazma eser kütüphanelerinde birçok nüshası bulunan bu manzum tercümede kaynak metin Mollâ Fenârî'ye izafe edilmiştir. Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 129, Yazma Bağışlar 3430, 6580, Reşid Efendi 1025, Hafid Efendi 481/8, Esad Efendi 3459/7, Nuri Arlasez 54; Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 783/3, Milli Ktp. Yz. A. 3874/1, 3642/3 (istinsah tarihi: 1116/1704); Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 4206/2; Balıkesir İl Halk Ktp. 440/2 (istinsah tarihi: 1184/1769); Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. Burdur İl Halk Ktp. 161/10. Nüshaları bu kadar fazla olan bu tercümenin kim tarafından yapıldığına dair bilgi tespit edilememiştir; ancak Millet Ktp, Ali Emiri Manzum 825 numarada bulunan nüshasının başında "Tercüme-i Risâle-i Mevlânâ Fenârî nazm-i Selimzâde" şeklinde bir kayıt bulunmaktadır.

- 1.6.6.35. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mekâsıdu'l-Mümejhise fî Beyâni Kayyi'l-Hümsâ.**³⁴⁸⁴
- 1.6.6.36. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Gunyetü'l-Fukahâ.**³⁴⁸⁵
- 1.7. İLMÜ'Z-ZÜHD VE'L-VERÂ (TASAVVUF İLMİ)**
- 1.7.1. XIII-XIV. YÜZYIL**
- 1.7.1.1. Şeyh Seyyid Hasan b. Şeyh Seyyid Alî (XIV. yüzyıl -Yıldırım Bâyezîd devri-), **Fütüvvetnâme.**³⁴⁸⁶
- 1.7.2. XV. YÜZYIL**
- 1.7.2.1. Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö.1429), **Zâdü'l-İbâd.**³⁴⁸⁷
- 1.7.2.2. Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznîkî (ö.1429), **Tercüme-i Faslu'l-Hitâb.**³⁴⁸⁸
- 1.7.2.3. Hatîboğlu (ö. 1430'dan sonra), **Bahru'l-Hakâyık (Tercüme-i Makâlât-ı Hacı Bektaş).**³⁴⁸⁹
- 1.7.2.4. Mollâ Sadreddîn veya Sa'îd Emre (XV. yüzyıl), **Tercüme-i Makâlât-ı Hacı Bektaş Velî.**³⁴⁹⁰
- 1.7.2.5. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî (ö.1436'den sonra), **İrşâdü'l-Mürîdîn ile'l-Murâd fî Tercemeti'l-Mirsâd ve'l-İbâd.**³⁴⁹¹
- 1.7.2.6. Alî b. Hamza (ö. 1437'den sonra), **Kâşifü'l-Müşkilât (Tercüme-i Kitâb-ı Nûriyye).**³⁴⁹²
- 1.7.2.7. Manyasoğlu Mahmûd (XV. yüzyıl –II. Murad Devri-), **Ma'ârif-i Sultân Veled.**³⁴⁹³

³⁴⁸³ Nüshası Milli Ktp.'de bulunan Eskişehir İl Halk Ktp. Koleksiyonu 432/5 numarada bulunan bu tercüme manzumdur. Başlı şöyledir: her kişi kim isteye itmek namâza ibtidâ / Evvelâ lâzım durur ana sekiz nesne ebedâ (77b).

³⁴⁸⁴ Nüshası Manisa İl Halk Ktp. 8467 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belirsizdir.

³⁴⁸⁵ Önce Arapçadan Farsçaya sonra da Farsçadan Türkçeye çevrilen bu eserin nüshası Vatikan Ktp. Vat. Turco 19/1 numarada bulunmaktadır. Tercüme veya istinsah tarihi bulunmamaktadır.

³⁴⁸⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3556.

³⁴⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2580.

³⁴⁸⁸ Murat Küçük, "Musa bin Hacı Hüseyin İznîki 'Terceme-i Faslu'l-Hitab' -Giriş-inceleme-metin-dizin", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1996.

³⁴⁸⁹ Mehmed Hatiboğlu, **Bahru'l-Hakâyık**, (hazırlayan: İsmail Hikmet Ertaylan), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1960; Vahit Türk, "Hatiboğlu'nun Bahru'l-Hakâyık'ı (Transkripsiyon)", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987.

³⁴⁹⁰ Abdurrahman Güzel, **Hacı Bektaş Velî ve Makâlât**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

³⁴⁹¹ Ahmet Çal, "Kâsım b. Mahmûd Karahisari'nin İrşâdü'l Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd (İnceleme-metin-dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2008.

³⁴⁹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 2408.

³⁴⁹³ Nüshası Gazi Hüseyin Ktp. R. 1430 numarada kayıtlıdır.

- 1.7.2.8. Dervîş Külhânî Dede (XV. yüzyıl –Hacı Bayrâm Velî devri-), **Sırru Kalbî**.³⁴⁹⁴
- 1.7.2.9. Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö.1454), **Tercüme-i Müntehâ (Kitâbü'l-Müntehâ el-Müştehâ ale'l-Fusûs)**.³⁴⁹⁵
- 1.7.2.10. Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö.1454), **Envârü'l-Âşıkîn (Tercüme-i Megâribü'z-Zamân)**.³⁴⁹⁶
- 1.7.2.11. Hızır Bey, Hızır Bey b. Celâleddîn Sivrihisârî,(ö. 1459), **Tercüme-i Külliyyât-ı Hâce Ubeydullâh**.³⁴⁹⁷
- 1.7.2.12. Ferişteoğlu, Abdülmecîd b. Ferište İzzeddîn (ö.1469), **Hidâyetnâme (Tercüme-i Muhabbetnâme-i Hurûfî)**.³⁴⁹⁸
- 1.7.2.13. Ferişteoğlu, Abdülmecîd b. Ferište İzzeddîn (ö. 1469), **Aşknâme-i İlâhî (Tercüme-i Câvidânnâme)**.³⁴⁹⁹
- 1.7.2.14. Abdürrahîm Karahisarî (ö.1483'ten sonra), **Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr**.³⁵⁰⁰
- 1.7.2.15. Yûsuf Hakîkî b. Şeyh Hâmid-i Aksarayî (ö. 1487), **Metâli'u'l-Îmân (Tercüme-i Metâli'ü'l-Envâr)**.³⁵⁰¹

1.7.3. XVI. YÜZYIL

- 1.7.3.1. Hacı Ahmed b. Seyyid Bigavî (1514'ten sonra), **Tercüme-i Avârifü'l-Ma'ârif**.³⁵⁰²
- 1.7.3.2. İbrâhîm b. Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 1537'den sonra), **Tercüme-i Maksadü'l-Aksâ**.³⁵⁰³
- 1.7.3.3. Abdülevvel b. Hüseyin b. Hasan b. Hâmid (ö. 1543-44), **Fusûl-ı Necât**.³⁵⁰⁴

³⁴⁹⁴ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 3308.

³⁴⁹⁵ Ayşe Beyazıt, “Ahmed Bîcân'ın ‘Müntehâ’ İsimli Fusûs Tercümesi Işığında Tasavvuf Düşüncesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008.

³⁴⁹⁶ Yazıcızâde Ahmed Bîcân, **Envarü'l-Aşıkîn**, (hazırlayan: Halil Bedi Fırat), Ali Alkan Yayınevi, İzmir, 1970; Yazıcızâde Ahmed Bîcân, **Envarü'l-Aşıkîn**, (hazırlayan: M. Rahmi), Sağlam Kitabevi, İstanbul, 1974; Yazıcızâde Ahmed Bîcân, **Envarü'l-Aşıkîn: Hak Aşıklarının Nurları**, (hazırlayan: Arslan Tekin), Bedir Yayınevi, İstanbul, 1983; Yazıcızâde Ahmed Bîcân, **Envarü'l-Aşıkîn**, (hazırlayan: Ahmet Kahraman), Tercüman Gazetesi, İstanbul, tarihsiz.

³⁴⁹⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 2047 numarada (148a-222a) bulunan bu tercümede Ubeydullâh Ahrâr'a ait olan tasavvufî risalelerin tercümeleri bulunmaktadır. Tercümenin Hızır Bey tarafından yapıldığı, mecmuanın başında kaydedildiği gibi, “tercümenin başı ve sonunda da “Tercüme-i Külliyyât-ı Hâce Ubeydullâh li-Mevlânâ Hızır Beg” şeklinde kaydedilmiştir; ancak metin içinde bu isme rastlanmamıştır.

³⁴⁹⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9685.

³⁴⁹⁹ Ferişteoğlu, **Câvidânnâme-i Sağır**, (Sadeleştiren: Raşit Tanrıkulu), Ayyıldız Yayınları, Ankara, tarihsiz; İsmail Arıkoğlu, “Ferişteoğlu'nun Câvidân-nâme Tercümesi: ‘İşk-nâme (İnceleme-Metin)’”, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van, 2006.

³⁵⁰⁰ Erol Topal, “Münyetü'l-Ebrâr ve Gunyetü'l-Ahyâr”, (Basılmamış YL Tezi), Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kahramanmaraş, 2000.

³⁵⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2974.

³⁵⁰² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 901.

³⁵⁰³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Paşa 345.

- 1.7.3.4. Derviş Mustafâ es-Sirozî Lâyhî (ö.1565), **Tercüme-i Şerhi Cünnetü'l-Esmâ.**³⁵⁰⁵
- 1.7.3.5. Nüreddinzâde Muslihuddîn Mustafâ b. Nureddîn Ahmed Filipevî (ö.1573), **Şerh-i Menâzilü's-Sâ'irîn.**³⁵⁰⁶
- 1.7.3.6. Muslihuddîn Mustafâ b. Nüreddîn Ahmed Filipevî –Nüreddinzâde- (ö.1573), **Tercüme-i Keşfü'l-Ümûri'l-Esrâriyye.**³⁵⁰⁷
- 1.7.3.7. Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö.1574), **Medâricü'l-İ'tikâd fî Tercemeti Menâhici'l-İbâd.**³⁵⁰⁸
- 1.7.3.8. Mustafâ Nasûh Çelebi Belgradî (ö. 1576), **Kitâb-ı Terşihât.**³⁵⁰⁹
- 1.7.3.9. (Mütercimi belirsiz, XVI. Yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Beyânü'l-Esrâr.**³⁵¹⁰
- 1.7.3.10. (Mütercimi belirsiz, XVI. Yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Temhîdât-ı Hemedânî.**³⁵¹¹
- 1.7.3.11. (Mütercimi belirsiz, XVI. Yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tuhfetü't-Tâlibîn ve Umdetü'l-Vâsilîn.**³⁵¹²
- 1.7.3.12. Aşkî, Yenihisarlı İlyâs Beğ (ö.1586), **Tercüme-i Temhîdât.**³⁵¹³
- 1.7.3.13. Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **Râhatü'l-Ervâh (Tercüme-i Nüzhetü'l-Ervâh).**³⁵¹⁴
- 1.7.3.14. Ca'fer İyânî Bey –Tezkireci-, (ö.1594'den sonra), **Nûrnâme (Tercüme-i Mişkâtü'l-Envâr).**³⁵¹⁵
- 1.7.3.15. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddîn Sivasî (ö.1597), **Menâzilü'l-Ârifin.**³⁵¹⁶

³⁵⁰⁴ Nüshası için bkz. Bodlein Ktp. MS Turk. d. 33.

³⁵⁰⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1379.

³⁵⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3043.

³⁵⁰⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Şazeli Tekkesi 159/14 numarada bulunan bu tercüme kütüphane kaydında Nüreddinzâde'ye izafe edilmiştir; ancak tarafımızdan yapılan incelemede eserin başı veya sonunda böyle bir isimle karşılaşılmamıştır.

³⁵⁰⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5892.

³⁵⁰⁹ Birçok eserden derleme suretiyle yapılan bu tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2594.

³⁵¹⁰ Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 3340) bulunan bu tercümenin nüsha tavsifi için bkz. Beschrieben von Hanna Sohrweide, **Türkische Handschriften V**, Wiesbaden, 1981, s. 53-54.

³⁵¹¹ III. Murâd'a sunulan bu tercüme Üsküdarlı Aşkî'nin de III. Murâd'a sunduğu tercümeden farklıdır. Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1214.

³⁵¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 205.

³⁵¹³ Harun Turhan, "Aşki (Aynü'l-Kuzat Ali Hemedani)'nin Kenzü'l-Hakaik ve Keşfü'd-Dekaik", (Basılmamış YL Tezi), Pamukkale Üniversitesi, SBE, Denizli 1998; Mesut Sandıkçı, Aynülküdat Hemedânî'nin Hayatı, Eserleri ve Temhîdât Tercümeleri (Metin-İnceleme), Marmara Üniversitesi, SBE, (Yayımlanmamış YL Tezi), İstanbul, 2009.

³⁵¹⁴ Nüshası için bkz. Mehmed Ârif-Mehmed Murâd 21/2.

³⁵¹⁵ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 400.

- 1.7.3.16. Ebü's-Senâ Ahmed Şemseddin Sivasî (ö.1597), **Tercüme-i Şerh-i Kelimât-ı Kümeyl bin Ziyâd.**³⁵¹⁷
- 1.7.3.17. Nev'î, Yahyâ b. Pîr Alî Malkaravî (ö.1598), **Keşfü'l-Hicâb an Vechi'l-Kitâb fî Şerhi Fusûsi'l-Hikem li-İbn Arabî.**³⁵¹⁸
- 1.7.3.18. Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn b. Hasan Cân (ö. 1600), **Tercüme-i Risâle-i Kuşeyriyye.**³⁵¹⁹
- 1.7.3.19. Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö.1605), **Şerh-i Aynü'l-Hayât.**³⁵²⁰
- 1.7.3.20. Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö.1605), **Simsimiyetü'l-Musavver (Tercüme-i Kısım-ı Sâmin min Fütûhâtî'l-Mekkiyye).**³⁵²¹
- 1.7.3.21. Rûşenizâde Zuhûrî (XVI. yüzyıl), **Şerh-i Kelâmi "İstebâra'l-Basîratü alâ Basari'l-Kalbi Fehüve Hakkun fe-Eyne'l-Hak".**³⁵²²
- 1.7.4. XVII. YÜZYIL**
- 1.7.4.1. Şeyh Muslihuddîn Mustafâ Nakşibendî (XVII. yüzyıl -I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Serrîşte-i Tarîk-i Hâcegân.**³⁵²³
- 1.7.4.2. Şeyh Muslihuddîn Mustafâ Nakşibendî (XVII. yüzyıl -I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Fıkarât.**³⁵²⁴
- 1.7.4.3. Lâlî Hasan Efendi (ö. 1613'ten sonra), **Tercüme-i Ahlasu'l-Hâlisa.**³⁵²⁵
- 1.7.4.4. Gazâyî, İbn Hasan Dede Şa'bân Bosnevî Yayçuvî (ö. 1613'ten sonra), **Şerh-i Maksad-ı Aksâ.**³⁵²⁶
- 1.7.4.5. Sinân Menteşevî (ö. 1616'dan sonra), **Tercüme-i Risâle-i Kuşeyrî.**³⁵²⁷
- 1.7.4.6. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Vâkı'ât.**³⁵²⁸

³⁵¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2863.

³⁵¹⁷ Hüseyin Akkaya, "Şemseddîn Sivasî'nin Terceme-i Ecvibe-i Alî bin Ebî Tâlib İsimli Eseri", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Kaf Dağının Ötesine Varmak Festschrift in Honor of Günay Kut I**, sy. 27/I, 2003, s. 47-58.

³⁵¹⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2464.

³⁵¹⁹ Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn b. Hasan Cân, **Tercüme-i Risâle-i Kuşeyriyye**, (haz. Mehmet Günyüzlü), Yasin Yayınevi, İstanbul 2003.

³⁵²⁰ Muhyî'nin Reşehât tercümesinde bahsettiği bu esere ulaşamamıştır. Bkz. Mustafa Koç, **Baleybelen Muhyî-i Gülşeni İlk Yapma Dil**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005, s. 51.

³⁵²¹ Nüshası için bkz. Mısır Millî Ktp. Mecâmi Türkî 23.

³⁵²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 168/21.

³⁵²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 710.

³⁵²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1349.

³⁵²⁵ Nüshasına ulaşamamıştır. Bkz. OM. II. 52.

³⁵²⁶ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 1139.

³⁵²⁷ Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2912) bulunan bu tercümenin nüsha tavsifi için bkz. Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979, s. 148.

- 1.7.4.7. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Câmi'u'l-Fezâil ve Kâmi'u'r-Rezâ'il**.³⁵²⁹
- 1.7.4.8. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Keşfü'l-Kinâ' alâ Vechi's-Semâ**.³⁵³⁰
- 1.7.4.9. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Menâzilü's-Sâlikîn**.³⁵³¹
- 1.7.4.10. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Mizânü'n-Necât**.³⁵³²
- 1.7.4.11. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Terceme-i Keşfü'l-Umûr**.³⁵³³
- 1.7.4.12. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Misbâhu's-Salât ve Mir'âtü'd-Derecât fî Şerhi Miftâhu's-Salât ve Mirkâtü'n-Necât**.³⁵³⁴
- 1.7.4.13. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi (ö.1623'den sonra), **Tercüme-i Tecelliyât**.³⁵³⁵
- 1.7.4.14. Manisalı Mehmed Sâni (XVII. yüzyıl – IV. Murâd devri-), **Tuhfe-i Vezîr (Tercüme-i Ravzatü'l-Ahyâr)**.³⁵³⁶
- 1.7.4.15. Kâtibî Mahmûd Yümnî (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Tercüme-i Cünnetü'l-Esmâ**.³⁵³⁷
- 1.7.4.16. Rûsûhî, İsmâil b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Hüccetü's-Semâ**.³⁵³⁸
- 1.7.4.17. Rûsûhî, İsmâil b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Zübdetü'l-Fuhûs fî Şerhi Nakş-ı Fusûs**.³⁵³⁹
- 1.7.4.18. Rûsûhî, İsmâil b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Minhâcü'l-Fukarâ (Tercüme-i Menâzilü's-Sâ'irin)**.³⁵⁴⁰

³⁵²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/6.

³⁵²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/1.

³⁵³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/12.

³⁵³¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/4.

³⁵³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/13.

³⁵³³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/5.

³⁵³⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 253/2.

³⁵³⁵ Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 1793 numarada Mehmed Mu'izzüddîn'e ait kılınan bir Tecelliyât tercümesi vardır. Tarafımızdan kontrol edilen bu nüshada bir Tecelliyât tercümesi görülmüşse de Mu'izzüddîn Efendi'nin ismi görülememiştir.

³⁵³⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3030.

³⁵³⁷ Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3680/10, Tercüman 309/2; Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn 2291 (istinsah: 1104/1692); Kastamonu İl Halk Ktp. 1064/2 (istinsah: 1073/1661).

³⁵³⁸ N. Serhan Aytan, "İsmail Ankaravî ve Huccetü's-Semâ", (Sanatta Yeterlik Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995.

³⁵³⁹ Necdet Okumuş, "Ankaravî'nin 'Nakşu'l-Fusûs' Tercümesi ve İshak ve Yûsuf Fasllarının Yorumları, (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 1990; İsmail Rusuhi Ankaravî, **Nakş el-Fusus Şerhi**, (hazırlayan: İlhan Kutluer), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1995.

- 1.7.4.19. Dervîş Murtazâ (ö. 1639'dan sonra), **Dürr-i Yetîm (Tercüme-i Câvidannâme-i Sagîr)**.³⁵⁴¹
- 1.7.4.20. Abdullâh Bosnevî (ö.1644), **Tecelliyâtü 'Arâ'isi'n-Nusûs fî Manassâti Hikemi'l-Fusûs (Şerh-i Fusûsu'l-Hikem)**.³⁵⁴²
- 1.7.4.21. Abdullâh b. Mehmed Bosnevî –şârih-i Fusûs- (ö. 1644), **Mekâsîd-ı Envâr-ı Ayniyye ve Mesâ'id-i Ervâh-ı Tayyibe-i Gaybiyye**.³⁵⁴³
- 1.7.4.22. Kâni'î, Müezzinzâde Ahmed Efendi (ö.1644), **Şerefü'l-Mülûki fi'l-Adâleti ve's-Sülûk (Tercüme-i Avârifü'l-Ma'ârif)**.³⁵⁴⁴
- 1.7.4.23. Ömer b. Mehmed el-Fu'âdî el-Kastamonî (ö.1646), **Şerh-i Risâle-i Şevkiyye fi Devrânî's-Sûfiyye li-Müftî Zenbili Alfî Çelebi**.³⁵⁴⁵
- 1.7.4.24. Ömer b. Mehmed el-Fu'âdî el-Kastamonî (ö.1646), **er-Risâletü'ş-Şavkiyye fî Hakk-ı Deverânî's-Sûfiyye el-Zevkiyye**.³⁵⁴⁶
- 1.7.4.25. Abdülahad Nûrî Efendi (ö.1650), **Tercüme-i Risâle-i Sinân Erdebilî fi Deverânî's-Sûfiyye**.³⁵⁴⁷
- 1.7.4.26. Şeyh Hüseyin b. Şeyh Seyyid Hüseyin Gaybî (ö. 1661'de sağ), **Şerh-i Hutbetü'l-Beyân**.³⁵⁴⁸
- 1.7.4.27. Şeyh Gafûr Efendi (ö. 1667), **Tercüme-i Vâkı'ât**.³⁵⁴⁹
- 1.7.4.28. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (1677'den sonra), **Tercüme-i Bostânu'l-Ârifîn**.³⁵⁵⁰
- 1.7.4.29. Ârif Ahmed b. Mustafâ Mevlevî el-Peçevî (ö. 1684'ten sonra), **Tercüme-i Ukûdu'l-Lü'lü'yye**.³⁵⁵¹

³⁵⁴⁰ İsmail Rusuhi Ankaravi, **Minhacü'l-Fukara: fakirlerin yolu**, (hazırlayan: Sadettin Ekici), İnsan Yayınları, İstanbul, 1996.

³⁵⁴¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 9597.

³⁵⁴² Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2460. Eser 1290'da İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de de basılmıştır.

³⁵⁴³ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4896.

³⁵⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1900.

³⁵⁴⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 35.

³⁵⁴⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 35.

³⁵⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3122/2.

³⁵⁴⁸ Seyyid Hüseyin ibn Seyyid Gaybî, **Şerhu Hutbeti'l-Beyân**, (hazırlayan: M. Saffet Sarıkaya), Fakülte Kitabevi, Isparta, 2004.

³⁵⁴⁹ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 364.

³⁵⁵⁰ OM. III. 236'da bahsi geçen bu eserin nüshasına ulaşılammıştır. Milli Ktp. Yz. A. 2130/1 numarada bu isimde bir eser bulunmakta ise de nüshada Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî'ye dair bir işaret bulunmamıştır.

³⁵⁵¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 178/3.

- 1.7.4.30. Esîrî, Mehmed Yûsuf Efendi (ö.1691), **Şerh-i Muhammediye**.³⁵⁵²
- 1.7.4.31. Fethî-i Karamânî, Bülbülcüzâde Abdülkerîm Efendi (ö. 1694), **Tercüme-i Mir'âtü'l-Muhakkıkîn**.³⁵⁵³
- 1.7.4.32. Niyâzî-i Mısırî (ö.1694), **Risâle-i Vahdet-i Vücûd (Tercüme-i Tuhfetü'l-Uşşâk)**.³⁵⁵⁴
- 1.7.4.33. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Tercüme-i Silsiletü'l-Ârifin ve Tezkiretü's-Sâdikîn**.³⁵⁵⁵
- 1.7.4.34. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Tercüme-i İnsân-i Kâmil**.³⁵⁵⁶
- 1.7.4.35. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Tercüme-i Bûd u Nebûd**.³⁵⁵⁷
- 1.7.4.36. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Tercüme-i Risâle-i Ünsiyye**.³⁵⁵⁸
- 1.7.4.37. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Tercüme-i Risâletü'l-Murâdiyye fî Tarîkati'n-Nakşibendiyye**.³⁵⁵⁹
- 1.7.4.38. La'lîzâde Abdülbâkî b. Muhammed (ö.1697), **Tercüme-i Hakikatü'l-Yakîn ve Zülfetü't-Temkîn**.³⁵⁶⁰
- 1.7.4.39. La'lî Mehmed Fenâyî (ö. 1701), **Tercüme-i Etvâr-ı Seb'a**.³⁵⁶¹
- 1.7.4.40. Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi (ö.1703), **Tercüme-i Ravza-yı Hafîb Kâsım**.³⁵⁶²
- 1.7.5. XVIII. YÜZYIL**
- 1.7.5.1. Abdullâh el-Mazharî (ö. 1717'den sonra), **Tercüme-i Künûzu'r-Rümûz**.³⁵⁶³
- 1.7.5.2. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Alî el-Bağdâdî (ö.1721), **Şerh-i Kenzü'l-Ârifin**.³⁵⁶⁴
- 1.7.5.3. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Hazarât-ı Hams**.³⁵⁶⁵
- 1.7.5.4. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerhu Usûli'l-Aşere**.³⁵⁶⁶

³⁵⁵² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1967.

³⁵⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 608.

³⁵⁵⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2980.

³⁵⁵⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3430/31.

³⁵⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 167.

³⁵⁵⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2626.

³⁵⁵⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 636/6.

³⁵⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2471/2.

³⁵⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2788.

³⁵⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2749.

³⁵⁶² OM'de varlığından bahsedilen bu eserin nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. I. 393.

³⁵⁶³ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Talat 975.

³⁵⁶⁴ Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 445.

³⁵⁶⁵ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 869.

- 1.7.5.5. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **er-Risâletü's-Şem'iyye (Şem'-i Pür-Nûr-ı İlâhî Berây-ı Tenvîr-i Cân-ı Sipâhî)**.³⁵⁶⁷
- 1.7.5.6. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Tuhfe-i Hasekiyye (Şerh-i Kelîme-i Tevhîd)**.³⁵⁶⁸
- 1.7.5.7. İsmâîl Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Esmâ-i Seb'a**.³⁵⁶⁹
- 1.7.5.8. Şeyhülislâm İshak Efendi (ö. 1734), **Kasru'l-Metîn (Tercüme-i Bostânü'l-Ârifin)**.³⁵⁷⁰
- 1.7.5.9. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî- (ö.1738), **Tercüme-i Makâmât-ı Halebiyye (Makâmât-ı Harîrî'den Yirmi Altıncı Bölüm)**.³⁵⁷¹
- 1.7.5.10. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî- (ö.1738), **Tercüme-i Makâmât-ı Suveriyye (Makâmât-ı Harîrî'den Otuzuncu Bölüm)**.³⁵⁷²
- 1.7.5.11. Vâmık Şükrî (ö. 1743'ten sonra), **Tercüme-i Mîzânü'l-Ukalâ li-Temyîzi'l-Fuzelâ**.³⁵⁷³
- 1.7.5.12. Ömer Gürânî (ö. 1744), **Risâle-i Tercüme-i Müntehâbât-ı Fütühâtî'l-Mekkiyye**.³⁵⁷⁴
- 1.7.5.13. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Tercüme-i Risâle-i Emânetüllâh li'l-Gazâlî**.³⁵⁷⁵
- 1.7.5.14. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Tercüme-i Risâle-i Hâce Abdullâh Ahrâr**.³⁵⁷⁶
- 1.7.5.15. Neccârzâde (Dülgerzâde) Şeyh Rızâ Efendi (ö. 1746), **Tercüme-i Muhtasârü'l-Velâye**.³⁵⁷⁷
- 1.7.5.16. Mehmed İsmet b. İbrâhîm (ö.1747), **Tercüme-i Câm-ı Gîtf-Nümâ**.³⁵⁷⁸
- 1.7.5.17. Mehmed Fakrî b. Hamîd b. Ahmed Kırımî (ö.1747), **Tercüme-i Menâzilü's-Sâirin (Âb-ı Hayât)**.³⁵⁷⁹

³⁵⁶⁶ İsmail Hakkı Bursevî, **Şerhu Usûl'il-Aşere**, İstanbul 1256.

³⁵⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 217, 35a-42a.

³⁵⁶⁸ İhsan Kara, "İsmail Hakkı Bursevî'nin Tuhfe-i Hasekiyyesi", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1997.

³⁵⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 637.

³⁵⁷⁰ Nüshası için bkz. Nurosmaniye 3728.

³⁵⁷¹ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 49.

³⁵⁷² Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mecâmî Türkî Talat 49.

³⁵⁷³ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Tasavvufî Türki 45. Nüsha görülememiştir.

³⁵⁷⁴ Ali Ünal, "Ömer Gürânî'nin Terceme-i Müntehab Min Fütühât-ı Mekkiyye Adlı Eserinin Yeni Harflere Çevirisi ve Tahlili", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul 2006.

³⁵⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 3149.

³⁵⁷⁶ Nüshası için bkz. Atıf Efendi Ktp. 192/3.

³⁵⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2470. Bu tercüme 1272/1855-56 yılında İstanbul'da Matbaa-i Âmire'de basılmıştır. Bazı katalog ve kütüphane kayıtlarında aynı tercümenin Edirneli Arabzâde Mehmed İlmî Efendi'ye (ö. 1718) izafe edildiği görülmektedir. Bkz. İsmail Bakar, **Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları Katalogu**. Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2001, s. 49; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2135 ve 3939.

³⁵⁷⁸ Nüshasına ulaşılmayan bu tercüme için bkz. OM. I. 364

- 1.7.5.18. Mirzâzâde Ahmed Neylî (ö.1748), **El-Fazlü'l-Vehbî fî Tercemeti'l-Cânibi'l-Garbî**.³⁵⁸⁰
- 1.7.5.19. Nâsîrüddîn Ebü'l-Alâ Alî b. Süleymân Silifkevî (ö. 1751'den sonra), **Vuslatü's-Sâlikîn**.³⁵⁸¹
- 1.7.5.20. Hâs İbrâhîm Dervîş (ö. 1760), **Kelimât-ı Pîrân**.³⁵⁸²
- 1.7.5.21. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771), **Tercüme-i Fusûsü'l-Hikem**.³⁵⁸³
- 1.7.5.22. Hâkim Seyyid Mehmed Efendi (ö. 1771), **Tercüme-i Müşâhedât**.³⁵⁸⁴
- 1.7.5.23. Abdullâh b. Mehmed Hâdimî (ö. 1778), **Tercüme-i Vahdet-i Vücûd**.³⁵⁸⁵
- 1.7.5.24. Kösec Ahmed Trabzonî (ö.1781), **Tercüme-i Risâle-i Nakşibendiyye li'l-Hâdimî**.³⁵⁸⁶
- 1.7.5.25. Kösec Ahmed Trabzonî (ö.1781), **Tercüme-i Silsiletü'l-Hâcegân**.³⁵⁸⁷
- 1.7.5.26. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Risâle-i Vücûd**.³⁵⁸⁸
- 1.7.5.27. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme ve Şerh-i Risâle-i Kudsiyye**.³⁵⁸⁹
- 1.7.5.28. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Risâle-i Acz fî ma'rifetillâh**.³⁵⁹⁰
- 1.7.5.29. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Havzu'l-Hayât**.³⁵⁹¹
- 1.7.5.30. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Risâle-i Gavsîyye**.³⁵⁹²
- 1.7.5.31. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Risâle-i Ehadiyye**.³⁵⁹³
- 1.7.5.32. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Mir'âtü'l-Muhakkikîn**.³⁵⁹⁴

³⁵⁷⁹ Abdullah Damar, "Menâzilü's-Sâirîn Şerhleri ve Âb-ı Hayât (İnceleme-Metin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa 2002.

³⁵⁸⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Şeriyye 788.

³⁵⁸¹ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin 812; Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3212.

³⁵⁸² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4643.

³⁵⁸³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi Kitaplığı 1247.

³⁵⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 794/1.

³⁵⁸⁵ Nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 730.

³⁵⁸⁶ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 550.

³⁵⁸⁷ Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 327/4.

³⁵⁸⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 630.

³⁵⁸⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 633/3. Ayrıca bkz. Salâhî, **Şerh-i Risâle-i Kudsiyye**, (sadeleştiren: Ahmet Oğuz; M. Sadık Aydın), İslami Neşriyat, Konya, 1969.

³⁵⁹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 633/6.

³⁵⁹¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 2145.

³⁵⁹² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 392.

³⁵⁹³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 2309.

³⁵⁹⁴ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyye 212.

- 1.7.5.33. Mütercim Gazzîzâde Mustafâ Nesîb b. Ahmed Bursavî (ö. 1787), **Tezyînü'l-Makâmât (Tercüme-i Tuhfetü'l-Vâhibü'l-Mevâhib fî Beyâni'l-Makâmâti'l-Merâtib li'l-Makdîsi)**.³⁵⁹⁵
- 1.7.5.34. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i İbârât (Şerh-i Ukudü'l-Lü'lüyye fi Âyini'l-Mevleviyye)**.³⁵⁹⁶
- 1.7.5.35. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tercüme-i Risâle-i "Men 'Arefe Nefsehü"**.³⁵⁹⁷
- 1.7.5.36. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tercüme-i Mektûbât-ı Kudsiyye-i Rabbânî**.³⁵⁹⁸
- 1.7.5.37. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tercüme-i Mektûbât-ı Moca Muhammed Ma'sûm b. İmâm Rabbânî**.³⁵⁹⁹
- 1.7.5.38. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Hizbü'l-Hıfz li'n-Nevevî**.³⁶⁰⁰
- 1.7.5.39. Hüseyin b. İsmâil b. Hüseyin el-Hisârî (ö. 1791'den sonra), **Tercüme-i Keşfü'l-Kurûb**.³⁶⁰¹
- 1.7.5.40. Ahmed b. Mehmed el-İzmitî -Hâfız Seyyid Ahmed- (ö.1798), **Nûrû'l-Hüdâ (Tercüme-i Kitâbü'l-Envâr)**.³⁶⁰²
- 1.7.5.41. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Tercüme-i Risâle-i Ledünniye**.³⁶⁰³
- 1.7.5.42. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Terceme-i Risâletü's-Şerîfe li-Muhammed Pârsâ**.³⁶⁰⁴
- 1.7.5.43. Abdî Efendi (ö. 1801), **Tercüme-i Emrû's-Şerîfi'r-Rabbânî**.³⁶⁰⁵
- 1.7.5.44. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **Şerh-i Tûfân-ı Ma'rifet**.³⁶⁰⁶
- 1.7.5.45. İsmâil Müfîd Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Risâle-i Hakkiyye**.³⁶⁰⁷

³⁵⁹⁵ Yazarın hayatı için bkz. OM. I. 138. Eserin nüshası Bursa İnebey Yazma Eser Kütüphanesi, Orhan Camii Koleksiyonu 694/1 numaradadır.

³⁵⁹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 179.

³⁵⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 140/1.

³⁵⁹⁸ Müstakîmzâde'nin bu tercümesi İstanbul'da basılmıştır (Sahhaf Elhac Ali Rıza Efendi Litografya Matbaası, 1270-1277).

³⁵⁹⁹ Müstakîmzâde'nin bu tercümesi İstanbul'da basılmıştır (Matbaa-i Litografya, 1860/1277).

³⁶⁰⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1516.

³⁶⁰¹ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 255.

³⁶⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1789.

³⁶⁰³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi Kitaplığı 252.

³⁶⁰⁴ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı, Muallim Cevdet K 434.

³⁶⁰⁵ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Mecami Talat 629.

³⁶⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Darülmecnevi 583.

- 1.7.5.46. Rahmî, Abdurrahîm Efendi (ö.1807), **Refik-i Tarîk (Tercüme-i es-Seyrû ve's-Sülûk ilâ Mülki'l-Mülûk li-Kâsım Hânî)**.³⁶⁰⁸
- 1.7.5.47. Hoca Süleymân Neş'et Efendi (ö.1807), **Tercümetü'l-Aşk (Tercüme-i Meslekü'l-Envâr ve Menba'u'l-Esrâr)**.³⁶⁰⁹
- 1.7.5.48. Mehmed Sâdık b. Abdurrahmân b. Süleymân Erzincanî (ö.1808), **Tercüme-i Hakikatü'l-Yakîn**.³⁶¹⁰
- 1.7.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.7.6.1. Mustafâ b. Burhân, **Tercüme-i Risâletü'l-Kuşeyriyye**.³⁶¹¹
- 1.7.6.2. Yâr Alî Divriği, **Cevâhir-i Nefsiyye**.³⁶¹²
- 1.7.6.3. Mehmed b. Abdüllatîf, **Tercüme-i Şerh-i Ta'arruf**.³⁶¹³
- 1.7.6.4. Mehmed Nûrbahşî, **Tercüme-i Câmi'ü'l-Letâ'if fi Şerhi Ahvâli's-Şerif**.³⁶¹⁴
- 1.7.6.5. Dervîş Câm, **Râhatü'l-Ervâh ve Mûnisü'l-Eşbâh**.³⁶¹⁵
- 1.7.6.6. Dervîş Mustafâ İsmâmeddîn, **Tercüme-i Risâle-i Şîrîn Şemâ'il**.³⁶¹⁶
- 1.7.6.7. Ahmed Balabanî, **Tercüme-i Risâle-i Ehadiyye**.³⁶¹⁷
- 1.7.6.8. Şeyh Hacı Alî, **Tercüme-i Ukûd-ı Cevher-i Ferdiyye**.³⁶¹⁸
- 1.7.6.9. Dervîş Yûsuf Halvetî, **Tercüme-i Makâmât-ı Harîriyye**.³⁶¹⁹

³⁶⁰⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1422.

³⁶⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2777.

³⁶⁰⁹ Eserin nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı, Osman Ergin Yazmaları 483.

³⁶¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 2632.

³⁶¹¹ Nüshası Afyon Gedik Ahmed Paşa İl Halk Ktp. 17993 numarada bulunan bu tercümenin elimizdeki nüshası 959/1551'de istinsah edilmiştir.

³⁶¹² Sadreddîn Konevî'nin nutuklarının tercüme edildiği bu eserin ulaşılabilen nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 2694/1 numarada olup 1581'de istinsah edilmiştir.

³⁶¹³ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 642/2. Kastamonu İl Halk Ktp. 2694/2 numarada **Menâkıb-ı Şeyh Zâhid-i Geylanî** ismiyle kayıtlı bir diğer nüshası daha vardır ki istinsah tarihi 990/1581'dir.

³⁶¹⁴ Ne zaman yapıldığı belli olmayan bu tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4645. Bu nüshada istinsah tarihi 1053/1643'ü göstermektedir.

³⁶¹⁵ Farsçadan tercüme edilen bu eserin biri Almanya (Ms. Or. Oct. 2574 Staatsbibliothek, Marburg) biri de Hollanda'da (Leiden Üniversitesi Ktp. Cod. Or. 12429) olmak üzere iki nüshası tespit edilebilmiştir. Almanya'daki nüsha 1128/1716'da istinsah edilmiştir.

³⁶¹⁶ Nüshası Mısır Milli Ktp. Tasavvuf Türkî 118 numarada bulunan bu tercümenin yapıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Katalogta istinsah tarihi için 1158/1744 tarihi verilmiştir.

³⁶¹⁷ Nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 656 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1200/1785 tarihini göstermektedir.

³⁶¹⁸ Nüshası DTCF Ktp. Mustafa Con A 406/I numarada bulunan bu eserin tercüme tarihi belirsizdir. Elimizdeki bu nüsha 1247/1831'de istinsah edilmiştir.

³⁶¹⁹ Nüshası Mısır Milli Ktp. S. 4287 numarada bulunan bu tercüme 1249/1833'da istinsah edilmiştir.

- 1.7.6.10. Mu'în, **Reşâdü'l-Me'âd**.³⁶²⁰
- 1.7.6.11. Mehmed Merzûkî, **Tercüme-i Risâle-i Şeyh Muhyiddîn Arabî**.³⁶²¹
- 1.7.6.12. Latîfî, Mustafâ, **Tercüme-i Havzu'l-Hayât**.³⁶²²
- 1.7.6.13. Mağribî, **Tercüme-i Tuhfetü'l-Uşşâk ve Turfetü'l-Müşâk**.³⁶²³
- 1.7.6.14. Hâkim Efendi, **Tercüme-i Esrâr-ı Tevhîdiyye**.³⁶²⁴
- 1.7.6.15. Yûnus Efendi, **Tercüme-i Rakâ'ikü'l-Hakâ'ik fi Hisâbi'd-Derci ve'd-Dakâ'ik**.³⁶²⁵
- 1.7.6.16. Ahmed, **Tercüme-i Hutbetü'l-Beyân**.³⁶²⁶
- 1.7.6.17. Mehmed b. Velî Amasyavî, **Tercüme-i Risâletü'l-Meymûne**.³⁶²⁷
- 1.7.6.18. Mehmed b. Ahmed, **Terceme-i Vâridât**.³⁶²⁸
- 1.7.6.19. Dervîş Hasan b. Dervîş Pîr Hüseyin Şîrvânî, **Tercüme-i Risâletü'l-Fakr Sevâdü'l-Vech fi'd-Dâreyn**.³⁶²⁹
- 1.7.6.20. Mahmûd Rebî'î, **Tercüme-i Risâletü'r-Rüşdiyye fi Tarîkati'l-Muhammediye**.³⁶³⁰
- 1.7.6.21. Şeyh Subhî, **Tercüme-i Risâle-i Aktâb**.³⁶³¹
- 1.7.6.22. Yûsuf Cemâl, **Tercüme-i Meslekü'l-Envâr**.³⁶³²

³⁶²⁰ Tasavvufî konulu Farsça bir eserden tercüme edilen bu eserin Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1755 numarada bulunan nüshasında eserin yazıldığı tarihi işaret edebilecek herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶²¹ Süleymaniye Ktp. Fatih 5385/8 numarada bulunan nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁶²² İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6481, Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 4/5 ve Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 333 numarada olmak üzere üç nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin nüshalarında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁶²³ Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 1509/16 ve Milli Ktp. Yz A 2864/4 numarada olmak üzere 2 nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin Milli Ktp.'deki nüshası 1298/1880'de istinsah edilmiştir.

³⁶²⁴ Nüshası Milli Ktp. Yz A 3541/2 numarada bulunan bu tercümenin başında "hâzâ risâle-i Tasavvufât te'lîfât-ı Şeyh Irâkî, tercüme-i Hâkim Efendi" şeklinde bir not vardır. Nüshada tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁶²⁵ Nüshası Mısır Milli Ktp. Felek Türkî Talat 51 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁶²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 134. Nüshada tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁶²⁷ Mütercimnin elinden çıkan nüshası Mısır Milli Ktp. Mecâmî' Türkî Tala 53 numarada bulunan bu tercümenin yapıldığı tarih bilinmediği gibi nüshada istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

³⁶²⁸ Yazma eser kütüphanelerinde 10'a yakın nüshası bulunan bu tercümenin ne zaman yapıldığına dair bilgi bulunmamaktadır. Bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları, 33, 1142, 1832.

³⁶²⁹ Tercüme veya istinsah tarihi tespit edilemeyen bu eserin nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 656/5.

³⁶³⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6396.

³⁶³¹ Nüshası Süleyman Ktp. Halet Efendi 817/6 numarada bulunan bu tercümenin ne tercüme ne de istinsah tarihi bellidir.

- 1.7.6.23. Mahmûd b. Ahmed b. İbrâhîm, **Mükâşefât-ı İlâhiyye (Tercüme-i Risâle-i Kuşeyrî)**.³⁶³³
- 1.7.6.24. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Abdülkâdir Geylânî**.³⁶³⁴
- 1.7.6.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hücetü's-Semâ'**.³⁶³⁵
- 1.7.6.26. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hâlisatu'l-Hakâ'ik**.³⁶³⁶
- 1.7.6.27. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mir'âtü'l-Muhakkıkîn**.³⁶³⁷
- 1.7.6.28. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Kudsiyye-i Zeynüddîn Hafî**.³⁶³⁸
- 1.7.6.29. (Mütercimi belirsiz), **el-Hikemiyye fî Ma'rifeti'n-Nefsiyye (Tercüme-i Ma'ârif-i Sultân Veled)**.³⁶³⁹
- 1.7.6.30. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Vâlidiyye**.³⁶⁴⁰
- 1.7.6.31. (Mütercimi belirsiz), **Risâle-i Ya'kûbiyye**.³⁶⁴¹
- 1.7.6.32. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ümmü'l-Berâhîn**.³⁶⁴²
- 1.7.6.33. (Mütercimi belirsiz), **Hüsnu'l-Vesâil (Tercüme-i Şerh-i Dâire-i Şâzeli)**.³⁶⁴³
- 1.7.6.34. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Cilâü'l-Kulûb li-Birgivî**.³⁶⁴⁴

³⁶³² Nüshası için bkz. Kütahya Vahit Paşa İl Halk Ktp. 1454.

³⁶³³ Nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1704/1 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁶³⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Laleli 1370/1 numarada bulunan bu manzum tercümenin mütercimi bilinmediği gibi tercüme veya istinsah tarihi de belirsizdir.

³⁶³⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 133 M numarada bulunan bu tercüme İsmâil Ankaravî'nin aynı addaki eserinin tercümesi olup nüshada mütercim veya tercüme tarihine dair bilgi yoktur. Tercüme Derviş Mehmed adlı biri tarafından 1173/1758 tarihinde istinsah edilmiştir.

³⁶³⁶ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Ahlâk Türkî Talat 4. Kim tarafından yapıldığı bilinmeyen bu tercümenin Mısır'da bulunan nüshası 1096/1684'da istinsah edilmiştir.

³⁶³⁷ Yazma nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi 3185 numarada bulunan bu tercüme 1281 yılında basılmıştır. Matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba 183, 197; Hacı Mahmud Efendi 1375.

³⁶³⁸ Birçok nüshası bulunan bu tercümenin Milli Ktp. Yz. FB 365 numaradaki nüshası 20 Zilka'de 910/ 1504 tarihinde istinsah edilmiştir. Diğer nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2499, Darülmünevi 158.

³⁶³⁹ Nüshası Milli Ktp. Yz. A. 8327/1 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı belirsizdir. Nüshanın istinsah tarihi 1179/1765'dur.

³⁶⁴⁰ Nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3939/1; Reşid Efendi 362/2 (istinsah: 1135/1722); Ms. Or. Quart. 1486, Tübingen Depot der Staatsbibliothek (Almanya).

³⁶⁴¹ Ya'kûb b. Osmân b. Mahmûd el-Gaznevî'nin tasavvufu ilgili risalesinin tercümesi olan bu eserin mütercimi belirsizdir. Nüshada tercüme veya istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

³⁶⁴² Nüshası Atatürk Kitaplığı 391 numarada bulunan bu tercümenin yazıldığı tarih tespit edilmemiştir; ancak mütercim tercümesinin girişinde eserini Sultân Osmân b. Mehmed'e sunduğunu ifade etmektedir. Osmanlı tarihinde babası Mehmed olan Sultân Osmân mevcut değildir; ancak bunun Ahmed olması durumunda bu padişahın II. Osmân olması mümkündür.

³⁶⁴³ Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7250 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi ve tercüme tarihi belirsizdir.

- 1.7.6.35. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Istilâhât-ı Sûfiyye**.³⁶⁴⁵
- 1.7.6.36. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Dâ'iretü't-Tevhîd**.³⁶⁴⁶
- 1.8. İLMÜ'L-ED'İYE (DU'Â VE ZİKİR İLİMLERİ)**
- 1.8.1. XV. YÜZYIL**
- 1.8.1.1. Mûsâ b. Hacı Hüseyin el-İznikî (ö.1429), **Hısnu'l-Hasîn fî Menheci'd-Dîn (Tercüme-i Hısnu'l-Hasîn)**.³⁶⁴⁷
- 1.8.2. XVI. YÜZYIL**
- 1.8.2.1. Mehmed b. Dervîş İbrâhîm Gülşenî (ö. 1534), **Nefise-i Uhreviyye (Tercüme-i Salavât-ı Mes'ûdî)**.³⁶⁴⁸
- 1.8.2.2. Kara Dâvûd b. Kemâl Kocevî (ö.1541), **Tevfîku Mevkîfi'l-Hayrât fî İzâhi Delâ'ilü'l-Hayrât (Şerh-i Delâ'ilü'l-Hayrât)**.³⁶⁴⁹
- 1.8.3. XVII. YÜZYIL**
- 1.8.3.1. Ebû Bekr Efendi b. Yûsuf Ruhavî (ö. 1630'dan sonra), **Şerh-i Evrâd-ı Fethiyye**.³⁶⁵⁰
- 1.8.3.2. Ebu'r-Rızâ Bâlî b. Alî (ö. 1639'dan sonra), **Tuhfetü'l-Mübtehilîn fî Ed'iyeti Efdali'l-Mürselîn**.³⁶⁵¹
- 1.8.3.3. Ömer b. Mehmed el-Fu'âdî el-Kastamonî (ö.1646), **Şerh-i Virdü's-Settâr**.³⁶⁵²
- 1.8.3.4. Açıkbaş Mahmûd Efendi Amîdî (ö.1666), **Şerh-i Evrâd-ı Fethiyye**.³⁶⁵³
- 1.8.3.5. Rüşdî, Seyyid Ahmed b. Seyyid Abdullâh Bosnevî (ö. 1699), **Tercüme-i Vesîletü'l-Uzmâ ilâ Hazreti'l-Müctebâ**.³⁶⁵⁴

³⁶⁴⁴ Nüshası için bkz. Isparta İl Halk Ktp. (Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. içinde) 1495/4.

³⁶⁴⁵ Nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi DTCF. Ktp. Üniversite A 134/I.

³⁶⁴⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp.Yz A 6020/1.

³⁶⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 626.

³⁶⁴⁸ Eserin bir nüshası Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'ndedir. Nüsha tavsifi için bkz. İsmail Parlatır-György Hazai, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Katalogu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara 2007, s. 232. Bir diğer nüshası Gazi Hüseyin Kütüphanesi R. 6658 numaradadır.

³⁶⁴⁹ Kara Davud, **Delâil-i Hayrât Şerhi**, (hazırlayan: Abdülkadir Akçiçek) Rahmet Yayınları, İstanbul, 1975.

³⁶⁵⁰ Nüshası için bkz. Edirne Selimiye Ktp. 6073/3.

³⁶⁵¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1812.

³⁶⁵² Hatice Karaçam, "Dervîş Ömer Fuadi Efendi'nin Şerh-i Vird-i Settâr Adlı Eseri ve Tasavvufi Görüşleri (inceleme-metin)", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İzmir, Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, 2006.

³⁶⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2658.

³⁶⁵⁴ Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 285 ve 3624 numaralarda bulun iki nüshasında da ne tercüme ne de istinsah tarihi mevcuttur.

- 1.8.3.6. Ahmed b. Şeyh Tâcü'l-Ârifin (xvii. yüzyıl), **Kitâbü's-Salât (Tercüme-i Hısnü'l-Hasîn)**.³⁶⁵⁵
- 1.8.4. XVIII. YÜZYIL**
- 1.8.4.1. Tokatlı Kudsî Sâlih Efendi (ö.1717), **Şerh-i Delâ'ilü'l-Hayrât**.³⁶⁵⁶
- 1.8.4.2. İbrâhîm b. Sâlih el-Kıbrısî (ö. 1722'den sonra), **Vesâ'ilü'l-Hasenât fi Şerhi Delâ'ili'l-Hayrât**.³⁶⁵⁷
- 1.8.4.3. İsmâil Hakkı Bursevî (ö.1724), **Şerh-i Salavât-ı Meşîşiyye**.³⁶⁵⁸
- 1.8.4.4. Mehmed Emîn Tokadî (ö.1745), **Tercüme-i Metâli'u'l-Meserret bi-Cilâi Delâ'ili'l-Hayrât (Tercüme-i Şerh-i Delâ'ilü'l-Hayrât)**.³⁶⁵⁹
- 1.8.4.5. Seyyid Sâlih Zekâi Erzincanî (ö. 1753'ten sonra), **Tercüme-i Şerh-i Hizbü'l-Bahr**.³⁶⁶⁰
- 1.8.4.6. Derûnizâde Mehmed Şeyh Mustafâ Hulûsî b. Abdullâh (ö. 1753), **Me'âricü'l-Hasenât 'alâ Delâ'ilü'l-Hayrât**.³⁶⁶¹
- 1.8.4.7. Derûnizâde Mehmed Hulûsî b. Abdullâh (ö. 1753), **Tercüme-i Hizbü'l-A'zam**.³⁶⁶²
- 1.8.4.7.1. Dâvûd b. Mehmed el-Karsî (ö.1756), **Şerh-i Âmentü Billâh**.³⁶⁶³
- 1.8.4.8. Mehmed Şâkir b. Sun'ullâh el-Ankaravî (ö.1758), **Teysîrü'd-Delâlet ilâ Delâ'ili'l-Hayrât**.³⁶⁶⁴
- 1.8.4.9. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî (ö.1760), **Şerh-i Bâkiyyâtu's-Sâlihât**.³⁶⁶⁵
- 1.8.4.10. Alî b. Mehmed el-Âmidî (ö. 1765'den sonra), **Uyûnü'l-Meserrât fi Şerhi Hizbü'l-A'zam li-Alî el-Kârî**.³⁶⁶⁶
- 1.8.4.11. Alî b. Ahmed el-Münînî (XVIII. yüzyıl –III. Mustafâ devri-), **Ürcûze-i İstinzâli'n-Nasr bi't-Te vessül bi-Ehli'l-Bahr**.³⁶⁶⁷

³⁶⁵⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 213.

³⁶⁵⁶ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 669.

³⁶⁵⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 803.

³⁶⁵⁸ Zehra Çelebi, “Tasavvuf Tarihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî'nin ‘Şerh-i Salavât-ı Meşîşiyye’ İsimli Eseri”, (Basılmamış YL Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007.

³⁶⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 50.

³⁶⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Sütluçe Dergahı 44 (mütercim nüshası).

³⁶⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 710.

³⁶⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 796 (mütercim hattı).

³⁶⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1490.

³⁶⁶⁴ Nüshası için bkz. Kütahya Vâhid Paşa İl Halk Ktp. 1673.

³⁶⁶⁵ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Türkî Talat 152.

³⁶⁶⁶ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 106.

³⁶⁶⁷ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi, Emanet Hazinesi 1113.

- 1.8.4.12. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Salât-ı Meleveyn.**³⁶⁶⁸
- 1.8.4.13. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Evrâd-ı (Salavât-ı) Kâdiri.**³⁶⁶⁹
- 1.8.4.14. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Salâtü'l-Bedî' (Şerh-i Na'ti'l-Murassa').**³⁶⁷⁰
- 1.8.4.15. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Şerh-i Vird-i Settâr-ı Seyyid Yahyâ.**³⁶⁷¹
- 1.8.4.16. Hüseyin b. İsmâîl b. Mustafâ el-Hisârî (ö. 1791'den sonra), **Keşfü'l-Kurûb fî Fethi Cemî'i'l-Ebvâb vel-Lugûb.**³⁶⁷²
- 1.8.4.17. Mehmed b. Fethullâh Daredevî el-Mavsilî (ö. 1795'ten sonra), **Hilye-i Reşîş Şerh-i Salavât-ı Meşîş.**³⁶⁷³
- 1.8.4.18. Mehmed b. Fethullâh Daredevî el-Mavsilî (ö. 1795'ten sonra), **Dürr-i Mahbûs Şerhu Virdi Senûsî.**³⁶⁷⁴
- 1.8.4.19. Vasfî, Alî Gâlib b. Mehmed Zühdî b. Alî (ö. 1801), **Tercüme-i Şerh-i Devrü'l-A'lâ.**³⁶⁷⁵
- 1.8.4.20. Müftîzâde Mehmed Sâdık b. Abdurrahmân el-Erzincanî (ö.1808), **Kamerü'l-Münîr fî Şerhi Hizbü'l-Kebîr.**³⁶⁷⁶
- 1.8.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 1.8.5.1. Yahyâ b. Abdülkerîm, **Tercüme-i Hısnu'l-Hasîn min Kelâmi Seyyidi'l-Mürsefin.**³⁶⁷⁷
- 1.8.5.2. Hamza b. Şimşâd, **Şerh-i Evrâd-ı Bahâiyye.**³⁶⁷⁸
- 1.8.5.3. Şeyh Hasan b. Alî, **Şerh-i Havâs-ı Evrâd-ı Hazret-i Mehmed Bahâeddîn Şâh-ı Nakşibend.**³⁶⁷⁹

³⁶⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/41.

³⁶⁶⁹ Bu şerh İstanbul'da basılmıştır (Matbaa-i Âmire, 1260).

³⁶⁷⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyeye 542.

³⁶⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 611/5.

³⁶⁷² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 4817; Kastamonu İl Halk Ktp. 255.

³⁶⁷³ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Darende İlçe Halk Ktp. 449/2)

³⁶⁷⁴ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Darende İlçe Halk Ktp. 449/3)

³⁶⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4217/1.

³⁶⁷⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. 105.

³⁶⁷⁷ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. Keşf. II. 560.

³⁶⁷⁸ Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 660; Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 102 ve Milli Ktp. Yz. A. 347/1 numarada nüshaları bulunan bu eserin yazılış tarihi belli değildir. Milli Ktp.'deki nüsha 1277/1861'de istinsah edilmiştir.

- 1.8.5.4. Abdurrahmân b. Yûsuf, **Tercüme-i Necâtü'z-Zâkirîn**.³⁶⁸⁰
- 1.8.5.5. Alî Feyzî b. Osmân -Karahisar Müftüsü-, **Tercüme-i Suğrâ**.³⁶⁸¹
- 1.8.5.6. Hüseyin Fehmî Palovî, **Tercüme-i Salavât-ı Kübrâ**.³⁶⁸²
- 1.8.5.7. Şâkir Çorumî, **Tercüme-i Şerh-i Evrâd-ı Fethiyye**.³⁶⁸³
- 1.8.5.8. Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, **Rüchân (Şerh-i Besmele)**.³⁶⁸⁴
- 1.8.5.9. (Mütercimi belirsiz), **Terceme-i Risâle-i Zikr**.³⁶⁸⁵
- 1.8.5.10. İbrâhîm el-Kurrâ, **Definetü'l-Meserrât fî Halli Elfâzi Delâ'ilü'l-Hayrât**.³⁶⁸⁶
- 1.8.5.11. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Kadeh**.³⁶⁸⁷
- 1.8.5.12. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Devlet**.³⁶⁸⁸
- 1.8.5.13. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Nûr**.³⁶⁸⁹
- 1.8.5.14. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Avfuke**.³⁶⁹⁰
- 1.8.5.15. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Münâcât**.³⁶⁹¹
- 1.8.5.16. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Tâkiyâ**.³⁶⁹²
- 1.8.5.17. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Cîn**.³⁶⁹³
- 1.8.5.18. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Tehlîl**.³⁶⁹⁴

³⁶⁷⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Tercüman 95 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi belli olmadığı gibi nüshada istinsah tarihi de mevcut değildir. Bir diğer nüshası için bkz. Milli Ktp. (Tokat Müzesi) 30/1.

³⁶⁸⁰ Ulaşılabilen nüshasında eserin tercüme veya istinsah tarihine dair herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

³⁶⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 748; Milli Ktp. Yz A 41.

³⁶⁸² Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 4035; İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. 7246.

³⁶⁸³ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 531/10.

³⁶⁸⁴ Nüshasına ulaşılabilen bu eserin varlığından aynı yazara ait Şerh-i Risâle-i Birgivî adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

³⁶⁸⁵ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 567/1.

³⁶⁸⁶ Nüshası Avusturya Milli Ktp. 2591 numarada bulunan ve tarafımızdan görülemeyen bu eserin yazarı hakkında bilgi bulunamamıştır. Ancak eserlerinin sonunda yer alan tarihler dikkate alındığında XVIII. yüzyılın sonları ile XIX. yüzyılın başlarında yaşamış olabileceği anlaşılmaktadır.

³⁶⁸⁷ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2811 (104a-108a); Milli Ktp. Yz. A 4466/8 (40a-44b)

³⁶⁸⁸ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 8651/6 (104a-114a).

³⁶⁸⁹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. B 346/8 (41a-b) numarada bulunan bu şerh 1019/1610'da istinsah edilmiştir.

³⁶⁹⁰ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. B 489/10 (64b-69b) numarada bulunan bu şerh 1113-/1701'te istinsah edilmiştir.

³⁶⁹¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 7662.

³⁶⁹² Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4466/2 (12b-16a)

³⁶⁹³ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4466/3 (16b-18b)

³⁶⁹⁴ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4466/5 (23b-32a)

1.8.5.19. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Ugrî Abbâs.**³⁶⁹⁵

1.8.5.20. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Muhammed.**³⁶⁹⁶

1.8.5.21. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Du'â-yı Kenzü'l-Arş.**³⁶⁹⁷

2. DİL VE EDEBİYAT İLİMLERİ

2.1. LÜGAT (SÖZLÜK)

2.1.1. XV. YÜZYIL

2.1.1.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Ukûdü'l-Cevâhir (Tercüme-i Lügat-ı Reşîdüddîn Vatvat).**³⁶⁹⁸

2.1.2. XVI. YÜZYIL

2.1.2.1. Halîmî, Lütfullâh b. Yûsuf b. Abdülhalîm el-Amasî (ö.1516), **Şerh-i Bahrû'l-Ğarâ'ib.**³⁶⁹⁹

2.1.2.2. Pîrî Paşazâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî (ö.1532), **Tuhfe-i Mîr (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî).**³⁷⁰⁰

2.1.2.3. Merkezzâde Ahmed Efendi (ö.1555), **Bâbüsü'l-Vasît Tercüme-i Kâmûsi'l-Muhît.**³⁷⁰¹

2.1.2.4. Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî (ö. 1571), **Şerhü'l-Mustafî fî Fethi's-Sükkeri's-Sâfi.**³⁷⁰²

2.1.2.5. Abdülcelîl b. Yûsuf el-Akhisarî (ö. 1571), **Şerh-i Seb'a-i Ebhur.**³⁷⁰³

2.1.2.6. Vankulî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mustafâ el-Vanî (ö. 1591), **Tercüme-i Sıhahü'l-Cevheri (Vankulî Lüğati).**³⁷⁰⁴

2.1.2.7. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî.**³⁷⁰⁵

³⁶⁹⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4466/6 (32a-37b)

³⁶⁹⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 4466/7 (38a-39b)

³⁶⁹⁷ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2811 (21b-53a); Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Konya İl Halk Ktp.) 5410/4 (94a-97b)

³⁶⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi Efendi 1949.

³⁶⁹⁹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 4744.

³⁷⁰⁰ Zehra Gümüş, "Pîrî Paşa-zâde Cemâlî Mehmed b. Abdülbâkî, Tuhfe-i Mîr (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî)[İnceleme-Tenkitli Metin-Sözlük-Tıpkıbasım]", (Basılmamış YL Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi, SBE, 2006.

³⁷⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3196.

³⁷⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2631.

³⁷⁰³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yahyâ Tevfik 312.

³⁷⁰⁴ Eserin yurt içi ve yurt dışındaki kütüphanelerde birçok nüshası olduğu gibi 1217 hicrî tarihinde İstanbul'da Darü't-Tıbaatî'l-Cedideti'l-Mamure matbaasında yapılan baskısı da günümüze ulaşmıştır.

2.1.3. XVII. YÜZYIL

- 2.1.3.1. Ahmed el-Mevlevî (XVII. yüzyıl –I. Mustafa devri-), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷⁰⁶
- 2.1.3.2. Vehbî-i Yamanî, Kadri Mehmed Efendi (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Şerh-i Kasîde-i İbni Düreyd**.³⁷⁰⁷
- 2.1.3.3. Abdurrahmân b. Abdullâh el-Kuddûsî el-Magnisavî (ö. 1669-70), **Tuhfetü'l-Mülûk fi Şerhi Manzûmeti's-Şâhidî**.³⁷⁰⁸
- 2.1.3.4. Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer (ö.1678), **Tercüme-i Lugat-ı Hindî**.³⁷⁰⁹
- 2.1.3.5. Abdülkâdir b. Ömer el-Bagdâdî (ö. 1682), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷¹⁰
- 2.1.3.6. Abdülkâdir b. Ömer b. Bâyezîd el-Bağdâdî (ö.1682), **Şerhü'l-Lügâti'l-Müşkile li-Şehnâme-i Firdevsî**.³⁷¹¹
- 2.1.3.7. Şa'bânzâde Mehmed Muhteşem b. Hürrem Bosnevî (ö.1692), **Muzhirü'l-İşkâl (Şerh-i Lügât-ı Mesnevî-i Ma'nevî)**.³⁷¹²
- 2.1.3.8. Şeyh Yöyö Mustafâ b. Yûsuf b. Murâd Mostârî (ö. 1707), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷¹³
- 2.1.3.9. Aydınli İshak Hocası Ahmed Efendi (ö.1708), **Akse'l-İreb fi Tercemeti Mukaddimetü'l-Edeb**.³⁷¹⁴

2.1.4. XVIII. YÜZYIL

- 2.1.4.1. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Ali el-Bağdâdî (ö.1721), **Şerh-i Lügât-ı Târih-i Vassâf**.³⁷¹⁵
- 2.1.4.2. Mustafâ b. Yûsuf (ö. 1725), **Hülle-i Manzûme (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî)**.³⁷¹⁶
- 2.1.4.3. Halîmî, Kara Alî Ağazâde Osmân (ö. 1736'dn sonra), **Hediyetü'l-Mübtedâ ber-Tuhfe-i Şâhidî (Şerh-i Lugat-ı Şâhidî)**.³⁷¹⁷

³⁷⁰⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Süleymaniye koleksiyonu 866 numarada bulunan bu şerhin başı eksik olup sonunda yer alan “Şâhidî'ye idelüm a'lâ du'â / Şârihi Sûdîye de hemçün senâ” (72b) şeklindeki beyitten hareketle Sûdî'ye izafe edilmiştir.

³⁷⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 3561.

³⁷⁰⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reisülkütab 855.

³⁷⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 648.

³⁷⁰⁹ Bursalı Mehmed Tahir, Hezâfer Hüseyin Efendi'nin terceme-i hâlini anlatırken onun bu eserinden bahsetmiş ve bir nüshasının Yıldız Ktp.'de olduğunu kaydetmiştir. Bkz. OM. III. 245. Ancak yaptığımız araştırmalar neticesinde bu eserin nüshasına ulaşamamıştır.

³⁷¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad efendi 3226.

³⁷¹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 660.

³⁷¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2690.

³⁷¹³ Nüshası için bkz. Gazi Hüsrev Ktp. R. 1301, R. 2573, R. 6121.

³⁷¹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5163.

³⁷¹⁵ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3151.

³⁷¹⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 4835.

- 2.1.4.4. Mustafâ b. Mîrzâ -İbrahim Paşa Câmii İmamı- (ö. 1739'dan sonra), **Şerh-i Tuhfe-i Şahidi**.³⁷¹⁸
- 2.1.4.5. Atfî Ahmed Efendi Bosnevî (ö. 1746'dan sonra), **Şerh-i Tuhfe (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî)**.³⁷¹⁹
- 2.1.4.6. Mehmed İsmet b. İbrâhîm (ö.1747), **Feyzü'l-Hâdî fî Halli Müşkilâti Şâhidî**.³⁷²⁰
- 2.1.4.7. Mirzâzâde Ahmed Neylî (ö.1748), **Mâ lâ Bûdde li'l-Edîb Mine'l-Meshûr ve'l-Garîb (Şerh-i Lugât-i Târîh-i Vassaf)**.³⁷²¹
- 2.1.4.8. Hâherzâde İsmâîl b. Mehmed b. Mahmûd (ö. 1750), **Minhâcü'l-Beyân fî Tefsîri Lügâti'l-Kur'ân**.³⁷²²
- 2.1.4.9. Akovalızâde Hâtem Ahmed Efendi (ö. 1754), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷²³
- 2.1.4.10. Seyyid Alî el-Ferrâş Ruhavî (ö. 1759'dan sonra), **Tuhfe-i Taksîrî (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî)**.³⁷²⁴
- 2.1.4.11. Hacı Mustafâ b. Mehmed (ö. 1761'den sonra), **Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu**.³⁷²⁵
- 2.1.4.12. Hâfiz Ahmed Nâdîde (ö. 1763'ten sonra), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷²⁶
- 2.1.4.13. Şâhinzâde Şeyh Aliyy-i Dilkesîr el-Mar'aşî (XVIII. yüzyıl –III. Mustafâ devri), **Tuhfetü'l-Vüzerâ (Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî)**.³⁷²⁷
- 2.1.4.14. Seyyidî (ö. 1784'ten sonra), **Sehletü'l-Beyân fî Şerhi Sübhâti's-Sübyân**.³⁷²⁸
- 2.1.4.15. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdârî (ö.1788), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷²⁹
- 2.1.4.16. Mehmed Necîb (ö. 1795'ten sonra), **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³⁰
- 2.1.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 2.1.5.1. Fahrî, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³¹

³⁷¹⁷ Nüshası için bkz. Koyunoğlu Müzesi ve Kütüphanesi 10054.

³⁷¹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 959

³⁷¹⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp., Bahdatlı Vehbî 1736.

³⁷²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 52.

³⁷²¹ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 815.

³⁷²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 247.

³⁷²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reisülküttab 1089.

³⁷²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 96; Millet Ktp. Ali Emîrî Edebiyat 256.

³⁷²⁵ Nüshaları için bkz. Atıf Efendi Ktp. 2723, 2724, 2725, 2726.

³⁷²⁶ Serap Soyçekiç, "Nâdîde Ahmed Efendi'nin Şerh-i Tuhfe-yi Şâhidî'si", **Turkish Studies**, C. IV/4 (2009), s. 906-21.

³⁷²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 24.

³⁷²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5108.

³⁷²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 960.

³⁷³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. M. Hilmî F. Fehmî 216.

- 2.1.5.2. Mehmed Efendi, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³²
- 2.1.5.3. Nûrî Karahisarî, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³³
- 2.1.5.4. Mollâ Alî Gürcî el-Bektaşî, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³⁴
- 2.1.5.5. Ahmed b. Mehmed Ağa Eğribozî, **Tezkiretü'l-Müntehâ ve İfâdetü'l-Mübtedâ Şerhü Ebyâti's-Şâhidî**.³⁷³⁵
- 2.1.5.6. Keşfî Hüseyin Karahisarî, **Şerh-i Tuhfe-i Şâhidî**.³⁷³⁶
- 2.1.5.7. Dervîş Ömer Belgradî, **Şerh-i Lügat-ı Ferišteoğlu**.³⁷³⁷
- 2.1.5.8. Fethullâh b. Alî İskilibî, **Şerh-i Lugat-ı Ferištehoğlu**.³⁷³⁸
- 2.1.5.9. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Mukaddimetü'l-Edeb**.³⁷³⁹
- 2.2. GRAMER (İŞTİKÂK, SARF ve NAHİV İLİMLERİ) ve ARÛZ**
- 2.2.1. XV. YÜZYIL**
- 2.2.1.1. Mehmed b. Hâtib Lâdikî (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Makâsidü's-Sarf**.³⁷⁴⁰
- 2.2.2. XVI. YÜZYIL**
- 2.2.2.1. Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (ö.1533), **Reyhânü'l-Ervâh fî Şerhi Merâhu'l-Ervâh**.³⁷⁴¹

³⁷³¹ Nüshası Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. BY 2893 numarada bulunan bu eserin telif tarihi tespit edilememiştir.

³⁷³² Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y. 3960 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi bilinmemektedir.

³⁷³³ Nüshası Atıf Efendi Ktp. 2721 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi tespit edilememiştir. Atıf Efendi Ktp.'deki nüshanın istinsahı 1158/1745'de tamamlanmıştır.

³⁷³⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Selîm Ağa 962 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi tespit edilememiştir. İstinsah tarihi 1154/1741-42'de tamamlanmıştır.

³⁷³⁵ Nüshası Hacı Selîm Ağa Ktp. 963 numarada bulunan bu eserin telif tarihi tespit edilememiştir; ancak istinsah tarihi 1149/1736'da tamamlanmıştır.

³⁷³⁶ Kastamonu İl Halk Ktp. 2714/4; TDK Yz. A. 217 ve Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 6850 numarada nüshaları bulunan bu şerhin telif tarihi tespit edilememiştir. TDK'daki nüshası 1134/1722'te istinsah edilmiştir.

³⁷³⁷ Telif veya istinsah tarihi tespit edilemeyen bu şerhin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İsmihan Sultan 425.

³⁷³⁸ Nüshası Milli Ktp. Yz. A. 3658 numarada bulunan bu şerhin telif tarihi belli olmamakla birlikte istinsah tarihi 1006/1597'dir.

³⁷³⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Mahmud Paşa 394 numarada bulunan bu tercüme, satırlı bir tercümedir. Tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁷⁴⁰ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 789.

³⁷⁴¹ Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 933 ve Yahyâ Tevifk 411 numarada bu adda bir eser bulunmaktaysa da mütercim veya şârihine dair bir bilgi bulunmamaktadır; ancak Reşid Efendi'deki

- 2.2.2.2. Zarîfî (ö. 1542'den sonra), **Tercüme-i Avâmil-i Cürcânî**.³⁷⁴²
- 2.2.2.3. Sürûrî, Hocazâde Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Şerh-i Merâhu'l-Ervâh**.³⁷⁴³
- 2.2.2.4. Senâ'î Mehmed Çelebi (ö.1562), **Şerh-i Maksûd**.³⁷⁴⁴
- 2.2.2.5. Mehmed Efendi –Mahmûd Paşa İmamının Oğlu- (ö.1565), **Tercüme-i Kâfiye**.³⁷⁴⁵
- 2.2.2.6. Mehmed Efendi –Mahmûd Paşa İmamının Oğlu- (ö.1565), **Tercüme-i Mısbâh**.³⁷⁴⁶
- 2.2.2.7. Mehmed Efendi –Mahmûd Paşa İmamının Oğlu- (ö.1565), **Tercüme-i Avâmil**.³⁷⁴⁷
- 2.2.2.8. Fevrî Ahmed Efendi (ö.1570), **Tercüme-i Avâmil-i Cürcânî**.³⁷⁴⁸
- 2.2.2.9. Larendeli Nişânî (ö.1572'den sonra), **Risâle-i Manzûme-i Avâmil**.³⁷⁴⁹
- 2.2.2.10. Mehmed b. Şa'bân (ö. 1572'den sonra), **Tercüme-i İ'râb li-Uli'l-elbâb**.³⁷⁵⁰
- 2.2.2.11. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi –Kurd Dede- (ö.1588), **Şerh-i Şâfiye**.³⁷⁵¹
- 2.2.2.12. Tatar Pazarcıklı Şeyh Mehmed b. Ömer Efendi –Kurd Dede- (ö.1588), **Tercüme-i Fevâ'idü'z-Ziyâ'iyye**.³⁷⁵²
- 2.2.2.13. Ahmed b. Mehmed Manisavî (ö.1591), **Hâzır Helvâ (Şerh-i Maksûd)**.³⁷⁵³
- 2.2.2.14. Şemseddîn Mehmed b. Kâzî Kemâleddîn el-Ezherî (ö.1596), **Fethü'l-Fettâh ale'l-Kâfiye**.³⁷⁵⁴
- 2.2.2.15. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Kâfiye**.³⁷⁵⁵

nüşhanın istinsah tarihi (943/1536) dikkate alınrsa Kemâl Paşazâde'ye ait olması yüksek ihtimaldir ki Keşf.'te de Kemâl Paşazâde'nin böyle bir tercümesinden bahsedilmektedir. Bkz. Keşf. IV. 1317.

³⁷⁴² Nüşhası Millet Ktp. Ali Emiri Manzum 1224 numarada bulunan bu tercümenin yazarı olarak kaydedilen Zarîfî'nin müstensih olma ihtimali de bulunmaktadır.

³⁷⁴³ Nüşhası için bkz. Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 570.

³⁷⁴⁴ OM'de eserin varlığından bahsedilmesine karşın eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Eserin Arapça olabilme ihtimali göz önünde bulundurulmalıdır. Bkz. OM. II. 118.

³⁷⁴⁵ Nüşhasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. II. 19.

³⁷⁴⁶ Nüşhasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. II. 19.

³⁷⁴⁷ Nüşhasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. II. 19.

³⁷⁴⁸ Süleymaniye Ktp. Laleli 3184 numarada bulunan bu tercümede mütercimmin ismi sadece başlıkta geçmektedir.

³⁷⁴⁹ Nüşhası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 444.

³⁷⁵⁰ Albrecht Krafft'ın **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien** adlı kataloğunda (s. 17) yer alan bu tercümenin 1572'de Macaristan'da yazıldığı kaydedilmektedir.

³⁷⁵¹ Nüşhası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1840.

³⁷⁵² Nüşhası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 1390.

³⁷⁵³ Nüşhası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 2848.

³⁷⁵⁴ Nüşhası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Kavaid 133.

³⁷⁵⁵ Nüşhası için bkz. Ayasofya Ktp. 4454.

- 2.2.2.16. Sûdî el-Bosnevî (ö.1596), **Şerh-i Şâfiye**.³⁷⁵⁶
- 2.2.2.17. Sûdî el-Bosnevî (ö. 1596), **Tercüme-i Dav'**.³⁷⁵⁷
- 2.2.2.18. Çavuşzâde İbrâhîm b. Mehmed el-Hubbî (ö. 1610), **es-Sâfiyye fî Şerhi's-Şâfiyye**.³⁷⁵⁸
- 2.2.2.19. Laredevî İbrâhîm Şânî (ö. 1610), **Tercüme-i Avâmil-i Cürcânî (nazmen)**.³⁷⁵⁹
- 2.2.3. XVII. YÜZYIL**
- 2.2.3.1. Mehmed b. Ahmed-i Dâî (ö.1615), **Manzûm Avâmil-i Abdülkâhir Cürcânî**.³⁷⁶⁰
- 2.2.3.2. Ahmed b. Mehmed b. Abdülazîz el-Endülüsî (ö. 1628de sağ), **Manzûme-i Avâmilü'l-Mie**.³⁷⁶¹
- 2.2.3.3. Hüseyin Efendi (ö. 1655'ten sonra), **Şerh-i Şâfiye**.³⁷⁶²
- 2.2.3.4. Abdullâh b. Abdülbâkî (ö. 1659'dan sonra), **Tercüme-i Arûz-ı Endülüsî**.³⁷⁶³
- 2.2.3.5. Vecdî (ö. 1666'dan sonra), **Maksadu't-Tâlibîn (Şerh-i İzzî)**.³⁷⁶⁴
- 2.2.3.6. Abdülganî Mihribânî (ö. 1667'den sonra), **Şerh-i Avâmilü'l-Mie li'l-Cürcânî**.³⁷⁶⁵
- 2.2.3.7. Osmân b. Ahmed (ö. 1669'dan sonra), **Tuhfe-i Nâdirât (Şerh-i Emsiletü'l-Muhtelife)**.³⁷⁶⁶
- 2.2.3.8. Şeyhî b. Şeyh Osman Efendi (ö. 1692'den sonra), **Şerh-i Kavâ'idü'l-İ'râb**.³⁷⁶⁷
- 2.2.3.9. Şeyhî b. Şeyh Osmân Efendî (ö. 1692'den sonra), **Fevâid-i Latîfe (Şerh-i İzzî)**.³⁷⁶⁸
- 2.2.4. XVIII. YÜZYIL**
- 2.2.4.1. Şâkir (ö. 1721'den sonra), **Manzûm Tercüme-i Kâfiye**.³⁷⁶⁹

³⁷⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Darülmünevi 530.

³⁷⁵⁷ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. I. 323.

³⁷⁵⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2566. Bu nüsha muhtemelen şârihin ailesine mensup biri olan Çavuşzâde Hasan b. Mehmed tarafından müellif nüshasından hareketle istinsah edilmiştir. Eserin varlığı Keşf'de de geçmektedir. Bkz. Keşf. II. 819.

³⁷⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2573.

³⁷⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Denizli 289, İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6537.

³⁷⁶¹ Nüshası Amasya Bâyezîd İl Halk Ktp. 1853/11 numarada bulunan bu nüsha tarafımızdan görülememiştir. Mütercimi noktasında ihtiyatlı olmak gerekir.

³⁷⁶² Bkz. Yaşar Aydemir; Abdülkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007, s. 80.

³⁷⁶³ Nüshası için bkz. Kayseri Raşid Efendi Ktp. 606.

³⁷⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 276.

³⁷⁶⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A. 3603.

³⁷⁶⁶ Nüshası için bkz. Gazi Hüsrev ktp. 1401/7.

³⁷⁶⁷ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 165/2.

³⁷⁶⁸ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 165/1.

³⁷⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye 4953.

- 2.2.4.2. Vahdetî, Osmân b. Mehmed el-Üskübî (ö. 1722), **Tercüme-i Kitâb-ı Kifâye**.³⁷⁷⁰
- 2.2.4.3. Ebü'l-Fazl Halîl Fâiz b. Câbîzâde Mustafâ b. Îsâ el-Yedikulevî (ö. 1722), **Şerh-i Risâle-i Deriyye**.³⁷⁷¹
- 2.2.4.4. Müftîzâde Seyyid Mustafâ b. Süleymân b. Seyyid İsmâil (ö. 1737'den sonra), **Şerh-i Avâmil-i Birgivi**.³⁷⁷²
- 2.2.4.5. Kuşadalı Şeyh Ahmed (ö.1747), **Şerh-i Avâmil-i Cedîd (Birgivi)**.³⁷⁷³
- 2.2.4.6. Dâvûd b. Mehmed el-Karsî (ö.1747), **Şerh-i Emsile-i Muhtelifi fi's-Sarf**.³⁷⁷⁴
- 2.2.4.7. Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed Bursevî (ö.1753), **Tercüme-i Kâfiye**.³⁷⁷⁵
- 2.2.4.8. Zeynîzâde Hüseyin b. Ahmed Bursevî (ö.1753), **Tercüme-i Binâü'l-Ef'âl**.³⁷⁷⁶
- 2.2.4.9. Barlı Mehmed b. Ramazân (ö. 1758'den sonra), **Şerh-i Arûz-ı Vâhid-i Tebrizî**.³⁷⁷⁷
- 2.2.4.10. Vassâf Abdullâh Efendi Akhisârî (ö. 1760), **İrşâd-ı Ezkiyâ (Tercüme-i Kâfiye)**.³⁷⁷⁸
- 2.2.4.11. Sırrî, Alemderzâde Süleymân b. Hasan b. Süleymân (ö. 1760'dan sonra), **Mefhûm-ı İzzî**.³⁷⁷⁹
- 2.2.4.12. Sırrî, Alemderzâde Süleymân b. Hasan b. Süleymân (ö. 1760'dan sonra), **Mefhûm-ı Maksûd**.³⁷⁸⁰
- 2.2.4.13. Sırrî, Alemderzâde Süleymân b. Hasan b. Süleymân (ö. 1760'dan sonra), **Mefhûm-ı Binâ**.³⁷⁸¹
- 2.2.4.14. Hasan b. Mehmed İzeniçevî (ö. 1761'den sonra), **Şerh-i Maksûd**.³⁷⁸²
- 2.2.4.15. Râgıp Mehmed Paşa b. Mehmed Şevkî Kostantinî (ö. 1763), **Tercüme-i Arûz-ı Endülüsi**.³⁷⁸³
- 2.2.4.16. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kânûnu'l-Edeb fî Zabti Kelimâti'l-Arab**.³⁷⁸⁴

³⁷⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 75.

³⁷⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 735.

³⁷⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbni Mirza 232.

³⁷⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3126.

³⁷⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5354.

³⁷⁷⁵ Nüshası için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 1009.

³⁷⁷⁶ Nüshası için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. 1787

³⁷⁷⁷ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 2639/2.

³⁷⁷⁸ Yazarın hayatı için bkz. OM. II. 482. Eserin nüshası şu an Konya Bölge Yazma Eserler Ktp.'de bulunan Burdur İl Halk Ktp.'de 490 numarada bulunmaktadır.

³⁷⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3241/2.

³⁷⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3241/3.

³⁷⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3241/4.

³⁷⁸² Nüshası için bkz. Gazi Hüsrev Ktp. R. 7626.

³⁷⁸³ Nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 1479.

- 2.2.4.17. Veliyyüddîn b. Halîl el-Kâfî el-Bekkâî (ö. 1769), **Hazînetü'l-Gilmân (Şerh-i Emsiletü'l-Muhtelifi)**.³⁷⁸⁵
- 2.2.4.18. Çörekçizâde Koyun Halife Ahmed Münîr Bahâaddin (ö. 1769), **Mefhûmu'l-İzhâr**.³⁷⁸⁶
- 2.2.4.19. El-Hâc Hasan b. Abdullâh b. Mustafâ b. Hamza (ö. 1776'den sonra), **Mefhûm-u Muğnî**.³⁷⁸⁷
- 2.2.4.20. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Şerh-i Şâfiye**.³⁷⁸⁸
- 2.2.4.21. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Muzhır-ı Kavâ'id-i İ'râb**.³⁷⁸⁹
- 2.2.4.22. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Mefâtihü'd-Deriyeye**.³⁷⁹⁰
- 2.2.4.23. Salâhî, Abdullâh Selâhaddîn Uşşâkî, (ö. 1782), **Tercüme-i Risâle-i İlm-i Arûz u Kâfiye li-Vâhid-i Tebrizî**.³⁷⁹¹
- 2.2.4.24. Kösec Ahmed Trabzonî (ö.1781), **Şerh-i Emsile**.³⁷⁹²
- 2.2.4.25. İskilibî, Yûsuf b. Osmân el-Halîmî (ö.1785), **Tercüme-i Avâmil-i Cedîde**.³⁷⁹³
- 2.2.4.26. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddîn Üsküdarî el-İstanbulî (ö.1788), **Tercüme-i Şerhü Mefâtihu'd-Dürriyye fi İsbâti'l- Kavânîni'd-Deriyeye**.³⁷⁹⁴
- 2.2.4.27. Ebü'l-İsme Mustafâ İsâmeddin Üsküdarî el-İstanbulî (ö.1788), **Tercüme-i Şerh-i Arûz-i Endülüsi**.³⁷⁹⁵
- 2.2.4.28. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tercüme-i Kânûnu'l-Edeb**.³⁷⁹⁶
- 2.2.4.29. Mehmed b. Abdüllatîf el-Halebî (ö. 1793'ten sonra), **Zâdü'l-Müstefid Tercüme-i Mu'ribü'l-Avâmilü'l-Cedîd**.³⁷⁹⁷

³⁷⁸⁴ Nüshası Mısır Milli Ktp. Talat lûgat5 numarada bulunan bu tercüme 1181/1767-68 yılında tamamlanmıştır.

³⁷⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 2046/22; Gazi Hüsrev Ktp. R. 5370 ve Balıkesir İl Halk Ktp. 42/4.

³⁷⁸⁶ Çörekçizâde Koyun Halife Ahmed Münîr, **Mefhûmu'l-İzhâr**, Ârif Efendi Matbaası, Dersa'âdet 1253.

³⁷⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4840.

³⁷⁸⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yahyâ Tevfik 401.

³⁷⁸⁹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi1908.

³⁷⁹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3721.

³⁷⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6201.

³⁷⁹² Eser İstanbul'da (Matbaa-i Amire, 1262) basılmıştır. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1421.

³⁷⁹³ Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 279.

³⁷⁹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Râgıb Paşa 1156 (mütercim hattı).

³⁷⁹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Râgıb Paşa 1138 (mütercim hattı).

³⁷⁹⁶ Mütercim elinden çıkan nüshası 4 cilt halinde Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 950, 951, 952 ve 953 numaralarda bulunmaktadır.

- 2.2.4.30. Cizyedârzâde Bahâeddîn Ahmed Efendi (ö. 1794), **Tercüme-i Şâfiye.**³⁷⁹⁸
- 2.2.4.31. Fethullâh b. Mehmed el-Mavsilî Darenelevî (ö. 1795'ten sonra), **Şerh-i Arûz-ı Câmî.**³⁷⁹⁹
- 2.2.4.32. Abdullâh Necîb b. Muhammed b. Şa'bân (ö. 1804), **Şerh-i Mefâfihü'd-Dürriyye fi İsbâti'l-Kavânîni'd-Deriyye.**³⁸⁰⁰
- 2.2.4.33. Rahmî Abdurrahîm Efendi (ö.1807), **Manzum Tercüme-i Avâmil-i Atîk.**³⁸⁰¹
- 2.2.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 2.2.5.1. Müderris Kemâleddîn, **Tercüme-i Mısbâh.**³⁸⁰²
- 2.2.5.2. Müderris Kemâleddîn, **Tercüme-i İ'râb fi Zabti Avâmili'l-İ'râb.**³⁸⁰³
- 2.2.5.3. İbnü'ş-Şeyh Mustafâ, **Şerh ve Tercüme-i Merâhu'l-Ervâh.**³⁸⁰⁴
- 2.2.5.4. Hamîdî, **Mefhûmu'l-Avâmil.**³⁸⁰⁵
- 2.2.5.5. Seyyid Ahmed b. Seyyid Turfân b. Seyyid Ahmed b. Seyyid Abdülkerîm b. Seyyid Yûsuf, **Menâbi'u'l-Füyûz fi Hadâiki'l-Arûz.**³⁸⁰⁶
- 2.2.5.6. Ömer b. Alî İbrâhîm Burdurî, **Şerh-i Emsiletü'l-Muhtelif.**³⁸⁰⁷
- 2.2.5.7. Mahmûd b. Hasan b. Mehmed Sinobî, **Cevâhirü'l-İ'râb (Şerh-i Avâmil-i Abdülkâhir).**³⁸⁰⁸
- 2.2.5.8. İbrâhîm Efendi b. Hacı Emîr, **Manzûm Tercüme-i Avâmilü'l-Mie li'l-Cürcânî.**³⁸⁰⁹
- 2.2.5.9. Celâlî, **Tercüme-i Avâmil-i Cürcânî (Nazmen).**³⁸¹⁰

³⁷⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kasidecizade 600.

³⁷⁹⁸ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. III. 30.

³⁷⁹⁹ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Darende İlçe Halk Ktp. 404/7).

³⁸⁰⁰ Nüshası için bkz. Mısır Millî Ktp. Timuriyye Lügat 117.

³⁸⁰¹ Nüshasına ulaşılammayan bu eser için bkz. OM. I. 316.

³⁸⁰² Nüshası için bkz. Millî Ktp. Yz A 1633/1. Mütercimnin ismi Keşf'te geçmektedir.

³⁸⁰³ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 5349. Mütercimnin ismi Keşf'te geçmektedir.

³⁸⁰⁴ Yazılış tarihi belli olmayan bu eserin Kastamonu İl Halk Ktp. 1162 numarada bulunan nüshası 1105/1692'de istinsah edilmiştir.

³⁸⁰⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 5394 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 1114/1702'dir.

³⁸⁰⁶ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 5670; Millî Ktp. Yz A 726/1; Samsun İl Halk Ktp. 640/5 ve Amasya Bâyezîd İl Halk Ktp. 1733/15 numaralarda nüshaları bulunan bu tercümenin Samsun İl Halk Ktp.'deki nüshası 1172/1759'de istinsah edilmiştir.

³⁸⁰⁷ Nüshası Burdur İl Halk Ktp. 1587/6 numarada bulunan bu şerhin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁸⁰⁸ Telif veya istinsah tarihi tespit edilemeyen bu şerhin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbni Mirza 131.

³⁸⁰⁹ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 2676.

³⁸¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 532; Mihrişâh 439/5.

- 2.2.5.10. Şeyh Yahyâ, **Tercüme-i Avâmil (nazmen)**.³⁸¹¹
- 2.2.5.11. Seyyidî, Seyyid Abdullah, **Tercüme-i Avâmil-i Birgivî (nazmen)**.³⁸¹²
- 2.2.5.12. Silistrelî Mehmed b. Hâc Bekir, **Şerh-i Emsile**.³⁸¹³
- 2.2.5.13. Edhem Nazmî, **Tercüme-i Elfiyye**.³⁸¹⁴
- 2.2.5.14. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Sarf ve Nahiv ve Belâgat ve Mantık ve İlm-i Âdâb**.³⁸¹⁵
- 2.2.5.15. (Şârihi belirsiz), **İnkişâfû'l-Ezhâr 'alâ Es'ileti İzhârü'l-Esrâr (Şerh-i İzhârü'l-Esrâr li-Birgivî)**.³⁸¹⁶
- 2.2.5.16. (Mütercimi belirsiz), **Tercümân-ı Câmî**.³⁸¹⁷
- 2.2.5.17. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil**.³⁸¹⁸
- 2.2.5.18. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil (nazmen)**.³⁸¹⁹
- 2.2.5.19. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil (nazmen)**.³⁸²⁰
- 2.2.5.20. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil (nazmen)**.³⁸²¹
- 2.2.5.21. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil**.³⁸²²
- 2.2.5.22. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmil**.³⁸²³
- 2.2.5.23. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Avâmil**.³⁸²⁴
- 2.2.5.24. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Avâmilü'l-Mie li'l-Cürcânî**.³⁸²⁵

³⁸¹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 486.

³⁸¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5059/3.

³⁸¹³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1588M numarada bulunan bu eserin telif tarihi belli olmadığı gibi nüshada istinsah tarihi de bulunmaktadır.

³⁸¹⁴ Nüshası Mısır Milli Ktp. Nahvi Türkî 1 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

³⁸¹⁵ Mütercimi belirsiz olan bu tercümenin Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1274 numaradaki nüshası 1177/1762 yılında istinsah edilmiştir.

³⁸¹⁶ Nüshası Mısır Milli Ktp. Nahv Türkî Talat 31 numarada bulunan bu şerhin kim tarafından yapıldığı bilinmediği gibi hangi tarihte telif veya istinsah edildiğine dair bir bilgi de bulunmamaktadır.

³⁸¹⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. İbni Mirza 248 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belli olmadığı gibi, tercüme veya istinsah tarihi de bilinmemektedir.

³⁸¹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 614.

³⁸¹⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kemankeş 50/4.

³⁸²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde 567/1.

³⁸²¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kasidecizâde 567/3.

³⁸²² Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 4603/2.

³⁸²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 317/6.

³⁸²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4693.

³⁸²⁵ Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 5310 numarada bulunan bu tercüme 1123/1711-12 yılında istinsah edilmiştir.

- 2.2.5.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şâfiye**.³⁸²⁶
- 2.2.5.26. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şâfiye**.³⁸²⁷
- 2.2.5.27. (Mütercimi belirsiz), **Terceme-i Mesâdir**.³⁸²⁸
- 2.2.5.28. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Misbâh fi'n-Nahv**.³⁸²⁹

3. ULÛM-I MÜŞTEREKE

3.1. İLMÜ'T-TEVÂRÎH (Tarih İlimleri)

3.1.1. XIII-XIV. YÜZYIL

- 3.1.1.1. Hüsâmeddîn Çelebî (ö.1311), **Tercüme-i Târîh-i Taberî**.³⁸³⁰
- 3.1.1.2. Erzurumlu Kâdî Mustafâ Darîr (ö.1393'ten sonra), **Tercüme-i Fütûhu's-Şam**.³⁸³¹
- 3.1.1.3. Şeyhoğlu Sadreddîn Mustafâ (ö.1401'den sonra), **Tercüme-i Târîh-i Taberî**.³⁸³²

3.1.2. XV. YÜZYIL

- 3.1.2.1. Yazıcioğlu Alî (ö. 1436'dan sonra), **Tercüme-i Târîh-i Âl-i Selçuk**.³⁸³³
- 3.1.2.2. Hüseyin b. Sultân Ahmed (ö. 1475'ten sonra), **Tercüme-i Târîh-i Taberî**.³⁸³⁴
- 3.1.2.3. Müneccimzâde Yûsuf b. Mûsâ Balikesrî (ö. 1479'dan sonra), **Tercüme-i Târîh-i Binâ-yı Âyâsofya**.³⁸³⁵
- 3.1.2.4. Dervîş Şemseddîn Mahmûd b. Ahmed Karamanî (XV. yüzyıl –Fâtih devri-), **Tercüme-i Târîh-i Binâ-yı Ayasofya**.³⁸³⁶
- 3.1.2.5. Şemseddîn Mehmed b. Aca (XV. yüzyıl –Melik Eşref Kayıtbay devri-), **Tercüme-i Fütûhu's-Şam**.³⁸³⁷

³⁸²⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. M. Hilmî-F. Fehmî 200 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi bilinmediği gibi tercüme veya istinsah tarihi de belirsizdir.

³⁸²⁷ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 4604.

³⁸²⁸ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 942. İstinsah tarihi 1117/1704-05 tarihini göstermektedir.

³⁸²⁹ Çorum Hasan Paşa il Halk Ktp. 5310/2 numarada bulunan bu şerhin şarihi tespit edilememiştir. Şerhin istinsah tarihi 1125/1712-13'tir.

³⁸³⁰ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Emanet Hazinesi 1391.

³⁸³¹ Önal Kaya, "Fütûhu's-Şâm Tercümesi", (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, DTCF, Ankara, 1981; Nesrin Altun, "Erzurumlu Dârir'in Fütûhu's-Şâm Tercümesi [Giriş-Metin-Açıklamalı Dizin (A Maddesi)]", (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1996.

³⁸³² Ahmet Kartal'ın varlığından bahsettiği (bkz. "Tercüme Edebiyatı", **Şiraz'da İstanbul'a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2008, s. 327) bu tercümenin nüshasına ulaşılammıştır.

³⁸³³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1391.

³⁸³⁴ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 766.

³⁸³⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2057.

³⁸³⁶ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1498.

- 3.1.2.6. Bergamalı Sarıca Kemal (ö. 1488'den sonra), **Tercümân-ı Belâgat. (Tercüme-i Târîh-i Mu'cem fi Âsâr-i Mülûki ve'l-Acem).**³⁸³⁸
- 3.1.2.7. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), **Tercüme-i Tarih-i İbn Kesîr (Tercemetü'l-Bidâye ve'n-Nihâye).**³⁸³⁹
- 3.1.2.8. Tâczâde (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Kitâbu'l-Mu'cem.**³⁸⁴⁰
- 3.1.2.9. Tûfî (XV. yüzyıl- II. Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Sükkerdân-ı-Sultân.**³⁸⁴¹
- 3.1.3. XVI. YÜZYIL**
- 3.1.3.1. Fenâ'î-i Şîrâzî (ö.1519), **Tercüme-i Tevârîh-i Mülûk (Târih-i Fenâ'î).**³⁸⁴²
- 3.1.3.2. Mustafâ Fâris, Fârisî Mustafâ b. Mehmed Alî (ö.1531'den sonra), **Mahbûbü'l-Kulûbi'l-Ârifîn (Tercüme-i Behcetü't-Tevârîh).**³⁸⁴³
- 3.1.3.3. Abdussamed b. Seydî Alî b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 1539'dan sonra), **Tercüme-i Nüzhetü's-Seniyye fi Zikri'l-Hulefâi ve'l-Mülûki'l-Mısriyye.**³⁸⁴⁴
- 3.1.3.4. Emre ? (XVI. yüzyıl –Şehzâde Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Târih-i Güzîde.**³⁸⁴⁵
- 3.1.3.5. (Mütercimi belli değil) (XVI. yüzyıl –Rüstem Paşa devri-), **Tercüme-i Nizâmü't-Tevârîh.**³⁸⁴⁶
- 3.1.3.6. Mustafâ b. Hasan Şah (XVI. yüzyıl -Kânûnî devri-), **Hadîkatü'l-Ulyâ (Tercüme-i Ravzatü's-Safâ).**³⁸⁴⁷

³⁸³⁷ Tercümenin birinci cildi okunmayacak derecede nemlenmiş olup Süleymaniye Ktp. Saliha Hatun 157 numaradadır. İkinci cildin nüshası ise Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. K. 883 numaradadır.

³⁸³⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kadızâde Mehmed 354.

³⁸³⁹ Muhammet Yelten, “Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1987; Mehdi Ergüzel, “Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991; Arslan Tekin, “Şirvanlı Mahmud, Tarih-i İbn-i Kesîr Tercümesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991; Şirvanlı Mahmud, **Tarih-i İbn-i Kesir Tercümesi: (giriş, inceleme, metin, sözlük)**, (hazırlayan: Muhammet Yelten), TDK Yayınları, Ankara, 1998.

³⁸⁴⁰ Nüshasını göremediğimiz bu tercümenin II. Bâyezîd'e sunulduğu kaydedilmiştir. Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1465.

³⁸⁴¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3940.

³⁸⁴² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4267.

³⁸⁴³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4202.

³⁸⁴⁴ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz B 676. Kâtip Çelebi de bu eseri kaydetmektedir. Bkz. Keşf. IV. 1556.

³⁸⁴⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3213. **İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Kataloğu**'nda (s. 99) mütercimnin ismi olarak Ya'kûb Paşa yazılmışken, Hasibe Mazıoğlu Türk Tarih Kurumu Kütüphanesi'nde bulunduğu yeni bir nüshasından hareketle bu tercümeyle, Attâr'ın Pendnâme'sini de tercüme eden Emre mahlaslı birinin yaptığını ileri sürmektedir. Bkz. Hasibe Mazıoğlu, “Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, s.1186.

³⁸⁴⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 3842.

³⁸⁴⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 2021-M.

- 3.1.3.7. Yûsuf b. Abdülatîf (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Sübhatü'l-Ahbâr.**³⁸⁴⁸
- 3.1.3.8. (Mütercimi belirsiz –Kânûnî devri-), **Tercüme-i Keşfü'l-Gumem an Ahbâri'l-Ümem.**³⁸⁴⁹
- 3.1.3.9. Tercüman Mahmûd (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Târîh-i Üngürüs.**³⁸⁵⁰
- 3.1.3.10. (Mütercimi belirsiz, 967/1559-60), **Tercüme-i Ravzu'l-Menâzir fi İlmi'l-Evâ'il ve'l-Evâhir.**³⁸⁵¹
- 3.1.3.11. Mevlânâ Yûsuf b. Şükrüllâh b. Mehmed el-Ensârî (ö. 1561'den sonra), **Tercüme-i Hitatu'l-Makrizî.**³⁸⁵²
- 3.1.3.12. Matrakçı Nasûh Efendi –Çebnüvis- (ö. 1564), **Mecmau't-Tevârih.**³⁸⁵³
- 3.1.3.13. Alî Riyâzî (1566'dan sonra), **Tercüme-i Şâhî li-İbn Kesîr ed-Dîmeşkî.**³⁸⁵⁴
- 3.1.3.14. Koca Nişancı Mustafâ Bey –Celâlzâde- (ö.1568), **Târîh-i Kal'a-i İstanbul ve Ma'bed-i Ayasofya.**³⁸⁵⁵
- 3.1.3.15. Mehmed b. Ahmed er-Rûmî, (ö. 1573'den sonra), **Tercüme-i Fezâ'ilü's-Şâm.**³⁸⁵⁶
- 3.1.3.16. Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö.1574), **Tercüme-i Hulâsa-i Târîh-i Vassâf.**³⁸⁵⁷
- 3.1.3.17. Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö.1574), **Tercüme-i Cerîde-i Âsâr ve Harîde-i Ahbâr.**³⁸⁵⁸
- 3.1.3.18. Mîr Mehmed Kâtib Zâ'im (ö. 1577'den sonra), **Câmi'u't-Tevârih.**³⁸⁵⁹

³⁸⁴⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 1213.

³⁸⁴⁹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3155.

³⁸⁵⁰ Macaristan tarihine dair Latince bir eserin tercüme edildiği bu eser için bkz. György Hazai, “Notes sur le ‘Târîh-i Ungurus’ de Terdzmân Mahmûd”, Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae, sy. 13 (1961), s. 71-74; am, “Târîh-i Ungurus (Macar Bilimler Akademisi Doğu Kütüphanesi’nde Bulunan Tercüman Mahmûd’un Eseri Üzerine Notlar)”, VI. Türk Tarih Kongresi, Ekim 20-26 1961, Kongreye sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara 1967, s. 355-58, am., “Tercümân Mahmûd’un Tarih-i Ungurus Adlı Eseri Üzerine Yeni Notlar”, VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye sunulan Bildiriler, TTK Yayınları, Ankara 1981, C. II, s. 1043-47.

³⁸⁵¹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3622 numarada bulunan bu tercüme 967/1559-60 yılında Haleb’e uğrayan Mehmed Paşa’nın isteği üzerine yapılmıştır.

³⁸⁵² Nüshası için bkz. British Museum Or 7856.

³⁸⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4278.

³⁸⁵⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4264.

³⁸⁵⁵ İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın verdiği bilgiye göre Farsçadan tercüme edilen bu eserin nüshası, Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 138 numarada bulunmaktadır. Bkz. İsmail Hakkı Uzunçarşılı, “On Altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler”, **TTK Belleten**, C. XXII, sy. 87, 1958, s. 416..

³⁸⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 217.

³⁸⁵⁷ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emîrî Tarih 619.

³⁸⁵⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4308.

- 3.1.3.19. Mehmed b. Sinân (1578'den sonra), **Tercüme-i Behcetü't-Tevârih.**³⁸⁶⁰
- 3.1.3.20. Balâfîzâde Mehmed Kemâlî (ö.1583 civarı), **Tercemânü'd-Düstûr fî Havâdisi'z-Zamân ve'd-Duhûr (Tercüme-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk ve'l-Hulefâ).**³⁸⁶¹
- 3.1.3.21. (Mütercimi belirsiz, 1583), **Semârü't-Tercüme (Tercüme-i Kitâbu Hüsni'l-Muhâdara fî Ahvâli Mısri'l-Kâhire).**³⁸⁶²
- 3.1.3.22. Ebü'l-fazl Seyyid Alâeddîn (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Cevâmi'u'l-Fezâ'il fî Mesâcidi'l-Kabâ'il.**³⁸⁶³
- 3.1.3.23. Medhî, Dervîş Hasan (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Kıssa-i Nevbâde (Tercüme-i Târîh-i Yemînî).**³⁸⁶⁴
- 3.1.3.24. Abdülganî Efendi (ö. 1586), **Tercüme-i Fütûhu's-Şâm.**³⁸⁶⁵
- 3.1.3.25. Hüsrevzâde Mustafâ b. Mehmed (ö. 1591), **Terceme-i Berkü'l-Yemânî fî Fethi'l-Osmanî.**³⁸⁶⁶
- 3.1.3.26. Mustafâ Cenâbî b. Seyyid Hasan (ö.1595), **Dürr-i Meknûn/ Gülşen-i Tevârih (Tercüme-i Muhtasar-ı Târîh-i Cenâbî).**³⁸⁶⁷
- 3.1.3.27. Mustafâ Cenâbî b. Seyyid Hasan (ö.1595), **Tercüme-i 'Aylemü'z-Zâhir fî Ahvâli'l-Evâ'il ve'l-Evâhir.**³⁸⁶⁸
- 3.1.3.28. Alî el-Mekkî (ö. 1598'den sonra), **Mir'âtü'l-Hubûş.**³⁸⁶⁹
- 3.1.3.29. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), **Zübdetü't-Tevârih (Tercüme-i Eşrefü't-Tevârih).**³⁸⁷⁰

³⁸⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4306. Eseri Kâtip Çelebi de kaydetmektedir. Bkz. Keşf. II. 457.

³⁸⁶⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 595.

³⁸⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 114.

³⁸⁶² Nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunan bu tercümenin tavsifi için bkz. E. Blochet, **Catalogue des manuscrits Turcs**, C. I, Paris, 1932, s. 45.

³⁸⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 449.

³⁸⁶⁴ Nüshası için bkz. British Museum Or 1134.

³⁸⁶⁵ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. I. 358.

³⁸⁶⁶ Kâtip Çelebi'nin de varlığından haberdar ettiği (Keşf. I. 234) bu tercümenin bir nüshası Paris'te Bibliothèque Nationale A. F. 142 numarada kaydedilmiştir. Nüsha tavsifi için bkz. Blochet, a.g.e., C. I, s. 58-59.

³⁸⁶⁷ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1136.

³⁸⁶⁸ Nüshası için bkz. Nurosmeniye Ktp. 3107.

³⁸⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 484.

³⁸⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4505. Ayrıca bkz. Muhammet Fatih Duman, "Gelibolulu Mustafa Ali'nin Zübdetü't-tevarih Adlı Eserinin 1-111. Varaklar Arası Edisyon Kritiği", (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006.

- 3.1.3.30. Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn b. Hasan Cân (ö. 1600), **Mir'âtü'l-Edvâr ve Mirkâtü'l-Ahbâr (Tercüme-i Târih-i Lârî)**.³⁸⁷¹
- 3.1.3.31. Bâkî, Abdülbâkî Mahmûd (ö.1600), **Fezâ'il-i Mekke (Tercüme-i el-İ'lâm bi A'lâmi Beledillâhi'l-Harâm)**.³⁸⁷²
- 3.1.3.32. Kemâl Dede, Ahmed b. Dervîş (ö.1601), **Tercüme-i Ravzatü's-Safâ fî Sîreti'l-Enbiyâ ve'l-Mülûk**.³⁸⁷³
- 3.1.3.33. Avlonyalı Ahmed Çavuş b. Mustafâ (ö. 1603'ten sonra), **Tercüme-i Umdetü'r-Râgıb ve Nüzhetü't-Tâlib**.³⁸⁷⁴
- 3.1.4. XVII. YÜZYIL**
- 3.1.4.1. Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz (ö.1612), **Tercüme-i Mir'âtü'z-Zamân fî Târîhi'l-A'yân**.³⁸⁷⁵
- 3.1.4.2. Hayâlîzâde İbrâhîm b. Mehmed b. Mehmed (ö. 1613), **Tercüme-i Risâle-i Bînâ-yı Ayasofya**.³⁸⁷⁶
- 3.1.4.3. Mehmed Ebü'l-Fazl Sincârî (XVII. yüzyıl –Sultan Osmân devri-), **Tercüme-i Risâle fî Bînâ'i'l-Ka'be**.³⁸⁷⁷
- 3.1.4.4. Mehmed Âşık Hanefî b. Ömer b. Bâyezîd (ö. 1616'dan sonra), **Tercüme-i Târîh-i Mekke-i Mükerrerme**.³⁸⁷⁸
- 3.1.4.5. Mehmed Âşık Hanefî b. Ömer b. Bâyezîd (ö. 1616'dan sonra), **Hulâsâtü Ahbâr (Tercüme-i Târîh-i Medîne-i Münevvere)**.³⁸⁷⁹
- 3.1.4.6. Kemâleddîn Mehmed b. Taşköprizâde Ahmed (ö. 1620), **Tercüme-i Târîh-i Kaht-ı Mısr**.³⁸⁸⁰
- 3.1.4.7. Abdurramân Yüsrî b. Mustafâ Kebîrizâde (ö. 1722), **Tercüme-i Risâle an-Târîh-i Câmi'-i Zekeriyâ**.³⁸⁸¹

³⁸⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1944.

³⁸⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1826.

³⁸⁷³ Bursalı Mehmed Tahir Efendi'nin bahsettiği bu eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. III. 122.

³⁸⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 352.

³⁸⁷⁵ Kâtip Çelebi'nin kaydettiği bu tercümenin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. Keşf. IV. 1315.

³⁸⁷⁶ Nüshası için bkz. Hs. Or. Oct. 931. Staatsbibliothek. Marburg (Almanya).

³⁸⁷⁷ 962/1554-55 yılında tercüme edilen bu eserin nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 4871/4.

³⁸⁷⁸ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Tarih 1217.

³⁸⁷⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3395. Mütercim bu tercümesini **İhtisâru'l-Hulâsa** adıyla telhîs etmiştir. Bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 591/2.

³⁸⁸⁰ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 2407.

³⁸⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3715/1.

- 3.1.4.8. Süheylî, Ahmed b. Hemdem (ö. 1632'den sonra), **Târîh-i Mısru'l-Cedîd ve'l-Kadîm.**³⁸⁸²
- 3.1.4.9. Hüseyin Efendi –Bosnavî Koca Müverrih- (ö.1644), **Ahbâru'd-Düvel.**³⁸⁸³
- 3.1.4.10. Abdullâh b. Rıdvân -Rıdvân Paşazâde Abdullâh- (ö. 1644'ten sonra), **Târîh-i Mısır (Tercüme-i Neşkü'l-Ezhâr fi Acâ'ibi'l-Aktâr).**³⁸⁸⁴
- 3.1.4.11. Hacı Âli (ö. 1665), **Telhîs-i Berkü'l-Yemânî.**³⁸⁸⁵
- 3.1.4.12. Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh (ö. 1657), **Mülûk-ı Küffâr Tarihi (Târîh-i Frengî Tercümesi).**³⁸⁸⁶
- 3.1.4.13. Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh (ö. 1657), **Târîh-i Kostantîniyye ve Kayâsire (Revnaku's-Saltana).**³⁸⁸⁷
- 3.1.4.14. Vehbî, Telli Mehmed b. İbrâhîm (ö. 1664'ten sonra), **Tercüme-i Fütûhu'ş-Şâm.**³⁸⁸⁸
- 3.1.4.15. (Mütercimi belirsiz, 1673), **Tavsîf-i Ka'be.**³⁸⁸⁹
- 3.1.4.16. Mîrzâ Mehmed b. Ahmed Bey (ö.1676'dan sonra), **Tercüme-i Şerefnâme.**³⁸⁹⁰
- 3.1.4.17. Şem'î (ö. 1681'den sonra) **Tercüme-i Şerefnâme.**³⁸⁹¹
- 3.1.4.18. Mustafâ b. Şeyh Abdurrahmân (XVII. yüzyıl), **Enîsü'l-Mülûk (Tercüme-i Nizâmü't-Tevârîh).**³⁸⁹²
- 3.1.4.19. Mahmûd b. Abdullâh b. Mehmed el-Bağdâdî (XVII. yüzyıl –Mısır valisi Abdurrahmân Paşa devri-), **Tercüme-i Kitâbu Hüsnî'l-Muhâdara fi Ahvâli Mısri'l-kâhire.**³⁸⁹³
- 3.1.4.20. Yûsuf Efendi (ö. 1703'ten sonra), **Tercüme-i Târîh-i Mekke.**³⁸⁹⁴
- 3.1.4.21. Şifâ'î Şa'bân Efendi (ö.1704), **Fezâ'il-i Âl-i Osmân. (Tercüme-i Kalâ'idü'l-İkyân fi Fezâ'il-i Âl-i Osmân).**³⁸⁹⁵

³⁸⁸² Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3082.

³⁸⁸³ Bursalı Mehmed Tahir'in haber verdiği bu eserin nüshasına ulaşılamadı. Bkz. OM. III. 47.

³⁸⁸⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 367.

³⁸⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 921.

³⁸⁸⁶ Nüshası için bkz. Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 14031.

³⁸⁸⁷ Nüshası için bkz. Konya İzzet Koyunoğlu Ktp. 14032.

³⁸⁸⁸ Eserin varlığından, yazarın kendisi **Şerh-i Gazeliyyât-ı Örfî** adlı eserinde bahsetmektedir; ancak nüshasına ulaşılamamıştır.

³⁸⁸⁹ Mütercimi belirsiz olan bu tercümenin nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 4063/2.

³⁸⁹⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 364.

³⁸⁹¹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1469.

³⁸⁹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 890.

³⁸⁹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 647.

³⁸⁹⁴ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 2002/II.

- 3.1.4.22. Yûsuf (ö. 1707'den sonra), **Târîh-i Medîne.**³⁸⁹⁶
- 3.1.5. XVIII. YÜZYIL**
- 3.1.5.1. (Mütercimi belirsiz, 1715), **Tercüme-i Târîh-i Medînetü'l-Hukemâ.**³⁸⁹⁷
- 3.1.5.2. Tâhir b. Nebî b. Tâhir er-Ruhavî (ö.1715'ten sonra), **Sahâ'if-i Câmi'u'l-Letâ'if (Tercüme-i Ahbâru'd-Düvel ve Âsârü'l-Üvel).**³⁸⁹⁸
- 3.1.5.3. Abdullâh Kudsî (ö. 1717), **Tercüme-i Berkü'l-Yemânî fi Fethi'l-Osmanî.**³⁸⁹⁹
- 3.1.5.4. Vekîlzâde Yûsuf b. Mehmed Milevî (ö.1718'den sonra), **Tercüme-i Kitâbu Turufu'l-Mücâlese Bi-Turufi min Ahbâri's-Sultan Selîm ve'l-Çerâkise.**³⁹⁰⁰
- 3.1.5.5. Ahmed b. Süleymân (ö. 1718'den sonra), **Tercüme-i Hüsnü'l-Muhâdara fi Ahbâri Mısır ve'l-Kâhira.**³⁹⁰¹
- 3.1.5.6. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (ö. 1721), **Târîh-i Tîmûr (Tercüme-i Acâ'ibü'l-Makdûr fi Nevâ'ib-i Tîmûr).**³⁹⁰²
- 3.1.5.7. Müderris Mehmed Nebîh Efendi (ö. 1729'dan sonra), **Tercüme-i Târîh-i Âlem-Ârâ-i Abbâsî.**³⁹⁰³
- 3.1.5.8. Nedîm, Ahmed Nedîm İstanbulî- (ö.1730), **Tercüme-i Sahâifü'l-Ahbâr.**³⁹⁰⁴
- 3.1.5.9. (Mütercimi belirsiz, 1730), **Tercüme-i Dîvânü'l-Mübtedâ ve'l-Haber fi Ahvâli'l-Arab ve'l-Acem ve'l-Berber.**³⁹⁰⁵

³⁸⁹⁵ Nüshası için bk.z Nurosmaniye 3404.

³⁸⁹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Arslan Kaynardağ 237

³⁸⁹⁷ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Emanet Hazinesi 1411 numarada bulunan bu tercüme Atina kadısı olduğunu söyleyen biri tarafından Rum papazlarından Koları ve Papa Sotiri'nin yardımıyla Efrenc, Latin ve Yunan dilinde yazılmış eserlerden derleme usulüyle yapılan bir tercüme olup 1127/1715 yılında yazılmıştır.

³⁸⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 669.

³⁸⁹⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4928.

³⁹⁰⁰ Nüshası için bkz. British Museum Ktp. Or. 3211.

³⁹⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrâhîm Paşa 910.

³⁹⁰² Nüshası için bkz. Ayasofya 3391.

³⁹⁰³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 1013.

³⁹⁰⁴ Lale Devri'nde Nevşehirli İbrâhîm Paşa'nın teşvik ettiği tercüme faaliyetlerinin ilk ürünü olan bu tercümenin sadece şair Nedîm tarafından mı yoksa Nedîm'in de içinde bulunduğu bir heyet tarafından mı yapıldığı belli değildir. Dâyezâde Mustafâ **Selîmiye** adlı eserinde bu eserin, Nedîm, Seyyid Vehbî, Neylî, Râzî gibi kişilerin yer aldığı bir heyet tarafından 1 hafta içerisinde tercüme edildiğini söylerken Nedîm ise bu eseri tek başına ve 10 yılda tercüme ettiğini bildirmektedir. Tercüme 1285/1868 yılında İstanbul'da Matbaa-i âmire'de basılmıştır. Bkz. Taceddin Kayaoğlu, **Türkiye'de Tercüme Müesseseleri**, Kitabevi, İstanbul, 1998, s. 31-32.

³⁹⁰⁵ Macar Bilimleri Akademisi TÖRÖK. F. 69 numrada bulunan bu tercümesinin nüshasının tavsifi için bkz. Parlatur; Hazai, a.g.e., s. 237.

- 3.1.5.10. Dâmâd İbrâhîm Paşa Komisyonu³⁹⁰⁶, **Tercüme-i İkdü'l-Cümân fî Târîh-i Ehli'z-Zamân.**³⁹⁰⁷
- 3.1.5.11. Dâmâd İbrâhîm Paşa Komisyonu³⁹⁰⁸, **Tercüme-i Habîbü's-Siyer fî Ahbâri Efrâdi'l-Beşer.**³⁹⁰⁹
- 3.1.5.12. Osmân b. Ahmed (XVIII. yüzyıl –Dâmâd İbrâhîm Paşa devri-), **Nemçe Tarihi.**³⁹¹⁰
- 3.1.5.13. Çerkesîzâde Mehmed b. Mustafâ Âmidî (ö. 1730'dan sonra), **Tercüme-i Fütûh-ı Mısır ve Diyârbekr ve'l-İrâk.**³⁹¹¹
- 3.1.5.14. Seyyid Mehmed b. Seyyid Şeyh Mustafâ b. Seyyid Şeyh Habîb b. Seyyid Şeyh Mehmed –Dede Efendi Bursevî- (ö. 1734), **Nüshatü'l-Kübrâ fî Velâdeti Hayri'l-Verâ (Tercüme-i Midhatü'l-Kübrâ).**³⁹¹²
- 3.1.5.15. İbrâhîm Mütferrika (ö.1745), **Târîh-i Seyyâh der-Zuhûr-ı Ağavaniyân.**³⁹¹³
- 3.1.5.16. Çerkeszâde Mehmed b. Yûsuf b. Mustafâ (ö.1747), **Tercüme-i Fütûhu'ş-Şâm.**³⁹¹⁴
- 3.1.5.17. Abdülbâkî Sa'dî (ö.1748), **Tercüme-i Heşt Behişt.**³⁹¹⁵
- 3.1.5.18. Şeyhülislâm Pîrîzâde Mehmed Sâhib (ö.1748), **Tercüme-i Mukaddime-i İbn Haldûn.**³⁹¹⁶
- 3.1.5.19. Merzifonlu Abdurrahmân Eşref (ö. 1748), **Mir'ât-ı Safâ.**³⁹¹⁷
- 3.1.5.20. Karslı Hâcibî (ö. 1750'den sonra), **Tercüme-i Târîh-i Nâdir Şâh.**³⁹¹⁸
- 3.1.5.21. İzmirî Mehmed b. Velî (ö.1751), **Tercüme-i Târîh-i Taberî.**³⁹¹⁹

³⁹⁰⁶ Eserin tercümesi komisyonunda; Mîrzâ Efendîzâde Mehmed Sâlim Efendi, şair Nedîm, Kara Halîlzâde Mehmed Sa'îd Efendi, Neylî Ahmed Efendi, Seyyid Vehbî Efendi gibi zatların bulunduğu otuzu aşkın kişi bulunmuştur. Bkz. Taceddin Kayaoğlu, a.g.e., s. 34-37.

³⁹⁰⁷ Tercümenin Memlûklar dönemini kapsayan bölümü Muhammed Muhammed Emîn tarafından (Kahire, 1987), 1412-1421 yıllarını kapsayan bölümü de Abdurrazık et-Tantavî tarafından (Kahire, 1985) neşredilmiştir.

³⁹⁰⁸ Bu eserin tercümesi komisyonunda Mansûrîzâde Efendi, Fasîhî Hasan Efendi, Nahîfî Efendi, Dürrî biraderi Sa'dî Efendi, Mûsâ Efendi Herevî Fâiz Efendi, Şermî Efendi, Seyyid Çelebi gibi kişiler bulunmuştur. Bkz. Kayaoğlu, a.g.e., s. 38.

³⁹⁰⁹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emîrî Tarih 193.

³⁹¹⁰ Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Ahmed Paşa 220.

³⁹¹¹ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Et-Târîhu't-Tîmuriyye 1810.

³⁹¹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1470.

³⁹¹³ Eserin baskısı 1142 senesinde İstanbul'da Tıbb'atî'l-ma'mûre'de yapılmıştır.

³⁹¹⁴ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emîrî Tarih 434.

³⁹¹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murâd Mollâ 928.

³⁹¹⁶ İbn Haldun, **Mukaddime**, (tercüme eden: Pîrîzâde Mehmed Sâhib), (hazırlayanlar: Yavuz Yıldırım, Sami Erdem, Halit Özkan, M. Cüneyt Kaya), Klasik, İstanbul, 2008; Yavuz Yıldırım, "Mukaddime'nin Osmanlı Dönemi Türkçe Tercümesi", **Dîvân İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 21 (2006), s. 17-33.

³⁹¹⁷ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan 1350.

³⁹¹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2179.

- 3.1.5.22. Kara Halîlzâde Sa'îd Mehmed (ö.1754), **Tercüme-i Serhi'l-Uyûn fî Şerhi Risâleti İbn Zeydûn.**³⁹²⁰
- 3.1.5.23. Çelebi Akı, Hürremî –Abdurrahmân b. Şeyh Mehmed el-Halvetî – (Arslan Giray Hân zamanı ö. 1756), **Çelebi Akı Tarihi (Tercüme-i Seb'-i Seyyâr).**³⁹²¹
- 3.1.5.24. Beylikçizâde Mehmed Subhî Efendi (ö.1769), **Tercüme-i Kitâbü'l-Mu'cem fî Tevârîh-i Mülûki'l-Acem.**³⁹²²
- 3.1.5.25. Nevres-i Kerkükî, Abdürrezzâk b. Abdullâh (ö.1762), **Tercüme-i Târîh-i Cihângîr Şâh.**³⁹²³
- 3.1.5.26. Râgıp Mehmed Paşa b. Mehmed Şevkî Kostantinî (ö. 1763), **Tercüme-i Matla'u's-Sa'deyn.**³⁹²⁴
- 3.1.5.27. Kerküklü Sâlih Paşa (ö. 1763'ten sonra), **Mîzânü't-Tevârîh (Tercüme-i Târîh-i Kadî Beyzavî).**³⁹²⁵
- 3.1.5.28. Seyyid Osmân b. Mustafâ el-Ünyevî (ö. 1779-80'dan sonra), **Tercüme-i Hüsnü'l-İstiskâ fî Beyâni Mescidi'l-Aksâ.**³⁹²⁶
- 3.1.5.29. Mehmed b. Alî b. Zeynelâbidîn (ö. 1786'dan sonra), **Tercüme-i Risâle-i Sûdân.**³⁹²⁷
- 3.1.5.30. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Risâletü'l-Vâkı'a fî Zamâni'l-Hulefâi'l-Abbâsiyye.**³⁹²⁸
- 3.1.5.31. İbrâhîm Hanîf (ö.1802), **La'l-i Musaffâ fî Ziyâreti'l-Mustafâ (Tercüme-i Netîcetü'l-Fiker fî Haberi Medîneti Seyyidi'l-Beşer).**³⁹²⁹
- 3.1.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 3.1.6.1. Ni'metullâh b. Ahmed, **Tercüme-i Târîh-i Ayasofya.**³⁹³⁰

³⁹¹⁹ Bu tercümenin 1275/1858 yılında Bulak Matbaası'nda basılan matbu nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 851.

³⁹²⁰ Nüshası için bkz. Nurosmaniye 3726.

³⁹²¹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 399.

³⁹²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2096.

³⁹²³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2544.

³⁹²⁴ Nüshasına ulaşılammıştır. Bununla birlikte Bursalı Mehmed Tâhir “*İstanbul kütüphanelerinin bazılarında ez-cümle sâhib-i tercümenin kütüphanesinde mevcuttur*” demektedir. Bkz. OM. II. 190.

³⁹²⁵ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 453.

³⁹²⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2338.

³⁹²⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad efendi 2218.

³⁹²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2269.

³⁹²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Âşir Efendi 418.

³⁹³⁰ Kâtip Çelebi tercümeden bahsederken; İstanbul'un fethi sırasında Ahmed b. Ahmed el-Cilânî'nin Ayasofya tarihine dair Yunanca bir eseri Farsçaya aktarıp Fâtih'e hediye ettiğini, daha sonra da

- 3.1.6.2. Ebûbekir Müftû b. Müftû, **Tercüme-i Heşt Bihîst**.³⁹³¹
- 3.1.6.3. Hasan b. Mustafâ b. Receb b. Alî el-Konevî, **Terceme-i İsrâku't-Tevârîh**.³⁹³²
- 3.1.6.4. Zenbilzâde Abdülbâkî, **Tercüme-i Hitat-i Makrizî**.³⁹³³
- 3.1.6.5. Ârif-i Bursevî, **Tercüme-i Târîh-i Mısır**.³⁹³⁴
- 3.1.6.6. Yûsuf Sinâneddîn, **Tercüme-i Târîh-i Kuds-i Şerîf**.³⁹³⁵
- 3.1.6.7. Hâfizuddîn Mehmed b. Ahmed el-Acemî, **Tercüme-i Zafernâme**.³⁹³⁶
- 3.1.6.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tenvîrû'l-Gabeş fî Fazâ'ili's-Sûdân ve'l-Habeş**.³⁹³⁷
- 3.1.6.9. (Mütercimi belirsiz), **Tevârîh-i Mülûk-i Yemen (Tercüme-i Buğyetü'l-Müstefid fî Ahbâri Medîneti Zebîd)**.³⁹³⁸
- 3.1.6.10. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Evsâfu'n-Nîl**.³⁹³⁹
- 3.2. SİYER İLMİ (MEGÂZÎ, ŞEMÂİL, HİLYE)**
- 3.2.1. XIII-XIV. YÜZYILLAR**
- 3.2.1.1. Erzurumlu Kâdî Mustafâ Darîr (ö. 1393'ten sonra), **Tercüme-i Siyer-i Nebî**.³⁹⁴⁰
- 3.2.2. XVI. YÜZYIL**
- 3.2.2.1. Sa'dî Çelebi, Şeyhülislâm Sa'dullâh b. İsa b. Emirhân Kastamonî (ö. 1538), **Tercüme-i Hilye-i Şerîf**.³⁹⁴¹

Ni'metullâh b. Ahmed'in bu tercüme-yi Türkçeye aktardığını ifade ederken herhangi bir tarih vermemektedir. Bkz. Keşf. I. 269.

³⁹³¹ Tercüme ve istinsah tarihi belli olmayan bu eserin nüshası Süleymaniye Ktp. Fotokopi 188 numarada bulunmaktadır.

³⁹³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 652.

³⁹³³ Nüshasına ulaşamayan bu eser için bkz. OM. III. 169.

³⁹³⁴ Bursalı Mehmed Tahir'in bahsettiği bu tercümenin nüshasına ulaşamamıştır. Bkz. OM. III. 171.

³⁹³⁵ Bursalı Mehmed Tahir'in bahsettiği bu tercümenin nüshasına ulaşamamıştır. Bkz. OM. III. 183.

³⁹³⁶ Katip Çelebi'nin varlığından bahsettiği bu tercümenin nüshasına ulaşamamıştır. Bkz. Keşf. I. 271.

³⁹³⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3221.

³⁹³⁸ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1248.

³⁹³⁹ Macar Bilimleri Akademisi TÖRÖK. O. 351 numrada bulunan bu tercümesinin nüshasının tavsifi için bkz. İsmail Parlatur; György Hazai, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi'deki Türkçe El Yazmaları Kataloğu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007, s. 218

³⁹⁴⁰ M. Faruk Gürtunca, *Kitab-ı Siyer-i Nebî: Peygamber Efendimizin Hayatı I-III*, İstanbul, 1977; Mustafa Erkan, "Darîr, Sîretü'n-nebî: Tercümetü'z-zarîr", (Basılmamış Doktora Tezi), AÜ, Üniversitesi, SBE, 1986; Dârir, Erzurumlu Kadî Mustafa, **Siyer-i Nebî**, (hazırlayan: Selman Yılmaz). Darülhadis Yayınları, İstanbul 2004; Yıldırım Kaplan, "Erzurumlu Kadî Dârir'in Siyer-i Nebî Tercümesi", (Basılmamış YL Tezi). Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2006.

³⁹⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 287.

- 3.2.2.2. Koca Nişancı Mustafâ Bey –Celâlzâde- (ö.1568), **Miftâhu'l-Cenne (Tercüme-i Me'âricü'n-Nübüvve fi Me'ârici'l-Fütüvve)**.³⁹⁴²
- 3.2.2.3. Eyyûb b. Halîl (ö. 1578'den sonra), **Tercüme-i Sîretü'n-Nebî**.³⁹⁴³
- 3.2.2.4. (Şârihi belirsiz –XVI. yüzyıl, III. Murâd devri-), **Şemâ'ilü'l-Ahmediyye (Şerh-i Hilye)**.³⁹⁴⁴
- 3.2.2.5. Ca'fer İyânî Bey –Tezkireci-, (ö.1594'den sonra), **Nûrnâme (Terceme-i Mişkâtu'l-Envâr)**.³⁹⁴⁵
- 3.2.2.6. Mustafâ Cenâbî b. Seyyid Hasan (ö.1595), **Cevâhirü'l-Garâ'ib fi Tercemeti Dürri'l-Acâ'ib**.³⁹⁴⁶
- 3.2.2.7. Bâkî, Abdülbâkî Mahmûd (ö.1600), **Me'âlimü'l-Yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn**.³⁹⁴⁷
- 3.2.2.8. İznikli Vahyîzâde Mehmed b. Ahmed (ö. 1609), **Tercüme-i Sahâ'ifü'l-İber ve Letâ'ifü's-Siyer**.³⁹⁴⁸
- 3.2.2.9. Manisalı Mahmûd (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Mevâhibü'l-Ledünniye**.³⁹⁴⁹
- 3.2.3. XVII. YÜZYIL**
- 3.2.3.1. Şeyh Muslihuddîn Mustafâ Nakşibendî (xvii. yüzyıl- I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Hilye**.³⁹⁵⁰
- 3.2.3.2. Muslihuddîn el-Arabî et-Tâî el-Endülüsi el-Gıratî (ö. 1615'ten sonra), **Kitâbü'l-Fusûl fi Tercemeti Hasâ'isi'r-Resûl**.³⁹⁵¹

³⁹⁴² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 925.

³⁹⁴³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 2414.

³⁹⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 3938.

³⁹⁴⁵ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 400.

³⁹⁴⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1073.

³⁹⁴⁷ Bâkî, **Me'âlimü'l-Yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn**, (sadeleştiren: H. Rahmi Yananlı), 2 Cilt, Divan Yayınları, İstanbul 1983; Ruşen Deniz, "Bakî'nin Me'âlimü'l-Yakîn fi Sîreti Seyyidi'l-Mürselîn Adlı Eserindeki Tümleme Birleşik Cümleler", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, İstanbul 1993.

³⁹⁴⁸ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 443.

³⁹⁴⁹ Nüshası için bkz. Mevlânâ Müzesi Ktp. 1170.

³⁹⁵⁰ Nüshası Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 1443 numarada bulunan bu eser, veritabanına **el-İstî'âb li-Ma'rifeti'l-Ashâb Tercümesi** olarak kaydedilmiştir; ancak tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde bu eserin hilye hadislerinin tercümesinden oluşan kısa bir eser olduğu anlaşılmaktadır. Mütercim tercümesinin girişinde, İstî'âb adlı eserin tercümesini yaparken sahabenin Hz. Peygamber'in fiziki özellikleri hakkındaki rivayetlerini derleyip bunları tercüme ettiğini söylemektedir.

³⁹⁵¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 799.

- 3.2.3.3. Altıparmak Mehmed Efendi, Mehmed b. Mehmed el-Üskübî-Çıkrıkçızâde- (ö.1623), **Delâ'il-i Nübüvvet-i Muhammedî ve Şemâ'il-i Fütüvvet-i Ahmedî (Tercüme-i Me'âricü'n-Nübüvve fî Medârici'l-Fütüvve)**.³⁹⁵²
- 3.2.3.4. Vecdî Ahmed Efendi (ö.1633), **Mürşidü'l-Hüdâ fî Tercemeti'l-Ehâdis**.³⁹⁵³
- 3.2.3.5. Abdülmecîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), **Tercüme-i Hilyetü'n-Nebî**.³⁹⁵⁴
- 3.2.3.6. Mustafâ b. Yûsuf (ö. 1642'den sonra), **Tercüme-i Kitâbü'l-Mu'cizât**.³⁹⁵⁵
- 3.2.3.7. Kara Çelebizâde Abdülazîz b. Hüsâmeddîn el-İstanbulî (ö. 1657), **Fevâyihu'n-Nebeviyye fî Siyeri'l-Mustafâviyye (Tercüme-i Siyer-i Kazerûnî)**.³⁹⁵⁶
- 3.2.3.8. Nûh b. Mustafâ el-Konevî el-Misrî el-Hanefî (ö.1660), **Mürşidü'l-Hüdâ (Tercüme-i Sebîlü'l-Hüdâ ve'r-Reşâd fî Siyer-i Hayri'l-İbâd)**.³⁹⁵⁷
- 3.2.3.9. Âşık, Müneccimbaşı Dervîş Ahmed b. Lutfullâh el-Mevlevî es-Selanikî (ö. 1701), **Tercüme-i Nefehât-ı Anberiyeye fî Misâli Na'li Hayri'l-Beriyeye**.³⁹⁵⁸
- 3.2.3.10. Aydınlı İshak Hocası Ahmed Efendi (ö.1708), **Akvemü'l-Vesâ'il fî Tercemeti's-Şemâ'il**.³⁹⁵⁹
- 3.2.3.11. Ahmed b. Şeyh Tâcü'l-Ârifin (XVII. yüzyıl), **Tercüme-i Şemâ'il-i Tirmîzi**.³⁹⁶⁰
- 3.2.4. XVIII. YÜZYIL**
- 3.2.4.1. İbrâhîm Vahdî Efendi (ö.1714), **Tercüme-i Hilye-i Serîf**.³⁹⁶¹
- 3.2.4.2. Benlizâde Mahmûd Efendi (ö.1727), **Tercüme-i Ravzatü'l-Ahbâb**.³⁹⁶²
- 3.2.4.3. Ahmed b. Receb İstanbulî –Recebzâde- (ö. 1727), **Nüzhetü'l-Ahyâr fî Tercemeti Hilyeti'l-Muhtâr (Tercüme-i Hilye-i Şerîf)**.³⁹⁶³
- 3.2.4.4. Seyyid Mehmed Dede b. Şeyh Mustafâ b. Şeyh Habîb Mehmed b. Şeyh Pîr Mehmed (ö.1734), **en-Nüşatü'l-Kübrâ fî Velâdeti Hayri'l-Verâ**.³⁹⁶⁴

³⁹⁵² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4334.

³⁹⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 428.

³⁹⁵⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. Servili 145.

³⁹⁵⁵ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Ktp. 198.

³⁹⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 956.

³⁹⁵⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 1210.

³⁹⁵⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3261.

³⁹⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 714.

³⁹⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 417.

³⁹⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehîd Ali Paşa 506-5 (mütercim hattı).

³⁹⁶² Benlizâde Mahmûd, **Sevgilinin Bahçesi (Tercüme-i Ravzatü'l-Ahbâb)**, (hazırlayan: Ramazan Balcı), Gelenek Yayınları, İstanbul 2003.

³⁹⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 453.

- 3.2.4.5. Şeyhülislâm İshak Efendi (ö. 1734), **İstişfâ (Tercüme-i Şifâ)**.³⁹⁶⁵
- 3.2.4.6. Nahîfî, Süleymân b. Abdurrahmân b. Sâlih el-İstanbulî (ö.1738), **Ravzatu's-Safâ (Terceme-i Şecereti'n-Nebevî)**.³⁹⁶⁶
- 3.2.4.7. Mirzâzâde Ahmed Neylî (ö.1748), **el-Evfâ fi Tercemeti'l-Vefâ (Siyer-i Nebî)**.³⁹⁶⁷
- 3.2.4.8. Hüseyin Trabzonî (ö. 1748'ten sonra), **Tercüme-i Şifâ-ı Şerîf**.³⁹⁶⁸
- 3.2.4.9. Mehmed Lübbî Efendi (ö. 1752-53), **Tercüme-i Şifâ fi Şemâ'ili Sâhibi'l-istifâ**.³⁹⁶⁹
- 3.2.4.10. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî (ö.1760), **Şerh-i Hilyetü'n-Nebî**.³⁹⁷⁰
- 3.2.4.11. Hâfız b. Süleymân (ö. 1761'den sonra), **Kifâyetü'l-Envâr (Tercüme-i Şifâ)**.³⁹⁷¹
- 3.2.4.12. Mehmed Muhtâr b. Mehmed Zeynelâbidîn b. Abdurrahmân (ö. 1780'den sonra), **Tercüme-i Esrârü'l-Me'âric**.³⁹⁷²
- 3.2.4.13. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Nâfi'a-i Şâfi'a (Şerh-i Hilye-i Nebeviyye)**.³⁹⁷³
- 3.2.4.14. Mehmed b. Ahmed el-Gümülçinevî (ö.1789), **Risâletü't-Ta'rîf fi Tercemeti'l-Mevlidi's-Şerîf**.³⁹⁷⁴
- 3.2.4.15. el-Hâc Ahmed Moravî (1790'dan sonra), **Tercüme-i Şemâ'il**.³⁹⁷⁵
- 3.2.4.16. Tâlib Hocazâde İshâk Necîb Karsî (ö. 1798), **Tercüme-i Şifâ-yı Şerîf**.³⁹⁷⁶
- 3.2.4.17. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **Menhecü'l-Edîb fi Şerhi Unmûzeci'l-Lebîb**.³⁹⁷⁷
- 3.2.4.18. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **Hulâsatü'l-Vefâ fi Şerhi's-Şifâ**.³⁹⁷⁸
- 3.2.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 3.2.5.1. Ahmed b. İbrâhîm Tophanevî, **Mevhibe-i Seniyye mine's-Sîreti'z-Zekiyye**.³⁹⁷⁹

³⁹⁶⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3449.

³⁹⁶⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yahyâ Tevfik 1371.

³⁹⁶⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 252.

³⁹⁶⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 736.

³⁹⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 58.

³⁹⁶⁹ Eserin nüshası için bkz. Almanya Milli Kütüphanesi Türkçe Yazmaları, Ms.or.oct.1635; Tire Necip Paşa Ktp. 126.

³⁹⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4420.

³⁹⁷¹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 277 (mütercim hattı).

³⁹⁷² Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1684.

³⁹⁷³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y. 725.

³⁹⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 2020 (III. Ahmed'e sunulan) ve Hacı Mahmud Efendi 4401 (III. Osman'a sunulan).

³⁹⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman Gazetesi 310.

³⁹⁷⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp. 4900.

³⁹⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 418.

³⁹⁷⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 837.

- 3.2.5.2. Hüsâmeddîn Nakşibendî, Hasan b. Mehmed b. Hasan Mehmed, **Şerh-i Şemâ'ilü'n-Nebeviyye**.³⁹⁸⁰
- 3.2.5.3. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kitâbü'l-Mu'cizât**.³⁹⁸¹
- 3.2.5.4. (Mütercimi belirsiz), **Terceme-i Seferü's-Sa'âde**.³⁹⁸²
- 3.3. TABAKÂT VE TEZÂKİR (Biyografi)**
- 3.3.1. **XIII-XIV. YÜZYILLAR**
- 3.3.1.1. (Mütercimi belirsiz- Aydınoglu Mehmed Bey devri-), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁸³
- 3.3.1.2. Zâhid b. Ârif (ö. 1400'ten sonra), **Mahzenü'l-Esrâr (Tercüme-i Menâkübü'l-Ârifin)**.³⁹⁸⁴
- 3.3.1.3. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁸⁵
- 3.3.1.4. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁸⁶
- 3.3.2. XV. YÜZYIL**
- 3.3.2.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁸⁷
- 3.3.2.2. Mehmed b. Ömer Halebî (ö. 1446), **Tercüme-i Menâkub-ı İmâm-ı A'zam**.³⁹⁸⁸

³⁹⁷⁹ Süleymaniye Ktp. Laleli 2107 ve 1522/3 numaralarda olmak üzere 2 nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin her iki nüshasında da tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

³⁹⁸⁰ Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 360 numarada bulunan bu şerhin telif veya istinsah tarihi belli değildir.

³⁹⁸¹ Nüshası Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 198 numarada bulunan bu eserin mütercimi ve tercüme tarihi belirsizdir. Eserin istinsah tarihi 1051/1641-42'dir.

³⁹⁸² Nüshası için bkz. Amasya Beyazıt İl Halk Ktp. Ba 1384/4.

³⁹⁸³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 166.

³⁹⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 1209 ve Aysofya Ktp. 3456. Eser, İstanbul Üniversitesi'nde doktora öğrencisi olan Ahmed Pekşen tarafından doktora tezi çalışması olarak hazırlanmaktadır.

³⁹⁸⁵ Orhan Yavuz, **Anadolu Türkçesiyle Yapılan En Eski Tezkiretü'l-Evliya Tercümesi ve Dil Özellikleri**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006. XIII. yüzyılın ikinci yarısı veya XIV. yüzyılın ilk yıllarında yazıldığı tahmin edilen bu tercümenin 815/1412 tarihinde istinsah edilen nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Koşuşlar 1004.

³⁹⁸⁶ A. Bodrogligeti, "Ferîdün Attâr Tazkiratu'l-avliyâ Adlı Eserinin İlk Türkçe Tercümesi Hakkında", **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966**, TDK Yayınları, Ankara, 1968, s. 87-97; L. Rasonyi, "Ferîdüddîn Attar Tezkere tül-Evliyasının Budapeşte Yazması", **XI. Türk Dil Kurultayında Okunan Bilimsel Bildiriler 1966**, TDK Yayınları, Ankara, 1968, s. 83-86. Ahmet Kartal, "Attâr'ın Tezkiretü'l-evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümeleri" adlı makalesinde Rasonyi'nin yukarıdaki makalesinden naklen eserin Macaristan'da bulunan nüshasının 741/1340-41 yılında istinsah edildiği bilgisini vermektedir. Bkz. **Diriözler armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz hatıra kitabı**, (hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 393.

³⁹⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 1800.

- 3.3.2.3. Sinân Paşa, Sinâneddîn Yûsuf b. Hızır (ö. 1486), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁸⁹
- 3.3.2.4. Gelibolulu Muhyiddîn (XV. yüzyıl), **Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Evhadüddîn Kirmânî**.³⁹⁹⁰
- 3.3.2.5. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**.³⁹⁹¹
- 3.3.3. XVI. YÜZYIL**
- 3.3.3.1. (Mütercimi belirsiz, 1522), **Tercüme-i Menâkıb-ı Tâcü'l-Ârifîn Şeyh Ebü'l-Vefâ**.³⁹⁹²
- 3.3.3.2. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Fütûhü'l-Mücâhidîn li-Tervîhi Kulûbi'l-Müşâhidîn (Tercüme-i Nefahâtü'l-Üns)**.³⁹⁹³
- 3.3.3.3. Senâ'î, Dervîş Halîlü'l-Mevlevî (ö. 1543?), **Tercüme-i Sevâkıbü'l-Menâkıb (Risâle-i Menâkıb-ı Mevlânâ)**.³⁹⁹⁴
- 3.3.3.4. Ahmed Nizâmeddîn b. Şehâbeddîn Ahmed Bağdâdî (ö.1550), **Menâkıb-ı Seyyid Alî Semerkandî**.³⁹⁹⁵
- 3.3.3.5. Şevkî-i Kadîm, Mehmed b. Ahmed (ö. 1555), **Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Ebü İshak Kazerûnî**.³⁹⁹⁶
- 3.3.3.6. Hâkî, Muhtesibzâde Mehmed Belgradî (ö.1560), **Hadâî'ku'r-Reyhân fî Tercemeti Şakâi'ki'n-Nu'mân (Tercüme-i Şakâ'ıku'n-Nu'mâniye)**.³⁹⁹⁷
- 3.3.3.7. Ahmed b. Dervîş (ö. 1564'ten sonra), **ed-Devhatü'l-İrfâniyye fî Ravzati Ulemâi'd-Devleti'l-Osmâniyye (Tercüme-i Şakâ'ıku'n-Nu'mâniyye)**.³⁹⁹⁸
- 3.3.3.8. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö. 1572), **Tercüme-i Şakâıku'n-Nu'mâniyye**.³⁹⁹⁹

³⁹⁸⁸ Eyyüp Acar, “Muhammed Bin Ömer El-Halebi'nin Menakıb-ı İmam-ı Azam Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya, 2007.

³⁹⁸⁹ Sinân Paşa, Sinâneddîn Yûsuf b. Hızır, **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ**, (hazırlayan: Emine Gürsoy-Naskali), Kültür ve Turizm Bakanlığı, Ankara, 1987.

³⁹⁹⁰ İsmail Hakkı Mercan, “Menâkıb-nâme-i Şeyh Evhadeddin Kirmânî”, (Basılmamış YL Tezi).Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 1989.

³⁹⁹¹ Feridüddîn Attâr, **Tezkiretü'l-evliyâ**, Erkam Yayınları, İstanbul, 1984.

³⁹⁹² Âşık Paşa'nın damadı Seyyid Velâyet'in emriyle ismi belirsiz biri tarafından yapılan bu tercümenin nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Zühdü Bey 96, Reşid Efendi 477, Hacı Mahmud 2558 ve 4568 ve Millet Ktp. Ali Emiri Şeriyye 1120.

³⁹⁹³ Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami, **Nefehâtü'l-üns: evliya menkıbeleri**, (tercüme eden: Lâmi'î Çelebi), (hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1995. Yazma nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2889.

³⁹⁹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 49.

³⁹⁹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4603.

³⁹⁹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2429.

³⁹⁹⁷ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3153.

³⁹⁹⁸ Kânûnî'nin vezirlerinden Alî Paşa'ya sunulan bu eserin mütercim nüshası Mısır'dadır. Nüshanın tavsifi için bkz. **Fihrisü'l-Mahtûfâtî't-Türkiyyeti'l-Osmâniyye**, C. II, s. 48.

- 3.3.3.9. Âgehî, Mansûr Çelebi (ö. 1577), **Menâkıb-ı İmâm Gazzâlî**.⁴⁰⁰⁰
- 3.3.3.10. Mesnevîhân Dervîş Mahmûd Konevî (ö. 1589'dan sonra), **Tercüme-i Menâkıb-ı Sevâkıb**.⁴⁰⁰¹
- 3.3.3.11. Edirneli Mehmed Mecdî Efendi (ö.1591), **Tercüme-i el-Cevâhirü'l-Mudî'e fi Tabakâti'l-Hanefiyye**.⁴⁰⁰²
- 3.3.3.12. Edirneli Mehmed Mecdî Efendi (ö.1591), **Tercüme-i Şakâyıku'n-Nu'mâniye**.⁴⁰⁰³
- 3.3.3.13. Mehmed Ma'rûf b. Mehmed Şerîf et-Trabzonî (ö.1593), **Tercüme-i Reşehât-ı Aynü'l-Hayât**.⁴⁰⁰⁴
- 3.3.3.14. Hüseyin Efendi, Hüseyin b. el-Hâc Hasan-ı Edirnevî (1598'den sonra), **Tercüme-i Behcetü'l-Esrâr**.⁴⁰⁰⁵
- 3.3.3.15. Hüseyin Efendi, Hüseyin b. el-Hâc Hasan-ı Edirnevî (1598'den sonra), **Tercüme-i Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam**.⁴⁰⁰⁶
- 3.3.3.16. Şeyhülislâm Hoca Sa'deddîn b. Hasan Cân (ö. 1600), **Tercüme-i Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr**.⁴⁰⁰⁷
- 3.3.3.17. Kemâl Dede, Ahmed b. Dervîş (ö.1601), **Tuhfetü'l-Müştâkîn ilâ Menâkibi's-Sahâbeti ve't-Tâbi'in (Tercüme-i Menâkıbu'l-Ahbâb ve Merâtibü uli'l-Elbâb)**.⁴⁰⁰⁸
- 3.3.3.18. Mustafâ b. Hayreddîn (ö.1602), **Tercüme-i Menâkıb-ı Meşâyih-i Nakşiyye**.⁴⁰⁰⁹
- 3.3.3.19. Muhyî-i Gülşenî, Mehmed Muhyiddîn Edirnevî (ö.1605), **Zencîr-i Zeheb (Tercüme-i Reşehât)**.⁴⁰¹⁰

³⁹⁹⁹ Filiz Kılıç, Âşık Çelebi'nin Şakâyık'ı tercüme ettiğini kaydetse de [Bkz. Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-Su'arâ: İnceleme – Metin**, C. I (hazırlayan: Filiz Kılıç), s. 44] yapılan araştırmalar neticesinde bahsi geçen bu tercümenin nüshasına ulaşılamamıştır. Karatay, hazırladığı katalogunda Âşık Çelebi'ye böyle bir tercüme isnat etmekteyse de (Karatay, a.g.e., C. I, s. 386) bu bilginin yanlış olduğu tespit edilmiştir. Köprülü Ktp. Fazıl Ahmed Paşa 1098 numarada bulunan bir eser de Âşık Çelebi'nin Şakâyık tercümesi diye kütüphane kaydına geçmişse de bu eserin Türkçe olmadığı ve Şakâyık'a yazılan bir zeyl olduğu anlaşılmıştır.

⁴⁰⁰⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4651.

⁴⁰⁰¹ Mesnevîhân Dervîş Mahmûd Konevî, **Terceme-i Menâkıb-ı Sevâkıb**, (hazırlayanlar: Hüseyin Ayan, Gönül Ayan, Erdoğan Erol), Rumi Yayınları, Konya, 2007.

⁴⁰⁰² Eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. III. 139.

⁴⁰⁰³ Abdülkadir Özcan, **eş-Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye ve Zeyilleri : Hadâ'ikü's-Şakâ'ik**, C. I, Çağrı Yayınları, İstanbul 1989.

⁴⁰⁰⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2310.

⁴⁰⁰⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3536.

⁴⁰⁰⁶ Eserin varlığı Hüseyin Efendi'nin **Tercüme-i Behcetü'l-Esrâr** adlı eserinin girişinden tespit edilmiştir; ancak nüshasına ulaşılamamıştır.

⁴⁰⁰⁷ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 40. Tercümenin bir diğer nüshası da Almanya'dadır (Ms. Or. Oct. 2526).

⁴⁰⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1123.

⁴⁰⁰⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 408.

- 3.3.3.20. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Tezkiretü's-Şu'arâ-yı Devletşâh.**⁴⁰¹¹
- 3.3.3.21. Şâh Mehmed el-Kazvîni (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Mecâlisü'n-Nefâis-i Nevâ'i.**⁴⁰¹²
- 3.3.3.22. Alî Rızâ Karahisârî (XVI. yüzyıl), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ.**⁴⁰¹³
- 3.3.4. XVII. YÜZYIL**
- 3.3.4.1. Şeyh Muslihuddîn Mustafâ Nakşibendî (XVII. yüzyıl -I. Ahmed devri-), **Tercüme-i el-İstî'âb li-Ma'rifeti'l-Ashâb.**⁴⁰¹⁴
- 3.3.4.2. (Mütercimi belirsiz, XVII. yüzyıl -I. Ahmed devri-), **Tercüme-i Kitâb-ı Mürşidü'z-Züvvâr fî Ziyâreti'l-Karâfe ve'l-Ebrâr.**⁴⁰¹⁵
- 3.3.4.3. Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdârî (ö.1641'den sonra), **Tercüme-i Menâkıb-ı Ahmed Bedevî.**⁴⁰¹⁶
- 3.3.4.4. Kemâleddîn Mehmed b. Taşköprizâde Ahmed (ö. 1620), **Tercüme-i el-İstî'âb li-Ma'rifeti'l-Ashâb.**⁴⁰¹⁷
- 3.3.4.5. Abdülkerîm Akhisârî (ö. 1628), **Tercüme-i Vefeyât.**⁴⁰¹⁸
- 3.3.4.6. Nergisî, Mehmed Bosnevî (ö.1634), **Ahbâru'l-Müselleme fî Gazavâti'l-Mesleme.**⁴⁰¹⁹
- 3.3.4.7. Abdülmecîd Sivasî, Muharrem Efendi b. Mehmed b. Ârif ez-Zilî es-Sivasî (ö. 1639), **Tercüme-i Hayâtü'l-Kulûb bi-Rivâyâti Ebî Eyyûb.**⁴⁰²⁰

⁴⁰¹⁰ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp. 265; Vatikan Ktp. Vat. Turco 286.

⁴⁰¹¹ Kâtip Çelebi, Devletşâh'ın Tezkiretü's-Şu'arâ'sının birileri tarafından tercüme edildiğini, bu tercümenin 1025/1616'te yazılan bir nüshasını gördüğünü ve muhtemelen XI./XVI. yüzyılın başı veya ortasında tercüme edilmiş olması gerektiğini kaydetmektedir. Bkz. Keşf. I. 347.

⁴⁰¹² Nüshasına ulaşamayan bu tercümenin varlığından Kâtip Çelebi bahsetmektedir. Kazvîni'nin Anadolu sahasındaki şairleri de ekleyerek aslen Tatar dilinde (Türkiyyü't-Tatarî) yazılmış olan Nevâ'i'nin tezkiresini Rûm Türkçesine (Türkiyyetü'r-rûmiyye) aktardığını belirtmektedir. Bkz. Keşf. I. 348.

⁴⁰¹³ Kaynaklara Alî Rızâ Karahisârî'nin **Tezkiretü'l-Evliyâ'yı** tercüme ettiği bilgisi bulunmaktadır. Örneğin bkz. OM. II. 223. Yazm eser kütüphanelerinde de bu zata izafe edilen nüshalar bulunmakla birlikte bahsi geçen nüshalarda (örneğin Süleymaniye Ktp. Fatih 4260) bu ismin varlığı teyit edilememiştir.

⁴⁰¹⁴ Kâtip Çelebi Şeyh Muslihuddîn Mustafâ'nın el-İstî'ab'ı padişahın emri ile tercüme etmeye başladığını; ancak hâ harfinde iken vefat ettiği için bu tercümenin yarım kaldığını, daha sonra ise Taşköprüzâde Mehmed Kemâleddîn'in tercümeyle devam ettiğini belirtmektedir. Bkz. Keşf. I. 113.

⁴⁰¹⁵ Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 2500) bulunan bu tercümenin nüsha tavsifi için bkz. Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979, s. 151-52.

⁴⁰¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4520.

⁴⁰¹⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 723.

⁴⁰¹⁸ Nüshasına ulaşamamıştır. Bkz. OM. I. 360. Burada verilen bilgiye göre bu tercüme, Abdülkerîm Efendi'nin kendi yazdığı Arapça eserinin tercümesidir.

⁴⁰¹⁹ Nergisî'nin bu eseri hamsesi içerisinde hem İstanbul'da (Matbaa-i Tatyos Divitciyan, 1285/1898) hem de Kahire'de (Bulak Matbaası, 1255) basılmıştır. Birçok yazma nüshası bulunan eserin bir nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 735.

- 3.3.4.8. Mehmed b. Hüseyin (XVII. yüzyıl -Sultan İbrâhîm devri-), **Tercüme-i Nefehâtü'l-Üns.**⁴⁰²¹
- 3.3.4.9. Alî Ebü'l-Felâh Sivasî (ö. 1655'ten sonra), **Tercüme-i Levâkîh-ı Envârü'l-Kudsiyye (Tercüme-i Tabakât-ı Şa'rânî).**⁴⁰²²
- 3.3.4.10. Nasîr (ö. 1659'dan sonra), **Menâkîbu'l-Evliyâ.**⁴⁰²³
- 3.3.4.11. Ahmed b. Abdullâh el-Bağdâdî (ö. 1688'den sonra), **Tercüme-i Kalâ'idü Ukûdu'd-Dürer ve'l-Gurer ve'l-Îkân fi Menâkibi Ebî Hanîfeti'n-Nu'mân.**⁴⁰²⁴
- 3.3.4.12. Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed ö.1701), **Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân.**⁴⁰²⁵
- 3.3.5. XVIII. YÜZYIL**
- 3.3.5.1. İbrâhîm b. Ahmed el-Amasî er-Rûmî (ö. 1711'den sonra), **Tercüme-i Şakâ'iku'n-Nu'mâniyye.**⁴⁰²⁶
- 3.3.5.2. Hulûsîzâde Abdülkâdir Râşid b. Mustafâ (1718), **Tercüme-i Menâkîb-ı Ahmed Bedevî.**⁴⁰²⁷
- 3.3.5.3. Vekîlzâde Yûsuf b. Mehmed Milevî (ö.1718'den sonra), **Tercüme-i Vefeyâtü'l-A'yân.**⁴⁰²⁸
- 3.3.5.4. Ebûbekir b. Rüstem Şîrvânî (ö.1722), **Tercüme-i Ba'zı Vefeyâtü'l-A'yân.**⁴⁰²⁹
- 3.3.5.5. Mirzâzâde Ahmed Neylî (ö.1748), **Tercüme-i Menkîbe-i Ebû Bekr Sıddîk ve Ömer Fârûk.**⁴⁰³⁰
- 3.3.5.6. (Mütercimi belirsiz, 1752) **Tercüme-i Yevâkit (Hasenât)ü'l-Haremeyn.**⁴⁰³¹
- 3.3.5.7. Vak'anüvîs İzzî Süleymân Efendi (ö.1755), **Tercüme-i Enîsü't-Tâlibîn ve Uddetü's-Sâlikîn.**⁴⁰³²

⁴⁰²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Şemsi-F. Güneren 33.

⁴⁰²¹ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp. (Gaziantep İl Halk Ktp.) 279/1. Nüsha tarafımızdan görülememiştir.

⁴⁰²² Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2316.

⁴⁰²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4570.

⁴⁰²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4685.

⁴⁰²⁵ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3149.

⁴⁰²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Sâliha Hatun 158.

⁴⁰²⁷ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 1225.

⁴⁰²⁸ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. OM. III. 164.

⁴⁰²⁹ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 2406.

⁴⁰³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 629.

⁴⁰³¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 234, Hacı Mahmud Efendi 2848, Esad Efendi 1393.

⁴⁰³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Düğümlü Baba 230.

- 3.3.5.8. Ahmed Hâlis Efendi (ö. 1777), **Tufeyl-i Menâkıb-ı Kibârü'l-Mevlevî fî Menkabeti Hazret-i Şeyh Sâkıbü'l-Ma'nevî.**⁴⁰³³
- 3.3.5.9. Gevrekzâde Hâfiz Hasan (ö. 1801), **Tercüme-i Menâkıbü'l-Ârifin.**⁴⁰³⁴
- 3.3.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 3.3.6.1. Mehmed b. Abdülatîf, **Tercüme-i Menâkıb-ı Şeyh Safiyüddîn.**⁴⁰³⁵
- 3.3.6.2. Kâdîzâde Mehmed b. Abdülvehhâb, **Tercüme-i Behcetü'l-Esrâr ve Ma'denü'l-Envâr.**⁴⁰³⁶
- 3.3.6.3. Seyyid Nizâm Bedahşî, **Tercüme-i Menâkıb-ı Seyyid Alî Semerkandî.**⁴⁰³⁷
- 3.3.6.4. Mustafâ, **Tercüme-i Behcetü'l-Esrâr.**⁴⁰³⁸
- 3.3.6.5. Mahmûd b. Ahmed b. İbrâhîm, **Tercüme-i Tezkiretü'l-Evliyâ.**⁴⁰³⁹
- 3.3.6.6. Mehmed Nûr-Bahş, **Câmi'u'l-Letâ'if fî Şerhi Ahvâli's-Şerif.**⁴⁰⁴⁰
- 3.3.6.7. Süleymân b. Mehmed, **Tercüme-i Menâkıb-ı Ahmediyye ve Kevâkıb-i Dürriyye.**⁴⁰⁴¹
- 3.3.6.8. (Mütercimi belirsiz), **Menâkıbu'l-Ârifin ve Merâtibü'l-Kâşifin (Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ Celâleddîn).**⁴⁰⁴²
- 3.3.6.9. (Mütercimi belirsiz), **el-Mevâhibü's-Seniyye fî'l-Menâkıbı's-Safeviyye.**⁴⁰⁴³
- 3.3.6.10. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Bostânü'l-Ârifin ve Riyâzü's-Sâlihîn.**⁴⁰⁴⁴
- 3.3.6.11. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Menâkıb-ı Abdülkâdir Geylânî.**⁴⁰⁴⁵

⁴⁰³³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 1186.

⁴⁰³⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 511.

⁴⁰³⁵ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 2694/1. Aynı mecmuada aynı zata ait olan bir diğer eserin istinsah tarihi 1581'dir.

⁴⁰³⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Buhari 249. Kütüphanelerde birkaç nüshası daha bulunan bu eserin tarafımızdan incelenen nüshası 1035/1525'de istinsah edilmiştir.

⁴⁰³⁷ Tercüme tarihini tespit edemediğimiz bu eserin Hacı Mahmud Efendi 4603 numarada bulunan nüshasında istinsah tarihi 1082/1671'dir.

⁴⁰³⁸ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 266/5.

⁴⁰³⁹ Bu tercümenin varlığından mütercim kendisi Atatürk Kitaplığı Osman Ergin yazmaları 1704/2 numarada bulunan **der-münâcât-ı Şeyh Bâyezîd** adlı eserinin girişinde "... *vaktâ ki Tezkiretü'l-evliyâ nâm kitâbı Fârisiden Türk'îye tercüme eyledüm...*" şeklindeki bir cümle ile bahsetmektedir. Nüshasına ulaşılammıştır.

⁴⁰⁴⁰ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 280/2.

⁴⁰⁴¹ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 521.

⁴⁰⁴² Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3462. Mütercimi belirsiz olan bu tercümenin ulaşılabilen nüshasında ne tercüme ne de istinsah tarihi bulunmaktadır; ancak söz varlığı ve dil özellikleri eserin EAT devrinde yazılmış olabileceğine işaret etmektedir.

⁴⁰⁴³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6491.

⁴⁰⁴⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Pertevniyal 434 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığına dair bir bilgi bulunamamıştır. Tercümenin istinsah tarihi 1045/1634'tir.

3.3.6.12. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Şakâ'ikü'n-Nu'mâniyye**.⁴⁰⁴⁶

3.4. MANTIK, FELSEFE, NAZAR VE CEDEL İLİMLERİ

3.4.1. XV. YÜZYIL

3.4.1.1. Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî (ö. 1494 civarında), **Zübdetü'l-Beyân**.⁴⁰⁴⁷

3.4.1.2. Mollâ Ahmed (XV. yüzyıl), **Hristiyan Akâdesine Dâir Bir Tartışmanın Tercümesi**.⁴⁰⁴⁸

3.4.2. XVI. YÜZYIL

3.4.2.1. Lâmi'î Çelebi, Mahmûd b. Osmân b. Alî Bursevî (ö. 1531), **Şerefü'l-İnsân**.⁴⁰⁴⁹

3.4.2.2. Yûsuf b. Abdullâh (XVI. yüzyıl –Ayas Paşa devri-), **Tercüme-i Nühethnâme**.⁴⁰⁵⁰

3.4.2.3. Nev'î, Yahyâ Efendi Malkaravî ? (ö.1598), **Şerh-i İşagoci**.⁴⁰⁵¹

3.4.3. XVII. YÜZYIL

3.4.3.1. Abdülkerîm Akhisârî (ö. 1628), **Tercüme-i Risâle-i Taşkörizâde**.⁴⁰⁵²

3.4.3.2. Rûsûhî, İsmâil b. Ahmed Ankaravî, (ö.1631), **Îzâhu'l-Hikem (Şerh ve Tercüme-i Heyâkili'n-Nûr)**.⁴⁰⁵³

3.4.3.3. Şerîf Efendi b. Seyyid Mehmed b. Şeyh Burhâneddîn –Şerîfzâde- (ö.1634), **Tercüme-i Münâzara-i Tûf vü Zâğ**.⁴⁰⁵⁴

3.4.4. XVIII. YÜZYIL

3.4.4.1. Yirmisekiz Mehmed Çelebi, Süleymân Ağazâde Mehmed Efendi (ö.1732), **Semeretü'ş-Şecere (Tercüme-i Şeceretü'l-Îlâhiyye)**.⁴⁰⁵⁵

⁴⁰⁴⁵ Mollâ Câmî'nin Nefehâtü'l-Üns adlı eserindeki ilgili bölümün tercüme edildiği bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2426.

⁴⁰⁴⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hafîd Efendi 231 numarada bulunan bu tercüme, Şakâyık'ın muhtasar bir tercümesidir. İsmi vermeyen mütercim, tercümesi hakkında şu bilgileri verir:

“...*kitâb-ı Şakâyıku'n-Nu'mâniyyede tahrîr ü beyân olunan ulemâ-yı izâm ve meşâyih-i kirâmun hikâyât-ı tavîleleri tayy olunup her birinün menâsıbı ve rütve vü menâkıbı alâ kadri'l-îmkân tercüme ve beyân olundu...*”1b

⁴⁰⁴⁷ Nimet Kara, “Zübdetü'l-Beyân (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2009.

⁴⁰⁴⁸ Ebuzziya Tevfik, “Akâid-i Hristiyanıyye Serlevhası”, **Mecmûa-i Ebuzziya**, 1329, cüz: 98.

⁴⁰⁴⁹ Sadettin Eğri, “Lâmi'î Çelebi Şerefü'l-İnsân”, (Basılmamış Y.Lisans Tezi).Gazi Üniversitesi SBE, Ankara, 1997.

⁴⁰⁵⁰ Nüshası için bkz. Mevlana Müzesi Ktp. 1672.

⁴⁰⁵¹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Serez 3934 numarada bulunan bu tercümeyle yakın şerh, kütüphane kaydında Nev'î'ye atfedilmiştir; ancak tarafımızdan yapılan incelemede yazmada bu isim görülememiştir.

⁴⁰⁵² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kasidecizade 19.

⁴⁰⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Çelebi Abdullah 398.

⁴⁰⁵⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nafiz Paşa 995.

- 3.4.4.2. Hâfız Mehmed (XVIII. yüzyıl –Hekîmoğlu Alî Paşa devri-), **Tercüme-i el-Keşfü'l-Beyân fimâ Yete'allaku bi'n-Nisyân.**⁴⁰⁵⁶
- 3.4.4.3. Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî (ö.1760), **İklîlü't-Terâcim (Tercüme-i Şerh-i Hidâyetü'l-Hikme).**⁴⁰⁵⁷
- 3.4.4.4. Sırrî, Alemderzâde Süleymân b. Hasan b. Süleymân (ö. 1760'dan sonra), **Mefhûm-ı İsgoci.**⁴⁰⁵⁸
- 3.4.4.5. Mustafâ b. Râşid b. Ahmed İstanbulî (ö. 1777'den sonra), **Tercüme-i İsgoci.**⁴⁰⁵⁹
- 3.4.4.6. İskilîbî, Yûsuf b. Osmân el-Halîmî (ö.1785), **Lisânü'l-Mantuk fî Ma'ârifî'n-Nutk.**⁴⁰⁶⁰
- 3.4.4.7. Hacı Dâvûd (ö. 1787'den sonra), **Şerh-i İsgoci.**⁴⁰⁶¹
- 3.4.4.8. Sâlim (1804'ten sonra), **Tercüme-i Rind ü Zâhid-i Fuzûlî.**⁴⁰⁶²
- 3.4.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 3.4.5.1. Seyyid Sûdî ? (Hasûdî), **Tercüme-i Risâletü'l-Ebherî.**⁴⁰⁶³
- 3.4.5.2. Süleymân b. Emrullâh Karamanî, **Şerh-i İsgoci.**⁴⁰⁶⁴
- 3.4.5.3. Abdullâh b. Mehmed b. Abdülhalîm, **Hallü'l-Ehâcî Tercüme-i İsgoci.**⁴⁰⁶⁵
- 3.4.5.4. Mehmed Nahîfî Niksârî, **Mefhûm-ı İsgoci.**⁴⁰⁶⁶
- 3.4.5.5. Şeyh Mehmed b. Mehmed Subiçevî, **Tercüme-i Risâle-i Velediyye mine'l-Âdâb.**⁴⁰⁶⁷
- 3.4.5.6. Hasan, **Tercüme-i Risâle-i Velediyye fî'l-Âdâb.**⁴⁰⁶⁸

⁴⁰⁵⁵ Kemal Sözen, “Şehrezûrî'nin el-Şeceret el-İlahiyye İsimli Eseri ve Türkçe Tercümesi Semeret el-Şecere”, (Basılmamış YL), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1989.

⁴⁰⁵⁶ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Y. 3987.

⁴⁰⁵⁷ Eser 1266 yılında İstanbul'da Dârü't-tıbâ'atî'l-Âmire'de basılmıştır.

⁴⁰⁵⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3241/1.

⁴⁰⁵⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 931/2.

⁴⁰⁶⁰ Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Mehmed Âsım, 279.

⁴⁰⁶¹ Nüshası için bkz. Antalya Tekelioğlu İl Halk Ktp. 465/4 (Süleymaniye Ktp.'de).

⁴⁰⁶² Nurgül Sucu, “Sâlim, Hayatı, Edebî Kişiliği, Eserleri ve ‘Rind ü Zâhid’ Tercümesi (İnceleme-Metin)” (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya 2004.

⁴⁰⁶³ Nüshası Nurosmaniye Ktp. 2719 numarada bulunan bu tercümenin yazarı kütüphane kaydında Sûdî olarak kaydedilmiştir; tarafımızdan yapılan incelemeye göre bu ismin Hasûdî olarak da okunmaya müsait bir şekilde imlâ edildiği görülmüştür. Tercümenin yazıldığı tarih belirtilmemiştir; ancak sonundaki istinsah tarihi 1136/1723-24'yı göstermektedir.

⁴⁰⁶⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2205 numarada bulunan bu eserin telif tarihi belli olmadığı gibi nüshada istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

⁴⁰⁶⁵ Nüshası DTCF Ktp. Mustafa Con A 313 numarada bulunan bu tercümenin tarihi belli değildir.

⁴⁰⁶⁶ Tercüme veya istinsah tarihi belli olmayan bu tercümenin nüshası için bkz. Milli Ktp. Adnan Ötügen İl Halk Ktp. 2831/2.

⁴⁰⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4755/3.

- 3.4.5.7. Şeyh Mehmed b. Mehmed Subiçevî, **Mefhûm-ı İŖagoci.**⁴⁰⁶⁹
- 3.4.5.8. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i İŖagoci.**⁴⁰⁷⁰
- 3.4.5.9. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i İŖagoci.**⁴⁰⁷¹
- 3.4.5.10. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i İŖagoci.**⁴⁰⁷²
- 3.4.5.11. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i İŖagoci.**⁴⁰⁷³
- 3.4.5.12. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i İŖagoci.**⁴⁰⁷⁴
- 3.4.5.13. (Mütercimi belirsiz), **Mefhûm-ı İŖagoci.**⁴⁰⁷⁵
- 3.4.5.14. (Mütercimi belirsiz), **Mefhûm-ı İŖagoci.**⁴⁰⁷⁶
- 3.4.5.15. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i İŖagoci.**⁴⁰⁷⁷
- 3.4.5.16. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Mantık.**⁴⁰⁷⁸

4. RİYÂZÎ İLİMLER

4.1. HENDESE İLİMLERİ (Geometri, Matematik)

4.1.1. XV. YÜZYIL

- 4.1.1.1. Sıdkî, Pîr Mahmûd Edirnevî (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Tercüme-i Miftâh-ı Künûz-ı Erbâb-ı Kalem ve Misbâh-ı Rümûz-ı Ashâb-ı Rakam.**⁴⁰⁷⁹
- 4.1.1.2. Muhyiddîn Mehmed b. Hacı Atmaca el-Kâtib (ö. 1494?), **Miftâh-ı Künûz-ı Erbâbi'l-Kalem ve Misbâh-ı Rumûz-ı Ashâbu'r-Rakam'dan Bir Bölümün Tercümesi.**⁴⁰⁸⁰
- 4.1.1.3. Muhyiddîn Mehmed b. Hacı Atmaca el-Kâtib (ö. 1494?), **Mecma'u'l-Kavâ'id.**⁴⁰⁸¹

⁴⁰⁶⁸ Nüshası için bkz. TDK Ktp. Yz. A 273/10.

⁴⁰⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4755/4.

⁴⁰⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 3053/1. İstinsah tarihi 1188/1774-75'i göstermektedir. Diğer bir nüshası Hacı Mahmud Efendi 5778 numaradadır.

⁴⁰⁷¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. M. Arif- M. Murad 242.

⁴⁰⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 3823/15.

⁴⁰⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. A. Tekelioğlu 465/4. İstinsah tarihi: 1202/1787-88.

⁴⁰⁷⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 3851/19.

⁴⁰⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3239/1. İstinsah tarihi 1218/1803-04'dir.

⁴⁰⁷⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3238/1.

⁴⁰⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 6003/1. Yazma Bağışlar 2046 numarada yer alan diğer bir nüshası 1262/1845-46'te istinsah edilmiştir.

⁴⁰⁷⁸ Nüshası İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1725 numarada bulunan bu tercüme kütüphane kaydında Nev'î'ye nispet edilmişse de yaptığımız incelemeden bu isme rastlanılmamıştır. Girişte verilen bilgiye göre; eser evvela Yunanca yazılmış daha sonra Muhammed Farâbî onu Arapçaya çevirmiştir; ancakbu çeviri notlar halinde kalmış daha sonra İbn Sînâ bunu beyaza çekmiştir. Mütercim de İbni Sînâ'nın versiyonundan hareketle eseri Türkçeye tercüme edip Mehmed Paşa adlı birine sunmuştur.

⁴⁰⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1973.

⁴⁰⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 221.

- 4.1.1.4. Bedreddîn Mehmed el-Mardinî (ö.1496), **Kitâb-ı Dekâ'ikü'l-Hakâyık'dan Umûr-ı Kismetin Beyânındadır.**⁴⁰⁸²
- 4.1.2. XVI. YÜZYIL**
- 4.1.2.1. Derviş Mehmed Lütî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Küttâb fî İlmi'l-Hisâb.**⁴⁰⁸³
- 4.1.2.2. (Mütercimi belirsiz, XVI. Yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Kitâb fî Ma'rifeti'l-Hiyeli'l-Hendesiyye-i Cezerî (Tercüme-i Kitâbü'l-Hiyel).**⁴⁰⁸⁴
- 4.1.3. XVII. YÜZYIL**
- 4.1.3.1. Mustafâ b. Yûsuf el-İstanbulî (ö. 1620'den sonra), **Ma'denü'l-Esrâr fî İlmi'l-Hisâb.**⁴⁰⁸⁵
- 4.1.4. XVIII. YÜZYIL**
- 4.1.4.1. Mehmed (1766'dan sonra), **el-Verdiyye fî'l-Cebr ve'l-Mukâbele.**⁴⁰⁸⁶
- 4.1.4.2. Ebü'l-Fazl Halîl Fâiz b. Câbîzâde Mustafâ b. İsâ el-Yedikulevî (ö. 1722), **es-Savletü'l-Hizebriyye fî'l-Mesâili'l-Cebriyye.**⁴⁰⁸⁷
- 4.1.4.3. İbrâhîm Kâmî b. Alî Mühendis (ö.1803'ten sonra), **Meftûh (Tercüme-i Kısım-ı Râbi'min Miftâhu'l-Hüssâb).**⁴⁰⁸⁸
- 4.1.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 4.1.5.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hulâsatül-Hisâb.**⁴⁰⁸⁹
- 4.1.5.2. Hicâbî, **Eşkâl-i Erba'a (Tercüme-i Eşkâl-i Te'sis).**⁴⁰⁹⁰
- 4.2. İLMÜ'L-HEY'ET (Astronomi ve Zicler)**
- 4.2.1. XV. YÜZYIL**
- 4.2.1.1. Yazıcı Sâlih (1408'den sonra), **Melhame-i Şemsiyye.**⁴⁰⁹¹

⁴⁰⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kadızâde Mehmed 337.

⁴⁰⁸² Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 373/3.

⁴⁰⁸³ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları 17.

⁴⁰⁸⁴ Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Müteferrik 227 numarada bulunan bu tercüme III. Murâd'ın emri üzerine ismi verilmeyen bir kişi tarafından yapılmıştır. Bu tercümeden bizi haberdar edip eser üzerinde çalıştığını beyan eden Mustafa Koç'a teşekkür ederim.

⁴⁰⁸⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1995 ve 1996.

⁴⁰⁸⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6845.

⁴⁰⁸⁷ Nüshası için bkz. Veliyyüddîn Efendi Ktp. 2332/1.

⁴⁰⁸⁸ Nüshası için bkz. Kayseri Râşid Efendi Ktp. 1224.

⁴⁰⁸⁹ Nüshası Amasya Bâyezîd İl Halk Ktp. 1790/1 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi belirsizdir.

⁴⁰⁹⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 4351.

- 4.2.1.2. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Tercüme-i Eşkâl-i Nâsır-ı Tûsî (Tercüme-i Sî Fasl fi't-Takvîm)**.⁴⁰⁹²
- 4.2.1.3. Ahmed-i Dâ'î ? (ö.1421'den sonra), **Tercüme-i Muhtasar der-Ma'rifet-i Takvîm**.⁴⁰⁹³
- 4.2.1.4. Mehmed b. Yûsuf (XV. yüzyıl –II. Bâyezîd devri-), **Şerh-i Safâiyhu'l-Âfâkiyye**.⁴⁰⁹⁴
- 4.2.2. XVI. YÜZYIL**
- 4.2.2.1. Mehmed b. Kâtib Sinân el-Konevî (ö. 1523-24 civarı), **Tercüme-i Cedvel-i Âfâkiyye**.⁴⁰⁹⁵
- 4.2.2.2. Mehmed b. Kâtib Sinân el-Konevî (ö. 1523-24 civarı), **Tercüme-i Risâle-i Ceyb**.⁴⁰⁹⁶
- 4.2.2.3. Kâtibî, Seydî Alî b. Hüseyin (ö. 1562), **Mir'ât-ı Kâ'inât**.⁴⁰⁹⁷
- 4.2.2.4. Kâtibî, Seydî Alî b. Hüseyin (ö.1562), **Hulâsatü'l-Hey'e (Tercüme-i Risâle-i Hey'et-i Alî Kuşci)**.⁴⁰⁹⁸
- 4.2.2.5. Pervîz Efendi, Abdullâh b. Abdullâh (ö.1579), **Mirkâtü's-Semâ (Tercüme-i Risâle-i Hey'et-i Ali Kuşci)**.⁴⁰⁹⁹
- 4.2.2.6. (Mütercimi belirsiz, 1608), **Hall-i Müşkilât-ı Rûznâme-i Şeyh Vefâ**.⁴¹⁰⁰
- 4.2.2.7. Ayn-ı Alî Efendi (ö. 1609'dan sonra), **Şerh-i Rûznâme-i Şeyh Vefâ**.⁴¹⁰¹
- 4.2.3. XVII. YÜZYIL**
- 4.2.3.1. Ahmed Râcî (XVII. Yüzyıl -1622 civarı-), **Tercüme-i Şerh-i Sî Fasl**.⁴¹⁰²
- 4.2.3.2. Münecimbaşı Mehmed Çelebi b. Alî er-Rûmî el-Hanefî (ö.1631), **Ahkâm-ı Sâl-ı Âlem (Tercüme-i Zîc-i Uluğ Bey)**.⁴¹⁰³
- 4.2.3.3. Tezkireci Köse İbrâhîm Efendi ez-Zigetvarî (ö. 1650'den sonra), **Secencelü'l-Eflâk fi Gâyeti'l-İdrâk**.⁴¹⁰⁴

⁴⁰⁹¹ Atilla Batur, "Yazıcı Sâlih ve Şemsiyyesi", (Basılmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1996; Sibel Sevinç, "Yazıcı Sâlih'in Melhamesi (Kitâbü'ş-Şemsiyye)", (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 1999.

⁴⁰⁹² M. Dizer-T. N. Gencan, **Risâle-i Sî Fasl**, İstanbul, 1984.

⁴⁰⁹³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Reisülküttab 582/3 numarada bulunan bu tercümenin Ahmed-i Dâ'î'ye aidiyeti şüphelidir.

⁴⁰⁹⁴ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. A. 3499

⁴⁰⁹⁵ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2590.

⁴⁰⁹⁶ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2594.

⁴⁰⁹⁷ Nüshası için bkz. Nurosmeniye Ktp. 2950.

⁴⁰⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Aşir Efendi 223.

⁴⁰⁹⁹ Nüshası için bkz. Nurosmeniye Ktp. 2949.

⁴¹⁰⁰ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1712 (mükerrer).

⁴¹⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 2733/1

⁴¹⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd Efendi 4229/2.

⁴¹⁰³ Nüshası için bkz. Kandilli Rasadhanesi Ktp. 324.

- 4.2.3.4. (Mütercimi belirsiz, XVII. yüzyıl, Abdâl Hân b. Ziyâeddîn Hân Bitlisî devri-)
Tercüme-i Nüzhetü'l-Kulûb.⁴¹⁰⁵
- 4.2.3.5. Cevrî İbrâhîm Çelebi (ö.1654), **Melhame.**⁴¹⁰⁶
- 4.2.3.6. Reîsülmüneccimîn Mehmed Çelebi (ö. 1655), **Tâli'nâme.**⁴¹⁰⁷
- 4.2.3.7. Mollâ Alî (ö. 1687'den sonra), **Risâle-i Meyyâl.**⁴¹⁰⁸
- 4.2.3.8. Himmet b. İbrâhîm el-Hâfız (ö. 1691'den sonra), **Tercümetü'n-Neşri'l-Mutayyeb fi'l-Ameli bi'r-Rub'i'l-Müceyyeb.**⁴¹⁰⁹
- 4.2.3.9. Cezmî Efendi (ö. 1693), **Tercüme-i Zîc-i Cedîd-i Efrenc.**⁴¹¹⁰
- 4.2.3.10. (Mütercimi belirsiz, XVII. yüzyıl –Şeyhülislâm Feyzullâh Efendi devri-), **Tercüme-i Reyhânetü'r-Rûh.**⁴¹¹¹
- 4.2.3.11. Abdülkerîm b. Mahmûd el-Vanî (XVII. yüzyıl), **el-Keremiyye (Şerh-i Rûznâme-i Şeyh Vefâ).**⁴¹¹²
- 4.2.3.12. Abdurrahmân b. Osmân (XVII. yüzyıl), **Tercüme-i Zîc-i Uluğ Bey.**⁴¹¹³
- 4.2.4. XVIII. YÜZYIL**
- 4.2.4.1. Seyyid Abdülkâdir b. Osmân el-Adanavî (ö. 1714'ten sonra), **Gunyetü't-Tullâb fi Şerhi Behceti'l-Elbâb.**⁴¹¹⁴
- 4.2.4.2. Ser-destârî Mustafâ Efendi (XVIII. yüzyıl –Sultân Mustafâ b. Sultân Ahmed devri-), **Tercüme-i Cüz'-i Sâmin mine'l-Bârî.**⁴¹¹⁵
- 4.2.4.3. Nazmîzâde-Hüseyn Murtazâ (ö. 1721), **Terceme-i Hey'et-i Seniyye.**⁴¹¹⁶
- 4.2.4.4. Ebû'l-Fazl Halîl Fâiz b. Câbîzâde Mustafâ b. Îsâ el-Yedikulevî (ö. 1722), **Fezleketü'l-Hisâb.**⁴¹¹⁷

⁴¹⁰⁴ Nüshası için bkz. Kandilli Rasadhanesi Ktp. 214.

⁴¹⁰⁵ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 957/1.

⁴¹⁰⁶ Yasemin Akkuş, "Melhame-i Cevri (Tanıtımı-transkripsiyonlu metin-konu tasnifi-asıl metin-sözlük)", (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2001.

⁴¹⁰⁷ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. R. 1744/1.

⁴¹⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3442/8 (76b-78a kenarda).

⁴¹⁰⁹ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 169.

⁴¹¹⁰ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 214.

⁴¹¹¹ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Talat, Felek, Türkî 75.

⁴¹¹² Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 3136/5.

⁴¹¹³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 44-45.

⁴¹¹⁴ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3194.

⁴¹¹⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 176/1.

⁴¹¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3390.

⁴¹¹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 3172.

- 4.2.4.5. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra), **Zinetü'l-Vâlî (Şerh-i Rûznâme-i Vefâ)**.⁴¹¹⁸
- 4.2.4.6. Yûsuf el-Vâ'iz Kağızmanî (ö. 1724'ten sonra), **Tercüme-i Sâ'atnâme**.⁴¹¹⁹
- 4.2.4.7. Mehmed b. Hüsrev b. Hızır el-Mihalicî (ö. 1729'dan sonra), **Tercüme-i Medhal-i Kûşyâr**.⁴¹²⁰
- 4.2.4.8. Alî el-Ankaravî (ö. 1731'den sonra), **Manzûm Tercüme-i Rûznâme-i Şeyh Vefâ**.⁴¹²¹
- 4.2.4.9. Mustafâ Zekî (ö. 1736), **Tuhfetü'l-Vüzerâ fî Süllemlî's-Semâ**.⁴¹²²
- 4.2.4.10. İbrâhîm Müteferrika (ö. 1745), **Mecmû'atu Hey'eti'l-Cedîde ve'l-Kadîme**.⁴¹²³
- 4.2.4.11. İsmâîl b. Abdullâh (ö. 1750'den sonra), **Şerh-i Rûznâme-i Şuhûr-ı Şemsiyye**.⁴¹²⁴
- 4.2.4.12. Abbâs Vesîm Efendi (ö.1760), **Tercüme-i Kitâbü'l-Bercendî mine'l-Husûf ve'l-Küsûf**.⁴¹²⁵
- 4.2.4.13. Abbâs Vesîm Efendi (ö.1761), **Nehcü'l-Bülûğ fî Şerhi Zîci Uluğ**.⁴¹²⁶
- 4.2.4.14. Mehmed Emîn Ahmed Efendizâde (ö. 1766'dan sonra), **Fassu'l-Fusûl fî Tercemeti'l-Asli'l-Usûl**.⁴¹²⁷
- 4.2.4.15. Mustafâ Sıdkî Efendi (ö.1767), **Terceme-i Devâ'ir-i İctimâ' ve İstikbâl'in Resm ve İsti'mâli**.⁴¹²⁸
- 4.2.4.16. Urfalı Ömer Nüzhet (ö.1778), **Tercüme-i Tenbîhâtü'l-Müneccimîn**.⁴¹²⁹
- 4.2.4.17. Hekîmbaşî Subhîzâde Abdülazîz Efendi (ö.1783), **Tercüme-i Burhânü'l-Kifâye**.⁴¹³⁰
- 4.2.4.18. Hekîmbaşî Subhîzâde Abdülazîz Efendi (ö.1783), **Tercüme-i Eşcâr u Esmâr**.⁴¹³¹
- 4.2.4.19. Mustafâ b. Mustafâ Hassân (ö.1783'den sonra), **Tercüme-i Lübâbü'l-İhtiyârât fî Ta'yîni'l-Evkât**.⁴¹³²

⁴¹¹⁸ Nüshasına ulaşamadığımız bu eserin varlığından yazarın bir diğer eseri ola **Şerh-i Lücetü'l-Esrâr** adlı eserinin girişinde bahsedilmektedir. Bkz. Lala İsmail 402, 3a.

⁴¹¹⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4988/1.

⁴¹²⁰ Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 904-1

⁴¹²¹ Nüshası için bkz. Mevlânâ Müzesi Ktp. 2931/1.

⁴¹²² Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6581.

⁴¹²³ Nüshası için bkz. Askerî Müze 74.

⁴¹²⁴ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Araştırma Ktp. 628.

⁴¹²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2062/14.

⁴¹²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 858.

⁴¹²⁷ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 306.

⁴¹²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Selîmiye Ktp. 560/7.

⁴¹²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 501.

⁴¹³⁰ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2728.

⁴¹³¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İzmir 502.

- 4.2.4.20. Şekerzâde Feyzullâh Sermed b. Abdurrahmân (ö.1787), **Maksadeyn fî Halli'n-Nisbeteyn.**⁴¹³³
- 4.2.4.21. Hâfiz Süleymân Riyâzî (ö. 1786'dan sonra), **Tercüme-i Kırânât-ı Îrân Şâh b. Alî en-Nişâbûrî.**⁴¹³⁴
- 4.2.4.22. Halîfezâde İsmâil Efendi b. Mustafâ Efendi Çınârî (ö. 1790), **Tuhfe-i Behîc-i Rasînî Terceme-i Zîc-i Kasînî.**⁴¹³⁵
- 4.2.4.23. Halîfezâde İsmâil Efendi b. Mustafâ Efendi Çınârî (ö. 1790), **Terceme-i Zîc-i Klarat.**⁴¹³⁶
- 4.2.4.24. İbrâhîm b. Halîl el-Erzurumî (ö. 1799), **Tercümetü Kısmın min Bîst Bâb fîMa'rifeti'l-Üsturlâb li't-Tûsî.**⁴¹³⁷
- 4.2.4.25. Zihnî (XVIII. yüzyıl), **Ikd-ı Fevâî'd (Tercüme-i Fethiyye fî A'mâli'l-Ceybiyye).**⁴¹³⁸
- 4.2.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 4.2.5.1. Yûsuf b. İlyâs b. Yûsuf, **Risâle-i Usturlâb.**⁴¹³⁹
- 4.2.5.2. İbrâhîm b. el-Hâc Mahmûd el-Lârendî, **Tevâli'u't-Tevâtür (Tercüme-i Risâle-i Şeyh Ebû Ca'fer Belhî).**⁴¹⁴⁰
- 4.2.5.3. Mustafâ b. Mustafâ Can, **Tercüme-i Tenbîhâtü'l-Müneccimîn.**⁴¹⁴¹
- 4.2.5.4. Teşrifâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, **Rızâ'iyye fî Evkâtî'l-Marziyye (Şerh-i Risâle-i Rub'-ı Derendevî).**⁴¹⁴²
- 4.2.5.5. İbrâhîm b. Mahmûd Larendevî, **Tercüme-i Tevâli'u't-Nevadîr.**⁴¹⁴³
- 4.2.5.6. (Mütercimi belirsiz), **Usûlü'l-Melâhim (Tercüme-i Melhame).**⁴¹⁴⁴

⁴¹³² Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Tal'at, Felek-Türkî 40/1.

⁴¹³³ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 209.

⁴¹³⁴ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 273.

⁴¹³⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 900/5.

⁴¹³⁶ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi 244.

⁴¹³⁷ Nüshası tarafımızdan görülemeyen bu tercüme, **Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi** adlı eserde (C. I, s. 20) kaydedilmişken tercümenin bir nüshasının Selimiye Ktp. 101/2 numarada (8-10 yapraklar arası) olduğu ifade edilmektedir.

⁴¹³⁸ Nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 919/5.

⁴¹³⁹ Nüshası Manisa İl Halk Ktp. 6590/2 numarada bulunan bu tercümenin ne zaman yapıldığı belirsiz olduğu gibi nüshada istinsah tarihi de mevcut değildir.

⁴¹⁴⁰ Nüshası Milli Ktp. Yz. A. 4059/13 numarada bulunan bu tercümenin tarihi belirsizdir.

⁴¹⁴¹ Süleymaniye Ktp. İzmir 500, Hacı Mahmud 4285 ve Milli Ktp. Yz. A. 3607 numarada olmak üzere üç nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin ne zaman yapıldığına dair bir işaret olmadığı gibi her üç nüshada da istinsah tarihi mevcut değildir.

⁴¹⁴² Nüshasına ulaşılamayan bu eserin varlığından aynı yazara ait **Şerh-i Risâle-i Birgivî** adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

⁴¹⁴³ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 4059/13.

- 4.2.5.7. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Nüzhetü'l-Felek**.⁴¹⁴⁵
- 4.2.5.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Suverü'l-Kevâkib**.⁴¹⁴⁶
- 4.2.5.9. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kifâyetü'l-Kunû**.⁴¹⁴⁷
- 4.2.5.10. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Melhame**.⁴¹⁴⁸
- 4.3. İLMÜ'L-COĞRAFYA ve İLMÜ MESÂLİKİ'L-BÜLDÂN**
- 4.3.1. XIII-XIV. YÜZYIL**
- 4.3.1.1. Alî b. Abdurrahmân, (ö. 1360'dan sonra), **Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât**.⁴¹⁴⁹
- 4.3.1.2. Rükneddîn Ahmed ? (XIV. yüzyıl), **Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât**.⁴¹⁵⁰
- 4.3.2. XV. YÜZYIL**
- 4.3.2.1. Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö. 1454), **Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât**.⁴¹⁵¹
- 4.3.2.2. Gelibolulu Yazıcızâde Ahmed Bîcân b. Sâlih (ö.1454), **Dürr-i Meknûn**.⁴¹⁵²
- 4.3.3. XVI. YÜZYIL**
- 4.3.3.1. Sürûrî, Hocazâde Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât (Tercüme-i Kitâbu'l-Acâ'ib ve'l-Garâ'ib)**.⁴¹⁵³

⁴¹⁴⁴ Nüshası Manisa İl Halk Ktp. 1512 numarada bulunan bu tercüme 1595'te istinsah edilmiştir.

⁴¹⁴⁵ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 3222/9. Tercüme tarihi bilinmeyen bu eser XVIII. yüzyılda istinsah edilmiştir.

⁴¹⁴⁶ Nüshası Mısır Milli Ktp. Talat, Mecâmî 811/11 numarada bulunan bu tercüme 1198/1783'de istinsah edilmiştir.

⁴¹⁴⁷ Nüshası Diyarbakır İl Halk Ktp. 43/4 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi ve tercüme tarihi belirsizdir.

⁴¹⁴⁸ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2705.

⁴¹⁴⁹ Osman Göl, "Alî bin Abdurrahmân, Acâ'ibü'l-Mahlûkât (1.-35. Varak)", (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2008.

⁴¹⁵⁰ Süleymaniye Ktp. Nuri Arlasez 128 ve Dügümlü Baba 556 numaralarda nüshaları bulunan bu tercümenin mütercimi hakkında farklı bilgiler verilmektedir. Acâ'ibü'l-Mahlûkât tercüme üzerine bir araştırma yapan Günay Kut, Rükneddîn ifadesinin padişahın hakkında yapılan bir niteleme olarak değerlendirerek eserin ismi bilinmeyen biri tarafından tercüme edildiğini ifade ederken (bkz. Günay Kut, "Türk Edebiyatı'nda Acâ'ibü'l-Mahlûkât Tercüme Üzerine", **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, C. I, İstanbul, 1985, s. 188), eser üzerinde bir doktora tezi yapan Engin Yılmaz ise bu ifadenin tevriyeli olarak kullanıldığını düşünerek eserin Rükneddîn tarafından yazıldığına karar vermiştir. Bkz. Engin Yılmaz, "Acâ'ibü'l-mahlûkât: İmlâ ve Ses Bilgisi-Metin Transkripsiyonu", (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 1998.

⁴¹⁵¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 5392.

⁴¹⁵² Necdet Sakaoglu, **En Eski Osmanlı Coğrafyacısı ve Eseri: Yazıcıoğlu Ahmed Bîcân, Dürr-i Meknûn (Saklı İnciler)**, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 1999; Ahmed Demirtaş, "Dürr-i Meknûn (inceleme-çevriyazı-dizin-tıpkıbasım)", (Basılmamış Doktora Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 2003.

- 4.3.3.2. Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb er-Rûmî (ö. 1563'ten sonra), **Nevâdirü'l-Garâ'ib ve Mevâridü'l-Acâ'ib (Tercüme-i Harîdetü'l-Acâ'ib)**.⁴¹⁵⁴
- 4.3.3.3. Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb er-Rûmî (ö. 1563'ten sonra), **Tercüme-i Mesâlikü'l-Memâlik**.⁴¹⁵⁵
- 4.3.3.4. Mahmûd b. Ahmed el-Hatîb er-Rûmî (1563'ten sonra), **İbretnüma**.⁴¹⁵⁶
- 4.3.3.5. Abdurrahmân Abdî Efendi (ö. 1575'ten sonra), **Acâ'ib-i Uzmâ (Terceme-i Kânûnu'd-Dünyâ)**.⁴¹⁵⁷
- 4.3.3.6. Eyyûb b. Halîl (ö. 1578'den sonra), **Tezkiretü'l-Acâ'ib ve Tercümetü'l-Garâ'ib (Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât)**.⁴¹⁵⁸
- 4.3.3.7. Alî el-Gmâ'î el-İstanbulî (ö. 1582 civarında), **Mir'ât-ı Kâ'inât fî Tercemeti Acâ'ibü'l-Mahlûkât**.⁴¹⁵⁹
- 4.3.3.8. Sipâhîzâde Mehmed b. Alî (ö. 1589), **Evzahu'l-Mesâlik fî Ma'rifeti'l-Büldân ve'l-Memâlik**.⁴¹⁶⁰
- 4.3.3.9. Mustafâ b. Mehmed Hâcegizâde (ö.1589), **Tercüme-i Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib**.⁴¹⁶¹
- 4.3.3.10. Dukâginzâde Osman Bey (ö.1603), **Harîdetü'l-Acâ'ib ve ve Cerîdetü'l-Garâ'ib**.⁴¹⁶²
- 4.3.4. XVII. YÜZYIL**
- 4.3.4.1. Hüsâmeddîn Bursevî (ö. 1632), **Mir'ât-ı Kâ'inât ve Acâ'ibü'l-Mahlûkât**.⁴¹⁶³
- 4.3.4.2. Şerîf Efendi b. Seyyid Mehmed b. Şeyh Burhâneddîn –Şerîfîzâde- (ö. 1634), **Tercüme-i Mesâlikü'l-Memâlik**.⁴¹⁶⁴

⁴¹⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 663/1. Bu tercüme yarım kalmış olup daha sonra Rodosîzâde tarafından tamamlanmıştır.

⁴¹⁵⁴ Sema Yaniç, “Hâce Hâtib Mahmud er-Rumî ve Harîdetü'l-Acâyib ve Ferîdetü'l-Garâyib Tercümesi İsimli Eserinin Edisyon Kritik ve Tahlili”, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2004; Feray Coşkun, “A Medieval Islamic Cosmography in Ottoman Context: A Study of Mahmud el-Hatib's Translation of the Kharidat al-'Aja'ib”, (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

⁴¹⁵⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2999.

⁴¹⁵⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4944.

⁴¹⁵⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3001.

⁴¹⁵⁸ Nüshası için bkz. Wien 1440

⁴¹⁵⁹ Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Hacı Ahmed Paşa 199.

⁴¹⁶⁰ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî coğrafya 5.

⁴¹⁶¹ Nüshası için bkz. Almanya Mill Ktp. Staatsbibliothek Marburg hs. Or. Oct. 999.

⁴¹⁶² Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tarih 898.

⁴¹⁶³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1095.

⁴¹⁶⁴ Nüshası için bkz. Bologna Üniversitesi Ktp. Bibl.Univers. Turcici 3611.

- 4.3.4.3. Kâtip Çelebi, Mustafâ b. Abdullâh -Hacı Halife- (ö.1657), **Levâmiu'n-Nûr fi Tercemeti Atlas Minor.**⁴¹⁶⁵
- 4.3.4.4. Ebûbekir b. Behrâm Dimeşkî (ö.1692), **Nusretü'l-İslâmi ve's-Sürûr fi Tahrîri Atlas Mayor.**⁴¹⁶⁶
- 4.3.4.5. Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed (ö.1701), **Tekmile-i Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât.**⁴¹⁶⁷
- 4.3.4.6. Hüseyin b. Mehmed b. Mustafâ (1703'ten sonra), **Mir'âtü Acâ'ibü'l-Mahlûkât ve Garâ'ibü'l-Mevcûdât (Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât).**⁴¹⁶⁸
- 4.3.5. XVIII. YÜZYIL**
- 4.3.5.1. Vekîlzâde Yûsuf b. Mehmed Milevî (ö.1718'den sonra), **Tercüme-i Acâ'ibü'l-Mahlûkât.**⁴¹⁶⁹
- 4.3.5.2. Esîrî, Hasan b. Şeyh Hüseyin Efendi (ö. 1729'dan sonra), **Mi'yârü'd-Düvel ve Misbârü'l-Milel.**⁴¹⁷⁰
- 4.3.5.3. Petros Baronian (1738'den sonra), **Cem-Nümâ fi Fenni'l-Coğrafya.**⁴¹⁷¹
- 4.3.5.4. Ahmed Resmî Efendi (ö. 1783), **Coğrafya-yı Cedîde.**⁴¹⁷²
- 4.3.5.5. Osmân b. Abdülmennân (ö.1786), **Tercüme-i Risâle-i Coğrafya.**⁴¹⁷³
- 4.3.5.6. Abdurrahmân Efendi (ö. 1807), **Tercüme-i Atlâs-ı Cedîd.**⁴¹⁷⁴
- 4.3.5.7. Râ'if Mahmûd Efendi (ö.1807), **Ucâletü'l-Coğrafya.**⁴¹⁷⁵
- 4.3.5.8. Mehmed Hulûsî (XVIII. yüzyıl), **Harîtatü Vilâyeti'l-Azeb.**⁴¹⁷⁶
- 4.3.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 4.3.6.1. Ârif b. Nâsif, **Ta'sîrnâme-i Mısır (Tercüme-i Târîh-i Mısır fi Beyâni İcmâli Ahvâli Mesâfeti'l-Arâzî vü Hükkâm-ı Mısır).**⁴¹⁷⁷

⁴¹⁶⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2998.

⁴¹⁶⁶ Nüshası için bkz. Hacı Selim Ağa Ktp. 725.

⁴¹⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 4158.

⁴¹⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1892. Edhem Karatay'ın Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 400 numarada Mollâ Tâha adına kaydettiği tercüme de bu tercümeyle ayndır.

⁴¹⁶⁹ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. OM. III. 164.

⁴¹⁷⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2110.

⁴¹⁷¹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6614.

⁴¹⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 268.

⁴¹⁷³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2041.

⁴¹⁷⁴ Eser, 1217 yılında İstanbul'da Dârü't-tibâ'ati'l-Âmire'de basılmıştır

⁴¹⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 612/1.

⁴¹⁷⁶ Eser, 1194 yılında İstanbul'da basılmıştır.

4.4. İLMÜ'L-MÛSİKÎ

4.4.1. XV. YÜZYIL

4.4.1.1. Harîrî b. Mehmed (ö. 1469'dan sonra), **Tercüme-i Risâle-i Mûsikî**.⁴¹⁷⁸

4.4.1.2. Ahmedoğlu Şükrullâh (ö. 1489), **Risâle fi'l-Edvâr (Tercüme-i Kitâbü'l-Edvâr)**.⁴¹⁷⁹

4.4.1.3. Mehmed b. Abdülhamîd el-Lâdikî (ö. 1494 civarında), **Zeynü'l-Elhân fi İlmi't-Tef'îl ve'l-Evzân**.⁴¹⁸⁰

4.4.2. XVI. YÜZYIL

4.4.2.1. Sünbül Sinân (ö.1530), **Tercüme-i Risâletü't-Tahkîkiyye li Tullâbi'l-Îkân fi Tarîkati's-Sûfiyyeti'l-Muhammediye li-Ehli'l-Îrfân**.⁴¹⁸¹

4.4.3. XVII. YÜZYIL

4.4.3.1. İbrâhîm b. Mehmed en-Niksârî, (xvii. yüzyıl -IV. Mehmed devri-), **Burhânü'l-Elhân fi Hükmi't-Tegannî ve'd-Deverân**.⁴¹⁸²

4.4.3.2. Hüsâmî, Dervîş Hasan Gülşenî (ö. 1648), **Nüzhethnâme (Tercüme-i Kitâb-ı Edvâr-ı Abdülmü'min)**.⁴¹⁸³

4.4.4. XVIII. YÜZYIL

4.4.4.1. Mustafâ b. Alî el-Boluvî (XVIII. yüzyıl), **Tercüme-i Risâle-i Deverân-ı Sûfiyye**.⁴¹⁸⁴

5. TABÎ'Î İLİMLER

5.1. İLMÜ'T-TİB

5.1.1. XIII-XIV. YÜZYIL

5.1.1.1. Hekîm Bereket (XIV. yüzyıl), **Tercüme-i Tuhfe-i Mübârizî**.⁴¹⁸⁵

⁴¹⁷⁷ Nüshası Mısır Milli Ktp. Tarih Türkî 120 numarada bulunan bu tercümenin yapıldığı tarihe yönelik olarak bir bilgi bulunmamaktadır. Katalogda istinsah tarihi için 1012/1602 tarihi verilmiştir.

⁴¹⁷⁸ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2263. Ayrıca bkz. Nilgün Doğrusöz, "Harîrî bin Muhammed'in Kırşehirî Edvarı Üzerine Bir İnceleme", (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Teknik Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

⁴¹⁷⁹ Ramazan Kamiloğlu, "Ahmedoğlu Şükrullah ve 'Edvar-ı Musiki' Adlı Eseri", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007.

⁴¹⁸⁰ Ahmet Pekşen, "Zeynü'l-Elhan İsimli Eserin Metin Ve Sözlük Çalışması", (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002.

⁴¹⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2358.

⁴¹⁸² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 701.

⁴¹⁸³ Nüshası için bkz. Kastamonu İl Halk Ktp. 1299.

⁴¹⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 2921.

⁴¹⁸⁵ Adnan Derin, "Tuhfe-i Mübârizî [Metin-Gramer Notları-Sözlük]", (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987; Zehra Uslucan Tekdemir, "Hekim Bereket, Tuhfe-i Mübârizî [Metin-İnceleme]", (Basılmamış Doktora Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 2000; Binnur

- 5.1.1.2. Hekîm Bereket (XIV. yüzyıl), **Hulâsa der-İlm-i Tıb**.⁴¹⁸⁶
- 5.1.1.3. Tutmacı (xıv. yüzyıl - Umur Bey devri-), **Tabiatnâme**.⁴¹⁸⁷
- 5.1.1.4. (Mütercimi belirsiz, XIV. yüzyıl –Umur Bey devri-), **Tercüme-i Müfredât-ı İbni Baytar**.⁴¹⁸⁸
- 5.1.1.5. Bergama Kadısı (xıv. yüzyıl), **Tercüme-i Kâmilü's-Sinâ'a**.⁴¹⁸⁹
- 5.1.1.6. Geredeli İshak b. Murâd (ö. 1390'dan sonra), **Tercüme-i Takvîmü'l-Ebdân**.⁴¹⁹⁰
- 5.1.1.7. Baytaroğlu (XIV. yüzyıl), **Tercüme-i Câmi'u Müfredâtı'l-Edviyye ve'l-Ağziyye**.⁴¹⁹¹

5.1.2. XV. YÜZYIL

- 5.1.2.1. Ahmedî, Tâceddîn İbrâhîm b. Hızır el-Germiyânî el-Amasî (ö. 1412), **Tervîhü'l-Ervâh veya Tercüme-i Kânûn (Şifâ)**.⁴¹⁹²
- 5.1.2.2. Abdülvehhâb b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mârdinî (ö. 1420'den sonra), **Tercümetü Kânunçe li'l-Çağminî**.⁴¹⁹³
- 5.1.2.3. Abdülvehhâb b. Cemâlüddîn Yûsuf b. Ahmed b. Abdurrahmân el-Mârdinî (ö. 1420'den sonra), **Kitâbü'l-Müntehab fi't-Tıb**.⁴¹⁹⁴
- 5.1.2.4. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **eş-Şifâ fi Ehâdisi'l-Mustafâ (Tercüme-i Tıbb-ı Nebevî)**.⁴¹⁹⁵
- 5.1.2.5. Mü'min b. Mukbil Sinobî (ö. 1437'den sonra), **Zahîre-i Murâdiyye**.⁴¹⁹⁶
- 5.1.2.6. Alî b. İshâk (XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Kitâb fi İlmi'l-Bâh (Tercüme-i Rücû'u's-Şeyh ilâ Sıbâhi'l-Kuvveti ale'l-Bâh)**.⁴¹⁹⁷

Erdağ, “Tuhfe-i Mübârizî [Metin-İnceleme-Sözlük]”, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2001.

⁴¹⁸⁶ Nüshası için bkz. Koyunoğlu Müzesi ve Ktp. 12050.

⁴¹⁸⁷ İ. Hikmet Ertaylan, **Tabî'atnâme**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1960.

⁴¹⁸⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3635.

⁴¹⁸⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüseyin Çelebi 923.

⁴¹⁹⁰ Nüshasına ulaşılamayan bu eser için bkz. OM. III. 203.

⁴¹⁹¹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tıp 280.

⁴¹⁹² Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 3595. Bkz. Osman Özer, “Ahmedî: Tervîhü'l-Ervâh”, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1995.

⁴¹⁹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3638.

⁴¹⁹⁴ Ali Haydar Bayat, **Abdulvahhâb b. Yûsuf b. Ahmed el-Mârdinî, Kitâbü'l-müntehab fi't-tıbb (823/1420) (İnceleme-Metin-Dizin-Sadeleştirme-Tıpkıbasım)**, Merkezefendi Geleneksel Tıp Derneği, İstanbul, 2005.

⁴¹⁹⁵ Önder Çağırın, Ahmed-i Dâ'î Tıbb-ı Nebevî: İmla-fonetik-morfoloji-karşılaştırmalı metin, indeks ve sözlük, (3 cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1992.

⁴¹⁹⁶ Hüseyin Demir, “Zahîre-i Murâdiyye, Mü'min b. Mukbil Sinobî [İnceleme-Metin (1-80. Varaklar arası) –Dizin]”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002.

⁴¹⁹⁷ Nüshası için bkz. Tire Necip Paşa İl Halk Ktp. 259/2.

- 5.1.2.7. Mûsâ b. Mes'ûd (XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Risâle fi'l-Bâh (Tercüme-i Hulâsa fi Fenni'l-Cirâha)**.⁴¹⁹⁸
- 5.1.2.8. Muhyiddîn Mehî (Mekkî) (ö.1466'dan sonra), **Nazmu't-Teshîl (Tercüme-i Teshîl)**.⁴¹⁹⁹
- 5.1.2.9. Sabuncuoğlu Şerefüddîn b. Alî (ö. 1468), **Cerrâhiyye-i İlhâniyye**.⁴²⁰⁰
- 5.1.2.10. Sabuncuoğlu Şerefüddîn b. Alî (ö. 1468), **Tercüme-i Akrabâdîn-i Harzemşâhî**.⁴²⁰¹
- 5.1.2.11. Hîbetullâh b. Mahmûd b. Mevdûd (ö.1479'dan sonra), **Tercüme-i Baytarnâme**.⁴²⁰²
- 5.1.2.12. İbrâhîm b. Abdullâh el-Cerrâh (ö. 1505'ten sonra), **Cerrâhnâme (Alâ'im-i Cerrâhîn)**.⁴²⁰³
- 5.1.2.13. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şîrvânî (ö.1506), **İlyâsiyye**.⁴²⁰⁴
- 5.1.2.14. Kemâl b. Hayreddîn (ö. 1507'den sonra), **Tercemetü'l-Kümmî'l-Celâlî**.⁴²⁰⁵
- 5.1.2.15. (mütercim belirsiz–II. Bâyezîd devri-), **Fasdnâme-i Şâhî**.⁴²⁰⁶
- 5.1.2.16. Hacı Mehmed b. Hacı Alî Aksarayî (XV. yüzyıl), **Baytarnâme**.⁴²⁰⁷
- 5.1.2.17. Mehmed b. İskender Edirnevî (XV. yüzyıl), **Baytarnâme**.⁴²⁰⁸
- 5.1.2.18. (Mütercimi belirsiz, XV. Yüzyıl), **Tercüme-i Bâhnâme-i Pâdişâhî**.⁴²⁰⁹

5.1.3. XVI. YÜZYIL

⁴¹⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2832/4, Fatih 3550.

⁴¹⁹⁹ Emel Kaya Gözlü, “Muhyiddin Mehi'nin Müfid (Nazmu't-Teshil) Adlı Eserinin Türk Dili ve Tıp Tarihindeki Yeri ve Önemi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 25, 2009, s. 119-136.

⁴²⁰⁰ Vecihe Kılıçoğlu, **Cerrahiye-i İlhaniyye**, TTK Yayınları, Ankara, 1956; İlter Uzel, **Cerrahiyyetü'l-haniyye**, 2 cilt, Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Merkezi, Ankara, 1992.

⁴²⁰¹ Kenan Süveren, “İbni Sina (980-1037)'nin Akrabadin Eseri İle Şerefeddin Sabuncuoğlu (1385-1468)'nin Akrabadin Eserinin Tıp ve Bilim Tarihi Açısından Karşılaştırılması”, (Basılmamış Doktora Tezi), Gata, Tıp Fakültesi, 1991; Şaban Doğan, “Terceme-i Akrabadîn Sabuncuoğlu Şerefeddin (giriş-inceleme-metin-dizinler)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2009.

⁴²⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 717.

⁴²⁰³ Nuran Yıldırım, “Alâim-i Cerrahin üzerine Bazı Yeni Bilgiler”, **I. Uluslar arası Türk-İslam Bilim ve Teknoloji Tarihi Kongresi 14-18 Eylül 1981, Bildiriler**, İstanbul 1981, II, s. 169-81. Yazması için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 568.

⁴²⁰⁴ Kâtip Çelebi eserine madde başı olarak aldığı bu eserin, İlyâs b. Mehmed b. Orhan için Arapça olarak telif ettiğini, aynı padişahın işareti ile de Türkçeye aktardığı bilgisini vermektedir. Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. Keşf. I. 175.

⁴²⁰⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7086.

⁴²⁰⁶ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2926.

⁴²⁰⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 63/3.

⁴²⁰⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 1496. Latinize edilmiş metni için bkz. Lale Yeşilova, “Mehmed bin İskender Edirnevî'nin Kitâbu Baytar-nâme Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009.

⁴²⁰⁹ Saruhanoğullarından Sultan Ya'kûb b. Devlethân adına yapılan bu tercümenin nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2947 ve Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 581.

- 5.1.3.1. Ahmed b. Kemâl et-Tabîb et-Tebrizî -Ahî Ahmed Çelebi- (ö.1523), **Tercüme-i Nasîhatnâme-i Eflâtûn.**⁴²¹⁰
- 5.1.3.2. Ahmed b. Kemâl et-Tabîb et-Tebrizî -Ahî Ahmed Çelebi- (ö.1523), **Şerh-i Kânunçe li'l-Çağminî.**⁴²¹¹
- 5.1.3.3. Ahmed b. Kemâl et-Tabîb et-Tebrizî -Âhî Ahmed Çelebi- (ö.1523), **Tercüme-i Mûcez.**⁴²¹²
- 5.1.3.4. Kemâl Paşazâde, Şemseddîn Ahmed b. Süleymân (ö.1533), **Tercüme-i Rücû'u's-Şeyh ilâ Sıbâhi'l-Kuvveti ale'l-Bâh.**⁴²¹³
- 5.1.3.5. Abdurrahmân b. Yûsuf Aksarayî (ö.1543'ten sonra), **Tercüme-i Tıbb-ı Şâhî.**⁴²¹⁴
- 5.1.3.6. Mahfî-i Gîlânî (ö. 1555'den sonra), **Tercüme-i Penc Çîmî.**⁴²¹⁵
- 5.1.3.7. Sürûrî, Hocazâde Muslihuddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Tercüme-i Risâle-i Bih-i Çîn (Çüb-i Çîmî).**⁴²¹⁶
- 5.1.3.8. Sürûrî, Hocazâde Muslihuddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Şerh-i Mûcez mine't-Tıbb.**⁴²¹⁷
- 5.1.3.9. (Mütercimi belirsiz, 1562), **Tercüme-i Ma'cûn-ı Câvidân (manzum).**⁴²¹⁸
- 5.1.3.10. Nidâ'î, Mehmed Çelebi Ankaravî (ö. 1567'den sonra), **Menâfi'u'n-Nâs.**⁴²¹⁹
- 5.1.3.11. Ebû'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö. 1574), **Kânûnü'l-Îlâc ve Şifâ'ü'l-Emrâz li-Küllî Mizâc (Tercüme-i Zahîre-i Harzemşâhî mine't-Tıbb).**⁴²²⁰
- 5.1.3.12. Abdülganî (ö. 1580'den sonra), **Risâle fi'l-Vebâ (Risâle fi Hakkı Tâ'ûn veya Risâle-i Tercüme-i Tâ'ûn).**⁴²²¹
- 5.1.3.13. Hasan b. Abdurrahmân (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Mâlâ Yese'u't-Tabîb Cehlühü.**⁴²²²

⁴²¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 574.

⁴²¹¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3529.

⁴²¹² Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3487.

⁴²¹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1012.

⁴²¹⁴ Eylem Ateş, "Tıbb-ı Şahi Tercemesi (Dilbilgisi Özellikleri-Metin-Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Mersin Üniversitesi, SBE, Mersin, 2002.

⁴²¹⁵ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1685.

⁴²¹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 389/5.

⁴²¹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3542.

⁴²¹⁸ Tarafımızdan incelenen nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 3088/15 numarada bulunan bu tercüme 970/1562 yılında tamamlanmıştır.

⁴²¹⁹ Sadettin Özçelik, "Nidâî, Menâfiu'n-nâs, Dil Özellikleri-Metin-Sözlük", (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1990.

⁴²²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 463.

⁴²²¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ali Nihat Tarlan 101/1.

⁴²²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 1360/1.

- 5.1.3.14. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), **Râhatü'n-Nüfûs (Tercüme-i Rücû'u's-Şeyh ilâ Sıbâhi'l-Kuvveti ale'l-Bâh)**.⁴²²³
- 5.1.3.15. Mustafâ Efendi –Mehmed Paşa Câmîi imami- (ö. 1608'den sonra), **Tercüme-i Risâle fî Menâfii't-Tabğ**.⁴²²⁴
- 5.1.3.16. Ahmed b. Bâlî Fakîh (XV. yüzyıl), **Mecma'u'l-Mücerrebât (Tercümetü'l-Hâvî's-Sağîr)**.⁴²²⁵
- 5.1.3.17. Hüseyin b. İsâ (XVI. yüzyıl) ?, **Kitâb fî't-Tıb**.⁴²²⁶
- 5.1.4. XVII. YÜZYIL**
- 5.1.4.1. Kâtib Osmân (ö. 1612'den sonra), **Tercüme-i Kitâb-ı Hırzu'l-Hakîm (Kitâb-ı Baytara)**.⁴²²⁷
- 5.1.4.2. Alî Ömer el-Mağribî (ö. 1614), **Esbnâme**.⁴²²⁸
- 5.1.4.3. Hacı Mustafâ Rindî (ö. 1617'den sonra), **Kitâb-ı Firâset ü Kiyâsetnâme**.⁴²²⁹
- 5.1.4.4. İtâkî Şemseddîn eş-Şirvânî (XVII. yüzyıl –IV. Murad devri-), **Teşrîh-i Ebdân Tercümân-ı Kibâle-i Feylesofân**.⁴²³⁰
- 5.1.4.5. Mehmed b. Mustafâ el-Gürânî (ö. 1639'dan sonra), **Tercüme-i Tezkire-i Dâvûd el-Antakî**.⁴²³¹
- 5.1.4.6. Vahyî, Hüseyin b. Mollâ Şems (ö. 1659), **Baytarnâme**.⁴²³²
- 5.1.4.7. (Mütercimi belirsiz, XVII. yüzyıl, Abdâl Hân b. Ziyâeddîn Hân Bitlisî devri-), **Tercüme-i Kitâbu'r-Rahme**.⁴²³³
- 5.1.4.8. Kilisli Murtazâ Ağa (ö. 1665'den sonra), **Tercüme-i Baytarnâme**.⁴²³⁴
- 5.1.4.9. Bülbülzâde Alî (ö. 1669), **Şifâu Ebdâni'l-Marzâ fî Şerefi Sırrı Menâfii'l-Kur'ân ve'l-Esmâi'l-Hüsnâ**.⁴²³⁵

⁴²²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2475.

⁴²²⁴ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Talat, mecami-Türkî 283.

⁴²²⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 190.

⁴²²⁶ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tıb, 251

⁴²²⁷ Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 1266/4.

⁴²²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2458/2.

⁴²²⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3698.

⁴²³⁰ Esin Kahya, “Şemseddîn el-İtâkî'nin Resimli Anatomi Kitabı”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1970.

⁴²³¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu Ali Paşa 566.

⁴²³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tahir Ağa Tekke 453.

⁴²³³ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tıb 168.

⁴²³⁴ Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi 2472.

⁴²³⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şazili Tekkesi 99/1.

- 5.1.4.10. İbn Sallûm, Sâlih b. Nasrullâh Halebî (ö. 1669), **Bür'atü's-Sâ'a**.⁴²³⁶
- 5.1.4.11. Hezârfen Hüseyin b. Ca'fer (ö.1678), **Lisânü'l-Etibbâ fi Lugati'l-Edviyye**.⁴²³⁷
- 5.1.4.12. Hakîm-i Dendânî, Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (ö. 1681 civarı), **Tercüme-i Mu'âlecât li-İbn-i Baytar (Levâzümü'l-Hikmet)**.⁴²³⁸
- 5.1.4.13. Hakîm-i Dendânî, Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (ö. 1681 civarı), **Tercüme-i Kâmûsu'l-Atibbâ ve Nâmûsu'l-Elibbâ**.⁴²³⁹
- 5.1.4.14. Hakîm-i Dendânî, Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (ö. 1681 civarı), **Tercüme-i Muhtasar-ı Müfid fi İlmi't-Tıb**.⁴²⁴⁰
- 5.1.4.15. Hakîm-i Dendânî, Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (ö. 1681 civarı), **Tercüme-i Bür'u's-Sâa mine't-Tıbbi li-Ebi Bekr er-Râzî**.⁴²⁴¹
- 5.1.4.16. Tal'atî Çelebi, Yûsuf b. Hüseyin (ö. 1681'den sonra), **Mağzu't-Tıb (Şerh-i Rübâ'îyyât-ı Yûsufi fi't-Tıb)**.⁴²⁴²
- 5.1.4.17. Mehmed b. Çerkes ez-Zerdî (ö. 1684'ten sonra), **Tercüme-i Baytarnâme**.⁴²⁴³
- 5.1.4.18. Siyâhî Mustafâ Dede el-Karamanî (ö. 1689'dan önce), **Risâle fi't-Tıb**.⁴²⁴⁴
- 5.1.4.19. Hayâtîzâde Mustafâ Feyzî Efendi (ö. 1692), **er-Resâilü'l-Müşfiye fi'l-Emrâzi'l-Müşkile**.⁴²⁴⁵
- 5.1.4.20. Sa'id Mehmed b. Ömer (ö. 1694'ten sonra), **Tercüme-i Müfredât-ı İbn-i Baytar**.⁴²⁴⁶
- 5.1.4.21. Ahmed Ümîdî (ö.1695), **Tercüme-i Keşf-i Beyân fi't-Tıb**.⁴²⁴⁷
- 5.1.4.22. Zekî Alî (ö. 1695'ten sonra), **Tercüme-i Havâss-ı Biberiyye**.⁴²⁴⁸
- 5.1.4.23. Hanyalı Ebûbekir Mustafâ (ö. 1703'ten sonra), **Akrabâdîn**.⁴²⁴⁹

⁴²³⁶ Nüshası için bkz. Feridun Nafiz Uzluk 130/5.

⁴²³⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2086/1.

⁴²³⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3541.

⁴²³⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2015.

⁴²⁴⁰ Nüshası için bkz. TDK Ktp. Yz. A 393.

⁴²⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 5537/3.

⁴²⁴² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüdai 1736.

⁴²⁴³ Mustafa Ak, "Mehmet b. Çerkes'in Kitabı Baytarnâme Tercümesi (60b-109a, Giriş - Metin - Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008; Tahir Kemal Bulut, "Mehmet b. Çerkes'in Kitabı Baytarnâme Tercümesi (1b-60a, Giriş - Metin - Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009.

⁴²⁴⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6896.

⁴²⁴⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1389.

⁴²⁴⁶ Nüshası için bkz. Feridun Nafiz Uzluk 140.

⁴²⁴⁷ Eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi** . I. 322.

⁴²⁴⁸ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Tıb 141/3.

⁴²⁴⁹ Nüshası için bkz. Nurosmeniye Ktp. 3606.

- 5.1.4.24. Ömer b. Sinân İznikî (ö. 1704'ten sonra), **Künûz-ı Hayâtü'l-İnsân ve Kânûn-ı Atibbâ-ı Feylasûfân.**⁴²⁵⁰
- 5.1.4.25. Nûh b. Abdülmennân (ö. 1707), **Tercüme-i Akrabâdîn-i Cedîd.**⁴²⁵¹
- 5.1.4.26. Mustafâ Şevket b. Yûsuf el-Üsküdarî (ö. 1707'den sonra), **Kitâbu Edevâtî'l-Ebdân.**⁴²⁵²
- 5.1.4.27. Mehmed el-Mütercim (XVII. yüzyıl başları), **Hulâsatu'd-Dîvân fi't-Tıb.**⁴²⁵³
- 5.1.4.28. Şeyh Mehmed Ferdî (XVII. yüzyıl), **Şerh-i Dühn-i Seyfî (Merhem-i Seyfî).**⁴²⁵⁴
- 5.1.5. XVIII. YÜZYIL**
- 5.1.5.1. Süleymân Efendi b. İbrâhîm –Hayâtîzâde damadı- (ö. 1716), **Tercüme-i Akrabâdîn-i Cedîd.**⁴²⁵⁵
- 5.1.5.2. Na'tî, Mîr Mustafâ b. Hüseyin Paşa (ö.1718), **Tercüme-i Rücûu'ş-Şeyhi ilâ Sıbâh fi'l-Kuvve 'ale'l-Bâh.**⁴²⁵⁶
- 5.1.5.3. Mehmed Sabûrî (ö. 1718), **Risâle fi't-Tıb.**⁴²⁵⁷
- 5.1.5.4. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö.1733), **Kurâsetü'l-Kimyâ Tercüme-i Akrabâdîn.**⁴²⁵⁸
- 5.1.5.5. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö. 1733), **Altınotu (Apapağuşanu) Risâlesi.**⁴²⁵⁹
- 5.1.5.6. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö.1733), **Risâle-i A'sâb-i Çay.**⁴²⁶⁰
- 5.1.5.7. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö.1733), **Tercüme-i Kitâb-ı Ebî Bekr Râzî fi't-Tıb.**⁴²⁶¹
- 5.1.5.8. Bursalı Alî Münşî Efendi (ö. 1733), **Tuhfe-i Aliyye.**⁴²⁶²
- 5.1.5.9. Dâmâdzâde Ebü'l-Hayr Ahmed b. Mustafâ Râsîh (ö. 1742), **Tercüme-i Risâle-i Çay.**⁴²⁶³
- 5.1.5.10. Şifâ'î, Ömer b. Hasan Bursevî (ö. 1742), **el-Cevherü'l-Ferîd fi't-Tıbbî'l-Cedîd (Tercüme-i Tıbb-ı Cedîd-i Kimyevî).**⁴²⁶⁴

⁴²⁵⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2085.

⁴²⁵¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3600.

⁴²⁵² Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin 146/2.

⁴²⁵³ Nüshası için bkz. Feridun Nafiz Uzluk 4828.

⁴²⁵⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7021/2.

⁴²⁵⁵ Nüshaları için bkz. **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, C. I., s. 341-42.

⁴²⁵⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9631.

⁴²⁵⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 3643/3.

⁴²⁵⁸ Nüshası için bkz. Tire Necîb Paşa İl Halk Ktp. 210.

⁴²⁵⁹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Tıb 478/3.

⁴²⁶⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1041/15.

⁴²⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1013.

⁴²⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2483/1.

⁴²⁶³ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 3640.

- 5.1.5.11. Şifâ'î, Ömer b. Hasan Bursevî (ö. 1742), **Minhâcu's-Şifâ fi't-Tıbbi'l-Kimyâ (Gâyetü'l-Menâfi' fi Tedbîri'l-Marzâ).**⁴²⁶⁵
- 5.1.5.12. Şifâ'î, Ömer b. Hasan Bursevî (ö. 1742), **Ravzatü'n-Necât.**⁴²⁶⁶
- 5.1.5.13. Hayâtîzâde Şâkirdi Ebü'l-Feyz Mustafâ, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb (ö. 1744), **Nüzhâtü'l-Ebdân fi Tercemeti Gâyeti'l-İtkân.**⁴²⁶⁷
- 5.1.5.14. Hayâtîzâde Şâkirdi Ebü'l-Feyz Mustafâ, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb (ö. 1744), **Düstûru't-Tabîb fi Ameli Mîzânî't-Terkîb.**⁴²⁶⁸
- 5.1.5.15. Hayâtîzâde Şâkirdi Ebü'l-Feyz Mustafâ, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb (ö. 1744), **Tuhfetü'l-Mülûk (Tercüme-i Rücû'u's-Şeyh ilâ Sıbâhi'l-Kuvveti ale'l-Bâh).**⁴²⁶⁹
- 5.1.5.16. Hayâtîzâde Hafidi Mehmed Emîn b. Ahmed b. Mustafâ (ö. 1747), **Tedbîr-i Hıfzı's-Sıhhati'l-Bedeniyye.**⁴²⁷⁰
- 5.1.5.17. Sıdkî (ö. 1756'dan sonra), **Tıb Risâlesi.**⁴²⁷¹
- 5.1.5.18. Abbâs Vesîm Efendi (ö.1760), **Vesîletü'l-Metâlib fi İlmi't-Terâkib.**⁴²⁷²
- 5.1.5.19. Fazlızâde Mehmed Çelebi (ö. 1763'ten sonra), **Müfredât-ı Tıb.**⁴²⁷³
- 5.1.5.20. Levhîzâde Mehmed Rızâ Efendi (ö. 1764), **Tuhfetü'l-Hân fi Şerhi Nüzhâti'l-Ezhân.**⁴²⁷⁴
- 5.1.5.21. Hayrullâh b. İbrâhîm (ö. 1765'ten sonra), **Tuhfetü'l-Mütene'imîn (Tercüme-i Hilkatü'l-Mi'de).**⁴²⁷⁵
- 5.1.5.22. Eskişehirli Osmân b. Mûsâ (ö. 1775'ten sonra), **Tercüme-i Afyon-ı Karahisarî fi't-Tıb.**⁴²⁷⁶

⁴²⁶⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 5553/1.

⁴²⁶⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2062.

⁴²⁶⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1020/2.

⁴²⁶⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Râgıp Paşa 945. Eser 1303 tarihinde İstanbul'da Matba'a-i Osmâniye'de de basılmıştır.

⁴²⁶⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye 3602/4.

⁴²⁶⁹ İlder Uzel, **Bahnâmeler Hakkında Bir İnceleme Tuhfetü'l-müteehhilîn/Evlilik Armağanı**, İstanbul, 2005. Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2474.

⁴²⁷⁰ Nüshası için bkz. Cerrahpaşa Tıp Tarihi 290.

⁴²⁷¹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî, Tıb 163/1.

⁴²⁷² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 2755.

⁴²⁷³ Yazarın hayatı hakkında bkz. OM. III. 233. Tercümenin nüshası için de bkz. Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Nurosmaniye 3550; Hamidiye 1017.

⁴²⁷⁴ Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 381.

⁴²⁷⁵ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Tıb Türkî Talat 1 (mütercim hattı).

⁴²⁷⁶ Nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi Tıp Fakültesi Deontoloji 34781.

- 5.1.5.23. Eskişehirli Osmân b. Mûsâ (ö. 1775'ten sonra), **Tercüme-i Risâle-i Hacamât.**⁴²⁷⁷
- 5.1.5.24. Mustafâ b. Ahmed b. Hüseyin et-Tokadî (ö. 1782), **Tehbîzü'l-Mathûn (Tercüme-i Kânûn).**⁴²⁷⁸
- 5.1.5.25. Hekîmbaşı Subhîzâde Abdülazîz Efendi (ö.1783), **Kıta'âtu Nekâve fî Tercemeti Kelimâti Boerhâve (Tercüme-i Fusûl).**⁴²⁷⁹
- 5.1.5.26. İbn Fâik b. Ahmed (ö. 1786'dan sonra), **Tercüme-i Baytarnâme.**⁴²⁸⁰
- 5.1.5.27. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Risâle-i Nisyân.**⁴²⁸¹
- 5.1.5.28. İsmâil b. Ahmed (ö. 1789'dan sonra), **Tercümetü'r-Rahme fî't-Tıbbi ve'l-Hikme.**⁴²⁸²
- 5.1.5.29. Hekimbaşı Hâfız Hayrullâh (ö. 1796), **Tercüme-i Hilkatü'l-Mi'de.**⁴²⁸³
- 5.1.5.30. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Aslu'l-Usûl fî Tercemeti Fasli'l-Fusûl.**⁴²⁸⁴
- 5.1.5.31. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Mürşidü'l-Atıbbâ fî Tercemeti Sipagorya.**⁴²⁸⁵
- 5.1.5.32. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Risâle-i Tıb.**⁴²⁸⁶
- 5.1.5.33. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Hacâmat Risâlesi.**⁴²⁸⁷
- 5.1.5.34. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **ed-Dürretü'l-Mensûriyye fî Tercemeti'l-Mansûriyye. (Şemsiyyetü'l-Mansûre).**⁴²⁸⁸
- 5.1.5.35. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Micennetü't-Tâûn ve'l-Vebâ.**⁴²⁸⁹
- 5.1.5.36. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Maraz-ı Efrenc Risâlesi.**⁴²⁹⁰
- 5.1.5.37. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Zübdetü'l-Kuhliyye fî Teşrihi'l-Basariyye.**⁴²⁹¹
- 5.1.5.38. Tabîb Hasan (XVIII. yüzyıl), **Gâyetü'l-Müterekkâ fî Tedbiri Külli'l-Merzâ (Gâyetü'l-Münâ fî Tedbiri'l-Merzâ).**⁴²⁹²

⁴²⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1159.

⁴²⁷⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Ragıp Paşa 1335.

⁴²⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 2462.

⁴²⁸⁰ Nüshası Gürcistan Bilimler Akademisi Türkçe Yazmaları arasında L 77 arşiv numarası ile yer almaktadır. Mütercim hattı olarak kaydedilen bu nüsha tarafımızdan görülememiştir. Ayrıca bu tercüme **Osmanlı Tıbbî Bilimler Literatürü Tarihi**'nde de yer almamaktadır.

⁴²⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/38.

⁴²⁸² Eserin nüshası için bkz. Mathaf el-İrâkî 27299.

⁴²⁸³ Eserin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. OM. III. 216.

⁴²⁸⁴ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi nadir Eserler Ktp. TY 4289

⁴²⁸⁵ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Alî Emîrî Tıb 249.

⁴²⁸⁶ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi nadir Eserler Ktp. TY 7117/2.

⁴²⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Divan Edebiyatı Müzesi 113.

⁴²⁸⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 6225/21.

⁴²⁸⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi nadir Eserler Ktp. TY 1299.

⁴²⁹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 2752/2.

⁴²⁹¹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine Kitaplığı 571.

5.1.5.39. Mehmed Rızâ İrânî (XVIII. yüzyıl), **Tercüme-i İhtiyârât-ı Bedî'î**.⁴²⁹³

5.1.6. TARIHİ BELLİ OLMAYANLAR

5.1.6.1. **Dâ'î ?**, Tercüme-i **Hulâsa-i Dîvân**.⁴²⁹⁴

5.1.6.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Zerrîn li-Taşköprizâde**.⁴²⁹⁵

5.1.6.3. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Minhâcü'l-Beyân**.⁴²⁹⁶

5.1.6.4. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tezkiretü'l-Kehhâlîn**.⁴²⁹⁷

5.1.6.5. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Tıbbu'-n-Nebevî**.⁴²⁹⁸

5.1.6.6. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Beyân-ı Sınâ'at**.⁴²⁹⁹

5.1.6.7. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Râhatü'l-İnsân**.⁴³⁰⁰

5.2. İLMÜ'L-KÎMYÂ VE SÎMYÂ (Kimya, Fizik ve Biyoloji Bilimleri)

5.2.1. XVI. YÜZYIL

5.2.1.1. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), **Tercüme-i Câmeşûynâme**.⁴³⁰¹

5.2.1.2. Halîl b. Abdurrahmân⁴³⁰²(1546 ?), **Tercüme-i Beyânü's-Sinâ'a**.⁴³⁰³

⁴²⁹² Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3588.

⁴²⁹³ Eserin nüshası için bkz. Bursa, Genel 409.

⁴²⁹⁴ Nüshası Diyarbakır İl Halk Ktp. 1353/2 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığına dair kesin bir bilgi bulunmamakla birlikte, eserin girişinde mütercim adı olabilecek Dâ'î kelimesi şu şekilde geçmektedir:

“... *Amma üstâdlar âdemün marazları teşrihlerinde âciz ü kâsır kaldılar, bu ilmin intihâsına yetişmediğin velikin her maraza tecrübe olunmuş mu'âleceleri cem' idüp bir nüsha kılmaklığa yarar kim her bir şahsa ne dürlü maraz ve zahmet vâki' olursa ol nüsha ile amel ideler. ... bu kitâb adını **Hulâsa-i Dîvân** diyü ad urdılar. Velî bu za'îf **Dâ'î** muhlis eline düşdi bu nüsha gördüm ki Parsice ve Pehlevice diledüm ki gücüm yitdiğince **Türkîye düzem** ve her mübtedîlere âsân ola. Ve her dürlü cerâhatun sebebin ve nişânın beyân idem...*” 47b.

Tercümenin istinsahı 1519'da tamamlanmıştır.

⁴²⁹⁵ Köprülü Ktp. Hafız Ahmed Paşa 202/3 ve Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddin Efendi 1963 numarada bulunan iki nüshası da tarafımızdan incelenmesine karşın mütercimi belirsiz bu tercümenin telif ve istinsah tarihine yönelik bir bilgi bulunamamıştır.

⁴²⁹⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 694/6 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi, tercüme ve istinsah tarihi belirsizdir.

⁴²⁹⁷ Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 815 ve Milli Ktp. Yz A 9529/1 numarada nüshaları bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman tercüme edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

⁴²⁹⁸ Tercümenin Kastamonu İl Halk Ktp. 1045/2 numarada bulunan nüshası 976/1567 yılında istinsah edilmiştir.

⁴²⁹⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 2253/1 numarada bulunan bu tercümenin istinsah tarihi 956/1549'dır.

⁴³⁰⁰ EAT döneminde yazıldığı düşünülen bu tercüme için bkz. Hatice Şahin, “Tercüme-i Rahatü'l-İnsân”, **Uludağ Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 7, 2004, s. 71-75.

⁴³⁰¹ Sezer Özyaşamış Şakar, “Firdevsî-i Rûmî ve Terceme-i Câmeşûy-nâme”, **Turkish Studies**, C. 2/4 (2007), s. 724-30.

- 5.2.1.3. Eşrefzâde Alî Çelebi İznîkî (ö. 1609), **Şerh-i Kasîde-i Şeyh Safî fi'l-Kîmyâ**.⁴³⁰⁴
- 5.2.1.4. Eşrefzâde Alî Çelebi İznîkî (ö. 1609), **Şerh-i Mir'âtü'l-Acâ'ib**.⁴³⁰⁵
- 5.2.2. XVIII. YÜZYIL**
- 5.2.2.1. Gevrekzâde Ahmed-i Sâni b. Hâfız Hasan (ö. 1764), **Gunyetü'l-Muhassilîn fi Tercemeti Tuhfetü'l-Mü'minîn**.⁴³⁰⁶
- 5.2.2.2. Mehmed Hâlis (ö. 1776'dan sonra), **Cilâ'ü'l-Uyûn Tercüme-i Risâle-i Buyûn**.⁴³⁰⁷
- 5.2.2.3. Osmân b. Abdülmennân (ö.1786), **Zemâ'im-i Kitâb-ı Ma'rifeti't-Taktîr li-Berhardos el-Nemsî**.⁴³⁰⁸
- 5.2.2.4. Ahmed Zihnî b. Mehmed Habîb (1797'den sonra), **Zîbakiyye**.⁴³⁰⁹
- 5.2.3. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 5.2.3.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâletü'r-Râzî fi'l-İksîr**.⁴³¹⁰
- 5.2.3.2. (Mütercimi belirsiz), **Mir'âtü'l-Acâ'ib**.⁴³¹¹
- 5.3. İLMÜ'L-BAYTARA, İLMÜ'L-BEYZERE VE İLMÜ'L-HAYVÂN (Zooloji)**
- 5.3.1. XIII-XIV. YÜZYIL**
- 5.3.1.1. (Mütercimi belirsiz XIV. yüzyıl –Germiyanoğlu Süleymân Bey-), **Bâznâme**.⁴³¹²
- 5.3.2. XV. YÜZYIL**
- 5.3.2.1. Abdülkerîm Efendi (XV. yüzyıl –Çelebi Mehmed devri-), **Tercüme-i Kitâb-ı Bâznâme**.⁴³¹³
- 5.3.2.2. Mahmûd b. Mehmed Hasan el-Ezherî (XIV. yüzyıl), **Tercüme-i Baytarnâme**.⁴³¹⁴

⁴³⁰² Eserin inceleyebildiğimiz nüshasında mütercim ismi bulunmamaktadır. Burada verilen isim Cevat İzgi'nin kitabından alınmıştır. Bkz. Cevat İzgi, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, C. II, İz Yayınları, İstanbul 1997, s. 156. Kâtip Çelebi de böyle bir eserin varlığından haber vermekle birlikte mütercim adını vermemekte ve “birileri bu kitabı tercüme etmiştir” şeklinde bir bilgi vermiştir. Bkz. Keşf. I. 249.

⁴³⁰³ Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbî 2253.

⁴³⁰⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Karaçelebizâde 359/1.

⁴³⁰⁵ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 180/4.

⁴³⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3589.

⁴³⁰⁷ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 7012.

⁴³⁰⁸ Nüshası için bkz. Saraybosna Şarkiyat Enstitüsü Y 608.

⁴³⁰⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Giresun Yazmalar 172/2.

⁴³¹⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6225/8.

⁴³¹¹ Nüshası Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 180/6 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

⁴³¹² Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları K. 289.

⁴³¹³ Nüshası için bkz. Agah Sırrı Levend 298/1.

- 5.3.2.3. Mehmed b. Süleymân (ö. 1474 civarı), **Tercüme-i Hayâtü'l-Hayevân.**⁴³¹⁵
- 5.3.2.4. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), **Tercüme-i Bâznâme.**⁴³¹⁶
- 5.3.3. XVI. YÜZYIL**
- 5.3.3.1. Toma ? (XVI. yüzyıl- Şehzâde Bayezid devri-), **Risâle-i Şücâ'iyye.**⁴³¹⁷
- 5.3.3.2. Bâlî (ö. 1572), **Tercüme-i Aynü'l-hayât.**⁴³¹⁸
- 5.3.3.3. Ahîzâde Abdülhalim b. Mehmed el-İstanbulî el-Hanefî (ö.1610), **Tercüme-i Hayâtü'l-Hayevân.**⁴³¹⁹
- 5.3.4. XVII. YÜZYIL**
- 5.3.4.1. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –I. Ahmed devri-), **Tuhfetü'l-Mülûk ve's-Selâtîn (Tercüme-i Umdetü'l-Mülûk).**⁴³²⁰
- 5.3.4.2. Allâmek Mehmed b. Mûsâ el-Bosnevî (ö.1636), **Tercüme-i Hayâtü'l-Hayevân.**⁴³²¹
- 5.3.4.3. Ömrî-i Tuğrâyî –İbn-i Nasûh Paşa- (ö. 1664'ten sonra), **Pârsnâme.**⁴³²²
- 5.3.4.4. Abdurrahmân b. İbrâhîm Manisavî (ö.1659'dan sonra), **Hayâtü'l-İnsân.**⁴³²³
- 5.3.5. XVIII. YÜZYIL**
- 5.3.5.1. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (ö.1721), **Tercüme-i Tuyûr-ı Cârîha ve Zevâri-i Sâyide (Bâznâme).**⁴³²⁴
- 5.3.5.2. Nazmîzâde Hüseyin Murtazâ (ö.1721), **Tercüme-i Kitâb-ı Fezâ'ilü'l-Hayl.**⁴³²⁵
- 5.3.5.3. Abdurrahmân b. el-Hâc İbrâhîm Adanavî (ö.1747'den sonra), **Ayn-ı Hayât Terceme-i Hayâtü'l-Hayevân.**⁴³²⁶

⁴³¹⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3535.

⁴³¹⁵ Selçuk Kırbacı, "Hayatu'l-Hayevân Tercümesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin, Sözlük)", (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 1999.

⁴³¹⁶ Menteşeoğullarından Mahmûd b. Menteşe'nin isteği üzerine yapılan bu tercüme Hammer-Purgstall tarafından Milan'daki yazma nüsha esas alınarak 1840'da Almanca tercümesiyle birlikte Budapeşte'de basılmıştır.

⁴³¹⁷ Nüshasını göremediğimiz bu eserin yazarı hakkında Rieu'nun verdiği bilgiye bağlı kalmıştır. Nüshası için bkz. British Museum Add 20736/2. **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**'nde bu eser mütercimi belirsiz eserler arasında değerlendirilmiştir. Bkz. C. II, s. 882.

⁴³¹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hâlet efendi 367.

⁴³¹⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 627.

⁴³²⁰ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 415.

⁴³²¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1823.

⁴³²² İbn-i Nasûh Paşa, **Pars-nâme (İnceleme-Metin-Dizin)**, (hazırlayan: M. Mehdi Ergüzel), TDK Yayınları, Ankara, 2009.

⁴³²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 2013.

⁴³²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1014.

⁴³²⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1824.

- 5.3.5.4. Nazilli Nâibi (1787'den sonra), **Havâssu'l-Hayevân (Tercüme-i Hayâtü'l-Hayevân)**.⁴³²⁷
- 5.3.5.5. Abdülhalîm b. Alî b. Süleymân b. Abdurreşîd el-Kırmî (ö.1795), **Tercüme-i Hayâtü'l-Hayevân**.⁴³²⁸
- 5.3.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 5.3.6.1. Şeyh Ebûbekr b. el-Hâc Mustafâ el-Kızıllhisârî el-Üskübî, **Hediyetü's-Sayyâd**.⁴³²⁹
- 5.3.6.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Hayâtü'l-hayavân**.⁴³³⁰
- 5.4. ASKERÎ-TEKNOLOJİK**
- 5.4.1. XV. YÜZYIL**
- 5.4.1.1. (Mütercimi belirsiz -Aydınoğlu Cüneyd Bey devri- XV. yüzyıl), **Minhâcü's-Şehâde (Tercüme-i Meşârikü'l-Eşvâk)**.⁴³³¹
- 5.4.1.2. Mehmed b. Şeyh Mustafâ (ö.1410'dan sonra), **Umdetü'l-Mütenâsilîn**.⁴³³²
- 5.4.2. XVI. YÜZYIL**
- 5.4.2.1. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), **Tercüme-i Silâhşörnâme**.⁴³³³
- 5.4.2.2. Mahmûd b. Mehmed b. el-Hasan el-Ezherî (ö.1572'den önce), **Kavsnâme**.⁴³³⁴
- 5.4.2.3. Ayşe Hubbî Hatun (ö.1589), **İmâdü'l-Cihâd**.⁴³³⁵
- 5.4.2.4. Mahmûd b. İskender b. Abdülhak er-Rûmî ez-Zağravî (ö. 1578'den sonra), **Guzât-ı Dîn-i Kavîmî**.⁴³³⁶
- 5.4.2.5. Mustafâ el-Urlavî (XVI. yüzyıl –III. Murâd devri-), **Tercüme-i Risâle-i Cihâdiyye**.⁴³³⁷

⁴³²⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 5371.

⁴³²⁷ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet K. 162.

⁴³²⁸ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Talat, Tabî'î Türkî 776.

⁴³²⁹ Konuyla ilgili muteber kitaplardan derleme usulüyle yapılan bu tercümenin ulaşabildiğimiz bir nüshası Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1066 numaradadır. Milli Ktp. Yz. A. 1999 numarada bulunan nüshası 1148/1735'de istinsah edilmiştir.

⁴³³⁰ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2913. Tercüme tarihi belli olmayan eser 928/1522'de istinsah edilmiştir.

⁴³³¹ Ulaşılabilen iki nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz. A 1634 ve 8308.

⁴³³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 816.

⁴³³³ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine kitaplığı 625.

⁴³³⁴ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 1932.

⁴³³⁵ Müjgan Cunbur, "İmâdü'l-Cihâd ve XVI. Yüzyıl Şairlerinden Ayşe Hubbî Kadın", **IX. Türk Tarih Kongresi**, TTK Yayınları, Ankara, 1988.

⁴³³⁶ Nüshasına ulaşılabilen bu eserin varlığından mütercimim bir diğer tercümesi olan **Tercümân-ı Kelîme-i İmân** adlı eserde bahsedilmektedir. Bu eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2592/1.

⁴³³⁷ Nüshası için bkz. Nurosmeniye Ktp. 4074.

- 5.4.2.6. Bâkî, Abdülbâkî Mahmûd (ö. 1600), **Fezâ'ilü'l-Cihâd (Tercüme-i Meşâri'u'l-Eşvâk ilâ Mesâri'i'l-Uşşâk)**.⁴³³⁸
- 5.4.2.7. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –III. Mehmed devri-), **Âdâb-ı Harb**.⁴³³⁹
- 5.4.3. XVII. YÜZYIL**
- 5.4.3.1. Seyyid Mehmed b. Şeyh İbrâhîm el-Hüseynî (XVII. yüzyıl –I. Ahmed devri), **Zuhrü'l-Mücâhidîn fi Âdâbi Cihâdi'd-Dîn**.⁴³⁴⁰
- 5.4.4. XVIII. YÜZYIL**
- 5.4.4.1. Ahmed Hamdî (ö. 1707'den sonra), **Tuhfetü'l-Guzât**.⁴³⁴¹
- 5.4.4.2. Şâhîn Emîrzâde İsmâîl b. İbrâhîm (ö. 1730), **Nuhbetü'l-Makâlât fi Fünûni'l-Harbiyye**.⁴³⁴²
- 5.4.4.3. Cezayirli Hasan Hoca (ö. 1788), **Sefinetü'l-Figer Maşhûnatün bi'd-Dürer**.⁴³⁴³
- 5.4.4.4. (Mütercimi belirsiz, XVIII. yüzyıl –I. Mahmûd devri-), **Fünûnu'l-Harb**.⁴³⁴⁴
- 5.4.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 5.4.5.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kitâbü'l-Fürûsiyye**.⁴³⁴⁵
- 5.4.5.2. Mehmed b. Yûnus ed-Dervâzî, **Kavsnâme**.⁴³⁴⁶
- 5.5. İLMÜ'L-FİLÂHA (Ziraat)**
- 5.5.1. XVI. YÜZYIL**
- 5.5.1.1. Yûsuf b. Sa'dullâh b. Baktût Feyzî (1546'dan sonra), **Tercemetü Muhtasar fi İlmi'n-Nücûm ve'l-Filâha**.⁴³⁴⁷

⁴³³⁸ Cevdet Dadaş, “Bâkî Fezâilü'l-cihâd (Değerlendirme-Metin-İndeks)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Trakya Üniversitesi, SBE, Edirne, 1995. Yazma nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3252.

⁴³³⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 985.

⁴³⁴⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 61.

⁴³⁴¹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Şerhiye 506.

⁴³⁴² Avrupa yazarlarından Raymondeş'in askeri konularla ilgili eserinin tercümesi olan bu eserin nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Coğrafya 75/7.

⁴³⁴³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2740.

⁴³⁴⁴ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3237. Bu eser Raimond Monte Coccolli'nin (ö. 1681) İtalyanca kaleme aldığı Commentarii Bellici adlı eserin Latince'den Türkçeye yapılan çevirisidir. Bkz. **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi**, C. II, s. 760-65.

⁴³⁴⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Fatih 3535 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından ve ne zaman yapıldığı bilinmemekle birlikte 943/1536-37 yılında istinsah edilmiştir.

⁴³⁴⁶ Süleymaniye Ktp. Kemankeş 495,496; Atıf Efendi Ktp. 2229 numarada olmak üzere 3 nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin hiçbir nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

⁴³⁴⁷ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2707.

- 5.5.1.2. Mehmed b. Mustafâ b. Lutfullâh (1590'dan sonra), **Tercemetü Kitâbü'l-Filâha (Filâhatnâme)**.⁴³⁴⁸
- 5.5.2. XVII. YÜZYIL**
- 5.5.2.1. (Mütercimi belirsiz, 1654), **Tercüme-i Kitâbü'l-Filâha**.⁴³⁴⁹
- 5.5.2.2. Osmân b. Abdülmennân (ö.1786), **Kitâbü'n-Nebât**.⁴³⁵⁰
- 5.6. İLMÜ'L-ET'İME (Yemek)**
- 5.6.1. XV. YÜZYIL**
- 5.6.1.1. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), **Tercüme-i Kitâbü't-Tabîh**.⁴³⁵¹
- 5.6.2. XVIII. YÜZYIL**
- 5.6.2.1. Ahmed Câvid (ö. 1803), **Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ**.⁴³⁵²
- 5.7. İLMÜ'L-ME'ÂDİN VE'L-CEVÂHİR (Mineraloji)**
- 5.7.1. XV. YÜZYIL**
- 5.7.1.1. Mustafâ b. Seydî (XV. yüzyıl –II. Murâd devri-), **Cevhernâme-i Sultân Murâdî (Tercüme-i Tansuhnâme-i İlhânî)**.⁴³⁵³
- 5.7.1.2. Mahmûd b. Mehmed Dilşâd Şirvânî (ö.1506), **Cevhernâme**.⁴³⁵⁴
- 5.7.2. XVI. YÜZYIL**
- 5.7.2.1. Yahyâ b. Mehmed el-Gaffârî (ö. 1510-11'den sonra), **Yâkûtü'l-Mehâzin fî Cevâhiri'l-Me'âdin**.⁴³⁵⁵
- 5.7.2.2. Mehmed b. Garsaddîn el-Halebî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Cevhernâme**.⁴³⁵⁶
- 5.7.2.3. Rumelili Za'îfî, Pîr Mehmed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Risâletü'l-Cevheriyye**.⁴³⁵⁷

⁴³⁴⁸ Mütercim hattı nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Veliyyüddîn Efendi 2534.

⁴³⁴⁹ Nüshası için bkz. Bursa Müzesi E.32.

⁴³⁵⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşîd Efendi 709.

⁴³⁵¹ Samî Türk, "Şirvanlı Mahmud'un Kitâbu't-Tabîh Tercümesi", (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1999; **15. Yüzyıl Osmanlı Mutfağı: Muhammed bin Mahmud Şirvani**, (hazırlayanlar: Mustafa Argunşah, Müjgan Çakır), Gökkubbe Yayınları, İstanbul, 2005.

⁴³⁵² Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi, Hazine 1186. Ayrıca bkz. Ahmed Câvid, **Tercüme-i Kenzü'l-İştihâ**, (hazırlayanlar: Seyit Ali Kahraman; Priscilla Mary Işın), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2006.

⁴³⁵³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 2044.

⁴³⁵⁴ Adem Ceyhan eserin elimizdeki tek nüshasının Almanya'da Leipzig Senato Ktp.'de K. 231 numarada kayıtlıyken Karl Max Üniversitesi Şark Yazmaları bölümüne taşındığını belirtmektedir. Bkz. Adem Ceyhan, **Bedr-i Dilşâd'ın Murâdnâmesi**, MEB Yayınları, İstanbul, 1997, C. I, s.33.

⁴³⁵⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 1389.

⁴³⁵⁶ Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 1625) bulunan bu tercümenin nüsha tavsifi için bkz. Beschrieben von Manfred Götz, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979, s. 338-39.

5.7.3. XVII. YÜZYIL

5.7.3.1. Şerîf el-Kefevî (ö. 1675'ten sonra), **Tercüme-i Ferhatü'l-Kâdim**.⁴³⁵⁸

5.7.3.2. (Mütercimi belirsiz, XVII. yüzyıl –Bitlis Hânı Abdülhân devri-), **Mecmû'âtu's-Sanâyi'**.⁴³⁵⁹

5.7.4. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR

5.7.4.1. (Mütercimi belirsiz), **Mücevherât Risâlesi**.⁴³⁶⁰

5.8. İLMÜ'L-FİRÂSE, İLMÜ AHKÂMÎ'N-NÜCÛM, İLMÜ'L-İHTİYÂRÂT VE İLMÜ'S-SİHR

5.8.1. XV. YÜZYIL

5.8.1.1. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Camasbnâme**.⁴³⁶¹

5.8.1.2. İbrî, Hâce b. Âdil (ö. 1450'den sonra), **Gurrenâme**.⁴³⁶²

5.8.1.3. Baba Hüseyin b. Mehmed Şîrâzî (XV. yüzyıl –Mengli Giray Hân b. Hacı Giray devri-), **Tercüme-i Yâni'ü's-Semere**.⁴³⁶³

5.8.1.4. (Mütercimi belirsiz -1493-), **Esrâr-ı Nücûm**.⁴³⁶⁴

5.8.2. XVI. YÜZYIL

5.8.2.1. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), **Da'vetnâme**.⁴³⁶⁵

5.8.2.2. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), **Teşhîsü'l-İnsân**.⁴³⁶⁶

5.8.2.3. Süleymân, Abdî Alî Paşa (ö. 1519'dan sonra), **Şerh-i Kasîde-i Cifriyye der-Medh-i Sultân Selîm Hân**.⁴³⁶⁷

⁴³⁵⁷ Fatma Sabiha Kutlar, **Klâsik Dönem Metinlerinde Değerli Taşlar ve Risâle-i Cevâhîrnâme**, Öncü Kitap, Ankara, 2005.

⁴³⁵⁸ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9314/4.

⁴³⁵⁹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Müteferrik 103.

⁴³⁶⁰ Cevhernâme-i Aslî'den tercüme edilen bu eserin kim tarafından ve ne zaman yazıldığı belli değildir. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 439/3 numaradaki nüshası 1060/1650'da istinsah edilmiştir.

⁴³⁶¹ Kazım Köktekin, “Ahmed-i Dâ'î'nin Camasbnâme Tercümesi ve Dili”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 13 (1999), Erzurum, s. 27-48.

⁴³⁶² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4853.

⁴³⁶³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hafid Efendi 184.

⁴³⁶⁴ Osman Erciyas, “*Hâzâ Kitâbu Esrâri'n-Nücûm ve Havvâs* Adlı Eser Üzerine Bir Dil İncelemesi (Giriş, İnceleme, Metin, Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 2006.

⁴³⁶⁵ Fatma Büyükkaracı, “Firdevsî-i Tavîl ve Da'vet-nâme'si”, (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul 1993.

⁴³⁶⁶ İbrahim Kutluk, “Kenek Oğlu Orhan ve Teşhîsü'l-İnsân”, **Türk Dili Belleten**, sy. 14-15, Ocak 1950, s. 29-33.

- 5.8.2.4. Mîrim Çelebi, Mehmed b. Mahmûd b. Kadızâde (ö. 1524), **Tercüme-i Gâyetü'l-Me'mûl ve Nihâyetü'l-Mes'ûl der-Ahkâm-ı Tâli'**.⁴³⁶⁸
- 5.8.2.5. Şa'bân Sivrihisarî (ö. 1530'dan sonra), **Tercüme-i Kıyâfetnâme (Tercüme-i Risâle-i İlmü'l-Firâse li-Ecli'l-Siyâse)**.⁴³⁶⁹
- 5.8.2.6. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –II. Selim devri-), **Tercüme-i Şemsü'l-Ma'ârif ve Letâyifü'l-Avârif**.⁴³⁷⁰
- 5.8.2.7. Mustafâ b. Bâlî (XVI. Yüzyıl –III. Murad devri-), **Tercüme-i Kıyâfetnâme**.⁴³⁷¹
- 5.8.2.8. (Mütercimi belirsiz, XVI. yüzyıl –III. Mehmed devri-), **Tercüme-i Tâli'-i Mevlûd-ı Sultân Mehmed b. Sultân Murâd**.⁴³⁷²
- 5.8.2.9. Nücûmî⁴³⁷³ (XVI. yüzyıl), **Gülistân-ı Esrâr**.⁴³⁷⁴
- 5.8.3. XVII. YÜZYIL**
- 5.8.3.1. Veffâk Mehmed Hıfzî Üsküdârî (ö.1641'den sonra), **Kâşifü'l-Mektûm (Tercüme-i Sırru'l-Mektûm fî İlmî'n-Nücûm)**.⁴³⁷⁵
- 5.8.3.2. Mehmed Sa'îd (XVII. yüzyıl -Sultan Mustafâ devri-), **Tercüme-i Risâle-i Nevbaht-ı Fârisî**.⁴³⁷⁶
- 5.8.3.3. Şerîf Efendi b. Seyyid Mehmed b. Şeyh Burhâneddîn –Şerîfzâde- (ö.1634), **Tercüme-i Cifrü'l-Câmî' ve Misbâhu'n-Nûr (Tercüme-i ed-Dürri'l-Munazzam fî Sirri'l-İsmi'l-A'zam)**.⁴³⁷⁷
- 5.8.3.4. Mustafâ b. Bâlî b. Süleymân –Bâlîzâde (ö. 1658), **Tercüme-i Firâsetnâme**.⁴³⁷⁸
- 5.8.3.5. Mehmed b. Ya'kûb (ö. 1665'ten sonra), **Tercüme-i Sürhâb**.⁴³⁷⁹

⁴³⁶⁷ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6792.

⁴³⁶⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 904.

⁴³⁶⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4099.

⁴³⁷⁰ Nüshası Bibliothèque Nationale'de bulunan bu tercümenin tavsifi için bkz. E. Blochet, **Catalogue des manuscrits Turcs, C. I**, Paris, 1932, s. 281.

⁴³⁷¹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4100.

⁴³⁷² Nüshası için bkz. Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 4619.

⁴³⁷³ Kaynaklarda Nücûmî mahlaslı tek kişi ile karşılaşılmış olup bunun da XVI. yüzyılda yaşadığı anlaşılmaktadır.

⁴³⁷⁴ Nüshası için bkz. Diyarbakır İl Halk Ktp. 371; Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 417/2.

⁴³⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 833.

⁴³⁷⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 831.

⁴³⁷⁷ Bahattin Yaman, "Osmanlı Resim Sanatında Kıyamet Alametleri: Tercüme-i Cifrü'l-Câmî ve Tasvirli Nüshaları" (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002; Eserin yazma nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2812.

⁴³⁷⁸ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3698.

⁴³⁷⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4259.

- 5.8.3.6. Abdullâh b. Osmân b. Mûsâ (ö. 1691'den sonra), **Tercüme-i Şerh-i Rumûz-ı İsm-i A'zam.**⁴³⁸⁰
- 5.8.4. XVIII. YÜZYIL**
- 5.8.4.1. Abdülgaffâr b. Hasan b. Mahmûd el-Kırımî (ö. 1743'ten sonra), **Tercüme-i Dürretü'n-n-Nâsi'a fi Keşfi 'Ulûmi'l-Cifr ve'l-Câmi'a.**⁴³⁸¹
- 5.8.4.2. Şeyh Müstakîm Nakşibendî (ö. 1750'den sonra), **Tercüme-i Sohbetü'l-Gâye.**⁴³⁸²
- 5.8.4.3. Süleymân er-Riyâzî (XVIII. yüzyıl –III. Mustafâ devri-), **Tercüme-i Şerh-i Makâlât-ı Batlamyus.**⁴³⁸³
- 5.8.4.4. Abdülatîf Efendi Gazzîzâde (ö.1801), **Tercümütü'z-Zahîre ve Keşfi'l-Baraki bi-Ehli'l-Başîra.**⁴³⁸⁴
- 5.8.4.5. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Firâsetnâme.**⁴³⁸⁵
- 5.8.4.6. Dâ'î, Müneccim Hayreddîn el-Konevî (XVIII. yüzyıl), **Tercüme-i Risâle-i Reml.**⁴³⁸⁶
- 5.8.4.7. Dâ'î, Müneccim Hayreddîn el-Konevî (XVIII. yüzyıl), **Kitâbu Tâli'-i Mevlûd.**⁴³⁸⁷
- 5.8.5. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 5.8.5.1. Mehmed b. İlyâs, **Tercüme-i Kıyâfetnâme.**⁴³⁸⁸
- 5.8.5.2. Seyyid Mehmed b. Abdüşşihâb, **Ravzatü'l-Vâsılîn.**⁴³⁸⁹
- 5.8.5.3. Ayas b. Mehmed, **Tercüme-i Kitâbü'l-Edeb ve's-Sîbâ fi İlmi'n-Nazar ve'l-Firâset.**⁴³⁹⁰
- 5.8.5.4. Ahmed, **Tercüme-i en-Namtu'l-Ekmele fi Zikri'l-Müstakbel.**⁴³⁹¹

⁴³⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 4006.

⁴³⁸¹ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. Ma'ârif-i esrâr Türkî Talat 12.

⁴³⁸² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 361.

⁴³⁸³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 785.

⁴³⁸⁴ Nüshası için bkz. Bursa İnebey Yazma Eser Ktp. Orhan Camii 828.

⁴³⁸⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2695 ve 7085.

⁴³⁸⁶ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Mil Yz A 2455/2; Yz A 7912/6.

⁴³⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 534.

⁴³⁸⁸ Nüshası tarafımızdan görülemeyen bu eser Hermann Ethe'nin **Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library** adlı katalog çalışmasından derlenmiştir. Katalogta verilen bilgiye göre eserin istinsah tarihi 1556 tarihini göstermektedir. Bkz. C. II, s. 1268-69.

⁴³⁸⁹ Derleme usulüyle yapılan bu tercümenin Süleymaniye Ktp. Karaçelebizade 359/2 numarada bulunan nüshası 1072/1661'de istinsah edilmiştir. Diğer nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 4291; Hekimoğlu 541.

⁴³⁹⁰ Milli Ktp. Yz B 489/3 ve istinsah tarihi 1208/1793 olan Süleymaniye Ktp. Muğla-Hacı Mustafa Efendi 62/2 numarada olmak üzere iki nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin Süleymaniye'deki nüshasında mütercim ismi Mehmed b. Ayas olarak imlâ edilmiştir.

- 5.8.5.5. Dervîş Fethullâh er-Rûmî, **Kitâbü'l-Miftâh-ı Sââmûr-ı Hindî**.⁴³⁹²
- 5.8.5.6. Mehmed b. Alî, **Tercüme-i Sihâmü'r-Rabt**.⁴³⁹³
- 5.8.5.7. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Cevâmi'-i Ahkâmu'n-Nücûm**.⁴³⁹⁴
- 5.8.5.8. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Keşfü'r-Rümûz li's-Süyûfî**.⁴³⁹⁵
- 5.8.5.9. (Mütercimi belirsiz), **Risâle-i Sââmûr-ı Hindî**.⁴³⁹⁶
- 5.8.5.10. (Mütercimi belirsiz), **Mir'âtü'l-Acâ'ib**.⁴³⁹⁷
- 5.8.5.11. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kıyâfetnâme-i Aristotalis**.⁴³⁹⁸
- 5.8.5.12. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Künûzü'l-Müfrimîn**.⁴³⁹⁹
- 5.8.5.13. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i İhtiyârât-ı Alâ'iyye fi İhtiyârâti's-Semâviyye**.⁴⁴⁰⁰
- 5.8.5.14. (Şârihi belirsiz), **Şerh-i Levhü'l-Hayât ve Levhü'l-Memât**.⁴⁴⁰¹
- 5.9. İLMÜ TA'BİRİ'R-RÜ'YÂ**
- 5.9.1. XV. YÜZYIL**
- 5.9.1.1. Lütfullâh b. Fazlullâh (XV. yüzyıl -Çelebi Mehmed I. devri-), **Kâmilü't-Ta'bîr (Tercüme-i Ta'bîrnâme-i Tiflisî)**.⁴⁴⁰²
- 5.9.1.2. Ahmed-i Dâ'î (ö.1421'den sonra), **Tercüme-i Kitâbü't-Ta'bîrnâme**.⁴⁴⁰³
- 5.9.1.3. Şihâbüddîn Ahmed b. Mehmed b. Arabşâh (ö.1450), **Tercüme-i Ta'bîrü'l-Kâdiri**.⁴⁴⁰⁴

⁴³⁹¹ Tercüme tarihi belli olmayan bu eserin Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 242/2 numarada bulunan nüshasında da istinsah tarihi bulunmamaktadır.

⁴³⁹² Milli Ktp. Yz. A. 2816/1'de bulunan nüshasında istinsah tarihi bulunmayan bu eserin Makedonya'da bulunan bir nüshası 1194/1780 tarihinde istinsah edilmiştir. Bkz. MKTYEK, s. 184.

⁴³⁹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 5219/11; Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2996/7.

⁴³⁹⁴ Nüshası için bkz. Kandilli Rasathanesi Ktp. 290. Nüshanın istinsah tarihi 1283/1866-67'tür.

⁴³⁹⁵ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Arabi 2799.

⁴³⁹⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Fethi Sezai Türkmen 75 numarada bulunan bu tercümenin, mütercimi, tercüme ve istinsah tarihi belirsizdir.

⁴³⁹⁷ Nüshası Süleymaniye Ktp. Bağdatlı Vehbi 1016 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belirsiz olduğu gibi nüshada tercüme veya istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

⁴³⁹⁸ Nüshası Nurosmeniye Ktp. 4102 numarada bulunan bu tercümenin tarihi belli olmadığı gibi nüshada istinsah tarihi de mevcut değildir. 1a'da III. Osmân'ın imzası bulunmaktadır.

⁴³⁹⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4615/4 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi, tercüme ve istinsah tarihi belirsizdir.

⁴⁴⁰⁰ Mütercimi ve tercüme tarihi belirsiz olan bu tercümenin nüshası için bkz. Balıkesir İl Halk Ktp. 1206.

⁴⁴⁰¹ Nüshası için bkz. TDK Ktp. Yz. A 80/2.

⁴⁴⁰² Muhittin Eliaçık, "Lütfullâh b. Fazlullâh'ın Kâmilü't-Ta'bîr Tercümesi ve Şehirlerle İlgili Yorumlar", **Diriözler Armağanı**, Ankara, 2003, s. 175-83.

⁴⁴⁰³ Erkan Demir, "Ahmed-i Dâ'î, Ta'bîr-nâme (Giriş-Çeviriyazılı Metin-İndeks-Tıpkıbasım)", (Basılmamış YL Tezi), Eskişehir Osman Gazi Üniversitesi, SBE, Eskişehir 2004.

- 5.9.1.4. Ferišteoğlu, Abdülmecîd b. Ferište İzzeddîn (ö. 1469), **Tercüme-i Hâbnâme**.⁴⁴⁰⁵
- 5.9.1.5. Şehsüvârzâde Seyyid Hamdullâh (XV. yüzyıl -II. Bâyezîd devri-), **Müşkil-Küşâ (Tercüme-i Ta'bîrnâme-i İbn Şîrîn)**.⁴⁴⁰⁶
- 5.9.2. XVI. YÜZYIL**
- 5.9.2.1. Bevârihî, Hızır b. Abdülhâdî el-Musulî (ö. 1525), **Tercüme-i Kâmilü't-Ta'bîr**.⁴⁴⁰⁷
- 5.9.3. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 5.9.3.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ta'bîrnâme-i İbni Şîrîn**.⁴⁴⁰⁸
- 5.9.3.2. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Ta'bîrnâme-i Bûnî**.⁴⁴⁰⁹
- 5.9.3.3. Mehmed b. Hasan b. Alî el-Hüseyin, **Tuhfetü'l-Mülûk (Tercüme-i Ta'bîrnâme-i İbni Şîrîn)**.⁴⁴¹⁰
- 5.9.3.4. Mustafâ b. Mustafâ Hassân, **Tercüme-i el-Hikem ve'l-Gâyât fi Ta'bîri'l-Menâmât**.⁴⁴¹¹
- 6. AMELÎ İLİMLER**
- 6.1. AHLÂK, ÂDÂB VE SİYASET İLMİ**
- 6.1.1. XIII-XIV. YÜZYIL**
- 6.1.1.1. Hasan Paşa b. Kara Alâeddîn (ö.1398), **Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet**.⁴⁴¹²

⁴⁴⁰⁴ Kâtib Çelebi'nin bahsettiği bu tercümenin nüshasına ulaşılamamıştır. Bkz. Keşf. I. 369.

⁴⁴⁰⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 9685.

⁴⁴⁰⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 2778. Ayrıca bkz. Hatice eminoğlu, "Müşgil-güşâ (Ta'bîr-nâme) (Dil Bilgisi-Metin-Dizin)", (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2003.

⁴⁴⁰⁷ Nüshası için bkz. Burdur İl Halk Ktp. 2005; Süleymaniye Ktp. Hekimoğlu 591; Fatih 3648.

⁴⁴⁰⁸ Nüshası Beyazıt Devlet Ktp. Bâyezîd 3924 numarada bulunan bu mütercimi belirsiz tercüme, Şücâ'üddîn Re'îs adlı bir padişah veya devlet adamının isteği üzerine kaleme alınmıştır. Eserin istinsah tarihi 865/1460'tır.

⁴⁴⁰⁹ Şeyh Ahmed Bûnî'nin Arapça eserinin tercüme edildiği bu tercümenin ulaşılabilen nüshası 1206/1790'da istinsah edilmiştir. Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6242/1.

⁴⁴¹⁰ Sümeyra Sönmez Açık, "Eski Anadolu Türkçesi Dönemine Ait Bir Tabirname (İnceleme-Metin-Dizin)", (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas 2009. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 177 ve Yazma Bağışlar 4271 numarada bulunan iki nüshasında da ne tercüme ne de istinsah tarhi mevcuttur. Üzerinde yapılan çalışmada, dil özelliklerinden hareketle eserin EAT devrine ait olduğuna karar verilmiştir.

⁴⁴¹¹ Tercüme veya istinsah tarihi tespit edilemeyen bu tercümenin nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 360.

⁴⁴¹² Nüshasının Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Revan Köşkü 481 numarada olduğu söylenen bu tercümenin bahsi geçen kişiye aidiyetinin metin içinde tespit edilemediği, eserin kabında buna dair bir kaydın olduğu söylenmektedir. Bkz. Fehmi Edhem Karatay, Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu, İstanbul, 1961, C. I, s. 44.

- 6.1.1.2. Şeyhoğlu Sadreddîn Mustafâ (ö.1401'den sonra), **Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ**.⁴⁴¹³
- 6.1.2. XV. YÜZYIL**
- 6.1.2.1. Kâsım b. Mahmûd Karahisârî (ö. 1436'den sonra), **İrşâdü'l-Mürîdîn ile'l-Murâd fî Tercemeti'l-Mirsâd ve'l-İbâd**.⁴⁴¹⁴
- 6.1.2.2. Kâsım b. Seydî el-Hâfız (XV. Yüzyıl –II. Murâd devri-), **Enîsü'l-Celîs**.⁴⁴¹⁵
- 6.1.2.3. (Mütercimi belirsiz, XV. yüzyıl –Fâtih devri-) **Tercüme-i Tibrû'l-Mesbûk fî Nesâyihi'l-Vuzerâ ve'l-Mülûk**.⁴⁴¹⁶
- 6.1.2.4. Yûnus b. Halîl b. Mehmed Kastamonî (XV. yüzyıl –İsfendiyar oğlu İsmâîl Bey devri- (ö.1479) dönemi-), **Mi'yârü'l-Eşrâr ve'l-Ahyâr (Tercüme-i Eyyühe'l-Veled)**.⁴⁴¹⁷
- 6.1.2.5. (Mütercimi belirsiz - Sultân İsmâîl b. İbrâhîm b. İsfendiyar b. Bâyezîd Âdil Hân devri-), **Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet**.⁴⁴¹⁸
- 6.1.2.6. İsmâîl Kemâl Ümmî (ö. 1475), **Ahlâk Risâlesi**.⁴⁴¹⁹
- 6.1.2.7. Şeyh Kâsım b. Şeyh İsâ b. İdrîs b. Halîl el-Antakî (ö.1496'dan sonra), **Tercüme-i Cevâhirü'l-Ahbâr**.⁴⁴²⁰
- 6.1.2.8. Mehmed b. Bâlî (XV. yüzyıl), **Kitâb-ı Güzide (Tercemetü Kitâbı Ebû Nasr b. Tâhir b. Muhammed es-Serahsî)**.⁴⁴²¹
- 6.1.3. XVI. YÜZYIL**
- 6.1.3.1. Firdevsî-i Rûmî –Uzun Firdevsî- (ö. 1512'den sonra), **Hayât u Memât (Hayâtnâme)**.⁴⁴²²

⁴⁴¹³ Kemal Yavuz, **Şeyhoğlu Kenzü'l-Küberâ ve Mehekkü'l-Ulemâ**, Atatürk Kültür Merkezi Yayınları, Ankara, 1991.

⁴⁴¹⁴ Ahmet Çal, “Kâsım b. Mahmûd Karahisari'nin İrşâdü'l Mürîd ile'l-Murâd fî Tercemeti Mirsâdi'l-İbâd (İnceleme-metin-dizin)”, (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 2008.

⁴⁴¹⁵ Kâsım b. Seydî el-Hâfız Ankarî, **Enîsü'l-celîs**, (hazırlayan: Azmi Bilgin), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul 2008.

⁴⁴¹⁶ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. H. 368 numarada bulunan bu tercüme, hazırlanan katalogta verilen bilgiye göre Fâtih Sultân Mehmed'e sunulmuştur.

⁴⁴¹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 4059.

⁴⁴¹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 190.

⁴⁴¹⁹ Eserin varlığını ilim alemine bildiren Ramazan Sarıçiçek, nüshasının Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kitaplığı 178/3 numarada bulunduğunu haber vermektedir. Bkz. Ramazan Sarıçiçek, “Kemâl Ümmî, Hayatı, Sanatı ve Dîvânı (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1997, s. 35-36.

⁴⁴²⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 6435.

⁴⁴²¹ Melek Erdem, “Kitab-ı Güzide (76a-134a) (inceleme-metin-sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara 1992.

⁴⁴²² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2333.

- 6.1.3.2. Nihânî, İlyâs b. Abdullâh (ö.1528), **Tercüme-i Minhâcü'l-Âbidîn**.⁴⁴²³
- 6.1.3.3. Mahremî (ö.1535), **Tercüme-i Tarabü'l-Mecâlis**.⁴⁴²⁴
- 6.1.3.4. Abdussamed b. Seydî Alî b. Dâvûd Diyarbekrî (ö. 1539'dan sonra), **Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk**.⁴⁴²⁵
- 6.1.3.5. (Mütercimi belirsiz, 1545) **Tercüme-i Sırru'l-Esrâr**.⁴⁴²⁶
- 6.1.3.6. Rumelili Za'îfî, Pîr Muhammed Evrenos b. Nûreddîn (ö.1553), **Gülşen-i Mülûk**.⁴⁴²⁷
- 6.1.3.7. Mehmed b. Bilâl el-Hanefî, (ö. 1559'dan sonra), **Tercüme-i Rub'u'l-Âdât min İhyâi Ulûmi'd-Dîn**.⁴⁴²⁸
- 6.1.3.8. Murâd Beg (ö. 1559'dan sonra), **Risâle fî Medhi Pîrî ve Nasîhati Sultân Murâd Hân**.⁴⁴²⁹
- 6.1.3.9. Sürûrî, Hocazâde Muslihüddîn Mustafâ Efendi (ö. 1561), **Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk**.⁴⁴³⁰
- 6.1.3.10. Sehâbî, Hüsâmeddîn b. Hüseyin ed-Darguzinî (ö.1563), **Tedbîr-i İksîr (Tercüme-i Kimyâ-yı Sa'âdet)**.⁴⁴³¹
- 6.1.3.11. Azmî Pîr Mehmed b. Pîr Ahmed (ö.1566), **Enîsü'l-Ârifîn (Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî)**.⁴⁴³²
- 6.1.3.12. Mehmed b. Abdülkerîm b. Mehmed (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Nesâyihu'l-Ebrâr**.⁴⁴³³
- 6.1.3.13. Kâni'î, Hasan Alî b. Hasan Alî b. Ebû Sa'id (XVI. yüzyıl –Kânûnî devri-), **Ahlâk-ı Kâni'î (Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî)**.⁴⁴³⁴

⁴⁴²³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 3258.

⁴⁴²⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fotokopi 357.

⁴⁴²⁵ Nüshası için bkz. Kahire Üniversitesi 7057.

⁴⁴²⁶ Nüshası Süleymaniye Ktp. Halet Efendi 764 numarada bulunan bu tercümenin kim tarafından yapıldığı belirsizdir. Tercümenin sonunda muhtemelen tercüme tarihi olabilecek 953/1545 tarihi bulunmaktadır.

⁴⁴²⁷ Farsçadan tercüme edilen bu eserin kaynak metni hakkında bilgi verilmemiştir. Bkz. Za'îfî, **Gülşen-i Mülûk**, (hazırlayan: Abdulhakim Koçin), Akçağ Yayınları, Ankara, 2005.

⁴⁴²⁸ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1720.

⁴⁴²⁹ Mehmed Aydın, Marino de Cavalli, Yaşlılığa Övgü [Der-medh-i Pîrî] çev. Murad Beg, Ankara 2007, TDK Yay.; Abdullah Uçman, **Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatlar, Sultan Murad Han**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007.

⁴⁴³⁰ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2858.

⁴⁴³¹ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1719.

⁴⁴³² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1328.

⁴⁴³³ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2632; Bratislava Üniversitesi'ndeki Türkçe Yazmalar 417.

- 6.1.3.14. Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Neticetü's-Sülûk fî Nasîhati'l-Mülûk.**⁴⁴³⁵
- 6.1.3.15. Alâyî b. Muhibbî eş-Şerîf eş-Şîrâzî (XVI. yüzyıl –II. Selîm devri-), **Düstûru'l-Vüzerâ.**⁴⁴³⁶
- 6.1.3.16. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö. 1572), **Tercüme-i Tibrû'l-Mesbûk fî Nesâyihî'l-Vuzerâ ve'l-Mülûk.**⁴⁴³⁷
- 6.1.3.17. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö. 1572), **Mi'râcü'l-İyâle ve Minhâcü'l-Adâle.**⁴⁴³⁸
- 6.1.3.18. Âşık Çelebi, Pîr Mehmed b. Alî b. Mehmed el-Bursevî (ö. 1572), **Ravzatü'l-Ahbâr (Tercüme-i Ravzatü'l-Ahyârî'l-Müntehab min Rebî'i'l-Ebrâr).**⁴⁴³⁹
- 6.1.3.19. Muhyiddîn Mehmed b. Pîr Alî el-Birgîvî (ö.1573), **Tercüme-i İnkâzu'l-Hâlikîn.**⁴⁴⁴⁰
- 6.1.3.20. Ebü'l-Fazl Mehmed b. İdrîs ed-Defterî (ö. 1574), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî.**⁴⁴⁴¹
- 6.1.3.21. Rıdvân b. Abdülmennân (ö. 1574'ten sonra), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî.**⁴⁴⁴²
- 6.1.3.22. Firâkî, Abdurrahmân b. Şeyh Acem Muhyiddîn Çelebi (ö.1575), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî.**⁴⁴⁴³
- 6.1.3.23. Abdullâh oğlu Kâtib Mustafâ (ö. 1577'den sonra), **Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk.**⁴⁴⁴⁴
- 6.1.3.24. Abdülatîf b. Durmuş Karamanî (ö. 1577'den sonra), **Keşşâfü'l-Hakâyık fî Zümreti'd-Dekâyık.**⁴⁴⁴⁵
- 6.1.3.25. Abdülatîf b. Durmuş Karamanî (ö. 1577'den sonra), **Âdâbü'l-Menâzil.**⁴⁴⁴⁶

⁴⁴³⁴ Eserin nüshası Gazi Hüsrev Kütüphanesi'nde bulunmaktadır. Tavsifi için bkz. Zejnil Fajic, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo 1991, C. III, s. 331.

⁴⁴³⁵ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 6943; Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 313, Lala İsmail 245, Pertevniyal 423, 1011, Nurosmaniye 2256.

⁴⁴³⁶ Bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4421, Hekimoğlu 788/2.

⁴⁴³⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrâhîm Efendi 1463.

⁴⁴³⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1803.

⁴⁴³⁹ Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emîri Şeriyeye 747.

⁴⁴⁴⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1140.

⁴⁴⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3468.

⁴⁴⁴² Nüshası için bkz. Tokat İl Halk Ktp. 40.

⁴⁴⁴³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reşid Efendi 1077.

⁴⁴⁴⁴ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 2859.

⁴⁴⁴⁵ Nüshası için bkz. Konya Bölge Yazma Eserler Ktp., Darendede İlçe Halk Ktp. 88/3.

⁴⁴⁴⁶ Yazma eser kütüphanelerinde onlarca nüshası bulunan bu eser Abdülatîf b. Durmuş Karamanî'ye ait kılınmıştır. Tarafımızdan yapılan inceleme neticesinde; eserin başında böyle bir isme rastlanmamıştır; ancak eserin sonunda "imdi bu fakîr Abdülatîf b. Durmuş Fakîh b. Selîm Fakîh

- 6.1.3.26. Mesnevîhânzâde Kâmî Ahmed Çelebi (ö. 1578), **Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet**.⁴⁴⁴⁷
- 6.1.3.27. Kâdîzâde Mehmed (ö.1580), **Tercüme-i Ma'denü'l-Cevâhir**.⁴⁴⁴⁸
- 6.1.3.28. (Mütercimi belirsiz - III. Murâd devri-), **Bedâyi'ü'l-Ezkâr**.⁴⁴⁴⁹
- 6.1.3.29. Vankulî Mehmed Efendi, Mehmed b. Mustafâ el-Vanî (ö. 1591), **Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet**.⁴⁴⁵⁰
- 6.1.3.30. Ca'fer İyânî Bey –Tezkireci-, (ö.1594'den sonra), **Tercüme-i Nasâyihü'l-Mülûk**.⁴⁴⁵¹
- 6.1.3.31. Nevâlî, Nasûh b. Abdullâh el-Akhisarî (ö. 1595), **Ferruhnâme (Tercüme-i Sırru'l-Esrâr)**.⁴⁴⁵²
- 6.1.3.32. Nevâlî, Nasûh b. Abdullâh el-Akhisarî (ö. 1595), **Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet**.⁴⁴⁵³
- 6.1.3.33. Nevâlî, Nasûh b. Abdullâh el-Akhisarî (ö. 1595), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî**.⁴⁴⁵⁴
- 6.1.3.34. Bostânzâde Mehmed Efendi (ö. 1598), **Yenâbi'u'l-Yakîn fî İhyâ-i Ulûmi'd-Dîn. (Tercüme-i İhyâ)**.⁴⁴⁵⁵
- 6.1.3.35. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö.1600), **Tuhfetü's-Sulehâ (Tercüme-i Risâle-i Eyyühe'l-Veled)**.⁴⁴⁵⁶
- 6.1.3.36. Gelibolulu Mustafâ Âlî (ö. 1600), **Mehâsinü'l-Edeb**.⁴⁴⁵⁷
- 6.1.3.37. Mustafâ b. Hayreddîn (ö.1602), **İrşâdü'l-Âşıkîn (Tercüme-i Nasihatnâme-i Şâhî)**.⁴⁴⁵⁸
- 6.1.3.38. Bâlî Halîfe -İbn Fîrûz Mehmed Bey- (ö. 1609-10), **Gurretü'l-Beyzâ (Tercüme-i Dürretü'l-Garrâ)**.⁴⁴⁵⁹

dir...” şeklinde bir isim vardır. Birkaç nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2269, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1564, 4525, Hüsrev Paşa 290, Pertevniyal 449, Tırnovalı 846.

⁴⁴⁴⁷ Eseri Kâtip Çelebi ve ondan naklen Bursalı Mehmed Tahir kaydetmektedir. Bkz. Keşf. III. 1222 ve OM. II. 390. Eserin bir nüshası Burdur İl Halk Ktp. 1802/02(a) numarada kaydedilmişse de bu nüshayı görebilme imkânı bulamadık.

⁴⁴⁴⁸ Nüshası için bkz. İzmir Milli Ktp. 817/2.

⁴⁴⁴⁹ İhyâ gibi Arabî ve Acemî eserlerden derleme yoluyla oluşturulan ve III. Murad'a sunulan bu tercümenin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. İbrahim Efendi 871.

⁴⁴⁵⁰ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1711.

⁴⁴⁵¹ Nüshası için bkz. Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 2181.

⁴⁴⁵² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1174.

⁴⁴⁵³ Nüshası Kayseri Râşid Efendi Ktp. 1123 numarada bulunmaktadır. Nüshanın ilgili bölümü tarafımızdan görülmesine karşın Nevâlî ismiyle karşılaşılamamıştır. Bu kaydın ihtiyatla karşılanması gerekir.

⁴⁴⁵⁴ Bkz. OM. II. 43.

⁴⁴⁵⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2574.

⁴⁴⁵⁶ Nüshası için bkz. Ayasofya Ktp. 1875.

⁴⁴⁵⁷ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3668.

⁴⁴⁵⁸ Nüshası British Museum Or. 9468 numarada görünmektedir.

⁴⁴⁵⁹ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi, Nadir Eserler Ktp. TY 2670.

- 6.1.3.39. Fânî (XVI. yüzyıl –III. Mehmed devri-), **Tercüme-i Vesâyâ-yı Lokmân el-Hakîm**.⁴⁴⁶⁰
- 6.1.4. XVII. YÜZYIL**
- 6.1.4.1. Le'âlî Mehmed (XVII, yüzyıl –I. Ahmed devri-), **Sülûk'ü'l-Mülûk (Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî)**.⁴⁴⁶¹
- 6.1.4.2. Vücûdî, Mehmed b. Abdülazîz (ö.1612), **Fevâiyü'l-Sülûk fî Nesâiyü'l-Mülûk (Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî Nesâhiyi'l-Mülûk)**.⁴⁴⁶²
- 6.1.4.3. Zihnî Bâlî Efendî İstanbulî (ö. 1614), **Gencine-i Saâdet (Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk)**.⁴⁴⁶³
- 6.1.4.4. Kâfî, Hasan Bosnevî Akhisârî (ö. 1615), **Tercüme-i Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem**.⁴⁴⁶⁴
- 6.1.4.5. Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1617), **Tercüme-i Miftâhu's-Sa'âde fî Kavâ'idi's-Siyâde**.⁴⁴⁶⁵
- 6.1.4.6. Hocazâde Abdülazîz Efendi (ö. 1617), **Ahlâk-ı Sultân Ahmedî (Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî)**.⁴⁴⁶⁶
- 6.1.4.7. Abdullâh Kudsî (ö. 1717), **Tercüme-i Tibrü'l-Mesbûk fî Nesâhiyi'l-Mülûk**.⁴⁴⁶⁷
- 6.1.4.8. Ömer Efendi Bosnevî (XVII. yüzyıl –II. Osmân devri-), **Tercüme-i Ahlâk-ı Muhsinî**.⁴⁴⁶⁸
- 6.1.4.9. Okçuzâde Mehmed Şâhî Beg (ö.1629), **Tercüme-i Tuhfetü's-Salât li'l-Kâşifi**.⁴⁴⁶⁹
- 6.1.4.10. Ebû Bekr Efendi b. Yûsuf Ruhavî (ö. 1630'dan sonra), **Tercüme-i Tenbîhü'l-Gâfilîn**.⁴⁴⁷⁰
- 6.1.4.11. Nergisî, Mehmed Bosnevî (ö.1634), **İksîr-i Devlet (Tercüme-i Kîmyâ-yı Sa'âdet)**.⁴⁴⁷¹

⁴⁴⁶⁰ Nüshasına ulaşılamayan bu tercüme için bkz. Keşf. IV. 1614.

⁴⁴⁶¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1485.

⁴⁴⁶² Nüshası için bkz. Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 319.

⁴⁴⁶³ Milli Ktp., Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 2536; Nurosmaniye Ktp. 3890.

⁴⁴⁶⁴ Mustafa Sarıbiyık, “Hasan Kâfî Akhisarî'nin Usûlü'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem Adlı Eseri Üzerinde Bir Tetkik”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1989. Yazma nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2272.

⁴⁴⁶⁵ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2335.

⁴⁴⁶⁶ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2301. Ayrıca bkz. Hüseyin Altınpay, “Hocazâde Abdülazîz Efendi, Ahlâk-ı Muhsinî Tercümesi Fatih Ktp. 3467 (1A-60B)”, (Basılmamış YL Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa, 2008.

⁴⁴⁶⁷ Nüshası için bkz. Mısır Milli Ktp. İctimâ' Türkî Talât 16. Bir diğer nüshası için de bkz. Ms. Or. Oct. 2071 (Almanya).

⁴⁴⁶⁸ Nüshası için bkz. Kütahya Vahitpaşa İl Halk Kütüphanesi 458.

⁴⁴⁶⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 278.

⁴⁴⁷⁰ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları 11.

- 6.1.4.12. Nergisî, Mehmed Bosnevî (ö.1634), **Kânûnu'r-Reşâd**.⁴⁴⁷²
- 6.1.4.13. Allâmek Mehmed b. Mûsâ Bosnevî (ö. 1636), **Tercüme-i Cevâhirü'l-Mudf'e fi Ahkâmi's-Sultâniyye**.⁴⁴⁷³
- 6.1.4.14. Mehmed b. Hüseyin (ö. 1642'den sonra), **Hilyetü'l-Mülûk (Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk)**.⁴⁴⁷⁴
- 6.1.4.15. Pertevî, Alî Efendi (XVII. yüzyıl –Sultân İbrâhîm devri-) **Düstûru'l-Vüzerâ (Tercüme-i Kânûnu'l-Vezâret)**.⁴⁴⁷⁵
- 6.1.4.16. Alî Halife b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), **Tercüme-i Sultâniyye**.⁴⁴⁷⁶
- 6.1.4.17. Alî Halife b. Mehmed Antalyavî (ö.1652'den sonra), **Tercüme-i Eyyühe'l-Veled**.⁴⁴⁷⁷
- 6.1.4.18. Mustafâ Ağa (ö. 1673'ten sonra), **Tercüme-i Eyyühe'l-Veled ilâ Nâm-ı Sultân Muhammed**.⁴⁴⁷⁸
- 6.1.4.19. İsmetî, Mehmed b. Mehmed Birgivi (ö.1674), **Tercüme-i Tarîkat-ı Muhammediye**.⁴⁴⁷⁹
- 6.1.4.20. Mehmed b. Ahmed b. İbrâhîm Edirnevî (1677'den sonra), **Bürhânü'Tarîkati'l-Muhammediye (Tercüme-i Tarîkat-ı Muhammediye)**.⁴⁴⁸⁰
- 6.1.4.21. Mehmed Sebzî Efendi (ö. 1680), **Tercüme-i Siyâset-i Şer'iyye**.⁴⁴⁸¹
- 6.1.4.22. İbrâhîm b. Halîl b. Alî el-Bayburdî (ö. 1687'den sonra), **Zahîretü'l-Mü'minîn (Tercüme-i Zahîretü'l-Mülûk li'l-Hemedânî)**.⁴⁴⁸²
- 6.1.4.23. Şa'bânzâde Mehmed Muhteşem b. Hürrem Bosnevî (ö.1692), **Tercüme-i Tuhfe-i Mahmûd Muhteşem (Âdâbü'l-Hükkâm)**.⁴⁴⁸³

⁴⁴⁷¹ Nergisî'nin bu eseri hamsesi içerisinde hem İstanbul'da (Matbaa-i Tatyos Divitciyan, 1285/1898) hem de Kahire'de (Bulak Matbaası, 1255) basılmıştır. Birçok yazma nüshası bulunan eserin bir nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2273.

⁴⁴⁷² Nergisî'nin bu eseri hamsesi içerisinde hem İstanbul'da (Matbaa-i Tatyos Divitciyan, 1285/1898) hem de Kahire'de (Bulak Matbaası, 1255) basılmıştır. Birçok yazma nüshası bulunan eserin bir nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 4939.

⁴⁴⁷³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 2741.

⁴⁴⁷⁴ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine Kitaplığı 360.

⁴⁴⁷⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 2587, Hüseyin Paşa 300; Nurosmaniye Ktp. 3794.

⁴⁴⁷⁶ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2314.

⁴⁴⁷⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Laleli 1386.

⁴⁴⁷⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1865.

⁴⁴⁷⁹ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 2317.

⁴⁴⁸⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2670, Mütercim elinden çıkan nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 580.

⁴⁴⁸¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 854.

⁴⁴⁸² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Lâlâ İsmâîl 244.

⁴⁴⁸³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1853.

- 6.1.4.24. La'lîzâde Abdülbâkî b. Mehmed (ö.1697), **Kîmyâ-yı Sa'âdet'ten Bir Kısımın Tercümesi.**⁴⁴⁸⁴
- 6.1.5. XVIII. YÜZYIL**
- 6.1.5.1. Mehmed Hasîb (ö. 1715'den sonra), **Terceme-i Nasîhatü'l-Vüzerâ.**⁴⁴⁸⁵
- 6.1.5.2. (Mütercimi belirsiz, 1720), **Tercüme-i Şerh-i Mektûb-ı Tâhir b. Hüseyin.**⁴⁴⁸⁶
- 6.1.5.3. Osmânzâde Ahmed Tâ'ib (ö. 1724), **Tercüme-i Ahlâk-ı Ahmedî.**⁴⁴⁸⁷
- 6.1.5.4. Osmânzâde Ahmed Tâ'ib (ö.1724), **Telhîsü'n-Nesâyih (Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk li-Sarı Abdullâh Efendi).**⁴⁴⁸⁸
- 6.1.5.5. Abdülkerîmzâde Mustafâ İffetî (ö. 1726), **Tercüme-i Usûlu'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem.**⁴⁴⁸⁹
- 6.1.5.6. İbrâhîm b. Yûsuf Bolevî (ö. 1726'dan sonra), **Tercüme-i Sırru'l-Esrâr.**⁴⁴⁹⁰
- 6.1.5.7. Tarîkatçı Emîr –Mustafâ b. Abdullâh Osmancıkî- (ö. 1731), **Tekmîle-i Tarîka (Terceme-i Tarîkat-ı Muhammediye).**⁴⁴⁹¹
- 6.1.5.8. Abdülcelîl b. Mollâ Cemîl (ö. 1734'ten sonra), **Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk.**⁴⁴⁹²
- 6.1.5.9. Dâvûd b. Mehmed el-Karsî (ö.1747), **Şerh-i Tarîkat-ı Muhammediye.**⁴⁴⁹³
- 6.1.5.10. Mehmed Lübbî Efendi (ö. 1752-53), **Tekmiletü't-Tercüme ale't- Tarîkati'l-Muhammediye.**⁴⁴⁹⁴
- 6.1.5.11. İbrâhîm b. Ahmed b. İbrâhîm (ö. 1759'dan sonra), **Miftâhu Bihîşt fî Tercemeti Miftâhi Sudûr.**⁴⁴⁹⁵
- 6.1.5.12. Abdürrezzâk b. Abdullâh Nevres-i Kerkükî (ö.1761), **Tercüme-i Mebâliğu'l-Hikem.**⁴⁴⁹⁶

⁴⁴⁸⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 2375.

⁴⁴⁸⁵ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 382.

⁴⁴⁸⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad 2807.

⁴⁴⁸⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Es'ad Efendi 1806.

⁴⁴⁸⁸ Eser, 1283/1866-67 yılında İstanbul'da Ceride-i Havadis Matbaası'nda basılmıştır.

⁴⁴⁸⁹ Nüshası için bkz. Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. Hazine 624. Ayrıca bkz. Abdülkerîmzâde Mustafâ İffetî, **Tercüme-i Usûlu'l-Hikem fî Nizâmî'l-Âlem**, Hicaz Vilayet Matbaası, 1331. (İ. İsmail Hakkı 1441).

⁴⁴⁹⁰ Nüshası için bkz. Yapı Kredi Bankası Sermet Çifter Ktp. 1018.

⁴⁴⁹¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 2585.

⁴⁴⁹² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 3479.

⁴⁴⁹³ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Tercüman 140.

⁴⁴⁹⁴ Eserin nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Süleymaniye 696 (mütercim hattı).

⁴⁴⁹⁵ **Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi** (C. I, s. 5) adlı katalogta, tercümenin bir nüshasının Sivas Ziya Bey Ktp. 4 numarada olduğu kaydedilmektedir.

- 6.1.5.13. Sâmi el-Üsküdarî (ö. 1763'ten sonra), **Tercüme-i Nasihatnâme**.⁴⁴⁹⁷
- 6.1.5.14. İbrâhîm b. Abdullâh b. İbrâhîm Babadağî (ö.1770), **Teshîlü't-Tarîkati'l-Muhammediye (Tercüme-i Tekmiletü't-Tarîkati'l-Muhammediye)**.⁴⁴⁹⁸
- 6.1.5.15. Süleymân b. Hasan Nevşehrî (ö. 1781'den sonra), **Tuhfe-i Haseniyye Şerh-i Risâle-i Adudiyye**.⁴⁴⁹⁹
- 6.1.5.16. Hamdî, Kırımlı Seyyid Osmân (ö.1787), **Terceme-i Siyâset-i Şer'iyye**.⁴⁵⁰⁰
- 6.1.5.17. Müstakîmzâde Süleymân Sadeddîn b. Emnullâh (ö. 1788), **Âdâb-ı Uli'l-Elbâb**.⁴⁵⁰¹
- 6.1.5.18. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **Tercüme-i Mürşidü'l-Müteehhîlîn**.⁴⁵⁰²
- 6.1.5.19. Keşanlı Nahîfî Mehmed Emîn (ö.1789), **Terceme-i Nehcü'l-Meslûk fî Siyâseti'l-Mülûk**.⁴⁵⁰³
- 6.1.5.20. Mehmed b. Ahmed el-Gümülcinevî (ö. 1789), **Tercüme-i Tarîkat-ı Muhammediye**.⁴⁵⁰⁴
- 6.1.5.21. Mehmed Zühdî b. Mehmed ez-Za'ferânî (ö. 1793'ten sonra), **Tercüme-i Pendnâme-i Enûşirvân**.⁴⁵⁰⁵
- 6.1.5.22. Gevrekzâde Hâfız Hasan (ö. 1801), **Sırru'l-Esrâr (Te'sîsü's-Siyâse fî Tedbîri'r-Riyâse'nin dördüncü bölümünün tercümesi)**.⁴⁵⁰⁶
- 6.1.5.23. İsmâîl Müfid Efendi b. Alî el-İstanbulî (ö.1803), **Tercüme-i Siyâsetnâme-i Dede Efendi**.⁴⁵⁰⁷
- 6.1.5.24. Mustafâ Nidâ (XVIII. yüzyıl- III. Selîm devri-), **Miftâhu's-Sa'âde fî Umûri's-Siyâse ve's-Siyâde (Tercüme-i Faslı Hâmis min Ahlâk-ı Nâsirî)**.⁴⁵⁰⁸

6.1.6. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR

⁴⁴⁹⁶ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmûd 59.

⁴⁴⁹⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Reîsülküttâb 560.

⁴⁴⁹⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Serez 1582.

⁴⁴⁹⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1797.

⁴⁵⁰⁰ Nüshası için bkz. Kayseri Râşid Efendi Ktp. 853.

⁴⁵⁰¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Mihrişah Sultan 197/7.

⁴⁵⁰² Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Pertev Paşa 625/36.

⁴⁵⁰³ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 3340.

⁴⁵⁰⁴ Nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. II. 8.

⁴⁵⁰⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1981.

⁴⁵⁰⁶ OM'de bahsedilen bu eserin nüshasına ulaşılammıştır. Bkz. OM. III. 214.

⁴⁵⁰⁷ Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 1298.

⁴⁵⁰⁸ Nüshası Mısır Milli Ktp. Edeb Türkî 122 numarada bulunan bu tercüme III. Selîm'e hediye edilmiştir.

- 6.1.6.1. Murtazâ Yahyâ oğlu Yahyâ, **Tercüme-i Tenbîhü'l-Gâfilîn**.⁴⁵⁰⁹
- 6.1.6.2. Mehmed b. Aksarayî, **Teferrühü'l (Ravzatü'l)-Ümerâ (Tercüme-i Ravzatü'l-Ulemâ)**.⁴⁵¹⁰
- 6.1.6.3. Emîr Ca'fer et-Tuğrâî, **Tercüme-i Enîsü'l-Ârifîn**.⁴⁵¹¹
- 6.1.6.4. Emîr Alî Hâşimî, **Tercüme-i Risâle-i Kasemiyye**.⁴⁵¹²
- 6.1.6.5. Yûsuf b. Abdülcemîl, **Keşfü'l-Esrâr ve Zehâyirü'l-Ebrâr (Tercüme-i Sırru'l-Esrâr)**.⁴⁵¹³
- 6.1.6.6. Şâmî-i Üsküdârî, **Tercüme-i Siyâsetü'l-Mülûk**.⁴⁵¹⁴
- 6.1.6.7. Seyyid Alî Eskicumavî, **Tercüme-i Mürşidü'l-Müteehhilîn**.⁴⁵¹⁵
- 6.1.6.8. Mehmed b. Mîrzâ Mehmed, **Tercüme-i Miftâhu'l-Felâh**.⁴⁵¹⁶
- 6.1.6.9. Kâdîzâde Ahmed b. Mehmed Emîn, **Tercüme-i Felekzâde**.⁴⁵¹⁷
- 6.1.6.10. Budinli Abdullâh, **Tercüme-i Risâle fi'l-Va'zi ve't-Tezkîr**.⁴⁵¹⁸

⁴⁵⁰⁹ Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. K. 1038 ve Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1591 numarada olmak üzere 2 nüshasına ulaşılabilen bu tercümenin Topkapı Sarayı'ndaki nüshası 996/1587-88'da istinsah edilmiştir.

⁴⁵¹⁰ Tercüme tarihi tespit edilemeyen bu eserin Nurosmaniye Ktp. 2347 numarada bulunan nüshası 1007/1598'de istinsah edilmiştir.

⁴⁵¹¹ Farsça Enîsü'l-Ârifîn adlı yazarı hakkında bilgi verilmeyen bir eserden yapılan bu tercümenin mütercimi hakkında fazla bilgi bulunmamaktadır. Mütercim tercümesinin girişinde medhettiği Alî Paşa isimli biri için yazdığı kasidede “*Âhir olmaz vasfî lâ-uhsâ senâsın okuyup / Rûz u şeb vird it du'â-yı devletini Ca'ferâ*” (Nurosmaniye Ktp. 4220, vrk. 97a-b) şeklindeki beyitte ismini zikretmektedir. Bu bilgiler dışında kendisi ve yaşadığı dönem hakkında bilgi vermeyen mütercimin Tâcîzâde Ca'fer Çelebi (ö. 1515) olabileceği Necati Sungur tarafından dile getirilmektedir. Bkz. Sungur, **Heves-name: (İnceleme-Tenkitledir Metin**, s. 48. Tercümenin ulaşılabilen nüshaları için bkz. Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1825, Reşid Efendi 361; Nurosmaniye Ktp. 4220/2; Burdur İl Halk Ktp. 101.

⁴⁵¹² Nüshası Kastamonu İl Halk Ktp. 1763/31 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir. İstinsah tarihi ise 1615 tarihini göstermektedir.

⁴⁵¹³ Nüshası Nurosmaniye Ktp. 2527 numarada bulunan bu tercümede herhangi bir tarih bulunmamaktadır; ancak nüshanın fiziksel özellikleri tercümenin XVI. yüzyıl civarında yapılmış olabileceğini işaret etmektedir.

⁴⁵¹⁴ İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 6951, Süleymaniye Ktp. Reisülkütab 560 ve Milli Ktp. Adnan Ötüken İl Halk Ktp. 2672 numaralarda olmak üzere 3 nüshasına erişilen bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir; ancak Süleymaniye Ktp.'deki nüshası 1117/1705-06 tarihinde istinsah edilmiştir.

⁴⁵¹⁵ Nüshası Çorum Hasan Paşa İl Halk Ktp. 3797 numarada bulunan bu tercümenin ne zaman yapıldığı belirsizdir. Tercümenin sonundaki istinsah tarihi 1141/1728-29'dir.

⁴⁵¹⁶ Çorum Hasan Paşa İl Halk Kütüphanesi 493, Atıf Efendi Ktp. 1217 ve Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 4475/3 numarada olmak üzere 3 nüshası görülen bu eserin tercüme tarihi belirsizdir. Ancak Atıf Efendi Ktp.'deki nüshada istinsah tarihi 1177/1763-64'dir.

⁴⁵¹⁷ Nüshası için bkz. Köprülü Ktp. Mehmed Asım Bey 716. Eserin Kastamonu İl Halk Ktp. 3719 numaradaki nüshası 1191/1777'de istinsah edilmiştir.

- 6.1.6.11. Hatîb, **Tercüme-i Nasîhatü'l-Mülûk li'l-Gazâlî**.⁴⁵¹⁹
- 6.1.6.12. Şeyh Mahmûd Ardahanî Tokadî el-Kâdirî, **Tercüme-i Eyyühe'l-Veled**.⁴⁵²⁰
- 6.1.6.13. Teşrîfâtçızâde Ebûbekir b. Mehmed, **Eyyühe'l-Ebrâr (Şerh-i Eyyühe'l-Veled)**.⁴⁵²¹
- 6.1.6.14. Ahmed b. Halîl- Manisa Müftüsü-, **Tercüme-i Nasîhatu'l-Mülûk**.⁴⁵²²
- 6.1.6.15. Hâkânî, **Tercüme-i Siyâsetü's-Şer'iyye**.⁴⁵²³
- 6.1.6.16. Abdüsselâm b. Şükrullâh Amasî, **Tercüme-i Tuhfetü'l-Ümerâ**.⁴⁵²⁴
- 6.1.6.17. Vâiz Seyyid Alî Efendî, **Terceme-i Mürşidü'l-Muteehhilîn**.⁴⁵²⁵
- 6.1.6.18. Hasan b. Mustafâ b. Receb b. Alî, **Tercüme-i İgâsetü'l-Lehfân fî Masâyidi's-Şeytân**.⁴⁵²⁶
- 6.1.6.19. Şa'bân b. İsmâîl Seferhisârî, **Satrançnâme (Tercüme-i Kahru'l-Efrenç fî Lu'bi's-Satranc)**.⁴⁵²⁷
- 6.1.6.20. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Pend-i Nûşirevân-ı Âdil**.⁴⁵²⁸
- 6.1.6.21. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Pend-i Nûşirevân-ı Âdil**.⁴⁵²⁹
- 6.1.6.22. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Pend-i Nûşirevân-ı Âdil**.⁴⁵³⁰
- 6.1.6.23. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Miftâh-ı Sa'âdet**.⁴⁵³¹

⁴⁵¹⁸ Nüshası Süleymaniye Ktp. Esad Efendi 1865 numarada bulunan bu eserin ne zaman tercüme veya istinsah edildiği bilinmemektedir.

⁴⁵¹⁹ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Efendi 1951 numarada bulunan bu tercüme sondan eksik olduğu gibi başında da yazıldığı tarihe yönelik bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁵²⁰ Nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Üniversite A 375/II ve Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 3268.

⁴⁵²¹ Nüshasına ulaşılabilen bu eserin varlığından aynı yazara ait **Şerh-i Risâle-i Birgivî** adlı eserin girişinde bahsedilmektedir.

⁴⁵²² Nüshası için bkz. Manisa İl Halk Ktp. 5082.

⁴⁵²³ Nüshası tarafımızdan görüleyemeyen bu tercüme, Tadeusz Majda'nın hazırladığı, **Katalog Rekopisow Tureckich i Perskich** adlı katalogdan derlenmiştir. Tercümenin başında "*İbn-i Teymiyyenin Siyâset-i Şer'iyyesi kitabının tercümesidir ki tamam oldu bu hakîrîn el-Hâkânî*" şeklinde bir not bulunmaktadır. S. 20.

⁴⁵²⁴ Nüshası British Museum Or 6416 numarada bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilememiştir.

⁴⁵²⁵ Tercüme tarihi tespit edilemeyen bu eserin nüshası Milli Ktp. Yz. A. 8303 numarada olup bu nüsha 1709 tarihinde istinsah edilmiştir.

⁴⁵²⁶ Bu tercümenin ulaşılabilen Manisa İl Halk Ktp. 4843/2 numaradaki nüshasında tercüme veya istinsah tarihi mevcut değildir.

⁴⁵²⁷ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz A 3459/9.

⁴⁵²⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Fatih 5385 (294-297)

⁴⁵²⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Kadızâde Mehmed 419.

⁴⁵³⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud 1981.

- 6.1.6.24. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kahru'l-Efrenç fi Lu'bi'ş-Şatranc.**⁴⁵³²
- 6.1.6.25. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Eyyühe'l-Veled.**⁴⁵³³
- 6.1.6.26. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Eyyühe'l-Veled.**⁴⁵³⁴
- 6.1.6.27. (Mütercimi belirsiz), **Vasiyyetnâme-i Aristotales.**⁴⁵³⁵

7. DİĞER İLİMLER

7.1. ANSİKLOPEDİK ESERLER

7.1.1. XVI. YÜZYIL

- 7.1.1.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Kitâb-ı Fevâ'ihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye.**⁴⁵³⁶
- 7.1.1.2. Dukâginzâde Osmân b. Mehmed Bey (ö. 1603-04), **Ezhârü'l-Cemâ'il fi Vasfi'l-Evâ'il (Tercüme-i Evveliyât-ı Süyûfî).**⁴⁵³⁷
- 7.1.1.3. Mehmed Hilâlî (ö. 1588'den sonra), **Meclis-ârâ fi Tercemeti Seb'iyât fi Mevâizi'l-Beriyât.**⁴⁵³⁸
- 7.1.1.4. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Seb'iyât.**⁴⁵³⁹

7.1.2. XVII. YÜZYIL

- 7.1.2.1. Kemâleddîn Mehmed b. Taşköprizâde Ahmed (ö. 1620), **Mevzû'âtü'l-Ulûm (Tercüme-i Miftâhu's-Sa'âde ve Mısbâhu's-Siyâde).**⁴⁵⁴⁰

⁴⁵³¹ Nüshası Ankara Üniversitesi DTCF Ktp. Mustafa Con A 337/II numarada bulunan bu tercümenin dil özellikleri ve söz varlığı itibarıyla Anadolu sahası edebiyatının erken dönemlerinde yazıldığı anlaşılmaktadır.

⁴⁵³² Nüshası Almanya'da (Ms. Or. Oct. 3216/3) bulunan bu tercümenin yazılış tarihi tespit edilemiştir.

⁴⁵³³ Nüshası Süleymaniye Ktp. Kılıç Ali Paşa 1042/1 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belirsizdir. Nüshada tercüme veya istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

⁴⁵³⁴ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hacı Beşir Ağa 343 numarada bulunan bu tercüme Gazzâlî'nin Eyyühe'l-Veled adlı eserinin kelime kelime yapılan tercümesidir. Nüshada mütercime, tercüme veya istinsah tarihine dair bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁵³⁵ Nüshası Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 316 numarada bulunan bu eser "Aristotalis evvel kitâbında eydür..." şeklindeki bir cümle ile başlar; ancak bundan sonra kaynak metin hakkında daha fazla bilgi verilmeyip bâblarının fihristi verilir. Nüshada herhangi bir tarih bulunmamakla birlikte, dil özellikleri ve söz varlığı eserin XV. XVI. yüzyıl civarında yazılmış olabileceğini göstermektedir.

⁴⁵³⁶ Ömer Yağmur, "Abdurrahmân el-Bistâmî ve xvi. Yüzyılda Yapılmış Bir İlimler Ansiklopedisi Tercümesi: Terceme-i Kitâb-ı Fevâihü'l-Miskiyye fi'l-Fevâtihi'l-Mekkiyye", **Turkish Studies**, Volume 3/2 Spring 2008, s. 2248-2263.

⁴⁵³⁷ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 634.

⁴⁵³⁸ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Yazma Bağışlar 3313. Kâtip Çelebi de eseri kaydetmektedir. Bkz. Keşf. II. 787.

⁴⁵³⁹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Uşşaki Tekkesi 16. III. Murâd döneminde yapılan bu tercüme, Hilâlî'nin tercümesinden farklıdır.

⁴⁵⁴⁰ Nüshası için bkz. Nurosmaniye Ktp. 3738.

- 7.1.2.2. Mehmed b. Mustafâ (ö. 1631'den sonra), **Tercüme-i Ravzatu'l-Müttekîn fî Masnû'âti Rabbi'l-Âlemîn**.⁴⁵⁴¹
- 7.1.2.3. el-Hâc Mustafâ b. Yûsuf Sinânedîn Amasî (ö. 1617'den sonra), **Nûru'l-Hüdâ (Tercüme-i Müfidü'l-Ulûm ve Mübîdü'l-Hümûm)**.⁴⁵⁴²
- 7.1.3. TARİHİ BELLİ OLMAYANLAR**
- 7.1.3.1. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Zübdetü'r-Resâ'il fî Ma'rifeti'l-Evâ'il**.⁴⁵⁴³
- 7.2. EĞİTİM**
- 7.2.1. Abdülmecîd b. Nasûh b. İsrâil (ö.1588), **İrşâdü't-Tâlibîn (Tercüme-i Ta'lîmü'l-Müte'allim)**.⁴⁵⁴⁴
- 7.2.2. Mustafâ b. Ömer b. Mehmed Celeb Efendi Üsküdarî (ö. 1682), **Tercüme-i Ta'lîmü'l-Müte'allim**.⁴⁵⁴⁵
- 7.2.3. Mevlûdî, **Tercüme-i Manzûme-i Ta'lîmü'l-Müte'allim**.⁴⁵⁴⁶
- 7.2.4. (Mütercimi belirsiz), **Ta'lîmü'l-Müte'allim fî Tarîki't-Ta'allüm (Tercüme-i Ta'lîmü'l-Müte'allim)**.⁴⁵⁴⁷
- 7.3. HAT**
- 7.3.1. Mehmed Efendi (ö. 1675'den sonra), **Tercüme-i Risâle-i Hat**.⁴⁵⁴⁸
- 7.3.2. Müstakîmzâde Sadeddîn Süleymân b. Emnullâh (ö. 1788), **er-Risâletü's-Sâmiyye fî Ru'yeti's-Şâmiyye (Tercüme-i Kasîde-i Düveykî)**.⁴⁵⁴⁹
- 7.3.3. İbrâhîm Hanîf Efendi (ö.1803), **Dürerü's-Sahâbe fî Fezâ'ili'l-Hatt ve'l-Kitâbe (Tercüme-i Hadîs-i Erba'in fî Fezâ'ili'l-Hatt ve'l-Kitâbe)**.⁴⁵⁵⁰
- 7.3.4. (Mütercimi belirsiz), **Tercüme-i Risâle-i Hatt li-Sayrefî**.⁴⁵⁵¹

⁴⁵⁴¹ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hüsrev Paşa 191.

⁴⁵⁴² Nüshası için bkz. İstanbul Üniversitesi Nadir Eserler Ktp. TY 37.

⁴⁵⁴³ Nüshası Topkapı Sarayı Müzesi Ktp. B. 182 numarada bulunan bu tercümenin yazılış (tercüme veya istinsah) tarihine yönelik bir bilgi bulunmamaktadır.

⁴⁵⁴⁴ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Murad Molla 1241.

⁴⁵⁴⁵ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. H. Hüsnü Paşa 722/2.

⁴⁵⁴⁶ İstinsah veya tercüme tarihi bulunmayan bu eserin nüshası için bkz. Ankara Üniversitesi DTCF. Ktp. Üniversite A 242/II numarada bulunmaktadır.

⁴⁵⁴⁷ Nüshası Millet Ktp. Ali Emiri Edebiyat 157 numarada bulunan bu tercümenin mütercimi belli olmadı gibi, nüshada tercüme veya istinsah tarihi de bulunmamaktadır.

⁴⁵⁴⁸ Nüshası için bkz. Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları 450.

⁴⁵⁴⁹ Ahmet Yılmaz, "Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı", (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1991, s. 124.

⁴⁵⁵⁰ Nüshası için bkz. Süleymaniye Ktp. Hamidiye 1091/1; Esad Efendi 311/3.

⁴⁵⁵¹ Nüshası için bkz. Milli Ktp. Yz FB 532.

SONUÇ

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğinin bibliyografik bir mahiyette ele alındığı bu çalışmada; XIII. yüzyılın sonundan XIX. yüzyılın başlarına kadarki süreçte Batı Türkçesi ile üretilen tercüme ve şerh türü eserler derlenip tasnif edilmiş; edebî olarak değerlendirilenler de tanıtılmıştır. Araştırmalarımız neticesinde, elde edilen bibliyografik veriler ile tercüme ve şerh türü eserlerin giriş ve hâtimelerinde verilen bilgilerden hareketle de klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneği hakkında genel bilgiler verilmiştir.

Bu çalışmada ortaya çıkan sonuçların başında, klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğinin, en azından bu araştırmada olduğu gibi yapılacak bibliyografik çalışmalarda, birbirinden bağımsız olarak ele alınamayacağı gerçeği gelmektedir. Yapılan uygulamalar incelendiğinde; Arapça veya Farsça metinlere yapılan şerhlerde, bu metinlerin bir şekilde Türkçeye tercüme de edilmeleri dolayısıyla tercüme faaliyetini de hâvî oldukları anlaşılmıştır. Aynı şekilde kimi tercüme faaliyetlerinin de aynı zamanda şerh olarak değerlendirilmeye uygun olduğu görülmüştür.

Konuyla ilgili olarak yapılan çalışmalara müracaat edildiğinde, Batı medeniyetinde çoğunluğu Aristo ve Eflatun'un eserleri etrafında gelişen felsefî; Kitâb-ı Mukaddes ve Hipokratik külliyyâtı gibi eserler etrafında gelişen dinî ve bilimsel ve nihayet Homer, Cicero, Horace, Virgil ve Terence gibi klâsik yazarların şiir ve nesirleri etrafında gelişen edebî bir şerh geleneğinin geliştiği görülmüştür. Müşterek İslamî kültürde ise; Kur'an'a yazılan tefsirlerin örnek alındığı geniş bir şerh geleneği gelişmiştir. Sistemli ilk örnekleri hicrî III. (IX) yüzyıldan itibaren hadis başta olmak üzere fıkıh, kelâm, tefsir gibi temel İslamî ilim şubelerinde ortaya çıkmaya başlamıştır. İlerleyen yüzyıllarda bu temel bilimlere, dil bilimi, belâgat, tarih, biyografi, tasavvuf ve edebiyat gibi ilimler de katılmış ve şerh geleneğinin konu yelpazesi genişlemiştir; özellikle Memlûklar ve Osmanlılar döneminde şerh etkinlikleri yaygınlık kazanmıştır. Müşterek İslamî kültürdeki şerh geleneğinin dili büyük oranda Arapça olmakla birlikte, zamanla Farsça ve Türkçe de bu şerh

geleneğini besleyen diller arasına dâhil olmuşlardır. X. yüzyılın sonlarından itibaren başlayan Farsça şerh çalışmalarının daha ziyade Şî'a geleneği etrafında üretilen metinler ile Attâr, Şebüsterî ve Sa'dî gibi mutasavvıf şair ve yazarların edebî niteliği de ön planda olan tasavvufî klâsikleri üzerine bina edildiği görülmektedir. Mollâ Câmî (ö. 1492), Devvânî (ö. 1502), Meybüdü (ö. 1504) ve Lâhicî (ö. 1506) gibi isimlerin önemli temsilcileri olduğu Farsça şerh geleneğinin gelişmesinde, Türk âlimlerinin de etkisi olduğu anlaşılmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatında ise; her ne kadar XIV. yüzyılın sonundan XVI. yüzyılın başlarına kadarki süreçte, Batı Türkçesi ile yazılan bazı şerh türü eserler ile karşılaşılıyorsa da Türkçe şerh çalışmalarının yaygınlaşıp bir gelenek oluşturması XVI. yüzyılın ikinci yarısını bulmuştur. Sürûrî, Sûdî ve Şem'î gibi şârihlerin öne çıktığı XVI. yüzyıldan sonra, kaynak metin yelpazesi genişleyerek artan Türkçe şerh faaliyetleri XVIII. yüzyılda tavan yapmış ve bu yüzyılda İsmâil Hakkı Bursevî, Müstakîmzâde Süleymân Sa'deddîn Efendi, Salâhî mahlaslı Abdullâh Selâheddîn-i Uşşâkî ve Eb'ül-İsme Mustafâ İsmâmeddîn gibi yaptıkları şerh faaliyetleri öne çıkan şârihler yetişmiştir.

Klâsik Türk edebiyatı şerh geleneğinde, şerh faaliyetinin genellikle **şerh (teşrîh)** sözcüğü başta olmak üzere; **tefsîr, beyân (tebyîn), ayân, keşf, izhâr, hall, îzâh (tavzîh), ta'bîr, tafsîl, teşrîf, ta'rîf** ve **tercüme** gibi Arapça asıllı birçok sözcüğün **eylemek, etmek, olmak** gibi Türkçe yardımcı fiillerle birleşerek ortaya çıkan bileşik fiillerle ifade edildiği görülmektedir. Bu gelenekte bir metnin şerh edilmesinde; *“kaynak metin ile ilgili okuyucunun bilgi birikiminin yetersiz kaldığı yerler olduğu düşüncesi”* genel sebep olarak ortaya çıkarken; özellikle tasavvufî metinlere yapılan şerhlerde *“eldeki metinlerin bir düşünce ve inanç sistemini açıklamak için bir vasıta olarak kullanılması”* da şerhte rol oynamıştır. Bazı Farsça klâsiklerin şerhinde; Fars dili ve edebiyatı öğretiminin de şerh uygulamalarının ortaya çıkmasını tetiklediği anlaşılmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatındaki şerh uygulamaları incelendiğinde; şerh olarak değerlendirilen eserlerin, kaynak metinlerin açıklanma biçimi (**usûl**) ve **maksadına**

göre; a) **Aktarma yönü ağır basan şerhler** b) **Açıklama yönü ağır basan şerhler** diye iki gruba ayırmanın mümkün olacağı sonucuna varılmıştır. Aktarma yönü ağır basan şerhlerde; filolojik açıklamalara fazla yer verilmeden kaynak metnin genişletilerek Türkçeye aktarıldığı ve bu tür şerhlerde önceliğin kaynak metnin doğru bir şekilde Türkçeye aktarımına verildiği; açıklama yönü ağır basan şerhlerde ise, kaynak metnin geniş filolojik tahliller eşliğinde mufassal bir şekilde açıklandığı ve kaynak metinde gizli/kapalı olduğu düşünülen mananın gün yüzüne çıkarılmaya çalışıldığı görülmektedir. Bu özellikleri dikkate alındığında, açıklama yönü ağır basan şerhlerin “klâsik şerh” niteliğine daha uygun olduğu; aktarma yönü ağır basan şerhlerin tercümeyle yakın metinler olarak değerlendirilebileceği anlaşılmaktadır. XIX. yüzyılın sonlarına kadar hâkim olan bu iki şerh şeklinin yerlerini, XX. yüzyılda biri klâsik şerhin devamı olan diğeri de modern metin açıklama kuramlarının etkisinde gelişen ve “modern” olarak değerlendirilen iki tür şerh çalışmalarına bıraktığı görülmektedir.

Açıklama yönü ağır basan Türkçe şerhlere kaynaklık eden edebî metinlerin genellikle manzum olduğu, bunun yanında Gülistân gibi manzum-mensur olarak yazılan birkaç edebî metnin de şerh edildiği görülmektedir. Aktarım yönü ağır basan şerhlerde ise kaynak metinlerin daha ziyade mensur metinler olduğu anlaşılmaktadır. Şerh metinleri çoğunlukla mensur olmakla birlikte bazı manzum şerhlerin de kaleme alındığı görülmektedir.

Klâsik Türk edebiyatındaki şerh geleneğine Arapça, Farsça ve çoğu tasavvufî manzumelerden oluşan Türkçe metinler kaynaklık etmiştir. Bunun yanında iki veya üç dilli olan bazı sözlük metinleri de bu şerh geleneğinin ilgi sahasına girmiştir. Şerh faaliyetlerine konu olan edebî metinler arasında mesnevîler, bir şairin dîvânı veya şiirlerinden yapılan seçmeler, musammatlar, kasideler, gazeller, Türkçe tasavvufî metinler, mu’ammâ ve lügazlar, rübâ’î, kıt’a ve beyitler, âyet ve hadîs metinleri, esmâü’l-hüsnâlar, hilye metinleri, Gülistân gibi tasavvufî özelliği de bulunan bazı mensur metinler, Arapça ve Farsça meseller (atasözü ve deyimler), Hz. Alî’nin vecîzeleri ve belâgat ile ilgili metinler bulunmaktadır. Edebiyat dışı metinler arasında

da kelâm, hadis, fıkıh, tecvîd ve kırâ'at, tasavvuf, evrâd, sözlük, gramer, aruz ve heyet gibi ilim sahalarındaki bazı metinler bulunmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatındaki şerh geleneğine usûl/yöntem açısından bakıldığında; genel olarak iki katmanlı bir yapıdan oluşan bir şerh usûlü ile karşılaşılmaktadır. İlk katmanda; sözcük birimine göre bölünen kaynak metin anlam ve gramer özellikleri bakımından tahlil edilirken; ikinci katmanda da kaynak metin bütün olarak ele alınıp içinde barındırdığı anlam bakımından açıklanmaya ve genişletilmeye çalışılır. Kaynak metinlerin muhtevasına ve şârihlerin şerh anlayışına bağlı olarak bu iki katmana bazı eklemelerin de yapıldığı görülmektedir. Açıklama yönü ağır basan şerhlerde; şerh esnasında verilen bilgi ve yapılan yorumların örneklendirildiği/istişhâd edildiği de anlaşılmaktadır.

Dünya tarihi boyunca, büyük medenî uyanış ve ilerlemelerde birinci derecede âmil olan tercüme olgusu, Türklerin de yeni medeniyet sahalarına girmelerinde aynı derecede mühim olmuştur. Türkler İslamiyet'e dâhil olmadan evvel, Uygurlar döneminde neredeyse tamamı tercümelerden oluşan dinî ağırlıklı bir edebiyat geliştirmiş ve bu tercümeler sayesinde Budizm ve Maniheizm başta olmak üzere muhtelif dinler etrafında gelişen bir medeniyet sahasına girmişlerdi. İslamiyet'e dâhil olmalarıyla birlikte; bu dinin temel öğretileri ile asırlar sonunda oluşan müşterek İslamî kültürü de yine tercüme yoluyla kendi dillerine aktardılar. İslamiyet'i benimsedikten sonra Türklerdeki ilk tercüme faaliyetleri Kur'an'ın satırları tercümeleriyle ortaya çıkmaya başladı. Kur'an dışında, daha ziyade dinî ilimlerde gerçekleşen diğer erken dönem tercüme faaliyetleri, Türkçenin doğu ve kuzey lehçeleri olan Harezmi, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi ile ortaya çıktı.

Bu çalışmanın asıl konusunu teşkil eden Batı Türkçesi ile üretilen ilk tercüme faaliyetleri ise Batı Anadolu'da kurulan Germiyanogulları ve Aydınogulları gibi beylikler zamanında, ortaya çıkmaya başladı. Bu beyliklerden sonra, kuzeyde Candarogulları ve Kırım Hanlığı, doğuda Akkoyunlular, güneyde de Memlükler gibi beylik ve devletlerin hâkimiyetlerinin sürdüğü zaman ve sahalarda Batı Türkçesi ile gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri üretilmiştir. Bununla birlikte; Batı Türkçesi ile

oluşturulan tercüme geleneğini daha ziyade Osmanlılar döneminde geniş bir zaman ve sahada gerçekleştirilen tercüme faaliyetleri temsil etmiştir. Osmanlılarda I. Murad, Yıldırım Bâyezîd ve I. Mehmed gibi padişahlar devrinde sınırlı sayıda başlayan tercüme faaliyetleri, Türkçe yazımı destekleyen beyliklerin kültürel mirasına sahip çıkan ve bilinçli bir dil (Türkçe) anlayışına sahip olduğu anlaşılan II. Murad zamanında gözle görülür bir şekilde artmıştır. Bu padişah zamanında dinî ilimler başta olmak üzere, bilim ve edebiyat gibi farklı sahalarda birçok tercüme faaliyeti gerçekleştirilmiştir. İstanbul'un fethini müteakip yıllarda, Türkçe tercüme faaliyetleri artık yaygınlaşmaya başlamış, II. Bâyezîd devrinin sonuna denk gelen erken XVI. yüzyıla gelindiğinde klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğinin muhteva çerçevesinin genel hatları aşağı yukarı belirgin hâle gelmeye başlamıştır.

Edebî tercüme sahasında Lâmi'î Çelebi, Rumelili Za'îfi, Mecîdî mahlaslı Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh b. İsrâil ve Şemseddîn Sivasî gibi mütercimlerin öne çıktığı XVI. yüzyılda; tercüme faaliyetlerinin konu yelpazesi hayli genişlemiş birçok önemli Arapça ve Farsça metin Türkçeye aktarılmıştır. Bu çalışmada edebiyat dışı tercüme de dâhil olmak üzere yaklaşık 500 tercüme türü eser kaydedilmiş veya tanıtılmıştır. Bu yüzyılda, siyasi sınırların genişlemesine paralel olarak tercüme faaliyetlerinin yapıldığı kültürel merkezlerin ve mütercimlere hâmilik yapan ekâbirin sayısında hayli artma olmuştur. XVII. yüzyıla gelindiğinde tercüme faaliyetlerinde nispeten bir azalma görülürken şerh faaliyetlerinde ise artma olmuştur. Mehmed Mu'izzüddîn Efendi, La'lizâde Abdülbâkî b. Mehmed, Abdülmecîd Sivasî; Mehmed Ebü'l-Fazl Sincârî, Kâtip Çelebi, Hocaşâde Abdülazîz Efendi, Aydınî İshak Hocası Ahmed Efendi, Rodosîzâde Mehmed b. Mehmed, Hibrî mahlaslı Ebû Mehmed Alî el-Hayrî el-Kütahî el-Kızılhisârî gibi mütercimlerin öne çıktığı bu yüzyıla ait 400 küsur tercüme türü eser bu çalışmada kaydedilmiş veya tanıtılmıştır. XVIII. yüzyılda ise yaklaşık 500 tercüme türü eser kaydedilirken, önceki yüzyıllarda başlayan Batı kaynaklı bilimsel tercüme türünde gözle görülür bir artış görülmüştür. Bu yüzyılda Ömer b. Hasan Şifâî Bursevî, Mustafâ b. Mehmed b. Ahmed et-Tabîb, Gevrekzâde Hâfiz Hasan, Bursalı Alî Münşî Efendi, Osmân b. Abdülmennân, Reyyî Halîl Konevî, Mehmed Emîn Tokadî, Mehmed b. Mustafâ el-Akkirmânî, Nazmîzâde

Hüseyin Murtazâ b. Seyyid Alî el-Bağdâdî, Lübbî Mehmed Efendi, İbrâhîm Hanîf, İsmâîl Müfid Efendi, Nahîfî ve Salâhî-i Uşşâkî gibi isimler yaptıkları tercüme faaliyetleri ile öne çıkan isimlerdir.

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneği XIX. yüzyılda ise Batı kaynaklı tercüme faaliyetleri yoğunlaşmasına karşın hızını kesmeden devam etmiştir. Ancak bu yüzyılda edebiyat ve felsefe sahasında da görülmeye başlanan Batı kaynaklı tercüme faaliyetleri, sonuçları itibarıyla çok daha etkili olmuş ve Türklerin uzun bir süreden sonra farklı bir medeniyet sahasına girmesinin zeminini oluşturmuştur. Bu tercüme faaliyetleriyle birlikte Türk edebiyatı roman, tiyatro ve Batı şiiri gibi Batı kaynaklı edebî türlerle tanışmıştır.

Bu araştırmanın neticesinde klâsik Türk edebiyatında azımsanmayacak sayıda tercüme faaliyetinin gerçekleştirildiği görülmektedir. Bu tercüme faaliyetleri; Uygurlar dönemi ile Tanzimat'tan sonraki devirde olduğu gibi Türklerin farklı bir kültür sahasına girmesinde çok önemli rol oynamıştır. Bu bağlamda erken dönem (XIV-XV yüzyıl) tercüme faaliyetlerinin, Türk dili ve edebiyatının gelişip tekamüle ermesinde ve müşterek İslamî kültürdeki edebî türlerin Türk edebiyatına girmesinde çok etkili oldukları anlaşılmıştır. Bunun yanında; Türk dilinin hem söz varlığı hem de dil özellikleri bakımından yoğun olarak Arapça ve Farsçanın etkisi altına girmesinde de bu tercüme faaliyetlerinin etkili olduğu görülmektedir.

Osmanlı dönemindeki tercüme faaliyetlerinin daha ziyade *bireysel girişimlerin neticesinde gelişen düzensiz etkinlikler olduğu* noktasında ileri sürülen görüşler bu çalışmanın da ortaya çıkan sonuçlarından biridir. Bu anlamda, Lâle Devri'ndeki nispeten ilk düzenli tercüme hareketlerine kadar; ortaya çıkan tercüme faaliyetlerinin belli bir programdan yoksun olarak gerçekleştirildikleri görülmektedir. Bu dönemden sonra ise tercüme faaliyetlerini kurumsallaştırma denemeleri artmakla birlikte, Mısır'daki Mehmed Ali dönemi ile Cumhuriyet dönemindeki Hasan Ali Yücel devri hariç tutulursa bu kurumsallaştırma teşebbüslerinden istenen sonuçların elde edilmediği anlaşılmaktadır. Tercüme faaliyetlerindeki bu düzensizliğin neticesinde klâsik Türk edebiyatında birçok yeniden tercüme faaliyeti gerçekleştiği

görülürken, mütercimlerinin verdiği bilgilere bakılırsa bu yeniden tercümelerin bazılarının bilinçli olarak da gerçekleştirildiği anlaşılmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, tercüme faaliyetini ifade etmek için **Döndermek, Türkîye Getürmek, Türkîye Gelmek, Türkîye Çıkarmak, Türkîce kılmak** gibi Türkçe asıllı kelime veya ibareler yanında; **tercüme, mütercem, nakl, nazm, ta'bîr, tebdîl ve mübeddel** gibi Arapça orijinli sözcüklerin, **olmak, eylemek, etmek, kılmak** gibi Türkçe yardımcı eylemlerle birleşmesiyle oluşan bileşik fiillerle ifade edildiği görülmektedir. Yeni bir elbise giydirmek veya elbise değiştirmek gibi elbise metaforu etrafında gelişen sanatlı ifadeler de tercüme faaliyetini ifade etmek için kullanılmıştır.

Hem tercüme türü eserler hakkında yapılan akademik çalışmalar hem de bu araştırmanın konusunu oluşturan tercümelerin giriş ve hâtime bölümlerinden hareketle yapılan incelemeler, klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğindeki faaliyetlerin muhtelif sebepler üzerine gerçekleştiğini göstermektedir. Genel olarak Türkçe konuşan halk, öğrenciler, meslekî bir sınıf ve siyasî-idarî otorite gibi muhatap okuyucu kitlelerinin istekleri bu sebepleri oluşturmakla birlikte; bu gelenekteki çoğu tercüme faaliyetinin siyasî-idarî otoritenin istek ve desteklerinin bir başka ifadeyle hâmilik geleneğinin etkisiyle gerçekleştirildiği görülmektedir.

Bu çalışmada kaydedilen veya tanıtılan tercüme faaliyetlerinin giriş ve hâtime bölümlerindeki metin dışı bilgilere bakıldığında; klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde tercüme stratejisine/usulüne göre **harfiyen/aynen (sözcüğü sözcüğüne)** ve **meâlen (anlama göre)** veya **harfi/lafzî** ve **tefsirî** olmak üzere iki tür tercümeden bahsedildiği görülmektedir. Yine mütercimlerin verdiği bu metin dışı bilgilere bakıldığında, **sözcüğü sözcüğüne** tercüme şeklinin **tahte'l-lafz** olarak isimlendirildiği görülmektedir.

Kaynak metne bağlılık açısından da **sadık** ve **serbest** olmak üzere iki tür tercümeden bahsedilebileceği anlaşılmaktadır. Kaynak metni, herhangi bir eksiltme veya ekleme gibi bir duruma başvurmaksızın erek dile aktarmayı hedefleyen sadık tercüme örnekleri daha ziyade edebiyat dışı dinî ve bilimsel tercümelerde görülürken,

edebiyat sahasında da çoğu Arapça olan bazı manzumelerin yine manzum olarak yapılan tercümelerinde açık olarak ortaya çıkar. Bu tür tercümelerde mütercimlerin hayli zorlandıkları, yer yer tercüme muhtaç tercüme faaliyetleri ortaya koydukları görülmektedir. Öte yandan klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde eksiltme, ekleme, hülâsa etme, seçme (intihâb), derleme ve nihayet taklit veya nazire yoluna başvurularak yapılan serbest tercüme faaliyetleriyle sıklıkla karşılaşmak mümkündür. Tercümelerin giriş ve hâtime bölümlerinde de bu noktada nispeten daha fazla bilgi verildiği görülmektedir. Bu çalışmada tanıtılan edebî tercümelerin büyük çoğunluğu bu şekil tercümelere uygunluk gösterirken; serbestliğin bir hayli ileri noktada olduğu ve telif ile tercüme arasındaki sınırın belirsizleşmeye yüz tuttuğu Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ gibi bazı eserlerin kimi klâsik Türk edebiyatı araştırmalarında sorunsallaştırıldığı ve bu tür eserler için **telif-tercüme**, **nazire** ve **yeniden yazım** gibi isimlendirme teklifleri yapıldığı görülmektedir. Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğinde, serbest tercüme ile ilişkilendirilebilecek bir husus da bu çalışmada birçok örneği kaydedilen derleme/istihrâc türü tercümelerdir. Bu tür tercümelerde bir konu hakkında Arapça ve Farsça birden çok kaynaktan metinlerin derlenip Türkçeye tercüme edildiği görülmektedir.

Bu çalışmada konu edilen tercüme faaliyetlerinin genellikle kaynak metnin şekline uygun olarak Türkçeye aktarıldığı; yani manzum metinlerin manzum, mensur metinlerin mensur, Hüsn ü Dil ve Güslitân örneklerinde olduğu gibi manzum-mensur olan metinlerin de yine manzum-mensur bir şekilde tercüme edildikleri görülmektedir. Bu genel uygulamanın yanında; özellikle edebiyat dışı konularda mensur bir metnin nazma çekilerek tercüme edildiği örnekler de az değildir. Örnekleri az olmakla birlikte bazı manzum metinler de mensur olarak tercüme edilmiştir.

Klâsik Türk edebiyatındaki tercüme geleneğine kaynaklık eden diller büyük oranda Arapça ve Farsçadır. Bu gelenek dâhilinde ortaya çıkan tercüme faaliyetleri genel olarak değerlendirildiğinde, edebiyat dışı tercüme faaliyetlerine kaynaklık etmede Arapçanın açık bir ara ile önde olduğu; buna karşın edebî tercüme faaliyetlerinde ise daha ziyade Farsça metinlerin kaynaklık ettiği görülmektedir.

Bunun yanında esmâü'l-hüsnâ, hilye, hadis (yüz ve kırk hadis geleneği), kısasu'l-enbiyâlar, Hz. Alî'nin vecizeleri gibi dinî-edebiyat sahasına dâhil edilebilecek tercüme ile belagat konusundaki tercümelerde Arapça neredeyse tek kaynak dildir. Bu iki dil tercüme faaliyetlerine doğrudan kaynaklık ettikleri gibi, Hint ve Yunan kaynaklı bazı metinlerin Türkçeye aktarılmasında dolaylı olarak da yani vasıta dil olarak da tercüme faaliyetlerinde yerlerini almışlardır. Arapça ve Farsça dışında Türkçe tercüme faaliyetlerine Kürtçe de kaynaklık etmişse de bu Mem ü Zîn tercümesiyle sınırlı kalmıştır. Osmanlı dönemindeki tercüme faaliyetleri hakkında bilgi veren çoğu kaynakta ifade edilen “*Osmanlılarda XVII. yüzyıla kadar Batı'dan hiçbir tercüme yapılmamıştı.*” şeklindeki yargı bu çalışmanın tashih ettiği bir hatadır. Zira yapılan incelemeler göstermektedir ki örnekleri az da olsa özellikle sözlü tercüme faaliyetlerini gerçekleştiren tercüman/dilmaçların bu yüzyıldan evvel de birtakım Batı kaynaklı eserleri Türkçeye tercüme etmişlerdir. XVIII. yüzyılın sonlarına kadar, sınırlı sayıda yapılan bu Batı kaynaklı tercümelere Rumca (Yunanca), Latince, Fransızca ve Almanca gibi diller kaynaklık ederken XIX. yüzyıldan itibaren ise bunlara İngilizce, İtalyanca, Rusça, Bulgarca, Hırvatça gibi diğer Batı dilleri de dâhil olacaktır.

Bu çalışmada, klâsik Türk edebiyatı tercüme geleneğinde, örnekleri az olsa da bazı dil içi tercüme faaliyetlerinin gerçekleştiği de görülmüştür. Bu tür tercümelerin, Türkçenin farklı lehçeleri arasında veya Batı Türkçesinin farklı dönemleri arasında olmak üzere iki şekilde gerçekleştiği anlaşılmaktadır.

Klâsik Türk edebiyatında kimi tercüme ve şerh faaliyetlerinin bazı dönemlerde adeta moda halini alır şekilde yoğunlaştığı görülmektedir. Leylâ vü Mecnûn ve Yûsuf u Züleyhâ hikâyelerinin telif-tercümeleri başka bir ifadeyle yeniden yazımları, Hüsn ü Dil hikâyesinin tercümeleri, mu'ammâ ve esmâü'l-hüsnâ konusundaki tercüme ve şerh faaliyetlerinin özellikle XVI. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Yine Türkçe tasavvufî metinlere yapılan şerhlerin de daha ziyade XVIII. yüzyılda yoğunlaştığı görülmektedir. Bu dönemsel yoğunlaşma yanında muhtevaya bağlı bir yoğunlaşmadan da bahsetmek mümkündür. Bu bağlamda, Leylâ vü Mecnûn, Yûsuf u Züleyhâ ve Hüsrev ü Şîrîn hikâyeleri yanında, Attâr'ın

Pendnâme'si, Mevlânâ'nın Mesnevî-i Ma'nevî'si, Örfî-i Şîrâzî'nin şiirleri, Bûsîrî'nin Kasîde-i Bürde'si, Sa'dî'nin Gülistân'ı ve kırk hadis derlemeleri tercüme ve şerh faaliyetlerinin etrafında yoğunlaştığı kaynak metinler olarak öne çıkmaktadırlar.

Bu çalışmanın ikinci bölümünde 15 ana başlık altına dâhil edilen 900 küsur tercüme ve şerh türü eser, giriş bölümünde verilen bilgiler doğrultusunda tanıtılmıştır. Üçüncü bölümde ise kutsal metin tercüme ve şerh türü de dâhil olmak üzere edebiyat dışı olarak değerlendirilen tercüme faaliyetlerine kaynaklık eden metinler hakkında bilgi verildikten sonra birkaç ilim tasnifi çalışmasından yararlanılarak hazırlanan bir ilim tasnifi dâhilinde edebiyat dışı tercüme ve şerhler kronolojik olarak kaydedilmiştir. Bu bölümde 1550 civarında şerh tercüme ve tefsir türü eser, derlendikleri kütüphane veya kaynaklarına gönderme yapılmak suretiyle listelenmiştir.

Bu çalışma, klâsik Türk edebiyatındaki tercüme ve şerh geleneğinin ancak genel hatlarını gösterebilecek bir bibliyografyasını ortaya koymaya çalışırken bu konuda yapılması gereken birçok çalışmaya da işaret etmektedir. Bu anlamda öncelikle hazırlanacak olan yeni katalog çalışmalarından hareketle bu çalışmanın güncellenmesi ve eksiklerinin tamamlanıp hatalarının düzeltilmesi gerekmektedir. Bunun yanında, bu çalışmaya dâhil edilmeyen XIX. yüzyıl tercüme ve şerh faaliyetlerinin de yazma eser katalogları ve kütüphaneleri yanında, basma eser katalogları ile dönemin gazete ve mecmuaları taranarak bir bibliyografyasının hazırlanması yapılacak olan çalışmalar arasında bulunmaktadır.

Bu çalışmada klâsik Türk edebiyatındaki açık tercüme ve şerh faaliyetleri konu edilmiştir. Ancak telif eserler içinde yer alan tercüme ve şerh türü eserler gibi örtük tercüme faaliyetleri de araştırılmaya layık bir konu olarak ortada durmaktadır.

Bu çalışmada konu edilen tercüme ve şerh faaliyetlerinin kaynak metinlerle mukayeseli olarak ele alınıp incelenmeleri de yapılması gereken çalışmalar arasındadır. Ancak bu çalışmaların yapılabilmesi için öncelikle birçoğu yazma eser kütüphanelerinde bulunan bu tür eserlerin sağlam metinleri oluşturulmalıdır.

Son olarak Türkiye'deki çeviribilimi araştırmacılarının da önlerindeki Osmanlı Türkçesine aşına olmama sorununu bir şekilde hallederek, bu mümkün olmazsa en azından disiplinler arası çalışmalara başvurarak artık Osmanlı dönemi tercüme faaliyetlerine de layık olduğu önemi vermeleri gerekmektedir. Zira modern çeviri kuramları çerçevesinde ele alınmayı bekleyen geniş bir tercüme külliyatı bulunmaktadır.

KAYNAKLAR

I. Taranan Kataloglar

Abuladze, Ts.; İluridze, M., **Gürcistan Bilimler Akademisi Elyazmaları Enstitüsü Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Tiflis, 2004.

Akkuş, Metin; Ece, Selami, “Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığı Manzum-Mensur Türkçe Yazma Eserler Kataloğu” **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 15, Erzurum 2000, s. 265-275.

Aro, Jussi, **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der Universitätsbibliothek zu Helsinki**, Helsinki, 1959.

Askerî Müze Yazma Eserler Kataloğu, İstanbul, 1995.

Ateş, Ahmet, “Konya Kütüphanelerinde Bulunan Bazı Mühim Yazmalar”, **TTK Belleten**, C. XVI/61, (Ocak 1952), s. 49-130.

Atsız, Hüseyin Nihal, **Ali Bibliyografyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Atsız, Hüseyin Nihal, **İstanbul Kütüphanelerine Göre Birgili Mehmed Efendi Bibliyografyası**, Süleymaniye Kütüphanesi Yayınları, İstanbul, 1966.

Aydemir, Yaşar; Abdülkadir Hayber, **Makedonya Kütüphaneleri Türkçe Yazma Eserler Kataloğu**, TİKA Yayınları, Ankara, 2007.

Aydın, Şadi, **İran Kütüphanelerindeki Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Timaş Yayınları, İstanbul, 2008.

Bakar, İsmail, **Sadberg Hanım Müzesi Kütüphanesi Hüseyin Kocabaş Yazmaları Katalogu**. Vehbi Koç Vakfı, İstanbul, 2001.

Balic, Smail, **Katalog Der Türkischen Handschriften der Österreichischen Nationalbibliothek, Neuerwerbungen 1864-1994 (Avsutorya Milli Ktp.)**, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara, 2006.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Belediye Yazmaları, Cevdet Paşa Yazmaları ve Kur'ân-ı Kerimler Alfabetik Kataloğu**, İstanbul, 1997.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Muallim Cevdet Yazmaları Alfabetik Kataloğu**, İstanbul, 1998.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – I**. İstanbul, 1993.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – II**. İstanbul, 1995.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığı Osman Ergin Yazmaları Alfabetik Kataloğu – III**. İstanbul, 2001.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığına Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu, C.I**, İstanbul, 1994.

Bayraktar, Nail, **Atatürk Kitaplığına Yeni Bağışlanan Yazma Kitapların Alfabetik Kataloğu, C.II**, İstanbul, 1994.

Beeston, A. F. L., **Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu Manuscripts in the Bodleian Library**, Oxford, 1954.

Bektaş, Ekrem, “Atıf Efendi Kütüphanesindeki Türkçe Yazma Mesneviler”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1970

Bıyıkoğlu, M.Agah, “Afyon Gedik Ahmed Paşa kitaplığı Türkçe Yazma Mesneviler ve Divanlar Kataloğu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1975.

Birnbaum, Eleazar, “Burnt Boks: A Catalogue of Some Turkish Manuscripts Destroyed in the 1992 War in Bosnia”, **Şinasi Tekin Anısına Uygurlardan Osmanlıya**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005.

Birnbaum, Eleazar, " Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 1: The Berlin Catalogue", **Journal of the American Oriental Society**, 103, sy. 2, 1983, s. 413-420.

Birnbaum, Eleazar, "Turkish Manuscripts: Cataloguing Since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued. Part 2: Yugoslavia, Bulgaria, Romania", **Journal of the Oriental Society**, 103, 1983, s. 515-532.

Birnbaum, Eleazar, "Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 3: U.S.S.R., Iran, Afghanistan, Arab Lands (except Palestine), Israel and Palestine, India and Pakistan, China", **Journal of the American Oriental Society**, 103, sy. 4, 1983, s. 691-707.

Birnbaum, Eleazar, "Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 4: Hungary, Czechoslovakia, Poland, Great Britain, Ireland, The Netherlands, Belgium, France, Germany, Switzerland, Austria, Italy, Finland, United States, Canada", **Journal of the American Oriental Society**, 104, sy. 2 (1984), s. 303-314.

Birnbaum, Eleazar, "Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 5: Turkey and Cyprus", **Journal of the American Oriental Society**, 104, sy. 4, 1984, s. 465-503.

Birnbaum, Eleazar, "Turkish Manuscripts: Cataloguing since 1960 and Manuscripts Still Uncatalogued, Part 6: Turkish and Persian Manuscripts in Morocco", **Journal Asiaticae** 287, sy. 2, 1999, s. 433-55.

Birnbaum, Eleazar, Turkish Manuscripts Victims of War: Turkish Manuscripts, Part 7: Oriental Institute, Sarajevo Section1", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları (Âgâh Sırrı Levend Hâtıra Sayısı)**, C. XXIV/3, 2000, s. 39-80.

Blaskovic Jozef; Vesely, Rudolf; Petroček Karel, **Arabische Türkische und Persische handschriften der Universitaetsbibliothek in Bratislava = Arabske, Turecke a Perzske Rukopisy Univerzitetnej kniznice v Bratislave**, Bratislava, 1961.

Bloch, E., **Catalogue des manuscrits Turcs**, 2 cilt, Paris, 1932-33.

Boskov, Vanco, **Katalog Turkish Rukopisa**, Sarajevo, 1998.

Brina, Elsev, "Kosova'da Bulunan Oryantal El Yazmaları", **Hacı Bektaş Veli Araştırma Dergisi**, sy. 34 (Yaz 2005), Ankara, s. 33-190.

Brockelmann, C., **Verzeichnis Der Arabischen, Persischen, Türkischen Und Hebraischen handschriften Der Stadtbibliothek Zu Breslau**, Breslau, 1903.

Can, Mustafa, "Konya İl Halk Kütüphanesi Prof. Dr. Nafiz Uzluk ve Yusufâğa Bölümlerindeki Türkçe Yazma Eserler Üzerine Araştırmalar", (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1985.

Ceyhan, Abdullah, **Diyanet İşleri Başkanlığı Kütüphanesi Elyazması Eserler Kataloğu I-II**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1994.

Cunbur, Müjgan; Kaya, Dursun; Ünver, Niyazi; Yılmaz, Hacı, **Türk Dil Kurumu Yazma Eserler Kataloğu**, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Cunbur, Müjgan; ve ötekileri, **Milli Kütüphane Yazmalar Kataloğu I-V**, Ankara, 1987-1997.

Daga, Necla, "İstanbul Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yıldız Bölümü Mesneviler Kataloğu", (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1973

Dağlı, Yücel; Bilgin, Orhan, **Yapı Kredi Sermet Çifter Araştırma Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2001.

Dobraca, Kasım, **Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukopisa, C. I**, Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, Sarajevo, 1963.

Dobraca, Kasım, **Katalog Arapskih, Turskih i Perzijskih Rukapisa, C. II**, Gazi Hüsrev-Begova Biblioteka, Sarajevo, 1979.

Eminoğlu, Mehmet, Koyunoğlu Müze ve Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu, Konya, 1997.

Erdem, Cemal, “İstanbul Belediye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Katalogu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1976.

Erkal, Abdülkadir, “Atatürk Üniversitesi Kütüphanesi Seyfettin Özege Kitaplığında Bulunan “nâme” ve “ıye” isimli Yazma Eserler”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 15, 2000, s. 213-275.

Ethe, Hermann, **Catalogue of the Persian, Turkish, Hindustani and Pushtu manuscripts in the Bodleian Library**, Oxford, 1930.

Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome III, Sarajevo 1991.

Flemming, Beschrieben von Barbara, **Türkische Handschriften I**, Wiesbaden, 1968.

Flügel, Gustav Leberecht, **Die Arabischen Persischen Türkischen Handschriften der Kaiserlichen und Königlichen Hofbibliothek zu Wien**, 3 cilt, Wiemar, 1977.

Gökçeeren, Banu, “İstanbul Üniversitesi Kütüphanesi Yıldız Yazmaları Arasındaki 17-18-19.yy. Manzum Eserlerin Kataloğu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1972.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. I**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1967.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. II**, MEB, Yayınları, Ankara, 1971.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. III**, MEB, Yayınları, Ankara, 1972.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Mevlana Müzesi Yazmalar Kataloğu, C. IV**, TTK, Ankara, 1994.

Gönültas, Güler, **Manisa İl Halk Kütüphanesi Türkçe El Yazmaları Katalogu**, Türk Kütüphaneciler Derneği Manisa Subesi Yayınları, Manisa, 1986.

Götz, Beschrieben von Manfred, **Türkische Handschriften II**, Wiesbaden, 1968.

Götz, Beschrieben von Manfred, **Türkische Handschriften IV**, Wiesbaden, 1979.

Hadâik, İbn-i Yûsuf-ı Şîrâzî, **Fihrist-i Kütübhâne-i Medrese-i Âlî Sipehsâlâr**, (2. Cilt: kütüb-i hattî-i Fârisî vü Arabî vü Türkî), Tahran 1318.

İsen, Mustafa; Canım, Rıdvan, “Atatürk Üniversitesi Agah Sırrı Levent Koleksiyonunda Bulunan Türkçe Mesnevi Yazmalar”, **Atatürk Üniversitesi Kazım Karabekir Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy. 2, 1991, s. 33-64.

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VI, London-Sarajevo 1999

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VIII, London-Sarajevo 2000.

Jahic, Mustafa, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XII, London-Sarajevo 2002.

Karabulut, Ali Rıza, **el-Mahtûtâtü'l-Mevcûde fî Mektebâti İstanbul ve Anadolu = İstanbul ve Anadolu Kütüphanelerinde Mevcut El Yazması Eserler Ansiklopedisi I-III**, Kayseri, 2005.

Karabulut, Ali Rıza, **Kayseri Raşid Efendi Eski Eserler Kütüphanesindeki Türkçe, Farsça Arapça Yazmalar I-II**, Mektebe Yayınları, Kayseri, 1995.

Karabulut, Ali Rıza; Karabulut, Ahmet Turan, **Mu'cemü't-Târihi't-Türâsi'l-İslâmî fî Mektebâti'l-Âlem: el-Mahtûtât ve'l-Matbûât = Dünya Kütüphanelerinde Mevcut İslam Kültür Tarihi ile İlgili Eserler Ansiklopedisi I-VI** (6. cilt indekstir), Mektebe Yayınları, Kayseri, (tarihsiz).

Karatay, Fehmi Edhem, **Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, 2 cilt, İstanbul, 1961.

Kılıç, Atabey, **Ege Üniversitesi Merkez Kütüphanesi Yazmaları Alfabetik Kataloğu I**, Kayseri, 2001.

Komisyon, **Arnavutluk Devlet Arşivleri Osmanlı Yazmaları Kataloğu**, Türk Hava Kurumu Basımevi, Ankara, 2001.

Komisyon, **Hâfız Ali Efendi Yazma Eserler Kataloğu**, (editör: Cemal Ergün), Özkan Matbaası, Kahramanmaraş, 2007.

Komisyon, **İstanbul Kütüphaneleri Tarih-Coğrafya Yazmaları Katalogları: I. Türkçe Tarih Yazmaları**, Maarif Vekaleti, Ankara, 1946.

Krafft, Albrecht, **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der K.K. Orientalischen Akademie zu Wien**, Wien, 1842.

Kut, Günay, **Supplementary Catalogue of Turkish Manuscripts in the Bodleian Library with Reprint of the 1930 Catalogue by the Ethe**, Oxford University Press, Oxford, 2003.

Kut, Günay, **Tercüman Gazetesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu**, Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1989.

Kut, Günay; Aynur, Hatice; Üçer, Cumhure; Büyükkarcı Yılmaz, Fatma, **Kandilli Rasathanesi El Yazmaları I: Türkçe Yazmalar**, Boğaziçi Üniversitesi Yayınevi, İstanbul, 2007.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome X, London-Sarajevo 2002.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XIV, London-Sarajevo 2005.

Lavic, Osman, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XV, London-Sarajevo 2006.

Majda, Tadeusz, **Katalog Rekopisow Tureckich i Perskich**, Warszawa, 1967.

Minorsky, V., The Chester Beatty Library, **A Catalogue of the Turkish Manuscripts and Miniatures with an Introduction by the Late J.V.S. Wilkinson**, Dublin, 1958.

Nametak, Fehim, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome IV, London-Sarajevo 1998

Nametak, Fehim, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome V, London-Sarajevo 1999

Nametak, Fehim; Trako, Salih, **Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts in the Collection of the Bosnians' Institute I**, Zürich 1997.

Nametak, Fehim; Trako, Salih, **Catalogue of Arabic, Persian, Turkish and Bosnian Manuscripts in the Collection of the Bosnians' Institute II**, Bosniak Institute, 2003.

Noja, Sergio, **Catalogo Dei Manoscritti Orientali Della Biblioteca Nazionale Di Torino**, Roma, 1974.

Okuyucu, Cihan, “Tunus Milli Kütüphanesindeki Türkçe El Yazmaları”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sy. 7-8 İstanbul, Kasım 2000, s.135-170.

Okuyucu, Cihan, **Kayserili Rasim Deniz Yazmaları Kataloğu**, Kayseri, 1994.

Örnek, Mustafa Şahidi, “Süleymaniye Kütüphanesi Türkçe Mesnevi Yazmaları Kataloğu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1974.

Örs, Derya; Kemal Tuzcu; Muhammed Hekimoğlu, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu I**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2006.

Örs, Derya; Kemal Tuzcu; Muhammed Hekimoğlu, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Kütüphanesi Yazmalar Kataloğu II/1**, Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Yayınları, Ankara, 2008.

Özege, Seyfettin, **Eski Harflerle Basılmış Türkçe Eserler Kataloğu**, Fatih Matbaası, İstanbul, 1971-1979.

Özen, Mine Esiner, **Dr. Emel Esin Kütüphanesi Katalogu (Yazma Eserler)**, İstanbul, 1995.

Özgökmen, Ali, “Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphanesi’nde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1987.

Özyurt, Fikret Bahattin, “Topkapı Sarayında Bağdat Köşkündeki Kütüphanede Bulunan Türkçe Yazma Eserlerin Kataloğu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1938.

Parlatır, İsmail; Hazai, György, **Macar Bilimler Akademisi Kütüphanesi’deki Türkçe El Yazmaları Katalogu**, Türkiye Bilimler Akademisi Yayınları, Ankara, 2007.

Pertsch, Wilhelm, **Die Türkischen Handschriften der Koniclichen Bibliothek zu Berlin**, Berlin, 1889.

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome IX, London-Sarajevo 2001

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XIII, London-Sarajevo 2004.

Popara, Haso, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome XVI, London-Sarajevo 2008.

Popara, Haso; Fajic, Zejnil, **Catalogue of the Arabic, Turkish, Persian and Bosnian Manuscripts in the Ghazi Husrev-Bey Library in Sarajevo**, Tome VII, London-Sarajevo 2000.

Rieu, Charles, **Catalogue of The Turkish Manuscripts in The British Museum**, Londra, 1888.

Rossi, Ettore, **Elenco dei manoscritti Turchi Della Biblioteca Vaticana : Vaticani, Barberiniani, Borgiani**, Roma, 1953.

Sarı, Mehmet, “Afyon GAP Kütüphanesi ve TÜYOTAK 03’te Bulunmayan Yazmalar”, **BİR: Prof. Dr. Kemal Eraslan Armağanı**, sy. 9-10, 1998, s. 557-563.

Sarı, Mehmet, “Çankırı İl Halk Kütüphanesi’ndeki Türkçe Yazma Eserler”, **Sosyal Bilimlerde Araştırma**, sy. 2-3, 1992, s. 28-30.

Schmidt, Jan, **Catalogue of Turkish Manuscripts in the Library of Leiden University and Other Collections in the Netherlands: Comprising the Acquisitions of Turkish Manuscripts in the Seventeenth and Eighteenth Centuries**, I (2000)-II(2002)-III (2006), Leiden.

Siviloğlu, Osman, “Mevlana Müzesi Yazma Eserler Kataloğu: I ve II”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1996.

Sohrweide, Beschrieben von Hanna, **Türkische Handschriften V**, Wiesbaden, 1981.

Sohrweide, Beschrieben von Hanna, **Türkische handschriften: und einige den handschriften enthaltene und Arabische werke**, Wiesbaden, 1974.

Şarlı, Mahmut, “Medîne-i Münevvere’deki Ârif Hikmet Bey Kütüphanesi’nde Bulunan Edebiyatla İlgili Türkçe Yazma Eserler”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 11, İstanbul, 2001, s. 99-112.

Şeker, Mehmet; Mercan, İ. H., “Tunus Millî Kütüphanesindeki Türkçe Elyazmaları”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 2, İzmir 1985, s. 105-122

Şeşen, Ramazan; İzgi, Cevat; Altan, Mustafa Haşim, **Kıbrıs İslâm Yazmaları Kataloğu**, İstanbul, 1995.

TÜYATOK 1: Anıtkabir, Cumhurbaşkanlığı, Türkiye Büyük Millet Meclisi, Adıyaman İl Halk Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Sabiha Acun ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1979.

TÜYATOK 10: Adana İl Halk Ktp. ve Müzesi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1985.

TÜYATOK 11: Adana İl Halk Ktp. ve Müzesi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986.

TÜYATOK 12: Adana İl Halk Ktp. ve Müzesi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Servet Bayoğlu ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1986.

TÜYATOK 13: Süleymaniye Ktp. Amcazade Hüseyin Paşa ve Hekimbaşı Mustafa Nazif Efendi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal),

(hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1987.

TÜYATOK 14: Amasya Bayezid İl Halk Ktp., (editör: Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Sabiha Acun ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1990.

TÜYATOK 15: Amasya Bayezid İl Halk Ktp., (editör: Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Sabiha Acun ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1990.

TÜYATOK 16: Amasya Bayezid İl Halk Ktp., (editör: Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Faruk Alp ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1992.

TÜYATOK 17: Amasya Bayezid İl Halk Ktp., (editör: Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Faruk Alp ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1995.

TÜYATOK 18: Amasya Bayezid İl Halk Ktp., (editör: Servet Bayođlu), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 2002.

TÜYATOK 19: Süleymaniye Ktp. Mustafa Aşir Efendi Ktp., (editör: Altınay Sernikli), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1994.

TÜYATOK 2: Giresun, Ordu, Rize, (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Hasip Barış ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1980.

TÜYATOK 20: Afyon İli Yazmaları Kataloğu (Gedik Ahmed Paşa İl Halk Ktp. İl Müzesi, Dinar İlçe Halk Ktp.), (editör: Altınay Sernikli), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Mùdùrlùđù, Ankara, 1996.

TÜYATOK 21: Balıkesir İli Yazmaları Kataloğu (Balıkesir İl Halk Ktp., Dursunbey İlçe Halk Ktp., Edremit İlçe Halk Ktp.), (editör: Servet Bayođlu), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 1997.

TÜYATOK 22: Çankırı İl Halk Ktp. Yazmaları Kataloğu, (editör: Servet Bayođlu), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 1998.

TÜYATOK 23: Burdur I, (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 2000.

TÜYATOK 24: Burdur II, (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 2000.

TÜYATOK 25: Isparta (Halil Hamit Paşa İl Halk Ktp., Uluborlu Alaaddin Keykubat İlçe Halk Ktp. Yalvaç Ali Rıza Efendi İlçe Halk Ktp., Şarkikaraağaç İlçe Halk Ktp., Senirkent İlçe Halk Ktp., Aydoğmuş İlçe Halk Ktp.), (editör: Dursun Kaya), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 2000.

TÜYATOK 26: Eskişehir İl Halk Ktp. Yazmaları Kataloğu, (editör: Servet Bayođlu; E. Selma Kutlu), (hazırlayanlar: Dursun Kaya ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 2002.

TÜYATOK 3: İstanbul: Süleymaniye Yazmalar Merkezi: Ali Nihat Tarlan Dermesi, (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Hasip Barış ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 1981.

TÜYATOK 4: Antalya: Antalya İl Müzesi, Alanya İlçe Müzesi, Akseki Mehmed Yeđen Paşa Ktp., Elmalı İlçe Halk Kùtùphaneleri., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Servet Bayođlu ve ötekiler), Kùltür Bakanlığı Kùtùphaneler Genel Müdürlüđu, Ankara, 1982.

TÜYATOK 5: Antalya: Elmalı İlçe Halk Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1982.

TÜYATOK 6: Antalya: Elmalı İlçe Halk Ktp. ve Tekelioğlu Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1983.

TÜYATOK 7: Antalya: Tekelioğlu Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Selahattin Alpay ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1984.

TÜYATOK 8: Antalya: Tekelioğlu Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu), (hazırlayanlar: Selahattin Alpay ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1984.

TÜYATOK 9: Bayezid Devlet Ktp. Merzifonlu Kara Mustafa Paşa Ktp., (editör: İsmet Parmaksızoğlu; Abdullah Uysal), (hazırlayanlar: Elmas Acar ve ötekiler), Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü, Ankara, 1984.

Yardım, Ali, **İzmir Milli Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu**, C. III, İzmir, 1997.

Yaşar, Mustafa, “Konya Belediyesi İzzet Koyunoğlu Şehir Müzesi Kütüphanesi’nde Bulunan Yazma Türkçe Eserler Kataloğu”, (Basılmamış Y. Lisans Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1988.

Yener, Ferhunde, “Atıf Efendi ve Ragıp Paşa kütüphaneleri Türkçe Yazma Mesneviler Kataloğu”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1976.

Yeter, Nejat, “Bursa İl Halk Kütüphanesi Eski Eserler Kısmında Türkçe Yazma Mesneviler”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı, İstanbul, 1971.

Yıldırım, Ali İhsan, **Necip Paşa Kütüphanesi Yazma Eserler Kataloğu I**, Tire, 2003.

Zeren, Mehmet; Güleç, İsmail, **İstanbul Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Kütüphanesi Yazma Eserler Katalogu**, İstanbul, 2009.

Zettersteen, K.V., **Die Arabischen-Persischen und Türkischen handschriften der Universitätsbibliothek zu Uppsala, 2 cilt**, Uppsala, 1930.

Taranan Tezkireler

Ahdî, **Gülşen-i Şua'arâ**, (hazırlayan: Süleyman Solmaz), AKM Yayınları, Ankara, 2005.

Âşık Çelebi, **Meşâ'irü's-şu'arâ: İnceleme – Metin**, C. II, (hazırlayan: Filiz Kılıç), İstanbul Araştırmaları Enstitüsü, İstanbul, 2010.

Beyânî, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, (hazırlayan: Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2008 (e-kitap).

Erdem, Sadık, **Ramiz ve Adab-ı Zurafa'sı: İnceleme-Tenkidli Metin-İndeks-Sözlük**, AKM Yayınları, Ankara, 1994.

Genç, İlhan, **Esrar Dede: Tezkire-i Şuara-yı Mevleviyye: İnceleme, Metin**, AKM Yayınları, Ankara, 2000.

İsen, Mustafa, **Kühü'l-Ahbâr'ın Tezkire Kısmı**, AKM Yayınları, Ankara, 1994.

İsmail Belig, **Nuhbetü'l-Asar li-Zeyli Zübdeti'l-Eş'ar**, (hazırlayan: Abdulkerim Abdulkadiroğlu), AKM Yayınları, Ankara, 1994.

Kınalızâde Hasan Çelebi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, (hazırlayan: Aysun Sungurhan), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009 (e-kitap).

Kut, Günay, **Heşt Bihişt The Tezkire by Sehî Beg**, Harvard Üniversitesi Yayınları, Harvard, 1978.

Latîfî, **Tezkiretü's-Şu'arâ ve Tabsıratü'n-Nuzamâ**, (hazırlayan: Rıdvan Canım), AKM Yayınları, Ankara, 2000.

Mustafa Safâyî Efendi, **Tezkire-i Safâyî**, (hazırlayan: Pervin çapan), AKM Yayınları, Ankara, 2005.

Sâlim Efendi, **Tezkiretü's-Şu'arâ**, (hızl. Adnan İnce), Ankara, AKM Yayınları, 2005.

IRCICA Bilim Literatürü Tarihi Serileri

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; İzgi, Cevat; Akpınar, Cemil; Fazlıoğlu, İhsan, **Osmanlı Astronomi Literatürü Tarihi, 2 cilt**. İstanbul, 1997.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; İzgi, Cevat, **Osmanlı Matematik Literatürü Tarihi, 2 cilt**, İstanbul, 1999.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekar, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Furat, A. Hamdi, **Osmanlı Coğrafya Literatürü Tarihi, 2 cilt**, İstanbul, 2000.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekar, M. Serdar; Gündüz, Gülcan, **Osmanlı Mûsikî Literatürü Tarihi**, İstanbul, 2003.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekar, M. Serdar; Gündüz, Gülcan, **Osmanlı Askerlik Literatürü Tarihi, 2 cilt**, İstanbul, 2004.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekar, M. Serdar; Gündüz, Gülcan; Bulut, Veysel, **Osmanlı Tabii ve Tatbiki Bilimler Literatürü Tarihi, 2 cilt**, İstanbul, 2006.

Şeşen, Ramazan; İhsanoğlu, Ekmeleddin; Bekar, M. Serdar; Gündüz, Gülcan, **Osmanlı Tıbbi Bilimler Literatürü Tarihi**, 4 cilt, İstanbul, 2008.

Tergip, Ayhan, "British Library'deki Muhtelif Türkçe Yazmalar", **Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi**, C. IV, sy. 17, Bahar, 2011, s. 166-76.

II. Kitaplar

Adivar, Adnan, **Osmanlı Türklerinde İlim**, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1970.

Akalın, Mehmet, **Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, Ankara, 1975.

Akdoğan, Yaşar, **Ahmedi Divanı'ndan Seçmeler**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1988.

Akı, Niyazi, **Türk Tiyatro Edebiyatı Tarihi I**, Dergah Yayınları, İstanbul, 1989.

Akkuş, Mehmet, **Abdullah Salâhaddîn-i Uşşâkî (Salâhî)'nin Hayatı ve Eserleri**, MEB Yayınları, Ankara, 1998.

Aksoy, Hasan, **Mustafa Ali'nin Manzum Kırk Hadis Tercümelere**, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Tesisleri, İstanbul, 1991.

Aksoy, Ömer Asım, **Atasözleri ve Deyimler Sözlüğü**, İnkılâp Kitabevi, İstanbul, 1998.

Aksoyak, İ. Hakkı, **Ahmed-i Yesevî'nin Rumelili Bir Takipçisi: Üsküplü Atâ, Tuhfetü'l-Uşşâk**, Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2006.

Altun, Kudret, **Pend-nâme-i Nazmî (Tercüme-i Pendnâme-i Attâr)**, Laçın Kitabevi, Kayseri, 2004.

And, Metin, **Başlangıcından 1983'e Türk Tiyatro Tarihi**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2004.

Arat, Reşit Rahmeti, **Eski Türk Şiiri**, TTK Yayınları, Ankara, 1991.

Ayan, Gönül, **Lâmi'î Vâmık u Azrâ (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1998.

Ayan, Gönül, **Tebrizli Ahmedî, Esrâr-nâme (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1996.

Ayan, Hüseyin, **Şeyhoğlu Mustafa, Hurşîd-nâme (Hurşîd ü Feraşâd), [İnceleme-Metin-Sözlük-Konu Dizini]**, Atatürk Üniversitesi, Erzurum, Basımevi, 1979.

Aygil, Yakup, **Hıristiyan Türklerin Kısa Tarihi**, Ant Yayınları, İstanbul, 1995.

Aynur, Hatice, **XV. Yüzyıl Şairi Çâkerî ve Divanı (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1999.

Ayverdi, İlhan, **Misalli büyük Türkçe sözlük = Kubbealtı Lugatı**, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul, 2005.

Bağdatlı İsmail Efendi, **Îzâhu'l-Meknûn fi'z- Zeyli ale'l-Keşfi'z-Zünûn an Esâmi'l-Kütübi ve'l-Fünûn**, I-II, (hazırlayanlar: Şerafettin Yaltkaya; Rıfat Bilge), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1945-47.

Bağdatlı İsmail Efendi, **Hediyetü'l-Ârifin Esmâü'l-Müellifin ve Âsâru'l-Musannifin**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1955.

Baltacı, Cahit, **XV-XVI. Yüzyıllarda Osmanlı Medreseleri**, İFAV Yayınları, İstanbul, 2005.

Behar, Cem, **Ali Ufkî ve Mezmurlar**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 1990.

Bekâyî, **Mensur Süheyl ü Nevbahar (İnceleme-Metin-Sözlük)**, (hazırlayan: Selami Ece), Aktif Yayınevi, Erzurum, 2003.

Bergamalı Kadri, **Müessiretü'l-Ulum: (Tıpkıbasım, Çevriyazılı Metin ve Dizin)**, (yayına hazırlayan: Besim Atalay), TDK Yayınları, Ankara, 1946.

Bilgin, Azmi, **Emre, Terceme-i Pend-nâme-i Attar**, İstanbul, Enderun Kitabevi, 1998.

Bilkan, Ali Fuat, **Türk Edebiyatında Muamma**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2000.

Birici, Sevim, **Şâh u Gedâ (Şâh u Dervîş) Mesnevileri ve Bursalı Rahmî'nin Şâh u Gedâ'sı**, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2007.

Birnbaum, Eleazar, **The Book of Advice= Mütercimi Meçhul İlk Türkçe Kâbûsnâme (İnceleme-Sözlük-Tıpkıbasım)**, Harvard Üniversitesi Basımevi, 1981.

Boztaş, İsmail; Yener, Şirin Okyayuz, **Açıklamalı Çeviri Terimleri Sözlüğü**, Siyasal Kitabevi, İstanbul, 2005.

Budak, Ali, **Batılılaşma ve Türk Edebiyatı: Lale Devri'nden Tanzimat'a Yenileşme**, Bilge Kültür Sanat, İstanbul, 2008.

Bursalı Mehmed Tâhir, **Osmanlı Müellifleri**, (hazırlayanlar: Mustafa Tatçı- Cemal Kurnaz), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2000.

Caferoğlu, Ahmet, **Türk Dili Tarihi**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 2000.

Cem Sultan, **Cemşîd ü Hurşîd**, (hazırlayan: Adnan İnce), TDK Yayınları, Ankara, 2000..

Cerrahoğlu, İsmail, **Tefsîr Usulü**, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara, 1983.

Ceyhan, Adem, **Murâdnâme (Tercüme-i Kâbûsnâme)**, MEB Yayınları, Ankara, 1997.

Ceyhan, Adem, **Türk Edebiyatı'nda Hazret-i Ali Vecizeleri**, Öncü Kitap, Ankara, 2006.

Ceylan, Ömür, **Böyle Buyurdu Sûfî**, Kapı Yayınları, İstanbul, 2005.

Ceylan, Ömür, **Tasavvufî Şiir Şerhleri**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2000.

Coşkun, Menderes, **Klâsik Türk Şiirinde Edebî Tenkit**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Çaldak, Süleyman, **Sâbir Pârsâ'nın Gül ü Nevrûz Mesnevisi: inceleme-metin**, Özserhat Yayınevi, Malatya, 2004.

Çavuşoğlu, Mehmet, **Yahyâ Bey ve Yusuf u Zelîhâ (Tenkidli Metin)**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1979.

Çaylıoğlu, Abdullah, **Niyâzî-i Mısırî Şerhleri**, İnsan Yayınları, İstanbul, 1999.

Çelebioğlu, Amil, **Türk Edebiyatında Mesnevi (XV. Yüzyıla Kadar)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 1999.

Çıpan, Mustafa; Efe, Ahmet, **Koyunoğlu Müzesi'nde Kırk Hadis Mecmuası**, Konya Büyükşehir Belediyesi Kültür Yayınları, Konya, 2003.

Demir, Ziya, **Osmanlı Müfessirleri ve Tefsir Çalışmaları: (Kuruluştan X/XVI. Asrın Sonuna Kadar)**, Ensar Neşriyat, İstanbul, 2006.

Demirci, Muhsin, **Kur'an Tarihi**, İFAV Yayınları, İstanbul, 1997.

Demirel, Şener, **Dinle Neyden: Mesnevî'nin İlk 18 Beytinin Türkçe Şerhleri**, Manas Yayıncılık, Elazığ, 2009.

Derviş Hayâlî, **Ravzatü'l-Envâr**, (hazırlayan: M. Fatih Köksal), Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Derviş Muhammed Yemini, **Fazilet-name: gramatikal dizin**, 2 cilt, (hazırlayan: Yusuf Tepeli), TDK Yayınları, Ankara, 2002.

Develi, Hayati, **Osmanlı'nın Dili**, 3F Yayınları, İstanbul, 2006.

Diclehan, Şakir, **Hız. Ali Divanı**, Ana Yayınları, İstanbul, 1981.

Dihhudâ, Ali Ekber, **Lugatnâme**, Dânişgâh-ı Tahrân, Tahrân, 1958.

Dilçin, Cem, **Mes'ûd Bin Ahmed, Süheyl ü Nevbahâr: İnceleme-Metin-Sözlük**, AKM Yayınları. Ankara, 1991.

Doğan, M. Nur, **Fuzûlî Leylâ ve Mecnûn Metin, Düzyazıya Çeviri, Notlar ve Açıklamalar**, Yapı Kredi Yayınları, İstanbul, 2004.

Durmuş, Zülfikar, **Kur'ân'ın Türkçe Tercümeleri**, Rağbet Yayınları, İstanbul, 2007.

Ebû Hamid Muhammed b. Abdürrahim Ebû Hamid Gırnati, **Rihletü'l-Gırnati: Tuhfetü'l-Elbab ve Nuhbetü'l-A'cab**, (harrereha ve kaddem leha: Kâsım Vehb), Dârü's-Süveydi, Beyrut, 2003.

Ebû Muhammed b. Alî ez-Zâhirî es-Semerkindî, **Sinbâd-Nâme**, (Mukaddime ve Haşiyelerle Neşr Eden: Ahmed Ateş), İstanbul, 1948.

Ebü'l-Berekat Nureddin Abdurrahman b. Ahmed b. Muhammed Cami, **Nefehatü'l-üns: evliya menkıbeleri**, (tercüme eden: Lâmi'î Çelebi), (hazırlayanlar: Süleyman Uludağ, Mustafa Kara), Marifet Yayınları, İstanbul, 1995.

Eckmann, Janos, “Çağatayca”, **Harezm, Kıpçak ve Çağatay Türkçesi Üzerine Araştırmalar**, (yayıma hazırlayan: Osman Fikri Sertkaya), AKM Yayınları, Ankara, 1996.

Ehmede Xani, **Mem u Zin**, (Tercüme eden: Mehmet Emin Bozarıslan), Gün Yayınları, İstanbul, 1968.

Ercilasun, Ahmet B., **Başlangıçtan Yirminci Yüzyıla Türk Dili Tarihi**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

Ergun, Sadettin Nüzhet, **Türk Şairleri**, İstanbul.

Erkul, Rasih, **Manisalı Birrî Mehmed Dede, Hayatı, Eserleri, Edebî Şahsiyeti ve Divanı**, Manisa, 2000.

Ertem, Rekin, **Yahyâ Divanı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1995.

Eruz, Sakine, **Çeviriden Çeviribilime: Yüzyılımız Penceresinden Çeviribilimsel Gelişmelere Bir Bakış**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2003.

Eruz, Sâkine, **Çok Kültürlülük ve Çeviri: Osmanlı Devleti'nde Çeviri Etkinliği ve Çevirmenler**, Multilingual Yayınları, İstanbul, 2010.

Feyzî Çelebi, **Şem' ü Pervâne (İnceleme-Metin-Tıpkıbasım)**, (hazırlayan: Gönül Alpay Tekin), Harvard, 1991.

Flemming, Barbara, **Fahris Husrev u Şirin von Jahre 1367**, ZDMG, CXV/I, Wiesbaden, 1968.

Gelibolulu Mustafa Âlî, **Tuhfetü'l-Uşşâk**, (hazırlayan: İ. Hakkı Aksoyak), MEB Yayınları, İstanbul, 2003.

Gençosman, M. Nuri, **Pendname: Öğüt Kitabı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985.

Gibb, E. J. Wilkinson, **A History of Ottoman Poetry**, (Çeviren: Ali Çavuşoğlu), Akçağ Yayınları, Ankara, 1999.

Göktürk, Akşit, **Çeviri Dillerin Dili**, Çağdaş Yayınlar, İstanbul, 1986.

Gökyay, Orhan Şaik, **Keykavus, Mercimek Ahmet, Kabusnâme**, Maarif Matbaası, İstanbul, 1944.

Gölpınarlı, Abdülbaki, **Hâfız Divanı**, MEB Yayınları, İstanbul, 1992.

Gutas, Dimitri, **Yunanca Düşünce Arapça Kültür**, (Çeviren: Lütfü Şimşek), Kitap Yayınevi, İstanbul, 2003.

Gültaş, Ayhan, **Halîlnâme**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996.

Güleç, İsmail, **Ruhü'l-mesnevi: Mesnevi'nin ilk 748 Beytinin Şerhi**, İnsan Yayınları, İstanbul, 2004.

Güleç, İsmail, **Türk Edebiyatında Mesnevî Tercüme ve Şerhleri**, Pan Yayıncılık, İstanbul, 2008.

Günay, Ünver; Güngör, Harun, **Türklerin Dini Tarihi**, Ocak Yayınları, İstanbul, 1997.

Güngör, Şeyma, **Hadîkatü's-Sü'edâ**, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1987.

Gürgendereli, Müberra, **Mostarlı Ziyâ'î, Şeyh-i San'ân Mesnevisi**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2007.

Gürgendereli, Müberra, **Hasan Ziyâ'î, Hayatı-Eserleri-Sanatı ve Divanı (İnceleme-Metin)**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2002.

Güzel, Abdurrahman, **Hacı Bektaş Velî ve Makâlât**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2002.

Habib, M. A. R., **A History of Literary Criticism: from Plato to the Present**, Blackwell Publishing, 2005.

Hacıeminoğlu Necmettin, **Kutb'un Hüsrev ü Şîrîn'i ve Dil Hususiyetleri**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1968.

Hatîboğlu, **Letayifname: (inceleme-metin-sözlük-tıkpıbasım)**, (hazırlayan: Veysi Sevinçli), (editör: S. Kemal Ermetin), Töre Yayın Grubu, İstanbul, 2007.

Hoca, Nazif M., **Sûdî, Hayatı, Eserleri ve İki Risalesinin Metni**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Hüseyin Kazım Kadri, **Büyük Türk Lügatı**, C. III, İstanbul, 1943.

İhsanoğlu, Ekmeleddin, **Mısırdaki Türkler ve Kültürel Mirasları**, IRCICA Yayınları, İstanbul, 2006.

İlaydın, Hikmet, **Gülistân**, Milli Eğitim Basımevi, Ankara, 1946.

İnal, İbnü'l-Emin Mahmud Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-Şu'arâ)**, C. IV, (hazırlayan: İbrahim Baştuğ), AKM Yayınları, Ankara, 2002.

İnal, İbnülemîn Mahmûd Kemal, **Son Asır Türk Şairleri (Kemâlü'ş-su'arâ)**, (hazırlayan: M. Kayahan Özgül), AKM Yayınları, Ankara, 2000.

İnan, Abdülkadir, **Kur'an-ı Kerim'in Türkçeye Tercüme Üzerine Bir İnceleme**, Diyanet İşleri Başkanlığı, Ankara, 1961.

İnce, Adnan, **Cem Sultan Cemşîd ü Hurşîd**, TDK Yayınları, Ankara, 2000.

İzgi, Cevat, **Osmanlı Medreselerinde İlim**, İz Yayınları, İstanbul 1997.

Kanar, Mehmet, (yayına hazırlayan ve çeviren), **Ömer Hayyam, Rübailer (Dr. Abdullah Cevdet, Hüseyin Daniş, Hüseyin Rifat)**, Deniz Kitabevi, İstanbul, 2000.

Karaağaç, Günay, **Lutfi Divanı (Giriş-Metin-Dizin-Tıpkıbasım)**, AKM Yayınları, Ankara, 1997.

Karahan, Abdülkadir, **İslami Türk Edebiyatında Kırk Hadis**, Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları, Ankara, 1991.

Karahan, Leyla, **Erzurumlu Darir, Kıssa-i Yûsuf**, TDK, Yayınları, Ankara, 1994.

Karlığa, Bekir, **İslam Düşüncesinin Batı Düşüncesine Etkileri**, Litera Yayıncılık, İstanbul, 2004.

Kâtip Çelebi, **Keşfü'z-Zünûn**, 5 cilt, (tercüme eden: Rüştü Balcı), Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul, 2007.

Kavruk, Hasan, **Bahtiyar-name (İnceleme-Metin)**, Öz Serhat Yayıncılık, Malatya 1998.

Kavruk, Hasan, **Eski Türk Edebiyatı'nda Mensur Hikâyeler**, MEB Yayınları, Ankara, 1998.

Kavruk, Hasan; Çaldak, Süleyman; Yoldaş, Kazım, **el-Ferec Ba'de's-şidde (Karşılaştırmalı Metin)**, Malatya, 2000.

Kayaoğlu, Taceddin, **Türkiyede Tercüme Müesseseleri**, Kitabevi, İstanbul, 1998.

Kefeli Hüseyin, **Râznâme (Süleymaniye, Hekimoğlu Ali Paşa No. 539)**, (hazırlayan: İ. Hakkı Aksoyak), Harvard University, Harvard, 2004.

Kemal Paşazâde, **Yusuf u Zeliha: (Süleymaniye, Lala İsmail Efendi 621) = Yûsuf u Züleyhâ**, (çeviriyazı ve tıpkıbasım: Mustafa Demirel), (yayına hazırlayanlar: Şinasi Tekin-Gönül Alpay Tekin), Cambridge, Mass, Harvard University, 2004.

Koç, Mustafa, **Baleybelen Muhyi-i Gülşeni İlk Yapma Dil**, Klasik Yayınları, İstanbul, 2005.

Koman, Mahmud Mesud, **Tuhfe-i Mübarizi: Lübabü'n-Nuhab Tercümesi: Aydınoğlu Mehmed Bey Namına Türkçe'ye Çevrilen Bir Tıp Kitabı**, Bilgi Basım ve Yayınevi, İstanbul, 1955.

Korkmaz, Zeynep, Sadreddin Şeyhoğlu, **Marzubannâme Çevirisi**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1973.

Korkmaz, Zeynep, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar**, TDK Yayınları, Ankara, 1995.

Köksal, M. Fatih, **Yenipazarlı Vâlî Hüsn ü Dil (İnceleme-Tenkitli Metin)**, Kitabevi Yayınları, İstanbul, 2003.

Köktekin, Kazım, **Yûsuf-ı Meddâh, Varka ve Gülşâh**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

Köprülü, M. Fuat, **Türk Edebiyatı Tarihi**, Ötüken Yayınları, İstanbul, 1981.

Kurnaz, Cemal; Çeltik, Halil, **Osmanlı Dönemi Kırım Edebiyatı**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1997.

Kültüral, Zühal, **Şerîfî, Yûsuf u Zelîhâ (Metin-Sözlük-Tıpkıbasım)**, İstanbul, 2001.

Kültüral, Zühal; Beyreli, Latif, **Şehnâme Çeviri (metin)**, 4 cilt, TDK Yayınları, Ankara, 1999.

Levend, Agah Sırrı, **Türk Edebiyatı Tarihi**, TTK Yayınları, Ankara, 1984.

Lubis, Muhammad Bukhari, **Qasidahs in honor of the prophet: a comparative study between al- Busiri's al- Burdah and Attar's Na't in his Illahi-namah**, Penerbit Universiti Kebangsaan, Selangor, 1983.

Mengi, Mine, **Mesîhî Dîvânı**, AKM Yayınları, Ankara, 1995.

Meral, Arzu, **Western Ideas Percolating Into Ottoman Minds: A Survey of Translation Activity and the Famous Case of Télémaque**, Leiden, 2010.

Merdümî, **Tuhfetü'l-islâm: Manzûm Kırk Ayet ve Hadis Tercümesi** (hazırlayan: Ahmet Sevgi), Konya, Selçuk Üniversitesi Yayınları, 1993.

Mollâ Câmî, **Ney'in Feryadı –Neynâme-**, (tercüme ve şerh eden: Hoca Neş'et), (hazırlayan: Üzeyir Aslan), Sufi Kitap, İstanbul, 2007.

Muhammed Nazmî-i Halvetî, **Sırr-ı Ma'nevî (Manzum Mesnevî Tercümesi)**, (hazırlayan: Ekrem Bektaş), Selçuk Üniversitesi Mevlana Araştırma ve Uygulama Merkezi Yayınları, Konya, 2009.

Mustafa b. Şemseddîn el-Karahisarî, **Ahterî-i Kebîr**, Matbaa-i Âmire, İstanbul, 1321.

Mütercim Âsım Efendi, **Kâmûs-ı Okyânûs**, Matbaa-i Âmire, İstanbul 1304.

Namlı, Ali, **İsmail Hakkı Bursevi: Hayatı, Eserleri ve Tarikat Anlayışı**, İnsan Yayınları, İstanbul: 2001.

Nev'îzâde Atâ'î, **Hadâ'iku'l-Hakâ'ik fî Tekmileti's-Şakâ'ik**, (hazırlayan: Abdülkadir Özcan), Çağrı Yayınları, İstanbul, 1989.

Nev'izade Atayi, **Sohbetü'l-Ebkar**, (hazırlayan: Muhammet Yelten), İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1999.

Oflu Bilâl Efendi, **Kıssa-i Yûsuf u Zelfhâ**, (hazırlayan: Muhammet Kuzubaş), Karadeniz Dergisi Yayınları, İstanbul 2010.

Okur Meriç, Münevver, **Cem Sultan, Cemşid ü Hurşid (İnceleme-Metin)**, AKM Yayınları, Ankara, 1997.

Olçay, Selahattin, **Ebü'l-Leys Semerkandî, Tezkiretü'l-evliyâ Tercümesi (İnceleme-Metin-İndeks)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

Onur, Naci, **Yusuf u Züleyha, Hamdî**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1991.

Osmânzâde Hüseyin Vassâf, **Sefînetü'l-Evliyâ**, (hazırlayanlar: Mehmet Akkuş- Ali Yılmaz), Kitabevi, İstanbul, 2006.

Özkan, Mustafa, **Mahmûd b. Kâdî-i Manyâs, Gülistan Tercümesi [Giriş-İnceleme-Metin-Sözlük]**, TDK Yayınları, Ankara, 1992.

Öztekin, Nezahat, **Fazlî, Gül ü Bülbül**, Akademi Kitabevi, İzmir, 2002.

Öztürk, İlyas, **Tarihsel Süreçte Çeviri**, Sakarya, 2000.

Öztürk, Zehra, **Hamdullah Hamdi'nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisi: giriş, metin, inceleme ve tıpkıbasım**, Cambridge, 2001.

Pekalın, Mehmet Zeki, **Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü**, MEB Yayınları, Ankara, 2005.

Pekolcay, Necla; Sevim, Emine, **Yunus Emre Şerhleri**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2009.

Rifâ'î, **Bülbülname**, (hazırlayan: Hüseyin Ayan), Emek Matbaası, 1981.

Riyâhî, Muhammed Emîn, **Osmanlı Topraklarında Fars Dili ve Edebiyatı**, (çeviren: Mehmet Kanar), İnsan Yayınları, İstanbul, 1995..

Safâ, Zebîhullâh-i, **Târîh-i Edebiyat der-İran (İran Edebiyatı Tarihi)**, (çeviren: Hasan Almaz), Nüsha Yayınları, Ankara, 2002.

Saraç, M. A. Yekta, **Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat**, Gökkuşbu Yayınları, İstanbul, 2004.

Saraç, M. A. Yekta, **Şeyhülislâm İbni Kemâl: Hayatı, Sanatı, Eserleri ve Bazı Şiirleri**, Risâle Yayınları, İstanbul, 1995.

Savory, Theodore, **Tercüme Sanatı**, (çeviren: Hamit Dereli), MEB Basımevi, Ankara, 1961.

Seferli, Aliyar, **Klassik Azerbaycan Edebiyatı Mesîhî- Varqa ve Gülşa**, Bakü, 2005.

Sevgi, Ahmet, **Molla Câmî'nin Erba'în'i ve Manzûm Türkçe Tercümelere**, Konya, 2004.

Şemseddîn Sâmî, **Kâmûs-ı Türkî**, Enderun Kitabevi, İstanbul, 1989.

Şemseddîn Sâmî, **Kâmûsu'l-A'lâm**, Kaşgar Neşriyat, Ankara, 1996.

Şener, H. İbrahim, **Kaside-i Bürde, Kaside-i Bür'e ve Su Kasidesi: Metin-Mukayese-Tahlil**, İrfan Kültür Eğitim Derneği, İzmir, 1995.

Şentürk, A. Atilla; Kartal, Ahmet, **Üniversiteler İçin Eski Türk Edebiyatı Tarihi**, Dergah Yayınları, İstanbul, 2004.

Şişman, Bekir; Kuzubaş, Muhammet, **Şehnâme'nin Türk Kültür ve Edebiyatına Etkileri**, Ötüken Yayınları, İstanbul 2007.

Tacizade Cafer Çelebi, Heves-name: (İnceleme-Tenkitli Metin, (hazırlayan: Necati Sungur), TDK Yayınları, Ankara, 2006.

Tanpınar, Ahmet Hamdi, **19'uncu Asır Türk Edebiyatı Tarihi**, Çağlayan Kitabevi, İstanbul, 1997.

Tatçı, Mustafa, **Yunus Emre Dîvânı**, Akçağ Yayınları, Ankara, 1998.

Timurtaş, Faruk Kadri, **Şeyhî ve Hüsrev ü Şîrîn'i**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 1980.

Tokatlı, Ümit, **Pîr Mehmed b. Evrenos b. Nûreddîn Za'îfî, Kitâb-ı Bostân-ı Nasâyh**, Erciyes Üniversitesi Yayınları, Kayseri, 1996.

Toprak, Metin, **Hermeneutik (Yorum Bilgisi) ve Edebiyat**, Bulut Yayınları, İstanbul, 2003.

Toska, Zehra, **Sâlih Çelebi and His Mesnevi Mecnûn u Leylâ (Kıssa-i Pür-gussa), Mesnevisi**, Harvard, 2007.

Tuman, Mehmed Nail, **Tuhfe-i Nâilî**, (hazırlayanlar: Cemal Kurnaz; Mustafa Tatçı), Bizim Büro Yayınları, Ankara, 2001.

Türk, Vahit, **Hatiboğlu, Bahru'l-Hakâyık**, TDK Yayınları, Ankara, 2009.

Uçman, Abdullah, **Fatih Sultan Mehmed'e Nasihatlar, Sultan Murad Han**, 3F Yayınları, İstanbul, 2007.

Uluhan, Çoban Hıdır, **Mehmed Nevrûzî, Yûsuf u Züleyhâ (İnceleme-Metin), II Cilt**, TDK Yayınları, Ankara, 2007.

Ülken, Hilmi Ziya, **Uyanış Devirlerinde Tercümenin Rolü**, Ülken Yayınları, İstanbul, 2007.

Ünver, İsmail, **Ahmedî İskender-nâme –İncelem-Tıpkıbasım-**, TDK Yayınları, Ankara, 1983.

Whitehead, Alfred North, **Process and Reality an Essay in Cosmology**, The Free Press, New York, 1978.

Yavuz, Kemal, **Âşık Paşa, Garib-nâme**, 4 Cilt, Ankara TDK yayınları, 2000.

Yavuz, Kemal, **Gülşehrî'nin Mantıku't-Tayr'ı (Gülşennâme) –Metin ve Günümüz Türkçesine Aktarma**, 2 Cilt, Ankara, 2007.

Yavuz, Kemal, **Mu'înî'nin Mesnevî-i Murâdiyyesi, Mesnevî Tercüme ve Şerhi – Gramer ve Sözlük**, 2 Cilt, Selçuk Üniversitesi Yayınları, Konya, 2007.

Yazar, İlyas, **Ömer Fuâdî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Bülbüliyye'sinin Metni**, Hamle Yayınları, İstanbul, 2001.

Yazıcı, Mine, **Çeviribilime Giriş**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul, 2001.

Yıldırım, Selahattin, **Osmanlı'da Kırk Hadis Çalışmaları I**, Osmanlı Hadis Araştırmaları, İstanbul, 2000.

Yıldız, Ayşe, **Mustafa Çelebi, Varka and Gülşah**, Harvard University, Harvard, 2009.

Yıldız, Osman, **Şeyyad Hamza, Yûsuf u Zelîhâ (Destân-ı Yûsuf), Giriş-İnceleme-Metin-Dizinler**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2008.

Yılmaz, Kaşif, **Güftû ve Teşrifâtü's-şu'arâ'sı**, AKM Yayınları, Ankara, 2001.

Yücel, Faruk, **Tarihsel ve Kuramsal Açından Çeviri Edimi**, Dost Kitabevi, Ankara, 2007.

Yüksel, Hasan; Köksal, Fatih, **Osmanlı Toplumunda Sâdât-ı Kirâm ve Nakîbüleşrâflar, Ahmed Rıf'at, Devhatü'n-Nukabâ**, Dilek Matbaası, Sivas, 1998.

Yüksel, Sedit, **Işknâme (İnceleme-Metin)**, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1965.

Zâtî Süleymân Efendi, **Dîvân ve Sevânihü'n-Nevâdir fî Ma'rifeti'l-Anâsır**, (hazırlayan: Mehmet Arslan), Sivas, 1994.

III. Makaleler

Açıkgöz, Namık, “Türkçe ve Kürtçe Mem ü Zin İle Fuzûlî'nin Leylî vü Mecnûn Mesnevisinin Mukâyesesi”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, 2007, s. 38-50.

Akar, Metin, “Yûsuf-ı Meddâh'ın Dâstân-ı İblîs'inin Kaynağı”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi, İstanbul, 23-28 Eylül 1985, Tebliğler, II. Türk Edebiyatı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Basımevi, İstanbul, 1985, s. 1-7.

Akpınar, Şerife, “Kemâl Ahmed Dede ve Tercüme-i Menâkıb-ı Mevlânâ'sı”, **Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi**, sy. 16, 2006, s. 35-44.

Aksoy, Berrin, “Translations Activities in the Ottoman Empire”, **Meta: Journal des Traducteurs / Meta: Translators' Journal**, vol. 50, n° 3, 2005, s. 949-56.

Aksoy, Hasan, “Fevrî'nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 13-15 (1995-97), s. 121-130.

Aksu, Cemal, “Hanîf'in Manzum Kırk Hadis Tercümesi Şerhi”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 17 (2004), s. 17-34.

Akün, Ömer Faruk, “La Marseillaise’in Türkçede En Eski Manzum Tercümesi”, **İstanbul Üniversitesi Türk dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXII, 1974-76, s. 121-41.

Alıcı, Lütfi, “Arif Süleyman ve Hilye-i Nebî Adlı Eseri”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, sy. 19 (2004), s. 129-148.

Anbarcıoğlu, Meliha, “Türk ve İran Edebiyatlarında Mihr ü Mâh ve Mihr ü Müşterî Mesnevileri”, **TTK Belleten**, 1984, C. XLVII, sy. 188, s. 1151-1189.

And, Metin, “Çeviriler ve Uyarlamalar”, **Tanzimat ve İstibdat Döneminde Türk Tiyatrosu 1839-1908**, Türkiye İş Bankası Yayınları, Ankara, 1972.

Andı, M. Fatih, “Türkçe’de Rübâ’iyyât-ı Hayyâm Tercümeleri”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 7, 1998, s. 9-29.

Andrews, Walter, “Osmanlı Gazel Estetiğine Yeni Bir Bakış”, **Kaşgar Dergisi**, İstanbul, Haziran, 1998, C. IV, s. 5-33.

Arslan, Mehmet; Aksoyak, İ. Hakkı, “Gelibolulu Âlî’nin Şerh Muhtevalı Dört Risalesi: ‘Me’âlimü’t-Tevhîd’, ‘Dakâiku’t-Tevhîd’, ‘Nikâtü’l-Kâl fî Tazmîni’l-Makâl’, ‘Câmî’nin Bir Beytinin Şerhi’”, **Türklük Bilimi Araştırmaları Dergisi**, sy. 6, Sivas 1998, s. 263-67.

Arslan, Mustafa, “Türk Edebiyatında Mihr ü Müşterî Mesnevileri ve Mîrî’nin Mihr ü Müşterî’si”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7, (Sonbahar 2009), s. 114-32.

Aslan, Üzeyir, “Fahrî Ahmed Dede ve Şathiyye Şerhi”, **Turkish Studies**, C. III/4 (Yaz 2008), s. 121-155.

Atalay, Mehmet, “Ebü’l-Feth el-Bustî’nin Kasîde-i Nûniyye’sinin Diyarbakırlı Sa’îd Paşa Tarafından Yapılan Manzum Tercümesi”, **Atatürk Üniversitesi, Türkiyat Araştırmaları Dergisi (Şinasi Tekin Özel Sayısı)**, sy. 27, 2005, s. 145-54.

Ateş, Ahmet, “Farsça Eski Bir Varka ve Gülşah Mesnevisi”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. V, 1953, 13-39.

Ateş, Ahmet, “Varka ve Gülşah Mesnevisinin Kaynakları”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. II, s. 1-18.

Atlansoy, Kadir, “Pend-i Attâr’ın İlk Çevirisi: Sabâyî’nin Sırât-ı Müstakîm Mesnevisi”, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 20 (2005), s. 27-41.

Ayan, Gönül, “Tâ’ib ve Yûsuf u Züleyhâ’sı”, **Osmanlı Araştırmaları**, sy. XVI, 2005, s.74-75.

Ayan, Hüseyin, “Hamîdî-zâde Celîlî’nin Leylâ vü Mecnûn’u”, **Atatürk Üniversitesi EFAD**, sy.16 (1988), s. 55-77.

Azamat, Nihat, “Yeni Bir Ahmedî ve İki Eseri: Yûsuf u Zelîhâ, Esrârname Tercümesi”, **Osmanlı Araştırmaları**, 1998, sy. VII-XVIII, s. 347-364.

Baranski, Zygmunt G., “Dante Alighieri: experimentation and (self)-exegesis”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 561-82.

Bayram, Mikail, “Anadolu’da Te’lif Edilen İlk Türkçe Eser Meselesi”, **Destursuz Bağdan Üzüm Yiyenler**, Kömen Yayınları, Konya, 2004, s. 107-13.

Bilgin, Azmi, “Cefâyî’nin Dekâyiku’l-hakâyık’ı”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXIV (2006), s. 33-41.

Botterill, Steven, “The Trecento Commentaries on Dante’s Commedia”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 590-611.

Budermann, Felix, “Classical Commentary in Byzantium: John Tzetzes on Ancient Greek Literature”, **The Classical Commentary, Histories, Practices, Theory**, (edited by Roy K. Gibson & Christina Shuttleworth Kraus), Brill, Leiden, 2002, s. 141-70.

Ceyhan, Adem, “Usûlî’nin Hadis ve Vecize Tercümelere”, **İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, 2001-2003, C. XXX, s. 147-88.

Conley, Thomas M., “Byzantine Criticism and the Uses of Literature”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 669-92.

Cunbur, Müjgan, “Mevlânâ’nın İlk Mütercimi Gülşehri”, **Mevlânâ Yirmi Altı Bilim Adamının Mevlânâ Üzerine Araştırmaları**, (hazırlayan: Feyzi Halıcı), Ülkü Basımevi, Konya, 1983.

Çaldak, Süleyman, “Taşköprülüzâde’nin Mevzû’âtı’l-Ulûm’ındaki İlimler Tasnifi Üzerine”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 15, sy. 2 (2005), s. 115-146.

Çelebioğlu, Amil, “Hz. Mevlânâ’ya İzafe Edilen Bir Gazelin Şerhi”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 519-24.

Çelebioğlu, Amil, “Kâbûsnâme Tercümesi Murâdnâme’ye Dair”, **Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 141-45.

Çelebioğlu, Amil, “Türk Edebiyatında Manzum Dinî Eserler”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 348-65.

Çelebioğlu, Amil, “XIII-XV (İlk Yarısı) Yüzyıl Mesnevilerinde Mevlânâ Tesiri”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul, 1998, s. 29-53.

Çelebioğlu, Amil: “Yûnus’un Bir Şiirinin Şerhi”, **Eski Türk Edebiyatı Araştırmaları**, MEB Yayınları, İstanbul 1998, s. 553-561.

Çelik, İsa, “Mevlanâ’nın Mesnevi’sinin Tercüme ve Şerhleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 19 (2002), s. 71-94.

- Çetin, Abdülbaki, “Ahmed-i Dâ’î’ye Atfedilen Bir Eser: Cevâhirü’l-me’ânî”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 21 (2003), s. 309-22.
- Çetin, Abdülbaki, “Ebu’l-Leys Semerkandî Tefsirinin Türkçe Tercümesi Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 22 (Güz 2007), s. 53-101.
- Çetinkaya, Ülkü, “A Husrev ü Şîrîn by Âzerî”, **International Journal of Central Asian Studies**, volume 12, 2008, s. 84-101.
- Çöğenli, M. Sadi, “Ebü’l-Feth eI-Büstî ve Ünvanü’I-Hikem Tercümesi”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, C. I, sy. 2 (1999), s. 121-31.
- Dağlar, Abdülkadir, “Vassâf Tarihi Şerhinden Hareketle Şerh Kaynakları Meselesi”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, Sonbahar 2007, s. 294-95.
- Daşdemir, Muharrem, “XIV. Yüzyıla Ait Türkçe Manzum Bir Şâtibî Şerhi: Keşfü’l-Me’ânî”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 35 (2007), s. 29-48.
- Decourdemanche, J. A., “Note sur une Version Turque du ‘Livre de Sendebad’ ”, **Journal Asiatique**, 9. seri, 13 (1899), s. 173-177.
- Dehghan, Iraj, “Jâmi’s Salâmân and Absâ’l”, **Journal of Near Eastern Studies**, C. XXX, sy. 2 (1971), s. 118-126.
- Delice, İbrahim, “Niğdeli Muhibbî ve Gül ü Nevruz Mesnevisi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, 1997, sy. 4, s. 147.
- Demir, Nurettin; Yılmaz, Emine, “Erken Dönem Uygur Edebiyatı (VIII-XIV. yüzyıl): 2. Nesir”, C. I, **Türk Edebiyatı Tarihi**, (editörler: Talat S. Halman vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 146-68.
- Demircioğlu, Cemal “19. Yüzyıl Sonu Türk Edebiyatında ‘Tercüme’ Kavramı” isimli makalesi (**Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XXVII, 2003, s. 13-31.

Dilçin, Cem, “Mantıku’t-tayr’ın manzum çevirileri Üzerine Karşılaştırma”, **Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi**, sy. 3 (1993), s. 35-56.

Direkçi, Bekir, “Hızır b. Ya’kûb’un Cevâhirü’l-Me’ânî Adlı Eseri Üzerine Bir Değerlendirme”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 28, Güz 2010, s. 109-29.

Doğan, Enfel; Korkmaz, Feryal, “Rûmî’nin Şîrîn ü Şûriye’si (İnceleme-Metin-Sözlük)”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, İstanbul, 2004, s. 52-173.

Dolu, Halide Cemile, “Yûsuf Hikâyesi Hakkında Birkaç Söz ve Bazı Türkçe Nüshalar”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. IV, sy. 4, 1952, s. 419-45.

Dolu, Halide Cemile, “Yusuf Hikâyesinde Aşk Temi”, **Türk Düşüncesi**, C. I, sy. 2, 1954, s. 105-119.

Duman, Musa, “XV. Yüzyıl Şairlerinden İbrahim Bey”, **İlmi Araştırmalar**, sy. 2 (1996), s. 73-78.

Duru, Necip Fazıl, “Mevlevî Şeyhi Ağazâde Mehmed Dede ve Mesnevî’nin İlk On Sekiz Beytini Şerhi”, **Tasavvuf**, Temmuz-Aralık 11/2003, Ankara, s. 151-176.

Ece, Selami, “Şirvan Şah ve Şemail Banu”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 22, 2003, s. 83-84.

Eğri, Sadettin, “Eski Türk Edebiyatı Tercüme Geleneğinde Hâmîlerin Etkisi”, **Türkçe’nin Yükseliş Çağında Bursa’da Dil-Kültür ve Edebiyat Bilgi Şöleni, 4-5 Haziran 2010**, s. 93-104.

Elbir, Bilal, “Türk Edebiyatında Muamma ve Sürûrî’nin Bir Muamma Şerhi”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 6 (2009), s. 82-94.

Erbay, Fatih, “Tergîbü’s-salât’ın Çağatay Türkçesi İle Yazılmış Nüshası Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 20, Güz 2006, s. 189-99.

Ercilasun, Ahmet B., “Dilimizin Adı”, **Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)**, Akçağ Yayınları, Ankara, 2007.

Erdoğan, Mehtap, “Hâkim Mehmed Efendi’nin Manzum Hilyesi”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XI/1 (2007), s. 317-357.

Ersoy, Ersen, “Türkiye Kütüphanelerindeki Farsça Dîvânlara Yazılan Şerhler ve Ferište (ö. 1623?) Divançesi Şerhi”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, (Kış 2010), s. 117-134.

Gökyay, Orhan Şaik, “Kul Ata Mesnevisi”, **Ülkü Halkevleri Dergisi**, C. IX, sy. 53, Temmuz, 1937, s. 342-48.

Gökyay, Orhan Şaik, “Şehnâme ve Türkçe Tercümeleeri”, **Destursuz Bağa Girenler**, İstanbul, 1982, s. 45-49.

Gönel, Hüseyin, “Nusret Ebûbekir Efendi ve Sâ’ib Şerhi Üzerine Bazı Notlar”, **Turkish Studies**, C. 4/6 (Sonbahar 2009), s. 194-212.

Güleç, İsmail, “Türk Edebiyatında Mesnevi Tercüme ve Şerhleri”, **Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları: Kaf Dağının Ötesine Varmak**, sy. 2 (2003), s. 161-76.

Gümüş, Zehra, “Mesnevî’ye Cevrî’nin Manzûm Şerhi: Hall-i Tahkîkât”, **Turkish Studies**, C. IV/6 (Sonbahar 2009), s. 232-250.

Gürer, Abdülkadir, “Pîr Muhammed’in Tarîkatnâme’si”, **Dil ve Edebiyat Araştırmaları Sempozyumu 2003, Mustafa Canpolat Armağani**, (yayımlayanlar: Aysu Ata- Mehmet Ölmez), Şafak Matbaası, Ankara, 2003, s. 67-70.

Gürgendereli, Müberra, “Edirneli Örfî’nin Leylâ ve Mecnûn’u”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 14, s. 72-82.

Güzeldir, Muharrem, “Cefâyî ve EseriDakâyıku’l-Hakâyık”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 32, 2007, Erzurum, s. 71-78.

Güzelova, Hanzâde, “Abdî’nin Bilinmeyen Bir Mesnevisi: Heft Peyker Tercümesi”, **Bilig**, sy. 38, 2006, s. 35-47.

Hanna, Ralph ve diğerleri, “Latin Commentary Tradition and Vernacular Literature”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 363-421.

Hayta, Ufuk, “Hayatı ve Eserleriyle Abdülmecîd b. Şeyh Nasûh Tosyevî ve Cevâhirü’l-Kur’ân ve Zevâhirü’l-Furkân Adlı Tefsir Risâlesinin İlmî Değeri” , **Uludağ Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. XVI, sy. 2, 2007, s. 343-67.

Irvine, Martin; Thomson, David, “Grammatica and Literary Theory”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 15-41.

İhsan Fazlıoğlu, “Osmanlı Dönemi ‘Bilim’ Alanındaki Türkçe Telif ve Tercüme Eserlerin Türkçe Oluş Nedenleri ve Bu Eserlerin Dil Bilincinin Oluşmasındaki Yeri ve Önemi”, **Kutadgubilig Felsefe-Bilim Araştırmaları**, sy. 3, Mart 2003, s. 151-184.

İnalcık, Halil, “Klâsik Edebiyat Menşei: İranî Gelenek, Saray İşret Meclisleri ve Musâhib Şairler”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. I, (editörler: Talat S. Halman ve diğerleri), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, Ankara, 2006, s. 221-282.

İnce, Adnan, “Abdî’nin Niyâz-nâme-i Sa’d u Hümâ’sı”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. I, sy. 2, 1987, s. 155-206.

İnce, Adnan, “Gül ü Nevrûz Mesnevileri ve Sâbir’in Eserinden Seçmeler”, **Journal of Turkish Studies= Türklük Bilgisi Araştırmaları: Hasibe Mazioğlu Armağanı II**, sy. 22, 1998, s. 103-31.

İnce, Adnan, “XVI. yy. Şairlerinden Abdî ve Eserleri”, **Türk Dili Dergisi**, 1986, sy. 410, s. 186-192.

İsen, Mustafa, “Türkçe’nin Yazı Dili Oluşumunda Çevirinin Rolü”, **Dil, Kültür ve Çağdaşlaşma**, (editör: Bahaeddin Yediyıldız), Hacettepe Üniversitesi Atatürk İlkeleri ve İnkılapları Enstitüsü, Ankara, 2003, s. 142-43.

İspir, Meheddin, “Gülşen-i Ebrâr ve Ma’den-i Esrâr Adlı Eserin Şairi Münîrî Üzerine”, **Turkish Studies**, C. I/2, 2008, s. 184-85.

Kaçar, Mücahit, “Cumhuriyet Dönemi (1923-2007) Türk Edebiyatında “Belâgat” Çalışmaları”, **TALİD (Eski Türk Edebiyatı Tarihi II)**, C. V, sy: 10 (2007), s. 315-330.

Kaçar, Mücahit, “Şiire ve Söz Sanatlarına Dâir Bir Mesnevî Hasan Yâver’in ‘*Kitâb-ı Fenniyye-i Eş’âr*’ İsimli Eseri”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XL, 2009/I, İstanbul, 2011, s. 95-150.

Kahraman, Alim, “Goethe’nin ‘Mahomets Gesang’ Şiiri: Türkçe Çevirileri Üzerine”, **İlmi Araştırmalar Dergisi**, sy. 9, 2000, s. 106.

Kaplan, Mahmut, “Divan Edebiyatında Manzum Nasihatnâme Yazan Şairler ve Eserleri I”, **Yüzcüncü Yıl Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. III, sy. 3, 1992, s. 23-68.

Kara, Ömer, “Neşatî’nin ‘Hilye-i Enbiya’sının Dînî Kaynakları”, **Akademik Araştırmalar Dergisi**, 2002, sy. 13, s. 1-48

Karavelioğlu, Murat A., "Sâati ve Şikâyetnamesi", **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sy. 23, İstanbul 2010, s. 131-166.

Kartal, Ahmet, “Attâr’ın Tezkiretü’l-evliyâ İsimli Eseri ve Türkçe Tercümeleri”, **Diriözler Armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz hatıra kitabı**, (hazırlayanlar: M. Fatih Köksal; Ahmet Naci Baykoca), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 383-405.

Kartal, Ahmet, “Sa’dî-i Şirâzî’nin Bostan İsimli Eserinin Türkçe Tercüme ve Şerhleri”, **Türk Kültürü İncelemeleri Dergisi**, sy. 5 (Güz 2001), s. 99-120.

Kartal, Ahmet, “Sa’dî-i Şîrâzî’nin Gülistân İsimli Eserinin Türkçe Tercümelere”, **Bilig**, sy. 16, (Kış 2001), s. 99-126.

Kartal, Ahmet, “Şebüsterî’nin Gülşen-i Râz’ı ile Elvân-ı Şîrâzî’nin Gülşen-i Râz Tercümesi’nin Mukayesesi”, **Türk Dili ve Edebiyatı Makaleleri**, sy. 3 (Sivas 2003.), s. 121-76.

Kartal, Ahmet, “Tercüme Edebiyatı”, **Şiraz’da İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınları, İstanbul, 2008, s. 321-40.

Kartal, Ahmet, “Türk’ün Hâfız Sevgisi Yahut Hâfız Türk’e Ne Anlatır?” **Şiraz’dan İstanbul’a Türk-Fars Kültür Coğrafyası Üzerine Araştırmalar**, Kriter Yayınevi, İstanbul, 2008, s. 107-112.

Kazan, Şevkiye, Celîlî’nin Gazellerinde Şerh Kavramının Kullanımı Ve Şerh Redifli Gazelinin Şerhi, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 6, 2009, s. 291-325.

Kefeli, Emel, “Edebiyatın Gelişmesinde Tercümelere Rolü: Tercüme Edebiyatı”, **İlmî Araştırmalar Dergisi**, sy. 7, 1999, s. 147-55.

Kesik, Beyhan, “Dervîş Paşa’nın Murâd-nâme’sinde Ses ve Ahnek İle İlgili Sanatlar”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7(Sonbahar 2009),s. 370-400.

Kılıç, Atabey, “Altıparmak Mehmed Efendi ve Şerh-İ Telhîs-i Miftâh’ında Şerh Metodu”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 3 (Yaz 2007), s. 333-39.

Kılıç, Atabey, “Dağılmış İncileri Toplama: Şerh Tasnifi Denemesi”, **Klâsik Türk Edebiyatı Üzerine Makaleler**, Turkish Studies, Ankara, 2007, s. 416-37.

Koçin, Abdülhakim, “Feridüddin Attar’ın Pendnâme’sinin Türk Edebiyatına Etkisi ve Za’îfî’nin Bostân-ı Nasâyih’i ile Karşılaştırılması”, **Bilig**, sy. 10, 1999, s. 93-102.

Koncu, Hanife, “Şâhidî’nin Leylâ vü Mecnûn Mesnevisi ve Bilinmeyen Bir Nüshası”, **BİR: Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi**, sy. 6, İstanbul 1996, s. 137-43.

Korkmaz, Zeynep, “Kâbûsnâme ve Marzubânnâme Çevirileri Kimindir?”, **TDAY Belleten**, 1966, s. 267-78.

Korkmaz, Zeynep, “Sadrüddîn Şeyhoğlu ve Marzubânnâme Tercümesi”, **Türk Dili Üzerine Araştırmalar I**, TDK Yayınları, Ankara, 1995, s. 381-83.

Kortantamer, Tunca, “Teori Zemininde Metin Şerhi Meselesi”, **Ege Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Araştırmaları Dergisi**, C. VIII, İzmir, 1994, s. 1-10.

Köksal, M. Fatih, “Ahi'nin Hüsrev ü Şîrîn Mesnevisi”, **Türklük Bilimi Araştırmaları**, sy. 6, 1998, s. 209-253.

Köksal, M. Fatih, “Nazire Kavramı ve Klâsik Türk Şiirinde Nazire Yazıcılığı”, **Diriözler armağanı: Prof. Dr. Meserret Diriöz ve Haydar Ali Diriöz Hatıra Kitabı**, (hazırlayanlar: M. Fatih Köksal, Ahmet Naci Baykoca), Bizim Büro Basımevi, Ankara, 2003, s. 215-90.

Köktürk, Şahin, “Haliloğlu Ali'nini Yusuf ile Zeliha Hikâyesi”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, s. 556-617.

Köprülüzâde Mehmed Fuad, “Ferahname-i İbn-i Hatib (J. Nemeth)”, **Türkiyat Mecmuası**, C. II, 1928, s. 489-96.

Kurgan, Şükrü, “Osmanlı Devrinde Mensur Hikâyeciliğimize Ait Bir Eser: el-Ferec Ba'de'ş-şidde”, **Belleten**, sy. 4-5, TTK Yayınları, Ankara, 1945, s. 365-67.

Kut, Günay, “Aşkî ve Heft Peyker Çevirisi”, **Türk Dili Araştırmaları Yıllığı-Belleten**, 1972, s. 127-51.

Kut, Günay, “British Museum'daki Bazı Önemli Türkçe Yazmalar”, **Yazmalar Arasında I**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2006, s. 209-30.

Kut, Günay, “Hint Edebiyatından Türk Hikâyelerine”, **Türklük Araştırmaları Dergisi (Mehmet Akalın Armağanı)**, sy. 8, İstanbul 1997, s. 357-77.

Kut, Günay, “Lâmi'î Chelebi and His Works”, **Yazmalar Arasında I**, Simurg Yayınları, İstanbul, 2005, s. 125-56.

Kut, Günay, “Nazım (XIII-XIV. Yüzyıl)”, C. IV, **Türk Dünyası Ortak Edebiyatı: Türk Dünyası Edebiyatı Tarihi**, AKM Yayınları, Ankara, 2004, s. 304-564.

Kut, Günay, “Türk Edebiyatı’nda Acâibü’l-Mahlûkât Tercümeleri Üzerine”, **Beşinci Milletlerarası Türkoloji Kongresi**, C. I, İstanbul, 1985, s. 188.

Kutluk, İbrahim, “Kültür ve Dil Tarihimizin Yeni Bir Vesikası, Attar’ın Esrârname Tercemeleri”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, sy. 1, (1947), s.125-132.

Küçük, Sabahattin, “Münîf’in Kırk Hadîs Tercümesi”, **Ankara Üniversitesi DTCF Türkoloji Dergisi**, C. XII, sy. 1 (1997), s. 89-107.

Kültürel, Zühal, “Şerîfî’nin Yûsuf u Zelîhâ Hikâyesi ve Dil Özellikleri”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7, s. 424-37.

Kürkçüoğlu, Kemal Edip, “Lâmiyye-i Kelâmiyye”, **Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. III, sy. 1-2 (1954), s. 1-21.

Levend, Agah Sırrı, “Ahmet Rızvan’ın Hüsrev ü Şîrîn’i”, **TDAY Belleten**, 1966, s. 215-258.

Levend, Agah Sırrı, “Celîlî’nin Hüsrev ü Şîrîn’i”, **TDAY Belleten**, 1965, s. 103-127

Levend, Agah Sırrı, “Halîfe’nin Leylâ ve Mecnûn’u”, **Türk Dili**, C. I, sy. 8 (1952), s. 8-11.

Levend, Agah Sırrı, “Hayâtî’nin İskendernâme’si”, **Türk Dili**, 1952, sy. 4, s. 11-13.

Levend, Agah Sırrı, “Kadîmî’nin Leylâ ve Mecnûn’u”, **Türk Dili**, C. I, sy. 9 (1952), s. 21-26.

Levend, Agah Sırrı, “Örfî Mahmud Ağa’nın Leylâ ve Mecnûn’u”, **Türk Dili**, C. I, sy. 12(1952), s. 17-20.

Levend, Agah Sırrı, “Türk Edebiyatında Leylâ ve Mecnûn Yazan Şâirler”, **TDAY Belleten**, 1957, s. 105-113.

Lütfioğlu, Avni Ömer, “Ebü'l-feth el-Büstî ve Unvânu'l-Hikem Kasidesi” **İslami Edebiyat**, sy. 51 (2010), s. 58.

Macit, Muhsin, “Anadolu Selçukluları ve Beylikleri Döneminde Türkçe ve Gelişimi”, **Anadolu Selçukluları ve Beylikler Dönemi Uygarlığı**, (editör: Ahmet Yaşar Ocak), Ankara, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, 2006, s. 481-86.

Mazıoğlu, Hasibe, “Dede Ömer Rüşenî ve Çobannâme'si”, **I. Milletlerarası Mevlânâ Kongresi Tebliğler, 3-5 Mayıs 1987**, Selçuk Üniversitesi Selçuklu Araştırmaları Merkezi, Konya, 1988, s. 49-57.

Mazıoğlu, Hasibe, “Edirneli Nazmî'nin Pend-i Attâr Çevirisi”, **Ankara Üniversitesi Türkoloji Dergisi**, C. 7, 1977, s. 47-53.

Mazıoğlu, Hasibe, “Kanuni'nin Oğlu Şehzade Bayezid İçin Yapılan Pend-nâme-i Attâr Çevirisi”, **VIII. Türk Tarih Kongresi, 11-15 Ekim 1976 (Bildiriler)**, Ankara 1981, II, s.1183-93.

Mazıoğlu, Hasibe, “Mesnevi'nin Türkçe Manzum Şerhleri”, **Bildiriler, Mevlana'nın 700. Ölüm Yıldönümü Dolayısıyla Uluslararası Mevlana Semineri, 15-17 Aralık 1973**, Ankara, tarih yok, s. 275-296.

Molla, Kemal Faruk, “Mehmed Şah Fenârî'nin Enmûzecu'l-Ulûm Adlı Eserine Göre Fetih Öncesi Dönemde Osmanlılar'da İlim Anlayışı ve İlim Tasnifi”, **Dîvân: İlmî Araştırmalar**, C. X, sy. 18 (2005/1), s. 256-72.

Ölmez, Zühal, “Çağatay Edebiyatı ve Çağatay Edebiyatı Üzerine Araştırmalar”, **TALİD (Eski Türk Edebiyatı Tarihi I)**, C. V, sy. 9, 2007, s. 186-96.

Özkan, Mustafa, “Eski Anadolu Türkçesi Döneminde Ortaya Konan Kuran Tercümelere Üzerine I”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXIX, s. 117-59.

Özkan, Mustafa, “Şeyhî'nin Hüsrev ü Şîrîn'i ve Rûmî'nin Şîrîn ü Pervîz'i”, **İlmî Araştırmalar**, sy. 9, İstanbul, 2000, s. 179-92.

Öztelli, Cahit, “Manzum Bir Tûtî-nâme”, **Türk Folklor Araştırmaları**, C. X, sy. 211 (1967), s. 4323-24.

Özyıldırım, Ali Emre, "Nedim'in Meşhur Beytine Vakanüvis Esad Efendi'nin Şerhi", **Türkoloji Dergisi**, C. XV, sy. 1, 2002, s. 139-143.

Özyıldırım, Ali Emre, “Ebkâr-ı Efkâr: Fikri Çelebi'nin Aşk Konulu Hasbihâli”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 4, 2007, s. 685-703.

Paker, Saliha, “Tercüme ve Nazire olarak Çeviri: Kültüre Bağlı Kavramlar”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları (Cem Dilçin Armağanı)**, sy. 33/II, s. 89-110.

Paksoy, Kezban, “Bursevî'nin Bir Eseri: Şerh-i Rumûzât-ı Hacı Bayrâm-ı Velî”, **Turkish Studies**, C. 4/6 (Sonbahar 2009), s. 375-386.

Paksoy, Kezban, “Selâhaddîn-i Uşşâkî'nin Bir Nutuk Şerhi” **Turkish Studies**, C. 2/4 (Sonbahar 2007), s. 705-709.

Paksoy, Kezban, “Şerhu Gazeliyyâti's-Sultan Murâd es-Sâlis”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. 2/3 (2007), s. 444.

Pistor-Hatam, Anja “The Art of Translation: Rewriting Persian Texts from the Seljuks to the Ottomans”, **Archív Orientální [Oriental Archive]**, 66 (1998), special issue – Supplementa VIII, s. 305-16.

Poyraz, Yakup, “Hâkim Seyyid Mehmed Efendi'nin ‘Nazîre-i Hilye-i Hâkânî’ Adlı Eseri”, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. 2, sy. 5 (2007), s.449-488.

Rezzan Kızıltan, “Tarihte Çeviri: Antik Çağdan 19. Yüzyıl Sonuna Kadar Edebi Çeviri Kuramları I: Antik Çağdan Barok Çağın Sonuna Kadar”, **Ankara Üniversitesi DTCF Dergisi**, C. 40, sy. 1-2, s. 71-88.

Saraç, M. A. Yekta, , “Kemal Paşazâde'nin Manzum Kasîde-i Bürde Tercümesi”, **İslami Edebiyat**, sy. 24 (1994), s. 65-70.

Saraç, M. A. Yekta, “Klâsik Edebiyat Bilgisi: Belâgat”, **Türk Edebiyatı Tarihi**, C. 1, (editörler: Talât Sait Halman vd.), Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 334-348.

Saraç, M. A. Yekta, “Salâhaddin-i Uşşakî’nin Belâgat İle İlgili Eseri ve Bu Eserdeki Edebî Terimler”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXXI, s. 281-318.

Saraç, M. A. Yekta, “Şerhler” **Türk Edebiyatı Tarihi** (editörler: Talat Sait Halman ve diğerleri), C. II, Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları, İstanbul, 2006, s. 121-32.

Saraç, M. A. Yekta, “Tasavvuf Edebiyatına Ait Temel Bir Metin ve Türk Edebiyatına Yansımaları”, **İstanbul Üniversitesi Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XXX, İstanbul, 2003, s. 446-49.

Savran, Ömer, “Sabâyî ve Üveys-nâmesi”, **Turkish Studies**, C. IV, sy. 7, 2009, s. 479-537.

Sevgi, Ahmet, “Âşık Çelebi’nin Kırk Hadis Tercümesi Üzerine Bir İnceleme”, Konya, **Selçuk Üniversitesi, Eğitim Fakültesi Dergisi**, sy. 2 (1988), s. 43-53.

Sevgi, Ahmet, “Azmî’nin Hadîs-i Erba’în Tercümesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 9 (2001), Konya, s. 107-132.

Sevgi, Ahmet, “Mevlânâ Cemâl Efendi’nin Manzum Kırk Hadis Tercümesi”, **İslamî Kültür, Sanat ve Edebiyat**, sy. 3, 1988, s. 25.

Sevgi, Ahmet, “Okçuzâde’nin Manzum Kırk Ayet Tercümesi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Dergisi**, sy. 1, 1994, s. 145-155.

Sevgi, Ahmet, “Sâlim’in Hüsrev ü Şîrîn’i Üzerine”, **Selçuk Üniversitesi Edebiyat Dergisi**, sy. 17, 2007, s. 25-35.

Staden, Heinrich von, “A Woman Does Not Become Ambidextrous: Galen and Culture of Scientific Commentary”, **The Classical Commentary, Histories**,

Practices, Theory, (edited by Roy K. Gibson & Christina Shuttleworth Kraus), Brill, Leiden, 2002, s. 109-40.

Strauss, Johann, "Turkish Translations from Mehmed Ali's Egypt: A Pioneering Effort and its Results", **Translations: (Re)shaping of literature and culture**, Boğaziçi University Press, İstanbul, 2002, s. 108-147.

Suçin, Mehmet Hakkı, "Arapça Çeviri Geleneği: Altın Dönem", **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem Dilçin Armağanı)**, C. XXXIII/II, 2009, s. 127-131.

Şanlı, İsmet, "Molla Câmî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sının Bilinmeyen İki Türkçe Şerhi", **Turkish Studies**, Volume V/1, 2010, s. 1329-1345.

Şener Demirel, "Behiştî ve Heft-Peyker'i" **SÜ Sosyal Bilimler Dergisi**, sy. 7 (1995), s. 57-65.

Şeşen, Ramazan, "On Beşinci Yüzyılda Türkçeye Tercüme", **Mimar Sinan Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 1, s. 213-33.

Şeşen, Ramazan, "Türkiye'deki Kütüphanelerde Bulunan Bazı Nadir Türkçe Yazmalar", **Tarih Enstitüsü Dergisi**, sy. IX (1978), s. 376-404.

Şeşen, Ramazan, "İslam Dünyasında İlk Tercüme Faaliyetlerine Umûmî Bir Bakış (Başlangıçtan h. IV. m. X. Asrın sonlarına Kadar)", **İslam Tetkikleri Enstitüsü Dergisi**, C. VII, cüz: 3-4, 1979, s. 3-29.

Tanrıverdi, Eyüp, "Arap Kültüründe Çeviri Çalışmaları ve Huneyn b. İshak Ekolü", **Divan Dergisi**, C. XII, sy. 23 (2007), s. 93-150.

Tavukçu, Orhan Kemal, "Ayrılığın Terennümü: Eski Türk Edebiyatında Firâk-nâmeler", **TALİD**, C. V, sy. 10 (2007), s. 211-213.

Tekin, Şinasi, "Binbir Gece'nin İlk Türkçe Tercüme ve Bu Hikâyedeki Gazeller Üzerine", **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. 3 (1993), s. 239-55.

Tekin, Şinasi, “Eski Türk Yazı Dillerinin Özellikleri Üzerine Düşünceler ve Bunların Teşekkülü İle Türk Siyasi Birlikleri Arasındaki İlişkiler”, **İştikakçının Köşesi**, Simurg yayınları, İstanbul, 2001, s. 121-149.

Tekin, Talat, “İslam Öncesi Türk Şiiri”, **Türk Dili** (Türk Şiiri Özel Sayısı I), sy. 409, Ocak 1986, s. 4-42.

Tezcan, Nuran, "Lâmi'î'nin Gûy u Çevgân Mesnevisi", **Ömer Asım Aksoy Armağanı**, TDK Yayınları, Ankara, 1978, s. 201-25.

Tezcan, Nuran, “Câmî-i Rûm Olarak Lâmiî Çelebi”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, C. XXXIII/II, 2009, s. 159-80.

Tezcan, Semih, “En Eski Türk Dili ve Yazını”, **Bilim, Kültür ve Eğitim Dili Olarak Türkçe**, TTK Yayınları, Ankara, 1978, s. 271-323.

Tezcan, Semih, “Mes’ûd ve XIV. Yüzyıl Türk Edebiyatı Üzerine Yeni Bilgiler”, **Türk Dilleri Araştırmaları**, C. V, Ankara, 1995, Simurg Yayınları, s. 65-84.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Kütahya Kütüphanesi’nde Bilinmeyen Bir Eser”, **Sanat-Edebiyat Dünyasından**, (hazırlayan: Mustafa Özkan), İstanbul, 1997, s. 209-211.

Topal, Ahmet, “Mesnevi’nin Türkçe Manzum Tercüme ve Şerhleri”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 32 (2007), s. 39-51.

Toska, Zehra, “Kelile ve Dimne’nin Türkçe Çevirileri”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları**, C. XV (1991), s. 355-80.

Toska, Zehra, İleriye Yönelik Araştırmalarla İlgili Olarak Eski Türk Edebiyatı Sahasında Yazılmış Olan Tercüme Metinleri Değerlendirmelerde İzlenecek Yöntem/ler Ne Olmalıdır?”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi**, C. XXIV, 2000, s. 291-306.

Toska, Zehra; Burçoğlu Kuran ;Nedret, “Ferîdüddîn-i Attâr’ın Mantıku’t-Tayr’ının 14., 16., 17. ve 20. Yüzyıllarda yapılmış Türkçe Yeniden yazımları”, **Journal of**

Turkish Studies: Türklük Bilgisi Araştırmaları: Abdülbaki Gölpınarlı Hatıra sayısı II, C. 20, sy. 2 (1996), s. 251-65.

Tökel, Dursun Ali, “Divan Şiiri'ne Modern Metin Çözümleme Yöntemlerinden Bakmak”, **Turkish Studies**, C. II, sy. 3 (2007), s. 536-555.

Tuğluk, İbrahim Halil, “Lâmekânî Hüseyin'in Esrârname Tercümesi”, **Turkish Studies**, C. 3/4 (Yaz 2008), s. 819-865.

Uludağ, Erdoğan, “Abdülkerim Efendi ve Kıssa-i Salâmân u Absâl Risâlesi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, sy. 10, 1998, s. 107-117.

Uludağ, Erdoğan, “Lâmi'î'nin Salâmân u Absâl Mesnevisi”, **Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi**, s. 8, 1997, s. 67-77.

Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, “On Altıncı Asır Ortalarında Yaşamış Olan İki Büyük Şahsiyet: Tosyalı Celâlzâde Mustafa ve Salih Çelebiler”, **TTK Belleten**, C. XXII, sy. 87, 1958, s. 391-441.

Ünlü, Osman, “Türk Edebiyatında Sâib-i Tebrizî şerhleri”, **Celal Bayar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. 4, sy. 1 (2006), s. 86-93.

Ünver, İsmail, “Şem'î Şem'ullâh”, **Türk Dili ve Edebiyatı Dergisi**, C. XLIX, sy. 397, Ocak 1985, s. 38-43

Weiss, Julian, “Literary Theory and Polemic in Castile (c. 1200-c. 1500)”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 496-532.

Witt, Ronald G., “The Arts of Letter-Writing”, **The Cambridge History of Literary Criticism, volume 2: The Middle Ages**, (edited by Alastair Minnis and Ian Johnson), Cambridge University Press, Cambridge, 2005, s. 68-83.

Yavuz, Kemal, “Türk Edebiyatında Mesnevî’den İlk Tercüme Hikâyeler ve Bazı Dikkateler”, **Uluslar arası Mevlânâ Bilgi Şöleni: İnternational Mevlânân Symposium (15-17 Aralık 2000, Ankara)**, Kültür Bakanlığı, Ankara, 2000, s. 381.

Yavuz, Kemal, “XIII-XVI. Asır Dil Yadigarlarının Anadolu Sahasındaki Türkçe Yazılış Sebepleri ve Bu Devir Müelliflerinin Türkçe Hakkındaki Görüşleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi**, sy. 27, 1983, s. 9-57.

Yazar, Sadık, "Necâtî Bey'in Divan'ı Dışındaki Eserleriyle İlgili Verilen Bilgilerin Değerlendirilmesi", **I. Uluslararası Türk Dili ve Edebiyatı Kongresi**, Kocaeli/Türkiye, Apr. 2009, s. 658-662.

Yazar, Sadık, "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve Hilyesi", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 4, 2007, s. 1026-1044

Yazar, Sadık, "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi ve Hilyesi", **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, C. II, sy. 4, 2007, s. 1026-1044.

Yazar, Sadık, "XVI. Asır Şairlerinden Eğirdirli Şerîfî'nin Şevâhidü'ş-Şühedâ'sı", **Turkish Studies**, Vol. IV, No. 2 (15), Nisan 2009, s. 1092-1116

Yazar, Sadık, “Mütercimi Belirsiz Bir Şeyh-i San’ân Mesnevîsi”, **Turkish Studies**, C. V, s. 4, 2010, s. 1572-1631.

Yazar, Sadık, “XVI. Yüzyıl Şairlerinden Gedizli Keşfi ve *Hüsn ü Dil* Tercümesi”, **Journal of Turkish Studies / Türklük Bilimi Araştırmaları**, C. XXX/II (Cem Dilçin Armağanı), 2009, s. 245-286.

Yazar, Sadık, XVII. Yüzyıl Şâiri *Sadîkî*'nin Mesnevî’den Seçme Hikâyeler Tercümesi, **Turkish Studies / Türkoloji Araştırmaları**, Vol. IV, No. 7 (2009), s. 893-927.

Yazar, Sadık; Karavelioğlu, Murat, “Nazîf’in Çift Kahramanlı Aşk Hikâyesi: Melekşâh u Gül-rû”, **Turkish Studies**, C. X, sy. 3, 2010, s. 613-690.

Yeniterzi, Emine, “Ahmed-i Dâ’î’nin Vasiyyet-i Nûşirevân Adlı Mesnevisi”, **Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü**, sy. 19, Konya, 2006, s. 1-25.

Yıldırım, Ali, “Rodosîzâde’nin Kaside-i Nevruziyye Şerhi”, **Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**, C. IX/1 (1999), s. 219-220.

Yıldız, Âlim, “Okçuzâde Mehmed Şâhî ve Manzûm Kırk Hadis Tercümesi: Ahsenü’l-hadîs”, **Dokuz Eylül Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, sy. 17 (2003), İzmir, s. 91-124.

Yılmaz, Ali, “Türk Edebiyatında Esmâ-ı Hüsnâ Şerhleri ve İbn-i İsmâ-yı Saruhanî’nin Şerh-i Esmâ-ı Hüsnâ’sı”, **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, C. II, sy. 1 (1998), s. 1-34.

Yılmaz, Emine; Demir, Nurettin, “Sa’lebî’nin Kitâbu Arâ’isi’l-mecâlis fî Kısasi’l-Enbiyâ’sının Anadolu Sahasında Yapılmış Çevirileri”, **Journal of Turkish Studies /Türklük Bilgisi Araştırmaları Dergisi (Cem dilçin Armağanı)**, sy. 33/II, 2009, s. 357-70.

Yılmaz, Ozan, “Klâsik Şerh Edebiyatı Literatürü”, **TALİD (Eski Türk Edebiyatı D)**, s. 285.

IV. Ansiklopedi Maddeleri

“Celâl-zâde Sâlih Çelebi”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı yayınları, İstanbul, 1993, s. 262.

“Fasîh Ahmed Dede”, C. XII, **TDVİA**, İstanbul, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 213-14.

“İbn Sînâ”, C. XX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 318-58.

“Pardes”, C. XIII, **Encyclopaedia Judaica**, (editör: Cecil Ruth), Keter Publishing House, Jerusalem, s. 91.

Açıkgöz, Namık, “Riyâzî”, C. XXXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2008., s. 144-45.

Ak, Mahmut, “Dervîş Paşa Bosnevî”, C. IX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 196-97.

Akpınar, Cemil, “Kefevî Hüseyin Efendi”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 187.

Aksoy, Hasan, “Nazmî Efendi, Mehmed”, C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 460-61.

Aktepe, Münir, “Esad Efendi, Hocazâde”, C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 340-41.

Akün, Ömer Faruk, “Alâeddin Ali Çelebi”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 315-16.

Akün, Ömer Faruk, “Âlî Mustafa Efendi”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 414-21.

Alparslan, Ali, “Gubârî”, **TDVİA**, C. XIV, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 167.

Armutlu, Sadık, “Şem’ ü Pervâne”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 495-96.

Aşkar, Mustafa, “Niyâzî-i Mısırî”, C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 166-69.

Ayan, Hüseyin, “Cevrî”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 460-61.

Azamat, Nihat, “Hacı- Bayrâm-ı Velî”, C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 442-447.

Azamat, Nihat, “İbrâhîm Gülşenî”, XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 301-305.

Azamat, Nihat, “La’lîzâde Abdûlbâkî,” C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 90-92.

Azamat, Nihat, “Nâsır-ı Hüsrev,” C. XXXII, **TDVİA**, İstanbul, 1993, s. 395-397.

Baker, Mona, “Arabic Tradition”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 316-24.

Baker, Mona, “Translation Studies”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 277-80.

Besalel, Yusuf, **Yahudilik Ansiklopedisi**, C. II, Gözlem Gazetecilik Basın ve Yayın, İstanbul, 2001, s. 405.

Bilgin, Azmi, “Mihr ü Müşterî” C. XXX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2005, s. 28-29.

Bilgin, Orhan, “Fahreddîn-i Irâkî”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 84-86.

Burrell, David, “Platonism in Islamic Philosophy”, C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 429-30.

Carmy, Shalom, “Biblical Exegesis: Jewish Views”, C. II, **Encyclopedia of Religion**, (genel editör: Lindsay Jones), Thomson Gale, Detroit, 2005, s. 865-70.

Chadwick, Henry, “Boethius, Anicus Manlius Severinus”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 801-812.

Değirmençay, Veyis, “Sultan Veled”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 521-22.

Demirayak, Kenan, “Kasîdetü’l-Bürde”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 566-68.

Derin, Fahri Çetin, “Abdî Paşa, Nişancı”, C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 74-75.

Dilek, Kaan, “Seyahatnâme: İran Edebiyatı”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 12.

Dillon, John, “Platonism, Early and Middle”, C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 421-29.

Durmuş, İsmail, “İstişhâd”, C.XXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 396-97.

Durmuş, İsmail, “Leylâ ve Mecnûn”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 159.

Durmuş, İsmail; Elmalı, Hüseyin, “İbnü’n-Nahvî”, C. XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 163.

Efendioğlu, Mehmed, “Şerh: Hadîs”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 559-60.

Emecen, Feridun, “Şehzade Korkut”, C. XXVI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 2002, s. 205.

Ergin, Ali Şakir, “Ferezdak”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 373-75.

Erkal, Mustafa, “Hüsrev ve Şîrîn”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 53.

Erkan, Mustafa, “Câmasbnâme”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 43-45.

Erkan, Mustafa, “Hatiboğlu”, C. XVI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 461-62.

G., Av., “Bible: Medieval Rabbinic Commentaries”, C. IV, **Encyclopaedia Judaica**, (editör: Cecil Ruth), Keter Publishing House, Jerusalem, s. 890-91.

Gökyay, Orhan Şaik, “Kâtib Çelebi”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 36-40.

Gündoğdu, Cengiz, “Sivasî Abdülmecîd”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 286-87.

Güngör, Şeyma, “Maktel-i Hüseyin”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 456.

Harman, Ömer Faruk, “İncil”, C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 276.

İpşirli, Mehmet, “Mu’îd Ahmed Efendi”, C. XXX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2005, s. 87

Irwin, T. H., “Aristotelianism, Renaissance”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 405-12.

İsen, Mustafa, “Âhî, Benli Hasan” C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 527-28.

Jordan, Mark de, “Aristotelianism, Medieval”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 393-404.

Kalpaklı, Mehmet, “Fevrî”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 505-06.

Kanar, Mehmet, “Nizâmî-i Gencevî”, C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 184.

Kandemir, M. Yaşar, “İbn Hacer el-Askalânî”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 514-27.

Kandemir, Yaşar, “Ali”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 371-378.

Kara, Mustafa, “Ahmed el-Bedevî”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 47-48.

Karahan, Abdülkadir “Kırk Hadîs: Türk Edebiyatı”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 470.

Karahan, Abdülkadir, “Fuzûlî”, C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1996, s. 240-246.

Karaismailoğlu, Adnan, “Altıparmak Mehmed Efendi”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 542.

Karaismailoğlu, Adnan, “Bostân”, C. VI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 307.

Karaismailoğlu, Adnan, “Hüseyin Vâ'iz-i Kâşif”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 16-17.

Karaismailoğlu, Adnan, “Kelfle ve Dimne”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 212-13.

Karaismailoğlu, Adnan, “Muhyî-i Lârî”, C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 81.

Karlığa, Bekir, “Gazzâlî: Eserleri”, C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 524.

Karlığa, Bekir, “Kâdî Mîr Meybüdü”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 118-19.

Kaya, Bayram Ali, “Neşâtî”, C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 18-19

Kaya, Eyüp Said, “Şerh: Fıkıh”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 561.

Kaya, Mahmud”, Sipâhîzâde Mehmed”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 259.

Kaya, Mahmut, “Aristo”, C. III, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 375-78.

Kaya, Mahmut, “Bûsîrî”, C. V, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 470-71.

Kayaalp, İsa, “Kânî”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 306-07.

Kelly, Louis G., “Latin Tradition”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 495-503.

Kenedy-Day, Kiki, “Aristotelianism in İslamic Philosophy”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 383-85.

Kerslake, Celia J., “Celâlîzâde Mustafa Çelebi”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Yayınları, İstanbul, 1993, s. 260-62.

Kılıç, Hulusi, “İbşîhî”, C. XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 377.

Kırlangıç, Hicabi, “Ömer Hayyâm (Fars Edebiyatında)”, C. XXXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 68-70.

Kurtuluş, Rıza, “Heft Evreng”, C. XVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 157.

Kurtuluş, Rıza, “Kevkavus b. İskender”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 357

Kurtuluş, Rıza, “Lâhicî”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 53.

Kurtuluş, Rıza, “Sindbâdnâme”, C. XXXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2009, s. 244.

Kut, Günay, “Ahmed-i Dâ’î”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 56-58.

Kut, Günay, “Âşık Paşa”, C. IV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 1-2.

Kut, Günay, “Cemâlî”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 316.

Kut, Günay, “Lâmi’î”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 96-97.

Kut, Günay; Şakiroğlu, Mahmut H., “Cem Sultan”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 283-86.

Kutluer, İlhan, “Câlînûs”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 34.

Kutluer, İlhan, “İlim”, C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 113.

Küçük, Sabahattin, “Hayâlî-i Evvel”, C. XVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 7.

Küçük, Sabahattin, “Kafzâde Fâizî”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 162.

Kütükoğlu, Bekir, “Lokmân b. Hüseyin”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 208-09.

Kütükoğlu, Bekir, “Murad III”, C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, 172-76.

Moran, Dermot, “Platonism, Medieval”, C. VII, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 431-39.

Muhtar, Cemal, “Antere Kıssası”, C. III, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 237.

Nizami, K. A, “Hüseynî Sâdât el-Gûrî”, C. XIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1999, s. 24.

Okumuş, Ömer, “Câmî”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 94-96.

Olguner, Fahrettin, “Eflâtun”, C. X, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 469-76.

Öngören, Reşat, “Karamani, Cemaleddin İshak”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 449.

Öngören, Reşat, “Mevlânâ Celâleddîn Rûmî”, C. XXIX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2004, s. 441-448.

Özaydın, Abdülkerim, “Nizâmülmülk”, C. XXXIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 194-96.

Özcan, Abdülkadir, “Asım Efendi, Çelebizâde”, C. III, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 477-78.

Özcan, Abdülkadir, “Osmanzâde Ahmed Tâib”, C. XXXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 2-4.

Özcan, Nuri, “Abdürrahim Karahisârî”, C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1988, s. 291-92.

Özcan, Tahsin, “Mekkî Mehmed Efendi”, C. XXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 577-78.

Özcan, Tahsin, “Nazmîzâde Murtaza Efendi”, C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 461-63.

Özkan, Mustafa, “Gülşehrî”, C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 250-252.

Öztuna, Yılmaz, “Sabrî”, C. XXVII, **Türk Ansiklopedisi**, Ankara, 1978, s. 502.

Öztürk, Zehra, “Hamdullah Hamdî”, **TDVİA**, C. XV, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 452-53.

Pekolcay, Necla; Uçman, Abdullah, “Eşrefoğlu Rûmî”, C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 480-82.

Rahman, Munibur,” Shawkat Bukhârî”, C. IX, **Encyclopaedia of Islam (New Edition)**, Brill, Leiden, 1997, s. 378-79.

Ritter, Helmut, “Attâr”, C. II, **İA**, MEB Yayınları, Ankara, 1961, s. 10-11.

Robinson, Douglas, “Free Translation”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 87-90.

Rowland, Christopher, “Biblical Exegesis: ChristianViews”, C. II, **Encyclopedia of Religion**, (genel editör: Lindsay Jones), Thomson Gale, Detroit, 2005, s. 870-78.

Savran, Ahmet, “İmruülkaysb. Hucr”, C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 237.

Seccâdî, Sadık, “Gaffârî”, C. XIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 280.

Sevgi, Ahmet, “Hilâl-i Çağatayî”, C. XVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 21-22.

Sharples, R. W., “Alexander of Aphrodisias”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 169-75.

Shimin, Geng, “Budist Uygur Edebiyatı”, C. III, **Türkler**, (tercüme edenler: Banu Bektaş-Meral Delikara), (editörler: Hasan Celal Güzel; Kemal Çiçek; Salim Koca), Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 2002, s. 786-88.

Sinanoğlu, Mustafa, “Şerh: Kelâm”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 564-65.

Sorabji, Richard, “Aristotle Commentators”, C. I, **Routledge Encyclopedia of Philosophy**, (general editör: Edward Craig), London and New York, 1998, s. 435-36.

Şahin, M. Süreyya, “Kıyas-ı Enbiyâ”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2002, s. 495-96.

Şahinoğlu, Nazif, “Attâr, Ferîdüddîn”, C. IV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 95-98.

Şensoy, Sedat, “Şerh”, C. XXXVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2010, s. 556-57.

Şeşen, Ramazan, “Vâkıdî”, C. XIII, **İA**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1985, s. 150-53.

Taşagıl, Ahmet, “Hıtâyname”, C. XVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 404-405.

Tayşi, M. Serhan, “Feyzullâh Efendi”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 527-28.

Tezcan, Semih, “Uygur Edebiyatı”, C. III, **Türk Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, Ankara, 1984, s. 131.

Timurtaş, Faruk Kadri, “Şeyhî”, C. XI, **İslam Ansiklopedisi**, MEB Yayınları, İstanbul, s. 478.

Tokmak, A. Naci, “Hâcû-yi Kirmânî”, C. XIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 520.

Topaloğlu, Bekir, “Esmâ-ı Hüsnâ” C. XI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 404.

Topuzoğlu, Tefvik R., “Hâşiye”, C. XVIII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 420.

Turan, Şerafettin, “Bayezid, Şehzade”, C. V, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 230-31.

Uludağ, Süleyman, “Abdülkâdir-i Geylânî”, C. I, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1998, s. 236.

Uludağ, Süleyman, “İbnü'l-Fâriz”, C. XXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 40-41.

Ulutürk, Veli, “Binbir Gece”, C. VI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1992, s. 1881.

Unat, Yavuz, “Ömer Hayyâm”, C. XXXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2007, s. 66-67.

Uzun, Mustafa, “Câmî-i Rûmî”, C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 102-03.

Uzun, Mustafa, “Dede Ömer Rûşenî”, C. IX, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 81-83.

Uzun, Mustafa, “Hâkânî Mehmed Bey”, C. XV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 166-68.

Uzun, Mustafa, “Lokmân”, C. XXVII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2003, s. 205-208.

Uzun, Mustafa, “Nahîfi”, C. XXXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 297-99.

Ünver, İsmail, “Ahmed Rıdvân”, C. II, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1989, s. 123-25.

Ünver, İsmail, “İskender: Edebiyat”, C. XXII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2000, s. 557-558.

Ünver, İsmail, “Kemal Ümmî”, C. XXV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, Ankara, 2002, s. 229.

Vida, G. Levi Della, “Muhtar”, C. VIII, **İA**, Maarif Basımevi, İstanbul, 1960, s. 513-15.

Wood, G., “Bible, VI”, C. II, **New Catholic Encyclopedia**, The Catholic University of America, 1967, s. 498.

Woodsworth, Judith, “History of Translation”, **Routledge Encyclopedia of Translation Studies**, (edited by Mona Baker), Taylor&Francis e-Library, 2005, s. 100-105.

Yaşaroğlu, M. Kâmil, “Mûsâ İznikî”, C. XXXI, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 218-19.

Yazıcı, Gülgün, “Kâmî”, C. XXIV, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2001, s. 279-80.

Yazıcı, Tahsin, “Cevâmi’u’l-hikâyât” C. VII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 439-40.

Yazıcı, Tahsin, “Ebû Saîd-i Ebü’l-hayr”, C. X, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1994, s. 220-222.

Yazıcı, Tahsin, “Fettâhî”, C. XII, **TDVİA**, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1995, s. 485.

Yazıcı, Tahsin, “Gülistân”, C. XIV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1996, s. 240-41.

Yazıcı, Tahsin, “Hâfız”, C. XV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1997, s. 103-106.

Yazıcı, Tahsin, “Muhyî-i Gülşenî”, C. XXXI, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 79-80.

Yazıcı, Tahsin, “Selmân-ı Sâvecî”, C. X, İA, MEB Yayınları, İstanbul, 1967, s. 459-461.

Yılmaz, Ahmet, “Müstakîmzâde Süleymân Sâdeddin”, C. XXXII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 2006, s. 113-15.

Yılmaz, Hasan Kamil, “Azîz Mahmûd Hüdâyî”, C. IV, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1991, s. 338-40.

Yüce, Nuri, “Zemahşerî”, C. XIII, İA, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul, 1986, s. 509-514.

Yücel, Yaşar, “Candarogulları”, C. VII, TDVİA, Diyanet Vakfı Neşriyatı, İstanbul, 1993, s. 146-49.

V. Tezler

Acar, Eyüp, “Muhammed bin Ömer el-Halebî'nin Menâkıb-ı İmâm-ı A'zam Tercümesi (1-73 yaprak)”, (Basılmamış YL Tezi), Dumlupınar Üniversitesi, SBE, Kütahya, 2007.

Akat, Davut, “Şem'î: Şerh-i Baharistan (Giriş-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1999.

Aksoylu, Dilek, “Kıyâsî'nin Mihr ü Mâh Mesnevisi”, (Basılmamış YL Tezi), Kocaeli Üniversitesi, SBE, Kocaeli, 2007.

Aktaş, Hasan, “Abdurrahman Gubârî, Yusuf Züleyha [İnceleme-Metin]”, (Basılmamış YL Tezi), Erzurum, Atatürk Üniversitesi, SBE, 2006.

Aktaş, Öznur Tuba, “Köprülüzade Esad Paşa'nın Terceme-i Yusuf u Züleyha adlı eserinin bilimsel yayını ile eserin şekil ve muhteva bakımından incelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003.

Altun, Mustafa, “Sî-Name-i Hümâmî (İnceleme-metin-dizin)”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995.

Arefeoğlu, Gökhan, “Hulvî'nin Gülşen-i Râz Lâhicî Şerhi Tercümesi ve Değerlendirilmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

Arıcı, Resul, “Salâhî'nin Tasavvufî Şiir Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Armutlu, Sadık, “Zâtî'nin Şem ü Pervâne'si”, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1998.

Atik, Arzu, “Celîlî'nin Leylâ vü Mecnûn'u ve Nizâmî'nin Leylâ vü Mecnûn'u ile Karşılaştırılma”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2009.

Avcı, İsmail, “Hazînî'nin Manzum Şerh-i Hadîs-i Erba'în Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Balıkesir Üniversitesi, SBE, Balıkesir, 2007.

Ay, Ümran, “Münîrî'nin Manzum Siyer-i Nebî'si (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Ayar, Mehmet Taha, “Hâfız-ı Şîrâzî'nin Bazı Gazellerine Şerh Tekniği Açısından Sûdî ve Konevî'nin Yaklaşım Tarzları”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Aycibin, Zeynep, “Kâtib Çelebi, Fezleke, Tahlil ve Metin”, (Basılmamış Doktora Tezi), Mimar Sinan Güzel Sanatlar Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Aygün, Zeynel Abidin, “Behiştî'nin Leyla vü Mecnun mesnevisi (inceleme-metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Çukurova Üniversitesi, SBE, Adana, 1999.

Aytekin, Murat, “Vak'anüvîs Halîl Nûrî'nin ‘Matla’u’n-nûr’ Adlı Telhîs Tercümesi”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006.

Aytekin, Ülker, “Sarı Abdullah Efendi ve Mesnevi-i Şerif Şerhi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2002.

Azamat, Nihat, “II. Murad Devri Kültür Hayatı”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1996.

Balcı, Sezai, “Osmanlı Döneminde Tercümanlık ve Bab-ı Ali Tercüme Odası”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006.

Bankır, Mehmet Malik, “Şerh-i Cezîre-i Mesnevi (Metin-İnceleme-Sözlük)”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Baş, Münire Kevser, “Lâmi’î Çelebi’nin Şerh-i Muammeyât alâ Esmâ-i Hüsnâ’sı”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1999.

Baştürk, Şükrü, “Rüşdî, Şerh-i Dîbâce-i Gülistân (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1997.

Bektaş, Ömer, “Rüsûhî İsmail Efendi ve Mesnevî-i Şerîf Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1993.

Boğalı, İbrahim, “Maktel-i Âl-i Resûl, Lâmiî Çelebi” , (Basılmamış Bitirme Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1971.

Büyükkarcı Yılmaz, Fatma, “Za’îfi’nin Manzum Gülistan Tercümesi: Kitâb-ı Nigâristân-ı Şehristân-ı Dırahtistân-ı Sebzistân”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

Canpolat, Hülya, “Lâmi’i Çelebi’nin Şerh-i Dibace-i Gülistan’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2000.

Canpolat, Hülya, “Sa’dî’nin Gülistân Önsözüne Yapılan Türkçe Şerhlerin Karşılaştırılmalı İncelenmesi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006.

Ceyhan, Semih, “İsmail Ankaravî ve Mesnevî Şerhi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 2005.

Çabukel (Demirkol), Hatice, “Divan-ı Nüzhet, (İnceleme-Tenkitli Metin-İndeks)”, (Basılmamış YL Tezi), Sütçü İmam Üniversitesi, SBE, Kahramanmaraş, 2003.

Çaylıoğlu, Abdullah, “Niyâzî-i Mısırî Hazretlerinin Gazellerine Yapılan Şerhler”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994.

Çelebi, Zehra, “Tasavvuf Tarihinde Vird-Hizb Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Şerh-i Salavât-ı Meşîsiyye’ İsimli Eseri”, (Basılmamış YL Tezi), Konya, Selçuk Üniversitesi, SBE, 2007.

Çiftioğlu, Arzu, “Muhammed b. Muhammed Altıparmak’ın Mensur Yusuf ve Zeliha’sı transkripsiyonlu metin-İnceleme-sözlük”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Delice, H. İbrahim, “Niğdeli Muhibbi Gül ü Nevruz (inceleme- metin- dizin) (2 cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1995.

Delice, Meryem, “Divan Edebiyatında Küçük Hikâye Geleneği İçinde Muhlis b. Hâfizü’l-Kâdî’nin Câmîü’l-Hikâyâtı”, (Basılmamış YL Tezi), Doğuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2000.

Demir, Recep, “Hatâyî-i Tebrîzî ve Mollâ Câmî’nin Yûsuf u Züleyhâ Mesnevileri Üzerinde Karşılaştırmalı Bir İnceleme”, (Basılmamış Doktora Tezi), Yüzüncü Yıl Üniversitesi, SBE, Van, 2006.

Demircioğlu, Cemal, “From Discourse to Practice: Rethinking “Translation” (*Terçeme*) and Related Practices of Text Production in the Late Ottoman Literary Tradition”, (Basılmamış Doktora Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Demirel, Şener, “Behiştî Heft-Peyker (Metin-inceleme)”, (Basılmamış YL Tezi), SBE, Elazığ, 1995.

Derin, Adnan, “Tuhfe-i Mübârizî (Metin-Gramer Notları-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1987.

Dolu, Halide Cemile, “Menşeinden Beri Yûsuf Hikâyesi ve Türk Edebiyatındaki Versiyonları”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1953.

Duru, Necip Fazıl, “Sâbir Mehmed Hayatı-Eserleri-Edebî Şahsiyeti ve Divanı’nın Tenkidli Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1994.

Duru, Rafiye, “İsmail Hakkı el-Bursevî’nin Şerh-i Pend-i Attâr’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998.

Duru, Rafiye, “Modern Metin Çözümleme Teknikleri Bakımından Şerh Geleneği ve İsmail Hakkı Bursevi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2007.

Dündar, Seyhan, “Şem’î Şem’ullah’ın Şerh-i Gülistan’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998.

Ece, Selami, “Manisalı Camii’nin Vamık u Azra Mesnevisi”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi SBE, Erzurum, 2002.

Ece, Selami, “Tahkiye Açısından Hâşimî’nin Mihr ü Vefâ Mesnevisi (Transkripsiyonlu Metin-İnceleme)”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1996.

Elbir, Bilal, “Sürûrî’nin Şerh-i Şebistân-ı Hayâl’i (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2003.

Eliaçık, Muhittin, “Âşık Ahmed’in Câmî’ü’l-Ahbâr’ı”, II cilt, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1998.

Enginoğlu, Burhan, “Şemseddîn Sivasî’nin İbret-nümâ Mesnevisi [İnceleme-Karşılaştırmalı Metin]”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 1997.

Erbay, Fatih, “Muhammed Bin Ahmedü’z-Zahid’e Ait Çagatayca Bir Fıkıh Kitabı (İnceleme-Metin-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2003.

Erkal, Abdülkadir, “Lâmi’î Çelebi Ferhad u Şirin (Ferhadname) [İnceleme-Metin]” (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1998.

Ertek Markoç, Yasemin, “Sûdî-i Bosnevî’nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1994.

Gökçe, Funda, “Livâyî, Bahr-ı İrfân (Metin-Sözlük)”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, 2003.

Gönel, Hüseyin, “Şerh-i Ba’z-ı Gazeliyyât-ı Sâ’ib-i Tebrîzî ve Şerh Metodu”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Göre, Zehra, “Adnî Receb Dede, Hayatı ve Eserleri”, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 2004.

Gümüş, Nevin, “İsmail Hakkı Bursevî’nin Kitabü’l-Envâr’ı ve Şerh Metodu(Hayatı-İnceleme-Tenkidli Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Kayseri, Erciyes Üniversitesi, SBE, 1998.

Güngör, Zülfikar, “Türk Edebiyatında Türkçe Manzum Hilye-i Nebevîler ve Nesîmî Mehmed’in Gülistân-ı Şemâl’i”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2000.

Güzelova, Hanzâde, “Abdî’nin Heft Peyker Mesnevisi (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış Doktora tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006.

Harmancı, M. Esat, “Manisalı Cami'i Muhabbet-Name (Vamık u 'Azra) inceleme-metin-nesre çeviri (2.cilt)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi SBE, İstanbul, 2003.

Hayyampûr, Abdürresul Tahbazzâde, “Türk ve İran Edebiyatlarında ‘Yusuf u Züleyha’ Mesnevileri”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, Türkiyat Enstitüsü, İstanbul, 1945.

Horata, Osman, “Cemali Hümâ vü Hümâyun (Gülşen-i Uşşak) inceleme-tenkidli metin”, (Basılmamış Doktora Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 1990.

Hüseynova, Selige, “Mensur Varka ve Gülşâh Hikâyesi”, (Basılmamış YL Tezi), Hacettepe Üniversitesi, SBE, Ankara, 2002.

Işinsu-İsen, Tuba, “II. Selîm Dönemi Sonuna Kadar Osmanlı Edebî Hâmîlik Geleneği”, (Basılmamış Doktora Tezi), Bilkent Üniversitesi, SBE, Ankara, 2006.

İnan, Mehmet Emin, “XVI. Asır Şâirlerinden Zaîfî ve Bâğî-ı Bihîşt Mesnevisi”, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri 1998.

İnan, Murat Umut, “Edirneli Güftî Alî ve Şâh u Dervîş Mesnevisi”, (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

İslamoğlu, Abdülmecit, “Himmetzâde Abdullah (Abdî), Hayatı, Eserleri ve Divan-ı Nu’ût’u”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2003.

İspir, Meheddin, “Münîrî’nin Gülşen-i Ebrâr ve Maden- i Esrâr Mesnevisi (İnceleme - Metin - Sadeleştirme)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2004.

Kara, Hüseyin, “Mihr ü Müşteri [13b-20a]”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1986.

Karademir, Mahmut, “Abdî, Camasbnâme (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2001.

Kartal, Ahmet, “Osmanlı Medeniyetini Besleyen Kültür Merkezleri –Edebî Açısından- (xı. Asırdan xvi. Asrın Sonuna Kadar Türk Edebiyatı ve Fars Edebiyatının Münasebetleri)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, , Ankara, 1999.

Kasır, Hasan, “Sabrî Mehmed Şerîf Divanı (İnceleme-Karşılaştırmalı Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1990..

Kavukçu, Fatma Zehra, “Lâmi’î Çelebi Veyse vü Ramin (giriş-metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1994.

Kazan, Şevkiye, “Hamîdî-zâde Celîlî, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Hüsrev ü Şirin Mesnevisi [İnceleme-Tenkidli Metin]”, (Basılmamış YL Tezi)”, Süleyman Demirel Üniversitesi, SBE, Isparta, 1997.

Keleş, Hafize, “Selahaddin-i Uşşakî ve Türkçe Tasavvufî Şiir Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2008.

Kılıç, Atabey, “Üskübî’nin Şerh-i Telhîs’i”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1990.

Kızılabdullah, Şahin, “Hâkim Seyyid Mehmed Efendi; Hayatı, Eserleri ve Manzûm Şerh-i Esmâ-i Hüsnâ’sı”, (Basılmamış YL Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2004.

Kızıltan, Mübeccel “Kırk Vezir Hikâyeleri”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991.

Koç, Haşim, “Cultural Repertoire as a Network of Translated Texts: the New Literature After the Tanzimat Period (1830-1870)”, (Basılmamış YL Tezi), Boğaziçi Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Koçak, Ahmet, “Leylâ vü Mecnûn -Tebrizli Hakîrî-, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Koncu, Hanife, “Abdî'nin Camasbnâme'si”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1994.

Köktekin, Kazım, “Süle Fakih'in Yusuf ve Zeliha'sı (İnceleme-Metin-Dizin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1994.

Köse, Bünyamin, “Şeyhî Ali Şehsüvaroğlu (Şeyhî Efendi) ve Riyâzu'l-gufrân (Tefsîr-i Yâsîn-i Şerîf) Adlı Manzum Eserinin Tenkitli Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

Kuloğlu, Nazan, “Abdî Cemşîd ü Hurşîd (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Fırat Üniversitesi, SBE, Elazığ, 1989.

Kurumehmet, Meryem, “XVIII. Y.Y. Şairlerinden Müsellem (Şeyh Ebü'l-Vefâ Edirnevî) Hayatı, Sanatı, Dîvânı'nın Tenkitli Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Küçük, Hasan, “Şerîf Ahmed b. Yûsuf'un Risâle fî Ulûmi'l-Belâga Adlı Eserinin Tahkîki ve Osmanlıca Tercümesinin Latinize Edilmesi”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Mahdum, Abid Nazar, “Ravzatü's-şühedâ ile Hadîkatü's-sü'edâ Mukayesesinin Işığında Eski Türk Edebiyatında Tercüme Anlayışı”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

Malgaca, Eflak, “Sıdkî'nin 'Hikâye-i U'cûbe vü Mahcûbe' Adlı Eseri ve Eserdeki Eğitimle İlgili Unsurların Tespiti”, (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006.

Mengüç, Hilal Tuğba, “İlmî Mehmed Dede'nin Cezîre-i Mesnevi Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

Mersin, Tuba, “Gelibolulu Huzûrî'nin Tercüme-i Esrâr-nâme Adlı Mesnevisi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Mohamed, Belal Saber Abdel-Maksud, “İbnü’l-Fâriz ve İsmail Ankaravî’nin Kasîde-i Hamriyye Şerhi”, (Basılmamış Y.Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000.

Mohamed, Belal Saber Abdel-Maksud, “Leylâ ile Mecnûn Mesnevisinin Arap, Fars ve Türk Edebiyatı’nda Ele Alınış Biçimi ve Larendeli Hamdî’nin Eseri”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2004.

Muş, Züleyha, “Arap ve Türk Edebiyatlarında ‘Yusuf u Züleyha’ Hikâyelerinin Mukayesesi”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul, Marmara Üniversitesi, SBE, 2000.

Mutlu, Fikret, “Şemseddîn Sivasî’nin Hayatı, Eserleri ve Tasavvufî Düşüncesi”, (Basılmamış YL Tezi), Cumhuriyet Üniversitesi, SBE, Sivas, 2005.

Oğuz (Ortaç), Meral, “Sürûri’nin Şerh-i Dîvân-ı Hâfız’ı”, (Basılmamış YL Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 1998.

Özağaç, Mustafa, “Seher Abdal’ın Sa’âdetnâme İsimli Mesnevisi (Metin-Muhteva-Tahlîl)”, (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2009.

Özbostancı, Kenan, “Ferahnâme Kemaloğlu”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1991.

Özcan, Nurgül, “Şâhî’nin Ferhâdnâme’si (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 2007.

Özçelik, Kenan, “Yûsuf-ı Meddâh ve Maktel-i Hüseyin (İnceleme-Metin-Sözlük)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 2008.

Özdingiş, Vicdan, “Sabîh, Hayatı, Eserleri, Edebî Kişiliği ve Divanının Tenkidli Metni”, C. 1, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1998.

Özdoğan, Neslihan, “Mîhr ü Müşteri [1b-13a]”, (Basılmamış Lisans Tezi), İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, İstanbul, 1982..

Özenç, Semiha, “Şeyh Mehmed La’lî Fenâyî’nin Şerh-i Ma’nevî-yi Şerîf’inin Transkripsiyonlu Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2008.

Özkul, Yavuz, “Lübbü’l-elbâb (Manzûm Mesnevî Tercümesi), (Basılmamış YL Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 2009.

Özmen, Kerim, “Bayezid halife (er-Rumi) ve Fatiha tefsiri” (edisyon kritiği) Secencelü’l-Ervah ve Nukuşu’l-Elvah”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2003.

Öztahtalı, İbrahim İmran, “Lâmi’i Çelebi Şerh-i Dibace-i Gülistan (İnceleme-Metin)” (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1997.

Öztoprak, Nihat, “Klâsik Türk Edebiyatında Manzum Yüz Hadisler”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1993.

Öztürk, Zehra, Hamdullah Hamdî’nin Yusuf ve Zeliha Mesnevisinde Tipler ve Motifler”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1993.

Polatoğlu, Arzu, “İsmail Hakkı Bursevî’nin ‘Şerh-i Ebyât-ı Hacı Bayram-ı Velî’ Adlı Eseri (metin ve inceleme)”, (Basılmamış YL Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2008.

Sarıcı, Emine, “Ârif Süleyman, Hayatı, Eserleri ve Hilye-i Nebeviyye’si”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

Seyhan, Nezihe, “Medhî Divanı (İnceleme-Transkripsiyonlu Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2000.

Sezer, İsmâîl Hakkı, “İmam Bûsirî ve Bürde’si”, (Basılmamış Doktora tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1985.

Şahin, Ebubekir Sıddık, “Kasîde-i Bürde’nin Türkçe Şerh ve Tercümelere”, (Basılmamış YL Tezi), Gazi Üniversitesi, SBE, Ankara, 1997.

Şenel, Abit, “Lami’i Çalebi- Hüsn ü Dil (inceleme-metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1998.

Şener, Halil İbrahim, “Türk Edebiyatında Manzum Esmâü’l-hüsna’lar”, (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 1995.

Şengün, Necdet, Nazîr İbrâhîm ve Dîvânı (Metin-Muhteva-Tahlil), (Basılmamış Doktora Tezi), Dokuz Eylül Üniversitesi, SBE, İzmir, 2006.

Şimşekler, Nuri, “Şâhidî İbrâhîm Dede’nin Gülşen-i Esrâr’ı (Tenkitli Metin-Tahlil)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Selçuk Üniversitesi, SBE, Konya, 1998..

Taştan, Ahmet, “Bir Şârih Olarak İsmail Hakkı Bursevî ve Edebî Şerhleri”, (Basılmamış YL Tezi), Uludağ Üniversitesi, SBE, Bursa, 1999.

Tavukçu, Orhan Kemal, “Ahmed Rıdvân, Hüsrev ü Şîrîn (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış Doktora Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2000.

Topal, Ahmet, “Adnî Receb Dede, Nahl-ı Tecellî (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2006.

Toska, Zehra, “Türk Edebiyatında Kelile ve Dimne Çevirileri ve Kul Mes’ûd Çevirisi”, (Basılmamış Doktora Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1989.

Tökel, Dursun Ali, “Fütûhî Dîvânı, İnceleme-Metin-Sözlük”, (Basılmamış YL Tezi), Ondokuz Mayıs Üniversitesi, SBE, Samsun, 1993.

Turhan, Vedat Nuri, Zarîfî ve Mihr ü Mâh Mesnevisinin Tenkidli Metni İle İncelemesi, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1995.

Türkeli, Yadigar, “Tanzimat’tan Sonra Türkçede Roman Tercümeleleri (1860-1928)”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2005.

Uludağ, Erdoğan, “Vak`aya Dayalı Bir Eser Olarak Lâmi’î Çelebi’nin Salaman u Absal Mesnevisi (inceleme-karşılaştırmalı metin-sadeleştirme)”, (Basılmamış YL Tezi), Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 1997.

Ülken, Fatih, “Elvan-ı Şîrâzî'nin Gülşen-i Râz tercümesi - inceleme, metin”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ege Üniversitesi, SBE, İzmir, 2002.

Ünal, Hidayet, “Rûşenî Ömer Dede'nin Çobân-nâme Mesnevisi (İnceleme-Metin)”, Basılmamış YL Tezi, Atatürk Üniversitesi, SBE, Erzurum, 2003.

Ünlü, Osman, “Şerh-i Divan-ı Sâib-i Tebrizî'den Elif Harfli Gazeller”, (Basılmamış YL Tezi), Celal Bayar Üniversitesi, SBE, Manisa, 2001.

Yakut, Emrullah, “Sâib-i Tebrizî Divanı Şerhi'nin İncelenmesi”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Yapıcı, Ali İhsan, “Ahmedî'nin Yûsuf u Züleyhâ'sı”, (Basılmamış YL Tezi), Adnan Menderes Üniversitesi, SBE, Aydın, 2006.

Yasav, Oya, “Hilyetü'l-Envâr”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 1995.

Yazar, Sadık, “Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi”, (Basılmamış YL Tezi), Fatih Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2006.

Yıldırım, Mestan, “15. Yüzyıl Şairlerinden Gülşenî-i Sarûhânî'nin Râz-nâme (Makâlât-ı Gülşenî) Adlı Eserinin Tenkitli Metni”, (Basılmamış YL Tezi), Marmara Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2007.

Yılmaz, Ahmet, “Müstakim-zâde Süleyman Sadeddin: Hayatı, Eserleri ve Mecelletü'n-Nisâb'ı”, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara Üniversitesi, SBE, Ankara, 1991.

Yılmaz, Engin, “Acâibü'l-mahlûkât: İmlâ ve Ses Bilgisi-Metin Transkripsiyonu”, (Basılmamış Doktora Tezi), Sakarya Üniversitesi, SBE, Sakarya, 1998.

Yılmaz, Ozan, “Urfî'nin Kasidelerine Yapılan Türkçe Şerhler”, (Basılmamış YL Tezi), Gaziantep, Gaziantep Üniversitesi, SBE, 2004.

Yılmaz, Yavuz, “Müstakim-zâde'ye Göre Bazı Manzumelerin Şerhi”, (Basılmamış YL Tezi), İstanbul Üniversitesi, SBE, İstanbul, 2001.

Yoldaş, Kazım, “Tutmacı’nın Gül ü Hüsrev’i”, (Basılmamış Doktora Tezi), İnönü Üniversitesi, SBE, Malatya, 1998.

Zümrütler, Hüsamettin, “Hatiboğlu, Ferahnâme (İnceleme-Metin)”, (Basılmamış YL Tezi), Erciyes Üniversitesi, SBE, Kayseri, 1994.

e-kaynaklar

<http://plato.stanford.edu/entries/aristotle-commentators/> (13.03.11)

http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Aristotle (13.03.11)

<http://plato.stanford.edu/entries/ammonius/> (David Blank, [Stanford Encyclopedia of Philosophy](#))

http://en.wikipedia.org/wiki/Simplicius_of_Cilicia (26.04.11)

http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Plato (05.03.11)

http://en.wikipedia.org/wiki/Commentaries_on_Plato#cite_ref-5 (05.03.11)

<http://en.wikipedia.org/wiki/Haskalah> (15.03.11)

<http://dante.dartmouth.edu/commentaries.php> (01.04.11)

Philip G. Kreyenbroek, “EXEGESIS i. In Zoroastrianism”:
<http://www.iranica.com/articles/exegesis-i> (15.03.11).

Tökel, Dursun Ali, “Anlama Götüren Kilometre Taşları: Divan Şiirini Redifine Göre Yorumlamak”:
<http://www.dalitokel.com/read.asp?40> (17.02.2010)

<http://tdkterim.gov.tr/bts/?kategori=verilst&kelime=usul&ayn=tam>

<http://www.transint.boun.edu.tr/?q=node/14> (18.02.11)

Aydüz, Salim, “The Role of Translation in the Eighteen Century: Transfer of Modern Science and Technology to the Ottoman State”:

http://www.muslimheritage.com/uploads/Transfer_of_Modern_Science_Technology_Ottoman_State.pdf (26.04.11)

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=163577 (13.02.11)

<http://www.iranica.com/articles/firuzsah-nama> (20.04.11)

https://www.yazmalar.gov.tr/detay_goster.php?k=20810 (09.02.2011)

<http://historyofturkishbible.files.wordpress.com/2010/12/turkish-bible-chronology-privratsky-dec-2010-v-b.pdf> (14.04.11)

ÖZGEÇMİŞ

1981 yılında Elazığ'da doğdum. İlk öğrenimimi doğduğum yerde, orta öğrenimimi de İstanbul'da tamamladım. 2004 senesinde Fatih Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü'nden mezun oldum. 2004 yılında aynı üniversitede Y. Lisans öğrenimime başlarken 2005 senesinde de yine aynı üniversitede Araştırma Görevlisi olarak çalışmaya başladım. 2006 yılında "Seyyid Şerîfî Mehmed Efendi; Hayatı, Divanı ve Hilyesi" başlıklı tez çalışmasıyla mezun olup aynı yıl içinde İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim dalı ve Eski Türk Edebiyatı Bilim Dalı'nda doktora öğrencisi olarak doktora eğitimime başladım.

Evliyim ve iki kız çocuğum var. Yabancı dilim İngilizcedir.